4. Uluslararası

BALKANLARDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU

TÜRKİYE | TURKISH MAARİF VAKFI | FOUNDATION

Balkanlarda Göç ve Göçün İzleri

BİLDİRİ KİTABI

KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

BENİM ŞEHRİM

Sosyal İnovasyon Ajansı

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ KONYA - 1908

KONYA GIDA VE TARIM ÜNİVERSİTESİ

KONYA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ

UNYT UNIVERSITY OF NEW YORK TIRANA

TİKA

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

TDK

YTB

Balkan Research Center

4. Uluslararası

BALKANLARDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU

Balkanlarda Göç ve Göçün İzleri

BİLDİRİ KİTABI

UNYT Press

Türkiye Maarif Vakfı
Tiran New York Üniversitesi Yayınları

4. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı

Türkiye Maarif Vakfı Adına İmtiyaz Sahibi
Mahmut M. ÖZDİL

Genel Yayın Yönetmeni
Ahmet TÜRKBEN

Editör/Editörler
Prof. Dr. İbrahim GÜLTEKİN
Şerife KAFALİ

Grafik Tasarım ve Uygulama
Ahmet KARATAŞ

İstanbul, Haziran 2026

ISBN: 978-625-5881-59-5

© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz veya kopya anlamı taşıyacak hiçbir işlem yapılamaz.

Bildiri kitabında yayımlanan yazıların içeriğinden ve görsellerin telifinden yazarlar sorumludur.

Address: *"Kodra e Diellit", Tirana, Albania*
Phone: *+ 355 4 4512345*
General Information: *info@unyt.edu.al*
PR&Marketing Collaborations: *pr@unyt.edu.al*
Url: *unyt.edu.al*

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 11
Mahmut M. ÖZDİL

SEMPOZYUM KURULLARI 12
AÇIŞ KONUŞMALARI 16
PANEL (BALKANLARDA GÖÇ VE GÖÇÜN İZLERİ) 26

4. ULUSLARARASI BALKANLARDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

1. Oturum

Balkanlarda Sanatın ve Tarihin İzleri: Edebiyat, Şiir ve Mekân

- Ömer Osman Erendoruk'un Şiirlerinde Göçün İzleri: S.O.S veya Üçüncü Mezar Örneği
  Nurullah Bulut - Kübra Erdoğdu Bulut *47*
- Transnational Memory and the Role of Homeland Nostalgia in Semezdin Mehmedinović's Memoir, My Heart
  Ali Güneş *66*
- Ivo Andrić'in Drina Köprüsü Romanında Göç Olgusunun Edebiyata Yansımaları: Aşağıdan Yukarıya Anlam Oluşumu Bağlamında Duygulanımsal Bir Okuma
  Güllü Ermiş *80*

2. Oturum

Balkanlarda Dil ve Sözlük Çalışmaları: Balkanlarda Türk Dili ve Ağız Çalışmaları

- Ağız Verileri Işığında Bulgaristan Türklerinin Ana Dilini Koruma Çabaları
  Ali Selami Başoğlu *92*
- Türkoloji Bağlamında Söz Varlığı Geliştirmeye Yönelik Chatbot Tasarımı: ADDIE Modeli Çerçevesinde Bir İhtiyaç Analizi
  Veysel Bilal Arslankara *103*
- Türk-Macar Türkoloji'sinin Önemli Temsilcilerinden Hasan Eren ve Etimoloji Üzerine Değerlendirmeleri
  Seyithan Altaş *113*

3. Oturum

Balkanlarda Dil, Edebiyat ve Kültür: Karşılaştırmalı Çalışmalar ve Sosyokültürel İncelemeler

- Balkan Türk Edebiyatında ve Azerbaycan Edebiyatında Göç Teması: Millî Kimlik Arayışı, Vatan Hasreti ve Karşılaştırmalı Perspektifler
  Nurlana Gasimli Mustafayeva *132*
- From Balkans to Africa: Using Translation-Based Mediation through Migration Narratives in Turkish Teaching as a Foreign Language
  Hatice Delibaş *144*
- İki Kültür Arasında Aidiyet: Bulgaristan'da Yaşayan Türklerde Dil, Eğitim, Edebiyat ve Müzik Üzerine Kültürlerarası Bir İnceleme
  Filiz İlknur Cuma *159*

4. Oturum

Balkanlarda Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

- Osmanlı'dan Günümüze Sırbistan Bölgesindeki Göç Hareketleri ve Göçün Kültürel Mirasa Yansımaları
  Önder Çangal - Naci Gılıç *172*
- Cumhuriyetin İkinci Yarısında Göç ile Taşınan Kültür: Çintiyani Sadece Rumeli Gelininin Şalvarı Mıdır?
  Galip Çağ *188*

5. Oturum

Balkanlarda Göçün Ekonomik ve Sosyal Boyutları

- Migration in the Western Balkans: The Impact of Demographic and Living Condition Factors
  Elkjer Qema - Kushtrim Braha - Artan Qineti *202*
- Between Hope and Exit: The Role of Economic Mobility, Fairness, and Corruption in Shaping Emigration Intentions
  Lum Çollaku *220*
- The Economic Footprint of Migration: An Econometric Analysis of Remittance Flows and Regional Development in the Balkans
  Ardita Bylo *238*

6. Oturum

Dilde Etkileşim ve Edebiyat: Türkçenin Balkanlardaki Yeri ve Edebî Kaynaklar

- Türkçeden Arnavutçaya Geçen Giyim-Kuşam Söz Varlığı
  Fatma Hoşca *251*
- Balkan Göçlerinin Psikolojik Etkisindeki Duygu Alanlarının Sözcük Düzeyinde Değerlendirilmesi
  Fatma Koç *264*
- The Word 'Baş' From Turkish to Balkan Languages: A Historical and Semantic Analysis
  Serdar Özdemir *283*

7. Oturum

Balkanlarda Tarih, Bellek ve Siyaset

- The Corruption Perceptions Index as an Instrument for Evaluating the Effectiveness of Anti-Corruption Policies in the Balkans
  Fjolla Gashi - Liridon Veliu - Neshat Podvorica *298*
- Balkanlarda Türkçe Eğitimi Bağlamında İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmalara Yönelik Bir Değerlendirme
  Güler Özyürek *314*
- Migration and Soft Power: The Role of Turkish Language Education in Strengthening Türkiye–Balkan Relations26
  Elnur Hasan Mikail - Hakan Çora *326*

8. Oturum

Balkanlarda Kültürel ve Edebî Yansımalar

- Bir Anahtar, Bin Umut: Kumru ve Kikiça Adlı Resimli Çocuk Kitabında Balkan Göçü
  Yasin Mahmut Yakar - Tuğba Okumuş Arslan *336*
- Luan Starova'nın Eserlerinde Göç Bağlamında Yeni bir Vatan Kurma Hayâli: "Ervehe" Roman Örneği
  Seyhan Murtezan İbrahimi *346*
- Çağdaş Kuzey Makedonya Türk Edebiyatında Göç Olgusunun "Menzile Koşan Süvariler" Adlı Öykü Kitabındaki İzleri
  Mumin Aliov *358*

9. Oturum

Balkanlarda Dil, Edebiyat ve Kültür: Karşılaştırmalı Çalışmalar ve Sosyokültürel İncelemeler

- The Psychological Climate of Migration: Job Insecurity, Career Development and Intentions to Leave
  Kujtim Hameli - Nol Krasniqi - Afrore Berdyna Mazreku *368*
- Reşit Hanadan'ın Eserlerinde Göç Olgusunun İletişim ve Medya Perspektifinden İncelenmesi: Kimlik ve Sosyolojik Etkiler
  Mediha Yarımhoroz *385*
- Füruzan'ın Dört Öyküsünde Balkan Göçlerinin İzleri: Kültürel Travma, Nostalji ve Kimlik Çatışması
  Gülsüm Berke *396*

10. Oturum

Balkanlarda Tarih, Bellek ve Siyaset

- Bošnjačka Hidžra Između Vjere I Otpora: Molbe Muftije Šemsikadića Kao Dokumenti Političko-Teološke Artikulacije
  Emir Demir *410*
- Osmanlılardan Önce Balkanlara Yapılan Türk Göçleri ve Sonuçları
  Ayşe Dudu Kuşçu *427*
- İkinci Dünya Savaşı Sonrası Makedonya'dan Türkiye'ye Büyük Göç: Nedenleri, Toplumsal Etkileri ve Göçün Bugünkü Yansımaları
  Osman Emin *443*

11. Oturum

Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi: İki Dillilik ve Pedagojik Yaklaşımlar

- Göç, Kimlik ve Dil: Balkanlar'da Türkçe Öğretiminin Felsefi ve Sosyolinguistik Önemi
  Mehmet Latif Bakış *457*
- Balkanlarda Yabancılara Türkçe Öğretimi Üzerine Yapılan Çalışmaların Tematik Analizi
  Yasin Memiş - Muhammed Ünsal *463*

  Aile İçi Dil Politikaları Bağlamında Türkçenin Sürdürülmesi: Bosna-Hersek'te Türk–Boşnak Aileler Örneği

  Melike Uluçay *474*

12. Oturum

Balkanlarda Göç ve Göçün İzleri

- Tarihsel Süreçte Bulgaristan Coğrafyasında Göçlerin Dinî ve Kültürel Yansımaları
  Şabanali Ahmed *497*
- Milliyetçi Dergilerde Balkan Göçünün Yansımaları
  Merve Yılmaz *512*
- Sırbistan'da Göç İzleri-Dil ve Kültür
  Dušan Mirčić *526*

13. Oturum

Balkanlarda Göç ve Eğitim

- The Impact of Education on Migration: Case Study of Kosova and Croatia
  Enes Ismeti *541*
- Göç İkilemi Bağlamında Balkan Kökenli Öğrencilerde Akademik Türkçe Yeterliği: Teorik Bir Çerçeve ve Öneriler
  Eda Çakar Polat *558*
- Balkanlar'da Göçün İzleri ve Türkçenin Öğretimi: Eğilimler, Sorunlar ve Olanaklar
  Raziye Kaya *571*

14. Oturum

Balkanlarda Dil, Edebiyat ve Kültür: Karşılaştırmalı Çalışmalar ve Sosyokültürel İncelemeler

- Boşnakçada Dilsel Pürizme Karşı Direniş ve Türkçe Dil Göçü: Miljenko Jergović'in "Inšallah, Madona, inšallah"Adlı Öykü Derlemesi Örnekliğinde
  Minela Sinanović-Vefić *582*
- Nüsrət Dişo Ülkünün "Türkcəm" və Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Türkün Dili" Şeirlərində Türklük Qavramının Müqayisəli Təhlili
  Könül Hacıyeva *596*
- Kuzey Makedonya'da Divan Edebiyatı Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar: Dün, Bugün ve Yarın
  Melek Nuredini *605*

15. Oturum

Balkanlarda Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

- Balkanlarda Türkçenin ve Kültürel Belleğin Kazanımında Mesnevînin Türkçe Tercüme ve Şerhlerinin Katkısı
  Ali Temizel *622*
- Balkan Kökenli Bir Şair ve Yazar Yaşar Nabi Nayır'ın Gözünden Değişen Dünyamız (Balkanlar ve Türklük)
  Ahmet Koçak *634*
- Ahmet Yorulmaz 'ın Savaşın Çocukları Adlı Romanında Girit ve Göç: Harmoniden Kakofoniye, Sükûndan Kaosa
  Tamer Kütükçü *639*

16. Oturum

Balkanlarda Kültürel ve Edebî Yansımalar

- Fahri Kaya'nın "İkindi Güneşi" Adlı Öykü Kitabında Göç
  Fatma Topdaş Çelik *654*
- Balkan'dan Anadolu'ya Hazin Bir Göç/Kaçış Öyküsü: Drina'da Son Gün
  Musa Demir *665*
- Kosova Türk Çağdaş Edebiyatında Göç ve Göçün İzleri
  Taner Güçlütürk *681*

17. Oturum

Balkanlarda Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

- Balkanlarda Göç ve Sonrası Mimari Yapıların İşlevi: Selanik Örneği
  Rabia Çakmakçı *702*
- Romanya'dan Anadolu'ya Göç: Göçmen Yerleşim Birimi İnşa Örneği Olarak Kovancılar
  Mehmet Şirin Pirol *721*
- Bosna Hersek'teki Soyadlarında Göçün İzleri Olarak Türk Menşeli Etnik Yapı Adları ve Etnonimler
  Dženana Bračković *737*

18. Oturum

Balkanlarda Kültürel ve Edebî Yansımalar

- Gagauz Şairi Todur Zanet'in Şiirlerinde Oğuz Mirası ve Dilsel Kodlar
  Ali Koç *747*
- Ömer Seyfettin'in Günlükleri ile Hikâyelerinde Balkanlar ve Göç'ün İzleri
  Seda Artuç Bekteş *761*
- Sevinç Çokum'un Bizim Diyar Adlı Romanında Göç Mefhumu: Balkan Coğrafyasından Anadolu'ya
  Sema Özher Koç *785*

19. Oturum

Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi: İki Dillilik ve Pedagojik Yaklaşımlar

- Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Ölçme, Değerlendirme ve Standartlaşma: Göç Bağlamında Karşılaştırmalı Bir İnceleme
  Mehmet Canbulat - Burak Asma *796*
- İki Dillilik ve Kimlik Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme: Batı Trakya ve Bulgaristan Türkleri
  Gözde Tekin - Sümeyye Konuk *806*
- Balkan Coğrafyasında Türkçe Öğretimi: 2016–2025 Arası Bibliyometri, Ağ Analizi ve Politika Yansımaları
  Özlem Karaca *818*

20. Oturum

Balkanlarda Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

- The Mother Tongue as an Identity Bridge in Balkan Migrations Context
  Albana Tahiri - Gülçin Balat *833*
- İlhami Emin'in Şiirlerinde Göç Olgusu ve Millî Kimlik Arayışı
  Ayten Abbasova *851*
- Göç ve Kimlik: Bulgaristan Türklerinin Mânilerinde Kimlik İnşası
  Eylem Karakuş *861*

21. Oturum

Balkanlarda Göç ve Diplomasi

- Göç ile Diplomasi Arasında: 1951 Göçünden 1968 Göç Anlaşmasına Türkiye–Bulgaristan İlişkileri
  Mustafa Işık *876*
- Ali Fehmi Cabiç ve Göç Meselesi: Bir Osmanlı Arşiv Belgesine Dayalı Akademik Bir İnceleme
  Mortaza Firuzi *889*
- Balkan Göçmenlerinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkisi: Diaspora ve Diplomasinin Buluştuğu Nokta0
  Savaş Hoştaş *930*

22. Oturum

Balkanlarda Kültürel ve Edebî Yansımalar

- Kosovalı Şair Cemali Tunalıgil'in Şiirlerinde Türkçecilik ve Anadolu Sahası Şairlerinin İzleri
  Yıldıray Çavdar *946*
- Bir Göç Romanı Olarak Reşit Hanadan'ın "Elveda Hüdavendigar Diyarı"
  Hakan Değirmenci *960*
- Balkanlarda Köroglu Çalışmaları
  Ercan Alkaya - Naile Asker *969*

23. Oturum

Balkanlarda Türkçenin İzleri: Kimlik, Kültür ve Dil Öğretimi

- Necati Zekeriya'nın Türkçeye Mirası: Orhan ve Ana Dili Türkçe Öğretimi
  Yasemin Hatun Yalçınkaya -Mustafa Said Kıymaz *983*
- Göçün Dildeki İzleri: Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Kimlik, Kültürel Uyum ve Eğitim Politikaları
  Mehmet Canbulat - Burak Asma *995*
- Balkanlar'daki Genç Kuşak Türk Edebiyatında Göçün İzdüşümü: Bağ-lar Dergisi Özelinde Bir İnceleme
  Fatih Cihat Büyükmatür *1005*

24. Oturum

Balkanlarda Tarih, Bellek ve Siyaset

- Povratak u Zemlju Predaka – Srbi na Galipoljskom Poluostrvu Početkom XX Veka
  Vladan Virijević *1022*
- Mültecilerle Kurulan Devlet: Türkiye Cumhuriyeti'nin Diyasporik Temelleri Üzerine Bir Tartışma
  Hamza Ateş..... *1035*
- Bulgaristan'dan Türkiye Yapılan Göçler: 1968 Yakın Akraba Göçleri
  Sinan Demirağ..... *1055*

25. Oturum

Balkanlarda Dil ve Kültürün Sanata Yansımaları: Müzik, Medya ve Sinema

- Balkanlarda Göçün İzleri: "Before the Rain" Filmi Bağlamında Söylem Çözümlemesi
  Azize Zahra *1069*
- Balkan Türkülerinde Göç Olgusunun Metin Madenciliği Temelli Kavramsal Bir İncelemesi
  Harun Coşkun *1081*
- Balkan Türkülerinde Vatan Mefhumu
  Mahmut Delen - Miyase Güzel Yanpınar..... *1102*

26. Oturum

Balkanlarda Kültürel ve Tarihsel Etkileşimler: Göç, Kimlik ve Ekonomi

- Kültür ve Unsurlarının Ticari İlişkiler Üzerindeki Etkisi: Kosova ve Türkiye Örneği
  Neshat Podvorica..... *1118*
- Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1950-1951 Yılında Gerçekleşen Göçün Kapsamı ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme
  Resul Köse *1131*
- Ottoman Rule and Social Structure in Arbëria during the Early Centuries
  Livia Xhaja *1148*

27. Oturum

Balkanlarda Göç ve Göçün İzleri

- Balkanlardan Pâyitahta Arnavut Bir Âlimin Göçü: Vildan Fâik Efendi ve Osmanlı Eğitim Sistemine Katkıları
  Muhammed Alparslan Kartal..... *1160*
- Armağanın Diyalektiği: Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'ni Sağlık Antropolojisi ve Armağan Teorisiyle Yeniden Düşünmek
  Hatice Ay..... *1168*
- Orta Asya 'dan Balkanlara: Şaman Kıyafet ve Aksesuarlarında Göçün Sembolik İzleri
  Serviye Mutlu..... *1186*

SUNUŞ

Değerli Okuyucular,

Yüzyıllar boyunca farklı coğrafyalarda yankılanan Türkçe; geçtiği her duraktan bir ses almış, her mekânda bir söz bırakmıştır. Yeni anlamlar kazanan, farklı kültürlerle temas ederek zenginleşen ve derinleşen bu dil, çok katmanlı bir serüvenin taşıyıcısı olmuştur. Bu serüvenin en önemli duraklarından biri ise hiç şüphesiz Balkanlardır.

Türkiye Maarif Vakfı, kuruluşundan itibaren bu tarihsel ve kültürel sürekliliğin bilinciyle hareket etmiştir. Vakıf, eğitim alanındaki birikimini aktarırken onu yeniden üreten ve geliştiren bir anlayışı benimsemiştir. Bu doğrultuda Balkanlar, Vakfımızın faaliyetleri içerisinde dilin, kültürün ve kimliğin kesişim noktasında yer alan stratejik bir coğrafya olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu yaklaşım Balkanlar ile sınırlı kalmamakta; farklı kıtalara uzanan daha geniş bir vizyonun parçası olarak şekillenmektedir.

Türkiye Maarif Vakfı olarak Türkiye'nin eğitim alanındaki zengin tecrübesini dünyayla paylaşmak ve paylaşırken de zenginleştirmek amacıyla yola çıkan bir kurumuz. Bugün 66 ülkede sürdürdüğü faaliyetler, dilin sınırları aşan doğasını ve kültürel etkileşimin dönüştürücü gücünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Türkçe öğretimi ve uluslararası akademik iş birlikleri, kültürlerarası etkileşimin inşasına önemli bir katkı sunmaktadır. Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu da bu anlayışın somut bir tezahürüdür.

Dördüncüsü Konya Büyükşehir Belediyesi ev sahipliğinde ve iş birliğiyle Konya'da düzenlenen Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu, Balkan coğrafyasının çok katmanlı yapısını dil, edebiyat ve kültür ekseninde ele alan güçlü bir akademik faaliyettir. Sempozyum, Balkanlar hakkında bilimsel çalışmalara yer verirken farklı coğrafyalardan gelen akademisyenleri bir araya getirerek ortak bir düşünce ve tartışma zemini oluşturmaktadır.

Bu yıl "Balkanlarda Göç ve Göçün İzleri" temasıyla gerçekleştirilen sempozyumda 4 yılda 400'den fazla araştırmacıya ulaşılmış, gönderilen 505 farklı bildiriden 267'si sunulmak üzere kabul edilmiştir. Söz konusu Sempozyum, Balkanlar hakkında önemli bir arşivin oluşmasını sağlamaktadır.

Bu vesileyle, sempozyuma ev sahipliği yapan Konya Büyükşehir Belediyesine, Sosyal İnovasyon Ajansına, üniversitelerimize, katkı sunan tüm kurum ve kuruluşlara teşekkür ediyorum. Ayrıca üniversitemizin Balkan Araştırmaları Merkezine, değerli akademisyenlerimize, programı ilgiyle takip eden kıymetli misafirlerimize ve emeği geçen çalışma arkadaşlarıma da şükranlarımı sunuyorum.

Mahmut M. ÖZDİL
Türkiye Maarif Vakfı Başkanı

SEMPOZYUM KURULLARI

Düzenleyen ve Paydaş Kuruluşlar

Düzenleyen Kuruluşlar

- Türkiye Maarif Vakfı
- Konya Büyükşehir Belediyesi
- Konya Büyükşehir Belediyesi Sosyal İnovasyon Ajansı
- Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi (UNYT)

Paydaş Kuruluşlar

- Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)
- Yunus Emre Enstitüsü (YEE)
- Türk Dil Kurumu (TDK)
- Selçuk Üniversitesi
- Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
- KTO Karatay Üniversitesi
- Konya Teknik Üniversitesi

Sempozyum Düzenleme Kurulu

- Doç. Dr. Zeynep ARKAN, Türkiye Maarif Vakfı Mütevelli Heyeti Üyesi
- Kemal BULUT, Türkiye Maarif Vakfı
- Ali ÇİÇEK, Türkiye Maarif Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi
- Ahmet TÜRKBEN, Türkiye Maarif Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi
- Prof. Dr. İbrahim GÜLTEKİN, Türkiye Maarif Vakfı – İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Cumhur Ersin ADIGÜZEL, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi
- Fatih Delen, Türkiye Maarif Vakfı
- Ercan USLU, Konya Büyükşehir Belediyesi
- Şükrü KOYUNCU, Konya Büyükşehir Belediyesi
- Alper ORAL, Konya Büyükşehir Belediyesi
- Beytullah ŞİVETOĞLU, Konya Büyükşehir Belediyesi
- Ali GÜNEY, Konya Büyükşehir Belediyesi Sosyal İnovasyon Ajansı

Sempozyum Onur Kurulu

- Mahmut M. ÖZDİL, Türkiye Maarif Vakfı Başkanı
- Uğur İbrahim ALTAY, Konya Büyükşehir Belediye Başkanı

Sempozyum Danışma Kurulu

- Mahmut M. ÖZDİL, Türkiye Maarif Vakfı Başkanı
- Prof. Dr. Ahmet Emre BİLGİLİ, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Cihad DEMİRLİ, Türkiye Maarif Vakfı

- Doç. Dr. Zeynep ARKAN, Türkiye Maarif Vakfı
- Hasan ASLAN, Türkiye Maarif Vakfı
- Selim CERRAH, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Zarife SEÇER, Türkiye Maarif Vakfı
- Dr. Hasan TAŞÇI, Türkiye Maarif Vakfı
- Ömer Faruk TERZİ, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK, Türkiye Maarif Vakfı
- Doç. Dr. Hasan ULUSOY, Türkiye Maarif Vakfı
- Dr. Muhammet Murtaza YETİŞ, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Ali GÜNEŞ, Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Osman MERT, Türk Dil Kurumu Başkanı
- Prof. Dr. Cemal YILDIZ, Türk-Alman Üniversitesi
- Prof. Dr. Behixhudin SHEHAPİ, Kuzey Makedonya Kültür Bakanlığı
- Prof. Dr. Marija DJİNDJİC, Belgrad Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa İSEN, Emekli Öğretim Üyesi

Bilim Kurulu

- Prof. Dr. Abas JAHJAI, Trakya Üniversitesi
- Prof. Dr. Abdullah Azmi BİLGİN, Haliç Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet Hamdi ZAFER, Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. Ziyaeddin KIRBOĞA, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet KOÇAK, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Alena CATOVİÇ, Saraybosna Üniversitesi/ Bosna Hersek
- Prof. Dr. Amina Siljak JESENKOVİĆ, Saraybosna Devlet Üniversitesi/ Bosna Hersek
- Prof. Dr. Behice VARIŞOĞLU, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
- Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Prof. Dr. Bilal TUNÇ, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
- Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Tiran New York Üniversitesi/ Arnavutluk
- Prof. Dr. Rahman ADEMİ, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Deniz MELANLIOĞLU, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Doğan YÖRÜK, Selçuk Üniversitesi
- Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU, Kocaeli Üniversitesi
- Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN, Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Halil ÇELTİK, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN, Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Hayati DEVELİ, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU, Sinop Üniversitesi
- Prof. Dr. İbrahim GÜLTEKİN, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Kemalettin DENİZ, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Mahmut ÇELİK, Goce Delcev Üniversitesi/ Kuzey Makedonya
- Prof. Dr. Marija DJİNDJİC, Sırbistan Bilimler Akademisi/ Sırbistan
- Prof. Dr. Mehmet CANBULAT, Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet Celal VARIŞOĞLU, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

- Prof. Dr. Mehmet SAMSAKÇI, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa BALCI, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa KURT, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ, Trakya Üniversitesi
- Prof. Dr. Nezir TEMUR, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Osman EMİN, Üsküp Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- Prof. Dr. Ömer TURAN, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Salim PİLAV, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM, Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Süleyman BAKİ, Kalkandelen Üniversitesi/ Kuzey Makedonya
- Prof. Dr. Şamil ÖÇAL, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN, Emekli Öğretim Üyesi
- Prof. Dr. Timuçin KODAMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Tuba DURMUŞ, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
- Prof. Dr. Ubeydullah SEZİKLİ, Yalova Üniversitesi
- Prof. Dr. Ülker ŞEN, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Yakup YILMAZ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Yaşar BAYTAL, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Kadir Kaan BÜYÜKİKİZ, Gaziantep Üniversitesi
- Doç. Dr. Alpay İĞCİ, Uşak Üniversitesi
- Doç. Dr. Atıf AKGÜN, Ege Üniversitesi
- Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. Barış Berhem ACAR, Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi
- Doç. Dr. Elsev Brina LOPAR, Prizren Üniversitesi, Kosova
- Doç. Dr. Emine TEMEL ALEMDAR, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Emrah BOYLU, Bartın Üniversitesi
- Doç. Dr. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI, Selçuk Üniversitesi
- Doç. Dr. Fatih VEYİS, Atatürk Üniversitesi
- Doç. Dr. Fethi NAS, Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Doç. Dr. Galina MİSKİNİENE, Vilnius Üniversitesi/ Litvanya
- Doç. Dr. Gürkan MORALI, Erciyes Üniversitesi
- Doç. Dr. Harun BEKİR, Filibe Paisiy Hilengarski Üniversitesi, Bulgaristan
- Doç. Dr. Harun TUNCER, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. İsa SULÇEVSİ, Priştine Üniversitesi/ Kosova
- Doç. Dr. Kevser DEĞİRMENCİ, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet Emre ÇELİK, Pamukkale Üniversitesi
- Doç. Dr. Meryem SALİM AHMET, Şumnu Üniversitesi/Bulgaristan
- Doç. Dr. Mirsad TURANOVİĆ, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi/Bosna Hersek
- Doç. Dr. Muhittin DOĞAN, Marmara Üniversitesi

- Doç. Dr. Musa DEMİR, Kırıkkale Üniversitesi
- Doç. Dr. Neriman HASAN, Köstence Ovidius Üniversitesi/ Romanya
- Doç. Dr. Neslihan KARAKUŞ, Yıldız Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Nevriye ÇUFADAR, Şumen Piskopos "Konstantin Preslavski" Üniversitesi/ Bulgaristan
- Doç. Dr. Nuray KAYADİBİ, Kırıkkale Üniversitesi
- Doç. Dr. Osman COŞKUN, Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Osman ÖZDEMİR, Sabahattin Zaim Üniversitesi
- Doç. Dr. Önder ÇANGAL, Gaziantep Üniversitesi
- Doç. Dr. Seçkin SARPKAYA, Ege Üniversitesi
- Doç. Dr. Tarık DEMİR, Gazi Üniversitesi
- Doç. Dr. Tarık DURAN, Belgrad Üniversitesi/ Sırbistan
- Doç. Dr. Umut BAŞAR, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
- Doç. Dr. Zeynep ARKAN, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Dr. Dženana BRAČKOVİĆ, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi/ Bosna Hersek
- Dr. Fatih ODUNKIRAN, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Fatos DİBRA, Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi/ Arnavutluk
- Dr. Filiz FERHATOĞLU, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Firdevs KAPUSIZOĞLU, Türkiye Maarif Vakfı
- Dr. Galina MUTAF, Komrat Devlet Üniversitesi/ Moldova
- Dr. Murat Müfit ALİU, Mother Teresa University/ Kuzey Makedonya
- Dr. Nebahat SULÇEVSİ, Priştine Üniversitesi/ Kosova
- Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Gülçin BALAT, Marmara Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Yakup TÜRKDİL, İstanbul Kültür Üniversitesi
- Dr. Serdar ÖZDEMİR, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
- Dr. Seyhan M. İBRAHİMİ, Uluslararası Balkan Üniversitesi/ Kuzey Makedonya
- Dr. Şaban BIYIKLI, Marmara Üniversitesi
- Dr. Şaban ÇOBANOĞLU, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
- Dr. Zeqije XHAFÇE, Priştine Üniversitesi/ Kosova

Sempozyum Sekretaryası

- Şerife KAFALİ, Türkiye Maarif Vakfı
- Nuri İbrahim KARABUDAK, Türkiye Maarif Vakfı
- Sıla ÖZER, Konya Büyükşehir Belediyesi Sosyal İnovasyon Ajansı
- Dilan BALCI,Büyükşehir Belediyesi Sosyal İnovasyon Ajansı
- Aylin Özkan NEĞİŞ, Büyükşehir Belediyesi Sosyal İnovasyon Ajansı

Sempozyum Yeri

- Konya, Türkiye

2025 SEMPOZYUM

Açış Konuşmaları

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ

Uluslararası Tiran New York Üniversitesi (UNYT) Rektörü

Kıymetli Rektörlerim,

Çok değerli Yönetim Kurulu Üyelerimiz,

Kıymetli misafirler, değerli akademisyenler ve sevgili öğrenciler,

Hepinizi en içten duygularımla selamlıyorum.

Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu'na hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

2021 yılında üniversitemizde başlayan ve zamanla geleneksel bir nitelik kazanan bu sempozyum, bugün artık yalnızca bir akademik etkinlik olmanın ötesine geçerek bir platform hâline gelmiştir. Bu platform, her yıl farklı sosyal ve kültürel temaları gündeme almayı, tartışmayı ve bu konular üzerinden Balkanlar ile Türkiye arasındaki ilişkileri yeniden ele almayı kendisine ilke edinmiştir.

Sempozyumumuz; Balkanlar ile Türkiye arasındaki tarihî, kültürel ve akademik bağların yeniden canlanması, anlamlandırılması ve hayata geçirilmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda Balkan coğrafyasına dair güncel sorunların, sosyal meselelerin ve akademik tartışmaların ele alındığı güçlü bir zemini de temsil etmektedir.

Bu yıl ele aldığımız göç konusu, aslında insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Göç, Hz. Âdem ile başlayan ve insanlık tarihi boyunca farklı biçimlerde devam eden bir süreçtir. Somali kökenli İngiliz şair Warsan Shire'ın da ifade ettiği gibi:

"Eğer ev, köpekbalığının ağzına dönüşmemiş olsaydı, kimse ülkesini terk etmezdi."

İnsanlar ülkelerinde yaşanan açlık, fakirlik, iç savaş, savaşlar ve daha nice sebeplerden dolayı bir şekilde yerlerini terk etmişler, evlerini bırakmışlar. Aşklarını, sevdalarını, anılarını, gözyaşlarını geride bırakarak bazen mecburen bazen de isteyerek ülkelerini terk etmişlerdir. Balkanlar da değişik göç hareketlerinin bir merkezi haline gelmiştir. Balkanlar, Avrupa ile Asya arasında bir köprü konumunda olması sebebiyle tarih boyunca farklı göç hareketlerine sahne olmuş bir coğrafyadır. Günümüze baktığımızda Balkanlar'da çok ciddi bir şekilde bir göç olayına şahit oluyoruz. Bunun arkasında bir sürü sebep var. Ekonomik sebepler var. Savaş var, iç kavgalar var. Yani insan hakları ihlalleri var. Adına ne derseniz deyin birçok sebepten dolayı Balkanlar'da da insanlar göç etmeye zorlanmış ve hâlâ göç ediyorlar. Ama göç ederken sadece fiziksel olarak yer değiştirmemişler. Aynı zamanda kimliklerini, kültürünü ve aidiyet-

lerinin bir kısmını geride bırakmışlar. Dolayısıyla göç kimliği irdelediğinde, incelendiğinde göçmenlerin aslında ikircikli bir kimlik ikilemiyle karşı karşıya olduklarını görmekteyiz. Burada birçok akademisyen arkadaşımız bu konuları değişik şekilde de ele alacaklar. Bu yönüyle sempozyumumuzun teması son derece güncel ve anlamlıdır.

Bugün öğleden sonra yapacağım sunumda Bosna özelinde bazı değerlendirmelerimi paylaşacağım. Ancak burada bulunan değerli akademisyenlerimiz, göç meselesini farklı açılardan ele alarak çok kıymetli katkılar sunacaklardır.

Bu vesileyle kısaca üniversitemizden de bahsetmek isterim.

Tiran New York Üniversitesi, 2000 yılında kurulmuş olup Arnavutluk'ta İngilizce eğitim veren ilk özel üniversitedir. Kuruluşundan itibaren New York'taki partner üniversitelerle ortak ve çift diploma programları yürütmektedir. Öğrencilerimiz, yerel diplomalarının yanı sıra çift diploma alma imkânına sahiptir.

2018 yılında Türkiye Maarif Vakfı tarafından üniversitemiz bünyeye dâhil edilmiş; bu tarihten itibaren eğitim, laboratuvar ve proje alanlarında önemli yatırımlar yapılmıştır. Bu destekler sayesinde üniversitemiz, Balkanlarda "Balkanların Harvard'ı" olarak anılabilecek bir noktaya doğru ilerlemektedir. Bizler de rektörlük olarak bu vizyonu daha ileriye taşımanın gayreti içerisindeyiz.

Üniversitemizde;

Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi,

Hukuk ve Sosyal Bilimler Fakültesi,

Ekonomi ve İşletme Fakültesi

olmak üzere üç fakülte bulunmaktadır. Lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim verilmektedir. Hâlihazırda yaklaşık 1350 öğrencimiz, 80'in üzerinde akademik personelimiz ve idari kadromuzla eğitim-öğretim faaliyetlerimizi sürdürmekteyiz.

Son iki yılda yaklaşık 80 proje başvurusu yapılmış, bunlardan 10'u Avrupa Birliği tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca 70'in üzerinde ikili anlaşmamız bulunmaktadır. Erasmus ve akademik iş birliklerine büyük önem vermekteyiz.

Kısaca ifade etmek gerekirse üniversitemiz eğitim, öğretim ve araştırma alanlarında güçlü bir şekilde ilerlemekte, geleceğin liderlerini yetiştirme sorumluluğuyla hareket etmektedir.

Konuşmamı fazla uzatmadan başta Türkiye Maarif Vakfı Başkanımız Sayın Mahmut Özdil Bey'e, Konya Büyükşehir Belediyesi yetkililerine, sempozyumun düzenlenmesinde büyük emeği olan değerli hocalarımıza, paydaş ku-

rumlarımıza ve ismini tek tek sayamadığımız tüm emek verenlere en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu sempozyumun, Balkanlardaki göç ve göçün izleri konusunda son derece verimli ve başarılı sunumlara sahne olacağına inanıyor, hepinizi saygı ve muhabbetle selamlıyorum.

Prof. Dr. Cem ZORLU

Necmettin Erbakan Üniversitesi (NEÜ) Rektörü

Değerli Başkanım,

Değerli Büyükşehir Belediye Başkan Vekilim,

Sayın ve kıymetli üyeler,

Değerli akademisyenler,

Sevgili öğrenciler,

Açıkçası bugün biraz heyecanlıyım. Normalde konuşurken heyecanlanan birisi değilim sanırım Türkiye Maarif Vakfı'nı duyunca bu heyecan oluştu. Bu başarının arkasında gerçekten çok büyük katkılar var. Bu vesileyle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Dil denildiğinde aslında çok fazla bir şey anlatmaya gerek yok. Zira dil dinin, kültürün, geleneğin, yaşam biçiminin ve kimliğin taşıyıcısıdır. Bir topluma dili öğrettiğiniz anda, onun kültürünü, inancını, geleneğini ve hayat anlayışını da aktarmış olursunuz. Osmanlı döneminde belki okuma-yazma oranının düşük olmasından kaynaklı olarak bu konuya yeterince değinilmemiş olabilir eğer bugün Osmanlı Türkçesi yaygın biçimde konuşuluyor olsaydı, dünyanın en çok konuşulan dili Türkçe olurdu.

Bu bağlamda, düzenlenen bu sempozyumun Türkçenin yaygınlaştırılmasına ve bu alandaki farkındalığın artmasına önemli katkılar sağlayacağına inanıyorum.

Üniversite olarak Valiliğimizden gelen hassasiyet doğrultusunda yurt dışı faaliyetlerine büyük önem veriyoruz. Başarılı öğrencileri vakıf aracılığıyla burslandırıyoruz. Yaptığımız bu çalışmalar çok fazla bilinmiyor olabilir, bu vesileyle kısaca ifade etmek isterim.

Şu ana kadar Hırvatistan, Yunanistan ve Bosna-Hersek'ten Türkçe bilen özellikle teknoloji bölümlerinde okuyan öğrencileri misafir ettik. Geçen yıl ve bu yıl Hırvatistan ve Yunanistan'dan, birkaç yıl önce de Bosna-Hersek'ten öğrenciler geldi. Herhangi bir protokol ya da organizasyon şartı olmaksızın, yaklaşık on beş öğrenciyi on beş gün boyunca misafir ettik. Tüm konaklama, iaşe ve programlarını biz karşıladık. Çok güzel izlenimlerle ülkelerine döndüler.

Üniversitelerle temas kurduğumuzda özellikle teknoloji bölümleri varsa "Öğrencilerinizi Konya'ya gönderin, biz ev sahipliği yapalım" diyoruz. Bu konuda gerçekten talepkâr olan kurumlar var. Talep geldiği anda da bu yıl Yunus Emre Enstitüsü ile organizasyon konusunda bir iş birliği sağladık. İnşallah gelecek yıldan itibaren Konya'nın çok daha güçlü bir şekilde tanıtılacağına inanıyorum.

Genellikle yabancı misafirler İstanbul'a gidiyor oysa Konya da en az İstanbul kadar köklü bir medeniyete ev sahipliği yapmış bir şehir. Kazı yaptığınızda Selçuklu, Osmanlı, Bizans, Roma, Frigya, Hitit medeniyetlerinden izler çıkıyor. Milattan önce sekiz-dokuz bin yıla uzanan bir tarih ve kültür birikiminden bahsediyoruz.

Bu sempozyumun hayırlara vesile olmasını, bereketli ve başarılı geçmesini temenni ediyorum. Hepinizi saygı ve muhabbetle selamlıyorum.

Mahmut M. ÖZDİL

Türkiye Maarif Vakfı Başkanı

Hepiniz hoş geldiniz.

Öncelikle teşekkürle başlamak istiyorum. Çünkü Türkiye Maarif Vakfı olarak ilk faaliyetlerimize başladığımızda, dünyanın neresinde ne yapmamız gerektiğini konuşurken Balkanlar'ın özel bir yere sahip olması gerektiği gerçeği çok net bir şekilde karşımızda duruyordu. Dolayısıyla Balkanlar o kendine özgü ağırlığını faaliyetlerimiz içinde en baştan beri hep korudu.

Balkanlar'daki faaliyetlerimizi yalnızca bu coğrafyayla sınırlamak da aslında doğru değil. Biz, Türkiye Maarif Vakfı olarak kendimizi yalnızca özel okul işleten ve bunu iyi yapan bir kurum olmakla sınırlı tutmadık. Zaten bunu iyi yapabilmenin şartı da kendimizi sadece bununla sınırlamamaktı. İşin felsefesine, akademik altyapısına ve yaptığımız çalışmaların akademik boyutuna en başından beri büyük önem verdik.

Bu kapsamda ilk akla gelen örneklerden biri şudur: Biz yola, Türkiye'nin eğitim alanındaki zengin tecrübesini dünyayla paylaşmak ve paylaşırken de zenginleştirmek amacıyla yola çıkan bir kurumuz. "Türkiye'nin eğitim alanındaki bu zengin tecrübesi nedir?" sorusuna somut cevaplar verebilmek için Türkçe müfredatını hazırladık. Yarı akademik nitelikte diyebileceğimiz Maarif Uluslararası Eğitim Dergisi uzun süredir yayın hayatına devam ediyor ve giderek daha da güçleniyor.

Hazıra konan bir yapı olmadığımız için kendi programlarımızı hayata geçirmek adına çeşitli akademik iş birlikleri geliştirmek zorundaydık. İstanbul'un, eğitimin güncel meselelerinin konuşulduğu bir merkez hâline yeniden gelebilmesi için çaba gösteriyoruz. Zira İstanbul'un ilim dünyasında yıldızının çok parladığı dönemler oldu ancak bugün aynı parlaklıktan söz edebilmemiz için ve bu parlaklığı yeniden kazanabilmesi için İstanbul Eğitim Zirvesi kapsamında, dünyanın dört bir yanından politika yapıcıların, akademisyenlerin, kanaat önderlerinin, öğrencilerin ve öğretmenlerin bir araya gelebileceği bir platform oluşturduk. Buradan da haberini vermiş olayım, bu yıl 5-6 Aralık 2025 tarihlerinde İstanbul'da beşincisini gerçekleştireceğiz.

Şimdi toplantı ve programların en sıkıcı kısmı ile yükümlüyüz. Ancak birazdan çok ilgi çekici sunumlar ve konuşmalar dinleyeceğiz. Bu nedenle daha fazla uzatmak istemiyorum. Balkanlar'da Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu'nun bugün dördüncüsünü, Konya Büyükşehir Belediyesinin ev sahipliği ve

büyük destekleriyle gerçekleştiriyoruz. Tek tek saymaya kalksam unuttuklarım olur endişesiyle isimlerini zikredemediğim fakat çok sayıda destek aldığımız bu programda bugün sizlerle birlikteyiz.

Sempozyumun adı Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji olsa da bu sabah programı incelerken Afrika'ya dair başlıkların da yer aldığını fark ettim. Bu son derece anlamlı. Çünkü Türkiye Maarif Vakfı olarak bugün 64 ülkede faaliyet gösteriyoruz. Latin Amerika'dan Afrika'ya, Asya'dan Avrupa'ya hatta Avustralya'ya kadar faaliyet göstermediğimiz hiçbir coğrafya kalmadığını büyük bir memnuniyetle ifade edebiliriz.

Bu noktada Amerikalı bir tarihçinin "Türk olmak nedir?" sorusuna verdiği cevabı hatırlatmak isterim. Ona göre Türk olmak, binlerce yıl önce Asya bozkırlarından başlayıp Anadolu'ya kadar uzanan bir yolculuktur. Bu yolculuğu bir otobüs yolculuğuna benzetir, otobüs farklı duraklarda durur, yeni yolcular biner, bazı yolcular iner; yeni yükler, yeni bavullar eklenir. Bazı bavullar yolculuk boyunca kalır, bazıları ise iner. Bu uzun yolculukta değişmeden kalan tek sabite ise Türklerin dili olur.

Bu yolculuk Anadolu'da nihayete ermiş gibi görünse de aslında hâlâ farklı biçimlerde devam etmektedir. Bugün Afrika'da, Balkanlarda, Avrupa'da, hatta Amerika'da bu yolculuğun izlerini görmek mümkündür. Türkiye Maarif Vakfı'nın faaliyet gösterdiği her yeri, bu uzun yolculuğun bir durağı olarak düşünmek mümkündür.

Bugün Balkanlarda göç ve göçün izleri konuşulurken Konya'da olmamız da son derece anlamlıdır. Konya hem Balkanlar tarihi hem de Türkiye'nin Balkanlarla ilişkileri açısından bu konuların ele alınması için çok önemli imkânlar sunan bir şehirdir.

Sözlerimi bitirirken şuna da değinmek isterim: Göç ve dil ilişkisi konuşulurken genellikle göçmenin yaşadığı zorluklar, ana dilini koruma çabası, dilde yaşanan değişimler ve uyum sorunları ön plana çıkarılır. Oysa tecrübemiz bu meselenin yalnızca olumsuz bir çerçevede ele alınmaması gerektiğini de göstermektedir.

Dünya edebiyatının en büyük isimlerinden bazıları ana dilleri İngilizce olmadığı hâlde İngilizce yazmış ve bu dile, başkalarının katamayacağı boyutlar kazandırmıştır. Benzer şekilde ana dili İngilizce olmayan pek çok yazar, İngilizceye bambaşka pencereler açmıştır. Aynı durum Fransızca için de geçerlidir. Bu örnekler çoğaltılabilir.

Dolayısıyla göçmenin dile kattığı şeyler, dili bozan şeyler değil aksine dili zenginleştiren unsurlardır. Bugün Türkçenin içinde çok farklı sesleri, ritimleri ve tonları duyabiliyor olmamız da bunun bir göstergesidir. Dil, bozulan değil ya-

şayan, sürekli değişen ve zenginleşen bir yapıdır. Bu perspektifin, bu tür toplantılarda önemli olduğunu düşünüyorum.

Üç gün boyunca gerçekleştirilecek bu çalışmalarda meselenin çok farklı boyutlarının ele alınacağına zaten şahitlik edeceğiz. Ben daha fazla sözü uzatmadan bu toplantının gerçekleştirilmesinde emeği geçen tüm çalışma arkadaşlarıma, katılan değerli akademisyen dostlarımıza, programı ilgiyle takip eden tüm misafirlerimize ve bu toplantıyı mümkün kılan Konya Büyükşehir Belediyesi'ne, Konya'daki üniversitelerimize, Sosyal İnovasyon Ajansı'na, üniversitemizin Balkan Araştırmaları Merkezi'ne ve katkı sunan tüm kurum ve kuruluşlara teşekkür ediyorum.

Hepinize tekrar hoş geldiniz diyor, sağ olun, var olun.

Mustafa UZBAŞ

Konya Büyükşehir Belediyesi Başkanvekili

Kıymetli Türkiye Maarif Vakfı Başkanımız,

Değerli Rektör Hocalarım,

Sayın Kaymakamım,

Türkiye Maarif Vakfı'mızın kıymetli Mütevelli Heyet Üyeleri ve Yöneticileri,

Balkanların ve Türkiye'nin dört bir yanından Konya'mıza teşrif eden kıymetli misafirler,

Selçuklu 'nun başkenti Konya'mıza hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

Sizleri saygı, sevgi ve hürmetle selamlıyorum.

Konya olarak ev sahipliğini üstlendiğimiz 4. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu vesilesiyle sizlerle bir arada olmanın mutluluğunu yaşıyorum.

Sayın Cumhurbaşkanımızın vizyonu ve ülkemizin son yıllarda artan siyasi, ekonomik ve insani gücüyle birlikte Türkçeye ve Türk kültürüne ilgi dünya genelinde hızla yükselmektedir. Bu ilginin en güçlü yansımalarından birini ise tarih, gönül ve kültür bağlarımızın en derin olduğu Balkan coğrafyasında görmekteyiz.

Hiç şüphesiz Balkanlar, ortak hatıralarımızın, inancımızın ve medeniyet birikimimizin işlendiği kardeş diyarlarımızdır. Türkçe, bu topraklarda iletişim aracı olmasının yanı sıra yüzyıllardır bir medeniyet dili olarak yaşamını sürdürmektedir. Bu yıl dördüncüsü düzenlenen sempozyumumuz da bu ortak mirasın günümüzdeki en kıymetli yansımalarından biridir.

Bugün bizleri bir araya getiren bu buluşmada en önemli paydaşlardan biri olan Türkiye Maarif Vakfı, dünyanın dört bir yanında Türkiye'yi, Türk kültürünü ve insanı yücelten bir eğitim anlayışını temsil etmekte, medeniyetimizin evrensel değerlerini çok güzel ve verimli bir biçimde aktarmaktadır. Bu vizyoner yaklaşım ve çalışmalar için Türkiye Maarif Vakfı'na ve programda emeği geçen tüm paydaşlara gönülden teşekkür ediyorum.

Kıymetli konuklar,

Konya Büyükşehir Belediyesi olarak bizler de 2007 yılından bu yana Balkanlarda yürüttüğümüz faaliyetlerle gönül bağlarımızı güçlendirmeye devam ediyoruz. Bugüne kadar 15 bine yakın kişiye eğitim imkânı sunarak Anadolu'nun ilim, irfan ve sanat geleneğini bu topraklara taşımaya gayret ettik. 2025 yılı itibarıyla Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya ve Bosna Hersek'teki çalışmalarımızı sürdürerek Türkçenin bir sevgi dili olarak yaşatılmasına katkı sunmaya çalışıyoruz.

Bu düşüncelerle sözlerime son verirken bu güzel buluşmanın hayırlı sonuçlara vesile olmasını diliyor, siz kıymetli misafirlerimizi bir kez daha saygı ve muhabbetle selamlıyorum.

Allah'a emanet olun.

BALKANLARDA GÖÇ VE GÖÇÜN İZLERİ

Panel

"Balkanlarda Göç ve Göçün İzleri" temalı panelimizin oturum başkanlığını devlet eğitim ve kültür politikaları alanında hem akademik hem yönetici olarak önemli katkılarda bulunan Türkiye Maarif Vakfı Mütevelli Heyeti Başkan Vekili Prof. Dr. Sayın Ahmet Emre Bilgili yapmıştır. Basın dünyasında uzun yıllar sürdürdüğü çalışmalarıyla kamuoyuna önemli katkılar sunan, Balkan coğrafyasının güçlü kalemlerinden değerli gazeteci-yazar Sayın Mehmet Türker'in; Kuzey Makedonya'dan aramıza katılan, Balkan coğrafyasında Türk dili ve edebiyatını başarıyla temsil eden değerli şair ve yazar Sayın Leyla Şerif Emin'in; kültür ve edebiyat alanında yaptığı önemli akademik katkılar ve kamu hizmetindeki uzun yıllarıyla ülkemize değerli hizmetler sunan Prof. Dr. Sayın Mustafa İsen'in sahneye teşrifleriyle panel oturumu başlamıştır.

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili (Oturum Başkanı)

Çok değerli hocalarımız, kıymetli konuşmacılarımız, panelimizi başlatıyoruz.

Panelimizi iki tur hâlinde planladık:

Birinci turda konuşmacılarımıza yönelteceğimiz sorular üzerinden ilerleyeceğiz.

İkinci turda ise her konuşmacımız kendi alanı açısından geleceğe dönük proje ve önerilerini yaklaşık beşer dakikada paylaşacak. Toplamda bir saat içinde panelimizi tamamlamayı hedefliyoruz.

Kürsüden dikkatimi çeken bir ayrıntıyı paylaşmak isterim. Hz. Mevlânâ'nın türbesinin sembolünün Saraybosna'ya "göç etmiş" gibi tasarlanması çok zarif bir fikir olmuş emeği geçenleri tebrik ediyorum.

Ana temamız göç. Göç, özünde bir sosyal hareketliliktir. Başlangıçta olumsuz çağrışımlar doğurabilse de sonuçları itibarıyla önemli fırsatlar üretir: iş dünyası, edebiyat, dil etkileşimi ve kültürel etkileşim açısından pek çok kazanım ortaya çıkabilir.

Örneğin göç alan şehirlerimizden Bursa için "Bursa'nın en zenginleri göçmenlerdir" denir. Bu, göçle gelenin zorluklar içinde fırsatları daha hızlı fark edip değerlendirme motivasyonuyla ilgili bir durumdur. Dolayısıyla özellikle zorunlu göçlerin dramatik yanına rağmen, sonuçta topluma farklı alanlarda katkılar doğurduğunu da görüyoruz.

Program başlıklarına baktığımda, her yıl zenginliği artan bir içerikle karşılaşıyoruz. Bu da Balkan coğrafyasının akademik potansiyelinin ne kadar yüksek olduğunu gösteriyor.

Bu çerçevede ilk sorumu Prof. Dr. Mustafa İsen Hocamıza yöneltmek istiyorum:

Balkanlarda göçün siyasi, kültürel, sosyolojik ve edebî boyutlarıyla; etkileri ve kazanımları üzerine bize bir çerçeve çizer misiniz?

Buyurun hocam.

Prof. Dr. Mustafa İsen (Panelist)

Öncelikle hazîrunu saygıyla selamlıyorum.

Göç, insanlık tarihiyle yaşıt bir olgudur. Hz. Âdem'in yeryüzüne sürgününden bu yana farklı biçimlerle devam eden, bugün de uluslararası ilişkilerin en önemli gündemlerinden biri hâline gelen bir meseledir. Göçü değerlendirenler genellikle "itici sebepler" ve "çekici sebepler" çerçevesiyle ele alırlar. Bir de zorunlu göç dediğimiz, insanı mecbur bırakan ağır bir boyut vardır.

Balkanlardaki göç meselesini iki aşamada ele almak gerekir:

Birinci aşama, çekici sebepler. Osmanlı fetihleriyle birlikte Anadolu'dan Balkanlara doğru gerçekleşen göçlerdir. Osmanlı'nın bölgede sağladığı güvenlik şemsiyesi ve ulaşıma imkân veren yol-köprü inşalarıyla Balkanlar daha yaşanabilir bir zemine kavuşmuştur. Anadolu'dan Balkanlara yapılan iskânlar, bir medeniyet transferi doğurmuş; "Rumeli medeniyeti" dediğimiz yapı zamanla ortaya çıkmıştır. Bu yapı, uzun bir dönem "Osmanlı Barışı" denebilecek bir düzeni bölgede yaşatmıştır.

İkinci aşama ise zorunlu göç olarak tanımladığımız göçler. 18. yüzyıldan sonra başlayan çözülmeyle birlikte tersine göç dalgası. Balkanlardan Anadolu'ya doğru gerçekleşen zorunlu göçler. Bu süreç, tarihin gördüğü ağır dramları ve zulümleri doğurmuştur. Edebiyata yansıyan yönü de bu nedenle çoğunlukla acı, hasret, ayrılık ve bölünmüş aileler üzerinedir.

Bu noktada kalanların da mutlu olmadığını, orada kalanların baskı ve özlem içinde yaşadığını, gelenlerin ise burada tutunma mücadelesi verdiğini görüyoruz. "Ne orada ne burada" hissi bölünmüş kimlikler üretmiştir.

Kalanların hikâyesine örnek olarak Makedonya Türk edebiyatından Fuat Engül'ün bir şiirini; gelenlerin tutunma mücadelesine örnek olarak da Rahmi Âlem'in "Muhacir Osman" anlatısını (sosyal medyada bulunabilir) özellikle gençlerin okumasını tavsiye ederim.

Son olarak şunu söylemek isterim: Göç yalnızca iktisadi gelişmeleri tetiklemez; kimi zaman büyük medeniyet hamlelerinin de arkasında büyük göçler bulunur. Ancak özellikle zorunlu göçler; geride büyük hikâyeler, büyük dramlar ve uzun süre devam eden toplumsal izler bırakır. Bununla ilgili Makedonya Türk Edebiyatı'ndan dostumuz Suat Engüllü'ün bir şiiri okumak istiyorum.

"Armut Ağacında Öten Kumrunun Anlattıkları

Dalları sokağa taşan armut ağacına,

Bir kumru gelip konardı her sabah,

Arap şarkısı gibi bitmek bilmeyen
İçli içli ötüşüne başlardı az sonra.

Büyülü kızıllığıyla şafak sökerken
Yine bir sabah erken,
Konuverdi armut ağacına kumru.
Bir hüzünlü, bir hüzünlü öttü ki sormayın…
Henüz dağılmadan tedirginliği,
Kumrunun ötüşündeki hüznün,
Geldi dayandı kapıya / yelesi pırıl pırıl,
Yağız atın koşulduğu araba.

Belliydi, son haddini bulmuştu,
Kaç gündür evde süregelen telaş.

Çeyiz sandığı, konsol, sofra,
Döşekler, yorganlar, halılar,
Dört sandalye, baba yadigârı masa,
Ve birşeyler daha yüklendi arabaya
Apar topar.
Evde kimin yüzüne takıldıysa gözüm,
Hepsi üzgün, ağızlarına kilit vurmuş dersin.
Kucaklaşıldı, helallaşıldı sonra,
Sonra deh dedi sürdü arabayı arabacı.
Ardından yürüdüler ağır ağır, ezginlikle,
Ninem, babam, annem, halam ve oğlu…

Anılarımdaki güllere bakılacak olursa
Aylardan mayıstı ve biz çocuklar,
Bakakaldık ardlarından, olanlardan habersiz,
Ama bir şey kopuyordu sanki içimizden,
İşte bu duyguyla uzun uzun el salladık.

Öğlene doğru ninem döndü,
Daha da kocalmış,
Babamla annem döndü,
Gözleri hâlâ nemli.

Şimdi sormanın vakti değildir diye,
İçimde büyüyen çocukça bir merakla
Bekledim, bir şey sormadım kimseye.
Halamla oğlu gelmediler o gün,
Gelmediler…

Ertesi gün de daha, daha ertesi gün de…
Yedi yaşında bir çocuktum henüz,
Ve aklım kesmiyordu her şeyi belki,
Ama İstanbul'un sözünü etmeleri,
Tren demeleri yettiydi. Ne hikmet…

Dalları sokağa taşan armut ağacını
Bir cömertliktir bürümüştü o yıl. Hayret!
Hep bekledik halamın oğlu gelir diye,
Gelir tırmanır diye bekledik,
Çocukça bir içtenlikle…

Oysa ne halam döndüydü ne de oğlu.
Arap şarkısı gibi bitmek bilmeyen,
İçli içli ötüşünü artık özlediğimiz
Kumru da gelip konmadı bir daha,
Dalları sokağa taşan armut ağacına."

Suat Engüllü

Rahmi Alem'in Muhacir Osman adlı bir hikâyesi vardır, not almanızı ve okumanızı özellikle tavsiye ederim. Sosyal medyada da dolaşmaktadır. Bu hikâye tutunamayanların ya da tutunmaya çalışanların hikâyesidir. Ahmet Bey, Bursa'da çok zengin olmuş bazı muhacirlerden söz etti, doğrudur ancak bunlar

nüfusun yüzde birini ya da ikisini oluşturur. Asıl üzerinde durulması gereken arada kalan ve burada kendisine sağlıklı bir alan oluşturamayan geniş bir kesimin hikâyesidir.

Burada bizatihi o coğrafyalardan gelmiş arkadaşlarımız da bulunuyor, bu duyguyu en iyi onlar ifade edeceklerdir. Kalanların aklı burada, gidenlerin gönlü oradadır. Yani bu insanlar ne tam olarak oraya ait ne de bütünüyle buraya… Üsküp'ten geldiklerinde İstanbul'da mutlu olurlar ama Üsküp hep akıllarındadır, Gümülcine, hep zihinlerindedir. Dolayısıyla karşımıza bölünmüş kimliklerin, bölünmüş aidiyetlerin oluşturduğu bir tablo çıkmaktadır.

Konuşmamı somut bir hikâye üzerinden tamamlamak istiyorum, daha doğrusu iki noktaya değinmek istiyorum. Ben Sakaryalıyım. Sakarya hem Kafkaslardan hem Balkanlardan gelen muhacirlerin birlikte yaşadığı çok güzel örnek şehirlerden biridir. Bu farklı gruplar, tatlı bir rekabet içinde şehri ihya etme konusunda büyük bir gayret ortaya koymuşlardır.

Şehri incelediğinizde görürsünüz ki Sakarya'nın gastronomisine Balkan mutfağı hâkimdir. Balkan mutfağını çıkarırsanız şehrin yemek kültüründen geriye pek bir şey kalmaz. Buna karşılık Karadenizlilerin iç göçle getirdiği başka bir dinamizm vardır, Çerkez ve Abazaların oluşturduğu farklı bir toplumsal yapı vardır. İşte bu çeşitlilik ve rekabetle birlikte şehir büyümüş, gelişmiştir.

Özellikle Balkanlardan gelenlerin büyük bir kısmı ellerinde bir meslekle, bir teknik beceriyle gelmişlerdir. Bu da Sakarya'nın sanayisine ve teknolojik gelişimine ciddi katkılar sağlamıştır. Bu tablo olumlu bir tablodur ancak bunun karşısında, özellikle ikinci ve üçüncü kuşaklarda ortaya çıkan bir özlem duygusu da vardır ve bu mutlaka gündemde tutulması gereken bir husustur.

İkinci olarak yaşanmış bir olaydan ve bunun kültüre yansımasından söz etmek istiyorum. Hayatımın erken dönemlerinde Belgrad Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptım bu görev büyükelçiliğe bağlı bir görevdi. O yıllarda tanıdığım bir kişi vardı o zamanlar bana yaşlı gelen bu kişiyle ilgili daha sonra bazı hikâyeler dinledim ve izini sürdüm.

Bulgaristan'da neredeyse herkesin tanıdığı bir isimdir: Osman Kılıç. Mehmet Bey de yakından tanır. Osman Bey, Bulgaristan'da doğmuş, hayatım boyunca tanıdığım en ciddi, en vakur insanlardan biriydi. Çocukluğundan itibaren temayüz etmiş, Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman toplumun eğitim ve dinî hayatını düzenlemek üzere kurulan meşhur Nüvvab Medresesi'nde (Medresetü'n-Nüvvâb) eğitim almıştı. Orada çok başarılı olmuş, ardından hoca olarak görev yapmıştı.

O yıllarda Bulgaristan'da Türkçe bilen insan sayısı son derece sınırlıydı ama Osman Bey dili, sistemi ve yeni yönetimi çok iyi bildiği için sürekli görevlen-

dirilen bir isimdi ve zamanla doğal bir lider olarak öne çıktı. 1944'te komünist rejimin kurulmasıyla birlikte başlangıçta özgürlük ve kültürel haklar vaadiyle ortaya çıkan yönetim kısa sürede tarihin en sert baskı rejimlerinden birine dönüştü. 1945–46 yıllarından itibaren medreseler kapatıldı, ardından tutuklamalar başladı.

Suçlama her zamanki gibiydi: Türkiye adına casusluk yapmak. Osman Bey bir akşam on bir arkadaşıyla birlikte gözaltına alındı. Uydurma bir mahkeme sonucunda üç kişi idama, diğerleri müebbet hapse mahkûm edildi. İdama mahkûm edilenlerden biri Osman Bey'di.

Osman Bey anlatır: "Beni bir yerden bir yere naklederken ayağımda pranga vardı ve buna çok sevinirdim. Çünkü pranga, trenden kaçtı denilip arkadan vurulmayacağımın garantisiydi." Üç yıl boyunca kendisine her gün idamın ertelendiği söylendi. Taş üstünde, çıplak ayakla yatmış kendisine getirilen yemeğin içine bilinçli olarak domuz kılı konulmuş. Kendi ifadesiyle, "Bir gün, iki gün, üç gün yemeyebilirsin ama dördüncü gün o kılı kenara itip hayatta kalmak için yiyorsun."

Toplam on dört yıl hapis yattı. On dördüncü yılın sonunda İstanbul'da yakalanan önemli bir Bulgar ajanı karşılığında Osman Bey ve arkadaşları Türkiye'ye getirildi. Türkiye'ye gelir gelmez Dışişleri Bakanlığı'nda görevlendirildi. Belgrad Büyükelçiliği'nde idari ataşe olarak çalıştı. Ülkemize çok önemli hizmetlerde bulundu.

Bu hikâyenin kültüre yansımasına da değinmek isterim. Osman Bey'in hatıraları Kader Kurbanı adıyla yayımlandı. Kültür Bakanlığı tarafından basılan bu eser, Bulgaristan'daki Türklerin yaşadığı baskıları ve göç sürecini çok çarpıcı biçimde anlatır. Özellikle gençlerin bu kitabı mutlaka okumasını tavsiye ederim.

Osman Bey'i birkaç yıl önce yüz yaşında kaybettik. Bana şunu söylemişti: "Hayatımın en güzel çağında benden aldıkları on beş–yirmi yılı Allah bana sonradan iade etti." Gerçekten de yüz yaşına kadar ne şeker ne tansiyon ne kalp rahatsızlığı yaşamadan hayatını tamamladı. "Benim vücudum tıbbın bütün kaidelerine meydan okur," derdi, on dört yıl taş üstünde yaşamış bir insandan söz ediyoruz.

Buradan hareketle şuna inanıyorum: Büyük göçler yalnızca iktisadi gelişmeleri tetiklemez aynı zamanda büyük medeniyetlerin doğuşuna da zemin hazırlar. Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı ile ortaya çıkan İslam medeniyetinin arkasında Moğol istilasıyla başlayan büyük göçler vardır. Balkanlara yönelen göçlerle birlikte ise Rumeli medeniyeti dediğimiz yeni bir yapı ortaya çıkmıştır.

Benim kanaatime göre kültürler ırklara, medeniyetler ise milletlere aittir. Medeniyet farklı kültürlerin, dinin şekillendirici gücüyle bir araya gelmesi sonucu

ortaya çıkan büyük bir yapıdır. Rumeli medeniyeti de böyle bir arka planın ürünüdür.

Sonuç itibarıyla göç, özellikle zorunlu göçler, arkalarında büyük dramlar ve derin hikâyeler bırakır. Rumeli'den Anadolu'ya yapılan göçler de bu bakımdan son derece çarpıcıdır. Edebiyata ve sinemaya kısmen yansımıştır ama hak ettiği ölçüde evrensel bir dile kavuştuğunu söylemek güçtür. Bugün Türkiye'nin Balkanlarla ilişkilerini yeniden güçlendirdiği bir dönemde "Elveda Rumeli" gibi başlıkların doğru olmadığı kanaatindeyim. Eğer bir film yapılacaksa bunun adının "Yeniden Merhaba Rumeli" olması gerektiğini düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili (Mehmet Türker'e Geçiş)

Hocamıza çok teşekkür ederiz. Göçün genel çerçevesini yaşanmış örneklerle destekleyerek çok kapsamlı bir perspektif sundular.

Şimdi sözü, göçü kendi hayatında bizzat yaşamış bunu edebiyata aktarmış kıymetli gazeteci-yazar Sayın Mehmet Türker'e vermek istiyorum. Kendisi öğretmenlik yaptı, galericilik yaptı, yazarlık yaptı. Bulgaristan Kırcaali doğumlu. Uzun süre çeşitli alanlarda çalışmış, asimilasyon döneminde kampta kalmış ve 1989'da sınır dışı edilerek Türkiye'ye gelmiş, yaşadıklarını yazıya ve hatıraya dönüştürmüş bir isim.

Sayın Türker, göçün etkilerini özellikle edebiyata yansımaları bağlamında değerlendirmenizi rica ediyorum.

Buyurun.

Mehmet Türker (Panelist)

Çok teşekkür ederim değerli Ahmet Bey.

Bugün burada olmaktan büyük bir mutluluk duyuyorum. Çünkü atalarımın bundan üç, dört asır önce Konya'dan ayrıldığını, bugün yeniden ana vatanda bulunmanın ne anlama geldiğini bana hep anlattılar. Bugün ana vatanımız Türkiye'dir ama konu göç olunca bunu sadece mekân değişimi olarak ifade etmek mümkün değildir.

Göç nedir? Göçün tanımı kişiden kişiye değişir. Benim için göç, ateşten bir gömlektir. Göç ayrılıktır, göç gözyaşıdır. Göç, anıları geride bırakmaktır. Bu duyguları anlatan bazı şiirlerim ve fotoğraflarım var. Birazdan ekrana yansıtılacak olan görseller de aslında bu hissiyatın bir yansımasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllara kadar Balkanlarda Türkler yaşamıştır. Bu coğrafyada yaşanan iki büyük kırılma vardır: Birincisi 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı, yani halk arasında bilinen adıyla 93 Harbi. İkincisi ise Balkan Savaşlarıdır. Bu konuda en önemli çalışmaları yapan bilim insanlarından biri Justin McCarthy'dir. Balkanlar, Kafkasya ve Anadolu'daki göç ve felaketleri en iyi analiz eden isimlerden biridir. Hatta kanaatimce böyle bir bilim insanının Türkiye'de bir yerde mutlaka bir heykelinin olması gerekir.

McCarthy'ye göre 93 Harbi sırasında yaklaşık beş yüz bin insan hayatını kaybetmiştir. Halk arasında tarihlerin hicri ve miladi olarak karıştırılması nedeniyle "1893'te göç ettik" denir oysa söz konusu göç, miladi olarak 1877–1878 yıllarına denk gelmektedir. İkinci büyük facia ise bundan yaklaşık otuz beş yıl sonra Balkan Savaşları sırasında yaşanmıştır. Özellikle Rodoplar, Trakya ve Batı Trakya çevresinde büyük bir göç dalgası oluşmuş, bu süreçte de yaklaşık iki yüz bin kişi hayatını kaybetmiştir.

Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılına kadar Balkanlardan toplam 1 milyon 720 bin Balkan Türkü ana vatan Türkiye'ye göç etmiştir. Bulgaristan'dan yapılan göçler de bu sürecin önemli bir parçasıdır. Bulgaristan'da Türk nüfusunun doğum oranı Bulgar nüfusa göre her zaman daha yüksek olmuştur. Örneğin 1980'li yıllardaki verilere göre Bulgar nüfusta doğum oranı binde 16 iken Türklerde bu oran binde 24'tür.

1950 yılında yaşanan göçte yaklaşık 154 bin kişi Türkiye'ye gelmiştir. Bulgar devletinin temel hedefi Türk nüfus oranını yüzde onun altına düşürmekti ama ironik biçimde gönderilen bu nüfusun yerine kısa sürede daha fazla Türk çocuğu dünyaya gelmiştir. 1968 yılında yapılan Akraba Göçü Anlaşması'yla da yaklaşık 130 bin kişi Türkiye'ye göç etmiştir.

Benim bireysel olarak yaşadığım göç ise 1989 Bulgaristan göçüdür. Bu göç, açık biçimde insan haklarının ihlal edildiği bir süreçtir. Oradaki soydaşlarımızın evleri, işleri, düzenleri vardı. Belirli bir seviyeye kadar eğitim alabiliyorlardı ama anayasal hakları tamamen ellerinden alınmıştı. Devletin hiçbir kademesinde –istihbaratta, yargıda, askeriyede– Türklerin görev almasına izin verilmiyordu. Türkler genellikle inşaatlarda, demiryollarında, tütün tarlalarında çalıştırılıyordu.

Ekranda gördüğünüz fotoğraf, bu döneme ait nadir görüntülerden biridir. 1984–1989 yılları arasında uygulanan asimilasyon sürecinde hiçbir miting, yürüyüş ya da cezaevi fotoğrafı çekilmemiştir. Çünkü en küçük belgeleme girişimi dahi ağır şekilde cezalandırılıyordu. Bu fotoğraf, beden eğitimi öğretmeni olan bir arkadaşımın da içinde bulunduğu bir grubun çalışmaları sırasında tesadüfen elde edilmiştir. Bunun dışında neredeyse hiçbir görsel kayıt yoktur.

Burada adı geçen Osman Kılıç, Mustafa İsen Hocamızın da bahsettiği gibi müebbet hapse mahkûm edilmiş, büyük bedeller ödemiş bir dava insanıdır. O da bu kaderi paylaşan bu coğrafyanın ağır yükünü omuzlarında taşıyan isimlerden biridir.

Burası Belene Kampı'dır. Tuna Nehri üzerinde yer alan bir adacıktır. Yaklaşık altı–yedi kilometre genişliğinde, on–on beş kilometre uzunluğunda bir alandır. Günümüzde buraya bir köprüyle ulaşılmaktadır. Ekranda gördüğünüz binalar, bizim kaldığımız yapılardır. Bulgar resmî kayıtlarına ve dönemin basınına göre burada 517 kişi tutuklu bulunuyordu ve bu insanların hiçbirisi mahkeme huzuruna çıkarılmamıştı.

Ben öğretmendim. İlçemde görev yapıyordum. Asimilasyon sürecinin başladığı günlerde bir gece ansızın geldiler, apar topar alındık. O gece, ertesi gün kapalı bir kampta bulduk kendimizi. Allah'tan o yıl çok sert bir kış yaşanıyordu -29 derecede, koğuşlarda ne soba vardı ne de ısıtma imkânı. Verilen yemekler çoğu zaman haşlanmış balık kafası ya da sade pirinçten ibaretti. Aylarca ne meyve gördük ne de başka bir besin.

Mustafa Hocamızın da bahsettiği Osman Kılıç ağabeyle son yıllarında çok yakındık. Yüz yaşındayken bir kitap yazdı ve yayımlanması için bana emanet etti. Düşünüyorum da bu insan on dört yıl boyunca doğru dürüst beslenmeden meyve yemeden yaşadı. Buna rağmen takdir-i ilahi yüz bir yaşında Ankara'da vefat etti.

Ekranda gördüğünüz çizimler, ressam bir arkadaşımızın kamptaki yaşananları resmettiği çalışmalardır. Bazı simaları ben de birebir yaşadıklarım nedeniyle tanıyabiliyorum. Biraz önce gösterilen fotoğraf, Belene Anıları adlı kitabımın altıncı baskısının kapak fotoğrafıdır. Ancak bu fotoğraf, kamptaki yıllara ait değildir. Çünkü ben Belene 'ye girdiğimde otuz dört–otuz beş yaşlarındaydım, bu fotoğrafta ise yetmiş yaşın üzerindeyim. Bu kare, son yıllarda düzenlenen anma etkinliklerinden birinde çekilmiştir.

Uluslararası baskılara dayanamayan Bulgar hükümeti, yaklaşık bir buçuk yıl sonra kampı kapatmak zorunda kaldı. Ardından bizi ismi bilinmeyen başka bir kampa naklettiler. Ekranda gördükleriniz farklı bölgelere sürgün edilen arkadaşlarımdır. Ben de sürgün hayatı yaşadım.

Burada, önümde küçük bir kız çocuğu görüyorsunuz. Ben Belene 'kampa alındıktan yaklaşık yirmi gün sonra dünyaya geldi. Kızımı ancak iki buçuk yaşındayken kucağıma alabildim. Sürgün sırasında ailelerin yanımıza alınmasına izin verildi. Çok güzel Türkçe konuşuyordu zaten Bulgarca bilmiyordu. Ancak bana "baba" demiyordu, "bu adam" diyordu. Çünkü beni tanımıyordu. Kamp hayatında yaşadığım en büyük acılardan biri de buydu.

29 Mayıs'ta Bulgaristan lideri halka hitaben yaptığı konuşmada, "Bugünden itibaren isteyen Bulgaristan vatandaşı yurt dışına çıkış pasaportu alabilir" dedi. Bunun ardından büyük göç başladı. Ne yazık ki 1989'un Haziran–Temmuz aylarında TRT'de gördüğümüz Kapıkule'deki o yoğunluğu ben bizzat yaşayarak Türkiye'ye giremedim. Çünkü Kuzey Bulgaristan'daki Cebel ve Güney Bulgaristan'daki birçok bölgede yürüyüşler ve protestolar başladı. On–on beş bin Türk meydanlara çıktı ve "Yeter, buraya kadar" dedi.

Bu yürüyüşlerde güvenlik güçleri insanların üzerine köpekler saldı. Eşimin bacağında hâlâ kurt köpeği dişlerinin izleri vardır. Ekranda gördüğünüz fotoğraflar, o döneme ait kendi arşivimden karelerdir.

Sonunda biz de Viyana üzerinden Türkiye'ye geldik. Yolculuk sırasında bize normal vagonlar bile verilmedi. Birkaç bavulla, yük vagonlarında yolculuk yaptık. Viyana'da iki gece konakladık. Eşim ayakta, ben kucağımda kızımla yolculuk ettim.

1991 yılında Bulgaristan'a artık vizeyle gidilebiliyordu. Babam hâlâ oradaydı. Büyükelçilikten rica ettik, vize aldık. O yıl Türkiye Gazetesi muhabiri olarak Sofya'daydım ve babamları uğurlamak için köye gittim. Ekranda gördüğünüz fotoğraf göçün ne demek olduğunu anlatan en sade karelerden biridir. Arabada babam var etrafında komşularımız, akrabalarımız… Babam köyün imamıydı. Gözlüklü olan amcamdır. Yeşil elbiseli kız kardeşimdir. Bir aile, köyünden, hatıralarından koparılıp uğurlanıyor. Kalanlar gözyaşıyla bakıyor. İşte göç budur. Benim için göç, ateşten bir gömlektir.

1989 göçünden sonra Bulgaristan'da kalan Türkler, özellikle Pomaklar, yeniden kimlik mücadelesi vermeye başladı. "İsimlerimizi geri istiyoruz, Türk gibi yaşamak istiyoruz" dediler. Bulgarca sloganlarda bunu açıkça görmek mümkündür.

Bugün Bulgaristan'da geriye ne kaldı? Onlarca köy haritadan silindi. Bahçe kapıları kilitli, evlerin içinde insan yok. Bir zamanlar cıvıl cıvıl olan köylerde artık yalnızca hayvanlar barınıyor. Tarım yapılmıyor, hayvancılık çökmüş durumda. Çeşmeler kurumuş, evler yıkılmaya yüz tutmuş. Bugünkü Bulgaristan manzarası maalesef budur.

Son olarak şunu da söylemek isterim. Bugün çevremde binlerce Bulgaristan göçmeni aile tanıyorum. Bu ailelerin neredeyse hiçbirisi kirada oturmuyor. Bursa'da, İzmir'de, İstanbul'da, Çorlu'da, Edirne'de; hepsinin kendi evleri, hatta çoğunun iki–üç katlı, beş katlı evleri var. Bu da göçmenin çalışkanlığının, hayata tutunma iradesinin en somut göstergelerinden biridir.

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili (Leyla Şerif Emin'e Geçiş)

Elbette yaşananlar üzerine çizilen bu çerçeve herkes adına hüzünlü ancak bir o kadar da kıymetliydi. Bu paylaşımlar için çok teşekkür ediyorum.

Şimdi sözü Leyla Hanım'a vermek istiyorum. Leyla Hanım, bu alanda önemli çalışmalar yapmış bir isim. Türk milletinin yaşadığı göç tecrübelerini, özellikle öğrencilik yıllarından itibaren Çanakkale ve Balkan hattı bağlamında ele almış, bu konuda çeşitli denemeler kaleme almıştır. Aynı zamanda şair yönü de bulunan bir isimdir.

Kendilerinden göç olgusunun edebiyata ve sanata yansımaları, yaşanmışlıkların edebî ve estetik düzlemde nasıl ifade edildiği üzerine kendi tecrübeleri çerçevesinde bir değerlendirme yapmalarını rica ediyorum.

Buyurun Leyla Hanım.

Leyla Şerif Emin (Panelist)

Öncelikle davetiniz için çok teşekkür ediyorum. Konya ile ilgili olarak özellikle yaz okulları kapsamında çocukları Konya'da ağırlama yönündeki çabalarınız için de ayrıca teşekkür etmek isterim.

Açıkçası Mehmet Hocamdan sonra konuşmak benim için çok zor oldu. Çok düşündüm hatta vazgeçmeyi bile düşündüğüm anlar oldu. Fotoğraflar zaten yeterince ağırdı. Aklıma şu geldi: Leyla, kalanlardan bahsetmelisin. Çünkü genellikle hep gidenleri konuşuyoruz. Ben ise kalanlardan söz etmek mümkünse umut veren bir şeyler söylemek istedim. Fakat konu göç olunca ne kadar güzel söz söylenebilir, bunu da sorguladım.

Hatta şu soru aklıma takıldı: Kim göç ediyor? Gidenler mi, kalanlar mı?

Çünkü Türkiye'ye gelenler vatan toprağından ayrılıp yine vatan toprağına geldiklerini söylüyorlar. "Gurbet değil, ana vatandayız" diyorlar. Ama Balkanlarda kalanlar için durum daha karmaşık. Bizim de elimizden çok şey alındı. Balkanlar'da çok iyi gördüğümüz bir gerçek vardı: "Başlar ayak, ayaklar baş oldu."

Gidenler uğurlanırken davul zurnalar çalınırdı. Hep şunu düşünürdüm. Madem bayram havası var, neden herkes ağlıyor? Davul zurna çalıyor ama hem giden ağlıyor hem kalan… İşte bu tam anlamıyla bir arada kalmışlık hâli. Zaten bugün konuşulan kimlik, bölünmüş kimlik, parçalanmış aidiyet meseleleri Balkanlar söz konusu olduğunda çok daha derin bir anlam kazanıyor.

Burada bana Yahya Kemal'i hatırlatan bir duygu var. Kendisi Üsküp'te doğmuş, Üsküp'te vefat etmiş ama hiçbir zaman kendisini bütünüyle ait hissedememiştir. Onun şu mısrası tam da bunu anlatır:

"Vatan bende garip, ben vatanda garibim."

Yani insan öz vatanında bile gurbet yaşayabilir. Cismen oradadır ama ruhen uzaktadır.

Ben Balkanlardaki göç meselesine, özellikle Makedonya özelinde baktığımda bunu bir "kaçış" değil uzun süre vatan savunması içinde geri geri çekilme olarak görüyorum. Yahya Kemal'in hayatı da böyledir. Aynı coğrafya içinde gidip gelmelerle geçen bir yaşam. Bu yüzden ilk dönem hareketlerini klasik anlamda göç olarak bile görmem.

Ancak 1947–1957 yılları arasında Makedonya ve Kosova'dan Türkiye'ye gerçekleşen iki yüz–üç yüz bin kişilik göç, gerçekten çok büyük bir dalgadır. Şu soru sorulabilir: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkçe eğitim açılmışken gazeteler yayımlanırken tiyatrolar kurulmuşken bu göç neden gerçekleşti?

Evet, 1944'te Türkçe gazete çıkıyor, Türkçe sınıflar açılıyor, 1950'lerde kültürel alan genişliyor. Ama aynı zamanda Türkiye ile temas kuranlar "casus" ilan ediliyor, yüzlerce kişi tutuklanıyor, binlercesi sürgün ediliyor. Hapishaneler, kamplar, mezar yerleri hâlâ tam olarak bilinmiyor. Af çıktıktan sonra ise insanlar göç etmek zorunda kalıyor.

Bu konuda Mehmet Arzucu'nun hatıralarını özellikle tavsiye ederim. Göç, bizler için sadece bir yer değiştirme değil derin bir travmadır. Ne zaman bu konu açılsa içimizde aynı sızı yeniden canlanır.

Bosna Savaşı, Kosova Savaşı ve Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşananlar da bu travmanın devamıdır. Sonrasında sessizlik geldi. Sustular. Biz de bu yeni döneme üniversite öğrencileri olarak girdik. Arkadaşlarımızla birlikte bir dergi çıkardık. Adını geçmişle bugünü ve yarını birbirine bağlasın diye koyduk. Ancak daha ilk sayılardan itibaren "Türkiye ile temas kuruyorsunuz" gerekçesiyle şüpheyle karşılandık.

Edebiyat ve sanat alanında şunu açıkça söylemeliyim. Bu konular Türkiye'de çok daha özgür bir şekilde ele alınabiliyor. Balkanlarda ise hâlâ çekinceler var. Oysa göç, kimlik ve hafıza gibi meseleler edebiyatın ve sanatın en temel malzemeleridir.

Değerli arkadaşlar, Balkanlar bugün çok kırılgan bir coğrafya. Osmanlı sonrası süreçte önce krallıklar kuruldu, sonra komünist rejimler geldi, şimdi de demokrasiyle yönetilen ama istikrarsız bir dönem yaşanıyor. Balkanizasyon dediğimiz kavram, hâlâ bu bölge için geçerli: Bölünme, parçalanma, dağılma…

Bugün Balkanlar, Türkiye büyüklüğünde bir coğrafyada ondan fazla küçük devlete bölünmüş durumda. Karadağ gibi altı yüz bin nüfuslu devletler var. Avrupa Birliği, bölgenin genç, nitelikli, üretken nüfusunu çekmiş durumda.

Geriye yaşlanan, üretmeyen, beyin göçü yaşamış ülkeler kaldı. Bu sürdürülebilir bir yapı değildir.

Bu nedenle Balkanlar için yeni bir terminolojiye, yeni bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu bakış açısını oluştururken bölgeyi beş yüz yıl yönetmiş Osmanlı tecrübesinden yararlanmak gerektiğini düşünüyorum. Bu, yeni bir Osmanlıcılık değildir. Aksine dinine, diline, kültürüne karışmadan, üst bir adalet ve düzen anlayışıyla birlikte yaşamayı mümkün kılan bir modelin yeniden düşünülmesidir.

Bugün Balkan edebiyatında Osmanlı'ya değinmeyen neredeyse hiçbir ciddi eser yoktur ama çoğu olumsuz bir imaj üzerinden bunu yapar. Oysa son yıllarda daha gerçekçi, daha adil yaklaşımlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar umut vericidir.

Sonuç olarak şunu söylemek istiyorum: Balkanlar, mikro milliyetçiliklerle ve etnik temelli politikalarla yönetilemez. Bu yaklaşım bölgenin ruhuna aykırıdır. Balkanların ihtiyacı olan şey kapsayıcı, adil, çoğulcu ve evrensel bir bakış açısıdır. Göçleri durdurmanın yolu da buradan geçmektedir. Bu düşüncelerimi sizlerle paylaşmak istedim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili

Panelin ikinci bölümü ile devam ediyoruz. Sözü Mustafa İsen Hocamıza vermiş olalım.

Prof. Dr. Mustafa İsen (Panelist)

Balkanlar üzerinden bir değerlendirme yapacağım. Balkanlardaki tabloya bakacak olursak on ülkeye bölündü. Karadağ 650 bin nüfuslu bir yer. Konya oradan daha büyük. Osmanlı sonrası Balkanizasyon gündeme geldi. Balkanizasyon bölünme parçalanma demek. 1912 yılından sonra -Yunanistan hariç- krallıkların ömrü 91'e kadar devam etti. Bu olmuyor dediler 44'te. 30 yıllık bir süreç. 44'ten 91'e kadar komünist yönetim vardı. O da olmuyor dediler. Şimdi demokrasi ile yönetiliyorlar. Bulgaristan'dan bahsetmek gerekirse Avrupa Birliği onu zaten üye yaptı. Bölgenin bütün işe yarayan çalışır nüfusu teknisyeni, mühendisi, sağlık memuru gibi bütün gençleri şu anda çekmiş vaziyette. Bulgaristan beyni, kolları ve bacakları olmayan bir vücut düşünün aşağı yukarı bu durumda. Avrupa birliğinden gelecek para desteği ile hayatını idame ettiriyor. Üretimin olmadığı bir ülke konumunda. Özellikle 90'lı yıllardaki değişim sonrasında Avrupa Birliği bölgeye bir şemsiye olarak nezaret edebilirdi. Avrupa Birliği de hem cazibesini kaybetti hem siyasi otoritesini kaybetti. Balkanların bu anlamda nereye doğru gittiğini çok net göremiyoruz. Karadağ'da çıkan

kavga hadisesinin aynısını Kosova'da Arnavutluk'ta görsek ben şahsen şaşırmam. Hava yeteri kadar malzeme taşıyor, bazen bir kıvılcım bu malzemeyi ateşlemeye yetebiliyor. Bu yapı sürdürülebilir bir yapı değil. Buradan hareketle bölge için düşünenlerin yeni bir terminoloji üretmesi lazım yani bizim yeni bir Balkan tahayyülüne ihtiyacımız var. Bu yeni Balkan tahayyülünün oluşumunda bu bölgeyi 500 yıl idare etmiş Osmanlı hakimiyetinin tecrübesinden mutlak suretle yararlanmak gerektiğini düşünüyorum. Bu, bölgede Osmanlıcılık anlayışı olarak algılanmasın. Aynı döngü, aynı insan unsurunu 500 yıl idare etmiş bir yapı. Bunun işaret fişeklerini içerden çakan örnekleri var. Mesela eski Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı İvanov'un Osmanlı milletler sistemi üzerinden teklifleri var. Bölge ulus devletleri modeline göre inşa edildiği için ulus devletlerinin kendini derleyip toparlayabilmesi için ötekine ihtiyacı vardır. Baştan itibaren bu öteki hep Osmanlıdır. Balkanlarda herhangi bir ciddiye alınması gereken şairden, romancıdan, yazardan bahsedemeyiz ki o eserlerinde Osmanlı'ya dokunmamış olsun. Bunun en karakteristik özelliklerinden birisi Ivo Andrić'in "Drina Köprüsü" eseridir. Bu eserlerin tamamında Osmanlı ve Türk imajı kötüdür. Şu anda bir dal gelişti. Osmanlı ve birikimini daha adil değerlendiren, bölgeye olumlu yansıtabilecek eserler yayınlandı. Mesela Ivana Šojat'ın "Ezan" adlı romanı Hırvatça ve Türkçeye çevirisi- iyi olmasa da- var. Sokullu'yu anlatıyor ve gerçekçi bir anlatıma sahip. Eski Hırvat Bakan tarafından "Kral yolu" isimli benzer bir eser yayınladı. Bölgede etnik bir temizlik içerisinde belli bir ırka büründürerek politika yürütmek zor. Çünkü orada karışık milletlerden insanlar var. Makedonya'yı iki milyon nüfusa da indirgeseniz otuz milletten insan var. Balkanlarda dile, dine, farklı milletlere saygılı bir yönetim anlayışı sürdürmek zorundayız.

Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili

Çok teşekkür ederim. Mehmet Türker Bey'e son sözü vermiş olalım.

Mehmet Türker (Panelist)

Mustafa İsen Hocam, Bulgaristan tablosunu çok güzel çizdi. Evet, Bulgaristan Avrupa Birliği'ne girdi, NATO'ya da üye oldu. Fakat bugün orada demokrasi tam anlamıyla var mı? Maalesef yok.

Birkaç yıl önce malum, "çakma" bir Türk partisi kuruldu. Başına da eski ajanlardan Ahmet Doğan'ı getirdiler. Bu kişi geçmişte Türk toplumuna yapılmış kötülüklerin adeta iki katını yaptı. Bugün Bulgaristan'da Türkçe ne doğru dürüst bir gazete çıkıyor ne bir dergi ne de düzenli bir televizyon yayını var. Türkçe televizyon yayını günde ancak on dakika.

Bu partinin bir dönem genel başkanlığını yapan Mustafa Karadayı Ankara'yı ziyaret etti. Ankara'daki yetkililerin huzurunda "Türkiye bizim ana vatanımızdır" dediği, Bulgaristan'da gündem oldu. Döndüğünde Cumhurbaşkanı "Gel bakalım Mustafa" diyerek hesap sordu: "Nereden çıktı Türkiye'nin ana vatan olması?" İşte tam orada güçlü bir duruş sergilenmesi gerekirdi. Ne yazık ki Mustafa Karadayı buna uygun bir tutum göstermedi geri adım attı, sözünü geri aldı. "Yok canım, ben Türkiye'yi ana vatan olarak görseydim göç ederdim." gibi bir ifadeyle, adeta onurunu ayaklar altına almış oldu.

Bugün Bulgaristan Türklerinin eli iş tutan, çalışkan kesimi zaten Avrupa'ya gitti. Ben şahsen göç etmek zorundaydım Bulgaristan'ı terk etmek zorundaydım. Çünkü Sofya'dan gelen emniyet yetkilileri sürekli gelerek bize "akıl dersi" veriyordu. Bir gün biri bana şunu söyledi: "Siz burada olanlara öyle bir minnet edeceksiniz ki bu dokuz kuşak geriye sirayet edecek." İşte o anda anladım. Benim için orada bir gün bile kalmanın anlamı kalmamıştı.

Baskılar var mıydı? Vardı. Ben şair değilim ama bugüne kadar üç bin sayfayı bulan kitaplaştırılmış düşüncelerim ve yaşanmışlıklarım var. Farklı türlerde yazdım. Yine de o dönemi anlatan tek bir cümlelik bir örnek vermek istiyorum sonra Türkiye konusuna geleceğim.

Çok sevdiğim bir yazar ve şair var belki de Bulgaristan Türklerinin en güçlü kalemlerinden biridir. Onunla ilgili iki kitabım da var: biri "Yeşiller Üzerine Kalem Kılıç", diğeri "Hazal'da Son Yolculuk". O baskı döneminde yaşadıklarını şöyle ifade eder:

"Türkçe bağlamak yaşar ayakkabı bağını,

Türkçe ayırmak yasak.

Solunu sağlamak sofranda ekmeğin,

Bilmeceksin.

Türkçe yaşamayacaksın,

Türkçe öleceksin."

Böyle bir ortamdan sonra, Bulgaristan'da kalanlara gerçekten "helal olsun" demek gerekir. Ama ben kalamazdım. Bu başka bir rejimdi.

Tabii Türkiye devleti büyük devlettir her zaman güvendiğimiz, inandığımız memleketimizdir. Vatan olarak da her zaman Türkiye… Zaten bu bütün Balkan ülkelerindeki Türkler için de böyledir. Türkiye'yi kendi hamileri olarak görürler.

Ben tutuklanıp kampa atıldığımda koğuşlarımızda en çok düşündüğümüz ve cevabını bilemediğimiz tek bir soru vardı: Türkiye acaba arka çıkar mı? Bu baskılara müdahale eder mi? Çünkü biz tutuklanmıştık yeni gelenleri bizim yan koğuşlara vermiyorlardı ve dışarıdan hiçbir haber alamıyorduk. Sonra Türkiye'de derneklerin kurulduğunu, mitingler yapıldığını öğrenince öyle bir

rahatladık ki… Dedik ki: "Türkiye gibi yetmiş milyonluk bir devlet sesini çıkarıyorsa artık bize kolay kolay bir şey yapamazlar." Nitekim öyle de oldu.

Türkiye'ye geldik ama ev yok, bark yok… Benim gibi iki bavulla gelenler vardı. Kapıkule'den gelenler hiç değilse bir kamyonet eşya yatak, döşek, soba, kürek getirebildi. Ben iki bavulla geldim. Ne gerekiyordu? Tutumluluk gerekiyordu. Harcamayı hesaplı yapmak gerekiyordu.

Önceki konuşmamda da söylediğim gibi bugün Türkiye'de kirada yaşayan Bulgaristan göçmeni bir aile ben pek görmedim. Şimdi tutumlulukla ilgili birkaç somut örnek vermek istiyorum.

Darıca'da, Gebze'de tanıdığım bir aile var. Gelin pazara çıkıyor, manava gidip "Bana iki patlıcan ver, dört dolma biber ver" diyor. Çocukları var, iki tane… Dört biber istiyor çünkü tam ihtiyacı kadar alıyor. Biz pazara çıkıyoruz ama tezgâhtan iki patlıcan alıyor muyuz? Çoğumuz almıyoruz "iki, üç kilo alayım" diyoruz. Ama onlar hesabı böyle yapıyor.

Okula giden çocuğunu kantine göndermek yerine evde hazırlar. Tutumluluğun pek çok örneği vardır. Mesela oğluna iş yerinden şirket logolu iş elbisesi verilir baba onu giyer, günlük hayatta da kullanır. "Oğluma vermişler, yenisini almayayım masraf olmasın" der.

Ama beni üzen bir taraf da var. İzmir'de özellikle bir bölge var neredeyse sadece Bulgaristan göçmenlerinin yaşadığı bir yer. Üç bin–dört bin aile olduğu söyleniyor. Orada üç–dört katlı evler yapıldı. "İki oğlum var, bir oğlum var" diye… Peki oğullar şimdi nerede? Mustafa Hocamın dediği gibi bir kısmı yeniden göçe başladı ama artık Türkiye'ye değil Avrupa'ya. Avrupa Birliği pasaportu olanlar ellerini kollarını sallaya sallaya İngiltere'ye, başka ülkelere gidebiliyor. Bu bir avantaj gibi görünse de evler boş kalıyor. Ben buna üzülüyorum.

Üstelik bizim soydaşlarımızın büyük kısmı burada asgari ücretle çalıştı. Ama çalıştı, didindi, evini yaptı. Annem altmış beş yaşında İzmir'de bahçelere işe gidiyordu. "Niye gidiyorsun?" dediğimde "Haftalık pazar parasını çıkarayım" derdi. Bu tutumlulukla ve çalışkanlıkla ayakta durdular.

Bursa'daki iş insanlarını da burada anmak gerekir: Ali Osman Sönmez, Mümin Gençoğlu, Ali Durmaz… Ağır sanayide Aziz Durmaz gibi isimler… 1989 göçüyle gelenlerin içinde, ilk sekiz–on yıl içinde şirket kurup Anadolu insanına iş sağlayan çok sayıda soydaşımız ortaya çıktı.

Laleli örneğini de özellikle hatırlıyorum. O yıllarda Rusya'dan, Sovyet coğrafyasından İstanbul'a ticarete gelenler arttı. Esnaf Rusça bilmiyordu. Bizim çocuklarımız ise Rusça eğitim görmüştü. "Dilinden anlıyor musun?" dediler, "Anlıyorum" dedi. Tezgâhın arkasına geçti. Bir iki defa izledi malı nereden alıyorlar, kime diktiriyorlar, nasıl pazarlıyorlar… Sonra kendi dükkânını açtı. "Sana iki yüz dolara satılanı ben elli–yetmiş dolara vereceğim" dedi ve müşte-

riyi kendi dükkânına çekti. Böyle böyle Laleli'de güçlü bir esnaf yapısı oluştu sonra şirketlere dönüştü.

Ben konuyu fazla uzatmak istemiyorum. Bugüne kadar Bulgaristan göçü üzerine üç bin sayfa yazmış biri olarak eğer şair olsaydım belki birkaç dörtlükle her şeyi anlatabilirdim ama ben şair değilim. Şairlik yetenek işidir; Allah vergisidir. Varsa vardır, yoksa yoktur.

Ben daha fazla vaktinizi almayayım. Çok teşekkür ederim. Sağ olun, var olun.

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili

Süreyi aştık. Şimdi son olarak Sözü Leyla Hanım'a vermek istiyorum. Buyurun.

Leyla Şerif Emin (Panelist)

Sözlerimi konuya uygun bir şiirimle noktalamak istiyorum.

"Eyvallah"
Eyvallah ülkemin açmayan çiçekleri
Selametle uğurlanın hepiniz
Sevdim ben hayallerimi gurbet uğultularında
Ve her şeye inat sildim hayallerimi giderken
Sevdim hoyratça ayaklanan zulüm güllerini
Hatıralara gömülü kalan bayraklarını ülkemin...

Asılmış bir kenara umutlara sarılı menekşeler
Bir can uğruna yanan küllere aldandım
Gömülü kaldı şimdi içimde kimliğim
Hayatıma bir eyvallah gene çekerim
Çekerim de içimden bin `of `sökerim
Yırtılır bir Rumeli türküsü karanlıkta
Yapma bre Hasan, brakma bre Hasan
Martinin Debre`de kalmış
Öksüz Hasan
Viran Hasan...

İçim gurbet uğultularıyla dolu gümrük odası
Sandık sandık dert taşıyorum

Mühürlendikçe bir bir hatıralar
Uzaklardan duyuluyor davul sesleri
Elvedalar yakışmadı sana
Sevinçler gözyaşlarına boğulmuş birer düğüm
Kapılarda askerler kimlik soruyor
Ben kimim ki, ben neyim...
Sabahın ilk ışınlarıyla parlıyor bir vatan
Hem de ne vatan
İçinde dedem var yatan
Gemim var batan
Ardımda bıraktım koskoca bir Balkan
Eyvallah size de bitmemiş çığlıklarım

Şafak söküyor bende her şey karanlık
Ellerimde birkaç kâğıt
Kimliğimi gizliyor
Kavuştum sana derken
Koptum bir yerlerden
İki elim havada bulutları arıyor
Yağsın istiyorum yağmur
Akıtsın kederimin gözyaşını
Ayrılmak mı
Kavuşmak mı
İkisi de bin beter

Yüreğimin ince sızı bu şehir
İçinden ayrıldıkça kanıyor ellerim
Akıyor bavullardan ızdırablar
Kalmak mı zor
Gitmek mi
Yakıyorum umutlarımı diken tellerinde
Önümü biri kesiyor
Kimlik soruyor
Söylüyorum
Yabancı diyor

Bana benden değilsin diyor
Umutlarıma, hayallerime
Kurşun sıkıyor
Türküme, ninnime
Taşıma, toprağıma
Yabancı diyor
Mührü vuruyor
Eyvallah sana da ey Asker
Eyvallah

Beni sana kim yabancı etti ey vatan
Gelmek için kucağına elleri mi soram
Kapında soğuktan mı donam
Sıra sıra insanların yüzüne
Söyle nasıl, nasıl bakam
Başımız eğilmiş önümüze
Bakamaz olduk yüzümüze
Hem ayazdan mı ne, üşüyoruz
Sen bizi sarasın diye kapında tir tir titriyoruz
Güneş sende doğuyor
Biz sana doğuyoruz

Varsın sana uzaktan bakayım
Eyvallah,
Kimseler dokunmasın diye surların olayım
Ah çeksen ben kahrına yanayım
Yüz değil bin yıl geçse hasretine kanayım
Varsın be vatan diye taşlara sarılayım
Ben buna çoktan razıyım
Yeter ki sende değil
Ellerin toprağında yabancı kalayım.

Leyla Şerif Emin

1. OTURUM

Balkanlarda Sanatın ve Tarihin İzleri: Edebiyat, Şiir ve Mekân

Ömer Osman Erendoruk'un Şiirlerinde Göçün İzleri: *S.O.S veya Üçüncü Mezar* Örneği

Nurullah Bulut[1] & Kübra Erdoğdu Bulut[2]

Özet

Bu çalışma, Bulgaristan Türklerinin 20. yüzyılın ikinci yarısında maruz kaldığı asimilasyon ve zorunlu göç politikalarının, Ömer Osman Erendoruk'un *S.O.S veya Üçüncü Mezar* adlı eserindeki yansımalarını incelemektedir. Yakın okuma ve tematik çözümleme yöntemleriyle ele alınan şiirler, bireysel duyarlılığın ötesinde toplumsal hafızanın, kimlik mücadelesinin ve kolektif travmanın edebî tanıklıkları olarak değerlendirilmektedir. Göç olgusu doğrudan betimlenmemekle birlikte; zulüm, dil yasağı, zorla ad değiştirme, dini mekânların yıkımı, unutulmuş türküler, çocukluk özlemleri, cami enkazları ve yasaklanan sınıf sahneleri gibi imgeler aracılığıyla görünür hâle gelmektedir. Belene Ölüm Adası, Roman sürgünü ve Mestanlı'daki şiddet olayları ise bireysel acıyı toplumsal bir feryada dönüştüren tarihsel bağlamı oluşturmaktadır.

Erendoruk, kişisel deneyimini halkının sesiyle bütünleştirerek şiiri bir direniş alanı hâline getirmektedir. Anadil yasağına, folklorun bastırılmasına ve zorunlu ad değiştirme uygulamalarına karşı poetik bir karşı-belge üretmektedir. Şiirlerinde sıkça yer alan anne figürü, unutulmuş türküler ve çocukluk hatıraları, kuşaklar arası belleğin sürekliliğini vurgulamaktadır. Cami yıkıntıları, sınır nehirleri (Meriç, Kamçı, Tunca, Arda) ve gece yürüyüşleri, kültürel ve inançsal köklerin koparılışını, aynı zamanda tehlikeli kaçış güzergâhlarını simgelemektedir.

Şiirlerdeki söylem, göçün yalnızca mekânsal bir yer değiştirme olmadığını; dilin, ritüellerin, anıların ve hatta mezar isimlerinin dönüştürüldüğü kapsamlı bir kimlik krizine işaret ettiğini göstermektedir. *S.O.S veya Üçüncü Mezar*, göç edebiyatında çoğunlukla ihmal edilen "şiirsel tanıklık" türünün dikkate değer bir örneğini sunmakta; edebiyatın sosyoloji ve tarihle kesişiminde hem bireysel hem de kolektif belleğin korunmasına katkı sağlamaktadır.

Şiirlerin oluşturduğu etik adalet çağrısı, uluslararası duyarlılığı hedeflemekte; tanıklığı belgeye, estetiği ise direniş diline dönüştüren özgün bir poetika inşa etmektedir. Bu açıdan metin, göçün yalnızca siyasal belgeler üzerinden okunamayacağını; duygulanım, imge ve ritim aracılığıyla çok katmanlı bir deneyim olarak anlaşılabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Ömer Osman Erendoruk, S.O.S veya Üçüncü Mezar, göç

Traces of Migration in the Poetry of Ömer Osman Erendoruk: The Case of S.O.S. or the Third Grave

Abstract

This study examines the reflections of the assimilation and forced migration policies imposed on the Turks of Bulgaria in the second half of the twentieth century in Ömer Osman Erendoruk's *S.O.S or the*

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, nurullahbulut@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9410-2563.

2 Araştırmacı, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, kubra-erdogdu@hotmail.com, ORCID: 0009-0009-6813-0163.

Third Grave. Through close reading and thematic analysis, the poems are evaluated not only as products of individual sensitivity but also as literary testimonies of collective memory, identity struggle, and shared trauma. Although the phenomenon of migration is not directly depicted, it becomes visible through images such as oppression, language prohibition, forced name changes, the destruction of religious sites, forgotten folk songs, childhood longings, mosque ruins, and classroom scenes marked by prohibition. Belene Death Island, the Roman exile, and the violence in Mestanlı form the historical background that transforms individual suffering into a collective outcry.

Erendoruk integrates his personal experience with the voice of his people, turning poetry into a site of resistance; against the prohibition of the mother tongue, the suppression of folklore, and forced name changes, he creates a poetic counter-document. Recurring figures such as the mother, forgotten folk songs, and childhood memories emphasize the continuity of intergenerational memory. Mosque ruins, border rivers (Meriç/Maritsa, Kamçı, Tunca, Arda), and nocturnal crossings symbolize both the severing of cultural and religious roots and the perilous routes of escape.

The discourse in the poems demonstrates that migration is not merely a spatial displacement but signifies a comprehensive identity crisis in which language, rituals, memories, and even grave inscriptions are transformed, while a literary memory is constructed in response. *S.O.S or the Third Grave* stands as a significant example of the often-overlooked genre of "poetic testimony" in migration literature, contributing to the preservation of both individual and collective memory at the intersection of literature, sociology, and history.

The ethical call for justice articulated in the poems aims at international awareness, constructing a distinctive poetics that transforms testimony into documentation and aesthetics into a language of resistance. In this respect, the text reveals that migration cannot be interpreted solely through political documents; it must also be understood as a multilayered experience conveyed through emotion, imagery, and rhythm.

Keywords: Ömer Osman Erendoruk, *S.O.S or the Third Grave*, migration

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı, Bulgaristan Türklerinin 20. yüzyılın ikinci yarısında maruz kaldıkları zorunlu göç ve asimilasyon politikalarının, Ömer Osman Erendoruk'un *S.O.S veya Üçüncü Mezar* adlı şiir kitabındaki yansımalarını incelemektir. Erendoruk'un şiirleri, yalnızca bireysel bir duyarlılığın ürünü değil, aynı zamanda Bulgaristan Türklerinin toplumsal hafızasını, kimlik mücadelesini ve göç deneyimini yansıtan edebî tanıklıklardır. Bu bağlamda, çalışmada şiirlerdeki göç olgusunun doğrudan ve dolaylı izleri, kullanılan imgeler, kimlik ve aidiyet temaları üzerinden değerlendirilecektir.

Çalışmanın önemi, zorunlu göçün yalnızca siyasi ve sosyolojik bir olay değil, aynı zamanda edebiyat aracılığıyla aktarılan kültürel bir hafıza meselesi olduğunu göstermesinden kaynaklanır. Erendoruk'un şiirleri, "unutulmuş türküler", "çocukluk özlemi", "anadil kaygısı", "zulüm ve asimilasyon" gibi imgeler üzerinden göçün bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı kırılmaları görünür kılar. Böylelikle edebiyat, göçün yalnızca tarihsel belgelerle değil, şiirsel bir hafıza ve duygu diliyle de anlaşılabileceğini ortaya koyar.

Ayrıca çalışma, Bulgaristan Türklerinin yaşadığı göçün edebî boyutunu merkeze alarak, edebiyat-sosyoloji-tarih kesişiminde disiplinler arası bir katkı sunmayı hedefler. Bu yönüyle Erendoruk'un şiirleri, göç literatüründe genellikle ihmal edilen "şiirsel

tanıklık" türüne örnek teşkil etmekte ve zorunlu göçün kültürel etkilerini anlamada önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Ömer Osman Erendoruk, 12 Şubat 1934'te Bulgaristan'ın Kırcaali iline bağlı Karakuz köyünde yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Işık, 2006, s. 1242). Şair, köyde doğan pek çok çocuk gibi küçük yaşlardan itibaren ailesine yardım etmiş, boş zamanlarında ise yaşıtlarıyla oyunlar oynayarak çocukluk yıllarını geçirmiştir. (Erendoruk, 2007a, s. 34). Erendoruk, beş kilometre uzaklıktaki Koşukavak'ta ilköğrenimini tamamlamış, ardından Kırcaali Pedagoji Okulu'nda eğitim görmüştür (Türker, 2004, s. 6). Bu okulda bulunduğu yıllarda hem ilk şiirini kaleme almış hem de ileride eşi olacak Haskova'dan Hayriye Hanım ile tanışmıştır[3]. Evliliklerinin ardından her ikisi de meslek hayatına Yunusköy'de başlamıştır (Zeynep, 2010, s. 17). Burada başlayan öğretmenlik hayatını, Rodoplar'ın farklı köylerinde yirmi dört yıl boyunca sürdürmüştür.

Ömer Osman Erendoruk, küçük yaşlardan itibaren okumaya ilgi duyan bir kişidir. Koşukavak'taki okula başladıktan kısa süre sonra evlerine Mushaf'ın yanı sıra çeşitli kitaplar da girmeye başlamıştır. 1940'lı yılların sonlarına doğru kitap sevgisi artmış, ancak dönemin kitap kıtlığı nedeniyle kaynaklara ulaşmakta güçlük çekmiştir. Bir gün Koşukavak pazarında *Kıtalar Coğrafyası* ve *İslâm ve Türk Tarihi* adlı eserleri görmüş, fakat maddi imkânsızlık nedeniyle babasından istemek zorunda kalmıştır. Ailenin ekonomik sıkıntılarına rağmen babası kitapları borç para ile satın almış; şair bu eserler aracılığıyla tarih ve coğrafya merakını daha da geliştirmiştir. Özellikle *İslâm ve Türk Tarihi* kitabında yer alan Fatih Sultan Mehmet portresi, onda kalıcı bir etki bırakmıştır (Erendoruk, 2007a, s.16-17). "Erendoruk, küçük yaşlardan itibaren okuma merakının yanında şiire karşı da büyük bir ilgi duymuştur. Onun ifadesine göre bu ilginin temel kaynağı, uzun kış gecelerinde annesinin söylediği ve kardeşleriyle birlikte dinledikleri türkülerdir (Türker, 2004, s. 25). Şair, türkü ile şiir arasındaki bağı şu sözlerle açıklar:

"Türkülerin makamı, aynı zamanda son kelimelerin birbirine uygunluğu (yani kafiyeleri) kulağıma hoş geliyordu. Bu nedenle bazı türküleri anneme tekrar tekrar söyletiyordum. Okula başladığımda Türkçe kitaplardaki şiirlerde de halk türkülerine benzerlik gördüm. Bu yüzden şiir okumaya hevesim gittikçe arttı" (Türker, 2004, s. 26).

Şiire ve okumaya düşkün olan Erendoruk, 1940'lı yıllarda Bulgaristan'ın Türkler üzerindeki baskısı ve Türkçenin yasaklanması nedeniyle bazı arkadaşlarıyla Türkiye'ye kaçmayı düşündüklerini, ancak yaşının küçük görülmesi sebebiyle bu plana dâhil edilmediğini belirtir. Arkadaşlarının ise belirlenen tarihten önce tek başlarına kaçtıklarını

3 "Erendoruk'un eşi Hayriye Erendoruk nasıl tanıştıklarından şu şekilde bahsetmiştir: "Eşimle Kırcaali'de Türk Pedagoji Okulu'nda (öğretmen okulu) tanıştık. 3 yıllık bir okuldu. Orada 'Aşk Yuvası' adlı piyeste eşimle başrolde oynadık. Ondan sonra birbirimize âşık olduk ve okulu bitirdikten sonra evlendik. O piyeste karı kocayı oynadık. Piyeste bir kızım vardı, adı Gülşen'di. Gerçekte de kızım olduğunda adını Gülşen (büyük kızı) koyduk" (Yiğit, 2011, s:24).

ve kendisini geride bıraktıklarını anılarında ifade etmiştir (Erendoruk, 2006, s. 11-12). Türkiye'ye kaçma imkânı bulamaması, Erendoruk'un örnek aldığı ve büyük saygı duyduğu Nazım Hikmet ile tanışmasına vesile olmuştur. Şair bu karşılaşmayı şu sözlerle dile getirir: "Şair Nazım Ağabeyi öğrencilik yıllarımda bir kerecik görmek bana da nasip olmuştu. Şair, 11 Eylül 1951'de, benim öğrenci olduğum Koşukavak kasabasını ziyaret etmişti. Bu ziyaret bende hiç unutamadığım derin intiba bırakmıştı" (Erendoruk, 2007b, s. 174). O yıllarda Türkçe kitaplara ulaşmakta zorlanan Erendoruk için Nazım Hikmet ile tanışması, ilerleyen yıllarda şairlik yolunda önemli bir adım olmuştur.

Ömer Osman edebiyat dünyasına öncelikle şiirleriyle adım atmış, ardından kaleme aldığı öykülerle dikkat çekmiştir (Öz, 2002, s. 326). *Yeni Hayat* gazetesinde muhabirlik görevinde de bulunmuştur (Baymak, 1999, s. 302). Edebî serüveninin ilk adımlarını huzurlu bir dönemde atan genç şair, ülke genelinde düzenlenen çeşitli şiir ve hikâye yarışmalarına katılmıştır. Bu deneyim, genç kalemin edebiyata olan ilgisini ve yazma isteğini daha da güçlendirmiştir. Ne var ki, onun bu edebî yükselişi, aynı yıllarda Bulgaristan Türklerinin toplumsal hayatında millî kimliklerine yönelik baskıların yoğunlaşmaya başladığı bir döneme rastlamıştır. (Türker, 2004, s. 183).

Tam da bu dönemde Ömer Osman Erendoruk, yılgınlığa kapılmadan, Ahmet Mehmet, Halim Halil İbrahim, Kadir Osman, Kırcaali'den Rafet Seydali ve Abdurrahman Ferhat gibi edebiyatla uğraşan arkadaşlarının aksine kalemini elinden bırakmamıştır. Sessiz ve yasaklı bir ortamın hüküm sürdüğü bu yıllarda, Türkçeyi anadil olarak koruma ve yaşatma iradesiyle yazmayı sürdürmüştür. Kendi ifadesiyle, Sait Faik'in "Yazmasam deli olacaktım" sözünde dile gelen varoluşsal zorunluluğu paylaşmış; edebiyatı bir kimlik muhafazası ve direnç biçimi olarak görmüştür. Onun yazınsal gayreti, Bulgar komünist yönetiminin Türk toplumuna uyguladığı baskıların ve kimlik daraltmalarının tanıklığını yapma amacı taşımaktadır. Erendoruk'un eserlerinde, "atlı olduğum söylenirken altımdan usulca atımın alınması" ve "yolcu olduğum iddia edilirken yolumun kapatılması" gibi metaforlarla, dönemin Bulgar komünist iktidarının Türklerin toplumsal ve kültürel varlığını kısıtlayıcı politikaları alegorik biçimde aktarılmıştır. Bu bağlamda, onun kalemi bireysel bir ifade aracından öte hem tanıklık hem de kültürel direnişin sembolü hâline gelmiştir (Erendoruk, 2006, s. 23- 24) Bu yaklaşım yalnızca şiirlerinde değil, kaleme aldığı romanlarda da açıkça görülmektedir. Yazar, kendi ifadesiyle, "Yazdıklarımın tümünde Bulgar komünistlerinin Türk ahalisini eritme politikalarının farklı yöntemlerini ele aldım ve bunları sert bir biçimde eleştirdim" (Erendoruk, 2006, s. 68), diyerek edebî üretiminin temel yönelimini ortaya koymuştur. Bu bağlamda eserleri, bireysel bir estetik çabanın ötesinde, dönemin asimilasyon politikalarına karşı geliştirilmiş güçlü bir kültürel eleştiri ve tarihsel tanıklık niteliği taşımaktadır.

1989 yılında Kapıkule Sınır Kapısı açılmış ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Bu süreçte Ömer Osman Erendoruk ve ailesi de Türkiye'ye göç

ederek yeni bir yaşam kurmaya yönelmiştir. Türkiye'ye ulaştığında bir gazetecinin "Yolculuğunuz nasıl geçti?" sorusuna şu şekilde yanıt vermiştir:

"Yolculuğumun kısa olan kısmı, yaklaşık yüz elli kilometrelik mesafeyi kapsıyordu. Bulgarların aralıklarla verdikleri 'dur' emirleri dışında bu mesafe iki saat içerisinde tamamlandı. Ancak bir de uzun yolculuğum vardır ki, o 1934 yılında Kırcaali iline bağlı Karakuz Köyü'nde başlar. İlkokul, ortaokul ve öğretmen okulu eğitimimle devam eder. Ardından Koşukavak bölgesinde yirmi dört yıl süren öğretmenlik hayatım gelir. Daha sonra üç buçuk yıl Eski Zağra Cezaevi'nde, altı ay Belene Ölüm Kampı'nda ve üç yıl Roman sürgününde geçirdiğim zorlu yıllar bulunur. Nihayetinde yolculuğum yeniden Koşukavak'tan Türkiye topraklarına, Anavatana uzanır. (Erendoruk, 2006, s. 115)

Şair, bu soru aracılığıyla kendi hayatını bir paragraf içinde özetledikten sonra, muhabirin "Bütün bu çileli yolculuk sırasında sizi ayakta tutan şey nedir?" sorusuna verdiği yanıtla aynı zamanda edebî hayatının da özünü ortaya koymaktadır.

"Başucumda Demokles Kılıcı, ayaklarımın altında sönmek bilmeyen Bulgar zulmünün ateşi, dolayımda gene o zulmün kızıl yalımları eşliğinde geçen bu yolculukta beni ayakta tutan bir şey vardı: Sevgim!' 'Nasıl sevgi? Neyin sevgisiydi bu?' 'Anavatan sevgisi, Türk olma, Türk kalma sevgisi, Türk devletine, Türk bayrağına, Türk tarihine, Türk ve Müslüman büyüklerine olan sevgim…" (Erendoruk, 2006, s.116).

Türkiye'ye göç ettikten sonra edebî faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdüren şair, burada geçirdiği on dört yıllık süre içerisinde farklı türlerde kaleme aldığı toplam on beş eserini yayımlamayı başarmıştır (Türker, 2004, s. 10). Bu üretkenlik hem edebî kişiliğinin olgunlaştığını hem de göç sonrası kimliğini, düşünce dünyasını ve sanat anlayışını eserlerine yansıttığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Ömer Osman Erendoruk, edebî hayatına şiirle başlamıştır. Kaleme aldığı şiirlerinde Bulgar zulmünün yol açtığı acıyı, karamsarlığı ve yalnızlığı yoğun bir biçimde işlemiş; bireysel yaşantısıyla toplumsal belleği harmanlayan bir üslup ortaya koymuştur. Bu yönüyle, yalnızca bireysel bir şair olarak değil, aynı zamanda halkının sesi ve taşıyıcısı olarak değerlendirilmiş; dolayısıyla "kendi halkının yazarı, kendi milletinin şairi" (Türker, 2004, s. 14) nitelemesiyle anılmıştır. Erendoruk'a göre edebî türler arasında en ayrıcalıklı konuma sahip olan tür şiirdir. Ona göre şiir, duyguların ve düşüncelerin aktarımında en güçlü ifade biçimidir; insan ruhunun derinliklerine ulaşma, bireysel ve toplumsal deneyimleri dile getirme açısından eşsiz bir imkân sunar[4].

4 "Bence şiir inci damlasıdır, gül yaprağı üzerinde pul pul çiy tanesidir, toprağı ıslatan yağmurdur, göçen bir yıldızdır, uçan kuş, akan su, donmuş gözyaşıdır; şiir yüreğimizde sızı, bağrımızda sancı, göğsümüzde ağrı, içimizde akıveren ıstırap, genzimizi yakan acı, beynimizi sızlatan kederdir; gök mavisidir, çimen yeşilidir…" (Erendoruk, 2006, s:173),

2. "S.O.S veya Üçüncü Mezar" Adlı Şiir Kitabında Göçün İzleri

Ömer Osman Erendoruk'un şiirlerinde göç olgusu doğrudan anlatılmasa da, eserlerinin tematik yapısında göçün yarattığı izlerin güçlü bir biçimde hissedildiği görülmektedir. Özellikle cezaevi ve sürgün yıllarında kaleme aldığı şiirlerinde, Bulgaristan'daki zulüm, bireysel ve toplumsal acıların ifadesi ile birlikte umutsuzluk, öfke ve çaresizlik duygularıyla iç içe işlenmiştir. Bu şiirlerde, bireysel tecrübelerin ötesinde, bir halkın kendi toprağından koparılışının yanı sıra çaresizlik, baskı ve sıkışmışlık atmosferi; anadil kaybı ve kültürel yitim izleri ile aile, doğa ve köy hayatına duyulan özlem temaları dikkat çekmektedir. Bu temaların bütüncül bir şekilde görülebildiği önemli eserlerden biri şairin ilk şiir kitabı *S.O.S veya Üçüncü Mezar*dır. Bu kitap, göçün edebî izdüşümlerini anlamak için dikkate değer bir metin olarak öne çıkmaktadır. Kitapta yer alan şiirlerde bireysel duyarlılıklar ile kolektif hafızanın kesişim noktaları belirginleşmekte; göçün yol açtığı travmalar, yalnızca fiziki bir yer değiştirmenin ötesinde, kimlik, aidiyet ve varoluşsal sorgulamalar üzerinden dile getirilmektedir.

Ömer Osman Erendoruk'un *"Aynada Bana Bakanla Konuşma"* başlıklı şiirinde göç doğrudan bir tema olarak işlenmese de şiirin duygu dünyasında göçün yarattığı yabancılaşma ve kimlik geriliminin izleri sezilmektedir. Şairin "Sen ister çırpın kafeste bülbül gibi / İster selcesine coş / İster cayır cayır yan / Boş iş bunlar Adaşım boş" (Erendoruk,1989, s. 7) dizeleri, bireyin içinde bulunduğu sıkışmışlık hâlini ve çıkışsızlığını yansıtır. Bu sıkışmışlık yalnızca bireysel bir bunalımın değil, aynı zamanda toplumsal bir travmanın göstergesi olarak okunabilir. Göç etmek zorunda bırakılan veya aidiyet duygusu zedelenen birey, bulunduğu yerde kendini "kafeste" hisseder ne ağlamak ne susmak ne de isyan etmek bu tutsaklık hâlini ortadan kaldırır.

Bu noktada, söz konusu şiiri göçmen edebiyatı bağlamında değerlendirmek mümkündür. "Göçmen edebiyatı" teriminin diğer edebiyat türlerinden ayırt edici olmasının nedeni özel bir bağlamı temsil etmesinden kaynaklanır. Bu terim sadece göç temasını içeren eserleri değil, ayrıca da göçmenlerin kendi ana dillerinden uzakta, genellikle azınlık durumunda kaldıkları yeni coğrafyalarda ürettikleri edebiyatı ifade eder." (Çakır, 2025, s. 12).

"Dilek" adlı şiirinde göç doğrudan konu edilmemekle birlikte, göçün yol açtığı umutsuzluk, yabancılaşma ve karamsarlık izleri belirginleşmektedir. Şairin "Çoktan şikâyetçiyim yaşamın böylesinden / Gözlerimi gecenin karanlıkları sarsın" (Erendoruk,1989, s. 8) dizeleri, bireyin baskı ve belirsizlik içinde yaşadığı çaresizliği ortaya koyar. "Bıktım artık Dünyanın şu simsiyah sisinden" (Erendoruk,1989, s. 8) ifadesi ise, toplumsal baskının ve kimlik kaybının getirdiği ruhsal bunalımı simgeler. Ölüm arzusunun sıkça tekrarlanması, göç etmeye zorlanan ya da kendi yurdunda yabancılaşan bir halkın yaşadığı tükenmişlik duygusunun edebî yansımasıdır. Bu tür bir duygu dünyası yalnızca bireysel bir bunalım değil, aynı zamanda göçmen edebiyatında sıkça rastlanan ortak

temalarla da örtüşmektedir. Nitekim, "özlem, vatan sevgisi, ana dili bilinci, barış, özgürlük, asimilasyon karşıtı tavır, milliyet bilinci, birlikte yaşama düşüncesi ve ötekileştirmeye yönelik eleştiri" (Akgün, 2015, s. 80) gibi konulara da ortak olarak rastlandığını görmek mümkündür.

Ömer Osman Erendoruk'un *"Belki"* adlı şiirinde yer alan *"Dertler bırakıyor da yerini başka derde / Yaprak yaprak soluyor umutlar kederinden"* (1989, s. 10) dizeleri, süreklilik gösteren bir acıya işaret etmektedir. Bu süreklilik yalnızca bireysel bir bunalımı değil, göçmenlerin yaşadığı uyumsuzluk, ekonomik sıkıntı ve toplumsal dışlanma gibi sorunların yarattığı bitmeyen huzursuzluğu da düşündürür. Burada acının devingenliği, göçün birey ve toplum hayatında yarattığı kesintisiz kırılmaları hatırlatır.

Şairin "Ve bir özlem başlıyor günün bittiği yerde / Unutulmuş bir türkü ses veriyor derinden" (1989, s. 10) dizelerinde geçen "unutulmuş türkü", bireysel hafızaya ait bir melodi olmanın ötesinde, Bulgaristan Türklerinin maruz kaldıkları zulüm, baskı ve asimilasyon politikalarının sembolik bir karşılığıdır. Anadilin yasaklanması, türkülerin ve folklorik unsurların unutturulmaya çalışılması, Türk kimliğinin kültürel temellerine yönelmiş sistematik bir müdahaleyi yansıtır. Keskin'in vurguladığı üzere göç, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme değil; inançlara, ritüellere, müziğe ve folklorun her türüne yansıyan çok boyutlu bir süreçtir (Keskin, 2023, s. 463-465). Bu nedenle "unutulmuş türkü", bireysel özlemin değil, kolektif hafızanın silinmeye çalışılmasının simgesidir.

Şiirin devamındaki "Unuttuğum türkünün balkıyan melodisi / Yitik çocukluğumun içten gelen ahı mı?" (1989, s. 10) dizeleri, çocukluk anılarının silinişini ve bunun birey üzerindeki psikolojik yıkımını görünür kılar. Çocukluğun geçtiği köyler, doğa ve kültürel çevre, artık yalnızca geçmişin bir hatırası değil, sistematik biçimde unutturulmaya çalışılan bir kimliğin sembolüdür. Yazıcı'nın ifadesiyle göçmenler, "ekonomik, siyasal ve dini sebeplerle anavatanlarını terk ederek, dilini dahi bilmedikleri topraklarda hiç tanımadıkları bir atmosfer içinde hayata ve kendi köklerine tutunmaya çalışan" insanlardır (Yazıcı, 2002, s. 607).

Dolayısıyla Erendoruk'un şiiri, bireysel kaybın ötesinde toplumsal bir kırılmayı dile getirir. Bu kırılma, göçmen edebiyatının doğasında yer aldığı gibi, Akgün'ün belirttiği üzere, "ana dilinden uzak bir coğrafyada azınlık durumunda kalan temsilcilerce meydana getirilen, tema merkezli bir ürünler topluluğu değil, yeni bir edebiyat ortamı" (Akgün, 2015, s. 76) aracılığıyla da anlam kazanmaktadır. Böylece *"Belki"*, göçün folklorik ve kültürel kodlarını şiir diliyle yeniden üreten bir metin niteliği taşır.

"XXX" adlı şiirde yer alan "Kapılarda ikişer kez şırakladı anahtarlar / Umutlarımızın önüne setler gerildi" (Erendoruk, 1989, s. 11) dizeleri, sürekli gözetim altında tutulan bireylerin yaşam alanlarının daraltıldığını göstermektedir. Bu imgeler, devlet denetiminin yalnızca gündelik hayatı değil, aynı zamanda umut ve gelecek tasavvurunu da

engellediğini ortaya koymaktadır. Şairin "Sabunlanmış parmaklardan kayan kalemlerimizin / İ n i l t i s i n i" (Erendoruk, 1989, s. 11) dizeleri ise kültürel üretimin baskı altında bulunduğunu; anadilde yazma ve kimlik bilincini sürdürme çabasının yasaklarla sınırlandırıldığını yansıtmaktadır. Erendoruk, bazı şair ve yazarların yaptığı gibi estetik kaygılardan uzak, "komünist rejimin" talepleri doğrultusunda eser üretip "güdümlü edebiyat" yolunu (Çodar, 2019, s. 44) tercih etmemiştir. Aksine, baskı ve asimilasyonun bireyde yarattığı çaresizliği ve Bulgaristan Türklerini kendi yurtlarında yaşanmaz hâle getiren koşulların göçe zorlayıcı etkisini edebî bir dille dile getirmiştir. Nitekim Keskin'in (2023, s. 463) vurguladığı gibi, göç ve baskının yarattığı sosyolojik ve psikolojik durumlar, bireyin estetik iletişim biçimlerine doğrudan yansımakta; folklor ve edebiyat, bu süreçlerde hem kültürel belleğin korunması hem de toplumsal direncin dile getirilmesi işlevini üstlenmektedir.

Kırıntı Şiir" adlı şiirinde, doğa tasvirleriyle iç içe geçmiş bir hüzün ve kültürel kayıp duygusu ön plana çıkmaktadır. Şairin "Acı haberler gelir gibi yitik mutlardan / Seller anadilimde bir şiir okuyordu" (Erendoruk,1989, s. 17) dizeleri, Bulgaristan Türklerinin maruz kaldığı baskıların en önemli boyutuna, yani anadilin yasaklanması ve unutturulmaya çalışılmasına işaret eder.

"Bir hıçkırık yağmuru boşandı bulutlardan / Damlalar ılgıt ılgıt yuvar yuvar göz gözdü" (Erendoruk,1989, s. 17) ifadelerinde bireysel bir hüzün dile getirilirken, "yağmurun her damlası anadilimde sözdü" dizesi, asimilasyona karşı bir direnişin ve kimliği koruma mücadelesinin en güçlü göstergesidir. Yağmur damlalarının anadilde sözlere dönüşmesi, doğanın bile şairin halkıyla birlikte ağladığını, aynı zamanda kültürel belleği canlı tutmaya çalıştığını düşündürür. Bu bağlamda, Şenay Kırgız Karak'ın (2022) vurguladığı üzere göç ve asimilasyon bireyi yalnızca bilinmezlik ve farklılık duygusuyla değil, aynı zamanda "yitirme" deneyimiyle yüzleştirir; insan anılarını, doğduğu toprağı, dilini ve kültürel çevresini geride bırakmak zorunda kalır. Erendoruk'un şiirinde de bu kayıp hissi bireysel hüznün ötesinde kolektif bir yas hâline dönüşür.

Son bölümde yer alan *"Artık solan yapraklar gözyaşımda çağlıyor / Damlalar sessiz sessiz şiirimde ağlıyor"* (Erendoruk, 1989, s. 17) dizeleri, bireysel acının toplumsal bir yas hâline dönüşmesini yansıtır. Bu acı, yalnızca göçün değil, göçe zemin hazırlayan asimilasyon ve kimlik baskılarının yarattığı derin yaralardan beslenmektedir. Aras Ören'in Berlin Üçlemesi üzerine yapılan bir değerlendirmede de görüldüğü gibi (Çavuş, 2022), göçmen edebiyatının merkezinde çoğu kez yalnızca göç değil, göçe yol açan ekonomik, kültürel ve siyasal sebepler ile bu sebeplerin yarattığı kimlik krizleri yer alır. Erendoruk'un şiiri de benzer şekilde, göçün öncesindeki "zorlayıcı koşulların" şiirsel tanıklığını sunmaktadır.

Ömer Osman Erendoruk'un "Kanlı Dizeler – I" adlı şiirinde, Bulgaristan Türklerinin 1980'li yıllardan sonra yoğunlaşan baskı ve asimilasyon politikaları doğrudan dile ge-

tirilir. Nitekim 1983'ün başlarından itibaren aralıklarla Türklerin adları Bulgarca adlarla değiştirilmeye başlanmış, 1984'te bu süreç hız kazanarak devam etmiş, 1985'in ilk aylarında ise artık Bulgaristan denen "kızıl cehennem"de Türk adı taşıyan tek bir kişi kalmamıştır. En küçük mukavemet gösterenler ise Belene Ölüm Kampı'na gönderilmiştir Erendoruk, 2007c, s.5-6)

"Görüyorum terörün adım atışlarını / Geliyor adım adım geliyor sinsi sinsi" (Erendoruk,1989, s: 21) dizeleri, Bulgar yönetiminin Türklere karşı sistematik biçimde uyguladığı şiddet ve sindirme yöntemlerini işaret eder. Burada kullanılan "terör" ve "sinsi" nitelemeleri, baskının gizli ama aynı zamanda yıkıcı ilerleyişini anlatır.

"Zorbalığın kamçısı şırak şırak başımda / Bıraktığı izlerde boncuk boncuk kanımız" (Erendoruk,1989, s. 21) mısralarında, uygulanan baskıların yalnızca sembolik değil, fiziksel şiddet boyutuna da ulaştığı vurgulanmaktadır. Bu dizeler, toplumsal hafızaya kazınan işkencelerin ve zorla uygulanan asimilasyonun edebî bir tanıklığı olarak değerlendirilebilir.

Şairin "Kanlı kızıl terörün kan bulalı ayağı / Çiğniyor ulusumun namusunu arını" (Erendoruk,1989, s. 21) sözleri, bu sürecin bireysel değil, toplumsal bir yara olduğunu ortaya koyar. Burada artık bireyin kimlik kaybı değil, bütün bir toplumun varoluş mücadelesi söz konusudur.

Şiir, yalnızca baskıların tasvirini yapmakla kalmaz, aynı zamanda bir yakarışla son bulur: "Ey yüce Tanrım tez ver tez ver cezalarını!" (Erendoruk,1989, s. 21) Bu yakarış, göçün arka planında yer alan çaresizlik, adalet arayışı ve zulmün sona erdirilmesi talebinin edebî bir ifadesidir. Şenay Kırgız Karak'ın (2014) belirttiği üzere göç, çoğu zaman "insanı hiçbir yere ait hissettirmeyen" bir yitirme duygusuyla iç içedir; Erendoruk'un şiiri bu yitirmenin asıl olarak kimlik ve dil üzerinden gerçekleştiğini gösterir. Aynı şekilde, Aras Ören'in *Berlin Üçlemesi* üzerine yapılan değerlendirmelerde de (Çavuş, 2022) göçün yalnızca bir sonuç değil, asimilasyon ve sömürü süreçlerinin kaçınılmaz bir sonucu olduğu vurgulanır.

Ömer Osman Erendoruk'un "Yerarısı ile Cırcır Böceği veya Soyumu Yoketmek İsteyen Bay Hiçe" adlı şiirinde (Aralık 1984, Koşu Kavak), göç doğrudan dile getirilmez; ancak göçü zorunlu hâle getiren asimilasyon ve Türklüğü yok etme politikaları alegorik bir biçimde ifade edilmektedir. Şiirde "yerarısı" baskıcı rejimi, "cırcır böceği" ise Türk toplumunu simgelemektedir. Zehirleme ve felç etme imgesi asimilasyon ve kimliksizleştirmeye, canlı canlı gömülme ise zulüm altında yaşamak ve yavaş yavaş yok edilmek sürecine karşılık gelir.

Şair, "yerarısı" ile "cırcır böceği" arasındaki çatışmayı güçsüz olanın yok edilmesine yönelik bir şiddet döngüsü üzerinden kurgular. "Cırcır böceğinin felce uğratılıp diri diri toprağa gömülmesi", biyolojik bir süreç olmanın ötesinde, zorunlu yer değiştirme

ve sürgün imgelerine dönüşmektedir. Bu durum, toplumsal ya da ulusal varlığın düşmanca güçler tarafından yerinden edilmesine dair alegorik bir okuma imkânı sunar.

Şiirin ikinci bölümünde ise biyolojik düzlemden siyasal ve kimliksel bağlama geçiş yapılır. "Türklüğümü dipdiri yuttun sen böcek diye" (Erendoruk, 1989, s. 26) dizesi, kültürel varlığın yok edilme tehlikesini göç ve asimilasyon bağlamında görünür kılar. Burada göç, gönüllü bir hareket değil; dışsal baskı sonucu dayatılan bir "kimlik sürgünü" biçiminde ele alınmaktadır.

Şiir, biyolojik bir metaforu toplumsal göndermelere dönüştürerek göçün yalnızca mekânsal bir olgu olmadığını, aynı zamanda kültürel ve varoluşsal boyutlarıyla da yaşanan bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim "yakın dönem dünya tarihindeki sosyal gelişmelere paralel olarak göç ve göçmenlik olgusunun edebî üretimde aldığı rol de genişleyerek sadece bir esin kaynağı olmanın ötesine geçmeye başlamıştır" (Akgün, 2015, s. 75).

Ömer Osman Erendoruk'un "Kanlı Şiir" adlı şiirinde (28 Aralık 1984, Koşu Kavak), göç olgusu doğrudan bir yer değiştirme edimi olarak değil; zorunlu göçün tarihsel ve toplumsal acılarını işaret eden bir arka plan üzerinden okunmaktadır. Şair, 1984 yılında Bulgaristan'da Türklere yönelik uygulanan asimilasyon ve zorunlu göç politikalarına göndermede bulunur. Şiirin ithafında yer alan "27 Aralık 1984 tarihinde Mestanlı'da Bulgarlarca şehit edilen soydaşlarıma saygılarımla" ifadesi (Erendoruk, 1989, s. 27), bu bağlamı açıkça ortaya koyar. Dolayısıyla metin, bireysel bir duygulanımdan ziyade, toplumsal bir travmanın şiirsel ifadesi niteliğindedir.

Özellikle "Kurşunlanan Türklerin akan kanıyla yunmuş / Çırpınan dalgalarda sessiz sessiz ağlıyor" (Erendoruk, 1989, s. 27) dizeleri hem fiziksel şiddeti hem de bu şiddetin zorunlu göçe yol açan bir kolektif baskının parçası olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca şiirde kullanılan doğa imgeleri (söğüt, su, ay, bulut), göçün yarattığı kayıp ve köksüzlük duygusunun sembolik taşıyıcılarıdır. Söğütlerin dua edercesine eğilmesi ya da çayın iki yakasının gözyaşıyla ıslanması, yalnızca yasın değil, aynı zamanda yerinden edilmişliğin doğal çevreye de yansıtılmasıdır. Bu bağlamda şiir, göçün sadece mekânsal bir hareket değil, aynı zamanda kolektif hafızada bir kırılma olduğuna işaret eder. Cumhuriyet dönemi hikâyelerinde göçün çoğunlukla "kara bir yazgı" gibi algılanmasıyla paralel şekilde, Erendoruk'un şiirinde de göç, kaderi belirleyen travmatik bir olgu olarak kurgulanmıştır. Ayrıca 1969 sonrasında Bulgaristan'da Türkçenin yasaklanması ve yazarların susturulması düşünüldüğünde, *Kanlı Şiir* şiirsel bir direniş ve hafıza mekânı niteliği kazanır.

Ömer Osman Erendoruk'un "Son Umut" adlı şiirinde (Ocak 1985, Koşu Kavak), doğrudan "göç" sözcüğü geçmez; ancak şiir, 1985 Bulgaristan Türklerinin isim değiştirme baskısının yarattığı ruh hâlini yansıtır. Bu nedenle göç temasına dolaylı bir bağ

kurulur: göçe yol açacak baskıların bireyde yarattığı kırılma, umutsuzluk ve tükeniş duygusu dizelerde belirgindir.

"Bir bulut ağlıyordu o akşam sessiz sessiz / Gözlerim içiyordu yağmuru yudum yudum" (Erendoruk, 1989, s. 32) dizelerinde, doğa ile benlik birleşmekte; bulutun gözyaşları şairin kendi gözyaşlarına dönüşmektedir. Bu durum, toplumsal acının bireysel acıya içkin kılındığını gösterir. "O akşam silindi de elimde kalan son iz / Yağmur damlalarına can verdi son umudum" (Erendoruk, 1989, s. 32) ifadesi, kimlik ve aidiyetin silinmesini, yani zorla isim değiştirmenin sembolik anlatımını yansıtır. "O akşam bütün sevgi dallarımı kırarak / Ölü umutlarımla sarmaş dolaş uyudum" (Erendoruk, 1989, s. 32) dizeleri, geleceğe dair bağların koparılışını ve umudun ölümünü anlatırken, "Ve gömülüp akşamın karanlık avucuna / Ölü umutlarımı ucuca bağlıyorum" (Erendoruk, 1989, s. 32) ifadesi, bireysel değil, kolektif bir kaybın altını çizer. Son olarak "Usumu iliştirdim de buludun ucuna / Yağmur damlalarında sessizce ağlıyorum" (Erendoruk, 1989, s. 32) dizeleri, sessiz bir direniş ve içsel yas duygusunu ortaya koyar. Dolayısıyla "Son Umut", doğrudan göçü işlemese de göçten önceki umutsuzluk ve geleceksizlik atmosferini şiirsel bir dille yansıtır.

"Emanet Ol Allaha", ölüm korkusu ve baskı atmosferi üzerine kurulmuş olsa da göçün ruhsal altyapısını oluşturan ayrılık, belirsizlik ve sevdiklerinden kopma kaygısını işleyen bir şiir olarak değerlendirilebilir.

Ömer Osman Erendoruk'un "Ulusuma, Usuma, Arıma, Namusuma Saldıran Faşistlemiş Kızıl Bulgar Komünist Hitler'ine Yargı Yerine" adlı şiiri (Kasım 1985, Koşu Kavak) ise doğrudan göç temasını işlemez; ancak Bulgaristan Türklerinin 1980'lerde yaşadığı baskıların en yoğun hissedildiği metinlerden biridir. Şair, göçün öncesinde toplumu buna zorlayan kimlik inkârı, aşağılanma ve devlet terörüne karşı isyan etmektedir.

"Sen ırkıma hakaret etmeye doğmuş uşak / Zalim desem yetmiyor katil desem yumuşak" (Erendoruk, 1989, s. 39) dizeleri, Türk kimliğine yönelmiş hakaret ve aşağılamayı ortaya koyar. "Sen yalanla boyayıp alnımın aklarını / Yüreğime deh ettin kirli parmaklarını" (Erendoruk, 1989, s. 39) sözleri, Türklerin adlarının zorla değiştirilmesi ve onurlarına müdahale edilmesini imler. "Alnına yapıştırmak için en çirkin adı / Sözlüğümde en kötü sözleri arıyorum" (Erendoruk, 1989, s. 39) dizelerinde ise şair, rejimi tanımlamak için sözcüklerin yetersiz kaldığını vurgular. Son olarak, "Tanrımın huzurunda secdeye varıyorum / N'olur yardım et Tanrım sana yalvarıyorum" (Erendoruk, 1989, s. 39) dizeleri, zulüm karşısında dua ve direnişin edebî ifadesidir.

Bu bağlamda "Ulusuma, Usuma…" adlı şiir, göçü doğrudan işlemez; fakat göçe zemin hazırlayan kimlik hakaretleri, baskılar ve aşağılamaları güçlü bir şekilde dile getirir. Dolayısıyla, bu şiirler yalnızca bireysel acıyı değil, aynı zamanda 1989'daki büyük göçe neden olan psikolojik, siyasal ve toplumsal koşulları edebî bir tanıklık olarak yansıtmaktadır.

Ömer Osman Erendoruk'un "Elif Nine" adlı şiiri (Nisan 1987, Roman Sürgünü), göç ve sürgün temasının en güçlü biçimde işlendiği metinlerden biridir. Şair, bireysel bir dram üzerinden toplumsal bir travmayı dile getirir. Şiirin sonunda yer alan "Roman Sürgünü" kaydı, doğrudan Bulgaristan'daki Türklerin zorunlu göçüne gönderme yapar. Bu tarihsel arka plan, şiiri sıradan bir anne-oğul hikâyesi olmaktan çıkararak kolektif hafızanın bir kaydına dönüştürmektedir.

Elif Nine'nin oğlunu bekleyişi, göçün yarattığı köksüzleşme ve aidiyet kaybı duygusunun bir yansımasıdır. Oğul Memet'in kimliğini terk etmesi, annenin gözünde derin bir hayal kırıklığı olarak belirir: "Unuttu Allahını, dilini, tarihini / Unutturmaya kalktı bütün soydaşlarına." (Erendoruk, 1989, s. 42).

Bu dizeler, göçün yalnızca coğrafi bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kültürel kimlikten kopuş anlamına geldiğini gösterir. Annenin belleğinde canlı kalan ninniler ve beşik sahneleri, göç karşısında hafızanın direncini temsil eder: "Oğlumun beşiği gıcırdar ninni / Yanağında çifte beni var ninni" (Erendoruk, 1989, s. 45).

Buna karşın dışarıda süren baskı ve şiddet, belleği sürekli bastırmaya çalışır: "Bulgar haçlı seferi' sürüyordu dışarıda: / Dam, samanlık ve bodrum insan araştırdılar." (Erendoruk, 1989, s. 45). Göçün en trajik boyutu, ayrılığın yalnızca ölüm aracılığıyla aşılabilmesidir. Annenin ve oğlun birlikte ölümü seçmeleri, sürgün ve kimlik kaybının nihai sonucunu simgeler: "Yudum yudum içtiler – ana oğul ölümü. / Sarıldılar bir yana fırlatıp fincanları." (Erendoruk, 1989, s. 48).

Burada ölüm, yaşamın ayırdığı anne ile oğulu yeniden birleştiren tek çözüm hâline gelmiştir. Şair son bölümde bu çelişkiye dikkat çeker: "Sanıyorum yanılıyor kimi zaman ozanlar / Ölüm ayrılık diye büyütürken derdini. / Tek ölüm kavuşturdu anayla Memed'ini, / Yaşam da ayrılığa dönüyor çok zamanlar." (Erendoruk, 1989, s. 49).

Bu dizeler, yaşamın sürgün ve göç koşullarında ayrılık anlamına geldiğini, buna karşılık ölümün bir kavuşma biçimine dönüştüğünü vurgular.

"Elif Nine", göçü yalnızca coğrafi bir yer değiştirme olarak değil, kimlik, aidiyet ve kuşaklar arası bağların koparılması şeklinde yorumlamaktadır. Elif Nine'nin bireysel dramı, zorunlu göçün hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yarattığı travmanın güçlü bir temsiline dönüşmektedir.

Ömer Osman Erendoruk'un "*S O S veya Üçüncü Mezar*" adlı şiiri (1985), politik baskılar ve zorbalık karşısında öznenin yaşantısını bir kaçış ve yerinden edilme tecrübesi üzerinden kurgular. "Bir sabah erken yönsüz yönlemsiz çıktım yola / Ne enlem umurumda ne boylam ne de kutup" (Erendoruk, 1989, s. 50) dizeleri, göçmen bireyin mekânsal yönelim kaybına işaret eder. Burada göç yalnızca fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda coğrafi ve kültürel aidiyetin silinmesi anlamına gelmektedir. Göç edebiyatı literatüründe bu durum, göçmenin "aidiyet mekânlarını kaybetmesi" olarak

tanımlanır. Benzer bir durum Hasan Kayıhan'ın *Acı Su* romanında da görülür; romanda Rusların uyguladığı asimilasyon politikaları, Türk halklarının kimliksizleştirilmesini hedefler ve "millî kimlik algısının kolektif bilinçaltından beslenen bir yapı olarak var olması gerekliliği" (Herdem, 2020, s. 419) vurgulanır.

Şiirde sıkça tekrarlanan "zorbalık" ve "zulüm" göndermeleri, göçün temel nedenleri olan politik baskı ve otoriter rejimlere dikkat çeker. "Yıllardır kelepçesi takılı bileğimde, / Nasıl eziyor beni zorbalık çatır çatır" (Erendoruk, 1989, s. 50) dizeleri, bireysel tutsaklık üzerinden toplumsal sürgün olgusunu yansıtır. Aynı şekilde "Dalgalar hâlâ ceset çıkarıyor sahile" (Erendoruk, 1989, s. 50) ifadesi, göç yolculuklarının dramatik doğasını güçlü bir imgeyle ortaya koyar. Kayıhan da benzer biçimde Türkistan Türklerinin yaşadığı yıkımı, "asimile etme politikalarının bir boyutu" (Herdem, 2020, s. 421) olarak değerlendirir ve göçü, kimlik kaybının dramatik sonucu olarak roman kurgusuna taşır.

Şairin "Bir kavşakta rastladım iftiraya ve birden / Sancımaya başladı yüreğimin alt ucu" ve "Uçurumlar dizilmiş yol boyuna kibirden" (Erendoruk, 1989, s. 51) dizeleri, göçmenin sosyal ve siyasal bağlamda karşılaştığı engellerin metaforik ifadeleridir. Kavşak ve uçurum imgeleri, göç yolculuğunun belirsizlik ve tehlikelerle örülü doğasını yansıtır.

Kültürel asimilasyon ve kimlik baskısı da şiirin merkezindedir. "Türkten, Türkçemden nefret şaha kalkmış doru at" (Erendoruk, 1989, s. 52) dizesi, göçün nedenlerinden biri olan dilsel ve kültürel baskıyı görünür kılar. Benzer biçimde "Kimlik kartım yoklandı hece hece okunup / Ayak üzre sorguya çekildim ince ince" (Erendoruk, 1989, s. 53) dizeleri, göçmenin sürekli denetime ve kimliksizleştirmeye maruz bırakıldığını gösterir. En çarpıcı ifadelerden biri olan "Türkçe konuşmak yasak, dedi Bulgar dilince" (Erendoruk, 1989, s. 53) dizesi, göçün en temel sebeplerinden biri olan dil yasağını doğrudan yansıtır. Bu tür yasaklar, yalnızca iletişim özgürlüğünü değil, aynı zamanda bireyin aidiyet bilincini de hedef alır.

Toplumsal yabancılaşma, "Konukomşuya selâm verememek de varmış" (Erendoruk, 1989, s. 53) dizesinde dile gelir. Göçmen özne kendi köyünde dahi "yabancı"ya dönüşmüştür. Dedeyle kurulan bağ ise göçün kuşaklar arası belleğini temsil eder: "Yavaşça fısıldadı ıslak beyaz sakalı, / Kemikleri sızlamış Bulgar olunca olalı" (Erendoruk, 1989, s. 54). Bu, tarihsel süreklilik içinde baskının göçmen kuşakların hafızasında nasıl iz bıraktığını gösterir.

Şiirde mekân imgeleri göçün kültürel ve inançsal boyutlarını da açığa çıkarır. "Bir namazlık camiye sapacaktım serinde; / Gördüğüme inanmak istemedi gözlerim, / Bir yığın enkaz vardı camimizin yerinde" (Erendoruk, 1989, s. 55) dizeleri, dini mekânların yok edilişiyle kimliğin kökünden koparılışını vurgular. Göç edebiyatında bu durum, göçün nedenleri arasında sayılan "dini aidiyetin bastırılması" olgusuyla ilişkilidir.

Şiirin son bölümlerinde bireysel travma ile toplumsal kırılma birleşir: "Bulgar yazıldı adı ölülerimizin de / O gün bugün varlığım dinmeyen bir hıçkırık" (Erendoruk, 1989, s. 54) dizeleri, göçün yalnızca yaşayanları değil, ölüleri bile kapsayan bir hafıza kaybına yol açtığını vurgular. "Sünnet edilmiş diye öldürmüşler oğlunu" ve "Mahkûm etmişler anasını: Yirmilik!" (Erendoruk, 1989, s. 55) dizeleri, etnik-dinsel temizlik girişiminin en sert yansımalarıdır.

Şiirin yedinci bölümünde yer alan "Bir namazlık camiye sapacaktım serinde; / Gördüğüme inanmak istemedi gözlerim, / Bir yığın enkaz vardı camimizin yerinde." (Erendoruk, 1989, s. 55) dizeleri, dini mekânların yok edilmesini göçün kültürel ve inançsal boyutlarıyla ilişkilendirir. Cami metaforu, toplumsal hafıza ve dini kimliğin en güçlü simgelerinden biridir. Onun yıkıntıya dönüşmüş hâli, göçmen toplulukların köklerinden koparılışını ortaya koyar. Nitekim göç edebiyatı literatüründe dini mekânların yıkılması, göçün hem sebepleri hem de sonuçları arasında sayılmaktadır.

Bireysel ruhsal kırılma ise "Küfrettim kâfirlere demeden günah münah." (Erendoruk, 1989, s. 55) dizesinde somutlaşır. Burada göç yalnızca fiziksel bir zorunluluk değil, aynı zamanda dini kimliğin bastırılması karşısında ortaya çıkan bir direniş pratiği olarak betimlenir.

Sekizinci bölümde göç deneyimi doğrudan dile getirilir: "Yüzüp geçtim Meriç'ten, Kamçı'dan ve Tunca'dan, / Geceledim Arda'nın orda, Damlalı dağda." (Erendoruk, 1989, s. 55). Nehir geçişleri ve dağlarda gizlenmeler, göçmen edebiyatında sınır aşımı ve hayatta kalma stratejilerini sembolize eder. Öznenin yolculuğu, Balkan Türklerinin Türkiye'ye sığınma deneyimleriyle örtüşmektedir.

Göçün dil ve kimlik üzerindeki travmatik boyutu, "Dilince yazmak yasak, dinin silinmiş bir iz, / Cevap verdi: Dur abi, o biçim konuşma sen." (Erendoruk, 1989, s. 55) dizelerinde belirginleşir. Dilin yasaklanması, yalnızca iletişim değil, kimlik ve aidiyet bilincinin de bastırılması anlamına gelir. Bu durum, göç literatüründe "kültürel kimliğin bastırılması yoluyla göçe zorlanma" olarak tanımlanır.

Şiirin estetik boyutunu ortaya koyan "Bence şiir bir dua, bir secdeye varıştır, / Mürekkebin göz yaşı olur kimi gün kan, ter." (Erendoruk, 1989, s. 55) dizeleri ise yazmayı bir varoluş mücadelesi ve direniş pratiği olarak gösterir. Göç, bu bağlamda yalnızca bir kayıp değil, aynı zamanda edebiyat aracılığıyla bir tanıklık ve kimlik muhafazasıdır.

"Sünnet edilmiş diye öldürmüşler oğlunu" ve "Mahkûm etmişler anasını: Yirmilik!" (Erendoruk, 1989, s. 55) dizeleri, etnik-dinsel temizlik girişiminin şiddetini ve kadınlar ile çocuklar üzerinden uygulanan baskıyı açığa çıkarır. Bu, göç literatüründe sıkça vurgulanan "travmanın kuşaklar arası aktarımı"nın tipik bir örneğidir.

Şiirde artık doğrudan bir kavramsallaştırmaya gidilir: "Zulüm, hapis, ölüm, sürgün, işkence, / Soykırımı..." (Erendoruk, 1989, s. 60). Göçmen özne, burada bireysel yaşan-

tısını soyut bir tanıklığa dönüştürerek göçün çok boyutlu nedenlerini —politik baskı, soykırım, sürgün— açıkça dile getirir. "Direnmeli, diyorum, son Türk dişle, tırnakla!" (Erendoruk, 1989, s. 60) dizesi ise hem bireysel hem de kolektif düzlemde kimlik mücadelesini açık bir direniş söylemine taşır.

Ömer Osman Erendoruk'un dizeleri, göç olgusunun toplumsal bellekte nasıl kodlandığını güçlü imgelerle ortaya koyar. "Arda kanlı akıyor, dumanlı iki yaka. / Anladım: Bulgaristan Türklüğe bir cehennem!" (Erendoruk, 1989, s. 64) ifadesi, göçün yalnızca yer değiştirme değil, aynı zamanda soykırım ve cehennem metaforuyla iç içe geçmiş bir travma olduğunu gösterir. Göçmen edebiyatı araştırmalarında nehir imgesi sıklıkla sınır geçişi ve kaçışla ilişkilendirilir; burada Arda'nın "kanlı" biçimde betimlenmesi, göçün ölümle örülü zorunlu bir süreç olduğunu vurgular. Şairin "çocukluk" ile kurduğu diyalog ise bireysel hafızanın kolektif travmayı kuşaktan kuşağa aktardığını imler.

"Okulun avlusunda bir sopalı öğretmen. / Türkçe konuşmak yasak diye bağırıyordu." (Erendoruk, 1989, s. 64) dizeleri, göçün temel nedenlerinden biri olan dil yasağı ve kültürel asimilasyonu en çıplak hâliyle gözler önüne serer. Çocuklar üzerinden kurgulanan bu sahne, kimlik kaybının en masum yaşlarda başlatıldığını gösterir. Göç edebiyatı literatüründe bu tür sahneler, "asimilasyon pedagojisi"nin şiirsel temsilleri olarak değerlendirilir. "Avucuma topladım çocuğun gözyaşını… Bu şişede döktüğün masum gözyaşları var: / Onlar bir gün bir deniz olur da seni boğar." (Erendoruk, 1989, s. 65) dizeleri ise bastırılmış kimliğin ve travmanın bir gün kolektif bir hesaplaşma biçiminde geri döneceğine dair poetik bir adalet söylemini yansıtır. Burada göç, yalnızca kurbanlık değil, aynı zamanda geleceğe dair bir direniş potansiyeli taşır.

Bu bölümde öne çıkan Ayşe Nine figürü, göç edebiyatında sıkça rastlanan "direnen kadın" tipolojisini somutlar. "Değiştiremem, demiş Ayşe nine adını." (Erendoruk, 1989, s. 65) dizesi, isim değiştirerek kimliği silme politikalarına karşı bir direniş manifestosudur. Kadının "dud ağacı altına sürülmesi" ve "ense izi" imgeleri, göçmen toplulukların hem bedensel şiddete hem de kültürel imhaya maruz bırakıldığını gösterir. "Bakmış dolu gözlerle konuşan keder gibi, / Ve basmış kahkahayı deli peygamber gibi." (Erendoruk, 1989, s. 65) dizeleri ise trajik bir direniş jestini ortaya koyar. Buradaki kahkaha, şiddet karşısında bir meydan okuma ve ironik bir direniş biçimi hâline gelmiştir. Göç edebiyatında bu tür "delilik" metaforları, kimliğin teslim olmama tavrının şiirsel bir simgesi olarak değerlendirilir

"Sürgün analarını dolaştım birer birer, / Istıraba dönüşmüş gözlerinde özlemler" (Erendoruk, 1989, s. 68) dizeleri, göçün özellikle kadınların yaşamında yarattığı anne-evlat ayrılığını ve sürekli bekleyiş travmasını gözler önüne serer. Göç edebiyatında kadın figürü çoğu zaman toplumsal hafızanın taşıyıcısıdır; burada da sürgün anneler hem acının hem de umudun sembolü hâline gelmektedir. "Şairler sürgünlerde kamplarda kan kusuyor." (Erendoruk, 1989, s. 68) dizesi ise göçün yalnızca gündelik hayatı değil,

kültürel üretimi de baskı altına aldığını gösterir. Edebiyatın kendisi süzgünleştirilmiş; şairler, şiirleriyle birlikte toplumsal travmanın doğrudan hedefi hâline gelmiştir.

Final bölümünde göç, doğrudan uluslararası bir yardım çağrısına dönüşür. "Bu, Belene kampından tanıdığım Abdullah. / Torununu görmeye yollanmış perperişan." (Erendoruk, 1989, s. 70) dizeleri, Belene toplama kampı deneyimini şiire taşır. Böylece göç edebiyatı, tanıklık edebiyatıyla birleşir; bireysel hikâyeler üzerinden kolektif tarih kayda geçirilir. Şiirin son dizeleri, "Turgut Özal'a, Evren Paşa'ya çekelim tel, / Haykıralım işitsin bütün dünya: S O S!" (Erendoruk, 1989, s. 71), şiirin başlığına da adını veren çığlığı açıklar. Burada göç, yalnızca Bulgaristan Türklerinin yaşadığı bir dram değil; uluslararası kamuoyuna yöneltilmiş evrensel bir insanlık çağrısı hâline gelir. Göç, zulmün sonucu olmanın ötesinde, dünya vicdanına seslenen bir tanıklık biçimi olarak şiirde somutlaştırılır.

"Türkçe söylemek yasak, Türkçe yürümek yaya, / Türkçe işitmek yasak, Türkçe bakmak dünyaya..." (Erendoruk, 1989, s. 71) dizeleri, dil yasağını şiirin merkezine yerleştirir. Burada göçün doğrudan nedeni olan asimilasyon politikaları en çıplak hâliyle aktarılmaktadır. "Türkçe susmak da yasak, Türkçe fısıldamak da" dizesi, kimliğin en temel ifade alanı olan dilin mutlak bir baskı mekanizmasına dönüştüğünü ortaya koyar. Göç edebiyatı literatüründe dil yasağı, aidiyet, ifade ve kültürel varlık hakkının elinden alınmasının en güçlü metaforlarından biri olarak değerlendirilir.

Şair bu bölümde tarihsel bir perspektif geliştirir. "Beş yüz sene ne dilin yasaklanmış ne dinin." (Erendoruk, 1989, s. 72) dizesi, Osmanlı dönemindeki görece özgürlükler ile 20. yüzyılda uygulanan baskıların karşılaştırılmasına işaret eder. "Öldürdüğün günahsız nice Türk yiğidinin / Kanı ile boyandı Kamçı, Arda ve Tunca" (Erendoruk, 1989, s. 72) dizeleri ise göçün kanla yoğrulmuş coğrafyasını hatırlatır. Bu bölüm, göçün yalnızca güncel bir olgu değil, tarihsel sürekliliğe sahip bir kimlik mücadelesi ve zulüm döngüsü olduğunu göstermektedir.

Şiirin finalinde göç deneyimi, sürgün manzaralarıyla betimlenir: "Yolum uzağa vardı dağlardan ine ine, / Ne kadar benziyordu sürgün cehennemine / Kuzeybatı Bulgarya." (Erendoruk, 1989, s. 74). Göçmenlerin gündelik yaşamı, işkenceler, yalnızlık ve uykusuz gecelerle iç içe sunulmaktadır. Son dizelerdeki "Sabırlar versin Tanrım!" ifadesi, göçün dinsel inançla anlamlandırıldığını gösterir. Burada göç, yalnızca bir kayıp süreci değil; umut ve sabırla örülmüş bir direniş tecrübesi olarak tasvir edilmektedir.

"Sofya gene öyle pis, / Sokaklar Vitoşa'dan inen bozbulanık sis." (Erendoruk, 1989, s. 75) dizeleri, Bulgar başkentini baskıcı rejimin yozlaşmış yüzünün simgesi hâline getirir. Buradaki "sis", tarihin çarpıtılması ve belleğin örtülmesi metaforudur. "En yeni tarihçiler… Aklara kara dendi, kara lekelere ak." ifadesi, göçün yalnızca politik ve kültürel baskıyla değil, aynı zamanda tarih yazımındaki manipülasyonlarla da meş-

rulaştırıldığını gösterir. Göç edebiyatında tarihsel gerçekliğin tahrif edilmesi, kolektif hafızanın silinmesinin en etkili araçlarından biri olarak değerlendirilir.

"Gemim hâlâ varamadı karşı sahile." (Erendoruk, 1989, s. 76) dizesi, göçmen öznenin nihai kurtuluşa, yani güvenli bir mekâna ulaşamayışını betimler. Burada "karşı sahil" özgürlüğün ve aidiyetin sembolüdür. Şiir boyunca yinelenen "yol" ve "çocukluk" izleği, bu bölümde belirsiz bir geleceğe yönelmiş sürekli göç hâline dönüşür.

"Benim Türk olduğuma tanık dağlar taşlar da." (Erendoruk, 1989, s. 77) dizesi, göçmen kimliğin doğayla bütünleşmiş derinliğini ifade eder. Şair, kimliğini yalnızca bireysel bir aidiyet değil, tarihsel sürekliliğe sahip bir gerçeklik olarak konumlar. "Alparslan'dan Fatih'e uzanan zafer dalı" ifadesiyle Türklük, köklü bir tarihsel bağlama yerleştirilir. Bu bölümde göç, kimliğin kaybı değil, bilinçle yeniden doğrulanması biçiminde yorumlanır.

Bu bölüm şiirin doruk noktalarından biridir. "Avaz avaz SOS! / Diye haykırıyorum Genel Sekreter PERES! … Nerdesiniz TAÇİR – REYGIN – RACİF – MİTERAN?" (Erendoruk, 1989, s. 78) dizeleri, göçmen dramını doğrudan uluslararası kamuoyuna taşır. Burada göç, edebî bir imge olmaktan çıkar, diplomasiye yöneltilmiş bir insanlık çağrısı hâline gelir. Göç edebiyatında nadir görülen bu doğrudan siyasal adresleme, şiiri bir tür "manifesto" konumuna taşır.

Şiir, "Üçüncü mezara ben diri gömülüyorum!" (Erendoruk, 1989, s. 80) dizesiyle tamamlanır. Burada göç olgusu, bireyin hayattayken kimliğinin, hafızasının ve aidiyetinin silinmesi metaforuyla açıklanır. "Roman Sürgünü" kaydı (1987), şiiri yalnızca edebî bir eser değil, aynı zamanda belgesel bir tanıklık konumuna da yerleştirir. Böylece göç hem bireysel hem de kolektif düzeyde "diri gömülme" tecrübesi olarak betimlenir.

3. Sonuç

Bu çalışmada Ömer Osman Erendoruk'un *S.O.S veya Üçüncü Mezar* adlı şiir kitabı üzerinden yürütülen inceleme, Bulgaristan Türklerinin 20. yüzyılın ikinci yarısında maruz kaldıkları zorunlu göç ve asimilasyon politikalarının şiirsel hafızadaki yansımalarını görünür kılmıştır. Elde edilen bulgular göstermektedir ki Erendoruk'un şiirleri, bireysel bir duyarlılığın ötesinde, bir halkın kimlik mücadelesini, kültürel varlığını koruma çabasını ve göçün yarattığı çok boyutlu kırılmaları dile getiren edebî tanıklıklardır. Şairin dizelerinde sıkça karşılaşılan zulüm, tutsaklık, isim değiştirme, anadil yasağı, dini mekânların yıkılışı, çocukluk özlemleri, annelerin bekleyişi ve "unutulmuş türküler", göçün yalnızca fiziksel bir yer değiştirme süreci değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet, bellek ve varoluş düzeyinde bir travma olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Erendoruk'un şiirlerinde yer alan imgeler, göçün bireysel hayatlara nasıl sirayet ettiğini, toplumsal bellekte nasıl kodlandığını ve kuşaklar arası bir aktarım aracına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Şairin şiirlerinde zorunlu göç doğrudan betimlenmese de göçü zorunlu hâle getiren baskı mekanizmaları —asimilasyon politikaları, isim değiştirme uygulamaları, toplama kampları ve sürgünler— alegorik, metaforik ya da doğrudan göndermelerle sürekli vurgulanmaktadır. Özellikle Belene Ölüm Adası'na, Roman sürgününe ve Mestanlı'daki katliamlara yapılan göndermeler, şiirleri bireysel bir duygu aktarımının ötesine taşıyarak, dönemin toplumsal ve tarihsel bir belgesi hâline getirmiştir. Erendoruk'un şiirlerinde "unutulmuş türkü" ya da "camii enkazı" gibi imgeler, bireysel özlemleri aşarak kültürel kimliğin unutturulmaya çalışıldığı bir toplumsal travmayı yansıtmaktadır. Göç, bu şiirlerde yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil, anadilin, kültürel belleğin, dini aidiyetin ve toplumsal ilişkilerin kökünden koparılması biçiminde temsile kavuşmuştur.

Çalışma boyunca öne çıkan bir diğer husus, Erendoruk'un edebî üretiminin tanıklık işleviyle olan sıkı ilişkisidir. Şair, bireysel acılarını toplumsal bir feryada dönüştürmüş, "kendi halkının şairi" olma misyonuyla Bulgaristan Türklerinin yaşadığı trajediyi evrensel bir insanlık sorunu olarak şiirleştirmiştir. Onun eserlerinde göç, yalnızca mağduriyetin şiirsel bir kaydı değil, aynı zamanda kimliğin ve aidiyetin korunması yönünde güçlü bir direnişin ifadesidir. Bu bağlamda Erendoruk'un şiirleri, edebiyat-sosyoloji-tarih kesişiminde konumlanmakta; edebiyatın toplumsal bellek oluşturma, kimlik muhafazası ve direniş pratiği geliştirme işlevlerini somut biçimde yansıtmaktadır.

Erendoruk'un *S.O.S veya Üçüncü Mezar* kitabında dile gelen göç deneyimi, sadece Bulgaristan Türklerinin yaşadığı bir tarihsel kırılma olarak değil, aynı zamanda göçmen edebiyatı literatüründe yer bulan ortak temalarla da örtüşmektedir. Ölüm ve ayrılık, çocukluk özlemleri, anadil kaybı, dini kimliğin bastırılması, sürgün ve sınır geçişi imgeleri, göçmenlik olgusunun evrensel boyutunu ortaya koymaktadır. Ancak Erendoruk'un şiirlerini özel kılan nokta, bu evrensel temaların Bulgaristan Türklerinin özgül tarihsel bağlamında dile getirilmesi ve şiirsel bir hafızaya dönüştürülmesidir. Böylelikle onun şiirleri, göçün yalnızca tarihsel belgelerle değil, şiirsel bir duygu diliyle de anlaşılabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Ömer Osman Erendoruk'un şiirleri, Bulgaristan Türklerinin zorunlu göç sürecini hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kayda geçiren önemli metinlerdir. Bu şiirler aracılığıyla göç, tarihsel bir olay olmaktan çıkarak edebî bir hafıza ve tanıklık alanına dönüşmektedir. Erendoruk'un edebî tanıklığı, hem göçün yarattığı travmaların görünür kılınmasını sağlamış hem de kimliğin korunmasına yönelik kültürel bir direniş işlevi üstlenmiştir. Bu yönüyle onun şiirleri, göç olgusunun anlaşılmasında disiplinler arası bir katkı sunmakta, şiirsel tanıklığın göç literatüründeki yerini güçlendirmektedir.

Kaynakça

Akgün, A. (2015). Türk Edebiyatı Bağlamında Edebiyat-Göç İlişkisi ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme. *Göç Dergisi*, *2*(1), 69-84. https://doi.org/10.33182/gd.v2i1.538.

Atasoy Z., (2010) Ömer Osman Erendoruk *Hayatı, Edebî Kişiliği ve Romanları,* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları- Türk Dünyası Edebiyatı ABD, Yüksek Lisans Tezi.

Baymak E., (1999), Tuna Akar Serin Serin (Balkan Türk Şiiri Üzerine İnceleme), Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları:12, Bay Yayınları, Prizren

Ceylan, M. (2021). Migration and literature: London's Turkish immigrants. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, 23, 427–461. https://doi.org/[varsa-doi]

Çakır, D. (2025). *Göç edebiyatı bağlamında Ali Kafkasyalı'nın edebî eserlerinde Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye göçlerin yansımaları* [Doktora tezi, Ardahan Üniversitesi]. Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Çavuş, B. (2022). Göçmen edebiyatı bağlamında modern bir göç destanı olarak Aras Ören'in *Berlin üçlemesi*, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2022*(Kış), 201–209.

Çodar, F. (2019). *1980 sonrası Bulgaristan Türk romanında göç* (Yüksek lisans tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Kırklareli Üniversitesi Tez Merkezi.

Erendoruk Ö. O. (2007a), Bir Başkadır Bizim Eller, Çağrı Yayınları, İstanbul

Erendoruk, Ö. O. (2006), Sevgi Kırıntıları Arıyorum Yollarda, Çağrı Yayınları, İstanbul

Erendoruk, Ö. O. (2007b), Istıraphaneden Mektuplar, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Erendoruk, Ö., O., (1989) S O S veya Üçüncü Mezar (Bulgaristan Cehenneminde Yazılmış Kanlı Dizeler), Erenler Matbaası.

Erendoruk, Ömer Osman. İçimizdeki İnci Taneciği, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007c.

Herdem, S. (2018). Hasan Kayıhan'ın Acı Su Romanında Millî Kimlik Arayışı ve Asimilasyon. Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi, 4(8), 418-431.

Işık, İ. (2006), Türk Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi, C. 3, Elvan Yayınları, Ankara.

Keskin, A. (2023). Göç ve folklor: Literatür ve tasnif odaklı, kuramsal bir çerçeve *folklor/edebiyat, 29*(114), 459–475. https://doi.org/10.22559/folklor.2411

Kırgız Karak, Ş. (2014). Edebiyatta yankılanan bir seda: Göç. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 51*, 229–243.

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,

Öz S., B., (2002), Türkçe'nin Sarmaşıkları Bulgaristan Türklerinin Şiirinden Seçmeler,

Türker, M. (2004), Kalem Kılıçlaşınca Kalem Kılıçlaşınca ‹Ömer Osman Erendoruk›un Edeb İkimliği, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul

Yazıcı, H. (2002). Göç Edebiyatı. İstanbul: Kaknüs yayınları.

Yiğit O., (2011), Ömer Osman Erendoruk'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Transnational Memory and the Role of Homeland Nostalgia in Semezdin Mehmedinović's Memoir, *My Heart*

Ali Güneş[1]

Abstract

This paper analyses Semezdin Mehmedinović's memoir, *My Heart*, to explore the complex relationship between transnational memory, nostalgia, and identity of a Bosnian expatriate in America after the 1992-1995 civil war in Bosnia. The study contends that the protagonist's fragmented memories and photographic traces of his homeland are not simply passive recollections but an active, subverting force that shapes and fragments his identity in exile. Unlike traditional immigrant narratives that idealise the homeland, *My Heart* resists sentimentalisation, instead portraying memory as a site of psychological tension and obsession where the past is both cherished and questioned. Mehmedinović's nonlinear narrative structure and hybrid form are presented as reflections of the disconnected consciousness of a displaced individual, a theme relevant to diaspora communities worldwide. The paper argues that the interplay between memory and nostalgia challenges a singular sense of belonging, instead depicting identity as an ongoing negotiation between love for the homeland, inherited trauma from war, and the alienating realities of exile. By situating *My Heart* within the broader discourse of post-war diaspora literature, this analysis highlights how the novel complicates the immigrant narrative, offering a nuanced perspective on politically charged nostalgia. The paper identifies three key strategies the author employs to maintain his connection to his homeland, Bosnia, and hold on to hope for a future return: constant recalling of memories, relentless storytelling, and the use of his native language. These strategies are not only coping mechanisms but also forms of psychic resilience that combat identity loss, the forgetting of the homeland, and the traumatic effects of war. Ultimately, this paper argues that *My Heart* shows how transnational memory and nostalgia act as a fractured lens through which displacement is continuously interpreted and reinterpreted, forming an essential bridge to the past while reflecting a fractured present.

Keywords: transnational memory, nostalgia, diaspora identity, war trauma, displacement, fragmented narrative, Bosnian American literature

Ulusötesi Bellek ve Anayurt Özlemi: Semezdin Mehmedinović'in *My Heart* Adlı Anı Kitabı Üzerine Bir İnceleme

Özet

Bu makale, 1992-1995 Bosna iç savaşı sonra Amerika'ya göç etmek zorunda kalan Boşnak yazar Semezdin Mehmedinovic'in *Kalbim* (*My Heart*) adlı yarı otobiyografik romanında ülkeden çok uzaklarda yaşamasına rağmen anıların ve vatan hasretinin kimlik üzerindeki kalıcı etkisini, bu etkinin kimliği sürekli olarak nasıl aşındırdığını ve yerle bir ettiğini incelemektedir. Bu bağlamda makale, Mehmedinović'in bölük pörçük olmuş anılarını, şiirsel yansımaları ve savaşın fotografik izleri aracılığıyla Bosna'yı nasıl sürekli olarak zihninde yeniden canlandırdığını irdelemektedir. Yazarın anıları, eserde pasif olarak durmanın ötesinde aktif olarak sürekli olarak kimliği darmadağın olmaktan koruyan bir güç olarak durmaktadır. Vatanı her

1 Prof. Dr., Rector, University of New York Tirana, aligunes@unyt.edu.al, ORCID: 0000-0003-3688-8841.

zaman idealize eden geleneksel göçmen anlatılarının aksine, roman anıları duygusallaştırmayıp bireyin kendi iç aleminde ve zihin dünyasında daima canlı tutarak geçmiş ile gelecek arasında gidip gelen bir çatışma alanına dönüştürür. Makale, romanın derinlemesine metin analizi yaparak Mehmedinović'in doğrusal olmayan (non-linear)) anlatı yapısının ve hibrid biçimini, yurdundan edilmiş Bosnalı göçmen bir diaspora bilincinin karmaşık yapısını nasıl yansıttığını ele almaktadır. Roman, anavatana yeniden kavuşma arzusu ve nostaljisini aidiyet ve aidiyetsizlik duygusunu tek düze yansıtma yerine kimliği, savaştan miras kalan travma ile Amerika'daki sürgünün yabancılaştırıcı gerçeklikleri arasında süregelen bir müzakere olarak tasvir ediyor. Ayrıca makale, yazarın romanını savaş sonrası diaspora edebiyatı üzerine daha geniş söylemlerin içine yerleştirerek göçmen ve diaspora anlatıyı nasıl daha karmaşıklaştırdığını ve anavatana duyulan derin kişisel ve politik olarak yükselen nostaljinin incelikli bir temsilini nasıl sunduğunu vurguluyor. Sonuç olarak, makale yarı otobiyografik bir eser olan *Kalbim* (*My Heart*) adlı romanın anavatandan çok uzaklarda bile olsa yaşanmışlıkların, travmaların, anıların geçmiş ile gelecek arasında bir köprü oluşturma yerine yurdundan edilmenin bilinç altında ve zihin dünyasında oluşturduğu yıkıcı travmanın sürekli olarak nasıl canlandığı, yorumlandığı ve tekrar tekrar yorumlandığı bir mercek, bir platforma dönüştüğünü tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ulus ötesi anı, nostalji, diaspora kimliği, savaş travması, yerinden edilme, parçalanmış anlatı, Boşnak-Amerikan edebiyatı

1. Introduction

Following the split of Yugoslavia in the 1990s, Bosnia and Herzegovina held a referendum on March 3, 1992, for independence from the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Although many Bosnian Serbs, who formed a larger voting bloc, opposed the referendum, the majority of Bosniaks (Bosnian Muslims) and Croats voted in favour of independence. On April 6, 1992, Bosnia and Herzegovina declared its independence, and the European Community (now the European Union) and the United States immediately recognised it as an independent state on April 7, 1992 (Malcolm, 1994; Britannica, n.d.; Holocaust Museum Houston, n.d; Wikipedia, n.d). However, the break-up of Yugoslavia and Bosnia's independence fuelled nationalist sentiments and ethnic tensions, which eventually led to political friction and conflict among the main ethnic groups: Bosniaks (Muslims), Croats (Catholics), and Serbs (Orthodox Christians). This erupted into a brutal civil war in Bosnia and Herzegovina that the world had not witnessed since World War II (Holocaust Museum Houston, n.d). This devastating war, lasting from 1992 to 1995, not only nearly decimated Bosnia and Herzegovina through genocide and ethnic cleansing but also claimed the lives of around 100.000 civilians, predominantly Bosnian Muslims. Between 12,000 and 50,000 women were raped, mainly by Serb forces, with most victims being Bosnian Muslim women. Homes were ruthlessly destroyed, and cities became uninhabitable, turning daily life into hellish conditions as in Gaza today (Ibreljic, Kulenovic, Kadusic & Smajic, 2006; UNHCR, n.d.; Hartmann, n.d.; Crowe, 2013 & Harsch, 2015; Musée de l'Holocauste Montréal, n.d).

This outrageous war ended quite swiftly with the signing of the Dayton Peace Agreement in 1995 (OSCE, n.d.). Aside from the death toll, the high number of wounded and rapes, it also caused over 2 million civilians to be displaced both internally and

externally; many immigrated to other countries, where they at least hoped to survive with their loved ones. The immigration and displacement were sometimes forced and sometimes due to coercive conditions imposed on them (Ibreljic, Kulenovic, Kadusic & Smajic, 2006) because, as Warsan Shire (2022), a Somali British writer and poet, writes in her poem *Home*, "no one leaves home unless/home is the mouth of a shark." What was dramatic and traumatic was that those who migrated left behind their land, homes, stories, memories, culture, and identities, leaving them in tears, blood, and feelings of betrayal and despair. Although Bosnian immigrants are physically far from their homeland, Bosnia and Herzegovina, they have always kept their homeland in their hearts and minds; they constantly revive their memories, both good and bad, persistently establishing a sensuous, emotional, and nostalgic connection with the homeland they left behind. This psychic, sensuous communication keeps them alive. It ensures the image of their homeland remains vivid in their minds, evoking what the Turkish poet Ahmet Kutsi Tecer wrote in his poem: "There is a village far away / That village is our village. / Even if we don't travel /That village is our village." This emotional and mental bond with the homeland causes Bosnian immigrants or displaced Bosnians to oscillate psychologically between their memories of the homeland, the longing to return one day, and the countries where they are trying to build a new life, even though they know it is complicated and challenging to lead a life as good as they had back home. The fluctuation of these feelings undoubtedly disturbs their psyche, shattering the stability of their identities and the regular rhythm of life. Nonetheless, what remains crucial is that the memory of the homeland, the desire to remember and re-remember it constantly, and the nostalgia for reunification keep them connected to life in their hearts, minds, and subconscious. Even though frequent memories and nostalgia often confuse them, fragment their identity, and complicate their relationship with the country where they live and their homeland, they continuously strive to cherish the memories of their homeland in their vision.

This paper examines the intricate relationship between transnational memory, the enduring influence of homeland nostalgia for an expatriate Bosnian in America, and how his memories of the homeland—Bosnia and Herzegovina—shape and fragment his current identity in what is called exile in America, following the devastating Bosnian civil war of 1992–1995, as depicted in immigrant Bosnian author Semezdin Mehmedinović's novel *My Heart* (originally written in Bosnian and translated into English by Celia Hawkesworth in 2021). It explores how Mehmedinović persistently constructs and reconstructs Bosnia in his vision. In the novel, he continually recalls his homeland through fragmented reminiscences, poetic reflections, and photographic traces of the war. These memories clearly intertwine with nostalgia, not as a passive longing for Bosnia, but as an active, subversive force behind his fluctuating vision and identity, shaped by his traumatic experience of the Bosnian civil war. Unlike traditio-

nal immigrant narratives that tend to idealise the homeland with its beauty, *My Heart* challenges the sentimentality attached to the homeland; instead, it presents memory as a site of tension and psychological obsession, where the past is simultaneously cherished, lamented, and questioned, leading to a vision and a sense of identity lost. Through close textual analysis of *My Heart*, this paper examines how Mehmedinović's nonlinear narrative structure and hybrid form reflect the disconnected nature of the diasporic consciousness of a displaced Bosnian, a theme relevant to other immigrants as well. It argues that the memory and nostalgia of reunification with the homeland challenge a monolithic sense of belonging and non-belonging; instead, the novel portrays identity as an ongoing negotiation between love for the homeland, inherited war trauma, and the alienating realities of exile in America. Situated within broader discourses on post-war diaspora literature, this paper highlights how Mehmedinović's novel complicates immigrant and diasporic narratives, offering a nuanced portrayal of deeply personal yet politically charged nostalgia for the homeland. Ultimately, *My Heart*, as a memoir, suggests that transnational memory and nostalgia are not merely bridges to the past but shattered lenses through which displacement is continuously interpreted and reinterpreted. What the novel underscores, as argued, is that the author employs three key strategies not only to prevent forgetting the homeland and the traumatic war experience but also to sustain nostalgia for the possibility of reunion—the constant recalling of both positive and negative homeland memories, incessant storytelling and sharing of these memories with others, and the use of the native language in exile. These three strategies are, in fact, crucial; they serve as weapons and forms of psychological resilience and power against the loss of identity, the forgetfulness of one's homeland, and the traumatic impact of war, while also allowing immigrants to maintain hope and nostalgia for the day they will return.

Mehmedinović's *My Heart*, a compelling memoir and autobiographical novel in three parts, explores themes of war trauma, immigration, displacement, belonging and non-belonging, memory, family issues, and love through the perspective of a Bosnian refugee living in the United States. In this way, the novel also becomes the voice of other Bosnian immigrants. It blends lyrical prose with fragmented storytelling, reflecting the author's disjointed experiences and memories as a war veteran, immigrant, father, and husband. The book not only recounts the protagonist's recovery from a heart attack but also delves into the universal themes of human trauma and resilience faced in war, torture, wounds, displacement, loss, and humiliation. These significant themes have attracted considerable attention from literary critics. For instance, C. J. Green (n.d.) offers a summary of Mehmedinović's *My Heart*, stating that the novel addresses existential concerns, health, recovery, trauma, immigration, and displacement, particularly noting the author's immigration to the USA in 1996, shortly after the Bosnian War. Furthermore, May Ngo (2021) and Karissa (2021) describe the novel as a meditation on the "complicated grief"

of a writer in exile. They observe that Mehmedinović uses personal experiences—such as a heart attack, a road trip with his son, Harun, and his wife's stroke in the final part—to explore broader notions of loss and identity, forming a framework for the narrative. The novel's fragmented style, which intertwines memories of Sarajevo and war trauma with the personal lives of Bosnian families in America, is central to its emotional impact (Ngo, 2021). Its central theme revolves around the tension between recalling and recounting memories—sometimes failing to remember everything—and the nostalgia for keeping the homeland alive in the mind, with hopes of reunion. Critics suggest that the novel depicts memory not as a linear process but as a fragmented, sometimes remembered and sometimes forgotten sequence, aiming to shield the reader from the disturbing effects of war trauma (Ngo, 2021). The narrator's son, Harun, who has largely forgotten the war, and his wife's memory loss following her stroke, highlight that the narrator alone preserves a shared past connected to the homeland. Consequently, the novel is praised for its delicate and truthful portrayal of trauma and its enduring effects on individuals and families (Karissa, 2021). Moreover, critics have also highlighted the language used in the novel. The author originally wrote it in his native language, Bosnian, despite living in the USA, because, as critics believe, he did not want to "tear [himself] away from the past" and deliberately chose to remain a "foreigner" in America (Mehmedinovic, 2021, p. 97; Ngo, 2021). Lastly, *My Heart* has been described as "a marvel of thoughtfulness and love" by Aleksandar Hemon, and "a powerful, at once profound and charming book" by Francine Prose (*My Heart*, n.d.), noted for its lyrical and meditative tone, with an emphasis on small, everyday details that serve as catalysts for profound emotional reflection.

These critics are correct in their assessment of *My Heart* because each focuses on different aspects of the novel's central themes. However, this study differs from those evaluations in several ways. First, since these reviews are brief and do not analyse the novel in depth, this study will examine in detail the function of harrowing memories and trauma experienced by a Bosnian immigrant, which is closely connected to the lives of other Bosnian immigrants in different countries. Secondly, this study will investigate how transnational memory and homeland nostalgia in Mehmedinović's *My Heart* serve as a bridge between the past and the future. Here, memory and nostalgia become subconscious internal forces and a fractured lens through which the experience of displacement is continuously created, reshaped, interpreted, and reinterpreted. Finally, this ongoing process of creation, recreation, interpretation, and re-interpretation causes immigrants to vacillate and feel, as William Wordsworth described, "double consciousness" — caught between internal and external exile and lacking a stable identity.

In *My Heart*, Mehmedinović artistically represents the intricate relationship between transnational memory and the enduring longing for the homeland among Bosnian refugees in America. The novel is closely linked to the trauma of the war, which causes the narrator (Mehmedinović himself) to go into exile reluctantly. The sense of exile,

difficulty in adapting to the host country and its language, English, feelings of belonging and non-belonging, and the gap between himself as a war veteran and his young son regarding Bosnia and the war are consistently portrayed throughout the novel. For instance, at the beginning of the novel, the narrator has a heart attack and receives treatment in a hospital, whose news he thinks will "spread through the Bosnian part of the world" (Mehmedinović, 2021, p. 19). Bosnia and the year 1992 (when the Bosnian civil war began) are embedded in his memory and never leave him: "Sometimes I'm woken by the clattering of Kalashnikovs over Sarajevo. I get up, make coffee, and stay awake till morning, looking out the window at the lights of Washington, or snow falling over the Pentagon" (p. 30). Additionally, while in pain on the operating table, he continues to recall his past and memories of Sarajevo. In another passage, the narrator describes how he reminds his wife of the important memories they shared in Bosnia: "We spend a lot of time remembering the past, that's how we check how much of everything we've forgotten. We keep making lists, remembering important books, songs, or films" (p. 196). Here, Mehmedinović gives the reader the impression that he is psychologically affected not only by the war and its trauma, which still haunts him, but also by his obsession with the love of Bosnia and what he left behind. Remembering the past has two sides. On the one hand, it connects the narrator to his homeland, identity, culture, and stories; on the other hand, in the Bosnian context, it reminds him of the war and its devastating impact on his psyche. This complex emotion and fluctuation in the mind give rise to the key question of the sense of belonging and non-belonging, making him fear dying in a foreign country: "Does this mean that we all suffer from a kind of anxiety about dying in a distant, foreign country that is not our own, a world where we are not at home?" (p. 12).

These unsettling psychic feelings and a persistent sense of both belonging and non-belonging constantly make the narrator feel tired, fragile, like a foreigner, and an outsider in the USA, despite having lived there for over 20 years:

My wishes weren't big, but still none of them came to anything. I longed for a small window from which one could see blue water. I imagined that in my fifties, I would live a peaceful life, with time freed up just for writing. I wanted a small, shady café where I could meet with friends on a Saturday or Sunday morning to catch up and gossip about our past. But I ended up as a prisoner on a vast continent, alone, without people to talk to, A foreigner. And I have grown accustomed to this solitude; I have accepted it as payback for the sins I have committed in my life. And in exchange for my unfulfilled wishes (pp. 90-1).

Although this quotation does not directly refer to the Bosnian war, it reveals what the narrator dreamed about and how the war destroyed it. As the quotation illuminates, the wishes and dreams of the narrator were obviously demolished by the war and its

traumatic effect, which is still "fresh" in his memory after almost 20 years (p. 43); he just wanted to have a "small" house, simply "a peaceful life," in which he was planning to continue his writing; he says he did not want much from life but longed to visit "a small shady café" where he yearned to meet "with friends on a Saturday or Sunday morning to gossip about our past." However, the war not only shatters his small "wishes" and sweet dreams to be happy and peaceful in his life but also forces him to unwillingly immigrate to the USA, where he psychologically feels himself "as a prisoner on a vast continent, alone" and "A foreigner." In fact, the narrator loses his sense of stable identity and of belonging to any entity or country, which causes him to feel himself as a displaced, immigrant, "foreigner everywhere in the world: as soon as I leave my home, I step into a void" (p. 81); the place where he lives does not make him happy and satisfied in life; instead, life becomes meaningless and void for him. This sense of loneliness and of non-belonging always cripples him emotionally and psychologically, and he cannot settle in his psyche but condemns himself to "solitude" with his "unfulfilled wishes," as well as sometimes to forgetfulness, to mitigate his suffering.

Moreover, the narrator also feels his foreignness in public. For instance, while the narrator and his son Harun are travelling outside the city where they live, the police often stop them on the road. The way they communicate with the police causes them to feel like outsiders in their interactions: "That we are foreigners I know from the silence that sets in when a policeman stops us on the road, as we sit calmly in the truck waiting for him to speak to us" (p. 100). For the narrator and his son, "Refugees have two worlds, the one they have left and where they are now. The antagonism of the two worlds is the essence of exile. That duality is carried over into language: the first language is the mother tongue, the other the language of the new surroundings" (p. 213). This quotation highlights the emotional and cultural complexities inherent in the immigrant experience worldwide. It highlights the duality of existence and consciousness that immigrants experience, living between the world they left behind and the new world they are trying to settle into. This "antagonism" between these two worlds mirrors the fight to reconcile memories of homeland with the challenges of adapting to a foreign environment. The "duality" between two worlds is also evident in the language, which further deepens the idea of struggle and compromise. In the novel, the narrator, as seen in the quotation above and below, is also caught between the two linguistic realities: his mother tongue (Bosnian), which connects him to his identity, past, and homeland, and the language of his new surroundings (English). This linguistic "duality" is often essential for the survival and integration of the narrator and his son into American society, giving rise to generational tension between father and son. The narrator (the father) remains profoundly tied to his native language, Bosnian, which is a repository of his identity, memories, and emotional connection to his homeland. Therefore, he prefers to write in Bosnian, even in exile, to preserve his cultural heritage, memories,

linguistic meaning, and accent, thereby enabling him to resist assimilation into the dominant language of his new surroundings. On the other hand, the son, Harun, quickly adapts to English, the language of the new environment, and integrates into American culture with ease: "After we came to America, he quickly mastered the language, his new world opened up to him far more quickly and clearly than to me, he soon became a local, while I remained a foreigner. And then came generational differentiation" (p. 99). For Harun, English becomes his primary mode of communication, reflecting his generation's ability to fully embrace the new world. This linguistic shift symbolises his detachment from the father's nostalgic ties to the past and his focus on the present and future. The father's struggle to remain embedded in his native language and the son's fluency in English highlight the generational divide in their experiences of exile. While the father views language as a bridge to his past, the son sees it as a means to navigate his present. This difference highlights the novel's broader theme of identity and adaptation, where language serves as both a marker of belonging and a source of tension between the two worlds they inhabit (p. 213). Ultimately, the quotations above underscore the profound sense of displacement and identity fragmentation that defines the refugee experience, making exile not just a physical journey but an ongoing emotional and cultural negotiation.

The feeling of displacement, the sense of living in "two worlds' simultaneously, the idea of being a "foreigner,' feeling lonely, and even "melancholic" (p.87) in the USA, where the narrator and his family reside, are not positive experiences, as they continually disrupt the narrator's sense of identity and disturb his mental state. This occurs as he constantly oscillates between feelings of belonging and non-belonging, between attachments to his homeland—even though he has been away for a long time—and the inability to fully settle into the country where he now lives. For example, during a long road trip with his son Harun, intended for father-son bonding, the narrator, at one point, discusses their unsettled and fractured identities and describes how the war in their homeland has destroyed the beauty of cherished memories and peace in their lives:

We both have frequent attacks of *melancholy*. Our gloom is *a consequence of the war*. Or else, in my case, the war deepened that emotion, for melancholy was not unknown to me since my earliest childhood. And when I think of my first experiences of unbearable desolation, I see an image of the autumnal dissipation of the world, an October Forest smelling of decay. I rarely write about my childhood, as though I were running away from it. If so, I'm running away from an October Forest. Your childhood was different. You acquired the habit of going into the mountains relatively young, in the red cabin of the Sarajevo cable car to Trebevid, and then on up, along goat tracks, to the top. You memorised the rocks, tree trunks, and abandoned bunkers left over from the First World War. I would like to know how far back your memory stretches, my son (p. 87).

As the quotation suggests, the war ended years ago, yet its "unbearable" traumatic, gloomy effect and memories are not easy to forget; like "a heart attack," the experience of "unbearable desolation" frequently not only visits the narrator but also deepens this traumatic experience and continuously drags him into pessimism. The war destroys what is beautiful and good; it dissipates peace and hope. As indicated in the quotation above, these feelings are clearly crippling and upsetting, where stability disappears, peace becomes a distant dream, and vacillation and "melancholy" become an intrinsic part of life.

In *My Heart*, however, Mehmedinovic employs memories of homeland and war—such as the "attack" of "melancholy" and "nostalgia" (pp. 43-4)—to transform these feelings into tools by which the narrator seeks not only to protect himself from assimilation, losing his identity, and relinquishing his sense of belonging to his homeland, but also to show the world how Bosnians suffered during the horrific war, subjected to inhumane conditions, treatment, and torture before the eyes of the modern world. In this sense, *My Heart* becomes a powerful manifesto that reminds the world of the atrocities committed against Bosnian Muslims during the war, keeping the memories of murders and rapes vivid and alive; otherwise, such a dreadful event might be forgotten and perhaps repeated. Therefore, Mehmedinovic artistically constructs a memory strategy, allowing his narrator to preserve nostalgia and love for his homeland while shielding his identity from assimilation and loss. Throughout the novel, the narrator repeatedly recalls and cherishes memories of his homeland to maintain his sense of belonging. He may one day return to his homeland, even if it is destroyed and reduced to ruins, leaving a deep wound in his subconscious; yet, the realisation that his homeland still physically exists provides comfort and meaning. The narrator's decision to "remain a foreigner" (p. 97) in the USA can be viewed as a testament to resilience and opposition against a hypocritical world that neglected Bosnians and abandoned them during the civil war, against those responsible for their suffering, against falsehoods, and against those who forced them into exile. In the novel, Mehmedinovic grants the narrator a sense of energy and strength to resist succumbing to circumstances that compelled him to leave, as he strives to preserve his identity, culture, outlook, and sense of allegiance to Bosnia in every aspect of his daily life.

Another way to keep the memories of the homeland, the war trauma and displacement vivid and fresh is the technique of storytelling in *My Heart*, in which memories are given not in a linear way but in a fragmented, non-linear way, so the memories are not represented objectively in a straightway but are constantly being written, rewritten, created and recreated, interpreted and re-interpreted by time, emotion, and so on. In the novel, storytelling enables the narrator to avoid "forgetfulness," prevent against "the disappearance of events from the past and the complete erasure of time (pp. 107, 158-159). It is possible to write and rewrite the collection of memories in countless ways, and sometimes they are contradictory, disconnected, and sometimes intercon-

nected, affecting the relationship between the narrator's past and present life. In the novel, Mehmedinovic employs memory as a reflection of identity. For instance, the narrator's wife, Sanja, has a stroke, which causes her to lose her memory; she forgets everything concerning the past and the present, so she repeatedly asks the question, "What happened to me?" (p. 150), "How old am I?" (p. 131), "How is your mother?" (p. 147), and so on. These questions and others suggest a kind of uncertainty and panic on Sanja's part, as memory loss is tied to a lack of self-awareness and human fragility. Eventually, Sanja's condition allows the narrator to reflect on his name and its meaning when Sanja, despite the loss of memory, recognises her husband: "She's forgotten me. However, then her face experienced a total transformation; she looked at me as though she had saved me from nonexistence, or as though she had just given birth to me, and with an expression of the purest love, she said: "Semezdin, my Semezdin" (p. 127). Here, Sanja recognises her husband and reconfirms her love, self-awareness of their relationship, and her own identity, as well as her husband's existence and identity.

Additionally, Mehmedinovic uses memory as a shared, common experience through storytelling. *My Heart* highlights the importance of shared memories in relationships that bring people together. The narrator and Sanja often recall their past experiences and the time they spent together, which helps them remember and reconstruct the past. For example, they recall a moment in New Mexico when rain fell on one side of the car while the other side was sunny: "A quite unique moment of pure beauty!" (p. 137). This shared memory strengthens the love and bond between husband and wife. However, Sanja's memory loss and forgetfulness destroy this shared experience and "pure beauty" between them, and the narrator mourns: "Shared remembering, a precious part of our relationship, has pretty much vanished. How can I now restore to her memory the important days that should not be forgotten? Shared remembering, a precious part of our relationship, has pretty much vanished" (p. 135). As this quotation shows, the shared experience is crucial in maintaining love, closeness, and "pure beauty" not only between husband and wife but also among individuals in general.

Besides, recalling and re-telling memories bridges the past and present. In the novel, maintaining continuity between the past and present is a valuable technique, fostering a sensual and psychic bond with the homeland. The narrator's reflections on Sarajevo, war, the siege of Sarajevo, and life before exile to the USA indicate how memory links him to his roots, identity, culture, and homeland. For instance, the narrator recalls their first American address in Phoenix and the nostalgia tied to it: "We remember the place where we once lived, but it doesn't remember us" (p. 44). This shows the tension between memory and the physical world, where places remain unchanged while people constantly change. The narrator's son, Harun, also serves as an agent of memory. He takes photographs and often hangs them on the wall at home. The narrator and his wife strive to select one photograph among many, which, they think, will bring "ener-

gy" (pp. 204-5) into the room where Sanja rests after the stroke. One of the photographs she chooses is the photograph of a girl sitting on the edge of a building that becomes a metaphor for Sanja's precarious state: "She didn't want to hang up the picture of the girl beside the fire... but she chose a girl sitting on the rim of an abyss" (p. 205).

Finally, Mehmedinovic employs in *My Heart* the strategy of the native language "to remain a foreigner" and protect identity and sense of belonging to the homeland. In the novel, the narrator employs his native language, Bosnian, in his speech and writings as a reaction against assimilation and the erosion of his identity, and as a means to maintain his connection to his homeland, culture, and past. Using his native language and accent enables the narrator to show others exactly where he is from and explain to others where his homeland is. Hence, the narrator, in fact, explains the reason behind why he needs to use his native language: "I suppose that's a need in me to feel accepted for what I am" (p. 89), which is very much intertwined with the sense of identity that keeps its meaning and importance. Thus, the narrator resists learning English. On one occasion, while they are having their car's tyres changed, the narrator and his son speak their native language, Bosnian, and a girl working with the mechanic does not understand their conversation, asking them, "What language are you speaking?":

What language are we speaking? When we came here, you [the narrator's son] were young enough to adopt the rules of your new world without resistance, and for your new language to be closer to you than the one you arrived with. It was different for me, as I haven't managed to tear myself away from the past, which means I'm a prisoner of my language. Does that mean that you and I, father and son, speak different languages? My world is in my language, and I've never begun to write in the language of the country where I'm now living. To be truly accepted, to transform myself from a foreigner into a local, a precondition is restructuring into the new language. Moreover, that's fine. I have chosen to remain a foreigner… (p. 97; emphasis added)

The native language is not just a means of communication. However, it is also essential in projecting and constructing individual and national identity, cultural heritage, stories, memories, and what is also important, the sense of belonging. Language enables one to transmit knowledge about one nation's values, traditions, art, literature, stories, and civilisation, establishing a strong link between the past and future (UNESCO, 2022; Scott, 2023; Whitespace Global, 2023; Smith, 2024; How Does Language Preservation Impact Cultural Identity? 2025). In the quotation above, Mehmedinovic suggests that we are, in fact, the language we use. Our identity is hidden behind the language we use and communicate, the words we use, and the phrases and symbols by which we express our opinions. In this sense, the native language of the Bosnian immigrant in the novel becomes the narrator's identity and the meaning of their life. In the novel, the narrator is far away from his native land, Bosnia, and his native language

keeps him connected to his mental, spiritual, sensual, and physical roots, linking him to Bosnia, his past, memories, and experiences, even though he left his country almost 20 years ago. Language becomes a mere reminder, a stimulant to sustain his homeland fresh and alive in his mind and vision. The native language enables the narrator not to "tear [himself] away from the past" when he is "a prisoner of [his] language." That is, the immigrant identity, worldview, life, and experience, as well as the memory of Bosnia, war, and war trauma, are all encapsulated in the language and constantly created and re-created by his native language. In fact, the narrator thinks that if he learns the local language (English) of the place where he lives, he will lose his identity, past, experience, stories, and memories of his homeland, Bosnia. Thus, the narrator strives to maintain his native language and prefers to write in it, even if it means remaining "a foreigner" in the USA.

In conclusion, Mehmedinovic employs memory in *My Heart* as a significant means not only to represent the traumatic impact of the Bosnian civil war, 1992-1995, on the lives of immigrants in exile. In doing so, as Mehmedinovic uses it in the novel, memory serves multiple purposes. First, memory enables the reader to witness how the war and its painful influence wreaked havoc on the lives of ordinary Bosnians, mainly Muslim Bosnians, and how it continues to do so after more than 20 years. Although they strive to forget it, the disturbing memories, one way or another, haunt them, affect their present lives, and will most likely affect their future ones. In this sense, the novel serves as a powerful artistic manifesto, showcasing to the world the harsh reality of the devastating war, its disruption of the normal flow of life, and its devastating impact on the lives of millions of innocent people, all before the world's eyes. Secondly, Mehmedinovic uses memory as a means to show the resilience of immigrants who endeavour to connect themselves to life. They never surrender to the negative impact of the war and suppress themselves into desolation and misery. Thirdly, memory is one of the important ways to communicate with the past and establish a mental, sensual, and spiritual bond between displaced immigrants living outside Bosnia and the homeland. They often remember, recreate, and re-create their life, experiences, and culture in Bosnia before and after the war. They are aware that Bosnia is not the Bosnia they used to live in; many innocent people lost their lives, and many were wounded and disabled, houses were razed to the ground, the country was physically and psychologically destroyed, and many people had to leave their homeland behind to save their lives. However, no matter what the circumstances were, some of those displaced Bosnians still keep their memories of their homeland and nostalgia in their minds, hoping to return to their home one day. Thus, as discussed above, homeland nostalgia and remembering in *My Heart* are of utmost importance because they enable the narrator, a Bosnian immigrant in the USA, to sustain his psychic connection and allegiance to his country. In *My Heart*, the narrator strives to preserve his native language and me-

mories of the past, even though his past was difficult and painful, particularly during the civil war. It was because of the war and its devastating consequences that he lost his homeland; he is physically displaced, yet his trauma, psychic wound, and ravaging effects continue non-stop, even though he often tends to forget: "My most intense memories are of events I would gladly forget", and for him, "Remembering and forgetting stand side by side, they are made of the same substance" (107): "When I remind you of an event from the war, your memory becomes unreliable and vague. You suppress the war into oblivion" (p. 88).

References

Britannica. (n.d.). *Bosnian War*. Retrieved from https://www.britannica.com/event/Bosnian-War

Crowe, D. M. (2013). *War crimes, genocide, and justice: A global history*. Palgrave Macmillan.

Forced Migration Review. (n.d.). *Bosnia and Herzegovina, 20 years on from Dayton*. Retrieved from https://www.fmreview.org/ar/mayne/

Green, C. J. (n.d.). "My Heart' by Semezdin Mehmedinović: Matters of Life and Death." https://www.zyzzyva.org/2021/04/12/my-heart-by-semezdin-mehmedinovic-matters-of-life-and-death/

Harsch, M. F. (2015). *The power of dependence: NATO-UN cooperation in crisis management*. Oxford University Press.

Hartmann, F. (n.d.). Bosnia. In *Crimes of War*. Retrieved from [Original URL of Crimes of War, if available, or a general URL for Crimes of War if it is a stable online publication] (Archived from the original on May 9, 2015)

Holocaust Museum Houston. (n.d.). *Genocide In Bosnia*. Retrieved from https://hmh.org/library/research/genocide-in-bosnia-guide/

How Does Language Preservation Impact Cultural Identity? (2025, April 15). Retrieved from

https://lifestyle.sustainability-directory.com/question/how-does-language-preservation-impact-cultural-identity/#:~:text=Language%20preservation%20is%20fundamentally%20about,stories%2C%20songs%2C%20and%20traditions.

Ibreljic, I., Kulenovic, S., Kadusic, A., & Smajic, S. (2006, August 30–September 3). *Migration flows in Bosnia and Herzegovina after 1992* [Paper presentation]. 46th Congress of the European Regional Science Association: "Enlargement, Southern Europe and the Mediterranean", Volos, Greece.

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (n.d.). *The Conflicts*. Retrieved from https://www.icty.org/en/about/what-former-yugoslavia/conflicts

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. (n.d.). *Srebrenica Genocide: No Room For Denial*. Retrieved from

https://www.icty.org/en/outreach/documentaries/srebrenica-genocide-no-room-for-denial

Internal Displacement Monitoring Centre. (2019). *Bosnia and Herzegovina*. Retrieved from https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2019/downloads/country_figures/GRID%202019%20-%20Conflict%20Figure%20Analysis%20-%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf

Karissa. (2021, April 16). *Book review: My Heart by Semezdin Mehmedinović*. Karissa Reads Books. Retrieved from https://karissareadsbooks.com/2021/04/16/book-review-my-heart-by-semezdin-mehmedinovic/

Kleck, M. (n.d.). *Refugee Return – Success Story or Bad Dream?* Berghof Foundation. Retrieved from

https://berghof-foundation.org/files/publications/daytone_kleck_overview.pdf

Malcolm, N. (1994). *Bosnia: A Short History*. New York University Press.

Mehmedinovic, S. (2021). *My Heart* (C. Hawkesworth, Trans). Catapult. (Original work published 2917).

Musée de l'Holocauste Montréal. (n.d.). *The Bosnian Genocide*. Retrieved from https://museeholocauste.ca/en/resources-training/the-bosnian-genocide/

My Heart by Semezdin Mehmedinovic, tr. Celia Hawkesworth. (n.d.). Bookmarks. Retrieved from https://bookmarks.reviews/reviews/my-heart/

Ngo, M. (2021, May 20). The complicated grief of a writer in exile. *Kill Your Darlings*. Retrieved from

https://www.killyourdarlings.com.au/article/the-complicated-grief-of-a-writer-in-exile/

OSCE. (n.d.). *Dayton Peace Agreement*. https://www.osce.org/bih/126173

Scott, K. (2023, November). *Empowering the next generation: The push to preserve indigenous language*. Rochester Institute of Technology. Retrieved from https://www.rit.edu/aes/newsletter/november-2023/story/empowering-next-generation-push-preserve-indigenous-language

Shire, W. (2022). *Home*. Amnesty International Ireland. Retrieved from https://www.amnesty.ie/wp-content/uploads/2016/06/home-by-warsan-shire.pdf

Smith, S. (2024, June 14). TLC – The Role of Language in Shaping Identity: A Personal Perspective. Retrieved from https://www.daytranslations.com/blog/tlc-the-role-of-language-in-shaping-identity-a-personal-perspective/#:~:text=Language%20is%20deeply%20intertwined%20with,begin%20to%20shape%20their%20identity.

Tecer, A. K. (n.d.). *Orda Bir Köy Var Uzakta*. Şiir Parkı. Retrieved from https://www.siirparki.com/kutsi3.html

UNESCO. (2022, January 5). *Cutting-edge indigenous languages: Gateways to the world's cultural diversity*. Retrieved from https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-indigenous-languages-gateways-worlds-cultural-diversity

UNHCR. (n.d.). *Jolie highlights the continuing suffering of the displaced in Bosnia*. Retrieved from https://www.unhcr.org/news/stories/jolie-highlights-continuing-suffering-displaced-bosnia

Whitespace Global. (2023, October 12). *The role of language in preserving and shaping culture*. Retrieved from https://www.thewhitespaceglobal.com/post/the-role-of-language-in-preserving-and-shaping-culture

Wikipedia. (n.d.). *Srebrenica massacre*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Srebrenica_massacre.

Xi, H. (2021, August 17). My Heart. *Harvard Review*. Retrieved from https://www.harvardreview.org/book-review/my-heart/

Zwierzchowski, J. (2010). *The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-based multiple system estimation of casualties' undercount*. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Retrieved from

https://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf

Ivo Andrić'in *Drina Köprüsü* Romanında Göç Olgusunun Edebiyata Yansımaları: Aşağıdan Yukarıya Anlam Oluşumu Bağlamında Duygulanımsal Bir Okuma

Güllü Ermiş[1]

Özet

Bu çalışma, Ivo Andrić'in *Drina* Köprüsü adlı romanını göç olgusunun edebiyattaki yansımaları bağlamında ve çağdaş duygulanım kuramı çerçevesinde ele almaktadır. Göç yalnızca mekânsal bir yer değişimi değil, aynı zamanda kimliğin, aidiyetin ve kolektif belleğin sarsılmasıyla bağlantılı bedensel, tarihsel ve duygusal bir kırılma olarak değerlendirilir. Bu bağlamda Jaak Panksepp'in temel duygulanım sistemleri (korku, öfke, yas, oyun, şefkat) ile Stephen Porges'in Polivagal Teorisi ışığında yapılan çözümleme, anlatının "aşağıdan yukarıya" işleyen bir süreçle bedensel duygulanımlardan soyut düşünceye doğru anlam ürettiğini ortaya koymaktadır. Andrić'in anlatısı, göçle birlikte kaybedilen ilişkileri ve toplumsal dokuyu, köprü metaforu etrafında kurulan çok katmanlı bir yapıyla yeniden canlandırır. Soyut idealler yerine gündelik yaşantılara, bedensel hafızaya ve somut ilişkisel deneyimlere odaklanarak göçün yarattığı duygusal boşlukları empati, yas, şefkat ve kolektif onarım gibi duygular aracılığıyla telafi etmeyi amaçlar. Roman bu yönüyle yalnızca tarihsel bir temsil değil, aynı zamanda okuru travmanın etik bir tanığı olmaya çağıran onarıcı bir anlatı sunar. Drina Köprüsü, Balkanlar'daki tarihsel göç hareketlerinin bireyler ve toplumlarda açtığı yaraları sessizlikler, boşluklar, sembolik mekânlar ve duygulanımsal tetiklenmeler üzerinden işler. Köprü yalnızca mimari bir unsur değil, aynı zamanda farklı kültürleri birbirine bağlayan, hafızayı taşıyan ve sürekliliği simgeleyen bir bellek mekânıdır. Bu nedenle roman, soyut ideallerden çok gündelik yaşantılara, bedensel hafızaya ve ilişkiselliğe odaklanarak göçün yarattığı duygusal boşlukları empati, yas, şefkat ve kolektif onarım gibi duygularla telafi etmeye çalışır. Anlatı, metnin sınırlarını aşarak okurun duygulanımsal belleğini harekete geçirir; birlikte yaşama, empati kurma ve farklılıklarla temas etme yönünde aşağıdan yukarıya doğru bir anlam üretimi sunar. Böylece eser, göçün kültürel ve duygulanımsal yansımalarına bedensel tanıklık sağlayan bir edebi bellek mekânı olarak öne çıkar.

Anahtar Kelimeler: göç, onarıcı okuma, *Drina* Köprüsü, empati, birlikte yaşama

Reflections of the Phenomenon of Migration in Ivo Andrić's Novel *The Bridge on the Drina*: An Affective Reading within the Context of Bottom-Up Meaning Construction

Abstract

This paper examines *The Bridge on the Drina* by Ivo Andrić through the lens of contemporary affect theory, with a particular focus on how the phenomenon of migration is reflected in literature. Migration is approached not merely as a spatial relocation but as a corporeal, historical, and emotional rupture an experience that deeply unsettles identity, belonging, and collective memory. Drawing on Jaak Panksepp's

1 Öğr. Gör./Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, gullu.ermis21@ogr.atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9971-3446.

primary affective systems (FEAR, RAGE, GRIEF, PLAY, CARE) and Stephen Porges's Polyvagal Theory, the analysis reveals that the novel generates meaning through a bottom-up process from bodily affect to abstract thought. Andrić's narrative reanimates the fractured social fabric and lost interpersonal ties caused by migration, using the metaphor of the bridge as a narrative and symbolic axis. Rather than focusing on abstract ideals, the novel emphasizes embodied experiences, everyday relationality, and the memory encoded in physical bodies. This perspective enables the narrative to address affective gaps through empathy, mourning, compassion, and collective repair. The novel thus transcends historical representation and functions as a reparative narrative that invites readers to become ethical witnesses to trauma. Within this framework, *The Bridge on the Drina* explores the emotional and social wounds inflicted by historical migrations in the Balkans through silence, spatial voids, symbolic locations, and affective triggers. The narrative reaches beyond the text to activate the reader's affective memory, offering a form of meaning-making that fosters coexistence, empathy, and intersubjective connection from the bottom up. In this way, the novel becomes a literary site of memory that bears witness to the cultural and emotional aftershocks of displacement.

Keywords: migration, *Drina Bridge*, reperative reading

1. Giriş

Bu çalışma, Ivo Andrić'in *Drina* Köprüsü romanını çağdaş duygulanım kuramı bağlamında inceler. Duygulanım kuramcıları teorinin artan şiddet, savaş ve travmalara cevap vermekte yetersiz kaldığını bu sebeple de "duygulanımsal" bir dönüşün gerekli olduğunu ifade etmektedirler. Dil, söylem, düşünce vurgusu beden, duyu ve duygu gibi alt sistemlerin gücünü ve gerçekliğini göz ardı etmektedir. Bu sebeple edebi eleştiride artık sadece yapı, norm ve simgesel dile odaklanmak yerine imgesel, bedensel olana odaklanılması gerektiği vurgulanır. İnsan ve diğer canlılar arasındaki süreklilik göz önüne alındığı için canlı-cansız, insan- diğer canlılar, duygulanım- düşünce gibi ikilikler bir ağın içinde var olan tekil varlıklar olsalar da birbirleri ile bağı olan aktörlerdir. Birbirine etki eder ve birbirlerinden etkilenirler. İnsan hem biyolojik bir varlık hem de çevresinin etkileşimine açık bir varlıktır. Sanat, meditasyon gibi olumlu pratikler; savaş, şiddet, travma koşullarında bir güven freni özelliği kazanarak bireyin var kalma çabasına katkı sağlarlar. Duygulanım kelimesi varlıkların karşılaşmalarında ortaya çıkan titreşimleri ifade eder. Deneyimde yaşanan yoğunluk anında henüz ifade edilmeyen bir anlam çokluğunu ifade etmek için kullanılır. Bu yoğunluk şekillendiği ve ifade edildiğinde duygu olarak adlandırılır. Modernite aklı önceleğinden deneyim uzun süredir yukarıdan aşağıya doğru ele alınmaktadır. Bu öncelik sebebi ile travmatik deneyimlere maruz kalan bedenlerin temsil sistemine ulaşmayan deneyimleri ifade edilse de gerçek yaşamda herhangi bir değişim oluşturmazlar. Sanat ve edebiyat bu eksikliği aşağıdan yukarıya anlam oluşumu sayesinde telafi etmektedirler. Bazı eserler şiddet koşullarını devam ettirirken diğerleri bu koşulları sorgulayan bir retorik ile anlatı dışında duygulanımı tetikleyerek empatik bir yanıt oluşumunu motive ederler. Ivo Andriç'in Drina köprüsü bir vaka olarak analiz edildiğinde onun süregiden savaş, şiddet ve travmaları bedenlere odaklanarak eleştirdiği görülür. Spinoza (1677), duygulanımı bedenin etki gücünü artıran ya da azaltan, destekleyen ya da kısıtlayan bedensel

tesirler ve bu tesirlere dair upuygun fikir edinme olarak tanımlar (s.11). Andrić, Balkan halkının yaşadığı "açmaz" durumunda (Berlant, 2011, s.11), yavaş yavaş tükenen yaşam kapasitelerini, duygulanımın belirteçleri olan bedenler, ilişkiler, sessizlikler ve kesintiler aracılığıyla işler. Roman, bu kırılgan bedenlerin ve travmatik sessizliklerin acısını okura gösterirken, anlatının ötesinde empatiyi harekete geçirir; okur, yalnızca bir gözlemci değil, bu duygulanımsal süreçlerin dolaylı tanığı haline gelir. Böylece Andrić'in metni, tarihsel felaketlerin bireysel ve toplumsal boyutlarını duygulanımsal bir ayna üzerinden deneyimleme olanağı sunar. Anlatı gerçek yaşamda inatçı hale gelen sorunların çözümü için bir laboratuvara dönüşerek modernitenin refah söylemini bedensel keder aracılığıyla sarsıntıya uğratır.

2. Yöntem

Bu çalışma nitel edebiyat çözümlemesine dayanan, yorumsal-hermeneutik bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Temel epistemolojik varsayım, metinlerin anlam üretiminin yalnızca üst-yapısal söylemlerden değil, metnin tetiklediği bedensel/duygulanımsal yoğunluklardan da (aşağıdan yukarıya) beslendiğidir. Bu nedenle analiz, metinsel betimlemelerin duygulanımsal tetikleyiciler bağlamında okunması ve bu tetikleyicilerin Jaak Panksepp'in birincil duygulanım sistemleri ile Stephen Porges'in polivagal dizilimi bağlamında kavramsallaştırılması üzerine kuruludur. Birincil veri kaynağı olarak Ivo Andrić'in *Drina* Köprüsü romanının İngilizce çevirisi kullanılmıştır. Metin, roman boyunca tekrar eden, yoğun duygulanımsal etki yaratan sahneler (ör. kazığa çakılma/ibret sahneleri; Kapiya'daki gündelik ritüeller, köprü inşası ve kemerlerin yıkılışı; göç ve vedalaşma sahneleri) odaklı olarak örneklenmiştir. Seçim, çalışmanın "aşağıdan yukarıya" hipotezine en doğrudan veri sağlayacak hem biçemsel hem içeriksel açıdan yoğun pasajlara öncelik vererek maksatlı (purposive) örneklem ilkesiyle gerçekleştirilmiştir. Analiz üç ardışık ve yinelenen aşamada yürütülmüştür. Roman baştan sona tekrar okunarak duygulanımsal yoğunluk üreten sahneler işaretlenmiştir. Her işaretleme iki gözden geçirilme döngüsünden geçirilerek örneklem güvence altına alınmıştır. Seçilen sahneler üzerinde yakın okuma yapılmış; her pasaj için (a) metinsel betimlemeler (dil, ritim, tekrar, sessizlik, perspektif) ayrıntılı notlandırılmış, (b) metnin muhtemel bedensel uyarımları tanımlanmış (ör. "panik/keder uyandırıcı", "güven artırıcı ritim"), (c) ilgili birincil duygulanım sistemi (Panksepp'in sistemleri: SEEK/ARAYIŞ, FEAR, RAGE, PANIC/GRIEF, PLAY, CARE vb.) ve polivagal düzey ventral vagal sosyal-katılım, sempatik savaş/kaç, dorsal vagal donma/çözülme) atanmıştır. Kodlama şeması hem tanımlayıcı hem açıklayıcı kategoriler içermektedir. Veriler Panksepp ve Porges çerçeveleri ile eşleştirilerek metnin nasıl "aşağıdan yukarıya" anlam ürettiği analitik olarak tartışılmıştır. Sklar'ın empati-sempati ayrımı gibi yardımcı kavramlar, okurun etik konumlanışını yorumlamak için kullanılmıştır. Her aşama yinelenerek (iterative reading) elde edilen bulgulara geri dönülmüş, metinle kuramsal çerçevenin

uyumu sistematik olarak test edilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar yayınevi haklarına uygun biçimde atıf yapılmış, doğrudan uzun alıntılar telif kurallarına göre sınırlandırılmıştır. Araştırma etik onayına ihtiyaç duyan insan katılımcısı içermediği için insan deneklerine ilişkin etik izinler söz konusu değildir ancak yorumların tarihsel ve kültürel hassasiyet gözetilerek, toplumsal travma içeren metinlere duyarlı bir dil kullanılarak yazılması sağlanmıştır.

3. Drina Köprüsü'nde Göçün Duygulanımsal Yansımaları

Jaak Panksepp'in birincil duygulanım sistemleri ile Stephen Porges'in "Polivagal" kuramı duygulanım kuramının nörobilimsel açıdan destekler niteliktedir. Bu çalışmalar, insanın temel motivasyon kaynağının güvende olma ve tehditten kaçma olduğunu, ayrıca düşüncenin duyguyu yönlendirdiği bir anlam oluşumundan ziyade neşe, korku, keder, arayış gibi temel ortak sistemlerin davranış ve anlamın kaynağı olduğunu göstermektedirler. Bununla birlikte, bu ortak sistemler sayesindedir ki bizler bir sanat eserindeki keder, korku, öfke, panik durumunu duyumsayarak sanatçıların anlam oluşturma süreçlerine eşlik ederiz. Eserlerde bu yoğunluklara odaklanarak yazarların "aşağıdan yukarıya" (bedensel yoğunluklardan toplumsal/kültürel kavrayışa) nasıl anlam kurduğu incelenebilir. Her iki yaklaşım, davranışın temel motivasyon kaynağının türler-arası ortak duygulanım sistemleri olduğunu vurgular. Porges, insan davranışının eksenini güvende kalma/tehditten kaçınma dinamiğiyle açıklar; Panksepp ise memelilerde paylaşılan yedi birincil sistemin (örn. arayış, korku, öfke, tutku, şefkat, oyun/neşe, panik/yas) davranışın çekirdeğini oluşturduğunu gösterir. Bu ortak altyapı sayesinde sanat ile gündelik deneyim birbirine ayna tutar: gerçek hayatın tehditleri estetik bir çerçevede güven duygusuyla düzenlenebilir; öte yandan sanattaki tehdit imgeleri de gündelik güvenli alanları sarsabilir. Ortak duygulanım devreleri yoluyla bir eserden dışarıya neşe, arayış, öfke ya da korku sızar ve bedenlerde yankı bulur; yazarlar eserlerinde bu yankıyı "aşağıdan yukarıya" tetikleyerek metnin dışına taşırırlar. Gerçek yaşamda duygulanım tetiklenir. Öfke, korku, neşe, panik gibi duygulanım sistemlerinin harekete geçirilmesi ile okur anlam oluşumuna davet edilir. Empati geliştirilebilir ya da önyargılar pekiştirilir.

Metinler, kimi zaman acı verici içerikleri hazla sararak "yüce"nin tatlı-acı karmaşasını üretir; bu, gerçek hayattaki eylem ufuklarımızı da (özgecilik, özveri vb.) biçimlendirebilir (Hogan, 2011, s. 303). Bu nedenle bazı eserler empatiyi açarken, bazıları daraltabilir. Andrić'in romanı ise edebî tekniklerle okuru duygulanıma çekerek baskı gören, kayıp ve kederle felç olmuş insanlara ve coğrafyalara karşı empatik eş-duyumu güçlendirir. Köprü bir sanat eseri olarak, yalnızca taşlardan oluşmuş bir mimari yapı değil; kesintiye uğrayan ilişkilerin, göçün ve tarihsel kırılmaların duygulanımsal hafızasıdır. İnsan ilişkileri (aile bağları, topluluk aidiyeti, dostluklar) göçle parçalanır. An-

cak köprü, bu kopuşların kalıcı estetik izi olarak ayakta kalır. Böylece köprü, kesintiye uğramış ilişkilerin yerine geçen bir hatırlama nesnesi olur. Ivo Andriç anlamı yukarıdan (iktidar, tarihsel söylem) dayatmaz; köprü aracılığıyla gündelik yaşamın küçük ayrıntılarından (yürüyen insanlar, çocuk oyunları, ticaret, vedalar) şekillenir. Küçük jestler, bakışlar, gündelik temaslar biriktikçe göçün duygulanımsal boyutu kavranır.

4. Romanın Etik ve Onarıcı Boyutu

Son yirmi yılda edebiyat çalışmalarında "duygulanım dönüşü" (affective turn), anlamın yalnızca üst-belirlenmiş söylemsel yapılardan değil, bedensel yoğunluklardan ve gündelik etkileşimlerden de kurulduğu fikrini merkezî hale getirdi. Bu yöneliş, okura metnin "karşısında" eleştirel mesafe alan bir model yerine, metnin "yanında" okuma (reading beside) tavrı önerir; böylece his–yargı, eylem–edim arasındaki aralıklara ve metinle ortak hareketliliğe odaklanır (Ahern, 2019, s. 49–56). Bu yaklaşım, duygulanımı yalnızca ideolojik bir "etki"ye indirgemeden, metinlerdeki duygu–duyum çeşitliliğini açığa çıkarmayı ve çağdaş rasyonalist önyargıya karşı "duygulanımı" kuramsal ciddiyetle ele almayı mümkün kılar (Ahern, 2019, s. 29–37). Bu makale, *Drina* Köprüsü'nü tam da böyle bir ara-yüzden, yani "aşağıdan yukarıya" bir duygulanımsal okuma ile ele alır: Köprü ve çevresinde akışa giren mikro-jestler, ritimler, ayrılıklar ve kavuşmaların ürettiği bedensel yoğunlukların, tarihsel-kültürel anlamın tohumu olduğunu gösterir. Göç, yalnız yer değiştirme değildir; nefes ritminin bozulması, mekânın anlamını yitirmesi, ilişkilerin kopmasıdır. Bu yüzden göçü anlatmak, haritalarla ve soyut kavramlarla yetindiğinde çoğu kez eksik kalır. Anlatı bedene indiğinde yani ritim, sessizlik, dokunsal ve işitsel ipuçları devreye girdiğinde seyirci/okur yalnız "anlamaz", hisseder. Sanat, bedensel yoğunlukları örgütleyerek empatiyi açar, önyargıların önüne duygulanımsal bir köprü kurar.

Drina Köprüsü, Bosna'daki Vişegrad kasabasının Drina üzerindeki köprüsünü merkez alarak 16. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na uzanan üç asırlık hayatı anlatır. Köprü, imparatorlukların geliş-gidişine, insanların sevinç ve yaslarına tanıklık eden bir "hafıza mekânı"dır. Sadrazamlığa yükselen Sokollu Mehmed Paşa, çocukken Drina kıyılarından devşirilip İstanbul'a götürüldüğünü hiç unutmaz. Yıllar sonra, hem kendi geçmişinin nehre bıraktığı "yarığı" kapatmak hem de iki yakadaki dünyaları kalıcı bir hatla birleştirmek için Vişegrad'a bir köprü yaptırmaya karar verir. Finansmanını vakfıyla güvenceye alır; nitelikli ustalar getirilir, yöre halkı angaryaya koşulur. İnşaatın sert gölgesini, disiplinin simgesi Abidağa düşürür. Köprü yükseldikçe korku ve söylenti de büyür. Zor işçilik, yeni vergiler ve "devletin gözü"nün köprünün üstünde daima olacak oluşu, bazılarını caydırmak yerine öfkelendirir. Unişte'li Radisav, geceleyin kazıkları gevşeterek işe taş koyar; yakalanınca, ibret için şantiyenin önünde kazığa oturtulur. Bu ibret sahnesi, köprünün yalnız taş ve kireçten değil, korku ve itaatten de örüldüğünü gösterir. Yine de inşaat dur-

maz; büyük kemer kapanır, yan gözler biter, ortada bir "Kapiya" (teras) yapılır. Köprünün ortasında yer alan "Kapiya" terası, düğünlerin, cenazelerin, söylentilerin, ticaretin buluşma noktasıdır; insanlar burada oturur, tartışır, bekler. Köprü açıldığında, kasabanın ritmi değişir. Kervanlar, tüccarlar, seyyahlar ve askerî birlikler artık bu taş sırtı kullanır. Yüzyıllar dönerken imparatorluk da sallanır. Zaman zaman isyan, zaman zaman salgın, bazen de büyük siyaset bu küçük kasabaya uğrar; fakat köprü ayaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Avusturya-Macaristan idaresi gelince düzen, kıyafet, memuriyet dilleri, vergiler ve defterler değişir. Bazılarına göre bu "nizam", bazılarına göre "bozgun"dur. Eski çarşı esnafından ihtiyar Ali Hoca, yeni dünyanın usullerine şüpheyle bakar; başını eğip yine de köprüye gelir, Kapiya'da oturur: "Dünya değişse de taş sabittir" der gibi. Bu arada köprünün Višegrad'daki karşı ucunda, Lotika adlı Yahudi bir kadının işlettiği otel/kahvehane kasabanın vitrini olur. Zabitan, memur, mühendis, gezgin… Herkes oraya uğrar. Lotika'nın masaları çevresinde modernleşmenin küçük kavruk yüzü görülür: yeni diller, yeni âdetler, yeni bir hız. Fakat köprünün "omurgalık" rolünü asıl sarsan, Doğu demiryollarıdır; tren rayları yolculuğun ritmini değiştirince, eski kervan güzergâhları zayıflar, Kapiya akşamları seyrelir. Köprünün "sosyal nabzı" düşer, ama hafızası yerindedir. 1908 ilhakı ve ardından Balkanlar'da kabaran milliyetçilik, sınırda sert rüzgârlar estirir. İlanlar köprünün kapısına asılır, yasaklar ve tebligatlar okunur; asker sevkleri geçer, söylenti büyür. Her şey 1914 yazında kopar: Sarajevo suikastının ardından savaş patlar, Drina bir cephe hattına dönüşür. Kimi geceler köprüden mülteciler geçer, kimi sabahlar tutuklular. Şehirde "biz–onlar" ayrımı keskinleşir; bir arada yaşamanın eski güveni yer yer çöker. Savaşın ilk aylarında askerî mühendisler, düşman geçişini önlemek için köprünün birkaç kemerini havaya uçurur. Yüzyılların tanığı taş sırt, yaralı kalır. Ali hoca, çocukluğundan beri "dünya değişse de taş sabittir" diye sığındığı o yapının yıkılışını görür; bu, yalnız taşın değil, bir beraberlik fikrinin de kırılmasıdır. Lotika ve ailesi, karanlığın içinden köprüyü son kez yürüyerek geçer; ardında yanan otel, önünde belirsiz bir hayat… Köprü, bir ömür seyrettiklerinin özeti gibi, susarak her şeyi üzerinde taşır. Roman burada, büyük tarihin (imparatorluk, işgal, savaş) küçük hayatların (esnaf, kahveci, çocuk, yolcu) üstüne nasıl gölge düşürdüğünü göstererek kapanır. Sokollu'nun kişisel acısını kapatmak üzere kurduğu köprü, üç asır boyunca insan akışını birbirine bağlamış; Radisav'ın kazığıyla korkuyu, Kapiya'nın sedirleriyle oyun ve şefkati, Lotika'nın masalarıyla modern ritmi, savaşın dinamitleriyle de yıkımı sahnelemiştir. En sonda kalan ne yalnız taş ne yalnız su: Köprünün hatırladıklarıdır. Bu yüzden *Drina* Köprüsü, bir kasabanın hikâyesi değil, bir köprünün gördükleridir ve o gördükleri, göçün, ayrılışların ve yeniden kavuşma ihtimalinin, bir arada yaşamanın hem mümkün hem kırılgan olduğunu anlatır.

Soyut düşünsel şemalar, bedensel duyumsallığın yerel özgüllüğünü görünmezleştirir; çevre ve ilişkiler içinde karşılıklı uyum yoluyla oluşan kapasite artışı ile neşe üretimi, siyasal/ahlaki aşırılıkların müdahaleleriyle sürekli sekteye uğrar. Anlatı, içerik ile biçimi birbirine geçirerek ortak duygulanım sistemlerini uyaran bir söylem kurar ve böy-

lece somut deneyimi baskı ile temsilin boyunduruğundan sıyırır. Gerçekliğin görünür kılınmasıyla, soyut olanın duyarsızlığı aşılır; metnin sınırlarını aşan empatik katılım tetiklenir. Soyut, yani hayattan kopuk büyük fikirler, çoğu zaman insanların bedenleriyle yaşadıkları gerçek duyguları perdeleyebilir. Oysa insanlar çevreleri ve ilişkileri sayesinde birbirini sakinleştirir, güçlenir ve neşe bulur. Ne var ki siyasal ya da ahlaki aşırılıklar bu akışı sık sık keser. Anlatı (roman/öykü), sadece ne anlattığıyla değil nasıl anlattığıyla da çalışır. Sahne seçimi, ritim, tekrar ve sessizlik gibi araçlarla okurun duygularını harekete geçirir; böylece gerçek yaşamın deneyimleri, baskıcı kalıpların içinden çıkar ve görünür olur. Gerçeklik görünür oldukça, soyut ve duyarsız bakışlar aşılır; okur metnin ötesine taşan bir empati (başkasını hissetme) kurar. Yazar, bir yandan zorbalık, şüphe, güvencesizlik gibi tehditlerin insanlarda yarattığı korku, öfke, panik anlarını; öte yandan köprünün yapımıyla canlanan günlük hayatı—insanların birlikte ürettiği neşe, şefkat, oyun ve merakı—yan yana gösterir. Böylece odak soyut sistemlerden (savaş söylemi, milliyetçilik, modernleşme) somut bedensel yaşantılara kayar. Sonuçta okur, savaş, göç, milliyetçilik ve modernleşmenin birlikte yaşama ve neşe bulma isteğini nasıl kesintiye uğrattığını ve güven duygusunu nasıl zayıflattığını görür; bedenlerin acısına tanık oldukça metnin dışında da empati tetiklenir.

Roman, köprüyü yalnızca bir mimari eser olarak değil; kesintiye uğrayan ilişkilerin, göçün ve modernleşmenin yarattığı sarsıntıların bir "duygulanımsal hafıza mekânı" olarak kurar. Anlatı, ortak birincil duygulanım sistemlerini uyaran biçim–içerik örgüsü sayesinde okuru metnin dışına taşan bir empatik tanıklığa çağırır. Roman, bireysel hikâyeler aracılığıyla okuru duygusal olarak içine çekerken, tarihsel adaletsizliklere dair etik bir farkındalık da yaratır. Bu duygulanımsal süreçleri anlamak için Howard Sklar'ın empati–sempati ayrımı (Sklar, 2017), Jaak Panksepp'in duygusal sistemler teorisi (Panksepp, 1998) ve Stephen Porges'in polivagal kuramı (Porges, 2011) yol gösterici bir çerçeve sunar. Sklar'a göre "empati tek başına ahlaki bir tepki değildir; daha çok, bir başkasının duygularını anlamamızı sağlayan bir araçtır" (Sklar, 2017, s. 153). Burada kritik olan, okurun roman aracılığıyla hem duygulanım düzeyinde bir beden-içsel uyanış yaşaması hem de bu deneyimi bilinçli duygu hâline dönüştürmesidir. Panksepp'in temel duygusal sistemleri (PANIC/GRIEF, FEAR, PLAY) duygulanımı tetikler; Porges'in ventral vagal sistemi ise bu bedensel tepkilerin sosyal ve etik bağlamda organize edilmesini sağlar. Romanın açılışındaki çocukların kazığa çakılması sahnesi, okuru güçlü bir duygulanımsal tepkiye sürükler. Sklar'ın ifadesiyle okur, "başka bir kişiyle birlikte hissetmenin hayali eylemini" yaşar (Sklar, 2017, s. 152). Panksepp'in PANIC/GRIEF sistemi, bu sahnede okurun bedensel acı duygulanımını tetikler (Panksepp, 1998, s. 46). Porges'in kuramı, okurun sosyal katılım sistemi "ventral vagal" sistem aracılığıyla bu duygulanımı düzenlemesine ve sosyal bağ bağlamında anlamlandırmasına yardımcı olur (Porges, 2011, s. 123). Düğün ve bayram sahneleri ise oyun sistemi aracılığıyla neşe duygulanımını harekete geçirir ve okurun bilinçli olarak sevinç

duygusunu deneyimlemesini sağlar (Panksepp, 1998, s. 53). Burada önemli olan, duygulanımın tek başına etik bir yargıya dönüştürülemeyeceği, sempatik değerlendirme sürecinin devreye girmesi gerektiğidir. Göç sahneleri, ailelerin parçalanışı ve idamları izleyen halkın sessizliği, okurda hem duygulanım hem de duygu düzeyinde etkiler yaratır. Sklar'a göre "sempati, bir mesafe içerir; bu, kişinin başka birinin sıkıntısını tanıması ve değerlendirme yapmasını sağlayan bir farkındalıktır" (Sklar, 2017, s. 156). Bu sahnelerde Panksepp'in korku sistemi okurun korku ve kaygı duygulanımını aktive eder (Panksepp, 1998, s. 49), Porges'in sosyal katılım sistemi "ventral vagal" düzenlemesi ise bu duygulanımı etik bir değerlendirmeye dönüştürür (Porges, 2011, s. 125). Sessizlikler, yalnızca anlatısal boşluklar değil, okurun duygulanımını bilinçli duygu hâline getirmesi ve etik bir sempatik yanıt geliştirmesi için kritik alanlar yaratır. Böylece bireysel duygudaşlık, toplumsal bağlamda kolektif bir sempatiye dönüşür.

Köprü, anlatı boyunca sessiz bir tanık olarak işlev görür. Düğünler, cenazeler, göçler ve savaşlar onun üzerinden geçer. Bu süreklilik, okurda duygulanımların üst üste binmesini ve kolektif bir hafıza oluşmasını sağlar. Sklar, "sempati bir ahlaki duruşu içerir; birinin haksız yere acı çektiğine veya ilgimizi hak ettiğine dair bir yargıdır" der (Sklar, 2017, s. 158). Panksepp'in keder/yas ve şefkat/özen sistemleri, okurun hem bireysel hem de toplumsal düzeyde acıyı hissetmesini sağlar ve bu deneyimi etik bir bağlama dönüştürür (Panksepp, 1998, s. 55). Porges'in polivagal mekanizması ise bu deneyimi düzenler ve okurun etik yanıt üretmesini kolaylaştırır (Porges, 2011, s. 127). Böylece empatiyle hissedilen bireysel acılar, sempatinin etik boyutunda tarihsel tanıklığa dönüşür. Yazar mekân, atmosfer, ilişkiler, sosyal yaşam ve zaman değişimleri aracılığıyla iyiden kötüye evrilen gittikçe tehditkâr hale gelen bir tarih sahnesi ve zamanı neşe, arayış, şefkat duygulanım sistemlerinin keder, panik, korku, öfke sistemleri tarafından değiştirildiği somut bedensel deneyimlere tanık edilir. Böylece dikkat soyut sistemlerden gerçekliğe kayar. İnsanların çıkışsız ve güvencesiz koşullara rağmen hayatta kalma, anlam ve dünya kurma çabalarının ortak duygulanım sistemler aracılığıyla aşağıdan yukarıya doğru yapılması sayesinde karakterlerin korku, önyargı, kötülük ve iyiliklerini bir arada görülür. Bu sayede dikkat tüm olan bitenlerin soyutluğu ve bencilliğinden uzaklaştırılarak sıradan insanların dayanıklılık, dayanışma, şefkat, bencillikten uzak yaşamlarına çevrilir.

Romanın girişindeki panoramik betimlemeler, köprünün mevsim ve ışık altında "her gün başka bir güzellikle parladığını", sabah/öğle/akşam/nitelendirilemeyen ara anlarda görünümünün değiştiğini vurgular. Bu, bedende ritmik bir öngörülebilirlik ve "yumuşak geçişler" hissi kurar. Porges'in sosyal katılım devresini açan güven sinyallerinin bir edebi karşılığıdır. Kapiya, "kasabanın can damarı, köprünün kalbi" olarak tanımlanır; burada "çocuk oyunları, ticaret, vedalar, bekleyişler" birikir. Kapiya'nın eşik-mekân niteliği, oyun/arayış/şefkat devrelerini destekleyen bir "güven adası" yaratır; sosyo-duygulanımsal eş-düzenleme gerçekleşir. Anlatı bu ritim ile, sosyal katılım

sistemini destekleyen güvenli bir alan inşa eder. Ritim ve küçük ayrıntıların çoğaltılması, okurun bedeninde "bekleme" ve "eşlik etme" hâli kurar; empati, yakınlık–mesafe ayarı korunarak güçlenir. Aynı köprü, iktidarın şiddetinin sahnesidir: "en önemli cezalar ve infazlar köprü üzerinde gerçekleşmiş"tir. Bu, öfke/korku devrelerini ve güven kapandığında devreye giren savaş–kaç ya da donma yanıtlarını tetikler. Köprünün göç güzergâhı oluşu, "göç edenlerin burada soluklandığı" ifadesiyle bedensel-tarihsel yıkımı da açık eder; yol üstündeki vedalar panik/keder (ayrılık/yas) sistemini tetikler. Roman, savaşın köprü ve kasabadaki yaşantıyı nasıl delip geçtiğini gösterirken, bireysel ölümler (ör. Ali Hoca'nın ölümü) ile kolektif yıkımın iç içeliğini sahneye koyar. Burada donma/çözülme (hareketsizlik) hâlleri kadar, yasın yavaş dalgası belirgindir; okur, ritim yavaşlamaları ve suskunluklarla bir "yas eğitimi"nden geçer. Öncelik etkisi ile tanıdıklar arasına giren bu insanlar ve mekanların yıkımı anlatının kederini dışarı aktarır. Bu noktada anlatı, yalnız "temsil" etmeyi değil, aynı zamanda duygulanımı "uyarmayı" başarır. Okur, kahramanların bedensel-tereddütlü deneyimlerini "taklit" ederek (simulation) empatik bir dünyasallaştırmaya davet edilir.

5. Bulgular

Bu çalışma *Drina* Köprüsü romanının göç, aidiyet ve tarihsel süreklilik temalarını merkeze alarak bir "kolektif hafıza" inşa ettiğini göstermektedir. Roman, köprüyü yalnızca bir mimari yapı değil, aynı zamanda bir tarihsel tanık ve toplumsal hafıza mekânı olarak konumlandırır. Köprü, roman boyunca Osmanlı'dan Avusturya-Macaristan dönemine, ardından modern ulus-devletin doğuşuna kadar geçen sürecin sessiz tanığı olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti dönemindeki birlikte yaşama deneyimi tarihsel sahnenin değişimi ile yerini savaş, şiddet ve göçe bırakır. Farklı din ve uluslara mensup toplumların barış içinde yaşadığı, örf ve adetlerini de muhafaza etmelerini sağlayan sistem yerini ulus devletlere ve parçalanmalara bırakır. Roman bireysel yaşam öykülerini büyük tarihsel dönüşümlerle kesiştirerek mikro-tarihsel bir anlatı kurar. Savaş ve yıkımın insan gerçekliğine yabancı kalışı somut deneyimler aracılığı ile gösterilir. Anlatıda sıradan insanların deneyimleri, tarihsel olayların soyut yüzünü somutlaştırır. Bu durum, okuyucunun hem empati geliştirmesine hem de tarihin duygusal boyutunu kavramasına olanak tanır. Romanın anlatı yapısının "ritüel" ve "tekrar" kavramları etrafında şekillendiği tespit edilmiştir. Köprüde gerçekleşen düğünler, cenazeler, pazarlar ve idamlar tekrar eden bir döngü izlenimi yaratır. Bu tekrarlar, tarihsel değişimin süreklilik duygusunu tamamen yok etmediğini, aksine yeni katmanlar ekleyerek köprünün sembolik gücünü pekiştirdiğini göstermektedir. Son olarak, romanın şiddet, savaş ve zorunlu göç anlatılarını travmatik hafıza perspektifiyle işlemesi romanın yalnızca tarihsel bir kayıt değil, aynı zamanda geçmişle yüzleşme ve kolektif travmaların hatırlanma biçimi olduğunu ortaya koyar.

6. Tartışma ve Sonuç

Duygulanım, okurun bedeninde ve sosyal ilişkiler aracılığıyla ortaya çıkan ön-bilinçli bir süreçtir; duygu ise bu deneyimin bilinçli, etik ve anlamlı hâline dönüşmesidir. *Drina* Köprüsü, okuru önce duygulanım aracılığıyla duyusal olarak etkiler, ardından sessizlikler ve tarihsel kırılmalar yoluyla sempatik bir değerlendirme konumuna taşır. Bu geçiş, romanın etik ve politik gücünü oluşturur. Panksepp'in yaklaşımı, birincil duygulanım sistemlerinin bilişten önce devreye girebilen ve davranışa yön veren çekirdek düzenekler olduğunu savunur. Bu sistemler, estetik karşılaşmada "bedenden başlayan" bir anlamlanma şeridinin niçin güçlü olduğunu açıklar. Porges'e göre nörosepsiyon, çevredeki güven/tehdit ipuçlarını bilinçdışı tarayarak üç ardışık devreyi sıraya koyar: sosyal katılım (yüz-ses-kalp), savaş/kaç ve donma/çözülme. Düzenli ritim ve öngörülebilir geçişler güveni artırır; güven artınca bilişsel esneklik ve etkileşim kolaylaşır. Sanat/edebiyat, tam da bu güven sinyallerini biçim yoluyla üretip düzenleyebilir. Duygulanım çalışmaları, duygulanımı temsil-öncesi yoğunluklar, ritimler ve eşik mekânlar üzerinden kültürel ölçekte kavrar; empatiyi "yerine geçmek"ten çok, yakınlık–mesafe ayarı korunarak başkasının duygulanım akışına eşlik etme becerisi olarak yeniden düşünür. Köprünün ortasındaki kapiya (sofa/taş sedir), Višegradlıların buluşma, dinlenme ve seyir noktasıdır. Burada sohbetler, çocuk oyunları, küçük ticaret ve ritüeller akıp gider; mekân, kasabanın sosyal ritmini "temsile ihtiyaç duymadan" somut bedensel yakınlık üzerinden kurar. Bu düzenlilik (tanıdık yüzler, tekrar eden görüşmeler, yavaş seyir) okurda ventral vagal devreye benzer bir "güven" hissi uyandırır (prosodi/ritim eşdeğerleri). Biçimsel olarak Andrić'in yavaşlatma, panoramik betimleme ve ritmik tekrarları, güven ipuçlarının (öngörülebilir geçişler) metinsel karşılıklarıdır. Romanda cezalandırmanın kamusallığı (köprü üstünde sergilenen güç jestleri) güven ritmini bozar. Bu sahneler, okuru korku ve öfke sistemlerine yakınlaştırır. Bu tanıklık bedenlerde "donma"ya benzeyen bir katılık yaratır. Polivagal ardışıklığa göre sosyal katılım devresi kapanınca sempatik (savaş/kaç) ve ardından en eski vagal (donma/çözülme) devre devreye girer. Böylece anlatı, şiddetin sahnelenişiyle bedenleri yavaşlatır ve süreklilik hissini keser. Bu biçimsel kesinti, okurun merhamet ve öfke akışları arasında kalmasına, "duygulanımsal uyumsuzluğu" tecrübe etmesine neden olur. Burada empati, acının soyut bir temsiline değil; bakışın tutulması, ritmin bozulması ve sessizliklerin artışıyla "bedenden başlayan" bir tanıklığa dayanır. Savaşla birlikte köprünün kemerlerinin havaya uçurulması, yalnızca mimari bir hasar değildir; Višegrad'ın sosyal sinir sistemine indirilen darbedir. Anlatı, mekânın yaralanmasını bir topluluk travması olarak kaydeder; "köprünün aldığı darbe" ile "bedensel donukluk/panik" birlikte yaşanır. Bu sahnelerde ritim hızlanır, süreksizlik artar; empati, "yokluk duygusu" üzerinden derinleşir. Köprü "anlatıcı" gibi davrandığından, onun yaralanması okur tarafından kişisel bir kayıp gibi duyumsanır. Anlatı örgüsü ile duygulanım sistemleri arasındaki etkileşim burada daha da belirginleşir. *Drina Köprüsü*, empatiyi soyut bir

"insanlık dersi" olarak dayatmak yerine bedenlerin acılarını neşe ve keder ritimleri aracılığıyla somutlaştırarak tetikler. Andriç okuyucuyu bu ortak duyumsama alanına çekerek küçük direniş hareketleri aracığıyla iyilikte ısrar etmeye, bu uğurda her şeye rağmen cesaretli olmaya, insanlığın bu ortak ipine sımsıkı tutunmaya davet eder.

Kaynakça

Andrić, I. (2006). The bridge on the Drina (F. Jelavich, Trans.). New York, NY: Continuum.

Gregg, M., & Seigworth, G. J. (Eds.). (2010). The Affect Theory Reader. Duke University Press.

Panksepp, J. (1998). Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions. Oxford University Press.

Porges, S. W. (2011). The polyvagal theory: Neurophysiological foundations of emotions, attachment, communication, and self-regulation. W. W. Norton & Company.

Sklar, H. (2017). Empathy's neglected cousin: How narratives shape our sympathy. In D. R. Wehrs & T. Blake (Eds.), The Palgrave handbook of affect studies and textual criticism (ss. 151-162). Palgrave Macmillan.

Spinoza, B. (1994). The Ethics [E. Curley, Ed. & Trans.]. In E. Curley (Ed.), A Spinoza reader: The Ethics and other works (pp. 85–265). Princeton, NJ: Princeton University Press.

2. OTURUM

Balkanlarda Dil ve Sözlük Çalışmaları: Balkanlarda Türk Dili ve Ağız Çalışmaları

Ağız Verileri Işığında Bulgaristan Türklerinin Ana Dilini Koruma Çabaları

Ali Selami Başoğlu[1]

Özet

Dil, bireylerin iletişim kurmasını sağlamasının yanı sıra, bir toplumun kültürel belleğini, tarihini kısaca hafızasını kuşaktan kuşağa aktaran en güçlü araçlardan biridir. Özellikle farklı yurtlarda azınlık konumundaki topluluklar için ana dil, sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda benliğin varoluşun simgesidir. Dil, etnik bir topluluğa aidiyet duygusu yaratan ana iletişim aracıdır. Bu bağlamda Bulgaristan Türklerinin yüzyıllardır yaşadıkları topraklarda ana dili yaşatma çabaları, dilin sadece bir söz dizgesi değil, aynı zamanda bir kimlik, varlık göstergesidir.

Bulgaristan Türklerinin tarihî serüveni, göçler, siyasal dönüşümler ve çeşitli baskılarla şekillenmiştir. Osmanlı hâkimiyetinden sonraki dönemde Bulgar ulus-devletinin inşası sürecinde, Türkler yoğun asimilasyon politikalarına, zorunlu göçlere ve dilsel yasaklamalara maruz kalmıştır. Özellikle 20. yüzyılda uygulanan isim değiştirme, Türkçe konuşmanın yasaklanması ve dinî ibadetlerin engellenmesi, ana dilin yaşatılmasını etkilemiştir. Buna rağmen, Bulgaristan Türkleri hem gündelik yaşamda hem de dini ve kültürel alanlarda ana dillerini koruma yönünde direnç göstermişlerdir.

Dilin doğal, yaşayan tanıklarıdır ağızlar. Bu tanıkların dilinden zaman itibariyle bu coğrafyada, azınlık durumunda ana dillerini yarınlara taşıyabilmek, değerlerini koruyabilmek, yok olmamak için verilen çabanın ana dil boyutuna bakmaya çalıştık. Bu çalışma, Bulgaristan Türk ağızları üzerine yapılmış saha araştırmaları doğrultusunda, bu coğrafyada Bulgaristan Türklerinin ana dillerini yaşama ve yaşatma çabalarını, dile bakışlarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Bu çalışmada derlenen ağız verilerinden yola çıkılarak Bulgaristan Türklerinin ana dillerini koruma çabaları incelenmiştir. Özellikle eğitim hayatında, günlük yaşamda, dini ibadetlerde ve kültürel aktarımlarda Türkçenin nasıl yaşatıldığına ve bu süreçte yerel Türk halkının nasıl bir direnç alanı oluşturduğuna bakılmıştır.

Türkçe, toplumsal yaşamın içinde ve özellikle yoğun Türk nüfusunun bulunduğu bölgelerde güçlü biçimde varlığını sürdürmüştür. Bulgaristan'daki Türkler tarafından Eski Türkçe olarak ifade edilen Arap harfli Osmanlı Türkçesi, dil ve kültürün korunmasına katkıda bulunmuştur Bulgaristan Türklerinin iş yaşamında, sosyal ilişkilerde ve günlük hayatta Türkçeyi savunma çabaları, bireylerin ana dilini sadece bir özel alan unsuru değil, aynı zamanda bir kimlik göstergesi olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: ağızlar, Bulgaristan Türkleri, ana dil

The Efforts of Bulgarian Turks to Preserve Their Mother Tongue in the Light of Dialect Data

Abstract

Language is not only a means of communication among individuals but also the most powerful instrument through which a society transmits its cultural memory and historical consciousness from one generation

1 Öğr. Gör. Dr. İnönü Üniversitesi, selami.basoglu@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6246-8827.

to another. For communities living as minorities in different homelands, the mother tongue functions not merely as a communicative tool but also as a symbol of identity and existence. It constitutes the primary medium that creates a sense of belonging for an ethnic group. In this context, the efforts of the Turks of Bulgaria to preserve their mother tongue for centuries are not only linguistic practices but also manifestations of identity and existence.

The historical trajectory of the Turks in Bulgaria has been shaped by migrations, political transformations, and various forms of oppression. Following the Ottoman rule, during the construction of the Bulgarian nation-state, Turks were subjected to intensive assimilation policies, forced migrations, and linguistic prohibitions. Particularly in the 20th century, campaigns of name changes, bans on speaking Turkish, and restrictions on religious practices posed serious threats to the survival of the mother tongue. Nevertheless, the Turks of Bulgaria demonstrated resilience in preserving their language both in daily life and in religious and cultural domains.

Dialects, as the living witnesses of language, reflect these struggles. Drawing on dialectal data collected through field research, this study aims to reveal the efforts of the Turks of Bulgaria to sustain and transmit their mother tongue and to present their perspectives on language. The analysis shows that, despite pressures in formal education, Turkish has continued to survive through social life, religious practices, and cultural transmission. Particularly in regions with dense Turkish populations, the language has remained a strong marker of identity and belonging. Moreover, what is referred to as "Old Turkish" by the local population—namely Ottoman Turkish written in Arabic script—has contributed to the preservation of cultural and linguistic heritage. Ultimately, the efforts of the Turks of Bulgaria to defend Turkish in work life, social relations, and everyday communication demonstrate that the mother tongue is perceived not only as a private domain but also as a fundamental indicator of identity.

Keywords: dialects, Bulgarian Turks, heritage language

1. Giriş

1.1. Bulgaristan Tarihi

Balkanlarda Türkler Avrupa Hunları ile bu topraklarda tarih sahnesine çıkmaya başlar. Nitekim Avrupa Hunları, Avarlar Sabarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar bu topraklarda varlıklarını 14 yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir (Yücel, 2013, s.187- 212).

453'te Batı Hun Devleti hükümdarı Atilla'nın ölümünün ardından bir grup Hun kitlesi Büyük Hun İmparatorluğu'na bağlı olan ve Çin kaynaklarında Ting-Ling olarak geçen kabilelerden Ogurlarla karşılaşırlar. Bu karşılaşma ve karışmanın neticesinde Bulgarlar ortaya çıkar (Kayapınar, 2013, s.109).

Kubrat, 635 yılında Avarlarla uzun süren mücadelelerin neticesinde Kuzey Karadeniz kıyılarından çıkararak dağınık yaşayan Bulgarları birleştirmiş ve han ünvanı alarak Büyük Bulgar Hanlığı 'nın temellerini atmıştır. (Kayapınar, 2013, s.109).

665'ten sonra ise Hazarların baskılarının da etkisiyle, Bulgarların bir kısmı İdil (Volga) Nehrine doğru göç ederek İdil Bulgar Türk Devleti'ni (VII.-XII.asır), geri kalan grup ise Tuna boylarına gelerek Tuna Bulgar Türk Devleti'ni kurmuştur (Merçil,2000,13).

Büyük Bulgar Devleti'nin kurucusu Kubrat'ın oğlu olan Asparuh Bulgar kütleleri ile Tuna ağzına doğru ilerlemiş (679-702), ancak Balkanlara geldiğinde Bizans'ın muka-

vemeti ile karşılaşmıştır. İmparator IV. Konstantinos'un kuvvetleri bu ilerleyişi durdurmuş (668-685), fakat Asparuh Tuna'nın güneyine inmekten vazgeçmemiştir. 681'de Asparuh ile Bizans İmparatoru arasında bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma ile Bizans, Bulgar Devletini resmen tanımış ve yıllık vergi vermeyi kabul etmiştir. I. Bulgar Devleti 681'den 1018'e kadar varlığını sürdürmüş, İvanov (2023, s.6) ve diğer tarihçiler tarafından Tuna Bulgaristan'ı olarak da adlandırılmıştır.

1018 yılında Bizans İmparatoru Vasiliy'in Bulgar başkenti Ohri'yi ele geçirmesi ile Bulgar toprakları tamamen Bizans'ın hâkimiyetine girmiş ve bu durum 1187 yılında II. Bulgar Devletinin kurulduğu tarihe kadar Bizans hakimiyetinde kalmışlardır (Kayapınar, 2013, s.128).

1185 yılında Bizans'ın hizmetinde Bulgar boyarı olan iki kardeş, Assen ve Peter,Bizans İmparatoruna karsı ayaklanmış, ayaklanmayı bastıramayan Bizans 1187'de barış antlaşması yapıp Bulgaristan'ın kuruluşunu tanımıştır (Todorov, Peter, Bizans31).

Orhan Bey; oğlu Süleyman Paşa'yı Balkanlarda Bulgar ve Sırp saldırılarına karşı Bizans'a yardım amacıyla görevlendirmiş, Çimpe ve Gelibolu alınarak Balkanlarda yerleşmek için köprü başı tutulmuş ve Geliboluya Anadolu'daki bir kısım yörükler getirilerek yerleştirilmiş. Böylelikle Osmanlı Türkleri Balkan yarımadası ile tanışmıştır. Daha sonra Osmanlılar yerleşmek amacıyla Rumeli'de fetihlere başlamışlardır (Uzunçarşılı,1994, s.156-157).

1371' de İvan Aleksandır öldüğünde Bulgaristan Tırnova, Vidin ve Dobruca bölgelerinde üçe ayrılmış prenslik, despotluk statüsüyle parçalanmış bir haldeydi.1370-1396 yılları arasındaki sürede Osmanlı hakimiyetine girmiş ve 1396 yılında Vidin Prensliğine son verilerek II. Bulgaristan Krallığı Osmanlı Devleti hakimiyetine girmiştir (Kayapınar, 2013, s.246).

Osmanlı Devleti Rumeli'de öncelikle Bulgaristan topraklarını fethetmiş ve bu toprakların fethinden sonra da çeşitli Türk ve Müslüman Yörük, Türkmen, Konyar ve Tatar toplulukları bu bölgeye yerleştirmek suretiyle bölgede yoğun bir Türkleştirme ve İslamlaştırma faaliyeti başlatmıştır. Celali isyanları sırasında da bazı Türk kabileleri Bulgaristan'a göç ettirilmiştir (Yalcınkaya, 2013, s.320).

İskân politikası sonucunda, XVI. yüzyıla gelindiğinde resmi kayıtlara göre Vidin ve Rusçuk dışındaki tüm şehirlerde Müslüman nüfus Hristiyan nüfusu sayıca geçmiştir. Bölgeye iskân ettirilen nüfus, kalıcı olduğundan tüm örf ve adetlerini burada devam ettirebilecek şekilde bölge yeniden şekillendirilmiştir. Yer isimleri Türkçeleştirilmiş, Türk kültürünü yansıtan mescit, kervansaray, köprü, çeşme, tekke, imaret, medrese gibi birçok yapı imar edilmiş (Yalcınkaya, 2013, s.320-321).

Bulgaristan'ın Ayestafanos Anlaşması ile temelleri atılmış, Berlin Antlaşmasıyla Osmanlılara bağlı bir Bulgaristan Prensliği kurulmuştur (Yalcınkaya, 2013, s.320-324).

Bulgaristan'dan ilk büyük Türk göçü 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında gerçekleşmiştir Şimşir (1986, s.200-201) e göre, Ruslar, 1877-78 Savaşı'na nüfusunun yarısı Türklerden oluşan bir toprak parçası üzerinde Slav Bulgar devleti kurmak zor olacağından yerli Türk halkını kılıçtan geçirme düşüncesini hayata geçirmek üzere girdiler ve yedi ay kadar süren savaş süresince bir milyon kadar Rumeli Türk'ün yerlerini terk ederek göç etmesine neden oldular.

1912-1913 Balkan Savaşlarına kadar geçen 35 yıllık zaman boyunca hiç durmadan Türkiye'ye göç etmelerine neden olmuş ve Bulgaristan'daki Türk nüfusu yaklaşık yüzde 50 oranında azalmış ve 600 bin civarına düşmüştür. (Turan, 2003, s.21).

1919- 1923 yılları arasında Bulgaristan'da iktidarda bulunan Aleksandr Stamboliyski başkanlığındaki Çiftçi (Köylü) Partisi döneminde Bulgaristan Türkleri üzerindeki baskı azalmıştır (Todorov, 1979,s.101-102).

1934 hükümet darbesinden sonra Bulgaristan'ı faşistler yönetmeye başlamış. Bulgaristan'da Türk toplumu üzerinde baskılar iyiden iyiye artmış. 1946 yılında rejim değişmiş ülkede komünist dönem başlamıştır, komünist dönemde de Türkler Göçe zorlanmışlardır.1950 ve 51 yıllarında binlerce Türk, Bulgaristan hükümeti tarafından zorunlu göçe tabi tutulmuştur.

Stamboliyski'nin öldürülmesinden ve iktidara faşist ve komünist partilerin gelmesinden sonra Türklere uygulanan baskılar yeniden nüksetmişti. Sonuç olarak Bulgar Prensliği'nden (1878) itibaren bölgedeki Türk nüfusu baskılarla, göçlerle karşı karşıya kalmıştır. Bulgarlar, ulus devlet amaçlarını gerçekleştirmek için bağımsızlıklarının ilk yılından itibaren Türklere karşı etnik, dinî, sosyal vb. baskı uygulamaya başlamışlardır. I. Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi, zaman zaman bu baskılara ara verilse de Bulgar iktidar sahipleri ister faşistler ister komünistler olsun Bulgaristan'daki Türkler için bu topraklarda hiçbir şey değişmiyordu (İnginar,2010, s.25).

Bulgaristan, 1984 yılının aralık ayında Türk azınlığına karşı, zorla isim değişikliğine gitmiş, uyguladığı kimlikleri yok etme (asimilasyon) politikasını, zamanla Türkçe konuşmanın yasaklanması, başta sünnet ve namaz olmak üzere dini vecibelerin yerine getirilmesinin yasaklanması, bunları ihlal edenlerin sürgün edilmesi ve hatta öldürülmesi boyutuna ulaştırmıştır (İnginar,2010, s.35).

1.2. Bulgaristan'da Türkçenin Kullanımının Yasaklanması

Bulgaristan, uyguladığı asimilasyon politikaları çerçevesinde Türkçenin kullanımına yasaklar getirmiştir. Bu kapsamda Türk örf ve adetlerine uygun eğitim veren bazı kurumlar kapatılmış, sokaklarda, mağazalarda ve toplu taşıma araçlarında Türkçe konuşmak yasaklanmıştır. Yükseköğretim kurumlarına kabul edilen öğrencilerden Türkiye'ye göç etmeyeceklerine dair imzalamalar istenmiş, Türkiye'den yayın yapan

radyoların dinlenmesini engellemek için parazit yayınlar devreye sokulmuştur. Ayrıca Türkiye'de basılan ya da yayımlanan kitap, gazete ve dergilerin Bulgaristan'a girişine de izin verilmemiştir (İnginar,2010, s.40).

Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın Türkçe konuşmasını yasaklayan resmi bir kanun bulunmamasına rağmen, Bulgar güvenlik güçleri pazar yerlerinde, tren istasyonlarında, kamuya açık alanlarda ve devlet dairelerinde Türkçe konuşan kişilere cezalandırmışlardır. Batılı diplomatların aktardığına göre, halk arasında ana dilini kullanan Türklere para cezası kesilmiş, bu cezayı ödemeyenler ise tutuklanmıştır (İnginar, 2010, s.41).

2. Bulgular

2.1. Eğitim Sürecinde Ana Dilin Konumu

Anlatıcıların çocukluk yıllarına dair anlatılarından Türkçenin başlangıçta eğitim dili olarak verildiği ancak zamanla Bulgarcaya doğru bir geçişin zorunlu hale geldiği görülmektedir.

"İlk mektebin ismi orda şey mektebi iptidayiye derlerdi ilk okula, iptidai mektebin üçüncü sınıfına kadar okudum ben, Türk okulu, Türkçeydi ama üçüncü sınıf da bide Bulgar üretmeni verdiler, haftada birkaç saat da Bulgarca okudum okumasını bilirim" (Çebi, 1986, s.138).

Bu anlatıya göre bir kişi ilkokulun üçüncü sınıfına kadar Türkçe okuduğunu belirtmiş ancak üçüncü sınıfta Bulgarca öğretmeni atanmasıyla haftada birkaç saat Bulgarca dersleri de almaya başlamıştır. Bu durum, eğitim sisteminde Türkçenin yanına Bulgarcanın eklenmesiyle başlayan değişimi göstermektedir.

"Üretmen üretmendir. Okullar açık yalnız kitaplarını gördüm Türkçe yazılı ama dil Bulgarcaya şeye Türk dilinden biraz sabık yazılmış kitaplar başka türlü biraz, gene Türkçe ama ne senin dilin ne benim dilim ha Bulgarcaya kaçmış biraz yazılışla Türkçe zaten Türkçe ders az kalmış orda benim gittiimde yanı havtada iki saat miydi üç saat mı" (Çebi, 1986,s.143).

Bu anlatıda Türk öğretmenlerinin yerini Bulgar öğretmenlere almaya başlamış ders kitapları görünüşte Türkçe alfabe ile ama içerik ve diğer unsurlar bakımından Bulgarca etkisinde Türkçe cümle dizilişinde ancak kelimeler ve içerik Bulgarca. Türkçe derslerinin çok az saatle sınırlı olması eğitim yoluyla bir değişime işaret etmektedir.

"Oḳulda türkçe mi oḳudunuz? Türkçe mi bulġarca mı?

F.D.M.: oḳuduk. sāde bì būġāca vardı. aşaüḳarı ben bilērim būġāca. bì būġāca varıdı. başḳa yoḳudu. sōna oḳuma başladık bis. nanġı kitabı oḳumuşuk bis becanım? a fransısça. fransısça başladık. Altıncıda yedincide fransısçada oḳuma başladıḳıdık. (Murtaza, 2016, 103)."

Bu alıntıda Bulgaristan Türklerinin eğitim sürecinde karşılaştıkları çok dilliliği ve Türkçenin geriye itilmesini göstermesi bakımından önemlidir. Anlatıcıya sorulan soruya karşılık onun verdiği cevap Türkçenin neredeyse hiç yer almadığını ortaya koyar. Anlatıcı sadece Bulgarca ders gördüklerini, bu yüzden Bulgarcayı az çok bildiğini ifade etmektedir. Buradan, Türkçe eğitimin neredeyse tamamen dışlandığı, Türk çocuklarının Bulgarca öğrenmeye zorlandığı anlaşılmaktadır. İlerleyen yıllarda Fransızca derslerin programa dahil edilmesidir. Öğrenciler altıncı ve yedinci sınıfta Fransızca okumaya başladıklarını dile getirilmektedir. Bu durum, Bulgaristan'da bir yandan Bulgarcayı baskın dil haline getirmeye çalışılırken öte yandan da Batı dillerini ön plana çıkarılarak çok dilliliğe yönelik bir çalışma olduğu düşünülebilir.

"benkovskide yedinci sınıfi bitirdik. Yedinci smıfı bitirdikten sora pedagoji mektebine okuma gittik kırcalıya. Pedagoji mektebine okuma vadıktan sora biz hurda Türklerin arasında büdümüz için Türkçemiz çol kuvvetlidir, Bulgarcamız yok decek gıda zayıftır (Ali, 2004, s.230)".

Bu anlatımda, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde ana dilin eğitim sürecinden ziyade toplum içinde nasıl korunduğunu çok açık biçimde yansıtmaktadır. Anlatıcı, Benkovski'de, köyde, ortaokulu bitirdikten sonra Kırcaali'deki pedagoji mektebine devam ettiğini ifade etmektedir. Ancak asıl önemli nokta, Türk nüfusunun yoğunluğu sayesinde Türkçelerinin çok güçlü kaldığını belirtmektedir. Anlatıcı, "biz burda Türklerin arasında büyüdüğümüz için Türkçemiz çok kuvvetlidir" diyerek, sosyal çevrenin dili koruma noktasındaki etkisini vurgulamaktadır. Bu ifade, dilin sadece okul veya resmî kurumlar aracılığıyla değil, toplumsal yaşam ve etkileşim yoluyla da korunduğunu göstermektedir. Ayrıca Bulgarcanın "yok denecek kadar zayıf" olması, Bulgarca öğreniminin ancak zorunlu durumlarda gerçekleştiğini ve günlük yaşamda pek kullanılmadığından zayıf kalmıştır. Netice itibariyle bu anlatı, Bulgaristan Türklerinin ana dillerini koruma mücadelesinde yoğun Türk nüfusunun ve toplum içi iletişimin belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

2.2. Dini Uygulamalarda Dilin Konumu

Anlatılarda geçen "eski Türkçe" kavramı, bilimsel anlamda "tarihsel Türk dilinin ilk evreleri" ni değil, Bulgaristan Türklerinin günlük konuşma dilinde farklı olarak algıladıkları, Arap harfli Osmanlı Türkçesiyle yazılmış dinî metinleri ifade etmektedir. Yerel halk, dini metinlerde ve din öğreniminde Arap harfli kullanımları gördüğünden "eski Türkçe**"** olarak adlandırmıştır.

"biz girdik tamam u zaman ḳomanizim girdi eski türkçe battı. ah şindi verölle be tē her gün gelȭr burā bi ḳadın. şindi te camide oḳudōr bi ḳadın ya şini oḳudōr. ama ġızanlān da aḳḳında ġalōru u sātı (Ilgaz, 2020, s. 252)."

Anlatıda, Bulgaristan'da komünizimle birlikte dil ve kültür hayatında yaşanan değ-

şimler ortaya konulmaktadır. Anlatıcı, "komünizm girdi, eski Türkçe battı" ifadesiyle, rejimin özellikle dini hayatı ve Osmanlı Türkçesi temelli yazı dilini bitirdiğini ifade etmektedir. Anlatıcının "eski Türkçe" tabiriyle kastedilen, camilerde, mevlitlerde ve dini eğitimde kullanılan Arap harfli Osmanlı Türkçesidir. Komünist yönetimle birlikte bu dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi engellenmiştir. Ancak anlatıcı, günümüzde hâlâ camide bazı kadınların bu dili okuyabildiğini ve kullandığını ifade etmektedir. Bu durum, "eski Türkçe" nin tamamen yok olmadığını, fakat özellikle yaşlılar arasında varlığını az da olsa sürdürdüğünü göstermektedir. Sonuç olarak, komünizm döneminde Türkçenin sadece günlük yaşamda değil, özellikle dini ve kültürel alanlarda da büyük ölçüde sınırlandırılmaya çalışıldığını; buna rağmen bireysel çabalarla kısmen yaşatılmaya çalışıldığını göstermektedir.

"eskiden mevlitler nasılsa şindi de biz öle devam ediyiz nası e mesela toplaşıyırız ama şindi pek okuycak eski Türkçeden okuycak insan üç kişi kaldık kalanı yeni Türkçeden okiyi Latincede biz Arapça okuruz biz Arapça okudum ama onnarı çeviremeyiz biz Kuran okuyiriz böle tarihle var ilmialle var ta bizim ablalamızın gününden onna eserisiz üstünsüz onnarı da okuyabiliyrim eski Türkçede te böle mevlitleri otiriz mesele dõt kişiyse beşse beş okiyiz sıradan başta Yasin okuruz (Başoğlu, 2022, s.259)."

Halk tabiriyle eski Türkçe, özellikle dini metinlerde ve ibadetlerde varlığını sürdürmüştür. Eski mevlid geleneği devam etmektedir ancak mevlidleri eski Türkçeden okuyan insanların sayısı çok azalmıştır. Eski Türkçe metinleri okuyan kişiler hem kendi dilsel miraslarını yaşatır hem de toplumun kültürel aktarımlarına katkı sağlamış olurlar. Mevlit geleneği, yalnızca dini bir ibadet değil, aynı zamanda toplumsal hafızayı ve kolektif kimliği pekiştiren bir kültürel pratik olarak varlığını sürdürmektedir. Bu mevlitler sırasında insanlar hem ibadetlerini ifa eder hem de toplumsal birlikteliği yaşarlar.

"benim ḳaynatamın bubası derece, derece dediler. malimcilik yapmış. eski türkçe mektep vēmiş. te epsi onun oranda eski tūkçe bilìdiler. oḳūdulā yazādılā epside. o çok kövün önderiymiş (Murtaza, 2016, s. 244).

-okumadım, okumadım kurandakı eski türkçe dile unna, ya. öbürü gene bizimki gene latince, ya. onnarlan okuduk bis. türk kita ... türk dil kitabı, türk gramer kitabı. balgarski, turski çetene on.sora bi de turska gramatika vadı bizin zamanımızda. sona gramatikayı gaybetle türkçe sekizinciye gıda hep okuduk(Ali, 2004, s.345).

okumuş garıya, guranı eski türçe guranı okuyana. hana dil biz gibi azdan aza gocanamdan urenmişim ben anamdan ürenmişim bir,ki duva üle duva dil üle eski türçe adama, guran okuyana gurbanı gınalala(Ali, 2004, s.287)."

O dönemde, çocuklar hem Arap harfleriyle yazılmış Kuran'ı hem de Türkçe dil ve gramer kitaplarını okurlardı; Eğitim süreci, eski Türkçeyi ve Arap harfleriyle yazılmış metinleri okuma becerisini kuşaktan kuşağa aktaran bir uygulama olarak işlev görü-

yordu. Kişiler, bu eğitim sayesinde hem dini metinleri okuyabiliyor hem de dilsel miraslarını koruyabiliyorlardı. Özellikle Kuran'ı eski Türkçe ile okuyanlar, toplum içinde dilin ve kültürel bilginin taşıyıcısı konumundaydı. Bu süreç, bireylerin hem anne ve babalarından aldıkları dil mirasıyla hem de toplumsal ortamda öğrenilen bilgilerle şekillenir; eski Türkçe ile Kuran'ı okuyan kişiler hem kültürel hem de dini geleneklerin yaşatılmasında merkezi bir rol üstlenirler. Böylece dil ve eğitim pratiği, sadece bireysel bir öğrenim değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin ve hafızanın korunmasını sağlayan önemli bir kültürel mekanizma olarak işlev görmüştür.

2.3. Toplumsal Hayatta Ana Dilin Durumu

Komünist dönemde, toplumsal ve kültürel alanlarda uygulanan kısıtlamalar, özellikle dini ve dilsel pratikleri hedef almıştır. Camilerin kapatılması ve dini faaliyetlerin yasaklanması, halk arasında korku ve tedirginlik yaratmıştır. Bu süreçte Türkçe konuşmanın ve kültürel ifadelerin de kısıtlanması söz konusu olmuş; isimlerin değiştirilmesi toplumsal belleğin ve dilin yaşatılmasını güçleştirmiştir. Bu yasaklar yalnızca bireysel davranışları sınırlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumun kimliğine ve kültürel devamlılığına yönelik bir baskı mekanizması olarak işlev görmüştür. Bu anlamda, bireyler hem kendi dilini kullanma hem de kültürel mirasını aktarma konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşmış, dil ve kültürün korunması çabası, ancak direnç ve toplumsal dayanışmayla mümkün olabilmiştir.

"bu iş üle olması için dedim mesela bizim komunislerin dedim çog bug suşları vadı di, mcamileri yaşag etla dedim ondan sora te işte isimleri zorlan çevirdle dedim sora yasag edeledi turkçe gonuşmayı dedim. di,m? yasag etle, hep gözükvedle dedim. milletti korkutla dedim. sora hen unnara dedim büle bi şe olay olyır dedim (Ali, 2004, s.263).

Türkçe gonuşturmazla ana dilini gonuşturmazla demek nile çektik sopa dümek şapka gabalak mıbalak, alırla kavandan şabga gitmezledi büle. nab olcak ba gızım? atlamızı çevirdile ye cam bizim avtomatlan zorla adımızı şaptla imza attırdıla bize ama unna tutile san elni veryile himkalı san elne zorla attıryile sa atamyın dedin,mi barmak, bastiryile büle boya barmak, bastırladı. Bayram mıyram yol: ba gurban kesmek yok ba yoktu ba yoktu. belaya galırdık, be saklı kimsi kesmezdi bile kimsi kesedi korkudan kimsi kesmezdi(Ali, 2004, s.275)."

Baskı dönemlerinde, bireylerin ana dillerini kullanmaları ve kültürlerini sürdürmeleri önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Türkçe konuşmak ve ana diliyle iletişim kurmak yasaklanmış; bireyler çeşitli yaptırımlara maruz bırakılmıştır. İnsanlar, isimlerini değiştirmeye ve resmî belgelerde zorla imza atmaya mecbur bırakılmış, bu süreçte direnç gösterenler fiziksel ve psikolojik baskıya maruz kalmıştır. Kültürel ve dini vecibeler, geleneksel uygulamalar engellenmiş; toplum, korku ve baskı ortamında bu vecibeleri yerine getirmekten çekinmiştir. Bu durum, bireylerin hem dilsel hem de kültürel kim-

liklerini koruma çabalarını zorlaştırmış, toplumsal hafızanın ve geleneksel davranışların sürdürülmesini tehdit etmiştir. Böylece, dil ve kültür üzerindeki yasaklar, sadece bireysel engellemelerle kalmamış, kimlik ve toplumun var olması üzerinde de etkiler meydana getirmiştir.

"Bulgalāla beraber işliyiz şede tekesede koparatifte işliyiz otuz sene işe gittim ben gene halime binnerce şükür Allahıma biz böle fasılle çıkariz böle fasılle yoliyiriz bazı ākadaşla biber ektik onna sulama gitti Tūk arkadaşlamız biz iki Tūk kaldık Bulgalāla biz onnala işliyiz Kaykı küyünde (Başoğlu, 2022, s.263)."

Önceleri birlikte iyi geçinen bireylerin sonra nasıl şekillendiğine bakacağız. Bulgaristan'daki Türk topluluğunun hem iş hayatında hem de günlük yaşamında karşılaştığı dilsel ve kültürel zorluklar anlatılmıştır. Anlatıcı, uzun yıllar Bulgarlarla ve Türklerle birlikte çalıştığını, iş birliği ve dayanışma içinde hareket ettiklerini söyler.

"bi delikannı çocuk geldi o şindi bana dedi kolay geleyin bana böle ta çok bana sokiliyi kolay geleyin dedi ben dedim Allah razı olsun Osman aga hoj geldin be Osman dedim kaktı biri dedi konuşmaycan Tūkçe benden küçük kart kız konuşmaycan Bulgarca dedi (Başoğlu, 2022, s.263)."

Ancak toplumsal ortamda Türkçe konuşmanın çeşitli kısıtlamalara tabi olduğunu ve zaman zaman müdahalelere maruz kaldıklarını ifade eder.

"kakıvedim sen bana kumanda mı verecen dedim veremezsin dedim burası dedim televizeyelede işliyim dedim beş yüz sene Tükler dūmuş dedim burası neden siz Bulgarcayı unutmadınız dedim ona neden unutmadınız da bana kākmışın dedim dün şey etmişin dedim ben de dün diiştidik adımızı büün benim adım sen söylicen sen mi kaldın dedim bana ōdan biz bi kavga kavgayı yaptık mı ozman akadaşım diyi bana Fetiye adı ıştınma ıştınma ıştınacam dedim o neciymiş ne karışı kapasalar beni kapiycikle napmışım da kapiycikle dedim(Başoğlu, 2022, s.263)."

Arkadaşı ve bazı komşular aracılığıyla, ana dilini kullanma çabası üzerinde denetim kurulmak istenmiş, fakat anlatıcı bu durum karşısında direnmiş ve kendi ana dilini savunmuştur.

"o benim anamın bubamın dili dedim ana dili bu benim sen karışamazsın dedim sora o beni kōkuttu akadaşım dedi sen dedi bi belaya karışacan sen öbūleri yok var benim Tük arkadaşım ama onnar olsa epsimizin biberini sulaycekle sora gelmiş kocasına sōlemiş kocası da açık göz bir adam demiş böle böle yaptı Şevkiye ama hem de koktu demiş o da demiş çok iyi sōlemiş o demiş iç kōkmasın ona selam götüy demiş arkadaşımın kocası iç kōkmasın demiş o dōruyu söledi yalan dil demiş beş yüz sene buda Tük kumanda vemiş o neciymiş o da karişi demiş bitta kimsecik bana karışmadı(Başoğlu, 2022, s.263)."

Bu örnekler, bireylerin hem iş yaşamında hem de sosyal ilişkilerde dilsel kimliklerini koruma mücadelesini göstermektedir. Anlatı, bazı köylülerin dayanışması ve kültürel birikimin aktarılması açısından da önem taşır; insanlar resmi veya sosyal baskılara rağmen örf ve geleneklerini, dil ve kültürel varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

3. Sonuç

Bulgaristan Türklerinin dilsel ve kültürel varlıkları, tarihi süreç içinde hem toplumsal hem de bireysel direnişler çerçevesinde şekillenmiştir. Anlatılardan açıkça görülmektedir ki, Türkçe yalnızca bir iletişim aracı değil; dini, kültürel ve toplumsal kimliğin temel taşıdır. Eğitim sürecinde Türkçenin git gide geri plana itilmesi ve Bulgarcanın ve çok dilliliğin baskın hale getirilmeye çalışılması, Bulgaristan'daki Türklerin ana dilini öğrenme ve yaşatma sürecini zorlaştırmıştır. Ancak Türkçe, toplumsal yaşamın içinde ve özellikle yoğun Türk nüfusunun bulunduğu bölgelerde güçlü biçimde varlığını sürdürmüştür.

Eski Türkçe olarak ifade edilen Arap harfli Osmanlı Türkçesi, mevlitler, Kuran okumaları ve geleneksel dini törenler aracılığıyla kuşaktan kuşağa kısmen aktarılmış, böylece dil ve kültürün korunmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, komünist dönemle birlikte camilerin kapatılması, dini ibadetlerin yasaklanması ve Türkçe konuşmanın yasaklanması, toplumda derin yaralar açmıştır. İsimlerin değiştirilmesi, bayram ve kurban gibi dini geleneklerin engellenmesi, bireyleri hem kimlik hem de aidiyet noktasında baskı altına almıştır.

Buna rağmen anlatılanlar, Bulgaristan Türklerinin bir direnç gösterdiğini ortaya koymaktadır. İş yaşamında, sosyal ilişkilerde ve günlük hayatta Türkçeyi savunma çabaları, bireylerin ana dilini sadece bir özel alan unsuru değil, aynı zamanda bir kimlik göstergesi olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Topluluk içinde Türkçe konuşmayı sürdürenler hem dil hafızasını canlı tutmuş hem de kültürel sürekliliğin korunmasında önemli rol üstlenmişlerdir.

Bulgaristan Türkleri, dil ve kimlik arasındaki güçlü bağı gözler önüne sermektedir. Ana dil, bu topluluk için sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda tarihî mirasın, dini geleneğin ve toplumsal dayanışmanın sembolüdür.

Kaynakça

Ali, N. (2004), Bulgaristan – Kırcali Bölgesi Türk Ağızları, Erciyes Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Başoğlu, A. S.(2022), *Bulgaristan Şumnu (shumen) İli Türk Ağzı*. Yayımlanmış doktora tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çebi, İ. S. (1986), *Güney- Doğu Bulgaristan Türk Ağızları*, Gazi Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ilgaz, Y. (2020), *Bulgaristan- Haskovo (Hasköy) İli ve Çevresi Türk Ağzı*, Trakya Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

İnginar, A. (2010), *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989*), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul

İvanov, R., İvanov, R. (2023), Bulgaristan Tarihi VII – XIX Yüzyıl, Üniversite Yayınları, Plovdiv.

Kayapınar, A., (2013) "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı*, I Cilt, der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Akçağ Yayınevi, Ankara.

Kayapınar, A., (2013) "II. Bulgar Krallığı", *Balkanlar El Kitabı*, I, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Akçağ Yayınevi, Ankara.

Merçil, E., (2000), Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 2000

Murtaza, D., M. (2016), *Razgrad İli Kubrat İlçesi Alevi- Bektaşi Köyleri Ağzı*, Trakya Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Şimşir, B., N., (1986) Bulgaristan Türkleri, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Todorov, N. (1979), *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, İstanbul

Turan, Ö. (2003), "Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri", *Balkan Türkleri: Balkanlar'da Türk Varlığı*, der. E. Türbedar, ASAM Yayınları, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H., (2003) "Osmanlı Tarihi", TTK Yayınları, 1. Cilt, Ankara.

Yalçınkaya, A., (2013) "Osmanlı Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, I, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Akçağ Yayınevi, Ankara.

Türkoloji Bağlamında Söz Varlığı Geliştirmeye Yönelik Chatbot Tasarımı: ADDIE Modeli Çerçevesinde Bir İhtiyaç Analizi

Veysel Bilal Arslankara[1]

Özet

Dijitalleşme çağında öğrencilerin söz varlığı giderek daralmakta, bu durum hem dil becerilerini hem de kültürel aktarımı olumsuz yönde etkilemektedir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından başlatılan Öğrencilerin Söz Varlığının Tespiti, Geliştirilmesi ve İzlenmesi Projesi bu soruna çözüm üretmeyi amaçlarken, öğretim süreçlerinde yapay zekâ ve dijital teknolojilerin daha etkin kullanımı yeni fırsatları beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, öğrencilerin söz varlığını geliştirmeye yönelik bir chatbot tasarımı için ihtiyaç analizini ortaya koymak ve bu süreci sistematik bir çerçeveye oturtmaktır. Bu çalışma, Türkoloji bağlamında ele alınmış olup söz varlığının yalnızca dil öğrenimi değil aynı zamanda kültürel kimlik, toplumsal aidiyet ve edebi miras açısından da önem taşıdığı ifade edilmiştir. Araştırma, ADDIE modelinin "Analysis (Analiz)" basamağı temel alınarak kurgulanmış olup ayrıca ASSURE modeli öğrencilerin özellikleri ve medya/araç seçimi boyutunda, Kaufman'ın ihtiyaç değerlendirme yaklaşımı ise mikro (öğrenci), mezzo (öğretmen/okul) ve makro (Türkoloji/kültür) düzeylerde ihtiyaçların belirlenmesinde kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde öğretmen ve öğrenci görüşmeleri, kısa anketler ve ders kitapları ile mevcut söz varlığı listelerinin doküman analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenerek, chatbot'un sahip olması gereken işlevlere ilişkin ihtiyaçlar ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular, öğrencilerin günlük dilde sınırlı söz varlığı kullandığını, özellikle deyim ve atasözü gibi kültürel öğelerde eksiklik yaşadıklarını ve öğretmenlerin ise söz varlığını geliştirmeye yönelik dijital araçların yetersizliğine dikkat çektiklerini göstermektedir. Çalışma sonucunda sunulan ihtiyaç analizi çıktıları, öğrenci seviyesine uygun kelime önerileri, anlık geri bildirim, kültürel içerik entegrasyonu ve öğrenci gelişimini izleme raporları gibi işlevleri içermektedir. Bu çalışma ile söz varlığının zenginleştirilmesine yönelik geleneksel yaklaşımlara yenilikçi bir dijital açılım sunmak amaçlanmış olup Türkoloji, eğitim teknolojileri ve dil öğretimi disiplinlerini kesiştirerek hem teorik hem de uygulamaya dönük bir katkı ortaya koyulmuştur. Ayrıca, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yürüttüğü söz varlığı projesine teknolojik bir perspektif kazandırılarak sürdürülebilirlik ve kalıcılık açısından önemli bir model önerisi sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: söz varlığı, chatbot, ihtiyaç analizi, ADDIE modeli, Türkoloji

Chatbot Design for Vocabulary Development in the Context of Turkology: A Needs Analysis within the ADDIE Model Framework

Abstract

In the digital age, students' vocabulary is gradually shrinking, which negatively affects both their language skills and cultural transmission. The project initiated by the Ministry of National Education, entitled "The Project for the Determination, Development and Monitoring of Students' Vocabulary," aims to address this problem, while the more effective use of artificial intelligence and digital technologies in teaching processes

1 Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, vbilalarslankara@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9062-9210.

offers new opportunities. The purpose of this study is to conduct a needs analysis for the design of a chatbot aimed at developing students' vocabulary and to place this process within a systematic framework. The study is discussed in the context of Turcology, emphasizing that vocabulary is not only related to language learning but also to cultural identity, social belonging, and literary heritage. The research was designed based on the Analysis phase of the ADDIE model, while the ASSURE model was used to evaluate student characteristics and media/tool selection, and Kaufman's needs assessment approach was applied at the micro (student), mezzo (teacher/school), and macro (Turcology/culture) levels. Data collection included teacher and student interviews, short surveys, and document analysis of textbooks and existing vocabulary lists. The data obtained were analyzed through content analysis, and the needs related to the functions a chatbot should have were systematically revealed. The findings indicate that students use limited vocabulary in daily language, particularly lacking in cultural elements such as idioms and proverbs, while teachers emphasize the inadequacy of digital tools to support vocabulary development. The proposed design includes functions such as level-appropriate word suggestions, instant feedback, integration of cultural content, and progress monitoring reports. This study aims to provide an innovative digital perspective to traditional approaches for enriching vocabulary, combining the disciplines of Turcology, educational technologies, and language teaching to make both theoretical and practical contributions. Furthermore, by offering a technological perspective to the Ministry of National Education's vocabulary project, it presents a significant model proposal in terms of sustainability and permanence.

Keywords: vocabulary, chatbot, needs analysis, ADDIE model, Turcology

1. Giriş

Dil, bireylerin düşünce dünyasını inşa etme, toplumsal ilişkiler kurma ve kültürel değerleri gelecek kuşaklara aktarma süreçlerinde temel bir araçtır. Bu bağlamda bireylerin söz varlığı düzeyi hem bireysel ifade becerilerinin gelişimi hem de milli kimliğin oluşumu açısından kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle eğitim çağındaki bireylerin zengin bir söz varlığına sahip olmaları, onların yazılı ve sözlü anlatım becerilerinin gelişimine, akademik başarılarına ve bilişsel gelişimlerine doğrudan katkı sunmaktadır (Stahl & Nagy, 2006).

Ne var ki günümüzde dijitalleşmenin ve küreselleşmenin etkisiyle öğrencilerin aktif söz varlığı daralmakta, deyim, atasözü ve kültürel kodların kullanımında ciddi eksiklikler gözlenmektedir (Lervåg & Aukrust, 2010). Türkçe eğitimine yönelik yapılan çeşitli araştırmalar, öğrencilerin kullandıkları kelime sayısının sınırlı olduğunu, özellikle soyut kavramlar ve kültürel değerleri yansıtan kelimelerin kullanımında yetersiz kaldıklarını göstermektedir (Büyükikiz ve Hasırcı, 2013).

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen "Öğrencilerin Söz Varlığının Tespiti, Geliştirilmesi ve İzlenmesi Projesi", öğrencilerin mevcut kelime hazinesinin belirlenmesi, güçlendirilmesi ve bu gelişimin uzun vadeli olarak izlenmesini amaçlayan kapsamlı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Ancak bu tür projelerin etkili ve sürdürülebilir olabilmesi, çağın gerektirdiği dijital araçlarla desteklenmesine bağlıdır. Yapay zekâ, makine öğrenmesi ve doğal dil işleme (NLP) teknolojilerinin eğitimdeki yeri giderek artmakta, bu teknolojiler öğrencilerin bireysel öğrenme hızlarına göre uyarlanabilir, etkileşimli ve sürekli geri bildirim sağlayan öğrenme ortamları sunmaktadır (Luckin vd., 2016).

Bu noktada, özellikle dil öğretimi alanında chatbotlar öne çıkan araçlar arasında yer almakta ve öğrencilerin hem dil bilgisel hem de anlam bilimsel düzeyde gelişimlerine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Fryer & Carpenter, 2006). Chatbotlar aracılığıyla yapılan öğretim, öğrencilerin konuşma pratiği yapmalarını kolaylaştırmakta, kelime tekrarlarını artırmakta ve yeni kavramların bağlam içinde öğrenilmesine olanak sunmaktadır (Hill vd., 2015).

Türkoloji açısından değerlendirildiğinde ise söz varlığı yalnızca dil öğretiminin bir unsuru değil, kültürel kimlik, milli hafıza, edebi miras ve toplumsal değerlerin birer taşıyıcısıdır. Dolayısıyla Türkçe öğretiminde kullanılan dijital araçların bu kültürel boyutu da gözeterek yapılandırılması gerekmektedir (Okur, 2024).

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen ihtiyaçlardan hareketle ADDIE modelinin Analysis (Analiz) aşaması temel alınarak, öğrencilerin söz varlığına yönelik bir chatbot tasarımı için kapsamlı bir ihtiyaç analizi yapmak amaçlanmıştır. Ayrıca ASSURE modeli, öğrenci özelliklerinin ve medya/araç seçimlerinin belirlenmesinde, Kaufman'ın ihtiyaç analizi yaklaşımı ise mikro (öğrenci), mezzo (öğretmen/okul) ve makro (Türkoloji/kültür) düzeylerdeki gereksinimlerin yapılandırılmasında temel alınmıştır. Böylece bu araştırma ile eğitim teknolojileri, Türkoloji ve dil öğretimi disiplinlerinin kesişiminde teorik temelli, uygulamaya dönük ve kültürel olarak önemli bir alanyazını boşluğunun doldurulması hedeflenmiştir.

Bu noktada araştırmanın temel amacı, öğrencilerin söz varlığını geliştirmeye yönelik chatbot tasarımına ilişkin ihtiyaçları belirlemek ve bu süreci ADDIE modeli çerçevesinde sistematik olarak ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşmak üzere belirlenen araştırma soruları şu şekildedir:

1. Öğrencilerin söz varlığını geliştirme sürecinde karşılaştıkları temel güçlükler nelerdir?
2. Öğretmenler, söz varlığı öğretimini destekleyecek dijital araçlardan ne tür beklentilere sahiptir?
3. Türkoloji bağlamında kültürel öğeler (atasözleri, deyimler, kavramlar) söz varlığı geliştirme sürecinde hangi düzeyde önemsenmektedir?
4. ADDIE modeli çerçevesinde tasarlanacak bir chatbot için hangi işlevler öncelikli olarak ihtiyaç duyulmaktadır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı kapsamında yapılandırılmış olup, ihtiyaç analizi deseni benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin deneyimlerini, algılarını ve anlam yapılarını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır (Creswell, 2014). Eğitim teknolojilerinde içerik tasarımı sürecinin ilk adımı olan ihtiyaç analizi, öğrenme ortamının amaca hizmet edecek biçimde şekillendirilmesi için kritik bir süreçtir (Dick, Carey & Carey, 2015).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, öğrenciler, Türkçe öğretmenleri ve Türkoloji alanında uzman akademisyenler oluşturmaktadır. Katılımcıların seçiminde, farklı yaş grupları, bölgeler ve mesleki deneyim düzeylerini kapsayacak biçimde amaçlı örnekleme stratejilerinden maksimum çeşitlilik örneklemesi tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, çok boyutlu ihtiyaçların belirlenmesinde kapsamlı bir bakış açısı sağlamıştır (Patton, 2002). Öğrenci grubu, ortaokul düzeyindeki farklı başarı seviyelerinden seçilmiş olup öğretmenler ise en az 5 yıl kıdeme sahip kişilerden oluşturulmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama sürecinde üç temel araç kullanılmıştır: yarı yapılandırılmış görüşme formları, anketler ve doküman incelemesi. Görüşmelerde öğretmen ve uzmanların söz varlığı öğretimine ilişkin deneyimleri ve chatbot beklentileri belirlenmiştir. Anketlerle öğrencilerin kelime çeşitliliği, kültürel kelime farkındalıkları ve teknolojiye yatkınlıkları ölçülmüştür. Ders kitapları ve MEB söz varlığı listeleri ile Türkoloji çerçevesindeki materyaller doküman analizi yoluyla incelenmiştir (Bowen, 2009).

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırma süreci üç aşamada ilerlemiştir: (1) Ön görüşmeler ile sorun alanlarının belirlenmesi, (2) Öğrenciler ve öğretmenlerden veri toplanması (görüşme, anket), (3) Ders kitapları ve söz varlığı listelerinin doküman analizi. Tüm süreçte etik kurallara dikkat edilmiş, gönüllü katılım esas alınmıştır.

2.5. Veri Analizi

Toplanan nitel veriler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Kodlama süreci, Miles, Huberman ve Saldaña'nın (2014) önerdiği tematik analiz aşamalarına uygun olarak yürütülmüştür. Elde edilen kodlar, ADDIE modelinin analiz basamağı ile ilişkilendirilerek, ihtiyaç türleri temalar hâlinde sınıflandırılmıştır. Öğrencilere yönelik anketlerden elde edilen veriler ise betimsel istatistikler (frekans, yüzde) ile desteklenmiştir.

2.6. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmada inandırıcılığı artırmak için üçgenleme (triangulation) yaklaşımı kullanılmıştır (Denzin, 1978). Veri kaynakları (öğrenci, öğretmen, doküman), veri toplama yöntemleri (görüşme, anket, doküman analizi) ve araştırmacı incelemeleri arasında çapraz kontrol yapılmıştır. Ayrıca görüşme ve anketler, dil öğretimi ve ölçme-değerlendirme alanında üç uzmanın görüşüne sunularak kapsam geçerliği sağlanmıştır. Kodlama sürecinde iki bağımsız araştırmacı çalışmış, %90 üzerinde uyum oranı elde edilmiştir (Miles & Huberman, 1994).

2.7. İhtiyaç Analizi Basamakları

Bu çalışmada ihtiyaç analizi süreci ADDIE, ASSURE ve Kaufman modelleriyle ilerletilmiştir. ADDIE modeli, öğrenen özellikleri, içerik ihtiyaçları ve öğretim ortamının analizini kapsar (Branch, 2009). ASSURE modeli, özellikle medya ve teknoloji kullanımını öne çıkaran bir yaklaşımdır ki öğrencilerin yaş, hazırbulunuşluk ve teknolojiye yatkınlıklarının belirlenmesinde kullanılmıştır (Smaldino, Lowther & Mims, 2012). Kaufman'ın ihtiyaç analizi ise eğitimde mikro (öğrenci), mezzo (okul/öğretmen) ve makro (toplumsal/kültürel) düzeyde ihtiyaçların dikkate alınması gerektiğini ifade eden modeldir (Kaufman, 2006).

2.8. İhtiyaç Analizinde İş Süreci

Araştırma süreci şu adımlarla yürütülmüştür: (1) Durum tespiti: Öğrencilerin söz varlığına ilişkin mevcut sorunların alanyazını ve öğretmen görüşleriyle belirlenmesi, (2) Veri toplama: Öğrenci ve öğretmenlerle görüşmeler, anketler ve doküman incelemesi yapılması, (3) Veri analizi: Toplanan verilerin kodlanması, kategorilere ayrılması ve temaların oluşturulması, (4) İhtiyaçların sınıflandırılması: ADDIE, ASSURE ve Kaufman modellerine göre mikro, mezzo ve makro düzeyde ihtiyaçların sıralanması, (5) Sonuçların yorumlanması: Chatbot tasarımına yönelik işlevlerin belirlenmesi (ör. anlık dönüt, kelime önerisi, kültürel içerik entegrasyonu).

3. Bulgular

3.1 Öğrencilerin Söz Varlığına İlişkin Mevcut Durumları

Anket sonuçlarına göre öğrencilerin aktif söz varlığı, günlük kullanımda sınırlı düzeyde kalmaktadır. Katılımcıların kelime dağarcığı ortalama 1500-2000 kelime arasında değişmekte olup bu seviye, CEFR A2-B1 düzeyi için önerilen yaklaşık 2500-3000 kelime sınırının altında kalmaktadır (Council of Europe, 2020). Bu durum, öğrencilerin hem akademik içerikleri anlamada hem de kültürel bağlamda iletişim kurmada zorluk yaşadığını göstermektedir.

Tablo 1. *Öğrencilerin Kullandıkları Kelime Türlerine Göre Dağılımı*

Kelime Türü	Yüksek Kullanım (%)	Orta Kullanım (%)	Düşük Kullanım (%)
Günlük kelimeler	68	22	10
Akademik kelimeler	25	40	35
Deyim/atasözleri	12	28	60

Tablo 1'e göre öğrencilerin en yüksek oranda kullandığı kelimeler günlük dilde karşılaşılan ifadelerken, kültürel öğeler (atasözü, deyim) kullanımında ciddi bir eksiklik gözlenmiştir. Bu bulgu, Türkoloji bağlamında söz varlığının kültürel aktarım boyutuna dair endişeleri destekler niteliktedir.

3.2 Öğretmenlerin Söz Varlığını Geliştirmeye Yönelik Dijital Araçlara Bakışı

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, öğretmenlerin mevcut dijital araçları genel olarak yüzeysel, ezbere dayalı ve bağlamsız bulduklarını ortaya koymuştur. Araçların çoğunun kelime öğretiminde yalnızca tekrar üzerine kurulu olduğu, öğrencilerin anlam bilgisini geliştirmediği ifade edilmiştir. Buna ilişkin elde edilen temalar Şekil 1'de verilmiştir.

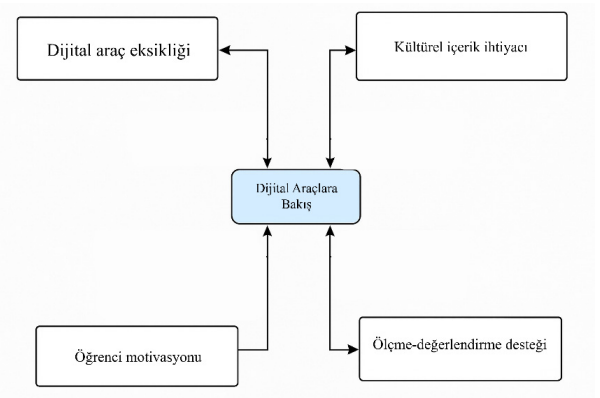

Şekil 1. *Öğretmen Görüşlerinde Öne Çıkan Temalar*

Özellikle oyunlaştırma, anlık geri bildirim ve öğrenciye özel öneri sunan yapay zekâ destekli araçlara olan ihtiyaç güçlü biçimde dile getirilmiştir (Zawacki-Richter vd., 2019).

3.3. Ders Kitapları ve Mevcut Materyallerde Söz Varlığı Öğeleri

Doküman analizi sonucunda ders kitaplarında söz varlığına yönelik etkinliklerin sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Ders kitaplarında yer alan kelime türleri dağılımı şu şekildedir:

Tablo 2. *Ders Kitaplarında Söz Varlığı Öğelerinin Dağılımı*

Öğeler	Sayı	Oran (%)
Günlük kelimeler	120	55
Akademik kelimeler	60	28
Deyim/atasözleri	38	17

Veriler, özellikle atasözleri ve deyimlerin ders kitaplarında sınırlı yer bulduğunu, bu nedenle öğrencilerin kültürel söz varlığına sistematik biçimde maruz kalamadığını göstermektedir. Bu durum, söz varlığı öğretiminin yalnızca nicelik değil, aynı zamanda kültürel içerik açısından da zayıf kaldığını işaret etmektedir (Beck vd., 2013)

3.4. Öğrenci ve Öğretmen Bulgularının Karşılaştırılması

Öğrenciler ile öğretmenlerin görüşleri karşılaştırıldığında bazı kesişim noktaları ortaya çıkmıştır. Öğrenci ve öğretmen görüşleri birlikte değerlendirildiğinde, her iki grubun da benzer sorun alanlarına işaret ettiği gözlenmiştir.

Tablo 3. *Öğrenci ve Öğretmen Görüşlerinin Karşılaştırılması*

Tema	Öğrenci Görüşleri	Öğretmen Görüşleri
Dijital araç kullanımı	Eğlenceli ama yüzeysel	Ezbere dayalı, bağlamsız
Kültürel içerik	Atasözlerini bilmiyoruz, kullanmıyoruz	Kültürel öğeler derslerde yeterince yok
Motivasyon	Oyunlaştırma olursa daha çok öğreniriz	Oyunlaştırma araçları gerekli
Ölçme-değerlendirme	Kendimizi takip edemiyoruz	Öğrenci gelişim raporları eksik

Tablo 3 incelendiğinde, çift yönlü ihtiyaç farkındalığının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Yani öğretmenlerin eleştirdiği alanların öğrencilerde de karşılık bulduğunu göstermektedir. Ayrıca bu karşılaştırma, öğrenci merkezli ve kültürel temelli dijital tasarımlara olan gereksinimi net biçimde ortaya koymaktadır.

3.5. Chatbot Tasarımına Yönelik Öne Çıkan İhtiyaçlar

Çalışmada üç farklı veri kaynağından (öğrenci anketleri, öğretmen ve uzman görüşmeleri, doküman analizi) elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, chatbot tasarımı açısından öne çıkan ihtiyaçların çok boyutlu bir yapı sergilediği görülmüştür. Her şeyden önce, öğrencilerin bilişsel düzeylerine ve dil yeterliliklerine uygun olarak kelime önerileri sunulması temel bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır. Bu önerilerin öğrencinin yaşına, sınıf düzeyine ve mevcut kelime dağarcığına göre dinamik biçimde belirlenmesi, chatbotun kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimi sunabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca öğrencilerin kültürel kelime bilgisi eksiklikleri doğrultusunda, deyim ve atasözleri gibi kültürel öğelerin sadece tanımsal olarak değil, bağlam içinde ve diyalog temelli öğretilmesi gerekliliği öne çıkmıştır. Bu bağlamsal

öğrenme, öğrencilerin sadece anlamı ezberlemesini değil, kelime ya da ifadeyi gerçek bir iletişim içinde anlamlandırmasını hedeflemesi yönüyle önemlidir.

Bununla birlikte, öğretmenlerin en çok dile getirdiği ihtiyaçlardan biri, chatbotun anlık geri bildirim sağlayabilmesi olmuştur. Öğrencinin verdiği cevaba göre anında yönlendirici, düzeltici veya teşvik edici dönütlerin verilmesi, öğrenmenin kalıcılığını artıracak ve motivasyonu destekleyecektir. Bu işlevin ölçme değerlendirme boyutuyla ilişkilendirilerek, öğrencinin dil gelişimini haftalık ya da ünite bazında izleyen raporlama modülü ile desteklenmesi önerilmektedir. Böylece hem öğrenciler kendi gelişimlerini görebilecek hem de öğretmenler öğrenme süreçlerine müdahale etme fırsatı bulabilecektir.

Ayrıca chatbot tasarımında mutlaka yer alması gereken bir diğer unsur da kültürel içerik entegrasyonudur. Bu bağlamda, yöresel deyimler, halk edebiyatı unsurları, tarihî ve edebi bağlamlar gibi öğelerin chatbotla etkileşimli şekilde sunulması, Türkoloji disiplini açısından da yenilikçi bir katkı sağlayacaktır. Kültürel içerik hem dil öğretiminin zenginleşmesini sağlayacak hem de öğrencilerin milli ve toplumsal aidiyet duygusunu destekleyecektir.

4. Tartışma

Bu çalışma kapsamında yürütülen ihtiyaç analizi sonuçları, öğrencilerin söz varlığının niceliksel olarak yetersiz kaldığını ve özellikle deyim, atasözü gibi kültürel içeriklere ilişkin farkındalıklarının düşük olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Kramsch (1998), dil öğretiminde kültürel unsurların göz ardı edilmesinin, yalnızca iletişim becerilerinde değil, aynı zamanda kimlik gelişiminde de olumsuz etkiler yarattığını söylemektedir (Kramsch, 1998).

Öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda, mevcut dijital araçların çoğunlukla ezbere dayalı, bağlamsız ve öğrenen merkezli olmaktan uzak olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, eğitim teknolojilerinin pedagojik temelli kullanılmadığında öğrencinin öğrenme motivasyonunu artırmak bir yana, süreci daha da yüzeyselleştirdiğine işaret eden alanyazını ile örtüşmektedir (Zawacki-Richter vd., 2019). Chatbot teknolojisinin ise bu boşluğu doldurma potansiyeli, son yıllarda yapılan çalışmalarla desteklenmektedir. Fryer ve Carpenter (2006), chatbotların özellikle dil öğretiminde bireyselleştirilmiş öğrenme, kelime tekrarı ve bağlamsal anlama açısından öğrenciler üzerinde olumlu etkiler oluşturduğunu belirtmektedir (Fryer & Carpenter, 2006).

Doküman analizinde ise Türkçe ders kitaplarının kelime çeşitliliği açısından sınırlı olduğu, özellikle deyim ve atasözlerinin nicel olarak az yer aldığı saptanmıştır. Bu bulgu, Demir (2012)'in Türkçe öğretim materyallerinde kültürel öğelerin sistematik biçimde işlenmediğine dair tespitleriyle paralellik göstermektedir (Sayın ve Doğan, 2024).

Bu kapsamda önerilen chatbot tasarımı, öğrenci seviyesine uygun kelime önerileri sunma, deyim ve atasözlerini bağlam içinde öğretme, anlık geri bildirim sağlama, gelişim raporları üretme ve kültürel içerik entegrasyonu gibi çok boyutlu işlevleriyle geleneksel dil öğretimini dijital boyutta yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır. Bu yapı, ADDIE modelinin analiz basamağına dayalı olarak geliştirilmiş ve ASSURE ile Kaufman modelleriyle desteklenmiştir. Böylece hem pedagojik hem teknolojik hem de kültürel temelli bütüncül bir çözüm önerisi sunulmuştur.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, Türkoloji bağlamında öğrencilerin söz varlığını geliştirmeye yönelik chatbot tasarımına dair ihtiyaçları belirlemek amacıyla yürütülmüş ve nitel veri kaynaklarına dayalı kapsamlı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bulgular, öğrencilerin söz varlıklarının sınırlı, kültürel kelime farkındalıklarının düşük ve mevcut öğretim materyalleri ile dijital araçların bu ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığını göstermiştir. Özellikle öğretmen ve öğrenci görüşleri, bağlamsal öğrenmenin önemini vurgularken, dijital araçların oyunlaştırma, etkileşim ve anlık dönüt gibi özelliklerle yeniden tasarlanması gerektiğini ortaya koymuştur.

Bu kapsamda önerilen chatbot tasarımı, sadece kelime öğretimine değil, aynı zamanda kültürel aktarım ve bireysel öğrenme desteğine odaklanan çok işlevli bir sistem olarak düşünülmüştür. Bu tasarım, öğrencinin seviyesine uygun kelime önerileri, bağlam temelli kültürel öğeler, anlık geri bildirimler ve gelişim raporları gibi bileşenlerle donatılmalıdır. Ayrıca, bu sistemin Millî Eğitim Bakanlığı'nın yürüttüğü söz varlığı projesi ile entegre çalışması, uzun vadeli izleme ve değerlendirme açısından sürdürülebilir bir model sunabilir.

Kaynakça

Beck, I. L., McKeown, M. G., & Kucan, L. (2013). *Bringing words to life: Robust vocabulary instruction* (2nd ed.). Guilford Press.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027.

Branch, R. M. (2009). *Instructional design: The ADDIE approach*. Springer.

Büyükikiz, K., & Hasırcı, S. (2013). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sözcük öğretimi üzerine bir değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *10*(21), 145-155.

Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume*. Council of Europe Publishing. https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

Denzin, N. K. (1978). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods* (2nd ed.). McGraw-Hill.

Dick, W., Carey, L., & Carey, J. O. (2015). *The systematic design of instruction* (8th ed.). Pearson Education.

Fryer, L. K., & Carpenter, R. (2006). Bots as language learning tools. *Language Learning & Technology, 10*(3), 8–14. https://doi.org/10.64152/10125/44068.

Hill, J., Randolph Ford, W., & Farreras, I. G. (2015). Real conversations with artificial intelligence: A comparison between human-human online conversations and human–chatbot conversations. *Computers in Human Behavior, 49*, 245–250. https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.02.026.

Kaufman, R. A. (2006). *Change, choices and principles: The three Cs of change management*. HRD Press.

Kramsch, C. (1998). *Language and culture*. Oxford University Press.

Lervåg, A., & Aukrust, V. G. (2010). Vocabulary knowledge is a critical determinant of the difference in reading comprehension growth between first and second language learners. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 51*(5), 612-620. https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2009.02185.x.

Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson Education.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). SAGE Publications.

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd ed.). SAGE Publications.

Okur, Ş. (2024). Yabancılara Türkçe öğretiminde dijital araçların kullanımı. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 25-44. https://doi.org/10.5281/zenodo.12095906.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). SAGE Publications.

Sayın, H. ve Doğan Y. (2024). İlköğretim ders kitaplarının söz varlığı bakımından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 12*(4), 835-875.

Smaldino, S. E., Lowther, D. L., & Mims, C. (2012). *Instructional technology and media for learning* (10th ed.). Pearson Education.

Stahl, S. A., & Nagy, W. E. (2006). *Teaching word meanings*. Lawrence Erlbaum Associates.

Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education - Where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16*, 39. https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0.

Türk-Macar Türkoloji'sinin Önemli Temsilcilerinden Hasan Eren ve Etimoloji Üzerine Değerlendirmeleri

Seyithan Altaş[1]

Özet

Hasan Eren Bulgaristan'ın Vidin şehrinde doğmuş Bulgar Lisesinden mezun olduktan sonra Macaristan'da 1937-1938 öğretim yılında Budapeşte Üniversitesi Türkoloji bölümüne kayıt yaptırmış ve burada zamanın en ünlü Türkologları Gyula Németh ve Lajos Fekete'den Türkçe dersleri okumuştur. Daha sonra Türkiye'ye gelip Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Hungaroloji ve Türk Dili ve Edebiyatı kürsülerinde dersler vermiştir. Eren, Türk ve Macar Türkolojisi alanlarında önemli bir bilim insanı olarak tanınmaktadır. Balkan kökenli olması ve Macaristan'daki akademik eğitimi, onun disiplinler arası bir bakış açısıyla Türk ve Macar dillerinin tarihî gelişimini incelemesine olanak sağlamıştır. Eren'in çalışmaları iki dil arasındaki etkileşimlerin ve ortak kelime kökenlerinin araştırılmasına odaklanarak etimoloji alanına önemli katkılar sunmuştur. Eren, özellikle Macar Türkoloji'sinin Türkiye'de gelişmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Türkiye ile Macaristan arasındaki akademik iş birliğinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Türk-Macar kültürel ve dilsel ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Hasan Eren'in etimolojiye yaklaşımı kelime kökenlerinin belirlenmesinde disiplinler arası yöntemleri ön planda tutar. Eren, dildeki kelime alışverişlerinin tarihî, kültürel ve sosyal bağlamlarını detaylıca analiz ederek dillerin dinamik ve karşılıklı etkileşim içinde olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşım Balkan dilleri, Macarca ile Türkçe arasındaki etimolojik ilişkilerin ortaya konulmasında temel oluşturmuştur.

Hasan Eren'in Türk-Macar Türkolojisi ve etimoloji alanındaki çalışmaları dil bilimi literatüründe önemli bir yere sahiptir. Onun disiplinler arası ve kültürlerarası yaklaşımı, günümüzde dil bilim ve tarih çalışmalarında yol gösterici niteliktedir. Eren'in mirası, akraba kültürler arasındaki akademik diyaloğun gelişmesine ve dilsel etkileşimlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaya devam etmektedir.

Bu çalışma Hasan Eren'in Türk-Macar Türkoloji'sine yaptığı katkılarını, Türk etimolojisi alanındaki çalışmalarını ve yaptığı değerlendirmeleri içermektedir. Çalışma kaynak analizine ve içeriklerin yorumlanmasına dayalı olarak yapılmıştır. Araştırma, Eren'in akademik mirasını ve yöntemsel yaklaşımını günümüz dil bilimi ve tarih çalışmalarında rehberlik edecek şekilde yorumlamayı ve içerik ve analizler yoluyla Türk dilinin geçmişten günümüze kadar olan varlığının Eren'in görüş ve düşünceleri ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece çalışma Türk-Macar kültürel ve dilsel ilişkilerinin tarihî gelişimi ile etimoloji alanındaki katkılarını disiplinler arası bir perspektifle ortaya koymayı hedeflemektedir. Elde edilen bulgular, Eren'in bilimsel düşüncesinin günümüz literatüründeki yerini güçlendirmekte ve dilsel etkileşimlerin anlaşılmasına yönelik kapsamlı ve sistematik bir temel sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Eren, Türkoloji, Macaristan, DTCF, Etimoloji Sözlüğü

1 Dr. Öğr. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, seyithan.altas@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4418-0069.

Hasan Eren, One of the Leading Figures of Turkish-Hungarian Turkology, and His Evaluations on Etymology

Abstract

Hasan Eren was born in Vidin, Bulgaria, and after graduating from the Bulgarian High School, he enrolled in the Department of Turkology at the University of Budapest in the 1937–1938 academic year. There, he studied Turkish under the most distinguished Turkologists of the time, Gyula Németh and Lajos Fekete. Later, he came to Turkey and taught in the Departments of Hungarian Studies (Hungarology) and Turkish Language and Literature at the Faculty of Language, History, and Geography. Eren is recognized as a prominent scholar in both Turkish and Hungarian Turkology. His Balkan origins and academic background in Hungary enabled him to examine the historical development of the Turkish and Hungarian languages from an interdisciplinary perspective.

Eren's works made significant contributions to the field of etymology by focusing on the interactions between the two languages and exploring the origins of shared vocabulary. He played a pioneering role in the development of Hungarian Turkology in Turkey and laid the groundwork for strengthening academic cooperation between Turkey and Hungary. In this context, his studies contributed to a deeper understanding of Turkish-Hungarian cultural and linguistic relations. Eren's approach to etymology emphasized interdisciplinary methods in identifying word origins. By thoroughly analyzing the historical, cultural, and social contexts of lexical exchanges, he highlighted the dynamic and reciprocal nature of linguistic interactions. This perspective served as a foundation for elucidating the etymological relationships among Balkan languages, Hungarian, and Turkish. Hasan Eren's contributions to Turkish-Hungarian Turkology and etymology occupy a significant place in linguistic scholarship. His interdisciplinary and intercultural approach continues to serve as a guiding framework for contemporary research in linguistics and history. Eren's intellectual legacy continues to foster academic dialogue among related cultures and to deepen the understanding of linguistic interactions.

This study presents Hasan Eren's contributions to Turkish-Hungarian Turkology, his works in the field of Turkish etymology, and his critical evaluations. It is based on source analysis and interpretive examination. The research aims to reinterpret Eren's academic legacy and methodological approach in a way that provides guidance for contemporary studies in linguistics and history. Through analytical and contextual evaluation, the study seeks to assess the continuity and evolution of the Turkish language in light of Eren's perspectives and ideas. Thus, it aims to reveal, from an interdisciplinary standpoint, the historical development of Turkish-Hungarian cultural and linguistic relations and Eren's contributions to etymology. The findings strengthen Eren's position within contemporary scholarship and offer a comprehensive and systematic framework for understanding linguistic interactions.

Keywords: Hasan Eren, Turkology, Hungary, Faculty of Language, History and Geography, Etymological Dictionary

1. Giriş

Hayatı boyunca yalnızca Türklük Bilgisi (Türkoloji) çalışmalarıyla meşgul olmuş ve kendini bu işe vermiş dünyasını Türk dilinin tarihiyle, köken bilgisiyle özdeş kılmış ve Türklük bilgisi çalışmalarına adamış bir "başbilgin" (Zülfikar, 2008) olan Hasan Eren[2] Bulgar Lisesi bitirmiş, ülke dili olan Bulgarcanın yanı sıra Rusça ve Fransızcayı

2 "Hasan Eren, 15 Mart 1919'da günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan Vidin'de doğmuştur. İlk Mektebi ve Rüştiyeyi Vidin'de okuduktan (1932) sonra Bulgar Lisesi'ni bitiren (1937) Eren, ünlü Macar Türkologu Gyula Németh'in yönlendirmesi ve Macar hükümetinin dört yıllık bursuyla Buda-

da geliştirerek mezun olduktan sonra bilim adamı olarak yetişmesinde asıl temeli oluşturacak olan Macaristan'daki eğitimine başlamıştır. (Zülfikar, 2000) Gyula Németh'in yakından ilgilendiği ve Macar Hükûmetinden sağladığı bursla Budapeşte Üniversitesi'nde okuyan Hasan Eren, böylece daha önce bu okuldan mezun olan Refik Ata, Bekir Sıtkı Çobanzade, Hamit Zübeyr Koşay ve Ragıp Hulûsi Özdem gibi ülkemize çok yararı olan Macar okulu Türkologları arasına girmiştir. (Dávid, 1999) Macar biliminin ve özellikle Türkoloji geleneğinin seçkin bir öğrencisi olarak yetişen Hasan Eren, 1948'de Ankara Üniversitesine doçent olarak başvurmuş ve özellikle Çuvaşça ve Yakutçaya ağırlık vererek Çağdaş Türk Lehçeleri üzerine dersler vermeye başlamıştır. Eren, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki öğretim üyeliğinin yanı sıra Türk Dil Kurumundaki sözlük çalışmalarına da katılmış ve bir süre sonra da Türk Dil Kurumuna üye seçilmiştir. (Zülfikar, 2000) "Atatürk'ün açmış olduğu dil savaşına bir er olarak katılmaya ant içmiş" olan Eren, uzman bir dilci olarak bilim hayatında yerini almıştır (Öner,2007).

Bilimsel çalışmalarını etimoloji üzerine yoğunlaştıran Eren, üniversiteyi 1943 yılında bitirdikten sonra Türkçede ünlü değişmeleri "A török magánhangzóváltakozások" başlıklı teziyle doktor unvanını almıştır. Tezin özeti Macar Bilimler Akademisi'nin dergisinde yayımlanmıştır. Sibirya Türk lehçelerindeki Moğolca unsurlar konusunda Fransızca kaleme aldığı doçentlik çalışmasını Németh, Ligeti ve Dezsö Pais'den oluşan jürinin önünde başarıyla savunmuştur. Böylece etimoloji çalışmalarında metodolojik sorunlarla ilgili dersiyle de Türk söz bilimi alanında 28.12.1946 tarihinde L. Ligeti ve Gy. Németh'in DTCF Dekanlığına 1 Temmuz 1946 Tarihli Teklif Yazıları ve Halasi-Kun'un DTCF Dekanlığına yazdığı Hasan Eren'e Doçentlik kadrosunun verilmesine dair 1 Ağustos 1946 tarihli yazısı doğrultusunda doçent olmuştur. (DTCF Arşivi: Hasan Eren Özel Dosyası. 888)

Bir ara Macar Telgraf Ajansı'nda bir göreve tayin edilen (Parlatır, 2020) Hasan Eren, Türkiye'ye gelmek istemiş ancak II. Dünya Savaşı'nın sıkıntıları yüzünden Güney Macaristan'daki Szeged şehrine kadar gelebilmiştir. Burada bir süre kalarak Szeged Üniversitesi'nde ders vermiştir. Szeged Üniversitesi Rektörü'nün öğretim üyeliği teklifine "ülkem benden hizmet bekliyor" karşılığını vererek kabul etmemiş ve Ankara'ya dönmüştür. (Yavuzarslan, 2009) Budapeşte Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Doçenti olarak Péter Pázmány Üniversitesi'nin Felsefe Fakültesi'nden aldığı 27.6.1942 tarihli doktora diploması ile aynı üniversitenin "Türk etimolojisi" konusunda kazandığı 28.12.1946

peşte Üniversitesi Türkoloji Bölümü'ne, bölümün tek öğrencisi olarak kaydolmuştur (1938) Burada çok tanınan Eötvös Koleji'nde yatılı olarak okuyup Macarcasını geliştirmiştir. Üniversitede başta Gyula Németh olmak üzere Lajos Fekete ve Lajos Ligeti'den ders alarak öğrenimini tamamlamıştır. Budapeşte Üniversitesi'nde daha ikinci sınıf öğrencisiyken "Türk Söz Bilgisine Katkılar" adlı yazısıyla hocası Gyula Németh'in "anlaşılan Türk dilinin etimolojik sözlüğünü siz yazacaksınız" sözüne mazhar olan Eren, bundan sonraki bilimsel çalışmalarını etimoloji alanında yoğunlaştırmıştır. 26 Mayıs 2007 tarihinde ölmüş ve Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir." Hamza Zülfikar, "Hasan Eren'in Ardından", Dil Araştırmaları Dergisi Sayı: 2 Bahar 2008, s. 162-166.

tarihli Doçentlik diploması ve DTCF Dekanlığının AÜ Rektörlüğü'ne yazdığı 12 Nisan 1947 tarihli ve 1224 sayılı yazısı ile Profesörler Kurulu'nun 29.5.1947 tarihli ve 12/53 sayılı kararı ile Ankara Üniversitesi DTCF'de 1948'de doçent olarak göreve başlamıştır. (DTCF Arşivi: Hasan Eren Özel Dosyası. 888; BCA. 030.11.1.0.255/5/17, Tarih: 27.12.1955.) Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Türk dili ve tarihi dersleri vermiştir. Çuvaşça ve Yakutça gibi Türk lehçeleri üzerinde durmuş, bölüm başkanlığı (DTCF Arşivi: Dosya No: 40.202.597/050.02.04; BCA. 30.11.1.0. 255.5.17, Tarih: 27.12.1955) yaptığı dönemlerde Profesörler Kurulu'nun 11.6.1958 Tarihli ve 14/159 Sayılı Kararı ile Rus Dili ve Edebiyatı ile Hungaroloji Enstitüsü başkanlıklarında görev almış ve (DTCF Arşivi: Dosya No: 40.202.597/050.02.04.) bu kürsülerde bazı dersler okutmuştur. Zülfikar," (Zülfikar, 2008: 164) Yakutça ve Çuvaşçanın onun en çok değer verdiği, üzerinde durduğu lehçeler olduğunu" belirtirken, "DTCF'de okutulan bu derslerin ve bu derslerde uygulanan yöntemin öteki üniversitelerde aynı düzeyde okutulmadığını ve onun açtığı bu ekolün, günümüzde de DTCF'de devam ettirildiğini" yazmaktadır. Macaristan Bilimler Akademisi çalışmalarını takip eden ve ilgisini koparmayan[3] Hasan Eren sık sık Akademinin ve Dilbilim Enstitüsü'nün davetleriyle Profesörler Kurulu'nun 13.11.1971 tarihli ve 2016 sayılı kararıyla Budapeşte'ye giderek bilimsel çalışmalarını sürdürmüştür. (DTCF Arşivi: Dosya No: 40.202.597/050.02.04.) Bazen katılamadığı toplantı ve çalışmalar için de mektuplar yazarak iyi dilek ve temennilerini bildirmiştir. Örneğin, Macar Dil Derneği'nin 100. yıl kuruluşu için yapılan toplantıya TDK adına gönderdiği mektubunda, "Macar Dil Kurumu'nu 100. kuruluşunu yürekten kutladıktan sonra, dernekle olan ilgisinin II. Dünya Savaşı öncesi döneme kadar uzandığını, oradan çok şeyler öğrendiğini, Macar dilbiliminin ustalarıyla tanıştığını, bilimsel kariyerinin ilk adımlarını da burada attığını, ilk derslerini burada verdiğini ve ilk yazılarının cemiyetin dergisi Magyar Nyelv'de (Macar Dili) yayımlandığını ifade ederek Macar dil biliminden aldığı her şey için çok minnettar olduğunu" belirtmiştir.[4]

3 Akademi Başkan Yardımcısı Márta Ferenc, tarafından MTA CXLVI. 1/1988 yılı genel kurulunda Macar Bilimler Akademisi'ne onursal üye olarak seçilmesine karar verilmiştir. 20 Nisan 1988.

4 Türk Dilbilim Derneği adına Fin-Ugor Derneği Yönetimine

Sevgili Dostlarım!

Macar Dilbilim Derneği'ni yüzüncü doğum gününde yürekten gelen dostane duygularla selamlıyorum. Burada bulunanların büyük kısmının bildiğine inanıyorum ki, bu dernekle olan bağlarım II. Dünya Savaşı öncesi döneme kadar uzanır. Macar dilbiliminin seçkin ustalarıyla tanışma şansına eriştim, onlardan çok şey öğrendim. Bilimsel kariyerimin ilk adımları da bu dernek ile bağlantılıdır: İlk konferanslarımı burada verdim ve ilk yazılarım da derneğin dergisi olan Magyar Nyelv'de yayımlandı. Şimdi, altmış yılı aşkın bir zaman geriye dönüp baktığımda, Macar dilbiliminden aldıklarım için büyük bir şükran borcu hissettiğimi söyleyebilirim.

Sevgili Dostlarım!

Derneğinizin onurlandırıcı davetine icabet edemediğim ve şu an sizlerle olamadığım için büyük üzüntü içindeyim. Hepinize gönülden başarılar diliyorum!

Macar dilbilimcilerin yeni kuşağından ise yalnızca şunu rica ediyorum. Gelecekte de Macarca-Türkçe dil ilişkilerinin araştırılmasını ihmal etmesinler. Bu, her iki dilin tarihinin en güzel bölümlerinden biridir; ki bu alanın yaşatılması yalnızca dilbilimcileri değil, halklarımızı da dostane bağlarla birbirine bağlar.

Macar Dilbilim Derneği onur üyesi olan Eren, Dilbilim Derneği adına 23 Şubat 1968 tarihinde Şarkiyat Anabilim Dalında "Türk Etimoloji Sözlüğünden Alıntılar" başlıklı bir konferans vermiştir. Konferans öncesi Géza Bárczı tarafından kısa bir özgeçmişi verilerek, profesörün olağanüstü bilimsel başarıları ve Macar diline ve halkına duyduğu derin sempati nedeniyle minnetle derneğin onursal üyeliğine seçildiğini ve bunu kanıtlayan bir diplomaya sahip olmasından dolayı özellikle memnun olduğunu ifade etmiştir.[5] Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü'nün kuruluşunun 100. yıldönü-

"A Magyar Nyelvtudományi Társaság centenáriumi ünnepsége", *Magyar Nyelv, C.I.* évf. 2005. Március 1. Szám, s.16-17.

5 Hasan Eren'in onursal üyemiz olarak selamlanması

Hasan Eren, Ankara Üniversitesi profesörü ve Derneğimizin onursal üyeliğine seçilen değerli bilim insanı, 23 Şubat 1968 tarihinde Oryantalistik Şubesi'nde "Türk Etimoloji Sözlüğünden Seçmeler" başlıklı bir konferans vermiştir. Bu vesileyle Dernek Başkanımız Bárczı Géza kendisini şu sözlerle selamlamıştır:

Sayın Dernek Üyeleri!

Olağanüstü toplantımızı açıyorum.

Hasan Eren Profesör Bey'i, Türk dilbiliminin önde gelen temsilcilerinden biri olarak, içten bir saygı ve dostça bir sevgiyle selamlıyorum. Kendisi, aramıza katılarak bir konferans vermeyi kabul ederek bizleri onurlandırmıştır. Hasan Eren Profesör Bey'i Macar dilbilimi camiasının mensuplarına ayrıca tanıtmak gerekmez. Biz, daha yaşlı kuşaktan dilbilimciler ve orta kuşaktan pek çoğumuz, kendisini şahsen tanıyor ve çoğu zaman dostluğuna nail olmuş bulunuyoruz. Genç nesil de adını gayet iyi bilmektedir-en azından kendisinin kaleme aldığı yaklaşık otuz kadar makale, yazı ve bildiriden; bu çalışmalarda birçok Macarca kelimenin tarihi ve kökeni hakkında sunduğu yeni verilerden, düzeltmelerden, çürütmelerden ve ortaya koyduğu on sekiz yeni etimolojiden tanımaktadırlar. Bu etimolojilerin çok azı dışında neredeyse tamamı tartışmasız bir biçimde kalıcı olduklarını kanıtlamıştır. Etimolojiyle uğraşmış herkes bunun ne kadar büyük bir başarı olduğunu takdir eder.

Memnuniyetle öğrendik ki, Sayın profesörün yayımlanmaya hazır birçok yeni Macarca etimoloji çalışması daha bulunmaktadır. Bu çalışmaları sabırsızlıkla bekliyoruz çünkü tıpkı önceki çalışmaları gibi bunlar da yalnızca kelime tarihi bilgimizi zenginleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda metodolojik açıdan örnek teşkil ediyor ve eğitici bir değer taşıyor. Ancak, Türkolog meslektaşlarımız ve bazı Macar dilbilimciler, Hasan Eren'in ismini yalnızca bu çalışmalardan değil, onun esas alanı olan Türkoloji sahasındaki önemli katkılarından da tanımaktadırlar. Türkolojinin birçok dalında büyük başarıyla çalışan Sayın Eren'in başlıca uzmanlık alanları arasında Osmanlı Türkçesi tarihi ile Türk dillerinin karşılaştırmalı dilbilimi yer almaktadır. Bugüne kadar yüzü aşkın Türk etimolojisi üzerine çalışması yayımlanmış olup, bu çalışmalarda olağanüstü sezgisi, sağlam metodolojisi ve çok geniş kapsamlı bilgi birikimi açıkça görülmektedir. Bu bilgi birikimi yalnızca bütün Türk dillerini değil, Türklerle tarihi bağları olan ya da temas etmiş olan tüm dilleri ve bunların bilimsel literatürünü de kapsar. Şu anda, büyük kısmı tamamlanmış olan bir Osmanlı Türkçesi etimoloji sözlüğü üzerinde çalışmaktadır. Bu eserin bir-iki yıl içinde yayımlanması beklenmektedir. Eserin tek başına, hiçbir yardım almadan hazırlanması, Türkoloji açısından büyük bir bilimsel olay olacak ve Macar dilbilimi de bundan önemli ölçüde faydalanacaktır. Aynı şekilde, çağdaş Türkçenin tarihsel grameri de kendisinden beklenmektedir.- tabii bu, on yıllar sürecek bir emeği gerektirmektedir.

Bir başka önemli çalışma alanı ise Osmanlı Türkçesi ağızlarının ve bu ağızların tarihsel gelişiminin incelenmesidir. Kıbrıs Türk ağızlarının tarihi üzerine hazırladığı monografisi tamamlanmış olup, burada dilsel değişimlerin tarihsel olaylar, toplumsal gelişmeler, halk hareketleri ve yerleşim tarihiyle bağlantısı kapsamlı şekilde ortaya konmuştur. Bu eserin son derece etkileyici giriş bölümü yayımlanmış, tamamı ise yakında gün yüzüne çıkacaktır.

Sayın Profesör'ün çalışmaları yalnızca dilbilimle sınırlı değildir. Uzun yıllardır büyük Türk ansiklopedisinin editörlüğünü ve yönetimini üstlenmiş olup, ansiklopedi şu anda "F" harfine kadar yayımlanmıştır ve üç yıl içinde tamamlanması hedeflenmektedir. Bu devasa eserin yalnızca idaresi değil, aynı zamanda içeriğinin önemli bir kısmı da Sayın Eren'in kaleminden çıkmaktadır. Özellikle Macar dili, edebiyatı, tarihi gibi konularda yazdığı makaleler, yüksek düzeyde bilimsel yazılar olup, her biri başlı başına kıy-

mü münasebetiyle yapılan toplantıda Türk Tarih Kurumu'nu Aziz Kansu başkanlığında Dr. Hâmit Zübeyr Koşay, Prof. Tayyib Gökbilgin, Türk Dil Kurumu'nu da Prof. Dr. Hasan Eren temsil etmişler ve birer konuşma da yapmışlardır. (DTCF Arşivi: Dosya No: 40.202.597/ 050.02.04; Belleten C. XXXIV, 44, s. 687-691.) Eren, ölümünün 100. yıldönümünde Németh'in evinin önünde bir plaketinin yapılması esnasında yaptığı konuşmasında da Macaristan'da Türkolojinin gelişimin vurgulayarak Vámbéry'nin ve ondan sonra Németh'in yaptığı çalışmaları övmüştür. (Káldy Nagy, 1991)

Eren, Kıbrıs Türklerinin dil ve folkloru üzerinde de çalışmalar yapmıştır. Nitekim Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu başkanı Rauf Denktaş tarafından davet edilmiş ve Kıbrıs'ta çalışmalarını onun desteği ile yürütmüştür. Bu amaçla DTCF Profesörler Kurulu tarafından altı aylığına Kıbrıs'ta görevlendirilmiştir. (DTCF Arşivi: Dosya No: 40.202.597/050.02.04) Eren, Türk Dil Kurumu'nda Türkçe Sözlük çalışmalarına katılmış (1955); daha sonra 1957-1982 yılları arasında "Türkiye'deki Yer Adlarının Türkçeleştirilmesi" Komisyonunda Ankara Üniversitesi'ni temsil etmiştir. Ayrıca 1960 yılında Moskova'da düzenlenen 25. Müşteşrikler Kongresi'ne Profesörler Kurulu'nun aldığı kararla Türk dili ve tarihinin çeşitli yönleriyle etraflı bir biçimde anlatılmasını sağlamak maksadıyla istenilen iki temsilci yerine diğer yedi kişiyle birlikte katılım sağlamış gerekli katkıları sunmuştur. (DTCF Arşivi: Dosya No: 40.202.597/050.02.04) 1960 ihtilâlinde "Vatan Cephesi"ne katılmaktan ve siyasetle uğraşmaktan dolayı Üniversite kanununun 46. Maddesi gereğince üniversitelerden uzaklaştırılan (DTCF Arşivi: Hasan Eren Özel Dosyası: 888.) 147 öğretim üyesinden biri olan Hasan Eren on sekiz ay sonra yeniden Hasan Eren'in kararın düzeltilmesi ve üniversiteye dönmesi için verdiği dilekçesini değerlendiren Danıştay 5. Dairesi kararını vermiş 26.6.1962 Tarihli ve 1961/1350 Esas Numaralı ve 1962/2019 Kararı gereği Ankara Üniversitesi Rektörlüğünün DTCF Dekanlığına göreve başlatma ile İlgili 10 Ağustos 1962 Tarihli

metli birer akademik katkıdır. Sayın Profesör 'ün çok yönlü çalışmaları arasında Macar edebiyatının Türkçeye kazandırılması konusunda yürüttüğü faaliyetler de dikkat çekicidir. Tercüman Bürosu'ndaki Çeviri Enstitüsü'nde Macar edebiyatı bölümünün başında bulunmaktadır ve şimdiye dek yaklaşık otuz Macar edebî eser onun katkısıyla Türkçeye çevrilmiştir. Şu andaki burada bulunmasını, çağdaş Macar edebiyatının Türkçeye aktarılmasında yeni adımlar atmak için de değerlendirmektedir.

Bu, hatta taslak denemeyecek kadar kısa özet bile, Sayın Profesör 'ün zengin çalışmalarını, çok yönlü bilimsel kişiliğini ve uluslararası akademik değerini tam olarak yansıtamaz. Ancak, dinleme şerefine nail olacağımız bu bilim insanının çalışmalarının kapsamı ve derinliği hakkında bir fikir verebilir. Üniversitemiz, Hasan Eren Profesörü en değerli yetiştirdikleri arasında görmektedir; daha sonra burada özel öğretim üyesi ve eğitici de olmuştur. Eötvös Koleji de kendisini eski öğrencilerinden biri olarak gururla anmaktadır. Ve biz, Macar Dilbilim Derneği olarak, büyük ün sahibi bu bilim insanının parlak akademik yolculuğuna dergimiz Magyar Nyelv sayfalarında başlamış olmasından dolayı kıvanç duyuyoruz. Sayın Profesör, olağanüstü bilimsel katkılarınız, Macar dili ve halkına gösterdiğiniz derin sempati nedeniyle Derneğimiz tarafından minnet ve sevgiyle onursal üyeliğe layık görülmüştür. Bana düşen mutluluk ise, bunu belgeleyen üyelik sertifikasını sizlere takdim etmektir -içten dileğim, değerli bilimsel çalışmalarınızı uzun yıllar sürdüresiniz ve biz Macar dilbilimcilerini olduğu kadar, dilimizi ve halkımızı da aynı sevgiyle bağrınıza basmaya devam edesiniz.

Sayın Profesör, lütfen konferansınızı sununuz.", Bárczi Géza "Hasan Eren tiszteleti tagunk üdvözlése", *Magyar Nyelv, 64. LXIV. évf. 3. Szám,* 1968. Szeptember, s. 380-381.

ve 31-327 sayılı yazısıyla DTCF Dekanlığına bildirerek Eren'i görevine başlatmıştır. (DTCF Arşivi: Hasan Eren Özel Dosyası: 888) Türk Ansiklopedisi'nde 1961 yılında baş redaktör sıfatıyla çalışmaya başlamış, (Zülfikar, 2000: 44) bu ansiklopedinin 1985 yılında tamamlanması da onun yazı kurulu başkanlığı döneminde gerçekleşmiştir. 18 Ekim 1983 1983Tarihli ve 1005/320-03/11563 sayılı emirleriyle ve Ankara Üniversitesi'nin DTCF Dekanlığına yazdığı ve Hasan Eren'in 21.12.1983 tarihli ve 12832 sayılı atama yazısı ile Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesi içinde yer alan TDK başkanlığına getirilerek (DTCF Arşivi: Hasan Eren Özel Dosyası: 888) on yıl süreyle kurum başkanlığını yürütmüştür. 1984-1990 yıllarında Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Yüksek Kurulu'nda görev yapmış, 20 Eylül 1993'te yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. (Parlatır, 2020)

Ulusal ve uluslararası çevrelerce tanınmış bir bilim adamı olan Eren, 1966'da Macar Dil Bilimi Derneği ve 1972'de Macar Doğu Bilimleri Derneği şeref üyeliğine seçilmiş, 1988'de Macar Bilimler Akademisi'nin, 20 Nisan 1988 tarihinde yaptığı yıllık genel kurul toplantısında başkan yardımcısı tarafından akademi tüzüğü uyarınca Eren'in onursal üye olarak seçilmesini önermiştir. (Előterjeszté Az MTA CXlVI 1/ évi / közgyűléséhez, IV I988) 1996'da Uluslararası Hungaroloji Derneği şeref üyeliğine, (Hungarológiai Értesítő, A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata, IX. évfolyam 1-2. Szám, 1987) aynı tarihte Türk Dil Kurumu şükran beratı ve plaketine, 24 Mayıs 2000 yılında Macaristan Cumhurbaşkanı tarafından Macar Liyakat nişanına lâyık görülmüştür. (Parlatır, 2020; Török Füzetek, VIII. évfolyam, 24-27 Mayıs, 2000)

Türkoloji çalışmaları ve araştırmalarında; *"Türk dili etimolojisinin bir bilim dalı olarak kendine ait ilke ve yöntemlerinin varlığını yaptığı çalışmalarla, Türk dili açısından ortaya koyan ilk Türk etimolog hiç tartışmasız Hasan Eren'dir."* denilmektedir. Eren'in meslekî hayatının başından beri üzerinde çalıştığı, bir kısım maddeleri dergilerde daha önce yayımlanan, bazı Türkçe sözlerin açıklamalı etimolojisini içeren, etimoloji çalışmalarının ilkelerinin de anlatıldığı kitabı oldukça önemlidir. Ayrıca Eren'in Türkoloji dünyasında önemli kaynak olarak kullanılan iki çevirisi de bulunmaktadır. (Parlatır, 2020: 441415; Dávid, 1994: 7-8; Török Füzetek, VIII. 2000) Akademik yaşamı boyunca yurt içinde ve yurt dışında yayımlanmış bilimsel dergilerde 1000'den fazla yazısı çıkmıştır. Ortak hazırlanan Türkçe Sözlük'teki katkıları dışında başlıca eserleri şunlardır: (Parlatır, 2020: 414; Parlatır, 2000)

1. *Türk Saz Şairleri Hakkında Araştırmalar I. Ankara 1952.*
2. *Türkçede Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü Ankara, 1956, M. Ali Ağakay ve diğerleri ile.*
3. *Anayasa Sözlüğü (Hamza Zülfikar ile) Ankara, 1985,*
4. *İmlâ Kılavuzu Ankara 1985.*

5. *Türklük Bilimi Sözlüğü I: Yabancı Türkologlar, Ankara 1998. (Hasan Eren bu eserinde Türk Ansiklopedisi'nde çıkan yabancı Türkologların biyografileriyle ilgili maddelerini gözden geçirerek güncelleştirmiştir.)*
6. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü Ankara 1999. (Csâki, 2000: 255)*

Hasan Eren yaşamı, çalışmaları ve fikir hayatı bakımından ilginç bir bilim insanı olarak değerlendirilmektedir. Öncelikle Balkanlarda doğmuş olması ve Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı ve buhranlı son dönemlerini yaşamış biri olarak merkez-çevre etkileşimi bağlamında coğrafya ile kültürü kaynaştırma konusunda önemli çalışmaları yapmıştır. İstanbul'dan uzakta Selanik, İzmir ve hatta Kahire ve Kırım gibi uzak bölgelerde özgür düşüncenin gelişmesinden, Türkçeciliğin ve Türk milli kimliğinin ortaya çıkmasından, fikir hürriyetinin gelişmesi, Meşrutiyetin devamı ve Balkanlardaki gelişmelerden oldukça etkilenmiştir. (Öner,2007:285) Ne var ki bu gelişmelerin yanında imparatorluğun dağılma süreciyle birlikte Kurtuluş Savaşı verilmiş ve sonrasında Cumhuriyetin kalkınma ve çağdaşlaşma faaliyetlerinde ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarının tükendiği görülmüştür. Bu yüzden yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kaybedilen imparatorluk topraklarından göç edip Türkiye'ye gelen Türk aydınlarına çok değer vermiştir. Yusuf Akçura, Sadri Maksudi, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Zeki Velidi Togan, Ahmet Caferoğlu, Hamit Zübeyr Koşay, Abdulkadir İnan, Ayas İshaki, Saadet Çağatay, Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Temir, Mirza Bala, Akdes Nimet Kurat, Ahmet Ağaoğlu gibi çoğu Türkolog olan Cumhuriyetin bu ilk kuşak aydınları arasında Hasan Eren'in de çok önemli bir yeri vardır. (Zülfikar, 2008) Diğer taraftan ihtiyaç duyulan aydınlar arasında Nazi Almanya'sından kaçıp gelen ve Türk Üniversitelerinde görevlendirilen ve değerli Türk bilim insanları yetiştiren yabancı bilim insanlarının da ayrı bir önemi olduğunu belirtmeliyiz. Wolfram Eberhard (Sinoloji), Benno Landsberger (Asuroloji-Sümeroloji), László Rásonyi (Hungaroloji), Helmur Ritter (Şarkiyatçı), Janos Eckman (Hungaroloji) ve Tibor Halasi Kun (Hungaroloji) gibi bilim insanları bunlardan sadece bazıları olarak söylenebilir. (Öner, 2007)

Eren, Uluslararası Türkolojinin ünlü araştırmacılarını Türk Dili, Türk Dili-Belleten, DTCF Dergisi, Türkoloji Dergisi, Türkiyat Mecmuası gibi popüler dergilerde yazdığı yazılarla Türk bilim dünyasına tanıtmış, (Yavuzarslan, 2009; Zülfikar,2008)1961 yılından itibaren 33 ciltlik Türk Ansiklopedisinin baş redaktörlüğünü yapmış, (Zülfikar, 2000.) Türk Dünyası El Kitabı'nın yayınlanmasını Türkoloji Kongrelerinin toplanmasını sağlamış ve Türk dilinin değişik lehçe ve ağızlarıyla ilgili ansiklopedilerde yazılar yazmıştır. Türk Dil Kurumu'nun başındayken yeniden dil kurultaylarının toplanmasını sağlamış, böylece bilimsel Türkolojinin gelişmesine katkılar sunmuştur. Eren, sahip olduğu bu özellikler itibariyle Türk kültürü edebiyatı özellikle Türkçe üzerine yayınlanmış kaynakların tanıtım yazıları, güncel sorunlar ve karşılaştığı dil yanlışları üzerine yazılarını Türk Dili dergisinde yazarak dile getirmiştir.

Hasan Eren, çok değerli çalışmalarının başında Türkoloji alanında biobibliografik olarak bir el kitabı hazırlamıştır. Türklük Bilimi sözlüğü I. (Yabancı Türkologlar)[6] adını taşıyan bu eserde Türk dilinin bütün lehçelerini ve yayılımı birlikte ele alan ve dünyada Türk dili ile ilgili çalışmalar yapan bilim insanlarını, ülkelerini ve Türkoloji okulları ile tanıtan 101 sayfalık kapsamlı girişle birlikte157 bilim insanını kişisel geçmişlerini ve çalışmalarını birlikte tanıtmıştır. (Öner, 2007) Eren kendi adıyla özdeşleşen Türk Etimolojisi 'nin ülkemizdeki kurucusudur. Magyar Nyelv dergisinde başlayan ve Türk Dili dergisinde biten çalışmalarının büyük bölümünü Türkçenin köken bilgisine ayırmıştır. Binlerce sözün tarihini tek tek yazmış ve sonunda "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü" eserini meydana getirmiştir.[7]

2. Hasan Eren'in Türk Etimolojisi Üzerine Değerlendirmeleri

Dilbilimde etimoloji terimi kelimelerin kökenbilimi anlamında kullanılmaktadır. (Taş ve Bulak, 2025) Bir sözün veya kelimenin kökenini, aslını, dile ne zaman girdiğini ne gibi dönüşümler geçirdiğini inceleyen, kelime bilgisi ve anlambilimle bağlantılı olan etimoloji disiplini benzer ve farklı kelimeler arasında kurulan ilgi ve ilişkilerin araştırılıp açıklanması ilkesine dayanmaktadır. (Gülensoy, 2007; Bağçevan, 2024) Türk dillerinin başlangıcından günümüze eksiksiz ve tam bir etimoloji sözlüğü bugüne kadar yayımlanamamışsa da bu konuda bir hayli yol alındığını belirtmekte yarar vardır. (Ölmez,1998) Türkiye'de ve dünyada Türk dilinin söz varlığı üzerine yaptığı ilk çalışmalarla bilinen Hasan Eren hem Türk hem de Macar Türkoloji'sine önemli katkılar sunmuştur. Daha öğrencilik yıllarında Türk dilinin sözvarlığında yer alan sözcüklerin üzerinde denemeler yapmaya başlayan Eren çalışmalarının büyük bir bölümünü Türk Dil Kurumu'nda yapmıştır. Çağdaş Türk lehçelerindeki birçok kelimenin bilimsel olarak etimolojisini yapmış filolojik kurallardan sapmamış bazı düzeltmeler yapmış Türk etimoloji biliminin temelini ve ilkelerini sesbilimi, biçimbilimi ve anlam biliminin yasalarına bağlamıştır. (Yavuzarslan, 2009; Akalın, 2007 vd.)

Türk dilinin çeşitli coğrafi bölgelerde konuşulan diyalektler hakkında yapılan ilk çalışmalar Ármin Vámbéry tarafından yapılmıştır. (Kumanlı, 2020.; Türkologiya, 2024) Vámbéry bu çalışmaları "A török-tatár nyelvek etimológiai szótára" adıyla Macarca bir sözlük olarak yayımlamıştır. "Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü" adını verdiği eseri daha sonra Almanca olarak da 1878 de yayımlanmıştır.[8] Vámbéry'nin bu sözlüğünün yazıldığı tarihlerde henüz Orhun Yazıtları okunmamış, Divan-ı Lügat-it Türk yazılmamıştır. Bu bakımdan Vámbéry'nin sözlüğü sembolik bir anlam taşımaktadır. Türk dilinin etimolojisi alanında yapılan çalışmaların ilki olarak Türkiye'de Bedros Keresteciyan

6 Hasan Eren, Türklük Bilimi Sözlüğü I (Yabancı Türkologlar), X+349 sayfa. TDK, Sayı: 705, Ankara 1998,
7 Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 2.baskı, XXIX +512 sayfa, Ankara 1999.
8 Ármin Vámbéry, Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen. Leipzig 1878. XXIV+228 s.

bir sözlük yazmış[9] ve 1912'de Londra'da yayınlanmıştır. Fuat Köprülü bu sözlükle ilgili Türkiyat Mecmuasında değerlendirmeler yapmıştır. Eren, dil biliminin en temel çalışma alanının etimoloji olduğu göz önüne alınırsa bu alanda araştırma yapanların amatör ve derinlemesine bilgi sahibi olmadıklarını iddia etmiştir. (Eren, 1999: xii) 1988 yılında İsmet Zeki Eyüpoğlu yazdığı sözlüğünün uzmanlık gerektiren konularda amatör ve derinlemesine bilgi sahibi olmayanların verdikleri eserlere örnek gösterilebileceğini ve bu eserin Türk dilinin etimolojik sözlük anlamında ancak bir farklı kaynaklardan toplanmış bir derleme bile olamayacağını söylemiştir. (Eren, 1999: xii)

Eren Türkiye'de Türk dilinin etimolojisi ile ilgili ciddi olarak hazırlanan sözlüklerden birinin Martti Räsänen'e ait[10] olduğunu söylemekte, bu sözlükte yer alan sözcüklerin doğruluğu noktasında kendisinin emin olmadığını ve çeşitli kişilere tasdik ettirmeye çalıştığını söyleyerek bir bakıma eleştirmekte, hatta kendisinin bu sözlüğü değerlendirdiğinde çok fazla düzeltilmesi ve bütünlenmesi gereken sözcükler olduğundan vazgeçtiğini belirtmektedir. (Eren, 1999: xiii) Sözlük yayınlandıktan sonra Räsänen'in sözlüğünün Vámbéry'nin eseri istisna tutulursa Türk diyalektlerinin ilk bilimsel etimolojik sözlüğü olduğunu ve bilim çevrelerinde büyük bir yankı uyandırdığını ifade etmektedir. Türk etimolojisi üzerinde çalışan bir diğer ünlü kişinin İngiliz Sir Gerard Clauson olduğunu ve 1972 yılında çıkardığı bir etimolojik sözlüğün,[11] "Türkçenin söz dağarcığını kök ve köken bakımlarından işlediği değerli bir sözlük olduğu" vurgulanmıştır. (Eren, 1999: xiv) Türk dilinin etimolojisi ile ilgili önemli diğer bir sözlük Rus bilim insanı Ervand Vladimiroviç Sevortyan'ındır. (Akalın, 2020) Türkçe sözlerin işlendiği sözlükte[12] Sevortyan, eski ve yeni Türk diyalektlerinde yaşayan ortak unsurları almış, Türkçenin Anadolu'da ve Balkanlarda kazandığı sözlere yer vermemiştir. Arapça, Farsça, Rumca, Bulgarca, Rusça, Macarca gibi komşu dillerden Türkçeye giren alıntılar sözlük dışında tutulmuşlardır. (Eren, 1999: xv) ilk ciltlerini Sevortyan kendisi yayımlamış, ancak onun ölümünden sonra S. Levitskaya tarafından tamamlanmıştır.[13]

Türkçenin etimolojik sözlüklerinin öncelikle yabancılar tarafından yazıldığını da söyleyen Euzmanlarının yanıka dilleri için de geçerli olduğunu belirtmekte buna örnek olarak da Slav dilleri arasında yer alan Rusça'nın etimolojik sözlüğünün Almanlar tarafından yazıldığını söylemektedir. (Eren, 1999: xv) Türk etimolojisi çalışmaları içinde vurgulana en temel sorulardan birinin Türkçenin Moğolca ile olan ilişkisinden bah-

9 Bedros Keresteciyan, Dictionnaire Etymologique de la langue Turque, Amsterdam 1912.
10 Martti Räsänen, Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen, XVI+533 s. Helsinki 1969.
11 Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of pre-thirteenth- Century Turkisch, xlviii+989 s. Oxford 1972.
12 E.V. Sevortyan, Affiksy Glagoloobrazovanija v azerbajdzanskom jazyke. Opyt sravnitel'nogo issledovanija, Moskva 1962.
13 S. Levitskaya, Etimologiçeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Sevortyan, E. V., Etimologiçeskiy slovar tyurkskih yazıkov, Moskva, 1974, I-IV, 1980-1989

seden Eren, bu konu ile ilgilenen Zoltan Gombocz, L. Ligeti, G. Nemeth, A.N. Kononov gibi Altay dilleri uzmanlarının yanı sıra Gerhard Doerfer'in eserinin[14] bu alandaki büyük bir boşluğu doldurduğunu açıklamaktadır. (Eren, 1999: xvi)

Etimolojik sözlük alanın da bir çok yabancı bilim insanının çalışmalarını veren Eren, uzun bir zamandır Türk dili üzerinde yapılan araştırmaların Türkçenin söz dağarcığının araştırılmasının bir mecburiyet olduğunu bahsederek Türk dilini yabancı dillerin etkisinden kurtarmak, Türk dilini bütün güzelliği ile gün ışığına çıkarmak, Türk diline çağdaş bilim ve kültür kavramlarını karşılayacak imkan ve kolaylıklar kazandırmak gibi amaçlarla girişilen çalışmalardan bahsederek, "söz dağarcığımızın kökenlerini bilmek gerekmez mi?" diye sormaktadır. (Eren, 1999: xx) Diğer taraftan TDK'nin kurulduğu yıllarda Türkçenin söz dağarcığında sözcüklerin kökenleriyle ilgili bilgi verecek sözlüklerin bulunmayışı ve birtakım yanlışların yapılmasının doğal karşılanması gerektiği dile getirilirken aynı zamanda dağılan Sovyetler Birliği'nde Türk topluluklarının yazılacak etimolojik sözlükle aralarındaki dil bağlarını ortaya çıkaracağı, birlik ve beraberliği güçlendireceğini de vurgulamaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok sözlük yayınlanmış, Çuvaşça, Kazakça gibi Türk diyalektlerinin etimolojik sözlükleri yapılmış olmasına karşın Türkiye Türkçesinin bilimsel bir etimolojik sözlüğü çıkarılamamıştır. Bu konuda Avusturyalı Türkolog Andreas Tietze Türkiye Türkçesinin etimolojisi üzerine bir sözlük hazırlamıştır.[15] Tietze, özellikle çağdaş Türkiye Türkçesinden birçok metni inceleyerek örnekler almış, bazı görüşler ileri sürmüş, ihtiyaç hissettiği konularda diğer etimolojik sözlüklere başvurmuştur. Türkçe sözcüklerle birlikte Türkiye Türkçesine diğer dillerden giren yabancı sözcükler de ele alınmış ve etimolojik bakımdan değerlendirilmiştir. Bu yönüyle bu eser Türkiye Türkçesinin etimolojik sözlüğü olması bakımından önemli kabul edilmektedir (Gülensoy, 2007).

Tuncer Gülensoy, Hasan Eren'in "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü" adlı eserinde Türkiye'de etimoloji alanında yayımlanmış çalışmalara hiç değinmediğini, Türkiye Türkologlarının çalışmalarını bibliyografyasına da almadığı gerekçesiyle Türkologlar tarafından eleştirildiğini söylemektedir. Bu konuda 150 sayfalık bir eleştiri yazısı hazırladığını ve bu yazının TDK yönetimi tarafından çok uzun olduğu gerekçesiyle yayımlanmadığını da iddia etmekte ancak bu eleştiri yazısının H. Eren'e verildiğini belirtmektedir. (Gülensoy, 2007) Gülensoy, Etimoloji alanında Türkiye'de yayımlanmış çalışmalardan birinin Ermeni asıllı Sevan Nişanyan'a[16] ait olduğunu ancak Türkiye Türkçesinin söz varlığına ait birçok sözcüğü içine alan sözlüğün açıklamalar bakımından aynı genişliğe sahip olmadığını sözlükte Türkiye Türkçesinde yaşayan Batı kökenli

14 Gerhard Doerfer, "Türkische und mongolische Elemente im Neuperssischen I-IV", Weisbaden, 1963-1975.

15 Andreas Tietze, Andreas, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, C. I-V, A-L, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2016.

16 Sevan Nişanyan, Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, 2. baskı, Adam Yay., 2003.

sözcüklerin kökenleri üzerine verilen bilgilerin zaman zaman yeterli ancak Ermenice ya da Rumcadan (Yunancadan) alıntı yapıldığı iddia edilen sözcüklerin üzerine yapılan yorumların ve iddiaların yetersiz ve tutarsız olduğunu savunmaktadır. (Gülensoy, 2007) Türkiye'de en son yapılan Etimolojik sözlüğün Gülensoy kendisine ait olduğu iddia etmekte ve daha önce hazırladığı çalışmaların[17] yanında beş yıllık uzun bir çalışma sonucunda yazdığı etimoloji sözlüğünden bahsetmektedir.[18]

Günümüze kadar etimolojik sözlük alanında önemli çalışmaların yapıldığı muhakkaktır. Eren bu çalışmaların içinde yabancı bilim insanlarına ağırlık vermiş ve kendi çalışmalarını bunlarla birlikte eleştirel bir biçimde değerlendirmiştir. Bu sözlükler içinde Sevortyan'ın yaptığı sözlük çalışmasının zaman içinde bazı eksik eskimiş, kavramların bazılarının değişmiş olmasına rağmen uzun bir zaman diliminde yapılmış bir çalışma olarak bu çalışmanın önemli olduğunu ifade etmiştir. Ancak Sevortyan'ın sözlüğünün zaman içinde eskimiş olduğundan, Türkiye Türkçesinde kullanılan alıntılara yer vermemesinden ve dilinin de Rusça olmasından dolayı ulusal diline ilişkin bilgisini bütünlemek ve artırmak isteyen okurların ihtiyacını karşılamayacağını da belirtmiştir. (Eren, 1999: xix)

Eren'in Türk etimolojisi üzerinde yaptığı çalışmaların yanında Macaristan'da akademik eğitim görmesi Macarcayı çok iyi bilmesi nedeniyle Macarcadan Türkçeye; Türkçeden Macarcaya geçen sözcüklerle ilgili de önemli değerlendirmeler yaptığı bilinmektedir. "Türk dilinin Etimololjisi"nde yer verdiği eski ve yeni sözlerle ilgili Macar dilbilimciler József Thúry, Zoltán Gombocz, ve József Budenz'in çalışmaları da eleştirel bakımdan değerlendirmiştir. Eren, 1910 yılında Macar Bilimler Akademisi'nin Macar dilinin etimolojik sözlüğünün yazımı konusunda açtığı yarışmanın Zoltán Gombocz ve János Melich'in kazanmasının Macar dilbilimi alanında büyük bir boşluğu doldurduğunu belirtmiştir. (Eren, 1999: xvi-xvii) Gombocz'un 1912 yılında yazdığı eseriyle[19] Türkoloji alanında uluslararası bir ün kazandığını ve János Melich'in ise Macarcada yaşayan Slavca alıntıları irdeleyen eseri[20] ve Macar topraklarında eski çağlardan kalma yer adlarını dil ve tarih açısından değerlendiren eseriyle[21] yarışmanın kazanılmasında önemli yerinin olduğunu söylemektedir. Bunun yanında Türk dilinin Etimolojik yapısının Türkmence, Tatarca, Nogayca, Kazakça, Kara Kalpakça, Kırgızca, Özbekçe, Karayca gibi gibi birçok diyalekte ayrıldığını, bununla birlikte Türk diyalektleri ara-

17 Tuncer Gülensoy, Kürmançi ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma, İnceleme-Sözlük, Ankara 1983, 69 s; Doğu Anadolu Osmanlıcası, Etimolojik Sözlük Denemesi, Ankara 1996, 535 s.; Tuncer Gülensoy, Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü, Ankara 1994, LXXVI+154 s.

18 Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin [Tarihî-Yaşayan Türk Lehçeleri (Şiveleri/Dilleri), Anadolu Ağızları ve Altay Dilleri ile Karşılaştırmalı] Köken Bilgisi Sözlüğü' TDK yayını, Ankara 2007, 1204 s.,

19 Zoltan Gombocz, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache Helsinki 1912.

20 János Melich, Szláv jövevényszavaink I/1 Budapest 1903;1/2,1905.

21 János Melich, A honfoglaláskori Magyarország, Budapest 1925-1929. A magyar nyelvtudomány kézikönyve 1/6.

sında Çuvaşça ve Yakutça'ya özel bir değer verdiğini belirtmiştir. (Eren, 1999: xxiii) Türkçeye yabancı dillerden pek çok sözcüğün geçmiş olduğunu, bunlara yer verirken aynı zamanda Türkçeden de başka dillere geçen sözcüklere de özel olarak yer verilmiş olduğunu ifade ederek bu yolla Türkçenin sadece alıcı bir dil değil, komşu dillere yeni sözcükler kazandıran verici bir dil olduğunu da ispat etmek istemiştir.

Türk dilinin etimolojik sözlüğünde Türkçe söz dağarcığı ile ilgili sözcüklerle ilgili, yakın anlamlı sözler değerlendirilmiştir. Örneğin Türkçe "Güneş" kelimesi eski ve yeni diyalektlerde kullanılan "Kuyaş" biçiminde, "kurt" kelimesinin "böri" şeklinde, "keçe"nin yine eski ve yeni Kıpçak diyalektlerinde "kiyiz" olarak kullanıldığı görülmüştür. Yine etimolojik sözlükte, anlamdaş sözcüklere de yer verildiği belirtilmiştir. (Eren, 1999: xxiv) Türkçenin söz dağarcığında yer alan sözcüklerin köken bilgilerinin araştırılmasına ağırlıklı yer verilmekle birlikte dilimizde yansıma olarak tanımlanan unsurların da büyük bir yer tuttuğu belirtilmekte eski Türkçeden kalma sözler arasında birtakım yansımalara rastlandığının görüldüğü ve bilhassa hayvan ve kuş adlarında yansımaların çok olduğu ifade etmiştir. Karga ve serçeye verilen adların bu tür yansıma isimler olduğu dile getirilmiştir. Bu konuda Macarcanın küçük bir etimolojik sözlüğünü yazan Géza Bárczi sözlerin bir bölümünün ses yansımalarına dayandırıldığını, bu sözlerin özünde kökeni bilinmeyen sözlerden ibaret olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. (Eren, 1999: xxv)

3. Sonuç

Sonuç olarak bir toplumun başka uluslarla ilişkileri, ekonomik ve kültürel yaşamı, kültürlerin doğması ve devam etmesi konularında en önemli veri kaynaklarından biri yaşayan dilin, etimolojik geçmişi ve varlığıdır. Bu konudaki araştırmalar bir ulusun oluşmasını ve varlığını sürdürmesini sağlarken diğer taraftan diğer uluslarla olan ilişkilerinde var olan bağları ortaya çıkarırlar. Dilin, bir ulusun ortaya çıkmasında ve bir kimlik sahibi olmasında en temel sözvarlığı o ulusun kökenini, ortaya çıkışını, akrabalarını tanımayı, ortak kültür ve geleneklerin yaratılması etimolojik çalışmaların yapılmasıyla mümkün olabilmektedir. Türkçenin hâkim olduğu sahalarda ve etrafında yaşayan Türk topluluklarının ilişkileri hakkında sağlam fikir sahibi olmanın yolu, bu alanlarda konuşulan dillerin söz dağarcığını değerlendirirken etimolojik araştırmaların yapılması, Türkçenin etimolojik yapısının ortaya çıkarılması ve komşu ulusların dillerinin etimolojik araştırılmasından elde edilecek sonuçlarla bağlantıları araştırılması gereklidir. (Eren, 1999: xxvi)

Hasan Eren Türk-Macar Türkoloji'sinin önemli bir araştırmacısı ve bilim insanı olarak Türkçenin etimolojisi üzerinde yaptığı çalışmalarla ünlenmiştir. Diğer dillerde yapılan etimolojik çalışmaları araştırıp Türk etimolojisi ile karşılaştırmaları önemlidir. Ancak böyle yapmakla Türkçe sözcüklerin kökenleriyle ilgili yapılan araştırmalar sonucu sa-

dece alıcı bir değil aynı zamanda kültürel ve coğrafi etkileşimler sebebiyle verici bir dil olduğunu ifade etmektedir. Onun açtığı bu yoldan daha sonraları çeşitli bilim insanları araştırmalarıyla etimoloji alanında ortaya koyulanları daha da ileriye götürmüşlerdir. Eren'in Atatürk'ün hem dil devrimi ve hem de Harf devrimi çalışmaları esnasında ve sonrasında yaptığı çalışmalarla da Türkçeye ve Türk diline büyük katkıları olmuştur. Atatürk'ün bizzat kurduğu DTCF'nde yıllarca hoca ve yönetici olarak çalışması da bu alanda bir akademik ekol yaratmasına neden olmuştur.

Kaynakça

Akalın, Ş. H. (2007). Hasan Eren'in ardından: Bir âlimin ölümü... Türk Dili, 94(667).

Akalın, Ş. H. (2020). Sevortyan'ın Etimolojik Sözlüğü nihayet tamamlanıyor. Türk Dili, 69(824), 4–13.

Bağçevan, İ. (2024). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü üzerine. 11th International Zeugma Conference on Scientific Research (18–20 Mart), Gaziantep, 481–486.

Bárczí, G. (1968). Hasan Eren tiszteleti tagunk üdvözlése. Magyar Nyelv, 64(3), 380–381.

Csáki, É. (2000). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 53(3–4), 255–261.

Dávid, G. (1999). A 80 éves Hasan Eren és idén megjelent főműve, A török nyelv etimológiai szótára. Török Füzetek, 4, 7–8.

Dávid, G. (2000). Török Füzetek, VIII. évf., különszám (24–27 Mayıs), 1–15.

Eren, H. (1998). Türklük Bilimi Sözlüğü I (Yabancı Türkologlar) (TDK Yay. No. 705). Türk Dil Kurumu.

Eren, H. (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (2. bs.). Türk Dil Kurumu.

Gülensoy, T. (1983). Kürmançi ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Sözlük. Ankara.

Gülensoy, T. (1994). Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü. Ankara.

Gülensoy, T. (1996). Doğu Anadolu Osmanlıcası: Etimolojik Sözlük Denemesi. Ankara.

Gülensoy, T. (2007). Türkiye'de etimolojik sözlük ve sözcük etimolojisi üzerine yayımlanan makalelere dair bir bibliyografya denemesi. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 55(2), 35–66.

Haberler: Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Kürsüsünün yüzüncü kuruluşunun yıldönümü. (1970). Belleten, 34(44), 687–691.

Hasan Eren Armağanı. (2000). (TDK Yay. No. 773). Türk Dil Kurumu.

Kalegeri, Ç. (2021). Modern Türkçenin köken bilgisi sözlükleri üzerine. Türük: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 9(25), 184–204.

Kumanlı, M. S. (2024). Hasan Eren. Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (Etdes) (Haz. Ş. H. Akalın), TDK, Ankara 2020, 848 s. Türkologiya, 4, 103–105.

Magyar Nyelvtudományi Társaság. (2005). Centenáriumi ünnepsége. Magyar Nyelv, 101(1), 16–17.

Nagy Gyula Káldy. (1991). Hasan Eren ünnepi beszéde. Keletkutatás (Bahar), 3–5.

Nişanyan, S. (2003). Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü (2. bs.). Adam Yayınları.

Ölmez, M. (1998). Etimoloji sözlükleri. Kebikeç, 6, 175–184.

Öner, M. (2007). Prof. Dr. Hasan Eren'in ardından. Türk Dili, 94(667), 283–291.

Parlatır, İ. (2020). Eren, Hasan (1919–2007): Türk dili uzmanı ve bilim adamı. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ek Cilt I, ss. 413–414).

Tietze, A. (2016). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Cilt I–V, A–L). Türkiye Bilimler Akademisi.

Vefayat: Prof. Dr. Hasan Eren (15.3.1919–26.5.2007). (2007). Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 4(2), 204–205.

Yavuzarslan, P. (2009). Prof. Dr. Hasan Eren'in Türkçenin sözvarlığı üzerine yaptığı çalışmalarda etimolojik prensipler. Türkbilig, 18, 195–207.

Zülfikar, H. (2000). Hocam Prof. Dr. Hasan Eren. Hasan Eren Armağanı (TDK Yay. No. 773, ss. 3–31). Ankara: AKDTYK Yayınları.

Zülfikar, H. (2008). Hasan Eren'in ardından. Dil Araştırmaları Dergisi, 2(Bahar), 162–166.

Arşiv Belgeleri

BCA. (1955, 27 Aralık). 030.11.1.0.255/5/17.

DTCF Arşivi: Hasan Eren Özel Dosyası (Dosya No: 888).

Profesörler Kurulu Kararları. (t.y.). DTCF Arşivi, Dosya No: 40.202.597/050.02.04.

Ek 1. Prof. Dr. Hasan Eren'e Ankara'da Macaristan Başbakanı tarafından "Tisztikereszi" (Erdem Nişanı) nın verilmesi töreni ve yapılan konuşmalar.Török Füzetek, VIII. Évfolyam, különszám, 2000A Magyar–Török Baráti Társaság időszaki lapja

A miniszterelnök és felesége, valamint kíséretének tagjai – politikusok, a magyar tudományos élet kiemelkedő személyiségei, üzletemberek, újságírók – 2000. május 24-én szerdán este külön-repülőgéppel érkeztek az ankarai Esenboğa repülőtérre. A küldöttséget a repülőtéren Kéry György nagykövet és felesége, továbbá Şükrü Gürel, állandó kísérő, és a nagykövetség munkatársai fogadták.

A miniszterelnök még aznap este a nagykövetség rezidenciájára hajtatott, ahová elkísérte felesége, Lévai Anikó, valamint a teljes magyar delegáció, és ahol jelen voltak a török kulturális kormányzat és tudományos élet kiemelkedő személyiségei, magyar állami kitüntetéssel rendelkező török állampolgárok, a törökországi tiszteletbeli magyar konzulok, az ankarai és az isztambuli magyar kolónia képviselői, az ankarai Török-Magyar Baráti Társaság tisztségviselői és üzletemberek. Az összejövetel fő célja Hasan Eren professzor kitüntetésének átadása volt. A Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetés átadása előtt Hasan Eren professzort, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagját Hazai György professzor, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja magyar nyelven a következők szerint méltatta:

„Kedves Professzor Úram!
Kedves Hasan Bey!

A miniszterelnök úr felkérése nyomán nekem jut az a megtisztelő feladat, hogy a mai jeles napon méltassam tudományos pályafutásodat és életművedet. Ennek legfontosabb állomásai, valamint tudományos tevékenységed írott termékei jól ismertek a nemzetközi turkológia világában, így nemcsak Törökországban, hanem mindenütt, ahol e tudományszakot művelik.

Eredményekben gazdag életutad során voltál tanár, s a generációk sorát nevelted fel a török nyelvtudomány és a hungarológia számára; mint tudományszervező hosszú időn át voltál a Török Nyelvészeti Társaság vezetőségének tagja, majd annak elnöke; ugyanilgy fontos szerepet játszottál a Török enciklopédia munkálataiban; ma is állandóan gyarapodó, témáiban ugyancsak szerteágazó írott munkásságodat pedig a nemzetközi turkológia ismerettárában a maradandó értékek között tartják számon.

A mai jeles alkalom természetszerűen sugallja azt, hogy külön szóljunk nagy ívű életutad egy számodra is fontos és becses mozzanatáról, nevezetesen arról, hogy egyetemi tanulmányaid minden stációja Budapesthez, a budapesti egyetemhez és az Eötvös-kollégiumhoz kapcsolódott. A nemzetközi turkológia nagy mestere, közös tanárunk, Németh Gyula vezetett be téged a turkológia birodalmába, nála doktoráltál, majd szerezted meg a magántanári címet.

A későbbiek során – akár szóban, akár írásban – mindig az őszinte hálát kifejező örömmel idézted fel életutad Magyarországhoz kapcsolódó szakaszát. Jól él emlékezetemben, hogy vagy másfél évvel ezelőtt, amikor lakásodon megmutattad nagy műved, a Török nyelv etimológiai szótára korrektúráit, büszkeséggel olvastad fel annak előszavából Németh Gyula hatvan évvel ezelőtti prófécíáját, hogy tőled várja e fontos nyelvtörténeti szintézis megalkotását.

Kedves Hasan Bey! A magyar tudományosságban jól tudott, hogy életed során milyen hű maradtál budapesti iskoládhoz, őszinte barátja maradtál hazánknak. Tudományosságunk hasonló baráti érzésekkel, s nem kevés büszkeséggel tekint a mi ismerettárunkat is gazdagító, generációkra kisugárzó munkásságodra. Ezt az elismerő büszkeséget fejezik ki magyarországi tudományos címeid, Akadémiánkban és tudós társaságainkban viselt tiszteleti tagságaid.

Mi magyar turkológusok külön köszönettel tartozunk neked azért, amit életed folyamán a két ország közötti kulturális-tudományos kapcsolatok ápolásáért tettél. Az én generációm jól emlékezik vissza arra a segítségre, amelyet a vasfüggönykorszak nehéz évtizedeiben, – amikor a két ország közötti kapcsolatokat szinte egyedül a turkológia jelentette – te személyesen nyújtottál nekünk, vagy amelyet közvetítéseddel élvezhettünk.

Başbakan, eşi ve refakatindeki heyet üyeleri – siyaset adamları, Macar bilim hayatının seçkin kişileri, işadamları, gazeteciler – 24 Mayıs 2000 tarihinde çarşamba akşamı özel bir uçakla Ankara Esenboğa hava alanına indiler. Heyeti, hava alanında Büyükelçi György Kéry ve eşi, daimi refakatçi Şükrü Gürel ve Büyükelçilik görevlileri karşıladılar.

Başbakan daha o akşam eşi Anikó Lévai ve Macar heyetinin bütün üyeleriyle birlikte Büyükelçilik rezidansına gitti. Rezidansta Türk kültür ve bilim hayatının seçkin kişileri, Macar Devlet nişanıyla ödüllendirilmiş Türk vatandaşları, Türkiye'deki fahri Macar konsolosları, Ankara ve İstanbul'daki Macar kolonilerinin temsilcileri, Ankara Türk-Macar Dostluk Derneği görevlileri ve işadamları hazır bulunuyordu. Bu buluşmanın birincil amacı, Profesör Hasan Eren'e nişanının verilmesiydi. Macaristan Cumhuriyeti "Tisztikereszt" Erdem Nişanı'nın verilmesinden önce Macar Bilimler Akademisi üyesi Profesör György Hazai, Macar Bilimler Akademisi onursal üyesi Profesör Hasan Eren'i Macarca olarak yaptığı konuşmada aşağıdaki sözlerle selamladı.

„Sevgili Hocam,
Muhterem Hasan Bey,

Bizim için çok önemli olan bugün Senin bilim kariyerini ve hayat yolunu anlatmak gibi gurur duyacağım şerefli bir görev, Başbakanın isteği üzerine bana düştü. Bu yolun en önemli durakları ve bilimsel çalışmalarının ürünleri uluslararası Türkoloji dünyasında, yani yalnız Türkiye'de değil Türkoloji dalı üzerinde çalışılan her yerde çok iyi tanınıyor. Başarılarla dolu yaşamın boyunca hocalık yaptın, Türk dilbilimi ve Hungaroloji alanlarında yeni yeni kuşaklar yetiştirdin, bilim örgütleyicisi olarak uzun yıllar boyunca Türk Dil Kurumu'nun yöneticileri arasında emek verdin, bu kurumun başkanlığını yaptın, Türkiye Ansiklopedisi çalışmalarında önemli faaliyetlerde bulundun; bugün de durmadan büyüyen ve en çeşitli konulara yayılan çalışmaların, uluslararası Türkoloji hazinesinde kalıcı değerler arasında yer alıyor.

Sana olan saygımızı belirttiğimiz bugün, büyük ivmeli yaşamının senin için de çok önemli ve değerli bir unsurundan, üniversite öğreniminin her evresinin Budapeşte'yle, Budapeşte Üniversitesi'yle ve Eötvös-Koleji'yle bağlantısından söz etmeden geçemeyiz. Türkoloji dünyasına Seni, ortak hocamız, uluslararası Türkoloji âleminin büyük ustası Gyula Németh yönlendirdi. Doktoranı onun yanında yaptın ve sonra profesör unvanını kazandın. Daha sonraları da yaşamının Seni Macaristan'a bağlayan evresine – gerek sözlü gerekse yazılı olarak – daima içten şükranlık dolu bir sevinçle değindin. Bir buçuk yıl kadar önce evinde bana, büyük yapıtın Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü'nün baskı provasını gösterdiğin günü iyi anımsıyorum. Eserin önsözüne aldığın, Gyula Németh'in altmış yıl önceki sözlerini, bu önemli dilbilimi sentezinin yapımını senden beklediğini bana iftiharla okumuştun.

Sevgili Hasan Hoca, Macar bilim âlemi, yaşamın boyunca Budapeşte okuluna ne kadar sadık kaldığını, yurdumuzun ne denli samimi bir dostu olduğunu çok iyi biliyor. Macar bilim dünyası da, hem bizim bilgi hazinemizi zenginleştiren, hem yeni kuşakları aydınlatan çalışmalarını aynı dostluk duygularıyla ve iftiharla izliyor. Macaristan'daki bilimsel unvanların, Macar Bilimler Akademisi'nde ve bilimsel derneklerimizdeki onur üyeliklerin, bu takdirin ve Seninle iftihar etmemizin bir ifadesidir.

Biz Macar Türkologları, yaşamın boyunca iki ülke arasındaki kültürel-bilimsel ilişkilerin beslenmesi için yaptıklarına ayrıca teşekkür borçluyuz. Benim kuşağım, demirperde döneminin zor yıllarında – iki ülke arasındaki ilişkilerin hemen de yalnızca Türkoloji alanında kaldığı dönemde – Senin şahsen bize yaptığın ya da aracılığın sayesinde yararlandığımız yardımları iyi hatırlıyor.

Sevgili Hocam, bugün kutladığımız olay, yaşam yolunun bilimsel faaliyetlerinden bağımsız bir evresine de bağlı.

Kedves Hasan Bey! A mai jeles esemény élettutad egy, a tudományos életműtől független stációjához is kapcsolódik. A nemrég betöltött 80. életévre gondolok. Ebből az alkalomból, szívből kívánunk neked további eredményekben gazdag egészséges alkotó éveket. A te egyik papírra vetett gondolatodból kindulva így fogalmazném: azt kívánjuk, hogy érjed meg az opus magnum, az etimológiai szótár általad tervezett még sok bővített kiadását, s a siker öröme arányozza be ezen éveidet.

E gondolatok jegyében szeretném megkérni miniszterelnök urat, hogy vegye át tőlem a szót."

A Hazai György akadémikus beszéde után az emelvényre lépő nyolcvan éves professzort Orbán Viktor miniszterelnök az alábbi szavakkal fogadta:

„Éppen kérni akartam a tanár urat, hogy legyen kedves és fáradjon föl ide mellém, hadd lássák önt a kedves vendégek. Hiszen azért jöttünk össze, hogy önt ünnepeljük. Ha megengedi, én már csak néhány mondatot szeretnék hozzátenni ahhoz, amit eddig hallottunk. A jelenlévők talán tudják, hogy annak a kollégiumnak, ahol a tanár úr tanult és dolgozott Budapesten, van egy jelmondata, amely úgy hangzik, hogy 'Szabadon szolgál a szellem'. Ezt önök kedves török vendéglátóink, bizonyára jól tudják, hiszen számtalan magyar keresett önöknél menedéket, amikor Magyarországon hiányzott a szabadság levegője. Felemelő érzés egy olyan nép fiát kitüntetni a magyar polgárok nevében, akinek hazája oly sok magyarnak adott menedéket. Felemelő érzés, hogy ezt egy olyan esztendőben tehetjük meg, amikor Törökország és Magyarország a NATO-tagságon keresztül ismét szövetségesei egymásnak. De a legfelemelőbb az, hogy egy olyan embert tüntethetünk ki, aki számára a nyelv volt talán élete legizgalmasabb kérdése. A magyar nemzet fönnmaradása számára mindig is a nyelv volt a legfontosabb. Ezért mi különös hálával tekintünk azokra, akik bár nem magyarok, de beszélik nyelvünket, akik nem magyarok, de segítenek másoknak is megismerni a magyar nyelvet. S nem kétséges, hogy Hasan Eren úr ilyen ember. Ezért tisztelt professzor úr, a magyar nép nagy hálával tekint az ön munkásságára, és engem a Magyar Köztársaság elnöke azzal bízott meg, hogy az ő nevében is fejezzem ki a jókívánságokat, és ahogyan az előttem fekvő kitüntetési dokumentum is mondja, s most idézem a szöveget: 'a magyar-török kulturális kapcsolatok fejlesztése és ápolása érdekében végzett tevékenysége elismeréseként a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetést adományozom. Kelt Budapesten, 2000. év május hó 24. napján. Göncz Árpád köztársasági elnök.' Én csak azt kívánom önnek professzor úr, hogy a jó Isten kísérje munkásságának és életének, reményeim szerint, további nagyon sikeres és hosszú éveiben. Gratulálok!"

A kitüntetett Hasan Eren professzor válasza magyar nyelven hangzott el:

„Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Most, amikor hálával átveszem ezt a magas kitüntetést, felelevenedik emlékezetemben több kedves emlék Budapesten eltöltött éveimmel kapcsolatban. De nem hallgathatom el, hogy szép számban vannak olyan emlékeim is, amelyek nem minősíthetők egészen kellemesnek. Elég utalnom arra, hogy Budapesten éltem át az 1944-es ostromot és az ún. felszabadulást.

Budapesten gyakran arra a kérdésre kellett feleletet adnom, hogy mint török hallgató mit tanulok az egyetemen. Az érdeklődők általában meglepődtek a válaszon. Török nyelvészetet tanulni a budapesti egyetemen! Szükségesnek éreztem ilyenkor tájékoztatni az érdeklődőket a magyar turkológia nívójáról és múltjáról. A budapesti tudományegyetemen 1870-ben Vámbéry Ármint bízták meg a turkológiai tanszék vezetésével. Tagadhatatlan tény, hogy a budapesti turkológiai tanszék a legrégibb központ ezen a területen. Vámbéry tanítványai között vannak hírneves turkológusok, mint Thúry József és Kúnos Ignác.

Yakınlarda doldurduğun 80. yaşını kastediyorum. Bu münasebetle sana sağlıklı, başarılarla dolu, zengin ve yaratıcı uzun yıllar diliyoruz. Senin kâğıda döktüğün düşüncelerden birinden hareket ederek şöyle ifade edeyim: Dileriz ki, opus magnum, yani Etimoloji Sözlüğü'nün tasarladığın genişletilmiş baskılarını görmek sana nasip olsun ve önündeki daha nice nice yılları başarıların sevinciyle dolu geçsin.

İşte bu düşünce ve duygularla şimdi, sayın Başbakandan, sözü benden almasını rica ediyorum."

Akademi üyesi György Hazai'nin konuşmasından sonra kürsüye gelen seksen yaşındaki profesörü Başbakan Viktor Orbán aşağıdaki cümlelerle karşıladı:

Sayın hocamız, değerli konuklarımızın Sizi görebilmeleri için bir zahmet buraya yanuma gelmenizi rica edeceğim. Zira Sizi kutlamak üzere burada toplandık. Müsaadenizle, şimdiye kadar duyduklarımıza ben sadece birkaç cümle eklemek istiyorum. Burada hazır bulunanlar belki bilirler, hocamızın Budapeşte'de öğrenim gördüğü ve çalıştığı Kolej'in, öğrenci yurdunun, bir özdeyişi var, derler ki, 'Fikirler, özgür iken hizmet eder'. Bunu değerli Türk evsahiplerimiz sizler herhalde daha iyi bilirler, çünkü Macaristan'da özgürlük havası olmadığı sıralarda pek çok Macar sizlerde sığınacak yer aradı. Vatanında pek çok Macar'a sığınacak yer gösteren bir halkın evladını Macar yurttaşları adına ödüllendirmek, bizler için yüce duyguların kaynağı oluyor. Bunu, Türkiye ile Macaristan'ın NATO üyeliği ile tekrar müttefik oldukları bir yılda yapabilmemiz bizleri aynı kaynaktan duygulandırıyor. Fakat en yüce duygu, dil'i belki de hayatının en heyecan veren konusu sayan bir şahsı ödüllendirme olanağını bulmamızdır. Varlığını sürdürebilmesi bakımından Macar milleti için her zaman en önemli şey dil idi. Bundan ötürü bizler, Macar olmadıkları halde dilimizi konuşanlara, Macar olmadıkları halde Macar dilini tanımaları için başkalarına da yardım edenlere candan minnettarız. Ve kuşkusuz Hasan Eren Bey böyle bir şahıs. Bunun için, sayın profesör, Macar halkı Sizin çalışmalarınıza büyük minnet duyuyor, ve Macaristan Cumhurbaşkanı beni, şahsen kendi adına da en iyi dileklerini ifade ederek, elimdeki ödül belgesinde de belirtilen şu sözlerle vazifemi yerine getirmekle görevlendirdi: 'Macar-Türk kültür ilişkilerinin geliştirilmesi ve gözetilmesi uğrunda gösterdiğiniz faaliyetlerin takdiri ifadesi olarak Size, Macaristan Cumhuriyeti Tisztikereszt Erdem Nişanı'nı sunuyorum. Budapeşte, 2000 yılı Mayıs ayının 24. günü. Cumhurbaşkanı Árpád Göncz.' Profesör Bey, ben de Size şunu diliyorum ki, daha da büyük başarılarla dolu ve daha uzun yıllar boyunca çalışmalarınızda ve yaşamınızda tanrı yardımcınız olsun! Tebrik ederim!"

Ödüllendirilen Profesör Hasan Eren, cevap konuşmasını Macarca yaptı.

"Sayın Başbakan,

Bu çok değerli nişanı şükranla alırken, Budapeşte'de geçirdiğim yılların hoş anıları belleğimde canlanıyor. Ama bunların yanısıra pek de hoş denemeyecek birçok anım olduğunu da belirtmeden geçemeyeceğim. 1944 yılında Budapeşte kuşatmasında ve sözde kurtuluşta da orada olduğumu söylemem yeterli olacaktır, sanırım.

Budapeşte'de iken, bir Turk öğrenci olarak üniversitede ne okuduğumu benden soran çok olurdu. Budapeşte Üniversitesinde Türk filolojisi okuduğumu öğrenince de genellikle şaşırırlardı. O zamanlar bu kişilere hep Macar Türkolojisi'nin düzeyi ve geçmişi hakkında bilgi vermek zorunluğunu hissetmişimdir. Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji kürsüsünü yönetmek görevi daha 1870 yılında Ármin Vámbéry' ye verilmişti. Budapeşte Türkoloji Kürsüsü'nün bu alandaki en eski merkez olduğu inkâr edilemeyecek bir gerçektir. József Thúry ve Ignác Kúnos gibi ünlü Türkologlar Vámbéry'nin öğrencileri arasındaydı.

Ek 2. Prof. Dr. Hasan Eren'e Ankara'da Macaristan Başbakanı tarafından "Tisztikereszti" (Erdem Nişanı) nın verilmesi töreni ve yapılan konuşmalar. Török Füzetek, VIII. Évfolyam, különszám, 2000. A Magyar–Török Baráti Társaság időszaki lapja

Vámbéry halála után a budapesti turkológiai tanszék vezetését Németh Gyula vette át. Németh tanszékvezetése kerek ötven évig tartott. Némethnek több kiváló magyar tanítványa van, mint pl. Ligeti Lajos, Halasi-Kun Tibor, Sinor Dénes, Györffy György, Kakuk Zsuzsa, Hazai György, Mándoky Kongur István, Vásáry István.

De Némethnek van több török tanítványa is. Első török tanítványa Bekir Sıtkı Çobanzade, aki Azerbajdzsán fővárosában, Bakuban kapott egyetemi tanszéket. Çobanzade aktív szerepet játszott a bakui turkológiai kongresszuson 1926-ban, amelyen napirendre került az ábécé-reform kérdése. Az oroszországi törökök az arab ábécét használták, amely a török-ség közös írásrendszere volt. De ez nem állt összhangban a szovjet kulturpolitikával. Çobanzade a latin írás mellett tört lándzsát. Çobanzade javaslata mellett foglalt állást Alekszandr Szamojlovics orosz turkológus is. A kongresszus után Çobanzade halálbüntetést kapott, Szamojlovicsot pedig számüzték Szibériába, ahol kényszermunkát végzett s nemsokára meghalt.

Érdekes, hogy a bakui kongresszus után Kemal Atatürk török köztársasági elnök kezdeményezésével sor került az ábécéreformra Törökországban is. Az új írásrendszer előkészítése céljából külön bizottság alakult. A bizottságban, mint nyelvész részt vett Ragıp Hulusi Özdem is, aki Németh tanítványa volt.

Az írásreform 1928-ban valósult meg. Ez a reform szorosan összefügg a török nyelvreformmal, amely társadalmi méretü mozgalommá vált. Ehhez a mozgalomhoz csatlakozott Hamit Zübeyr Koşay, aki Budapesten tanult. Koşay szerzője az első török nyelvjárási szótárnak, amely a Szinnyei-féle tájszótár mintájára készült.

Végül büszke vagyok, hogy a Németh-féle turkológiai iskola tanítványa vagyok magam is.

1998-ban látott napvilágot 'A törökségtudomány szótára' cimü müvem, amelyben szótárszerüen szerepelnek a turkológusok. Müvem megjelenése után azzal az állítással találkoztam, hogy könyvemben túlságosan nagy helyet foglalnak el a magyar turkológusok. Igaz, könyvemben bő helyet kaptak a magyar turkológusok, de tagadhatatlan tény, hogy szótáram nem fest a valóságnál nagyobb képet a magyar turkológiáról.

Végezetül pár szót szeretnék ejteni 'A török nyelv szófejtő szótára' cimü müvemről, amely tavaly jelent meg. A szótár előszavában annak a kedves emlékemnek adtam kifejezést, hogy 1940-ben, mint másodéves egyetemi hallgató terjedelmes etimológiai tárgyú cikket irtam, amelyet Németh professzornak adtam át. Németh érdeklődéssel átnézte a kéziratot és kijelentette, hogy előreláthatólag a jövőben én irom meg a török nyelv szófejtő szótárát.

Orbán Viktor kormányfő és Hasan Eren professzor

Vámbéry'nin ölümünden sonra Budapeşte Türkoloji Kürsüsü'nün yönetimini Gyula Németh üstlendi ve kürsüyü tam elli yıl boyunca yönetti. Gyula Németh'in, Lajos Ligeti, Tibor Halasi-Kun, Dénes Sinor, György Györffy, Zsuzsa Kakuk, György Hazai, István Mándoky Kongur, István Vásáry gibi birçok değerli Macar öğrencisi olmuştur.

Ama Németh'in birçok Türk öğrencisi de vardı. İlk Türk öğrencisi olan Bekir Sıtkı Çobanzade, Azerbaycan'ın başkenti Bakü Universitesi'nde görev almıştı. Çobanzade, alfabe reformu sorununun gündeme geldiği 1926 yılı Bakü Türkoloji Kongresinde aktif bir rol oynamıştır. Rusya'daki Türkler, Türk âleminin ortak yazı sistemi olan Arap alfabesini kullanıyorlardı. Fakat bu, Sovyet kültür politikasına uymuyordu. Çobanzade kongrede, Latin alfabesinin kullanılması görüşünü savundu ve Rus Türkologu Aleksandr Samoylovic de bu görüşü destekledi. Kongreden sonra Çobanzade ölüme mahkûm edildi, Samoylovic ise Sibirya'ya sürüldü ve bir süre sonra da orada öldü.

Bakü Kongresinden sonra Türkiye'de de Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün girişimiyle alfabe reformunun gündeme gelmiş olması ilginçtir. O zamanlar yeni yazı sisteminin hazırlanması amacıyla özel bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyona dilbilimci olarak katılan Ragıp Hulûsi Özdem de Németh'in öğrencisiydi.

Alfabe reformu 1928 yılında gerçekleşti. Bu reform, toplumsal bir akım haline gelen Türk dili reformuyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bu akıma katılan Hamit Zübeyr Koşay da öğrenimini Budapeşte'de yapmıştır. Szinnyei'nin ağız sözlüğü örnek alınarak hazırlanan ilk Türk ağız sözlüğünün yazarı Koşay'dır.

Ben de Németh'in Türkoloji okulunun öğrencisi olmakla iftihar ediyorum. Türkologların alfabetik sırayla yer aldıkları 'Türkologlar Sözlüğü' adlı eserim 1998 yılında yayımlandı. Eserimin yayımlanmasından sonra kitapta Macar Türkologlarına çok fazla yer verdiğim iddiasıyla karşılaştım. Kitabımda Macar Türkologlarının geniş yer tuttuğu doğrudur, fakat bu sözlüğün Macar Türkolojisini gerçekte olduğundan daha büyük göstermediği de bir gerçektir.

Son olarak geçen yıl yayımlanan 'Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü' adlı eserimden de kısaca söz etmek istiyorum. Sözlüğün ön sözünde eski bir anımdan söz ettim. 1940 yılında üniversitenin ikinci sınıf öğrencisi iken etimoloji konusu üzerine geniş bir yazı yazıp Profesör Németh'e vermiştim. Németh yazımı büyük bir ilgiyle okuduktan sonra bana: 'Öyle görülüyor ki, Türk dilinin etimoloji sözlüğünü ilerde siz yazacaksınız' demişti. Németh'in ön görüsü doğru çıktı, sözlük yayımlandı, ne yazık ki büyük ustamız bu sözlüğü eline alamadı.

Şimdi bu değerli nişanı alırken kendimi hâlâ Macar dil bilimine borçlu hissediyorum. Fakat bütün gücümle sürdüreceğim çalışmalarla Türk-Macar bilimsel ve kültürel ilişkilerinin gelişmesine yeni katkılarda bulunarak bu büyük onura daha fazla lâyık olacağıma inanıyorum."

Nişan töreninden sonra verilen resepsiyon, hazır bulunan Macar ve Türk misafirlerin iki ülke arasındaki ilişkilerin beslenmesi ve geliştirilmesi konularında görüşebilmeleri için iyi bir fırsat yarattı.

Ertesi gün, 25 Mayıs perşembe günü, Başbakan ve eşliğindekiler Anıtkabri ziyaret ettiler. Viktor Orbán Anıtkabir'de büyük Türk devlet adamının anısına bir çelenk koyarak saygı duruşunda bulundu. Fanfarların sesinden ve sessiz saygı duruşundan sonra Viktor Orbán, Atatürk Müzesi hatıra defterine aşağıdaki satırları yazarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanına karşı duyduğu büyük saygıyı şöyle ifade etti:

"Ülkeyi yeniden yapılandırma çalışmaları sırasında
Macar ve Türk halklarının dostluklarının
güçlendirilmesine de özen gösteren
Türkiye Cumhuriyeti'nin yaratıcısı, devlet adamı

3. OTURUM

Balkanlarda Dil, Edebiyat ve Kültür: Karşılaştırmalı Çalışmalar ve Sosyokültürel İncelemeler

Balkan Türk Edebiyatında ve Azerbaycan Edebiyatında Göç Teması: Millî Kimlik Arayışı, Vatan Hasreti ve Karşılaştırmalı Perspektifler

Nurlana Gasimli Mustafayeva[1]

Özet

Göç teması hem bireysel hem toplumsal düzeyde kimlik, aidiyet ve kültürel hafıza kavramlarıyla bir bütün hâline gelmiştir. Balkan Türk edebiyatı ile Azerbaycan edebiyatında göç, vatan hasreti, kültürel miras ve millî kimlik temalarının karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alındığı bu yazıda farklı tarihî süreçlerde farklı coğrafyalarda kendi yurtlarından göç ettirilen Türklerin acısının edebiyata yansıması analiz edilmiştir. Tarih boyunca savaşlar, siyasi baskılar, etnik temizleme politikaları ile göç etmek zorunda kalan Türk toplulukları, bu süreçte yaşadıkları acıları ve özlemleri edebiyata da yansıtmışlardır. Hem Balkanlar'da hem de Azerbaycan'da kaleme alınan edebi eserlerde doğup büyüdükleri topraklara duyulan özlem, yurt sevgisi, vatan hasreti, millî kimlik arayışı ve kültürel değerlerin korunması gibi temaların ön plana çıktığı görülmektedir. Balkan Türk edebiyatında özellikle Osmanlı sonrası dönemde yaşanan göçler, aile bağları, doğduğu ana vatanlarından edilmenin yarattığı travmalar ve kaybolan kimliklerin yeniden inşası işlenmektedir. Azerbaycan edebiyatında ise Sovyet baskısı, Batı Azerbaycan'dan göçe maruz bırakılma, 1937 Sibirya'ya sürgün edilmeler, mühacir hayatı yaşayan Azerbaycan Türkü, Karabağ sorunu ve zorunlu göçler kapsamında vatan kavramı ve millî bilinç öne çıkmaktadır. Her iki edebiyat, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarının ortak kaderini, kültürel hafızasını ve millî kimlik inşasını ortaya koymaktadır. Çalışma, her iki edebiyat geleneğinin farklı coğrafyalarda gelişmesine rağmen benzer temalar etrafında şekillendiğini ve Türk milletinin ortak kültürel hafızasını yansıttığını ortaya koymaktadır. Balkan Türkleri ve Azerbaycan Türkü, farklı dönemlerde yaşadıkları zorluklarla göç olgusunu edebiyatlarının merkezine taşımış, hem kaleme alınan eserlerde hem de sözlü edebiyat örneklerinde göçün tematik izlerini bırakmışlardır. Bu çalışmada, Balkan Türk ve Azerbaycan edebiyatlarında göç teması tarihsel zeminden başlayarak incelenmekte ve edebî örnekler karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Balkan Türk edebiyatı, Azerbaycan edebiyatı, göç, vatan hasreti, millî kimlik

The Theme of Migration in Balkan Turkish Literature and Azerbaijani Literature: National Identity, Homeland Nostalgia, and Comparative Perspectives

Abstract

The theme of migration has become closely intertwined with the concepts of identity, belonging, and cultural memory on both individual and societal levels. This article offers a comparative analysis of migration, longing for homeland, cultural heritage, and national identity in Balkan Turkish and Azerbaijani literature. It examines how the pain of Turks who were displaced from their native lands in different historical periods and geographical contexts is reflected in literary works. Throughout history, Turkish communities have

1 Doç. Dr., Bakü Slavyan Üniversitesi, nurlanagasimli@ymail.com, ORCID: 0000-0003-4339-3468.

been compelled to migrate due to wars, political oppression, and ethnic cleansing policies. The suffering and longing they experienced during these processes found expression in literature as well. In both the Balkans and Azerbaijan, literary texts often foreground themes such as nostalgia for one's homeland, patriotism, yearning for the motherland, the search for national identity, and the preservation of cultural values. In Balkan Turkish literature, especially in the post-Ottoman period, the themes of forced migration, the disintegration of family ties, the trauma of being uprooted from one's birthplace, and the reconstruction of lost identities are prominent. In Azerbaijani literature, issues such as Soviet repression, forced migration from Western Azerbaijan, exile to Siberia in 1937, the life of Azerbaijani emigres, the Karabakh conflict, and mass displacement have brought the concepts of homeland and national consciousness to the forefront. Both literary traditions reflect the shared fate, cultural memory, and national identity formation of Turkish communities living in different regions. Despite emerging in distinct geographical and political contexts, Balkan Turkish and Azerbaijani literature are shaped by similar themes and express the collective cultural memory of the Turkish nation. The migration phenomenon, shaped by various hardships across different eras, has become a central motif in both literary canons. This experience is reflected not only in written works but also vividly preserved within oral literary traditions. This article explores the theme of migration in Balkan Turkish and Azerbaijani literature from a historical perspective and analyzes selected literary examples through a comparative lens.

Keywords: Balkan Turkish literature, Azerbaijani literature, migration, longing for homeland, national identity

1. Giriş

Göç insanlık tarihî boyunca savaşlar, ekonomik, politik nedenler ve etnik temizlemelerden dolayı gerçekleşen bir süreçtir. Savaşlar, etnik temizleme politikaları, siyasi baskıların yanı sıra ekonomik zorluklar ve doğal afetler gibi birçok faktör, insanların kendi topraklarından ayrılmasına ve yeni coğrafyalara isteyerek veya istemeyerek yerleşmesine neden olmuştur. Bu süreç, bireylerin yaşamlarını ve kimliklerini derinden etkilediği gibi, edebiyata da geniş anlamda yansımış ve edebî türlerin de biçimlenmesine neden olmuştur. Göç, yaşatıldığı bireylerin üzerinde derin psikolojik etkiler bırakır. Göç mevzusu aynı zamanda hicret olarakta nitelendirilebilir. Çünkü klasik edebiyatta göç Hz.Muhammed'in (s.a.s) hicreti olarak geçmiştir.

Yeryüzünde yaşayan Türklerin tek ortak noktası belki de göçlerdir. Göç sadece bir yerden başka bir yere taşınma demek değildir. Göç aile dramlarının yaşandığı, millî kimliklerin, millî değerlerin unutulduğu veya bilerek unutturulduğu bir politika demektir. Aynı zamanda hayatta kalma, yaşam mücadelesidir. Şöyle ki, Halil Delice'nin bir Balkan türküsünden esinlenerek yazdığı "Görmedin mi Aliş'imi Tuna Boyunda" romanında Rus ordusunun Tuna'yı aşıp Türklere saldırdığı, Türkleri göçe maruz bıraktıklarının acı yansımasını görmekteyiz. "Aliş, yaşanan korkunç zulüm, göç eden çocuk, kadın ve dedelerin yüzlerindeki donuk ifadeyle yanıyordu." (Akgün, 2016).

Bu bağlamda Güney Kafkasya'da Azerbaycan Türkleri, Balkan coğrafyasında da Türkler tarihîn belirli süreçlerinde zorunlu göçlere maruz bırakılmışlar. Özellikle, XX. yüzyılın başları her iki coğrafyadaki Türkler o bölgelerde yaşanan siyasi çalkantılarla tarihî topraklarından göç ettirilmişler.

Azerbaycan'da Karabağ Savaşı Azerbaycan halkının göç dalgasına neden olmuştur. Şöyle ki 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1991 yılları arasında Azerbaycan Türkü tarihî topraklarından Ermeni terör çeteleri tarafından göç ettirilmiş, köyler yakılıp yıkılmış, mezar taşları, kültürel miraslar yok edilmiştir. Azerbaycan'da Emperyal baskılar, Çar Rusyası ve Sovyet dönemi sürgün politikalarıyla şekillenen dört aşamalı göç edebiyatı oluşmuştur ki bu da 1909-1920, 1920-1941, 1941-1979, 1979 sonrası devrimler sonrası edebiyatı daha sonra Karabağ Savaşı, Hocalı Katliamı, Batı Azerbaycan'a dönüş gibi edebiyatta yansımalarını bulmuştur.

Balkanlar, dünya üzerinde çok uluslu yapısıyla öne çıkan bölgelerden biridir. XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu üzerinden gerçekleştirilen ilk Türk fetihleriyle Osmanlı-Türk hâkimiyetine girmiştir. Bu hâkimiyet XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan gerilemeyle sona ermeye başlamıştır. Yaklaşık altı asır süren Osmanlı varlığı, bölgedeki etnik çeşitliliği ortadan kaldırmak bir yana bu zenginliği korumuştur. Osmanlı'nın bölgeden çekilmesine rağmen Balkan milletlerinin kendi kimlikleriyle varlıklarını sürdürdükleri görülmüştür. Türk devlet anlayışının temelinde yer alan hoşgörüye rağmen büyük güçlerin etkisi ve dönemin yükselen ideolojisi olan millîyetçiliğin Balkan halkları arasında yayılması sonucunda Osmanlı-Türk varlığı uzun bir geçmişe rağmen bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlının çekilmesi beraberinde bölgeye göçleri de getirmiştir. Balkanlarda yaşanan göç hareketlerinin başında Türkler geliyordu. Balkan Türklerinin göçü Halide Alptekin'in "Balkan" romanında acı bir şekilde dile getirilir. Roman karakteri, yüzyıllardır aidiyet hissettikleri topraklarda aşağılanarak dışlanmalarını ve bu topraklardan suçlu gibi kaçmak zorunda kalmalarını bir kimlik ve onur kırılması olarak dile getirir. Bu durum, geçmişin hâkimiyetinden sürgüne uzanan dramatik bir dönüşümü yansıtır.

XIX.yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılda 93 Harbi, Balkan Savaşları, 1950'lerde Bulgar asimilasyon politikaları sonucunda yüz binlerce Balkan Türkü Anadolu'ya zorunlu göçe mecbur bırakılmıştır. Balkanlarda yaşanan göç dalgası 1878 sonrası Osmanlı'nın çekilmesi, Balkan Savaşları, Yugoslavya ve Bulgaristan'daki baskılar sonucu yaşanan göçler, 1950'lerden başlayarak Yugoslavya'dan Türkiye'ye mecburi göç olarak tarihe geçmiştir. Tüm bunların akabinde pek çok Türk aile göç, zorunlu yer değiştirme, sürgün yaşamıştır. Balkanlar'da tarihsel olarak önemli bir demografik ve kültürel unsur olan Türk nüfusu, bölgeden kısa sürede ve zorlayıcı yöntemlerle uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu süreç, yalnızca etnik ve kültürel yapının dönüşümünü değil aynı zamanda ciddi insanî krizlerin ve kitlesel mağduriyetlerin yaşanmasına da zemin hazırlamıştır.

2. Balkan ve Azerbaycan Edebiyatında Göç Kavramı

Balkan Türk edebiyatında göç temasının ele alındığı eserlerde o toprakların Türk Osmanlı toprağı olduğunu görebiliriz. Şöyle ki, edebi eserlerde Balkan Türklerinin yoğun

bir şekilde yaşadığı şehirlere, köylere yer verilmesi, roman, hikâye kahramanlarının dilinden sunulan hatıralar aslında Balkanlardaki Türk varlığının kanıtı niteliğindedir. Araştırmacı yazar Atıf Akgün eserlerde olayların büyük oranda Selanik, Üsküp, Silistre, Edirne, Demirhisar, Rusçuk vb. gibi Türk şehirlerinde geçtiğini belirtmiştir.

Balkan coğrafyasında yaşayan milletlerin özgürlük mücadelesi nedense her zaman Türk kesim üzerinden gelişmiştir. Türkler üzerindeki bu kadar baskı sonuç itibarıyla onların göçe maruz bırakılmasına, yaşadıkları topraklardan sıkıştırılarak çıkarılmasına, Türklerin de Anadoluya sığınmasına neden olmuştur. Anadoluya sığınan Balkan Türkleri de vatan hasretinden, yaşadıkları acılardan büyük bir göç edebiyatı örnekleri yaratmışlar.

Hem Balkan Türk edebiyatında hem de Azerbaycan edebiyatında yazılan eserler, göçün getirdiği kimlik değişimlerini, kültürel adaptasyonu ve bireylerin toplumsal bağların sorgularını, yaşanan hüzünleri, insanların kendi manevi değerlerine, özellikle Türklerin İslamî ritüellere en zor durumda bile ne kadar değer verdiğini yansıtmaktadır. Gökhan Gökçe'nin "Rumeli'ye Veda" romanındaki "*Uzaktan bakıldığında rengarenk görünen bu kervana yaklaşıldığında yolcuların pejmürdeliğinden durumlarının vehameti belli oluyor, yaşlı ve hastaların iniltilerine bebek ağlamaları ekleniyor, ara sıra göğe yükselen keskin çığlıklarla yaşlı yolculardan birinin bu ağır ve meşakkatli yolculuğa fazla tahammül edemediğini gösteriyordu. En acısı da teslim-i ruh etmiş cesetlerin teyemmüm ettirilip üç kişilik bir cemaatle son namazları eda edildikten sonra isimsiz bir mezara defnedilmesiydi.*" (Akgün, 2016) cümleleri bir müslüman Türk'ün göç yolunda yaşadığı çareesizliğin edebî manzarasıdır.

Farklı coğrafi bölgelerde yaşamalarına rağmen Balkan Türkleri ile Azerbaycan Türklerinin maruz kaldığı tarihsel zorluklar büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Göç süreçlerinde karşılaştıkları ağır koşullar ve yaşadıkları travmalar, yalnızca sözlü halk edebiyatında değil aynı zamanda yazılı edebi eserlerde de güçlü biçimde yansıtılmıştır. Bu durum, göç olgusunun Türk edebiyatında ortak bir hafıza ve anlatı biçimi oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle roman ve şiir türünde, karakterlerin içsel yolculukları ve kimlik arayışları derinlemesine işlenmiştir. Balkan Türk edebiyatı ve Azerbaycan edebiyatı, göç teması ve bununla ilişkili millî kimlik arayışlarını ele alan zengin bir edebiyata sahiptir. Yeni bir coğrafyaya yerleşme süreci, kimlik bunalımları, yabancılaşma, aidiyet duygusu, doğduğu toprakları, evini yurdunu bırakıp, bazı durumlarda ailesini tamamen kaybeden insanların yaşadıkları travmatik bunalımlar eserlere yansıtılmıştır. Göç eden bireylerin, kendi yurtlarından, topraklarından uzakta bir kimlik inşası sürecine girmeleri zaten başlı başına bir psikolojik darbedir. Halil Delice'nin *Görmedin mi Aliş'imi Tuna Boyunda* adlı romanında yer alan bu ifadeler, bireysel hafıza üzerinden kolektif bir travmayı yansıtarak, zorunlu göçün bireyde yarattığı derin yıkımı gözler önüne sermektedir. Osman Molla'nın yaşadığı içsel çöküntü,

sadece bir mekândan ayrılmanın değil, aynı zamanda geçmişle, ataların mirasıyla ve aidiyet duygusuyla bağların koparılmasının verdiği acıyı temsil eder. Ayrıca metinde, Bulgar ve Rusların Türk halkına uyguladığı baskı ve şiddet de vurgulanarak dönemin etnik temelli zulmü tarihsel bağlamda ele alınmaktadır.

Balkan Türk edebiyatlarındaki göç temasının temelini aidiyet sorununun psikolojik etkilerini, kültürel gelenek kaybının verdiği millî kimlik sorunlarını, ayakta kalma mücadelesini görmekteyiz. Kuzey Makedonya Türk edebiyatındaki bu konular şiirde genellikle işlenmiştir. Şiirler Birlik Gazetesi ve diğer Türk yayınlarında basılmıştır. Makedonya Türk edebiyatında tarihî süreçte oluşturulan ve toplum tarafından benimsenen göç türküleri bunlardandır. Göç Göç Oldu Göçler Yola Düzüldi, Yokluk beni Mecbur Etti, Gine Gurbet Çekti Beni Gurbet Ellere, A İstanbul Sen Bir Han'mısın, Ağlama Gözlerim Mevlam Kerimdir, Yârim İstanbul'u Mesken mi Tuttun türküleri bu duruma örnek verilebilir (Koca, S. & İbrahimi, 2020).

Balkan Türk edebiyatında göç olgusunun temel nedenlerinden biri olarak Türk toplumunun kültürel ve millî kimliğini korumaya yönelik yapılanmaların, özellikle aydın kesim tarafından oluşturulan Yücel Teşkilatı gibi örgütlerin kapatılması ve benzeri girişimlerin engellenmesi öne çıkmaktadır. Çünkü yeni Türk Teşkilatlarının kurulması Türklerin fikri olarak bir araya gelmesi demekti. Bunun önüne geçmek için özellikle aydın zümre sıkıştırılıyor, kurşunlara diziliyor, farklı nedenlerden öldürülüyor ve ya sürgün ediliyorlardı.

Kuzey Makedonya Türk edebiyatının aydın yüzlerinden Nusret Dişo Ülkü, Fahri Ali, Suat Engüllü, Sabit Yusuf millî sorunları eserlerinde kaleme alan yazarlardır. Onlar göç konusuna değinerek azınlık Türklerin vatan hasreti, yurt özlemini, sürgünün yaşattığı sorunları dile getirmişler. Kaleme alınan eserlere Balkan Türkünün kimlik bunalımı, aidiyet sarsıntısı özellikle vurgulanmıştır.

3. Karabağ Göçünün Azerbaycan ve Balkan Türk Edebiyatındaki İzleri

Azerbaycan edebiyatında göç teması tarihsel olaylarla ve toplumsal değişimlerle iç içe gelişmiştir. Özellikle Karabağ Savaşı, Sovyetlerin siyasi baskıları nedenleriyle insanlar kendi doğdukları toprakları, yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlar. Bu bağlamda göç konusu Azerbaycan edebiyatında hem bireysel hem toplumsal bir trajedi olarak sıkça işlenmiştir. Azerbaycan edebiyatında göç teması onun ayrılmaz parçası olan Karabağ topraklarının işgalinden doğan vatan özlemi, sürgün, kültürel köklerden kopuş fonunda derin biçimde işlenmiştir. Azerbaycan folklorunda Karabağ hasreti, göçmenlik ve yerinden edilme (köçkünlük-qaçqınlıq) temaları halk türkülerinde, destanlarda, manilerde, aşık havalarında ve diğer folklor türlerinde kendini göstermiştir. Özellikle

Karabağ şikestesi, Kesme şikeste, Baş Sarıtel, Orta Sarıtel gibi müzik türleri, göçmenlerin ve yerinden edilmiş insanların yaşadığı acı dolu hayatı ve vatan özlemini dile getirir (https://www.virtualkarabakh.az/az/new-item/25/44/qarabag-musiqi-tarixi.html).

Karabağ hasreti, Azerbaycan folklorunun en önemli konularından biridir. Bu tema, halkın Karabağ'a olan sevgisini ve bağlılığını, aynı zamanda oradan zorla göç ettirilmiş insanların çektiği acıları ve sıkıntıları yansıtır. Göçmenlik ve yerinden edilme döneminde halkın yaşadığı zorluklar, yalnızlık, ata-baba yurtlarından koparılmanın verdiği acılar folklor örneklerinde derin şekilde ifade edilir. Karabağ şikestesi, göçmenlerin yaşadığı hasret, hüzün ve kederi içinde barındırır.

Əzizinəm, Qarabağ,

Şəki, Şirvan, Qarabağ,

Aləm gözələ dönsə,

Yaddan çıxmaz Qarabağ.

Âşık müziği ve destanlar da Karabağ hasretini ve göçmenlik temasını yansıtır. Âşıklar, ezgilerinde vatana duydukları sevgiyi, göçmenlerin çektiği acıları ve geleceğe dair umutları dile getirirler. Azerbaycan folkloru Karabağ hasreti, göçmenlik ve yerinden edilme temalarını zengin bir şekilde kapsar ve halkın bu konulara dair duygularını, düşüncelerini, özlemlerini güçlü biçimde ifade eder.

Balkan Türk edebiyatında sadece Balkan Türkünün acısı dile getirilmedi. Balkan Türk edebiyatının önde gelen yazarları yalnızca kendi coğrafi kimlikleriyle sınırlı kalmamıştır. Türk dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan soydaşlarının sorunlarına da edebi duyarlılıkla yaklaşmışlardır. Bu bağlamda, Balkan Türklüğünün yaşadığı acıları dile getirmekle yetinmeyen yazarlar aynı zamanda Türk dünyasında yaşanan ortak tarihsel ve toplumsal kırılmalara da eserlerinde yer vermiştir. Bulgaristan Türkü şair Şaban Kalkan'ın edebi duruşunda özellikle Azerbaycan edebiyatına ve Azerbaycan Türklerinin mücadelesine gösterdiği ilgi dikkat çekicidir. Bu ilgi, şiirlerine yansıyan temalar aracılığıyla Türk milletinin kültürel birliğine olan inancını da ortaya koymaktadır. Örnek olarak "Karabağ'a Yaralı Sone" şiirinde Karabağ Türkünün acısını şu mısralarla derinden hisseder,

Ah... Saplandı bağrıma kara saplı bir bıçak

Karabağ'da şimdi gece, kış ve rüzgar

Kederin koynunda her köy ve her bucak

Yollar ıssız, yuvalar sessiz toprakta yas var.

Ben Sofya'da dolaşsam da senin yanındayım

Birleşen gücümüz bu zulmü de boğacak

Şimdi gözlerimi yumdum mu Karabağ'dayım (Akgün, 2016).

3.1. Azerbaycan Türklerinde Göç Olgusunun Tarihsel Arka Planı ve Edebiyata Yansıması

Azerbaycan edebiyatında sadece Karabağ göç konusu işlenmedi. Bilindiği üzere Azerbaycanlıların Ermenistan'dan (Batı Azerbaycan'dan) zorla göç ettirilmesi ve sürgün edilmesi daha XVIII. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Batı Azerbaycan'dan Azerbaycanlıların, genel olarak Müslüman nüfusun sürgün edilmesi üç aşamada gerçekleştirilmiştir: Birinci aşama: 1905–1920 yılları arası, ikinci aşama: 1948–1953 yılları arası, üçüncü aşama: 1988–1992 yılları arası (https://westaz.org/tr).

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türkü baskılar, etnik temizelemenin kurbanı olmuşlar. Özellikle 1905'te yaşanan Ermeni-Müslüman davası ve aynı zamanda Azerbaycan Türkünün kasten etnik temizlemeğe maruz bırakılması, 31 Mart 1918 faciası, 1937 Azerbaycan aydınlarının Sovyetlerce ya Sibiryaya sürgün edilmesi ya muhacir edilmesi yada kurşuna dizilmeleri (Repressiya) edebiyatta geniş yer almıştır. Şöyle ki Kuzey Makedonya'daki Türk aydın kesimini bir araya getiren Yücel Teşkilatı da aynı kaderi yaşamıştır. Azerbaycan edebiyatında göç teması özellikle, 1988 sonrası Karabağ Savaşından sonra işlenmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan Karabağ Savaşı ve Hocalı Katliamı sonrası Azerbaycan Türkü'nün kendi doğdukları topraklardan zorunlu göçlere maruz bırakılması da farklı bir şekilde edebiyata yansımıştır. Azerbaycan edebiyatındaki göç teması özünü vatan hasreti, yurt özlemi, toprak sevgisi, kaybedilen aileler, kaybedilen miras, millî manevi değerlerin zedelenmesi, kendi topraklarından göçe maruz bırakıldıktan sonra yeni hayata uyum sağlama, millî kimlik arayışı özellikle işlenmiştir.

Azerbaycan'ın ikiye parçalanmasını, Azerbaycan Türkünün maruz kaldığı göçleri kaleme almak bir dönem imkansızdı. Bu bağlamda Bahtiyar Vahabzade'nin "Gülüstan" manzumesi 1950'lerde kaleme alınsa da eser yalnız 80'lerin sonuna doğru yayınlanmıştır. Eserinde Azerbaycan Türküne yaşattılan tarihî cinayeti, millî göçü, millî sürgünü yaşatanları lanetleneyen şair Rus ve Fars şovinizmini suçluyor:

Necə ayırdınız dırnağı ətdən,

Ürəyi bədəndən, canı cəsəddən?

Axı kim bu haqqı vermişdir sizə,

Sizi kim çağırmış Vətənimizə?

Neçə vaxt səngərdə hey ulaşdılar,

Gülüstan kəndində sövdələşdilər,

Bir ölkə ikiyə ayrılsın deyə! (Vahapzade, 1991).

İkiye ayrılan Azerbaycan topraklarında göç etmeye maruz bırakılan insanların aileleri parçalandı. Azerbaycan'ın güneyinden kuzeyine geçmek için Araz Nehrini aşmaları gerekiyordu.

Bahtiyar Vahabzade'nin "Gülüstan", "Öz Vatanında Garip", "Karabağ Atı", "Şehitler" gibi şiirlerinde sürgün, göç ve yurt sevgisi temaları ön plandadır. Bahtiyar Vahapzade vatan mafhumunun sadece yaşanılan toprak anlamı taşımadığını, onun millî hafıza, millî manevi değer, kan bağı, millî kimlik, soykökü demek olduğunu vurguluyor. Şair sadece parçalanmış Azerbaycanı değil, aynı zamanda Karabağda yaşanan olayları, Azerbaycan Türkünün bilerek göç ettirilmesini kaleme almıştır. Çünkü Karabağ Savaşı sonrası yüz binlerce Azerbaycan Türkü kendi topraklarından göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle, 1988'den sonrakı dönem Azerbaycan edebiyatında mülteci edebiyatı adlanır. Özellikle, 26 Şubat 1992'de yaşanan "yüzyılın faciası" olarak nitelendirilen Hocalı Katliamından sonra göç, ailelerin faciası, unutulmayan topraklar, yurt özlemi, göç ettirilen insanların kimlik arayışı, onların geçmişe özlemi, ayrılıklar, kültürel kopuş, sosyal parçalanma, göç ettirildikleri topraklarda kültürel ve sosyal uyumsuzlukların yaşattığı psikolojik sorunlar edebiyatta yer almıştır. Bahtiyar Vahapzade'nin *Tarih* adlı şiiri, milletin öz benliğinden koparılmasını ve tarihî köklerinden uzaklaştırılmasını tematik olarak işler. Şiirde, kültürel ve dinî değerlerin unutulmasıyla birlikte, milletin yabancı etkiler altında eridiği ve geçmişteki zaferli ve üretken dönemlerinin hiçe sayıldığı vurgulanmaktadır. Bu durum, kolektif hafızanın zedelenmesi ve millî kimliğin krizine işaret ederek, tarihîn ve kültürün korunmasının önemini ortaya koyar.

Azerbaycan edebiyatında XX.yüzyılın başlarından itibaren, özellikle Sovyetler Birliği döneminde yaşanan sosyal değişim ve çatışmalar, edebi eserlerde vatan hasreti ve kimlik arayışını ön plana çıkarmıştır. Eserlerde, karakterlerin yaşamı, yeni bir kimlik arayışını ve eski köklerinden kopuşun getirdiği zorluklar yansıtılmıştır. Azerbaycan edebiyatında, millî kimlik arayışı özellikle XX.yüzyılın başlarından itibaren belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Vatan hasreti, göç eden bireylerin en belirgin duygularından biridir. Göç, bir anlamda kişinin köklerinden, anavatanından ayrılması demektir.

Balkan Türk edebiyatında da vatan hasreti teması, özellikle şiirlerde bir nostalji, kaybedilmişlik, koparılmışlık duygularıyla sıkça işlenir. Her iki edebiyatta da şiirlerle birlikte roman ve hikâyelerde de göç konusu geniş biçimde ele alınmıştır. Göçün oluşturduğu toplumsal sorunlar, aile içi çatışmalar, kültürel yabancılaşma, gelecek belirsizliği karakterlerin psikolojik yansımalarında görmekteyiz.

Azerbaycanın ünlü yazarı Anar'ın büyük ilgi uyandıran "Karabağımızın Sızlayan Yaraları" adlı makalesinde Karabağ'dan sürgünü, Azerbaycan Türkünün yaşadığı acıları şöyle kaleme alıyor ve makalenin devamında Çarlık rejiminin bilinçli bir siyasetle yabancıları (Ermenileri) Karabağ'a yerleştirmesi yeni komşuların ihaneti ve bu kanlı temellerden günümüze kadar uzanan acılı yollardan söz ediliyor: "…Azerbaycan tüm bölgeleriyle birlikte tek ve bölünmez bir memlekettir… Vatanımızın öyle hassas bölgeleri vardır ki onların hem çalkantılı bir geçmişi hem de yaralı bir bugünü vardır. Bu tür bölgelerden biri de Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası, cennet köşesi, kadim Türk yurdu olan Karabağ'dır."

1990'lardan sonra kaleme alınan edebî örneklerde savaşların, zorunlu göç politikasının, toprak kayıplarının, özellikle mülteci kamplarında yaşanan travmalar, çocukların eğitimden kopmaları, aile içi dramların en acı yansımasını görmekteyiz. Aynı zamanda topraklarından sürülen insanların yabancılaşma, ruhsal dışlanma, küçük köylerden sürgün edilip büyük şehirlerde hayatta kalma mücadelesinin verilmesi, direniş ve bir gün topraklarına geri döneceğine duyulan inanç kaleme alınmıştır. Şöyle ki eserlerde kadınlar ve çocuklar özellikle üzerinde durulan karakterlerdir. Çünkü kadınlar yitirilen evin yapıcısı, çocuklarsa belirsiz geleceğin sembolüdür.

3.2. Balkan Türklerinde Göç Olgusunun Tarihsel Arka Planı ve Edebiyata Yansıması

Ömer Seyfettin, Balkan Türkü ailelerinin maruz kaldığı travmalar ile yaşadıkları zorluklar, yazarın kısa yaşamına sığdırdığı birçok hikâye ve romanda detaylı bir şekilde işlenmiştir. Özellikle *Yüksek Ökçeler* adlı hikâyesinde, Balkan Savaşları esnasında Türklerin yaşadığı göç sürecindeki acılar ve çekilen sıkıntılar edebi bir dille anlatılmaktadır. Hikâyede Türklerin asırlarca yaşadıkları topraklardan sürgün edilmeleri kaleme alınmıştır. Gençlik yaşantısının Balkan kasabalarında geçmesinin ve Rumeliden göçün, elden giden vatan topraklarının iç yankısı Yahya Kemal Beyatlı'nın Üsküp şiirinde kaleme alınmıştır. Üsküp'ün ruhuyla, özüyle sadece Türk'e ait olduğunu dile getiren şair, onun kaybını, asırlar geçse de Üsküp'ün Türk'ün kalbinde olacağını yürek ağrısıyla ona olan hasretini belirtiyor. Yazar Balkanlarla ilgili hassasiyetini "Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım" adlı kitabında da dile getirmiştir: "Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, Balkan'dır. Vakıa Tuna'nın kıyılarından ve Balkan'ın eteklerinden ayrılalı kırk üç sene oluyor. Lakin bilmem uzun asırlar bile o sularla o karlı tepeleri gönlümüzden silebilecek mi? Zanneder misiniz ki bu hasret yalnız Rumeli'nin çocuklarının yüreğindedir?"

Balkanlarda yaşanan felaketler, göçler Mehmet Akif Ersoy'un "Hakkın Sesleri" eserinde şöyle kaleme alınmıştır.

İlahi, altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı…
Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı.
Ne ma'sum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!
Ne bîkes hânümanlar işte, yangın verdiler, yandı!
Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı! (Doğan, 2021).

Balkanlarda kaybedilen Türk topraklarına özlem, Türklük Balkan Türk edebiyatının esas ana teması olmuştur. Edebiyatta ana yurda özlemle birlikte zorunlu göçe tabi tutulan Balkan Türklerinin Rumeli'de yaşadığı vahşetler, felaketler de edebiyata yansıtılmıştır. Şöyle ki, Balkan Türkleri zorunlu bir şekilde sürgün edilmiş, buna tabi olmayanlar

camilere kapatılmış, türlü işkencelere maruz bırakılmış, katledilmiş, din değiştirmeye zorlanmıştır. Bu vahşet, zorunlu göç Lozan Barış Antlaşmasından sonra başlamıştır. Yunanistan'daki Türkler Anadolu'ya göç ettirilmişler. Lozan Barış Antlaşmasının göç politikasına rağmen Batı Trakya'da bugün büyük yoğunlukta Türk nüfusu vardır ve orada yaşanan büyük baskıya dayanamayan Türkler Türkiye'ye göç ettirilmeye çalışılıyordu. Günümüzde de Yunanistan'da Türkler inkâr edilerek sadece Müslüman azınlık olarak kabul edilmektedir. Batı Trakya'daki Türklerin üzerinden yürütülen ana politikanın amacı oradaki Türklerin dillerini, etnik kökenlerini inkâr ederek Türkiye'yle bağlarını koparark kendi içlerinde eritmektir. Daha önceki dönemlerde Yunanistan resmî belgelerinde "Türk" ve "Türkçe" terimlerine yer verilirken, 1980'lerin başından itibaren bu uygulamanın terk edilmesi, Yunanistan'ın Türk azınlığı üzerinde asimilasyon politikalarını yoğunlaştırma amacını yansıtmaktadır. Bu değişim, azınlığın etnik kimliğinin ve dilinin resmi olarak tanınmasının engellenmesine yönelik sistematik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Balkanlardan Anadolu'ya göçler 1950'lerden sonra da devam etmiştir. Balkanlar'dan gerçekleştirilen en yoğun göç hareketinin büyük bir kısmının Bulgaristan kaynaklı olduğu görülmektedir. Bulgaristan devletinin kurulmasının ardından Anadolu'ya yönelik göçlerin tarihsel süreci incelendiğinde zaman zaman kesintilere uğramasına rağmen genel olarak belli periyotlarla Türkiye'ye yönelik göç dalgalarının devam ettiği tespit edilmektedir.

Bulgaristan'dan Anadoluya sürülen Türklerin belirli saatler içinde kendi doğup büyüdüğü topraklardan sürgüne maruz bırakılması en acımazıscasıydı. Eserlerinin büyük kısmı Türkiye'de yayınlanan Ömer Osman Erendoruk "Son Yaprak" adlı şiir kitabında yer alan "Adsız Bebek" şiirinde yine çekilen acılara değinir.

İntikam alıyordu isim değiştirerek
Sürünen böceklerce her deliğe girerek
Çullandı canavardan azılı, başımıza
Kan kattı çağıl çağıl akan gözyaşımıza
Dikilip başımıza
Bulgarsınız siz dedi şaklatarak copunu
Hapsetti, sürgün etti, aydınları topunu
Gık diyeni ağzından kan gelince dövdüler,
Ana, avrat, kız, gelin hayasızca sövdüler (Akgün, 2016).

Bulgar Türkünün acısının yansıtıldığı bu şiirde bir nevi Azerbaycan Türkünün represiyaya tabi tutulması, Hocalı'da ermenilerin Azerbaycanlı kadınlara, çocuklara, yaşlılara ve hatta anne karnındaki doğmamış bebeklere yaşattıkları işkenceleri de duyabilirz. 1950'lerden başlayarak Bulgaristan'da Türklere karşı keskin baskılar uygulanmıştır. İşkenceler yetmemiş isim ve soy isim değişimi de yapılmıştır. Görülmedik işkenceler

yapılmıştır Bulgaristan Türklerine. Alirıza Saraçoğlu, Bulgaristan Türküne karşı yapılanları yürek acısıyla şöyle anlatır.

Bu asırda bu vahşeti yapar mı bir ulus?

Zalim Bulgara cesaret verdi alçak Rus!

Türklere kuduz köpekler gibi saldırdılar,

İnsan kılığındaki o itler çıldırdılar...

Rodoplar'ın dereleri cesetlerle doludur,

Köpeklerin ağzındaki insan koludur!

Mehmede "Mitko" demek ile iş bitmez çorbacı, bil!

Vicdanlara hükmetmek sandığın kadar kolay değil...

Bulgarlaştırma sürecinde tepki gösteren Türklüğünden vazgeçmeyen Türkler Belene'ye gönderilirken Güney Kafkasya'da da kendisine Türk diyen her Azerbaycan aydını "pantürkist" adı altında ruslar ve ermeni çetelerince uzak Sibirya'ya sürgün ediliyor, kurşunlara diziliyorlardı.

Şaban Kalkan'ın *Belene Ağıtı* şiiri, Bulgaristan Türklerine yönelik zulmün ve özellikle Belene Kampı'nda yaşanan trajedilerin sembolik ifadesi olarak karşımıza çıkar. Şiirde, kayıpların sayısı ve kimlikleri belirsiz kılınarak yaşanan insan hakları ihlalleri ve toplumun yaşadığı derin acı vurgulanmaktadır. Kalkan, bu şiirle tarihî hafızada silinmeye çalışılan acıları canlı tutmayı ve mağduriyetin kolektif bilince yerleşmesini amaçlamaktadır. Söz konusu göçler yalnızca demografik bir değişimi değil aynı zamanda tarihsel ve kültürel mirasın Anadolu'ya taşınmasını da ifade etmektedir. Balkan Türklüğünün bu zorunlu yer değiştirme süreci bir yandan çok kültürlü bir yapının çözülmesini simgelerken diğer yandan da göç eden toplulukların kimliklerini muhafaza ederek Türkiye'de yeni bir toplumsal gerçeklik oluşturduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu göç, tarihsel hafızanın silinmesi değil farklı bir zeminde yeniden şekillenmesi olarak değerlendirilebilir.

4. Sonuç

Balkan Türk edebiyatı ile Azerbaycan edebiyatı, farklı tarihsel, siyasi ve toplumsal bağlamlarda şekillenmiş olsalar da göç temasını ele alış biçimleri bakımından önemli ortaklıklar taşımaktadır. Her iki edebiyat, göç olgusunu yalnızca fiziksel bir yer değiştirme değil aynı zamanda derin bir kimlik sarsıntısı, kültürel kırılma ve hafıza travması olarak yorumlamaktadır. Bu bağlamda vatan kavramı, aidiyet duygusu, geçmişle bağların kopuşu ve yeni kimliklerin inşası her iki edebi gelenekte de merkezi bir temaya dönüşmüştür.

Azerbaycan edebiyatında göç teması özellikle Batı Azerbaycan'dan etnik temizlik politikalarıyla zorunlu göç, Karabağ Savaşı ve Güney-Kuzey Azerbaycan bölünmesi çerçevesin-

de, millî trajedi ve özgürlük mücadelesi bağlamında ele alınırken Balkan Türk edebiyatı ise göçü daha çok azınlık kimliği, asimilasyona direniş, kültürel süreklilik ve vatan hasreti üzerinden değerlendirmiştir. Bu edebî miras, 93 Harbi'nden 1989 Bulgaristan Türklerinin sürgününe, tarihsel acıların ve direnişlerin aktarımında önemli bir araç olmuştur.

Her iki edebiyat, bireylerin yaşadığı içsel çatışmaları, toplumsal dönüşüm süreçlerini ve millî bilinç arayışlarını güçlü edebî formlarla ifade ederek yalnızca geçmişi belgelemekle kalmamış aynı zamanda gelecek kuşaklara da kültürel hafızayı aktaran bir köprü işlevi görmüştür. Bu ortak temalar, göçün bireysel ve toplumsal boyutlarına dair derin bir empati ve anlayış geliştirilmesine katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak Balkan Türk ve Azerbaycan edebiyatları, göç temasını sadece tarihsel bir olgu değil aynı zamanda millî kimliğin, vatan sevgisinin ve kültürel direncin edebî bir yansıması olarak işlemiştir. Bu yönüyle karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için zengin ve çok yönlü bir perspektif sunmuştur.

Kaynakça

Akgün, A. (2016). Balkan Türklerinin Mühacir Edebiyatı İncelemeleri. Ankara: Grafiker.

Doğan, M. A. (2021). Balkanlar'ın kaybedilişi karşısında Mehmet Akif. Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA), Özel Sayı, 163–178.

Elçin. (2015). Baş (Roman). Bakı: Qanun Nəşriyyatı.

Hamzaoğlu, Y. (2010). Balkan Türklüğü (Cilt 1). Üsküp: Logos-A.

Hamzaoğlu, Y. (2010). Balkan Türklüğü (Cilt 2). Üsküp: Logos-A.

Hamzaoğlu, Y. (2010). Balkan Türklüğü (Cilt 3). Üsküp: Logos-A.

İsen, M., & Durmuş, T. (2023). Balkanlarda Türk Edebiyatı Tarihî. İstanbul: Türkiye Maarif Vakfı ve UNYT Yayınları.

Karatay, O. (1999). Balkanların Gülen Çehresi. Ankara: Spor Kitabevi.

Koca, S. K., & İbrahimi, S. M. (2020). Makedonya'nın göç gerçeği ve göçün Makedonya Türk şiirine yansımaları. International Journal of Education and Pedagogy (IJEP), 1(2).

Məhərrəmli, Q. (2012). Azərbaycan ədəbiyyatında müasir dövr qaçqın obrazı. Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Əsərləri.

Məmmədli, C. (2000). Qaçqınlıq və ədəbiyyat. Bakı: Elm.

Vahabzade, B. (2004). Seçilmiş əsərləri (Cild 2). Bakı: Öndər Nəşriyyatı.

Elektronik Kaynaklar:

Gökçen, S. (t.y.). Yunanistanın Batı Trakya Politikası. *Batı Trakya Türklerinin Sorunları*. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26075

Memoğlu, H. (t.y.). Edebiyatımızda Balkan Türkleri ve göç. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları*. https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/hayriye_memoglu_edebiyatimizda_balkan_turkleri_goc.pdf

Qarabağ musiqi tarixi. (t.y.). Virtualkarabakh.az. https://www.virtualkarabakh.az/az/new-item/25/44/qarabag-musiqi-tarixi.html

Qarabağ şikəstəsi – Mahnı sözləri. (t.y.). Kayzen.az. https://kayzen.az/blog/mahni-lyrics/27495/qaraba%C4%9F-%C5%9Fik%C9%99st%C9%99si.html

Qərbi Azərbaycan Türklərinin tarixi və mədəniyyəti. (t.y.). Westaz.org. https://westaz.org/tr

Vahabzadə, B. (t.y.). *Seçilmiş əsərləri: Elektron versiya*. Azərbaycan Millî Kitabxanası. https://anl.az/el/v/vb_se1.pdf

From Balkans to Africa: Using Translation-Based Mediation through Migration Narratives in Turkish Teaching as a Foreign Language

Hatice Delibaş[1]

Abstract

This research is an attempt to investigate the usage of translation-based mediation tasks through Balkan migration narratives in Turkish teaching as a foreign language within African context. In this sense, the study combines two complementary subskills of mediating a text descriptor based on Common European Framework of Reference for Languages (CEFR): Translating a written text and expression response to creative/ literary texts. Within this framework, the study is designed as a descriptive case study. The participants of the research include ten undergraduate Malian learners of Turkish at B1-B2 level at a research center in Mali, West Africa. Migration Narratives from Balkans were used as core data collection tool for written translation tasks and eliciting learners' responses towards migration themes in Balkans. The design of study is qualitative even though some simple descriptive statistics such as mean and standard deviation were used to evaluate translation performance of learners. The results of the research reveal that Malian learners are able to provide comprehensible and acceptable written translation of Balkan migration narratives aligning with B1 CEFR mediation scale. Furthermore, the result of study highlights that learners develop an intercultural awareness towards migration phenomenon in Balkans as a result of CEFR personal response task. The research also indicates that learners' various cultural backgrounds and linguistic repertoire stimulate pluricultural and plurilingual dimensions of CEFR and play an important role in the translation-based mediation process. This research is expected to contribute to foreign language education through classroom implementation, translation studies in terms of conceptualizing written translation as a pedagogical mediation task and intercultural communication by emphasizing plurilingual and pluricultural aspect of CEFR within African context.

Keywords: migration narratives, CEFR, translation-based mediation, Balkans, Africa

Balkanlar'dan Afrika'ya: Çeviri-Temelli Aracılığın Göç Anlatıları Yoluyla Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanımı

Özet

Bu araştırmanın amacı, Afrika bağlamında, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde göç anlatıları vasıtasıyla çeviri-temelli aracılığın kullanımını incelemektir. Bu bağlam içerisinde araştırma *Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM)* metin aracılığı tanımlayıcısının iki alt becerisini birleştirmektedir: Yazılı bir metni çevirme ve edebi metinlere yönelik kişisel görüş ifade etme. Bu temele dayanan araştırma, durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın katılımcılarını Batı Afrika ülkesi olan Mali'de bir araştırma merkezinde B1-B2 düzeyinde Türkçe öğrenen on lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın temel verileri Balkanlara ait göç anlatıları ve çevirilerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu anlatılar yazılı çeviri görevleri ve öğrenenlerin Balkanlardaki göç hareketine yönelik kişisel görüşlerini toplamak için veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Nitel araştırma olarak tasarlanan çalışmada öğrenenlerin çeviri

1 Dr., Türkiye Maarif Vakfı/ Mali, hdelibas@turkiyemaarif.org, ORCID: 0000-0003-3539-2350.

performanslarını değerlendirmek amacıyla ortalama ve standart sapma gibi basit betimleyici istatistiklerden de faydalanılmıştır. Araştırma sonuçları, öğrenenlerin D-AOBM B1 seviyesi arabuluculuk ölçeğine uygun olarak anlaşılır ve kabul edilebilir düzeyde yazılı çevirisi gerçekleştirebildiklerini göstermektedir. Bununla birlikte, çalışma, öğrenenlerin, görüşlerini ifade ettikleri aracılık görevleri yoluyla Balkanlardaki göç hareketine yönelik kültürel farkındalık oluşturduğunu gözler önüne sermektedir. Son olarak, çalışma sonuçları, öğrenenlerin sahip oldukları farklı dilsel repertuarları ve kültürel geçmişlerinin D-AOBM çokdillilik ve çokkültürlülük boyutlarını ortaya çıkardığı ve böylece çeviri-temelli aracılık sürecinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın, sınıf içi uygulamaları vurgulamasıyla yabancı dil öğretim alanına, yazılı çeviriye pedagojik bir aracı görevi atfetmesiyle çeviribilim araştırmalarına ve D-AOBM'nin çokkültürlü ve çokdilli politikasının Afrika bağlamında ele almasıyla kültürlerarası iletişime katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: göç anlatıları, D-AOBM, çeviri- temelli aracılık, Balkanlar, Afrika

1. Introduction

Migration, defined as the movement of diverse groups and individuals from one location to another due to reasons such as warfare, economy, politics and cultural dynamics, has historically positioned Balkans as one of the most significant centers of regional movements throughout history. Such kind of forced movements have shaped language, literature, art, education and social life across Balkans including areas of present-day Bosnia and Herzegovina, Serbia, Croatia, Kosovo and North Macedonia under the rule of historical powers such as Ottoman and Austro-Hungarian Empire (Akgün, 2015; Güngör & Bağlama, 2024; Karakuş & Uçkun, 2014; Sarıtunç, 2024).

These movements occurred in the Balkan region with various reasons could be defined as an interaction tool carrying different languages, cultures and identities to the new geography or region where migration takes place rather than representing a mere physical relocation. Within this historical background, literature serves as a powerful medium to analyze the phenomenon of migration and its effect on history, culture, society and linguistic practices. Accordingly, employing migration themed literary texts and their translations in Turkish teaching as a pedagogical translation tool could offer benefits in terms of both deepening learners' intercultural competence and fostering their linguistic proficiency in target language.

Common European Framework of References for Languages (CEFR, 2020) emphasizes the importance of gaining intercultural and linguistic competence through mediation in language learning. Mediation, as one of the key modes of communication in CEFR, is a bridge that "helps to construct or convey meaning" (p. 20) through the actions of "social agents" (p. 29) that are learners who engage in practices to prevent communication barriers. (Council of Europe, 2020). From this perspective, using literary texts in foreign language teaching is highly suitable for mediating text activities since these texts enable learners to connect across cultures and languages especially when they are recreated through translation by learners (Camilleri-Grima & Mantellato, 2021; Chiappini & Mansur, 2020).

According to CEFR, translation in language teaching is considered a form of written mediation that functions to convey and adapt the meaning from one language to another according to the needs of target audience (Council of Europe, p. 44). In this sense, it could be stated that using translation of literary texts in language teaching serves as a mediatory practice helping recreate the text actively by learners and adapt these to the target linguistic contexts.

Another aspect highlighted in CEFR is that learners act as bridges between target culture and language through their prior knowledge and personal experiences. Within this regard, taking benefit of universal themes like migration helps learners create a connection between their own experiences and target culture. Based on this, it could be stated that translation as a mediation practice could be employed between cultures that are culturally and geographically distant from each other, such as Balkans and Africa, serving as a cultural bridge and enhancing cultural sensitivity. Thus, learners could navigate between their cultural perspectives and new learning experiences through literary text translation like migration, which is universal and shared across cultures.

Building on the role of translation as a tool for intercultural competence, the related literature reveals that empirical studies focusing on migration narratives as a translation-based mediation task in foreign language teaching are limited despite extensive research on CEFR mediation (Naranjo, Navarrete, & Oaknin, 2024; Russel, 2023; Stathopoulou, 2020). This research addresses this gap by addressing two complementary subskills: Translating texts and personal responses to literary texts. Moreover, the research foregrounds the experiences of learners in Mali whose pluricultural backgrounds and plurilingual repertoires offer fresh insight into how CEFR mediation scales are applied in African context. In this sense, the aim of the research is to investigate how translation, as a CEFR mediation task, facilitates engagement with Balkan migration narratives among Malian learners in Turkish teaching as a foreign language. Based on this framework, the study addresses the following research questions:

How do Malian learners perform translation of Balkan migration narratives as a CEFR mediation task in Turkish teaching?

How do Malian Learners express their personal responses towards Balkan migration texts?

By addressing these questions above, this study contributes to intercultural competence research, language teaching, translation studies fields with the practical implementation of CEFR mediation within African context. This interdisciplinary study is valuable as it examines "translating a written text" defined as way of mediation within the CEFR 2020 framework in African context while also analyzing learners' intercultural competence towards Balkan migration narratives through personal response di-

mension of mediation in CEFR. Furthermore, the fact that the study employs mixed method approach allows for a holistic understanding of learners' mediation skills and intercultural engagement towards migration narratives.

1.1. Translating Written Texts as a Mediating Text Subskill

Mediation has expanded its role with recent updates of CEFR (2018, 2020) and embraced new scales such as "mediating a text" (p. 92), "mediation concepts" (p. 108) and "mediating communication" (p. 114) even though mediation is a concept developed first in 2001 CEFR. Among these three mediation scales, translating a written text is embraced as one of scales of mediating texts category.

Translation, in this sense, is regarded as natural component of mediating a text descriptor. Within the concept of mediating a text descriptor, translation is divided into two subskills as "translating a written text in a speech or sign" (p. 44) and written translation. The written translation aims to improve functional mediation skills of learners rather than serving as a professional translation. This point has been addressed by a recent study carried out by Sanchis and Viruega (2022). The results of the study demonstrate that translation activities within task-based learning environments foster plurilingual competence and mediation skills of learners.

The main principle in written translation is to reproduce the meaning of source text in target language by making the text accessible. CEFR highlights these key concepts in the scale as "comprehensibility of translation", "capturing nuances in the original" and "the extent to which original formulations and structure (over-) influence the translation, as opposed to the text following relevant conventions in the target language" for upper levels (Council of Europe, p. 102). However, "translating involves approximate translations of short text containing information that is straightforward and familiar" at lower levels such as B1 or B2. In this regard, the aesthetics, tone and style are not priority of translation especially for lower levels. Table 1 below defines key descriptors of written translation for B1-B2 levels.

Table 1. CEFR Companion Volume Written Translation Descriptors

Level	CEFR companion volume written translation descriptors
B1	Learners can reproduce approximate translation of source text (from one language to another) with a standard language even though errors might occur.
B2	Learners can reproduce accurate and organized translation of source text that closely follows order of sentences and paragraphs with the clear main points of source text.

According to Table 1., written translation refers to producing approximate translations of source texts at the B1 level while B2 involves more accurate and complex translation of the source texts. This makes learners social agents between cultures who build the meaning and cultural context through translation. Some of the recent studies provide

insights on the value of using translation as mediation tasks. For instance, the study examining the integration of translation into language learning process reveals that using translation as mediation activity enhances vocabulary retention (Benmoqadem & Koumachi, 2024). Overall, it could be stated that translation and mediation are tightly connected as translation is a component of mediation that creates a meaning bridge between two cultures rather than being only a linguistic transfer.

1.2. Expressing Personal Responses to Literary Texts as a Mediating Text Subskill

"Personal responses to creative texts" as another descriptor of text mediation emphasize ability of learners to develop personal reactions to literary texts. This reaction refers to the impact of literary texts on language learners at the individual level (Council of Europe, p. 106). Table 2 illustrates some of the key descriptions at B1 and B2 levels.

Table 2. CEFR Companion Volume Personal Response Descriptors

Level	Description
B1	Learners can give personal reactions towards creative texts.
	Learners can relate to their own experience
	Learners can describe their feelings towards the literary text
B2	Learners can present their personal reactions towards characters, themes in creative texts.
	Learners can comment in detail on style and content.
	Learners can describe their emotional responses clearly.

According to descriptors of personal responses to creative text, learners are expected to produce intercultural and personal responses towards literary texts. An empirical study conducted by Kaowiwattanakul (2021) demonstrates that using literary texts designed according to CEFR improve learners' critical thinking skills and enhances affective dimension of mediation as they foster empathy, intercultural skills and critical reflection.

Upon examining related literature on the use of CEFR mediation mode in foreign language teaching, it was observed that several studies have investigated the mediation scales. While some of them deal with either translation tasks with general texts or personal response to literature in classroom environment, this study employs Balkan migration narratives reflecting real-life experiences as the main material for mediation and combines their translations carried by learners as the elicitation of personal response. Thus, the research highlights the dual effect of translating written text descriptor through a linguistic and socio-cultural practice.

2. Methodology

This research is a descriptive case study focusing on Balkan migration narratives through translation-based mediation activities. In this sense, the study was carried out into three main phases which are data collection through translation of Balkan migration narratives, rubric-based evaluation of translated narratives and thematic analysis of response of learners towards migration phenomenon in Balkans.

2.1. Research Design

This research adopts a qualitative case study supported with descriptive statistics enriched by methodological perspectives of Yin (2003) and Stake (1995). Qualitative case studies "provide tools for researchers to study complex phenomena within their contexts" (Baxter & Jack, 2008). In this research, the case could be defined as the transalation performances and perception of learners on Balkan migration narratives.

The study has four dimensions: (a) the participants, who are Malian learning Turkish as a foreign language at intermediate level, (b) translation tasks based on Balkan migration narratives, (c) translating written text assessment framework in line with CEFR/CV 2020, (d) the expression response assesment framework with regards to CEFR/CV 2020. In this sense, descriptive statistics such as mean and standard deviation (SD) were used to evaluate translation performance of learners for "translating a text" subskill while thematic analysis was applied to capture perceptions of learners on Balkan migration narratives for "responses to literary text" subskill.

2.2. Participants

The participants of this study consist of ten Malian learners of Turkish at B1-B2 level, 6 females 4 males. All of them are undergraduate students in International Relations department at a state university in Mali. The participants have been learning Turkish for 2 years at a research center in Mali, West Africa.

2.3. Data Collection Tools

The core data of the research is Balkan migration narratives. These narratives were used to both for translation tasks and eliciting personal responses of Malian learners towards Balkan migration concept.

2.3.1. Literary Texts

Two Balkan migration narratives were used as primary data collection tools. The texts were selected from the Bridge on the Drina by Ivo Andric (1962), a Balkan migration themed novel. Two literary migration-related texts from the novel focusing on migration movements are selected as primary data collection tools. In this sense, a purposive

sampling strategy was employed to select these texts to provide a contextual basis within the framework of the research.

The first text selected from novel describes the journey of Christian children from Bosnia to Istanbul for the Ottoman janissary corps. The text portrays the physical relocation of children and focuses on the feelings of children leaving their families and homes behind (Andric, 1962, pp. 30-34)

The second text, on the other hand, focuses on the migration of a Turkish family due to wars in the Balkans. In this sense, the text portrays migration story of the Turkish family under the rule of Ottoman and Austrian administration and highlight the struggle of the family from one region to another across Balkans (Andric, 1962, pp.150-153).

2.3.2. Written Translation Tasks

Participants were asked to translate migration narratives selected from the novel the Bridge on the Drina by Iva Andric from Turkish to French. In this way, Turkish functions as source language while French serves as target language (TL). The reason for using Turkish as source text is for measuring the transfer of meaning and cultural context from a foreign language (Turkish) to learners' first language (French[2]) within the context of mediation. Therefore, Turkish text should be translated to French as a mediation activity in order to evaluate learners' translation performances.

2.3.3. Expressing Response Task Towards Balkan Migration Narratives

Participants were provided with two migration narratives. Then they were asked to engage in CEFR-aligned response tasks which require them:

Reading the texts carefully a few times

Thinking about main events and characters

Expressing views and feelings towards events, characters, migration themes and Balkans

Reflecting on the migration narrations and their translations

2.4. Data Analysis Process

Data analysis of research was conducted in line with the aims of study. In this sense, the data collected as a result of written translation task was evaluated through a rubric in line with CEFR 2020 descriptors of mediation at the B1 level. The responses of participants, on the other hand, were subjected to thematic analysis. Thematic analysis was used to identify themes patterns as qualitative data in order to reveal perceptions and attitudes towards Balkan migration narratives.

2 French is officially the medium of instruction and holds status of working and administrative language in Mali.

In this sense, the rubric has five criteria which are meaning coherence, language appropriateness, mediation strategies, grammatical and lexical accuracy and cultural appropriateness. Each learners' mediation task was evaluated based on these criteria with a 5-point scale with a total performance score which is maximum 25. Thus, a quantitative profile was provided for each learner with descriptive statistics such as mean and standard deviation (SD). The rubric adapted from the CEFR 2020 mediation descriptors is below.

Table 3. Mediation-Based Translation Evaluation Rubric for Written Translation Tasks (B1 Level)

Criteria	Description
Meaning Clarity	Learners can transfer specific information in texts to TL
Appropriate Language	Learners can use clear and simple language
Mediation Strategies	Learners can use mediation strategies such as summarizing, simplifying and paraphrasing
Language Accuracy	Learners can maintain B1 level of grammatical and lexical accuracy
Cultural Appropriateness	Learners can adapt and transfer cultural references to TL

As shown in the Table 3, the rubric has five criteria which aligns with mediating a text scale in the CEFR. A scale was developed in order to assess these criteria based on the written translation of learners. The translation performance scale is presented below.

Table 4. Translation Performance Rating Scale

Score (max=25)	Description	Meaning
Very poor	The main criterion is barely achieved.	Translation is full of errors and is not suitable for aim
Poor	The criterion is achieved to some extent.	Translation is partly correct
Fair	Most of criterion is achieved.	The main idea is correct, but there are some missing details
Good	The criterion is largely achieved.	The meaning and structure are mostly correct with few errors
Excellent	The criterion is entirely achieved.	Translation is clear and meaning is complete

Basen on these scores, the translation achievement levels are as follows:

0-10 score range means *very low translation performance achievement,*

11-15 score range means *medium translation performance achievement,*

16-20 score range means *good translation performance achievement,*

21-25 score range means *very good translation performance achievement,*

2.5. Ethical Considerations

Participants were informed about the aim and the scope of the study and the participation to research was completely voluntary. In this regard, consent forms were obtained from all participants. All students' translations and responses were coded to maintain anonymity.

3. Findings and Results

This section presents the findings obtained through the analysis of written translations based on CEFR mediation rubric and responses of learners towards Balkan migration narratives based on thematic analysis. In this regard, the results are categorized into two main areas: The first one is the findings on learners' written translation performances while the second part focuses on perception and attitudes of learners towards Balkan migration narratives.

3.1. Findings on Written Translation Tasks

The learners' translation performances were evaluated in line with the CEFR mediation descriptors. Table 5 below presents the scores obtained by each participant for each criterion of written translation performance rubric.

Table 5. The Results of Written Translation Performances of Learners

Participants Codes	Meaning Clarity (1-5)	Appropriate Language (1-5)	Mediation Strategies (1-5)	Language Accuracy (1-5)	Cultural Relevance (1-5)	Total Score (25)
P01	3	4	3	3	2	17
P02	4	3	4	3	3	17
P03	5	4	4	4	3	20
P04	4	4	3	4	4	19
P05	3	3	2	3	3	14
P06	2	2	3	2	3	12
P07	1	2	1	1	1	6
P08	3	2	3	3	3	14
P09	4	3	4	4	3	18
P10	4	4	5	5	4	22
Total	33	31	32	32	29	

According to Table 5, the most striking result is that the participant P10 obtains the highest score which is 22 out of 25 while the participant P07 achieves the lowest score which is 6 out of 25. This discrepancy between the scores of P10 and PO7 indicates that the general performance of learners is between 6 and 22 out of 25 which is the maximum score.

As shown in the Table 5, some participants such as P01, P02, P03, P04 and P09 seem to have scores between 16 and 20. This result indicates that %50 of the participants have relatively similar scores showing good translation performance achievement according to translation achievement levels and consistency in their language proficiency level. However, the findings show that there is only one participant (P10) who achieves a score between the 21-25 range according to translation achievement levels. This result demonstrates the rarity of higher-level of translation performance among participants.

As well as these findings, Table 4 indicates that participants P05, P06 and P08 fall between the score of the 11-15 range. This demonstrates that they have medium translation achievement in terms of translation performance levels. Nevertheless, one participant P07 achieves the lowest score of 6, which shows a considerable translation performance gap compared to the rest of participants. Overall, Table 4 illustrates that the results concerning the written translation of participants have heterogeneous distribution which means that there are both participants having similar language proficiency levels and participants having relatively highest and lowest scores with different language proficiency levels within the same group of learners.

When the results are evaluated in terms of criteria such as meaning clarity, appropriate language, mediation strategies, language accuracy and cultural appropriateness, it is noteworthy that the score of each criterion is similar except for the criterion's cultural relevance. This result demonstrates that most of the participants perform translation-based mediation tasks according to given instruction by conveying main ideas, using some basic mediation skills with B1 level of grammar and lexical grammar accuracy even though some participants have difficulty with cultural references of the texts. These results are also supported by descriptive statistics on Table 6.

Table 6. The Descriptive Statistics of Mediation-Based Translation Tasks

Criterion	Mean	Standard Deviation
Meaning Clarity	3.3	1.15
Appropriate Language	3.1	0.87
Mediation Strategies	3.2	1.13
Language Accuracy	3.2	0.87
Cultural relevance	2.9	0.87
Total Score	15.9	4.60

According to the Table 6, participants are at moderate level in terms of total scores of mean and standard deviations (M=15.9, SD=4.60). These results are consistent in terms of mediation strategies (M=3.2, S.D=1.13), appropriate language (M=3.1, S.D=0.87) and language accuracy (M=3.2, S.D=0.87). On the other hand, descriptive statistics show notable results in terms of meaning clarity (M=3.3, S.D=1.15) and cultural relevance (M=2.9, SD=0.87).

Overall, these results suggest that the participants carry out the written translation tasks with a relatively similar level of language proficiency. On the other hand, the results also indicate that the translating of cultural expressions is the critical area for improvement. These results support that participants need further support to develop strategies to handle culture-specific expressions or references in the translation process of literary texts.

3.2. Findings On Responses of Learners Towards Balkan Migration Narratives

As a result of thematic analysis of eliciting responses towards migration narratives through thematic analysis, two main themes were identified: Theme 1 is regarding intercultural competence towards Balkan migration narratives while Theme 2 is about translation challenges of Balkan migration narratives.

Theme 1. Intercultural Competence in the context of Balkan Migrations

This theme refers to reflections of participants towards Balkan migration narratives. Table 7 below shows the subcodes, frequencies and percentages regarding this theme.

Table 7. Frequency, Subcodes and Percentages Distribution af Theme 1

Theme	Subcodes	Frequency	Percentage
Intercultural competence in the context of Balkan Migrations	Positive attitude towards migration narratives	13	90%
	Cultural awareness towards Balkans	11	90%
	Cultural Relevance of migration	11	70%

The Table 7 above indicates that 90% percent of the participants develop a positive attitude and improve their cultural awareness towards migration narratives in Balkans. In line with this finding, one of the participants (P04) points out "translating these texts help me understand how people in Balkans struggle and build new life in a new place when they have to move from Balkans to Istanbul". Supporting this argument, the participant P10 states that "I feel empathy and respect for these people because I, as a child, had to leave my village and migrated to Bamako with my family to survive". Consistent with these views, the participant P08 points out that "migration in the Balkans is a very difficult thing but it is sometimes necessary for a better life as it portrays in these texts. These things made me feel more connected to the Balkans"

In light of the personal responses of participants, it could be claimed that these texts help learners foster positive attitudes and develop empathy towards the migration movement in the Balkans. As a result, the tasks including reactions or responses toward literary texts encourages learners to think critically by showing empathy about universal themes such as migration, being immigrant and understanding the.

This finding suggests that translating migration narratives as a mediation activity functions as cultural tools that could shape the participants' perspectives. To conclude, the findings reveal that translation as a text mediating task encourages learners to think critically about universal themes such as migration, being migrants and to recognize the role of Balkans in the broader context of migration.

Theme 2. Translation challenges towards Balkan migration narratives

The second theme focuses on difficulties participants encountered during translation process of Balkan migration narratives. Table 7 summarizes the subcodes addressing translation difficulties and their corresponding frequencies and percentages.

Table 8. The Subcodes, Frequency and Percentage Distribution of Theme 2

Theme	Subcodes	Frequency	Percentage
Translation challenges	Simplifying sentences	8	60%
	Preserving meaning	7	50%
	Culture-specific expressions	10	70%

Table 8 above illustrates that translation of cultural expressions in the texts is the central difficulty faced by participants during translation process of the narratives. For example, the participant P01 mentions "I had a lot of difficulty in translating cultural words in the text because I couldn't find any equivalence". In line with this view, another participant (P03) points out that "I tried to translate some sentences in a simpler way to make them easier to understand but I noticed that the meaning is getting lost too much". This finding illustrates that the main difficulty for learners is the transfer of culture-specific expressions.

The subcode simplifying sentences is also another area for participants to handle. For instance, the participant P07 states: "it was very difficult for me to transfer the meaning without losing the context" while another participant P02 supports the participant P07 by stating "long sentences were especially challenging as it is difficult to divide it to smaller parts to translate".

Based on these findings, it could be summarized that the participants face obstacles in the process of transferring from the SL to TL. In this sense, it could be highlighted that translation of culture-bound expressions seems the most problematic area for participants. In this regard, it could be stated that results of the thematic analysis overlap with the results of descriptive statistics by ensuring the reliability of findings.

4. Discussion

This research yields significant insights on the role of mediation in Turkish language teaching through mediating texts subskills which are "translating a written text" and "personal response towards literary texts" in the context of Africa. One of the key results concerning the translation-based mediation tasks is that learners' engagement in translation process. It has been observed that learners perform translations tasks reflecting the context of mediation with strategies they applied such as paraphrasing, simplifying and preserving the meaning rather than transferring only linguistic content. This means that translation-based mediation tasks could help learners to position themselves not only as language learners but also intercultural mediators who are "in a mediation position between the writer and reader and also between cultures of composition and reception" (Liddicoat, 2016, p. 347).

Another distinctive result of the research is that learners act as "social agents" who "construct or convey meaning" in the social context of classroom through transla-

tion-oriented mediation activities (Council of Europe, p. 90). This result also aligns with the descriptors of mediating a text of CEFR as mediation "covers the emotional, social and cultural intelligence we need to use in many different real-world contexts" (Cambridge Assessment English, 2019, p. 4).

The results of translation tasks illustrate that learners have made translation choices by using mediation strategies such as simplification and paraphrasing that help them reproduce and transfer the essential meaning of text to target culture through translation. These findings are meaningful in that learners at B1 level are able to perform comprehensible translations as learners are expected to provide "comprehensibility of translation" in CEFR (Council of Europe, p. 44).

The results of the study reveal that learners have difficulty in translating culture-specific references and expressions. However, the fact that learners at B1 level struggle with culture-bound words could be acceptable as the focus of translating written text subskill is on the meaning clarity of knowledge rather than cultural nuances in translation. As a result, it can be argued that learners produce acceptable translations within the CEFR framework as the aim of written translation at B1 language level is to produce understandable translations of the source text (Council of Europe, 2020). In this regard, the result of this study resonates with a study carried out by Papadopoulou & Tsagari (2020) with regards to cross-lingual written meditation. The study demonstrates that written mediation is the core of communicative competence rather than being only a supplementary skill.

Considering the results of "expressing personal response to creative texts" subskill, the findings of the study demonstrate both challenges in terms of translation as a mediation task and presents valuable outcomes in terms of cultural awareness and empathy. According to results of study, it could be stated that "simplifying sentences", "preserving meaning" and translation of "culture-specific words" are most difficult part of translation process for learners. However, despite these difficulties, the study also demonstrates that learners foster cultural awareness towards Balkans and develop empathy for migration concepts. This finding is valuable in that learners move beyond carrying out not only a translation but also engaged with cultural meaning by comparing the differences and similarities between source and target culture through the translation of Balkan narratives. These results align with CEFR descriptors as learners "can relate aspects of the work to their own experience" and "relate feelings and emotions" with the migration in Balkans (Council of Europe, p. 106). This outcome also aligns with intercultural communicative competence of Byram's model (1997) as learners improved an awareness towards Balkan culture through migration narratives. In this regard, the reaction of learners could be seen as intercultural mediation combining linguistic and cultural differences.

Another significant finding that should be taken into consideration is having Malian learners who learn Turkish as a foreign language in Mali. In this sense, the result of the study provides significant insights on how translation and respond to Balkan narratives tasks foreground in plurilingual and pluricultural competence in action as CEFR/CV (2020) mentions "work on plurilingual and pluricultural competences arouse naturally from consideration of cross-linguistic mediation" (p. 246). This linkage is exemplified in this study in that translation of migration narratives by Malian learners as these learners have plurilingual repertoires directly supported by cultural mediation.

The study reveals that combining translation-oriented mediation tasks with personal response are useful for creating opportunities for language learners in terms of not only developing linguistic competence but also fostering cultural empathy. Through this strategy, teachers and practitioners are able to create mediation tasks that can help them to follow leaners' progression and provide CEFR route maps for further language levels through formative feedback. Apart from these results, one drawback of the study is to focus on only one single narration type -Balkan migration narratives- with a specific learner profile who are Malian learners learning Turkish as a foreign language. In this sense, future results can focus on various narrative types exploring other mediation activities in the CEFR/CV scale.

5. Conclusion

The primary purpose of the study is to investigate the usage of translation-oriented mediation tasks in Turkish language teaching within the context of Mali. In this sense, the study focuses on two subthemes of mediating a text scale: "Translating written texts" and "responses towards literary texts". By focusing on these subskills of mediation, the research reveals that translation-focused tasks combined with the tasks of expressions and feelings act as effective pedagogical tools for acquiring a better linguistic competence and enhancing intercultural sensitivity in foreign language teaching.

The study reveals that the fact that learners' translations could be acceptable in alignment with written translation scale in CEFR demonstrates learners' capacity for mediation across languages despite having challenges regarding expressions related to culture. In this sense, the study addresses that learners need guidance regarding translation strategies in terms of literary texts. Another key contribution of the study is with respect to usefulness and practicality of personal response in language teaching. The study reveals that learners improve empathy for the concept of migration and enhance intercultural competence towards Balkans as these kinds of activities activate their prior experiences and give learners the opportunity to relate the old language practices with the new learning experiences.

As a final point, the research also shed light on the fact that Malian learners' multilingual and multicultural identity reflect the pluricultural and plurilingual dimensions

of CEFR and therefore learners carry out the mediation process more effectively in Turkish language teaching. Despite some limitations, the research suggests that using written translation and expressing response tasks in Turkish teaching appears to be an effective method in terms of intercultural competence and linguistic proficiency. Therefore, further studies combining different subskills of CEFR mediating texts could be valuable for future research.

References

Akgün, A. (2015). Edebiyatımızda göç ve göçmen edebiyatları üzerine bir değerlendirme. Göç Dergisi, 2(1), 69-84.

Andric, I. (1962). Drina Köprüsü: İletişim Yayınları.

Baxter, P., & Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. The Qualitative Report, 13(4), 544-559. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2008.1573

Benmoqadem, A., & Koumachi, B. (2024). Translation as a mediation activity. Its impact on vocabulary retention in Moroccan EFL classrooms. Journal of Language Teaching and Learning Studies, 16(2), 45-62.

Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon: Multilingual Matters.

Cambridge Assessment English. (2019). Mediation: What it is, how to teach it and how to test it.

Camilleri-Grima, A., & Mantellato, M. (2021). Expressing a personal response to a creative text in the Maltese as a foreign language. Malta Review of Educational Research, 15(2), 269-292.

Chiappini, G., & Mansur, L. (2020). Mediating a text: A practical guide to task creation. https://www.macmillanenglish.com/tr/blog-resources/article/advancing-learning-mediating-a-text-a-practical-guide-to-task-creation adresinden alındı

Council of Europe. (2020). Common European framework of reference for languages: Learning, Teaching and Assessment: Companion Volume. Cambridge: Cambridge University Press.

Güngör , B., & Bağlama, S. H. (2024). Refugee narratives in contemporary Turkish literature: A human centered exploration. Middle Eastern Literatures, 27(2), 138-153. https://doi.org/10.1080/1475262X.2025.2479541

Kaowiwattanakul, S. (2021). Cefr-based Learning Approach: Using literature to enhance EFL students' reading skills and critical thinking skills. English Language Teaching, 14(11), 66-79.

Karakuş, E., & Uçkun, R. (2014). Balkan Türkleri edebiyatı ve halk kültürünün Türkiye'deki üniversite eğitiminde yer almasının gerekliliği üzerine bazı tespitler. TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1(3), 135-157.

Liddicoat, A. J. (2016). Translation as intercultural mediation: Setting the scene. Perspectives, 24(3), 347-353.

Naranjo, M. J., Navarrete, M., & Oaknin, M. (2024). The development mediation strategies when relaying information, both in speech and writing: Task samples for undergraduate students of Spanish as a foreign language. CEFR Journal- Research and Practice, 6, 104-111.

Papadopoulou, V., & Tsagari, D. (2020). Cefr mediaition descriptors in Greek Context: Language experts' and teachers' view. CEFR Journal- Research and Practice, 2, 63-84.

Russel, M. (2023). Communicating effectively: a competency framework for CEFR (2020) mediation skills in use. E-Journal of Teacher Education and Applied Language Studies, 15, 6-34.

Sanchis, L. N., & Viruega, I. B. (2022). Are textual mediation activities effective in the training of translators? Insight from an empirical study. International Journal of Language Studies, 16(3),127-148.

Sarıtunç, B. (2024). Balkan halk kültürüyle ilgili yapılmış çalışmalar üzerine bir değerlendirme. Folklar Akademi Dergisi, 7(3), 1444-1466.

Stathopoulou, M. (2020). The new CEFR descriptors for the assessment of written mediation: Exploring their applicability in a local context in an effort towards multilingual testing. CEFR Journal- Research and Practice, 2, 40-78.

İki Kültür Arasında Aidiyet: Bulgaristan'da Yaşayan Türklerde Dil, Eğitim, Edebiyat ve Müzik Üzerine Kültürlerarası Bir İnceleme

Filiz İlknur Cuma[1]

Özet

Bu çalışmada, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin iki kültür arasında şekillenen aidiyet algısını, dil, eğitim, edebiyat ve müzik bağlamlarında kültürlerarası perspektifiyle incelenmektedir. 1989 zorunlu Balkan Göçü ve bu süreçte Bulgaristan'da kalıp yaşayan Türklerin kültürel kimlik üzerindeki etkileri nitel veriler ve literatür taraması yoluyla çoğulcu karşılaştırmalı yöntem eşliğinde değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın gerçekleşmesinde Bulgaristan'da yaşayan bir Türk ailesinin ferdi olan Sevinch İbriamova Ahmed'in yapmış olduğu röportajlar sayesinde büyük katkısı olmuştur.

Araştırma sonuçları, dilin yalnızca kültürel mirasın aktarımında merkezi bir araç olmakla kalmayıp aynı zamanda kimlik inşası ve kimlik mücadelesinin gerçekleştiği sembolik bir alan olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Eğitim, azınlık topluluklarının toplumsal uyum ve bütünleşme süreçlerinde belirleyici bir faktör olarak öne çıkarken edebiyat ve müzik, kültürel sermayenin kuşaklar arası dolaşımını sağlayan temel aktarım mekanizmaları olarak önemli rol oynar. Bulgular, iki kültürlü kimliğin bir yandan hibritleşme ve kültürel zenginleşme imkânı sunduğunu, diğer yandan ise sosyo- kültürel gerilim ve çatışmalara zemin hazırlayabilen bir deneyim alanı özelliklerini yansıttığı saptanmıştır. Kuramsal perspektifler ışığında araştırmanın bulguları, dilin kimlik inşasında hem taşıyıcı hem de mücadele alanı olduğunu, eğitimin azınlık toplumlarının uyum süreçlerinde kritik bir faktör olarak işlev gördüğünü, edebiyat ve müziğin ise kültürel belleğin kuşaklar arası aktarımını mümkün kılan temel araçlardan olduğunu göstermektedir. Böylece iki kültürlü kimliğin, Hall'ün söylemsel kimlik kuramı, Bhabha'nın hibritleşme yaklaşımı ve Assmann'ın kültürel bellek teorisi bağlamında hem zenginleştirici hem de çatışmalı bir deneyim alanı sunduğu Bulgaristan'd yaşayan Türkler bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimler: Balkan göçü, Bulgaristan'da yaşayan Türkler, Kültürlerarasılık, aidiyet, dil, edebiyat, eğitim ve müzik

Belonging Between Two Cultures: An Intercultural Study of Language, Education, Literature, and Music among Turks Living in Bulgaria

Abstract

This study examines the perception of belonging among Turks living in Bulgaria, shaped between two cultures, within the contexts of language, education, literature, and music, through an intercultural perspective. The effects of the 1989 forced Balkan migration, as well as the cultural identity of the Turks who remained in Bulgaria during this period, are evaluated through qualitative data and literature review within a pluralistic comparative approach. The study was carried out with the support of a Turkish family residing

1 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, filizilknur@yahoo.de, ORCID: 0000-0002-8604-1609.

in Bulgaria and is further informed by the interview conducted by Sevinch Ibriamova Ahmed with Turks living in Bulgaria.

The findings demonstrate that language functions not only as a central medium for the transmission of cultural heritage but also as a symbolic arena in which identity construction of minority communities, while literature and music are positioned as fundamental mechanisms through which cultural capital circulates across generations. The results further indicate that bicultural identity constitutes, on the one hand, a space of hybridity and cultural enrichment, and on the other, a potential site of socio- cultural tensions and conflicts. In light of these theoretical perspectives, the study shows that language operates both as a carrier and a site of struggle in identity formation; that education functions as a critical factor in the integration processes of minority groups, and that literature and music serve as key instruments of cultural memory, ensuring intergenerational transmission. Thus, bicultural identity, within the framework of Hall's discourse theory of identity, Bhabha's concept of hybridity and Assmann's theory of cultural memory, emerges as a field of experience that is both conflictual and enriching.

Keywords: Balkan migration, Bulgarian Turks, Interculturality, belonging, migration, language, education, literature, music

1. Giriş

Balkanlar, tarih boyunca çok sayıda etnik, dini ve kültürel grubun kesişme noktası olmuştur, bu çeşitlilik hem barışçıl etkileşim hem de politik gerilim alanı olarak bölgenin sosyal yapısını şekillendirmiştir. Bulgaristan Türkleri, Osmanlı döneminden günümüze kadar varlığını sürdüren, ancak özellikle 20. yüzyıl boyunca asimilasyon politikaları ve göç hareketleri nedeniyle kültürel kimliklerini koruma mücadelesi veren bir topluluk olmuştur. 1989 yılında Bulgaristan'da uygulanan zorunlu isim değiştirme politikaları ve artan baskılar, yüzbinlerce Türk'ün Türkiye'ye göç etmesine yol açmıştır. Bu göç dalgası, göçmenlerin yalnızca fiziki mekanlarını değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet ve kültürel değerlerini de yeniden şekillendirmiştir (İbrahimoğlu, 2015, 26). Bu çalışma, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin iki kültür arasında yaşamını sürdüren Bulgaristan'da yaşayan Türklerin dil, eğitim, edebiyat ve müzik bağlamlarında kültürel aidiyetlerini nasıl inşa etiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. İki kültür arasında olma durumu, yalnızca iki farklı kültürel kodu bilmek değil, aynı zamanda bu kodlar arasında sürekli bir müzakere halinde yaşamaktır (Bhabha, 1994, 45). Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yaklaşımına dayanmaktadır. Araştırmada, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin yaşam deneyimlerinin kültürel boyutları, kültürlerarasılık perspektifiyle incelenmektedir. Veri toplama sürecinde ikincil kaynak türünden yararlanılmıştır. Ayrıca birincil elden Bulgaristan'ın bazı şehirlerinde yaşayan Türklerle yapılan görüşmelerde araştırmaya dahil edilmiştir. Örneklem, araştırmanın odağında, Bulgaristan'da yaşayan Türkler yer almaktadır.

2. Kültürlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi

Küreselleşme, göç, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve ulusötesi etkileşimler, günümüz toplumlarında kültürlerin birbiriyle temasını yoğunlaştırmak ve bu durum,

"Kültürlerarasılık" (Interkulturalitaet) kavramının akademik gündemde önemli bir yere oturmasını sağlamıştır. Kültürlerarasılık, farklı kültürel gruplar arasında karşılıklı anlayış, iletişim, etkileşim ve birlikte yaşama dinamiklerini ifade eden çok boyutlu bir kavramdır (Welsch, 1999; Byram, 1997). Kültürlerarasılık, etimolojik açıdan "inter" (arasında) ve "Kulturalität" (kültürle ilgili) sözcüklerinden türemiştir. Kavram, kültürler arasındaki ilişkileri, etkileşimleri ve geçişkenlikleri kapsamaktadır. Bu bağlamda Kültürlerarasılık, tek yönlü bir asimilasyon sürecini değil, karşılıklı alışverişi ve çoğulcu bir toplumsal yapıyı işaret etmektedir (Abdallah- Pretceille, 2006, 34). Kültürlerarasılığın teorik arka planı, antropoloji, sosyoloji, iletişim bilimleri, karşılaştırmalı edebiyat bilimleri, eğitim bilimleri ve kültürel çalışmalar gibi disiplinlerin kesişiminde şekillenmiştir. Antropolojik perspektifte kültürlerarasılık, kültürler arası ilişkilerin sembolik, ritüelistik ve sosyal yönleri ile ele alırken (Geertz, 1973, 56), iletişim kuramları bağlamında ise farklı kültürden gelen bireyler arasındaki anlam üretme süreçlerinde odaklanır (Hall, 1976, 89).

Kültürlerarasılık tartışmaları özellikle Edward T. Hall'un (1976) düşük bağlamlı (geringer Kontext) ve yüksek bağlamlı (hoch Kontext) iletişim ayrımı ile, Geert Hofstede'nin (2001) kültürel boyutlar kuramı üzerinden gelişmiştir. Hall, kültürler arası iletişimde bağlamın önemini vurgularken; Hofstede, güç mesafesi, bireycilik- toplulukçuluk, belirsizlikten kaçınma gibi boyutlarla kültürlerin iletişim tarzını karşılaştırmalı biçimde açıklamıştır. Bu kuramsal çerçeveler, Kültürlerarasılık araştırmalarına analitik bir temel sunmaktadır.

2.1. Eğitim ve Kültürlerarasılık

Eğitim bağlamında Kültürlerarasılık, özellikle Michael Byram'ın (1997) geliştirdiği "kültürlerarası iletişimsel yeterlik" modeliyle önem kazanmıştır. Byram, bireylerin sadece yabancı dil bilgisine değil, aynı zamanda kültürlerarası anlayış, empati ve eleştirel kültürel farkındalığa sahip olmaları gerektiğini vurgular. Bu bağlamda kültürlerarasılık dil eğitimi, göçmenlerin toplumsal entegrasyonu ve demokratik vatandaşlık eğitiminde kilit bir kavramdır. Son yıllarda kültürlerarasılık tartışmalarına yönelik eleştirel yaklaşımlar da gelişmiştir. Fred Dervin (2016), kültürlerarası iletişimin çoğu zaman kültürleri sabit ve homojen kategoriler gibi ele aldığını, bunun da özcülük tehlikesini barındırdığını belirtir. Bu nedenle kültürlerarasılık, sadece farklılıkların kabulü değil, aynı zamanda güç ilişkilerinin, kimlik politikalarının ve toplumsal eşitsizliklerin analiziyle de birlikte düşünülmelidir (Holmes & O'Neill, 2012, 709).

Werner Wolf (1997), kültürlerarasılığı yalnızca kültürlerin yan yana bulunması değil, karşılıklı dönüştürücü bir etkileşim olarak tanımlar. Bu yaklaşım, göçmen toplulukların hem köken kültürleri hem de yerleşilen ülkenin kültürüyle kurdukları ilişkiyi anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bhabha (1994), üçüncü alan (dritte Dimension) kavramıyla, göçmenlerin kültürel kimliğinin ne tamamen köken kültürüne

ne de tamamen yeni kültüre ait olduğunu, bunun yerine iki kültür arasında melez (Hybrid) bir alan oluşturduğunu ileri sürer. Bu bağlamda Bulgaristan Türklerinin deneyimi hem Türk hem Bulgar kültür kodlarını taşıyan ve bu kodlar arasında sürekli müzakere eden bir kimlik biçimi olarak değerlendirilebilinir.

Kültürlerarasılık, modern toplumlarda birlikte yaşamanın, iletişim kurmanın ve anlam üretmenin temel kavramlarından biridir. Kavramın kuramsal çerçevesi, farklı disiplinlerden beslenen çok yönlü bir yapıya sahiptir. Kültürlerarasılık, sadece kültürel çeşitliliğin varlığını tanımlayan değil, aynı zamanda bu çeşitlilik içinde karşılıklı etkileşim, empati ve diyalog üzerine inşa edilen dinamik bir süreçtir.

3. Aidiyet ve Kimlik Kuramları

Aidiyet kavramı, bireylerin kendilerini bir toplulukla, kültürle veya kimlikle özdeşleştirme biçimlerini tanımlar. Stuart Hall (1990), kimliği sabit bir özden ziyade sürekli yeniden kurulan bir söylem olarak görür. Ona göre, "kimlikler, sabit ve değişmez özler değildir, tarihsel, kültürel ve söylemsel bağlamlarda sürekli yeniden inşa edilen süreçlerdir" (Hall, 1990, 225). Bu yaklaşım, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin aidiyetini anlatmak için oldukça elverişlidir; çünkü onların kimliği hem Bulgar hem Türk kültürleri arasında sürekli müzakere edilerek yeniden üretilmektedir. Homi Bhabha (1994) ise kimliğin oluşumunu "üçüncü mekân" kavramıyla açıklamaktadır. Ona göre, kültürler arasındaki karşılaşmalar, yeni ve melez kimliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar: "Üçüncü ki mekân, kültürel anlamların sürekli yeniden müzakere edildiği, kimliğin tekil değil çoklu bir şekilde üretildiği bir alandır" (Bhabha, 1994, 37). Bu teori, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin hem Bulgar hem de Türk kimliklerinden unsurlar barındıran hibrit aidiyetlerini kavramsallaştırmada büyük önem taşır. Benedict Anderson'ın (1991) *hayali cemaatler* kavramı da aidiyetin toplumsal boyutunu anlamada kullanışlıdır. Anderson'a göre ulus, bireylerin birbirini hiç tanımadan ortak bir aidiyet hissettiği "hayali" bir topluluktur. Bulgaristan'da yaşayan Türkler açısından bu durum, hem Bulgar ulus- devletinin aidiyet baskısıyla hem de Türk ulus kimliğiyle kurulan hayali bağlarla ilişkili olarak iki yönlü ele alınabilir.

3.1. Diaspora ve Göç Teorileri

Diaspora çalışmaları, aidiyetin göç ve yer değiştirme süreçlerinde nasıl şekillendiğini anlamada önemli bir teorik zemindir. Safran (1991), diasporayı şu ölçütlerle tanımlar: anavatana duyulan kolektif özlem, asimilasyona karşı direnç, kültürel kimliğin korunması ve göç edilen ülkeye tam anlamıyla aidiyet hissetmeme. Cohen (1997) ise diasporaların yalnızca travma ve zorunlu göçle değil, aynı zamanda kültürel çoğulculuk ve ekonomik etkileşimlerle de şekillendiğini vurgular. Bulgaristan'da yaşayan Türkler, bu bağlamda klasik diaspora ölçütlerini büyük ölçüde karşılamaktadır. 1989

zorunlu göçü, Türklerin bir kısmını Türkiye'ye taşırken, Bulgaristan'da kalan kesim de çift yönlü aidiyet deneyimi geliştirmiştir. Bu durum, Hall'un (1990) kimliğin sürekli yeniden kurulduğu yönündeki teziyle birleştiğinde, Bulgaristan da yaşayan Türklerin kültürlerarası bir aidiyet örneği sunduğunu göstermektedir.

20. yüzyılın sonlarında, özellikle 1989 Zorunlu Göçü, Bulgaristan Türkleri için toplumsal ve kültürel bir kırılma noktası olmuştur (Yıldız, 2014, 116). Bu süreçte bazı aileler Türkiye'ye göç etmiş, bazları ise ülkede kalmıştır. Kalan topluluk, etnik kimliğini korumak için dil, eğitim, din ve geleneksel davranışlarını sürdürmeye çalışmıştır (Minorsky, 1978, 12). Diaspora literatürüne göre, göçmen topluluklar hem *merkezden* gelen basıklar hem de kendi iç dinamiklerine göre kimlik oluştururlar (Safran, 1991, 85). Bulgaristan'da yaşayan Türkler, devlet politikaları, sosyal entegrasyon süreçleri ve ekonomik koşullar üzerinden bir yandan "yerel aidiyet" geliştirirken, diğer yandan Türkiye'deki akrabaları ve medya aracılığıyla "transnasyonel aidiyet" de sürdürmektedir (Vertovec, 2009, 23). Bu durum hem kültürel sürekliliği hem de kimlik mücadelesini beraberinde getirmiştir. Türkçe eğitimin sınırlı olması, geleneksel kutlamaların azalması ve genç nesillerin asimilasyon riskleri, diaspora perspektifinde analiz edilmesi gereken önemli konulardır (Karpat, 1985, 34).

Diaspora, Cohen'e (1997) göre, ortak bir köken veya etnik kimlik üzerinden farklı coğrafyalarda varlık gösteren topluluklar olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, diaspora toplulukları üç temel boyutta incelenir. Kültürel süreklilik, politik aidiyet ve toplumsal entegrasyon (Vertovec, 2009, 24). Göç teorileri ise bireylerin ve toplulukların neden göç ettiğini ve göç sonrası süreçlerde nasıl adaptasyon sağladığını analiz eder. Lee'nin (1966) "Push- Pull" modeli, göç motivasyonlarını açıklamakta sıklıkla başvurulan bir çerçevedir. Bulgaristan'da yaşayan Türkler açısından, ekonomik baskılar, kültürel asimilasyon politikaları ve eğitim alanındaki kısıtlamalar, göçü tetikleyen "push" faktörleri oluşmuştur (Karpat, 1985, 17).

3.2. Kültürlerarasılık ve Aidiyetin Kesişim Noktası

Kültürlerarasılık, aidiyet ve diaspora teorileri ile düşünüldüğünde ortaya çıkan tablo, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin iki kültür arasında sabitlenmiş değil, aksine sürekli müzakere edilen bir kimliğe sahip olduklarını göstermektedir. Bu kimlik hem Bulgarca hem Türkçe dil kullanımlarında hem edebi üretimlerinde hem de müzik ve eğitim programlarında görünür hale gelmektedir. Holmes ve O'Neill'in (2012) belirttiği gibi, "kültürlerarası yeterlik yalnızca farklılıkları anlamakla sınırlı değildir; aynı zamanda bu farklılıkların yaşandığı güç ilişkilerini ve kimlik politikasını analiz etmeyi de içerir" (Holmes & O'Neill, 2012, 710). Dolayısıyla, Bulgaristan da yaşayan Türkleri örnek olarak gösterdiğimizde, Kültürlerarasılık, sadece *farklılıkların buluşması* değil, aynı zamanda aidiyetin yeniden tanımlandığı bir müzakere alanı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Dilin Kimlik ve Aidiyetteki Rolü

Dil, bireylerin kendilerini bir toplulukla özdeşleştirmelerinin en temel araçlarından kuşkusuz en önemlisidir. Fishman'a (1999) göre, "dil, kimliğin inşa edildiği, müzakere edildiği ve yeniden üretildiği en önemli alandır" (Fishman, 1999, 435). Bu bağlamda Bulgaristan'da yaşayan Türklerin aidiyet deneyimleri, dilleri arasındaki geçişlilik ve dil politikalarının etkisiyle şekillenmektedir. 1980'lerde uygulanan asimilasyon politikaları sırasında Bulgaristan'da yaşayan Türklerin adlarının değiştirilmesi ve Türkçe dil kullanımının yasaklanması, dilin kimlik üzerindeki belirleyici etkisini açıkça göstermiştir (Neuberger, 2004, 120). Bu dönemde Türkçe yalnızca özel alanlarda kullanılırken, kamu ve eğitim alanlarında Bulgarca hâkim hale getirilmiştir. Dil üzerindeki bu kısıtlamalar, kimliğin *baskılanan* bir unsuru olarak aidiyetin kriz noktalarından birini oluşturmuştur. Bugün Bulgaristan'da yaşayan Türklerin büyük bir kısmı çift dillilik deneyimini yaşamaktadır. Grojean (2010), çift dilliğin yalnızca iki ayrı dilin yan yana kullanılmasından ibaret olmadığını, bireylerin kültürel kimliklerini de dönüştüren bir süreç olduğunu vurgular. Grojean'a göre, "çift dillilik iki ayrı kişilik taşımaz; aksine, tek bir bütünleşik kimliği, farklı bağlamlarda farklı dilsel araçlarla ifade eder" (Grojean, 2010, 64). Bu durum, Bulgaristan'da yaşayan Türklerinde kültürlerarası kimliğin somut bir göstergesidir. Türkçe, aile ve topluluk bağlarını güçlendirirken; Bulgarca, kamusal alan, eğitim ve devletle kurulan ilişkilerde işlevsellik kazanmaktadır. Böylece dil, aidiyetin iki yönlü kurulduğu bir köprü rolü üstlenmektedir. Dil politikaları, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin aidiyet biçimlerini doğrudan etkilemiştir. Pavlenko ve Blackledge'in (2004) belirttiği gibi, "dil politikaları yalnızca iletişim araçlarını düzenlemez; aynı zamanda kimliğin tanınmasını, meşruiyetini ve bireylerin toplumsal aidiyetlerini belirler" (Pavlenko & Blackledge, 2004, 36). Bulgaristan'da uzun yıllar Türkçe'nin eğitim dili olarak kullanılmasına izin verilmemiştir. 1990 sonrası demokratikleşme süreciyle birlikte Türkçe seçmeli ders olarak okullara girmiş, ancak bu durumun pratikte sınırlı bir etkisi olmuştur (Eminov, 1997, 8). Bu bağlamda, Türklerin dilsel aidiyeti bir yandan anadil aracılığıyla sürdürülürken, diğer yandan devletin resmi dil politikasıyla müzakere edilmektedir. Dil aidiyeti yalnızca bireysel değil, kuşaklar arası aktarımında da merkezi bir yere sahiptir. Alba (2005), göçmen topluluklarda dil kaybının genellikle ikinci ve üçüncü kuşakta hızlandığını, bunun da kimlik ve aidiyet duygusunu dönüştürdüğünü belirtir. Bulgaristan'da yaşayan Türklerde ise bu durum farklı bir şekilde ilerlemiştir. Çünkü Türkiye ile olan sınır ötesi ilişkiler, medyanın ve akrabalık bağlarının yoğunluğu sayesinde Türkçe, üçüncü kuşakta bile varlığını korumuştur (Crampton, 1997, 87).

3.4. Kültürlerarası Yeterlik ve Dil

Byram'ın (1997) kültürlerarası iletişimsel yeterlik modeline göre, dilsel yeterlilik, yalnızca gramer bilgisi değil, aynı zamanda diğer kültürleri anlamaya yönelik bir "kültürlerarası farkındalık" içerir. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin de çift dilliliği, bu

farkındalığın gelişmesi için doğal bir zemin sunmaktadır. Türkçe, kendi kültürel kimliklerinin korunmasını sağlarken; Bulgarca, çoğunluk kültürüyle uyum ve toplumsal katılım için gerekli bir araçtır. Holmes (2006), bu durumu, çift dilliliği "kültürlerarası müzakere pratiği" olarak kavramsallaştırır. Ona göre, iki dil arsında geçiş yapan bireyler, yalnızca kelimeleri değil, aynı zamanda kimlikleri ve aidiyetleri de sürekli olarak yeniden kurarlar. Dil, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin aidiyetin en güçlü belirleyicilerinden biridir. Türkçe'nin topluluk içindeki koruyucu rolü, Bulgarcanın kamusal ve eğitimsel işleviyle birleştiğinde ortaya çıkan tablo, Hall'un (1990) kimliğin sürekli yeniden inşa edildiği görüşünü doğrulamaktadır. Aidiyet, bu bağlamda tek yönlü bir ulusal kimlikten ziyade, çift dilliliğin ve kültürlerarasılığın belirlediği çok katmanlı bir deneyim olarak ortaya çıkmaktadır.

4. Edebiyat ve Kültürel Bellek

Edebiyat, kültürel belleğin taşıyıcısı ve aidiyetin kolektif düzeyde inşa edildiği en önemli alanlardan biridir. Assmann'a (2011) göre, "kültürel bellek yalnızca bireysel hatıraların toplamı değildir; edebiyat, tarih, ritüel ve semboller aracılığıyla toplumsal olarak inşa edilen bir sürekliliktir" (Assmann, 2011, 36). Bu bağlamda Bulgaristan'da yaşayan Türklerin edebi üretimleri, yalnızca estetik bir faaliyet değil, aynı zamanda kolektif kimlik ve aidiyetin korunmasının da temel araçlarından biridir. Göç, baskı ve asimilasyon süreçlerinde edebiyat, bireysel ve toplumsal travmaların ifade alanı olmuş; aynı zamanda kaybolma tehlikesi altındaki kültürel kimliğin yeniden üretimini sağlamıştır. Nora'nın (1989) kavramsallaştırdığı "lieux de memoire" (hafıza mekânları) yaklaşımı ile bakıldığında, şiirler, hikâyeler ve ağıtlar, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin kimlik hafızasında birer "kültürel mekân" işlevi görmektedir.

Bulgaristan'daki Türk toplumu, tarihsel süreçte güçlü bir sözlü edebiyat geleneği geliştirmiştir. Ninni, türkü, masal ve destanlar, kimliğin kuşaklar arası aktarımında birincil rol oynamıştır. Bu sözlü gelenek, yazılı edebiyatla birleştiğinde, aidiyetin çok katmanlı bir biçimde yeniden üretilmesine olanak sağlamıştır (Cankara, 2017, 54). 20. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan'daki Türk yazarları, özellikle asimilasyon politikaları döneminde edebiyat aracılılığıyla direniş ve kimlik koruma pratikleri geliştirmişlerdir. Örneğin, Mehmet Dağlar'ın şiirlerinde Türkçenin yasaklı bir kimlik unsuru olarak işlendiği görülürken; Rıza Mollov'un hikayeleri, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin gündelik hayatındaki kültürlerarası gerilimleri yansıtmaktadır (Hablemitoğlu & Özkan, 2010, 69). Bu bağlamda edebiyat, yalnızca bir estetik alan değil, aynı zamanda kimliğin siyasal ve kültürler bir müzakere alanı olarak da işlev görmektedir. 1989'daki zorunlu göç, Bulgaristan Türk edebiyatında derin izler bırakmıştır. Bu süreç, toplumsal bellekte "zorunlu yerinden edilme" olarak kodlanmış ve edebiyatta sıklıkla "vatan", "özlem" ve "kayıp" temaları üzerinden işlenmiştir. Hirsch'in (2008) "postmemory" kavramıyla

açıkladığı gibi, bu deneyimler yalnızca yaşayan kuşaklarda değil, sonraki kuşakların edebi üretiminde de yankı bulmuştur.

Edebiyat, göçmen toplulukların hafızasında yer eden olayların aktarımında önemli bir araçtır. Bulgaristan'da yaşayan Türkler için edebi eserler hem geçmişin acı ve zorluklarını hem de kültürel kimliğin direncini yansıtan birer bellek mekanıdır. Türkiye'ye göç eden yazarlar (örneğin; İbrahim Yalçın, Hüseyin Şimşek), roman ve öykülerinde 1989 göçünün yarattığı travmaları, aidiyet arayışını ve iki kültür arasında sıkışmışlığı işlemiştir. Yalçın'ın *Zor Yıllar* romanında şu cümleler dikkat çekmektedir: "Köyümüzden ayrıldığımız gün, sadece evlerimizi değil, konuştuğumuz dili, söylediğimiz türküleri de geride bırakmış gibiydik. Ama biliyorduk ki, bunlar bizimle sınırı geçti" (Yalçın, 2001, 45). Bulgaristan'da kalan yazarlar ise eserlerinde günlük yaşamı, kültürel gelenekleri ve azınlık kimliğinin zorluklarını dile getirmiştir. Şair Niyazi Hüseyin'in dizeleri, Bulgaristan'daki Türklerin hem köklü hem de kırılgan kimliklerini özetler: "İki nehrin arasında bir köprü gibiyiz / Ayaklarımız farklı topraklarda/ Rüzgâr aynı, ama kokusu başka" (Hüseyin, 1998, 24). Bu eserler kültürlerarasılığın edebiyat aracılığıyla nasıl üretildiğini ve kuşaklar arası aktarıldığını göstermektedir. Ancak Bulgaristan'daki Türk kökenli genç kuşakların bu eserlerle temasının giderek azalması, kültürel bağın zayıflamasına neden olmaktadır.

5. Müzik: Kimliğin Sesli Hafızası

Müzik, Bulgaristan'da yaşayan Türkler için hem toplumsal birlikteliğin hem de kültürel hafızanın en güçlü taşıyıcılarından biridir. Halk müziği, düğünler, bayramlar ve dini törenler bunlar köken kültürün canlılığını koruyan en önemli unsurlardır. Bulgaristan'da kalan Türk topluluklarında, Türkçe ve Bulgarca sözlü şarkılar bir arada icra edilmekte, yerel Balkan ezgileri ile Anadolu motifleri harmanlanmaktadır. Kırcaali de düzenlenen "Türk. Kültür Festivali" gibi, etkinlikler, bu müzik geleneğini kamusal alanda görünür kılmaktadır. Özellikle ninniler ve türküler, hem günlük hayatın doğal bir parçası olarak hem de kültürel hafızanın sözlü taşıyıcıları olarak işlev görmektedir. Ninniler, annelerin çocuklarına söylediği, genellikle sevgi, korunma ve iyi dilek temalarıyla örülü ezgilerdir. Bu ninnilerde kullanılan dil, çocukların ilk kelimeleri duyduğu ve öğrendiği ortamı oluşturur; böylece dilin ve kültürel kodların erken yaşta yerleşmesine katkı sağlamaktadır. Ninniler, çoğunlukla anneler tarafından söylenen, melodik yapısı basit ama duygusal derinliği yüksek ezgilerdir. Bu ninnilerde yer alan dil, çocukların ilk temas ettiği sözlü kültür ögesidir. Böylece hem anadil erken yaşta çocuklara aktarılır hem de geleneksel değerler içselleştirilir. Bourdieu'nun (1991) kültürel sermaye kavramıyla ifade ettiği üzere, "erken çocuklukta edinilen dilsel ve kültürel kalıplar, bireyin kimliğinin yapı taşlarını oluşturur" (Bourdieu, 1991, 121). Türküler ise düğün, bayram, asker uğurlaması, hasat şenliği gibi toplumsal etkinliklerde icra edilen, sözlü

tarih ve kolektif hafızanın başlıca taşıyıcılarıdır. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin söylediği türkülerde göç, gurbetlik, memleket, özlem, yurt-ev ve kültürel kimlik temaları yoğun biçimde işlenmiştir. Örneğin bir halk türküsünde şöyle söylenir:

"Göç yolları taştan olur/ Ayrılık yürekten vurur/ Giden geri gelmez oldu, /Hasret ile gönlüm doldu" (Bulgaristan Türk Halk Müziği Derlemesi, 1987, 214). Türkü 1950'li yıllardan itibaren yoğunlaşan Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç dalgalarının yarattığı duygusal travmayı dile getirmektedir. Göç yollarının taştan olması, zorluğu ve engelleri simgelerken, "ayrılık" ifadesi hem fiziksel hem kültürel kopuşu anlatmaktadır. Bu dizeler, yalnızca bireysel bir duyguyu değil, kolektif bir göç deneyimini ve iki kültür arasında kalmışlığın yarattığı duygusal yükü ifade eder. Assmann'ın (2011) kültürel bellek kuramına göre, "şarkılar ve ritüeller, geçmişin kolektif hafızada sürekli yeniden üretilmesini sağlar" (Assmann, 2011, 23), bu bağlamda türküler hem Bulgaristan'da kalanlar hem de Türkiye'ye göç edenler için kültürel bağın sürekliliğini sağlamaktadır. Sonuç olarak, ninniler ve türküler, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin kültürel mirasının en güçlü unsurlarından biridir. Onlar, yalnızca birer müzik formu değil, "kültür taşıyıcı" (cultural carrier) işlevi gören, geçmiş ile bugün arasındaki köprüyü kuran sembolik araçlardır. Memleket özlemini yansıtan diğer bir türkü ise:" Kızılcıklar oldu mu, /Seher vakti doldu mu? / Gurbet elde bir garip, / Memleketi buldu mu?" Bulgaristan Türk Halk müziği sözlü geleneği, 1999, 87). Her ne kadar Anadolu ve Balkanlarda farklı varyantları bulunsa da Bulgaristan'da yaşayan Türklerin arasında türkü özellikle göç sonrası dönemde, memleket hasretini dile getirmek için söylenmiştir. Doğa imgesi "kızılcıklar" ise burada memleketi sembolize etmektedir.

Sevgi ve koruma temalı bir ninni örneği ise "Dandını Dandını Dastana" (Yerel Varyant): "Dandını dandını dastana/ kuzum yatar beşik yana/Uyu yavrum ninnilerle, / Melekler olsun sana yana" (Bulgaristan Türk Ağızlarından Ninniler, 1994, 33). Yerel varyantta, ninniye "melekler" ve "kuzum" gibi sevgi ifadeleri sembolize ederken hem çocuğun güven duygusunu pekiştirir hem de anadilin erken yaşta içselleştirilmesini sağlar. Manevi boyutlu başka bir ninni ise: "Uyusun da büyüsün, /Rabbim ona güç versin, / yolun açık, bahtın güzel, / Melekler hep korusun" (Göçmen Türk Ninnileri Derlemesi, 1990, 45). Bu ninni, dini referanslarla çocuklar için dua niteliği taşımaktadır. Sözlü kültürde dua ve ninni iç içe geçerek hem manevi hem kültürel aidiyet aktarmaktadır. Bu örnekler, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin arasında müziğin çok boyutlu bir kültür taşıyıcı olduğunu göstermektedir. Göç, özlem, toplumsal dayanışma, sevgi ve inanç temaları hem türkülerde hem ninnilerde kültürel kimliğin temel bileşenleri olarak öne çıkmaktadır. Böylece müzik sadece estetik bir ifade biçimi değil, aynı zamanda iki kültür arasında aidiyetin sürekliğini sağlayan bir bellek mekanıdır.

6. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin iki kültür arasında şekillenen aidiyet deneyimlerini, dil, eğitim, edebiyat ve müzik bağlamlarında analiz edilmiştir. Bulgular, kültürlerarasılığın yalnızca teorik bir kavram olmadığını, günlük yaşam pratiğinde sürekli yeniden üretildiğini göstermektedir. Dil alanında, göçmenler için Türkçe'nin korunması bir kültürel direnç aracı iken, Bulgaristan'da kalanlar için ana dilin kısıtlı olarak kullanılması bir kimlik mücadelesi biçimi olmuştur. Bu durumun iki kültür arasında yaratılan sürekli bir müzakereyi yansıttığını açıklamaktadır. Eğitim bağlamında, Türkiye'ye göç edenler uyum ve aidiyet sağlarken, Bulgaristan'da kalanlar eğitimdeki kısıtlamalar nedeniyle kültürel mirası korumakta zorluk yaşamışlarıdır. Bu, kuşaklar arası aktarımında farklılıklar yaratmakta ve kültürel sürekliliği etkileyen bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Edebiyat, göç ve kimlik deneyimlerini yazınsal biçimde aktarırken, müzik toplumsal birlikteliğin ve geleneksel kültürün canlı kalmasını sağlamaktadır. Her iki alan da kuşaklar arası kültürel aktarımı desteklese de Türkiye'deki genç kuşakta ve Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ikinci kuşakta bazı unsurların kaybolduğu gözlemlenmiştir.

Aidiyet deneyimi, göç eden ve kalan topluluklar arasında farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Bulgaristan'da kalanlar transnasyonal bir kimlik geliştirmiştir. Ancak sosyal ve politik faktörler bu dengeyi zaman zaman zorlamaktadır. Genel olarak, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin örneği, kültürlerarasılığın pratikte hem zenginleştirici hem de çatışmalı bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu durum, göçmen politikaları, kültürel koruma ve eğitim stratejileri açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin iki kültür arasında şekillenen aidiyet ve kimlik deneyimlerini, dil, eğitim, edebiyat ve müzik bağlamlarında incelenmiştir. Bulgular, şu sonuçları ortaya koymaktadır:

1. Dil, Kültürel kimliğin korunmasında merkezi bir rol oynamakta ve göçmenler ile kalan topluluklar arasında farklı stratejiler geliştirilmesine yol açmaktadır.
2. Eğitim hem göç eden hem de kalan topluluklar için kültürel aktarımın bir köprüsü olabilmekte, ancak politik ve kurumsal kısıtlamalar bu süreci sınırlayabilmektedir.
3. Edebiyat ve müzik, kültürel hafızayı ve kimliği aktarmada vaz geçilmez araçlar olup, iki kuşak arasında kültürel sürekliliği sağlayan temel unsurlardır.
4. Aidiyet, göçmenler için çift yönlü, kalanlar için transnasyonel bir süreç olarak ortaya çıkmakta ve bireylerin kültürel kimlik müzakerelerini şekillendirmektedir.

Bu çalışma, kültürlerarası yaklaşımın, göçmen toplulukların kimlik ve aidiyet deneyimlerini anlamda değerli bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Gelecek araştırmalarda, görsel- işitsel kültür ürünleri, sosyal medya pratikleri ve kuşaklar arası farklılıklar üze-

rinde odaklanılması önerilmektedir. Ayrıca, Türkiye ve Bulgaristan'daki eğitim politikalarının göçmen ve azınlık kimliği üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak incelene bilinir. Bu araştırmadaki bulgular, kültürel koruma, eğitim stratejileri ve göç politikaları için yol gösterici niteliktedir ve iki kültür arasında yaşayan toplulukların deneyimlerini dahi iyi anlamaya katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın hazırlanmasında Bulgaristan Varna'da yaşayan Sevinch İbriamova Ahmed'in katkıları önemli bir destek sağlamıştır.

Kaynakça

Abdallah- Pretceille, M. (2006). Interculturalism as a pardigm for thinking about diversity. Intercultural Education, 17 (5), s. 475- 483.

Alba, R., Nee, V. (2005). Remaking the American mainstream. Assimilation and contemporary immigration. Harvard University Press.

Anderson, B. R. O. (1991). Imagined Communities: Reflections on the origh and spread of nationalism (Rev. and extended ed.) Verso.

Assmann, J. (2011). Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination. Cambridge University Press.

Bhabha, H. K. (1994). The Location of Culture. Routledge.

Bourdieu, P. (1991). Language and Symbolic power (J. B. Thompson, Ed., G. Raymond B. M. Adamson, Trans. Harvard University Press.

Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Multilingual Matters.

Cankara, M. (**Çev**.). (2017). Ankara Vukuatı Menfilik Hatıralarım (Simon Arakelyan), Ankara, Aras Yayıncılık.

Cohen, R. (1997). Global diasporas, An introduction. University of Washington Press.

Crampton, R. J. (1997). Eastern Europe in the Twentieth Century- and After (2. Baskı), London, Routledge.

Dervin, F. (2016). Interculturality in education: A theoretical and methodological toolbox. Palgrave Macmilian.

Eminov, A. (1997). Turks in Bulgaria: The History, Culture, and Language of a minority. University of Sofia Press.

Fishman, J. A. (Ed.) (1999). Handbook of Language and Ethnic Identity. New York & Oxford: Oxford University Press, s. 431- 443.

Geertz, C. (1973). The interpretation of cultures: Selected essays. Basıc Books, s. 470.

Grojean, O. (2010). Les aleas d'unterrain comme revelateurs de sa structuration: Gestion et objectivation d'une relation d'enquete sur une mouvance radicale et transnationale. Revue internationale de politique comparee, 17 (4), s. 63- 76.

Hablemitoğlu, Ş. Özkan, Y., & Yıldırım F. (2010). Bir fedakârlık **örneği** olarak "kan bağışı". Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20 (20), s. 67- 78.

Hall, E. T. (1976). Beyond culture, New York Anchor Press.

Hirsch, J. E. (2005). An index to quantify an individual's scientific research output. Proceedings of the National Academy of Sciences, 102 (46), s. 16569- 16572.

Hofstede, G. (2001). Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations, (2. Baskı), SAGE Publications, s. 616

Holmes, P., D. O'Neill, G. (2012). Developing and evaluating intercultural competence: Ethnographies of intercultural encounters. International Journal of Intercultural Relations, 36 (5), s. 707- 718.

Hüseyin, N. (1998). Dizelerle Rumeli Türkleri. Kırcaali Yayınları.

İbrahimoğlu, M. (2015). Bulgaristan Türklerinin Göç, Tarih ve Kültürel Kimliği, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Karpat, K. H. (1985). Ottoman Population, 1830- 1914: Demographic and Social Characteristics. Madison, WI: University of Wisconsin Press.

Köse, A. (2005). Göç ve Dil. Bulgaristan Türklerinin **Türkiye Deneyimi. Marmara Üniversitesi** Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Tez.

Minorsky, V. (1978). The Turks, Iran and the Caucasus in the Middle Ages (Collected Studies Series No. 83), London, Variorum Reprints.

Neuburger, M. (2004). Balkan Minorities and Education Policies. Cenral European University Press.

Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de memoire. Representations, 26, s. 7- 24.

Pavlenko, A. & Blackledge, A. (Eds). (2004). Negotiation of Identities in Multilingual Contexts. Clevedon, UK: Multilingual Matters, s. 34- 67.

Safran, W. (1991). Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return. Diaspora: A Journal of Transnational Studies, 1 (1), s. 83- 99.

Şimşek, H. (2007). Zorunlu Göç ve kimlik Müzakereleri. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Vertovec, S. (2009). Transnationalism. London & New York: Routledge.

Welsch, W. (1999). Transculturality: The puzzling form of cultures today. In M. Featherstone & S. Lash (Eds), Spaces of culture: City, nation, world Sage, s. 194- 213.

Wolf, E. R. (1997). Pathways of power: Building an anthropology of the modern world, University of California, Press.

Yalçın, İ. (2001). Zor Yıllar, İstanbul: Remzi kitapevi.

Yıldız, T. (2014). Saussure'den Bakhtin'e Dil- Kültür ilişkisi: "Tüm kapsayıcı olgu". İdil, 3 (11), s. 115- 136.

4. OTURUM

Balkanlarda Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

Osmanlı'dan Günümüze Sırbistan Bölgesindeki Göç Hareketleri ve Göçün Kültürel Mirasa Yansımaları

Önder Çangal[1] & Naci Gılıç[2]

Özet

Bu çalışma, Osmanlı'nın Sırbistan bölgesindeki iskân politikalarını, bu politikaların neden olduğu göç hareketlerini ve göçün tarihsel, demografik ve kültürel izlerini incelemektedir. Osmanlı Devleti, fetih sürecinden itibaren Balkanlar'da uyguladığı stratejik iskân politikalarıyla bölgeyi kalıcı bir Osmanlı toprağı hâline getirmeyi hedeflemiş; Anadolu'dan getirilen Müslüman-Türk nüfus, Sırbistan coğrafyasına yerleştirilmiştir. Ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren artan milliyetçilik, bağımsızlık hareketleri ve savaşlar sonucunda Sırbistan'daki Müslümanlar yoğun baskılarla karşı karşıya kalmış ve kitlesel göçler yaşanmıştır. Arşiv belgeleri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-13 Balkan Savaşları sonrası başlayan göç hareketlerinin Cumhuriyet döneminde de sürdüğünü göstermektedir. Bu süreçte Türkiye, göçmenleri iskân, vatandaşlık ve sosyal uyum politikalarıyla sistemli biçimde kabul etmiş; 1938 Göç Anlaşması ve 1953 "Centilmenlik Anlaşması" bu süreci resmî zemine taşımıştır. Göçün izleri sadece Türkiye'de değil, günümüz Sırbistan'ında da gözlemlenmektedir. Osmanlı'dan kalma camiler, mezarlıklar ve yer adları tarihî belleği yaşatırken; günümüzde pek çok Sırp vatandaşı Türkiye'ye ilgi duymakta, Türk dizilerini takip etmekte, Türkçe öğrenmek istemekte ve Türkiye'yi tatil amaçlı sıkça ziyaret etmektedir. Bu durum, geçmişin göç hareketlerinin günümüz kültürel etkileşimlerine nasıl zemin hazırladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, göç hareketleri, göçün izleri, Osmanlı, Sırbistan

Migration Movements in the Serbia from the Ottoman Empire to the Present Day and the Reflections of Migration on Cultural Heritage

Abstract

This study examines the Ottoman Empire's settlement policies in the Serbian region, the migration movements resulting from these policies, and the historical, demographic, and cultural traces of migration. From the beginning of its conquests, the Ottoman State aimed to make the Balkans a permanent Ottoman territory through strategic settlement practices, placing Muslim-Turkish populations from Anatolia in the Serbian lands. However, from the late 19th century onwards, rising nationalism, independence movements, and wars subjected Muslims in Serbia to increasing pressure, resulting in mass migrations. Archival documents reveal that the migration movements, which began after the 1877–78 Ottoman-Russian War and the 1912–13 Balkan Wars, continued into the Republican period. During this process, Turkey systematically accepted the migrants through settlement, citizenship, and social integration policies; the 1938 Migration Agreement and the 1953 "Gentlemen's Agreement" formalized this process. The traces of migration are not

1 Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, ondercangal@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8560-3526.
2 Araştırmacı, Millî Eğitim Bakanlığı, neccici@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0224-3823.

only observed in Turkey but also in present-day Serbia. Ottoman-era mosques, cemeteries, and place names continue to preserve historical memory, while today many Serbian citizens show interest in Turkey, follow Turkish TV series, express a desire to learn Turkish, and frequently visit Turkey for tourism. This situation illustrates how past migration movements have laid the groundwork for contemporary cultural interactions.

Keywords: Balkans, migration movements, Ottoman, Serbia, traces of migration

1. Giriş

"Göç, kelime anlamıyla bir yerden başka bir yere gitmektir. Kavram olarak göç, dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı insan topluluklarının hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere bir iskân yerinden, bir başkasına yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir" (Belen, 2022, s. 66). Türk Dil Kurumu (2025) da göçü "ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi; taşınma, hicret, muhaceret." şeklinde açıklamaktadır. "Günümüz dünyasında yaşanan göç olgusu, insanlık tarihinde de yer almaktadır. Özellikle geçmişte kıtlık, açlık ve hastalık nedeniyle bazı toplum veya topluluklar göç ederken aynı zamanda toprakların el değiştirmesi sonucunda bir halkın ana vatan olarak tanımlanan topraklara gönderilmesi gibi, 'mübadele' olarak tanımlanan, göç çeşitleri de söz konusudur" (Belen, 2022, s. 66).

Osmanlı tarihindeki göç olgusu, bireysel bir durum olmanın ötesinde toplumsal sonuçları ile kitleleri etkileyen büyük bir dramdır. İskân politikaları kapsamında göç eden ve ettirilen Türkler gittikleri yerde yüzyıllarca farklı dinden, dilden ve ırktan insanlarla aynı topraklarda yaşamış; daha sonra birdenbire edindikleri yurtlarından koparılmaya razı olmak zorunda kalmış ve kendi topraklarında "muhacir" olmuşlardır (Çaçan, 2017, s. 111). Bu ve benzeri göç süreçleri toplumda yalnızca demografik ve sosyolojik bir dönüşüm yaratmakla kalmamış, aynı zamanda devletlerin yönetim anlayışlarına da etki etmiştir. Şer'î hukuka göre yönetilen Osmanlı Devleti'ndeki düşünceye göre Sultan yalnızca Müslümanlardan değil, yeryüzündeki tüm insanlardan sorumludur. Bu düşünceyle Osmanlı zulüm ve baskı gören tüm mazlumların ülkelerine göçmesine ve sığınmalarına izin vermiş, insancıl davranmıştır (Belen, 2022, s. 78-79). Işık (2022, s. 103) Osmanlının gücünü kaybettiği dönemlerde bile göç talepleri karşısında tebaası arasında ayrım yapmadığını, resmî belgelerde "din ve ırkına bakılmaksızın" ibaresine yer vererek bunu kayıt altına aldığını, bu hassasiyetin insanlık adına çok önemli olduğunu ifade etmiştir.

Balkanlar, stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok devlet için önemli bir bölge olmuş, Osmanlı da fetih politikalarını belirlerken yüzünü Batı'ya, dolayısıyla Balkanlara çevirmiştir. 1352 yılında Çimpe Kalesi'nin Bizans'tan alınmasıyla başlayan Balkanlara yöneliş, milliyetçilik akımlarının etkisi ve bağımsızlık hareketleri neticesinde 19. yüzyılda son bulmuş; Balkan Savaşlarıyla birlikte Osmanlıda büyük çapta

toprak kayıpları yaşanmıştır.

Balkan toprakları yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer almış; bu süreçte imparatorluğa çeşitli katkılar sunmalarının yanı sıra, uzun vadede birtakım sorunların da kaynağı olmuştur. Bölgenin Osmanlı'ya dâhil olması, ilerleyen yıllarda toprak kayıplarına ve geniş çaplı göç hareketlerine neden olacak gelişmeleri beraberinde getirmiştir (Çaçan, 2017, s. 111).

Bu tarihsel ve sosyolojik arka plan, Osmanlı'nın özellikle Sırbistan topraklarında uyguladığı iskân politikalarının göç dinamikleriyle nasıl iç içe geçtiğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Sırp coğrafyası, Osmanlı'nın yerleşim, nüfus dengeleme ve güvenlik stratejileri doğrultusunda göç yoluyla şekillendirdiği bölgelerin başında gelmiştir. Bu çerçevede çalışmada Osmanlı'nın Sırbistan bölgesinde gerçekleştirdiği iskân faaliyetleri, bu politikalara bağlı olarak yaşanan tersine göç hareketleri ve bu göçlerin demografik ve kültürel izleri tarihsel bir perspektifle ele alınacaktır.

2. Osmanlının Sırp Coğrafyasındaki İskân Politikası

"Orhan Gazi devrinde Süleyman Paşa'nın öncülüğünde başlayan Rumeli fetihleri; Ece Bey, Lala Şahin Paşa, Hacı İlbey, Gazi Evrenos Bey ve Malkoç Bey gibi kumandanların rehberliğinde istikrar kazanmıştır. Edirne'nin fethi, devletin Avrupa'ya açılan kapısını teşkil etmiş; bu topraklara Anadolu'dan getirilen ailelerin iskân edilmesiyle sosyal ve iktisadî bir zemin inşa edilmiştir" (Uka, 2025, s. 1). Osmanlı, Balkanlarda güneyde Arnavutluk ve Adriyatik kıyıları ile Yunanistan ve Selanik'e, kuzeyde Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden Belgrad'a üç koldan ilerlemişlerdir. Balkanların fethi XIV. yüzyıl ortalarından aynı yüzyılın sonlarına doğru çok kısa bir sürede tamamlanmıştır (Vryonis, 1978, s. 13'ten akt. İnbaşı, 2014, s. 1249).

Osmanlı Balkanlarda sistemli bir ilerleme politikası izlemiş, fethedilen bölgelerin uzun süre elde kalması ve Osmanlı yurdu hâline gelmesi amaçlanmıştır. İşbilir ve Aydıner (2013, s. 57), bu konuyla bağlantılı olarak İnalcık'ın (1954) çalışmasını "Balkanlarda Osmanlı yayılışı tamamıyla muhafazakâr, stratejik ve dengeli bir karakter taşımış, sistematik ve belirli safhalardan geçerek gerçekleşmiş, asla ani bir fetih ve yerleşme söz konusu olmamıştır. Eski Rum, Sırp ve Arnavut gibi milletlere ait asil sınıflar ve askeri zümreler yerlerinde bırakılarak, mühim bir kısmı Hıristiyan Timar erleri olarak Osmanlı timar sistemine dâhil edilmiş, bazı mükâfatlarla teşvik edilmesine rağmen kesinlikle yıkıcı ve ciddi bir İslamlaştırma politikası güdülmemiştir." şeklinde özetlemektedir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki siyasi ve askeri nüfuzunun artmasıyla birlikte, Türk kültürünün de bölgede belirgin şekilde hissedilmeye başlandığı görülmektedir. Fetihlerden önce dinî ve ekonomik sebeplerle sınırlı düzeyde başlayan dolaylı temaslar, Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmesiyle hız kazanmış ve kalıcı bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle yürütülen imar faaliyetleri ile Türkmen aşi-

retlerinin iskân politikaları doğrultusunda bölgeye yerleştirilmesi, kısa sürede Balkan coğrafyasının bir Türk kültür havzasına dönüşmesine zemin hazırlamıştır (Bayraktar, 2012, s. 122).

"Balkanların Türkleşip İslamlaşmasında dervişlerin de Osmanlı Devleti'ne birçok faydası olmuştur. Dinî, siyasi ve ekonomik hayatın düzenlenmesinde, siyasi otoritenin sağlanmasında, elde edilen toprakların işletilmesinde ve imarında dervişler son derece etkili olmuşlardır" (Yılmaz, 2021, s. 98). Sarı Saltuk gibi dervişler, kurdukları tekke ve zâviyeler aracılığıyla yerel halkla kültürel ve dini bağlar kurmuş, İslamiyet'in hoşgörülü yüzünü temsil ederek Osmanlı'ya karşı olumlu bir zemin hazırlamışlardır. Böylece Osmanlı'nın askeri fetihleri, toplumsal dirençle karşılaşmadan daha kolay gerçekleşmiş; dervişlerin manevî etkisi fetihlerin kalıcılığını ve halkla uyumu güçlendirmiştir.

Osmanlıya vergi verip bağlılığını bildiren devletlere yardımcı birlikler sağlayan Hıristiyan askerî gruplar, Osmanlı askerî yapısına uyum sağlamada zorluk yaşamamıştır. Osmanlı yönetimi altında statü ve topraklarının güvence altına alındığını gören askerlerin büyük bir kısmı Osmanlı idaresine karşı direnç göstermemiştir. Nitekim birçok Hıristiyan garnizonun kalelerini savaşsız biçimde teslim edip Osmanlı hizmetine girmesi bu bağlamda anlaşılır bir durumdur. Osmanlıların izlediği ılımlı fetih politikası ve tımar sistemine dâhil olma vaadi, yerel unsurlar açısından cazip bulunmuştur. Bu durum, Osmanlı hâkimiyetinin Balkanlar'da kısa sürede istikrar kazanmasını açıklayan önemli faktörlerden biridir. XV. yüzyıla ait Osmanlı tahrir defterleri yalnızca idari kadrolarda değil, aynı zamanda askerî tımar sisteminde de Osmanlı öncesi yerel askerî ve aristokrat sınıfların çocuklarının yer aldığını göstermektedir. Hatta bazı bölgelerde Hıristiyan tımarlı oranı oldukça yüksektir. Örneğin 1468'de Sırbistan Braniçeva'da 125 tımarlıdan 62'si, 1431'de Arnavutluk'ta 355 tımarlıdan 60'ı ve 1455'te Tırhala'da 182 tımarlıdan 36'sı Hristiyan'dır. Bu oranların, fethin hemen sonrasındaki ilk yıllarda daha da yüksek olması muhtemeldir (İşbilir ve Aydıner, 2013, s. 57).

I. Sırp İsyanı öncesinde, Sırbistan'daki Müslüman nüfusun yaklaşık 40-50 bin olduğu tahmin edilmektedir. 1780'li yıllarda Belgrad, Böğürdelen, Pojega ve Gredişte dışındaki 21 şehirde 1654 Müslüman haneye karşılık 633 Sırp hanesi bulunmaktadır. Aynı dönemde yalnızca Belgrad'da yaklaşık 20 bin Müslüman yaşarken Sırp nüfusun 1200 olduğu ifade edilmektedir. Sayısal veriler kesinlik taşımamakla birlikte, dikkat çeken temel bulgu şehirlerde Müslümanların, köylerde ise Sırpların çoğunlukta olduğudur (Aslantaş, 2007, s. 64-65'ten akt. Duran, 2013, s.102).

3. İskân Edilen Halkın Gerçekleştirdiği Tersine Göçler

1804 yılında başlayan Birinci Sırp İsyanı, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'daki otoritesine karşı gelişen ilk büyük direniş hareketidir. İsyanın temel nedeni, yerel yeniçeri ağalarının halka uyguladığı baskı, adaletsizlik ve ağır vergilerdir. Bu keyfi yönetim-

den bunalan Sırp halkı, ayaklanarak önce yeniçerilere, ardından doğrudan Osmanlı idaresine karşı mücadeleye girişmiştir. İsyan başlangıçta başarı kazanmış ve Belgrad çevresinde kontrol sağlanmıştır. Osmanlı merkezi otoritesi başta isyancılara doğrudan karşı çıkmamış, ancak isyan büyüyüp bağımsızlık talebine dönüşünce 1813 yılında isyan bastırılmıştır. Kara Yorgi Avusturya'ya sığınmış olsa da bu hareket, Sırp ulusçuluğunun ilk güçlü ifadesi olmuştur. "1806-1812 yıllarında Sırp, Bulgar ve Rumların baskıları sonucu 200.000'e yakın Türk ve Müslüman göç etmiştir" (Eren, 1966, s. 33'ten akt. Çaçan, 2017, s. 113). 1815 yılında başlayan İkinci Sırp İsyanı ise daha temkinli bir çizgi izlemiş, diplomatik yollarla başarı sağlanmıştır. Nihayetinde II. Mahmud'un fermanıyla Sırbistan 1830 yılında Osmanlı'ya bağlı özerk bir prenslik statüsü kazanmıştır. Bu gelişme, Osmanlı'nın Balkanlardaki çözülme sürecinin ilk somut adımlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarında göç hareketleri yoğunlaşmıştır. 1856-1865 yılları arasında iki milyonu aşkın kişinin göç etmesi, devletin idari ve ekonomik anlamda ciddi sorunlarla karşılaştığını göstermektedir. Fransız İhtilali sonrası yükselen milliyetçilik akımı, Balkanlar'daki etnik grupların Türk ve Müslümanlara yönelik baskılarını artırmış; bu durum binlerce kişinin muhacir durumuna düşmesine neden olmuştur. Artan göç karşısında mevcut yapılar yetersiz kalınca, 1860 yılında Muhacir Komisyonu kurulmuş ve bu kurum 1878'e kadar Anadolu'ya yüz binlerce göçmenin yerleştirilmesini sağlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından göç politikaları daha sistemli hâle getirilmiş, gelen muhacirler askeri ve stratejik gerekçelerle genellikle Rumeli'ye yerleştirilmiştir. II. Abdülhamid döneminde, devlete sadık Müslüman nüfusun göç edilen bölgelere yönlendirilmesi ve yerleşimin ekonomik açıdan en az maliyetle sağlanması hedeflenmiştir (Arslan, 2008, s. 83-84).

Sanayi Devrimi sonrasında hız kazanan hammadde ve sömürge arayışı, Osmanlı Devleti'ni Batılı devletlerin hedefi hâline getirirken, Balkanlar da bu devletler arasında paylaşım mücadelesinin merkezi olmuştur. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı, Batılı güçlerle yoğun diplomatik ilişkiler kurmak zorunda kalmış, denge siyasetiyle varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak Rusya'nın Slav halkları üzerinden yürüttüğü politikalar ve Fransız İhtilali'nin etkisiyle yayılan milliyetçilik düşüncesi, bölgede isyanların artmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede geliştirilen Şark Meselesi politikası, özellikle Balkanlar'daki gayrimüslim toplulukların geleceğini Osmanlı Devleti'ne karşı bir araç hâline getirmiştir. Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde Balkanlar, yoğun bir istikrarsızlık içindedir. Rusya'nın desteklediği isyanların çözümü amacıyla düzenlenen Tersane Konferansı başarısız olmuş, ardından Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) patlak vermiştir. 1877-78 yıllarındaki bu savaşta, Balkanlar'da Slav propagandalarıyla ayaklanan topluluklar savaşın seyrini etkilemiş, Osmanlı ordusu sınırlı imkânlarla direnmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Doğu cephesinde de benzer şekilde direnç gösterilmesine rağmen, Osmanlı ordusu Rus ilerleyişini durduramamıştır. Balkanlar'daki

yenilgiler sonucunda İstanbul'a yönelen yoğun Müslüman göçü, Osmanlı Devleti'ni barış istemeye mecbur bırakmıştır (İmamoğlu, 2017, s. 139).

93 Harbi ile birlikte Sırp bölgesinden de Anadolu'ya göçler başlamıştır. İnsanlar karayolu, demiryolu ya da deniz yoluyla savaş bölgesinden uzaklaşma ve kendilerini güvende hissedecekleri bölgelere ulaşma gayreti içerisine girmiş; fakat iklim şartları ve imkânsızlıklar nedeniyle çok sayıda insan donarak ya da açlıktan hayatını kaybetmiştir. Demiryollarını kullanan göçmenlerden belli bir ücret talep edilmiş, parası olmayanların ücreti devlet tarafından karşılanmıştır. Deniz yolunu tercih edenler ise posta vapurları ya da yabancı devletlere bağlı şirket gemileriyle İstanbul ve Çanakkale'ye gitmeye çalışmıştır (İmamoğlu, 2017, s. 143-144).

"1912-1913 Balkan Savaşları sürecinde ve sonrasında maruz kalınan baskılar sonucunda Türkler evlerini ve bütün diğer mal varlıklarını da bırakarak yurt edindikleri topraklardan göç etmek zorunda kalmıştır" (Çaçan, 2017, s. 117). "Birinci Balkan Savaşı'nda (1912) Sırplar o zamana kadar Osmanlı toprağı olan Podiyevo, Priştine, Geylan, Kumanova, Üsküp, Koçana, İştip, Kalkandelen, Pirlepe ve Manastır topraklarını ele geçirmişlerdir" (Karal, 1996, s. 316'dan akt. Bilge Zafer, 2017, s. 124).

Sırbistan'ın baskıları nedeniyle göç eden Müslümanların sayısının 50 bini aşması üzerine Osmanlı Devleti duruma müdahale etmiş; İslâm topluluklarının keyfî şekilde ülkelerini terk etmediğini, Bosna ve Hersek gibi örneklerde huzur içinde yaşadıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda, Sırbistan'a terk edilen topraklarda adil ve ehil memurların görevlendirilmesi, göçlerin engellenmesi, Müslümanların haklarının korunması ve saldırıya uğrayanların zararlarının tazmin edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Sırp yetkililerden kaynaklanan olumsuz muamelelerin tespiti için soruşturma açılması ve elde edilen bilgilerin merkeze iletilmesi istenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1914). Erten (1991, s. 65-66) Osmanlı yönetiminin Sırbistan'daki Müslüman nüfusun bölgeden tamamen ayrılmasının Sırpların bağımsızlık hedeflerini kolaylaştıracağını düşündüğünü, bu nedenle göçlerin engellenmesi yoluna gidildiğini, göç yasaklarının aile bütünlüğünü de hedef aldığını ve Müslümanların bir yere gitmek istediklerinde aile fertlerinin onlarla göç etmesinin dahi yasaklandığını belirtmiştir. Tek başına göç etmiş olanların ise ailelerini ve akrabalarını yanlarına getirebilmek için izin yazıları yazması gerekmiştir. Hem bu yazılar hem de göç sırasında ve sonrasında yaşanan sorunlar Osmanlı arşiv belgelerine de yansımıştır (Çaçan, 2017, s. 117). T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı kataloğunda "Balkanlar (3.626), Yugoslavya (43.481), Sırbistan (29.179) ve göç (29.179)" anahtar kelimeleri ile yapılan taramalarda 105.465 resmî belge tespit edilmiştir. Daha sonra bu belgeler çalışmanın konusundan hareketle listelenmiştir. Sırbistan bölgesi ve göç hareketleri ile ilgili belgelerden bazıları şu şekildedir:

Tablo 1. Arşiv Belgelerinde Sırbistan ve Göç Olgusu

Tarih	Kutu	Gömlek	Sıra	Yazı
25.10.1925	21	108	23	Tertip yeri olan Kırşehir'e gitmeyerek Ankara'da kalan Sırbistan göçmenlerinden Ahmet oğlu Nezir'in İskân Müdürlüğü'ne teslimi.
27.12.1925	21	108	48	Sırbistan göçmenlerinden Süleyman ve Musa'nın Keskin'de nüfusa kayıt ve iskân olunduğu.
26.09.1927	22	117	2	Sırbistan'ın Köprülü kasabasından Mustafa Cemal ve kardeşi Ali Hamdi'nin Edirne'de kayıt ve tescil edilmelerine dair dilekçesi.
18.06.1929	24	129	13	Bartın'da bulunan Sırbistan göçmenlerinden Helvacı Ömer'in ikamet ettiği evden çıkarılmama isteği.
30.03.1915	35	4	4	Arnavutluk, Yunanistan ve Sırbistan'a terk olunan yerlerden gelen muhacirlerin kayıt ve tescilleri.
4.10.1924	42	55	3	Sırbistan'ın Ustrumca halkından Yusuf oğlu Selim'in ailesiyle birlikte mülteci sıfatıyla İzmit'te nüfusa kaydı.
24.11.1924	42	57	19	İstanbul'da mukim Hüseyin Avni'nin Sırbistan'ın Tikveş kasabasındaki akrabalarını yanına getirme isteği.
1.01.1925	43	60	10	Manisa'nın Akhisar kazasında mukim Sırbistan muhacirlerinden Abdulhalim oğlu Selim'in akrabalarını yanına getirme isteğinin şimdilik mümkün olmadığı.
6.01.1925	43	61	3	Sırbistan'dan Eskişehir'e gelen Hüseyin Efendi oğlu Ali Efendi'nin Türk tabiiyetine kabulü.
10.02.1925	43	64	25	Bursa'da mukim Sırbistan'ın Priştine muhacirlerinden Mehmet Sıtkı'nın yakınlarını yanına getirme isteği.
16.02.1925	44	65	13	İstanbul'da polis olan Hüseyin Remzi Efendi'nin Sırbistan'ın Tikveş'te bulunan akrabalarının Türkiye'ye kabulü isteği.
23.02.1925	44	66	5	Bursa'da mukim Sırbistan'ın Prepol kasabası halkından Hacı İsmail oğlu İsmail'in ailesiyle birlikte mülteci sıfatıyla nüfusa kayıtları.
25.02.1925	44	66	8	İstanbul'da mukim Sırbistan'ın Tikveş kazası muhacirlerinden Hüseyin Remzi'nin oradaki akrabalarını yanına getirmesine izin verilmesi.
29.03.1925	44	68	10	Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'dan Türkiye'ye gelecek Müslüman halkın tebaamıza kabulleri.
30.04.1925	44	69	23	Sırbistan'dan gelen Hasan Musa adlı muhacirin mülteci sıfatıyla İzmir'de iskânı.
21.05.1925	44	71	2	İstanbul'da mukim Sırbistan'ın Yenipazar kazası muhacirlerinden Fazıl Efendi'nin oradaki akrabalarının Niğde'de iskân edilmeleri şartıyla gelmelerine izin verildiği.
21.05.1925	44	71	5	Taşköprü'de meskûn Sırbistan muhacirlerinden Eyüp oğlu Zühtü'nün, oradaki akrabalarını yanına getirmesine izin verildiği.
21.05.1925	44	71	6	İstanbul'da mukim Sırbistan'ın Tikveş muhacirlerinden Süleyman Sırrı'nın oradaki akrabalarının gelmelerine izin verildiği ve Kayseri'de iskân edilmek üzere gönderilmeleri.
21.05.1925	44	71	7	Sırbistan muhacirlerinden Kamil'in İzmir dâhilinde iskânına izin verildiği.
27.05.1925	44	71	11	Konya-Sarayönü İstasyon Memuru Bahtiyar Efendi'nin Sırbistan'ın Seniçe kasabasındaki aile efradını yanına getirmesine izin verildiği.

Tarih	Kutu	Gömlek	Sıra	Yazı
20.06.1925	45	73	13	Bursa'da mukim Polis Memuru Yunus'un Sırbistan'daki akrabalarını yanına getirmesine ve Kütahya'da iskânlarına izin verildiği.
20.06.1925	45	73	14	Sırbistan mültecilerinden Ramazan, Hüseyin, Şaban, Aydın, Cemal, Abbasve Ragıp adlı şahısların Konya ilinde iskân edilmelerinin uygun olduğu.
22.06.1925	45	74	5	Sırbistan muhacirlerinden İdris ve arkadaşlarının mülteci sıfatıyla Kütahya'da kayıt ve tescillerinin yapılması.
2.10.1926	49	100	15	Bayramiç İlk Erkek Mektebi muallimlerinden Derviş Bey'in Sırbistan'daki aile efradının yanına getirilebileceği.
15.03.1927	52	118	19	Erdek'te meskûn Sırbistan muhacirlerinden açıkta kalanların hemen iskân edilmeleri gerektiği.
26.03.1927	52	122	28	Sırbistan'dan ülkemize gelecek mültecilerin miktarının tespit edilip bildirilmesi.
15.02.1928	57	148	23	3.1.1927 tarihli İkdam ve Sadayı Millet gazetelerinde muhacirin ve Sırbistan'dan hicret eden Türkler hakkındaki yazının gönderildiği.
14.03.1928	57	152	15	Bulgaristan, Yugoslavya, Sırbistan, Üsküp, Tikveş ve Koçana'dan gelecek göçmenler hakkında yazışmalar.
2.06.1918	74	16	12	Bulgaristan ve Sırbistan'dan hicret eden muhacirlerin ve bunların getirdiği hayvanların miktarını gösterir cetvelin takdimi.
22.11.1925	77	40	12	Sırbistan muhacirlerinden Kemal oğlu Hacı Fettah'ın iskân yerine gönderilmesi.
19.12.1925	77	41	15	Bulgaristan ve Sırbistan'dan gelen kırk sekiz kişinin Balıkesir ve Aydın'da iskânları.
1.02.1925	34	50	8	Sırbistan göçmenlerinden Priştineli Hacı Ramazan oğlu Abdurrahman'ın yakınlarının Türkiye'ye gelmesinde sakınca olmadığı.
24.03.1918	66	23	6	Sırbistan'da bulunan göçmenlerin sevk edilmek üzere olduğu ve Kuleli istasyonundan itibaren iaşelerinin sağlanması için gerekli paranın gönderildiği.
14.01.1924	6	35	9	Ülkemize iltica eden Sırbistan Müslümanlarının 50 gün vapurda bekletildiklerinden çocuklarını denize attıkları haberine dair Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey'in sözlü soru önergesi.
23.08.1933	241	630	30	Sırbistan'a iltica eden Bulgar Çiftçi Partisine mensup üyelerin faaliyet merkezlerini İstanbul'a nakledecekleri ile ilgili alınan istihbarat hakkında Sofya Elçiliğimizle yapılan yazışma.
5.03.1932	251	693	12	Güney Sırbistan Ağrar Kanunu nedeniyle zarar gören Türk vatandaşlarının durumu.
30.03.1932	251	693	18	1912'de Sırbistan ile Bulgaristan arasında imzalanan Balkan İttifakı'na dair Pravda Gazetesi'nde yayınlanan makale.
11.11.1923	8	39	13	Sırbistan'dan Uzunköprü'ye gelmiş bulunan Arnavutların, Arnavutluk Hükümeti'nce geri istemeleri ve Yunanistan'dan göçlerin devam etmesi sebebiyle iskân sıkıntısı çekildiğinden iade edilmeleri.
28.05.1924	9	27	16	Yugoslavya Hükümetinin Sırbistan'a gidecek vatandaşlarımıza 1 ay ikamet izni vermesi ve buna misilleme olmak üzere tedbir alınması ve Sırp uyruklu Müslümanların ikamet müddetlerinin uzatılması yetkisi.
8.05.1929	3	29	14	Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'dan gelen Müslümanların Türk vatandaşlığına alınması.
4.01.1925	12	67	7	Ecnebi uyruklu 20 Müslümanın Türk vatandaşlığına kabulleri.

Tarih	Kutu	Gömlek	Sıra	Yazı
25.05.1925	13	30	16	30 kişinin Türk uyruğuna kabulü.
12.12.1926	22	76	15	19 gayrimüslimin vatandaşlığa alınması.
16.01.1929	1	13	6	14 Müslümanın Türk vatandaşlığına alınması.
6.02.1929	2	15	9	26 kişinin Türk vatandaşlığına alınması.
1.05.1929	3	26	10	30 Müslümanın Türk vatandaşlığına alınması.
1.05.1929	3	26	19	11 Müslümanın Türk vatandaşlığına alınması.
15.05.1929	3	30	14	Sırp Müslümanlarından olup memleketimize gelen bazı şahısların Türk vatandaşlığına alınması.
15.05.1929	3	30	15	Sırp ve Bulgar Müslümanlarından olup memleketimize gelmiş olan bazı şahısların Türk vatandaşlığına alınması.
15.05.1929	4	31	6	Bulgar, Sırp ve Romanya Müslümanlarından ülkemize göçen ve iltica eden şahısların Türk vatandaşlığına alınması.
26.05.1929	4	32	9	Sırp, Bulgar, Romanya, Arnavutluk ve Kafkas Müslümanlarından memleketimize göç ve iltica edenlerin Türk vatandaşlığına alınması.
H - 2 5 - 0 1 - 1295	1	15	-	Bulgaristan'dan ve Balkanlardan göçe zorlanan muhacirlerin yerleştirilmeleri ve zaruri ihtiyaçlarının giderilmesi.
19.07.1877	103	0	88	Lofça'nın düşman tarafından istila edildiğinin oradan Orhaniye'ye göç eden İslam ahali tarafından bildirdiği, Sofya Fırkası 'nın otuz tabura çıkarıldığı, Osman Paşa'ya yardım edilmesinin Mehmed Ali Paşa tarafından emredildiği ve Pazarcık'a bir tabur gönderildiği hakkında Sofya Kumandanı Ferik Mehmed Paşa'nın yarı açık şifreli telgrafı.
H - 2 9 - 1 2 - 1225	110	5470	-	Düşmana karşı pek büyük hizmetleri görülen ve kendilerinden bu yolda mühim işler ümit edilen tatar kabilelerinden Anadolu ve Arnavutluk taraflarına göç etmiş olanların Balkanlara ve Edirne taraflarına nakledilmeleri.
2.02.1933	233	570	25	Yugoslavya'da bulunan Arnavutların Türkiye'ye göçe zorlandığı bu durumun Türkiye'nin ve Arnavutluk'un Balkanlar'daki menfaatlerine aykırı olduğundan vize verilmemesi.
29.12.1928	39641	160918	17	Aydos Balkanlarındaki Türklerin göçleri hakkında Morska Zarya gazetesinde yayımlanan haber.
16.01.1928	41822	170647	27	Sada-yı Millet gazetesinde "Balkanlar Aşırı" başlığıyla yayımlanan Sırbistan`da bulunan Müslümanlar ve göçleriyle ile ilgili haber.
29.05.1928	44030	206471	7	Yakova, İpek, Luma ve Debre-i Zir kazalarında bulunan ve Türk ırkına mensup olmayan Arnavutların Türkiye`ye muhacir olarak gelemeyecekleri, Balkanlarda ikamet eden Türk, Boşnak, Arnavut ve Pomakların yaşadıkları şehirleri gösteren cetvel.

Sırbistan bölgesinden Türkiye'ye yönelik göç hareketleri hem tarihsel sürekliliği hem de sosyo-politik etkileri bakımından Balkan göçleri içinde özel bir yer tutar. Arşiv belgeleri, 19. yüzyıl sonlarından başlayarak özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1912-13 Balkan Savaşları ve sonrasında Sırbistan topraklarında yaşayan Müslüman toplulukların kitlesel göçlere maruz kaldığını ve bu göçlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar kesintisiz şekilde sürdüğünü ortaya koymaktadır. Sırbistan'ın Tikveş, Priştine, Köprülü, Prepol, Ustrumca, Yenipazar ve Seniçe gibi bölgelerinden gelen göçmenler; İzmit, Eskişehir, Bursa, Konya, Kütahya, Manisa, Edirne, Kayseri ve Aydın

gibi Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yerleştirilmiş, bu süreçler titizlikle belgelenmiştir. Göçmenlerin Türkiye'de karşılaştığı süreçler sadece fiziksel yer değiştirme ile sınırlı kalmamış; iskân, nüfus kaydı, vatandaşlığa geçiş, akraba getirme talepleri, iaşe yardımları ve yerleşim sonrası entegrasyon gibi çok yönlü uygulamalarla şekillenmiştir. Belgelerde sıkça geçen "mülteci sıfatıyla kabul", "aile efradını getirme izni", "iskân yerine sevk" gibi ifadeler, göçün yalnızca sayısal değil aynı zamanda insani boyutlarını da göstermektedir. Bazı göçmenlerin yıllarca vapurlarda bekletilmeleri, temel insani ihtiyaçlardan yoksun kalmaları ve yaşanan trajediler dönemin ne denli zorlu koşullarda yaşandığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca göç yalnızca iç politika meselesi değil, aynı zamanda dış politikanın da önemli bir parçası olmuştur. Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya ile yapılan yazışmalarda, göçmenlerin durumu, iadeleri, vize uygulamaları ve ikili ilişkiler bağlamında göçmenlerin Türkiye'ye gelişi diplomatik bir konu hâline gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan miras kalan göç hareketlerini planlı bir iskân ve vatandaşlık politikasıyla yönlendirmiş, göçmenleri hem toplumsal hem de idari yapıya entegre etmeyi hedeflemiştir. Sırbistan bölgesinden gelen göçmenler, sadece bir nüfus artışı olarak değil; aynı zamanda Türkiye'nin kültürel, sosyal ve demografik yapısının zenginleşmesinde ve Anadolu'nun boşalan alanlarının yeniden iskânında etkili bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bugün hâlâ Türkiye'nin pek çok şehrinde Sırbistan göçmeni ailelerin varlığı ve bu ailelerin taşıdığı kültürel miras, göçün uzun vadeli etkilerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu göç hareketleri, sadece tarihî bir vaka olarak değil, kültürel süreklilik, devletleşme süreci ve millî kimliğin şekillenmesi açısından da değerlendirilmeye değerdir.

Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye, Balkan sınırlarının güvenliğini garanti altına almak için 9 Şubat 1934 yılında Atina'da Balkan Anlaşmasını imzalamıştır. Antlaşma uyarınca taraf devletler, bu sözleşmeyle tanımlanan ortak çıkarlarını ilgilendiren herhangi bir durum ortaya çıktığında aralarında istişarede bulunmayı taahhüt etmişlerdir. Ayrıca, antlaşmada açıkça belirtildiği üzere, taraflardan hiçbiri söz konusu antlaşmaya taraf olmayan başka bir Balkan devletiyle ilgili herhangi bir siyasi girişimde bulunmadan önce diğer tarafları bilgilendirmeden hareket etmeyecek ve bu devletlerle hiçbir siyasi yükümlülük altına girmeyecektir. Bu hükümler, Balkanlar'daki güç dengelerinin korunmasına yönelik ortak bir diplomatik sorumluluğu ve kolektif hareket etme anlayışını yansıtmaktadır (Resmî Gazete, 1934).

Yugoslavya ile Türkiye arasında Müslüman nüfusun göçünü düzenlemek amacıyla iki önemli anlaşma yapılmıştır. İlki, 1938 yılında imzalanan Yugoslavya-Türkiye Sözleşmesi'dir. Bu anlaşma, özellikle Yugoslavya'nın "Güney Sırbistan" olarak adlandırdığı Kosova, Makedonya ve Sancak bölgelerinde yaşayan Arnavut, Boşnak ve diğer Slav olmayan Müslümanların Türkiye'ye göçünü öngörmekteydi. Anlaşma, göçmenlerin se-

çimi, vatandaşlıktan çıkış süreci, taşınabilir malların durumu ve göçmenlere verilecek destek gibi konuları düzenlemekteydi. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bu sözleşme büyük ölçüde uygulanamamıştır. İkinci anlaşma ise 1953 yılında yapılan ve kamuoyunda "Centilmenlik Anlaşması" olarak bilinen gayri resmî mutabakattır. Bu anlaşmanın, dönemin Yugoslavya lideri Tito ile Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü arasında gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Yazılı bir belgeye dayanmayan bu anlaşma, 1938 sözleşmesinin devamı niteliğinde olup özellikle Kosova ve Makedonya'daki Arnavut Müslümanların Türkiye'ye göçünü kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Her iki anlaşma da Müslüman nüfusu sistematik olarak Yugoslavya'dan uzaklaştırmaya yönelik devlet politikalarının sembolleri olarak değerlendirilmektedir (Pezo, 2013).

1804'te başlayan Sırp isyanıyla birlikte Sırbistan'daki Müslüman topluluklarla Sırplar arasında uzun yıllar süren bir çatışma süreci yaşanmış; bu gerilim, 1862 yılında Müslümanların bölgeyi terk etmek zorunda kalmalarıyla sonuçlanmıştır. Yaklaşık yarım asır boyunca devam eden bu ihtilaf süresince Sırpların uyguladığı yıldırma politikaları Müslüman halk üzerinde ciddi baskılar oluşturmuş, göç yasağıyla bu toplulukların bir süre daha bölgede kalmaları sağlanmış olsa da süreç uzadıkça yaşanan mağduriyetler de artmıştır. Sonuçta, Sırbistan'daki Müslüman nüfus başka Balkan şehirlerine göç etmek zorunda kalmış; ancak sonraki yıllarda, ilk kuşak muhacirlerin çocukları ya da torunları, bu yeni yerleşim yerlerinde de tutunamayarak Anadolu'ya yönelen ikinci bir göç dalgasını oluşturmuştur (Duran, 2013, s. 108).

1912 Balkan Savaşı sonrasında Sırbistan, Sancak ile Kuzey ve Orta Makedonya bölgelerinde egemenlik kurmuş ve bu bölgelerde yaşayan Türk ve Müslüman nüfusa karşı sistemli asimilasyon ve göçe zorlama politikaları yürütmüştür. Bu politikalar sonucunda pek çok Türk ve Müslüman Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış, onların geride bıraktığı mülk ve topraklara ise Hristiyan nüfus yerleştirilmiştir. 1915 yılı başlarında, Türkiye'de yaşayan ve Sırp Krallığı topraklarında mülkiyet sahibi olan göçmenlerin tapularını yenilemeleri yönünde bir zorunluluk getirilmiş; aksi takdirde mallarına el konulacağı bildirilmiştir. Bu uygulama, göçmenlerin mallarına el konulmasını meşrulaştırma çabası olarak değerlendirilmiştir. Bazı göçmenler mülkiyet haklarını koruyabilmiş olsa da büyük bir kısmı bu haklarını kaybetmiş, tasarruf hakkını tam olarak kullanıp kullanamadıklarına dair net bilgi elde edilememiştir. Sonuç olarak, Sırbistan'dan göç eden Türklerin emlak sorunları 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar çözümsüz bir şekilde devam etmiştir (Bilge Zafer, 2017, s. 130).

Balkan Savaşları sırasında göçmen durumuna düşen Müslümanlara, Sırp hükümeti tarafından tohum, tarım aracı ve hayvancılık desteği vb. yaşadıkları bölgelerde yeniden üretici hâle gelebilecekleri herhangi bir yardımda bulunulmamıştır. Çünkü bu tür bir yardım, Sırp yönetiminin bölgedeki Türk ve Müslüman nüfusu uzaklaştırma politikasına aykırı düşmektedir. Nitekim dönemin konsolosu Greig, Müslümanların tahıl

ve tohumluklarının, hayvanlarının ve hatta evlerindeki çatıların dahi zorla ellerinden alındığını bildirmiştir. Buna rağmen Sırp hükümeti, söz konusu nüfusa herhangi bir koruma sağlamamış; ancak vergi tahsilinde ısrarcı bir tutum sergilemiştir (McCarthy, 1998, s. 166-167'den akt. Arslan, 2008, s. 74).

4. Göçün Osmanlı Kültürel Mirasına Yansımaları

Balkan Savaşları sonrasında çok sayıda muhacir ailesi Osmanlı topraklarının farklı bölgelerine, özellikle Anadolu'ya göç etmeye devam etmiştir. Bu süreçte muhacirlerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim alanlarının hızla terk edilmesiyle Makedonya'daki geleneksel mahalle dokusu ve kentleşmiş köy yapıları giderek canlılığını yitirmiştir. 1912-1915 yılları arasında Sırp yönetiminin bölgeye hâkim olmasıyla birlikte muhacir mahallelerinin boşalması süreci hız kazanmış; çok sayıda Makedon köy ve şehir mahallesinin etnik yapısı Sırbistan'ın farklı bölgelerinden getirilen yerleşimcilerle değiştirilmiştir (Škrijelj, 2017, s. 2155-2156).

Gündoğan (2017, s. 1557-1560) Makedonya bölgesindeki insanları o dönemde göçe hazırlayan sebepleri şu şekilde sıralamaktadır:

- Can ve mal güvenliğinin kalmaması,
- Siyasî gelişmeler ve milliyetçilik akımı,
- Dinî sebepler,
- Daha önce göç eden akrabaların telkinleri,
- Eğitim alma isteği,
- Yeni bir hayat kurma isteği.

Osmanlı döneminde göçmenler, ilk aşamada cami, tekke, medrese, mektep gibi kamu binalarına ya da yalı, köşk ve bağ evleri gibi özel yapılara veya barakalara geçici olarak yerleştirilmiş; ancak bu geçici barınma sürecinin uzaması, şehirlerde salgın hastalıkların yayılmasına ve asayişin bozulmasına yol açmıştır. Bu durumun kamu sağlığı ve mali kaynaklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla Osmanlı hükümeti, göçmenlerin kalıcı olarak iskân edilmelerine karar vermiştir. Anadolu'ya sevk edilen göçmenlerin bir kısmı İstanbul üzerinden, diğer kısmı ise Varna, Ahyolu, Bergos, Tekirdağ, Dedeağaç ve Selanik gibi Rumeli kıyısındaki limanlardan hareketle Anadolu'ya ulaşmıştır. Türk göçmenlerin ayrıldığı bu çok kültürlü topraklarda ise zamanla etnik ve kültürel olarak heterojen yapılar barındıran Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan gibi yeni devletler ortaya çıkmıştır (İpek, 2013, s. 199).

"Göç etmek zorunda kalanların yanı sıra, yaşadıkları topraklarda kalmayı tercih eden Müslüman halk da derin psikolojik sarsıntılar yaşamıştır. Özellikle kimlik tanımlarının değişmesi, bu topluluklar üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Osmanlı döneminde hâkim

unsur konumunda olan bu insanlar, Berlin Antlaşması sonrasında Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya gibi yeni kurulan devletlerin vatandaşı hâline gelmiş ve artık azınlık statüsüne indirgenmişlerdir" (İpek, 2013, s. 203).

Sırbistan ve çevresindeki Osmanlı mirası, yalnızca tarihsel belgelerde ya da fiziki yapılarda değil hem göç edilen hem de göç verilen coğrafyalarda kültürel bir süreklilik olarak varlığını sürdürmektedir. Osmanlı'nın yüzyıllar süren Balkan hâkimiyeti, bölgeye mimarî, sosyal ve kültürel açıdan güçlü bir iz bırakmış; göçler yoluyla Anadolu'dan bölgeye gelen bu miras bölge halkıyla yaşanan etkileşimler sonrası tekrar Anadolu'ya taşınmıştır.

Sırbistan'da bugün hâlâ ayakta kalan camiler, türbeler, mezarlıklar, köprüler ve hanlar; Osmanlı döneminin izlerini mekânsal olarak sürdürmektedir. Bu yapıların yanı sıra, günlük yaşamda kullanılan Türkçe kelimeler, geleneksel yemek tarifleri, halk müziği ezgileri, bayram kutlama biçimleri vb. birçok unsur, kültürel sürekliliğin somut örneklerini oluşturmaktadır.

Sırbistan'dan Anadolu'ya göç eden halklar, yerleştikleri bölgelerde kendi geleneklerini ve kimliklerini korumaya özen göstermiştir. Bugün Türkiye'nin birçok şehrinde hâlâ Balkan kökenli muhacir aileler yaşamaktadır. Bu ailelerin mutfak kültürleri, müzik anlayışları, düğün gelenekleri, ağız özellikleri ve komşuluk ilişkileri gibi sosyal davranış biçimleri, geldikleri coğrafyadaki geçmişin izlerini taşımaktadır. Börek, baklava, ajvar, turşu çeşitleri gibi yemekler Anadolu ve Balkanlar mutfağının ortak değerleri olarak dikkat çekmektedir.

Diğer yandan, bir arada yaşayan topluluklar arasındaki etkileşimin günümüz Sırbistan'ında da etkileri görülmekte; Sırp dili, mutfağı, kültürü, mimarisi, halk müziği, el sanatları ve gündelik yaşam pratiklerinde Türkçenin izleri görülmektedir. Türkçe ve Türk kültürünün izlerinin görüldüğü unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Mimari (camiler, hanlar, hamamlar, köprüler),
- Halk müziği ve makamlar (Türk sanat müziğinden geçen ezgiler),
- El sanatları (özellikle bakır işçiliği, çini, dokuma gibi Osmanlı'dan kalan teknikler),
- Geleneksel kıyafet ve süslemeler,
- Gündelik dil ve deyimler (Sırpçadaki Türkçe kökenli kelimeler),
- Âdetler ve toplumsal ritüeller (düğün gelenekleri, kahve kültürü, bayram kutlamaları),
- İbadet ve inanç pratikleri (özellikle Müslüman topluluklar için),
- Yemek adabı ve sofra düzeni.

Sırplar arasında Türkiye'ye ve Türk kültürüne karşı yoğun bir ilgi gözlenmekte; özellikle genç kuşaklar arasında Türk dizilerine, müziğine ve genel olarak Türk yaşam tarzına duyulan ilgi artmaktadır. Pek çok kişi Türkçe öğrenmek istemekte ve Türkiye'yi tatil ya

da eğitim amaçlı ziyaret etmektedir. Bu kültürel etkileşim, tarihî bağların günümüzde de canlılığını koruduğunu ve göçün sadece mekânsal bir hareket değil, kalıcı ve kültürel bağ kurucu bir unsur olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Göç, yalnızca geçmiş dönemlere ait bir olgu olmayıp çağdaş dünyada da benzer şekillerde gerçekleşmeye devam etmektedir. Toplumların tarihsel deneyimlerinden süzülerek gelen bu gerçeklik, günümüz küresel krizlerinde de etkisini göstermektedir. Nitekim yaşanan pek çok çatışma ve istikrarsızlık ortamı, büyük insan kitlelerinin yer değiştirmesine neden olmuştur.

Tarih boyunca yaşanan göç hareketlerinin benzer biçimlerinin günümüzde de ortaya çıkma ihtimali oldukça yüksektir. Geçmişteki olaylar ile bugünkü toplumsal gelişmeler arasındaki benzerlik, geçmişin yalnızca tarihsel bir bilgi değil, aynı zamanda günümüz sorunlarını anlamada önemli bir referans olduğunu göstermektedir. Irak, Afganistan, Suriye gibi ülkelerde yaşanan çatışmalar ve dış müdahaleler, milyonlarca insanın yaşadığı yerlerden kopmasına neden olmuştur. Benzer şekilde, farklı bir coğrafyada ve farklı toplumsal koşullarda ortaya çıkan Ukrayna krizi de kitlesel göçlere yol açmış; böylece göç olgusunun belli bir bölgeye ya da kültüre özgü olmadığını, aksine evrensel ve süreklilik arz eden bir gerçeklik olduğunu gözler önüne sermiştir (Işık, 2022, s. 103).

Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı topraklarının kaybedilmesi, bu bölgelerde önemli sayıda Türk ve Müslüman nüfusun kalmasına neden olmuştur. Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile yapılan barış antlaşmalarında bu nüfusun haklarını korumaya yönelik hükümlere yer verilmiştir. Ancak azınlık sorunları savaş sonrasında da gündemde kalmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti bölgeden çekilmiş olsa da, Türk ve Müslüman topluluklar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgi alanında kalmıştır. Bu bağlamda Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi gerçekleştirilmiş, Balkan ülkelerinden Türkiye'ye yönelik göç hareketleri ise zaman içinde azalarak da olsa sürmüştür. Bugün Balkanlar'da milyonlarca Türk kökenli birey yaşamaktadır. Ayrıca, Balkanlardan Türkiye'ye göç eden toplulukların geçmişe dair aidiyetlerini şiir, hikâye ve diğer kültürel anlatılar yoluyla yaşatmaya devam ettikleri gözlemlenmektedir (Arslan, 2008, s. 136-137). Tarihsel seyir incelendiğinde, Osmanlı'nın iskân politikalarıyla başlayan demografik şekillenmenin, zamanla savaşlar ve siyasi çalkantılarla tersine döndüğü görülmektedir.

XVII. yüzyıldan itibaren ise savaşların uzaması ve devletin Balkanlardaki kontrolünün zayıflaması, iskân edilmiş olan Türkmenlerin yüzyılın sonlarına doğru, bu defa tersine olarak, iskân edildikleri bölgelerden ayrılmalarına, Balkanların doğusuna hareket etmelerine sebep olmuştur. Özellikle II. Viyana mağlubiyeti, uçlardaki Türkmen nüfusun daha iç bölgelere çekilmesine sebep olmuştur. Bunun yanında 93 Harbi (1877–78) asıl ve en büyük göç dalgasına sebep olmuş, Rumeli ve Kafkaslardan gelen binlerce

Türk aile, Anadolu'ya yerleşmiştir. Balkan Harpleri, I. Dünya Savaşı ve nihayet mübadele ile gelen ailelerin sayısı daha da artmıştır. Buna rağmen günümüzde Kosova, Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk, özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'da pek çok soydaşımız varlıklarını sürdürmektedir (İnbaşı, 2017, s. 1250).

Bu tablo, göçün yalnızca geçmişin meselesi olmadığını, bugüne taşan ve çok katmanlı etkiler yaratan bir sosyal olgu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. "Türk kültürü ve örfünün en önemli belirleyenlerinden bir tanesini "göç" ve "göçmenlik" kavramları oluşturmaktadır. Zira Türk kültüründeki çeşitli ifadelere bakıldığında göçe ve göçebeliğe ilişkin büyük bir birikim ve yaşanmışlık olduğunu görürüz. Nitekim en basitinden Türkler ölümü bile "Hakk'a yürüdü", "göç etti" olarak betimlemişlerdir" (Çelik, 2022, s. 23).

Bu ifade, göçün Türk toplumunda yalnızca tarihsel bir gerçeklik değil, aynı zamanda kültürel bellekte derin karşılığı olan bir yaşantı biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Göç edenin sadece bedeni değil; dili, kimliği, hafızası ve kültürü de hareket hâlindedir. Bu yönüyle göç hem bireysel hem kolektif düzlemde uzun vadeli sosyal dönüşümler doğurur. Osmanlı'dan günümüze uzanan bu göç zinciri, sadece Anadolu coğrafyasını değil, göç verilen Balkan topraklarını da şekillendirmiştir.

Bugün hâlâ Balkanlar'da yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların varlığı, bu tarihî göç sürecinin sona ermediğini; aksine kültürel bağların canlılığını koruduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, Türkiye'de Balkan kökenli nüfusun sosyal yaşama kattığı değerler, geçmişle kurulan güçlü bağın bir başka ifadesidir. Bu bağlamda göç, geçmişi anlamanın ve bugünü değerlendirmenin önemli bir anahtarıdır.

Çalışma kapsamında geliştirilen öneriler ise şu şekildedir:

- Balkanlar'daki Osmanlı-Türk mirasının korunması için kültürel diplomasi faaliyetleri ve restorasyon çalışmaları artırılmalıdır.
- Balkan kökenli göçmenlerin yaşadığı bölgelerde bu kültürel miras görünür kılınmalı, yerel yönetimlerle iş birliği içinde sözlü tarih projeleri desteklenmelidir.
- Sırbistan başta olmak üzere Balkan ülkeleriyle akademik iş birlikleri teşvik edilmeli; göç, kimlik, kültürel süreklilik gibi temalar ortak projelerle çalışılmalıdır.
- Türkiye'deki mülteci ve göçmen politikalarında tarihsel tecrübe dikkate alınmalı, Balkan göçleriyle edinilen birikim çağdaş sorunların çözümüne model oluşturmalıdır.

Kaynakça

Arslan, S. (2008). *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi.

Aslantaş, S. (2007). *Osmanlıda Sırp isyanları: XIX. yüzyılın şafağında Balkanlar.* Kitap Yayınevi.

Bayraktar, Z. (2012). Boşnakça, Hırvatça ve Sırpçadaki Türkçe kelimelerin Balkan ortak halk kültürü unsurlarının oluşumundaki yeri üzerine bazı tespit ve değerlendirmeler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,*

1(Balkan Özel Sayısı I), 119-127.

Belen, M. (2022). 19 ve 20. Yüzyıl Osmanlı Hukukunda Göç Kavramı. Z. Karacagil (Ed.), *2nd International Migration Researches Cogress Full Papers* içinde (s. 65-80). Bidge Publication.

Bilge Zafer, A. (2017). Balkan Savaşı'nda Sırp işgaline uğrayan bölgeler ve bu bölgelerden göç eden Müslümanların mal varlığı sorunu. O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç I* içinde (s. 123-138). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Çaçan, B. (2017). Osmanlı gazeteleri ve dergileri ışığında Balkan göçleri. O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç I* içinde (s. 111-122). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Çelik, B. (2022). XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Moğol İstilası ve Anadolu'ya Göç Hareketleri. Z. Karacagil (Ed.), *2nd International Migration Researches Cogress Full Papers* içinde (s. 22-35). Bidge Publication.

Duran, N. (2013). Belgradî Raşid'e göre XIX. yüzyılda Sırbistan ve göçlerin arka planı. A., F., Örenç ve İ. Mangaltepe (Ed.), *Balkanlar ve Göç* içinde (ss. 101-108). Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.

Eren, A., C. (1966). *Türkiye'de göç ve göçmen meseleleri, tanzimat devri, ilk kurulan muhacir komisyonu, çıkarılan tüzükler.* Nurgök Matbaası.

Erten, F. (1991). *Vak'a-i Hayret-Nüma Belgradi Raşid Paşa.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

Gündoğan, H. (2017). Necati Cumalı'nın Viran Dağlar Romanında Göç Olgusu. O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç III* içinde (s. 1553-1564). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Işık, M. (2022). Osmanlı Arşiv Belgeleri'nden hareketle son yüzyılda Osmanlı coğrafyasında göç olgusu. Z. Karacagil (Ed.), *2nd International Migration Researches Cogress Full Papers* içinde (s. 94-104). Bidge Publication.

İmamoğlu, H. V. (2017). 93 harbinden sonra Balkanlardan Anadolu'ya göçler. O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç I* içinde (s. 139-154). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (1954). Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna. *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar* içinde (ss. 137-184). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnbaşı, M. (2017). Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası ve Rumeli. O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç II* içinde (s. 1241-1250). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

İpek, N. (2013). Balkanlar, Savaş ve Göç. A., F., Örenç ve İ. Mangaltepe (Ed.), *Balkanlar ve Göç* içinde (ss. 195-206). Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.

İşbilir, Ö. ve Aydıner, M. (2013). Balkanlarda Osmanlı sınırlarının genişlemesinde "İstimâlet" sistemi ve etkileri. A., F., Örenç ve İ. Mangaltepe (Ed.), *Balkanlar ve Göç* içinde (ss. 41-67). Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.

Karal, E., Z. (1996). *Osmanlı Tarihi* (IX. Cilt). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

McCarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün*. (Çev. Bilge Umar). İnkılap Yayınevi.

Pezo, E. (2013). 1938 Yugoslav-Türk Sözleşmesi ve 1953 "Centilmenlik Anlaşması"nın karşılaştırmalı analizi. *Tarihin Eğilimleri,* (2), 97-120.

Resmî Gazete (1934). Balkan Anlaşması, 9 Şubat 1934. Web: http://arhiviranisajt.msp.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/43-balkanski-sporazum-1934?lang=lat adresinden 30 Temmuz 2025'te alınmıştır.

Škrijelj, R. (2017). Eski Yugoslavya›da Boşnak ve Çerkes Muhacir Mahalleleri. O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Göç III* içinde (s. 2153-2161). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1914, Ekim 24). *Hariciye Nezareti Siyasi kalemine ait belge* [BOA, HR.SYS., nr. 2043, gömlek 3, s. 1]. Osmanlı Arşivi. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr

Türk Dil Kurumu (2025). *Güncel Türkçe Sözlük*. Web: https://sozluk.gov.tr adresinden 30 Temmuz 2025'te alınmıştır.

Uka, E. (2025). Osmanlı'nın Rumeli siyaseti ve Balkanlar'ın medeniyet yükü. *Perspektif,* (3), 1-2.

Vryonis, S. (1978). The conditions and cultural significance of the Ottoman conquest in the Balkans. In *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen (Athènes, 7-13 mai 1970)* (Vol. 3). Athènes.

Yılmaz, F. (2021). Balkan fethinde rol alan Sarı Saltuk ve Seyyid Ali Sultan hakkındaki menakıpnamede yer alan efsanevi motifler üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (99), 79-104.

Cumhuriyetin İkinci Yarısında Göç ile Taşınan Kültür: Çintiyani Sadece Rumeli Gelininin Şalvarı Mıdır?

Galip Çağ[1]

Özet

17. yüzyıl sonunda Rumeli içerisinde bir hareketlilik olarak başlayan göç olgusu, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu yönlü bir anavatana dönüş dalgasına dönüşünce konu kültürel taşıma ve iskân sorunu olarak da ele alınmaya başlanmıştır. Kırım Harbi, 93 Harbi ve akabinde Balkan Savaşları ile devam eden göçler I. Dünya Savaşı bittiğinde kaybedilen Rumeli'nin nerede ise Anadolu'ya akması sonucunu doğurmuştur ki bu da Anadolu'da yeni bir sosyo kültürel atmosferi kaçınılmaz kılmıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında ağırlıklı olarak mübadele bağlamında ele alınan bahse konu göçlerin 1950 sonrasındaki kısmı ise daha çok Yugoslavya'dan –ağırlıklı olarak bugün ki Kuzey Makedonya- gelen serbest göçmenler üzerinden değerlendirilmiştir.

1950 ila 1960 arasındaki göçmenlerin Anadolu'ya gelişleri sonrasında bilhassa İstanbul, Adapazarı, Bursa, Balıkesir ve Bursa yerleşimleri buralarda kendine has mahalle ve görece gettoların oluşmasına da sebep olmuştur. Bu noktada Rumeli kültürünü buralarda yaşatmaya devam eden aileler yemek, müzik, düğün ve cenaze gibi alanlarda kendilerine has yeni bir kavram dünyasını da inşa etmişlerdir. Elbette bu süreçte birçok kavram birbirine karışmış ve tek tipleşmelerin de önü açılmıştır. Göçmenlerin önemli kısmının köken olarak öyle olmamalarına rağmen Arnavut ilan edilmeleri ve bu adla anılmaları gibi konular bu anlamda sıkça yaşanmaya başlamıştır.

Bu çalışma yukarıda ifade edilen kavram kayma ya da genellemelerinden olan ve Rumeli gelinlerinin düğünlerde giydiği Arnavut şalvarı olarak bilinen çintiyaninin tarihi köklerine odaklanacaktır. Zira Osmanlı klasik dönemine değin inen bilgilerden bu giysinin salt bir gelin kıyafeti olmadığı çok daha yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şeriyye sicillerinde ve çağdaş kaynaklarda da (Örneğin Naima Tarihi) geçen bu giysiye dair müstakil bir çalışma olmaması da yine bu bildirinin hazırlanmasını gerekli kılmıştır. Bu vesile Rumeli göçlerinin Cumhuriyetin ikinci yarısında Anadolu'ya taşıdığı bahse konu kavramın daha iyi anlaşılması umut edilir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, göç, Rumeli, kültür, Çintiyan(i)(şalvar)

Culture Carried with Migration in the Second Half of the Republic: Is "Çintiyan*(i)*" Only the Shalwar of Rumelian Brides?

Abstract

At the end of the 17th century, when the phenomenon of migration, which started as a mobility within Rumelia at the end of the 17th century, turned into a wave of return to the homeland in the direction of Anatolia as of the mid-19th century, the issue began to be addressed as a cultural transportation and settlement problem. The migrations that continued with the Crimean War, the 93 War and then the Balkan

1 Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, galipcag@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8170-6053.

Wars resulted in the flow of the lost Rumelia to Anatolia at the end of World War I, which made a new socio-cultural atmosphere in Anatolia inevitable. After the proclamation of the Republic, the migrations in question, which were mainly handled in the context of exchange after 1950, were mostly evaluated through the free migrants coming from Yugoslavia, mainly from today's North Macedonia.

Between 1950 and 1960, the arrival of migrants to Anatolia, especially in Istanbul, Adapazarı, Bursa, Balıkesir and Bursa, led to the formation of distinctive neighborhoods and relative ghettos. At this point, the families who continue to keep the Rumelia culture alive in these places have also built a new concept world unique to themselves in areas such as food, music, weddings and funerals. Of course, in this process, many concepts were mixed with each other and uniformization was paved the way. In this sense, issues such as the fact that a significant part of the immigrants were declared Albanians and referred to by this name, despite the fact that they were not of Albanian origin, started to occur frequently.

This study will focus on the historical roots of the çintiyan, known as the Albanian shalwar worn by Rumeli brides at weddings, which is one of the concept shifts or generalizations mentioned above. The information going back to the classical period of the Ottoman Empire shows that this garment was not only a bridal attire but also had a much more widespread use. The fact that there is no independent study on this garment, which is also mentioned in the Sharia registers and contemporary sources (e.g. Naima's History), has also made the preparation of this paper necessary. On this occasion, it is hoped that the concept in question, which Rumelia migrations carried to Anatolia in the second half of the Republic, will be better understood.

Keywords: Ottoman, migration, Rumelia, culture, Çintiyani (Shalwar)

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin Balkan Harpleri sonrasında Rumeli'den çekilmesi ile siyasi anlamda kopan bağ burada kalan Türk İslam nüfus ile her daim devam eder. Ancak Balkan harpleri bittikten hemen sonra başlayan I. Dünya Savaşı bölgeye ilgiyi bir süre aksatır. 1917'de Korfu bildirgesiyle kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı zamanla Yugoslavya'ya evrildiğinde ilk temaslar da Lozan'da başlar. Akabinde Josip Broz Tito'nın II. Dünya Savaşı sırasındaki yükselişi aynı zaman da yeni bir Yugoslavya'nın da temellerini atar.

Stalin ile arasının açılması sonrasında farklı bir sosyalist düzen inşa etmek isteyen Tito'nun 1950 başlarına dek sürecek olan bir Balkan ittifakı/paktı/federasyonu kurma çabası bir noktadan sonra Türkiye ile de irtibata geçilmesini kaçınılmaz kılacak ve Sovyet Rusya'nın II. Dünya Savaşı sonrasındaki talepleri söz konusu olduğunda bu görüşmeler sıklık kazanacaktır. Ancak seçimleri henüz kazanmış olan ve siyasi anlamda daha Osmanlıcı bir tavır sergileyen Adnan Menderes ile Tito arasındaki fikir ayrılıkları da gözden kaçmamaktadır. Bu dönemde Belgrad, Üsküp ve Zagreb Halk Kurullarının dâveti üzerine Yugoslavya'ya giden İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'ın buraya dair raporunun Makedonya kısmı önemlidir. Bu kısımda Üsküp Belediye Başkanı Türk heyetine *Makedonya'nın sosyalist varlığını deklare ederken bunun Tito sayesinde olduğunu da* ifade eder (BCA, 030.00.01, 111.703.3/2). Lakin anlaşılan odur ki bu durum Menderes nezdinde çok da güven uyandırmamaktadır.

Görsel 1: İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'ın Yugoslavya Seyahatine (1950) Dair Raporun Bir Parçası (BCA, 030.00.01, 111.703.3/2)

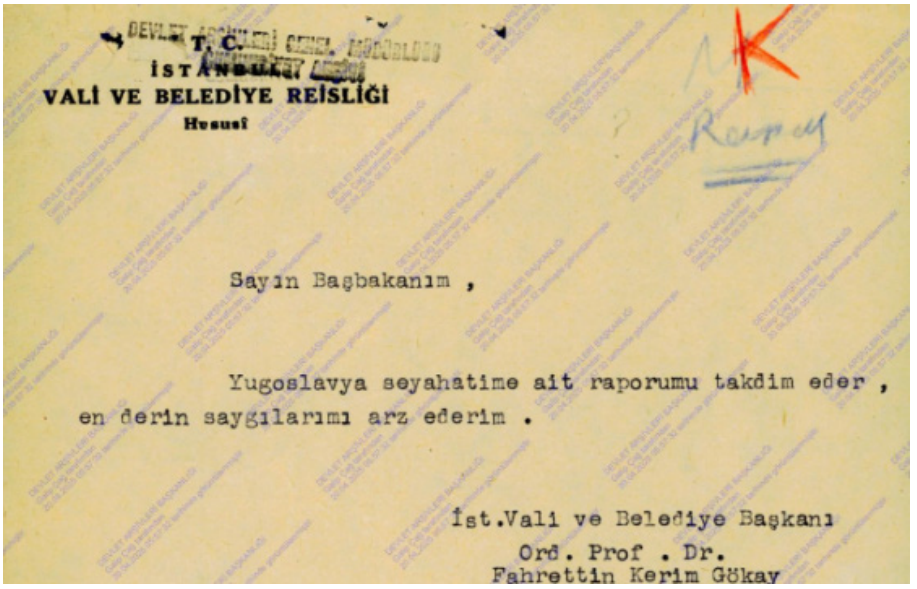

T.C.
İSTANBUL
VALİ VE BELEDİYE REİSLİĞİ
Hususî

Sayın Başbakanım ,

Yugoslavya seyahatime ait raporumu takdim eder , en derin saygılarımı arz ederim .

İst.Vali ve Belediye Başkanı
Orâ. Prof . Dr.
Fahrettin Kerim Gökay

Kurtuluş savaşında yuguslav milletleri tarihte ilk dafa olarak kendi hukumetlerini kurdular . İdaremiz demokrasi esaslarına göre kurulmuştur . Makedonya cumhuriyeti bu gün böyle esaslara dayanarak sosyalist hukumetini kurmuş bulunuyor . Milli azınlıklar bizde serbest yaşamaktadırlar . Başka devlet lerdeki demokrasinin bizdeolduğu gibi olmadığını zannediyorum . Biz kendi kudretimizi kendi milletlerimizi iç bünyesinde almaktayız . Demokrasinin kuvveti de budur .

Hepimiz yekvücut olarak Mareşal Titoya bağlıyız . Kurtuluş savaşımızda iki milyon kayıp verdik . Moskovaya karşedurmakla diğer milletlere yardım ediyoruz . Bu gün Türkiye ve yuguslavya ayni düşmanla karşı karşıyadır.

İstanbul Valisi'nin uzunca bir mektup şeklindeki raporunun bu kısmından artık bir Makedonya cumhuriyetinden bahsedildiği ve bunun Türkiye nezdinde de Tito sayesinde gerçekleştiğine olan inanca vurgu yapıldığı görülmektedir. Hatta raporun devamında bu yeni devlet üzerinden Türkiye Yugoslavya ilişkilerinin Moskova'ya dair önemli bir blok olarak da algılanması gerektiği açıkça ifade edilir.

Tüm bu anlatı sonrasında çalışmaya konu olacak 1950 sonrası muhaceretin doğru anlaşılması için bundan önce gerçekleşen göçlerin dönemlerinin de iyi anlaşılması zaruridir. Buna göre Bandžović göçleri 5 döneme ayırır: *93 Harbi, 1912-1913 Balkan Harbi, 1923-1951 evresi, 1952-1967 evresinde toplu göç ve 1968-1996 seneleri arasında da kısmen kitlesek göç* (Bandžović, 2003:22). Ve elbette göçlerin sebepleri de birbirine benzer hususiyetler taşır. Çünkü Yugoslavya'nın ilk hali kabul edilen ve yukarıda verilmeye çalışılan Sıp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulmasından itibaren

(1917) bahse konu üç etnik köken haricindeki haklar sonraki Yugoslavya için de pek kabul edilebilir değildir.

Önceleri Yugoslavya içerisinde süregelen göç dalgasının gayesi de askeri olarak gösterilse de görece bir etnik temizlik ve bölgelerden nüfus boşaltımından öte niyetler taşımaz. Buna askeri sebepler yanında tarım reformu adı altında gösterilen bahaneler ile Arnavutluk sınırı boyunca 50 kilometrelik bir derinlikte nüfusu tamamen boşaltabilme yetkisi de eklenince baskı oldukça güçlü bir noktaya ulaşır. 1946 Yugoslavya anayasasında örneğin Boşnakların nerede ise ikinci sınıf vatandaş kabul edilmelerinin sebebi de tamamen buna dayanır (Tekin, 2018:251). Bu arada, köylerde kollektifleştirme hamleleri (1945-1953), kamulaştırma ve diğer sınırlamalar Yugoslavya'da Türk toprak sahiplerini doğrudan etkilerken yaşam standartları giderek zorlaştırır. Ve tarım reformu denetimi ile ilgili kanunlar (1945) ve 10 hektar üzerindeki topraklara sınırlama getirilmesi (1953) özellikle kararsızları Türkiye'ye kitlesel göçe mecbur eder (Antić, 1990:231). Buna elbette Müslümanların yeni sosyalist devlet düzenin mecbur kıldığı inanç ve sosyal yaşam yapısına ters gelen gelenekçi ve inanca dair hayatları da beklenince baskılar sistematik olarak artar.

Diğer bölgelere nazaran Makedonya'dan Türkiye'ye göçler biraz daha geç başlar ve 1949 yılı itibari ile de yoğunluğu giderek artar. Bu dönemde "*Ya kolhoza ya da Türkiye'ye*" sloganlarının Türkler arasında yaygınlaşmasını kendi aralarındaki bir propaganda çalışması olarak değerlendirenler olsa da 1940'larda bölge köylerinden gezinen ve göç propagandası yapan avukatların etkileri de oldukça geniş bir tesir yapar (Tekin, 2018:252). İstatistiki bir veri de sunmak gerekirse Makedonya'da 1953 nüfus sayımına göre 203.938 Türk yaşarken bunların % 36'sının şehirlerde % 64'ünün ise köylerde oturduğu tespit edilmiştir (Memić, 1996: 65). Dolayısı ile tarım politikalarına bağlı baskının nüfusun bu kısmını etkilemesi de kaçınılmaz olur.

Bu dönemde (1950) nüfus defterlerinden düzeltmeler yapılması bahanesi ile Arnavut ve Pomakların Türk nüfusuna dâhil edilmeleri ile burada başka bir karmaşa daha ortaya çıkar. Özellikle ahalinin kendilerini beyanlarına bağlı olarak istedikleri etnik köke kaydettirmeleriyle nüfus verileri de büyük ölçüde zarar görür. Eğitim konusu da buna paralel ilerler. Zira Yugoslavya'da ilkokulun mecburi tutulması sonrasında Sırp-Hırvat-Sloven bölgesinde erkenden çözülen sorun güneyde özellikle de Makedonya bölgesinde yeteri kadar sert şekilde uygulanmaz. Bu konuda yetkinin belediyelerde olduğu düşünülürse (Deliorman, 1973:202) bahse konu dönemde bilinçli bir ısrarlı olmayış açıkça görülür. Bu vesile ile de Makedonya'daki Türklerin ülke içerisindeki seçkinlikleri de zarara uğrar ve sonuç olarak bahse konu göç dalgası ile 1953 nüfusuna göre Makedonya nüfusun %15,6'sı Türkiye göç eder. Ve süreç yukarıda belirtilen dönemler boyunca da devam eder.

Tablo 1: Göç Etmek İçin Yugoslav Vatandaşlığından Çıkarılanların Yıllara Göre Sayısı (Tekin, 218: 255)

Yıl	Türkler	Arnavutlar	Pomaklar	Diğerleri	Toplam
1951	-	-	-	31	31
1952	30	-	7	2	153
1953	640	168	135	18	1939
1954	5062	1054	2436	100	17396
1955	9669	964	6390	57	38045
1956	7245	2208	4958	16	28816
Toplam	67236	4394	13926	224	86380

Elbetteki bu tip kitlesel göçlerde en temel sorun olarak istatistiki veriler hiçbir zaman tam manada bir kesin tablo sunamaz. Çünkü çoğu zaman kayıtların doğru tutulması kasıtlı ya da kontrol dışı olarak mümkün olamaz. Ama yine de ortaya çıkan tablo adına denebilir ki 1960 yılı itibariyle halen devam eden göçler sonunda Türkiye'de başlayan varlık mücadelesinin çok daha zor bir boyutu Makedonya'da burada kalanlar için de yaşanır.

Yukarıda kısmen tafsilatı ile verilen göç süreci öncesinde yaşanan nüfus politikalarına bağlı olarak yaşanan kavram karmaşası göçler vesilesi Türkiye'ye de taşınır ve özellikle 1950 göçleri sonrasında Rumeli'den gelen muhacirler burada Arnavut üst kimliği ile anılmaya başlanır. Bilhassa bugün ki Kuzey Makedonya coğrafyasından gelenler durumdan en fazla nasibini alanlar olur. Akabinde etnik isim belirten bu adlar hemen her şeyin önüne yerleştirilerek bir aidiyet inşa edilmeye de çalışılır. Arnavut böreği, Boşnak böreği, Arnavut paçası ve bu çalışmaya da konu olan çintiyana verilen Arnavut ya da Boşnak şalvarı (Özkan ve Harmankaya, 2023, s. 525) söylemi konuya örnek birkaç kullanımdan biri olarak dikkat çeker. Ve bu şekilde kullanılan çoğu kavramın da Rumeli'den buraya taşındığı fikri hâkim olur. Bu çalışma da bahse konu kullanımlardan biri olan ve çoğunlukla Rumeli kökenli vatandaşların düğünlerinde görülmeye alışılan gelin şalvarı ya da diğer adı ile çintiyan (i)'ye odaklanacaktır. Ve çintiyaninin gerçekten de Rumeli muhacirlerine has bir gelin kıyafeti olup olmadığına dair soruya cevap aramaya çalışacaktır.

Çintiyan/çintiyaninin tarihi köklerine dair de gelişecek olan çalışmanın birincil kaynakları bu anlamda kadın terekelerini okuyabileceğimiz şeriyye sicilleri olacaktır. Rumeli ve Anadolu'daki bazı merkezlere (Manastır, Gaziantep, Bursa gibi) ait kayıtların karşılaştırmalı okunması yukarıda verilen soruya da ilk cevapları oluşturacaktır. Bu noktada İbrahim Etem Çakır'ın, "*Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı*", Zülfiye Koçak'ın, "*Manastır'da Kadın Giyim-Kuşam Kültürü (1700-1730)*" ve Dilek Yüsküp'ün, *Sakarya'da Yaşayan Makedonya Göçmenlerinde Gelenek ve İnançların İncelenmesi* başlıklı çalışmaları ile Muazzez Gündüz'ün (2019). "*B-188 Numaralı* Şer'*iyye Siciline Göre 18. Yüzyıl Başlarında Bursa Şehrinde Kadınların Giyim Kuşam Kültürü*" ve Mücella Özkan ile Hatice Harmankaya'nın *"Kuzey Make-*

donya Geleneksel Sırma Süslemeleri Esas Alınarak Kadın Pantolon Tasarımlarının Oluşturulması" başlıklı araştırmaları bildirinin başlangıç noktalarını teşkil edecektir.

Çalışma çintiyan adı verilen şalvarın etimolojisi ve tarihi köklerine dair bir analiz ile başladıktan sonra temel soruya ilerleyecek ve onun taşınan bir kültür olup olmadığı sorusuna cevap arayacaktır. Bu vesile ile umulur ki Türk Halk bilimi ve kültürü anlamında önemli bir fenomen olan bu aksesuara dair daha derinlikli çalışmaların da önü açılsın.

2. Etimolojik Açıdan Çintiyan/Çintiyani

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde çintiyanı; *kadınların belden aşağı giydikleri, don nev'inden, paçası büzgülü geniş şalvarın adıdır şeklinde tanımlar* ve ekler: çiftyan'dan *bozmadır, "Lehçe-i Osmanî"de "erkek libasına* şebih *zenne şalvarı ki köylükte giyerler" şeklinde izah olunmuştur* (Pakalın,1993, s. 375). Burada iki nokta oldukça dikkat çekicidir. Zira Pakalın kaynak belirtmemekle birlikte şalvarın köylük yerlerde kadınların giydiği erkek kıyafetine benzer bir kıyafet olduğunu belirtir. Ancak onu Rumeli'ye has bir kıyafet olarak da tanımlamaz.

Kubbealtı sözlüğü kıyafeti, içi astarlı kadın şalvarı ya da sadece şalvar olarak tanımlar ve Naima'dan *hatta mahdumlara … eyyâm-ı mu'tedilede* süt *mâîsi, ince bez* çentiyanlar *giydirip çakşır giydirmez imiş* alıntısını yapar ama tam bir kaynak sunmaz (https://www.lugatim.com/s/%C3%87%C4%B0NT%C4%B0YA [et. 24.06.2025]).

Konuya dair tafsilatlı bir çalışma hazırlayan Özkan ve Harmankaya kavramı şalvar ile eş anlamlı olarak tanımlarken kökenini de İran'a bağlar. Yani çintiyan kadınlara ait bir düğün kıyafeti değil bilindik şalvar ile eş anlamlı ve ölçüsüz bir kıyafettir (Özkan ve Harmankaya, 2023, s. 526).

Bu arada 1877 yılında Londra'da basılan ve Ebu Said tarafından kaleme alınan "*Turkish Self-taught or the Dragoman for Travellers in the East Being a New Practical and Easy Method of Learning the Turkish Language*"[2] isimli eserde de çintiyan, "*klasik Türk kadın pantolonu*" (Trousers of the turkish ladies) olarak tanımlanır (Thimm, 1877, s.27).

Reşat Ekrem Koçu çintiyanın bazen ipekli kumaştan olduğunu ve giyenin zenginliğine göre en ağır ipekli ve işlemeli kumaşlardan pamuklu bezlere kadar dikildiğini söyler (Koçu, 1969: 215). Anlaşılan odur ki çintiyan ona göre bir kadın kıyafetidir.

Çintiyana dair genel tanımlamalar yukarıda verilen tanımlamalar çerçevesinde gelişir

2 "Kendi Kendine Öğretilen Türkçe ya da Doğu'daki Gezginler İçin Tercüman: Türkçe Öğrenmenin Yeni, Pratik ve Kolay Bir Yöntemi". Eser aynı zamanda Franz Thimm'in "Classical, European and Oriental Grammars after an Easy and Practical Method" adlı eserinin on ikinci cildini teşkil etmektedir. Esere dair ayrıntılı bilgi ve Türkçe tercümesi için bkz., Gamze Akçıl(2021), *Ebu Said'in "Turkish Self-Taught Or The Dragoman For Travellers In The East Being A New Practical And Easy Method Of Learning The Turkish Language" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme,* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ve genelde bir kadın kıyafeti olarak tasvir edilir. Ancak konu birincil kaynaklara taşındığında konunun bundan biraz daha derin bir analize muhtaç olduğunu da gösterir.

3. Kuzey Makedonya (Yugoslavya ve Makedonya) ve Çintiyan Bağına Dair

Özkan ve Harmankaya, çintiyana dikiş ve işleme teknikleri üzerinden baktıkları çalışmalarında kıyafeti bugün ki Kuzey Makedonya'ya özgülük yüklerler ve özellikle Türkler ile Arnavutlar için önemine vurgu yaparlar. Ancak 19. ve 20. yüzyıllarda kıyafetin bir merasim kıyafeti olma özelliğini yitirdiğini ifade etmekten de geri durmazlar (Özkan ve Harmankaya, 2023, s. 526; Turan, 2019, s.112). Kıyafetin bugün ki hale dönüşümü ise daha geç döneme tarihlenir ve şalvar, gömlek ve yelekten oluşan üçlü bir giysi haline getirilir.

Çintiyanın bu dönemde kullanım alanına göre kesim ve süsleme farklılıkları taşımaya başladığı da başka bir realitedir. Özellikle bahsedilen üçlü takımda kullanılan polalı süsleme tekniği sırma işlemesi şeklinde kendini gösterir. Bölgeye sırmacılığın da Osmanlı döneminde Anadolu'dan geldiği düşünülürse aslında kıyafetteki bu hususiyetin kökenin de Anadolu olduğu kabul edilebilmektedir. Zira Maraş işi (kakma) (Dival işi), Türk işi ve kordon tutturma (bükme) sim, sırma veya kılaptanlarla uygulanan süsleme teknikleri Osmanlı dönemine çok daha evvel tarihlendirilmiştir (Lyoçi ve Atalayer, 2016, s. 290).

Günümüzde Kuzey Makedonya'nın en önemli şehirlerinde olan Manastır (Bitola/Bitolj)'ın 18. yüzyıl şer'iyye kayıtları incelendiğinde çintiyanın bu dönemde kadınların iç kıyafetlerini tamamlayan bir giysi olduğu anlaşılmaktadır. Sandal olarak da bilinen ve bir çeşit ipek-pamuk karışımı kumaştan üretilen bu şalvarlar bahse konu kayıtlarda da sıklıkla tespit edilir. O dönemde en ucuzundan pahalısına 30 ila 300 akçe arasında değişen fiyatlarına bakılırsa (Manastır Şer'iyye Sicili (MŞS), 42, vk. 34/a.) kıyafet üzerine yapılan ekleme ve işçilik sonunda basit bir iç libas olmaktan merasim kıyafetine de dönüştürülebilir. Yüzyıl sonuna ait şeriyye kayıtlarında da bu fiyat farklılıkları dikkat çeker. Buna göre 124 akçelik bir çintiyan olduğu gibi (MSŞ, 63, s. 14b) köhne olarak 60 akçelik de bir çintiyan kayıtlaraalınmıştır ((MSŞ, 63: 24b). Bu defterler üzerine çalışmalar yapan Koçak'a göre çintiyan seravil gibi bir iç don/kıyafettir (Koçak, 2024, s.962). Lakin bu çıkarım tartışmaya açıktır.

Konuya dair bir Halk bilimi çalışması yapan Yüsküp'ün edindiği bilgiler bahse konu bu kıyafetin Rumeli muhacirleri için bir merasim kıyafeti haline gelişinin göçler sonrasında Anadolu'da gerçekleştiği fikrini güçlendirir. Bir anlamda kültürel muhafaza adına çintiyanın başka eklemeler yolu ile pahada ağır hale getirilerek düğünlerde kullanılmaya başlanması onu bugün ki galat anlamı ile gelin libası haline getirir. Yüsküp'ün saha çalışması sonunda ilk evre göçmenlerden elde ettiği verilere göre göçmenlerin

"Dimi" "Çintiyani" adı verdikleri bu kıyafetler de kullanılan parçalar aynı olmak üzere şekil, renk, desen farklılıkları vardır (Yüsküp, 2007, s. 90). Buna göre çok parçalı hale gelen ve şalvarın sadece onun bir parçası haline geldiği bu yeni şekilde birçok yeni unsur çintiyanı oluşturan yapı olarak görülmüştür.

Görsel 2. 1956 Sonrasında Sakarya'ya Göç Etmiş Bir Kırçovalı Kadının ((Gülnaz Çağ) Çintiyan Takımı

4. Rumeli Dışında Çintiyan Kullanılır Mıydı?

Rumeli'ye dair birçok bilgi –bilhassa köken bilgileri- çoğu zaman göçlerin taşıdığı yeni gelenekler ile oldukça karmaşık bir yapı arz eder. Zira önce Anadolu'dan Rumeli'ye gerçekleşen muhaceretin akabinde tersi yönde gerçekleşmesiyle kavram kökleri birbirine geçmiş sonuçta da asla mutabakata varılamayan bir tartışma da her daim kendini var etmiştir. Çintiyanın köken ve kullanımına dair bilgiler de bundan nasibini almıştır. Ancak birincil kaynaklara dayanan araştırmalar ile bu belirsizliği gidermek de mümkündür.

Çalışmanın giriş kısmında özellikle şer'iyye sicillerinin terekeler bağlamında buradaki sorunu çözmekte faydalı olabileceği ifade edilmişti. Buna bağlı olarak Edirne şer'iyye sicillerinde bulunan bazı kayıtlar oldukça önemlidir. 41 Numaralı defterdeki bu kayıtlardan ilkinde (*EDŞS (Edirne* Şeriyye *Sicilleri)*, nr. 41, s. 5) Mikail oğlu Serkis'in terekesinde yer alan 2 adet çintiyanı onun kapamacı esnafından olmasına bağlayan Kuşu (Kuşu, 2019, s. 760) tespiti ile çintiyancıların gayr-ı Müslimlerden de olabileceğini açık şekilde ortaya koyar. Aynı defterde *Kapan-ı Dakik* Mahallesi'nde yaşayan Yagob oğlu Avak'ın terekesinde kaydedilen 42 adet çintiyan da şahsın bunun ticaretini yaptığını gösterir (EDŞS, nr. 41, s. 11). Bu durum da 17. yüzyıl ortalarında Edirne'de çintiyan ismi ile şalvarın ticaretinin yapıldığını gösterir ki onun Rumeli'ye ait bir kullanım olduğu bilgisi de kısmen çürür. Benzer bir kayıt 18. yüzyıl başlarında da İstanbul mahkeme kayıtlarına rastlanılmaktadır. Burada da Hacı Mustafa'nın boşandığı eşi Zeynep binti Abdullah'a bıraktığı eşya arasında çintiyan ve ona ait diğer ek giysiler dikkat çeker (İŞS, 197, s. 35a/4).

Özbağı ve Karaöz'ün Sivas ili yöresel kıyafetlerine dair hazırladıkları bir çalışmada da yörede şalvara don ya da çintiyan denildiğini ifade ederler (Özbağı ve Karaöz, 2008, s. 233). Sundukları görseller incelendiğinde yapılan tanımlara uygun şekilde burada da çintiyanın paçaları büzgülü bir şalvar hüviyetinde olduğu da görülür.

Görsel 3. Sivas Yöresinde Çintiyan (Özbağı ve Karaöz, 2008, s. 233)

Gülşen D. Kayıkçı'nın Gaziantep yöresine dair hazırladığı çalışmasında ise çok daha ilginç bir kullanımdan bahsedilir. Kayıkçı burada kullanılan şalvarları kendi içerisinde *normal, yarım Halep* ve *tam Halep* şeklinde sınıflandırırken çintiyanı siyah ve mavi

bezden dikilen ve ucuz olduğu için kullanımı yaygın olan normal şalvar olarak tanımlar (Kayıkçı, 2008, s. 781). Lakin 1640-42 tarihlerine ait Edirne şer'iyye kayıtlarında çintiyanın türlerine dair de bilgiler mevcuttur. Ve bu sınıflandırmalar çintiyanın yapıldığı malzemeye ve kullanılmış olup olmadığına göre köhne, kemha, sireng, mai, atlas, kadife şeklinde yapılmıştır (Kuru, 2006).

Eminegül Karababa, *Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa* başlığı ile hazırladığı çalışmasında çintiyanı daha unisex bir kıyafet olarak değerlendirerek Bursa'da farklı sınıf ve cinsiyetlerde insanların kullandığı çintiyanları ayrıntıları ile anlatır (Karababa, 2006).

Bu bölgesel kullanımlar yanında kaynaklarda Osmanlı sarayında cariyelerin de çintiyan adını verdikleri bu kıyafeti giydikleri hatta gündelik olarak kullandıkları ifade edilmektedir (Özmutlu, 2014, s. 1063). Dolayısıyla bu bilgi de çintiyanın Rumeli'den Anadolu'ya taşınan bir merasim kıyafeti olmadığını ona bu mananın bölgesel kullanılma bağlı olarak verildiğini göstermektedir.

5. Çintiyan Sadece Bir kadın Kıyafeti Midir?

Çalışmanın diğer bir sorusu da çintiyan zannedildiği gibi sadece bir kadın kıyafeti midir şeklindedir. Bunun cevabı da yine arşiv vesikalarında saklıdır. Buna göre Osmanlı sefer organizasyonunun en kıymetli anı olan saraydan tuğ çıkarılmasına dair merasim adetlerini Topkapı Sarayı Müzesi arşivinden belgeler ile Zarif Orgun yayınlarken önemli tespit sunar. *Tarih Vesikaları* dergisinin 1941 yılı 4. sayısı ile 1942 yılı 5. sayısında yayınlanan *Osmanlı İmparatorluğunda Tuğ ve Sancak* başlıklı yazının 5. sayıdaki bölümünde yer alan *Serdarıazam Sefer-i Hümayuna* çıkarken yapılan *Merasim* bahse konu soruya net bir cevap verir (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 101164).

Devletlu Sadrıâzam ve Serdar-ı efham Hazretleri- Önlerince altı nefer *Kapukethüdaları* kırmızı *fılar ve beyaz tozluk püsküllleriyle ve mai atlas* çintiyan *ve arkalarında kaplan post ve kalkan ve ellerinde aşağı yukarısı sim, ortası suğra hışt ve bellerinde gadâre ile önlerince yürürler. Matracı ve Tüfekçibaşılar keçe ve tuğ-ı* şahi *ve arkalarında kaplan post ve bellerinde kemer gadare ve güvez atlas* çintiyan *ve beyaz tozluk ve diz gerbağı ve kırmızı fılar ile…*

18. yüzyıla ait olduğu belirtilen bu merasim tanımlamasından anlaşılmaktadır ki sadrazam sefere çıktığı sırada mahiyetinde bulunan kapı kethüdaları mavi çintiyan(şalvar); Matracı(mataracı) ve tüfekçibaşıları ise güvez yani bordo çintiyan giymektedirler. Dolayısı ile anlaşılmaktadır ki çintiyan 17. ve 18. yüzyıllarda hem kadın hem de erkekler için şalvar manasında kullanılan bir kavramdır. Hatta Bulmuş çalışması sırasında çintiyanı İç Anadolu'da şalvar yerine kullanılan bir kavram olarak da tanımlar (Bulmuş, 2016, s. 451).

Kaynaklarda çintiyanın askeri tarih açısından önemi sadece bir kıyafet olarak tanımlanmaz. Ses varlığı bağlamında yapılan ve odağında türküler olan bir çalışmada çintiyan kılıcın tasvirinde de kullanılır (Mert, 2023: 218). *Padişah bakışlı eli barutlu/Demir aslan huylu gablan sufatlu/***Çintiyan** *kılıçlı kolu kuvvetlü/Böğün Köse Kenan yanımda gerek* şeklinde ilerleyen Bolu yöresine dair türküdeki benzetmenin kılıcın ihtişamına bir vurgu olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Belki bu yönü ile çintiyanın bu yörelerde en azından süslü bir kıyafet olarak kabul edildiği kabul edilebilir.

Sonuç

Kavimler göçünün sonuçlarından itibaren Doğu'dan Batı'ya her Türk göçü bu yönlü kültür taşımasını güçlü şekilde gerçekleştirmiştir. Bugüne dek yapılan araştırmalar da göstermiştir ki bilhassa dil konusunda güçlü bir aktarım etkilerini halen göstermektedir. Ancak bahse konu kültürel aktarım sadece dille de kısıtlı olmamıştır. Gündelik hayata dair birçok isimlendirme de bu alışverişte yerini almıştır.

Bu çalışmanın konusu olan çintiyana dair iddia bugün Rumeli muhacirleri arasında yaygın olduğu şekli ile onun bir gelin kıyafeti olduğuna dairdir. Dolayısı ile çintiyanın Rumeli'den Anadolu'ya göçler vesilesi ile buraya taşındığı fikri oldukça güçlü bir kanıdır. Ancak bu çalışmanın ortaya koyduğu verilerden anlaşılmaktadır ki çintiyan sadece Rumeli'de değil Anadolu'da da yaygın bir kıyafettir ve bu adla da varlığını devam ettirmektedir.

Öte yandan çalışmanın sorularından biri olan kıyafet bir kadın kıyafeti midir sorusu da bu anlamda elde edilen veriler sonunda cevap bulmuştur. Buna göre de kendi çağının pantolonu olarak kabul edilen çintiyan kaynaklarda bu isimlerle bir erkek kıyafetini karşılamaktadır. Hatta askeri bir kıyafet parçası olduğu da açıktır.

Ancak kabul edilmesi gereken şey çintiyanın tamamen ekonomik güç ve statüye bağlı olarak eklemeler ile gerçekten de muazzam bir düğün kıyafetine dönüşebileceğidir. Özellikle şer'iye sicillerinden anlaşıldığına göre 30 ila 300 akçe arasında değişen fiyatları bu durumun delili olarak durmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında çintiyanın Anadolu ve Rumeli arasındaki kültürel bağın çok da bilinmeyen bir unsuru olduğunun anlaşılması bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri olarak görülmelidir.

Kaynakça

Akçıl, Gamze. (2021). Ebu Said'in "Turkısh Self-Taught Or The Dragoman For Travellers In The East Beıng A New Practıcal And Easy Method Of Learnıng The Turkısh Language" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Antić. Lj. (1990). Iseljenička politika stare jugoslavenske države u: Migracije i Bosna i Hercegovina. Sarajevo.

Bandžović. S. (2011). Iseljavanje muslimana Crne Gore u Tursku (1877- 1958), I, Izdavač Matica muslimanska Crne Gore. Podgorica.

Bulmuş, Emel. (2016). "Denizli Beylerli Kasabası Kadın Şalvarlarının Biçimsel Özelliklerinin İncelenmesi", İdil, V/XXI, s. 449-460.

Civelek, Gökan, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Elit Bir Kadının Terekesi: Manastır'lı Aişe Hatun", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 54, 2015, s. 241-260.

Çakır, İbrahim Etem, "Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 56, 2016, s. 1365-1386.

Deliorman. A., (1973). Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe, İstanbul. Bayrak Basımevi.

Dilek Yüsküp, Sakarya'da Yaşayan Makedonya Göçmenlerinde Gelenek ve İnançların İncelenmesi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007.

Gündüz, Muazzez (2019). "B-188 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre 18. Yüzyıl Başlarında Bursa Şehrinde Kadınların Giyim Kuşam Kültürü". Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 20, S. 37, s. 583-608.

Gürtuna, Sevgi, "Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı", Osmanlı, C IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 190-203.

https://www.lugatim.com/s/%C3%87%C4%B0NT%C4%B0YA(et. 24.06.2025)

Karababa, Eminegülç (2006). Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayıkçı, Gülşen D. (2008). "Gaziantep'in Tarihî ve Kültürel Yapısı İçinde Giysi Özellikleri", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), II, Ankara, s. 771-791.

Koçak, Zülfiye (2024), "Manastır'da Kadın Giyim-Kuşam Kültürü (1700-1730", XIX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Osmanlı Tarihi), III/2, Ankara, s. 949-981.

Koçak, Zülfiye, Manastır'da Kadın Giyim-Kuşam Kültürü (1700-1730), XIX. Türk Tarih Kongresi, 2022.

Koçu, R. E. (1969). Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü. Sümerbank Kültür Yayınları.

Kuru, Levent (2006). 29 Numaralı Edirne Ser'iye Sicili, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuşu, Selma. (2019). "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Gayrimüslimlerin İktisadi Faaliyetleri (Tereke Kayıtları Işığında)" Tarih ve Gelecek Dergisi, 5/3, s. 754-770.

Ljochi, M. (2017). Batı Makedonya'da Giyiminde Sırmacılık Zanaatı. İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Memić. M., (1996). Bošnjaci-muslimani Sandžaka i Crne Gore. Sarajevo. Izdavačka Kuća Svjetlost.

Mert, Abdullah (2023). "Türkülerin Söz Varlığına Yansıyan Savaş Araç Gereçleri", Ed. E. Bozok vd., Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara, s. 217-224.

Mutaf, Abdülmecit, "İnanç-Statü-Tarz Üçleminde Osmanlı Kadınlarının GiyimKuşam Kültürü ve Sosyal Hayattaki Fonksiyonelliği: 17. Yüzyıl Edremit Örneği", Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. I-II, 2015, s. 283-299.

Orgun, Zarif. (1941/42). "Osmanlı İmparatorluğunda Tuğ ve Sancak", Tarih Vesikaları, 4-5, Ankara: Maarif Vekaleti.

Özbağı, T. ve Karaöz, B. (2008). "Sivas İli Yöresel Kıyafetlerinden Örnekler", Halk Kültürü'nde Giyim- Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Eskişehir, s.229-241.

Özkan, Mücella, Harmankaya, Hatice, "Kuzey Makedonya Geleneksel Sırma Süslemeleri Esas Alınarak Ka-

dın Pantolon Tasarımlarının Oluşturulması", Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 2023, Cilt: 16, Sayı: 42, 524-543.

Özmutlu, Günnaz(2014), "Harem Cariyelerinin Musiki ve Seyirlik Oyunlardaki Eğitimleri (1677-1687)", Belleten, LXXVIII / 283, Ankara, s. 1033-1084.

Pakalın, Zeki M. (1993). Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, Ankara: MEB Yayınları, İstanbul.

Said, Ebu. (1877). Turkısh Self-Taught Or The Dragoman For Travellers In The East Beıng A New Practıcal And Easy Method Of Learnıng The Turkısh Language, Franz Thimm Series of Classical, European and Oriental Grammars After An Easy And Practical Method, XII, London.

Tekin, C. (2018). "Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerin Nedenleri (1950-1958)", Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.; (39): 249-261.

Turan, Aslıhan (2019). Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Geleneksel Kadın Giyimi, (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi), Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Yüsküp, Dilek (2007). Sakarya'da Yaşayan Makedonya Göçmenlerinde Gelenek ve İnançların İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arşiv Vesikaları

BCA, 030.00.01, 111.703.3/2

BCA, 030.00.01, 111.703.3/2

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 101164

EDŞS *(Edirne* Şer'iyye *Sicilleri)*: 41.

İŞS(İstanbul Şer'iyye *Sicili*): 197.

MŞS (*Manastır* Şer'*iyye Sicilleri*): 41, 63.

5. OTURUM

Balkanlarda Göçün Ekonomik ve Sosyal Boyutları

Migration in the Western Balkans: The Impact of Demographic and Living Condition Factors

Elkjer Qema[1]&Kushtrim Braha[2] & Artan Qineti[3]

Abstract

Migration from the Western Balkans remains a critical issue, driven by demographic shifts and perceived deficiencies in living conditions, with significant implications for regional development and EU integration. This study examines how demographic characteristics and living conditions factors influence migration intentions among 3,255 adults from Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, and Serbia, with a focus on brain drain among young, educated individuals. Employing logistic regression models, the analysis controls for country, gender, age, urban/rural residence, education, marital status, and satisfaction with health services, education, utilities, housing affordability, city cleanliness, social life, and job opportunities. Taken together, the odds ratios and average marginal effects (AMEs) provide a deep insight into both the direction and size of demographic, living conditions effects on migration intentions. The methodological approach strengthens the findings by integrating a full set of important control variables and AMEs, ensuring that the results are more accurate and reliable across different countries and groups. Results reveal a distinct migrant profile: young adults (18-34 years) show significantly higher migration probability than older counterparts. Higher education amplifies this, with college and postgraduate degrees linked to increased migration likelihood, underscoring brain drain dynamics. Unattached individuals, single or cohabiting exhibit elevated migration intentions, as do urban residents. Living conditions exert dual influences: each unit increase in satisfaction with job opportunities, housing affordability, utility services, and city cleanliness reduces migration probability, highlighting economic push factors and public service retention roles. Cross-country variations persist, with lower intentions in Bosnia and Herzegovina and Serbia versus Albania. Policymakers should prioritize youth employment, affordable housing, and public infrastructure to minimize brain drain and enhance retention in the Western Balkans.

Keywords: migration, Western Balkans, brain drain, demographic factors, living conditions

Batı Balkanlar'da Göç: Demografik ve Yaşam Koşulları Faktörlerinin Etkisi

Özet

Batı Balkanlar'dan gerçekleşen göç, demografik dönüşümler ve yaşam koşullarına ilişkin algılanan yetersizlikler tarafından şekillenen, bölgesel kalkınma ve Avrupa Birliği'ne entegrasyon süreçleri açısından önemli sonuçlar doğuran kritik bir mesele olmaya devam etmektedir. Bu çalışma, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'dan 3.255 yetişkin bireyin göç etme niyetleri üzerinde demografik özellikler ile yaşam koşullarına ilişkin faktörlerin nasıl bir etki yarattığını incelemekte; özellikle genç ve eğitimli bireyler arasındaki beyin göçüne odaklanmaktadır.

1 Dr., Slovak University of Agriculture in Nitra, xqema@uniag.sk, ORCID: 0009-0002-2566-9985.
2 Doç. Dr., University "Ukshin Hoti" Prizren, kushtrim.braha@uni-prizren.com, ORCID: 0000-0001-7505-6664.
3 Doç, Dr., Slovak University of Agricuture in Nitra, artan.qineti@uniag.sk, ORCID: 0009-0004-1952-8232.

Araştırmada lojistik regresyon modelleri kullanılmış; ülke, cinsiyet, yaş, kentsel/kırsal yerleşim, eğitim düzeyi, medeni durum ile sağlık hizmetlerinden, eğitimden, altyapı ve kamu hizmetlerinden, konut karşılanabilirliğinden, kent temizliğinden, sosyal yaşamdan ve iş olanaklarından duyulan memnuniyet değişkenleri kontrol edilmiştir. Olasılık oranları (odds ratios) ve ortalama marjinal etkiler (Average Marginal Effects – AME) birlikte ele alındığında, demografik ve yaşam koşullarına ilişkin faktörlerin göç niyetleri üzerindeki yönü ve büyüklüğüne dair derinlemesine bir kavrayış sunulmaktadır. Kullanılan yöntem, önemli kontrol değişkenlerinin tamamını ve AME'leri içermesi sayesinde, farklı ülkeler ve gruplar arasında daha doğru ve güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Bulgular, belirgin bir göçmen profiline işaret etmektedir: 18–34 yaş aralığındaki genç yetişkinlerin, daha ileri yaş gruplarına kıyasla anlamlı derecede daha yüksek göç etme olasılığına sahip olduğu görülmektedir. Yükseköğretim düzeyi bu eğilimi güçlendirmekte; üniversite ve lisansüstü eğitime sahip bireylerin göç etme ihtimalinin daha yüksek olması, beyin göçü dinamiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Medeni durumu olmayan bireyler—bekâr ya da birlikte yaşayanlar—daha yüksek göç niyeti sergilerken, kentsel bölgelerde yaşayan bireylerin de göç etme eğilimlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Yaşam koşulları ise çift yönlü bir etki göstermektedir: İş olanaklarından, konut karşılanabilirliğinden, kamu hizmetlerinden ve kent temizliğinden duyulan memnuniyetteki her bir birimlik artış, göç etme olasılığını azaltmaktadır. Bu bulgu, ekonomik itici faktörlerin ve kamusal hizmetlerin bireylerin ülkede kalma kararlarındaki rolünü ortaya koymaktadır. Ülkeler arası farklılıklar da devam etmekte olup, Bosna-Hersek ve Sırbistan'da göç etme niyetlerinin Arnavutluk'a kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede politika yapıcıların, Batı Balkanlar'da beyin göçünü azaltmak ve nüfusun ülkede tutulmasını sağlamak amacıyla genç istihdamını artırmaya, konutun karşılanabilirliğini iyileştirmeye ve kamu altyapısını güçlendirmeye öncelik vermeleri gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: göç, Batı Balkanlar, beyin göçü, demografik faktörler, yaşam koşulları

1. Introduction

Migration is one of the most important social processes of our time. It affects economic growth, cultural exchange, and social security systems around the world (Williams, 2024; Ismayilova & Isgandarova, 2024). The United Nations reports that about 304 million people, or 3.7 percent of the world's population, live outside their home country. This number is rising as more people are forced to move, either within their own country or abroad. Key drivers include war, violence, political and economic troubles, climate change, and other disasters (Frątczak, 2016; United Nations, 2024; International Organization for Migration, 2024). Migration is especially important in Europe. People often move within the continent due to long-standing historical connections, job opportunities, and the desire for a better quality of life. The European Union draws many migrants from surrounding regions. This leads to population decline in the countries people leave. Meanwhile, it supports growth in the countries they move to by boosting GDP per capita and lowering unemployment (Schneider, 2022). This trend is especially visible in the Western Balkans, where emigration continues to be a major problem. It underscores why more research is needed to understand its main causes (King & Oruc, 2020).

The Western Balkans, which include Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, and Serbia, are a clear example of how emigration can

change population trends. After Yugoslavia broke apart in the 1990s, the region experienced several waves of emigration. The first was caused by war and political unrest. Later waves were driven by weak economic growth, high unemployment, and slow progress toward EU integration. Even amid advancements in EU accession processes, these economies persist in confronting population shrinkage. Net migration deficits intensify societal aging and workforce scarcities (Bartlett, 2007; Ganic, 2018; Janeska, 2024). Emigration remains a critical issue in the Western Balkans, particularly in Albania and Kosovo, raising concerns about brain drain. In Albania, nearly 40% of emigrants are highly educated, while Kosovo experiences similar losses among recent university graduates (Leitner, 2021). High youth unemployment in both countries further motivates educated young people to seek opportunities abroad (Nimani & Nimani, 2024). Even though overall economic factors like GDP per person and unemployment are important drivers, people's decisions to migrate are also closely linked to their personal characteristics and how they view their living conditions. These include jobs, housing, and basic services (Dzordzormenyoh & Boateng, 2024; Debray et al., 2023).

Although the Western Balkans are strategically significant, research on migration in the region, while growing, still exhibits fragmentation. Recent research has looked at brain drain and youth emigration in the Western Balkans, focusing on why people plan to migrate, the movement of skilled workers, and the effects of youth unemployment and population decline. Between 2010 and 2019, all six countries in the region saw more people leaving than arriving, especially young people with low or medium education. However, the trends were not the same everywhere: Albania, Bosnia and Herzegovina, and Kosovo lost many highly educated people, while Montenegro, North Macedonia, and Serbia even gained some skilled workers (Leitner, 2021). However, many of these emphasize economic or macro-level factors, often overlooking the nuanced interactions between demographic characteristics such as age, education, and marital status and individuals' perceptions of daily living conditions. Comparative cross-country studies that employ large survey datasets to integrate these individual-level perceptions in a multi-country framework remain limited. This gap hinders a comprehensive understanding of critical dynamics, including why certain demographic groups are more likely to consider emigration and how satisfaction with living conditions can unexpectedly influence migration intentions. Addressing this issue requires a more integrated approach that goes beyond aggregate trends and emphasizes the individual-level factors shaping migration.

The present research addresses a gap in the literature by examining how demographic characteristics and perceptions of living conditions influence people's intentions to migrate in the six Western Balkan countries. It draws on Everett Lee' push and pull theory which argued that migration is a selective process shaped by both "push" factors that drive people to leave and "pull" factors that attract them to new places (Ales-

hkovski, 2020). Specifically, it asks: To what extent do factors such as age, education, marital status, gender, and whether someone lives in an urban or rural area, together with satisfaction with key aspects of living conditions (like job opportunities, housing costs, utilities, education, healthcare, cleanliness, and social life), shape migration aspirations? It also explores how these effects vary across different countries. A large survey of 3,255 people was used, applying logistic regression to calculate odds ratios and marginal effects, while also accounting for differences between countries. The analysis identifies different types of potential emigrants, showing that young, highly educated, and unmarried individuals are especially vulnerable to leaving. It also finds that living conditions play a mixed role, with some factors pushing people to leave and others pulling them to stay. These results provide useful advice for policymakers, such as investing in youth employment, affordable housing, and community services to reduce brain drain and support population stability. By linking personal perceptions on living conditions with demographic factors in changing societies, the research contributes to migration and demographic studies, strengthens theoretical frameworks, and provides guidance for sustainable development in the Western Balkans.

2. Literature review

Migration in the Western Balkans is shaped by structural and individual factors. The push-pull theory (Lee, 1966) explains migration through negative origin conditions and positive destination factors (Di Nucci, 2025). Extending this perspective, subjective evaluations offer an explanation for the higher propensity of young adults and urban residents to consider migration, while satisfaction with employment and housing conditions is associated with a greater likelihood of retention (Maleszyk & Kędra, 2020).

Human capital theory (Sjaastad, 1962) views migration as an investment, with educated and unmarried individuals seeking better returns, contributing to brain drain in Albania and Kosovo (Leitner, 2021; Tataj & Akbaş, 2021).

The 1990s Yugoslav conflicts triggered forced migration, followed by economic emigration due to unemployment and slow EU integration resulting in demographic losses and accelerated population aging in the region (Kovac et al., 2022; Hudzelyak, 2024; Klempić Bogadi, 2024). Albania has lost approximately 40% of its population since 1990, with many emigrants highly educated, while Kosovo faces a youth exodus. Bosnia and Herzegovina and Serbia have experienced significant population loss since the 1990s due to emigration, particularly among the young and highly educated. Between 2010 and 2019, all Western Balkan countries experienced more emigration than immigration, though the scale and age profiles varied. Albania, Bosnia and Herzegovina, and Kosovo were marked by significant brain drain, as many highly educated individuals moved abroad. By contrast, Montenegro, North Macedonia, and Serbia recorded

brain gain, largely because students returned after completing studies abroad (King & Gëdeshi, 2023; Leitner, 2021; Gekić et al., 2020). Overall, these migration trends carry important economic, demographic, and cultural consequences for the region (Radonjić & Bobić, 2020). EU visa liberalization and labor shortages in Germany and Austria attract skilled youth especially pronounced in the healthcare sector creating labor shortages in the Western Balkans, which makes the region less attractive for foreign investment and slows down development (Ármás, 2023; Mara, 2023; Jurić, 2021). The COVID-19 pandemic caused temporary returns especially in Serbia, North Macedonia, and Kosovo. Many migrant workers went back to their home countries after losing jobs, facing shorter working hours, or earning less. Nevertheless, the majority of migrants indicated an intention to return to employment abroad once EU economies improved (Lukić et al., 2021; Šantić et al., 2021). These structural trends shape individual decisions, as demographic factors reveal.

Demographic characteristics like age, gender, and marital status influence migration intentions (Abdelwahed et al., 2020). Recent research shows that many different factors affect whether young people want to move abroad. A key reason is the lack of good job opportunities at home, which pushes them to consider leaving (Hassan et al., 2020; Simões et al., 2022). Educated individuals contribute to brain drain, seeking better markets, research opportunities, and superior quality of life (Tunçsiper, 2023). Unmarried individuals tend to exhibit higher mobility, whereas marriage strengthens social and familial ties that reduce the likelihood of migration (Spring et al., 2021). Over time, international migration opportunities may diffuse down the urban hierarchy, potentially redirecting rural exodus abroad despite domestic economic development (Lerch, 2016). Emigration propensities do not differ significantly between rural and urban immigrants or second-generation immigrants, while urban natives have higher emigration propensities than rural natives (Skjerpen & Tønnessen, 2025). Higher levels of education and foreign exposure are associated with an increased propensity to migrate among urban residents (Dzordzormenyoh & Boateng, 2024). Single-country studies, often limited by small samples or qualitative methods, dominate the literature, restricting generalizability.

Recent research has investigated the relationships between job satisfaction, housing conditions, and migration intentions, revealing nuanced dynamics. Studies in China suggest that migration drivers have shifted from being primarily employment-focused to increasingly influenced by living conditions, with significant interactions between job and housing factors (Yang et al., 2022). Housing attributes, such as affordability, quality, and availability, play a critical role in shaping decisions to migrate outward (Niiazalieva et al., 2024). For China's new-generation migrant workers, employment quality factors, including stability, income adequacy, and social integration, positively influence migration intentions, while housing satisfaction strongly correlates with the-

se intentions (Wei et al., 2024). Satisfaction with utilities and health services encourages retention. Debray et al. (2023) conducted a global analysis revealing that staying aspirations are more common than migration aspirations worldwide. They identified important "retain factors" including social ties, local amenities, trust in community institutions, and life satisfaction. These findings highlight the significance of community satisfaction, particularly regarding utilities, services, and social aspects, in shaping individuals' decisions to remain in their current locations. Paradoxically, in the Western Balkans, improved satisfaction with household and country situations can increase migration intentions. These findings suggest that migration decisions are partly driven by life satisfaction maximization, but the relationship is nuanced and context-dependent (Schiele, 2020; Gashi & Adnett, 2024). Improving urban cleanliness and creating "Hygienic Cities" can increase migrants' settlement intentions by 4.57%, particularly affecting those with higher education and income levels (Sun & Zhao, 2023). Surveys like the Gallup Balkan Barometer (2024) capture perceptions, but few integrate them with demographics in regression models across countries. Retention-focused policies, such as improving job opportunities and housing, align with push-pull theory's emphasis on mitigating push factors.

Existing research often focuses on single countries or macro-level factors, with limited use of large-scale surveys to examine micro-level perceptions and cross-country variations. Single-country studies frequently suffer from small sample sizes or lack of statistical rigor, limiting their ability to capture regional heterogeneity. This study addresses these gaps using a 3,255-person dataset and logistic regression, offering policy insights like youth employment and affordable housing to reduce brain drain. By integrating demographic and perceptual factors, it advances migration studies and provides a model for transitional regions

3. Methodology

This study investigates the factors influencing migration intentions in the Western Balkans, with a focus on their reflections on education and social life, utilizing data from the Balkan Barometer 2024. The methodology covers the sample and data collection procedures, measurement of variables, and the statistical approach for model estimation

3.1. Sample and Data Collection

The analysis is based on the Public Opinion Survey from the Balkan Barometer 2024, conducted by the Regional Cooperation Council (RCC) between March and early April 2024 across six Western Balkan economies: Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, and Serbia. The survey targeted 6,000 citizens aged 18+, posing 48 questions to capture demographic characteristics, soci-

o-economic perceptions, and satisfaction with local living conditions. Data were collected through face-to-face household interviews using Computer-Assisted Personal Interviewing (CAPI) by the Data Centrum Research Institute, ensuring high-quality and representative responses. The questionnaire was designed in English and translated into local languages to maintain consistency and accessibility. Due to incomplete responses, including instances of "don't know", the dataset was refined to include only those respondents with fully completed data for the variables of interest. Consequently, a subset of 3,255 respondents was analyzed, focusing on migration intentions and associated predictors. The sample was stratified to ensure representativeness across urban and rural areas, age groups, genders, and educational levels.

3.2. Measures

The dependent variable, migration intention, is derived from the question, "Would you like to go to live or work abroad for some time during the next five years?" Responses are coded dichotomously, with an affirmative intention to migrate assigned a value of 1 and no intention assigned a value of 0. This operationalization captures prospective migration aspirations, aligning with the study's exploration of future-oriented migration dynamics in the Western Balkans.

The independent variables include demographics and satisfaction with local conditions to examine how education and social life influence migration intentions. Country of residence is a categorical variable comprising the six Western Balkan economies, with Albania serving as the reference category. Urban or rural residence is a binary variable, with urban residence coded as 1 and rural as 0. Age is represented by a binary indicator for youth, coded 1 for respondents aged 18–34 and 0 for older respondents. Gender is coded as 1 for male and 0 for female. Education level is a categorical variable with four levels: less than high school (reference), high school (vocational or general), college/university, and master's degree or doctorate. Marital status is categorical, encompassing married (reference), living with a partner, divorced, single, and widowed.

Satisfaction with local conditions is measured through seven continuous variables, assessed on a Likert scale (typically 1 to 5, with higher values indicating greater satisfaction). These include satisfaction with health services, education, utility services, affordability of housing, city cleanliness, social life, and job opportunities. These measures, derived from the Balkan Barometer 2024, directly address the study's sub-themes of education and social life.

3.3. Model Estimation

A binary logistic regression model is estimated to investigate the association between migration intentions and the selected predictors, appropriate for the dichotomous dependent variable. The model specifies the log-odds of migration intention as a function of country of residence, urban/rural residence, age, gender, education level, marital status, and satisfaction measures, with categorical variables dummy-coded using the following reference categories: Albania for country of residence, rural for urban/rural residence, older for age, female for gender, less than high school for education level, and married for marital status.

The model is estimated using Stata 18, employing robust standard errors to address potential heteroskedasticity. The estimation sample comprises 3,255 observations, sufficient for the 22 degrees of freedom associated with the predictors. The likelihood ratio chi-square test ($\chi^2(22) = 325.42$, $p < 0.001$) indicates significant explanatory power. The pseudo R^2 of 0.138 suggests that the predictors account for 13.8% of the variance in migration intentions, a modest but typical value for models of complex social behaviors. The Hosmer-Lemeshow test ($\chi^2(8) = 6.65$, $p = 0.574$) confirms adequate model fit, with predicted probabilities aligning closely with observed outcomes across deciles. Multicollinearity is minimal, as evidenced by a mean variance inflation factor of 1.63. Odds ratios are reported to facilitate interpretation, complemented by marginal effects at the means to quantify changes in the probability of migration intention. These results provide a foundation for analyzing the educational and social implications of migration in the Western Balkans.

4. Results

The analysis proceeds in three stages. Table 1 first describes the composition of the sample (N=3,255), providing essential context on the distribution of key demographic characteristics across the Western Balkans. Table 2 presents the results of a logistic regression, revealing how these demographic characteristics and evaluations of living conditions significantly predict migration intentions. Finally, Table 3 translates these logistic regression coefficients into Average Marginal Effects (AMEs), expressing the results as percentage point changes in probability to allow for a more intuitive interpretation of each predictor's substantive impact on migration intention.

Table 1: Demographics Statistics (N = 3,255)

Variable	Category	F	%
Country	Albania	803	24.67
	Bosnia and Herzegovina	628	19.29
	Kosovo	280	8.6
	Montenegro	451	13.86
	North Macedonia	509	15.64
	Serbia	584	17.94
Gender	Male	1599	49.12
	Female	1656	50.88
Age	18-34	968	29.74
	35-65(+)	2287	70.26
Rural/Urban	Rural	1330	40.86
	Urban	1925	59.14
Education Level	No education/primary school	437	13.43
	High school (vocational or high school)	1666	51.18
	College/university	983	30.20
	Master's degree/Doctorate	169	5.19
Marital status	Married	1967	60.43
	I live with a partner	149	4.58
	Divorced	155	4.76
	Single	773	23.75
	Widow/er	211	6.48

Table 1 presents the descriptive statistics for the study sample (N=3,255), illustrating the demographic landscape of the Western Balkan respondents. The sample is distributed across six economies, with the largest shares from Albania (24.67%), Serbia (17.94%), and North Macedonia (15.64%). The sample is nearly evenly split by gender (49.12% male, 50.88% female) and is predominantly composed of older adults aged 35 and above (70.26%), with a substantial minority of youth aged 18-34 (29.74%). A majority of respondents reside in urban areas (59.14%), reflecting the regional trend of urbanization. Educationally, the sample is characterized by a high school educated majority (51.18%), with a significant portion holding a college or university degree (30.20%) and a small but highly educated elite with postgraduate qualifications (5.19%). Most respondents are married (60.43%), followed by a sizable proportion of single individuals (23.75%), which provides critical variation for analyzing the role of social anchoring on migration intentions.

Table 2: Logistic Regression of Migration Intentions on Demographic and Living Conditions Variables (N = 3,255)

Constructs	Odds Ratio		P>|z|	Significance
Country (ref: Albania)				
Bosnia and Herzegovina	0.57	0.08	0.000	**
Kosovo	1.31	0.2	0.073	
Montenegro	1.05	0.15	0.742	
North Macedonia	0.96	0.14	0.793	
Serbia	0.66	0.09	0.003	**
Gender *(ref: Female)*				
Male	1.05	0.09	0.551	
Age *(ref: Older 35-65+)*				
18-34 years old	1.73	0.18	0.000	**
Rural/Urban *(ref: Rural)*				
Urban	1.35	0.12	0.001	**
Education Level (ref: Less than high school)				
High school	1.13	0.16	0.372	
College/university	1.56	0.23	0.003	**
Master's degree/Doctorate	2.08	0.43	0.000	**
Marital status (ref: Married)				
I live with a partner	1.74	0.32	0.003	**
Divorced	1.27	0.24	0.214	
Single	1.48	0.17	0.001	**
Widow/er	0.56	0.12	0.006	**
Living Conditions				
Satisfaction with Health Services	0.94	0.05	0.244	
Satisfaction with Education	1.07	0.06	0.214	
Satisfaction with Utility Services	0.87	0.06	0.003	**
Satisfaction with House Affordability	0.92	0.04	0.038	*
Satisfaction with City Cleanliness	0.93	0.05	0.039	*
Satisfaction with Social Life	0.96	0.05	0.578	
Satisfaction with Job Opportunities	0.82	0.05	0.000	**
_Cons	0.88	0.04	0.038	

$^{**}p < 0.01$, $^{*}p < 0.05$

Table 2 presents the odds ratios from a logistic regression model estimating the likelihood of migration intentions among 3,255 respondents, incorporating demographic and living conditions variables. The model does a great job of explaining the factors behind migration intentions, with a Likelihood Ratio $Chi^2(22) = 325.42$, $p < 0.001$, and a pseudo R^2 of 0.138, indicating that the included factors account for a substantial portion of the variance in migration intentions. The results highlight significant geographic differences in migration intentions relative to Albania. Respondents from Bosnia and Herzegovina and Serbia show significantly lower odds of intending to migrate, with odds ratios of 0.57 ($p < 0.001$) and 0.66 ($p = 0.003$), respectively, representing 43% and 34% reductions in odds compared to Albania, sugges-

ting stronger local ties or fewer push factors in these countries. Conversely, respondents from Kosovo exhibit 31% higher odds of migration intention (OR = 1.31, p = 0.073), though this effect is only marginally significant. Montenegro and North Macedonia show no significant difference from Albania (OR = 1.05, p = 0.742; OR = 0.96, p = 0.793). Demographically, younger respondents (aged 18–34) have 73% higher odds of intending to migrate compared to those aged 35–65+ (OR = 1.73, p < 0.001), underscoring youth as a key driver of migration. Education reveals a clear gradient: compared to those with less than a high school education, individuals with a college/university degree have 56% higher odds (OR = 1.56, p = 0.003), and those with a master's degree or doctorate have 108% higher odds (OR = 2.08, p < 0.001), pointing to a significant brain drain dynamic. Gender shows no significant effect, with males having similar odds to females (OR = 1.05, p = 0.551). Marital status significantly influences migration intentions: compared to married individuals, those who are single or living with a partner have 48% (OR = 1.48, p = 0.001) and 74% (OR = 1.74, p = 0.003) higher odds of intending to migrate, respectively, suggesting that being married tends to keep people rooted in place. Divorced individuals show a non-significant 27% increase in odds (OR = 1.27, p = 0.214), while widowhood is associated with a 44% reduction in odds (OR = 0.56, p = 0.006), likely reflecting lower mobility among widowed individuals. Urban residents have 35% higher odds of migration intention compared to rural residents (OR = 1.35, p = 0.001), possibly due to greater exposure to opportunities or networks facilitating migration. Perceptions of living conditions have varied impacts: contrary to expectations, higher satisfaction with job opportunities is associated with an 18% reduction in odds of migration intention per unit increase (OR = 0.82, p < 0.001), suggesting that satisfaction with job opportunities may reflect local economic stability, reducing the need to migrate. Similarly, higher satisfaction with utility services (OR = 0.87, p = 0.003), housing affordability (OR = 0.92, p = 0.038), and city cleanliness (OR = 0.93, p = 0.039) are associated with reduced odds of migration intention by 13%, 8%, and 7%, respectively, aligning with the theory that improved living conditions act as pull factors, keeping people tied to where they currently live. Satisfaction with health services, education, and social life shows no significant effects (OR = 0.94, p = 0.244; OR = 1.07, p = 0.214; OR = 0.96, p = 0.578). In summary, migration intentions are shaped by a complex interplay of geographic, demographic, social, and perceptual factors. Younger, more educated, urban, and unmarried individuals are more likely to intend to migrate, while satisfaction with key living conditions, particularly job opportunities, reduces migration propensity, showing mix of reasons behind migration in the region.

Table 3: Marginal Effects of Significant Predictors on Migration Intention Probability (N = 3,255)

Constructs	Marginal Effect		P>|z|	Significance
Country (ref: Albania)				
Bosnia and Herzegovina	-10.5%	0.025	0.000	**
Serbia	-8%	0.026	0.003	**
Age*(ref: Older 35-65+)*				
18-34 years old	11.2%	0.023	0.000	**
Rural/Urban *(ref: Rural)*				
Urban	5.7%	0.017	0.001	**
Education Level (ref: Less than high school)				
College/university	8.7%	0.028	0.003	**
Master's degree/Doctorate	14.9%	0.043	0.000	**
Marital status(ref: Married)				
I live with a partner	11.6%	0.04	0.003	**
Single	8%	0.024	0.001	**
Widow/er	-9.9%	0.032	0.006	**
Satisfaction with Utility Services	-3%	0.10	0.003	**
Satisfaction with House Affordability	-1%	0.08	0.038	*
Satisfaction with City Cleanliness	-2%	0.10	0.039	*
Satisfaction with Job Opportunities	-4%	0.09	0.000	**

$^{**}p < 0.01$, $^{*}p < 0.05$

Table 3 presents the average marginal effects of key demographic and living conditions on the probability of migration intention. The results reveal a clear profile of potential migrants in the Western Balkans, driven by a combination of demographic vulnerability and perceived institutional and economic failures.

The analysis identifies youth as the single strongest demographic predictor of migration intent. Individuals aged 18-34 exhibit an 11.2 percentage point higher probability of intending to migrate compared to those aged 35 and above ($p < 0.01$), underscoring the profoundly age-graded nature of migration aspirations in the region. Human capital further amplifies this intent. The probability of migration intention exhibits a steep educational gradient, increasing from 8.7 percentage points for those with a college degree to 14.9 percentage points for those with a postgraduate education ($p < 0.01$), when compared to the baseline of less than a high school education. This suggests that higher education may not only provide the skills demanded by foreign labor markets but also raise aspirations to levels that domestic economies cannot meet, potentially fueling a significant brain drain.

Traditional family structures play a key role in keeping people rooted in their commu-

nities. Marital status significantly differentiates migration propensity. Single individuals and those cohabiting with a partner show an 8.0 and 11.6 percentage point higher probability of migration intention, respectively, than their married counterparts ($p < 0.01$). Conversely, widowed individuals are 9.9 percentage points less likely to intend to migrate ($p < 0.01$), likely due to deeper local ties, advanced age, or lower risk tolerance. Contextual factors matter significantly; urban residents show a 5.7 percentage point higher propensity to migrate than rural dwellers ($p < 0.01$), potentially reflecting greater access to information and migration resources. Furthermore, significant cross-national heterogeneity persists even after controlling for individual-level factors. Respondents from Bosnia and Herzegovina and Serbia show a 10.5 and 8.0 percentage point lower probability of migration intention, respectively, than those from Albania ($p < 0.01$), pointing to the enduring importance of national context, political climate, and specific visa regimes.

The Role of Living Conditions. The results strongly support core tenets of migration theory, wherein dissatisfaction with key economic conditions acts as a powerful push factor. A one-unit increase in satisfaction with job opportunities is associated with a 4.0 percentage point decrease in the probability of migration intention ($p < 0.01$). This represents the strongest perceptual driver, confirming that the lack of economic prospects is a fundamental catalyst for migration aspirations. Similarly, higher satisfaction with housing affordability corresponds to a 1.0 percentage point reduction in migration intent ($p < 0.05$). The findings regarding public services are more nuanced. Higher satisfaction with utility services and city cleanliness are associated with a reduction in migration probability by 3.0 and 2.0 percentage points, respectively ($p < 0.05$). This suggests that effective delivery of core public goods may act as a retaining factor, increasing confidence in public institutions and overall quality of life, thereby lowering the motivation to move away.

5. Discussion

This study sheds light on the different reasons behind of migration intentions in the Western Balkans, highlighting the interplay of demographic characteristics and perceptions of living conditions in shaping individuals' aspirations to emigrate. By analyzing data from 3,255 adults across Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, and Serbia, the study confirms and extends the push-pull framework (Lee, 1966) and human capital theory (Sjaastad, 1962). The results reveal a distinct profile of potential migrants: young (18-34 years), highly educated, single or cohabiting, and urban residents exhibit significantly higher migration intentions. These findings align with prior research noting the vulnerability of youth and educated individuals to brain drain in the region (Kacani et al., 2024; Petreska et al., 2024; Parker et al., 2022). However, the study also uncovers complex dynamics regarding living

conditions, where satisfaction with job opportunities, housing affordability, utility services, and city cleanliness plays a dual role in either pushing individuals to leave or encourage them to stay in their home countries. The pronounced age effect, with young adults showing an 11.2 percentage point higher probability of migration intention ($p < 0.01$), underscores the age-graded nature of migration aspirations. This aligns with the push-pull theory, as youth face stronger push factors such as limited job opportunities and pull factors like better career prospects abroad (Nimani & Nimani, 2024; Sahatcija et al., 2020). The educational gradient further amplifies this trend, with college-educated and postgraduate individuals exhibiting 8.7 and 14.9 percentage point increases in migration probability, respectively ($p < 0.01$). This supports Sjaastad's human capital theory, which says that educated individuals seek higher returns on their skills in foreign labor markets (Jewell & Faggian (2013; Ginsburg et al. (2016). The findings confirm the brain drain dynamic, particularly in Albania where highly educated individuals are more likely to emigrate, while Kosovo also shows a positive tendency, the effect is not statistically significant. Who people live with matters, as single and cohabiting individuals show higher migration propensities (8.0 and 11.6 percentage points, respectively, $p < 0.01$) compared to married individuals, likely due to weaker familial ties (Spring et al., 2021). Urban residents' higher migration intentions (5.7 percentage points, $p < 0.01$) reflect greater access to migration networks and information, consistent with prior studies (Manchin & Orazbayev 2016) Perceptions of living conditions exert a significant influence. Higher satisfaction with job opportunities is associated with a 4.0 percentage point decrease in migration intention ($p < 0.01$), the strongest perceptual driver, indicating that economic stability reduces emigration pressures. Similarly, satisfaction with utility services, housing affordability, and city cleanliness reduces migration probability by 3.0, 1.0, and 2.0 percentage points, respectively ($p < 0.05$), suggesting that effective public services and improved living conditions act as retention factors, enhancing confidence in local institutions (Ahamadou, 2025). It is worth noting that the analysis finds no significant positive association between satisfaction with living conditions and increased migration intentions, clarifying that satisfaction primarily serves to retain individuals rather than enabling migration through heightened aspirations or resources. In contrast, Ivlevs (2015) identifies a U-shaped relationship between life satisfaction and emigration intentions, where both highly satisfied and highly dissatisfied individuals are more likely to consider migration.

Cross-country variations further enrich the analysis. Respondents from Bosnia and Herzegovina and Serbia show lower migration intentions (10.5 and 8.0 percentage point decreases, respectively, $p < 0.01$) compared to Albania, potentially reflecting stronger local embeddedness or fewer push factors. These findings highlight the importance of national context, including political stability, economic structures and diaspora ties, in shaping migration aspirations (Garza, 2013; Meeteren & Pereira, 2016).

5.1. Practical implications

The findings show practical steps policymakers can take to reduce emigration and help keep the population stable in the Western Balkans. First, addressing youth unemployment is critical, as young adults are the most likely to consider emigration. Targeted job creation programs, such as subsidies for tech startups or vocational training aligned with local labor market needs, could enhance employment prospects and reduce push factors. Second, improving housing affordability is essential, given its role in reducing migration intentions. Governments could implement policies like subsidized housing loans or rent control measures to alleviate economic pressures, particularly for young and urban residents. Third, investments in public infrastructure, such as utility services and city cleanliness, can strengthen community satisfaction and act as retention factors. For example, initiatives like "Hygienic Cities" could increase settlement intentions, as seen in other contexts (Sun & Zhao, 2023). Finally, promoting social integration for single and cohabiting individuals through community programs could strengthen local ties, reducing their propensity to emigrate. These strategies align with the push-pull framework by reducing the reasons people want to leave and increasing the reasons they want to stay, helping the region grow in a steady way.

5.2. Limitations and Future Research

Despite its contributions, this study has limitations. The reliance on self-reported data from the Balkan Barometer 2024 may introduce response bias, as individuals' perceptions of living conditions may not fully reflect objective realities. The cross-sectional design limits causal inferences, as migration intentions may change over time. The sample, while large (N=3,255), may not fully capture the diversity of rural areas or minority groups, potentially limiting generalizability. Additionally, the study focuses on intentions rather than actual migration, which may differ due to external constraints (e.g., visa restrictions).

Future research should adopt longitudinal designs to track changes in migration intentions and actual behaviors over time. Exploring additional factors, such as political trust or cultural ties, could provide a more comprehensive understanding of migration dynamics.

5.3. Conclusion

This study advances the understanding of migration intentions in the Western Balkans by integrating demographic and perceptual factors within a push-pull and human capital framework. The findings highlight that young, educated, single, and urban individuals are most likely to consider emigration, driven by economic push factors and amplified by brain drain dynamics. Satisfaction with job opportunities, housing affor-

dability, and public services plays a critical role in retention. Cross-country variations underscore the importance of national context. By identifying specific demographic and perceptual drivers, this research provides a foundation for targeted policies to reduce brain drain and promote sustainable development. Policymakers should prioritize youth employment, affordable housing, and public infrastructure to enhance retention, ensuring the Western Balkans can retain their human capital and support steadiness for the future.

References

Abdelwahed, A., Goujon, A., & Jiang, L. (2020). The migration intentions of young Egyptians. *Sustainability, 12*(23), 9803. https://doi.org/10.3390/su12239803

Ahamadou, M. (2025). Trust in fiscal institutions in Africa: Do perceived living conditions matter? *African Development Review, 37*(2). https://doi.org/10.1111/1467-8268.70014

Aleshkovski, I. (2020). "Foreign land, I greet you!": The evolution of Russian emigration in the late 20th and early 21st centuries. *Istoriya, 11*(12-1), Article 97. https://doi.org/10.18254/s207987840012964-9

Ármás, J. (2023). Lost generations losing generation: The consequences of the demographic crisis in the Western Balkans. *Foreign Policy Review, 16*(1), 109–120. https://doi.org/10.47706/kkifpr.2023.1.109-120

Bartlett, W. (2007). *Europe's troubled region*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203644898

De La Garza, R. O. (2013). The impact of migration on development. *New Perspectives on International Migration and Development*, 43–66. https://doi.org/10.7312/columbia/9780231156806.003.0002

Debray, A., Ruyssen, I., & Schewel, K. (2023). The aspiration to stay: A global analysis. *International Migration Review, 59*(3), 1385–1431. https://doi.org/10.1177/01979183231216087

Di Nucci, A. (2025). Labor migration and agrarian reform in post-war Italy: The case of the Marsica (1950–1965). *Labor History, 66*(1), 1–15. https://doi.org/10.1080/0023656x.0.2465458

Dzordzormenyoh, M. K., & Boateng, F. D. (2024). Leaving home and living abroad: A comparative analysis of the factors influencing the migration decisions of Africans to move abroad. *Social Science Quarterly, 106*(1). https://doi.org/10.1111/ssqu.13486

Efendic, A., Kovac, D., & Shapiro, J. N. (2022). Exposure to conflict, migrations and long-run education and income inequality: Evidence from Bosnia and Herzegovina. *Defence and Peace Economics, 34*(8), 1003–1017. https://doi.org/10.1080/10242694.2022.2100572

Frątczak, E. Z. (2016). The demographic crisis and global migration – Selected issues. *Papers on Global Change IGBP, 23*(1), 71–87. https://doi.org/10.1515/igbp-2016-0006

Ganić, M. (2018). The labour market, social inequality and the role of emigration: The case of the Western Balkan economies. In *Western Balkan economies in transition* (pp. 61–72). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93665-9_5

Gashi, A., & Adnett, N. (2024). Sentiments and migration intentions in the Western Balkans: Examining the paradox. *Eastern European Economics, 63*(1), 22–35. https://doi.org/10.1080/00128775.2024.2428212

Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Mirić, R., & Reményi, P. (2020). Hidden geographies of population implosion in Bosnia and Herzegovina. *European Journal of Geography, 11*(2), 47–64. https://doi.org/10.48088/ejg.h.gek.11.2.47.64

Ginsburg, C., Bocquier, P., Beguy, D., Afolabi, S., Augusto, O., Derra, K., Odhiambo, F., Otiende, M., Soura, A. B., Zabre, P., White, M., & Collinson, M. (2016). Human capital on the move: Education as a determinant of internal migration in selected INDEPTH surveillance populations in Africa. *Demographic Research, 34*, 845–884. https://doi.org/10.4054/demres.2016.34.30

Hassan, A. U., Khan, N. P., Khan, N., & Khan, S. (2020). Factors affecting migration trend and its impact on the socioeconomic conditions of the world community. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.3537239

HUDZELYAK, I. (2024). Demographic development of post-conflict societies: The experience of the countries of the former Yugoslavia. *Ekonomichna Ta Sotsialna Geografiya, 91*, 19–29. https://doi.org/10.17721/2413-7154/2024.91.19-29

Ismayilova, L., & Isgandarova, N. (2024). The main trends of migration processes and their impact on the socio-economic development of the country. *PAHTEI-Proceedings of Azerbaijan High Technical Educational Institutions, 45*(10), 326–337. https://doi.org/10.36962/pahtei45102024-34

Janeska, V. (2024). Emigration abroad from the Former Yugoslav Region - Previous trends, current situation and challenges. In *Population in post-Yugoslav countries: (Dis)similarities and perspectives*. https://doi.org/10.59954/ppycdsp2024.4

Jewell, S., & Faggian, A. (2013). Interregional migration 'wage premia': The case of creative and science and technology graduates in the UK. *Applied Regional Growth and Innovation Models*, 197–214. https://doi.org/10.1007/978-3-642-37819-5_9

Jurić, T. (2021). Medical brain drain from Western Balkan and Croatia to Germany and Austria – an approach to the digital demography. https://doi.org/10.1101/2021.05.26.21257893

Kacani, J., Trunk, A., Qorraj, G., & Shaqiri, G. (2025). Cost benefit of academic mobility, brain drain and migration: Western Balkans in a crossroad. *Human Systems Management, 44*(1), 143–156. https://doi.org/10.3233/hsm-240073

King, R., & Gëdeshi, I. (2023). Albanian students abroad: A potential brain drain? Central and Eastern European Migration Review, 12(2). https://doi.org/10.54667/ceemr.2023.20

King, R., & Oruc, N. (2020). Migration in the Western Balkans – Trends and challenges. In *Migration in the Western Balkans* (pp. 1–10). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780367853211-1

Klempić Bogadi, S. (2024). Croatia's migration landscape: An overview. *The 5th Congress of Slavic Geographers and Ethnographers*, 57–57. https://doi.org/10.46793/csge5.35skb

Leitner, S. M. (2021). *Net migration and its skill composition in the Western Balkan countries between 2010 and 2019: Results from a cohort approach analysis* (Working Paper No. 197). The Vienna Institute for International Economic Studies, wiiw.

Lerch, M. (2016). Internal and international migration across the urban hierarchy in Albania. *Population Research and Policy Review, 35*(6), 851–876. https://doi.org/10.1007/s11113-016-9404-2

Lukić, V., Predojević-Despić, J., Janeska, V., & Lozanoska, A. (2021). How is COVID-19 reshaping temporary and circular labour migration: Serbia and North Macedonia perspectives. *Forum Geografic, XX*(1), 55–65. https://doi.org/10.5775/fg.2021.051.i

Maleszyk, P., & Kędra, A. (2020). Intention to move and residential satisfaction: Evidence from Poland. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy, 15*(2), 341–360. https://doi.org/10.24136/eq.2020.016

Manchin, M., & Orazbayev, S. (2016). Social networks and the intention to migrate. *SSRN Electronic Journal.* https://doi.org/10.2139/ssrn.2974097

Mara, I. (2023). Health professionals wanted: The case of health professionals from Western Balkan countries to Europe. *Central and Eastern European Migration Review, 12*(2). https://doi.org/10.54667/ceemr.2023.24

Niiazalieva, K., Derbisheva, E., Haijun, Z., Assylbayev, A., & Suranaev, T. (2024). Unveiling the linkages between housing conditions and outward migration dynamics: A case study. *E3S Web of Conferences, 533*, 04010. https://doi.org/10.1051/e3sconf/202453304010

Nimani, M., & Nimani, A. S. (2024). Brain drain in Kosovo: Policy recommendations for talent retention and sustainable development. *SEEU Review, 19*(2), 65–79. https://doi.org/10.2478/seeur-2024-0023

Parker, K. A., Hester, E. B., Geegan, S. A., Ciunova-Shuleska, A., Palamidovska-Sterjadovska, N., & Ivanov, B. (2022). Reflections on the emigration aspirations of young, educated people in small Balkan countries: A qualitative analysis of reasons to leave or stay in North Macedonia. *Central and Eastern European Migration Review, 11*(1), 65–84. https://doi.org/10.54667/ceemr.2022.07

Petreska, N., Prodanova, J., & Kocarev, L. (2024). The importance of higher education quality for mobility intentions: Evidence from a Western Balkan country. *Eastern European Economics, 63*(1), 58–76. https://doi.org/10.1080/00128775.2024.2343476

Radonjić, O., & Bobić, M. (2020). Brain drain losses – A case study of Serbia. *International Migration, 59*(1), 5–20. https://doi.org/10.1111/imig.12710

Sahatcija, R., Ferhataj, A., & Ora, A. (2020). Push-pull factors of migration today in Albania. *Journal of International Cooperation and Development, 3*(1), 1. https://doi.org/10.36941/jicd-2020-0001

Šantić, D., Todorović, M., & Perišić, N. (2021). The 'new normal' in migration management in Serbia in times of the COVID-19 crisis. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 24*(3), 557–575. https://doi.org/10.1080/19448953.2021.2015659

Schiele, M. (2020). Life satisfaction and return migration: Analysing the role of life satisfaction for migrant return intentions in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 47*(1), 110–129. https://doi.org/10.1080/1369183x.2020.1763786

Schneider, O. (2022). Labour migration in the European Union: The case of Central and Eastern Europe. *Ekonomski Anali, 67*(233), 7–38. https://doi.org/10.2298/eka2233007s

Simões, F., Tosun, J., & Rocca, A. (2022). Determinants of job-finding intentions among young adults from 11 European countries. *Social Indicators Research, 164*(2), 623–648. https://doi.org/10.1007/s11205-022-02941-6

Skjerpen, T., & Tønnessen, M. (2025). Try another municipality or leave the country? A disaggregated approach to determinants of internal migration and emigration for immigrants and natives in Norway. *The Annals of Regional Science, 74*(2). https://doi.org/10.1007/s00168-025-01362-w

Spring, A., Mulder, C. H., Thomas, M. J., & Cooke, T. J. (2021). Migration after union dissolution in the United States: The role of non-resident family. *Social Science Research, 96*, 102539. https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102539

Sun, D., & Zhao, G. (2023). Urban environment quality and migrant settlement intentions: Evidence from China's hygienic cities initiative. *Sustainability, 15*(17), 13093. https://doi.org/10.3390/su151713093

Tataj, X., & Akbas, E. (2021). AB'ye doğru beyin göçü ve işgücü piyasasına etkisi: Arnavutluk örneği. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 4*(8), 371–384. https://doi.org/10.32953/abad.916062

TUNÇSİPER, Ç. (2023). Yüksek eğitimli işgücü göçü: Yeni Zelanda örnek incelemesi. *Akademik Hassasiyetler, 10*(23), 73–90. https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1330183

United Nations. (2024). Population and vital statistics report 2024 (Statistical Papers - United Nations, Ser. A). https://doi.org/10.18356/9789213588277

van Meeteren, M., & Pereira, S. (2016). New roles for social networks in migration? Assistance in Brazilian migration to Portugal and the Netherlands. *Beyond Networks*, 47–68. https://doi.org/10.1057/9781137539212_3

Wei, Y., Chen, C., Tao, L., & Huang, W. (2024). Employment quality and migration intentions: A new perspective from China's new-generation migrant workers. *Sustainability, 16*(17), 7857. https://doi.org/10.3390/su16177857

Williams. (2024). Research of social and cultural aspects of migration processes in the modern world. *Bulletin Series of Sociological and Political Sciences, 86*(2). https://doi.org/10.51889/2959-6270.2024.86.2.007

Yang, S., Shu, T., & Yu, T. (2022). Migration for better jobs or better living: Shifts in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(21), 14576. https://doi.org/10.3390/ijerph192114576

Between Hope and Exit: The Role of Economic Mobility, Fairness, and Corruption in Shaping Emigration Intentions

Lum Çollaku[1]

Abstract

Migration represents a persistent challenge for many societies, and Kosovo is no exception. This study examines how perceived economic mobility (PEM), corruption, meritocracy, and fairness shape emigration intentions among Kosovars, considering both short-term (within one year) and long-term (within five years) plans. Data were collected through a survey of 205 respondents and analyzed using structural equation modeling (SEM).

Findings indicate that PEM has no significant effect on short-term emigration but shows a weak negative association with long-term intentions, suggesting that optimism about upward mobility reduces the likelihood of migrating in the future. Conversely, corruption emerges as a significant driver of long-term migration, reflecting its cumulative impact on public trust and institutional credibility. Meritocracy and fairness, while conceptually important, did not significantly predict migration intentions, nor did they moderate the effects of PEM or corruption. This implies that in contexts like Kosovo, where institutional fragility and economic stagnation prevail, structural realities outweigh abstract values in shaping migration decisions.

Additionally, the study finds that PEM is positively associated with perceptions of fairness, while corruption undermines them, underscoring the broader link between institutional quality and public trust. Overall, the results suggest that migration intentions are driven less by normative beliefs than by economic opportunity and governance quality. Policy implications point to the need for comprehensive reforms that foster economic opportunity, professional advancement, and institutional trust, which together may mitigate long-term migration pressures and brain drain. Limitations include reliance on self-reported perceptions and the context-specific focus on Kosovo, suggesting avenues for comparative and longitudinal research.

Keywords: migration, perceived economic mobility, corruption, meritocracy, fairness

Umut ile Çıkış Arasında: Ekonomik Hareketlilik, Adalet ve Yolsuzluğun Göç Etme Niyetlerinin Şekillenmesindeki Rolü

Özet

Göç, birçok toplum için kalıcı bir sorun alanı olmaya devam etmekte olup Kosova da bu durumun istisnası değildir. Bu çalışma, algılanan ekonomik hareketlilik (AEM), yolsuzluk, liyakat ve adalet algılarının, Kosovalı bireylerin göç etme niyetlerini nasıl şekillendirdiğini incelemektedir. Araştırma, kısa vadeli (bir yıl içinde) ve uzun vadeli (beş yıl içinde) göç planlarını birlikte ele almaktadır. Veriler, 205 katılımcıyla gerçekleştirilen bir anket çalışması yoluyla toplanmış ve yapısal eşitlik modellemesi (SEM) kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular, algılanan ekonomik hareketliliğin kısa vadeli göç etme niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisinin

1 Dr., University of Prishtina "Hasan Prishtina", lum-qollaku@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7837-0149.

olmadığını; buna karşılık uzun vadeli göç niyetleriyle zayıf ancak negatif yönlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu durum, yukarı doğru ekonomik hareketliliğe ilişkin iyimser algıların, gelecekte göç etme olasılığını azalttığını düşündürmektedir. Buna karşılık yolsuzluk, uzun vadeli göçün önemli bir belirleyicisi olarak ortaya çıkmakta; kamu güveni ve kurumsal meşruiyet üzerindeki birikimli etkisini yansıtmaktadır. Liyakat ve adalet kavramları kuramsal olarak önemli olmakla birlikte, ne göç niyetlerini anlamlı biçimde yordamakta ne de algılanan ekonomik hareketlilik veya yolsuzluğun etkilerini düzenleyici (moderator) bir rol üstlenmektedir. Bu bulgu, Kosova gibi kurumsal kırılganlığın ve ekonomik durgunluğun hâkim olduğu bağlamlarda, yapısal gerçekliklerin soyut normatif değerlerden daha belirleyici olduğunu göstermektedir.

Ayrıca çalışma, algılanan ekonomik hareketliliğin adalet algılarıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu; yolsuzluğun ise bu algıları zayıflattığını ortaya koymaktadır. Bu durum, kurumsal kalite ile toplumsal güven arasındaki daha geniş ölçekli ilişkiye işaret etmektedir. Genel olarak bulgular, göç etme niyetlerinin normatif inançlardan ziyade ekonomik fırsatlar ve yönetişim kalitesi tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Politika açısından sonuçlar, ekonomik fırsatları artıran, mesleki ilerlemeyi destekleyen ve kurumsal güveni güçlendiren kapsamlı reformların, uzun vadeli göç baskılarını ve beyin göçünü azaltabileceğine işaret etmektedir. Çalışmanın sınırlılıkları arasında öznel algılara dayalı öz bildirim verilerinin kullanılması ve araştırmanın Kosova bağlamıyla sınırlı olması yer almakta; bu durum karşılaştırmalı ve boylamsal araştırmalar için yeni imkânlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: göç, algılanan ekonomik hareketlilik, yolsuzluk, liyakat, adalet

1. Introduction

One of the biggest problems that many developing nations continue to confront is migration. Migration as a process has centuries-old roots and is not a modern occurrence. For a variety of political, social, economic, cultural, or educational reasons, people have moved. Although there is general agreement that larger globalization processes have contributed to a rise in the number, diversity, geographic dispersion, and general complexity of migration, these hypotheses have not been well evaluated by empirical data (Czaika & De Haas, 2014).

Only one in thirty persons in the world are migrants, and the great majority still reside in their home countries. Approximately 281 million international migrants, or 3.6% of the world's population, are estimated to have lived abroad in 2020 (IOM, 2020). Migration is a common occurrence in many nations, and Kosovo has had population migration both historically toward Turkey under the Ottoman Empire and currently toward the Western Countries (Hameli & Bytyqi, 2018).

International migration has major economic, social, and cultural ramifications for both sending and receiving nations, it remains one of the most crucial topics on the global policy agenda (Kül, 2016). Studies have looked at the social and economic effects of migration and it is posited that the remittances provide insight into the economic impact on the place of origin, while GDP, job market competition, and jobless migrants provide insight into the destination country. The difficulties of migrant integration in the destination country are a reflection of the social effect in the country of origin, which is mirrored in the migrant families left behind, frequently resulting in psychological costs (Sitompul, 2023).

"Push" and "pull" factors can be used to describe the causes of migration. The things that force people to depart on their own volition are known as push factors. These might include low incomes and poverty, high unemployment, overcrowding, excessive taxation, discrimination, corruption, etc. Conversely, pull factors are those in the host nation that entice people to leave their place of origin. These include robust economic development, cheap cost of living, increased demand for workers, greater earnings, and advanced health and education systems (Simpson, 2022). In this regard, Hajdini et al. (2023) discovered that corruption has a detrimental impact on foreign investments in Western Balkan nations, such as Kosovo, which might impede economic growth and encourage people to go overseas in search of a better life. However, Jusufi & Ukaj (2020) contend that migrants boost Kosovo's GDP growth by contributing their human and financial capital. According to this viewpoint, one of the main and most important goals of Kosovo's organizations working to promote economic and social development should be encouraging and developing incentives for diaspora investment, especially in collaboration with local authorities.

In their analysis, Çollaku et al. (2023) highlight that higher tax collections have a long-term negative impact on GDP, suggesting that an inefficient tax system or oppressive fiscal policy may be a contributing factor to economic stagnation and growing unemployment. Economic migration may be prompted by this, particularly among young people and highly trained professionals who are looking for better living and working circumstances outside. Similar to this, research by Çollaku and Hajdini (2025) shows that emigration is strongly influenced by growing consumer prices (HCPI) and diminishing buying power, especially in a place like Kosovo where living conditions are still poor. This is also related to the fact that a loss in GDP and an increase in inflation lead to a decline in work prospects and general well-being, which in turn drives more professionals and young people to migrate. As a result, the goal of this study is to determine how factors such as perceived economic mobility, corruption, justice, and meritocracy beliefs impact emigration intentions inside the borders of Kosovo.

2. Literature Review

2.1. Perceived Economic Mobility (PEM) and Emigration Intentions

This section explores the connection between emigration intentions and perceived economic mobility (PEM) and the belief in one's ability to improve their financial situation. PEM reflects personal assessments of upward movement on the economic ladder through effort and initiative, rather than actual income or wealth.

The relationship between PEM and emigration intentions is shaped by social, psychological, and economic conditions. Limited opportunities and dissatisfaction with local

labor markets, particularly among healthcare professionals, are strong drivers of migration plans (Polovina et al., 2023; Badru et al., 2024). PEM also influences social behaviors: individuals with higher perceived mobility often pursue distinct consumption patterns, aiming to enhance both economic prospects and social standing (Cai & Wang, 2023; Lee & Yoon, 2022). Migrant networks abroad further affect these intentions by offering perceived support and facilitating smoother transitions (Miller et al., 2002).

For young people from rural areas, economic motives are particularly decisive, as limited domestic prospects push them to seek opportunities abroad (Cawley, 2019). Economic growth also plays a complex role. In line with the "inverted U" model, migration tends to rise during periods of development until a certain income threshold is reached, after which it declines (Dao et al., 2018). Improved prospects may reduce migration by lowering disparities, but they can also encourage it by making foreign opportunities more attainable (Lanati & Thiele, 2021). Globally, many individuals in developing countries wish to migrate, largely to improve household stability.

2.2. Corruption and Emigration Intentions

Research shows that individuals living in highly corrupt environments often perceive limited opportunities and lack of political representation, which makes migration an appealing strategy to improve their lives (Auer et al., 2020). Similarly, corruption undermines economic stability and reduces trust in institutions, pushing people especially the highly educated to seek better prospects abroad (Helms, 2023). For these groups, emigration becomes not only an escape from systemic injustice but also a pathway to professional and social advancement.

Empirical evidence further supports the idea that corruption increases the likelihood of emigration. Studies show that high levels of corruption deter immigration while encouraging outward migration, particularly among individuals with more education, who are both more sensitive to institutional failures and more capable of pursuing opportunities abroad (Poprawe, 2015; Cooray & Schneider, 2016). In this sense, corruption functions not only as a barrier to economic and political progress but also as a driving force behind migration, shaping both personal decisions and broader population movements.

2.3. Meritocracy and Migration Intention

Meritocracy the belief that success is determined by personal ability and effort plays an important role in shaping migration intentions across demographic groups. Perceptions of meritocracy influence how potential migrants evaluate host countries and their reasons for relocating. For example, Hedegaard (2019) notes that immigrant groups in Denmark, the Netherlands, and Germany often interpret inequality through a meritoc-

ratic lens, though this does not always benefit integration into host societies. Similarly, Anderson (2015) and Tan (2021) argue that meritocratic narratives can disadvantage students from underprivileged backgrounds by reinforcing educational inequality, which may encourage young people to pursue academic opportunities abroad.

Socioeconomic mobility and limited opportunities at home are also closely linked to meritocratic values. Milasi (2020) finds that inequality, weak economic growth, and scarce job prospects strongly shape young people's migration decisions. When individuals perceive a gap between effort and reward, especially amid corruption and poor public services, migration emerges as a response to unfulfilled meritocratic expectations (Ellermann, 2020; Mijs, 2021).

2.4. Meritocracy Moderates the Relationship Between PEM And Migration Intention

Meritocracy and perceived economic mobility strongly influence people's emigration inclinations. Individuals often compare local and international opportunities through a meritocratic lens. When inequality and limited mobility coexist, migration becomes more attractive, particularly when people feel their abilities are undervalued (Aliyev & Gasimov, 2023).

Meritocratic views, perceived economic mobility, and migration intentions create a dynamic where ideology shapes choices. Meritocracy can function both as a worldview that reduces feelings of disadvantage and as an ideology that justifies the system (Tan et al., 2021; Hadarics et al., 2021). Research shows that belief in meritocracy fosters goal-oriented behavior and strengthens motivation to pursue socio-economic advancement (Bernardo et al., 2018).

Strong meritocratic beliefs can lead individuals to see economic mobility as attainable, counteracting emigration tendencies. When opportunities are perceived as achievable, individuals place hope in local progress, reducing the urgency to migrate (Heiserman et al., 2020). Conversely, when mobility is blocked, migration becomes a rational alternative.

Resilience and access to resources such as higher education or stable employment also shape these choices. Those with more resources are more likely to consider moving, but regional growth can increase optimism about personal mobility, reducing migration intentions (Du et al., 2021; Fuentes et al., 2024).

Finally, strong meritocratic beliefs can normalize inequalities, lowering motivation to leave. By contrast, weaker beliefs highlight systemic unfairness, often leading to stronger collective and migratory responses (Bernardo, 2021; Salazar et al., 2024; Van Noord et al., 2025).

2.5. Fairness and Migration Intentions

Migration intentions describe an individual's desire to leave their place of origin, shaped by psychological and socioeconomic factors. Recent studies emphasize the role of perceived fairness, job satisfaction, and social norms. Perceptions of community expectations significantly influence migration behavior, as people weigh social acceptance or disapproval when considering moving abroad (Assfaw & Minaye, 2022).

Experiences of injustice often fuel these intentions. Individuals reporting social or structural disadvantages, including those with disabilities, experience lower life satisfaction and greater frustration, which can motivate migration as an escape (Mei et al., 2025; Rubin et al., 2024). Broader systemic factors, such as environmental deterioration, also drive mobility by intensifying anxieties about uncertain futures (Milán-García et al., 2021; Draper, 2022).

Perceptions of justice strongly shape minority and immigrant communities' views of migration. A lack of legitimacy in immigration systems can further influence decisions to move (Argüello-Gutiérrez et al., 2023; Van Houte et al., 2021).

Workplace fairness is another key factor. When organizational practices align with values and provide strong perceived support, employees report higher satisfaction and lower migration intentions (Tafolli & Hameli, 2024). Similarly, youth with stronger perceptions of social justice demonstrate reduced inclinations to migrate (Saeedy, 2024). Overall, migration decisions are closely tied to how fair and equitable individuals perceive their social and professional environments to be.

2.6. Perceived Economic Mobility and Fairness

Public views of justice and meritocracy are strongly shaped by perceptions of economic mobility. Research shows that perceived mobility, more than actual inequality, drives opinions on fairness. Heiserman et al. (2020) demonstrate that low perceived mobility is closely linked to feelings of injustice, highlighting its stronger role compared to inequality itself.

Perceived mobility also influences individual well-being. Park et al. (2024) find that higher mobility perceptions enhance well-being but may reduce prosocial behavior. Similarly, Bak and Yi (2020) argue that even amid inequality, people often prefer to see the system as fair, suggesting that beliefs in mobility help sustain confidence in meritocracy.

However, when mobility is seen as limited, demands for redistributive measures increase. Browman et al. (2019) and Du and King (2021) note that economic disparities weaken belief in meritocracy, as individuals start attributing outcomes to structural rather than personal factors. This aligns with Campos-Vázquez et al. (2022) and Kühn

(2019), who show that declining optimism about mobility reduces the sense of personal responsibility and shapes attitudes toward inequality policies.

Finally, García-Sánchez et al. (2018) emphasize that perceptions of fairness are not only tied to income gaps but also to broader institutional and intergroup contexts. Together, these findings underline that perceived mobility is a central factor linking inequality, justice, and trust in meritocracy.

2.7. Corruption and Fairness

Corruption remains a global challenge, closely tied to perceptions of justice and fairness. Research shows that feelings of inequality and injustice intensify corrupt behaviors and shape how corruption is perceived (Tankebe et al., 2020). In unequal societies, people are more likely to view corruption as widespread, reinforcing what is often called the "inequality trap" (Ariely & Uslaner, 2017).

In the Western Balkans, particularly Kosovo, corruption has been linked to weaker economic growth and reduced foreign investment, while also increasing emigration intentions toward more developed countries (Hajdini et al., 2023). Perceived corruption further erodes social capital, weakening collaboration and fostering frustration and helplessness among citizens (Zandi et al., 2025). To counter this, anti-corruption strategies increasingly emphasize political accountability and judicial independence (Nonik et al., 2024).

Corruption distorts how people assess justice, reducing public confidence in fair governance. For example, perceived corruption in East Asia has been shown to weaken political trust, influencing views on fairness in income distribution (Chang, 2021). Overall, corruption not only damages economies but also perpetuates cycles of injustice, inequality, and institutional distrust.

2.8. Fairness Moderates the Relationship Between PEM And Migration Intention

Perceptions of fairness play a moderating role in the complex relationship between migration intentions and perceived economic mobility (PEM). Research indicates that individuals who perceive migration processes as fair are more likely to plan to move, as fairness shapes expectations of achieving better outcomes abroad. The link between emotional commitment and departure intentions is strongly influenced by perceived fairness in the migration process. Poon et al. (2012) emphasized that when workers are treated fairly at work, they are less likely to plan to quit a dynamic that may also apply to migration. This highlights how perceptions of justice affect the emotional attachment individuals have to their current situation, influencing decisions to relocate.

Furthermore, studies by Mehrabi et al. (2025) and Asadi et al. (2017) show that migration intentions are often driven by aspirations for a better life and experiences of

discrimination. Perceived unfair treatment significantly increases the desire to seek opportunities elsewhere, underscoring the connection between fairness perceptions and migration decisions.

2.9. Fairness Moderates the Relationship Between Corruption and Immigration Intention

The relationship between corruption, perceptions of justice, and immigration intentions is complex and has drawn significant academic attention. Corruption strongly influences migration aspirations, especially when it amplifies feelings of unfairness in political and social structures. People living in corrupt environments often have lower trust in government and institutions, which increases their desire to emigrate (Chitaka & Kurebwa, 2023). Corruption also limits opportunities for upward mobility, prompting skilled individuals to seek better prospects abroad (Dimant et al., 2013).

Perceptions of justice moderate this relationship. Individuals are more likely to express stronger immigration intentions when they perceive corruption as the cause of systemic injustice (Urbański, 2022; Alves et al., 2024). Conversely, even in corrupt communities, feelings of acceptance and social support can reduce migration desire (Begu et al., 2019). Moreover, positive attitudes toward group initiatives that aid immigrant integration are associated with stronger perceptions of fairness (Cristofaro et al., 2019; Havermans & Verkuyten, 2021). Thus, robust fairness perceptions can buffer the negative effects of corruption on migration intentions, highlighting the role of social cohesion in mitigating emigration pressures.

3. Research Methodology

3.1 Sample and Data Collection

The population of this study includes individuals who intend to migrate to Kosovo. Using a convenience sampling approach, data were collected through a survey of 205 respondents. The questionnaire was completely anonymous. This sample included both working and non-working individuals. A total of 205 respondents were collected online through Google forms which were distributed on social media.

Regarding the gender distribution among the participants, 64.4% of the respondents were male, while 35.6% were female. Among the age groups represented in the study, the majority of the participants were within the age group of 26-35 years (44.9%).

The data revealed that the majority of the participants had work experience ranging from 11-15 years (19.5%). A significant portion of the participants declared to migrate (53.2%). Regarding educational qualifications, the majority of participants had a master's degree (43.4%). The majority reported income levels of participants from

501-1000 euros (46.8%). The preferred countries for emigration were Germany, Switzerland, Austria, etc. Table 1 presents these and other detailed data.

3.2 Measures

Perceived Economic Mobility (PEM). Perceived economic mobility was measured using the item: *"To what extent do you think your economic status in your society is likely to improve through your own efforts?"* (Kwon & Kim, 2022). Responses were assessed on a five-point Likert scale ranging from 1 (*very unlikely*) to 5 (*very likely*).

Corruption. Perceptions of corruption were measured using an item adapted from the World Values Survey (undated). Respondents were asked to evaluate the level of corruption in their country on a ten-point scale, where 1 indicated *"there is no corruption in my country"* and 10 indicated *"there is widespread corruption in my country."*

Fairness. Perceptions of justice were assessed using three items adapted from Duff et al. (2024): *"You get your fair share in society," "You get the same opportunities as others in society,"* and *"Your voice matters in society."* Responses were rated on a scale from 0 (*never*) to 4 (*always*). The reliability of this scale was satisfactory (α = 0.817).

Meritocracy. Meritocracy perceptions were measured with two items adapted from Tejero-Peregrina et al. (2025): *"In Kosovo, people are rewarded for their efforts"* and *"In Kosovo, people get what they deserve."* Responses were rated on a Likert scale from 0 (*strongly disagree*) to 5 (*strongly agree*). The scale demonstrated good reliability (α = 0.835).

Emigration Intentions. Emigration intentions were measured using two items adapted from Crisan (2019): *"I intend to emigrate abroad for a period of at least six months within the next year"* and *"I intend to emigrate abroad for a period of at least six months within the next five years."* Both items were rated on a five-point Likert scale ranging from 1 (*strongly disagree*) to 5 (*strongly agree*). The scale showed acceptable reliability (α = 0.809).

4. Result

In this section, the results of the empirical study are presented. Table 1 shows the sample characteristics, while Table 2 reports the means, standard deviations, and correlations among the study variables. Table 2 indicates that, on average, participants perceived moderate levels of economic mobility (M = 2.75, SD = 1.03) and meritocracy (M = 2.70, SD = 1.02). Corruption was rated relatively high (M = 7.43, SD = 2.33), whereas fairness perceptions were comparatively low (M = 1.82, SD = 0.91). Regarding migration intentions, participants reported moderate tendencies both in the short term (M = 3.07, SD = 1.17) and the long term (M = 3.30, SD = 1.24).

Table 1. Demographic Characteristics (n = 205)

Variable	Category	Frequency	Percentage
Gender	Male	132	64.4
	Female	73	35.6
Age	18-25	48	23.4
	26-35	92	44.9
	36-45	39	19.0
	46-55	19	9.3
	Over 55	7	3.4
Education	Primary School	12	5.9
	High School	39	19.0
	Bachelor	59	28.8
	Master	89	43.4
	Ph.D.	6	2.9
Marital Status	Single	49	23.9
	Married	142	69.3
	Other	14	6.8
Monthly Income	Less than 500 euro	59	28.8
	501-100 euro	96	46.8
	1001-1500 euro	27	13.2
	Over 1500 euro	23	11.2
Desire to Migrate	Yes	109	53.2
	No	96	46.8
Work Status	Full-time employed	160	78.0
	Part-time employed	25	12.2
	Unemployed	9	4.4
	Student	5	2.4
	Other	6	2.9
Sector	Public	61	29.8
	Private	134	65.4
	I don't work / Student / Other	10	4.9
Industry	Education	55	26.8
	Wholesale/Retail	29	14.1
	Production	29	14.1
	Accommodation / Service	26	12.7
	Health	19	9.3
	Public Administration	14	6.8
	I don't work / Student / Other	9	4.4
Job Tenure	Less than 5 years	64	31.2
	5-10 years	49	23.9
	11-15 years	42	19.5
	Over 15 years	40	19.5
	I don;t work / Student / Other	10	4.9
Country destination	Germany	29	-
	Switzerland	17	-
	Austria	10	-
	USA, Sweden, Belgium	4	-
	France, Slovenia	3	-
	England, Finland, Norway, Hungary, Canada, and Dubai	2	-

Table 2. Correlation Analysis Results and the Means and Standard Deviations Among Variables

Variables	Mean	SD	PEM	Corr.	Fairness	Merit.	EmigInt1	EmigInt2
PEM	2.75	1.03	1					
Corr.	7.43	2.33	−0.33**	1				
Fairness	1.82	0.91	0.48**	−0.32**	1			
Merit.	2.70	1.02	0.38**	−0.38**	0.44**	1		
EmigInt1	3.07	1.17	−0.37**	0.23**	−0.28**	−0.21**	1	
EmigInt2	3.30	1.24	−0.40**	0.36**	−0.25**	−0.24**	0.68**	1

**p < 0.01

Table 3. Results Of SEM Analysis on the Effects of Independent Variables on Migration Intentions Within 1 Year

H.	Hypothesis	Std. Estimate	Lower Bound	Upper Bound	p
H1	PEM → MigInt.1	−0.07	−0.46	0.229	0.56
H2	Corruption → MigInt.1	0.10	−0.04	0.21	0.25
H3	Meritocracy → MigInt.1	0.21	−0.12	0.59	0.34
H4	PEM × Meritocracy → MigInt.1	−0.38	−0.84	0.19	0.34
H5	Fairness → MigInt.1	−0.09	−0.25	0.06	0.23
H6	PEM → Fairness	**0.42**	0.32	0.53	**0.01**
H7	Corruption → Fairness	**−0.18**	−0.30	−0.06	**0.02**
H8	PEM → Fairness → MigInt.1	−0.04	−0.12	0.03	0.23
H9	Corruption → Fairness → MigInt.1	0.01	−0.00	0.03	0.15

Table 3 presents the structural equation modeling (SEM) results for migration intentions within one year. The findings indicate that most predictors did not exert a significant effect. Specifically, PEM ($\beta = -0.07$, $p = 0.56$), corruption ($\beta = 0.10$, $p = 0.25$), meritocracy ($\beta = 0.21$, $p = 0.34$), the PEM × meritocracy interaction ($\beta = -0.38$, $p = 0.34$), and fairness ($\beta = -0.09$, $p = 0.23$) were all nonsignificant.

In contrast, PEM had a positive and significant effect on fairness ($\beta = 0.42$, $p < 0.01$), while corruption had a negative but weaker significant effect on fairness ($\beta = -0.18$, $p < 0.05$). Mediation effects through fairness were not significant for either PEM ($\beta = -0.04$, $p = 0.23$) or corruption ($\beta = 0.01$, $p = 0.15$). Overall, the results suggest that while PEM and corruption shape perceptions of fairness, these factors do not significantly predict short-term migration intentions, either directly or indirectly.

Figure 1. The Amos Diagram for the First Model

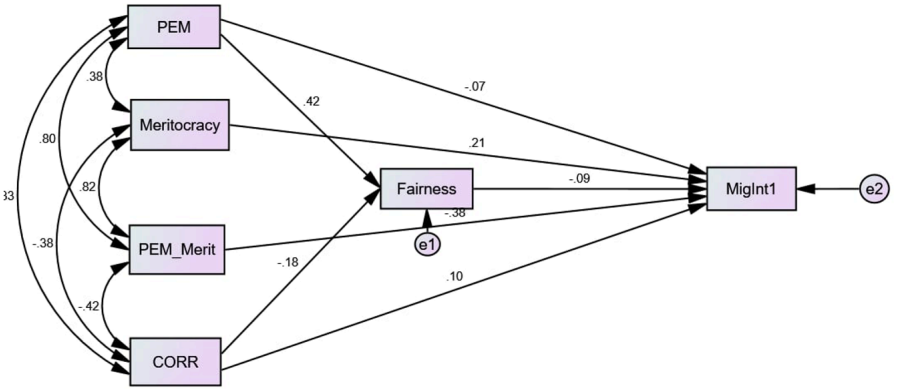

Table 4. Results of SEM Analysis Regarding the Effect of Independent Variables on Migration Intentions Within 5 Years

H.	Hypothesis	Std. Estimate	Lower Bound	Upper Bound	p
H1	PEM → MigInt.5	−0.25	−0.78	−0.04	0.07
H2	Corruption → MigInt.5	**0.24**	0.13	0.37	**0.01**
H3	Meritocracy → MigInt.5	0.02	−0.37	0.28	0.95
H4	PEM × Meritocracy → MigInt.5	−0.08	−0.51	0.64	0.88
H5	Fairness → MigInt.5	−0.01	−0.15	0.13	0.80
H6	PEM → Fairness	**0.42**	0.32	0.53	**0.01**
H7	Corruption → Fairness	**−0.18**	−0.30	−0.06	**0.02**
H8	PEM → Fairness → MigInt.5	−0.01	−0.08	0.07	0.82
H9	Corruption → Fairness → MigInt.5	0.01	−0.01	−0.02	0.67

Table 4 presents the SEM results for migration intentions within five years. The findings show that PEM had a negative but nonsignificant effect on long-term intentions ($\beta = -0.25$, $p = 0.07$), while corruption exerted a significant positive effect ($\beta = 0.24$, $p < 0.01$). Meritocracy ($\beta = 0.02$, $p = 0.95$), the PEM × meritocracy interaction ($\beta = -0.08$, $p = 0.88$), and fairness ($\beta = -0.01$, $p = 0.80$) did not significantly influence migration intentions.

Consistent with the short-term model, PEM positively predicted fairness ($\beta = 0.42$, $p < 0.01$), whereas corruption negatively influenced fairness ($\beta = -0.18$, $p < 0.05$). However, fairness did not mediate the effects of PEM ($\beta = -0.01$, $p = 0.82$) or corruption ($\beta = 0.01$, $p = 0.67$) on migration intentions. Overall, the results suggest that in the long run, corruption emerges as a significant driver of migration intentions, whereas PEM and fairness play no direct or indirect role. Figures 2 and 3 present the structural models derived from AMOS, illustrating the relationships among the study variables for migration intentions within one year and five years, respectively.

Figure 2. The Amos Diagram for the Second Model

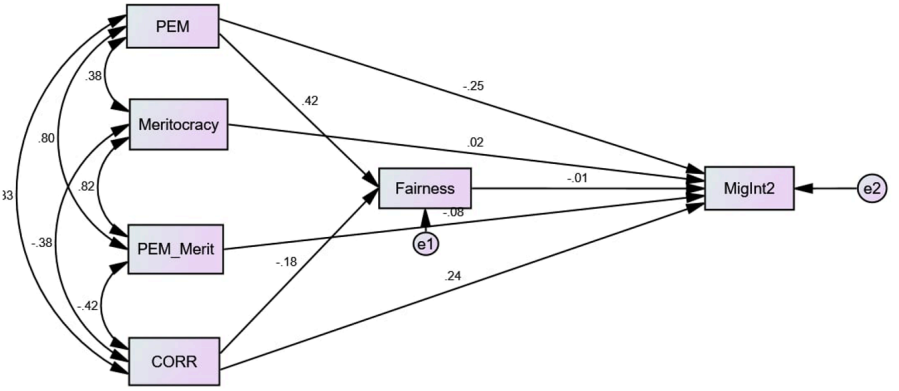

5. Discussion

The purpose of the current study is to examine the short-term (within a year) and long-term (within five years) effects of perceived economic mobility (PEM), corruption, meritocracy, and justice on migration intentions in Kosovo. The findings shed important light on how socioeconomic circumstances, institutional trust, and personal opinions combine to influence migratory patterns.

The findings indicate that while perceived economic mobility has a statistically limited detrimental effect on long-term migration intentions, it does not substantially predict short-term migration intentions. Consistent with other research that links optimism about mobility with fewer incentives to move, this finding implies that people who believe they have more room for social development are less likely to contemplate long-term migration (Heiserman et al., 2020). Instead, views of mobility may be dominated in the near term by acute structural and economic restrictions, which would account for the lack of a meaningful influence.

In contrast, corruption seems to play a significant role in determining long-term migration intentions while having little effect on short-term ones. This finding emphasizes how institutional deterioration and ongoing governance shortcomings add up to erode public confidence and encourage disenchantment with domestic prospects. High-skilled and highly educated people are disproportionately affected by corruption, as they are more likely to recognize the absence of meritocratic incentive systems and gradually plan their exit (Auer et al., 2020; Helms, 2024).

Crucially, there were no discernible direct impacts of meritocracy or fairness on migratory intentions. According to the literature, aspirations and attitudes toward migration are influenced by perceptions of fairness and meritocracy (Milasi, 2020; Ellermann,

2020). However, empirical findings from Kosovo demonstrate that these normative beliefs may not be enough to drive migration if they are not accompanied by structural economic and institutional factors. More abstract ideals like justice and meritocracy could be sacrificed to tangible economic realities in an environment marked by high unemployment and frail institutions.

Furthermore, there was no statistical evidence to support the moderating effects of justice and meritocracy on the associations between PEM and migration aspirations or between corruption and migration intentions. This calls into question several theoretical presumptions that meritocracy and justice serve as barriers to migration pressures (Bernardo et al., 2018). The lack of notable moderating effects can be attributed to Kosovo's weak institutional stability, where systemic corruption and economic stagnation appear to outweigh normative values' moderating influence.

The research showed a negative correlation between corruption and justice and a positive correlation with PEM and justice, despite the fact that these direct and moderating effects are not significant. These results support the notion that possibilities for social progress and the existence or lack of corruption influence how people perceive justice (Tankebe et al., 2020). Therefore, justice is less of a driving force behind migratory intentions and more of a reflection of larger institutional and economic circumstances.

Overall, the findings imply that economic and structural variables particularly perceived economic mobility and corruption are more significant determinants of migration intentions than psychological or normative elements like justice and meritocracy. While long-term objectives are formed by institutional decay and persistent corruption, short-term migratory intents seem to be largely impacted by immediate economic unhappiness.

5.1. Limitations and Future Research

By offering actual data on the factors influencing migration intentions in Kosovo, this study makes a substantial contribution to the body of literature. It focuses on perceived economic mobility, corruption, meritocracy, and justice. The findings demonstrate that, despite their conceptual significance, justice and meritocracy do not accurately forecast migratory intentions in the Kosovar setting. Instead, the primary factors influencing long-term migration planning are perceived economic mobility and corruption.

This study has two major ramifications. First, lowering long-term migratory pressures requires increasing perceived and actual economic mobility. Policies that promote professional development, entrepreneurship, and job growth can boost people's self-confidence in their capacity to rise socially within the nation. Second, restoring confidence in public institutions and lessening the allure of migration still depend on tackling systemic corruption. To improve stability and public trust, anti-corruption initiatives, more openness, and institutional changes are crucial.

Meritocracy and justice did not directly influence migratory intentions, but their indirect relationship through corruption and PEM highlights their unspoken significance. Although they might not alter migratory intentions right away, policies that support fair competition, equitable opportunities, and institutional trust are likely to improve social cohesion and public confidence in the government.

The study contains a number of drawbacks. First, it depends on people's self-reported impressions, which could not accurately reflect the state of affairs. Second, the findings might not apply to other nations since they are unique to the Kosovo setting. Longitudinal designs that document how migration intentions change over time and comparison studies across national and regional contexts are beneficial for future study. Deeper understanding of the factors influencing migration may also be gained by examining demographic variances, such as those between age groups, educational attainment, or the urban-rural gap.

5.2. Conclusion

In conclusion, the research points to views of corruption and structural economic realities as the main drivers of migratory intentions in Kosovo, rather than impersonal ideas of justice or meritocracy. Comprehensive changes that boost economic possibilities and rebuild institutional confidence are necessary to address migration. Long-term migratory plans are likely to continue in the absence of such policies, which would prolong brain drain and population loss.

References

Aliyev, K., & Gasimov, I. (2023). Trust in government and intention to emigrate in a post-soviet country: Evidence from Azerbaijan. *Economics & Sociology*, 16(1), 199-213.

Alves, S. G., Pinto, I. R., & Pereira, C. R. (2024). Dueling effects: How integration policies and economic downturns affect the (uncertain) host population's behavioral intentions toward immigrants. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 30(3), 434.

Anderson, K. T. (2015). The discursive construction of lower-tracked students: Ideologies of meritocracy and the politics of education. *Education policy analysis archives*, 23, 110-110.

Argüello-Gutiérrez, C., López-Rodríguez, L., & Vázquez, A. (2024). The effect of moral foundations on intergroup relations: The salience of fairness promotes the acceptance of minority groups. *Social Psychological and Personality Science*, 15(1), 93-105.

Ariely, G., & Uslaner, E. M. (2017). Corruption, fairness, and inequality. *International Political Science Review*, 38(3), 349-362.

Asadi, H., Ahmadi, B., Nedjat, S., Sari, A. A., Gorji, H. A., & Zalani, G. S. (2017). Factors affecting intent to immigration among Iranian health workers in 2016. *Electronic physician*, 9(6), 4669.

Assfaw, A. K., & Minaye, A. (2022). Explaining migration intention from selected psycho-social variables in South Wollo, Ethiopia. *Frontiers in Sociology*, *7*, 960203.

Auer, D., Römer, F., & Tjaden, J. (2020). Corruption and the desire to leave quasi-experimental evidence on corruption as a driver of emigration intentions. IZA *Journal of Development and Migration*, 11(1), 1-31.

Badru, O. A., Alabi, T. A., Okerinde, S. S., Kabir, M. A., Abdulrazaq, A., Adeagbo, O. A., & Badru, F. A.

(2024). Investigating the emigration intention of health care workers: A cross-sectional study. *Nursing open*, 11(5), e2170.

Bak, H., & Yi, Y. (2020). When the American dream fails: The effect of perceived economic inequality on present-oriented behavior. *Psychology & Marketing*, 37(10), 1321-1341.

Begu, L. S., Davidescu, A. A., Apostu, S. A., & Enache, A. O. (2019). Does migration influence corruption in Europe. In *Proceedings of the international conference on business excellence* (Vol. 13, No. 1, pp. 468-478). Sciendo.

Bernardo, A. B. (2021). Meritocracy beliefs and intolerance towards wealth inequality among higher subjective social status Filipinos (Creencias meritocráticas e intolerancia ante la desigualdad económica entre la población filipina de nivel socioeconómico subjetivo alto). *International Journal of Social Psychology*, 36(3), 397-423.

Bernardo, A. B., Clemente, J. A. R., & Wang, T. Y. (2018). Working for a better future: Social mobility beliefs and expectations of Filipino migrant workers in Macau. Australian Journal of Psychology, 70(4), 350-360.

Browman, A. S., Destin, M., & Miele, D. B. (2022). Perception of economic inequality weakens Americans' beliefs in both upward and downward socioeconomic mobility. *Asian Journal of Social Psychology*, 25(1), 35-51.

Cai, Y., & Wang, X. (2023). Perceived unfairness increases desire for unique products: The role of need for social status. *Psychology & Marketing*, 40(3), 469-483.

Campos-Vazquez, R. M., Krozer, A., Ramírez-Álvarez, A. A., de la Torre, R., & Velez-Grajales, R. (2022). Perceptions of inequality and social mobility in Mexico. *World Development*, 151, 105778.

Cawley, M. (2019). Rural emigration to international destinations and return: a perspective from Ireland. In The Overarching Issues of the European Space-a strategic (re) positioning of environmental and socio-economic problems? *Faculty of Letters, University of Porto*.

Chang, W. C. (2021). Corruption and perceived fairness: empirical evidence from East Asian countries. *Journal of East Asian Studies*, 21(2), 305-330.

Chitaka, S. and Kurebwa, J. (2023). Economic-induced migration as a security threat to regional stability: the case of zimbabweans migrating to south africa. *Research in Health Science*, 8(3), p14. https://doi.org/10.22158/rhs.v8n3p14

Çollaku, L., & Hajdini, A. (2025). The Causal Relationship between Harmonized Consumer Price Index, Producer Price Index and Gross Domestic Product: Evidence from Kosovo. *Economic Alternatives*, (1), 166-189.

Çollaku, L., Balaj, D., & Hajdini, A. (2023). Correlation between tax revenues and gross domestic product: Evidence from the developing economy. *Corporate and Business Strategy Review*, 4(1), 31-38.

Cooray, A., & Schneider, F. (2016). Does corruption promote emigration? An empirical examination. *Journal of Population Economics*, 29(1), 293-310.

Crisan, E. L., Crisan-Mitra, C., & Dragos, C. (2019). The impact on migration intentions of perceived corruption at the organizational and country level in Romania. *Eastern European Economics*, 57(5), 430-455.

Czaika, M., & De Haas, H. (2014). The globalization of migration: Has the world become more migratory? *International migration review*, 48(2), 283-323.

Dao, T. H., Docquier, F., Parsons, C., & Peri, G. (2018). Migration and development: Dissecting the anatomy of the mobility transition. *Journal of Development Economics*, 132, 88-101.

De Cristofaro, V., Pellegrini, V., Baldner, C., van Zomeren, M., Livi, S., & Pierro, A. (2019). Need for closure effect on collective action intentions and behavior toward immigrants in Italy: The mediation of binding foundations and political conservatism. *Journal of Applied Social Psychology*, 49(10), 611-622.

Dimant, E., Krieger, T., & Meierrieks, D. (2013). The effect of corruption on migration, 1985–2000. *Applied Economics Letters*, 20(13), 1270-1274.

Draper, J. (2022). Labor migration and climate change adaptation. *American Political Science Review*, 116(3), 1012-1024.

Du, H., & King, R. B. (2022). What predicts perceived economic inequality? The roles of actual inequality, system justification, and fairness considerations. *British Journal of Social Psychology*, 61(1), 19-36.

Du, H., Liang, Y., Chi, P., & King, R. B. (2021). Chinese perceive upward social mobility: How future mobility is influenced but not limited by past mobility. *International Journal of Psychology*, 56(6), 951-960.

Duff, J. H., Scarpa, M., Zupluoglu, C., & Prilleltensky, I. (2024). The Development and Initial Validation of the Multidimensional Fairness Scale. *Social Justice Research*, 37(3), 213-238.

Ellermann, A. (2020). Discrimination in migration and citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(12), 2463-2479.

García-Sánchez, E., Willis, G. B., Rodríguez-Bailón, R., García-Castro, J. D., Palacio-Sañudo, J., Polo, J., & Rentería-Pérez, E. (2018). Perceptions of economic inequality in Colombian daily life: More than unequal distribution of economic resources. *Frontiers in psychology*, 9, 1660.

Hadarics, M., Kende, A., & Szabó, Z. P. (2021). The relationship between income inequality and the palliative function of meritocracy belief: The micro-and the macro-levels both count. *Frontiers in psychology*, 12, 709080.

Hajdini, A., Collaku, L., & Merovci, S. (2023). Effect of corruption on foreign direct investment inflows in countries of the Western Balkans. *Journal of Liberty and International Affairs*, 9(1), 130-143.

Hameli, K. & Bytyqi Q. (2018). The impact of remittances on households: The case with residents of the Prizren region. *Prizren Social Science Journal*, 2(2), 1-11.

Havermans, W., & Verkuyten, M. (2021). Positive and negative behavioural intentions towards immigrants: A question of ethnic categorisation or worldview conflict? International Journal of Psychology, 56(5), 633-641.

Hedegaard, T. F. (2019). Migration and meritocracy. *Nordic Journal of Migration Research*, 9(1), 1-18.

Heiserman, N., Simpson, B., & Willer, R. (2020). Judgments of economic fairness are based more on perceived economic mobility than perceived inequality. *Socius*, 6, 2378023120959547.

Helms, B. (2024). Exit or voice? Corruption perceptions and emigration. *Studies in Comparative International Development*, 59(1), 138-175.

International Organization of Migration (IOM), (2024). *World Migration Report*. https://worldmigrationreport.iom.int/msite/wmr-2024-interactive

Jusufi, G., & Ukaj, M. (2020). Migration and economic development in Western Balkan countries: Evidence from Kosovo. *Poslovna izvrsnost*, 14(1), 135-158.

Kühn, A. (2019). The subversive nature of inequality: Subjective inequality perceptions and attitudes to social inequality. *European Journal of Political Economy*, 59, 331-344.

Kül, Y. (2016). Opportunities and challenges of international migration for sending and receiving countries.

Kwon, Y., Yi, Y., & Kim, S. (2022). Perceived economic mobility increases subjective well-being when perceived social support opens the door for others. *International Journal of Consumer Studies*, 46(6), 2429-2444.

Lanati, M., & Thiele, R. (2021). Aid for health, economic growth, and the emigration of medical workers. *Journal of International Development*, 33(7), 1112-1140.

Lee, E., & Yoon, Y. (2022). Heading up or stuck down here? The effect of perceived economic mobility on subjective social status and brand identification. *SAGE Open*, 12(3), 21582440221123755.

Mehrabi, S., Farokhzadian, J., Qadir, H. K., Bazrafshan, A., Dehesh, T., & Khoshnood, Z. (2025). Comparison of intention to immigration and relative factors among undergraduate nursing students at universities of medical sciences in Kerman, Iran and Erbil, Iraq in 2023. *BMC nursing*, 24(1), 650.

Mei, P. Y., You, J., & Jun, W. W. (2025). The relationship between health and migration: exploring social capital and mobility preferences in China's urbanization process. *Frontiers in Public Health*, 13, 1575893.

Mijs, J. J. (2021). The paradox of inequality: Income inequality and belief in meritocracy go hand in hand. *Socio-Economic Review*, 19(1), 7-35.

Milán-García, J., Caparrós-Martínez, J. L., Rueda-López, N., & de Pablo Valenciano, J. (2021). Climate change-induced migration: a bibliometric review. *Globalization and health*, 17(1), 74.

Milasi, S. (2020). What drives youth's intention to migrate abroad? Evidence from international survey data. IZA *journal of Development and Migration*, 11(1), 1-30.

Miller, K., Haskell, C., & Thatcher, A. (2002). The relationship between intention to emigrate and organisational commitment. *South African Journal of Psychology*, 32(3), 16-20.

Nonik, V., Tkachenko, A., Arifkhodzhaieva, T., Halunko, O., & Trehub, D. (2024). Enhancing governance through anti-corruption strategies: Exemplary approaches and obstacles. *Multidisciplinary Science Journal*, 6.

Park, L. E., Ward, D. E., Jung, H. Y., & Weng, J. (2024). Perceived social mobility and system justification predict greater well-being, but less prosocial behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 54(4), 859-877.

Polovina, N., Tošković, O., & Gundogan, D. (2023). The Effect of Motivational Incentives and Time Perspectives on Predicting Youth Emigration Intentions and the Agency of Potential Migrants: The Case of Serbia. *Migracijske i etničke teme*, 39(2), 149-181.

Poon, J. M. (2012). Distributive justice, procedural justice, affective commitment, and turnover intention: a mediation–moderation framework 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(6), 1505-1532.

Poprawe, M. (2015). On the relationship between corruption and migration: empirical evidence from a gravity model of migration. *Public Choice*, 163(3), 337-354.

Rivero Fuentes, M. E., Hare, T., & Miller-Graff, L. (2024). Between a rock and a hard place: Multisystem resilience and Honduran youth migration intentions. *International Migration*, 62(2), 53-65.

Rubin, N. B., Garfin, D. R., & Wong-Parodi, G. (2024). Exploring antecedents to climate migration: sense of place, fear and worry, and experience. *Environmental Research Letters*, 19(10), 104026.

Saeedy, S. (2024). A futures study of life satisfaction among Iranian students. *Social Science Information*, 63(1), 68-91.

Salazar, S. S., Gutiérrez, R. M., & Bailón, R. R. (2024). Adolescents views of an unequal world: understanding economic inequality and factors for its reduction. *Psychology, Society & Education*, 16(2), 32-41.

Simpson, N. B. (2022). Demographic and economic determinants of migration. IZA *World of Labor*. https://doi.org/10.15185/izawol.373.

Sitompul, T. (2023). Economic and social impact of migration. *Journal of Accounting and Management Innovation*, 7(1), 1-15.

Tafolli, F., & Hameli, K. (2024). How should companies manage their employees' emigration intentions? A serial mediation model. *Industrial and Commercial Training*, 56(3), 129-147.

Tan, X., Zhang, Y., Liu, L., Dou, X., Gu, Z., Liang, Y., & Dang, J. (2021). Turning a blind eye: Meritocracy moderates the impacts of social status on corruption perception. *International Journal of Psychology*, 56(5), 688-697.

Tankebe, J., Boakye, K. E., & Amagnya, M. A. (2020). Traffic violations and cooperative intentions among drivers: the role of corruption and fairness. *Policing and society*, 30(9), 1081-1096.

Tejero-Peregrina, L., Willis, G., Sánchez-Rodríguez, Á., & Rodríguez-Bailón, R. (2025). From perceived economic inequality to support for redistribution: The role of meritocracy perception. *International Review of Social Psychology*, 38(1).

Urbański, M. (2022). Comparing push and pull factors affecting migration. *Economies*, 10(1), 21.

Van Houte, M., Leerkes, A., Slipper, A., & Breuls, L. (2021). Globalised citizenship and the perceived legitimacy of immigration control: narratives and acts of resistance in immigration detention. *Migration Studies*, 9(3), 1269-1291.

Van Noord, J., Spruyt, B., Van Droogenbroeck, F., & Kuppens, T. (2025). Caught Between Ideology and Self-Interest: Subjective Social Status and Meritocratic Beliefs Shape Whether People Perceive, Feel Anger About, and Want to Change Economic Conflict. *The British Journal of Sociology*, 76(3), 566-577.

World Values Survey Association. (n.d.). *WVS Wave 7 documentation* [Website]. Retrieved from https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp

Zandi, S., Esmaeili, M., & Farahbakhsh, K. (2025). Victims of corruption suffer personal and collective loss: A qualitative study of public perceptions. *Illness, Crisis & Loss*, 33(2), 397-416.

The Economic Footprint of Migration: An Econometric Analysis of Remittance Flows and Regional Development in the Balkans

Ardita Bylo[1]

Abstract

Migration is a defining force in the Balkan region, and the financial remittances it generates represent one of its most significant economic legacies. This study provides a comprehensive econometric analysis of the macroeconomic impact of personal remittances on key development indicators across seven Balkan economies—Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, Serbia, and Türkiye—during the period 2009 to 2023. To capture the multifaceted nature of this impact, the research estimates three distinct empirical models, examining the relationship between remittance inflows and critical outcome variables such as the economic output, measured by the GDP per capita; household welfare, proxied by the growth in consumption expenditure per capita; and productive capacity, indicated by the share of gross capital formation in GDP.

The methodology employs a Random-Effects Generalized Least Squares (GLS) regression estimator with Driscoll-Kraay standard errors, a robust approach that controls for common panel data issues such as cross-sectional dependence and heteroskedasticity. The models incorporate essential control variables, including foreign direct investment, trade openness, unemployment, human capital, and dummy variables to isolate the effects of the COVID-19 pandemic.

The results unveil a complex and somewhat paradoxical economic footprint. A significant finding is a negative relationship between remittances and GDP per capita, suggesting that these inflows may be symptomatic of deeper structural economic weaknesses. Furthermore, while coefficients are positive, remittances demonstrate no statistically significant effect on stimulating either household consumption growth or productive investment at the aggregate level. This indicates that their primary role in the Balkan context is that of a social buffer and a mechanism for household resilience, rather than a catalyst for transformative, productivity-led growth. The study concludes that policymakers must look beyond the passive reception of these flows and develop sophisticated financial instruments and economic strategies to actively channel remittances into productive investments to unlock their full developmental potential.

Keywords: migration, remittances, economic development, Balkans, panel data

Göçün Ekonomik Ayak İzi: Balkanlar'da Remitans Akışları ve Bölgesel Kalkınma Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Özet

Göç, Balkan bölgesi için belirleyici bir unsurdur ve bu sürecin yarattığı finansal göçmen dövizleri, en önemli ekonomik yansımalarından birini temsil etmektedir. Bu çalışma, 2009–2023 döneminde yedi Balkan

1 Dr. Öğr. Üyesi, University of New York Tirana/ Albania, arditabylo@unyt.edu.al, ORCID: 0000-0002-4291-5829.

ekonomisi—Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Karadağ, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Türkiye—üzerinde kişisel göçmen dövizlerinin makroekonomik etkilerini kapsamlı bir ekonometrik analizle incelemektedir. Araştırma, bu etkinin çok boyutlu doğasını ortaya koymak amacıyla, göçmen dövizi girişleri ile üç temel sonuç değişkeni arasındaki ilişkiyi inceleyen üç ayrı ampirik model tahmin etmektedir: kişi başına GSYİH'nin logaritması ile ölçülen ekonomik çıktı; kişi başına tüketim harcaması büyümesi ile temsil edilen hane halkı refahı ve gayrisafi sabit sermaye oluşumunun GSYİH içindeki payı ile gösterilen üretken kapasite.

Yöntem olarak, enine kesit bağımlılığı ve değişen varyans gibi yaygın panel veri sorunlarını kontrol eden sağlam bir yaklaşım olan, Driscoll-Kraay standart hataları ile Rassal Etkiler Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (RE-GEK) tahmincisi kullanılmıştır. Modeller, doğrudan yabancı yatırım, dış ticaret açıklığı, işsizlik, beşerî sermaye ve COVID-19 pandemisinin etkilerini izole etmek için kukla değişkenler gibi temel kontrol değişkenlerini içermektedir.

Bulgular, karmaşık ve bir o kadar da paradoksal bir ekonomik izlenim ortaya koymaktadır. Göçmen dövizleri ile kişi başına GSYİH arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki, potansiyel Hollanda Hastalığı etkilerine veya bu döviz girişlerinin daha derin yapısal ekonomik zayıflıkların bir semptomu olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, katsayılar pozitif olmasına rağmen, göçmen dövizlerinin ne hane halkı tüketim büyümesini ne de toplam düzeyde üretici yatırımı istatistiksel olarak anlamlı şekilde teşvik ettiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Bu durum, göçmen dövizlerinin Balkan bağlamındaki birincil rolünün, dönüştürücü ve verimlilik odaklı bir büyümenin katalizörü olmaktan ziyade, bir sosyal tampon ve hane halkı dayanıklılığı mekanizması olduğunu göstermektedir. Çalışma, politika yapıcıların bu döviz akışlarının pasif bir alıcısı olmanın ötesine geçmeleri ve göçmen dövizlerinin üretici yatırımlara aktif bir şekilde yönlendirilmesi için sofistike finansal enstrümanlar ve ekonomik stratejiler geliştirmeleri gerektiği sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: göç, remitans, iktisadi kalkınma, Balkanlar, panel veri

1. Introduction

The Balkan region's economic and social landscape has been deeply shaped by the powerful and recurrent force of migration. Throughout the 20th and 21st centuries, waves of migration, often triggered by violent conflict and profound economic crises, have redrawn demographic maps and created vast diaspora networks (Castles & Miller, 2009). The dissolution of the Ottoman Empire, the Balkan Wars, and the subsequent nation-building processes created enduring patterns of population movement. Later, the economic stagnation of the communist era and its catastrophic collapse in the 1990s, particularly following the breakup of Yugoslavia, precipitated one of Europe's most significant economic and refugee crises since World War II (UNHCR, 2000). This period saw millions displaced, creating a global Balkan diaspora whose financial remittances would soon become a critical lifeline for recovering households and nascent states.

Within this complex historical context, Türkiye occupies a unique and multilayered position, serving as a bridge between Europe and Asia and a stabilizing actor in the region. Its historical ties, stemming from centuries of shared history, have fostered deep cultural, linguistic, and familial bonds that continue to facilitate modern economic exchange. Following the upheavals of the 20th century, Türkiye emerged not only as a significant destination for migrants from the Balkans but also as a source of stability, foreign direct investment, and trade (Aydın, 2004). This historical legacy has created a reciprocal relationship, with Türkiye functioning as a central node in a network of

two-way migration and capital flows, making the region a rich case study for analyzing the economic footprint of migration.

For the Balkan economies transitioning from planned to market systems in the post-Cold War era, remittances from these diasporas quickly evolved from a temporary relief mechanism into a cornerstone of national macroeconomic stability. They were hailed as a critical source of foreign exchange, a booster of household welfare, and a potential catalyst for development (Mansoor & Quillin, 2006). Conventional wisdom often posits these flows as an unambiguous benefit for poverty reduction.

However, the theoretical and empirical narrative surrounding remittances is far from monolithic. A more skeptical strand of economic literature points to potential adverse effects, such as exchange rate appreciation that harms competitiveness—a phenomenon known as the "Dutch Disease"—or a reduction in labor supply among recipient populations (Chami et al., 2008). This suggests a paradoxical possibility: remittances may bolster individual incomes while simultaneously undermining the broader, productive economic base of a country, potentially perpetuating a dependency on migration itself.

This study moves beyond this theoretical dichotomy to provide an empirical investigation into the true macroeconomic impact of remittances in seven Balkan economies: Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, Serbia, and Türkiye. Utilizing a robust panel data econometric approach from 2009 to 2023, we challenge simplistic assumptions by examining three distinct channels: aggregate economic output (GDP per capita), immediate household welfare (consumption growth), and long-term productive capacity (investment share).

Contrary to initial expectations, our findings reveal a complex and counterintuitive reality. We identify a significant negative relationship between remittances and GDP per capita. Furthermore, we find no statistically robust evidence that remittances stimulate growth in household consumption or productive investment at the macroeconomic level.

Therefore, this paper seeks to resolve a puzzle born from history: if remittances, a direct product of past economic and political crises, are not fueling sustainable growth, what is their primary economic role in the contemporary Balkans? We argue that the evidence points towards their function primarily as a social buffer—a mechanism for risk mitigation and resilience that is vital yet insufficient for transformative development. By presenting this nuanced perspective, this study aims to reframe the policy discourse toward strategies that can actively channel these historical financial legacies into a genuine engine for sustainable economic development in the Balkans.

2. Literature Review

The economic impact of remittances has been extensively studied in development economics and finance literature, yielding a complex and often contradictory body

of evidence. The prevailing discourse revolves around a central dichotomy: whether remittances act as a catalyst for development or foster a culture of dependency.

To succinctly capture the diverse empirical findings that constitute the current scholarly conversation, Table 1 provides a summary of key previous studies, detailing their geographic focus, variable selection, and central conclusions regarding the impact of remittances. This synthesis reveals the persistent dichotomy in the literature—between remittances as a catalyst for development and as a source of potential economic distortion—and highlights the comparative scarcity of recent, macro-econometric studies focused specifically on the Balkan region. It is within this identified gap that the present study positions itself, seeking to apply rigorous panel data methods to this distinct economic and cultural context in order to contribute nuanced, empirical evidence to the debate.

Table 1. Summary of Empirical Studies on Remittances and Economic Outcomes

Study & Source	Region/ Country	Key Independent Variable(s)	Dependent Variable(s)	Main Findings on Remittances
Adams & Page (2005)	Global (71 developing countries)	Remittances as % of GDP	Poverty Headcount Index	Negative Impact: A 10% increase in remittances led to a 3.5% reduction in the share of people living in poverty.
Imai et al. (2014)	Asia (10 countries)	Remittances per capita	GDP growth, Poverty	Positive Impact: Found a significant positive effect of remittances on economic growth and poverty reduction.
Acosta et al. (2009)	Latin America	Remittances	Real Exchange Rate, Manufacturing Output	Negative Impact (Dutch Disease): Found that remittance inflows led to real exchange rate appreciation and a decline in manufacturing output.
Chami et al. (2008)	Theoretical & Cross-Country	Remittances	Moral Hazard, Labor Supply	Negative Impact: Argued remittances can create moral hazard, reducing labor supply and entrepreneurial activity among recipients.
Yang (2008)	Philippines (Micro)	Migrant Exchange Rate Shocks (proxy for remittance value)	Household Spending on Education, Entrepreneurship	Positive Impact: Positive shocks led to increased investment in child schooling and entrepreneurship, indicating human and physical capital investment.
Adams & Cuecuecha (2010)	Guatemala (Micro)	Remittance Receipt	Household Budget Shares (Food, Education, Housing, Investment)	Mixed Impact: Remittances increased spending on education and housing but decreased spending on investment goods.
Bugamelli & Paternò (2011)	Developing Countries	Remittances	Probability of Current Account Reversal	Positive Impact: Remittances significantly reduce the probability of a current account crisis, highlighting their stabilizing role.
Kule et al. (2002)	Albania	Emigration, Remittances	Poverty, Macroeconomic Stability	Positive Impact: Emphasized the critical role of remittances in reducing poverty and ensuring stability during transition.

2.1. The Optimistic View: Remittances as a Development Tool

A significant strand of literature highlights the positive microeconomic and macroeconomic effects of remittances. At the household level, remittances are consistently found to reduce the depth and severity of poverty (Adams & Page, 2005), alleviate credit constraints, and increase spending on health and education (Yang, 2008), which is a form of human capital investment. These findings support the notion that remittances serve as a vital social safety net, smoothing consumption and protecting households against economic shocks and crises (Ratha, 2013).

At the macroeconomic level, studies have linked remittance inflows to higher rates of economic growth (Imai et al., 2014) and improved creditworthiness for recipient countries, which can lead to lower sovereign bond spreads (Avdjiev et al., 2017). Remittances are also a stable source of foreign exchange, often countercyclical to the business cycle, thereby helping to stabilize national economies during periods of downturn (Bugamelli & Paternò, 2011).

2.2. The Skeptical View: Dependency and Distortions

Conversely, a more skeptical perspective points to several potential negative consequences. A primary concern is the phenomenon of "Dutch Disease," whereby large inflows of foreign currency cause the real exchange rate to appreciate, making a country's exports less competitive and ultimately harming the tradable sector (Acosta et al., 2009). This can lead to a paradoxical situation where remittances boost individual incomes but undermine the broader economic base.

Furthermore, remittances may create moral hazard and reduce labor force participation among recipients, potentially suppressing overall economic output (Chami et al., 2008). The evidence on remittances and physical capital investment is also mixed. While some studies find a positive correlation with investment in small enterprises (Woodruff & Zenteno, 2007), others argue that a significant portion is channeled into real estate and consumption rather than productive assets that generate long-term growth (Adams & Cuecuecha, 2010).

2.3. The Balkan Context

Studies focused specifically on the Balkans have largely emphasized the positive, stabilizing role of remittances. Research on Albania, for instance, has shown their critical importance in poverty reduction and macroeconomic stability following the transition (Kule et al., 2002). Similar narratives exist for Bosnia and Herzegovina and Kosovo, where post-conflict reconstruction was heavily financed by diaspora remittances (Pugh, 2012). However, much of this literature is either dated or focuses on microeconomic surveys, leaving a gap in terms of recent, comparative macroeconomic analysis

that employs robust econometric techniques to control for cross-country heterogeneity and common shocks.

2.4. Contribution of This Study

This study contributes to this literature in several keyways:

Methodological Rigor: It employs a recent panel dataset (2009-2023) and advanced econometric techniques (Driscoll-Kraay standard errors) that are robust to the cross-sectional dependence and heteroskedasticity prevalent in macroeconomic data, providing more reliable inferences.

Comparative Focus: It provides a direct comparative analysis of seven Balkan economies, allowing for a broader regional perspective than single-country case studies.

Nuanced Analysis: It moves beyond a simple growth narrative to disentangle the distinct effects of remittances on output (GDP per capita), household welfare (consumption growth), and productive capacity (investment).

Contextual Relevance: It incorporates the significant economic shock of the COVID-19 pandemic, analyzing its impact and the subsequent recovery period, which has not been extensively studied in the Balkan remittance context.

By addressing these gaps, this research aims to provide a more nuanced and empirically robust understanding of the economic footprint of migration in the Balkans, acknowledging its potential as a social buffer while critically examining its limitations as a catalyst for transformative development.

3. Methodology and Data

3.1. Empirical Model and Estimation Technique

We estimate three distinct models to capture the multifaceted impact of remittances:

Model 1: Examines the impact on the log of GDP per capita (ln_gdppc), a standard measure of living standards.

Model 2: Examines the impact on the annual growth of household consumption expenditure per capita (cons_pcgr), a direct measure of household welfare.

Model 3: Examines the impact on gross capital formation as a share of GDP (inv), a proxy for investment and future productive capacity.

The baseline specification for each model is as follows:

Where is the dependent variable for country i in year t, is personal remittances received (% of GDP), and is a vector of control variables including foreign direct invest-

ment (fdi_in), trade openness (open), unemployment rate (unemp), and human capital as labor force participation (hc_lfp). Country-fixed effects (i.country) are included to control for time-invariant heterogeneity, and dummy variables for the years 2020 and 2021 (covid20, covid21) capture the unique impact of the COVID-19 pandemic.

Given the likelihood of cross-sectional dependence and heteroskedasticity in our macro-panel, we employ a random-effects GLS regression with Driscoll-Kraay standard errors. This estimator is robust to these issues and provides reliable inferences.

3.2. Data Source and Sample

The study utilizes annual data from 2009 to 2023 for seven economies: Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, Serbia, and Türkiye. All data is sourced from the World Bank's World Development Indicators (WDI) database. The period was selected to ensure data consistency and availability for all entities post-Kosovo's independence.

4. Empirical Results and Discussion

The estimated results for the three econometric models are presented in Table 2. The findings reveal the nuanced and multifaceted impact of remittance flows on the Balkan economies. Most notably, the coefficient for remittances is negative and statistically significant in the GDP per capita model, yet positive but statistically insignificant in the consumption and investment models. The models also highlight the significant roles of other control variables, such as the strongly negative effect of unemployment on output and the expected, profound impact of the COVID-19 dummy variables on household consumption. The inclusion of country fixed effects and the use of Driscoll-Kraay standard errors ensure that these estimates account for unobserved heterogeneity and are robust to cross-sectional dependence and heteroskedasticity.

Table 2. Summary of Econometric Results with Country Effects

Variable	Model 1: Ln (GDP per capita)		Model 2: Consumption Growth		Model 3: Investment (% of GDP)	
	Coef.	p-value	Coef.	p-value	Coef.	p-value
rem	-0.0292	** 0.035	0.2315	0.190	0.3189	* 0.076
fdi_in	-0.008	** 0.021	-0.4432	*** 0.000	-	-
open	0.0013	* 0.091	0.1284	*** 0.000	0.0995	*** 0.000
unemp	-0.0219	*** 0.000	-	-	-0.0970	0.243
hc_lfp	0.0138	** 0.040	0.1642	** 0.024	0.1514	** 0.019
covid20	-	-	-4.2442	*** 0.000	1.5476	** 0.021
covid21	0.0845	** 0.025	3.6123	*** 0.000	-	-
Country Dummies (Ref: Albania)						
Bosnia & Herzegovina	0.4075	*** 0.000	-2.6582	*** 0.009	-3.6946	** 0.022
Kosovo	0.5537	*** 0.002	1.7351	0.306	6.6954	** 0.065
Montenegro	0.6213	*** 0.000	-1.9749	** 0.029	-4.9098	* 0.087
North Macedonia	0.1583	0.188	-5.7778	*** 0.000	1.0124	0.476
Serbia	0.3863	*** 0.000	-2.9207	*** 0.001	-7.8051	*** 0.000
Türkiye	0.4593	*** 0.001	5.9213	** 0.037	6.6092	** 0.026
Constant	8.292	0.000	-15.6082	0.008	9.8967	0.030
Observations	105		105		105	
Number of Groups	7		7		7	
Overall R^2	0.9224		0.5796		0.7568	

*Notes: All models were estimated using Random-Effects GLS regression with Driscoll-Kraay standard errors. The p-values are derived from the Drisc/Kraay t-statistics. Significance levels: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1. For clarity, standard errors are omitted from this summary table but were used to calculate all p-values.*

4.1. Model 1: Remittances and Economic Output

The results for Model 1 show a surprising yet statistically significant negative relationship between remittances and GDP per capita (Coef. = -0.029, $p < 0.05$). A 1 percentage point increase in remittances as a share of GDP is associated with a 2.9% decrease in GDP per capita, ceteris paribus.

This counterintuitive result could be indicative of Dutch Disease effects, where large foreign currency inflows appreciate the real exchange rate and hurt the competitiveness of the tradable sector. It may also reflect that remittances often flow into economies with structural weaknesses or that they can reduce labor supply among recipients, potentially suppressing overall economic output despite supporting individual households.

4.2 Model 2: Remittances and Household consumption

For Model 2, the coefficient for remittances is positive (Coef. = 0.231) but statistically insignificant (p = 0.19). This suggests that while remittances likely increase consumption, their effect in our model is not precisely estimated enough to be distinguished from zero with confidence when controlling for other factors like FDI, trade, and the massive pandemic shock.

The highly significant negative coefficient for covid20 and positive for covid21 perfectly captures the consumption crash and subsequent rebound related to the pandemic. The insignificance of remittances may be due to them being already embedded in stable consumption patterns or being offset by other macroeconomic forces.

4.3 Model 3: Remittances and Investment

In Model 3, the coefficient for remittances is positive (Coef. = 0.319) but, like consumption, statistically insignificant.

This is a critical finding. It suggests that remittances in the Balkans are not systematically channeled into productive investment at a macro level. They may finance small-scale entrepreneurial activity or housing, but this does not translate into a significant, aggregate increase in the gross capital formation share of GDP. This supports the hypothesis that remittances are primarily used for consumption smoothing and social insurance, not for transformative capital accumulation.

5. The Role of Türkiye: A Regional Power and a Unique Case Study

Within the Balkan context, Türkiye occupies a unique and dual position. It is simultaneously a destination for Balkan migrants, a source of significant economic influence, and a cultural-historical anchor, thus leaving multifaceted "traces" across the region.

5.1 Türkiye as an Economic Hub and Source of Remittances

While often analyzed as a recipient of remittances from its own diaspora in Western Europe, Türkiye's role in the Balkans is also that of an economic hub. It is a major source of Foreign Direct Investment (FDI) and trade for several Balkan countries. Our model controls for this through the *fdi_in* and *open* variables, but the positive and significant country coefficient for Türkiye in Models 2 and 3 (see Table 2) indicates that its economy operates on a different scale and structure, consistent with its status as a G20 emerging market. This economic weight translates into significant influence, where Turkish corporate and banking presence is a visible trace of modern economic migration and capital flows into the Balkans.

5.2 The Migration Nexus: Diasporas and Reciprocity

The migration flow is not unidirectional. Türkiye is home to a large diaspora from Balkan countries, including millions with roots in the region who maintain strong familial and cultural ties. This creates a reciprocal remittance relationship. While our model captures remittances received by Türkiye, it is crucial to acknowledge that remittances also flow from Türkiye to other Balkan nations, supporting households in countries like Albania, Kosovo, and Bosnia. This complex, networked flow of capital is a direct financial trace of centuries of shared and tumultuous history.

5.3 The Soft Power Dimension: Beyond Economics

The economic channels quantified in this model are reinforced and amplified by immense soft power:

Education: The presence of Turkish schools and universities across the Balkans, alongside scholarships for Balkan students to study in Türkiye, creates lasting intellectual and cultural ties. This is a direct investment in human capital (hc_lfp) that will shape future social and economic networks.

Culture and Language: The popularity of Turkish television series, music, and cuisine revitalizes linguistic familiarity and cultural affinity, strengthening the social fabric that underpins economic relations. This cultural footprint makes business and economic engagement more seamless.

Historical Ties: The shared Ottoman history, while complex, provides a deep reservoir of cultural and linguistic commonality that continues to facilitate modern economic and social exchange.

5.4 Interpretation within the Model's Findings

The positive coefficient for Türkiye's dummy variable in the consumption model (Model 2), though not the primary focus of the remittance variable, can be interpreted within this framework. Türkiye's robust domestic market and consumption patterns differ from other countries in the sample. This distinction underscores that the economic structure of a regional power fundamentally shapes how migration-related financial flows are absorbed and manifested.

Therefore, Türkiye cannot be seen as just another data point in the panel. It is a central node in a complex network of migration, economic exchange, and cultural influence within the Balkans. The econometric results presented here capture only one dimension—the macroeconomic. The full picture requires understanding that these financial flows are embedded in a much richer context of historical migration patterns, soft power, and a shared socio-cultural space that continues to evolve. This analysis affirms that the economic traces of migration are inseparably linked to the cultural, educational, and social traces that are the central concern of this symposium.

6. Conclusion and Policy Implications

This study has undertaken a rigorous econometric analysis to quantify the economic footprint of migration in the Balkans through the channel of remittance flows. The findings, drawn from a robust panel data analysis of seven economies from 2009 to 2023, present a challenging and nuanced picture that significantly complicates the often-optimistic narrative surrounding these financial transfers.

Our core results reveal a paradox. Contrary to the conventional wisdom that remittances unambiguously fuel development, we identified a significant negative relationship between remittance inflows and GDP per capita. This suggests the potential presence of Dutch Disease effects or that these flows are indicative of deeper structural economic problems that suppress overall productivity. Furthermore, and perhaps more critically, we found no statistically significant evidence that remittances stimulate growth in household consumption expenditure or productive investment at the macroeconomic level. This indicates that while remittances are undoubtedly a vital lifeline for millions of households, their function in the Balkan context appears to be primarily that of a social buffer—a mechanism for risk mitigation and consumption smoothing—rather than a catalyst for transformative, productivity-led growth.

The inclusion of Türkiye in the analysis underscores a critical dimension of this dynamic. As the results and subsequent discussion highlighted, Türkiye is not merely a recipient but a central node in a regional network of migration, trade, and investment. Its unique position, characterized by deep historical ties and significant soft power, reinforces the conclusion that remittance flows cannot be viewed in isolation. They are embedded within a broader context of economic interdependence and cultural exchange that defines the modern Balkans.

These findings lead to clear and imperative policy implications. The period of passive acceptance of remittances must come to an end. Merely relying on these flows for stability is an insufficient and potentially counterproductive strategy. Instead, policymakers must focus on actively channeling this substantial financial resource into productive uses. This requires a comprehensive strategy:

Enhancing financial inclusion by developing attractive, accessible, and secure financial products. It is essential to move remittances from informal cash transfers into the formal banking system, where they can be mobilized for broader investment.

Creating targeted investment vehicles. Governments and financial institutions should innovate products like diaspora bonds or dedicated investment funds that allow migrants to directly finance infrastructure projects, small and medium-sized enterprises (SMEs), and other productive sectors within their countries of origin.

Improving the investment climate. Ultimately, capital will flow to environments that provide optimal conditions. Fundamental reforms to reduce bureaucracy, strengthen

the rule of law, combat corruption, and protect property rights are prerequisites for attracting productive investments, whether from the diaspora or foreign sources. Remittances will not offset a detrimental business climate.

In conclusion, the economic traces of migration in the Balkans are profound yet paradoxical. The financial support from remittances offers crucial stability; however, the information provided indicates that it does not currently promote sustainable growth. Recognizing this dual nature is the first step toward developing sophisticated policies that can finally realize the full potential of the diaspora's contribution, transforming the region's historical migration legacy into the foundation for a more prosperous and self-sustaining economic future.

References

Acosta, P. A., Lartey, E. K. K., & Mandelman, F. S. (2009). Remittances and the Dutch disease. *Journal of International Economics*, 79(1), 102–116. https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2009.06.007

Adams, R. H., & Cuecuecha, A. (2010). Remittances, household expenditure and investment in Guatemala. *World Development*, 38(11), 1626–1641. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2010.03.003

Adams, R. H., & Page, J. (2005). Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? *World Development*, 33(10), 1645–1669. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2005.05.004

Aydın, M. (2004). Türkiye's policies in the Balkans. *Turkish Yearbook of International Relations*, 35, 127-152. https://doi.org/10.1501/IntRel_0000000072

Castles, S., & Miller, M. J. (2009). The age of migration: International population movements in the modern world (4th ed.). Palgrave Macmillan.

Chami, R., Barajas, A., Cosimano, T., Fullenkamp, C., Gapen, M., & Montiel, P. (2008). Macroeconomic consequences of remittances. *International Monetary Fund*. https://doi.org/10.5089/9781589066777.001

Imai, K. S., Gaiha, R., Ali, A., & Kaicker, N. (2014). Remittances, growth and poverty: New evidence from Asian countries. *Journal of Policy Modeling*, 36(3), 524–538. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2014.01.009

Kule, D., Mancellari, A., Papapanagos, H., Qirici, S., & Sanfey, P. (2002). The causes and consequences of Albanian emigration. *Post-Communist Economies*, 14(1), 91–117. https://doi.org/10.1080/14631370120115284

Mansoor, A., & Quillin, B. (Eds.). (2006). Migration and remittances: Eastern Europe and the former Soviet Union. *The World Bank*. https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6393-9

Pugh, M. (2012). The political economy of peacebuilding: A critical theory perspective. International Journal of Peace Studies, 17(2), 1–15.

Ratha, D. (2013). The impact of remittances on economic growth and poverty reduction. *Migration Policy Institute*. https://www.migrationpolicy.org/research/impact-remittances-economic-growth-and-poverty-reduction

United Nations High Commissioner for Refugees. (2000). The state of the world's refugees: Fifty years of humanitarian action. Oxford University Press.

Woodruff, C., & Zenteno, R. (2007). Migration networks and microenterprises in Mexico. *Journal of Development Economics*, 82(2), 509–528. https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2006.03.006

Yang, D. (2008). International migration, remittances and household investment: Evidence from Philippine migrants' exchange rate shocks. *The Economic Journal*, 118(528), 591–630. https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02134.x

6. OTURUM

Dilde Etkileşim ve Edebiyat: Türkçenin Balkanlardaki Yeri ve Edebî Kaynaklar

Türkçeden Arnavutçaya Geçen Giyim-Kuşam Söz Varlığı

Fatma Hoşca[1]

Özet

Bu çalışmada, Türkçeden Arnavutçaya geçen giyim-kuşam söz varlığı ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Araştırmada kullanılan sözcükler öncelikle Türkçenin Verintiler Sözlüğü taranarak tespit edilmiş ardından konuyla doğrudan ilişkili olanlar seçilmiştir. Sözlükte yer alan verintiler arasından seçilen bu kelimeler hem biçimsel hem de anlamsal açıdan karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı Türkçeden Arnavutçaya geçen giyim-kuşam terimlerinin hangi yollarla aktarıldığını, bu süreçte ne tür değişimlere uğradığını ve iki dilde nasıl bir kullanım alanı kazandığını ortaya koymaktır.

Elde edilen veriler ışığında incelenen kelimelerin bir kısmının doğrudan Türkçe kökenlidir. Bununla birlikte önemli bir bölümünün Türkçenin aracılığıyla Arapça ve Farsça gibi farklı dillerden Arnavutçaya geçtiği tespit edilmiştir. Bu durum Osmanlı dönemi boyunca Türkçenin yalnızca kendi söz varlığını değil aynı zamanda kültürel ve dilsel etkileşim içinde olduğu diğer dillerin ögelerini de Arnavutçaya taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkçenin bu süreçte yalnızca bir kaynak dil değil aynı zamanda bir aktarıcı dil işlevi gördüğü söylenebilir. Türkçenin Verintiler Sözlüğünde yer alan bazı sözcükler özellikle İtalyanca (kundura), Fransızca (pantolon), Rumca (futa) ve Bulgarca (kopça) gibi kelimeler batı dilleriyle ortak biçimler göstermektedir. Ancak bu sözcüklerin doğrudan Türkçe aracılığıyla geçtiğine dair kesin kanıt bulunmaması nedeniyle araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Ayrıca sözcüklerin Arnavutçadaki anlamlarında çeşitli değişimlerin yaşandığı da dikkat çekmektedir. Bazı kelimelerde anlam daralması meydana gelirken bazı kelimeler yeni işlevler kazanarak farklı semantik alanlara yönelmiş ve Arnavutçadaki kültürel bağlam içerisinde yeniden şekillenmiştir. Bu tür anlam kaymaları dilin toplumsal ve tarihsel koşullara uyum sağlama sürecini açıkça yansıtmaktadır.

Türkçeden Arnavutçaya geçen giyim-kuşam söz varlığı yalnızca iki dil arasındaki kelime alışverişini göstermekle kalmamakta aynı zamanda kültürel etkileşimin toplumsal dönüşümlerin ve tarihsel bağlamın da izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma dilbilimsel bir inceleme olmanın ötesinde kültürlerarası etkileşimin dil üzerindeki yansımalarını anlamak açısından da katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arnavutça, söz varlığı, giyim-kuşam

Clothing-Related Vocabulary Borrowed from Turkish into Albanian

Abstract

This study provides a detailed examination of the vocabulary related to clothing and finery that has been transferred from Turkish into Albanian. The words analyzed in this study were first identified through a comprehensive review of the Türkçenin Verintiler Sözlüğü, after which those directly relevant to the topic were selected. These selected items were then evaluated comparatively, both formally and semantically. The main objective of the study is to reveal the processes through which clothing and finery terms were transmitted from Turkish to Albanian, the changes they underwent during this transmission, and the specific meanings and usages they acquired in both languages.

1 Dr. Öğr. Gör., Tiran New York Üniversitesi/Arnavutluk, fhosca@hotmail.com, ORCID:0000-0003 - 2245-1438.

Based on the data obtained, some of the analyzed words are of direct Turkish origin. However, it has been determined that a significant portion of them entered Albanian through Turkish from languages such as Arabic and Persian. This finding demonstrates that during the Ottoman period, Turkish not only transferred its own vocabulary to Albanian but also served as a medium for the transmission of lexical elements from other languages with which it was in cultural and linguistic contact. Therefore, Turkish functioned not only as a source language but also as a transmitter language in this process.

Additionally, some words listed in the *Türkçenin Verintiler Sözlüğü* particularly those of Italian (e.g., *kundura*), French (*pantolon*), Greek (*futa*), and Bulgarian (*kopça*) origin share common forms with Western languages. However, due to the lack of conclusive evidence that these words were transmitted to Albanian via Turkish, they were excluded from the scope of this study.

It is also noteworthy that various semantic changes have occurred in the Albanian usage of these words. While some terms have undergone semantic narrowing, others have acquired new functions, shifted to different semantic fields, or been reshaped within the Albanian cultural context. Such semantic shifts clearly reflect the language's adaptation to its social and historical conditions.

The Turkish Albanian vocabulary of clothing thus not only illustrates the lexical exchange between the two languages but also bears the traces of cultural interaction, social transformation, and historical context. In this regard, the study transcends a purely linguistic framework and contributes to understanding the broader impact of intercultural interaction on language.

Keywords: Turkish, Albanian, vocabulary, clothing and finery

1. Giriş

"Türk Dilinin Balkanlar'daki yeri Osmanlı ve Osmanlı öncesi dönemlere denk gelmektedir. Osmanlı öncesi, 7. yüzyıldan itibaren Hun, Avar, Bulgar, Peçenek, Kuman gibi Türk boylarının Slavlarla aynı dönemlerde Balkanlar'a yerleştiklerini özellikle Türkçe yer (şehir, kasaba) adlarında etkin rol oynadıklarını görmekteyiz. Daha sonra ise, 15. yüzyıldan başlayarak Osmanlının Balkanlar'da hüküm sürdüğü 500 yıllık dönemde, Osmanlı Dönemi Türkçesi egemen olmuş ve bölgedeki yerel dillere karşın superstratum konuma gelmiştir" (Tufan, 2016, s.1). Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda hüküm sürdüğü yerlerden biri de bugünkü Arnavutluk topraklarıdır. "Arnavutluk aşağı yukarı beş yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olarak idare edilmiştir. XV. yy.ın ikinci yarısında tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiş, 1912 senesi sonunda Balkanların bağımsızlığa kavuşan son ülkesi olmuştur. Ayrıca, Osmanlı devri, Arnavutluk tarihinin en önemli dönemlerinden olmuştur" (Egro, 2002, s.389). Arnavutluk'un yaklaşık 500 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalması (15.–20. yüzyıl başları) kültür, mimari ve toplumsal yapı üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu etkilerin günümüzde hala hissedildiği alanlardan biri dildir. Bu dönemde Türkçeden Arnavutçaya, Arnavutçadan Türkçeye kelime alışverişi olmuştur. Türkçe ile Arnavutça arasındaki etkileşimler tarih boyunca sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde gelişmiştir. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Türkçe, Arnavutçaya çok sayıda ödünç sözcük kazandırmıştır. Çalışmada Türkçeden Arnavutçaya geçen ve günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan giyim-kuşamla ilgili söz varlığı köken ve anlam bakımlarından incelenmiştir. Ayrıca sözcükler tematik açıdan sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada Arnavutçaya geçmiş giyim kuşamla ilgili söz varlığı özellikle Türkçeden

doğrudan alınan ya da Arapça ve Farsça gibi dillerden Türkçe aracılığıyla Arnavutçaya geçen sözcükler temel alınarak incelenmiştir. Türkçenin Verintiler Sözlüğünde yer alan bazı sözcükler özellikle İtalyanca (kundura), Fransızca (pantolon), Rumca (futa) ve Bulgarca (kopça) gibi kelimeler batı dilleriyle ortak biçimler göstermektedir. Ancak bu sözcüklerin doğrudan Türkçe aracılığıyla geçtiğine dair kesin kanıt bulunmaması nedeniyle araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

2. Başlıklar ve Baş Aksesuarları

a) TT. başlık Arn. pashnik, pasnik

Türkiye Türkçesinde 1. "Genellikle başı korumak için giyilen şapka; dolambaç, serpuş." 2. "Üst giysilerinin yakalarına takılı başlık; kapüşon." 3. "Hayvan koşumunun başa geçirilen bölümü" 4. "*Bir* sütunun bir direğin tepeliği" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçaya geçişinde başlık sözcüğü *pashnik* veya *pasnik* biçiminde karşılık bulmuş ve burada genellikle "yaşmak, duvak" anlamlarını kazanmıştır (Karaağaç, 2021, s.87). Bu kullanım sözcüğün başı örtme işlevine vurgu yaparken Türkiye Türkçesindeki çok anlamlı kullanımın daraltılmış bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Türkiye Türkçesinde kelime, fiziksel başı korumadan mimari terimlere kadar geniş bir kullanım alanı bulurken Arnavutçada daha çok giyim bağlamında kalmıştır.

Etimolojik açıdan Türkiye Türkçesindeki başlık sözcüğü Eski Türkçe baş köküne dayandırılmaktadır (Clauson, 1972, s.375) Gülensoy, 2011, s.69). Bu kök, sözcüğün hem fiziksel hem de mecazi anlamlarının temelini oluşturur.

b) TT. duvak Arn. duvák, dullak, duvat

Türkiye Türkçesinde 1. "Gelinin başını, bazen de yüzünü örten dantel veya tülden örtü; bürük." 2. "Küp, tandır, baca vb.nin taş veya topraktan yapılmış kapağı." 3. "Yeni doğan bazı bebeklerin doğduğu zaman başlarını çevreleyen zar" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçaya *duvák, dullak, duvat* "gelin duvağı, taç" (Karaağaç, 2021, s.265) anlamlarıyla geçmiştir. Türkiye Türkçesinde tarihsel olarak başı örtme işlevinden türeyen bir kavram olup hem kültürel hem de dilsel olarak Arnavutçaya geçerken işlevsel bir daralma yaşamıştır.

Sözcüğün kökeni ile ilgili Hasan Eren ve Stachowski *duvak* // *duğak* sözcüğün kökü: Orta Türkçe *tuğ* "örtü, kapak" kökünden gelmektedir. Buradaki-*(a)k* küçültme ekidir. Türkçede *tuğak* biçimi *duğak* > *duvak* olarak gelişmiştir (Eren, 2020, s. 153; Stachowski, 2019, s. 135).

c) TT. şapka Arn. shapka

Türkiye Türkçesinde "keçe, hasır, kumaş, ip vb. ile yapılan başlık; kapela, boru, baca, direk vb. şeylerin açık olan üst bölümünü havanın etkisinden korumak için takılan başlık" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Sözcük Arnavutçada *shapka* "şapka, başlık" (Karaağaç, 2021, s. 785) anlamıyla kullanılmaktadır. Bu kullanım Türkçe ile büyük ölçüde paraleldir, yalnızca giyim işlevine odaklanmış görünmektedir.

Tietze'ye göre *şapka* sözcüğünün kökü: <Lat. *cappa*'dan gelmektedir. (2019: VII, s. 558). Nişanyan ise sözcüğün Arapça *şbk* kökünden gelen *şabaka(t)* "balık ağı, her türlü ağ; bir tür başlık" sözcüğünden alıntıdır (www.nisanyansozluk.com). Bu anlam üzerinden "baş örtüsü, başlık" kavramına geçiş olması mümkündür. Türkçedeki "şapka" ile şabaka arasındaki ses benzerliği (ş–b–k dizilimi) dikkat çekicidir. Arapçadan Osmanlı Türkçesine giren giyim-kuşamla ilgili pek çok sözcük (yaşmak, takke, sarık vb.) bulunduğundan Arapçadan geçmiş olması olasıdır.

d) TT. takke, Arn. taki, taqi, takije, takiė

Türkiye Türkçesinde "ince kumaştan dikilmiş veya ipten örülmüş, çoğunlukla yarım küre biçiminde başlık: Yarım küre biçimindeki kubbenin üst bölümü" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *taki, taqi, takije, takiė* "takke, fesin altına giyilen takke, başlık" (Karaağaç, 2021,s.808) anlamında kullanılmaktadır.

Farklı araştırmacılar tarafından kelimenin kökeni hem Arapça hem Farsça kaynaklara dayandırılmaktadır (bk. Stachowski, www.nisanyansozluk.com). Bu durum, kelimenin tarihsel süreçte farklı kültür ve diller aracılığıyla Türkçeye Türkçeden de Arnavutçaya geçtiğini göstermektedir.

e) TT.yaşmak Arn. jashmak

Sözcük Türkiye Türkçesinde 1. **"**Başla birlikte yüzün veya ağzın bir kısmını kapatan örtü." 2. "Kadınların ferace ile kullandıkları, gözleri açıkta bırakan, ince yüz örtüsü" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *jashmak* "yaşmak, başörtüsü" (Karaağaç, 2021, s. 914) anlamıyla kullanılmaktadır. Türkçeden Arnavutçaya geçmiş ödünçleme örneklerinden biridir. Arnavutçadaki biçim, Türkçe fonetiğe oldukça benzerdir. Sözbaşı y> j Arnavutçanın ses sistemine uygun doğal bir adaptasyondur.

Sözcüğün Türkçe yaşmak "yüz örtüsü" <*ET*. *yaş-* "gizlemek, gizlenmek" fiiline *-mak şeklinde oluştuğu kabul edilmektedir (Eren, 2020, s. 561).*

f) TT.taç, Arn. taxhe

Türkiye Türkçesinde "soyluluk, iktidar, güç veya hükümdarlık sembolü olarak başa giyilen, değerli taşlarla süslü başlık; iklil." "Üstünlük, kudret ve kuvvet alameti olarak başa konan başlık." "Gelinlerin başlarına takılan süs." "Genellikle göz düzeyinden yüksek mobilyaların üstlerindeki kabartmalı, oymalı, süslü bölüm" (TDK, t.y.).

Arnavutçada *taç*, taxhe "derviş başlığı" (Karaağaç, 2021, s.805) anlamında kullanılmaktadır.

Sözcüğün kökeni Arapça ve Farsça *tāc* "hükümdar başlığı" sözcüğünden alıntıdır (www.nisanyansozluk.com) Sözcüğün asıl ve en eski anlamı, "hükümdar başlığıdır. Bu sembolik anlam, evrensel bir motif olarak Türkçeye geçtiğinde hem siyasi iktidarı hem de dini otoriteyi temsil etmeye devam etmiştir. Türkçede genişleyerek düğünlerde gelinin baş süsüne, mobilya ve mimaride süslü üst bölümlere de uygulanmıştır.

3. Üst Giysiler

a) TT. camadan Arn. xhamadan

Türkiye Türkçesinde 1. "Çapraz düğmeli, ipek veya sırma işlemeli bir tür kısa yelek." 2. "Dört köşe yelkenleri boğarak yüzeylerini küçültme işi" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçaya *xhamadan* "yelek" (Karaağaç, 20211, s.149) anlamıyla geçmiştir. Bu anlam doğrudan Osmanlı dönemi kıyafet kültürüyle ilgilidir. Arnavutçadaki biçim, Türkçedeki camadanın fonetik uyarlanmış şeklidir. Arnavutçada yalnızca "yelek" anlamında kullanılması, Türkçedeki temel anlamın alındığını ve yan anlamların aktarılmadığını ortaya koyar.

Sözcüğün kökenin Farsça *cāme-dān* "giysi torbası, bohça" sözüne dayandığı düşünülmektedir (www.nisanyansozluk.com).

b) TT. cübbe Arn. xhube

Türkiye Türkçesinde "hukukçuların, üniversite öğretim üyelerinin, din adamlarının, mezuniyet törenlerinde öğrencilerin elbise üstüne giydikleri uzun, yanları geniş, düğmesiz giysi" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır. Türkçede dini ve resmi kimliği vurgulayan bir giysidir.

Arnavutçada *xhybe, xhube, xhube, xhup, cuppe* "yağmurluk" (Karaağaç, 2021) anlamlarında kullanılmaktadır. Sözcük Arnavutçaya günlük kullanılan yağmurluk dış giysisi anlamıyla geçmiştir. Bu durum giyim kuşam terimlerinin kültür ve ihtiyaçlara göre yeniden anlamlandırıldığının göstergesidir.

Cübbe sözcüğü <Ar. *cubba* sözcüğünden alıntılanmıştır (Tietze, 2016: II, s.117; Stachowski, 2019,s.103; www.nisanyansozluk.com).

c) TT. mintan Arn. mitan

Türkiye Türkçesinde "yakasız, uzun kollu erkek gömleği." "Gömlek üzerine giyilen kollu yelek" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada mintan, mitan "bir tür gömlek" (Karaağaç, 2021,s.415) anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanım, Türkiye Türkçesindeki temel anlamı büyük ölçüde yansıtır; yalnızca gömlek üzerine giyilen yelek gibi yan anlamlar aktarılmamış, temel işlevsel anlam korunmuştur. Türkiye Türkçesinde çok anlamlı ve kültürel bağlamla ilişkili bir giysi iken, Arnavutçaya aktarılırken temel anlamıyla "gömlek" sınırlandırılmıştır.

Nimten (II) // *mintan* // *minten* "yakasız, uzun kollu erkek gömleği" sözcüğü <Farsça *nīmtan* sözcüğüne dayanır (www.nisanyansozluk.com).

d) TT. kaftan, Arn. taftan

Türkiye Türkçesinde "çoğu ipekten yapılan, bir tür uzun, süslü üst giysisi: Padişahların gönül almak, ödüllendirmek için birine giydirdikleri değerli kumaş veya kürkten yapılmış giysi; hilat" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *kaftan, taftan* "kaftan" (Karaağaç, 2021, s.921) anlamında kullanılmaktadır. Biçim olarak Türkçeye çok yakın; anlamda ise çoğunlukla sade giysi olarak kullanılır, ritüel veya hediye edici sembolik işlev ön planda değildir.

Sözcüğün kökeni Arapça *xirḳa(t)* sözüne dayandırılmaktadır (www.nisanyansozluk.com). Tietze sözcüğün kökeni Arapça *ḫil'at* "padişahın birine giydirdiği veya hediye ettiği kıymetli kaftan" sözcüğüne dayandırır (Tietze ,2016 III,s.487).

e) TT. yelek, Arn. jelek

Türkiye Türkçesinde 1. **"**Kolsuz, önü açık veya düğmeli üst giysisi; delme" 2. "Okun yay kirişine takılan bölümündeki tüy" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *jelek, jeleqe* "yelek" (Karaağaç, 2021) anlamında kullanılmıştır. Sözcük Türkiye Türkçesinde hem günlük giyim hem de teknik bir işlev (okçuluk) bağlamında kullanılmış, yani anlamı işlevsel olarak genişlemiş. Arnavutçadaki karşılığı biçimsel olarak benzer, işlevsel olarak ise sadece giysi bağlamında kullanılmaktadır.

Clauson'a göre sözcüğün kökeni Eski Türkçe yele- fiiline dayanmaktadır (Clauson, 1972,s.929).

f) TT. zıbın, Arn. zabun

Türkiye Türkçesinde "bebeklere iç çamaşırı olarak giydirilen, ince pamukludan kısa ve kollu giysi." "Kolsuz kadın giysisi" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *zabṷn* "ceket altına giyilen giysi" (Karaağaç, 2021) anlamında kullanılmaktadır. Arnavutçadaki karşılığı biçimsel olarak benzer, fakat işlevsel olarak sadece giysi altı bağlamındadır.

Zıbın sözcüğü <Ar. *zubūn* // *zabūn* "iç gömleği, entari" sözünden geldiği kabul edilmektedir. (Clauson, 1972, s. 951, www.nisanyansozluk.com).

g) TT. kerrake, Arn. kereke

Türkiye Türkçesinde "ince softan hafif ve dar bir üstlük" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada k*ereke kerrake* "ferece, kaftan" (Karaağaç, 2021, s. 486) anlamında kullanılmaktadır. Sözcük, işlevi ve biçimiyle kök anlamını büyük ölçüde korumaktadır; Arapçadaki cübbe türü kavramı Türkçede hafif ve dar giysi, Arnavutçada ise benzer üst giysi anlamına evirilmiştir.

Sözcüğün, Arapça *karaka(t)* "külahlı bir tür cübbe" sözcüğünden alıntı olduğu düşünülmektedir (www.nisanyansozluk.com)

4. Alt Giysiler

a) TT. çakşır, Arn. çakşır

Türkiye Türkçesinde 1. **"**Paça bölümü diz üstünde veya diz altında kalan bir tür erkek şalvarı." 2. "Kuşların ayağında bulunan ve süs gibi görünen tüy" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada. çakşır 1. "Bir çeşit erkek şalvarı." 2. "Kuşların ayağında bulunan süs gibi görünen tüy" (Karaağaç, 2021, s. 169) anlamında kullanılmaktadır. Arnavutça karşılığı biçim ve anlam açısından Türkiye Türkçesiyle büyük ölçüde uyumludur, sadece fonksiyon bağlamında küçük farklılıklar vardır.

Farsça *çaḳşūr* veya *caχcīr* "bir tür şalvar, geniş pantolon" sözcüğü ile eş kökenlidir (www.nisanyansozluk.com).

b) TT.don, Arn. done

Türkiye Türkçesinde giysi, külot anlamında (TDK, t.y.) kullanılmaktadır.

Arnavutçada *done* "uzun pantolon" (Karaağaç, 2021, s.257) anlamında kullanılmaktadır. Arnavutçadaki karşılığı biçim ve işlev bakımından benzer, fakat işlevsel bağlam daraltılmış (uzun pantolon).

Toŋ sözcüğü DLT'de *tōn* "elbise" (Ercilasun vd., 2018, s.891) şeklinde geçmektedir. Eski Türkçe *toŋ-* "donmak" fiilinden evirilmiştir.

c) TT. şalvar, Arn. shallvare

Türkiye Türkçesinde "genellikle ağı çok bol olan, bele bir uçkurla bağlanan, geniş bir pantolon türü; dizlik" anlamında (TDK, t.y.) Kullanılmaktadır.

Arnavutçada *shallvare, sharvár, shandervár* "bol pantolon, şalvar" (Karaağaç, 2021, s.783) anlamında kullanılmaktadır.

Farsça ve Orta Farsça *şalvar* "pantolon, uzun don" sözcüğünden alıntı olduğu kabul edilmektedir (Stachowski, 2019, s.313; Tietze, 2019, s. 552; Eren, 2020, s.482).

Sözcük, işlevsel ve biçimsel olarak kök anlamını korumuş; bol pantolon anlamı hem Türkçede hem Arnavutçada korunmuştur. Etimolojik kaynaklar, sözcüğün Farsçadan Türkçeye alındığını ve daha sonra Arnavutçaya geçtiğini göstermektedir.

d) TT. fistan, Arn. fëstan

Türkiye Türkçesinde "tek parça kadın giysisi: İskoç, Arnavut ve Yunan erkeklerinin giydikleri kısa, pileli eteklik" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *fistan, fëstan, futsan, fustane* "fistan, etekli kadın giysisi" (Karaağaç, 2021, s.305) anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün kökeni tartışmalıdır; ancak Tietze ve Stachowski'ya göre kökeni Yunanca fustáni sözcüğüne dayanmaktadır. Bu sözcük, aslında Kahire'de (fustat) üretilen bir kumaş türünü belirtmektedir. Dolayısıyla sözcük hem giysi türünü hem de kumaş üretim merkezini işaret eden bir alıntı olarak dilimize geçmiştir. Sözcük hem biçimsel hem de işlevsel olarak kök anlamını korumuştur; etekli giysi anlamı hem Türkçede hem Arnavutçada kullanılmaktadır. Kökeni Yunanca ve üretim yeri Fustat ile ilişkili olması, sözcüğün kültürel ve ticari etkileşim yoluyla Türkçeye ve Arnavutçaya geçtiğini gösterir.

e) TT. gecelik, Arn. gjexhellek

Türkiye Türkçesinde 1. "Geceye özgü olan, gece kullanılan." 2. "Yatakta giyilen giysi, gömlek." 3. "Bir gece için ödenen ücret" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada gjexhellek, xhexhellek "gece giysisi, uyku entarisi" anlamında kullanılmaktadır.

Gecelik sözcüğü, <ET. *keçe* "gece" (Clauson 1997, s.694) sözcüğüne isimden isim yapan *-lIk* ekinin getirilmesiyle türemiştir.

Sözcük, her iki dilde de "geceye özgü giysi" anlamını korumuş, fonksiyonel olarak benzer bir bağlamda kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde -lIk ekiyle türemesi, sözcüğün nitelik kazandıran ve isimleşmiş bir yapı kazandığını gösterir. Kültürel ve fonksiyonel benzerlikler, sözcüğün Arnavutçada da aynı bağlamda kullanılmasını kolaylaştırmıştır.

5. Ayakkabı ve Aksesuarlar

a) TT. çarık, Arn. çarike

Türkiye Türkçesinde "işlenmemiş sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle sıkıca bağlanan ayakkabı" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada **çarike "köy ayakkabısı, çarık" (Karaağaç, 2021**, s.178) anlamında kullanılmaktadır. Eski Türkçede ***çaruk*** "çarık, evde yapılan bot" (Clauson, 1972). Anadolu **ağızlarında sözcük, *çarıḫ* // *çarko*** "çarık" (DS, 2019,s 1081) şekillerinde yaşamaya devam etmektedir.

"Çarık", kökeni Eski Türkçeye dayanan, Türklerin tarih boyunca kullandığı en eski ayakkabı terimlerinden biridir. Osmanlı aracılığıyla Balkan dillerine geçmiştir. Etimolojik olarak Türkçe çar- köküyle ilişkili olduğu düşünülür; "örtmek, kaplamak" fiilinden türediğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır.

b) TT. başmak, Arn. pashmangë

Sözcük Türkiye Türkçesinde ayakkabı (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır. Arnavutçaya *pashmangë, pasumaqe* "başmak, sandalet, ökçesiz terlik" (Karaağaç, 2021) anlamıyla geçmiştir.

Kökeninin Eski Türkçe *başmak*> *paşmak* "ayakkabı, terlik" sözcüğüne dayandığı düşünülmektedir (Clauson, 1972,s.382; Eren, 2020, s.55).

Başmak sözcüğü, kökeni Eski Türkçeye dayanan, Arnavutçaya da geçmiş ve Anadolu ağızlarında yaşamaya devam eden bir Türkçe kelimedir.

c) TT. pabuç, Arn. papuçe

Türkiye Türkçesinde "ayakkabı: masa, sandalye vb. mobilyaların ayaklarına takılan metal veya plastik eklenti" (TDK, t.y.). Sözcük Türkçede zamanla hem somut anlamlar (ayakkabı, mobilya eki) hem de mecaz anlamlar kazanmıştır.

Arnavutçada *papùçi, papuçe* "ayakkabı"; papuçxhı "ayakkabıcı" (Karaağaç, 2021,s.678) anlamında kullanılmaktadır. Türkçedeki *papuç* doğrudan Arnavutçaya geçmiştir. Arnavutçada da sözcüğün temel anlamı ayakkabı korunmuştur.

Papuç < *papuş* "ayakkabı, kundura, yemeni" sözcüğünün < Fa. *pāpūş* (*pā* "ayak" + *pūş* "örten") sözcüğünden alıntılandığı düşünülmektedir (Räsänen, 1969, s.380; Tietze, 2018 VI, s. 260; Eren, 2020, s.405; www.nisanyansozluk.com).

d) TT. kolçak, Arn. kollçakë

"Yalnız başparmağı ayrı, diğer dört parmağı bir örülmüş yün eldiven: Koltuk veya iskemlenin kol konacak parçası: Ceket veya gömlek kollarının kirlenmesine engel ol-

mak için bilekten dirseğe kadar geçirilen eğreti kolluk." "Kadınların dirseklerine kadar taktıkları basmadan yapılan süs eşyası." "Zırhın kola geçirilen parçası"" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *kollçakë* "elbise yeni, kolluk" kolçikë "dizlik, tozluk" (Karaağaç, 2021, s.519) anlamında kullanılmaktadır. Türkçeden Arnavutçaya geçmiş, "kolu/dizi koruyan parça, kolluk" anlamını koruyarak kollçakë / kolçikë biçimlerini almıştır.

Nişanyan'a göre Eski Türkçe *kolçak* "kolcuk" sözcüğünden gelmektedir (www.nisanyansozluk.com).

e) TT. kemer, Arn. qemer

1. "Bele dolayarak toka ile tutturulan, kumaş, deri veya metalden yapılan bel bağı." 2. "Etek, pantolon vb. giysilerin bele gelen bölümü." 3. "Emniyet kemeri" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *qemer* "bel bağı, kayış kemer; taş kemer, kubbe" (Karaağaç, 2021, s.481) anlamında kullanılmaktadır. Bu durum, sözcüğün Türkçeden Arnavutçaya geçtiğini ve hem giyim-kuşam hem de mimari alanlarda kullanıldığını göstermektedir.

Kökeni *kemer* sözcüğünün Farsça *kamar* "kuşak" sözcüğünden alıntılandığı düşünülmektedir (Tietze, 2016 IV, s. 221; Stachowski, 2019, s.221; Eren, 2020, s.284; www.nisanyansozluk.com).

f) TT. düğme, Arn. dygme

Türkiye Türkçesinde 1. "Giyecek, yorgan vb.nin bazı yerlerine ilikleyici veya süs olarak dikilen kemik, metal, sedef gibi sert maddelerden yapılmış küçük tutturma araç." "Çevrilmek veya üzerine basılmak yoluyla bir elektrik akımını açan, kapayan, herhangi bir makineyi işleten veya durduran parça" (TDK, t.y.). Arnavutçada d*ygme, düğme "düğme" (*Karaağaç, 2011, s.265) anlamında kullanılmaktadır. Arnavutça'daki biçimi doğrudan Türkçeden geçmiştir.

Sözcüğün, Eski Türkçe *tüg-* "bağlamak, düğümlemek" fiilinden Eski Türkçe *-mA* ekiyle türediği ve Eski Türçede de kullanılan *tügme* "düğme, düğüm" sözcüğüne dayandığı düşünülmektedir (Clauson, 1972, s.482).

g) TT. ilik, Arn. iliqe

Türkiye Türkçesinde "giysi, yorgan çarşafı, yastık kılıfı vb.nin gereken belirli yerlerine düğmenin geçirilebilmesi için iplikle örülerek, parça geçirilerek veya biye ile yapılan küçük yarık" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *iliqe* "düğme deliği, ilik" (Karaağaç, 2021, s. 390) anlamında kullanılmaktadır.

Orta Türkçe (sadece Kıpçak ve Oğuz lehçelerinde) ilkik veya ilik "düğme iliği" sözünden evirilmiştir. Bu sözcük Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ilik- veya il- "takılmak, tutmak" fiilinden Eski Türkçe Türkçe +Uk ekiyle türetilmiştir (www.nisanyansozluk.com).

h) TT. zıh, Arn. zavë

Türkiye Türkçesinde 1. "Giysilerin kol, yaka, etek vb. kenarlarına dikilen şerit veya kaytan" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *zavė* "toka" (Karaağaç, 2021, s. 951) anlamında kullanılmaktadır. Bu durum, sözcüğün işlevsel yakınlık nedeniyle Arnavutçaya Türkçeden geçtiğini, ancak anlam kayması yaşadığını düşündürmektedir.

Farsça zih "giysilerin kol, yaka, etek vb. kenarlarına dikilen şerit veya kaytan" sözünden alıntıdır (https://sozluk.gov.tr/).

6. Kumaş, Takı ve Süsleme Unsurları

a) TT. çarşaf, Arn. çarshaf

Türkiye Türkçesinde "yatağın üstüne serilen veya yorgan kaplanan bez örtü, kadınların kullandığı ve baştan örtülen, pelerinli, eteklikli sokak giysisi; bürgü, bürük" (TDK, t.y.) anlamlarında kullanılmaktadır.

Arnavutçada **çarshaf, çarşaf, carcaf** "keten bezi, keten örtüsü, kadın giysisi, sofra bezi, yatak örtüsü" (Karaağaç, 2021, s.179) anlamlarında kullanılmaktadır. Arnavutçadaki biçim ve anlam, Türkiye Türkçesindeki kullanımla büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu, sözcüğün Türkçeden Arnavutçaya geçtiğini ve kültürel aktarımın giyim ve ev eşyaları üzerinden gerçekleştiğini gösterir.

Çarşaf sözcüğünün kökünün Farsça ***çaderşeb*** sözcüğünden geldiği kabul edilmektedir (Tietze, www.nisanyansozluk.com).

b) TT. astar, Arn. hastár

Türkiye Türkçesinde "giyecek, perde, çanta, ayakkabı vb. şeylerde, kumaşın veya derinin iç tarafına geçirilen ince kat" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *astar hastár* "ince dokuma, elbise astarı" (Karaağaç, 2021, s. 47) anlamında kullanılmaktadır. Arnavutçaya doğrudan geçerek biçimi ve anlamını büyük ölçüde korumuştur

Astar (I) "iç kumaş" sözcüğünün Farsça *astar* "yaygı, kaba kumaş, astar" sözcüğünden alıntılandığı düşünülmektedir (Tietze, 2016 I, s. 461; www.nisanyansozluk.com).

c) TT. bohça, Arn. bohçe

Türkiye Türkçesinde "içine çamaşır, elbise vb. koyup sarılan dört köşe kumaş" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *bohça, bohçe, bokshë, boksha, bofçë* "bohça; önlük" (Karaağaç, 2021, s. 120) anlamlarında kullanılmaktadır. Arnavutçaya ödünçlenmiş ve biçim ile anlamını büyük ölçüde korumuştur.

Eski Türkçe *boġ* "torba, bohça" sözcüğünden Türkiye Türkçesi +çA ekiyle türetilmiştir (www.nisanyansozluk.com). Biçim ve temel anlam Türkiye Türkçesindekiyle uyumludur. "Bohça" sözcüğü, Eski Türkçe boġ kökünden +çA ekiyle türetilmiştir.

d) TT. firuze, Arn. perushane

Türkiye Türkçesinde "küpe ve yüzük taşı gibi süslemede kullanılan, mavi renkli, saydam olmayan hidratlı doğal alüminyum ve fosfattan oluşan değerli bir mineral, turkuaz" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *perushane* "altın, kıymetli taş veya inci ile süslenmiş alın bandı" (Karaağaç, 2021, s.305) anlamında kullanılmaktadır. Arnavutçadaki perushane biçimi, Türkçeden ödünçlenmiş ve süsleme işlevini koruyarak farklı bir nesneye uyarlanmıştır.

Kökeni Farsça *pīrūze* "gök rengi bir süs taşı, türkuaz" sözüne dayanmaktadır (https://sozluk.gov.tr/).

e) TT. lahurî, Arn. lahur

Türkiye Türkçesinde "Lahor'da yapılan bir tür şal" (TDK, t.y.) anlamında kullanılmaktadır.

Arnavutçada *lahur, lahuri* "bir tür dokuma; bu kumaştan yapılan giysi" (Karaağaç, 2021, s.566) anlamında kullanılmaktadır. Her iki dilde de sözcük tekstil ile ilgilidir. Türkçede belirli bir şal türünü ifade ederken, Arnavutçada daha geniş bir dokuma ve giysi kategorisine yayılmıştır. Kökeni Arapça ve Farsça *lāhūrī* "Lahor kentine ait" sözüne dayanmaktadır (www.nisanyansozluk.com).

7. Sonuç

Türkçeden Arnavutçaya geçen giyim-kuşam söz varlığı iki toplum arasındaki kültürel ve tarihî etkileşimin bir göstergesidir. İnceleme yalnızca dilsel aktarımı değil aynı zamanda ortak yaşam biçimlerini de ortaya koymaktadır. Türkçeden Arnavutçaya geçen sözcüklerin bir kısmı doğrudan Türkçe kökenlidir (çarık, yaşmak, başlık), bir kısmı ise Türkçe aracılığıyla Arapça (cübbe, kaftan, taç), Farsça (şalvar, düğme, kemer) Arnavutçaya geçmiştir. Bu durum Türkçenin Balkanlarda bir kültürel köprü ve aracı dil işlevi gördüğünü açıkça göstermektedir. Sözcüklerin bir kısmı Arnavutçada temel anlamını korumuştur (şapka yelek). Bazı sözcüklerde anlam daralması (başlık) veya

anlam genişlemesi (kopça) görülmüştür. Bu değişmeler dilin toplumsal ihtiyaçlara göre yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Giysi adları yalnızca bir dilsel unsur değil aynı zamanda toplumların giyim kuşam anlayışını, günlük yaşam alışkanlıklarını ve sosyal statü göstergelerini yansıtmaktadır. Örneğin kaftan sözcüğü Türkçede bir iktidar ve hediye sembolüyken Arnavutçada daha sade bir giysi adı olarak kullanılmaktadır. Türkçeden Arnavutçaya geçen sözcükler Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra bile Türkçenin izlerinin silinmediğini, günlük yaşamda kökleştiğini göstermektedir. Çalışmada incelenen sözcükler, Türk Arnavut ilişkilerinin yalnızca tarih ve siyaset düzeyinde değil gündelik yaşam ve kültür düzeyinde de derin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türkçeden Arnavutçaya geçen giyim-kuşam söz varlığı Balkanlardaki dilsel etkileşimin hem tarihsel derinliğini hem de kültürel sürekliliğini gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak Türkçe ile Arnavutça arasındaki giyim-kuşam söz varlığı ortaklığı dilsel alışverişin kültürel bir belleğe dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu tür çalışmalar yalnızca etimolojik açıdan değil aynı zamanda iki milletin ortak yaşam kültürünü ve tarihsel yakınlığını anlamak açısından da önem taşımaktadır.

Kaynakça

Clauson, S. G. (1972). An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. Oxford: Oxford University Press.

D.Egro, "Arnavutlukta Osmanlı Çalışmaları", XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, I. Cilt, T.T.K., Ankara 2002, s. 389;

Egro, D. (2002). Arnavutluk'ta Osmanlı çalışmaları. In XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, I. Cilt (s. 389). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2014). Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B., Aliyev, D. D., Şayhulov, D. D., Kajıbek, P. D., Uulu, D. D., Yusuf, D. D., & Mahpir, D. D. (1991). Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Eren, H. (2020). Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES) (Ş. H. Akalın, Ed.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülensoy, P. D. (2018). Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü (Etimolojik Sözlük). İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.

Karaağaç, G. (2021). Türkçe Verintiler Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Stachowski, M. (2019). Kurzgefaßtes etimologisches Wörterbuch der türkischen Sprache. Księgarnia Akademicka.

Şirin T. (2016). Arnavut yazınında Türkçe verintiler. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/10 Spring 2016, p. 649-658*

Şirin, T. (2016). Arnavut yazınında Türkçe verintiler. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 11(10), 649–658.

Tietze, A. (2016). Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Cilt I-IX). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Türk Dil Kurumu. (2019). Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

Nişanyan, S. (t.y.). Nişanyan Sözlük. Erişim tarihi: 15 Eylül 2025, https://www.nisanyansozluk.com/

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Türk Dil Kurumu. Erişim tarihi: 15 Eylül 2025, https://sozluk.gov.tr/

Balkan Göçlerinin Psikolojik Etkisindeki Duygu Alanlarının Sözcük Düzeyinde Değerlendirilmesi

Fatma Koç[1]

Özet

Göç insanların savaş, afet, dinî durum, siyasî durum vb. sebeplerle bir yerden başka bir yere kitleler hâlinde gerçekleştirdiği harekettir. Hareket hâli, göçü anlamlandırmak adına yetersiz kalan bir sözcük olmakla birlikte bu hareket; yer değiştiren insanlar üzerinde psikolojik, duygusal, sosyal, ekonomik, siyasî ve coğrafî açılardan etki bırakan bir olaydır. İnsanların doğup büyükleri ve yetiştikleri yerleri bir anda bırakıp gitmesi öncelikle psikolojik anlamda belirli etkileri meydana getirmektedir. Çünkü alışılmış yaşam rutinlerinin birdenbire başka bir şekil alması, hemen uyum sağlanacak bir olay değildir. İnsanların hem bıraktıkları yer hem de gittikleri yer arasında duygusal bir bağ kurması oldukça zordur. Bu bağlamda değerlendirildiği zaman Balkanlardaki göç hareketi bu duruma örnek teşkil eden bir hareket olmuştur. Göç eden yaşayan insanlar her açıdan etkilenmiş ve farklı alanlarda bu olayın tesirleri meydana gelmiştir. Yaşanan göç olayı, dil ve edebiyat sahasında da kendini göstermiş ve göçün çeşitli bakımlardan yansımaları teşekkül etmiştir. Edebiyat alanında verilen eserlerde göç olayı ele alınmış ve göçün duygusal izleri verilen eserlerde konu olarak ele alınmıştır. Göç konusu, sadece edebiyat alanını değil disiplinler arası bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla göçün etkileri, farklı perspektiflerden değerlendirilmelidir. Balkan göçleri; Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk gibi birçok Balkan ülkesinden insanın göç etmesiyle gerçekleşmiştir. Göç eden insanlar, göçmen olarak adlandırılmış ve ortak bir kaderi paylaşmışlardır. Göçmenlerin hissettikleri duygular aynı olmuş ve bu noktada insanlar büyük bir mücadele vermişlerdir. Yaşanan Balkan göçü, aynı zamanda göç edebiyatını da beraberinde getirmiştir. Şiirler, kitaplar göç temasıyla yazılmış, sözcükler ise göçmenlerin hissettiklerine tercüman olacak şekilde kullanılmıştır. Göç olayına tanıklık eden insanların duygu ve düşünceleri, edebî çalışmalarla aktarılmıştır. Bu çalışmada, Balkan göçlerini ele alan şiirler psikolojik etkileri bakımından söz varlığı düzeyinde incelenecektir. Göç olayının psikolojik etkisine ait olan duygusal alanlar belirlenecek ve bu alanlar sözcüklerin temas ettiği duygulara göre izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, göç, psikolojik etki, söz varlığı

A Lexical-Level Analysis of Emotional Domains in the Psychological Impact of Balkan Migrations

Abstract

Migration is the mass movement of people from one place to another due to reasons such as war, disaster, religious affiliation, political situation, and so on. While "movement" is an inadequate word for the meaning of migration, this movement is an event that has psychological, emotional, social, economic, political, and geographical impacts on the people who move. The sudden departure of people from their birthplace, their ancestors, and the places where they were raised creates certain effects, primarily psychologically. This is because the sudden transformation of familiar life routines is not something to be readily adapted to. It is quite difficult for people to establish an emotional bond between the place they left and the place they are returning to. Considered in this context, the migration movement in the Balkans exemplifies this phenomenon. Migrants

1 Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, kocfatma2708@gmail.com, ORCID: 0000 0003 2736 5459.

were affected in every way, and the effects of this event manifested in various areas. Migration also manifested itself in the fields of language and literature, creating various reflections of migration. Literary works have addressed the issue of migration, and the emotional impacts of migration have been the subject of these works. The topic of migration encompasses not only literature but also an interdisciplinary field. Therefore, the effects of migration must be evaluated from different perspectives. The Balkan migrations occurred when people from many Balkan countries, such as Bulgaria, Greece, Yugoslavia, and Albania, migrated. The migrants were called migrants and shared a common destiny. The emotions felt by the migrants were similar, and they struggled mightily to achieve this. The Balkan migrations also gave rise to migration literature. Poems and books were written on the theme of migration, and words were used to express the migrants' feelings. The feelings and thoughts of those who witnessed the migration were conveyed through literary works. In this study, poems addressing the Balkan migrations will be examined at the emotional vocabulary level in terms of their psychological impact. The emotional domains related to the psychological impact of migration will be identified and explained according to the emotions the words touch upon.

Keywords: Balkans, migration, psychological ımpact, vocabulary

1. Giriş

Göç, belli bir coğrafyada yaşayan insanların siyasi, sosyal, ekonomik sebeplere bağlı olarak gerçekleştirdiği yer değiştirme hareketidir. İnsanların göç nedeniyle başka yerlerde yaşamaya mecbur olması, çeşitli açılardan değişikliklere de neden olmuştur. Ortaya çıkan bu değişiklikler hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kendini göstermiştir. Göç, çeşitli etkenlerin insan zihninde meydana getirdiği istemli/kasıtlı ya da istemsiz güdülenmelerin, mekânda yer değiştirme amacıyla eyleme dönüşümü ile başlar (Çakır, 2011, s. 131). Göçün insanlar üzerindeki psikolojik etkileri duygusal değişiklikler, düşünce ve bakış açısı değişimleri olarak görülmekte olup bu durumlar bireysel etki olarak nitelendirilmektedir. İnsanların gittikleri yere kendi kültürlerini de götürmeleri, var olan kültürler mevcut kültürün bütünleşmesi, yeni ekonomik faaliyetlerin oluşması, kültür alışverişinin olması, yeni bir sosyolojik bakış açısının gelişmesi ise göçün toplumsal düzeyde gerçekleşen etkilerindendir. "Göç; umutlar, hayaller özlemler vb. birçok bireysel duygu ve düşünceyi bünyesinde barındırdığı gibi, aynı zamanda entegrasyon, toplumsal değişme bağlamında da toplumsal hayatı yakından ve derinden etkileyen bir süreçtir" (Dağaşan & Selçuk, 2017, s. 741). Toplumda oluşabilecek değişimler ise belirli bir zaman gerektirecek olan süreçler dâhilinde ortaya çıkacaktır. Bir zaman noktasında yaşanan göç ve onun etkileri, uzun zamanlara temas edecek ve gelecek nesillere uzanan tesirler görülebilecektir.

"Göçün nedenleri, dönemleri, muhatapları, bölgeleri değişebilmekle birlikte göçte değişmeyen en önemli unsurlardan biri, beraberinde kültürel olguların da taşınması, taşınırken de değişip dönüşmesidir. Bir yerden başka bir yere taşınma, aynı zamanda kültürün de göç etmesi anlamına geldiğinden, bireylerin ve oluşturdukları grupların kültürel tutumları, soyut ve somut kültürel birikimleri de yeni bölgeye taşınmıştır ve böylece, göç ile yerleşilen bölgenin ve toplumun kültürüyle karşılıklı etkileme ve etkilenme süreci başlamıştır." (Keskin, 2023, s. 463).

Göç hareketi, ülke sınırları içerisinde meydana gelebileceği gibi ülke sınırlarının dışında da meydana gelebilir. Zorunlu veya isteğe bağlı olarak da gerçekleşebilir. Ancak sebebi her ne olursa olsun göç, insan merkezli bir yer değiştirme hareketidir. Buna bağlı olarak insanın yaşayabileceği bir olayda onun hiçbir şekilde etki altında kalmaması mümkün değildir. İnsanın göç nedeniyle bıraktığı yer ve geldiği yer arasında uyum sürecine alışabilmesi kolay olmamaktadır. Balkan Türkleri için göç, büyük felaket demektir, katliamlardan zulüm ve baskılardan kurtulabilmek için son bir çare, umut demektir (Yenisoy, 2005, s. 10).

Bir coğrafyadan diğer coğrafyaya gitmek, sosyokültürel etkileri de beraberinde getirecektir. Böylelikle karşılıklı kültür alışverişi oluşmakta ve mevcut kültür de gelişebilmektedir. Tüm bu etkiler çerçevesinde düşünüldüğünde göç, tek taraflı olarak ele alınabilecek bir hadise değildir. Birçok açıdan değişiklikleri meydana getiren göçün etkileri, disiplinler arası düzeyde değerlendirilmesi gereken bir durumdur. İnsanlığın var oluşundan itibaren farklı dönemlerde çeşitli sebeplerle göç hadisesi gerçekleşmiş ve birçok konuda değişikliklere yol açmıştır (Balat, 2023, s. 44).

Tarihte yaşanan Balkan göçleri, insanlara acılı ve sancılı bir süreç yaşatmıştır. "21. yüzyılın başlarından itibaren ise şiddetli çatışmalardan ziyade yaşanan göç dalgasının başta ekonomik nedenler olmak üzere siyasi istikrarsızlık, hukuki işlevsizlik, askeri baskı ve tarihi (asimilasyon, ötekileştirme, dışlama, baskı vb.) sebeplerden kaynaklı olduğu gözlemlenmiştir." (Daban, 2023, s. 595). Söz konusu sorunlar hem sözlü hem de yazılı edebiyatta kendine yer bulmuştur. Göç sorunları, insanî bir durum olduğu için dil ve edebiyatta da yer bulması gayet doğaldır. Edebiyat alanında verilen eserlerde, göçün izdüşümleri açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum, göç ve göçmen edebiyatının oluşmasında etkili olmuştur.

Balkanlarda yaşanan göç olayı, şairlerin ve yazarların eserlerinde farklı boyutlarda tezahür etmiş ve farklı duygu alanlarını ihtiva etmiştir. Göç, insan merkezli bir olay olduğu için insanın olduğu yerde hissiyat ve bakış açısı da olacaktır. Yaşanan göçün duygusal yönü daha çok edebiyat çalışmalarında görülmüştür. Acı, özlem, üzüntü, belirsizlik, hüzün gibi birçok duygu göç faktörüne bağlı olarak yaşanmıştır. İnsanların o dönemde yaşadıkları ise şiirlerde veya kitaplarda anlatılmıştır. Şiir, destan, türkü, roman vb. birçok türde eserler verilmiş ve göçün temas ettiği temalar, farklı duygularla ele alınmıştır. Bu noktada göçün hissettirdiği bütün duygular coşkulu bir lirizmle edebiyata sirayet etmiştir.

Söz varlığı; kültür, gelenek, görenek, değer yargıları vb. birçok unsurun yerini belirlemek adına oldukça önemli olan dile ait bir koldur. Aksan, söz varlığını; yalnızca o dilin kelimelerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü olarak ifade eder (2018, s. 15).

Sözcük, bir dilde ifade etme eyleminin gerçekleşmesine yarayan önemli bir unsurdur. Dilin işlenmesi, sözcüklerle gerçekleşir. Sözcüklerin anlam ve dizim özellikleri ise onla-

rın söz varlığı içerisindeki kategorisini belirler. Dil içerisinde yer alan sözcüklerin toplamı ise o dile ait olan söz varlığını teşkil eder. Banguoğlu ise söz varlığını "Söz varlığı denilince akla bir dilin sahip olduğu bütün sözleri gelir." biçiminde belirtir. (2015, s. 144)

Söz varlığı, sadece dil açısından değerlendirilmeyip bir toplumun veya milletin kültür özelliklerini, yaşanmışlıklarını, kutsal saydığı ögeleri, gelenek ve görenekleri içerir. Bu yönüyle söz varlığı millî bir nitelik de taşır. "Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı." (Korkmaz, 1992, s. 100).

Söz varlığına ilişkin yapılan tanımlar, sözcüklerin toplamına işaret etmekle birlikte tematik bir tasnifi de yansıtmaktadır. Temel söz varlığı, insan organ adları, esas hareketleri ifade eden fiiller, öncelikli ihtiyaç maddelerini karşılayan kelimeler, sayı isimleri, akrabalık isimleri gibi sözleri kapsamaktadır (Şahin, 2006, s. 124). Bir edebi çalışmada var olan sözcükler içerdiği konuya ilişkin sözcükleri daha çok yer alacaktır. Dil, örneklerinde değerlendirildiği zaman söz varlığı, o dilin mensup olduğu milletin değer yargılarını yansıtacaktır. Dolayısıyla söz varlığının sınırları belirgin ölçüde belirlenmeli ve araştırmalar bu ölçüt göz önüne alınarak yapılmalıdır.

2. Çalışmanın Metodolojisi

Bu çalışmada Balkan göçleri ile ilgili şiirler tespit edilmiş ve şiirler içerisinde göçün oluşturduğu psikolojiye bağlı olarak ortaya çıkan söz varlığı değerlendirilmiştir. Söz varlığı incelemesi yapılırken göçün oluşturduğu psikolojiye bağlı kalınmış ve bu psikolojinin tesiri ile ortaya çıkan duygular ölçüsünde söz varlığı incelenmiştir. Göçün edebiyata yansıması, eserlerde açık bir şekilde görülmektedir. Yaşamın her alanını etkileyen göç olayı, şairlerin ve yazarların kalemine yansımış olup bu durumun duygusal izleri eserlerde görülmüştür. Söz konusu duygusal izler, göç temalı şiirlerde tespit edilmiş ve duygu içerikli söz varlığı çerçevesinde incelenmiştir. Duygu alanları belirlenerek söz konusu duyguyu yansıtan sözcükler tespit edilmiştir.

3. İnceleme

Balkan göçlerini içeren şiirler belirlenmiş ve bu şiirler içerisinde göçün oluşturduğu duygu alanları toplam 11 başlık içerisinde değerlendirilmiştir. Şiirlerdeki kesitler, duygu alanlarına göre seçilmiş ve tasnif edilmiştir. Duygu alanlarını belirleyen ve içeren sözcükler, şiir içerisindeki bağlama ve temsil ettiği duyguya göre açıklanacaktır.

3.1. Hasret Alanı

Göç etmenin oluşturduğu öncelikli duygu hasret olmakla birlikte ayrılığın verdiği hüzündür. İnsanların doğup büyüdükleri ve alıştıkları coğrafyayı bırakıp başka bir coğrafyaya gitmesi, psikolojik açıdan birçok duygusal etkiyi de meydana getirmiştir. Çeşitli ne-

denlerle yaşanan göç, temelde multidisipliner bir sahaya hitap etmektedir. Göçün insan merkezli bir olay olması, başta insanî duyguları etkilemekte sonra ise toplumsal, ekonomik, kültürel boyutları etkilemektedir. Göç, toplumsal zedelenme ve çeşitli olanakların meydana gelmesi şeklinde hem olumlu hem de olumsuz durumları olabilmektedir. Terk edilen ve gidilen yer arasında bir uyum köprüsü kurabilmek oldukça zaman alacak cinsten bir süreçtir. Dolayısıyla bağlı bulunulan ortam, aile, arkadaş, coğrafî alan vb. birçok unsur, ayrılığın soğuk yüzü ile geride kalmaktadır. Bu durum insan psikolojisine zarar veren ve sabır gerektiren bir süreci de beraberinde getirmektedir. Bir yönüyle çevresel ortam değişimi anlamına gelen göç, bireyi yeni bir gerilim, stres ve psikolojik travma alanına yönelimini sağlamaktadır (Ekici & Tuncel, 2015, s. 19).

İnsan, aidiyet duygusu ile yaşamını bütünleştirir ve bu aidiyet duygusu ile yaşama bağlanır. Aidiyet ise; yaşamın başladığı coğrafya, aile, arkadaş, vatan, toprak, inanç sistemi gibi unsurların bütünüdür. Göç, aidiyeti zedeleyen bir olay olduğu için insanın gittiği coğrafya ve sosyal alanla bağ kurabilmesi de adeta bir yaranın iyileşmesi gibi zaman alacaktır. Öncelikle insanın barınma ihtiyacının karşılanması, sonrasında barınılan yer ve çevredeki insanlarla bağ kurulabilmesi sabır ile gerçekleşecek durumlardır.

Şiirler içerisinde hasret duygusuna ilişkin sözcükler;

yola düş-, gurbet, canı candan ayır-, ayrı düş- ifadelerinden oluşmaktadır. Bu ifadeler, göç olayının hasret duygusu alanına ait olmakla birlikte ayrılığın acı dolu yönüne işaret etmektedir.

Hasret duygusu, ayrılmak ve yeri yurdu terk etmek eylemlerinin getirdiği hüzün, üzüntü ve acı duygularının bütününü ifade etmektedir. Yerleşilen yere gidildikten sonra toprağa memlekete kavuşma özlemi çekmek, göçün olağan duygusal etkileridir. Herhangi bir konuda hasretlik çekmek, ayrı kalınan unsura karşı özlem beslemektir. Ayrılığın verdiği hüzün, o kadar büyüktür ki bu hüzün hasret duygusu ile yakından ilişkilidir.

yola düş-: Bir yere gitmek için yola koyulmak.

gurbet: Memleketten ayrı olmak.

canı candan ayır-: İnsanların birbirinden ayrılması.

ayrı düş-: Ayrılmak, uzak mesafelerde olmak.

Belirtilen ifadeler, Balkan memleketlerine olan özlemi ifade etmekte ve hasretle dolu hayatların varlığına temas etmektedir. Göçe bağlı olarak yaşanan çoğu duygu içerisinde hasret, ilk sıralarda yerini almaktadır. Hasret duygusu, bırakılıp gidilen yere ilişkin olup göç eden insanların yaşamını kapsayan bir duygu alanı olmuştur. Bırakılan memleketin toprağı, havası, suyu, ırmağı, mimarisi; buralarda doğup yetişen insanlar için bir kimlik niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla çeşitli nedenlerle gerçekleşen göç, söz konusu kimliğin içini dolduran unsurların yitirilmesine sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak yaşanan bu kaybetme durumları hem psikolojik hem de sosyolojik bir çerçeveyi kapsamaktadır.

Düştük yollara
Asfalt yerine yüreğimizi döşeyerek
Göç bizim hasret bizim
Bir söğüt dalı gibi soyulan
Ömür bizimdi.
…
***Gurbet** yazgımız*
Dilimiz namusumuzda
Rumeli'de bağbozumu şimdi …
(Zeynel Beksaç)
Canım güzel balkandan...
Bu göç ayırmış canı candan,
Eşi dosttan! ...
Komşu gözyaşı döker,
Ana yurt kalmış ardında, göçer...
Acıkmış karınlar, susamış canlar.
***Hasret** oturmuş, özlem ağlar! ...*
Hatıralar
Bırakılır güzelim topraklar...
(Hüseyin Varyeter)

Yaslı yaslı akar Tunam
Bize ağıt yakar Tunam
*O yerlerden **ayrı düştük***
Mavi Tunam ağlamasın
Dertli dertli çağlamasın
(Mehmet Çavuş)

3.2. Sabır Alanı

Toplumun hafızasında derin izler bırakan göç, insanlara zor olan duyguları da öğretmiştir. Bunun temel gerekçesi ise bazen çaresiz kalmak bazen de umutlu bir bekleyiş içerisinde olmaktır. Göç eden insanlar, gittikleri yerde geçmişteki alışkanlıklarıyla birlikte zaman geçirdikleri dostlarını ve yakınlarını ararlar. Özel günlerde ve zamanlarda, birbirleriyle geçirdikleri güzel zamanları anıp eski günlerde yaşadıklarını yâd ederler.

Sabır duygusu, temelde bekleme eyleminden meydana gelmekte olup küçük bir umudu da içinde barındırır. Mekânsal bir değişim olan göç, insana sabretmeyi yaşatarak öğretmiştir. Balkan topraklarından göç eden insanlar, yerleştikleri yerde sevdiklerini beklemişlerdir. Bu bekleyiş ise onlara sabrı en derin şekilde öğretmiştir.

gözleri yolda, bekle-, sabreyle- ifadeleri, sabır duygusu alanına giren ifadeleri oluşturmaktadır.

gözleri yolda: Gözleri yolda olmak, herhangi bir kimseyi kavuşma ümidiyle çok beklemek.

bekle-: Beklemek, sabretmek.

sabreyle-: Zorluk karşısında sakin bir şekilde beklemek, çözümü zamana bırakmak.

Şiir içerisinde *sabreyle-* ifadesi sabretmek anlamında kullanılan bir fiildir. Göç eden insanın bir gün eski günlerine kavuşması ve herkesin özüne dönmesi, sabır vasıtasıyla gerçekleşecek olan bir beklentidir. Göç olayına insanların ne kadar zor olsa da sabır göstermesi, büyük bir erdemdir.

Bugün gene bayram
Gözlerin yolda
Beklemişsindir
Kim bilir ne kadar
(Acemin Baubek)
***Sabreyle** ağlama hasret sözüne*
Uzaklar yakındır Türk'ün gözüne
Gün olur kavuşur herkes özüne
Kader böyleymiş elden ne gelir?
(Asım Haliloğlu)

Sabır, zor olan bir sorunun çözülmesi için gereken bir bekleyiştir. Göç hareketi, insanların aşması gereken birtakım zorlukları yükler. Kimlik bunalımı ve uyum sürecinin zorluğu, insanların göçe ilişkin yaşadığı çetin şartlardır. Bu zorlu şartlarda bireyin yapması gereken en önemli eylemlerden biri de derin bir sabır göstermektir. Zamana bağlı olarak bir bekleyiş içerisinde olmak, zihinsel ve psikolojik açıdan adaptasyon süresini de kısaltacaktır.

Sabretmek, güç durumlara karşı sakin bir tutum geliştirmek ve bazı çözümleri zamana bırakmak demektir. Göç eden insanların en çok ihtiyacı olan tutum şekli uyum noktasında sabır gösterebilmektir.

3.3. Belirsizlik Alanı

Göçün etkilerinden ve oluşturduğu duygu alanlarından biri de belirsizliktir. Alışılmış olan bir düzenden bir anda başka bir düzene adım atmak, insanları doğrudan bir belirsizliğe sürükler. Belirsizlik, birdenbire meydana gelen düzen bozukluğunun temelini oluşturmaktadır. Göçün başlamasıyla birlikte bulundukları yeri terk eden insanlar, nereye gideceklerini, nasıl yaşayacaklarını ve nasıl bir düzen içerisinde olacaklarını bilmeden yola koyulmuşlardır. Bu durumu bir anda kabullenemeyen insanlar, psikolojik açıdan oldukça büyük sıkıntı yaşamışlardır. Çünkü belirsizliğin başlangıcını yaşadıkları göç oluşturmuş ve bu çözülmeye muhtaç bir problemi de ortaya koymuştur. Terk ediş ve yerleşme arasındaki uzun süreç gidilen yerde kurulan yeni hayata uyum süreciyle noktalanır.

Göç eden insanlar, söz konusu belirsizliği yaşarken bir taraftan da gittikleri yerdeki yeni hayatın tohumunu atarlar. Bu tohumlar, aynı zamanda yeşerecek olan yeni hayatın ve umudun temelidir.

Şiirler içerisinde *neyi özle-, ne iste-, nereye git-, neredeyim, bize kim bakacak* ifadeleri; göç nedeniyle yaşanan belirsizliği belirgin şekilde ortaya koymaktadır.

neyi özle-: Neyi özlediğini bilmemek.

ne iste-: Neyi istediğini bilmemek.

nereye git-: Nereye gittiğini bilmemek.

neredeyim: Nerede olduğunu bilmemek.

bize kim bakacak: Bize kim bakacak ve bizim geçimimiz nasıl sağlanacak?

Göç eden insanların psikolojileri, bir belirsizliğe sürüklenmiş ve soru ifadelerinin varlığı yazılan şiirlerde görülmüştür. Bulundukları yeri bırakıp giden aileler; gittikleri yerde özlem duydukları bilinmezliği, istedikleri şeyi bilmemeleri, nereye gideceklerini tahmin edemedikleri, gittikleri yerin neresi olduğuna dair bir fikirlerinin olmadığı, geçimlerini nasıl sağlayacaklarını bilmedikleri bir konuma düşmüşlerdir. Bu noktada dikkat çeken nokta ise insanların güvenli bir ortam arayışıdır. Zihinsel bir kargaşa yaşayan insanlar, hayatlarını devam ettirebilmeleri için belirli bir düzen istemişlerdir. Ancak göçün bıraktığı mental bilinmezlik, insanları bir düzenleri olana kadar epey yıpratmıştır. Söz konusu belirsizlik, insanlarda kaygı, panik, umutsuzluk, karamsarlık vb. psikolojik sıkıntılara yol açmıştır. Bu durum ise göç eden insanların iç huzurunu yok etmiş ve onları zor bir sürece doğru sürüklemiştir.

Görüyorum, Abadan bir derviş hâlâ kapımda:

***Neyi özlüyorsun**, diyor, özlediğine yabancı sen?*

Bir evi çocuklara bölemedin;

habis bir yalnızlık için dışın.

__Ne istiyorum__ bulamadığım köklerimden?
Böyle ahmak ve hayta __nereye gidiyorum__?
Belikleri Balkan'da örülmüş annem de öldü
(Adnan Özer)

"Bu derdi ben nerden aldım?
neredeyim?
Belki yurtsuz kalan bir yetim çocuğuyum.
Yurt dedikte yüreğimden ateş çıkar
"Yurt" diyerek yerimden hareket ediyorum?
(Mehmet Niyazi)

…
bizimle ne olacak __bize kim bakacak__ soruları yok gibi
kaldık elinden çok köy köpeği sahipsiz hem de
gereksiz
evlerde kilit, ocaklar dumansız, pencerelerde yeller.
(İlhami Emin)

3.4. Aidiyet Alanı

Aidiyet, insanların kendini herhangi bir kişiye veya yere ait hissetme duygusudur. Aidiyet kavramı bağlılık açısından duygusal ve mekânsal boyutta bireyin nereye, neye, nasıl ait olduğunu tanımlarken bir yandan da bireyin hangi duygulardan, inançlardan, siyasi yönelimlerden, kim olduğundan da etkilenmektedir (Sözer, 2019, s. 421). İnsanlar; yaşadıkları coğrafyaya, iletişim kurdukları yakın insanlara duygusal bir bağlılık beslerler. Söz konusu bağlılık ise, insanın nerede olduğuna dair bir bilinç oluşturur ve insan bu bilince göre yaşamını sürdürür. Ancak göçün yaşanması, sahip olunan bütün bilinci zedeler ve onu yeniden inşa etmek ise belirli bir zaman alacaktır. O nedenle göç eden insanların gittikleri yerde bir uyuma tâbi olmaları ve buna bağlı olarak bir aidiyet bilinci oluşturmaları, zaman gerektiren bir süreç olarak tanımlanabilir.

Aidiyet, uyum, güven vb. kavramları kapsayan duygusal bir bilinç ve kimliği oluşturur. Çünkü ait olma duygusu insanî bir ihtiyaçtır. Göç ise aidiyetsizliğe sebep olan bir olaydır. Bu durum ise insanı, güvensiz ve belirsiz bir ortama iter. Aidiyet, insana güven duygusu aşılayan bir duygudur. Dolayısıyla insanın hissettiği duygular birbiriyle

sıkı sıkıya bağlantılı olup her bir insan ihtiyacının öncelik sırasına göre karşılanması gerekir. Birey ait olma duygusuna sahip olamazsa bu duygudan sonra gelen saygı ve kendini gerçekleştirme basamaklarının gerektirdiği ihtiyaçları karşılama durumlarını ertelemektedir (Durmuş, 2020, s. 1735).

Şiirler içerisinde *baba evimiz, dedemiz, ninemiz, annemiz, dedemin bahçesinden* ifadeleri, Balkan göçünde yaşanan aidiyet ve kimlik belirten ifadelerdir.

baba evimiz: **İnsanın doğup büyüdüğü ev, aynı zamanda aidiyet hissettiği yerin başlangıcı.**

dedemiz, ninemiz, annemiz: Ata kültürünü ifade eden bu sözcükler, kişinin yakın derecede olan ailesini özetler.

dedemin bahçesinden: Dede bahçesi ise, kişinin atasına ait olan bir mekânı belirtmekle beraber aidiyet duygusunu besleyen bir ortamdır.

Fena eceller sıktı
Halkımızın buvazından...
Ah da ne yapar insan,
Girgin hem de verilmez!
Miskin düşmana te sen
Kaldın ki nice düşmez
*Orda **baba evimiz**."*
(Nikolay Arabacı)
Rodoplar'ımızın sert dikeni
Nasıl terk ederiz, nasıl seni
*Toprağında **dedemiz, ninemiz, annemiz** yatar*
Hâlâ içimizde filizlenen umutlar var.
(Aliriza Saraçoğlu)
Kalbim kurşun yarası, dudaklarım susuzluktan çatlak
Sanma sevgim tükenir, yiter biterim
*Bana yarım dilim portakal verin **dedemin bahçesinden***
Ölsem bile artık açık gitmez gözlerim.
(Niyazi Hüseyinov)

3.5. Çaresizlik Alanı

Çaresizlik, herhangi bir konuda çözüm bulamamak ve çare düşünememektir. Göç eden insanların psikolojisinde çaresizlik duygusu da duruma göre yer alabilmiştir. İn-

sanın doğduğu yere ait olan yaşantısını bir anda bırakması ve başka bir yere uyum sağlaması, psikososyal ve birçok açıdan kolay olmamaktadır. Yaşanmışlıklar ve tecrübeler, insanı doğduğu ve yetiştiği çevreye ait hissettirir. Göç ile bütün bunlar bir kayıp sürecine dâhil olur. Dolayısıyla zorunlu veya gönüllü, her ne şekilde olursa olsun göçün çaresizlik hissettirdiği bir olay olması aşikârdır. Özellikle ekonomik, sosyal, psikolojik ve sosyolojik açıdan başka bir ortama uyum sağlamak, insana kendisini çaresiz bir şekilde hissettirebilir. Bireyin geleceğe dair umudunu yitirmesi, karamsarlığa mahkûm olması çaresizlik duygusunun ortaya çıkmasında etkili olabilir. Bu durum bazen travmatik bir etki yaratırken bazen de psikolojik bir yansıma olarak görülebilir. Bireyin gittiği yere tutunma çabası, onu mental bakımdan yorabilir. Göç ile başlayan kopuş sürecinde bireyin eski toplumu ile yeni toplumu arasında bir köprünün kurulamamış olması, bir dizi ciddi ruhsal sorunlara ve travmaya da yol açabilmektedir (Teber, 1993, s. 9-16). Dolayısıyla birey bu süreçte sağlıklı düşünemeyerek yaşam sevincini de yitirebilir. Bütün bu yansımalar, göç sebebiyle yaşanan çaresizliğin bir neticesi olabilir.

Şiirler içerisinde *elden ne gelir, kaygısız çocuk gibi* ifadeleri; çaresizliği göç noktasında belirten ifadelerdir.

elden ne gelir: Elden bir şeyin gelmemesi, yapacak ve çözüm olacak bir eylemin bulunmamasıdır. *kaygısız çocuk gibi:* Kaygısız çocuk gibi olmak, olayların farkında olmamaktır. Bu ifade, bir bakıma göçün olumsuz etkisine karşın göz yummak eylemine yönelmektir. Çünkü, çaresizlik duygusu bireyin zihninde yer etmiş ve birey, sürece uyum sağlamak için mücadele etmiştir.

Ben buradan çıktım yola
En azından bir elli yıl önce
*Ve o **kaygısız çocuk gibi***
Bu sokağı hâlâ dolaşırım
Bozan gündüz bozan gece.
(Necati Zekeriya)

Sabreyle ağlama hasret sözüne
Uzaklar yakındır Türk'ün gözüne
Gün olur kavuşur herkes özüne
*Kader böyleymiş **elden ne gelir?***
(Asım Haliloğlu)

3.6. Kaybetme Korkusu Alanı

Kaybetme korkusu, göç sürecinde yaşanan bir duygu olup bireyin içsel kopuşlarının ve yitimlerinin açığa çıktığı bir duygu alanı olmuştur. Göç eden kişi, her şeyden önce

kaybettiği unsurlara odaklanır ve bu durum duygusal bir karmaşaya yol açar. İnsanların aidiyet hissettiği her olguyu bir anda terk etmesi mümkün değildir. Göç ile birlikte başka bir coğrafyaya gidiş sürecindeki kayıp duygusu; bireyin alıştığı sokakları, mahallelerde rastladığı insanları, yöreye ait yemekleri, çocukluk anılarını, doğduğu yerin ağaçlarını, ırmaklarını, mimari yapılarını kaybetme ve bir daha görememe korkusuyla şekillenir. Bu korku, bireyin benliğine zarar verebilir ve yaşam umudunu yitirmesine yol açabilir.

Şiirler içerisinde *boşluğa gömül-, yitir-* ifadeleri, kaybedişin birer ifadesidir.

boşluğa gömül-: Boşluğa gömülmek, yok olmak ve hissizleşmek anlamında kullanılmıştır. Göç eden birey, derin bir kopuş yaşayarak aidiyet hissettiği her şeyi kaybeder ve bir boşluğa gömülerek zamansızlık yaşar. *Boşluğa gömülmek* ifadesi ise tam olarak bu psikolojiyi yansıtan bir ifade olarak şiirde kullanılmıştır.

yitir-: Yitirmek, kaybetmektir. Göç eden insanların açısından yitir- ifadesine bakıldığı zaman, bir kaybedişi anlatmakta ve bireyin hayata tutunmasını sağlayan bütün ögelerin yok olması demektir.

*Gizemli bir **boşluğa gömüldü** zaman*

Öz saygımın burcundan yıldızlar kaldı

Türklüğüm prangalı

Mezarında babam bile yabancı oldu bana

*İzlerimi **yitirdiğim** gün.*

*Gözlerimi **yitirdim***

*Gizlerimi **yitirdim***

*İzlerimi **yitirdim***

Adımı elimden aldıkları gün

(Sabahattin Bayramov)

3.7. Özlem Alanı

Özlem duygusu, göçün yaşattığı psikoloji içerisinde öncelikli olarak hissedilen duygulardan biridir. İnsanların ait oldukları memleketi, toprağı, yaşamış olduğu güzel günleri terk etmesi; onların özlem duyacağı duygusal alanı da teşkil etmektedir. Ayrılık nedeniyle insanların bağlı oldukları her şeye özlem hissetmesi gayet doğal bir durumdur. Kültürel değerler ve sahip olunan bütün manevî unsurlar, toplum hafızasında geniş bir alanı teşkil eder. Bu alanı yok etmek, silmek veyahut değiştirmek kolay değildir.

Şiirler içerisinde *Balkan şehirleri*, *Balkan rüyası, özlem çek-, özle-* ifadeleri, özlem alanını belirten duygusal ifadelerdir. Balkan göçlerini yaşayan insanlar, kendileriyle birlikte özlem duygusunu da götürmüşlerdir. Tarihin başlangıcından bu yana yaşanan

göçlerde göç eden insanlar, birtakım psikolojik sorunlarla karşılaşmışlardır. Yeni bir yaşam inşası ve oluşan beklentiler, bu insanları hayata bağlayan unsurlar olmuştur. Ancak bütün bunlar, eski günlerine olan özlem ve tekrar kavuşma ümidi ile gerçekleşen bir süreç içinde meydana gelmiştir.

Göçün yaşattığı duygusal alanlar, iç içe geçen katmanlardan oluşmaktadır. Ayrılık olgusu; öncelikle kaybediş olmak üzere korku, dışlanma, yalnızlık, özlem, çaresizlik ve sabır gibi psikolojik yansımalar içerisinde bir silsile hâlinde süregelmiştir.

Balkan şehirleri, *Balkan rüyası:* Bu ifadeler, Balkan göçlerinde Balkanları şehir ve rüya niteliğinde anımsamanın ifadeleridir. Şiir içerisinde Balkanları ve ona ait olan ögeleri hatırlamak göç süreci içerisinde kendini göstermiştir. Memleketi Balkanlarda olan insanlar, şehirlerini adeta bir rüya gibi görürler. Göç ise onlar için sönmeyen bir ateş olup ayrılığın zulmedici bir habercisidir.

özlem çek-, özle-: Bu ifadeler, özlem duygu alanına ait olup göç nedeniyle ayrı kalınan memlekete duyulan özlemin ifadeleridir. Balkanların her şeyi, memleketi düşündürmüş ve hatırlatmıştır. İnsanlar, buraya her zaman kuvvetli bir özlem ve hasret hissetmişlerdir.

Balkan şehirleri, Balkan rüyası

Gümülcineli Nedim-i Sânî

Üsküplü Yahya Kemal

Diye gelmişler, göç var, göç

Asırlardır bitmeyen göç

Nicedir ateşi sönmeyen göç

Balkan şehirleri

Tütün fenerlerinin isli ışığında serin sabah rüzgârları eser …

(Reşit Salim)

güneşli günler de

soğuk geliyor bu yerde

baharına özlem çekerim,

özledim *doğum yerimi*

(Naim Şaban)

3.8. Vedalaşma Alanı

Vedalaşma duygu alanı, insanların göç nedeniyle bağlı olduğu toprakları terk ederken içsel olarak aidiyetiyle vedalaşması demektir. Birçok yüreğin yandığı ve kalbin yara aldığı göç olayında insanlar, yakınlarıyla, toprağıyla, suyuyla sonuç olarak memleketiyle

vedalaşmıştır. Bu veda bir son olmayıp az da olsa kavuşma ümidinin de yer aldığı bir veda olmuştur. Göç, sadece demografik bir hareketlilik değil aynı zamanda toplumu oluşturan bireylerin iç dünyalarında oluşan bir dram sahnesidir. İnsanların bilinmezliğe adım atmaları göç ile gerçekleşmiş ve bu adım bireyleri başka bir düzen kurmaya mecbur bırakmıştır.

Veda etmek, insan psikolojisinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü, bir başlangıcın yapılabilmesi için öncelikle bir sona ihtiyaç vardır. Göç sürecinin başlamasıyla bireyin başka bir hayat düzenini kabullenişi de içten içe başlamaktadır. Tabi bu durum göründüğü gibi kolay değildir. Balkan göçlerinde yaşanan vedalara ve memleket özlemine, şiirlerde yer verilmektedir.

Şiir kesitleri içerisinde *sallanan el, mendil salla-* ifadelerine yer verilmiş ve bu ifadeler bir veda sahnesini tasvir etmektedir.

sallanan el: El sallamak, bir yerden ayrılan kişiyi uğurlamak veya yolcu etmek için yapılan bir hareket biçimidir.

mendil salla-: Mendil sallamak, yine el sallamak eylemi gibi veda ederken veya bir kişiyi uğurlarken yapılan bir harekettir.

Sallanan eller
Acı acı yürekler
Karşıda düdüğünün sesi yücelere yükselen
Sisli sisli görünüyor anılarda
Kara kara tren bekler
Gönül der ki beklemesine beklesin
Kötü olan
Şu göç denen yaraya…
(Avni Engüllü)
sıra sıra ***mendil sallamış***
çehreler *sararmış solmuş bir çiçek*
duygular başka bir sevgide
ama ağrılar içinde
gel dedin
al dedin
(Fahri Ali)

3.9. Yabancılaşmışlık/Dışlanmışlık Alanı

Yer değiştirme hareketi olarak tanımlanan göç, toplumun birçok katmanına etki eder. Dinamik bir süreç olan göç, birbiri içine girmiş sebepleri, etkileri ve neticeleri içinde barındıran çok katmanlı bir hadisedir (Osmanoğlu, 2016, s. 78). Toplumu oluşturan bireyler, gittikleri yerde kendilerini herhangi bir duyguya veya yaşanmışlığa ait hissedemedikleri için bir yabancılaşmışlık hissi yaşarlar. İnsanlar bütün bu hisleri yaşarken sadece ait oldukları fiziksel coğrafyayı değil; aile, akraba, komşu gibi sosyal çevrelerini de kaybederler. Buna bağlı olarak yalnızlık duygusunun verdiği bir karmaşa içerisine girerler. Çünkü göç eden insanların gittikleri yerde herhangi bir paylaşım veya yaşanmışlık yoktur. Ama geride bıraktıkları yaşanmışlıklar vardır. Bu insanlar, hayallerinde o günlere kavuşmak ümidiyle yeni yerleştikleri yerde yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar.

başka: Başka sözcüğü, her zaman bir farklılığı ve değişkenliği ifade eder. Şiir içerisinde, göç eden insanların duygularının başka sevgilerde yaşadığı ve bu sürecin de ağrılı bir şekilde gerçekleştiği vurgulanmıştır.

Göçten dolayı meydana gelen fiziksel kopuş, temelde kişinin kendi benliğine karşı bir yabancılaşmayı da beraberinde getirir. Bu durumun asıl sebebi, kişinin yeni bir düzende hissettiği kimlik çatışmasıdır. Bütün bu duygu dünyasını çevreleyen başka duygular ise göç eden insanların psikolojisinde farklı duyguların meydana gelmesine de neden olur. Öncelikle göç eden kişinin zihni büyük bir belirsizlikle doludur. Göçmen bir yerden başka bir yere giderken göçebe için gidilen her yer yersiz-yurtsuz bir yer olarak kalmaya devam edecektir (Çetin, 2019, s. 63)

sıra sıra mendil sallamış
çehreler sararmış solmuş bir çiçek
*duygular **başka** bir sevgide*
ama ağrılar içinde
gel dedin
al dedin
(Fahri Ali)

3.10. Zamansızlık Alanı

Zamansızlık duygu alanı, göç olayında yaşanan duygulardan biridir. Göçün ne zaman gerçekleşeceğinin belli olmaması ve insan duygusunun bu birdenbire olma durumunu psikolojik olarak kaldıramaması, zamansızlığın en belirgin tasviridir. Özellikle zorunlu olarak yapılan göçlerde, insanların toparlanmasına bile müsaade edilmemesi, zamansızlık alanına örnektir.

Zamana ait olan bilincin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için insanların hayat düzeninin de rutin akışı içerisinde olması gerekir. Göç, bu akışı aniden bozan acı bir olay

niteliğindedir. Dolayısıyla insanların neyi ne zaman toparlayacakları, onların zihnini olumsuz şekilde meşgul eden bir işe dönüşecektir.

Şiir içerisinde *apar topar* ifadesi, göçün zamansızlığını en doğru şekilde tasvir eden ifadedir. Bir bebeğin göç esnasında apar topar alınıp atılmasını tasvir eden ifadede, göçün acımasız yüzü ortaya koyulmuştur.

apar topar: Birdenbire, aniden.

*Beşiğinden **apar topar***

Kimdi onu atan barbar?

Boynu bükük onu arar,

Ararsa göçmen çocuğu.

(…)

(Ahmet Emin Atasoy)

Göçün birdenbire gerçekleşmesi ise insanlara ayrı bir zorluk yaşatmıştır. Bu sürecin birden başlaması; kayıp, hastalık, zorluk, belirsizlik gibi birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Ailelerin darmadağın olması ve nereye gideceklerini bilmemeleri, zamansızlık hissini kuvvetlendiren zorluklardan olmuştur.

4. Sonuç

Bu çalışmada, Balkan göçlerini ve göçe ait kesitleri içeren şiirler seçilmiş; bu şiirlerde göçün oluşturduğu psikolojik etkinin oluşturduğu duygu alanları üzerinde durulmuştur. Tespit edilen duygu alanları, şiirlerde yer alan sözcük veya söz gruplarına göre incelenmiştir. Göçün insan üzerinde oluşturduğu *hasret alanı, sabır alanı, belirsizlik alanı, aidiyet alanı, çaresizlik alanı, kaybetme korkusu alanı, özlem alanı, vedalaşma alanı, yabancılaşmışlık/dışlanmışlık alanı, zamansızlık alanı* olmak üzere toplam 10 duygu alanı belirlenmiştir.

Balkan göçünü ele alan şiirler Zeynel Beksaç, *Hüseyin Varyeter, Mehmet Çavuş, Acemin Baubek, Asım Haliloğlu, Adnan Özer, Mehmet Niyazi, İlhami Emin, Nikolay Arabacı, Aliriza Saraçoğlu, Niyazi Hüseyinov, Necati Zekeriya, Sabahattin Bayramov, Reşit Salim, Naim Şaban, Avni Engüllü, Fahri Ali, Ahmet Emin Atasoy* adlı şairlerin şiirleri içerisinden seçilmiştir. Aynı şiir, farklı duygu alanları içerisinde yer alabilmekte olup farklı duygu alanlarını yansıtan sözcükler incelenmiştir.

Duygu alanları ve sözcükler/söz grupları Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Duygu Alanları ve Sözcükler/Söz Grupları

Duygu Alanları	Sözcükler/Söz Grupları
1. Hasret Alanı	*yola düş-, gurbet, canı candan ayır-, ayrı düş-*
2. Sabır Alanı	*gözleri yolda, bekle-, sabreyle-*
3. Belirsizlik Alanı	*neyi özle-, ne iste-, nereye git-, neredeyim, bize kim bakacak*
4. Aidiyet Alanı	*baba evimiz, dedemiz, ninemiz, annemiz, dedemin bahçesinden*
5. Çaresizlik Alanı	*elden ne gelir, kaygısız çocuk gibi*
6. Kaybetme Korkusu Alanı	*boşluğa gömül-, yitir-*
7. Özlem Alanı	*Balkan şehirleri, Balkan rüyası, özlem çek-, özle-*
8. Vedalaşma Alanı	*sallanan el, mendil salla-*
9. Yabancılaşmışlık/Dışlanmışlık Alanı	*başka*
10. Zamansızlık Alanı	*apar topar*

Şiirler içerisinde 10 duygu alanına ait olan sözcük/söz grupları tespit edilmiş ve Balkan göçlerinin göç eden insanlarda uyandırdığı duygusal izlenim belirlenen ifadelerle tasvir edilmiştir. Göç etme; alışılmış olan ve aidiyet hissedilen yerin bir anda kaybedilmesi ve tüm bunlara ilişkin duyguların yaşanmasıdır. Belirlenen duygu alanlarına göre göçün birçok duyguyu birbirine bağlı şekilde yaşattığı görülmüştür.

Belirlenen duygu alanlarının göçün gerçekleşmesi ile başlayan süreçten itibaren sonuna doğru olan sürece kadar olan kısmına kadarki yaşantı durumu ve öncelik biçimi Şekil 1.'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Duygu Alanlarının Sıralaması

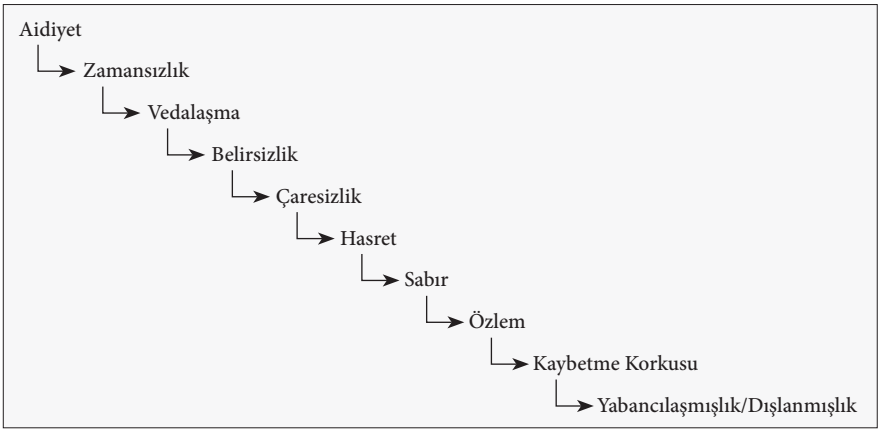

Şekil 1.'de görüldüğü üzere göçün insan psikolojisi ve duygu alanları üzerindeki etkisi, belirli bir sıralamaya göre gerçekleşmiştir. Göçün başlaması, öncelikle aidiyet duygusunun yok oluşunu başlatmaktadır. Zamansızlık ise göçün oluşturduğu zaman bilincinin yok oluşudur. Sonrasında göç eden insanın göçü kabullenişi ve hem yakınlarıyla hem de var olduğu coğrafya ile vedalaşması gerçekleşir. Belirsizlik duygusu ile

devam eden süreç, çaresizlik duygusu ve bir çözüm bulamama düşüncesiyle yaşanır. Göç nedeniyle yerleşilen yerde, tüm bu duygu alanları yaşandıktan sonra ait olunan yere ve insanlara karşı bir hasret oluşur. Hasret nedeniyle bir özlem hissedilir ve aidiyet unsurlarını kaybetme korkusu başlar. En son duygu alanında ise yerleşilen ve yaşama bağlanma eyleminin olduğu yere karşı bir yabancılaşmışlık/dışlanmışlık duygusu hissedilir. Göç eden insan yeni düzene karşı kendisini izole eder.

Belirsizlik duygu alanına ait olan sözcük veya söz gruplarında, ne ve kim soru sözcükleri kullanılmış olup bu ifadelerin belirsizlik duygusunu oluşturan ve tasvir eden sözcükler olduğu görülmüştür. Bu sözcüklerin göçü ele alan bir şiirde belirsizlik duygusunu belirten yönüyle kullanılması gayet yerinde olmuştur.

Hasret duygu alanının şiir içerisinde daha çok ayrılık temasıyla ilişkilendirilen sözcük veya söz gruplarıyla kullanıldığı görülmüştür. *yola düş-, gurbet, canı candan ayır-, ayrı düş-* ifadeleri ayrılık nedeniyle oluşan hasret duygusunu açıkça belirtmektedir.

baba evimiz, dedemiz, ninemiz, annemiz, dedemin bahçesinden ifadeleri, aidiyet duygu alanına ait olan sözcükler/söz grupları olup aidiyet duygusunun sözcüklere/ söz gruplarına yansıması ise iyelik ekleriyle sağlanmıştır. Sözcüklerin/Söz gruplarının tematik yönüne bakıldığında ise aidiyet duygu alanının atalar ve onlara ait olan unsurlardan oluştuğu görülmektedir. İnsanın kendisini ait hissettiği insanlar ataları olup bu bağlılık onların kimliğini ve varoluş bilgisini de temsil eder.

Sabır duygu alanında yer alan *gözleri yolda, bekle-, sabreyle-* ifadeleri tematik olarak daha çok bir bekleyiş sürecini içermektedir. Sabretmek, sakin bir şekilde beklemek anlamında olup göç eden kişinin sevdiklerini ve yakınlarını heyecanla bekleyişini ifade etmektedir.

Vedalaşma duygu alanında kullanılan *sallanan el, mendil salla-* ifadeleri, veda manzarasını tasvir etmektedir. el sallamak ya da mendil sallamak, göç eden insanların hem yakınlarına hem de aidiyet duygusuna karşı bir vedasıdır. Şiirde bahsi geçen veda ifadeleri, göç bağlamında ele alınmakta olup hem içsel hem de fiziksel bir vedanın tasvirini oluşturmaktadır.

boşluğa gömül-, yitir- ifadeleri, göç nedeniyle meydana gelen duygusal ve fiziksel bir kaybedişi belirtir. Göç eden insan, içsel olarak bir kaybediş ve kaybetme korkusu yaşar. *boşluğa gömül-* ifadesi ise tematik olarak bir yok oluşu belirtmekle birlikte göç eden insanın bağlı olduğu her şeyi kaybedişidir. Göçün hatıraları, yaşanan güzel günleri yok etmesi, bu durumu yaşayan insanlarda bilinç olarak da bir yok oluşu da yaşatır.

Balkan göçleri, insanların zor zamanlar yaşadığı bir süreç olarak tarihte yer almaktadır. Göç, tek boyutlu bir etki oluşturmayıp çok yönlü düşünülmesi gereken bir olaydır. Bu nedenle göç, disiplinler arası bir biçimde ele alınması gereken bir konudur. Göçü yaşayan insanlarda psikolojik olarak büyük etkiler meydana gelmiş ve bu durumun

sadece fiziksel bir yer değiştirme hareketi olmadığı dil ve edebiyatta da kendini göstermiştir. Balkan göçleri üzerine birçok şiir, roman vb. türde çalışmalar yapılmış, göçün psikolojik etkisini ve duygu alanını yansıtan söz varlığı kullanılmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere; dil, toplumu derinden etkileyen olaylardan bağımsız olamaz.

Kaynakça

Aksan, D. (2018). *Türkçenin sözvarlığı.* Bilgi Yayınevi.

Balat, G. (2023). Balkan göç folkloru: kuzey Makedonya Türklerinin kültürel belleği cuma türkülerinin icra bağlamı ve işlevleri adı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *11*(36), ss. 43-57.

Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin grameri.* TDK Yayınları.

Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk kültüründe göç ve toplumsal değişme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), ss. 129-142.

Çetin, A. (2019). "Kâğıdın yok, kimliğin yok, kaçıp gidiyorsun": "Kosmos" filminin deleuzeyen okuması. İ. Yücedağ (Edt.), *Arzu üretimi yeni sosyolojik deneyimler.* (ss. 57-66). Çizgi.

Daban, C. (2023). *Balkanlar'da göç dalgasının nedenleri ve sonuçları: Bosna-Hersek örneği.* Social Sciences Research Journal, *12*(5), 593-600.

Dağaşan, E. & Aydın, S. (2017). Göçün sosyal hayata yansımaları: 93 harbi döneminde Oltu'dan Toka'ta bir göç hikâyesi. Osman Köse (Edt.), *Geçmişten günümüze göç II.* (ss. 737-745). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Durmuş, İ. (2020). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin genç bireylerin yaşam tarzları ile girişimcilik niyetleri açısından incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(9), ss. 1731-1749.

Ekici, S. & Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum*, *5*(9), ss. 9-22.

Keskin, A. (2023). Göç ve folklor: literatür ve tasnif odaklı, kuramsal bir çerçeve. *Folklor Edebiyat, 29*(2), ss. 459-486.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. TDK Yayınları.

Osmanoğlu, Ö. (2016). Türk Sineması'nda dış göç olgusu: sosyo-kültürel karşılaşmalar, kimlik çatışması ve yabancılaşma. *Marmara İletişim Dergisi*, 25, ss. 77-98.

Sözer, M. A. (2019). Göç, toplumsal uyum ve aidiyet. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(28), ss. 418-431.

Teber, S. (1993). *Göçmenlik yaşantısı ve kişilik değişimi*. Ortadoğu Verlag.

Yenisoy, H. S. (2005). *Edebiyatımızda Balkan Türklerinin göç kaderi.* Toplumsal Gelişim Derneği.

The Word ‘Baş’ From Turkish to Balkan Languages: A Historical and Semantic Analysis

Serdar Özdemir[1]

Abstract

This paper examines the polysemous structure, historical evolution, and transition of the Turkish word baş into the Balkan languages within the historical and cultural depth of Turkish. In Turkish, baş does not only denote a physical body part, but is also associated with numerous abstract concepts such as direction, leadership, beginning, degree, importance, value, quantity, and social status. This multilayered semantic structure demonstrates that throughout history the word has assumed different functions and enriched itself by adapting to various contexts.

Within the scope of the research, the uses of baş have been analyzed in different stages of Turkish, beginning with the Old Turkic inscriptions and extending to Old Uyghur, Karakhanid, Khwarezmian, Kipchak, Chaghatay, Old Anatolian, and Ottoman Turkic texts. At the same time, works such as *Drevnetyurkskiy Slovar*, *Ėtimologičeskij Slovar' Tjurkskix Jazykov*, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, and *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* have been consulted to shed light on the etymological development of the word.

The study employs both diachronic and synchronic methods. While the historical development of the word in Turkish has been traced through dictionary surveys and textual contexts, its contemporary reflections in Modern Turkish, Bosnian, and Albanian have been assessed through modern dictionaries (for Modern Turkish, the *Güncel Türkçe Sözlük* published by the Türk Dil Kurumu and the *Ötüken Sözlük* have been taken as the basis), digital corpora, and examples of usage. It has been determined that in Bosnian, the form *baš* generally functions as an emphatic or intensifying element, whereas in Albanian, the form *bash* has acquired meanings related to direction, association, and priority.

In this context, the study traces the semantic journey of the word *baş*, revealing both its semantic richness within Turkish and the formal and semantic transformations it has undergone through language contact. Thus, it sheds light on processes of cross-linguistic interaction and conceptual transfer.

Keywords: semantic expansion, historical Turkic dialects, linguistic ınteraction, Balkan languages

Türkçeden Balkan Dillerine ‘Baş’ Kelimesi: Tarihî ve Anlamsal Bir İnceleme

Özet

Bu bildiri, Türkçenin tarihî ve kültürel derinliği içinde önemli bir yer tutan “baş” kelimesinin çokanlamlı yapısını, tarihsel evrimini ve Balkan dillerine geçiş sürecini incelemektedir. “Baş” kelimesi, Türkçede yalnızca fiziksel bir organ adı değil; aynı zamanda yön, liderlik, başlangıç, derece, önem, değer, nicelik ve toplumsal konum gibi pek çok soyut kavramla ilişkilendirilmiştir. Kelimenin bu çok katmanlı anlam yapısı, onun tarih boyunca farklı işlevler üstlendiğini ve çeşitli bağlamlara uyum sağlayarak zenginleştiğini göstermektedir. Araştırma kapsamında, Göktürk Yazıtları’ndan başlayarak Eski Uygurca, Karahanlı

1 Dr., University of New York Tirana, serdar.ozdemir@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1113-2223.

Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi gibi Türkçenin farklı dönemlerine ait metinlerde "baş" kelimesinin kullanım biçimleri analiz edilmiş aynı zamanda *Drevnetyurkskiy Slovar, Êtimologičeskij Slovar' Tjurkskix Jazykov, Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* gibi eserler vasıtasıyla da kelimenin etimolojik gelişimine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada hem artzamanlı (diakronik) hem de eşzamanlı (senkronik) yöntem bir arada kullanılmıştır. Türkçedeki tarihî gelişim sözlük taramaları ve metinsel bağlamlarla izlenirken, kelimenin Türkiye Türkçesi, Boşnakça ve Arnavutçadaki güncel yansımaları çağdaş sözlükler (Türkiye Türkçesi için Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Güncel Türkçe Sözlük ile Ötüken Sözlük esas alınmıştır.), dijital derlemler ve kullanıma dair örneklerle değerlendirilmiştir. Boşnakçada "baš" biçimiyle genellikle pekiştirici ve vurgulayıcı bir unsur olarak öne çıktığı; Arnavutçada ise "bash" formuyla yön belirten, birliktelik ve öncelik bildiren anlamlar kazandığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda çalışma, "baş" kelimesinin izini sürerek hem Türkçedeki anlam zenginliğini hem de dilsel temas yoluyla gerçekleşen biçimsel ve anlamsal dönüşümleri ortaya koymakta; diller arası etkileşim ve kavramsal aktarım süreçlerine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: anlam genişlemesi, tarihî Türk lehçeleri, dilsel etkileşim, Balkan dilleri

1. Introduction

Language is not merely a means of communication; it is one of the most powerful indicators reflecting a society's history, thought patterns, and cultural memory. In this context, the semantic universe of a word is directly related to the cultural baggage that language has carried throughout history. The word "baş" which has a deep-rooted history in Turkish, is a striking example of this. Although at first glance it appears to be merely an anatomical term, over time the word has been attached to many different concepts such as social status, direction, quantity, value and hierarchy; while undergoing semantic expansion on the one hand, it has carried traces of cultural transmission on the other. This study examines the semantic world of the word "baş" based on examples of its use in historical Turkic dialects, followed by an investigation of the word's transition to the Balkan geography during the Ottoman period and its reflections in modern Bosnian and Albanian.

The research argues that the word "baş" functions not only as a linguistic element but also as a cultural carrier. When examining the semantic world of the word, it is seen that "baş" has spread across numerous fields of usage in Turkish at both concrete and abstract levels: Its anatomical meaning (head), social meaning (leader, president, commander), spatial meaning (front, tip, summit), temporal meaning (beginning), and quantitative meaning (unit of measurement, person) exemplify this diversity. This polysemy has been reflected not only in the internal evolution of the language but also in other languages through historical contacts.

The methodology of this study is based on two main axes: the first is the comparative scanning of written texts belonging to historical periods of Turkic; the second is the analytical evaluation of the current usage of the word in Bosnian and Albanian based

on dictionary and compilation data. In the first stage, examples of usage in Old Uyghur, Karakhanid, Khwarezmian, Kipchak, Chagatai, and Oghuz Turkic, starting with the Göktürk Inscriptions, were examined; the changes the word underwent in terms of meaning, context, and frequency of use were revealed. In this context, a comprehensive diachronic study was conducted using both dictionary searches and original text evidence.

In the second stage, the focus was on the transition of the word into Balkan languages. Cultural and linguistic contacts during the Ottoman Empire led to the transfer of many Turkish-origin words into Balkan languages, particularly Bosnian and Albanian. The word "baş" is among these words and has been preserved in both languages while also acquiring new meanings. It has been observed that the word, which appears as "baš" in Bosnian, has taken on more pragmatic functions and is used as an emphatic preposition; while in Albanian, in the form "bash", it has evolved into abstract meanings that both indicate direction and carry value. This situation demonstrates not only that the word has passed into other languages, but also that it has acquired new functional layers in these languages.

In this context, the main aim of the study is not only to reveal the historical evolution and semantic diversification of the word "baş" in Turkish, but also to highlight the formal and semantic transformations it underwent during its transition into other languages. The data obtained shows that words are shaped not only by internal linguistic processes but also by social, cultural, and historical interactions; when a word is transferred to another language, it is restructured not only at the lexical level but also at the functional level.

In this respect, the word "baş" is an important example that reveals both the historical depth and the cultural influence of Turkish. The findings of the study show that linguistic contacts are bidirectional; borrowing processes are not limited to word transfer but also include conceptual and pragmatic functions. This allows an examination of the word "baş" to offer a multifaceted perspective on both the history of the Turkish language and the influence of Turkish on Balkan languages.

2. Examination of the Word in its Etymological and Semantic Context

Clauson states in his work that the word is used in the anatomical sense of head, but that from the earliest periods onwards, the word has also acquired figurative meanings: the "baş" (commander) of an army, the "beginning" of something, etc. (EDPT, 1972, p. 375a). Similarly, the work *Drevnetyurkskiy Slovar* provides the word's literal meaning as well as its figurative and secondary meanings. In the work, the word "baş" is defined through examples taken from period works as follows: → head (anatomically, skull); figuratively, "responsibility"; headboard (top of the bed); neck (for a cap),

mouthpiece, narrow throat; ear of corn, cluster, plant head; summit, peak, top; head of a river, source, upper part of waters; leader, president, commander; beginning (DTS, 1969, p. 86b). The work entitled *Etimologičeskij Slovar' Tjurkskix Jazykov (Etymological Dictionary of* Turkic Languages) states that the word *baş*, given as originating from the Turkish language, is one of the oldest and most widespread roots of the Turkish language and has acquired a wide variety of meanings in both concrete and abstract fields. The word has persisted across a broad geography and time span, from Old Turkic to modern Turkish dialects, and was primarily used in the anatomical sense of "head" (of a human or animal). However, over the course of history, the word has developed abstract and physical meanings such as "leader", "pioneer", "beginning", "peak", and "front side", based on this meaning. Sevortyan states that the original meaning of the word, "head", is common to almost all Turkish dialects. The word has continued to exist with variants such as *bos* in Yakut, *pus* in Chuvash, and *balır* in Tuvan Turkish. This meaning has also formed the basis for mental concepts such as "mind," "intelligence," and "understanding." Furthermore, the word "baş" has also been used as a unit of measurement when counting animals such as sheep or cattle, or people. Sevortyan notes that the word has also been used to mean "leadership" and "management" since the very early days of the Turkish language. This word, which has acquired meanings such as chief, president, leader, commander, and head of the family in Turkish dialects, has also functioned as an element indicating authority or social hierarchy among the people. In this context, the word has been a fundamental root word from which various terms such as chieftain, president, sergeant major, and chieftain have derived. The word *baş* is also widely used to mean "summit," "peak," "mountain top," and "upper part." This usage is likely to have developed as a result of the word evoking the idea of height (ÊSTJa II, 1978, pp. 85-88). In his work *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Räsänen states that the word has been used since the Old Turkic period in the form *bas* and in the anatomical sense of 'head, skull'. The word has been preserved in its original form as *bas* in Yakut; it has taken the form of *paš* in Oyrat, *pas* in Sagay and Koibal Turkish, and *poś, puś* in Chuvash. In Chagatai, *baš-ak* was used to mean "ear of corn, i.e. the top part of cereals, especially wheat" (cf. German → Ähre), while in Chagatai and some Eastern Turkish period texts it took on the meaning of "iron arrowhead" (cf. German → die eiserne Pfeilspitze). The word has retained the meaning of "ear of grain" (cf. Russian → колос) in Crimean Tatar as *mašak,* in Kazakh as *masak,* in Khakas *as pazaχ,* and in Soyot as *mažak*. In some Middle Turkic period texts, *bāš, baš* was used to mean "wound" (cf. German → wunde). The word is *bāš* in Turkmen, *bās* in Yakut, *baš* in Uyghur, and *pajš* in Kyrgyz. In some Middle Turkic period texts, the verb *baš-a* also means "to notch a tree / to make cuts in a tree" [cf. German → Einschnitte machen (in einem Baum)] (VEWT, 1969, pp. 64, 65).

3. The Use of the Word in Historical Turkic Dialects

The word is used in the Göktürk Inscriptions, which are the earliest known written documents of Turkish in the light of today's Turkish, in the form of "*baş*" and with the meanings "head; top, summit". Kül Tigin Inscription, North Face: *kül tig(i)n yiti ot(u) z y(a)şıŋa k(a)rluk bod(u)n (e)rür b(a)rur (e)rkli y(a)gı boltı t(a)m(a)g ıduk b(a)şda süŋ(ü)şd(ü)m(i)z* (KT K 1) Again, in the Kül Tigin Inscription on the North Face, *kül tig(i)n (a)zm(a)n (a)k(ı)g bin(i)p t(e)gdi s(a)nçdı süsin s(a)nçd(ı)m(ı)z ilin (a)lt(ı)m(ı)z tört(ü)nç çuş b(a)şınta süfi(ü)şd(ü)m(i)z türük* (KT K 6) text, the word *baş* is also used to mean "beginning, source, upper part" (Tekin, 2008, p. 37). The word was also used in Old Turkic inscriptions to mean "first in terms of time, order, place, importance, etc., beginning, first": *(ä)rd(ä)m(i)m b(a)şı : üç(ü)n öl(ü)rd(ü)m* (Ye 42/2). The word *baş* has also been used in meanings such as "leader of a tribe, clan, community or army": *[...]m(ı)ş : boz ok b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z kölkä : (a)tl(ı)g(ı)n : tökä b(a)rm(ı) ş :* (Tes K 3)*; y(a)gın b(a)[şı]: yorıyu : k(ä)lti* (ŞU D 6) (...) (Şirin, 2016, pp. 257, 358).

The usage of the word in Old Uyghur is consistent with the inscriptions. Wilkens, in his work *Handwörterbuch des Altuigurischen* (Hand Dictionary of Old Uyghur), gives the following usage of the *baş* word in Old Uyghur:

baš ~ b(a)š: Kopf, Haupt (auch Äquivalent von Skt. *śiras*) || head; Anfang, Beginn || beginning, first; Ursprung || source; Oberes Ende (einer Leiter) || the very top of a ladder; Kapital || capital; Anführer, Oberhaupt || leader, the highest-ranking person in terms of authority; Einzig, dient als Zahlwort || unique, used as a numeral adjective; Hervorragend || extraordinary; Erste(r, -s) || first (Wilkens, 2021, pp. 147, 148).

Other works from earlier periods in which the word is attested in Old Uyghur are as follows: TT *baš* " kopf, anfang, anführer // head (anatomically); beginning; leader, chief, president, commander" (TT Index) → (Bang & Gabain, 1931, p. 471); *toiqa kirip didmin bašï-nga urdï kntü al* (TT II, 67); *bašï urtï ädgü qïl-ïnčqa üz-üt* (TT II, 992) → (Bang & Gabain, 1929, pp. 36, 38); Man I *ol tüzün är q(a)maγ özi-h, tonïï bastan aḍaqa*[1] *(lies aḍaqqa?) t(ä)gü* " jener gerechte Mann, an seinem ganzen Körper, und Kleide von Kopf zu Fuß // that fair man, with his entire body and his attire from head to toe…" (Man I, 5_{13}) → (Le Coq, 1911, p. 5); AYS X *baş* "head, skull" *üḍün ol buryuklar başın tägräki* (485) → (Gulcalı, 2021, p. 177, 452); USp *baş* "голова, начало // head, skull (both in the anatomical sense and in the figurative sense of leader); beginning" ***наш*** *nimiķ, ыδыш nimiķ, ол соң нарын чың nimiķ* (6_3) → (Radloff, 1928, p. 6, 267); IrkB. b*(a)ş* "head, beginning" *(ä)sn(ä)g(ä)n b(a)rs m(ä)n k(a)muş ara b(a)ş(ı)m (a)nt(a)g (a) lp m(ä)n, (ä)rd(ä)mlig m(ä)n (a)nça biliŋl(ä)r* (10) → (Tekin, 1993, pp. 10, 51); Huast. *baş* "head, beginning" *äki agulug yol başıŋa tamu kap(ı)gıŋa* (164) → (Özbay, 2019, pp. 84, 147); SuvKaya *tegi kayu erklig küçlüg baş başdıng* (424/ 23) → (Kaya, 1994, p. 243),

1 Wilkens states that the phrase *"baš adak"* means "anfang und Ende || beginning and end, head and tail" (Wilkens, 2021, p. 147).

Maitr. *baş* "head, skull" *şanki çkr(v)rt ilig ḳan başın* (50/ 14) → (Tekin, 1976, pp. 104, 360); AYS VI *baş* "head, skull; first, pioneer" *ṭägi kayu ärklig küçlüg baş başdıŋ* (0472) → (Ayazlı, 2012, pp. 99, 296); AYS IV *baş* "head, skull" *başların bıçturu karakların oyḍuru* (0836) → (Tokyürek, 2018, pp. 381, 796); Abitaki *baş* "head; beginning" *… …, başınta ärdinilig diḍim käḍmiş uẓat[ı] … …* (1276) → (Karaayak, 2021, pp. 180, 662); KP *baş* "head, chief, tip" *yarlıġ-ḳamadı barmaġay sen tep tedi ötrü tegin başın töŋitip* (XIX.4) → (Hamilton, 1998, p. 36, 174); AçBars *baş* "head, skull; beginning, pioneer" *üḍün ol buryuklar başın tägräki* (478) → (Gulcalı, 2015, p. 104, 193); Üçİtig *baş* "head, first" *abipirayı bolur anda üç törlüg bar kiṭermiş-i başdaḳı* (109a/ 2) → (Özender, 1998, pp. 44, 132); Kuan. *baş* "president" *nomlayur ḳutġarur .. bu birük teŋri yirinteki sü başı tay saŋun* (117) → (Tekin, 2023, p. 14, 37).

The word is attested in the Karahanid Turkic area and in the work *Dîvânü Lugat-it Türk*, one of the first and largest dictionaries of the Turkish language, with the meaning "head (in the anatomical sense)" (DLT III, 151-16) → (Atalay III, 2021, p. 151). Similarly, in the work *Kutadgu Bilig*, another work from the Karahanid Turkic period, the word *baş* is attested both in the anatomical sense of "head, skull" and in the sense of "head, front, tip": *tilig keḍ küḍezgil küḍezildi baş; sözüŋni ḳısurġıl uzatıldı yaş* (176) "Take good care of your tongue, and your head will be taken care of; keep your words short, and your life will be long", *beg erdi ajunda bügü bilge baş; bu beglik özele uzun boldı yaş* (405) "There was a lord in this world, a wise and learned head; he lived a long life in his lordship" (Arat, 1979, pp. 34, 55) → (trans. cf. Arat, 1991, pp. 24, 39). Other works from the period in which the word is attested in the Karahanid Turkic are as follows: AH *baş* "head in the anatomical sense"→ *burun başḳa börkni keḍer baş kerek* (300), "beginning" → *başı bardı ḫayrnıŋ soŋı barġusı* (391), "tip" → *başıḳtursa bütmez büter oḳ başı* (140) (Arat, 2006, pp. 51, 64, 72, index VIII); RKT *baş* "head" → *ḳopsa siz namāzḳa yuŋ yüzleriŋizni … hem sürüŋler başlarıŋızḳa* (27/21a2) → (Ata, 2019, p. 252); TİEM 73 *baş* "head" → *altınındın silärdin ançada ḳayıştı közlär ymä tegdi köŋüllär boġuzlar başıŋa* (304r/6) (Ünlü, 2004, p. 124)[2] .

In the works of the Khwarezm period as well, attestations of the word can be found. In *Nehcü'l-Ferādis*, one of the period's texts, the word *baş* is used both in its literal sense and in figurative or extended meanings as "head, skull; tip, beginning; prominent person, leader" (Ata, 1998, p. 50): *baş qul qaravaşlar kim kāfirlar ėlginde erdi*

2 Ünlü, in TİEM 73, cites the word *başçı,* derived from the word *baş,* in his work with the meaning "imam, leader, guide": *anlar üzä kim küçsüz tutuldılar yär içindä ḳılsa miz anlarnı bir başçı taḳı ḳılsa miz anlarnı mirās alıġlılar* (280r/4) → (Ünlü, 2004, pp. 98, 355). The word is also used in the work *Kutadgu Bilig* with the meanings "president, head, chief": *buḍun başçı begke bu himmeṭ kerek, bu himmeṭ bile hem mürüvveṭ kerek* (2124) → (Arat, 1979, p. 229). The word is also attested in works from the Khwarezm region: cf. → *KE* "leader, guide, one who guides, one who shows the way" (Ata, 2019, p. 522); *İML* "head, chief" (Battal, 1988, p. 17); *ME* "leader" (Yüce, 2014, p. 99). The word is also attested in *Lûgat-i Çağatay and Türkî-i Osmanî* as *başçı* and as "yol gösterici, ḳılaġuz, reh-nümā, rehber, delıl, pış-rev, serdār, öŋe düşmek" (Durgut, 1995, p. 150 → cf. also Kunos, 1902, p. 22). The word is also given as *başçı* in Sanglax (124r/10) → (Clauson, 1960, p. 45).

taqı musulmān bolup turur erdiler (97-15) → (Eckmann, 1995, p. 71). Similarly, in *Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā*, the word appears with different meanings such as "head, skull; first, front part, tip; leader": *Nūḥ kimidin çıḳdı. Ol kün seksen baş ādemi; ḳırḳ ėr, ḳırḳ ḫatun, Ṣām vilāyetinde teŋiz ḳıraġında bir kend ḳopardılar* (27r11) → (Ata, 2019, p. 73). In *İbni-Mühennâ Lûgati*, the word *baş* is also recorded in the sense of "head, skull" (139) → (Battal, 1988, p. 16). Other Khwarezmian works in which the word is attested include: Qur'ān *baş* "head [anatomically]; beginning; top, above": *burḫanlarıŋ başların kästi* (38, 26) → (Borovkov, 2002, p. 71); ME *baş* "head [anatomical sense], preface, tip": *bu bitig-niŋ baş sözi, bitig başı uluġluḳdın ḳıyşturdı yaŋaḳı-nı, yaŋaḳını evürdi* (74-2) → (Yüce, 2014, pp. 44, 99).

One of the major works of the historical Kipchak Turkic period, the *Codex Cumanicus*, uses the word *baş* with the meanings "head" (CC II 47b/4), "first" (CC II 15a/14), "beginning" (CC II 36b/9), and "tip, nose" (CC II 43b/12) (Argunşah & Güner, 2022, pp. 435, 436). Some period works in which the word is used in the Mamluk Kipchak area are as follows: GT *baş* "head" *bilen kūfe-den bir yayaġ faḳir baş açuḳ yalaŋ* (115/ 2) → (Karamanlıoğlu, 2019, pp. 57, 215); KF *baş* "head; top; tip; ear (of grain); beginning; first" *(bu baş yüki yā) arḳa yüki yoḳ turur fulān üze i'timād artattı anı sevüglük* (7b/4) → (Eminoğlu, 2011, pp. 91, 171); KK *baş* "head" (68a/4) → (Toparlı et al., 1999, p. 103); DM *baş* "head" (12b/16) → (Toparlı, 2018, 74)[3] ; TZ *baş* "head" (16b-7) → (Atalay, 1945, p. 148); İM *baş* "head" *taḳı iki ḳolın yüwgey taḳı başına mesḥ ḳılġay taḳı iki ḳulaḳına mesḥ ḳılġay …* (113a/5) → (Toparlı, 1992, p. 213, 507); Kİ *baş* "head" (31) → (Caferoğlu, 1931, p. 15); Houts. *baş* "kopf // head" (Houtsma, 1894, p. 59); BV *baş* "head" *talḳı ol yirleri boş bolmaġay taḳı baş ḳatında oŋurga yiri berk bolġay* (6b-6) → (Ağar, 1986, pp. 8, 134).

The use of the word can also be found in the Chagatai Turkic period, another branch of the Turkic language. The word is attested in its basic meaning (head) in the Chagatai dictionary *Nisâb-ı Kutbiyye* (Turan, 2019, p. 74). Similarly, in the *Abuşka Lûgati*, a product of the Chagatai sphere, "Bu 'ibāret de ḳā'ide-i muḳarrere üzre sin şad'dan münḳalib olmışdur. *Baş* dimekdür. Ba'żı ġazelde redif vāḳı' olmışdur ki ḥarf-i sin' de ebt olınmışdur" (Güzeldir, 2002, p. 172) [This word has also been derived from the letter 's' in şad according to the established rule. It means 'head'. It has also been used as a refrain in some ghazals, where it is seen to be written (identified) with the letter 'sin'. In *Şeyh Süleyman Efendi Buharî: Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî*, the word *baş* is also given as "ser, kelle, reis; ibtidā, bedān, menşen; depe, top şey, kelle; āmir, reis, ser-kerde, muḳaddem; fehm, zekā, dimāġ; first, initial, nuḫust" (Durgut, 1995, p. 150) "head; beginning, origin; head, summit; leader, chief, president, foremost; mind, understanding, intellect; first, initial, foremost".

3 The expression *baş yülütçi*, which contains the word *baş,* is also given with the meaning "barber" (18a/4) → (Toparlı, 2018, p. 74).

Other works in which the word can be found in the Chagatai field are as follows: SD *baş* "head" *boluptur vehmdin ol hem perişān-ḥāl u şūride, ḳılur baş bilge barġay tip köŋül birle müdārānı* (297) → (Eraslan, 1999, pp. 164, 407); HBD *baş* "head" *kūyıda ḫışti ki bir kün ḳoymışam baş üstiġa, iyleŋiz zinhār çün ölsem laḥidde bisterim* (109/6) → (Yıldırım, 2010, pp. 140, 226); ŞHD *baş* "head; beginning, first; leader" *cān u baş ʿāşıḳ-larıŋ ḳılur fidā, fāriġ olur dünyādın ferdānı kör* (55a-8) → (Karasoy, 1998, pp. 133, 367); LD *baş* "head" *yüz baş barur yilge şükūfe kibi her dem, gül yüzide çūn zülf-i semensāy körünür* (716) → (Karaağaç, 2020, pp. 106, 354); MM *baş* "head" " *taḳı saġ ėgin sol ėġin baş üze* (91/3) → (Toparlı & Argunşah, 2014, pp. 105, 204); ŞT *baş* "head; top, upper part" *mendin soŋ sen meniŋ ornumġa olturup oġlanlarımġa baş bolġıl*[4] *tėp köp naṣiḥat-lar ḳıldı* (67a-15) → (Ölmez, 2020, pp. 107, 345); BD *baş* "head; beginning" *Çün bardı Ḫudāy raḥmetiġa ol baş* (213/1) → (Yüce, 1995, pp. 234, 339); DA *baş* "head" *ey ḫātūn seni birle ol dünyāda üy rūz ḳıldım bir yastuḳġa baş ḳoydük* (42b/9) → (Sultanbek, 2022, pp. 93, 254); TT *baş* "head; tip, endpoint; main, fundamental, beginning, first" *ṣoŋında ikinçi kimesne olar ve eger bir ölügniŋ baş avırġanın körse* (57b/12) → (Baştürk, 2008, pp. 168, 217); TEH "the part of the body above the neck in humans and animals; the highest point in a terrain; the top part of something, its peak; usually the rounded end of something; the vicinity or surroundings of something; life, heart, essence; beginning; limit, boundary; the mouth of something, the visible part" *atası ol ża'ifeni timür ḳazuġlar bile çārmıḫ ḳılıp otluḳ ḳızıḳ taşnı baş u yüzige ḳoydurdı* (T707a-14) → (Abik, 1993, p. 131, Index 56); Seng. *baş töben* (124r/8) → (Clauson, 1960, p. 45).

4. Usage of the Word in Oğuz Turkic

The word continues to be used in early Oğuz Turkic works. In the *Dede Korkut Kitabı*, the word is used in its basic meaning of "head": *baş éndürüb baġır başġıl; başlar kesildi ṭop gibi; ḳırḳ baş ḳul ḳırḳ ḳırnaḳ oġlı Oruz başına āzād éyledi …* (Kızılözen I, 2025, pp. 39, 62, 64, 316). In the *Bahşayiş Lügati*, the word *baş* is given the meanings "head; upper part; tip of something" (Turan, 2017, p. 122). In the *Tarama Sözlük*, which documents the evolution of Oğuz Turkic from the 12th century to the present day, *baş* means "leader, head of a group, commander": *Ettiler budur bu kaflenin başı, Aslı görklü kendisi mukbil kişi (*Yuz. Şeyd. XIII. 19); "(in counting people and animals) head": *Yedi bin yedi yüz akçaya altı yüz yirmi baş koyun satın alıp … (*Sic. B. XV. 3, 55-2); "ear (of grain)": *Buyurdu Yusuf ekin çok ektiler, vaktı geldi başı birle derdiler (*Yuz. Şeyd. XIII. 56) (Tarama I, 1995, pp. 413, 414). In the work *Thesaurus Linguarum Orientalium: Turcicae, Arabicae, Persicae*, which reflects the vocabulary of 17th-century Ottoman Turkic, the word *baş is given the meanings* "caput // head", "initium // beginning", "summitas // peak, summit, highest point", "extremitas // end, boundary, final point", "primarius

4 Here, the expression *baş bol-* containing the word *baş* is used in the sense of "to take over the administration, to become the head, to come to power" (Ölmez, 2020, p. 345).

// first, principal, foremost", "principalis // main, essential, principal, fundamental", "chef // chief, head, leader", etc. (Meninski I, 2000, p. 656). Similarly, in the *Kamus-ı* Türkî, one of the most comprehensive dictionaries of 19th-century Ottoman Turkic, the word *baş* is given the meanings "head, skull; the highest point of something, peak, summit, top; tip, button-shaped peak; edge, end; the place where something begins; something shaped like a ball or head; beginning, start, origin, commencement; number of living animals; leader, commander, first; mind, thought, intellect" etc. (Sami, 2019, pp. 108, 109).

The word continues to be used with a wide range of meanings in modern Turkish dialects. The word *baş* is used in different Turkish dialects to mean "leader", "piece, slice", "good, beautiful", "the part that exceeds the estimated amount in measurement or weighing", and "a process applied to hides, the head part of a hide in leatherworking". The dictionary also provides information about the word being used in the sense of "Monday" with the entry Kadıçiftliği-İstanbul (Derleme II, 1965, p. 549). The usage of the word in today's standard Turkish is as follows: **baş:** In humans and animals, the part of the body that includes organs such as the brain, eyes, ears, nose, and mouth, located at the top or front of the body; head; a person who leads a group; beginning; foundation, basis; the highest point on the land; the generally rounded end of something (...) (TS I, 1998, p. 228); Ötüken D. **baş: (1)** The uppermost part of the human body, where the brain and four sensory organs, part of the sense of touch, and the beginning of the digestive and respiratory organs are located; head; skull (**2)** What is inside the skull, especially the brain (3) Memory; intellect **(4)** The hairy part of the skull **(5)** The front end of the body of animals possessing all or part of the qualities of humans **(6)** The leader of a community, organisation or institution; the person who governs the community; president; commander; leader; pioneer; commander; chief; head and leader; leader; master; commander; master; commander (**7)** A rounded protruding tip **(8)** The essence of something; source, foundation, basis **(9)** The source or side of a stream **(10)** The first part of a work or book; the beginning **(11)** The highest point of a place or object; summit; peak; apex **(12)** {eT} Mountain or spring head **(13)** {eT} End; boundary (**14)** {eAT} Ear of corn **(15)** Beginning of a row or series **(16)** Each end of a two-ended object **(17)** Person; oneself; alone **(18)** {regional dialect} (Among the people, for humans) piece; unit **(19)** Each one **(20)** The side of an object closer to a person **(21)** The near side of an object; the side to be used or utilised (**22)** Cause (**23)** The tips of branches where flower clusters are found in plants (**24)** {regional dialect} Monday; first day of the week (...) (Çağbayır, 2007, p. 483).

5. The Use of the Word in Contemporary Balkan Languages: Bosnian and Albanian

Bosnian: *baš* "complete, real, actually, essentially; quite, as much as possible; (Excl. → baš!) It cannot be! Never! Don't even think about it! (Bayhan, 2018, p. 70)[5] ; *bäš (*Turkish) " kojim nešto ističemo, naglašavamo (bilo je baš tako); umanjujemo lošu osobinu (nije on baš ni lud); pitamo (Baš?) // used to highlight or emphasise something (bilo je baš tako → "that's exactly how it was"); to downplay a negative characteristic (nije on baš ni lud → "he's not really mad"); to ask a question (Baš? → "Really?")" (Čedić et al., 2007, p. 28).

Albanian: *bash* "head; the front part of a sea vessel; exactly 'bash kur po ngrihej // just as he was about to get up'" (Voci, 2003, p. 22); *bash* "(sea) bow, front part of a ship; the best, highest quality of something; *bashi i duhanit* 'the highest quality tobacco'; exactly, completely, on time" (Korça, 2007, p. 36); *bash* "Pjesa e përpar-me e anijes ose e barkës // The front part of a ship or boat, the bow"; (Colloquial)→ "Pjesa më e mirë e diçkaje, pjesa më e zgjedhur, balli, ajka, lulja // The best, most select, most beautiful part of something; its essence, its most valuable aspect"; Vend i shtruar në krye të dhomës, zakonisht afër zjarrit, kryet e vendit, qoshe // The front part of the room, usually next to the stove/fireplace, the corner of the room, the front place"; (Colloquial) → "Pikërisht, tamam; për këtë arsye; mu // Exactly, precisely; for this reason, here; precisely" (Kostallari et al., 1980, pp. 115, 116); *bash-i, basht-i (*Xhanari, 2022, p. 44); *bash* "president, director" (Karaağaç, 2021, p. 85).

6. The Journey of the Word "Baş" to Balkan Languages and Its Semantic Transformation

The word "baş" has been a multi-layered term in Turkish since the earliest written sources, carrying both concrete (head) and abstract (leader, beginning, front, summit) meanings. This polysemous structure has facilitated the word's wide usage throughout history and its transition into different languages. Particularly with the migrations during the Ottoman period, the word "baş" was transferred to Balkan languages and acquired new meanings.

In Bosnian, the word persisted as "baš" and took on more pragmatic functions. Influenced by expressions in Turkish such as "tam da öyle" (exactly so) or "baş üstüne" (yes, indeed), which convey certainty and approval, "baš" has become an emphatic preposition in Bosnian, meaning "exactly, precisely, truly". It is now used not only as a noun but also as a word that reinforces meaning in speech.

5 In the work, the use of the word *baš* in idioms and word groups is also included. The word appears in Bosnian with meanings such as *baš dobro* "quite good, very very good," *baš tihvala* "thank you very much," *baš kadtreba* "just in time; incidentally," *baš kako valja* "the best, properly," *baš kao* "exactly, just like," *baš me briga!* "I don't care!, it doesn't matter to me!," *baš mi je drago* "I am very glad," etc. (Bayhan, 2018, pp. 70–71).

In Albanian, it has become established in the form "bash" and has spread to different areas. It is used both in concrete meanings such as "the front of the ship" and in abstract values such as "the best, the essence, the most select". Furthermore, similar to its use in Bosnian, it also functions as an emphatic tool among the people, meaning "exactly, absolutely". These usages reflect the cultural expressions indicating value and importance in Turkish, such as "baş köşe" (cornerstone), "baş yapıt" (masterpiece), and "baş tacı" (crown jewel), as they are reflected in the Balkan languages.

The continuity and expansion of meaning of the word in the Balkans is directly related to the migrations of the Ottoman period. Communities settled in the Balkans from Anatolia used Turkish intensively both in daily life and in administrative structures; thus, they popularised the word "baş" both as an official term (president, leader, chief) and among the people. Its establishment in Albanian seafaring communities to mean "the front of the ship" also reveals the professional dimension of this cultural contact.

Consequently, the word "baş" in Balkan languages is not merely a loanword; it is a multifaceted linguistic element bearing the traces of Ottoman-era migrations, cultural interactions, and social structures. Its use as an emphatic particle in Bosnian and as an indicator of direction and value in Albanian are concrete linguistic reflections of this transformation and contact.

6. Conclusion

This study reveals the multi-layered semantic universe of the word "baş" from the earliest written documents of the Turkish language to the present day, as well as the transformations these meanings have undergone throughout history. The fundamental anatomical meaning of the word "baş" has not only been used as the name of a physiological organ, but has also laid the groundwork for the formation of abstract and cultural meanings such as mental capacity, leadership, beginning, summit, and source. This situation is noteworthy in terms of demonstrating the Turkish language's capacity for word derivation and metaphor creation.

Ancient Turkic inscriptions, Uyghur texts, and works belonging to the Karakhanid, Khwarezmian, Kipchak, Chagatai, and Oghuz spheres provide concrete examples of how the word functioned in both its primary and secondary meanings in different periods. The fact that the word's meanings related to leadership and social hierarchy (president, leader, commander) are found in almost every historical dialect can be seen as a reflection of the social order and administrative understanding in Turkish culture. Similarly, the continuity of meanings such as "summit, source, beginning" also confirms the word's central position in cultural memory.

The research also reveals the journey of the word "baş" in Balkan languages (Bosnian and Albanian). This word was brought to the Balkan geography through Ottoman-era

migrations and cultural interactions; while it became more of a pragmatic emphatic particle in Bosnian, in Albanian it began to be used in both concrete (bow of a ship) and abstract (best, essence) meanings. Thus, it is seen that a Turkish-origin word was not only borrowed into contact languages but also acquired new functions and layers of meaning.

Consequently, the word "baş" has evolved beyond being merely the name of an organ in Turkish, transforming into a productive core word in social, cultural, and metaphorical contexts throughout history. This polysemy, observable in different periods and dialects of Turkish, reflects both the language's internal development mechanisms and the reflections of its contact with other languages. The usage patterns of the word in Balkan languages are one of the concrete indicators of linguistic continuity and cultural transmission. Therefore, the word "baş" can be considered a key example for understanding the networks of cultural interaction in the history of the Turkish language and the linguistic traces in the Balkan geography after the Ottoman period.

References

Abik, A. D. (1993). *Ali Şîr Nevâyî'nin Risâleleri-Tarîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Tarîh-i Mülûk-i Acem, Münşeât-* (Metin-Gramatikal İndeks-Sözlük) (Unpublished PhD Thesis). Ankara University, Institute of Social Sciences, Ankara.

Ağar, M. E. (1986). *Baytaratü'l-Vâzıh* (İnceleme-Metin-İndeks). (Unpublished Master's Thesis) Marmara University Institute of Social Sciences, İstanbul.

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I* (Metin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig II* (Çeviri). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat, R. R. (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Argunşah, M. & Güner, G. (2022). *Codex Cumanicus*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis III* (Dizin-Sözlük). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (2019). *Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā I* (Giriş-Metin-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, Aysu (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, Besim (2021). *Divanü Lûgat'it Türk I-II-III: Çeviri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Özlem (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bang, W. & Gabain, A. Von (1929). *Türkische Turfan-Texte II*. Berlin.

Bang, W. & Gabain, A. Von (1931). *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*. Berlin.

Baştürk, Ş. (2008). *Tüş Tabirnamesi* (İnceleme-Metin-İndeks). (Unpublished PhD Thesis). Uludağ University Institute of Social Sciences, Bursa.

Battal, A. (1988). *İbni-Mühennâ Lügati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayhan, Ş. (2018). *Boşnakça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı* (XII-XIII. Yüzyıllar). (H. İ. Usta, E. Amanoğlu, Trans.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb Al-İdrâk Li-Lisân Al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.

Čedić, I, Hajdarević, H., Kadić, S., Kršo, A. & Valjevac, N. (2007). *RJEČNIK Bosanskog Jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.

Clauson, S. G. (1960). *Senglax-a Persian Guide to the Turkish Language by Muhammed Mahdi Xan*. London: E. J. Gibb Memorial Series, New Series.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

DTS: Nadelyayev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenišev & A. M. Ščerbak (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad: «Nauka».

Durgut, H. (1995). *"Şeyh Süleymân Efendi-i Buhârî Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel)" Adlı Eserin Transkripsiyonu*. (Unpublished Master's Thesis). Trakya University Institute of Social Sciences, Edirne.

Eckmann, J. (1995). *Nehcü'l-Feradis I-II* (Metin-Tıpkıbasım) (S. Tezcan, H. Zülfikar, Eds.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EDPT: Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

Eminoğlu, E. (2011). *Kitâbü'l-Ef'âl -Kıpçakça Satır Arası Sözlük-*. Ankara: Akçağ.

Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÊSTJa: Sevortyan, Y. V. (1978). *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskix Yazıkov (Obşetyurkskiy i Mectyurkskiy Osnovı Na Glasnıye) Vol. II*. Moskva: Izdatel'stvo «Nauka».

Gulcalı, Zemire (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan 'Aç Bars' Hikayesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gulcalı, Zemire (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Türkiye Türkçesine Aktarımı-Çince Metinle Karşılaştırmalı Açıklamalar- Sözlük-İkilemeler Dizini)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lügati* (Giriş-Metin-İndeks) (Unpublished PhD Thesis). Atatürk University Institute of Social Sciences, Erzurum.

Hamilton, J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Kalyanamkara ve Papamkara* (E. Korkut, İ. Birkan, Trans.). Ankara: Simurg.

Houtsma, M. Th. (1894). *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*. Leiden: Brill.

Karaağaç, G. (2020). *Mevlânâ Lutfî, Dîvân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaağaç, G. (2021). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaayak, Tümer (2021). *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karamanlıoğlu, A. F. (2019). *Gülistan Tercümesi* (Kitâb Gülistan Bi't Türkî). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Divânı* (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk -Giriş, Metin ve Dizin-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kızılözen, C. (2025). *Dedem Korkut Kitabı* (Cilt I): *Dresden, Vatikan, Bursa Nüshalarının Birlikte Yer Aldığı İlk Çalışma*. İstanbul: Kronik Kitap.

Korça, M. (2007). *Fjalor Shqip-Turqisht Dhe Turqisht-Shqip*. Shkup: Focus Pro.

Kostallari, A., Lloshi, X., Samara, M., Kole, J., Daka, P., Haxhillazi, P., Shehu, H., Leka, F., Lafe, E., Sima, K., Feka, T., Keta, B., Hidi, A. (1980). *Fjalor i Gjuhës së Sotme Shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPSSH, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.

Kúnos, I. (1902). *Šejx Sülejman Efendi's Čagataj-Osmanisches wörterbuch*. Budapest.

Le Coq, A. Von (1911). *Türkische Manichaica Aus Chotscho I*. Berlin: Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften.

Meninski, F. M. (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium. Lexicon I: Turcicae, Arabicae, Persieae*. *Von elif bis cyh*. İstanbul: Simurg Yayınları.

Ölmez, Z. (2020). *Ebulgazi Bahadır Han-Şecere-yi Terākime*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özbay, B. (2019). *Huastuanift (Manihaist Uygurların Tövbe Duası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özender, S. B. (1998). *Üç İtigsizler* (Giriş- Metin- Tercüme- Notlar- İndeks- XXX Levha). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Radloff, Wilhelm (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Leningrad: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften Der USSR.

Sami, Ş. (2019). *Kamus-ı Türkî*. (P. Yavuzarslan, Ed.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sultanbek, K. (2022). *Dürrü'l-'Acāyib* (Dil Özellikleri-Metin-Dizin) (Unpublished PhD Thesis). Muğla Sıtkı Koçman University Institute of Social Sciences, Muğla.

Şirin, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tarama Sözlüğü I (A-B) [XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla] (1995). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Ş. (2023). *Kuanşi im Pusar (Ses İşiten İlâh)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II-Maytrısimit-Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma- Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Talat (1993). *Irk Bitig-The Book of Omens*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Tekin, Talat. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokyürek, Hacer (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç* (Karşılaştırmalı Metin Yayını). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R. & Argunşah, M. (2014). *İslâm, Mu'înü'l- Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Müluk ve's-Selâtîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R. (2018). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R., Çögenli, M. S. & Yanık, N. H. (1999). *El-Kavânînü'l-Külliye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TS.: *Türkçe Sözlük I* (A-J) (İ. Parlatır, N. Gözaydın, H. Zülfikar, B. T. Aksu, S. Türkmen, Y. Yılmaz, Eds.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turan, F. (2017). *Bahşayiş Lügati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turan, F. (2019). *Çağatayca Manzum Sözlük, Nisâb-ı Kutbiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II (1965). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ünlü, Suat (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* [TİEM 235v/3-450r7] (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin) (Unpublished PhD Thesis). Hacettepe University Institute of Social Sciences, Ankara.

VEWT: Räsänen, Marttı (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.

Voci, H. (2003). *Flajor Shqip-Turqisht-Mbi 15 000 fjalë dhe shprehje.*Tiranë: Infbotues.

Wilkens, Jens. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın el sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag.

Xhanari, L. L. (2022). *Arnavutçadaki Türkçe Alıntılar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldırım, T. (2010). *Hüseyin Baykara Divanı* (İncelene-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). İstanbul: Hat Yayınevi.

Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb, Ḫvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yücel, B. (1995). *Bâbür Dîvânı* (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

7. OTURUM

Balkanlarda Tarih, Bellek ve Siyaset

The Corruption Perceptions Index as an Instrument for Evaluating the Effectiveness of Anti-Corruption Policies in the Balkans

Fjolla Gashi[1]& Liridon Veliu[2]& Neshat Podvorica[3]

Abstract

This paper provides a comparative analysis of policies and strategies against corruption and organized crime in the Balkan countries, with a particular focus on Kosovo, Albania, North Macedonia, Serbia, Montenegro, and Bosnia and Herzegovina. The analysis draws on reports and data from international organizations, including Transparency International, the European Commission, and other global monitoring mechanisms, with the aim of offering an assessment of trends, challenges, and progress in this field.

From a methodological perspective, the study employs a comparative data analysis approach, relying primarily on the Corruption Perceptions Index (CPI) as the central instrument for measuring corruption levels and evaluating the effectiveness of public policies. The CPI is presented as a key indicator not only for reflecting perceptions of corruption but also for identifying the structural weaknesses and strengths of institutions in the region. In addition to the CPI, other indicators such as EU Progress Reports and assessments by international organizations are examined, thereby ensuring a comprehensive analytical framework.

The findings reveal that, although some countries have taken significant steps toward strengthening legal frameworks and establishing specialized anti-corruption institutions, corruption remains entrenched. The main causes are linked to political interference, the lack of judicial independence, and the prevailing culture of impunity, which collectively limit the effectiveness of reforms.

The study emphasizes that corruption constitutes a major obstacle to democratic development, institutional stability, and the European integration process of Balkan states. It contributes to the scholarly literature and political debate by arguing that the CPI can serve as a reliable tool not only for measuring the extent of corruption but also for evaluating the impact of anti-corruption policies in both medium- and long-term perspectives. The paper concludes with a set of practical recommendations, including strengthening judicial institutions, enhancing transparency in governance, fostering regional cooperation, and developing sustainable accountability mechanisms, which may serve as guiding principles for future reforms in the Balkans.

Keywords: corruption, organized crime, Balkans, anti-corruption policies, transparency

Indeksi i perceptimit të korrupsionit si një instrument për vlerësimin e efektivitetit të politikave anti-korrupsion në Ballkan

Abstrakt

Punimi trajton në mënyrë krahasuese politikat dhe strategjitë kundër korrupsionit dhe krimit të organizuar në vendet e Ballkanit, me fokus të veçantë në Kosovë, Shqipëri, Maqedoninë e Veriut, Serbi, Mal të Zi dhe

1 Msc, University of Prishtina, Kosova. fjolla.gashi29@student.uni-pr.edu.
2 Prof. asst. University of Prishtina, Kosova. liridon.veliu@uni-pr.edu, ORCID: 0009-0009-2841-1075.
3 Dr., University of Prishtina, Kosova. neshat.podvorica@uni-pr.edu, ORCID: 0009-0008-0397-0578.

Bosnjë e Hercegovinë. Analiza mbështetet në raporte dhe të dhëna të organizatave ndërkombëtare, përfshirë Transparency International, Komisionin Evropian dhe mekanizma të tjerë të monitorimit global, me synim ofrimin e një vlerësimi mbi tendencat, sfidat dhe përparimet në këtë fushë.

Nga pikëpamja metodologjike, studimi përdor analizën krahasuese të të dhënave, duke u mbështetur kryesisht në Indeksin e Perceptimit të Korrupsionit (CPI), i cili shërben si instrument qendror për matjen e nivelit të korrupsionit dhe për vlerësimin e efektivitetit të politikave publike. CPI paraqitet si një tregues kyç jo vetëm për të reflektuar perceptimin e korrupsionit, por edhe për të identifikuar dobësitë dhe fuqitë strukturore të institucioneve në rajon. Përveç CPI-së, janë shqyrtuar edhe indikatorë të tjerë si raportet e progresit të BE-së dhe vlerësimet e organizatave ndërkombëtare, duke siguruar kështu një kuadër analitik gjithëpërfshirës.

Rezultatet e analizës tregojnë se, ndonëse disa vende kanë ndërmarrë hapa të rëndësishëm drejt forcimit të kornizave ligjore dhe krijimit të institucioneve të specializuara antikorrupsion, korrupsioni ende mbetet i rrënjosur. Shkaqet kryesore lidhen me ndërhyrjet politike, mungesën e pavarësisë së gjyqësorit dhe kulturën e mosndëshkimit, të cilat kufizojnë efektivitetin e reformave.

Studimi thekson se korrupsioni përbën një pengesë për zhvillimin demokratik, stabilitetin institucional dhe procesin e integrimit evropian të vendeve të Ballkanit. Ky punim kontribuon në literaturën shkencore dhe debatin politik duke argumentuar se CPI-ja mund të përdoret si një instrument i besueshëm për të matur jo vetëm shkallën e korrupsionit, por edhe për të vlerësuar ndikimin e politikave antikorrupsion në një perspektivë afatmesme dhe afatgjatë. Punimi përfundon me një sërë rekomandimesh praktike, që përfshijnë forcimin e institucioneve të drejtësisë, rritjen e transparencës në qeverisje, nxitjen e bashkëpunimit rajonal dhe krijimin e mekanizmave të qëndrueshëm të llogaridhënies, të cilat mund të shërbejnë si udhërrëfyes për reformat e ardhshme në Ballkan.

Fjalë kyçe: korrupsioni, krimi i organizuar, Ballkani, politikat antikorrupsion, transparenca

Yolsuzluk Algı Endeksi: Balkanlar'da Yolsuzlukla Mücadele Politikalarının Etkinliğini Değerlendirme Aracı

Özet

Çalışma Balkan ülkelerinde yolsuzluk ve organize suçlara karşı politikaları ve stratejileri karşılaştırmalı bir şekilde ele almakta olup özellikle Kosova, Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek üzerine yoğunlaşmaktadır. Analiz Transparency International Avrupa Komisyonu ve diğer küresel izleme mekanizmaları da dâhil olmak üzere uluslararası kuruluşların raporları ve verilerine dayanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı söz konusu alandaki eğilimler, zorluklar ve ilerlemeler hakkında kapsamlı bir değerlendirme sunmaktır.

Metodolojik açıdan çalışma ağırlıklı olarak Yolsuzluk Algı Endeksi (CPI) üzerine kurulu karşılaştırmalı veri analizine dayanmaktadır. CPI yolsuzluk düzeyini ölçmek ve kamu politikalarının etkinliğini değerlendirmek için merkezi bir araç işlevi görmektedir. Bunun yanı sıra CPI yalnızca yolsuzluk algısını yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda bölgedeki kurumların yapısal zayıflıklarını ve güçlü yönlerini ortaya koyan temel bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, AB İlerleme Raporları ve diğer uluslararası kuruluşların değerlendirmeleri gibi ek göstergeler de incelenmiş, böylece bütüncül bir analitik çerçeve oluşturulmuştur.

Analiz sonuçları bazı ülkelerin hukuki çerçevelerini güçlendirme ve uzmanlaşmış yolsuzlukla mücadele kurumları kurma yönünde önemli adımlar atmasına rağmen, yolsuzluğun hâlâ bir sorun olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bunun temel nedenleri arasında siyasi müdahaleler, yargının bağımsızlığının eksikliği ve cezasızlık kültürü yer almakta olup, bunlar reformların etkinliğini sınırlamaktadır.

Çalışma yolsuzluğun Balkan ülkelerinin demokratik gelişimi, kurumsal istikrarı ve Avrupa entegrasyonu süreci açısından önemli bir engel oluşturduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca CPI'nin yalnızca yolsuzluk

düzeyini ölçmek için değil aynı zamanda orta ve uzun vadede yolsuzlukla mücadele politikalarının etkisini değerlendirmek için güvenilir bir araç olarak kullanılabileceği savunulmaktadır. Çalışma adalet kurumlarının güçlendirilmesi yönetişimde şeffaflığın artırılması, bölgesel işbirliğinin teşvik edilmesi ve hesap verebilirliğin sürdürülebilir mekanizmalarının geliştirilmesi gibi bir dizi pratik öneriyle sonuçlanmaktadır. Bu öneriler Balkanlarda gelecekteki reformlar için yol gösterici olabilecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: yolsuzluk, organize suç, Balkanlar, yolsuzlukla mücadele politikaları, şeffaflık

1. Hyrje

Korrupsioni dhe krimi i organizuar përbëjnë një sfidë të vazhdueshme për vendet e Ballkanit, duke ndikuar drejtpërdrejtë në zhvillimin politik, ekonomik dhe shoqëror të rajonit. Këto dukuri jo vetëm që dëmtojnë funksionimin e shtetit ligjor, por gjithashtu cenojnë konkurrencën e lirë të tregut, nxisin informalitetin ekonomik dhe dobësojnë besimin e qytetarëve në institucionet shtetërore (Mungiu-Pippidi, 2015).

Pavarësisht reformave të ndërmarra në kuadër të proceseve të integrimit evropian, korrupsioni në vendet e Ballkanit Perëndimor dhe në disa vende të Bashkimit Evropian në rajon vazhdon të mbetet i lartë. Ky fenomen shpesh lidhet me kulturën e mosndëshkimit, dobësinë e institucioneve dhe ndërhyrjet politike në sistemin e drejtësisë (Transparency International, 2024). Një nga sfidat kryesore është fakti se reformat ligjore shpesh mbeten në nivel formal, pa u shoqëruar me zbatim të qëndrueshëm dhe mekanizma efektivë llogaridhënieje (European Commission, 2023).

Raportet ndërkombëtare kanë theksuar se korrupsioni në Ballkan ka një dimension të dyfishtë: nga njëra anë, ai është një problem i brendshëm institucional që ndikon në qeverisjen demokratike dhe nga ana tjetër, paraqet një pengesë të drejtpërdrejtë për integrimin evropian dhe bashkëpunimin rajonal (Council of Europe, 2022). Kjo e bën të domosdoshëm një analizim të rasteve konkrete, për të identifikuar modelet rajonale, sfidat e përbashkëta dhe qasjet që mund të shërbejnë si praktika të mira.

Ky punim synon të ofrojë një pasqyrë krahasuese të nivelit të korrupsionit, politikave antikorrupsion dhe mekanizmave të llogaridhënies në Ballkan. Duke kombinuar analiza empirike dhe të dhëna nga Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit, ai kontribuon në debatin shkencor dhe institucional mbi mundësitë për reforma të qëndrueshme dhe forcimin e sundimit të ligjit në rajon.

2. Indeksi i perceptimit të korrupsionit për vendet e Ballkanit

Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit (CPI), i publikuar çdo vit nga Transparency International, përfaqëson një nga matjet më të përdorura globalisht për të vlerësuar nivelin e korrupsionit në sektorin publik. Ky indeks bazohet në perceptimin e ekspertëve dhe komunitetit të biznesit mbi shkallën e korrupsionit në administratën publike, duke dhënë një rezultat nga 0 deri në 100, ku vlera më të ulëta tregojnë prani më të

lartë të korrupsionit, ndërsa vlerat më të larta tregojnë qeverisje më transparente dhe institucione më të forta (Transparency International, 2024).

Në rajonin e Ballkanit, CPI ka një rëndësi të veçantë pasi reflekton jo vetëm gjendjen aktuale të korrupsionit, por edhe progresin apo regresin e reformave të ndërmarra në kuadër të integrimit evropian. Shumica e vendeve të Ballkanit përballen me sfida të ngjashme, përfshirë ndërhyrjen politike në gjyqësor, mungesën e transparencës në prokurimin publik dhe lidhjet mes elitave politike dhe krimit të organizuar (European Commission, 2023).

Analiza krahasuese e CPI-së në vendet e Ballkanit tregon se pavarësisht dallimeve mes shteteve, rajoni në tërësi vazhdon të qëndrojë nën mesataren e Bashkimit Evropian. Vendet si Serbia, Bosnja dhe Hercegovina, Kosova dhe Shqipëria shpesh renditen në pjesën e poshtme të indeksit, ndërsa Greqia, Kroacia dhe Bullgaria, ndonëse anëtare të BE-së, përballen ende me perceptime të larta të korrupsionit krahasuar me standardet evropiane (OECD, 2022).

Këto të dhëna sugjerojnë se korrupsioni mbetet një pengesë serioze për sundimin e ligjit dhe zhvillimin e qëndrueshëm në rajon. Prandaj, CPI shërben si një instrument i rëndësishëm për studiuesit, politikëbërësit dhe institucionet ndërkombëtare në matjen e progresit dhe identifikimin e fushave ku nevojiten reforma strukturore.

2.1. Kosova

Korrupsioni mbetet një ndër sfidat më të mëdha me të cilat përballet Kosova, duke ndikuar drejtpërdrejtë në jetën e përditshme të qytetarëve dhe në zhvillimin socio-ekonomik të vendit. Megjithëse janë bërë përpjekje për përmirësim, kjo dukuri është ende e përhapur dhe kërkon kohë dhe përkushtim afatgjatë për t'u adresuar. Shkaku kryesor i përhapjes së korrupsionit dhe krimit të organizuar lidhet me mungesën e vëmendjes së duhur institucionale, si dhe me instalimin e kulturës së pandëshkueshmërisë, e cila ka krijuar terren të përshtatshëm për korrupsion dhe aktivitete kriminale (European Commission, 2023).

Një element shqetësues është mungesa e vullnetit politik dhe institucional për të hetuar rastet e korrupsionit në nivele të larta, gjë që ka minuar sundimin e ligjit dhe ka dobësuar besimin e qytetarëve në institucionet publike. Kjo situatë ka ndikuar negativisht në mirëqenien e qytetarëve, penguar zhvillimin ekonomik, frenuar investimet e huaja dhe vonuar procesin e integrimit evropian (Transparency International, 2024).

Sipas Indeksit të Perceptimit të Korrupsionit (CPI) për vitin 2024, Kosova është renditur në vendin e 87-të me 41 pikë (nga 100 të mundshme). Ky indeks mat perceptimin e korrupsionit në sektorin publik. Renditja e Kosovës tregon se korrupsioni në sektorin publik mbetet problem i madh dhe kërkon reforma për transparencë dhe përgjegjësi (Transparency International, 2024). Për të kuptuar më qartë trendin e perceptimit të

korrupsionit në Kosovë gjatë dekadës së fundit, në vijim paraqitet në figuren 1, një përmbledhje vizuale e rezultateve të CPI për periudhën 2014–2024.

Figure 1. Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit (CPI) për Kosovën, 2014–2024

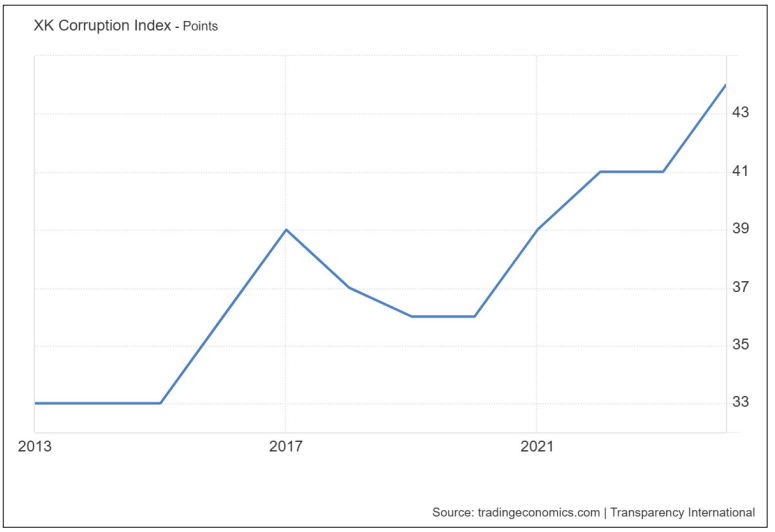

Burimi: Transparency International (2025)

Edhe pse në vitin 2021 Kosova shënoi një përparim modest duke u ngritur nga vendi i 104-t në vendin e 87-të, progresi mbetet i brishtë dhe shpesh i ngadalshëm (Transparency International, 2021). Studime të tjera tregojnë se rreth 28% e qytetarëve që kanë aplikuar për punë në sektorin publik pranojnë se kanë përdorur ryshfet, dhurata ose favore për të siguruar punësimin, ndërsa shumica e atyre që nuk janë pranuar besojnë se nepotizmi dhe lidhjet personale kanë luajtur rol vendimtar (UNDP, 2021).

Përveç korrupsionit, një problem madhor në Kosovë mbetet edhe krimi i organizuar. Pas vitit 2000, në një kontekst të pasluftës, me infrastrukturë të shkatërruar dhe institucione të brishta, Kosova u bë terren i përshtatshëm për shfaqjen dhe zhvillimin e grupeve kriminale. Mungesa e koordinimit institucional dhe dobësia e sundimit të ligjit krijuan hapësira të mëdha për kriminalitet (Kursani, 2015). Rastet e bujshme si "avullimi" i 2.1 milionë eurove nga thesari i shtetit (2020), afera e Brezovicës (2021), dhe keqpërdorimi i subvencioneve bujqësore, tregojnë përhapjen e gjerë të korrupsionit dhe lidhjet e tij me krimin e organizuar (BIRN, 2021).

Në këtë kontekst, korrupsioni dhe krimi i organizuar vazhdojnë të përbëjnë një kërcënim serioz për zhvillimin demokratik dhe ekonomik të Kosovës. Vetëm përmes forcimit të institucioneve të drejtësisë, pavarësisë gjyqësore dhe një sistemi të qëndrueshëm të llogaridhënies, Kosova mund të krijojë një shoqëri më transparente dhe të besueshme për qytetarët dhe partnerët ndërkombëtarë.

2.2. Shqipëria

Korrupsioni në Shqipëri mbetet një fenomen i përhapur dhe një nga pengesat kryesore për zhvillimin e qëndrueshëm politik, ekonomik dhe social të vendit. Në vitin 2017, Shqipëria u rendit në vendin e 91-të nga 180 vende në Indeksin e Perceptimit të Korrupsionit (CPI), ndërsa në vitin 2013 shënoi vetëm 31 pikë nga 100, një rezultat dukshëm më i ulët se mesatarja rajonale (Transparency International, 2017). Shërbimet më të ndjeshme ndaj korrupsionit dhe ryshfetit janë raportuar të jenë gjyqësori (81%), shëndetësia (80%), arsimi (70%), shërbimi policor (58%) dhe shërbimet civile (52%) (Transparency International, 2017).

Në vitin 2023, Shqipëria u rendit në vendin e 101-të nga 180 vende me 36 pikë nga 100, duke reflektuar një nivel të lartë korrupsioni në krahasim me mesataren globale (Transparency International, 2024). Kjo renditje tregon se vendi ende mbetet pas shteteve të tjera të Ballkanit Perëndimor dhe shumë larg standardeve të vendeve të Bashkimit Evropian. Për më tepër, në vitin 2020, Shqipëria kishte rënë në vendin e 110-të, duke shënuar një nga periudhat më të dobëta në performancën e saj kundër korrupsionit (Transparency International, 2020).

Figura 2 paraqet ecurinë e indeksit gjatë dekadës së fundit, ku vërehen luhatje të dukshme: një përmirësim i lehtë gjatë periudhës 2016-2018, por një përkeqësim të theksuar gjatë viteve 2020-2022. Këto të dhëna dëshmojnë se lufta kundër korrupsionit nuk ka qenë e qëndrueshme dhe shpesh është ndikuar nga faktorë politikë dhe institucionalë. Në vijim të kësaj analize, të dhënat e publikuara tregojnë se në vitin 2024 Shqipëria arriti një rezultat prej 42 pikësh, duke u renditur në vendin e 80-të nga 180 vende. Ky përmirësim krahasuar me vitet e mëparshme sugjeron se reformat dhe masat antikorrupsion kanë dhënë efekt pozitiv. Megjithatë, rezultati mbetet pak më poshtë mesatares botërore prej 43 pikësh, gjë që tregon se korrupsioni vazhdon të jetë një sfidë strukturore për institucionet publike të vendit (Transparency International, 2024). Luhatjet e mëparshme, veçanërisht rënia në vitin 2020, nënvizojnë se progresi është ende i brishtë dhe i kushtëzuar nga faktorë politikë dhe institucionalë.

Pavarësisht një kuadri ligjor të moderuar kundër korrupsionit, zbatimi mbetet i dobët, ndërsa niveli i dënimeve për korrupsion është ende shumë i ulët (European Commission, 2023). Studimet empirike tregojnë se korrupsioni ka një lidhje të drejtpërdrejtë negative me zhvillimin njerëzor, duke sugjeruar se vendet më të korruptuara priren të kenë nivele më të ulëta të mirëqenies dhe zhvillimit social (Mungiu-Pippidi, 2015). Në rastin e Shqipërisë, kjo marrëdhënie është veçanërisht e dukshme, duke ndikuar negativisht në treguesit e shëndetësisë, arsimit dhe të ardhurave.

Ekonomia informale mbetet një tjetër sfidë madhore për Shqipërinë. Vlerësohet se të paktën një e treta e PBB-së vjen nga aktivitete të ekonomisë informale, e cila jo vetëm që shkakton humbje të të ardhurave publike, por edhe pengon funksionimin e mekanizmave konkurrues dhe të mbrojtjes së punëtorëve (World Bank, 2022). Kjo situatë e bën vendin të ndjeshëm ndaj pastrimit të parave, ku projektet e mëdha publike-pri-

vate, si stadiume, qendra tregtare dhe ndërtesa prestigjioze, shpesh janë përdorur si mjete për të legjitimuar kapitalin e fituar nga burime të paligjshme (GRECO, 2022).

Figure 2. Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit (CPI) për Shqipërin, 2014–2024

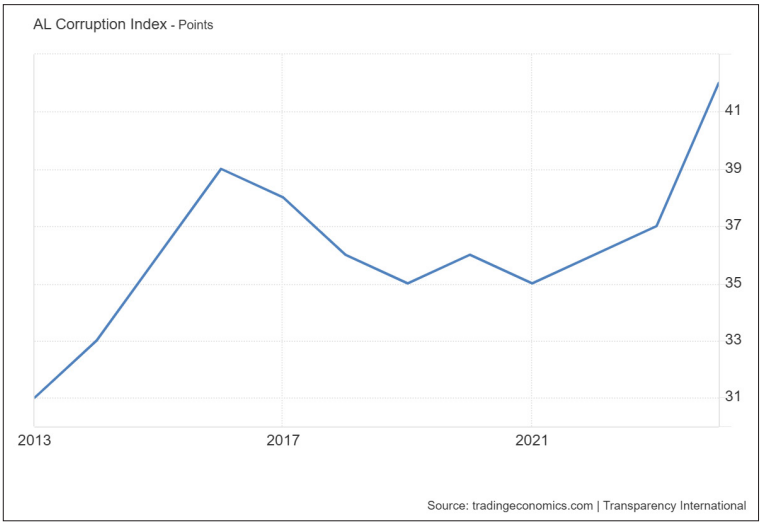

Burimi: Transparency International (2025)

Skandalet e fundit e kanë përforcuar perceptimin e korrupsionit në nivelet e larta të qeverisjes. Në vitin 2023, një ish-zyrtare e lartë u arrestua nën akuzat për pastrim parash. Në prill 2024, media gjermane Bild raportoi për një aferë korrupsioni në Bashkinë e Tiranës, ku disa drejtor u arrestuan dhe kryebashkiaku u vu nën hetim për kontrata publike të dhëna në mënyrë të dyshimtë, duke shkaktuar një dëm prej rreth 25 milionë euro. Po ashtu, gjatë vitit 2023, u ngrit një numër i lartë akuzash për korrupsion ndaj zyrtarëve të lartë të administratës publike (BIRN, 2024).

Këto raste theksojnë se korrupsioni në Shqipëri mbetet një pengesë serioze për zhvillimin ekonomik dhe sundimin e ligjit. Përmirësimi i situatës kërkon forcim të institucioneve të drejtësisë, rritje të transparencës dhe implementim të efektshëm të mekanizmave të llogaridhënies. Vetëm përmes një qasjeje të integruar, Shqipëria mund të përmirësojë imazhin e saj ndërkombëtar dhe të avancojë në rrugën drejt integrimit evropian.

2.3. Maqedonia e Veriut

Korrupsioni në Maqedoninë e Veriut mbetet një nga problemet më të theksuara që ka ndikuar në zhvillimin ekonomik, politik dhe social të vendit. Ai është një sfidë e vazhdueshme, e cila shpesh përmendet si pengesë për integrimin evropian dhe përmirësimin e qeverisjes (European Commission, 2023). Disa nga aspektet kryesore përfshijnë:

Sistemi i dobët i drejtësisë, mungesa e pavarësisë së gjyqësorit dhe ndikimi politik në

vendimmarrje.

Institucionet e brishta, shumë institucione vuajnë nga mungesa e kapaciteteve për të luftuar korrupsionin.

Kultura e mosndëshkimit, një numër i madh rastesh të korrupsionit mbeten pa u ndëshkuar, duke nxitur një cikël të pandërprerë abuzimi me pushtetin (Transparency International, 2024).

Figure 3. Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit për Maqedoninë e Veriut (2014-2024)

Burimi: Transparency International (2025)

Siç tregohet në figuren 3, gjatë periudhës 2014-2024 janë vërejtur luhatje të ndjeshme në renditjen e CPI për Maqedoninë e Veriut:

- Në vitin 2014, vendi regjistroi rezultatin më të lartë (45), duke reflektuar perceptim më pozitiv në luftën kundër korrupsionit.
- Në vitet 2016-2020, indeksi ra ndjeshëm (deri në 35), duke treguar një përkeqësim të perceptimit publik mbi nivelin e korrupsionit.
- 2021-2022, filloi një përmirësim i dukshëm, me ngritje mbi 39-40 pikë.
- Në vitin 2024, CPI arriti në 42, duke treguar vazhdimësi të tendencës pozitive.

Rastet e korrupsionit të profilit të lartë

Maqedonia e Veriut ka qenë skenë e disa rasteve të mëdha korruptive që kanë përfshirë zyrtarë të lartë dhe institucione shtetërore:

- Në vitin 2019, një ish-prokurore speciale u akuzua për keqpërdorim të detyrës

dhe marrje ryshfeti.

- Në fillim të viteve 2000, media raportoi për përfshirjen e zyrtarëve doganorë në kontrabandë gjatë embargos ekonomike ndaj Jugosllavisë, ku akuzat lidhnin doganierë dhe policë me marrje ryshfeti.
- Skandale në prokurimet publike, të shoqëruara shpesh me mungesë transparence dhe abuzim me detyrën zyrtare.
- Shqetësime të përsëritura nga BE mbi keqpërdorimin e fondeve të saj dhe përfshirjen e politikanëve të lartë në korrupsion, të cilat mbeten pengesë serioze për integrimin evropian të vendit (European Commission, 2023).

Këto raste tregojnë përhapjen e korrupsionit në nivele të ndryshme të qeverisjes dhe administratës publike në Maqedoninë e Veriut, duke theksuar nevojën për reforma në sistemin e drejtësisë dhe forcimin e mekanizmave të transparencës dhe llogaridhënies.

2.4. Serbia

Në analizimin e fenomenit të korrupsionit dhe krimit të organizuar në Serbi, shpesh përmendet roli i vetë shtetit, i cili në raste të caktuara është perceptuar si mbrojtës i praktikave të tilla përmes lidhjeve të tij me struktura të fuqishme ekonomike dhe politike. Skandalet e shumta të lidhura me prokurimet publike, përfshirja e grupeve të organizuara të tifozëve në dhunë nën mbështetjen e politikanëve, si dhe lidhjet ndërmjet elitave politike dhe botës së biznesit, përbëjnë një problem të vazhdueshëm për qeverisjen demokratike dhe sundimin e ligjit në vend (European Commission, 2022; Transparency International, 2024).

Figure 4. Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit për Serbinë (2014-2024)

Burimi: Transparency International (2025)

Sipas Indeksit të Perceptimit të Korrupsionit (CPI), gjatë periudhës 2014-2016 Serbia regjistroi rezultate më të ulëta, duke reflektuar një perceptim më negativ për nivelin e korrupsionit. Pas vitit 2016 e deri në vitin 2024, CPI shënoi rritje, e cila lidhet me rritjen e skandaleve politike dhe dobësinë e mekanizmave të sundimit të ligjit (Transparency International, 2024).

Skandalet e korrupsionit të profilit të lartë

Disa prej rasteve më të njohura që kanë dëmtuar perceptimin publik dhe ndërkombëtar mbi nivelin e korrupsionit në Serbi përfshijnë:

Skandali "Krušik" - ku u zbulua përfshirja e babait të ministrit të Brendshëm në blerjen e armëve me çmime preferenciale, duke dëmtuar konkurrencën e ndershme.

Përfshirja e zyrtarëve të partive politike në skema të gjera ryshfeti.

Operacioni antikorrupsion i vitit 2015, ku u arrestuan 79 persona, përfshirë ish-ministrin e Tregtisë dhe ish-drejtorin e Agjencisë për Luftën kundër Korrupsionit, me dëme ekonomike mbi 100 milionë euro.

Përhapja e ryshfetit dhe sektorët më të prekur

Në Serbi, më shumë se 50% e ryshfeteve paguhen në para të gatshme, ndërsa një e treta në formë ushqimi dhe pijesh. Forma të tjera përfshijnë mallrat (7%), shërbimet (5%) dhe sende me vlerë (4%) (Transparency International, 2016).

Sektorët më të prekur nga korrupsioni përfshijnë:

Shëndetësinë, ku 55% e mjekëve raportohen si marrës të ryshfetit. Policinë, me 39% të rasteve. Infermierët (26%) dhe zyrtarët e regjistrimit të tokës (16%).

Sipas Barometrit Global të Korrupsionit (2016), rreth 22% e qytetarëve serbë që kishin kontakte me institucionet publike pranuan se kishin paguar ryshfet të paktën një herë gjatë vitit të kaluar. Kjo tregon për përhapjen e gjerë të korrupsionit në shërbimet publike dhe dobësinë e mekanizmave të parandalimit.

2.5. Mali i Zi

Në vitet e fundit, Mali i Zi ka ndërmarrë hapa të rëndësishëm për të forcuar kornizën ligjore dhe institucionale kundër korrupsionit. Për shembull, janë miratuar dispozita në Kodin Penal për ndalimin e ryshfetit, si dhe ligje të posaçme për pastrimin e parave, konfliktin e interesit, transparencën e financimit politik dhe qasjen në informacion (Komisioni Evropian, 2013). Megjithatë, korrupsioni vazhdon të mbetet një problem serioz dhe i përhapur. Raportet e progresit të BE-së theksojnë se, pavarësisht përmirësimeve ligjore, zbatimi në praktikë mbetet i kufizuar për shkak të mungesës së koherencës dhe kapaciteteve në institucionet gjyqësore dhe organet e zbatimit të ligjit (European Commission, 2022).

Figure 5. Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit për Malin e Zi (2014-2024)

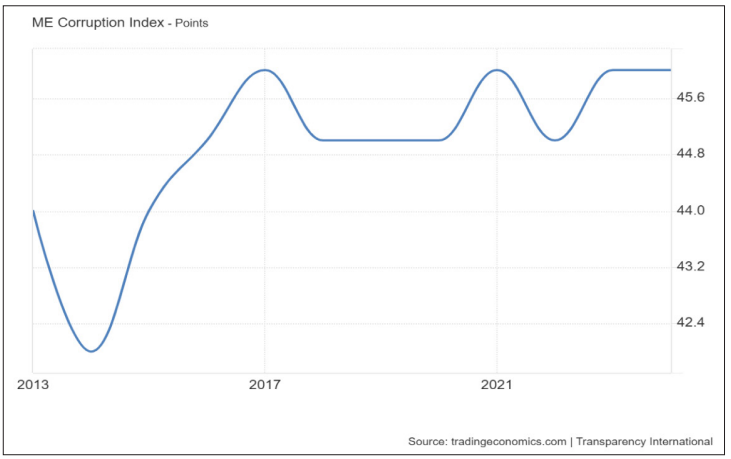

Burimi: Transparency International (2025)

Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit (CPI) i Transparency International për vitin 2023 e renditi Malin e Zi në vendin e 65-të nga 180 vende, me 46 pikë nga 100, çka tregon për një nivel të perceptuar të lartë të korrupsionit (Transparency International, 2023). Në krahasim me periudhat e mëparshme, Mali i Zi ka shënuar luhatje të dukshme në CPI gjatë viteve 2014-2024, duke treguar herë pas here përmirësime, por edhe rikthime negative në perceptimin e korrupsionit.

Një problem tjetër i evidentuar është përhapja e korrupsionit në sektorët e prokurimit publik, privatizimit, arsimit dhe shëndetësisë. Në Raportin e Konkurrueshmërisë Globale, drejtuesit e bizneseve rendisin korrupsionin dhe burokracinë joefikase si ndër pengesat kryesore për zhvillimin ekonomik dhe investimet e huaja në vend (World Economic Forum, 2014).

Në praktikë, Mali i Zi është përballur me një numër rastesh të profilit të lartë. Për shembull, në vitin 2022 u arrestua kryetari i Gjykatës Ekonomike së bashku me disa bashkëpunëtorë të tij, nën akuzat për krijimin e një organizate kriminale, shpërdorim të detyrës dhe dëmtim të buxhetit të shtetit me dhjetëra milionë euro (Balkan Insight, 2022). Po ashtu, ish-kryetarja e Gjykatës së Lartë është përballur me akuza të ngjashme. Një tjetër rast i profilit të lartë ishte ngritja e aktakuzave ndaj nëntë ish-ministrave për shpërdorim të pozitës gjatë ndarjes së banesave dhe kredive, duke shkaktuar një dëm prej mbi 2.6 milionë euro për buxhetin e shtetit (Radio Free Europe/Radio Liberty, 2021).

Këto zhvillime tregojnë se, megjithëse Mali i Zi ka bërë përpjekje për të harmonizuar ligjet e tij me standardet e BE-së, korrupsioni mbetet i rrënjosur dhe kërkon reforma të qëndrueshme në forcimin e gjyqësorit, transparencës dhe mekanizmave të llogaridhënies.

2.6. Bosnja dhe Hercegovina

Korrupsioni shpesh konsiderohet nga komuniteti ndërkombëtar si një nga sfidat më të mëdha për vendet e Ballkanit Perëndimor, poashtu Bosnja dhe Hercegovina nuk bën përjashtim. Sipas sondazheve, qytetarët e Bosnjës dhe Hercegovinës e renditin korrupsionin si problemin e katërt më të rëndësishëm me të cilin përballet vendi, menjëherë pas papunësisë, performancës së dobët të qeverisë dhe varfërisë apo standardit të ulët të jetesës (Transparency International, 2016).

Figure 6. Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit për Bosnjën dhe Hercegovinën (2014-2024)

Burimi: Transparency International (2025)

Në vitin 2016, Transparency International e renditi Bosnjën dhe Hercegovinën në vendin e 83 nga 176 shtete, me 39 pikë në Indeksin e Perceptimit të Korrupsionit (CPI). Një rezultat i ngjashëm ishte regjistruar edhe në vitin 2014, ndërsa në vitin 2013 vendi kishte shënuar rënie duke u renditur në pozitën e 72-të (Transparency International, 2016). Në rajon, Bosnja dhe Hercegovina u rendit në të njëjtin nivel me Shqipërinë, ndërsa para Maqedonisë së Veriut dhe Kosovës.

Gjatë periudhës 2014-2018, CPI tregoi një përmirësim të lehtë, duke reflektuar një perceptim më pozitiv në luftën kundër korrupsionit. Megjithatë, që nga viti 2019 vërehet një rënie graduale, duke sinjalizuar një perceptim më negativ dhe rritje të ndikimit të korrupsionit. Kjo rënie lidhet kryesisht me mungesën e reformave efektive, dobësitë në sundimin e ligjit dhe ndërhyrjet politike në institucionet publike (European Commission, 2022).

Në Bosnjë dhe Hercegovinë, korrupsioni është i përhapur në shumë institucione, përfshirë shërbimet publike, doganat, policinë, gjyqësorin, arsimin dhe kujdesin shëndetësor. Këto fusha janë kritike, pasi përfaqësojnë pikat kryesore të ndërveprimit të

qytetarëve me shtetin, dhe shpesh aty humbet besimi publik. Për më tepër, ekzistojnë prova të lidhjeve të forta mes korrupsionit politik dhe krimit të organizuar, gjë që përkeqëson edhe më shumë situatën (Bertelsmann Stiftung, 2022).

Disa nga skandalet kryesore përfshijnë proceset e privatizimit, ku kompani publike u shitën me çmime të ulëta individëve të lidhur me zyrtarë të lartë politikë, duke shkaktuar humbje të konsiderueshme ekonomike. Po ashtu, gjatë pandemisë COVID-19 janë dokumentuar keqpërdorime të fondeve publike për prokurime emergjente në sektorin shëndetësor (Transparency International, 2021).

Këto zhvillime nënvizojnë faktin se Bosnja dhe Hercegovina përballet me sfida të mëdha në luftën kundër korrupsionit, i cili vazhdon të pengojë zhvillimin e qëndrueshëm ekonomik, integrimin evropian dhe konsolidimin institucional.

3. Krahasim i Indeksit të Perceptimit të Korrupsionit për vendet e Ballkanit

Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit (CPI) është një tregues i rëndësishëm që lejon vlerësimin krahasues të shkallës së korrupsionit mes shteteve. Ky indeks mat perceptimin e korrupsionit në sektorin publik përmes burimeve të shumta ndërkombëtare, duke ofruar një pasqyrë të qartë mbi nivelin e transparencës dhe integritetit institucional (Transparency International, 2024).

Krahasimi i CPI-së për vendet e Ballkanit është i rëndësishëm për të kuptuar dallimet rajonale dhe për të identifikuar vendet që kanë bërë përparim të dukshëm apo ato që përballen ende me sfida të theksuara. Vendet e rajonit, megjithëse të lidhura me procese të ngjashme historike dhe politike, shfaqin variacione të ndjeshme në performancën e tyre kundër korrupsionit. Për shembull, disa shtete kanë shënuar përmirësime falë reformave të orientuara nga integrimi evropian, ndërsa të tjera mbeten të bllokuara nga moszbatimi i ligjit dhe ndikimi i interesave politike (European Commission, 2023).

Të dhënat e krahasuara jo vetëm që reflektojnë nivelin e perceptimit të korrupsionit në secilin vend, por gjithashtu ndihmojnë në analizimin e prirjeve rajonale dhe në vlerësimin e efikasitetit të politikave antikorrupsion. Në këtë mënyrë, CPI shërben si bazë për të kuptuar se cilat vende po ecin drejt forcimit të sundimit të ligjit dhe cilat përballen ende me pengesa strukturore.

Në vijim paraqitet tabela që krahason Indeksin e Perceptimit të Korrupsionit për vendet e Ballkanit, duke ofruar një panoramë të qartë mbi pozicionimin e tyre në raport me njëri-tjetrin.

Tabela 1. Indeksit i Perceptimit të Korrupsionit për vendet e Ballkanit për vitin 2024

Vendi	Pozita në CPI (2024)	Pikët (nga 100)	Tendenca në dekadën e fundit	Karakteristikat kryesore të korrupsionit
Kosova	87	41	Përmirësim i ngadalshëm	Korrupsion i lartë në sektorin publik, nepotizëm dhe lidhje me krimin e organizuar
Shqipëria	80	42	Luhatje, progres i brishtë	Korrupsion i lartë në gjyqësor, shëndetësi dhe ekonomi informale
Maqedonia e Veriut	85	42	Përmirësim pas 2020	Korrupsion politik, ndikim në prokurime publike
Serbia	101	36	Përkeqësim i perceptimit	Lidhje politike me krimin, ryshfet i përhapur në shëndetësi dhe polici
Mali i Zi	65	46	Përmirësim gradual	Probleme në prokurime publike dhe gjyqësor, por reforma ligjore aktive
Bosnja dhe Hercegovina	108	35	Rënie pas 2019	Korrupsion i përhapur në shërbimet publike, lidhje me krimin e organizuar

Burimi: autori (2025)

4. Konkluzionet dhe Rekomandimet

Analiza krahasuese e vendeve të Ballkanit tregon se korrupsioni mbetet një pengesë serioze për zhvillimin e qëndrueshëm ekonomik, konsolidimin e demokracisë dhe procesin e integrimit evropian. Pavarësisht përparimeve të pjesshme në reformimin e kornizës ligjore dhe forcimin e disa institucioneve, kultura e mosndëshkimit, dobësia e sistemit gjyqësor dhe ndërhyrjet politike vazhdojnë të jenë faktorët kryesorë që e pengojnë progresin.

Studimi evidentoi se vende si Serbia, Bosnja dhe Hercegovina dhe Kosova mbeten më të ekspozuara ndaj sfidave strukturore, ku ndikimet politike dhe mungesa e llogaridhënies kufizojnë ndjeshëm efektivitetin e reformave.

Nga analiza del qartë se korrupsioni nuk është vetëm një problem i brendshëm institucional, por edhe një sfidë rajonale që ndikon në stabilitetin politik, besueshmërinë ndërkombëtare dhe atraktivitetin për investime të huaja. Për këtë arsye, është e nevojshme një qasje e integruar dhe shumëdimensionale, ku masat kombëtare shoqërohen me bashkëpunim rajonal dhe mbështetje ndërkombëtare. Vetëm në këtë mënyrë Ballkani mund të ndërtojë një mjedis të qëndrueshëm, transparent dhe të besueshëm për qytetarët e tij dhe komunitetin ndërkombëtar.

Duke u bazuar në këto gjetje, rekomandimet kryesore që dalin nga kjo analizë për vendet e Ballkanit janë si vijon:

- Forcimi i institucioneve të drejtësisë

Pavarësia e gjyqësorit mbetet një parakusht thelbësor për luftën kundër korrupsionit. Vendet e Ballkanit duhet të garantojnë jo vetëm autonominë institucionale, por edhe sigurinë profesionale dhe etike të gjyqtarëve dhe prokurorëve, duke i mbrojtur nga ndikimet politike dhe interesat e ngushta partiake.

- Zbatimi efektiv i ligjeve ekzistuese

Shumë vende kanë miratuar ligje moderne antikorrupsion, por sfida kryesore mbetet implementimi i tyre. Është e nevojshme që mekanizmat e monitorimit dhe ndëshkimit të funksionojnë në mënyrë të qëndrueshme dhe të barabartë për të gjithë aktorët.

- Rritja e transparencës në prokurimet publike

Përdorimi i platformave digjitale, publikimi i kontratave dhe auditimet e pavarura do të reduktonin hapësirat për korrupsion. Kjo qasje jo vetëm ul kostot, por rrit edhe besimin e qytetarëve dhe investitorëve të huaj.

- Përfshirja e shoqërisë civile dhe medias

Organizatat e shoqërisë civile dhe mediat e pavarura duhet të shihen si aleatë në luftën kundër korrupsionit. Përmes rolit të tyre mbikëqyrës, ato mund të ushtrojnë presion mbi institucionet dhe të kontribuojnë në rritjen e transparencës.

- Forcimi i bashkëpunimit rajonal

Duke qenë se krimi i organizuar dhe korrupsioni shpesh kalojnë kufijtë shtetërorë, bashkëpunimi në hetime ndërkufitare, shkëmbimi i praktikave të mira dhe harmonizimi i standardeve antikorrupsion në nivel rajonal do të ishin hapa vendimtarë.

- Zhvillimi i mekanizmave për mbrojtjen e sinjalizuesve

Raportimi i korrupsionit shpesh pengohet nga frika e hakmarrjes. Krijimi i mekanizmave të fuqishëm ligjorë për mbrojtjen e sinjalizuesve është një domosdoshmëri për të rritur numrin e denoncimeve dhe për të forcuar llogaridhënien.

Literature

Balkan Insight. (2022). Montenegro: Court president arrested in corruption probe. https://balkaninsight.com.

BIRN. (2021). Kosovo corruption cases and investigations. Balkan Investigative Reporting Network. https://balkaninsight.com

BIRN. (2024). Corruption scandals in Albania. Balkan Investigative Reporting Network. https://balkaninsight.com

Bertelsmann Stiftung. (2022). BTI 2022 country report — Bosnia and Herzegovina. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. https://bti-project.org

Council of Europe. (2022). Anti-corruption and good governance in South-East Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Ekathimerini. (2014). Greek prosecutors probe Postbank scandal. https://www.ekathimerini.com

European Commission. (2013). Montenegro 2013 progress report. Brussels: European Commission.

European Commission. (2022). Bosnia and Herzegovina 2022 report. Brussels: European Commission.

European Commission. (2022). Montenegro 2022 report. Brussels: European Commission.

European Commission. (2022). Serbia 2022 report. Brussels: European Commission.

European Commission. (2023). 2023 communication on EU enlargement policy. Brussels: European Union. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu

European Commission. (2023). Albania 2023 report. Brussels: European Commission. https://ec.europa.eu

European Commission. (2023). Kosovo 2023 report. Brussels: European Commission. https://ec.europa.eu

European Commission. (2023). North Macedonia 2023 report. Brussels: European Commission.

European Commission. (2023). Rule of law and anti-corruption progress reports for Western Balkans. Brussels: European Commission.

GRECO. (2022). Fourth evaluation round: Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors – Albania. Council of Europe. https://www.coe.int/greco

International Consortium of Investigative Journalists. (2021). Pandora papers. ICIJ. https://www.icij.org

Kursani, S. (2015). Kosovo: The dangerous nexus between corruption and organized crime. Kosovar Center for Security Studies.

Mungiu-Pippidi, A. (2015). The quest for good governance: How societies develop control of corruption. Cambridge: Cambridge University Press.

Mungiu-Pippidi, A. (2019). The quest for good governance: How societies develop control of corruption. Cambridge University Press.

OECD. (2021). Anti-corruption reforms in Eastern Europe and Central Asia: Progress and challenges, 2016–2019. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/6c3e5931-en

OECD. (2022). Governance and anti-corruption in South-East Europe. Paris: OECD Publishing.

Radio Free Europe/Radio Liberty. (2021). Montenegro charges nine ex-ministers with abuse of office. https://www.rferl.org

https://www.reuters.com

Smith, H. (2018, February 12). Novartis scandal shakes Greek politics. The Guardian. https://www.theguardian.com

Transparency International. (2016). Corruption perceptions index 2016. Berlin: Transparency International.

Transparency International. (2016). People and corruption: Europe and Central Asia. Berlin: Transparency International.

Transparency International. (2017). Corruption perceptions index 2017. Berlin: Transparency International.

Transparency International. (2020). Corruption perceptions index 2020. Berlin: Transparency International.

Transparency International. (2021). Corruption perceptions index 2021. Berlin: Transparency International.

Transparency International. (2021). Western Balkans: Corruption risks in COVID-19 procurement. Berlin: Transparency International.

Transparency International. (2023). Bosnia and Herzegovina. Berlin: Transparency International. https://www.transparency.org/en/countries/bosnia-herzegovina

Transparency International. (2023). Corruption perceptions index 2023. Berlin: Transparency International. https://www.transparency.org/en/cpi/2023

Transparency International. (2024). Corruption perceptions index 2024. Berlin: Transparency International.

UNDP. (2021). Public pulse on corruption in Kosovo. United Nations Development Programme.

World Bank. (2020). Governance indicators: Rule of law and control of corruption. Washington, DC: World Bank. https://www.worldbank.org

World Bank. (2022). Western Balkans regular economic report. Washington, DC: World Bank. https://www.worldbank.org

World Economic Forum. (2014). Global competitiveness report 2013–2014. Geneva: World Economic Forum.

Balkanlarda Türkçe Eğitimi Bağlamında İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmalara Yönelik Bir Değerlendirme

Güler Özyürek[1]

Özet

Balkanlar, tarih boyunca farklı etnik, dilsel ve kültürel toplulukların bir arada yaşadığı ve bunun sonucunda çok dillilik ve iki dillilik olgusunun yaygın bir şekilde görüldüğü bir bölgedir. Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyetinden itibaren Türkçe, bölgedeki birçok topluluk için önemli bir iletişim dili hâline gelmiştir. Günümüzde Balkanlarda yaşayan Türkler, Türkçeyi bölgede yaşatmaya devam etmektedir. Bu durum Balkanlarda Türkçe eğitimi üzerine pek çok çalışma yapılmasına neden olmuştur. Balkanlarda Türkçe eğitiminin gelişimi ve sorunları bu çalışmalarda sıklıkla ele alınan konulardır. Mevcut araştırmada Balkanlar Türkçe eğitimi bağlamında iki dillilik üzerine yapılan çalışmaları incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. 2000–2025 yılları arasında Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmalar doküman inceleme yöntemi ile toplanmıştır. Veri toplama sürecinde YÖKTEZ, DergiPark ve Google Scholar gibi veri tabanlarında "Balkanlar", "Türkçe", "iki dillilik" anahtar kelimeleri ile tarama yapılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi ile 2000–2025 yılları arasında Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan araştırmalar yıllara, türe ve ülkelere göre dağılımı, konuları ve yöntemleri bakımından değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmaların sayısının Avrupa'da iki dillilik üzerine yapılan çalışmalara göre oldukça az olduğu görülmüştür. Nitekim yalnızca 12 çalışmada doğrudan Balkanlarda iki dillilik olgusunun konu edildiği belirlenmiştir. Bu çalışmaların çoğunun makale ve lisansüstü tezlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Çalışmalarda en çok nitel araştırma yönteminin kullanıldığı görülmüştür. Çalışmaların örneklem bakımından çoğunlukla Yunanistan, Kuzey Makedonya, Romanya ve Bulgaristan'ın tercih edilmiş olması da araştırmanın dikkat çeken diğer bir sonucudur. Araştırmanın sonuçları, Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmaların sayısı artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırmacıların Balkanlarda yaşayan Türk çocuklarının iki dillilik gelişimleri hakkında daha fazla çalışma yapmalarına destek olunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Türkçe eğitimi, iki dillilik

An Evaluation of Studies on Bilingualism in the Context of Turkish Language Education in the Balkans

Abstract

The Balkans have historically been home to diverse ethnic, linguistic, and cultural communities, resulting in the widespread presence of multilingualism and bilingualism. Since the Ottoman Empire's rule, Turkish has become an important language of communication for many communities in the region. Today, Turks living in the Balkans continue to maintain the Turkish language. This situation has led to a considerable number of studies on Turkish language education in the Balkans. The development and challenges of Turkish language education are frequently addressed in these studies. The present study aims to examine research conducted

1 Araştırmacı, Türkiye Maarif Vakfı, Mali, gozyurek@turkiyemaarif.org, ORCID: 0000 0003 3337 5397.

on bilingualism within the context of Turkish language education in the Balkans. For this purpose, a qualitative research design was employed. Studies on bilingualism in the Balkans conducted between 2000 and 2025 were collected through document analysis. During the data collection process, databases such as YÖKTEZ, DergiPark, and Google Scholar were searched using keywords including "Balkans," "Turkish," and "bilingualism." Content analysis was used in the analysis of the data. Through content analysis, studies on bilingualism in the Balkans between 2000 and 2025 were evaluated in terms of their distribution by year, type, and country, as well as their topics and methodologies. The findings revealed that the number of studies on bilingualism in the Balkans is quite limited compared to those on bilingualism in Europe. Indeed, only 12 studies were identified that directly focused on bilingualism in the Balkans. It was found that most of these studies consisted of journal articles and postgraduate theses. Furthermore, qualitative research methods were predominantly employed. Another noteworthy finding was that Greece, North Macedonia, Romania, and Bulgaria were the most frequently chosen countries in terms of study samples. The results of the study indicate the need to increase the number of studies on bilingualism in the Balkans. In this regard, more research should be encouraged on the bilingual development of Turkish children living in the Balkans.

Keywords: Balkans, Turkish language education, bilingualism

1. Giriş

1.1. Problem Durumu

İki dillilik bireylerin iki dili belirli yeterlilik düzeyinde kullanabilmesi olarak tanımlanabilir. Küreselleşme, göç, uluslararası ticaret, seyahat gibi nedenlerle farklı dilleri konuşan insanlar arasında iletişim arttıkça iki dillilik yaygın bir durum hâline gelmiştir. Avrupa ve Balkanlar, iki dilli Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerdir. Bu bölgelerde Türkçe eğitimi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde yurt dışında yaşayan Türk çocuklarına Türkçe, Türk kültürü öğretimi ile çocukların eğitim sorunları ve dil becerilerinin gelişimi üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Ortaköylü, Satılmış ve Eyüp (2020) yurt dışında yaşayan Türk çocuklarına yönelik 2000-2018 yılları arasında yapılan araştırmaları incelediği çalışmalarında 37 araştırma tespit etmiştir. Araştırma kapsamına dahil edilen çalışmaların anahtar kelimelerinde "ana dili ve iki dillilik" kavramlarına sıklıkla yer verildiği, ancak "çalışmaların genellikle dil becerilerine yönelik yapıldığı" tespit edilmiştir (s. 87). Ortaköylü, Satılmış ve Eyüp (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın önemli bulgularından biri; yurt dışında yaşayan Türk çocuklarına yönelik yapılan "çalışmaların çoğunda Türk nüfusunun yoğun olduğu Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk çocukları üzerine" yoğunlaşılmış olmasıdır (s.87). Bu ifadeden Avrupa'yı örneklem olarak ele alan çalışmalara göre Balkanlar özelinde Türk çocuklarına yönelik çalışmaların az sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim araştırmacı Balkanlarda yaşayan Türk çocuklarına yönelik yalnızca üç çalışma (Achmet, 2005; Çelik, 2016 ve Ustabulut, 2014) tespit etmiştir. Bu çalışmalardan yalnızca ikisi (Achmet, 2005 ve Ustabulut, 2014) Balkanlarda iki dillilik olgusunu ele almıştır. Kayadibi (2013) Balkanlarda Türkçe eğitimini ele aldığı çalışmasında Balkanlarda yaşayan Türklerin iki dilli olma özelliğini vurgulamış olsa da iki dillilik üzerine yapılan çalışmalara yer vermemiştir. İşeri ve Çapan Tekin (2022) çalışmalarında 1999-2022

yılları arasında Balkanlarda Türkçe öğretimi üzerine yapılmış 70 çalışmayı incelemiştir. Araştırmada Balkanlarda Türkçe eğitimi ile ilgili temel sorunlar, "devlet politikası, ders programları, ders kitaplarının niteliği ve temini, öğretmen ve öğrenci sayılarının yetersizliği" olarak sıralanmıştır (s. 222). Çalışmada Türkçe eğitimi ile ilgili çalışmalar genel anlamda ele alınmış, iki dillilik üzerine yapılan çalışmalara yer verilmemiştir. Görüldüğü üzere literatürde Balkanlarda yaşayan Türk çocuklarına yönelik çalışmalar az sayıdadır. Mevcut çalışmalarda ise Balkanlarda Türkçe eğitimi genel anlamda ele alınmıştır. Balkanlarda iki dillilik olgusuna yönelik çalışmalar mevcut olsa da alan yazınında bu çalışmaları bütüncül bir biçimde ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmaların bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, alan yazına katkı sağlayacaktır. Zira Balkanlarda iki dillilik olgusuna yönelik mevcut çalışmalar örneklem olarak ele aldıkları ülke, konu, tema, yöntem bakımından farklılıklar göstermektedir. Bütüncül bir yaklaşım, ilgili araştırmaların eğilimlerini ortaya koyarak alan yazındaki boşlukları tespit etmeye ve Balkanlarda iki dillilik çalışmaları hakkında daha kapsamlı bir anlayış ortaya koymaya vesile olacaktır. Bu gerekçeyle araştırmada Balkanlarda Türkçe eğitimi bağlamında 2000-2025 yılları arasında iki dillilik üzerine yapılan çalışmaları incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1.2. Araştırma Soruları

1. Balkanlarda Türkçe eğitimi bağlamında iki dilliliği ele alan çalışmalar nelerdir?
2. Balkanlarda Türkçe eğitimi bağlamında iki dilliliği ele alan akademik çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
3. Balkanlarda Türkçe eğitimi bağlamında iki dilliliği ele alan akademik çalışmaların yayın türüne göre dağılımı nasıldır?
4. Balkanlarda iki dillilik bağlamında Türkçeyi ele alan akademik çalışmaların ülkelere göre dağılımı nasıldır?
5. Balkanlarda iki dillilik bağlamında Türkçeyi ele alan akademik çalışmaların konularına göre dağılımı nasıldır?
6. Balkanlarda iki dillilik bağlamında Türkçeyi ele alan akademik çalışmaların hangi yöntemler (nitel, nicel, karma) ve veri toplama araçları kullanılmıştır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemi esas alınmıştır. Nitel araştırma, "insanların tutumlarını, davranışlarını görüşlerini, deneyimlerini daha detaycı bir yaklaşımla anlamayı, yorumlamayı ve betimlemeyi hedefleyen, derinlemesine incelemeye imkân sunan bir araştırma" olarak tanımlanmıştır (Kıral, 2020). Nitel araştırma yönteminin

benimsendiği çalışmalarda veriler gözlem, görüşme veya dokümanlar aracılığıyla toplanmaktadır. Veri analizinde ise betimsel analiz ve içerik analizi sıklıkla tercih edilen tekniklerdir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın konusu doğrultusunda Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmaların belirlenmesinde doküman analizi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin, Dergi Park ile Google Scholar gibi veri tabanlarından 2000-2025 yılları arasında yayımlanan çalışmalar doküman analizi ile toplanmıştır. Veri toplama aşamasında bahsi geçen veri tabanlarında "Balkanlar", "iki dillilik", "Türkçe" anahtar kelimeleri ile aramalar gerçekleştirilmiştir. Anahtar kelimelere sahip olmasına rağmen erişime açık olmayan çalışmalar kapsam dışı bırakılmıştır. Mevcut araştırmada ilk aşamada Balkanlarda Türkçeyi ele alan çalışmalar taranmıştır. Tarama sırasında "Balkanlar", "Türkçe ve "iki dillilik" ifadelerini içermeyen çalışmalar çıkarılmış ve nihayetinde 12 çalışma derleme kapsamına alınmıştır. Çalışmaların Balkan ülkelerinden birinde gerçekleştirilmiş olması ve temel konusunun iki dillilik olması araştırma kapsamında dahil edilmede temel ölçüt olarak belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde tümevarımsal içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya dahil edilen çalışmalar kodlandıktan sonra "yayım yılı, araştırma türü, araştırmacı adı, ülke, konu, yöntem" adlı kategorilere göre sınıflandırılmıştır.

3.Bulgular

Araştırma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin, Dergi Park ile Google Scolar gibi veri tabanlarından 2000-2025 yılları arasında Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılmış 12 çalışma tespit edilmiştir.

3.1. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılmış Çalışmalara Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamına dahil edilen çalışmaların indeksi aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Balkanlarda Türkçe Eğitimi Bağlamında İki Dillilik Üzerine Yapılmış Çalışmalar

No.	Yıl	Yayın Türü	Ülke	Konu	Yazar
1	2005	Doktora Tezi	Yunanistan	"Yunanistan'da (Batı Trakya'da) iki dilli eğitim veren azınlık okullarında Türkçe ve Yunanca eğitim gören öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazılı anlatım becerileri"	Achmet, İ. K.
2	2005	Doktora Tezi	Romanya	"Romanya'da Türk toplulukları örneğinde iki dillilik"	Molalı, N.
3	2006	Makale	Yunanistan	"Yunanistan'da (Batı Trakya'da) azınlık eğitim sistemi içinde iki dilli (Türkçe-Yunanca) azınlık ilkokulları"	Ahmet, İ. K
4	2014	Yüksek Lisans Tezi	Makedonya	"Makedonca Türkçe iki dilli bireylerde Makedonca söz diziminin Türkçe söz dizimine etkisi"	Gürleyen, Ş.
5	2014	Yüksek Lisans Tezi	Romanya	"İki dilli Türk çocuklarına Türkiye Türkçesi öğretiminde sesli okuma hataları ve bu hataların düzeltilmesi için yapılabilecek yöntem ve teknikler"	Ustabulut, M. Y.
6	2018	Makale	Makedonya	"İki dilli Türkçe öğretmenlerinin Türkçeye ilişkin metaforik algıları"	Aydın, G.
7	2019	Makale	Yunanistan	"Batı Trakya Türk azınlığının iki dilli eğitim modeline yönelik bir değerlendirme"	Hacıpaşaoğlu, N.
8	2020	Yüksek Lisans Tezi	Bulgaristan	"Türkçe ve Bulgarca konuşan iki dilli bireylerde düzenek kaydırımı ve karıştırımı"	Atasoy, İ. O
9	2020	Makale	Bulgaristan	"İki Dillilik ve Bulgaristan Türklerinin iki dilliliği üzerine bir inceleme"	Çelik, M. E.
10	2022	Bildiri	Balkanlar	"Balkan ülkelerinde Türkçe eğitim açısından iki dilli eğitim modelleri"	Eryılmaz, R.
11	2022	Bildiri	Kosova	"Kosova'da Türkçe ile iki dillilik ve karma Türkçe kursu modeli"	Ülker, M.
12	2025	Makale	Makedonya	Kuzey Makedonya'daki İki Dilli Türk ve Boşnak Çocuklarının Vatan Kavramına İlişkin Metaforik Algılarının Karşılaştırılması	Kurt, Ö.

Doküman incelemesi kapsamında araştırmaya dahil edilen çalışmalar; yayımlanma yılı, tür, konu, ülke, yöntem ve veri toplama aracı bakımından incelenmiş ve inceleme sonucunda elde edilen bulgular tablo ve grafikler aracılığıyla aşağıda sunulmuştur:

3.2. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

Balkanlarda Türkçe bağlamında iki dillilik üzerine yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı aşağıda gösterilmiştir:

Şekil 1. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

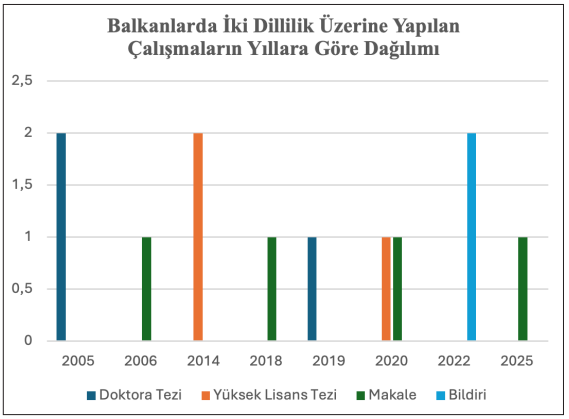

Grafik incelendiğinde araştırmacıların Balkanlarda iki dillilik üzerine araştırma eğilimlerinin yıllara göre değişiklik gösterdiği söylenebilir. Doktora ve yüksek lisans düzeyindeki çalışmalar açısından belirli yıllarda (2005, 2014) yoğunlaşma görülmektedir. Ancak lisansüstü çalışma türünde yıllara göre düzenli bir artış söz konusu değildir. Grafiğe göre Balkanlarda iki dillilik konulu makale çalışmalarının yayımlanma aralığının oldukça geniş olduğu göze çarpmaktadır. Bildiri türünde ise son yıllarda yalnızca iki çalışma yapılmıştır.

3.3. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Türlerine Yönelik Bulgular

Araştırmada 2000-2025 yılları arasında Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan 12 çalışma; makale (n=5), bildiri (n=2), lisansüstü tezlerden (n=5) oluşmaktadır. Lisansüstü tezler incelendiğinde yüksek lisans düzeyinde yapılan tezlerin (n=3), doktora düzeyinde yapılan tezlere (n=2) göre sayıca fazla olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Türlerine Göre Frekans (N) Dağılımı

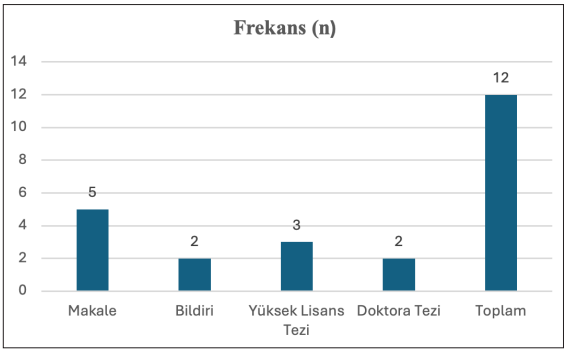

2000-2025 yılları arasında Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmaların türlerine göre yüzdelik (%) dağılımı ise aşağıda gösterilmektedir:

Şekil 3. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Türlerine Göre Yüzdelik (%) Dağılımı

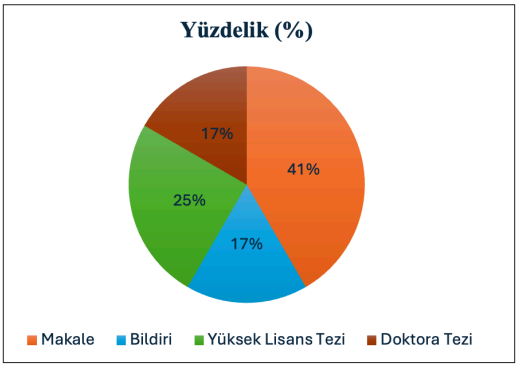

Grafiğe göre yapılan çalışmaların %41,7'si makale, %25'i yüksek lisans tezi, %16,7'si doktora tezi ve son olarak %16,7'si bildiri türündedir.

3.4. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde Yunanistan (n=3) ve Kuzey Makedonya'da (n=3) diğer ülkelere göre daha fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu ülkeleri sırasıyla Romanya (n=2) ve Bulgaristan (n=2), Kosova (n=1) takip etmektedir.

Şekil 4. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Ülkelere Göre Frekans (N) Dağılımı

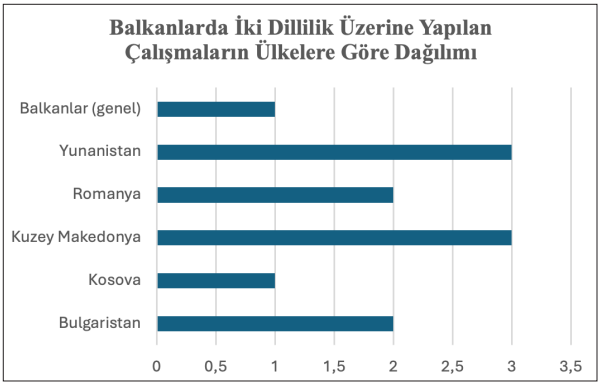

3.5. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Konularına Yönelik Bulgular

Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmaların konuları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 2. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Konuları

Yazar	Konu
Achemt, İ. K. (2005)	"Yunanistan'da (Batı Trakya'da) iki dilli eğitim veren azınlık okullarında Türkçe ve Yunanca eğitim gören öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazılı anlatım becerileri"
Molalı, N. (2005)	"Romanya'da Türk toplulukları örneğinde iki dillilik"
Ahmet, İ. K. (2006)	"Yunanistan'da (Batı Trakya'da) azınlık eğitim sistemi içinde iki dilli (Türkçe-Yunanca) azınlık ilkokulları"
Gürleyen, Ş. (2014)	"Makedonca Türkçe iki dilli bireylerde Makedonca söz diziminin Türkçe söz dizimine etkisi"
Ustabulut, M. Y. (2014)	"İki dilli Türk çocuklarına Türkiye Türkçesi öğretiminde sesli okuma hataları ve bu hataların düzeltilmesi için yapılabilecek yöntem ve teknikler: Romanya örneği"
Aydın, G. (2018)	"İki dilli Türkçe öğretmenlerinin Türkçeye ilişkin metaforik algıları"
Hacıpaşaoğlu, N. (2019)	"Batı Trakya Türk azınlığının iki dilli eğitim modeline yönelik bir değerlendirme"
Atasoy, İ. O. (2020)	"Türkçe ve Bulgarca konuşan iki dilli bireylerde düzenek kaydırımı ve karıştırımı"
Çelik, M. E. (2020)	"İki Dillilik ve Bulgaristan Türklerinin iki dilliliği üzerine bir inceleme"
Eryılmaz, R. (2022)	"Balkan ülkelerinde Türkçe eğitim açısından iki dilli eğitim modelleri"
Ülker, M. (2022)	"Kosova'da Türkçe ile iki dillilik ve karma Türkçe kursu modeli"
Kurt, Ö. (2025)	"Kuzey Makedonya'daki iki dilli Türk ve Boşnak çocuklarının vatan kavramına ilişkin metaforik algılarının karşılaştırılması"

Çalışmaların konuları incelediğinde Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmalarda "iki dilli eğitim modelleri, iki dillilik durumu, metaforik algılar, iki dilli çocukların düzenek kaydırımı ve karıştırımı, okuduğunu anlama ve yazılı anlatım becerisi, sesli okuma hataları" temalarına odaklanıldığı görülmektedir. Çalışmaların büyük çoğunluğunda iki dilli Türk çocuklarına yönelik olduğu, yalnızca bir çalışmada iki dilli öğretmenlere yönelik çalışma yapıldığı dikkat çekmektedir.

3.6. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmaların Yöntemlerine İlişkin Bulgular

Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmalarda nitel, nicel ve karma yöntemlerin kullanıldığı görülmüştür. Çalışmalarda kullanılan yöntemler aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. Balkanlarda Türkçe Eğitimi Bağlamında İki Dillilik Üzerine Yapılmış Çalışmaların Yöntemleri

Yöntemler	Veri toplama araçları	Taranan çalışmalar
Nicel yöntem	Okuduğunu anlama testi, yazma sınavı	Achmet, İ. K. (2005)
	Anket	Molalı, N. (2005)
Nitel yöntem	Doküman analizi	Ahmet, İ. K. (2006)
	Doküman analizi	Gürleyen, Ş. (2014)
	Doküman analizi (video kaydı)	Ustabulut, M. Y. (2014)
	Metaforik algı formu	Aydın, G. (2018)
	Doküman analizi	Hacıpaşaoğlu (2019)
	Gözlem	Çelik, M. E. (2020)
	Doküman analizi	Eryılmaz, R. (2022)
	Doküman analizi	Ülker, M. (2022)
	Açık uçlu form	Kurt, Ö. (2025)
Karma yöntem	Doküman analizi (ses kayıtları)	Atasoy, İ. O. (2020)

Çalışmalarda en fazla nitel yönteme (n=9) başvurulduğu bu yöntemi sırasıyla nicel (n=2) ve karma yöntemin (n=1) takip ettiği göze çarpmaktadır. Çalışmalarda kullanılan yöntemlerin yüzdelik dağılımları aşağıda yer almaktadır:

Şekil 5. Balkanlarda İki Dillilik Üzerine Yapılan Çalışmalarda Kullanılan Yöntemlerin Yüzdelik Dağılımları

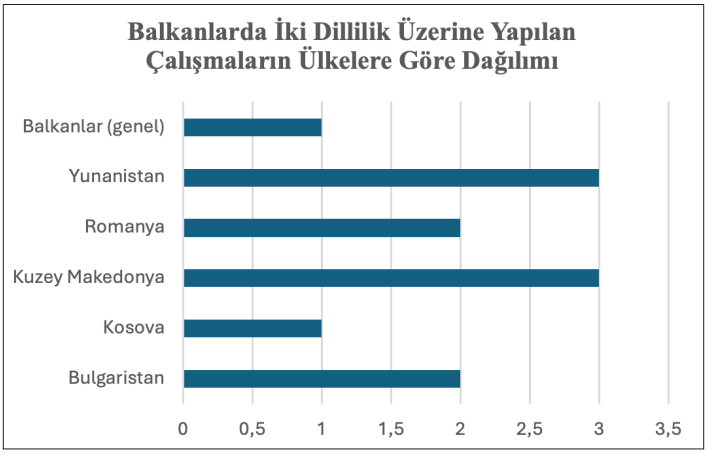

4. Sonuç ve Öneriler

4.1. Sonuç

Bu araştırmada Balkanlarda Türkçe öğretimi bağlamında 2000-2025 yılları arasında iki dillilik üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Araştırmanın bulguları Balkanlarda iki dillilik olgusunu ele alan çalışmaların Avrupa'da iki dillilik olgusunu ele alan çalışmalara kıyasla oldukça yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. Veri tabanlarında "Balkanlar, "iki dillilik" ve "Türkçe" kelimeleriyle yapılan aramalar sonucunda doğrudan Balkanlarda iki dillilik üzerine yapılan çalışmaların sayısının 12 olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2005 ve 2014 yıllarında lisansüstü düzeyde çalışmaların yoğunluk gösterdiği ortaya çıkmıştır. Makale türündeki çalışmaların ise 25 yıllık süreç içinde geniş bir zaman aralığında yayımlandığı gözlemlenmiştir. Konu hakkında bildiri türündeki yayınlara ise son yıllarda rastlanmaktadır. Bu bulgular, Balkanlarda iki dillilik konulu araştırmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde düzenli bir artış görülmediğini kanıtlamaktadır. Çalışmalar yayın türü bakımından incelendiğinde %41,7'sinin makale, %25'inin yüksek lisans tezi, %16,7'sinin doktora tezi ve son olarak %16,7'sinin bildiri türünde olduğu görülmüştür. Bu durum, Balkanlarda iki dillilik olgusunun akademik çalışma boyutunda henüz yeterince derinleşmediğinin göstergesidir. Çalışmalar gerçekleştirildiği ülkeler açısından incelendiğinde çoğunda örneklem açısından Yunanistan, Kuzey Makedonya'nın tercih edildiği, bu ülkeleri sırasıyla Romanya ve Bulgaristan ve Kosova'nın takip ettiği belirlenmiştir. Çalışmalardan yalnızca birinde (Eryılmaz, 2022) iki dillilik olgusu Balkan coğrafyasında genel anlamda ele alınmıştır. Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Sırbistan gibi diğer Balkan ülkelerinde Türkçe eğitimi bağlamında iki dillilik üzerine yapılmış çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmalar ele aldıkları konular bakımından "iki dilli eğitim modelleri, iki dillilik durumu, metaforik algılar, iki dilli çocuklarda düzenek kaydırımı ve karıştırımı, okuduğunu anlama, yazılı anlatım becerisi ve sesli okuma hataları" etrafında şekillendiği ortaya çıkmıştır. Araştırmaların büyük çoğunluğunda iki dilli Türk çocuklarına odaklanıldığı, yalnızca bir çalışmanın iki dilli öğretmenlere yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Son olarak araştırmaların yöntemi incelendiğinde nitel araştırma yöntemlerinin (%75) açık ara önde olduğu, nicel (%17) ve karma (%8) yöntemlerin ise oldukça sınırlı biçimde tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu durum, araştırmacıların Balkanlarda iki dillilik olgusunu çoğunlukla betimleyici yaklaşımlarla ele aldığını göstermektedir.

4.2. Öneriler

Balkanlarda Türkçe eğitimi bağlamında iki dillilik üzerine yapılan çalışmaların değerlendirildiği bu araştırmada Balkanlarda iki dillilik konusunu ele alan çalışmaların sayıca yetersiz olduğu ortaya konmuştur. Balkanlarda yaşayan Türklerin iki dillilik gelişimlerinin desteklenmesi, ana dilinde eğitim veya iki dilli eğitim politikalarının iyileştirilmesi açısından iki dillilik üzerine yapılan çalışmaların sayısı artırılmalıdır. Balkanlarda Türkçe eğitimi bağlamında iki dillilik üzerine yapılan sınırlı sayıdaki ça-

lışmada hedef kitlenin çocuklar olduğu gözlemlenmiştir. İki dilli öğretmenlere yönelik daha fazla çalışma yapılmalıdır. Balkanlarda yaşayan iki dilli Türk çocuklarının iki dillilik gelişimleri için materyal çalışması yapılmalıdır.

Kaynakça

Achmet, İ. K. (2005). Yunanistan'da (Batı Trakya'da) iki dilli eğitim veren azınlık okullarında Türkçe ve Yunanca eğitim gören öğrencilerin okuduğunu anlama ve yazılı anlatım becerileri (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Açık, F. (2014). Dil Politikaları ve Arnavutluk'ta Türkçe: Osmanlı İmparatorluğu döneminde. *Beder Journal of Humanities*, 4(2), 27-41.

Açık, F. ve Yavuz, İ. R. (2020). Balkan Türklerinin gözünde Türkçe. Türklük *Bilimi Araştırmaları*, 48, 39-54.

Ahmet, İ. K. (2006). Yunanistan'da (Batı Trakya'da) azınlık eğitim sistemi içinde iki dilli (Türkçe-Yunanca) azınlık ilkokulları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6 (1), 1-12.

Akalın, Ş. H. (2002). Makedonya'da eğitim dili olarak Türkçe. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 13, 7-13.

Altay, E., Akkaya, A. (2022). Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitim. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü*, 7(4), 147-167.

Artun, E. (2014). Geçmişten günümüze kültürel değişim ve gelişim sürecinde Balkanlarda Türkçe. *Beder Journal of Humanities,* 4(2), 13-27.

Atasoy, İ.O. (2020). Türkçe ve Bulgarca konuşan iki dilli bireylerde düzenek kaydırımı ve karıştırımı. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Avcı, M. ve Kurudayıoğlu, M. (2022). Türkçede iki dillilik çalışmalarının bibliyometrik analizi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 10(1), 252-265.

Aydın, G. (2018). İki dilli Türkçe öğretmenlerinin Türkçeye ilişkin metaforik algıları: Makedonya örneği. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *12*(25), 230-254.

Aydoğdu, E. (2011). Bulgaristan'da Türkçe öğretimi ve ikinci kademe Türkçe ders kitaplarının incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Balaban, A. (2014). Arnavutluk'ta Türkçe öğretimi ve Arnavutların Türkçe öğrenme sebepleri. *Journal of International Social Research, 7*(33), 625-634.

Bekir, H. (2015). Bulgaristan'da dil planlaması çerçevesinde anadil olarak Türkçeye yönelik dil politikaları. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 59-68.

Bican, G. (2017). İki dilliliğin tanımlanması: Kuramsal tartışmalar ve güncel yaklaşımlar. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*. 5(2), 353-366.

Canpolat, M. D., Altaç, E. (2023). Bulgaristan Türklerinin yükseköğretim kademelerinde Türkçe eğitim-öğretimi ve Türkiye'nin bu konuda izlediği politikalar. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 5(1), 49-70.

Çelik, M. (2021). Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitim ve öğretim. *I. Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 261-267.

Çelik, M. E. (2016). Bulgaristan'daki Türkçe öğretmenlerinin Türkçenin eğitimi-öğretimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 69-8.

Çelik, M. E. (2020). İki Dillilik ve Bulgaristan Türklerinin iki dilliliği üzerine bir inceleme. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(20), 241-262.

Çelik, M. ve Denkova, J. (2014). Makedonya'da Türkçe eğitimi. *Trakya Üniversitesi 9. Uluslararası Balkan Eğitimi ve Bilim Kongresi*, 749-752.

Demir, N. ve Kayadibi, N. (2018). Makedonya'da ilköğretim 7. sınıfta öğrenim gören Türk öğrencilerin konuşma becerilerinin farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *6*(1), 220-237.

Doğan, L., & Gülvodina, G. (2020). Bulgaristan'da Türkçe eğitim ve ilköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarının (1992-2019) karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 809-825.

Emin, O. (2019). Makedonya'da Türkçe eğitimin günümüze kadar gelişimi. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (s. 33-45). Tiflis: Gümüşhane Üniversitesi.

Ergül, H. F. (2009). Kosova'da Türkçe eğitim ve sınıf öğretmeni yetiştirme ihtiyacı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 39-51.

Eryılmaz, R. (2020). Kosova'da Türkçe öğretimi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Eryılmaz, R. (2022). Balkan ülkelerinde Türkçe eğitim açısından iki dilli eğitim modelleri. 14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı. Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları.

Güçlütürk, T. (2022). 2016-2017 verileri ışığında Kosova'da Türkçe eğitiminde güncel sorunlar ve gelişmeler. *BALTAM Türklük Bilgisi Dergisi*, 36, 128-145.

Gürleyen, Ş. (2014). Makedonca Türkçe iki dilli bireylerde Makedonca söz diziminin Türkçe söz dizimine etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Hacıpaşaoğlu, N. (2019). Batı Trakya Türk azınlığının iki dilli eğitim modeline yönelik bir değerlendirme. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 01(01), 81-96.

Hasan, E. ve Adiller, S. (2017). Makedonya, Radoviş Türklerinin Türkçe eğitiminde sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 1-28.

Hasan, N. (2019). Günümüzde Romanya'da Türkçe ana dili eğitimi. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 41-50.

Hasan, N. (2021). Romanya'da Türkçe eğitimine dair bazı veriler. Uluslararası A. Halûk Dursun Türk Kültürü Sempozyumu (s. 46-55). Ankara: Altan Özyurt.

İşeri, K. ve Çapan Tekin, S. (2022). Balkanlarda Türkçe öğretiminde sorunlar ve çözüm önerileri. *International Journal of Language Academy,* 10 (4), 222-235.

Kaya, M. & Palas, R. & Can, F. (2022). İki dillilik ve çok dillilik üzerine yapılan araştırmalara ilişkin kaynakça denemesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 605-634. DOI: 10.29000/rumelide.1222073.

Kayadibi, N. (2013). Balkanlarda Türkçe eğitimi ve öğretimine genel bir bakış, (Ed. M. Arslan), *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde, (ss.129-138), Saraybosna.

Kayadibi, N. (2016). Makedonya'da ilköğretim okullarında Türkçe eğitimi (7. sınıf örneği). Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kayadibi, N. (2017). Makedonya'da Türkçe öğretmeni, Türk dili ve edebiyatı öğretmeni yetiştirme. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları, 5*(1), 15-25.

Koro, B. (2013). 21. yüzyılın başlangıcında Kosova eğitim sistemi ve Türkçe eğitimi. *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi (BALTAM)*, 355-369.

Kurt, Ö. (2025). Kuzey Makedonya'daki İki Dilli Türk ve Boşnak Çocuklarının Vatan Kavramına İlişkin Metaforik Algılarının Karşılaştırılması. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları,* 7(1), 97- 108.

Molalı, N. (2005). Romanya'da Türk toplulukları örneğinde iki dillilik (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Nurlu, M. ve Çelik, M. E. (2015). Bulgaristan'da demokrasi döneminde Türkçe öğretimi meselesi. *Yeni Türkiye Dergisi*, 69, 4431-4438

Okaç, T. (2021). Romanya'daki lise öğrencilerinin Türkiye Türkçesi yazılı anlatımlarının bölgesel Türkçeye ait özellikler bakımından incelenmesi. *Zeitshcrift für die Welt der Turken*, 13(3), 49-64.

Ortaköylü, S., Satılmış, S. ve Eyüp B. (2020). Yurt dışında yaşayan Türk çocuklarına yönelik yapılan araştırmalar üzerine bir analiz çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(1), 87-112.

Osmanbegoviç-Başiç, S. ve Arslan, M. (2013). Bosna Hersek'te Türkçe öğretimi ve öğrenciler açısından problemleri. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 2*(3), 100-112.

Özcan, S., & Sallabaş, M. E. (2023). Türkçenin Balkanlardaki gelişimi üzerine yapılan çalışmaların eğilimleri. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 8(2), 211-221.

Özdemir, (2020). Kosova'da Türkçe eğitimi ve öğretimi (Yüksek Lisans Tezi). Ahmet Yesevi Üniversitesi Beşerî Bilimler Fakültesi, Kazakistan.

Solak, E. (2011). Bosna-Hersek'te Türkçe ve Türk dili eğitimi ile ilgili çalışmalar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(2), 165-174.

Stefan, C. A. (2013). Romanya'da Türkçe öğretimi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ustabulut, M.Y. (2014). İki dilli Türk çocuklarına Türkiye Türkçesi öğretiminde sesli okuma hataları ve bu hataların düzeltilmesi için yapılabilecek yöntem ve teknikler: Romanya örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Uzun, C. (2018). Balkanlarla ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmalar. Uluslararası Türk Kültürü ve Dili Sempozyumu, Üsküp.

Ülker, Ç. (2005). Makedonya'daki Türkçe üzerine bazı değinmeler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,* (19), 103-109.

Ülker, M. (2022) Kosova'da Türkçe ile iki dillilik ve karma Türkçe kursu modeli. I. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu. 284-308.

Yavuz, R.İ. (2019). Balkan Coğrafyası Örnekleminde Dil Farkındalığı. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Yavuz, R.İ. ve Açık, F. (2020). Balkan Türklerinin Türkçeye dair farkındalıkları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 48, 39-54.

Migration and Soft Power: The Role of Turkish Language Education in Strengthening Türkiye–Balkan Relations

Elnur Hasan Mikail[1] & Hakan Çora[2]

Abstract

This article examines how Turkish language education functions as a soft power instrument in Türkiye–Balkan relations amid evolving migration dynamics. Building on soft power theory, we propose a mechanism whereby state-backed and civil-society language initiatives convert exposure (courses, cultural programming, scholarships) into interpersonal trust, issue-specific cooperation, and reputational gains for Türkiye. Methodologically, we employ a mixed-methods design: semi-structured interviews with educators, policy actors, and learners across selected Balkan sites, complemented by a cross-sectional survey of Turkish-language students. The literature review bridges migration studies and public diplomacy, highlighting how diaspora governance and educational infrastructures mediate outcomes. Findings indicate that participation in Turkish courses is associated with (a) enhanced cultural affinity and media engagement, (b) perceived employability in tourism, education, and Türkiye-linked firms, and (c) warmer attitudes toward bilateral cooperation. Yet effects are contingent on local receptivity, politicization of identity, and program continuity. Discussion situates these results within an adaptive soft-power strategy that emphasizes reciprocity (e.g., Balkan language offerings in Türkiye), locally trained instructors, and impact evaluation. We conclude that language education is a strategic—but not self-executing—asset; its diplomatic yield depends on sustained resources, pluralistic messaging, and sensitivity to intra-regional diversity.

Keywords: migration, soft power, Turkish language education, Türkiye–Balkan relations, cultural diplomacy

Göç ve Yumuşak Güç: Türkiye–Balkan İlişkilerinin Güçlendirilmesinde Türkçe Öğretiminin Rolü

Özet

Bu makale değişen göç dinamikleri içinde Türkçe dil eğitiminin Türkiye-Balkan ilişkilerinde nasıl bir yumuşak güç aracı olarak işlev gördüğünü incelemektedir. Yumuşak güç teorisinden yola çıkarak devlet destekli ve sivil toplum dil girişimlerinin maruz kalma (kurslar, kültürel programlar, burslar) durumunu kişilerarası güven, konuya özgü işbirliği ve Türkiye için itibar kazanımı haline dönüştüren bir mekanizma öneriyoruz. Metodolojik olarak, karma yöntemler tasarımı kullanıyoruz: seçilen Balkan bölgelerindeki eğitimciler, politika aktörleri ve öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler, Türk dili öğrencileriyle yapılan kesitsel bir anketle tamamlanıyor. Literatür taraması, göç çalışmaları ile kamu diplomasisini birleştirerek, diaspora yönetişimi ve eğitim altyapılarının sonuçları nasıl etkilediğini vurguluyor. Bulgular, Türkçe kurslarına katılımın (a) kültürel yakınlık ve medya katılımının artması, (b) turizm, eğitim ve Türkiye ile bağlantılı firmalarda istihdam edilebilirliğin algılanması ve (c) ikili işbirliğine karşı daha sıcak tutumlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Ancak etkiler, yerel alıcılık, kimliğin siyasallaşması ve programın

1 Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, emikail@turansam.org, ORCID: 0000-0001-9574-4704.
2 Doç. Dr., Maltepe Üniversitesi, corahakan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5780-549X.

sürekliliğine bağlıdır. Tartışma, bu sonuçları karşılıklılığı (örneğin, Türkiye'de Balkan dilleri öğretimi), yerel olarak eğitilmiş eğitmenleri ve etki değerlendirmesini vurgulayan uyarlanabilir bir yumuşak güç stratejisi içinde ele almaktadır. Dil eğitiminin stratejik, ancak kendi kendine işleyen bir varlık olmadığı sonucuna varıyoruz; diplomatik getirisi, sürdürülebilir kaynaklara, çoğulcu mesajlara ve bölge içi çeşitliliğe duyarlılığa bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: göç, yumuşak güç, Türkçe eğitimi, Türkiye–Balkan ilişkileri, kültürel diplomasi

1. Introduction

The intersection of migration and soft power provides a crucial analytic lens for understanding the evolving dynamics of Türkiye–Balkan relations, where centuries-old human mobility and cultural entanglements have generated enduring conduits of influence (Nye, 2004). Türkiye's embeddedness in the region—rooted in commerce, faith, and kinship—offers fertile ground for the projection of soft power through education and language. In this regard, Turkish language education functions not merely as a linguistic enterprise but as a deliberate strategic mechanism for cultivating attraction, legitimacy, and shared identity (Çevik, 2019, p.99). Empirical examples demonstrate that Turkish language initiatives have institutionalized soft power in practice: the Yunus Emre Institute's "My Choice Is Turkish" program, for instance, coordinates over 100 Bosnian Turkish teachers across roughly 170 schools in seven cantons, forming the largest Turkish-learning network in Bosnia and Herzegovina (Alili & Ethem, 2025). Such structured, school-based outreach exemplifies how state-sponsored cultural diplomacy transforms classrooms into arenas of long-term cooperation.

At the same time, migration flows—both into Türkiye and outward across the Balkans—reshape the constituencies that participate in and interpret these initiatives. In Kosovo, for example, Türkiye's emphasis on educational exchange and the dissemination of Turkish language programs has become a defining component of its regional soft-power portfolio (Vareman, 2021). Through such channels, language instruction, diaspora networks, and scholarship schemes collectively reinforce Türkiye's moral and political image as a partner rather than a patron (Alpan, 2022). Building on these developments, the present study investigates the conditions under which Turkish language education advances cultural affinity and cooperative intent, as well as the factors—political polarization, institutional fragility, or uneven reciprocity—that may limit its impact (Acquaye, 2020; Mencütek & Başer, 2017, p.86). By synthesizing insights from soft-power theory, education diplomacy, and migration governance, this paper situates Turkish language education at the core of a multidimensional strategy linking cultural attraction with foreign-policy objectives, ultimately revealing how education acts as a bridge between the social fabric of migration and the geopolitical calculus of influence (Çora, 2024, p. 627).

2. Methodology

The study adopts a convergent mixed-methods approach designed to capture both interpretive nuance and empirical generalizability. On the qualitative side, semi-structured interviews were conducted with 42 stakeholders in Bosnia and Herzegovina, North Macedonia, and Albania, selected to represent diverse institutional affiliations—educators, Yunus Emre Institute administrators, ministry officials, and NGO practitioners. The interview guide explored motivations for learning or promoting Turkish, perceptions of soft-power value, and assessments of reciprocity in educational exchange. Participants repeatedly referred to YEE-affiliated initiatives like "My Choice Is Turkish" as evidence of sustained state-civil cooperation that legitimizes Türkiye's image abroad (Alili & Ethem, 2025; Bölükbaş, 2014, pp. 133-140).

Quantitatively, a cross-sectional survey (N = 386) targeted current Turkish-language students across Balkan institutions. The questionnaire operationalized three constructs—Cultural Affinity, Perceived Utility, and Cooperation Orientation—each measured via Likert-type scales. Demographic and contextual controls (age, gender, socioeconomic status, prior Turkish exposure) enabled multi-country regression analyses (Karakaş & Güneyli, 2023). This design echoes recent educational-diplomacy research emphasizing the explanatory power of mixed evidence for mapping soft-power diffusion (Bölükbaş, 2014, pp 133-140; Vareman, 2021).

Data analysis proceeded in iterative cycles: inductive thematic coding of transcripts, descriptive and inferential statistics for survey data, and cross-validation of emergent patterns. Triangulation exposed congruence between narratives of cultural familiarity and quantitative indicators of positive affect toward Türkiye (Todd H. Hall & Ross, 2015, p. 847). Limitations include self-selection bias and uneven institutional representation; however, the alignment of findings across data types reinforces validity. Following Çevik (2019), interpretation foregrounds leadership, ideology, and projected values as mediating variables in the transmission of educational soft power. Ultimately, the mixed-methods configuration captures the symbiotic relationship between language instruction and perception-building within a migratory, plural regional ecosystem (Nye, 2004)

3. Literature Review

Soft power hinges on attraction generated by culture, values, and policies perceived as legitimate, and it operates through repeated, low-friction encounters that make cooperation feel normal rather than exceptional (Nye, 2004). While Nye's (2004) liberal conceptualization of soft power emphasizes attraction through culture, values, and legitimacy, later debates in international relations have revealed divergent theoretical interpretations. From a constructivist standpoint, soft power operates not merely as a

state's ability to influence outcomes but as a process of identity construction and meaning-making within international society (Wendt, 1999). Constructivists argue that language, education, and symbols shape collective understandings that define what constitutes legitimate influence; thus, Türkiye's cultural diplomacy in the Balkans functions as a narrative practice that co-constructs mutual identities rather than a unidirectional projection of influence (Finnemore & Sikkink, 2001). In contrast, realist scholars regard soft power as ultimately derivative of material capabilities and strategic interests, positing that attraction is sustainable only when backed by economic leverage and security credibility (Mearsheimer, 2019). From this perspective, Türkiye's educational initiatives, while seemingly altruistic, also serve tangible geopolitical objectives—stabilizing migration corridors, expanding economic networks, and cultivating favorable elites in neighboring states (Alpan, 2022; Çevik, 2019, p.99). Integrating these contrasting paradigms underscores that Turkish language education cannot be fully understood within a single theoretical lens: it simultaneously embodies constructivist identity-building and realist strategic signaling, revealing the hybrid nature of contemporary soft power. This duality enriches the conceptual framework of the present study and aligns it with broader theoretical debates on power, norms, and legitimacy in international relations.

Language education is central to this repertoire because it fuses competence with cultural intimacy: classrooms, clubs, and exams create ritualized spaces where meanings are negotiated and trust is built. Studies in education diplomacy suggest that language institutes and scholarships generate durable ties by cultivating shared repertoires—music, television, literature—that render out-groups legible and proximate (Acquaye, 2020). In Türkiye's case, the strategic wager is that Turkish provision abroad—anchored in cultural centers, university partnerships, and mobility programs—translates into interpersonal bridging and reputational dividends among receptive Balkan audiences (Mencütek & Başer, 2017, p.86). Crucially, reputations are cumulative and sticky; early cohorts of learners often seed alumni networks that continue to circulate opportunities and narratives.

Migration reconfigures these dynamics by altering who encounters programs, what they seek, and how host societies interpret initiatives. Diaspora mobilization can amplify state narratives through co-ethnic networks or, alternatively, provoke counter-mobilization when efforts are framed as competitive geopolitics (Larsen & Fondahl, 2015). Comparative public diplomacy shows that sustained, curriculum-embedded offerings correlate with more durable influence than episodic outreach, largely because continuity signals credibility and allows local co-ownership (Guldi & Armitage, 2014; Todd H. Hall & Ross, 2015, p. 847). Yet sustainability depends on resources, teacher pipelines, and institutional partnerships; without these, programs face volatility and politicization (Calder et al., 2016, p. 92). Recent contributions from mobility and humanitarian

studies warn that language initiatives falter when learners' insecurities (legal status, finances) collide with rigid program designs; by contrast, responsive, reciprocal models that integrate local content perform better (Innes et al., 2024; Nuč Blažič et al., 2024).

Synthesizing these strands yields three propositions. (P1) Exposure–Affinity: cumulative program exposure elevates cultural affinity and media engagement as learners integrate Turkish repertoires into daily life. (P2) Utility–Legitimacy: perceived instrumental returns—scholarships, credentials, jobs—legitimize participation and buffer programs against politicization by reframing them as opportunity structures. (P3) Context–Moderation: effects are magnified where messaging is pluralistic and reciprocal, elites are not polarized, and schools can embed language tracks; they are muted or reversed where initiatives are narrated as one-way influence or zero-sum identity politics (Alili & Ethem, 2025).

4. Findings

4.1. Exposure and cultural affinity

Interviewees consistently described Turkish courses as "gateways" that opened onto television series, music, cuisine, and historical sites, thereby transforming sporadic curiosity into habitual engagement. Teachers leveraged popular culture to maintain motivation, while learners reported forming peer communities—study circles, watch parties, and cultural clubs—that extended beyond class hours. Quantitatively, cumulative course hours were positively associated with the Cultural Affinity Index ($\beta \approx .27$, $p < .01$), and learners in advanced levels exhibited higher frequencies of Turkish media consumption and museum/event attendance. These patterns align with (P1) and echo prior claims that repeated cultural touchpoints normalize cooperation by knitting everyday practices to broader identity narratives (Alili & Ethem, 2025).

4.2. Perceived utility and employability

Learners emphasized pragmatic benefits in tourism, translation, customer support, and Türkiye-linked firms in retail and construction supply chains. Alumni recounted internships secured through instructors' networks and scholarships that converted language study into mobility. The Perceived Employability Scale increased with level completion ($\beta \approx .31$, $p < .01$); awareness of scholarship opportunities further strengthened perceived returns, particularly among lower-income respondents. In interviews, administrators noted that when job fairs and internship pipelines were visible, parental support and school buy-in improved, stabilizing enrollment (Calder et al., 2016, p. 92; Alili & Ethem, 2025). This utility channel substantiates (P2) by demonstrating how concrete opportunities anchor programs amid political flux.

4.3. Cooperation attitudes

Cultural affinity and perceived utility jointly predicted support for bilateral initiatives—exchange semesters, joint heritage restoration, co-produced documentaries, and sister-school partnerships. Mediation analyses suggested indirect effects of exposure on cooperation attitudes through both affinity and utility, consistent with soft-power mechanisms (Todd H. Hall & Ross, 2015, p. 847). Country fixed-effects models indicated that the exposure–cooperation linkage held across sites, though magnitudes varied, reflecting uneven politicization and institutional capacity. Stakeholders highlighted that cooperation support was highest where learners had direct contact with Turkish peers via mobility or virtual exchanges.

4.4. Moderators and constraints

Effects were attenuated in locales where public debate framed language programs as geopolitical competition, or where curricular overload limited elective uptake. Three recurrent bottlenecks emerged: (a) instructor shortages and turnover, especially where contracts were short-term; (b) uneven integration into national curricula, producing cycles of pilot success followed by attrition; and (c) episodic funding that disrupted continuity and community trust. Programs perceived as reciprocal—including Balkan language and history offerings in Türkiye, local co-teaching, and joint festivals—encountered fewer objections and reported higher retention, supporting (P3) (Innes et al., 2024; Nuč Blažič et al., 2024). Conversely, one-way messaging fueled skepticism among nonbeneficiaries and rival elites.

4.5. Alumni networks and spillovers

Alumni acted as cultural brokers—organizing clubs, mentoring new cohorts, and connecting classmates to internships. Several reported that language credentials served as tie-breakers in tourism and logistics hiring, while others leveraged proficiency for graduate scholarships. These spillovers extended program impact beyond immediate participants as alumni curated media lists, translated cultural events, and facilitated city-level partnerships, reinforcing the cumulative, reputational logic central to soft power (Mencütek & Başer, 2017, p.86; Wessendorf, 2013, p.392).

5. Discussion

Findings substantiate the claim that Turkish language education can convert cultural exposure into cooperative predispositions, but they also clarify that outcomes are conditional upon program design and context. The symbolic affinity channel operates when repeated, low-cost touchpoints—courses and cultural media—help reframe identity boundaries as overlapping rather than oppositional (Nye, 2004). The instrumental utility channel operates when learners see tangible returns—scholarships,

credentials, jobs—that justify investment and win household support. Together, these channels explain why programs thrive where they are perceived as opportunity infrastructures rather than geopolitical signals. Critically, reciprocity—co-produced content, local co-teaching, and Balkan language offerings in Türkiye—reduces perceptions of asymmetry and enhances co-ownership (Innes et al., 2024). Without reciprocity, even well-funded initiatives risk being cast as one-way projection and may generate resistance.

Strategically, an adaptive soft-power portfolio should institutionalize five design principles. First, stabilize instructor pipelines by training and certifying local teachers, combining visiting lectureships with domestic capacity building to reduce turnover and sustain pedagogy. Second, embed Turkish into national and municipal curricula where feasible, with clear progression ladders and articulation agreements to tertiary study, which signal continuity and legitimacy (Calder et al., 2016, p. 92). Third, professionalize alumni networks as bridges—micro-grants for clubs, mentorship schemes, and alumni-led internship fairs. Fourth, co-produce culturally plural content—curricula that integrate local histories, multiethnic narratives, and shared heritage sites—to de-polarize public reception (Larsen & Fondahl, 2015; Wessendorf, 2013, p.392). Fifth, evaluate systematically: track retention, proficiency, scholarship uptake, placement, media engagement, and cooperation attitudes, publishing dashboards that build stakeholder trust (Todd H. Hall & Ross, 2015, p. 847).

These principles also align with the politics of migration. Mobility reshapes school demand and labor markets; inclusive messaging and flexible delivery (evening classes, hybrid formats, fee waivers) help programs reach low-income and rural learners whose participation most strongly shifts community perceptions. Where elites are polarized, third-sector partners—municipalities, universities, chambers of commerce—can provide buffering coalitions that protect program continuity. In short, language education is an effective soft-power instrument when it is reciprocal, embedded, and useful—and when monitoring makes successes and failures legible to publics and policymakers (Nye, 2004; Mencütek & Başer, 2017, p.86).

6. Conclusion and Recommendations

Turkish language education functions as a strategic but conditional soft-power asset in the Balkans. Exposure fosters cultural affinity and cooperation attitudes; perceived utility consolidates legitimacy; and reciprocity mitigates zero-sum narratives. Policymakers should therefore shift from project logic to system logic: invest in local teacher pipelines, curricular embedding, alumni institutions, and transparent evaluation that links inputs to social and diplomatic outcomes. Short-term cultural seasons and one-off festivals have signaling value, but durable influence arises from routine, co-owned

learning that outlives news cycles (Nye, 2004). For researchers, the next step is causal identification: panel studies tracking cohorts over time, institutional records of placement and mobility, and randomized messaging to parse how different frames—heritage, opportunity, reciprocity—shift attitudes under varying political contexts (Calder et al., 2016, p. 92; Wessendorf, 2013, p.392).

Practically, the implication is neither triumphalist nor dismissive: language education is necessary but not sufficient. It must be coupled to scholarships, employability pipelines, and plural narratives that resonate across diverse Balkan constituencies. When those conditions hold, programs help translate historical ties into contemporary cooperation—deepening societal trust, widening elite networks, and creating shared stakes in stability and growth (Mencütek & Başer, 2017, p.86; Todd H. Hall & Ross, 2015, p. 847). When they do not, effects plateau or politicize, calling for redesign rather than retreat. In sum, an adaptive, reciprocal, and evidence-led approach can make language education a cornerstone of a modern, sustainable soft-power strategy for Türkiye in the Balkans (Nye, 2004; Larsen & Fondahl, 2015).

References

Acquaye, J. (2020). Western perceptions on Confucius Institute advancement of Chinese language and culture: A narrative review. US-China Education Review, 10. Retrieved from https://www.semanticscholar.org/paper/7fbdbed743d139c042b8e6bffe71a3769f1e16f2

Alili, B., & Ethem, H. (Eds.). (2025). A case study of Yunus Emre Institute's language policies in Bosnia and Herzegovina: The "My Choice Is Turkish" project as an example of Turkish as a selective foreign language in schools (Paper presented at the 6th International Balkan Summer School). https://idefe.balkanfoundation.com https://doi.org/10.5331/

Alpan, B. (2022). Turkish foreign policy in the Balkans amidst 'soft power'. European Review of International Studies. Advance online publication. Retrieved from https://www.tandfonline.com

Bölükbaş, F. (2014). The effects of language similarities on Turkish learning processes of students from the Balkan countries. Çukurova University Faculty of Education Journal, 41(1), 133–140. http://egitim.cu.edu.tr/efdergi

Calder, M. J., Richter, M. S., Mao, Y., Kovacs Burns, K., Mogale, R. S., & Danko, M. (2016). International students attending Canadian universities: Their experiences with housing, finances, and other issues. Canadian Journal of Higher Education, 46(2), 92–110. https://doi.org/10.47678/cjhe.v46i2.184585

Çevik, S. B. (2019). Reassessing Turkey's soft power: The rules of attraction. Turkish Studies, 20(2), 199–218. https://doi.org/10.1080/14683849.2019.1575719

Çora, A. N. (2024). Exploring the viability and implications of a NATO-like defense cooperation among Turkic States. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 24(2), 627–642. https://doi.org/10.32449/egetdid.1538388

Finnemore, M., & Sikkink, K. (2001). Taking stock: The constructivist research program in international relations and comparative politics. *Annual Review of Political Science, 4*(1), 391–416. https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.4.1.391

Guldi, J., & Armitage, D. (2014). The history manifesto. Cambridge, UK: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781139923880

Hall, T. H., & Ross, A. A. G. (2015). Affective politics after 9/11. International Organization, 69(4), 847–879. https://doi.org/10.1017/S0020818315000144

Hathaway, J. C., & Gammeltoft-Hansen, T. (2014). Non-refoulement in a world of cooperative deterrence. SSRN Electronic Journal. https://doi.org/10.2139/ssrn.2479511

Innes, A. J., Carlisle, S., Manzur, H., Cook, E. A., Corsi, J. L., & Lewis, N. (2024). Prevalence of physical violence against people in insecure migration status: A systematic review and meta-analysis. PLoS ONE, 19, e0300189. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0300189

Kantola, J. (2011). Gender and the European Union. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.5860/choice.49-0515

Karakaş Kurt, E., & Güneyli, A. (2023). Teaching the Turkish language to foreigners at higher education level in Northern Cyprus: An evaluation based on selfperceived dominant intelligence types, twentyfirstcentury skills and learning technologies. *Frontiers in Psychology, 14*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1120701

Larsen, J. N., & Fondahl, G. (2015). Arctic human development report. Copenhagen, Denmark: Nordic Council of Ministers. https://doi.org/10.6027/tn2014-567

Mearsheimer, J. J. (2019). *Bound to fail: The rise and fall of the liberal international order. International Security, 43*(4), 7–50. https://doi.org/10.1162/isec_a_00342

Mencütek, Z. Ş., & Başer, B. (2017). Mobilizing diasporas: Insights from Turkey's attempts to reach Turkish citizens abroad. Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 20, 86–105. https://doi.org/10.1080/19448953.2017.1375269

Nuč Blažič, A., Iacono, K., & Orthaber, S. (2024). Voices from transit zones: A study of humanitarian interpreting challenges. Alfinge Revista de Filología. https://doi.org/10.21071/arf.v35i.16529.

Nye, J. S. (2004). Soft power: The means to success in world politics. New York, NY: PublicAffairs.

Vareman, T. (2021). A qualitative content analysis of how Turkey pursues soft power: The case of Kosovo (Master's thesis, Lund University). Lund University Publications. Retrieved from https://lup.lub.lu.se

Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Wessendorf, S. (2013). 'Being open, but sometimes closed': Conviviality in a super-diverse London neighbourhood. European Journal of Cultural Studies, 17(4), 392–405. https://doi.org/10.1177/1367549413510415.

8. OTURUM

Balkanlarda Kültürel ve Edebî Yansımalar

Bir Anahtar, Bin Umut: Kumru ve Kikiça Adlı Resimli Çocuk Kitabında Balkan Göçü

Yasin Mahmut Yakar[1]& Tuğba Okumuş Arslan[2]

Özet

İnsanlık tarihi, bireylerin ve toplulukların yaşamını derinden etkileyen izleri nesiller boyu süren olaylarla doludur. Bu olayların en yıkıcı olanlarından biri ise şüphesiz zorla göçtür. Tarihinin farklı dönemlerinde göç etmek durumunda kalmış olan Türk milletinin yaşadığı son büyük kitlesel göç, Balkan göçüdür. Bu göç sonucunda 1 milyonu aşkın soydaşımız Türkiye'ye göç edip yerleşmiştir. Bu denli büyük bir nüfus hareketine sebep olan Balkan göçü toplumsal hafızada da derin izler bırakmıştır. Ancak Balkan göçünün toplumsal hafızada bıraktığı bu derin iz edebiyata özellikle de çocuk edebiyatına aynı ölçüde etki etmemiştir. Balkan göçünü konu alan çocuk kitabı sayısı son derece sınırlıdır. Buradan hareketle çalışmada Balkan göçünü anlatan Kumru ve Kikiça adlı resimli çocuk kitabı incelenmiştir. Çocuk kitapları hem metinsel içerik hem de görsel içerik bakımından çocuğun kişilik ve karakter gelişiminde büyük rol oynamaktadır. Kumru ve Kikiça adlı eserin çocuk okura Balkan göçüyle ilgili hangi iletileri metinsel ve görsel olarak nasıl sunduğu bu bağlamda önem taşımaktadır. Bu çerçevede incelemede "Kumru ve Kikiça adlı resimli çocuk kitabında Balkan göçüne ilişkin yazılı ve görsel unsurlar nelerdir?" sorusunun cevabı aranmıştır. Çalışmada nitel gelenekten yararlanılmış, çok biçimli (multimodal) desen kullanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuş ve eserdeki görseller 'anahtar' metaforu üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda Kumru ve Kikiça adlı resimli çocuk kitabının Türk milletinin ortak hafızasında yer etmiş Balkan göçü ve bu göçün oluşturduğu travmayı çocuk okura uygun bir dil ve üslupla anlattığı hem metin hem de görseller yoluyla çocuk okura olumlu iletiler (vefa, güven, arkadaşlık, empati gibi) sunarak onu geçmişten kopmadan hayata hazırlayıcı bir yolu benimsediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan göçü, anahtar metaforu, çocuk kitabı

A Key, a Thousand Hopes: The Balkan Migration in the Illustrated Children's Book *Kumru ve Kikiça*

Abstract

Throughout human history, there have been numerous events that have profoundly affected the lives of individuals and communities, leaving lasting traces for generations. Among the most devastating of these events is, without a doubt, forced migration. The Turkish nation, which has experienced migration at various periods throughout its history, faced its most recent large-scale migration with the Balkan migration. As a result of this migration, over one million people of Turkish descent migrated to and settled in Turkey. The Balkan migration, which led to such a significant demographic shift, has also left deep imprints in the collective memory of society. However, the profound impact of this migration on collective memory has not been equally reflected in literature—especially in children's literature. The number of children's books addressing the Balkan migration is notably limited. Based on this observation, this study examines the illustrated children's book

1 Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, ymyakar@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9835-981X.

2 Araştırmacı, Millî Eğitim Bakanlığı, tugbaokumusarslan25@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0248-6147.

Kumru ve Kikiça, which narrates the story of the Balkan migration. Children's books, both in terms of textual and visual content, play a crucial role in shaping a child's personality and character development. In this context, the ways in which *Kumru ve Kikiça* conveys messages related to the Balkan migration—both textually and visually—are of significant importance. The central question guiding this study is: *What are the written and visual elements related to the Balkan migration in the illustrated children's book Kumru ve Kikiça?* The study adopts a qualitative research approach and employs a multimodal design. The collected data were subjected to descriptive analysis, and the visual elements in the book were interpreted through the metaphor of the "key." The findings reveal that *Kumru ve Kikiça* effectively conveys the trauma and historical memory of the Balkan migration, which has become embedded in the collective memory of the Turkish nation, through a language and style appropriate for children. Furthermore, the book offers positive messages to young readers—such as loyalty, trust, friendship, and empathy—through both textual and visual means, thereby providing a meaningful connection to the past while preparing children for life.

Keywords: Balkan migration, key metaphor, children's book

1. Giriş

İnsanlık tarihi, bireylerin ve toplulukların yaşamını derinden etkileyen, izleri nesiller boyu süren olaylarla doludur. Bu olayların en yıkıcı olanlarından biri ise zorla göçtür. Zorla göç doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketi olarak tanımlanmaktadır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2009). Geçmişten günümüze kadar pek çok coğrafyada zorunlu göçler yaşanmış ve beraberinde getirdiği sıkıntılar derin izler bırakmıştır. Balkanlar ise tarihsel olarak göç hareketlerinin yoğun yaşandığı bir coğrafya olup Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminden itibaren özellikle Müslüman halklar açısından zorunlu göçlerin odağı hâline gelmiştir (İnalcık, 2011).

Son bin yıl içinde Anadolu ve Balkanlar arasında karşılıklı büyük göç hareketleri yaşanmış, özellikle 1800'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik krizleriyle mağlubiyetlerin yol açtığı sosyal ve iktisadi faktörler, soydaş toplulukları can güvenlikleri endişesiyle Balkanlardan Anadolu'ya kitlesel olarak göç etmek zorunda bırakmıştır. 93 Harbi (1877-1878) ile hız kazanan bu süreç, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile devam etmiştir (Hatipler,2018). Cumhuriyet Dönemi'nde ise bu göç dalgası yapısal bir niteliğe bürünmüş ve 1923-1960 yılları arasında toplam 1.204.205 kişi Türkiye'ye gelmiştir. Gelenlerin büyük bölümünü Yunanistan'dan (407.788 kişi, içinde 384.000 mübadil), Bulgaristan'dan (374.478), Yugoslavya-Makedonya'dan (269.101) ve Romanya'dan (121.351) gelenler oluşturmuş; bu nüfus ağırlıklı olarak Marmara, Ege ve Orta Anadolu bölgelerine yerleştirilmiştir (Geray,1962). Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yerleşen göçmenlerin yaşadıkları ise bir yönüyle asimilasyon, diğer bir yönüyle de soykırım olarak nitelendirilebilecek bir olgu olarak tarihteki yerini almıştır. Bu durumun tarihî ve sosyolojik açıdan ayrı bir öneme sahip olduğu da kuşkusuzdur. (Akgün,2015).

Balkan göçü ve beraberinde getirdiği izler, pek çok alanda kendini göstermiştir. Bu izlerin yansıdığı alanlardan biri de edebiyattır. Ancak Balkan Savaşları'nın ve savaş sonrasında yaşanan göçlerin edebiyata kaynaklık etmesi, başka bir deyişle edebiyatın bu malzemeyi işlemeye başlaması oldukça geç bir döneme rastlamaktadır (Akgün,

2015). Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy'a göre (…) *"savaşla eş zamanlı bir şekilde en sık şiirin, şiirden sonra hikâyenin yazıldığı görülmektedir. Roman ise savaş acılarını konu veya asli motif olarak ifade edebilmek için bir hayli beklemiştir." (s.106)* Bu trajedinin edebiyat dünyasında çocuk bakış açısıyla ele alındığı eserlerin sayısı ise ne yazık ki yok denecek kadar azdır.

Göç, bireyler ve topluluklar için yalnızca fiziksel bir yer değişikliği değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet, hafıza ve kültürün yeniden inşa edildiği çok boyutlu bir süreçtir. Dünya genelinde 10 milyon "stateless" insanın üçte birinin çocuk olduğu göz önüne alındığında bu sürecin yetişkinler kadar çocukların dünyasını da derinden etkilediği görülmektedir (UNHCR, 2024). Bu bağlamda çocuk edebiyatı, çocukların yaşadıkları ya da ailelerinden miras aldıkları travmatik göç deneyimlerini anlamlandırmalarına, kimliklerini yapılandırmalarına ve geçmişle bağ kurmalarına aracılık eden işlevsel bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır (Nikolajeva, 2005). Göç ve göçün getirdiği problemleri anlamlandırmak yetişkinler için kolay olsa da çocukların bu konuları anlamlandırması daha zor olabilmektedir. Çocuklar yaşadıkları karmaşık durumları anlamlandırma ihtiyacını çocuk kitapları sayesinde giderebilir. Böylece gerçek dünyada olup bitenleri kurgusal yapıtlar aracılığıyla deneyimleyebilir (Şen, 2021). Savaş ve göç gibi özel bir amaca hizmet eden (Işıtan,2013) göç temalı çocuk kitapları, çocuklarda empati geliştirme (Nikolajeva, 2014; Yılmaz & Yakar, 2018), kültürel çeşitliliğe saygı duyma ve kültürel farkındalık kazanma (Arıcı & Işıtan, 2021), zorluklarla baş etme ve çözüm üretme becerilerini destekleme (Temur & Ertem, 2019) açısından önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca, bu tür kitaplar şefkat, hoşgörü, çatışma çözümü ve insan haklarına saygı gibi evrensel değerlerin keşfedilmesine de olanak sağlayarak, çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerine olumlu yönde katkıda bulunan etkili bir öğretim aracı işlevi görmektedir (Dolan, 2014). Bu çalışma, çocuk kitapları üzerinden Balkan göçünün izlerini ve bu izlerin çocuk okurlara nasıl aktarıldığını incelemeyi amaçlamakta; böylece Balkan göçlerinin çocuk edebiyatındaki sınırlı yansımalarını görünür kılması, çocuklara tarihsel ve duygusal duyarlılık kazandırması ve alana özgün bir katkı sunması bakımından önem taşımaktadır.

Son yıllarda çocuk edebiyatında göç teması, artan bir ilgiyle ele alınmakta; savaş, yerinden edilme, yeni bir kültüre uyum sağlama gibi temalar çerçevesinde hem gerçekçi hem de metaforik anlatımlarla işlenmektedir. İlgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarda göç odaklı çocuk kitaplarında zorla göç konusunun çeşitli yönlerine odaklanıldığı tespit edilmiştir. Çocuk kitaplarında göç ve mültecilik olgusu (Yakar, 2017; Altunbay ve Çakır, 2018; Uysal ve Şen, 2021; Altıparmak-Yılmaz ve Özcan, 2023), eğitsel iletiler (Dursun ve Bican, 2023), göçmenlik (Temur ve Ertem, 2019; Savur, 2019; Çelik ve Göre, 2021), 21. yüzyıl krizi olarak mültecilik (Crawford vd., 2019), çocukların göç ve mültecilik konularına verdikleri cevaplar (Evans, 2017; Hope, 2018), mülteci çocuklar (Güngör ve Emer, 2020), mültecilerin deneyimleri (Ward ve Warren, 2019), kültürleşme stratejileri (Balta, 2018), kültürlerarası etkileşim (Melanlıoğlu,

2020c), mülteci kimliğinin sunuluşu (Hope, 2008; Bulut, 2018), mülteci çocukların çatışmaları (Melanlıoğlu, 2020b), duyarlılık eğitimi (Melanlıoğlu, 2020a), değerler (Sönmez ve Yorulmaz, 2022), empati ögeleri (Dursun ve Eyüp, 2021), görsel metin uyumu (Büyükikiz, Tekin ve Erdoğan, 2022), ele alınan ortak temalar (Nath ve Grote-Garcia, 2017) ile kitapların içerik ve resimleme özellikleri (Strekalova-Hughes, 2019; Arıcı ve Işıtan, 2021), göç odaklı çocuk kitaplarının eğitim ortamlarında kullanılması (Tomsic ve Zbaracki, 2022; Çayır ve İşler, 2023) gibi konuların ele alınıp incelendiği görülmektedir. Ancak Balkan göçleri özelinde bu alandaki çalışmalar sınırlı sayıdadır. Balkan göçlerinin çocuk edebiyatına nasıl yansıdığı ve bu göçlerin çocuk algısı ve kimliği üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmalar yok denecek kadar azdır. Balkanlar'daki göçün çocuk kitaplarında nasıl temsil edildiğine dair kapsamlı analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada Kumru ve Kikiça adlı eserde Balkan göçlerinin çocuk edebiyatındaki sınırlı yansımalarını görünür kılmak hedeflenmiştir.

Göçün çocuk edebiyatında hangi imgeler ve çağrışımlarla somutlaştığını görmek için ise metafor kavramı önemli bir kuramsal dayanak sunmaktadır. Kökeni Grekçe mehtaphora sözcüğünden türeyen metafor kavramı, meta ve pherein sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur ve bir yerden başka bir yere gitmek, taşımak anlamına gelmekle birlikte terim anlam olarak da bir kavramı başka bir kavramla çeşitli yönlerden ilişkilendirerek mecazi anlam kazandırmaktır (Lakoff ve Johnson, 2015). Metafor kullanımında amaç sadece kişinin belleğinde yeni anlamlar oluşturmak değil, metafora muhatap olan bireyin zihninde kalıcı bir kavram meydana gelmesini sağlamaktır. Metafor kullanımı her yaşta insan için etkili bir tercihtir. Ancak kişisel ve toplumsal gelişimin temellendiği (0-6 yaş) ve desteklendiği (6-12 yaş) dönemlerde bu etki daha da belirgindir. Erken dönem çocuklukta muhatap olunan/içselleştirilen metaforik kullanımlar, yetişkinlik dönemine göre daha kalıcı ve etkili olmaktadır.

Bütün bu nedenlerden yola çıkarak Kumru ve Kikiça adlı resimli çocuk kitabı hem yazılı metne yansıyan göçe ilişkin unsurlar üzerinden hem de görsellerde bulunan anahtar metaforundan hareketle incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada "Kumru ve Kikiça adlı resimli çocuk kitabında Balkan göçüne ilişkin yazılı ve görsel unsurlar nelerdir?" sorusunun cevabı aranmıştır.

2. Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ile verilerin toplanması ve analizine ilişkin bilgiler sunulmuştur.

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada, nitel araştırma geleneğinden yararlanılarak tasarlanmıştır. Bu çerçevede metin ve görseller arasındaki etkileşimi bütüncül bir şekilde incelemek için çok biçim-

li (multimodal) bir yaklaşım benimsenmiştir. Sipe (1998)'in vurguladığı üzere, resimli kitaplarda yazılı içerik ile görsel öğeler arasında "sinerjik" bir ilişki bulunur. Bu ilişki, iki farklı ifade biçiminin bir araya gelerek oluşturduğu anlamın, her birinin ayrı ayrı sunduğundan daha derin ve güçlü olmasını ifade eder. Bu perspektiften yola çıkılarak çalışmada metinsel ve görsel temsilleri eş zamanlı olarak analiz etmek hedeflenmiştir.

2.2. İncelenen Dokümanlar

Çalışmada doküman olarak Kumru ve Kikiça adlı resimli çocuk kitabı incelenmiştir. Cumhuriyetimizin 100. yılında Cumhuriyet' e küçük bir armağan olduğu belirtilen kitapta, çocuklara göç gibi zorlu bir konuyu anlatabilmek için oyunla yoğrulmuş sıcak bir arkadaşlık hikâyesi ve hepimizin üzerinde derin izler bırakan yakın tarihimizden bir dönem seçilmiştir.

Tablo 1: İncelenen Kitabın Künyesine İlişkin Bilgiler

Kitabın Adı	Yazar	Resimleyen	Yayınevi
Kumru ve Kikiça	Döndü İçöz	Burak Akbay	KUMDAN KALE

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın verisini Kumru ve Kikiça adlı resimli çocuk kitabı oluşturmaktadır. Araştırma konusuna uygun olarak Balkanlar'da göçün izlerinin tespit edilebileceği bir kitap olması bu seçimde etkili olmuştur. Eser, göç çerçevesinde detaylı okunup incelendikten sonra elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Çalışma kurgulanırken benimsenen çok katmanlı yaklaşımla, anahtar metaforuna ilişkin görünümler derinlemesine incelenmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

3.1. Öncesi

Göçü konu edinen kurgusal nitelikli kitaplarda öncelikle göçten önceki süreç anlatılmaktadır. Kumru ve Kikiça adlı kitapta da göç başlamadan önce toplumsal hayata dair izler yer almaktadır. Kumru Türk, Kikiça ise Yunan bir aileye mensuptur. Ancak iki çocuğun da günlük hayatı birbirine son derece benzerdir. Hep birlikte oynamakta, yemeklerini birlikte yemektedirler. Bu durum eserde şu cümlelerle ifade edilir: "Tek katlı komşu evlerde yaşarlardı. Evler avlu içinde. Hangi evin avlusunda oynarlarsa o evin annesi doyururdu hepsini." (Kumru ve Kikiça, s. 7). Farklı milliyet ve dinlere mensup çocukların ayrıldığı iki nokta vardır. Bunlardan birisi okul, diğeri ise dinî bayramlardır. Okul çağına geldiklerinde Kumru ve Kikiça farklı okullara devam etmişler, okuma yazmayı kendi dillerinde öğrenmişlerdir. Diğer farklılık olan dinî bayramlar ise Kumru ve Kikiça'nın arkadaşlıklarının yanında önemlerini yitirmişler, adeta iki

çocuğun da bayramı haline gelmişlerdir. Kumru Paskalya Bayramı'nda arkadaşı Kikiça ile yumurta boyamakta; Kikiça ise Ramazan ve Kurban Bayramlarında Kumru ile şeker toplamaktadır.

3.2. Yabancılaştırılma

Hayat sorunsuz bir şekilde akıp giderken "Ülkenin uzak topraklarında yaşanan savaş onların yaşadığı yere de yaklaşır." (Kumru ve Kikiça, s. 11). Ancak yaklaşan sadece savaş değildir. Yıllardır birlikte yaşayan iki arkadaşın bu savaş nedeniyle birbirlerinden uzaklaşma süreci başlar. Artık Kumru ve ailesi Kırmızı Bayraklı Ülkeye gitmesi gereken yabancılardır. Yaşadıkları yerin kendi ülkeleri olduğunu, bu ülkeyi terk etmek istemediklerini söyleseler de kimseye dinletemezler.

3.3. Göç Süreci

Gönüllü veya zorunlu her göç beraberinde zorluklar getirir. Kumru ve Kikiça adlı eserde anlatılan göç zorunlu bir göçtür. Ve her zorunlu göç gibi de büyük zorluklar yaşanmıştır. Bu durum esere şu cümlelerle yansır: "Çaresiz yola düştüler. Evlerini bırakıp yanlarına alabildikleri kadar eşya ile… diğer ailelerle yol aldılar Kırmızı Bayraklı Ülkeye doğru." (Kumru ve Kikiça, s.15-16).

3.4. Yabancılıktan Göçmenliğe

Kumru ve ailesi Kırmızı Bayraklı Ülkede çok güzel karşılanır, çok güzel bir şehre yerleştirilir. Ancak her ne kadar yeni yaşam koşulları olumlu olsa da içsel dünyalarında bıraktıkları toprakların izi silinmez. Eserde geçen "Yine de akılları yürekleri hep eski evlerindeydi. Yeni komşularıyla iyi anlaşsalar da biraz yabancı kaldılar." (Kumru ve Kikiça, s.20). İfadeleri göçmen olmanın bireyde oluşturduğu iki yönlü yabancılık duygusunu yansıtır. Burada göçmen kimliğinin kalıcılığına ve aidiyet oluşturmanın zorluğuna vurgu yapılmaktadır. Koparıldıkları ülkede yabancı olarak isimlendirilirken geldikleri ülkede yine yabancı hissetmektedirler. Kumru ve ailesi yeni hayatlarına da göçmen kimliğine de alışırlar. Bu durum çocuk okura geçmişi unutmadan yeniye uyum sağlayabilmenin mümkün olduğunu aktarır. Bırakıp geldikleri toprakları, evlerini unutamasalar da Kırmızı Bayraklı Ülkede mutludurlar. Kumru büyükanne olduktan sonra bile ne Kikiça'yı ne de çocukluğuna dair anılarını unutabilmiştir. Bu durum belleğin göçmen kimliğinde yaşadığı devamlılığı ortaya koyar. Böylelikle eser, göçün yalnız bir yer değişimi değil aynı zamanda kimliksel bir süreklilik olduğunu göstermektedir.

3.5. Bir Metafor Olarak Anahtar

Kumru ve Kikiça adlı resimli çocuk kitabında kullanılan görseller hem yazılı metni destekleyici/tamamlayıcı hem de bu görseller aracılığıyla farklı bir metni anlatıcı şekilde kurgulanmıştır. Görseller aracılığıyla anlatılan alt metinde dikkat çeken en önem-

li unsur ise 'anahtar' metaforudur. Görsel 1'de yer alan anahtar ipe bağlanmış bir ev anahtarıdır.

Görsel 1: Kumru'nun Evinin Anahtarı

Görsel 2, kitabın 13. sayfasında yer almaktadır. Bu görselde Kumru evlerinin anahtarını Kikiça'ya vermekte, böylece göç ederken geride bıraktıkları hem maddi varlıklarını –buna kedileri dahil- hem de dostluklarını Kikiça'ya emanet etmektedir. Anahtar burada sadece Kumru ve ailesinin evlerinin kapısını açmaya yarayan bir araç olmaktan çıkmakta, göç edenlerin somut tüm varlıklarının bir simgesine dönüşmektedir. Kumru'nun evlerinin anahtarını yanına almak yerine Kikiça'ya teslim etmesi ise hem Kikiça'ya duyduğu güveni hem de kısa sürede geriye dönme umudunu ifade etmektedir. Görselde Kikiça'nın hemen arkasında ayakta duran Kikiça'nın ana-babası ise son derece üzgündür. Burada Kikiça ve ailesinin komşularının zorunlu göçle evlerini terk etmek zorunda olmalarından dolayı yaşadıkları üzüntü somutlaştırılmaktadır.

Görsel 2: Kumru Evinin Anahtarını Kikiça'ya Teslim Ederken

Görsel 3, eserin 28. sayfasında yer almaktadır. Bu görselde Kikiça artık büyükanne olmuştur. Kumru'nun yıllar önce kendisine emanet ettiği anahtarı kolye olarak boynuna asmıştır. Kucağındaki torunu anahtar-kolyeyle oynamaktadır. Aradan geçen uzun yıllara rağmen Kikiça'nın anahtarı hâlâ muhafaza etmesi hem Kumru ile olan arkadaş-

lığını unutmadığını hem de iki toplum arasındaki benzerlikleri ve dostluğu gelecek kuşaklara aktarmak istediğini ifade etmektedir.

Görsel 3: Torunu Babaanne Kikiça' Nın Anahtar-Kolyesiyle Oynarken

4. Sonuç ve Tartışma

Kumru ve Kikiça Türk çocuk edebiyatında Balkan göçünü konu alan sayıca son derece az eserlerden biridir. Eserde iki küçük çocuğun arkadaşlığı üzerinden Balkan göçünün öncesi, göç süreci ve göç sonrası dönem anlatılmıştır. Bu anlatım aynı zamanda eseri okuyacak çocuk okura arkadaşlık, güven ve vefa gibi olumlu değerler sunmakta; bu yolla çocuk okurun belleğinde olumlu kişilik unsurları oluşturmayı hedeflemektedir. Ayrıca eserde göçün insanlar üzerindeki etkileri anlatılarak çocuk okurun günlük hayatında karşılaşabileceği göçmen bireylerle empati kurması da hedeflenmiştir. Bunun yanında insanlar arasında dine/milliyete dayalı bir ayrımın yanlış olduğu arkadaşlık ve paylaşmak gibi temel değerlerin ön planda olması gerektiği de çocuk okura sunulan iletiler arasındadır. Eser görsel olarak incelendiğinde anahtar metaforu üzerinden güven, vefa, vatan sevgisi ve dostluğa ilişkin iletilerin çocuk okura sunulduğunu ve bu iletilerin de yine çocuk okur açısından olumlu etkiler taşıdığını tespit etmek mümkündür.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Kumru ve Kikiça adlı resimli çocuk kitabının Türk milletinin ortak hafızasında yer etmiş Balkan göçü ve bu göçün oluşturduğu travmayı çocuk okura uygun bir dil ve üslupla anlattığı hem metin hem de görseller yoluyla çocuk okura olumlu iletiler sunarak onu geçmişten kopmadan hayata hazırlayıcı bir yolu benimsediği tespit edilmiştir.

Kaynakça

Akgün, A. (2015). Yakın dönem Türk romanında Balkan Türkleri ve sürgün. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 143-167.

Altunbay, M., & Çakır, E. (2018). Çocuk edebiyatı ürünlerinde savaş ve göç olgusu ("Uçurtma Avcısı" ve "Kuş Olsam Evime Uçsam" adlı eserler örneklemi). Sakarya University Journal of Education, 8(2), 96-110.

Arıcı, M. R., & Işıtan, S. (2021). Göç ve mülteci konulu resimli çocuk kitaplarinin incelenmesi. Milli Eğitim Dergisi, 50(1), 683-713.

Balta, E. E. (2018). Çocuk kitaplarında mülteciler ve kültürleşme stratejileri. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(2), 487-498. https://doi.org/10.21547/jss.390833

Bulut, S. (2018). Çocuk edebiyatına sığınanlar: Zorunlu göç öyküleri. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(14). https://doi:10.26466/opus.406296

Büyükikiz, K. K., Tekin, A., & Erdoğan, G. (2022). Mültecilik Odaklı Çocuk Kitaplarında Görsel-Metin Uyumuyla Aktarılan Örtülü Anlamlar Üzerine Bir Çözümleme. Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 60-77.

Crawford, G., Goodson, I., & McGee, L. M. O. (2019). Mülteci krizi 21. yüzyılın zorluğu olarak: Çocuk edebiyatındaki temsiller. Eğitimde Çocuk Edebiyatı, 50(1), 1-20.

Çayır, K., & İşler, M. (2023). Mültecilik odaklı çocuk öykülerini eğitimde nasıl kullanabiliriz? pedagojik çerçeve önerisi. REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 197-213.

Çelik, H., & Göre, Z. (2021). Göç ve Göçmenlik Konularını Ele Alan Çocuk Edebiyatı Eserleri Üzerine Bir İnceleme. International Journal of Languages' Education and Teaching, 9(4), 64-75.

Dolan, A. (2014). Intercultural education, picturebooks and refugees: Approaches for language teachers.

Dursun, E., & Eyüp, B. (2021). Mülteci konulu Türkçe ve çeviri çocuk kitaplarında yer alan empati ögelerinin incelenmesi. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (Ö9), 1-18.

Dursun, E., & Eyüp, B. (2023). Göç ve Mültecilik Konulu Türkçe ve Çeviri Çocuk Kitaplarında Eğitsel İletiler. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (Özel Sayı 1 (Cumhuriyetin 100. Yılına)), 868-898.

Evans, W. N., & Fitzgerald, D. (2017). The economic and social outcomes of refugees in the United States: Evidence from the ACS (No. w23498). National Bureau of Economic Research.

Geray, C. (1962). *Türkiye'den ve Türkiye'ye göçler (1923-1961) *. Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi.

Göç Terimleri Sözlüğü. (2009). Uluslararası Göç Örgütü Yayınları, (18).

Güngör, H., & Emer, F. K. (2020). Alan Gratz'ın "Refugee" ve Peter Härtling'in "Djadi, Flüchtlingsjunge" Adlı Romanlarında Mülteci Çocuklar. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (6), 423-446.

Hatipler, M. (2018). Cumhuriyet dönemi Balkan göçlerinin sosyal politikalar ile ilişkileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 423-445. https://doi.org/10.26468/trakyasobed.463219

Hope, J. (2008). "One day we had to run": The development of the refugee identity in children's literature and its function in education. Children's Literature in Education, 39, 295–304. https://doi:10.1007/s10583-008-9072-x

İnalcık, H. (2011). Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerinin Sosyal Koşulları. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, *1*(1).

Lakoff, G. ve Johnson, M. (2015). Metaforlar, (Çeviren: Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: İthaki Yayınları.

Melanlıoğlu, D. (2020). Çocuk edebiyatındaki kayıp mültecilerin izinde duyarlılık eğitimi. Türkiyat Mecmuası, 30(1), 161-179.

Melanlıoğlu, D. (2020). Çocuk edebiyatındaki mülteci kahramanların yaşadıkları çatışmalar üzerine bir inceleme. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 9(2), 665-691.

Melanlıoğlu, D. (2020). Kardeş veya yük: mülteci çocuk kahramanların bakış açısıyla kültürlerarası etkileşim. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (20), 95-115.

Nath, L., & Grote-Garcia, S. (2017). Reading Refugee Stories: Five Common Themes among Picture Books with Refugee Characters. Texas Journal of Literacy Education, 5(2), 130-141.

Nikolajeva, M. (2014). Memory of the present: Empathy and identity in young adult fiction. Narrative Works, 4(2).

Savur, S. (2019). Günümüz Türk Çocuk ve Gençlik Edebiyatında Mülteci Sorunu (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Sayan, K. (2021). Zorunlu göç deneyimi ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi (Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Sipe, L. R. (1998). Resimli kitaplar nasıl çalışır: Metin-resim ilişkilerinin semiyotik olarak çerçevelenmiş bir teorisi. Eğitimde çocuk edebiyatı, 29(2).

Sönmez, M., & Yorulmaz, B. (2022). Göç odaklı resimli çocuk kitaplarına yönelik bir değer analiz çalışması. Asya Studies, 6(22), 13-28.

Strekalova-Hughes, E. (2019). Unpacking refugee flight: Critical content analysis of picturebooks featuring refugee protagonists. International Journal of Multicultural Education, 21(2), 23-44.

Süleymanoğlu Yenisoy, H. (2012). 1912-1913 Balkan savaşlarının edebiyata yansıması. *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 105-118.

Temur, M., & Ertem, İ. S. (2019). Çocuk Edebiyatında Göç ve Göçmenlik. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 9(2), 451-466.

Tomsic, M., & Zbaracki, M. D. (2022). It's all about the story: Personal narratives in children's literature about refugees. British Educational Research Journal, 48(5), 859-877.

UNHCR Global Trends Report (2024, Haziran 13). Global Trends report 2023. https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023

Uysal, S. S., & Şen, E. (2021). "Kuş Olsam Evime Uçsam" Adlı Çocuk Edebiyatı Yapıtının Göç Olgusu Açısından İncelenmesi. Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi, 4(1), 62-79.

Ward, N., & Warren, A. N. (2020). "In search of peace": Refugee experiences in children's literature. The Reading Teacher, 73(4), 405-413.

Yakar, Y. M. (2017). Türk çocuk edebiyatında göç olgusu\mıgratıon phenomenon ın turkısh chıldren's lıterature. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (58), 339-353.

Yılmaz, H. M. A., & Özcan, Ş. (2023). Çocuk Edebiyatı Ürünlerinde Göç Kurgusuna Süreç Temelli Bir Bakış. Dil ve Edebiyat Araştırmaları, (27), 37-56.

Yılmaz, O., & Yakar, Y. M. (2018). Türk çocuk edebiyatında sorun odaklı yaklaşım. Çocuk ve Medeniyet, 3(6), 29-42.

Luan Starova'nın Eserlerinde Göç Bağlamında Yeni bir Vatan Kurma Hayâli: "Ervehe" Roman Örneği

Seyhan Murtezan İbrahimi[1]

Özet

Göç olgusu, tarihsel süreçler ve kültürel dönüşümler bağlamında, Balkanlar ve göç edebiyatı çerçevesinde önemli bir araştırma alanı oluşturur. Balkanlar, coğrafi konumu ve tarihsel dinamikleri nedeniyle çeşitli göç hareketlerine sahne olmuş, etnik ve dini toplulukların etkileşimini ve kimlik oluşumunu şekillendirmiştir. Bu göçler, savaşlar, siyasi çatışmalar ve ya ekonomik sebeplerle zorunlu veya gönüllü biçimde gerçekleşmiş olup, bölgenin demografik yapısında derin izler bırakmıştır. Toplumsal hayatın bir parçası olan göç birçok bilimsel alanın bileşeni olduğu gibi edebiyatta da kendine yer edinmiştir. Göç üzerine yazılan eserlerde yazarlar, göç deneyimlerinin bireysel ve kolektif boyutlarını yansıtmıştır. Göç birçok açıdan ele alınırken, bu tehlikeli yolculuğu deneyimleyen kadınların yaşadıkları da romanlarda sarsıcı bir dille ele alınmıştır. Göç sürecinde kadının konumu, tarihsel ve sosyolojik açıdan incelendiğinde, göç eden kadınların toplumsal rolleri, kimlik arayışları ve kültürel uyum süreçleri önemli bir odak noktasını teşkil etmiştir. Göçmen kadınların yaşadığı zorluklar, aidiyet ve yabancılaşma temaları ön plana çıkarken, kadının yeni bir vatan kurma hayâli edebi anlatımla derinlemesine ele alınmıştır.

Arnavutluk doğumlu, zorunlu göçle Kuzey Makedonya'ya göç eden Luan Starova'nın *Ervehe* romanındaki kadının konumu bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Starova, ailesinin sürgün hikâyesini anlattığı *Balkan Destanı*'nı oluşturan romanlarının tamamında baş kahraman olarak karşımıza 'baba' figürünü çıkarırken bu eserde göçün zorluklarını kadını merkeze alarak kaleme amşıtır. Eserde, ataerkil toplumsal düzen içinde 'anne' ve 'eş' olarak karşımıza çıkan Ervehe maruz kaldığı göçle birlikte zorluklar, kimlik kargaşası, yabancılaşma, aileyi birarada tutma ve aidiyet çatışmalarına nasıl göğüs gerdikleri ele alınmaktadır. Çalışma nitel araştırma - doküman ineceleme yönteminin içerik analizi ve eleştirel söylem tekniklerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Balkanlar, göç, kadın göçmen, kimlik, aidiyet

The Imaginary Formation of a New Homeland in the Works of Luan Starova: A Case Study of the Novel "Ervehe" in the Context of Migration

Abstract

The phenomenon of migration, within the framework of historical processes and cultural transformations, constitutes a significant field of inquiry in the context of the Balkans and migration literature. Due to its geographical location and historical dynamics, the Balkans have hosted numerous migration movements, shaping the interactions among ethnic and religious communities and influencing identity formation. These migrations, driven by wars, political conflicts, or economic reasons, have occurred both involuntarily and

1 Doç. Dr., Uluslararası Balkan Üniversitesi, smibrahimi@ibu.edu.mk, ORCID: 0000-0002-0287-4073.

voluntarily, leaving profound marks on the region's demographic structure. Migration, as a core aspect of social life, is not only a component of various scientific disciplines but also a prominent theme in literature. Writers reflecting on migration have depicted both individual and collective experiences associated with this phenomenon. While migration is examined from multiple perspectives, the experiences of women undertaking this perilous journey have been poignantly portrayed in novels. Analyzing the position of women within the migration process, both from a historical and sociological standpoint, reveals that women's social roles, identity quests, and processes of cultural adaptation constitute key focal points. The hardships faced by migrant women, themes of belonging and alienation, and their dreams of establishing a new homeland are explored in depth through literary representations.

The focus of this study is on the position of women in Luan Starova's novel *Ervehe*, who was born in Albania and migrated involuntarily to North Macedonia. While Starova, in all his novels comprising the *Balkan Epic*, positions the 'father' figure as the main protagonist—whose family's exile narrative he recounts—this particular work centers on women, exploring the difficulties of migration through their experiences. Within the work, *Ervehe*, depicted as a woman who appears as 'mother' and 'wife' within an patriarchal social order, endures hardships, identity crises, alienation, and struggles to maintain family unity and address issues of belonging caused by migration. This study employs qualitative research methods, including document analysis and critical discourse analysis, aligned with content analysis techniques.

Keywords: Balkans, migration, female migrant, identity, belonging

1. Giriş

Göç olgusu, bireylerin çeşitli nedenlerle coğrafi konumlarını değiştirmeleri ve bu süreçte sosyalleşme biçimleri ile kültürel yapılarını köklü bir şekilde dönüştürmeleriyle tanımlanan çok bileşenli bir olgudur. Toplumsal ve sosyal birçok bilimsel alanda kendine yer edinen, araştırma konusu olan göç, edebi ve kültürel yapıtlarda da önemli ölçüde araştırma konusu olmuştur. Kültürel ortamın birey kimliği üzerindeki doğrudan etkisi düşünüldüğünde, göç olgusu, yeni bir çevreye uyum sağlama sürecini beraberinde getirir ve bu, birey hayatında köklü değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olur. Bir birey veya topluluk için ikamet yerinde sürekli veya kalıcı bir değişim olarak anlaşılan göç, birbirine bağlı faktörlerin bir araya gelmesiyle oluşan son derece karmaşık bir toplumsal olguyu temsil eder (Lee, 1966). Belirgin bir mekânsal sınır boyunca gerçekleşen bu geçiş, nadiren tekil bir olaydır; daha ziyade, hem başlangıç noktasının hem de muhtemel varış yerinin doğasında var olan algılanan avantaj ve dezavantajları değerlendiren karmaşık karar alma süreçlerinin doruk noktasıdır. Coğrafi uzaklık, kısıtlayıcı göç politikaları ve kültürel uyum zorlukları gibi müdahaleci engeller, göç akışlarının uygulanabilirliğini ve karakterini şekillendiren önemli engeller olarak işlev görür.

Bu çalışmada eleştirel söylem analizi ile metinlerde anlatılanın ötesindeki anlanları yansıtılması amaçlanmıştır. Göç, sadece mekânsal konum değişikliği olarak görülmemeli; aynı zamanda kültürel normlar, yaşam biçimi ve dilde de dönüşüm anlamına gelir. Bu dönüşüm, kolaylıkla gerçekleşebilecek bir süreç değildir. "O, bir insan ile doğduğu yer, benlik ile benliğin gerçek yeri arasında zorla açılmış bir gediktir." (Said, 2019, s.187) Kimliğin, hafızanın ve kültürel bağların yeniden yorumlanmasını ve dönüşümünü de içeren, karmaşık ve çok katmanlı bir varoluş biçimi ele alınacktır. Bu süreç,

bireyin hem içsel hem de toplumsal düzlemde, gerçeklik ve hayal arasında sürekli bir sınır aşma ve yeniden hayat kurma eylemiyle, edebiyat ve kültür aracılığıyla yeni anlamlar üretmesine imkan sağlar. Ayrıca, göç eden bireyler, gittiği yeni ortamda farklılıklarla ve çoğu zaman öteki kabul edilme durumuyla karşılaşmakta; ev sahibi toplum tarafından 'dışlanan' veya 'öteki' konumuna itilmekte, bu da toplumsal uyum ve kabul süreçlerini karmaşık hale getirmektedir.

Bu genel değerlendirmelerin ötesine geçen Balkanlar'da göç kavramı, özellikle yoğun ve çok yönlü bir tarihsel ağırlığa sahiptir. Değişen imparatorluklar, etnik çatışmalar ve ekonomik eşitsizliklerle dolu yüzyıllar boyunca bölge, hem büyük ölçekli zorunlu göçlere hem de fırsat vaadiyle teşvik edilen gönüllü hareketlere tanık olmuştur (Mazower, 2000).

Ayrıca, bu çalkantılı tarih, Balkanlar'daki göçün edebi temsillerini derinden etkilemektedir. Anlatılar, yerinden edilmenin travmasıyla, çatışmanın ardından hayatları yeniden inşa etmenin zorluklarıyla ve kayıp bir vatanla kurulan kalıcı bağlarla boğuşur. Balkan edebiyatı genellikle farklı kültürel kimlikler arasında gezinmenin karmaşıklıklarını, tarihsel şikayetlerin mirasını ve bölünmenin izlerini taşıyan bir bölgede uzlaşma arayışını ele alır (Judah, 2000).

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma - doküman ineceleme yönteminin içerik analizi ve eleştirel söylem teknikleri kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri, insanı merkezine alan, sosyal bir varlık olan insanın kendisini ve çevresini nasıl algıladığı ve tanımladığını anlamaya yönelik yöntemlerdir. (Aydın, 2023, s.9) Araştırma konusu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesini içeren doküman incelemesi, gözlem veya görüşmenin mümkün olmadığı araştırmalarda tek başına veri toplamak amacıyla, diğer veri toplama yöntemleriyle birlikte kullanıldığında ise verilerin çeşitlendirilmesini sağlamak ve araştırmanın geçerliğini artırmak amacıyla kullanılan bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 188-189). Nitel İçerik Analizi olarak da adlandırılan (Pickering, 2004, 889) Eleştirel Söylem Analizi ise metinde açıkça belirtilen anlamın içinde gizli olan veya ilk anda ima edilen anlamların ötesindeki anlamların ortaya çıkarılmaya çalışılmasıdır. (Şavran, 2012, s. 96)

3. Kavramsal Bir Bakış: Göç Kavramı ve Göç Edebiyatı

Göç öngörülebilir ortalama çevreden tuhaf ve kestirilemez olana doğru ani bir değişiklikle sonuçlanır. (Akhtar, 2018, s.3) Göç, özünde bir kimlik müzakeresi ve yeniden inşası sürecidir (Tajfel ve Turner, 1979). Bireyler sosyal ve coğrafi sınırlar arasında hareket ettikçe, önceki sosyal rolleri, grup üyelikleri ve kültürel normlar tarafından şekillendirilen mevcut benlik algıları sorgulanır ve dönüştürülür. Yeni sosyal bağlam-

larla başa çıkmak, alışılmadık kültürel uygulamalara uyum sağlamak ve çoğu zaman önyargı ve ayrımcılıkla yüzleşmek zorunda kalırlar; bunların hepsi de benlik kavramlarının yeniden değerlendirilmesini gerektirir. Kimlik teorisine göre, bireyler kimliklerinde tutarlılık ve devamlılık ararlar; ancak göç bu süreci sekteye uğratarak kimlik karmaşasına, yabancılaşmaya veya köken ve varış kültürlerinin unsurlarını harmanlayan karışık kimliklerin gelişmesine yol açabilir. Balkanlar için bu bakış açısı, yüzyıllar süren göçlerin ve değişen sınırların, bireylerin aynı anda birden fazla etnik, ulusal ve bölgesel aidiyetle özdeşleşebildiği karmaşık ve akışkan kimliklere nasıl katkıda bulunduğunu açıklamaya yardımcı olur. Bu karmaşıklık, çoğunlukla parçalanmış kimliklerle boğuşan, tarihsel travmanın miraslarıyla baş etmeye çalışan ve yerinden edilme ve bölünmeyle damgalanmış bir dünyada aidiyet duygusu yaratmaya çalışan karakterleri konu alan Balkan edebiyatında zengin bir şekilde yansıtılır.

Edebiyat, çeşitli okumalara imkân veren, çeşitli kültürbilimsel, edebiyat bilimsel incelemelere açık bir dokuya sahiptir. (Aytaç, 2005, s. 65) Bu dokular örgüsü niteliğiyle edebiyat, toplumsal ve kültürel bir belge niteliği taşıdığı için, coğrafi, tarihî ve kültürel farklılıkların yok edilmesini engeller ve bu farklılıkların anlam ve önemini koruyarak varlığını sürdürür. Atıf Akgün (2015) *Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları* makalesinde göçün edebiyattaki sorunsalına dikkat çekerken, göç olgusu açısından edebiyata yaklaşıldığında sosyal bir gerçeklik olan göçün edebiyat içerisindeki yeri sorgulanacağı için daha gerçekçi bir tutum benimsemek söz konusu ilişkiyi ortaya koymada daha yararlı olacağını vurgular ve Berna Moran'ın "*Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*" adlı eserinde sözünü ettiği gibi, *"(…) duyguların dile getirilmediği edebiyat eserleri de vardır ve bazı düşünürler de başka özellikleri değerli bulur ve tanımı bu özellikler üzerine kurarlar. O zaman edebiyat 'gerçekliğin yansıtılması' ya da 'organik düzen' gibi bir formülle tanımlanır* (Moran, 2017, s. 305)."

Göç Edebiyatı, göçün bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerini konu alan, göç deneyimini anlatan edebi eserleri kapsar. Bu edebi akım, göçün nedenlerini, sancılarını, özlemi ve kimlik arayışlarını dile getirir. Göç Edebiyatı, genellikle göç edenlerin duygularını, hayallerini ve yaşadıkları zorlukları anlatırken, kültürel kimlik, yabancılaşma ve aidiyet temalarını işler. Bu literatür, göçmenlerin göç sürecinde karşılaştıkları farklılıklar ve uyum mücadelelerini de gözler önüne serer. Göç Edebiyatı, hem bireysel hem de toplumsal hafızayı besleyen önemli bir edebi türdür ve göç deneyimini nesillere aktarmada güçlü bir araçtır.

4. Luan Starova'nın Edebi Dünyası ve Tematik Yaklaşımları

Luan Arif Starova, 14 Ağustos 1941 tarihinde Arnavutluk'un Pogradec şehrinde doğmuştur. 1943 yılından itibaren ailesiyle birlikte, önce Makedonya'nın Struga şehrinde, ardından da Üsküp'te yaşamını sürdürmüştür. İlk ve orta öğrenimini tamamladığı

dönemlerde, eğitimini Makedonca sürdürmüş; üniversite eğitimini ise Fransız Dili ve Edebiyatı bölümü kapsamında tamamlamıştır. Starova'nın ailesi, tarih boyunca yaşanan sürgünler ve öngörülemeyen kaderin girdabında her zaman izler bırakmış, farklı coğrafyalarda ve dönemlerde çeşitli biçimlerde sınanmış ve damgalanmış bir aile yapısına sahiptir. Ailesi, yaklaşık 1940'lardan beri sürgün dalgalarıyla dağılmış, kimisi gölü (Anna ve babası), kimisi denizleri ve okyanusları aşarak farklı topraklara savrulmuştur. Balkan Destanı'nda bu sürgün labirentini şu sözlerle anlatır: "…Osmanlı Türkiye'si ile Atatürk'ün, Arnavutluk ile Balkan sürgününün zorlukları arasında çarmıha gerilmişken bile, nihayet 1940'ların başında, gölün bir kıyısından diğerine, üç yüz kilometrelik bir mikro uzayda ilerlediğimizde, sonsuza dek göçmen olduk" (Старова, 2013: 15).

Fethi Bey Okyar, Starova'nın babasının amcası olup, ailenin yaşam yolculuğunun biçimlenmesinde büyük rol oynamıştır. Kemal Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından biri olan Fethi Bey, Atatürk'le yaptığı görüşmelerde arabuluculuk yapmış ve çeşitli görevler için tekliflerde bulunulmuştur. Bir süre hukuk ve İslam felsefesi eğitimi aldıktan sonra, Türkiye'nin yeni yargı sistemine katılmıştır. Ancak, sonunda memleketine dönmeyi tercih ederek, Balkanlar'daki ailesinin yanında yer almıştır.

Geri dönüşün imkânsızlığı, ailesi üzerinde sürekli bir baskı oluşturmuş ve baba, hayatı boyunca hayalini kurduğu dönüşü gerçekleştirememiştir. 1943 yılında ailesiyle birlikte gölün diğer kıyısına sürgün edilmiştir.

Tarih boyunca Balkanlar'da yaşanan çeşitli çeşitli olaylar ve fırtınalar, bölgenin istikrarsızlığını ve dinmeyen savaşlarını beraberinde getirmiştir. Starova'nın benzersiz yeteneği, gerçekliği ve hayali birbirinden ayırmadan, gerçekliğin içinden hikâye yaratabilmesine dayanır; doğa yasaları ile insanlık tarihinin paralelliğini kurmayı temel prensip edinir (2013: 674).

Starova, hayatının alacakaranlığında, Doğu ile Batı'nın kesiştiği noktada, Ohri Gölü'nün iki yakasında, hem ailesinin kaderini hem de Balkan halklarının ortak yaşamını ve tarihini gözlemlemek, analiz etmek ve anlatmak için yoğun entelektüel çabalar sarf eder. Bu yolculuk, 2014 yılında Yılın Romanı seçilen Balkanovavilonci adlı eserinde şu şekilde anlatılır: *"Gazeteci olarak başladığı kariyerinde, haftalık 'Mlad Borec' dergisinde genel yayın yönetmenliği yaptı, Üsküp Radyosu'nda çalıştı ve ardından TV-Üsküp'te Arnavutça programın genel yayın yönetmenliğini üstlendi. 1974'ten itibaren Fransız Edebiyatı alanında yüksek lisans ve doktora yaparak, uzmanlaştı ve kariyerine Üsküp'te bulunan 'Blaže Koneski' Filoloji Fakültesi'nde Fransız Edebiyatı profesörü olarak devam etti. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Tunus veFilistin büyükelçisi, sonrasında ise Makedonya Cumhuriyeti'nin Fransa'daki ilk büyükelçisi, UNESCO temsilcisi ve İspanya ile Portekiz'de yerleşik olmayan büyükelçiliği görevlerini yürüttü (Старова, 2014).*

İki kültür arasında yaşamış olan Starova, ayrıca uzun ve çeşitli bir diplomatik kariyere sahip olup, altı farklı dili akıcı şekilde konuşmaktadır. Yaşamı boyunca, karakteristik yapıya sahip babasının kütüphanesine olan hayranlık ve bağlılığı, onun felsefi ve kültürel gelişiminin temel taşlarını oluşturmuş, bu yol, hem ailesinin hem de kendi yaratıcı ve entelektüel hayatının yönünü belirlemiştir. Kütüphanedeki kitaplar, onun düşünce dünyasında derin izler bırakmış; özellikle teoloji ve felsefe alanındaki eserler, onun dünya görüşünü şekillendirmiştir. Babasının kitaplığı, ruhunu besleyen ve onun daha geniş kültürel ve entelektüel ufuklar geliştirmesine olanak sağlayan bir kaynak olmuştur.

Tarih boyunca, göç ve yer değiştirme olguları, karşılıklı ve dinamik bir ilişkide olup, çeşitli kimliklerin de sürekli değişip gelişmesine neden olmuştur. Küreselleşme ise bu ilişkilerin diyalektik bir sürece dönüşmesine katkıda bulunur; bireyler, siyasi, ekonomik veya ideolojik nedenlerle farklı coğrafyalara göç ederken, bu göç hareketi, kimliklerin oluşumunu doğrudan etkiler. Göç edilen her yeni mekân, gelenekler, dil ve kültürler bağlamında, yeni unsurların eklenmesine ve kimliklerin dönüştürülmesine yol açar. Kimlik kavramı, her ne kadar araştırılan ve tartışılan bir alan olsa da, artan hareketlilik ve küreselleşme ile birlikte güncelliğini korumaktadır

Starova'nın roman anlatımlarında, göçmenlik ve köksüzlük duygusu, farklı dünyalar arasında kalan, kaybedilmiş bir geçmiş ve bütünleşilememiş, akıp giden bir şimdilik zamanı arasındaki sınırda durma halini temsil eder. Bu durum, onun postmodern anlatım biçiminin temelini oluşturur ve çok katmanlı bir kimlik, belirsizlik ve sınır deneyimi olarak ortaya çıkar (Chambers, 1994, s. 48). Bu süreçte, kimlikler, kültürlerle etkileşime girerek gelişirken, göçün gerçekleştiği yerle ilgili sorunlar ve karmaşıklıklar da gene ön plana çıkar. Chambers'ın tanımına göre, melez kimlikler, tarihsel değişimlerin ve toplumsal yapıdaki dönüşümlerin sonucudur; insanlar, yeni ortamlarında kabul görme ve aidiyet ihtiyacıyla, bu karmaşık ve çoğu zaman çelişkili kimlikleri inşa ederler. Melez kimlikler, giderek daha karmaşık ve çok boyutlu bir hale gelir, güç ilişkilerini yansıtarak, farklı dünyalara ve "çoğul dünyalara" ait olmayı ifade eder.

Kimlik, küresel düzeyde kültürlerle olan etkileşim imkânını artırırken, hareket hâlindeki yerlerde yeni aidiyetler, birleşmeler ve kaynaşmalar oluşturma süreçlerinde çeşitli zorluklarla karşılaşır. Göç ve kimlik arasındaki bu karmaşık ilişki, özellikle yeni ortamda oluşan kimliklerin, kültürel ve sosyal dönüşümlerle birlikte, yeniden yapılandığı süreçte belirgin hale gelir. Bu bağlamda, Starova'nın eserlerinde göç ve kimlik meseleleri, kültürlerarası geçişler, melezleşmeler ve kimliklerin dönüşümüne odaklanan önemli temalar oluşturur. Bu noktada, çalışmamıza konu olan *Ervehe* romanında, aile köklerini arayan ve yeni bir vatan kurma hayaliyle yola çıkan göçmenlik hikâyesiyle, kimlik ve aidiyet meseleleri dikkatlice işlenir. Söz konusu roman, Balkanlar'ın bölgesel ve tarihsel zorluklarına tanıklık ederek, hem kişisel hem de kolektif kimliğin dramatik dönüşümünü anlatır; göç, sürgün ve aidiyet süreçlerinin, bireylerin ve toplumların yaşamındaki karmaşık ve çok katmanlı etkisini ortaya koyar.

5. Yeni bir Vatan Kurma Hayâli: "Ervehe" Roman Örneği

Bu teoriye göre, dünyadaki nesnelerin veya olayların sabit bir gerçek anlamı yoktur; bunun yerine, toplumdaki insan kültürü çerçevesinde olgulara anlam veren unsurun bizler olduğumuz anlaşılmaktadır. Bu anlayışın bir sonucu olarak, özellikle bir kültürden diğerine geçiş süreçlerinde ve kültürlerin değişim ile uyum sağlama ya da dışlanma dönemlerinde, farklılıkları ve karşılaştırmalar aracılığıyla kültürler arasındaki ilişkileri öğrenirken, kimliklerin bu karmaşık melezleşme ve kültürel dönüşüm süreçleri, dil alanında ve kültürlerarası yaşam alanlarında, bir kültürden diğerine geçişte ve kimliklerdeki değişim ve ilişkiler net bir biçimde temalaştırılmaktadır. Bu noktaya odaklanan eserlerin başında, bu çalışmanın ayrı bir bölümünde ele alacağımız Ervehe romanı gelmektedir. Aynı zamanda, bir toplumda var olan "kültürel donukluğumuz" hem önemli bir sorun olarak görülmekte, hem de içimizde "biz" duygusunu şekillendiren dönüşüm ve geçişlerin isimlendirilmesinde büyük bir öneme sahiptir. Tarihe ve toplumsal yapıya çoklu perspektiften bakıldığında, bireyin veya kolektifin yaşadığı tüm güzel, ancak aynı zamanda kabul edilemez dışlamalar ve kırılmalar, bu karmaşık süreçlerin temelini oluşturur.

Diğer birçok eserinde olduğu gibi, Starova da Ervehe romanında, Balkan Destanı projesindeki anlatıya bağlı kalmış ve aile köklerini arayan, yeni bir vatan kurmayı hedefleyen aile figürünü merkeze almıştır. Yazar, her eseriyle, okuyucunun ruhunda derin izler bırakmayı başarır; Balkan dönemine özgü yaşamı ve bu dönemin ruhunu büyük bir tutkuyla tasvir eder. Balkan Destanı'nda baba figürünün yüceliği öne çıkar; buna karşılık, Ervehe romanında ilk kez karşımıza çıkan ve hikâyenin en çarpıcı figürü olan "Anne" figürü, bastırılmış kadın karakter olarak öne çıkar. Bu roman, anne figürünün kaçınılmaz bir trajediyi temsil ettiği ve terk edilmiş evlerin, anıların anahtarlarının koruyucu meleği olarak ortaya çıktığı bir anlatı sunar.

Romanın ana karakteri ilk kez bir kadın olur; anne figürü, ailenin temel ve kaçınılmaz halkası olarak tanımlanır. Yazarın gerçek yaşam deneyimleri, ailesinin göç hikâyeleri ve ailesel ilişkileri ile birlikte, doğup büyüdüğü ülkenin edebiyatını temsil etmesi ve Azade Seyhan'ın kuramlarına dayanması açısından, bu eseri ve anlatıyı anlamakta büyük kolaylık sağlar**.** Anne hikâyesini daha iyi kavrayabilmek adına, akademisyen Anton Donçev, yeni yayımlanan Bulgarca çevirinin önsözünde, Ervehe'yi şöyle anlatır:

"Luan Starova, bu kitabı yazdığı için gururlu olmalı. Fakat, gurur hâlâ büyük bir günah olarak görülse de, en azından böyle bir kitabı yazabildiği için mutlu olmalı. Birçok kişinin, hatta çoğunun, anne ve kadın imgelerini karalamaya çalıştığı günlerde, Starova ailesinde ve toplumda annenin ve kadının önemini yücelten bir eser ortaya koymuş. Starova'nın kitabı, Balkanların derinliklerine kök salmış uzun bir ağacın gövdesi gibidir; güneşe bakan devasa yaprak ve dallarını besleyen toprak ana, bilgelik, fikir ve umutlar alır (Стаpова, 2005, s. 5–6)."

Ervehe, yeni bir bağlamda ve özellikle anne olma yönünü çarpıcı biçimde ön plana çıkaran bir roman olup, sadece bir anlatı değil, aynı zamanda bir anneye adanmış bir eserdir. Bu romanda, anlatıcı, anne figürünün yaşam öyküsünü, erken çocukluk döneminden başlayarak, gençlik ve ailesini kaybettikten sonra yaşadığı süreçleri; özellikle de, Balkanlar'da yaşanan savaşlar, sürgünler ve bunun getirdiği zorlukları, annelik ve aidiyet duygularını detaylı biçimde dile getirir.

Roman, anne figürünün, ailesine ve topluma karşı gösterdiği fedakârlık ve güçle, aynı zamanda tarih boyunca kadınların, özellikle de mücadelesini ve dayanıklılığını temsil eder. Annenin ve babanın birlikte ve farklı anlatımlarla ortaya çıktığı bu anlatımda, anne figürü hem bireysel hem de toplumsal düzlemde, kimlik ve aidiyet mücadelesinin sembolü haline gelir. Anne, göç ve sürgün deneyimleriyle şekillenen kimliğin ve aidiyetin temel taşı olarak, ailesinin ve toplumun yeniden inşasında merkezi bir rol üstlenir. Bu bağlamda, onun bu mücadeleleri, kadınların sosyal ve kültürel hayattaki varoluş biçimlerini ve dirençlerini temsil eder.

Roman boyunca, anne figürünün yaşam hikâyesi, onun iç dünyası ve duygu dünyasıyla birlikte, Balkanlar'ın tarihî ve kültürel ortamında kadınların konumunu ve karşılaştıkları güçlükleri ortaya koyar. Özellikle, savaşlar, göçler ve politik trajediler gibi olaylar, onun kişisel yaşamını ve ailesinin kaderini derinden etkiler. Bu süreçte, anne hem kendisiyle hem de ailesiyle ilgili içsel çatışmalarla boğuşurken, bir yandan da, toplumun ve geleneksel yapının sınırları içinde, kadınların direnç ve direniş sembolü olur.

Anne, Arnavutluk ve Yunanistan sınırları içinde yaşayan güçlü bir Bektaşi ailesinden gelmektedir. Yakın aile üyelerinden bazıları Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek mevkilere ulaşmışlardır. Romanda, Bektaşi genlerinin ve cömertliğinin arkasındaki güç şu şekilde yorumlanır:

Doğal olarak, inancın özüne dayanan tasavvufa yakın Bektaşilik'in bazı özellikleri benimsenmiştir. Dolayısıyla, onun gözünde Bektaşiler'in Tanrı'nın iyiliğine çağrıldığı yerde olduğu inancı, Yüce Tanrı'nın çocuklarını kurtarmak için hayatını veren inanca dönüşür. Bu, hayatı boyunca sürekli yinelenen, genellikle sessizce dile getirilen ve çoğu zaman içe kapalı tutulan bir nakarattır (Стаpова, 2005, s. 10).

Annenin dünyası, babasınınkinden farklı olarak, sessizlikle eş anlamlıdır. Hayatı boyunca, iyilik bahçesinde sessiz bir bahçıvan olmuştur. Anne, babasının kütüphanesindeki kitapları ve düzenini en ikna edici biçimde yorumlayabilen tek kişiydi. Kutsal kitapların bulunduğu en üst rafta, babasının kitapları arasında kendine ait bir bölüm vardı: Kur'an, İncil ve Talmud. Baba, eşiyle yaptığı bir vaaz sırasında ona, söz konusu kutsal kitapların canlı olduğunu ve her soruya cevap verebilecek güçte olduğunu açıklamıştı; bu nedenle, annemiz bunları Tanrı'nın kitapları olarak yorumlamıştı, çünkü ona göre Tanrı bu kitaplarda bulunuyordu.

Kütüphanedeki her kitabın kendine özgü bir tarihi ve sürgün hikâyesi vardı. Baba, geri dönüşün imkânsızlığına ikna olduğu zamanlarda, bu kitaplarla melankolisini yatıştırırdı. Anneye ait olan bölüme ek olarak, kütüphanede gerçekten en önemli kitaplardan biri de bulunuyordu.1949 bahar modasına adanmış, büyük alışveriş merkezi La Rinascente'nin sıradan bir kataloğu.

Bu renkli ve sıra dışı kitabın kendine özgü bir tarihi vardı; hem aile sürgününe hem de Annem'in hayatındaki en mutlu döneme tanıklık ediyordu. Annem ve babamın Balkanlar'da birlikte geçirdikleri elli yıllık yaşam boyunca, Balkanlar ve dünya savaşlarını, rejim, sınır, ideoloji ve din değişimlerini içeren tek ortak yolculukları, 1939 baharında İtalya'da gerçekleşmişti (2005, s. 27).

Kitap, Annen'in Balkanlar'da hayatta kalmaya çalışırken kullandığı illüzyonların resimleriyle doluydu. Roma'daki yürüyüşleri sırasında, babasının Büyük La Rinascente mağazasından annesine aldığı, beyaz puantiyeli güzel bir mavi elbise ardından ona verilmişti. Çıkışta, mağazanın moda haberlerinin yer aldığı kataloğu hediye olarak almıştı. Bu nedenle, bu kitap annesi için çok özel bir değere sahipti; çünkü hayatının en güzel anları bu deftere kaydedilmişti.

Yazar, bu kitapta bizi, annelerin çocuklarını özel bir strateji izlemeksizin kurtarma çabalarına ilişkin anlara götürüyor. Ancak, bu anlar hakkında sürekli sessiz kalınıyordu; çünkü her zor zamanında, babası bir şekilde ortadan kayboluyor ve tüm yükü tek başına taşımak zorunda kalıyordu. Aynı durum, Pogradec'teki İtalyan işgali sırasında da tekrar etti. Bir akşam, aile sohbetlerinde anne sıkça geriye dönerek çocuklara, İtalyan işgali sırasında evlerinin bombalanması esnasında tüm çocukları nasıl koruyup kurtardığını anlatıyordu; bu talihsiz olayı defalarca tekrarlıyordu.

Annenin, babanın bile bilmediği sakladığı bir sırrı vardı: *Sandıklarından birinde muhafaza ettiği ve sık sık Balkanlar arasında geçişlerde aileyi kurtarmada kullanılan bayraklar. Yazar için, anne ve babanın geçmişlerini araştırmak, bir nevi ruhlarını aramak anlamına gelmektedir.* (Старова, 2005, s. 79) Anne ve baba, sık sık verandada oturup geçmiş zamanlara ve gizli kalmış sırlara dair sohbet ederlerdi. Anne'nin sırrı, aile tarafından yeni fark edilmişti. Annenin, geçmiş hakkında fazla konuşmak ve çocukların bu sırları öğrenmesini istememesi vardı. Oysa, *baba, çocuklar geçmişlerini iyi bilirse, geleceği daha iyi kontrol edebileceklerine inanıyordu; belki de, günün birinde, bizler gittikten sonra, yeni gerçeklerin baskısı olmadan, eski gerçeklere doğrudan ulaşabilirlerdi* (Старова, 2005, s. 82-83).

O akşam, ayrıca, aileleri ayıran o berbat sınırlar da konuşulmuştu. Baba, bir gün sınırların ortadan kalkmasını ummanın sadece bir hayal olduğunu, vatanlarına dönememelerinin gerçeğiyle yüzleşiyorlardı. Eserde anlatılan sınırlar, günümüz Balkan halkı için de aynı anlamı taşıyan sınırlar niteliğindedir:

Balkanların öngörülemez tarihinden geçerken ortaya çıkan, tüm korkunç huzursuzluklar ve çatışmalar, sadece en lanetli Balkan sınırında, Arnavutluk ile o dönemdeki Yugoslavya arasında ölçülebilirdi. Bu sınır, uzun yıllar değişmemiş, yalnızca onu gizlice geçmeyi başaran nesiller değişmiştir (Старова, 2017, s.188).

Bu bağlamda, Ervehe romanı, Anne'nin yaşadığı dönüşümlerin yanı sıra, Balkan toplumunda kadının yerine de odaklanır. Anne, gençliğini, teyzesiyle yaptığı yürüyüşleri ve Rozafa Kalesi'nin inşası sırasında Arnavut kadınlarının gösterdiği fedakârlıkları anlatırken, hikâyeyi genel hatlarıyla aktarır ve tüm Balkan kadınlarının kaderine göndermede bulunur: *Balkanlar'da kadınlar, her zaman çevrenin ve geleneklerin acımasızlığıyla yüzleşmişlerdir. Burada, büyük fedakârlık mitleri de, neredeyse her Balkan halkında bulunan "duvarlı kadın" miti gibi, sebepsiz yere kadınlardan söz eder* (Старова, 2005, s.162).

Anne, İstanbul'da yargıçlık görevini tamamladıktan sonra, memleketine dönen bir oğlanla geleneksel biçimde evlenir. Nişandan sonra, Pogradec halkı, Leskovik'ten gelen ve birçok yeri ziyaret ettiği için birkaç dil konuşan, özel, nazik, çalışkan, zeki ve eğitimli bir kadın olarak tanımladıkları güzel gelin hakkında konuşmaya başlar. Bu çeşitli diller, sürgündeyken çocuklarını kurtarmada ona yardımcı olacaktır. Çocuğun ailesi, yeni üyesinin onlar için büyük mutluluk kaynağı olduğuna inanır. Huzurlu bir dünyadan gelen geleneksel bir aile yapısına geçiş ve ardından gelen değişim, gelini daha yumuşak başlı hale getirir; kendi kabuğuna çekilerek, kadere boyun eğip yeni bir kimlik edinir. Eğitimli bir genç kızdan ev hanımına dönüşür.

Her kadının yaşamındaki değişiminin psikolojik etkisi, Ervehe romanında yazar tarafından şu sözlerle dile getirilir: *Ve genç Ervehe'nin kocası, o zamanlar sıklıkla olduğu gibi, ona kararlı bir biçimde davranınca, onu kabul eder. Bu süreçte, Ervehe, kocası Baba'dan büyük destek alan kahraman figürüdür. Ancak, dökülmemiş gözyaşlarını her zaman içe atar; derinlerde sakladığı ailesini koruma gücüyle, kocasının gözlerinin içine bakarak destek arayan bir anneye hayat verir.* (2005, s. 170) Azade Seyhan'a göre, böylesine önemli toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerde, kadınlar iki farklı biçimde sessizleşir: Birincisi, hiç konuşulmayan, iletişime kapalı bir durum; ikincisi ise, farklı diller konuşanlar için iletişimi imkânsız kılan, dilin felç edici etkisidir (Seyhan, 2001, s. 75).

Babaya ilk bakışta, geniş ataerkil aile yapısı içinde kendisini bekleyen kaderin belirsizliği karşısında anlayışla karşılanmış ve koruma arayışında olmuş gibi görünür. Baba bunu sezmiş, annesinin mesajını derinden hissetmiş ve ruhunun boşluğunda kabul etmiştir. Annenin bu duyguları, geleneksel bir aile yapısına yerleştiği ilk günden itibaren nasıl içe çekildiğini ve tamamen kocasına güvendiğini anlatır. Böyle bir ailede, en yaşlı erkek, ailenin reisidir ve tam yetkilere sahiptir.

Romanda, göç olgusu, sanki ailenin kaçınılmaz kaderiymiş gibi tasvir edilir. Starova, *Ervehe* romanında göçü farklı bakış açılarından ele alır. Balkanlar'ın sınır ötesindeki

farklılıkları ve deneyimleri şu şekilde anlatır: *"Sınırlar tarafından büyük acılar içinde ezilen Balkan halkı, sınırlardan kaçmak için her türlü yolu denemiştir; kimisi dağ sırtlarına çıkan yan yolları aramış, umudunu yitirmemiştir"* (Старова, 2005, s. 183).

Luan Starova'nın eserlerinin temel taşı olarak kabul edilen karakterler, baba, anne, erkek ve kız kardeş figürleridir. Bu karakterler, yalnızca geleneksel karakter yapısının yansıması değil, aynı zamanda kronolojik boyutlara sahip figürlerdir. Örneğin, Balkan Destanı projesi boyunca anne figürü her zaman arka planda yer alırken, *Ervehe* romanında bu karakter, gerçek anlamıyla kendini gösterir. Starova'nın Balkan Destanı'ndaki tüm romanlar, özellikle de *Ervehe*, göçler sonucu kimlik dönüşümünü, sürgünü veya gerçek kimlik arayışını anlatan önemli yapıtlar olarak öne çıkar. Ayrıca, bu eserler, kimliğin homojenleşmesine ilişkin temel tezler arasında bir bağ kurar ve gerçek hayatı, daha doğrusu, yaşamımızı inşa ettiğimiz son vatanın, her insan için gerçek vatan olduğunu takip etmenin önemine vurgu yapar.

6. Sonuç

Göç olgusu, yalnızca mekânsal yer değiştirmeyi değil, aynı zamanda kimlik, hafıza ve kültürel bağların yeniden yorumlanması ve dönüşümünü içeren, çok katmanlı ve karmaşık bir varoluş biçimidir. Bu süreç, bireylerin hem içsel hem de toplumsal düzlemlerde gerçeklik ve hayal sınırlarını sürekli aşma ve yeniden kurma çabasıyla, edebiyat ve kültür aracılığıyla yeni anlamların inşasını sağlayan dinamik bir hareket alanıdır.

Ervehe, bir anneye adanmış bir romandır. Annelik duyguları, hikâyenin merkezinde yer alır. Hikâye, sürekli Balkan zulmüne maruz kalan bir ailenin acısını ve özellikle de, kocası (Baba) siyasi nedenlerle İstanbul'a kaçtıktan sonra ailesini korumaya çalışan bağımsız bir kadın olan Anne'nin yaşadığı macerayı anlatır. Ancak, Baba'nın dönüşü, hikâyenin yönünü değiştirmez. Ailenin kaderi ise, tam tersi yönde, onları gölün diğer yakasında sona eren nihai sürgüne zorlar. Roman, ailenin yalnızca Baba'nın perspektifinden deneyimlediklerini yansıtmaktan öte, aynı zamanda diğer romanlarda alışılmadık bir biçimde, aynadan yansıyan diğer yüzü, yani kadının, Anne'nin vatan, yurt edinmedeki gücünü de ortaya koyar.

Luan Starova'nın eserleri, bu eserde olduğu gibi genel anlamda, farklı toplulukların, özellikle de Balkanlar'da yaşamını sürdüren çeşitli milletlerin kimlik ve aidiyet meselelerini yansıtmaktadır. Yazar, eserlerinde göç ve sürgün olgusunun, aile kararları temel alınarak gerçekleştirilen karmaşık dinamiklerini ele alır; özellikle, baba kararlarıyla gerçekleşen göçlerin, aile ve toplum bağlamında bu olgunun yerini anlamaya yönelik önemli ipuçları sunduğu görülür. Starovada aile ve özellikle anne-baba figürleri, göç ve aidiyet süreçlerinin şekillenmesinde temel unsurlardan biri olup, bireylerin kimliğinin inşasında ve toplumsal dayanışmanın kurulmasında kritik bir rol oynadığını tespit edebiliyoruz. - uyum ilkeleri olarak kendini gösterir.

Sonuç olarak, Starova'nın romanları, sadece birer edebi eser olmanın ötesinde, kimlik, göç ve aidiyet gibi evrensel meselelerin üzerinde durduğu, toplumsal hafızayı ve kültürel dönüşümleri yansıtan kapsamlı kültürel metinlerdir. Bu eserler, okuyucuları, hem tarihsel gerçeklikler hem de hayal dünyasıyla yüzleşmeye davet ederken, göç ve kimlik olgularının günümüz dünyasında ne denli karmaşık ve dinamik bir yapı olduğunu da gösterir.

Kaynakça

Akgün, A. (2015). *Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları,* Göç Dergisi, Cilt, 2, sayı 1, s. 69-84

Akhtar, S. (2018). *Göç ve Kimlik: Kargaşa, Sağaltım ve Dönüşüm,* (Çev. Sedef Ayhan), İstanbul: Sfenks kitap.

Aydın, N. (2023). Nitel Araştırma Yöntemleri, Gaziantep: Özgür Yayınları.

Aytaç, G. (2005). *Edebiyat ve Kültür,* **İstanbul:** HECE yayınları.

Chambers, I. (2014). *Göç, Kültür, Kimlik,* çev. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, İstanbul: AyrıntıYayınları.

Judah, T. (2000) Kosovo – War and Revenge, Yale University Press.

Lee, E. S. (1966). A Theory Of Migration. Demography, 3(1), 47-57.

Mazower, M. (2000) The Balkans: A Short History, London: Weidenfeld and Nicholson History Random House

Moran, B. (2017). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri,* Ankara: İletişim Yayınları.

Said, E. W. (2019) Sürgün Üzerine Düşünceler, (terc. Salih Özer), Ankara: Hece Yayınları

Şavran, T. G. (2012) "Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri", Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 96

Seyhan, A. (2001). *Writing Outside the Nation,* New Jersey: Princeton University Press.

Tajfel, H. & Turner, J. (1979) "An Integrative Theory of Intergroup Conflict". The Social Psychology of Intergroup Relations. ed. William G. Austin vd. 33-47. CA: Brooks Cole Publishing,https://freeebookpdf.download/library/Tajfel%20Turner%201979%20An%20Integrative%20Theory%20Of%20Intergroup%20Conflict-4896535.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005) Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri Güncelleştirilmiş Geliştirilmiş 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Старова, Л. (2005). Ервехе, Скопје: ТНИД Ѓурѓа.

Старова, Л. (2013). Балканска сага – Француска рецепција, Скопје: МАНУ

Старова, Л. (2014). Татковите Книги, Скопје: Дијалог

Старова, Л. (2017). *Граница,* Скопје: Три.

Çağdaş Kuzey Makedonya Türk Edebiyatında Göç Olgusunun "*Menzile Koşan Süvariler*" Adlı Öykü Kitabındaki İzleri

Mumin Aliov[1]

Özet

Bu çalışma Çağdaş Kuzey Makedonya Türk Edebiyatında göç olgusunun edebî yansımalarını, Özlem Kurt'un *Menzile Koşan Süvariler* adlı öykü kitabı çerçevesinde irdelemektedir. Balkanların çok katmanlı tarihsel süreçleri, Osmanlı sonrası sosyo-kültürel dönüşümler ve politik gelişmeler, bölgedeki Türk milletinin yaşam biçimlerini, kültürel kimliklerini ve toplumsal hafızalarını derinden etkilemektedir. Bu bağlamda göç, hem bireysel hem de kolektif düzeyde, edebiyatın en temel izleklerinden biri hâline gelmektedir. Çalışmada, *Menzile Koşan Süvariler*'in bu tarihî ve içtimai arka plan içinde nasıl konumlandığı, göç temasını hangi yönleriyle ele aldığı ve bunu hangi anlatım stratejileriyle sunduğu analiz edilmektedir. Kurt, eserde yer alan on yedi öyküde modern ve postmodern anlatım tekniklerini bir arada kullanarak bireylerin dâhilî çatışmalarını, mâziyle hesaplaşmalarını, zorunlu yer değiştirmelerin yarattığı kırılmaları ve bellek ile aidiyet arasındaki gerilimleri işlemektedir. Öykülerde Balkan coğrafyasının savaş, yoksulluk, göç ve kültürel kopuşlarla örülü gerçekliği; kimi zaman gerçekçi, kimi zaman da kurgusal, fantastik unsurlarla harmanlanmış bir biçimde sunulmaktadır. Bu yaklaşım, hem okuyucuda estetik bir tat bırakmakta hem de kültürel bellek aktarımına katkı sağlamaktadır. Çalışma, eserdeki göç olgusunun tematik çözümlemesini yaparken, aynı zamanda dil kullanımı, metaforlar, semboller ve karakter kurgusu üzerinden metinlerarası okumalar gerçekleştirmektedir. *Menzile Koşan Süvariler*, yalnızca göçün fiziksel boyutunu değil, "göçemeyiş" olgusunu da irdeleyerek, yerinde kalmanın da en az göç kadar derin bir içsel sarsıntı yarattığını göstermektedir. Sonuç olarak, çalışma, *Menzile Koşan Süvariler*'in Çağdaş Kuzey Makedonya Türk Edebiyatında göç temasını çok yönlü ele alan özgün bir eser olduğunu ortaya koymaktadır. Eser, hem bireysel öyküler aracılığıyla evrensel göç anlatısına katkıda bulunmakta hem de Balkan Türk Edebiyatının sürekliliğini, kültürel belleğin aktarımı üzerinden pekiştirmektedir. Böylece, göç olgusunun edebiyattaki estetik ve sosyolojik boyutları bir arada değerlendirilmiş olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya Türk Edebiyatı, öykü, göç, kimlik, kültürel bellek

Traces of the Migration Phenomenon in the Short Story Collection "*Menzile Koşan Süvariler*" within Contemporary Turkish Literature of North Macedonia

Abstract

This study examines the literary reflections of the migration phenomenon in contemporary Turkish literature of North Macedonia, focusing on Özlem Kurt's short story collection *Menzile Koşan Süvariler*. The multilayered historical processes of the Balkans, the socio-cultural transformations following the Ottoman

1 Dr., International Balkan University/ Kuzey Makedonya, mumin.aliov@ibu.edu.mk, ORCID: 0000-0001-6779-3066.

era, and subsequent political developments have profoundly influenced the lifestyles, cultural identities, and collective memory of the Turkish community in the region. In this context, migration has become one of the most prominent themes in literature, both on an individual and collective level. This article analyzes how *Menzile Koşan Süvariler* is positioned within this historical and social background, which aspects of the migration theme it addresses, and the narrative strategies through which it presents them. In the seventeen stories included in the collection, Özlem Kurt employs both modern and postmodern narrative techniques to depict individuals' inner conflicts, confrontations with the past, ruptures caused by forced displacement, and the tensions between memory and belonging. The reality of the Balkan geography-woven with war, poverty, migration, and cultural disconnection-is conveyed through a blend of realist and, at times, fantastical elements. This approach not only offers the reader an aesthetic experience but also contributes to the transmission of cultural memory. While thematically analyzing the migration phenomenon in the work, the study also conducts intertextual readings through language use, metaphors, symbols, and character construction. *Menzile Koşan Süvariler* explores not only the physical dimension of migration but also the phenomenon of "non-migration," demonstrating that remaining in place can be as profound an internal upheaval as migration itself. In conclusion, this study reveals that *Menzile Koşan Süvariler* stands as an original work that addresses the theme of migration in contemporary Turkish literature of North Macedonia from multiple perspectives. The collection contributes to the universal narrative of migration through individual stories while reinforcing the continuity of Balkan Turkish literature by transmitting cultural memory. In doing so, it evaluates the aesthetic and sociological dimensions of migration in literature simultaneously.

Keywords: North Macedonia, Turkish Literature, short story, migration, identity, cultural memory

1. Giriş

Balkanlar, tarih boyunca çeşitli etnik, kültürel ve siyasî dönüşümlere sahne olmuştur. Yaşanan bu süreçler bölgedeki milletlerin yaşam tarzlarını, kimliklerini ve edebiyatlarını derinden etkiler. Bilhassa göç olgusu, Balkan Türkleri başta olmak üzere bölge halklarının ferdî ve içtimai hayatında elzem bir yer tutmaktadır. Göç, sadece fiziki bir yer değiştirme sürecinin ötesinde, kimlik, aidiyet ve kültürel bellek açısından da zengin bir anlatı kaynağıdır. Kuzey Makedonya Türk Edebiyatı, bu karmaşık tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda şekillenmiş, göç deneyimlerini farklı biçimlerde eserlerine yansıtan bir edebiyat alanı olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Özlem Kurt'un *Menzile Koşan Süvariler* adlı öykü kitabı, Çağdaş Kuzey Makedonya Türk Edebiyatının temsilcilerinden biri olarak, göçün ferdî ve maserî yansımalarını edebî bir bakış açısıyla aktarmaktadır. Kitaptaki öyküler, göçün getirdiği kimlik kırılmaları, aidiyet sorunları ve dilsel dönüşümler gibi temalar üzerinden Balkanlar'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel göç olgusunu derinlemesine ele almaktadır. Bu makalede, *Menzile Koşan Süvariler* kitabında göç olgusunun edebî yansımaları, dil, kimlik ve kültürel hafıza bağlamında incelenecek; öykülerin tematik ve anlatım yönleri analiz edilmektedir. Böylece, çağdaş Kuzey Makedonya Türk Edebiyatının göç teması eksenindeki özgün katkıları ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışma, Çağdaş Kuzey Makedonya Türk Edebiyatında göç olgusunun edebî yansımalarını analiz etmek için göç sosyolojisi, kültürel bellek ve kimlik kuramlarından faydalanmaktadır. Özlem Kurt'un *Menzile Koşan Süvariler* adlı öykü kitabındaki "Büyük Bozgun" ve "Rozet" öyküleri, bu kuramsal çerçeve doğrultusunda incelenmektedir.

Makale, göçü sadece fiziksel bir yer değiştirme eylemi olarak değil, aynı zamanda bireyin ve kolektif belleğin derinlemesine etkilendiği, kimlikte kırılmalara yol açan çok boyutlu bir fenomen olarak ele almaktadır. Öncelikle, göç olgusunun psiko-sosyolojik boyutunu anlamak, öykülerdeki karakterlerin yaşadığı travmaları ve aidiyet krizlerini kavramak için kritik öneme sahiptir. Günümüz itibariyle genel olarak göç teorileri, göçün itici (savaş, yoksulluk, siyasî baskı) ve çekici (daha iyi yaşam koşulları) faktörler üzerine kurulsa da, literatürde göçün birey üzerindeki travmatik etkilerine odaklanan çalışmalar da giderek artmaktadır. Bu bağlamda, *Menzile Koşan Süvariler*'de yer alan öyküler, özellikle "Büyük Bozgun" da, mekânsal bir kopuşun aile bağları ve kültürel kimlik üzerinde nasıl kalıcı izler bıraktığını göstermektedir. Bu, bir "büyük bozgun" olarak adlandırılan göçün, bireylerin iç dünyasında yarattığı kaosu ve yurtsuzluk hissini anlamamızı sağlamaktadır.

İkinci olarak, göçün kimlik üzerindeki etkisi, yazının temel kavramlarından biridir. Kültürel kimlik çalışmaları, göçmen bireylerin eski ve yeni kültürler arasında sıkışıp kalan, çok katmanlı ve sürekli değişen bir kimlik inşa etme mücadelesini ele alır (Hall, 1996). "Rozet" öyküsünde anlatıcının kendini "Haymatlos" (vatansız) olarak tanımlaması, bu kimlik kırılmasının en güçlü ifadesidir. Göç, bireyin köklerinden koparılmasına, dolayısıyla kimlik inşasının temel direklerinden yoksun kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, göçün sadece bir mekân değişikliği değil, aynı zamanda bir kimlik kaybı anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Son olarak çalışamda, kültürel bellek kavramına da odaklanmaktadır. Maurice Halbwachs'ın (1980) öncülük ettiği kolektif bellek çalışmaları, bir topluluğun geçmişini nasıl hatırladığını ve bu belleğin ortak deneyimlerle nasıl inşa edildiğini açıklamaktadır. Göç, bu kolektif belleğin kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Yeni bir coğrafyaya yerleşen toplum, eski belleğini koruma ve yeni bellekler oluşturma arasında bir gerilim yaşamaktadır. *Menzile Koşan Süvariler*, bu gerilimi, geride bırakılan ocakların anısı ve "göçemeyiş" olgusunu işleyerek, Balkan Türklerinin Kuzey Makedonya örneği üzerinden kültürel belleğinin göç deneyimiyle nasıl şekillendiğini sanatsal bir dille yansıtmaktadır. Bu kuramsal çerçeve yazının, Özlem Kurt'un öykülerini sadece edebî metinler olarak değil, aynı zamanda Balkan Türklerinin tarihsel ve sosyolojik gerçekliğini yansıtan önemli kültürel belgeler olarak okumasını sağlamaktadır. Böylece, öykülerdeki ferdî dramlar, daha geniş bir teorik bağlam içinde anlam kazanmaktadır.

2. *Menzile Koşan Süvariler* Kitabının Tanıtımı ve Balkan Türk Edebiyatındaki Yeri

Balkan Türk Edebiyatı, bilhassa Makedonya Türk Edebiyatı, son yıllarda hususen öykü türünde ortaya koyduğu yeni eserlerle ülke sınırlarını aşarak daha geniş okur kitlelerine ulaşmaktadır. Bu edebiyat, Osmanlı-Türk edebiyatının tarihsel devamı niteliğinde

olup, Türkiye ile dil ve kültür bağlarını güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Bu bağlamda, yakın zamanda neşredilen Kuzey Makedonyalı öykü yazarı Özlem Kurt'un *Menzile Koşan Süvarile*r adlı eseri, Çağdaş Makedonya Türk Edebiyatının temsilcilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu eser aracılığıyla Makedonya Türk Edebiyatını Türkiye'deki okurlara tanıtmak, bölgesel edebiyatın özgün niteliklerini ortaya koymak ve bu bağlamda edebî değerlendirmeler sunmaktır. Zira Balkanlarda Türkçe olarak kaleme alınan her eser, yalnızca umut ve motivasyon kaynağı olmakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel bir miras değeri taşımakta ve edebiyatın sürekliliğine katkı sağlamaktadır.

Menzile Koşan Süvariler, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının (YTB) desteğiyle, Türkiye'de Uzam Yayınları tarafından "Balkan Edebiyatı" dizisi kapsamında neşredilen ve on yedi öyküden oluşan bir eserdir. Özlem Kurt, bu kitapta modern ve postmodern anlatım tekniklerini harmanlayarak bireylerin iç dünyalarındaki çatışmaları, ironik ve sarkastik bir dille yansıtmaktadır. Sürükleyici üslubu ve şiirsel anlatımıyla kitap, sadece Balkan coğrafyasına dair tarihsel ve kültürel bilgiler vermekle kalmayıp, aynı zamanda göç, kimlik, yoksulluk ve bireysel travmalar gibi evrensel temaları da derinlemesine işlemektedir. Kitabın arka kapağında yer alan pasajda, eserin savaş ve yoksulluk nedeniyle göç etmek zorunda kalan ailelerin zorlukları, geride kalan yetimler ve tarihî karakterlerle öykü kişileri arasındaki metaforik diyaloglar okuyucuya ipuçları sunduğu belirtilmektedir. Metinler, gerçeklik ve hayalin iç içe geçtiği, zaman zaman fantastik unsurların da yer aldığı zengin bir anlatı atmosferi oluşturmaktadır.

Böylece *Menzile Koşan Süvariler*, yalnızca edebî bir ürün olmanın ötesinde Balkan Türk Edebiyatında önemli bir belge işlevi görmekte; dil ve kültürün yaşatılması açısından gelecek nesillere seslenmektedir. Kitaptaki yerel ögeler, Makedonya Türk Edebiyatının estetik ve tarihsel gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Balkanların kadim süvari söylemiyle anlam kazanan eserin ismi ve tasarımı da bu edebî mirasın güçlü bir göstergesidir. Sonuç olarak, bu eser Balkanların öyküsüne, kültürüne ve göç gerçeğine dair bir davet niteliği taşımaktadır. Balkanlar'dan Anadolu insanına uzanan bir köprü kurarak, bu ortak trajediyi Türk okuyucusuna aktarmaktadır (Ali, 2024, s. 73-76).

3. Menzile Koşan Süvariler Adlı Öykü Kitabında Göçün Edebî Yansımaları: "Büyük Bozgun" ve "Rozet" Öyküleri Üzerine Tematik Bir İnceleme

Özlem Kurt'un *Menzile Koşan Süvariler* adlı öykü kitabında, göç olgusuna doğrudan ya da dolaylı biçimde gönderme yapan on yedi anlatıdan ikisinin bu temayı merkezine aldığı tespit edilmektedir. Bu bağlamda söz konusu öyküler özetle şöyledir: "Büyük Bozgun" bu öykü, annesi ve dedesinin *"ana vatana göç ediyoruz"* diyerek anlatıcıyı dedesine bırakmasıyla başlar (Kurt, 2023). Anlatıcı ve dedesi, daha sonra ana vatana

gitmek için trene binerler ancak orada tutunamazlar ve geri dönerler. Öyküde ayrıca, dedenin çocuklarından ikisinin "muhacir" olduğunu söyleyerek göç olgusuna doğrudan atıfta bulunulmaktadır. Bir diğer öykü ise "Rozet"tir. Bu öykü, yabancı ülkelere gideceklere verilen belge olarak tanımlanan bir "putenlist"ten bahsederek göç temasını işler (Kurt, 2023). Öyküde anlatıcı olarak karşımıza çıkan bir nesne olan "rozet"tir. Anlatıcı, kendini "Haymatlos" (vatansız) olarak nitelendirir ve *"bağlandığım köklerden sökülüp atılmadan önce benim de ait olduğum bir yer vardı"* diyerek göçün getirdiği aidiyetsizlik duygusunu ifade eder. Öyküde ayrıca şimendiferle yapılan bir yolculuktan ve göç sırasında yaşanan kayıplardan bahsedilmektedir.

3.1."Büyük Bozgun" Öyküsünün Analizi

Özlem Kurt'un "Büyük Bozgun" adlı öyküsü, okuyucuyu göç, kimlik, kayıp ve aile bağları gibi derin temalar etrafında şekillenen duygusal bir yolculuğa çıkarmaktadır. Öyküde, bir çocuğun gözünden anlatılan olaylar, kişisel bir dramın ötesine geçerek bir milletin yaşadığı "büyük bozgun"un izlerini taşımaktadır.

3.1.1. Göç ve Yersizleşme Olgusu

Öykünün temelinde, bir ailenin ana vatana/Türkiye'ye göç etme kararı ve bu kararın sonuçları yatmaktadır. Anlatıcının annesi ve dedesi, *"ana vatana göç ediyoruz"* diyerek yola çıkar ve çocuğu dedesinin kucağına bırakır. Bu durum, göçün sadece mekânsal bir yer değiştirme değil, aynı zamanda aile bağlarının kopması ve yeni bir hayata zorunlu bir başlangıç olduğunu vurgulamaktadır. Öyküdeki bu göç, bir umut yolculuğu olarak başlar ancak bir hayal kırıklığıyla sonlanmaktadır. Anlatıcı ve dedesi, "ana vatana" gittiklerinde kimseyle iletişim kuramazlar; *"Herkes bizim gibi konuşuyordu ama kimse ne dediğimizi anlamıyordu"* (Kurt, 2023, s. 8). Bu cümle, dilsel ve kültürel bağlamda yaşanan kopukluğu, göçün getirdiği yabancılık hissini somut bir şekilde ifade etmektedir.

Gittikleri yeni topraklar için ifade ettiği "tutunamadık oralarda" cümlesi, göçün sadece fiziksel bir hareket olmadığını, aynı zamanda yeni bir topluma entegre olamamanın getirdiği hayal kırıklığını göstermektedir. Dedesi, çocuklarından ikisinin "muhacir olmuş" olduğunu söyleyerek göç olgusuna doğrudan atıfta bulunur (Kurt, 2023, s. 9). Bu, ailenin göç deneyiminin bir parçası hâline geldiğini ve bu durumun nesilden nesile zorunlu olarak aktarılan bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

3.1.2. Kayıp ve Yalnızlık Teması

Öykü, göçün yanı sıra kayıp ve yalnızlık hissini de yoğun bir şekilde işlemektedir. Anlatıcı, daha kundaktayken babasını kaybetmiş, annesi tarafından terk edilmiştir ve hayatının tek dayanağı dedesi kalmıştır. Anlatıcının *"Benim hiç anam olmadı. Ben hiçbir zaman birine 'ana' demenin nasıl bir duygu olduğunu bilmedim"* cümlesi, annesizliğin

ve bu büyük kaybın yarattığı derin boşluğu ve yalnızlığı gözler önüne sermektedir (Kurt, 2023, s. 7).

Dede, babasının ölümünü *"toprağa verdiği beşinci can"* olarak anlatır (Kurt, 2023, s. 8). Bu ifade, savaş ve yoksulluk gibi nedenlerle yaşanan kayıpların trajik boyutunu ve dedenin yaşadığı acının büyüklüğünü göstermektedir. Annesiyle ikinci kez karşılaştıklarında, dedenin *"Dağ gibi dedem yıkılmıştı"* ifadesi, zamanın ve göçün getirdiği zorlukların en güçlü insanları bile nasıl yıprattığını anlatmaktadır (Kurt, 2023, s. 10).

3.1.3. Aile ve Dayanışma

Öyküde, göçün getirdiği parçalanmışlığa rağmen, dede ve torun arasındaki güçlü bağ, bir umut ışığı olarak parlamaktadır. Dede, çocuğun hem annesi hem babası hem de tek ailesi olmuştur. Anlatıcının *"Elimi hiç bırakmayan. Dede derdim ben, yere her düştüğümde... Gözyaşlarımı silecek tek kişi dedemdi çünkü"* sözleri, dedenin torununa olan sonsuz sevgisini ve koruyucu rolünü vurgulamaktadır. Dedenin, yaşlandığı ve güçten düştüğü hâlde, torununu annesine teslim etme umuduyla çıktığı yolculuk, *"Ananın kapısını çalacağız. Seni görünce dayanamaz. Belki kucak açar sana"* sözleriyle anlatıcının geleceğini güvence altına alma çabasını gösterir (Kurt, 2023, s. 10). Bu, aynı zamanda göçün getirdiği tüm zorluklara rağmen aile bağlarının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. "Büyük Bozgun", göçün kişisel ve toplumsal etkilerini, kayıpların ve yalnızlığın ruh üzerinde bıraktığı izleri ve bütün bu olumsuzluklara karşı aile bağlarının ve dayanışmanın direncini işleyen dokunaklı bir öyküdür.

Ayrıca "Büyük Bozgun" öyküsündeki "ana" figürü "vatanı" ve "çocuk" figürü ise Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan çekilmesiyle birlikte geride kalan "Türk Milleti"ni imlemektedir. Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesi, beraberinde bir parçalanmayı da getirmiştir. Bu parçalanma, tarihin gerçekliğine yaslanarak kurgusal zeminde yeniden yorumlanmakta ve aile üzerinden sembolik bir biçimde anlatılmaktadır. Yaşanılan bu kaotik ortamla birlikte zihinsel bir dönüşüm de gerçekleşmektedir.

3.2. Rozet Öyküsünün Analizi

Özlem Kurt'un "Rozet" adlı öyküsü, göç olgusunun birey üzerindeki yıkıcı psikolojik ve duygusal etkilerini, kimlik, aidiyet ve kayıp temaları üzerinden mesele edinerek inşa etmektedir. Öykü, bir "putenlist" (yabancı ülkelere gideceklere verilen belge) belgesi üzerinden, anlatıcının kendi geçmişi ve göçle yoğrulmuş kimliğiyle yüzleşmesini konu almaktadır.

3.2.1. Göç ve Haymatlos Kimliği

Öykünün ana teması, göçün bireyin kimliği üzerindeki yıkıcı etkisidir. Anlatıcı bir nesne olan "rozet"tir. Masasında duran "putenlist" belgesini, *"kaderimin çizildiği kâ-*

ğıt parçası" olarak tanımlanmaktadır. Bu belge, onun için sadece bir evrak değil, aynı zamanda göçmenlik durumunun ve yurtsuzluğunun somut bir simgesidir. Bu aidiyetsizlik duygusunu, Almanca "vatansız" anlamına gelen "Haymatlos" kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu durum, *"Diğer türlü vatana '-sız' eki getirmeye gönlüm el vermiyor"* cümlesiyle, anlatıcının göç nedeniyle kaybettiği vatan sevgisini ve ait olduğu yeri sembolik olarak ifade etme zorluğunu göstermektedir (Kurt, 2023, s. 28).

"Bağlandığım köklerden sökülüp atılmadan önce benim de ait olduğum bir yer vardı" (Kurt, 2023, s. 27). Bu cümle, göçün getirdiği köksüzleşme ve yersizleşme hissini doğrudan yansıtmaktadır. *"Böyle daha kolay oluyor. Diğer türlü vatana '-sız' eki getirmeye gönlüm el vermiyor."* Bu ifade, "vatansız" kelimesinin yarattığı derin acıyı ve bu kelimeyi kullanmak yerine "Haymatlos" demenin arkasındaki duygusal yükü izah etmektedir.

3.2.2. Kayıp ve Hafıza

Öykü, göç sırasında yaşanan büyük bir kayıp etrafında şekillenir ve bu kaybın hafızadaki izlerini ele almaktadır. Anlatıcı, en değerli varlığını geride bıraktığına inanır ve bu durumun yolculukları boyunca kendisine eşlik ettiğini belirtmektedir. En son hatırladığı şey, onun derin bir nefes alması ve dudaklarından çıkan üç harftir: *"Eşh..."*. Bu eksik kelime, öyküdeki kaybın belirsizliğini ve anlatıcının hafızasındaki yarım kalmışlığı simgelermektedir (Kurt, 2023, s. 29).

"Onu domakinsiz bırakan sizdiniz." ifadesi, *"ev sahibi"* anlamına gelen "domakin" kelimesiyle bağlantılıdır ve kaybedilen kişinin bir "domakin" (ev sahibi) olduğunu, göçün bu bağlamda bir evi ve sahibini kaybetme anlamına geldiğinin altı çizilmektedir. *"Nefes almam zorlaşıyor. Kalbim yine yerinden çıkacak gibi atmaya başlıyor."* Bu cümleler, geçmişteki travmatik anıların fiziksel semptomlara yol açtığını ve anlatıcının göç anılarını hatırlarken yaşadığı derin travmayı gözler önüne sermektedir.

3.2.3. Yeniden Yolculuk ve Belirsizlik

Anlatıcı, hayatının başında yaşadığı göç deneyimini bir kez daha yaşamak zorunda kalmaktan korkmaktadır. *"O gün bugünmüş"* cümlesiyle, bu korkunun gerçekleştiğini ve yeni bir yolculuğun eşiğinde olduğunu belirtir. Bu yeni yolculuk da tıpkı ilki gibi şimendiferle (trenle) yapılacaktır. Ancak, bu seferki yolculukta belirsizlik daha da büyüktür. *"Dile kolay, bir günde doksan ocak sönmüştü."* ifadesi, yalnızca bireysel bir kaybı değil; aynı zamanda göçün toplumsal boyutunu, bölgedeki tarihî gerçeklere yapılan göndermelerle birlikte, planlı kıyımlar ve infazlar neticesinde yaşanan yıkımı da imlemektedir. Bu şekilde, geride kalan büyük bir acı ve yok oluşun altı çizilmektedir.

"Ya beni unutur, bensiz gitmeye kalkarlarsa?" Bu soru, anlatıcının geçmişteki kayıplarından sonra bile, gelecekte sevdiklerini yeniden kaybetme korkusunu taşıdığını göstermektedir. Sonuç olarak, "Rozet" öyküsü, göçün birey üzerindeki travmatik izlerini,

hafızanın ağırlığını ve kimlik arayışının zorluğunu, sembolik bir belge ve kişisel bir anı üzerinden etkileyici bir şekilde sanatsal imkânlarla anlatmaktadır.

3.2.4. Öykülerde Dil Kullanımı ve Yerel Unsurlar

Özlem Kurt'un öykülerinde yerel kelimelerin kullanımı, metinlere derinlikli bir kültürel doku katarak, Balkan coğrafyasının sosyo-kültürel atmosferini canlı bir şekilde yansıtmaktadır. Bu dilsel seçimler, metnin otantikliğini pekiştirirken, okuyucuya göçmenlik ve aidiyet duygularının yaşandığı coğrafyaya dair somut ipuçları da sunmaktadır.

Tablo 1. *Büyük Bozgun* Öyküsünde Yer Alan Yerel Kelimeler

Yerel Ağız	**Standart Türkçe**
İbrim	İbrahim
Allem etmek kallem etmek	Bir işi oldurmak için türlü hilelere başvurmak
Taksirat	Kusur, hata, kabahat
Kırkı çıkmak	Doğumun üzerinden kırk gün geçmek
Dinar	Kuzey Makedonya'nın para birimi
Macir	Göçmen, yaşadığı yerden başka bir yere göç eden kimse
Üsin	Hüseyin isminin yerel telaffuzu
Atice	Hatice isminin yerel telaffuzu
Evlat	Çocuk

Tablo 2. *Rozet* Öyküsünde Yer Alan Yerel Kelimeler

Yerel Ağız	Standart Türkçe
Gavur	İnsafsız, vicdansız, acımasız, kafir
Haymatlos	Vatansız
Sürmek	Göç ettirmek
Potorger	Tellal
Domaçitsa	Evin hanımı
Domakin Domakin	Ev sahibi, evin erkeği Bey
Putenlist	Yabancı ülkelere gideceklere verilen belge

4. Sonuç

Bu çalışma Özlem Kurt'un *Menzile Koşan Süvariler* adlı öykü kitabını, Çağdaş Kuzey Makedonya Türk Edebiyatında göç olgusunun edebî yansımaları bağlamında, göç sosyolojisi ve kimlik kuramları gibi kuramsal bir çerçeve içinde incelemiştir. Analiz, bilhassa "Büyük Bozgun" ve "Rozet" öyküleri üzerinden, göçün hem fiziksel hem de psikolojik boyutlarının birey ve toplum üzerindeki derin etkilerini ortaya koymuştur. "Büyük Bozgun" öyküsünde, göçün fiziksel yer değiştirmenin ötesinde, bir ailenin parçalanmasına, yersizleşmeye ve aidiyetsizlik hissine yol açan kişisel bir travma oldu-

ğu görülmüştür. Çocuk anlatıcının gözünden sunulan bu hikâye, göçün getirdiği dil ve kültür yabancılığını, aynı zamanda kayıpların ve yalnızlığın ruh üzerinde bıraktığı kalıcı izleri dokunaklı bir şekilde sergilerken; dede ile torun arasındaki güçlü bağın, tüm zorluklara karşı bir direniş ve umut kaynağı olduğunu göstermektedir. "Rozet" öyküsü ise göçün daha içsel ve kimliksel boyutlarına odaklanarak, yurtsuzlaşmanın (Haymatlos) bireyin benliğinde nasıl bir kırılma yarattığını işlemektedir.

Yapılan analizde, yazarın dil kullanımındaki inceliğe de dikkat çekilmiş; öykülerde yer alan yerel kelimelerin (Potorger, Domakin, Allem etmek kallem etmek, Dinar, Haymatlos, şimendifer gibi) metne derinlikli bir kültürel doku kattığı ve Balkan coğrafyasının otantik atmosferini pekiştirdiği vurgulanmaktadır. Bu dilsel tercihler, kültürel belleğin sadece temalar aracılığıyla değil, aynı zamanda dilin kendisiyle de nasıl aktarıldığını göstermektedir. Sonuç olarak, *Menzile Koşan Süvariler* adlı öykü kitabı, göç temasını tek boyutlu bir olgu olarak ele almaktan kaçınarak, hem göçün getirdiği zorunlu ayrılıkları hem de yerinde kalmanın yarattığı içsel sarsıntıları çok yönlü bir bakış açısıyla irdelemektedir. Özlem Kurt'un modern ve postmodern anlatım teknikleriyle harmanladığı bu öyküler, Çağdaş Kuzey Makedonya Türk Edebiyatının kültürel belleği koruma ve aktarma işlevini başarıyla yerine getirmektedir. Eser, bu coğrafyanın tarihsel ve toplumsal gerçekliğini evrensel göç anlatısıyla birleştirerek, hem yerel edebiyatın özgün sesini duyurmakta hem de göçün birey üzerindeki evrensel etkilerine dair önemli bir edebî katkı sunmaktadır.

Kaynakça

Ali, M. (2024). Berâber Yaşadığımız ve Yaşlandığımız Kavramlar. Üsküp, Divan Yayıncılık.

Halbwachs, M. (1980). The Collective Memory. Harper & Row.

Hall, S. (1996). The Question of Cultural Identity. In S. Hall, D. Held, D. Hubert, & K. Thompson (Eds.), Modernity: An Introduction to Modern Societies (pp. 595-634). Blackwell Publishers.

Kurt, Ö. (2023). Menzile Koşan Süvariler. Ankara, Uzam Yayınları.

9. OTURUM

Balkanlarda Dil, Edebiyat ve Kültür: Karşılaştırmalı Çalışmalar ve Sosyokültürel İncelemeler

The Psychological Climate of Migration: Job Insecurity, Career Development and Intentions to Leave

Kujtim Hameli[1]&Nol Krasniqi [2]& Afrore Berdyna Mazreku[3]

Abstract

The aim of this paper is to examine the impact of job insecurity and career development opportunities on employees' intentions to leave Kosovo. It further investigates whether career development moderates the relationship between job insecurity and migration intentions. Primary data were collected through an online survey disseminated via social media platforms, targeting employees in both the public and private sectors in Kosovo. A convenience sampling method was employed, and the proposed model was tested using Structural Equation Modeling (SEM) in Amos.

The findings reveal that job insecurity significantly increases employees' intentions to migrate, underscoring the role of perceived instability in the labor market as a critical push factor. Career development opportunities, while negatively associated with migration intentions in regression analysis, did not show a statistically significant effect in the SEM model. Furthermore, the moderation analysis indicated that career development did not significantly buffer the relationship between job insecurity and migration intentions. Nevertheless, additional tests demonstrated that employees with low career development opportunities reported substantially stronger migration intentions compared to those perceiving higher opportunities.

This study contributes to the literature on migration by providing empirical evidence from Kosovo, a context marked by high emigration rates and economic transition. By integrating both job insecurity and career development into the analysis, the study offers a more nuanced understanding of the psychological and structural conditions that shape migration intentions. The results highlight the urgent need for policymakers and organizational leaders to reduce perceptions of job insecurity while fostering meaningful career development opportunities as part of strategies to mitigate brain drain.

Keywords: migration, job insecurity, career development

Göçün Psikolojik İklimi: İş Güvencesizliği, Kariyer Gelişimi ve Ülkeden Ayrılma Niyetleri

Özet

Bu çalışmanın amacı, iş güvencesizliği ile kariyer gelişim olanaklarının, çalışanların Kosova'dan ayrılma niyetleri üzerindeki etkisini incelemektir. Ayrıca kariyer gelişiminin, iş güvencesizliği ile göç etme niyetleri arasındaki ilişkide düzenleyici (moderator) bir rol oynayıp oynamadığı araştırılmaktadır. Birincil veriler,

1 Dr. Öğr. Üyesi, University "Ukshin Hoti" Prizren, kujtim.hameli@uni-prizren.com, ORCID: 0000-0002-7384-4023.

2 Öğr. Gör., University "Ukshin Hoti" Prizren, nol.krasniqi@uni-prizren.com, ORCID: 0000-0003-4570-3239.

3 Dr., University 'St.kliment Orhidski (Sofia University), afroremazreku01@gmail.com, ORCID: 0009-0004-5545-965X.

Kosova'da kamu ve özel sektörde çalışan bireyleri hedefleyen ve sosyal medya platformları aracılığıyla yayımlanan çevrim içi bir anket yoluyla toplanmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış; önerilen model Amos programı aracılığıyla Yapısal Eşitlik Modellemesi (SEM) ile test edilmiştir.

Elde edilen bulgular, iş güvencesizliğinin çalışanların göç etme niyetlerini anlamlı biçimde artırdığını göstermekte; iş gücü piyasasında algılanan istikrarsızlığın güçlü bir itici faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Kariyer gelişim olanakları, regresyon analizinde göç etme niyetleriyle negatif yönde ilişkili bulunmasına karşın, SEM modelinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermemiştir. Ayrıca yapılan düzenleyici etki analizleri, kariyer gelişiminin iş güvencesizliği ile göç etme niyetleri arasındaki ilişkiyi anlamlı biçimde zayıflatmadığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte ek analizler, kariyer gelişim olanaklarını düşük düzeyde algılayan çalışanların, bu olanakları yüksek düzeyde algılayanlara kıyasla çok daha güçlü göç etme niyetleri sergilediğini göstermektedir.

Bu çalışma, yüksek göç oranları ve ekonomik dönüşümle karakterize edilen Kosova bağlamından elde edilen ampirik bulgularla göç literatürüne katkı sunmaktadır. İş güvencesizliği ve kariyer gelişiminin birlikte ele alınması, göç etme niyetlerini şekillendiren psikolojik ve yapısal koşulların daha bütüncül bir biçimde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bulgular, beyin göçünü azaltmaya yönelik stratejiler kapsamında politika yapıcıların ve örgüt yöneticilerinin, iş güvencesizliği algılarını azaltmaya ve anlamlı kariyer gelişim fırsatlarını teşvik etmeye öncelik vermeleri gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: göç, iş güvencesizliği, kariyer gelişimi

1. Introduction

International migration has emerged as a defining aspect of globalization, reaching record levels as more individuals cross national boundaries either to pursue improved employment prospects or to flee poverty, political instability, wars, and the adverse impacts of climate change (Leitner, 2021). The Mediterranean region, in particular, has been at the center of what public discourses describe as a migration or refugee crisis, with tens of thousands of people risking their lives to reach Europe while fleeing instability at home (Cantat et al., 2025). Between 2014 and 2018 alone, approximately 1.8 million refugees and migrants crossed the Mediterranean by boat to Europe (UNHCR n.d.; McMahon & Sigona, 2021).

The Western Balkans ranks among the regions with the highest rates of outward mobility in Europe (Mara & Landessman, 2023). Migration brings significant social and economic costs, yet research shows it is often households with a relatively secure economic base that are most likely to migrate (Adger et al., 2021). In Kosovo, migration has been especially pronounced. Between 2013 and 2017, an average of 35,000 citizens emigrated annually, primarily from the 25–44 age group (albinfo.ch). In 2015 alone, 75,000 citizens left the country, while by 2017 the number declined to 12,000. That same year, family reunification, marriage, employment, and education were among the most common reasons for leaving. By 2017, around 800,000 Kosovar citizens were estimated to be living abroad (Albinfo, 2019).

Furthermore, Anadolu Agency reports that, according to official figures presented during the discussion "*Assembly: Migration – Success for Entrepreneurs, Progress for the*

State," organized by the Kosovo Agency of Statistics, the number of individuals born in Kosovo who were living abroad between 1948 and 2022 exceeded one million. During this discussion, it was noted that the reasons for emigration can be both push and pull factors. Push factors may include economic and health-related reasons, whereas pull factors, considered to be more dominant, are associated with destinations perceived as offering a better quality of life (Sulaj, 2023).

More recently, job insecurity has become increasingly relevant. Since the Covid-19 pandemic, economic disruptions have heightened fears about employment across all sectors (Gupta & Dhar, 2024). Broader structural changes tied to globalization, technological advances, and evolving job markets have also reshaped how people plan and pursue their careers (Rachmad, 2022). Prior research shows that job insecurity can undermine health and overall well-being, affect family formation, and increase support for redistribution policies (Marx, 2014). In contrast, career development opportunities are associated with stronger intentions to stay. For instance, Yarbrough et al. (2016) argue that career development reduces turnover, while Chen et al. (2021) find that clear career prospects strengthen retention within a country.

Yet an important question remains unresolved: is migration mainly the result of weak economic, social, and institutional systems in the region, or does emigration itself worsen these conditions by draining human capital (Mara & Landessman, 2023)? Addressing this question is crucial for understanding the long-term trajectory of the Western Balkans. Against this backdrop, the present study examines how perceptions of job insecurity and career development opportunities shape migration intentions among working-age individuals in Kosovo. Specifically, it investigates the psychological climate of the workplace as a predictor of individuals' willingness to seek opportunities abroad. The study is guided by the following research questions:

1. How does perceived job insecurity influence migration intentions among employees in Kosovo?
2. How do career development opportunities (or their absence) affect migration intentions?
3. Do job insecurity and limited career development opportunities interact to increase emigration intentions?

2. Literature Review

2.1. Push-Pull Framework

Individuals migrate for a variety of reasons, and one of the widely used approaches to explain these motivations is the Push–Pull Theory (PPT). Originally proposed by

Tolman in 1959 and later expanded by Dann in 1977, this framework distinguishes between push factors, internal needs or desires that encourage individuals to leave their current place of residence, and pull factors, attributes of specific destinations that attract people toward them (Uysal et al., 2009). Duong (2023) notes that the push–pull model has been consistently applied in tourism research, where travelers' decisions are shaped by both internal and external influences. Push factors in this context are internally driven psychological needs that stimulate the desire to travel, whereas pull factors are external features of destinations that influence the choice of where to go.

In the employment context, McAulay et al. (2006) describe two parallel forces at play. On the one hand, diminished job security can act as a push mechanism, prompting employees to disengage from their organization and reducing their commitment. On the other hand, certain professional occupations can exert a pull effect if they are perceived to offer valuable resources, such as knowledge, support, and professional development opportunities, which can strengthen employees' organizational attachment.

At a broader scale, migration patterns across regions are also shaped by push–pull dynamics. Push factors often involve adverse conditions such as poverty, unemployment, rapid population growth, political oppression, or limited social mobility. In contrast, pull factors are associated with positive prospects, including economic prosperity, abundant job opportunities, political freedom, quality education, and strong social welfare systems (Saraswati et al., 2025). In the context of the present study, job insecurity can be regarded as a push factor motivating employees to seek opportunities in more developed countries, whereas career development prospects serve as a pull factor that can enhance retention within organizations and, in turn, reduce migration intentions.

2.2. Job Insecurity

Job insecurity has been described in multiple ways within literature. It generally refers to an individual's concern or fear that they may lose their job (Nemteanu et al., 2021). Ferrie (2001) characterizes it as an involuntary shift in perception, from feeling that one's position in the organization is stable to believing that it is under threat. Importantly, this experience is subjective; employees may face identical objective circumstances yet differ in how much insecurity they feel, depending on how they perceive and interpret the situation (Piccoli et al., 2019). Thus, even two people in the same work environment can have markedly different levels of job insecurity (Sverke et al., 2002).

Greenhalgh and Rosenblatt (2010, p. 9) define job insecurity as the "perceived powerlessness to maintain desired continuity in a threatened job situation" and conceptualize it as a multi-dimensional construct. They identify four key components: (1) desired continuity, the assumption that an employee wants ongoing, stable employment, which is not always the case; (2) threat, the perception that there is a likelihood of

disruption to this continuity; (3) job features at risk, concerns not only about losing the job entirely but also about losing valued aspects of it; and (4) powerlessness, the absence of sufficient control to prevent the perceived threat from materializing. As a subjective perception, job insecurity may or may not align with actual risks of job loss, such as high unemployment at the macroeconomic or occupational level, temporary contracts, or specific workplace events (Marx, 2014).

2.3. Career Development

Careers hold significance beyond the individual jobs that comprise them, as they embody a narrative that carries meaning both for the person and for their surrounding environment (Hoekstra, 2011). A career is the sequence of positions a person occupies throughout their lifetime (Super and Hall, 1978). The term "position" is intentionally broad, encompassing professions, formal job titles, levels within an organizational hierarchy, or even one's reputation. Careers emerge through numerous interactions, both short- and long-term, between individual characteristics and contextual factors. Career development, in this sense, can be understood as the process of taking on and progressing through various career roles (Hoekstra, 2011).

Chen (1998) suggests that, given the complexity and comprehensive nature of self-development across a person's life span, the term "career" could be more accurately expressed as "life career development." In this view, career development encompasses the events, experiences, thoughts, and actions that shape not only one's work life but also other dimensions of personal and social life. Rachmad (2022) emphasizes the growing importance of career development theory in understanding and supporting individuals in an increasingly dynamic and competitive labor market. In this framework, career development is described as a continuous process through which individuals gain the skills, knowledge, and experience required to reach their professional objectives. Similarly, Herr (2001) defines career development as the evolution of career-related behavior over the life span and highlights how such behavior can be influenced by targeted interventions.

2.4. Relationship Between Job Insecurity, Career Development and Migration Intentions

Most prior studies examining job insecurity have concentrated on its consequences within organizations, with little attention given to its influence on migration intentions. Existing research in this area has primarily investigated job insecurity among migrants. For instance, Liu et al. (2019) found that migrant workers in Australia, particularly those originating from non-English speaking countries, tend to experience greater job insecurity than their Australia-born counterparts. More broadly, studies such as Williams et al. (2018) have demonstrated that unfavorable economic conditions significantly influence migration intentions, with more negative perceptions of the

economic outlook being linked to stronger intentions to migrate.

According to Hajian et al. (2020), recurring factors that drive migration include low income, unfavorable socioeconomic conditions, political turbulence, restricted career and educational prospects, as well as personal or family-related issues. Within this framework, job insecurity can be viewed as a consequence of economic decline. On the other hand, Zeytinoglu et al. (2012) found that perceptions of job stability were positively linked to individuals' willingness to stay in Turkey. In a similar vein, Wirawan (2023) showed that job insecurity is positively related to turnover intention, underscoring its role in prompting individuals to leave an organization. Drawing on the push–pull theory, job insecurity can thus be conceptualized as a push factor that fuels migration intentions. Accordingly, we propose:

H1: Higher levels of perceived job insecurity are positively associated with stronger migration intentions.

From the perspective of the push–pull model, career development represents a pull factor that can encourage employees to remain in their home country rather than seek employment abroad. Tafolli and Hameli (2024) contend that high-commitment human resource management (HRM) practices, including career development within the organization, comprehensive training, job security, participatory communication, careful recruitment, and performance-related rewards, strengthen employees' sense of being supported by their organization.This, in turn, increases job satisfaction and reduces migration intentions. Similarly, Hoppe and Fujishiro (2015) observed that career aspirations can shape both migration intentions and subsequent behaviors. They describe migration decision-making as a multi-stage process beginning well before relocation, with intention reflecting an individual's motivation and perceived likelihood to undertake a specific action, and behavior involving concrete steps toward relocation. However, their findings indicate that individuals with higher career aspirations are more inclined to consider migration and to actively explore, plan, and prepare for it, contradicting the assumption that career development opportunities necessarily reduce migration intentions.

James and Azungah (2020) further found that perceived organizational support plays a critical role in predicting the repatriation adjustment and retention intentions of academics who have studied abroad, with better-adjusted academics more likely to remain at their home institution. Pu et al. (2024) reached similar conclusions, showing that enhancing nurses' perceptions of organizational support improves their retention intentions. Additionally, Cao et al. (2014) reported that perceived organizational support can increase self-initiated expatriates' (SIEs) career satisfaction in the host country, potentially reducing their intention to remain there. They also found that career satisfaction was positively related to the intention to leave the host country when expatriates maintained a large network of home-country nationals within the host country.

These divergent findings highlight the need for further investigation into the relationship between career development and migration intentions. Guided by the push–pull model, we therefore posit:

H2: Lower perceived career development opportunities are positively associated with stronger migration intentions.

In their model, Cao et al. (2014) examined the mediating role of career satisfaction in the link Cao et al. (2014) investigated how career satisfaction mediates the relationship between perceived organizational support and employees' willingness to remain in a host country, while also considering the moderating effect of social networks with host- and home-country nationals. Their findings imply that career development may function as an intermediate factor that shapes how job insecurity influences migration intentions. Guided by this reasoning, the following hypothesis is advanced:

H3: Career development perception moderates the relationship between job insecurity and emigration intentions (i.e., when career opportunities are high, the effect of insecurity on emigration is weaker).

3. Methodology

3.1. Sample and Data Collection

The target population of this study comprised employees aged 18 years or older working in both the public and private sectors in Kosovo. Due to time and resource constraints, a random sampling approach was applied to obtain a manageable subset of this population. Data were collected through an online survey administered via Google Forms. The survey link was shared through social media platforms, including Facebook, Instagram, and WhatsApp, inviting individuals to participate voluntarily.

The introductory section of the questionnaire outlined the purpose of the study, provided clear instructions for completion, and assured participants of the anonymous nature of their responses. Participants were informed that there were no right or wrong answers and were encouraged to provide their honest opinions. A total of 170 individuals initially completed the survey in the first stage.[4] Descriptive statistics for the sample are presented in Table 1 in Section 4.

3.2. Measures

Job Insecurity. Job insecurity was assessed using four items adapted from Vander Elst et al. (2014). An example item is, "There is a good chance that I will lose my job soon." The internal consistency of this scale was $\alpha = 0.80$.

4 The data collection process is planned to end on August 31, 2025.

Career Development Opportunities. This construct was measured with 15 items across four dimensions adapted from Weng et al. (2010): career goal progress (four items, α = 0.95), professional ability (four items, α = 0.95), promotion speed (four items, α = 0.84), and remuneration growth (three items, α = 0.91).

Migration Intentions. Consistent with prior studies, including Tafolli and Hameli (2024), migration intentions were measured with a single item: "How strong is your intention to move to another country to live and work in the next three years?"

All items were rated on a five-point Likert scale ranging from 1 ("strongly disagree") to 5 ("strongly agree"). In addition to these core variables, the questionnaire included 11 demographic items capturing gender, age, employment status, sector, industry, job tenure, monthly income, education level, marital status, desire to emigrate, and preferred destination country.

3.3. Model Estimation

Data analysis was performed using SPSS and AMOS software. Prior to hypothesis testing, a confirmatory factor analysis (CFA) was conducted for the two multi-item constructs in the study. The third variable, migration intentions, was measured with a single item and therefore was not included in the CFA. The CFA results are presented in Table 2.

With the exception of two items that had standardized loadings below 0.70 but above 0.60, all other items exhibited standardized loadings exceeding 0.70, with *t*-values significant at $p < 0.01$. Composite reliability (CR) values for the two constructs were above 0.70, indicating strong internal consistency. Average variance extracted (AVE) values were above 0.50 for both constructs, demonstrating adequate convergent validity. The model fit indices were as follows: $\chi^2 = 1.82$, CFI = 0.96, TLI = 0.95, GFI = 0.86, SRMR = 0.05, and RMSEA = 0.07. These results indicate a strong overall fit between the hypothesized measurement model and the observed data. Following the CFA, structural equation modeling (SEM) without latent variables was performed, with results explained in the next section.

4. Preliminary Results

This section presents the preliminary results, including the current sample size. As noted earlier, the descriptive characteristics of the sample are provided in Table 1. Table 2 summarizes the results of the confirmatory factor analysis (CFA), while Table 3 reports the means and standard deviations of the three constructs, along with the correlation coefficients between the constructs and the demographic variables. The mean score for migration intentions is 3.26, indicating a moderate level of migration intention among workers in Kosovo. Job insecurity has a mean of 3.02, also reflecting a

medium level of perceived job insecurity. In contrast, the mean for career development opportunities is 2.93, suggesting that workers perceive relatively limited opportunities for career development.

Table 1. Demographics (n = 170)

Variable	Category	F	%
Gender	Male	98	57.6
	Female	72	42.4
Age	20-29	86	50.6
	30-39	57	33.5
	40-49	18	10.6
	50+	9	5.3
Sector	Public	57	32.9
	Private	114	67.1
Industry	Education	35	20.6
	Wholesale/retail	30	17.7
	Public Administration	16	9.4
	Production	15	8.8
	Accommodation/Service/Food	14	8.2
	Health	13	7.6
	Construction	2	1.2
	Other	45	26.5
Job Tenure	Less than 12 months	29	17.1
	1-2 years	41	24.1
	3-5 years	49	28.8
	6-10 years	23	13.5
	More than 10 years	28	16.5
Income	Less than €300	6	3.5
	€301-€600	71	41.8
	€601-€900	55	32.4
	€901-€1200	19	11.2
	€1200+	19	11.2
Education	Primary school	8	4.7
	High school	17	10.0
	Bachelor	67	39.4
	Master	61	35.9
	Ph.D.	17	10.0
Marital Status	Single	80	47.1
	Married	85	50.0
	Other	5	2.9
Emigration Desire	Yes	94	55.3
	No	76	44.7
Country of Destination	Germany	39/99	39.3
	Switzerland	25/99	25.2
	USA	10/99	10.1
	Austria	9/99	9.0
	Norway	5/99	5.0
	Netherland, France, Portugal, Spain, Italy, Island, Australia, Sweden, Denmark, Croatia	Mentioned at least once.	

Table 2. Measurement Item Properties

Constructs	Std. load.	-value	CR	AVE
"Job Insecurity (JI)"			0.82	0.55
"Chances are, I will soon lose my job."	0.81	9.45**		
"I am sure I can keep my job. (r)"	0.64	7.66**		
"I feel insecure about the future of my job."	0.79	9.21**		
"I think I might lose my job in the near future."	0.71	Fixed		
"Career Development Opportunities (CDO)"			0.93	0.77
"Career Goal Progress (CGP)"				
"My present job moves me closer to my career goals."	0.84	15.92**		
"My present job is relevant to my career goals and vocational growth."	0.93	20.80**		
"My present job sets the foundation for the realization of my career goals."	0.92	20.57**		
"My present job provides me with good opportunities to realize my career goals."	0.92	Fixed		
"Professional Ability (PA)"				
"My present job encourages me to continuously gain new and job-related skills."	0.89	15.63**		
"My present job encourages me to continuously gain new job-related knowledge."	0.93	21.81**		
"My present job encourages me to accumulate richer work experiences."	0.91	20.37**		
"My present job enables me to continuously improve my professional capabilities."	0.93	Fixed		
"Promotion Speed (PS)"				
"My promotion speed in the present organization is fast."	0.87	9.26**		
"The probability of being promoted in my present organization is high."	0.86	9.21**		
"Compared with previous organizations, my position in my present one is ideal."	0.75	8.29**		
"Compared with my colleagues, i am being promoted faster."	0.64	Fixed		
"Remuneration Growth (RG)"				
"My salary is growing quickly in my present organization."	0.89	13.35**		
"In this organization, the possibility of my current salary being increased is very large."	0.93	14.02**		
"Compared with my colleagues, my salary has grown more quickly."	0.79	Fixed		

$^{**}p < 0.01$

Table 3. Correlation Analysis Results Between Variables

Variables	M	SD	EI	JI	CDO	Gender	Age	Sec.	Ind.	JT	Income	Edu	MS	MD
MI	3.26	1.61	1											
JI	3.02	0.97	0.66**	1										
CDO	2.93	0.94	−0.56**	−0.72**	1									
Gender			0.05	0.10	−0.06	1								
Age			0.06	−0.10	−0.02	−0.01	1							
Sector			0.06	0.11	0.10	0.10	−0.07	1						
Ind.			−0.05	0.03	0.04	0.01	−0.09	0.39**	1					
JT			−0.01	−0.03	−0.10	−0.10	0.13	−0.20**	−0.03	1				
Inc.			−0.09	−0.19*	0.11	−0.25**	0.02	−0.05	0.26**	0.48**	1			
Edu.			−0.23**	−0.22**	0.09	0.03	0.13	−0.41**	−0.32**	0.14	−0.00	1		
MS			−0.05	−0.10	−0.03	−0.05	0.25**	−0.26**	−0.05	0.29**	0.20**	0.20**	1	
MD			−0.74**	−0.58**	0.46**	−0.05	0.13	−0.02	0.04	0.06	0.02	0.20**	0.08	1

MI = Migration intentions, JI = Job insecurity, CDO = Career development opportunities, JT = Job tenure, MS = Marital status, MD = Migration desire.

***p < 0.01, *p < 0.05*

Table 4. Results of Regression Analysis

Variables	β	*t*-test	*p*	R^2	F	*p* (model)
Job Insecurity	0.54	6.46	0.00	0.45	67.71	0.00
Career Development Opportunities	−0.17	−2.01	0.04			

Dependent variable: Migration intentions

Before testing the full structural model, a linear regression analysis was conducted to examine the effects of job insecurity and career development opportunities on migration intentions (Table 4). The results indicated that the model accounted for 45% of the variance in migration intentions ($R^2 = 0.45$) and was statistically significant ($F = 67.71$, $p < 0.01$). Regression coefficients revealed that job insecurity had a positive and substantial effect on migration intentions ($\beta = 0.54$, $p < 0.01$). In contrast, career development opportunities exhibited a significant negative effect on migration intentions ($\beta = -0.17$, $p < 0.05$).

Table 5. Results of SEM

Hypotheses	Std. Estimate	*t*-test	*p*
Job Insecurity → Migration Intentions	0.45	2.25	0.02
Career Development Opportunities → Migration Intentions	−0.25	−1.34	0.18
JobInsec. × CareerDevelopOppor. → Migration Intentions	0.07	0.51	0.61

The structural equation modeling (SEM) analysis further examined the hypothesized relationships. The results showed that job insecurity had a positive and statistically significant effect on migration intentions ($\beta = 0.45$, $p < 0.05$). In contrast, career development opportunities exhibited a negative but non-significant effect on migration intentions ($\beta = -0.25$, $p > 0.05$). Moreover, the interaction term between job insecurity and career development opportunities was positive but not statistically significant ($\beta = 0.07$, $p > 0.05$), indicating that career development opportunities did not significantly moderate the relationship between job insecurity and migration intentions. Figure 1 presents the AMOS path diagram with the corresponding results.

Figure 1: The AMOS Diagram for the Hypothesized Relationship

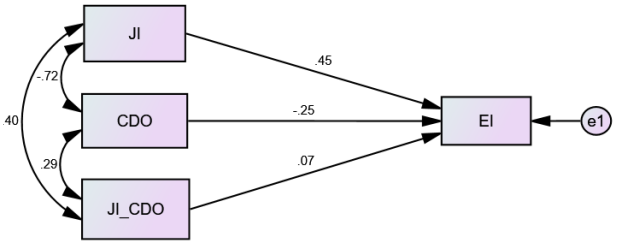

To further illustrate this finding, Figure X plots the moderating role of CDO. As shown, migration intentions increase with job insecurity for both low and high CDO groups. However, individuals with low CDO consistently report stronger migration intentions compared to those with high CDO. The nearly parallel slopes indicate that the moderating effect of CDO is weak, which is consistent with the non-significant SEM result.

Figure 2. Interaction Plot of Job Insecurity and CDO on Migration Intentions

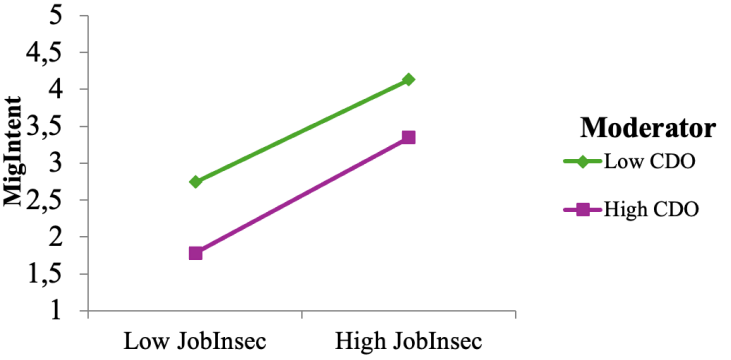

Table 6: Independent Samples T-Test Results for Differences in Migration Intentions by Career Development Opportunities

CDO	N	Mean	Std. Deviation	*t*-test	*p*	Cohen's d
Low CDO	82	4.16	1.14	8.34	0.00	1.28
High CDO	88	2.42	1.53			

To further examine the role of career development opportunities, CDO was transformed into a binary variable using the median split, with 1 representing low CDO and 2 representing high CDO. The results of the independent samples t-test are presented in Table 6. Individuals with low CDO reported significantly higher migration intentions ($M = 4.16$, $SD = 1.14$) compared to those with high CDO ($M = 2.42$, $SD = 1.53$; $t = 8.34$, $p < 0.01$), with a large effect size (Cohen's $d = 1.28$).

5. Discussion

The present study sought to examine how job insecurity and career development opportunities influence employees' intentions to migrate from Kosovo, a country that has historically faced high emigration rates and persistent challenges in retaining its workforce. Drawing on the push-pull theoretical framework (Tolman, 1959; Dann, 1977; Uysal et al., 2009), the study hypothesized that job insecurity would act as a push factor, increasing migration intentions, while career development opportunities would operate as a pull factor, reducing such intentions. It also explored whether career development moderates the relationship between job insecurity and migration intentions.

The results strongly support the first hypothesis (H1), demonstrating that job insecurity is positively and significantly associated with migration intentions. This finding resonates with previous studies that conceptualize job insecurity as a push factor compelling employees to seek opportunities elsewhere (McAulay et al., 2006; Williams et al., 2018; Wirawan, 2023). The Kosovo context, where economic instability and weak institutional structures remain prevalent (Mara & Landessman, 2023), amplifies the salience of this push factor. Consistent with Ferrie's (2001) and Sverke et al.'s (2002) conceptualizations, job insecurity in this study reflected a subjective perception of instability and lack of control. Even if objective risks are uncertain, employees' sense of powerlessness appears sufficient to trigger migration intentions.

These results align with Marx (2014), who found that job insecurity erodes individual well-being and fosters broader preferences for systemic change. In Kosovo, job insecurity not only undermines employees' sense of stability but also translates into heightened willingness to leave the country altogether. The relatively strong effect size observed here underscores the potency of perceived insecurity as a driver of migration decisions.

The second hypothesis (H2), proposing a negative relationship between career development opportunities and migration intentions, received mixed support. The reg-

ression analysis showed a significant negative effect, but this effect lost significance in the SEM model. Nevertheless, the independent-samples t-test revealed substantial differences between employees with high and low career development opportunities. Workers who perceived low career development opportunities reported significantly stronger migration intentions than those perceiving higher opportunities. The large effect size indicates that although the SEM path did not reach significance, career development remains an important factor in differentiating levels of migration intention.

These results partly echo the findings of Yarbrough et al. (2016) and Chen et al. (2021), who highlighted career development as a critical determinant of retention. They also resonate with Tafolli and Hameli (2024), who found that human resource management practices that enhance career growth reduce emigration intentions. However, the inconclusive effect observed in the SEM model suggests that career development may not operate as a straightforward pull factor in Kosovo. Instead, its role might be contingent on additional contextual factors such as wage levels, institutional trust, and perceptions of corruption.

Interestingly, the moderation hypothesis (H3) was not supported. Career development opportunities did not significantly weaken the positive effect of job insecurity on migration intentions. This contradicts expectations drawn from Cao et al. (2014), who demonstrated that career satisfaction and perceived organizational support can moderate employees' intesntions to stay in or leave host countries. The absence of moderation here suggests that, in the Kosovo labor market, the structural weight of job insecurity is so pronounced that even relatively strong career opportunities do not buffer its influence. The parallel slopes in the interaction plot further reinforce this conclusion: while high career development reduces overall migration intentions, it does not alter the trajectory of the insecurity-intention relationship.

5.1. Practical Implications

The findings offer several practical lessons for policymakers, organizational leaders, and educators in Kosovo and similar transitional economies.

Since job insecurity exerts the strongest effect on migration intentions, strategies to reduce perceptions of instability are crucial. Policymakers can strengthen employment protection legislation, ensure fair enforcement of contracts, and promote labor rights. Organizations, meanwhile, can enhance communication transparency, clarify long-term employment prospects, and build trust by involving employees in decision-making.

While career development alone did not buffer the insecurity effect, it significantly reduced overall migration intentions. Employers can prioritize structured career paths, mentorship programs, continuous training, and merit-based promotion systems. However, without broader institutional reforms, these efforts may have limited reach.

Coordination between private sector initiatives and government-led workforce development programs could maximize impact.

Career growth cannot substitute for competitive compensation. Employees in Kosovo are acutely aware of wage differentials with countries like Germany and Switzerland, the most frequently mentioned destinations. Thus, enhancing domestic wage levels and providing performance-based financial incentives are essential complements to career development policies.

In line with Pu et al. (2024), fostering perceptions of organizational support can strengthen employees' resilience. Organizations should cultivate supportive cultures, recognize contributions, and provide counseling or career coaching to reduce the psychological burden of insecurity.

Policy-level interventions to curb brain drain. The government should consider targeted programs that tie career advancement to retention, such as subsidized postgraduate education linked to service commitments, tax incentives for companies that invest in employee development, or bilateral agreements that create circular migration pathways. Such measures would not only reduce emigration but also position migration as a developmental tool rather than a permanent loss.

5.2. Limitations and Future Research

Several limitations temper the conclusions of this study. First, the cross-sectional design precludes causal inferences. Longitudinal research could capture how job insecurity and career development perceptions evolve over time and predict actual migration behavior, not just intentions. Second, the reliance on convenience sampling and self-reported measures limits generalizability. Future studies could adopt stratified random sampling to capture sectoral differences more systematically. Third, while this study focused on job insecurity and career development, migration is a complex decision influenced by family ties, social networks, and destination-country policies (Adger et al., 2021; Saraswati et al., 2025). Integrating these variables would offer a more holistic model.

Finally, while this study treated career development as a unidirectional pull factor, literature suggests more complex dynamics. For instance, Hoppe and Fujishiro (2015) noted that high career aspirations can actually encourage migration by expanding perceived opportunities abroad. Future research should disentangle the dual role of career development-as both a retention mechanism and a potential motivator for outward mobility.

5.3. Conclusion

This study underscores the decisive role of job insecurity in shaping migration intentions among employees in Kosovo while revealing the conditional and somewhat limi-

ted role of career development. By showing that career opportunities reduce migration intentions but fail to buffer the insecurity effect, the findings highlight the structural weight of instability in transitional economies. For policymakers and organizational leaders, the message is clear: reducing insecurity must be the starting point for any meaningful retention strategy. Only when stability is assured can career development investments realize their full potential in countering brain drain.

References

Adger, W. N., de Campos, R. S., Codjoe, S. N. A., Siddiqui, T., Hazra, S., Das, S., ... & Abu, M. (2021). Perceived environmental risks and insecurity reduce future migration intentions in hazardous migration source areas. *One Earth*, *4*(1), 146-157.

Albinfo. (2019). Link: https://www.albinfo.at/emigrimi-i-kosovareve-nder-vite/ (last accessed date: 11.08.2025).

Cantat, C., Pécoud, A., & Thiollet, H. (2025). Migration as crisis. *American Behavioral Scientist*, *69*(6), 627-649.

Cao, L., Hirschi, A., & Deller, J. (2014). Perceived organizational support and intention to stay in host countries among self-initiated expatriates: The role of career satisfaction and networks. *The International Journal of Human Resource Management*, *25*(14), 2013-2032.

Chen, C. P. (1998). Understanding career development: A convergence of perspectives. *Journal of Vocational Education and Training*, *50*(3), 437-461.

Chen, T. L., Shen, C. C., & Gosling, M. (2021). To stay or not to stay? The causal effect of interns' career intention on enhanced employability and retention in the hospitality and tourism industry. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, *28*, 100305.

Duong, L. N., Pham, L. H., & Hoang, T. T. P. (2023). Applying push and pull theory to determine domestic visitors' tourism motivations. *Journal of Tourism and Services*, *14*(27), 136-160.

Ferrie, J. E. (2001). Is job insecurity harmful to health? *Journal of the Royal Society of Medicine*, *94*(2), 71-76.

Greenhalgh, L., & Rosenblatt, Z. (2010). Evolution of research on job insecurity. *International Studies of Management & Organization*, *40*(1), 6-19.

Gupta, H., & Dhar, R. L. (2024). Job insecurity amid the COVID-19 pandemic and beyond: a systematic review and research agenda. *Employee Relations: The International Journal*, *46*(5), 1141-1171.

Hajian, S., Yazdani, S., Jadidfard, M. P., & Khoshnevisan, M. H. (2020). Factors influencing the migration intention of health professionals in low-and-middle income countries: Critical review with a theoretical model. *Journal of Contemporary Medical Sciences*, *6*(6).

Herr, E. L. (2001). Career development and its practice: A historical perspective. *The Career Development Quarterly*, *49*(3), 196-211.

Hoekstra, H. A. (2011). A career roles model of career development. *Journal of Vocational Behavior*, *78*(2), 159-173.

Hoppe, A., & Fujishiro, K. (2015). Anticipated job benefits, career aspiration, and generalized self-efficacy as predictors for migration decision-making. *International Journal of Intercultural Relations*, *47*, 13-27.

James, R., & Azungah, T. (2020). Repatriation of academics: organizational support, adjustment and intention to leave. *Management Research Review*, *43*(2), 150-165.

Leitner, S. M. (2021). Net migration and its skill composition in the Western Balkan countries between 2010 and 2019: Results from a cohort approach, WIIW Working Paper, No. 197, The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw), Vienna.

Liu, X., Bowe, S. J., Milner, A., Li, L., Too, L. S., & LaMontagne, A. D. (2019). Job insecurity: A comparative analysis between migrant and native workers in Australia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *16*(21), 4159.

Mara, I., & Landesmann, M. (2023). Basic relationships between human capital, migration and labour markets in the Western Balkans: An econometric investigation. *International Migration*, *61*(1), 184-204.

Marx, P. (2014). The effect of job insecurity and employability on preferences for redistribution in Western Europe. *Journal of European Social Policy*, *24*(4), 351-366.

McAulay, B. J., Zeitz, G., & Blau, G. (2006). Testing a "push–pull" theory of work commitment among organizational professionals. *The Social Science Journal*, *43*(4), 571-596.

McMahon, S., & Sigona, N. (2021). Death and migration: Migrant journeys and the governance of migration during Europe's "migration crisis". *International Migration Review*, *55*(2), 605-628.

Nemteanu, M. S., Dinu, V., & Dabija, D. C. (2021). Job insecurity, job instability, and job satisfaction in the context of the COVID-19 pandemic. *Journal of Competitiveness*, 13(2), 65-82.

Piccoli, B., Reisel, W. D., & De Witte, H. (2019). Understanding the relationship between job insecurity and performance: hindrance or challenge effect? *Journal of Career Development*, *48*(2), 150-165.

Pu, J., Wang, W., Li, G., Xie, Z., Fan, X., Zhan, N., ... & Huang, H. (2024). Psychological resilience and intention to stay among nurses: the mediating role of perceived organizational support. *Frontiers in Psychology*, *15*, 1407206.

Rachmad, Y. E. (2022). *Career Development Theory*. YER E-Book Publication

Saraswati, Y., Nabila, N., Saefihim, S., Rahayu, R. I., Siburian, A. Y., & Chusna, A. A. (2025). Push-Pull theory of migration impact on students decisions at East Java Province. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 212, p. 04025). EDP Sciences.

Sulaj, A. (2023). Mbi 1 milionë qytetarë të lindur në Kosovë jetojnë në vende të huaja, Anadoly Agency, Link: https://www.aa.com.tr/sq/ballkani/-mbi-1-milion%C3%AB-qytetar%C3%AB-t%C3%AB-lindur-n%C3%AB-kosov%C3%AB-jetojn%C3%AB-n%C3%AB-vende-t%C3%AB-huaja-/2929490#, (last accessed date: 11.08.2025).

Super, D. E., & Hall, D. T. (1978). Career development: Exploration and planning. *Annual Review of Psychology*.

Sverke, M., Hellgren, J., & Näswall, K. (2002). No security: a meta-analysis and review of job insecurity and its consequences. *Journal of Occupational Health Psychology*, *7*(3), 242-264.

Tafolli, F., & Hameli, K. (2024). How should companies manage their employees' emigration intentions? A serial mediation model. *Industrial and Commercial Training*, *56*(3), 129-147.

Uysal, M., Li, X., & Sirakaya-Turk, E. (2009). Push–pull dynamics in travel decisions. In *Handbook of Hospitality Marketing Management* (pp. 412-439). Routledge.

Vander Elst, T., De Witte, H., & De Cuyper, N. (2014). The Job Insecurity Scale: A psychometric evaluation across five European countries. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, *23*(3), 364-380.

Weng, Q., McElroy, J. C., Morrow, P. C., & Liu, R. (2010). The relationship between career growth and organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, *77*(3), 391-400.

Williams, A. M., Jephcote, C., Janta, H., & Li, G. (2018). The migration intentions of young adults in Europe: A comparative, multilevel analysis. *Population, Space and Place*, *24*(1), e2123.

Wirawan, H., Salam, R., Normawati, N., Paramarta, V., & Sunarsi, D. (2023). Predicting turnover intention in Indonesian public organisations: investigating the effect of citizen and workplace incivility, and job insecurity. *International Journal of Public Sector Management*, *36*(4/5), 365-381.

Yarbrough, S., Martin, P., Alfred, D., & McNeill, C. (2016). Professional values, job satisfaction, career development, and intent to stay. *Nursing Ethics*, *24*(6), 675-685.

Zeytinoglu, I. U., Keser, A., Yılmaz, G., Inelmen, K., Özsoy, A., & Uygur, D. (2012). Security in a sea of insecurity: Job security and intention to stay among service sector employees in Turkey. *The International Journal of Human Resource Management*, *23*(13), 2809-2823.

Reşit Hanadan'ın Eserlerinde Göç Olgusunun İletişim ve Medya Perspektifinden İncelenmesi: Kimlik ve Sosyolojik Etkiler

Mediha Yarımhoroz[1]

Özet

Bu çalışma, Kosova Türk edebiyatının önde gelen yazarlarından Reşit Hanadan'ın romanlarında göç olgusunun iletişim ve medya perspektifinden nasıl ele alındığını, kimlik, aidiyet ve sosyolojik etkiler bağlamında titizlikle incelemeyi amaçlamaktadır. Göç, bireylerin ve toplulukların mekânsal yer değişiminin ötesinde kültürel dönüşüm, dilsel kaymalar, toplumsal hafıza kırılmaları ve psikolojik yeniden yapılanma süreçlerini kapsayan çok boyutlu bir olgudur. Hanadan'ın anlatıları özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesinin ardından başlayan geçiş dönemine ve devamında Yugoslavya dönemindeki Kosova Türklerinin yaşam deneyimlerine odaklanır. Romanlar, göçü yalnızca bireysel bir kader meselesi olarak göstermemekte aynı zamanda medyanın, basının ve sözlü kültürün göçmen kimliklerinin temsili, algılanması ve ötekileştirilmesindeki işlevini de açığa çıkarmaktadır. Araştırma nitel yöntemler temelinde yürütülmüş söylem analizi, metinlerarasılık ve sosyolojik teorilerin kavramsal çerçeveleri bir arada kullanılarak Hanadan'ın eserleri çözümlenmiştir. Analizler, Hanadan'ın metinlerinde medyanın hem göçmenlerin içsel kimlik algılarını şekillendirdiğini hem de toplumsal kabul ve dışlama süreçlerine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, Kosova Türklerinin Yugoslavya'daki aidiyet arayışları, dil ve kültür koruma çabaları ile entegrasyon mücadelesinin edebi bir dil ve iletişimsel semboller aracılığıyla aktarıldığını göstermektedir. Sonuç olarak çalışma Hanadan'ın edebi üretimini göç ve iletişim ilişkisini anlamada disiplinlerarası ve özgün bir katkı olarak konumlarken gelecekteki araştırmalar için medya temsilleri ve toplum algıları arasındaki etkileşime dair yeni soru alanları önermektedir. Çalışma ayrıca eğitim, politika ve sivil toplum alanlarında göçmenlerin temsiline ilişkin uygulamalı öneriler sunmaktadır. Medya prodüksiyonlarında kapsayıcı dil kullanımı, yerel tarihlerin görünür kılınması ve göçmen topluluklarla katılımcı iletişim stratejileri geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu öneriler hem akademik tartışmaları zenginleştirmeyi hem de pratik düzeyde toplumsal uyumu güçlendirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca yerel aktörlerle iş birliği süreçlerinin güçlendirilmesi özellikle önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: göç, kimlik, Reşit Hanadan, Kosova Türkleri, Yugoslavya

An Analysis of the Phenomenon of Migration in the Works of Reşit Hanadan from a Communication and Media Perspective: Identity and Sociological Impacts

Abstract

This study aims to meticulously examine how the phenomenon of migration is addressed from a communication and media perspective in the novels of Reşit Hanadan, one of the prominent authors of Kosovar Turkish literature, within the context of identity, belonging, and sociological impacts. Migration is a multidimensional phenomenon that goes beyond the spatial relocation of individuals and communities,

1 Araştırmacı, Kosova, medpz28@gmail.com, ORCID: 0009-0007-8959-2119.

encompassing cultural transformation, linguistic shifts, ruptures in collective memory, and processes of psychological reconstruction. Hanadan's narratives particularly focus on the transitional period following the withdrawal of the Ottoman Empire from the Balkans, as well as the life experiences of Kosovar Turks during the Yugoslav era. His novels portray migration not merely as an individual matter of destiny, but also reveal the role of media, press, and oral culture in the representation, perception, and marginalization of migrant identities.

The research was conducted using qualitative methods; the analysis of Hanadan's works was carried out through a combination of discourse analysis, intertextuality, and the conceptual frameworks of sociological theories. The analyses reveal that media in Hanadan's texts not only shape the internal perception of identity among migrants but also contribute to processes of social acceptance and exclusion. The findings demonstrate that the struggle for belonging, efforts to preserve language and culture, and the pursuit of integration among Kosovar Turks in Yugoslavia are conveyed through literary language and communicative symbols.

In conclusion, this study positions Hanadan's literary production as an interdisciplinary and original contribution to the understanding of the relationship between migration and communication, while also proposing new areas of inquiry into the interaction between media representations and societal perceptions for future research. The study further provides practical recommendations regarding the representation of migrants in education, policy-making, and civil society. It emphasizes the need for the use of inclusive language in media productions, the visibility of local histories, and the development of participatory communication strategies with migrant communities. These recommendations aim both to enrich academic debates and to strengthen social cohesion at a practical level. Moreover, the reinforcement of collaborative processes with local actors is particularly emphasized.

Keywords: migration, ıdentity, Reşit Hanadan, Kosovar Turks, Yugoslavia

1. Giriş

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur ve toplumsal yapıları, kültürel kimlikleri ve iletişim biçimlerini derinden etkilemiştir. İnsanlık tarihinin en karmaşık ve çok boyutlu olgularından biri olan göç, bireylerin ve toplulukların fiziksel yer değiştirmesinin ötesinde, kimlik, aidiyet ve toplumsal entegrasyon süreçlerini yeniden şekillendiren bir deneyimdir (Castles & Miller,2009). Göçmenlerin yeni toplumlara entegrasyonu, kimlik inşası ve ötekileştirme süreçleri, sosyolojik ve psikolojik dinamiklerle şekillenir. Bu bağlamda göç olgusunu edebiyat aracılığıyla incelemek hem bireysel hem kolektif deneyimlerin sosyolojik ve kültürel boyutlarını anlamada güçlü bir zemin sunar.

Kosova Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesiyle başlayan ve Yugoslavya döneminde devam eden göç süreçlerinde hem fiziksel hem de kültürel olarak derin dönüşümler yaşamıştır. Reşit Hanadan, Kosova Türk çağdaş edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olarak eserlerinde göç olgusunu kimlik arayışlarını ve toplumsal entegrasyon süreçlerini derinlemesine ele alır. Kosova'da yayınlanan ilk Türkçe roman olan "Sel" romanının yazarı olarak ün yapmış olan Hanadan, romanlarında özellikle Osmanlı'dan sonraya uzanan bu çalkantılı geçiş dönemi ve sonrası Kosova Türklerinin deneyimlerini, kimlik arayışları, ötekileştirme deneyimler, toplumsal entegrasyon mücadeleleri, kültürel çatışmalar ve toplumsal dönüşümler ve karakterlerin kişisel hikayeleri yanısıra göç olgusu bağlamında inceler. Kosova Türklerinin geçmişte yaşadığı acılar, onun eserlerinin altyapısını oluşturmaktadır. Bu acılar, tarihi ger-

çekler ona hem konu hem de karakter yaratmada ilham olmuştur. Hanadan için sanat, insana dair her ne varsa onu anlatmaktır (Okumuş S. , Lucien Goldmann'ın Oluşumsal Yapısalcı Yöntemi Bağlamında Reşit Hanadan'ın "Sel" Romanının İncelenmesi, 2018). Hanadan'ın romanları, Balkanlar'daki Türk toplumunun tarihsel hafızasını edebî bir anlatı biçiminde kayıt altına almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Reşit Hanadan'ın söz konusu eserlerinde göçün iletişim ve medya perspektifinden nasıl işlendiğini ortaya koymak ve bu temanın kimlik inşasıyla ilişkisini değerlendirmektir. Medya, göçmen kimliklerinin toplumsal algısını şekillendiren ve entegrasyon süreçlerini etkileyen güçlü bir araçtır (Aksoy, 2012) Hanadan'ın romanları birer iletişim aracı olarak değerlendirildiğinde, medya temsilleri, göçmenlerin toplumsal konumlarını ve kimliklerini nasıl etkilediğini ortaya koyan önemli bir unsurdur.

Silverston'a göre medya ve iletişim araçları, göçmen toplulukların toplumsal algılarının şekillenmesinde ve kimlik temsillerinde kritik bir rol oyna (Silverstone, 2007). Reşit Hanadan'ın romanlarında medya, doğrudan bir aktör olarak yer almasa da romanların kendisi bir iletişim aracı sözlü anlatılar, mektuplaşmalar ve toplumsal söylemler aracılığıyla göçmen kimliklerinin temsili ve ötekileştirme süreçleri dolaylı olarak işlenir. Araştırma nitel bir yöntem olan söylem analizi çerçevesinde yürütülmüştür. Medya temsilleri, toplumsal iletişim biçimleri ve kimlik inşası süreçleri roman karakterleri üzerinden analiz edilmiştir. Bu doğrultuda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Hanadan'ın romanlarında, Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesiyle Kosova Türklerinin Yugoslavya'daki yaşamı ve Yugoslavya'dan göç süreçleri nasıl temsil edilmektedir?
2. Göçmen kimliklerinin ötekileştirilmesi ve toplumsal entegrasyon süreçleri Hanadan'ın karakterleri üzerinden nasıl yansıtılmaktadır?
3. Medya ve iletişim araçlarının Kosova Türklerinin kimlik ve sosyolojik süreçler üzerindeki etkisi Hanadan'ın eserlerinde hangi söylemlerle ortaya konmaktadır?

Bu çalışmanın önemi göç olgusunu sadece edebi veya tarihsel bir perspektiften değil aynı zamanda iletişim ve sosyolojik boyutlarıyla değerlendirmesinde yatmaktadır. Hanadan'ın eserleri göçmen bireylerin kimlik arayışını toplumsal baskı ve ötekileştirme süreçlerini, iletişimsel direniş biçimleriyle birleştirerek disiplinlerarası bir inceleme alanı sunmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırma nitel bir çalışma olarak tasarlanmış ve söylem analizi yöntemiyle yürütülmüştür. Veri kaynağını Reşit Hanadan'ın dört temel romanı oluşturmaktadır: 'Sel', 'Taş Yerinde Ağırdır', 'Elveda Hüdavendigar Diyarı' ve 'Başka Olur Rumeli'nin Harmanı'. Reşit Hanadan'ın, ilk romanı söylem analizi (discourse analysis) ve sosyolojik

teoriler çerçevesinde incelenmiştir (Fairclough, 1995). Bu romanlar, Kosova Türk toplumunun farklı dönemlerdeki göç deneyimlerini ve iletişim biçimlerini yansıttıkları için seçilmiştir. Her romanda öne çıkan temalar, karakterlerin iletişim tarzları, medya temsilleri ve göç deneyimlerine ilişkin anlatılar kodlanarak analiz edilmiştir.

Amaç, Reşit Hanadan'ın romanlarında göç, kimlik ve iletişim temalarının nasıl temsil edildiğini, bu temaların toplumsal bağlamda ne tür anlamlar taşıdığını ortaya koymaktır. Söylem analizi, metinlerdeki dilsel ve simgesel yapılar aracılığıyla toplumsal ilişkilerin ve ideolojik yansımaların çözümlenmesine olanak tanır. Bu doğrultuda çalışmada hem karakterlerin dilsel ifadeleri hem de anlatıcının bakış açısı dikkatle incelenmiştir.

Araştırmada, verilerin sistematik bir biçimde çözümlenebilmesi için tematik analiz yaklaşımından da yararlanılmıştır. Temalar; (1) göçün bireysel ve toplumsal etkileri, (2) kimlik ve aidiyetin yeniden inşası, (3) medya ve iletişim araçlarının toplumsal temsilleri olmak üzere üç ana eksende gruplandırılmıştır. Bu temalar hem teorik çerçeve hem de romanlardan elde edilen somut bulgular doğrultusunda yorumlanmıştır.

3. Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kuramsal temeli, kültürel çalışmalar ve iletişim kuramlarından beslenmektedir. Teorik çerçeve olarak, Edward Said'in "oryantalizm", Homi Bhabha'nın "kültürel melezlik" ve Anthony Giddens'ın "yapılaşma teorisi" kavramları kullanılmıştır. (Bhabha, 1994) (Said, 1998) (Giddens, 1984). Bu kavramlar, göçmen kimliklerinin ötekileştirilmesi ve yeniden inşa süreçlerini anlamak için bir temel sunar. Edward Said'in 'oryantalizm' kavramı, doğu toplumlarının batı merkezli söylemler içinde nasıl temsil edildiğini açıklarken, Homi Bhabha'nın 'kültürel melezlik' yaklaşımı göçmen kimliklerinin farklı kültürler arasında şekillenen hibrit yapısını anlamada yol gösterici olmuştur.

Stuart Hall'un 'temsiliyet' kuramı ise kimliğin sabit bir olgu değil, iletişim süreçleriyle sürekli yeniden üretilen dinamik bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır (Hall, 1990).

Bu kuramlar Hanadan'ın eserlerinde göç ve kimlik temalarının çözümlemesinde birbirini tamamlayıcı biçimde kullanılmıştır. Oryantalist söylem, göçmen kimliklerinin dışsal bir göz tarafından nasıl tanımlandığını anlamamıza; kültürel melezlik kuramı, karakterlerin kimlik çatışmalarını çözümlememize; temsiliyet kuramı ise iletişim ve medya unsurlarının kimliğin inşasındaki rolünü açıklamamıza yardımcı olmuştur. Bu bağlamda Hanadan'ın romanları, kuramsal düzlemde göç, kimlik ve iletişim kavramlarını iç içe ele alan birer kültürel metin olarak değerlendirilmiştir

Kuramsal çerçevenin bu şekilde yapılandırılması çalışmanın disiplinlerarası niteliğini güçlendirmekte; edebiyat, sosyoloji ve iletişim bilimleri arasında bir köprü kurarak göç olgusuna bütüncül bir bakış açısı kazandırmaktadır.

4. Göç ve Kimlik

Göç, tarihsel ve toplumsal bağlamda süreklilik arz eden çok boyutlu bir olgu olarak ele alınıp Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde göç yalnızca bireylerin bir yerden başka bir yere fiziksel hareketi değil aynı zamanda toplumsal yapının dönüşümünü, kültürel kimliklerin yeniden inşasını ve sosyal bütünleşme süreçlerini içeren karmaşık bir dinamik olarak değerlendirilmektedir. Göç, bireylerin ve toplulukların fiziksel mekân değiştirmesinin ötesinde kimliklerin yeniden şekillenmesi ve kültürel karşılaşmaların yarattığı sosyolojik dönüşümleri içerir (İçduygu & Kirisci., 2009). Göç süreçleri, sınıf yapılarında, aile ilişkilerinde ve toplumsal rollerde köklü değişimlere yol açarken göçmen toplulukların yerleşik toplumlarla etkileşimi de sosyal uyum, ötekileştirme ve kimlik çatışmaları gibi konuları gündeme getirmektedir.

Stuart Hall'un kültürel kimlik teorisi, kimliklerin sabit olmadığını tarihsel ve toplumsal bağlamlarda sürekli olarak yeniden şekillendiğini savunur (Hall, 1990). Kosova Türkleri, Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesiyle başlayan göç süreçlerinde hem Osmanlı mirasını koruma çabası hem de Yugoslavya'daki çok kültürlü toplumda yeni bir kimlik oluşturma mücadelesi vermiştir. Hanadan'ın romanları, bu süreçte kimliklerin dinamik yapısını ve göçmenlerin "arada kalmışlık" durumunu yansıtır.

Edebiyat disiplini göçü, bireysel ve kolektif hafızanın bir yansıması olarak işler. Göç temalı edebi eserler bireyin yersiz-yurtsuzluk hissi, aidiyet arayışı, yabancılaşma ve kültürel kimlik sorunsalı gibi kavramları estetik bir anlatım aracılığıyla görünür kılar. Roman, şiir ve anı türleri başta olmak üzere birçok edebi tür, göç deneyimini hem tarihsel bir belge niteliğinde hem de duygusal derinliği olan insani bir anlatı olarak kayıt altına alır. Bu bağlamda edebiyat, göçmen bireylerin deneyimlerini anlamada güçlü bir temsil aracıdır.

İletişim perspektifinden bakıldığında ise göç hem bireysel anlatıların hem de kitle iletişim araçlarının söylemleri aracılığıyla toplumsal algıların inşasında belirleyici bir rol oynar. Medya temsilleri, göçmenlerin kamusal alandaki görünürlüğünü şekillendirirken; haber, sinema, televizyon ve dijital platformlarda üretilen içerikler, göçün algılanma biçimini doğrudan etkilemektedir. Bu söylemler kimi zaman göçmenleri mağdur, tehdit ya da yük olarak çerçevelerken; kimi zaman da kültürel zenginlik ve çoğulculuk gibi olumlu değerler üzerinden sunmaktadır. İletişim çalışmaları, bu temsillerin ideolojik boyutlarını ve toplumsal sonuçlarını eleştirel bir bakışla analiz etmektedir.

5. Medya ve Ötekileştirme

Medya, göçmen toplulukların toplumsal algılarının şekillenmesinde ve ötekileştirme süreçlerinde önemli bir rol oynar (Silverstone, 2007) . Edward Said'in oryantalizm kavramı, Batı'nın Doğulu toplulukları stereotipik ve ötekileştirici bir şekilde temsil et-

tiğini öne sürer (Said, 1998). Hanadan'ın eserlerinde, medya doğrudan bir aktör olmasa da toplumsal söylemler ve kolektif hafıza, göçmenlerin ötekileştirilmesini yansıtır. Özellikle Yugoslavya döneminde, Kosova Türklerinin "yabancı" veya "azınlık" olarak algılanması, bu söylemlerin bir yansımasıdır.

6. Toplumsal Entegrasyon ve Yapılaşma

Anthony Giddens'ın yapılaşma teorisi, bireylerin toplumsal yapılarla etkileşim içinde kimliklerini ve sosyal pratiklerini şekillendirdiğini savunur (Giddens, 1984). Göçmen topluluklar yeni toplumlarda iletişim araçlarını (sözlü anlatılar, mektuplaşmalar, topluluk etkinlikleri) kullanarak entegrasyon süreçlerini şekillendirir. Hanadan'ın romanlarında Kosova Türklerinin Yugoslavya'daki yaşamı ve göç süreçleri bu yapılaşma sürecinin bir yansıması olarak ele alınır.

7. Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın bulguları Reşit Hanadan'ın romanlarında göçün yalnızca bir yer değiştirme eylemi değil aynı zamanda kimliğin, aidiyetin ve toplumsal iletişimin yeniden tanımlandığı çok katmanlı bir süreç olarak ele alındığını göstermektedir. Hanadan, bireylerin yaşadıkları göç deneyimlerini psikolojik, sosyolojik ve kültürel düzeylerde işlerken; iletişim biçimleri ve medya temsilleri aracılığıyla bu deneyimlerin toplumsal bellekteki yerini de ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular üç ana tema etrafında toplanmıştır: (1) Göçün bireysel ve toplumsal etkileri, (2) Kimlik ve aidiyetin yeniden inşası, (3) Medya ve iletişimin temsil gücü. Bu temalar, romanlarda hem karakterler üzerinden hem de anlatı düzleminde tekrarlanan motifler aracılığıyla görünür hale gelmiştir.

Tablo 1. Reşit Hanadan'ın Romanlarında Göç, Kimlik, İletişim ve Sosyolojik Dinamikler

Roman	Odak Dönem ve Temalar	Göç/ Kimlik/İletişim Pratikleri	Sosyolojik Dinamikler
Sel (1987)	Kırsal yaşamda modernleşme (makineleşme) ve kuşak çatışması (Gelenek vs. Modern).	İç Göç: II. Dünya Savaşı sırasında Mamuşa'ya sığınan Goralı Smayo karakteri. Çatışmalı İletişim: Yakup Ağa'nın otoritesinin sarsılması. Uzlaşma: Traktör hediyesiyle gelenek-yenilik uzlaşması. Yerinde Kalma Mücadelesi: Zorunlu göç dalgaları karşısında Kosova Türklerinin yerinde kalma iradesi. Dikey Çatışmalı İletişim: Murat'ın Çavuşoğlu'nun baskılarına karşı direnişi. Kimlik Kaybı/Vatan Hasreti: Göçün fiziksel ve kültürel ayrılık olarak işlenmesi.	Toplumsal Dışlanma, Toplumsal Dönüşüm, Geleneksel Değerlerin Sarsılması
Taş Yerinde Ağırdır (2002)	II. Dünya Savaşı sonrası Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu (1945-1956 dönemi) ve rejimin baskıları.	Bozulmuş İletişim: Murat-Yelena görüşmesinin baskı ve krize dönüşmesi. Sözlü Direniş: Köy halkının protestoları ve konuşmaları (Toplumsal Örgütlenme). Kimlik Saldırısı: Başörtüsü yasağı. Medya ve Kimlik İnşası: Murat'ın Tito ile fotoğrafının gazetede yayımlanması (Bireysel statü). Kültürel Tanınma: Türkçe radyo ve eğitimin başlaması. Göç Umudu: Türkiye ziyareti haberi (Çıkış kapısı). Yatay İletişim: Belgrad'daki halk toplantısı (Tito'ya doğrudan şikâyet).	Sosyalist Rejim Baskısı, Adaletsizlik, Ötekileştirme (Türk Azınlığın "Yabancı" algılanması).
Başka Olur Rumelinin Harmanı (2003)	Komünist rejimin dini ve kültürel baskıları (1948). Kolektivizasyon politikaları.		Siyasal Ötekileştirme (Muhalif bireyler), Kültürel Ötekileştirme (Dindar köylüler), Yapısal Baskı.
Elveda Hüdavendigar Diyarı (2013)	Kolektivizasyonun sona ermesi (1953) ve Türkiye ile serbest göç anlaşması (1953/1954) ile başlayan kitlesel göç dalgası (1950-1956).		Kimlik Tanınması (Azınlık statüsü, anadil eğitimi). Sistematik Göçe Zorlama: Çavuşoğlu'nun zulmü. Hibrit Kimlik: Eski kimliği koruma vs. yeni topluma uyum ikilemi

Tablo 2. Romanlardaki Temel Bulgular ve Kurumsal Yorum

Tema	Temel Bulgular	Kurumsal Yorum
Göçün bireysel ve toplumsal etkileri	Romanlarda göç, bireylerin fiziksel ve psikolojik sınırlarını zorlayan, aile bağlarını sarsan bir kırılma noktası olarak betimlenmiştir. Toplum düzeyinde ise göç, kültürel sürekliliğin zayıflaması ve aidiyet duygusunun yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır.	Edward Said'in oryantalizm kavramı bağlamında, göçmen topluluklar 'öteki' olarak konumlandırılmakta; bu konumlanış karakterlerin kimlik arayışlarını şekillendirmektedir.
Kimlik ve aidiyetin yeniden inşası	Hanadan'ın romanlarında karakterler, yer değiştirme sürecinde hem eski kimliklerinden kopmakta hem de yeni bir toplumsal aidiyet kurma çabasına girmektedirler. Bu süreçte dil, gelenek ve aile bağları kimliğin korunmasında belirleyici rol oynamaktadır.	Hanadan'ın romanlarında karakterler, yer değiştirme sürecinde hem eski kimliklerinden kopmakta hem de yeni bir toplumsal aidiyet kurma çabasına girmektedirler. Bu süreçte dil, gelenek ve aile bağları kimliğin korunmasında belirleyici rol oynamaktadır.
Medya ve iletişimin temsil gücü	Hanadan, medya araçlarını (gazeteler, radyolar, resmi söylemler) göçmen kimliklerinin toplumdaki görünürlüğünü belirleyen unsurlar olarak kurgular. Medya temsilleri çoğu zaman kimlikleri sabitleyici ya da ötekileştirici bir rol üstlenir.	Stuart Hall'un temsil kuramı uyarınca, kimlik medya aracılığıyla yeniden üretilen bir olgudur. Hanadan'ın karakterleri, medya söylemleriyle kurdukları iletişim sayesinde toplumsal kimliklerini müzakere ederler.

Hanadan'ın eserleri, Stuart Hall'un kimliğin tarihsel ve toplumsal bağlamlarda sürekli yeniden şekillendiği tezini destekler (Hall, 1990). Kosova Türkleri, Osmanlı mirasını koruma çabası ile Yugoslavya'daki çok kültürlü toplumda yeni bir kimlik oluşturma mücadelesi arasında "arada kalmışlık" durumunu yansıtır. Bu durum, Bhabha'nın kültürel melezlik kavramıyla örtüşür; göçmenler ne tam eski ne de tam yeni kimliğe uyum sağlayarak hibrit bir kimlik oluşturur.

Medya ve İletişimin Çift Yönlü Rolü: Romanlar, medya temsillerinin ve iletişim pratiklerinin göçmen kimlikleri üzerindeki çift yönlü etkisini belirginleştirir.

Ötekileştirme Mekanizması: Romanlarda medya doğrudan aktör olmasa da toplumsal söylemler ve kolektif hafıza, Kosova Türklerinin Yugoslavya döneminde "yabancı" veya "azınlık" olarak algılanmasını pekiştirir. Bu durum, Edward Said'in oryantalizm kavramında öne sürüldüğü gibi, dışlayıcı ve stereotipik temsillerin gücünü gösterir (Said, 1998).

Entegrasyon ve Tanınma Aracı: *Elveda Hüdavendigar Diyarı* romanındaki bulgular, medyanın entegrasyonu destekleyici yönünü ortaya koyar. Türkçe yayın yapan radyoların kurulması ve anadilinde eğitim, azınlık kimliğinin tanınması ve kültürel görünürlük kazanılması açısından medya aracılığıyla sağlanan olumlu kazanımlardır. Ayrıca Murat'ın Tito ile fotoğrafının gazetede yayımlanması, bireysel statüyü pekiştirerek toplumsal algıyı olumlu yönde şekillendirir.

Anthony Giddens'ın yapılaşma teorisi çerçevesinde, göçmen toplulukların entegrasyon süreçlerini, sözlü anlatılar ve topluluk etkinlikleri gibi iletişim pratikleriyle nasıl şekillen-

dirdiği vurgulanır (Giddens, 1984). Ancak kolektivizasyon politikaları gibi uygulamalar, entegrasyonun yukarıdan dayatılan, asimile edici bir biçimini temsil eder. Bu durum, kültürel entegrasyon ile yapısal baskı arasındaki keskin gerilimi ortaya koyar.

8. Sonuç ve Değerlendirme

Reşit Hanadan'ın romanları, Kosova Türklerinin tarihsel ve sosyolojik deneyimlerini anlamak için yalnızca edebi değil aynı zamanda iletişimsel ve sosyolojik bir perspektif sunmaktadır. Bu çalışma, Reşit Hanadan'ın romanlarında göç olgusunun iletişim, kimlik ve medya ekseninde çok boyutlu bir biçimde ele alındığını ortaya koymuştur. Araştırma, Hanadan'ın eserlerinde göç olgusunun kimlik ve sosyolojik etkilerini merkeze alan medya ve iletişim perspektifiyle incelenmesi bakımından alana **özgün bir** katkı sağlamaktadır. Elde edilen bulgular göçün birey ve toplum üzerindeki etkilerini, kimliğin yeniden inşa süreçlerini ve medya temsillerinin bu süreçteki rolünü açıklamaktadır. Hanadan, eserlerinde göçü yalnızca bir mekânsal hareketlilik olarak değil kültürel ve psikolojik bir dönüşüm alanı olarak kurgulamaktadır. Türkiye edebiyatındaki benzer temalı eserlerden farklı olarak Hanadan, medya temsillerinin kimlik ve entegrasyon süreçlerindeki rolünü dolaylı ve çarpıcı biçimde vurgular.

Karakterler göçün bireysel ve toplumsal etkilerini temsil ederken iletişim pratikleri (sözlü anlatılar, mektuplaşmalar, topluluk etkinlikleri) göçmen kimliklerinin korunmasında ve entegrasyon süreçlerinde kritik bir rol oynar. Medya, toplumsal söylemler aracılığıyla göçmen kimliklerini ötekileştiren veya inşa eden bir araç olarak dolaylı bir şekilde yansıtılır. Söylem analizi ve sosyolojik teoriler ışığında yapılan bu inceleme, Hanadan'ın eserlerinin göçmen deneyiminin karmaşıklığını ve medyanın bu deneyimdeki etkisini başarıyla aktardığını ortaya koymaktadır.

Reşit Hanadan'ın romanları, Kosova Türklerinin tarihsel ve sosyolojik deneyimlerini anlamak için yalnızca edebi değil aynı zamanda iletişimsel ve sosyolojik bir perspektif sunar. Gelecek araştırmalar, Hanadan'ın eserlerini çağdaş dijital medya temsilleriyle karşılaştırarak Kosova Türklerinin modern iletişim teknolojilerini kullanarak kimliklerini nasıl koruduklarını ve entegre olduklarını inceleyebilir.

Bulgulardan hareketle şu temel yargılara ulaşılmıştır:

Göç ve Kimlik

Göç, Hanadan'ın eserlerinde bireylerin kimliklerini toplumsal ilişkilerini ve iletişim biçimlerini dönüştüren bir kırılma noktası olarak konumlanmaktadır. Bu yönüyle göç, bireysel hikâyeler aracılığıyla toplumsal belleğin yeniden yazımına katkı sunmaktadır.

Edward Said'in oryantalizm kavramı açısından değerlendirildiğinde, Hanadan'ın eserlerinde göçmen kimlikleri Batı merkezli bakışa karşı bir direniş alanı oluşturmakta; yazar, iletişim ve anlatı aracılığıyla bu ötekileştirici söylemi tersine çevirmektedir.

Hanadan, göçü sadece fiziksel bir yer değiştirme olarak değil, aynı zamanda kimliklerin yeniden inşa edildiği ve vatan hasretinin sınandığı çok katmanlı bir süreç olarak ele alır.

Roman karakterleri, Osmanlı mirasını koruma ile Yugoslavya'daki yeni topluma uyum sağlama arasında bir denge kurmaya çalışarak, kültürel melezlik (hibrit kimlik) deneyimini somutlaştırır. Bu süreç Homi Bhabha'nın 'kültürel melezlik' yaklaşımıyla örtüşmektedir.

Kosova Türklerinin azınlık statüsü kazanması, anadil eğitimi ve Türkçe radyo yayınları gibi kazanımlar, kimlik mücadelesinin sosyo-politik tanınma ile sonuçlanan önemli dönüm noktalarıdır.

İletişim, Medya ve Ötekileştirme

Medya, Hanadan'ın eserlerinde hem entegrasyonu destekleyici hem de dışlayıcı mekanizmaları aynı anda işletebilen bir araç olarak sunulur.

Medya ve iletişim unsurları, göçmen kimliklerinin temsilinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Stuart Hall'un temsil kuramı bağlamında, medya söylemleri göçmen kimliklerini hem görünür kılmakta hem de ötekileştirebilmektedir. Hanadan'ın eserleri bu ikili süreci edebi düzlemde başarıyla yansıtmaktadır.

Murat'ın Tito ile çekilmiş fotoğrafının gazetede yayımlanması, medyanın bireysel statü inşası ve toplumsal algının yeniden konumlandırılması gücünü gösteren somut bir bulgudur.

Romanlarda sıklıkla görülen sözlü anlatılar ve topluluk etkinlikleri, göçmen toplulukların baskıya karşı direnişinde ve kolektif kimliklerinin korunmasında kritik bir iletişim aracı işlevi görür.

Sosyolojik Etkiler ve Yapısal Baskı

Kolektivizasyon ve **öşür vergisi** gibi rejim politikaları, Anthony Giddens'ın yapılaşma teorisi bağlamında entegrasyonun yukarıdan dayatılan ve göçmen toplulukları asimile etmeye zorlayan bir yapısal baskı biçimi olarak işlenir.

Dini özgürlüklerin kısıtlanması (cami baskınları, başörtüsü yasağı) gibi uygulamalar, rejimin belirli inanç ve yaşam biçimlerini dışlayarak onları "öteki" haline getirdiğini ve sistematik ayrımcılığı ortaya koyar.

Bu çalışmanın özgün katkısı, Reşit Hanadan'ın romanlarını ilk kez medya ve iletişim kuramlarıyla ilişkilendirerek ele almasıdır. Araştırma edebiyat ile iletişim bilimleri arasında köprü kurarak göçün kültürel temsillerini disiplinlerarası bir bakışla açıklamaktadır. Ayrıca Hanadan'ın eserleri aracılığıyla Kosova Türk toplumunun göç deneyimleri hem tarihsel hem de iletişimsel bir çerçevede yeniden değerlendirilmiştir.

Kaynakça

Akın, M. H., & Bozbaş, G. ((2020)). Suriye'den Türkiye'ye göçün sosyolojik sonuçları: Suriyeli göçmenler üzerine uygulamalı bir saha araştırması. *Liberal Düşünce*.

Aksoy, Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(20)*, 292-303.

Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture.* London and New York: Routledge.

Castles, S., & Miller, M. (2008). Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri. *(1. Baskı). Bilgi Üniversitesi Yayınları*.

Ergül Güvendi, N. (2023). Kişiler, kültürlerarası iletişim perspektifinden dijital aktivizm ve göç. *Pearson Journal*, s. 8(25).

Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language.* London and New York: Longman.

Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration* . Polity Press.

Güçlütürk, T. (2013). Kosova Türk çağdaş edebiyatında Reşit Hanadan'ın öykü ve roman yaratıcılığı. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 3(5),*, 78-108.

Hall, S. (1990). *Cultural identity and diaspora. In J. Rutherford (Ed.), "Identity: Community, culture, difference"*. Lawrence & Wishart.

Hanadan, R. (1987). *Sel.* Priştine: Tan Yayınları.

Hanadan, R. (2002). *Taş yerinde ağırdır.* Prizren: BAF Grafik Kırtasiye Şirketi. .

Hanadan, R. (2003). *Başka Olur Rumelinin Harmanı.* Prizren: BAF Grafik Kırtasiye Şirketi.

Hanadan, R. (2013). *Elveda Hüdavendigar Diyarı.* Prizren: BAL-TAM Yayınları. .

İçduygu, A. &. (Tarih yok).

İçduygu, A. &. (2009). *Turkey's international migration in transition, land of diverse migrations.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

İçduygu, A., & Kirisci., K. (2009). *Turkey's international migration in transition, land of diverse migrations.* Istanbul: Bilgi Üniversitesi.

Morina, F. (2015). *Reşit Hanadan'ın Romanlarında Söz Varlığı.* Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Okumuş, S. (2018,). Lucien Goldmann'ın Oluşumsal Yapısalcı Yöntemi Bağlamında Reşit Hanadan'ın "Sel" Romanının İncelenmesi. *Edebî Eleştiri Dergisi,* 169-184.

Okumuş, S. (2023). A. (. Şahin içinde, *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler- VI* (s. 389-416). Konya: Özgür Yayınları.

Okumuş, S. (2023). Evlad-ı Fatihan'ın Romanı: Taş Yerinde Ağırdır. A. (. Şahin içinde, *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler- VI.* (s. 389-416). Konya: Özgür Yayınları. DOI: https://doi.org/10.58830/ozgur.pub402.c1831.

Said, E. W. (1998). *Oryantalizm.* İstanbul: İrfan Yayınevi.

Silverstone, R. (2007). *Media and morality: On the rise of the mediapolis.* Cambrige: Polity Press.

Silverstone, R. (2007). *Media and morality: On the rise of the mediapolis* . Cambridge: Polity Press.

Füruzan'ın Dört Öyküsünde Balkan Göçlerinin İzleri: Kültürel Travma, Nostalji ve Kimlik Çatışması

Gülsüm Berke[1]

Özet

Füruzan'ın "*Temizlik Kolu*", "*Redife'ye Güzelleme*", "*Edirne'nin Köprüleri*" ve "*Piyano Çalabilmek*" adlı öyküleri, Balkan coğrafyasından Türkiye'ye yönelen kitlesel göç hareketlerinin birey ve aile dinamikleri üzerindeki etkilerini derinlikli bir edebî duyarlılıkla ele alır. Bu çalışmada, bu öykülerde yer alan göç deneyimi özellikle kültürel travma, nostalji ve kimlik kuramları çerçevesinde, sosyo-psikolojik boyutlarıyla incelenmektedir. "Temizlik Kolu" öyküsünde, İstanbul'un kenar mahallelerinde yaşayan Rumeli muhaciri bir ailenin zorlu yaşam mücadelesi üzerinden göçün açtığı yaralar ile toplumsal sınıf ayrımcılığı ve dışlanma temaları iç içe işlenir. "*Redife'ye Güzelleme*"de göçmen bir baba ile kızı arasındaki kuşaklararası çatışma, genç kuşağın yeni yaşam tarzına uyum çabası ile geleneklerine sıkı sıkıya bağlı ebeveynlerin değerleri arasındaki gerilimi gözler önüne serer. "Edirne'nin Köprüleri" öyküsünde ise tarihi Edirne kenti, kuşaklararası aktarılan bir nostaljinin zemini olarak kurgulanmış; geçmiş ile şimdiki zaman arasında köprü kuran bu mekânda bireylerin eski hayatları ile yenilenen gerçeklikleri arasındaki çatışan iç dünyası edebî bir dille betimlenir. "Piyano Çalabilmek"te ise göçmen bir bireyin müzik eğitimi üzerinden edinmesi beklenen kültürel sermaye ile sahip olduğu gerçeklik arasındaki uçurum, toplumsal sınıf farkı ve bu farkın yarattığı psikolojik baskı ekseninde irdelenir. Piyano çalabilme becerisi, göçmen kimliği bağlamında sosyal prestij ve statü sembolü olarak öne çıkar. Bu öyküler, kişisel hikâyeler değil; göçmen toplulukların ortak deneyimlerinden doğan kolektif hafızayı oluşturan anlatılar olarak önem taşır. Böylece bu anlatılar, göçmenlerin deneyimlerinin sonraki kuşaklara aktarılmasında hayati bir rol üstlenir. Füruzan, göçmen karakterler aracılığıyla ev, yurt ve kimlik kavramlarının yeniden sorgulanmasını sağlar; böylece eserleri sosyal ve politik bağlamda bir tanıklık işlevi kazanır ve aidiyet duygusunun farklı boyutları ile göçmen kimliğin içsel çatışmalarını da gözler önüne serer. Sonuç olarak yazar, muhacir deneyimini yalnızca tarihsel bir olgu olarak değil, günümüzün aidiyet ve yabancılaşma sorunlarını da içine alan çok katmanlı bir kırılma olarak ele alır. Çalışma, göçmen temalı öykülerin incelenmesinde bütüncül bir örnek oluşturmaktadır. Bu analiz göçmen öykülerine dair edebî ve kuramsal araştırmalara önemli katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Füruzan, Balkan, göç, öykü, nostalji

Traces of Balkan Migrations in Four Short Stories by Füruzan: Cultural Trauma, Nostalgia, and Identity Conflict

Abstract

Füruzan's stories "*Temizlik Kolu*", "*Redife'ye Güzelleme*", "*Edirne'nin Köprüleri*" and "*Piyano Çalabilmek*" address the effects of mass migration movements from the Balkans to Turkey on individual and family dynamics with a profound literary sensitivity. This study examines the migration experience in these stories with its socio-psychological dimensions, particularly within the framework of cultural trauma, nostalgia

1 Araştırmacı, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, gulsumberke60@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4361-3777.

and identity theories. In the story "*Temizlik Kolu*", the wounds inflicted by migration and themes of social class discrimination and exclusion are intertwined through the difficult life struggle of a Rumelian immigrant family living in the slums of Istanbul. In "*Redife'ye Güzelleme*", the intergenerational conflict between an immigrant father and his daughter reveals the tension between the younger generation's effort to adapt to the new lifestyle and the values of parents who are strictly adhering to their traditions. In the story "*Edirne'nin Köprüleri*", the historical city of Edirne is constructed as the backdrop for a nostalgia transmitted between generations; In this setting, which bridges the past and present, the conflicting inner worlds of individuals between their former lives and their renewed realities are depicted through literary language. In "*Piyano Çalabilmek*" the gap between the cultural capital an immigrant individual is expected to acquire through music education and their actual reality is explored through the lens of social class distinction and the psychological pressure this difference creates. The ability to play the piano stands out as a symbol of social prestige and status within the context of immigrant identity. These stories are not personal, but rather narratives that constitute the collective memory born from the shared experiences of immigrant communities. Thus, these narratives play a vital role in transmitting immigrant experiences to future generations. Through immigrant characters, Füruzan re-examines the concepts of home, homeland, and identity; thus, her works function as witnesses in social and political contexts, revealing the diverse dimensions of belonging and the internal conflicts of immigrant identity. Ultimately, the author treats the immigrant experience not only as a historical phenomenon but also as a multilayered rupture encompassing contemporary issues of belonging and alienation. This study constitutes a holistic example for examining immigrant-themed stories. This analysis offers significant contributions to literary and theoretical research on immigrant stories.

Keywords: Füruzan, Balkan, migration, short story, nostalgia

1. Giriş

Türkiye'nin modern tarihinde Balkan coğrafyasından Anadolu'ya gerçekleşen göçler, yüzbinlerce insanın yaşamını derinden etkileyen kitlesel nüfus hareketleridir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarını kaybetmeye başladığı 19. yüzyıl sonundan itibaren ve 1923 Lozan Mübadelesi, II. Dünya Savaşı sonrası Balkan ülkelerindeki Türk ve Müslüman azınlıkların Türkiye'ye zorunlu göçleri, kolektif bellekte "muhacir" olgusunu doğurmuştur. Balkan Savaşları, Osmanlı toplumu için çok büyük bir yıkıma sahne olur. Toprak kaybı, sivillere yapılan saldırılar, açlık, ordunun yeterli olmaması gibi faktörler yıkımın şiddetini daha da artırır. Birinci Balkan Savaşı (1912-1913), Osmanlı ile çoğunluğu 19. Yüzyılda bağımsızlığını kazanan Balkan Devletleri (Bulgaristan[2], Sırbistan, Yunanistan, Karadağ) arasında meydana gelir. Birinci Balkan Savaşı'nın temel nedeni olarak Balkan devletlerinin Osmanlı'nın yönetiminden, onun boyunduruğundan kurtulmak istemeleri gösterilebilir. Bu savaşın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbi olarak gördüğü Balkanlar'da neredeyse toprağı kalmaz. "*1 Ekim 1912'de Osmanlı Harbiye Nezareti dört Balkan Devleti'nin koalisyonuna karşı olası savaşta devleti müdafaa etmek için askeri seferberlik ilan e[der]"* (Ginio, 2022, s. 59). Bu sırada Bulgaristan, Türk- Müslüman köylerindeki sivillere işkenceler yapmaya başlar. 17 Ekim'de Sırbistan ve Bulgaristan'ın Osmanlı'ya savaş ilanından sonra Yunanis-

2 Bulgaristan resmi olarak Osmanlı'dan ayrılan son devlettir. 1908'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Ginio, 2022, s. 55).

tan da savaşa katılır (Ginio, 2022, s. 69). Osmanlı, tek cephede Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve bazı Bulgar birliklerine karşı da savaşmak zorunda kalır. Osmanlı, hiçbir şekilde hazır olmadığı bu savaşta ağır kayıplar verir.

Bulgaristan'ın Birinci Balkan Savaşı'nda ittifak içerisinde olduğu devletlerden daha fazla toprak sahibi olması, bu devletlerde huzursuzluk yaratır. Daha adil bir paylaşım yapılmasını isteyen Balkan devletleri Bulgaristan'a savaş açar. Savaş sonunda Bulgaristan ağır bir hezimete uğrar. Osmanlı, bu fırsatı iyi değerlendirerek kaybettiği Edirne'yi geri alır. Birinci Balkan Savaşı patlak verdiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç kimse kaybın bu denli çok olacağını düşünmemiştir. *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan vilayetlerinde yaşayanlar için dehşet verici yaşam ve onur kaybı, yağma, yıkım, ani kaçış ve muhacirlik senaryoları da aynı şekilde ihtimal dışı bir kabustan başka bir şey gibi görünmüyordu"* (Ginio, 2022, s. 21). Maria Todorova (2015, s. 159), Osmanlıların bir ülkeyi fethettiklerinde, o ülkede yaşayanların kendilerine itaat etmeleriyle yetindiklerini, vergileri topladıkları sürece insanların ne yaptıklarıyla ilgilenmediklerini belirtir. Artık milletleşme sürecine adım atan Balkan halkları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmakla bir şey kaybetmeyeceklerini görmeye ve bunu bir an önce gerçekleştirmek için faaliyetlerde bulunmaya başlarlar (Taştan, 2019, s. 36).

Edward Said'in deyimiyle sürgün, insanın doğduğu yer, benlik ile gerçeğin yeri arasında zorla açılmış, kapanmaz bir gediktir. Üstesinden asla gelinemeyecek bir mutsuzluktur (Said, 2015, s. 17). Zorunlu göçler, sürgünler yalnızca coğrafî bir yer değiştirme olmayıp, göçmenlerin kültürel kimliklerinde travmatik kırılmalara yol açmıştır. Kültürel travma kavramı, toplumların ortak yaşadığı yıkıcı olayların ortak hafızada ve kimlikte bıraktığı silinmez izleri tanımlar. Balkan göçleri de geride bırakılan vatanın yası, yeni topluma uyum sağlama güçlüğü ve kuşaklar boyunca aktarılan bir aidiyet sorununa yol açmıştır. Göçmenlerin yeni vatanda maruz kaldıkları ekonomik sıkıntılar, ayrımcılık, "ötekileştirilme" deneyimleri kolektif kimlik algısında derin etkiler bırakmıştır. Zira yer değiştiren topluluk, sadece coğrafi bağlamını değil; dilinden gündelik yaşam pratiklerine, değerlerinden mekânsal aidiyet duygusuna kadar geçmişine dair pek çok unsuru kısmen ya da tamamen yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu yitim duygusu, insanların fiziksel yıkımından çok daha fazlasını kapsar (Tekin, 2015, s. 98).

Böylesi travmatik göç deneyimleri, beraberinde geçmişe ve kaybedilenlere dair yoğun bir özlem duygusunu getirmektedir. Göç eden birey ve topluluklar, geride bıraktıkları "ev"e, alışkın oldukları kültürel çevreye ve eski yaşamlarına yönelik bir nostalji hissine kapılabilirler. Nostalji kavramı ilk bakışta basitçe "eve özlem" şeklinde anlaşılabilirse de Svetlana Boym'un belirttiği gibi aslında çoğu zaman geçmiş bir zamana duyulan hasret anlamına gelir (Boym, 2021, s. 16). Göçmenlerin nostaljisi, çocukluklarının veya gençliklerinin geçtiği döneme, alışık oldukları daha yavaş ve tanıdık ritimlere özlemi içerir; dolayısıyla nostalji modernitenin hızlı değişim ve ilerleme ideolojisine

karşı adeta bir isyan duygusudur. (Boym, 2021, s. 16). Kültürel travmanın yarattığı kayıp hissi, nostalji vasıtasıyla duygusal olarak ifade edilir. Göçmen kişi veya diaspora topluluğu, travma öncesinin altın çağını zihinlerinde idealleştirerek bugünün zorluklarına katlanmaya çalışır. Nostalji bu bakımdan iki tarafı keskin bir bıçak gibidir. Bir yandan geçmişe özlem duymak bireye ve topluluğa bir kimlik sürekliliği hissi vererek travmanın acısını bir nebze yatıştırabilir; hatta ortak nostaljik anılar, göçmenler arasında duygudaşlığı ve dayanışmayı güçlendirebilir. Çünkü insan tanıdıklık hissi içinde kendini bulur, kendini evinde hisseder (heimlich), canlanan geçmiş zamanın keyfini sürer (Ricoeur, 2020, s. 58).

Öte yandan nostalji, dozunda kalmadığı takdirde gerçeklikle bağların kopmasına ve geçmişin hayali bir biçimde yeniden inşa edilmesine yol açabilir. Boym, nostaljinin tehlikeli yanını "gerçek evle hayali evi birbirine karıştırma eğilimi" olarak niteler. Aşırı durumlarda nostalji, insanların uğruna ölmeye veya öldürmeye hazır olabileceği kadar idealize edilmiş bir hayali anayurt yaratabilir (Boym, 2021, s. 17). Göç sonrası oluşan diaspora topluluklarında bazen eski vatan imgesi, tüm hatıraların etrafında döndüğü bir efsaneye dönüşür. Bu durum, kaybedilen yurdun sadece güzel anılarıyla hatırlanıp tüm olumsuz yanlarının unutulduğu seçici bir kolektif hafıza yaratabilir. Oysa yerinden edilmenin ve zamanın geri çevrilemezliğinin yası, yani telafisi imkânsız kayıpların hüznü, nostaljinin özünde yer alan bir duygudur ve modern insanlık durumunun tam kalbinde bulunur (Boym, 2021, s. 17). Göçmenlerin nostaljisi, geçmişi bütünüyle geri getiremeyeceğini bilmenin hüznüyle, geçmişi idealleştirerek bugüne anlam katma çabası arasında gidip gelir. Güncel gerçekler arasında dengeli bir bağ kurmak, travmanın sağaltımında önem taşır.

Göç ve sonrasında yaşanan travma ile nostalji olgusunu daha iyi anlayabilmek için hafıza kavramına ve onun bireysel-kolektif boyutlarına eğilmek gereklidir. Hafıza, sadece tek tek zihinlerin koruduğu anılardan ibaret değildir; aksine, hatırlama eylemi toplumsal bir çerçeve içinde gerçekleşir. Bir toplumun neleri unutup neleri canlı tutacağını, bireysel hafızaların sınırını aşan kolektif süreçler tayin eder. Böylece kültürel bellek, kültürün sürekliliğini sağlayan ortak bir hafıza deposu işlevi görür; travma gibi sarsıcı olayların ardından topluluğun kendini yeniden tanımlayabilmesi için geçmiş deneyimleri bu bellek deposu içinde anlamlandırması gerekir. Assmann, kültürel belleğin farklı boyutlarını açıklarken, hafızanın nesnelere, mekanlara ve ritüellere nasıl kazındığına da dikkat çeker. Ona göre insan, etrafını saran maddi dünyayla sürekli etkileşim hâlindedir ve gündelik eşyalar bile birer "nesneler belleği" oluşturur. Örneğin bir göçmenin eski evinden getirdiği bir hatıra eşya (eski bir fotoğraf, bir kitap, bir giysi veya hatta bir avuç toprak), yalnız pratik bir nesne olmakla kalmaz; aynı zamanda sahibine geçmişini, atalarını, ait olduğu yeri hatırlatan sembolik bir anlam taşır (Assmann, 2015, s. 27). Göç eden kişiler, yeni mekânlarında bu tür eşyaları özenle saklayarak veya evlerinin duvarlarına eski memleketlerine ait resimler asarak kaybettikleri geçmiş dünyayı bir nebze somutlaştır-

maya çalışırlar. Bu durum, hafızanın mekânsal ve nesne boyutuna işaret eder. Belleğin mekanla kurduğu bu köklü ilişki, özellikle göç sonrası oluşan diaspora topluluklarında belirgin biçimde gözlemlenir. İnsanlar, geçmişi hatırlamak ve aktarmak için mekânsal çağrışımlara ihtiyaç duyarlar; belirli bir şehir, bir mahalle, bir ev, hatta bir dağ veya nehir kolektif hafızada önemli bir yer tutabilir. Göç ettikleri coğrafyalardan uzakta yaşayan kişiler, zihinlerinde bu mekân imgelerini canlı tutarak kimliklerini tanımlamaya devam ederler. Örneğin ilk kuşak göçmenlerin sohbetlerinde sık sık memleketlerindeki sokakların adı, çocukken oynadıkları bahçeler, aile büyüklerinin mezarları gibi somut mekân referansları geçer. Müzeler, arşivler, mezarlıklar, koleksiyonlar, bayramlar, yıldönümleri, anlaşmalar, tutanaklar, anıtlar, kutsal alanlar ve dernekler; tüm bu unsurlar, geçmişin tanıkları olarak değerlendirilebilir ve insanlığın kalıcılık arzularının somut ifadeleri olarak görülebilir (Nora, 2022, s. 26).

Diaspora topluluklarında hafıza mekânları özellikle önemli olabilir. Örneğin sürgündeki bir cemaat, her yıl düzenlediği anma törenleriyle eski vatanında yaşanan bir olayı yâd ederek kolektif kimliğini pekiştirir veya diaspora müzeleri kurarak kendi hikâyesini gelecek kuşaklara anlatır. Bu mekânlar ve ritüeller, ortak belleği sürekli olarak canlı tutarlar. Zorunlu göçle sarsılan bir topluluk da hafıza mekânlarına tutunarak kaybettiği geçmişle bağını yeniden kurmaya çalışır.

Göç, kültürel travma, nostalji ve hafıza kavramları birbiriyle yakından bağlantılıdır ve göç sonrası kimlik inşasını anlamak için birlikte ele alınmaları gerekir. Zorunlu göçler ve diaspora deneyimleri, toplulukların hafızalarında derin izler bırakan kültürel travmalar yaratırken bu travmaların duygusal tezahürü çoğunlukla nostalji ile ortaya çıkar. Nostalji ise yalnızca bireysel bir duygu değil; kolektif belleğin bir işlevidir ve mekânla, toplumsal ritüellerle, nesnelerle iç içe geçmiştir. Bu nedenle bir göç hikâyesini analiz ederken mekânın belleğini ve belleğin mekânını göz ardı etmemek gerekir. Diaspora topluluklarının kendi kültürel travmalarıyla başa çıkma stratejileri, büyük ölçüde geçmişi nasıl hatırlayıp neyi unuttuklarına, nostaljiyi nasıl yönettiklerine ve hafıza mekânlarını nasıl inşa ettiklerine bağlıdır. Göç olgusunun yarattığı travmatik kopuşların kültürel bellek aracılığıyla nasıl onarıldığını ve nostalji duygusunun hem bireysel hikâyelerde hem kolektif kimliklerde nasıl bir rol oynadığı ortaya edebî ürünlerde de görülebilir.

Füruzan'ın çalışmamıza konu olan dört öyküsünde zorunlu göçlerin toplumun hafızasında ne kadar derin izler bıraktığını görmek mümkündür.[3] Füruzan'ın öyküleri, göç,

3 Füruzan, edebiyat dünyasına 1956 yılında Seçilmiş Hikâyeler dergisinde yayımlanan bir öyküsüyle adım atar. Ancak daha çok 1970'li yıllarda yayımlanan eserleriyle tanınmış ve öykü türünde takdir edilen bir yazar olarak anılmıştır. *Parasız Yatılı* (1971) adlı eseriyle 1972 Sait Faik Hikâye Armağanı'na layık görülen yazarın, daha sonraki yıllarda *Kuşatma* (1972), *Benim Sinemalarım* (1973), *Gül Mevsimidir* (1973), *Gecenin Öteki Yüzü* (1982), *Sevda Dolu Bir Yaz* (1999) başlıklarını taşıyan ve öykülerden oluşan eserleri yayımlanmıştır (Uşaklı Sandal, 2022, s. 44).

gurbet ve sınıfsal eşitsizlikler etrafında şekillenen edebî bir bellek alanı olarak okunabilir. Yazarın kaleminde yoksulluk, kırılgan aile yapıları ve aidiyet sorunları sürekli karşımıza çıkar. Karakterler ne kadar bireysel hikâyeler içinde görünseler de yaşadıkları deneyimlerin arkasında her zaman toplumsal yapıların izleri hissedilir.

"*Temizlik Kolu*" adlı öyküde, köyden kente göç etmiş bir çocuğun dışlanmışlığı anlatılır. Çocuğun okul ortamındaki yalnızlığı ve yabancılığı, aslında kent hayatına tutunmaya çalışan sayısız göçmenin yaşadığı aidiyet boşluğunu temsil eder. Benzer şekilde "*Piyano Çalabilmek*" ve "*Redife'ye Güzelleme*"de ekonomik zorluklarla yüzleşen ailelerin arasındaki gerilimler, göçün yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil; aynı zamanda ruhsal ve toplumsal bir sarsıntı olduğunu gösterir. Füruzan'ın öykülerinde göç ve aidiyet teması yalnızca bireylerin iç dünyasında değil; mekânlar üzerinden de güçlü bir biçimde dile gelir. "*Edirne'nin Köprüleri*" bu açıdan dikkat çekici bir örnektir. Öyküde Balkanlardan göç etmiş bir ailenin geçmişe duyduğu özlem, köprüler üzerinden sembolleştirilir. Füruzan'ın öykülerinde sık sık karşımıza çıkan geçmişe özlem, kaybedilen evin hatıraları ve aile yadigârları, göçmen belleğinin edebî izdüşümleridir. Ritüeller, eski şarkılar ya da aile içi anlatılar aracılığıyla kaybolmuş bir mekân ve hayat biçimi hatırlanır. Bu nedenle yazarın öykülerinde bireylerin özel anıları, kuşaklar boyu aktarılan toplumsal bir hafızanın taşıyıcılarına dönüşür.

Mendilov'a göre, her romancının eseri, açıkça ve ima yoluyla yazıldığı zamanın sosyal olaylarının bir yorumudur (Mendilov, 2017, s. 227). Toplumu bu denli ilgilendiren, etkileri yıllar sonra dahi görülen bu savaşları edebiyatın teğet geçmesi mümkün değildir. Balkanlar gerek döneminde gerekse döneminden yıllar sonra edebî eserlerde hâlâ vedalaşılamayan, kapısını açık bıraktığımız ama geri dönemediğimiz o mekân olarak yerini alır.

2. "Temizlik Kolu": Balkan Göçüne Dair İzler

Füruzan'ın *Benim Sinemalarım* (1973) kitabında yer alan "*Temizlik Kolu*" öyküsü, göçmen bir ailenin gündelik yaşam mücadelesini ve bu mücadelenin kuşaklar arası yansımalarını konu edinen önemli bir anlatıdır. İstanbul'un yoksul bir mahallesinde geçen öykü, babaannesi (Nine) ve yengesiyle birlikte yaşayan küçük Hediye'nin okulda "temizlik kolu"na seçilmesi etrafında şekillenir. Basit görünen bu olay, öykünün ilerleyen satırlarında sınıfsal eşitsizlik, göçmenlik deneyimi ve kimlik gururu bağlamında genişleyen bir tartışmaya dönüşür.

Öyküdeki en belirgin unsur, Hediye'nin ailesinin göçmen kimliğinin gündelik yaşamda görünür hale gelmesidir. Nine'nin "Rumeli damarı" ifadesi, yalnızca bir karakter özelliği değil, göçmenliğin getirdiği kültürel mirasın ve direncin sembolüdür. Torununa sürekli olarak başı dik durmasını öğütleyen Nine, göçmenlerin toplumda karşılaştıkları küçümsenmeye karşı geliştirdikleri onur kalkanını temsil eder. Bu yönüyle öykü, Salman Akhtar'ın göçmenlerin maruz kaldıkları aşağılanmalara tepki olarak

kimliklerini yüceltme eğiliminde olduklarına dair tespitleriyle örtüşmektedir (Akhtar, 2021, s. 85).

"*Temizlik Kolu*"nda kuşaklar arası deneyim farkı da belirgindir. Hediye, temizlik koluna seçildiğinde bunu bir başarı gibi algılarken, Nine bu seçimin ardındaki ayrımcılığı hemen sezmiştir. Öğretmenin yoksul ve çoğu kez muhacir kökenli çocukları sınıfın temizlik işine yönlendirmesi, toplumsal eşitsizliğin somut bir tezahürü olarak sunulur. Genç kuşak olan Hediye, göçün travmasını dolaylı ve daha masum bir şekilde yaşarken; yaşlı kuşak Nine doğrudan bu acının tanığıdır. Nine'nin ömrü boyunca yaşadığı yoksulluk, göç yolunda uğradığı kayıplar ve sürekli boynu bükük kalmış olmanın yarattığı kırılma, torununa yönelik sert ama koruyucu tavırlarının temelini oluşturur. Bu bağlamda, öyküdeki kuşak farkı, bireysel ve kolektif hafızanın nasıl aktarılabildiğini gösterir. Nine'nin "Kocadım… Size yük olmasam" sözleri ise göçmenliğin uzun süreli güvensizlik ve yoksunluk halinin bir tür kültürel travmaya dönüştüğünü gösterir (BS, s. 50).

Öyküde babaannenin hayalleri, göçmen nostaljisini ve geçmişteki "daha iyi" günlere duyulan özlemi yansıtır. Bursa ipeğinden yeldirme ya da Hediye için düşünülen saten önlük hem kaybedilen refahın sembolüdür hem de göç öncesindeki yaşamın idealize edilmiş bir imgesini taşır. Öykünün merkezindeki "temizlik kolu" motifi, yalnızca bir okul pratiği değil, aynı zamanda toplumdaki hiyerarşik konumlandırmanın bir metaforudur. Varlıklı ailelerin çocuklarının bu işten muaf tutulması, yoksul ve göçmen çocukların ise hizmet edici rollere itilmesi, göçmenlerin toplumsal düzen içinde görünmez kılınışını simgeler. Babaannenin bu duruma itirazı hem sınıfsal hem de kültürel boyutlarıyla kimlik onurunun savunusudur. Böylece öykü, küçük bir aile sahnesinden hareketle, Balkan göçmenlerinin yeni yaşam alanlarında karşılaştıkları dışlanmayı edebiyatın diliyle görünür kılar.

"Temizlik Kolu", gündelik bir olay üzerinden göçmen kimliği, sınıfsal ayrımcılık ve kültürel direncin kesiştiği çok katmanlı bir anlatı sunar. Füruzan, bu öykü aracılığıyla Balkan muhacirlerinin toplumda maruz kaldıkları ötekileştirilmeyi, yaşlı kuşağın nostaljiyle örülü belleğini ve kimlik onurunu koruma çabasını edebi bir incelikle işler. Öyküdeki "temizlik kolu" motifi, göçmenlerin toplumda itilmek istendiği hizmetkâr konumun simgesi hâline gelirken, Nine'nin itirazı, göçmen kimliğinin onurlu bir direniş biçimini temsil eder. Böylece metin, göç olgusunu yalnızca tarihsel bir arka plan olarak değil, bireylerin gündelik yaşamına sinmiş bir kimlik mücadelesi olarak ele alır.

3. Redife'ye Güzelleme: Kimlik ve Nostalji Çatışması

Füruzan'ın "*Redife'ye*" *Güzelleme*" adlı öyküsü, baba-kız ilişkisi merkezinde şekillenirken göçmenliğin aile içindeki yansımalarını, kuşaklar arası iletişimi ve kimlik çatışmalarını görünür kılar. Kısa bir zaman dilimine sığan öykü, baba Temir ile kızı Redife'nin ilişkisi üzerinden, göçmen ailelerin taşıdığı kültürel değerlerin ve bellek yüklerinin yeni kuşaklarda nasıl farklı biçimlerde karşılık bulduğunu gösterir.

Temir karakteri, göçmen kökenli bir baba tipini temsil eder. Onun sertliği ve mesafesi, yalnızca bireysel bir mizaç özelliği değil; aynı zamanda göçmenliğin yarattığı güvensizlik ve kayıpların sonucudur. Göçmen birey, yeni toplumsal çevrede statü kaybına uğradığında, aile içinde güçlü bir otorite kurarak denge arar. Temir'in Redife'ye mesafeli duruşu ve erkek evlada yönelen beklentisi, bu psikolojik ve kültürel arka planla ilişkilidir. Edward Said'in sürgün bireye dair tespitlerinde belirttiği gibi, sürgün kişi kendini hiçbir zaman evinde hissetmeyen, etrafına uyum sağlamayan, sürekli toplumdışı olan biridir (Said, 2020, s. 58). Temir'in ev içindeki katı tavrı da bu savunma refleksinin bir yansımasıdır.

Redife, annesine duyduğu sevgi ile babasının beklentileri arasında sıkışmış bir çocuktur. Babasının ilgisinin doğacak erkek çocuğa yönelmesi, onda bir değersizlik hissi yaratır. Bu durum, göçmen ailelerde sıkça görülen kuşak çatışmasının bireysel düzeydeki tezahürü olarak okunabilir.

Öyküde doğrudan dile getirilmese de Temir'in zihnindeki erkek evlat ideali, geçmişin değerleriyle bağlantılı bir nostaljiyi yansıtır. Erkek çocuk, göçmen ailelerde ailenin yeni toplumsal zeminde güçlü kalmasının garantisi olarak görülür; kız çocuğu ise korunmaya muhtaç, ikinci planda bir figür olarak konumlandırılır. Salman Akhtar'ın belirttiği gibi, göçmen ebeveynler geçmişin normlarını yeniden üretmeye çalışırken yeni nesil bu normlarla uyum kurmakta zorlanır (Akhtar, 2021, s. 73). Redife'nin babasıyla kurduğu kırılgan ilişki de bu çatışmanın somut bir örneğidir.

"*Redife'ye Güzelleme*", göçmen bir baba ile kızının ilişkisini merkeze alarak, göçmenlik deneyiminin aile içi hiyerarşileri, kuşak çatışmalarını ve kimlik arayışlarını nasıl etkilediğini gösterir. Temir'in otoriterliği, yalnızca bireysel bir tavır değil; geçmişin bellek yüklerinin ve göçmenliğin yarattığı güvensizliklerin sonucudur. Redife'nin annesine yönelen sevgisi, onun öleceğinden korkması ise yeni bir kimlik ve aidiyet arayışının göstergesidir (K, s. 163). Öykü, göçün yalnızca mekânsal bir değişim değil; aynı zamanda duygusal ve kültürel bir sarsıntı olduğunu gözler önüne serer.

4. "Edirne'nin Köprüleri": Bellek ve Mekân İlişkisi

Füruzan'ın *Parasız Yatılı* (1971) kitabının açılış öykülerinden biri olan "*Edirne'nin Köprüleri*"; Balkan göçmeni bir ailenin çok kuşaklı yaşamını merkeze alır. Öykü, yalnızca bireysel bir aile hikâyesi sunmaz; aynı zamanda belleğin mekânla kurduğu ilişkiyi, göçün yarattığı travmayı ve nostaljinin kimlik inşasındaki rolünü derinlikli biçimde işler.

Öykünün başlangıcında, ailenin Balkanlar'dan Anadolu'ya göç ettiği bilgisi aktarılır. Burada referans verilen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Balkan coğrafyasında büyük bir nüfus hareketine yol açmış, yüz binlerce Müslüman-Türk Anadolu'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Bu tarihsel kırılma, bireysel hayatların ötesinde, kolektif bel-

leğe kazınmış bir travmadır. "*Edirne'nin Köprüleri*"nde de göçmen ailenin yaşlı bireyi Adile Hala hem kendi kişisel geçmişini hem de göçün topluluk belleğini temsil eden bir figür olarak öne çıkar.

Öykünün merkezinde yer alan Nine Adile, geçmişin canlı hafızasıdır. Onun anıları torunlarına sözlü kültür aracılığıyla aktarılır. Nine'nin geçmişe yönelik anlatıları, çocuklar için birer masal niteliği taşırken, kültürel bellek denilen yapıyı inşa eder: Bireylerin yaşamadıkları bir geçmiş, anlatılar yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılır. "*Temizlik Kolu*" öyküsündeki Nine gibi "Hala Adile de gurbete geldiği için pişman olanlardandır. İstanbul'da her yer evlerle doludur. Bu binalar Hala Adile'yi rahatsız eder. Çünkü o, topraklı, bağlı bahçeli yaşamaya alışıktır" (Şen, 2006, s. 116). Adile Hala, topraksız bu yerde oğlunu kandan, karanlıklardan yün çorap örerek korumaya çalışmaktadır (PY, s. 84). Öykülerdeki bu Nineler için topraklı, bahçelerden geliş, "kökünden sökülme geri dönme umudu olmadan" gerçekleşmiştir, yani artık her şey için çok geçtir (Cassin, 2020, s. 51).

Nine'nin torunlarına anlattığı hikâyeler, bireysel bir geçmişin ötesinde bir topluluğun kolektif belleğini oluşturur. Çocuklar hiç görmedikleri Balkan köyünü, Nine'nin anlatılarıyla kendi hatıralarıymış gibi içselleştirirler. Geçmişi doğrudan yaşamayan kuşaklar, yaşlıların anlatılarıyla kimliklerini kurarlar. Halbwachs'a göre de anılarımız kolektiftir; tek başımıza katıldığımız olaylar ve gördüğümüz şeyler hakkında olsalar dahi, başkaları tarafından bize hatırlatılır (Halbwachs, 2020, s. 30). Gece yatmadan önce Nine'nin çocuklara masalsı bir dille geçmişi aktarması, bu aktarımın en somut örneğidir. Burada bellek, yalnızca bireysel bir hatırlama pratiği değil; aynı zamanda bir kimlik inşa süreci olarak işler.

Nine'nin köy hayatına dair ayrıntılı tasvirleri -temizliğe verdiği önem, toplumsal saygınlığı, bahçesindeki ürünlerin tadı- geçmişi idealize eden bir nostalji üretir. Nine'nin İstanbul'daki yeni yaşamında sürekli huzursuz, öfkeli ve uyumsuz görünmesi, aslında bu nostaljinin yarattığı bugünü olumsuzlayan bellek biçiminden kaynaklanır. Torunu ve geliniyle birlikte pazara alışverişe giden Nine'nin, pazarı gezerken yer yer ironik, çoğunlukla da yakınmalarla dolu sözleri, onun hep geçmiş yaşantısıyla ilgili yaptığı karşılaştırmaları içermektedir (Koşal, 2021, s. 33-34). Yaşlı insanlar için taşınmak genelde istenilen bir eylem değildir. Güven veren şeyleri bırakmanın sancılı olabileceği, kazandıklarından daha çoğunu kaybettikleri söylenebilir (Akhtar, 2021, s.11).

Öyküde mekân hem fiziksel hem de simgesel bir boyuta sahiptir. Edirne, ailenin Osmanlı topraklarına ilk adım attığı şehir olarak bir eşik işlevi görür. Başlıktaki köprüler, yalnızca kentin mimari unsurları değil; aynı zamanda eski vatan ile yeni hayat arasındaki geçişin sembolüdür. Edirne köprüleri, göçmen ailenin belleğinde somut bir geçiş mekânı olarak yer alır; geçmiş ile şimdi arasındaki bağı temsil eder. Ailenin Edirne üzerinden geçişi, Balkanlar'dan Anadolu'ya göçün fiziksel köprüsüdür. Ancak asıl köprü, Nine'nin hafızasında kuruludur. Her gece geçmiş ile şimdi arasında gidip

gelmesi, hatırlamanın köprü işlevini gözler önüne serer. Bu bağlamda köprü, aile belleğinin sürekliliğini sağlayan bir metafora dönüşür.

Öykünün esas mekânı İstanbul'dur. Ailenin yaşadığı tek odalı, yoksul ev; duvarları gaz tenekeleriyle kaplı, camları hamurla sıvanmış, gaz lambasıyla aydınlatılan bir mekândır. Bu mekân, göçmenlerin toplumsal hiyerarşideki alt konumunu somutlaştırır. Mekânın karanlığı, daralması ve yoksulluğu, göçün yarattığı sosyoekonomik gerilemeyi de görünür kılar.

Göçmen aile, İstanbul'daki yoksul mahallede orta-alt sınıf bir konumda yaşar. Alt katlarında oturan daha yoksul kiracı, toplumsal hiyerarşide göçmenlerin yerini imler: En dipte değillerdir ama toplumun merkezinde de değildirler. Bu kırılgan konum, geniş aile bağları sayesinde dengelenir. Nine'nin oğluyla, geliniyle ve torunlarıyla kurduğu dayanışma ilişkisi, göçmen toplulukların hayatta kalma stratejisini temsil eder.

Öyküde nostalji hem teselli hem de yük getirir. Nine'nin geçmişi sürekli yüceltmesi, bugünü değersizleştirmesi, göçmen kimliğin en belirgin özelliklerinden biridir. Geçmiş eleştirel biçimde değerlendirilmez, idealize edilir. Ancak bu yüceltme, Nine'nin yaşadığı güne uyumunu imkânsız kılar. Nostalji, böylece travmayı hafifletmek yerine derinleştirir. Bununla birlikte öyküde travmanın tek telafisi sevgidir. Nine'nin torunlarına duyduğu sevgi, torunların ona hayranlığı, göçmen ailelerdeki kuşaklar arası dayanışmanın yaşamsal önemini gösterir.

"*Edirne'nin Köprüleri,*" belleğin mekânla kurduğu çok katmanlı ilişkiyi edebî düzlemde görünür kılar. Füruzan, göçmen bir ailenin hikâyesinde yalnızca bireysel nostaljiyi değil; kültürel travmayı ve kolektif bellek aktarımını da işler. Nine karakteri, geçmişin taşıyıcısı olarak Balkan köyünden İstanbul'un yoksul mahallesine uzanan bir hat çizer. Bu hattın üzerinde Edirne'nin köprüleri, birer hafıza mekânı olarak yükselir. Öykü, göç travmasının acısını olduğu kadar, kuşaklararası sevginin ve kültürel belleğin direncini de görünür kılar.

5. "Piyano Çalabilmek": Kültürel Travma ve Aidiyet

Füruzan'ın *Parasız Yatılı* kitabında yer alan "*Piyano Çalabilmek*" öyküsü, Balkan göçmenliğinin kültürel ve psikolojik izlerini evlilik, aidiyet ve sınıfsal farklılıklar bağlamında işler. Öyküde kentli ve kültürel sermayesi yüksek bir kadın ile göçmen kökenli bir erkeğin evliliklerinde yaşadıkları uyumsuzluk merkezdedir. Bu karşıtlık, göç olgusunun bireysel hayatlara nasıl sirayet ettiğini gösterir.

Göçmen erkeğin kimliği, öykünün görünmeyen ama belirleyici arka planını oluşturur. Balkan Harbi ve sonrasındaki zorunlu göçler, bireylerin ruh hâllerinde derin izler bırakmış, kuşaklararası aktarım yoluyla yeni ilişkileri de etkilemiştir. Öyküdeki göçmen erkek, geçmişte yaşanan bu travmaları kendi karakterine taşır; ekonomik güçsüzlük ve sosyal dışlanma, onun evlilikte otoriterleşmesine yol açar.

Akhtar'a göre göçmenler, "yitirilmiş ana yurdun kaybı ile yeni yurtta tam kabul görmeme arasında sıkışmış" bir kimlik deneyimi yaşar (Akhtar, 2021, s. 54) Öyküdeki erkek karakter de göçmen kökenli olması nedeniyle eşinin kentli ailesi ve çevresi tarafından yeterince benimsenmez. Bu dışlanma, evlilik içindeki davranışlarına yansır; erkeğin hırçınlığı ve kompleksleri, kültürel travmanın aile içindeki izdüşümleridir.

Öykünün kadın kahramanı açısından piyano, yalnızca bir müzik aleti değil; aynı zamanda sınıfsal kökeninin ve kültürel aidiyetinin sembolüdür (PY, s. 35). Piyanonun hayatından çıkışı, onun geçmiş dünyasından kopuşunu temsil eder. Çünkü kadın, eski dünyasına dönmenin imkânsızlığını bilir; buna rağmen geçmişe duyduğu özlemle yaşamaktadır. Bu bağlamda kadın karakter, hem eşinin göçmen kimliğiyle uyumsuzluk yaşar hem de kendi kültürel kimliğinden uzaklaşarak aidiyet kaybı hisseder (PY, s. 34) Piyano, kaybolmuş bir geçmişin ve kültürel belleğin mekânıdır. Onun yokluğu, kadının kimlik parçalanmasının sembolüdür.

Öykü, aidiyet sorununu hem erkek hem kadın karakter üzerinden açımlar. Göçmen erkek, kentli çevreye ait hissedemez; geçmişinde kalan muhacir kültürünü korumaya çalışsa da bu, yeni dünyada çoğu zaman değersizleşir. Kentli kadın ise eşinin çevresine ait olamaz; sanat ve müzik dolu dünyasından uzak kalınca kendi benliğini kaybettiğini hisseder. Sonuçta her iki taraf da ne kendi kimliğini sürdürebilir ne de ortak bir aidiyet zemini kurabilir.

"Yuva sadece bedeni muhafaza etmek ve desteklemekle kalmaz, aynı zamanda içinde yaşayanın dünyasını merkeze alır ve düzenler. Yani dünya, kendini bu yuva etrafında kurar ve toplar" (Robinson, 2024, s. 16). Ancak öyküde ev, ne kadın için bir barınak ne de erkek için bir güven alanıdır; tam tersine, çatışmaların mekânı hâline gelmiştir. Bu da göçmenliğin bireysel mutluluğu nasıl sarsabileceğini gösterir.

Öykü, yalnızca göçmenlik ve travma perspektifinden değil; aynı zamanda feminist bir çerçeveden de okunabilir. Kadının sanatsal kimliğinin bastırılması, evlilik kurumundaki ataerkil işleyişin bir sonucudur. Ancak bu bastırma yalnızca cinsiyet eşitsizliğiyle değil; sınıfsal ve etnik farklılıklarla da ilişkilidir. Göçmen erkeğin kültürel sermaye eksikliği, kentli kadının kimliğiyle çatışır. Bu durum, toplumsal eşitsizliklerin evlilik gibi mahrem bir alana nasıl sirayet ettiğini gösterir.

"*Piyano Çalabilmek*", göçün kültürel travmalarını, nostaljiyi ve aidiyet sorununu bireysel bir evlilik hikâyesi üzerinden yansıtır. Kadın karakterin piyano özlemi, kaybolmuş bir kültürel belleğin sembolü hâline gelirken; erkek karakterin dışlanma ve hırçınlığı, göçmen travmasının aile içinde yeniden üretildiğini gösterir. Böylece Füruzan, göç olgusunu gündelik hayatın en incelikli detayları üzerinden görünür kılar; küçük hayatların içine yerleşmiş büyük tarihsel izleri edebiyatın diliyle aktarır.

Sonuç

Füruzan'ın "*Temizlik Kolu*", "*Redife'ye Güzelleme*", "*Edirne'nin Köprüleri*" ve "*Piyano Çalabilmek*" öyküleri, Balkan göçmenlerinin deneyimlerini edebiyatın duyarlı diliyle görünür kılan ve göçün çok boyutlu etkilerini gözler önüne seren metinlerdir. Bu inceleme, söz konusu öykülerden hareketle kültürel travma, nostalji ve kimlik kavramlarını değerlendirmiş, bireysel yaşantıların aslında toplumsal hafızanın birer yansıması olduğunu göstermiştir.

Bu dört öyküde ortak olarak görülen ilk unsur, göçün yarattığı kültürel travmadır. Göçmen karakterlerin yaşadıkları kayıplar, ayrımcılıklar ve yeni mekânlarda karşılaştıkları uyum sorunları, onların yaşam biçimlerine ve ruh hâllerine yansımaktadır. Rumelili Nine'nin öfke ve yılgınlığı, Temir'in otoriterleşmiş kaygıları, Adile Nine'nin hiç dinmeyen sıla hasreti ya da göçmen bir eşin evlilik içinde yaşadığı uyumsuzluklar, her birinde göçün yarattığı yaraların bireysel düzeyde ne denli derin olduğunu ortaya koyar. Bu yönüyle öyküler, göçün yalnızca fiziksel bir yer değiştirme değil; kuşaklar boyu süren bir bellek ve kimlik meselesi olduğunu vurgular.

Öykülerin ikinci katmanında nostaljinin çifte yüzü belirgindir. Geçmişin mekânlarına, seslerine ve kokularına duyulan özlem, kimi zaman bir sığınak, kimi zaman da bugünü zorlaştıran bir engel olarak karşımıza çıkar. Özellikle "*Edirne'nin Köprüleri*"nde yoğunlaşan sıla hasreti, göçmenlerin kaybettikleri coğrafyayı hafızalarında yeniden inşa etme çabasını gösterir. "*Piyano Çalabilmek*"te ise karakterlerin bireysel anılara sığınarak huzur aramaları, nostaljinin teselli edici boyutuna işaret eder. Ancak aynı nostalji, kimi zaman bugüne tutunmayı zorlaştırır. Füruzan'ın üslubu, nostaljiyi idealize etmeyen; fakat insani bir duygu olarak tüm yönleriyle görünür kılan bir derinlik taşır.

Üçüncü ve temel mesele kimlik ve aidiyet sorunudur. Göçmenlerin toplumsal konumları, çoğunlukla alt sınıfla özdeşleşmiş, bu da onların sesini zayıflatmıştır. Ancak Füruzan, göçmen karakterlerin dilini, şivesini, gündelik yaşam pratiklerini öne çıkararak bu görünmezliği kırar. Öykülerde kuşaklar arası aktarım dikkat çekicidir: Nine'lerin hafızasında canlı kalan geçmiş, çocuklara ve torunlara anlatılarla aktarılır; böylece göçmen kimliği nesiller boyu sürer. Aynı zamanda yeni yaşam koşulları içinde kimliğin erozyona uğraması, aidiyetin zayıflaması da belirginleşir. Özellikle "*Piyano Çalabilmek*"te görülen evlilik içi çatışmalar, kimliğin yalnızca etnik değil; kültürel ve sınıfsal yönleriyle de ne denli kırılgan olduğunu gösterir.

Sonuç itibariyla, Füruzan'ın bu dört öyküsü, Balkan göçmenlerinin edebiyatımızda temsil edilişini güçlü bir şekilde örnekler. Göçün yarattığı travmalar, nostaljik özlemler ve kimlik mücadeleleri, bireylerin gündelik hayatında sade ama derin izler bırakır. Yazar, kahramanlarını yargılamadan; büyük tarihî olayları küçük hayatların içine sindirerek aktarır. Bu yaklaşım, göçmenliğin hem bireysel hem de kolektif boyutlarını

görünür kılar. Öyküler, bir yandan geçmişin belleğini korurken, öte yandan bugüne ışık tutar; okuyucuyu empatiye davet eder ve göçmenliğin insani boyutlarını derinlemesine düşündürür. Füruzan'ın edebiyatı Balkan göçmenlerinin hikâyelerini yalnızca hatırlatmakla kalmaz; aynı zamanda edebiyatı bir bellek mekânı hâline getirir. Bu öyküler, tarihin istatistiksel soğukluğunu aşarak, göçün insani yüzünü, duygularını, acılarını ve direncini dile getirir.

Kaynakça

Akhtar, S. (2021). *Göç ve kimlik: Kargaşa, sağaltım ve dönüşüm* (S. Ayhan, Çev.). Sfenks Kitap.

Assman, J. (2015). *Kültürel bellek* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Boym, S. (2021). *Nostaljinin geleceği* (F. B. Aydar, Çev.). Metis Yayınları.

Cassin, B. (2020). *Nostalji: insan ne zaman evindedir?* (S. Kıvrak, Çev.). Kolektif Kitap.

Füruzan. (2021). *Benim sinemalarım*. Yapı Kredi Yayınları.

Füruzan. (2022). *Parasız yatılı*. Yapı Kredi Yayınları.

Füruzan. (2022). *Temizlik kolu*. Yapı Kredi Yayınları.

Ginio, E. (2022). *Osmanlı yenilgi kültürü: balkan savaşları ve sonrası.* (C. Atay, Çev.). İletişim Yayınları.

Halbwachs, M. (2023). *Kolektif bellek* (Z. Karagöz, Çev.). Pinhan Yayıncılık.

Koşal, Ö. (2021). *1970'ler arka planında Füruzan'ın öykü ve romanlarındaki yoksulluk temsili* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Beykent Üniversitesi.

Mendilov, A. (2017). "Romanda şimdiki zaman" P. Stevick (Hzl.), *Roman teorisi* içinde. (s. 226-248). (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Akçağ Yayınları.

Nora, P. (2022). *Hafıza mekânları* (M. E. Özcan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Ricoeur, P. (2020). Hafıza, tarih, unutuş (M. Emin Özcan, Çev.). Metis Yayınları.

Robinson, S. (2024). *Yuva: beden, mesken, zihin*. Ketebe Yayıncılık.

Said, E. (2015). *Sürgün üzerine düşünceler*. (S. Özer, Çev.). Hece Yayınları.

Said, E. (2020). *Entelektüel: sürgün, marjinal, yabancı*. (T. Birkan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Şen, N. (2006). *Füruzan'ın hayatı ve edebi eserleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

Taştan, Y. K. (2019). *Balkan savaşları ve Türk milliyetçiliğinin doğuşu.* Ötüken Neşriyat.

Tekin, F. (2015). *Kültürel travma olarak zorunlu göç*. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (25), 91-100.

Todorova, M. (2015). *Balkanları tahayyül etmek*. (D. Şendil, Çev.). İletişim Yayınları.

Uşaklı Sandal, B. (2022). *Füruzan'ın öykülerini sosyal eşitsizlik bağlamında okumak*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (Özel Sayı), 42-60. https://doi.org/10.16953/deusosbil.1197937

10. OTURUM

Balkanlarda Tarih, Bellek ve Siyaset

Bošnjačka Hidžra Između Vjere I Otpora: Molbe Muftije Šemsikadića Kao Dokumenti Političko-Teološke Artikulacije

Emir Demir[1]

Sažetak

U periodu nakon Berlinskog kongresa 1878. godine, muslimansko stanovništvo Bosanskog vilajeta suočilo se s dubokim političkim i duhovnim lomovima. Austrougarska okupacija izazvala je niz spontanih i organiziranih reakcija, među kojima se ističe učešće vjerskih autoriteta u artikulaciji otpora. Jedan od najistaknutijih među njima bio je pljevaljski muftija Mehmed Nuruddin Vehbi Šemsikadić, čija biografija, retorička djelatnost i politička angažiranost nude ključne uvide u dinamiku muslimanskog otpora i migracije. Ovaj rad analizira dvije muftijine molbe iz 1880. godine, upućene osmanskom dvoru u kontekstu hidžre muslimanskog stanovništva iz okupirane Bosne. Kroz sintaktičku i retoričku analizu, rad pokazuje kako se molba koristi kao sredstvo artikulacije kolektivne patnje, političkog otpora i ideološke reafirmacije. Poseban fokus stavljen je na demografske navode, logističke pravce migracije, stanje muhadžira u Carstvu, te administrativnu neusklađenost u sprovođenju carskih naredbi. Molba se interpretira kao historiografski artefakt koji nadilazi svoju formalnu funkciju i otkriva duboke slojeve osmanske političke i društvene stvarnosti. Rad je obuhvatio transliteraciju sa osmanskog na tursku latinicu, a zatim prijevod i analizu sadržaja predmetnih dokumenata.

Ključne riječi: hidžra, pljevaljski muftija, Bosanski vilajet, Osmansko Carstvo, migracija, molba, muhadžiri, austrijska okupacija, birokratska komunikacija

İman ile Mukavemet Arasinda Boşnaklarin Hicreti: Bosna Müftüsü Şemsikadiç'in Siyasi ve İlmiye Bir Beyan Olarak Göç Talepleri

Özet

1878 Berlin Kongresi sonrasında Bosna Vilayeti'ndeki Müslüman nüfus, derin siyasal ve manevi sarsıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Avusturya-Macaristan işgali, hem kendiliğinden gelişen hem de örgütlü tepkilere yol açmış; bu süreçte dinî otoritelerin direnişin söylemsel biçimlenmesindeki rolü özellikle dikkat çekmiştir. Bu otoriteler arasında öne çıkan isimlerden biri, Pljevlja müftüsü Mehmed Nuruddin Vehbi Şemsikadiç'tir. Onun biyografisi, retorik faaliyetleri ve siyasal angajmanı, Müslüman direnişinin ve göç dinamiklerinin anlaşılması açısından temel veriler sunmaktadır. Bu çalışma, müftünün 1880 yılında Osmanlı sarayına sunduğu iki dilekçeyi, işgal altındaki Bosna'dan Müslüman halkın hicreti bağlamında incelemektedir. Söz konusu dilekçeler, sentaktik ve retorik çözümleme yoluyla kolektif acının, siyasal karşı duruşun ve ideolojik yeniden teyidin bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada demografik veriler, göçün lojistik güzergâhları, muhacirlerin İmparatorluk içindeki durumu ve fermanların uygulanmasındaki

1 Dr., "Spektrum" Saraybosna Bilimsel Araştırma ve Eğitim Vakfı, bitkakanj@gmail.com, ORCID: 0009-0006-0074-0764.

idarî uyumsuzluklar özel olarak ele alınmıştır. Dilekçe, biçimsel işlevinin ötesine geçen bir tarihsel belge olarak yorumlanmakta ve Osmanlı siyasal-toplumsal gerçekliğinin derin katmanlarını açığa çıkarmaktadır. Çalışma, Osmanlı Türkçesinden Latin harfli Türkçeye yapılan transkripsiyonun yanı sıra belgelerin tercümesini ve içerik analizini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: hicret, Pljevlja müftüsü, Bosna Vilayeti, Osmanlı İmparatorluğu, göç, dilekçe, muhacirler, Avusturya işgali, bürokratik iletişim

The Bosniak Hijra Between Faith And Resistance: Petitions Of Mufti Šemsikadić As Documents Of Political-Theological Articulation

Abstract

In the aftermath of the 1878 Berlin Congress, the Muslim population of the Bosnian Vilayet faced profound political and spiritual ruptures. The Austro-Hungarian occupation triggered a series of both spontaneous and organized responses, among which the involvement of religious authorities in articulating resistance stands out. One of the most prominent figures was the Mufti of Pljevlja, Mehmed Nuruddin Vehbi Šemsikadić, whose biography, rhetorical activity, and political engagement offer key insights into the dynamics of Muslim resistance and migration. This paper analyzes two petitions submitted by the Mufti in 1880 to the Ottoman court, within the context of *hijra*—the emigration of Muslims from occupied Bosnia. Through syntactic and rhetorical analysis, the study demonstrates how the petition functions as a medium for articulating collective suffering, political dissent, and ideological reaffirmation. Particular attention is given to demographic references, logistical routes of migration, the condition of *muhajirun* within the Empire, and administrative inconsistencies in the implementation of imperial decrees. The petition is interpreted as a historiographical artifact that transcends its formal function, revealing deeper layers of Ottoman political and social reality. The study includes transliteration from Ottoman script to modern Turkish Latin script, followed by translation and content analysis of the documents in question.

Keywords: *Hijra*, Mufti of Pljevlja, Bosnian Vilayet, Ottoman Empire, migration, petition, muhajirun, Austro-Hungarian occupation, bureaucratic communication

1. Pljevaljski muftija Šemsikadić: Biografija, retorika i otpor okupaciji

Mehmed Nuruddin Vehbi Šemsikadić rođen je oko 1835. godine u Pljevljima, u porodici sa snažnom ulemanskom tradicijom.[2] Njegov otac, hafiz Vehbi efendija, bio je poznat po pravnim komentarima hanefijskog mezheba, dok je majka poticala iz porodice lokalnih kadija. Šemsikadić je obrazovanje započeo u Pljevljima, a potom nastavio u Istanbulu, gdje je stekao zvanje muderisa i muftije.[3]

Po povratku u Pljevlja, imenovan je za muftiju sandžačkog okruga, gdje je obnašao funkciju vjerskog i pravnog autoriteta. Njegova djelatnost nije bila ograničena na fetve i pravne savjete – bio je aktivan u lokalnoj medresi, organizaciji vakufa, te u političkim kontaktima s osmanskim vlastima.

2 H. Kreševljaković, "Šemsikadići – porodica uleme iz Pljevalja", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 7, 1956, str. 89–102.

3 hr.wikipedia.org/wiki/Mehmed_Šemsekadić, pristupljeno 24. augusta 2025.

Nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, muftija Šemsikadić se profilira kao jedan od ključnih duhovnih lidera otpora. U jesen 1878. godine, učestvuje u organizaciji lokalnih skupova u Pljevljima, gdje se poziva na "vjersku obavezu otpora nevjerničkoj vlasti" i "očuvanje hilafetske lojalnosti".[4]

Prema izvještajima austrijskog Kriegsarchiva, Šemsikadić je bio u kontaktu s vođama ustanka u Bijelom Polju i Prijepolju, te je posredovao u slanju poruka osmanskom dvoru o stanju muslimanskog stanovništva. Njegova retorika u tim porukama bila je snažno mobilizacijska, pozivajući na "duhovnu hidžru srca" i "nepokolebljivu vjernost šerijatu".[5]

Njegova vojna i duhovna djelatnost obuhvatala je regije Sandžaka, Tuzle, Srebrenice i Višegrada. U Tuzli je predvodio borce i nanio ozbiljne gubitke austrijskim trupama kod rijeke Spreče. Iz Srebrenice mu se pridružilo više stotina boraca, čime je proširio otpor na istočnu Bosnu. U Višegradu je pokušao organizirati posljednju liniju odbrane, ali je odustao zbog prijetnje masakra nad civilima. Njegova djelatnost spojila je vojnu strategiju, vjersku mobilizaciju i političku komunikaciju. [6] Iako je otpor slomljen, Šemsikadićeva uloga ostaje simbol borbe za pravdu, vjeru i hilafetsku lojalnost Njegova kasnija djelatnost uključuje pisanje fetvi o legitimnosti hidžre, te organizaciju vakufa za izbjeglice.[7]

Muftija Mehmed Nuruddin Vebi Šemsikadić preminuo je 29. januara 1887. godine u Istanbulu, u 60. godini života. Bio je izuzetno cijenjen od strane osmanskih vlasti, te je ukopan u haremu džamije sultana Mehmeda Fatiha, što svjedoči o njegovom ugledu i statusu u Carstvu.[8]

2. Hidžra Kao Političko-Teološki Fenomen

2.1. U Postokupacionom Bosanskom Vilajetu

Nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, muslimansko stanovništvo suočilo se s dubokom egzistencijalnom krizom. Hidžra, kao koncept koji u islamskoj pravno-teološkoj tradiciji označava napuštanje teritorije pod neprijateljskom vlašću radi očuvanja vjere, poprimila je novu dimenziju: postala je sredstvo kolektivnog otpora, moralne reafirmacije i demografske reorganizacije.[9]

4 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Bosnienakten 1878, izvještaj br. 14/Pljevlja.
5 Ibid., izvještaj br. 21/Bijelo Polje.
6 Avdović, Mustafa. "Otpor muslimanskog stanovništva austrougarskoj okupaciji 1878. godine: Uloga vjerskih autoriteta." *Historijska traganja*, br. 12, Institut za historiju Sarajevo, 2016, str. 145–162.
7 Hadžibulić, Harun. *"Uloga uleme u otporu austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine."* Zbornik radova Instituta za historiju, Sarajevo, 2012, str. 143–168.
8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicill-i Ahvâl Defteri– No. 678, fol. 212v (Istanbul, 1296 h./1887 g.).
9 O hidžri kao pravno-teološkom konceptu vidi: M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, 2008, str. 102–105.

Dokumenti pljevaljskog muftije Mehmeda Nuruddina iz februara 1880. godine predstavljaju izuzetno vrijedan izvor za razumijevanje ovog procesa. U njima se ne iznosi samo molba za smještaj muhadžira, već se artikuliše višeslojna naracija o nasilju, poniženju, kolektivnoj patnji i nadi u spas pod okriljem sultanske pravde.[10]

U ovom radu analiziramo dva dokumenta pljevaljskog muftije kao primarne izvore za razumijevanje hidžre u postokupacionom Bosanskom vilajetu. Fokusirat ćemo se na retoričke strategije, političke implikacije, vjerodostojnost navoda, te na konstrukciju kolektivne traume i nade. Kroz sintaktičku analizu, historiografsko pozicioniranje i komparativnu interpretaciju, pokazat ćemo kako molba funkcioniše kao politički manifest, teološki apel i historiografski artefakt.

2.2. Hidžra Kao Teološki Imperativ

U molbama muftije Šemsikadića, hidžra se ne prikazuje kao obična migracija, već kao vjerski obavezna reakcija na okupaciju i gubitak šerijatske jurisdikcije. Ova formulacija oslanja se na klasičnu islamsku doktrinu prema kojoj je napuštanje zemlje u kojoj se ne može slobodno prakticirati vjera legitiman, pa čak i nužan čin.

Molba koristi izraze koji impliciraju duhovnu nečistoću prostora pod okupacijom i potrebu za „čuvanjem vjere" kroz preseljenje. Hidžra se pozicionira kao moralno uzvišen čin, a ne kao bijeg - što je teološki značajno jer se time reafirmira identitet kroz otpor.

Također, molbe ne traže samo dozvolu za preseljenje, već teološku potvrdu opravdanosti tog čina. U tom smislu, molba funkcioniše tako što svojevrsni birokratski žanr koristi za artikulaciju vjerske istine.

Hidžra se ne prikazuje samo kao fizičko premještanje, već kao reafirmacija pripadnosti islamskom političkom prostoru – Daru'l-Islam. Time se molba pretvara u teološko-politički manifest, koji osporava legitimitet okupacije i poziva na obnovu duhovnog kontinuiteta.[11]

2.3. Retorička Konstrukcija Molbe: Dvorski Jezik, Hiperbolizacija I Kolektivna Patetika

Molba pljevaljskog muftije nije samo administrativni zahtjev za smještaj muhadžira, već složena retorička kompozicija koja koristi dvorski jezik, hiperbolične izraze i ko-

10 BOA, Y.PRK.UM (Yıldız Perakende Evrakı – Umumî Maruzat), 1/84, 5. februar 1880, predmetni dokument ovog rada.
BOA, Y.PRK.MŞ (Yıldız Perakende Evrakı – Meclis-i Şûrâ), 1/21/84, 17. februar 1880, predmetni dokument ovog rada.

11 Abdullah bin Muhammad es-Said, "الهجرة في الفكر الإسلامي: البُعد السياسي والديني" [Hidžra u islamskoj misli: politička i vjerska dimenzija], مجلة الشريعة والدراسات الإسلامية[Časopis za šerijat i islamske studije], Univerzitet u Kuvajtu, br. 58, 2021, str. 112–130.

lektivnu patetiku kako bi artikulisala egzistencijalnu krizu muslimanskog stanovništva pod okupacijom.[12]

Početna formula molbe – "Uzvišeni, Veličanstveni, Moćni, Dobročinitelju s našom zahvalom…" – pozicionira sultana ne samo kao političkog autoriteta, već kao metafizičkog zaštitnika.[13] Ova retorika nije samo konvencionalna, već funkcionalna: ona stvara okvir u kojem se molba može interpretirati kao teološki apel, a ne samo kao birokratski zahtjev.

Hiperbolizacija je prisutna u navodima o broju iseljenika ("sto hiljada duša"), o intenzitetu nasilja ("kuće se pale, imovina se pljačka"), te o duhovnoj snazi muhadžira ("danonoćno, uz plemenite molitve…").[14] Ove formulacije služe da se hidžra predstavi kao kolektivni čin otpora, a molba kao narativ koji mobilizira dvorsku pažnju.

2.4. Opis Stanja U Okupiranoj Bosni: Narativ Nasilja, Poreznog Terora I Kolektivne Nevolje

U molbi pljevaljskog muftije, stanje muslimanskog stanovništva u Bosni pod austrougarskom okupacijom prikazano je kroz intenzivno dramatiziran narativ koji kombinuje konkretne optužbe s retoričkim pojačanjima.[15] Ova konstrukcija ima višestruku funkciju: legitimaciju hidžre, mobilizaciju sultanske intervencije i delegitimizaciju okupatorske vlasti.

Austrijski vojni i civilni službenici, prema navodima muftije, "nisu prestali sa zlostavljanjem i tlačenjem muslimanskog stanovništva", već su "proširili i obnovili pomenute nepravde na sve dijelove vilajeta".[16] Pljačka imovine, paljenje kuća, fizičko nasilje i porezni teror prikazani su kao sistemska praksa, a ne kao izolirani incidenti.[17]

Posebno je upečatljiv navod da je porez u nekim selima povećan sa četiri hiljade na trideset tri hiljade groša, što ukazuje na ekonomsku devastaciju i fiskalnu represiju.[18] Ovakvi navodi korespondiraju s izvještajima iz austrijskih vojnih arhiva koji bilježe otpor muslimanskog stanovništva prema novim poreznim strukturama.[19]

12 Uporedna analiza molbi iz Sandžaka i Hercegovine pokazuje slične retoričke obrasce: vidi H. Kreševljaković, "Iseljavanje muslimana iz Bosne i Hercegovine 1878–1918", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 5, 1954, str. 45–67.

13 O dvorskoj retorici u osmanskim molbama vidi: Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541–1600)*, Princeton University Press, Princeton, 1986, poglavlje „The Rhetoric of Petition", str. 145–162.

14 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina u 19. stoljeću u spisima stranih izvještača*, Tešanj: Planjax, 2008, str. 87–89.

15 Predmetni dokument ovog rada, 1/84, 5. februar 1880.

16 Isto.

17 H. Kreševljaković, isto.

18 Predmetni dokument ovog rada, 1/84, 5. februar 1880.

19 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Bosnienakten 1879–1881, izvještaji o fiskalnim reformama i lokalnom otporu.

Muftija zaključuje da je "ostanak muslimanskog stanovništva na tom mjestu postao potpuno nemoguć", čime se hidžra pozicionira kao jedini mogući izlaz iz egzistencijalne krize.[20]

2.5. Demografska I Logistička Dimenzija Hidžre: Brojke, Pravci, Smještaj I Politička Funkcija

Hidžra se u molbi ne prikazuje kao spontani proces, već kao organizirana, masovna i strateški planirana migracija koja zahtijeva državnu koordinaciju, infrastrukturnu podršku i geopolitičku promišljenost.[21]

Navod o "prvoj grupi od sto hiljada duša" vjerovatno je retorički pojačan, ali ima jasnu funkciju: stvoriti osjećaj hitnosti i masovnosti, te izvršiti politički pritisak na dvorsku administraciju.[22] Takve brojke, iako teško provjerljive, korespondiraju s procjenama iz osmanskih izvora o broju muhadžira iz Bosne u periodu 1878–1882.[23]

Izjava muftije Šemsikadića o najavi iseljenja 100.000 muslimana u prvoj fazi, te kasnijem iseljenju ostatka populacije koja je brojala najmanje 450.000[24], ne može se tumačiti isključivo kao demografska projekcija. Ona predstavlja višeslojnu retoričku konstrukciju, u kojoj se teološka legitimacija hidžre prepliće s političkom mobilizacijom i anticipacijom geopolitičkog raslojavanja prostora.

Također, u drugoj polovini 19. stoljeća Osmanska država se suočavala s ozbiljnim unutrašnjim i vanjskim pritiscima koji su ograničavali njene kapacitete za sistemsku redistribuciju migranata. Iako je imperija imala prethodna iskustva s preseljenjem velikih populacija — uključujući muhacire iz Kavkaza, Krima i Balkana — administrativna fragmentacija, fiskalna iscrpljenost i sporost reformskih procesa otežavali su efikasnu integraciju novih valova izbjeglica. Balkanske provincije, iako među najrazvijenijima, bile su dodatno opterećene porezima i političkom nestabilnošću, dok je centralna vlast u Istanbulu teturala pod pritiskom evropskih sila i unutrašnjih reformi. U takvom kontekstu, najava masovne hidžre iz Bosne nije mogla računati na potpuno operativnu podršku države, već je djelovala više kao teološko-politička anticipacija nego kao logistički plan.[25]

---

20 Predmetni dokument ovog rada, 1/84, 5. februar 1880.

21 Kemal H. Karpat, "The Ottoman Emigration to America, 1860–1914," *International Journal of Middle East Studies* 6, no. 3 (1975): 243–251.

22 Uporedna analiza molbi iz Sandžaka i Hercegovine pokazuje slične retoričke obrasce: vidi H. Kreševljaković, kao prethodni izvor.

23 Ilijas Hadžibegović, "Moderne migracije u BiH i nacionalni odnosi," *Prilozi Instituta za istoriju* XXII, no. 2 (1987): 63.

24 Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini 1879. godine, prema austro-ugarskim vlastima, navodi ukupno 1.158.440 stanovnika, od čega je muslimana bilo 448.613 (38,73%), pravoslavaca 496.485 (42,88%), rimokatolika 209.391 (18,08%), židova 3.426 (0,29%) i ostalih 249 (0,02%). Vidi: *Popis stanovništva u BiH 1879, Wikipedija., https://hr.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Bosni_i_Hercegovini_1879.*

25 Safet Bandžović, „Migraciona kretanja muslimanskog stanovništva na Balkanu krajem XIX stoljeća",

Muftija predlaže konkretne pravce migracije: Trst, Novi Pazar, željeznica i parobrodi.[26] Ovi navodi ukazuju na svijest o logističkim izazovima i potrebi za infrastrukturnom podrškom. Zabilježene su slične rute koje su korištene za migraciju muslimanskog stanovništva prema Rumeliji.[27]

Za smještaj muhadžira predlaže se prostor između Edirnea i Istanbula, što ima geopolitičku funkciju: blizina prijestolnice omogućava nadzor, simboličku integraciju i administrativnu efikasnost.[28]

Muftija također navodi da će muhadžirima biti dozvoljeno da "slobodno prodaju svoju zemlju i ostalu imovinu, bez protivljenja od strane Austrije", što implicira pokušaj da se izbjegne direktna konfrontacija i omogući pravno utemeljena migracija.[29]

2.6. Politička Instrumentalizacija Hidžre: Demografski Otpor, Diplomatski Signal I Ideološki Alat

U molbama Pljevaljskog muftije, hidžra se ne prikazuje samo kao egzistencijalna nužnost, već kao politički čin sa strateškim implikacijama.[30] Ona se pozicionira kao sredstvo destabilizacije austrougarske okupacije, kao diplomatski signal evropskim silama, i kao ideološki alat reafirmacije osmanske suverenosti nad muslimanskim stanovništvom Bosne.

Muftija eksplicitno navodi da bi "hidžra svih podanika" mogla "slomiti krilo okupacije koje je Austrijska država raširila nad pomenutim vilajetom".[31] Ova formulacija otkriva političku funkciju migracije: demografsko pražnjenje teritorije pod okupacijom predstavlja oblik tihe, ali efektivne delegitimizacije vlasti.

Dodatno, muftija ističe da bi širenje vijesti o migraciji "širom Evrope" moglo "privući pažnju drugih država prema Austriji", čime se hidžra pozicionira kao potencijalni diplomatski alat.[32] Ovakva strategija korespondira s osmanskim pokušajima da se evropska javnost senzibilizira za stanje muslimana u Bosni, naročito putem izvještaja poslanika i konzula.[33]

Institut za društvena i religijska istraživanja, Sarajevo, 2008, str. 3-6.

26 Predmetni dokument ovog rada, 1/84, 5. februar 1880.

27 Ćamil Bašić, *Migracije i progon muslimana 1821–1923. godina*, magistarski rad, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, 2020, str. 41–42. Safet Bandžović (2008), str. 17.

28 Karagedikli, Gürer, Ottoman Imperial City in Transition: Transformation of Urban Governance in Edirne (18th–19th Centuries) İSAM Veri, 2022

29 Predmetni dokument ovog rada, 1/84, 5. februar 1880.

30 Isto.

31 Isto.

32 Isto.

33 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv, Bosnienakten 1880; izvještaji bečkog poslanstva o migracijskim kretanjima.

Na ideološkom planu, muhadžiri se prikazuju kao "odan narod" koji "danonoćno, uz plemenite molitve, traži Božiju milost za dug život našeg gospodara".[34] Ova retorika reafirmira sultana kao duhovnog vođu i političkog zaštitnika, čime se hidžra transformiše u povratak pod okrilje legitimne vlasti.

2.7. Stanje Muhadžira U Carstvu: Između Duhovne Odanosti I Administrativne Neizvjesnosti

U drugom dokumentu, fokus se premješta s opisa okupirane Bosne na stanje muhadžira koji su već stigli u Osmansko Carstvo. Ova promjena perspektive omogućava uvid u unutrašnju dinamiku migracije: kako se kolektivna nada suočava s birokratskom sporosti, kako se duhovna odanost održava uprkos fizičkoj iscrpljenosti, i kako se molba koristi da se artikuliše potreba za hitnom institucionalnom intervencijom.[35]

Muhadžiri se prikazuju kao vjerni podanici koji "upravljaju svoje oči i srca prema našem gospodaru", iako su "u muhadžirskom stanju već dvije do tri godine" i čija se "odjeća istrošila".[36] Ova kombinacija duhovne snage i fizičke iscrpljenosti stvara kompleksan portret izbjeglih podanika – kao figura koje simboliziraju lojalnost, ali i potrebu za institucionalnom brigom.

Muftija navodi da je "carska naredba već izdata", ali da "nije sprovedena u skladu s voljom zaštitnika hilafeta", čime se otkriva neusklađenost između dvora i lokalne administracije.[37] Takva birokratska fragmentacija potvrđena je i u zapisima, gdje se navodi niz poništenih dodjela i neizvršenih smještajnih rješenja.[38]

Privremena pomoć u vidu darovanog iznosa "raspodijeljenog u određenim dijelovima" prikazana je kao simbolički gest koji "umiruje srca", ali ne rješava strukturalne probleme.[39] Molba se time transformiše u apel za sistemsku intervenciju, a muhadžiri u figuru koja balansira između strpljenja i potrebe.

3. Zaključci

Muftija Šemsikadić je bio ključna figura u artikulaciji otpora protiv austrougarske okupacije, koristeći teološke argumente za delegitimizaciju okupacije i pozivajući na hidžru kao oblik otpora, moralne reafirmacije i demografske reorganizacije.

34 Predmetni dokument ovog rada, 1/84, 5. februar 1880.
35 M. Akarlı, "The Problems of External Migration in the Late Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, vol. 20, br. 3, 1984, str. 302–320.
36 Predmetni dokument ovog rada, 1/84, 5. februar 1880.
37 Isto.
38 Mehmet Yılmaz, "Osmanlı'da Muhacirlerin İskânı ve Karşılaşılan Bürokratik Sorunlar (1878–1908)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, br. 15, 2022, str. 45–68.
39 Isto.

Iz retoričke strukture molbi muftije Šemsikadića jasno proizlazi da hidžra nije predstavljena kao puka migracija, već kao teološki utemeljen čin otpora protiv okupacije i gubitka šerijatske jurisdikcije. Oslanjajući se na klasičnu islamsku doktrinu, molba artikulira hidžru kao vjersku obavezu u kontekstu duhovne ugroženosti, pri čemu se prostor pod okupacijom prikazuje kao religijski kompromitiran.

Njegove molbe upućene sultanskoj instanci predstavljaju izuzetno vrijedan historiografski izvor za razumijevanje hidžre kao višeslojnog fenomena, artikulišući kolektivnu traumu, ideološki otpor i institucionalnu neizvjesnost u postokupacionom Bosanskom vilajetu.

Molba funkcioniše kao politički manifest, teološki apel i narativ kolektivne memorije, čime se potvrđuje njena višestruka vrijednost za osmansku historiografiju, migracijske studije i analizu birokratske komunikacije.

Muftija koristi dvorski jezik, hiperbolične izraze i kolektivnu patetiku kako bi artikulisale egzistencijalnu krizu muslimanskog stanovništva pod okupacijom. Stanje muslimanskog stanovništva u Bosni pod austrougarskom okupacijom prikazano je kroz intenzivno dramatiziran narativ koji kombinuje konkretne optužbe s retoričkim pojačanjima.

Hidžra se prikazuje kao organizirana, masovna i strateški planirana migracija koja zahtijeva državnu koordinaciju, infrastrukturnu podršku i geopolitičku promišljenost. Iseljavanje se pozicionira kao sredstvo destabilizacije austrougarske okupacije, diplomatski signal evropskim silama i ideološki alat reafirmacije osmanske suverenosti.

Muhadžiri se prikazuju kao vjerni podanici koji, uprkos fizičkoj iscrpljenosti, održavaju duhovnu odanost i traže institucionalnu intervenciju. Molbe otkrivaju neusklađenost između dvora i lokalne administracije, što potvrđuje birokratsku fragmentaciju i sporost u sprovođenju carskih naredbi.

Prilozi 1. Faksimil I predmetnog dokumenta (BOA, Y.PRK.UM1/84, 5. februar 1880)

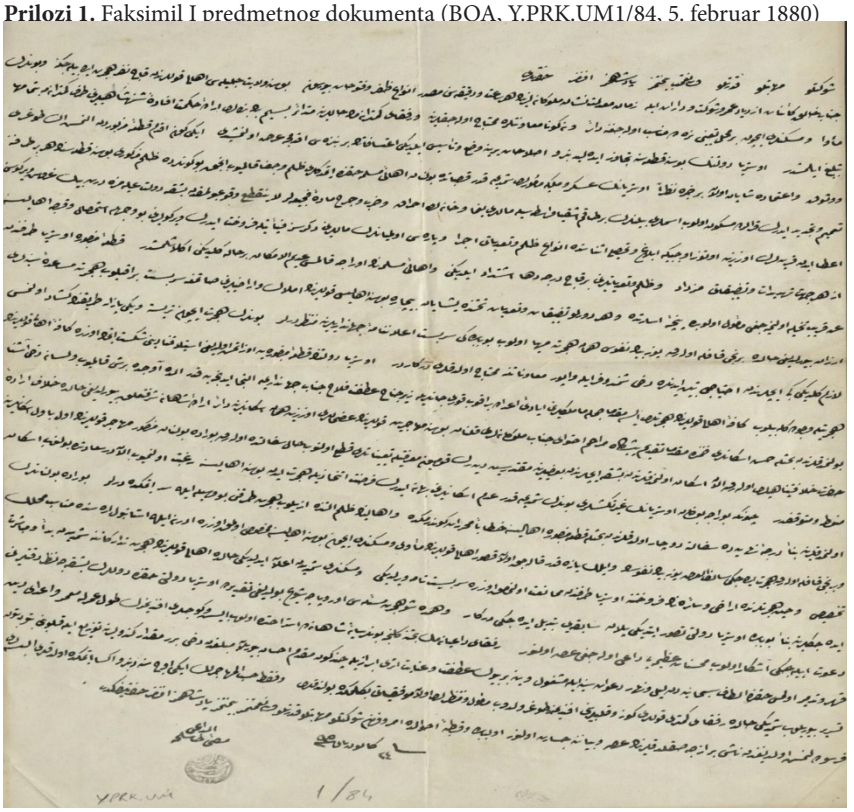

3.1. Prijevod sadržaja predmetnih dokumenta na bosanski jezik

Uzvišeni, Veličanstveni, Moćni, Dobročinitelju s našom zahvalom, naš Uvaženi Care, Gospodaru;

Neka Uzvišeni Stvoritelj svemira učini da se život, veličina i trajanje vremena pravedne vladavine Njegovog carskog veličanstva uvećavaju svakim satom i minutom, i neka budu izvor raznih pobjeda i osvajanja.

Odani Besim-beg je mojoj malenkosti u potpunosti prenio carsku mudru odluku u vezi toga koliko bi osoba iz reda odanog stanovništva plemenitog Bosanskog vilajeta moglo izvršiti hidžru, i gdje bi bilo prikladno odrediti mjesto za njihov smještaj i boravište, te kakva bi im pomoć bila potrebna, kao i u vezi sa stanjem mojih skromnih saputnika.

Od kada je Austrijska država izvršila upad u Bosnu, umjesto reformi koje je trebala sprovesti, uspostavila je razne oblike nepravde, od kojih je jedan dio ranije bio izložen.

Prema najtačnijim, pouzdanim i vjerodostojnim informacijama dobijenim prije dva dana iz pomenute pokrajine, austrijski vojni i civilni službenici nisu prestali sa zlostavl-

janjem i tlačenjem muslimanskog stanovništva u gradovima, već su u posljednje vrijeme proširili i obnovili pomenute nepravde na sve dijelove vilajeta.

U selima, čija su imena stanovnika poznata, posredstvom raznih razbojnika njihova imovina se pljačka, kuće se pale, a fizičko nasilje i ranjavanje se neprekidno ponavljaju.

Pored toga, selima koja su našoj Uzvišenoj Državi davala porez od četiri hiljade groša, sada je taj iznos povećan na trideset tri hiljade, a prilikom naplate se sprovode razne vrste nasilja i prekoračenja.

Onima koji nemaju novca, imovina se prodaje po bezvrijednim cijenama kako bi se porez na taj način prikupio, a stanovništvu gradova se sa svih strana dodatno prijeti i vrši pritisak, te se nepravde i prekoračenja sprovode s još većom žestinom.

Razumije se da je ostanak muslimanskog stanovništva na tom mjestu postao potpuno nemoguć. Pošto se ne očekuje da će pomenuti vilajet uskoro biti evakuiran od strane Austrije, a budući da bespomoćni podanici Bosne, koji žive pod kandžom ropstva i pod svakovrsnim pritiscima i nasiljem, imaju dozvolu da slobodno prodaju svoju imovinu i zemljište, te im je odobrena uzvišena dozvola za hidžru - prva grupa od sto hiljada duša već je spremna za iseljavanje i očekuju objavu carskog proglasa o slobodnoj migraciji.

Za njihovu migraciju potrebno je otvoriti pravce preko Trsta i Novog Pazara, a razumljivo je da će oni koji iskažu potrebu biti upućeni na pomoć putem željeznice i parobroda.

Da bi se slomilo krilo okupacije koje je Austrijska država raširila nad pomenutim vilajetom, hidžra svih podanika je ostvariva. Međutim, njihovo iseljavanje podrazumijeva da prethodno predaju svu svoju zemlju neprijateljskim rukama i da golim životima potraže utočište pod okriljem milosti i spasa gospodara, pri čemu im ništa ne bi ostalo u rukama, niti bi poznavali jezik.

Zbog toga, u smislu njihovog dostojnog smještaja, na osnovu molbi koje su prethodno podnijeli pred milostivim pogledom gospodara, odmah je izdata carska naredba. Međutim, ne samo da to nije sprovedeno u skladu s voljom zaštitnika hilafeta, već je nekima od njih rečeno da 'možeš to' (učiniti hidžru), a zatim su putem komisije njihove dodjele ukinute, pa su pomenuti muhadžiri zapali u stanje bijede, te zato njihov smještaj zavisi i uslovljen je hitnom intervencijom.

Austrijanci su upotrijebili navode da pomenuti muhadžiri do sada nisu smješteni, i to su iskoristili da kažu da bosansko stanovništvo nema naklonosti prema hidžri, da se trenutno nalaze u osmanskoj prijestolnici i da nisu dobili smještaj, čime su zapali u krajnju bijedu.

Iz tog razloga šalju pisane poruke stanovništvu pomenutog vilajeta govoreći da je (iseljeni) narod potlačen, te da se putevi za iseljavanje na ovaj način zatvoreni.

Za one koji se već nalaze ovdje, kao i za prethodno pomenutih sto hiljada duša koje će se iseliti kao prva grupa, te za preostalo stanovništvo koje će ostati do početka proljeća, u svrhu njihovog smještaja, određeno je prikladno mjesto između Edirnea i Istanbula, posebno za bosansko stanovništvo.

Također, za vrijeme njihove hidžre, izdat će se dozvola da se njihova zemlja i ostala imovina može slobodno prodati, bez protivljenja od strane Austrije, kao što su njihova buduća boravišta već objavljena.

Na osnovu toga, stanovništvo će odmah započeti i direktno se uključiti u pripreme za hidžru.

U vezi s tim, razumljivo je da će Austrijska država izmijeniti prethodno zamišljeni plan, a također, ako pitanje migracije postane poznato širom Evrope, jasno je da će to privući dodatnu pažnju drugih država prema Austriji i da će to biti povod za velike koristi.

Što se tiče mojih saputnika, oni se nalaze u carskom okrilju i smiraju, a njihova jedina briga i zanimanje jeste da, danonoćno, uz plemenite molitve, traže Božiju milost za dug život našeg gospodara i za uništenje neprijatelja vjere.

Također, kao izraz velike milosti i pažnje, nekoliko dana ranije im je iznos koji je bio darovan raspodijeljen u određenim dijelovima, čime su njihova srca potpuno umirena. Trenutno, skromni podanici saputnici upravljaju svoje oči i srca prema našem gospodaru, čekajući s nadom i očekivanjem priželjkivani uspjeh.

Međutim, s obzirom na to da su u muhadžirskom stanju već dvije do tri godine, njihova odjeća se istrošila, pa se iz tog razloga osjećaju donekle nelagodno, te se usuđujem to izložiti i iznijeti.

U vezi s tim, svako stanje, zapovijed i naredba pripada Uzvišenom, Veličanstvenom, Moćnom, Dobročinitelju s našom zahvalom, našem uvaženom Gospodaru.

Dana 24. kanun-i sani 1295. godine (5. februara 1880).

Uz svesrdne molitve,
Pljevaljski muftija
Es-Sejjid Mehmed Nuruddin

***

Uzvišeni, Moćni, Veličanstveni, Dobročinitelju s našom zahvalom, naš Uvaženi Care, Gospodaru;

Od dana kada su, isključivo Božijom posebnom milošću, Njegovo Veličanstvo stekli čast i uspjeh da budu gospodari i da im se ukaže služenje i pokornost, mi - Njegovi skromni

i odani podanici - dali smo zavjet i obećanje iz srca da ćemo svoje živote posvetiti službi Njegovom Veličanstvu sve do kraja naših života.

Radi dostojnog smještaja mene, kao skromnog molitelja, i mojih saputnika i odanih podanika, izvršena je posjeta carskom imanju koje se nalazi nasuprot Kučukčekmedžea, zajedno s imanjem koje pripada Hamdi-paši, a koje je, po uzvišenoj naredbi, prije nekoliko mjeseci pregledano zajedno od strane Avdži-paše i Ibrahim-age. U skladu s voljom Njegovog Veličanstva, izvršena je detaljna inspekcija navedenih imanja, pri čemu je utvrđeno da su karakteristike zemljišta, kao i blagost vode i zraka, u potpunosti odgovarali traženim uslovima, te su sa svih aspekata ocijenjeni kao prikladni za naše skromne potrebe.

Po povratku, ovi nalazi su izneseni pred Pašu radi podnošenja izvještaja Njegovom Veličanstvu. Većina mojih saputnika je obavijestila svoje porodice da će, pod sjenom milosti Njegovog Veličanstva, biti uspješno smješteni i nastanjeni.

S obzirom na to da Austrija, umjesto da provodi reforme nad stanovništvom Bosne, već neko vrijeme pojačava nasilje i zlostavljanje, oni neprestano šalju pisma svake sedmice, izražavajući svoju nevolju i tražeći pomoć. Međutim, njihovo dovođenje i smještaj zavise od određivanja i dodjeljivanja prikladnog mjesta, a kako se približava sezona sjetve, smatramo da je nužno da se u ovom pogledu ukaže časna naredba Njegovog Veličanstva, kako bismo mogli postupiti u skladu s njom.

U svakom slučaju, naredba i zapovijed pripada Uzvišenom, Moćnom, Veličanstvenom, Milošću Božijom s našom zahvalom, našem Gospodaru i Vladaru, našem Sultanu, neka je na Njega Božiji blagoslov.

Dana 5. šubata 1295. (17. februar 1880)

Uz svesrdne molitve,
Pljevaljski muftija
Es-Sejjid Mehmed Nuruddin

***

3.2. Transliteracija Sadržaja Predmetnih Dokumenata Na Tursku Latinicu

Şevketlü Mehâbetlü Kudretlü Veli-Ni'met-i Bi-Minnetimiz Pâdişâhımız Efendimiz Hazretleri

Cenâb-ı Hâlik-i kâinat izdiyâd-ı ömür ve şevket ve dârân ile Zamân-ı Ma'delet-Nişân-ı Mülûkânelerinin her sâ'at ve dakîkasını masdar-ı envâ' zafer ve fütûhât buyursun Bosna Vilâyet-i Celîlesi ahâlî kullarından kaç nefer hicret idebileceğine ve bunların me'vâ ve meskenleri içün bir mahal ta'yîni nerede münâsib olacağına dâir ve ne gûnâ mu'âvenetlere muhtâç olacaklarına ve rüfekâ-yı kemterânemin hâllerine mütedâir Besim Beğ

bendeleri İrâde-i Hikmet-i İfâde-i Şehinşâhilerini taraf-ı kemterâneme bi-tamâmihâ tebliğ eylemişdir Avusturya Devleti'nin Bosna kıt'asına tecâvüz idelidenberü ıslâhât yerine vaz' ve te'sîs eylediği i'tisâfâtın bir nebzesi akdemce 'arz olunmuşidi iki gün akdem kıta'-ı mezbûreden alınmış en doğru ve vüsûk ve i'atimâda şâyân bir habere nazaran Avusturya'nın 'asker ve mülkiyye me'mûrları şimdiye kadar kasabâtda bulunan ahâlî-i müslime hakkında itdikleri zulüm ve cefâ kalmayıp ancak bu günlerde zulüm-i mezkûru Bosna kıt'asının her bir tarafına ta'mîm ve tecdîd iderek kurâlarda meskûn olub isimleri bilenlerin bir tâkım eşkiyâ vâsıtasıyla mâlları yağma va hâneleri ihrâk ve darb ve cerh mâdde-i fecîalar lâ yenkati' vukû'bulmakdan başka Devlet-i 'Aliyye'mize dört bin gurûş vergüsünü i'tâ iden karyelerin üzerine otuz üç bine iblâğ ve tahsîli esnâsında envâ'-ı zulüm ve ta'addiyât-ı icrâ ve parası olmayanların mâllarını değersiz fiyâtıyla fürûht iderek vergülerini bu vecihle istihsâl ve kasaba ahâlîsine ez her cihet tehdîdât ve tazyîkâtı mizdâd ve zulüm ve ta'addiyâtlarını bir kaç derece daha iştidad eylediğini ve ahâlî-i müslimenin oraca kalması 'adîmü'l-imkân bir hâle geldiğini anlaşılmışdır kıt'a-ı mezbûre Avusturya tarafından 'an karîb tahliye olunmayacağı me'mûl olubda pence-i esâretde ve her türlü tazyîkât ve ta'addiyât tahtında yaşayan bî-çare Bosna ahâlîsi kullarının emlâk ve arâzîlerini satmağa serbest bırakalıb hicrete müsâ'ade-i seniyyeleri erzân buyurulduğu hâlde birinci kâfile olarak yüz bin nüfûs hemân hicrete müheyyâ olub bu bâbdaki serbest i'lânâme-i cihândârîleri muntazardırlar bunların hicret için Trieste ve Yeni Pazar tarîkinin küşâd olunması lâzım geldiği gibi içlerinden ihtiyâcı tebyîn idenlere dahi şimendüfer ile vapur mu'âvenâtına muhtâç oldukları derkâdır Avusturya Devleti'nin kıt'a-ı mezbûreye uzatmış olduğu istîlâ kanâdını şikest itmek üzere kâffe-i ahâlî kullarının hicretiyle vücûda gelebilüb kâffe-i ahâlî kullarının hicretleri ise mukaddemâ cümle memâliklerini eyâdî-i a'dâda bırakıb kuru canlarıyla Zîr-i Cenâh-ı 'Âtıfet-i Felâh-ı Cihândârîye iltticâ idinceye kadar elimde avuçda bir şey kalmayıb ve lisâna dahi âşina bulunmadıklarından bahisle hüsn-i iskânları zımnında mukaddemâ takdîm-i pişgâh-ı merâhim-i ihtivâ-yı cenâb-ı mülûkâneleri kılınan Bosna muhâcirîn kullarının 'arzuhâlleri üzerine hemân iskânlerine dâir irâde-i şâhâne-i şeref-ta'alluk buyurulduğu hâlde hilâf-ı İrâde-i Hilâfet-Penâhîleri olarak olunmadıklarından başka içlerinden ba'zılarına muktedirsin diyerek komisyon ma'rifetiyle ta'yînâtları kat' olunub hâl-i sefâletde olarak burada bulunan mezkûr muhâcir kullarının evvel-be-evvel iskânlarına menût ve mütevakkıfdır çünki buraca bulunan Avusturya'nın gayr-ı nekşleri bunların şimdiye kadar 'adem-i iskânlarını bahâne iderek fırsat ittihâzıyla hicret iden Bosna ahâlîsine rağbet olunmayıb el-ân Dersaâdet'de bulunub iskân olunmadıklarına binâen derece-i nihâiyyede sefâlete dûçar olduklarından bahisle kıt'a-ı mezbûre ahâlîsine hitâben muharrerât göndermekde ve ahâlînin zulüm altında ezilüb hicret turukunu bu vesîle ile sed itmekde derler burada bulunanların ve birincı kâfile olarak hicret ideceği sâlifü'l-'arz yüz bin nüfûsun ve ilk yaza kadar kalacak olan kusûr ahâlî kullarının me'vâ ve meskenleri için Bosna ahâlîsine mahsûs olmak üzere Edirne ile İstanbul arasında münâsib mahallin tahsîs ve hîn-i

hicretlerinde arâzî ve sâirenin füruhtuna Avusturya tarafından mümâna'ât olunmamak üzere serbestnâme virildiği ve meskenleri şimdiden i'lân eylediği hâlde ahâlî kullarının hicret tedârükâtına şimdiden bed'en ve mübâşeret ideceklerine binâen bu bâbda Avusturya Devleti tasavvur itdiği plan-ı sâbıkayı tebdîl ideceği derkâr ve hem de şu hicret mes'elesi Avrupaca şuyû' bulduğu takdîrde Avusturya Devleti hakkında düvellerin başkaca nazar-ı dikkatlerini da'vet eyleyeceği âşikâr olub muhassenât-ı 'azîmeyi dâ'î olacağı 'arz olunur rüfekâ-yı dâ'iyânemin bahsine gelince bunlar Sâye-i Şâhânede istirâhatda olub iş ve güçleri efendimizin tûl-ı ömürle mu'ammer ve a'dâ-yı dîn kahr ve tedmîr olması hakkında eltâf-ı sübhâniyyeden leyl ü nehâr da'vât-ı seniyye ile meşgûl ve yine bir büyük 'âtıfet ve 'inâyet eseri ibrâzıyla çend gün mukaddem ihsân buyurulan mablağdan dahi birer mikdâr kendülerine tevzî' ile kulûbunu bütün bütün tesrîr buyurulub şimdiki hâlde rüfekâ-yı kemterî kulları göz ve kalplerini efendimize doğrulub me'mûl ve muntazarları olan muvaffakıyâtı beklemekde bulundukları ve fakat hasebü'l-muhâcirlik iki üç sene den berü iksâ itmekde oldukları elbiseleri fersûdelenmiş olduğundan nâşî birâzca sıkıldıklarının 'arz ve beyânına cesâret olunur olbâbda kâtıbe-i ahvâlde emr ü fermân Şevketlü Mehâbetlü Kudretlü Veli-Ni'metimiz Bi-Minnetimiz Efendimiz hazretlerindir.

Fî 24 Kânûn-ı Sânî sene 1295 (5 Şubat 1880).

Ed-dâ'î

Müftî-i Taşlıca

Es-Seyyid Mehmed Nuruddin

*****

Şevketlü Kudretlü Mehâbetlü Veli-Ni'met-i Bi-Minnetimiz Pâdişâhmız Efendimiz Hazretleri

Mücerred bir 'inâyet-i mahsûsa-ı Hudâ olmak üzere Zât-ı Mekârim-Peymâ-yı Hazret-i Şehinşâhîlerinin iktisâb-ı rıkkıyyet ve 'ubûdiyyet şerefine nâil ve muvaffak oldukları gündenberü hidemât-ı şâhânede ömürleri nihâyetine kadar vücûdlarını vakıf ve sarf itmek üzere gönülden 'ahd ve peymân alarak nezr itmiş olan abd-ı dâ'î-i kemîneleriyle rüfekâm kullarının hüsn-i iskânı zımnında Küçükçekmece'nin karşu tarafında çiftlik-i hümâyûnuyla serkurenâ-yı hazret-i şehriyârî Hamdi Paşa kullarının çiftliği bâ irâde-i seniyye Avcı Paşa İbrahim Ağa kullarıyla beraber bundan çend mâh mukaddem gidilüb çiftlikât-ı mezkûrenin tıbk-ı İrâde-i Mülûkâneleri vecihle mu'âyene edilüb arâzînin niteliği ve âb ve hevânın letâfeti matlûba muvâfık bulunub ez her cihet hâl-i fakîrânemize elverişli bulunduğu 'avdet-i dâ'iyânede hâk-i pay-ı hazret-i şehinşâhîlerine li-ecli'l-'arz Paşa-yı müşârün-ileyh ifâde olunmuş ve Sâye-i hazret-i mülûkânelerinde hüsn-i iskân ve mesken ittihâz olunmağa muvaffak ve bekâm olunacaklarına dâir rüfekâm kullarından ekserisi familyalarına izbâr eylemiş olduklarına ve Avusturya'nın Bosna ahâlîsi hakkında ıslâhat yerine tervîc eylediğini zulüm ve ta'addiyât bir iki mâhdanberü teşeddüd

itdiğine binâen bunların bir ân evvel Dârü'l-emâna aldırılmaları içün her hafta postasıyla muharrerât gelüb 'arzuhâl perişân ve istimdâd eylemekde iseler de bunların celbi iskânlarına dâir bir mahal-i münâsibin tahsîs ve irâe olunmasına mütevakkıf bulunduğundan ve vakt-i zirâ'at ise takarrub eylediğinden bu bâbda şeref-zuhûr idecek emr ü fermân Cihân-ı Mutâ'-ı Cenâb-ı Cihândârîlerine imtisâlen hareket itmek 'arz ve tasdî'ina cür'et kılınmışdır ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân Şevketlü Kudretlü Mehâbetlü Veli-Ni'met-i Bi-Minnetimiz Padişâhımız Efendimiz hazretlerindir.

Fî Şubat sene 1295 (17 Şubat 1880).

Ed-dâ'î

Müftî-i Taşlıca

Es-Seyyid Mehmed Nuruddin

***

Bibliografija

Sekundarni izvori (monografije, članci, radovi)

Akarlı, M. "The Problems of External Migration in the Late Ottoman Empire." *Middle Eastern Studies*, vol. 20, br. 3, 1984.

Avdović, Mustafa. "Otpor muslimanskog stanovništva austrougarskoj okupaciji 1878. godine: Uloga vjerskih autoriteta." *Historijska traganja*, br. 12, Institut za historiju Sarajevo, 2016.

Bandžović, Safet. *Migraciona kretanja muslimanskog stanovništva na Balkanu krajem XIX stoljeća*, Sarajevo: Institut Ibn Sina, 2008.

Bašić, Ćamil. *Migracije i progon muslimana 1821–1923. godina*, magistarski rad, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, 2020.

Es-Said, Abdullah bin Muhammad, "الهجرة في الفكر الإسلامي : البُعد السياسي والديني" [Hidžra u islamskoj misli: politička i vjerska dimenzija], مجلة الشريعة والدراسات الإسلامية [Časopis za šerijat i islamske studije], Univerzitet u Kuvajtu, br. 58, 2021.

Fleischer, Cornell H. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541–1600)*, Princeton University Press, 1986, poglavlje „The Rhetoric of Petition".

Hadžibegović, Ilijas. "Moderne migracije u BiH i nacionalni odnosi." *Prilozi Instituta za istoriju*, XXII, br. 2, 1987.

Hadžibulić, Harun. *"Uloga uleme u otporu austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine."* Zbornik radova Instituta za historiju, Sarajevo, 2012.

Hanioğlu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, 2008.

Karagedikli, Gürer. *An Ottoman Imperial City in Transition: Transformation of Urban Governance in Edirne (18th–19th Centuries)*, İSAM Veri, 2022.

Karpat, Kemal H. "The Ottoman Emigration to America, 1860–1914." *International Journal of Middle East Studies*, vol. 6, br. 3, 1975.

Kreševljaković, Hamdija. "Iseljavanje muslimana iz Bosne i Hercegovine 1878–1918." *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 5, 1954.

Kreševljaković, Hamdija. "Šemsikadići – porodica uleme iz Pljevalja." *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 7, 1956.

Šljivo, Galib. *Bosna i Hercegovina u 19. stoljeću u spisima stranih izvještača*, Tešanj: Planjax, 2008.

Yılmaz, Mehmet. "Osmanlı'da Muhacirlerin İskânı ve Karşılaşılan Bürokratik Sorunlar (1878–1908)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, br. 15, 2022

Arhivski izvori

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, No. 678, fol. 212v (Istanbul, 1296 h./1887 g.).

BOA, *Y.PRK.MŞ* (Yıldız Perakende Evrakı – Meclis-i Şûrâ), 1/21/84, 17. februar 1880.

BOA, *Y.PRK.UM* (Yıldız Perakende Evrakı – Umumî Maruzat), 1/84, 5. februar 1880.

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, *Politisches Archiv*, *Bosnienakten* 1880; izvještaji bečkog poslanstva o migracijskim kretanjima.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, *Bosnienakten* 1878, izvještaj br. 14/Pljevlja.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, *Bosnienakten* 1878, izvještaj br. 21/Bijelo Polje.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, *Bosnienakten* 1879–1881; izvještaji o fiskalnim reformama i lokalnom otporu.

Digitalni izvori

"Mehmed Šemsekadić." *Wikipedia*, hr.wikipedia.org/wiki/Mehmed_Šemsekadić, pristupljeno 24. augusta 2025.

Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini 1879, Wikipedija, pristupljeno 25. kolovoza 2025., https://hr.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Bosni_i_Hercegovini_1879.

Osmanlılardan Önce Balkanlara Yapılan Türk Göçleri ve Sonuçları

Ayşe Dudu Kuşçu[1]

Özet

Türkler tarih boyunca anayurtları olarak kabul edilen Orta Asya'dan dünyanın çeşitli yerlerine göç etmek zorunda kalmışlar, zaman zaman da kendi istekleri ile böyle bir tercihte bulunmuşlardır. Bu göçlerin birbirinden farklı birçok sebebi ve sonucu vardır. Türklerin milattan önce yaptıkları göçler ve göç yolları hakkında elimizde ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte, milattan sonraki Türk göçleri hakkında yeterli bilgiye sahibiz. Türklerin milattan sonraki göçleri genellikle Güney ve Batı istikametinde olmuştur. Güney yönünü takip edenler Çin'in kuzeyi ve Hindistan taraflarına göç ederken, Batı yönüne gidenler, Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçmek suretiyle Karadeniz'in kuzeyine, Kafkaslara ve ekseriyetle Doğu Avrupa, Balkanlar ve Orta Avrupa'ya kadar ilerlemişler, buralarda teşkilatlanıp çeşitli adlar altında devletler kurmuşlar veya boylar halinde sistemli bir hayat sürmüşlerdir. Milattan sonra dördüncü yüzyılın son çeyreğinde başlayan bu göç hareketliliği Türk, Roma, Avrupa ve hatta bütünüyle dünya tarihini etkileyecek önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri de Balkanların bu göçlerin başladığı ilk dönemlerden itibaren Türklerle tanışması olmuştur. Ancak Türkler, Balkan coğrafyasına yalnızca Batı göçleri sonucu gelmemişlerdir. On birinci yüzyılın ortalarına doğru yine bir göç hadisesi sonucu kurulan Büyük Selçuklu Devleti Anadolu'yu fethedince, burada kurulan Türkiye Selçuklu Devleti, Balkanlar'a geçişin bambaşka bir örneğini oluşturmuştur. Kardeşi ile taht mücadelesine giren Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus ve O'na bağlı Türkmenler önce Dobruca 'da ardından bütün Balkanlarda maddeten ve manâ olarak varlıklarını hissettirmişlerdir. Keykâvus'a bağlı Türkmenler arasında yer alan Sarı Saltuk ise Balkanlarda İslâm'ın ve Türk kültürünün yayılmasında sembolik bir isim olmuştur. Bugün Bosna-Hersek'te bulunan Blagay Tekkesi de dahil olmak üzere Balkanların pek çok şehrinde makamı bulunan Sarı Saltuk'un, yalnızca kendi dönemi için değil aynı zamanda Osmanlı dönemi için de bir manevi köprü olduğu düşünülür ancak çalışmamızda O'nun ve çevresindeki Türkmenlerin Osmanlı'nın Balkanlara ve Rumeli'ye geçişinde sadece manevi anlamda değil, maddeten de büyük rol oynadıkları delilleriyle ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Hunlar, Türkiye Selçukluları, II. İzzeddin Keykâvus, Sarı Saltuk

Turkısh Mıgratıons to the Balkans Before the Ottomans and Theır Results

Abstract

Throughout history, Turks have had to migrate from Central Asia, which is considered their homeland, to various parts of the world, and from time to time they have made such a choice of their own will. These migrations have many different reasons and consequences. Although we do not have detailed information about the migrations and migration routes of the Turks before Christ, we have sufficient information about the Turkish migrations after Christ. The migrations of Turks after Christ were generally in the South and West directions. While those who follow the southern direction migrate to the north of China and India; Those who went to the west, passing through the north of the Caspian Sea, advanced to the north of the

1 Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, adkuscu@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3336-5829.

Black Sea, the Caucasus and mostly Eastern Europe, the Balkans and Central Europe, where they organized and established states under various names or lived a systematic life as tribes. This migration movement, which started in the last quarter of the fourth century after Christ, had important consequences that would affect Turkish, Roman, European and even world history. One of these was that the Balkans met the Turks from the early periods when these migrations began. However, Turks did not come to the Balkan geography only as a result of Western migrations. When the Great Seljuk State, which was founded as a result of another migration event towards the middle of the eleventh century, conquered Anatolia, the Turkish Seljuk State established here created a completely different example of the transition to the Balkans. Seljuk sultan II. İzzeddin Keykâvus and his Turkmens made their presence felt, both materially and spiritually, first in Dobruja and then in the entire Balkans. Sarı Saltuk, who was among the Turkmens loyal to Keykavus, became a symbolic name in the spread of Islam and Turkish culture in the Balkans. Sarı Saltuk, which has a place in many cities of the Balkans, including the Blagay Lodge in Bosnia-Herzegovina today, is thought to be a spiritual bridge not only for its own period but also for the Ottoman period. However, in our study, it will be revealed with evidence that he and the Turkmens around him played a major role not only spiritually but also materially in the transition of the Ottoman Empire to the Balkans and Rumelia.

Keywords: Balkans, Huns, Turkish Seljuks, II. İzzeddin Keykâvus, Sarı Saltuk

1. Giriş

Kökleri tarihin derinliklerine uzanan Türklerin sahip oldukları bazı kültürel özellikler diğer milletlerle kıyaslanamayacak derecede öne çıkar. Bunlardan biri de oldukça hareketli bir millet olmalarıdır. Bu hareketlilikleri sebebiyle Türkler, tarihin en eski dönemlerinden itibaren ilk ana yurtları olarak kabul edilen Orta Asya'dan dünyanın çeşitli yerlerine göç etmişlerdir. Bu göçlerin birbirinden farklı sebepleri vardır. Bunlardan öne çıkanlar anayurt topraklarının geçim bakımından yetersiz kalması, nüfus artışı ve otlak yetersizliği gibi durumların oluşturduğu **iktisadi sebepler**; çevre ve iklim şartlarının yol açtığı kuraklık benzeri **tabii afetler**, **siyasi anlaşmazlıklar**, **dış baskılar**, yeni ülkeler ele geçirip, **yeni yurtlar kurma isteği**, **cihan hakimiyeti mefkuresi** şeklinde sıralanabilir.[2]

Türklerin milattan önceki dönemlerde tam olarak nerelere göç ettikleri konusundaki bilgiler kısıtlı olmakla birlikte, milattan sonraki dönemde yapmış olduğu göçler hakkında daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Milattan sonraki Türk göçleri genellikle iki istikamette olmuştur. Güney ve Batı olmak üzere. Milattan sonra birinci ve ikinci yüzyıllarda Hunlar Türklerin en yoğun olarak yaşadıkları Orhun bölgesinden Güney Kazakistan bozkırlarına, Çin'in kuzeyine ve Türkistan'a inmişlerdir. Çin'in kuzeyine inenler burada Tabgaç (Tamgaç) Devleti'ni (338-557) kurmuşlardır. 350 yılından itibaren artan Çin baskısı, Hunlardan bir kısmının güneye Afganistan ve Hindistan taraflarına göç etmelerine yol açmıştır. Burada da Ak-hun (Eftalit) Devleti'ni (350-558) kurmuşlardır. Hunlardan bir kısmı ise Batı'ya yönelmişler 374 yılında Hazar Denizi'nin ve Karadeniz'in kuzeyinden geçerek İtil Nehri'ne ulaşmışlar ve 375 yılında önlerindeki kavimleri iterek meşhur Kavimler Göçü'nü başlatmışlardır.

2 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1989, VI. Baskı, s. 53.

Kavimler Göçü sonucunda Hun Türkleri, Doğu ve Orta Avrupa'ya inerek burada Batı Hunları olarak anılmışlar ve tarihte Avrupa Hun Devleti (352-469) adıyla bilinen bir siyasi teşekkül kurmuşlardır. Hunlar, milattan sonra 380 yılından itibaren Balkanlarda egemenlik kurmuşlar ve bu durum Avrupa Hunlarının en büyük hükümdarı olan Attila'nın 453 yılında ölümünden sonra oğulları arasında meydana gelen taht mücadelesine kadar güçlü bir şekilde devam etmiştir. İşte Balkan coğrafyasının Türklerle ilk tanışmaları bu dönemde olmuştur. Avrupa Hunlarından sonra Karadeniz'in kuzeyinden Batı'ya göç eden Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar (Oğuz) ve Kumanlar (Kıpçaklar) gibi Türk toplulukları XV. Yüzyıla kadar Balkan coğrafyasının çeşitli bölgelerinde varlıklarını sürdürmüşler, teşkilatlanıp devlet kurmuşlar veya boy esasına dayanmak suretiyle sistemli bir şekilde yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara geçişinden önce bu coğrafyaya yapılan Türk göçleri sadece Karadeniz'in kuzeyinden yapılan Türk göçleri ile sınırlı kalmamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1243 Kösedağ Bozgunu ile Moğol hakimiyetine girdiği dönemde Selçuklu hanedan mensupları arasında yaşanan taht mücadeleleri tarihin doğal akışı içinde sebep bakımından basit, ancak sonuç bakımından oldukça önemli olaylara yol açacak bir etki meydana getirmiştir. 1259 yılında kardeşi IV. Kılıç Arslan ile girdiği taht mücadelesini kaybeden II. İzzeddin Keykâvus ve ona bağlı Türkmenler, Anadolu üzerinden Balkanlara uzanan köprünün ilk mimarı olmuşlardır. Balkanlarda İslâmlaşmanın başlaması, Türk kültürünün Balkanlarda yayılması, Sarı Saltuk ile buralarda bir gaza ve cihat ruhunun oluşması, daha geniş perspektiften bakıldığında; Bizans'ın ve yeni kurulan Osmanlı Devleti'nin kaderinin yön bulması esasen bu olayla başlamıştır.

Karadeniz'in kuzeyinden Batı'ya yapılan ve bu çerçevede Balkanlara ulaşan Türk göçlerinin sonuçları ile Türkiye Selçuklularının son dönemlerinde II. İzzeddin Keykâvus ve aralarında Sarı Saltuk'un da bulunduğu Türkmen aşiretlerinin Balkanlara göçünün sonuçlarını ele alan çalışmamıza Avrupa Hunları ile başlamak yerinde olur.

2. Avrupa Hun Devleti ve Balkanlar

Avrupa Hunlarının Karadeniz'in kuzeyinden yapılan Türk göçlerinin öncüleri olduğunu belirtmiştik. Bu çerçevede başbuğları Balamir öncülüğünde 375 yılı civarında Don Nehri'ni geçerek, Karadeniz'in kuzeyindeki düzlükleri işgal eden Ostragot (Doğu Gotları) ülkesine girmişler ve buraları zapt etmişlerdi. Kısa bir müddet sonra Ostragotların batısında bulunan ve Fransa'nın güneybatısı ile *İber* yarımadasına kadar ulaşan bölgede yaşayan Vizigotlar (Batı Gotları) da aynı akıbete uğradılar. Böylece Hunlar kısa denilebilecek bir süre içinde Doğu Avrupa'da Tuna'ya kadar olan bölgeleri hakimiyetleri altına alarak Roma dönemindeki adıyla Pannonia (bugünkü Macaristan) merkezli bir devlet kurdular.[3]

3 Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK Yay., Ankara 2001, s.25 vd.

Avrupa'da Hun ilerlemesi ile başlayan hareketlilik "Kavimler Göçü"nü başlatırken bu esnada en büyük zararı Roma İmparatorluğu almıştı. Topraklarının önemli bir kısmı Romalı olmayan anlamına gelen "barbar" dedikleri kavimlerin istilasına uğradı. Bunun sonucunda Roma İmparatorluğu İmparator I. Theodosios'un ölüm yılı olan 395'te Doğu ve Batı olmak üzere önce ikiye ayrıldı. İmparatorluğun ikiye ayrılması siyasi ve askeri gücünün zayıflaması anlamına gelirken Avrupa Hunlarının güçlenmesi demekti. Özellikle 434 yılında ölen Hun hükümdarı Rua'dan sonra onun yerine geçen kardeşinin çocukları Bleda ve Attila[4] devletin siyasi ve askeri gücünü daha da arttırdılar. Ayrıca Hunların, Doğu Roma İmparatorluğu'nu sürekli baskı altında tutma siyasetini de terk etmemişlerdi. Bu çerçevede 441 yılında Doğu Romalılarla bir mücadeleye giriştiler ve aynı yıl Attila, Doğu Roma ile 434 yılında yapılan Konstantia (Margus) Antlaşması (Margus bugünkü Pasarofça, Sırbistan) şartlarının yerine getirilmemesi ve Margus Piskoposunun Hun mezarlarını soymasını gerekçe göstererek I. Balkan Seferi'ni düzenlemişti. Bu sefer sonucunda ordusu ile Tuna'yı geçen Attila, *İllirya bölgesinde*[5] pek çok şehir ele geçirmiş ve Trakya'ya yönelmişti.[6] Nihayet Hun İmparatorluğu ile Doğu Roma arasındaki barışın yeniden te'sisi, Batı Roma İmparatorluğu'nun önde gelen devlet adamlarından Flavius Aetius'un araya girmesiyle sağlandı. 445 yılında kardeşi Bleda'nın ölümünden sonra Attila, Hun İmparatorluğu'nun tek hâkimi olmuştu. 27 Ocak 447'de İstanbul'da büyük bir deprem meydana geldi. Şehir adetâ yerle bir olmuştu. Denizde ve karada çok büyük felaketler yaşanmış, depremin ardı sıra yağan yağmurlarla bu felaketler daha da derinleşmişti. Bütün bu felaketler sonucu yaşanan salgın hastalıklar ve tabii afetler pek çok insanın ölümüne yol açmıştı.[7] Buna rağmen şehir halkı çabuk toparlandı. İstanbul'un bütün surları yaşanan felaketten altmış gün sonra onarılmıştı.[8] Attila, Doğu Roma'nın içine düştüğü bu durumu kendi lehine değerlendirmek istedi. Zira O'nun yeniden teşkilatlandırdığı ordunun ganimete ihtiyacı vardı. Nihayet Margus Antlaşması şartlarının hâlâ yerine getirilmemesini öne sürerek 447 yılında II. Balkan Seferi'ne çıkmaya karar verdi. Attila'nın gelişine kadar depremle yıkılan İstanbul eksiklerini tamamlamıştı. Bu sefer sırasında Hun ordusu iki koldan ilerleyerek Sardika (Sofya), Philippopolis (Filibe), Markianapolis (Preslav), Arkadiopolis (Lüleburgaz) mustahkem mevkii ve şehirlerini ele geçirerek, Tselya'da Termopolis'e kadar geniş bir daire çizdikten sonra Doğu Roma'nın başkenti İstanbul'u kuşatmak üzere Athyra (Büyük Çekmece)'ya kadar ulaştı.[9] Bu harekat sırasında Hun ordusu bir ara *İllirya* ve Trakya sınırları arasında yer alan Asemous Kalesi civarında zor anlar ya-

4 Şerif Baştav, *Büyük Hun Kağanı Attila*, KB Yay., Ankara 1998, s. 90.
5 İllirya, kuzeyde Avusturya Alplerinden güneyde Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'a kadar uzanan bölgeye verilen isimdir. (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0lirya , Erişim Tarihi, 02.09.2024).
6 Hayrettin İhsan Erkoç, "Attila'nın 447 Balkan Seferi", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Çanakkale 2017, s. 61.
7 Baştav, a.g.e.,s. 110-111.
8 Baştav, a.g.e.,s. 111.
9 Kafesoğlu, a.g.e., s. 75.

şamıştı.[10] Ancak bu durum Attila'nın şahsi otoritesi ile yaydığı korku karşısında çok da büyük etki yapmamış olacak ki, Doğu Roma İmparatoru II. Theodosios Attila'ya derhal magister ve patricius Anatolios'u elçi olarak göndererek barış teklif etti. Buna göre; Tuna'nın güneyinde beş günlük mesafedeki yerler askerden arındırılacak, buralardaki pazarlar yerine, artık bir Hun şehri olan Naissus (Niş)'te ortak Pazar kurulacak, Bizans savaş tazminatı olarak 6000 libre altın verecek, ayrıca Hunlara verilen yıllık haraç üç katına çıkarılarak 2100 libre altın (150.000 solidus) olacaktı.[11]

Attila'nın 453 yılında ölümünün ardından oğulları *İlek* (*İlig*/*İllig*), *İrnek* ve Dengizik imparatorluğu yıpratan bir hakimiyet mücadelesine girişmişlerdi. Hun İmparatorluğu'nun ve askeri gücünün zayıflamasını fırsat bilen tâbi kavimler harekete geçerek ayaklanmışlar, nitekim Hunların Avrupa'da ilk olarak ülkesini ele geçirdiği Ostragotlar ve diğer Cermen kavimleri ile Gepidler birleşerek Nedao Irmağı kıyısında Hun ordusunu mağlup etmişlerdir.[12] Attila'nın oğlullarından *İlek* bu savaşta hayatını kaybetmiştir. Çok cesur fakat siyasi zekadan mahrum olan Dengizik ise, bugünkü Romanya topraklarında neticesiz mücadelelere girmiş ve nihayet 469 yılında Doğu Romalı biri tarafından öldürülmüştü.[13]Hunlar Nedao Savaşı'ndan sonra bir süre Karpatların doğusuna çekildiler. Attila'nın en küçük oğlu *İrnek* ise daha doğuda hüküm sürmeye başladı. O'nun Hunların önce Güney Rusya'da ardından da Balkanlar ve Orta Avrupa'da bir devlet kuran Bulgarlar ile Macarların teşekkülünde büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır.[14]Daha açık bir ifadeyle Attila'nın ölümünden bir süre sonra Hun İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilmiştir.

Batı'ya olan göçler Hunlardan sonra da devam etmiştir. Nitekim 475 yılında Türk topluluklarından Sabarlar/Sibirler Aral bölgesinden Kafkaslara doğru ilerlemişler, 515 yılında Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyine yerleşerek kendi devletlerini kurmuşlardır.[15]Tuna ve *İrtiş* Nehri boylarında Sabarlardan kalma yer ve kale isimleri olsa da onların yaşadıkları yerler daha çok Batı Sibirya taraflarıdır. Nihayet Sibirya ismi de onlardan kalmadır.

3. Avarlar ve Balkanlar

550'li yıllarda ise Avarlar Batı Türkistan'dan Avrupa'ya doğru bir göç hareketi başlatarak Doğu ve Orta Avrupa'ya gelmişlerdir. 558 yılında Orta Avrupa'da büyük bir devlet kurarak bugünkü Hırvatistan, Sırbistan ve Romanya gibi Balkan ülkelerini de top-

10 Erkoç, a.g..m.,s. 63; Baştav, a.g. e., 112, Baştav, Attila ve ordusunun Mösya'da Utus (Vid) Irmağı kenarında Attila'nın ordusuna ağır darbeler indirildiğini, buradaki Cermen Kumandan Arnegsclus'un büyük bir cesaretle savaşmasına rağmen hayatını kaybettiğini ancak Attila'nın ordusunun da büyük zayiat verdiğini belirtir. (Baştav, a.g.e., s.112).

11 Kafesoğlu, a.g.e., s. 75-76.

12 Umut Üren, "İrnek'in Hunları ve Bulgarlaşma Hadisesi", *Tarih Okulu*, Mayıs-Ağustos 2010, S. VII, s. 41.

13 Kafesoğlu, a.g.e., s. 79.

14 Kafesoğlu, aynı yer.

15 Sabarlar/Sibirler hakkında bkz., Şerif Baştav, "Sabir Türkleri", *Belleten Der.* (1941), c. V, S. 17-18, ss.53-100.

raklarına dahil etmişlerdir. Asıl çekirdeğini Türk unsurun oluşturduğu Avar ordusu, Slav ve Germen kabilelerinden toplanan kalabalık destek grupları sayesinde özellikle Bayan Kağan zamanında 592 yılında Don Nehri'nden Galya'ya, Kuzey Slav bölgelerinden İtalya'ya kadar olan bölgelerde faaliyet göstermişler ve buralardaki varlıklarını 805 yılına kadar devam ettirmişlerdir. Bu dönemde onların en önemli tarihi etkileri Temmuz-Ağustos 626 yılında Balkanları ve Trakya'yı aşarak İstanbul'u kuşatmaları olmuştur. Avarların Balkanlardaki ve Avrupa'daki kültürel etkisi de uzun soluklu olmuştur. Hırvatların en büyük askerî-idarî unvanı olan "Ban" kelimesi Avar dilindeki "bayan" (zengin, soylu, asil) kelimesinden gelmedir.[16] Aynı kelime Avarlardan Bulgarlara ve Macarlara da hatıra kalmıştır. Ayrıca Navarino (bugünkü Pylos) kelimesi de aynı şekilde Avarların hatırasıdır.[17] *Kültürün en önemli unsurlarından olan dil ile ilgili hatıralardan başka daire şeklindeki üzengi, Avarlara has giyim kuşam malzemeleri ve silahlar (ok* tirkeşi gibi) ile bazı savaş taktikleri de başta Doğu Roma olmak üzere burada yaşayan topluluklara miras olarak kalmıştır. Nitekim VII. Yüzyılda Doğu Roma İmparatoru olan Heraklios'un, Sasanileri yendiği zaman silah ve savaş taktiği bakımından Avar örneğini kullandığı görülür.[18]

Türkolog Laszlo Rasonyi'ye *göre; Avarlar Balkanlarda Slavların yol açıcıları olmuştur.*[19]

4. Bulgarlar ve Balkanlar

Avrupa Hunlarından sonra Batı'ya göç eden ikinci Türk kavminin Sabarlar/Sibirler olduğunu belirtmiştik. Sabarların siyasi varlıklarını kaybetmesi 558 yılında gerçekleşmişti. Sabarlardan Semender ve Belencer boylarından topluluklar ile Sabar kağanlığına bağlı farklı Türk grupları ki, bunlar arasında Hun bakıyeleri, Oğurlar, Finoğurlar ve Avarlar da mevcuttu, Karadenizin kuzeyinde İtil-Kafkaslar, Don arası sahada yeniden teşkilatlandılar ve VII. Yüzyılın ortalarında Hazar Kağanlığını kurdular. Aynı tarihlerde onların hemen doğusunda Göktürk Kağanlığı bulunuyordu ve Hazarlar, Göktürklerin en uç kanadını meydana getirmişlerdi.[20]Ancak X.Yüzyılın ortalarından itibaren Hazar Kağanlığı eski gücünü kaybetti.

Öte yandan, daha önce Asya Hun birliğine bağlı olup Avar-Sabar darbesi ile 460 yılı dolaylarında Karadeniz çevresine göç eden Ogurlar, Onogurlar, *Şarogurlar* (Sarı, Ak-Oğurlar), Uturgurlar (30 Ogurlar), Kuturgurlar (9 Ogurlar) gibi Türk kavimleri Karadeniz'in kuzeyinde Avrupa Hunlarının bakiyeleri ile karışmışlar ve Bulgarları oluşturmuşlardı. Bulgar kelimesi, "bulgamak" fiilinden gelip karışık, karma anlamındaydı. 482'li yıllarda

16 Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, Budapest, 1942-1943, s. 178; Kafesoğlu, a.g.e., s. 155.
17 Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara 1988, II. Baskı, s. 83.
18 Rasonyi, a.g.e., s.86.
19 Rasonyi, a.g.e., s. 83.
20 Kafesoğlu, a.g.e., s. 158.

Bulgarların başında Buşan adlı liderleri vardı.[21]Bunlardan özellikle Kuturgurlar 547 yılından sonra Balkanlarda görünmüşlerdir. Tuna, Dnyeper ve Don Nehirleri arasında yerleşen Bulgarlar, Doğu Roma ile büyük mücadelelere girişmişler, hattâ İmparator Anastasios ülkesini Bulgarlardan korumak için "uzun suru" yaptırmıştır.[22] Bulgarlar, uzun süre Avarlarla birlikte Slavlara karşı savaşmalarına rağmen, onları kendileriyle birlikte Balkanların uzak köşelerine sürükleyen kavim olmuşlardır.630 yılında Bulgar lider Kurt (Kobrat/Kuvrat) Kağan Büyük Bulgar Hanlığını kurmuştur. Bizans ve Ermeni kaynaklarında Manga Bulgaria (Büyük Bulgaristan) veya eski adlarından dolayı Patria Onoguria (On-ogur yurdu) olarak adlandırılan bu devlet[23] Kurt'un 665 yılında ölümüyle Hazarların baskısına maruz kalmış ve siyasi gücünü kaybetmiştir. Hazarların kuzeye doğru ittiği Bulgarlar bugünkü *Çuvaşistan* taraflarına giderek, burada İtil Bulgar Devleti'ni kurarlarken, daha Batıya gidenler Asparuh liderliğinde teşkilatlanarak Tuna Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır. Tuna Bulgarları IX. Yüzyılda Boris Han zamanında Hristiyanlığı kabul ederek önce dinlerini ardından da milli benliklerini kaybetmişlerdir. İtil Bulgarları ise, X. Yüzyılın ilk çeyreğinde *İlteber* Almış Han zamanında *İslâmiyeti* kabul ederek Müslüman olmuşlardır.[24]*İdil Bulgar Hanlığı uzun ömürlü bir devlet olmuş ve yaklaşık beş buçuk asır tarih sahnesinde yer almıştır. 1437 yılında Kazan* Hanlığı'nı kuran Uluğ Muhammed Han'ın darbesiyle ortadan kalkmıştır.[25]

5. Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar), Kumanlar ve Balkanlar

Batı'ya olan göçlerin son büyük dalgasını Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) ve Kumanlar (Kıpçaklar) oluşturur. Saydığımız bu topluluklar daha önce gelenler gibi Karadeniz'in kuzeyinde, Doğu ve Orta Avrupa'da siyasi olarak teşkilatlanmamışlar ancak boy teşkilatı halinde sistemli bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Buna rağmen bölge siyasetinde oldukça etkili olmuşlardır. Özellikle Peçeneklerin Hazar Kağanlığı üzerindeki baskısı Hazar-Uz ittifakını meydana getirmiştir. Uzlar, Peçenekler üzerinde fazla etkili olmamakla birlikte onların 860-880'li yıllarda Hazar ülkesinden daha batıya İtil nehrini aşarak Don ve Kuban boylarına gitmelerine yol açmıştır. Ancak Hazarlar, Peçenek tazyikinden çok etkilenmişler ve dağılma aşamasına gelmişlerdir. Peçenekler, Hazarlara bağlı Macarları da yerlerinden çıkarıp batıya itmişler böylece Hazarların Batı'daki istinat noktası Sarkel Kalesi de ellerinden çıkınca Hazar Kağanlığı'nın *yıkılışı hızlanmıştır.*[26]

21 Rasonyi, a.g.e., s.88-89.
22 Rasonyi, a.g.e., s.90.
23 Ahmet Taşağıl, "İdil Bulgar Hanlığı", *DİA,* İstanbul2000, c. XXI, s. 472-473.
24 *İlteber Almış'ın İslâmiyeti seçme kararını etkileyen faktörler hakkında bkz. Altay Tayfun Özcan, "İlteber Almış ve Egemenliğinin Dönüşüm Süreci", XIX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (II. Cilt) Türk-İslam Devletleri Tarihi, Ankara 2022.*
25 Akdes Nimet Kurat, "Kazan Hanlığı", *AÜ. DTCF Der.*, (!954), c.XII, S.3-4, s. 227.
26 Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII, Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Yayınevi, Ankara 1992, II. Baskı, s. 43.

Batı Göktürk Oğuz uruglarından olan Peçenekler tıpkı vaktiyle Avrupa Hunlarına benzer bir hareketle Doğu Avrupa, Balkanlar ve Orta Avrupa'ya geçişte öncü rol oynamışlar, onlardan sonra buralara Rusların "Torki" dedikleri Uzlar (Oğuzlar)ve Kumanlar (Kıpçaklar) gelmişlerdir.[27] Bu Türk kavimleri Doğu Roma ile zaman zaman denge unsuru olarak ittifaklar kurarken bazen de onların başına bela olmuşlardır. Nitekim Peçenekler, 900'lü yılların başında Doğu Roma'nın düşmanı olan Bulgarlara karşı kullanılmak istenmiş fakat Peçenekler bir süre sonra bundan vazgeçmiştir. 1035'te ise Peçenekler Tuna'yı geçerek nehrin güney kıyılarını yağmalamışlar ve 1036'da üç defa Doğu Roma topraklarına girmişlerdir. Onların 1048'de yaptıkları akın ise dehşet verici olmuştur.[28] Doğu Romalılar, Peçenek akınlarından korunmak için onları ordularına almışlar ve Doğu'dan gelen bir diğer düşmanları Selçuklulara karşı kalkan olarak kullanmak istemişlerdir. Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071) sırasında Peçeneklerin Doğu Roma ordusunda yer alması ve sonradan Selçuklu saflarına geçmesi ve savaşın kaderini belirlemede rol oynamaları bunun güzel bir örneğini oluşturur.

Peçenekler ile Doğu Roma arasındaki ilişkiler İmparator Aleksios Komnenos (1081-1091) döneminde yeniden bozulmuş ve Peçenekler 1050'den itibaren Balkanlarda faaliyet göstermişler, hattâ Trakya'nın Marmara'ya kadar olan sahillerini tehdit eder duruma gelmişlerdi. Bu arada Selçukluların Anadolu'yu fethi esnasında İzmir ve çevresinde bir beylik kuran Caka/ Çağa Bey, Peçeneklerle ittifak kurarak İstanbul'u ele geçirmek istedi. Bu kritik durumda Kumanların Batı'ya ilerlemeleri Doğu Roma için adeta kurtarıcı bir unsur oldu. Kumanlar 1060'tan itibaren Peçeneklere ait olan Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları işgale başlamışlar 1080'e doğru ise, Tuna boylarına kadar ilerlemişlerdi. Bunun sonucunda Peçeneklerin barınacak yeri kalmamış, bütün meraları Kumanlar tarafından ellerinden alınmıştı.[29]Böylece iki Türk kavmi birbirine düşman oldu. Nihayet Peçenekler 1091 yılında Kumanlar tarafından ağır bir yenilgiye uğradılar ve askeri güçlerini kaybettiler. Onların bakiyelerinden Balkanlarda kalanlar Vardar Nehri boyunca iskân edildiler. Bugün Makedonya'daki Meglano Ulahları ve Sofya civarındaki *Şop*-Bulgarların Peçenek neslinden oldukları söylenir.[30]

Sekiz boy veya on bir boy halinde yaklaşık 150 yıl Karadeniz'in kuzeyinde ve daha batıda yaşayan Peçenekler, daha öncesinde Göktürklere bağlı olmasından dolayı, şüphesiz "devlet" nizamını bilmekte idi. Fakat boy esasına göre yaşadıkları için, belki de bu boylardan hiçbiri diğerlerine üstün gelecek kuvvette olmadığından devletleşmek mümkün olmadı. Ancak şunu söylemek gerekir ki, Peçenekler, Rus knezi İgor zamanında Rusların askeri bakımdan teşkilatlanmasında büyük pay sahibi olmuşlardı.[31] Bir

27 Kurat, a.g.e., s. 46.
28 Faruk Sümer, "Peçenekler", *DİA*, İstanbul 2007, c.34, s.213.
29 Kurat, a.g.e., s. 64.
30 Kafesoğlu, ag.e.,s. 174.
31 Kurat, a.g.e., s. 49.

diğer önemli nokta Peçeneklerden geriye kalanlar Balkanlarda, Bosna'da ve diğer bazı yerlerde iskân edilmişlerdir.[32]

Karadeniz'in kuzeyine Peçeneklerden sonra gelen Uzlar (Oğuzlar/Torklar), bir süre Yayık-İdil arasında kalmışlar sonra da Kama Bulgarları sahasına ilerlemişlerdir. 1060 yılında Rus knezleri hep birlikte onların üzerine bir sefer düzenleyince, Tuna'yı geçip Balkan sahasına saldırmışlar, ancak burada acımasız düşmanları Peçeneklerin saldırısına uğrayıp büyük zayiat vermişlerdi. Doğu Roma'nın Roma'dan miras kalan tarihi "barbar politikası" burada da iyi işlemiş ve Doğu Roma, hizmetine giren Peçeneklere neredeyse imha ettirdiği Uzlardan kalan çok az bir bakiyeyi Dobruca'ya yerleştirmişti. Bugünkü Romanya ve Moldova'daki Gagauzlar bunlardan teşkil olmuştur. [33]

Uzlardan sonra Batı'ya giden Kumanlar (Kıpçaklar)'ın eski yurtları olan Irtiş-Talas sahasından göçleri, 916'lı yıllarda başlar. Uzların 1048'li yıllarda Balkanlara çekilmesi üzerine Güney Rusya taraflarına inmişlerdir. Bu Türk topluluğu Batı dünyasında Kuman adıyla anılırlarken Doğu kaynaklarında Kıpçaklar olarak geçer. Hem Batı kaynakları hem de Doğu Kaynakları onları dış görünüşleri ile tanımlamayı tercih etmişlerdir. Kumanların kumral saçlı ve sarışın oldukları yönünde hemfikirdirler. Öyle ki, "Kuman" ve "Kun" kelimeleri öz Türkçe olan "kuba" kelimesinden gelmedir. Türk kültürünün el kitabı niteliğindeki Divan-ı Lügati't-Türk'te "kuba" kumral ile sarı arasında olan demektir.[34] Rus kronikleri ise onların Türkmen, Peçenek ve Türkler (Uzlar) ile aynı milliyetten olduklarını belirtirler.[35]

Kumanlar XIII. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların hâkimi olmuşlardır. Bu çerçevede Rus ve Balkanlar tarihinde derin izler bırakmışlardır. Onların bölgeye gelmesiyle Rus knezlikleri *büyük ölçüde onlarla mücadele içinde olmuşlar, ancak bu mücadeleler genellikle Kumanlar lehine sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Kumanların bazı dönemlerde Rus* knezliklerinden bir kısmıyla dostane ilişkiler kurup anlaştıkları da görülür. Her ne surette olursa olsun Kumanlar 1080'li yıllarda hakimiyetlerini Don-Dynyester *ağırlık merkezleri olmak suretiyle* Balkaş *gölü Talas havalisinden Tuna ağzına kadar genişletmişlerdir. Kafkaslarda* Kuban *bölgesi de dahil olmak üzere kuzeyde Oka-Sura Nehirleri boyuna, yani İtil Bulgarları sınırına kadar ulaşan bu saha Doğu Avrupa ve Batı Sibirya bozkırlarının tamamını içine almıştır.*[36] Bu sebeple bütün bu sahalar kaynaklarda "Deşt-i Kıpçak" (Kıpçak bozkırı) olarak isimlendirilmişlerdir.

Kumanların Karadeniz'in kuzeyinde, Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanlardaki etkileri bir tarafa onların askerî maharetleri Mısır ve Suriye'ye kadar uzanmıştır. Nitekim Eyyûbî

32 Kurat, a.g.e., s. 64.
33 Kurat, a.g.e., s. 67.
34 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992, III. Baskı, c.III, s. 217.
35 Kafesoğlu, ag.e.,s. 175.
36 Kafesoğlu, ag.e.,s. 177.

hükümdarı el- Melik es-Salih Necmeddin Eyyûb döneminde askeri köle olarak Deşt-i Kıpçak'tan Anadolu üzerinden veya deniz yoluyla getirilen Kıpçaklar, 1250 yılında Memlûk Devleti'ni kurmuşlardır. Burada önemli olan nokta Mısır'da kurulan bu devlet Köktürklerden sonra tarihte "Türk" adıyla anılan ikinci devlettir. Çünkü Arapça kaynaklar bu devletten bahsederken "ed-Devletü't *Türkiye" veya* "Devletü'l Etrâk" demişlerdir.[37]

Kumanlar da Peçenekler gibi boy teşkilatı halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak şurası bir gerçektir ki, IX. ve XIII yüzyıllar boyunca Batı'ya göç eden Peçenek, Uz ve Kumanlar Rusların Karadeniz'e inmelerine ve Balkanlara sarkmalarına izin vermemişlerdir. Ayrıca bugün Romanya'da açık sarı saçları ve mavi gözleri ile diğer topluluklardan ayrılan *Çangoların* Kuman asıllı oldukları kuvvetle muhtemeldir.[38]*Öte yandan Peçenek ve Kuman idarecileri Avarların Slavları teşkilatlandırdığı gibi Balkanlarda benzeri bir rol oynamışlardır. Bulgarların Bizans'a karşı giriştiği istiklal mücadelesine yardım ederek II. Bulgar Devleti'ni kurmalarına vesile olmuşlardır. II. Bulgar Devleti'nin başına geçen ve Ulahların (günümüzdeki Romenlerin) teşkilatlanmasında yeri olan Çar* Asen (1187-1196) Kuman menşeinden geldiği gibi daha sonraki Bulgar hükümdarlarından bazıları da aynı şekilde Kuman soyundan gelmişlerdir.[39]

İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden sonra, İznik'te kurulan İznik Rum Devleti hükümdarı Vatatzes (1222-1254) Moğollar önünden kaçan Kumanları toprak karşılığı askerî hizmete almış, Trakya, Makedonya ve Batı Anadolu'ya yerleştirmiştir.

XIII. Yüzyılda Moğolların Karadeniz'in kuzeyine gelmesi, Kumanların dağılmasına yol açmış ancak Balkanlara olan Türk göçleri devam etmiştir. Bu defa Balkanlara gelen Türkler Karadeniz'in kuzeyinden değil Anadolu üzerinden gelmişlerdir. Bu göç olayının sebebi kadar sonucu da oldukça enteresandır.

6. II. İzzeddin Keykâvus ve Türkmenleri

Türkiye Selçuklu Devleti'nin en büyük hükümdarlarından biri olan Alâeddin Keykubâd (1220-1237)'ın ölümü üzerinden çok geçmeden Asya'yı kasıp kavuran Moğol istilâsı Anadolu'ya da sirayet etmişti. Moğollar ile yapılan Kösedağ Savaşı (1243) sonrasında Selçuklu Devleti Moğollara tâbi ve haracgüzâr hale geldi. Bu durum devletin çöküş sürecine girmesine yol açtı. Bu dönemde liyakatli bir hükümdarın olmayışı, sonu gelmeyen taht kavgaları, çocuk denilecek yaştaki şehzadelerin tahta geçmesi, Moğolların ve onların destekçileri olan çoğu Fars asıllı emirlerin işini kolaylaştırmış ve devlette tam bir iktidar boşluğu ortaya çıkmıştı. Bunun yanı sıra Selçuklu hazinesi Moğolların bitmeyen talepleri karşısında aciz duruma düşmüş, devlet ödeyemeyece-

37 Bu konuda bkz. İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA,* Ankara 2004, c.29, s.97.
38 Kurat, a.g.e., s.71.
39 Kafesoğlu, ag.e.,s. 183.

ği borçlar altına sokulmuştu. Moğolların sahip olduğu bu mali külfetlere, emirlerin israfları da ekleniyordu.[40] Nitekim 1258 yılında daha da vahim bir durum gelişti. Sahib Şemseddin Tuğraî'nin Moğol büyük hanı Mönke (Mengü)'yi, Pervane Muineddin *Süleyman'ın da* Mönke Han'ın İran'a gönderdiği kardeşi Hülâgû Han'ı etkilemesi ile Selçuklu Devleti idarî olarak Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246)'in oğulları II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan arasında paylaştırıldı. Buna göre Ab-ı Sivas (Kızılırmak) sınır olmak üzere II. İzzeddin Keykâvus, Kayseri hududundan Antalya sahiline kadar olan yerleri elinde bulunduracak, Konya'yı tahtının başkenti yapacak, IV. Kılıç Arslan ise Sivas'tan Sinop ve Samsun sahiline kadar olan Dânişmendiye vilayetine sahip olacak, tahtı da Tokat'ta olacaktı.[41] Amaç iki kardeşin uzun bir süredir devam eden taht mücadelesine son vermekten ziyade ikisinden de ayrı ayrı haraç almaktı. Şemseddin Tuğraî tek başına her iki sultanın da vezirliğini yapıyor ve IV. Kılıç Arslan'ın yanında ikamet ediyordu.[42]Hülâgû ona kendi hazinesinden aldığı borcu kolay ödeyebilsin diye vezirlik tahsilatı olarak Kastamonu vilayetini ikta etmişti. Ancak Tuğraî bununla kalmayıp kendi mallarını artırmak üzere ağır baskılara başladı. Kendisine destek verenlerin yolunu açtı, fakat geriye kalanları acz *içinde bıraktı. Selçuklu dönemi kaynaklarından* Aksarayî, onun bu hallerini "dünya karşılığında ahretini satan sefilin sefilidir" sözleriyle dile getirir.[43] Onun Selçuklu Devleti için yaptığı tek iyilik belki de iki kardeş arasında barışın devamını sağlaması idi.

1260 yılında Şemseddin Tuğraî öldü. Bunun sonucunda Selçuklu Devleti'nin iki kolu arasındaki bağlantı kesildi ve iki kardeşin arası yeniden bozulmaya başladı. II. İzzeddin Keykâvus metbuu Hülâgû'dan izinsiz olarak daha önce saltanat naibi olan Fahreddin Ali'yi kendi devletinin veziri yaptı. Amacı Hülâgû'nun baskısından bir nebze kurtulmaktı. Nitekim bir süre sonra Moğollara ve Moğol taraftarlarına karşı olanlar ile tekrar irtibata geçti. Daha önce beylerbeylik makamına getirdiği Kündistabl Rumî'nin teşviki ile Konya'yı terk edip Antalya'ya hareket etti ve Hülâgû'nün yanına gitmeden önce yaşadığı hayata benzer bir hayat sürmeye başladı. İçki ve eğlence hayatına daldı. Bu arada Hülâgû, vezirlik makamına IV. Kılıç Arslan'ın en büyük destekçisi olup, Moğollar ile arasını hep iyi tutan Pervane'yi getirdi.

Keykâvus'un metbuu Hülâgû'ya ve diğer devlet idarecilerine karşı bu kadar rahat ve pervasız davranmasının en önemli sebebi; Bizans İmparatorluğu'nda ve Orta Doğu'da meydana gelen yeni değişiklerdi. Onun Rum dostu Mikhail Palaiologos 1204'teki IV. Haçlı Seferi'nden bu yana Latinlerin elinde bulunan İstanbul'u geri almış ve Bizans tahtına oturmuştu. Orta Doğu'da ise Mısır Memlûkleri Suriye'de Ayn-ı Calût Savaşı (3 Eylül 1260) ile Moğollara ağır bir darbe vurmuştu. Öte yandan İran Moğollarının

40 Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'inüd-din Süleyman*, Ankara 1970, TTK Yay., s. 127-128.
41 Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000, s. 46.
42 Kaymaz, a.g.e., s.79.
43 Aksarayî, a.g.e., s.47.

en önemli rakibi olan Altınorda Devleti hükümdarı Berke Müslüman olmuş ve Mısır Memlûkleri ile ittifak yapmıştı. Bununla da kalmayıp ikisi birlikte Anadolu'yu Moğol işgalinden kurtarmak için Keykâvus ile irtibata geçmişlerdi.

Hülâgû, vaktiyle Celâleddin Harezmşah ülkesinin başkadılığını yapan Taceddin Mu'tez bin Mucireddin Tahir ile Tükelek Bahşi'yi baliş ve diğer vergileri toplamak, bunun yanı sıra ölen vezir Şemseddin Tuğraî'nin aldığı borçları tahsil etmek için Anadolu'ya göndermişti.[44]Bu görevliler doğrudan II. İzzeddin Keykâvus'un yanına gitmişlerdi. Keykâvus da Kündistabl'ın etkisiyle onlara IV. Kılıç Arslan'ın yolları üzerinde olduğunu, vergi toplamak için önce ona gitmeleri gerektiğini, sonrasında kendisinin payına düşen vergiyi göndereceğini belirtti.[45]

Bu durum Hülâgû'ya ulaşınca, İzzeddin'in bu yaptıkları karşısında af olunmayacağını ve ellerinden kurtulamayacağını bildiren bir hüküm fermanı hazırlayıp gönderdi. İzzeddin bu tehlikeli durumun Pervane Muineddin'in hile ve ihanetinden kaynaklandığını anlayıp, üzerine düşen vergiyi toplamak üzere Konya'ya geldi. Ancak bu amacını yerine getiremeden Hülâgû'nun elçilerinin hemen arkasından gelen komutanı Alıncak Noyan'ın kalabalık bir ordu ile Anadolu'ya girdiği, Pervane'nin de onu karşılamak için Erzincan'a gittiği haberi duyuldu. Sözü edilen Moğol kuvvetleri, IV. Kılıç Arslan ve Pervane ile Aksaray'a geldiler.[46] Öte yandan Vezir Fahreddin Ali, İzzeddin hakkında düşünülmüş ihaneti ona bildirmedi. Çünkü Muineddin Pervane, IV. Kılıç Arslan tarafını güçlendirmek için vezirlikten feragat etmiş, ülkenin tamamının vezirliğini ona bırakmıştı. İzzeddin, Moğol ordusunun geceleyin Aksaray'dan hareket edip, sabahleyin Obruk hanına geldiklerini haber alınca derhal karısını, oğullarını, kız kardeşini, Hristiyan dininde olan annesini, dayısı Kîr Kedid'i, yakın adamlarını ve hizmetkârlarını alıp İstanbul'a gitmek için Konya'dan kaçtı. Buradan da Antalya'ya geldi.[47] *Gözü pek Emir-i* Ahur Muzafferiddin *Uğurlu,* Taştdar *Hüsameddin, Hacı Baba gibi devlet erkanından önemli kişiler de ona refakat ettiler.*[48]*İzzeddin'in Moğol ordusuna karşılık vermek için hazırladığı birliğin başında olan Ali Bahadır da onlara sonradan yetişti.*[49]

İzzeddin nihayet maiyetiyle birlikte İstanbul'a geldi. Onun buraya geliş tarihi hakkında kaynaklarda açık bir bilgi yoktur. Ancak Ebu'l Ferec, yukarıda bahsettiğimiz Alıncak Noyan'ın Anadolu'ya gelişini 1261 yılı yaz ayında gösterir. Selçuklu kaynaklarından İbn Bibi ise, onu destekler mahiyette, İzzeddin ile mücadele etmek isteyen Alıncak Noyan'ın Akşehir'in Karayük (Kara Hüyük) köyünü, sultan IV. Kılıç Arslan'ın da Altuntaş

44 Aksarayî, a.g.e., s.49.
45 Aksarayî,aynı yer.
46 Gregory Abû'l- Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C.2, (Suryanca'dan İngilizce'ye çev: Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev: Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1987, c. II, s.582.
47 İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed Ali el-Ca'ferî, *el-Evamiru'l- 'Ala'iyye fi'l-Umuri'l' Ala'iyye,* (Çev.) Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, c.II,s. 159: Aksarayî, a.g.e., s.52; Kaymaz, a.g.e. s.90.
48 Aksarayî, a.g.e., s.52.
49 İbn Bîbî c. II, 161.

köyünü kışlak tuttuklarını belirtir[50] ki, bu bilgi bize İzzeddin'in 1261 yılı sonlarında İstanbul'a kaçtığını gösterir.

İzzeddin Keykâvus'un yanında ileride Selçuklu Devleti'nin son sultanı olacak olan oğlu Gıyâseddin Mesud ve diğer oğullarının da olduğunu belirtmiştik. 1259 yılında Bizans tahtını ele geçiren Mikhail Palaiologos, onlara büyük bir izzet ve ikramda bulundu. İzzeddin'in yanında gelen maiyetinin her birine makam ve mevki verdi. Ayrıca sultana yakınlığına göre uygun bir mesken, ihtiyaç ve konaklama malzemesi temin etti.

XV. Yüzyılda kaleme alınan ve şimdilik ilk Türkçe Selçuknâme olarak kabul edilen Yazıcızâde'nin "Tevârih-i Âl-i Selçuk" adlı eserinde; II. İzzeddin İstanbul'da Mikhail Palaiologos'un yanında iken, beraberinde götürdüğü veya sonradan kendisine ilhak eden Türkmenler için imparatordan kışlak ve yaylak istemişti. Palaiologos da onlara havasının ve suyunun güzelliği ile meşhur Dobruca'yı verdi. Türkmenler Dobruca'ya geçince Anadolu'da bulunan soydaşlarına gizlice haber gönderip, yanlarına gelmelerini istemişlerdi. Bunun sonucunda İznik ve Üsküdar ile İstanbul'a yakın diğer beldelerden çok sayıda Türkmen evi Dobruca'ya göç etti. Yazıcızâde bunların Dobruca'da iki üç pare Müslüman şehri ve otuz kırk bölük Türk obaları olduğunu belirtir.[51]Bu Türkmenlerin arasında Sarı Saltuk da bulunuyordu.

Yazıcızâde'nin kaydına göre; Mikhail Palaiologos bir müddet sonra İzzeddin'den şüphelenip, onu ve iki oğlunu hapsetmiş, çocukların annelerini yani Palaiologos'un kız kardeşini, diğer iki oğluyla[52] yanında alıkoymuştur.[53] Aynı müellif ilerleyen kayıtlarında ise, İzzeddin'in Bizans'ta tek oğlunun kaldığını ve bunun Ayasofya'da Patrik'in hizmetine verilerek, vaftiz edilip, Hristiyan yapıldığını ifade eder.[54] Aradan bir süre geçtikten sonra İmparator nezdinde de büyük itibarı olan Sarı Saltuk imparatora İzzeddin'in alıkonulan oğlunun teslim edilmesi için ricada bulunur. Palaiologos da onu kırmayıp bu çocuğu kendisinin yanına gönderdiğini, Sarı Saltuk'un da bu Selçuklu şehzadesine İslâmiyeti öğretip hırka giydirdiğini belirtir.

Mikhail Palaiologos ile arası açılınca bir süre Enez'de hapis kalan II. İzzeddin Keykâvus, daha sonra Altınorda hükümdarı Berke'nin göndermiş olduğu 20 bin kişilik bir ordu sayesinde kurtarılmış ve kendisine Berke tarafından Suğdak ve Sulhad (Kırım)

50 İbn Bîbî, a.g.e., s. 160.

51 A. Bakır, *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 656.

52 Bakır, a.g.e., s. 656.

53 İbn Bîbî, Mikhail Palaiologos ile İzzeddin'in arasının açılması konusunda şu olayı anlatır. Bir defasında Sultan, dayısı Kîr Kedid ve Ali Bahadır'ın da hazır bulunduğu bir içki meclisinde İzzeddin sarhoş olunca Anadolu tahtını ele geçirdikten sonra Palaiologos'u da bir gezinti sırasında ortadan kaldırıp İstanbul'u ele geçirme niyetini söylemiştir. Bu sözler kısa bir süre sonra sultanın ikiyüzlü dayısı Kîr Kedid tarafından İmparatora yetiştirilince, o da hemen İzzeddin ve adamlarını tutuklatıp hapse attırır. (İbn Bîbî, a.g.e., s. 161).
Böyle bir olay olmuş mudur? Bilemiyoruz. Ancak Palaiologos'un İzzeddin'i tutuklamasında bu olaydan daha ziyade İran Moğol hükümdarı Hülâgû'nun etkisi olduğu kanaatindeyiz.

54 Bakır, a.g.e., s. 728.

ikta edilmişti.[55] İzzeddin hayatının sonuna kadar (1279/1280) burada kendisi için yapılan sarayda kalmıştı. Onunla birlikte Dobruca yöresine giden Türkmenler ise bir süre sonra Dobruca'dan çıkarılmışlar, bir kısmı Anadolu'ya dönmüş, kalanlar da Hristiyanlığı kabul edip Avrupa ve Balkanlar'da kalmışlardı. Bu Türkmenlerin manevî lideri konumunda olan Sarı Saltuk hakkında kayda değer çalışmalar yapan Necati Demir, günümüzde Moldova, Bulgaristan, Ukrayna, Yunanistan ve Makedonya'da yaşayan Gagauzlar'ın bunların soyundan olduğunu savunur (Demir, 2015: 47). Fransız tarihçi Claude Cahen de Gagauz adının İzzeddin Keykâvus'a nisbetle "Keykâvusî" iken, Gagauz'a dönüşebileceği ihtimalini konu eder (Cahen, 1994: 273). Bu ihtimal bir yana Gagavuz asıllı, Moldova Milli Marşı yazarı, sanatçı, şair, edip Tudor Zanet, yaptığı tarihi araştırmalar sonucuna dayanarak bunu asla kabul etmemektedir. Kendilerinin Oğuz Türklerine dayandığını ve bu bölgeye gelişlerinin Uz (Oğuz) göçleri sonucu olduğunu belirtir. Bunun izahını da kendilerinin İslâmiyet'e hiç girmediklerini, Oğuz Kağan Destanının ve Dede Korkut hikayelerinin kendi halkı arasında oldukça yaygın olduğunu fakat buradaki hiçbir karakterin İslâmi motifte olmadığını dile getirir.[56]

Zeki Velidî Togan, Sarı Saltuk'un İzzeddin ile Kırım'a gittiğini, sonra yeniden Dobruca'ya döndüğünü, gaza ve cihadla meşgul olduğunu belirtir.[57] Sarı Saltuk ölünceye kadar gaza ve cihad faaliyetlerine devam ettirmiştir. Yine Togan'ın bildirdiğine göre; Sarı Saltuk'dan sonra onun halifesi Ece Halil olmuştur. O da Sarı Saltuk gibi gaza ve cihad ülküsüne bağlı kalmış ancak daha sonra bir grup Türkmen ile Karesi bölgesine (Balıkesir) geçmiştir.[58] Burada Karesi Beylerinin hizmetine girmiştir. Karesioğulları, Osmanlı Beyliği'ne ilk ilhak eden beylik olup denizcilikte mahir olmaları sebebiyle Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişinde büyük rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra Osmanlı deniz kuvvetlerinin de nüvesini oluşturmuşlardır.

Sarı Saltuk'un Hacı Bektâş-ı Velî'nin öğrencisi olması sebebiyle Osmanlıların Balkanlara geçişiyle birlikte burada Bektaşilik geleneği daha da güçlenmiştir. Bunda şüphesiz İzzeddin Keykâvus'un beraberinde giden Sarı Saltuk ve Türkmenlerinin etkisi büyüktür. Daha açık bir ifade ile Selçukluların Balkanlara yönelik bir fetih politikası olmamakla birlikte bu dönemde Sarı Saltuk ve beraberindeki Türkmenler ile başlayan manevî fetih, Osmanlılar ile maddeten gerçekleşmiştir. Üstelik Balkanlar'da Bektâşiliğin gittikçe güçlenmesi ve Osmanlı devşirme sisteminde Balkanlar'ın en önemli menbâ olması düşünüldüğünde, Yeniçeri Ocağı'nın Bektâşi geleneğine sıkı sıkıya bağlılığını anlamak da kolaylaşır.

55 İbn Bîbî, a.g.e., s. 161-162.
56 Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=8mmr11U... Erişim Tarihi: 10.10.2024.
57 Z. V. Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş,* Enderun Yay., İstanbul 1981, s, 270.
58 Togan, aynı yer.

7. Sonuç

Türklerin miladî dönemlerde Balkanlara yapmış oldukları göç hareketi Hunlarla başlar. Daha sonra çeşitli Türk toplulukları bu göç dalgasının hiç kesintisiz devam etmesini sağlamış, yalnızca Balkanlara değil Doğu ve Orta Avrupa'ya da gelerek burada siyasi teşekküller kurmak suretiyle veya boylar halinde varlık göstermişlerdir. Bu durumun siyasi ve kültürel sonuçları dikkat çeker. Siyasi bakımdan Avrupa Hun İmparatorluğu, Avar Kağanlığı, Sabar Kağanlığı, Büyük Bulgar Devleti, Tuna ve İtil Bulgar Devletleri gibi devletler ile Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar gibi Türk topluluklarının Balkan tarihi ile yakın alakaları vardır. Ayrıca dil başta olmak üzere adet ve geleneklerde etkileşim söz konusu olmuş, hattâ bu etkileşim Türkçe pek çok kelimenin yer adı olarak kullanılmasına vesile olmuştur. Kültürel etkileşimin bir diğer sonucu olarak İslâmiyetin kabulünden önce buraya giden Türk topluluklarından bir kısmı Hristiyanlığı kabul ederken, İslâmiyet'ten sonra buraya gelenler, özellikle de Selçuklu Devleti'nin son döneminde II. İzzeddin Keykâvus ile birlikte giden Türkmenler burada İslâmiyet'in ve Türk kültürünün yayılmaya başlamasını sağlamışlardır. Bu Türkmenler arasında yer alan ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin öğretilerinin Balkanlarda yayılmasına vesile olan Sarı Saltuk hâlâ, Balkan halkının muhayyilesinde büyük bir yer tutmaktadır. Ayrıca Onun makamlarından birkaç tanesinin de bu coğrafyada olması bunun en önemli göstergesidir.

Kaynakça

Ahmetbeyoğlu Ali, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK yay., Ankara 2001.

Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.

Bakır, A., *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

Baştav, Şerif, "Sabir Türkleri", *Belleten Der.* (1941), c. V, S. 17-18.

Baştav, Şerif, *Büyük Hun Kağanı Attila*, KB Yay., Ankara 1998.

Erkoç, Hayrettin İhsan, "Attila'nın 447 Balkan Seferi", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Çanakkale 2017.

Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C.2, (Suryanca'dan İngilizce'ye çev: Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev: Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1987, c. II.

İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed Ali el-Ca'ferî, *el-Evamiru'l-'Ala'iyye fi'l-Umuri'l' Ala'iyye*, (Çev.) Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1989, VI. Baskı.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992, III. Baskı, c.III.

Kaymaz, Nejat, *Pervâne Mu'inüd-din Süleyman*, Ankara 1970, TTK Yay.

Kurat, Akdes Nimet, "Kazan Hanlığı", *AÜ. DTCF Der.,* (!954), c.XII, S.3-4.

Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII, Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri***,** Murat Yayınevi, Ankara 1992, II. Baskı.

Moravcsik, Gyula, *Byzantinoturcica II*, Budapest, 1942-1943.

Özcan, Altay Tayfun, "İlteber Almış ve Egemenliğinin Dönüşüm Süreci", *XIX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (II. Cilt) Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara 2022.

Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara 1988, II. Baskı.

Sümer, Faruk, "Peçenekler", *DİA*, İstanbul 2007c.34.

Taşağıl, Ahmet, "İdil Bulgar Hanlığı", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI.

Togan, Z. V., *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Yay., İstanbul 1981.

Üren, Umut, "İrnek'in Hunları ve Bulgarlaşma Hadisesi", *Tarih Okulu*, Mayıs-Ağustos 2010, S. VII.

Yiğit, İsmail, "Memlükler", *DİA*, Ankara 2004, c.29.

Elektronik Kaynaklar

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0lirya, Erişim Tarihi: (02.09.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=8mmr11U ... Erişim Tarihi: (10.10.2024).

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Makedonya'dan Türkiye'ye Büyük Göç: Nedenleri, Toplumsal Etkileri ve Göçün Bugünkü Yansımaları

Osman Emin[1]

Özet

Castellan (1995), *Balkanlar Tarihi* adlı kitabında, Balkanlar'ın Avrupa ile Asya arasında bir köprü, bir buluşma noktası, bir "karışık kültürler mozaiği" ya da Avrupa'da bir "barut fıçısı" veya "çatışma (düello) alanı" olup olmadığını sorgulamaktadır (s. 15). Bu tanımların tamamı doğru olabilir ya da bir dönem için doğru kabul edilmiş olabilir. Ona göre Balkanlar, belirli bölgeleri bağımsızlık mücadelesi veren, yakın zamanda sosyalist bloktan ayrılan, geçmişte "Avrupa'nın barut fıçısı" olarak tanımlanan, günümüzde ise "yapboz" gibi parçalı küçük devletlerden oluşmaktadır. Bu ülkeler, etnik anlaşmazlıklar ve eski sınır talepleri nedeniyle ulusal kimliklerini yeniden şekillendirme ihtiyacı hissediyor gibi görünmektedir.

Göç, tarihin başlangıcından günümüze ulaşan en önemli meselelerden biridir. Yakın tarihte Makedonya Türkleri de büyük bir göç sınavıyla yüzleşmiştir. '93 Harbi'nin ardından Osmanlı devletinin Balkanlardan çekilmesiyle Türklerin Anadolu'ya başlattığı göç dalgası, arada kısa süreli kesintilere uğrasa da kesintisiz sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Balkan coğrafyasında yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümler, bölgede yaşayan Türk topluluklarını derinden etkilemiştir. Bu makalede, özellikle Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin bir parçası olan Makedonya'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçler mercek altına alınmaktadır. Göçün nedenleri arasında etnik ve kültürel baskılar, ekonomik yetersizlikler, eğitimdeki eşitsizlikler ile Türkiye'nin göçmen kabul politikaları öne çıkmaktadır. Çalışmanın amacı Kuzey Makedonya özelinde yapılan bu değerlendirme, Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelik göç olgusunu anlamaya yönelik tarihsel bir çerçeve sunmaktadır. Makedonya Türklerinin en çok etkilendiği göç ise kuşkusuz 1953 yılında başlayan göç dalgasıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin maruz kaldığı baskılar, yeni kurulan Yugoslavya rejiminin uyguladığı yıldırma politikaları, Türkiye Cumhuriyeti devletinin Balkan Türklerini sınırları içine alma politikaları göçün başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Göç, Makedonya'da yaşamaya devam eden Türklerde izler bırakmıştır. Nüfus kaybı, göçün etkilediği ne önemli mevzulardan biridir. Ki nüfus kaybı beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Kimlik, aile yapısı, eğitim, siyaset gibi birçok alanlarda Türk toplumunda yaralar ve travmalar açmıştır. Türk nüfusu karşısında yoğun bir şekilde artan Makedon ve Arnavut nüfusunun etkisi altına kalan Türkler ister istemez bu iki kültürün etkisi altına kalmaktan kurtulamamıştır. Nüfus kaybı, Türklerin asimilasyona uğramasına da zemin hazırlamıştır. Günümüzde bile Makedonya Türklerinin göçü hale günceliğini korumakta. Makedonya Türklerini başlıca sorunları arasında göç de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya Türkleri, göç, 1953 Göçü, kültürel kimlik, göçün etkileri

1 Prof. Dr., Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi/ Kuzey Makedonya, osmanemin@flf.ukim.edu.mk, ORCID: 0000-0001-6975-8221.

The Large-Scale Migration from Macedonia to Türkiye after the Second World War: Causes, Social Impacts, and Contemporary Reflections

Abstract

In his book *History of the Balkans* (1995), Castellan questions whether the Balkans are a bridge or meeting point between Europe and Asia, a "mosaic of mixed cultures," or a "powder keg" or "conflict (duel) zone" in Europe (p. 15). All of these definitions may be correct or may have been accepted as true for a certain period. According to him, the Balkans consist of small, fragmented states—some regions engaged in independence struggles, recently separated from the socialist bloc—that were once described as the "powder keg of Europe" and are now like a "puzzle." These countries seem to feel the need to reshape their national identities due to ethnic conflicts and old border claims.

Migration is one of the most important issues that has survived from the beginning of history to the present day. In recent history, Macedonian Turks have also faced a major migration test. The wave of migration that began with the withdrawal of the Ottoman Empire from the Balkans after the '93 War, continued uninterruptedly, although there were short-term interruptions. After the Second World War, political, economic, and social transformations in the Balkan region deeply affected the Turkish communities living there. This article specifically examines the migration from Macedonia—then part of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia—to Turkey. The main reasons behind this migration include ethnic and cultural pressures, economic hardships, educational inequalities, and Turkey's immigration policies. The aim of this study, with a specific focus on North Macedonia, is to provide a historical framework for understanding the phenomenon of migration from the Balkans to Turkey. The migration that affected Macedonian Turks the most was undoubtedly the wave that began in 1953. The pressures that the Turks were subjected to during World War II, the intimidation policies implemented by the newly established Yugoslavia regime, and the policies of the Republic of Turkey to include the Balkan Turks within its borders are among the main reasons for migration. Migration has left its mark on the Turks who continue to live in Macedonia. Population loss is one of the most important issues affected by migration. And population loss has brought with it many problems. It has opened wounds and traumas in Turkish society in many areas such as identity, family structure, education, politics. Turks, who were under the influence of the Macedonian and Albanian population, which increased intensively against the Turkish population, could not escape the influence of these two cultures. The population loss also paved the way for the assimilation of the Turks. Even today, the migration of Macedonian Turks is still a current issue. Migration is also among the main problems of Macedonian Turks.

Keywords: Macedonian Turks, migration, 1953 Migration, cultural identity, effects of migration

1. Giriş

Göç, tarihin istisnasız her döneminde yaşanan en önemli insan faaliyetlerinden biridir. İnsan tarihinin başlangıcından bugüne kadar hangi dönemi incelersek inceleyelim göç unsuru karşımıza çıkmaktadır. Ancak göçün nedenleri ve bıraktığı etkiler, elbette yaşandığı döneme göre değişkenlik gösterebilir. Son asrı ele alacak olursak, insanları göçe tetikleyen en önemli gelişme kuşkusuz savaşlardır. Geçtiğimiz yıllarda Ortadoğu ülkelerinden milyonlarca insanın Türkiye ve Avrupa'ya göç ettiklerine şahit olduk. Ülkemiz Kuzey Makedonya da o büyük göç dalgasını hisseden ülkeler arasında yer aldı. Her ne kadar hedef ülke olarak görülmese de transit ülke olarak göçmenler tarafından tercih edilen ülkelerden biridir.

Öte yandan diğer göç nedenlerine baktığımızda geçim sıkıntıları da öne çıkmakta. Yakın çevremizde bile binlerce insan, daha iyi ekonomik şartlar yoluyla daha iyi bir yaşam koşullarına ulaşmak için doğdukları, büyüdükleri ülkeleri terk edip, farklı ülkelere taşındılar. Dünya Bankası'nın verilerine göre yaklaşık çeyrek asırlık bir süre zarfında 500 bine yakın kişi, Kuzey Makedonya'dan Avrupa'ya göç etti. Göç nedenlerini farklı noktalara da dayandırabiliriz. Ekonomik durum yanı sıra adaletsizlik, niteliksiz eğitim standardı, sağlık sisteminin zayıflığı gibi nedenler de vatandaşlar arasında göçü tetiklediği söylenebilir.

Bugün bile dünya çapında milyonlarca göçmen bulunmakta ve çeşitli zorluklarla mücadele etmekteler. Çağımızın en önemli küresel meselesi haline gelen göç, bir kurtuluş yolu olarak görülse de aslında milyonlarca kişide derin travmalara yol açmaktadır.

Göç etmeyi tetikleyen etmenler arasında birçok neden sıralayabiliriz. Daha önce Savaş ve ekonomik sıkıntıdan söz etmiştik. Bu durumlarda elbette ki insanların kendi istekleriyle göç ettiği anlamı çıkabilir. Fakat bir de dikkat çekilmesi gereken şey zorunlu göçlerdir ki buna yakın geçmişimizde Balkanlarda şahit olduk. Zorunlu göçe verebileceğimiz en net örnek kuşkusuz Bulgaristan'dır. 1980'li yılların sonunda doğrudan Türklere yönelik uygulanan asimilasyon politikaları sonucunda yaklaşık 360 bin Türk, Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etti (Yüzbaşıoğlu, 2019). Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaşanan kitlesel göçün nedenleri arasında Türklerin isimlerinin zorla değiştirilmesi, Türkçe konuşanlara para cezası kesilmesi, insanların dini vecibelerinin yerine getirmelerinin engellenmesi yer almakta. Saydığımız sadece bu üç neden bile insanların göçe zorlanmış olduğunu açıkça ispatlıyor.

Diğer bir örneği de yine hem yakın tarihimizden hem de yakın coğrafyamızdan verebiliriz. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (2024), Batı Trakya'dan Türkiye'ye Göç sürecinin önemli bir toplumsal olay olduğunu belirtmektedir. 1960'lı yıllarda Kıbrıs adasında yaşanan gelişmeler Batı Trakya'daki Türkleri de olumsuz etkilemiştir. 1967 ile 1974 yılları arasında Yunanistan iktidarını ele geçiren cunta hükümeti, Batı Trakya'da yaşayan Türklerin kimliğini reddetmiştir. Türklere birçok alanda kısıtlamalar uygulanmıştır. Yaşanan tüm bu olaylar Batı Trakya Türklerinin Türkiye'ye göç etmesini tetiklemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Yugoslavya topraklarından Türkiye'ye yaşanan büyük göç de son asrın en önemli sayılabilecek göçlerinden biridir. Özellikle Makedonya'dan 10 binlerce Türk, tüm mal varlığını geride bırakıp anavatanı saydığı Türkiye'ye göç etmiştir. Tarihe bakacak olursak, Türklerin bu topraklardan göçü aslında tarih sayfalarında '93 harbi' olarak geçen 1877-78 yıllarında Osmanlı-Rus savaşının ardından başlamıştır (Ağanoğlu, 2001).

Balkanlardan Türkiye'ye yaşanan göçün başlangıç noktasını 93 harbi olarak belirlemek yanlış olmaz. 93 harbiyle başlayan göç dalgası, Balkan harbinden sonra ivme kazanmış ve 1953 yılının ardından yaşanan göçle zirveye ulaşmıştır.Bölgede yaşayan Türklerin

Türkiye'ye göç etme nedenleri göz önünde bulundurulduğunda ise araştırmacılar arasında farklı fikirler ortaya atılmıştır. Bazı araştırmacılar özellikle Balkan savaşlarından sonra Türklere yönelik etnik soykırım uygulandığı fikrini savunuyor. Bazıları ise bölgede yaşayan Türklere yönelik iktidarların uyguladığı ciddi baskı ve yıldırma politikalarının göçü tetiklediğini öne sürüyor. Kesinlikle göçü tek bir nedene bağlamak doğru olmaz.

2. İkinci Dünya Savaşından Sonra Makedonya'dan Türkiye'ye Göçün Nedenleri

Balkan Yarımadası, tarih boyunca birçok etnik ve dini topluluğun yaşadığı, stratejik önemi yüksek bir bölge olmuştur. Türkiye'nin bu coğrafya ile tarihsel ve kültürel bağları, Türklerin göç rotasını da belirlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar süren varlığı, Türkiye ile Balkanlar arasında kalıcı ilişkiler kurmuştur. Bu bağlamda Türkiye, hem bir "ana vatan" hem de siyasi istikrar ve güvenlik arayışında bir sığınak olarak görülmüştür. Savaş sonrası dönemde Balkanlar'daki siyasi yapıların değişmesiyle birlikte, özellikle Makedonya, Sırbistan ve Kosova gibi ülkelerin merkezi yönetimlerinin uzak görüşlü politikalar geliştirememesi, Türk topluluklarının geleceğini belirsiz hale getirmiştir. Bu yönetsel zafiyetler, göçün kaçınılmaz hale gelmesine neden olmuştur.

Göç, insanlık tarihi boyunca bireylerin ve toplulukların yaşamlarını şekillendiren en önemli olgulardan biri olmuştur. Ancak her göç, sadece fiziki bir yer değişikliğinden ibaret değildir. Göç eden bireylerin kimlikleri, aidiyet duyguları ve öz benlikleri bu süreçte derinden etkilenir. Özellikle Balkanlar'dan Türkiye'ye gerçekleşen Türk göçleri, hem nesnel (coğrafi, siyasi, ekonomik) hem de öznel (kültürel, psikolojik, yönetsel) nedenlere dayanmaktadır.

Makedonya'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye göçü 93 harbinden başlayarak 20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar kesintisiz ve yoğun bir şekilde devam etmiştir. Ancak hiç kuşku yok ki en büyük etki yaratan göç dalgası 1953'ten sonra yaşanan kitlesel göçtür.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi göçü tek bir nedene dayandırmak kesinlikle yanlıştır. Bazı araştırmacılar Türklere etnik soykırım yapıldığı, Türklerin zulme uğradığı, sistematik baskılara maruz kaldığı, kısıtlamalarla karşılaştığı gibi nedenleri öne sürmektedir. Bazı araştırmacılar ise 1948 yılında yaşanan ve 4 Türk aydının idam edilmesiyle sonuçlanan Yücel olaylarına bağlıyor. Bunların doğruluk payının olup olmadığını kesin bir sözle ifade etmek de doğru değildir.

2.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Politikası

Göçün nedenlerini incelerken dikkat çekilmesi gereken en önemli noktalardan bir tanesi Türkiye Cumhuriyeti'nin politikasıdır. Türkiye politikasının göçle ne ilgisi olabileceği yönünde yanılgıya düşülebilir ancak konunun daha derinine inildiğinde aslında ne kadar bağlantılı olduğu açıkça görülebilir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesiyle orada kalan Türk nüfusunu geri almak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli strateji ve politikalarından bir tanesiydi. Konuyla ilgili bir İngiliz raporunda "Osmanlılık reddedildiğinde ve Hilafet yıkıldığından beri, Türkiye'nin siyaseti Türk olmak ve Türk kazanmaktır." ifadeleri yer almakta. (Ağanoğlu, 2001).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün (1923) konuyla ilgili şu beyanatını da paylaşmadan geçemeyiz:

"Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz... hudud-ı milliye haricinde kalan, aynı ırk ve harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır… bence Makedonya'dan ve Garbi Trakya'dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek lazımdır."

Türkiye'nin bu politikası ilerleyen yıllarda da devam eder. Balkan ülkelerinden Türkiye'ye göç eden vatandaşlara her türlü yardımın yapılması bunun başlıca göstergelerindendir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Yugoslavya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi nedeniyle göç dalgası da durur. Yugoslavya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinin başlıca sebebi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlığıdır. Yugoslavya rejiminin Sovyetler Birliği ile yakınlığı da bu ilişkilerin soğumasına neden olmuştur. Ancak bu 1950 yılına kadar böyle sürmüştür. Ardından Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ve diğer Güneydoğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini bozması, Türkiye ile yakınlaşmasına neden olmuştur.

22-23 Ocak 1953 tarihinde Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito ile Türkiye Cumhurbaşkanları Fuat Köprülü arasında yapılan görüşmelerde ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır. Resmi tutanaklarda Türklerin Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etmeleri ile ilgili herhangi bir ize rastlanmazsa da birçok araştırmacı bu görüşmede iki ülke arasında bir göç anlaşmasına varıldığı da söz konusudur. Birçok araştırmacılar bu görüşmede Sosyalist Federatif Yugoslavya Cumhuriyet ile Türkiye Cumhuriyeti arasında, içinde göç meselesini de barındıran "Centilmenlik Sözleşmesi" adı altında bir anlaşmanın da imzalandığını öne sürüyor. İmzalanan anlaşmaya birlikte o yıllarda göçün yoğunlaştığı ve her iki ülke diplomasi merkezlerinin göçle ilgili aktif faaliyette bulunduğu da öne sürülen iddialar arasında yer almaktadır (Керими, 2021).

Araştırmacıların bu iddiası ve o döneme denk gelen göçün yoğunlaşması, iki ülke arasında bir göç anlaşması olduğu iddialarına gerçeklik payı vermektedir.

Yukarıda bahsi geçen gelişmelerden hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlardaki Türkleri Anadolu'ya çekme politikasının her zaman var olduğu açıkça görülmekte. İkinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak 1950 yılına kadar iki ülke arasında kötüleşen ilişkiler göç dalgasını kısa süreliğine durdursa da ilişkilerin iyileşmesiyle göç kaldığı yerden devam etmiştir.

2.2. Baskı ve Yıldırma

Yugoslavya'da yaşayan Türkler zaman zaman baskı ve yıldırma politikalarına maruz kaldıkları rahatlıkla söylenebilir. O dönemde yaşanan bazı gelişmeler de bunun açık bir göstergesidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında işgalciler tarafından görülen baskı eve dönemin rejimi tarafından yürütülen yıldırma politikası olmak üzere göçü tetikleyen nedenleri dönem bakımından ikiye ayırabiliriz. Edindiğimiz kaynaklarda Türklerin savaş sırasında Nazi işgalcileri ve onların işbirlikçilerinden gördüğü baskı da Türkleri göçe sürükleyen nedenler arasında yer almıştır. Her ne kadar o dönemde göç edememiş olmasalar bile Türkler İkinci Dünya Savaşında gördükleri baskı nedeniyle sınırlar açılır açılmaz Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmiştir.

Dönemi yakından tanıyan isimlerden biri olan Gazeteci Yazar Mustafa Karahasan'ın "Birlik" Gazetesinde yayımlanan "Göçler ve Özbenlik Sorunu" başlıklı yazı dizisinde *(yazı dizisindeki başlıklar; Türklerin göçü nesnel ve öznel nedenlere dayanır; Tanzimat ve Atatürkün eleştirisi, "Cemiyet" Derneğinin yasaklanması, Türk azınlığının soykırımı, "Yücel"cilerin duruşması ölüm cezaları, Türkiye'ye göçetmek süreci başlıyor, Üsküp tren istasyonu ağlayış evi oldu, Göçler hakkında yazmak yasağı, Pastanın ancak kırıntıları verildi.)* İkinci Dünya Savaşı Sırasında Makedonya'da ve Kosova'da yaşayan Türklere yönelik baskıya dikkat çekmektedir. Karahasan Türklere yönelik yapılanları bir 'soykırım' niteliği taşıdığını da öne sürmektedir.

Bulgar işgalci yönetiminin, Makedonya'da yaşayan Türklerin yaşantılarıyla yakından ilgilenen gizli bir özel polis teşkilatı kurduğu öne sürülüyor. Bulgar işgalcilerin, Türk feslerini Vardar nehrine atmalarını kültürel bir baskı olarak nitelendiriliyor. Ayrıca Türk esnafının sürekli olarak cezalandırılması, Türklerin baskı altında tutulması, okullara erişimlerinin engellenmesi gibi olaylar da o dönemde zuhur ediyor (Karahasan, 1990). Mustafa Karahasan konuyla ilgili şu satırları kaleme almıştır:

"Musolini'nin İtalyası ve işbirlikçisi Arnavutluk tarafınca işgal edilen Batı Makedonya'daki olayların bir özelliği daha göze çarpar: 1941 ile 1944 yılları arasındaki dönemde Kalkandelen, Gostivar, Debre etrafındaki köyler, Kırçova, Struga ve etraf köylerde yaşayan Türklerin milli özbenliği hem siyasi hem de moral açıdan tamamen yok edilmiştir. Dört yıl süren işgal, bir de Türk çocuklarının da Arnavutça gördükleri öğrenim etkisiz kalmadı: 1944/45 yıllarından 1950/51 yıllarına kadar, serbest edilen Makedonya okullarındaki durum, işgal dönemindeki durumdan farklı değildi. Yani öğrenim Arnavutça görülüyordu. Ancak 1950/51 yıllarından sonra burada Türk azınlığının varoluşu tanınmış oldu, Türkçe ilkokullar açıldı. Ve ancak o yıllarda oralara Türkçe gazete, dergi ve kitaplar gönderilmeye başladı. Zira, Yugoslavya ile Makedonya'nın yeni iktidar organları, Türkçe eğitim ile tanıtma araçlarının gönderilmesini kesinlikle yasaklamıştı.

Türkler arasında göçü tetikleyen ikinci bir husus da rejimin yürüttüğü yıldırma politikalarıdır. Yeni kurulan Yugoslavya'da rejim Türklerin bazı faaliyetlerine engel olmuş-

tur. Burada kapatılan bazı sivil toplum teşkilatları ve eğitim kurumları örnek olarak gösterilebilir.

Burada 1946 yılının sonlarına doğru öne çıkan kapatma faaliyetleri de öne çıkıyor. Örneğin 'Zafer' ismiyle Türk aydınlarının kurduğu kültür ve spor derneği kapatılmıştır. Ayrıca Türk dilinde kurulan Halk Üniversitesi de kapatılmıştır. Bunun dışında herkesin bildiği çok sayıda Türk aydının da aralarında bulunduğu Yücel teşkilatına yönelik yürütülen dava da öne çıkan gelişmeler arasında yer alıyor.

Tüm bu olaylar aslında Türklerin ülkeden göç etmesine zemin hazırlayan gelişmelerdir. 1950 yılından başlayarak Yugoslavya'nın Türkiye ile ilişkilerinin olumlu önde ilerlemesiyle, ülkedeki Türklerin durumu da iyileşme görmüştür. Yeniden Türkçe okullar açılmış, dernekler kurulmuş, Türkler devlet kademelerinde daha yoğun bir şekilde yer almıştır. Tüm o olumlu gelişmelere rağmen, halk arasında geçmişte yaşanan olumsuzlukların yeniden zuhur edeceğine dair tedirginlik hep var olmuştur, Türklerdeki göç etme güdüsü ise yok olmamıştır.

Göçü tetikleyen yalnızca dışsal koşullar değildir; bireylerin ve toplulukların yaşadığı öznel baskılar da bu süreçte belirleyici olmuştur. Türkler, yaşadıkları ülkelerde yalnızca azınlık olmanın verdiği baskıyı değil, aynı zamanda tarihsel kimliklerinin yükünü de taşımışlardır.

Karahasan'a göre (1990), Osmanlı geçmişiyle özdeşleştirilen Türkler, geçmişin yükünü bugünün halkı olarak omuzlamış; Osmanlı Devleti döneminde atılan adımla, yapılan tüm hatalar halkın sırtına yüklenmiştir (s.6).

Hiçbir suçu olmayan Türkler, bu tarihsel yükle birlikte hem ayrımcılığa uğramış hem de dışlanmıştır. Bu durum, bireylerin öz benliklerini tehdit eden bir unsur haline gelmiştir. Göç eden bireylerin çoğu, kendi kimliğinden uzaklaşma, yabancılaşma ve toplumsal parçalanma gibi psikolojik sorunlar yaşamıştır.

Yazar Mustafa Karahasan'ın kendi deneyim ve gözlemleriyle değerlendirdiğimizde, göçün sadece bir zorunluluk değil, aynı zamanda bir travma olduğunu, göç yalnızca bir yer değişikliği değil; aynı zamanda geçmişle hesaplaşma, kimlik koruma ve gelecek inşa etme çabasıdır.

Bugün, geçmişten ders alarak göçlerin sadece bir yer değişimi değil, aynı zamanda bir öz benlik sınavı olduğunu anlamak gerekir.

3. Göçün Toplumsal Etkileri

Göçün etkileri genel itibariyle insanların göç ettikleri yerlerde zorluklarla nasıl başa çıktıkları, dahil oldukları yeni ortama alışma süreçleri, uyum sağlama gibi farklı açılardan değerlendirilir. Günümüzde Ortadoğu ülkelerinden Türkiye ve Avrupa ülke-

lerine göç eden insanların entegrasyon süreci hakkında yüzlerce araştırmayla karşı karşıyayız. Göç denince akla ilk göçmenlerin yeni ortamdaki yaşantıları akla geliyor. Ancak bu genelleme Makedonya Türklerinin göçü için pek de geçerli değil. Çünkü Makedonya Türklerinin Türkiye'ye göçü, göç edenlerden çok ülkede kalanları etkilemiştir. Elbette Türkiye'ye göç edenlerin etkilenmediği söylenemez. Onların da zorlu dönemlerden geçtikleri aşikardır. Ancak göç etmeyip Makedonya'da kalan Türklerin de etkilendiğini vurgulamak gerekir.

Göç tüm dünyada olduğu gibi Makedonya'daki Türkleri de toplumsal açıdan etkilemiştir. Kitlesel göç, bu ülkede kalan vatandaşların toplumsal yapısına ciddi oranda tesir etmiştir. Yugoslavya'daki gelişmeler her ne kadar olumlu yönde seyretse bile toplumsal değişimin yanı sıra Türkler, kültürel açıdan da göçten payını almıştır. Göçün en çok etkilediği alan hiç kuşku yok ki nüfustur. Çünkü göçün ardından en büyük değişikliğe uğrayan olgu nüfus yapısıdır. Ki bu da beraberinde diğer sorunları da getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Makedonya'dan Türkiye'ye göçün temel nedenleri arasında, Yugoslavya'nın uyguladığı asimilasyon politikaları ve azınlıklara yönelik siyasi baskılar önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde, Türklerin kültürel ve dini haklarının kısıtlanması, ekonomik sıkıntılar ve kırsal bölgelerdeki yetersiz yaşam koşulları da göçü hızlandıran faktörlerdendir. Ayrıca, dini özgürlüklerin kısıtlanması ve sosyal ayrımcılık, Türk toplumunun kendi kimliğini yaşamasını zorlaştırmış, Türkiye'nin göçmenlere yönelik destekleyici politikaları ve ekonomik fırsatlar ise göçü cazip kılmıştır. Aile ve akraba bağlarının güçlü olması da göç kararını pekiştiren etkenlerden biri olmuştur.

3.1. Göçün Türk Nüfusuna Etkisi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı Türklerin Türkiye'ye yönelik kitlesel göçü en çok nüfus yapısına etki etmiştir. Göçün ardından büyük bir nüfus kaybına uğrayan Türkler bununla birlikte diğer alanda da ciddi sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Dönemin nüfus oranları ve göç rakamları bunu açıkça ortaya koyuyor. 1950'li yıllardaki Türk nüfusu ilerleyen yıllarla mukayese edildiğinde nüfustaki kayıp gözler önüne seriliyor (Maskan, 2020).

1953 yılında yapılan nüfus sayımına göre Makedonya'da Türklerin nüfusu 203 bin 938'di. Yani toplam nüfusun yüzde 15,6'sını oluşturuyordu. Sadece 8 yıl içinde Türk nüfusu ciddi bir kayıp yaşıyor. Bu da kitlesel göçü gözler önüne seriyor. 1961 yılında yapılan nüfus sayımına göre ise Türk nüfusu 131 bin 431'e düşmüştür, yani 1961'de Türkler toplam nüfusun yüzde 9,6'sını oluşturuyordu. Sırasıyla 1971, 1981 ve 1991 yılındaki nüfus sayımlarına göre düşüş eğiliminin devam ettiği görülmekte. Yani göç yoğunluğunun 1980'li yıllara kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. 1991 yılından sonraki rakamlara bakıldığındaysa ufak tefek istisnalar hariç göçün tamamen durduğu görülmekte. Bu da Makedonya'nın bağımsızlığa ulaşmasından ve ülkenin demokrasiye

geçiş yapmasından kaynaklanıyor olduğuna kesin gözüyle bakılabilir. Ancak ilerleyen yıllarda, ekonomik gelişmeler Türkler arasında yeniden bir göç isteğini tetiklemiştir. Ancak bu sefer istikamet olarak Türkiye yerine Avrupa ülkeleri tercih edilmiştir.

3.2. Göçün Aile, Kimlik ve Kültür Üzerindeki Etkisi

Daha önce nüfus kaybının başlıca sorun teşkil ettiğine değindik. Nüfus kaybıyla ciddi oranda sayısı azalan Türkler Makedonya'da azınlık kalmıştır. Toplumda önemli bir yer tutan Türkler, nüfusun azalmasıyla birçok alanda da kayıplar vermiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta kimliktir. Türk nüfusu karşısında yoğun bir şekilde artan Makedon ve Arnavut nüfusunun etkisi altına kalan Türkler ister istemez bu iki kültürün etkisi altına kalmıştır. Nüfusun azalmasıyla da asimilasyonun önü açılmış, birçok bölgede Türkler kimlik kaybına uğramıştır. Özellikle Arnavutlarla yapılan evlilikler yoluyla Türk nüfusu asimile olmuştur.

Göç nedeniyle Makedonya'da yaşayan çok sayıda Türk aile de bölünmüştür. Ailelerin bir kısmı göç etmiş, bir kısmı da Makedonya'da kalarak hayatını burada sürdürmüştür. Aile fertlerinin sayısı da azalan Türkler böylelikle aile yapısında da değişikliklere uğramıştır. Bu aile içi bölünmeler, Türk toplumunda derin yaralar ve travmalar da bırakmıştır. Bu durum, insanlar arasında "Kalarak doğru karar mı verdik?" gibi kendilerini sorgulama hislerine kapılmalarına neden olmuştur (Kaya, 2012).

Eğitim alanı da nüfus kaybı nedeniyle olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Türklerin kitlesel göçü neticesinde birçok yerde Türkçe eğitim sonlandırılmış, bazı bölgelerde yaşayan Türkler kendi anadillerinde eğitim hakkından mahrum bırakılmıştır.

Kültürel yaşantıda da göçün etkisi ardır elbette ancak Makedonya Türkleri, nüfusun azalmasıyla birlikte tamamen pes etmemiştir. Özellikle kültür alanında ciddi bir kenetlenme söz konusu. Kitap yayınları ciddi seviyededir. Özellikle şiir, hikâye tarzında Türkçe kitapların sayısı hayli kabarıktır. Gazete, radyo, tiyatro, kültür güzel sanatlar dernekleri gibi faaliyetlerde de aktif rol oynayan Türkler, kendi aydınlarını yetiştirmekten geri kalmamıştır.

3.3. Göçün, Türkçe Eğitimi Üzerindeki Etkisi

Yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı egemenliği altında yaşayan Makedonya, Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı'dan ayrılınca, bölgede yaşayan Türk azınlık için özellikle eğitim alanında ciddi sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Osmanlı'nın 1389'daki Kosova Savaşı ile yerleştiği bu coğrafyadan 1913 yılında tamamen çekilmesiyle, geride kalan Türk toplumu artık bu topraklarda bir azınlık konumuna düşmüştür. Egemenliğin el değiştirmesiyle birlikte, Türkler 1938 ve 1950'li yıllarda iki büyük göç dalgası yaşamış; siyasi ve toplumsal düzenin köklü şekilde değişmesiyle yeni sistemlere, farklı yönetimlere ve yabancı bayraklara uyum sağlama zorunluluğuyla karşı karşıya kalmışlardır.

Makedonya'dan Türkiye'ye yönelik gerçekleşen dış göçler, ülkenin etnik denge yapısını sarsarak Makedonya'daki Türk toplumu üzerinde çeşitli olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu göç hareketleri, yalnızca nüfus yapısını değiştirmekle kalmamış; aynı zamanda kültürel uyum süreçlerinde zorluklara, topluluk içindeki siyasi görüş ayrılıklarının belirginleşmesine ve köy ile kent yaşamı arasındaki sosyo-kültürel farkların derinleşmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra, Türk toplumu, bir yanda anadilini koruma çabası, diğer yanda Makedonca ile olan zorunlu etkileşim nedeniyle çift dillilik baskısıyla karşı karşıya kalmış; bu da bireylerin kimliklerini tanımlama ve toplumsal aidiyet geliştirme süreçlerini karmaşıklaştırmıştır.

Göçün Türkçe eğitimine ve Makedonya Türk Milletinin gelişimine etkisini incelediğimizde**,** 1944 sonrası dönemde Makedonya'daki Türk toplumunun sosyal, kültürel ve eğitsel gelişim süreci, yalnızca iç dinamiklerle değil, aynı zamanda göç olgusunun belirleyici etkisiyle de şekillenmiştir. Göç, bir yandan bölgedeki Türk nüfusunun azalmasına ve dolayısıyla Türkçe eğitimin kurumsal olarak zayıflamasına yol açarken, diğer yandan göç edilen ülkelerle, özellikle Türkiye ile kurulan yeni ilişkiler üzerinden farklı türde etkileşim alanları doğurmuştur. 1950–1960 yılları arasında gerçekleşen göç dalgası, dönemin siyasi baskıları, ekonomik sorunları ve asimilasyon endişeleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu süreçte on binlerce Makedonya Türkü Türkiye'ye göç etmiş, bu da hem öğrenci hem öğretmen sayısında düşüşe, bazı Türkçe eğitim kurumlarının kapanmasına ve eğitim kalitesinde ciddi kayıplara yol açmıştır. Aynı zamanda bu göç, bölgedeki Türk toplumunun kültürel varlığına yönelik tehdit algısını derinleştirmiştir.

1945/46 eğitim-öğretim yılında Makedonya'daki Türk öğrencilerin sayısı 6.702 iken, toplamda 55 ilkokul, 131 sınıf ve 125 öğretmen bulunmaktaydı. Ancak 1950/51 yıllarından itibaren, özellikle Batı Makedonya'daki köy ve şehirlerde karma okulların açılmasıyla birlikte Türk öğrenci sayısında önemli bir artış gözlemlenmeye başlamıştır. Bu olumlu gelişme, 1954/55 eğitim yılına gelindiğinde öğrenci sayısında yaklaşık %90'lık bir artışla kendini göstermiştir. Bu dönemde Türk öğrenci sayısı 6.702'den 11.406'ya yükselmiş; ilkokul sayısı 55'ten 119'a, sınıf sayısı 131'den 398'e ve öğretmen sayısı ise 125'ten 346'ya ulaşmıştır. Bu yıllar, Türk öğrenciler açısından bir yükseliş dönemi olarak değerlendirilebilir. Ancak 1954 yılının ilk yarısından itibaren Makedonya'daki Türk nüfusun Türkiye'ye yönelen kitlesel göç hareketi, eğitimde de ciddi bir gerilemeye neden olmuştur. 1954/55 ile 1964/65 eğitim yılları arasında geçen on yıllık süreçte, Türk öğrenciler için bu kez bir duraklama ve gerileme dönemi başlamıştır. Bu dönemde öğrenci sayısı 11.406'dan 5.824'e düşerken; sınıf sayısı 398'den 183'e, öğretmen sayısı da 346'dan 182'ye kadar gerilemiştir. Her yıl azalan öğrenci sayısı, Türkçe sınıfların kapanmasına, bazı köy ve şehirlerde sekiz yıllık Türk okullarının dördüncü sınıfa kadar indirgenmesine neden olmuş; bu olumsuz tablonun etkisi günümüze kadar süregelmiştir.

1990 sonrası göçler ise, Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte yeniden alevlenen etnik gerilimler ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle hız kazanmıştır. Bu dönemde özellikle genç nüfusun göç etmesi, Türkçe eğitim açısından öğretmen yetiştirme süreçlerini olumsuz etkilemiş; nitelikli eğitimci eksikliği, ders materyali yetersizliği ve öğrenci sayısındaki düşüş gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Ancak göçlerin yarattığı demografik boşluk, Makedonya'daki Türk toplumunun kültürel sürdürülebilirliğini ciddi biçimde tehdit etmiş; özellikle kırsal alanlardaki okullarda öğrenci sayısının azalması, Türkçe eğitim veren kurumların kapanmasına kadar varan sonuçlara neden olmuştur.

Toplumsal göçlerin yaşanmasıyla birlikte öğrenci sayısında ciddi bir azalma meydana gelmiş; bazı bölgelerde Türk okulları tamamen kapatılmış, bazı yerlerde ise altyapı yetersizlikleri nedeniyle Türkçe ilkokul eğitimi kesintiye uğramıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, bugün Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitim faaliyetleri, çeşitli yetersizlik ve zorluklara rağmen varlığını sürdürmektedir. Özellikle savaş sonrası dönemde yaşanan göç hareketleri, farklı dönemlerde uygulanan istikrarsız, zaman zaman olumsuz ve çelişkili yönetim politikaları, Türkçe eğitimi zorlaştırsa da Makedonya Türk toplumunun bu konudaki kararlılığını zayıflatmamıştır. Türkçe eğitim, Makedonya'daki Türkler için yalnızca bir dilin aktarımı değil; aynı zamanda kültürel kimliğin korunması, toplumsal hafızanın devamı ve varoluşsal bir direnişin ifadesi olmuştur.

4. Sonuç

Makedonya Türklerinin anavatana yönelik göçü, 93 harbiyle başlayıp 1980'li yıllara kadar -arada kısa süreli kesintiler olsa bile- kitlesel olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız Makedonya döneminde de Türkiye'ye göçler yaşanmıştır ancak bunlar bireysel göçlerdir ve istisna olarak kabul edilir. Bu çalışmada ele aldığımız 1950'li yıllarda başlayan büyük göç ne ilk ne de son göç dalgasıdır. Makedonya Türkleri, Osmanlı devleti bu topraklardan çekildikten sonra, göç etme güdüsüyle yaşamıştır. Bu göç etme güdüsü, Türklerin bu topraklardan göç etmek istediği anlamına gelmiyor elbette. Türkler, asırlardır yaşadıkları bu topraklardan göç etmek yerine burada kalıp hayatlarını burada sürdürmek istemiştir (Kaya, 2012). Hem Yugoslavya döneminde hem bağımsız Makedonya döneminde Türkler her zaman toplumsal yapıda aktif olarak yer almıştır. Siyasi, kültürel, ekonomi, eğitim gibi tüm alanlarda Türksüz bir döneme rastlanamaz. Bu da Türklerin hiçbir zaman göç etmek istemedikleri, burayı vatan olarak gördükleri anlamına geliyor. Ancak o göç etme güdüsü, her dönemde düşüncelerini meşgul etmiştir. Buradan aynı zamanda şu sonucu da çıkartabiliriz: Türklerin, istemedikleri halde kitlesel olarak göç etmeleri, yukarıda saydığımız birtakım nedenlerle zorunlu hale gelmiştir.

Göç, Makedonya Türkleri arasında günümüzde bile gündemden düşmeyen ve halen tartışılan en önemli meselelerden biri. Makedonya Türklerinin güncel sorunları arasında dahi göç mevzusu yer almakta. Günümüzde Makedonya devletinin Anayasası

itibariyle azınlık toplumlar birçok hakkı nüfus oranına göre elde ediyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki göç dalgasıyla nüfusta yaşanan büyük kayıp, belki de bugün Türkleri birçok haktan mahrum bırakıyor. Bu açıdan bakıldığında göçün etkileri günümüzde de hissediliyor. Netice itibariyle Türklerin göçü en çok nüfus yapısını etkilemiş, nüfus kaybı ise Türklerin toplumsal hayatını olumsuz etkilemiştir.

Bu barut fıçısı, bu düello alanında yaşayan Türkler, Osmanlı'nın çekilmesinin ardından geçen 112 yıl boyunca sayısız zorluk ve engel ile karşılaştı; nice inişler ve çıkışlar yaşadı hem üzüntü hem de güzel günler gördü. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen milli varlığını asla unutmadan, bilinçli bir şekilde korumasını bildi. Dilimize, kültürümüze, edebiyatımıza, eğitimimize ve dinimize sahip çıkarak, varlığını güçlü ve canlı tutmayı başardı.

Son dönemde ise Makedonya'nın gündeminde yine göçle ilgili yeni bir gelişme yaşandı. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yapılan yasa değişikliğiyle, ana vatandaşlarına göç edenlerin yeniden vatandaşlık alma hakkı doğdu. Bu doğrultuda da on binlerce kişi, Kuzey Makedonya vatandaşlığı için başvuruda bulundu. Bundan hareketle, göç meselesinin Makedonya Türkleri arasında güncelliğini hep muhafaza etmeye devam edeceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kaynakça

Ağanoğlu, Y. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların makus talihi: Göç. Kum Saat Yayınları.

Castellan, G. (1993). Balkanların tarihi: 14.–20. yüzyıl (A. Yaraman [Başbuğu], Çev.). Milliyet Yayınları. (Orijinal eser 1991 yılında yayımlanmıştır)

Erdem, N. (Ed.). (2024). Batı Trakya'dan Türkiye'ye göç. YTB Yayınları.

Karahasan, M. (1990, 10 Temmuz). Göçler ve özbenlik sorunu. *Birlik Gazetesi* (Sayı 3935), s. 6.

Karahasan, M. (1990, 12 Temmuz). Göçler ve özbenlik sorunu. *Birlik Gazetesi* (Sayı 3936), s. 6.

Karahasan, M. (1990, 14 Temmuz). Göçler ve özbenlik sorunu. *Birlik Gazetesi* (Sayı 3937), s. 6.

Karahasan, M. (1990, 17 Temmuz). Göçler ve özbenlik sorunu. *Birlik Gazetesi* (Sayı 3938), s. 6.

Karahasan, M. (1990, 19 Temmuz). Göçler ve özbenlik sorunu. *Birlik Gazetesi* (Sayı 3939), s. 6.

Karahasan, M. (1990, 21 Temmuz). Göçler ve özbenlik sorunu. *Birlik Gazetesi* (Sayı 3940), s. 6.

Karahasan, M. (1990, 24 Temmuz). Göçler ve özbenlik sorunu. *Birlik Gazetesi* (Sayı 3941), s. 6.

Karahasan, M. (1990, 26 Temmuz). Göçler ve özbenlik sorunu. *Birlik Gazetesi* (Sayı 3942), s. 6.

Karahasan, M. (1990, 7 Temmuz). Göçler ve özbenlik sorunu. *Birlik Gazetesi* (Sayı 3934), s. 6.

Kaya, F. (2012). Gün bugün. Yeni Balkan Yayınları.

Maskan, A. (2020). Bir cezve kaynar Rumeli'de: Makedonya Türkleri. Yeni Balkan Yayınları.

Mehmeti, S., & Nuhija, B. (2014). The emigration of Muslims from former Yugoslavia to Turkey after the fall of the Ottoman Empire. International Balkan University.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. (2024). Batı Trakya'dan Türkiye'ye göç (N. Erdem, Ed.; E. Girişit, F. Hafız & M. S. Kantar, Haz.). YTB Yayınları.

Vatan, K., & Yaltırık, H. (1999). Makedonya'da ve Balkanlarda Türk kültürü ve sanatı: Panel ve konferanslar. İzmir.

Yüzbaşıoğlu, N. (2019, Kasım 4). 4 soruda Bulgaristan'dan zorunlu göç. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/4-soruda-bulgaristandan-zorunlu-goc/1634850

Камберски, К. (1994). Од буквар до универзитет: Развојот на образованието во Македонија по ослободувањето. Просветно дело.

Керим, С. (2021). Иселувањето на Турците од Македонија во Турција по Втората Светска Војна. Академски Печат.

Педагошко друштва на Македонија. (1985). Воспитувањето и образованието во Македонија 1943–1983. Скопје: Просветно дело.

11. OTURUM

Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi: İki Dillilik ve Pedagojik Yaklaşımlar

Göç, Kimlik ve Dil: Balkanlar'da Türkçe Öğretiminin Felsefi ve Sosyolinguistik Önemi

Mehmet Latif Bakış[1]

Özet

Bu bildiri Balkanlar'da göç olgusunun kimlik, aidiyet ve kültürel değerler üzerindeki etkilerini felsefi ve sosyolinguistik açıdan incelemektedir. Özellikle Türk dilinin ve kültürünün öğretilmesinin hem kültürel hafızanın korunması hem de çokkültürlü toplumsal yapının güçlendirilmesi açısından önemini tartışmaktadır. Dil felsefesi, zihin felsefesi ve felsefe tarihi perspektifleri, sosyolinguistik verilerle birlikte değerlendirilerek; tez–antitez–sentez yöntemiyle politik ve kültürel öneriler sunulması hedeflenmektedir. Türk dili ve kültürünün öğretilmesi Balkan Türklerinin kimliğini koruduğu, kültürel hafızayı canlı tuttuğu ve çok dilli yetkinliği güçlendirdiği tez olarak savunulurken yalnızca kendi dilini ve kültürünü önceleyen tek yönlü politikaların, diğer topluluklarla etkileşimi sınırlayarak toplumsal kutuplaşmaya yol açabileceği antiteziyle iki yaklaşım çarpıştırılmaktadır. Husule gelen sentez ise Türkçe öğretiminin, çok dilli eğitim programları içinde diğer dillerle etkileşim halinde yürütülmesi gerektiğidir. Böylece hem kimliğin korunması hem de çokkültürlü uyumun güçlendirilmesi mümkün olacaktır. Sosyolinguistik çerçevede Balkanlar'daki dilsel çeşitlilik incelendiğinde Balkanlarda dillerin tarih boyunca karşılıklı etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Türkçe özellikle Osmanlı döneminde ortak iletişim dili işlevi görmüş yerleşik Türk topluluklarında bugün hâlâ canlıdır. Ancak UNESCO verilerine göre Balkanlardaki bazı Türkçe lehçeleri "tehlike altındaki diller" sınıfına girmektedir. UNESCO'nun söz konusu tespiti dil kaybı ve kültürel erozyon açısından ayrıca anlamlıdır. Zira dil kaybının genellikle ikinci kuşaktan itibaren hızlandığı kabul edilir. Bu durum, yani dil kaybı kültürel değerlerin sözlü edebiyatın ve topluluk hafızasının silinmesine de yol açar. Oysa sosyolinguistik araştırmalar, anadil eğitiminin bu süreci yavaşlattığını ve çok dilli yetkinliği artırdığını göstermektedir. Bu da Türkiye Maarif Vakfı'nın ve paydaş diğer kurumların (Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, YTB vb.) Türk dili ve kültürünün öğretilmesi, korunması ve devamlılığının sağlanması hususunda üstlenmiş olduğu önemli ve güçlü misyonu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: felsefe tarihi, göç, kimlik, aidiyet, dil felsefesi, Balkanlar, Türkçe öğretimi, sosyolinguistik

Migration, Identity, And Language: The Philosophical And Sociolinguistic Significance Of Teaching Turkish İn The Balkans

Abstract

This paper examines the effects of migration in the Balkans on identity, belonging, and cultural values from a philosophical and sociolinguistic perspective. It particularly discusses the significance of teaching the Turkish language and culture in terms of both preserving cultural memory and strengthening the multicultural societal structure. Perspectives from the philosophy of language, philosophy of mind, and the history of philosophy are considered in conjunction with sociolinguistic data, with the aim of offering political and cultural proposals through the thesis–antithesis–synthesis method. While the teaching of the Turkish language and culture is defended as a thesis on the grounds that it preserves the identity of Balkan Turks, sustains cultural memory, and strengthens multilingual competence, this position is counterbalanced

1 Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, mehmet.bakis@yalova.edu.tr ORCID: 0000-0002-1794-7765.

by the antithesis that policies prioritizing only one's own language and culture in a unilateral manner may restrict interaction with other communities and thus foster social polarization. The resulting synthesis asserts that Turkish language instruction should be implemented within multilingual educational programs and in interaction with other languages; in this way, it becomes possible both to preserve cultural identity and to promote intercultural harmony. From a sociolinguistic perspective, an examination of linguistic diversity in the Balkans reveals that languages in the region have historically existed in a state of mutual interaction. Turkish, in particular, functioned as a lingua franca during the Ottoman era and remains vibrant among established Turkish communities today. However, according to UNESCO data, certain dialects of Turkish spoken in the Balkans are now classified as "endangered languages." This designation is especially significant in terms of language attrition and cultural erosion, as it is widely accepted that language loss tends to accelerate from the second generation onward. Such a loss entails not merely the disappearance of a communicative medium, but also the erosion of cultural values, oral traditions, and collective memory. In contrast, sociolinguistic research indicates that mother tongue education slows down this process and enhances multilingual competence. This, in turn, underscores the vital and robust mission undertaken by the Turkish Maarif Foundation and other affiliated institutions (such as the Yunus Emre Institutes, TİKA, etc.) in teaching, preserving, and sustaining the Turkish language and culture.

Keywords: history of philosophy, migration, ıdentity, belonging, philosophy of language, Balkans, Turkish language teaching, sociolinguistics

1. Giriş

Göç, bireylerin fiziksel yer değiştirmelerinin de ötesinde zihinsel, kültürel ve kimliksel bir yeniden yapılanma sürecini ifade eder. Söz konusu yeniden yapılanmanın en canlı, en etkili ve en görünür zemininin dil olduğu bir gerçektir. Aristoteles'in *zoon politikon* (politik hayvan)(Aristoteles, 2017) anlayışı, bireyin toplumsal bağlamda varoluşunu kavramsal olarak ortaya koyarken; Heidegger'in *dwelling* ya da *wohnen* (mesken, sakin, ikamet eden/mukim)(Heidegger & Heidegger, 1996) kavramı ise kimliğin mekân ve kültürle kurduğu ontolojik bağı açığa çıkarır. Ve her iki durumda da açığa çıkan gerçeklik, en güçlü bağın dil aracılığıyla kurulduğu hususudur. Göçlerin de dil ve dilin yapısı üzerinde önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir. Dilin canlı ve dinamik bir değerler taşıyıcısı olduğu dikkate alındığında göç olgusunun, kavramsal ve zihinsel bir tetiklemeye de neden olduğu anlaşılacaktır. Yakın tarihte yaşanan savaşların ve göçlerin en çok etkilediği coğrafyalardan biri olan Balkanlar'ın da bu açıdan özellikle incelenmeye değer bir yerde durduğu bilinmektedir. Balkanlar'da göç ve göçün izleri irdelenirken Balkanların tarihsel ve kültürel serüveni yanı sıra değer küresinin de özenle incelenmesi gerekmektedir. Zira değişim ve etkileşim çok boyutlu olarak ilerlemektedir. Dolayısıyla Balkanlardaki Türk dili, kültürü ve değer küresinin yürüyüşünün hangi minvalde ilerlediğinin iyi gözlenmesi önem arz etmektedir.

Balkanlar tarihsel süreçte çok sayıda göç dalgasına tanıklık etmiştir ve Osmanlı dönemindeki çok dilli yapısı, imparatorluğun çözülmesiyle birlikte milliyetçilik eksenli dil politikalarına dönüşmüştür. 20. yüzyıl boyunca siyasi sınırları sıklıkla değişmiş olan Balkanlar'da savaşlar ve göçlerle birlikte kimlik ve aidiyet algılarında da sürekli bir yeniden şekillenme söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Balkanların demografik oluşu-

munda önemli bir yer tutan Türklerin dil ve kültürlerinin öğretilmesi de ayrıca önem arz etmektedir. Bu öğretim yalnızca nostaljik bir miras aktarımı değil felsefi olarak kimliğin ve hafızanın sürekliliğinin sağlanması anlamına da geldiğinden bir bakıma olmak ya da var olmak meselesinin bir gereği ve tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Konuyu şöyle birkaç açıdan irdelemek mümkündür.

2. Dil Felsefesi Perspektifi

Wittgenstein'ın "dilimin sınırları dünyamın sınırlarını imler"(Wittgenstein, 2013) önermesi, dilin düşünceyi ve kimliği sınırlandıran/biçimlendiren rolünü ortaya koymaktadır. Bu perspektif Balkanlar'daki Türk toplulukları açısından Türkçe'nin de bireyin hem geçmişini anlamlandırmada hem de geleceğini kurgulamada bir bilişsel çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır.

Nitekim Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı da dilin yalnızca anlam üretme değil aynı zamanda toplumsal uzlaşma ve kamusal alan inşasında merkezi rol oynadığını seslendirir. Bu bağlamda Türkçe'nin öğretimi, Balkan Türklerinin kamusal görünürlüğünü ve demokratik katılımını güçlendirecek önemli ve güçlü bir araç olarak görülmelidir.

3. Zihin Felsefesi Açısından Dil ve Aidiyet

Göç zihinsel temsilleri dönüştürür, birey hem köken kültüründen hem de göç edilen ülkenin kültüründen etkilenir. Türkçe öğretimi, göçmen zihinlerde oluşan "arada olma" hâlini dengeleyen bir kognitif köprü işlevi görür. Bu köprü hem geçmişle bağ kurmayı hem de çokkültürlü bir geleceğe entegrasyonu mümkün kılar. Esasen dilin mantığı ve önemini yine mantığın dil üzerinden kuruluşuna bakarak anlamak da mümkündür. Aristoteles'in bu hususta yaklaşımı önemli ipuçları barındırır. Cevizci bu hususta tespitini şöyle ifade eder:

Aristoteles'in anladığı şekliyle mantık, dile ve anlama ilişkin bir araştırmayla dilin dil-dışı gerçeklikle olan ilişkisi üzerine bir incelemeyi içermek durumunda olduğundan söz konusu mantık külliyatı içinde yer alan diğer eserler, bugün dil ve bilim felsefesiyle mantık felsefesi içinde geçen pek çok konuyu ele alır.(Aristoteles, 2017)

Aristoteles, insanın hayvandan farkının ve üstünlüğünün dil üzerinden anlaşılabileceğini hatırlatırken aynı zamanda insanın bir diğer ayırıcı vasfı olan onun organizasyon kurucu yönüne de işaret eder. Bireylerin ancak anlamlı ve sağlıklı bir sosyal yapı içinde bir varlık değeri kazanabileceğini ima ederek dilin de söz konusu organizasyondaki temel ve güçlü rolüne dikkat çeker. Bunu da parça-bütün ilişkisi üzerinden imler. O, bütünün parçadan önce geldiğini insan fizyolojisi üzerinden örneklerken esas konu olarak dil varoluş açısından önceliğini vurgulamaya çalışır ve bu sağlam zemin korunmadan kültür, aile, devlet ve toplumun ayakta kalmasının zor olduğunu ima eder. O şöyle der:

Dil yararlı ve zararlıyı, doğru ve yanlış olanı ifade etmeye yarar. İnsan ve diğer hayvanlar arasındaki en büyük fark da insanların doğru ve yanlışı, iyi ve kötüyü ayırt edebilmeleridir. Bir kenti, aileyi ya da topluluğu oluşturan şey bu tür konularda ortak bir görüşe sahip olmamızdır. Kent ya da devlet, aile ya da başka bir toplumsal birliktelikten önce gelir. Çünkü bütün, parçadan önce gelmelidir. El ya da ayak tüm bedenden ayrıldığında artık el ya da ayak değildir. Sadece taştan yapılmış bir el ya da ayaktan bahsediyorsak bu ismi hak edebilir. Bedenden ayrıldığı zaman ona bu ismin verilmesine neden olan güç ve yetileri kaybettiği için kendisi de yok olacaktır.(Aristoteles, 2017)

Bu perspektif, Balkanlar coğrafyasında yaşayan her ulusun ve pek tabi Türklerin de varoluşsal zeminlerinin öncelikli olarak kendi dilleri olduğu gerçeğini seslendirir. Dilin korunması, aynı zamanda öze dönüşün ve milli kültürün korunması ve devamlılığının da ön şartını oluşturmaktadır. Nitekim bu hususta çok sayıda bilimsel çalışmaların olduğu açıkça bilinmektedir.[2]

Habermas da dilin başka gerçekliklerle birlikte var olduğu gerçeğine işaret ederek dilin kurulması, gelişmesi ve korunması için ilgili bağlantı ve zeminlerin gereğine ve bunların sağlam kurulmasının gerekliliğine işaret eder. Onun iletişimsel eylem kuramı, öznenin aktif ve bilinçli olmasına bağlı olarak yürüyüşünü sürdürür. İletişimsel eylemde düşünsemeli dünya bağlantılarına dikkat çeken Habermas, teori ile pratiğin birbirini inşa edişine yani gerçekliğin işteşlikle ve karşıtlıkların birliğiyle inşa olduğuna işaret ederek dilin önemli bir varoluş zemini olduğu kadar dilin ilişki içinde olduğu özne, aksiyon ve kültürün de dilin varlığı için önemli ve öncelikli bir mesele olduğunu ortaya koymaya çalışır.(Habermas, 2007) Özetle dil korundukça korur. Daha açık bir ifadeyle biz dili var ederiz, dil de bizi var eder.

4. Felsefe Tarihinde Göç ve Kültür

Dört temel erdemden biri ve en öncelikli olanı olarak bilgelik erdemine dikkat çeken Platon (Platon, 1995) *Devlet*'te toplumsal düzenin eğitim yoluyla korunabileceğini belirtirken (Platon, 1995) İbn Haldun, Mukaddime'de göçün kültürel sürekliliğe etkilerini "asabiyet" kavramıyla açıklar. Modern dönemde ise Habermas ve Taylor gibi düşünürler kimlik ve kültürün ancak açık bir kamusal alanda, çok dilli etkileşimle güçlenebileceğini savunur. Bu bilgiler ışığında konu Türkçe ve Balkanlar bağlamında irdelendiğinde Balkanlar'da Türkçe öğretimini hem koruyucu hem de bütünleştirici bir unsur ihtiva edebileceği fark edilecektir.

Sosyolinguistik çerçevede Balkanlar'daki dilsel çeşitlilik incelendiğinde Balkanlarda dillerin tarih boyunca karşılıklı etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Türkçe özel-

2 Bkz. Mehmet Latif Bakış, "Eğitim ve Kültürde Öze Dönüş Macerası ve Aidiyet Sorunsalı: Eğitimde Millî Duruşun Sağlanması ve Millî Kültürün Korunması", *III. Beynelxalq Türk Dünyası Araştırmaları Simoziumu / III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Semozyumu 25-27 Mayıs 2016 Bakü / Azerbaycan*, ed. Seyavuş Qasımov (Bakü-Azerbaycan, 2016), 315-320.

likle Osmanlı döneminde ortak iletişim dili işlevi görmüştür. Yerleşik Türk topluluklarında bugün hâlâ canlıdır. Ancak UNESCO verilerine göre Balkanlardaki bazı Türkçe lehçeleri "tehlike altındaki diller" sınıfına girmektedir. UNESCO'nun söz konusu tespiti dil kaybı ve kültürel erozyon açısından ayrıca anlamlıdır. Zira dil kaybının genellikle ikinci kuşaktan itibaren hızlandığı kabul edilir. Bu durum yani dil kaybı kültürel değerlerin sözlü edebiyatın ve topluluk hafızasının silinmesine de yol açar. Oysa sosyolinguistik araştırmalar anadil eğitiminin bu süreci yavaşlattığını ve çok dilli yetkinliği artırdığını göstermektedir.(Fishman, 1991) Bu da Türkiye Maarif Vakfı'nın ve paydaş diğer kurumların (Yunus Emre Enstitüleri, TİKA, YTB vb.) Türk dili ve kültürünün öğretilmesi, korunması ve devamlılığının sağlanması hususunda üstlenmiş olduğu önemli ve güçlü misyonu açık etmektedir.

Yukarıda değinilen hususiyetlerin beyin göçü ile de ilişkilendirilmesi söz konusudur. Şöyle ki Türkçe'nin ve Türk kültürünün öğretilmesi Türkçe bilen Balkan gençlerinin, Türkiye ve diğer Türkçe konuşulan ülkelerle akademik, kültürel ve ekonomik bağlar kurmasını sağlayacaktır ve bu da beyin göçünü tersine çevirebilecek potansiyele sahiptir. Bu durum aynı zamanda hem bölgesel kalkınma hem de kültürel süreklilik açısından da stratejik önem arz eder.

5. Sonuç ve Öneriler

"Balkanlar'da Göç ve Göçün İzleri" teması çerçevesinde irdelenen konular sadece yurt dışında yaşayan soydaşlarımız ve vatandaşlarımız için değil Anadolu'da yaşayan vatandaşlarımız için de fütüristik anlamda büyük önem arz eder.

Balkanlar'da Türk dilinin ve kültürünün öğretilmesi salt bir eğitim politikası değil, felsefi olarak kimliğin varlık mücadelesi ve sosyolinguistik olarak kültürel sürekliliğin teminatıdır.

Türk dili ve kültürünün öğretilmesi Balkan Türklerinin kimliğini koruduğu, kültürel hafızayı canlı tuttuğu ve çok dilli yetkinliği güçlendirdiği tez olarak savunulurken yalnızca kendi dilini ve kültürünü önceleyen tek yönlü politikaların, diğer topluluklarla etkileşimi sınırlayarak toplumsal kutuplaşmaya yol açabileceği antiteziyle iki yaklaşım çarpıştırılmaktadır. Husule gelen sentez ise Türkçe öğretiminin, çok dilli eğitim programları içinde, diğer dillerle etkileşim halinde yürütülmesi gerektiğidir. Böylece hem kimliğin korunması hem de çokkültürlü uyumun güçlendirilmesi mümkün olacaktır.

Bu bağlamda şu hususiyetler önerilmektedir:

1. Çok Dilli Eğitim Modelleri: Türkçe, yerel diller ve bölgesel lingua franca dillerle birlikte öğretilmeli.
2. Dijital Dil Platformları: Genç kuşaklara hitap eden çevrim içi öğrenme araçları geliştirilmeli.

3. Kültür-Dil Entegrasyonu: Dil öğretimi, halk edebiyatı, müzik, mutfak ve görsel sanatlarla desteklenmeli.
4. Diaspora Ağları: Türkiye ile Balkan diasporaları arasında akademik ve kültürel değişim programları güçlendirilmeli.

Kaynakça

Aristoteles. (2017). *Politika* (F. Akderin, Çev.; 3. bs). Say Yayınları.

Bakış, M. L. (2016). Eğitim ve Kültürde Öze Dönüş Macerası ve Aidiyet Sorunsalı: Eğitimde Millî Duruşun Sağlanması ve Millî Kültürün Korunması. İçinde S. Qasımov (Ed.), *III. Beynelxalq Türk Dünyası Araştırmaları Simoziumu / III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Semozyumu 25-27 Mayıs 2016 Bakü / Azerbaycan: C. IV* (ss. 315-320).

Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift*. Multilingual Matters.

Habermas, J. (2007). *Reason and The Rationalization of Society* (Repr). Beacon Pr.

Heidegger, M., & Heidegger, M. (1996). *Being and Time* (J. Stambaugh, Çev.). State Univ. of New York Press.

Platon. (1995). *Devlet* (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.; 8. bs). Remzi Kitabevi.

Wittgenstein, L. (2013). *Tractatus Logico-Philosophicus* (O. Aruoba, Çev.; 7. bs). Metis Yayınları.

Balkanlarda Yabancılara Türkçe Öğretimi Üzerine Yapılan Çalışmaların Tematik Analizi

Yasin Memiş[1] & Muhammed Ünsal[2]

Özet

Bu çalışma, Balkanlar'da Türkçe öğretimi üzerine Türkiye'de yayımlanmış akademik makaleleri tematik açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. DergiPark veri tabanında Balkanlarda Türkçe öğretimine yönelik yapılan aramada elde edilen ilk 77 makale arasından belirlenen ölçütlere göre seçilen 28 araştırma doküman incelemesi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Seçilen bu makaleler yayımlandığı akademik dergiler, yıllara göre dağılımları, kullanılan anahtar kelimeler ve indekslendikleri konu alanlarına göre analiz edilmiştir. Makalelerin 19 farklı dergide yer aldığı, en fazla yayının "Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı" dergisinde toplandığı görülmüştür. Zaman çizelgesinde en eski yayının 2015 yılına, en yoğun üretimin ise 2022 yılına ait olduğu; ancak düzenli bir artış eğiliminin bulunmadığı tespit edilmiştir. Anahtar kelimeler arasında "Türkçe öğretimi" ve "Balkanlar" öne çıkarken, konu alanları açısından en fazla makalenin Türkçe Eğitimi ve Dilbilim başlıkları altında toplandığı belirlenmiştir. Araştırmanın devamında, makalelerin amaçları doğrultusunda a) Türkçe eğitiminin mevcut durumu ve karşılaşılan zorluklar, b) kültürel aktarım ve medya yoluyla öğrenme, c) kurumsal faaliyetler ve kamu diplomasisi, d) tarihsel, kültürel ve dilbilimsel yansımalar olmak üzere dört temel tema etrafında şekillendiği görülmüştür. İlk temada öğretmen ve öğrenci deneyimlerine dayalı olarak materyal eksikliği, pedagojik uyumsuzluk ve desteklerin dağınıklığı gibi sorunlar öne çıkarken; ikinci temada Türk dizileri ve görsel medyanın dil öğretiminde kültürel farkındalık yaratıcı etkisine dikkat çekilmektedir. Üçüncü tema, Yunus Emre Enstitüsü ve Maarif Vakfı gibi kurumların kültürel diplomasi kapsamında Türkçe öğretimine katkılarını vurgularken; dördüncü tema Türkçenin Balkanlar'daki köklü geçmişini, ortak söz varlığını ve edebi mirasını ortaya koymaktadır. Bu tematik inceleme ile Balkanlar'da Türkçe öğretimi alanındaki Türkiye kaynaklı akademik eğilimleri ortaya koyarak hem mevcut durumu değerlendirilmiştir. Böylece gelecekte yapılacak daha geniş ölçekli çalışmalar için yönlendirici bir çerçeveye rehberlik sağlanması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Türkçe öğretimi, Yabancılara Türkçe öğretimi, Tematik analiz

A Thematic Analysis of Teaching Turkish as a Foreign Language in the Balkans

Abstract

This study aims to examine academic articles published in Türkiye on the teaching of Turkish in the Balkans from a thematic perspective. From the initial 77 articles retrieved in a search on the DergiPark database regarding Turkish language teaching in the Balkans, 28 studies were selected according to specific criteria and analyzed through document review. These articles were examined in terms of the academic journals in which they were published, their distribution by years, the keywords used, and the subject areas in which they were indexed. The findings show that the articles appeared in 19 different journals, with the highest number published in the journal Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı. The earliest publication dates back

1 Dr. Araştırmacı, Millî Eğitim Bakanlığı, ysnmemis@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6961-3452.
2 Araştırmacı, Millî Eğitim Bakanlığı, muhammetunsal051@hotmail.com, ORCID:

to 2015, while the highest output occurred in 2022; however, no consistent upward trend was observed. Among the keywords, "Turkish language teaching" and "the Balkans" were the most frequent, while "Turkish Language Education" and "Linguistics" stood out as the dominant subject areas. In the second stage of the research, the articles were classified into four main themes according to their aims: a) the current state of Turkish education and the challenges faced, b) cultural transmission and learning through media, c) institutional activities and public diplomacy, and d) historical, cultural, and linguistic reflections. The first theme highlighted problems such as lack of materials, pedagogical inconsistencies, and fragmented support, often based on teacher and student experiences. The second theme emphasized the role of Turkish TV series and visual media in fostering language learning and cultural awareness. The third theme addressed the contributions of institutions such as the Yunus Emre Institute and the Maarif Foundation within the framework of cultural diplomacy. The fourth theme revealed Turkish's deep-rooted presence in the Balkans, its shared vocabulary, and literary heritage. Through this thematic review, academic trends in Türkiye regarding the teaching of Turkish in the Balkans were identified, providing both an assessment of the current state and guidance for future, large-scale studies.

Keywords: Balkans, Turkish language teaching, Teaching Turkish as a foreign language, Thematic analysis

1. Giriş

Dil, iletişim kuracak bireylerin aktarmak istedikleri bilgileri kodlayarak birbirlerine iletmekte kullandıkları şifreler bütünü olup insana ait kültür, medeniyet ve teknolojinin de taşıyıcısı rolündedir (Küçük ve Erbaş, 2022). Ana dil her toplumda büyük bir önem taşımakla birlikte, ortak kültürü ve tarihi içerdiğinden, bireylerin düşünce yapısını belirleyen önemli unsurlardan biri olduğundan ve kimliğin gelişiminde de etken bir rol oynadığından toplumlar için vazgeçilmezdir (Açık ve Yavuz, 2019; Dyla ve Şengül, 2022). Bir toplumun değerlerini gelecek nesillere ulaştırmada kritik bir rol oynayan dilin geliştirilmesi eğitim sayesinde gerçekleştirilebilir. Kendi dilinden uzaklaşan toplumlar, başka kültürlerin etkisiyle varlıklarını kaybetme tehlikesiyle karşılaşabilirler. 21. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren, Türkçe'nin yabancı dil olarak öğrenilmesine olan ilgi sürekli olarak yükselmiştir. Bu durum, Türkçe'nin dünya dilleri arasında önemli bir yer edindiğine işaret etmektedir (Çelik, 2021; Altay ve Akkaya, 2022). Özellikle Türkiye'nin global düzeydeki etkisinin artması, Türk firmalarının farklı coğrafyalarda önemli projeler gerçekleştirmesi ve iş fırsatlarının artması, Türkçeye duyulan ilgiyi artırmada önemli bir etkiye sahiptir (Açık ve Yavuz, 2019; Tay ve Kahtalı, 2024).

Balkan bölgesi, Türk medeniyetiyle derin kültürel ve tarihsel bağlara sahiptir ve yüzyıllar boyu devam eden Osmanlı hâkimiyeti sonucu Türk dili ve kültürüne ait büyük etkileri barındırmaktadır (Karacaoğlu, 2024; Korkusuz ve Temizyürek, 2019). Osmanlı Devleti'nin fetihleriyle başlayarak bölgedeki halklar Türk kültüründen etkilenmeye başlamıştır. Türkçenin zengin yapısı ve aktif kullanımı, Balkan dillerini ve kültürlerini etkilemiştir. (Özcan ve Sallabaş, 2023). Bu tarihsel etkileşim farklı Balkan dillerine binlerce Türkçe kökenli kelimenin geçişine neden olmuştur. Örneğin Faruk İbrahimović'in (2012) Türkçeden Boşnakçaya geçen kelimeleri topladığı bir sözlükte, 8400 adet sözcük yer aldığı belirlenmiştir (aktaran Çelik, 2021). Diğer taraftan bölgede gi-

yim tarzları, beslenme alışkanlıkları, deyimler, atasözleri, mimarî eserler ve törenler gibi kültürel öğeler günümüzde hâlâ devam etmektedir. Bu benzerlikler, Anadolu ile Balkanlar arasında ortak tarih anlayışı doğuran kültürel ilişkilerin sonucudur (Küçük ve Erbaş, 2022). Dahası Üsküp gibi şehirlerde Türkçe, Osmanlı döneminde ticaret ve günlük yaşantıda yaygın bir dille hale gelmiş hatta Türkçe bilmek, bir asalet simgesi olarak algılanmıştır (Yıldız- Yalçındağ, 2021). Bu nedenlerden dolayı bu coğrafyada yaşayan vatandaşlar için Türkçe dilinin öğretimi dil becerilerinin yanında kimliklerinin korunması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Balkanlar'da Türkçeye olan ilginin artmasında, bölgenin Osmanlı döneminden kalma derin tarihi ve kültürel bağlar da önemli bir rol oynamaktadır (Özcan ve Sallabaş, 2023). Günümüzde ise Türkiye'nin artan sosyal ve ekonomik gücü, dünya çapındaki etkisi ile sunduğu iş olanakları, bölgede yaşayan insanların Türkçe öğrenme niyetlerini pekiştirmektedir (Açık ve Yavuz, 2019). Özellikle Türk dizileri ve filmleri gibi medya araçları, Türk dili ve kültürüne olan ilgiyi artırarak Türkçe'yi daha çekici hale getirmektedir (Açık ve Yavuz, 2019; Yıldız-Yalçındağ, 2021). Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen, bölgedeki Türkçe eğitiminde hala materyal yetersizliği, kitap eksikliği, mevcut kitapların içerik ve çeviri açısından yetersiz olması, müfredat sorunları ve nitelikli öğretmen ihtiyacı gibi sorunlarda varlığını sürdürmektedir (Açık ve Yavuz, 2019; Altay ve Akkaya, 2022). Bu zorlukların üstesinden gelmek ve Türkçenin bölgedeki varlığını güçlendirmek amacıyla Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Türkiye Maarif Vakfı (TMV) gibi kurumlar aktif rol oynamaktadır (Altay ve Akkaya, 2022). Bu kurumlar, yurt dışındaki merkezleri aracılığıyla yabancılara Türkçe öğretimi, kültürel ve sanatsal faaliyetler, bilimsel çalışmaların desteklenmesi, materyal temini, öğretmen eğitimi ve Türkoloji bölümlerinin desteklenmesi gibi faaliyetlerle Türk dilinin ve kültürünün bölgedeki sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışmaktadır.

Yabancılara Türkçe öğretimi alanında yapılmış tematik çalışmalar incelendiğinde, farklı yılları ve türleri kapsayan analizler dikkat çekmektedir. Kardoğan ve Kardaş'ın (2023) araştırması, 2005-2019 yılları arasında yayımlanan makaleleri yıllara, yöntemlerine, konularına ve çalışma gruplarına göre dağılımını ortaya koymuş; en çok 2015'te, en az ise 2006'da çalışma yapıldığını ve dinleme ile konuşma konularının görece az incelendiğini göstermiştir. Aydın ve diğerleri (2022) çalışmalarında, A sınıfı dergilerde yayımlanan makaleleri incelemiş; bu makalelerin çoğunun Bilig dergisinde, Türk yazarlarca, tek yazarlı ve Türkçe olarak üretildiğini, araştırma sorularına sınırlı yer verildiğini, çoğunlukla doküman temelli nitel yaklaşımların benimsendiğini ve konuların Türkçe, Türk kültürü ile Türkiye'ye yönelik tutum/tercihler etrafında yoğunlaştığını saptamıştır. Çiftçi ve Coşkun'un (2017) çalışması, 1923-2017 yılları arasında üretilen 1073 araştırmayı kapsamlı biçimde sınıflandırarak, konular, hedef kitleler ve dönemsel dağılımlar açısından alanın gelişim seyrini ortaya koymuştur. Büyükikiz

(2014) ise 1981-2012 yılları arasında hazırlanan lisansüstü tezleri değerlendirerek, en çok çalışılan konuların dil bilgisi, yazma ve okuma becerileri olduğunu ve betimsel yöntemlerin ağırlık kazandığını belirtmiştir.

Daha önceki çalışmalar göz önüne alındığında yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki sadece yönelimleri ele aldığı ve bu makalelerin hangi temalar altında birleştiği noktasında bilgi sağlamada eksikliği olduğu görülmüştür. Bununla birlikte sadece Balkanları odak noktasına alan çalışmalara yönelik bütüncül ve tematik bir analiz eksikliği dikkat çekmektedir. Oysa Balkanlar, tarihsel, kültürel ve sosyo-dilbilimsel bağları nedeniyle Türkçe öğretimi açısından özgün bir konuma sahiptir. Bu bölgeye ilişkin araştırmaların mevcut durumu tematik bir analizle ortaya konulduğunda hem akademik bilgi birikiminin bütüncül biçimde değerlendirilmesine hem de uygulamaya dönük eğitim politikaları geliştirmeye katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı Balkanlar'da Türkçe öğretimine ilişkin Türkiye'de yayımlanmış akademik çalışmaları tematik açıdan inceleyerek alanın mevcut durumunu ve eğilimlerini ortaya koymaktır. Böylece, Balkanlar gibi özgün bir bağlamda hem mevcut literatürün bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi hem de gelecekte yürütülecek araştırmalara rehberlik edecek katkıların sunulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

1. Balkanlarda Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makalelerin akademik dergilere göre dağılımı nasıldır?
2. Balkanlarda Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
3. Balkanlarda Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makalelerin kullandığı anahtar kelimelerin dağılımı nasıldır?
4. Balkanlarda Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makalelerin konu alanlarına göre dağılımı nasıldır?
5. Balkanlarda Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makalelerin araştırma odaklarının tematik sınıflandırılması nasıldır?

2. Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda yürütülmüş olup, veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar; olguların, olayların ve durumların doğal ortamlarında, bütüncül bir biçimde anlaşılmasını amaçlayan çalışmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu doğrultuda, yazılı akademik kaynakların sistematik biçimde incelenmesiyle araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Çalışmanın amacı, Türkçe olarak yayımlanan makaleleri tematik açıdan analiz ederek alan yazındaki eğilimleri ve ortak tematik noktaları ortaya koymaktır. Bu amaca uygun

olarak seçilen doküman incelemesi, özellikle yazılı verilerin içerdiği bilgi, kavram ve temaların analiz edilmesinde kullanılan bir yöntemdir (Karasar, 2020). Bu çalışmada, geçmişten günümüze DergiPark veri tabanında yer alan Balkanlarda Türkçe öğretimine yönelik yayımlanmış makaleler; farklı bileşenlere göre dağılımları ve odaklandığı araştırma konuları açısından değerlendirilmiştir.

Araştırma sistematik bir araştırma sürecinde yürütülmüş olup PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) 2020 kılavuzundaki belirlenen adımlar takip edilmiştir (Page ve diğ., 2021). Bu kapsamda, literatür seçimi, eleme ve dahil etme ölçütleri ile veri çıkarımı aşamaları şeffaf ve tekrarlanabilir biçimde yapılandırılmıştır. Araştırma PRISMA'ya uygun olarak aşağıdaki dört temel adım izlenerek yapılmıştır.

a. **Tanımlama (Identification):** Araştırmada Türkçe olarak yayınlanan makalelere odaklanıldığı için TÜBİTAK ULAKBİM çatısı altındaki Türkiye'de yayınlanan akademik hakemli dergiler için oluşturulan en büyük elektronik akademik dergi veri tabanı olan DergiPark (https://dergipark.org.tr/) seçilmiştir. Belirlenen akademik dergi veri tabanından geçmişten günümüze yayımlanmış tüm makaleler taranmıştır. Veri tabanından ilgili makaleleri bulabilmek için arama motoruna ("Türkçe eğitimi" OR "Türkçe öğretimi" OR "Yabacılara Türkçe Öğretimi") AND (Balkan* OR Rumeli) ifadesi girilerek ilgili makaleler tespit edilmiştir. İlk taramada toplam 77 makale elde edilmiştir.

Elde edilen çalışmalar; makalenin başlığı, yazar(lar), anahtar kelimeler, yayımlandığı dergi, yayın yılı, özet ve konu bilgilerini içerecek şekilde .xlsx formatında DergiPark veri tabanından indirilmiştir. Bu verilerin ayıklanması ve tüm görselleştirmeleri ise Python programı yardımı ile yapılmıştır.

b. **Eleme (Screening):** Başlık ve özet düzeyinde yapılan ön inceleme sonucunda, çalışma kapsamına uymayan, tekrar eden ya da araştırma türü açısından uygun olmayan ve belirlenen ölçütlere (konu alanları, Balkan ülkelerinde Türkçe öğretimine odaklanılması vb.) uymayan toplam 40 makale ön eleme sürecinde elenmiştir.

c. **Uygunluk (Eligibility):** Kalan makalelerin tam metinleri incelenmiş ve içeriksel olarak Balkan ülkelerinde Türkçe öğretimine katkı sunmayan ya da önceden tanımlanan ölçütlere uygunluk göstermeyen **9** makale daha çalışma dışı bırakılmıştır.

d. **Dahil Etme (Included):** Sonuç olarak toplamda 28 makale inceleme kapsamına alınmıştır. Son aşamada elde edilen veriler, doküman analizi yöntemine uygun biçimde çözümlenmiş ve farklı kategoriler altında sınıflandırılarak tablo ve grafiklerle görselleştirilmiştir. İlk temaların çıkarılmasında NotebookLM yapay zeka aracı kullanılmıştır. Bu yapay zekâ destekli araç sayesinde verilerin hızlı ve bütüncül bir biçimde ön sınıflandırması yapılmıştır. NotebookLM özellikle

metin tabanlı verilerin sınıflandırılması ve tematik kodlaması süreçlerinde araştırmacılara önemli katkılar sunabilmektedir. Büyük hacimli veriler arasındaki ortak örüntüleri tespit edebilme kapasitesi sayesinde, ön temaların çıkarılması aşamasında hızlı ve sistematik bir analiz imkânı sağlamaktadır. Bu özellikleri, tematik analiz çalışmalarında araştırmacılara başlangıç düzeyinde güçlü bir destek sunarak daha nitelikli ve kapsamlı sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. Nihai aşamada ise yabancılara Türkçe öğretimi alanında uzman iki kişi bu temalara son şeklini vermiştir.

3. Bulgular

Elde edilen makalelerin yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir. Şekil 1'de sunulan grafik incelendiğinde en eski makalenin 2015 yılında yayınlandığı görülmektedir. Diğer taraftan yıllara göre bir trend oluşmadığı diğer bir deyişle yıllara göre düzenli bir artış ya da azalış olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte en çok yayın yapılan yılın 2022 en az yayın yapılan ise 2015 ve 2018 yıllarında olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Dahil Edilen Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

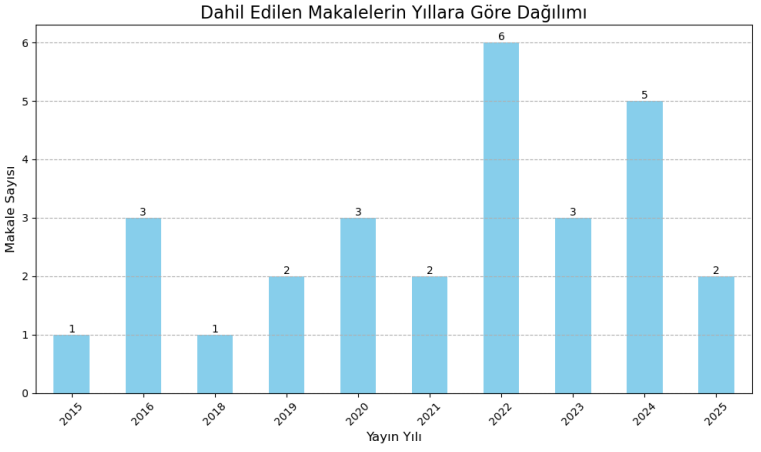

Diğer bir bulgu ise makalelerin yayınlandıkları dergilere göre dağılımıdır. Şekil 2'deki grafik araştırmaya dahil edilen makalelerin hangi dergilerde yer aldığına dair bilgileri göstermektedir. Grafik incelendiğinde makalelerin toplam 19 farklı akademik dergide yayınladığı ve en çok makalenin Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı dergisinde (4) yer aldığı görülmektedir.

Şekil 2. Makalelerin Dergilere Göre Dağılımı

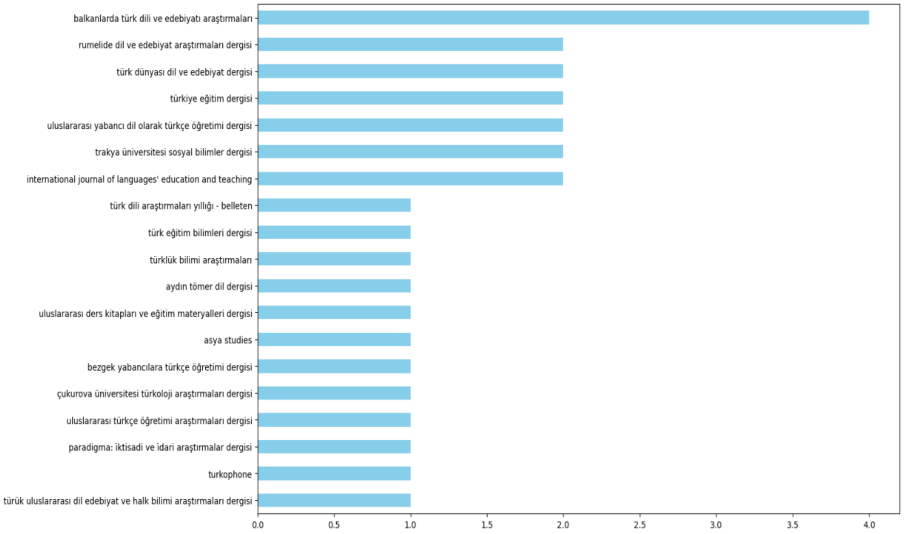

Elde edilen makalelere yönelik yapılan bir diğer analizde ise anahtar kelimelere odaklanılmıştır. Şekil 3'te sunulan kelime bulutunda makalelerde kullanılan anahtar kelimeler dağılımı oranında büyük puntolar ile gösterilmiştir. Kelime bulutu incelendiğinde en çok "Türkçe öğretimi" (8) ve "Balkanlar" (7) kelimelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Şekil 3. Anahtar Kelime Bulutu

Makalelerin indekslendiği konu alanına göre dağılımı ise aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Şekil 4'teki grafik incelendiğinde en fazla makalenin Türkçe eğitimi (6) konu alanı altında sonrasında ise Dilbilim (5) konu alanı altında yer aldığı görülmektedir.

En az ise Türk Dili ve Edebiyatı, Karşılaştırmalı Dil çalışmaları ve Türk Dünyası Çalışması altında yer aldığı görülmektedir.

Şekil 4. Makalelerin Konu Alanlarına Göre Dağılımı

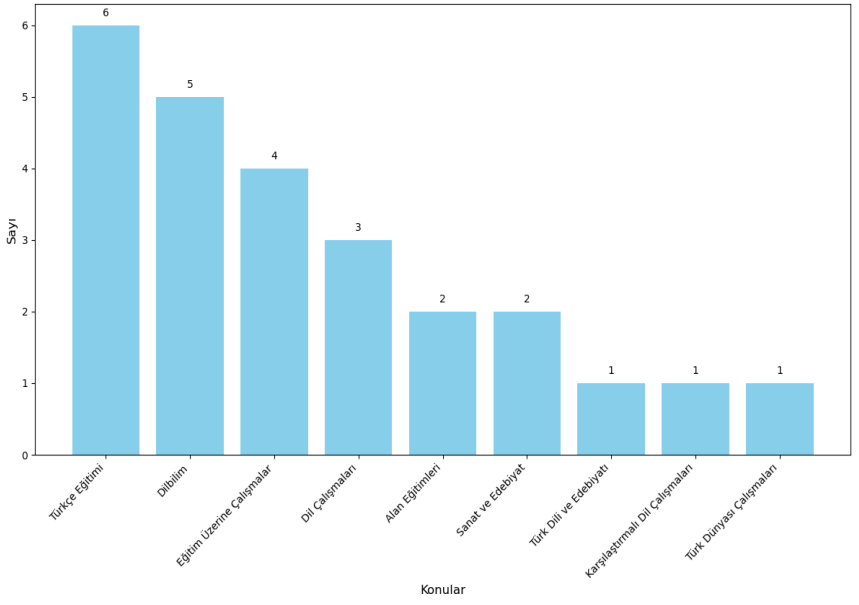

Bulguların bu kısmı bütüncül bilgi verecek şekilde tablo ve grafiklerle sunmuştur. Bir sonraki aşamada elde edilen makalelerin araştırma konularına göre farklı temalar altında nasıl sınıflandırıldığı paylaşılmıştır.

3.1 Temalar

Bu bölümde incelenen makalelerin amaçlarına ve araştırma odağına göre oluşturulan temalar belirtilmiştir. Bu kapsamda her bir tema açıklanarak bu temalara ilişkin bir örnek verilerek toplamda kaç makalenin bu kapsamda sınıflandırıldığı aşağıda Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Temalara Göre Makalelerin Dağılımı

Temalar ve Açıklamaları	Örnek Makaleler	Makale Sayısı
Balkanlar'da Türkçe Eğitiminin Mevcut Durumu ve Karşılaşılan Zorluklar Bu tema, Balkan ülkelerindeki Türkçe öğretiminde karşılaşılan zorlukları, eksiklikleri, öğretmen ve öğrenci perspektiflerini ve genel durumu inceleyen çalışmaları kapsamaktadır. Eğitim materyallerinin niteliği, öğretmenlerin deneyimleri, öğrenci becerileri ve bölgesel destek mekanizmaları bu temanın alt bileşenlerini oluşturmaktadır.	Açık ve Yavuz (2019) Makedonya, Kosova ve Romanya'da Türkçe derslerine giren öğretmenlerin karşılaştığı sorunları gözlem ve görüşme teknikleriyle tespit etmiş; ana dilde eğitim, kültürel kimlik ve öğretim materyalleri eksiklikleri üzerine öneriler sunmuştur.	7
Kültürel Aktarım ve Medya Yoluyla Türkçe Öğrenimi Bu tema, Türk dizileri, filmleri ve televizyon programları aracılığıyla Türk kültürünün Balkanlara aktarımı ve bu araçların Türkçe öğrenimine katkısını inceleyen çalışmaları kapsamaktadır. Görsel medya ürünlerinin dil öğretiminde materyal olarak kullanımı ve kültürel farkındalık oluşturma potansiyeli bu temanın içinde değerlendirilmiştir.	Küçük ve Erbaş (2022): "Balkan Ninnisi" dizisi üzerinden ağız özellikleri ve kültürel unsurların Türkçe öğretimine katkısı değerlendirilmiştir.	5
Kurumsal Faaliyetler ve Kamu Diplomasisi Bu tema, Türkiye merkezli kurumların (Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı vb.) yanında farklı kurumlarında Balkanlarda yürüttüğü Türkçe öğretimi ve kültürel diplomasi faaliyetleri ele alınmıştır. Kurumsal stratejiler, eğitim politikaları ve kültürel etkileşim bu temanın temel bileşenleridir.	Karacaoğlu (2024): Yunus Emre Enstitüsü'nün Balkanlardaki Türkçe öğretimi faaliyetleri 2014–2020 yılları arasında incelenmiştir.	3
Balkanlarda Türkçenin Tarihsel, Kültürel ve Dilbilimsel Yansıması Bu tema, Balkan coğrafyasında Türkçenin tarihsel süreçteki gelişimini, kültürel ve edebi izlerini, aynı zamanda bu sürecin akademik yayınlara yansımasını kapsamaktadır. Bunun yanında Türkçe ile Balkan dilleri arasındaki sözlük ve yapı ilişkileri ve Türkçe öğretiminde katkılarını içermektedir.	Yalap (2015): Sırbistan'da Türkoloji eğitiminin tarihsel gelişimi, üniversite müfredatları ve kurumsal yapılar üzerinden değerlendirilmiştir. Gümüş ve Dağ (2018): Türkçe ve Arnavutça arasında yer alan ortak sözcüklerin, Arnavut öğrencilerin Türkçe öğrenme sürecine katkısı değerlendirilmiştir.	13

4. Sonuç ve Tartışma

Araştırmada öncelikle çalışmaya dahil edilen 28 makalenin farklı trendleri incelenmiştir. Makalelerin 19 farklı akademik dergide yayımlandığı, en fazla yayının "Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı" dergisinde yer aldığı görülmüştür. Yıllara göre dağılımda en eski yayın 2015 yılına aitken, en yoğun üretim 2022 yılında gerçekleşmiştir; ancak düzenli bir artış eğilimi saptanmamıştır. Anahtar kelimeler arasında "Türkçe öğretimi" ve "Balkanlar" öne çıkarken, konu alanlarında ise "Türkçe Eğitimi" ve "Dilbilim"

alanları ağırlık kazanmıştır. Konu dağılımlarına göre en fazla makalenin Türkçe eğitimi (6) daha sonra ise Dilbilim (5) konu alanı altında yer aldığı belirlenmiştir.

Çalışmanın devamında ise, seçilen makaleler amaçları ve araştırma odakları doğrultusunda tematik kategorilere ayrılarak sınıflandırılmıştır. İlk temada yer alan çalışmalar, öğretmen ve öğrenci deneyimlerine dayalı olarak Türkçe öğretiminin mevcut durumunu ve karşılaşılan zorlukları ortaya koymuştur. Materyal eksikliği, içerik yetersizliği, bölgesel desteklerin dağınıklığı ve pedagojik uygulamalardaki tutarsızlıklar, bu sürecin temel sorun alanları olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Balkan ülkelerinde Türkçenin sürdürülebilir ve nitelikli biçimde öğretilmesi için daha bütüncül ve koordineli politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. İkinci temada incelenen medya temelli çalışmalar, Türk dizileri ve televizyon programlarının dil öğretiminde etkili birer araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Görsel medya ürünleri, hem dil becerilerinin gelişimine katkı sağlamakta hem de Türkiye'ye yönelik kültürel farkındalık ve olumlu imaj oluşumuna aracılık etmektedir. Bu bağlamda, medya içeriklerinin pedagojik materyal olarak değerlendirilmesi, Türkçenin öğretiminde alternatif ve etkili bir yaklaşım sunabilir. Üçüncü temada yer alan kurumsal ve diplomatik faaliyetler, Türkiye merkezli kurumların Balkanlar'daki Türkçe öğretimi politikalarının kültürel diplomasiyle nasıl örtüştüğünü göstermektedir. Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı ve yerel Türk derneklerinin yürüttüğü çalışmalar, Türkçenin bölgedeki görünürlüğünü artırmakta ve kültürel bağları güçlendirmektedir. Son temada yer alan tarihsel ve dilbilimsel içerikli çalışmalar ise Türkçenin Balkanlar'daki köklü geçmişini, edebi mirasını ve diğer Balkan dilleriyle olan etkileşimini gözler önüne sermektedir. Ortak söz varlığı, dilsel yapı benzerlikleri ve tarihsel bağlamda gelişen edebi üretim, Türkçenin bu coğrafyada yalnızca bir yabancı dil değil, aynı zamanda kültürel bir miras olduğu yönünde yorumlanmıştır.

4.1 Sınırlılıklar

Bu incelemenin temel sınırlılığı, analiz edilen makale sayısının görece az olmasıdır. Toplamda 28 makale üzerinden yürütülen bu analiz daha geniş bir veri setiyle desteklendiğinde daha kapsamlı ve genellenebilir sonuçlar sunabilir. Bununla birlikte, Balkanlar özelinde Türkçe öğretimi üzerine yapılan akademik üretimin sınırlı olması göz önüne alındığında bu çalışma mevcut literatürü Türkiye'de yayınlanan kaynaklar açısından temsil etmekte ve bölgeye özgü eğilimleri anlamak açısından yine bir çerçeve sunmaktadır. Gelecek araştırmalarda, daha geniş veri kümeleriyle desteklenen uygulamalı çalışmaların yapılması Balkanlar yabancılara Türkçe öğretimi açısından hem akademik hem de pedagojik gelişim açısından katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Açık, F., & Yavuz, İ. R. (2019). Balkanlarda öğreticilerin gözünden Türkçe öğretimi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (48), 299-326. https://doi.org/10.24155/tdk.2019.122

Altay, E., & Akkaya, A. (2022). Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 147-167. https://doi.org/10.32321/cutad.1098063

Aydın, G., Çavuşoglu, R., & Çörten, S. B. (2022). A Sınıfı Dergilerde İkinci/Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi: Bir Eğilim Araştırması. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi (9), 1-22. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1159586

Büyükikiz, K. (2014). Yabancılara Türkçe Öğretimi Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 203-213.

Çelik, M. E. (2021). Bosna-Hersek'te Türkçe Öğretiminin Güncel Durumu. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi,* 16(Özel Sayı), 108-128. https://doi.org/10.35675/befdergi.848525

Çiftçi, Ö. & Coşkun, H. (2017). Yabancılara Türkçe Öğretimi Alanında Yapılan Çalışmaların Farklı Değişkenlere Göre Tasnifi. International *Journal of Language Academy,* 17, 205-214. https://doi.org/10.18033/ijla.3625

Dyla, M., & Şengül, K. (2022). Arnavutluk'ta Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Bezgek Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi, 1*(2), 98–118.

Gümüş, İ., & Dağ, P. (2018). Türkçe ve Arnavutça Arasındaki Ortak Sözcüklerin Arnavutların Türkçe Öğrenimlerine Olan Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Türük Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1*(12), 187-199

Karacaoğlu, M. Ö. (2024). Türkçe Öğretimi Bağlamında Balkan/Rumeli İsimli Dergiler Üzerine Bir İnceleme. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, 6*(1), 51-68. https://doi.org/10.47139/balted.1392170

Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemi.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Kardoğan, M., & Kardaş, M. N. (2023). Türkiye'de Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Alanında Yayımlanan Makalelerin Eğilimleri Üzerine Bir İnceleme. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 11(1), 1-12. https://doi.org/10.53586/susbid.1218745

Korkusuz, E., & Temizyürek, F. (2019). 1944-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türkçe Eğitimi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7*(2),* 81-97.

Küçük, S., & Erbaş, G. (2022). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Balkanlardaki Türk Edebiyatı ile Anadolu Türk Edebiyatı'nın Mukayesesi "Balkan Ninnisi Dizi Örneği". *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi, 5(2),* 153-175.

Özcan, S., & Sallabaş, M. E. (2023). Türkçenin Balkanlardaki Gelişimi Üzerine Yapılan Çalışmaların Eğilimleri. *Türkiye Eğitim Dergisi, 8*(2), 211-221. https://doi.org/10.54979/turkegitimdergisi.1213918

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E., Chou, R., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M. M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., McDonald, S., McGuinness, L. A., ... Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 Statement: An Updated Guideline for Reporting Systematic Reviews. *BMJ*, 372, 71. https://doi.org/10.1136/bmj.n71

Tay, İ., & Kahtalı, B. D. (2024). *Balkanlarda Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğrenimi ve Kültürel Ögeler: Balkan Saati Programı*. *Aydın Tömer Dil Dergisi,* 9(*1*), 129-158.

Yalap, H. (2015). Sırbistan'da Türkoloji eğitimi ve Türkçe öğretimi. *International Journal of Languages' Education and Teaching, 3*(2), 43-75

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldız-Yalçındağ, E. (2021). Üsküp'te Türkçe Eğitimi ve Türkçenin Genç Nesil Tarafından Öğrenilmesi Üzerine. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, 3*(1), 39-52. https://doi.org/10.47139/balted.836756

Aile İçi Dil Politikaları Bağlamında Türkçenin Sürdürülmesi: Bosna-Hersek'te Türk–Boşnak Aileler Örneği

Melike Uluçay[1]

Özet

Bu araştırmanın amacı Bosna-Hersek'te yaşayan Türk–Boşnak ailelerin aile içi dil politikalarını, ebeveyn tutumlarını ve bu politikaların çocukların dil gelişimi ile bu unsurların kimlik algılarına yansımalarını incelemektir. Çalışma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde desenlenmiştir. Katılımcılar, kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenen dokuz Türk–Boşnak aileden oluşmaktadır. Katılımcı ailelerin bir kısmında anne Türk baba Boşnak bir kısmında ise baba Türk anne Boşnak'tır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen ifadeler kodlanmış, kategoriler altında toplanmış ve temalar oluşturulmuştur. Araştırma bulguları, tüm ailelerin çocuk yetiştirme sürecinde OPOL (One Parent One Language) stratejisini benimsediğini göstermektedir. Bununla birlikte ev içi dil profilleri aileden aileye farklılaşmıştır. Bazı ailelerde Türkçe bazı ailelerde Boşnakça baskın dil hâline gelirken bazı ailelerde dengeli bir kullanım gözlenmiştir. Ebeveynler çift dilliliği kültürel zenginlik, bilişsel gelişim ve sosyal uyum açısından bir avantaj olarak değerlendirmiştir. Ebeveynlerinin gözünden çocuklar ise çift dilliliği özgüven artırıcı, prestij sağlayıcı ve "havalı" bir özellik olarak algılamaktadır. Türk ebeveynler, Türkçeyi sürdürmeyi kültürel aidiyetin temel bir unsuru ve sorumluluk olarak görmüş; çocukların kimlik algılarının ise Türk, Boşnak veya her iki kimliği kapsayacak şekilde çeşitlendiği belirlenmiştir. Sosyal çevrede Türkçe ve Türklüğün genellikle olumlu bir algıya sahip olduğu ancak bazı durumlarda dışlanma ve zorbalık gibi olumsuz deneyimlere de yol açtığı görülmüştür. Ailelerin en yaygın kaygısı Türkçeyi unutma endişesi olmuştur. Bu bağlamda Türkçe öğretmen desteği seçmeli Türkçe dersleri, kültürel etkinlikler ve devlet desteği ihtiyaç olarak öne çıkmıştır. Sonuç olarak araştırma bulguları Bosna-Hersek'te Türk–Boşnak ailelerin dil politikalarının çok boyutlu olduğunu ve bulundukları toplumsal ve kültürel ortama göre şekillendiğini ortaya koymaktadır. Ailelerin Türkçeyi sürdürme çabalarının kurumsal destek ve toplumsal farkındalıkla güçlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: aile dil politikası, çift dillilik, kimlik, Türkçe, Bosna-Hersek

The Maintenance of Turkish within the Context of Family Language Policies: The Case of Turkish–Bosniak Families in Bosnia and Herzegovina

Abstract

The aim of this study is to examine the family language policies of Turkish–Bosnian families living in Bosnia and Herzegovina, parents' attitudes, and the reflections of these policies on children's language development and identity perceptions. The research was designed within the framework of a qualitative approach. The

1 Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, melikeulucay@gmail.com, ORCID:0000-0001-6333-1286.

participants consisted of nine Turkish–Bosnian families selected through snowball sampling. In some families, the mother is Turkish and the father is Bosnian, while in others the father is Turkish and the mother is Bosnian. Data were collected through a semi-structured interview form, and the findings were analyzed using content analysis. The interview data were coded, categorized, and organized into themes. The findings indicate that all families adopted the OPOL (One Parent One Language) strategy in the child-rearing process. However, home language profiles varied across families: Turkish was dominant in some, Bosnian in others, while balanced bilingual use was also observed. Parents considered bilingualism an advantage in terms of cultural richness, cognitive development, and social adaptation. Children perceived bilingualism as a source of self-confidence, prestige, and a "cool" feature. Turkish parents regarded maintaining Turkish as both a responsibility and a fundamental component of cultural identity, while children's identity perceptions varied, with some identifying as Turkish, some as Bosnian, and others as both. In the social environment, Turkish and Turkishness were generally perceived positively, though in some cases children faced exclusion and bullying. The most common parental concern was the fear that children might forget Turkish. Accordingly, the need for Turkish language teachers, elective courses, cultural activities, and state support emerged strongly.In conclusion, the research findings reveal that the language policies of Turkish–Bosnian families in Bosnia and Herzegovina are multidimensional and shaped by their social and cultural context. The efforts of families to maintain Turkish need to be reinforced through institutional support and increased societal awareness.

Keywords: family language policy, bilingualism, identity, Turkish, Bosnia and Herzegovina

1. Giriş

Küreselleşme, göç ve kültürlerarası etkileşim süreçleri, günümüzde bireylerin tek bir dil ve kültürle sınırlı kalmadan çoklu kimlikler inşa etmelerine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda çift dillilik yalnızca iletişimsel bir beceri olmanın ötesinde aynı zamanda bireyin kimliğini, toplumsal ilişkilerini ve bilişsel gelişimini biçimlendiren çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle farklı dilsel ve kültürel arka planlara sahip ebeveynlerden oluşan ailelerde, çocukların dil edinim süreci, salt bireysel bir gelişim alanı değil aynı zamanda aile içi dil politikalarının doğrudan bir yansıması olarak ele alınmalıdır.

Spolsky'nin (2004) geliştirdiği Aile Dil Politikası (Family Language Policy, FLP) modeli, aile içindeki dil tercihlerini üç temel boyut çerçevesinde ele almaktadır: (i) dil ideolojileri (ailelerin dil ve kimlik konusundaki inançları), (ii) dil uygulamaları (gündelik iletişimde hangi dillerin kullanıldığı) ve (iii) dil yönetimi (çocuklara hangi dilin nasıl aktarılacağına dair bilinçli kararlar). Bu model, ebeveynlerin tercihlerinin yanı sıra çocukların sosyal çevreleri ve kurumsal yapılarla olan etkileşimini de kapsamlı bir biçimde incelemeyi mümkün kılmaktadır.

Aile dil politikalarının önemli işlevlerinden biri dil sürdürümü (language maintenance) ile ilgilidir. Fishman (1991) azınlık dillerinin sürdürülebilirliğini, ailelerin günlük yaşamda dili aktarma konusundaki bilinçli tercihleriyle ilişkilendirmiştir. Özellikle göçmen topluluklarda ya da iki dilliliğin hâkim olduğu bölgelerde baskın toplum dili karşısında aile dili çoğu zaman risk altındadır. Parlak (2014) Avustralya'daki Türk ailelerin çocuklarına Türkçe aktarma sürecinde en kritik faktörün ev içi dil kullanımı

olduğunu vurgulamış, ailelerin bilinçli tercihlerinin nesiller arası dil kaybını önlemede belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Bu noktada ailelerin geliştirdiği stratejiler -örneğin evde kitap okuma, kültürel etkinliklere katılım veya dijital araçlardan faydalanma- dil sürdürmenin temel unsurları arasında yer almaktadır.

Çift dilliliğin aile içindeki yansımaları yalnızca dil aktarımıyla sınırlı değildir aynı zamanda kimlik inşası üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Norton'un (2013) Kimlik Teorisi (Identity Theory), dil öğrenimini yalnızca bilişsel bir süreç olarak değil aynı zamanda bireyin aidiyet, statü ve sosyal katılım arayışlarıyla iç içe geçmiş bir deneyim olarak ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında çift dilli çocukların "Türk", "Boşnak" ya da "her iki kimliği birden" benimsemeleri, ailelerin dil politikalarının yanı sıra, sosyal çevrenin dil ve kimlik konusundaki tutumlarından da etkilenmektedir.

Alan yazında çift dilliliğin bilişsel ve sosyal faydaları sıklıkla vurgulanmaktadır. Bialystok (2016) çift dilliliğin dikkat kontrolü, problem çözme ve analitik düşünme gibi bilişsel becerilerde avantaj sağladığını ortaya koymuştur. Gürbüz (2017), Fransa'da yaşayan iki dilli Türk göçmen çocuklarının ana dilde yetkinliklerinin hem akademik başarılarını hem de ikinci dil edinimlerini doğrudan etkilediğini belirtmiştir King ve Fogle (2013) ise ailelerin çocuklarına çift dillilik kazandırma sürecinde üstlendikleri aktif rolü incelemiş ve FLP'nin çocuğun sosyal çevreye adaptasyonunu kolaylaştıran bir araç olduğunu belirtmiştir. Ancak bu süreç her zaman kendiliğinden gerçekleşmemektedir. Ebeveynlerin bilinçli ve sistematik stratejiler geliştirmesini gerektirmektedir.

2. Bosna-Hersek Bağlamı

Bosna-Hersek tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dört yüzyılı aşkın hâkimiyet alanı içinde kalmış ve bu süreçte Türkçe hem bir yönetim dili hem de kültürel yaşamın bir bileşeni olarak bölgede etkin bir varlık göstermiştir. Osmanlı sonrası dönemde Türkçe resmi statüsünü yitirmekle birlikte Boşnak toplulukların gündelik yaşamında ve özellikle dini-kültürel bağlamlarda varlığını sürdürmüştür. Günümüzde ise Türkçe, Boşnakça karşısında baskın konumda olmamakla birlikte Türk kökenli aileler ve Türk–Boşnak evlilikleri aracılığıyla aile içi iletişimde ve kültürel etkinliklerde varlığını korumaya devam etmektedir.

Modern dönemde Bosna-Hersek'te Türkçe, bir yandan kültürel kimliğin sürdürülmesi için önemli bir araç diğer yandan baskın dil olan Boşnakçanın gölgesinde kalan bir azınlık dili konumundadır. Çocukların okul dili aracılığıyla daha yoğun şekilde Boşnakçaya maruz kalmaları Türkçenin sürdürülebilirliğini büyük ölçüde ailelerin bilinçli tercihlerine ve dil politikalarına bırakmaktadır. Bu durum FLP'nin uygulama boyutunu daha da kritik hâle getirmektedir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Bosna-Hersek'te yaşayan Türk–Boşnak ailelerin aile içi dil politikalarını ebeveyn tutumlarını ve bu politikaların çocukların dil gelişimi ile kimlik algılarına yansımalarını incelemektir. Çalışmada ailelerin ev içi stratejileri, çocukların dil gelişimine yönelik kaygıları ve ihtiyaçları ile dil politikalarının kimlik oluşumuna ve sosyal çevreye yansımaları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma Family Language Policy (Spolsky, 2004), Language Maintenance (Fishman, 1991) ve Identity Theory (Norton, 2013) çerçevelerinden yararlanarak Türk–Boşnak ailelerde çift dilliliğin dinamiklerini açıklamayı hedeflemektedir.

Çalışmada şu araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Türk–Boşnak ailelerde ev içi dil düzeni nasıl şekillenmektedir?
2. Ebeveynlerin çift dilliliğe yönelik tutumları nasıldır?
3. Aileler dil politikalarını nasıl belirlemektedir ve bu politikalar eğitim tercihleriyle nasıl ilişkilidir?
4. Türk ebeveynin dil hassasiyeti çocukların kimlik algısını nasıl etkilemektedir?
5. Sosyal çevrede Türkçe ve Türklük algısı çocukların deneyimlerine nasıl yansımaktadır?
6. Aile büyükleri, okul ve kurumsal aktörlerin tutumları ailelerin dil politikalarını nasıl etkilemektedir?
7. Ailelerin Türkçeyi sürdürmek amacıyla kullandıkları stratejiler, yaşadıkları zorluklar ve dile getirdikleri ihtiyaçlar nelerdir?

4. Yöntem

4.1.Araştırma Deseni

Türk–Boşnak ailelerin dil politikalarını ebeveyn tutumlarını ve çocukların dil/kimlik gelişimlerine yansımalarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma nitel bir araştırmadır. Araştırmada fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Bu şekilde bir veriyi toplamak için deneyimlere sahip olan insanlar ile derinlemesine mülakat yapılmalıdır. (Patton, 2014) Fenomenolojik yaklaşım etkili, duygusal ve sıklıkla yoğun insan deneyimlerini çalışmak için uygundur (Merriam, 2013).

4.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Bosna-Hersek'te yaşayan 9 Türk–Boşnak aile oluşturmaktadır. Katılımcılar kartopu örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Örnekleme sürecinde başlangıçta ulaşılan aileler aracılığıyla diğer ailelere ulaşılmış bu şekilde araştırmaya dâhil olacak katılımcılar belirlenmiştir. Ailelerin tamamında ebeveynlerden biri

Türk diğeri ise Boşnak kökenlidir. Çalışma grubunda hem anne Türk–baba Boşnak hem de anne Boşnak–baba Türk aileler bulunmaktadır. Görüşmeler Türk ebeveynler ile yapılmıştır. Araştırma süresince etik kurallara uymak için katılımcıların adları gizlenmiş olup çalışmaya katılmış ebeveynler K1, K2, K3… şeklindeki kodlarla gösterilmiştir.

4.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu ailelerin ev içi dil kullanım düzenlerini, ebeveynlerin çift dilliliğe yönelik tutumlarını, aile dil politikalarını, çocukların kimlik algılarını, sosyal çevre deneyimlerini ve karşılaştıkları zorlukları incelemeye yönelik sorulardan oluşturulmuştur. Görüşmeler gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiş ve ortalama 1 saat sürmüştür. Katılımcıların izniyle görüşmeler kayıt altına alınmış ve daha sonra yazılı metne dönüştürülmüştür.

4.4. Veri Analizi

Toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İlk aşamada görüşme metinleri ayrıntılı biçimde okunmuş ve anlamlı ifadeler belirlenerek kodlar oluşturulmuştur. İkinci aşamada benzer kodlar bir araya getirilerek kategoriler oluşturulmuş, son aşamada ise bu kategorilerden yola çıkılarak temalar geliştirilmiştir. Kodlama sürecinde sistematik bir yaklaşım izlenmiştir. Elde edilen veriler tablolar hâlinde düzenlenmiştir.

4.5.Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın güvenirliğini sağlamak amacıyla kodlama süreci titizlikle yürütülmüş kodlar ve kategoriler sürekli olarak karşılaştırılmıştır. Kodlamaların tutarlılığını artırmak için uzman görüşüne başvurulmuştur. Elde edilen bulgular tekrar gözden geçirilerek nihai hâline kavuşturulmuştur. Ayrıca katılımcılara ait doğrudan alıntılar bulgular bölümünde sunularak çalışmanın inandırıcılığı artırılmıştır.

5. Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan ebeveyn görüşleri doğrultusunda elde edilen bulgular temalar, kategoriler ve kodlamalar temelinde sunulmaktadır. Bulgular ailelerin aile içi dil kullanımı, Türk ebeveynin ve çocukların çift dilliliğe yönelik tutumları, aile içi dil politikalarını belirleme süreci ve eğitim bağlamındaki yansımaları, Türk-Boşnak ailelerin dil öğretme ve sürdürme stratejileri, Türk-Boşnak ailelerdeki çift dilli çocuklarda kimlik ve kültürel bağların oluşma süresinde Türk ebeveynin rolü ve çocukların kimlik algısı, Bosna Hersek'te Türk çocuklarının sosyal çevresinde Türklüğün ve Türkçenin algılanışının çocuklara yansıması**,** aile büyüklerinin, okulun ve arkadaş çevre-

sinin **çocukların dil tercihleri ve aile içi dil politikaları üzerindeki etkileri ve** Türk ebeveynlerin Türkçe öğretimini sürdürmek ve destekleme sürecindeki deneyimlerine ilişkin görüşler alt başlıklarda ele alınmıştır.

5.1.Türk-Boşnak Ailelerin Aile İçi Dil Kullanımına Yönelik Bulgular

Tablo1. Türk-Boşnak Ailelerin Aile İçi Dil Kullanımı

Tema	Kategori	Kod	f	k
Ev İçi Dil Düzeni	Ebeveyn-Çocuk Dil Kullanımı	Her ebeveyn kendi anadilinde konuşuyor. (OPOL (One Parent One Language)	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
		Boşnak baba çocuklarla hem Türkçe hem Boşnakça konuşuyor.	2	K3, K7
	Eşler Arası Dil Seçimi	Türkçe	1	K6
		İngilizce	2	K8, K9
		Fransızca	1	K1
		Boşnakça	1	K4
		Türkçe ağırlıklı Türkçe-Boşnakça	3	K2, K3, K5
		Türkçe Boşnakça yarı yarıya	1	K7
	Ev İçi Dil Profili	Türkçe baskın	3	K2, K3, K6,
		Boşnakça baskın	5	K4, K5, K7, K8, K9
		Çocuklar okula başlayana kadar Türkçe okul başlayınca Boşnakça baskın	3	K4, K7, K8
		Türkçe-Boşnakça yarı yarıya	1	K1,
	Çocukların Dil Yeterlilikleri	Türkçeyi daha iyi anlama ve konuşma	2	K2, K3,
		Boşnakçayı daha iyi anlama ve konuşma	3	K9, K4, K5
		Fransızcayı daha iyi anlama ve konuşma	1	K1
		Kardeşlerden büyüğü Türkçe küçüğü İngilizce	1	K6
		Türkçe-Boşnakça her ikisi de	2	K7, K8
	Dil Tercihi	Ortama uyum	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan tüm aileler (K1–K9) evde OPOL (One Parent One Language) stratejisini uyguladıklarını ifade etmiştir. Yani her ebeveyn çocuklarla kendi anadilinde konuşmayı sürdürmektedir. Bu yaklaşım çocukların iki dili ayırt edebilmesini kolaylaştırmıştır. Ancak bazı durumlarda farklılıklar da gözlenmiştir. Örneğin K3 ve K7, Boşnak babaların hem Türkçe hem Boşnakça kullandığını belirtmiştir.

Eşler arası dil tercihlerinde çeşitlilik dikkat çekmektedir. K6 çiftin kendi arasında Türkçe, K4 Boşnakça, K1 Fransızca, K8 ve K9 ise İngilizce konuştuklarını ifade etmiştir. Bazı ailelerde ise iletişim biçimi karma dilli bir profil göstermektedir: K2, K3 ve K5'te Türkçe ağırlıklı Boşnakça, K7'de ise yarı yarıya Türkçe–Boşnakça tercih edilmektedir.

Ev içerisindeki baskın dil profili aileler arasında değişiklik göstermektedir. Üç ailede (K2, K3, K6) Türkçe baskınken beş ailede (K4, K5, K7, K8, K9) Boşnakça baskın durumdadır. Üç ailede (K4, K7, K8), çocukların okula başlayana kadar Türkçeyi baskın kullandıkları ancak okul döneminde Boşnakçanın öne geçtiği görülmüştür. Sadece bir aile (K1) Türkçe–Boşnakçayı dengeli biçimde kullandığını belirtmiştir.

Çocukların dil yeterlilikleri, ev içi dil profiliyle paralellik göstermektedir. İki ailede (K2, K3) çocukların Türkçeyi daha iyi anladığı ve konuştuğu, üç ailede (K4, K5, K9) ise Boşnakçanın daha güçlü olduğu ifade edilmiştir. Özel bir durum olarak K1'de çocukların Fransızcayı daha iyi anladığı, K6'da ise büyük çocuğun Türkçe, küçük çocuğun İngilizce daha iyi konuştuğu belirtilmiştir. İki ailede (K7, K8) ise çocukların her iki dili de eşit düzeyde kullandığı gözlenmiştir.

Katılımcıların tamamı (K1–K9), çocukların dil tercihlerinde belirleyici faktörün ortama uyum olduğunu belirtmiştir. Çocuklar, ev ve okul çevresi veya sosyal çevreye göre dil değiştirerek iletişim kurmaktadır. Bu bulgu, dil kullanımının bağlama duyarlı ve esnek olduğunu göstermektedir.

5.2. Türk-Boşnak Ailelerde Türk Ebeveynin ve Çocuğun Çift Dilliliğe Yönelik Tutumlarına Dair Bulgular

Tablo 2. Türk Ebeveynin ve Çocuğun Çift Dilliliğe Yönelik Tutumları

Tema	Kategori	Kod	f	k
Çift Dilliliğe Yönelik Ebeveyn Tutumu	Kültürel ve Sosyal Zenginlik	Kültürel zenginlik	6	K1, K3, K4, K5, K6, K9
		Farklı dil ortamlarına kolay uyum sağlayabilme	1	K1
		Hayata artı bir değer katması	1	K2
	Bilişsel ve Akademik Gelişim	Zekâ geliştirici	5	K1, K4, K6, K8, K9
		Hayal gücü	1	K6
		Kelime dağarcığı	1	K6
		Eleştirel bakış açısı	1	K6
		Analitik düşünme	1	K6
		Kıyaslama becerisi	1	K6
		Kişisel gelişim	1	K5
	Diğer Dilleri Öğrenme Kolaylığı	Avantaj	5	K3, K4, K5, K8, K9
	Normalleştirme	Olağan, beklenebilir bir şey	1	K7
Çocukların Tutumu	Olumlu	Özgüven artırıcı, havalı, gurur verici	7	K1, K3, K4, K5, K6, K8, K
	Olumsuz	Tepkilerden dolayı rahatsız hissetme	1	K2
	Nötr		1	K7

Tablo 2'ye göre katılımcılar, çift dilliliği öncelikle bir kültürel zenginlik olarak değerlendirmiştir. Altı ebeveyn (K1, K3, K4, K5, K6, K9), çocuklarının iki dili bir arada öğrenmelerini, farklı kültürlerle bağ kurabilmeleri açısından avantajlı bulmuştur. K1, çocukların farklı dil ortamlarına daha kolay uyum sağladığını belirtirken; K2, çift dilliliğin hayata "artı bir değer" kattığını ifade etmiştir:

Beş katılımcı (K1, K4, K6, K8, K9), çift dilliliğin çocuklarının zekâ gelişimine katkı sağladığını vurgulamıştır. K6, özellikle bilişsel boyutu "hayal gücü, kelime dağarcığı, eleştirel bakış açısı, analitik düşünme ve kıyaslama becerisi" gibi farklı açılardan dile getirmiştir: K5 ise çocukların kişisel gelişiminde çift dilliliğin rolünü öne çıkarmıştır. Bunun yanında, beş katılımcı (K3, K4, K5, K8, K9) çift dilliliğin diğer dilleri öğrenmeyi kolaylaştırdığını belirtmiştir. K7 ise bu durumu sıradanlaştırarak çift dilliliği yabancı ülkede yaşayan bireyler için "olağan, beklenebilir bir durum" olarak değerlendirmiştir.

Çocukların çift dilliliğe yönelik tutumları da çoğunlukla olumludur. K3, çocuklarının çift dillilik sayesinde özgüven kazandığını belirtmiştir. K6, çocukların bunu "havalı" ve "gurur verici" bir özellik olarak gördüğünü ifade etmiştir. K9 ise bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Türkçe konuşmuşlar sınıfta, aralarında. Hoca demiş, siz niye Türkçe konuşuyorsunuz? Demiş, hiçbiriniz anlamıyorsunuz o yüzden. Yani bunu da çok rahat söyleyebiliyor. Yani bunu kibir değil de bunun gururu da var onda. Havalı geliyor yani."

5.3. Aile İçi Dil Politikalarını Belirleme Süreci ve Eğitim Bağlamındaki Yansımalarına Yönelik Bulgular

Tablo 3. Aile İçi Dil Politikalarını Belirleme Süreci ve Eğitim Bağlamındaki Yansımaları

Tema	Kategori	Kod	f	k
Aile İçi Dil Politikası	Politika Belirleme Süreci	Planlı	6	K1, K2, K3, K5, K6, K9
		Spontane	2	K4, K8
		Plansız	1	K7
	Okul Dil Tercihlerine Yansıma	Eğitim kalitesinden dolayı devlet okulu tercih etme	3	K1, K5, K9
		Boşnakça öğrenmesi için devlet okulu tercih etme	1	K6
		Çocuğun Boşnakçası yeterli olmadığı için Türklerin yoğunlukta olduğu özel okulu tercih etme	1	K2
		Türkçe dersi görmesi için özel okul tercih etme	2	K3, K8
		Dini nedenler	2	K4, K7

Tablo 3'e göre araştırmaya katılan ailelerin çoğu (K1, K2, K3, K5, K6, K9), çocuklarının dil gelişiminde nasıl bir yol izleneceğini baştan itibaren planlı bir şekilde belirlediklerini ifade etmiştir. Bu ailelerde ebeveynler, hangi dilin kim tarafından konuşulacağına

dair bilinçli ve kararlı bir politika geliştirmiştir. Bir katılımcı bu durumu şu sözlerle açıklamıştır:

"Anlaştık eşimle. Yani ben Türkçe konuşacağım. Eşim Boşnakça konuşacak o şekilde. Hani bir ebeveyn başka bir dili karıştırmadan tek dil üzerinden çocukla iletişim kuracak diye o şekilde de gitti yani." (K2)

Buna karşın iki ailede (K4, K8) süreç daha spontane gelişmiş; günlük pratikler, aile üyelerinin tercihlerine göre şekillenmiştir. K7 ise "Hiç hiç planımız olmadı." diyerek herhangi bir planlama yapmadıklarını, süreci plansız biçimde ilerlettiklerini ifade etmiştir. Bu bulgu, ailelerin dil politikası belirleme konusunda farklı yaklaşımlar sergilediğini göstermektedir.

Ailelerin dil politikaları, çocukların eğitim kurumlarındaki dil tercihlerini de doğrudan etkilemiştir. Üç aile (K1, K5, K9), eğitim kalitesini ön planda tutarak devlet okullarını tercih ettiklerini iletmiştir. K6, çocuğunun Boşnakçayı geliştirebilmesi için özellikle devlet okulunu seçtiğini söylemiştir. Bununla birlikte, K2, çocuğunun Boşnakçası yeterli olmadığı için Türklerin yoğunlukta bulunduğu özel okulu tercih etmiş ve bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Dil faktörünü düşündük. Şimdi ilk geldiğimiz zaman zaten küçükler anaokulu. Kızım altıya geçmişti. Devlete verme durumunu bir değerlendirdik. Devlete vermiş olsaydık hiç Boşnakçası o kadar yeterli olmadığı için zorlanır diye düşündüğümüzden dolayı Maarif'e yazdırdık."

Türkçenin eğitim sürecinde korunması amacıyla da bilinçli tercihler yapılmıştır. İki aile (K3, K8), çocuklarının Türkçe dersi görebilmesi için özel okulu seçtiklerini belirtmiştir. Ayrıca dini gerekçeler de bazı aileler için belirleyici olmuştur; K4 ve K7, dini eğitim almaları için belirli okulları tercih ettiklerini ifade etmiştir.

5.4. Türk- Boşnak Ailelerin Dil Öğretme ve Sürdürme Stratejilerine Yönelik Bulgular

Tablo 4. Aile İçi Dil Politikalarında Kullanılan Stratejiler

Tema	Kategori	Kod	f	k
Aile Temelli Stratejiler	**Ev İçi Stratejiler**	Her ebeveyn kendi anadilinde konuşuyor. (OPOL/One Parent One Language)	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
		Türkçe konuşmaya teşvik etme	7	K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9
		Ebeveynin **Türkçe kitap okuması**	1	K1
		Türkçe kitap okutma	8	K1,K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9
		Türkçe ilkokuma-yazma kitapları kullanma	2	K7, K8
		Okuma **öğrenene kadar ebeveyn tarafından Türkçe kitap okuma**	7	K1, K3, K4, K5, K6, K7, K9
		Hikâye, masal anlatma	1	K5
	Çevresel ve Eğitsel Stratejiler	Tiyatro kulübüne yazdırma	1	K3
		Kütüphaneden faydalanma	1	K6
		Türkiye ziyaretleriyle dil maruziyeti	5	K1, K3, K4, K7, K8
		Fransa'da iken haftada 1-5 saat Türkçe dil okuluna gönderme	1	K1
		Seçmeli **Türkçe dersi aldırma**	2	K1, K6
		Konsolosluk, Büyükelçilik ve YEE gibi kurumların etkinliklerine katılma	1	K1
		Kişisel çabalarla atölye çalışmaları	1	K3
	Teknolojik Stratejiler	Telefon uygulamalarından masal hikâye, sesli kitap okutma, radyo tiyatrosu, podcast dinleme	2	K5, K6
		Türkçe şarkı dinletme	1	K6
		İçeriği temiz youtuberleri izletme, dinletme	1	K6
		Türkçe filmleri izletme	1	K6
		Türkçe çizgi film izletme	6	K1, K2, K3, K6, K7, K8

Tablo 4'e göre katılımcıların tamamı çocuklarının Türkçeyi öğrenmeleri, korumaları ve geliştirmeleri amacıyla çeşitli stratejiler benimsediklerini ifade etmiştir. Bu stratejiler üç alt kategori altında toplanmıştır: ev içi stratejiler, çevresel ve eğitsel stratejiler ile teknolojik stratejiler.

Ev içi stratejilerde en yaygın uygulama, ebeveynlerin kendi anadillerinde konuşmasıdır. Dokuz katılımcının tamamı (K1–K9) OPOL (One Parent One Language) yaklaşımını sürdürmektedir. Ayrıca yedi katılımcı (K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9), çocuklarını Türkçe konuşmaya özellikle teşvik ettiklerini belirtmiştir:

"Hatta abisini bir ara maaşa bağladım, sen kız kardeşinle Türkçe konuş. Ben sana aylık para vereceğim diye. Öyle kendisi Türkçe konuşmaya başladı." (K9)

Ev ortamında çocuklara Türkçe kitap okutma uygulaması sekiz ailede (K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9) yaygın olarak görülmektedir. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

"Bizde okuma olayı zorunlu gibi bir **şey**. O yüzden de hani **Türkçe** romanları da okuyabiliyor." (K1)

Benzer biçimde yedi katılımcı (K1, K3, K4, K5, K6, K7, K9), çocuklar okuma öğrenene kadar Türkçe kitapların ebeveyn tarafından yüksek sesle okunmaya devam edildiğini vurgulamıştır. Bunun yanında K7 ve K8 çocuklarına Türkçe ilkokuma-yazma kitapları kullandırdıklarını, K5 ise masal ve hikâye anlatımını bir strateji olarak benimsediğini ifade etmiştir:

"Sonra kitap okumaktan sıkıldı. Bu sefer şeye döndük biz. Hikâyeyi, ben kitapsız bir şekilde masalı kendim o anda yazıyorum. Tabii ki bu yine kırmızı başlık kız oluyor ama tabii ki sarı şapkalı oluyor ya da gibi doğaçlayarak aynı hikâyeleri döndür, dolaştır, pişire pişire, okul çağına kadar getirmiştik."

Çevresel ve eğitsel stratejilerde aileler, evin dışındaki kaynaklardan da yararlanarak çocukların Türkçeye maruz kalma sürelerini artırmaya çalışmaktadır. Örneğin K3, çocuğunu tiyatro kulübüne yazdırdığını, K6 ise YEE'nin kütüphanesinden faydalandığını belirtmiştir. Beş katılımcı (K1, K3, K4, K7, K8), Türkiye ziyaretlerini çocuklarının dil gelişimi açısından önemli görmektedir:

"Uzun bir süre Türkiye'de kaldım yani. Türkiye'de kalıp hani... Sadece tek duydukları, tek dilde konuştukları, tek bir Türkçe olmasına çok uğraştım, okula gitmedikleri dönemdi." (K7)

Bunun yanı sıra K1, çocuğunu Bosna Hersek'e yerleşmeden önce Fransa'da Türkçe dil okuluna göndermiş, K1 ve K6 ise çocuklarına seçmeli Türkçe dersleri aldırmıştır. Yine K1, Fransa'da yaşadığı dönemde konsolosluk ve Yunus Emre Enstitüsü etkinliklerinden faydalanmıştır. K3, ayrıca kendi kişisel çabalarıyla atölye çalışmaları düzenlediğini ifade etmiştir:

"Mesela biz Ramazan'da arkadaş şey yaptıydı, ben dedi çocuklara atölye yapmak istiyorum dedi. Ramazan etkinlikleri çocuklara dedi. Ramazan dinle bir şeyler anlatırım dedi, el işleri bir şeyler yaparız falan dedik, Ramazan üzerine, dinimiz üzerine. Bunun yanında işte el işi, çocuklara yönelik onların yapabilecekleri, bir şey işte Ne diyeyim yani bir kumbara olur, bir Ramazan davulu olur tamam mı? Hani bunu da hem hikâye anlatıp hem şeyler yapıyordu ama bunları biz kendi aramızda yapıyorduk. Kişisel çabalarla."

Teknolojik araçlar da Türkçenin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. K5 ve K6, çocuklarına masal uygulamaları, sesli kitaplar ve podcastler dinletmektedir. K6 ayrıca Türkçe şarkılar, YouTube içerikleri, filmler ve çizgi filmler aracılığıyla dil girdisi

sağlamaktadır. Altı katılımcı (K1, K2, K3, K6, K7, K8), özellikle Türkçe çizgi filmleri çocuklarının dil gelişimi için yararlı görmektedir.

"Podcast sanırım en iyisi olabilir, bir de çizgi film. Çizgi film, kesinlikle çizgi film." (K6)

5.5. Türk- Boşnak Ailelerdeki Çift Dilli Çocuklarda Kimlik ve Kültürel Bağların Oluşma Süresinde Türk Ebeveynin Rolü ve Çocukların Kimlik Algısına Yönelik Bulgular

Tablo 5. Aile İçi Dil Politikaları Bağlamında Ebeveynin Rolü ve Çocukların Kimlik Algısı

Tema	Kategori	Kod	f	k
Ebeveynin Rolü	Türk Ebeveynin Dil Hassasiyeti (Dile Verilen Önem)	Sorumluluk	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
		Türkçe ile gurur duyma	1	K6
		Aile bağlarının güçlü tutulması için gereklilik	7	K1, K2, K3, K4, K5, K7, K9
		Kültürel aidiyet, kimlik	7	K1, K4, K5, K6, K7, K8, K9
		Bosna Hersek'te Türkiye'yi temsil ediyor olmak	1	K6
		Türkiye'de üniversite okuma ihtimali	1	K2
	Türk Ebeveynin Eşinin Diline Bakış Açısı	Değerli görme	4	K1, K3, K5, K8
		Adil olma	1	K1
		Çocukların eğitimi için önemseme	2	K2, K7
Çocukların Kimlik Algısı	Kültürel Kabulleniş	Türk kabul etme	3	K3, K6, K7
		Büyük çocuk Boşnak küçük çocuk Fransız kabul ediyor.	1	K1
		Boşnak kabul etme	2	K2, K5
		Hem Türk hem Boşnak kabul etme	3	K4, K8, K9

Tablo 5'e göre araştırmaya katılan tüm ebeveynler (K1–K9), Türkçenin sürdürülmesini bir sorumluluk olarak gördüklerini ifade etmiştir. Bu sorumluluk hem çocukların iki dilli gelişimlerinin desteklenmesi hem de kültürel bağların korunması açısından önemsenmektedir. Katılımcılardan biri bu durumu şöyle aktarmıştır:

"Yani ben herkese söylerken söylüyorum eğer benim çocuğum Türkçe bilmeseydi bu benim ayıbım olurdu. Benim çocuğum Türkiye'ye gittiği zaman ya da benim ailemle muhatap olduğu zaman Türkçe konuşamasaydı ben bundan utanmam gereken bir konu olduğunu düşünüyorum." (K4)

Yedi ebeveyn (K1, K2, K3, K4, K5, K7, K9), Türkçenin aile bağlarını güçlü tutmada belirleyici bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde yedi katılımcı (K1, K4, K5, K6, K7, K8, K9), Türkçeyi kültürel aidiyetin bir simgesi olarak değerlendirmiştir.

"Bir de bir insanın aidiyet hissinin oluşması için dil tabii ki de en önemli faktörlerden

bir tanesi. Yani bu kültürel aidiyet, hani oluşması açısından artı işte bu benim kültürüm, benim ailem, herkes Türkçe konuşur çocuklarım onu paylaşabilsinler, kendilerini geldiklerinde yabancı hissetmesinler." (K1)

Bazı ebeveynler bu sorumluluğu daha da ileri taşıyarak Bosna-Hersek'te Türkçeyi yaşatmayı Türkiye'yi temsil etmenin bir parçası olarak görmüştür:

"Burada Türkçe konuşmak, aslında Türkiye'yi temsil etmek gibi geliyor bana." (K6)

Bireysel düzeyde farklı motivasyonlar da dile getirilmiştir. Örneğin K6, Türkçe ile gurur duyduğunu belirtirken; K2, çocuklarının gelecekte Türkiye'de üniversite eğitimi alma ihtimaline dikkat çekmiştir.

Katılımcıların önemli bir kısmı (K1, K3, K5, K8), eşlerinin dilini değerli gördüklerini belirtmiştir. Bu durum, çift dilli ailelerde karşılıklı saygının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. K1 ayrıca adil olma vurgusu yapmış, K2 ve K7 ise çocukların eğitimi açısından eş dilinin önemsendiğini ifade etmiştir. Bu bulgular, Türk ebeveynlerin yalnızca Türkçeyi sürdürmekle kalmayıp eş diline yönelik olumlu bir tutum geliştirdiklerini de ortaya koymaktadır.

Çocukların kimlik algıları da çeşitlilik göstermektedir. Üç çocuk kendini Türk olarak tanımlamıştır (K3, K6, K7). Buna karşın, K2 ve K5'in çocukları Boşnak kimliğini benimsemiştir. K1'de ise farklı bir örnek dikkat çekmektedir: büyük çocuk kendini Boşnak, küçük çocuk ise Fransız olarak tanımlamaktadır. Bunun yanında üç çocuk (K4, K8, K9), her iki kimliği de benimseyerek kendilerini hem Türk hem Boşnak olarak tanımlamıştır. K6, çocuklarının artık kendilerini Türk olarak tanımlamasına rağmen söz konusu süreci şöyle aktarmıştır:

"Mesela, bizim gibi klasik ailelerde klasik sorulardan bir tanesi sen Türk müsün? Boşnak mısın, çok soruluyor burada. Bizim çocuklar şey diyorlardı. Yarı Boşnak'ım, yarı Türk'üm diyorlardı. Sonra ben onları düzelttim. Dedim ki, siz yarı Boşnak yarı Türk değilsiniz, siz hem Boşnak hem Türk'sünüz. Bir şeyi azaltmanıza gerek yok tam tersine seni zenginleştirecek şekilde söyle. Yani benim iki milletim var, bununla gurur duy."

Bu çeşitlilik, kimlik algısının yalnızca ebeveynin yönlendirmeleriyle değil, çocukların bireysel deneyimleri ve sosyal çevreleriyle de şekillendiğini göstermektedir.

5.6. Bosna Hersek'te Türk Çocuklarının Sosyal Çevresinde Türklüğün ve Türkçenin Algılanışının Çocuklara Yansımasına Yönelik Bulgular

Tablo 6. Sosyal Çevrede Türklüğün ve Türkçenin Algılanışının Çocuklara Yansıması

Tema	Kategori	Kod	f	k
Sosyal Çevrede Türkçe ve Türklüğün Algılanışı	Olumlu Algı	Avantaj	2	K1, K5
		Türk ve Boşnak öğrenciler arasında köprü olma	1	K3
		Popülerlik	1	K3
		Hayranlık	1	K5
		Havalı	3	K6, K8, K9
		Statü kazandırma	1	K4
		İlginç	1	K6
		Cesaretlendirici	1	K9
		Gurur	1	K9
	Olumsuz Algı	Farklı Bakış	1	K2
		Dalga Geçilmesi	1	K2
		Zorbalık	1	K8
	Nötr	Farklılık Yaratmama	1	K7

Tablo 6'ya göre katılımcıların büyük çoğunluğu çocuklarının sosyal çevrelerinde Türkçe ve Türklük ile ilişkilendirildiklerinde olumlu bir algıyla karşılandıklarını belirtmiştir. İki katılımcı (K1, K5) bunu açık bir avantaj olarak tanımlamıştır. K3, Türkçe bilen çocukların Türk ve Boşnak öğrenciler arasında köprü kurduğunu, K5 ise çevresinden hayranlık gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca üç katılımcı (K6, K8, K9), çocuklarının Türkçeyi bildikleri için çevrelerinde "havalı" bulunduğunu dile getirmiştir. Diğer olumlu algılar arasında statü kazandırma (K4), ilginç bulunma (K6), cesaretlendirici olma (K9) ve gurur kaynağı olma (K9) yer almaktadır. Katılımcılardan birinin ifadesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

"Bir de havalı oluyor. Çocuklar seviyorlar bununla hava atmayı. Mesela, aa senin annen Türk mü, Türkiye mi diyorlar? Mesela, anne Türk mü? Evet diyorlar. Ondan sonra ay ben Türkiye'yi çok seviyorum deyince, onlara böyle gurur geliyor, kabarıyorlar filan böyle. Çünkü kendilerine ait bir unsuru övüyor karşısına." (K6)

Bazı katılımcılar ise çocuklarının sosyal çevrede Türkçe konuşmaları nedeniyle olumsuz tecrübeler yaşadığını dile getirmiştir. K2, çocuklarının farklı bir bakış açısıyla değerlendirildiğini ve çocuklarıyla zaman zaman dalga geçildiğini ifade etmiştir. K8 ise çocuğunun zorbalığa maruz kaldığını, Türkçe konuştuğu için dışlandığını belirtmiştir.

Bazı ailelerde ise sosyal çevrede Türkçenin herhangi bir farklılık yaratmadığı gözlemlenmiştir. K7, çocuğunun Türkçe kullanımının çevresi tarafından ne olumlu ne de olumsuz şekilde karşılandığını, bunun sosyal ilişkilerinde belirleyici olmadığını vurgulamıştır.

5.7. Türk-Boşnak Ailelerde Aile Büyüklerinin, Okulun ve Arkadaş Çevresinin Çocukların Dil Tercihleri ve Aile İçi Dil Politikaları Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bulgular

Tablo 7. Aile, Okul ve Sosyal Çevrenin Çocukların Dil Kullanımı ve Dil Politikalarına Etkisi

Tema	Kategori	Kod	f	k
Aile Büyüklerinin Dil Kullanımı	**İki Tarafın Dili** Ayrı Ayrı Kullanması	**Türkler Türkçe, Boşnaklar Boşnakça**	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
	Dil Gelişimine Katkı	Konuşmada ilerleme	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
		Aile içinde tercümanlık	1	K8
		Kelime hazinesine katkı (Deyimler ve atasözleri)	1	K8
	Aile Büyüklerinin Baskısı / Yönlendirmesi	Kayınpederin Türkçe yerine Boşnakça konuşma baskısı	1	K8,
		Kayınpederin torunlarının Fransızca konuşmalarını istemesi	1	K1
		Boşnakça sonradan geliştiği için ailenin sSitemkâr olması	1	K3
Okul ve Çevre Etkisi	Okul dili Boşnakça	Çocuğun Boşnakçayı akademik olarak geliştirmesi, Türkçenin geri planda kalması	5	K1, K4, K5, K7, K9
	Öğretmen Tepkisi	Boşnakçanın zayıf olması	2	K6, K8
	Sosyal Hizmet Görevlisi Tepkisi	Boşnakça konuşma baskısı	1	K8
	Çift Dilliliğe Doktor Tepkisi	Geç konuşma ihtimaline karşı tek Dilliliğe geçiş önerisi	2	K5, K9
Arkadaş Çevresi	Sosyal Çevrede Uyum	Türkçe bilen çocukların arabulucu olması, çeviri yapması	3	K3, K8, K9
	Sosyal Zorbalık / Dışlanma	Türkçe konuştuğu için dışlanma Veya "Türkiye'ye gidin" söylemleri	2	K2, K8
	Sosyal Kabul / Pozitif Etki	Türkçe veya çok dillilikten dolayı ilgi Görme, havalı bulunma	5	K3, K5, K6, K8, K9
Tepkilerin Dil Politikasına Etkisi	Etkisi Olmama	Aile, çevre ve okulun dil Politikalarını değiştirmemesi	7	K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9
	Stratejik Değişiklik	Okul başarısı için Boşnakçanın Gelişmesine bilinçli yönelim	2	K4, K7

Tablo 7'ye göre araştırmaya katılan tüm ailelerde (K1–K9) iki tarafın kendi anadillerini ayrı ayrı kullanmaya devam ettikleri görülmüştür. Türk büyükler çocuklarla Türkçe, Boşnak büyükler ise Boşnakça konuşmaktadır. Bu durum, çocukların her iki dile de maruz kalmasını sağlamış ve konuşma gelişiminde ilerleme (K1–K9) kaydetmelerine katkı sunmuştur. Bunun yanında bazı özgün örnekler de göze çarpmaktadır. Örneğin K8, çocuklarının zaman zaman aile içinde tercümanlık yaptıklarını ve böylece dilsel

aracılık becerisi geliştirdiklerini belirtmiştir. Aynı katılımcı (K8), aile büyüklerinden gelen deyim ve atasözlerinin çocukların kelime hazinesine katkı sağladığını da ifade etmiştir. Ancak bazı durumlarda aile büyükleri dil yönlendirmesi veya baskısı uygulamaktadır. K8, kayınpederinin çocukların Türkçe yerine Boşnakça konuşmasını istediğini, K1 ise kayınpederinin torunlarının Fransızca konuşmasını arzuladığını dile getirmiştir. K3 de çocuklarının Boşnakçayı sonradan geliştirmesi nedeniyle ailede sitemlerle karşılaştığını ifade etmiştir.

Okulda eğitim dili olarak Boşnakça kullanılması, çocukların bu dilde akademik beceriler geliştirmelerine katkı sağlamış, ancak Türkçenin geri planda kalmasına yol açmıştır (K1, K4, K5, K7, K9). Bazı öğretmenler (K6, K8), öğrencilerin Boşnakça düzeylerinin zayıf olduğunu vurgulamıştır. K8, ayrıca sosyal hizmet görevlilerinin Boşnakça konuşma yönünde baskı yaptığını belirtmiştir.

Sağlık kurumlarından gelen tepkiler de dikkat çekicidir. İki aile (K5, K9), doktorların çift dilliliğin geç konuşmaya yol açabileceği kaygısıyla tek dilliliğe geçişi önerdiğini aktarmıştır. Bu durum çift dilliliğe yönelik olumsuz tutumların kurumsal düzeyde varlığına işaret etmektedir.

Arkadaş çevresi çocukların dil kullanımını doğrudan etkilemiştir. Üç katılımcı (K3, K8, K9), Türkçe bilen çocukların arkadaş gruplarında arabulucu rolü üstlenerek çeviri yaptığını belirtmiştir. K3 "sınıfta gerçekten iki tane hiç Boşnakça bilmeyen Türk çocuk vardı ve bunlarla her şeyde Almina ilgileniyordu. O yüzden daha yakın arkadaş oldular. Bütün dersi Almina ona Türkçeye çeviriyordu. Öyle öyle sürekli. Çocuklar da yemiyor işte yemek bile yediriyor. Annelik babalık da yapıyor, psikologluk da yapıyor." diyerek çocuğu açısından bu durumun yorucu olduğunu da dile getirmiştir. Bazı durumlarda çocuklar dışlanmaya da maruz kalmıştır. K2 ve K8, çocuklarının Türkçe konuştuklarında çevrelerinden "Türkiye'ye gidin!" şeklinde tepkiler aldığını aktarmıştır. Bununla birlikte beş katılımcı (K3, K5, K6, K8, K9), çok dilliliğin çocukların sosyal çevrede pozitif algılanmasına katkıda bulunduğunu, Türkçenin "havalı" ve "ilgi çekici" bulunduğunu ifade etmiştir.

Sosyal çevreden gelen bu gibi tepkilerin ailelerin dil politikalarını nasıl etkilediği de sorgulanmıştır. Katılımcıların çoğu (K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9), çevre ve okuldan gelen tepkilerin dil politikalarını değiştirmediğini ifade etmiştir. Ancak iki aile (K4, K7), çocuklarının okul başarısı için Boşnakçanın geliştirilmesine bilinçli yönelim gösterdiklerini belirtmiştir. Bu durum, bazı ailelerde çevresel etkenlerin dil politikası üzerinde stratejik bir değişime yol açabildiğini göstermektedir.

5.8. Türk-Boşnak Ailelerde Türk Ebeveynlerin Türkçe Öğretimini Sürdürmek ve Destekleme Sürecindeki Deneyimlerine Yönelik Bulgular

Tablo 8. Çift Dilli Çocuk Yetiştirme Sürecinde Aile Deneyimleri

Tema	Kategori	Kod	F	K
Deneyimler	Materyal Kullanımı	Okuma kitapları	2	K1, K2
		Türkçe Öğreniyorum Seti	1	K1
		Dilbilgisi kitabı	1	K2
		Etkinlik kitapları	4	K2, K3, K4, 5
		Dikkat geliştirme setleri	1	K3
		Telefon, tablet uygulamaları (TRT kitap)	1	K5
	Yaşanan Zorluklar ve Kaygılar	Çocukların Türkçeyi reddetme kaygısı	3	K1, K2, K4
		Türkçeyi unutma endişesi	9	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9
		Boşnakça-Türkçe dil karmaşası	1	K5
		Babanın mesaiden dolayı çocukla yeterince vakit geçirememesi	1	K5
	İhtiyaçlar	Türkçeyi ilerletmek için anadili Türkçe olan bir öğretmenden ders aldırmak	2	K1, K3
		Seçmeli Türkçe dersi	1	K1
		Türkçe tiyatroda rol alma	1	K1
		Türkçe dil etkinlikleri ve atölyeler	2	K1, K5
		Devlet desteği	3	K3, K5, K8
		Nitelikli Türkçe çizgi film	1	K5
	Pişmanlıklar	Yok	4	K1, K3, K4, K9
		Yeterince okumaya teşvik edememe	2	K2, K4
		Konuşma terapisi alan çocuğa daha rahat davranma	1	K6
		Dil politikası ihmali	1	K7
		Telaffuz için dil terapisi aldırmama	1	K8

Tablo 8'e göre katılımcılar, çocuklarının Türkçeyi desteklemek amacıyla farklı materyallerden yararlandıklarını belirtmiştir. İki aile (K1, K2) okuma kitaplarını düzenli olarak kullandığını, K1 ayrıca "Türkçe Öğreniyorum" setinden faydalandığını aktarmıştır. K2, çocuklarının dil gelişimini desteklemek için dilbilgisi kitaplarını tercih ettiğini belirtmiştir. Dört aile (K2, K3, K4, K5), etkinlik kitaplarını yaygın biçimde kullanırken K3, ayrıca dikkat geliştirme setlerinden yararlanmıştır. Teknolojik materyaller arasında telefon ve tablet uygulamaları öne çıkmıştır. K5, TRT kaynaklı dijital kitap uygulamalarını kullandığını ifade etmiştir.

Ailelerin dile getirdiği en yaygın kaygı, Türkçeyi unutmaktır. Tüm katılımcılar (K1–K9), çocuklarının zamanla Türkçeyi geri planda bırakabileceğinden kaygı duymaktadır.

K8, "İlerde çocuklarımın Türkçeyi unutma ihtimali endişelendirir. Bu beni endişelendirir. Aslında torunlarımla konuşamamak beni endişelendirir. Yani hani benim torunlarım olduğunda tamam o kişi annesiymiş ve neden o şekilde kendi çocuğunu o zaman... Öğretmemiş Türkçeyi bu durumda. Yani torunlarımla konuşamazsam üzülürüm ya da ileride çocuklarımla gerçekten bir iletişim aksaması yaşarsam. Yani yine de her şey ihtimaller dâhilinde maalesef." diyerek endişesini dile getirmiştir.

Buna ek olarak üç aile (K1, K2, K4), çocuklarının Türkçeyi reddetmesinden endişe ettiklerini belirtmiştir. K5, iki dil arasında Türkçe–Boşnakça karmaşası yaşandığını dile getirirken babanın iş yoğunluğu nedeniyle çocukla yeterince vakit geçirememesini bir dezavantaj olarak aktarmıştır.

Katılımcılar, çocukların Türkçeyi ilerletebilmesi için çeşitli ihtiyaçlarını dile getirmiştir. İki aile (K1, K3), çocuklarına anadili Boşnakça olan Türkçe öğretmenlerinin yetersiz kaldığını ifade ederek anadili Türkçe olan bir öğretmenden ders aldırmak istediklerini aktarmıştır. K1 ayrıca, seçmeli Türkçe dersi ve Türkçe tiyatro etkinlikleri talep ettiğini ifade etmiştir. İki katılımcı (K1, K5), Türkçe dil etkinlikleri ve atölye çalışmalarına ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Üç aile (K3, K5, K8), devlet desteğini zorunlu görmüş; K5 ise ayrıca nitelikli Türkçe çizgi filmlere olan ihtiyacı vurgulamıştır.

Aileler, geçmiş uygulamalarına dönük bazı pişmanlıklarını dile getirmiştir. Dört katılımcı (K1, K3, K4, K9), bu süreçte herhangi bir pişmanlık yaşamadıklarını ifade etmiştir. Buna karşın K2 ve K4, çocuklarını okumaya yeterince teşvik etmedikleri için pişman olduklarını belirtmiştir. K6, konuşma terapisi alan çocuğuna daha rahat yaklaştığı; K7, dil politikasında ihmalkâr davrandığı; K8 ise çocuğuna telaffuz için dil terapisi aldırmadığı için pişmanlık duyduğunu dile getirmiştir.

6. Sonuç

Bu araştırmada Bosna-Hersek'te yaşayan Türk–Boşnak ailelerin dil politikaları, benimsedikleri stratejiler ve bu politikaların çocukların dil edinimi ile kimlik algıları üzerindeki yansımaları incelenmiştir. Elde edilen bulgular genel olarak aşağıdaki sonuçları ortaya koymaktadır:

a) **Ev İçi Dil Düzeni:** Katılımcı ailelerin tamamı OPOL (One Parent One Language) stratejisini uygulamakta olup ev içi dil profillerinde belirgin farklılıklar gözlemlenmiştir. Bazı ailelerde Türkçe bazılarında Boşnakça kullanımı baskın iken bazılarında ise her iki dil dengeli bir biçimde kullanılmıştır. Çocukların dil yeterlilik düzeyleri de bu dilsel profillere paralel bir dağılım göstermiştir.

b) **Çift Dilliliğe Yönelik Tutumlar:** Ebeveynler çift dilliliği kültürel bir zenginlik ve sosyal uyumun bir bileşeni olarak değerlendirmiş, çift dilliliğin bilişsel ve akademik katkılarına ilişkin olumlu vurgular yapmıştır. Çocuklar ise çift dilliliği çoğunlukla özgüven artırıcı ve sosyal açıdan prestijli bir nitelik olarak algılamıştır.

c) **Aile İçi Dil Politikası:** Çoğu aile, dil politikasını planlı olarak belirlemiş, bu politikalar okul tercihlerine de yansımıştır. Türkçeyi sürdürme amacıyla özel okulları tercih eden aileler olduğu gibi Boşnakçayı güçlendirmek amacıyla devlet okullarına yönelen aileler de bulunmaktadır.

d) **Kimlik ve Kültürel Bağlar:** Türk ebeveynler, Türkçeyi sürdürmeyi kültürel bir sorumluluk olarak görmüş ve bu durumu kültürel aidiyetin temel unsurlarından biri olarak nitelendirmiştir. Çocukların kimlik algıları ise çeşitlilik göstermekte; çocuklar Türk, Boşnak ya da her iki kimliği benimseme biçiminde farklı eğilimler sergilemektedir.

e) **Sosyal Çevre Algısı:** Türkçe ve Türklük genellikle olumlu bir şekilde algılanmış, prestij, popülerlik ve gurur kaynağı olarak öne çıkmıştır. Bununla birlikte bazı çocuklar dışlanma ve akran zorbalığı gibi olumsuz deneyimler de yaşamıştır.

f) **Aile Büyükleri, Okul ve Çevre Etkisi:** Aile büyükleri, çocukların her iki dile de maruz kalmasında önemli bir rol oynamıştır. Okul ortamında Boşnakçanın akademik dil olması, çocukların bu dildeki gelişimini desteklerken Türkçenin kullanımını ikinci plana itmiştir. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanları ve sağlık personelinden gelen tek dilliliği teşvik eden yönlendirmeler de aile deneyimlerine yansımıştır.

g) **Deneyimler, Kaygılar ve İhtiyaçlar:** Aileler Türkçeyi desteklemek amacıyla kitaplar, etkinlik materyalleri, dijital araçlar ve kültürel etkinliklerden yararlanmıştır. En belirgin kaygı, çocukların Türkçeyi unutma ihtimalidir. Aileler, anadili Türkçe olan öğretmen desteği, seçmeli Türkçe dersleri, tiyatro faaliyetleri ve devlet destekli dil programları gibi ihtiyaçlarını ifade etmiştir.

Genel olarak araştırma sonuçları Türk–Boşnak ailelerin dil politikalarının çok boyutlu ve bağlama duyarlı bir nitelik taşıdığını; çocukların dil gelişiminde hem ev içi stratejilerin hem de okul ve sosyal çevre gibi dışsal faktörlerin belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

7. Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, çift dillilik ve aile dil politikaları alan yazını ile önemli ölçüde uyumluluk göstermektedir. Öncelikle OPOL stratejisinin tüm ailelerde uygulanması, alan yazında sıklıkla vurgulanan "dil ayrıştırma" yaklaşımıyla paralellik göstermektedir (De Houwer, 2007; Spolsky, 2012). Bununla birlikte, ev içi dil profillerinin mutlak olmayıp esnek ve bağlamsal faktörlere göre değişkenlik gösterdiği de anlaşılmaktadır. Bu durum, Grosjean'in (2010) çift dilliliği dinamik bir süreç olarak ele alan yaklaşımı ile örtüşmekte; aynı zamanda Yıldız, Arslan ve Thomas'ın (2021) Almanya'daki benzer bir araştırmasının sonuçları ile de paralellik taşımaktadır.

Ebeveynlerin çift dilliliğe yönelik olumlu tutumları, çift dilliliğin kültürel, sosyal ve bilişsel avantajlarını vurgulayan çalışmaları destekler niteliktedir (Bialystok, 2016; King & Fogle, 2013). Çocukların çift dilliliği özgüven artırıcı ve prestij kaynağı olarak algılaması ise dilin yalnızca bir iletişim aracı olmasının ötesinde aynı zamanda bir kimlik ve sosyal statü göstergesi işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Aile içi dil politikalarının planlı bir şekilde yürütülmesi, ebeveynlerin bilinçli dil yönetimi pratiklerini işaret etmektedir. Ancak bazı ailelerde süreçlerin kendiliğinden veya plansız gelişmesi, aile dil politikalarının homojen olmadığını, farklı ailelerde farklı stratejilerin ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Curdt-Christiansen, 2009).

Bosna-Hersek'teki Türk–Boşnak aileler Türkçeyi sürdürmeyi kültürel aidiyetin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Benzer şekilde, Fransa'daki Türk aileleri üzerine yapılan bir araştırmada (Baştuğ ve Kara, 2018) ailelerin Türkçe öğrenimini çocukların kültürel kimliklerini korumak açısından gerekli gördükleri ortaya konmuştur. Hollanda'da yapılan bir çalışmada da (Şengül ve Toygar, 2021) ebeveynlerin çocuklarının Türkçe öğrenmesini hem kimliklerini koruma hem de ana vatanla bağlarını sürdürme bağlamında zorunlu gördükleri ortaya konmuştur.

Kimlik ve kültürel aidiyete ilişkin bulgular, çocukların kimliklerini yalnızca ebeveyn yönlendirmeleriyle değil aynı zamanda sosyal çevre deneyimleriyle de şekillendirdiklerini göstermektedir. Bu durum, kimlik oluşumunun çok katmanlı ve çevresel faktörlerle etkileşimli bir süreç olduğunu teyit etmektedir (Norton, 2013).

Sosyal çevrede Türkçe ve Türklük algısının hem olumlu hem de olumsuz biçimlerde deneyimlenmesi, çift dilliliğin toplumsal bağlamda prestij ve dışlanma arasında salınım gösterebileceğine işaret etmektedir. Bu bulgu, dilsel çeşitliliğe yönelik toplumsal tutumların çocukların dil ve kimlik gelişimi üzerindeki doğrudan etkisini ortaya koymaktadır.

Son olarak, ebeveynlerin Türkçeyi unutma endişesi ve nitelikli Türkçe eğitimi için duydukları ihtiyaç, dil sürdürme çalışmalarının kurumsal destek gerekliliğini göstermektedir. Benzer biçimde, Avustralya'da yaşayan Türk aileler üzerine yapılan bir araştırmada (Parlak, 2014), ailelerin çocuklarını Cumartesi Türk Okullarına göndermelerinin temel amacının Türkçeyi ve kültürel kimliklerini korumak olduğu saptanmıştır. Her iki çalışmanın sonucuna göre özellikle devlet desteği, seçmeli Türkçe dersleri ve kültürel etkinliklerin yaygınlaştırılması, ailelerin dil politikalarını destekleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Fransa'daki iki dilli Türk çocukları üzerine yapılan bir araştırmada (Gürbüz, 2017), çocukların Türkçeye yönelik tutumlarının devletin uyguladığı eğitim politikalarından doğrudan etkilendiği görülmüştür. Bu durum, aile çabalarının yanı sıra kurumsal destek ve politikaların da dil sürdürmede belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Türk–Boşnak ailelerde dil politikalarının yalnızca ev içi tercihlerle sınırlı kalmayıp eğitim, sosyal çevre ve kurumsal yapıların da etkisiyle şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu

durum, aile dil politikalarının çok katmanlı, dinamik ve bağlama duyarlı bir olgu olduğunu bir kez daha doğrulamaktadır.

8. Öneriler

Araştırma neticesinde elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

a) Ebeveynlere Yönelik Öneriler

- Aileler, OPOL stratejisini sürdürürken çocukların Türkçe ve Boşnakçaya dengeli maruz kalmalarını sağlayacak etkileşimli etkinlikler (okuma saatleri, masal anlatımı, aile içi oyunlar) düzenlemelidir.
- Çocukların Türkçeyi reddetme riskini azaltmak amacıyla dil öğretimini eğlenceli hâle getiren yaratıcı yöntemler (tiyatro, drama, şarkılar, çizgi filmler) kullanılmalıdır.
- Ev ortamında yalnızca kitap ve benzeri materyaller değil aynı zamanda dijital araçlar (sesli kitap, podcast, TRT uygulamaları, kaliteli YouTube içerikleri) aktif biçimde kullanılmalıdır.
- Çocukların kimlik gelişiminde her iki kültürün de değerli olduğunun vurgulanması, onların çift kimliklerini olumlu bir aidiyet biçimi olarak benimsemelerini kolaylaştıracaktır.

b) Politika Yapıcılara Yönelik Öneriler

- Türkçenin diaspora bağlamında sürdürülebilirliği için kurumsal destek artırılmalıdır. Konsolosluklar, Yunus Emre Enstitüsü ve STK'lar tarafından düzenlenen Türkçe kursları, atölyeler ve kültürel etkinlikler yaygınlaştırılmalıdır.
- Devletlerarası iş birlikleri çerçevesinde, Bosna-Hersek'te yaşayan Türk çocuklarına yönelik çift dilli eğitim programları teşvik edilmelidir.
- Ailelerin sıklıkla dile getirdiği "Türkçeyi unutma kaygısı"nı azaltmak amacıyla, nitelikli Türkçe çizgi film ve dijital içerik üretimi desteklenmelidir.

Kaynakça

Baştuğ, D., ve Kara, Ş. (2018). İki dilli Türk çocuklarının ana dil öğretimine ilişkin aile görüşleri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31*(Özel Sayı), 31–42.

Bialystok, E. (2016). *Bilingual education for young children: Review of the effects and consequences*. International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, 19(6), 1–14. https://doi.org/10.1080/13670050.2016.1203859

Curdt-Christiansen, X. L. (2009). Invisible and visible language planning: Ideological factors in the family language policy of Chinese immigrant families in Quebec. *Language Policy, 8*(4), 351–375. https://doi.org/10.1007/s10993-009-9146-7.

De Houwer, A. (2007). Parental language input patterns and children's bilingual use. *Applied Psycholinguistics, 28*(3), 411–424. https://doi.org/10.1017/S0142716407070221.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Multilingual Matters.

Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and reality*. Harvard University Press.

Gürbüz, O. (2017). Fransa'da yaşayan iki dilli Türk göçmen çocukların Türkçeye karşı tutumları ve Fransa'daki ana dil eğitim politikaları. *Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(13), 354–378.

King, K. A., & Fogle, L. (2013). Family language policy and bilingual parenting. *Language Teaching, 46*(2), 172–194. https://doi.org/10.1017/S0261444812000493.

Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. Turan, S.). Ankara: Nobel Yayıncılık (Özgün çalışma, 2009).

Norton, B. (2013). *Identity and language learning: Extending the conversation* (2nd ed.). Multilingual Matters.

Parlak, H. (2014). Avustralya'daki Türk ailelerin anadil edinimi üzerindeki rolü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 14*(32), 9–31. https://doi.org/10.21560/spcd.69807.

Patton, M.Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri.* 3. Baskıdan Çeviri. Bütün, M. ve Demir, S. B. (Edt.), Ankara: Pegem Akademi.

Spolsky, B. (2004). *Language policy*. Cambridge University Press.

Spolsky, B. (2012). Family language policy: The critical domain. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 33*(1), 3–11. https://doi.org/10.1080/01434632.2011.638072.

Şengül, K., ve Toygar, Y. S. (2021). Veli görüşlerine göre Hollanda'da yaşayan iki dilli Türk çocuklarının Türkçe öğrenme durumları: Güçlükler ve gelecek beklentisi. *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi, 2*(2), 202–219. https://doi.org/10.5281/zenodo.5516820.

Yıldız, C., Arslan, K., ve Thomas, R. (2021). İki dillilik ve dil edinimi (Almanya›da Türkçe-Almanca iki dilli büyüyen çocuklar üzerine bir inceleme). Pegem Akademi Yayıncılık.

12. OTURUM

Balkanlarda Göç ve Göçün İzleri

Tarihsel Süreçte Bulgaristan Coğrafyasında Göçlerin Dini ve Kültürel Yansımaları

Şabanali Ahmed[1]

Özet

Bulgaristan coğrafi konumu ve barındırdığı farklı etnik ve dini unsurlarla devamlı önemini koruyan ülkelerden biri olmuştur. İlk dönemden günümüze özellikle göç konusunda, devamlı dinamik bir seyir içerisinde bulunmuştur. Kuruluşu itibarı ile Türkistan-Orta Asya üzerinden bugün Bulgaristan'ın bulunduğu topraklara, farklı Türk boyları gelmiş ve devletin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Ayrıca Bulgaristan sahip olduğu coğrafi konum gereği, Doğu Bizans ile komşu olmuş ve Bizans'ın dini ve kültürel yapısından etkilenmiştir. Batı ile Doğu arasında bulunması kendisini bir geçiş güzergahı pozisyonuna getirmiş ve bir köprü vazifesi görmüştür. Bazı tarihçilere göre İslam dini erken dönem sayılabilecek IX.-X. asırdan itibaren İslam tüccarları ve tebliğcileri vasıtasıyla bugünkü Bulgaristan'a giriş yapmıştır. O günden itibaren Bulgaristan toprakları çok kültürlülüğü ve farklı dini yapıları bünyesinde barındıran bir ülke konumuna gelmiştir. İslam'ın o dönemden itibaren var olduğunu destekleyen bilgi ise X. asırdan itibaren Bulgaristan'ın kuzeyinde Türk boylarının var olduğu bilgisinin tarih kitaplarında yer almasıdır. Ayrıca yine bilinmektedir ki Bektaşi Dervişi Sarı Saltuk Baba obası ile birlikte XIII. asrın ikinci yarısında Bulgaristan'ın kuzeyi Dobruca bölgesine yerleşmiş olmasıdır. Görüldüğü üzere göç bağlamında Bulgaristan coğrafyası orta çağda dinamik dönemler yaşamıştır. Osmanlı devletinin kurulması ve Bulgaristan'ı sınırlarına dahil edilmesiyle birlikte, yeni döneme girilmiştir. Osmanlı döneminde uygulanan iskân politikasıyla Anadolu'dan Balkanlara ve Bulgaristan'a göçler gerçekleşmiş ve nüfus dengesi değişmiştir. Bu bağlamda Osmanlı öncesi İslam'ın varlığı bilinmekle birlikte, İslam dini toplumsal bir olgu olarak Bulgaristan'da Osmanlı ile var olduğu söylenebilir. Bu minvalde Osmanlı Balkanlara ve özelde Bulgaristan'a mimari yapısını, camii ve külliyesini, medrese eğitimini ve çarşı, pazar kültürünü yerleştirmiştir. Bulgaristan kuruluşundan itibaren göç alan bir ülke pozisyonunda iken Osmanlı İmparatorluğunun ayrılması ile göçün yönü tersine dönmüş ve kalan Türk-Müslüman tebaa periodik dönemlerle Anadolu'ya yani Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. Yeni gelişmeler Bulgaristan içerisinde kalan Türk-Müslüman azınlığının dini ve kültürel aidiyetini bozmaya teşebbüs ederken, XX. asırda takriben her 20 yılda bir göç gerçekleşmiştir. Bunların en yoğunu ise yaklaşık 350 000 Türk-Müslümanın göç ettiği ve son dönem Avrupa içerisinde yaşanmış en büyük göçlerden biri olarak değerlendirilen 1989 göçüdür. Bu ve daha önce yaşanan göçlerin Türk-Müslüman azınlığı üzerinde dini ve kültürel yansımalarını değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelime: Bulgaristan, Müslümanlar, göç, din, kültür

Religious and Cultural Reflections of Migration in the Geography of Bulgaria Throughout History

Abstract

Bulgaria has been one of the countries that has maintained its importance due to its geographical location and the different ethnic and religious elements it hosts. From the earliest times to the present day, it has been in a state of constant flux, particularly with regard to migration. Since its establishment, various Turkic

1 Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, sabanaliahmed@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4370-2347.

tribes have migrated to the lands that are now Bulgaria via Turkestan-Central Asia and played a significant role in shaping the state. Furthermore, due to its geographical location, Bulgaria has been a neighbour to the Eastern Byzantine Empire and has been influenced by its religious and cultural structure. Its position between the West and the East has placed it in a transit route position and served as a bridge. According to some historians, Islam entered present-day Bulgaria as early as the 9th-10th centuries through Islamic merchants and missionaries. From that day onwards, Bulgaria became a country embracing multiculturalism and different religious structures. Information supporting the existence of Islam from that period onwards is found in history books, which mention the presence of Turkish tribes in northern Bulgaria from the 10th century onwards. It is also known that the Bektashi Dervish Sarı Saltuk Baba settled in the Dobruja region of northern Bulgaria in the second half of the 13th century. As can be seen, the geography of Bulgaria experienced dynamic periods in the context of migration during the Middle Ages. With the establishment of the Ottoman Empire and the incorporation of Bulgaria into its borders, a new era began. Migration from Anatolia to the Balkans and Bulgaria took place under the settlement policy implemented during the Ottoman period, and the demographic balance shifted. In this context, although the presence of Islam prior to the Ottomans is known, it can be said that Islam existed in Bulgaria as a social phenomenon with the Ottomans. In this vein, the Ottomans established their architectural structure, mosques and complexes, madrasa education, and bazaar and market culture in the Balkans and specifically in Bulgaria. While Bulgaria was a country that received migrants from its inception, the direction of migration reversed with the dissolution of the Ottoman Empire, and the remaining Turkish-Muslim subjects were periodically forced to migrate to Anatolia, i.e. Turkey. New developments attempted to undermine the religious and cultural identity of the Turkish-Muslim minority remaining in Bulgaria, with migration occurring approximately every 20 years during the 20th century. The most intense of these was the 1989 migration, in which approximately 350,000 Turkish Muslims migrated, considered one of the largest migrations in Europe in recent times. We will attempt to evaluate the religious and cultural repercussions of this and previous migrations on the Turkish-Muslim minority.

Keywords: Bulgaria, Muslims, migration, religion, culture

1. Giriş

Bulgaristan coğrafyası orta çağda dinamik dönemler yaşamış ve dini, kültürel yapısının şekillenmesinde aldığı göçler etkili olmuştur. Bulgaristan'ın kuruluş döneminde ve öncesinde Uygur, Avar ve Peçenek gibi Türk boylarının Türkistan-Orta Asya üzerinden bu topraklarda varlığı bilinmektedir. Bulgar boyu Bulgaristan'ı kurmasıyla beraber Doğu Bizans'a komşu olmuş ve farklı dini ve kültürel kimlikler arasında etkileşim yaşamıştır. Şüphesiz bu etkileşim Bulgarları o güne kadar alışık olmadıkları bir tablo ile karşı karşıya bırakmıştır. Ayrıca içeride Slav boylarının varlığı yine etnik ve dini açıdan Bulgar toplumunu tehdit eden diğer bir unsurdur (Beshevliev, 1997: Ahmed, 2021). Nitekim birçok Bulgar idareci bu gelişmelere karşı mücadele etmiş ve etnik dini kimliğini korumaya çalışmıştır. Bulgaristan dini aidiyet konusunda Doğu ile Batı arasına sıkışmış, batıdan kendilerini Batı Kilisesine (Katoliklik) dahil olması noktasında baskılar sürerken, doğudan Bizans Doğu Kilisesine (Ortodoks) Bulgaristan'ı katmaya çalışmaktadır. Bulgaristan bütün bu baskılara uzun süre dayanamamış, ayrıca kendilerine yeni bir kimlik kazanmak ve yok olmak endişesinden kurtulmak için Avrupa Hristiyan ailesine katılmayı hedeflemiştir. Bu gelişmeler Çar Boris döneminde gerçekleşmiş ve ilk yaklaşımlar, Batı Kilisesine Papa'ya tabii olma yönünde gelişmiştir.

Ancak Doğu Bizans'ın oyunları ve Bulgaristan'ı sıkıştırması neticesinde ani bir yön değiştirme ile 864 yılında Bulgarlar Doğu Kilisesine katılarak Ortodoks Hristiyanlığı seçmiştir (Mutafchiev, 1992).

Bulgaristan, İstanbul Fener Rum Patrikanesine katılmış ve Doğu Bizans'ın bir parçası haline gelmiştir. Bu gelişmeler Bulgar halkı tarafından çok kolay kabul edilmemiş ve Boris ayaklanmaları ve itirazları silah gücü kullanarak bastırmıştır. Bulgar toplumunun endişesi o güne kadar sahip oldukları Gök Tanrı inancı, gelenek ve göreneklerinin yok olacağı doğrultusundadır. Nitekim bu gelişmelerle artık inanç doktrinleri ve yaşamları bu seçim neticesinde etkilenecektir. Din değiştirme neticesinde oluşan boşluktan kaynaklı Abbasiler döneminde, Müslüman tüccarlar ve tebliğciler, Bulgaristan'da İslam'ı yaymaya çalışmışlardır. Bu gelişme erken sayılabilecek bir dönemde İslam'ın Bulgaristan'a girişini göstermektedir (Mutafchiev, 1992).

Bulgaristan Doğu Bizans'tan etkilenmesi sonucunda dini ve kültürel boyutta değişimler yaşamış ve Ortodoks Hristiyanlık ailesinin bir parçası haline gelmiştir. Her ne kadar erken dönemden itibaren Türk kavimlerin varlıkları bilinse de dini ve kültürel açıdan Bektaşi Dervişi Sarı Saltuk Babanın Anadolu'dan Bulgaristan'a obası ile göçü ciddi önem taşımaktadır. Kendisi kaynaklara göre 40 obası ile yaklaşık 12 000 kişilik bir toplulukla Bulgaristan'a geldiği belirtilmektedir (Ocak, 2022).

Sarı Saltuk Baba, Bulgaristan'ın kuzeyi Dobruca bölgesine yerleşmiş ve yerel halkla gayet iyi ilişkiler kurarak, hoşgörüsü ile tanınmıştır. Bu gelişme neticesinde Bulgaristan daha somut bir şekilde İslam dini ile tanışmıştır. Bektaşi Dervişi Sarı Saltuk etrafına dinini yaymayı ve tanıtmayı amaçlamıştır. Devamında Anadolu'dan Balkanlara ve Bulgaristan'a Rum Abdallar ve Horasan Dervişleri göç etmişlerdir (Üzüm, 2005). Bu tabloya göre Bulgaristan'a İslam Osmanlı öncesi gelmiş ve kısmen yayılmıştır. Osmanlı'nın Bulgaristan'ı topraklarına katması ile ve XV.-XVI. asırda uygulanan iskân politikasıyla Anadolu'dan Balkanlara ve Bulgaristan'a yoğun göçler gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler nüfus dengesini değiştirdiği gibi, toplumun dini ve kültürel yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Artık İslam dini bütün yönleriyle Bulgaristan toplumunun bir parçası olmuş ve hayatın her alanına sirayet etmiştir (Üzüm, 2005). Bu bağlamda günümüze kadar ulaşan Filibe Muradiye Camii, Hasköy Eski Camii, Yanıbolu (Yambol) Ebu Bekir Camii ve Bedesteni ve İhtiman İmaret Camisini zikretmemiz yerinde olacaktır (Kiel, 2017). Mimari özellikleri, konumları ve yanlarına kurulan çarşı-pazarı bir medeniyetin nüfuzunu gösteren özelliklerdir. Dolayısıyla bireysel gruplar ve obalarla, Osmanlı öncesi İslam'ın Bulgaristan'a geldiği görülse de toplumsal bir olgu olarak Bulgaristan'da İslam Osmanlı ile var olmuştur.

Anadolu'dan Bulgaristan'a gerçekleşen göçlerle bu coğrafya Türklerin-Müslümanların yoğun yaşadığı bir alana dönüşmüştür. Osmanlı bilindiği üzere fethettiği bölgelerde düzeni bozmadan hoşgörü ve huzur içerisinde herkesin yaşamasını sağlamaya çalış-

mıştır. Bulgaristan'da asırlar boyunca farklı etnik, dini ve kültürel grupların sükûnet içerisinde varlıklarını sürdürdüklerine şahit olmaktayız. Osmanlı benimsemiş olduğu "Osmanlı Millet Sistemi" ile farklı olanlara özgürce yaşama hakkı tanımış ve varlıklarını sürdürmelerini sağlamıştır. Yine belirtmek gerekir ki Osmanlı Balkanlara sahip olduğu Sünni-Hanefi ya da Hanefi-Matüridi din yorum biçiminin hâkim olmasını sağlamıştır (Ortaylı, 2005; Karaman, 1999). Osmanlı döneminde bu tablo çok değişmezken, özellikle 1877-78'de gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşı sonrası, Balkanlar ve Bulgaristan nezdinde gelişmeler tersine dönmüştür. Asırlar boyu Anadolu'dan Balkanlara ve Bulgaristan'a yaşanılan göç, Osmanlı'nın Bulgaristan üzerinde hakimiyetini kaybetmesi üzerine Balkanlardan ve Bulgaristan'dan Anadolu'ya göçe dönüşmüştür. Bu gelişmeler himayesiz kalan Türk-Müslüman halkının, sahip olduğu dini yapıyı ve din eğitimi müesseselerini etkilemiştir. Bulgaristan içerisinde kalan Türk-Müslüman toplumu bir taraftan göçe zorlanmış, diğer taraftan ise o güne kadar inşa ettikleri eğitim ve birçok alandaki varlıkları yok olmakla karşı karşıya bırakılmıştır.

İnsanlık tarihinde farklı sebeplerle birçok göç yaşanmıştır. Bunlar bazen dini, kültürel, ekonomik ve sosyal sebeplerle meydana gelmiştir. Peygamberler bazen bulundukları yerlerde tebliğ vazifesini yerine getirmelerine rağmen, verim alamamışlar ve hicret (göç) etmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen ilk hicret Habeşistan'a olmuştur. Bu göçün sosyal sebepleri inançlarını özgürce ifade edememe ve yaşayamama sıkıntısı doğrultusunda gerçekleşmiştir. Hicret (göç) dediğimizde şüphesiz ilk aklımıza gelen ise Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Mekke'den Medine'ye (Yesrib) hicret etmesidir. Bu İslam tarihinde, kültüründe önemli bir yere sahip olup dönüm noktasını teşkil eder ve Hicri takvimin başlangıcı olmuştur (Tiryaki, 2024).

Göçler ve coğrafyalar insanların dini, kültürel ve yaşam tarzlarına tesir etmiştir. Nitekim İslam düşüncesinin gelişmesinde bile yaşadıkları coğrafya etkili olmuş ve farklı ekollerin türemesine neden olmuştur. Onun için Bulgaristan'ın şekillenmesinde Anadolu'dan Bulgaristan'a yaşanan göçler o coğrafyanın her alanında etkili olduğu gibi tersine yaşanılan göçler de bu bağlamda ciddi izler bırakmıştır.

2. Osmanlı Döneminde Dini ve Kültürel Kimliğin Oluşması

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisine kattığı Balkanlara yönelik, Anadolu üzerinden nüfus yerleştirme politikaları izlemiştir. Yeni gelen nüfus, Balkanların ve Bulgaristan'ın stratejik noktalarına gönderilerek, ülkenin dini ve kültürel yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. İslam dini hızla yayılmış, dini aidiyeti temsil eden camiler, medreseler, tekke ve zaviyeler inşa edilmiştir. Osmanlı'nın benimsediği Hanefi-Matüridi din yorum biçimi kurumsallaşmıştır. Mimari açıdan da Osmanlı etkisi belirginleşmiş ve şehirlerde cami, hamam, bedesten, çarşı ve benzer yapılar, İslam medeniyetinin göstergesi olmuşlardır. Böylece göç sadece bir nüfus hareketi değil, aynı zamanda dini

ve kültürel bir yayılma biçimi olarak işlev görmüştür. Bu gelişmelerin yanında, toplumun eğitilmesi ve Türk-Müslüman nüfusun diri tutulması için Osmanlı din eğitimine azami ölçüde önem vermiştir.

Osmanlı yönetimi bu konuyu sınırlarına kattığı coğrafyalarda, Türk-Müslümanların dinlerini öğrenme ve tebliğ etmeleri açısından eğitim ve öğretim kurumları kurmuştur.

Tarihi derinliğin verdiği tecrübe ve yeni açılımların ortaya koyduğu daha geniş ve çok yönlü kazanımları harmanlayarak Osmanlı, kendi coğrafyasında eğitim yönünden en gelişmiş bölgelerden olan Rumeli ve buna bağlı olarak Tuna Vilayeti Bulgaristan topraklarında güçlü bir eğitim sistemi oluşturmuştur. Osmanlı'nın 1877-1878 harbi neticesinde bu topraklardan el çekme zarureti hâsıl olmadan önce Bulgaristan'da eğitim kurumları geniş bir eğitim ağına sahip olmakta olup şu manzarayı arz etmektedir.

İslam kültürünün ve sosyal hayatının merkezi konumunda bulunan ve neredeyse gelişmelerin tümünü kapsayan bir yapıyı ifade eden camiler din eğitiminde de çok etkili olmuşlardır. Sadece ibadet yeri işlevini görmemiş, toplumun sorunlarını ve hedeflerini bir araya gelerek değerlendirilen bir yer olmuşlardır (Mehmedov, 2018). Aslında bu gelenek Balkanlarda ve Bulgaristan'da halen yaşatılmaktadır. Köyün veya yerleşim yerinin bütün dini ve kültürel faaliyetlerinin merkezi halen camilerdir.

Osmanlı döneminde inşa edilen camilerde tedrici olarak Kur'an, Arapça, Hadis, Fıkıh, Kelam ve Tefsir gibi birçok dini ilimlerin okutulduğu görülmektedir. Bu gelenek İslam'ın ilk yıllarında Medine'de Başlamış ve İslam'ın yayıldığı bütün coğrafyalara sirayet etmiştir. Osmanlı'da gittiği yerlere bu metodolojiyi ve anlayışı beraberinde götürmüş ve camiler inşa ederek, onları birer eğitim müessesesine dönüştürmüştür (Mehmedov, 2018).

Camiler ile birlikte eşzamanlı olarak, Osmanlı döneminin ilk yıllarında din eğitimine katkıda bulunmak üzere eğitim ve öğretimde sıbyan mektepleri veya mekteb-i sıbyan olarak bilinen orta ve yüksek dereceli medreseler ön plana çıkmaktadır. Bulgaristan'ın Osmanlı'ya dahil olmasıyla birlikte birçok noktada bu okullara rastlanmaktadır (Memişoğlu, 2002). İlkokul hüviyetinde olan sıbyan mektepleri Bulgaristan'da ilk olarak büyük şehirlerde, devamında da kasaba ve köylerde kurulmuşlardır. Eğitim hayatına katılan sıbyan mekteplerinin sayısı ile ilgili bilgilerin oldukça sınırlı olmasıyla beraber XV.-XVI. asırda Rumeli'de 60 sıbyan mektebinin bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu okullara camilerdeki din eğitimi süreci de dahil edilecek olursa Balkanlarda ve Bulgaristan'da geniş bir eğitim ağı karşımıza çıkmış olacaktır (Baltacı, 2002).

Bu bağlamda Bulgaristan'da en eski sıbyan mektepleri arasında, Eski Zağra'da Hamza Bey mektebi yer almaktadır (1409). Ayrıca burada Eski Zağra'da halen ayakta olan ve şehrin tam merkezinde bulunan Hamza Bey camisini zikretmek yerinde olacaktır. Külliye olarak inşa edilen bu yapıdan bugün sadece cami ayakta kalmış ve maalesef ibadethane gibi değil, dinler müzesi olarak faaliyet göstermektedir (Çelebi, 1970).

Daha sonraki dönemlere dair Osmanlı Türk Mektepleri ile ilgili Evliya Çelebi değerli bilgiler vermektedir. Ona göre XVII. yüzyılda Sofya'da 40, Filibe'de 71, Silistre'de 40, Eski Zağra'da 42, Tırnova'da 20, Vidin'de 11, Plevne'de 7, Şumnu'da 7, Kazanlık'ta 7, Hasköy'de 3, Hezargrad'da 1 sıbyan mektebi bulunmaktadır. Yine Evliya Çelebi yukarıda zikrettiğimiz her caminin okul işlevi gördüğüne değinir (Çelebi, 1970).

Bu okullarda Türk çocukları, erkekler 7-15, kızlar ise 7-13 yaş aralarında eğitimlerine devam etmişlerdir. Mekteplerde ön kayıt veya seçicilik gibi bir işlem uygulanmamıştır. Türk-Müslüman olan her ailenin çocuğu bu okullarda öğrenim görebilmiştir. Hocanın görevi çocuklara okumayı öğretmek, İslam dininin kuralların ve Kur'an'ı belletmektir. Hoca her çocuktan dersini almış ve öğrenmesi için ilgilenmiştir. Bu bireysel yaklaşım çocukların iyi öğrenmeleri için uygun bir yaklaşım olmuştur (Memişoğlu, 2002).

Türk-Müslüman ailelerin çocukları sıbyan mekteplerinden sonra, İslam medeniyetinde ve düşüncesinde ayrı bir yere sahip olan medreselerde eğitimlerine devam etmişlerdir. İslami eğitim sisteminin temel kurumu olarak karşımıza çıkan medreseler, Osmanlı döneminde sahip oldukları mimari özellikleri, eğitim programı ve temsil ettiği din yorum biçimi ile önemli gelişmeler göstermiştir. Osmanlı döneminde medrese, sıbyan mektebinden sonra, orta, lise ve yüksek eğitimi temsil eden bir kimliğe sahip olmuştur.

Verdiği yüksek seviyedeki eğitim-öğretim ile kabul gören medreseler, Osmanlı İmparatorluğunun önem verdiği Balkan ülkelerine de yer almaması düşünülemez. Buralardaki toplumların dini, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve inşa edebilmek için yetişmiş idari personelin yanında, müderrislerin de eğitilmesiyle Türk-İslam kültürünün yayılması için medreselerin faaliyet göstermesi zaruri olarak algılanmıştır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Bulgaristan'da ilk medrese erken dönem sayılabilecek 1375-1385 yılları arasında Yanbolu'da (Yambol) kurulmuştur. Yine XIV. asrın sonlarında bunu müteakip Kazanlık'ta cami ve medrese inşa edilmiştir. Bu medreseleri XV. yüzyılda Plevne'de Mihal oğlu Ali Bey Medresesi faaliyete geçmiştir. XVI. asırda Herazgrad'da (Razgrad) İbrahim Paşa Medresesi açılmıştır (Memişoğlu, 2002). Aynı şehirde günümüze ulaşan Maktul İbrahim Paşa camii mevcuttur ancak yine müze olarak işlev görmektedir. Yine XVI. asırda Sofya'da inşa edilen medreseler arasında Mahmut Paşa medresesi önem taşımaktadır (Çelebi, 1970). Verilen bilgiye göre bu medresenin kırk okuma yeri bulunduğu belirtilmektedir. Mahmud Paşa camii bugün Sofya'nın merkezinde Cumhurbaşkanlığı karşısında arkeoloji müzesi olarak faaliyet göstermektedir. XVII. asırla ilgili kaynaklar Bulgaristan'da, Filibe'de 9, Silistre'de 8, Vidin'de 7, Yanbolu'da (Yambol) 3, Kazanlık'ta 2, Vraça'da (Vratsa) 2, Samokov'da 2, Plevne'de 2, Sofya'da 2, Rahova'da 1, Lom'da 1, Hasköy'de (Haskovo) 1, medrese bulunduğuna dair bilgi paylaşmaktadır (Keskioğlu, 1986).

Yine bazı kaynakların verdiği bilgiye göre Bulgaristan'da o dönem medreselerin sayısı 98'e ulaşmaktadır. Medreselere öğrenciler sıbyan mekteplerini bitirdikten sonra de-

vam etmektedirler. Ayrıca özel eğitim görmüş ve medresede eğitim görecek seviyeye ulaşmış öğrenciler alınmıştır (Memişoğlu, 2002).

Bulgaristan'da kurulan medreseler Osmanlı eğitim sistemi çerçevesinde düzenli ve yüksek seviyede eğitim-öğretim gerçekleştiren eğitim yuvaları olarak gelişmişlerdir. Bu kurumlarda Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde kadılık, müftülük, müderrislik, katiplik gibi ilmiye sınıfı yetişmiş ve ülkenin etnik, dini ve kültürel yapısına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda yine bazı illerde annelere yönelik medrese eğitimi veren kurumlar kurulmuştur. Yine Filibe, Lofça (Loveç) ve Herazgrad (Razgrad) gibi illerde Daru'l Kurra ismiyle Kur'an ilimleri öğretilmiştir (Memişoğlu, 2002).

3.1877 – 1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Göç ve Kırılma

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) asırlar boyu tesis edilen düzenin ve kurumsallaşan yapının dini, siyasi, kültürel ve sosyolojik bir kırılma noktası olarak ele alınmalıdır. Bu savaş sırasında ve sonrasında yüzbinlerce Türk-Müslüman ya katledilmiş ya da göçe zorlanmıştır. Müslüman nüfusun büyük ölçüde tasfiyesiyle birlikte, Osmanlı'nın inşa ettiği dinî ve kültürel yapı da çözülmeye başlamıştır. Din eğitimi alanında Medreseler, tekkeler ve vakıflar kapatılmış, kalan yerel azınlık ise dinini doğru kaynaklardan öğrenme noktasında zorluklar çekmiş, dinî liderlik zayıflamış, Hanefî-Maturidî din yorum biçimi üzerine olan yerel azınlık kaynaklarına ulaşamamış ve bilgi üretmekten uzak kalmıştır. Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte bu süreç daha da ivme kazanmış, Osmanlı sonrası yeni kimlik politikaları çerçevesinde İslami izler sistematik biçimde silinmiştir.

Osmanlı sonrası oluşan idare biçimi insanların o güne kadar sahip oldukları sosyal hayat dengesini bozarak, ilk etapta etnik ve dini aidiyete müdahale etmiş, bunu ekonomik ve siyasal olarak sahip oldukları haklar takip etmiştir. Bu gelişmeler ve uygulanan baskılar var olan Türk-Müslümanların dini inanışlarını ve kültürlerini asimile etmeye yönelik girişimler olarak değerlendirilmiştir. Yaklaşık bir asır devam eden göçler yüzbinlerce Türk-Müslümanın Bulgaristan'dan Anadolu'ya Türkiye'ye göç etmesine neden olmuştur. Bu göçlerin ana nedeni ekonomik sebeplerden ziyade kültürel varlıklarını, dini inanışlarını ayakta tutmak üzere gerçekleşmiştir.

Göçmenlik ve din, var olma mücadelesi çerçevesinde birbirlerini tamamlayan bir ifadeye dönüşmüştür. Göç eden birey veya toplumlar, o güne kadar sahip oldukları hayat şartlarını ve sosyokültürel kazanımlarını gittikleri yere de taşımışlardır. Özellikle de bu değerleri devam ettirmeye elverişli ortamları seçmişlerdir. Bulgaristan Türk Müslümanları göç ettikleri Türkiye'de bir nevi Osmanlı sonrası yaşanılan sıkıntıları bir tarafa bırakarak, dini ve kültürel edinimlerini korumuşlardır. Bu Bulgaristan'da kalan Türk Müslüman toplumu için maalesef aynı ölçüde geçerli bir tanımlama değildir.

Osmanlı'nın son dönemini ele aldığımızda bu konunun daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyim. Bugünkü Bulgaristan coğrafyasında, Türk ve Bulgar nüfusuna göz attığımızda, Türk-Müslüman nüfusun 1 800 000 civarında olduğunu, Bulgarların ise 1 613 000 oldukları görülmektedir. Böyle bir nüfus dağılımı içerisinde Osmanlı-Rus savaşı cereyan etmiş ve çoğunlukta olan Türk-Müslümanları azınlık durumuna getirmiştir (Çalışkan, 2019). Yine bu minvalde işlenilebilir arazilerin büyük çoğunluğu Türklerin elinde bulunmaktadır. Göçün Bulgaristan Türkleri ve Müslümanları üzerinde ne kadar etkili olduğunu bu tablo daha iyi ifade etmektedir (Şimşir, 2009). Bugün Türkiye'ye göç edenler arasında bir araştırma ve istatistik yapılacak olsa en fazla göç Bulgaristan üzerinden gerçekleştiği ortaya çıkacaktır. Bu konuyu tersten ele alacak olursak Bulgaristan içerisinde Tür-Müslümanların o ölçüde azalmış olduğunu tespit edeceğiz.

Rakamsal olarak ele alıp değerlendirecek olursak savaş esnasında ve sonrasında halktan 500 000 ile 600 000 bin civarında (bu rakam bazı kaynaklarda 1000 000 olarak geçer) Türk-Müslümanın öldürüldüğü veya göç etmek zorunda kaldığı belirtilmektedir. Bu rakamları doğrulayacak nitelikte örnek teşkil etmek açısından Filibe bölgesi halen Doğu Rumeli vilayetine bağlı kalmasına rağmen, yani kısmen Osmanlı'nın egemenliğinde bulunmakta iken, 1875 yılında Türk- Müslüman nüfusu 300 000 olarak belirtilmiş, 1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası ise 15 000'e düşmüştür (Halaçoğlu, 1992). Bu tablo Bulgaristan'dan Anadolu'ya kitleler halinde yaşayan göçün ne denli yoğun olduğunu ortaya koymaktadır.

Bulgaristan Osmanlı Devleti içerisindeki gelişmelerden de istifade ederek II. Meşrutiyet'ten sonra 1908 yılında bağımsızlığını ilan etmiş ve Osmanlı bir yıl sonra 1909 yılında bağımsızlığını tanımıştır. Artık bağımsız bir devlet olan Bulgaristan farklı amaçlara yönelmiş ve bu bağlamda 1912-1913 yıllarında Balkan savaşları cereyan etmiştir. Balkan savaşları başlı başına incelenmesi gereken bir konudur. Ancak biz konumuz gereği Osmanlı sonrası göç ve göçün dini, kültürel yapısı üzerine yansımaları açısından ele alacağız. Bir taraftan Balkan savaşları gerçekleşirken Bulgar Ortodoks Kilisesi Rodoplarda yaşayan Pomaklara (Pomak Türkleri) karşı Hristiyanlaştırma süreci başlatmıştır. "1912 yılında Kutsal Savaş olarak adlandırılan Balkan Savaşı esnasında sonsuza kadar hatırlanacak olan Kral Ferdinand'ın sözleri haçın hilale karşı ayaklanması ile Bulgaristan Batı Trakya'yı Rodopları, Makedonya'yı, ele geçirdi ve bu topraklarda yaşayan halkın büyük bölümü İslam dinine mensuptu. Bu topraklar elde edildiğinde onlara Hıristiyanlığı sundu ve kabullendirmeye çalışılmıştı." Bu olay savaşın başlamasından önce Bulgar Kilisesi, VMRO ile beraber ve ordudan gelen büyük destekle planlanmış ve başlatılmıştır (İvanova, 2002).

Hristiyanlaştırma kampanyasıyla birlikte direnen ve karşı koyan halkın birçok ev tahrip edilmiş ve yakılmıştır. Ayrıca yapılanlar sadece Hristiyanlaştırmakla kalmamış toplumun isim, kıyafet, örf-geleneklerine ve yaşam tarzlarına müdahale edilmiştir.

Müslüman halk camilere, kiliselere ve hükümet binalarına sokularak toplu halde vaftiz edilmiş, bu olaylara ordu görevlileri bizzat iştirak edip ayaklanmaları önlemişlerdir. Bazı bölgelerde ise bunu tescil etmek için yerel halkı domuz eti yemeye zorlamışlardır (Yalımov, 2000).

Yine zorunlu olarak kilise ziyaretleri ve Hristiyan adetlerinin uygulamaları benimsetilmeye çalışılmıştır. Bunun neticesinde özellikle Pomak Türkleri üzerinde (Bılgaro Muhammedani) veya Bulgar Müslümanlar ifadesi oluşturulması hedeflenmiştir. Devamında razferecavane (geleneksel kıyafetleri çıkarma) dedikleri kadınların kılık kıyafetlerine müdahale başlamıştır. Bu baskılar ve zulüm sonucunda Anadolu'ya göçler meydana gelmiştir. Görüldüğü üzere bu gelişmeler bir taraftan göçü tetiklerken diğer taraftan da kalan halkın dini değerlerini, medeniyetini, yaşam tarzını hatta din anlayış biçimini yıkmaya çalışmıştır.

Bulgaristan'da kalan Türk-Müslüman azınlığın yaşamları, Berlin Antlaşması çerçevesinde dini ve kültürel varlıkları koruma altına almış ve kurulacak olan Bulgar Prensliğini de buna zorlamıştır. Bu minvalde kabul edilen Tırnova Anayasası çerçevesinde Müslümanların yaşamlarını ele alan geçici hükümler kabul edilmiştir. Artık dini konularda var olan sorunları çözmek üzere bir Başmüftülük kurulması öngörülmüş ve biraz gecikme ile 1910 yılında fiilen Başmüftülük ihdas edilmiştir (Cambazov, 2013). Bulgaristan Türk-Müslümanları Osmanlı döneminde mevcut medreselerde ve istemeleri doğrultusunda İstanbul, Edirne ve Bursa gibi şehirlerde din eğitimlerini alabilmekteydiler. Ancak bağımsız bir ülke konumunda gelince artık bu imkanlar yok olmuş içerdeki medreseler işlevini kaybetmiş, diğer taraftan artık İstanbul veya diğer şehirlerde eğitim almak oldukça zorlaşmıştır. Bu durum Bulgaristan'da kalan Türk-Müslümanlar için bir din eğitimi müessesesini zorunlu hale getirmiştir. Hasıl olan ihtiyaç üzerine 1919 yılında böyle bir okulun kurulmasına karar verilmiş ve 1922 yılında Şumnu'da Medresetü'n-Nüvvab eğitim hayatına başlamıştır. İlk hedefi ulusal dini ihtiyaçlara cevap vermek iken, zamanla başarısı ve yetiştirdiği alimlerle ünü uluslararası boyuta ulaşmıştır. Önceleri Lise (Tali) düzeyinde eğitim veren medrese 1928 yılından itibaren Üniversite (Ali) kısmı da devreye girmiştir. Amacı şeri mahkemelere naib, hakim yardımcısı yetiştirmek iken, toplumun dini ve kültürel yapısının korunmasında uzun yıllar hatırlanacak şekilde hizmet etmiştir (Hatipoğlu, 2003; Memişoğlu, 1995). Yetiştirdiği alimler sadece Bulgaristan'da değil göç etmeleri neticesinde Türkiye'de de dini hayatın içerisinde yer almışlardır. Ahmed Davutoğlu, Osman Keskioğlu ve Osman Kılıç bunlardan birkaçıdır.

Medresetü'n-Nüvvab'ın kuruluşu ve eğitim-öğretim hayatında beklenilenin üzerinde başarı göstermesi Bulgaristan'da kalan Türk-Müslümanların dini, kültürel hayatlarına olumlu yönde yansımış ve sahip oldukları değerleri koruma adına verimli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ancak Osmanlı sonrası başlayan göç dalgası ne yazık ki durmamış

ve ülkede var olan faşizan yönetim, 1923-1939 yılları arasında 198 688 kişiyi göç ettirmiştir (İnanç, Yazıcı, 2018). Bu dönem Türkiye ile ilişkiler oldukça gergin gelişmiş ve Bulgaristan Türkleri farklı araçlarla mümkün oldukça Türkiye'den uzak tutulmuştur. Göçler iki ana amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. İlki Bulgaristan içerisinde var olan yoğun Türk-Müslüman nüfusun esnetilmesi, ikincisi ise göçler sayesinde Türkiye'yi zor durumda bırakılması hedeflenmiştir.

1940 yılından itibaren bir taraftan ikinci dünya savaşı gündemi ve hazırlıkları yoğunlaşmış ve farklı bir gündeme girilmiştir. Olayların bu şekilde gelişmesi ve rejim değişikliğinden kaynaklı 1940-1949 yılları arasında Osmanlı sonrası en az göç yaşanan dönem olmuştur. Bu tarihler arasında toplam 21 353 kişi göç ettiği görülmektedir. Bunun başlıca sebepleri ise savaş, rejim değişikliği sonrası getirilen yurtdışı yasağı ve yeni yönetimin "Vatan Cephesi"nin kendini topluma kabul ettirme ve bütün kesimleri bir çatı altında toplama teşebbüsüdür (Şimşir, 2009; Todorov, 1979). Yeni rejim hakimiyetini sağlayıp, ayaklarının üzerine basınca ilk yıllardaki tavrı değişmiş ve toplumun elindeki arazileri kooperatifleştirme adı altında kamulaştırmıştır. Türk azınlık okulları devletin eline geçmiş ve kalan kısmi medreseler, buna Medresetü'n-Nüvvab'da dahil 1949-1950 yıllarında kapatılmıştır (Ahmed, 2021). Tavrı sertleştiren yeni rejim 10 yıllık bir aradan sonra Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri germek adına tekrar göç konusunu gündeme taşımıştır.

4. Komünizm Döneminde Yaşanan Dini, Kültürel Asimilasyon ve Göç

Vatan Cephesi'nin ilk yaklaşımı, kendinden önceki faşizan yönetiminin yaptığı yıkımı ve zulmü silmek ve toplumun bütün etnik ve dini unsurlarına sahip çıkmak üzere bir söylem oluşturmak olmuştur. Ancak komünizm ülke içerisinde varlığını kabul ettirerek iktidarda gücünü sağlayınca, özellikle Türk-Müslümanlara karşı tavrı değişmiştir. İlk olarak 1950-1951 göçü olarak literatüre geçen göç hadisesi gündeme getirilmiş ve Bulgaristan Türkiye'ye 250 000 Türk-Müslümanı göç ettirmek istediğini açıklamıştır. Komünizm bir taraftan nüfusu esnetmek ve azınlık toplumunun aydın kesimini tehcir ederek, daha ileride anlaşılacağı üzere kalan azınlığı kendi aidiyetinden koparark asimile etmeyi hedeflemiştir. Nitekim bu yaklaşımından sonra iki ülke arasında diplomatik gerginlik oluşmuş ve akabinde 10 yıllık durgunluktan sonra ciddi sayılabilecek bir göç gerçekleşmiş ve toplam 154 393 kişinin göçü ile sonuçlanmıştır (Şimşir, 2009). Bu göç neticesinde Bulgaristan'da var olan azınlık esnetilmiş ve toplumun aydın kesiminin ciddi bir kısmı Anadolu'ya hicret etmiştir. Komünizm, Türk-Müslüman azınlığına karşı hedeflediği ve uygulamak istediği siyaseti kısmen daha kolay icra edecektir. Nitekim süreç bu şekilde işlemiş ve öncelikle 1960'ta Türk azınlık okulları kapatılmıştır. Türkçe dersleri 1970 yılına kadar devlet okullarında okutulmaya devam etmiş ve 1970'te tamamen kaldırılmıştır (Şimşir, 2009). Komünizm dönemi itibarı ile din eğitimi alanında herhangi bir gelişme-

den bahsetmek oldukça zordur. Arap ülkelerine kendini aklamak ve dini özgürlüklerin devam ettiğini göstermek için, kısmi faaliyetlerde bulunulmuş ve 1986 yılında 6 aylık bir imam kursu açılmıştır (Cambazov, 2005). Başmüftülük tamamen iktidarın kontrolü altında çalışmış ve müftü atamaları keyfi olmuştur.

Komünizm rejimi hedeflediği homojen yapıyı oluşturabilmek için, anlaşmalı gerçekleştirdiği 1950-1951 göçünden sonra, 1968-1978 yılları arasında akraba göçü ile 130 000 civarında kişinin yine gitmesini sağlamıştır (Şimşir, 2009). Artık asıl niyetini açık bir şekilde ortaya koyma vakti gelmiş ve komünizm rejimi 1971 yılında yeni anayasa kabul etmiş ve Türklere yer vermeyerek, anayasada sadece Bulgar olmayan unsurlar yer almıştır. Bu girişim sonrası ülkede yaşayan Pomaklara yönelik 1972-1974 yılları arasında resmen bir asimilasyon süreci başlatmış ve isimlerini zorla Bulgarlaştırmıştır. Bununla da yetinmeyerek bölge itibarı ile aynı coğrafyayı paylaşan Pomakları, zorunlu olarak farklı illere sürgün etmiştir (Acaroğlu, 2007).

Bununla kalmayacağı aşikâr olan komünizm, 1977 yılında yeni anayasa kabul etmiş ve ülkede sadece Bulgarlardan oluşan homojen bir yapı olduğunu vurgulamış, hiçbir azınlığa veya farklı topluluğa yer vermemiştir. Bu yaklaşımın sadece anayasal çerçevede kalmaması için Pomaklara uygulanan asimilasyon diğer etnik unsurlara da uygulanmalıdır. Nitekim öyle de olmuş, öncelikle 1981-1983 yıllarında Romanlara, 1984 yılı aralık ayında Türklere yönelik asimilasyon ve isim değiştirme, Bulgarlaştırma sürece başlatılmıştır. Gerçekleştirilen bu hamleler neticesinde ülkede var olan azınlık kendi aralarında bölünmüş ve tedrici farklı dönemlerde ayrı ayrı uygulanan asimilasyon idare açısından amacına ulaşmıştır (Acaroğlu, 2007). İktidara geldiği dönemde Vatan Cephesi çok uluslu bir toplum oluşturmayı hedeflerken, zamanla bu tek uluslu Bulgarların varlığından ibaret olan devlet yapısına dönüşmüştür. Bu bağlamda yapılan açıklamalar "Bulgaristan'da Türk yoktur, ancak Osmanlı işgalcileri tarafından geçmişte zorla Müslümanlaştırılan ve Türkleştirilen vatandaşlar vardır" doğrultusunda olmuştur (Kemaloğlu, 2012).

Asimilasyon sürecinin bütün ülke geneline yayılması neticesinde artık her türlü milli, dini ve kültürel yasaklamalar başlamıştır. Türkçe konuşmak, kılık-kıyafet uygulaması, dini ibadetler, cenaze, sünnet, kurban, nikah gibi ritüellere müdahale edilmiştir. Türk-Müslüman toplumunun geçmişi ve kültürel mirası silinmeye çalışılarak mezar taşlarında yer alan Arapça, Türkçe ibareler kazıtılmıştır. Bu uygulamalara karşı gelenlere veya direnenlere para cezası ve sürgün uygulanmış, özet olarak komünist rejim ilk günden itibaren tedrici olarak Türk-Müslüman toplumuna karşı, milli, dini ve kültürel soykırımında bulunmuştur (Yalımov, 2000).

Bütün bu baskılar ve zorba yaklaşım Bulgaristan Türklerini, etki tepki çerçevesinde daha fazla özlerine dönmeye ve sahip çıkmaya itmiştir. Gizli olarak ev ortamlarında kaçak Türk filmleri izlenmiş, dini ibadetler ve gelenekler yaşatılmıştır. Cenazeler

mümkün mertebe aslına uygun olarak gerçekleştirilmiş ve Türkçe konuşarak Arapça dua edilmiştir. Düğün ve benzeri kutlamalarda Türkçe şarkılar ve türküler söylenmeye devam edilmiştir. Kılık-kıyafetten tutun da çocukların yetiştirilmesinde, milli ve kültürel olgular daima ön planda olmuştur. Bütün bunlar Bulgaristan Türkleri dış dünyadan kopuk olarak yaşasa da günümüze dek ayakta kalmasını sağlamıştır.

Türk-Müslümanlara yönelik, komünist rejimin uyguladığı politika beklenileni elde edememiş ve çökmüştür. Uluslararası konjonktürde komünizmin gelecek kaygısı ve Sovyetler Birliğinin sonunun yaklaşması Balkan ülkelerini yeni bir döneme itmektedir. Bulgaristan'da Jivkov dönemi yapmış olduğu baskılar ve kültürel asimilasyonu da göz önünde bulundurarak, tekrar göç konusuna başvurmuştur. Bulgar Komünist Partisi toplantısında 600 000 Türk-Müslümanı göç ettirmek istediklerini açıkça beyan etmişlerdir. Temel hedeflerden biri komünizm sonrası döneme Bulgaristan'ı hazırlarken, Türk-Müslümanların gücünü kırmak ve hazırlıksız bir şekilde demokratik döneme başlatmaktır. 29 Mayıs 1989 tarihinde Jivkov açıklama yaparak, isteyenlerin Türkiye'ye göç edebileceğini söylemiştir. Halen zor dönemlerden geçen Bulgaristan Türkü çok fazla düşünmeden hemen bu haktan istifade etmek için, şartları yerine getirmeye başlamıştır. Yeni dönemde Avrupa içerisinde en yoğun göç vakası olarak karşımıza çıkan süreç başlamış ve 1989 yılının yazında 321 800 kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Hacısalihoğlu, Hacısalihoğlu, 2012). Toplumun aydın kesimine hem öncelik tanınmış hem de kısmen göçe zorlanmışlardır.

Bu göçler 1994 yılına kadar devam etmiş ve rakam 440 000 civarına ulaşmıştır (Kayapınar, 2012: 389). İlk göç edenlerin bir kısmı uyum sağlayamama ve benzeri sıkıntılardan kaynaklı, komünist rejimin yıkılmış olmasını da göz önünde bulundurarak geri dönüş yapmıştır. Komünist rejim bunu "Golyama Ekskurzia" veya Büyük Gezi-Seyahat olarak tanımlamıştır.

5. Postkomünist Dönem ve Dini, Kültürel Kimliğin Yeniden İnşası

Komünizm dönemi ile dini ve kültürel kimlik aslını kaybetmeye yüz tutmuş ve birçok değer yok olmak noktasına gelmiştir. Komünizmin son bulması ve demokratik döneme geçiş ile Türk-Müslümanlar da milli, dini ve kültürel özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Bir taraftan siyasi temsil noktasında, Türkler bir parti kurma hakkı elde etmişler, kurmuşlar ve Bulgaristan Parlamentosunda yerlerini almışlar, diğer taraftan komünizm dönemi ile iyice işlevselliğini yitiren Başmüftülük kurumu, yeniden Bulgaristan'daki Türk-Müslümanların dini hayatlarını organize etmek üzere yapılandırılma süreci başlamıştır.

Siyasi ve dini arenada bu gelişmeler yaşanırken, komünizm ile son bulan din eğitimi alanında da güzel ve umut verici bir gelişmeler yaşanmıştır. Bulgaristan genelinde üç imam hatip lisesinin açılmasına izin verilmiş, yine ayrıca Sofya'da bir de Yüksek İslam

Enstitüsü kurulmuştur. Bu gelişmeler Türk-Müslümanlar tarafından sevinçle karşılanırken, yeni dönem yasaklanan ve baskılanan birçok uygulamayı özgür bırakmıştır. Bu bağlamda devlet okullarına seçmeli Türkçe ders konulmuş ve ilk yıllarda yoğun bir ilgi ile karşılaşmıştır. Bu gelişmeler Bulgaristan'da Türk-Müslümanlara umut olmuş ve asimile olmakla karşı karşıya kalmış bir toplumun yeniden hayat bulmasına vesile teşkil etmiştir.

Üyelerinin büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu siyasi oluşum, temsil noktasında birçok bölgeden milletvekili çıkarırken, yerel yönetimler bazında da Türk-Müslümanların yoğun yaşadığı bölgelerde, küçümsenmeyecek sayıda belediye başkanlığı kazanmıştır. Komünizmi yaşayan bir topluluk bu gelişmeleri esaretten kurtulmuş gibi karşılamış ve gelişmelere büyük anlam yüklemiştir. Başmüftülük kurumunda da yeni Başmüftü seçilmiş ve artık dini konularla yakinen ilgilenilmeye başlanmıştır. Siyasi, sosyal ve eğitim alanında bu gelişmeler yaşanırken, basın alanında da kısmen Türkçe gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmıştır.

Bütün bu olumlu, umut verici gelişmelerin yanında, göç nedeniyle Türk-Müslümanların nüfusunun azalması en ciddi sorunlarından biri olmuştur. Bulgaristan Türk-Müslümanlarına yol gösterecek ve sahip çıkacak aydın diye tanımladıkları doktor, öğretmen, mühendis ve din adamı gibi mesleklere sahip olan az sayıdaki üniversite mezunu kesimin büyük çoğunluğu, Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu da yeni dönemin sunduğu imkanlardan ve gelişmelerden istifade etmeyi toplum açısından kısmen zorlaştırmaktadır. Nitekim bunun eksikliği zamanla daha iyi anlaşılmış ve ilk dönemlerde bazı hakların geri alınması kolay iken gün geçtikçe zorlaşmıştır. Bu konuya okullarda Türkçe dersinin zorunlu olmaması ve seçmeli ile yetinilmesi, Osmanlı sonrası kamulaştırılan veya gasp edilen vakıf mallarının iade edilmemesi, açık bir şekilde örnek teşkil etmektedir. Türk-Müslüman toplumu yeniden yapılandırılırken, siyasi ve dini alanda yön veren kişiler minimum haklarla yetinmiş ve talepkâr olmamışlardır. Daha sonraları bu ve benzeri konuların yeniden kazanılması için artık geç olmuştur.

6. Sonuç

Sonuç olarak Bulgaristan coğrafyası kurulma aşamasında yoğun göç alan bir coğrafya olmuştur. Bu gelişmeler farklı etnik ve dini unsurların Bulgarlar, Slavlar ve bazı Türk boylarının bir arada yaşamasına sebep olmuş ve dini, kültürel etkileşim meydana gelmiştir. Bulgarların Hristiyanlığı kabulü ile yeni bir dini tanıma sürecine girmiş ve oluşan boşluktan istifade ederek Müslüman tüccarlar ve tebliğcilerin girişimi neticesinde, Bulgaristan erken dönemde İslam'la tanışmıştır. Bunun akabinde Bizans'la komşu olması ve bir dönem kontrolüne girmesinden kaynaklı farklı bir medeniyetin etkisinde kalmıştır. Bunu müteakip Osmanlı öncesi Sarı Saltuk Baba gibi Horasan erenleri bu coğrafyaya gelmiş ve coğrafyanın İslamlaşması ve Türkleşmesi noktasında daha kalıcı

tesirde bulunmuşlardır. Devamında Osmanlı İmparatorluğuna dahil olması sonucunda, İslam medeniyeti ile tanışmış ve artık İslam dini ve kültürü toplumsal bir olguya dönüşmüştür. Bu da Bulgaristan'ın farklı dinleri ve kültürleri bünyesinde entegre etmesine neden olmuştur.

Osmanlı farklı dinleri ve kültürleri, barış, huzur ve güven içerisinde bir arada yaşama modelini geliştirmiştir. Genel olarak dini boyutu ile herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Osmanlı sonrası ise kurulmuş olan düzen bozulmuş ve özellikle Türk Müslümanlar mağdur duruma düşmüşlerdir. Osmanlı-Rus savaşı ile başlayan göç bir asır boyunca periodik olarak devam etmiştir. Bu göçler yüzbinlerce Bulgaristan Türk-Müslümanının doğup büyüdüğü toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Türk-Müslümanlar toplumun ana unsurlarından biri olmalarına rağmen, Osmanlı sonrası yaşanılan süreçte nüfus bilinçli olarak esnetilmiştir. Bu göçlerin büyük çoğunluğu sosyokültürel boyutu ile etnik, dini ve kültürel varlığı korumak üzere gerçekleşmiştir. Göçler Bulgaristan'da yaşayan Türk Müslümanların ciddi manada azalmasına neden olmuş ve böylece dini, kültürel yıpranma daha fazla kalanlar üzerine yansımıştır. Her göç döneminde genel olarak toplumun aydın kesimden doktorların, mühendislerin, öğretmenlerin ve din adamlarının göç ettiği görülmektedir. Bu da etnik, dini ve kültürel alanda daha kolay manipüle edilmeye müsait bir toplum meydana getirmiştir. Komünizm dönemi etnik ve dini yozlaşmayı daha da tetiklemiş ve ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. 1989 yılında yaşanan göç boyutu ve şartları ile birçok araştırmaya ve incelemeye konu olmuştur. Yeni dönemde Avrupa içerisinde yaşanan en yoğun göç olarak kayıtlara geçmiştir. Demokratik dönem kısmen Türk-Müslüman azınlığın nefes almasına vesile olsa da azınlık olmanın getirdiği zorluklar devam etmiştir. Komünizm dönemi ile gasp edilen haklar kısmen geri alınmış ve umut verici gelişmeler yaşanmıştır. Türk-Müslüman toplumu seçmeli olarak anadilini okuma hakkını elde etmiş, dini okullar açılmış ve siyasi, dini alanda somut gelişmeler yaşanmıştır.

Kaynakça

Acaroğlu, Mehmet (2007), Bulgaristan Türkleri, (İstanbul: Kültür Sanat Yayınları).

Ahmed, Şabanali (2021), Bulgaristan'da İslami Akımlar, Doktora Tezi, (İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Baltacı, Cahid (1976). XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilât. Tarihi, Istanbul: İrfan Matbaası, s.19.

Cambazov, İsmail (2013), Bulgaristan'da Başmüftülük Tarihi, (Sofya: Başmüftülük Yayınları).

Cambazov, İsmail, (2005), Sofya İslam Enstitüsü Anılar-Belgeler, (Sofya: Başmüftülük Yayınları).

Çalışkan, Basri, (2019), Bulgaristan'da İslam, (İstanbul: İnkılab Yayınları).

Çelebi, Evliya (1970). Seyahatname. çev. Zuhuri Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.

Ekici, Nuray (2006), "Bulgaristan Türkleri", Balkanlar El Kitabı, (İstanbul: Araştırma ve Kültür Vakfı), (2) 507-520.

Günay, H. Mehmet (2006), Osmalı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı 1878-1945, (İstanbul: Rumeli Türkleri Vakfı).

Hacısalihoğlu, Neriman ve Hacısalihoğlu, Mehmet (2012), Bulgaristan'da 1984 – 89 azınlık politikaları ve Türkiye'ye zorunlu göç, (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi).

Halaçoğlu, Yusuf (1992), "Bulgaristan", (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları), (6) 396-399.

Hatiboğlu, İbrahim (2003), "Medresetü'n-Nüvvab", (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları), (28) 344-346.

İnanç, Hüsamettin ve Yazıcı, Betül (2018), "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler, Bulgaristan Diasporası ve Uluslaşma", Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 04 (04): 77-93.

İvanova, Evgeniya (2002), Othvırlenite Priobshteni, (Sofya: İİH)

Kayapınar, Levent (2012), "Atatürk, Menderes ve Özal Dönemi Bulgaristan'dan Gelen Göçmenler Üzerine Gözlemler", 89 Göçü, (İstanbul: Balkar ve Balmed).

Kemaloğlu, Ayşegül (2012), Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989), (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi).

Keskioğlu, Osman (1995), Bulgaristan'da Türkler, (Ankara: Kültür Bakanlığı).

Mehmedov, Ali (2018), "Bulgaristan'da İslam Eğitimi Kurumları'nın Kısa Tarihi 1371-1944", Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 04 (04): 121-129.

Memişoğlu, Hüseyin (1995), Bulgaristan'da Türk Kültürü, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü).

Memişoğlu, Hüseyin (2002), Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi, (Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri).

Mutafçiev, Petır (1992), İstoriya na Bılgarskiya Narod, (Sofya: Bılgarska Akademiya na Naukite).

Popoviç, Aleksandre (1995), Balkanlarda İslâm, (İstanbul: İnsan Yayınları) (Çev. Komisyon).

Şimşir, Bilal (1986), Bulgaristan Türkleri, (Ankara: Bilgi Yayınevi).

Tiryaki, Muhammet Metin (2024), Göç ve Din: Bursa Bulgaristan Göçmenleri Örneği, Yüksek Lisans Tezi, (Balıkesir Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Todorov, Nikolay (1979), Bulgaristan Türkleri, (İstanbul: Öncü Kitabevi) (Çev: V. Atayaman).

Tufan, Muzaffer (1999), Balkanlar'da Türk Kültürü, (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları).

Turan, Ömer (1998), Bulgaristan Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, (İstanbul: İSAM).

Ulutaş, Selcen Özyurt (2018), "Mühimme Kayıtlarına Göre Bulgaristan'da Gayr-i Sünni Hareketler (XV-XVI. Yüzyıl)", Adam Akademi, 8 (2): 213-230.

Yalımov, İbrahim (2000), İstoriya na Turskata Obshtnost v Bulgaria, (Sofya: İK)

Milliyetçi Dergilerde Balkan Göçünün Yansımaları

Merve Yılmaz[1]

Özet

Balkanlar, tarih boyunca farklı kültürlerin, dillerin ve milletlerin kesiştiği bir coğrafya olarak var olmuştur. Ancak bu çeşitlilik kimi zaman beraberinde acıyı ve hüznü getirmiş, coğrafyayı sürgünlerin ve göçlerin mekânına dönüştürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinden itibaren hız kazanan uluslaşma hareketi ise bunların temel sebebi haline gelmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde, Balkanlarda yaşanan olayların sürecine değinilmiş, milliyetçi dergilerin söz konusu göçleri nasıl ele aldığını anlamak adına tarihî zemin hazırlanmıştır.

Yaşanan süreç yalnızca siyasi, demografik, tarihî sonuçlar doğurmakla kalmamış, edebiyat ve basın aracılığıyla kolektif belleğe taşınmıştır. Bu çalışmada, yayın hayatında önemli yere sahip milliyetçi dergilerde Balkan göçlerinin nasıl temsil edildiği incelenmiştir. Çalışmanın kapsamını *Bozkurt, Orkun, Millî Hareket, Ayşe, Töre, Serdengeçti, Millî Yol, Millî Işık, Devlet, Yeni Bozkurt, Davran, Ayşe* ve *Toprak* dergileri oluşturmaktadır.

Çalışmada söz konusu dergilerin 1950-1980 yılları arasında yayımlanan sayıları taranmış ve Balkan göçlerine dair makaleler, denemeler, haber metinleri ve hatıralar nitel içerik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Göçe ilişkin söylemler, "zulme maruz kalma", "göçe zorlanma", "göçmenler", ve nihayetinde yapılan göç sonrası "Türkiye'de tutunma" temaları etrafında sınıflandırılmıştır. Analiz sonucunda Milliyetçi dergilerin Balkan göçlerini salt tarihî hadise olarak okumadığını göstermektedir. Yazılarda, Bulgaristan ve Yunanistan'daki baskılar ve zulümler net bir dille anlatılmış, göçmenler mağdur olmalarının yanı sıra kimliklerini koruyan birer unsur olarak yüceltilmiştir.

Milliyetçi dergilerde Balkan göçlerine dair temsiller, tarihî olay aktarımının ötesinde bir anlam taşımış, buna bağlı olarak kurgulanmıştır. Göç, milletin hafızasında bir kayıp değil, millî kimliğin güçlenmesinin bir göstergesi olarak sunulmuştur. Bu bulgu, milliyetçi dergilerin Balkan göçlerini, tarihî belge oluşturma aracı ve ideolojik meşruiyet üretme zemini olarak kullandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, göç, milliyetçi dergiler, basın, ulusal kimlik

Reflections of Balkan Migration in Nationalist Magazines

Abstract

The Balkans have historically existed as a crossroads of diverse cultures, languages, and nations. However, this diversity has often brought sorrow and suffering, transforming the region into a land of exiles and migrations. The rise of nation-building movements, which accelerated after the dissolution of the Ottoman Empire, became the primary catalyst for these displacements. The introduction of this study provides a historical overview of events in the Balkans to establish the background necessary for understanding how nationalist journals addressed these migrations.

The processes under discussion produced political, demographic, and historical consequences and were also carried into collective memory through literature and the press. This study examines how Balkan migrations

1 Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, mrve_60_ylmaz@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2872-7271.

were represented in nationalist journals that held a significant place in the publishing life of the period. The scope of the research includes *Bozkurt, Orkun, Millî Hareket, Ayşe, Töre, Serdengeçti, Millî Yol, Millî Işık, Devlet, Yeni Bozkurt, Davran, Ayşe,* ***and*** *Toprak* journals.

Issues of these journals published between 1950 and 1980 were systematically reviewed, and articles, essays, news reports, and memoirs relating to Balkan migrations were evaluated using qualitative content analysis. Discourses concerning migration were classified under four thematic categories: "exposure to oppression," "forced migration," "immigrants," and ultimately "resettlement and adaptation in Türkiye." The analysis reveals that nationalist journals did not interpret Balkan migrations merely as historical phenomena. These writings explicitly narrated the pressures and oppressions in Bulgaria and Greece. At the same time, immigrants were portrayed as victims and figures who preserved and strengthened national identity.

The representations of Balkan migrations in nationalist journals thus carried meanings beyond the transmission of historical events. Migration was framed not as a loss in the national memory but as evidence of the consolidation of national identity. This finding demonstrates that nationalist journals employed Balkan migration as a means of historical documentation and a medium for producing ideological legitimacy.

Keywords: Balkans, migration, nationalist journals, press, national identity

1. Giriş

"Tarihin her devrinde Türk olarak yer alan eski Tuna vilâyetimiz bugünkü Bulgaryanın ırmakları Türk köprüsüyle aşılır; yolcuları Türk kervansaraylarında geceler; gelinleri Türk hamamlarında temizlenir; geniş mezarlıkları dolduran mezar taşlarında Türk adları kazılıdır…"[2]

İnsan beşerî mahlukattır. Yeryüzünde var oluşunun en kadim hikâyesi, yürüyen adımlarının ardından bıraktığı izlerle okunmaktadır. İnsan, kimi zaman gönlünün çağrısına uyarak kimi zaman zorunluluktan doğan sebeplerle yola çıkmaktadır. Bir kısım insan doğduğu topraklardan ayrılmayı kendi iradesiyle seçmekte bir kısım ise savaş, soykırım, şiddet yahut zulmün ağırlığıyla toprağından koparılmaktadır. Göç adı verilen mefhumla açıklanan bu durum, Hilmi Ziya Ülken tarafından; "Küçük çapta ve bir memleket içinde veya memleketler arasında olunca migration, büyük çapta ve tam memleket değiştirme şeklini alınca exode denir" (1969, s. 119) şeklinde tanımlanmakta ve nicelik ve coğrafi kapsamlarda sınıflandırılmaktadır. Özer Ozankaya; "Bireylerin ya da toplumsal kümelerin yerleşmek üzere bir yerden başka bir yere gitmeleri" (1975, s. 49) diyerek daha yalın bir şekilde ifade etmektedir. Ali Püsküllüoğlu ise; "Siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplulukların, oturdukları yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim yerine ya da başka bir ülkeye gitme eylemi" (2004, s. 746) olarak nitelendirmektedir. Nihayetinde gitme eylemini merkeze alan göç, Balkan topraklarında acının diğer adı hâline gelmektedir. Bu acı, Balkan topraklarında yaşanmakta ancak Türkiye'den de hissedilmektedir. Çünkü, Türkiye için Balkanlar sadece coğrafî sınırı ifade etmez. O, kültürel, tarihî ve duygusal bağlarla kurulan mekânın adıdır. Topraklarında milyonlarca Türk'ün yaşadığı bu coğrafya, etnik

2 Osman Eti, 1948, s. 14.

özellikleri nedeniyle de önem arz etmektedir. Bu öneme binaen Balkan topraklarında meydana gelen gelişmeler Türkleri etkilemiş, düşünceler önce söze, sonrasında kâğıda dökülmüştür. Göç de yazıya geçirilen meseleler arasında yerini almıştır.

Göç olgusunun edebî dünyaya yansıması, aynı zamanda Balkanların içerisinde bulunduğu çetin ve çetrefilli koşulların aktarılması anlamına da gelmektedir. Bölgedeki Türklerin yaşadığı istikrarsızlık, çatışmalar ve baskılar yazın dünyasında kendisine yer bulmakta bu vesileyle kolektif bellek daima diri tutulmaktadır. Çalışmada bu meselelere yer verilmiştir. Bu nedenle de konunun bütüncül bir şekilde kavranabilmesi adına Balkanlarda yaşanan sorunlara değinilmesi gerekli görülmüş, bahsi geçen acılara ve göçlere dair kısa bir anlatı sunulmuştur.

Türkler, Balkan coğrafyasının farklı noktalarında aynı acının farklı yüzleriyle karşı karşıya kalmıştır. "En iyi durumda bulundukları Romanya ve Yugoslavya'da her türlü hakları sınırlandırılmıştır. Arnavutluk'ta Türklerin varlığı artık kabul edilmemektedir. Yunanistan Türk kelimesinin kullanımını yasaklamıştır. Bulgaristan'da yapılanlar ise insanlık tarihinin yüz karasıdır" (Ercan, 1990, s. 297). Tüm bu acıların temelini Bilâl Şimşil şu cümlelerle ifade etmektedir: "Yeni Balkan devletleri, çok milletli (multinational) imparatorluk toprakları üzerinde kurulan millî (national) devletlerdir. Muhtariyete veya bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu devletler, karışık bir bünyeden kurtulup katışıksız birer millî bünyeye erişme politikası gütmüşlerdir. Bu millî politikalar gereğince, Balkanlardaki Türk toplulukları atılmak veya eritilmek istenmiştir" (Şimşir, 1968, s. 10). Balkan milletlerinin bağımsızlık ve ayrılıkçı ayaklanmaları Müslüman Türkleri hedef alan şiddetlere neden olmuş, Müslüman Türkler ise çareyi göç etmekte bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, demografik dengeyi korumak adına göç ve iskân politikaları uygulamak zorunda kalmış, Anadolu'nun çeşitli yerlerine Balkanlar'dan gelen Türkleri yerleştirmiştir. Balkanlardan ilk göçler 93 Harbi nedeniyle olmuştur. "Rus orduları Eskizağra, Yenizağra ve Kızanlık'a gelince, buradaki halk da Edirne'ye göç etmeye başlamışlardır" (Kocacık, 1980, s. 140). 1912-1913 yılları arasındaki Balkan Savaşlarından bitimiyle de bir diğer göç dalgası Anadolu'ya gelmiştir. Kemal Karpat, 1860 ile 1914 yılları arasında göç edenlerin sayısının beş ile yedi milyon arasında olduğunu dile getirmektedir. "Osmanlı istatistikleri, ülkenin toplam nüfusunun 1860-78 yılları arasında yaklaşık %40 ve yüzyılın sonunda da neredeyse %10 arttığını göstermektedir" (2003, s. 301). Bu sayılar, göç dalgalarının ne kadar büyük nüfuslar barındırdığını göstermektedir.

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından Balkanlar'daki Türklerin anavatana çekilmesine dair bir politika güdülmüştür. Bu dönem boyunca Balkan topraklarında yaşayan Türkler' in anayurda göç etmesi hem teşvik edilmiş hem de ülkeler arası yapılan ikili anlaşmalarla bir düzen içerisinde gerçekleşmesi/gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Buna binaen, 1923 Türk-Yunan Mübadelesi, 1923-1940'lar Romanya, 1950'lerden 1960'lara

Yugoslavya, 1925-1949 Bulgaristan, 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan zorunlu göç dalgası, 1968-1979 akraba, 1984-1989 Bulgaristan'dan gelen bir diğer zorunlu göç dalgası, 1992-1995 Bosna-Hersek Savaşı ve Boşnak göçü, 1999 Kosova Savaşı, 2001 Makedonya olayları ve sonrasında yaşanan göçleri bunlar arasında saymak mümkündür. Yoğun göçlere rağmen, göçmenler, genellikle aynı dine mensup ve benzer adetleri taşıyan bireyler oldukları için Türkiye'ye uyum sağlamada sorun yaşamamışlardır.

Tarihî bağlam düşünüldüğünde Balkan göçlerini trajik kayıpların hikâyesi olarak okumak doğru ama yetersizdir. Bu, aynı zamanda yeniden doğuş ve entegrasyon hikâyesidir. Her bir göçle göçmenler, acılarıyla beraber mikro kültürel ögelerini de Anadolu topraklarına getirmiş ve eklemlemiştir. Bu vesileyle Türkiye, Balkan göçmenlerinin katkısıyla nüfusunu güçlendirmekle kalmamış, kültürünü de zenginleştirmiştir. Balkan göçlerinin diğer tüm göçler gibi bir serüvene sahip olduğu elbette bilinmektedir. Zulmü, elemi ve hüznü barındıran bu serüven, topraklarımızda kardeşliğe ve umuda evrilmiştir.

2. Dergi Sayfalarında Göçün ve Göçmenlerin İzleri

Göç mefhumunu sadece yer değişme olarak okumamak gerekir. O, halkın belleğinde açılan bir yaradır. Birey göç ederek geride sadece evini, yurdunu, toprağını bırakmaz. Aynı zamanda geçmişini, belleğini ve kültürünü de bırakır. Geldiği topraklarda yeniden hayat kurma mücadelesi vermesi de cabasıdır. Bu nedenle göç bir demografik hareketten daha fazlasıdır. Siyasal, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla insanlık tarihinin çarpıcı deneyimlerinden birini temsil eder. Balkanlardan Anadolu'ya yapılan göçler de gerisinde pek çok hüznü barındıran bir hikâyedir. Bu hikâye bireysel bir anlatının ötesinde; edebiyatta, basında ve toplumsal söylemde izler bırakmıştır. Bu söylemlerin var olduğu alanlardan biri de milliyetçi dergilerdir.

Milliyetçi dergilere bakıldığında göçmenlerin gelişlerinde nüfus hareketi olarak görmekten daha ziyade kültürel bağlara ve benzerliklere odaklanıldığı görülmektedir. *Serdengeçti* dergisinde yer alan tasvirler bunu örnekler niteliktedir. Dergide gelen göçmenleri anlatan betimlemelere rastlanmaktadır. Betimlemelerde dikkat çekici ilk nokta, gelen kişilerin Anadolu köylülerine benzeyen kıyafetleridir. "Tren pencerelerinden renk renk, çeşit çeşit kıyafetler. Sargılar, püsküller, peçeler… Bizim Anadolu'da dağ köylerinde rastladığımız köylü kadın kıyafetleri…" (İsimsiz, 1950, s. 7). Bu durum, muhacirler ile Anadolu Türkleri arasındaki kültürel sürekliliği ve benzerliği gözler önüne sermektedir. Nitekim dergi sayfalarında yer alan şu ifadeler bahsi geçen tarihî boyu pekiştirmektedir: "İmparatorluğun, Osmanlılığın bir parçası kalkmış gelmiş, gözlerimizin önünde… Canlı bir tarih…" (İsimsiz, 1950, s. 7). Böylece göçmenler, imparatorluktan Cumhuriyet'e uzanan canlı bir tarihin somut taşıyıcıları olarak konumlanmaktadır.

Millî Işık dergisinin 1969 tarihli 31. sayısında ilk göçmen kafilesinin Edirne Karaağaç'ta nasıl karşılandığına dair bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda gara ilk adım adım atan ırkdaşın Sumnu'nun Baykocalar köyünden İsmail İsa olduğundan bahsedilmektedir. Bu bahis kolektif dramı bir birey üzerinden somutlaştırmaktadır. Bununla birlikte "Niyazi Mustafa, Bulgaristan'daki mallarını satamadığını, yanlarında getirdikleri elli leva tutarındaki Bulgar parasını sınırda ellerinden aldıklarını söyledi" (İsimsiz, 1969, s. 4). Ayrıca yazıda "Gelenlerin bazıları, Sivilingrad-Cezrimustafapaşa istasyonunda Bulgarlar'ın kendilerine bir ekmek bile almağa müsaade etmediklerini, akrabaları ile vedalaştırmadıklarını ifade edip, 'bizi trene bininceye kadar, tavuk gibi bir yere kapadılar' diyorlar" (İsimsiz, 1969, s. 4) sözleri de yer almaktadır. Bu ifadeler, göçmenlerin maruz bırakıldıkları zulümlere tanıklık eder niteliktedir.

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun yazılarında ise göçmen kimdir sorusunun cevabı aranmaktadır. Sepetçioğlu'nun 1951 yılında kaleminden dökülen ifadeler, göçmenlik olgusuna edebî bir duyarlılıkla yaklaştığını göstermektedir.

"Göçmen deyince göz pınarlarında toplanan yaşlar, dudaklarında çektikleri eziyet ve acının kalıntıları olan hafif titreyişlerle boynu bükük bir sürü insan yığını gelir aklıma. Dedelerinin tatlı tebessümlerinin, ninelerinin gençlik kahkahalarının aşı boyalarına sinmiş olduğu evlerini, ana ve babalarının elele vererek düzelttikleri bahçelerini ve nihayet kendi çocuklarının dallarında asılı olduğu yemyeşil ağaçlarıyla yüzyıllar boyunca öz malları olan topraklarını yadellerinde bırakarak yollara düşmüş bir sürü insan yığını…" (1951, s. 14).

Onun satırlarında göç, yalnızca mekân kaybı değildir. Belleğin ve aidiyetin de bırakımıdır. Sepetçioğlu, göçmenlere de seslenmektedir. "Göçmen kardeş" diye hitap ettiği satırlarda Anadolu toprakları adına "sizin için" der ve ekler; "Sizler güldükçe onlar mesut olacak. Bütün vatan aynı duyguyla kucak açmış. Bütün kardaşlarınız size koşuyor. Kabul etmek lütfunda bunun da biz de sizin vereceğiniz bu en büyük mükâfatı kalbimizde saklıyalım" (Sepetçioğlu, 1951, s. 14). Bu cümlelerle Anadolu'nun kucaklayıcılığını vurgulanmakta, göçmenlerin bağıra basılacağı söylenmektedir. Sepetçioğlu'nun kardeşlik duygularını pekiştiren hitabının ardından, göçmenlerin kendi kalemlerinden yükselen dizeler de bu atmosferi pekiştirmektedir.

"Özyurda göçtük diye yadırgamayın, kardeşler

Ne dilde ne gelenekte ne de soyda ayrıyız.

Her mevsim bir ülkeye uçmuş akıncıların

Ayakları toprağa bağlı yavrularıyız" (Zaimoğlu, 1962, s. 7).

Bu dizelerde Zaimoğlu, özyurt ifadesiyle aslında döndüklerini ve yeniden kavuştuklarını dile getirmekte, dizelerde aynı kültürün ve soyun bireyleri olunduğu vurgulanmaktadır. Bu vurgu sadece şiirlerde ya da romanlarda dile getirilmemiştir. Rumeli'den

bahsedilen yazılarda Türklerle olan yakın ilişki ve alakalara değinilen ifadeler yer bulmaktadır. Bunlardan biri de Osman Eti tarafından kaleme alınır. O, Bulgarların kanında slavlıktan ziyade Türklüğün yer aldığını söylemektedir. "(…) baskı burunlu, kartof suratlı moskof askerleri Bulgaristan'da üç yıl kaldırlarsa; levend endamile, erkek bakışiyle dünya kızlarının gönlünü çelen Türk akıncıları Bulgaristan'da beş yüz yıl hüküm sürdüler" (1948, s. 13). Böylece pek çok yazıda ortak geçmiş vurgusu yapıldığı görülmektedir.

Bu birlik ve kardeşlik vurgusunun yanı sıra göçmenlerin iskânlarına yönelik eleştireler de dergi sayfalarında yerini almaktadır. Özellikle A. Akkoyunlu'nun göçmenlere temkinli yaklaşılması gerektiğini dile getirdiği şu satırlar oldukça dikkat çekicidir:

"Yalnız Bulgarların kendi sınırları içinde bütün Bulgar vatandaşlarının hayatlarından memnun olduklarını ilan ederken, bir hamlede 250.000 Türk'ü bulundukları yerden tehcir etmesinde bizi güç duruma düşürmek gibi siyasi sebepler yanında, memleketimize kızıl ajanlar sokmak gibi sinsi emellerin de bulunduğu aşikârdır. Nitekim bundan evvelki idarenin bu hususlaki alâkasızlığı memleketimize birçok komünist ajana girmesine sebeb olmuştur" (1950, s. 15).

Bu ifadelerden, göçlerin siyasal bir mesele olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Akkoyunlu, göçmenlerin mağduriyetine eğilmemiş, daha çok dönemin savaş koşullarını işaret etmiştir. Başka bir eleştiri de Peyami Turan'dan gelir. Turan, her yıl Batı Trakya'dan gelen iskânlı göçmenlerin sayısının arttığını belirtmektedir. "İlk altı ayında kaçanların sayısı, geçen senenin on iki ayında kaçanlardan çok daha fazladır. Yunanlılar, Türkiye'ye kaçmak isteyenleri kendi elleri ile sınırdan geçirmekte ve onlara her türlü kolaylığı göstermektedir…" (1969, s. 5). Peyami Turan'ın yazısında Bulgaristan dışında Batı Trakya'dan da göçlerin geldiği açıkça görülmektedir. Bu ifadelerde Turan'ın göçmenlere karşı doğrudan bir tepkisi görülmemektedir. Lâkin göçmen akınlarından duyduğu rahatsızlığı da sezdirmektedir. Bunun nedeni olarak göçlerin ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak Türkiye'yi zor durumda bırakması olarak düşünülmektedir.

Milliyetçi dergilerde yer alan göç ve iskân politikalarına yönelik eleştiriler Peyami Turan'ın yazısı ile sınırlı kalmaz 1969-1978 yılları arasında gerçekleşen yakın akraba göçü bu eleştirilerin odak noktalarından bir diğerini oluşturmaktadır. Ahmet Cebeci yakın akraba göçlerinin belirli şartlar altında olacağını ifade etmektedir.

a. "Karı, koca
b. Ana, baba, büyük ana, büyük baba ile bunların ana ve babaları,
c. Çocuklar ve torunlar, bunların eş ve torunları,
d. Bu anlaşma yürürlüğe girinceye kadar evli olmayan kız ve erkek kardeşlerle ölmüş kız ve erkek kardeşlerin bekâr, reşit ve gayri reşit çocukları" (1969a, s. 21).

Görsel 1. Göçe Etmek İçin Bulgaristan İstasyonunda Tren Bekleyen Türk Ailesi (Şimşir, 1968, s. 751)

Cebeci, 1952 yılı sınırlamasının gülünç bulduğunu ifade etmektedir. Ona göre, bahsedildiği gibi otuz bin göçmenin bu şartlar altında gelmesi mümkün değildir. Bununla birlikte 1969'lu yıllarda Bulgaristan sınırlarında 1.5-2 milyonluk Türk'ün olduğunu vurgulamakta ve bu kitleyi göçmen olarak almanın kolay olmadığını dile getirmekte ve bazı çözüm önerileri sunmaktadır. "BMT na müracaat ederek Türk okullarının açılmasını ve dini baskının kaldırılmasını sağlamak, ya da en çok 10 seneye kadar göç etmek isteyenlerin tamamını almak" (1969a, s. 22). Bu ifadeler, Cebeci'nin meseleye pragmatik nüfus politikaları açısından baktığını göstermektedir. Cebeci benzer eleştirilerini 1973 tarihinde de tekrarlamaktadır. O, 1968 yılında Bulgaristan ile yapılan göç anlaşmasının göçmenlerin sonunu çözmekten ziyade daha karmaşık hale getirdiğini düşünmektedir. "(…) 1969 yılı Nisan ayından itibaren göç kafileleri (haftada 300 kişi) gelmeye başladı. Fakat bu göç, ana-baba, oğul-torun gibi çok yakın akrabaları kapsadığından pek az Türkün Anavatan'a kavuşmasını sağlıyordu ve bu Bulgaristan Türklerinin manen allak bullak etmişti" (Cebeci, 1973, s. 42). Öyle ki, "Kimse Bulgaristan'da kalarak bedava hamallık yapmak istemiyor, aç ölmeyi fakat Türkiye'de ölmeyi tercih ediyordu" (Cebeci, 1973, s. 42).

Tüm bunlardan hareketle milliyetçi dergilerde göç ve göçmenler çok boyutlu olarak ele alınmıştır. Bir yandan kılık kıyafet üzerinden kültürel bağlılık vurgulanmış, diğer yandan yaşanan zulümler öne çıkarılmıştır. Sepetçioğlu, Zaimoğlu gibi kalemlerde göçmenler, kardeşlik duygusu üzerinden aktarılırken; Akkoyunlu, Turan ve Cebeci'nin yazılarında göç, siyasal bir mesele olarak işlenmiştir.

3. Zorbalıktan Mecburiyete: Göçün Karanlık Yüzü

Balkan coğrafyasında göç, baskı ve zulümlerin dayattığı bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlerini, mallarını, namuslarını ve biçare canlarını kaybeden Türkler, topraklarında yaşamlarını sürdüremez hale gelmiştir. Milliyetçi dergiler, Türklerin bu coğrafyada yaşadıklarını ve göçe zorlayan sebepleri sayfalarında işlemiştir. Elbeyioğlu, Bulgaristan'da yaşanan göçü su satırlarla dile getirmiştir: "Talihin başımızın belâsı olarak bahşettiği şimal komşumuzun kapı kulu, bostan bekçisi Bulgar denilen millerin kızıl Hükûmeti Bulgaristan'da bulunan ırkdaşlarımızı evlerinden ocaklarından ederek memleketimize sürmeğe devam etmektedir" (1950, s. 13). Bu ifade, göçün sistematik bir devlet politikası olduğunu gözler önüne sermektedir.

Serdengeçti dergisinde yayımlanan bir yazıda, yazar Edirne'ye yaptığı bir ziyarette, Bulgaristan'dan gelen Razgratlı bir muhacir ile sohbet ettiğini dile getirmektedir. Muhacirin anlattıkları, göçmenlerin maruz kaldığı çok katmanlı mağduriyeti çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Muhacir, özellikle Bulgaristan'da Türk mezarlarına yönelik tahriplerden duyduğu hicabı dile getirmekte, bu tahribin sebebini ise intikam alma hissinden kaynaklı olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte muhacir, Bulgaristan hükümetinin uyguladığı baskıcı ekonomik ve toplumsal politikalara da dikkat çekmektedir. "Günde 300 gr. ekmek… Süt, peynir, yapağıları hep hükümet alıyor. Şimdiden köylerde Bolşevik taklidi Kolhozlar kuruldu" (İsimsiz, 1950, s. 7). Ayrıca özel mülkiyet arazileri ve mallarının zorlamalarla devlet tekeline alındığını; çocukların cinsiyet ayrımı gözetilmeden bir arada çalıştırıldığını da eklemektedir. Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımızın fiziksel bir yer değiştirmeye zorlamanın ötesinde kimliklerine, hafızalarına da darbe vurulmaya çalışıldığını gözler önüne serilmektedir. Özellikle Razgratlı muhacirin tanıklığı Müslüman Türklerin Bulgarlar tarafından maruz kaldığı baskı politikalarını anlamak açısından bir sözlü tarih örneği olarak değerlendirilebilir.

Ahmet Cebeci de *Millî Hareket* isimli dergide kaleme aldığı yazıda benzer ifadeleri beyan etmektedir. "Bulgaristan'da Türkler en ağır işlerde çalıştırılmaktadır. Bulgarların çoğu şehirlere çekilmiş, köylerde kalanları da âmirlik görevlerindedir. Sonradan bir de şehirlere göç etme yasağı konulmuş ve köylerde ziraat işinin Türkler tarafından yapılması sağlanmıştır" (1969b, s. 10.). Metinde ayrıca, Türk köylülerin kolhoz adı verilen tarım kooperatiflerinde saat sınırlaması olmaksızın çalıştırıldıkları, günlük ücretlerin 1 leva dahi etmediği ve bu parayla ancak bir ekmek alınabileceği vurgulanmaktadır. Görüldüğü üzere 1950'den 1969 yılına kadar Bulgaristan'da değişen bir durum olamamıştır.

Cebeci, 1970 yılında kaleme aldığı bir diğer yazısında yapılan zulümlerin arka planından bahsetmekte ve yaptığı bir diğer baskıları şu ifadelerle anlatmaktadır:

"Bulgarlar, komünizm perdesi altında barbarca ırkçılık politikası güderek Türkleri kısa zamanda eritmek ve Bulgarlaştırmak istemektedir. Bu maksatla Bulgaristan'da komü-

nist rejimin ilk yıllarında açılan bütün Türk okulları kapatılmış, Türk çocukları küçük yaşta anne ve babalarından alınmakta ve çocuk bahçelerinde, Bulgar okullarında komünist ideolojisi ve Bulgar kültürü ile eğitilerek Bulgarlaştırılmaktadır" (1970, s. 7).

Orhan Yasakçı ise, "Alman harbi sırasında hain Bulgarlar genç kızlarımızın dahi yollarda, köprülerde çalışmağa mecbur ettiler, hem de bir tapan çamurlu ekmeğe… Bundan başka, namus ve şerefimize yapılan gayri insanî, alçakça taarruzlar saymakla, anlatmakla bitmez" (1951, s. 7) diyerek yaşanılanları birinci ağızdan söze dökmektedir. Yasakçı ayrıca, "Orada Ankara ve İstanbul radyolarını dinlemek bir suçtu. Dinliyenlere, tesbit edildiği zaman ceza veriyorlar, hapsediyorlar… Mallarımızı sattırmadılar, üstelik tarlalarımıza kendi paramızla aldığımız tohumlar ektirdiler. O hainler, o insanlık düşmanlar" (1951, s. 7) ifadeleriyle Bulgarların, Türkiye ile kurulacak en ufak bağa dahi tahammül göstermediklerini belirtmektedir.

Baskı ve mezalimler sadece Bulgaristan sınırlarında yaşanmaz. Yunanistan topraklarında bulunan Türkler de benzer sıkıntılara maruz kalır. Özellikle 1950-51 göçünden sonra Türklere yapılan baskılar artmıştır. Bu noktada da iktisadî baskı kendini hissettirmektedir. "Türk köylüsünün gecesi, gündüzü, tatili, saati belli olmadan ölesiye çalışmasına rağmen gündelik, tarım kooperatifine/kolhoz/ göre, 1 ilâ 2 leva arasındadır. Birçoklarında ortalama gündelik 1 levadan azdır" (Cebeci, 1969b, s. 10). Kırsal kesimde yaşayan kadınlar hiçbir işten geri kalmadan tarım işlerine devam etmekte, ancak taş çatlasa 250-300 leva gibi sınırlı gelir elde etmektedir. Ahmet Cebeci, yazısında bir yıllık emeğim karşılığı olarak ancak mütevazı bir ev eşyası alınabildiğini sözlerine eklemektedir. Bu sözler, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ekonomik anlamda ciddi sınırlamalar ile karşı karşıya kaldığını, yaşamsal ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlanabildiklerini gözler önüne sermektedir. "Batı Trakya'da Yunanlılar yarım asırdır uzak emelleri uğruna çalışmakta ve buraları ne bahasına olursa olsun Rumlaştırma politikası yürütmektedir" (Turan, 1969, s. 4). Yürütülen politikaların ve sindirme çalışmalarının tek gayesi; "Türkleri yıldırarak Türkiye'ye göç etmeğe zorlamak ve kalanların elinden de arazileri almak. Bu suretle Batı Trakya'nın nüfus ekseriyeti Rumlara geçecek ve toprakların da çoğu Rumların elinde toplanmış olacaktır" (Turan, 1969, s. 4-5). Benzer bir ifadeye *Millî Işık* dergisinde de rastlanmaktadır. "(…) Batı-Trakya'daki Türklerin sayısını azaltmak için Yunanlıların Türkleri Türkiye'ye iltica etmeleri için teşvik ettiklerini, bu göçü sağlayabilmek için Türklerin Meriç boyuna kadar getirilip, kendilerine yol gösterildiğini söylemiştir" (İsimsiz, 1969, s. 5). Baskılar gündelik hayatın en küçük damarlarına da sızmıştır. Genel Sekreter Yıldız ile yapılan bir görüşmede, Türklerin birbirine mal satmadığı, malların Yunanlılara geçmesi için kolaylık sağlandığını dile getirmiştir:

"(…) Yunan taktiğinin oradaki Türklerin sayısının bugün İstanbul'da yaşayan Rumların sayısına indirmek olduğunu Türkiye'de 60.000 Rum'un Batı Trakya'da ise 110 bine yakın

Türk'ün bulunduğunu şimdi orada Türk okulu bulunmadığını bir süre önce açılan 'Celal Bayar Lisesi'nin önce isminin 'Gümülcine Lisesi' sonra da 'Müslüman Lisesi' olarak değiştirildiğini söylemiştir" (İsimsiz, 1969, s. 5).

Bununla birlikte, "(…) Türklerin 500 dönümden fazla arazileri müsadere edilip Rumlara dağıtılmakta, Türk köylerinin otlakları alınıp, yeni getirilen Rumlara tarla olarak verilmektedir" (İsimsiz, 1962, s. 14). İsimsiz bir başka yazıda da benzer durumlar dile getirilmiştir:

"Türklerin arazilerine gün-be-gün, metre-metre tecavüz etmişler, şikâyet anında da tapulu Türk mallarına sahip çıkmışlardır. Orman, kışlak, tarla ve meralarda Yunanlıların hiç hakları yok iken önce otak çıkmışlar, sonra da Yunan hükümetinin bir politikası ile devletleştirilmiş gibi gösterilerek büyük kısımları Türklerin elinden alınmış, Yunanlılara verilmiştir. Türk köyleri arasında Yunan köyleri inşa ettirilerek buralara Yunanlılar yerleştirilmiş ve Türklerin birbirinden kopmaları sağlanmıştır" (İsimsiz, 1969, s. 5).

Bu ifadeler, uygulamaların Türklerin mülkiyet haklarına gasp etmeye sınırlı kalmadığını göstermektedir. Bu, aynı zamanda Türklerin toplum bütünlüğünü parçalayarak onları yurtlarından koparmayı amaçlayan sistemli bir politik ürün olduğunu açığa çıkartmaktadır. Yine bir başka yazıda İskeçe'de yapılan uygulamalara değinilmektedir. Türk esnaflara sudan sebeplerle ceza yazıldığını söyleyen yazar, "(…) İskeçe'de Türklere fırınların ekmek vermedikleri, köylerde Türklerin karakollarda dövüldükleri söylenmektedir… Ayrıca Yunan askerlerinin bazı köylerde Türk evlerine saldırarak Türk kadın ve kızlarına tecavüz ettikleri, Türk işçilerin işten çıkarıldığı yolunda haberler alınmaktadır" (İsimsiz, 1974, s. 10). Türklerin eğitim faaliyetlerine de karışılmaktadır. "(…) milliyetçi Türk öğretmenler okullardan çıkarılmakta ve vazifeden menedilmekte, yerlerine Yunanlılar tarafından Türkçe bilmeyen öğretmenler tayin edilmektedir…" (İsimsiz, 1962, s. 14). Bu eylemlerle Türkler için güncelik hayatın huzuru yok edilmiş, can, mal ve namus ihlalleriyle göçe mecbur bırakılmıştır. Bunlarla birlikte milliyetçi dergilerde dizelerle de anlatılmaya çalışılmıştır.

"Zevkle, şehvetle silmek istediler benliğimizi,
Yıllar yılı sabrettik bir şeyler uma uma.
Ne babama unutturabildiler Türklüğünü,
Ne bana ne de gün görmemiş oğluma.

Yeryüzünü sağmağa başlayan kızıl salgını
Gün geldi karayel gibi esti, doğduğumuz yerde de.
Düşünmek, konuşmak bile çok görüldü insanlığa,
Birer canlı Karagöz olduk 'Demir perde' de.

Yabanlarla doldurulduğumuz büyüdüğümüz evler,

Alındı elimizden beş yüz yıl sürdüğümüz tarla

Masallardaki tılsımlı kırkıncı oda gibi,

Kilitlendi ağzımız görünmez anahtarla" (Zaimoğlu, 1962, s. 7).

Bu dizelerde Türk kimliğinin silinmesine karşı verilen mücadele söze dökülmektedir. Bir başka şiirde de yapılanlar dile getirilmektedir:

"Manastırlar, Plevneler bizsizdir,

Yosun Tutmuş camilerin ıssızdır,

Boynu bükük minareler sessizdir

Açmaz olmuş kızanlığın gülleri

Biz neyledik, o koskoca elleri?[3] *(İsimsiz, 1950, s. 7).*

Bu mısralarda, kaybedilen şehirlerin hüznü aktarılmaktadır. Benzer bir hissiyat, *Bozkurt* dergisinde Manastırlı Akki Efendi'nin sözlerinde de görülmektedir: "Küçikliğim Manastirda geçti. Ceneti âlâ gibidir oralari. Amma girmiyin gâvir kalmadi Manastirâ be dünyada… Çokmâal var idi babamin. O dukkanlâr, o hanlâr, o bâçeler birer, biere gitti be. Gavir aldi hepsini" (Ahmet Fikri, 1973, s. 12). Manastırlı Akki Efendi'nin bu sözlerinde sadece toprak kaybına olan hüzün dile getirilmez. Geçmişe dair aidiyettin kopuşu da anlatılmaktadır.

Bunun yanı sıra dergilerde yazılar kaleme alan bazı aydınlar Balkan topraklarında yaşayan Türklerin yanında olduğunu belirten ifadeleri dile getirmektedirler. Bunlardan birisi İsmail Safa Sarıalp'e aittir. Sarıalp, "Balkan Türklerine Selam" başlıklı yazısında: "Ey üç kapı uşağı tarafından uşaklaştırılmaya zorlanan aziz balkan Türkleri; her zaman kalben sizinle beraberiz ve manen bütün acılarınızı aciz varlığımızla buradan paylaşmaya çalışıyoruz" (Sarıalp, 1948, s. 14) diyerek desteklerini dile getirmektedir.

Tüm bu örnekler, Balkan topraklarında yaşayan Türklerin sistematik bir şekilde baskıya ve zulme uğradığını göstermektedir. Bu zulümler nedeniyle de yurtlarından koparılmak zorunda kaldıklarını topluma anlatmaya çalışmaktadır.

4. Yeni Vatanda Hayat: Göçmenlerin Karşılaştıkları Zorluklar

Balkanlardan koparılarak Türkiye'ye ulaşan göçmenler, hayal ettikleri refahı kolayca bulamamışlardır. Bu durum özellikle 1950'li yıllardaki milliyetçi dergilerin dikkati-

3 Söz konusu şiir incelenen yazı içerisinde yer almakta, ancak herhangi bir şair adı belirtilmemektedir. Bu nedenle çalışmada şiir isimsiz olarak belirtilmiştir. Ancak şiirin üslup ve içerik özellikler bakımından Osman Yüksel Serdengeçti'ye ait olduğu bilinmektedir. Nitekim şiirin orijinal hâli, Osman Yüksel Serdengeçti'nin çeşitli eserlerinde yer almaktadır. (Bkz. Serdengeçti, Osman Yüksel (1986). Bu Millet Neden Ağar". Konya: Millî Ülkü Yayınları. s. 33)

ni çekmiştir. Bu dönemde kaleme alınan yazılarda göçmenlerin perişan durumunun vurgulanmaktadır. Mahmut Aydın Elbeyioğlu'nun *Orkun* dergisinde kaleme aldığı şu ifadeler göçmelerin perişanlığını gözler önüne sermektedir. "Edirne'nin perişanlığına Bulgaristan'dan sürülen muhacir kafileleri ayrı bir perişanlık veriyor. Cami avlularında hayatları, sıhhatleri bitmiş insanlar. Bir nefes bir kafes kalmışlar" (1950, s. 13). Elbeyioğlu, göçmenlerin büyük bir yokluk içerisinde olduğunu dile getirmekte, gördüklerini şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Akşam karanlığı iyice bassın, sokaklardan ayak çekilsin, kimseye görünmeden Saraybur-nu caddesindeki 52 numaralı göçmen evine gidelim sizinle… hani şu fatihlerin havuz-ların oturduğu ve dünyaya ferman dinlettiği sarayların bunu dibindeki göçmen evine… (…) elektrik tesisatı bulunmasına rağmen elektrik yıkılmıyor ve içerisi gaz lâmbaları ile sözlü aydınlatılıyor… Görebiliyor musunuz? Misafirhanenin camları bile yok!... Yangın çıkmasın diye (!) sobalarda yaktırılmıyor…Koca binanın karanlık köşelerine sinmiş olan zavallı ırkdaşlarımız tir tir titremekte ve üzerlerine örtecek birer battaniye bile bulama-maktadırlar" (1950, s. 13).

Serdengeçti dergisinde yer alan başka bir yazıda da aynı doğrultudaki ifadelere rast-lanmaktadır. "Edirne'nin perişanlığına Bulgaristan'dan sürülen muhacir kafileleri ayrı bir perişanlık veriyor… Cani avlularında, hayatları, sıhhatleri bitmiş insanlar!... İnsan değil bunlar, adetâ artıkları… Bir kafes, bir nefes kalmışlar!.." (İsimsizler, 1950, s. 7). Cebeci, göçmenlerin içerisinde bulunduğu bu hâle eleştiri getirmekte, devletin iskân konusunda yeterli düzenlemeleri yapamadığını iddia etmektedir. Ayrıca yapılan göç anlaşmasının göçmenlerin sosyal güvence ve politikalarını kapsamadığı, devletin ise onların iskân ve geçimi konusunda sorumluluk üstlenmediğini belirtmektedir. Siyasi kaygılar nedeniyle kabul edilen göçmenler için göçün aleyhinde sonuçlanan bir iş ol-duğunu ve Bulgaristan'daki Türklerin sıkıntılarını azaltmak yerine arttırdığını belirt-mektedir (1973, s. 42-43).

Milliyetçi dergilerde muhacirlerle yapılan görüşmelere de yer verilmektedir. Bu gö-rüşmelerde muhacirlerin yaşadıkları maddi yoksunluğa değinilmektedir. Ancak bu durum muhacirleri rahatsız etmez. "Anayurtta aç kalsak ta razıyız… Hiç olmazsa gece kapımızı çalan olmaz!... Her an her saniye arkamızdan birisinin tutuverip bizi götüreceği korkusunda idik… Hiç olmazsa şimdi o yok!" (İsimsiz, 1950, s. 7) sözleri, muhacirlerin Türkiye'de hissettikleri özgürlük ve emniyet duygusunu yansıtmaktadır. Orhan Yasakçı da Bulgaristan'dan gelen bir muhacir ile köy kahvesinde yaptığı gö-rüşmede; "Çünkü serbestçe gezebiliyoruz, ekmeği vesikasız alabiliyoruz. Çalışıyor ve alın terimizle bütün ihtiyaçlarımızı karşılayabiliyoruz. Biz zaten bunları bekliyorduk. Çalışmak ama böyle Türkiye'de olduğu gibi tam bir hürriyet havası içinde" (Yasakçı, 1951, s. 7) ifadeleri, tüm zorluklara rağmen göçmenlerin anayurtta olmaktan mutluluk duyduklarını bildirmektedir. Yine de geride bıraktıklarına özlem duymaktan da geri

duramazlar. "Sen geldin, benim o uzak ülkelerde nem kaldı, niçin hâlâ oraların hasretini duyarım? Oralarda ıssız köyler kaldı, ezansız minareler, sahipsiz kale harabeleri, alıştığı türküyü dinlemiyen nehirler, tarlalar, ormanlar kaldı" (Özden, 1951, s. 11).

Milliyetçi dergilerde yer alan yazılarda göçmenlerin yaşadığı zorluklar açık bir şekilde dile getirilmektedir: barınma yetersizliği, işsizlik, sosyal güvenceden yoksunluk gibi durumlar vurgulanmaktadır. Ancak dergilerdeki bu söylemler göçmenleri umutsuz bir noktaya taşımamaktadır. Tam tersine onlar tüm bu zorluk ve sıkıntılara rağmen Türkiye'ye minnet duymakta, mutluluklarını belirtmektedir.

5. Sonuç

Balkan göçleri, Türk milletinin hafızasında derin izler bırakmış büyük kırılmalardan biridir. Bu göçlerin ardında kalan sadece yitirilmiş evler, yurtlar değildir. Bir milletin kimliği, geçmişi geride bırakılır. Balkan göçlerinin elbet pek çok sebebi vardır ancak temel sebep uluslaşma hareketidir. Balkan milletleri bu hareket doğrultusunda Türklerin üzerinde sistematik baskılar kurmuş, yaptığı zulümlerle aidiyet duygularını köklerinden sarsmıştır. Bu da uzun yıllar sürecek bir hüzün hikâyesinin başlangıcını teşkil etmiştir.

Milliyetçi dergiler, bu hikâyeyi ideolojik söylemlerinin ana eksenlerine oturtmuş, göç ve göçmenleri hem mağduriyetin hem de direnişin merkezine yerleştirmiştir. Bu da dergilerin göçleri sadece geçmişe ait bir olay gibi görmediğini göstermektedir. Çalışmada on üç farklı milliyetçi dergi taranmış ve Balkan göçlerinin nasıl temsil edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın omurgasını *Balkan göçleri, milliyetçi dergilerin sayfalarında nasıl anlatılmıştır?* araştırma sorusu oluşturmaktadır.

Milliyetçi dergilerde göç; toprakların gaspı, ekmeğin dahi çok görülmesi, bedenin ve evin işgali gibi nedenlerle zorunlu bir kader olarak tasvir edilmiştir. Kayıpların büyüklüğü ise yitirilişin sembolü olmuştur. Göç sonrası yaşamda ise zorluk ve minnet duygusu beraber işlenmiştir. Göçmenlerin Türkiye'ye geldikten sonraki hayatlarında sigorta, barınma gibi haklardan mahrum kalmış oldukları ifade edilmiştir. Buna rağmen yazılarda göçmenlerin çilelerine rağmen Türkiye'yi huzur yeri olarak gördükleri vurgulanmıştır. Bu da göçmenlerin zor şartlar altında yaşayan ama varlıklarını anayurtta memnuniyetle sürdüren, millî duyguları yüksek bireyler olarak idealize edildiğini göstermektedir.

Çalışmada yer alan bulgular göstermektedir ki bu göçler, Türk milletinin maruz kaldığı zulmün açık göstergelerinden biri olarak anlatılmıştır. Bulgaristan'ın asimilasyon politikaları, Yunanistan'ın mülkiyet ve kimlik baskıları, Yugoslavya'daki kısıtlamalar gündeme taşınmış, yapılanlar "ortak acı" çerçevesinde kabul edilmiştir. Şiirler, hatırlar ve makaleler bu anlatıların farklı şekillerde dile getirildiği türler olmuştur.

Bugün de göç tartışmalarında kimlik, aidiyet ve mağduriyet temaları hâlâ belirleyicidir. 1950'lerde Balkan göçmenleri üzerinde de görülen bu söylem, bize göçün yer değiştirmenin ötesinde bir mahiyet taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla bu bulgular, günümüzde göçmenlerin toplumsal algısını anlamak için bir perspektif sunmaktadır.

Bu çalışma, göçlerin milliyetçi dergiler aracılığıyla ideolojik ve kültürel hafıza inşasının oluşumu olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Literatürde çoğunlukla siyasal kararlar ve demografik veriler üzerinden değerlendirilen göç meselesi, bu çalışma ile dergilerin söylem dünyasında görünür kılınmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Ahmet Fikri, "Hey Rumeli Heey!...". *Bozkurt.* S. 4, s. 12.

Akkoyunlu, A. (1950). "Son Göçler ve İskân Politikamız". *Orkun*. S. 5, s. 15.

Cebeci, A. (1969a). "Neden Göç Ediyorlar?". *Devlet.* S. 29, s. 10.

Cebeci, A. (1969b). "Şu Bulgarlar da Kim Oluyormuş!". *Millî Hareket*. S. 32, s. 21-23.

Cebeci, A. (1970). "Balkanlarda Esir Türkler". *Devlet*. S. 68, s. 7.

Cebeci, A. (1973). "Bulgaristan Türkleri". *Töre.* S. 27, s. 34-48.

Elbeyioğlu, M. A. (1950). "Göçmenlerin Perişan Hali". *Orkun*. S. 13, s. 13.

Ercan, Y. (1990). "Balkan Türkleri ve Bulgarlar". *Belleten*. 54 (209), s. 297-308.

İsimsiz (1950). "Muhacirlerin Perişan Hali". *Serdengeçti.* S. 11, s. 7.

İsimsiz (1962). "Batı Trakya Türkleri". *Millî Yol.* S. 3, s. 14.

İsimsiz (1969). "İlk Göçmen Kafilesi Anavatana Kavuştur". *Millî Işık.* S. 31, s. 4-5.

İsimsiz (1974). "Türkler Yunanistan'dan Toplu Halde Göç Etmek İstiyorlar." *Devlet*. S. 260, s. 3, 10.

Karpat, Kemal H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)-Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kocacık, F. (1980). "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)". *Osmanlı Araştırmaları.* 1 (01), s. 137-190.

Osman Eti, "Öksüz Rumeli! Bizim Rumeli!". *Yeni Bozkurt.* S. 6, s. 13-14.

Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özden, D. (1951). "Göçmen'e". *Orkun*. S. 34, s. 11.

Püsküllüoğlu, A. (2004). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Sarıalp, İ. S. (1948). "Balkan Türklerine Selâm!...". *Davran.* S.1, s. 14.

Sepetçioğlu, M. N. (1951). "Göçmenler". *Orkun*. S. 60, s. 14).

Serdengeçti, O Y. (1986). Bu Millet Neden Ağar". Konya: Millî Ülkü Yayınları

Şimşir, B. N. (1968). *Rumeli'den Türk Göçleri- Belgeler I.* Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Turan, P. (1969). "Batı Trakya Türklüğü ve Hükümetimiz". Ayşe. S. 9, s. 4-5.

Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Yasakçı, O. (1951). "Bir Türk Göçmenin Anlattıkları". *Orkun*. S. 17, s. 7.

Zaimoğlu, Z. İ. (1962). "Göçmen Türküsü 1912-1953". *Toprak.* S. 11, s. 7.

Sırbistan'da Göç İzleri-Dil ve Kültür

Dušan Mirčić[1]

Özet

Osmanlı Türklerinin Anadolu'dan Balkanlar'a özellikle de Sırbistan topraklarına gerçekleştirdiği göçler, bölgedeki sosyal yapı, dil ve kültürel yaşam üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Osmanlı döneminde gerçekleşen kültürel etkileşim, Sırp halkının günlük yaşamında görülen çok sayıda Türkçe kökenli kelime ve kültürel unsurla günümüze kadar taşınmıştır. Bu çalışma bu unsurlar üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun Sırp kültürü ve çağdaş Sırp dili üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir.

İki halkın yüzyıllar boyunca süren birlikte yaşamı her iki milletin toplumsal işleyişine, iletişim biçimlerine ve günlük yaşamın çeşitli alanlarına kaçınılmaz bir şekilde yansımıştır. Osmanlı Türklerinin Sırbistan topraklarındaki varlığı en belirgin şekilde Sırp dilinde ve kültüründe, aynı zamanda günümüz Sırbistan Cumhuriyeti topraklarında yaşayan diğer halkların yaşamında da gözlemlenmektedir. Bu nedenle çalışmanın temel amacı Osmanlı Türklerinin dil ve kültürünün Sırp halkının dil ve kültürü üzerindeki etkilerini incelemektir.

Modern Sırpçada yaklaşık 3000 ile 3500 Türkçe kökenli sözcük bulunmaktadır. Bunlar doğrudan Türkçeden ya da Arapça, Farsça, Yunanca ve diğer dillerden Türk dili aracılığıyla Sırpçaya girmiş olup genellikle "Türkizm" olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, iki halk arasındaki güçlü dilsel bağların açık bir göstergesidir. Bazı kelimeler, ilerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere hem Türkçedeki fonetik yakınlıklarını hem de tarihsel dönemlerde taşıdıkları anlamı korumuş, ya da bu anlamı günümüze kadar muhafaza etmiştir.

Dilsel etkilerin ötesinde bu makalenin bir diğer boyutunu Osmanlı Türklerinin bu bölgeye aktardığı kültürel unsurlar oluşturmaktadır. Ortadoğu'nun zengin kültürü, Osmanlı Türklerinin at sırtında Avrupa'ya açıldıkları yollar boyunca taşıdıkları halk gelenekleri, inançları ve yaşam biçimleri Sırp halkının hayatının neredeyse tüm yönlerine nüfuz etmiştir. Bu etkiler özellikle halk geleneklerinde, mimaride, mutfakta ve günümüz Sırplarının günlük alışkanlıklarında görülmektedir.

Bu araştırma günümüzde Türkizmlerin Sırpçada en yaygın yabancı kökenli sözcük türü haline gelmesine neden olan olguları incelemektedir. Bu kelimelerin önemli bir kısmı Sırbistan'daki günümüz insanının yaşam biçiminin, bunların günlük normal kullanımından çıkarılma durumunda, büyük ölçüde farklılaşacağını ortaya koymaktadır. Dolaysıyla, günümüz Sırp dilinin kimliğini belirleyen kültürel unsurların zamanla dönüşmesi kaçınılmazdır. Ayrıca, Osmanlı Türklerinin bu toprakların kültürüne kattığı değerlerin önemi ve bu etkinin uzun vadeli sonuçları da vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türklerinin göçleri, Türkizmler, Sırp halkının kültürü, Türk halkının kültürü

Traces of Migrations in Serbia-Language and Culture

Abstract

The migrations of the Ottoman Turks from Anatolia to the Balkans, particularly to the lands of Serbia, have left lasting traces on the region's social structure, language, and cultural life. The cultural interaction that took place during the Ottoman period has been carried to the present day through numerous Turkish-

1 Araştırmacı, Uluslararası Sırbistan Maarif Okulları, dusan.mircic@pametnica.onmicrosoft.com, ORCID:0009 0007 5017 3929.

origin words and cultural elements found in the daily life of the Serbian people. This study aims to analyze the influences of the Ottoman Empire on Serbian culture and the contemporary Serbian language through these elements.

The centuries-long coexistence of the two nations has inevitably been reflected in the societal functioning, modes of communication, and various aspects of daily life of both nations. The presence of the Ottoman Turks in Serbian territories is most prominently observed in the Serbian language and culture, as well as in the lives of other communities currently residing within the territory of the Republic of Serbia. Therefore, the primary objective of this study is to examine the effects of the language and culture of the Ottoman Turks on the language and culture of the Serbian people.

In modern Serbian, there are approximately 3,000 to 3,500 words of Turkish origin. These words have entered Serbian either directly from Turkish or through Turkish from Arabic, Persian, Greek, and other languages, and are generally referred to as Turkisms. This situation is a clear indication of the strong linguistic ties between the two nations. Some words, as we will see in the following sections, have preserved both their phonetic similarity to the Turkish originals and the meanings they carried in historical periods, or have retained these meanings up to the present day.

Beyond linguistic influences, another dimension of this article consists of the cultural elements transmitted to the region by the Ottoman Turks. The rich culture of the Middle East, the folk traditions, beliefs, and ways of life carried by the Ottoman Turks along the paths they opened into Europe on horseback, have permeated nearly every aspect of the lives of the Serbian people. These influences are particularly seen in folk tradition, architecture, cuisine, and the daily habits of modern Serbs.

This study examines the phenomena that have led to Turkisms becoming the most widespread type of foreign-origin words in contemporary Serbian. A significant portion of these words reveals that the lifestyle of today's people in Serbia would be substantially different if these words were removed from normal daily usage. Thus, the transformation over time of the cultural elements that define the identity of the modern Serbian language is inevitable. In addition, the importance of the values that the Ottoman Turks contributed to the culture of these lands, and the long-term consequences of this influence, will also be emphasized.

Keywords: Migrations of the Ottoman Turks, Turkisms, Serbian culture, Turkish culture

1. Giriş

Balkan Yarımadası'nın tarihi yüzyıllar boyunca meydana gelen çalkantılı olaylarla doludur. Coğrafi konumu itibarıyla kavşak noktasında yer alan bu bölge hem ulaşım hem ekonomik hem de tarımsal açıdan stratejik öneme sahip olması nedeniyle birçok imparatorluğun fetih hedefi olmuştur. Ayrıca o dönemde bilinen dünyanın batı ve doğu merkezlerine yakınlığı da bu önemi artırmıştır. Osmanlı Türkleri, Balkan Yarımadası'nın potansiyelini fark ederek, dönemin Avrupa'sına henüz tanıdık olmayan bilgi, beceri ve cesaretle donanmış bir şekilde fetih yoluna çıkmışlardır.

Her ne kadar Avrupa halklarının — bu bağlamda Slavların da — Türk halklarıyla etkileşimi Osmanlıların Balkanlar'a gelişinden önceye dayansa da bu iki kültür arasındaki en yoğun etkileşim dönemi Osmanlı hâkimiyeti yıllarına rastlamaktadır.

XIV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Orta Çağ Sırp Devleti topraklarında Orta Asya'dan göç eden atlıların Küçük Asya'yı ele geçirip oradan Orta Avrupa'nın güç merkezlerine doğru ilerlediklerine dair söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Sırp İmparatoru IV. Stefan Uroš Dušan'ın ölümünden sonra Sırp Orta Çağ Devleti'nin gücü giderek za-

yıflamaya başladı. Toprakların paylaşımı konusunda memnuniyetsizlik yaşayan soylular ve askerî liderler arasındaki anlaşmazlık, zamanla imparatorluğun küçük bölgelere ayrılmasıyla sonuçlandı.

XIV. yüzyılın ikinci yarısı Balkan devletlerinin yükselen yeni dünya gücü Osmanlı İmparatorluğu ile yaptıkları savaşlarla karakterizedir. Güçsüz düşen Sırp toprakları — önce güney bölgeleri, ardından diğerleri — Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Osmanlılar beraberinde Sırp halkı için o döneme kadar neredeyse tamamen bilinmeyen yeni bir dil, kültür, din ve yaşam biçimi getirmiştir.

1459 yılında Semendire şehri de dâhil olmak üzere, Sırbistan'ın Sava ve Tuna nehirlerinin güneyindeki büyük bir kısmı Osmanlı Sultanı'nın hâkimiyetine girmiştir. Yaklaşık altmış yıl sonra 1520'de Kanunî Sultan Süleyman döneminde, Osmanlıların Avrupa'ya ilerleyişinde stratejik bir geçit olan Belgrad'ın fethiyle Sırbistan topraklarının tamamen ele geçirilmesi süreci başlamıştır. Osmanlılar bu şehri tarih boyunca "Dârü'l-Cihâd" olarak adlandırmışlardır. Zira yıllarca süren fetih girişimleri sonucunda şehir nihayet Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Çağdaş Sırbistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Sırpçada "beyaz şehir" anlamı taşıyan Belgrad şehrinin kalesi, bugünkü Vojvodina bölgesi ve Sırbistan'nın kuzeyinde bulunan diğer topraklar da XVI. yüzyılın ilk yarısının sonuna kadar Osmanlı yönetimi altına girmiş ve XIX. yüzyılın başına kadar, bazı kısa süreli Avrupa müdahaleleri dışında, Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. XIX. yüzyılın başlarında, özellikle Belgrad Paşalığı bölgesinde başlayan isyanlar, modern Sırp Devleti'nin temellerini atmıştır.

Ancak modern Sırbistan'ın bağımsızlık süreci yavaş ilerlemiştir. Günümüzde Sırbistan Cumhuriyeti'nin "Orta Sırbistan" olarak adlandırılan bölgesi, 1878 Berlin Kongresi'nde Vranje, Niš, Toplica ve Pirot nahiyelerinin de eklenmesiyle tam bağımsızlığını kazanmıştır. XX. yüzyılın başlarına, özellikle 1912'de başlayan Balkan Savaşları sırasında, Sırbistan sınırlarını genişleterek o dönemdeki Novi Pazar Sancağı'nın bir kısmını, Kosova ve Metohija bölgelerini ayrıca günümüzde Kuzey Makedonya olarak bilinen yöreyi topraklarına katmıştır.

Osmanlı yönetiminin farklı dönemlerde Sırp topraklarının farklı bölgelerinde sürmüş olması nedeniyle Osmanlı kültürünün etkisi ülke genelinde eşit şekilde dağılmamıştır. Bazı bölgelerde Osmanlı varlığı daha uzun ve yoğun olmuş, bu nedenle kültürel izler daha belirgin kalmıştır. Beş yüzyılı aşkın Osmanlı hâkimiyeti, iki dil, iki kültür ve iki yaşam tarzı arasında derin bir etkileşim doğurmuş; bu etkileşim hem dilde hem mimaride hem de halk kültüründe kalıcı izler bırakmıştır.

Bu çalışma Osmanlı Türkleri ile Sırp halkının yüzyıllar süren ortak yaşamının ortaya çıkardığı kültürel, dilbilimsel ve toplumsal etkileşimlerin kısa bir incelemesini sunmayı amaçlamaktadır.

2. Sırbistan'da Oryantal Filolojinin Gelişimi

Balkan Yarımadası coğrafi konumu sayesinde tarih boyunca doğu ile batı arasında bir kavşak noktası olmuştur. Ticaret yollarının, kültürel etkileşimlerin ve medeniyetler arası karşılaşmaların merkezi olarak dikkat çekmiştir. Bu özelliği bölgeyi yalnızca ekonomik değil aynı zamanda entelektüel ve bilimsel etkileşimlerin de doğal bir odağı hâline getirmiştir. Eski medeniyetlerin beşiği olarak Viyana ile İstanbul arasında bir geçiş noktası olan Belgrad, tarih boyunca iki dünyanın kesiştiği bir sınır çizgisi konumunda bulunmuştur.XIX. yüzyılda, Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte kültürel ve bilimsel yaşamda da yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde özellikle filoloji, tarih ve oryantal çalışmalar alanlarında bilimsel faaliyetler hızla gelişmeye başlamıştır.

Oryantalist çalışmaların kurumsal temelleri, 1926 yılında Viyana Üniversitesi mezunu ve doktoru olan Dr. Fehim Bajraktarević tarafından, Belgrad Üniversitesi Felsefe Fakültesi bünyesinde Oryantalistik Kürsüsü'nün (Katedra za orijentalistiku) kurulmasıyla atılmıştır. Bu, yalnızca Sırbistan'da değil, aynı zamanda tüm Balkanlar'da kurulan ilk oryantalistik kürsü olma özelliğini taşımaktadır. Dr. Bajraktarević, 1925 yılında Prof. Bogdan Popović'in daveti üzerine Belgrad Üniversitesi'ne gelmiş ve Dünya Edebiyatı Bölümü'nde Fars edebiyatı ile Türk dilini okutmaya başlamıştır. Sadece bir yıl sonra, kendi inisiyatifiyle Oryantal Filoloji Semineri'ni kurmuş; yaşamı boyunca bu alanda hem bilimsel hem de pedagojik çalışmalar yürütmüştür.

1950'li yıllara kadar kürsüdeki tüm dersleri bizzat kendisi yürütmüş ve Osmanlı filolojisi temelli bir oryantalist metodolojiye göre ders programlarını şekillendirmiştir. Bu model, Arap, Fars ve Türk dillerinin ve edebiyatlarının bir bütün olarak ele alındığı "İslam Oryantal Filolojisi" anlayışına dayanıyordu. Bu dönemden itibaren kürsüye yeni isimler katılmıştır: ilk doktora öğrencisi Marija Đukanović, ardından Osmanlı tarihi uzmanı Dr. Hasan Kaleši, Osmanlıca uzmanı Dr. Dušanka Bojanić Lukač, Arap dili uzmanı Azra Mehmedbašić Jevtić, Türkolog ve Osmanist Ljubinka Rajković, Türk dili uzmanı Dr. Slavoljub Đinđić, prof. dr. Mirjana Teodosijević ve diğerleri.

1960 yılında, Felsefe Fakültesi'nden ayrılarak kurulan Filoloji Fakültesi, oryantal dillerin kurumsal gelişimi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu fakülte bünyesinde, Oryantal Filoloji Grubu'nun yanı sıra Arap Dili ve Edebiyatı ile Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri açılmıştır. Günümüzde bu bölümler, Semitistik ve Altaistik alanlarında geniş kapsamlı akademik programlar sunmaya devam etmektedir.[2]

Her yıl Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne olan ilgi artmakta; Osmanlı dili, edebiyatı ve kültürünün incelenmesinde kullanılan yöntem ve yaklaşımlar da sürekli olarak geliştirilmektedir. Böylece Sırbistan'da oryantal filolojinin temelleri, yalnızca tarihî bir

2 https://www.fil.bg.ac.rs/sr/katedre/orijentalistika/istorijat-katedre-za-orijentalistiku

disiplin olarak değil, aynı zamanda çağdaş Türkoloji ve İslam araştırmaları açısından da süregelen bir bilimsel gelenek hâline gelmiştir.

3. Türkçe Kökenli Sözcükler – Türk ve Sırp Dilleri Arasındaki Bağ

Sırp dili Hint-Avrupa dil ailesinin Slav koluna bağlı Güney Slav dilleri grubuna aittir. Buna karşılık Türkçe, Altay dil ailesine mensup olup yapısal açıdan Sırpçadan oldukça farklı bir dil sistemine sahiptir. Bu iki dilin yapısal ve fonetik farklılıklarına rağmen yüzyıllar süren ortak yaşam ve kültürel temas sonucunda aralarında güçlü bir etkileşim meydana gelmiştir.

Osmanlı egemenliği altında yaşayan Sırplar ve Türkler aynı coğrafyada bir arada bulunmaları nedeniyle, ticaret, yönetim, zanaat ve gündelik yaşam alanlarında iletişim kurma gereksinimi duymuşlardır. Bu süreçte halk arasında Türkçe kökenli birçok sözcük Sırpçaya girmiş, günlük iletişimin doğal bir parçası hâline gelmiştir. Bu kelimeler modern Sırp dilinde "turcizmi" (Türkizm – Türkçe kökenli kelimeler) olarak adlandırılmaktadır.

Türkizm, Sırpçaya Türkçe aracılığıyla girmiş; Arapça, Farsça, Yunanca, Latince ve diğer dillerden geçen sözcüklerin genel adıdır.[3] Farklı dillerin uzun süreli teması sonucunda kelime alışverişi, dilin doğal bir gelişim süreci olarak kabul edilir. Ancak Osmanlı hâkimiyetinin Sırbistan'ın farklı bölgelerinde farklı sürelerde devam etmesi, Türkçe kökenli kelimelerin bölgesel dağılımında da farklılık yaratmıştır. Bu nedenle, Osmanlıların daha uzun süre kaldığı güney ve güneydoğu bölgelerinde Türkizmlerin sayısı ve kullanım sıklığı daha fazladır.

Ayrıca, İslam'ı kabul eden Sırp nüfusu arasında Türkçe kelimelerin kullanımı, Hristiyan nüfusa oranla daha yoğundur. Dilbilimci Abdullah Škaljić, "Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku" (Sırp-Hırvat Dilindeki Türkizmler) adlı eserinde, Türkizmlerin Sırpça ve Hırvatçaya yayılmasında iki temel etkenin rol oynadığını belirtir: İstanbul'da eğitim görmüş olan Müslüman aydınlar, Doğu kökenli sözcüklerle zenginleşmiş halk şiirleri (epik ve lirik), ki bunlar halk geleneği içinde kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.[4]

Škaljić, Türkizmleri birkaç gruba ayırır:

3.1. Tamamen benimsenmiş Türkizmler-Bu gruptaki sözcükler iki alt gruba ayrılır:

a) Modern Sırpçada doğrudan karşılığı olmayan kelimeler: bakar (bakır), bubreg (böbrek), barut, džep (cep), jorgovan, kutija (kutu), leš (leş), limun, majmun, pamuk, papuče (pabuç), sapun (sabun), tepsija, burek, džezva vb.

3 Simeon R., Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zgareb, 1969, II, 643
4 Škaljić, A. (1966). Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo: Svjetlost, 12

b) Karşılığı bulunsa da günlük dilde Türkçe biçimiyle kullanılanlar: alat (alet), bašta (bahçe), čoban, čaršav (çarşaf), jastuk, kavez (kafes), marama, meze, sanduk (sandık), sirće (sirke) vb.

3.2. Hem konuşmada hem edebiyatta kullanılan kelimeler:

Örnekler: at, amanet, barjak (bayrak), čardak, raja, odžak (ocak) vb.

3.3. Edebî bağlamda tarihsel çağrışım yaratmak için kullanılan kelimeler:

Örnekler: dželat (cellat), asker, pendžer (pencere), terzija (terzi), veresija (veresiye), kavga.

3.4. Bölgesel kullanımla sınırlı kelimeler:

Örnekler: saglam, fišek, zambak, insan, haber/aber, poteslimiti, zaman, ćoče.

3.5. Halk şiirlerinde kullanılan kelimeler:

Örnekler: armagan (armağan), bedevija (bedevi at).

3.6. Dini terminolojiye ait kelimeler[5]-jetim, imam, namaz, sadaka, zekjat, mašallah, valla gibi kelimeler:

Bunların yanı sıra Sırpça bazı Türkçe kökenli kelimeler zamanla ses değişimine uğramıştır. Türkçedeki k ve g sesleri, Sırpçaya geçtiğinde sıklıkla ć ve đ seslerine dönüşmüştür:

sirke → sirće,

gözlük → đozluk,

bereket → berićet,

kerpiç → ćerpič,

kör → ćorav,

kebap → ćevap.

Ayrıca Türkçedeki yuvarlak ünlüler (ö, ü, ı) Sırpçada bulunmadığından, bu sesler yakın vokallerle değiştirilmiştir:

köprü → ćuprija,

müşteri → mušterija,

sandık → sanduk.

"Ğ" harfi Sırpçada genellikle "g" sesine dönüşmüştür: ağa → aga, armağan → armagan, düğme. → dugme.

5 Škaljić, A. (1966). Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo: Svjetlost, 15-16

Bazı kelimeler, anlam açısından iki dilde farklı yönlere evrilmiştir. Örneğin "merak" (zevk almak) ve "jatak" (çağdağ Türkçedeki yatak değil, haydutlara yardım eden ve konaklamarını sağlayan insan) sözcükleri, Türkçede anlam değiştirirken Sırpçada eski anlamlarını korumuştur.

Sırpça, modern Türkçede artık arkaik sayılan bazı kelimeleri de yaşatmaktadır: peškir (peşkir, havlu anlamında), đevrek (gevrek, simit anlamında) bunlara örnektir.

Sırp dili ayrıca Türkçedeki bazı ekleri (sonekleri) de benimsemiştir:

–luk (-lık), –suz (-sız), –lija (-lı), –džija (-cı). Fakat, gördüğümüz gibi, Sırpçada vocal uyumu olmadığı için tüm ekler kullanılan tek bir şekildeö bayılarında başka ekleri ekleyerek alınmıştır.

Bu eklerle türetilmiş kelimeler günlük dilde oldukça yaygındır: javašluk, baksuz, Nišlija, paralija, bojadžija. Hatta bu ekler Türkçe kökenli olmayan kelimelere de eklenerek yeni türevler oluşturmuştur: sladoledžija, kukavičluk vb.

Bazı bölgelerde, özellikle Osmanlı varlığının daha uzun sürdüğü güney ve güneydoğuda, Türkçe kökenli fiiller de konuşma dilinde yer alır: poteslimiti (teslim etmek), ašikovati (âşık olmak), anlaisati (anlamak).

4. Yer Adları ve Antroponimler

Sırbistan'ın başkenti Belgrad ve çevresinde birçok yer adı Türkçe kökenlidir. Kalemegdan, "kale" (hisar) ve "meydan" (alan) sözcüklerinin birleşimidir. Dorćol, "dört yol" (dört yol kavşağı) anlamına gelir.

Diğer örnekler: Tašmajdan, Karaburma, Topčider, Bulbulder, Savamala, Čubura, Hadžipopovac.

Ayrıca Osmanlı döneminden kalma unvan ve lakaplar da soyadlarda iz bırakmıştır: Hajduk Veljko, Uzun Mirko, Serdar Janko, Čolaković, Kujundžić, Topalović, Ašćerić, Binbašić gibi isimler Türkçe kökenli unvan ve meslek adlarını taşımaktadır.

5. Mimari

Osmanlı döneminde Sırp şehirlerinin fiziksel görünümü ve mimari yapısı, Osmanlı estetik anlayışı ve İslam şehircilik geleneği doğrultusunda köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Sırp şehirleri, Orta Çağ'daki Avrupa karakterlerinden farklı olarak, daha doğulu bir kimlik kazanmış; şehir planlaması, yapı malzemeleri, süsleme anlayışı ve kamusal alan kullanımı bakımından yeni bir düzen ortaya çıkmıştır.

5.1. Şehir Planlaması ve Yapı Tipolojisi

Osmanlı şehirleri, genel olarak iki ana bölüme ayrılmıştır:

Müslüman mahalleleri,

Gayrimüslim (Hristiyan) mahalleleri.

Müslüman mahalleleri genellikle cami etrafında şekillenmiştir. Bu camilerin çevresinde hamam, mektep, çeşme, tekke, türbe gibi yapılar inşa edilmiştir. Böylece cami, yalnızca ibadet yeri değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir merkez işlevi görmüştür.

Evler çoğunlukla bahçeli, avlulu ve tek ya da iki katlı olup, mahremiyet esasına göre tasarlanmıştır. Osmanlı mimarisine özgü avlija (avlu), sofa/divan, čardak (çardak) gibi unsurlar, Sırp yerel mimarisine kalıcı biçimde girmiştir.

5.2. Kamu Yapıları ve Sivil Mimari

Osmanlı egemenliği döneminde Sırbistan'da, özellikle şehir merkezlerinde çok sayıda cami, medrese, han, hamam, bedesten, kervansaray ve köprü inşa edilmiştir. Bu yapılar yalnızca dini değil, aynı zamanda ticari, sosyal ve idari işlevler de üstlenmiştir. Belgrad, Novi Pazar, Užice, Sokobanja, Valjevo, Leskovac, Niš, Vranje gibi şehirler, Osmanlı döneminde bölgesel merkezler hâline gelmiştir. Bu şehirlerdeki mimari planlama, Anadolu ve Balkan şehirlerinin ortak özelliklerini yansıtmaktadır. Ev mimarisi açısından, Osmanlı etkisi en çok güney Sırbistan bölgelerinde hissedilmiştir. Vranje, Novi Pazar, Leskovac, Pirot, Prijepolje gibi şehirlerde, Osmanlı döneminden kalma evlerde tipik unsurlar hâlâ korunmaktadır: geniş saçaklı çatılar, cumbalı (çıkmalı) cepheler, ahşap kafesli pencereler, taş zeminli avlular.

Bu özellikler, Anadolu'daki geleneksel Türk evi mimarisiyle büyük benzerlik taşır.

Belgrad ve Sırbistan'ın diğer şehirlerin içindeki sokaklarında yürürken, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma birçok yapıyla karşılaşabilirsiniz. Osmanlı mimarisinin en iyi örnekleri şüphesiz hanlar, hamamlar ve günümüzde müze, kültürel anıt veya kültürel mirasın korunması için olağanüstü öneme sahip diğer yapıların yanı sıra belediye binası, kafe, kütüphane gibi kamu ve diğer kurumların binalarıdır. Belgrad'da Prenses Ljubica'nın Konağı, Prens Milos'un Konağı, Vuk Karadžič ve Dositej Obradović Müzesi, Manak'ın evi, "Soru İşareti" Kafe, Kültürel Anıtları Koruma Enstitüsü binası, Belgrad'da Knez Miloš Hamamı, ayrıca Vraćevšnica'da Prenses Ljubica'nın Konağı, Kragujevac şehrinde Gospodar Amidža'nın Hanı bulunmaktadır. Čačak'ta Jovan'ın Hanı, Kraljevo'da Gospodar Vasa'nın Hanı, Leskovac'ta Šop Đokić'in Evi, Pirot'ta Mali Rista'nın Hanı, Zaječar'da Radul Bey'in Hanı, Negotin'de Stevan Stojanović Mokranjac'ın Evi, Vranje'de Vlajinac'ın Evi ve Paşa'nın Hanı, Vlasotince'de Giga'nın Evi, Sırp manastırlarının birçoğunun hanları da Osmanlı hanları örnek alınarak inşa edilmiş olup, birçoğu hala geleneksel tasarımlara göre dizayn edilmektedir.

5.3. Dini Yapılar

Osmanlı döneminde inşa edilen camiler, İslam mimarisinin en belirgin örnekleri olarak Sırbistan şehirlerinin siluetini uzun süre belirlemiştir. Her şehirde en az bir merkezi cami, yanında minare ve çoğu zaman bir şadırvan (abdest alma çeşmesi) bulunurdu. Belgrad'daki Bayraklı Camii, günümüze kadar ulaşan Osmanlı dönemine ait nadir yapılardan biridir. Benzer şekilde Novi Pazar'daki Altun Alem Camii, Balkanlar'daki Osmanlı taş işçiliğinin önde gelen örneklerindendir. Osmanlı mimarisi aynı zamanda mezar taşları (nişan taşları) ve türbeler aracılığıyla da kendini göstermiştir. Bu yapılar, süslemelerinde bitkisel ve geometrik motiflerin hâkim olduğu bir estetik anlayışı yansıtır. En tanınmış örnekleri, Sjenica şehrindeki Tursko mezarje (Türk mezarlığı) adlı mezarlıkve Begrad şehrindeki Damat Ali Paşa ve Şeyh Mustafa Paşa'nın türbeleri.

5.4. Su Mimarisi ve Altyapı

Osmanlı şehirlerinde su, hem dini hem de günlük yaşam açısından büyük önem taşımıştır. Bu nedenle, hemen her şehirde çeşmeler, hamamlar ve su kemerleri inşa edilmiştir. Hamamlar, yalnızca temizlik değil, sosyal etkileşimin de merkeziydi. Her büyük şehirde hamamlar inşa ediliyormuştur. İyi halde korunmuş Belgrad'daki ve Sokobanja şehrindeki Knez Miloš'un hamamları, birçok muhabbetin şahtleriymiştir. Çeşmeler, genellikle hayır sahiplerinin vakıfları aracılığıyla yapılırdı; üzerinde Osmanlıca kitabeler bulunur, suyun kutsallığına vurgu yapılırdı. Belgrad'da bulunan Kalemegdan Kalesindeki Sokollu Mehmet Paşa'nın yaptırdığı çeşme, yanından geçenleri o zamanları hatırlatıyor. Çeşme de, günlük hayatında büyük bir çnemi taşıdığı için "česma "olarak kalmıştır.

5.5. Kale ve Askerî Yapılar

Osmanlılar, fethettikleri şehirlerde mevcut kaleleri onararak ya da yeniden inşa ederek askerî üs hâline getirmiştir. Belgrad Kalesi (Kalemegdan), Osmanlı döneminde tahkim edilerek askeri ve idari merkez olarak kullanılmıştır. Niš, Smederevo, Užice, Kladovo, Ram, Şabac (Böğürdelen) kaleleri hem savunma hem de yönetim işlevi görmüştür.

6. Şehir Yapısındaki Osmanlı Mimarisinin Kalıcı Etkileri

Osmanlı mimarisi, Sırbistan'daki yerel mimari gelenekleri derinden etkilemiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı egemenliği sona erse de, birçok Sırp şehrinde Osmanlı dönemi mimari planının izleri bugün bile görülebilmektedir. Dar sokaklar, merkezî çarşılar, taş köprüler, ahşap evler ve bahçeli yapılar, Osmanlı şehir estetiğinin kalıcı miraslarıdır. Bunların en parlak örnekleri Novi Pazar, Vranje, Pirot ve diğer.

Görsel 1. Prenses Ljubica'nın Konağı

7. Sırp Halk Giysileri

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yüzyıllarca yaşamaları nedeniyle Sırp halkı belirli giyim kurallarına uymak zorundaydı. Kentsel alanlarda, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünde mevcut olan moda geçerliydi. Kadınlar eşarp şeklinde başörtüsü takmak zorundaydı ve özellikle büyük şehirlerde yaşayan daha zengin olanlar, genellikle sikke ve incilerle süslenmiş veya altın ipliklerle işlenmiş farklı fes veya tepelik türleri giyerlerdi. Giyim açısından, Türk kültürünün büyük etkisi şalvar, fistan, yelek ve kemerde yansıtılır. Erkek kostümleri arasında çakşır, bölgeye göre farklı gömlek türleri, aba kumaşından yapılmış montlar, genellikle silah kılıfları, hançer veya tütün keseleri için kullanılan kumaş (şal, kuşak), kemer, çorap ve fes yer alır ve bunlar Sırbistan'ın belirli bölgelerindeki halk kostümlerinde mevcut olmaya devam etmektedir.

8. Halk İnançları ve Geleneksel Uygulamalar

Bir milletin manevi kimliğini oluşturan temel unsurlardan biri, onun halk inançları, gelenekleri ve günlük yaşama dair ritüelleridir. Sırp halkı da, Balkan Yarımadası'nda yüzyıllar boyunca yaşamış bir topluluk olarak, tarih boyunca farklı kültürlerle temas kurmuş, onların gelenek ve inançlarından çeşitli unsurları benimsemiştir. Bu etkileşimlerin en belirgin olanı, beş asır süren Osmanlı hâkimiyeti döneminde gerçekleşmiştir.

8.1. Türk Halk İnançlarının Sırp Kültürüne Geçişi

Halk geleneği, gelenekler ve inançlar, her milletin maddi olmayan kültürel mirasının bir parçasını oluşturur. Sırplar, Balkan Yarımadası'nda yüzyıllardır yaşayan bir millet olarak, karşılaştıkları diğer halkların kültürlerinde gözlemledikleri pek çok adet ve günlük alışkanlığı benimsemişlerdir. Yüzyıllar süren Türklerle bir arada yaşam sonucunda, Orta Asya'dan gelen ve şamanist inanç uygulamalarının sık görüldüğü dö-

nemlerden miras kalan inançları doğal bir şekilde benimsemeye başlamışlardır. Bazı gelenekler zamanla değişmiş, bazıları ise günümüze kadar neredeyse aynı biçimde korunmuştur.

Büyü uygulamaları, tüm halkların geleneklerinde en erken dönemlerden itibaren mevcuttur. Büyü, siyah ve beyaz olarak, yani iyi ve kötü büyü şeklinde sınıflandırılır. Büyü ritüellerinin kendilerinin yanı sıra, Türk ve Sırp kültürlerinin belki de en ünlü birleşimi, "nazar" kavramında görülmektedir. Türk geleneğinde nazar kelimesi, Arapçada bakış anlamına gelir ve uğursuz bakış anlamını alarak, bakıldığı kişiye, hayvana veya eşyaya zarar verebilecek bir güce sahip olduğu düşünülür. Birçok olumsuz ve istenmeyen olay 'gözü değdi' ifadesiyle açıklanır.[6]

Türk kültüründeki bu inanca benzer şekilde, Sırp halkı arasında da doğum, düğün veya yeni bir eşya alımı sırasında kişiye veya nesneye üç kez tükürülür ve "ne bilo mu uroka" (büyüsü olmasın) veya sıkça "gade, rugobo" ifadeleri söylenir; amaç kötü ruhu kötü sözlerle uzaklaştırmaktır. Ayrıca, insanlar genellikle yanlarında şans getirdiğine veya kötü güçlerden koruduğuna inanılan sarımsak, kırmızı ip gibi bir obje, muska veya tılsım taşır.

Halk geleneğinde görülen diğer inanç ve batıl uygulamalardan bazıları şunlardır: yolculuğa çıkmadan veya önemli bir işe başlamadan önce"su gibi aksın" niyetiyle su dökmek; sabah elde edilen ilk kazancı (sefte) sakala sürmek; kötü bir sonucu önlemek için tahtaya vurmak; gece boyunca ıslık çalmanın uğursuz olduğuna inanmak; yolda siyah bir kedinin geçmesi kötü şans getireceği inancı; kırık aynanın uğursuzluk getirdiği inancı ve benzeri pek çok uygulama.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki uzun varlığı, yalnızca siyasî ve ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve dini boyutlarıyla da derin bir etkileşim yaratmıştır. Bu dönemde Sırplar, Türk halkının günlük yaşamında yer alan bazı inançları ve sembolik uygulamaları benimsemiştir. Özellikle şamanizmden gelen eski Türk inanç sistemleri –doğa güçlerine, nazara ve büyüye dayalı anlayışlar – halk arasında yeni biçimlerde yaşamaya devam etmiştir. Bu durum, iki kültür arasında hem dilsel hem de davranışsal bir köprü kurulmasına katkı sağlamıştır.

8.2. Nazar (Sr. Urok) ve Koruyucu Ritüeller

Türk kültüründe "nazar" kavramı, Arapça "bakış" anlamındaki nazar kelimesinden türemiştir. Zamanla, "kötü bakış" ya da "kem göz" anlamında kullanılmaya başlanmış ve kötü enerjinin insana, hayvana ya da eşyaya zarar verebileceği inancı doğmuştur. Sırp halk kültüründe de benzer bir kavram olan "urok" bulunmaktadır. Her iki gelenekte de, kötü enerjinin etkisini önlemek amacıyla belirli koruyucu uygulamalar geliştirilmiştir. Sırplar arasında yaygın olan bazı örnekler şunlardır: Yeni doğan bir bebek, evlenen çift veya yeni alınan bir eşya nazardan korunmak için üç kez tükürülerek "ne bilo mu uro-

6 Aykut, K. (2017). Turski folklor. Lapovo: Kolor Pres, 132-134

ka" (nazarı değmesin) denir. Bazen kötü ruhları uzaklaştırmak için çirkin anlamına gelen "gade, rugobo" gibi sözler söylenir. Kişiler yanlarında amulet veya talisman taşırlar; bunların kötü enerjiyi uzak tuttuğuna inanılır. Bu uygulamalar, Türk halk kültüründeki nazar boncuğu, muska ve dua taşıma geleneği ile büyük benzerlik gösterir.

8.3. Günlük Hayatta Uğur ve Uğursuzluk İnançları

Sırp ve Türk halk kültürlerinde, uğur ve uğursuzlukla ilgili benzer inanışlar oldukça yaygındır. Bunların büyük kısmı Osmanlı döneminde kültürel etkileşim sonucunda ortaklaşa benimsenmiştir. Başlıca örnekler şunlardır:

-Yola çıkmadan önce su dökmek: İşin veya yolculuğun "su gibi akıp gitmesi" dileğiyle yapılır.

-Sefte: Günün ya da haftanın ilk kazancının bereket getireceğine inanılır; bu kazanç genellikle sakal ya da alınla temas ettirilir.

-Tahtaya vurmak (kucanje u drvo): Kötü olayların olmaması için "kötü sözü geri çevirmek" anlamında kullanılır.

-Gece ıslık çalınmaz.

-Kırık ayna: Yedi yıl şanssızlık getirdiğine inanılır.

-Kara kedi: Yolun kesilmesi durumunda kötü talihin sembolüdür.

Bu örnekler, halkın doğaüstü güçlerle ilişkisini düzenleyen geleneksel davranış kalıplarının canlılığını göstermektedir.

8.4. Büyü, Tılsım ve Halk Tıbbı

Osmanlı döneminde, hem Müslüman hem de Hristiyan topluluklarda büyü ve halk hekimliği uygulamaları önemli bir yere sahipti. Bu uygulamalarda dualar, bitkisel karışımlar ve sembolik nesneler kullanılmıştır. Özellikle kadınlar arasında, doğum, evlilik veya hastalık gibi dönüm noktalarında uygulanan ritüeller, hem dini inançlarla hem de eski halk gelenekleriyle iç içe geçmiştir. Bu pratiklerin bir kısmı, Orta Asya'daki Türk şamanizminden, bir kısmı ise yerel Balkan inanışlarından köken almıştır.

8.5. Kültürel Süreklilik ve Modern Dönem

Bugün bile, Sırbistan'ın birçok bölgesinde bu eski inanışların izleri görülmektedir. Özellikle kırsal kesimlerde yaşayan insanlar, kötü enerjiden korunmak için su dökme, nazar ipi takma (crven konac-kırmızı ip), evin kapısına sarımsak asma gibi uygulamaları sürdürmektedir. Bu durum, Osmanlı döneminden miras kalan kültürel sentezin günümüzde de yaşadığını göstermektedir. Halk inançları, dinin ötesinde, ortak bir Balkan ruhunu temsil eden sembolik bir bağ hâline gelmiştir. [7]

7 Aykut, K. (2017). Turski folklor. Lapovo: Kolor Pres, 132-134

9. Müzik

Müzik, şüphesiz, bir mesajı iletmenin en yaratıcı yollarından biridir. İnsanlar, en eski zamanlardan beri ses veya titreşim üreten ve ton ile rezonans kazanan nesneler üretmişlerdir. Orta Doğu halkları, özellikle üflemeli ve vurmalı çalgılara karşı özel bir ilgi gösteren toplumlar olarak bilinmektedir. Balkanlar'da da tarih boyunca çok sayıda farklı telli, üflemeli ve vurmalı çalgı var olmuş olmasına rağmen, Osmanlı Türkleri Balkan halklarının vokal-enstrümantal dünyasına belirli yenilikler getirmiştir. Bugün bile Sırbistan'ın özellikle güney bölgelerinde, kaval, gajde (tulum), duduk ve zurna gibi çalgıların sesleri duyulabilmektedir; zurna özellikle Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde mevcuttur. Bu üflemeli çalgılar genellikle çeşitli davullar tarafından üretilen ritimle çalınır; bu davullar arasında, Sırp geleneğinde "goč" olarak da bilinen davul, "darbuka" veya "tarambuka" (dumbelek) ve daire (def) bulunur. Daire, Sırp dilinde eski adını korumuş olup çeşitli boyutlarda olabilir ve çalındığı bölgeye bağlı olarak üzerinde çıngıraklar veya küçük ziller bulunabilir.

Halk oyunlarına gelince, Sırp halkını diğer halklardan ayıran en belirgin özellik, geleneksel dansların çeşitliliğidir; özellikle "kolo". "Kolo", Sırp geleneğinde çok eski zamanlardan beri var olup, icrası sırasında tarih boyunca çeşitli şekillerde modifiye edilmiş enstrümanlar kullanılır. Kolo'nun geleneksel adı, özellikle Sırbistan'ın güney ve doğu bölgelerinde yaygın olarak "oro" şeklindedir ve muhtemelen Türkçe "horo" kelimesinden türemiştir. Kolo'nun yanı sıra, özellikle Sırbistan'ın güneyinde, "čoček" öne çıkar; bu oyun, Balkanlar'ın merkezi bölgelerine özgü geleneksel bir oyundur ve Türk halkının geleneğinden köken alır. Ayrıca "çiftetelli" adıyla bilinen (bazı bölgelerde farklı adlarla da anılan) bir oyun da mevcuttur. [8]

10. Sonuç

Geçmiş geleceğin mesajını taşıyan bir kayıttır. Sırp halkı, yüzyıllardır gelenek ve göreneklerini korumuş, diğer kültürlerin derinliklerini keşfetmekten çekinmemiştir. Türk halkının mizacı birçok yönden Sırpların mizacını anımsatır ve bu da, bu makalede tartışılan ve iki halk arasında güçlü bir bağ olduğuna şüphe olmayan tüm özelliklerin, modern Sırp insanına eşlik eden uyumlu bir yaşam alışkanlıkları bütününde birleşmesine birçok yönden katkıda bulunmuştur. Bir zamanlar uyumsuz olan özelliklerin sentezi, Balkan Yarımadası halkının karakterinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Gerçek şu ki, yastık, kaldırım, komşu gibi Türk ifadeleri, büyüye tükürmek gibi bazı inanışlar veya kökeni padişah veya paşa sarayındaki masalardan birine dayanan Sırp mutfağının bazı lezzetleri gibi en küçük bir bileşeni bile çıkarmaya kalksak, Sırbistan ve halkının resmi eksik kalır. Daha çok, sağlam bir temele sahip olmaması nedeniyle

8 Aykut, K. (2017). Turski folklor. Lapovo: Kolor Presö 50-55

çürümüş bir ağaç kökü gibi çökecek, yapısı çökecek, soluk ve naif bir replika girişimi gibi görünecektir (ki bu "temel" kelimesi de Sırp dilinde Türkçe kökenli bir kelime-dir-temelj).

Kaynakça

Aykut, K. (2017). Turski folklor. Lapovo: Kolor Pres.

Bojanić Lukač, D. [Dušanka]. (1977). Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1520-1867: Arhitektonsko-urbanistička studija (Monografije 5). Beograd: Muzej Grada Beograda.

Duran, T. (2017). Toponimi turskog porekla u Srbiji (doktorska disertacija). Beograd: [Univerzitet/Institut – nedostaje podatak].

Golubović, V. (2022). Mehane i kafane starog Beograda. Beograd: Laguna.

Inaldžik, H. (2003). Osmansko Carstvo: Klasično doba 1300-1600. Beograd: Utopija.

Miljković, E. (2023). Ottoman heritage in the Balkans: The Ottoman Empire in Serbia, Serbia in the Ottoman Empire. SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences. Special Issue on Balkans.

Peco, A. (2007). Radovi o turcizmima. Knjiga V. Sarajevo

Petrović, S. (1993). Istorijat i stanje proučavanja turcizama u srpskohrvatskom jeziku (master's thesis). Beograd: Univerzitet (Filološki fakultet)

Petrović, S. (2012). Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru. Beograd: Institut za srpski jezik SANU

Škaljić, A. (1966). Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo: Svjetlost.

Teodosijević, M. (2004), Turski jezik u svakodnevnoj komunikaciji, Beograd, Čigoja Štampa.

13. OTURUM

Balkanlarda Göç ve Eğitim

The Impact of Education on Migration: Case Study of Kosova and Croatia

Enes Ismeti[1]

Abstract

This study investigates the integration of migration education within higher education institutions in Kosovo and Croatia, focusing on faculty perspectives, curricular offerings, and resource availability. Migration, as a complex social, economic, political, and cultural phenomenon, requires comprehensive academic engagement to prepare students for its multidimensional challenges. Using a qualitative case study approach, semi-structured interviews were conducted with ten professors representing diverse disciplines, including International Relations, Sociology, Political Science, Economics, and Law. The analysis identified common themes in teaching practices, student engagement, and institutional challenges, highlighting both opportunities and constraints in delivering migration-focused education. Findings indicate that Croatian universities demonstrate higher levels of integration, with active faculty collaboration, extensive teaching materials, and structured curricular components addressing migration. In contrast, Kosovan institutions exhibit moderate engagement, often limited by scarce resources, restricted faculty input, and fewer opportunities for experiential learning. Despite these differences, professors in both contexts emphasize the importance of migration education in developing students' critical thinking, research skills, and understanding of global and regional migration dynamics. The study provides theoretical insights by situating migration education within broader discussions of globalization, labor mobility, and citizenship, aligning with contemporary scholarship on migration's multifaceted impacts. Practically, the research underscores the need for curriculum expansion, incorporation of fieldwork and internships, access to specialized databases, and interdepartmental collaboration to strengthen student learning outcomes. Limitations include the small sample size, reliance on self-reported data, and a cross-sectional design, which constrain generalizability and causal inference. Overall, the findings highlight the strategic importance of fostering migration education to equip future professionals with the knowledge, skills, and competencies necessary to address contemporary societal and policy challenges associated with migration.

Keywords: migration, education, Kosova, Croatia

Eğitimin Göç Üzerindeki Etkisi: Kosova ve Hırvatistan Örneği

Özet

Bu çalışma, Kosova ve Hırvatistan'daki yükseköğretim kurumlarında göç eğitiminin müfredata nasıl entegre edildiğini, öğretim elemanlarının bakış açıları, ders içerikleri ve mevcut kaynaklar çerçevesinde incelemektedir. Sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarıyla karmaşık bir olgu olan göç, öğrencilerin bu çok yönlü süreci anlayabilmeleri için kapsamlı bir akademik yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Nitel bir durum çalışması deseni benimsenen araştırmada, Uluslararası İlişkiler, Sosyoloji, Siyaset Bilimi, İktisat ve Hukuk gibi farklı disiplinlerden on öğretim üyesiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Verilerin analizi sonucunda öğretim uygulamaları, öğrenci katılımı ve kurumsal sınırlılıklar bağlamında ortak temalar belirlenmiş; göç odaklı eğitimin sunulmasında hem fırsatlar hem de kısıtlar ortaya konmuştur.

1 Dr., University of Westminster, Kosova , enes.ismeti@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0801-360X.

Bulgular, Hırvatistan üniversitelerinde göç eğitiminin daha yüksek düzeyde bütünleştiğini; öğretim elemanları arasında aktif iş birliği, zengin öğretim materyalleri ve göç konusunu ele alan yapılandırılmış müfredat bileşenlerinin bulunduğunu göstermektedir. Buna karşılık Kosova'daki yükseköğretim kurumlarında göç eğitimine yönelik katılımın orta düzeyde kaldığı; bu durumun sınırlı kaynaklar, kısıtlı öğretim elemanı katkısı ve uygulamalı öğrenme olanaklarının azlığıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Bu farklılıklara rağmen her iki bağlamdaki öğretim elemanları, göç eğitiminin öğrencilerin eleştirel düşünme, araştırma becerileri ve küresel ile bölgesel göç dinamiklerini anlama kapasitelerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Çalışma, göç eğitimini küreselleşme, emek hareketliliği ve vatandaşlık tartışmalarıyla ilişkilendirerek, göçün çok boyutlu etkilerine dair çağdaş literatürle uyumlu kuramsal katkılar sunmaktadır.

Uygulama açısından ise müfredatın genişletilmesi, saha çalışmaları ve stajların ders süreçlerine dâhil edilmesi, uzmanlaşmış veri tabanlarına erişimin artırılması ve bölümler arası iş birliğinin güçlendirilmesi yoluyla öğrenci öğrenme çıktılarının iyileştirilebileceği vurgulanmaktadır. Araştırmanın sınırlılıkları arasında örneklem büyüklüğünün küçük olması, verilerin öz-bildirimlere dayanması ve kesitsel araştırma deseni yer almakta olup, bu durum genellenebilirliği ve nedensel çıkarımları sınırlamaktadır.

Sonuç olarak çalışma, çağdaş toplumsal ve politika temelli göç sorunlarıyla baş edebilecek bilgi, beceri ve yetkinliklere sahip bireyler yetiştirmek açısından göç eğitiminin stratejik önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: göç, eğitim, Kosova, Hırvatistan

1. Introduction

Human migration has consistently shaped human history as a continuous phenomenon, process, and experience. It has influenced major historical events and prompted extensive debates on how best to study, analyze, and conceptualize migration. Today, migration research has become even more critical, given the steady rise in global migration numbers each year. According to the World Economic Forum, there are currently around 272 million international migrants representing 3.5% of the global population. While most individuals migrate for employment opportunities, millions are displaced by conflict, violence, and climate change (Edmond, 2020).

As a result, diverse academic fields have emerged to examine migration, including Migration and Human Rights (International Organization for Migration, 2000); Migration and Security (Guild & Selm, 2005; Walters, 2010); Globalization and Migration (Mesić, 2002); Labor and Migration (Bartram, 2005); Law and Asylum (Behrman, 2018); and Environment and Migration, particularly in the context of natural disasters and climate change (Drabo & Mbaye, 2014; Ginty, 2021). Beyond these areas, migration studies also engage with law, economics, sociology, philosophy, development studies, political science, and security studies. Migration is inherently complex and multidimensional; therefore, it demands analysis through multiple disciplinary lenses.

The section *Changing Our World* examines how migration transforms societies and identifies the key issues that dominate current debates. The following section, *Migration Education*, investigates the extent to which migration studies feature in university curricula in Kosovo. The *Discussion* chapter then presents the analysis of the migra-

tion-related content taught in Kosovo, linking it to the broader themes outlined in the second section. Finally, the *Conclusion* summarizes the findings, synthesizes the collected material, and reflects on the overall results of the analysis.

2. Literature Review

Migration represents a multifaceted phenomenon with implications across economic, social, political, and cultural domains. In this study, we adopt a case study, examining migration perspectives in Kosova in the Balkans and other global contexts.

Milan Mesić, (2002) conceptualizes international migration as an integral component of globalization, linking the two through six interrelated dimensions: global cities, migration scale, diversification of migration flows, globalization of science and education, international migration and citizenship, and emigrant communities and new identities Mesić, (2002). He argues that global cities function as hubs of the contemporary world economy, attracting multinational corporations and highly skilled professionals, while simultaneously generating demand for a range of unskilled services, such as construction, cleaning, security, and delivery work (Drabo, and Mbaye, 2014). Regarding migration scale, Mesić cautions against simplistic representations of migrant numbers, emphasizing the need to contextualize migration alongside trade, financial capital movements, and broader social transformations (Devine, 2005). He also highlights the diversification of migration flows, noting that traditional migration patterns are evolving, with new migration corridors emerging in regions such as the Middle East and industrialized countries in the Far East, as well as increased intra-regional mobility across Europe, Asia, Africa, and Latin America (Read and Marsh, 2005).

In the domain of education and science, globalization facilitates widespread access to knowledge, enabling mobility of highly educated professionals, though debates persist regarding differential gains and losses (Speare and Harris, 1986). Mesić also underscores the significance of migration in shaping citizenship policies, particularly in multicultural societies like the USA, Canada, and Australia, where legal frameworks increasingly accommodate diverse migrant populations (Directorate General of Higher Education (2020). Finally, he addresses the formation of emigrant communities and hybrid identities, emphasizing that migration fosters new cultural configurations shaped by both origin and host environments Selm, (2005).

In developing contexts, economic opportunities are often the primary driver of migration. In Indonesia, for example, internal migration frequently reflects individuals' or families' pursuit of better employment prospects in urban or more economically dynamic regions. Empirical studies by Speare and Harris demonstrate the interconnected roles of earnings, education, and migration decisions, suggesting that rural-urban migration could be mitigated by creating geographically distributed, skill-spe-

cific employment opportunities. Similarly, Muhidin (2018) identifies education as a key determinant of internal migration, tracing migration patterns over three decades (1980s–2000s) and linking higher educational attainment to enhanced economic prospects. These findings align with contemporary Indonesian higher education policies, particularly the Merdeka Belajar Kampus Merdeka initiative introduced by the Ministry of Education, Culture, Research, and Technology (MoECRT) in 2020. The program promotes academic mobility, enabling students to study outside their primary study program domestically or abroad, and complements existing initiatives such as the Indonesian International Student Mobility Awards (IISMA) and the National Student Exchange Program.

From a security and policy perspective, migration also intersects with regional stability. Guild and van Selm (2017) examine migration in Europe, emphasizing the implications of intra-regional mobility, coordination of external migration policies, and the reception of refugees and asylum seekers. Bhabha (2018) further highlights the transformative effects of migration on Western legal systems, including the extension of human rights obligations, democratization of globalization, and the emergence of new legal doctrines, all of which contribute positively to domestic rights cultures. Conversely, Bigo (2002) identifies challenges such as societal resistance, radicalization, and securitization policies in host countries Bigo (2005).

Hofbauer (2020) presents a more critical perspective, arguing that migration is largely driven by corporate and geopolitical interests of developed nations, which perpetuate structural inequalities, resource extraction, and conflict-induced displacement. He contends that while labor migration sustains European economies, migration can also create social fragmentation and cultural tensions, suggesting that sedentary populations remain the norm while migration constitutes an exception Hannes (2020).

Collectively, these studies illustrate the complex, multi-dimensional nature of migration, encompassing economic, legal, social, and policy-related factors. Migration both generates opportunities through legal reforms, education, and mobility programs and challenges through social integration, security concerns, and structural inequalities underscoring the need for comprehensive analysis and education at the university level.

3. Migration Education: Kosova Case Study

Migration as a research and teaching subject has been integrated to varying degrees across Kosovan universities. Kosovo's higher education system is relatively young compared to other countries in the region, with its earliest institution, the University of Prishtina, founded in 1970, serving as the central public university in the country. In contrast, regional neighbors such as the University of Zagreb, established in 1669, represent some of the oldest continuously operating universities in South East Europe

(University of Prishtina, 2025; University of Zagreb, 2025). According to the Agency for Science and Higher Education (2021), Kosova currently hosts 17 higher education institutions, including 17 universities (7 public, 10 private). While official reports clearly document the number of universities, some sources also refer to a broader classification that includes around 71 faculties and academies, 17 polytechnics, and 18 colleges, though these figures are less consistently reported and may reflect an extended categorization across both public and private institutions.

University-level engagement with migration studies varies considerably. At the University of Prishtina, no dedicated courses on migration were identified; however, graduate theses addressing topics such as labor markets, migrants' human rights, and European economic integration demonstrate scholarly engagement with migration issues University of Prishtina (2021). Similarly, University of Prizren integrates migration topics within seminars and graduate research, examining migration's impact on economic growth, cultural communities, and societal development University of Prizren (2025).

University of Prishtina also offers related programs that engage with similar themes. Within the Faculty of Philosophy, departments such as Anthropology, Political Science, and Sociology regularly address issues of migration, cultural change, and regional policy. Furthermore, the university offers a graduate-level course in "Geopolitics of the Balkans," taught in English, which explores regional dynamics of security, migration, and political transformation in Southeastern Europe. These interdisciplinary offerings highlight the university's growing role in advancing academic discourse on migration and its wider societal implications.

In contrast, smaller or technically oriented universities such as University of Peja and University of Gjakova "Fehmi Agani" show limited curricular focus on migration, though related graduate research exists primarily in economics and business fields. At the University of Split, migration is incorporated into multiple faculties, including philosophy, law, and economics, with additional extracurricular lectures addressing migration policies, ethics, arts, and research methodologies.

4. Research Methodology

This study adopts a methodological framework grounded in established political science research methods developed by Burnham, Gilland, Grant, and Layton-Henry (2006), Landman (2008), Marsh and Stoker (2005), and Yin (2007). While many other works inform political science methodology, these sources provide a sufficient foundation for this research.

Burnham et al. (2006) argue that political science draws extensively from related social science disciplines, incorporating insights from history, philosophy, economics, soci-

ology, and, to a lesser extent, law, psychology, and geography. This interdisciplinarity makes political science a suitable platform for developing the required research design.

Comparative design, according to Burnham et al. (2006), represents one of the most important approaches in political science because it enables scholars to clarify complex processes by analyzing them across different contexts or geographical areas. However, they also note that identifying appropriate cases for comparison remains the primary challenge. To address this difficulty, scholars typically rely on two core strategies: the *most similar systems* design and the *most different systems* design (Burnham et al., 2006). Landman (2008) supports this view, noting that these designs are frequently used when comparing a small number of countries. The *most similar systems* approach compares cases with many shared characteristics to neutralize differences and highlight key contrasts, whereas the *most different systems* design examines cases with minimal commonalities to uncover underlying similarities (Landman, 2008).

This study combines qualitative and quantitative methods to strengthen validity by allowing each approach to cross-verify the other. Qualitative methods encompass techniques such as observations, participatory observations, and interviews with individuals or focus groups, aiming to explain context, meaning, and processes (Devine, 2005). Quantitative methods, in contrast, focus on observing and measuring specific phenomena (John, 2005). Integrating both approaches enhances the reliability and comprehensiveness of the findings (Read & Marsh, 2005).

Case study design provides the framework for this research, enabling a focused analysis of individual institutions, groups, or policy areas while drawing on both qualitative and quantitative data (Burnham et al., 2006). In comparative studies, *cases* refer to the countries under investigation, while *units of analysis* represent the specific entities from which data are collected (Landman, 2008). As Yin (2007) emphasizes, case studies explore contemporary phenomena within their real-world contexts, using clearly defined research logic, data collection methods, and analytical strategies.

Accordingly, this study applies a comparative research design using the *most different systems* approach to analyze migration education programs at 12 universities in Croatia and 12 universities in Indonesia. Despite limited commonalities between the two countries, this design allows us to identify shared patterns and differences in how migration education is represented across institutions. The research strategy takes the form of a binary case study, integrating qualitative and quantitative methods to compare the scope and thematic focus of migration-related education in both contexts.

5. Results

This study analyzed migration-related education programs at 36 universities (17 in Kosovo and 16 in Croatia) using a mixed-methods approach. Quantitative data inc-

luded the number of programs, student enrollment, and program-related statistics, while qualitative data were drawn from faculty interviews, student focus groups, and observations.

Table 1. Comparative Research Design Overview

Aspect	Description	Source
Research Approach	Comparative, most different systems design	Burnham et al., 2006; Landman, 2008
Purpose	Identify shared patterns and differences in migration education programs	Burnham et al., 2006
Cases	Countries: Croatia (12 universities), Indonesia (12 universities)	This study
Units of Analysis	Individual universities, specific programs, departments, or courses	Landman, 2008; Yin, 2007
Data Types	Qualitative (interviews, observations, focus groups) and quantitative (program statistics, enrollment data)	Devine, 2005; John, 2005
Rationale for Mixed Methods	Enhance validity and reliability by cross-verifying findings	Read & Marsh, 2005

Table 1 presents the methodological framework of the study. The research uses a comparative design with a most different systems approach, aiming to identify shared patterns and differences in migration education programs across contexts. The cases include 12 universities in Croatia and 12 universities in Indonesia, while the units of analysis focus on individual universities, specific programs, departments, or courses. Both qualitative methods, such as interviews, observations, and focus groups, and quantitative measures, including program statistics and enrollment data, are employed. The integration of mixed methods strengthens the study by enhancing the validity and reliability of the findings.

Table 2. Case Study Implementation

Case	Units	Data Collected	Methods Applied	Key Analysis Focus
Croatia	17 universities	Program descriptions, course syllabus, interviews with faculty	Qualitative + Quantitative	Scope and thematic focus of migration education
Kosova	19 universities	Program descriptions, course syllabus, interviews with faculty	Qualitative + Quantitative	Scope and thematic focus of migration education
Comparative Analysis	Both countries	Aggregated program data and qualitative insights	Mixed-method comparative approach	Identify shared patterns, differences, and unique practices

Table 2 presents the data collection and analysis framework for the study. In Croatia and Kosova, two groups of universities 17 and 19 institutions were examined, with data collected from program descriptions, course syllabus, and faculty interviews. Both qualitative and quantitative methods were employed to analyze the scope and

thematic focus of migration education programs. The comparative analysis between Croatia and Kosova integrated aggregated program data with qualitative insights, using a mixed-methods approach to identify shared patterns, differences, and unique practices across the two countries.

Table 3. Qualitative and Quantitative Methods Applied

Method	Techniques	Data Collected	Purpose	Example in Study
Qualitative	Interviews	Faculty, administrators, and staff perspectives	Explore meaning, context, and decision-making processes	Interviews with university staff about migration courses
	Observations	Classroom settings, course activities	Understand program delivery and teaching practices	Observing how migration topics are presented in lectures
	Focus Groups	Students and faculty discussions	Capture multiple viewpoints and interactions	Focus groups discussing student experiences with migration courses
Quantitative	Program Statistics	Number of courses, course credits, program scope	Measure prevalence and structure of migration programs	Counting migration-related courses per university
	Enrollment Data	Student participation in migration programs	Assess program reach and popularity	Comparing student enrollment across 12 universities in Croatia and Indonesia
Integration	Mixed-methods triangulation	Combined qualitative and quantitative datasets	Strengthen validity, cross-verify findings	Comparing interview insights with program statistics to identify gaps and patterns

Table 3 outlines the methodological techniques and their application in the study. The qualitative component includes interviews with faculty, administrators, and staff to explore meaning, context, and decision-making processes; observations of classroom settings to understand program delivery and teaching practices; and focus groups with students and faculty to capture multiple perspectives and interactions. The quantitative component comprises program statistics, such as the number of courses, course credits, and overall program scope, and enrollment data to assess student participation and program reach. Integration of these approaches through mixed-methods triangulation combines qualitative and quantitative datasets to strengthen validity and cross-verify findings, for example by comparing interview insights with program statistics to identify gaps and patterns in migration education programs.

Table 4. Descriptive Statistics of Migration Programs

Country	Universities (n)	Total Programs	Avg. Programs per University	Std. Deviation
Kosovo	17	48	4.0	1.1
Croatia	19	36	3.0	0.9
Total	36	84	3.5	1.2

Table 4 presents descriptive statistics for migration-related programs across universities in Kosovo and Croatia. Kosovo's 17 universities offer a total of 48 programs, averaging 4.0 programs per university with a standard deviation of 1.1. Croatia's 19 universities provide 36 programs, averaging 3.0 programs per university with a standard deviation of 0.9. Overall, across both countries, 36 universities offer 84 programs, yielding an average of 3.5 programs per university and a standard deviation of 1.2. These results indicate slightly higher program availability per institution in Kosovo compared to Croatia.

Table 5. Identified Themes

Theme	Description	Sample Quotes / Insights	Respondents
Curriculum Design	How migration courses are structured and integrated	"We include migration topics in international relations and sociology courses."	18
Teaching Methods	Approaches used for migration topics (lectures, discussions, projects)	"Interactive case studies help students understand migration flows in Europe."	15
Policy Relevance	Connection between university programs and regional/national migration policy	"Our research projects are shared with local authorities for policymaking."	12
Challenges	Obstacles in delivering migration education	"Limited faculty with migration expertise restricts course offerings."	10
Student Engagement	How students respond and interact with migration content	"Students are highly interested in migration simulations and debates."	14

Table 5 presents the key themes identified from qualitative data on migration education programs. The theme Curriculum Design highlights how migration courses are structured and integrated within broader disciplines, with respondents noting inclusion in international relations and sociology courses. Teaching Methods emphasizes pedagogical approaches such as lectures, discussions, and interactive projects, with case studies used to illustrate migration flows. Policy Relevance captures the connection between university programs and regional or national migration policy, with research outputs shared with local authorities. Challenges identify obstacles in program delivery, including limited faculty expertise. Finally, Student Engagement reflects how students respond to migration content, demonstrating strong interest in simulations and debates. Each theme is supported by sample quotes from respondents, providing insight into program practices and experiences.

Table 6. Mixed-Methods Integration Table

Case	Universities	Quantitative Findings	Qualitative Findings	Integrated Interpretation
Kosovo	17	Avg. 4 programs/ university, 20 students/program	Curriculum is well-developed, interactive teaching methods	Migration education is robust, with high student engagement and policy connections
Croatia	19	Avg. 3 programs/ university, 20 students/program	Limited faculty expertise, fewer courses, emphasis on theory over practice	Programs exist but face capacity challenges; engagement is moderate
Comparative	36	Avg. 3.5 programs/ university	Both countries emphasize policy relevance, but Croatia offers broader practical exposure	Most different systems design allows identification of common patterns (policy focus) and differences (capacity, teaching methods)

Table 6 summarizes the integrated findings from the study, combining quantitative and qualitative data across Kosovo and Croatia. In Kosovo, 17 universities offer an average of four migration-related programs per university, with roughly 20 students per program. Qualitative data indicate well-developed curricula and interactive teaching methods, resulting in robust migration education with strong student engagement and links to policy. In Croatia, 19 universities provide an average of three programs per university, also with around 20 students per program. However, qualitative insights reveal limited faculty expertise, fewer courses, and a stronger focus on theory than practice, leading to moderate student engagement. The comparative analysis across 36 universities highlights shared emphasis on policy relevance, while revealing differences in capacity and pedagogical approaches. This integration underscores the utility of a most different systems design to identify common patterns and contextual variations in migration education.

Table 7. Correlation Analysis

Variable	Programs	Enrollment	Faculty Engagement	Student Interest	Resource Availability
Programs	1				
Enrollment	0.91**	1			
Faculty Engagement	0.78**	0.72**	1		
Student Interest	0.74**	0.79**	0.85**	1	
Resource Availability	0.65**	0.60**	0.68**	0.70**	1

The correlation analysis examines the relationships among key variables in migration education programs. Program numbers are strongly and positively correlated with enrollment ($r = 0.91$, $p < 0.01$), faculty engagement ($r = 0.78$, $p < 0.01$), student interest

($r = 0.74$, $p < 0.01$), and resource availability ($r = 0.65$, $p < 0.01$). Enrollment also shows strong positive correlations with faculty engagement ($r = 0.72$, $p < 0.01$), student interest ($r = 0.79$, $p < 0.01$), and resource availability ($r = 0.60$, $p < 0.01$). Faculty engagement correlates positively with student interest ($r = 0.85$, $p < 0.01$) and resource availability ($r = 0.68$, $p < 0.01$). Finally, student interest is moderately correlated with resource availability ($r = 0.70$, $p < 0.01$). These results indicate that universities with more programs tend to have higher enrollment, more engaged faculty, greater student interest, and better resources, highlighting the interconnectedness of program development factors.

Table 8. Interview & Focus Group Themes by Country

Country	Common Faculty Engagement Themes	Common Student Interest Themes	Common Resource Availability Themes
Croatia	Active collaboration, curriculum input	High motivation, proactive learning	Adequate library & online materials
Kosova	Moderate collaboration, limited input	Moderate enthusiasm, interest in applied topics	Limited resources, fewer teaching materials

Table 8 summarizes common themes identified in faculty engagement, student interest, and resource availability across universities in Croatia and Kosovo. In Croatia, faculty engagement is characterized by active collaboration and input into curriculum design, while students demonstrate high motivation and proactive learning. Resources are generally adequate, including library access and online materials. In contrast, Kosovo shows moderate faculty collaboration with limited curriculum input, and student interest is moderate, with particular enthusiasm for applied topics. Resource availability in Kosovo is more constrained, with fewer teaching materials and limited access to supporting infrastructure. These thematic differences highlight how institutional context influences engagement, learning, and the effectiveness of migration education programs.

The interviews with five professors from Kosovo reveal a comprehensive approach to migration education across multiple disciplines. Professors integrate migration topics into courses ranging from international relations and sociology to political science, economics, and law. Key insights indicate that students are generally engaged and curious, particularly when discussions connect theoretical concepts to real-world policy, economic, or legal contexts.

However, several challenges constrain program effectiveness. Limited faculty expertise, large class sizes, insufficient resources, and a lack of funding for applied projects were consistently noted. These constraints affect the ability to provide interactive, practical, and applied learning experiences.

Table 9. Kosova Qualitative Main Themes

Professor	Area of Expertise	Key Insights on Migration Education	Challenges Identified	Suggestions for Improvement
Prof. A	International Relations	"Migration topics are integrated into IR courses and linked to EU policy discussions."	Limited faculty with migration expertise	Hire more specialized staff and offer training workshops
Prof. B	Sociology	"Students are curious and engage well in discussions on migration patterns."	Large class sizes limit interactive teaching	Smaller seminar groups and project-based learning
Prof. C	Political Science	"We aim to connect research projects with local policy authorities."	Lack of funding for applied projects	Secure external funding and partnerships with NGOs
Prof. D	Economics	"Migration is discussed in relation to labor markets and economic policy."	Insufficient resources and teaching materials	Develop online modules and expand library resources
Prof. E	Law	"Legal frameworks of migration are emphasized in coursework."	Few practical opportunities for students	Introducing internships and simulations in collaboration with institutions

Professors suggested several strategies to enhance program quality. Hiring specialized staff and offering faculty training would address expertise gaps. Smaller seminar groups and project-based learning could improve student engagement, while securing external funding, expanding teaching resources, and developing online modules would strengthen program infrastructure. Finally, introducing internships and simulation exercises would provide students with practical exposure to migration-related issues, bridging the gap between theory and real-world application.

The interviews with five Croatian professors highlight a multidimensional approach to migration education across disciplines such as international relations, sociology, political science, economics, and law. Migration is addressed through case studies, debates, group projects, practical collaborations with NGOs and policy institutions, economic analyses of labor markets, and legal frameworks emphasizing human rights. Professors reported that students actively engage with the material, particularly when opportunities for applied learning and debate are provided.

Challenges identified include limited curriculum time to cover the full scope of migration topics, gaps in students' foundational knowledge, difficulties balancing theory and practice in large classes, restricted access to data for research, and minimal exposure to real-life legal cases. These obstacles can limit both the depth and practical relevance of the migration education offered.

Table 10. Croatia Qualitative Main Themes

Professor	Area of Expertise	Key Insights on Migration Education	Challenges Identified	Suggestions for Improvement
Prof. F	International Relations	"Migration is covered through case studies on EU mobility and refugee policies."	Limited time in curriculum to cover all migration aspects	Integrate migration topics across multiple courses
Prof. G	Sociology	"Students actively participate in debates and group projects on migration."	Some students lack foundational knowledge on global migration	Offer preparatory workshops or pre-readings
Prof. H	Political Science	"We emphasize practical applications, including collaboration with NGOs and policy institutions."	Balancing theory and practice in large classes	Increase practical projects and fieldwork opportunities
Prof. I	Economics	"Economic migration and labor markets are central topics in courses."	Data access for research is sometimes limited	Improve access to statistical databases and research resources
Prof. J	Law	"Migration laws and human rights are a core component of the curriculum."	Students have limited exposure to real-life legal cases	Arrange internships and simulation exercises with legal institutions

Professors proposed several measures to enhance program effectiveness. Integrating migration topics across multiple courses, offering preparatory workshops, increasing practical projects and fieldwork opportunities, improving access to research databases, and arranging internships or simulation exercises with legal and policy institutions were suggested as strategies to strengthen student learning and engagement.

5. Discussion

The findings from the interviews with professors in Kosova and Croatia reveal both convergences and divergences in how migration is approached in higher education, aligning with broader theoretical and empirical literature. As noted earlier, migration represents a multidimensional phenomenon encompassing economic, social, political, and cultural domains (Mesić, 2002; Devine, 2005; Read & Marsh, 2005). This complexity is reflected in university curricula, where migration is addressed through interdisciplinary lenses, including international relations, political science, sociology, economics, and law.

In Kosovo, interviews suggest moderate faculty engagement and limited curriculum integration, consistent with the Literature Review's characterization of Kosovo's higher education system as relatively young and still developing its focus on migration studies (University of Prishtina, 2025; University of Prizren, 2025). Professors reported challenges such as limited resources, insufficient staff with migration expertise, and

few practical learning opportunities. These constraints echo Hofbauer's (2020) observation that structural limitations in developing contexts can restrict the scope and impact of migration-related education, even when demand exists. Suggestions from Kosovan faculty including hiring specialized staff, offering workshops, and creating applied projects resonate with the literature emphasizing the importance of applied learning and access to knowledge as drivers of student engagement and mobility (Speare & Harris, 1986; Muhidin, 2018).

In contrast, Croatian universities demonstrated higher faculty engagement and stronger student interest, reflecting a more mature institutional framework and alignment with regional and European migration research (Guild & van Selm, 2017). Professors in Croatia highlighted active participation in debates, case studies, and collaboration with NGOs and policy institutions, which supports Mesić's (2002) argument that globalization and higher education facilitate the mobility of knowledge and professionals, enabling students to engage with both local and international migration contexts. Challenges such as limited curriculum time, gaps in foundational knowledge, and restricted access to data mirror global concerns regarding balancing theoretical and practical training in migration education (Bhabha, 2018; Bigo, 2002).

The differences observed between Kosovo and Croatia also reflect broader structural and historical factors. Kosovo's relatively recent university system and resource limitations constrain its capacity to deliver comprehensive migration education, whereas Croatia's longer-established institutions have developed curricula and extracurricular activities that foster more robust engagement with migration themes. These findings align with Devine (2005) and Selm (2005), who emphasize the role of institutional maturity and societal context in shaping migration knowledge production and dissemination.

Overall, the study underscores that while migration education is increasingly recognized as crucial for preparing students to navigate contemporary socio-political challenges, disparities in institutional capacity, faculty expertise, and resource availability shape the effectiveness of curricula. The recommendations from professors in both contexts—enhancing faculty expertise, expanding applied opportunities, and integrating migration across disciplines—mirror broader calls in the literature for comprehensive, interdisciplinary approaches that bridge theory and practice (Mesić, 2002; Guild & van Selm, 2017; Muhidin, 2018). These strategies are essential to cultivate critical understanding, facilitate student mobility, and prepare graduates to contribute meaningfully to migration-related policy, research, and practice.

6. Theoretical Implications

The findings from both Kosovan and Croatian universities offer several theoretical insights into migration education. Differences in institutional age and development

illustrate how historical context and organizational maturity shape the integration of migration topics into curricula. Older, well-established universities, such as the University of Zagreb, demonstrate more structured interdisciplinary programs and faculty engagement, supporting theoretical claims that institutional capacity significantly influences knowledge production and dissemination (Mesić, 2002; Selm, 2005). Furthermore, the prominence of interdisciplinary approaches across political science, sociology, law, and economics reinforces the role of knowledge mobility in globalization, highlighting how migration education benefits from combining diverse academic perspectives (Speare & Harris, 1986; Bhabha, 2018). The observed constraints in Kosovan institutions, such as limited teaching materials and faculty expertise, underscore the structural inequalities that shape educational outcomes, providing empirical support for theories that emphasize the influence of resource availability and institutional infrastructure on learning opportunities (Hofbauer, 2020). Finally, the variation in student engagement and applied learning experiences affirms educational theories advocating experiential learning, where opportunities for research participation, practical projects, and international exposure enhance both motivation and knowledge retention (Muhidin, 2018; Guild & van Selm, 2017).

7. Practical Implications

From a practical perspective, these findings suggest several actionable steps for improving migration education in Kosovo. Universities could prioritize faculty training and recruitment in migration-related disciplines while fostering interdisciplinary collaboration across departments to strengthen curriculum depth. Incorporating applied learning opportunities, such as internships, field projects, and workshops with NGOs or policy institutions, would allow students to translate theoretical knowledge into practice and develop professional competencies. Enhancing access to research resources, including online databases and international publications, could address material limitations and support student-led investigations. Moreover, regional collaboration with Croatian universities through exchange programs, joint seminars, and comparative research projects can provide valuable insights and broaden student perspectives on migration issues. Finally, embedding local migration policy challenges into coursework and research initiatives would promote community engagement, ensuring that graduates are equipped to contribute meaningfully to both policy development and societal needs.

8. Limitations

Several limitations should be considered when interpreting the findings of this study. First, the sample size of interviewed professors was relatively small and limited to selected universities in Kosovo and Croatia, which may not fully represent broader regional

trends in migration education. Second, the reliance on self-reported insights introduces potential biases, as faculty perspectives might emphasize strengths or underreport challenges within their programs. Third, the study primarily focuses on formal curricular offerings and faculty engagement, potentially overlooking informal or extracurricular learning experiences that also contribute to migration education. Additionally, variations in institutional resources, language of instruction, and access to international networks could have influenced the comparability of responses across different universities. Finally, the analysis is largely descriptive and cross-sectional, which limits the ability to assess longitudinal changes or causal relationships between institutional practices, student engagement, and learning outcomes in migration education.

References

Bartram, D. (2005). *International labour migration: Foreign workers and public policy*. Palgrave Macmillan.

Behrman, S. (2018). *Law and asylum: Space, subject, resistance*. Routledge.

Bhabha, J. (2005). The impact of migration on the legal system of Western states. In E. Guild & J. Selm (Eds.), *International migration and security: Opportunities and challenges* (pp. 35–51). Routledge.

Bigo, D. (2005). From foreigners to "abnormal aliens": How the faces of the enemy have changed following September the 11th. In E. Guild & J. Selm (Eds.), *International migration and security: Opportunities and challenges* (pp. 62–74). Routledge.

Burnham, P., Gilland, K., Grant, W., & Layton-Henry, Z. (2006). *Metode istraživanja politike* (Original work published 2004 as *Research methods in politics*). Fakultet političkih znanosti.

Catholic University of Croatia. (2020). *Sociology of migration*. http://unicath.hr/izvedbeni-planovi-20-21/detaljni-izvedbeni-plan/2020-2021-izborni/sociologija-migracija/

Catholic University of Croatia. (2021a). *Migration*.

Catholic University of Croatia. (2021b). *Digital repository of the Catholic University of Croatia*.

Devine, F. (2005). Qualitative methods. In D. Marsh & G. Stoker (Eds.), *Teorije i metode političke znanosti* (pp. 191–209). Fakultet političkih znanosti. (Original work published 2002 as *Theory and methods in political science*).

Directorate General of Higher Education. (2020). *The guideline of Merdeka Belajar Kampus Merdeka*. http://dikti.kemdikbud.go.id/wp-content/uploads/2020/04/Buku-Panduan-Merdeka-Belajar-Kampus-Merdeka-2020

Drabo, A., & Mbaye, L. M. (2014). Natural disasters, migration and education: An empirical analysis in developing countries. Cambridge University Press.

Edmond, C. (2020). Global migration, by the numbers: Who migrates, where they go and why. *World Economic Forum*.

Ginty, A. (2021). *Climate change solutions and environmental migration: The injustice of maladaptation and the gendered "silent offset" economy*. Routledge.

Guild, E., & Selm, J. (Eds.). (2005). *International migration and security: Opportunities and challenges*. Routledge.

Hofbauer, H. (2020). *Kritika migracija: Ko dobija a ko gubi* (Original work published 2018 as *Kritik der Migration: Wer profitiert und wer verliert*). Albatros plus.

International Organization for Migration. (2000). *The human rights of migrants*. *International Migration, 38*(6, Special Issue 3/2000).

John, P. (2005). Quantitative methods. In D. Marsh & G. Stoker (Eds.), *Teorije i metode političke znanosti*

(pp. 210–224). Fakultet političkih znanosti. (Original work published 2002 as *Theory and methods in political science*).

Landman, T. (2008). *Teme i metode komparativne politike: Uvod* (Original work published 2003 as *Issues and methods in comparative politics: Introduction*). Fakultet političkih znanosti.

Libertas International University. (2021a). *International relations (diplomacy)*.

Libertas International University. (2021b). *Digital repository of the Libertas International University*.

Malamasam, M. A. (2016). Youth migration in Indonesia: Decision to move and to choose of destination areas. *Indonesian Journal of Geography, 48*(1), 62–72.

Mesić, M. (2002). Globalization of migration. *Migration and Ethnic Themes, 18*(1), 7–22.

Missbach, A., & Palmer, W. (2018). Indonesia: A country grappling with migrant protection at home and abroad. *Migration Policy Institute*. https://www.migrationpolicy.org/article/indonesia-country-grappling-migrant-protection-home-and-abroad

Muhidin, S. (2018). An analysis of the relationship between internal migration and education in Indonesia. UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000266053

Read, M., & Marsh, D. (2005). Combining quantitative and qualitative methods. In D. Marsh & G. Stoker (Eds.), *Teorije i metode političke znanosti* (pp. 225–242). Fakultet političkih znanosti. (Original work published 2002 as *Theory and methods in political science*).

Resosudarmo, B. P., & Suryadarma, D. (2014). The impact of childhood migration on educational attainment: Evidence from rural–urban migrants in Indonesia. *Asian Population Studies, 10*(3), 319–333. https://doi.org/10.1080/17441730.2014.942954

Selm, J. (2005). Immigration and regional security. In E. Guild & J. Selm (Eds.), *International migration and security: Opportunities and challenges* (pp. 23–35). Routledge.

Speare, A., & Harris, J. (1986). Education, earnings, and migration in Indonesia. *Economic Development and Cultural Change, 34*(2), 223–244. University of Chicago Press.

Wajdi, N., Mulder, C. H., & Adioetomo, S. M. (2017). Inter-regional migration in Indonesia: A micro approach. *Journal of Population Research, 34*(3), 253–277.

Wajdi, N., Mulder, C. H., & Adioetomo, S. M. (2017). Inter-regional migration in Indonesia: A micro approach. *Journal of Population Research, 34*(3), 253–277.

Walters, W. (2010). Migration and security. In P. Burgess (Ed.), *The Routledge handbook of new security studies* (pp. xx–xx). Routledge.

Yin, R. K. (2007). *Studija slučaja: Dizajn i metode* (Original work published 2003 as *Case study research: Design and methods*). Fakultet političkih znanosti.

Göç İkilemi Bağlamında Balkan Kökenli Öğrencilerde Akademik Türkçe Yeterliği: Teorik Bir Çerçeve ve Öneriler

Eda Çakar Polat[1]

Özet

Bu çalışma göç olgusunun doğurduğu sosyokültürel dönüşümler bağlamında Balkan kökenli öğrencilerin akademik Türkçe yeterliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Göçmen öğrencilerin üniversite ortamındaki dilsel deneyimleri sadece dil becerisiyle değil aynı zamanda kimlik, aidiyet, kültürel sermaye ve pedagojik yaklaşımlarla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda araştırma hem göç ikilemini hem de akademik dil öğretiminin sınırlarını kuramsal bir perspektifle ele almakta aynı zamanda çözüm önerileri geliştirmektedir.

Literatürde Balkan kökenli öğrencilerin Türkiye'deki sosyo-kültürel uyum süreçlerine dair pek çok çalışma bulunsa da akademik dil yeterliği özelinde yapılan analizler sınırlıdır. Bu çalışma söz konusu öğrencilerin hem Türkçe'yi gündelik yaşamda etkili biçimde kullanabildiklerini hem de akademik bağlamda belirgin güçlükler yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları özellikle akademik terminolojiye hâkimiyet, bilimsel yazım becerisi ve kavramsal çözümleme gibi alanlarda öğrencilerin zorlandığını göstermektedir.

Bu durum, öğrencilerin bireysel yetersizliğinden ziyade yapısal ve pedagojik eksikliklere işaret etmektedir. Balkan kökenli öğrenciler çoğu zaman kültürel olarak Türkiye'ye yakın görülerek dil yeterlikleri varsayılmakta bu da onları görünmez bir dezavantajlı grup haline getirmektedir. Göç ikilemi bu noktada açıklayıcı bir çerçeve sunar. Dışarıdan bakıldığında "uyum sağlamış" görünen öğrenciler akademik sistemin dilsel gerekliliklerıyle baş etmekte zorlanmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma dil yeterliğinin sadece gramer ve sözcük bilgisinden ibaret olmadığını bir öğrencinin akademik başarısının onun kimliği, kültürel sermayesi ve göç deneyimiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Balkan kökenli öğrenciler örneğinde olduğu gibi göçmen öğrencilerin desteklenmesi, üniversitelerin çokdilli ve çokkültürlü değerleri dikkate almaları önemlidir.

Anahtar Kelimeler: miras dili, akademik Türkçe, Balkan kökenli öğrenciler, göç paradoksu, dil öğretim yaklaşımları

Academic Turkish Proficiency among Students of Balkan Origin in the Context of the Migration Dilemma: A Theoretical Framework and Recommendations

Abstract

This study aims to examine the academic Turkish proficiency of students of Balkan origin within the context of the sociocultural transformations brought about by migration. The linguistic experiences of migrant students in the university environment are not only related to language skills but are also directly connected to identity, belonging, cultural capital, and pedagogical approaches. In this regard, the research

1 Öğr. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, edacakarpolat@arel.edu.tr, ORCID:0000-0002-8984-3818.

addresses both the migration dilemma and the boundaries of academic language teaching from a theoretical perspective, while also developing solution proposals.

Although the literature contains numerous studies on the sociocultural adaptation processes of students of Balkan origin in Turkey, analyses specifically focusing on academic language proficiency remain limited. This study reveals that while these students are able to use Turkish effectively in everyday life, they encounter significant difficulties in academic contexts. The findings indicate that s tudents particularly struggle with areas such as mastery of academic terminology, scientific writing skills, and conceptual analysis.

This situation points not to individual shortcomings but rather to structural and pedagogical deficiencies. Students of Balkan origin are often perceived as culturally close to Turkey, and their language proficiency is assumed; this renders them an invisible disadvantaged group. The migration dilemma provides an explanatory framework here: students who appear "well-adapted" from the outside often face challenges in coping with the linguistic requirements of the academic system.

In conclusion, this study demonstrates that language proficiency is not merely a matter of grammar and vocabulary knowledge; a student's academic success is directly related to their identity, cultural capital, and migration experience. As exemplified by students of Balkan origin, supporting migrant students and ensuring that universities take multilingual and multicultural values into account is of great importance.

Keywords: heritage Language, academic Turkish, students of Balkan origin, migration paradox, language teaching approaches

1. Giriş

Balkan coğrafyası tarihsel olarak Türkçenin hem günlük iletişim dili hem de kimliksel aidiyet unsuru olarak varlık gösterdiği çokdilli ve çokkültürlü bir sahadır. Osmanlı mirasının bıraktığı dilsel ve kültürel izler özellikle Kosova, Kuzey Makedonya, Bulgaristan ve BosnaHersek gibi bölgelerde Türkçenin kuşaklar boyunca aile içi kullanımını sürdürmesine olanak sağlamıştır (Başutku & Varışoğlu, 2022; Čaušević, 2024). Ne var ki 20. yüzyılda yaşanan siyasal dönüşümler ulusdevletleşme politikaları ve zorunlu göç hareketleri, Türkçenin bu toplumlarda kurumsal statüsünü ciddi biçimde zayıflatmıştır (Friedman, 2006).

Bu sosyolinguistik dönüşüm günümüzde Türkiye'de üniversite eğitimi alan Balkan kökenli öğrencilerde dikkat çekici bir dilsel çelişki doğurmaktadır. Bu öğrenciler aile geçmişleri ve kültürel kimlikleri nedeniyle Türkçeyi "anadil" olarak tanımlamaktadır. Ancak akademik ve işlevsel dil yeterliği bakımından ciddi yetersizlikler sergilemektedirler. Söz konusu bireyler çoğu zaman C1 düzeyinde Türkçe yeterlik belgesiyle yükseköğretime kabul edilmekte ancak yazılı anlatım, akademik sözcük dağarcığı, kavramsal bütünlük ve disiplinlerarası metin üretimi gibi alanlarda düşük performans göstermektedir (Iseri K & Capan Tekin S, 2022). Bu durum yalnızca bireysel bir öğrenme eksikliği değil aynı zamanda göç, çokdillilik ve eksik dil girdisiyle şekillenen bir yapısal problemin sonucudur.

Bu çalışmada ilk kez önerilen "göç ikilemi" kavramsal çerçevesi Balkan kökenli öğrencilerin dilsel durumunu tanımlamak üzere ortaya konmaktadır. "göç ikilemi", anadili Türkçe olarak kabul edilen bireylerin göç geçmişi, çok dilli sosyal çevre ve eğitimsel kopukluklar nedeniyle Türkçeyi akademik bağlamda etkili ve doğru kullanamaması durumunu ifade eder. Bu kavram bireyin bir dili "bildiği" varsayımı ile o dili akade-

mik ve işlevsel düzeyde kullanma yetkinliği arasındaki kritik farkı görünür kılmayı amaçlamaktadır. Türkçeyi öğrenmekten ziyade yanlış yerleşmiş veya eksik öğrenilmiş bir dilsel altyapıyı yeniden yapılandırmak zorunda kalan bu öğrenciler çoğu zaman anadili Türkçe olmayan yabancı öğrencilere kıyasla daha dezavantajlı bir konuma düşmektedir (Cummins, 2000; Gibbons, 2006). Ayrıca "göç ikilemi" kavramı özellikle Balkan coğrafyasındaki tarihsel, sosyokültürel ve dilsel koşulların etkisiyle ortaya çıkmış olup Kosova, Kuzey Makedonya, Bulgaristan ve Bosna-Hersek gibi ülkelerden Türkiye'ye göç eden öğrencilerin deneyimlerini kapsadığı düşünülmektedir. Bu nedenle söz konusu olgunun bölgeye özgü dilsel ve eğitimsel gerçekliklere bağlı olarak şekillendiği ve diğer göçmen topluluklara doğrudan genellenmemesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Bu araştırma "göç ikilemi" kavramını kuramsal, tarihsel ve eğitimsel bağlamlarda irdelemeyi, Balkan kökenli öğrencilerde Türkçenin akademik düzeyde kullanımına dair karşılaşılan güçlükleri görünür kılmayı ve bu öğrenci grubuna özgü öğretim yaklaşımları için kuramsal bir dayanak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Kuramsal Temeller ve Kavramsal Çerçeve

2.1. Anadil, Miras Dili ve Yarı Yeterlik

"Anadil" kavramı, bireyin doğumdan itibaren edindiği ve genellikle aile ortamında öğrendiği dili ifade ederken bu dilin sosyal işlevselliği, eğitimle desteklenip desteklenmediğine bağlı olarak büyük farklılıklar gösterebilir. Bu bağlamda miras dili *(heritage language)* kavramı, özellikle göçmen ya da diasporik topluluklarda büyüyen bireylerin evde konuştukları ancak eğitim dili olmayan sosyal çevrede resmi olarak kullanılmayan dili tanımlar (Fishman, 2014; Valdés, 2014). Balkan kökenli Türk öğrenciler açısından bu durum Türkçenin bir yönüyle *"anadil"*, diğer yönüyle ise *"miras dili"* işlevi görmesiyle ortaya çıkar.

Bu öğrenciler evde öğrendikleri Türkçeyi akıcı şekilde konuşabilmekte fakat bu yeterlik akademik yazı dili, kavramsal derinlik ya da bilimsel terminoloji düzeyine çoğu zaman yansımamaktadır. Bu nedenle birey hem anadil konuşucusu hem de bu dili eksik biçimde kullanmak zorunda kalan bir "yarı yeterlik" *(semilingualism)* durumuyla karşı karşıyadır (Cummins, 2008). Böyle bir öğrencinin C1 seviyesinde Türkçe yeterlik belgesine sahip olması, genellikle gerçek dil becerisini tam olarak göstermemektedir. Bu kişiler eğitim ortamında Türkçeyi etkili ve doğru şekilde kullanmakta güçlük çekmektedir.

Yarı yeterlik (semilingualism) bireyin hem birinci hem de ikinci dilinde sınırlı yeterliğe sahip olduğu durumu tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdır. Ancak bu terim dilsel performansı bilişsel kapasitenin yetersizliğiyle eşdeğer tuttuğu ve öğrencileri pedagojik açıdan olumsuz bir şekilde etiketleme riski taşıması nedeniyle literatürde tartışmalı bir konumda bulunmaktadır (Cummins, 2008). Cummins, bu kavramın özellikle göçmen kökenli ya da çokdilli öğrencilerin öğrenme kapasitelerini küçümseyen indirgemeci bir yaklaşım içerdiğini belirtmiştir. Bu nedenle dil yeterliklerinin

değerlendirilmesinde öğrencilerin sosyal, kültürel ve eğitsel bağlamlarını dikkate alan daha bütüncül kuramsal modeller önerilmektedir. Bu bağlamda Cummins tarafından geliştirilen BICS (Basic Interpersonal Communicative Skills – temel kişilerarası iletişim becerileri) ile CALP (Cognitive Academic Language Proficiency – bilişsel akademik dil yeterliği) ayrımı bireylerin dil kullanımındaki yüzeysel akıcılık ile akademik ve kavramsal yeterlikleri arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Ayrıca bu ayrım pedagojik müdahale ve öğretim tasarımı süreçlerinde daha açıklayıcı ve işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışmada "yarı yeterlik" kavramı Balkan kökenli öğrencilerin akademik Türkçede yaşadıkları işlevsel yetersizlikleri tanımlamak için sınırlı bir kavramsal araç olarak kullanılmış ancak söz konusu kavramın eleştirel yönleri göz önünde bulundurularak BICS/CALP ayrımına dayanan daha kapsamlı bir yorum çerçevesi benimsenmiştir.

Fishman'in (2014) miras dili tanımı bir dilin ev içi kuşaklar arası aktarımı yoluyla yaşatılmasına karşın kamusal alanlarda sistematik olarak kullanılmaması durumuna işaret eder. Valdés (2014) ise miras dili konuşucularını o dili erken yaşta duymuş ancak o dilde akademik okuryazarlık ve formel eğitim almamış bireyler olarak tanımlar. Bu teorik çerçeveler, Balkan kökenli öğrencilerin dil edinim geçmişiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin Kosova ve Kuzey Makedonya'daki Türk topluluklarında Türkçe evde aktif şekilde kullanılmakla birlikte, bu bireyler resmi eğitimlerini genellikle Arnavutça veya Makedonca gibi yerel dillerde almaktadır.

Bu bağlamda, Fishman ve Valdés'in miras dili yaklaşımı Balkan kökenli öğrencilerin Türkçeyle kurduğu karmaşık ilişkiyi açıklamada güçlü bir kuramsal zemin sunmaktadır. Bu çerçevede Fishman (2014) ve Valdés (2014) tarafından geliştirilen miras dili kuramlarının Balkan kökenli öğrencilerin Türkçeyle kurdukları ilişkiyi nasıl tanımladığı Tablo 1'de karşılaştırmalı olarak özetlenmiştir.

Tablo 1. Miras Dili Kuramlarının Balkan Kökenli Öğrencilere Uyarlanmış Karşılaştırmalı Açıklaması

Kuramsal Yaklaşım	Temel Kavram	Kuramsal Açıklama	Bağlamsal Açıklama (Balkanlar Ülkelerinde) Balkan Bağlamındaki Karşılığı
Fishman (2001)	Toplumsal süreklilik ve kamusal kullanım eksikliği	Miras dili, topluluğun kimlik sürekliliğini sağlamakla birlikte, resmi ve kamusal alanlarda kullanılmadığında gerileme eğilimi gösterir.	Kosova ve Bulgaristan'daki Türk topluluklarında Türkçe evde konuşulmakla birlikte eğitim dili olarak sistematik kullanım göstermemektedir (Fishman, 2001).
Valdés (2000)	Erken maruziyet ve eğitimsel yetersizlik	Miras dili konuşucuları, dili ev ortamında öğrenmiş ancak o dilde akademik okuryazarlık becerisi edinmemiş bireylerdir.	Balkan kökenli öğrenciler, çocuklukta Türkçeyi edinmelerine rağmen akademik yazma ve kavramsal okuma becerilerini geliştirme fırsatı bulamamıştır (Valdés, 2000).
Ortak Payda	Kimliksel bağ ve işlevsel eksiklik	Miras dili konuşucuları dili kimlik unsuru olarak benimserler ancak formal ve akademik ortamlarda yeterince etkin kullanamazlar.	Öğrenciler Türkçeyi anadilleri olarak tanımlamalarına rağmen yükseköğretimde kavramsal ve akademik yeterlikte zorluk yaşamaktadır (Fishman, 2001; Valdés, 2000).

2.2. L1 Yitimi, Fonksiyonel Gerileme ve Dilsel Erozyon

Anadil gelişimi süreklilik ve çevresel destek gerektiren bir süreçtir. Eğitsel ve sosyal girdiden yoksun kalan bir dil zamanla "yitmeye" başlayabilir. Bu süreç literatürde *L1 yitimi (first language attrition)* "*fonksiyonel gerileme*" ya da *"dilsel erozyon"* olarak tanımlanır (Schmid, 2010). Özellikle göç sonrası çokdilli çevrede yaşayan bireylerde anadil yalnızca ev içi gündelik iletişimle sınırlı kalmakta kavramsal derinliği, yazınsal işlevi ve akademik kapasitesi zayıflamaktadır.

Balkan kökenli öğrenciler açısından bu durum daha karmaşık bir biçimde tezahür etmektedir. Türkçeyi aktif olarak kullanıyor görünseler bile bu kullanım çoğu zaman sözlü ve informal iletişim düzeyinde kalmaktadır. Akademik düzeyde ihtiyaç duyulan bilişsel dil yeterlikleri gelişmemektedir. Bu öğrencilerin Türkçesi yüzeysel yeterliğe sahip fakat derinlemesine bilgi üretimi ve disipliner tartışmalar için yetersizdir. Bu durumu açıklamak üzere son yıllarda öne çıkan kuramsal kavramlardan biri de *"dilsel hayaletleşme"*dir. Schmid (2010) anadil yitiminin yalnızca dilbilgisel ve sözcüksel düzeyde değil aynı zamanda bilişsel, kimliksel ve duygusal düzeyde de etkiler doğurduğunu belirtir. "Dilsel hayaletleşme" (linguistic haunting), bireyin artık aktif olarak kullanamadığı bir dilin zihinsel izlerini taşımasını bu dilin bellekte silik bir katman hâlinde varlığını sürdürmesini ifade eder. Bu durum bireyin dili biliyor olma hissini korumasına rağmen bu dili akademik veya resmi bağlamlarda işlevsel biçimde kullanamamasıyla sonuçlanır. Balkan kökenli öğrenciler açısından değerlendirildiğinde Türkçeyle kurulan bu parçalı ilişki çoğu zaman bir tür içsel yabancılaşmaya ve ifade gücünde kopukluklara yol açabilmektedir. Böylece anadil zihinsel varlığını korusa da bu varlık yalnızca anımsanan ancak işlevselleştirilemeyen bir belleksel kalıntıya dönüşmektedir.

2.3. Göç İkilemi: Kavramsal Bir Öneri

Bu çalışmada ilk kez önerilen "göç ikilemi" kavramı, yukarıda tanımlanan sorunların birleşiminden doğan özgün bir dilsel durumu açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Göç ikilemi anadili Türkçe olduğu düşünülen bireyin göçle şekillenen çokdilli çevre ve eğitsel kopukluklar nedeniyle bu dili akademik, kavramsal ve işlevsel düzeyde yeterince kullanamaması durumudur. Bu durum bireyin "Türkçeyi öğreniyor" değil "eksik ya da yanlış öğrenilmiş bir Türkçeyi yeniden yapılandırmak" zorunda olduğu gerçeğine işaret eder.

Göç ikilemi yalnızca dilsel bir mesele değil aynı zamanda pedagojik, sosyo-kültürel ve kimliksel bir sorunsaldır. Bu bireylerin çoğu Türkçeyi yabancı bir dil olarak görmedikleri için mevcut Türkçe öğretim sistemlerinin dışında tutulmaktadır. Bu da destekten yoksun kalmalarına neden olmaktadır. Oysaki bu grup için anadil temelli değil dilsel yeniden yapılandırma temelli öğretim stratejileri gereklidir.

3. Literatürün Tematik Değerlendirmesi

3.1. Literatür Seçimi ve Analiz Yöntemi

Bu çalışma kapsamında 2009-2022 yılları arasında yayımlanmış Balkanlar'da Türkçe öğretimi ve Balkan kökenli öğrencilerin akademik Türkçe yeterliklerine odaklanan 66 araştırma incelenmiştir. Seçilen bu dönem bölgedeki sosyopolitik değişimlerin eğitim ve dil politikalarına etkilerinin gözlemlenebilmesi ve güncel uygulamaların değerlendirilmesi amacıyla tercih edilmiştir.

Araştırmalar içerik ve tematik analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiş akademik Türkçe yeterliği, göç, çokdillilik ve pedagojik yaklaşımlar gibi temel temalar belirlenmiştir.

Çalışmanın sınırlılıklarından bazı Balkan ülkelerinde araştırma sayısının az olması ve yöntemsel farklılıkların olması nedeniyle bulgular bu çerçevede yorumlanmalıdır.

Balkan coğrafyasında Türkçenin kurumsal varlığı ülkelere göre önemli farklılıklar göstermektedir ve bu durum öğrencilerin akademik Türkçe yeterliklerine doğrudan yansımaktadır. Örneğin Kosova ve Kuzey Makedonya gibi ülkelerde Türkçe, anayasal olarak tanınan ve devlet okullarında öğretim dili olarak kullanılabilen bir statüye sahiptir. Bu bağlamda bu ülkelerden gelen öğrenciler temel eğitim düzeyinde Türkçeye daha sistematik biçimde maruz kalmakta ancak akademik düzeyde terminoloji ve yazılı anlatım eksiklikleri devam etmektedir (Demir & Koca, 2017). Buna karşılık Bulgaristan gibi ülkelerde Türkçe yalnızca seçmeli ders düzeyinde sunulmakta ve etnik Türk azınlığın talepleri çerçevesinde sınırlı sayıda okulda yer almaktadır (bnt.bg, 2024). Bu öğrenciler Türkçeyi daha çok ev içi kullanım düzeyinde edinmekte kurumsal ve akademik düzeyde ise ciddi eksikliklerle karşılaşmaktadır. Bosna-Hersek ve Sırbistan gibi ülkelerde ise Türkçenin öğretimi, büyük ölçüde Türkiye'nin Yunus Emre Enstitüsü gibi kültürel diplomasi kurumları aracılığıyla yürütülmektedir. Bu da dilin öğrenimini gönüllü ve yaygın eğitim çerçevesine taşımaktadır. Dolayısıyla bu bölgelerden gelen öğrencilerde Türkçeye yönelik tutum olumlu olsa da akademik yeterlikte ciddi çeşitlilik gözlenmektedir. Bu karşılaştırmalı tablo, Balkan kökenli öğrencilerin Türkiye'deki yükseköğrenim süreçlerinde akademik Türkçeye hazırlık düzeylerinin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda yapısal ve politik faktörlerden de etkilendiğini ortaya koymaktadır.

3.2. Balkanlar'da Türkçenin Sosyo-Kültürel ve Eğitimsel Durumu

Balkanlar'da Türkçe Osmanlı İmparatorluğu döneminden miras kalan ve yüzyıllardır bölgesel iletişim ile kültürel kimliğin önemli bir unsuru olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak 20. yüzyılda bölgedeki siyasi sınırların ve ulus-devletlerin yeniden şekillenmesi Türkçenin resmi ve kurumsal statüsünde belirgin gerilemelere yol açmıştır (Canhasi, 2010). Bu durum özellikle eğitim sistemleri ve dil politikaları bağlamında

somutlaşmıştır. Örneğin Bulgaristan'da 2019–2020 eğitim yılında Türkçe dersi alan öğrenci sayısı 4.039 iken 2023–2024 eğitim yılında bu sayı 3.496'ya düşmüştür (bnt.bg, 2024). Benzer şekilde bölgedeki Türkçe öğretim kurumlarının sayısında da azalma gözlenmektedir (Demir & Koca, 2017).

Türkiye'nin yükseköğretimde uluslararasılaşma stratejileri doğrultusunda Balkan ülkeleriyle eğitim iş birlikleri yoğunlaştırılmıştır. Makedonya, Romanya ve Arnavutluk gibi ülkelerle toplam 39 iş birliği protokolü imzalanmış ve bu ülkelerden gelen öğrencilere Yükseköğretim Kurulu (YÖK) bursları verilerek Türkiye'de eğitim almaları teşvik edilmiştir (gazetebalkan.ro, 2023). Ancak bu öğrencilerin eğitim süreçlerinde karşılaştıkları dilsel zorluklar ve farklı sosyo-kültürel dinamikler, dil öğretiminde yeni yaklaşımların gerekliliğini ortaya koymaktadır (Fishman, 2001).

C1 düzeyinde Türkçe yeterlik belgesine sahip olmalarına karşın akademik başarılarında düşüklük gözlenen öğrencilerle ilgili çeşitli çalışmalarda sınav sonuçları, akademik yazılı metin analizleri ve öğrenci görüşmeleri temelinde anlamlı bulgular elde edilmiştir. Balkan kökenli öğrencilerin akademik yazılı anlatım performansları değerlendirilerek bu öğrencilerin belgelenmiş dil yeterliği ile gerçek kullanım becerileri arasında belirgin bir tutarsızlık olduğu ortaya konulmuştur (Silva,2024) Yazılı anlatımın kavramsal derinlik ve terminoloji kullanımı açısından yetersiz olduğunu bu da C1 gibi standart sınavların akademik performansı tam olarak yansıtamayabileceğini göstermiştir. Literatürde bu tür durumları anlamlandırmak için yalnızca sınav belgelerine değil öğrenci transkriptlerine, ders başarılarına ve yazılı metinlerine dayalı çok boyutlu veri analizlerinin yapılması gerektiği vurgulanmaktadır (Cummins, 2000; Gibbons, 2006).

3.3. Akademik Türkçe Öğreniminde Karşılaşılan Zorluklar

Türkiye'de yükseköğrenim gören Balkan kökenli öğrenciler akademik Türkçe yeterlikleri bakımından çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Cumhuriyet Üniversitesi'nde 2023 yılı itibarıyla 11 Bulgaristan uyruklu öğrencinin öğrenim gördüğü tespit edilmiştir (Cumhuriyet Üniversitesi Uluslararası Öğrenci Ofisi, 2023). Bu öğrencilerin akademik başarıları, Türkçe dil yeterlikleriyle yakından ilişkilidir. Literatürde Balkanlarda Türkçe öğretimi üzerine 2009–2022 yılları arasında yayımlanmış 66 araştırma incelendiğinde bu çalışmaların %42'sinin doğrudan öğrenci dil yeterlikleri ve akademik performans üzerine odaklandığı görülmüştür (Kahtalı & Tay, 2023).

Öğrencilerin C1 düzeyinde Türkçe yeterlik belgesine sahip olmalarına rağmen akademik yazılı anlatımda kavramsal bütünlük sağlayamadıklarını ve bunun akademik başarılarını olumsuz etkilediğini belirtilmiştir. Yurt dışından gelen öğrencilerin akademik metinlerde kavramsal derinlik ve terminolojik doğruluğu sağlamada güçlük yaşadıklarını bunun akademik özgüvenlerini de olumsuz yönde etkilediğini ifade et-

mektedir. Silva'nın (2024) çalışması, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

"Öğrenciler özellikle akademik metinlerde gerekli kavramsal derinliği ve terminolojik doğruluğu sağlayamamaktadırlar, bu da yazılı ifade eksikliğinin yanı sıra akademik özgüveni de olumsuz yönde etkilemektedir" (s. 52).

Bu gözlem Balkan kökenli öğrencilerin akademik Türkçe alanında karşılaştıkları güçlüklerin pedagojik müdahale gerektiren somut boyutlarını ortaya koymaktadır.

Dilsel yarı yeterlik (semilingualism) kavramı bağlamında anadili Türkçe kabul edilen bu öğrencilerin göç ve çokdillilik ortamında akademik ve işlevsel dil becerilerinde yetersizlikler yaşayabileceği belirtilmektedir (Cummins, 2008). Bu durum akademik yazım, dinleme ve konuşma becerilerindeki eksikliklerle akademik başarıyı olumsuz etkileyebilmektedir. Akademik Türkçenin özgün gramer yapısı, terminoloji kullanımı ve akademik aksan gereklilikleri bu öğrencilerin uyum sürecini zorlaştırmaktadır (Gibbons, 2006).

Mevcut literatürde Balkan kökenli öğrencilerin akademik Türkçe yeterliklerine ilişkin önemli çalışmalar yer almakla birlikte bu çalışmaların çoğunlukla öğrenci görüşleri, anketler ve sınav başarı verileri gibi ikincil verilere dayandığı görülmektedir. Yurt dışından gelen öğrencilerin sadece görüşlerini toplayan ve yazılı anlatım sorunlarını gözlemleyen ama metin analizini derinlemesine yapan çalışmalar akademik literatürde az sayıdadır (Süğümlü & Bakdemir, 2023). Türkiye'de öğrenim gören Balkanlı öğrencilerin akademik Türkçe performansını nicel ve nitel yöntemlerle incelenmeye çalışılmış fakat yazılı metinlerin dilsel içeriğine ilişkin birincil analiz sunan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla bu alandaki çalışmalar öğrencilerin akademik başarısızlıklarının dilsel temellerini daha derin ve somut kanıtlarla açıklamak için birincil yazılı metin analizine ihtiyaç duymaktadır. Bu gereklilik "C1 belgesine rağmen akademik başarısızlık" iddiasının dayanağını güçlendirmek ve pedagojik müdahaleleri hedeflemek açısından önem taşımaktadır.

3.4. Göç İkilemi Çerçevesinde Yeni Yaklaşımlar ve Öğretim Stratejileri

"Göç ikilemi" kavramı anadili Türkçe olan bireylerin göç ve çokdilli çevresel etkenlerle Türkçeyi akademik ve işlevsel bağlamda etkin biçimde kullanamamalarını ifade eder. Bu çerçevede mevcut Türkçe öğretim programlarının Balkan kökenli öğrenci grubunun özgün ihtiyaçlarına göre uyarlanması elzemdir (Cummins, 2000).

Türkiye'de yapılan bir çalışmada göçmen öğrencilerin matematik dersine ilişkin algıları incelenmiş ve öğrencilerin ders materyallerini ve kavramları kendi kültürel bağlamları içinde anlamlandırmaya çalıştıkları görülmüştür (Bahadır E, 2021). Bu bulgu dil öğreniminde sosyo-kültürel bağlamın ve kimlik faktörlerinin eğitim süreçlerinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Balkan kökenli öğrencilerin

akademik Türkçe öğreniminde karşılaştıkları zorlukların sadece dilsel değil aynı zamanda kültürel ve pedagojik dinamiklerle de bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır (Fishman, 2014; Gibbons, 2006).

4. Göç İkileminin Dil Öğrenimindeki Etkileri: Psikososyal ve Pedagojik Boyutlar

4.1. Kimlik ve Dil İlişkisi: Göçün Kimlik İnşasına Etkileri

Dil bireyin kimliğinin temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilir (Phinney, 1996). Göç deneyimi çokdillilik ve farklı sosyo-kültürel ortamlar, bireylerin dil algısını ve dil aidiyetini değiştirebilir (Norton, 2013). Balkan kökenli öğrenciler anadili olarak Türkçeyi bilseler de göç süreci ve çokdilliliğin etkisiyle dil üzerindeki aidiyetleri zayıflayabilmekte bu da akademik Türkçeyi işlevsel düzeyde kullanmalarını zorlaştırmaktadır. Bu durum kimlik çatışmalarına ve dilsel yabancılaşmaya yol açarak öğrenme motivasyonunu olumsuz etkileyebilir (Norton, 2013; Phinney, 2000).

4.2. Psikososyal Engeller ve Dil Öğrenimindeki Zorluklar

Göç süreci bireylerde stres, kaygı ve sosyal izolasyon gibi psikososyal zorluklar doğurabilmektedir (Berry, 1997). Bu faktörler özellikle akademik dil öğreniminde motivasyon düşüklüğüne ve performans sorunlarına neden olmaktadır (Sam & Berry, 2010). Balkan kökenli öğrencilerde dil yetersizliği nedeniyle yaşanan sosyal dışlanma ve iletişim zorlukları akademik başarının önünde önemli engeller oluşturabileceği düşünülmüştür. Psikososyal destek mekanizmalarının eksikliği bu öğrencilerin akademik Türkçe öğrenme süreçlerini olumsuz yönde etkiler (Berry, 1997).

4.3. Pedagojik Yaklaşımlar ve Öğretim Stratejilerinde Yenilik İhtiyacı

Mevcut dil öğretim modelleri göç kökenli çokdilli öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır (Cummins, 2000). Çokdillilik bağlamında kültürel duyarlılık içeren programların geliştirilmesi öğrencilerin kimlik ve dil bütünlüğünü desteklemektedir (García, 2009). Akademik Türkçe öğretiminde öğrencilerin sosyo-kültürel deneyimlerine dayanan iletişim ve proje temelli öğrenme yaklaşımları daha etkili sonuçlar sağlamaktadır (Gibbons, 2006). Öğrenci merkezli pedagojiler dilsel becerilerin gelişimini destekleyerek akademik başarıyı artırmaktadır (Cummins, 2000).

4.4. Teknolojik Destekler ve Dijital Araçların Rolü

Teknoloji destekli eğitim araçları özellikle yapay zekâ tabanlı platformlar, dil öğreniminde kişiselleştirilmiş ve etkileşimli deneyimler sunarak öğrenme sürecini zenginleştirmektedir (Hashemi & Ghasemi, 2011). Dijital öğrenme ortamları Balkan kökenli öğrencilerin akademik Türkçe pratiklerini artırmalarına imkân verirken, uzaktan eği-

tim modelleri coğrafi ve zamansal kısıtlamaları aşmaktadır (Stockwell, 2010). Ancak teknolojik altyapı ve dijital yeterlilik düzeylerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır (Hockly, 2012).

5. Öneriler

5.1.Müfredat Uyarlamaları: Akademik Türkçe öğretim programları Balkan kökenli öğrencilerin çokdillilik deneyimlerini ve kültürel arka planlarını dikkate alan bilimsel temelli yaklaşımlarla geliştirilmelidir (García, 2009; Gibbons, 2006). Akademik Türkçe öğretim programlarının Balkan kökenli öğrencilerin çokdillilik deneyimleri ve kültürel arka planları dikkate alınarak bilimsel temelli yöntemlerle geliştirilmesi gerekmektedir (García, 2009; Gibbons, 2006). Bu bağlamda müfredat uyarlamalarının somut örnekleri arasında Balkan tarihini içeren özgün metinlerin akademik kelime öğretiminde kullanılması yer almaktadır. Böylece öğrencilerin hem kültürel aidiyetleri güçlendirilmekte hem de disiplinlerarası kelime dağarcıkları zenginleştirilmektedir. Ayrıca disipliner terminolojinin etkin öğretimi için İçerik ve Dil Entegre Öğrenimi (Content and Language Integrated Learning- CLIL) modeli uygulanabilir. Bu model öğrencilere hem alan bilgisi hem de akademik dil becerileri kazandırmayı hedefleyerek dil öğrenimi ile uzmanlık alanının birleştirildiği etkili bir pedagojik yaklaşım sunmaktadır (Coyle, Hood & Marsh, 2010).

5.2.Psikososyal Destek Hizmetleri: Göçmen öğrencilerin akademik performansını artırmak amacıyla psikososyal destek ve rehberlik hizmetlerinin sistematik biçimde sağlanması gerekmektedir (Berry, 1997; Sam & Berry, 2010).

5.3.Teknoloji Destekli Öğrenme: Dijital ve yapay zekâ tabanlı eğitim teknolojilerinin akademik Türkçe öğreniminde etkili kullanımı öğrencilerin dil becerilerinin gelişimine katkı sağlayabilir ((Hashemi & Ghasemi, 2011, Stockwell, 2010).

5.4.Sürekli Araştırma ve İzleme: Balkan kökenli öğrencilerin dil öğrenme süreçlerine yönelik uzun dönemli ve nicel-nitel araştırmalar yapılmalı, bulgular eğitim politikalarına ve uygulamalarına yansıtılmalıdır.

5.5.Uluslararası İş Birlikleri: Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında eğitim ve dil politikaları alanında iş birlikleri artırılmalı bu ülkelerde Türkçe öğretiminin desteklenmesi için ortak projeler geliştirilmelidir (Canhasi, 2010).

Bu bağlamda çalışmada geliştirilen çözüm önerileri geleneksel dil öğretiminin ötesine geçmeyi hedeflemektedir. Akademik Türkçe için özel modüllerin geliştirilmesi, sosyolinguistik temelli öğretim yaklaşımlarının benimsenmesi, psikososyal destek mekanizmalarının kurulması ve çokkültürlü müfredat uygulamaları önerilmiştir.

6. Sonuç

Bu çalışma Balkan kökenli öğrencilerin akademik Türkçe yeterliğini göç olgusunun yarattığı sosyokültürel gerilimler bağlamında ele alarak hem kuramsal bir çerçeve sunmakta hem de çözüm odaklı öneriler geliştirmektedir. Göç, bireyin sadece mekânsal hareketini değil aynı zamanda dilsel, kültürel ve kimliksel bir yeniden yapılanma sürecini de beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm özellikle üniversite düzeyinde eğitim gören Balkan kökenli öğrenciler açısından daha karmaşık bir hal almaktadır. Dil, aidiyet ve akademik başarı arasında çok katmanlı bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Araştırma bulguları söz konusu öğrencilerin gündelik iletişimde Türkçeyi yeterli düzeyde kullanmalarına rağmen akademik bağlamda kavramsal derinlik, bilimsel söylem yapısı ve disiplinlerarası terminolojiye hâkimiyet açısından çeşitli güçlükler yaşadıklarını göstermektedir. Bu durum yalnızca bireysel yeterlik eksikliğiyle açıklanamayacak kadar yapısaldır. Göçmen kimliğin taşıdığı görünmez yükler öğrencinin akademik başarıya ulaşmasını engelleyen bir dizi psikososyal engel yaratmaktadır.

Balkan kökenli öğrencilerin çoğunlukla kültürel olarak Türkiye'ye yakın olmaları onların Türkçe'yi "Bildikleri varsayılan" bir konuma yerleştirilmelerine neden olmaktadır. Oysa bu öğrenciler çoğu zaman çiftdilli değil yarı-dilli (semi-lingual) bireyler olarak akademik ortama adım atmakta ve ne anadillerinde ne de Türkçede tam anlamıyla bilimsel üretim yapabilecek düzeye ulaşabilmektedirler. Bu bağlamda "Göç ikilemi" kavramı öğrencilerin dışsal olarak uyum sağlamış görünmesine rağmen içsel olarak akademik sistemin dışında kalmalarını anlamamızı sağlamaktadır.

Sonuç olarak bu öğrencilerin akademik Türkçe yeterliğini artırmak için geleneksel dil öğretimi yaklaşımlarının ötesine geçilmesi gerekmektedir. Öğrencilerin çokdilli kimliklerini tanıyan kültürel sermayelerini dezavantaj değil potansiyel olarak gören pedagojik modeller geliştirilmelidir. Bu doğrultuda önerilen çözüm önerileri şunlardır:

a) Akademik Türkçe için ayrı bir modül: Üniversitelerin hazırlık ya da birinci sınıf düzeyinde özellikle göçmen/misafir öğrencilere yönelik "Akademik Türkçe" dersleri zorunlu hale getirilmelidir.

b) Sosyolinguistik temelli öğretim: Öğrencilerin dilsel geçmişlerini, kültürel kimliklerini ve göç deneyimlerini merkeze alan öğretim modelleri uygulanmalıdır.

c) Danışmanlık ve psikososyal destek: Akademik başarının sadece dil becerisine indirgenmemesi öğrencilerin kültürel geçiş sürecine dair ihtiyaçlarının da desteklenmesi önemlidir.

d) Kapsayıcı müfredat: Öğrencilerin köken dillerini ve kültürel geçmişlerini dışlamayan çokkültürlü öğrenme ortamları yaratılmalıdır.

Bu bağlamda göç ve dil politikaları arasındaki ilişki daha bütüncül bir şekilde ele alın-

malı sadece dil öğretmek değil, dil üzerinden bir aidiyet inşa etmenin yolları aranmalıdır. Balkan kökenli öğrenciler örneğinde olduğu gibi göçmen öğrencilerin akademik yeterliğe ulaşmaları onların kimliklerini bastırmakla değil tanımak, desteklemek ve kapsamakla mümkündür.

Kaynakça

Bahadır, E. (2021). Göçmen öğrencilerin matematik eğitiminde etnomatematik yaklaşımının kullanılması. *Türkiye'de ve Dünyada Göçmen Eğitimi*, 577–594. https://doi.org/10.37669/milliegitim.959829.

Başutku, S., & Varışoğlu, B. (2022). Turkish as a heritage language in Skopje. *Sakarya University Journal of Education*, 1043–1053.

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34.

Bulgaristan Ulusal Televizyonu. (2024). Bulgaristan'da Türkçe eğitimi. Bulgaristan Ulusal Televizyonu Resmî Web Sitesi. https://bnt.bg.

Canhasi, S. (2010, May). *The development of Turkish language on the West Rumeli*. In Hacettepe University Turkish Studies Institute & Turkish Language Institution (Eds.), *The 3rd International Turkish Studies Symposium: Turkology after the discovery of Orkhon Inscriptions and at the 21st century* (Vol. 1, pp. 189–197). İstanbul.

Čaušević, E. (2024). The birth and death of Bosnian varieties of Turkish. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 14(24–25), 11–18.

Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge University Press.

Cumhuriyet Üniversitesi Uluslararası Öğrenci Ofisi. (2023). Öğrenci istatistikleri. Cumhuriyet Üniversitesi Resmî Web Sitesi. https://cumhuriyet.edu.tr

Cummins, J. (2000). Language, power, and pedagogy: Bilingual children in the crossfire. *Bilingual Research Journal*, 25(3), 405–412. https://doi.org/10.1080/15235882.2001.10162800

Cummins, J. (2008). BICS and CALP: Empirical and theoretical status of the distinction. In *Encyclopedia of language and education* (2nd ed., Vol. 2, pp. 71–83).

Fishman, J. A. (2014). Three hundred-plus years of heritage language education in the United States. In T. G. Wiley, J. K. Peyton, D. Christian, S. C. K. Moore, & N. Liu (Eds.), *Handbook of heritage, community, and Native American languages in the United States: Research, policy, and educational practice*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203122419

Friedman, V. A. (2011). The Balkan languages and Balkan linguistics. *Annual Review of Anthropology*, 40, 275–291. https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-081309-145205

García, O. (2009). *Bilingual education in the 21st century: A global perspective*. Wiley-Blackwell.

Gazete Balkan. (2023). Türkiye-Balkan eğitim iş birlikleri. Gazete Balkan Resmî Web Sitesi. https://gazetebalkan.ro

Gibbons, P. (2006). *Bringing language to life: Designing a language curriculum for academic purposes*. University of New South Wales Press.

Hashemi, M., & Ghasemi, B. (2011). Using mobile phones in language learning/teaching. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *15*, 2947–2951. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.220

Hockly, N. (2012). Digital technologies. *ELT Journal*, 66(1), 108–112. https://doi.org/10.1093/elt/ccr061

Iseri, K., & Capan Tekin, S. (2022). Balkanlarda Türkçe öğretiminde sorunlar ve çözüm önerileri. *International Journal of Language Academy*, 43(43), 222–235. https://doi.org/10.29228/ijla.65998

Kahtalı, B. D., & Tay, İ. (2023, Ekim). Balkanlarda Türkçe öğretimi üzerine bir inceleme. *Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu*, Antalya, Türkiye.

Norton, B. (2013). *Identity and language learning: Extending the conversation*. Multilingual Matters.

Phinney, J. S. (1996). Understanding ethnic diversity: The role of ethnic identity. *American Behavioral Scientist*, 40(2), 143–152.

Sam, D. L., & Berry, J. W. (2010). Acculturation: When individuals and groups of different cultural backgrounds meet. *Perspectives on Psychological Science*, 5(4), 472–481. https://doi.org/10.1177/1745691610373075

Schmid, MS (2010) *Language Attrition and Identity.* In: Culture and Neural Frames of Cognition and Communication. On Thinking . Springer, pp. 185-198. ISBN 9783642154225. Official URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-15423-2_12

Silva, B. B., Kutyłowska, K., & Otwinowska, A. (2024). Learning academic words through writing sentences and compositions: Any signs of an increase in cognitive load? *Language Awareness*, 33(1), 1–24. https://doi.org/10.1177/13621688211020421

Stockwell, G. (2010). Using mobile phones for vocabulary activities: Examining the effect of the platform. *Language Learning & Technology*, 14(2), 95–110. https://doi.org/10125/44222

Süğümlü, Ü., & Bakdemir, S. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisi sürecinin değerlendirilmesi: Öğretici deneyimleri ve görüşleri. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 6(1), 82–100.

Valdés, G. (2014). Heritage language students: Profiles and possibilities. In J. K. Peyton, D. A. Ranard, & S. McGinnis (Eds.), *Heritage languages in America: Preserving a national resource* (pp. 37–77). Routledge.

Balkanlar'da Göçün İzleri ve Türkçenin Öğretimi: Eğilimler, Sorunlar ve Olanaklar

Raziye Kaya[1]

Özet

Bu çalışma, Balkan coğrafyasında meydana gelen tarihsel göçlerin Türkçe öğretimi üzerindeki etkilerini ve bu göçlerin dil ve kültür üzerindeki yansımalarını kapsamlı biçimde incelemektedir. Erken dönem Türk toplulukları, özellikle Avarlar ve Peçenekler, Balkanlar'a yerleşmeye başladığında başlayan süreç, Osmanlı döneminde uygulanan sistematik iskân politikaları ve farklı nüfus hareketleriyle daha da yoğunlaşmıştır. Bu göçler, bölgenin demografik yapısını dönüştürmekle kalmamış, Türkçenin lehçe çeşitliliğini, sözcük dağarcığını, atasözlerini ve folklorik öğelerini de zenginleştirmiştir. 19. ve 20. yüzyıllardaki göç dalgaları, özellikle Lozan Antlaşması sonrası, Balkan Türklerinin haklarını koruma, kültürel kimliklerini yaşatma ve toplumsal dayanışmayı güçlendirme hedefiyle gerçekleşmiştir.

Günümüzde Batı Trakya, Kosova, Makedonya ve Bulgaristan gibi bölgelerde Türkçe, yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde; toplumsal hafıza, kültürel kimlik ve kuşaklar arası aktarımın sürdürülmesinde temel bir unsur olarak varlığını devam ettirmektedir. Son yıllarda Balkanlarda Türkçe öğretimi üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısı ve niteliği artış göstermiştir. Çocuk edebiyatı, sözcük öğretimi, dilbilim çalışmaları, ders kitapları, pedagojik materyal geliştirme ve öğretmen eğitimi başlıca odak alanlarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte hâlen materyal eksiklikleri, lehçe ve ağız farklılıkları, sosyo-politik engeller ve öğrencilerin öğrenim seviyelerindeki uyumsuzluklar, öğretimin etkinliğini sınırlayan temel sorunlar arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin sağladığı burs programları, seminerler, kültürel etkinlikler ve medya projeleri (örneğin Balkan Saati), Balkanlarda Türkçe öğretimini destekleyen önemli araçlar arasında öne çıkmaktadır. Bu çalışma, tarihsel göçleri, kültürel mirasın korunmasını ve güncel eğitim uygulamalarını bir arada değerlendirerek Balkanlarda Türkçenin varlığını, dilsel mirası ve Türkoloji çalışmalarının gelişimini göç perspektifinden ele almaktadır. Türkçe öğretimi, yalnızca dil aktarımı değil; aynı zamanda kültürel aidiyetin güçlendirilmesi, toplumsal bağların korunması ve sürdürülebilirlik açısından stratejik bir öneme sahiptir. Araştırma, akademisyenler, eğitimciler ve politika yapıcılar için Balkanlarda Türkçe öğretiminin güncel sorunlarına ve olası çözüm önerilerine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkan göçleri, Türkçe öğretimi, dilsel miras, kültürel kimlik, Türkoloji

Traces of Migration in the Balkans and the Teaching of Turkish: Trends, Challenges, and Opportunities

Abstract

This study comprehensively examines the impact of historical migrations in the Balkan region on the teaching of Turkish and explores the linguistic and cultural reflections of these migration movements. The process, which began with the settlement of early Turkic communities—particularly the Avars and Pechenegs—in the Balkans, intensified during the Ottoman period through systematic resettlement policies

1 Araştırmacı, Adıyaman Üniversitesi, raziye.kayaa155@gmail.com, ORCID: 0009-0002-8641-3537.

and various demographic movements. These migrations not only transformed the demographic structure of the region but also enriched the dialectal diversity, vocabulary, proverbs, and folkloric elements of the Turkish language. The migration waves of the nineteenth and twentieth centuries, especially those following the Treaty of Lausanne, were largely driven by efforts to safeguard the rights of Balkan Turks, preserve their cultural identity, and strengthen social solidarity.

Today, in regions such as Western Thrace, Kosovo, North Macedonia, and Bulgaria, Turkish continues to function not merely as a means of communication but as a fundamental element in sustaining collective memory, cultural identity, and intergenerational transmission. In recent years, there has been a noticeable increase in both the quantity and quality of academic studies focusing on the teaching of Turkish in the Balkans. Major areas of focus include children's literature, vocabulary instruction, linguistic research, textbook development, pedagogical material design, and teacher training. Nevertheless, persistent challenges such as the lack of adequate instructional materials, dialectal and regional variations, socio-political constraints, and discrepancies in students' proficiency levels continue to limit the effectiveness of Turkish language instruction in the region.

Scholarship programs, seminars, cultural initiatives, and media projects supported by Türkiye (such as *Balkan Saati*) have emerged as significant instruments in promoting Turkish language education in the Balkans. By integrating historical migration processes, the preservation of cultural heritage, and contemporary educational practices, this study approaches the presence of Turkish in the Balkans, its linguistic heritage, and the development of Turkology from a migration-centered perspective. The teaching of Turkish constitutes not only the transmission of a language but also a strategic instrument for reinforcing cultural belonging, maintaining social bonds, and ensuring sustainability. The research aims to provide valuable insights for academics, educators, and policymakers by addressing current challenges and proposing potential solutions for the advancement of Turkish language education in the Balkans.

Keywords: Balkan migrations, teaching Turkish, linguistic heritage, cultural identity, Turkology

1. Giriş

Türkçe, tarih boyunca farklı bölgelerde çeşitli amaçlarla öğretilmiş ve kültürel temaslar sayesinde şekillenmiş bir dildir. Balkanlar ise bu etkileşimin en yoğun biçimde görüldüğü coğrafyaların başında gelir. Erken dönemlerde Türk topluluklarının buraya göç etmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süreli hâkimiyeti ve uyguladığı iskân politikaları, Türkçenin Balkanlarda kökleşmesine zemin hazırlamıştır (Akşin, 2005; Kayapınar & Ayönü, 2015). Yüzyıllar boyunca devam eden bu süreç, yalnızca Türkçenin bölgede kalıcı bir dil hâline gelmesini değil, aynı zamanda farklı kültür ve dillerle etkileşim içine girmesini de mümkün kılmıştır. Milliyetçilik hareketlerinin yükselmesi, göç dalgaları ve Lozan Antlaşması sonrasında yaşanan nüfus mübadeleleri, Balkan Türklerinin varlığını ve Türkçenin kullanımını doğrudan etkilemiştir. Günümüzde ise Batı Trakya, Kosova, Kuzey Makedonya ve Bulgaristan gibi bölgelerde Türkçe, güçlü bir kimlik göstergesi olmayı sürdürmektedir. Ana dil, her toplum açısından temel bir değer olup bireyin düşünsel dünyasının oluşmasında ve kültürel aidiyetin devamında önemli bir işleve sahiptir. Balkanlar'daki farklı siyasi ve kültürel etkiler, Türklerin ana dile bağlılıklarını ve kimliklerini koruma çabalarını zorlaştırmaktadır. Azınlık konumundaki Türkler, eğitim ve kültürel alanda karşılaştıkları kısıtlamalar sebebiyle kimliklerini yaşatmakta güçlük çekebilmektedir (Açık & Yavuz, 2019).

Balkanlarda Türkçe öğretimi, son yıllarda akademik çevrelerin dikkatini giderek daha fazla çekmektedir. Özcan ve Sallabaş 'ın (2023) çalışmaları, bu alandaki yayınların hem kuramsal hem de uygulamalı yönlerden gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Doğan Kahtalı ve Tay (2023) tarafından gerçekleştirilen sistematik derleme, 2011–2022 yılları arasında yayımlanan 66 makaleyi inceleyerek mevcut eğilimleri ve literatürdeki boşlukları belirlemiştir. Bunun yanında Balkan Saati gibi radyo programları, Türkçe ile kültür arasındaki etkileşimi güçlendirerek dilin yalnızca eğitim alanında değil, kültürel aktarımda da önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu çalışmada, tarihsel ve kültürel arka plan çerçevesinde göçün Balkan Türkçesi üzerindeki etkileri ve günümüzde Türkçe öğretiminin durumu incelenecektir.

2. Balkanlarda Göç ve Türkçenin Tarihsel Gelişimi

Balkanlar, tarih boyunca stratejik konumu nedeniyle farklı toplulukların göçlerine sahne olmuş bir coğrafyadır. Avrupa'nın güneydoğusunda yaklaşık 505 bin km²'lik bir alanı kapsayan bu bölge, etnik, kültürel ve dinî çeşitliliğin en yoğun görüldüğü yerlerden biridir (Kurshumliu, 2021).

Türk varlığı Balkanlarda yalnızca Osmanlı dönemine özgü değildir; Hunlar, Avarlar, Peçenekler ve Kuman-Kıpçaklar gibi erken dönem Türk boylarının göçleriyle başlamıştır. Bu topluluklar, yerleştikleri alanlarda askerî faaliyetlerin yanı sıra kültürel etkileşimleriyle de iz bırakmış, böylece Türkçe kökenli bazı sözcüklerin ve folklorik ögelerin Balkan dillerine girmesine öncülük etmiştir (TDK, 2012). Kırım ve Kafkas kökenli göçler de bölgedeki çeşitliliği artıran önemli hareketlerdendir (Akgün, 2015).

14.yüzyıldan itibaren Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte Anadolu'dan bölgeye yerleştirilen Türk nüfusu, Balkanların demografik yapısının yanı sıra kültürel ve dilsel yapısında da köklü değişimlere yol açmıştır (Güneş, 2020). Osmanlı'nın iskân politikaları camiler, hanlar, köprüler ve hamamlar gibi mimari eserlerle desteklenmiş; mutfak kültüründen günlük yaşama kadar pek çok alanda kalıcı etkiler bırakmıştır (Tay & Doğan Kahtalı, 2024).

19. ve 20. yüzyıllar ise Balkanlara yönelik göçlerin en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. Lozan Antlaşması sonrasında yapılan düzenlemeler, göç eden Türk nüfusun haklarının korunmasını hedeflemiştir. Günümüzde Balkanlarda yaşayan göçmen ve azınlık Türk toplulukları açısından Türkçe, eğitim sürecine katılımın temel unsurlarından biri olarak önemini korumaktadır. Bu bağlamda, derslerde Türkçenin kullanımı; öğrencilerin örgün eğitime uyumu, yaş ve seviyeye uygun programların geliştirilmesi ve öğreticilerin kültürel duyarlılık temelinde yetiştirilmesiyle desteklenmektedir (Baldık, 2018).

Balkan dillerinde yer alan Türkçe kökenli kelimeler, göçlerin yalnızca Türkçe üzerinde değil, bölgedeki diğer diller üzerinde de kalıcı etkiler bıraktığını göstermektedir.

Ayrıca, göç hareketlerinin edebiyat, müzik ve folklor gibi kültürel alanlarda da izleri sürmektedir (Tikici, Karatepe & Erdem, 2009; Akçaoğlu, 2012). Türkiye'nin tarihsel mirası, politikaları ve Balkanlarda yaşanan savaşlarla göç dalgaları, Türkçeye yönelik ilgiyi artırmış; bu ilgi günümüzde Türkçenin öğrenilmesi ve öğretilmesine yönelik talebi daha da güçlendirmiştir Kurshumliu, 2021). Osmanlı sonrası dönemde ise Balkan Türk edebiyatı, yerel unsurlardan ziyade Batı edebiyatının etkisi altında gelişimini sürdürmüştür (Artun, 2014).

3. Balkanlarda Türkçe Öğretimine Yönelik Çalışmaların Eğilimleri

Son yıllarda Balkanlarda Türkçe öğretimine yönelik akademik ilginin kayda değer biçimde arttığı görülmektedir. Bibliyometrik incelemeler, çalışmaların büyük bölümünün makale (%56) ve bildiri (%41) türünde, az bir kısmının ise tez (%3) biçiminde yayımlandığını ortaya koymaktadır. Bu tablo, Türkçe öğretimi üzerine yapılan araştırmaların esas olarak akademik dergilerde yoğunlaştığını göstermektedir.

Türkçe öğretimi, göç olgusuyla da yakından ilişkilidir. Göçmen toplulukların ağız özellikleri, ortak atasözleri, deyimler ve kültürel unsurlar, öğretim sürecinde önemli kaynaklar arasında değerlendirilmektedir.

Konu başlıkları açısından sözcük öğretimi, çocuk edebiyatı, dilbilim, şiir ve ders kitapları ön plana çıkmaktadır. Ülkeler bazında bakıldığında araştırmaların %30'unun Arnavutluk'ta, %16'sının Makedonya'da, %15'inin Bosna-Hersek'te, %14'ünün Bulgaristan'da, %13'ünün Yunanistan'da ve %12'sinin ise Kosova'da yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dağılım, Türkçenin Balkan coğrafyasında farklı bölgelerde farklı yoğunluklarla varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (Özcan & Sallabaş, 2023).

Türkçe öğretimi, göç olgusuyla doğrudan bağlantılıdır. Göçmen toplulukların ağız özellikleri, ortak atasözleri, deyimler ve kültürel ögeleri, Türkçenin öğretiminde başlıca kaynaklar arasında yer almaktadır (Sultanzade, 2014; İbrahim, 2014; Yastı, 2014). Dolayısıyla Türkçe öğretimi yalnızca dil aktarımı değil, kültürel sürekliliğin korunmasına da katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte literatürde çeşitli sınırlılıklar mevcuttur. Bozkırlı ve Er'in (2018) Bosna-Hersek özelinde yaptıkları çalışmada, incelenen 25 makalede konu çeşitliliğinin dar olduğu ve mevcut yayınların yeterli olmadığı belirtilmiştir. Benzer şekilde Doğan Kahtalı ve Tay (2023), Balkanlarda Türkçe öğretimine yönelik araştırmaların derinlikten yoksun olduğunu vurgulamıştır.

Son dönemde yapılan nitel araştırmalar ise Türkçe öğretiminin yalnızca akademik düzeyde değil; sosyal, kültürel ve medya temelli etkinliklerle de desteklendiğini göstermektedir. Örneğin "Balkan Saati" çalışmasında, bireylerin Yunus Emre Enstitüsü kursları, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı bursları, Türkiye'deki üni-

versite eğitimi ve medya aracılığıyla Türkçe öğrenme deneyimlerine yer verilmiştir (Tay & Doğan Kahtalı, 2024). Bu durum, Balkanlarda Türkçe öğretiminin hem akademik çalışmalar hem de kültürel ve sosyal kanallar üzerinden gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

4. Göçün Türkçe Öğretimine ve Türkoloji'ye Etkileri

4.1. Göçün Türkçe Öğretimine Yansıması

Balkanlara yönelik tarihsel göç hareketleri, Türkçenin öğretiminde belirgin izler bırakmıştır. Göç eden topluluklar, kendi ağız özelliklerini, dilsel birikimlerini ve folklorik unsurlarını beraberlerinde getirmiş; bu kültürel miras, atasözleri ve deyimlerle zenginleşerek Balkanlarda Türkçenin yaşatılmasında önemli bir kaynak hâline gelmiştir (Sultanzade, 2014; İbrahim, 2014).

Göç olgusu yalnızca nüfus değişimi ya da dilsel dönüşümle sınırlı kalmamış; bireylerin kimlik oluşumlarını, kültürel aidiyetlerini ve toplumsal ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Edebî eserlerde göçmenlerin yaşadıkları kayıplar, uyum zorlukları ve kültürel çatışmalar sıklıkla işlenmiş; bu anlatılar, Balkanlarda Türkçe öğretiminin tarihsel ve kültürel temellerini anlamada değerli birer başvuru kaynağı olmuştur (Şen, 2016).

4.2. Türkoloji Çalışmalarına Etkisi

Balkanlarda Türkçe öğretimine ilişkin akademik yönelimler, göçlerin etkisiyle şekillenmiştir. Arnavutluk, Makedonya ve Bosna-Hersek'te yapılan araştırmalar, göçmen grupların dilsel özelliklerini ve eğitim ihtiyaçlarını ele almaktadır. Çocuk edebiyatı, ders materyalleri ve sözcük öğretimi üzerine yürütülen çalışmalar, göçün dile ve öğretim sürecine yansımalarını açıkça ortaya koymaktadır (Özcan & Sallabaş, 2023).

4.3. Edebiyat ve Kimlik Bağlantısı

Balkan göçleri, yalnızca Türkçe öğretimini değil aynı zamanda edebî ve kültürel üretimi de etkilemiştir. Sürgün temalı romanlar ve göç anlatıları, göçmenlerin karşılaştıkları güçlükleri, kimlik çatışmalarını ve uyum süreçlerini yansıtarak hem dil öğretiminde hem de kültürel aktarımda işlevsel bir kaynak sunmuştur (Akgün, 2015; Coşkun, 2024).

Edebiyat aracılığıyla Türkçenin aktarımı, göçün kültürel boyutlarını görünür kılmakta; şiir ve romanlar, göçmen toplulukların kimliklerini koruyup kültürel bağlarını sürdürmelerine katkı sağlamaktadır. Mehmet Âkif Ersoy, Yahya Kemal ve Yaşar Nabi Nayır'ın eserlerinde göç ve kimlik meseleleri dikkat çekmekte, Balkanlarda Türkçenin canlı kalmasına destek olmaktadır.

4.4. Kurumsal ve Uluslararası Destekler

Bölgedeki Türkçe öğretiminin devamlılığı, devlet kuruluşları ve uluslararası kurumların katkılarıyla güçlenmektedir. TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye Maarif Vakfı ve çeşitli üniversitelerin yürüttüğü faaliyetler, göçün bıraktığı kültürel ve dilsel mirasın korunmasında önemli rol üstlenmektedir (Şanlı & Jable, 2009).

4.5. Kültürel İzler ve Dilsel Etkileşim

"Balkan Saati" gibi programlar çerçevesinde yapılan incelemeler, Türkçe ile Balkan dilleri arasında ortak atasözü, deyim ve özlü sözlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu benzerlikler, göç eden toplulukların kültürel hafızalarının dil aracılığıyla günümüze taşındığını göstermektedir (Tay & Doğan Kahtalı, 2024).

4.6. Genel Değerlendirme

Özetle, göç olgusu Balkanlarda Türkçenin yalnızca günlük kullanımını değil; eğitim, akademik araştırma ve kültürel aktarım süreçlerini de belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Göçün dilsel mirasın korunmasına ve Türkçe öğretiminin devamlılığına katkısı, dikkate değer bir boyut taşımaktadır.

5. Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Sorunlar

5.1. Materyal ve Kaynak Sınırlılıkları

Balkanlarda Türkçe öğretiminin önündeki temel güçlüklerden biri, güncel ve nitelikli eğitim materyallerinin yetersizliğidir. Ders kitaplarının sınırlı olması, dijital içeriklerin azlığı ve mevcut kaynakların yenilenmemesi, öğretim süreçlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Büyükikiz, 2014). Özellikle azınlık okullarına ulaştırılan kaynakların eski ve güncelliğini yitirmiş olması, öğrenme verimliliğini düşüren başlıca sorunlardan biridir (Ergün, 2023).

5.2. Ağız ve Lehçe Farklılıkları

Göçler sonucu ortaya çıkan ağız ve lehçe çeşitliliği, öğretim sürecinde uyum problemleri doğurmaktadır. Öğrencilerin kendi yöresel ağızlarını kullanmaları ile öğretim materyallerinde yer alan standart Türkçe arasında uyuşmazlıklar görülmektedir. Bu durum özellikle Batı Trakya'daki Türk azınlık öğrencilerinde daha belirgin olup, öğrencilerin hem yerel ağız özelliklerini hem de Türkiye'de kullanılan standart Türkçeyi öğrenmek zorunda kalmaları uyum sorunlarını artırmaktadır (Ergün, 2023).

5.3. Sosyal ve Politik Faktörler

Türkçe öğretiminin sürdürülebilirliği, yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda sosyal ve politik koşullardan da etkilenmektedir. Yunanistan'ın ekonomik ve siyasi gerekçe-

lerle azınlık okullarını kapatma girişimleri hem eğitim hakkını sınırlandırmakta hem de Türkçe öğretiminin devamlılığını tehdit etmektedir. (Tahsin 2021; Tahsin 2022; Abdurrahman, 2019). Bu tür uygulamalar, öğrenci ve velilerin azınlık okullarına olan ilgisini azaltmakta, dil öğretiminde aksamalara yol açmaktadır.

Uluslararası belgeler ise bu durumun tersine, azınlıkların kendi dil ve kültürlerini eğitim yoluyla koruma haklarını güvence altına almaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1993 tarihli 47/135 sayılı bildirisi, bu hususa açıkça vurgu yapmaktadır (BM, 1993).

5.4. Öğretmen Niteliği ve Müfredat Sorunları

Batı Trakya örneği, öğretmen yetiştirme politikalarının Türkçe eğitiminin niteliği üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir. 1951 Kültür Anlaşması çerçevesinde Türkiye'nin burs desteğiyle yetişen öğretmenlerin, görev yaptıkları okullarda önemli başarılar elde ettiği bilinmektedir. Buna karşılık Yunanistan tarafından açılan Selanik Özel Pedagoji Akademisi (SÖPA), kısa süreli ve sınırlı bir Türkçe eğitimi sağlamış; buradan mezun olan öğretmenler pedagojik açıdan sıkça yetersiz bulunmuştur. SÖPA'nın 2011'de kapatılmasına rağmen uzun süre boyunca azınlık okullarında Türkçe öğretiminin niteliğini olumsuz etkilediği ifade edilebilir (Impramoglou & Çağla, 2025).

5.5. Öğrenici Seviyesi Uyumsuzluğu

Balkan Saati programı ileri düzey (B2–C1) öğrenciler için uygun içerik sunarken, başlangıç seviyesindeki öğreniciler için yeterli olmamıştır. Bu durum, seviye farklılıklarının dikkate alınmamasından kaynaklanan bir uyumsuzluk olup, öğrencilerin motivasyonunu düşüren etkenlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Tay & Doğan Kahtalı, 2024).

5.6. Somut Örnekler ve Vaka Çalışmaları

Batı Trakya'daki Türk azınlığı, karşılaşılan zorlukların somut bir yansımasıdır. 2020–2023 yılları arasında Rodop ve İskeçe'de çok sayıda azınlık okulunun kapatılması, öğrenci sayılarındaki düşüş ve materyal eksiklikleri Türkçe öğretimini daha da zorlaştırmıştır (Tahsin, 2021; Ergün, 2023). Ayrıca öğretmen yetersizliği ve mali bağımsızlıktan yoksun okul yönetimleri derslerin verimliliğini azaltmıştır. Bu durum, Balkanlarda Türkçe öğretiminin yalnızca eğitimsel değil, aynı zamanda politik ve kurumsal boyutlara da sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

6. Olanaklar ve Geliştirme Alanları

6.1. Türkiye Destekli Eğitim ve Burslar

Balkanlarda Türkçe öğretimi, YTB, TİKA, Türkiye Maarif Vakfı ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların sunduğu burs ve eğitim programlarıyla desteklenmektedir. Bu tür girişimler, öğrencilerin Türkiye'de eğitim fırsatlarına erişimini kolaylaştırmakta ve dil öğrenme süreçlerini teşvik etmektedir (Büyükikiz, 2014). Açık ve Yavuz (2019), Balkan ülkelerinden gelen öğrencilerin Türkiye'de sınıf öğretmenliği ve Türkçe öğretmenliği programlarına katılmasının, ayrıca mevcut öğretmenlerin seminer ve derslerle desteklenmesinin hem öğretim kalitesini yükseltmek hem de öğretmen kapasitesini geliştirmek açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır.

6.2. Akademik ve Kültürel Faaliyetler

Konferanslar, seminerler ve kültürel organizasyonlar, Türkçe öğretiminin yalnızca dilsel değil aynı zamanda kültürel boyutunu da güçlendirmektedir. Bu etkinlikler, öğrencilerin hem öğrenme motivasyonlarını artırmakta hem de kültürel bağ kurmalarını sağlamaktadır.

6.3. Akademik Çalışmaların Artırılması

Çocuk edebiyatı, dilbilim çalışmaları ve ders materyalleri üzerine yapılacak yeni akademik araştırmalar, pedagojik yöntemlerin güncellenmesine katkı sağlayacaktır. Bu alandaki artış, öğretim sürecinin daha kapsamlı ve nitelikli olmasına zemin hazırlamaktadır.

6.4. Yenilikçi Yöntemler ve Teknolojik Destekler

Dijital platformlar ve interaktif uygulamalar, Türkçe öğretiminde modern pedagojik yaklaşımların hayata geçirilmesine imkân tanımaktadır. Açık ve Yavuz (2019), öğretmenlerin Türkiye'de aldığı eğitimler sayesinde güncel öğretim yöntemlerini Balkanlarda uygulamaya geçirmelerinin önemine dikkat çekmektedir. Böylelikle hem ders içerikleri hem de öğretim süreçleri çağdaş yaklaşımlarla zenginleşmektedir.

6.5. Medya ve Kültürel Programların Rolü

Balkan Saati gibi medya programları, kültürel öğeleri merkeze alarak Türkçe öğrenimine destek olmaktadır. Bu yayınlar, öğrencilerin hem kültürel aidiyetlerini pekiştirmelerine hem de Türkçe öğrenme motivasyonlarını artırmalarına katkıda bulunmaktadır (Tay & Doğan Kahtalı, 2024).

7. Sonuç

Balkanlarda Türkçe öğretiminin tarihsel arka planı, bölgedeki göç hareketleriyle yakından ilişkilidir. Osmanlı dönemindeki iskân politikaları ve 19 –20. yüzyıllardaki göçler, yalnızca demografik yapıyı dönüştürmekle kalmamış aynı zamanda Türkçenin farklı ağız özellikleri, atasözleri ve folklorik ögelerle zenginleşerek günümüze taşınmasına aracılık etmiştir.

Bugün Balkanlarda Türkçe öğretimi üzerine kurumsal ve akademik girişimler giderek artmakta olsa da materyal eksiklikleri, lehçe çeşitliliği ve sosyo-politik sınırlamalar, öğretim süreçlerinin etkinliğini olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Türkiye'nin burs programları, kültürel etkinlikler, seminerler ve medya projeleri (örneğin Balkan Saati) bu eksiklikleri azaltmaya yönelik önemli destek mekanizmaları sunmaktadır.

Türkçe öğretimi, yalnızca dilin aktarımı değil aynı zamanda kültürel hafızanın korunması, toplumsal aidiyetin sürdürülmesi ve Türk kimliğinin canlı tutulması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle yenilikçi öğretim materyallerinin geliştirilmesi, dijital teknolojilerin ders süreçlerine entegrasyonu ve kültürel içeriklerin sistematik biçimde müfredata dâhil edilmesi, Balkanlarda Türkçe öğretiminin niteliğini ve erişilebilirliğini artıracak başlıca stratejiler olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, Orta Asya'dan Anadolu'ya, oradan Balkanlara uzanan tarihsel göç zinciri, Balkan Türkçesinin öğretimi ve kimlik inşası açısından yalnızca tarihsel bir olgu değil; aynı zamanda güncel bir kültürel ve eğitimsel sorumluluk alanı olarak önemini korumaktadır. Bu nedenle Balkanlarda Türkçe öğretimine dair her yeni akademik çalışma hem dilbilimsel hem de sosyo-kültürel bir misyon taşımaktadır.

Kaynakça

Abdurrahman, S. (2019). Lozan'dan günümüze Batı Trakya azınlık okulları. İstanbul: Tarih Vakfı.

Açık, F. & Yavuz, İ. R. (2019). Balkanlarda öğreticilerin gözünden Türkçe öğretimi. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 48, 299–326.

Akçaoğlu, C. (2012). Balkanlar'da Türk algısı ve yabancı dil olarak Türkçe ders kitaplarının kültürel içeriğiyle bağlantısı. Türk Dili Dergisi.

Akgün, A. (2015). Türk edebiyatı bağlamında edebiyat-göç ilişkisi ve göçmen edebiyatları üzerine bir değerlendirme. Göç Dergisi.

Akşin, S. (Ed.). (2005). Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi -1, 1300–1600. Milliyet Kitaplığı.

Artun, M. (2014). Geçmişten Günümüze Kültürel Değişim ve Gelişim Sürecinde Balkanlarda Türkçe. Beder Journal of Humanities, 4(2), 13- 26.

Baldık, Y. (2018). Ana dili Türkçe olmayan göçmen toplulukların eğitim sistemine katılımında Türkçe öğretiminin önemi (Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Birleşmiş Milletler. (1993, 20 Aralık). Genel Kurul Kararı: 47/135 Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri.

Bozkırlı, K. Ç. & Er, O. (2018). Boşnaklara Türkçe öğretimi ile ilgili araştırmalar üzerine betimsel bir inceleme. e-Kafkas Journal of Educational Research, 5(1), 61–70.

Büyükikiz, K. (2014). Yabancılara Türkçe öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(25), 203–213.

Coşkun, V. (2024). Rumeli'de Türk edebiyatı: Kitap analizi. Sakarya Dil Dergisi, 2(2), 139–152.

Doğan Kahtalı, B. & Tay, İ. (2023). Balkanlarda Türkçe öğretimi üzerine bir inceleme. ISOEVA-7: 7th International Symposium of Education and Values, 26–29 October 2023, Kemer, Antalya, TURKEY. ISBN: 978-625-98862-1-61

Ergün, H. (2023). Birlik ve Rodop Rüzgârı haberlerinde Batı Trakya Türklerinin eğitim sorunları. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12(3), 1989–2008.

Güneş, A. C. (2020). Refik Özdek'in Ocağımız Sönmesin romanında Balkan Türklerinin göçü. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 315–344.

Impramoglou, G. & Çağla, C. (2025). Batı Trakya Müslüman Türk azınlığının sorunları: Eğitim. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 83, 247–267.

İbrahim, N. (2014). Gostivar yöresi Türk ağızlarında ünsüz değişmeleri. Beder Journal of Humanities, 4(2), 80–88.

Kayapınar, L. & Ayönü, Y. (2015). 14. ve 15. yüzyıllarda Anadolu'ya ve Balkanlar'a Türklerin göçü. In M. M. Erdoğan & A. Kaya (Eds.), Türkiye'nin göç tarihi, 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye göçler (s. 15–34). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kurshumliu, S. (2021). Türkçe öğrenen Kosovalı öğrencilerin konuşma becerilerindeki biçim bilgisi yanlışları üzerine bir inceleme (Yayınlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi.

Özcan, S. & Sallabaş, M. E. (2023). Türkçenin Balkanlardaki gelişimi üzerine yapılan çalışmaların eğilimleri. Türkiye Eğitim Dergisi, 8(2), 211–221.

Sultanzade, V. (2014). Ses olaylarının sınıflandırılması üzerine (Balkan Türk ağızları malzemesinde). Beder Journal of Humanities, 4(2), 42–51.

Şanlı, C. & Jable, E. (2009). Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı. 1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi.

Şen, C. (2016). Balkan Türklerinin muhacir edebiyatı incelemeleri. Grafiker Yayınları.

Tahsin, İ. (2021, 11 Ağustos). Azınlık okullarının kapatılmasına karşı çıkıyor. Birlik Gazetesi. https://birlikgazetesi.org/azinlik-okullarinin-kapatilmasina-karsi-cikiyor/

Tahsin, İ. (2022, 14 Aralık). Habipoğlu: "Ülkemiz 'Türk' isimli derneklerimize izin vermiyor, özerk ilkokullarımızı kapatıyor." Birlik Gazetesi. https://birlikgazetesi.org/habip-oglu-ulkemiz-turk-isimli-derneklerimize-izin-vermiyor-ozerk-ilkokullarimizi-kapatiyor/

Tay, İ. & Doğan Kahtalı, B. (2024). Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimi ve kültürel ögeler: Balkan Saati programı.

Tikici, M., Karatepe, S. & Erdem, O. (2009). Balkanlarda Türk kültürü: Osmanlı sonrası Kosova'da yaşayan Türklerin kültürel özellikleri ve Türkiye ile ilişkileri üzerine bir değerlendirme. 1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi.

Türk Dil Kurumu. (2012). Türkçe Sözlük (11. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları. Erişim adresi: https://sozluk.tdk.gov.tr/

Yastı, M. (2014). Dobruca'daki Kırım Türklerinin atasözleri üzerine artzamanlı bir inceleme. Beder Journal of Humanities, 4(2), 109–123.

14. OTURUM

Balkanlarda Dil, Edebiyat ve Kültür: Karşılaştırmalı Çalışmalar ve Sosyokültürel İncelemeler

Boşnakçada Dilsel Pürizme Karşı Direniş ve Türkçe Dil Göçü: Miljenko Jergović'in "Inšallah, Madona, inšallah"Adlı Öykü Derlemesi Örnekliğinde

Minela Sinanović-Vefić[1]

Özet

Bu bildiri, Bosna-Hersek topraklarında yüzyıllar süren Osmanlı-Türkçe dil göçü sürecinin bir sonucu olarak Boşnak dilindeki Türkçe kökenli kelimeleri tarihsel, kültürel ve sosyolengüistik bir bağlamda ele almaktadır. Başlangıç noktası, yüzyıllar süren Osmanlı yönetiminin Bosna-Hersek bölgesinin dili, kültürü ve kimliği üzerinde derin bir iz bırakmış olması ve Türkçe kökenli kelimelerin günlük iletişimin, deyimlerin ve edebi ifadenin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olmasıdır. Bildiri, özellikle dil göçlerine odaklanarak göçleri incelemekte ve yabancı özellikle Osmanlı-Türkçesi, dilsel ve dil dışı etkilere bir tepki olarak dilsel pürizm kavramını tanımlayıp analiz etmektedir. Tarih ve dil politikaları boyunca genellikle standart dilden Türkçe kökenli kelimeleri azaltmayı veya ortadan kaldırmayı amaçlayan Sırbistan ve Hırvatistan'daki pürist eğilimleri incelerken Bosna-Hersek örneğinde bu kelime katmanına karşı önemli ölçüde daha hoşgörülü bir tutum gözlemlenmiştir. Çağdaş Boşnak dilindeki Türkçe kökenli kelimelerin durumu analiz edilmekte ve iletişimsel işlevlerinin yanı sıra kimlik ve üslup işlevleri de taşıdığı, kullanımlarının genellikle kültürel aidiyeti, bölgesel kimliği veya yazarın bilinçli bir üslup tercihini ima ettiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Miljenko Jergović'in „Inšallah, Madona, inşallah adlı öykü derlemesinin analizi aracılığıyla, tarihsel olarak motive olmalarına rağmen Türkçe kökenli kelimelerin edebi ifadenin canlı ve işlevsel bir parçası olmaya devam ettiği ve anlatı yapısı ile karakterizasyonuna nasıl uydukları gösterilmektedir. Analiz sırasında, farklı öykülerde tekrarlanan 577 Türkçe kökenli kelime tespit edilmiştir. Bu sözcüksel katmanın, kültürel belleğin sürekli varlığının yanı sıra Boşnakçanın yabancı kökenli unsurları entegre etme ve uyarlama esnekliğine de işaret ettiği gerçeğine özellikle vurgu yapılmaktadır. Boşnakçadaki Türkçe kökenli kelimelerin yalnızca geçmişin sözcüksel bir mirası değil aynı zamanda Balkanlar'daki kültürel ve dilsel temasların katmanlaşmasına tanıklık eden çağdaş dilbilimsel pratiğin etkin ve anlamsal olarak üretken unsurları olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Boşnakça, pürizm, Türkçe kökenli kelimeler

Resistance to Linguistic Purism in Bosnian and Turkish Language Migration: The Example of Miljenko Jergović's Short Story Collection "Inšallah, Madona, inšallah"

Abstract

This paper explores Turkish loanwords (i.e. lexical items of Ottoman Turkish origin) in the Bosnian language as a result of the centuries-long process of Ottoman-Turkish linguistic migration in the territory

1 Araştırmacı, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, msinanovic-vefic@ius.edu.ba, ORCID: 0009-0009-2055-2041.

of Bosnia and Herzegovina, viewing them in a historical, cultural and sociolinguistic context. The starting point is the fact that centuries-long Ottoman rule left a deep mark on the language, culture and identity of the Bosnian-Herzegovinian region, with Turkish loanwords becoming an integral part of everyday communication, phraseology and literary expression. The paper examines migrations with a special focus on linguistic migrations, and defines and analyses the concept of linguistic purism as a response to foreign, especially Ottoman-Turkish, linguistic and extralinguistic influences. It examines purist tendencies in Serbia and Croatia, which throughout history and language policy have often aimed to reduce or eliminate Turkish loanwords from the standard language, while, in the case of Bosnia and Herzegovina, a significantly more tolerant attitude towards this lexical layer has been noted. The status of Turkish loanwords in the contemporary Bosnian language is analyzed, where they, in addition to communicative, also have an identity and stylistic function, and their use often implies cultural affiliation, regional identity or a conscious stylistic decision of the author. In this context, through the analysis of Miljenko Jergović's collection of stories "Inšallah, Madona, inšallah"it is shown how Turkish loanwords, although historically motivated, remain a living and functional part of literary expression and how they fit into the narrative structure and characterization of the characters. During the analysis, 577 Turkish loanwords repeated in different stories were identified. Particular emphasis is placed on the fact that this lexical layer indicates the continuous presence of cultural memory as well as the flexibility of Bosnian to integrate and adapt elements of foreign origin. It is concluded that Turkish loanwords in the Bosnian language are not just a lexical legacy of the past, but active, semantically productive elements of contemporary language practice, which testify to the layering of cultural and linguistic contacts in the Balkans.

Keywords: Bosnian language, purism, Turkish loanwords

1. Giriş

İnsanların göçü gibi kelimeler de bir dilden diğerine geçer.

(Škaljić, 1966:13)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da ve özellikle Bosna-Hersek'te (1463-1878) yüzyıllar süren egemenliği, bu bölgelerdeki halkların kültürel, siyasi, dini ve dilsel kimlikleri üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu mirasın en dikkat çekici yönlerinden biri, Boşnakçadaki Türkçe kökenli kelimelerin varlığıdır. Škaljić sözlüğünde bunlardan 8.742›sini kaydetmiştir (1966:23) ve bu sayının yaklaşık 10.000 olduğu düşünülmektedir (Peco, 2007:11). Bu sözcüksel unsurlar, Osmanlı-Türkçe sözlüğünün unsurlarının yerel dil sistemine entegre edildiği ve günümüzde de sıklıkla aktif olarak kullanıldığı karmaşık bir dil teması ve göçü sürecine tanıklık etmektedir.

Türkçe kökenli kelimeler ise yalnızca dilsel bir kategori değil aynı zamanda kültürel işaretlerdir; Osmanlı egemenliği dönemindeki gündelik yaşam, yönetim, el sanatları, gastronomi, mimari, askeri terminoloji ve dini uygulamaların katmanlı bir tarihini içlerinde taşırlar. Dildeki varlıklar yalnızca dil alışverişini değil aynı zamanda daha geniş toplumsal süreçleri de yansıtır: kültürlerin karışması yeni gerçekliklerin yerel koşullara uyarlanması ve Osmanlıların Balkanlar'dan çekilmesinden sonra bile çeşitli biçimlerde varlığını sürdüren ortak bir medeniyet çerçevesinin şekillenmesini.

Türkçe kökenli kelimelerin entegrasyonuna paralel olarak, 19. ve 20. yüzyıllarda, özellikle Hırvatistan ve Sırbistan'da, bu kelimeleri standart dilden azaltmayı veya tamamen

kaldırmayı amaçlayan pürist hareketler gelişmişti. Boşnakça ise, Türkçe kökenli kelimeler ve standart dilin bir arada varoluşunun belirli bir modelini sergiler. Osmanlı İmparatorluğu ile yüzyıllardır süregelen kültürel ve dilsel temas nedeniyle, Türkçe kökenli kelimeler Boşnakçada derin köklere sahip olmuş ve genellikle "yabancı" bir unsuru değil, günlük konuşma ve kimlik ifadesinin ayrılmaz bir parçasını temsil etmektedir (Vajzović, 1999). Boşnakçadaki Türkçe kökenli kelimeler, kelime dağarcığını zenginleştirmenin yanı sıra, ifadeye belirli bir sıcaklık, yerel bir renk ve kültürel özgünlük katan üslupsal bir işleve de sahiptir.

Bu bildiri, Osmanlı-Türkçe dil göçünün bir sonucu olarak Türkçe kökenli kelimeleri incelemeyi, modern Boşnakçada varlıklarını sürdürmelerinin tarihsel ve sosyolengüistik bağlamını sunmayı ve Miljenko Jergović'in "Inšallah, Madona, inšallah"adlı öykü derlemesinin örneği üzerinden edebi işlevlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, Türkçe kökenli kelimeleri yalnızca geçmişin kalıntıları olarak değil aynı zamanda modern dilsel ve kültürel kimliğin etkin ve anlamsal olarak üretken unsurları olarak görmemizi sağlamaktadır.

2. BHS (Boşnakça/Hırvatça/Sırpça) Dil Bölgelerindeki Dil Göçleri

Tanıma[2] göre göç, en geniş anlamıyla nüfusun mekânsal hareketliliği, daha dar anlamıyla ise bireylerin veya sosyal grupların daimî ikamet yerlerinde kalıcı bir değişikliktir. Göçler kalıcı veya geçicidir. Dış ve iç göçler, devlet sınırları içinde veya dışında olmalarına göre farklılık gösterir. Göçler örgütlü veya kendiliğinden, gönüllü veya zorunlu olabilir. Göçün başlangıcı tarih öncesi çağlara kadar uzanır.

Göç, insanların bir coğrafi bölgeden diğerine geçici veya kalıcı olarak yer değiştirmesini içeren karmaşık bir sosyal, ekonomik ve kültürel olgudur ve belirli bir bölgenin demografik yapısı, sosyal ilişkileri ve kültürel manzarası üzerinde potansiyel olarak kalıcı sonuçlar doğurmaktadır. En geniş anlamıyla göç, siyasi, ekonomik, savaş, iklim veya dini faktörlerin neden olduğu nüfus hareketlerini içermektedir. Etkileri fiziksel alanla sınırlı değildir; göç genellikle kültürel kalıpların, inançların, geleneklerin ve dillerin aktarılmasını ifade etmektedir. "Örneğin, tarih veya dil biliminin göçün getirdiği değişimleri fark etmediğini ve anlamadığını düşünmek elbette saçma olurdu ancak belirli bir tutarsızlık olduğu kesindir yani göç araştırmacıları genellikle dilbilimsel olguları göç hareketlerinin sonuçları olarak nasıl doğru yorumlayacaklarını bilemediler ve dilbilimciler de karşılarına çıkan tarihsel olguları her zaman en iyi şekilde yorumlamadılar ve açıklanması gereken renkli farklılıkları koşullamadılar (Lisac, 2009:145)."

Kültürel göçlerin özel bir biçimi olan dil göçleri, bir dilin unsurlarının farklı dil topluluklarının konuşmacıları arasındaki yoğun temas yoluyla diğerine girdiği süreçleri

2 migracija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Erişildi 20.8.2025. <Https://www.enciklopedija.hr/clanak/migracija>.

ifade eder. Bu süreçler, fonolojik ve morfolojik sistemleri etkileyen kelime ödünçlemeyi (leksik ödünçleme) ve ayrıca ifade ve sözdizimsel kalıpların aktarımını içerebilir. Dil göçleri çoğunlukla aynı bölgede farklı etnik ve dilsel grupların daha uzun süre bir arada yaşamasının bir sonucu olup, sözcüksel ve kültürel öğelerin alışverişi günlük bir pratik haline gelmektedir.

Bosna-Hersek topraklarında, Osmanlı egemenliği dönemi bu sürecin paradigmatik bir örneğini temsil etmektedir. Osmanlıların 15. yüzyıldaki gelişi yalnızca siyasi ve askeri hakimiyet değil aynı zamanda yerleşik Slav nüfusu ile idari, askeri ve dini açıdan egemen Osmanlı-Türk eliti arasında güçlü bir kültürel ve dilsel etkileşim anlamına da geliyordu. Dört yüzyıllık Osmanlı varlığı boyunca Boşnakçaya, çoğunlukla Osmanlı Türkçesinden ancak aynı zamanda Arapça ve Farsçadan da gelen ve Osmanlı-Türkçesi aracılığıyla aktarılan önemli sayıda Türkçe kökenli kelimeler girmiştir.

Bu sözcüksel unsurlar tek seferlik bir ödünçlemenin sonucu değil ödünç kelimelerin Boşnak dilinin fonetik ve morfolojik kurallarına uyarlandığı sürekli bir sürecin sonucuydu (Vajzović, 1999). Bu ifadelerin çoğu günlük konuşmanın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş, bazıları önemli kültürel semboller haline gelmiş ve bazı Türkçe kökenli kelimelerin hâlâ Boşnakçada karşılığı yoktur: alat, behar, boja, bubreg, džep, jastuk, limun, majmun, šećer (alet, behar, renk, böbrek, cep, yastık, limon, maymun, şeker) vb. Bunların varlığı sadece günlük konuşma diliyle sınırlı değildir bu kelimelere gazetecilikte, edebiyatta ve hatta idari metinlerde bile rastlamaktayız. Bazıları anlamsal değişimlere uğramış, bazıları ise özgün anlamlarını korumuştur. Bu tür bir dilsel göç, sözlüğün geliştiği toplumsal ve tarihsel koşullardan ayrılamaz olduğunu açıkça göstermektedir.

3. Pürizm ve Dil Göçü Kavşağında Türkçe Kökenli Kelimeler

Türkçe kökenli kelimeler Boşnakça, Hırvatça ve Sırpçaya doğrudan Osmanlı Türkçesi'nden veya onun aracılığıyla diğer doğu dillerinden (Arapça, Farsça) ve doğu dışı dillerden (Yunanca) giren çoğunlukla Balkan halkları ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki idari, askeri ve günlük temaslar yoluyla ortaya çıkan kelime ve ifadelerdir. Geniş bir sözlük alanını kapsarlar: yönetim (defter, kadija), günlük yaşam (avlija, sofra), el sanatları ve ticaret (dućan, esnaf), dini ve sosyal kurumlar (bajram, imam, medresa), gastronomi terimleri (burek, pilav) ve giyim ve diğer ürünler (ćilim, feredža). Konuşma ve edebiyatta uzun süreli kullanımları bu kelimelerin geçici ödünçleme statüsünü aştığını ve sözcüksel fonun kalıcı unsurları, kültürel ve tarihsel mirasın taşıyıcıları haline geldiğini göstermektedir (Peco, 2007; Vajzović, 1999, Škaljić, 1966).

Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça bağlamında, Türkçe kökenli kelimeler farklı bir kader izlemiştir. Boşnakçada yaygın kullanımlarını korurken Hırvatça ve Sırpçada, pürist akımların etkisi altında, birçoğunun yerini yerel veya Avrupa dillerindeki eşdeğerleri almıştır. Bu farklılaşma yalnızca dilsel faktörlerden değil aynı zamanda kültürel-poli-

tik ve kimliksel koşullardan da kaynaklanmaktadır. Çok etnikli ve çok dinli bir ortamın dili olan Boşnakça, alıntı kelimelere karşı daha esnek bir tutum geliştirmiştir. Bu bağlamda Türkçe kökenli kelimeler "yabancı" olarak değil dilsel ve kültürel ifadenin ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır (Vajzović, 1999).

Türkçe kökenli kelimeler, tarihsel bir mirası temsil etmenin yanı sıra üslup ve kimlik işlevi de görür. Edebiyat, şiir ve günlük konuşmadaki varlıkları Boşnakçanın özgünlüğüne, ifade zenginliğine ve kendine özgü "ses manzarasına" katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, Türkçe kökenli kelimeler, dil göçlerinin kalıcı bir sonucu olarak görülebilir; geçmişi ve bugünü birbirine bağlar ve Balkanlar'ın kültürel ve dilsel karmaşıklığını yansıtmaktadır.

Dilsel saflık, alıntı kelimelerin ortadan kaldırılması, arkaizmlerle değiştirilmesi veya yerel dilbilimsel modellere göre yeni kelimeler oluşturulması yoluyla, belirli bir dili "yabancı" veya "istenmeyen" unsurlardan arındırmaya yönelik bir dizi dil politikası ve bilinçli çabadır. "Yabancı kökenli kelimelerin (ve diğer dilsel özelliklerin) bir dilin saflığını bozan bir tür kirlilik olduğuna dair inanç" olarak tanımlanmaktadır (Trask, 1999:254, Đurčević'e göre, 2020:283-284). Pürizm, yalnızca dilsel bir olgu değil aynı zamanda dilin ulusal, kültürel veya siyasi kimliğin bir simgesi olarak ele alındığı sosyokültürel ve ideolojik bir süreçtir. Pratikte, pürist eğilimler genellikle diğer dil topluluklarıyla yoğun temaslara, "güç dillerine" karşı duyarlılığa veya kişinin kendi kültürel özerkliğini teyit etme girişimine bir tepkidir. Katičić'e göre, "pürizm kültürel bir bağlılıktır. Dilsel saflık söz konusu olduğunda tavizsiz bir tutarlılık benimseyen püristler tarafından taşınır (1973:84)."

Pürizm, 16. ve 17. yüzyıllardaki ilk ulusal akademilerden günümüze kadar yüzyıllardır varlığını sürdürmektedir (Granić: 2009:65). Balkanlar'daki pürist hareketler 19. ve 20. yüzyıllarda belirginleşmiş. Artık 18. yüzyılın ikinci yarısı gibi erken bir dönemde Hırvat püristleri çok sayıda ve gereksiz Türkçe kökenli kelimelerle mücadele etmiş böylece 19. yüzyılda Türkçe kökenli kelimelerin yanı sıra Almanca, İtalyanca ve Latince kelimeler de tehdit altında kalmıştır (Turk, 1996:68). Hırvatistan ve Sırbistan'da o dönemin aydınları, dilbilimcileri ve yazarları dili standartlaştırmaya ve Türkçe, Almanca ve diğer alıntı kelimelerden "arındırmaya" çalışmışlardır (Klajn, 2008; Turk, 1996). Hırvat ansiklopedisinin tanımına[3] göre pürizm "Yabancı dil öğelerinin aşırı kullanımına direnerek kişinin kendi diline özen göstermesidir. Bir dil kültürü biçimi olarak, tüm dillerde mevcuttur, ancak tarihsel etkenlere de bağlı olarak farklı bir güce sahiptir. Dışlayıcıysa dilin kendiliğinden kullanımını sınırlar ılımlıysa, dilsel yaratıcılığı teşvik eder. Okuryazarlığın başlangıcından bu yana Hırvat dilinin değişmez bir yoldaşı olmuş ve olumsuz tarihsel dönemlerde dil kimliğinin korunmasına katkıda bulun-

3 purizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Erişildi 21.8.2025. <Https://enciklopedija.hr/clanak/purizam>.

muştur." Bu çabası, yeni kelimeler ve çeviriler yaratmak, alıntı kelimeleri uyarlamak ve Hırvatçanın genel külliyatından ödünç almakla geçmiştir. Hırvatistan'da pürizm, 20. yüzyılın sonlarına doğru Bağımsız Hırvatistan'ın kurulmasıyla zirveye ulaşmış ve ideolojik bir araç haline gelmiştir. Kordić, "Pürizmin hâkimiyeti, Hırvatistan'da milliyetçiliğin hâkimiyetinin bir işaretidir" (2010:17) der ve "Hırvatistan'daki pürizm dilin bir özelliği değil, bu özelliği Hırvatistan'daki diğer konuşmacılara dayatmak isteyen Hırvatların bir özelliğidir (2010:24)." diye açıklar.

Katičić'e (1973:86) göre Sırpçadaki safçı eğilimler, Vuk St. Karadžić'in reformunda bile hissedilebilir. Karadžić, Sırpça sözlüğünde (1818) ayrıca şunları söylediğini belirtir: "1783'te Dositej Obradović, Sırpça'nın halkın konuştuğu gibi yazılması gerektiğini söyledi ve kendisi de bildiği kadarıyla bu şekilde yazmaya başladı (1818:5)." ve ekler: "Dilin yalnızca Türkçe'den değil, diğer herkesten de yabancı kelimelerden temizlenmesi gerektiğini ve Latince veya Almanca kelimelerin Türkçe'den hiç de daha hoş olmadığını" vurgular (1818.20). Ancak Karadžić, "baş aşağı" ve uzman olmayan kişiler tarafından yeni kelimeler türetmektense başkasının sözünü halka duyurmanın daha faydalı olduğunu düşünmüştür. Jahić (1999:124), Karadžić 'in halk hikâyelerini toplarken birçok Türkçe kökenli kelimelere dikkat çektiğini ve "onlara karşı pürizm göstermediğini; ona göre bu kelimeler her zaman Sırpçanın, yani 'Doğu Roma ve Türk hukuku Sırplarının' dilinin ayrılmaz bir parçasıydı" diye belirtmişti (Klajn,2008:154-157) günümüz Sırp dilbilimcilerinin yabancı kelimelere karşı ölçülü ve nesnel bir duruş sergilediğini "nadir görülen saflık örneklerinin ise yalnızca sıradan insanlar arasında görüldüğünü" belirtmektedir. Klajn'a göre "Hırvat saflığı, Sırbistan'daki saflığa karşı bir tür 'aşı' görevi gördü çünkü çoğu yabancı sözcüğün son derece yapay ve doğal olmayan ikameler benimsenmeden reddedilemeyeceğini gösterdi (2008:157)."

Boşnakçada daha hoşgörülü bir yaklaşım sürdürülmüş ve çok sayıda Türkçe kelime, belirgin bir üslup ve kimlik işlevine sahip oldukları günlük ve edebi dilde işlevini sürdürmeye devam etmiştir. Jahić (1999) şöyle diyor: "Pürizm, Boşnakçanın karakteristik özelliği değildir çünkü bu dil başkalarına açık bir şekilde yaratılmış ve geliştirilmiştir. Boşnakçada, doğu kökenli kelimelere karşı her zaman hoşgörü gösterilmiştir. Doğu kültürüne ve dillerine karşı her zaman yüksek bir bağlılık bilinci vardı bu yüzden bu kelimeler yabancı olarak bile algılanmıyordu aksine yerli olarak algılanıyordu. Ayrıca Türkçe kökenli kelimelerin kullanımının abartılmaması gerektiği yönünde bazı istekler de vardı, örneğin, bazı Türkçe kökenli kelimeler için Boşnakçanın kendisine daha uygun Slav kökenli (daha özgün) kelimeler bulunabileceği düşünülmüştür (Jahić, 1999:90)." Jahić ayrıca yalnızca Boşnakçaya özgü olan ve geriye dönük pürizm adını verdiği belirli bir pürizm türünü de dile getirir. "Boşnakçada tamamen özgün, gerçek Boşnakçaya özgü başka bir pürizm türü daha vardır. Bu, Slav kökenli kelimeler ve bunların Türkçe kökenli kelimelerle olası yer değiştirmeleriyle ilgili pürizmdir. Daha önceleri başka bir tür pürizmde (Sırp-Hırvat diline özgü) pendžer kelimesi prozor ke-

limesiyle değiştirilmişken bugün durum tersine dönmüştür. Prozor kelimesi, yabancı kelimeler açısından pürizmi değil Slav kökenli kelimeler açısından tam tersini temsil eden pendžer kelimesiyle değiştirilmiştir. Yani doğu kökenli kelimeler, geleneği daha sadık bir şekilde yansıtan yerli kelimeler olarak algılanmaktadır (2008:91)."

Yukarıdakilerin hepsinden çıkan sonuç, pürizmin yalnızca dilsel bir uygulama olarak değil aynı zamanda "saf" veya "otantik" bir dil algısının şekillendiği ideolojik ve kültürel bir araç olarak da işlev gördüğüdür. Hırvat pürizmi ideolojik bir işlev ve yabancı unsurların ortadan kaldırılması yönünde bir eğilim sergilerken Sırp pürizmi yerel dili koruyarak ölçülü bir yaklaşım sergilemekte Boşnak yaklaşımı ise hoşgörüyü ve Türkçe kökenli kelimelerin standart dille bir arada yaşamasını vurgulayarak dilin ifade gücüne ve zenginliğine katkıda bulunmaktadır.

4. Miljenko Jergović'in "Inšallah, Madona, İnšallah" Kısa Öykü Derlemesindeki Türkçe Kökenli Kelimelerin Analizi

Miljenko Jergović Boşnak ve Hırvat yazar, gazeteci ve denemecidir. 28 Mayıs 1966'da Saraybosna'da doğan Jergović, çocukluğunu memleketinde geçirdi. Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nden felsefe ve sosyoloji bölümünden mezun oldu. 1992'de gazeteci ve Nedeljna Dalmacija dergisinin editörü oldu ve ertesi yıl Zagreb'e taşındı. Jergović kendisi hakkında şöyle ifade etmektedir: "Ben ne Hırvat ne de Boşnak'ım sadece kitaplarımı iyi niyetle, yazıldıkları dilde okuyanlara aitim, milliyetlerine bakılmaksızın." Ayrıca bugünkü Hırvatistan'da kendisine ait saydığı tek şeyin Hırvat dili olduğunu belirtmektedir. Bunun dışındaki her şey ona yabancıdır ve bunu açıkça ve defalarca gizlemeden söylemektedir. Bosna Hersek, Sırbistan ve Karadağ'da konuşulan ve yazılan dilleri de kendi dilleri olarak değerlendirmektedir.[4]

Jergović'in eserleri arasında şiir, derleme, deneme ve oyunlar yer almaktadır ve eserleri aracılığıyla kimlik, tarih ve insan kaderi temalarını sürekli olarak ele almaktadır. Yirmiden fazla dile çevrilen eserleri ona çok sayıda ulusal ve uluslararası edebiyat ödülü kazandırmış ve Balkanlar'ın en önemli çağdaş yazarlarından biri olduğunu kanıtlamıştır.

Miljenko Jergović'in "Inšallah, Madona, inšallah" adlı öykü derlemesi çağdaş Boşnakçadaki Türkçe kökenli kelimelerin analizi için son derece zengin bir malzeme sunmaktadır. "Oryantalizmlerin özel bir anlam ve işlev kullanımda gerçek bir 'ölçü' kazandığı bazen yeri doldurulamaz bir sözlük, stilistik unsurlar, zamansal ve mekânsal rengi vurgulayan kelimeler bazen de başka ölçütlere göre işaretlenmiş değerler olarak- edebi (edebi-sanatsal) bir üslupla yazılmıştır (Vajzović 1999:14)."

Jergović'in öyküleri Boşnak sevdalink, halk şarkıları ve üçü de Dalmaçya klapa şarkılarından esinlenmiştir (klapa şarkısı geleneksel a cappella söyleme biçimidir). Bunlar

4 https://www.vecernji.hr/enciklopedija/miljenko-jergovic-18474.

arasında "Okreni se niz đul bašču", "Služim cara devet godin´ dana", "Šehidski rastanak", "Sunce bi sjalo sjati ne može", "Ali paša na Hercegovini", "Djevojka sokolu zulum učinila", "Majka Meha luda oženila", "Zaspalo je siroče", "Đulzulejha", "Kad kauri Livno porobiše", "Ima l´ jada ko kad akšam pada", "U Mostaru čudan mekteb kažu", "Djevojka se Suncu zamjerila", "Put putuje Latif aga" ve "Kod Lepanta sunce moje" bulunmaktadır.

"Sevdalinka, Bosna Hersek halkının derin duygusal yaşamının en güçlü canlı tanıklığıdır (Balić, 1994, Zekić'e göre, 2019)". Bunlar konuşmalarında "Türkçe ifadelerinin yüksek sıklığı gibi bazı dilsel özelliklerin de ortaya çıktığı" Bosna-Hersek çarşılarından kaynaklanmıştır (Jahić 1991). Jahić ayrıca, doğu maddi ve manevi kültürünün güçlü ve uzun süreli etkisinin ve hayatın her alanında yaygın olarak kullanılan Türkçe ifadelerinin Sevdalinka'nın sözcüksel katmanına doğrudan yansıdığını belirtmektedir. "Örneğin Türkçe ifadeleri bu katmanın çarpıcı bir özelliğidir ve Sevdalinka'ya özel bir ortam damgası vurarak onu benzersiz bir dilsel yaratım haline getirmektedir (1991:74)."

Sevdalinka'dan ilham alan Jergović, Bosna'daki günlük yaşamın özgünlüğünü çağrıştırmak için bilinçli olarak Türkçe ifadelerini kullanıp karakterlerinin kültürel ve kimliksel bağlamını vurgulamaktadır. Sözcüksel ödünçlemeler aracılığıyla Türkçe kökenli kelimelerin salt tarihsel eserler olarak değil çağdaş ifadenin aktif unsurları geçmiş ile bugün arasında bir köprü olarak işlev gördüğü özgün bir üslup atmosferi inşa etmektedir. Boşnakça dilsel göçler sayesinde zengin bir ifade çeşitliliğini ve zenginliğini koruyarak dil temasının ve ödünç kelimelerin ulusal kimliğin önemli bir parçası haline geldiğini göstermektedir.

Derlemedeki öykülerin başlıkları şunlar: *Gurbet, Jilduz, Tespih, Zapis, Halal, Asag, Zulum, Alkatmer, Misir, Jid, Idžtihad, Akrap, Teman, Dert, Mekteb, Jatrib, Gasul, Mejtaš* ve *Lapant*. Yazar, kitabın sonundaki bir notta bunların nasıl ortaya çıktığı hakkında şunları söylüyor. "Bu kitaptaki tüm öyküler, Dalmaçya klapa şarkılarından oluşturulan *Misir*, *Jid* ve *Lepant* öyküleri hariç Boşnak sevdalinkalarının derleme remiksleridir. *Tespih* ise özel bir durumdur. Remiks terimi, bir tür tanımı icat etme girişimi değil enstrümanlar arasında orijinal kayıttakinden önemli ölçüde farklı bir ilişkiye sahip bir stüdyo kaydıdır. Sık sık dinlediğim şarkılar farklı performanslarda ve koşullarda... bu sevdalinkalar, yazıldıkları nedenlerle beni her zaman zorladı. Yazarı çoğu zaman kendileri için bilinmiyor ve icracılar şarkıları kendilerine uyacak şekilde değiştirip uyarlıyorlar, ama güçlü lirik temel varlığını sürdürüyor ve şarkıların ortaya çıktığı elle tutulur acı ve kayıp hissedilebiliyor. Her şarkının arkasında yatan olay ve bunun yerine bir öykü anlatılsaydı nasıl olacağıyla ilgilendim. Remikslerde, bireysel kaderin kolektif bir sese, bir mite, bir peri masalına, Boşnak ve Dalmaçyalı lirik şarkıların sıra dışı bir belgeseline, bir mucizenin gerçekleşme olasılığına dönüştüğü durumu koymaya çalıştım (2023:477-478)"

Hikâyelerdeki Türkçe kökenli kelime örnekleri hayatın çeşitli alanlarını kapsar.

> *Günlük yaşam ve toplumsal yapıya ilişkin kelimeler: avlija, sofra, kafa, zindan, dućan, pazar, kafana, imam, vezir, paša gibi kelimeler, Osmanlı etkisi döneminde Bosna mekânının gündelik yaşamını ve toplumsal yapısını çağrıştırmıştır,*
>
> *Gastronomi: burek, pilav, baklava, salep, špinat terimleri yalnızca yemeği tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda kültürel geleneği de aktarmaktadır,*
>
> *Din ve ritüeller: namaz, dženaza, tevhid, medresa, mekteb, hodža, efendija, iftar,*
>
> *Giyim, ayakkabı ve kişisel eşyalar: papuče, kundure, nanule, čaršaf, fes, čibuk, turban,*
>
> *Aletler, silahlar ve günlük eşyalar: kundak, tokmak, čekić vb.*

Jergović, Türkçe kökenli kelimeleri ek açıklama gerektiren arkaik veya yabancı kelimeler olarak kullanmaz. Aksine anlatıya tamamen entegredirler ve çoğunlukla bağlamdan anlaşılırlar, bu da Boşnakçadaki doğal varlıklarını doğrulamaktadır. Nesirlerindeki Türkçe kökenli kelimelerin üslupsal işlevi çok yönlüdür, metne yerel bir renk, karakterlerin konuşmalarının özgünlüğünü verir ve bir kimlik belirteci görevi görürler. Analizin bir parçası olarak derlemeden toplam 577 Türkçe kelime bulduğumu belirtmek ilginçtir ve bunlar aşağıda sıralanacaktır ancak bazı örnekleri gözden kaçırmış olmam ihtimalini de göz ardı edemiyorum:

abadžija (2)[5], abadžiluk, abdest (3), abdest uzeti (2), adet (6), aferim, aga (6), agaluk, agda, agin (2), aginski, ahbab (2), ahiret (5), akrap /akrep (2), akšam (6), akšamlučiti (4), akšamluk (2), alarahmetile, alaša, alat (konj) (2), alaturka, alejhiselam, Alidžun (2), alim (3), alkatmer, Allah (11), Allah ilalah, Allahov (3), Allahu ekber, almasli, ama (7), aman zaman, amidža, amidžić, amidžinica, anadolski, Arapi, arapski (3), Arnaut (2), arnautski, aščinica, ašiklija, ašikluk, ašikovanje (2), ašikovati (6), asker (4), askerija (2), askeruša, Atmejdan, avet, avlija (11), avlijski (3), babo (7), badava, badem (3), bajanje, bajram (5), bajramluk, bajramski, baklava (3), bamija, barem (16), barut (2), baš (14), basamak, bašča (9), batak, bećarac, bedem, beg (3), begovat, begovina, begovski (2), behar, bejturan, belaj (6), beledija, berber, bešika (2), bezbeli (7), biljetar, bilmez, bimbaša (2), binjiš, birvaktile, Bismillahi Rahmani Rahim, boja, bošča (2), bostan, bremedet, bubreg, budala (8), budalast, budalaština (2), budalina (3), bukagija (2), bula, bulbul (2), buljuk, bunar, bundžija (3), burek, bururet, butum, čador, čaj (3), čakšire (5), čakšire (4), čaršaf (3), čaršija (12), čaršijski (6), ćeif (3), čekić, ćelav (2), ćelenka, čelik, ćemanet, ćepenak (2), česma (5), četa, čibučiti, čibuk (2), ćilim (3), čizme, ćorav, čorba (2), ćošak, ćumur, ćup, ćuprija (2), čurčija, dahir, daidža, damarati, deda (4), def, degenek (2), demirdžija, deredža, dernek, dert (3), derviš, derviški, deva, deverati, di-

5 Türkçe kökenli kelimenin yanındaki parantez içindeki sayılar, bu kelimenin kaç farklı hikâyede yer aldığını göstermektedir. Parantez içindeki sayının yazılmadığı durumlarda ise kelime sadece bir hikâyede geçmektedir.

bek, dimiskija (2), direk, dobiberiti, đogat, dolama, dolma, dorat, dova (5), dućan (10), dugme, đugum (5), đugumdžija, duhan (6), duhandžija, duhankesa, đule (2), đumrugdžija, dunjaluk (3), durati, dušek, dušmanin (2), dušmanski (2), đuturum, đuvegija (2), džaba/e (9), džamija (9), džamijski (2), džebana (3), džehennem (6), džehennemski (5), džemat, dženaza (5), dženaza namaz, dženet/dženet (8), dženetski, džep (10), džepni, džigerica (2), džilitnuti se, džin (2), džinhodža, džuma (6), efendija/efendijica (4), eglen (2), eglenisati, ekser, elem (2), elif, evlija (4), evlijaluk, evnuh, fakat, fes (2), fildžan (2), fišek (2), fišeklija, fukara (8), fursat, galushana, gasuliti, gazija (7), gaziluk (2), gondža, gurabija, Gurbet, hadž, hadži (2), hadžija (5), Hadžijski bajram, hadžiluk (2), hafiz (7), hair, hajde (2), hajdučki, hajduk (4), hajvan (2), hajvanski, halal (6), halal dati, halal primiti, halaliti (5), halka, halva, halvat (2), hamal, han, handžar (4), handžija, hanuma/ hanumica (8), haračiti, haram, harambaša (3), haramija, harem (2), haremski, hator, hazna, hećim (2), hedija, hefta (2), helać, hidžretski, hodža (7), hodžica, hodžin, hrsuz, hurija, ibretiti/se (5), iftar (2), iftariti, ihtijar (2), imam (2), inat, inšallah (2), insan (8), išaret, islam (2), jalija, japija (3), japrak, jarak, jaran (3), jasmin, jastuk (7), joguniti se, jogurt, jok (6), jorgan (2), jufka (2), kabadahija (2), kabur (3), kabur dovu učiti, kadifa, kafa/kava (10), kafana/kavana (3), kafez, kaldrma (8), kalem (3), kalpak (2), kamara, kana, kandilj, kandžija, kandžijati, kapak (3), kapija (10), karandžolog, karavan/a (3), karpuza, kašika, kašikica, kat (2), katil ferman, kaur/in (6), kaurski (3), kavez (2), kazan (2), kazandžija, kesten, kidisati (3), kijamet (4), kijametski (2), kiridžija, kiridžiluk, kismet (2), kleti, kočija (2), kočijaš, kočijaške, komšija (7), komšijin (2), komšijski (2), komšiluk (3), komšinica (2), kona (2), konačiti, kubura (4), kujundžija (2), kujundžiluk, kula (3), kundak, kundura/e (3), kundurdžija, Kuran (4), kuranski, kurban (3), kuršum, kutija, kuvet (2), lejlei kadr (2), lepeza, levha, lula (2), magaza (2), mahala (4), mahrama (4), majmun (2), makar (9), makaze, maksum (4), maksumčad (3), maksuz (2), mamurluk (2), mangala, marama/ maramica (5), mazlum, meazalah, medet Allah, medresa, megdan/mejdan (5), mehana (2), mehlem, mejt (3), mejtef / mekteb (2), melek (2), melem (2), meračiti, meraja (2), merak (2), merdžan, merhaba (2), mesdžid, mezar/ mezarje (6), meziti (2), minaret (3), minder (2), miraz (3), Misir, Misirac, misirski (2), mualima, mubareć (2), muderis, mudžahedin, muhadžir (2), muhtar, mujezin (3), mukajet, munara, musafirhana, musliman (6), muslimanka, muslimanski (2), mušterija (4), mutvak, nafaka (4), nagrajisati (3), nalet, nâm (2), namaz (2), nana, nanule (3), nanulice, naranča (3), nargila (3), nena (8), nevakat, nišan (5), nišaniti, nišanska sprava, nizam, noksan, odaja (3), oklagija, okujisati, ordija (2), oud, padišah, padišahov, pafte, pamuk (2), pandža, papagaj, papuče (2), pare (6), paša (4), pašin (3), pašinica, pasjaluk, pazar (2), pazarni, peča, pehlivan (2), pejgamber (3), peksinluk, pelivan, pelivanski (2), pendžer (4), peškun (2), pilav, pobudaliti (3), poganluk, poguzluk, probeharati (3), provodadžija, rahat (2), rahatlokum, rahmetli (6), rahmetlija, raja, rakija (13), rakijski, ramazan (2), rospija, ršum,

sabah (2), sabah namaz, sadaka, sahadžija (2), sahan (2), sahat, salep, šamar, šamija, sanduk (4), Sarajlija (2), sat (7), šator (2), saz, sazlija, šećer, sećija (7), sedžda, sehara (6), šeher (2), šejh, šejtan (7), šejtančić, šejtanluk, šejtanski (2), selam, selam zazvati, selamet, selamiti, senabija, šenluk, šerbe, serdžada, šeref, sevap (2), sevdah, sevdalija, sevdalinka (2), sibijan, sikter, siledžija, sinija, sirat ćuprija, sirće, skemlija, sofra (5), soj, sokak (7), špinat, srma, srmali, Stambol (4), Stambolija, stambolski (4), subaša, sudžuk, sultan (6), sultanija, sultanov (3), sura (4), surgun (2), surma, taban, tabut (3), talambasati, taman (16), tambura (2), tandrkati, tane, taslačiti, tavan, tavanica, teferič (4), teferičenje, teferičiti (2), teftedar, tefter (3), tekija, teklić, telal (3), tem… tem…, temelj, temenah (2), temenah učiniti, tepeluk, tepsija (3), teravija, tespih (2), testija, tevhid, toka, tokmak (3), top (2), topovski, topuz, turban, Turci (4), Turčin (3), turski (12), ugursuz, ulema, uskofrčiti se, uzbihuzuriti, vakat (4), vazda, vaziti (6), vela havle vela kuvetile (2), vezir (4), vezirluk, vezirski (2), zaintačiti, zaintačiti se, zamandaliti, zamandaljen, zar (3), zarakijati se, zeman (2), zera, zerdelije, zift, zijan, zikr, zindan, zor (6), zor delija, zulum, zulum činiti, zvekir (3).

Jergović'in "Inšallah, Madona, inšallah" adlı derlemesinden Türkçe kökenli kelimeler listesi derlenirken, etimolojiyi belirlemek için kullanılan kaynaklar Abdullah Škaljić'in "Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku" ve Petar Skok'un "Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika"dır. Bu kaynaklar türevler ve melezler de dahil olmak üzere Türkçe kökenli kelimelerin kesin olarak belirlenmesini sağlamıştır. Bu da modern Boşnakçadaki alıntı kelimelerin dilsel çeşitliliğini ve uyarlanmasını göstermektedir.

5. Miljenko Jergović'in Derlemesinde Türkçe Kökenli Kelimelerin Sosyolinguistik Katmanlaşması

577 kelime biriminden oluşan bir külliyata dayalı olarak Miljenko Jergović'in derlemesindeki Türkçe kökenli kelimelerin analizi bu unsurların tek ve homojen bir sözcük bütünü olarak görülemeyeceğini göstermektedir. Aksine analiz edilen metindeki Türkçe kökenli kelimeler, çağdaş kullanım derecesine anlamsal alana ve pragmatik işlevine bağlı olarak rolleri farklılık gösteren çeşitli sosyolengüistik düzeylerde işlev görmektedir. Bu yaklaşım yaşayan konuşma dili ile kültürel ve tarihsel anlam taşıyıcısı olarak hizmet eden stilistik olarak işaretlenmiş unsurlar arasındaki ilişkinin daha kesin bir şekilde anlaşılmasını sağlar.

Türkçe kökenli kelimelerin bir kısmı, bugün hala günlük iletişimin ayrılmaz bir parçası olan ve stilistik olarak işaretlenmiş olarak algılanmayan sözcük birimlerine aittir. Bunlar modern Boşnak diline tamamen entegre olmuş ve çeşitli iletişim kayıtlarında kullanılan oldukça sık rastlanan kelimelerdir.Örneğin barem, baš, kafa, rakija, dućan, čaršija, komšija, jastuk, jorgan vb. Bu kelimelerin Jergović'in derlemesindeki yer alması dilin egzotikleştirilmesine katkıda bulunmaz aksine gerçek konuşma pratiğini yan-

sıtır ve günlük yaşamın temel ihtiyaçlarının ifade edildiği tarafsız bir sözcük katmanını temsil etmektedir. Sosyolinguistik açıdan bu kelimeler Osmanlı sözcük mirasının modern dildeki istikrarını ve kalıcılığını doğrulamaktadır.

İkinci grup bölgesel, kuşaksal veya durumsal olarak modern dilde işlevsel olarak sınırlı olan Türkçe kökenli kelimelerden oluşmaktadır. Bu kelimeler çoğunlukla aile, dini veya geleneksel söylemlerde bulunur ve akšam, sabah, avlija, sehara, pendžer, minder, amidža, daidža, nana gibi hafif bir üslup işareti taşımaktadır. Ayrıca bajram, ramazan, dova veya džuma gibi dini terimler de bunlara dahildir. Bunların edebi bir metinde kullanımı yazara bağlamı açıkça açıklamadan sosyal ilişkileri, aile hiyerarşilerini ve kültürel kalıplarını kesin olarak belirtme olanağı sağlamaktadır. Bu şekilde Türkçe kökenli kelimeler, dili topluluğun deneyimiyle bağlayan örtük anlam taşıyıcıları olarak işlev görmektedir.

Üçüncü Türkçe kökenli kelime grubu ise, ağırlıklı olarak üslupsal ve tarihsel bir işlevi olan kelimelerden oluşan özel bir sosyolinguistik değere sahiptir. Bu kelimeler çağdaş günlük iletişimin bir parçası değil Osmanlı idari, askeri ve sosyo-hiyerarşik bağlamıyla bağlantılıdır. Örneğin bimbaša, subaša, teftedar, ferman, askerija, padišah, vezir, dolama vb. Bu kelimelerin Jergović'te kullanımı zamansal, kültürel ve sosyal bir renklendirme aracı olarak hizmet ettiği için açık bir anlatı işlevine sahiptir. Yazar bu kelime katmanı aracılığıyla dili kolektif hafızanın kilit bir unsuru olarak kullanarak tarihsel ortamı ve sosyal yapıları yeniden inşa etmektedir.

Böylesine çeşitli bir külliyatın sosyolinguistik analizi, Jergović'in kelime seçiminin basit bir "halk dili"ne dayanma veya geçmişin özel bir üslubunu ima etmediğini göstermektedir. Aksine derlemesindeki tarafsız çağdaş kelime katmanı ile tarihsel olarak işaretlenmiş unsurlar arasında dinamik bir etkileşim vardır ve bu da çok katmanlı bir dilsel ifadeye ulaşmaktadır. Bu bağlamda Türkçe kökenli kelime unsurları yabancı veya arkaik öğeler olarak değil Bosna Hersek coğrafyasının kimliğinin, kültürel sürekliliğinin ve sosyal deneyiminin kesin bir şekilde ifade edilmesini sağlayan dil sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak işlev görmektedir.

Yukarıda bahsedilen çok sayıda Türkçe kökenli kelime, bu sözcükbirimlerinin sıklığını ve işlevsel önemini kanıtlamaktadır. Bu derleme Boşnakçada en azından Türkçe kökenli kelimeler söz konusu olduğunda bir saflığın yerleşmediğini doğrulamaktadır. Aksine bu kelimeler çağdaş ifadenin güçlü ve canlı bir unsuru olmaya devam etmektedir. Sonuç olarak, "Inšallah, Madona, inšallah" adlı derlemedeki Türkçe kökenli kelimelerin analizi edebiyatın dilsel mirası koruma ve değerlendirme aracı olarak nasıl hizmet edebileceğini göstermektedir. Türkçe kökenli kelimeler tarihsel kimlik ile çağdaş dilsel ifade arasında bir köprü görevi görmektedir.

6. Sonuç

Boşnakçadaki Türkçe kökenli kelimeler, Osmanlı İmparatorluğu ile yüzyıllar süren temas ve dil göçü süreçleriyle şekillenen çok katmanlı bir dilsel ve kültürel mirası temsil etmektedir. Modern dilde varlıkları yabancı kelime öğelerinin yerel dil sistemine kalıcı olarak entegre edildiğinin kanıtıdır. Bu öğeler yalnızca varlığını sürdürmekle kalmaz aynı zamanda kimlik ve üslubun aktif taşıyıcıları olarak da kendilerini doğrulamaktadır. Miljenko Jergović›in "Inšallah, Madona, inšallah" adlı öykü derlemesinin analizi edebi söylemde Türkçe kökenli kelimelerin önemli bir işlevi olduğunu göstermektedir. Yazarın günlük yaşamın özgünlüğünü çağrıştırmasını kültürel ve tarihsel boyutu vurgulamasını ve dilin yerel rengini korumasını sağlamaktadır.

Türkçe kökenli kelimelerin entegrasyonuyla eş zamanlı olarak daha geniş Güney Slav bölgesinde de pürist eğilimler gelişiyordu. Bu eğilimler güçlü bir kurumsal ve ideolojik karaktere sahip oldukları Hırvatistan'da özellikle belirgindi; Sırbistan'da ise çok daha ılımlı ve daha az sistematikti. Bu süreçler dilsel kimliğin oluşumuna ilişkin zıt yaklaşımları göstermektedir. Boşnakça, Türkçe kökenli kelimeleri büyük ölçüde özümseyip işlevsel olarak bütünleştirirken Hırvat pürist hareketleri bunların yerine yerel unsurları koymaya çalışırken Sırp standardında Türkçe kökenli kelimelere yönelik tutum daha ikircikli ve pragmatikti.

Bu nedenle Boşnakçadaki Türkçe kökenli kelimeler yalnızca tarihsel kalıntılar olarak değil çağdaş dil pratiğinin hayati ve dinamik unsurları olarak görülmelidir. Geçmiş ile bugün arasında bir köprü görevi görerek tarihsel kimliği çağdaş kültürel ve edebi ifadeyle birleştirirler. Dilsel pürizm ve Türkçe kökenli kelimeler ilk bakışta çelişkili görünseler de dilsel gelişimin karmaşıklığını ve dilsel değişimin dinamiklerini ortaya koymaktadır. Boşnakça Türkçe kökenli kelimeler sayesinde ifadelerin zenginliğini ve çeşitliliğini korurken Jergović'in de gösterdiği gibi bunların değerlendirilmesine ve korunmasına aktif olarak katkıda bulunmaktadır.

(Bildiride geçen Boşnakça harflerin açıklanması: č-ç, ć-ç, dž-c, đ-c, j-y, š-ş.)

Kaynakça

Đurčević, J. (2020). *Engleski kao globalni jezik: Jezička globalizacija i jezički purizam.* Anali Filološkog fakulteta, (32)2, 277–295.

Granić, J. (2009). *Purizam ili o(d)brana bosanske/bošnjačke, hrvatske i srpske leksičke norme.* In *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen: Lexik - Wortbildung - Phraseologie* (pp. 65–83). Münster, Hamburg, Berlin, Beč, London, Zürich: LIT Verlag.

Jahić, Dž. (1991). *Jezik bosanskih Muslimana.* Sarajevo: Biblioteka „Ključanin", HOD.

Jahić, Dž. (1999). *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora.* Sarajevo: Ljiljan.

Jergović, M. (2023). *Inšallah, Madona, İnşallah.* Beograd: BOOKA.

Katičić, R. (1973). *O purizmu.* Jezik: Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, 21(3–4), 84–90.

Klajn, I. (2008). *Purizam i antipurizam u današnjem srpskom jeziku.* Jugoslovenski filolog, 64, 153–176.

Lisac, J. (2009). *Tri dijalekta triju narječja kao najizrazitiji primjeri migracija u hrvatskom jeziku.* Hrvatski dijalektološki zbornik, 15, 145–154.

Peco, A. (2007). *Knjiga V: Radovi o turcizmima.* Sarajevo: Bosansko filološko društvo.

Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam.* Zagreb: Durieux.

Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku.* Sarajevo: Svjetlost.

Turk, M. (1996). *Jezični purizam.* Fluminensia, 8(1–2), 63–79.

Vajzović, H. (1999). *Orijentalizmi u književnom djelu – lingvistička analiza.* Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu.

Zekić, M. (2019). *Kulturni identitet bosanskih muslimana: Bošnjaci – najistočniji muslimanski Europljani i najzapadniji autohtoni islamski narod.* Sarajevo: Dobra knjiga.

Nüsrət Dişo Ülkünün "Türkcəm" və Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Türkün Dili" Şeirlərində Türklük Qavramının Müqayisəli Təhlili

Könül Hacıyeva[1]

Xülasə

Türk dünyası şairlərinin əsərlərindəki millîyyətçi ideyalar Türklük qavramının canlılığı və inkişafı baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Türkün dili" və Nüsrət Dişo Ülkünün "Türkcəm" şeirləri Türklərin millî ruhunu, dil və inanc birliyini təbliğ etmək baxımından diqqətəlayiqdir. "Türkün dili" şeiri Türklük anlayışını ən gözəl şəkildə ifadə edən möhtəşəm bir əsər kimi tanınır. Bu şeirdə Şəhriyar təkcə ana dilini tərifləmir, həm də onun zənginliyinə, orijinallığına və əzəmətinə diqqət çəkir. Şəhriyar Türk dilinin dəyərini onun saflığında, başqa dillərlə qarışdırılmadan təqdimatında görür. Şəhriyarın bir neçə misrada tarixə ekskurs etməsi, Türkcənin dillərin inkişaf tarixindəki əhəmiyyətini və Türk xalq yaradıcılığının bənzərsizliyini vurğulaması onun bir dilçi və ədəbiyyatçı mövqeyindən xəbər verir. Şair bir dilin o dili daşıyanların varlığını şərtləndirən bir faktor olduğunu və həmin dildə yaranan folklorun da sonradan yaranan yazılı ədəbiyyata möhkəm zəmin təşkil etdiyini yaxşı bilirdi. Nüsrət Dişo Ülkünün "Türkcəm" şeirindəki ideyalar da eyni missiyanı daşıyır: Türkün uludan ulu tarixini vurğulamaq, Türk dilinin, Türk kimliyinin keçdiyi şərəfli yolu oxucunun diqqətinə çatdırmaq. Nüsrət Dişo Türk dilinin yoxluğunu Türkün, Türklüyün yoxluğu kimi qəbul edir, öz varlığını Türkcədə görür. Şair Türkün yaşadığı hər torpağı Orta Asiyası, Balkanı, Anadolusu ilə birlikdə vahid bir Vətən olaraq görür və bütün bunları öz varlığında, yurd sevgisi ilə çırpınan qəlbində, Türklük qavramı ilə aydınlanmış zehnində birləşdirir. Dil varlığı ilə yurd varlığını bir-birindən ayırmayan şair bu məfhumların yalnız iç-içə bir şəkildə bir anlam ifadə etdiyindən danışır. Şəhriyar Türkcə yazan şairi bülbülə, Türk dilində yazılan şeirləri isə cəvahirə bərabər tutur. Şəhriyar üçün şeirdə əsas amil hissiyyat və səmimiyyətdir. Bu mənada şairin Türk dilində yazdığı bütün şeirlərini səmimiyyət timsalı hesab etmək olar. Kilometrlərlə uzaqda, Balkanlarda şair Nüsrət Dişo Ülkü Türkcənin doğulub nəşət tapdığı, yayıldığı xəritəni cızır, kiçik, qısa, lakin Türklük qavramını ən gözəl şəkildə ifadə edən şeirinə Anadolunu, Türküstanı, Balkanı, Azərbaycanı sığdırır və bu coğrafiyaya sığan ulusunu Türk dilinə məhəbbətlə döyünən bütün qəlbi ilə qucaqlayır. Məqaləmizdə bu iki şeirin əhatə etdiyi Türklük qavramı mövzusunu təhlil etməklə, həm də şeirlər arasında müqayisə və paralellər apararaq müəlliflərin Türklük məfkurəsinə baxışını, onların Türk dilinin millî şüurun formalaşmasındakı yeri ilə bağlı mövqeyini müəyyən etməyə çalışmışıq.

Açar sözlər: Balkanlar, Türk dili, Türklük qavramı, Nüsrət Dişo Ülkü, Məhəmmədhüseyn Şəhriyar

1 Prof. Dr., Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, konulhaciyeva75@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5335-912X.

A Comparative Analysis of the Concept of Turkishness in Nusret Disho Ulku's "Turkchem"(My Turkish) and Mahammadhossein Shahriyar's "Turkun Dili"(Turk's Language) poems

Abstract

National ideas in the works of poets of the Turkic World are of particular importance for the vitality and development of the concept of Turkishness. In this context, Mahammadhossein Shahriyar's "Turkun Dili" (Turk's Language) and Nusret Disho Ulku's "Turkchem " (My Turkish) are notable for their promotion of the national spirit of the Turks and the unity of language and faith. The poem "Turkun Dili" (Turk's Language) is known as a magnificent work that most beautifully expresses the concept of Turkishness. In this poem, Shahriyar not only praises his native language but also highlights its richness, originality, and sublimity. Shahriyar sees the value of the Turkish language in its purity, presented without mixing it with other languages. The thoughts in Nusret Disho's poem "Turkchem" carry the same mission: to emphasize the ancient history of the Turks and to draw the reader's attention to the glorious path traversed by the Turkish language and Turkish identity. Nusret Disho considers the absence of the Turkish language as the absence of the Turk and Turkishness, and sees his own existence in Turkish. A poet with a national spirit values all Turkish lands as a unified homeland. The poet sees every land inhabited by Turks, along with Central Asia, the Balkans, and Anatolia, as a single homeland, uniting all of these within his own being, within his heart beating with patriotic love and within his mind illuminated by the concept of Turkishness. Mahammadhossein Shahriyar likens a poet who writes in Turkish to a nightingale and poems written in Turkish to jewels. Many kilometers away, in the Balkans, the poet Nusret Disho draws a map where Turkish begins and ends. He condenses Anatolia, Turkestan, the Balkans, and Azerbaijan into a short, small poem that beautifully expresses the concept of Turkishness. He embraces the nation that settled in this region with his whole heart, beating with love for the Turkish language. In this article, we examine the theme of Turkishness addressed in these two poems, draw comparisons and parallels between them, and attempt to determine the authors' perspectives on Turkish ideology and their stances on the role of the Turkish language in the formation of national consciousness.

Keywords: Balkans, Turkish, the concept of Turkishness, Nusret Disho Ulku, Mahammadhossein Shahriyar

1. Giriş

Biz Türklər üçün Türklük qavramını, millîyyət düşüncəsini təşkil edən dəyərlərin ən başlıcası dildir. Türk dili Türk xalqalarının varlıq səbəbidir. Bir xalq, bir Türk ulusu dili ilə var olur, özünün folkloru, ağız ədəbiyyatı ilə yaşayır, bu dildə yazıb-yaradan ədəbi şəxsiyyətləri ilə tanınır. İstər yazılı istərsə də şifahi dəbiyyat onun yaradıcısı olan xalqın mənəviyyatını, mədəniyyətini, düşüncə dərinliyini, dil zənginliyini özündə cəmləşdirən mənəvi sərvətlər məcmusudur. Bu mühüm xüsusiyyətlər daha çox şifahi ədəbiyyatda və folklorda özünü göstərir. Ona görə də şifahi ədəbiyyat hər bir xalqı müəyyən edən, onun kimliyini nümayiş etdirən ilkin yaradıcılıq sahələrindən biridir. Türk xalqlarının mənəvi inkişaf yolunu, yaradıcılıq keyfiyyətlərini, düşüncə tərzini əks etdirməkdə xalq ədəbiyyatı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Anadolu, Balkan, eləcə də Azərbaycan Türklərinin ədəbiyyatı onların genetik kodunu daşıyan mənəvi irsdir. Türk xalqlarının bir çox ortaq dəyərləri var. Bu müştərəkliyə şifahi ədəbiyyat nümunələrində daha çox rast gəlinir. Bu bənzərliklərin "Oğuznamə"lərdən, "Kitabi-Dədə Qorqud"dan, qədim oğuz toplumunun sahib olduğu mədəni mirasdan ortaya qoyduğu sözlü ədəbiyyatdan gəldiyini deyə bilərik. Eyni zamanda fərqlər də yox deyil. Müxtəlif cəhətlərin mövcudlu-

ğu təbii olaraq Türk xalqlarının müxtəlif coğrafi bölgələrdə, müxtəlif iqlim şəraitində yaşamaları ilə bağlıdır. Ustad alim Fuad Köprülü ədəbiyyatın cəmiyyətə təsir edən hər bir sahə ilə bağlı inkişafı haqqında yazır: "*Hakikaten bir milletin coğrafi çevresiyle, sonra dini, iktisadi, hukuki, ahlaki, bedii, siyasi hayatiyle edebiyatı arasındaki bağlantılar o kadar açıktır ki, bu hususta izahatı bile fazla görüyoruz." (Köprülü, 2011, s. 27)* Sahib olduğu millî ənənələrə sadiq qalan Türk toplumu, genetik ünsürlərin daşıyıcısı olan xalq şeiri, xalq yaradıcılığı kimi bir mirası qoruyaraq nəsillərdən nəsillərə ötürmüşdür. Anadolu'da, Avropa'da, Balkanlarda, bir sözlə, Türklərin ayaq basdığı, məskunlaşdığı hər yerdə bu mirasdan nümunələr tapmaq mümkündür. Ədəbiyyat araşdırıcısı Azadə Rüstəmova Azərbaycan ədəbiyyatının qidalandığı qaynaqlardan bəhs edərkən yazır: "Bu qaynaqlardan biri Qədim və Orta Şərqdəki yazılar, tarixi kitabələr və sənədlərdirsə, digəri və daha vacibi xalqın şifahi ədəbiyyatı, möcüzəvi təsir qüdrətinə sahib olan folklor nümunələridir."(Rüstemova, 2014, s. 290) Həqiqətən də, qatqısız bir yaradıcılıq məhsulu olan bu nümunələrdə, millî keyfiyyətləri, ulusun dil özəlliklərini müşahidə edə bilirik. Dil isə millətin millî kimliyidir, onun millî mövcudluğunu müəyyən edən önəmli sərvətdir. Bu mənada, «hər millət öz dilində görünür» ifadəsi təsadüfən deyilməyib.(Vəliyev, 1987, s. 7) Bu fikrə əlavə olaraq onu da vurğulaya bilərik ki dilin özü isə istedadlı şairlərin yazdığı şeir nümunələrində, ədəbi əsərlərdə görünür. Dünyadakı Türklər zəngin bir ədəbi mirasın varisləridir və fərqli əlifbalar istifadə etmələrinə rəğmən yeri gəldikcə, bu zəngin mirasdan faydalanmağa can atırlar. Çağdaş dövrümüzdə Anadolu'da Azərbaycan şeirinin Xəlil Rza, Bəxtiyar Vahabzadə kimi millî nümayəndələrinin şeirlərinə böyük maraq varsa, Balkanlarda böyük Şəhriyarın Türklük bilincinə tərcüman olan əsərləri ədiblərin şeirsevərlərin diqqət mərkəzindədir. Məhmət Akif Ərsoy, Oljas Süleymen, Abdulla Aripov kimi Türk ədəbi simalarının sənətinin Türklük qavramı, millətsevərlik duyğusu ilə birləşməsindən doğan ədəbi nümunələr isə Azərbaycan'da böyük maraqla oxunur. Türk ədəbiyyat tarixinin araşdırıcılarından olan İskəndər Pala bu barədə yazır:

Bugün yalnız eski vatanlarımız olan topraklardan ta Avrupalara, Amerikalara dek uzanan yedi iklimde Türkçemiz hala yaşıyorsa bunu gerçekleştirenlerin başında hiç şüphesiz şairler ilk sırayı alır. Türkün var olduğu her coğrafya parçasında Türkçe gerek bir hasret duygusuyla, gerek bir millîyet şüuruyla, bir milletin ayakta kalma mücadelesini omuzlayan dildir".(Pala, 2012, s. 302)

Bütün Türk dünyası ana dilinin və millî duyğuların tərənnüm edildiyi əsərlərin verdiyi ilhamla coşub dalğalanmış, nəticədə bu mövzularda yeni şeirlər meydana çıxmışdır. İran'da yaşayan Azərbaycan Türklərinin iç səsinə çevrilən, Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq siması, millî düşüncəli şairimiz Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın «Türkün dili» şeiri də belə əsərlərdəndir. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar 1906-cı ildə Güney Azərbaycan'da, Təbriz'də dünyaya gəlmişdir. İran'da Türkcə təhsil verən məktəblərin olmaması səbəbilə Şəhriyar da oradakı digər soydaşlarımız kimi, fars dilində təhsil almışdır. Şəhriyar hələ gənc yaşlarından ədəbiyyata maraq göstərir, Farsca şeirlər yazırdı. Anasının ondan Türk dilində şeir yazmasını istəməsinin ardınca şair "Heydərbabaya salam"

əsərini qələmə aldı. Bu əsər oxucular tərəfindən böyük sevgilə qarşılandı və Şəhriyar'ın Türk dünyasında tanınmasına səbəb oldu. Şairin uşaqlıq və yeniyetməlik çağları Heydərbaba dağının ətəklərində yerləşən kənddə keçdiyi üçün o, fikir və düşüncələrini bu dağa müraciətlə yazmış və səmimi duyğularını, xalqın ürəyindən xəbər verən istək və olayları dilə gətirərək böyük sevgi və şöhrət qazanmışdı. «Heydərbabaya Salam" əsəri Güney Azərbaycan'da anadilli şeirin müasir dövrdəki inkişafına təkan verdi. Şəhriyarın ilk şeir kitabı 1931-ci ildə Tehran'da nəşr edildi. Sadə xalq dilində xalqın arzu və qayğılarını qələmə alan şairin şeirlərində millî təəssübkeşlik, yurdsevərlik ifadə olunurdu. 1979-cu ildə isə Şəhriyar Tehran'da Türk dilində nəşr edilən "Varlıq" jurnalı ilə tanış olur. Jurnalın baş redaktoru və təsisçisi dünya şöhrətli cərrah, tarixçi alim, xalqını, ana dilini böyük məhəbbətlə sevən Cavad Heyət idi. Şair bir müddət sonra bu dərginin əməkdaşı olaraq fəaliyyət göstərir. Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" əsəri Türk oxucular tərəfindən sevilməklə bərabər bir çox dünya dillərinə də tərcümə olunaraq, müxtəlif ölkələrdə dərc edilmişdir. Şairin Türk dünyasına səs salan «Türkün Dili" şeiri isə Türklük qavramını ən gözəl şəkildə ifadə edən bir möhtəşəm əsər olaraq tanınmışdır. Şair "Türkün Dili" şeirində öz ana dilini sadəcə tərifləmir, həm də onun zənginliyini, əsilliyini, ucalığını diqqətə çatdırır. Şəhriyar Türk dilinin dəyərini onun saflığında, başqa dillərə qatmadan təqdim edilməsində görür.

"Türkün dilitək sevgili, istəkli dil olmaz,
Ayrı dilə qatsan bu əsil dil əsil olmaz.
Öz ləfzini farsa, ərəbə qatmasa şair,
Şerin oxuyanlar, eşidənlər kəsil olmaz." (Şəhriyar, 2005, s. 99)

Bənzər ideya və duyğuları Balkanların yurdsevər aydını və şairi Nüsrət Dişonun "Türkcəm" şeirində də görürük. Nüsrət Dişo Türk dilinin yoxluğunu Türkün, Türklüyün yoxluğu kimi qəbul edir. Öz varlığını Türkcədə görür.

"Bir ben varım,

Benimle birlikte Tükçem

Türkçemle birlikte bir ben varım.» (Pala, 2012, s. 312-313)

Şeirin müəllifi Nüsrət Dişo Ülkü 24 Mart 1937'də qədim Türk yurdlarından olan Prizrendə doğulmuşdur. Ülkü təxəllüsü ona yazdığı "Ülkü" şeirindən yadigar qalmışdır. Belə ki, Nüsrət Dişo 1960-cı ildə "Ülkü" adlı şeirlə bir şeir müsabiqəsinə qatılır və qalib olur. Onun qələbəsi elan edilərkən adı "Nüsrət Dişo-Ülkü" deyə səsləndirilir və həmin gündən etibarən şair bu imza ilə tanınır. Ülküsü Türklük, ana dili və vətənlə bağlı olan bir şair üçün bu ad uğurlu gəlir, neçə-neçə duyğulu şeirlərə imza ataraq böyük bir oxucu ordusu toplayır. Nüsrət Dişo şairlikdən başqa, yazar kimi də fəaliyyət göstərmiş, uşaqlar üçün hekayələr qələmə almışdır. Lakin onun Balkan Türk şeirinə yeni sənətkarlıq xüsusiyyətləri gətirməsi, şeiri estetik baxımdan zəngin və yüksək mövqeyə qaldırması ən əsas xidmətlərindəndir. Şairin həm heca, həm də sərbəst vəzndə şeirləri vardır, bu da onun şairlik ilhamının Türk xalq şeirindən qidalandığını və eyni zamanda Türk dünyası şairlə-

rinin əsərlərindən xəbərdar olduğunu göstərir. Nüsrət Dişonun şeirlərində dil mövzusu əsas yeri tutmuşdur. O, İlhami Emin və Necati Zəkəriyyə ilə birlikdə «dildə saflaşma hərəkatı»nın liderlərindən biri olmuş, öz nəslinə millî məsələlərin həllində və millî kimlik hissini aşılamaqda rəhbərlik etmişdir. (https://www.gzt.com/cins/cocuk-edebiyatina-adanmis-bir-omur-nusret-diso-ulku-3484896) Nüsrət Dişonun Məhəmmədhüseyn Şəhriyara nisbətən bəxti daha çox gətirmiş, təhsilinə albanca başlayan şair, daha sonra Türk dilində açılan siniflərdə təhsil almışdır. O, Prizren Pedaqoji İnstitutunda təhsilinə davam etmiş, daha sonra Türk dilində təhsil verilən siniflərdə iki il müəllimlik etmişdir. Nüsrət Dişonun şeirləri ilk dəfə 1953-cü ildə "Sevinc" adlı uşaq jurnalında dərc olunur, 1963-cü ildə isə onun "Cocuqlarla ağaclar" adlı şeirlər kitabı işıq üzü görür. Şair 1964-cü ildə Skopye şəhərində jurnalist kimi fəaliyyətə başlayır və "Birlik" qəzetində, müxtəlif uşaq dərgilərində çalışır. Onun 1972-ci ildə "Üçgen" (Üçbucaq) adlı, 1974-də "Ozanlar Güncəsi" adlı kitabları nəşr olunur. Nüsrət Dişonun ilk hekayələr kitabı isə 1976-cı ildə çap olunan "Qara İsmət" kitabıdır. Şairin 1981-də uşaq şeirlərindən ibarət "Dərədən-təpədən" adlı kitabı nəşr edilir. Bu kitab şairin daha təkmilləşmiş bir Türkcədə yazılmış şeirlərini əhatə edir. 1992-ci ildə şairin "Uşaqlar və böyük uşaqlar" adlı kitabı, 1993-də isə "Üç pişik" adlı hekayə kitabı işıq üzü görür. Sonrakı illərdə şairin "Qabıma sığmıram" adını verdiyi şeir kitabı, Uşaq ola bildiyim zaman" adlı isə hekayələr kitabı yayınlanır. Şairin 2011-ci ildə 3 şeir kitabı nəşr olunmuşdur. (https://www.gzt.com/cins/cocuk-edebiyatina-adanmis-bir-omur-nusret-diso-ulku-3484896) Nüsrət Dişo "Makedoniya Yazıçılar Birliyi"nin üzvü idi və bir çox tərcümələrin də müəllifi kimi tanınmışdır. Onun yazılarına "Türk dili", "Varlıq", "Ədəbiyyat", "Varlıq illiyi" dərgilərində yer verilmişdir. Şair 1979-cu ildə "Quş" adlı ilk Türkcə uşaq dərgisinin nəşrinə nail olmuşdur. Onun Balkan ölkələri ədəbiyyatının araşdırıldığı beş cilddən ibarət ensiklopediyanın ərsəyə gəlməsində də əvəzsiz əməyi vardır. Bütün bunlardan əlavə, Nüsrət Dişo Türk dili haqqında "bu dil ağzımda annemin ak sütüdür" (Yaman, 1998, s. 160) deyən Yəhya Kamal Beyatlının adına yaradılmış dərnəyinin qurucusu, "Dişo Türk Anaç" nəşrləri ilə Türk, makedon və serb dillərində kitabların çap edilməsi ilə məşğul olmuş bir naşirdir. Ümumiyyətlə, Nüsrət Dişonun fəaliyyətindən və millî mövqeyindən onun Skopyedə doğulub Parisdə yüksək təhsil alan, lakin bununla belə öz mədəniyyətinə, Türk mədəni-mənəvi dəyərlərinə dönməyə üstünlük verən, Türklük qavramını öz şəxsində şərəflə daşıyan bir aydından – Yəhya Kamal Beyatlıdan təsirləndiyini, onun ideyalarını davam etdirdiyini deyə bilərik. Göründüyü kimi, Nüsrət Dişo Ülkü tam bir millî aydın, dilini millətini sevən, köklərinə bağlı bir ədəbi, ziyalı şəxsiyyət olmuşdur. Onun tutduğu millî mövqe, ideyaları, öz xalqı qarşısındakı xidmətləri, gənc nəslin tərbiyəsi yolunda gördüyü işlər, bir sözlə, bu həyatdakı yeri onun «Türkcəm" şeirində çox aydın əks olunmuşdur.

"Bir ulusum var

Ulusumla birlikte Türkçem

Türkçemle birlikte bir ulusum var.» (Pala, 2012, s. 313)

Ulusu uğrunda, Türk dili yolunda çalışmaları, əmək̀ləri Nüsrət Dişo Ülkü'nün başlıca həyat prinsipi olmuşdur. O, bu şeirdə İskəndər Pala'nın təbiri ilə desək, "...Türkcə ilə

var olan bir ulusun macərasını dilə getirir. "(Pala, 2012, s. 312) Diqqət yetirdikdə, həm Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın, həm də Nüsrət Dişonun öz xalqı qarşısında göstərdiyi xidmətlərin bənzərlik təşkil etdiyini görürük. Şəhriyarın da bir çox şeirlərində uşaqların, gənc nəslin ruhuna xitab edən cəhətlər var. Onların hər ikisi fərqli coğrafiyalarda oxşar adlarla adlanmış dərgilərdə (Varlıq) çalışmışlar. Hər ikisi dövlət dili Türk dili olmayan ölkələrdə Türkcənin diriliyini, Türklük qavramını qoruyub-saxlamağa çalışmışlar. Bu millîyyətçi şairlər Türk dilinin unudulmaması üçün əllərindən gələni əsirgəməmişlər. Nəticədə, Şəhriyarın ana dilində yazdığı misralar bütün Türk dünyasında bir neçə nəslin dilinin əzbərinə çevrilmişdir. Şair 1969-cu ildə qələmə aldığı «Türkün Dili" şeirində bu dilin qüdrətini, bu dilin daşıyıcılarının alicənablığını dönə-dönə vurğulayır və bu zaman el deyimlərindən istifadə edir.

"Fars şairi çox sözlərini bizdən aparmış,
Sabir kimi bir süfrəli şair pəxil olmaz.
Türkün məsəli, folkloru dünyada təkdi,
Xan yorğanı kənd içrə, məsəldir, mitil olmaz." (Şəhriyar, 2005, s. 100)

Bu sətirlərdə Türkün tarixi, böyük zəfərləri və nəcib xarakteri öz əksini tapır. Türk dilini başqa dillərdən üstün tutan şair onun "xan"ların yaratdığı, farsların bir çox sözlər aldığı bir dil olduğunu qeyd etməkdən çəkinmir. Şeir haqqında oxuyuruq: "Hemen pek çok mısraı vecize kabilinden olan bu şiirde, asırlarca ihmal edilen sevgili ve asil Türkçe anlatılır. Ona göre geçmiş asırlarda (Selçuklu ve Osmanlı saraylarında) bir parça ihmal edilmiş olan bu dil, hayatiyetini daima koruyan, dünyanın en eski dillerinden biridir.» (Pala, 2012, s. 312) Şəhriyarın bir neçə misrada tarixə ekskurs etməsi, Türkcənin dillərin inkişaf tarixindəki əhəmiyyətini və Türk xalq yaradıcılığının bənzərsizliyini vurğulaması onun bir dilçi və ədəbiyyatçı mövqeyindən xəbər verir. Şair bir dilin o dili daşıyanların varlığını şərtləndirən bir faktor olduğunu və həmin dildə yaranan folklorun da sonradan yaranan yazılı ədəbiyyata möhkəm zəmin təşkil etdiyini yaxşı bilirdi. Buna görə də o, öz kasad mədəniyyətini yağlı boyalarla göstərməyə çalışanlara «Missən, a balam, hər sarıköynək qızıl olmaz» deyərək, oxucusunu ayıq-sayıq olmağa, «sarıya boyanmış hər mis»i qızıl sanmamağa, gerçək mirasın qədir-qiymətini bilməyə, öz mənəvi köklərinə, zəngin Türk folkloruna hərtərəfli sahib çıxmağa çağırır. Nüsrət Dişo Ülkünün "Türkcəm" şeirindəki ideyalar da eyni missiyanı daşıyır: Türkün uludan ulu tarixini vurğulamaq, Türk dilinin, Türk kimliyinin keçdiyi şərəfli yolu oxucunun diqqətinə çatdırmaq. Oxuyuruq:

"Ne başında ne sonunda gelir uygar ulusların
Orta Asya'dan tut, Orta Anadolu'ya çık
O ulus benim, ben o ulusun.
Bir ben varım
Benimle birlikte Türkçem
Türkçemle birlikte bir ulusum var.» (Pala, 2012, s. 313)

Millî ruhlu şair Türk ellərini bütöv bir ulus olaraq dəyərləndirir. O, Türkün yaşadığı hər torpağı Orta Asiyası, Balkanı, Anadolusu ilə birlikdə vahid bir Vətən olaraq görür və bütün bunları öz varlığında, yurd sevgisi ilə çırpınan qəlbində, Türklük qavramı ilə aydınlanmış zehnində birləşdirir. Dil varlığı ilə yurd varlığını birbirindən ayırmayan şair bu məfhumların yalnız içiçə bir şəkildə bir anlam ifadə etdiyindən danışır. Nəzərdən keçirdiyimiz şeir ilk baxışda qısa, lakonik söz birləşmələrindən ibarət olsa da, əslində millî kimlik dərsidir. Burada söylənənlər Ana Dili və Ana Torpaq mövzusunda, Türklük qavramı ilə bağlı böyük bir dərsin hərf-hərf, fəsil-fəsil, bölmə-bölmə öyrədilən, şüura təlqin edilən paraqraflarıdır. Nüsrət Dişonun "Türkcəm" şeiri məhz belə bir təsir bağışlayır. Tədqiqatçı İskəndər Pala Nüsrət Dişonun bu şeirinin ideya-məzmununu "kişilik oluşması ile millîyet duygusunun ancak dil sayesinde gelişeceğini ifade ediyor" şəklində dəyərləndirir.(Pala, 2012, s. 312) Şeirdə dilə gətirilən fikirlər həm də Türk varlığını və Türklüyü görməzdən gələnlərə, Türkcəyə xor baxanlara bir xatırlatmadır. Şair "O Türkçe benim, ben o Türkçenin» deyərək həm dilinə sahib çıxır, həm də onu Türk edən amilin yalnız və yalnız unutmayıb yaşatdığı Türk dili olduğunu vurğulamış olur. Nüsrət Dişo millî şüurlu bir Türk aydını olaraq Türk dilinin mövcud olduğu hər coğrafiyadakı Türklüyə sahib çıxır və bütün Türk dünyasına səslənir. Onun səsi Balkan və Anadolu Türklərinin olduğu kimi, həm də Azərbaycan Türklərinin səsidir.

"Ne başında ne sonunda gelir uygar dillerin.

Azeri'den tut, Balkanlar'a çık

O Türkçe benim, ben o Türkçenin.» (Pala, 2012, s. 313)

Nüsrət Dişonun Türklük qavramına bu cür geniş rakursdan yanaşması bizə tədqiqatçı alim M.F.Köprülü'nün Türk ədəbiyyatına münasibətini xatırladır. O, özündən əvvəlki bəzi ədəbiyyat tarixçilərindən fərqli olaraq Türk ədəbiyyatını Osmanlı şairlərinin yaradıcılığı ilə məhdudlaşdırmamış, onu Azərbaycan, Cığatay və s. şeir mühitləri ilə birlikdə bütöv halda tədqiq etməyə üstünlük vermişdir. Türk tarixinin, Türk dili və ədəbiyyatının, ümumiyyətlə Türklüyün bir bütün şəklində araşdırılıb tədris edilməsi F.Köprülü'nün əsas qayələrindən biri olmuşdur. O yazırdı: "Başlangıçtan bugüne gelinceye kadar Türk edebi vicdanının ne gibi tezahürlerde bulunduğunu, içtimai şe'niyette olduğu gibi yahut ona en yakın bir surette, gösterebilmek: İşte başlıca gayemiz!" (Köprülü, 2011, s. 27) Anadolu, Azərbaycan, Cığatay və Osmanlı sahəsi Türk ədəbiyyatlarının bir-birinə təsir halında inkişaf etdiyini çox gözəl bilən F.Köprülü bu mühitlərin yetişdirdiyi klassik şairləri tədqiq edərkən onları yetişdirən dövrü, təsir edən ictimai və sosioloji amilləri nəzərə almış, xronoloji ardıcıllığa malik, sistemli bir araşdırma külliyyatı ortaya qoymuşdur. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar da Köprülü'nün ümum Türk ədəbiyyatı kontekstində tədqiq etdiyi Həsənoğlu, Nəsimi, Xətai və Füzuli kimi Azərbaycan Türkcəsində yüksək sənət nümunələri qələmə alan şairlərin davamçısı idi və ana dilində gələcəkdə dillər əzbəri olacaq əsərlər yazmaq ənənəsini layiqincə davam etdirirdi.

«Ötməz, oxumaz bülbülü salsan qəfəs içrə,
Dağ-daşda doğulmuş dəli ceyran həmil olmaz.
Sözlər də cəvahir kimidir, əsli bədəldən
Təşxis verən olsa, bu qədər zir-zibil olmaz." (Şəhriyar, 2005, s. 99)

Şəhriyar Türkcə yazan şairi bülbülə, Türk dilində yazılan şeirləri isə cəvahirə bərabər tutur. Bu zaman o əsl şeirlə bağlı meyarlarını da ortaya qoyur. Şairin qənaətincə, şeiri oxuyan oxucu ağı qaradan, əsili saxtadan seçməyi bacararsa, keyfiyyətsiz bədii nümunələr də meydana çıxmaz. Şəhriyar üçün şeirdə əsas amil hissiyyat və səmimiyyətdir. Bu mənada şairin Türk dilində yazdığı bütün şeirlərini səmimiyyət timsalı hesab etmək olar. Şairin "Türkün dili» şeirində oxuyuruq:

"Şerin gərək ehsas ilə riqqətlə qarışsın,
Kənd əhli bilirlər ki, doşabsız xəşil olmaz." (Şəhriyar, 2005, s. 99)

Şəhriyar şeirdə duyğunun vacibliyini vurğulayarkən bir çox Türk yurdlarında məşhur olan qədim Türk yeməyinin –xəşilin (xaşılın) adını çəkir, şairin ifadə etdiyi hiss və həyəcanı xəşil üzərinə əlavə edilən doşaba, yəni bəkməzə bənzədir. Şəhriyarın şeirdən və şairlərdən gözlədiyi məhz bu kimi mənəvi cəhətlər idi. Onun sadaladığı keyfiyyətlər qələmə aldığı Türkcə şeirlərin sevilməsinin başlıca səbəbidir. İstər "Heydərbabaya salam", istərsə də "Türkün dili» şeiri şairin qeyd etdiyi «ehsas və riqqət» kimi faktorlarla zəngindir. Şair bunun fərqində olduğuna görə də öz şairlik təbini çağlayan bulağa, aşıb-daşan duyğularla dolu səmimilik çeşməsinə bənzədir.

"Bu Şəhriyarın təbi kimi çimməli çeşmə
Kövsər ola bilsə, demirəm, Səlsəbil olmaz." (Şəhriyar, 2005, s. 100)

Şəhriyar öz şairlik ilhamını cənnətdəki Kövsərə, Səlsəbilə bərabər tutur, əlinə qələm alıb şeir yazmaq istəyənləri belə bir coşğun təbin dalğalarında "çimib" yaxalanmağı arzulayır. Şair bu sözləri ilə «sevgili, istəkli» bir dil olan «Türkün dili»ni, onun zənginliklərini, üstünlüklərini, bu dilin bir Türk şairinin sənət təbini coşduran hisslərə tərcüman ola bildiyini diqqətə çatdırır. Təsadüfi deyil ki, şair özünün başqa bir şeirində də ana dili haqqında "Türki bir çeşmə isə mən onu dərya elədim" deyir və həm dilinin saflığını, həm də özünün bu dil qarşısındakı xidmətini vurğulayır.(Şəhriyar, 2005, s. 127) Şəhriyarın Türk dili və əsərlərindəki Türklük qavramı haqqında oxuyuruq: "Şehriyar'ın bu dil hakkında söylemesi gereken başka ne olabilir. Özetle Türkçe onun her şeyidir, onsuz olamadığıdır.»(Pala, 2012, s. 311) Kilometrlərlə uzaqda, Balkanlarda şair Nüsrət Dişo Ülkü Türkcənin doğulub nəşət tapdığı, yayıldığı xəritəni cızır, kiçik, qısa, lakin Türklük qavramını ən gözəl şəkildə ifadə edən şeirinə Anadolunu, Türküstanı, Balkanı, Azərbaycanı sığdırır və bu coğrafiyaya sığan ulusunu Türk dilinə məhəbbətlə döyünən bütün qəlbi ilə qucaqlayır.

"Türkçem başlar Azeri'den Balkanlar'a

Ulusum, Orta Asya'dan Anadolu'ya çıkar." (Pala, 2012, s. 313)

Şairin «Türkcəm" şeiri gələcək nəsil üçün tam bir yol göstəricisidir, desək yanılmarıq. Bu şeir həm Türklüyün nədən haradan başladığından xəbər verir həm də Türklük qavramını canlı tutmaq üçün nə etmək lazım olduğunu, Türkcəni necə qorumaq gərəkdiyini göstərir. Burada Nüsrət Dişonun başqa bir şeirində dediyi "ozan ölür, şiir kalır" deyimi yada düşür. Bu millətsevər şair artıq haqq dünyasında olsa da, əsərləri onun ideyalarını, Türklük qavramına sadiqliyini, Türk dilinə, tarixinə, mədəniyyətinə bağlılığını yetərincə əks etdirməkdədir. Biz Türklərə yadigar və əmanət olaraq qalan Şəhriyar sənətinin qiymətli inciləri sayılan Türkcə şeirlər də bu güneyli sənətkarımızın Türklük qavramını, Türk dili sevgisini özündə barındıran əvəzsiz bədii nümunələr, Azərbaycan Türklərinin özünüdərk prosesində həlledici rolu olan millî ruhlu çağırışlardır.

2. Nəticə

Türklük qavramının diriliyi və inkişaf etdirilməsi baxımdan bu şairlərimizin yaradıcılığındakı millî ideyaların xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu mənada Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Türkün dili» və Nüsrət Dişo Ülkünün «Türkcəm" şeirləri millî ruhu və Türklərin dil, əqidə birliyini təbliğ etməsi baxımından diqqətəlayiqdir. Məqaləmizdə bu iki şeirin əhatə etdiyi Türklük qavramı mövzusunu təhlil etməklə, həm də şeirlər arasında müqayisə və paralellər apararaq müəlliflərin Türklük məfkurəsinə baxışını, onların Türk dilinin millî şüurun formalaşmasındakı yeri ilə bağlı mövqeyini müəyyən etmiş olduq.

Ədəbiyyat Siyahısı

Köprülü, F. M. (2011). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara, Akçağ yayınları.

Pala, İ. (2012). Akademik Divan Şiiri Araştırmaları. İstanbul, Kapı yayınları.

Rüstəmova, A. (2014). Seçilmiş əsərləri, cild-1. Bakı, Elm nəşriyyatı.

Şəhriyar, M. (2005). Seçilmiş əsərləri. Ayrasiya Press, Bakı.

Veliyev, K. H. (1987). Elin yaddaşı, dilin yaddaşı. Bakı, Gənclik nəşriyyatı.

Yaman, E.(1998). Türk Dünyası Ortak Edebiyatı. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

https://www.gzt.com/cins/cocuk-edebiyatina-adanmis-bir-omur-nusret-diso-ulku-3484896.

Kuzey Makedonya'da Divan Edebiyatı Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar: Dün, Bugün ve Yarın

Melek Nuredini[1]

Özet

Bu çalışma Kuzey Makedonya'da Divan edebiyatı alanında gerçekleştirilen akademik Çalışmaların tarihsel gelişimini, mevcut durumunu ve geleceğe yönelik eğilimlerini kronolojik ve bütüncül bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle Üsküp, Tetova ve İştip gibi önemli kültür ve eğitim merkezlerinde faaliyet gösteren yükseköğretim kurumlarında yürütülen Türkoloji ve edebiyat Çalışmaları bu incelemenin temelini oluşturmaktadır. Çalışmada, Divan edebiyatına dair hazırlanmış lisansüstü tezler, akademik makaleler, bilimsel bildiriler ve monografiler ayrıntılı olarak değerlendirilmiş, aynı zamanda Türkiye'de eğitim almış ve çalışmalarını bu alana yönlendirmiş Kuzey Makedonyalı Çalışmacıların katkıları da kapsam içine alınmıştır. Bu sayede, söz konusu akademik üretim yalnızca yerel bağlamda değil, aynı zamanda bölgesel, uluslararası ve diasporik düzeyde de görünür hâle getirilmiştir. Çalışmanın temel amacı, Divan edebiyatına yönelik akademik ilginin Kuzey Makedonya'da hangi aşamalardan geçtiğini ortaya koymak, bu ilginin tarihsel süreç içinde hangi eğilimlerle şekillendiğini göstermek ve gelecekte nasıl yönelimler kazanabileceğini tartışmaktır. Bu çerçevede, erken dönem çalışmalar ile günümüzde yürütülen Çalışmalar ele alınmış, süreklilik ile değişim arasındaki ilişki özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca çağdaş bilimsel yöntemlerin kullanımı, disiplinler arası yaklaşımların çeşitliliği, karşılaştırmalı edebiyat perspektifinin sunduğu imkânlar ve Balkanlardaki çokkültürlü yapının sağladığı zenginlikler üzerinde durulmuştur. Erken dönem akademik çalışmalar ile günümüzde yürütülen Çalışmalar ele alınmış, çoğunlukla metin incelemeleri, klasik yorum yöntemleri ve sınırlı arşiv kaynaklarına dayalı olarak yürütülmüşken, günümüzdeki çalışmalar disiplinler arası yaklaşımları, çağdaş bilimsel metodolojileri ve dijital kaynakları etkin şekilde kullanmaktadır. Bu dönüşüm, çalışmalarda hem metodolojik çeşitliliği artırmış hem de Divan edebiyatının farklı açılardan değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Bu çalışma Balkanlar'daki klasik Türk edebiyatı mirasının daha geniş akademik çevrelerce tanınmasına, korunmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Böylelikle Divan edebiyatı Çalışmalarının sürekliliği, akademik zenginliği ve kültürel derinliği daha sistematik, kapsamlı ve gelecek odaklı bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Divan Edebiyatı, Kuzey Makedonya, Türkoloji, akademik çalışmalar, Balkanlar

Academic Studies On Divan Literature in North Macedonia: Past, Present and Future

Abstract

This study systematically examines the historical development, current state, and prospective trends of academic research on Divan literature in North Macedonia. Focusing on Turkish studies and literary research conducted at key cultural and educational centers such as Skopje, Tetovo, and Štip, the analysis

1 Dr. Öğr. Üyesi, Ministri of Education and Science, Kuzey Makedonya, meleknuredini@bro.gov.mk, ORCID: 0000-0001-9762-6648.

encompasses postgraduate theses, scholarly articles, conference papers, and monographs. Special attention is given to the contributions of North Macedonian scholars educated in Turkey, thereby situating local academic production within regional, international, and diasporic contexts. The primary aim is to trace the evolution of scholarly interest in Divan literature, identify the trends that have shaped it over time, and explore potential future directions. Early studies, which predominantly employed textual analysis, classical interpretive methods, and limited archival resources, are juxtaposed with contemporary research that utilizes interdisciplinary frameworks, modern scientific methodologies, and digital tools. This comparison highlights both continuity and transformation, underscoring the increasing methodological diversity and the multifaceted perspectives applied to Divan literary studies. Furthermore, the study emphasizes the opportunities offered by comparative literature approaches and the richness of the Balkans' multicultural context, which have significantly enriched scholarly inquiry. Ultimately, this research contributes to the recognition, preservation, and transmission of the Balkans' classical Turkish literary heritage, offering a systematic, comprehensive, and forward-looking perspective on the continuity, scholarly depth, and cultural significance of Divan literature in North Macedonia.

Keywords: Divan Literature, North Macedonia, Turkology, academic studies, Balkan

1. Giriş

Osmanlı idaresinin Balkanlar'da kökleşmesiyle birlikte, bölge toplumsal yapısında meydana gelen dönüşümler, kültürel ve sanatsal üretimi doğrudan etkilemiş, bu süreç, edebiyat alanında da çok katmanlı yansımalar üretmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı öncesi dönemde temelleri atılan ve Osmanlı egemenliğiyle birlikte sistematik bir yapıya kavuşan Türk edebiyatı, özellikle de onun klasik ve yüksek zümre edebiyatını temsil kolu olan Divan edebiyatı, Balkanlar'da zamanla kendine özgü bir karakter kazanarak gelişimini sürdürmüştür (Engüllü, 2004, s. 2). Divan edebiyatı sadece Anadolu coğrafyasında değil aynı zamanda Balkan topraklarında da asırlar boyunca entelektüel çevrelerce benimsenmiş, yerel kültürle etkileşim hâlinde şekillenen, çok katmanlı ve dinamik bir edebî mirasa dönüşmüştür.

Bu çerçevede Kuzey Makedonya, klasik Türk edebiyatının tarihsel serüveninin izlenebileceği ve bölgesel etkilerinin gözlemlenebileceği önemli merkezlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Divan edebiyatının Balkanlar'daki tarihsel izlerini takip etmek, yalnızca edebî bir inceleme çerçevesi sunmakla kalmayıp aynı zamanda Osmanlı sonrası dönemde şekillenen sosyo-kültürel yapıları anlamlandırma açısından da önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak, bu alandaki çalışmalar bugüne dek ağırlıklı olarak Türkiye merkezli yürütülmüş, Balkanlar'daki yerel akademik üretim, yazma eserler ve tez çalışmaları üzerine bütüncül ve sistematik değerlendirmeler yeterince geliştirilememiştir. Kuzey Makedonya özelinde Divan edebiyatına yönelik akademik faaliyetlerin kökeni, Osmanlı mirasının belgelenmesi, klasik eserlerin tanıtılması ve yerel edebî birikimin gün yüzüne çıkarılması çabalarına dayanmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren ivme kazanan bu çalışmalar, öncelikle metin transkripsiyonları, çeviriler ve temel edebî yorumlar şeklinde ortaya çıkmış, böylece hem kültürel belleğin korunması hem de klasik Türk edebiyatının bölgesel etkilerinin akademik düzeyde

kayıt altına alınması sağlanmıştır. Bu yönüyle Divan edebiyatı, Kuzey Makedonya'daki Türk toplumu açısından yalnızca tarihsel bir miras değil, aynı zamanda güncel kültürel kimliğin önemli bir bileşeni olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde ise Kuzey Makedonya'daki akademik ortamda Divan edebiyatına yönelik çalışmalar, disiplinler arası yaklaşımlarla çeşitlenmiş ve içerik bakımından derinleşmiştir. Özellikle Üsküp, Tetova (Kalkandelen) ve İştip gibi şehirlerdeki üniversitelerde yer alan Türkoloji ve edebiyat bölümlerinde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri, metin tahlillerinin ötesine geçerek metinler arası ilişkiler, dilbilimsel çözümlemeler, karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları ve kültürel etkileşim bağlamında kapsamlı Çalışmalar ortaya koymaktadır. Ayrıca modern edebiyat kuramları ve dijital beşerî bilimler gibi çağdaş yöntemlerin kullanılmasıyla Divan edebiyatına yönelik yeni yorumlar ve kuramsal analizler üretilmektedir. Bu çalışma, Kuzey Makedonya özelinde Divan edebiyatına yönelik akademik üretimin tarihsel gelişimini, mevcut durumunu ve geleceğe dönük yönelimlerini sistematik bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma beş temel başlık altında yapılandırılmıştır. Balkanlar'da Osmanlı dönemi Türk edebiyatının genel çerçevesi ve etkileri, Kuzey Makedonya'daki kütüphanelerde yer alan Türkçe yazma eserlerin durumu, Kuzey Makedonya'da klasik Türk edebiyatı üzerine çalışan akademisyenlerin faaliyetleri, Ülke üniversitelerinde klasik Türk edebiyatı alanında hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri, Türkiye üniversitelerinde, Makedonya kökenli Çalışmacılar tarafından kaleme alınmış klasik Türk edebiyatı içerikli tez ve bilimsel yayınlar.

Bu başlıklar hem içerik hem de kronolojik sıralama açısından değerlendirilecek, böylece bölgesel ve diasporik düzeyde ortaya konan akademik üretim, bütüncül bir çerçevede analiz edilecektir. Çalışma, nitel yöntemler temelinde yapılandırılmıştır. Belgelerin taranması, tez veri tabanlarının incelenmesi, üniversite arşivlerinden ve yerel kütüphanelerden elde edilen materyallerin analizi temel veri toplama araçlarını oluşturmaktadır. Akademik yayınlar, kataloglar, biyografik veriler ve bibliyografik kaynaklar üzerinden yürütülen sistematik tarama sayesinde, her bir başlık altında tarihsel süreklilik ve dönüşüm sergileyen eğilimler ortaya çıkarılmıştır. Bu yöntemle, Divan edebiyatı çalışmalarının yalnızca metinsel bağlamda değil, aynı zamanda kurumsal, entelektüel ve sosyokültürel düzlemde de nasıl bir gelişim gösterdiği analiz edilmektedir. Balkanlar'daki klasik Türk edebiyatı çalışmalarına yönelik akademik ilgiyi Kuzey Makedonya örneğinde detaylandırarak, bölgesel, disiplinler arası ve tarihsel bir perspektif sunmakta, klasik Türk edebiyatının bu coğrafyadaki kültürel ve akademik serüvenini kapsamlı bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece hem geçmişin entelektüel mirası görünür kılınacak hem güncel üretim sistematize edilecek hem de gelecekte yürütülecek çalışmalara kuramsal ve yöntemsel bir zemin hazırlanacaktır.

2. Balkanlar'da Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatı

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki yayılma süreci, yalnızca siyasî ve askerî bir hâkimiyetin değil, aynı zamanda derin ve kalıcı bir kültürel dönüşümün de başlangıcı olmuştur. Bu dönüşümün en belirgin yansımalarından biri de edebiyat sahasında, özellikle klasik Türk edebiyatı (Divan edebiyatı) bağlamında gözlemlenmektedir. Osmanlı Türklerinin Makedonya topraklarına girişi, 14. yüzyılın ikinci yarısında, I. Murad dönemine tekabül eder. 1374 yılında Çandarlı Hayreddin Halil Paşa'nın Selanik'i fethetmesi, ardından 1382'de Kara Timurtaş Paşa'nın İştip, Manastır ve Pirlepe'yi Osmanlı topraklarına katması, bölgedeki Türk varlığının başlangıcını teşkil eder. Nihayet *1389'daki I. Kosova ve 1448'deki II. Kosova Savaşları'nın Osmanlı lehine sonuçlanmasıyla, Makedonya coğrafyası kalıcı biçimde Osmanlı egemenliğine girmiştir* (Gökbel, 2000, s. 83). Bu süreçte uygulanan iskân politikaları çerçevesinde Anadolu'dan getirilen Türk nüfus, bölgeye yerleştirilmiş ve böylece hem idarî hem de toplumsal yapıda derin bir Türkleşme yaşanmıştır. Osmanlı'nın merkezî idare anlayışı gereği şehir ve kasabaların doğrudan merkeze bağlanması, Türk-İslâm kültürünün bölgeye nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim Makedonya, *550 yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalmış, Selanik, Manastır ve Üsküp vilayetlerinden oluşan "Vilâyet-i Selâse" adıyla idarî bir bütünlük içinde yönetilmiştir* (Yarcı, 2013, s. 79). Osmanlı'nın Balkanlar'daki uzun süreli egemenliği, yalnızca siyasî bir hâkimiyetin ötesine geçerek yerel kültürel yapının şekillenmesinde de belirleyici olmuştur. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatı, bölgenin çok katmanlı kültürel dokusuna önemli katkılarda bulunmuş, şair ve yazarlar tarafından benimsenip üretilmiş bir edebî gelenek olarak Balkanlar'da kendine özgü bir gelişim çizgisi izlemiştir. Özellikle XV. yüzyılın sonlarından itibaren, II. Bayezid devrinde, Balkan şehirlerinde Türkçe şiir yazan divan şairlerinin varlığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde, Saraybosna, Belgrad, Üsküp, Manastır, Serez, Vardar Yenicesi, Selânik, Sofya ve Filibe gibi merkezlerde şairlerin yetiştiği ve bu şehirlerin birer edebî üretim odağı haline geldiği tespit edilmektedir. Şuarâ tezkirelerinin ve biyografik kaynakların sistematik şekilde incelenmesiyle, Balkan coğrafyasında yetişmiş çok sayıda divan şairine dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu şairlerin bir kısmı doğrudan bu topraklarda doğmuş ve burada eser vermiş, bir kısmı ise İstanbul, Edirne gibi merkezlerde eğitim aldıktan sonra bölgedeki kültürel yapıya katkı sunmuştur. Tezkirelerde geçen bilgiler, yalnızca şairlerin biyografik verilerini sunmakla kalmaz, aynı zamanda onların dönemin edebî zevki, dil kullanımı, dinî-tasavvufî eğilimleri ve bölgesel farklılıkları üzerine de önemli ipuçları barındırır. Osmanlı döneminde Balkanlar'daki Türk edebiyatı, yalnızca bir merkezî kültür aktarımı değil, aynı zamanda yerel unsurların katkısıyla şekillenmiş ve Balkanlar'a özgü edebî bir kimlik kazanmıştır. Bu durum, klasik Türk edebiyatının yalnızca Anadolu merkezli değil aynı zamanda Balkanlar gibi çokkültürlü coğrafyalarda da nasıl bir yayılım ve içselleştirme süreci yaşadığını gözler önüne sermektedir. Bölgede yaşayan bütün Türklerin tek bir çatı altında bulundukları ve yaklaşık aynı toplumsal, ekonomik ve kültürel koşulları paylaştıkları Balkanlar'da,

Osmanlı dönemi Türk edebiyatının aydınlatılmasında çok önemli bir yer tutan şuarâ tezkirelerinin taranması çalışmalarıyla elde edilen bilgiler, Saraybosna, Belgrad, Üsküp, Manastır, Serez, Vardar Yenicesi, Selânik, Sofya, Filibe gibi önemli kültür merkezlerinde, ilk şairlerin XV. yüzyılın sonlarına doğru, II. Bayezid döneminde ortaya çıktıklarını açıkça gözler önüne sermektedir. Şuarâ tezkireleri ve biyografik kaynakların incelenmesi sonucunda Balkan topraklarında yetişmiş divan şairleri hakkında bilgiye ulaşılmıştır.

2.1. Kuzey Makedonya Şehirlerinde Yetişen Divan Şairlerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı

Kuzey Makedonya sınırları içerisinde yer alan Üsküp, Manastır, İştip, Kalkandelen, Kratova ve Debre gibi şehirler, Osmanlı döneminde klasik Türk edebiyatının önemli temsilcilerini yetiştirmiştir. Yapılan tezkire taramaları ve biyografik incelemeler doğrultusunda bu bölgelerde farklı yüzyıllarda edebî faaliyette bulunmuş çok sayıda şairin varlığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede, özellikle 16. yüzyılın, şair üretimi açısından en verimli dönem olduğu görülmektedir.

2.1.1.16. Yüzyıl: En Verimli Dönem

Tespit edilen verilere göre, 16. yüzyılda bu bölgedeki şehirlerden yetişen şair sayısı toplam 37'dir. Bu durum, söz konusu yüzyılın bölge açısından klasik edebiyat üretiminin zirve noktasını oluşturduğunu göstermektedir. Bu dönemde faaliyet gösteren şairler şunlardır: *Atâ, Ayânî, Dürrî, Ferîdî, Hâkî, Hemdemî, İshak Çelebî, İzârî, La'lî, Mîrî, Nâmî, Niyâzî, Özrî, Rindî, Riyâzî, Seydî, Sihrî, Vusûlî, Zârî, Celâl Bey, Civânî, Hâverî, Kâtib, Keşfî, Mehmed, Merdî, Sabâyî, Sâmî, Sinan Çelebî, Vahyî, Veznî, Zuhûrî, Muîdî, Sücûdî, Tulûî, Hüseyin Sadrî, Bâlî ve Zaîfî* (Nureski, 2006). Bu şairlerden *Hemdemî, Keşfî ve Ayânî, aynı zamanda 17. yüzyılda da anılan isimler arasında yer almakta* olup, bu durum söz konusu isimlerin edebî faaliyetlerinin yüzyıl geçişlerinde de sürdüğünü göstermektedir.

2.1.2.17. Yüzyıl: Üretkenliğin Düşmeye Başladığı Dönem

17.yüzyılda ise bölgeden yetişen divan şairi sayısı, Hemdemî ve Keşfî gibi önceki yüzyıldan da bilinen isimlerle birlikte yalnızca 7'dir. Bu şairler şu şekilde sıralanabilir: *Hemdemî, Keşfî, Ayânî, Fennî, Vecdî, Aklî ve Tâlibî* (Nureski, 2006). Bu veriler, 17. yüzyılın, bir önceki yüzyıla kıyasla edebî üretkenlik açısından belirgin bir düşüşe sahne olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1.3. 18. Yüzyıl: Canlanma

Bölge, 18. yüzyılda da 7 şair yetiştirmiştir. Bu şairlerden bazıları başka yüzyıllarda da anılmaktadır. Örneğin, Tâlibî 17. yüzyılda da yer almakta, Muîn Efendi ise hem 18. hem de 19. yüzyılda zikredilmektedir. 18. yüzyıla ait diğer şairler şunlardır: *Vesîm,*

Hâfız, Muîn Efendi, Sâfî, Sezâyî ve Kâşif (Nureski, 2006). Bu veriler ışığında, 18. yüzyıl, 17. yüzyılla birlikte klasik Türk edebiyatının bölgedeki ikinci üretken dönemi olarak değerlendirilebilir.

2.1.4. 19. Yüzyıl: Edebî Faaliyetin Gözle Görülür Azalması

Tezkire kayıtlarına göre, 19. yüzyılda bu bölgeden yalnızca 3 şairin faaliyet gösterdiği bilinmektedir: *Fâik, Nâlî ve Muîn Efendi* (Nureski, 2006)**.** Bu dönemdeki edebî üretimin azalmasında Osmanlı Devleti'nin genel yapısındaki siyasi ve sosyoekonomik dönüşümlerin yanı sıra, merkezden uzak bölgelerdeki kültürel üretimin zayıflaması da etkili olmuştur. Kaynaklarda yer alan bazı şairlerin hangi yüzyılda yaşadıklarına dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, yazma eserlerin yeterince kataloglanmamış olması ya da tezkirelerin sınırlı bilgi sunmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu eksiklik, bölgedeki edebiyat tarihinin bütüncül bir biçimde ortaya konması açısından önemli bir Çalışma alanı olarak değerlendirilebilir. Balkanlar, gerek yetiştirdiği şair sayısının çokluğu ve gerekse çeşitli sebeplerle diğer bölgelere gönderdiği şairleriyle Türk edebiyat tarihinde yönlendirici bir role sahip olmuştur. Osmanlı devrinde her bölgeden Divan şairi yetişmesi ve o geniş coğrafyada kültür merkezlerini aratmayacak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sebeplerinden biri olarak bölgeler arasında devamlı süregelen göç kültürü gösterilebilir. Göçlerin sonucu meydana gelen etkileşim ile Divan edebiyatına mahsus olan gelenekleşmiş kurallar her coğrafyada aynı kalmış ve korunmuştur. Verilen rakamlar, biyografik özelliklerini tespit edebildiğimiz şairlerle sınırlıdır. Yapılacak yeni çalışmalarla şair sayısının artması mümkündür. Balkanlarda yetişen şairlerin Türk kültür tarihindeki yeri ve Türk diline hizmetleri hakkında somut verilere dayalı olarak bir fikir verecek seviyededir.

3. Kuzey Makedonya Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazma Eserler

Kuzey Makedonya, Osmanlı döneminden günümüze ulaşan Türkçe yazma eserlerin önemli bir kısmını barındıran Balkan ülkelerinden biridir. Bu eserler gerek nicelik gerekse içerik bakımından, bölgedeki Türk-İslam kültürel mirasının zenginliğini yansıtan değerli kaynaklardır. Ülkede tespit edilen yazma eserlerin büyük bölümü, başkent Üsküp başta olmak üzere belirli merkezlerde yoğunlaşmıştır. Üsküp'te yer alan ve aynı zamanda üniversite kütüphanesi olarak da işlev gören Millî Kütüphane, ülke genelinde kayıt altına alınmış 1231 Türkçe yazma eserin yaklaşık %81'ini (998 eser) bünyesinde barındırmaktadır. Bu kütüphanedeki yazma eserler, farklı koleksiyonlar hâlinde tasnif edilmiştir:

- MST I Koleksiyonu: 4 eser
- MST II Koleksiyonu: 468 eser
- OMCT I Koleksiyonu: 166 eser
- OMCT II Koleksiyonu: 264 eser
- OMCT III Koleksiyonu: 96 eser

Bu koleksiyonlar hem içerik hem de fiziksel koşullar açısından akademik çalışmalara elverişli niteliktedir. Üsküp'te yer alan bir diğer önemli kurum olan İsa Bey Kütüphanesi (Makedonya İslam Birliği, İslami Bilimler Fakültesi bünyesinde), toplam 104 yazma esere ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca Makedonya Devlet Arşivi'nde kayıtlı 20 yazma eser, Üsküp'teki toplamı daha da artırmaktadır. Üsküp dışındaki önemli merkezlerden Ohri Devlet Arşivi, 104 esere ev sahipliği yaparken, Manastır Müzesi Kütüphanesi'nde ise 5 Türkçe yazma eser tespit edilmiştir. Bu dağılım, Türkçe yazma eserlerin ağırlıklı olarak Üsküp'te toplandığını açıkça ortaya koymaktadır.

3.1. Yazma Eserlerin Konusal Dağılımı

Koleksiyonlardaki yazmalar içerik açısından da dikkat çekici bir çeşitlilik arz etmektedir. Eserlerin konuya göre genel dağılımı şu şekildedir: İlahiyat: 375 eser, Edebiyat: 339 eser, Tasavvuf: Yaklaşık 80 eser, Sözlük: 66 eser, Hukuk: 55 eser, Tıp: 23 eser, Tarih: 19 eser (Aydemir & Hayber, 2007, s. 23). Bu veriler, özellikle edebiyat ve ilahiyat alanlarının, yazma eser üretiminde başı çektiğini göstermektedir. Ayrıca "karışık" veya "diğer" kategorisine giren yazma eserlerin büyük bir kısmının da edebiyat alanına dâhil edilebileceği düşünüldüğünde, klasik Türk edebiyatı açısından bölgenin önemi daha da netleşmektedir.

3.2. Kuzey Makedonya'da Klasik Türk Edebiyatı ile İlgilenen Akademisyenler

Kuzey Makedonya'da Klasik Türk edebiyatı üzerine çalışmalar yürüten akademisyenler, yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası akademik çevrelerde de dikkat çeken önemli çalışmalara imza atmışlardır. Bu akademisyenler, divan şiiri, alhamiyado (Arap harfli-Arnavutça) edebiyatı, tasavvuf edebiyatı, tezkire çalışmaları ve klasik dönem metin incelemeleri gibi farklı alanlarda uzmanlaşmıştır.

Prof. Dr. Fadıl Hoca

Kuzey Makedonya'da Klasik Türk edebiyatı üzerine divan metinleri bağlamında en kapsamlı çalışmaları gerçekleştiren isimlerden biridir. Aşağıdaki eserlerinde klasik şiir metinlerini çözümlemiş, özellikle Üsküp ve çevresinde yetişmiş divan şairlerine odaklanmıştır:

Kitapları:

- *Türk Çağatay Hakanı ve Şairi Babür Şah'ın Divanı Üzerine Analiz*
- *Balkanlarda Türk Kültür Mirası*
- *Üskübi Divanı ve Veysi Üskübi Divanı'nın Tahlili*

Makaleleri:

- *XX. Yüzyıl Başında Türk Edebiyatında Osmanlı İzleri*
- *Balkan (Arnavutluk) Divan Şairlerinin Özellikleri*

Prof. Dr. Abdulla Hamiti

Alhamiyado (Arap harfli Arnavutça) edebiyatı üzerine Balkanlar'da en çok eser vermiş isimlerin başında gelir. Arnavut divan şiiri ile Osmanlı etkisindeki edebi gelişmeleri incelemiştir.

Kitap:

- *Nezim Frakulla dhe Divani i tij shqip (Nezim Frakulla ve Arnavutça Divanı)*

Makaleler:

- *Lejla dhe Mexhnuni – Doğu-İslam Edebiyatının Mistik Aşka Dair En Güzel Hikayesi*
- *Jahja Bej Dukagjini – 16. Yüzyıl Türk Klasik Şiirinin Önde Gelen Savaşçı ve Düşünür Şairi*
- *Priştineli Mesihi'nin Hayatı ve Edebi Yaratıcılığı*
- *Doğu Dillerindeki Arnavut Yazarlar: Divan Edebiyatındaki Rolleri ve Yerleri*

Prof. Dr. Metin İzeti

Tasavvuf edebiyatı alanında Balkanlar özelinde en fazla çalışma gerçekleştiren akademisyendir. 17. ve 18. yüzyıl metinleri, tekke edebiyatı ve sufi düşünce alanındaki eserleriyle tanınmaktadır.

Kitaplar:

- *Sufis in the Balkans in the 17th and 18th Centuries*
- *Balkanlarda Tasavvuf*
- *Gelenek ve Metafizik Ateşi adlı çalışmaları da bu bağlamda değerlendirilmelidir.*

Prof. Dr. Abas Jahjai

Tasavvuf ve tekke musikisi üzerine Çalışmalar gerçekleştirmiştir. Makedonya'daki dini müzik geleneği ile Osmanlı etkileri arasındaki bağı irdelemektedir.

- *Makedonya'da Tekkeler ve Tekke Musikisi*
- *Balkanlar'da Tasavvuf Musikisi Örnekleri (2021)*
- *Türk Din Musikisinin Makedonya'daki Etkisi*

Prof. Dr. Süleyman Baki

Osmanlı dönemine ait dini-felsefi metinler ve sosyal yapı üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

- *Manastırlı İsmail Hakkı, Kelami Görüşleri ve Telhîsu'l-Kelâm Eseri*
- *Üsküplü İsa Bey ve Ailesi: Osmanlı Feodal Sınıfının Oluşumu*

Prof. Dr. Mariya Leontik

Klasik Türk şiiri ve seyahat edebiyatı alanlarında çalışmalarıyla tanınır. Evliya Çelebi'nin metinleri üzerinden şehir anlatıları ve Osmanlı gazel şiiri üzerine katkılar sunmuştur.

- *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Makedon Şehirleri*
- *Osmanlı Divan Şiirinde Gazeller*
- *Osmanlı Divan Şiirine ve Şairlerine Genel Bir Bakış*

Prof. Dr. Mahmut Çelik

Balkanlarda Bektaşilik ve tasavvuf kültürü üzerine önemli akademik çalışmaları mevcuttur.

- *(2018) Makedonya'da Bektaşilik Tarikatının İzleri*
- *(2017) The Bektashi Sect in Albania*
- *Fettah Rauf'un Şiirlerinde Mehmed Âkif, Yahya Kemal ve Necip Fazıl*

Dr. Cüneyt Nureski

Kuzey Makedonya şehirlerinden yetişen divan şairlerine dair tezkire analizleri yapmış, metin neşirleri hazırlamıştır.

- *Tezkirelere Göre Bugünkü Makedonya Şehirlerinden Yetişen Divan Şairleri*
- *Karakaşzâde, Nûrü'l-Hüdâ li-Men İhtedâ (Tenkitli Metin ve İnceleme)*

Dr. Behixhudin Shehapi

- *Kalkandelen'deki Osmanlı Kültür Mirası ve 19. Yüzyılda Abdurrahman Paşa'nın Rolü*

,Prof. Dr. Arif Ago

- *Üsküp Divan Şairi İshak Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri (2009, Makedonya Bilim ve Sanat Akademisi, Uluslararası Kongre)*

Prof. Dr. Hamdi Hasan

Klasik Türk tasavvuf şiiri ve şairleri üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir.

- *Şair Adnî'nin Yayımlanmamış Bir Şiiri Üzerine*
- *Rumeli Tasavvuf Şairlerinden Abdurrahman Sırrî'nin Bir Şiiri Üzerine*

- *Yunus Emre'nin Tasavvuf Edebiyatındaki Yeri*
- *Junus Emre Poet i Humanist*
- *Yunus Emre'nin Dil Anlayışı ve Hümanizmi*

Yukarıda adı geçen akademisyenler, Kuzey Makedonya'da Klasik Türk edebiyatı çalışmalarının temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu isimler arasında özellikle Prof. Dr. Fadıl Hoca, divan şiiri metinleri üzerine yaptığı özgün çalışmalarla öne çıkarken, Prof. Dr. Abdulla Hamiti, Arnavut alhamiyado edebiyatı alanında öncüdür. Prof. Dr. Metin İzeti tasavvuf edebiyatı, Prof. Dr. Abas Jahjai ise tekke musikisi üzerine zengin içerikli çalışmalar sunmuştur. Ayrıca, Dr. Cüneyt Nureski, tezkire çalışmaları ile bölge şairlerine dair kapsamlı bilgiler sunmuştur. Bu isimlerin yanı sıra, farklı bilimsel disiplinlerde çalışan ancak Klasik Türk edebiyatı ile de ilgilenen birçok akademisyen daha bulunmaktadır. Bu bağlamda Kuzey Makedonya, yalnızca Osmanlı'dan kalan edebi mirası değil, aynı zamanda bu mirası yaşatan ve inceleyen akademik gelenekleriyle de dikkat çeken bir konumdadır.

3.3. Kuzey Makedonya Üniversitelerinde Klasik Türk Edebiyatı Alanında Çalışılmış Tezler

Kuzey Makedonya'daki çeşitli üniversitelerde, Klasik Türk edebiyatı alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri, bölgenin akademik üretkenliği ve bu alana olan ilgiyi açık biçimde ortaya koymaktadır. Başta Üsküp'teki "Az. Kiril ve Metodiy Üniversitesi" olmak üzere, Gotse Delçev Üniversitesi, Kalkandelen Devlet Üniversitesi ve Uluslararası Balkan Üniversitesi gibi yükseköğretim kurumlarında, Osmanlı dönemi edebiyatına dair özgün çalışmalar yapılmıştır.

Az. Kiril ve Metodiy Üniversitesi "Blaje Koneski" Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans Tezleri

- *Naciye Hasan – Osmanlı Sarayındaki Kadınların Kültürel ve Eğitim Faaliyetleri*
- *Maida Rahte – Kosova Klasik Türk (Divan) Edebiyatı Çalışmalarının Eleştirel Bir İncelemesi*
- *Melek Nuredini – Osmanlı Dönemi Kadın Şairlerin Lirik Şiirinin Özellikleri*
- *Hasan Ege – Osmanlı Döneminde Yahudilerin Kültürel ve Eğitimsel Gelişimi*
- *Sadat Ramçeski – Osmanlı Döneminde Azınlıkların Eğitim Kurumları*
- *Sevdiya Demirova Abdulova – 18. Yüzyıl Divan Şairi Nedim'in Gazellerinin Tahlili*

Doktora Tezleri

- *Almira Sulovik – Osmanlı Dönemi Boşnak ve Türk Destanlarındaki Motiflerin Karşılaştırmalı Analizi*

- *Ferhat Aşıkferki – Osmanlı Tarihçiliği ve Seyahatnamelerde Balkan Ülkelerinin Yer Adları*

Gotse Delçev Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans Tezi

- *Nabi Şenturan – Yeni Osmanlı Türkçesi ve Çağdaş Türk Diliyle Yazılan 20. ve 21. Yüzyıl Yayınlarının Karşılaştırılması*

Kalkandelen Devlet Üniversitesi – Şarkiyat Bölümü

Yüksek Lisans Tezleri

- *Hatice Ahmedi – Kosova Arşivindeki Osmanlıca Belgelerin Paleografyası ve Diplomatik Dili*
- *Perihan Memeti – Kalkandelen Şehrinde Bulunan Camilerdeki Mezar Taşlarının Epigrafik İncelenmesi*
- *Yetmir Süleymani – Osmanlı Döneminde Kalkandelen'de Dini ve Kültürel Yaşam*

Uluslararası Balkan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

- *Mine Bilge – Zaman-Mekân-Şahıs Kadrosu, Motif ve Tahkiyenin Kaynakları Bağlamında Yusuf ve Züleyha Mesnevileri*
- *Hasan Şahin – XVI. ve XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı Nasihatnamelerinde Toplumsal Tenkit*
- *Semra Halili – 16. ve 17. Yüzyıllarda Divan ve Mesnevisi Olan Şairlerde Kadın İmajının Karşılaştırılması*
- *Emine Öte – Millet Yazma Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 773 Numaralı Demirbaşta Kayıtlı Şiir Mecmuasının MESTAP'a Göre Tasnifi (İnceleme-Metin)*

3.4. Türkiye'nin Farklı Üniversitelerinde Makedonya Asıllı Çalışmacıların Klasik Türk Edebiyatla İlgili Çalışmaları

Kuzey Makedonya bölgesi, tarihî, edebî ve kültürel bağlamda Osmanlı mirasını taşıyan önemli bir coğrafya olması nedeniyle Türkiye'deki üniversitelerde farklı akademik disiplinlerde birçok yüksek lisans ve doktora tezine konu olmuştur. Aşağıda, YÖK Tez Merkezi'nden elde edilen bilgiler ışığında Makedonya ve çevresini konu edinen bazı önemli tezler sunulmuştur.

A. Türk Dili ve Edebiyatı Alanındaki Tezler

- *Dzuneis Nureski – Tezkirelere Göre Bugünkü Makedonya Şehirlerinden Yetişen Divan Şairleri Trakya Üniversitesi, 2006, Yüksek Lisans*
- *Hanife Yakup: Üsküplü Divan Şairleri Gazi Üniversitesi, 2000, Yüksek Lisans*

- *Zehra Pezük: Üsküplü İshâk Çelebi Dîvanı'nın Tahlili Ordu Üniversitesi, 2015, Yüksek Lisans*

B. Tarih Alanındaki Tezler

- *Abas Jahjai: Makedonya'da Tekkeler ve Tekke Musikisi Marmara Üniversitesi, 2001, Yüksek Lisans*
- *Adnan Pepic: Üsküp Beyi İsa Bey'in Osmanlı Hakimiyetindeki Rolü (1439–1469) Ankara Üniversitesi, 2002, Yüksek Lisans*
- *Ahmet Hamdi Furat: Temettuat Defterlerine Göre Üsküp'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi İstanbul Üniversitesi, 2001, Yüksek Lisans*
- *Ali Türkoğlu: Bulgaristan'da Osmanlı Tarih İncelemeleri İstanbul Üniversitesi, 2003, Yüksek Lisans*
- *Erol Çetin: 1878–1908 Arasında Makedonya Sorunu, İstanbul Üniversitesi, 1995, Yüksek Lisans, Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Arasında Siyasi İlişkiler, İstanbul Üniversitesi, 2003, Doktora*
- *Eyüp Kul: XVII. Yüzyılda Üsküp Şehri Atatürk Üniversitesi, 2013, Doktora*
- *Galip Çağ: 16–17. Yüzyıllarda Osmanlı Hakimiyetinde Manastır Sakarya Üniversitesi, 2010, Doktora*
- *Güler Yarcı: Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876–1912) Marmara Üniversitesi, 1996, Doktora*
- *Hatice Oruç: Makedonya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması Ankara Üniversitesi, 1997, Yüksek Lisans*
- *Ljutfi Nedzipi: XV–XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet Marmara Üniversitesi, 2006, Yüksek Lisans*
- *Mehmet İnbaşı: Osmanlı İdaresinde Üsküp Kazası (1455–1569) Atatürk Üniversitesi, 1995, Doktora*
- *Mumin Omerov: XV–XVIII. Yüzyıllarda Makedonya'da Vakıflar ve İşlevleri Uludağ Üniversitesi, 2016, Yüksek Lisans*
- *Ömer Kul: 15–16. Asırlarda Köprülü Kazası (1453–1544) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2000, Yüksek Lisans*
- *Selçuk Ural: XVI. Yüzyılda Osmanlı Hakimiyetinde Ohri Livası Sakarya Üniversitesi, 2011, Doktora*
- *Şener Biljali: Makedonya Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Kitaplarında Osmanlı İmajı Gazi Üniversitesi, 2007, Yüksek Lisans*

C. Sanat Tarihi Alanındaki Tezler

- *Mustafa Özer: Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV–XIX. Yüzyıllar) Selçuk Üniversitesi, 1998, Doktora*
- *Nagihan Abaz: 15–17. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Dönemi Üsküp Şehrinin Mimari Gelişimi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012, Yüksek Lisans*
- *Sevil Bülbül: Manastır Şehrindeki Osmanlı Mimarisi Gazi Üniversitesi, 2011, Doktora*

D. Din ve Tasavvuf Alanındaki Tezler

- *Metin İzeti: Makedonya'da Bektaşilik Dokuz Eylül Üniversitesi, 1998, Yüksek Lisans*

Yukarıda sıralanan tez çalışmaları, Balkanlar özelinde ise Makedonya'nın Osmanlı dönemindeki tarihî, kültürel, mimarî, dinî ve edebî mirasına ışık tutmaktadır. Özellikle Dzuneis Nureski, Hanife Yakup ve Zehra Pezük'ün çalışmaları Klasik Türk edebiyatı perspektifinden bölgeye yaklaşırken, Metin İzeti, Abas Jahjai gibi çalışmacıların tezleri tasavvuf ve tekke kültürünü ele almıştır. Sanat tarihi, tarih ve din alanlarında yapılan tezlerin sayıca fazla olması, Makedonya'nın çok katmanlı tarihsel yapısının akademik ilgiyi üzerine çektiğini göstermektedir.

3.5. Kuzey Makedonya'da Osmanlı ve Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Katkıda Bulunmuş Önemli Çalışmacılar

Abdül Fettah Rauf Efendi (Fettah Hoca Efendi)

Üsküp'te yaşamış, edebî ve dinî yönüyle ön plana çıkan, Balkan Türklüğü için sembol bir şahsiyet olan şair ve dava adamıdır. Osmanlı sonrası dönemde Türk kimliğinin ve İslami değerlerin korunması yönünde aktif çabalar göstermiştir.

Eserlerine Dair Çalışmalar:

- *Zeki Gürel: "Evlâd-ı Fatihan Diyarı Balkanlarda Yücelcilerden ve Son Devrin Din Mazlumlarından Abdül Fettah Rauf"*
- *Sinan Kazancı: "Fettah Efendi'nin Şiirlerinin Söz Varlığı, Kavram Alanı, Dil ve Üslup Özellikleri"*
- *Ertuğrul Karakuş: "Türkçenin Oğuz Sahasının İki Vatan Şairi: Bahtiyar Vahapzade ve Abdülfettah Rauf'un Vatan Temalı Şiirleri Üzerine"*
- *Suat Engüllü: "Üsküp'te Abdül Fettah Rauf da Yaşadı..." (Yedi İklim dergisi, sy. 64, s. 21–25)*

Kemal Aruçi

1970 yılında Makedonya Millî Tarih Enstitüsü'nde uzman olarak göreve başlamış, Manastır, Üsküp ve Kalkandelen kadı sicilleri ile çeşitli Osmanlı belgeleri (ferman, berat, vakfiye vs.) üzerinde Çalışmalar yapmıştır.

Özellikleri: Çok dilli (Türkçe, Farsça, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Makedonca) bir

bilim insanı olup şiirlerinde Osmanlı medeniyeti ve tarihî mefahire yönelik hasret ve bağlılık duyguları öne çıkar.

Muhammed Aruçi

İslâm tarihi, kelam, Arap dili ve edebiyatı, Balkanlar ve Ortadoğu üzerine uzmanlaşmış, İslam dünyası ve Balkan Müslümanları arasındaki bağların korunması için çeşitli çalışmalarda bulunmuştur.

Öne Çıkan Özellikleri:

- *Balkan Müslümanlarının kültürel kimliğini koruma çabası*
- *Uluslararası konferanslarda aktif katılım*
- *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Çalışmaları Merkezi (İSAM)'da tahkik komisyonu üyeliği*
- *Arapçanın yanı sıra Balkan dillerinde ve Batı dillerinde yüksek dil hâkimiyeti*

Vanço Boşkov

Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Çalışmaları Bölümü mezunu, klasik Türk edebiyatı ve Osmanlı belgeleri üzerine çalışmalar yapmıştır.1970 yılında, "İshak Çelebi'nin Aşk Şiirleri Üzerine Eleştirel Metin ve Estetik Analiz" adlı doktora tezini tamamlamıştır.

Kitaplar:

- *Das osmanische Registerbuch der Beschwerden vom Jahre 1675, Viyana, 1984*
- *Bosna, Hersek ve Dalmaçya'daki Katolik ve Ortodoks Kiliseleri Arasındaki İlişkiler (15–17. yy), Üsküp, 1986*
- *Balkan Yahudilerine İlişkin Osmanlı Belgeleri (Epstein ve Andreev'le), Sofya, 1990*

Makaleler:

- *"Üsküp'te Rafaisko Teke" (Fetah İshak'la birlikte), Glasnik, 1958*
- *"16. yy'dan Bir Üsküp Vakfiyesi", Glasnik, 1961*
- *"Pepelişta Köyü'nden Yazıtlar ve Efsaneler" (Pane Emshov ile), 1976*

Çeviri Çalışmaları:

- *Makedon Halkının Tarihine İlişkin Türk Belgeleri (1607–1699), 3 cilt, Üsküp Arşivleri*
- *Athos Dağı'ndaki Juruc'lar ve Manastırlar üzerine yuvarlak masa tebliği*

3.6. Diğer Öncü Çalışmacılar (Arnavut Asıllı)

Bu Çalışmacılar, Osmanlı dönemi Balkan tarihi, klasik edebiyatı ve dil mirası üzerine ilk sistematik çalışmalar yapan nesil olarak kabul edilir:

- *Myqerem Janina*
- *Nezim Frakula*

- *Hasan Kaleşi*
- *Tahir Dizdari*
- *İvan Esih*
- *Abdullah Şkalyiç*

Bu isimlerin özellikle Alhamiyado edebiyatı, Arnavut divan şairleri, Osmanlı Arnavut ilişkileri ve dil-kültür etkileşimleri konularında öncü çalışmaları bulunmaktadır.

Yukarıda yer alan isimler, Osmanlı sonrası dönemde Balkanlar'da, özellikle de Kuzey Makedonya'da klasik Türk edebiyatı ve tarihî kültürel mirasın korunması, incelenmesi ve nesilden nesle aktarılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Hem edebî hem tarihî hem de sosyo-politik içerikli çalışmalarıyla Türk ve İslam kültürünün Balkan coğrafyasındaki varlığını belgelemeye ve yaşatmaya çalışmışlardır.

4. Sonuç

Siyasi varlığın kalıcılığı ve kültürel egemenliğin sürekliliği, büyük ölçüde kültürel mirasın korunmasına, yeniden üretilmesine ve sonraki kuşaklara aktarılmasına bağlıdır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, yalnızca askerî ve idarî yapılarla değil, aynı zamanda kültürel üretim mekanizmaları aracılığıyla Balkan coğrafyasında derin bir etki yaratmış, özellikle Türk dili ve edebiyatı üzerinden bölgesel bir kimlik ve aidiyet inşa etmiştir. Bu politikanın somut yansımalarından biri de ilmiyye ve seyfiyye sınıfına mensup aydınların paşalar, kadılar, müderrisler ve kazaskerler gibi görev yaptıkları bölgelere yalnızca idari fonksiyonlarını yerine getirmek için değil, aynı zamanda birer kültürel taşıyıcı ve edebî aktör olarak gönderilmiş olmalarıdır. Bu isimlerin çoğu, Divan edebiyatı geleneğini temsil eden şairler olup, gittikleri bölgelerde edebî üretimi teşvik etmiş, medrese ve tekke gibi kurumların etrafında canlı kültürel ortamların oluşmasına katkı sağlamışlardır. Bu tarihsel bağlam içerisinde, günümüz Kuzey Makedonya'sı sınırları içinde kalan Üsküp, Manastır, İştip, Kalkandelen gibi şehirler, Divan şiiri üretiminin yapıldığı ve Balkanlar'ın entelektüel damarlarından birini oluşturan merkezler haline gelmiştir. Bugün adına şuarâ tezkirelerinde rastlanan ve kimi zaman doğrudan, kimi zaman dolaylı biçimlerde edebiyat tarihi literatürüne dâhil edilen pek çok Makedonyalı şairin varlığı, klasik Türk edebiyatının bu bölgedeki zenginliğini ve çeşitliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu birikime rağmen, yapılan güncel saha çalışmaları, tez analizleri ve bibliyografik taramalar, Kuzey Makedonya'da klasik Türk edebiyatı alanında uzmanlaşmış akademisyen ve Çalışmacı sayısının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, yalnızca nicel bir eksiklik değil, aynı zamanda kurumsal, pedagojik ve kültürel düzeyde derinleşme ihtiyacına işaret etmektedir. Bu noktada şu temel sorular önem kazanmaktadır: Klasik Türk edebiyatına yönelik ilgi eksikliğinin kökeninde hangi tarihsel, sosyolojik veya pedagojik nedenler yatmaktadır? Genç Çalışmacıların bu alana yönelimi neden düşüktür? Mevcut ilgi düzeyini artırmak ve bu alandaki çalışmaları teşvik etmek için ne tür stratejiler geliştirilebilir? Bu sorulara verilecek cevaplar, yalnızca akademik planlamalar için değil, aynı zamanda böl-

gedeki Türk kültürel kimliğinin sürekliliği ve kültürel miras bilincinin inşası açısından da önem taşımaktadır. Geleceğe dönük olarak, klasik Türk edebiyatı çalışmalarının Kuzey Makedonya'da sürdürülebilir hale gelebilmesi için çok katmanlı stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Öncelikle, üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde bu alana yönelik özel ders içeriklerinin ve seminer programlarının artırılması, yerel arşivlerin, yazma eser koleksiyonlarının ve kütüphane materyallerinin dijitalleştirilerek Çalışmacılara erişiminin kolaylaştırılması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, Balkanlar'daki üniversitelerle Türkiye'deki üniversiteler arasında ortak lisansüstü programların ve Çalışma projelerinin teşvik edilmesi, akademik hareketliliği ve iş birliğini artıracak, bu alanda çalışan genç Çalışmacılar için yeni imkânlar yaratacaktır. Yine, TÜBİTAK ve benzeri kurumlar aracılığıyla sağlanacak burs ve proje destekleriyle, özellikle Makedonya asıllı yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin klasik Türk edebiyatı alanında uzmanlaşmaları teşvik edilmelidir. Bunlara ek olarak, klasik edebiyatın sadece akademik bir alan değil, aynı zamanda kültürel bir bellek ve kimlik unsuru olarak ele alınması bu mirasın kamuoyunda daha görünür ve erişilebilir kılınmasını sağlayacaktır. Popüler yayınlar, belgeseller, sanal müzeler, interaktif dijital platformlar ve sosyal medya projeleri aracılığıyla Divan edebiyatı yeniden yorumlanarak geniş kitlelerle buluşturulabilir. Böylelikle klasik Türk edebiyatı, geçmişin donmuş bir mirası değil, günümüzle ve gelecek nesillerle bağ kuran canlı bir kültürel kaynak haline getirilebilir. Kuzey Makedonya'da klasik Türk edebiyatı çalışmalarının hem akademik hem de kültürel düzeyde daha etkin ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşması, disiplinler arası yaklaşım, kurumsal iş birlikleri ve toplumsal farkındalık ekseninde geliştirilecek politikalarla mümkündür. Bu bağlamda hazırlanacak her Çalışma, yalnızca bir akademik katkı değil, aynı zamanda Balkanlar'daki Türk varlığının kültürel sürekliliğine yönelik tarihî bir sorumluluğun ifası olacaktır.

Kaynakça

Aydemir, Y., & Hayber, A. (2007). *Makedonya Kütüphanelerinde Türkçe Yazma Eserler Kataloğu.* Ankara: TİKA.

Engüllü, S. (2004). Balkanlar'da Türk Şiiri-Balkan Türklerinin Kimlik Destanı. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Çalışmaları Merkezi*, S. 2.

Gökbel, A. (2000). *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dinî Tarihi).* İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

İsen, M. (1997). *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler.* Ankara: Akça Yayınları.

İsen, M. (1997). *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi* (Cilt 7). Ankara: Kültür Bakanlı Yayınları.

Nureski, D. (2006). Tezkirelere Göre Bugünkü Makedonya Şehirlerinden Yetişen Divan Şairleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Okuyucu, C. (2004). *Divan Edebiyatı Estetiği.* İstanbul: LM Yayınları.

Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Naili Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri.* (M. T. Cemal Kurnaz, Dü.) Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Yarcı, G. (2013, January). Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913). *Electronic Journal of Political Science Studies, Vol:4* (No:1), s. 76-114.

15. OTURUM

Balkanlarda Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

Balkanlarda Türkçenin ve Kültürel Belleğin Kazanımında Mesnevînin Türkçe Tercüme ve Şerhlerinin Katkısı

Ali Temizel[1]

Özet

Türk-İslâm medeniyetinin yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biri olan Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, yaşamı sırasında ve ölümünden sonra batıda ve doğuda birçok toplumu etkilemiş büyük bir düşünür ve mutasavvıftır. Gerek İslâm coğrafyasında gerekse dünyanın diğer yerlerinde Mevlâna'ya ve eserlerine olan ilgi devam etmektedir.

Allah, kâinat ve insan üzerine fikirleri; fert ve cemiyetle ilgili konuları en iyi şekilde izah eden tasavvufî eserlerden biri de Mevlâna'nın Mesnevî'sidir. Mesnevî, 26 bin beyte yaklaşan 6 ciltlik bir eserdir. Onda fert ve toplumu ilgilendiren hemen her türlü konu yer almaktadır. Osmanlı döneminde o günkü Osmanlı coğrafyasında Mevlâna'yı iyi şekilde tanıyabilmek, Mesnevîsini ve diğer eserlerini iyi anlamak için Türkçe birçok tercüme ve şerh yapılmıştır.

Türk siyasal kültür havzalarından olan Balkan topraklarında da Mevlâna'nın Mesnevîsini Türkçe tercüme ve şerh eden bazı mutasavvıflar bulunmaktadır. Bunların başında Şem'i Şem'ullah (1530-1601), Sûdî-i Bosnavî (ö 1000/1592-93) ve Abdullah-ı Bosnavi (992-1054/1584-1644) gelmektedir.

Bu çalışmada Şem'i Şem'ullah'ın hayatı ve Şerh-i Mesnevî isimli eseri, Sûdî-i Bosnavî'nin hayatı ve "*Şerh-i Mesnevî*" adlı eseri ile Abdullah-ı Bosnavi'nin hayatı ve "*Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*" adlı eseri ve benzer eserler hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca bu Türkçe eserlerin hazırlandığı, okunduğu ve hedef kitlesiyle bir araya geldiği mekanlar olarak Balkanlardaki bazı Mevlevihaneler hakkında açıklama yapılacaktır. Zira Balkanlardaki Mevlevihaneler Mesnevînin Türkçe tercümelerinin yazılıp okunduğu ve Türkçenin Balkanlarda tutunmasına katkı sağlayan kültürel mekanlardır.

Amacımız bu ve benzer mutasavvıf şahsiyetler tarafından Balkan topraklarında yapılan Türkçe çalışmaları ve buna bağlı kültürel mirası, bugünkü torunlarına ve yeni nesillere tanıtarak Türkiye ile Balkanlar arasındaki dile, kültüre, edebiyata dayalı tarihi ve edebi bağların daha da güçlenmesine kültürel diplomasi hizmet etmektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Türkçe, çeviri, Mesnevî, Mevlevihâne

The Contrıbutıon of Turkısh Translatıons and Commentarıes of the Mesnevî to the Acquısıtıon of Turkısh and Cultural Memory in the Balkans

Abstract

Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, one of the most important figures raised by Turkish-Islamic civilization, was a great thinker and Sufi who influenced many societies in both the West and the East during his lifetime and after his death. Interest in Mevlâna and his works continues both in the Islamic world and in other parts of the world.

One of the Sufi works that best explains ideas about God, the universe, and man, as well as issues concerning the individual and society, is Mevlâna's Mesnevî. The Mesnevî is a six-volume work approaching 26,000

1 Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, temizel46@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8110-1230.

couplets. In it, almost every subject concerning the individual and society is addressed. During the Ottoman period, many Turkish translations and commentaries were produced in order to understand Mevlâna and his works, especially the Mesnevî, more thoroughly within the Ottoman geography of that time.

In the Balkans, one of the basins of Turkish political culture, there were also certain Sufis who translated and commented on Mevlâna's Mesnevî into Turkish. Among the most prominent of these are Şem'i Şem'ullah (1530–1601), Sûdî-i Bosnavî (d. 1000/1592–93), and Abdullah-ı Bosnavî (992–1054/1584–1644).

In this study, information will be provided on the life of Şem'i Şem'ullah and his work Şerh-i Mesnevî, on the life of Sûdî-i Bosnavî and his work also titled Şerh-i Mesnevî, and on the life of Abdullah-ı Bosnavî and his work Şerh-i Cezîre-i Mesnevî, as well as on similar works. Furthermore, explanations will be given about certain Mevlevihaneler in the Balkans as places where these Turkish works were produced, read, and brought together with their target audience. Indeed, the Mevlevihaneler in the Balkans were cultural venues where Turkish translations of the Mesnevî were written and read, thereby contributing to the preservation and consolidation of Turkish in the Balkans.

Our aim is to introduce to today's descendants and new generations the Turkish works and related cultural heritage produced in the Balkans by these and similar Sufi figures, and thereby to serve cultural diplomacy in strengthening the historical and literary ties based on language, culture, and literature between Turkey and the Balkans.

Keywords: Balkans, Turkish, Translation, Mesnevî, Mevlevihâne

1. Giriş

Osmanlı döneminde İslâm Medeniyetinin ana dillerinden bir olma özelliğini kazanan Türkçe[2], Balkan kültür havzasında da önemli bir iletişim dili haline gelmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı döneminde Balkanlardaki edip ve aydınlar, tasavvufi görüşlerini, estetik ve edebî anlayışlarını, kültürel birikimlerini sonraki nesillere, daha çok Türkçe tercümeler ve şerhler ve vasıtasıyla aktarmaya çalışmışlardır. Mevlâna'nın Mesnevîsinin Türkçe tercüme ve şerhlerinin Türk kültür, tarih ve edebiyatında önemli bir yeri vardır. Osmanlı döneminde Balkan coğrafyasında Türkçeye en çok tercüme ve şerhi yapılan eserlerin biri de Mevlâna'nın Mesnevî'sidir. Mesnevî üzerine Osmanlı döneminde çalışma yapan müellif ve mütercim sayısı altmıştan fazladır. Balkanlarda Türkçeye yapılan bu tür tercüme faaliyetleri Türkçe edebi dilin oluşmasında, okunmasında ve yazılmasında önemli katkılar sağlamıştır.

Osmanlı fetihlerinin Balkanlardaki öncüleri mutasavvıf şahsiyetler olmuştur. Osmanlı ordusu Balkanlara gelmeden önce mutasavvıf şahsiyetlerin yerli halkı psikolojik olarak bu fethe hazırladıkları bilinmektedir. Bugün dahi Makedonya'da yaşayan Müslümanların hayat tarzlarında tasavvufi motiflerin devam ettiğine şahit olunmaktadır.[3]

Burada Osmanlı döneminde Balkan Türk siyasal kültürel havzasında Mevlâna'nın Mesnevîsi ve evradı yani zikirleri hakkında Türkçe çalışma yapan ve Balkanlardaki

2 Sezai Karakoç, Edebiyat Yazıları-II: Dişimizin Zarı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2. Baskı, 1997, s. 14.

3 Ubeydullah Sezikli, "Balkanlarda Müzik-Kimlik Bağlamında Türk Siyasal Kültürünün İzleri", *Türk Siyasal Kültür Havzaları*, editörler: Süleyman Elik, Cihan Gündüz, Kütahya: GRTC Yayınları, 2019, s. 308. (303-309).

Mevlevîhanelerde görev yapan bazı Mevlevî şahsiyetleri tanıtarak eserleri ve görevleri hakkında bilgi verilecektir:

2. Mesnevî'nin Balkanlarda Yapılan Türkçe Tercümeleri ve Mütercimleri

2.1. Şem'î Şem'ullâh

996/1530 yılında Prizren'de doğdu. Üçüncü Murad (ö.1004/ 1595) ve Üçüncü Mehmed (1566-1603) devri Mevlevî şairlerindendir. Türk edebiyatında "Şem'i" mahlasını kullanan şairlerden birdir. Kaynaklarda adı, Şem'ullah, Muhammed b. Mustafa eş-Şehir Şem'î Halife ve Mustafa olarak bilinmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Farsçadan yaptığı tercüme ve şerhleriyle meşhurdur. Kendisi Mevlevî tarikatına müntesiplerinden olan Şem'i, Mesnevî okutarak geçimini sağlamış, Mevlâna taraftarlarına düşmanlık yapan kimselerin varlığından rahatsız olmuştur. İstanbul'da Şeyh Vefa tekkesine yerleşti ve 1592, 1597 ve 1601 yıllarından sonra vefat etmiştir.[4] Daha çok Türkçe şerh çalışmaları yapan Şem'î'nin eserlerini şunlardır:

Şerh-i Divân-ı Hafız, Şerh-i Gülistân, Şerh-i Bustân, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerh-i Subhetü'l-ebrâr, Şerh-i Tuhfetü'l-ahrâr, Şerh-i Bahâristân, Şerh-i Mantıku't-tayr, Şerh-i Dîvân-ı Şâhî, Tuhfetü'l-âşıkîn, Şerh-i Mahzenü'l-Esrar, Şerh-i Kasîde-i Nûniyye, Şerh-i Kasîde-i Emâli, Tercüme-i Şürûtü's-salât, Şerh-i Mesnevî.

2.2. Şem'î Şem'ullâh

(1530–1600–1) tarafından XVI. yüzyılın sonlarında Türkçe şerh ve tercüme olarak telif edilen *Şerh-i Mesnevî* isimli eser, elimizdeki bilgilere göre *Mesnevî*'nin altı cildinin tam olarak yapılan ilk Türkçe tercüme ve şerhidir. Eser üzerine Şeyda Öztürk tarafından *Şem'î'nin İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi* adıyla 2007 yılında İstanbul'da Marmara Üniversitesinde bir doktora tezi hazırlanmıştır[5].

2.3. Sûdî-i Bosnavî

Bosna'nın Foça şehrine yakın Çayniça kasabasında doğmuştur. Asıl adı Ahmed'tir ve doğum tarihi bilinmemektedir. Osmanlı âlimlerindendir. Diyarbakır'da Muslihuddîn Lârî'den Farsça öğrendi. Tahsil için Şam ve Bağdat'ta bulundu. Daha sonra İstanbul'a gelerek devrin meşhur âlimlerinin derslerine katılmak suretiyle onlardan istifade etti. Sokullu Mehmed Paşa (ö.1579) zamanında İbrahim Paşa Sarayı'nda gılmân-ı hassa (iç oğlan)lara hoca olarak tayin edildi. Sûdî-i Bosnavî, bazı Farsça ve Arapça eserleri Türk-

4 Ali Temizel, *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevilik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2009, s. 92-93.

5 Şeyda Öztürk, "Şem'î", *TDVİA*, Cilt: 38, İstanbul, 2010, s. 503-504.

çeye tercüme ve şerh etmekle birlikte özellikle Fars Dili ve Edebiyatı konusunda döneminin başarılı âlimlerinden biri sayılmıştır. Şârihin ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle beraber kaynaklar, Sûdî-i Bosnavî'nin 1000/ 1592-93 ve 1005/ 1595-96 tarihlerinde vefat ettiğine ve Aksaray'da Yusuf Paşa Camii haziresine defnedildiğine işaret etmektedirler. Eserleri, daha çok tanınmış Farsça ve Arapça eserlerin Türkçe tercüme ve şerhleri olup bazıları şöyledir: *Risâle-i Sûdî, Şerh-i Divân-ı Hafız, Şerh-i Gülistân, Şerh-i Bustân, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Şerh-i Kâfiye, Şerh-i Şâfiye*[6]. Bunların dışında kaynaklarda adları geçen başka bazı eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan birisi *Şerh-i Mesnevî*'dir.

2.4.Sûdî-i Bosnavî

ö.1000/1592–93) tarafından XVI. yüzyılın ikinci yarısında ***Şerh-i Mesnevî*** adıyla Türkçe tercüme ve şerh edilen eser, *Mesnevî*'nin VI. cildinin bir bölümünün Türkçe şerhidir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye, nr. 451, Mikrofilm nr. 189'da yer alan eserin nüshasının başında, "Bu eser, Sûdî'nin *Mesnevî-i şerif* tercümesinden bir parçadır ve altıncı cildin ikinci telsîmidir…8 Rebî'u'l-evvel 1378/25 Ekim 1955" diye bir açıklama vardır. Mensur halde olan eserde bazen ayet ve hadislere yer verilmiş ve bunlar harekelenmiştir.[7]

2.5. Abdullah-ı Bosnavî

992/1584 yılında Bosna'da doğdu. Tahsilini Bosna ve İstanbul'da tamamladıktan sonra Bursa'ya giderek Şeyh Hasan Kabadûz'a intisap etti ve ilmini artırdı. Ayrıca Şeyh Abdulmecid-i Halvetî'den de istifade etti. Hamzavî-Melâmî tarikatının ileri gelenlerinden birisi olan Abdullah-ı Bosnavî, daha çok vahdet-i vucûd düşüncesinin temel ıstılahlarını içeren *Fusûsu'l-hikem* adlı eserin Türkçe şârihi olarak tanındı. Mısır'a gitti ve bir süre orada kaldıktan sonra 1636 yılında hacca gitti. Hacdan dönerken bir süre Şam'da kaldıktan sonra Konya'ya geldi ve 1054/1644 yılında Konya'da vefat etti. Konya'da Sadreddîn-i Konevî'nin türbesinin yanına defnedildi. Telif, Türkçe tercüme ve şerh olarak birçok eseri bulunan Abdullah-ı Bosnavî'nin bazı eserleri şunlardır: *Mevâfiku'l-fukarâ*, *Hakîkâtü'l-yakîn*, *Risâle-i Hazretü'l-gayb*, *Risâletü fî tefsîri'n-nûn ve kalem*, *Tefsîr-i sûre-i ve'l-'âdiyât*, *Tefsîr-i sûre-i 'asr ve Munâcât, Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*.[8]

2.6.Abdullah-ı Bosnavî

(992–1054/1584–1644) tarafından 1038/ 1628'de **Şerh-i *Cezîre-i Mesnevî*** adıyla tercüme ve şerh olarak kaleme alınan eser, Sîneçâk Yusuf Sinan'ın Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinden 366 beyit seçerek meydana getirdiği ve *Cezîre-i Mesnevî* diye adlandırdığı eserin

6 Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Genişletilmiş İkinci Baskı, 1983s. 192; Muhammed Aruçi, "Sûdî Bosnavî", *TDVİA*, Cilt: 37, İstanbul, 2009, s. 466.

7 Temizel, *age*, s. 158-159.

8 Temizel, *age*, s. 162.

Türkçe manzum tercüme ve şerhidir. Beyitlerin şerh sayıları farklıdır. İstanbul, Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa, nr. 528'de yer alan eserin yazma nüshasına göre Abdullah-ı Bosnavî, eserini hicri 1038 yılında tamamlamış ve telif tarihini eserin sonunda yer alan beyitte ebced hesabıyla göstermiştir.[9]

2.7.Şâbanzâde Mehmed Efendi

İstanbul'da doğdu. Bosnalı Hürrem Ağa'nın oğludur. Amcası Şâban Efendi'nin yanında yetiştiği için Şâbanzâde diye tanındı. Osmanlı âlimi ve hattatı olan Şâbanzâde Mehmed Efendi, hat sanatını Karakız diye bilinen Hocazâde Mehmed Efendi'den öğrenmiştir. Çeşitli medreselerde yaklaşık yirmi yıl müderrislik hizmetinde bulunduktan sonra 1083/ 1672'de Yunanistan Larissa/Yenişehir kadısı, 1089/ 1678'de Bursa kadısı, 1091/ 1680'de Mekke kadısı, 1094/ 1683'te İstanbul kadısı, 1098/ 1687'de Şam kadısı ve 1104/ 1692'de Anadolu kazaskeri oldu. 1120/ 1708 yılında Edirne'de vefat etti. Şâbanzâde Mehmed Efendi'nin *Risâle-i Tîğ u Kalem, Âdâbu'l-hukkâm* ve *Muzhirü'l-işkâl* gibi eserleri de vardır. [10]

2.8.Şâbanzâde Mehmed Efendi

(ö.1120/1708) tarafından XVII. yüzyılın sonlarında Türkçe olarak telif edilen ve *Muzhirü'l-işkâl* veya *Muzhirü'l-işkâl fî beyâni Lügati'l-Mesnevî* adıyla da bilinen eser, *Mesnevî*'deki anlaşılması zor, yaklaşık 2000 Arapça ve Farsça nadir kelimenin Türkçe olarak yapılan açıklamalı tercümesidir. Alfabetik olarak sıralanan kelimelerin manaları için bazen şahit beyitler gösterilmiş, bazen de geniş açıklamalar ve kıssalarla örnekler verilmiştir. Açıklamalı ve örnekli sözlük şeklinde hazırlandığından olsa gerek, eserin birçok nüshası bulunmaktadır.[11]

2.9. Şerifzâde Mehmed Fâzıl Paşa-yı Bosnavî

(ö.1330/1882), Bosna'da dünyaya gelmiştir. İlim tahsilinden sonra 1239/ 1823-24'te Edirne Müderrisliği başkanlığına, 1242/1826-27'de Bosna Nakibüleşraf kaymakamlığına, 1249/1833'te Belgrat valiliğine tayin edildi. 1250/1834-35'te Salise ve 1253/1837-38'de Mirlivalık rütbesi verildi. Devlette çeşitli hizmetlerden sonra 1260/1844 yılında Galata Mevlevîhânesi şeyhi Kudretullah Efendi'ye intisap etti. Devlette başka görevlerde de bulunan müellif, 1300/ 1882'de İstanbul'da vefat etmiş ve Üsküdar mezarlığına defnedilmiştir. **Şerifzâde Mehmed Fâzıl Paşa-yı Bosnavî** tarafından 1866 yılında yazılan *Şerhü'l-Evrâd (Şerh-i Hakâyik-ı Ezkâr-i Mevlâna)* isimli eser, Mevlâna'nın zikir ve dualarını ihtiva eden "*Evrâd-ı Mevlâna*" adlı eserin Türkçe tercüme ve teferruatlı şerhidir. "*Evrâd-ı Mevlâna*", daha önce Karahisar Müftüsü Ali Feyzi b. Osman tarafından muhtasar olarak

9 Temizel, age, s. 162-163.
10 Temizel, *age*, s. 194.
11 Temizel, *age*, s. 194.

"*Tercüme-i Sugrâ*" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. "Şerh-i *Hakâyik-i Ezkâr-i Mevlâna*" olarak da isimlendirilen eser, İstanbul'da 1283/1866 yılında Bosnalı Muharrem Efendi matbaasında 1+56/1+458 sayfa, orta boy olarak basılmıştır. Eser, Ahmed Midhât Bahârî Hüsâmî Beytur tarafından *Evrâd-ı Mevleviyye-Münâcât-ı Mevlâna-,* (İstanbul, 1963)[12] adıyla ve Bekir Şahin tarafından *Evrâd-ı Mevlâna–Açıklamalı Evrâd-ı Şerif, Orijinal Metin, Mevlevî Virdleri-* (Redaksiyon: Mustafa Özçelik, Rûmî Yayınları İstanbul, Ağustos 2005, 82 sayfa) adıyla iki kez ayrı ayrı yayınlanmıştır.[13]

2.10. Tâlibî Hasan Efendi

Kuzey Makedonya'nın İştip kasabasında doğdu ve tahsilini tamamladıktan sonra kadılık görevinde bulundu. Selanik Mevlevîhânesi şeyhi Vecdî Dede'ye intisap etti ve onun vefatından sonra aynı dergâhta şeyh oldu. Kendisinin yerine başkası şeyh tayin edilince kadılık görevine tekrar döndü. Daha sonra malını mülkünü satarak Galata Mevlevîhânesi şeyhi Gavsî Dede (ö.1108-1109/1696-1698)'ye yeniden intisap etti ve Mevlâna dergâhı post-nişîni İkinci Bustân Çelebi (ö. 1117/ 1705) tarafından Selanik ve Mısır Mevlevîhânelerine şeyh olarak tayin edildi. Siroz'da 1130/1717-18'de vefat etti. Tâlibî Hasan Efendi (ö.1130/1717-8) tarafından 24 Rebi'u'l-evvel 1106/1694'te **Türkçe şerh edilen** *Yetîmû'ş-şürûh* isimli eser, Mesnevî'nin üçüncü cildinin mensur Türkçe şerhidir. Eserin mukaddimesinde (1b-2b), kendisinin 1102/1691 yılında Selanik Mevlevîhânesi'ne tayin edildiğine, yanmış olan Mevlevîhâne'nin kitaplarının arasında Sürûrî ve **Şem'î'nin** Mesnevî şerhlerinin ve Rusûhî **İsmâil**-i Ankaravî'nin de Mesnevî şerhinin üçüncü cildinin kaybolduğunu ve bu yüzden de Mesnevî'nin üçüncü cildini Türkçe tercüme ve şerh ettiğini beyan etmektedir.[14]

2.11. Adnî Receb Dede

On yedinci yüzyılın başlarında Yunanistan'ın Güney Ege bölgesinde bulunan Siroz (Sire, Siroz veya Şıra) adasında doğdu. Neşâtî ve Ağazâde Mehmed Efendi gibi şairlerden ders aldı. Belgrat Mevlevîhânesi şeyhlerindendir. Şeyh olarak bulunduğu Belgrat Mevlevîhânesi'nde 1100/1688-89 yılında vefat etti. Adnî Receb Dede'nin ayrıca Dîvân'ı ve Şerh-i Kasîde-i 'Örfî adlı eserleri vardır. **Adnî Receb Dede** (ö.1100/1688–9) tarafından 1096 yılı Şaban ayının (Temmuz 1685) sonlarında telif edilen *Nahl-i tecelli* isimli eser, Mesnevî'den seçilmiş her beytin beşer beyitle manzum olarak yapılmış Türkçe şerhidir. Eserin Konya Mevlâna Müzesi Ktp., İhtisas, nr. 2094'te yer alan yazma nüshası Mesnevî tarzında olup, kenarında Mesnevî'den alınan beyitlerle ilgili hikayelere ait haşiyeler vardır.[15]

12 Emin Işık, "Midhat Bahârî", *TDVİA*, Cilt:30, İstanbul, 2005, s.6–7.
13 Temizel, *age*, s. 53.
14 Temizel, *age*, s. 104.
15 Temizel, *age*, s. 169.

2.12. Hüseyin Avni Bey

(Yenişehirli Avni Bey), 1826 yılında Osmanlı döneminde Yenişehr-i Fener diye bilinen ve Yunanistan'ın Tesalya bölgesinin en büyük şehri olan Yenişehir/ Larisse'de doğdu. Sıdkı Ebûbekir Paşa'nın oğludır. Abdurrahman Sami Paşa'nın Tırhal'da mutasarrıflığı esnasında Hüseyin Avni Bey, ondan Mesnevî dersleri okumuş ve ona intisap etmiştir. Abdurrahman Sami Paşa, Vidin valiliğine tayin edilince Hüseyin Avni Bey de onun kâtibi oldu. 1859'da Mustafa Nuri Paşa Bağdat valiliğine tayin edilince divan kâtibi olarak onunla Bağdat'a gitti. Çeşitli memuriyet hizmetinden sonra 7 Ekim 1883'te vefat etti ve Eyüp'te Bahariye Mevlevîhânesi'ne defnedildi. Hüseyin Avni Bey'in Türkçe ve Farsça Divanları, Kasîde-i Cülûs-i Murad-ı Hâmis, Mir'ât-ı Cünûn, Âbnâme, Bülbülnâme v.b. gibi eserleri de vardır. Hüseyin Avni Bey (Yenişehirli Avni Bey 1826–1883) tarafından XIX. yüzyılda tercüme olarak kaleme alınan eser, Mesnevî tercümesi isimli eser, tamamlanmamış ve müsveddelerinin bir kısmı kaybolmuştur. Eserin altı cildinin ancak üç cildi tamdır.[16]

2.13. Âbidin Paşa

1843 yılında o günkü Osmanlı toprakları olan Yunanistan'ın Preveze şehrinde doğdu. Memleketinde tahsil gördükten sonra İstanbul'a gidip silahşor olarak devlet hizmetine girdi. Sonra Preveze merkez kaymakamlığı ve mutasarrıf vekilliği, daha sonra Diyarbakır, Harput, Sivas, Selanik, Ankara, Adana ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Merkezî Girit Akdeniz adaları) valilikleri görevlerinde bulundu. Devletin Bâb-ı âlî'de kurulan birçok komisyonunda görev aldı ve en son Yemen'in ıslahı için kururlan komisyondayken 1906 yılında vefat etti ve Fatih türbesi haziresine defnedildi. Arnavutca, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca bilen Âbidin Paşa'nın Âlem-i İslâmiyet, Me'âlî-i İslâmiye ve Kaside-i Bürde tercümesi gibi eserleri de vardır. Âbidin Paşa (1843–1906) tarafından Türkçe tercüme ve şerh olarak kaleme alınan *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i şerif* isimli eser, Mevlâna'nın Mesnevîsinin birinci cildinin altı cilt olarak yapılmış Türkçe mensur tercüme ve şerhidir. Eserin birinci cildi 1302–1303/ 1884–1885 yılları arasın-da telif edilmiştir. Diğer ciltlerin telifi ise 1306/1889 yılında tamamlanmıştır. [17]

Âbidin Paşa'nın Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i şerif isimli eseri hakkında yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

Nuri Şimşekler tarafından "Abidin Paşa ve Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i şerîf" (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992) konulu bir Yüksek Lisans tezi hazırlanmıştır.

İsa Çelik, tarafından 2001 yılında Atatürk Üniversitesi'nde Âbidin Paşa (1259/1843-1843/1906)'nın *Mesnevî Şerhi ve Tasavvufi Düşünceleri* isimli Yüksek Lisans çalışması yapılmıştır.

16 Temizel, *age*, s. 111.
17 Temizel, *age*, s. 112-113.

2.14. Muhammed Sa'îd b. Muhammed Mustafa-i Köstendilî

Bulgaristan'da tarihî bir şehir ve eski sancak merkezi olan Köstendil **şehrinde On** sekizinci yüzyıl veya daha öncesinde doğmuştur. Muhammed Sa'îd b. Muhammed Mustafa-i Köstendilî'nin XVIII. yüzyılda veya daha öncesinde Türkçe şerh ve tercüme olarak kaleme aldığı Şerh-i Mesnevî isimli eser, Şem'î Şem'ullâh (1530–1600–1) tarafından XVI. yüzyılın sonlarında Türkçe şerh ve tercüme olarak telif edilen Mevlâna'nın Mesnevîsinin üçüncü cildinin özetidir. 7 Şevval 1198/ 8 Ağustos 1784 tarihinde Ali Çavuşzade lakabıyla tanınan bir Nakşî şeyhi tarafından istinsah edilen eser, gömme şemseli, zencirekli, miklaplı kahverengi deri ciltli olup, Anka-ra Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü Muzaffer Ozak II, nr. 657'de yer almaktadır. Eserin 1b-2a varaklarında müellifin mukaddimesi vardır.[18]

3. Mevlevihâneler

Mevlevîhaneler Osmanlı devletinin sınırları içerisinde İslami ahlak ve terbiyenin öğretilmesi ve güzel sanatların geliştirilmesi birer merkez görevi yapmışlardır. Diğer yandan günümüzde olduğu gibi "İslam'ın güler yüzü" olarak yabancı çevrelerde Müslümanlığın benimsenmesine yol açmıştır. [19]

Mevlevihânelerin kurulma sebeplerinin balında Mevlevîliğin tasavvuf kültürünün klasik boyutunu oluşturması, düşünce, edebiyat, mûsikî, irfan ve erkânı ile seçkin bir düzeye hitap etmesi ve mevlevîhânelerin büyük bir külliye görevinde olmasıdır. Balkan ve I. Dünya- Çanakkale savaşları sırasında mevlevîhâneler sosyal dayanışma ve yardımlaşma görevi üstlenmiştir. Kıbrıs ve Girit gibi adalardaki mevlevîhâneler Müslümanlar için bir sığınak ve Anadolu'ya geçiş yeri vazifesi görmüştür. [20]

Bir mûsiki ve edebiyat okulu olan mevlevîhânede neyzenbaşı ve kudümzenbaşı ile mesnevîhan önemli görevlilerdi. Zira Mesnevîhanlık tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, tasavvuf, felsefe tarihi, dinler ve mezhepler tarihi, şiir ve edebî tenkit gibi dallarda bilgi sahibi olmayı gerektiren bir makamdı. Mevlevîhâneler, XVII. yüzyıldan sonra bir çeşit devlet kurumu gibi çalışmışlardır.[21] Zaman zaman vezirler ve padişahlar Mevlevilik müessesine ehemmiyet vermişlerdir.[22] Mevlevîhânelerin yöneticisi konumunda olan Çelebiler, her zaman devlet yönetimiyle iyi ilişkiler içinde olmuşlardır. Osmanlı padişahlarından III. Selim, II. Mahmut Mevlevilere yakınlıklarıyla bilinen bestekâr, hattat ve şair padişahlardır. Son olarak I. Dünya savaşı başladığında kendisi de Mevlevî olan Sultan Reşat'ın isteği üzerine vatanın kurtulması yolunda, ordumuzun maneviyatını

18 Temizel, *age*, s. 173.
19 *Türkiye Mevlevîhâneleri Fotoğraf Albümü*, s. 25.
20 Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *TDVİA*, Cilt: 29, Ankara, 2004, s. 468-475.
21 *Türkiye Mevlevîhâneleri Fotoğraf Albümü*, s. 16
22 Gölpınarlı, *age*, s. 248.

yükseltmek için bütün Mevlevî dervişlerinin ve şeyhlerinin önderliğinde Mevlevî Alayı kurularak "Kanal Savaşı"nın yapıldığı bölgeye gitmişlerdir.

Mevlevîhâneler Türk sanat ve kültürüne önemli katkılar sağlayan nezih mekanlardan birisidir. Türk Divan edebiyatında tekke şiirinin büyük şairleri Mevlevîhânelerde yetişmiştir. Mevlevîhaneler, Güzel sanatlar Mektebidir, İnsan-ı Kâmil ocaklarıdır. Okuma, ezber, mesnevîhanlık, tercüme, şerh, nazire yazma kültürü, musikişinaslar, hat ve tezhip sanatları gibi insanın ruhunu ilgilendiren önemli faaliyetlerin yapılmasına gelişmesine mekân olmuştur.[23]

Balkanlarda daha çok resmi şahısların himayesinde kurulan Mevlevi tekkeleri, Balkanlarda Osmanlı hakimiyetinin kurulmasından sonra XV. yüzyılın ortalarına doğru faaliyet göstermeye başlamıştır. Mevlevilik, yayılmış olduğu diğer bütün bölgelerde olduğu gibi Balkanlarda da sanat ve ilmi zevkin gelişmesinde etkili olmuş, Balkan kültür coğrafyasında birçok ulemanın yetişmesinde katkısı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesinden sonra bile Türk tasavvuf kültürü Mevlâna'nın en önemli eseri olan Mesnevî'nin şârihleri olan Mesnevîhanlar tarafından Balkanlarda yaşatılmaya devam edilmiştir.

3.1.Saraybosna Mevlevîhânesi

Bosna-Hersek'te kurulan ilk Mevlevîhâne, Saraybosna İsa Bey Mevlevîhânesi'dir. Saraybosna Mevlevihanesi olarak da bilinen bu Mevlevîhâne, Bosna Sancak Beyi olan ve 1463-1469 yıllan arasında görev yapan İsa Bey tarafından kurulmuştur. Saraybosna Mevlevîhânesi, Saraybosna'nın kenarında, Milaçka Nehri kıyısında Bendbaşı diye bilinen alanda inşa edilmiştir.[24]

3.2.Mostar Mevlevîhânesi

Bosna-Hersek'in Mostar şehrinde kurulmuş bir Mevlevî tekkesidir. Bosna-Hersek'in Blagay şehrinde doğan Şeyh Fevzi Efendi, On yedinci yüzyılın son çeyreğinde bu tekkede şeyhlik yapmış ve Mesnevînin bazı bölümlerini şerh etmiştir. [25]

3.3. Üsküp Mevlevîhânesi

Mevlevilik tarikatı Makedonya coğrafyasında en yoğun olarak Üsküp şehrinde faaliyet göstermiştir. Kaynaklar, Üsküp Mevlevîhânesinden başka Manastır, Köprülü, İştip ve Kriva Palanka gibi şehirlerde de birer Mevlevi tekkesinin bulunduğundan bahsetmektedirler. [26]

23 Tanrıkorur, *agm,* s. 468-475.
24 Serdar Ösen, "Balkanlarda Mevleviliğin Yayılması ve Kurulan Mevlevîhâneler", *Yeni Türkiye*, Sayı: 67, Yıl: 2015, s. 1799-1814.
25 Ösen, *agm*, s. 1801.
26 Ösen, *agm*, s. 1802.

3.4. Sırbistan- Belgrad Mevlevîhânesi

Sırbistan'da Mevlevîlik tarikatının en önemli merkezi Belgrad Mevlevîhânesi'dir. On yedinci yüzyılın başlarında Yunanistan'ın Güney Ege bölgesinde bulunan Siroz (Sire, Siroz veya Şıra) adasında doğan Adnî Receb Dede, Belgrat Mevlevîhânesi şeyhlerindendir. Şeyh olarak bulunduğu Belgrat Mevlevîhânesi'nde 1100/1688-89 yılında vefat etmiştir. [27]

3.5. Elbasan Mevlevîhânesi

Elbasan Mevlevîhânesi Arnavutluk'ta 1657-1658 yıllarında kurulmuştur. Elbasan Mevlevîhânesi'nin kurucusu, Galata Mevlevîhânesi şeyhi Âdem Dede'nin müridi Derviş Mustafa Dede'dir. [28]

3.6. Kosova İpek (Peja) Mevlevihanesi

Kosova'da Mevlevilik tarikatının XIX. yüzyılın sonlarına İpek (Peja), Prizren ve Yakova tekkelerinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. [29]

3.7. Selanik Mevlevîhânesi

Selanik'te ilk Mevlevîhâne'nin kurulması XVII. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Bu da 1631 yılında Selanik'te doğan Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin doğumundan birkaç yıl olduğunu göstermektedir. Zira Müneccimbaşı Ahmed Dede, İstanbul Mevlevîhaneleriyle buluşmadan önce Selânik Mevlevîhânesi şeyhi Mehmed Efendi'ye intisap ederek Mevlevîlik tarikatına girmişti. Birçok kaynak Selanik Mevlevîhânesi'nin kuruluş tarihi olarak 1608-1618 yılları arasına işaret etmektedir.[30] Ekmekçizâde ailesinden olan ve cizyedârlık, muhassıllık, mukataacılık, ordu defterdarlığı, baş defterdarlık, Rumeli Beylerbeyliği ve vezirlik görevlerini yapmış olan Ekmekçizâde Defterdar Ahmed Paşa Selanik Mevlevîhânesi'ni inşa ettirmiştir ve onun için bir vakıf kurmuştur.[31] Zaman zaman yaşanan yönetim, mali, vakıf ve benzeri sorunlara rağmen Selanik Mevlevîhânesi Yirminci yüzyılın başlarına kadar Balkanlarda Mevlevîliğin en seçkin dergâhlarından biri olarak kalmıştır.

3.8. Yunanistan-Yenişehir (Larissa) Mevlevîhânesi

Yenişehir (Larissa) Mevlevîhânesi'nin On yedinci yüz yılın ikinci yarısında kurulduğu sanılmaktadır.

27 Temizel, *age*, s. 169.
28 Ösen, *agm*, s. 1804.
29 Ösen, *agm*, s. 1805.
30 Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı, Ahmed Dede". *TDVİA*. Cilt: 32, İstanbul, 2006, s. 4-6.
31 Cengiz Parlak, "Selanik Mevlevîhânesi (Evkâfı ve Yönetim Sorunları)", *Cihannüma- Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. Sayı V/2 – Aralık 2019, 47-76.

3.9. Girit Hanya Mevlevîhânesi

1880-1924 yılları arasında Hanya'da faaliyet gösteren mevlevîhânedir. Girit'in Hanya sancağında 1880 yılında Kara Abdal Süleyman Şemsî Dede tarafından kurulmuş olup bir taraftan Mevlevîliğin Ege adaları ve Mora yarımadasına yayılışında diğer taraftan da bölgede gelişen siyasî olayları gözlemleme açısından önem taşımaktadır.[32]

Ayrıca kaynaklar, Balkan coğrafyasında Sakız, Midilli, Filebe ve Siroz gibi Mevlevîhânelerin varlığından söz etmektedirler. XVI. yüzyılın ilk yarısında Mevlevîliğin yayılmasında Afyonkarahisar Mevlevîhânesi şeyhi Abâpûş-i Velî'nin oğlu Divane Mehmed Çelebi'nin büyük katkısı olmuştur. Sakız, Midilli Mevlevihaneleri muhtemelen onun tarafından tesis edilmiştir. Peçuy Mevlevîhânesi Yakovalı Hasan Paşa tarafından, Selânik ve Üsküp mevlevîhâneleri Melek Ahmed Paşa tarafından I. Ahmed döneminde kurulmuştur.[33]

4. Sonuç

Bilindiği üzere Türk siyasal kültür coğrafyalarının en önemlilerinden birisi Balkanlardaki Türk kültür, dil ve edebiyat havzasıdır. Balkanlarda bu havzanın oluşmasında Balkanlarda yapılan Mesnevî tercüme ve şerhleri ve kurulan Mevlevihaneler önemli rol üstlenmişlerdir. Kültür ve medeniyetin dili hep etkilendiği kültürle doğru orantılı olmuştur. Bu yüzden Balkanlarda yapılan Mesnevînin Türkçe tercüme şerhleri ve Balkanlarda kurulan Mevlevîhaneler ve tekkeler burada kültür ve medeniyetin dilinin Türkçe olmasına katkı sağlamıştır. Balkanlarda dini, tasavvufi ve kültürel kimliğin oluşumunda Mevlevîliğin önemli kaynaklarından olana Mesnevî tercüme ve şerhleri ve bu eserlerinin yazılıp okunduğu mekanlar olan Mevlevihâneler yüzyıllarca Balkanlarda Türkçenin korunmasında önemli bir değer olarak gözükmektedir.

Bugün bu topraklar, siyasi sınırlarla birbirinden ayrılmış olsalar da kültür, tarih, edebiyat ve dil yönünden Osmanlının diğer bölgeleriyle birçok ortak özellikleri bir arada barındırmaktadır. Bundan dolayı Mevlâna ve eserleri hakkında yapılan bu çalışmalar bu bölgedeki konun uzmanlarına, araştırmacılara ve genç nesillere duyurularak ve hatırlatılarak bu alanda ortak veya bireysel çalışma ve araştırma yapacaklara katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Kaynakça

Ağırakça, Ahmet. "Müneccimbaşı, Ahmed Dede". *TDVİA*. Cilt: 32, İstanbul, 2006, s. 4-6.

Aruçi, Muhammed, "Sûdî Bosnavî", *TDVİA*, Cilt: 37, İstanbul, 2009, s. 466.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Genişletilmiş İkinci Baskı, 1983.

32 Mustafa Kara, "Hanya Mevlevîhânesi". *TDVİA*. Cilt: 16, İstanbul, 1197, s. 49-51.
33 Tanrıkorur, *agm,* s. 468-475.

Işık, Emin, "Midhat Bahârî", *TDVİA*, Cilt:30, İstanbul, 2005, s.6–7.

Kara, Mustafa, "Hanya Mevlevîhânesi". *TDVİA*. Cilt: 16, İstanbul, 1197, s. 49-51.

Karakoç, Sezai, Edebiyat Yazıları-II: Dişimizin Zarı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2. Baskı, 1997, s. 14.

Ösen, Serdar, "Balkanlarda Mevleviliğin Yayılması ve Kurulan Mevlevîhâneler", *Yeni Türkiye*, Sayı: 67, Yıl: 2015, s. 1799-1814.

Öztürk, Şeyda, "Şem'î", *TDVİA*, Cilt: 38, İstanbul, 2010, s. 503-504.

Parlak, Cengiz. "Selanik Mevlevîhânesi (Evkâfı ve Yönetim Sorunları)". *Cihannüma- Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. Sayı V/2 – Aralık 2019, 47-76.

Sezikli, Ubeydullah, "Balkanlarda Müzik-Kimlik Bağlamında Türk Siyasal Kültürünün İzleri", *Türk Siyasal Kültür Havzaları*, editörler: Süleyman Elik, Cihan Gündüz, Kütahya: GRTC Yayınları, 2019, s. 303-309.

Tanrıkorur, Ş. Barihüda, "Mevleviyye", *TDVİA*, Cilt: 29, Ankara, 2004, s. 468-475.

Temizel, Ali, Mevlâna Çevresindekiler, *Mevlevilik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2009.

Türkiye Mevlevîhâneleri Fotoğraf Albümü, Hazırlayanlar: Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı, Feyzi Şimşek, Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005.

Balkan Kökenli Bir Şair ve Yazar Yaşar Nabi Nayır'ın Gözünden *Değişen Dünyamız (Balkanlar ve Türklük)*

Ahmet Koçak[1]

Özet

Türk edebiyatında şiir, hikâye, roman, tiyatro, deneme, biyografi ve çeviri gibi pek çok türde eser vermiş olan Yaşar Nabi Nayır (1908-1981), aynı zamanda en uzun soluklu süreli yayınlardan *Varlık* dergisinin de sahibidir. Yazarın, 1933 yılından vefatına kadar yaklaşık dokuz yüz sayı yayımlanan *Varlık*, aynı adı taşıyan yayıneviyle beraber Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Yaşar Nabi, Sabri Esat Siyavuşgil, Ziya Osman Saba, Yaşar Nabi Nayır, Muammer Lütfi Bahşi, Vasfi Mahir Kocatürk, Cevdet Kudret Solok, Kenan Hulusi Koray gibi isimlerle beraber Yedi Meşale Topluluğunun kurucuları arasındadır. Türk Edebiyatındaki asıl eksikliğin, "canlılık, samimiyet ve yenilik" olduğunu ileri sürerek oluşturulan ve "öz şiiri" savunan "Yedi Meşale Topluğu" nun şiir vadisinde önemli bir topluluktur. Türkiye'ye 1924 yılında yerleşen Yaşar Nabi, doğduğu topraklara duyduğu özlemi sık sık Balkanlara gidip gelerek gidermeye çalışmıştır. Onun pek çok eseri arasında 1936 yayımlanan *Balkanlar ve Türklük* adlı gezi notlarından oluşan eseri, yazarın köklerine, Balkan coğrafyasına ait gözlemlerin yer aldığı önemli eserlerindendir. Daha sonra gezi sahasını genişleten yazar, seyahatname/gezi türünde kaleme aldığı 1973 yılında basılan *Değişen Dünyamız (Balkanlar ve Türklük)* adlı eserine önceki yaptığı incelemeleri de eklemiştir. *Değişen Dünyamız*, 1956-1970 yılları arasında başta Balkanlar olmak üzere Avrupa ve çeşitli yerlere yaptığı gezilerin kaleme alınmasından oluşmaktadır. Özellikle uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalan ve aile köklerinin yer aldığı Balkanlar üzerine özen göstermiştir. Özellikle Yugoslavya'nın çeşitli bölgelerine yaptığı gezinin notlarından oluşan "Bir Yolculuktan Getirdiklerim" bölümü tekrar tekrar üzerinde düşünmeye değerdir. "Üsküp", "Balkanlar Konusunda Bir Dosta Mektup", "Balkanlar Bugün", "Struga Şiir Akşamları", "Balkanlar ve Türklük" bölümleri özellikle dikkat çekicidir.

Bu bildiride Balkan kökenli şair ve yazar Yaşar Nabi Nayır'ın seyahatname/gezi türünde kaleme aldığı *Balkanlar ve Türklük* adlı çalışması üzerinde Balkanların, Balkan Kökenli yazarların, örnek olarak Yaşar Nabi'nin Türk edebiyatına katkısı ve Türk edebiyatına Balkanlar'dan bakışı üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Yaşar Nabi Nayır, Yedi Meşaleciler, Varlık, Balkanlar, *Değişen Dünyamız (Balkanlar ve Türklük)*

Our Changing World through the Eyes of Yaşar Nabi Nayır, a Poet and Writer of Balkan Origin (The Balkans and Turkish Identity)

Abstract

Yaşar Nabi Nayır (1908–1981), who produced works in a wide range of literary genres such as poetry, short stories, novels, drama, essays, biography, and translation, is also the founder and long-time owner of *Varlık*, one of the most enduring literary journals in Turkish literature. First published in 1933 and reaching nearly nine hundred issues by the time of Nayır's death, *Varlık*, together with the publishing house bearing the

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ahmet.kocak@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0033-4188.

same name, occupies a central position in the history of Turkish literature. In addition, Yaşar Nabi Nayır was among the founders of the *Yedi Meşale* (Seven Torches) literary movement, alongside figures such as Sabri Esat Siyavuşgil, Ziya Osman Saba, Muammer Lütfi Bahşi, Vasfi Mahir Kocatürk, Cevdet Kudret Solok, and Kenan Hulusi Koray. The *Yedi Meşale* group, which advocated "pure poetry," emerged from the belief that the principal deficiencies in Turkish literature were a lack of vitality, sincerity, and innovation, and it became a significant movement particularly in the field of poetry.

Having settled in Türkiye in 1924, Yaşar Nabi frequently traveled to the Balkans in an effort to alleviate his longing for the lands of his birth. Among his many works, *Balkanlar ve Türklük* (*The Balkans and Turkish Identity*), published in 1936 and composed of travel notes, stands out as a significant text reflecting the author's observations of his roots and the Balkan geography. Later expanding the scope of his travels, Nayır incorporated these earlier observations into his travelogue *Değişen Dünyamız (Balkanlar ve Türklük)* (*Our Changing World [The Balkans and Turkish Identity]*), published in 1973. *Değişen Dünyamız* consists of accounts of his journeys undertaken between 1956 and 1970, primarily to the Balkans but also to various parts of Europe. Nayır paid particular attention to the Balkans, a region that had remained under Ottoman rule for centuries and where his family roots were located. The section titled "Bir Yolculuktan Getirdiklerim" ("What I Brought Back from a Journey"), composed of notes from his travels across different regions of Yugoslavia, is especially worthy of repeated reflection. Chapters such as "Üsküp," "Balkanlar Konusunda Bir Dosta Mektup," "Balkanlar Bugün," "Struga Şiir Akşamları," and "Balkanlar ve Türklük" are particularly noteworthy.

This paper focuses on *Balkanlar ve Türklük*, the travelogue written by Yaşar Nabi Nayır, a poet and writer of Balkan origin, examining the representation of the Balkans, the role of Balkan-origin writers, and, through the example of Yaşar Nabi Nayır, the contributions of such writers to Turkish literature and a Balkan-centered perspective on Turkish literary discourse.

Keywords: Yaşar Nabi Nayır, Yedi Meşale, *Varlık*, the Balkans, *Our Changing World (The Balkans and Turkish Identity)*

1. Giriş

Türk edebiyatında Balkan coğrafyasında doğmuş çok önemli devlet adamı, sanatçı, şair ve yazar yetişmiştir. Afrika, Avrupa ve Asya'nın kavşak noktasında yer alan Balkanlar/Rumeli tarih boyunca insanlık için de ilgi odağı olmuştur. Kültür ve medeniyet açısından da Eski Yunan, Roma ve Osmanlı medeniyeti gibi tarihin büyük medeniyetleri; bu topraklar üzerinde yükselmiş, bu topraklar üzerinde birbirinin yerini alma mücadelesi yürütmüşlerdir. Tuna Nehri ve bu nehre dökülen diğer kollar, bölgenin tarih boyunca askerî açıdan olduğu kadar ticaret ve seyahat açısından da önemli olmuşlardır (Jelavich, 2006: 2-3). Bir insanın hayatında derin izler bırakan, sonraki hayatını etkileyen dönemin başında; çocukluk ve gençlik yıllarının yaşandığı bölge ve coğrafya gelmektedir. "Mekânın bilimi" olarak tanımlanan coğrafyanın; insanın duygu dünyasında, şahsiyetinin şekillenmesinde önemli bir rolü vardır. Yaşanılan coğrafyanın dağları, akan nehirleri, iklimi, bitki örtüsü insanın düşünce dünyasının şekillenmesinde yer alırlar (Kefeli, 2006: 11). Yaşar Nabi Nayır (Üsküp 1908-İstanbul 1981), Balkan coğrafyasında doğmuş gençlik yıllarının başlarında ailesiyle o topraklardan göç etmek zorunda kalmış isimlerden birisidir. Yaşar Nabi, Türk edebiyatına şiir, hikâye, roman, tiyatro, deneme, biyografi ve çeviri gibi pek çok türde eser vermiş ve ülkemizde en uzun soluklu süreli yayınlardan birisi olan *Varlık* dergisinin de sahi-

bidir. 15 Temmuz 1933 tarihinde Ankara'da on beş günde bir büyük boy olarak yayım hayatına başlayan ve yazarın vefatına kadar yaklaşık dokuz yüz sayı yayımlanan Varlık, aynı adı taşıyan yayıneviyle beraber Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Ocak 1991'deki 1000. Sayısı yayımlanan dergi 2011 yılına kadar basılı olarak 1300 sayıdan fazla yayımlanmıştır. Yaşar Nabi; Sabri Esat Siyavuşgil, Ziya Osman Saba, Muammer Lütfi Bahşi, Vasfi Mahir Kocatürk, Cevdet Kudret Solok, Kenan Hulusi Koray gibi isimlerle beraber Yedi Meşale Topluluğunun kurucuları arasındadır. Türk Edebiyatındaki asıl eksikliğin, "canlılık, samimiyet ve yenilik" olduğunu ileri sürerek oluşturulan ve "öz şiiri" savunan "Yedi Meşale Topluğu"nun şiir vadisinde önemli bir topluluktur. Varlık dergisi ilk dönemlerinde bünyesinde Yedi Meşalecileri de toplamasıyla şiir, hikâye, eleştiri, deneme gibi edebi eserlerin yanında psikoloji, felsefe, ekonomi gibi alanlardaki yazılara da yer verdi. Okuyucusuna Rus, İngiliz, Yunan, Alman, İtalyan, Bulgar, Rumen edebiyatlarından çeviri örnekleri sundu. Dergide Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Muhip Dıranas, Orhan Veli Kanık, Behçet Necati (Necatigil), Cahit Sıtkı Tarancı, Ziya Osman Saba, Cahit Külebi, Melih Cevdet Anday ve Oktay Rifat gibi şairlerin şiirleri yer aldı. Sait Faik Abasıyanık, Sabahattin Ali, Fahri Celâleddin (Fahri Celâl Göktulga) gibi isimlerin hikayeleri yayımlanır. Yine dergide Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Orhan Kemal, Necati Cumalı, Samet Ağaoğlu, Sabri Esat Siyavuşgil, Suut Kemal Yetkin, Mahmut Makal, Nazlı Eray, Hasan Bülent Kahraman gibi isimlerin farklı konularda yazılarına yer verilir. Ahmet Necip Fazıl'ın Bir Adam Yaratmak oyunundan yansımalar ve Ahmet Muhip Dıranas'ın "Fahriye Abla" şiiri dergide yer alan metinlerdir (Karagülle, 2006: 614-615; Kahraman, 2010: 641-643). Yaşar Nabi, sadece şair ve yazar olarak değil, aynı zamanda dergisinde ve yayınevinde Balkan edebiyatıyla ilgili önemli isimlere ve eserlere yer vermesiyle de dikkat çekmiş bir isimdir (İsen, 2010: 70-73).

2. Varlık'la Simgeleşen Bir İsim: Yaşar Nabi Nayır

Üsküp'te 1908 yılında doğan Yaşar Nabi Nayır, Türkiye'ye 1924 yılında yerleşir. O doğduğu topraklara duyduğu özlemi sık sık Balkanlara gidip gelerek gidermeye çalışmıştır. "Çocukluğumun büyük bir kısmı Balkanlarda ve Balkanların en karakteristik, çünkü en kozmopolit yeri olan Makedonya'da geçti" (Nayır, 1936: 7) diyen Yaşar Nabi için çocukluk ve gençlik yıllarının başlarında yaşadığı bu coğrafya, aklından hiç çıkmaz. Daha yeni kaybedilmiş buralar, onun için yağmur dindikten sonra da bir müddet duyulmakta devam eden taze toprak konusu gibi, Türk hâkimiyetinin izlerini canlı şekilde taşıyan yerlerdir. Gördüğü her yapıda, her sokakta, caddede hafıza kazınan izler vardır. Yaşar Nabi, tıpkı Yahya Kemal gibi Üsküp'te ilk eğitime başlar ve Balkan Savaşları sebebiyle annesiyle sık sık İstanbul'a gidip gelir. 1924 yılında ailesiyle beraber İstanbul'a göç eden yazar, 1929 yılında da Galatasaray Lisesi'nden mezun olur. Bir süre Merkez ve Ziraat Bankalarında çalışan yazar, Hâkimiyet-i Milliye'de yazar ve çevirmen olarak çalışır. Daha

sonra Türk Dil Kurumu'nda (1940-1943) görev yapar. 1933 yılında yayım hayatına adım atan *Varlık* dergisinin sahibi olan yazar, 1946 yılında dergiyi İstanbul'a naklettikten sonra ağırlıklı olarak aynı adla kurulan yayınevine de ağırlık verir.

Pek çok şair ve yazarda olduğu gibi edebiyat dünyasına şiirle adım atan Yaşar Nabi; *Yeni Kitap, Hayat, Muhit, Çığır, Ülkü* gibi dergilerde şiirleri yayımlanır. Altı arkadaşıyla beraber sonradan bir topluluğa da isim olan *Yedi Meşale* (1928) adlı seçme şiirler kitabı çıkarır. Şiir vadisinde Kahramanlar (1929), Onar Mısra (1932) kitapları yayımlanır. Türk edebiyatında genellikle nesir türünde yazarlar önce hikâye sonra roman yazarlar. Yaşar Nabi ise, *Bir Kadın Söylüyor* (1931), *Âdem ile Havva* (1932), *Âdem ile Havva* (1932) romanlarından sonra hikâye (öykü) türünde *bu da Bir Hikâyedir* (1935), *Sevi Çıkmazı* (1935) adlı eserleri yayımlar. İnceleme ve Deneme türünde *Balkanlar ve Türklük* (1936), *Edebiyatımızın Bugünkü Meseleleri* (1937), *Nereye Gidiyoruz* (1948), *Edebiyat Dünyamız* (1971), *Değişen Dünyamız* (1973) gibi ona yakın eser kaleme alır. Biyografi türünde kaleme aldığı *Ahmet Haşim* (1952), *Ömer Seyfettin* (1952) ve *Tevfik Fikret* (1952) gibi eserleri de önemlidir.

3. Balkan Edebiyatının Öncü İsmi Yaşar Nabi Nayır

Yaşar Nabi Nayır, Balkan kökenli bir yazar olarak bu coğrafyaya ilgisini yazdığı eserler ve bölgeye yaptığı çok sık seyahatlerle göstermiştir. Yazar olarak *Varlık* dergisinde Balkanlarla ilgili çok sayıda yazıya yer verildiği gibi yayınevi olarak da bu bölgeyle ilgili pek çok şair ve yazarın eserini okuyucu ile buluşturmuştur. Bu yönüyle Yaşar Nabi bir nevi Balkanların sesi konumunda olmuştur. *Varlık* dergisinin ilk yıllarında daha Balkanların ve Balkan Türklerinin o günkü şartlarıyla ilgili çok sayıda makaleye yer verilmiş olması onun bu ilgisini gösterir (Nayır, 1934: 1(22):1, Nayır, 1935: 2(37):193; Nayır,1935: 3(59): 162-164).

Onun pek çok eseri arasında 1936 yayımlanan *Balkanlar ve Türklük* adlı gezi notlarından oluşan eseri, yazarın köklerine, Balkan coğrafyasına ait gözlemlerin yer aldığı önemli eserlerindendir. Daha sonra gezi sahasını genişleten yazar, seyahatname/gezi türünde kaleme aldığı 1973 yılında basılan *Değişen Dünyamız (Balkanlar ve Türklük)* adlı eserine önceki yaptığı incelemeleri de eklemiştir. *Değişen Dünyamız*, 1956-1970 yılları arasında başta Balkanlar olmak üzere Avrupa ve çeşitli yerlere yaptığı gezilerin kaleme alınmasından oluşmaktadır. Özellikle uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalan ve aile köklerinin yer aldığı Balkanlar üzerine özen göstermiştir. Özellikle Yugoslavya'nın çeşitli bölgelerine yaptığı gezinin notlarından oluşan "Bir Yolculuktan Getirdiklerim" bölümü tekrar tekrar üzerinde düşünmeye değerdir. "Üsküp", "Balkanlar Konusunda Bir Dosta Mektup", "Balkanlar Bugün", "Struga Şiir Akşamları", "Balkanlar ve Türklük" bölümleri özellikle dikkat çekicidir.

4. Sonuç

Türk edebiyatında büyük kırılmalar, konuların, dikkatlerin hızlı ve sık değiştiği dönemler on dokuzuncu yüz yılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarıdır. Bu dönemde ili Balkan Savaşı ve ilk defa dört yıl süren bir Dünya Savaşı gerçekleşmiştir. Büyük acıların, göçlerin olduğu, sınırların yeniden çizildiği, tarihte var olan bazı ülkelerin tarih sahnesinden çekildiği, bazı devletlerin de ilk defa ortaya çıktığı dönemlerdir. Türk edebiyatında da bu dönemde Balkanlardan Anadolu'ya çocuk yaşta göç etmek zoruna kalan pek çok edebiyatçı, şair, yazar, sanatkâr, fikir adamı vardır. Bu isimlerden birisi de Yaşar Nabi Nayır'dır. Üsküp doğumlu olan yazar on iki on üç yaşlarında ailesiyle beraber İstanbul'a göç etmiş ve eğitim hayatını İstanbul'da sürdürmüştür. Onu asıl üne kavuşturan Türk edebiyatının en uzun soluklu süreli yayınlarından birisi olan Varlık dergisini çıkarmış olmasıdır. Yaklaşık yüz yıl önce yayın hayatına başlayan Varlık, daha sonra aynı adla İstanbul'da açılan yayıneviyle beraber Türk kültürüne, edebiyatına büyük katkıları olmuştur. Yaşar Nabi hem dergisinde hem de yayınladığı eserlerde, başka yazarlara ait makale ve basılmasına vesile olduğu çalışmalarla Balkanları hep ön planda tutmuş, unutulmamasına, farklı gözlerle sürekli ilginin oralarda olmasını sağlamıştır. Özellikle 1930-1960 yıllar arasında yurt dışına, Balkanlara seyahat/gezinin çok az olduğu dönemlerde bölge ile ilgili yazıları dikkatle takip edilmiş, bölgeye duyulan heyecan hep canlı tutulmuştur. Onun cumhuriyetin hemen başlarında, 1933 yılında kaleme aldığı *Balkanlar ve Türklük* eseri, dış Türklere ve bölgeye verdiği önem kadar, köklerine sahip çıkması noktasında çok önemli bir görev üstlenmiştir. Balkanlardaki Türk varlığı, sanatı, edebiyatı gezi yazısı notlarıyla Türk insanına tanıtılmış ve dönem itibariyle kayda geçirilmiştir.

Kaynakça

İsen, M. (2010), "Balkan Edebiyatlarını Ülkemize Tanıtan Aydın: Yaşar Nabi Nayır", *Yaşar Nabi Nayır ve Varlık Dergisi"*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s.70-76.

Jelavich, B. (2006), *Balkan Tarihi 1 / 18. ve 19. Yüzyıllar,* c.1, İstanbul: Küre Yay.

Kahraman, A. (2019), "Varlık", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Ankara; TDV Yayınları, EK-2. Cild, s. 641-643.

Karagülle, F. (2006), "Varlık", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt 4, Sayı 8, 2006, s. 609-628.

Kefeli, E. (2006), *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, İstanbul: 3 F Yay.

Nayır, Y. N. (1934). "Başyazı/ Musahebe: Balkanlardaki Türkler." *Varlık* 1 Haziran 1934 1(22): 1.

Nayır, Y. N. (1935). "Balkanlar ve Türklük I." *Varlık* 15 İlkkânun 1935 3(59): 162-164.

Nayır, Y. N. (1935). "Öz Türkçe: Mutsuz Kardeşlerimizin Kafa Açlığı." *Varlık* 15 İkincikânun 1935 2(37): 193.

Nayır, Y. N. (1936), *Balkanlar ve Türklük*, Ankara: Ulus Basımevi.

Nayır, Y. N. (1936). "Balkanlar ve Türklük II." *Varlık* 1 Sonkânun 1936 3(60): 178-180.

Nayır, Y. N. (1971), *Yıllar Boyunca Edebiyat Dünyamız,* İstanbul: Varlık Yayınevi.

Nayır, Y. N. (1973), *Yıllar Boyunca Değişen Dünyamız: (Balkanlar ve Türklük),* İstanbul: Varlık Yayınevi.

Yaşar Nabi Nayır ve Varlık Dergisi, ed.: Filiz Nayır Deniztekin, Enver Ercan Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.

Ahmet Yorulmaz 'ın *Savaşın Çocukları* Adlı Romanında Girit ve Göç: Harmoniden Kakofoniye, Sükûndan Kaosa

Tamer Kütükçü[1]

Özet

Türk edebiyatında Balkanları ve bu coğrafyadaki yaşamı konu edinen romanlar hadisenin çok çeşitli boyutlarını ele almaları, bu bağlamda oldukça geniş bir tema skalası ortaya koymalarıyla kayda değerdir. Nitekim söz konusu tematik alanlardan biri de Balkanlardaki yaşantının "Balkan halklarının ulusal ayaklanmaları" gibi sosyal dinamikler veya "93 Harbi, Balkan Savaşı gibi siyasal çatışmalar" neticesinde nasıl bir yarılmaya maruz kaldığı ve bu yarılmanın ne türden bir dönüşümü beraberinde getirdiği hususunu konu edinen anlatılardır. Bu anlatıların dikkate değer örneklerinden biri olan Ahmet Yorulmaz'ın *Savaşın Çocukları* adlı romanı, söz konusu olgunun Girit coğrafyasındaki karşılığına odaklanır. Girit'te gerek Rumlar gerekse Türkler nezdinde yaşamın belli bir örüntüsü söz konusuyken Yunan ulusal ayaklanması ve örgütlü çabaları ile bu yaşantının bir sadmeye uğraması ve sonrasında yaşantının başkalaşması gündeme gelir. Dönüşümün yönü, buradaki yaşamın ilk oluşum evresindeki isabetli siyasal hamlelerle yılların tortusu içinde tesis edilmiş olan "oturmuş" yapının bozulup yerine çok daha zeminsiz ve sorunlara gebe bir sosyal yapının oluşması eksenindedir. Bu açıdan "harmoniden kakofoniye" veya "sükûndan kaosa" doğru bir seyir izlendiği ileri sürülebilir. Oysa "bir aradalık" iki halk adına da hâlâ bir düştür. İşte bu araştırmada Ahmet Yorulmaz'ın *Savaşın Çocukları* adlı romanı itibariyle söz konusu kırılma, dönüşüm, düş ve çatışmaların nasıl portrelendiği gösterilecek ve tarihsel kimi belgelerden aktarımlarla romandaki gözlemlerin yaşamsal karşılığı ve ilgili hadiselerin nedensellikleri üzerine bir anlama çabası ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Girit, harmoni ve sükûn, Yunan Ulusal Ayaklanması, çatışma, kakofoni ve kaos, bir aradalık düşü ve göç

Crete and Migration in Ahmet Yorulmaz's Novel *Children of War*: From Harmony to Discord, From Peace to Chaos

Abstract

Novels in Turkish literature that deal with the Balkans and life in the region are noteworthy for their exploration of the subject matter's many dimensions and the broad range of themes they cover. One thematic area is narratives addressing how life in the Balkans was divided by social dynamics, such as the national uprisings of the Balkan peoples, and political conflicts, such as the War of '93 and the Balkan Wars, and the transformations this division brought about. A notable example of these narratives is Ahmet Yorulmaz's novel *Savaşın Çocukları* (*Children of War*), which addresses the situation in Crete. While there was a certain pattern of life among both Greeks and Turks in Crete, the Greek national uprising and organized efforts disrupted this way of life, leading to its subsequent transformation. This transformation revolves around the breakdown of the "established" structure that had been built up over the years through accurate political moves during the initial formation of life there and its replacement with a much more

1 Öğr. Gör., Sabancı Üniversitesi, tamer@sabanciuniv.edu, ORCID: 0000-0003-2102-0337.

unstable and problematic social structure. From this perspective, one could argue that there has been a shift from "harmony" to "dissonance" or "peace" to "chaos." However "togetherness" remains a dream. This article examines how rupture, transformation, dreams, and conflicts are portrayed in Yorulmaz's novel; and through quotations from historical documents, an attempt will be made to understand the real-life counterparts of the observations in the novel and the causality of the relevant events.

Keywords: Crete, harmony and tranquility, Greek National Revolt, conflict, kakophony and chaos, the dream of togetherness and migration

1. Giriş: Girit'in Tarihsel Hikâyesi, 20. Yüzyıl Başı Zorunlu Göçleri ve Bu Göçlere İlişkin Değerlendirmeler

Ahmet Yorulmaz'ın *Savaşın Çocukları* adlı romanı, Girit'ten Anadolu'ya 20. yüzyılın başları itibariyle yapılan göçlerin anlatısıdır ve aslında bu göçlere ilişkin bir değerlendirmeyi esas alır. Bu açıdan tarihsel bir olgu üzerine bir yorumu içerir. Bununla beraber yazarın söz konusu yaklaşımını mercek altına almadan önce Girit'in tarihsel hikâyesine bakmak 20. yüzyıl başında gerçekleşecek göçlere kadar olan sürece ve sonrasına genel bir perspektif sunmak ve bu göçlere ilişkin belli başlı yaklaşımların altını çizmek Yorulmaz'ın değerlendirmesini daha somut bir noktaya konumlandırmak açısından yerinde bir çabaya karşılık gelebilir.

Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında konuşlu ve tarihin hemen her döneminde son derece stratejik bir öneme sahip olan Girit'e ilk yerleşim, Eteokretler tarafından MÖ. 4000'de gerçekleşir (Hammer Purgstall, 1985:66). Uzun yüzyıllar Venedik tehdidiyle boğuşan Girit (Tukin, 1945:20-21), sonrasında Roma, Bizans, bir dönem Emevi, akabinde tekrar Bizans egemenliğine tâbi olmasının ardından Venediklilere satılmış ve Venediklilerin uzun süreli bu arzularına böylelikle nail olmuşlardır (Kienitz, 2004:192). Bununla beraber stratejik öneminin farkında olunmasıyla Girit, Osmanlı'nın da ilgisini çekmiş ve ada 6 Eylül 1669'da Venediklilerden alınarak Osmanlı idaresinin egemenlik sınırlarına dâhil edilmiştir. Esasında Venedik idaresinin baskılarından hoşnut olmayan halkın da bu yönetim değişikliğine sıcak baktığı dolayısıyla bu el değiştirmenin oldukça sorunsuz gerçekleştiği söylenebilir. Osmanlı idaresine geçtikten sonra Girit -Kandiye, Hanya ve Resmo olmak üzere- üç sancağa ayrılır. 1821 Mora İsyanı'ndan sonra daha merkezî bir otorite arayışı için bu üç sancak Kandiye merkezli olarak birleştirilmiş 1850'de ise merkez Kandiye'den Hanya'ya taşınmıştır. Bu "idari anlamda merkez" arayışları bir yana Osmanlı dönemi itibariyle halk nezdinde Venedik zamanı ile mukayese edilemeyecek ölçüde bir serbestlikten söz etmek mümkündür. Öyle ki Hristiyan ve Müslüman halkın Osmanlı idaresi altında kendilerine ait yaşamlarını özgürce sürdürdükleri görülür (Tukin, 1945:200). Bununla beraber, 19. yüzyıl, dengelerin değiştiği bir sürece karşılık gelir. 1814'te ayrılıkçı "Filiki Eterya Cemiyeti" kurulur. Amaç oldukça iddialıdır: Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmek, imparatorluğu yeniden büyük bir güç halinde tarih sahnesine koymak. Nitekim 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Girit

de -Büyük Bizans oluşumunun bir parçası olarak- hedefe girer. İngilizler bu bağlamda Yunan Kralı I. Yorgi'yi yüreklendirirken Rusya da Hanya Konsolosluğu üzerinden ada halkını bağımsızlık yolunda kışkırtmaya çalışır. 1866'da ciddi bir isyan gerçekleşir. Girit Rumlarının isyan gerekçelerine bakıldığında sureta "Rumca eğitim veren okulların açılması", "yeni limanların yapılması", "ziraat bankası kurulması", "vergilerin indirilmesi" gibi taleplerin yer aldığı görülür. Bu talepler Yunanistan'a arka çıkan bazı Avrupa devletleri tarafından da desteklenmektedir (Bourne, 1963:253-254). Nitekim Osmanlı hükümeti tarafından isteklerinin yerine getirilmediğini ileri süren Rumlar bir müddet sonra kendi kendilerine bir hükümet kurduklarını ve Yunanistan'a bağlandıklarını ilan ederler. Bu "ciddi tehdit" karşısında, 23 Ekim 1878'de Halepa'da isyancılarla oturup bir antlaşma imzalanmak durumunda kalınır (Uçarol, 2006:353) ki bu muhtariyete giden yolda önemli bir adımdır. 1885'te bir isyan daha gerçekleşir. 1897-98'de Girit Valiliği, Yunan Prensi'ne verilir ve Prens, adaya komiser/idareci olarak atanır (Bayur, 1991:130). İşte bu gelişme ile Girit'teki Müslüman/Türk halkına bu topraklardan göçün yolu da bir anlamda açılmış olmaktadır.

20. yüzyılın özellikle ilk çeyreği bu göçlerle belirlenen bir sürece karşılık gelecektir. Bununla beraber göçlere ilişkin değerlendirmelerde kimi yaklaşım farklılıklarından ve ayrışmalardan söz etmek mümkündür. Bu grup tarihçi meseleye daha olumlu bir perspektiften yaklaşarak "ulus devlet" yapısına doğru genel bir yönelimin olduğu bir süreçte "azınlık" statüsünde olabildiğince az kişiyi tutacak bu türden zorunlu/toplu göç kararlarının anlamı üzerinde durur. Diğer bir grup tarihçi ise kitlesel ve zoraki göçlerin büyük bir demografik harekete yol açarak toplumsal yapıda esaslı sarsıntılara neden olduğu kanaatindedirler ve bundan dolayı söz konusu göç olgusuna karşı daha çekinceli ve menfi bir duruş ortaya koyarlar. Şüphesiz çok genel anlamda yaklaşım farklılıklarını ifade eden bu iki değerlendirmenin değerlendirmelerin tamamını oluşturduğunu ileri sürmek mümkün değildir ve daha gri bölgede konumlanan başkaca yaklaşımların varlığını da kaydetmek gerekir. İşte esasında bir tarihçi olmayan bununla beraber gazeteci kimliğini haiz, yazar Ahmet Yorulmaz da *Savaşın Çocukları* adlı romanıyla bu değerlendirmelerin/tartışmaların içinde yer alır. Araştırmanın bundan sonraki kısmında söz konusu romanda meselenin nasıl değerlendirildiğini saptamak adına bir yakın okuma etkin kılınacaktır.

2. Romanda Göç Öncesi Hayatın Betimlenmesi: Girit'teki Köy, Harmoni ve Bir Aradalık, Üst Kimlik Olarak Giritlilik, Osmanlı(lık) Kavramı ile Mesafe, Tek Kayda Değer Sorun Eğitimin Eksikliği ve Dil Yitimi

Ahmet Yorulmaz anlatısının ilk bölümlerinde göç olgusu daha gündemde değilken Girit'te yerleşik yaşamı odağına alır. "Buradaki yaşamın dinamikleri nelerdi, ne oldu da kaç yıllık bir düzen bozulmak durumunda kalındı?" sorusuna yanıt arar. Bunu

yaparken okur üzerinde azami bir gerçeklik duygusu yaratmaya çalıştığı aşikârdır. Nitekim romanında baştan sona tüm olay örgüsünü anlatı kişilerinden birinin Aynakis Hasan'ın bakış açısı ve sesiyle aktarır. Bu anlatım tercihinin anlatının "sahicilik" gücünü artırma potansiyeli içeren bir tercihe açıldığı belirtilmelidir. Öyle ki bu tercih anlatıyı bir biçimde bir anı metnine yakınlaştırır ya da roman anlatısı içinde bir anı algısı inşa eder. Bunun da aktarılanlara dair "gerçekmişler algısı" oluşturmaya çok daha aday olduğu açıktır. Öte yandan aktarılanların karakterin ağırlıklı olarak çocukluk ve ilk gençlik anıları üzerine kurulu oluşu da gerçeklik hissini perçinleyen bir diğer husustur. Zira çocukluk ve ilk gençlik anıları -ortada travmatik bir durum yoksa ve birey kendisine özellikle alternatif bir geçmiş kurgulama çabasında değilse- kurgulamanın asgariye indiği yaşanılanın çok büyük ölçüde olduğu gibi aktarıldığı ansıma alanlarıdır. Bir başka deyişle birey çocukluk ve ilk gençlik anıları üzerinde en az oynar, onların gerçekliğine -diğer (dönemindeki) anılarına nispetle- daha sadıktır (Bauer, 2015:1048). Yazarın, okur üzerinde bütün bu anlatısal tercihlerle her halükârda anlattıklarının -tipik bir kurgusal metinde / bir roman anlatısında olduğundan- çok daha fazla olarak "yaşanmış/tecrübe edilmiş" şeyler olduklarına yönelik bir telkin oluşturmayı öngördüğü ortadadır.

Roman baş karakter Aynakis Hasan'ın -göçün yolunu açacak olan bütün bu çalkantıların ortaya çıkmasından önceki- köy yaşantısını aktardığı ansımaları ile başlar. Bu noktada dikkat çeken iki topluma ait iki ayrı unsurun bir farklılaşmadan ziyade ikili (ikisinin bir aradalığından mütevellit) bir bütünlük ortaya koymasıdır. Köy meydanında büyük bir çınar vardır. "İki toplumun da -aslında birbiriyle kaynaşmış, iki ayrı ırktan iki ayrı dinden bireylerin demem daha gerçekçi olacak- kahveleri o çınarın altında[dır]." (Yorulmaz, 2002:18). Romandaki bu tablo sembolik gibi de dursa aslında köy halkı adına bir ortaklığı (hem bir birlikteliği hem de bir eşitliği) çok net yansıtır. Köyde iki ayrı kahvehane vardır bununla beraber kahvehaneler aynı meydanda aynı çınarın altında -yani aynı kamusal alanda/merkezde ve aynı birleştirici kubbenin altında- bir aradadırlar ve aralarında herhangi bir öncelik/ardıllık durumu mevzubahis değildir. Benzeri bir durum "cami" ile "kilise" için de söz konusudur: "Rumlarla iç içeydik. Ayrı olan cami ve kiliseydi. Köyün imamı Şerif Efendi ile papaz Trasakis'in birbirlerini selamlamalarının hatır sormalarının hoşluğunu da eklemem gerek – bu iki din adamının yapıcı davranışları sürdüğü müddetçe insanlarımız iyi geçinmiş barış içinde bir arada mutlu yaşamışlardı (Yorulmaz, 2002:20)." Hasan, köy halkına ilişkin tek farklılık olarak "dini" anmaktadır. Ancak kabul etmeli ki esasında bu çok ciddi bir farktır ve din, tarih boyunca ayrılıkların (ve hatta savaşların) en temel sebeplerinden biridir. Halbuki bu köyde din (camii ve kilise) öyle görünüyor ki ayrılıklara değil tam tersine buluşmalara kaynaklık etmektedir. İmam ve papaz sürekli olarak birbirleri ile sıcak ilişkiler ortaya koyarak bu birliği teşekkül ettirmekte ve hatta berkitmektedirler. Hasan, birlikten mütevellit bu harmoninin açık bir biçimde altını çizer. Köydeki toplu-

luk, "Türk kadınlarının beyaz, Rum kadınlarınınsa kara başörtü kullandığı *uyumlu* bir topluluktur (Yorulmaz, 2002:19)." Aslında baş örtüleri adeta bir üniforma gibi aidiyeti ve farklılığı ibraz eder haldedir. Oysa bu köyde bir uyuma açılır. Harmoni birbirine tezatlığı en aşikâr iki renk -siyah ve beyaz- üzerinden temin edilmektedir ve bu iki rengin harmonisi (nin gücü) kabul etmeli pek az diğer iki renk arasında mevcuttur.

Şunu ortaya koymalı ki romanda izlenen bu tablonun betimlediği Osmanlı örneğinde çoğu yerde vaki olan "halkların yan yana çatışmasız bir biçimde yaşadığı" yapının dahi ötesine geçen bir durumu imler. Çünkü bu köyde Türkler ve Rumlar "yan yana" değil doğrudan "iç içe" yaşamaktadırlar. Bu durumu esasında sosyolojik açıdan anlamlandırmak olasıdır. Öyle ki Osmanlı'da şehirlerin çok genel itibariyle iki ayrı biçimde teşekkül ettikleri görülür. Bunlardan birincisi harap edilen eski şehrin yerine "egemen unsur" ile "ekaliyete ait unsurların" yan yana yaşadıkları yeni sosyolojik yapıların tesisidir. İkinci bir tür yapılanma ise fetholunan bir şehrin mevcut hâli korunarak fetih sonrası Türk şehirlerinden göçlerle teşkil ettirilen ilkine göre görece daha iç içe bir yaşamın hâkim olduğu "melez desenler yansıtan" örneklerin varlığıdır (Turhan, 2005:146). Her ne kadar Aynakis Hasan'ın yaşadığı ve hâlini aktardığı bir şehir değil çok daha küçük bir toplumsal yapı, köy ise de neticede "mevcut köyün muhafaza edilerek fetih sonrası göçlerle genişleyen bir oluşum" olması hasebiyle yukarıda anılan sosyolojik formasyonların içinde pekâlâ değerlendirilebilir ve bu açıdan söz konusu iki örneklemden ikincisine uygun bir gelişim gösterdiği açıktır. Kaldı ki Girit'in şehir formasyonları da köyleri ile aynı dinamikler üzerinde yapılanır. Nitekim, birinci türden oluşum gösteren şehirler arasında Batı Trakya'daki şehirler ile Kavala, Yanya, Tırhala ve Yenişehir (Larissa) yer almaktadır. "İkinci tip gelişme çizgisine dâhil olan şehirlere ise örnek olarak Rodos ve Girit adalarındaki Kandiye ile Hanya şehirleri göster[ilebilir] (Turhan, 2005:146)." Sonuçta-Girit adasının geneline içkin- bu durumun köydeki harmonik yapının varlığını bir biçimde açıkladığı aşikârdır.

Bu yapı hiç kuşkusuz "paydaş dinamikleri olan homojen bir sosyal bütünlüğü" ifade etmektedir. Öyle ki üst kimlik olarak da "Osmanlılıktan" ziyade "Giritliliğin" öne çıktığı görülür. Hatta Osmanlılık biraz da ayrıksı, dışlanan, sorgulanan bir noktadadır. Aynakis Hasan, bu dingin köy senelerinin içinde Osmanlı'yı şöyle anar:

"(…) Yani öz dilimiz, ana dilimiz olan Türkçeyi tam bilemeyişimizden bir burukluk duymuşumdur hep. Kör olasıcalar bizi buraya serpmişler fakat dilimizi, geleceğimizi hesaba katmamışlardı. İstanbul'dan gönderilen birkaç öğretmen kaçımıza ne ölçüde dil öğretebilirdi? Hem ne öğretmenler! Özellikle bunlardan biri coğrafya öğretmeni İsmail Efendi cehaletiyle ün salmıştı. Ne öyküler ne öyküler yakıştırıldı ona (Yorulmaz, 2002:13)."

Bu noktada köydeki eğitim eksikliğine yönelik eleştiri kadar doğrudan Osmanlı kavramına veya varlığına yönelen esaslı bir sitemden de söz etmek mümkün gibi görün-

mektedir. Özellikle "Kör olasıcalar bizi buraya serpmişler fakat dilimizi, geleceğimizi hesaba katmamışlardı." cümlesinin mevcudiyeti bu bağlamda hayli düşündürücüdür. Bu şüphesiz araya ciddi bir biçimde mesafe koyan Osmanlı'yı kendinden uzakta bir noktada tanımlayan bir nitelemedir. Osmanlı'ya karşı aidiyet ve kimliğe ilişkin bir uzaklaşmayı berkitir biçimde Osmanlı'nın fethettiği yerlere hizmet götürme veya yakından ilgilenme noktasındaki eksiklikleri de şimdi gündeme gelmektedir. Peki bu eleştiri/isnat tarihsel gerçekliklerle ne ölçüde teyit edilmektedir?

Aslına bakılırsa Osmanlı döneminde genel anlamda Balkan coğrafyası için ekonomi ve yaşam standardı noktasında bir ihmal edilmişlikten söz etmek çok da kolay değildir. Çünkü bölge genel itibariyle verimli topraklardan oluşmaktadır ve bu nedenle büyük ölçüde tarıma dayanan bölge ekonomisinin kötü olduğu söylenemez. Dahası bölgede kurulan çok sayıda vakıfla kimi zor durumlarda halk adına belli başlı ihtiyaçların giderilmesi etkin bir biçimde sağlanmıştır (Bulut, 2017:135; İnalcık, 2006:125). Öte yandan bölgede ekonomi gibi eğitim ve toplumsal kalkınma da ihmal edilmiş değildir. Nitekim fetih sonrasında buraya esaslı ölçüde bir medrese tahsisi ile, eğitim faaliyetlerinin lüzumunun hiç de yabana atılmadığı görülür (Kazıcı-Ayhan, 2010:545-548). Fakat özellikle 17. yüzyıldan sonra bu medreselerin yetersiz kaldığı da bir başka gerçekliktir (Yolalıcı, 1999:281). 19. yüzyılda ise eğitimde eksiklik veya gerilemelerin sadece Balkan coğrafyasıyla sınırlanmadığı bunun imparatorluk genelinde bir sorun olduğu görülür. Öyle ki artık imparatorluğun her noktası adına bir eğitim niteliği eksikliğinden ve bunun telafi çabalarından söz etmek mümkündür (Somel, 2012:696).

Romanda özellikle eğitim noktasındaki eksiklikler göstergeleri ve nedenselliklerıyle birlikte sıralanmaya devam eder. O kadar ki öğretmenlerin yetkinsizlikleri ile ilgili anekdotlar şimdi halk arasında gülünç fıkralar gibi anlatılmaktadır. Bir anekdot/fıkraya ilişkin olarak "Öykü, bu denli olmasa da durumun pek iç açıcı olmamasından uydurulmuştu herhalde. Sarıklı, cüppeli öğretmenlerin yetersizliği anlatılmak isteniyordu." diye yorum getirir Aynakis Hasan (Yorulmaz, 2002:14). Zaten onun diğer hatırlayışları öğretmenlerin yetkinsizliği gibi müfredatın da son derece sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır: "Bizim okulumuz yoktu. Okul demek, camii demekti. Öğrenim ise İmam Şerif Efendi'den alınacak Kur'an okuma dersleriydi (Yorulmaz, 2002, s. 25)."

Nitekim tarihî kayıtlar ve tanıklıklar da bu aktarımı doğrulamaktadır. Tarihçi-gazeteci Ahmet Cevat Emre (1878-1961) Girit'te İslam ahalisine ait olan iptidai mektepte aldığı eğitimin dinî bilgilerden ibaret olduğunu Kur'an-ı Kerim'den çeşitli kısa surelerin okutulduğunu ibadet ve abdest almaya dönük bilgilerin yaygın bir şekilde öğretildiğini ancak öğretmenlerin bile rik'a hattı bilmedikleri için kendilerine kalın yazı okutturulmaya çalışıldığını aktarmaktadır (Emre, 1960:8). Oysa aynı yıllarda eğitim hususunda Rumların çok daha iyi olduğu görülür. "Ertesi gün Manolis'le konuşuldu, bana haftada yarım gün matematik dersi vermesi biraz da Rum abecesi belletmesi ka-

rarlaştırıldı (Yorulmaz,2002)." Üstelik Manolis bunun için para da almayacaktır (Yorulmaz, 2002:27). Bu -bir kez daha- "iki halkın bir bütünlük duygusu içinde olduğundan" "toplumun kapitalist değerler sistemine henüz boyun eğmemişliğine" öte yandan "Rumların eğitim hususunda Türklerin geri kalmışlıklarının farkında oluşu ve bunu telafi için gayet insani bir biçimde destek vermek istediklerine" kadar pek çok sosyolojik çıkarıma el verebilir.

Gerçi 1869 Maarif Nizamnamesiyle Osmanlı'da eğitim işleri bir standarda kavuşturulmaya çalışılır. Bu nizamnameye göre sıbyan mektepleri, rüştiyeler ve idadilerin hangi koşullarda kurulacağı finansmanlarının ne olacağı ve eğitim-öğretimin genel işleyişi ile ilgili konular karara bağlanır. Ancak bu reformlarla Osmanlı devlet adamları öncelikle öğrencilerin terbiye edilmelerini amaçlamış dünyevi anlamda deneysel ve pratik bilgilerin edinilmesi ise ikinci planda kalmıştır (Tekeli-İlkin, 1999:67; Somel, 2007:61-84).

Eğitimin eksikliği Aynakis Hasan'ın aktarımına göre Türkçenin bile öğretilememesi ve konuşulan bir dil olmaktan çıkması boyutundadır. Gerçekten de tarihsel kayıtlara bakıldığında Girit halkının ağırlıklı olarak konuştukları dilin Rumca olduğu görülür. Rumca neredeyse tüm Giritlilerin ana dili gibidir ve iyi Türkçe konuşan pek azdır. O kadar ki 1990'larda, Ayvalık'a 1923'teki göç gerçekleştikten sonra aradan yetmiş yıl geçtiği hâlde Rumcası Türkçesinden iyi olan Türklerle karşılaşılmıştır (Herzfeld, 1999:225). Bu durumun hazırlayıcı sebeplerine gelince Osmanlı ada genelinde Rumcanın konuşulmasına yönelik hiçbir biçimde bir baskılama sergilemeyip tamamen serbestiyet sağlamıştır. Bu da demografik olarak daha baskın unsur olan Rumcanın baskın özelliğini korumasının önünü açmıştır. Zira minör (daha az yaygın) dillerin daha yaygın konuşulan dil tarafından, bu istençli ve planlı olmadığı hâlde, asimile edilmeleri gibi bir durum söz konusudur. Öte yandan, Rum kadınların ihtida ederek Müslüman olduktan sonra Türklerle evlenmeleri teşvik edilmiş ve bunun gerçekten hayata geçirilmesi ile yeni doğan çocuklar melez değil Müslüman-Türk olarak yetiştirilmişler fakat anne dilleri olan Rumca ile büyütülmüşlerdir. Bu da Rumcanın alanını genişleterek varlığını sürdürmesini beraberinde getirmiştir (Tukin, 1945:196).

Bununla beraber romandaki bir diğer oluşuma bakıldığında İstanbul'la temas halindeki bazı Rumların, Türkçe (yi de) öğrenmeyi aydınlanmanın bir parçası bir kazanım ve zenginlik olarak değerlendirdikleri görülmektedir. "Yaşlı Rum Vladimiros'a gelince İstanbul'da Tahtakale'de matbaacılığı öğrenirken gençliğinde Türkçeyi de bir güzel hazmetmişti[r] (Yorulmaz, 2002:14)."

3. Yine Bu Yerleşik Hayatın İçinde -Giritlilik Kimliği, Eğitim Eksikliği ve Dil Yitimine Rağmen- Türklük Bilincinin Varlığı, Bunun Biraz da Yunan Anlatılarıyla Berkitilmesi

Rumlarla müşterek, iç içe geçmiş bir yaşam alanının varlığı Giritlilik üst kimliği ve Türkçenin yokluğuna karşın romanda temsil olunan yaşamda ilginç biçimde bir tür Türklük bilincinin diri olduğu görülür. Örneğin 1829'da Yunanistan kurulduktan sonra adada halka yapılan tüm telkinlere rağmen Türkler Yunanlılarla birlikte ve Yunanistan lehine savaşmak istemezler (Yorulmaz, 2002:16) Keza gelişmeler neticesinde Avrupalılığın değer kazandığı ve her anlamda "prestije" açıldığı bir süreçte Fransız uyruğuna geçen Ferit Bey'in fesi bırakıp derhal şapka takması halk nazarında "züppelikle" "hainlik" arası bir yerde değerlendirilir ve kınanır (Yorulmaz, 2002:12). Öte yandan yine Türklük bilincinin ve aidiyetinin bir göstereni olarak Anadolu'nun "Türklüğün ve Türkün bir ata diyarı" tahayyülü içinde zihinlerde/kalplerde bir tür "merkeziliğinin" söz konusu olduğu görülür. "O çocukluk ve okumamışlık çağımda büyükbabalarının Anadolu denilen bir yerin Konya kesiminden geldiklerini söylemişti bize. Anadolu, Konya… Dünyayı bilmeyen hiç değilse ülkelerin nerelerde bulunduğunu bilmeyen benim gibi çocuklar için düşsel birer sözcüktü bunlar (Yorulmaz, 2002:23)." der Hasan.

Her şeye rağmen Rumlardan farklı bir toplum olduklarının bilgisi öte yandan -Saray'dan arzulanan ilgi ve destek görülmese dahi- neticede Müslümanlık üzerinden "merkeze" ait olduklarının ayırdında oluşları bu bilincin teşekkülünü açıklayabilir. Bununla beraber Yunan milliyetçilik faaliyetleri de bu bilinci zamanla örtülü hâlden daha görünür bir hâle taşımış olmalıdır. Nitekim dönemin Yunan ideolojik aygıtlarınca Venizelos'un tezlerinden hareketle özellikle matbuat ve toplumsal söylemler üzerinden Girit Müslümanlarının "kanlarına karışan az miktardaki Türk kanına rağmen inançlarından bağımsız olarak değerlendirildiğinde büyük ölçüde saf Girit kanını taşıdıkları adanın iki halkının da Giritli olduğu ve Yunan soyundan geldikleri" ileri sürülmekte hatta "Müslümanların, Yunan ırkının -Orta Yunanistan ve kimi Adalarda yaşayan Rumların çoğundan- daha gerçek temsilcileri" olduğu vurgulanmaktadır (Ανδριωτησ/Andriotis, 2004:65). Bu şüphesiz bir "*narrative*/anlatıdır". Fakat bir tür beyin yıkama /manipülasyon çabası içerdiği kadar bir kimliği dayatmayı da barındırır. Bu nedenle de -Türkler nezdinde- karşı bir bilinçsel uyanışın da önünü açan bir durumdur. Nitekim romanda gözlenen yaşantıda Türklerin esaslı bir Venizelos anti-patisinden hatta nefretinden söz etmek olasıdır. Onlara göre Venizelos her tarafı ayaklandırmaktadır (Yorulmaz, 2002). Venizelos bölücüdür ve yakalanıp yargılanması gerekir (Yorulmaz, 2002:33).

Peki neler yapmıştır Venizelos? Bütün eylemi Türklerin de esasen Rum kanı taşıdıklarını iddia ile mi sınırlıdır? Aslına bakılırsa tüm bu "*narrative*/anlatılarının" odağında büyük ve nihai hedefi adada bir isyan başlatmaktır. Adada herkes esasen Rum olduğuna göre şu anki Osmanlı tabiiyetinin geçerli bir karşılığı yoktur. Dolayısıyla "başkaldırı" meşru ve elzemdir. Böylelikle Girit Osmanlı'dan koparak Yunanistan'a bağlanacaktır.

Venizelos, isyanı birleştirmek ve maddi yardım toplayabilmek için *Therisso* gazetesini çıkarır. Gazete, adeta isyancıların resmî yayın organı gibidir (Kayam, 2023:3). Tüm isyanı organize eder ve de yönetir konumdadır ve hedeflenen ayaklanmaya doğru gayet sistemli bir şekilde yol alınmaktadır.

4. Göçlerin Hemen Öncesinde, Güçlenen Yunan Milliyetçiliğinin Sarkacında Doğan Gerilim: Kaos, Çatışma, Vahşet ve Köylerden Kentlere- Kentlerden Anadolu'ya Göç

Nitekim bu kısa zamanda sonuç da vermeye başlar. Romanda Bazı Rumlar kamusal alanlarda "Türkler dışarı" diye bağırmaya başlarlar (Yorulmaz, 2002:21). Bununla beraber milliyetçi-ulusçu eğilimler, çıkar çabası ve oportünizmle de iç içedir. "Bazı terbiyesiz *başkalarının mallarına konmak isteyen* silahlı Rumlar Türk evlerine çiftliklerine saldırıda bulunmuşlar. Yakıp yıkmışlar, insanları öldürmüşler, diri diri yakmışlardı[r] (Yorulmaz, 2002:27)." Öte yandan Aynakis Hasanlar köyü terk etmek zorunda kaldıklarında evi satışa çıkardıkları zaman Rumlar fiyat kırmak için hemen satın almak istemezler (Yorulmaz, 2002:35). "Zeytin tarlası yok pahasına gitmişti, bahçeyle ev de öyle elden çıktı." diye özetler tüm süreci Hasan (Yorulmaz, 2006:36).

Neticede ev elden çıkarılarak köydeki yaşam sonlandırılmış şimdi şehirde tutunacak bir dal aranmaya başlamıştır anlatı kişisi adına. Gerçekten de on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve büyük ya da küçük her ayaklanmanın ardından Müslümanlar kırsal bölgeleri boşaltmak ve şehirlere göç etmek durumunda kalmışlardır. Şehirlerde sayısal üstünlüğe sahip olan Hristiyanların bir bölümü ise tam tersine şehir dışlarına doğru hareket etmişlerdir (Perakis,2011:137). Nitekim bu demografik hareket sonucunda geniş kırsal alanlar Türklerden "temizlenerek" salt Yunanlıların yaşadığı bölgelere dönüştürülmüştür. Üstelik arazi mülkiyetinde kademeli olarak bir el değiştirme yaşandığı da görülmektedir bu yıllarda. Kırsal kesimden ayrılan Müslümanların çoğu gayrimenkullerini Hristiyanlara satmıştır. Bu süreç bilhassa 1856'dan sonra iyice etkinlik kazanmış ve Girit'te toprağın mülkiyet durumuna ilişkin tablo ciddi bir biçimde değişmiştir. Hristiyanlar, şimdi toprağın dörtte üçüne sahiptir. Yine bu dönemde bazı genç eğitimli Hristiyanların manastır mülkleri tarafından yönetilen "Yetim Bankalarından" elde edilen parayla "Müslüman tarım arazilerini yavaş yavaş satın almaları" için organize edilen bir başka planın daha yürürlükte olduğu bilinmektedir. Nitekim bu planın "Osmanlı yetkililerinin Bingazi ve Kürt yerleşimcileriyle Girit'in Müslüman unsurunu" arttırma planına tepki olarak uygulandığı kanısı adada yaygındır (Ανδριωτησ/Andriotis, 2004:87). Öyle ya da böyle gerçekleşen bu köklü toprak/mülkiyet değişimi "alan kazanımı" açısından şüphesiz çok yerinde bir hamledir Rumlar için. Öte yandan bu, zamanla -büyük ölçüde tarıma dayalı- ekonomik gücün tamamıyla Rumlara geçmesini de sağlayacaktır.

Adada alan gücünü ve ekonomik gücü ele geçiren Rumlar, Venizelos'un siyasi örgütlenmesi de buna el verince Türklere yönelik baskılarını arttıracaklardır. Romanda tam da bu sırada Aynakis Hasan'ın abisinin katli gündeme gelir. "İmam Şerif Efendi, ağabeyimin cenazesini hazırlarken sol memesi üzerindeki bir morlukla incecik bir kandan kuşkulanarak baktığında uzun bir iğnenin oraya sokulmuş olduğunu görmüş. Yani uzun bir iğne ta kalbine kadar ittirilerek öldürülmüştü ağabeyim" (Yorulmaz, 2002:40). Yüreği bu topraklara bağlı olan ağabey onu bu topraklarda istemeyen Rumların bu tavrıyla "yüreğinden" vurulur. Bu korkunç cinayetleri işleyenler Rum çetelerinin başlarıdır ve bunlara "kapetan" denmektedir (Yorulmaz, 2002:48). Ne yazık ki kapetanlar, hayatın dümenini Türk halkı adına yıkım ve acılara doğru çevirmektedirler. Annesi ve Nazire ablası, ağabeyini yaşmaklarını ağızlarına tıkayarak ve sarsıla sarsıla hıçkırarak uğurlarlar (Yorulmaz, 2002:52).

Bununla beraber yıkımlar dinmez, acı üstüne acı eklenir. "Kahpe Türk, ben sana gösteririm!" biçiminde bireysel hınçlar, tehdit ve sindirmeler yaygınlık kazanmaya başlar (Yorulmaz, 2002:69). Bununla beraber Aynakis Hasan'ın hatırlarında bunun çok daha fazlası vardır:

"Kuşatma ayını doldurduğunda kıtlık baş gösterdi. Anlaşılıyordu ki aç bırakarak yok edeceklerdi bizi, dayanamayıp kaçma cesareti gösterecek olanları da daha çıkışta ya da yolda öldüreceklerdi (Yorulmaz, 2002:51)."

(…)

"Kaçıran Sağır Yorgi ve çetesi haftalarca Havva'ya tecavüz etmiş sonra bir manastıra götürerek Hıristiyanlaştırmak istemişti (Yorulmaz, 2002:69)."

(…)

"Minarede ezan okuyan müezzine taş atmalar doğallaşmaya başlamıştı. Müslümanların kapıları şiddetle çalınarak terör havası estiriliyordu. Kendi haksızlıklarını bizimkilere yüklemek Türklerin zeytin tarlalarını, bahçelerini yağmalamak; Ramazan ayında Müslüman'a zorla şarap içirmek ve istavroz çıkarttırmak gibi vicdansızlıklar artıyordu. Ak pak yaşlılarımıza yani savunma gücü kalmamış büyüklerimize yollarında giderken saldırmalar, devlet dairelerinde çalışan Türkleri işten çıkarmalar, öldürülen Türklerin katillerinin bulunmaması, bulunabilenlerin beraat ettirilmeleri, beraat etmeyenlerin ise üç-beş ayda tekrar sokağa salınması gibi saymakla tükenmeyecek kadar insanı bezdirici, isyana sürükleyici, insanlık dışı davranışlar… (Yorulmaz, 2002:92)"

Romanda Yunan zulmünün bu farklı çehrelerinin peyderpey gösterimi göçe uzanan süreci anlamlandırmada işlevsel bir durum ortaya koyarken Yunanlıların bu rasyonel olmayan tutumlarla harmoniyi nasıl kaosa sürüklediklerinin de altını çizer. Öyle ki zulümlerin hemen hepsi anlamsızlıklarla maluldür. Türkleri açlıkla sınamaktadırlar fakat dayanamayıp köyden kaçma cesareti gösterecek olanları öldüreceklerine göre amaç köy-

den göçe zorlamak değil doğrudan Yunan yanlısı yapmaktır -aksi takdirde bu kaçışların memnuniyetle karşılanması gerekmez midir? Velev ki bu hedef gerçekleşse bile böyle zorla Yunan yanlısı olan kişilerin taraftarlığına ne derece güvenilebilir? Öte yandan bir Türk kızına haftalarca tecavüz edip onun psikolojisini ve namusunu örseleyip sonra da ondan manastırda kutsal bir Hristiyan kadını yapmaya çalışmanın "saçmalığı" da bir başka anlamsızlıktır. Keza bir Müslüman -yine zorla- istavroz çıkardığı zaman hayatında ne değişecektir? Peki yaşlılara saldırmanın, saldıranın kendi acizliğinden ve asıl kendisini küçük düşürmekten başka bir anlamı var mıdır? Bütün bu anlamsızlıklar, göçü hazırlayan sürecin zemininde konuşlu sorunları ortaya dökerek kaosun müsebbibi olarak -iki toplum arasında gelişen milliyetçiliklere bağlı olarak karşılıklı gerilimleri değil- doğrudan ve açık biçimde "siyasi" Rumların bu anlamsız, hatta yer yer saçma, coğrafya adına insancıl bir yaşamın altını oyan politikalarını işaret eder.

Türk halkı tüm bu yaşanılanlar üzerine Osmanlı ve -Venizelos muhalifi- Prens'ten medet umar ama düşlenen desteğin pek temin edilebildiği söylenemez (Adıyeke ve Adıyeke, 2002:30). Dönem gazetelerine mevcut durum şöyle yansır:

"Müslümanların hali yamandır. Çünkü bütün emlaki hükümet müsadere etti. Gasplar, yağmalar bu yüzden İslamlar müthiş bir sefalet içindedir. Artık bu hallere kalp dayanmaz oldu. Evlerimizin bir odasına bile sahip değiliz. Ekmek parasına muhtaç kalanlar sayılamayacak derecede çoktur. Hanya'ya on beş dakika mesafede Kalamos köyüne bile çıkmak kabil değil. Çünkü daha geçen gün yolda İslamlar balta ile parçalandılar. Zulüm ve gaddarlık kalem ile tarif edilecek derece de müthiştir. Hükümetimizin bunlardan haberi var mıdır? Yoksa kâmilen mahvolduktan sonra mı mübadele başlayacak ve yahut mezalim duracaktır? (Tanin, 19 Teşrin-i Evvel 1923:3)"

"Müslümanlar şehirlerde muhasara altında olup sıkıntı içinde vakit geçiriyorlar. Bir Müslümanın dışarı çıkıp mallarının ne hâlde olduğunu ekin ve mahsullerinin yerinde durup durmadığını kontrol etmesi hayatına mal olur. Bir ay zarfında soğukkanlılıkla birçok işkence ve zulümlerle Kandiye'de 8, Resmo'da 1, Hanya'da 2 Müslüman öldürülmüştür ki bu zulümler Girit Müslümanlarını yok etmek ve adadan firara zorlamak için kasti olarak Rumlar tarafından icra ediliyor." (Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, 1977:57)

Bu zulmün nedeninin Yunanlılar nezdinde, milliyetçi bir itkiyle yeni bir ulus arzusundan ibaret olduğu söylenemez. Zira bağımsızlık için tüm bu zulüm ve katliamların varlığı elzem değildir. Burada bağımsızlık arzusunun yanı sıra hiç kuşkusuz rövanşist bir çaba da söz konusudur. Roman kişilerinden Kir Vladimiros: "Yüzlerce yıl sizinkilerin idaresi altında yaşamanın, bıkmanın sonucu bu. Tepki çok ağır oluyor" (Yorulmaz, 2002:72) der. Fakat bu rövanşizmin sorunları beraberinde getireceği kronik ve karşılıklı olmaya aday tahribatı da görülmelidir.

Nitekim tüm bu yaşanılanlardan sonra 1897'de Yunanlılar emellerine büyük ölçüde ulaşırlar. Girit'e muhtariyet verilir ve bu sonun başlangıcı olur. 1898 sonbaharında Osmanlı askerleri adadan ayrılmak durumunda kalır. Bu Yunanlılar için Girit'in Yu-

nanistan'a bağlanmasının kesif bir umudu hâline gelir (Osman Nuri, 1909:946). Sonrası ise Girit'in Türklerce kademe kademe boşaltılması, silsileli göçlerin başlamasıdır. Sadece Ekim 1923'te Bahr-ı Cedid vapuruyla 1.027 kişi Hanya'dan Ayvalık'a getirilir (Vatan, 6 Kanun-ı Evvel 1923:2) ki anlatının sonuda Aynakis Hasan ve onun etrafındakileri bekleyen de Ayvalık'a göç olacaktır.

5. Göçün Eşiğinde, Her Şeye Rağmen Her İki Halkta da Hâlen Var Olan "Bir Aradalık" Düşü, Sükûnlu Günlerin Hasreti, Fakat Nefretlerin Sevgilere Galebesi

Oysaki bu hengâmeden patetik arzu ve düşüncelerden kendisini ayrıştırabilmiş halkın genelinde "bir aradalık" düşü hâlâ diridir. Evangeliki Teyze ayrılırken Türk komşularına: "Günün birinde bu yana gelecek olana rastlarsanız halinizi mutlaka bildirin bana (Yorulmaz, 2002:38)." der. "Sabırlı ol Zeynep Hanım!.. Diyeni gelecek biz yalın insanlar buluşup birleşeceğiz (Yorulmaz, 2002:39)." diye de ekler. Aynakis Hasan'ın buna yorumu ise şöyle olur. "Gelecek üç beş kuşağın da [bunu] göreceğine inanmıyorum. Ama önemli olan Girit köylüklerinden bir Rum kadınının ailesinden sadece oğlu okuryazar bir köylü kadının buluşup birleşme zamanının geleceğini düşünebilmesi, duyabilmesi, küçük de sayılsa, bir topluluğun içinde bunu haykırabilmesiydi (Yorulmaz, 2002:39)."

Öte yandan taflanlardan sıyrılan düşünceler gibi duygular da hayatın özüne tutunur. Tüm bu yaralayıcı sözler, yıkım, öfke ve nefretle örülü yaşamın içinde Hasan'ın yüreği Kira Marigo için çarpar:

"…Kira Marigo benim evimde şapkasız, tülsüz ve çırılçıplaktı! Konuşmuyordu; göğsü inip kalkıyor, kızarık yüzündeki burun delikleri, daha çok soluk almak istercesine açılıp kapanıyordu. O yattığım odaya doğru giderken ceketimi, gömleğimi, ayağımdaki şık çizmeleri, hâkî külot pantolonumu ve uzun külotumu ne zaman çıkardığımı bilemedim! Yanına uzandığımda hızla üstüme çıktı, hemen beni içine aldı! Süslü Hüsniye'den çok daha ıslaktı. Uçları fındık kadar büyümüş dikleşmiş iri göğüsleriyle göğsüme kapandığında: "Aman ne oluyor bana! Aman ne oluyor bana! sayıklamasıyla hıçkırıyordu". (Yorulmaz, 2002, s. 134)

Ayrılıkların, koparılışların içinde bir birleşme "yekdiğerinde yok olarak bir olma" hikâyesidir biraz da Aynakis Hasanınki. Sanki bu türden bir bilinçaltı istemine aralanır. Ve bu açıdan Girit'in harmoni ve sükûn dolu eski günlerine tutunur. İçinde o günleri yeniden var etme arzusu ya da düşü taşır. Fakat arzu ve düşler, direngen de olsa yine de hayatın ve zamanın ağır gadri karşısında yenilgiye mahkumdurlar. Ayrılık günü aynı zamanda "haritadan silinme" günüdür. "(…) Ben vapur güvertesindeyken sahildeki Marigo'ya el sallıyordum, o da bana. Vapur uzaklaştıkça Marigo küçüldü, nokta oldu ve silindi (Yorulmaz, 2002:141)." Zira küçük naif sevgiler, insan neslinin var ettiği mer-

hameti olmayan yıkımların içinde yaralanır, gün geçtikçe rengini kaybeder ve nihayet geriye yürek yakan solgunluğu kalır. Bu da hayatın çok talihsiz bir hakikatidir.

6. Sonuç Yerine: Ahmet Yorulmaz'ın Göç Yorumu, Minörün/Kaosun Azameti, Majörün/Direnişin Aczi

Romanda çizilen bu tabloya bir bütün olarak bakıldığında göçün, hemen her bakımdan hayatın doğal akışı içinde gelişmeyen yapay-yönlendirilmiş ve olumsuz bir sürecin bir parçası olarak ele alındığı açıktır. Göç Yorulmaz'a göre ne sosyal koşulların sonucu ortaya çıkan doğal bir neticedir ne de göçe tabi insanlar için bu bir arzu nesnesidir. Tam tersine adeta taşlar bozula bozula bu aşamaya gelinmiştir ve göç edenler de orada kalanlar da bundan mutlu değillerdir.

Yazara göre Girit'te, Osmanlı'nın tercih ettiği şehir/köy oluşumu modelinin ve akabindeki isabetli politikalarının bir eseri olarak farklı milletlerin -yan yana (bile) değil- iç içe yaşadığı harmonik bir yaşam söz konusudur göçün öncesinde. Bu süreçte belki tek kayda değer eksiklik eğitim konusunda Türklerin içinde bulunduğu zafiyetli alan ile Türkçenin akamete uğrayarak unutulma aşamasına gelmesidir. Bununla birlikte bu kaynaşmış ve barışçıl dünyanın "sedatif" etkisine rağmen bir Türklük bilinci yine de vardır ve Yunan tarafının ulusçu söylemleriyle bu bilinç Giritlilik üst kimliği ve Türkçenin kaybına karşın Türkler arasında diridir.

Tüm dengeler bazı Yunanlıların ulusçu söylemlerinin eyleme dönüşmesiyle bozulur. Türkler önce iç göçe köylerden kente doğru bir nakle zorlanır. Tarıma dayalı geniş topraklar elden çıktığı için ekonomik güçlerini de yitirirler. Bu şimdi kırılgan hale gelmiş Türklere yönelik her türlü baskının önünü açar bunu gayri-insani şiddet ve zulüm örnekleri izler. Öte yandan gelişmeler Venizelos'un radikal ve kışkırtıcı söylemleriyle daha da hararetli ve sistemli bir nitelik kazanır. Yaşam zamanla tüm harmonisini yitirerek kaotik bir zemine sürüklenir. Bütün bu oluşumların karşısında Türklerin ve Rumların -karşılıklı sevgilerinden beslenen ancak maalesef bütün cephanesi yalnızca sevgiden ibaret olan- direnişleri vardır. Nitekim bu direnci sahiplenen Türk ve Rumlar, sayıca fazla da olsalar yaratılan kaosun azameti karşısında aciz kalmaya mahkumdurlar. (Dış) göç de artık kaçınılmazdır. Bununla beraber kayda değer olan göçün esasında insanların büyük yüzdesinin hilafına sadece harmoniyi bitiren kaosu yaratan ve kaostan beslenen küçük bir kesimin arzusuna karşılık gelişidir. -Türkler ve Rumlardan müteşekkil- büyük çoğunluk, esasında göç olgusundan mağdur ve mutsuzdur. Ne var ki tarihin pek çok sayfasında teşekkül eden bir adaletsizlikle maalesef bir -bir kez daha- beşten büyüktür.

Kaynakça

Ανδριωτης, N. X. (2004). Και Μουσουλμανοι Στην Κρητη 1821-1924 Ενασ Αιωνασ Συνεχουσ Αναμετρησησ Εντοσ Και Εκτοσ Του Πεδιου Τησ Μαχησ. *Μνήμων*, XXVI, 63–94. / Andriotis, N. H. (2004). Muslims in Crete 1821-1924: A Century of Continuous Confrontation on and off the Battlefield. *Mnimon*, XXVI, 63-94.

"Girit muhacirleri." (1923, 6 Kanunı Evvel). *Vatan*, 2.

"Girit Müslümanlarının feryadı." (1923, 19 Teşrini Evvel). *Tanin*, 3.

Adıyeke, N. A. (2002). *Kıbrıs sorunun anlaşılmasında tarihsel bir örnek olarak Girit'in Yunanistan'a katılması*. Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi.

Bauer, P.J. (2015). Development of episodic and autobiographical memory: The importance of remembering forgetting. *Psychological Bulletin*, 1038-1052.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılâbı tarihi* (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu.

Bourne, K. (1963). İngiltere ve Girit isyanı 1866–1869 (Yuluğ Tekin Kurat, Çev.). *Ankara Üniversitesi Dil ve TarihCoğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, 249-274.

Bulut, M. (2017). Balkanlardaki Osmanlı medeniyetinde vakıf, iktisat ve finans. *Adam Akademi*, VII(II), 129–148.

Emre, A. C. (1960). *İki neslin tarihi: Mustafa Kemal neler yaptı?* Hilmi.

Gökaçtı, M.A., Kolçak, Ö., Turhan, F. S. (2005). Osmanlı dönemi Balkan şehir tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan şehirleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI, s.117-150.

Hammer Purgstall, B. J. (1985). *Osmanlı devleti tarihi* (Cilt 10). Üçdal Neşriyat.

Herzfeld, M. (1999). Of language and land tenure: The transmission of property and information in autonomous Crete. *Social Anthropology*, VII(III), 223–237.

İnalcık, H. (2019). Vakıf medeniyeti. *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı: Vakıf Medeniyeti*, 246-247.

Kayam, M. (2023). Girit Adası'nın toplumsal dönüşümü ve Müslüman cemaatin aidiyet/kimlik sorunları (1908–1913). *Hatay Mustafa Kemal University- Journal of Social Sciences Institute*, XX, 1–19.

Kazıcı, Z., Halis, A. (2010). Talim ve terbiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39), 545-548.

Kienitz, K.F. (2004). *Büyük sancağın gölgesinde* (S. Halit Kakınç, Çev.). Elips.

Osman Nuri. (1327/1909). *Abdülhamidi Sâni devri saltanatı: hayatı hususiye ve siyasiyesi* (Cilt 3). Dersaadet Neşriyatı.

Perakis, M. (2011). Muslim exodus and land redistribution in autonomous Crete (1898–1913). *Mediterranean Historical Review*, XXVI(II), 135–150.

Somel, S. A. (2007). Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı eğitim düzeninde dönüşümler. *Savaştan barışa: 150. yıldönümünde Kırım savaşı ve Paris antlaşması bildirileri (1853–1856)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.

Somel, S. A. (2012). Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı eğitim düzeninde dönüşümler. *Tanzimat: değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tahmisci-zâde, M. M. (1977). *Girit hatıraları* (İ. Miroğlu, İ. Şahin, Haz.). Kervan.

Tekeli, İ., İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu.

Tukin, C. (1945). Osmanlı İmparatorluğunda Girit isyânları–1821 yılına kadar Girit. *Belleten* (Cilt 9, Sayı 34). 163-206.

Uçarol, R. (2006). *Siyasi tarih (1789–2001)*. Der.

Yolalıcı, M. E. (1999). XIX. yüzyıl ve sonrası Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim kurumları. *Osmanlı*. Yeni Türkiye.

Yorulmaz, A. (2002). *Savaşın çocukları*. Remzi.

16. OTURUM

Balkanlarda Kültürel ve Edebî Yansımalar

Fahri Kaya'nın "İkindi Güneşi" Adlı Öykü Kitabında Göç

Fatma Topdaş Çelik[1]

Özet

Siyasi, askerî, sosyolojik, ekonomik ve psikolojik düzeyde çeşitli etkiler ve sonuçlar doğuran göç olgusu edebiyatın da beslendiği temel izleklerden biridir. Özellikle savaş ve doğal afet gibi insanların yer değiştirmelerine, göç etmelerine yol açan olaylar, edebî türlerde göç olgusunun tarihsel ve sosyolojik bir gerçeklik olarak ele alınmasına neden olur. Bu bağlamda öne çıkan önemli bölgelerden birisi de Balkanlardır. Özellikle 19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki siyasi nüfuzunu/gücünü kaybetmesinin ardından Balkan Türklerinin etnik ve siyasal baskılar, sosyal ve ekonomik yetersizlikler sebebiyle yurtlarını terk ederek Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmaları edebî eserlerde sıklıkla dile getirilmektedir.

Balkanlarda doğup büyüyen Fahri Kaya, Makedonya Türklerinin siyaset ve kültür alanında verdiği mücadeleyi edebiyata da taşıyan önemli sanatçılardan biridir. Nitekim Fahri Kaya'nın Balkanlarda tanık olduğu göç olaylarını edebî eserlerinde dile getirerek Balkan Türklerinin sesi olması, onu Makedonya Türk edebiyatının simgesi haline getirir. Fahri Kaya'nın göç ile edebiyat arasında kurduğu bağ özellikle "İkindi Güneşi" adlı eserinde ön plana çıkmaktadır. "Tevzi İşleri Memuru", "Günün Birinde Oraya Uğrarsan", "Lâmba Yanık Kaldı", "Asıl Güçlükler Sonradan Başladı", "Toprağın Hikâyesi", "Salâ", "Mezarlık", "Pullu Dilekçe", "Beyaz Mendil Kara Toprak", "Acı Bir Gülümseme" ve "Çok Kırılmıştı" adlı öykülerden oluşan "İkindi Güneşi", izleksel kurgu bakımından genelde göçün birey ve toplum üzerindeki etkisini özelde ise Balkan Türklerinin tarihsel göç gerçekliğini yansıtmaktadır. Ayrıca öykülerdeki şahıs kadrosu ile zaman ve mekân unsurları da göç olgusu çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Bu bildiride ise "İkindi Güneşi"ndeki öykülerde yer alan göç olgusu temel izlekler ve değerler üzerinden çözümlemeye tabi tutulmuştur. Yapılan çözümleme sonucunda eserde Balkan Türklerini göçe sürükleyen nedenlerin göç sırasında ve sonrasında karşılaşılan sorunların, yersiz-yurtsuzluk halinin ve yok edilen/tahrip edilen aidiyet duygusunun tarihsel, siyasi ve sosyolojik gerçeklikler çerçevesinde ele alındığı belirlenmiş olup Balkan/Makedonya Türklerinin tarihsel süreçte yaşadıkları bireysel ve toplumsal düzeydeki zorluklar ise metinden hareketle somutlaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fahri Kaya, İkindi Güneşi, göç, kimlik, aidiyet

Migration in the Storybook Titled "İkindi Güneşi" by Fahri Kaya

Abstract

The phenomenon of migration, which creates profound effects and consequences at the political, military, sociological, economic and psychological levels, is one of the fundamental themes that literature draws upon. Events that cause people to displace and migrate, especially war and natural disasters, cause the phenomenon of migration to be treated as a historical and sociological reality in literary genres. One of the most prominent regions in this context is the Balkans. Particularly in the 19th century, following the loss of the Ottoman Empire's political influence/power in the region, the ethnic and political pressures, social and economic inadequacies faced by the Balkan Turks forced them to leave their homeland and migrate to Anatolia, a fact frequently mentioned in literary works.

1 Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, fatma_topdas@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1002-0465.

Born and raised in the Balkans, Fahri Kaya is one of the important artists who brought the struggle of Macedonian Turks in the fields of politics and culture into literature. Indeed, Fahri Kaya's portrayal of the migration events he witnessed in the Balkans in his literary works, becoming the voice of the Balkan Turks, made him a symbol of Macedonian Turkish literature. The connection Fahri Kaya establishes between migration and literature is particularly evident in his work titled 'İkindi Güneşi'. "Tevzi İşleri Memuru", "Günün Birinde Oraya Uğrarsan", "Lâmba Yanık Kaldı", "Asıl Güçlükler Sonradan Başladı", "Toprağın Hikâyesi", "Salâ", "Mezarlık", "Pullu Dilekçe", "Beyaz Mendil Kara Toprak", "Acı Bir Gülümseme" and "Çok Kırılmıştı" form the narrative structure of 'İkindi Güneşi', generally reflects the impact of migration on individuals and society in terms of narrative structure, specifically depicting the historical reality of migration among Balkan Turks. Furthermore, the cast of characters and the elements of time and place in the stories are also shaped within the framework of the phenomenon of migration.

In this paper, the phenomenon of migration in the stories featured in 'İkindi Güneşi' has been analysed through its fundamental themes and values. As a result of the analysis, it was determined that the reasons driving the Balkan Turks to migrate, the problems encountered during and after migration, the state of homelessness, and the destroyed/damaged sense of belonging were addressed within the framework of historical, political, and sociological realities. Furthermore, the individual and societal difficulties experienced by the Balkan/Macedonian Turks throughout history were concretised based on the text.

Keywords: Fahri Kaya, İkindi Güneşi, migration, identity, belonging

1. Giriş

Dünya üzerinde meydana gelen savaşların, doğal afetlerin, açlık ve işsizliğin meydana getirdiği sosyal hareketlilik çoğu zaman göç olarak kabul edilir. İnsan hayatını kuşatan bu olumsuz durumlar karşısında daha özgür, daha demokratik, daha iyi bir yaşam standardına kavuşmak veya hayatta kalabilmek adına gerçekleştirilen bu göçler, kimi zaman bireysel kimi zaman kitlesel olmak üzere zorunlu ve/ya gönüllü bir şekilde gerçekleşir (Adıgüzel, 2016, s.1). Bu açıdan temelde çeşitli sebeplere dayanarak bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesi, taşınması eylemlerine karşılık gelen göç (Türkçe Sözlük: 2005, s.769), her ne kadar "yer değişikliğini ifade eden ortak bir anlam çerçevesine gönderme yapsa da farklı dil ve kültürlerdeki nominal ve anlamsal karşılıkları değişiklik gösteren bir olgu özelliği göstermektedir. Yer değişikliği edimine yüklenen farklı anlam(lar), göç hareketlerinin gerçekleştiği kültürel, dinsel, siyasal ve toplumsal kategorilerden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile her yer değişikliği her sosyolojik yapıda aynı çağrışımlara yol açmamakta aksine yerler arası hareketlilik, göçün yaşandığı toplumların tarihsel, siyasal, ekonomik ve kültürel deneyimlerine dayanan bir gerçeklik olarak anlam kazanmaktadır." (Parin, 2019, s.683). Bu açıdan yaklaşıldığında göçü eylem olarak gerçekleştiren birey veya toplumların zamansal ve mekânsal anlamda yeniden var olmak için verdikleri bir mücadele olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü her ne sebeple gerçekleşirse gerçekleşsin, göç kaçınılmaz olarak başka bir "ev", başka bir "yurt" kısacası başka bir dünyada olmaya, "yeni" zaman ve uzamda "yeni"den olmaya dair bir anlayışı ima eder. Dolayısıyla böylesi bir fiziksel eylemin kimlik ve aidiyet duygusunda yankı bulması ise kaçınılmazdır. Bundan dolayıdır ki göçün gerçekleştiği yeni mekânda/yerde, birey ya da toplum ötekiliğin, başka

dünyaların, başka dillerin ve başka kimliklerin varlığını deneyimlemeye başlarken bu noktada, yerleşmiş başka tarihlerle, başka uzamlarla ve başka insanlarla kimi zaman diyalog kimi zaman ise duygusal ve düşünsel bir çarpışma içinde ayakta kalabilmenin, var olmanın mücadelesini verir (Chambers, 2005, s.14). Bu mücadele ile insanın/toplumun maddi ve manevi varlığına zarar verebilecek düzeyde gerçekleşen hemen hemen her olayın sonunda karşılaşmak mümkündür. Ancak dünya tarihinde yer edinebilecek yeni olaylara, yeni sosyal hareketliliğe ve yeni düzenlemelere sebebiyet veren göçler, ekonomik kaygılar, doğal afetler, savaş ve işgal gibi olayların sonunda gerçekleşir. Büyük imparatorlukların yıkılması, dünya savaşları sonunda yapılan mübadeleler bu durumun örneklerinden bazılardır. İnsanların göç etmelerine/yer değiştirmelerine sebep olan durum ve olayların tespit edilip bir çözüme kavuşturulması göç olgusunun ekonomi, hukuk, sosyoloji ve siyaset gibi farklı bilim dalları içerisinde değerlendirilmesine sebep olurken çoğu zaman gerçekliği kurgulayan bir bilim dalı olarak karşımıza çıkan edebiyat biliminin de bireysel/toplumsal bir gerçeklik olan göç olgusuna sıklıkla yöneldiği görülmektedir. Özellikle yakın dönem Türk edebiyatında "göç", Türk edebiyatının beslendiği ana konular arasında yer alır. Kırım'dan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler, farklı edebî türler dahilinde edebiyatta yerini alırken Balkanlardan Anadolu'ya yapılan göçlerin ise daha ağırlıklı olarak işlendiği görülmektedir (Akgün, 2015, s.74-75). Balkanların edebî eserlerde ağırlıklı olarak ele alınmasındaki sebep, Balkanların istilalardan, göçlerden, savaşlardan en fazla etkilenen bölgelerden biri olmasıyla ilgilidir. Çünkü milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Bakanlardaki siyasi etkinliğini kaybetmesinin ardından orada yaşayan Türk ve Müslüman nüfus; siyasi, sosyal, dinî ve ekonomik baskılar ve gerekçeler yüzünden göç etmek zorunda bırakılmışlardır (Baytal, 2018, s.17). Bu sebeple Balkan Türklerinin Anadolu'ya yaptıkları zorunlu ve kitlesel göçlerin tarihsel ve sosyolojik gerçekliklerini kimi zaman göçün eyleyeni kimi zaman ise şahidi olan şair ve yazarlar aracılığıyla edebiyatın perspektifinden de okumak mümkün hale gelmiştir. Ayrıca edebî metinlerde sadece yüzyıllardır yaşadıkları yerleri terk etmek durumunda kalan Balkan Türklerinin gerçekleştirdikleri fiziksel bir göç eylemi değil siyasi açıdan büyük dağılmaların yaşandığı Balkan coğrafyasından göç edemeyen, çeşitli sebeplerle Anadolu'ya dönemeyen Türklerin başka millî kimliklerin tahakkümü altında yaşamaları sonucunda Türk kimliğine, kültürüne, eğitimine ve diline yönelik çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kaldıkları da aktarılır. Nitekim Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı gibi birçok toplumu, milleti etkileyen kitlesel ve evrensel olaylar neticesinde varoluşsal tehditle yüz yüze gelen Balkan Türkleri, kendi can güvenliklerini sağlamak kadar dil, eğitim ve kültürel meselelerle de uğraşmak durumunda bırakılmışlarıdır (Özcan, 2024). Siyasi ve askerî gelişmeler sonucunda yeniden düzenlenen Balkan coğrafyasında yaşamaya devam eden Türkler, egemenlikleri altında oldukları ülkelerin edebî geleneği içerisinde var olma mücadelelerini aktardıkları bir Türk edebiyatı geleneği oluştururlar. Bu edebî gelenek, Balkanların Osmanlı topraklarından ayrılmadan

önce, Anadolu topraklarında devam eden edebî gelişmelerle paralel devam ederken; Osmanlı'nın siyasi etkinliğini kaybetmesinden sonra ise Balkanlar ile Anadolu coğrafyası arasında gerek kültürel gerekse edebiyat alanında yaşanan kopmalar ile yeniden şekillenir (Artun, 2001, s.152-154). Her ne kadar "(b)ugün bağlı oldukları ülkelere göre Kuzey Makedonya Türkleri(nin) Edebiyatı, Bulgaristan Türkleri(nin) Edebiyatı, Batı Trakya Türkleri(nin) Edebiyatı gibi mahallî edebiyatlar meydana getirmiş olsalar da" (Akgün, 2024, s.10) Balkan Türklerinin edebiyatını konu/tema bakımından ortak paydada buluşturan, bu coğrafyada yaşayan Türklerin sosyal gerçeklikleridir. Balkan Türklerinin verdiği bu var oluş mücadelesi, Anadolu coğrafyasında varlığını ve etkisini devam ettiren edebiyat geleneği içerisinde dönemin -Balkan Savaşlarının yaşandığı yıllarda- şair ve yazarları tarafından yeterince ele alınmadığı görülmekle birlikte Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Hüküm Gecesi", Kenan Hulusi Koray'ın "Osmanoflar"ı, Necati Cumalı'nın "Viran Dağlar"ı bu minvalde kurgulanmış ilk eserler arasında sayılabilir. Balkan Savaşları'nı ve buna bağlı olarak gerçekleşen göçlerin edebiyatımıza kaynaklık ettiği dönem ise cumhuriyet sonrasına tekabül eder. Bu minvaldeki eserlerin nicelik bakımından fazlalığı ise 2000'li yıllara denk gelmektedir (Akgün, 2016, s.27-28). Buradan hareketle gerek Anadolu coğrafyasında gerekse Balkan coğrafyasında, Balkan Türklerinin siyasi ve sosyal gerçekliklerini okumaya ve çözümlemeye olanak tanıyan edebî eserlerin birer tarihî belge niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

2. Fahri Kaya'nın "İkindi Güneşi" Adlı Öykü Kitabında Göç Olgusunun Değerlendirilmesi

Makedonya Türklerinin varlık mücadelesini siyaset, sosyal ve kültürel alanlarda dile getiren Fahri Kaya, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Kumanova'da -1930- doğar. İlk ve orta öğrenimini Kumanova'da tamamlayan yazar, lise ikinci sınıf öğrencisiyken 1946'da Koçana'nın Yakınova köyüne öğretmen olarak atanır. Yaklaşık dört yıl bu görevi sürdüren yazar, görevini devam ettirdiği yıllarda İştip'te bulunan öğretmen okulunu dışarıdan bitirir ve 1950'de ise Belgrat Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü'ne kaydolur. 1954 yılında Üsküp'e dönen yazar, ailesi Anadolu'ya göç etmesine rağmen Üsküp'te kalmaya karar verir. Üsküp radyosunda Türkçe çocuk ve kültür yayınları hazırlayan yazar 1958'de Birlik gazetesini çıkarmaya başlar 1963'te ise çıkardığı gazetenin başyazarı olur. Birlik gazetesinin Türkler için bir kültür merkezi hâline gelmesini isteyen yazar 1965 yılında Birlik gazetesi bünyesinde "Sesler" adlı Türkçe edebiyat dergisini yayın hayatına dâhil eder. 1969'da ise siyasete atılma başta olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı yayın hayatında uzaklaşarak çeşitli makamlarda görev alır. Ancak kendisi için edebî faaliyetlerin her zaman daha kıymetli olduğunu dile getirir (Özcan, 2024).

Fahri Kaya'nın edebî hayatı 16 yaşından itibaren yazdığı şiirlerini topladığı *İlk Adımlar* adlı şiir kitabını yayımlamasıyla başlar. Bu eseri "Köyden Sesler" (1958), "Hoşça

Kalın" (1965) ve "*Çocuk Rüyaları*" (1991) adlı şiir kitapları takip eder. Şiirin dışında roman, öykü ve anı gibi farklı edebî türlerde de eser veren yazarın öykü türündeki eserleri ise "Güle Güle", "Küçük Hanım" ve "*İkindi* Güneşi"dir. Genel olarak eserlerinde Balkan coğrafyasındaki Türklerin yaşadıklarını belgelemek isteyen yazar, bu idealini eserleri aracılığıyla gerçekleştirdiğini iddia eder (Özcan, 2024). Nitekim yazarın özellikle "*İkindi* Güneşi"nde yer alan öyküleri, tarihî ve sosyolojik verilerle değerlendirildiğinde, bu iddiasını gerçekleştirdiği görülmektedir. Öte taraftan Balkan Türklerinin yaşadıklarını edebî alanda dile getirmek yalnızca Fahri Kaya'nın amacı değildir; göç ve göçün sebeplerini konu alan kurgular, Makedonya Türk edebiyatının da önemli temalarındandır. Çünkü "II. Dünya Savaşı yılları Makedonya Türkleri için Balkan Savaşlarından sonra her bakımdan en ağır geçen yıllar olmuştur. Bu dönemde Makedonya'nın doğu kesimi dâhil olmak üzere Bulgar, orta ve batı kesimlerinin bir bölümü Alman ve İtalyan işgalinde kalmıştır. Bu dönemde Türkler özellikle Bulgarların yoğun baskısına maruz kalmışlardır" (Aktaran Nur, 2020, s.68). Dolayısıyla Balkan/Makedonya topraklarında doğup büyüyen diğer sanatçılar gibi Fahri Kaya'nın eserlerinde de kimi zaman kendisinin yaşadığı kimi zaman ise şahit olduğu veya dinlediği göç hikâyelerinden izler bulmak mümkün olmuştur.

Fahri Kaya, 1983'te Üsküp'te basılan "İkindi Güneşi" adlı öykü kitabındaki "Tevzi İşleri Memuru", "Günün Birinde Oraya Uğrarsan", "Lâmba Yanık Kaldı", "Asıl Güçlükler Sonradan Başladı", "Toprağın Hikâyesi", "Salâ", "Mezarlık", "Pullu Dilekçe", "Beyaz Mendil Kara Toprak", "Acı Bir Gülümseme" ve "Çok Kırılmıştı" adlı öykülerinde Balkan Türklerinin göç etmesine sebep olan durum ve olaylara yönelik kurgular geliştirir. Bu öykülerde bir yandan Balkan Savaşları ve dünya savaşları sonucunda bazı Balkan Türklerinin Anadolu'ya yapmak zorunda kaldıkları göçün bireysel ve sosyolojik düzeyde yarattığı tahribat anlatılırken diğer yandan ata yurdu Balkan coğrafyasından ayrılmak istemeyen Balkan Türklerinin kimliklerinden ötürü temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakılmaları ile ekonomik, psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kalmaları ifade edilir. Buna bağlı olarak öykülerde göçün sebebiyet verdiği maddi ve manevi değerleri kaybetme, özlem, yoksunluk, yalnızlık, sosyo-ekonomik ve siyasal haklardan mahrum bırakılma, var olma mücadelesi, kimlik karmaşası, yersiz-yurtsuzluk gibi izlekler/durumlar ön plana çıkmaktadır.

Fahri Kaya'nın "İkindi Güneşi" kitabındaki öyküleri bütüncül bir yaklaşımla incelendiğinde "Tevzi İşleri Memuru", "Günün Birinde Oraya Uğrarsan" adlı öykülerinde Balkan Türklerini göçe sürükleyen sebeplerin metinleştirildiği görülür. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki yılların vaka zamanı olarak belirlendiği "Tevzi İşleri Memuru" adlı öyküde Yakınova, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'ya göç veren bir köy olarak yerini alır. Öykünün başkişisi olan Ahmet Ağa'nın akrabaları da tıpkı diğer Yakınovalılar gibi Anadolu'ya göç etmiştir. Anadolu'ya göç eden akrabalarından yıllarca haber alamayan Ahmet Ağa, bir gün yeğeninden -Hüseyin- bir mektup alır

ve onun tevzi memuru olduğunu öğrenir. Başlangıçta "tevzi" kelimesinin ne olduğunu anlamlandıramayan Ahmet Ağa yeğeninin ne iş yaptığını öğrenebilmek için bu kelimenin anlamını araştırır. Nihayetinde "tevzi işleri memuru"nun "postacı/dağıtıcı" olduğunu öğrenir. Anadolu'da kendine göre bir iş bulan ve geçimini sağladığı belirtilen Hüseyin'in kolayca memur kimliğine sahip olması şaşkınlıkla karşılanırken bulundukları coğrafyanın sosyal ve ekonomik şartları ile Anadolu'daki şartlar arasında bir kıyaslama yapılır. Nitekim kurgu mekânında memur olabilmek oldukça zor bir iş ve ayrıca yüksek eğitim düzeyi gerektirmektedir. Ancak kurgu mekânında memur olabilmenin zorluğunu Türk kimliğine karşı uygulanan zorlayıcı, engelleyici bir uygulama olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü Ahmet Ağa'nın yeğeninin her ne kadar karakter niteliklerine ve eğitiminin olmayışına bakılarak böylesine bir işi bulamayacağı ileri sürülse de Ahmet Ağanın "Burada belediyede bizden tevzi işleri memuru da yok" (s. 10) demesi, Balkan Türklerinin bulundukları ülkede ekonomik ve sosyal anlamda çeşitli avantajlardan yararlanamadıklarını gösterir. Ayrıca alıntı metinde görülen "biz" zamiri de Balkan coğrafyasındaki Türkler ile diğer millî kimlikler arasında yapılan ayrımın kimlik düzeyindeki karşılığıdır. "Biz" zamiri ile Türkler arasındaki birlik, beraberlik ve aynı değerlere sahip olmanın ortaklığı imlerken "biz" dışında kalan kimliklerin ise öteki olduğu ifade edilir. Öyküdeki öteki kimlik, Türk kimliğine mensup olan bireylerin ekonomik ve sosyal statülerinin iyileşmesine imkân tanımayan yok edici bir kimliktir.

"Günün Birinde Oraya Uğrarsan" adlı öyküde, öykü kişisi Hamdi Ağa ve ailesinin Anadolu'ya yapmayı planladıkları göç anlatılır. Öyküde hem bu göçün hem de daha önce gerçekleştirilen diğer göçlerin arka plandaki sebepleri[2] ve Balkan Türklerinin tarihsel süreçte yaşamak zorunda kaldıkları olaylar, Hamdi Ağa'nın aktarımıyla gün yüzüne çıkarılır. Balkan Türklerinin kendi topraklarında uğradıkları zulüm, haksızlık, eşitsizlik, adaletsizlik ve karşılaştıkları olumsuz yaşam koşulları sebebiyle diğer soydaşları gibi vatanlarından ayrılmak durumunda kaldıkları belirtilir;

"Neler görmedik biz bu topraklarda. Osmanlı devletinin bozguna uğramasından sonra, buralarda kurulan her yeni yönetim bize saldırdı. Sırplar geldi, beş yüz kusur yıllık Osmanlı egemenliğinin hesabını ödetmek isteyerek elinden geleni yaptı. Bulgar geldi, soyumuza, sopumuza sövüp saydı. Ardından tekrar Sırp geldi… Dövdüler, vurdular, canımızı yaktılar. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Nazi Almanlar'ın yardımıyla gene Türk düşmanı Bulgar hükümeti geldi. Bu kez de gene ilkin bize saldırdılar… Halk dayanamadı. Yeni istilacıya karşı savaşan partizanları destekledi. Dağlara çıktı. Bulgarlardan kurtulmak için dört yıl savaştı. Bu savaşta yüzlerce Türk genci öldü, sakat kaldı. Ama gün geldi özgürlük ve birlik-kardeşlik adına savaşıp beraberce kurduğumuz yeni devlette de rahat

2 Cüneyt Nur, Fahri Kaya'nın "Günün Birinde Oraya Uğrarsan" adlı öyküsünden hareketle Makedonya Türklerinin Türkiye'ye göç etme sebeplerini değerlendirir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nur, C. (2020). Fahri Kaya'nın "günün birinde oraya uğrarsan" adlı hikâyesine göre II. Dünya Savaşı sonrasında Doğu Makedonya Türklerinin Türkiye'ye göç etme sebepleri, Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi 2(2), ss. 64-83.

olamadık. Bizi zorla kooperatife soktular. Toprağımızı, hayvanlarımızı elimizden aldılar. Tarlada hiç çalışmamış olan Hoca'mızın hanımı tütün kırmak, pirinç ekmek, çapa çapalamak, biçilen buğday demetlerini bağlamak zorunda kaldı. Biz buna dayanamayız. Bunun için tası tarağı toplamağa karar verdim." (s.11-12)

Hamdi Ağa, Türk kimliğine yönelik gerçekleştirilen zulmün özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında şiddetinin arttırılarak devam ettirildiğini belirtir. Birçok Türk gencinin sürgün edilmesi, cemaatin cami içinde diri diri yakılması ve savaşmak istemeyen Türk gençlerinin askerden kaçtıkları zaman öldürülmeleri Türk kimliğini yok etmeye yönelik gerçekleştirilen zulümlerden bazılarıdır. Ayrıca yapılan zulüm sadece Türk kimliğine sahip olanların biyolojik varlıklarına yönelik değil, onların manevi değerlerine, kültürel uygulamalarına ve dillerine de yöneliktir. Her ne kadar son zamanlarda Türklerin sosyal, ekonomik ve eğitim hayatlarında çeşitli iyileştirmeler yapılmış olsa da bu yeterli değildir aksine bütün kimlik/varlık alanı tahrip edilen Türklerin gelecek konusunda ümitli olmadığı ve böylesi bir ortamdan göç etmekten başka bir seçeneği kalmadığı görülür;

"Bugünkü durumumuz, Osmanlılardan sonra gelip geçen rejimlerden çok farklı. Bak şimdi sen köyün Türk okulunda bulunuyorsun. Burada köyün çocuklarına abeceyi öğreten bir Türk öğretmeniyle konuşuyorsun." dedi öğretmen.

"Doğru bugünkü durumumuz geçmiştekine göre az çok farklı. Çok şükür çocuklarımız Türkçe okuyor… Ama okuyup da ne olacak. Bak belediyede bizimkilerden kim var?" (s. 12)

"Çok Kırılmıştı" adlı öyküde ise öykü kişisi Hasan Usta, etnik kimliğe yönelik giyilen kıyafetlerin toplum içinde ayrıştırılma sebebi olarak kabul görmesini eleştirerek Türk kimliğine yönelik yapılan adaletsizliklere, ötekileştirme politikasına işaret eder.

"Lâmba Yanık Kaldı", "Acı Bir Gülümseme", "Beyaz Mendil Kara Toprak" ve "Mezarlık" adlı öykülerde mekân/toprak ile insan arasındaki kimlik bütünlüğüne değinen yazar, Balkan Türklerinin ata yurtlarından göç etmek zorunda kalmalarının ardından terk ettikleri toprakların da kimliğini kaybettiğine vurgu yapar. Çünkü mekâna toprağa değer/anlam katan insandır ve insan toprağında yaşadığı müddetçe benimsediği maddi ve manevi değerleri, kültürel ve tarihsel nitelikleri de toprağa işler. Bu noktada mekân ile insan arasında bir uyumun varlığından söz etmek mümkündür. Ancak insanın mekânı terk etmesiyle insan ile mekân arasında olan algısal birlik bozulur ve mekânda olumsuz bir dönüşüm başlar. "Lâmba Yanık Kaldı" adlı öykü, Haşim Ağa ve ailesinin tıpkı diğer köy sakinleri gibi doğup büyüdüğü toprakları terk edip Orhangazi'ye göç etmesi üzerine kurgulanmıştır. Çiftlik Köyü'nün geçmişi ve şimdideki durumu hakkında bilgi veren anlatıcı, göçün terk edilen topraklarda yarattığı tahribatı, mekânın yaşadığı kimsesizliği kendi aktarımıyla ön plana çıkarır;

"Göç başladığı günden sonra Çiftlik Köyü sahipsiz kalmaya başladı. Her şey alt üst oldu. Yıllarca kurulan hayaller, umutlar, her şey günden güne yok oluyordu. Okul kapandı.

Öğretmen memleketine döndü. Camiinin cemaati, tek safa düştü. Köyün sokakları başıboş bırakılmış, bakımsız köpeklerle doldu. (…) O güne kadar köyden göç edenlerin evleri gibi, Haşim Ağa'nın da evi boş ve ıssız kalacaktı. Birkaç gün sonra öteki bakımsız evlerde olduğu gibi, onların evinde de kuşlar yuva yapacak, fareler cirit atacaktı." (s. 23-30).

Yazarın "Acı Bir Gülümseme" adlı öyküsünde de Türklerin Balkanlardan yavaş yavaş göç etmesinin ardından mekânın fiziksel niteliklerle birlikte kimlik değerlerini de kaybettiği belirtilir. Makedonya'nın K…kentine bağlı bir köyünden İstanbul'a göç eden Hilmi Bey'in, öğretmenlik yaptığı o toprakları ziyaret etmek amacıyla yıllar sonra köyüne dönmesi ile yaptığı mekâna yönelik gözlemler, göçün izlerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır;

"Köyün içinde biraz yürümek istedi. Sağına soluna baktı. Köyün tanınmaz bir hali vardı. Her şey yeniydi. Yeni gelenler eski evleri yıkmış, bunların yerine yenilerini yapmışlardı. (…) Dört yıl yaşadığı Sadık Ağa'nın evine doğru yürüdü. Ev bomboştu. İçinde kimse yaşamıyordu. Evin karşısında bulunan samanlık yıkılmış ve bunun yerine yeni bir yapı dikilmişti. (…) Yeni evler arasından, vaktiyle köyün en büyük binası olan Abdülkadir beyin konağı görülüyordu. Oraya doğru ilerledi. Konakta hiçkimse yaşamıyordu. Zaten bina da yaşanacak durumda değildi." (s. 123-124)

Köyün içinde gezerken eski evlerin kullanılamaz bir şekilde olduğunu ve hatta yıkıldığını yerine yenilerinin yapıldığını gören öğretmen Hilmi Bey, bir zamanlar adı "Namık Kemal" olan köy okulunun da adının değiştirildiğini öğrenir (s. 123-126). Evi, vatanı, toprağı terk etmekle kültür aktarımının da kesilmesi mekân/vatan ile insan arasındaki kimlik ve kültür düzeyindeki bağa işaret eder. Nitekim mekân, insanın yapıp etmeleri, psikolojik, sosyolojik, tarihî ve kültürel değerleri ile anlam kazanır. Kendi değerleri ile mekâna kimlik kazandıran insanın o mekândan ayrılması, mekânın da kimlik değerlerini kaybetmesindeki en büyük sebeptir. Nitekim mezkûr öyküde de köyün terk edilmesi öncelikle fiziksel daha sonra da değer düzleminde bir tahribat, yok oluş süreci başlatmıştır. Bu noktada göçün terk edilen topraklarda da tarihsel, kültürel/sosyolojik farklılıklara sebebiyet verdiğini söylemek mümkündür.

Göçün gerçekleşmesinin ardından mekân ile insan arasındaki algısal bakımdan oluşan farklılıklar ileri düzeyde mekân ile insan arasındaki tanışıklığı, uyumu yok eder. "Beyaz Mendil Kara Toprak"ta ata toprağının nasıl gurbete dönüştüğü zorunlu olarak İstanbul'a göç den Ziynet Hanım'ın gözlemleri ile aktarılır. Yıllar sonra ata toprağını ziyaret eden Ziynet Hanım, mekândaki değişiklikler karşısında "Hayır bu benim doğduğum şehir değil. Bu sokaklar, bu evler, bu insanlar benim bildiğim, tanıdığım sokak, ev ve insanlar değil." (s. 110) diyerek kendini doğup büyüdüğü, gençliğinin geçtiği şehirde yabancı hatta gurbette hisseder.

Mekân ile insan arasındaki aidiyet bağının koptuğunu örneklendiren bir diğer öykü ise "Mezarlık" adlı öyküdür. Öykü kişisi Sadık Ağa, yıllar önce terk etmek zorunda kal-

dığı ata topraklarına duyduğu özlemi hafifletmek ve anılarını yeniden yaşamak amacıyla doğup büyüdüğü topraklara gider. Ancak büyük bir heves ve mutlulukla başlayan bu yolculuk hüsranla sonuçlanır. Çünkü köyündeki yapılar, camiler, konaklar ve hatta mezarlık alanı dahi hafızasında yer ettiği niteliklerinden uzaktır. Sadece adı korunmuş olan köy; sosyolojik, kültürel ve milli/manevi bütün değerlerini kaybetmiştir. Vaka zamanında "öteki" değerlerle yeni bir görünüm kazanan köy, göç olayının sadece birey/toplum üzerinde bir etkiye sahip olmadığını göçle birlikte "mekânın (da) bozuma uğradığı" (Çakmak, 2018, s.355) gerçeğini açığa çıkarır.

Göç etmekle sahip olma ve ait olma duygusunu yitiren Balkan Türklerinin trajik kimlik deneyimine vurgu yapıldığı öykülerden birisi "Pullu Dilekçe"dir. Öyküde toprağını, evini bırakmak zorunda kalan Bekir Efendi, göçün bütün maddi ve manevi değerlere yönelik yitik/yoksun bir süreç başlatacağına değinir. Çünkü göç eden kişiler sadece evlerini terk etmek zorunda kalmazlar, evin etrafında anlam kazanmış bütün değerleri, anıları, aidiyet hissettikleri bütün unsurları da kaybederler (Çakmak, 2018, s.357). Dolayısıyla fiziksel anlamda gerçekleştirilen göç, esasında bireyin geçmişini kuran ve onu geleceğe hazırlayan bütün sosyokültürel değerleri kaybetmesine sebep olur;

"Yıllarca atalarımızın işlediği bu verimli, mübarek toprağı, temelleri atalarımız tarafından atılan evlerimizi bırakıp adeta kaçar gibi gidiyoruz. Dedelerimizin mezarlarını, onların diktikleri çınarları, anılarımız, varlığımızın ayrılmaz bir bölümünü bırakıp gitmek zoruna düştük. Kiraz çekirdeğinden ayrılır gibi ayrılıyoruz doğum yerimizden. Bundan daha kötüsü, daha acısı, bundan daha can yakıcı sanki ne var? (…) Zamanla devletimizi kaybettik… Şimdi evimizden, toprağımızdan, anılarımızdan yoksun ediyorlar" (s. 88).

Öyküde göçün sadece kültürel ve manevi değerlerden uzaklaşmakla ilgili olmadığı aynı zamanda tüm maddi değerleri ve eşyaları kaybetmeye yönelik bir süreç de başlattığı vurgulanırken bu durumun, Balkan Türklerini çaresiz ve yoksun bırakmak adına uygulanan göç politikasıyla ilgili olduğu belirtilir.

"Asıl Güçlükler Sonradan Başladı" ve "Toprağın Hikâyesi" adlı öyküler ise Balkanlardan göç eden Türklerin Anadolu'da karşılaştıkları zorluklar üzerine kurgulanmıştır. Ata yurdunda huzur ve güven içinde yaşama hakkı ellerinden alınan Balkan Türkleri için göç ettikleri Anadolu, öncelikle bütün zorluklardan kaçıp kurtulmayı arzu ettikleri bir sığınma mekânı olarak algılansa da esasında çeşitli zorluklarla karşılaştıkları bir mekândır. "Asıl Güçlükler Sonradan Başladı" adlı öyküde; bir teneke tereyağı, bir teneke peynir, fasulye ve pirinç gibi bazı gıda maddeleriyle, nereye gideceklerini ve ne yapacaklarını bilmeden İstanbul'a göç eden aile için asıl mesele, geçimlerini nasıl sağlayacakları olur (s. 33-37). Çünkü Anadolu'ya göç eden Balkan Türkleri her ne kadar güvenilir bir toprağa kavuşsalar da Anadolu toprağı onlar için bilinmezlikler ve zorluklarla doludur. Ayrıca her ne kadar etnik köken bakımından aynı olsalar da Balkan Türkleri Anadolu'da yeni bir kimlik kazanır. Kazandıkları bu yeni kimlik, göç-

men kimliğidir ve bu göçmen kimliği; göç eden bireylerin kimlik değerlerini, sosyal ve ekonomik bağlamda sahip olduğu konumlarını tahrip eden ya da ellerinden alan trajik bir kayba, bir yok oluşa işaret etmektedir. Böylesi bir yok oluş sürecinde yeniden var olma mücadelesi, "Toprağın Hikâyesi" adlı öykünün karakterlerinden Ömer Efendi'de somutlaşır. "Göçmenliğin kolay ve dertsiz olmayacağını" (s. 43) bilen Ömer Efendi, bu düşüncesi ile hem göçmen kimliğine hem de göçün getirdiği zorluklara işaret eder. Ayrıca öyküde, göçmen olduğunu hiç unutmayan Ömer Efendi, göçmen kimliğini taşımanın bazı koşulları önceden kabul etmeyi gerektirdiğini de vurgular;

"(…) her şeye rağmen ve bütün güçlüklere karşın Ömer Efendi, memleketinde bostan bahçelerinde kurulan kulübeyi andıran küçücük bir ev bulmuştu. Memleketindeki ev, kiraladığı ev karşısında saraydı. Ama gene de halinde hoşnuttu. Hoşnuttu çünkü göçmen olduğunu biliyordu." (s. 43).

Öyküde göçmen kimliğinin yarattığı en önemli sorun, yerleşik halk tarafından kabul edil/e/memeleri, benimsen/e/memeleri ya da göçmenlerin kendilerini yeni hayat kurdukları topraklara ait hissedememeleridir. Bu durumu "mensubiyet krizi" (Çakmak, 2018, s. 357) olarak adlandırmak da mümkündür. Çünkü "Yeni toplumdaki ve mekândaki toplumsal dinamikler, ilişkiler alışageldiği toplumsal dinamiklerden ve ilişkiler ağından farklıdır. Böylelikle iklimi, doğası, insanı, kültürü, alışkanlıkları, değer ve normları farklılaşabilen ülkelerde göç edenler uyum problemleri yaşamaktadırlar." (Çağlak, 2017, s.141). Öyküde ise Ömer Efendi'nin Anadolu'ya göç ettikleri ilk dönemleri anlatan "Tanrıya çok şükür, bu şehre yavaş yavaş alışıyoruz. Üç beş dost da edindik. Kahveye girince adamlar artık yan yan bakmıyor. Masalarına buyurtup hâl hatır soruyorlar…" (s. 44) şeklindeki cümleleri, göçmen kimliğinin yerleşik toplumdaki uyum sürecine işaret etmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada Makedonya Türk edebiyatının önemli yazarlarından Fahri Kaya'nın "İkindi Güneşi" adlı eserinde yer alan öyküler göç olgusu çerçevesinde incelenmiştir. Mezkûr öykülerde yazar, Balkanlarda yaşanan tarihsel nedenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan göçün sadece mekânsal bir değişiklik değil yeni bir mekânda yeniden var olma mücadelesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda öykülerde göçe sebep olan tarihî ve etnik sebeplerin yanı sıra göç sürecinde ve sonrasında yaşanan zorlukların, yalnızlık duygusunun, geçmişe duyulan özlemin, maddi ve manevi değerleri kaybetmenin yarattığı aidiyet krizinin psikolojik, sosyolojik, kültürel ve ekonomik temelli durum ve izlekler olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Böylelikle yazar Balkan Türklerinin tarihsel süreçte maruz kaldığı göç olgusunu farklı açılardan ele alma, disiplinlerarası yaklaşımlarla değerlendirme imkânı sunarak özgün kurgularıyla Balkan Türklerini edebî hafızaya taşır.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Nobel Yayınları.

Akgün, A. (2015). Edebiyatımızda göç ve göçmen edebiyatları üzerine bir değerlendirme. *Göç Dergisi*, 2(1), ss. 69-84.

Akgün, A. (2016). *Balkan Türklerinin muhacir edebiyatı incelemeleri.* Grafiker Yayınları.

Akgün, A. (2024). Çağdaş Balkan Türk edebiyatının ilk dönem eserleri III. Ege Üniversitesi Yayınları.

Artun, E. (2001). Balkan Türk edebiyatlarına genel bir bakış. *Folklor/Edebiyat*, 7(25), ss. 151-156.

Baytal, Y. (2018). Balkanlar'dan anayurda yapılan göçler ve Türkiye açısından sonuçları (1912-1925). *Turkish Studies*, 13(1), ss. 13-28.

Chambers, I. (2005). *Göç kültür kimlik*. (İ. Türkmen & M. Beşikçi, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Çağlak, U. (2017). Göç ve parçalanmış aile: göçün ardında kalanların "dönüş" filmindeki yansımaları. *Turkish Studies*, 12(13), ss. 135-150.

Çakmak, F (2018). Zorunlu göç sürecinde mekânın kaybı ve evin yitimiyle başlayan yersiz yurtsuzluğun ürettiği bir travma olarak "kimliğin anonimleşmesi". *Turkish Studies,* 13(18), ss. 349-364.

Kaya, F. (1998). İkindi güneşi, Birlik Yayımları.

Nur, C. (2020). Fahri Kaya'nın "günün birinde oraya uğrarsan" adlı hikâyesine göre II. Dünya Savaşı sonrasında Doğu Makedonya Türklerinin Türkiye'ye göç etme sebepleri, *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(2), ss. 64-83.

Özcan, R. (2024). Fahri Kaya. *Türk Dünyası Ansiklopedisi* içinde. Erişim 25 Temmuz 2025, https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/1956/Fahri-Kaya.

Parin, S. (2019). Toplumsal bellekte göç olgusu: Türkiye deneyimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), ss.683-689.

Türkçe Sözlük. (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Balkan'dan Anadolu'ya Hazin Bir Göç/Kaçış Öyküsü: Drina'da Son Gün

Musa Demir[1]

Özet

Balkan coğrafyasında 14. yüzyıldan itibaren başlayan Osmanlı varlığı Balkanlar için genel anlamda bir huzur ve barış dönemi olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti, Orhan Gazi döneminden başlayarak II. Murat, Fatih Sultan Mehmet dönemi ve sonraki dönemlerde ve Tanzimat ve Islahat Fermanı yıllarında bölgede yaşayan tüm bölge halklarına ve özellikle de gayrimüslim tebaya karşı son derece âdil, hoşgörülü uygulamalarıyla âdeta dini ve etnik açıdan oldukça karmaşık olan Balkan halklarının güven ve sempatisini kazanmış ve bölgeyi asırlarca adalet ve huzur içinde yönetmiştir. Arşiv belgelerinde Balkan halklarının Osmanlı yönetimine karşı olan bu sempati ve güvenini gösteren çok sayıda teşekkür ve minnettarlık mektubuna/belgesine rastlamak mümkündür. Ancak ne var ki Fransız İnkılâbı'nın ortaya çıkardığı milliyetçilik cereyanlarıyla ve Sanayi İnkılâbı'nın sömürü politikalarının tetiklemesiyle dünyadaki pek çok yerde olduğu gibi Balkanlar'da da yüzyıllardır süregelen bu barış ortamı 19. yüzyılla beraber yerini etnisite ve din temelli kanlı mücadelelere, kıyımlara bırakmıştır. Bu etkiyle beraber kendilerini bölgenin asli unsuru sayan bazı topluluklar ve milletler özellikle Müslüman Türk halkı üzerinde kıyıcı bir baskı, zulüm ve sindirme politikası izleyerek onları Balkanlardan Anadolu'ya geri göndermeyi amaçlayan bir ideoloji benimsemişlerdir. Böylece söz konusu bölge, yakın tarihte, siyasi karışıklıklar ve bunlara bağlı olarak sürekli acıların yaşandığı kaotik bir coğrafya haline gelmiştir. Bilhassa II. Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan kaotik atmosferde söz konusu coğrafyada yaşayan bütün milletler/topluluklar benzeri az görülmüş zulümler, soykırımlar, acılar yaşamışlardır. Artçı etkileri 1990'lı yıllara kadar gelecek olan bu mücadelelerin ve savaşların görünürdeki temel sebepleri ise etnisite ve din olarak kendisini göstermiş ve diğer pek çok sosyal ve tarihi olayda olduğu gibi de sanata ve edebiyata geniş ölçüde yansımıştır. Söz gelimi Balkanlardaki Osmanlı barışının yerini Avusturya işgaliyle beraber kan ve kaosa bırakma sürecini ele alan *Drina* Köprüsü adlı roman, bu bağlamda ilk akla gelenlerdendir ve sembolik bir öneme sahiptir. Bu cümleden olmak üzere Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli isimlerinden şair, yazar ve çevirmen Faik Baysal da 1972'de kaleme aldığı *Drina'da Son Gün* adlı romanında, bir yönüyle kendi aile hikâyesinden ve başka yaşanmışlıklardan da izler taşıyan, bir zorunlu göç ya da daha doğru bir ifadeyle bir "kaçış" öyküsü anlatmaktadır. Eserde, Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda işgal ettiği Yugoslavya'daki iç savaşlar, siyasî karışıklıklar ve katliamlarla birlikte bölgede saygın ve nüfuzlu bir Osmanlı ailesi olan Rıza Selmanoviç ve ailesinin diğer bir kısım Türk ve Müslümanlarla birlikte işgalci Almanların, Sırp Çetniklerin ve Hırvat Ustaşa örgütünün zulüm ve katliamları karşısında Türkiye'ye kaçmak zorunda kalmaları son derece gerçekçi ve trajik sahneler eşliğinde gözler önüne serilmektedir. Bu yazıda, söz konusu esere yansıyan bu kaçış öyküsü ve uyandırdığı etkiler, duygular üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkan edebiyatı, edebiyatta göç, Faik Baysal, Drina'da Son Gün

1 Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, musademir@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7805-4998.

A Tragic Migration/Escape Story from the Balkans to Anatolia: The Last Day on the Drina

Abstract

The Ottoman presence in the Balkans, which began in the 14th century, is generally considered a period of peace and tranquility. Beginning with the reign of Orhan Gazi, through the reigns of Murad II, Mehmed the Conqueror, and later, as well as during the Tanzimat and Islahat Edicts, the Ottoman Empire, through its exceptionally fair and tolerant policies toward all the peoples of the region, and especially toward non-Muslim subjects, gained the trust and sympathy of the Balkan peoples, who were quite mixed in religious and ethnic terms, and governed the region with justice and peace for centuries. Numerous letters and documents of gratitude can be found in archival documents demonstrating this sympathy and trust of the Balkan peoples toward Ottoman rule. However, as in many other places around the world, this centuries-long peace in the Balkans gave way in the 19th century to bloody conflicts and massacres based on ethnicity and religion, fueled by the nationalist movements sparked by the French Revolution and the exploitative policies of the Industrial Revolution. Under this influence, some communities and nations that considered themselves the region's essential element adopted an ideology aimed at driving them back from the Balkans to Anatolia, implementing a brutal policy of oppression, cruelty, and intimidation, particularly against the Muslim Turkish population. Thus, the region in question has become a chaotic geography, experiencing political turmoil and the resulting constant suffering in recent history. In particular, in the chaotic atmosphere that emerged during and after World War II, all nations and communities living in this region experienced unprecedented oppression, genocide, and suffering. The apparent root causes of these struggles and wars, whose aftereffects would continue into the 1990s, manifested themselves as ethnicity and religion, and, like many other social and historical events, were widely reflected in art and literature. For example, the novel "The Bridge on the Drina," which depicts the process by which Ottoman peace in the Balkans gave way to bloodshed and chaos following the Austrian occupation, is one that first comes to mind in this context and holds symbolic significance. In this context, poet, writer, and translator Faik Baysal, one of the most important figures in Turkish literature during the Republican era, tells a story of forced migration, or more accurately, an "escape," in his 1972 novel "Last Day on the Drina," which bears traces in part of his own family history and other experiences. The work portrays, through profoundly realistic and tragic scenes, the civil wars, political turmoil, and massacres in Yugoslavia, which Germany occupied during World War II, and the forced flight of Rıza Selmanović and his family, a respected and influential Ottoman family in the region, to Turkey, along with other Turks and Muslims, to the oppression and massacres perpetrated by the occupying Germans, Serbian Chetniks, and Croatian Ustaše. This article examines this story of escape, reflected in the work, and the impact and emotions it evoked.

Keywords: Balkan literature, migration in literature, Faik Baysal, Last Day on the Drina

1. Giriş

1.1. Faik Baysal'ın Edebi Kişiliği ve Drina'da Son Gün Romanı

Şair, öykücü ve roman yazarı Mustafa Faik Baysal, Romanya'dan göçen bir ailenin çocuğu olarak 1902 yılında Adapazarı'nda doğmuştur. Babası Faik Bey; annesi ise Ferdane Hanım'dır. Eğitimini Kadıköy Saint Jozef Lisesi'nin ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamlamıştır. Fransızca öğretmenliği, gazetecilik, çevirmenlik, spikerlik gibi işlerle de uğraşan yazarın ilk şiiri 1936'da Gündüz dergisinde yayınlanmış ve sonraları Servet-i Fünûn Uyanış, Büyük

Doğu, Yaratış, Varlık ve Hisar dergilerinde şiir, öykü ve romanları yayınlanmaya devam etmiştir. 1944 yılında yayımlanan *Sarduvan* isimli romanıyla Orhan Kemal Roman Armağanı'nı; *Sancı Meydanı* (1968-69) isimli öyküsüyle de aynı zamanda hem adaşı hem de arkadaşı olan Sait Faik adına düzenlenen Sait Faik Armağanı'nı kazanan yazar, Aralık 2002'de İstanbul'da hayata gözlerini kapamıştır. (Altınkaynak, 2008: 126-127; Aydemir 2011: 10-11).

Kitapla ve yazıyla tanışması, çocukluğunu yanında geçirdiği otoriter dedesinin kitaplığı sayesinde olan yazar, küçük yaşlardan itibaren dünya edebiyatının pek çok isim ve eserini okuma fırsatı bulmuşsa da daha ziyade, gerçekçi Rus romancılığı etkisinde kalarak gözlemci, tasvirci ve gerçekçi bir edebiyat tutumunu benimsemiştir. (Aydemir, 2011: 35-36). Yazarın incelemeye konu olan eseri hakkında yapılan şu değerlendirmeler, aynı zamanda bu tespiti de destekleyici niteliktedir:

"Aile, Sırp zulmünden kaçarak gelmiş, Adapazarı'na göçmen olarak yerleşmiştir. Drina'da Son Gün romanında anlattığı zulüm ve işkenceler, aile çevresinde dinlediği hikâyeler sonucu şekillenmiş olmalıdır. Yaşadığı Pamuk Osman Mahallesi de genellikle Balkanlar'dan göç eden Boşnakların oturduğu bir yerleşim yeridir. Kendisiyle yapılan konuşmada bunu şöyle dile getirir: "Galiba ailemiz Balkanlar'dan gelip Adapazarı'na yerleşmiş. Komşularımız da oralardan kopup gelen insanlardı. Bu nedenle birçok göç hikâyesi dinledim." (Andaç, 115'ten akt. Aydemir 2011: 7-8).

Bizatihi yazarın kendisi de yazarlık tutumu ve anlayışı hakkında Feridun Andaç'a verdiği mülakatta şunları söyleyecektir:

"Ben varlıklı bir ailenin çocuğuyum. Belli başlı yapıtları okudum ve çok şey gördüm. Sonra da kendimi unuttum, dışımdaki insanları görmeye başladım. Yoksulluk, sefalet, insan onurunu ayaklar altına alan haksızlıklar, beni derinden yaraladı. Yazar olarak kendime bir çeki düzen vermeyi uygun buldum. Önce kendi kendimi sorguladım. İnsanların çektikleri karşısında ilgisiz kalamazdım." (Andaç, 191'den akt. Aydemir 2011: 333).

Yazar, *Drina'da Son Gün* romanını da gerçeklerin ortaya çıkması için yazdığını ve buna benzer olayların gelecekte de olabileceğini özellikle belirtir: "Ben bu romanı insanlık canavarı olduklarına inandığım Mihailoviç ve acımasız Çetnikler'ini bütün çıplaklığıyla gözleri önüne sermek, bunların ortadan kaldırılması gerektiğini anlatmak için yazdım. Bosna-Hersek ve Kosova. Batı'nın karınca adımlarıyla üstüne gitmek zorunda kaldığı utanç verici bu olaylar daha birçok Drina'da Son Gün'leri yazdıracakmış gibi görünüyor."[2] (Aydemir, 2011: 55)

2 Yazılış motivasyonu itibariyle eser, ünlü Boşnak yazar Mehmet Selimoviç'in, kardeşinin idamı üzerine yirmi yıl gecikmeyle de olsa gerçeklerin ortaya çıkması için kaleme aldığı *Derviş ve Ölüm* romanını akla getirmektedir. *Drina'da Son Gün* romanıyla aynı bölge ve dönemdeki kargaşayı ele alan söz konusu romanın başında yazar, eserin yazılma sebebi olarak "1944 yılı sonlarında, partizan ve Tuzla askeri bölge komutanlığında subay olan en büyük ağabeyi Şev-

Açıkça anlaşılacağı üzere söz konusu roman, yazarın yukarıda sözü edilen "insanların çektikleri karşısında ilgisiz kalamama" prensibinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış tarihi bir roman/belge hüviyeti de arz etmektedir. Eserin büyük ölçüde tarihi hakikatlere ve otobiyografik ögelere dayanan arka planı hakkında Abdurrahman Kolcu şu bilgileri vermektedir:

"Drina'da Son Gün romanı yaşanmış birtakım olaylara ve gerçekte yaşamış bazı şahısların hikâyelerine dayanmaktadır. Romanın başında Drina'da Son Gün'ün gerçekten yaşanmış olan olayların bir yansısı olduğu, kahramanlardan bir kısmının yaşadığı, bir kısmının ise ölmüş olduğu ve şahıs isimlerinin değiştirilmediği özellikle belirtilmiştir. Ayrıca romanın sonunda 6–7–8 Aralık 1971 tarihlerinde Cumhuriyet gazetesinde Nuri Özdemir'in Rıza Yenerer (Rıza Selmanoviç'in yeni adı) ile yapmış olduğu roportajın tam metni verilmiştir. Bu roportajda Rıza Yenerer, Yugoslavya'da başından geçen tehlikeli ve tesadüflerle dolu olayları anlatmıştır. Neveslin'de adliyede sevilen bir memur oluşunu, Mustafa Yugo önderliğindeki Türklerin orada Çetniklere karşı 28 gün direnmelerini, Taşlıca'daki ailesini görmek üzere bindiği kamyonu yolda Çetniklerin durdurmasını, Çetniklerin elinden askerlikten tanıdığı Steva sayesinde kurtularak Hırvatistan'a gidişini anlatan Rıza Yenerer, aksiliklerin orada da yakasını bırakmadığını, hapse atıldığını, hapisten de yine bir tesadüf sayesinde kurtulduğunu belirtir. Bu tesadüf, hapiste tutulduğu kentin kaymakamının akrabası Kamil Selmanoviç olmasıdır. Rıza Yenerer Taşlıca'ya vardıktan sonra Çetnik saldırılarından korunmak için Bosna'ya geçme aşamasında da bir hayli tehlike atlatır. Romanda Rıza Yenerer'in anlattıklarının bir kısmının romanın kurgusu içinde doğrudan veya değiştirilerek kullanıldığı görülmektedir. Rıza Yenerer, röportajda, kamyonla seyahat ederken aralarında Pop Duyiç ve Steva'nın da bulunduğu kişilerin kendilerini alıkoyduklarını tıpkı romanda anlatıldığı gibi Steva adlı Çetnik'in kendisini diğer rehinelerden ayrı bir yere götürdüğünü, bu kişinin orada kendisinin asker arkadaşı olduğunu söylediğini ve yanına birkaç adam verip kendisinin güvenli bir şekilde yoluna devam etmesini sağladığını anlatır. Rıza Yenerer, Çetniklerin katliam yaptığı sıralarda Neveslin'de görev yapmıştır. Yenerer Drina'da Son Gün'de Çetniklerin elebaşı olarak geçen Pob Duyiç'i de anlatır. Rıza Yenerer, romanda Goril İpan'ın gerçekleştirdiği söylenen ısıtılan bir tepsinin üzerine yalın ayak bırakma işkencesini, Pob Duyiç'in Müftü Bedroviç'e Kurban Bayramı'nın ilk gününde gerçekleştirdiğini ifade eder. Röportajın Cumhuriyet gazetesindeki yayımında yazar Faik Baysal ve roportajı gerçekleştiren Nuri Özdemir'le birlikte görüntüleyen fotoğrafın dışında Rıza Yenerer'in başka bazı fotoğrafları da yer almaktadır. Yine bu röportajdan Yenerer'in 1958 yılında Türkiye göç ettiğini, roportajın yayımlandığı 1971 yılında 76 yaşında olduğunu öğrenmek de mümkündür. Röportajda

ki'nin, III. Kolordu askeri mahkemesi tarafından düzenlenen bir tertiple haksızca yargılanıp idam edilmesinin kendisinde yarattığı psikolojik suçlanma duygusunun tazyiki altında, adeta, bir borç ödeme sorumluluğuyla hem vicdanını rahatlatmak ve hem de tarihe kayıt düşmek amacıyla eserini yazdığını belirtmektedir. (Bkz. Selimoviç, 1988: 5-10).

Rıza Yenerer'in başından geçen, ancak romanda bir karşılığı olmayan olaylar da bulunmaktadır. Zaten yazar Faik Baysal da eserin başında, romanın gerçek olayların yansısı olduğunu ifade ederken, eserin gerçeğin doğrudan ve bire bir anlatımı olmadığını dolaylı olarak vurgulamış ve böylelikle eserin gerçek olaylar ve durumlarla olan ilişkisinin sınırını belirlemiştir." (Kolcu,2008: s.57-58.)

1.2. Romanın Konusu

Dört bölümden oluşan eser, yukarıda da işaret edilen "Bu roman gerçekten yaşanmış olayların bir yansısıdır; kahramanlarından bir kısmı aramızda yaşamaktadır. Bir kısmı da Tanrı'nın rahmet ve mağfiretine kavuşmuştur. Adlar değiştirilmemiştir." (Baysal, 2013: 5) şeklindeki yazarın açıklamasıyla başlamaktadır.

Belgesel roman niteliğindeki eserin olay örgüsü, "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Balkanlar'da yaşanan insanlık dramı çerçevesinde şekillenmiştir. Almanların ve Sırpların zulmüne dayanamayıp Yugoslavya'dan anayurtları Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Türk ailelerinin başından geçenler anlatılmaktadır. Temel çatışma, yüzyıllardır yaşadığı yerleri terk etmek istemeyen Türkler ile işgalci Almanlar, Sırplar ve Hırvatlar arasında yaşanır. Kurgunun üzerine bina edildiği ana unsur olarak "İkinci Dünya Savaşı Yugoslavya'sının içinde bulunduğu etnik temelli çatışmalara dikkat çekilen romanda ölüm-yaşam, güçlü-zayıf, savaş-barış, ezen-ezilen, iyi-kötü, adalet-adaletsizlik gibi çatışmalar üzerinden asıl olarak Türkler ile Sırplar arasında yaşanan etnik çatışmalar üzerine odaklanılmaktadır." (Aydemir, 2011: 75-80). Eserin konusunu, Abdurrahman Kolcu'nun yaptığı ayrıntılı özetten şöyle nakletmek mümkündür:

"18 Temmuz 1941 günü Priyepoye'den Taşlıca, Priboy ve Višegrad yolcularını alan otobüs yola koyulur. İçinde Sırp, Arnavut ve Türklerin bulunduğu otobüs, yolda Alman askerî araçları tarafından durdurulur ve didik didik aranır. Alman askerleri, Popoviç denen kişinin tavuklarını alır ve kendisini de tutuklarlar. Bu olaydan sonra yoluna devam eden otobüste çeşitli konuşmalar gerçekleşir. Kucağında çocuğuyla seyahat eden Bsenka adlı Sırp kadını, milliyetçi Sırp çeteleri olan Çetniklerin liderlerinden Neniç ve Mihayloviç'ten övgüyle bahseder. Bu sözleriyle otobüsteki diğer yolculardan büyük bir tepki gören, hatta fiziksel müdahaleye maruz kalmak üzere olan Bsenka'yı otobüsün Muyo adlı Türk muavini zor kurtarır. Bu sırada, Yugoslavya genelinde hatırı sayılır bir Türk ailesi olan Selmanoviçlerin en çok sözü geçen üyesi olan Rıza Selmanoviç'in çiftliğinde çalışan Mehdi Azamoviç de konuşmalara katılır. Sırpların zarar verdiği diğer Türkler, Neniç ve Mihayloviç'in Türklere uyguladığı vahşeti anlatır. Dürkoviç adlı bir Sırp yolcu ise hayatı boyunca Türklerin arasında yaşadığını ve Türklerin çok iyi insanlar olduklarını söyler. Motoru arızalanan otobüs bir süre sonra Çetnik diye şüphelendikleri kişilerce durdurulur. Ancak Arnavut çetecileri olan bu kişiler, araçtaki tüm Sırpları kurşuna dizmek üzere götürür. Türk dostu Dürkoviç öldürülürken, Bsenka adlı Sırp kadın ve çocuğu öldürülmekten son anda kurtulur. Otobüs yolculuğunun anlatımı Azamoviç'in araçtan inmesiyle sona erer.

Selmanoviçlerin çiftliğindeki evine giden Azamoviç, geceleyin evinin bahçesindeyken birtakım sesler duyar. Korku içinde beklerken bir süre sonra, gelenin kendisi gibi çiftlikte çalışan Sırp arkadaşı Mordaç olduğunu fark eder. Mordaç, Azamoviç'e, kendisinin bağımsız Yugoslavya'nın kurulması için Çetniklere katıldığını, Neniç ve Goril İpan'ın çetesine girdiğini, bu sayede Almanlarca öldürülen karısının intikamını alacağını söyler. Mordaç ayrıca, Goril İpan'ın Selmanoviç'ten erzak yardımı talep ettiğini ve kızı Elmasa'yı istediğini, eğer onun bu taleplerini yerine getirmezse Selmanoviçlerin çiftliğine baskın düzenleyeceğini de belirtir. Gelen köpek sesleri üzerine Mordaç, Alman askerlerinin kendisini aradığını söyleyerek apar topar kaçar. Bu yüzden tüfeğini Azamoviç'in odasında bırakır. Azamoviç telaş içinde tüfeği yatağına saklar. Biraz sonra Alman askerleri araçlarını sebze ekili bahçelerden geçirip Azamoviç'in kapısını çalarlar. Alman askerlerinin bütün ısrarlarına rağmen Azamoviç, bir Türk düşmanı olan arkadaşı Mordaç'ı ele vermez. Evi arayan askerler tüfeği bulurlar ve Azamoviç'i tutuklayıp karargâha götürürler. Bir tuvalet görünümü arz eden ve çok kötü kokan bir hücrede hapsedilen Azamoviç pisliklerle dolu zemine çökemediği için, hayatında ilk kez ayakta uyumak zorunda kalır.

Azamoviç'in yanında çalıştığı kişi olan Selmanoviç, Selman Paşa'nın soyundan gelen, Yugoslavya'da hatırı sayılan bir kişidir. Üniversite eğitimi için İngiltere'ye gönderdiği oğlu Dündar'dan haber beklemektedir. Bir sabah, gazetelerde kendilerinin de tanıdığı, Türk dostu bir kadın olan Mitza'nın Çetnik lideri Neniç'le ilişkisi olduğu gerekçesiyle Almanlarca kurşuna dizildiğini öğrenir ve çok şaşırır. Komşu ailelerden biri olan Osmaniçlerin oğlunun gelişi ise onları yeni bir şaşkınlığa düşürür. Baba Osmaniç, Çetnikler tarafından saldırıya uğramış ve öldürülmekten son anda Alman askerleri sayesinde kurtulmuştur. Apar topar Osmaniç'in evine giden Selmanoviç, Doktor Metroviç'i çağırtır. Bir Türk olan Doktor Metroviç artık Türklerin de Balkan'a çıkmalarının gerektiğini düşünür ve bu konuyu Selmanoviç ile tartışır. Birkaç gün sonra Azamoviç'i ziyaret etmek ve Türk mezarlığına gitmek üzere arabacısı Nezir'le yola çıkan Selmanoviç, mezarlık dönüşünde karşısında bir kalabalık bulur. Kalabalık, bir Çetnik'in ölüsü etrafında toplanmıştır. Türklerin öldürdüğü bu Çetnik, Davutiç adlı bir Türk gencinin iki gün sonra evleneceği kız olan Saima'ya tecavüz etmiştir. Bu nedenle öldürülmüştür.

Selmanoviç, Davutiç'e bir mektup verir ve onu kasabaya, Doktor Metroviç'in yanına gönderir. Selmanoviç artık Türklerin de hakkını silahlı mücadele ile arama zamanının geldiğine karar verir. Arabacısı Nezir ile Azamoviç'in evine geldiklerinde ise gör-düklerine inanamazlar. Sebze bahçesinin üzerinden geçen askerî araçların ezdiği bitkileri şaşkınlık ve kızgınlıkla izlerler. Evde ise Mordaç'ın bıraktığını zannettikleri bir mektup bulurlar. Mektupta Mordaç kendisini ele vermediği için Azamoviç'e teşekkür etmektedir. Selmanoviç kaymakama başvurarak Azamoviç'i kurtarmayı düşünür. Ancak Kaymakam Bruno öldürülür.

Azamoviç ve kurşuna dizilerek öldürüldüğü söylenen ancak gerçekte sağ olan Mitza, Alman generali Alfons Karr tarafından sorgulanır. Mitza çocuklarının önünde kurşuna dizilir; sonra Azamoviç de kurşuna dizilir. Bütün bu gelişmeler üzerine Türklerin ileri gelen kişileri bir araya gelir ve Türk-Divisa adlı teşkilatı kurarlar. Balkan'a çıkan bu teşkilat hemen faaliyetlere başlar. Bunun üzerine Türklerin de sayıp sevdiği kişilerden biri olan Peder Yuvan, Selmanoviç ve Müftü Bedroviç'i ziyarete gelir ve karşılıklı saldırıların insanlığa yakışmadığını söyler. Belgrad'daki kardeşini bulmak üzere bu şehre giden Selmanoviç, kardeşinin Üsküp'e doğru yola çıktığını öğrenince bir otobüsle geri dönmeye karar verir. Otobüste Türklerin Nevesni'de katliama uğradıklarını öğrenir. Otobüs Nevesni'ye gelince herkes bu olayın dehşetine tanık olur. Selmanoviç burada Doktor Metroviç'le karşılaşır, biraz sonra Doktor Metroviç'i Almanlar tutuklar, Selmanoviç buna engel olmak ister, ancak başaramaz. Karlı yolda yoluna devam eden otobüsü Çetnikler durdurur. Birkaç Türkü hemen öldürürler, diğerlerini ise bir mağaraya götürürler. Mağarada Papaz Pob Duyiç, Stevan ve Azamoviç'in bindiği otobüste yolcu olan sonradan çocuğunu bir yere bırakıp Çetniklere katılan Bsenka vardır. Çetniklerden biri olan Stevan onu dışarıya götürür. Selmanoviç kaçmayı dener ama biraz sonra yakalanır. Stevan, Selmanoviç'le konuşur ve kendisinin Selmanoviç'in askerlik arkadaşı Stikoviç olduğunu söyler ve askerde kendisine yaptığı yardımı hatırlatarak onu kimseye sezdirmeden serbest bırakır. Bu sırada silah sesleri duyulur. Türk-Divisa teşkilatına mensup kişiler baskın yapmıştır. Ölenlerin arasında Stikoviç de vardır.

Selmanoviç'in oğlu Dündar, savaşı öğrenci olarak bulunduğu İngiltere'de yaşamaktadır. Kaldığı pansiyonun sığınağında kız arkadaşı Mary, pansiyonun sahibi Fransız kadın, Profesör Charles Brown ve Mr. Houdsun gibi kişilerle Almanların hava bombardımanı altında konuşarak vakit geçirmektedirler. Sığınaktakiler sosyalizmden muhafazakârlığa, bir dizi siyasî ve sosyal konu üzerinde tartışmalar yapmaktadırlar. Bu sırada, hamile olan sevgilisi Mary'nin pansiyondaki ilaçlarını almak üzere dışarı çıkan Dündar kendini bir anda bombardımanın altında bulur. Hemen pansiyona koşar. Biraz sonra pansiyon havaya uçurulur. Bir yerde sıkışmış ama hâlâ canlı olan Dündar uçaklardan açılan ateşle ölür.

İşgal komutanı, Müftü Bedroviç'i tutuklar, ancak hemen ardından Çetnikler de Müftü Bedroviç'i kaçırırlar. Buna karşılık olarak Türk-Divisa yöneticileri toplandıkları Vatra adlı bir mağarada Peder Yuvan'ı kaçırmayı ve Müftü Bedroviç'i kurtarmayı tartışırlar. Selmanoviç Peder Yuvan'ın kaçırılmasına karşı çıkar. Diğer yöneticiler de bunu bir süre için ertelerler. Ancak Müftü Bedroviç'i kurtarmak için tecavüze uğrayan Saima'yla evlenmiş olan Halit Miyasiç'i görevlendirirler. Miyasiç, Sırp kimliği ile birkaç gün süren bir yolculuktan sonra Bedroviç'i işkence yaparak öldürecekleri Kurban Bayramı'nın ilk gününde Goril İpan'ın bulunduğu yere gelir. Bedroviçe altı ısıtılan bir tepsinin üstünde çıplak ayak bırakılarak işkence yapıldığı bir sırada ortaya atılır ve Goril İpan'ı öldürüp Bedroviç'i kaçırmayı başarırsa da, az sonra, arkalarından ateş eden Çetnikler ikisini de öldürürler.

Romanın sonunda Selmanoviç'in karısı, kızları ve komşuları Osmaniçlerin Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkışları anlatılır.

Peder Yuvan onları güvenli bölgeye kadar geçirebilmek için onlarla yola koyulur. Yolda Çetniklerin saldırılarına uğrarlar. Peder Yuvan ve birkaç Türk öldürülür. Kadınları alıkoyarlar, bu sırada Türk-Divisa ile Partizanlar onları kurtarır ve otobüs durağının olduğu yere götürürler.

Ertesi gün, romanın başında anlatılan otobüsün şoförü olan İsmail Helâloviç yönetimindeki Fiat marka otobüs, Selmanoviç'in karısı ve diğer Türk yolcularla birlikte Türkiye'ye gitmek üzere yola koyulur." Kolcu, 2088,s.54-57)

1.3. Romandaki Türk-Osmanlı Algısı/İmajı

Eserin hemen başlarında, bölgedeki karışık ortam betimlenirken, aynı zamanda, aktüel durumla eski Osmanlı dönemi arasındaki farkın belirtildiği yerlerde, tarihteki Osmanlı yönetimi özlenen bir huzur ve güven ortamı olarak dikkatlere sunulmaktadır:

"(…) Alman saldırısından sonra ülkenin her köşesi birer tehlike yuvası olmuştu. Her taşın arkasından, her ağacın dibinden ya da her ot kümesinin içinden bir Çetnik insanı hiç acımadan, tek kelime söylemeden kurşun yağmuruna tutabilirdi. Her gün yeni ve daha korkunç cinayetler anlatılıyordu. Bütün Yugoslavya'da soluksuz bir uyku uyuyabilen kimse kalmamıştı. Geceleri her evin kapısı bacası sımsıkı kapanıyor, bazı yerlerde erkek kadın, ufak yaşta çocuklar bile elde silah sabaha kadar nöbet tutuyorlardı. Yaşamak zorlaşmış, her gün biraz daha hayvanlaşan insanlar birbirlerini aç kurtlar gibi yemeye başlamışlardı. Sırpların arasında eski günlerin mutluluğunu, Türklerin zamanındaki insanlık ve bolluğu arayanlar her geçen günle biraz daha artıyordu. Kimsenin kimseye güveni kalmamıştı. Süresiz korku ve kuşku yüzünden sinirleri ve kafası bozulan insanoğlu kendi gölgesine bile ateş eder olmuştu." (Baysal 2013: 32)

Eserde, 21. yüzyılda her şeye rağmen devam eden Osmanlı-Türk barışseverliğini ve adaletini gösteren en belirgin yerlerden birisi de TürkDivisia'nın ileri gelenlerinden Hatipoviç'in dilinden gizli bir karargâh toplantısı sırasında ifade edilen şu sözlerle dışa vurulmaktadır: "(…) Yalnız Almanların insandan saymayarak öldürdükleri Yahudiler ve Çingenelerle de başımız dertte. Adamlar canlarını kurtarmak için hemen bize sığınıyorlar." (Baysal, 2013: 353). Romanda, bunlardan başka, Türklerin tarih boyunca barıştan yana olduklarını gösteren daha pek çok unsur gösterebilmek mümkündür.

Roman, yukarıda da değinildiği gibi, bir kaçış öyküsü olduğu kadar bir direniş öyküsü olarak da okunabilecek niteliktedir. Eserde genel olarak farklı kesimlerden insanların etnik, dini, siyasi ve tarihi nedenlerle birbirlerine olan karşıtlıkları ve düşmanlıklarına yer verilmiştir fakat asıl mesele Sırplar ve Türkler arasında cereyan eden mücadeledir. Eserin merkez karakteri olan Selmanoviç, Yugoslavya'da asırlardır yaşayan ve Sırplar

da dâhil hemen her kesimden insanın saygı duyduğu köklü geçmişe sahip bir ailenin geride kalan son temsilcisidir ve her anlamda da bölgede etkili olan bir isimdir. Romanda Selamanoviçlerin bölgedeki varlığı hakkında verilen şu bilgiler, aynı zamanda, Selmanoviçler nezdinde Türklerin yaşadıkları toprakları vatan olarak görüp benimsediklerini işaret etmekle birlikte diğer taraftan da romanın sonunda Rıza Selmanoviç'in karısı Şevvala Ana'nın bakış açısından verilecek olan kaçış kararının ne derece zor alınan bir göç kararı olacağını da determine edecek nitelikte olması bakımından tarihi bir öneme sahiptir:

"(…) Kulaktan kulağa başlayan fısıldaşmalar her şeye rağmen bütün Yugoslavya'da Selmanoviçlerin hâlâ sevilmekte olduklarını, ünlerinden hiçbir şey yitirmediklerini gösteriyordu. Hele Çetniklerin Türklere karşı giriştikleri amansız savaş başladıktan sonra bu en eski ve köklü Türk ailesinin adı Boşnakların ve Arnavutların dilinden düşmez olmuştu. En çok sözü geçen Rıza Selmanoviç'ti. Günün birinde onun vereceği bir işaretle bütün Türkler silaha sarılabilirdi. Neniç'le Mihayloviç'in en çok korktukları düşman Nazi ya da faşist orduları değil, Selmanoviçler denen bu aileydi. Tarih boyunca eksile eksile topu topu birkaç kişi kalmışlardı, ama anavatandan kopup ortada kalan Türklerin sonsuz bir umut ve cesaret kaynağıydılar. Selmanoviçlerde babadan oğula kalan anlatılması güç bir şey vardı. Selmanoviç adını taşıyan herkes güçlü dev bir mıknatıs gibiydi. Bütün ailenin kolları çevrelerindeki her şeyi hemen kendilerine çekiveriyorlardı. Her Türk, her Müslüman daha anasının karnındayken onların etkisine kapılıyor, alacak verecek anlaşmazlıklarında bile Selmanoviçler karar veriyordu. Selmanoviçler bir iman, bir bayraktı. Osmanlı Türk egemenliği sona ermişti, buna karşın Selmanoviçler bütün baskılara rağmen Yugoslavya'nın her köşesinde bunu hâlâ sürdürüyorlardı. Gelmiş geçmiş Sırp hükümetleri onlara karşı saygılı olmak zorunda kalmışlar, hoşlarına gitmeyecek bir kararı almaktan her zaman kaçınmışlardı. Hele Kral Aleksandr koyu Türk düşmanlığına rağmen Selmanoviçlerle dost geçinmeye hep dikkat etmiş, bu davranışıyla saltanatına bir çeşit garanti sağlamıştı. Yugoslav meclislerine giren milletvekillerinin birçoğu Rıza Selmanoviç'in seçtiği ya da seçtirdiği adamlardı. "Selmanoviçler isterse taşı bile milletvekili yapabilir" sözünün Türkler arasında dilden dile dolaşması boşuna değildi. İşgal altındaki Yugoslaya'da bile Selmanoviçler yine el üstündeydi ve bütün Müslümanlar arasındaki bağlılıkta küçümsenemeyecek bir güç olarak kendini göstermeye başlamıştı. Çetnikler bu kuvvete çatmaktan çekiniyorlardı, ama onu ortadan kaldırmakla kârlı çıkacakları şimdiden kesinlikle söylenemezdi. Üstelik ortada bir de Almanlar vardı. Hitler ordularına Türklere karşı dikkatli davranmalarını emretmişti. Bu da Selmanoviçlerin gücünü bir kat daha artırmıştı. Ne olursa olsun Rıza Selmanoviç kendini bilen adamdı. Bugüne kadar da özellikle Almanların yanında görünmemişti. Bu hesaplı davranışı Türklerden başka amansız düşmanları olan Sırplarla Hırvatlar arasında bile bir çeşit sevgi uyandırmıştı… Kısacası Selmanoviçlerin ünü her geçen günle biraz daha yaygınlaşıyordu." (Baysal 2013: 39-40).

1.4. Romanda Zulme Karşı Direniş ve Vatan Anlayışı/Duygusu

Romanda Türklerin örgütlenerek Balkana çıkıp kendilerine yapılan zulme karşı durmaları ve tüm imkânsızlıklara rağmen topraklarını savunmaları yer yer destansı bir havaya bürünse de genel olarak gerçekçi bir anlatımla dikkatlere sunulur. Öteden beri Balkana çıkma fikrine hep ihtiyatla yaklaşan Rıza Selmanoviç de sonunda gördükleri ve yaşadıkları karşısında TürkDisia'ya katılmış ve mücadelenin önemli aktörlerinden biri olmuştur. Bu direniş, vaktiyle Anadolu'da yakılan Kuvayimilliye ateşine benzetilmektedir ve özünde bir kurtuluş hareketi olarak görülmektedir. Balkan dağlarında kurulan Türk direniş örgütü etrafında oluşan bu ortak amaç ve dava birliği ruhunun esere yansıması şöyledir:

"(…) Burası bugüne kadar gizli kalmış, Balkanlar'ın en yüksek noktasında bulunan bir mağaraydı. (…) TürkDivisia'nın yönetim yeri olarak burayı seçmesi çok yerinde olmuştu. Bugüne kadar yaptıkları aramalarda Neniç ve Mihayloviç kadar Almanlar da elleri boş dönmüşlerdi. Bu da mağaranın Türklerin gözünde efsaneleşmesine yol açmıştı. Gittikçe yaygınlaşan bir inanışa göre de burayı Tanrı koruyordu. Bu karagâhın bir adı da Vatra yani Ateş'ti. Bu ateşin sönmesi Mihayloviç'in zaferi demekti. Bu nedenle her Türk elinden geleni yapmaktan kaçınmıyor, Vatra için seve seve ölümü göze alıyordu. Bütün örgüttekiler kendiliklerinden Balkan'a çıkmış kişilerdi. Vuruşmaya katılan kadınlar ve kızların sayısı da gittikçe artıyordu. Bu bir ölüm kalım savaşıydı, dayanmasını bilenin yaşamaya hakkı olacaktı. (…) Bu kutsal görevlerini daha yıllarca oldukları yerde hiç kımıldamadan sürdürecek kadar güçleri vardı. Çocuklarına ne toprak ne ev, yalnız ölmez adlarını bırakacaklardı. (…) Hemen hemen hepsi de aynı biçimde giyinmişlerdi. Dışı kalın kumaşla kaplanmış içi kürklü bir palto, siyah kalpak, bütün yüzü koruyan yün başlık, beyaz yünden örülmüş uzun bir boyun atkısı, yine içine kürklü bir avcı poturu, su geçirmeyen müflonlu çizmeler bu Türk ileri gelenlerine mitoloji kahramanlarına yakışır birer dev görüntüsü vermişti." (Baysal 2013: 350-351)

Nitekim direnişin liderlerinden Kerimoviç'in bilincinden yansıyan ve TürkDivisia isimli örgütün verdiği kurtuluş mücadelesinin Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'yla aynı ruha sahip olduğunu dile getiren şu sözler, verilen mücadelenin haklılığıyla beraber yüceltilmesini de ortaya koymaktadır ve aynı zamanda da bölge Türklerindeki eski dönemlerden beri süregelen "vatan birliği" duygusuna işaret emektedir. Bölgeye vaktiyle Anadolu'dan gelen bu insanlar orayı hâlâ ikinci yurt ya da daha doğru bir ifadeyle "anavatan" olarak görüp benimsemektedirler:

" (…) Bir ölüm kalım kavgasına atıldık. Bu kavga bizim değil, bütün bir ulusun kavgası. İkinci bir Anadolu savaşı veriyoruz. Bütün dünyaya Atatürk'e değer insanlar olduğumuzu göstermeliyiz. Sonuna kadar dövüşeceğiz. Yüzbinlerce Türk umudunu bize bağladı." (Baysal 2013: 354).

Söz konusu anavatan bilinci/duygusu, en açık şekilde, Selmanoviç'in kızı Elmasa'nın, yurdunu canı pahasına terk etmek istemeyen annesi Şevvala Ana'yı teskin ederkenki sözleriyle dile getirilir:

"(…) Hadi, yeter artık anne. Böyle şeyler de konuşma bir daha. (…) Ölmeyeceğiz, Mihayloviç'e inat yaşayacağız. Babamın dediği gibi artık ölmek değil ölmemek görevimiz. Hepimiz ölmeye kalkışırsak işte o zaman bu toprakları elimizden alırlar. Yaşarsak onlar için her zaman bir tehlike olabiliriz. Ağlamanın sırası değil şimdi. Bir an önce canımızı kurtarmaya bakalım. Sonra gittiğimiz yer yabancı değil, Türkiye'ye gidiyoruz. Bizim gerçek yurdumuz orası. Bakarsın bir gün yine buraya döneriz. (…) Siz gidin diyorum. Nereye isterseniz gidin, ama beni rahat bırakın. Ben ölürsem bile evimde öleceğim. Baban Balkan'da dövüşüyor, ben de evimde dövüşeceğim. Ölünceye kadar dövüşeceğim. Kimseye arkamdan korktu da kaçtı dedirtmeyeceğim. Babanın yüzünü kara çıkarmayan bir kadın olarak öleceğim." (Baysal 2013: 409-411).

Şevvala Ana, çocuklarını büyüttüğü, acı tatlı bir sürü hatırasının olduğu bu topraklardan ne olursa olsun ayrılmayı istememektedir. Fakat kızları ve Osmaniç'in ailesinin ısrar ve çabalarıyla çaresizce gitmeye/kaçmaya razı olur. Söz konusu yola çıkma sahnesi oldukça dramatiktir ve Şevvala Ana üzerinden bölgedeki Türk ve Müslüman ahalinin içinde kökleşen yurt/vatan bilincini/duygusunu da sembolize edici niteliktedir:

"(…) Koluna girip zorla aşağı kata inen merdiven başına götürdüler. Bu hiç de kolay bir şey olmamıştı. Şevvala Ana'nın yarısından çoğu yine de odanın içinde kalmıştı. Doğup büyüdüğü yerden gövdesiyle birlikte çıkarılan büyük bir ağaç gibi köklerinden bazıları sımsıkı tutundukları topraktan bir türlü kopmamıştı. (Baysal 2013: 413).

Şevvala kaçış anında bile evinden, yurdundan ayrılmayı düşünememektedir ya da yurtlarından ebediyen çıkarılabileceklerine inanmak istememektedir. Kızına sanki hiçbir şey olmamışçasına; "Kapat şu odanın kapısını Elmasa. Anahtarı her zamanki yerine koy. Baban geldiğinde bir de onu aramasın (Baysal 2013: 413)" diyerek çıkışır.

1.5. Romanda Göçün/Kaçışın Uyandırdığı Duygular

Romanda sergilenen vatan sevgisinin, kahramanca direnişin ve cesaretin yanı sıra ölüm gerçeğinin ortaya çıkardığı endişe, korku ve çaresizlik, romanın genel duygusal atmosferini şekillendiren belli başlı duygulardır. Bununla birlikte Türkiye'ye kaçışın geçici bir çare olarak görüldüğü; mutlaka bir gün kaçmak zorunda kaldıkları bu topraklara geri dönecekleri inancıyla birlikte özellikle Şevvala ve Ayişa üzerinden belirgin bir şekilde hissettirilen "intikam" duygusu da romanın üzerine şekillendiği duygular arasındadır. Bölgedeki Türk ve Müslüman halk ile özellikle Sırplar arasında evvelden beri süregeldiği işaret edilen ezeli düşmanlığın beslediği ve daha çok da Çetnikler tarafından Sırp idealleri adına örgütlenen ve sahaya sürülen intikam duygusu/olgusu bir yana bırakılırsa, zorunlu göçe maruz bırakılan Türk ve Müslümanların can havliyle

kapıldıkları bir duygu olarak "öç alma" duygusu da romanda ön plana çıkarılan bir tema olarak özellikle son bölümde kendisini hissettirmektedir.

Alman işgaliyle birlikte ortaya çıkan kaotik ortamdan istifade eden Çetnikler, gün geçtikçe zulüm ve katliamlarını artırmaktadırlar. Almanların yaptığı Çingene ve Yahudi avına paralel olarak Mihayloviç komutasındaki çetenin de özellikle Türk ve Müslümanlara uyguladığı bu zulüm karşısında binlerce insan kurtuluşu, çaresizce kaçmakta bulmuşlardır. Söz konusu kaotik ortam ve zorunlu göçün sergilendiği sahneler aşağıdaki pasajlar üzerinden yansıtılmaktadır:

"(…) Yahudi ve Çingene avı büsbütün hızlanmıştı. (…) Her ülkede olduğu gibi Yugoslavya'da da her gün Yahudi damgası vurulan yüzlerce insan tutuklanıyor, bunlardan bir daha haber bile alınamıyordu. (…) Özellikle yeni silahlarla donatılan TürkDivisia Partizanlarla iş birliği yapıyor, Mihayloviç'e ağır kayıplar verdiriyordu. Buna rağmen Mihayloviç hâlâ bildiğini okuyor, Balkan'dan durmadan akan adamlarıyla önüne gelen Türk ve Müslümanları kesiyordu. Saldırının dördüncü günü Drina kıpkırmızı akmaya başlamıştı. Suya atılan binlerce ceset balıklarla birlikte akıyor, yıldızlar Drina'nın dibinde artık ışımıyordu. Almanlar ve İtalyanlar duruma el koymakta her zamanki gibi isteyerek geç kalmışlardı. Köyler, kasabalar ve kentler boşalmaya başlamış, yollar canlarını kurtarmak için malını mülkünü bırakan on binlerce insanla dolmuştu. Bir çığ gibi büyüyen bu göçü durdurmak hiç kimsenin elinde değildi. Çocuklar, kadınlar, erkekler, hastalar, yaşlılar yarı aç ve çıplak bir durumda yürüyerek, atla ya da arabayla Türkiye yolunu tutmuştu. (…) Yolda soğuktan ve açlıktan ölenler oluyor, hepsi de yol kenarına bırakılıveriyorlardı. Durmak tehlikeliydi, çünkü Mihayloviç kovalıyordu. TürkDivisia, Biko ve Partizanlar olmasa bir iki gün içinde hepsi ölebilir, yollar yürüyen bir mezarlığa dönebilirdi. "(Baysal 2013: 406-407).

Romanda, son derece hazin tablolar olarak çizilen göç sahnelerinin içinde özellikle Şevvala Ana ve kızları üzerinden verilen "bir gün geri dönme" umudu, kuvvetli bir duygu olarak çeşitli kereler dile getirilmektedir. Onlara göre bu zaruri ama geçici bir ayrılıştır ve onlar bir gün yine vatan belledikleri bu topraklara mutlaka geri döneceklerdir:

"Bu yüz kızartıcı göçe katılmamış olanlar da hazırlık içindeydi. Bu evlerden biri de Selmanoviç'in eviydi. Sabahın daha çok erken bir saati olmasına rağmen Şevvala Ana gözyaşları içinde oradan oraya koşuyor, Osmaniç'in karısı da kendisine yardım ediyordu. Dündar'ın ölümünden haberi olmayan Muammera bir yandan öteberiyi toplarken, Müberra'yla Elmasa da bir gün geri dönmek umuduyla her yanı sımsıkı kapıyorlardı. (...) İki aile hep birlikte kaçmaya karar vermişlerdi. Hepsi sapsarıydı, her birisi ayakta dolaşan ölülere benziyorlardı. İşini bitirip pencereden son bir kez daha bahçesine bakmaktan kendini alamayan Şevvala Ana birdenbire hıçkırmaya ve bağırmaya başlamıştı: Alçaklar!" (Baysal 2013: 407-408).

Kocası Balkan'da savaşan Şavvala ile kocası Çetniklerce öldürülen Ayişa, geri dönmekte ve intikamlarını almakta kararlıdırlar. Tam evden çıkacakları sırada aralarında şöyle bir konuşma geçer:

"Hep Mihayloviç denen o haydutun yüzünden bunlar. Evimi o soyguncu yıktı. Her şeyimi o çaldı. Ama yine döneceğim. Her şeyimi geri alacağım onun pis ellerinden. Bu evin içinde görünen ve görünmeyen ne varsa hepsini geri alacağım. O zaman da buradan o gidecek. Hem öyle bir gidecek ki benim gibi de geri dönemeyecek bir daha." Ayişa birden canlanmıştı. "Ben de Osmaniç'in öcünü almaya yemin ettim. Adamımın öcünü almadan ölmeyeceğim. (…) Birkaç Çetnik öldürmeden ölmemeye kararlıyım. Kocama söz verdim." (Baysal 2013: 413-414).

Şevvala Ana'yla birlikte yola çıkan Ayişa ve ailesinde geriye dönüşle ilgili zaman zaman umutsuzluk duygusu uyansa da onlar kesin olarak kararlıdırlar ve ne olursa olsun yurtlarına geri dönüp intikamlarını alacaklardır. Yukarıda da işaret edildiği gibi bu "geri dönüş" vurgusu kendisini çok açık bir biçimde Şevvala ve Ayişa'nın dilinden dışa vurmaktadır. Tıpkı Şevvala gibi Ayişa da kaçış yolculuğunun başlangıcında Peder Yuvan'la yaptıkları konuşmada bu kaçışın hesaplı bir kaçış olduğunu bir gün intikam için mutlaka geri döneceklerini dile getirir:

"(…) Ayişa kendi evinin bulunduğu yere bakıyordu. "Evet, Şevvala'nın dediği gibi hemen kaçmamız gerek. Yalnız bu sözlerim yanlış anlaşılmasın Papaz Efendi. Biz korktuğumuz için kaçmıyoruz. Bizim yaşamamız gerek. Hem de her zamandan daha güçlü olmamız gerek. Çünkü bu kötülüklerin hesabını onlardan soracağız bir gün. Onun için kaçıyoruz. Yaşamak, öç alabilmek için kaçıyoruz. Bir gün yine buraya dönecek, ama artık sevmek için değil biz de öldürmek için döneceğiz. Onların da bizim gibi evlerini topraklarını terk edip gittiklerini görmek için döneceğiz. Osmaniç'e yaptıkları gibi ben de onların gözünü oyacağım. Döve döve kırmadık yerlerini bırakmayacağım onların. Osmaniç'in ölüsü içimden kalkıncaya kadar elimden gelen kötülüğü yapacağım ben de onlara." (Baysal 2013: 421-422).

Zorunlu göçün Şevvala'da uyandırdığı duyguların en bariz ve en hüzünlü şekilde hissedildiği yerlerden birisi de Peder Yuvan'ın nezaretinde Türkiye'ye doğru olan kaçışın başladığı zamandır. Bu evinden ve hatırlarından ayrılma anında Şevvala, bir yandan tüm hatıralarıyla birlikte geride bıraktığı kocasını düşünmekte bir yandan da "geri dönüş" ihtimalinin aslında çok da gerçekleşmeyecek bir hayal olduğu bilinciyle tarifsiz bir ızdırap çekmektedir:

"Bu canavarlığı bir türlü aklı almıyordu. Üstüne titrediği aile yuvası dağılmış, herkes bir yana gitmişti. Balkan'da kalmayı daha uygun bulan Selmanoviç'ten de ayrılacağını düşündükçe zaman zaman soluğunu kesen göç acısı dayanılmaz bir ağırlık kazanıyordu. Belki bir daha evini, bahçesini, çiçek ve ağaçlarını göremeyecekti. Çünkü daha önce geri dönmek umuduyla gidenlerin hiçbiri geri gelmemişti. Onun için her yere ve her şeye çok iyi bakması

gerekti. Duvarları, tavanları, basamakları örten tertemiz pala bezlerini iyice içine sindirmeliydi. Bu ev de onun yetiştirdiği çocuklarından biriydi. Onun sağlığı ve iyiliği için gece gündüz durmadan didinmişti. Şimdi artık birbirlerinden ayrılıyorlardı. Her şey onunla ağlıyordu sanki. Duvarlar, tavanlar anasına koşan ve ondan ayrılmak istemeyen bir çocuk gibi kollarını açmış, ona doğru gittikçe yaklaşıyorlardı. (…) Hiçbiri kendinde Allahaısmarladık demek gücünü bulamadı. En sonunda birbirlerini hiç göremeyecek olan iki sevgili gibi birden kucaklaşıverdiler. Sıcaklıklarını ruhlarında duyuncaya kadar iyice uzun uzun sarıldılar birbirlerine. Sonra birden ayrılıp her biri kendi yoluna gitti." (Baysal 2013: 418-419).

Şevvala Ana ve kızlarına bu son yolculuklarında büyük bir vefa örneği olarak sınıra kadar eşlik etmek isteyen Peder Yuvan da onların bir gün geri döneceklerine inanmaktadır ve bu yönde onları teskin eder. Tam evden ayrılacakları zaman aralarında şöyle bir diyalog geçer:

"(…) Size bir kahve yapamadık Papaz Efendi. Üstelik ayakta da kaldınız. (…)

Zararı yok Madam Selmanoviç. Bir gün özellikle kahvenizi içmeye geleceğim. Hem de bu evde içmeye geleceğim. O zaman hepimiz bütün bu acıları da unutmuş olacağız ve yaptığınız kahve dünyanın en iyi, en tatlı kahvesi olacak. (Baysal 2013: 420).

Romanın sonlarına doğru Şevvala Ana ve beraberindekiler nezdinde çizilen bu ayrılık/göç/ tablosu öylesine duygusal bir atmosfer olarak resmedilmektedir ki sanki mekâna dair unsurlar adeta insani birer özellik kazanarak dile gelmişlerdir. Söz konusu yerlerde zorunlu göçün meydana getirdiği ayrılık duygusu, kendisini meydana getiren diğer tüm dış unsurlarla birlikte hâkim bakış açısına sahip anlatıcı tarafından eleştirel bir tutum eşliğinde şu sözlerle betimlenmektedir:

"(…) Arabacıyla birlikte TürkDivisia'nın iki adamı gelip eşyaları aldılar. Onları dışarda bekleyen arabaya yüklediler. Kapıları kilitledikten sonra da hep birlikte, Peder Yuvan da yanlarında olduğu halde birer ölü gibi dışarı çıktılar. Hava çok soğuktu, gökyüzü açık olmasına rağmen sanki bir yerlerden buz yağıyormuş gibi toprak kaskatıydı. Bereket versin ki hepsi de en kalın giysilerini giymişlerdi. (…) Sokağın öteki evlerinin önünde de arabalar vardı. Bazı insanlar konuşuyor, ara sıra hıçkırmalar duyuluyordu. Bütün mahalle acayip bir durgunluk, insanı ağlatan soyundan bir sessizlik içindeydi. Bu sessizliği arabalara yüklenen denklerin çıkardığı gürültü ve ara sıra çok alçaktan geçen bir güvercinin kanat sesleri bile bozamıyordu. Neye dokunsan ağlayacak gibiydi. Kaldırım taşları bile durgundu. Bu taşlar her zaman susarlardı ama bugünkü sususlarında insanın yüreğine işleyen ağlamaya benzer bir şey vardı. Sanki onlar da gitmek istemiyorlarmış gibiydi. (…) Ağaçlar da donakalmıştı, ne yapacaklarını şaşırmışlar gibi sağa sola bakınıyorlardı. Bu kaçıncı ayrılıştı böyle? Bu gözyaşlarının bir sonu gelmeyecek miydi? Çiçeklerini artık Mayısta kimin için açacaklardı? Çocuklar gittikten sonra ne diye meyvelerini vereceklerdi? Sıcaklığını hâlâ yüreklerinde duydukları bu ellerin, kendilerinden bir daha kopan bu ellerin hiçbir kötülüğünü görmemişlerdi. Öyleyse durup dururken onları bırakıp gidecek ne vardı? Acaba kimden kaçıyorlardı? Her birisi bir çocuk kadar suçsuzdu. Onlara meyve vermiş olmaktan başka hiçbir günahları yoktu. Ağaç olarak dünyaya geldiklerinden beri ilk kez ağaç olma-

nın acısını duymuşlardı. İnsanlar gibi ayakları olmamanın acısıydı bu. Doğmak, büyümek, yeryüzünde bir adım atamadan ölmek, sevilen insanların arkasından bakakalmak, dayanılır şey değildi. Niçin gidiyorlardı? Niye hiçbir şey söylememişlerdi? Anlamıyorlardı, hiçbir zaman da anlamayacaklardı. Yalnız bazı kişiler, insanlar böyle olmasını istemişlerdi. Bu gözyaşları onların daha çok hoşuna gidiyordu. Dünya dediğin böyle olmalıydı. İnsan insanı öldürmeli, öldürmese bile yüreğini yakmalıydı. Kimine Müslüman, kimine Hristiyan, kimine Türk, kimine de Sırp denmeliydi. Aralarında sürüp giden bir ayrılık olmalıydı. Bunun da adına dünya denmeliydi." (Baysal 2013: 420-421)."

Sınıra kadar geçen yolculuk son derece korkutucu sürpriz ve olaylarla geçen bir ölüm kalım yolculuğudur. Şevvala Ana ve beraberindekiler her an Çetnik saldırısına uğrayacakları korkusuyla diken üstündedirler. Peder Yuvan ise adeta Hz. İsa gibi koruyucu bir güç olarak onların yanındadır. Nihayet beklenen baskın gelir Peder Yuvan ve bazı Türk yolcular hakaretler eşliğinde öldürürler fakat son anda yetişen TürkDivisia mensupları ile Çetniklere karşı omuz omuza savaşan partizanlar ve Biko'nun adamlarından oluşan yirmi kadar direnişçi tarafından Şevvala Ana ve klanlar kurtarılarak kendilerini götürecek olan otobüs durağına kadar götürülürler. Onları direnişçi askerler eşliğinde Türkiye'ye götürecek olan otobüs şoförü İsmail Helâloviç'le Şevvala ve diğer başka bir yolcu arasındaki şu konuşmalardan, o gün için kaçmak zorunda kalan Türklerin vatan ve anavatan sevgilerini/bilinçlerini bir kez daha açık olarak görebilmek mümkündür:

"(…) "Hepiniz de Türkiye'ye mi gidiyorsunuz?"

Hepsi birden cevap verdi:

"Evet, Türkiye'ye."

"Bu öyleyse son yolculuğum benim. Ben de artık dönmeyeceğim."

Şevvala oturduğu yerden bağırdı:

"Ben döneceğim. Bir gün er geç döneceğim. Hem de bu kez bir daha yerimden kımıldamamak üzere döneceğim. Türkiye de benim yurdum, burası da. Topraklarımın hepsini haydutların elinden geri alacağım."

Başka biri ortaya fırladı:

"Kızımla anası bu topraklarda yatıyor. Onları burada yalnız bırakamam. Ben de döneceğim. Hem de en kısa zamanda döneceğim. Kızımla karımı öldürenlerden hesap soracağım." (…) Kuşlar ötede beride uçmaya başlamıştı. Drina gittikçe uzaklaşıyordu. Ama gerçek Drina insanların içinden akıp gidiyordu. Ondan kurtulmanın daha günü gelmemişti." (Baysal 2013: 438-439).

2. Sonuç-Değerlendirme

Bir direniş öyküsü olduğu kadar bir zorunlu kaçışın da romanı olan eser, ana karakter Selmanoviç'in hatırlarından hareketle kaleme alınmış tarihî, belgesel ve otobiyografik yanları olan gerçekçi bir romandır. 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye göçen Rıza

Selmanoviç, Yugoslavya'da yaşadıklarını yıllar sonra bir vesileyle Pertevniyal Lisesi'nde öğretmenlik yapan yazara anlatır. Kendisi de Balkan göçmeni bir ailenin çocuğu ve de aynı zamanda toplumcu dünya görüşüne mensup bir yazar olan Faik Baysal da buradan hareketle söz konusu eseri kaleme alır. Eser, bu yönüyle Balkanlar konulu diğer pek çok başka örneğinde de olduğu üzere vaktiyle Balkan bölgesinde yaşanan zulmü gözler önüne sermek ve tarihe kayıt düşürmek maksadıyla kaleme alınmış belgesel nitelikli bir eserdir.

Faik Baysal, Alman işgali altındaki 2. Dünya Savaşı Yugoslavyasında Türklere karşı girişilen soykırım ve yurttan atma politikası karşısında Türklerin bütün zorluk ve imkânsızlıklara rağmen nasıl mukavemet ettiklerini ve fakat sonunda, çaresizce, büyük bir bölümünün anavatan Türkiye'ye göç etmeleri olayını canlı ve hareketli sahneler halinde roman kurgusuna dönüştürmüştür.

Osmanlı döneminden beri bölgede büyük bir itibarla yaşayan Rıza Selmanoviç ve ailesi etrafında gelişen olaylar en sonunda bir otobüsle Türkiye'ye kaçışla noktalanır. Selmanoviç'in cesur karısı Şevvala Ana ve beraberindekiler ne olursa olsun geri dönüp topraklarıyla beraber öçlerini de zalim General Mihayloviç'ten almaya kararlıdırlar. Bu kaçış onlar için yeniden ve daha kuvvetlice mücadele meydanına geri dönebilmek için sadece bir zaman kazanma fırsatı olarak görülmektedir.

Sonuç itibariyle konusu ve işlenişi bakımından *Drina'da Son Gün* adlı roman, yakın dönem Türk edebiyatı tarihi için olduğu kadar Balkan edebiyatı ve tarihi açısından da önemli ve gündemde tutulması ve de okunması gereken bir eser olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Altınkaynak, Hikmet, (2008), Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü, Doğan Kitap, İstanbul.

Andric, İvo, (2015), *Drina* Köprüsü, İletişim Yayınları, İstanbul.

Aydemir, Mustafa (2011), Faik Baysal'ın Hayatı, Sanatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Baysal, Faik, (2013), Drina'da Son Gün, Nemesis Kitap, İstanbul.

Budak, Mustafa, Balkanlarda Osmanlı Hoşgörüsü mü, Osmanlı Adaleti mi? Avrasya Etüdleri, Balkanlar Özel Sayısı, s. 259-277, Ankara.

Demir, Musa, (2016), İvo Andric'in Drina Köprüsü Adlı Romanında Osmanlı Algısına Genel Bir Bakış, Avrasya Etüdleri, 50/2016-2, Balkanlar Özel Sayısı, s.453-470, Ankara.

Kolcu, Abdurrahman, (2008), Balkan Türklerinin II. Dünya Savaşında Yaşadığı Trajedi Üzerine Bir Roman, TÜBAR-XXIV-/2008-Güz.

Selimoviç, Mehmet, (1988), Derviş ve Ölüm, İşaret Yayınları, İstanbul.

Kosova Türk Çağdaş Edebiyatında Göç ve Göçün İzleri

Taner Güçlütürk[1]

Özet

Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı tarihsel ve sosyopolitik kırılmaların merkezinde şekillenen bir edebi damardır. Özellikle Balkan Savaşları'ndan başlayarak Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi Kosova'daki Türk Toplumunu hem fiziki hem de kültürel bir göçe zorlamıştır. Bu göçler sadece nüfus hareketi değil bir bellek, kimlik ve edebi suskunluk dönemi yaratmıştır. 1951'den itibaren Türkçe eğitimin başlaması Kosova'da Türk Toplumunun varlığının tanınması ve kültürel kurumların oluşmasıyla birlikte edebi üretim yeniden ivme kazanmıştır.

Edebiyatta göç teması terk ediliş, geçmişe özlem, kimlik arayışı ve dirençle iç içe geçer. Şair ve yazarlar göçün birey ve toplum üzerindeki etkilerini içsel bir çöküş ve kültürel parçalanma metaforlarıyla yansıtır. Hasan Mercan, Zeynel Beksaç, Alaettin İsmail, Raif Kırkul, Cemali Tunalıgil, Agim Rifat Yeşeren, Taner Güçlütürk gibi isimler göçü hem bireysel hem de kolektif bir travma olarak işler. Göç sadece bir yer değişimi değil bir bellek kaybı bir dilin sessizleştirilme süreci ve bir topluluğun kendi kökleriyle bağını yeniden kurma çabasıdır.

Reşit Hanadan, Şecaettin Koka, Süreyya Yusuf, Nuhi Mazrek gibi yazarların hikâye ve romanlarında göç, yalnızlık, aidiyet, yitiklik ve gurbet üzerine kurulu tematik bir eksen oluşturur. Edebiyat göçün açtığı yaraları tanık kılarken aynı zamanda Türk kimliğini yaşatma mücadelesinin bir ifadesi olarak belirginleşir. Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı, göçle yüzleşen bir hafıza mekânına dönüşür.

Göç, Kosova Türk Çağdaş Edebiyatında yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil geçmişin yükünü kültürel sürekliliğin kesintiye uğrayışını ve bireyin kimlik krizini yansıtan bir metafora dönüşmüştür. Şiirlerde ve hikâyelerde göç bazen sessiz bir direnişin bazen de çaresiz bir kabullenişin dili olmuştur. Beksaç'ın "Rumeli'de Bağbozumu" ya da Raif Kırkul'un "İyimser" adlı şiir kitabı gibi eserlerde bu içsel kırılmalar estetik bir biçimle dile getirilmiştir. Göçe rağmen kalmayı seçen karakterler üzerinden aidiyet duygusu yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Ethem Baymak, Şükrü Mazrek ve Aziz Serbest gibi sanatçılar, bireysel yaşantılar ile tarihsel travmalar arasında bağ kurarak Kosova Türklerinin edebi belleğini diri tutmuşlardır. Edebiyat burada bir arşivdir, göç ise bu arşivin en sancılı başlığıdır. Şecaettin Koka'nın Meriç Ötesi romanı Kosova ve Balkanlar'daki göç ve sürgün deneyimlerini tarihsel ve kültürel bağlamda aktararak bireysel ve kolektif hafızada bıraktığı izleri edebî bir biçimde görünür kılar. Taner Güçlütürk'ün şiirleri Kosova Türk edebiyatında göçün yarattığı kayıp, yalnızlık ve kimlik kırılmalarını işlerken aynı zamanda direniş ve kültürel sürekliliği de güçlü bir biçimde yansıtır.

Bu çalışma Kosova Türk Çağdaş Edebiyatında göç olgusunun edebi yansımasını incelemeyi amaçlamaktadır. Göçün bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı kimlik kırılmaları, değer kayıpları, değişim dönüşümleri ve kültürel değişimleri, edebi üretim bağlamında tematik ve biçimsel olarak ele alınacaktır. Çalışmada nitel ve edebi tahlil yöntemleri benimsenmiş şiir, hikâye, roman ve tiyatro türlerinde yazılmış seçili metinler edebi kuram çerçevesinde analiz edilmiştir. Sosyoloji yansımaları ve kültürel etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda yazar ve şairlerin eserleri aracılığıyla göçün edebiyattaki yansımaları, aidiyet, geçmişe özlem, direnç, kültürel kimlik ve yurtsuzluk kavramları etrafında değerlendirilmektedir. Çalışma göçün sadece fiziksel bir yer değiştirme değil Kosova Türklerinin tarihsel, toplumsal ve psikolojik hafızasında açtığı derin yaraların edebi karşılığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu bildiri Kosova Türk Çağdaş Edebiyatında göç olgusunun yarattığı kimlik kırılmaları kültürel dönüşümler ve edebi yansımaları incelerken aynı zamanda Balkanlardan Anadolu'ya yönelen göçün modern Türk edebiyatını kuran entelektüel kadroyu ortaya çıkarması bakımından taşıdığı olumlu etkileri

1 Dr. Öğr. Gör., Türkolog, Prizren Yunus Emre Enstitüsü, tanergucluturk@gmail.com ORCID: 0000-0002-6843-2796.

değerlendirmektedir. Göçün hem travmatik hem de kurucu niteliği üzerinden Kosova, Balkanlar ve Türkiye arasında çift yönlü bir kültürel-etkileşim alanı oluştuğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Kosova Türkleri, göç, edebiyat, kimlik

Migration and Its Traces in Contemporary Turkish Literature of Kosovo

Abstract

Contemporary Kosovo Turkish literature represents a literary vein shaped by historical and sociopolitical ruptures. Especially since the Balkan Wars and the withdrawal of the Ottoman Empire from the region, the Turkish community in Kosovo has been subjected to both physical and cultural migration. These migrations were not merely population movements but created a period of silence in memory, identity, and literary production. From 1951 onward, the initiation of Turkish-language education, recognition of the Turkish community's presence, and the establishment of cultural institutions led to a renewed momentum in literary output.

The theme of migration in literature intersects with abandonment, nostalgia, the search for identity, and resilience. Poets and writers reflect the impact of migration on individuals and society through metaphors of inner collapse and cultural fragmentation. Writers such as Hasan Mercan, Zeynel Beksaç, Alaettin İsmail, Raif Kırkul, Cemali Tunalıgil, Agim Rifat Yeşeren and Taner Güçlütürk portray migration as both a personal and collective trauma. Migration is not only a spatial relocation but also a loss of memory, a silencing of language, and a community's effort to reconnect with its roots.

In the stories and novels of authors like Reşit Hanadan, Şecaettin Koka, Süreyya Yusuf and Nuhi Mazrek, migration forms a thematic axis built around loneliness, belonging, loss, and exile. Literature bears witness to the wounds caused by migration while simultaneously emerging as an expression of the struggle to preserve Turkish identity. Contemporary Kosovo Turkish literature thus transforms into a space of memory confronting the realities of migration.

In this context, migration in Kosovo Turkish literature evolves beyond spatial displacement, it becomes a metaphor reflecting the burden of the past, the rupture of cultural continuity, and the crisis of individual identity. In poems and stories, migration appears as the language of silent resistance or helpless acceptance. In works such as Beksaç's "Rumeli'de Bağbozumu" and Raif Kırkul's poetry book İyimser, these internal fractures are expressed through aesthetic forms. Through characters who choose to remain despite the migration wave, a renewed sense of belonging is constructed. Authors like Ethem Baymak, Şükrü Mazrek, and Aziz Serbest keep the literary memory of the Kosovo Turks alive by connecting personal experiences with historical traumas. Here, literature serves as an archive, and migration, as its most painful entry. Şecaettin Koka's novel Meriç Ötesi vividly conveys the experiences of migration and exile in Kosovo and the Balkans, making the traces they leave on both individual and collective memory visible in a literary form. Taner Güçlütürk's poems portray the loss, loneliness, and identity disruptions caused by migration in Kosovo Turkish literature, while also powerfully reflecting resistance and cultural continuity.

This study aims to examine the literary reflections of migration in Contemporary Kosovo Turkish Literature. The identity ruptures, value losses, transformations, and cultural changes brought about by migration on both individual and collective levels will be analyzed thematically and formally in the context of literary production. The study adopts qualitative and literary analysis methods, focusing on selected texts from poetry, short stories, novels, and plays, and evaluates them within the framework of literary theory while also examining their sociological reflections and cultural impacts. Through the works of poets and authors, the literary representations of migration are assessed around the concepts of belonging, nostalgia, resistance, cultural identity, and statelessness. The study seeks to reveal that migration is not merely a physical relocation but a deep wound in the historical, social, and psychological memory of the Kosovo Turkish community.

This paper examines the identity ruptures, cultural transformations, and literary reflections produced by the phenomenon of migration in contemporary Kosovar Turkish literature, while also evaluating the positive impact of the historical migration from the Balkans to Anatolia in shaping the intellectual cadre that founded modern Turkish literature. It highlights the dual nature of migration both traumatic and constitutive and emphasizes the emergence of a bidirectional sphere of cultural interaction between Kosovo, Balkans and Turkey.

Keywords: Kosovo, Kosovo Turks, migration, literature, identity

1. Giriş

Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı Balkanlar'daki tarihsel kırılmaların siyasal dönüşümlerin ve sosyokültürel dalgalanmaların doğrudan etkisiyle şekillenen özgün bir edebi damarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesiyle birlikte Kosova'daki Türk Toplumu, varlığını hem fiziki hem de kültürel düzeyde koruma mücadelesine girişmiş bu süreçte göç, bu toplumun kolektif hafızasında derin izler bırakan belirleyici bir olgu hâline gelmiştir. Göç yalnızca bir yer değiştirme pratiği olarak değil aynı zamanda kimlik, aidiyet, dil ve kültür gibi temel unsurların tehdit altına girdiği travmatik bir süreç olarak edebi eserlere konu edilmiştir.

1951 yılından itibaren Türkçe eğitimin başlaması ve kültürel kurumların yeniden inşası Kosova Türklerinin edebi yaratıcılığına yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan edebi ürünler yalnızca bireysel duyguların değil toplumsal belleğin, kültürel sürekliliğin ve varoluşsal direncin ifadesi olarak da değerlendirilebilir. Özellikle Hasan Mercan, Zeynel Beksaç, Alaettin İsmail, Raif Kırkul, Agim Rifat Yeşeren gibi şair ve yazarlar, göçü hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir kırılma olarak işlerken Reşit Hanadan, Şecaettin Koka, Süreyya Yusuf, Nuhi Mazrek gibi yazarlar göçün gündelik yaşamdaki etkilerini anlatı türleri aracılığıyla ele almışlardır. Taner Güçlütürk 'ün şiirleri üzerinden Kosova Türk edebiyatında göç ve göçün izlerinin nasıl işlendiğini incelemektedir. Şairin şiirleri hem bireysel hem de kolektif boyutta kayıp, yalnızlık ve kimlik kırılmalarını aktarırken, direniş ve kültürel süreklilik temalarını da ön plana çıkarır.

Bu bildiride Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı'nda göç olgusunun nasıl temsil edildiği hangi temalar etrafında şekillendiği ve birey-toplum-kimlik üçgenindeki etkileri incelenecektir. Edebi metinlerde göçün sadece bir sonuç değil aynı zamanda varoluşsal bir sorgulama ve direniş biçimi olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma göç olgusunun edebiyattaki yansımalarını anlamlandırmak amacıyla edebiyat sosyolojisi, kültürel ve kimlik kuramı ekseninde yapılandırılmıştır. Edebiyat sosyolojisi ve edebi tarihi yaklaşımıyla bireysel göç konusunda yazınsal anlatıların arkasında yatan toplumsal gerçekliklerin izleri sürülmüş göçün birey ve toplum üzerindeki etkileri ve edebiyata yansımaları incelenmiştir. Göçün bireylerin yaşamlarını nasıl dönüştürdüğü değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Kosova Türk edebiyatında göçün yalnızca fiziksel bir hareketlilik değil aynı zamanda kültürel süreklilik, toplumsal

travma ve bireysel aidiyet arasında gidip gelen çok katmanlı bir deneyim olduğu savunulmaktadır.

Araştırmada edebi tahlil ve nitel yöntem esas alınmış metin analizi ve tematik içerik çözümlemesi teknikleri birlikte kullanılmıştır. Kosova Türk edebiyatında yer alan seçilmiş şiir, hikâye, roman ve tiyatro eserleri hem içerik hem de biçim açısından göç teması etrafında incelenmiştir. Metinlerin analizinde edebi göstergeler ile tarihsel-toplumsal veriler arasında ilişki kurulmuştur. Karakter çözümlemeleri, anlatıcı bakış açıları ve dil kullanımı da değerlendirilmiştir. Ayrıca göç temasının edebî türler üzerindeki etkisi karşılaştırmalı olarak ele alınmış bireysel anlatıların kolektif kimlik inşasındaki rolü irdelenmiştir. Böylelikle göçün Kosova Türk edebi belleğinde nasıl bir anlam dünyası kurduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı'nda göç teması farklı edebi türlerde çeşitli biçimlerde kendini göstermektedir. Şiirlerde göç genellikle "kaybetme", "özlem" ve "direniş" motifleriyle örülürken hikâye ve romanlarda bireylerin kimlik arayışı, aidiyet bunalımı ve toplumsal yabancılaşma süreçleri derinlemesine işlenmiştir. Özellikle Hasan Mercan ve Raif Kırkul'un şiirlerinde göç yalnızca bir coğrafi yer değiştirme değil aynı zamanda ruhsal bir kırılma olarak ele alınmıştır. Reşit Hanadan ve Şecaettin Koka'nın anlatılarında ise göçün yarattığı yalnızlık, belirsizlik ve umutsuzluk öne çıkar. Ayrıca göçün dil, kültür ve tarih ile ilişkili olarak Türk kimliğinin yeniden inşasında kritik bir rol oynadığı görülmüştür. Bu bağlamda edebiyat bir "hafıza mekânı" olarak göçün açtığı yaraları belgelemekte ve kültürel sürekliliği sağlamaktadır.

Elde edilen bulgular göçün Kosova Türk Edebiyatı'nda sadece toplumsal bir olgu değil aynı zamanda kimlik inşasında diğer önemli konulardan biri olduğunu göstermektedir. Göç, bireylerde aidiyet krizleri yaratırken edebi üretimde de geçmişle bağ kurma kültürel kimliği koruma ve direnme biçimlerine dönüşmektedir. Metinlerde göç deneyimi çoğunlukla travmatik ve zorlayıcı bir süreç olarak tasvir edilmekle birlikte kimi eserlerde kalmayı seçenlerin direnişi ve umut dolu yeniden inşa çabaları da vurgulanmaktadır. Bu durum göçün edebiyattaki temsilinin çok boyutlu ve dinamik olduğunu ortaya koyar. Ayrıca göçün dilsel ve kültürel boyutları Türkçenin ve Türk kültürünün Kosova'da varlığını sürdürebilmesinde önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkar.

2. Kosova Türk Edebî Yaratıcılığında Göç Konusu

Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim toplum anlayışı ve devlet yapısı uyarınca kurulup yüzyıllarca devam eden hayat düzeni Balkan Savaşları'ndan sonra değişmiş sosyal çalkantıları büyük göçler izlemiştir. Edebî yaratıcılık Kosova Türklerinin içinde bulundukları eğitim koşulları, toplumsal, ekonomik ve kültürel durumla tamamen paralel bir seyir izlemiştir. Balkan Savaşları ile alevlenip geniş boyutlara varan ve Kosova Türklerinin hayatını neredeyse her alanda felce uğratan göç dalgalarından Kosova

Türk Edebiyatı da aynı ölçüde nasibini almıştır. Vahşete ve dehşete tahammülü kalmayan halkın umut kapısı olarak gördüğü anavatana göçü Kosovalı Türk aydın kesimini de bu topraklardan koparmıştır. Göçler, Ömer Lütfü'nün edebi yaratıcılık çalışmalarına rağmen Kosova Türk Edebiyatının uzun sürecek bir suskunluk dönemine girmesine neden olmuştur (Engüllü-İsen, 1997).

Osmanlı'nın Kosova topraklarından çekilmesiyle göçün yoğun olarak yaşandığı bu dönemlerde Türk halkı, koşulların değişince azınlık konumuna düşmüştür. Bu dönemde kurulan kimi dernekler ve onların yayın birimleri her ne kadar Türk millî ve kültürel değerlerinin yaşatılması için etkinlik göstermeye çalıştıysa da Türkçe resmî dil statüsünü kazanmadığı için eğitim basın çalışmaları resmî düzeyde sürdürülememiştir. 1912 yılından 1951 yılına kadar eski Yugoslavya döneminde Kosova Türk varlığı resmen tanınmadığı için Türkler, Müslüman kimliği altında birçok dernek ve kuruluş kurmuş veya kurulmasını teşvik etmişlerdir. Bu dernek ve kuruluşlar İslâm dinine mensup topluluğun örgütleri olarak çalışmışsa da etkinlikleri sırasında Türkçe varlığını sürdürmüş, Türk kültürü ve geleneklerini yaşatmaya devam etmişlerdir. "Rebap", "Şar", "Merhamet", "Gayret", "Kosova", "Balkan", "İttihad ve Terraki", "İslam Muhafaza-yı Hukuk Cemiyeti" gibi dernekler *Prizren, Kosova, Hak, Mücadele, Hak Yolu, Yıldız, Top* yanı sıra Üsküp'te Kosova için yayımlanan Sosyalist Fecri vs. gibi dergi ile gazeteler ve birçok dernek daha kısa ömürlü olsalar dahi millî bilincin geleneklerin korunmasında kültürel değerlerin yaşatılmasında önemli rol oynamayı başarırlar (Recepoğlu, 2005).

Yugoslavya Krallığı döneminde resmi olarak Türkçe dilinde eğitim yasaklansa edebi yaratıcılık duraksama dönemi yaşasa da halk arasında halk ve tekke edebiyatı geleneği devam etmiştir**.** Halk edebiyatının önemli temsilcisi Aşık Ferkî, tekke ve neoklasik divan edebiyatının önemli ismi Hacı Ömer Lütfü'den sonra Kosova'da Neoklasik Divan Şiiri geleneğini sürdürmeye çalışan Hafız Fethi, şeyhinin misyonunu üstlenmişse de ondan daha ileri gidememiş geride eser olarak yalnızca 150 şiirli bir *divan* bırakmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra ise bölgedeki Türk Edebiyatı da artık klasik dönemini kapatmış yeni gelişmeler ışığında millî bir duruş sergileyen cumhuriyet dönemine geçmiştir (Çelik, 2008).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Kosova, Alman ve İtalyan güçlerinin kontrolü altına girmiştir. 1943 yılında Yugoslavya Halk Kurtuluş Hareketi'ne yurdu düşman işgalinden kurtarma ve "her ulusa eşitlik" vaadiyle Kosova Türkleri de katılmıştır. Bu hareket sonunda "her ulusa eşitlik" vaadi sadece Makedonya Türklerinin bir kısmı için geçerli olmuş Kosova Türkleri ise tamamen görmezden gelinmiştir. 1944-51 arasında ise silah arama bahanesiyle yürütülen baskılar, agrar reformu, göç gibi huzursuzluğun hüküm sürdüğü yıllar Türkleri de etkilemiş, göç ve asimilasyon Kosova'daki Türklüğün varlığını önemli derecede etkilemiştir.

Aynı olgunun Makedonya Türkleri edebiyatı için de geçerli olduğunu ifade eden Doç. Dr. Abdülkadir Hayber, Makedonya ve Kosova Türkleri arasında çağdaş-modern edebiyatın geç başlamasının başlıca sebeplerini şöyle sıralamaktadır: *"...Buralarda yaşayan Türkler, içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarına kadar kendilerini ayrı bir ülkenin sınırları içinde Türkiye'den uzakta düşünemezlerdi. Yakın zamana kadar, bütünün içindeydiler. Daha araya sınırlar girmeden başlayan göçlerle, önce eki kalem tutanlar ayrıldılar"*. Dolayısıyla göç olgusunun önce eli kalem tutanları, edebi yaratıcılığı olumsuz olarak etkilediğini vurgulamaktadır.

Osmanlı'nın Balkan topraklarından çekilmesi sırasında yaratılan halk edebî verimlerinde daha sonra çağdaş edebî yaratıcılığa geçildiği yıllarda her iki topluluğun edebiyatlarında da yeni bir millî kimlik ve milliyetçilik anlayışı aşılanmaya çalışılmıştır. Kosova Türk şiirinde bu gecikmenin nedeni Kosova Türkleri üzerinde uzun yıllar yürütülen siyasi sindirme, göç ettirme politikaları ile içinde bulundukları sosyoekonomik koşulların büyük ölçüde etkisi olmuştur.

Kosova Türklerinin varlığı ve haklarına yönelik bu vaatler ancak 1951 yılında yerine getirilmiştir. Kosova Türklerinin yaşadıkları yerlerde Türkçe eğitim başlatılmış Türk kültürünü yaşatacak dernekler, bunlara bağlı edebiyat kolları ve tiyatrolar kurulmuş ve daha sonraları da basın-yayın kuruluşları yayın hayatına geçmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Durmiş Celina (Tselina), Aziz Buş, Hüda Leskovçalı gibi tiyatro sanatçıları yazmış oldukları özgün ve Türkçeye çevirmiş oldukları tiyatro oyunlarıyla Kosova'daki Türk edebi yaratıcılığının önderliğini yapmıştır ve kadroları arasında yer almışlardır. 1951-1969 yılları arasında Çağdaş Kosova Türk Edebiyatının ilk şair kuşağı da edebî eserlerini Üsküp'ün *Birlik* gazetesi ve yayınlarının destekleriyle yayımlamışlardır. Türk kültürü açısından önem taşıyan üç şehir, Prizren-Üsküp-Priştine üçgeninde kurulan mensubu olduğu köklü bir edebiyat geleneğinden aldığı güçle Türk edebî yaratıcılık geleneği bölgede yeninden canlanmıştır. Bu süreçte nazım ve nesrin değişik türlerinde kendine özgü nitelikler taşıyan çağdaş bir edebiyat ortaya konmuştur.

Kosova Türkleri yarattıkları özgün eserlerinde millî kimlik, gelenek ve görenekleriyle ebedileşmişlerdir. Öte yandan göç endişesiyle doğdukları topraklara bağlılık, savaş korkusu, geçmişe duyulan özlem, gezilen yerlerle ilgili hatıralar ve panoramik izlenimleri anlattıkları şiirler kaleme almışlardır.

Kosova Türklerinin ad yapmış yazarlarından biri olan Hasan Mercan, Türkçe düşünüp Türkçe yazarak eserlerinde Türk toplumunu, geleneklerini göreneklerini, tarihî ve kültürel eserlerini, gündelik yaşantılarını, terk edilmişliğe itilişlerini, sorunlarını ve göçlerini, folklorik değerlerini yazılı-sözlü verimlerini işlemiştir. Prizren ile Yörük köylerindeki kara yazgılı kadınları, *Elife Kız* şiirindeki gibi kadınsı günahlarıyla beraber göçü iç içe Türk edebiyatına konu olarak taşır:

"Ondört tomurcuk denen bir erik ağacıydı

Kendiliğinden iç-göç yapan tohumlar benzeri

Ölümden başka her şeyi elifi elifine bilirdi."

Nazım türü söz konusu olunca *Rumeli'de Bağbozumu,* Beksaç'ın 90'lı yılların başlarında Yugoslavya'da artan iç karışıklık ve bölünmelerin ertesinde doğan tedirginlik ve endişelerini, ülke insanının yarınına dair karamsarlığını yansıtan bir şiirdir. Beksaç bu şiirinde göçü şöyle işler:

"….Asfalt yerine yüreğimizi döşeyerek

Göç bizim hasret bizim

Bir söğüt dalı gibi soyulan

Ömür bizimdi

Dert dinledik

Dost lokması yedik

Yörük köylerinde

Ballara duramayan istemler

Kalemin sivri ucunda yas tuttu

Yokuşlara vurduk

Düze çıktık

Aşımız direnç

Gurbet yazgımız

Dilimiz namusumuzda

Rumeli'de bağbozumu şimdi

Kırlangıçlar telâşlı

Eski nallar yol gözlüyor

Yüreklerde kavalın içli sesi

Fırtına koptu kopacak..."

Beksaç'ın bu döneme ait şiirlerinde Kosova Savaşı'ndan sonra toplumsal gelişmelere paralel olarak göç ve karamsarlık da hâkim olmuştur. Kosova'da Türkçe'nin resmi dil olmaktan çıkarılması karşısındaki çaresizliğini Kıbrıs ve Kerkük'ün çaresizliğiyle bir tutmuştur:

"**Dilağacım Okların Atış Menzilinde**

"Güpegündüz yol kesip

Baç aldılar dilimden

Dilağacım çapraz ateş arasında dostlar

Tsunami vurmuş gibi
Okların atış menzili gibi
Yangında unutulan bir bebek gibi
Ben naçar
Kıbrıs naçar
Kerkük naçar dostlar
BM'nin demokrasi ışığında
Dilağacım can çekişir
Gür yapraklarım vardı oysa
Üstünde tüneyen kuşlarım
Yüzyıllarca okşayan hoşgörü rüzgârlarım
Sözbir olmuş gibi herkes
Beni benden etmeye karar vermişler
Ben naçar
Kıbrıs naçar
Kerkük naçar dostlar
Balkan dün gibi çile yumağı
Tuna nicedir hırçın ve çamurlu
Giden unutur kalan uykusuz
Rumeli otağı telaşlı sancılı
Tezgâhım dokur göç nakışı
Ben naçar
Kıbrıs naçar
Kerkük naçar dostlar
Mert dil nöbetinde yorgun
Nankör kâr peşinde azgın
Ne ayar tutacak saz
Ne türkü yakacak yürek kaldı
Haberin ola dünya
İnsanlık kayıp aranıyor
Ben naçar
Kıbrıs naçar
Kerkük naçar dostlar

16 Ocak 2005, Prizren"

Öte yandan İyimser adlı şiir kitabında Raif Kırkul ölüm, yaşam, yaşama iyimserlikle bakma, aşk, sevgi ve tutku, göç duygusu gibi temalara yer vermiştir.

Alaettin İsmail de şiirlerinde köyünden hızla devam eden göç olgusunu buna rağmen kendisiyle birlikte burada kalmaya tercih edenlerin göçe direnişi gibi toprağının toplumsal gerçeklerini işlemiştir. Örneğin *Ayrılık* şiirinde, köye Kruşa'dan gelen Arnavut kökenli Mamuşalı gelinin, etnik mensubiyeti gereği Türkiye'ye göç etmeye karşı gösterdiği direniş başka etnik kökene mensup (kızlığında Sırpça konuşan Rahovçalı) kaynanasının, onu göçe razı etme çabasını anlatır. Bugün sadece Türkçe konuştukları için Türk olduklarına inanmaya çalışan kaynana ile gelinin öyküsü Türkiye'ye göçle sonuçlanır. Yazar, memleketinden ayrılmaya direnen gelinin ailesiyle Türkiye'ye göç ederek, orada çoluk çocuğa karıştığını ve mesut bir hayata kavuştuklarını anlatır.

Hemen bir sonraki *Kırk Yıllık Öykü* şiirinde İsmail devletini kurtarıcı olarak görmeyen, küçümsenen insanının göç etme ikircikliği karşısında kendisi kalmayı, göç etmemeyi tercih etmektedir. Devletini kurtarıcı olarak göremeyip sürekli göç etmekte olan insanı küçümsenirken yazar, diğer şiirlerinde o devleti, ülkeyi yere göğe sığdıramamaktadır.

Alaattin İsmail, köyünün misafirperverliğini anlatmış umudunu yitiren dertli insanının pes etmeyerek haklarını çiğneyenlere hukuk yoluyla mücadele etmeye ve köy öğrencilerini iyimserlikle çalışmaya teşvik etmeye çalışmıştır. Diğer yandan toplumda hızla süren göç olgusunu buna rağmen kendisiyle birlikte burada kalmayı tercih edenleri göçe direnme gibi toprağının toplumsal gerçeklerini işlemiştir.

Ethem Baymak ise eserlerinde diğer konular arasında insanının derin acılarını da ele almaktadır. Bu şiirlerde soydaşının yüzyıllık bir çınarın kökleri gibi toprağına bağlı kalma tutkusunu işler. Bu eserdeki şiirlerinin diğer konuları *"ölüm, savaş korkusu, göç olgusu, ölüm endişesi, savaşta tek başına kalan sarışın Boşnak ve Kosovalı bir çocuğun çaresizliği, savaşta yendik mi yoksa yenildik mi sorgusu, özlemler ve gerçekleşemeyen hayaller"*dir.

Cemali Tunalıgil şiirlerinde göç karşısında *"Dur gitme kardaş/ Bu toprak, bu vadiler bizimdir/ Dur da kulak ver bu sessizliğe/ Bu toprak şehitlerin kanıyla yoğrulan topraktır"* çağrısıyla insanına dur göç etme çağrısında bulunur.

Göç, Şükrü Mazrek'in şiirlerinde karşımıza çıkan bir konudur. Kitabın birinci bölümünde Mazrek konu olarak 90'lı yılların Kosova Savaşı'nı işlemiştir. Bilhassa çatışmaların yoğunlaştığı 1999 yılının mart ayında Mamuşa'da açan baharlar kanlıdır. Komşu köylerden Mamuşa'ya göç edip sığınan yaklaşık 35 bin Arnavut'a kapılarını açan Mamuşalı Türkleri onlara ekmek, aş, barınak ve güvenlik sağlamaya çalışmışlarını yansı-

tır. Bu ailelerin Sırp ordusunun silahlı baskıları üzerine Türkiye'ye ve Arnavutluk'a göç etmesinden sonra Mamuşa yalnızlığıyla baş başa kalmalarını ele alır. Şiirlerini savaş sırasında kaleme alan Mazrek, Kosova'nın değişik yerlerinden göç eden Arnavutların kaçışına da şahitlik etmiş ve bir edebi yaratıcı olarak göçün etkisi altında kalmıştır.

Aziz Serbest ise eserlerinde memleketinin doğal güzellikleri içerisinde göçün ardından terk edilmişliğe itilmenin hüznünü şiirlerinde yaşarken geçmişe millî özlemle bakmaktadır.

Ethem Baymak'ın şiirlerinde de buna benzer şekilde kaderi göç olan insanların geçmişe duydukları özlemle birlikte millî duygular da ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak baktığımızda Kosovalı Türk şairlerinin şiirlerinde tema olarak işlenen diğer konuları aşk, sevgi, özlem gibi duygular, anılar, göç endişesiyle doğdukları topraklarda yaşama bağlılık, savaş korkusu, geçmişe duyulan özlem, bilhassa yurt içi ve dışında gezilen yerlerle ilgili hatıralar ve panoramik izlenimleri anlatan gezi şiirler bir aradadır.

Göç konusu Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı'nda nesir türündeki eserlere de konu olmuştur. Örneğin Şecaettin Koka, *Meriç Ötesi* ve *Kanunsuz Toprak* adlı romanlarında Balkan, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, 1999 yılı Kosova Savaşı'ndan göçle birlikte insan trajedilerini gözler önüne serer. Balkan Türkleri ve Müslümanlarının göç ve ölüm trajedisinden kalan dehşet verici insan manzaraları ortasında Dimitriye Tusoviç'in aydın ve vicdanlı insan haykırışıyla bu katliama dur demeye çalışılmaktadır. 1912 Sırp mezalimi sonucu Edirne vilayetine göç edenlerin sayısı 132 bin, Aydın vilayetine göç edenlerin sayısı 145 bindir. Sırpların işgal ettikleri yerlerde Müslümanlara etnik temizlik girişimleri başlatılmıştır. Müslümanlardan arındırılmış temiz bir Sırbistan hayalinin gerçekleştirilmesi politikası güdülmesini işler.

Bu romanda Kosova ve Balkanlar'da yaşanan göçlerin hem bireysel hem de toplumsal boyutlarını tarihsel belgeler, günceler ve gazeteler üzerinden çarpıcı bir biçimde ortaya konmaktadır. Roman Rumelili Türk ve Müslümanların Sırp işgali ve etnik temizlik politikaları sonucu maruz kaldığı sürgün, yıkım ve kayıpları gözler önüne sererken, bu travmanın günlük yaşam, aile, kimlik ve aidiyet üzerindeki derin etkilerini vurgular. Dimitriye Tusoviç'in gözlemleri ve günceleri aracılığıyla savaşın yalnızca cephedeki askerler değil masum siviller üzerinde yarattığı dehşet ve yalnızlaştırıcı etkiler aktarılır. Bu bağlamda göç hem fiziksel yer değiştirme hem de sosyal ve kültürel yıkım olarak işlenir. Roman ayrıca tarihsel hafızanın ve kültürel belleğin korunması çabası ile göç ve sürgün deneyimlerinin edebiyat aracılığıyla geleceğe taşınmasına katkı sunarken Kosova Türk çağdaş edebiyatında göçün izlerini güçlü bir biçimde temsil etmektedir.

Roman, göçün yarattığı travmayı yalnızca fiziksel ve toplumsal kayıplarla sınırlı bırakmayıp aynı zamanda politik ve kültürel boyutlarını da ele alır. Sırp milliyetçiliği-

nin ve Balkan devletlerinin uyguladığı etnik temizlik politikalarının yerinden edilen insanların kimlik ve aidiyet duygusunu ne denli tahrip ettiğini gözler önüne sererken Dimitriye Tusoviç'in günceleri aracılığıyla bu olayların uluslararası yankılarını ve Sırp toplumunun içindeki çatışmaları da ortaya koyar. Roman, göçmenlerin yaşadığı yalnızlık, çaresizlik ve öfke ile, direniş, kültürel dayanışma ve geçmişle bağlarını koruma çabasını da işler. Böylece bireysel ve kolektif hafıza üzerinden göçün sürekliliğini ve izlerini edebi bir biçimde aktarır. Bu yaklaşım, *"Meriç Ötesi"*ni yalnızca tarihsel bir roman değil aynı zamanda Kosova Türk edebiyatında göç ve sürgün deneyimini duyumsatan kapsamlı bir kültürel belge hâline getirir.

Reşit Hanadan ise öykülerinde bu olgu ilk olarak Almanya'ya çalışmak için göç eden Mamuşa Türklerinin memleket özlemiyle karşımıza çıkar. Hanadan'ın *Taş Yerinde Ağırdır* adlı romanındaki Şahsuvarların Maksut, Almanya'daki aşkı ve önüne serilen bütün serveti, memleket özlemi uğruna ardında bırakmayı tercih etmiştir. Benzeri bir durumda Vahit Ergin'in *Kaderin Cilvesi* adlı romanının ana kahramanı Kemal için geçerlidir. Kemal de gurbette sahip olduğu imkânlara memleket özlemi uğruna sırt çevirir. O yüzden memleketlerine ve yurduna bağlı bu öykü ve roman kahramanlarının tarihte yaşanan göçleri sıra dışı bir acıyı ve hüznü barındırır.

Kosova'da Türkçe yazılan tiyatro oyunlarında diğerleri arasında göç olgusu da ele alınır. *Rüstem Hükümet* adlı tiyatro oyununda da Nuhi Mazrek ise Mamuşa'da yönetimin çarpık yapısı ve idaresinin yansıması olarak göç olgusu, köydeki istihdam ve eğitim sorunları, evlilikler üzerine son sözü söyleyen aile büyüklerinin âşıklara çizdiği kötü yazgıyı ve tüm bu sorunların insanlar üzerindeki etkisini ele almaktadır. Bu eserde Rüstem'in kızı Zübeyde göç yüzünden sevdiği Engin'den ayrılmak zorunda kaldığı için dayanamayıp intihara kalkışır.

Enver Baki, *Gömütlük* ve *Misafirlik* adlı öykülerde Türkiye'ye göç etmiş olanlar Türkiye'deki güncel siyaset üzerine sohbet etmekten kaçındıklarını belirtir. Vehbi, Türkiye'den gelen dostu Rıza'yla seçimler üzerine konuşurken Rıza, Türkiye'deki göçmenlerin çok azının siyasetle uğraştığının altını çizerken Vehbi de '...seçimlerin bir ülkede demokrasinin göstergesi..." olduğunu savunur.

Süreyya Yusuf'un eserlerinde insan teması, kuşak çatışması ve Balkan coğrafyasındaki Rumeli Türklerinin göçüyle karşımıza çıkmaktadır. Süreyya Yusuf öykülerinde Balkan coğrafyasındaki insanların gündelik yaşamlarını insan ilişkilerini dönemin kimi önemli olaylarını ele almaktadır. Bu öykülerin kimilerinde gerçek vakalardan örnekler işlenirken kimileri de düşünülmüş veya kurgulanmış hayalî konularla örülüdür. Ali Ağa ve yeğeni Aydın arasında yaşanan kuşak çatışması, çalışarak alın teriyle zenginleşen Bayram saatçiyi kıskanan esnafın dükkânını kapattırıp göçe zorlamaya vardırdığı entrikalar, tasavvuf ehlinin ibadetleri sırasında yaşanan bir kaza sonucu ortaya çıkan komik durum ve manzaralar, Sezai'nin hasta annesine duyduğu sevgi ve merhameti işlemektedir. Ay-

rıca İhsan Hanım ve manevi kızı Ayşe'nin acı yazgıları, Rumeli insanlarının kaderinin ayrılmaz parçası olan göçü göç edenlerin İstanbul ortamına ayak uyduramamalarını ele alır. Eşit hak ve yaşama imkânları umuduyla İkinci Dünya Savaşı istilacılarına karşı mücadele edip bu umutlar suya düşünce göç yolunu tutan kurtuluş savaşçısı Sabri, İstanbul'a ayak uyduramayan Veli'nin yaşam öyküsünü hikayelerinde işler.

Şecaettin Koka, *Sıradan Adamlar* adlı öykü kitabında İstanbul'a göç eden Prizrenlilerin yeni ortama ayak uydurmaya çalışırken çektikleri sıkıntı ve yalnızlıklarını, o ortamda yozlaşan değerlerle davranış ve kişilik bozukluklarını ele almaktadır.

Reşit Hanadan, Duygu Tutsağı isimli öykü kitabında Almanya'ya çalışmak için göç edenlerin memleket özlemi, Aga Zahyo'nun Priştine'deki hanı, sakinlerinin han duvarları arasında duydukları yabancılık yabancı yerde oda kiracıları ile ev sahipleriyle yaşanan vefasız ilişkiler, gurbetçiler ile kiracı ev sahipleri arasındaki soğuk ve güvensiz münasebetleri, yabancı muamelesi diğer öykülerin ana konuları oluşturur.

Hanadan'ın *Yıldızlı Ev* adlı kitabı, olay örgüsü ve konuları güçlü çocuk öykülerinden oluşmaktadır. Eserde Mamuşa ve Mamuşa'dan Türkiye'ye göç eden çocukların öyküleri yer almaktadır. Bu öykülerde büyük ölçüde kendi çocukluk hatıralarına da yer veren yazar bazılarında kurgu ürünü sinematografik dünyalardan fırlamış kahraman ve öykülerle çocukların dünyasına renkli ufuklar açmıştır. Yazarın kitabına adını veren *Yıldızlı Ev*'de Türkiye'ye göç etmiş bir ailenin öyküsünü anlatılır. Göç ettikleri yerde inşa ettikleri evin çatısı olmadığı için geceleri göğe bakan ailenin başının üstünü yıldızlar örtmektedir. Öykü kahramanı ve arkadaşlarının yıldızlı ev olarak isimlendirdikleri bu evin ve evdeki ailenin öyküsünü işler.

Reşit Hanadan'ın öykülerinde çevre ve zaman da Mamuşa ve çevresinde geçen olayların diğer ortam ve mekânları Prizren, Priştine, Bosna, Türkiye ve çalışmak için göç ettikleri ülke Türkiye ve Almanya gibi yerlerdir.

Şecaettin Koka'nın *Kanunsuz Toprak* romanı ise Balkanlar'ın 1912–1939 dönemini kapsamakta Prizren'in şehir yapısı, mimarî ve coğrafi özelliklerinin tasviri Balkan Savaşları ve Rumeli topraklarının bir bir Osmanlı idaresinden çıkması, savaşlar, olaylar, çatışmalar, göç ve sürgünler cephedeki yabancı gazeteciler, subaylar ve sivillerin hatıralarıyla bir arada ele alınır.

Prizren, Osmanlı idaresinin elinden çıkarken yaşanan sancılar göç etmekle kalmak arasında sıkışıp kalmış insanların ortamında Türkçe her şeye inat canlılığını nesilden nesile aktarabilmiştir. Sık sık el değiştiren bu yöre bir süre sonra kanunsuz topraklara dönüşür. Yolsuzluk, düzensizlik, adaletsizlik, soygun, şehrin asil ve zenginlerinin mallarına el koyma, psikolojik baskı, göçe sürgün etmek için huzursuzluk olayları başını alır gider. Art arda yaşanan göç ve savaşlar bu topraklara ve burada yaşayan milletlere kin ve nefret, şüphe, önyargı ve korku getirir. Bunalımlar, cinayetler, iflaslar yaşanır.

Prizren çarşı ekonomisi krizle boğuşmakta Türk ailelerinin göçü ve Türk aydınlarının yokluğuyla bu inci şehrin üzerinde kara bulutlar gibi gezinmektedir. Nüfus azalmış, önemli demografik hareketlere sahne olan şehirde feodal düzen kalkmış, para yerine mal değişimi yürürlüğe girmiştir. Ticaret ve zanaat üretimi de bölgenin bu önemli şehrini, ekonomik olarak artık bir daha eski stratejik konumuna geri getirememiştir. İddiaya göre Fatih Sultan Mehmet'in bir cuma günü camiye dönüştürerek bir dönem "Cuma Cami" adıyla kullandığı Bogorodica Levişka Ortodoks Kilisesine eklenen minareyi, Sırplar 1923 yılında yıkarak önceki şekli korunduğu için Hıristiyan ibadethanesine dönüştürmüşlerdir. Yaşanan bu vakalar toplumu derinden sarmış daha sonra kitlelerin göçüne neden olacak sebeplerin başlıca travmaları arasında yer almıştır.

1970 yıllarda önce Bulgaristan'da yaşayan Pomak Türklerinin soyadlarının değiştirilmesine yönelik siyasî ve silahlı baskı eşliğindeki asimilasyon politikaları 1977'de bir aşama daha ileri götürülerek Komünist Parti tarafından ülkenin tek Bulgar ulusundan oluştuğu deklare edilmiştir. 1968'de on yıllık bir süre için imzalanan Türk-Bulgar Göç Anlaşmasının sona ermesiyle birlikte bu süreç daha da ivme kazanmıştır. 1972'de Pomaklara, 1980'de Romanlara uygulanan Bulgarlaştırma hareketlerinin ardından 1980'li yılların birinci yarısının sonlarına doğru birinci hedef Türkler olur. Yeniden Doğuş Hareketi (Vızroditelen Proses) olarak bilinen asimilasyon kampanyası ile "Türk" kelimesi resmî söylemden çıkarılıp yerine "Müslüman Bulgar vatandaşlar" ya da "isimleri iade edilmiş Bulgarlar" tanımlamaları kullanılmaya başlanmıştır. Bulgar hükümetinin maksadı `Bulgaristan`da yaşayan Türklerin, etnik kökeninin Bulgar ulusu olduğunu ve Osmanlı tarafından zorla Müslümanlaştırıldıklarını kabul ettirmektir. Bulgaristan'da yaşayan Müslüman halklar (Türkler, Pomaklar ve Romanlar) çoğunluk tarafından her fırsatta asimile edilerek kimliksizleştirilmek istenmiştir. Büyük göçlere sebebiyet verecek bu vaka Kosova çağdaş Türk Edebiyatına oldukça yansımıştır.

Yeşeren'in *Deneykap* şiir kitabındaki konular da yirminci ve yirmi birinci yüzyılın evrensel sorunları arasında Bulgaristan hükümetinin Bulgaristan Türklerine yönelik asimilasyon politikaları beraberinde Bulgaristan Türklerinin göçü de bir aydın hassasiyetiyle işlenmiştir.

Yeşeren, bireysel yabancılaşma ve yirminci ve yirmi birinci yüzyıl insanının yalnızlaşmasının yanı sıra toplumsal gerçekleri de bu eserine konu olarak almıştır. 1985 yılında Bulgaristan hükümetinin Bulgaristan Türklerine yönelik asimilasyon politikaları, Bulgaristan Türklerinin göçüyle sonuçlanan toplumsal vakaları da bir aydın hassasiyetiyle tevriye[2] ve tariz[3] sanatını kullanarak şiirleştirmiştir:

"Dikkat!

2 İki anlamlılık
3 İğneleme

"Avrupa'da
Balkanlar'da
1985'lerde
Bulgaristan'da her şey Bulgar
'Sosyalist' Bulgar hükümeti 'rahat'.
Antenler almaçlar
Bilgisayarlar yanında
Uyduların aygıtların gün gördüğü bir dünyada
Robotlar
Kameralar önünde
Bulgaristan'da her şey Bulgar
'Sosyalist' Bulgar hükümeti 'rahat'.
Burada
Bu alanlarda
Faşizmin başını ezdiğimizi sandığımız bir günde
Bulgaristan'da her şey Bulgar
Sen Bulgar
Ben Bulgar
Herkes Bulgar
'Sosyalist' Bulgar hükümeti 'rahat'.
Dikkat!
Avrupa'ya poz veriyor
Eski bir surat."[4]

Yeşeren, bu şiirinde görüldüğü üzere binlerce Bulgaristan Türkünü göçe itecek Bulgaristan hükümetinin portresini çizerken aslında iki anlamlılık ve iğneleme sanatıyla alaycı bir üslupla tenkit etmektedir.

Göç konusunun edebi yaratıcılığına konu olarak yansıyan isimlerden biri de genç kuşak yazar ve şairlerinden biri de Taner Güçlütürk 'tür. Güçlütürk 'ün *"1912/13"* şiiri, Balkan Savaşları'nın Kosova Türklerinde bıraktığı derin göç travmasını ninni, ağıt ve tarihsel hafıza imgeleri üzerinden işler. Evladını teselli eden annenin kırılgan sesi tüm bir milletin kaybedişiyle birleşirken mezarsız şehitler, sahipsiz bırakılan topraklar ve İstanbul'a sığınan muhacirlerin sefalet içindeki yaşamları göçün hem fiziki hem de kimliksel yıkı-

4 Yeşeren 'in bu şiiri 1985 yılının aralık ayında Priştine'de "Tan" gazetesinde yayımlanmıştır.

mını görünür kılar. Şair, yurdundan koparılan insanların çamurda kaybolan çocukları, bağrında yiten evlatları ve barakalarda yeşertmeye çalıştıkları dönüş umuduyla göçün "insanlık utancı" olan boyutunu vurgular. Buna karşın Akif, Atatürk ve Nene Hatun gibi sembollerle direniş, umut ve yeniden var oluş düşüncesini diri tutar. Şiirin sonunda Prizren türküsünün yankılanması göç acısının kültürel bellekte taşınan bir iz hâline geldiğini göstererek metni hem tarihsel bir tanıklığa hem de Kosova Türk çağdaş edebiyatında göçün duygusal sürekliliğini temsil eden güçlü bir ağıda dönüştürür.

"Gemiler" şiirinde Güçlütürk, bireysel özgürlüğün peşinde yola çıkarken kaçınılmaz bir iç göçü yani kişinin kendi gençliğinden, ideallerinden ve alıştığı çevrelerden ayrılışını simgesel bir deniz metaforu üzerinden anlatır. Gemilerin "gençliğin kıyısından kalkması" Kosova Türk edebiyatında sıkça görülen zorunlu göç temasını bu kez ruhsal bir ayrılığa dönüştürür. Şair, limanları yakarak geride bıraktığı mücadelelerin bitişini ve bitmemiş davaların ağırlığını taşır. Dış baskılar, susturulma korkusu ve düşüncelerin değersizleştirilmesi onu "çetrefil bir karaya" hapseden toplumsal baskıyı çağrıştırırken "mavilerim", "poyrazım" gibi özgürlük imgelemine dayalı kelimeler kimliğin gasp edilemeyen yönlerine vurgu yapar. Yorgunluk, ter, suskunluk ve sonunda gelen vedalar ise hem içsel bir tükenişi hem de bir halkın sürekli ertelenen varoluş mücadelesinin yankısını taşır. Böylece şiir göç temasını yalnız fiziksel yer değiştirme olarak değil bireyin kendi hayatından dostlarından ve gençliğinden uzaklaşıp yeni bir varoluşa yelken açtığı içsel bir sürgün olarak yorumlayan güçlü bir metaforik anlatı kurar.

Güçlütürk'ün "2015 yılı göçüne ithaf"en yazmış olduğu göç şiiri göçü bireysel ve kolektif bir deneyim olarak ele alırken Kosova Türklerinin tarihsel ve çağdaş sürgün deneyimini duygusal bir dille yansıtır. Şiirde gençlik, geçmiş ve gelecek adeta birlikte göç eden varlıklar olarak sunulurken bavullar ve çantalar hem fiziksel hem de psikolojik yükleri simgeler. Belirsiz bir gelecek "meçhul yollarda" ilerleyen göçmenlerin kaygısını ve çaresizliğini derinleştirir. Camların buğulu oluşu ve dağların yağmurlu bakışı yola çıkanların umutla karışık hüzünlerini görselleştirirken *"Ben perişan, halkım perişan, vatanım bitap"* dizesi göçün toplumsal ve kimliksel yıpranışını özetler. Şiir hem bireysel bir kayıp hem de vatan, halk ve kimlik bağlamında kolektif bir felaket olarak göçü işler okuyucuyu hem geçmişin hem de geleceğin taşınan izlerini sorgulamaya davet eder.

Güçlütürk 'ün gurbette yaşayan amcasının ölümüne ithafen yazdığı "*Meçhulün Ölümü*" şiiri, göç ve sürgün deneyiminin en trajik boyutunu yalnızlık ve unutuluş üzerinden işler. Şiirde, uzak diyarlarda sessiz sedasız ölenlerin geride kalan kimlik ve hafızalarıyla baş başa kalması göçün yalnızlaştırıcı ve aidiyetsizleştirici etkisini simgeler. *"Bir avuç toprak"* ve *"toprak kokan kefen"* imgeleri ölümün bile paylaşılmaması göçün insanın hem fiziksel hem de sosyal varlığını nasıl tahrip ettiğini sembolize etmektedir. Yalnız vedalar hem bireysel hem de kolektif olarak göçmenlerin travmasını ve tarihsel hafızada silikleşen acılarını temsil eder. Şiir, Kosova Türk çağdaş edebiyatında göçün

yalnızlık, kayıp ve kimlik kırılmalarıyla birleşen etkilerini güçlü bir biçimde yansıtır.

Güçlütürk 'ün "*Yörük Düğünü*" şiirinde göç teması özellikle göçün yol açtığı sahipsizlik ve ayrılık duygusuna karşı bir direnç ve bağlılık mesajı verir. *"Sen yeter ki göç etme"* dizesi hem fiziksel hem de kültürel anlamda yerinde kalmanın önemini vurgularken göçün yarattığı boşluğu ve aidiyetsizliği telafi etmeye yönelik bir kararlılığı simgeler. Böylece dörtlük göçün sadece bir kayıp değil aynı zamanda koruma ve dirençle aşılabilecek bir sınav olduğunu ortaya koyar.

Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı'nda göç teması aynı zamanda toplumsal cinsiyet, kuşak çatışması, sınıfsal gerilim ve etnik kimlik gibi başka temalarla da kesişmiştir. Göç olgusu yalnızca dış göçle değil iç göçle, hatta sembolik göçle (dil, kültür, aidiyet değişimi) de anlam kazanır. Bu da göçün edebiyatta yalnızca bir tarihsel olay değil çok boyutlu bir kültürel travma ve direnç alanı olduğunu göstermektedir.

Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı, göç olgusundan yazar-şair kadro kaybı olarak da nasibini almış ve bu bakımdan olumsuz olarak etkilenmiştir. Yaşanan göçler neticesinde Türkiye ve diğer bölge ülkelere göç eden şair ve yazarlarımız arasında Hasan Mercan, Şecaettin Koka, Arif Bozacı, Aziz Serbest, Cemali Tunalıgil, Burhan Sait, Ayla Leskovçalı, Mediha Yarımhoroz, Gökhan Tunalıgil, Severan Ureya, Filiz Kuka gibi isimler olmuştur. Göçler neticesinde vatan değiştirmek zorunda kalan yazar ve şairlerimizin birçoğunun edebi yaratıcılıklarında gittikleri ülkelerde tutunamama yeni ortama uyum sürecinde yaşadıkları sıkıntılar, aidiyet sorunları edebi yaratıcılıklarına ve bireysel yaşamlarına yansıdığı gibi öte yandan göç etmelerine rağmen yine bir süre kendi vatanlarından Balkanlar'dan bir türlü kopamadıklarını görüyoruz. Bunun bir örneği olarak Şecaettin Koka, Aziz Serbest, Mediha Yarımhoroz gibi yazarlarımızın yeniden Prizren'e dönüp ev almaları ve Prizren'e yerleşmeleri, Şecaettin Koka'nın Prizren'de vefat edip gömülmek arzusu, Cemali Tunalıgil, Gökhan Tunalıgil, Severan Ureya, Filiz Kuka gibi kalemlerimizin yaşamlarını Türkiye ile Prizren arasında mekik dokuyarak sürdürmeleri biraz önce altını çizdiğimiz olguların en önemli göstergesidir.

3. Göçün Ters Yüz Edilmiş Bir Yüzü: Balkanlardan Anadolu'ya Göçün Türk Edebiyatı ve Kültürel Modernleşmeye Katkısı

Balkanlardan göç demişken Balkan coğrafyasından Anadolu'ya yönelen göç hareketleri çoğu zaman toplumsal travmalar, zorunlu yer değiştirmeler ve kimlik kayıpları üzerinden değerlendirilir. Ancak bu tarihsel olgunun yalnızca dramatik yönleri değil kültürel ve entelektüel kazanımları da dikkate değerdir. Özellikle 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısında Balkanlardan gelen göç dalgaları, Türkiye'de modern edebiyatın kamusal düşüncenin ve kültürel reformların şekillenmesinde belirleyici bir kadronun ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Bu yönüyle göç Meriç'in öteki yakasından Anadolu'ya taşınan

zihinsel bir sermaye, kültür birikimi ve modernleşme enerjisi olarak da okunabilir.

Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Âkif Ersoy, Abdülhak Şinasi Hisar, Ruşen Eşref Ünaydın, Ali Ulvi Elöve, Ahmet Emin Yalman, Yaşar Nabi Nayır, Halide Edib Adıvar, Mithat Cemal Kuntay, Şevket Süreyya Aydemir, Nâzım Hikmet Ran, Abidin Dino, Sabahattin Ali, Şemsettin Sami ve Necati Cumalı gibi Balkan kökenli edebiyatçılar sadece Türk şiirinin ve romanının değil aynı zamanda Türkiye'nin modern kültür hayatının kurucu isimleri hâline gelmiştir. Balkan kökenli bu zengin kadro hem Osmanlı'nın son döneminde hem Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde entelektüel dönüşümün taşıyıcı gücünü oluşturmuş Balkan göçünün Türkiye'ye bıraktığı pozitif izler en çok onların üretiminde görünür hâle gelmiştir.

Bu isimler edebiyatın ötesinde farklı alanlarda da Türkiye'nin entelektüel ve kurumsal gelişimine katkı sağlamışlardır:

a) Yahya Kemal Beyatlı diplomat, akademisyen ve tarih bilinci inşa eden bir kültür adamı olarak Türk milliyetçiliğinin estetik formunu şekillendirmiştir.
b) Mehmet Âkif Ersoy yalnızca milli marşımızı kaleme alan bir şair değil veterinerlik, Kur'an tercümesi ve ahlâk düşüncesi alanlarında da etkili olmuştur.
c) Halide Edib Adıvar romancı kimliğinin yanı sıra bir eğitimci, siyasal aktör ve uluslararası düzeyde fikir insanıdır.
d) Şevket Süreyya Aydemir tarihsel-siyasal analizleriyle Türkiye'de düşünce tarihinin belirleyici figürlerindendir.
e) Ahmet Emin Yalman ve Yaşar Nabi Nayır, gazetecilik ve yayıncılık alanlarında modern Türk basınının kurumsal yapısını inşa etmişlerdir.
f) Abidin Dino sadece Türk ressam, karikatürist, yazar ve film yönetmeni değil Türkiye'de plastik sanatların modernleşmesinin en önemli temsilcisi olmuştur.
g) Ruşen Eşref Ünaydın Türk konuşma dili söyleşi türü ve diplomasi alanlarında öncü katkılar sunmuştur.

Bu geniş yelpaze Balkan kökenli göçmen ailelerin çocuklarının yalnızca edebiyat alanında değil Türkiye'nin düşünce, sanat, siyaset, diplomasi ve basın dünyasında da kurucu dönüştürücü ve modernleştirici bir rol üstlendiklerini göstermektedir. Dolayısıyla göç, bu bağlamda yalnızca bir kayıp değil Anadolu'nun kültürel birikimini zenginleştiren ve Türk modernleşmesine ivme kazandıran bir kazanç olarak da değerlendirilmelidir.

Göçün bu olumlu yönü Meriç'in öte yakasında yaşanan kırılmaların Anadolu'da yeni bir yaratım enerjisine dönüşmesiyle anlaşılabilir. Balkanlardan gelen bu kuşak beraberinde çok dilli bir kültürel miras Avrupai bir eğitim geleneği kozmopolit bir şehir kültürü ve güçlü bir tarihsel bilinç taşımış tüm bunlar Türkiye'de millî edebiyatın ve

modern kültürün temellerinin atılmasını kolaylaştırmıştır. Bu nedenle Balkan göçü yalnızca bir toplumsal hareket değil Türk edebiyatının kültür-sanat hayatının ve kimliğinin temellenme sürecinde stratejik bir katkı olarak da değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak Kosova yanı sıra Balkan Türk Çağdaş Edebiyatlarında göç teması çoğunlukla acı, yas ve kimlik kaybı çerçevesinde incelense de tarihsel olarak Balkanlardan Anadolu'ya yönelen göç bu anlatıyı tersine çeviren bir boyut taşır. Göç kimi zaman yaratıcı enerjinin yeniden doğuşu, kültürel zenginleşme ve entelektüel birikimin merkezileşmesi anlamına da gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Balkan göçmenlerinin Türkiye'de modern Türk edebiyatını, sanatı ve düşünce hayatını kuran kadroyu ortaya çıkarması göçün pozitif bir imgesini oluşturmaktadır. Göçün izleri bu kez kayıp değil kuruluş ve yeniden doğuş metaforlarıyla da okunmaktadır.

4. Sonuç

Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı, tarihsel olarak savaş, yıkım, azınlık konumuna düşürme ve göç gibi travmatik süreçlerin izlerini taşıyan çok katmanlı bir edebî gelenektir. Bu edebî yaratıcılık süreci özellikle 1912 sonrası Osmanlı'nın çekilmesiyle başlayan demografik değişimler 1944–1951 arasındaki sistematik baskılar, 1968–1980 arası ideolojik yönelimler ve 1990'lar sonrası Kosova Savaşı gibi dönemsel kırılmalarla şekillenmiştir. Bu tarihsel gerçeklik, Kosova Türk edebiyatının merkez temalarından biri olarak diğerleri arasında "göç" konusunu da öne çıkarmıştır. Göç edebiyatı, kimlik ve hafıza mücadelesinin edebî izdüşümüne dönüşmüştür.

Elde edilen bulgular göstermektedir ki Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı'nda göç teması yalnızca fiziksel bir yer değişimini anlatmaz. Göç aynı zamanda bireyin aidiyet kaybı, kültürel kopuş, kimlik kırılması ve toplumsal hafızanın zedelenmesi gibi sosyokültürel sonuçlarıyla ele alınır. Şiir, hikâye, roman ve tiyatro gibi türlerde göçün edebî temsili farklı boyutlarda ifade bulmuştur. Hasan Mercan'ın geleneksel kültürle göçün yarattığı yıkım arasında kurduğu denge Zeynel Beksaç'ın "Dilağacım" ve "Rumeli'de Bağbozumu" gibi şiirlerinde toplumsal melankoliyi evrensel imgelerle sunuşu, Alaettin İsmail'in göçe direnen karakterler üzerinden oluşturduğu yerel gerçeklik Şecaettin Koka'nın Kanunsuz Toprak romanında Balkanlar'ın etnik temizlik ve sürgünlerle biçimlenen tarihsel yapısını anlatması Reşit Hanadan'ın öykülerinde Mamuşalı gurbetçilerin yalnızlığını ve yersizliğini işlemesi Süreyya Yusuf'un öykülerinde Balkan coğrafyasına özgü insan manzaralarını ve İstanbul'a göç edenlerin kimlik bunalımlarını aktarması göçün Kosova Türk edebiyatında çok yönlü işlendiğini göstermektedir.

Göçün özellikle 1951 sonrası edebî uyanış ile daha güçlü biçimde ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Türkçe eğitimin başlamasıyla birlikte edebiyat hem bireysel bir ifade alanı hem de kültürel bir direniş alanına dönüşmüştür. "Prizren-Üsküp-Priştine" üçgeni bu edebî canlanmanın merkezi olurken göç teması da yazarlar ve şairler için bir

belleği tazeleme, geçmişi kayıt altına alma ve aidiyeti yeniden kurma aracı olmuştur.

Metin analizleri göçün bir yitik geçmiş olarak değil aynı zamanda bir varoluş biçimi olarak işlendiğini ortaya koymaktadır. Göç edenlerin geride bıraktıkları mekânlara duydukları özlem, yeni yurtlarına uyum sağlama sürecindeki zorluklar ve içsel çatışmalar, edebiyatın imgeleriyle anlam kazanır. Örneğin Yıldızlı Ev adlı öyküde olduğu gibi çatısı olmayan bir evde yıldızlarla örtünen bir ailenin hikâyesi hem yoksunluğu hem de direnci aynı anda sembolize eder.

Güçlütürk'ün şiirleri göç ve göçün izlerini hem bireysel hem de kolektif düzeyde işler geçmişin acılarını, kaybedilen toprakları ve sahipsiz kalan insanları tarihsel hafıza ve sembollerle görünür kılar. Şiirlerinde göç yalnızca fiziksel yer değiştirme değil kimlik, aidiyet ve kültürel sürekliliğin sınandığı bir deneyim olarak yansıtılır. Şair, yalnızlık, göçün yarattığı travmayı duygusal bir dille aktarırken direniş, bağlılık ve kültürel koruma temalarıyla umut ve yeniden varoluş olasılığını da sunar.

Şecaettin Koka'nın *"Meriç Ötesi"* romanı Kosova ve Balkanlar'da yaşanan göçlerin bireysel, toplumsal ve kültürel boyutlarını tarihsel belgeler ve günceler üzerinden etkileyici biçimde ortaya koymaktadır. Roman, Sırp işgali ve etnik temizlik politikaları sonucu Rumelili Türk ve Müslümanların maruz kaldığı sürgün, yıkım ve kayıpları aktarırken göçün kimlik, aidiyet ve günlük yaşam üzerindeki derin travmalarını da vurgular. Böylece roman hem bireysel hem de kolektif hafıza aracılığıyla göçün izlerini edebi bir biçimde geleceğe taşıyan Kosova Türk çağdaş edebiyatında önemli bir kültürel belge olarak öne çıkar.

Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı'nda göç teması aynı zamanda toplumsal cinsiyet, kuşak çatışması, sınıfsal gerilim ve etnik kimlik gibi başka temalarla da kesişmiştir. Göç olgusu yalnızca dış göçle değil iç göçle, hatta sembolik göçle (dil, kültür, aidiyet değişimi) de anlam kazanır. Bu da göçün edebiyatta yalnızca bir tarihsel olay değil çok boyutlu bir kültürel travma ve direnç alanı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak göç Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı'nda hem tarihsel gerçekliğin bir izdüşümü hem de edebî kimliğin kurucu bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu edebiyat, göçle şekillenen ve göçe direnen bir belleğin taşıyıcısıdır. Bu yönüyle Kosova Türk Çağdaş Edebiyatı sadece Balkanlar'ın değil tüm Türk dünyasının hafıza mekânlarından biri haline gelmiştir. Edebiyat burada bir arşiv işlevi görmekte göç ise bu arşivin en acı, ama en canlı sayfası olarak yer almaktadır.

Göç olgusu Kosova ve Balkan Türk Çağdaş Edebiyatında çoğunlukla kayıp, kırılma ve kimlik arayışıyla ilişkilendirilse de Balkanlardan Anadolu'ya yönelen tarihsel göç dalgası Türk edebiyatı ve kültürel modernleşme açısından yaratıcı ve dönüştürücü bir imkân doğurmuştur. Yahya Kemal'den Nâzım Hikmet'e, Halide Edib'den Abidin Dino'ya uzanan geniş Balkan kökenli entelektüel kadro, modern Türk edebiyatının ve sanatının kurucu zeminini oluşturmuştur. Böylece göç, kültürel bir birikimin Meriç'in

ötesine taşınarak yeniden hayat bulduğu bir oluş sürecine dönüşmüştür. Göç sadece travmatik bir tecrübe değil aynı zamanda Anadolu'nun kültürel dokusunu zenginleştiren üretken bir dinamik olarak da değerlendirilmelidir. Dolayısıyla göçün izleri hem Kosova hem de Türkiye bağlamında yıkım ile kuruluş arasındaki çift yönlü edebi ve kültürel etkileşimi görünür kılmıştır.

Kaynakça

Çelik, Yalçın, D. 2008. *Kosova'da Çağdaş Türk Edebiyatı 1951-2008,* Doğru Yol Türk Kültür Sanat Derneği Yayınları, Prizren.

Engüllü, S. – İsen, M. 1997. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 7- Makedonya Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Güçlütürk, T. 2015. Kosova'da Türk Edebi Yaratıcılığı (1951-2001), yayınlanmış doktora tezi, BALTAM Yayınları, Prizren.

Recepoğlu, Suroy, A. 2005. *Kosova'da Türkçe Yayınlar ve Kitaplar*, Rumeli Kültürü, İstanbul.

Vırmiça, R. 2008. *Prizren'de Kültür Sanat ve Şairlik Geleneği,* Kosova Türk Araştırmacılar Derneği Yayınları, Prizren.

17. OTURUM

Balkanlarda Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

Balkanlarda Göç ve Sonrası Mimari Yapıların İşlevi: Selanik Örneği

Rabia Çakmakçı[1]

Özet

Çalışmanın konusunu oluşturan göç ve göçün sonuçlarının mimari eserler üzerindeki etkisinin tam kavranabilmesi için bölgede yaşanan en büyük olaylardan Balkan Savaşları'nın neden ve sonuçları detaylı olarak ele alınmıştır. Göç kavramı günümüze kadar süre gelmiş devletlerin tarihini ve yapısını doğrudan etkileyen önemli sosyal ve siyasi olgulardandır. Türk göç tarihinin önemli olaylarından biri olan Osmanlı-Rus savaşlarıyla Balkanlardan Anadolu'ya kitleler halinde göçler başlamıştır. Fakat asıl büyük göç dalgası 20. yüzyılın başında yaşanan Balkan savaşlarıyla vuku bulmuştur. Devamında I. Dünya Savaşı sonucu yaşanan olaylarla da ivme kazanmıştır. Avrupalı devletlerin zulümlerine uğrayan Osmanlı tebaası Rumeli'den göç edilmeye mecbur bırakılmıştır. Göç eden vatandaşlar ana yurda getirildikten sonra Anadolu'nun farklı şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Yerleşime açık hale gelen koparıldıkları Balkan toprakları ise zulüm yapan Avrupalı devletlerin himayesine girmiştir. Selanik de bağımsızlığını kurarak bölge hakimiyetini kazanan şehirlerdendir. Kentlerde savaş ve Yunan askerlerinin yağmalamaları sonucu çok sayıda mimari yapı hasar görmüştür. Günümüze kadar gelmeyi başarabilen yapı sayısı oldukça azdır**.** Çalışma kapsamında özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv belgelerinde adı geçen günümüzde ayakta olan yapılar ve işlevleri esas alınmıştır. Arşiv kayıtlarında bilgilerine rastlamadığımız fakat günümüzde hala ayakta olduğunu bildiğimiz asıl işleviyle ya da işlevi değiştirilerek kullanılan diğer yapıların da varlığını bilmekteyiz. Arşiv kayıtlarında adı geçen 96 yapı sayıları ve türleri tespit edilerek tablolarda yer almaktadır. Söz konusu yapılardan ayakta kalanlar ise işlevleri esas alınarak yine tablolarda belirtilmiştir. Günümüze ulaşan yapılardan asli işlevini sürdüren ve göç sonrası şehirdeki kimlik değişimiyle birlikte işlevi değiştirilen on bir yapı asıl çalışma konusunu oluşturmaktadır. İncelenen yapıların arşivde bulunan belge kayıtları, inşa tarihi, banisi ve inşa edildiği dönemdeki asli fonksiyonları hakkında bilgiler verilmiştir. Göç sonucunda yaşanan olaylarla birlikte günümüzde kullanılan işlevleriyle ilgili güncel bilgiler verilerek ve saha fotoğraflarıyla belgelenerek detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, göç, Selanik, şehir kimliği, işlev değiştiren yapılar

Abstract

The subject of this study, migration and its consequences, is examined in detail through the causes and effects of the Balkan Wars, one of the most significant events in the region, in order to fully understand its impact on architectural works. Migration is one of the important social and political phenomena that have directly influenced the history and structure of states that have continued to the present day. Mass migration from the Balkans to Anatolia began with the Ottoman-Russian wars, one of the important events in Turkish migration history. However, the main wave of migration occurred with the Balkan wars at the beginning of the 20th century. It gained momentum with the events that followed as a result of World War I. The Ottoman subjects, who suffered oppression at the hands of European states, were forced to migrate from Rumelia. After being brought back to their homeland, the displaced citizens were settled in various cities across Anatolia. The Balkan lands they were torn from, now open for settlement, came under the protection of the

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, cakmakci.rabia@ogr.hbv.edu.tr, ORCID ID: 0009-0009-9770-1033.

oppressive European states. Thessaloniki is one of the cities that gained regional dominance by establishing its independence. Numerous architectural structures in the cities were damaged as a result of the war and the looting by Greek soldiers. Very few structures have survived to the present day. This study focuses primarily on structures mentioned in the Prime Ministry Ottoman Archives and the General Directorate of Foundations Archives that are still standing today and their functions. We are also aware of the existence of other structures that we cannot find information about in the archive records but know are still standing today, either serving their original function or having been repurposed. The 96 structures mentioned in the archive records are listed in tables, along with their numbers and types. The structures that remain standing are listed in the tables according to their functions. Eleven structures that have survived to the present day, either retaining their original function or changing function following the identity shift in the city after the migration, form the main subject of this study. The archival records of the structures examined provide information about their construction date, founder, and original function at the time of construction. They are addressed in detail, with up-to-date information on their current functions alongside the events that occurred as a result of migration, documented with field photographs.

Keywords: Balkans, migration, Thessaloniki, urban identity, adaptive reuse buildings

1. Giriş

Selanik, Çandarlı Hayreddin Paşa ve Gazi Evrenos komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından 1387 yılında uzun süren kuşatmanın sonunda ilk fethini gerçekleştirmiştir[2]. Fetihten kısa bir süre sonra Osmanlı hakimiyetinden çıkan şehir ara ara gerçekleşen kuşatmaların sonunda 1430'da Sultan II. Murad tarafından tekrar alınmıştır[3]. Sultan II. Murad, şehri canlandırmak düşüncesiyle Vardar Yenicesi'nden 1000 kadar Türk'ün bölgeye iskânını sağlamıştır[4]. Fakat Sultan II. Murad'ın çağrısıyla şehri terk edenlere haklarının geri verilerek barınmalarına müsaade edileceği duyurulmuştur. Bu çağıyla birlikte şehirde kozmopolit yapının çekirdeği oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin şehre hakimiyetiyle birlikte fetih politikası gereği İslami bir kimlik yaratmak adına camiler inşa edilmiştir. Var olan yapıların fonksiyonları değiştirilerek kullanılmaya devam edilmiştir. Bu işlev değişikliği fethin ilk yıllarında dini yapılar üzerinden şekillenmiştir. Gerekli gördükleri yerlere tekrardan cami inşasında bulunmuşlardır. Böylelikle bölgede fethin hemen ardından hızlı bir şekilde hakimiyet tam anlamıyla kurulmuş ve bir Osmanlı kimliği kazandırılmıştır. Sadece dini yapılar değil şehrin ve toplumun her alanda gelişeceği eğitim yapıları, ticari ve sosyal yapılar, kamu ve sivil yapılarda şehri kalkındırmak için yapılan imar faaliyetlerinden olmuştur.

Yeniden ve kalkınmış bir şehir niteliği taşıyan Selanik, coğrafi konumu gereği antik ticaret yollarının kesiştiği noktada olmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda bulunan en önemli merkezleri arasındadır. Balkanların kilit bölgesi konumunda olup önemli bir liman kentidir. Şehir sadece Rumeli ve Orta Doğu'yu değil aynı zamanda Karadeniz'i ve Afrika'yı ticaret ağları üstünde olup doğrudan Orta Avrupa ile bağlan-

2 (İnalcık, 2009) s.64.
3 (Delilbaşı, 1976) s. 573.
4 (Kiel, 2009) s. 352.

tı kurulan stratejik bir noktada yer almaktadır[5]. Ticaret yollarının yanı sıra özellikle Selanik, Yunanistan'daki seferler için önemli bir üs olarak kullanılmıştır[6]. Selanik'in hem ticari hem de askerî açıdan önemli bir yerde oluşu şehri, Rumeli Eyaleti'nin sol kolunu teşkil eden ve yine Rumeli Beylerbeyliğinin merkez kazası haline getirmiştir[7]. Selanik, Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu çok kültürlü yapıyı en güçlü şekilde yansıtan şehirlerden biri olmuştur. Hiç şüphesiz ticaretten kaynaklı ekonomik canlılık yabancı tüccarları da kendine çekmiştir. Bu sebeple Osmanlı yönetimi altında çeşitli etnik dinlere ve gruplara mensup Musevi, Rum, Bulgar ve Ermenilerden oluşan yabancıların yaşadığı kozmopolit bir şehir haline gelmiştir. Aynı zamanda Balkanların gözdesi konumundadır. Şehirde, Osmanlı yönetimine girdikten sonra sükûnet ve hoşgörü ortamı olsa da devamlılık sağlanamamıştır. 17. yüzyılda Girit Savaşlarıyla (1645-1699) meydana gelen düzendeki bozulmaları[8] 18.yüzyılda Fransız İhtilali sonrası çıkan milliyetçilik akımı takip etmiştir.

19. yüzyılın başından itibaren önemli siyasi, dini ve kültürel değişimler, hareketlenmeler meydana gelmeye başlamıştır. Bu akımdan etkilenen azınlıklar, Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesi içine girmişlerdir. Milliyetçilik akımının etkisiyle ve Avrupalı Devletlerin Türklere karşı uyguladığı "Şark Politikası" Balkanlardaki sükûneti ve güvenliği bozmuştur. 1821-1828 Yunanistan Bağımsızlık Savaşı ve Osmanlı'nın kendi içinde geçirmeye başladığı yapısal değişimler de önemli rol oynamıştır. Osmanlı Rus Savaşları (1828-1829) yaşanan gerilimi daha da arttırmıştır. Akabinde bölgede çıkan ayaklanmalar isyanlara, isyanlar ise ihtilâllere dönüşmüştür. 1829 tarihli Edirne Antlaşmasıyla Yunanistan Bağımsızlığını elde etmiştir[9]. Böylece Yunanistan, Osmanlı'dan ayrılarak ilk Balkan Devleti olma statüsü kazanmaktadır[10]. Göç hareketlerinin başlayarak ivme kazandığı 93 Harbiyle birlikte bölgede milliyetçilik etkisi giderek artmış ve milliyetçi-ayrılıkçı gruplar güç kazanmıştır. 1878 Berlin Antlaşmasıyla vuku bulan "Makedonya Sorunu" bölgenin merkezi olan Selanik üzerinde yoğunlaşılmasına sebep olmuştur. Bağımsızlığını kazanamamış ya da tam bağımsız olamayan milletler de bu yolda harekete geçmişlerdir. Aralarında Avrupa'nın büyük devletlerinin de olduğu Osmanlı Devleti'ne karşı olan ittifak grupları kurulmuş olup Balkan Savaşları'nın habercisi olmuştur. I. Balkan savaşı (1912) sırasında Yunan ordusu güneyden, Bulgar ordusu ise kuzeyden Selanik'e doğru hareket etmiştir. Vali Hasan Tahsin Paşa şehri 26 Ekim 1912'de Yunanlılara bırakmıştır. Mukavemetsiz olarak alınan Selanik, 1913 Bükreş antlaşmasıyla Yunan Devleti'nin bir parçası olarak kabul edilmiştir [11].

5 (Vlami, 2009) s. 132.
6 (Aksan, 2010) s. 78.
7 (Gökaçtı, 2001) s. 343.
8 (Kiel, 2009) s. 36.
9 (Ortaylı, 2006) s. 81.
10 (Akalın, 2000) s. 61.
11 (Kiel, 2009) s. 36.

Savaşlar sonucunda yeni bir Balkan siyasi haritası oluşturulmuştur. Bu siyasi haritayla birlikle Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıkan Müslüman nüfus artık yeni bir yönetim altına girmiştir. Nüfusun bir bölümü yukarıda bahsettiğimiz gibi daha savaşlar devam ederken gerçekleşmiş olup kalanlar ise bir müddet daha oldukları topraklarda yaşamaya devam etmişlerdir. Fakat yapılan antlaşmalara bağlı kalınmayarak Müslüman halkın hakları göz ardı edilmiş baskı ve zulmüme maruz kalmışlardır. Selanik'te kutlama gösterileri, büyük kalabalıklar eşliğinde çoğu kez taşkınlıklarla sonuçlanmıştır. Silahsız ve savunmasız halk her türlü tehdide açık hale gelmiş olup sokaklarda kalanlar kendilerini bu gibi durumlardan korumak için camilere sığınmışlardır[12]. Fakat Yunan askerleri tarafından soyulan muhacirler zulümlerden kurtulamamışlardır. Yaşanan bu gibi kötü olaylar ve asayişin bozulmasının yanı sıra ekonomik olarak da şehir zor günler geçirmiştir. Yunan askerleri muhacirleri gasp etmiş, yerleşik olanların ise evleri yağmalamıştır[13]. Savaşın doğal bir sonucu olarak savundukları darp ve cinayet olayları normal bir hal almış ve önüne geçilememiştir[14]. İnsanlara yaptıkları mezalimin yanı sıra mezarlıkları da harap etmişlerdir[15].

Göçün en şiddetli sebeplerinden biri de hiç şüphesiz Yunanlıların uyguladığı çirkin mezalimlerden Müslüman halkın kadın ve kızlarına olan uygunsuz yaklaşımlarıdır. Bu durumlar yaşandıkça savaş sona erse de savaştan sonra bile baskı ve zulüme dayanamayan çok fazla insan mallarını ve mülklerini bırakarak göç etmek zorunda kalmışlardır. Selanik'te baskı altında yaşamakta olan Müslüman gruplar ise 1919-1922 yılları arasında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu topraklarda ulus yaratmak amacıyla zulümler devam etmiştir[16]. Bölgeden göçe zorlananlar için 1923-24 tarihleri arasında da vapurlar Selanik göçmenlerini taşımaya devam etmiştir[17] Ana yurda gelen göçmenlerin Anadolu'da çeşitli şehirlere iskanı sağlanmıştır[18].

2. Göç Sonrası Selanik'teki Yapıların Durumu

Fethedilen yerlerde fethedene dair izler bırakmak, kendine ait medeniyet ve kültürü yaşatmak adına yapılan en önemli çalışmalar imar faaliyetleridir. Şehirlerin çekirdeğini oluşturan başlıca merkezi konumlarda cami, medrese, imaret, hamam, tekke, kervansaray, çeşme, yaşama birimleri, kamu yapıları ve nadir de olsa kütüphaneler yer almaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylar ve savaşlardan dolayı ağır can kayıpları, şehirlerde ve şehirlerin asıl kimliğini oluşturan yapılarda çok büyük hasarların meydana geldiği aşikardır. Savaşlar nedeniyle birçok insan yurtlarından kopartılarak

12 (İlçin, 2021) s. 22.
13 Tanin, "Rumeli Mezalimi", Sayı: 1504, 25 Kânun-u Sâni 1328, 2.
14 Sabah, "Yunan Vahşetleri", Sayı: 8402, 25 Kânun-u Sâni 1328, 2.
15 Sabah, "Yunanlıların Mezalimi", Sayı: 8348, 2 Kânun-u Evvel 1328, 3.
16 (Budak, 2017) s. 12.
17 (İbrahim, 2006) s. 108-110.
18 (Halaçoğlu, 1995) s. 25.

göç etmiş veya edilme mecburiyetinde bırakılmıştır. Bunun sonucunda bu halkların yaşam alanlarına farklı etnik gruplar yerleşmiştir. Bölgeye iskanı olan farklı dine mensup kitlelerce yukarıda saydığımız başta dini yapılar olmak üzere yaptırdıkları yapıların, bu gruplar tarafından fonksiyonları değiştirilerek kullanıldıkları bilinmektedir.

Yapıların büyük bir kısmı savaşlarla, mezalimlerle ve şehirdeki büyük yangınlarla hasar görmüş olup zamanla yıkılmıştır[19]. Birçok yapı da Balkanların genelinde görüldüğü üzere devlet eliyle yok edilmiştir[20] Ayakta kalan eserler buralara yerleşmiş etnik gruplar tarafından ihtiyaca binaen yeniden şekillendirilmiştir. Yapılardaki işlev değişikliklerinin, şehirde bir kimlik oluşturma gayesiyle çoğunlukla stratejik olarak dini yapılarda olduğunu görmekteyiz.

Çalışma kapsamında 96 kadar yapının arşiv belgelerine ulaşılmıştır. Yapıların türüne ve işlevine göre tasnifleri oluşturulmuştur. Arşiv kayıtları esas alınarak oluşturulan tabloda sadece temelden Türk eserlerinin değiştirilen işlevi değil şehrin ilk alınmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin işlev değişikliğine giderek kullandığı yapılar da yer almaktadır.

Şehirde işgalin ilk haftasından itibaren Yunan Valisi tarafından oluşturulan Selanik Metropolitliği bünyesinde "İşgal Altındaki Kiliseler Komitesi" adı altında bir kurul oluşturulmuştur[21]. Bu kurul, kayıtlarda adı geçen ve belgelerine rastladığımız fakat günümüze ulaşamayan Burmalı Camisi (15. yy.)[22]'nin 1913'te kiliseye çevrildiğini açıklamıştır. Yapı, 1917 yılında yangın sonrası yıktırılmıştır[23]. Günümüzde yapının yerine Viyana Oteli inşa ettirilmiş daha sonra otel Akdeniz Kolejine dönüştürülmüştür. Günümüzde hala asli işlevinde olan Musa Baba türbesi ve belgelerde tespit edilen çeşmeler ise tabloda yapı türüne göre sayıları belirtilmiştir. Arşiv kayıtlarında belgelerine ulaşamadığımız fakat günümüzde ayakta olup asli işlevinde isim değiştirilerek ya da işlev değişiğine gidilerek kullanılan yapıların varlığını da bilmekteyiz[24].

19 (Sambanopoulou, 2008) s. 245-247.

20 (İbrahimgil & Turan, 2004) s. 454-455.

21 (Trivizadaki, 2017) s. 143-146.

22 BOA. BEO. 1410 / 105743 / 2 Hicri 19 Recep 1317 / Miladi 23 Kasım 1899. - TKGMA, Vakf-ı Cedit Defterleri Nu.33, Vr. 9a. Muharrem 981 / Mayıs –Haziran 1573.

23 (Yılmaz, 2023) s. 1292.

24 Bu yapılardan en spesifik olanı Evliya Çelebi'nin de seyahatnamesinde övgüyle bahsettiği, Selanik'te varlığını saydığı on bir hamam içerisinde en güzel ve en sanatlısı olan Bey Hamamı'dır. Kitabesindeki bilgilere göre 1436 yılında II. Sultan Murad tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bey Hamamı, diğer yapılara nazaran 1968 yılına kadar aktif olarak asli fonksiyonunu sürdürecek kadar şanslı olsa da bu tarihten itibaren yaklaşık 29 yıl kullanım dışı kalmıştır. 1997 de ise restore edilerek Selanik Kültür Başkenti programı çerçevesinde hazırlanan "Orta çağ Laik Mimarisi" adlı sergiyle ziyarete açılmıştır. Yapı, 2006 yılında Avrupa Birliği fonuyla tekrar bir restorasyon geçirmiştir. Günümüzde ise hamam, sergi salonu olarak kullanılmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi, Çev. Mehmed Zılli Oğlu,,s. 18., Yapar, B. (2007). Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler (Dedeağaç, Dimetoka, Iskeçe, Gümülcine, Selânik, Kavala, Yenice-Karasu). İST: MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış YL.Tezi).1429'dan sonra yapıldığı tahmin edilen ve İç Kale'de bulunan Eski Cami ise 1922'de kiliseye çevrilmiştir. İşlev değişikliği sırasında yapının mimarisi neredeyse tümüyle değiştirilmiş olup günümüz halini almıştır. Bkz (Yılmaz,

Günümüze ulaşan ve incelemesi yapılan yapılar kilise, müze, galeri, sergi ve konferans salonları ticari ve askeri amaçlı olmak üzere farklı işlevlerde kullanılmaktadır.

Tablo 1. Yapılar ve Fonksiyonları

Fonksiyon	Yapı Türü	Arşiv Kayıtlarında Adı Geçen Yapı Sayısı	Günümüze Ulaşan Yapı sayısı	Asli İşlevini Koruyan Yapı Sayısı	İşlevi Değiştirilen Yapı Sayısı
Dini Yapılar	Cami	47	8	-	8
	Mescit	9	-		-
	Türbe	1	1	1	-
	Kurrahane	2	-		-
	Muvakkithane	1	-		-
	Tekke ve zaviye-Mevlevihane	9	-		-
Eğitim Yapıları	Medrese	1	-		-
	Mektep	5	-		-
	Kütüphane	1	-		-
Ticari yapılar	Han	4	-		-
	Bedesten	2	1	1	-
Sosyal yapılar	Hamam	4	2[25]	-	2
	Çeşme-Su Terazisi	5	-	-	-
	Sebil	1	-	-	-
Kamu yapıları	Saat kulesi	1	-	-	-
	Tütün Gümrükhanesi	1	1	-	1
Sivil yapılar	Konak	1	-	-	-
Toplam:		96	13	-	11

Tabloda belirtildiği üzere arşiv kayıtlarından bilgilerine ulaştığımız yapılar içerisinde 13 tanesi günümüze kadar ulaşmıştır İşlevini koruyan yapılar asli fonksiyonunu (Sultan II. Bayezid Bedesten Çarşısı 15. yy., ve Musa Paşa Türbesi 17. yy.) sürdürmektedir. Fonksiyonu değiştirilerek kullanılmaya devam eden üç yapı (Hamza Bey Camisi 15. yy., Alaca İmaret (İshak Paşa Camisi) 15. yy. ve Halil Paşa Çifte Hamamı (Pazar- Yahudi Hamamı) 15. yy.) günümüzde kapalı olup kapatılmadan önceki değiştirilen işlevleri esas alınarak

2023) s. 129. Sivil yapılardan Atatürk Evi'nin (19.yy) günümüzde müze olarak Allatini Köşkü'nün (19.yy.) ise günümüzde Orta Makedonya Bölge İdari Yönetim Binası olarak kullanıldığını bilmekteyiz.

Sağlık yapılarından Hamidiye Hastanesi (1903-4) ise 1912'de şehrin Yunanlılara teslimiyetinin ardından Selanik Belediye Hastanesi olarak adlandırılmış olup 1971 yılında isim değiştirerek Agios Dimitrios Hastanesi olarak asli işleviyle kullanılmaktadır. Bkz. Enarksis, O. T. (2018). "Nosokomio tis. Tessalonikis. tous. Telefteous. Eones. Ellinika Diavitologika Kronika, Tomos.

25 Günümüzde hala ayakta olan fakat belgelerine ulaşmadığımız bir diğer yapı yukarıda bilgilerini Verdiğimiz II. Sultan Murad (Bey) Hamamı' (1436) dır.

değerlendirilmiştir. Fonksiyonu değiştirilerek kullanılmaya devam eden 11 yapıdan 3'ü kültürel etkinlik alanı olarak (sinema, sergi ve konser salonu) işlev değiştirmiş olup, 2'si kiliseye dönüştürülmüş, 1'i müze, 3'ü de ticari amaçlı (liman, restoran, imalathane vb.) ve 1'i de askeri amaçlı (ofis, depo, hapishane vb.) kullanılmaktadır.

Tablo 2.Yapıların İşlevi

İşlevini koruyan Yapılar	
Asli fonksiyonunu sürdürmekte olanlar	-Sultan II. Bayezid Bedesten Çarşısı 15. yy. -Musa Paşa Türbesi 17. yy.
İşlevi Değiştirilerek Kullanılan Yapılar	
Camiden Kilisesine dönüştürülenler	-Burmalı Camisi 15 yy. (yıktırılmış) -Selanik Ayasofya Camisi 16.yy. - İshakiye Camisi 16. yy. -Kışla Camisi 20. yy.
Kültürel Etkinlik Alanları Olarak Kullanılanlar (Sinema, sergi ve konser salonu)	-Hamza Bey Camisi 15. yy. -Alaca İmaret (İshak Paşa Camisi) 15. yy. -Hamidiye Camisi (Yeni Cami) 20. yy.
Müze olarak Kullanılanlar	-Sinan Paşa (Hortacı Süleyman Efendi) Camisi 16. yy.
Ticari amaçlı kullanılanlar (Liman, restoran, imalathane)	- Halil Paşa Çifte Hamamı (Pazar- Yahudi Hamamı) 15. Yy. - Hüsrev Kethüda Hamamı (Yeni Hamam) 16. yy. - Hacı Ahmed Ağa Tütün Gümrükhanesi 18.yy.
Askeri Amaçlı Kullanılanlar (Ofis, depo, hapishane vb.)	-Topçu Kışlası Hasan Fehmi Paşa Camisi 20. yy.

3. Camiden Kiliseye Dönüştürülen Yapılar

3.1.Selanik Ayasofya Camisi

Belge kaydı: BOA, BEO. 2341 / 175548 / 1 Hicri 10 Rebiulevvel 1322 / Miladi 25 Mayıs 1904.

6. yüzyılda kilise olarak inşa edilen yapı, şehir Osmanlı Devleti himayesine geçtikten yaklaşık bir asır kadar sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde İbrahim Paşa tarafından minber mihrap, minare ve son cemaat yeri gibi yapı öğeleri ekletilerek camiye çevrilmiştir[26]. Yapı 1890 yılında şehirde çıkan yangında hasar görmüş olup uzun yıllar kapalı kalmıştır[27]. 1911 yılında Sultan V. Mehmed Reşad'ın Cuma selamlığıyla yeniden ibadete açılan yapı, 1912' de şehrin Yunan idaresine geçmesinin ardından tekrar kiliseye çevrilmiştir[28]. Camiye dönüştürülürken iç mekânda üzeri sıva ile kapatılan mozaikler, duvarlar kazınarak tekrar meydana çıkartılmıştır[29]. Kubbesinin üzerine ise

26 (Çam, 2000) s. 290.
27 (Eyice, Ayasofya Camii, 1991) s. 221-222.
28 BOA, BEO. 2341 / 175548 / 1 Hicri 10 Rebiulevvel 1322 / Miladi 25 Mayıs 1904.
29 (Eyice, Ayasofya Camii, 1991) s .221-222.

bir haç eklenmiştir[30]. Yapı, Balkan Savaşlarına kadar İslam'ın sembol yapısı olarak işlevini sürdürürken şehrin düşmesi ve boşaltılmasıyla işlev değiştirerek tekrar kilise çevrilmiştir. Günümüzde de hala kilise olarak kullanılmaktadır.

Görsel 1. Selanik Ayasofya Camisi İç ve Dış Görünümleri (https://archives.saltresearch.org https://kulturenvanteri.com) Erişim: 05.08.25

Görsel 2. Selanik Ayasofya Camisi Günümüz İç ve Dış Görünümleri

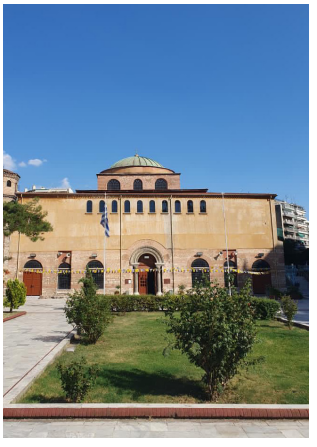

3.2. İshakiye Camisi

Belge Kaydı 1: VGMA, Df. 987, Sf. No:276, Sıra No: 96 Hicri 27 Cemaziyelahir 1216 / Miladi 4 Kasım 1801

Belge Kaydı 2: BOA, İ.ML. Dosya No:9, Gömlek sıra No: 25/ 1-2 Hicri 23 Cemaziyela-

30 (Bıçakçı, 2003) s. 316.

hir 1311 / Miladi 1 Ocak 1894

Belge Kaydı **3:** BOA, EV. Df. No: 37599, varak,no: 39, Sıra 2 Rumi 22 Nisan 1324 / Miladi 5 Mayıs 1905

Selanik merkez Atik mahallesinde yer alan 1295-1315 tarihleri arasında Manastırı olarak inşa edilen yapı İshak Paşa tarafından 1483 tarihinde camiye dönüştürülmüştür[31]. Camiye dönüştürülürken iç mekâna mihrap, minber, kürsü ve mahfil eklenmiş olup dış mekâna yapıdan ayrı olarak kuzeybatı köşesine minare, kuzey cephesine ise sundurma şeklinde son cemaat yeri ve önüne bir şadırvan eklenmiştir. Balkan Savaşları sonrası Selanik'in düşmesiyle İshakiye Camisi tekrar Aziz Panteleimon Kilisesine dönüştürülmüştür. Yapı, kiliseye dönüştürülürken alçı minber kaldırılmış olup minare kaidesine kadar yıkılmıştır. Yapının kuzeybatısındaki minare kaidesi, kuzeyinde yer alan mermer şadırvan havuzu ve sütunları hala ayaktadır. Yapı günümüzde ise kilise olarak kullanılmaktadır.

Görsel 3.İshakiye Camisi İç ve Dış Görünümleri

3.3. Kışla Camisi

Belge No: VGMA, Df. No: 185, Sf. 14 No: 40

Kışla Camisi, Stratou caddesi üzerinde yer almaktadır. Lowry tarafından yapıya ait olduğu tespit edilen kitabeden 1900-1902 yılları arasında tarihlendiği bilgilerine ulaşmaktayız[32]. Yapı, Osmanlı 3. Kolordu karargâhı ile aynı arsayı paylaşmaktadır. Günümüzde bu karargâh Yunanlılar tarafından Yunan Askeri Karargâhı olarak kullanılırken cami ise 1930'dan itibaren karargâhın resmi kilisesi olarak kullanılmaktadır[33].

31 VGMA, Df. 987, Sf. No:276, Sıra No: 96 Hicri 27 Cemaziyelahir 1216 / Miladi 4 Kasım 1801.
32 (Lowry, 2022) s. 18.
33 (Yılmaz, 2023) s. 1308.

Görsel 4.Kışla Camisi Dış Görünümü ve Ön Cephesi http://selanik.gocmenleri.mubadil.com Erişim: 11.08.25

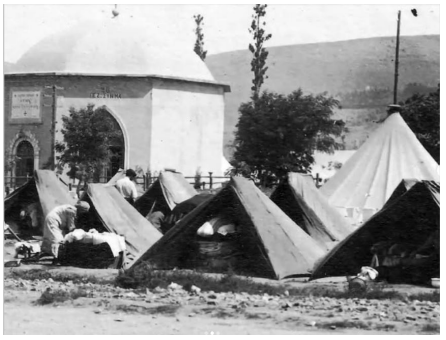

4. Kültürel Etkinlik Alanları Olarak Kullanılanlar

4.1. Hamza Bey Camisi

Belge Kaydı: VGMA, Df. No:994 Sh. No:30 Sıra No:406 Hicri 6 Şevval 1319/ Miladi 16 Ocak 1902.

Egnatia Caddesinin kenarında eski çarşı bölgesinin içinde yer alan cami, Hamza Bey'in kızı Hafsa (Hafize) Hatun tarafından 1467-8 yıllarında yaptırılmıştır[34]. Balkan Savaşlarından sonra şehir Yunanistan Hükümeti himayesine girdikten sonra yapının avlu revakları esnaf dükkanlarına çevrilmiştir[35]. Yapı 1980'li yıllara kadar pazar yeri ve son cemaat yeri kubbe altları Alcazar Sineması olarak kullanılmıştır. Yapı, Avrupa Birliği Fonları ve Yunanistan Kültür Bakanlığı tarafından 2015 yılından bu yana restorasyon sürecinde olup günümüzde de bu nedenle kapalı durumdadır. Restorasyon sürecin uzamasında yakınında bulunan metro istasyonu çalışmalarının neden olduğu söylenmektedir. Edindiğimiz bilgilere göre restorasyon bittiğinde İslam Eserleri Müzesi olarak faaliyet göstermesi planlanmaktadır.

34 (Eyice, 1997) s. 508.
35 (Sambanopoulou, 2008) s. 223.

Görsel 5. Hamza Bey Camisi Dış Görünümü Machiel Kiel Fotoğraf Arşivi 1972 (https://www.nit-istanbul.org/ Erişim:10.08.25)

4.2. Alaca İmaret (İshak Paşa Camisi)

Belge Kaydı: BOA, Df. No: 37599, Varak no: 38, Sıra 2 Rumi 22 Nisan Nisan 1324 / Miladi 5 Mayıs 1908.

Yapı kitabesinde yer alan bilgilere göre 1484 yılında inşa edilmiştir. Yapı adını minaresinde kullanılan alaca kesme taşlardan ve banisi olan dönemin Sancak Beyi İshak Paşa[36]'dan alır. Yapı 1978'deki depremden sonra Yunanistan Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiştir. Yakın dönem çalışmalarından 1986 yılından itibaren sergi ve konser gibi kültürel etkinlikler için kullanılmakta olduğu bilgilerine ulaşıyoruz[37]. Yapının 2014 yılına kadar kültürel etkinlikler için hizmet verdiğini fakat bu tarihten sonra ise kaderine terk edildiğini söyleyebiliriz. Günümüzde yapı kapalı durumdadır.

Görsel 6. Alaca İmaret (İshak Paşa Camisi) İç Mekân ve Dış Mekân Görünümleri

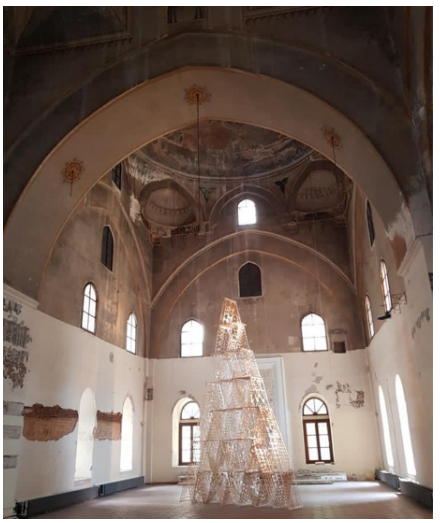

36 (Ayverdi, 2000) s. 255.
37 (Yapar, 2007) s. 354.

4.3.Hamidiye Camisi (Yeni Cami)

Belge Kaydı: VGMA, Df. No: 991, Sh. No: 48-49, Sıra No: 61 Hicri 8 Cemaziyelahir 1321 / Miladi 2 Ağustos 1903.

Yeni cami, sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişinin 25. yılında inşa ettirildiğinden dolayı Hamidiye Camisi olarak da anılmaktadır. Arşiv kayıtlarına ve kitabesindeki bilgilere göre 1902 yılında yaptırılmıştır. Üçüncü Ordu Müşiri Yaver-i Şehriyâri Hacı Mehmet Hayri Paşa'nın yardımlarıyla ve Müslümanlığı kabul eden Yahudiler tarafından mimar Vitaliano Poselli'ye yaptırılmıştır[38]. Yapı, Lozan antlaşmasıyla Anadolu'dan gelen Rum göçmenler için 1922-25 yılları arasında barınak olarak kullanılmıştır[39]. 1925'ten itibaren Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaya başlanmış olup 1938 yılında "Koruma Altındaki Tarihi Eser" statüsü verilmiştir[40]. II. Dünya Savaşı nedeniyle 1940'ta kapatılan yapı 1953'te 9. Bizantoloji Kongresi için yeniden açılarak 1968'den itibaren[41] 2015-16 yıllarına kadar Yeni Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmıştır. Yerli halktan edindiğimiz bilgilere göre yapı, 102 yıl sonra tekrar 10 Nisan 2024 yılında Ramazan Bayramı'nda bayram namazı için ibadete açılmış olup yıl içinde 1-2 defa bayram namazı için kullanılmıştır. Fakat yapının kullanımı ibadet için sürekli olmayıp günümüzde Selanik Belediyesi tarafından sergi salonu olarak kullanılmaktadır.

Görsel 7. Selanik Hamidiye Camisi (Yeni Cami) İç Mekân ve Dış Mekân Görünümleri

5. Müze Olarak Kullanılanlar

5.1. Sinan Paşa (Hortacı Süleyman Efendi) Camisi

Belge Kaydı: VGMA, Df. 652/2, Sf. 68, Sıra 124 Tarih: Hicri 10 Muharrem 1178 / Miladi 10 Temmuz 1764.

38 (İbrahimgil & Turan, 2004) s. 454.
39 (Yapar, 2007) s. 339.
40 (Macar, 1997) s. 349.
41 (Macar, 1997) s. 28.

Günümüzde Egnatia caddesi üzerinde konumlanan yapı Roma döneminde tapınak olarak inşa edilmiş olup Hristiyanlığın resmen kabulüyle doğusuna apsis eklenerek Bizans kilisesine dönüştürülmüştür[42]. Yapı, şehir Osmanlı Devleti tarafından alındıktan çok sonra minare eklenerek 1590-1591 yıllarında Sultan I. Ahmed döneminde Sinan Paşa tarafından camiye çevrilmiştir[43]. Caminin adı yakınında bulunan zaviyenin şeyhine ve köyün adına ithafen Hortaçlı Süleyman Efendi Camisi olarak da anılmaktadır. Yapıdan ayrı olarak inşa edilen minaresi kesme taştan olup günümüze kadar ulaşmıştır. 1889 yılında geniş çaplı onarımın ardından Balkan Savaşları'ndan sonra 1920'de tekrar kiliseye çevrilmiştir[44]. Bıçakçı 2003 basımlı yayınında yapıyla ilgili olarak arkeolojik araştırmalar ve çalışmalar yapılması için Bizans Eserleri Müzesi'ne çevrildiğinden bahsederek devamında tekrar onarımda olduğu bilgilerini aktarır[45]. 2007 yılında yapılan bir çalışmada yapının incelendiği fakat içiyle ilgili bilgi verilmeyip dış bahçesinde şehrin çeşitli yerlerinden getirilen farklı dinlere ait birçok mezar taşı olduğundan bahsedilir[46]. Yapı günümüzde ise kendi tarihi sürecini anlatan müze olarak kullanılmaktadır.

Görsel 8.Sinan Paşa (Hortacı Süleyman Efendi) Camisi İç Mekân ve Dış Mekân Görünümleri

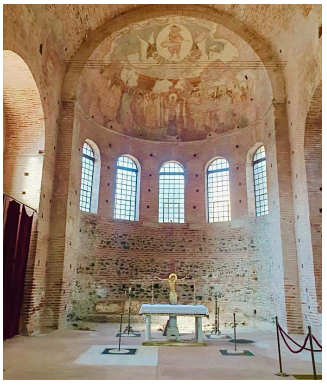

6. Ticari Amaçlı kullanılanlar

6.1. Halil Paşa Çifte Hamamı (Pazar- Yahudi Hamamı)

Belge Kaydı: VGMA, Df. 632, Sf. 440-442, Sıra 199 Tarih: Hicri 30 Muharrem 894 / Miladi 3 Ocak 1489.

Şehrin güneybatısında yer alan yapı bedestene yakınlığından dolayı Pazar Hamamı bulunduğu yerin Yahudi yerleşimi olmasından dolayı ise Yahudi Hamamı olarak anılmak-

42 (Eyice, 1954) s. 165.
43 (Eyice, 1998) s. 244.
44 (Bıçakçı, 2003) s. 311.
45 (Bıçakçı, 2003) s. 311.
46 (Yapar, 2007) s. 310.

tadır[47]. Kanetaki yapıyla ilgili ilk referansların Evliya Çelebiden geldiğinden bahsetse de banisi ile ilgili net bilgilerin 19. ve 20. yy. kaynaklarından ulaştığını aktarır. Yapının banisi Halil Paşa'dır[48]. 15.yy. sonu 16.yy. başına tarihlenen yapı[49], 1990'ların başlarına kadar işlevi dahilinde kullanılmış olup 1997'de restorasyonu yapılmıştır[50]. 2000'li yılların başına kadar depo ve imalathane olarak kullanılmış olup 2006 yılında yine restorasyon sürecine girmiştir[51]. Yapı günümüzde ise kullanılmadığından kapalı durumdadır.

Görsel 9. Halil Paşa Çifte Hamamı (Pazar- Yahudi Hamamı) Dış Görünümleri

6.2. Hüsrev Kethüda Hamamı (Yeni Hamam)

Belge Kaydı: VGMA, Df. 2113, Sf. 195-215, Sıra 33 Tarih: Hicri 1 Cemaziyelahir 911 / Miladi 30 Ekim 1505.

Kasandrou ve Agios Nikolaos caddelerinin kesişiminde yer alan Yeni Hamam adı ile de bilinen Hüsrev Kethüda Hamamı, Sultan II. Bayezid'in şehre vakfettiği yapılardandır[52]. 1919'lara kadar asli işlevinde kullanılan yapı sonrasında bir dönem depo olarak kullanılmış olup 1937 yılında bir bölümü yıkılarak sinemaya çevrilmiştir[53]. 1978 yılında yaşanan depreme kadar 'Agli' sineması adıyla hizmet vermeye devam etmiştir. 2000'li yıllarda yapı kapalıyken bir dönem özel kültür merkezi olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise gündüzleri cafe-restoran akşamları ise eğlence ve bar salonu olarak kullanılmaktadır.

47 (Kanetaki, 2008) s. 237.
48 (Kanetaki, 2008) s. 237.
49 VGMA, Df. 632, Sf. 440-442, Sıra 199 Tarih: Hicri 30 Muharrem 894 / Miladi 3 Ocak 1489.
50 Selanik Kültür Başkenti programı çerçevesinde restorasyon kapsamına alınmış ve onarım görmüştür.
51 Avrupa Birliği fonu ile restorasyon sürecine girmiştir.
52 VGMA, Df. 2113, Sf. 195-215, Sıra 33 Tarih: Hicri 1 Cemaziyelahir 911 / Miladi 30 Ekim 1505.
53 (İsen & İbrahimgil, 2025) s. 37.

Görsel 10. Hüsrev Kethüda Hamamı (Yeni Hamam) Dış Görünümleri

6.3.Hacı Ahmed Ağa Tütün Gümrükhanesi

Belge Kaydı: VGMA, Df.No: 623, Sh. No: 225, Sıra No: 216 Hicri 7 Cemaziyelevvel 1132 / Miladi 17 Mart 1720.

Yalı Kapısı yanında Hacı Ahmed Ağa Bin Mehmed Ağa tarafından 18. yüzyılın ilk yarısında inşa ettirilen Tütün Gümrükhane binası[54], Selanik Hükümeti tarafından yeni müştemilat binaları eklenerek Selanik Liman binasına dönüştürülmüştür. Günümüzde de aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Görsel 11. Selanik Limanı

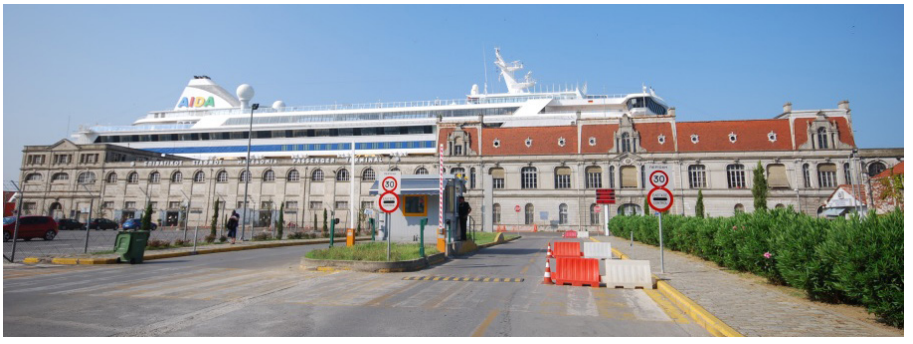

54 VGMA, Df.No: 623, Sh. No: 225, Sıra No: 216 Hicri 7 Cemaziyelevvel 1132 / Miladi 17 Mart 1720.

7. Askeri Amaçlı Kullanılanlar

7.1. Topçu Kışlası Hasan Fehmi Paşa Camisi

Belge Kaydı: VGMA, Df. No: 989, Sh. No: 228-9, Sıra No: 182 Hicri 1 Receb 1322 / Miladi 11 Eylül 1904

Yapı Selanik şehir merkezinin dışında İstanbul caddesi üzerinde bulunan Osmanlı Topçu Kışlası içinde yer almaktadır. Belgelerden ve 2000'li yıllarda ortaya çıkan kitabesinden anlaşılacağı üzere 1904 yıllarında Vezir Hasan Fehmi Paşa tarafından eşi Feride Hanım adına yaptırılmıştır[55]. Kışla Camisi olarak da anılan yapı 1912 yılına kadar asli işlevini sürdürürken şehrin Yunan yönetimine geçmesinin ardından bu tarihten 2003 yılına kadar askeri amaçlarda (ofis, depo, hapishane vb.) kullanılmıştır. Yine bu yıllarda koruma altına alınan yapı[56] yaklaşık 2 yıl sonra yol genişletme çalışmaları için 22 m güneye doğru kaydırılmıştır[57]. Tütüncü cami hakkındaki bilgilere Yunan dostu Nikolaos Chatzitryfon tarafından gönderilen kitabe fotoğrafından ulaştığını aktarır. Chatzitryfon'un aktardığı diğer bilgilere göre[58] 2017 yıllarında müze olarak restorasyon projesinin hazırlandığı fakat çeşitli sebeplerden ötürü çalışmalara başlanmadığı ve yapının metruk halde bırakıldığı bilgilerine ulaşılmaktadır[59]. Yapı askeri alanda olduğundan dolayı dışarıdan ziyaretçi ve incelemeye kapalıdır. İç mekân incelemeleri yapılamamıştır. Yapı kitabesinin tespitiyle ve içerdiği inşa bilgileri ile Hamidiye Camisi'nin Selanik' deki son Osmanlı Mimari Eseri olma statüsüne son vererek yerine geçmektedir.

Görsel 12. Topçu Kışlası Hasan Fehmi Paşa Camisi Dış Görünümü ve Kitabesi (Tütüncü, 2017)

Kitabe

55 VGMA, Df. No: 989, Sh. No: 229, Sıra No: 182 Hicri 1 Receb 1322 / Miladi 11 Eylül 1904.

56 2003 yılında Yunanistan Kültür Bakanlığı tarafından koruma altına alınan yapının, 2005 yılında Anıtlar Kurulu tarafından yol çalışmalı nedeniyle yer değişliği olmuştur.

57 (Tütüncü & Tanrıveren, 2017) s. 30.

58 Chatzitryfon; 1929'da yapının minaresinin kaidesine kadar yıkıldığı, kaideye eklenen merdiven ile dışardan bağımsız olarak üst kata giriş sağlandığını ve harim ile bodrum kat arasındaki merdivenin de kaldırılarak her iki katın birbirinden bağımsız hale geldiğini aktarmıştır. Bkz: Tütüncü & Tanrıveren, 2017 s. 30.

59 (Aynur, 2020) s. 29.

8. Sonuç

1430' da Osmanlı hakimiyetine giren Selanik'te fethin hemen ardından gücün en iyi göstergesi olan ve şehir çekirdeğini oluşturan dini, sosyal, ticari ve sivil yapıların inşasıyla Türk- Müslüman şehir kimliği oluşturulmuştur. Yüzyıllar sonra yaşanan yurt edinme savaşlarıyla Balkanlarda yeni bir siyasi ve sosyal olan göç olgusu yaşanmıştır. Yerli halk savaşın hezimeti ve yıldırıcı politikalarla fethettikleri topraklardan göçe zorlanmışlardır. Bu bağlamda göç edilen yerlerde nadirde olsa kalmaya devam eden Osmanlı halkı yapıların ayakta kalmasına vesile olmuştur. Elden çıkan bölgelerde ise yapılar işlevlerini değiştirterek kullanılmaya devam etmiştir. Arşiv kayıtlarında şehir genelinde yüzlerce yapının varlığını bilmekteyiz fakat işgal sırasında ve sonrasında yaşanan olaylarla yapıların büyük çoğunluğu yıkılmış ve günümüze gelememiştir. Çalışma kapsamında arşiv kayıtlarında adı geçen ve saha çalışmalarıyla da tespiti yapılan 96 yapıdan 11 tanesi günümüze kadar gelmiştir ancak işlev değişikliği yapılarak kullanılmıştır. Şu an kapalı durumda olan 4 yapı (Hamza Bey Camisi, Alaca İmaret (İshak Paşa Camisi) Halil Paşa Çifte Hamamı (Pazar- Yahudi Hamamı) ve Topçu Kışlası Hasan Fehmi Paşa Camisi kapatılmadan önceki son kullanılan işlevleriyle değerlendirilmiştir. Bu yapıların 3 tanesi (Selanik Ayasofya Camisi, İshakiye Camisi ve Kışla Camisi) camiden kiliseye dönüştürülmüştür. 3 tanesi (Hamza Bey Camisi, Alaca İmaret (İshak Paşa Camisi) ve Hamidiye Camisi (Yeni Cami) sinema, sergi ve konser salonu gibi kültürel etkinlik alanları olarak kullanılmaktadır. 3 tanesi (Halil Paşa Çifte Hamamı (Pazar- Yahudi Hamamı), Hüsrev Kethüda Hamamı (Yeni Hamam) ve Hacı Ahmed Ağa Tütün Gümrükhanesi) liman, restoran ve kısa süreli de olsa imalathane gibi yoğun kullanılan ticari amaçlı yapılar olarak hizmet vermektedir. Yapıların 1 tanesi ise (Sinan Paşa (Hortacı Süleyman Efendi) Camisi) müze olarak kullanılmaktadır. Yapıların işlevleriyle ilgili incelemeler sonucunda stratejik açıdan ve zaferin simgesi olarak şehrin önemli dini yapıları şehri alanlarca kendi kutsal din merkezleri olan kiliselere çevrilmiştir. Diğer kamu, eğitim, sosyal ve ticari yapılar ise şehrin yeni sahiplerince ihtiyaca binaen yeniden düzenlenerek ve işlevleri değiştirilerek kullanılmaya devam etmiştir. Dini yapılar başlıca kilise ve sergi salonu olarak tercih edilirken hamam vb. gibi sosyal yapılar ise çok yakın tarihlere kadar asli fonksiyonlarında kullanılmışlardır. Dini yapılar kadar yoğunlukta olmasa da sivil ve sosyal yapılarda da işlev değişiklikleri görülmektedir. Tarihte görülen bu büyük göç dalgasıyla Balkan coğrafyasında yeni bir siyasi harita çizilmekle birlikte yaşayan kitlenin değişimiyle de kozmopolitik yapıda ve şehir silüetinde oldukça önemli değişmeler ve gelişmeler yaşanmıştır.

Kaynakça

1)Arşiv Kaynakları

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.)

BOA, BEO. 2341 / 175548

BOA, EV. Df. No: 37599

BOA. BEO. 1410 / 105743 / 2

BOA, İ.ML. Dosya No:9, Gömlek sıra No: 25

b) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Df. No: 2113, Sf. 195-215, Sıra No:33

VGMA, Df. No: 652/2, Sf. 68, Sıra No:124

VGMA, Df. No: 632, Sf. 440-442, Sıra No: 199

VGMA, Df. No: 185, Sf. 14 No: 40

VGMA, Df. No: 987, Sf. No:276, Sıra No: 96,19

VGMA, Df. No: 989, Sh. No: 229, Sıra No: 182

VGMA, Df. No: 991, Sh. No: 48-49, Sıra No: 61

2) Kitap ve Makaleler

Akalın, H. (2000). *Ege Gül Mü Diken Mi!..* Ankara, Ümit Yayıncılık.

Aksan, V. H. (2010). *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aynur, H. (2020, Mart). Selanik Topçu Kışlası (Hasan Fehmi Paşa) Camii'nin Kitabesi. *Dergâh* (361), s. 28-30.

Ayverdi, E. H. (1982). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (2 b., Cilt 4). İstanbul: Seçil Ofset.

Ayverdi, E. H. (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (2 b., Cilt 4). İstanbul: Seçil Ofset.

Bıçakçı, İ. (2003). *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri.* İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları.

Budak, M. (2017). Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Makedonya'da Yunan Zulmü ve Osmanlı Devleti'nin Tavrı. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları.

Çam, N. (2000). *Yunanistan'da Türk Eserleri.* Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Çelebi, E. (tarih yok). *Seyahatnamesi* (Cilt 7-8). (M. Zıllî Oğlu, Çev.) İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Delilbaşı, M. (1976). Selanik'in Venedik İdaresine geçmesi ve Osmanlı Venedik Savaşları (1423-1430). *Belleten, XL* (160), 573-588.

Enarksis, O. T. (2018). "Nosokomio tis. Tessalonikis. tous. Telefteous. Eones. Ellinika Diavitologika Kronika, Tomos.

Eyice, S. (1954). *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri.* Türkiyat Mecmuası.

Eyice, S. (1991). Ayasofya Camii. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 221-222), İçinde TDV Yayınları.

Eyice, S. (1997). *Hamza Bey Camii* (Cilt 15). TDV İslam Ansiklopedisi.

Eyice, S. (1998). Hortacî Süleyman Camii. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

Gençer, C. İ. (2012). 1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim. *(Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi*, 65.

Gökaçtı, M. A. (2001). *Yeniden Keşfedilen Yunanistan.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)* (2. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbrahim, E. (2006). *Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930).* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

İbrahimgil, M. Z., & Turan, Ö. (2004). *Balkanlar'daki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler.* Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu.

İlçin, H. İ. (2021). *Balkan Savaşları Sırasında İstanbul'a Gelen Balkan.* Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

İnalcık, H. (2008). *Rumeli* (Cilt 35, s. 232-235), İçinde TDVİA.

İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye.* İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

İsen, M., & İbrahimgil, M. Z. (2025). *II. Bayezid'in Rumeli'de Yaptırdığı Eserler.* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Kanetaki, E. (2008). Pazar Hamam (or Yahudi Hamam or Louloudadika). E. Brouskari (Dü.) içinde, *Ottoman Architecture in Greece* (s. Yeni Hamam). Athens: ellenic Ministry of Culture, Directorate of Byzantine; Post-Byzantine Antiquities.

Kiel, M. (2009). Selanik. TDV. İslam Ansiklopedisi.

Lowry, H. W. (2022). *A Tale of Three Mosques.* İstanbul: BAU Publications.

Macar, E. (1997, Aralık). Selânik Dönmelerinin Yaşayan Simgesi Yeni Cami. (168), s. 28-30.

Macar, E. (1997). Selanik Dönmelerinin Yaşayan Simgesi, Yeni Cami. *Tarih ve Toplum, 28*(168), 349.

Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.* İstanbul: Alkım Yayınevi.

Sambanopoulou, L. (2008). Alaca Imaret (or Ishak Pasha Mosque). E. Brouskari (Dü.) içinde, *Ottoman Architecture İn Greece* (s. 229).

Trivizadaki, A. A. (2017). Vivlion Praktikon ton Kataliftison Epitropis tis Tessaloniki tou 1912. *Kosmos*(4), 143-146. https://doi.org/Tessaloniki

Tufan, M. (1989). *Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri* (Cilt V). Erdem.

Tütüncü, M., & Tanrıveren, F. M. (2017, Mart). Selanik Hasan Fehmi Paşa (Topçu Kışlası) Camii ve Kitabesi. *Manşette Tarih*, s. 30-38.

Vlami. (2009). *Entrepreneurship and Relational Capital in a Levantine Context: Bartolomew Edward Abbott, the "Father of the Levant Company" in Thessaloniki (Eighteenth-Nineteenth Centuries).* The Historical Review.

Yapar, B. (2007). *Yunanistan'Daki Türk Eserlerinde Kitabeler (Dedeağaç, Dimetoka, Iskeçe, Gümülcine, Selânik,Kavala, Yenice-Karasu).* İSTANBUL: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüsek Lisans Tezi).

Yılmaz, M. E. (2023). *Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri* (Cilt 3.). YTB Yayınları.

Romanya'dan Anadolu'ya Göç: Göçmen Yerleşim Birimi İnşa Örneği Olarak Kovancılar

Mehmet Şirin Pirol[1]

Özet

Türk toplumsal yaşamının önemli bir özelliği olarak göç olgusu Türk siyasi ve askeri tarihi ile özdeşlemiş önemli kavramlardan birisidir. Tarihsel süreçte muhtelif nedenler etrafında süreklilik gösteren göçlerle birlikte Türkler, Orta Asya'dan dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Muhtelif motivasyonlar etrafında şekillenen göçler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Anadolu yarımadasından Balkanlara doğru gerçekleştirilen bu planlı göç hareketi bizzat devletin muktedir olması ile paralellik göstermiştir. Osmanlı'nın kuruluş yıllarından bu bölgedeki son hâkimiyet yıllarına kadar Türkler, Balkanları kendilerine vatan bilmişlerdir. Devletin zayıflaması ve bölgeden çekilmesiyle buradaki Türklerin Anadolu coğrafyasına yeniden dönmeleri ise son iki yüz yılın önemli tarihsel olaylarından birisi olmuştur. Balkanlardaki toprak kayıplarıyla başlayan Anadolu'ya dönüş 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sürmüş, Balkan Savaşları ve I. Dünya Harbi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu hareketlenme sadece bu dönemle kalmamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra da devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam eden Balkan göçlerin ana merkezlerinden birisi de Dobruca olmuştur. Bu bağlamda Romanya'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye gelmeleri amacıyla Romanya Devleti ile bir Göç Antlaşması yapılmıştır. Bu sayede on binlerce Türk, Trakya ve Anadolu'da iskân edilmiştir. Bu esnada ülkenin doğusunda bulunan Diyarbakır ve Elâzığ vilayetlerine de bir miktar Romanya muhaciri yerleştirilmiştir. Elâzığ'a gelen göçmenler için yeni baştan bir yerleşim birimi inşa edilmiştir. Bu yere de o kişilerin geldiği yerdeki köylerinin adı olan "Kovancılar" adı verilmiştir. Bu çalışmada öncelikle göç olgusu ele alınarak Balkanlara yapılan Türk göçleri ve iskân politikası kısaca ele alınmıştır. Akabinde Balkanlardan Türkiye'ye yapılan tersine göç hareketleri sebepleri ve tarihi süreçleriyle izah edilmiştir. Bu bağlamda Romanya'dan Türkiye'ye yapılan göçler ve Elâzığ'daki iskân konusu anlatıldıktan sonra yakın dönem göç hareketleri içinde ilgi çekici bir örnek olan Kovancılar ilçesindeki Türk iskânı konusunun izah edilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: göç, Kovancılar, Dobruca, Romanya, Türkiye

Migration from Romania to Anatolia: Kovancılar as a Case of Immigrant Settlement Construction

Abstract

As an important feature of Turkish social life, the phenomenon of migration is one of the key concepts synonymous with Turkish political and military history. Throughout history, Turks have dispersed from Central Asia to all corners of the world due to continuous migration for various reasons. Migration, shaped by various motivations, continued during the Ottoman period. This planned migration from the Anatolian peninsula to the Balkans paralleled the state's own power. From the founding years of the Ottoman Empire to its final years of rule in the region, the Turks considered the Balkans their homeland. The weakening of the state and its withdrawal from the region led to the return of the Turks there to the Anatolian geography, which was one of the important historical events of the last two hundred years. The return to Anatolia,

1 Araştırmacı, Marmara Üniversitesi, mehmet.pirol@marun.edu.tr, ORCID:0009 0006 3923 6426.

which began with the loss of territory in the Balkans, continued during the 1877-1878 Ottoman-Russian War and reached its peak with the Balkan Wars and World War I. This movement did not end with this period but continued after the collapse of the Ottoman Empire. Dobruja was also one of the main centres of Balkan migration that continued during the Republic of Turkey period. In this context, a Migration Agreement was signed with the Romanian State for the purpose of bringing Turks living in Romania to Turkey. As a result, tens of thousands of Turks were settled in Thrace and Anatolia. During this time, a number of Romanian migrants were also settled in the provinces of Diyarbakır and Elâzığ in the east of the country. A new settlement was built for the migrants who came to Elâzığ. This place was named 'Kovancılar' after the villages where these people came from. This study first examines the phenomenon of migration, briefly discussing Turkish migration to the Balkans and the settlement policy. Subsequently, the reverse migration movements from the Balkans to Turkey are explained with their reasons and historical processes. In this context, after discussing the migrations from Romania to Turkey and the settlement issue in Elâzığ, the aim is to explain the Turkish settlement in the district of Kovancılar, which is an interesting example among recent migration movements.

Keywords: migration, Kovancılar, Dobrudja, Romania, Turkey,

1. Giriş

Demografik bir terim olan göç TDK sözlüğünde: "*Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi; taşınma, hicret, muhaceret*"[2] şeklinde tanımlanmaktadır. Tarih boyunca insan toplulukları tabiat şartlarının değişmesi, savaşlar, dini sebepler, can güvenliği, geçim darlığı, kuraklık, otlak ve mera arayışı gibi tabiî, beşerî ve siyasi sebeplerle göç etmişlerdir (Öztürk, 2017 s. 1684-1687).

Türkler göçebe yaşam biçimlerinin bir gereği olarak göç olgusuna aşina bir kavimdir. Daha ilk çağlardan itibaren Türk boyları bulundukları yerlerden muhtelif sebeplerle göç etmeye başlamışlardır. Bu göçlerin neticesinde Türkler ekseriyeti batı olmak üzere kadim dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Batı yönünde hareket eden Hunlar, Peçenekler ve Avarlar gibi Türk boyları Avrupa'ya kadar yayılarak burada büyük devletler teşkil etmişlerdir. Batı yönünde ilerleyen Oğuz boyları da İran, Arap Yarımadası ve Anadolu coğrafyasında Selçuklular ve Osmanlı Devleti gibi iki büyük devlet kurmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra Türk boylarının hareketliliği durmamıştır. Orta Asya'dan Anadolu'ya akın akın gelen Türk boyları bir yandan Anadolu'nun muhtelif yerlerinde iskân edilmiştir. Öte yandan da Osmanlıların yönlerini daha batıya, Hristiyanların yaşadığı coğrafyaya çevirmesi üzerine Anadolu'da bulunan birtakım boylar Balkanlar'a yönlendirilmiştir. Bu suretle fethedilen yerlerdeki Türk ve Müslüman nüfus arttırılarak batıdaki hâkimiyetin kök salması temin edilmek istenmiştir. Balkanlardaki İslamileşme (Boşnak ve Arnavut nüfus hariç) daha çok Anadolu'dan göç ettirilen Müslüman ahali sayesinde gerçekleşmiştir (Öztürk, 2017, s. 1689). Böylece bu kolonizatör Türk nüfus sayesinde Balkanlarda asırlar süren bir Türk

2 Göç Maddesi, TDK Sözlük, https://sozluk.gov.tr/

hâkimiyeti dönemi yaşanmıştır. Takriben 500 yıl süren bu tarihsel vakıa XIX. Asırda değişmeye başlamıştır.

Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik düşüncesinden etkilenen Balkan halkları arasında Osmanlı Devleti'nin egemenliğine karşı başkaldırılar yaşanmaya başlamıştır. Özellikle Rusların, çoğu Slav kökenli olan bu halklara destek vermesi ve hatta onları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması sonucunda bu isyanlar devletin Balkanlardaki varlığını tehlikeye sokmaya başlamıştır. Batıda yapılan savaşlarda alınan menfi neticelerin tesiriyle Balkan coğrafyasında yaşayan Türk ve Müslüman nüfus tekrar göç olgusuyla hemhal olmaya başlamıştır. Özellikle 93 Rus Harbinden sonra kesif bir Türk nüfusun ikamet ettiği Niş Vilayetinin Sırbistan'a verilmesinden sonra burada yaşayan Müslümanlar göçe zorlanmışlardır. Böylece 1877-78 tarihi büyük bir göç hareketinin miladı olmuştur (Akdemir ve Hoş, 2013 s. 335-336). Bu olay nedeniyle Balkanları terk etmek zorunda kalan Türkler için "muhacir" ifadesi kullanılmaya başlamış ve böylece muhaceret kavramı Türklerin birkaç asırlık yuvalarını terk etmesinin ifadesi haline gelmiştir. Bu kitlesel göç olayları Balkanlarda sürekli bir süreç haline gelmiştir ve Balkan Savaşları sırasında da ikinci kitlesel göç vakası yaşanmıştır. Daha sonra ise I. Dünya Savaşı sırasında da Balkanlardaki Türk nüfus, kitlesel olarak evlerini ter etmek durumunda kalmışlardır. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra da Balkanlardan Türkiye'ye yönelik göçler yaşanmıştır (Akdemir ve Hoş, 2013 s. 336).

Balkanlardan Türkiye'ye yapılan göçlerin ana sebepleri politik ve ekonomik amillerdir. Osmanlı döneminde batıya Türk boylarının göç ettirilmesi, ele geçirilen bölgelerde iskân politikası vasıtasıyla bir nüfus oluşturmak suretiyle kalıcı olmak amacını taşıyordu. Böylece Osmanlı hem politik anlamda bir hâkimiyet idame ettirmek hem de bu arazileri devletin ekonomik kalkınması için kullanmak istemiştir. Nitekim Balkanlara göç eden boylardan göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçmeleri istenmiştir. Osmanlının son asrında ise çıkan isyanlar ve yaşanan savaşlar (93 Rus Harbi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı vb.) yüzünden Türklerin Anadolu'ya tersine göçü gerçekleşmiştir. Balkanlarda Türklerin yaşadığı bölgeler genelde Tuna nehri kıyıları gibi verimli ve stratejik öneme sahip arazilerdi. Bu yüzden bu topraklar Türklerin elinden çıktığında buradaki Müslüman nüfusun yerine yerli Hristiyan ahali iskân edilmek istenmiştir. Örneğin, Yugoslavya'da verimli arazileri elinde bulunduran Nova Varoş ve Sjenica Müslümanları göç ettirilirken dağlık ve izole bir bölge olan Tutin, Plav veya Gusinje Müslümanlarına neredeyse hiç dokunulmamıştır. Keza Romanya devleti, I. Dünya Savaşından sonra sahip olduğu verimli Dobruca arazisinde yaşayanları sistemli bir biçimde göç ettirip yerine Romenleri (Ulah-Vlah) yerleştirmeye çalışırken nispeten verimsiz ve bataklık olan sahalarda yaşayan Türklere dokunmamıştır (Akdemir ve Hoş, 2013 s. 337). Göç ettiren ülkelerde manzara bu şekilde iken göç edilen Türkiye'de başka göç meselesi ile ilgili başka değişkenler söz konusuydu.

XX. Yüzyılda devletler nüfus artışına önem vermeye başlamıştır. Çünkü nüfus meselesi iktisadi ve askeri bir güç olarak algılanmaya başlamıştır. Artarda yaşanan savaşlarda büyük kayıplar veren Osmanlı toplumunda ciddi bir nitelikli nüfus kaybı yaşandığı için yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti önemli gördüğü meselelerden birisi de "eksik nüfus" sorunu olmuştur. Zira Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve nihayet Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ülkenin nüfusu 18 milyondan 13 milyona düşmüştür. Ayrıca Anadolu'da vuku bulan salgın hastalıklar da (sıtma, tifo verem, dizanteri vb.) nüfusun azalmasında ayrıca etkili olmuştur (Duman, 2008, s. 24). Türk ve Müslüman unsurların yaşadığı bu göç Türk ulusçuluğunu besleyerek beraberinde Türk ulus devletinin hüviyetinin oluşmasında etken olmuştur. Zira 1920-1950 arasındaki göçler ülkenin demografik yapısını ve Cumhuriyet ideolojisinin ulusal kimliğini inşa etmeye yardımcı olmuştur (Altan, 2022 s. 14-15). Atatürk 16-17 Ocak 1923'te İstanbul basınından muhabirlerle İzmir'de yaptığı bir mülakatta "*… Millî sınır haricinde kalan aynı ırk ve aynı kültürden olan unsurları da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu arttırmak lazımdır ki, buna da girişilecektir...*" (Altan, 2022, s.15) ifadesiyle hem yürütülecek göç politikasını hem de ulusçu politikayı beyan etmiştir. Aynı mülakatta Mustafa Kemal "*… Rusya'dan da getirmek mümkün olursa, oradan da getireceğiz. Fakat bence Garbî Trakya'dan kâmilen Türkleri nakletmek lazımdır…*" diyerek Balkanlardan yapılacak göçlerin asıl hedefleri oluğunu belirtmiştir. Bu suretle Balkanlardan Türk nüfusu Türkiye'ye göç ettirmek bir devlet politikası haline gelmiştir. Böylece Yunanistan'la yapılan mübadeleyle kaybedilen nitelikli nüfusun telafi edilmesi ve Anadolu'nun kalkınmasının sağlanması amaçlanmıştır (Duman, 2008 s.25-26).

Cumhuriyetten sonra Balkanlardan Türkiye'ye gerçekleşen göçler iki başlık altında toplanabilir:

a) Mecburi Mahiyetteki Türk Göçleri: Lozan Antlaşması'ndan sonra Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi ve 1950 yılında Bulgaristan Komünist Partisi'nin tek taraflı bir kararla takriben 155 bin Türk'ü gayri hukuki ve gayri insani şartlarda Türkiye'ye göç ettirmesi bu mecburi göçlerdendir (Altuğ, Y. 1991 s. 110-111).

b) İhtiyari Mahiyetteki Türk Göçleri: Bu göçlerde göçmenlerin statüleri, göç etme zamanları ve biçimleri ile mal varlıkları gibi konular taraf devletlerin arasında anlaşmalarla belirlenmiştir. Bunlardan Bulgaristan ve Yugoslavya ile olan anlaşmalar göçlerin gerçekleşmesinden sonra, Romanya ile yapılan anlaşma ise göçten önce yapılmıştır (Altuğ, Y. 1991 s. 113). Nitekim Türkiye ve Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925'te imzalanan bir anlaşma ile daha önce Türkiye'ye göç eden kişilerin karşılıklı olarak tabiiyetlerini ve geride bıraktıkları mülkiyetleri üzerindeki haklarını tanıma kararı almışlardır (Altuğ, Y. 1991 s. 114). Benzer şekilde Türkiye ve Yugoslavya arasında, 5 Ocak 1950'de Ankara'da, "Yugoslavya'daki Türk emlak ve menfaatlerinin tanzimine müteallik bir Protokol" imza-

lanmıştır (Altuğ, Y. 1991 s. 115). Romanya ile ise bu iki örneğin aksine ilk önce anlaşma yapılmış, daha sonra da Türkler göç etmiştir.

2. 4 Eylül 1936 tarihli "Dobruca'daki Türk Ahalinin Muhaceretini Tanzim Eden Mukavelename" ve Türk Göçünün Kabul Edilmesi

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Romanya arasında siyasi ilişkiler 1923'te Cevad (Ezine) Bey'in Bükreş'e, George Filatily'nin de Ankara'ya büyükelçi olarak atanmasıyla başlar. Fakat asıl yoğun ilişkiler 1930'larda artarak devam etmiştir. 17 Ekim 1933'te Ankara'da imzalanan "Dostluk, Saldırmazlık, Tahkim ve Uzlaşma Antlaşması" ve 9 Şubat 1934'te imzalanan Balkan Antantı ile yakınlaşan iki ülke arasında göç meselesi ile ilgili bir anlaşmanın yapılması 20 Mayıs 1931 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bükreş'e büyükelçi olarak atanmasından sonra gündeme gelmiştir. 1944'e kadar Bükreş büyükelçiliği yapan Hamdullah Suphi Bey, Romanya'daki Türklerin sorunlarıyla yakinen ilgilenmiş, bu konuda hem Ankara'yı bilgilendirmiş hem de Romanya İçişleri Bakanı Mihalache, Başbakan Vacida, hatta Kral II. Carol ile görüşmüştür (Altan, 2022 s. 15-16). Nitekim Romanya Türklerinin durumunu inceleyen Hamdullah Suphi Bey ilk defa 26/05/1932 tarih ve 216/66 sayılı bir raporla Ankara'ya, buradaki Türklerin büyük bir göç yapma istek ve hazırlığında olduğunu haber vermiştir (Metin, 2012 s. 126). Hamdullah Suphi Bey, Türklerin yaşadığı zorlukları etraflıca izah ederek göç hususunda Rumen makamları ile görüşerek çözüm bulabilmek için kendisine müsaade edilmesini talep etmiştir (Akdemir ve Hoş, 2013 s. 344).

Osmanlı döneminde Romanya'ya göçen Türkler daha çok Dobruca (Romence Dobrogea, Bulgarca Dobrudzha) bölgesinde yaşamaktaydı. Dobruca, Aşağı Tuna ile Karadeniz arasında kalan 23 bin km²'lik bir bölgedir. Dobruca'nın 15.500 km²'si Romanya'da, 7.500 km²'si de Bulgaristan'da kalmaktadır (Bozçalışkan ve Avaner, 2021 s. 385). 1930'larda, Romanya tarafındaki Kuzey Dobruca'da bulunan Durostor, Caliacra, Köstence ve Tulcea kentlerinde yaşayan nüfusun çoğu Türk'tü. Bu şehirlerde 92.680 Türk, 72.412 Bulgar ve 40.088 Rumen yaşamaktaydı (Altuğ, Y. 1991 s. 117). Dobruca'da Osmanlı döneminde buraya göç eden Türkmenlerin dışında Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında gelen 35-40 bin arası Tatar da yaşamaktaydı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından (93 Harbi) sonra imzalanan Berlin Anlaşmasıyla Dobruca Romanya'ya kaldıktan sonra uğradıkları baskı karşısında direnemeyen 80-90 bin civarında Müslüman Türk Edirne ve İstanbul civarına göç etmiştir (Bozçalışkan ve Avaner. 2021). Böylece başlayan ters göç Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Romanya'daki Türklerin göç etme sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

"İstimlak yoluyla topraklarının ellerinden alınması, Makedonyalı Vlahların (Ulahlar) kendi toprak ve meskenlerine yerleştirilmesi, Maddi geçim kaynaklarının azalması, Yüksek vergiler konulması, Devlet dairelerinde kötü muamele ve suiistimaller olması, 1924'te

kabul edilen Yeni Dobruca Kanunu çerçevesinde yerleşim yerlerinin isimlerinin Romenleştirilmesi siyaseti, Cami ve okullara yeterli miktarda mali kaynak ayrılmaması, Okullarda Türkçe eğitimin azalması, 1935'te tüm vakıf mallarına el konulması ve Kadılık kurumunun kaldırılması." (Bozçalışkan ve Avaner, 2021 s. 389-390).

Bu dönemdeki göçleri iki şekilde sınıflandırmak mümkündür: 1923-1933 arasındaki ilk dönemde Türkler küçük gruplar halinde göç etmişler ve "Serbest göçmen (hükümetten yardım almayan ve istediği yere yerleşen göçmen)" statüsünde ülkeye giriş yapmışlardır. 1934- 1938 arasındaki dönemde ise Türkiye ve Romanya arasında yapılan bir anlaşma çerçevesinde Romanya'dan Türkiye'ye kitlesel göçler gerçekleşmiştir. Gelen göçmenler "İskânlı Göçmen (Devlet eliyle getirilen ve gösterilen iskân bölgesinde belli bir süre oturmak şartını kabul eden göçmen)" statüsünde ülkeye giriş yapmıştır (Duman, 2008 s.28). İkinci dönemdeki göçlerde Romanya'da vuku bulan problemlerin yanı sıra Ankara Hükümetinin yürüttüğü göçü teşvik edici politikalar da etkili olmuştur. Zira hükümet, Anadolu'da azalan nüfusu dengelemek, tarım ve sanayide ihtiyaç duyulan iş gücünü temin etmek ve ulus-devlet inşası sürecinde Türk nüfusu çoğaltmak amaçlarını taşıyordu. Bu doğrultuda Romanya'da sorunlar yaşayan Türk kitle göç etmeyi cazip buluyordu (Bozçalışkan ve Avaner, 2021 s. 390).

Türk Hükümeti Balkanlardan gelecek kitlesel göçleri bir devlet politikası olarak kurguladığından 1934 yılında bir İskân Kanunu çıkarmıştır. 9 Fasıl ve 52 Maddeden oluşan İskân Kanunu göçlerle ilgili meseleleri etraflı bir biçimde ele almaktaydı. Kanunla; İskân mıntıkaları, Muhacirlerin ve mültecilerin kabulü, alınacak tedbirler, kimlerin alınıp kimlerin alınmayacağı, Hükümetin alacağı tedbirler, muhacirlerin iskân edileceği yerler ve onlara verilecek topraklar, mali muafiyetler, icrai ve müteferrik hükümler ve iskân komisyonlarının nasıl teşekkül edeceği gibi hayati hususiyetler bu kanunla tespit edilmiştir. 14 Haziran'da kabul edilen İskân kanunu 21 Haziran 1934'te Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (2510 Sayılı İskân Kanunu (1934, 21 Haziran), Resmî Gazete (sayı:2733), s. 4003-4009). Kanunun birinci maddesinde iskân işlerinin yürütülmesi görevi İçişleri Bakanlığına verilmiş olup bu konudaki Türk ulusalcı bakış açısının altı çizilmiştir. İskân mahalleri tespit edilirken özellikle Türk nüfusun çoğalması istenen yerlere dikkat edilmesi hedeflenmiştir:

"İskân Kanunu

Kanun No: 2510 Kabul tarihi: 14/6/1934

Mukaddeme

İskân mıntakaları

Madde 1 — Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının,

bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dâhiliye Vekilliğine verilmiştir.

Madde 2 — Dâhiliye Vekilliğince yapılıp İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntakaya ayrılır.

1 numaralı mıntakalar: Türk kültürlü nüfusunun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntakalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntakalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılan iskân mıntakalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dâhiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararına bağlıdır." (İskân Kanunu (1934, 21 Haziran), Resmî Gazete (sayı:2733), s. 4003)

İskân kanununun muhtelif maddelerinde Türk ulusalcı çizgisi kendini alenen belli etmektedir. Örneğin; 7. ve 11. Maddelerde Türk ırkı mensubu olan ve olmayan muhacirlere eşit haklar tanınmayacağı alenen ifade edilmektedir.

"**Madde 7** — A: Türk ırkından olup Hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeğe serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler Hükümetin göstereceği yerlere gitmeğe mecburdurlar.

B: Türk ırkından olmayanlar, Hükümetten yardım istemeseler bile, Hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve Hükûmetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla vatandaşlıktan düşürülürler."

"**Madde 11** — A: Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B: Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî sebeplerle, İcra Vekilleri He yeti kararile, Dâhiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şart ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir."

(İskân Kanunu (1934, 21 Haziran), Resmî Gazete (sayı:2733), s. 4003-4004)

Türk Hükümeti, 1931'de göreve başlayan Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Bey'e göç meselesiyle ilgili çalışmalar yapması talimatını vermiştir. Hamdullah Suphi Bey bu amaç-

la Rumen makamlarıyla defalarca görüşmeler yaptı. Bu süreçte birçok kez Romanya'daki Türklerle görüşerek sorunlarına çözüm bulaya çalıştı. Örneğin; 1934 yılında Rumen İçişleri Bakanlığının talimatıyla kendisinden randevu isteyen Silistre Valisi Taşku Poçura ile Rumen Meclisindeki tek Türk vekil olan Süleyman Hamdi Bey'le görüşerek Silistre'deki Türklerin durumunda bazı ıslahatlar yapılması hususunda bir anlaşma yapmıştır (Metin, 2012 s. 129-130). Nihayet Romanya Kralı II. Carol, 24 Aralık 1934'te Hamdullah Suphi Bey'le görüşerek Türklerin Türkiye'ye göçü ile ilgili görüşme yapmıştır. (Akdemir ve Hoş, 2013 s. 337). Dobruca ve Deliorman bölgelerindeki Türklerin yaşadığı zorlukları Kral II. Carol'a anlatarak Türkiye'ye göç hususunda yardımcı olmalarını rica etmiştir. Akabinde Rumen Hükümetiyle Türklerin haklarını kaybetmeden göç etmeleri amacıyla uzun süren istişarelerde bulunmaya başlamıştır (Metin, 2012 s. 131-132).

Hamdullah Suphi Bey'in çabaları sonucu içinde Romanya Başbakanı, İçişleri ve Ziraat bakanlarının da bulunduğu bir komisyon teşekkül etmiş ve bu komisyon 21 Şubat 1935'te ilk toplantısını yapmıştır. Bu toplantılarda kaç kişinin nasıl ve ne zaman göç edeceği konuşulmuş ve göçlerin sorunsuz bir biçimde yapılabilmesi için iki ülkede bazı hazırlıkların yapılması kararlaştırılmaya çalışılmıştır (Duman, 2008 s. 32; Metin, 2012, s.133-134). Görüşmelerin neticesinde Hamdullah Suphi Bey'in bilgilendirmesiyle Türk hükümeti bir Göç Sözleşmesi taslağı hazırlayarak 7 Eylül 1935 tarihinde Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Bey aracılığıyla Romanya hükümetine iletmiştir. Bu taslağın iletilmesinden sonra Rumen makamları Müslüman Tatarların ve Hıristiyan Gagavuz Türklerinin göçün dışında tutulmasını talep etmiştir. Bir süre sonra Müslüman Tatarların göç kapsamına alınmasına itirazını kaldırmış, fakat Hristiyan Gagavuzların gitmesine izin verilmeyeceğini ifade etmiştir (Metin, 2012, s. 138). Bu esnada gayet problemli ve ağır bir şekilde de olsa Türkiye'ye göçmenler gönderilmiştir. Sayısı 15 bini aşan Türk, mallarını tasfiye ederek Türkiye'ye göç etmeyi beklemeye başlamıştır. Bu durumu gören Türk Hükümeti Şubat 1936'da Bükreş Büyükelçiliği vasıtasıyla bir anlaşma yaparak göçlerin düzenli biçimde yapılması gerektiği konusunda Romanya hükümetine başvurdu. Nisan ayında bir anlaşma taslağı üzerinde mutabık kalındı. Bu taslak üzerinde dört ay müzakere yapıldıktan sonra nihayet 4 Eylül 1936 tarihinde Türkiye ve Romanya Devletleri arasında bir anlaşma imzalandı (Duman, 2008 s. 34). Bu anlaşma ile Türkiye, göç edecek olanların haklarını başarılı bir şekilde muhafaza etmeyi başarmıştır. Muhacirlerin arazileri için Romanya Hükümetinden hektar başına 6000 Ley alınacak. Vakıf arazi ve mülklerinin ne olacağı kararı Türk cemaatine bırakılacaktı. Türkler hayvanlarını satmakta veya yanlarında götürmekte muhayyer olacak. Kadınlar altın ve gümüş ziynetlerini yanında götürebilecek, Romanya Bankası Türkiye Devleti namına bir hesap açacak ve muhacirler paralarını bu hesaba yatırarak Türkiye'de çekebilecekti. Ayrıca askerde olan Türk gençleri terhis edilecek ve anlaşmanın tatbik edileceği 5 yıl boyunca Türkler askere alınmayacaktı (Altuğ, 1991 s. 117-119).

4 Eylül 1936 tarihli "Dobruca'daki Türk Ahalinin Muhaceretini Tanzim Eden Muka-

velename" Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Romanya Maliye Bakanı Mircea Cancicov tarafından imzalanmıştır. 1936-1941 tarihleri arasındaki 5 yıllık periyotta yapılacak göçleri tespit eden bu anlaşma ile Romanya'dan Türkiye'ye düzenli ve kitlesel göç, resmi olarak yapılmaya başlamıştır. Anlaşmanın 1940 yılına kadar olan periyodu tatbik edilmiştir. Fakat II. Dünya Savaşının yarattığı olumsuz şartlardan dolayı 1941 yılında yapılması planlanan göçler gerçekleşememiştir. Bu anlaşma ile Romanya'dan gelenlerin sayısı 60 bin ile 100 bin arası olduğu belirtiliyor olsa da Türkiye Göç İdaresi, bu anlaşmayla Romanya'dan takriben 80 bin civarında kayıtlı ve İskânlı Göçmen geldiğini belirtmektedir. Aynı dönemde Serbest Göçmen olarak Romanya'dan 43 bin civarında insanın daha Türkiye'ye geldiği belirtilmektedir (Bozçalışkan ve Avaner, 2021, x). Hamdullah Suphi Bey anlaşmanın imzalanması sürecinde Gagavuz Türklerinin de Türkiye'ye gelebilmesi için çaba sarf etmiştir. Hatta bu eğitimli insanların ülkenin kalkınmasına önemli katkılarının olacağı hususunda ısrar etmiştir. Bu konu o dönem bir tartışma mevzusu haline gelmiştir. Fakat neticede Gagavuzların Hıristiyan olmalarından hareketle, ne Romanya makamları gitmelerine sıcak bakmıştır ne de Başvekil İsmet İnönü bu konuda heveskâr davranmıştır. II. Dünya Savaşının başlamasından sonra, 1940 yılında SSCB'nin, Gagavuzların yaşadığı Baserabya Bölgesini kendi topraklarına ilhak etmesi üzerine bu bahis kapanmıştır (Metin, 2012, s.140-141). Romanya göçmenleri çoğunlukla Trakya kentlerinde iskân edildiler. Bunun haricinde İzmir-Aydın çevresi, İzmit, Kocaeli, Çanakkale ve Elâzığ vilayetleri de yoğun göç alan kentler olmuşlardır (Altan, 2022 s. 31).

Yukarıda da değinildiği üzere Hamdullah Suphi Bey 1932 yılından itibaren Romanya'daki Türklerin Türkiye'ye göçmeleri hususunda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu sebeple her ne kadar Göç Antlaşması 1936 yılında imzalanmış olsa da bu Türklerin Türkiye'ye göç etmeleri daha erken tarihte başlamıştır. 1934 yılında hükümete müracaat ederek göç edilmesine müsaade edilen ilk kitle Tekirdağ ve Çorlu civarına yerleştirildi. 1934'ün sonlarında gelen bir kafile ise Elâzığ'a gönderilmesi planlanmıştır. Zira Elâzığ vilayetine bağlı olan Çemişgezek, Palu, Keban, Pertek, Harput ilçeleri ile merkeze bağlı Hoh, Hanköy ve Mollaköy nahiyeleri iskân merkezleri olarak tayin edilmişti. Toplam olarak 643 evde 2458 kişinin buralarda iskân edilmeleri ön görülmüştür (Altan, 2022 s. 19). 9 Mayıs 1936'da Bakanlar Kurulunun aldığı bir kararla Trakya, Kocaeli, Doğu illeri ve Orta Anadolu'da göçmenler için evler yapılması ve bu evlerin inşası için lazım olan kerestenin de Romanya'dan alınması kabul edilmiştir (Altan, 2022 s. 26). Bu amaçla Elâzığ dâhilinde de göçmenler için konutlar inşa edilmeye başlamıştır.

3. Elâzığ'a Gelen Balkan Göçmenleri

1934 yılından itibaren Romanya'ya bağlı olan Köstence, Tulçea, İbrail ve Mangalia gibi Kuzey Dobruca kentlerinden gelen göçmenlerin bir kısmı Elâzığ'da iskân edilmeye

başlanmıştır. Elâzığ vilayet merkezi ve ona bağlı Çemişkezek, Palu, Keban, Pertek ve Harput civarındaki göçmen sayısı 1935 yılının sonlarında 5600 kişiye kadar çıkmıştır. Devlet bu göçmenlere tarım arazileri, hayvan, gübre ve tohum yardımlarında bulunarak geldikleri yerde iaşelerini temin etmelerine vesile olmak istemiştir. Fakat bu insanlar, geldikleri yerlerin iklim ve toprak tipine uygun bir bölge olmayan Elâzığ'da istenen seviyede tarım ve hayvancılık faaliyeti gerçekleştirme hususunda oldukça zorluk yaşamışlardır. Buna rağmen gittikleri ilçelerdeki nüfus sayısına oranla dağıtılarak onlardan Elâzığ'a adapte olmaları beklenmiştir. Örneğin; 4000 nüfuslu Sivrice'ye 100 kadar muhacir yerleştirilmiştir. Gelen göçmenler zaman içinde dil farklılığının yanı sıra kültürel ve dini/mezhepsel saiklerle yöre halkıyla istenen seviyede kaynaşamamıştır. Elâzığ'da bulundukları süre içerisinde daima "Muhacir Türkler (Tirkê Macir)" şeklinde isimlendirilmişler. Bu da muhacirlerin kendi aralarında bir komünite kurmalarına ve yerel halkla ilişkilerini ilerletememesine sebebiyet vermiştir. Örneğin Pertek ilçesinde bu dil ve kültür farklılığı en üst seviyede kendini hissettirmiş ve iki toplum neredeyse hiç kaynaşamamıştır. Hal böyle olunca gelen ilk nesil belli bir maddi güce erişince ilk fırsatta Elâzığ'ı terk ederek Bursa, İstanbul, İzmir gibi kültürel anlamda daha kolay uyum sağlayabilecekleri yerlere göç etmişlerdir. Oysaki bu iyi eğitimli ve zanaatkâr kitle ile ilgili daha isabetli analizler yapılsa ve bu göçmenlerin daha kolay uyum sağlayacakları kentlere yerleşmeleri sağlansa ülke bu insanlardan önemli katkılar alabilirdi. 1930'lu yıllarda başlayan isyan hareketleri üzerine gerçekleştirilen II. Ve III. Tunceli Harekâtları (1937-1938) esnasında zaten gitmeye başlamış olan bu göçmen kitlesinin batıya göç etmeleri daha da hızlanmıştır. Şehir merkezlerinde kalan muhacirlerin neredeyse tamamı kısa süre içerisinde Elâzığ'ı terk etmiştir. Sadece köylerde kalan ve kendisine verilen toprakları bırakmak istemeyen kısıtlı bir göçmen kitlesi Elâzığ'da yaşamaya devam etmiştir (Akdemir ve Hoş, 2013 s. 346-347).

Göç, eğer bir ülkenin sınırları içinde vuku buluyorsa "İç göç", ülke sınırlarını aşıyorsa "Dış göç" olarak adlandırılır. Dış göçler iç göçlere nazaran dil, eğitim, kültür, iktisat gibi alanlarda daha fazla farklılıklar barındırmaktadır. Buna binaen göç edilen mesafe uzaklaştıkça ve hatta ülke sınırları değiştikçe gidilen yerde yeni sosyal bağlar kurmak zorlaşacağı için göç eden kitle arasındaki bağlar daha da güçlenmektedir. Sonuçta göçmenlerin gittikleri yerdeki insan topluluklarıyla entegrasyonu güçleştiği için gidilen yerlerde hem göç edenler hem de yerli halk açısından yeni sosyal ağ yapısı inşa etmek mecburiyeti ortaya çıkmaktadır. Göçmenler geldikleri yerlerde insanlarla temas kurabilmek için konuşmak zorundadır. Bu sayede o toplumun değer ve normlarını öğrenmek mümkün olmaktadır. Göçmenler zamanla kendi dil becerileri oranında ya o yeni dili doğru biçimde konuşacaklar ya da zamanla kendilerine has bir ağız geliştireceklerdir (Uzun, 2022 s. 123-124). Bu durum Elâzığ'a göç eden Balkan muhacirlerinde de görülmüştür. Buraya gelen muhacirler zamanla kendilerine has bir ağız geliştirmişlerdir. Konuştukları Türkçe, Elâzığ ili ağzı ile kendi Türkçelerinin bir karışımı haline gel-

miştir. Bu durum, en karakteristik haliyle, göçmenlerin daha yoğun olduğu Kovancılar ilçesinde müşahede edilmiştir.

Elâzığ ilinin Palu ilçesine bağlı kurak ve metruk bir bölge olan Kovancılar bu noktada istisnai sayılabilecek bir yerdir. Günümüzde Elâzığ'ın en büyük ilçesi olan Kovancılar'ın bulunduğu yerde Romanya muhacirleri gelene kadar bir yerleşim yeri mevcut değildi. İlk olarak 1934'te buraya 300 kadar muhacir getirilmiş ve Palu'daki bu çorak arazide onlar için bir yerleşim yeri inşa edilmeye başlanmıştır. Bu yere Romanya'da yaşadıkları köylerinin adı olan "Kovancılar" adı verilmiştir (Karakuş ve Karabulut, 2011 s. 8).

4. Dobruca'dan Elâzığ'a Kovancılar

Elâzığ il merkezinin doğusunda yer alan Kovancılar, Elâzığ merkeze 67 km, Tunceli ve Bingöl'e ise 70 km uzaklıktadır. Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde bulunan Kovancılar, Elâzığ-Bingöl-Tunceli yolunun kesiştiği kavşakta bulunan ovada kurulmuştur (Alkaya ve Doğan, 2023 s. 102). Kovancılar'ın güneyinde Palu ilçesi, doğusunda Karakoçan ve Bingöl İl merkezi, Kuzeyinde Tunceli'nin Mazgirt İlçesi, batısında ise Keban baraj gölü ve Elâzığ Merkez ilçesi bulunmaktadır. Kovancılar, köy kurulduğu 1934 yılına kadar mevcut olmayan bir yerleşim birimidir. Kovancılar'ın inşa edildiği arazi Palu ilçesine bağlı boş ve metruk bir araziydi. Bu yüzden Kovancıların tarihi bahsi aslında Palu'nun tarihi içerisinde ele alınabilecek bir bahistir. Bu noktaya nazaran Palu tarihi özelinde ele alındığında bu civardaki yerleşim M.Ö. 2000 yılına kadar uzanmaktadır (Aslan, 2010 s. 36; Doğan, 2018 s. 3). Çalışmanın konusu Kovancılar ilçesinin, müstakil bir yerleşim birimi olarak tarihi 1934 yılına kadar geriye gidebilmektedir. Zira Kovancılar'ın müstakil tarihi Balkanlardan göç edenlerin Elâzığ vilayetine iskân edilmelerinin vuku bulduğu 1934 yılında başlamaktadır.

Yukarıda izah edildiği veçhiyle, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in 1931 yılında Bükreş büyükelçisi olmasından kısa süre sonra Romanya'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye göç etmeleri konusu iki ülke arasında gündem haline gelmeye başlamıştır. Bu süreçte peyderpey Türk kitleleri Türkiye'ye göç etmiştir. Bu hususta anlaşma taslakları hazırlanmış ve ancak 1936 yılında, Kuzey Dobruca ve Deliorman bölgesinde ikamet eden Türklerin Türkiye'ye serbestçe göç edebilmeleri için bir anlaşma imzalanmıştır. Bu süre içinde 1934 yılında Türkiye'ye gelen bir miktar göçmen Elâzığ iline de gönderilmiştir. Elâzığ'a gelen ilk göçmen grubu ekseriyetle Dobruca bölgesinde bulunan Silistre vilayetinin Tutrakan (eski adı Turtukaya) ilçesine bağlı olan Kovancılar adlı bir köyde ikamet eden kişilerdi. Bu köyün olduğu bölge II. Dünya Savaşı sırasında, 1941 yılında Bulgaristan'a geçmiştir. Kovancılar köyünden 300 kadar kişi 1934 yılında Elâzığ'a gönderilmiştir. Gelenler ilk etapta –kış mevsimi olması hasebiyle- bir yere yerleştirilmeyip Palu'nun yakın köylerinde misafir edilmiştir. Akabinde ise ilçe merkezinde ağırlanan bu muhacirler için yeni bir yerleşim yeri inşa etme kararı alınmıştır. Dönemin Elâzığ

Valisi Tevfik Gür'ün çaba ve ilgisi ile bugünkü mevkide bir köy yapılmaya başlanmıştır. Köyün temelini Vali bizzat atmıştır. Belediye tarafından tamamen planlı ve imarlı bir biçimde inşa edilen köy, 300 evden oluşan iki mahalle olarak tasarlanmıştır. Evlerin duvarları kerpiçten, çatısı ise kâgirden yapılmıştır. İki mahalleli köye Dobruca'nın Kovancılar köyünün adının verilmesi uygun görülmüştür. Nihayet 1935 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk planlı yerleşim yeri olarak inşa edilen Kovancılar köyü imar ve inşası tamamlanmıştır. Kovancılar köyündeki evler törenle hak sahiplerine dağıtılmıştır (Alkaya ve Doğan, 2023, s. 102; Doğan, 2018 s. 4-5).

Bu köyde sadece Kovancılar köyünden gelen muhacirler yerleşmemişlerdir. Kovancılar köyünden gelen 300 hanenin haricinde Armutlar köyünden 40 hane, Ağaköy köyünden 20 hane, Hacıfaklar köyünden 20 hane, İsmil köyünden 14 hane, Karamehmetler köyünden 7 hane, Denizler köyünden 2 hane, Siyahlar ve Meşe köylerinden 1'er hane Elâzığ'a getirilmiştir (Aslan, 2010 s. 37). Bunlardan bazıları da bugün halen Kovancılar'a bağlı olan Hoşmat (Çakırkaş) ve Şenova köylerine yerleştirilmişlerdir (Alkaya ve Doğan, 2023 s. 102).

Görsel 1: Son Posta, 21 Birincikânun (1935, s. 5)

Yeni iskân edilen göçmenler

Palunun 3 köyüne 478 aile yerleştirildi

Palu (Hususî) — Buraya 478 göçmen ailesi yerleştirilmiştir. 1833 nüfus olan bu göçmenler için iki sene içinde 21496 dekar arazi tevzi edilmiştir. Bu arazinin 1050 dekarı pirinçliktir. Göçmenler için Nırhı, Hoşmat ve Kovancılar köylerinde 286 ev yapılmış, 192 ev de inşa edilmek üzere müzayedeye konulmuştur.

Yeni göçmenler de gelmektedir. Fakat henüz bunlara arazi verilmemiştir. Bunlar da iskân edilecek ve derhal müstahsil vaziyetine geçirilecektir.

Elâzığ'a gelen göçmenlerin durumu yerel ve ulusal basında da yer almıştır. Son Posta Gazetesinin 5. Sayfasını kapsayan "Memleket Haberleri" başlıklı kısmında memleketin muhtelif yerlerindeki haberler yer almaktadır. Bu bağlamda 21 Ocak tarihli gazetede yer alan "Yeni iskân edilen göçmenler" başlıklı yazıda 1935 yılının başında Elâzığ'daki göçmenlerin inşa edilen yeni evlere yerleştiği haberi verilmektedir. Haberde, 478 aileden mürekkep toplam 1933 kişinin, yapımı tamamlanan 282 adet eve yerleştiği ve yapımı devam eden 192 konuta gelecek olan göçmenlerin yerleştirileceği bilgisi verilmektedir. Son Posta'daki "Palu'da geniş mikyasta inşaat yapılıyor" başlıklı yazıda kazada yapılan yollar, hükümet binası, posta ve telgraf muhaberatı ve sıhhiye

teşkilatı çalışmaları anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra yakında göçmenlerin yerleştirildiği Kovancılar'daki zirai ve inşai faaliyetlerin yapıldığı ve burasının yeni ilçe merkezi olabileceği yazılmaktadır (Son Posta, 13 Mart 1935, s.5). 18 Nisan tarihli Son Posta gazetesinde Kovancılar, Nırhı ve Hoşmat'taki göçmenlere ihtiyaç nispetinde gıda, tohumluk buğday ve arpa dağıtıldığı haberi mevcuttur (Son Posta, 18 Nisan 1935 s. 5). Son Posta'da "Palu imar ediliyor" başlıklı yazıda Palu'da büyük bir imar ve inşa faaliyetinin yürütüldüğü ifade edilerek buraya gelen göçmenlere tarım yapabilmeleri için tohum ve arazilerine ekmeleri için meyve ağacı fidanları dağıtıldığı yazılmaktadır. Ayrıca yakın zamanda kaza merkezinin Kovancılar'a nakledileceği bilgisi de verilmektedir (Son Posta, 21 Nisan 1935, s.5). Aynı gazetede "Palu'da yapılan göçmen evleri" başlığının altında bir yıldan beri yapımı devam eden Kovancılar, Nırhı ve Hoşmat'taki evlerin bitmek üzere olduğu, bu evlerin asri ve üçüncü tip olarak inşa edildiği haber verilmektedir (Son Posta, 2 Temmuz 1935, s.5). Palu'daki bu imar çalışmaları Tan Gazetesinde de yer almıştır. Gazete "6. Sayfasındaki "Memlekette Tan" bölümünde, Palu İlçebayı Halil Demirbağ'ın resminin altında Palu'da bayındırlık çalışmalarını saymaktadır. 15 km uzaktan su getirilmiş, yollar yapılmış ve yeni bir okul inşa edilmiştir. Haberde ayrıca ilçe merkezinin Palu'dan Kovancılar'a nakledilmesinin düşünüldüğü de yer almaktadır (Tan, 25 Ağustos 1935, s.6). 15 Ekim tarihli Tan gazetesinde de ilçedeki imar faaliyetleri kısaca sıralandıktan sonra ilçe merkezinin değişeceği bilgisi tekraren zikredilmektedir (Tan, 15 Ekim1935, s.6).

Gazetelerde yer alan ilçe merkezinin Palu'dan Kovancılar'a taşınması konusu Hükümet tarafından ele alınmış ve 31 Haziran 1936 tarihinde Palu ilçe merkezinin Kovancılar köyüne nakledilmesine karar verilmiştir. Fakat Palu'nun merkezinde yer alan resmî kurumların fiilen Kovancılar'a taşınması sağlanamamıştır. Bu yüzden de 17 Ocak 1940 tarihinde Kovancılar'a taşınması kararlaştırılmış olan ilçe merkezinin tekrar Palu merkeze alınması kararı verilmiştir. Palu ilçe merkezi konusu burada bitmemiştir. 1974'te yaşanan bir heyelan sonucu ilçe Palu ilçe merkezi Murat kıyısına yakın başka bir noktaya taşınmıştır. Bu süreçte Kovancılar'ın nüfusu artmaya başlamıştır. Bu heyelan olayından sonra bir kısım ahali Kovancılar'a taşınmaya başlamıştır. Esasen 1951 yılında Elâzığ'dan geçerek Van'a kadar uzanan şehirlerarası karayolunun Kovancılar'dan geçmesi üzerine burası halk için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. O sıralarda göçmen nüfusun batıya göç etmesine rağmen yerel halkın rağbetiyle Kovancılar'ın nüfusu artmıştır. Bu yüzden ilk önce 1967'de Kovancılar'da bir Belediye teşkilatı tesis edilmiş ve daha sonra da 19 Haziran 1987 tarihinde 3392 sayılı kanunla Kovancılar'ın ilçe olması kararı alınmıştır (Aslan, 2010 s. 37-38). Kovancılar 05 Mayıs 1988 tarihinde Elâzığ'a bağlı müstakil bir ilçe statüsüne kavuşmuştur (Doğan, 2018, s.5).

Elâzığ'ın genelinde olduğu gibi Kovancılar'a göç edenler de bir takım sosyal, kültürel ve ekonomik zorluklarla karşılaşmışlardır. Bunun neticesinde de ilk gelen göçmenler belli bir maddi olanağa kavuştuktan sonra kültürel anlamda daha kolay entegre olabi-

lecekleri Bursa, Tekirdağ, İstanbul, İzmir, İzmit vb. şehirlere taşınmaya başlamışlardır. Böylece Kovancılar'daki göçmen nüfus oldukça azalmıştır (Alkaya ve Doğan, 2023, s.102). Yakın zamanda yapılan bir çalışmaya göre Kovancılar'ın merkezinde takriben 225 kişiden oluşan 75 hane muhacir yaşamaktadır. Bunun haricinde halen Kovancılar'a bağlı olan Şenova ve Çakırkaş (Hoşmat) köylerinde ise yaklaşık 50 kadar muhacir bulunmaktadır. İlçe merkezi ve bu köylerde kalan muhacirler günümüzde bölgenin kültürüne ve iklimine alışmışlardır (Doğan, 2018, s.5-6). Kovancılar'a gelen göçmenler bir yandan yerel halkın konuştuğu ağzı öğrenmişler bir yandan da kendilerine has bir ağızda konuşmaya başlamışlardır. Bu göçmenlerin konuştuğu Türkçe bölgede "Kovancılar Ağzı" adıyla bilinmektedir. Bu ağız akademik çalışmalara konu olmuştur[3].

5. Sonuç

Anavatanı Orta Asya'nın bozkırları olan Türkler binlerce yıllık tarihlerinde göç olgusunu en iyi anlayan ve yaşayan ulusların başında gelmektedir. Türkler ana vatanlarından başladıkları muhaceretleri süresinde Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında yayılmışlar ve buralarda devletler kurmuşlardır. Türk tarihinin en parlak dönemlerinden biri olan Osmanlı Devleti döneminde Türkler tekraren Avrupa sınırlarında içeriye girmişlerdir. Bu dönemde göçebe Türk boyları Balkanlara gönderilerek iskân edilmiştir. Bu suretle Balkanlar yurt edinilmiştir. Yüzlerce yıllık bir mevcudiyetten sonra durum tersine dönmeye başlamıştır. Fransız İhtilalinin dünyaya yaydığı Milliyetçilik fikriyatının tesirindeki Balkan halkları bir yandan çevredeki diğer büyük uluslardan aldıkları destek ve teşviklerle bir yandan da artık iyice güçsüzleşmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin bu halinden cesaret alarak isyanlar tertip etmeye başladılar. İlk olarak 1829 tarihli Edirne anlaşmasıyla Yunanlar bağımsız olduktan sonra diğer halklar da bundan cesaret alarak Osmanlı Devletinden kopmaya çalışmışlardır. Bu süreçte Ruslar başta olmak üzere batılı güçler muhtelif vesilelerle isyan edenlere muavenette bulunmuşlardır. 93 Rus Harbi, Balkan Savaşları ve nihayet I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin aldığı yenilgiler üzerine Balkanlardaki Türk hâkimiyeti sona ermiş ve bu sefer batıdan doğuya mecburi göç dalgaları vuku bulmuştur. 1923 yılında yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra da göçler devam etmiştir. Fakat bu sefer Türk Hükümeti Anadolu'nun nüfusunun artırılabilmesi için bu tersine göçü desteklemiştir. Ayrıca Balkanlar'dan gelen Türkler ülkenin muhtelif yerlerine dağıtılarak Türk etnisitesinin tekâsüfü temin edilmek istenmiştir. Bu yönüyle bu Türk göçleri bir ulus devlet kuran Cumhuriyet idaresinin yeniden formatladığı ulusal kimliğinin inşası sürecine de katkıda bulunmuştur. Bu manzarada Balkanlardan gelen kalifiye Türkler nüfus ülkeye dağıtılmıştır.

3 Elazığ'da konuşulan "Kovancılar Ağzı" ile ilgili kapsamlı bir Yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bunun için bkz. Doğan M. (2018). Kovancılar Ağzı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

1930'lu yıllarda Romanya'ya durumları her geçen gün kötüye giden Dobruca ve Deliorman Türkleri, Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in çabalarıyla Türkiye'ye göç etmeye başlamışlardır. Bu göç dalgası 4 Eylül 1936'da imzalanan "Dobruca'daki Türk Ahalinin Muhaceretini Tanzim Eden Mukavelename" ile resmi ve sistematik bir biçimde tanzim edilmiştir. Bu çerçevede Dobruca bölgesinden gelen bir miktar muhacir doğudaki Diyarbakır, Iğdır ve Elâzığ'a da gönderilmiştir. Elâzığ'a gelenler için yeni bir yerleşim birimi inşa edilmiş ve buraya bu göçmenlerin Romanya'daki köylerinin adı olan "Kovancılar adı verilmiştir. Bu çalışmada söz konusu göç süreci Elâzığ ve Kovacılar boyutuyla beraber tetkik edilmiştir. Bu çalışmada Nitel araştırma teknikleri olan, süreç ve içerik analizi tekniklerinden istifade edilmiştir. Konuyla ilgili akademik çalışmalar ve basında yer alan haberler tetkik edilerek göç olgu, Balkan göçleri vakası ile Elâzığ ilindeki göçmenlerin durumu süreç analizi yapılarak ele alınmıştır.

Kaynakça

Resmî Kaynaklar

2510 Sayılı İskân Kanunu (1934, 21 Haziran), Resmî Gazete (sayı: 2733), Erişim: https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf.

Gazeteler

Son Posta, 21 Birincikânun (Ocak) 1935, s.5

Son Posta, 13 Mart 1935, s.5

Son Posta, 18 Nisan 1935, s.5

Son Posta, 21 Nisan 1935, s.5

Son Posta, 2 Temmuz 1935, s.5

Tan, 25 Ağustos 1935, s. 6

Tan, 15 Ekim1935, s.6

Akdemir İ. O. ve Hoş B. Y. (2013). Elâzığ ve Çevresine Olan Balkan Göçlerinde Kaynak Ülkeler, Göçün Temel Sebepleri ve Sonuçları, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elâzığ, s. 335-348.

Alkaya, E. ve Doğan M., (2023). Elâzığ İli Kovancılar Göçmen Ağzının Ses Özellikleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33(1), 101-116.

Altan, B. (2022). Romanya'dan Türkiye'ye Göçler (1934-1939). International Review of Migration and Refugee Studies, 3(1), 14-33.

Altuğ, Y. (1991). Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler. BELLETEN, 55(212), 109-120.

Aslan, S. (2010). Kovancılar'ın Sosyal Yapısı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı Sosyal Değişme Bilim Dalı,

Bozçalışkan, A. ve Avaner T. "Göç Yönetimine Dair Bir Kesit: Dobruca'dan Türkiye'ye Göçler". Belgi Dergisi, sy. 21 (Ocak 2021): 383-96.

Doğan M. (2018). Kovancılar Ağzı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Duman Ö. (2008). "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", Bilig, sayı 45, s. 23-44.

Göç Maddesi, TDK Sözlük, https://sozluk.gov.tr/

Karakuş A. F. ve Karabulut C. (2011). Elâzığ'ın Hızla Gelişen Modern İlçesi Kovancılar, Kovancılar Belediye Dergisi sayı:11, Önder Matbaa yayıncılık.

Metin Ö. (2012). Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Romanya Türklerinin Göçüne Dair Faaliyetleri (1931-1938). Karadeniz Araştırmaları, 35(35), 125-143.

Öztürk M. (2017). Tarihte Meydana Gelen Göçlerin Sebepleri ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları, Ed. Osman Köse, Geçmişten Günümüze Göç Sempozyumu III, Samsun – 2017, s.1683-1691.

Uzun C. (2022), Elâzığ İli Ağzı Örneğinde Göç ve Ağız İlişkisi, Haz. Mehmet Kubat, İslam ve Yorum VI, c. II., s. 123-131.

Bosna Hersek'teki Soyadlarında Göçün İzleri Olarak Türk Menşeli Etnik Yapı Adları ve Etnonimler

Dženana Bračković[1]

Özet

Bir bireyin kimliğinin değişmez ve kalıtsal bir işareti olan soyadı genellikle atalarının kökeni, sosyal rolü, mesleği, coğrafi alanı veya etnik kökeni hakkında zengin bir bilgi seti içerir. Çeşitli soyad türleri arasında, etnonimlerden, halk adlarından, etnik veya bölgesel gruplardan türetilenler, onomastik ve göç bağlamında özellikle ilgi çekici bir kategoriyi temsil eder. Bu soyadlar, taşıyıcının gerçek etnik kökenini gösterebileceği gibi, algılanan aidiyeti, görsel veya kültürel özellikleri, yabancı kökleri, dili, gelenekleri ve hatta belirli uluslarla ilişkili bir mesleği de gösterebilir. Bu anlamda, tarihsel göçlerin, kültürel temasların ve kimlik dönüşüm süreçlerinin incelenmesinde değerli bir kaynaktırlar. Farklı ulusların soyadı sistemlerinde ortaya çıkmaları, çok katmanlı ve uzun vadeli toplumsal hareketlerin - savaşlar, ticaret göçü, diplomatik bağlar, kölelik veya ekonomik göç - sonucudur. Bu çalışma, Bosna Hersek'te etnonimlerden oluşan Türkçe kökenli soyadlarının incelenmesini ele almakta ve bu soyadların anlamlarını, kökenlerini ve Osmanlı döneminde Bosna Hersek›teki göçlerin ve etnik temasların izleri olarak işlevlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Odak noktası, ulusal, etnik ve bölgesel adlardan türetilen soyadlarıdır. Bu tür soyadları genellikle ataların kökenini, etnik kökenlerini, coğrafi kökenlerini veya Osmanlı idari ve askeri yapısındaki işlevlerini yansıtır. Onomastik materyalin analiziyle, etnonimlerden oluşan soyadlarının göç akışlarının, sosyal rollerin ve kültürel entegrasyonun değerli dilbilimsel ve tarihsel göstergelerini temsil ettiği gösterilmiştir.

Çalışma, onomastik analiz, tarihsel kaynaklar, arşiv belgeleri ve etnografik verileri içeren disiplinlerarası bir yaklaşıma dayanmaktadır. Özellikle Osmanlı yönetimi döneminde birçok etnik grubun asker, idari personel, zanaatkâr veya mülteci olarak Balkanlar›a göç ettiği ve bugün hala varlığını sürdüren soyadları biçiminde izler bıraktığı vurgulanmaktadır. Etnonim kökenli soyadları, Bosna Hersek nüfusunun çok katmanlı kimliğinin bir kanıtı ve kolektif hafızasının bir parçası olarak görülmektedir. Araştırma sonuçları, etnonim kökenli soyadlarının yalnızca Türk egemenliğinin dilsel kalıntıları değil, aynı zamanda karmaşık göç ve entegrasyon süreçlerinin de göstergesi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, yüzyıllar boyunca kültürel değişim ve tarihsel çalkantılar bağlamında şekillenen Bosna Hersek nüfusunun çok katmanlı kimliğine de tanıklık etmektedirler. Dolayısıyla soyadları, günlük yaşam tarihinin ve yerel toplulukların kolektif hafızasının incelenmesinde değerli bir araç teşkil etmektedir.

Anahtar kelimeler: soyadları, ad bilimi, antropoloji, etnonim, Türkçe, Boşnakça, göç

Ethnic Names and Ethnonyms of Turkic Origin as Traces of Migration in Surnames in Bosnia and Herzegovina

Abstract

Surname, as a stable and hereditary mark of an individual's identity, often contains a rich set of information about the origin, social role, occupation, geographical area or ethnicity of the ancestors. Among the various types

1 Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, dzbrackovic@ius.edu.ba ,ORCID:0000-0003-2090-216X.

of surnames, those that are formed from ethnonyms, names for peoples, ethnic or regional groups, represent a particularly interesting category in the onomastic and migration context. These surnames can indicate the actual ethnic origin of the bearer, but also the perceived affiliation, visual or cultural features, foreign roots, language, customs, and even a profession associated with certain nations. In this sense, these surnames are source of importance in the study of historical migrations, cultural contacts and processes of identity transformation. Their appearance in the surname systems of different nations is the result of multi-layered and long-term social movements - wars, trade migration, diplomatic ties, slavery or economic migration.

This study deals with the study of surnames that originated from Turkish language in Bosnia and Herzegovina, which are made up of ethnonyms, with the aim of identifying their meaning, origin and function as traces of migrations and ethnic contacts in Bosnia and Herzegovina during the Ottoman period. The focus is on surnames created from national, ethnic and regional designations. Such surnames often reflect the origin of the ancestors, their ethnicity, geographic origin, or function in the Ottoman administrative and military structure. By analyzing the onomastic material, it is shown that surnames formed from ethnonyms represent valuable linguistic and historical indicators of migration flows, social roles and cultural integration.

The work relies on an interdisciplinary approach that includes onomastic analysis, historical sources, archival documentation and ethnographic data. Special emphasis is placed on the period of Ottoman rule, when many ethnic groups migrated to the Balkans — either as soldiers, administrative staff, artisans or refugees — leaving traces in the form of surnames that still exist today. Surnames of ethnonym origin are considered as a memory collection and testimony of the multi-layered identity of the population of Bosnia and Herzegovina. The research results indicate that surnames of ethnonym origin are not only linguistic remnants of Turkish domination, but also indicators of complex migration and integration processes. In addition, they bear witness to the multi-layered identity of the population of Bosnia and Herzegovina, which was formed over the centuries in the context of cultural exchange and historical turmoil. Thus, surnames represent a valuable tool in the study of the history of everyday life and the collective memory of local communities.

Keywords: surnames, onomastics, antropology, etnonyms, Turkish, Bosnian, migration

1. Giriş

> Her sözcük, onu ortaya çıkaran koşullara bir cevap olarak yaratılmıştır. Soyad da öyle.
>
> (Šimunović 2008: 9)

Soyadları, kalıcı, değişmez ve kalıtsal aile adlarıdır. Kişisel isme eklenir ve kişinin ilgili aileye aidiyetini ve bağını ifade etmektedir. Soyadları, bireylerin birbirinden ayırt edilmesi ve bir dilsel işaretin, aynı dilsel işareti taşıyan ailesi aracılığıyla adlandırılan kişiyle doğru şekilde özdeşleştirilmesi gereğinden doğmuştur. Soyadı, bir kişinin toplumsal birey olarak meşruiyetini ve hukuki statüsünü yansıtmaktadır.

Dünyaya geldiği anda daha adı belli değilken, her insan soyada sahiptir. Soyadları, adımız ile kimliğimizin en önemli unsurlarıdır. Çoğu zaman kadınların iki soyad taşıdığını bile görmekteyiz. Bu da evlendikten sonra eşinin soyadının yanında kendi kızlık soyadını da taşımaya devam etmek istemesinin bir sonucudur. Bazı İslami rivayetlere göre, bir kadının, evlenmesi ardından, sadece kendi kızlık soyadını kullanmaya devam etmesi ve kocasının soyadını almaması gerektiği ifade edilir. Bunun nedeni ise, kendi baba soyunu devam ettirmesidir.

Ad bilimi açısından soyadları, bir toplumda insanların adreslerini temsil etmektedir. Birer adres niteliğinde soyadlar, soy ağaçlarına, taşıyıcılarının göçlerle dolu yolculuklarına kadar bizleri götürmektedir. Bugün bile tarihle birlikte soyadlarda dilimizin izlerini, aynı zamanda taşıyıcılarının geçmişteki ve bugünkü aidiyetlerini de görebilmekteyiz (Šimunović 2008:10). Soyad hem lisan hem kültür abidesidir.

Dünyada soyadı kavramı, her millet için aynı zaman içerisinde ortaya çıkmamıştır. Dil bilimine göre soyadı kavramı, 11. yüzyıldan itibaren ortaya çıkarak şekillenmeye başlamıştır. Avrupa ülkelerinde soyadlarının oluşumunun farklı şekillerde olduğu söylenir. Soyadı önce asilzadeler arasında, sonra tüccar sınıfında, ardından şehirlerde yaşayan insanlar arasında gelişmiştir. Köylüler ise daha uzun zaman içerisinde soyadından mahrum kalmışlardır (Kurbanov II. c. 2011:75).

Soyadlar, içlerinde bir hikaye, bir sır saklar. Bazen bu hikaye ve sırlar, soyadlarını taşıyanlar tarafından bilinmemekte veya henüz araştırılmamıştır. Aynı zamanda tarihin bir simgesidir. Bir halkın soyadları, sadece o halkın ana dilinden türememiş, söz konusu halkın asırlar boyunca diğer halk, kültür ve dil ile harmanlanmasının neticesi olarak yabancı sözcüklerden de türemiş olabilir.

Ünlü ad bilimci Šimunović'e göre, soyadları, göç hareketlerinin dilsel anıtlarıdır. Bulundukları coğrafyada etnolinguistik yayılımın, zamanda ise tarihsel kaderlerinin tanıklarıdır (2008: 10).

Göç ise, eskilerden beri insan tarihinin bir parçası olmuştur. İnsanlar çeşitli nedenlerden dolayı, göçe mecbur kalıyorlardı. Göçün coğrafi izleri sık sık siliniyor olmakla birlikte, göçün en kalıcı izleri olarak soyadlar belirlenebilmektedir. Sadece bir bireyin kökenine tanıklık etmekle kalmaz, aynı zamanda sıklıkla göçün tarihsel süreçlerine, değişen kültürel ve dilsel ortamlara ve yeni ortamlara uyum sağlamayı da işaret etmektedir. Bu nedenle soyad, kişisel, ailevi ve toplumsal göçün sessiz ama güçlü bir işareti olabilir.

1.1. Bosna'nın Osmanlı Devleti'ndeki Konumu

Osmanlı Devleti merkezi otoritenin doğrudan yönettiği eyaletler, vergiye tâbi topraklar ve özel statüye sahip bölgelerden oluşan, yerel sistem ve alt sistemlerden meydana gelen farklı bir idari yapıyı temsil ediyordu. Devletin Avrupa, yani Rumeli veya Balkan toprakları arasında Bosna, özel bir konuma sahipti. Osmanlının idari ve siyasi sistemi doğrultusunda Bosna, merkezi otoritenin doğrudan denetimi altındaki eyaletler arasında yer almaktaydı. Önce sancak, ardından ise eyalet veya paşalık statüsünde bir Osmanlı eyaleti olarak Bosna, 1463 ile 1580 yılları arasında teşekkül etmiştir (Ibišević 2006:8).

Bosna'nın fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinden halklar buraya farklı görevler için geliyordu. Üç kıtada varlığını sürdüren Devlet'in halkları, Bosna halkı ile harmanlanıyordu. Bu halklar arsında sadece Avrupa'dan değil, Asya ve Kuzey

Afrika ülkelerinden de çeşitli nedenlerden ötürü insanlar göç ediyordu. Beraberinde kendi kimliklerini de taşıyorlardı. Bazıları görev sürecinin tamamlanmasından sonra kendi yurtlarına dönüyordu, diğerleri ise Bosna 'da kalıp soylarının Bosna'da devam etmesini tercih ediyordu. Bunların en iyi göstergesi ise bu çalışmada incelenecek etnonimlerden türemiş soyadlarıdır.

Bosna topraklarına yerleşmesi ile birlikte, Osmanlılar beraberinde dil, kültür ve geleneklerini de getirmişlerdi. Bunlar yerel halk tarafından benimsenmiş ve artık Bosna'nın günlük hayatının bir parçası olmaya başlamıştır. Kişi adları, yer adları, eşya adlarında Türkçe kökenliler yer almaya başlamıştır. Türkçe kişi adlarının benimsenmesinin nedeni İslam'ın kabul edilmesiydi. Dini ve askeri terminolojisi arasında en çok Türkçe sözcükler kullanılıyordu.

Türkçe sözcükler, Boşnakçaya geçmeleri sırasında, çeşitli ses ve biçim değişikliklerine uğramıştır. Bunun sebebi, Türkçede var olan yalnız Boşnakça ses sisteminde bulunmayan sesleri yerel dile uyarlamaktı. Biçim bilimi açısından, bazı Türkçe kökenli yapım ekleri Boşnakça yapım ekleri ile birleşip aynı anlamı taşımaktadır. Herhangi bir değişime uğramamış, asli şeklini korumuş sözcükler de bulunmaktadır.

1.2. Bosna Hersek'te Soyadların Ortaya Çıkması ve Gelişimi

Resmi olarak Bosna Hersek'te soyadları, Osmanlı Devleti hükümetinin sona ermesi sıralarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Avusturya-Macaristan döneminde daha sık kullanımları fark edilmektedir. Soyadlarının daha önceden de var olduğu tahmin edilmekte lakin 18. yüzyılda halen bir kişinin kimliği özel ad ile birlikte baba adıyla zikredikmektedir (Šabić 2018: 116).

Bosna Hersek'te soyadların ortaya çıkması üç farklı döneme ayrılabilir:

- Soyadların sıfat veya lakap olarak kullanımı (13. Yüzyıl)
- Trent Konsili'nden sonra, evlilik cüzdanı, nüfus cüzdanı, ölüm belgelerinin kullanıma girmesi (16. Yüzyıl)
- Soyadların resmi olarak kullanıma girmesi (20. yüzyıl) (Šabić 2017).

Bosna Hersek'te soyadların ortaya çıkması ve gelişmesi Osmanlı Devleti zamanında başlamakla birlikte 20. yüzyılda bugünkü halini almıştır. Soyadların arasında Türkçe kökenli olanlar da yer almaktadır. Bunların arasında büyük çoğunluğu özel isimlerden türemiş soyadları oluşturmaktadır. Lakap, unvan, eşya adları, hayvan adları, askeri terimler de soyad sözlüğünde mevcuttur.

Bosna Hersek soyadlarının ekleri arasında en çok kullanılan *-ić* ve *-ović* ekleridir. Bunların Türkçe karşılığı *-oğlu* ve *-zade*dir.

Farklı göç nedenleri, insanları bir yerden başka yere götürmüştür. İnsanların etnik

yapıları bulundukları yabancı bir yerde kimliklerinin bir parçası olmuştur. Bunun doğrultusunda etnik yapıları ile tanınmaya başlanmışlardır. Zamanla bu etnonimler soyadı haline dönüşmüştür. Bu soyadları vasıtasıyla insanların göç hareketleri takip edilebilmektedir.

Bu çalışmada, Osmanlı dönemi Bosna Hersek'te, hangi diyarlardan insanların Bosna'ya geldiği, etnik yapı adlarından – etnonimlerden türemiş soyadlar üzerinden değerlendirilecektir.

2. Türkçe Kökenli Etnik Yapı ve Etnonimlerden Türemiş Soyadları

Etnonim veya etnik nitelikli soyadları, genellikle aynı etnik veya yerel topluluk içerisinde değil, farklı bir halktan, kabileden, soydan, mezhepten, bölgeden veya yerel topluluktan bir bireyin, etnik veya idari-aidiyet açısından farklı bir topluluk içine yerleşmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu tür soyadlarının verilmesindeki temel amaç, yerleşen bireyin sosyal ortamı tarafından daha kolay tanımlanabilir ve ayırt edilebilir hâle getirilmesidir (Šimunović 1985:59).

Etnik yapı ve etnonimlerden türemiş soyadlarını, aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz:

a) herhangi bir ek almamış, yalın olanlar,

b) -ić ile *-ović* soyad ekleri ile türemiş olanlar,

c) Türkçe ve Boşnakça yapım eki *-li* ve *-ja(-ya)*'nın bir araya gelmesiyle türemiş olanlar,

d) sadece Boşnakça yapım eki *-ja(-ya)* ile türemiş soyadı,

e) ünvan ve etnik yapı adının birleşmesiyle türemiş soyadı.

2.1. Yalın

Abaza – bu soyadı, Batı Kafkasya'da *Abhazlar* adında bilinen yerli halktan gelmektedir,

Adžem / Adžam – genelde İslam dünyasında Arap olmayan, daha çok İranlılar için kullanılan bir toplumun adından türemiş soyadı,

Afgan – Afganistan'dan Balkanlar'a, daha doğrusu Bosna'ya yerleşmiş Afganlı, daha sonra bu etnik yapı adı soyadına dönüşmüştür,

Arap – Arap etnik yapı adı genelde Arap ülkelerinden gelen toplumlar için kullanılır bu etnik yapı adından türemiş soyadı,

Arnaut – Boşnakçada Arnavutluk, Albanija olarak ifade edilir ve Albanac veya Albanka bu ülkeden gelen halkı temsil eder. Arnaut Türkçe şeklini korumuştur,

Čerkez / Ćerkez – Kafkasya'nın yerli boylarından birinin adı, bu boya mensup olan kimse, Çerkeslerle ilgili, ilk soyad *kalın ç (č),* ikinci soyad ise *ince ç (ć)* ile yazılmıştır,

Čutahija / Ćutahija – Türkiye'nin Ege Bölgesi'nde yer alan illerden Kütahya'dan, bazı rivayetlere göre, bir Osmanlı valisi tayinle Bosna Hersek'e gönderilmiş ve burada ikamet etmeye başlamıştır. Söz konusu bilgi, Vedad İbişeviç'in *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463. – 1878.)* (*Osmanlı Döneminde Bosna Valileri 1463.-1878.)* başlıklı eserinde kayıt altına alınmıştır (Ibišević 2006:206),

Habeš – Etiopya'nın eski adı olan Habeşistan daha çok Osmanlı döneminde Etiopya ve Eritre bölgesinden gelen halk için kullanılıyordu. Bu etnik yapı adından türemiş soyadı,

Halep – Aynı zamanda Alep, Aleppo adıyla bilinen, bugünkü Suriye devletinin sınırları içerisinde bulunan şehir. Bu şehirden göç etmiş bir kimse için kullanılan bu etnik yapı adı sonradan soyadına dönüşmüştür,

Karaman – Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde, daha doğrusu iç Anadolu Bölgesi'nde bulunan şehir. Söz konusu şehirden Bosna'ya göç etmiş ve burada soyunu devam ettirmiş birisi için kullanılan bu etnik yapı adı, sonradan soyadına dönüşmüştür,

Kudus / Kuduz – Filistin'in başkenti olan ve İslam dünyasında Al-Quds adıyla bilinen bu şehir, dünyada Jerusalem adı ile bilinmektedir. Bugünkü Türkiye Türkçesiyle Kudüs olarak adlandırılmaktadır. Bu soyadı bir zamanlar Kudüs'ten Bosna'ya göç etmiş ve burada soyunu devam ettirmiş birilerinin bulunduğunu göstermektedir,

Stambol – İki kıtayı bir araya getiren, Türkiye'nin en büyük şehri olarak bilinen İstanbul, Bosnalı halk tarafından *Stambol* olarak adlandırılmıştır. İstanbul'dan Bosna'ya gelenler *Stambolija (Stanbolija – İstanbullu)* olarak belirleniyordu. Bu etnik yapı adı sonradan soyadı olarak kullanılmaya başlanmıştır,

Taslidža – Bugünkü Karadağ ülkesinin sınırları içerisinde yer alan ve *Pljevlja* (*Plyevlya*) adında bilinen şehir. Osmanlı döneminde bu şehir *Taslıca* olarak adlandırılıyordu ve soyadı olarak oluşturulduğunda asıl şeklini korumuş,

Tatar (Tatarin) – Rivayetlere göre 13. yüzyılda Avrupa'daki Müslümanlara yardım etmek amacıyla Orta Asya'dan farklı halklar Avrupa'ya geliyordu. Bu döneme ait *Tatarbudžak* (*Tatarbucak*) adında Bosna Hersek'te küçük bir yer bulunmaktadır. Buradan da söz konusu soyadın türediği tahmin edilmektedir.[2]

2.2. *-ić/–oviç/-eviç* soyad ekini almış soyadları

Çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği gibi, soyadlar resmi olarak kullanılmaya başlandığında bazı soyadları yalın şekli ile yazılıyor, diğerleri ise, *-ić, -ović, -ević* gibi soyadı eklerini alıyordu:

Adžemović

2 https://bosnjaci.net/prilog.php?pid=70231

Arapović

Arnautović

Halepović

Karamanović

Kuduzović

Tatarević

Turčinović – Boşnakça Turčin *(Turçin) Türk* anlamını taşımaktadır. Türk olan ve Türkiye'den gelen halk için kullanılır,

Turkanović – yine bir önceki soyadı gibi *Türk* halkından olan birini belirtmektedir,

Turkmanović – Orta Asya Oğuz Türklerinin bir kolundan olan halk,

Turković – *Türk* halkından olan,

Arapčić – *Arap* halkından gelen bir kimseyi belirleyen b u soyadı, aynı zamanda *'küçük Arap'* anlamını da taşımaktadır,

Edrenić – *Edirne,* Türkiye Cumhuriyeti'nin Marmara Bölgesi'nde bulunan şehirden gelen,

Hindić – Hindistan Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunmamakla birlikte çeşitli nedenlerden dolayı o diyarlardan da göç edenler olmuştur. Bununla ilgili kesin yazılı bilgi bulunmamaktadır. Boşnakça *Hint, İndijanac/İndijka Hindistan* ise *İndija* olarak geçmektedir. Bu nedenle bu soyadı Türkçe şeklini benimsemiştir,

Stambolić – İstanbullu olan, İstanbul'dan gelen,

Taslidžić – Taslıcalı olan, Taslıca'dan gelen,

Turkić – Türk olan,

Adanalić – Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'nde bulunan bir şehir. Türkçe yapım eki *-li,* bir zamanlar Adana'dan göç etmiş birilerinin de Bosna'da bulunduğunu göstermektedir,

Arnautalić – Arnavutluk'tan gelen, Arnavut olan bir kimseyi göstermektedir,

Izmirlić – Türkiye Cumhuriyeti'nin Ege Bölgesi'nde bulunan şehir ve bu şehirden göç etmiş bir kimse,

Misirlić – Bu soyadı, Mısır'dan gelen, Mısırlı olan bir kimseyi göstermektedir. Boşnakçada *Mısır, Egipat* olarak geçmektedir. Bu soyadı da Türkçe şeklini korumuştur,

Osmanlić – Mula Mustafa Bačeskija (Molla Mustafa Başeski) *Mecmua*'sında *Osmanlı* kavramını, Osmanlı Devleti'nden gelen halk için kullanır (Filan 2014: 280)

Sarajlić – Osmanlı döneminde, *Sarajevolu, Saraybosnalı* anlamında,

Usčuplić / Uščuplić / Uśćuplić – Kuzey Makedonya'nın başkenti olan Üsküp, Boşnakçada *Skoplje* olarak adlandırılır. Bu soyadında Türkçe şeklini korumuştur. Üsküp'ten gelen, Üsküplü olan anlamındadır.

2.3. Türkçe –li yapım eki ile Boşnakça –(i)ja(-ya) yapım ekini almış soyadları

Arnautalija / Arnautlija – Arnavutlu olan,

Hindlija – Hintli olan,

Izmirlija – İzmirli olan,

Misirlija – Mısırlı olan,

Sarajlija – Saraybosnalı, Sarajevolu olan,

Stambolija – İstanbullu olan,

Šamlija – Suriye'nin başkenti olan *Şam*, Boşnakçada *Damask* olarak adlandırılır. Bu soyadı yine Türkçe şeklini korumuştur. Şam'dan gelen bir kimseyi belirtmektedir.

2.4. Boşnakça yapım eki –*(i)ya*'yı almış soyadı

Adžamija – Acem, Acemli olan bir kimse. Yalın bölümünde detaylı bilgi verilmiştir.

2.5. Unvan ve etnik yapı adından türemiş soyadı

Hadžiarapović – Hac görevini yerine getirmiş ve aynı zamanda Arap olan bir kimseyi belirtmektedir.

3. Sonuç

Sayıları oldukça az olmakla birlikte Balkanlar'a Anadolu'dan çeşitli nedenlerden ötürü göç edenler de bulunmaktaydı. Yerleşim yerleri olarak büyük şehirleri tercih ediyorlardı. Bu bilgilere Mula Mustafa Bašeskija'nın (Molla Mustafa Başeski) *Mecmua*'sında rastlanmaktadır. Yalnız bu göçlerin hangi zamanda gerçekleştiğine dair bilgiler yoktur (Filan 2014:153-154).

Bosna Hersek nüfusunun soyadlarında bulunan Türk kökenli etnonimler, yerel Slav nüfusu ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki uzun vadeli ve çok yönlü tarihsel teması yansıtan önemli bir onomastik katman teşkil eder. Temas dilbiliminin teorik prizmasından, Türk etnonimlerinin göç, İslamlaşma, askerlik, ticaret ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgelere getirdiği idari ve sosyal modelin bir sonucu olarak Bosna antroponimik sistemine nasıl entegre edildiğini anlamak mümkündür.

Sosyal ve kültürel olarak belirlenmiş dil işaretleri olan soyadları, yalnızca kimlik işaretleri olarak değil, aynı zamanda kolektif hafıza, etnisite ve sosyal statü izlerini koruyan sembolik anlam taşıyıcıları olarak da görülmelidir.

Kimlik teorisi açısından, etnonim bileşenleri içeren soyadları hem içsel öz algının hem de kimliğin dışsal atfının aynı anda yansıtıldığı "ötekilik" ve "aidiyet" anlatısının bir parçası haline gelir. Soyadları, bu nedenle kültürel melezliğin bir göstergesi olarak işlev görür ve etnik çeşitliliğin bir tehdit olarak değil, farklı halkların ve dinlerin bir arada yaşadığı daha geniş bir imparatorluk paradigmasının parçası olarak algılandığı Osmanlı döneminde Bosna toplumunun benzersiz yapısının nasıl oluştuğunu gösterir.

Bu analiz, soyadlarının durağan dilsel varlıklar olmadığını, tarihsel süreçlerin ve sosyal ilişkilerin dinamik göstergeleri olduğunu doğrulamaktadır. Bu nedenle, Bosna-Hersek soyadlarındaki Türk kökenli etnonimler, Güneydoğu Avrupa'da göç, kültürel aktarım ve kimlik oluşumu çalışmaları için değerli bir kaynak teşkil etmektedir. Modern soyadı fonunda bunların varlığı ve korunması, Osmanlı etkisinin yerel halkın kolektif kimliği ve hafızasında ne kadar derin köklere sahip olduğunu göstermektedir, bu da bu konunun hem dilbilimsel hem de daha geniş toplumsal ve insani araştırmalar için güncelliğini koruduğu anlamına gelir.

Kaynakça

Bračković, Dž. (2020), *Türk Kökenli Bosna Hersek Soyadları*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Filan, K. (2013), *Iz bosanske historijske antroponomastike: ime i pokraćeno ime*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga XXXIV, Sarajevo.

Filan, K. (2014), *Sarajevo u Bašeskijino doba,* Connectum, Sarajevo.

Filan, K. (2014), *Turski jezik u Bosni u osmansko doba*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, 43, Sarajevo.

Ibišević, V. (2006), *Bosanski namjesnici osmanskog doba,* Connectum, Sarajevo.

Kurbanov, A. (2011), *Onomastiğin (Ad Biliminin) Esasları*, 2. Cilt, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Maletić, F., Šimunović, P. (2008), *Hrvatski prezimenik. Pučanstvo Republike Hrvatske na početku 21. stoljeća,* I-III, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.

Šabić, I. (2020), *Prezimena u Bosni i Hercegovini,* Off-Set Tuzla.

Zekić, M. (2019), *Kulturni identitet bosanskih muslimana,* Dobra knjiga, Sarajevo.

18. OTURUM

Balkanlarda Kültürel ve Edebî Yansımalar

Gagauz Şairi Todur Zanet'in Şiirlerinde Oğuz Mirası ve Dilsel Kodlar

Ali Koç[1]

Özet

Todur Zanet, 1958'de Moldova/Komrat'ın Kongaz köyünde doğan Gagauz aydını, *Ana Sözü* gazetesi (1988) ve *Kırlangıç* çocuk dergisini (1990) kurarak Gagauz Türkçesinin Latin alfabesine geçişini sağlamış, dil standartlarının oluşumuna ve edebi eserlerle kültürel kimliğin korunmasına öncülük etmiştir. Gagauz Yeri Özerk Bölgesi'nin resmi marşı olan "Tarafım" (Yurdum) adlı millî marşın sözlerini yazarak da tarihi bir rol üstlenmiştir. Bu marş, Gagauz Türk'lerinin özgürlük mücadelesini, toprağa bağlılığını ve Türk kökenlerine olan aidiyetini vurgulayan dizeleriyle, dilin bir "kimlik manifestosu" olarak işlev görmesini sağlamıştır. Zanet'in marş metninde kullandığı arkaik Oğuz Türkçesi unsurları ("erlik", "can"), Gagauz Türkçesinin Türk dil ailesi içindeki tarihsel derinliğini hatırlatırken, aynı zamanda modern bir siyasi söylemi geleneksel dil kodlarıyla harmanlamıştır. Şiirleri ve nesirlerinde Gagauz folklorunu modern temalarla harmanlayarak dilin canlılığını artıran Zanet, Gagauzca-Türkçe sözlük ve eğitim materyalleri hazırlayarak dilin akademik temellerini güçlendirmiştir. Bu çalışmada da Gagauz edebiyatının önemli temsilcilerinden Todur Zanet'in şiirlerinde Oğuz Türk kültürel mirasının dilsel kodlar aracılığıyla nasıl temsil edildiğini disiplinlerarası bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın özgünlüğü, Gagauz Türkçesi şiirinde Oğuz mirasının dilsel boyutta bu kapsamda analiz edilmesinden etnolinguistik metodolojinin birleştirilmesinden kaynaklanır. Çalışmada, Zanet'in şiirlerindeki arkaik Oğuz Türkçesi kökenli sözcükler (örneğin "yigit", "alp"), mitolojik motifler (kurt, at, ok) ve metaforik yapılar hem filolojik analizlerle hem de kültürel antropoloji perspektifiyle değerlendirilerek, Gagauz kimliğinin Türk göçebe kültürüyle olan organik bağı ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda, şiirlerdeki dilsel unsurların bir iletişim aracı, kolektif hafızanın taşıyıcısı ve kimlik inşasının temel bileşeni olduğu argümanı geliştirilir. Zanet'in şiirleri, Balkanlar'da Türk dili ve kültürünün sürekliliğini anlamaya katkı sunması, azınlık edebiyatlarında kültürel kodların işlevini tartışmaya açması ve disiplinlerarası bir model önerisiyle Türk akademik literatürü için de önemlidir. Zanet'in poetikası, Oğuz mirasının modern Gagauz Türkçesi şiirinde bir "dilsel kod" olarak nasıl yaşatıldığını somut örneklerle ortaya koyan bu çalışma, kültürel kimlik ile dil arasındaki diyalektik ilişkiye dair bir okuma da sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Todur Zanet, şiir dili, dilsel kodlar, Gagauz Türkçesi

Oghuz Heritage and Linguistic Codes in the Poetry of Gagauz Poet Todur Zanet

Abstract

Todur Zanet, a Gagauz intellectual born in 1958 in Kongaz village, Moldova/Komrat, pioneered the preservation of Gagauz cultural identity through literary works by founding the *Ana Sözü* newspaper (1988) and the children's magazine *Kırlangıç* (1990), which facilitated the transition of the Gagauz language to the Latin alphabet and established linguistic standards. By blending Gagauz folklore with modern themes in his poetry and prose, Zanet revitalized the language and strengthened its academic foundations through Gagauz-

1 Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, alikoc@munzur.edu.tr, ORCID:0 000-0001-9809-3601.

Turkish dictionaries and educational materials. This study aims to examine, through an interdisciplinary approach, how the Oghuz Turkic cultural heritage is represented via linguistic codes in the poetry of Todur Zanet, a prominent figure in Gagauz literature. The originality of the research stems from its integration of ethnolinguistic methodology to analyze the Oghuz heritage in Gagauz poetry at a linguistic level. The study evaluates archaic Oghuz Turkic-rooted words (e.g., "yigit," "alp"), mythological motifs (wolf, horse, arrow), and metaphorical structures in Zanet's poetry through both philological analysis and cultural anthropology perspectives, revealing the organic connection between Gagauz identity and Turkic nomadic culture. It argues that linguistic elements in the poetry serve as communication tools, carriers of collective memory, and fundamental components of identity construction. Zanet's poetry contributes to understanding the continuity of Turkic language and culture in the Balkans, opens discussions on the function of cultural codes in minority literatures, and holds significance for Turkic academic literature through its interdisciplinary model. By demonstrating how Oghuz heritage is preserved as a "linguistic code" in modern Gagauz poetry, this study offers insights into the dialectical relationship between cultural identity and language.

Keywords: Todur Zanet, poetic language, linguistic codes, Gagauz Turkish.

1. Giriş

Todur Zanet, Gagauz Türklerinin kültürel ve dilsel kimliğini koruma mücadelesinde önemli bir rol üstlenmiş hem edebi hem de akademik çalışmalarıyla bu mirasın yaşatılmasına katkıda bulunmuş biridir. 1988 yılında Ana Sözü gazetesini ve 1990'da Kırlangıç çocuk dergisini kurarak Gagauz Türkçesinin Latin alfabesine geçiş sürecini yönetmiş, böylece dilin standartlaşması ve edebi bir kimlik kazanması için kritik adımlar atmıştır. Zanet'in şiirleri ve nesirleri, Gagauz folklorunu modern temalarla birleştirerek dilin canlılığını artırırken, aynı zamanda Oğuz Türk kültürel mirasının dilsel kodlar aracılığıyla nasıl aktarıldığını gözler önüne serer (Dilek, 2021, 1201). Bu çalışma, Zanet'in poetikasında saklı olan bu kodları disiplinlerarası bir yaklaşımla çözümlemeyi hedeflemektedir. Araştırmanın temel amacı, Gagauz edebiyatının bu önemli temsilcisinin eserlerinde, Oğuz mirasının dilsel, mitolojik ve metaforik düzlemdeki izleri belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Zanet'in şiirlerinde sıklıkla karşılaşılan "yiğit", "alp" gibi arkaik Oğuz Türkçesi kökenli sözcükler ile göçebe kültürünün simgesi olan kurt, at ve ok motifleri, kolektif hafızayı diri tutan metaforik yapılar aracılığıyla Gagauz kimliğinin Türk dünyasıyla olan genetik, tarihsel ve kültürel bağlarını somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda, Gagauz Türkçesinin Türk dilinin Oğuz koluna mensup canlı lehçelerinden biri olduğu ve Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ile Türkmen Türkçesiyle aynı dil grubunda yer aldığı dikkate alındığında, özellikle Türkiye Türkçesine en yakın lehçe olarak nitelendirilmesi, bu dilsel ve kültürel yakınlığın doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Özkan, 2021, 837; Sandalyeci, 2021, 143-145). Bu bağlamda çalışma, dilin tarihsel katmanlarını filolojik analizlerle çözümlerken, mitolojik sembolleri kültürel antropoloji perspektifiyle yorumlamakta ve Zanet'in dilsel standardizasyon çabalarının şiirlerdeki kültürel kodlarla nasıl örtüştüğünü incelemektedir. Bu çalışma, üç ana eksende akademik literatüre katkı sunmaktadır: İlk olarak, Balkanlar'da Türk dili ve kültürünün Gagauz Türkleri özelinde nasıl sürdürüldüğünü dilsel kodlar üzerinden analiz ederek, kimlik inşasının dinamiklerine dair yeni bir tartışma

alanı açmaktadır. İkinci olarak, etnolinguistik, filoloji ve kültürel antropolojiyi birleştiren disiplinlerarası metodolojisiyle Türkoloji çalışmalarına yenilikçi bir model önermektedir. Zanet'in modern temalarla harmanladığı geleneksel motifler, göçebe kültürünün postmodern bir okumasını sunarak kültürel evrim süreçlerine ışık tutmakta ve küreselleşme çağında yerel kimliklerin direnç stratejilerini anlamak için kritik veriler sağlamaktadır. Çalışmada, Zanet'in şiirlerindeki dilsel unsurlar hem metin merkezli filolojik analizlerle hem de kültürel bağlamı gözeten antropolojik bir perspektifle ele alınmaktadır. Arkaik sözcüklerin etimolojik kökenleri, Türk dilinin tarihsel sürekliliği bağlamında değerlendirilirken, mitolojik motiflerin toplumsal hafızadaki işlevi, göçebe kültürünün sembolik diline referansla yorumlanmaktadır. Ayrıca, Zanet'in dilsel standartlaşma çabaları ile şiirlerindeki kültürel kodlar arasındaki ilişki, dil politikaları ve kimlik siyaseti ekseninde irdelenmektedir. Bu disiplinlerarası yaklaşım, Gagauz edebiyatını salt bir metin incelemesinin ötesine taşıyarak, kültürel kimlik ve dil arasındaki diyalektiği evrensel bir çerçevede tartışmaya olanak tanımaktadır.

2. Todur Zanet Hayatı ve Eserleri

Todur Zanet, 14 Haziran 1958'de Moldova Cumhuriyeti'nin Gagauz Yeri Özerk Bölgesi'ne bağlı Kongaz köyünde, Gagauz kültürüne derinden bağlı bir ailede dünyaya geldi. Babaannesi Ekaterina İvanovna'nın uzun kış gecelerinde anlattığı masallar, türküler ve Gagauz tarihine dair hikâyelerle büyüyen Zanet, henüz çocukken kültürel mirasın taşıyıcısı olma bilinci edindi. Ailesinin ekonomik zorluklarına rağmen, ağabeylerinin Gagauz Türkçesi ders kitaplarından beslenen merakı, onun dil ve kimlik mücadelesinin temelini attı. Okul yıllarında Gagauz millî giysisiyle sınıfa geldiğinde öğretmeninin "Çingene elbiseleri" diyerek aşağılaması, Zanet'in kolektif hafıza ve kimlik direnci üzerine düşünmesine yol açtı. Bu olay, Gagauz Türk'lerinin özgürce var olabileceği bir toplum idealiyle birleşerek onun yaşam misyonuna dönüştü. 1975'te ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Kişinev Politeknik Enstitüsü'nde inşaat mühendisliği eğitimi alan Zanet, mesleki kariyerinin yanı sıra edebiyat ve kültür çalışmalarına yoğunlaştı. İlk şiiri "Mali"yi 1977'de yazdı ve Rusça-Moldovanca gazetelerde yayımlanan eserleriyle edebi kimliğini şekillendirdi. 1980'lerin ortalarında Mihail Kolsa'nın evindeki Gagauz entelektüel buluşmaları, onu dil özerkliği ve kültürel diriliş fikirleriyle tanıştırdı. Bu dönemde radyo-televizyon programcılığına adım attı; 1986-1990 arasında Nikolay Babaoğlu ve Olga Radova ile "Bucaan Dalgasında" adlı Gagauz Türkçesi programı hazırlayarak kitle iletişiminde dilin canlandırılmasına öncülük etti. Zanet'in en kalıcı mirası, 1988'de kurduğu ilk Gagauz gazetesi *Ana Sözü* ve 1990'da çocuklar için yayımladığı *Kırlangıç* dergisi oldu. Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş sürecini bu yayınlarla yönetti; 25 Eylül 1993'te Latin harfli ilk gazeteyi basarak dilin modernleşmesinde dönüm noktası yarattı. Gazetenin dağıtımından redaktörlüğüne kadar her aşamasında aktif rol alırken, Gagauzca-Türkçe sözlükler ve eğitim materyalleri

hazırladı. 1991'de Moldova Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Gagauz Türkçesi diksiyon dersleri vererek tiyatro oyunlarını Gagauz Türkçesine çevirdi; "Bayazid" gibi eserlerin televizyon uyarlamalarıyla dilin sanatsal ifade gücünü kanıtladı. Edebiyat alanında şiir, tiyatro ve çocuk edebiyatına odaklanan Zanet, 1989'da *Zamanêêrsın, Evim!* ile başlayan şiir serisinde Gagauz folklorunu modern temalarla harmanladı. "Vatan" adlı şiiri, 1990'da Gagauz Halk Kongresi'nde millî marş olarak kabul edildi ve bestelenerek kolektif kimliğin sembolü haline geldi. Marş metninde "erlik", "can" gibi arkaik Oğuz Türkçesi kökenli kelimeler kullanarak dilin tarihsel derinliğini vurguladı. Çocuklar için yazdığı *Böcecik* (1991) alfabe kitabı Moldova Eğitim Bakanlığı tarafından resmi ders materyali olarak onaylandı. Tiyatro oyunlarında ise Gagauz tarihinin trajedilerini işledi; *Açlık Kurbannarı* (1998) ve *Büülü Maaza* (2004) gibi eserler Mihail Çakır Gagauz Millî Tiyatrosu'nda sahnelenerek toplumsal hafızayı canlı tuttu (Özkan, 1999, 435; Yetişti, 2021, 101).

Zanet'in dil politikalarına katkısı, akademik ve siyasi boyutları birleştiren bir yaklaşımla şekillendi. 1993'te Latin alfabesine geçişi sağlamak için gazete sayfalarında dil reformu tartışmaları başlattı; Gagauzca'nın standartlaşması için dilbilgisi kılavuzları hazırladı. 2010'da yayımladığı *Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlär* adlı ansiklopedi, Moldova ve Azerbaycan akademileri tarafından bilimsel referans kabul edildi. Ayrıca Gagauz türküleri, masalları ve yortularını dört dilde derlediği üç ciltlik külliyat (2017), kültürün nesiller arası aktarımını sağladı.

3. Todur Zanet'in Şiirlerinde Oğuz Mirası ve Dilsel Kodlar

Todur Zanet'in şiirleri, Gagauz Türklerinin kolektif hafızasını Oğuz mirasının mitik dokusuyla ilmek ilmek dokuyan bir kültürel direniş manifestosudur. Şair, dilin derin katmanlarında saklı kalmış tarihsel kodları şiirsel bir arkeolojiyle gün yüzüne çıkarırken, Gagauz kimliğini Türk dünyasının kadim köklerine bağlayan bir köprü inşa eder. "Gök-Oguz" metaforu, bu bağlamda yalnızca bir etimolojik referans değil, aynı zamanda göçebe ataların gökyüzüne uzanan ruhunu temsil eden bir kozmik kimlik işaretidir.

"Bän Gagauzum (Zanet, 2013, 13)"

…"Damardan bän Gök-Oguzum! / Gagauzum!!! Gagauz! / Başımı tutêrım uz."

Gök-Oguz terimi, Oğuz Kağan Destanı'ndaki "Gök Tanrı" inancını çağrıştırır. "Gök" (mavi/gökyüzü), Türk mitolojisinde kutsiyet ve kökeni simgeler.

"Başımı tutêrım uz**"** ifadesi, Dede Korkut hikâyelerindeki "baş kesmek" metaforunun tersine çevrilmiş hâli: Başı dik tutmak, kimlik direnişini vurgular.

Oğuz köklerinin mitopoetik inşası, Gagauz kimliğini derin bir tarihsel ve kültürel bağlama oturtan bir dizi sembol ve metafor üzerinden gerçekleşir. "Damardan bän

Gök-Oguzum" (Bän Gagauzum) dizesinde somutlaşan "Gök-Oguz" metaforu, "Gök" kelimesiyle Türk mitolojisindeki göksel köken vurgusunu dirilterek, Dede Korkut metinlerindeki "Gök Tanrı" inancıyla paralellik kurar (Ergun, 2003, 75; Aday, 2017, 415) ve Oğuz Kağan destanının epik hafızasını canlandırır. Bu göksel aidiyet, yeryüzündeki totemik sembollerle tamamlanır. "Boz Kurdum, Boz Beyim, Boz Tanrım" (Benim Canavar Yortularım) ifadesi, Oğuz boylarının kurdu ata ve rehber figür olarak gören Asena efsanesine doğrudan bir göndermedir. Burada "canavar" sözcüğünün Gagauz Türkçesinin hem mitolojik bir yaratığı hem de koruyucu bir ruhu ifade edecek şekilde çift katmanlı bir anlamda kullanılması, pagan ve şamanik geçmişle olan bağları ortaya koyarak katmanlı bir kimlik kodu oluşturur. Bu mitolojik zemin, günlük yaşam ve ritüellerde de kendini gösterir. "Hederlez hem Kasım var" (Yaşa, Halkım!) dizeleri, Oğuz Türklerinin mevsimsel döngü ritüelleri olan Hıdırellez ve Koç Katımı (Kasım) gibi pratikleri modern Gagauz yaşamına bağlar. "Canavar yortuları" tabiri ise, pagan dönem şamanik ayinlerinin Hristiyanlık sonrasındaki dönüşümünü ve sentezini eleştirel bir bakışla yansıtarak, kimliğin süreklilik arz eden mitopoetik inşasının dinamik doğasını gözler önüne serer.

"Danışmak (Zanet, 2013, 38)"

…"Köküm Oguz kökü! / Kendim da Gök Oguzum! / Buna da pek hodulum!"

"Hodul" (gururlu), Eski Türkçe "kut" (kutsal ruh) ile bağlantılı (Doğan, 2021, 399). Zanet, bu arkaik kelimeyi modern Gagauz Türkçesinde dirilterek dilin tarihsel sürekliliğini kanıtlar.

Gagauz Türkçesi, Oğuzcanın arkaik katmanlarını koruyan önemli bir sözcük dağarcığına sahiptir. Eski Anadolu Türkçesindeki "dooru" (doğru) ve Orhun Yazıtları'ndaki "üşmek" (toplanmak) gibi sözcükler burada yaşarken standart Türkçede kaybolmuştur. Ayrıca, "-mış" geniş zaman eki ve "-lär" çoğul eki gibi morfolojik özellikler, Gagauzcanın tarihsel ve fonetik kimliğini yansıtır. Bu dil, Türk dili tarihinin yaşayan bir tanığıdır.

"Benim Canavar Yortularım... (Zanet, 2013, 15)"

…" Boz Kurdum, Boz Beyim, Boz Tanrım, / Benim serbest Canavarım..."

"Canavar", Gagauz Türkçesinde hem "kurt" hem de "koruyucu ruh" anlamında. Oğuzların Bozkurt miti, Hristiyanlık sonrası dönemde "Canavar" kavramına evrilmiş.

"Yabancı dinneri sokup fikirä" dizesi, pagan ritüellerinin Hristiyanlaştırılmasını eleştirirken Oğuz Şamanizm'inin izlerini koruma çabasını yansıtır.

Gagauz kimliğinin inşasında toponomi, coğrafyayı kolektif hafızanın bir taşıyıcısına dönüştürerek merkezi bir rol oynar. "Pek paalı bu Bucakta" ve "Bucakta açık dannar" gibi dizelerde sıklıkla vurgulanan "Bucak" (Budjak) kelimesi, Oğuz göçebe kültüründeki "yurt" kavramıyla özdeşleşir hem somut bir vatan parçasını hem de kültürel ve

manevi bir sığınağı simgeler. Bu yerel aidiyet, "Altaydan... Orhon'da yazı yaratıp" dizesiyle evrensel bir tarihsel sürekliliğe bağlanır. Göktürk İmparatorluğu'nun anıtsal yazıtlarının dikildiği Orhun bölgesine ve kadim Altay dağlarına yapılan bu atıf, Gagauz Türklerinin köklerini Türk medeniyetinin en eski yazılı kaynaklarına ve Orta Asya steplerine dayandırarak kimliğini tarihsel bir derinlikle donatır.

"Malimä"

*…"Oguz askerini- / Mızrak ellerindä, / Ateş gözlerindä..."**

Mızrak ve Ateş, Oğuz göçebe savaşçı kültürünün temel unsurları. Zanet, bu imgelerle Gagauz Türkleri tarihsel bir ordu-millet olarak konumlandırır.

"Atılma Dilindän, Halkım!"

"Dil varkan - dayma var adın, / Salt ozaman seni sayêrlar..."

"Dayma" (daima), Eski Uygurca "tayma" kökünden gelir. Zanet, dilin varlığını ulusal onurun temeli olarak sunarken arkaik bir sözcükle bunu pekiştirir.

"Zavalı Ana Dilim"

"Dedelerdän kalma Cümne mi? / Bir karma-karışık Cümlä mi?"

"Cümne" (topluluk) ve "Cümlä" (cümle) arasındaki fonetik oyun, dilin parçalanmışlığını ve kimlik krizini metaforize eder.

Gagauz şiirinde dil, kimlik direnişinin en temel mecrasına dönüşür ve "Atılma dilindän, Halkım!" gibi dizelerde olduğu üzere, emir kipi ve yalvaran bir tonla ifade edilen aciliyet hissi, bu varoluşsal tehdide karşı kolektif bir şuur uyandırır. Buradaki "Dil varkan - dayma var adın" (Dilin var olduğu sürece, her zaman bir adın var) düsturu, dilin kimlik inşasındaki kurucu rolünü vurgulayarak, Wittgenstein'ın "Dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır" felsefesiyle doğrudan örtüşür. Kimliğin savunusu, güçlü kontrast imgelerle desteklenir; dilin maruz kaldığı aşınma ve yıpranma, "delik-deşik kilim" metaforu gibi son derece somut ve hüzünlü bir tasvirle resmedilirken, "Tatlı hem şıralı Sözün" gibi tat duyusuna hitap eden nostaljik ifadelerle dilin idealize edilmiş, saf ve korunmuş bir geçmişe ait olduğu canlandırılarak iki zaman dilimi arasında güçlü bir gerilim yaratılır.

"Yaşa, Halkım! (Zanet, 2013, 9-10)"

"Gök-Oguz şu dedemiz, / Balkannarı kaplamış..."

"Balkannarı kaplamış", Oğuz göçlerinin Balkanlara uzandığı tarihsel gerçeğini şiirselleştirir. "Kaplamak" fiili, fetih retoriğinden ziyade kültürel kök salmayı imler.

"Bendä Var Bir Vatan..."

"Kırlarda koyunnar sürüsü, / Tarlalar- bereket dolusu."

"Koyunnar" (koyunlar) ve "bereket", Oğuzların pastoral ekonomisini çağrıştırır. Zanet, Gagauz Yeri'ni modern bir "yurt" (göçebe yerleşimi) olarak resmeder.

"Gagauz Millî Gimni"

"Bayrakta beniz maavi, / Hem da var bir Canavar."

Mavi renk, Göktürk bayraklarını; Canavar ise Gagauz özerkliğini simgeler. Zanet, Türk dünyasının renk kodlarını yerel bir sembolle harmanlar.

Gagauz siyasal söyleminde bayrak ve devlet metaforları hem özerk bir kimliği hem de Pan-Türk aidiyetini aynı anda temsil eder. Mavi renk, Göktürk geleneğindeki kutsal rengi çağrıştırarak özerkliği simgelerken; altın renk ve kurt motifi, egemenlik vurgusuyla Türk dünyasının ortak kodlarına bağlanır. "Devleti kurduk her zamana" ifadesi, kökleri Oğuz Yabgu Devleti'ne uzanan tarihsel bir süreklilik iddiasını yansıtır. "Kardaşlık" vurgusu ise bu kimliği hem yerel hem de Türk dünyasıyla dayanışma içinde tanımlar.

"Paalı Dostum Todur Zanet'e"

"Dedem Korkut / Söylemiş sözü... / Gagauz'dan / Mikael Çakır / Fikir, dil der..."

Mihail Çakır (Gagauz aydını) ve Dede Korkut arasında kurulan bağ, Gagauz kimliğini Türk entelektüel geleneğine entegre eder.

Gagauz kültürel kimliğinin inşasında mitolojik formların yeniden icazı, ata yadigârı anlatı geleneklerine bilinçli bir dönüşle gerçekleşir. Bu süreç, "Dedem Korkut söylemiş sözü" gibi bir dizeyle açıkça görülür; bu ifade, sözlü kültürün ve bilgeliğin aktarımını, Oğuz Türklerinin temel taşı olan Dede Korkut hikâyelerinin anlatısal otoritesine ve geleneğine bağlayarak tarihsel bir meşruiyet yaratır. Aynı zamanda, hayvan sembolleri bu mitolojik hafızayı somutlaştırır; Oğuz boylarının totemik hayvanlarından biri olan "Kartal- kuş gibi uçêrlar ileri" imgesi, hız, güç ve ileriye dönük bir ruhu temsil ederken, "Beygirleri nallı" ifadesi ise göçebe at kültürünün ve savaşçı geçmişin canlı bir hatırlatıcısı olarak işlev görür. Bu unsurlar, pagan köklerle Hristiyanlık sonrası kimliği sentezleyen mitopoetik bir dilin temelini oluşturur.

Todur Zanet'in şiirleri, Gagauz kimliğini Oğuz mirasının dilsel ve mitolojik kodlarıyla yeniden inşa eden bir kültürel direniş haritası sunar. Şair, kelimeleri arkeolojik bir titizlikle kazıyarak, Gagauz Türkçesi derinlerinde uyuyan Türkçe kökleri gün ışığına çıkarırken, Hristiyan Ortodoks kimliği ile Türk-Moğol şamanik geçmişi arasında sıkışmış bir halkın varoluş mücadelesini şiirleştirir. "Gök-Oguz" vurgusu, yalnızca etimolojik bir köken işareti değil, aynı zamanda gökyüzüne uzanan bir aidiyet çığlığıdır; "Damardan bän Gök-Oguzum!" dizesindeki "damar" metaforu, kan bağını kozmik bir bağlılığa dönüştü-

rerek biyolojik ve kültürel sürekliliği tek bir imgede birleştirir. Dede Korkut anlatılarından devşirilen epik dil, "Başımı tutêrım uz" gibi modern direniş sloganlarında yeniden hayat bulurken, "hodul" gibi arkaik kelimelerin diriltilmesi, dilin bir müze nesnesi değil yaşayan bir organizma olduğunu kanıtlar. Hristiyanlıkla şamanizm arasındaki gerilim, "Canavar" imgesinde kristalleşir: Bozkurt'un Hristiyanlaştırılmış versiyonu olan bu koruyucu ruh, pagan geçmişle Hristiyan şimdiki zaman arasında salınan Gagauz bilincinin alegorisidir. "Mızrak" ve "ateş" gibi göçebe savaşçı imgeleri, Gagauz Türkleri tarihsel bir "ordu-millet" olarak konumlandırırken, "Balkannarı kaplamış" ifadesi fetihçi bir retorikten ziyade kültürel köklerin filizlenmesini vurgular. Dilin parçalanmışlığı, "Cümne" ile "Cümlä" arasındaki fonetik oyunda trajik bir ironiye dönüşür; sözcüklerin anlam kaymaları, kimliğin dilsel erozyona karşı verdiği savaşın izlerini taşır.

Zanet'in şiir evreni, Göktürklerin mavi bayrağıyla Gagauz Canavar'ının buluştuğu " Millî Gimni", Türk dünyasının renk kodlarını yerel sembollerle harmanlarken, Mihail Çakır'ı Dede Korkut geleneğine bağlayan dizeler, entelektüel mirasın nesiller arası aktarımını sağlar. Bu poetika, dilin yok oluş tehdidine karşı bir siper, kimliğin ise şiirle inşa edilen bir kale olarak işlev görür. Zanet, Gagauz Türkleri yalnızca Türk dünyasının değil, insanlığın ortak hafızasının bir parçası olarak sunarak, evrensel bir kültürel direniş manifestosuna imza atar.

4. Sonuç

Todur Zanet'in şiirleri, Gagauz kimliğinin dilsel ve kültürel kodlar aracılığıyla yeniden inşasını sağlayan bir direniş poetikasıdır. Bu poetika, Oğuz mirasının mitolojik, tarihsel ve dilsel katmanlarını modern Gagauz gerçekliğiyle harmanlayarak, bir halkın kolektif hafızasını hem koruyan hem de geleceğe taşıyan dinamik bir sistem sunar. Zanet'in eserlerinde dil, bir iletişim aracı ve kimliğin kutsal bir emaneti ve tarihin canlı bir tanığıdır. "Gök-Oguz" metaforu, Türk şamanizminin kozmik aidiyetini Hristiyan Ortodoks kimliğiyle uzlaştırma çabasını simgelerken, "Damardan bän Gök-Oguzum!" gibi dizeler, biyolojik kökeni mitolojik bir üst-anlatıya dönüştürerek Gagauz Türkleri Türk dünyasının organik bir parçası olarak konumlandırır.

Şiirlerdeki arkaik Oğuz Türkçesi unsurları ("hodul", "dayma"), dilin tarihsel sürekliliğini kanıtlarken, "Canavar" imgesi gibi mitolojik motifler, Hristiyanlaşma sürecinde dönüşen ancak özünü koruyan bir kültürel belleğin izlerini taşır. Zanet'in "Boz Kurdum" veya "Oguz askerini" gibi imgelerle yeniden canlandırdığı göçebe savaşçı kültürü, Gagauz Türkleri tarihsel bir "ordu-millet" olarak tanımlarken, "Balkannarı kaplamış" ifadesi fetihçi bir retoriği değil, kültürel köklerin toprağa işleyişini vurgular. Dilsel parçalanmışlığın trajedisi ise "Cümne" ile "Cümlä" arasındaki fonetik oyunda somutlaşır; bu, yalnızca dilsel bir kriz değil, aynı zamanda kimliğin sınırlarda savruluşunun metaforudur.

Zanet'in çalışmaları, Gagauz Türkçesinin Latin alfabesine geçişi, eğitim materyalleri ve sözlüklerle desteklenen standartlaşma süreciyle bir bütünlük arz eder. Şiirlerindeki dilsel kodlar, bu akademik çabaların sanatsal bir yansımasıdır. Örneğin, millî marş "Tarafım"da kullanılan "erlik" ve "can" gibi arkaik terimler, dilin tarihsel derinliğini siyasi bir söylemle birleştirerek Gagauz özerkliğini Türk köklerine bağlar. Bu çalışma, Zanet'in poetikasını disiplinlerarası bir perspektifle ele alarak Türkoloji, etnolinguistik ve kültürel antropoloji arasında köprüler kurar. Gagauz edebiyatındaki kültürel kodların işlevi, yalnızca Balkan Türklüğünün sürekliliğini anlamak için değil, küreselleşme çağında azınlık kimliklerinin direniş stratejilerini çözümlemek için de kritik bir model sunar. Zanet'in şiirleri, dilin bir "kimlik manifestosu" olarak işlev gördüğü evrensel bir direniş örneğidir; bu direniş, geçmişin mitleriyle geleceğin umudunu aynı dizede buluşturarak, kültürel hafızanın poetik bir haritaya dönüşümünü simgeler.

Todur Zanet'in eserleri, Gagauz kimliğini Oğuz mirasının dilsel ve mitolojik kodlarıyla yeniden var eden bir kültürel arkeoloji çalışmasıdır. Bu poetika, yok olma tehdidi altındaki bir dilin nasıl bir direniş silahına dönüşebileceğini gösterirken, Türk dünyasının sınırlarında yaşayan bir halkın evrensel insanlık mirasına katkısını hatırlatır. Zanet'in mirası, dilin sınırlarının aynı zamanda kimliğin sınırları olduğunu ve bu sınırların şiirle aşılabileceğini kanıtlayan bir rehber niteliğindedir.

BÄN GAGAUZUM
Bän haliz bir gagauz,
Lafımda durêrım uz,
Yolumda giderim düz –
Dooru dooruluaa.

Bän duudum bu toprakta,
Pek paalı bu Bucakta.
Ana tarafım orda,
Umudum hep bobada!

Bän baarêrım: GAGAUZUM!!!
Damardan bän Gök-Oguzum!
Gagauzum!!! Gagauz!
Başımı tutêrım uz.
GAGAUZ bän, GAGAUZ!!!

Üreemdän bän pek girgin,
Köklerim benim derin.
Halkıma verdim emin –
Onu korumaa.

Nereyi gitsäm da bän,
Kopmadım hiç kökümdän.

Hep dönerim evimä,
Baş iilderim dedemä.

Bän baarêrım: GAGAUZUM!!!
Damardan da Gök-Oguzum!
Gagauzum! Gagauz!
Başımı tutêrım uz.
GAGAUZ!!!
Bän – GAGAUZ!!!

(Kaynak: Todur Zanet, Koorlaşmış Ateş..., Pontos Basımevi, Kişinev 2013, s.13)

YAŞA, HALKIM!

Gök-Oguz şu dedemiz,
Balkannarı kaplamış,
Duşmannarı ensemiş –
Burada devlet kurmuş.

Eveldän var adetlär:
Hederlez hem Kasım var.
Canavar bizä bakar –
Dedemizdän kalmış bunnar.

Yaşa, yaşa, yaşa benim halkım!
Yaşa, yaşa, yaşa benim halkım!
Yaşa, yaşa, Gagauziyam benim!

Gagauziyam benim,
Benim Oguz milletim.
Yok etmäz seni kimsey –
Kanımızlan birleştik!

Bayrakta beniz maavi,
Hem da var bir Canavar.
Bucakta açık dannar –
Kalkındı Gagauzlar.

Yaşa, yaşa, yaşa benim halkım!
Yaşa, yaşa, yaşa benim halkım!
Yaşa, yaşa, Gagauziyam benim!

(Kaynak: Bu bilgi, Todur Zanet'in "Koorlaşmış Ateş..." adlı eserinde, Pontos Basımevi tarafından 2013 yılında Kişinev'de basılan kitabın 9-10. sayfasında yer almaktadır.)

DANIŞMAK

Köküm Oguz kökü!
Kendim da Gök-Oguzum!
Buna da pek hodulum!

Kötü, açan Halkım
İstämeer tanımaa
Derin köklerini.

Da sansın bir büülü,
Herbir köşedä tekrarlayıp söleer:
"Bän gagauzum, ki GAGAM uz!"

Düşünmedän, ani
Ki gaga diil burnu,
Ama onun olur olsun
Taa bir fasıl özü...

(Kaynak: Bu bilgi, Todur Zanet'in "Koorlaşmış Ateş..." adlı eserinde, Pontos Basımevi tarafından 2013 yılında Kişinev'de basılan kitabın 38. sayfasında yer almaktadır.)

GAGAUZ MİLLİ GİMNI

Geldi vakıt – bayraa kaldır,
Dalgalatsın lüzgär onu.
Kavalları keskin çaldır,
Duuêr Halkın aydın günü!

Refren:
İnsana lääzım Vatan,
Halkına kalsın damar,
Kanında dedä sesi
Uzaktan evä çeksin.
Bucak'ta dannar açık –
Şannı olsun kardaşlık.

Zaman kanatları döner
Kıyıp kara bulutları.
Yaşamaya kuvet verer
Ana topraan çöşmeleri.

ATILMA DİLİNDÄN, HALKIM!

Atılma dilindän, Halkım,
Bän diz çöküp ta yalvarêrım,
Oollarına da ver akıl...
Buna deyni dua ederim.

Atılma dilindän, Halkım!
Bakın da gör: dolay aydın,
Ana Dili erdä yaşêêr.
İnan, salt o verer yardım
Açan seni zorba enseer.

Atılma dilindän, Halkım!
Dil varkan – dayma var adın,
Salt ozaman seni sayêrlar,
Hem da açan uşakların
Anaylan bobayı sesleerlär.

Atılma dilindän, Halkım!
Sular gider, gider altın...
Bu toprakta salt dil kalêr!
Zerä dilin – senin kanın,
O yaşamaa kuvet verer.

Atılma dilindän, Halkım!
Atılma dilindän, Halkım!
Bitki sözü sana söleerim,
Oollarına da ver akıl...
Bän diz çöküp ta yalvarêrım:
Atılma dilindän, Halkım!

Görsel 1. Gagauzluk

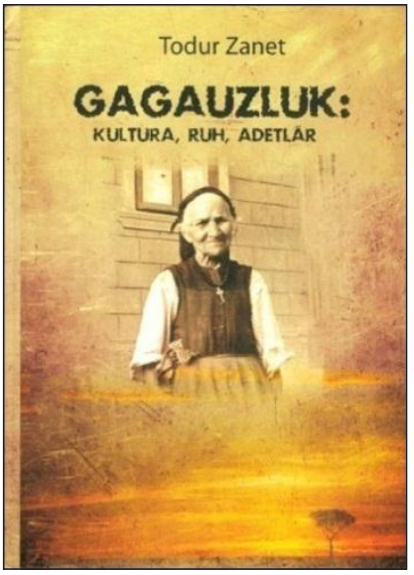

Görsel 2. Todur Zanet

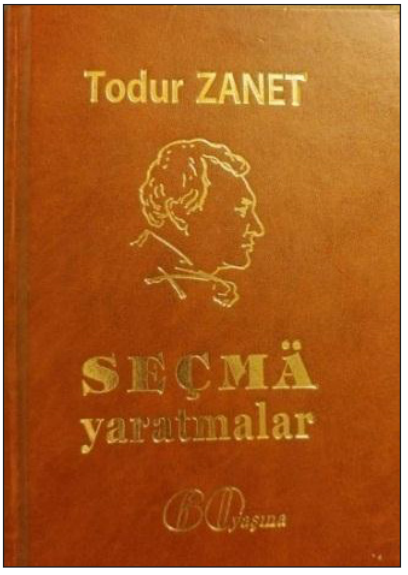

Görsel 3. Gazete Kapağı

Kaynakça

Aday, E. (2017). Türklerde Tanrı Anlayışı ve Bayındır Hana Yansıması. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* (*60*), 414-425.

Dilek, L. (2021). T2-Todur Zanet'in "SEÇMÄ yaratmalar 60 yaşına" adlı eserine dair. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 23 June, 1201.1206.*

Dilek, L. (2024). T2- Todur Zanet'in "Can Pazarında Can Pazarlı" Adlı Eseri Hakkın. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* 23 June, 1201.1206.

Doğan, L. (2021). Gagauz Türkçesinde Olumsuzluk ve Yokluk. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 377-424. https://doi.org/10.30903/Balkan.1036565.

Ergun, P. (2006). Dede Korkut Hikayeleri'nde Dağ Kültü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten,* 51(2003/2), 75-88.

Özkan, N. (1999). Todur (Fedor) Zanet, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı), Cilt. 12, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Özkan, N. (2021). Gagavuzlara Türkiye Türkçesi Öğretimi. *Erciyes Akademi*, 35(Özel sayı), 837-854. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.981578.

Sandalyeci, S. (2021). Gagauz Türkçesi Söz Diziminin Ölçünlü Türkiye Türkçesi Söz Dizimi ile Mukayesesi Üzerine Bir Deneme. *Dil Araştırmaları*, 15(29), 143-163. https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.881366.

Yetişti, O. (2021). Gagauz Şair Todur Zanetin Hayatı, Eserleri ve Şiirleri Üzerine. *Bilimsel Eksen-Scientific Axis-Научный* ***Меридиан****/Yıl-Year-****Год*** *2021 Sayı Number-Число 33.*

Zanet, T. (2013). *Koorlaşmış Ateş... (Peetlär hem* çevirmelär). Pontos Basımevi, Kişinev.

Zanet, T. (2018). *Seçmä yaratmalar 60 yaşına*. Chişinău. Pontos Yayınları.

Ömer Seyfettin'in Günlükleri ile Hikâyelerinde Balkanlar ve Göç'ün İzleri

Seda Artuç Bekteş[1]

Özet

Bu çalışma, Ömer Seyfettin'in Balkan Harbi yıllarındaki bireysel tanıklığını ve bu tanıklığın edebî eserlerine nasıl yansıdığını incelemektedir. Balkan Savaşları (1912–1913), Osmanlı Devleti'nin siyasi, toplumsal ve kültürel yapısında derin kırılmalar yaratmış aynı zamanda bireysel hafızalarda onarılması güç travmalar bırakmıştır. Asker ve yazar kimliğiyle bu döneme doğrudan tanıklık eden Ömer Seyfettin, yaşadıklarını günlüklerinde ayrıntılı olarak kaydetmiş aynı zamanda hikâyelerinde kurgusal bir dile dönüştürerek kolektif belleğin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Çalışma, yazarın günlükleri ile hikâyeleri arasında tematik köprüler kurarak Balkan coğrafyasında yaşanan savaş, göç, kimlik ve aidiyet kaybı gibi olguların edebî düzleme nasıl taşındığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve metin çözümlemesi tercih edilmiştir. İnceleme nesnesi olarak yazarın Balkan Harbi Hatıraları ve Kayıp Günlük adlı notları ile "Fon Sadriştayn'ın Karısı", "Beyaz Lale", "Tuhaf Bir Zulüm", "Efruz Bey", "Hürriyet Bayrakları", "Primo Türk Çocuğu", "Forsa", "Bomba" ve "Nakarat" adlı hikâyeleri seçilmiştir. Bu metinler, göç ve Balkanlar temalarının sürekliliğini göstermek amacıyla tarihsel ve ideolojik bağlamda analiz edilmiştir. Bulgular, günlüklerdeki gözlemlerin ve savaşın yarattığı bireysel psikolojik etkilerin, hikâyelerde mekân tasvirleri, karakter kurguları ve ideolojik söylemler aracılığıyla yeniden üretildiğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak Ömer Seyfettin'in eserlerinde Balkan coğrafyası yalnızca bir arka plan değil göçün dramatik etkilerini, aidiyet kaybını ve toplumsal dönüşümü görünür kılan bir edebî mekân işlevi görmektedir. Günlüklerindeki bireysel gözlemler, hikâyelerinde ortak bir millî bilince dönüştürülerek hem dönemin travmalarını belgelemekte hem de Türkçülük ideolojisinin edebî temellerini güçlendirmektedir. Böylece çalışma, Ömer Seyfettin'in eserlerinin tarihsel tanıklık ile edebî kurmaca arasında kurduğu özgün bağları ortaya koyarak Balkan Savaşları sonrası göç ve kimlik olgusunun edebiyat aracılığıyla nasıl anlamlandırıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, Balkan Savaşları, göç, günlük, hikâye

The Imprints of the Balkans and Migration in Ömer Seyfettin's Diaries and Short Stories

Abstract

This study examines Ömer Seyfettin's personal testimony during the years of the Balkan Wars and explores how this experience was reflected in his literary works. The Balkan Wars (1912–1913) marked one of the most profound ruptures in the political, social, and cultural structure of the Ottoman Empire while simultaneously leaving irreparable traumas on individual memory. As both a soldier and a writer, Seyfettin directly witnessed these events, recording his experiences in detail in his diaries and transforming them into a fictional discourse in his short stories, thereby contributing to the formation of a collective memory.

1 Dr., Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, sedartuc2363@gmail.com, ORCID:0000 0002 3601 8224.

By establishing thematic connections between his diaries and his stories, the study aims to reveal how phenomena such as war, migration, identity, and loss of belonging in the Balkan geography were transferred into the literary sphere.

The research employs qualitative methods, specifically document analysis and textual interpretation. The corpus consists of Seyfettin's Balkan Harbi Hatıraları and Kayıp Günlük, as well as selected stories including Fon Sadriştayn'ın Karısı, Beyaz Lale, Tuhaf Bir Zulüm, Efruz Bey, Hürriyet Bayrakları, Primo Türk Çocuğu, Forsa, Bomba, and Nakarat. These texts were analyzed within their historical and ideological contexts in order to demonstrate the continuity of the themes of migration and the Balkans. The findings indicate that the observations recorded in Seyfettin's diaries and the psychological effects of the war were reconfigured in his stories through spatial descriptions, character constructions, and ideological discourse.

In conclusion, the Balkan geography in Seyfettin's works functions not merely as a background but as a literary space that renders visible the dramatic effects of migration, the loss of belonging, and social transformation. His personal observations in the diaries are reshaped into a collective national consciousness in his stories, thereby documenting the traumas of the period while also reinforcing the literary foundations of Turkish nationalism. Thus, this study demonstrates the unique links Seyfettin establishes between historical testimony and literary fiction, illustrating how the phenomena of migration and identity after the Balkan Wars were interpreted through literature.

Keywords: Ömer Seyfettin, Balkan Wars, migration, diary, short story

1. Giriş

Balkan Savaşları yılları (1912–1913), Osmanlı Devleti'nin son büyük toprak kayıplarını yaşadığı, toplumsal ve bireysel hafızada derin izler bırakan bir dönemi ifade eder. Zira savaşlar, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve toplumsal yapısında derin kırılmalar yaratmış, bireysel düzeyde ise büyük travmalara yol açmıştır. Bu travmalar, dönemin aydın ve yazarları tarafından hem edebî hem de kişisel metinlerde sıkça işlenmiştir. Bu tarihsel travmanın edebî yansımaları, döneme doğrudan tanıklık eden edebî şahsiyetlerden biri olan Ömer Seyfettin'e ait eserlerde belirgindir. Ömer Seyfettin hem bir asker hem de gözlemci olarak Balkan Savaşlarına doğrudan tanıklık etmiş; yaşadıklarını günlüklerinde, hikâyelerinde ve makalelerinde kayda geçirmiştir (Yılmaz, 2018, s. 42). Diğer yandan Ömer Seyfettin'in eserlerinde Balkan Savaşları yalnızca bir savaş deneyimi değil aynı zamanda göç, kayıp, aidiyet, kimlik gibi temaların gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır.

Yazarın hikâyelerinde ise söz konusu bu duygusal yükün, karakterlerin yaşadığı bireysel dramlarla yansıtıldığı görülebilir. Mesela Bulgar işgaline uğramış bir kasabada yaşanan acıların hem savaşın hem de göçün sembolik bir anlatımı şeklinde kurgulandığı "Beyaz Lale" adlı hikâyede, Balkan Savaşlarının toplumu derinden sarsan, kolektif bellekte yer etmiş travmatik deneyimlerinden bahsedilmektedir. Zira "Ömer Seyfettin, bu tarihsel dönemin tanıklarından biri olarak hem günlüklerinde hem de kurmaca hikâyelerinde göç, yurt kaybı, aidiyet ve mekânsal bellek gibi temaları güçlü biçimde işler" (Doğramacı 2018, s. 72–73; Başçallı 2010; Işık 2020). Verilen doğrultuda bu çalışmanın amacı, Ömer Seyfettin'in hem günlüklerinde hem de hikâyelerinde; Balkan coğrafyasında yaşanan göç, belirsizlik ve günlük hayatın çalkantılarının nasıl yer bul-

duğunu sistematik biçimde incelemektir. Araştırma kapsamında yazarın günlükleri ile hikâyeleri arasındaki örtüşmenin edebî üretime bireysel tanıklığın katkısına somut örnek teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu amaca istinaden "Ömer Seyfettin'in günlüklerindeki tanıklıklar, hikâyelerine nasıl yansıyor?" problem cümlesinin cevabına metin analizi; tarihsel ve ideolojik çerçevede içerik çözümlemesi yapılması yöntemiyle ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada, Ömer Seyfettin'in günlükleri ve seçili hikâyeleri üzerinden Balkanlar ve göç temaları incelenerek, yazarın bireysel tanıklığını edebî düzleme nasıl taşıdığı ortaya konulmak istenmiştir. Böylece Ömer Seyfettin'in günlük yazılarında ve seçili hikâyelerinde Balkan coğrafyasının göç ve yurt kaybı temalarını nasıl yansıttığı karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Çalışma, günlükler ve hikâyeler arasında tematik köprüler kurarak, edebî tanıklığın tarihsel baskıyla nasıl biçimlendiğini ortaya koymayı hedeflemiştir.

Mesela, yazarın Balkan Harbi Hatıralarında yer alan şu satırlar, bu göç deneyiminin bireysel ve toplumsal derinliğini vurgular:

"Şimdi herkes yarını bekliyor. Fakat her yarın başka bir ümitsizlik bırakarak geçip gidiyor. Hatırasız bir dün oluyor." (Balkan Savaşı Günlüğü, 15 Kanunuevvel [28 Aralık 1912])

İlgili araştırmalarla temellenen çalışmanın bulgularına "Ömer Seyfettin'in Balkan Harbi Hatıraları ve Kayıp Günlük (günlükler) yazılarında, Balkanlardaki günlük yaşam, göç, esaret ve belirsizlik temalarının nasıl dile getirildiği; hikâyelerinde Balkan coğrafyası ve göç olgusunun nasıl mekân, karakter ve anlatı unsuru olarak işlendiği ve bu motiflerin ideolojik söylem ve millî temsil bağlamında nasıl işlevsel hâle getirildiğine" odaklanılarak ulaşılmıştır. Bu odak doğrultusunda bulgular, "Günlük Notlarının Tanıklığı: Balkanlarda Gündelik Hayat ve Göç" diğeri ise "Hikâyelerde Mekân Olarak Balkanlar ve Göçün Edebî Temsili" başlıkları altında tasnif edilmiştir. Böylece ilk bölümde, Ömer Seyfettin'in günlüklerinde (Balkan Harbi Hatıraları ve Kayıp Günlük) genel temalar ve dil üzerinden analizler sunulmuş; mesela savaşın bireysel psikolojiye, rutin hayata ve göç deneyimine yansımaları değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise hikâyelere odaklanılarak; Balkan coğrafyası ve göç olgusu, "Fon Sadriştayn'ın Karısı, Beyaz Lale, Tuhaf Bir Zulüm, Efruz Bey, Hürriyet Bayrakları, Primo Türk Çocuğu, Forsa, Bomba, Nakarat" adlı hikâyelerden yola çıkılarak analiz edilmiştir. Son olarak bu çalışma sürecinde, ideolojik bağlam ve metodolojik yaklaşım ile günlükler ve kurmaca metinler birleştirerek Balkanların edebî haritada nasıl yer bulduğunu kapsamlı biçimde tartışılmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

Ömer Seyfettin'in Balkanlar ve göç temalı hikayelerinin yanı sıra kurmaca metinlerinin dışındaki eserlerinde de Balkanlar sıkça yer almaktadır. Bunlardan en önemlileri şüp-

hesiz bu çalışmanın da kapsamına giren günlükleridir. "Bu günlükler savaşın telaşlı ve koşuşturmalı hayatına paralel detaylı anlatımdan ziyade kısa kısa vurucu notlardan oluşmuştur. Gerek edebiyat tarihi gerekse Türk tarihi adına önemli detayları içeren bu eser, Ömer Seyfettin'in ölümünden sonra bulunmuş ve yayınlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın kavramsal çerçevesini "göç olgusunun dil, edebiyat, sanat, eğitim ve toplumsal hayata yansımaları" temaları kapsamında incelenmek üzere Ömer Seyfettin'in yukarıda adı geçen eserleri oluşturmaktadır. Araştırmanın inceleme nesnesi bu metinlerle sınırlıdır.

2.1. Günlüklerde Balkanlar ve Göç Olgusu

Balkan Harbi Hatıraları, Ömer Seyfettin'in Balkan Harbi yıllarında tuttuğu günlük notları içermektedir. 10 Ekim 1912'den 28 Kasım 1913'e kadar olan bu dönem, Balkan Savaşı'na katılan Ömer Seyfettin'in tuttuğu günlüğün, yazarın vefatından sonra Niyazi Ahmet Banoğlu tarafından bulunan ve Hayat Mecmuası'nda "12 Ocak 1967 tarihli 3. sayısından 23 Mart 1967 tarihli 13. sayısına kadar" yayımlanan Balkan Harbi Hatıralarını içermektedir.

"Ömer Seyfettin, Aralık 1908 ile Ocak 1909 arasında, tam tespit edemediğimiz bir tarihte, Selanik'teki Üçüncü Ordu'nun Nizamiye Taburu'na tayin edilmiştir. Buradaki görevi esnasında birçok yerleşim merkezini gezmiş, Türk ve İslâm düşmanı komitecilerin Müslümanlara karşı yaptıkları pek vahşi ve son derece barbarlık örneği hâdiseleri yerinde müşahede etmiştir" (Yıldırım, 2011, s.52). Zira bu müşahede onun notlarında karamsarlığa kapılması ile neticelenir. Çünkü yazarın, esir düştüğünde dahi millet için bir şeyler yapmaya gayret ettiği görülmektedir.

Ömer Seyfettin'in tuttuğu son günlüğü yayına hazırlayan Sabri Koz (2025) bu günlüğün, "kırmızı kalemle yazar tarafından numaralandırılmış 200 sayfalık, 20,5x15,5 cm boyutunda bir çizgili okul defterinin 38 sayfasına" yazıldığını ifade etmektedir (s.12). Yazarın, günlük tutmayı seven ancak bazen yarım bırakan bir muharrir olduğu kendisinin şu ifadelerinden anlaşılmaktadır

"Ben şimdiye kadar birçok rûznâmeye başladım. Yalnız birisini tamamladım. O da Balkan Harbi; Yunanistan esirliği esnâsında yazdığımdır. Bu küçük cep defteri şimdi yeğenim Şerafettin'de…" (7 Kânûn-ı Sânî [Ocak] 1918)

2.2. Hikâyelerde Balkanlar ve Göç Olgusu

Ömer Seyfettin'in eserlerinde Balkan milletlerine mensup kahramanların ve Balkan coğrafyasına ait mekânların sıkça yer aldığı görülmektedir. Bu durum, yazarın söz konusu bölgede görev yapmış olmasının sonucudur. Onun Balkan kökenli topluluklara yönelik bakışı, dönemin siyasi atmosferinin ve özellikle İttihat ve Terakki'nin etkili olduğu yılların ideolojik yönelimlerinin bir göstergesidir. Balkan Harbi, Ömer Seyfettin'in milliyetçi düşüncelerini daha da pekiştirmiş; bu nedenle eserlerinde kahraman-

larını genellikle milliyetçi bir perspektifle kurgulamıştır. Bununla birlikte, hikâyelerinde olumlu niteliklere sahip Balkan kökenli karakterlere de rastlanmaktadır.

"Bomba" adlı hikâyede Bulgar komitacıların tasvirine yer verilirken, "Beyaz Lale"de Radko Balkonovski adlı karakter öne çıkar. Galatasaray Lisesi mezunu, varlıklı bir ailenin çocuğu olan Balkonovski, aşırı Bulgar milliyetçisi olarak tanıtılır. Türklerden derin bir nefret duyan bu karakter, "Büyük Bulgaristan" idealinin peşinden giderek komitacılığa yönelmiş ve pek çok Türk'ün ölümüne sebep olmuştur. Onun Türkler hakkındaki düşünceleri, hikâyede dile getirilmiştir:

"...Serez'de Türkler çok zengindiler. Şimdi bunların kaçamayanları toplanacak, evvela işkence ile kasalarındaki ve bankadaki paraları alınacak, sonra fidye gibi bütün mülkleri Bulgar mekteplerine verdirilecek, en nihayet hepsi vaftizlenip Hıristiyan yapıldıktan sonra öldürülecekti…" (Ömer Seyfettin, 2007, s.11–12).

Ömer Seyfettin, Balkanlar üzerine kaleme aldığı hikâyelerinde dönemin ruhunu ve mekânın atmosferini okuyucuya aktarırken, aynı zamanda bir farkındalık sağlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda eserlerinde özellikle şiddet ve milliyetçilik unsurlarına yalın fakat etkili bir biçimde yer vermiştir.

1911 ile 1918 yılları arasında çeşitli dergilerde yayımlanan hikâyeleri incelendiğinde, yazarın Balkanlarda edindiği tecrübeleri kurgusal düzleme taşıdığı görülür. Yazarın millî ve tarihî unsurlar barındıran eserleri, özellikle Yakorit sınır bölüğündeki görevinden edindiği izlenimlerle şekillenmiştir. Çalışmada incelenen hikâyeleri, bir yandan bireysel ve toplumsal fazilet örneklerini sunarken diğer yandan yeni bir toplum inşa etme çabalarının edebî göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

3. Yöntem

Araştırmanın kavramsal çerçevesine uygun olarak, "nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi" tercih edilmiştir. "Nitel araştırma, insanın kendi sırlarını çözmek ve kendi çabasıyla biçimlendirdiği toplumsal sistemlerin derinliklerini keşfetmek üzere geliştirdiği bilgi üretme yollarından birisidir" (Özdemir, 2010, s. 326).

Nitel araştırmalarda, Neuman'ın (2012, s. 224) belirttiği üzere, determinist bir yaklaşım öncelikli değildir ve olaylar arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi kurma çabasına girilmez. Bu tür araştırmalarda sayısal veriler ve istatistiklerden ziyade sözlü ifadeler ve nitel analizlere ağırlık verilir. Buna göre araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmış ve Ömer Seyfettin'in çalışmanın kavramsal çerçevesine uygun eserleri, Balkanlar ve göç olgusu doğrultusunda analiz edilmiştir.

Araştırmanın inceleme nesnesi, Ömer Seyfettin'in "Balkan Harbi Hatıraları ve Kayıp Günlük" adlı günlükleri ile "Fon Sadriştayn'ın Karısı, Beyaz Lale, Tuhaf Bir Zulüm, Ef-

ruz Bey, Hürriyet Bayrakları, Primo Türk Çocuğu, Forsa, Bomba, Nakarat" adlı hikâyeleridir. Araştırmada bu metinlerin seçilme nedeni, yazarın Balkanlar ve göç olgusu temaları ile kurguladığı hikâyeler olması ve günlüklerindeki kayıtların bu hikâyelere yansımış olmasıdır. Araştırmada 9'u hikâye olmak üzere 11 metin incelenmiştir. Alanda Ömer Seyfettin ve eserleriyle ilgili birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen onun günlükleri ile hikâyelerinin Balkanlar ve göç olgusu açısından incelendiği başka bir araştırma olmaması sebebiyle çalışma özgündür.

Veri analizinde metin çözümlemesi yapılmıştır. Öncelikle günlükler ve hikâyelerde Balkanlar ve göç ile ilgili doğrudan veya dolaylı atıflar kodlanmış, ardından bu kodlar tablolarla kategorize edilmiştir. Çözümlemede, kaynak metinler gözden geçirilerek "göç", "aidiyet kaybı", "vatan özlemi", "mekânsal travma", "Balkanlar" kodları oluşturulmuş ve bu temalar üzerinden içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Günlüklerde Balkanlar ve Göç Teması

Balkan Hatıraları

Günlük 10 Ekim 1912, Selanik kaydıyla başlamaktadır. Bu kayıtta yazar, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini bildirir; ancak Balkan devletlerinin taleplerinin karşılanmış olması sebebiyle savaşın fiilen başlamayacağı kanaatini dile getirir. Ömer Seyfettin, düzenli telgraf ve gazete haberlerinin ulaşmamasından şikâyet eder.

Yazar, askerî yapıya ilişkin gözlemlerinde, amirlerin iradesiz tutumları sebebiyle subayların görevlerini içtenlikle yerine getirmediklerini kaydeder. İaşe meselesinin giderek zorlaştığına; silah eğitimini tamamlayamamış acemilerin varlığına ve Türkçe bilmeyen yedek subayların orduya dâhil edilmesine dikkat çeker. Bu unsurların yarattığı karamsar ruh hâlinin hem askerî işleyişi hem de askerlerin psikolojisini olumsuz etkilediği görülmektedir. Ayrıca yazar, bu yapının en temel eksikliklerinden biri olarak millî hislerin zayıflığını ve ortak bir dilin yokluğunu öne çıkarır. Savaşın belirsizliği ve cepheye sevk edilişin sıradanlığını şöyle aktarır:

"Dün Karaburun'dan geldik. Galiba bu gece şimendifere bineceğiz. Karadağ ilân-ı harp etti. Bulgaristan ve Sırbistan henüz susuyorlar" (27 Eylül 1328, Selanik).

Diğer yandan yazarın zaman zaman günlük ayrıntı verdiği görülmektedir. Askerî yaşamın sabahın erken saatlerindeki disiplinini ve sürekli hareket hâlini gösteren ifadeler dikkat çekerken, düşman saldırısı haberiyle belirsizlik artmaktadır:

"Sabah, güneş daha doğmadı. "Çadır yık" borusu vuruldu. İleriye gideceğiz. Galiba Bulgarlar taarruz ettiler" (18 Ekim 1912).

Haberlerin kulaktan kulağa yayılmasının, savaşın bilgi akışındaki dağınıklığı ve belirsizliğini ortaya koyduğu söylenebilir. Osmanlı ordusunun stratejik zafiyetlerinin olduğu sezilmektedir:

"Akşam tabura döndüğüm zaman ikinci bölük mülâzımı Faruk, Bulgar'ın tecavüz ettiklerini, Çarova'nın düştüğünü, Sırpların Priştine doğru ilerlediklerini söyledi. Havadis bir erkânıharpten çıkıyormuş. Sözde bizim plânımız Bulgarları buraya düşürmek, burada bir meydan muharebesi vermek imiş" (19 Ekim 1912, Kiliseli).

Ömer Seyfettin'in günlüklerinde savaşın yalnızca cepheyle sınırlı olmadığı, sivil halkın trajedisinin de günlüklerde önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir:

"Yolda uzun bir muhacir kafilesine tesadüf ettik, oh ne felâket! Kadın, çoluk, çocuk tam beş bin ev imiş" (23 Ekim 1912).

Günler geçtikçe kayıtlardaki hem kesin yenilgi kabulünü hem de orduya dair mecazi bir tasvirle karamsarlık ortaya çıktığını görmek mümkündür:

"Artık Rumeli'nin gittiği muhakkak. Fakat bütün şu kolordular, şaşırmış koyun sürüleri gibi kurşun ve gülle altında, kar, çamur ve hastalık içinde mahvolacak" (28 Ekim 1912).

Bu karamsarlık ve kabulün ardından günlük metni, Osmanlı ordusunun geri çekilmesini "intizamlı bir kaçış" ifadesiyle ironik biçimde anlatır. Yazar, bu durumdan rahatsızdır:

"… Dün akşam Bulgarlar Köprülü'ye girdiler. Uzaktan top sesleri işitiliyordu. Biz bir dümdar bırakarak gece kaçtık. Bu kaçışımızda oldukça intizam vardı..." (29 Ekim 1912).

Yazarın devam eden günlerdeki satırları, bir devrin kapandığını kabul eden tarihsel bir tanıklık niteliğindedir:

"Rumeli eski şeklini alamaz. Artık Rumeli bir daha yapışmamak üzere Türk ilinden kopmuştur." (30 Ekim 1912).

Günlüğün, savaşın askerler üzerindeki bedensel tahribatını ve sağlık koşullarını bireysel deneyim üzerinden yansıttığı görülmektedir:

"Asker son derece yorgun ve perişan. Bölükteki zabitler hasta. Yüzbaşı ishal oldu. Mülâzım-ı saniyi sıtma tutuyor. Benim sol ayağım fena hâlde şişti…" (1 Kasım 1912).

Satırlar arasında, savaşın sadece düşmanla değil, doğa koşullarıyla da yapıldığı; soğuk ve açlığın kurşun kadar öldürücü olduğu görülmektedir:

"Yarım saate kadar intizar mevkiimizi diğer bir bölüğe terk ederek bu korkunç taşlığın dibine ineceğiz fakat kurşundan evvel soğuk ve kar bizi öldürecek." (4 Kasım 1912).

Notlarda, Balkan Savaşları sırasında Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu ağır koşulları ve askerler üzerindeki psikolojik baskıyı yansıtan ifadelere rastlamak mümkündür:

"*Bu hâl, sefaletin şüphesiz son derecesidir. Fakat Garp Ordusu kumandanı bizi zayi etmeye, bire kadar veya esir olmamıza karar vermiş. Ve mademki bu da askerliktir, itiraz etmek olmaz" (8 Kasım 1912).*

Akademik açıdan bu ifade, Türk askerî geleneğinde itaat ve disiplinin mutlaklığına işaret etmektedir. Emir, her ne kadar askerlerin hayatına mal olacak bir sonuç doğursa da askerlik anlayışı çerçevesinde sorgusuz itaat edilmesi gereken bir vazife olarak görülmektedir. Bu anlayış, Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinde Türk milliyetçiliğinin şekillenmesine zemin hazırlayan fedakârlık söyleminin tipik bir yansımasıdır. Bütün bu his ve bakış açısına rağmen moral çöküşünün boyutları satırlarda açıkça görünmektedir:

"Zannediyorum ki, köyün üzerinde bir şarapnel patlasa bütün asker, bütün alaylar çil yavrusu gibi dağılacak. Arkadaşlarımız içinde hâlâ muzafferiyet umanlar var. Biz de yalancı bir ümit ile meyus görünmek istemiyoruz" (9 Kasım 1912).

Yazarın, savaş sırasındaki gözlemlerini çok çeşitli açılardan yansıtmaya devam ettiği görülmektedir:

"Kırçovalılar, Arnavutlar birbirlerini arıyor, kahramanca naralar atıyorlar. Uzak ve yakın silâh sesleri işitiliyor ki Arnavutların attıkları keyif silâhları olacak" (21 Kasım 1912).

Osmanlı hâkimiyetinin sembolü olan şehirlerinin kaybedilmesi, yazarın gözünde devletin çözülüşünü sembolik biçimde yansıtmaktadır:

"Ne tuhaf ve feci bir mevkideyiz. Selanik, Üsküp, Manastık düşmanların eline düşeli günler oldu. Biz, güya, Osmanlı kalan, şu taşlıklar üzerinden kaçıyoruz" (2 Aralık 1912).

Günlükte, millî birlik idealinin Balkan Savaşları gerçekliğiyle çeliştiği ifade edilmektedir:

"Uzaktan büyücek bir binanın üzerinde Arnavutların kara kartallı istiklâl bayrakları sallanıyordu. Ahali derenin öbür tarafında öbek öbek toplanmıştı. Ta uzaktan eğlendiklerini, bizim perişanlığımıza sevindiklerini hep anladık" (16 Aralık 1912).

Ömer Seyfettin'in kayıtlarında, cephedeki insan kaybının boyutunu somut rakamlarla verdiği görülmektedir. Bu açıdan günlüğün aynı zamanda bir savaş raporu niteliği taşıdığı söylenebilir. Ayrıca günlüğün diğer sayfalarındaki bilgilerle benzer şekilde yazarın hikâyelerindeki kurgunun gerçekçiliğine de bu kayıtların yansıdığı tespit edilmiştir:

"… Bizim bölükte yüz tüfeğimiz vardı. Beşi şehit oldu. Yirmi altısı mecruh. Üç bölüklü küçücük taburumuzda yetmişten ziyade yaralı var. Bir zabitimiz şehit oldu. Yine bir zabitimiz tehlikeli surette yaralı..." (24 Aralık 1912)

Günlüğün bu bölümünden sonra savaşın bireysel trajedisi ortaya çıkar. Ömer Seyfettin'in günlüğünde bir bütünsellik hâkimdir. Kurgusal metinlerindeki akıcı ve sade anlatım hatıralarında da görülür. Baştan sona birbiri ardınca yazılan sadece tarihli notlar değil aynı zamanda savaşın panoramasıdır:

"Artık harp sayfasını kapamalı. Kaçamadım. Yirmi bir neferle esir düştüm. Bulunduğumuz tepeden efzunlar göründü. 'Teslim olun' diye haykırdılar. Biz de ellerimizi kaldırdık." (20 Ocak 1913).

Yazarın tasvirlerindeki başarının, esirlik koşullarındaki mekânların dehşet verici atmosferine yansıdığı görülmektedir:

"Patras Başıbozuk, asker, zabit, iki yüzden fazla esirin bulunduğu bu korkunç bina, meğerse Margirit Hapishanesi imiş. (2 Şubat 1913)

Esaret günlerinde hapishane şartlarının fiziki zorluğunu ve kapatılmıştık duygusunu güçlü biçimde aktaran yazarın umut duygusuna sığınma çabası görülür:

"… Kapıda bir süngülü duruyor, tıkıldığım locanın enliliği ancak iki metre. Pencere, tavana yakın... Tam bir kürek mahkûmuna lâyık bir yer... Sabredelim ve yakında kurtulacağımızı ümit edelim" (27 Şubat 1913).

Ömer Seyfettin'in, esaretten kaynaklı yalnızlığı üretken bir alana dönüştürdüğü tespit edilmiştir. Bu durum, araştırmanın amacı açısından önem arz etmektedir:

"Ben mahpusluğumdan son derece memnunum. Zira yalnız kalıyor ve rahatça hikâyeler yazıyorum" ([5 Mart 1913).

Kayıp Günlük

"Defter"i "Kayıp Günlük" diye anan Koz, (2025, s.24) bu defterin bir kısmını 1922'de ilk kez yayımlayan Ali Cânip Yöntem'in onu "hâtırat" diye tanıttığını aktarır. Ayrıca Şerif Hulûsi Kurbanoglu "Ruznâme" diye başlık atar. Alangu, Defter'de yer alan metnin büyük bir bölümünü hem uzun hem de kısa alıntılar aracılığıyla değerlendirirken, bu metin için "Anı Defteri" veya "Son Anı Defteri" adlandırmalarını kullanmayı tercih etmektedir. Söz konusu defterde Ömer Seyfettin, 1918 yılına kadar kaleme aldığı günlükleri, yalnızca birini tamamlayabildiğini belirterek, dönemin terminolojisine uygun biçimde "rûznâme" olarak nitelendirmiştir. Öte yandan, Muzaffer Uyguner metni "Anı Defteri", Hülya Argunşah "Hatırat Defteri", Nâzım Hikmet Polat ise "Rûznâme" olarak adlandırmaktadır. Defter'in yayımlanma ve dolaşıma girme süreci göz önüne alındığında, bu günlük metninin "Kayıp Günlük" olarak anılması, günümüzde artık "kayıp" niteliğini taşımıyor olsa da metnin tarihî ve edebî serüveni açısından daha gerçekçi ve etkili bir tanımlama olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde, araştırma kapsamında incelenen söz konusu Kayıp Günlük'ten bulgulara yer verilmiştir.

"… Zabitlikten istifa ederek Selanik'e geldikten sonra tam yazı hayatına atılacağım zaman birbir üstüne gelen buhranlar… Evet, İtalya Muharebesi, Balkan Muharebesi... Ben Yanya Kalesi'nde esir oldum. Yunanistan'da bir seneden ziyâde esirlik… İstanbul'a gelip kendimi toplamağa başlayacağım zaman annemin ölümü..." (Koz, 2025, s.33)

Ömer Seyfettin'in yazın üretim sürecini kendi perspektifinden samimi ve eleştirel bir biçimde değerlendirdiğini gösteren bu alıntıda yazarın, üretimindeki duraksamayı sadece kişisel tembellik veya ilgisizlik olarak değil, yaşam koşulları, tarihsel olaylar ve psikolojik yükler çerçevesinde açıkladığı söylenebilir. Birbiriyle bağlantılı olarak sıraladığı olaylar, edebî üretimin bireysel irade ile toplumsal ve tarihsel etkenlerin kesişiminde şekillendiğini göstermektedir.

Balkan günlüklerindeki içeriklerle benzer doğrultuda notlara bu eserde de rastlamak mümkündür:

"…Fakat Garp'ta harp şiddetiyle devam ediyor. Ne olacağı belli değil! Kont Çernin son 'sulh beklediğimizden daha yakındır' diyor. İçimde buna inanmayan bir şüphe var" (7 Nisan 1918).

Ömer Seyfettin'in 7 Nisan 1918 tarihli bu kaydı, savaşın belirsizlik ve yoğunluk içinde sürdüğünü açıkça ortaya koymaktadır. "Harp şiddetiyle devam ediyor" ifadesi, savaşın fiziksel ve psikolojik yıkıcılığını kısa ama etkili bir şekilde yansıtır. Kont Çernin'in sulh beklentisi hakkındaki açıklamasına rağmen yazarın içindeki kuşku, onun diplomatik açıklamalara temkinli yaklaşan eleştirel bir gözlemci olduğunu gösterir. Bu şüphe, aynı zamanda onun savaş ortamındaki belirsizliğe ve güven bunalımına dair kişisel tepkisini ortaya koyar.

Yazarın ayrıca, savaşın belirsizliği ve hızlı değişen askerî durum nedeniyle yaşanan toplumsal ve mekânsal istikrarsızlığa dikkat çektiği görülür. Bölgedeki nüfus hareketleri ve olası göç, tahliye veya yer değiştirmeler kaçınılmaz hâle getirmiştir:

"Bir haftada vakalar birbir arkasına meş'ûmlaştı. Bulgarlar İngilizlere teslim oldu. Bizim ne olacağımız belli değil…" (3 Teşrinievvel 1918).

Yazarın bu notu ile benzer doğrultuda Mütareke dönemi sonrası Osmanlı topraklarındaki sınır değişiklikleri ve Boğazların açılacak olmasını vurgulayarak, bölgedeki nüfus hareketleri ve göç olasılıklarına işaret ettiği farklı örneklere de rastlanmaktadır.:

"Mütareke oldu. Arap vilayetleri gitti. Boğazlar birkaç güne kadar açılacak…" (4 Teşrîn-i Sânî ... 1918)

Kısaca, Ömer Seyfettin'in *Kayıp Günlük* ve *Balkan Harbi Hatıraları*, savaşın hem cephe gerisinde hem de sivil yaşamda yarattığı çalkantıları ve mekânsal değişimleri gözler önüne sermektedir. Günlüklerdeki notlar, göç olgusunu yalnızca fiziksel bir yer değiştirme olarak değil, aynı zamanda ulusal ve bireysel bir travma olarak ele alır. Bu deneyimler, daha sonra yazarın hikâyelerinde mekân ve olay örgüsünü şekillendiren temel motifler olarak ortaya çıkacaktır.

4.2. Hikâyelerde Balkanlar ve Göçün Yansımaları

Araştırma kapsamında Ömer Seyfettin'in günlüklerinin, Balkanlarda gözlemlediği Osmanlı karşıtı milliyetçilik ve etnik çatışma ortamını ayrıntılı biçimde yansıttığı tespit edildi. Makedon ve Bulgar komitacıların yalnızca Türk nüfusa değil, kendi topluluklarına yönelik uyguladığı şiddet ve zulüm, yazarın notlarında açık bir biçimde dile getirilmektedir. Bu gözlemlerin, onun hikâyelerine de doğrudan yansıdığı araştırma kapsamında incelenen metinlerde görülmüştür. Bahse konu metinlerde savaşın yol açtığı toplumsal çözülmenin, bireyler arası güven kaybı ve etnik gerilimlerin kurmaca düzlemde dramatik bir biçimde işlendiği söylenebilir. Günlüklerdeki tanıklık dili, hikâyelerde mekân ve karakter tasvirlerine dönüşerek okuyucuya Balkan coğrafyasındaki kaotik ortamın ve göç olgusunun psikolojik ve sosyal etkilerini hissettiren bir edebî araç hâline gelir. Bu bölümde, araştırmanın inceleme nesneleri arasında yer alan 9 hikâyeden alınan örnek metinler incelenmiştir:

Fon Sadriştayn'ın Karısı

Fon Sadriştayn'ın Karısı hikâyesinde, *Sadrettin* karakteri millî kimlik bilincini yitirme eğilimi sergiler. Alman kültürüne duyduğu hayranlık, onu Türk eşini yetersiz ve savurgan olarak görmeye yönlendirir ve sonuç olarak onu terk eder. Yerine, disiplinli, çalışkan ve becerikli bir Alman kadınla evlenir. Yıllar sonra, anlatıcı konumundaki arkadaşıyla karşılaştığında, Sadrettin'in otuz okka ağırlığından doksan beş kiloya çıkmasının ardındaki nedenleri açıklaması, aynı zamanda onun millî kimliğini nasıl kaybettiğine dair okuyucuya ipuçları verir. Hikâyede yer yer göç olgusu ile ilgili ifadeler geçmektedir:

"'Rica ederim, nasıl Almanya'ya gittiniz? Nasıl evlendiniz? Nasıl ab-ı hayat içtiniz. Şunları anlatınız. Almanya'ya dair malumatım var. Nafile zahmete girmeyiniz...' dedim" (Ömer Seyfettin, Elips, 2005, s. 10).

Bu alıntı, bireyler arası anlatım ve hatırlama süreci üzerinden göç deneyiminin kişisel ve sosyal boyutunu yansıtmaktadır. Yazarın Almanya'ya gidip evlenme ve yeni bir yaşam kurma sürecine dair merakı, göçün sadece fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kültürel adaptasyon ve kimlik dönüşümü ile ilişkili olduğunu göstermektedir. "Ab-ı hayat içtiniz" ifadesi, göçün birey üzerinde yarattığı yeni yaşam deneyimlerini ve toplumsal statü değişimlerini simgelerken, karşı tarafın anlatması istenen ayrıntılara dair hassasiyet, göçün hem gözlemlenen hem de aktarılan bir olgu olarak önemini ortaya koyar. Bu bağlamda metin, göç olgusunu bireysel anlatı ve tarihsel deneyim üzerinden değerlendiren bir edebî belge işlevi görmektedir.

Beyaz Lâle

Hikâye, genel hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, özellikle Rumeli'de yaşa-

yan Müslüman Serez ahalisi üzerinden, Balkan Savaşları sırasında Osmanlının uğradığı mağlubiyetin ardından Bulgar komitacıların uyguladığı muameleleri gözler önüne sermektedir. Benzer bir anlatım, Ömer Seyfettin'in günlüklerinde de tespit edilmişti.

Beyaz Lale hikâyesinde, düşman işgali altındaki kasabada gelişen direniş ve ihanet temaları, Balkan coğrafyasını savaşın psikolojik ve toplumsal etkilerini yansıtan sembolik bir mekân olarak işler:

"Kasaba, bir mezarlık sessizliğine bürünmüştü. Sokağın ucunda yıkık bir evin önünde, göç kervanının bıraktığı eski bir sandık, açık ağzıyla bize bakıyordu." (Ömer Seyfettin, Elips, 2005).

Hikâyelerde Balkan coğrafyası ve göç temalarını dramatik ve sembolik bir biçimde ele alan örneklerden biri olan bu hikâye Serez'de gerçekleşen katliam sahnelerini, dinî yapıların tahribini ve göçün simgesel boyutunu bir araya getirerek anlatır. Bu bağlamda okuyucuda soykırım ve toplumsal yıkım izlenimi uyandıracak bir etki yaratır. Ömer Seyfettin'in mekân ve olay tasvirleri, savaşın hem fiziksel hem de psikolojik yıkıcılığını vurgularken, göç ve toplumsal çöküş temasını dramatik bir sembolizmle pekiştirir. Metinde kullanılan betimlemeler, yalnızca fiziksel bir işgalin değil, aynı zamanda ruhsal bir çöküşün de göstergesidir:

"Askerin çekilmesi bitince nereden çıktıkları belli olmayan manliherli Bulgarlar Türk mahallelerinde gezinmeğe başladılar. Şehrin Rum ve Bulgar olmayan kısmı derin bir sükût içinde uyuyordu. Bütün perdeler inmişti. Kafeslerde heyecanlı gölgeler oynaşıyor, sararmış erkekler demirleri vurulmuş kapıların arkasında kalplerinin çarpıntısını dinler gibi, bütün gün, bütün gece pinekliyorlardı." (Ömer Seyfettin, Elips, 2005, s. 82)

Düşmanın ani ve her an ortaya çıkabilecek tehditkâr varlığını vurgulayan bu ifadeler, "derin bir sükût" ve "inmiş perdeler" tasvirleri ile korku ve çaresizlik atmosferini somutlaştırmaktadır. "Kafeslerde heyecanlı gölgeler" ve "sararmış erkekler" imgeleri hem kadınların hem de erkeklerin pasif, kuşatılmış ve çaresiz konumlarını sembolize eder.

Tuhaf Bir Zulüm

Tuhaf Bir Zulüm" adlı hikâyede anlatıcı, olayların merkezinde yer alan bir Türk diplomattır. Eserde, bu diplomatın başlangıçta zayıf olan millî kimlik ve aidiyet bilincinin zamanla gelişmesi ve belirginleşmesi işlenmektedir. Hikâyede yer alan konuşmaların ilerleyişiyle, başkahraman olan Türk diplomatın millî duyarlılıklarının uyanmaya başladığı görülür. Yazar, bu diyalogları yalnızca karakterler arasında geçen bir tartışma olarak kurgulamaz aynı zamanda okuyucuda benzer bir farkındalık uyandırmayı hedefler.

Yazar, pek çok hikâyesinde Türk toplumunda bir zayıflık unsuru olarak ele aldığı "taassup" kavramını, dönemin hâkim fikir akımları bağlamında değerlendirmekte ve toplumsal sorunların temel nedenlerinden biri olarak yorumlamaktadır. "Nitekim bu

hikâyenin yazıldığı 1918 yılı Osmanlıcılık, Panislamizm ve Türkçülük akımlarının yoğun olarak tartışıldığı bir dönemdir. Ömer Seyfettin'in birçok hikâyesinde bu hikâyede olduğu gibi Türkçülüğü ön plana çıkarmak için Türkçülükten bahsetmeden bazen Osmanlıcık düşüncesini bazen de İslamcılık düşüncesini geri plana itmeye yönelik kurgular görmek mümkündür" (Doğramacı, 2018, s. 40). Dolayısıyla Tuhaf Bir Zulüm adlı hikâyede de bu konu işlenmektedir. Ayrıca yazarın Bulgaristan'daki manzarayı kendi ailesinin çiftliğiyle özdeşleştirerek bir aidiyet duygusu kurduğu görülmektedir. Bu özdeşlik, bireysel kimlik ile mekânsal bellek arasındaki bağın güçlü bir göstergesidir. Fakat bu aidiyet duygusu, aynı zamanda göç olgusunun yarattığı kırılmalarla birlikte ele alınmalıdır. Çünkü anlatıcının sözünü ettiği "aşinalık" bir süreklilik hissi taşısa da göç gerçeği, bu sürekliliğin her an kesintiye uğrayabileceğini hissettirir.

"Bilmem eski bir derebeyinin torunu olduğum için mi, Bulgaristan'da gezerken hep kendimi öz babamın çiftliğinde sanırım. Yeşil sazlı arklar, sık gül bahçeleri, alçak tarla çitleri, geniş taraçalı abus evler, arpa ambarlarını andıran üslupsuz kiliseler, başları düşük zayıf semerli beygirler, mütefekkir eşekler, semiz beyaz kazlar, hatta çamurlu pis domuzlar bile ruhuma aşinadır." (Ömer Seyfettin, Elips, 2005, s. 132)

Yeşil arklar, gül bahçeleri, tarla çitleri, evler ve hayvanlara dair betimlemeler, anlatıcıya tanıdık gelen bir "vatan" imgesini çağrıştırır. Fakat göçün yarattığı kopuş, bu tanışıklığı kırılgan bir aidiyet olarak şekillendirir. Göçmenlik deneyiminde, yabancı bir coğrafyada dahi tanıdık unsurlara tutunma eğilimi, bireyin "kendi yurdunu yeniden kurma" çabasının bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Nitekim anlatıcının "çamurlu pis domuzlar bile ruhuma aşinadır" ifadesi, göçle taşınan kimlik ve hafızanın, olumsuz görülen unsurlarda dahi bir aidiyet üretme gücüne işaret eder. Bu açıdan hikâye, araştırmanın kavramsal çerçevesi kapsamında değerlendirilmeye uygun görülmüştür.

Efruz Bey

Ömer Seyfettin'in "Efruz Bey" adlı eseri aslında bir hikâye değil, hiciv ağırlıklı bir uzun hikâye niteliğindedir. Burada yazar, Tanzimat'tan sonraki aydın tipini Batı hayranı, köksüz, taklitçi ve yüzeysel bir karakter olarak eleştirmektedir. Bu bağlamda eserde doğrudan Balkanlar veya göç teması işlenmez. Ancak eserdeki odak noktası, Osmanlının son dönemindeki aydın zümre, modernleşme yanlışları, millî kimlik arayışı ve kimlik bunalımıdır. Balkan göçü, muhacirlik ya da Balkan coğrafyasına dair tasvirler diğer hikâyelerindeki kadar öne çıkmaz. Fakat dolaylı olarak, Efruz Bey tipinin köksüzlüğü ve Batı'ya körü körüne öykünmesi, Osmanlının Balkanlardaki hâkimiyetinin zayıflaması ve sonrasında yaşanan kimlik ve aidiyet krizleriyle paralel bir şekilde okunabilir:

"Eğer bu diploma Ahmet Bey'in elinde ol saydı hemen Avrupa'ya kaçacak, yedi düvelden hangisini isterse birisinin hizmetine girecek, maazallah..." (Ömer Seyfettin, Elips, 2006, s. 46)

Romanın bazı bölümlerinde ise Balkanlara ait mekân isimlerinin geçtiği tespit edilmiştir:

"…fakat ertesi gün Selanik'teki Merkez-i Umumilerinden bu Efruz Bey'in salahiyetini, kim olduğunu sormuşlardı..." (Ömer Seyfettin, Elips, 2006, s. 95)

Hürriyet Bayrakları

"Hürriyet Bayrakları" adlı hikâye, 10 Temmuz Bayramı bağlamında Osmanlılık düşüncesini sorgulayan millî aidiyet duygusu açısından çokça örnek diyalog içeren bir eserdir. Yazar, mülâzım ile başkişi arasında geçen Osmanlılık merkezli tartışmada kendi düşüncelerini karakterine söyletir; böylelikle okura hem yönlendirici mesajlar verir hem de dönemin ideolojik tartışmalarına eleştirel bir bakış kazandırır.

Eser, araştırma kapsamında değerlendirildiğinde anlatıcının, Demirhisar'dan Cumayıbala'ya geçişi sırasında yaşadığı yorgunluk ve çevresindeki mekân tasvirleri, Balkanlardaki sosyal ve kültürel yapıyı anlamak açısından dikkat çekicidir.

"O akşam Demirhisar'dan Cumayıbala'ya geç ve yorgun gelmiştim. Gündüz hava pek sıcaktı. Baş ağrısı bana eski ve pis otelin aç tahtakurularını bile duyurmadı." ...Karşıki çürük tahta peykeli Ulah ve Bulgar dükkanları açıktı" (Ömer Seyfettin, Elips, 2006, s. 100).

Gündüzün sıcaklığı ve baş ağrısı, bölgedeki yaşamın fiziksel zorluklarını ve göçle bağlantılı ekonomik sıkıntıları yansıtırken, "eski ve pis otelin aç tahtakuruları" ifadesi, insanların barınma koşullarının zorluklarını ve altyapı eksikliklerini sembolize eder. Öte yandan, "karşıki çürük tahta peykeli Ulah ve Bulgar dükkanları" ifadesi, etnik çeşitliliğe ve bölgedeki göç hareketlerine işaret eder; Ulah ve Bulgar topluluklarının varlığı, Balkanlardaki çok kültürlü yapıyı ve göç eden halkın ekonomik hayatta kalma çabalarını görünür kılar.

Özellikle Osmanlı döneminde ve sonrasındaki göç hareketlerinin, köylerin sosyal dokusu ve ekonomik yapısı üzerinde nasıl etkiler bıraktığını anlamak açısından Hürriyet Bayrakları adlı hikâye önemlidir. Zira metin yalnızca bir coğrafi tasvir sunmakla kalmaz; aynı zamanda Balkanlardaki göç, ekonomik sıkıntılar ve yerleşimlerin kırılgan yapısı hakkında okura ipuçları verir:

"Parmağıyla bin metre kadar ilerde, uçurumlu bir yarın kenarındaki küçük bir Bulgar köyünü gösteriyordu. Siyah ve sürülmüş birkaç tarlacığın içinde süprüntü halinde duran bu viranecikte birkaç da ağaç vardı." (Ömer Seyfettin, Elips, 2006, s. 175)

Verilen örnekte anlatıcının, parmağıyla işaret ettiği Bulgar köyü tasviri, bölgedeki yerleşim birimlerinin hem coğrafi hem de sosyoekonomik koşullarını yansıtır. Metin Balkan coğrafyasının zorlu ve dağlık yapısına dikkat çekerken, aynı zamanda göç olgusuyla bağlantılı olarak köylerin savunmasız ve ekonomik açıdan kırılgan yapısını ima eder.

Primo Türk Çocuğu

Ömer Seyfettin'in "Primo Türk Çocuğu" hikâyesi, savaşın birey üzerindeki dönüştürücü etkisini ve millî bilincin uyanışını ele alır. Kahraman Kenan Bey, Batılı değerler ve Levanten çevreler içinde yetişmiş, millî kimliğinden yabancılaşmış bir Türk aydınıdır. Savaşın başlamasıyla birlikte Kenan Bey'in kimlik krizinin sorgulanması, yalnızca bireysel bir dönüşümü değil, aynı zamanda göç ve kültürel yabancılaşma olgularının ortak kimlik üzerindeki etkilerini de görünür kılar.

İtalyan bir anne ile yozlaşmış bir Türk babanın çocuğu olan Primo, Türkçeyi bilmeden ve kimliğinin farkına varmadan, ailesinin kozmopolit ortamında büyür. Arkadaşı Orhan ve babası Kenan Bey'in, uyanış sürecinden sonra sunduğu rehberlik sayesinde Primo, millî benliğini keşfeder, Türkçe öğrenir ve Oğuz adını alır. Hikâyenin sonunda Primo, bir Türk çocuğuna yakışır şekilde millî duygularla donanmış olarak şehadete ulaşır. Bu anlatım, bireysel kimlik arayışının savaş deneyimi bağlamında nasıl şekillendiğini ve millî bilinçle buluştuğunu ortaya koyar. Metinden alınan örneklerde bu görüşlerin somutlaştırıldığı görülebilir:

"Bu serin ve karanlık eylül gecesinin yıldızsız seması altında meyus ve mustarip Selanik, sanki gündüzki nümayişlerden, heyecanlardan, gürültülerden yorulmuş gibi, baygın ve sakin uyuyordu." (Ömer Seyfettin, Papatya, 2005, s. 59)

Burada Selanik'in karamsar ve yorgun tasviri, Balkan coğrafyasındaki siyasi ve toplumsal çalkantıları sembolize eder. Şehrin gündüz yaşadığı hareketlilik ile gecenin sakinliği arasındaki tezat, göç ve savaşın toplumsal hayat üzerindeki yıpratıcı etkilerini vurgulamaktadır.

"Türkleri, Türklerin vatanını mesele mesele taksim edip taksit ile maddi olarak parçalamağa çalışan bu yağmacı ve doymaz Avrupalılar manevi hücumlarını da ihmal etmiyorlardı..." (Ömer Seyfettin, Papatya, 2005, s. 71-72)

Yazar, Balkanlardaki Avrupalı etkisi ve Osmanlı toplumunun kültürel baskı altında oluşunu eleştirmektedir. Etnik kimlik ve millî bilincin erozyona uğraması, göç ve kimlik krizleriyle ilişkilendirilebilir.

"İçeri girdi. İki yol sandığı hazırlanmıştı. Demek Grazia yolculuğu düşünüyordu. Burasını ilk defa görüyormuş gibi duvarlara, perdelere, möblelere, eşyalara bakıyor, hayret ediyordu. Bütün bu muhitte Türk hayatına, Türk ruhuna ait bir gölge, bir çizgi bile yoktu…" (Ömer Seyfettin, Papatya, 2005, s. 86)

Bu tasvir, Selanik'in giderek özünü yitiren ve Avrupalılaşmış yapısını göstermektedir. Türk kültürünün izlerinin silinmesi, göç ve yerinden edilme deneyimi bağlamında bireysel ve toplumsal aidiyet krizine işaret etmektedir.

Forsa

"Forsa" hikâyesinde, millî kimlik ve aidiyet temalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Esirlik yıllarında çocuklarından uzak kalan yaşlı Forsa Kara Memiş, Türk ordusunun esir tutulduğu bölgeyi kurtarmak üzere geldiğini öğrenince büyük bir sevinç yaşar. Söz konusu ordunun komutanının kendi oğlu olduğunu fark etmesi, baba ile oğul arasında duygusal bir karşılaşma sahnesini yaşatmaktadır. Karşılıklı tanışma ve kimliklerin açığa çıkması sonrasında, oğul ordusuyla birlikte savaşa devam etmeyi ve babasını geride bırakmayı arzu eder. Kara Memiş ise bunu kabul etmez, uzun süredir özlem duyduğu savaşa katılma isteğini belirtir. Oğlu ise babasının şehit düşmesinden ve vatan hasretiyle yaşamını kaybetmesinden duyduğu endişeyi dile getirir.

"Bu, her gece uykusunda kendini kurtarmak için birçok gemilerin pupa yelken geldiğini gören zavallı eski bir Türk forsasıydı. Esir olalı kırk seneden ziyade geçmişti. Otuz yaşında dinç levent, kuvvetli bir kahramanken Malta korsanlarının eline düşmüştü..." (Polat, 2015, s. 914)

Hikâye; yazarın bireysel bir tarihsel deneyim üzerinden esaret, savaş ve göç olgularını derinlemesine yansıttığı bir eserdir. Kara Memiş'in kırk yılı aşan esaret hayatı hem fiziksel hem de psikolojik olarak savaşın ve zorla göç ettirmenin birey üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Kahramanın yirmi yıl süresince zincirlerle bağlı kalması, onun bedeninde bir direniş ve dayanıklılık simgesi oluştururken, aynı zamanda göç ve sürgün deneyiminin ağır bedelini de gösterir. Bu süreç bireyin kökenine, vatanına ve millî kimliğine duyduğu özlemi kesintisiz olarak beslemiştir. Kara Memiş'in her gece rüyasında kurtuluşu ve memleketine dönüşü görmesi, esirlik olgusunun bireyin psikolojisinde yarattığı sürekli ümit etme arzusu ile ilişkilendirilebilir.

Bomba

"Bomba" hikâyesi, Balkan coğrafyasında kendi halkına zulmeden bireylerin eylemlerini, mağdur insanların bakış açısıyla aktarmaktadır. Ömer Seyfettin, Balkanlar'da bulunduğu dönem boyunca gözlemlediği toplumsal çalkantıları ve zulümleri okuyucuya aktararak onda millî bilinç oluşturmayı amaçlamıştır.

Hikâyede, eski komitacılardan Boris, Magda ile evlendikten sonra Balkan coğrafyasındaki siyasi kargaşadan ve zulümlerden kaçmak amacıyla evini satarak Amerika'ya göç etmeye karar verir. Ancak yola çıkmadan önce Bulgar komitacılar tarafından evinden alıkonulması, genç karısına yapılan cinsel taciz ve tehditler ile evin satış bedelinin gasp edilmesi, hikâyede zorbalığın ve şiddetin bireysel yaşamlar üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koyar. Hikâyenin doruk noktasında, Magda'ya bırakılan siyah bez içindeki nesnenin kocası Boris'in başı olması, komitacıların kendi ırkdaşlarına bile gösterebilecekleri acımasızlığı simgeler.

Ömer Seyfettin, bu olay örgüsü aracılığıyla okuyucuda komitacıların Türklere karşı oluşturabileceği tehlikelere dair bir farkındalık yaratmakta ve millî kimlik bilincini harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Hikâye, bireysel trajediler üzerinden ulusal kimlik ve toplumsal aidiyetin önemini vurgulayan bir araç olarak işlev görmektedir.

"… Makedonya'yı, bu yamyamlar memleketini hatırlayacağız. Gözümüzün önüne pis ve dar sokaklar, sefil ve üryan adamlar... Kanlarla lekelenmiş nihayetsiz karlar kara, müstekreh ve keskin baltalar, sonra siyah, müthiş Balkanlar, Perim... gelecek!" (Polat, 2015, s. 207).

Bu açıdan değerlendirildiğinde yazarın Balkan Savaşları sırasında yaşadıklarının bu hikâyesinde de izlerini görmenin mümkün olduğu söylenebilir. Diğer eserlerinden farklı olarak Ömer Seyfettin bu metinde soydaşlarına dahi zulmeden bir düzen dolayısıyla, Balkanların halkının göç etmeyi düşünecek hâle getirildiğini vurgulamaktadır.

Nakarat

"Nakarat" hikâyesi Ömer Seyfettin'in, "Gençliğini Makedonya'da Geçirmiş Eski Bir Zabitin Hatırat Defterinden…" notuyla sunduğu ve milliyetçilik düşüncelerini yansıtan metinlerinden biri olması nedeniyle millî kimlik ve Balkan sorunları bağlamında değerlendirilebilir. Hikâye, Türklerin kaybettikleri topraklardan göç etmeleri sürecinde karşılaşabilecekleri olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla görevlendirilen birliklerden birinin komutanı olan genç bir zabitin tecrübelerini anlatmaktadır. Genç zabiti merkezine alan kurgu, onun konuşlandırıldıkları köyde bir Bulgar kızına duyduğu duygusal hisler üzerinden şekillenir. Bu yönüyle hikâye, bireysel bir aşk hikâyesinin arka planında millî aidiyet, kimlik bilinci ve milliyetçi duyguların pekiştirilmesine hizmet etmektedir. Metin aynı zamanda, bireysel gözlemden hareketle savaş atmosferinin psikolojik boyutunu yansıtmaktadır.

"Islanmış keten çadırın üzerine düşen yağmur damlaları gizli ayak sesleri gibi tuhaf bir gürültü çıkarıyor; bana intizamsız adımlarla sisler içinde ilerleyen perişan bir tabur tahayyül ettiriyor" (30 Teşrin-i sani 1319, Pirbeliçe).

"Perişan bir tabur" benzetmesi hem Osmanlı ordusunun Balkanlardaki zor koşullarına hem de askerlerin yorgunluk ve dağınıklık içindeki hâllerine işaret etmektedir. Böylece eser dış dünyadaki doğal bir görüntünün, iç dünyada askerî ve millî bir kaygıya dönüşmesini ortaya koyar. Yine benzer doğrultuda, anlatıcının kaldığı mekânın çeşitli yerlerinde okuduğu ve daha önce orada bulunanların yazdığı notlar, göç olgusunun insanlar üzerinde bıraktığı izleri ifade etmektedir:

"Burada yatanların hemen hepsi benim gibi meyusmuş! Hepsinin ruhunda bir daüssıla sıtması varmış: 'Öke kasabasının Cami-i Atik Mahallesi'nden Mehmet oğlu Recep üç gece bu kafir yerde yatmıştır.', 'Bunu yazan bir muhalif ruzigâr/Kendi gitti, ismi kaldı

yadigâr.', 'Sekiz sene sonra istida tezkerelerimiz geldi. Yolunu unuttuğum köyüme dönüyorum. Darısı hemşehrilerimin başına ...', 'Dar-ı dünya bir müzeyyen hanedir/Nakşına aldanmamak merdanedir.'… Daha birçok isimler, tarihler, maniler, beyitler" (Kanun-ı Sani 319).

Eserde yazar aynı zamanda bireysel arzular ile toplumsal ve millî sorumluluklar arasındaki çatışmayı yansıtan önemli ifadeler kullanmaktadır. Anlatıcı, Amerika'ya kaçma hayali üzerinden vatan, aile ve aidiyet bağlarını reddetme eğilimi göstermekte; bu yönüyle bireysel özgürlük arayışı ile millî kimlik arasındaki gerilimi somutlaştırmaktadır. Bu durum aslında yazarın Balkan coğrafyasında savaşlar ve ardından yaşanılan göçlerle birlikte kültürel anlamda neler yaşandığını edebî bir kurgu ile anlattığı sonucunu doğurmaktadır. Bu hikâyede genç zabitin millî kimliğini fark etmesine vesile olan unsur Bulgar kızının söylediği şarkının anlamını öğrenmesidir: "İstanbul bizim olacak".

4.3. Günlükler ve Hikâyelerde Tematik Ortaklıklar ve Kesişimler

Bulgularda görülebileceği gibi Ömer Seyfettin'in günlüklerinde, bireysel gözlemleriyle göçün psikolojik yükünü aktardığı görülürken; hikâyelerinde bu deneyimi dramatik ve evrensel temsillerle resmettiği tespit edilmiştir. Bu tespitler, yazarın Balkanlar ve göç olgusu temalarını hem tanıklık hem de edebî kurgu düzeyinde işlediğini göstermektedir. Günlükler, onun bireysel gözlemlerini ve duygusal tepkilerini doğrudan yansıtırken; hikâyeler, bu deneyimleri kurmaca aracılığıyla daha evrensel bir anlatıya taşır. Göç, Ömer Seyfettin için hem mekânsal hem de kimliksel bir kayıp anlamına gelmiş; bu kaybın etkileri eserlerinin ana temalarından biri hâline dönüşmüştür. Bu kapsamda çalışmanın" Ömer Seyfettin'in hem günlüklerinde hem de hikâyelerinde; Balkan coğrafyasında yaşanan göç, belirsizlik ve günlük hayatın çalkantılarının nasıl yer bulduğunu sistematik biçimde inceleme amacı" doğrultusunda "Günlükler ve Hikâyelerde Tematik Ortaklıklar ve Kesişimler Tablosu" (Tablo1) ve "Ömer Seyfettin'in Günlükleri ile Hikâyelerinin Karşılaştırmalı Analizi Tablosu" (Tablo2) bu bölümde verilmiştir.

Tablo 1. Günlükler ve Hikâyelerde Tematik Ortaklıklar ve Kesişimler

Eser/Metin	Ana Tema	Anlatıcı /Tanıklık Biçimi	Göç/Savaş Unsurları	Millî Kimlik Vurgusu	Okuyucuda Yaratılan Etki
Balkan Harbi Hatıraları (Günlük)	Savaşın yıkıcılığı, belirsizlik, göç	Doğrudan askerî tanıklık, kişisel gözlem	Göç kafileleri, sefalet, askerlerin açlık ve hastalıkla mücadelesi, esaret	"Vatan hissi"nin eksikliği, dil birliğinin kaybı, Rumeli'nin kaybı	Kolektif kaybı ve tarihsel kırılmayı bireysel tanıklıkla gösterir; hüzünle birleşen bir bilinç uyandırır
Kayıp Günlük	Kişisel muhasebe, savaşın hayat üzerindeki etkisi	İçsel muhasebe, bireysel itiraf	Savaş ve esaret nedeniyle eser yazmada durgunluk, göç ve yer değiştirmeler	Türk kimliğine bağlılık ile bireysel kırılmalarda iç içelik	Göçün bireysel ve toplumsal yönlerini göstererek millî aidiyetin önemini pekiştirir

Eser/Metin	Ana Tema	Anlatıcı /Tanıklık Biçimi	Göç/Savaş Unsurları	Millî Kimlik Vurgusu	Okuyucuda Yaratılan Etki
Fon Sadriştayn'ın Karısı	Kimlik kaybı, kültürel yabancılaşma	Arkadaş anlatıcının gözlemleri	Almanya'ya göç, yabancı kültüre uyum	Alman hayranlığıyla Türk kimliğinin silinmesi	Kimlik kaybına karşı uyarıcı bir örnek sunar
Beyaz Lale	İşgal, zulüm, göç	Dış gözlemci anlatıcı	Bulgar komitacıların katliamı, zorla göç ettirme, işgal sahneleri	Türklerin zulüm karşısında direnç göstermesi	Travmatik bir atmosfer üzerinden millî bilinç uyandırır
Tuhaf Bir Zulüm	Millî bilincin uyanışı, ideolojik çatışma	Türk diplomatın içsel dönüşümü	İstanbul'un Türklerden koparılacağına dair planlar, göç tehdidi	Vatan kaybı ihtimali karşısında kimlik bilincinin güçlenmesi	Milliyetçi farkındalık yaratır, kolektif aidiyet duygusunu pekiştirir
Efruz Bey	Aydın eleştirisi, köksüzlük	Alaycı dış anlatıcı	Dolaylı göç iması: Batı'ya kaçma arzusu	Batı hayranı, köksüz tip – millî kimliğin zıddı	Kimliksizlik eleştirisiyle okuyucuya uyarıcı mesaj verir
Hürriyet Bayrakları	Osmanlıcılık-Türkçülük tartışması, aidiyet	Diyaloglar üzerinden ideolojik tartışma	Göç ve çok kültürlülük bağlamında Balkan köyleri	Osmanlılık fikri yerine Türk kimliğinin vurgulanması	Osmanlıcılık karşıtlığı üzerinden millî kimlik inşası
Primo Türk Çocuğu	Göçmenlik, uyum, kimlik	Çocuğun hikâyesi üzerinden dış anlatıcı	Avrupa'da yaşayan Türk ailesi, yabancılaşma, uyum çabası	Çocuğun millî kimliğini koruması	Göç koşullarında bile kimliğin nasıl korunabileceğini gösterir
Forsa	Esaret, baba-oğul, vatan sevgisi	Kahramanın iç sesi ve dramatik olay örgüsü	40 yıllık esaret, Türk donanmasıyla karşılaşma	Kara Memiş'in cenge katılma arzusu, şehitlik isteği	Fedakârlık, kahramanlık ve millî aidiyet duygusunu güçlendirir
Bomba	İç çatışma, şiddet, göç arzusu	Dış anlatıcı	Boris ve Magda'nın Amerika'ya göç planı, komitacı zulmü	Komitacıların kendi soydaşlarına zulmü üzerinden Türklerin yaşayacağı tehlikeye işaret	Okuyucuda korku (onlara böyle yapan bize ne yapmaz) ve millî tepki uyandırır
Nakarat	Aşk-kimlik çatışması, millî bilinç	Genç zabitin hatıra defteri	Göç sürecinde konuşlandırılan birlikler	Zabitin Bulgar kızına aşkı-şarkının anlamını öğrenince millî kimliğe dönüşü	Bireysel duygudan kolektif kimliğe yönelme süreciyle bilinç uyandırır

Tablo 2.Ömer Seyfettin'in Günlükleri ile Hikâyelerinin Karşılaştırmalı Analizi

İnceleme Yönü	Kayıp Günlük	Balkan Günlükleri	Hikâyeler	Karşılaştırma/Çıkarım
Zaman ve Mekân	Selanik, Manastır, askerlik yaşamı, bireysel gözlemler	Balkan Savaşları sürecinde cephe gözlemleri, özellikle Edirne savunması ve yenilgi atmosferi	*Bomba*, *Hürriyet Bayrakları*, *Fon Sadriştayn'ın Karısı*, *Beyaz Lale*, *Primo Türk Çocuğu*, *Forsa*, *Efruz Bey*, *Nakarat*, *Tuhaf Bir Zulüm*	Kayıp Günlük bireysel gündelik ayrıntılar sunarken, Balkan Günlükleri savaşın kolektif trajedisini belgeleyici bir nitelik taşır. Hikâyeler, farklı mekân ve zamanları harmanlayarak bireysel tanıklıktan millî kurguya geçiş sağlar.
Kişisel Duygular	Yalnızlık, sağlık sorunları, ölüm korkusu, geleceğe dair kaygılar	Yıkım, çaresizlik, memleket kaygısı, ordunun dağınıklığı karşısında hayal kırıklığı	*Fon Sadriştayn'ın Karısı*, *Bomba*, *Forsa*, *Efruz Bey*, *Nakarat*	Kayıp Günlük bireysel varoluşsal kaygıları yansıtırken, Balkan Günlükleri toplumsal çöküşün yarattığı umutsuzluğu aktarır. Hikâyelerde bu duygular kurmaca karakterler üzerinden dramatize edilir.
Toplumsal Eleştiri	Osmanlı aydınına ve bürokrasiye eleştiriler	Ordudaki disiplin sorunlarını, halkın pasifliğini, idarecilerin yetersizliğini tenkit	*Hürriyet Bayrakları*, *Beyaz Lale*, *Tuhaf Bir Zulüm*	Kayıp Günlükteki bireysel serzeniş, Balkan Günlüklerindeki tarihsel gözlem; hikâyelerde toplumsal hiciv ve uyarıya dönüşür.
Milliyetçilik/ Kimlik	Türk kimliğini koruma kaygısı, Osmanlılık eleştirisi	Balkan yenilgisi sonrası ulusal kimliğin yeniden inşasına duyulan ihtiyaç	*Bomba*, *Primo Türk Çocuğu*, *Efruz Bey*	Günlüklerdeki düşünsel yönelim, Balkan Günlüklerinde tarihsel bir zorunluluk hâline gelir; hikâyeler bu ideali semboller ve kahramanlık anlatılarıyla işler.
Dil ve Üslup	Samimi, dağınık, bireysel not havası	Daha kronolojik, gözlemci, yer yer rapor tarzı	Hikâyelerde sade ama kurmaca yoğunluğu yüksek dil aynı zamanda tasvirleri gerçekçi bir üslup (*Bomba*, *Hürriyet Bayrakları*, *Fon Sadriştayn'ın Karısı*, *Beyaz Lale*, *Forsa*, *Efruz Bey*, *Nakarat*, *Tuhaf Bir Zulüm*)	Günlüklerin iki farklı üslubu (bireysel–raporcu) hikâyelerde estetik bir kurgu metin biçimine dönüşür.
Biyografik İzler	Askerlik günleri, kişisel hastalıklar, gelecek korkusu	Balkan Savaşı'ndaki gerçek tanıklıklar	*Primo Türk Çocuğu*, *Forsa*, *Efruz Bey*	Kayıp Günlük daha içsel, Balkan Günlükleri ise daha toplumsal yönelimli biyografik izler taşır; hikâyeler bu iki kaynağı harmanlar.

5. Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, Ömer Seyfettin'in Balkan Harbi sırasında tuttuğu günlüklerle hikâyeleri arasında dikkate değer bir paralellik olduğunu göstermektedir. Günlüklerde görülen savaşın belirsizliği, göçün yarattığı toplumsal travmalar ve aidiyet kaybı, yazarın hikâyelerinde kurgusal bir estetik içinde yeniden hayat bulmuştur.

Alanda daha önce yapılmış çalışmalar, bu bulguları destekler niteliktedir. Örneğin, Osman Doğramacı'nın 2018 tarihli yüksek lisans çalışması "Bir yazarın penceresinden savaş: Balkan Savaşları ve Ömer Seyfettin" başlığı altında, Balkan Savaşlarının siyasi ve sosyal yansımalarını öne çıkarırken Ömer Seyfettin'in tanıklığının edebî kimlik inşasındaki yerini "millî benlik inşası" ve "ötekileştirme" bağlamında analiz eder (Doğramacı 2018, s. 1-93). Bu çalışma, yazarın edebî üretimini tarihsel sürecin bir uzantısı olarak görmenin gerekçesini sağlamlaştırır. Benzer şekilde, Şaban Başçallı'nın 2010 tarihli yüksek lisans tezi "Ömer Seyfettin'in Eserlerinde Dil ve Milliyetçilik", Balkan Savaşı bağlamında Türkçülük ve milliyetçi söylemin yükselişini dilsel ve ideolojik açılardan değerlendirerek, edebî tasvirlerin dönemin politik atmosferiyle nasıl iç içe olduğunu ortaya koyar. Ayrıca ideolojik çözümlemeler açısından öne çıkan bir çalışma ise Mehmet Işık'ın 2020 tarihli doktora tezidir. Bu çalışma, Balkan Savaşlarının yazınsal izlerini doğrudan ele almamakla birlikte, ideolojik söylem ve özne analizleri bağlamında dönemin travmalarının edebî şekillenmesini kapsamlı şekilde tartışır. Ancak bu araştırmanın özgün yanı, günlükler ile hikâyeleri doğrudan karşılaştırarak aralarındaki tematik sürekliliği ortaya koymasıdır. Böylece Ömer Seyfettin'in bireysel deneyimleri ile edebî kurguları arasındaki köprü somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

6. Sonuç ve Öneriler

Ömer Seyfettin (1884-1920), modern Türk hikâyeciliğinin kurucu isimlerinden biri olarak yalnızca edebî eserleriyle değil, aynı zamanda kişisel yazılarıyla da dikkati çeker. Yakın dönemde yayımlanan Kayıp Günlük (Seyfettin, 2025) ile daha önce araştırmacılar tarafından bilinen Balkan Günlükleri, yazarın hayatına ve düşünce dünyasına doğrudan ışık tutmaktadır. Bu günlükler, bir yandan bireysel varoluşsal kaygıları, diğer yandan ise Balkan Savaşları'nın yarattığı toplumsal travmayı gözler önüne serer. Seyfettin'in hikâyeleri ise bu iki düzlemi edebî bir kurgu aracılığıyla birleştirir. Günlükler ile hikâyeler arasındaki karşılaştırma, yazarın bireysel tanıklıklarıyla edebî yaratıcılığı arasındaki etkileşimi ortaya koyar.

Yapılan araştırmalar ve verilen bilgilerin sonucunda, Ömer Seyfettin'in eserlerinde Balkanların yalnızca bir tarihî coğrafya değil; göç, kayıp, kimlik ve aidiyet meselelerinin bir hafıza mekânı olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır. Günlüklerde bireysel gözlem ve tanıklık ön planda iken, hikâyelerde bu tanıklığın toplumsal bir bilinç oluşturma amacına yöneldiği görülmektedir. Böylece Ömer Seyfettin hem bireysel hem de ortak

belleğin inşasında önemli bir rol üstlenmiş; edebiyat aracılığıyla dönemin travmalarını geleceğe aktarmıştır.

Araştırmanın bulgularından yola çıkarak oluşturulan Tablo1 ve Tablo2'de de görülebileceği gibi genel bir değerlendirme şöyle yapılabilir:

Tarihsel ve siyasal açıdan bakıldığında;

Günlüklerdeki 10 Ekim 1912 tarihli ilk kayıt, Karadağ'ın savaş ilanını bildirir. Ancak yazar, Balkan devletlerinin taleplerinin karşılanmış olması nedeniyle savaşın başlamayacağı kanaatindedir.

Hikâyelerde; Balkan coğrafyasının siyasal çalkantıları doğrudan kurmaca zemine taşınır. Bu metinlerde tarihî olaylar, bireylerin ve halkın kaderini belirleyen arka plan unsurları olarak işlev görür. Günlüklerdeki gözlemci dil, hikâyelerde dramatik bir yapı kazanır.

Haberleşme ve bilgi akışı sorunları açısından bakıldığında;

Günlüklerdeki telgraf ve gazetelerin askere düzenli ulaşmaması, yazarın sıkça dile getirdiği bir sorundur.

Hikâyelerde ise bu tema, örtük biçimde hissedilir. Kahramanların bilgiye ulaşamadığı, gelişmeleri eksik ya da yanlış bildiği sahneler, bireysel ve toplumsal panik hâlini yansıtır.

Askerî yapı ve disiplin eksiklikleri açısından bakıldığında;

Günlüklerde amirlerin iradesizliği, subayların gönülsüz çalışması, iaşe sıkıntıları, eğitimsiz erler ve Türkçe bilmeyen yedek subaylar gibi yapısal sorunlar ayrıntılı biçimde aktarılır.

Hikâyelerde ise ordunun disiplinsizliği doğrudan konu edilmez; ancak bu hikâyelerdeki dağınık ve iradesiz figürler, günlüklerdeki eleştirilerin kurmaca izdüşümleri olarak okunabilir.

Emir komuta zinciri ve iletişimsizlik açısından bakıldığında;

Günlüklerde emir komuta zincirindeki kopukluklar, askerî işleyişi zayıflatmakta ve askerleri olumsuz etkilemektedir.

Hikâyelerde bu tema, doğrudan askerî bir bağlamda işlenmese de hikâyelerde toplumsal iletişimsizlik, bireylerin ortak bir hedefte birleşememesi durumları üzerinden temsil edilir.

Vatanperverlik hissi ve ortak dil eksikliği açısından bakıldığında;

Günlüklerde yazar, orduda vatan duygusunun zayıflığını ve ortak bir dilin eksikliğini yapısal sorunların temelinde görür.

Hikâyelerde ise vatan sevgisi ve millî bilinç temasını merkeze alır. Bu metinlerde ortak dil ve kimlik vurgusu, dramatik ve idealist bir biçimde yüceltilir.

Dolayısıyla ünlükler ile hikâyeler arasındaki ilişki, doğrudan içerik eşleşmesinden ziyade tema düzeyinde örtüşme ve dönüşüm biçiminde gelişir. Günlükler, yazarın düşünsel altyapısını ve kurmaca dünyasının toplumsal siyasal arka planını açığa çıkarır.

Bu çalışma, daha önce ayrı ayrı incelenmiş olan günlükler ve hikâyeleri birlikte ele alması bakımından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Elde edilen bulgular, edebî metinlerdeki göç ve kimlik temalarının yalnızca ideolojik söylemin ürünü olmadığını; aynı zamanda bireysel tanıklığın edebî dile yansımasıyla anlam kazandığını göstermektedir.

Alan araştırmacıları için önerilecekler şöyle sıralanabilir:

- Türler arası karşılaştırmalı çalışmalar: Ömer Seyfettin'in hikâyeleri ile şiirleri arasındaki tematik ve ideolojik sürekliliğin daha derinlemesine incelenmesi, yazarın edebiyat anlayışının bütüncül bir perspektifle değerlendirilmesini sağlayabilir.
- Dönem ve tarih bağlamında incelemeler: II. Meşrutiyet ve Balkanlar gibi tarihsel bağlamların, hikâyelerdeki karakter, olay ve değer yargılarına etkisi üzerine ayrıntılı analizler yapılabilir.
- Toplumsal ve kültürel değerlerin derinlemesine analizi: Ahlâk, aile ve millî bilinç temalarının, farklı hikâyelerde nasıl çeşitlendiği ve dönemin toplumsal yapısına nasıl yansıdığı üzerine çalışmalar yapılabilir.
- Edebi dil ve üslup çözümlemeleri: Ömer Seyfettin'in hikâyelerindeki dil kullanımı, anlatım teknikleri ve üslup unsurlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, yazarın edebiyat dünyasındaki özgün yerini ortaya koyabilir.
- Çeviri ve uluslararası perspektif çalışmaları: Ömer Seyfettin'in eserlerinin farklı dillere çevrilmesi ve bu çevirilerin tematik, kültürel ve ideolojik aktarım boyutlarının incelenmesi, yazarın evrensel değeri ve uluslararası etkisi hakkında bilgi verebilir.
- Çocuk ve gençlik edebiyatı bağlamında incelemeler: Hikâyelerin günümüzün çocuk ve gençlik edebiyatında nasıl değerlendirilebileceği ve temaların pedagojik açıdan nasıl aktarılabileceği üzerine çalışmalar, eserlerin modern eğitim ve kültür bağlamındaki önemini gösterebilir.

Kaynakça

Başçallı, Ş. (2010). *Ömer Seyfettin'in eserlerinde dil ve milliyetçilik*. [Yüksek Lisans Tezi], Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Doğramacı, O. (2018). *Bir yazarın penceresinden savaş: Balkan Savaşları ve Ömer Seyfettin*. [Yüksek Lisans Tezi], Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Işık, M. (2020). *Ömer Seyfettin hikâyelerinde milliyetçi söylem ve özne*. [Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi.

Koz, S. (2025). *Kayıp Günlük ve Fon Sadriştayn'ın Karısı*. YKY.

Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nicel ve nitel yaklaşımlar I-II. Cilt* (5. Basım). Yayın Odası.

Ömer Seyfettin. (2005). *İlk düşen ak*. Elips.

Ömer Seyfettin. (2005). *Yüksek Ökçeler*. Papatya.

Ömer Seyfettin. (2006). *Asilzadeler*. Elips.

Ömer Seyfettin. (2007). *Beyaz lale*. Elips.

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *11(1), 323-343*.

Polat, N.H. (2015). *Ömer Seyfettin, bütün hikâyeleri*. YKY.

Yıldırım, T. (2011). (Haz.). *Balkan Harbi hatıraları Ömer Seyfettin*. Dün Bugün Yay.

Yılmaz, B. (2018). *Ömer Seyfettin'in günlükleri üzerine bir inceleme*. [Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.

Sevinç Çokum'un *Bizim Diyar* Adlı Romanında Göç Mefhumu: Balkan Coğrafyasından Anadolu'ya

Sema Özher Koç[1]

Özet

Göç ekonomik, toplumsal veya siyasi gibi çok farklı sebeplerle bireysel ya da topluca bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmektir. Bireysel sebeplerle yapılan göçler daha çok ekonomi, eğitim veya sosyal etkenlerle ilişkilendirilebilecekken kitlesel göçler genellikle savaş, salgın hastalık ve iklim koşulları gibi büyük insan kalabalıklarını etkileyecek önemli olaylar sonucu gerçekleşir. Göçme eyleminin sonucunda mekânsal bir değişim yaşandığı gibi insanın kendini bulma yolculuğundan da söz edilebilir. Bu nedenle göçün söz konusu olduğu yerde öteki ile karşılaşma ve yabancılaşma süreci de ortaya çıkar.Prof.Dr.,

Tarih boyunca iklim şartları veya savaş sebebiyle bireysel olduğu gibi kitlesel olarak da pek çok göç yaşanmıştır. Orta Asya'dan Anadolu'ya, Avrupa'ya ve Orta Asya'ya yapılan Kavimler Göçü, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Polonya'dan Orta Doğu ve dünyanın farklı yerlerine yapılan Yahudi göçü, günümüzde Suriye ve Afganistan Türkiye ve Avrupa'ya yapılan göçler, Cumhuriyet sonrasında Yunanistan'la imzalanan Mübadele kapsamında karşılıklı yapılan göç, 1950 sonrasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan büyük göç buna örnek verilebilir.

Osmanlı tarihine bakıldığında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Osmanlı'nın yenilmesi sebebiyle devlet otoritesinin sınır bölgelerinde zayıfladığı, bu sebeple özellikle Kafkaslar ve Balkanlardan İstanbul ve Anadolu'ya doğru geri çekilme yaşandığı görülmektedir. Osmanlı'nın geri çekilmesi sebebiyle Kafkas ve Balkan coğrafyasında geride kalan Türk ve Müslüman Osmanlı tebaasının gördüğü baskı ve şiddet Cumhuriyet Dönemi Türk romancılığına konu edilmiştir.

Sevinç Çokum *Bizim Diyar* adlı romanında Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesi sonucu geride kalan Türk ve Müslüman halkın baskı ve şiddetten korunmak için İstanbul'a varmak üzere çıktığı göç yolculuğunu anlatır. Usturumca'da başlayan olaylar Üsküp, Manastır, Selanik'in kaybı ile İstanbul'da sona erer. Romanda Rumeli'nin neden bir Türk ve Müslüman coğrafyası olduğu çeşitli kültürel ögeler vurgulanarak izah edilir.

Anahtar Sözcükler: *Bizim Diyar*, göç, Balkanlar, kendilik

Migration as a Theme in Sevinç Çokum's Bizim Diyar: From the Balkans to Anatolia

Abstract

Migration is moving from one country to another, from one settlement to another, individually or collectively, for many different reasons such as economic, social or political. While migrations for individual reasons can be associated with economic, educational or social factors, mass migrations usually occur as a result of significant events that affect large crowds of people, such as war, epidemics and climatic conditions.

1 Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, sozherkoc@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8428-7763.

Migration, as a result of the act of migration, not only involves spatial change but also a journey of self-discovery. Therefore, where migration takes place, a process of encountering the other and alienation also emerges.

Throughout history, there have been many individual as well as mass migrations due to climatic conditions or war. The Tribal Migration from Central Asia to Anatolia, Europe and Central Asia; the Jewish migration from Germany and Poland to the Middle East and various parts of the world during World War II; the migration from Syria and Afghanistan to Turkey and Europe today; the reciprocal migration within the scope of the population exchange signed with Greece after the founding of the Republic; and the massive migration from Bulgaria to Turkey after 1950 can be given as examples of this.

When we look at Ottoman history, we see that due to the defeat of the Ottoman Empire in the 1877-1878 Ottoman-Russian War, the state authority weakened in the border regions, and therefore there was a retreat, especially from the Caucasus and the Balkans, towards Istanbul and Anatolia. The oppression and violence suffered by the Turkish and Muslim Ottoman subjects left behind in the Caucasus and Balkan regions due to the Ottoman withdrawal were the subject of Turkish novels during the Republican Period.

In her novel *Bizim Diyar*, Sevinç Çokum tells the story of the migration journey undertaken by the Turkish and Muslim people left behind after the Ottoman withdrawal from the Balkans to reach Istanbul to protect themselves from oppression and violence. The events that began in Usturumca ended in Istanbul with the loss of Skopje, Monastir, and Thessaloniki. In the novel, why Rumelia is a Turkish and Muslim geography is explained by emphasizing various cultural elements.

Keywords:: Bizim Diyar, migration, Balkans, self.

1. Giriş: Göç Nedir?

Güncel Türkçe Sözlükte "göç" sözcüğünün ilk anlamı "ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi; taşınma" olarak verilir. Göç sözcüğünün diğer anlamları arasında ise "evden eve taşınma; nakil", "taşınma sırasında götürülen ev eşyaları" anlamları yer alır (https://sozluk.gov.tr/). Bireysel sebeplerle yapılan göçler daha çok ekonomi, eğitim veya sosyal etkenlerle ilişkilendirilebilecekken kitlesel göçlerin büyük oranda savaş, salgın hastalık ve olumsuz iklim koşulları gibi büyük insan kalabalıklarının yaşamlarını sürdürmelerine engel olacak olaylar sonucu gerçekleştiği söylenebilir. Mekânsal bir değişimin yanı sıra psikolojik bir değişim ve dönüşümü de beraberinde getiren göç algısı aynı zamanda bir kültür krizine veya ruhsal yaralanmalara da sebep olabilmektedir. Zira göçme eylemiyle göçmene dönüşen sakinler, göç edilen yeni bölgede başkasıyla karşılaştığında bir benliği sorgulama süreci ve yabancılaşma algısı da gündeme gelecektir. Öteki ile yüz yüze gelen varlığın kurduğu bu ilişkinin niteliğine göre varlığın kendilik yolculuğunu başarıyla tamamlayıp özne oluşu ya da tam tersi bu yolculukta kendini ötekide kaybedip kendine yabancılaşması izlenecektir. Alexander Betts kendi yaşadıkları toplumda sürdürdükleri hayatta ciddi engellerle karşılaşan kişilerin "yaşama haklarını" dışarıda aradıklarını (2017, s. 14) tespit etmiştir. Betts'e göre böyle bir durumda, yabancılaşma duygusu ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin cinsiyetleri ve yaşları göz önünde bulundurulduğunda genel olarak çocuklar ve kadınların yetişkin erkeklere nazaran daha dezavantajlı durumda olduğunu

söyleyebiliriz. Göç yolunda tanık olunan ya da maruz kalınan vahşet, istismar ve tecavüz gibi "insan manzaraları" kadınlar ve çocukların ruhlarında derin yaralar açacaktır.

Tarih boyunca pek çok büyük kitlesel göç yaşanmıştır. Orta Asya'dan Anadolu, Avrupa ve Orta Doğu'ya doğru yapılan Kavimler Göçü, II. Dünya Savaşı'nda Almanların yaptığı zulüm sonrasında Orta Doğu ve dünyanın başka yerlerine yapılan Yahudi göçü, Suriye ve Afganistan'dan göçler, 1923 yılında Lozan Barış Antlaşmasına ek olarak imzalanan mübadele uyarınca Türkiye-Yunanistan arasındaki karşılıklı yurttaş değişimi, 1950 sonrasında Bulgarların yaptığı zulüm sebebiyle Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan büyük göç bu tip göçlere örnek verilebilir.

Türk tarihindeki toplu göçlerden birisi 19. yüzyılda yaşanır. 1856 Paris Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü Panslavizm propagandası dolayısıyla Balkanlardaki Slav halklar üzerinde siyasi bir güç kazanan Rusya, Balkan uluslarını Osmanlı'ya karşı isyana teşvik eder. Bulgarların katledildiğini iddia ederek isyan eden Bulgarlara muhtariyet verilir. Daha sonra Sırbistan ve Karadağ Osmanlı'ya savaş açar ve Osmanlı'dan toprak alır. Ardından tarihte Doksanüç Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlar. Tuna ve Doğu Anadolu olarak iki önemli hatta meydana gelen savaşta Rusya, Balkanlarda Romanya'yı yayına çekerken Osmanlı Dobruca, Ziştovi, Tırnova ve Şıpka'yı kaybeder. Plevne'de Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı birlikleri başarı kazanır ancak daha sonra güçlenerek gelen Ruslara karşı Osmanlı birlikleri dayanamaz ve Plevne düşer. Bunun üzerine Sırbistan da Osmanlı'ya savaş açar. Edirne Rus birliklerine dayanamaz ve düşer. Doğu Anadolu'da Ruslar Doğubeyazıt ve Kars'ı ele geçirir. 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanır. Bu anlaşmaya göre Bulgaristan Emâreti kurulacak, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı tanınacak, Bosna-Hersek'e muhtariyet tanınacak, Rusya'ya 802.500.000 franklık savaş tazminatı ödenecek ve Boğazlar üzerinde Ruslara bazı imtiyazlar verilecektir.[2]

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Osmanlı'nın ağır yenilgisi hem Kafkas hem de Balkan coğrafyasında çok sayıda Türk ve Müslüman halkın korumasız kalmasına yol açmıştır. Bu sebeple pek çok insan yurtlarını bırakıp göç etmiştir. Bu çekilme çevreden merkeze doğru bir hareket seyri gösterecektir. Üsküp, Saraybosna, Manastır, Selanik'ten çekilen halk Edirne üzerinden İstanbul'a gelirken Nahçıvan ve Dağıstan'dan da Anadolu'ya ulaşmaya çalışacaktır.

2. Bizim Diyar'da Göç Meselesi ve Sonuçları

Özellikle savaşların sebep olduğu kitlesel göçler, Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı sahasında tarihi romanlara konu edilmiştir.[3] Cumhuriyet Dönemi Türk romancılığın-

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. (https://islamansiklopedisi.org.tr/doksanuc-harbi)

3 Göç olayı, İslamiyet Dönemi Öncesi Türk Edebiyatı sahasındaki sözlü anlatı ürünleri olan destanlarda da ele alınmıştır. Türeyiş Destanının devamı kabul edilen Uygurların Göç Destanında Galı Tekin tara-

da yetkin bir yere sahip olan Sevinç Çokum, *Bizim Diyar* adlı romanında Osmanlı'nın Balkanlardan geri çekilmesi sebebiyle devlet otoritesinin koruyuculuğundan yoksun kalan Türk ve Müslüman halkın yurtlarından ayrılıp İstanbul'a gelişleri sırasında yaşadıkları acıları anlatır. Kitlesel bir göç olması sebebiyle önemli sorunları da açığa çıkaran bu olay, Balkanlarda Türk ve Müslüman kimliğinin nasıl teşekkül ettiği ve bu kimliğin nelerle temsil edildiği sorularını da beraberinde getirmiştir.

Bizim Diyar'da romanın adından itibaren mekân kavramı öne çıkarılır. Buradan hareketle yer ve yurt kavramları açısından yapılacak değerlendirmenin Balkanlarda Türk kimliğinin oluşumunu izah bakımından katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Romanın adında geçen "bizim" zamiri ortak bir tarih algısı, ortak kültür, ortak davranış biçimleri ve ortak yaşama tarzının doğurduğu ortak bir ruh ile kolektif bir bilinci işaret eder. "Diyar" sözcüğünün anlamı Güncel Türkçe Sözlükte "ülke" olarak verilir (https://sozluk.gov.tr/). Mekân algısını ön plana çıkaran bu sözcük, topolojik ve coğrafi bir anlamın ötesinde insanın orayla kurduğu psikolojik bağı ve aidiyet duygusunu işaret eder. Madanipour, böyle bir ilişkinin doğmasında zaman kavramının önemini vurgulayarak yaşanmışlığın bir mekânda zamanın katmanlaşması sonucunda o mekânın "yer"e dönüşeceğini belirtir (Kalyoncu, 2006, s. 38). Toplumsal anlamda böyle bir dönüşüm "memleket" kavramıyla eşleştirilebilir. Bir mekânı memleket edinenler orada tarihi, gelenekleri, yaşama biçimi ve ortak bir kültür dairesi etrafında yaşamlarını sürdüreceklerdir.

Sevinç Çokum romana epigram olarak Yahya Kemal'in *Kendi Gök Kubbemiz* adlı şiir kitabında geçen *1918* başlıklı şiirinden alıntıladığı "Ve göz kapaklarının arkasında eski vatan/ Bizim diyâr olarak kaldı tâ kıyâmete dek." dizeleriyle başlar. Bu şiir, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile -Yahya Kemal'in doğduğu şehir Üsküp de dahil- Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesi üzerine duyduğu üzüntüyü ifade etmek için yazdığı bir şiirdir. Yahya Kemal'in *Kendi Gök Kubbemiz* adlı şiir kitabına kendilik kültürü açısından yaklaşıldığında *Kaybolan Şehir* ve *Koca Mustapaşa* şiirlerinde Üsküp ve Rakofça'nın kaybıyla (tüm Balkan coğrafyasının kaybına teşmil edilebilir) Osmanlı'nın nasıl büyük bir kültür mirasını geride bıraktığına dikkat çekildiği görülür. Bu adlandırma meselesinde çalışmaya konu olan roman metniyle bağlantı kurarsak Yahya Kemal'in *Kendi Gök Kubbemiz* adında vurguladığı "kendi"lik ile Sevinç Çokum'un *Bizim Diyar*'da vurguladığı "diyar"ı "bizim" kılan şeyin ortak bir bilincin öne sürümü olan millî ruh olduğu görülür.[4]

fından Uygurlar için kutsal kabul edilen Kutlu Dağ'ın Çinlilere verilmesi sonucu Galı Tekin'in ölümü, Uygurların başına Buğu Han'ın torunlarından birinin hakan olması ve Uygurları çektiği çilelerden kurtarması anlatılır (Sevim ve Yücel-Çetin, 2021, s. 1666).
Cumhuriyet Dönemi Türk romanı sahasında ise Ayla Kutlu, *Bir Göçmen Kuştu O* adlı romanında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu tecavüze uğrayan Cevahir'in küçük oğlu Batubeg Emir'le beraber Kafkasya'dan Urfa'ya yaptığı yolculuğu anlatır (Özher-İlgen, 2024, s. 11-23).
Ayla Kutlu, *Yedinci Bayrak/Urumeli'den İzmir'e* adlı romanında ise yazar, aynı savaş gerekçesiyle Hasret ve ailesinin Saraybosna'dan İzmir'e göç edişini ele alır (Özher Koç, 2023, s. 1-8).

4 Yahya Kemal'de kendilik kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. KOÇ, S. Ö. (2022). Kendilik kültürü bağlamında Yahya Kemal'in şiirleri: kendi gök kubbemiz üzerine bir değerlendirme, International Jour-

Usturumca'da Ali Bey'in konağında başlayan Gülsüm Ana ve ailesinin Sırp ve Bulgar çetecilerin Türklere baskı ve şiddeti artırması sebebiyle Üsküp, Manastır, Selanik'ten İstanbul'a göç edişinin anlatıldığı *Bizim Diyar* aşağıdaki paragrafla başlar:

"'Rıfat'ım bu yerlerde seni kim durdurabilir? Yüksek dağların keskin ayazı gibi titretesin gâvuru. Battal Gazi'yi öğreneli, şimdiden kendini bir yiğit bilmektesin. Zabit olup, şunca eşkıyanın hakkından gelesin ha? Osmanlı'nın ayağı kurtuldu kurtulacak Rumeli'nden.'

Gülsüm Ana böyle söylediydi. Bu ses yeri göğü tutar gibiydi. Dualı, hoş sözdü. Hem onun sesi duyulmadan Usturumca'da gün ışımazdı. Çağıran, seven, birleştiren bir ses…" (Çokum, 2012, s. 1).

Romanda dramatik kurgunun inşa edileceği değerleri temsil edecek iki temel karakter ve mekân unsuru romanın giriş paragrafında okuyucuya verilmiştir: Rıfat, Gülsüm Ana ve Rumeli. Gülsüm Ana doğuran, besleyen ve toplumu bir arada tutan "ana"; oğlu Rıfat vatansever bir zabit, Rumeli (Usturumca) Osmanlı'nın bırakmak zorunda kaldığı Balkanlardaki topraklarına işaret eder. Rumeli "bu yerler"dir ve bu yerlerde "gavur/eşkiya", düşman öteki olarak kendi olmanın önünde bir engeldir. Öteki'ye karşı varlığın kendilik yolculuğunda ona güç verecek şeyler inanç (dua) ve söz (Battal Gazi)dür. Romanın başında yer verilen bu cümleler, bütün romanın temel çatışma değerlerinin ipuçlarıdır. Eşkıyanın kol gezdiği bu zaman dilimi 93 Harbi adıyla da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Selanik, Kosova, Üsküp ve Manastır gibi şehirlerin Osmanlı idaresinden çıktığı döneme işaret eder. Halil İnalcık, Rumeli'nin kaybıyla 4 milyon Müslüman'ın derin bir keder ve umutsuzluğa sürüklendiğine dikkat çeker. İnalcık, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber ortaya çıkan Türk milliyetçiliğini bu umutsuzluğa bir tepki olarak görür (Cevad, 2013, s. 21).

Bir göç hikâyesinin anlatıldığı *Bizim Diyar*, aynı zamanda psikolojik bir değişimin ve yeniden var olma yolculuğunun hikâyesidir. Romanda yer bulan bütün olaylar göz önünde tutulduğunda bu yolculukta varlığı diri tutacak aynı zamanda Rumeli'ye Türk ve Müslüman kimliği kazandıran tinsel güç unsurları şu şekilde sıralanabilir:

a. 1.Ritüeller: dini törenler (cenaze törenleri), düğünler.
b. 2. Ses ögesi: türküler, şiirler, ilahiler, ney sesi.
c. 3. Somut kültürel varlıklar: el işlemeleri, mutfak kültürü.

2.1. Ritüeller: Dini Törenler (Cenaze Törenleri), Düğünler

Din kavramı dini eğitim, cami ve cenaze törenleriyle roman kurgusunda işlenir. Romanın başında küçük bir çocuk olarak okuyucu karşısına çıkan Rıfat'ın sırmalı cüz kesesini boynuna asıp hocaya gitmesinden söz edilir (Çokum, 2012, s. 1-2). Rıfat'a dini eğitim

veren Rıza Hoca, büyüdüğünde vatansever bir subay olacak olan Rıfat'ın inanç yönünü güçlendirecek kişilerden birisidir. Yine Gülsüm Ana'nın çocuklarına dünyanın ve insanın yaratılışı ile ilgili olarak *Envârü'l-Âşıkîn* adlı eseri okuması çocukların iyi bir insan olarak yetişmelerinde akıl, iman ve haya arasındaki bağın önemine dikkat çeker.

Camiler, ibadet edilen yer olmasının yanı sıra bir sosyalleşme mekânıdır. Halkın gündemdeki olaylardan haber alması ve olaylar karşısında ortak bir refleks geliştirmesinde önemlidir. Romanda göçle beraber geride bırakılan ibadethanelerin harap olduğu vurgulanır. Rıfat ve askerleri terk edilmiş bir köyde hayvan ağılına dönüştürülen camiyle karşılaştıklarında orayı temizleyip içinde namaz kılarlar.

Toplumların cenaze törenleri ve mezarlar hakkındaki uygulamaları toplumların ölüm karşısında geliştirdiği felsefe ile ilintilidir. Bu nedenle mezarlıklar, bir beldeyi yer/yurt yapan şeylerden birisi olarak değerlendirilebilir. Romanda mezar ve mezarlıkla ilgili aşağıdaki alıntı bu açıdan yoruma muhtaçtır:

"Büyük bir kayın ağacının dibinde yalnızca tümsekleriyle anlaşılan mezarlar vardı. Gidip devrilmiş bir ağaç kütüğü üstüne oturdu. Başını ellerinin arasına aldı. Sarı, kahverengi çınar yaprakları sürükleniyordu suda. Şimdi toprağın kazıldığını duyuyordu. Kalktı. Askerlerin yüzü grileşmiş gök gibi…

Toprağın gitgide çukuru doldurduğunu görüyordu. Kürek elden ele veriliyordu. Sonra otsuz çiçeksiz bir tümsek meydana geldi. Kayının gölgesi üstüne düştü.

'Dualarımız yerine erişsin. Artık bu yoldan dönülmez. Rumeli verilmez. Ağladığımız güldüğümüz, sevindiğimiz, yas tuttuğumuz yerdir. Şimdi yaralıdır toprak. Birlikte sarmalıyız o yarayı'" (Çokum, 2012, s. 99).

Kayın ve çınar ağaçları Türk kültüründe mezarlara ağaç dikme geleneğini; ağaçlandırılmış mezar, mezar ziyaretini ve ölümle yüzleşmeyi, mezarın üstüne birer kürek toprak atmak defin işleminin ortaklaşa yapıldığını ve bu sayede yasın paylaşıldığını işaret eder. Dualar edilmesi ise ölümden sonrasına duyulan inançtır. Bunlar, roman kurgusunda Türk ve Müslüman kimliğini temsil eden ince ayrıntılardır.

Evlenme törenleri toplumsal hafızayı diri tutan ritüellerdendir. Kız isteme, çeyiz serme, düğün yemeği, düğün sırasında oynanan oyunlar toplumun hatırlama belleğidir. Romanda Ali Bey ve Gülsüm Hanım'ın ortanca kızı Asiye'nin düğün töreni ile ilgili anlatımlar sırasında söylenen türkülere, kına yakmaya, bohçalara sarılmış çeyizlerin taşınmasına, toy hazırlıklarına, meydanlardaki güreşçilere ve at binicilerine yer verilir. Romanda sağduyulu bir Müslüman'ı temsil eden Rıza Hoca bu düğünlerin belki son düğünler olduğunu söyleyecektir. Çünkü "Dost iken düşman olanlar, ellerinden geleni ardına komazlar. Evler yıkar, beller bükerler. Çok zaman uyur bildiğimiz yılan, toprak üstüne çıkmıştır" (Çokum, 2012, s. 72-73). Rıza Hoca'nın bu sözleri dönemin tarihi atmosferindeki eski-yeni, dün-bugün karşıtlığındaki derin yarılmaya da göndermedir.

Yine düğün sırasında oynanan Kolo adlı bir halk oyundan söz edilir. Bu sahnede Sırp gençler ile Pembe'nin birlikte oynayamayacağı vurgusu, aynı coğrafyada yaşanmasına rağmen her ulusun *kendi gök kubbe(si)* altında yaşadığına dikkati çeker.

2.2. Ses Ögesi: Türküler, Şiirler, İlahiler ve Ney Sesi

Ses ögesi *Bizim Diyar*'da halk arasında söylenen türkü, Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi* ve Ziya Gökalp'in *Turan* ile temsil edilen şiir metinleri, Gülsüm Ana'nın üzüntülü anında okuduğu Yunus ilahisi ve Neyzen Dedenin üflediği ney ile roman kurgusunda temsil edilir. Burada ses ögesi başlığı altında ifade edilen unsurların aynı zamanda bir ritim/musiki özelliği taşıdığını eklemekte fayda var. Paul de Man müziğin sahasının zaman olduğunu ifade eder (Man, 2019, s. 157). *Bizim Diyar*'da söz edilen Balkan coğrafyasının Türk kimliği kazanması için burada geçirilen süre, dört yüz yılı aşkındır. Bu süre içerisinde varlığın karşılaştığı olaylara takındığı tavır, yaşattığı gelenekler, benimsediği değerler ve inşa ettiği mimari eserler ulusal kimlik inşasına katkı sağlamıştır. Başka bir deyişle coğrafi bir bölge *kendileştir*ilmek suretiyle yurt olmuştur. Usturumca'daki büyük konağın sahibi Ali Bey'in babası Abdullah Bey, Gülsüm Hanım'ın Selanik'te oturan ablası Nimet Hanım'ın eşi Selim Paşa ile Gülsüm Hanım'ın kızlarının dadısı Nuriye Nine yaşları ve tecrübeleriyle zamansallığı temsil ederler. Örneğin Ali Bey'in kız kardeşi Sacide Hala babası Abdullah Bey'in pek çok köprü ve çeşme yaptırdığını, yoksulları sevindirdiğini ifade eder. Abdullah Bey'in ölümünden sonra "Medreseler, camiler onun eksikliğiyle sessizliğe gömülmüştü" (Çokum, 2012, s. 16). Sacide Hala, ailesiyle birlikte Selanik'e doğru yola çıkarken babasının hatıralarını geride bırakmaktan dolayı büyük üzüntü duyacak, "Evimiz garip kaldı ötede. Yıkılmaz direkleri yıkılır bundan sonra" (Çokum, 2012, s. 200) diyecektir.

Balkanlar'daki hürriyet mücadelesinin Tanzimat nesline ait fikirlerini Selim Paşa temsil eder. Örneğin Rıfat'ın hürriyet aşığı bir zabit olarak yetişmesinde önemli bir kişi olan Haşim Bey, Namık Kemal'in şiirlerini Selim Paşa'dan öğrenmiştir. Ziya Paşa ve Namık Kemal'in Avrupa'da çıkardıkları gazetelerden, Girit meselesinden, Mahmut Nedim Paşa'dan söz eden Selim Paşa'dır ve en çok Mustafa Reşit Paşa'ya hayrandır. 'Öyle bir devlet adamı bir daha gelmez,' derdi" (Çokum, 2012, s. 31). Usturumca'dan göç etmeden hemen önce Nuriye Nine'nin ölümü, zamansallık boyutuyla ilişkilendirilebilir. "Her bir işlemeye bakılsa, onun fikri, zevki belli olur. Ah ne türküler, maniler, bilmeceler bilirdi, …" (Çokum, 2012, s. 167).

Niş muhaciri olan iki kızın Gülsüm Hanım ve kızlarının hamam eğlencesinde söyledikleri yanık ve içli türküler, Gülsüm Hanım'ın ortanca kızı Asiye'nin söylediği yanık ve oynak türkülerle temsil edilen kültürel bellek, millî kimliği diri tutan ögelerden birisidir. Türkü ve Türklük arasındaki bu güçlü bağa, Haşim Bey'in gittiği eğlence mekânında Rum aksanıyla "Viran Dağlar" türküsünü söyleyen kızı eleştirmesiyle dikkat çekilir. Haşim Bey, Rum kızına "Sen ne bilirsin dağları, viran dağları?", "Bu bizim diyarın

türküsüdür" demeyi, bulunduğu yerden kaçmayı "O dağların yıkıntılarına sığınmak, dumanına karışmak… Bizim diyarı aramak…" ister (Çokum, 2012, s. 86-87).

Balkan ulusları arasında ortaya çıkan milliyetçilik anlayışına tepki olarak Osmanlı aydınları arasında milliyetçilik anlayışının ışığında Türk kimliğinin doğuşunu göstermesi bakımından Haşim Bey'in Ali Bey'in konağında misafir olduğu bir gece yeğeni Kerime'ye Ziya Gökalp'in *Vatan* şiirini okuması, romandaki "vatan" kavramına açıklık getirecektir. Aşağıdaki alıntı Gülsüm Hanım ve Kerime'nin yeni vatanları İstanbul'da kuracakları hayatın işaretlerini taşımaktadır:

" '*Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan...*

Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir. Turan.'…

'Peki nerede dayı?'

'Toprağa atılmış bir tohum gibidir bu. Nerede yeşeriyorsak orada…'

Uzağa. Çok uzağa… Yüreğinde durmadan kabaran bir deniz…" (Çokum, 2012, s. 164).

Bununla ilişkili olarak Kerime'nin bakış açısından sunulan çan seslerinin türküleri bastırdığı bilgisine yer verilir. "Artık kendi diyarımızda yabancı gibiyiz" (Çokum, 2012, s. 178).

Rumeli'yi "bizim" kılan bir başka ses ögesi roman kurgusuna Neyzen Dede ile giren ney sesidir. "Bu ses dindiğinde, ulu ağaçlar kıpırdatmaya başlamıştı dallarını. Sanki o ana kadar susup Neyzen'i dinlerlerdi." (Çokum, 2012, s. 164). Kerime, "Gün gelir neyler susar, kurulu düzen dağılır." (Çokum, 2012, s. 166) demekle makus sonu haber verir.

Ses ögesinin diğer taşıyıcısı ilahilerdir. Tarihi gerçek olarak Trablus'ta savaşın sürdüğü bilgisine yer verilmekte; Karadağ, Sırp, Bulgar ve Rum çeteciler Rumeli'de Türk ve Müslüman halka saldırırken kadınlar, Gülsüm Ana'dan güzel sözler söylemesini isterler. Gülsüm Ana onlara Yunus'tan bir ilahi söyleyerek cevap verir.

Bizim Diyar'da ezan sesi, halkı bir araya toplayacak önemli bir değer olarak gösterilir. Cami ve minarelere verilen tahribat, millet bilincinin uyanmasında dininin önemine dikkati çeker. Sırp çeteci Mihail'in peşine düşen Rıfat ve askerleri terk edilmiş Türk köyüne rastladıklarında hayvan ağılına dönmüş bir camiyle karşılaşırlar. Burayı temizleyen Türk askeri, ezan okuyup burada namaz kılar ve geceyi camide geçirirler. Okunan ezan ve kılınan namazla buranın hâlâ bir Osmanlı mülkü olduğu ilan edilmiş olur. Romanda ses unsurunun bu kadar çeşitli vurgulanması mekânsal taşınmanın yanı sıra kişilerin içsel yolculuklarına da gönderme yapılmasıdır. Michel Foucault müzik dinlemenin bir çeşit arınma tekniği olduğunu belirtir (Foucault, 2019, s. 44). Bu bağlamda musiki unsuruyla arınan varlığın özne olma yolculuğunda aşama kat ettiğini söylemek mümkündür.

2.3. Somut Kültürel Varlıklar: El İşlemeleri, Mutfak Kültürü

Balkan coğrafyasını *Bizim Diyar* yapan unsurların el sanatları ve zanaat erbaplarının ile yaptığı el işleridir. Bunlar romanda şöyle sıralanır: Suların dökmek için kullanılan küçük altın taslar, nalın sesleri, ipek ve fildişi bohçalarda getirilen fildişi taraklar, havlular, çiçek oyalı yemeniler, işli gömlekler; pişirilen kahveler, ortalığı saran gül esansı kokusu, kenarları dövmeli büyük bakır tepsi, allı morlu sırmalı peşkirler, *komşuçatlatan* gibi el işlemesi oyalar, dantel perdeler, Bursa işi çatmalar, Bursa kadifesiyle kaplı koltuklar, yatağın baş ucunda duran Edirne işi çekmeceler, babasının Rıfat'a verdiği lake ciltli kitap, kilimler, Sırp ve Rum kadınların Türk kızlarından öğrendiği çoraplarına ve önlüklerine bu işlerden işlediği motifler, büyük pirinç mangal. "Bazen Rıfat bu kilimlerdeki nakışlara, renklerin uyumuna dalar, o şaşırtıcı incelikler içinde yok olduğunu sanırdı" (Çokum, 2012, s. 10).

Romanda el işlemelerine yoğun biçimde yer verilen yerlerden bir tanesi Mutasarrıf Burhanettin Bey'in oğlu Hilmi Bey'le Pembe'nin evlilik hazırlıkları arasında Selanik'e gönderilmek üzere hazırlanan çeyizlerle ilgilidir. Aşağıdaki alıntıda çeyiz sandığına konulan şeyler şöyle tasvir edilir:

"Peşkirler, dokuma çarşaflar, kilimler, yağlıklar, çevreler, mendiller, uçkurlar, bindallılar, şalvarlar, cepkenler, bohçalar, yatık yüzleri, yaygılar, çeşitli torbalar, keseler, sedef nalınlar, gümüş taslar, sırma işli Kur'an kapları, seccadeler, içlikler, çoraplar, oyalar, nihâlîler, kehribar, akik, necef tesbihler, kadifeler, atlaslar, döşemelik çatmalar, canfesler, çuhalar, şayaklar, klaptanlı kumaşlar, manyalukalar, uçuk renklerde sırma işli telliler, şetariler ortaya saçıldı. Gül, lavanta ve misk kokusu birbirine karışıp ağırlaştı. Çeyizlerin en üstüne düşen bir lâhurî şal kıvrım kıvrım açılıp bir yaz bulutu gibi döküldü" (Çokum, 2012, s. 15).

Romanda el işlemelerinin nesiller boyunca devam ettiğine dair göndermeler de mevcuttur. Bu tutum, Balkanlar'daki Türk izlerinin eskiliğine göndermedir.

El işlemelerinin yanı sıra konağın mutfağında pişirilen yemekler ve tatlılar, yemek adabı ve sofra düzeni, sunumlar da kültürel kimlik unsurları arasında yer alır. Gülsüm Hanım'ın pişirdiği börekler yöredeki herkes tarafından çok beğenilir. "Bilinirdi ki Rumeli'de Gülsüm Ana gibi yufka açan yoktur" (Çokum, 2012, s. 2-3). Bunun dışında incir tatlıları, zarflı fincanlarda sunulan kahveler, pürüzsüz asma yapraklarına sarılan sarmalar dayanılmazdır (Çokum, 2012, s. 14).

Bizim Diyar'da kendilik sürecine katkı sağlayacak başka etken çarşı esnafının tezgahlarda sattığı şeylerdir. Çok canlı bir biçimde tasvir edilen Usturumca çarşısındaki pırasalar, pembe ve ince kabuklu soğan hevenkleri, ceviz ve parlak kabuklu kestaneler, elle toplanmış incirler, peynir tatlıları, çuvallarda erişteler, tarhanalar, pirinçler, "yağcılar, baharatçılar, mumcular, gülyağcıları, bakırcılar, marangozlar, kalaycılar, eğerciler, çarıkçılar, teşbihçiler, sırmacılar, testiciler, küpcüler, nalcılar, mıhçılar… Böylece değişik

ve bazı yerlerde ağırlaşan kokular içinde gelip geçerdi insanlar. …" (Çokum, 2012, s. 83). Meslek gruplarının bunca çeşitli anlatılmış olması oldukça dikkat çekicidir. Bu çeşitlilik, kültürün söz konusu bölgede ortaya çıkması ile ilişkilendirilebilir. Coğrafi bir bölge, insan emeğiyle değiştirilip yeniden yapılandırılmak suretiyle bir dönüşüme uğrar. Bu, o bölgenin yurt edinilmesi sürecidir. Türklerin yaklaşık dört yüz yıldan daha uzun bir süre hakimiyet sürdüğü Rumeli coğrafyası binaları, yeme-içme alışkanlıkları, el sanatları, müziği ve halk oyunları ile Türk yurdu olmuştur. Romanın adındaki "biz"-le kastedilenin bu şekilde izahı mümkündür.

Kaynakça

Betts, Alexander (2017). Zorunlu Göç ve Küresel Politika. (Çev. Seher Meltem Türkaslan). Hece Yay., Ankara.

Cevad, A. (2013). Kırmızı Siyah Kitap "1328(1912-13) Faciası." İstanbul: Pınar Yayınları.

Çokum, S. (2012). Bizim Diyar. İstanbul: Kapı Yayınları.

Foucault, M. (2019). Öznenin Yorumbilgisi, College De France Dersleri 1981-1982. (2. Baskı). (F. Keskin, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kalyoncu, G. (2006). Kişiselleştirme ve Yere Bağlılık Kavramlarının Yurt Mekânında İrdelenmesi: İTÜ Ayşe-Zeynep Birkan Yurtları Örneği. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Koç, S. Ö. (2022). Kendilik Kültürü Bağlamında Yahya Kemal'in Şiirleri: Kendi Gök Kubbemiz Üzerine Bir Değerlendirme, International Journal of Filologia ISSN: 2667-7318 5(8), 111-125.

Koç, S. Ö. (2023). "Kendilik Kültürü Bağlamında Ayla Kutlu'nun Yedinci Bayrak Romanı Üzerine Bir Değerlendirme", Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılında Türk Edebiyatı Elginkan Vakfı 6. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 25-26-27 Ekim.

Man, P. (2019). Körlük ve içgörü çağdaş eleştirinin retoriği üzerine denemeler. (2. Baskı). (F. B. Aydar ve C. Soydemir, Çev.). Metis Yayınları.

Özher, Sema-İlgen, Ebru (2024), "Göç ve İnsan: Ayla Kutlu'nun Bir Göçmen Kuştu O Adlı Romanı Üzerine Bir Çözümleme" International Journal of Turkish Academic Studies (TURAS), C. 5, S. 1, s. 11-23.

Sevim, O. ve Yücel-Çetin, Derya. (2021). Göç Destanı'nın Kahramanın Sonsuz Yolculuğu Bağlamında Kişiler Dünyası Açısından İncelenmesi, Trakya Eğitim Dergisi, 11(3), 1660-1670.

Elektronik Kaynaklar

https://sozluk.gov.tr/, 29.08.2025, saat: 11:34.

https://islamansiklopedisi.org.tr/doksanuc-harbi, 05.09.2025, saat: 02:17.

19. OTURUM

Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi: İki Dillilik ve Pedagojik Yaklaşımlar

Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Ölçme, Değerlendirme ve Standartlaşma: Göç Bağlamında Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Mehmet Canbulat[1] & Burak Asma[2]

Özet

Bu araştırma, Balkanlarda Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme süreçlerinin standardizasyonunu göç olgusu çerçevesinde incelemekte ve bölgedeki uygulamaları Türkiye'deki standartlaşma ve akreditasyon örnekleriyle karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. 21. yüzyılda göçün dil öğretimine etkisi, yalnızca yeni öğrenen profillerinin ortaya çıkmasıyla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda öğretim yöntemlerinin, değerlendirme araçlarının ve kalite güvencesi mekanizmalarının yeniden tasarlanmasını zorunlu kılmaktadır. Türkçe öğretiminin sürdürülebilirliği, farklı kurum ve ülkeler arasında ölçme-değerlendirme standartlarının uyumlaştırılmasına ve geçerli, güvenilir ölçme araçlarının ortak kullanıma sunulmasına bağlı hale gelmiştir. Araştırmada Balkan ülkelerinde faaliyet gösteren Türkçe öğretim merkezlerinin, üniversitelerin ve kültürel kurumların ölçme-değerlendirme uygulamaları incelenmiştir. Türkiye'deki Yunus Emre Enstitüsü, TÖMER'ler ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen standartlaşma süreçleriyle karşılaştırmalı bir çerçeve oluşturulmuştur. Veriler, ilgili kurumların yönergeleri, değerlendirme formları, ders izlenceleri ve akademik yayınlar aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen bulgular, Balkanlarda Türkçe öğretiminde ortak bir standart ve akreditasyon sisteminin henüz tam olarak yerleşmediğini, ölçme araçlarının ise kurumlar arasında farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Türkiye merkezli kurumların model oluşturma ve rehberlik etme rolünün giderek güçlendiği belirlenmiştir. Betimsel ve tümevarımsal analiz teknikleriyle elde edilen veriler, bölgesel düzeyde bir Türkçe öğretimi kalite çerçevesi oluşturulmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, ölçme-değerlendirme, standartlaşma, akreditasyon, göç, Balkanlar

Assessment, Evaluation, and Standardization in the Teaching of Turkish in the Balkans: A Comparative Study within the Context of Migration

Abstract

This study examines the standardization of assessment and evaluation processes in Turkish language teaching across the Balkans within the framework of migration, offering a comparative analysis with standardization and accreditation practices in Türkiye. One of the most important aspects of the effect of migration on language education in the 21st century is the emergence of new learner profiles. Sustainable education of the Turkish language has depended on the standardization of assessment and evaluation practices at home, in institutions and countries, as well as the concomitant use of valid and reliable measurement tools. Thus, this study investigates the assessment and evaluation practices of Turkish language teaching centres, universities

1 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, mcanbulat@akdeniz.edu.tr,ORCID:0000-0002-1781-2684.
2 Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, burakasma@akdeniz.edu.tr, ORCID:0000-0002-3602-3867.

and cultural institutions in operation across the Balkan countries. A comparative framework has been established with the standardization processes conducted by Türkiye-based organizations such as the Yunus Emre Institute, TÖMERs, and the Ministry of National Education. Data were collected through institutional guidelines, evaluation forms, course syllabi, and academic publications. Findings indicate that a common standard and accreditation system in Turkish language teaching has not yet been fully established in the Balkans, and that assessment tools vary significantly across institutions. Nevertheless, the study reveals the growing influence of Türkiye-based organizations in providing models and guidance for the region. Through descriptive and inductive analysis, the research emphasizes the necessity of developing a regional quality framework for Turkish language teaching.

Keywords: Turkish language teaching, assessment and evaluation, standardization, accreditation, migration, Balkans

1. Giriş

Son yıllarda Türk dizileri, müziği, kültürel etkinlikleri ve Türkiye'nin artan diplomatik ve ekonomik etkileşimi neticesinde Türkçe, uluslararası ölçekte hızla yaygınlaşan ve küresel bir cazibe merkezi hâline gelen bir dil konumuna yükselmiştir. Ancak Türkçenin yaygınlaşma serüveninde Balkan coğrafyası, dünyanın diğer bölgelerinden çok daha farklı ve derin bir anlam taşımaktadır. Balkanlar ile Türkiye arasındaki ilişki, sıradan bir devletlerarası diplomasi veya ekonomik ortaklığın ötesinde geçmişten günümüze uzanan köklü bir kader birliğine dayanmaktadır. Yüzyıllarca Osmanlı hakimiyetinde kalan bu topraklar, coğrafi bir komşuluğun yanı sıra ortak bir tarihsel hafızayı ve kültürel mirası temsil etmektedir. Bu nedenle Balkanlarda Türkçe öğretimi, herhangi bir Avrupa veya Asya ülkesinde gerçekleştirilen "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi" faaliyetlerinden keskin çizgilerle ayrılmaktadır. Bu coğrafyada Türkçe öğretmek, bireylere bir iletişim aracı kazandırmaktan ziyade yüzyıllara dayanan akrabalık bağlarını tazelemek, kültürel kodları yeniden canlandırmak ve bölge halkları arasında bir gönül köprüsü kurmak anlamına gelmektedir. Nitekim günümüzde Balkanlarda Türkçeye gösterilen yoğun ilgi, dilin teknik bir iletişim aracı olmasının ötesinde kültürel ve ekonomik bir köprü olarak görülmesinin doğal bir sonucudur.

Bölgedeki bu tarihsel ve sosyolojik zemin, Türkçe öğretim süreçlerinin pedagojik boyutunu da şekillendirmektedir. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında yaşanan dönüşümlerle birlikte yeni yöntem ve teknikler denenmekte, iletişimsel yaklaşım, görev temelli öğretim ve dijital öğrenme ortamları giderek yaygınlaşmaktadır. Birçok Türkçe öğretim merkezi ve kurum, eğitim-öğretim süreçlerini uluslararası geçerliliği olan Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM) standartlarına uygun biçimde yeniden yapılandırmış, bu sayede öğrenenlerin dil düzeylerini Avrupa standartlarına göre belirlemeyi ve karşılaştırılabilir hâle getirmeyi hedeflemiştir. Ancak öğretim süreçlerinde sağlanan bu ilerlemelere rağmen, ölçme ve değerlendirme alanında henüz tam anlamıyla bir standartlaşma oluşturulamadığı ve kurumsal bir bütünlük sağlanamadığı görülmektedir (Asma, 2024).

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yakalanan bu ivmenin ve başarının sürdürülebilir kılınması, öğretim faaliyetlerinin niteliğiyle sınırlı kalmamalı, eğitim süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olan ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinde de aynı titizliğin, kalitenin ve başarının sağlanması gerekmektedir (Boylu, 2019). Bir dil öğretim programının başarısı, öğretim süreçleri kadar, bu süreçlerin sonunda elde edilen kazanımların ne derece doğru ve güvenilir bir şekilde ölçüldüğüyle de doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, eğitim sistemlerinin şeffaflığını, güvenilirliğini ve geçerliliğini teminat altına alan "standartlaşma" ve "akreditasyon" kavramları, alanın kurumsallaşması adına hayati bir önem taşımaktadır. Standartlaşma, kurumlar arası uygulama farklılıklarını asgariye indirip öğrenen başarısının uluslararası tanınırlığını sağlarken (Bahadır & Tuncer, 2020) akreditasyon, kurumların belirlenen kalite standartlarına uygunluğunu belgeleyerek sisteme duyulan güveni artırmaktadır (EPDAD, 2020; DÖDAK, 2026).

Bu kalite arayışı hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çeşitli yapılarla somutlaşmaktadır. Ülkemizde yükseköğretim alanında kalite güvencesi Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) tarafından sağlanırken öğretmen yetiştirme programlarının standartları Eğitim Fakülteleri Program Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (EPDAD) tarafından denetlenmektedir. Dil öğretimi özelinde ise Dil Öğretimi Değerlendirme ve Akreditasyon Kurulu (DÖDAK), merkezlerin kalite standartlarını belirleme yönünde önemli araştırmalar yürütmektedir. Uluslararası düzlemde ise dil öğretim standartlarının temel çatısını Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM) oluştururken dil sınavlarının güvenliği ve karşılaştırılabilirliği ALTE (Association of Language Testers in Europe), EAQUALS ve Cambridge English Assessment gibi uluslararası otoritelerce sağlanmaktadır. Türkçe öğretiminin de bu evrensel kalite ekosistemine entegre olması, dilin küresel prestiji ve öğretim birliği açısından bir zorunluluktur.

Bu araştırmanın temel amacı da söz konusu gereklilikten hareketle, mevcut veri kaynakları, raporlar ve alan yazınındaki bilgiler ışığında Balkan coğrafyasında gerçekleştirilen Türkçe öğretimi faaliyetlerinde ölçme, değerlendirme ve standartlaşma uygulamalarının mevcut durumunu ortaya koymaktır. Araştırma, bölgedeki uygulamaların Türkiye'deki ve dünyadaki standartlarla ne düzeyde örtüştüğünü irdeleyerek Türkçe öğretiminin kurumsal altyapısına katkı sunmayı hedeflemektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, Balkan coğrafyasında gerçekleştirilen Türkçe öğretimi faaliyetlerinin ölçme, değerlendirme ve standartlaşma boyutlarını incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden "durum çalışması" desenine uygun olarak yürütülmüştür. Durum çalışması, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde, olgu ve bağlam ara-

sındaki sınırların kesin hatlarla belirgin olmadığı durumlarda, birden fazla kanıt veya veri kaynağı kullanarak derinlemesine inceleyen bir araştırma deseni olarak tanımlanmaktadır (Yin, 2017). Bu yöntem araştırmacıya karmaşık sosyal olguları bütüncül bir yaklaşımla ele alma, "nasıl" ve "niçin" sorularına cevap arama imkânı tanımaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu bağlamda, Balkanlardaki Türkçe öğretimi uygulamaları çok boyutlu yapısı, farklı ülkelerdeki değişken uygulamaları ve kurumsal çeşitliliği nedeniyle özgün bir "durum" olarak ele alınmış ve analiz edilmiştir.

2.2. Veri Kaynağı

Araştırmanın veri kaynaklarının belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan "maksimum çeşitlilik örneklemesi" kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemesi, evrendeki çeşitliliği yansıtacak farklı durumların örnekleme dahil edilerek bu çeşitlilik içinde ortak olan olgu ve desenlerin ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir tekniktir (Patton, 2014). Bu örnekleme yönteminin seçilmesindeki temel neden Balkan coğrafyasının homojen bir yapı göstermemesi ve her ülkede Türkçe öğretim faaliyetlerinin farklı dinamiklerle yürütülmesidir. Araştırmada çeşitliliği sağlamak ve mevcut durumu geniş bir perspektifle yansıtabilmek adına üniversitelerin ilgili bölüm verileri, sivil toplum kuruluşları ve derneklerin yayımladığı raporlar, akademik makaleler, bildiriler ile MEB, YEE, TMV gibi ulusal ve uluslararası kuruluşların resmi verilerinden oluşan geniş bir doküman havuzundan yararlanılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin çözümlenmesinde tümevarımsal içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, toplanan verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek organize edilmesini, tanımlanmasını ve yorumlanmasını sağlayan sistematik bir süreçtir (Krippendorff, 2004). Bu süreçte verilerin dijital ortamda işlenmesi, düzenlenmesi ve sistematik hale getirilmesi amacıyla NVivo nitel veri analizi programından yararlanılmıştır. Analiz aşamasında geniş bir doküman havuzundan elde edilen veriler derinlemesine incelenmiş, birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmiştir. Tasnif sürecinde veriler arasındaki ilişkiler dikkate alınarak hiyerarşik bir yapı oluşturulmuş, analizler kod, alt tema ve tema başlıklarına göre yapılandırılmıştır. Araştırmanın inandırıcılığını ve güvenirliğini artırmak amacıyla analiz süreci alanında uzman iki araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Kodlama ve tema oluşturma aşamalarında her iki uzman da süreçte aktif rol almış, oluşturulan yapılar üzerinde karşılıklı teyitleşme sağlanarak görüş birliğine varılmıştır.

3. Bulgular

Tablo 1. Türkiye ve Balkan Ülkeleri Genel Karşılaştırması

Kriter	Türkiye	Balkan Ülkeleri (Genel)
Ölçme-Değerlendirme	TÖMER sınavları (A1-C2, yıllık); proje bazlı.	Seviye testleri (YEE/TMV); dönemlik, yerel farklılıklar.
Standartlaşma	D-AOBM tam uyumlu; ulusal akreditasyon.	Kısmi D-AOBM; kurum içi standartlar (orta-yüksek).
Kurum Entegrasyonu	MEB-YEE-TÖMER merkezi koordinasyon.	Çoklu kurum (YEE-TMV-TİKA); ülke bazlı farklılık.
İngilizce Benzeri Akreditasyon	TOEFL/IELTS gibi bağımsız kurumlar yok; D-AOBM tabanlı.	Benzer; ancak Balkanlarda YEE/TMV sertifikaları sınırlı tanınırlık.
Erişilebilirlik	Ücretsiz/ücretli ulusal programlar.	Ücretli/Ücretsiz kurum kursları; 10.000+ öğrenci genel.

Türkiye'deki yerleşik Türkçe öğretim sistemi ile Balkan ülkelerindeki uygulamaları karşılaştırıldığında (Bkz. Tablo 1), iki coğrafya arasında yapısal ve işleyişe dayalı temel farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye'deki sistemin merkezi, sürekli ve ulusal bir standarda dayalı olduğunu, Balkanlardaki yapının ise daha çok proje tabanlı, kurum odaklı ve dönemsel bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır.

Ölçme ve değerlendirme kriteri açısından bakıldığında Türkiye'de TÖMER gibi köklü kurumlar aracılığıyla A1'den C2'ye kadar tüm seviyeleri kapsayan, belirli bir takvime bağlanmış yıllık sınavlar uygulanırken Balkan ülkelerinde bu süreç daha ziyade YEE ve TMV gibi kurumların inisiyatifinde yürüyen dönemsel seviye tespit sınavlarıyla sınırlı kalmaktadır. Bu durum, ölçme süreçlerinde yerel farklılıkların oluşmasına ve bölge genelinde bir uygulama birliğinin sağlanamamasına neden olmaktadır.

Standartlaşma ve akreditasyon boyutunda ise Türkiye'deki öğretim faaliyetlerinin Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM) ile tam uyumlu olduğu ve ulusal akreditasyon süreçleriyle desteklendiği görülmektedir. Buna karşın Balkan ülkelerinde D-AOBM uyumu, ülke politikalarından ziyade Türk kurumlarının (YEE, TMV) iç kalite standartlarıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda Balkanlardaki standartlaşma düzeyi "kısmi uyum" olarak değerlendirilmekte, standartların kurumlara göre değişkenlik gösterdiği (orta-yüksek) anlaşılmaktadır.

Kurum entegrasyonu açısından değerlendirildiğinde Türkiye'de MEB, YEE ve üniversiteler arasında merkezi bir koordinasyonun varlığı dikkat çekerken Balkan sahasında çoklu ve parçalı bir yapı göze çarpmaktadır. YEE, TMV ve TİKA gibi farklı aktörlerin aynı coğrafyada faaliyet göstermesi, zaman zaman koordinasyon eksikliğine ve ülke bazlı uygulama farklılıklarına yol açmaktadır.

Son olarak akreditasyonun tanınırlığı noktasında, her iki tarafta da İngilizce öğreti-

mindeki TOEFL veya IELTS gibi bağımsız ve küresel bir sınav otoritesinin eksikliği hissedilmektedir. Ancak Türkiye'deki sınavlar ulusal düzeyde belirli geçerliliğe sahipken Balkanlarda alınan sertifikaların tanınırlığı genellikle belgeyi veren kurumun prestijiyle sınırlı kalmaktadır. Bu tablo, Balkanlarda Türkçe öğretiminin kurumsal bir kimlik kazanmış olmasına rağmen, Türkiye'deki merkezi sistemle tam entegre olmuş, uluslararası geçerliliği tescillenmiş ortak bir çatıya duyulan ihtiyacı somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Türkiye ve Balkan Ülkeleri D-AOBM Karşılaştırması

Ülke	D-AOBM Uyum Düzeyi	Uyumun Sağlandığı Kanal
Arnavutluk	Kurumsal	YEE kursları, TMV müfredatı
Bosna-Hersek	Kurumsal/Dolaylı	YEE projeleri, TMV müfredatı
Bulgaristan	Belgelenmemiş	-
Hırvatistan	Kurumsal	YEE kursları, Zagreb Üniversitesi
Yunanistan	Uyumsuz	-
Kosova	Kurumsal	YEE kursları, TMV müfredatı
Kuzey Makedonya	Yüksek (Sistematik)	YEE, TMV, Üniversiteler, MEB iş birliği
Karadağ	Kurumsal	YEE kursları
Romanya	Kurumsal	YEE kursları, TMV müfredatı
Sırbistan	Kurumsal	YEE kursları, TMV müfredatı
Slovenya	Uyumsuz	-

Balkan ülkelerindeki Türkçe öğretimi faaliyetlerinin uluslararası dil öğretim standartlarına (D-AOBM) uyum düzeyleri incelendiğinde (Bkz. Tablo 2), bölgedeki standartlaşmanın büyük ölçüde "kurumsal" düzeyde kaldığını göstermektedir. Ülkeler bazında yapılan analizde, uyumun sağlanma biçimi ve düzeyi açısından üç farklı kategori ortaya çıkmaktadır.

İlk kategoride yer alan ve "Yüksek (Sistematik)" uyum düzeyine sahip tek ülke Kuzey Makedonya'dır. Bu ülkede Türkçe öğretiminin D-AOBM standartlarına uyumu yalnızca tek bir kurumun inisiyatifiyle değil; Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Türkiye Maarif Vakfı (TMV), yerel üniversiteler ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) arasındaki güçlü iş birliği ve koordinasyon sayesinde sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur.

İkinci ve en geniş grubu oluşturan "Kurumsal" uyum düzeyindeki ülkeler arasında Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kosova, Karadağ, Romanya ve Sırbistan yer almaktadır. Bu ülkelerde D-AOBM standartları ulusal eğitim politikalarının bir parçası olmaktan ziyade YEE kursları ve TMV müfredatı aracılığıyla uygulanmaktadır. Başka bir ifadeyle bu ülkelerdeki standartlaşma, ilgili Türk kurumlarının kendi iç kalite süreçlerini bölgeye taşımasıyla sağlanmakta, yerel sistemden bağımsız kurum odaklı bir yapı sergilemektedir.

Üçüncü grupta ise Bulgaristan, Yunanistan ve Slovenya gibi uyumun "Belgelenmemiş" olduğu veya "Uyumsuz" görüldüğü ülkeler bulunmaktadır. Tablo 1'de Yunanistan'ın genel standartlaşma puanı yüksek görünmesine rağmen, bu tablodaki veriler Yunanistan'daki resmi azınlık okullarındaki Türkçe öğretiminin D-AOBM gibi modern ve uluslararası bir çerçeveden ziyade geleneksel yöntemlerle veya yerel dinamiklerle sürdürüldüğünü, dışsal bir akreditasyon veya uyum kanalının (YEE/TMV entegrasyonu gibi) bulunmadığını işaret etmektedir. Slovenya ve Bulgaristan'da ise kurumsal faaliyetlerin sınırlı olması, D-AOBM temelli bir standardizasyonun gelişmesini engellemektedir.

Tablo 3. Balkan Ülkelerinde Ölçme-Değerlendirme ve Standartlaşma Düzeyleri

Ülke	Türkçe Öğretimi Müfredat Düzeyi	Türk Kurumlarının Etkisi (YEE, TMV, TİKA, MEB, YTB)	D-AOBM ve Uluslararası Uyum	Genel Standartlaşma Düzeyi (1–5)
Kosova	Tüm kademelerde resmi olarak yer alıyor	YEE aktif, TMV okulları mevcut	Orta düzey (B1–B2 hedefli)	5
Kuzey Makedonya	İlk ve ortaöğretimde seçmeli/zorunlu alanlarda mevcut	YEE aktif, TMV destekli	Yüksek uyum	4
Bosna-Hersek	Ortaöğretim ve üniversite düzeyinde yaygın	YEE ve TMV aktif	D-AOBM temelli kurslar mevcut	3
Arnavutluk	Üniversite düzeyinde yaygın	YEE, TMV ve TİKA aktif	D-AOBM temelli YEE modeli uygulanıyor	4
Karadağ	Seçmeli ders olarak mevcut	YEE faaliyetleri kısıtlı	Düşük uyum	2
Sırbistan	Yerel düzeyde eğitimde yer alıyor	TİKA ve YEE sınırlı etkin	D-AOBM uyumu zayıf	2
Romanya (Dobruca)	İlk ve ortaöğretimde mevcut	MEB ve TMV aktif	Orta uyum	4
Bulgaristan	Bazı bölgelerde seçmeli	YEE aktif, TMV sınırlı	D-AOBM temelli	3
Yunanistan (Batı Trakya)	İlk ve ortaöğretimde resmi azınlık okullarında mevcut	MEB, TMV, YEE aktif	D-AOBM uyumlu	5
Hırvatistan	Üniversite düzeyinde	YEE aktif	D-AOBM uyumlu	3
Slovenya	Üniversite düzeyinde seçmeli	Düşük YEE etkinliği	D-AOBM uyumu düşük	2

Tablo 3'te sunulan veriler incelendiğinde, Balkan coğrafyasında Türkçe öğretiminin standartlaşma düzeyinin ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterdiği ve homojen bir yapının bulunmadığı görülmektedir. Elde edilen bulgular, bölgedeki ülkelerin Türkçe

öğretimindeki kurumsallaşma ve standartlaşma kapasiteleri bağlamında üç ana kategoride değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Birinci grupta yer alan ve genel standartlaşma puanı yüksek (4-5) olan Kosova, Yunanistan (Batı Trakya), Kuzey Makedonya, Arnavutluk ve Romanya gibi ülkelerde Türkçe öğretiminin daha sistematik bir zemine oturduğu tespit edilmiştir. Özellikle Kosova ve Yunanistan örneklerinde Türkçenin resmi statüye sahip olması veya azınlık okullarında resmi müfredatın bir parçası olması, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin yerel sınav sistemleriyle entegre edilmesini sağlamıştır. Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'ta ise Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Türkiye Maarif Vakfı (TMV) gibi kurumların etkinliği sayesinde Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM) ile uyumlu, sertifikasyonu geçerli bir yapı kurulmuştur.

İkinci grupta, standartlaşma düzeyi orta seviyede (3) olan Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Hırvatistan yer almaktadır. Bu ülkelerde Türkçe öğretimi yaygın olmakla birlikte, ölçme ve değerlendirme süreçlerinde ülke genelini kapsayan ortak bir standarttan söz etmek güçtür. Örneğin Bosna-Hersek'te Türkçe öğretimi hem ortaöğretim hem de üniversite düzeyinde yaygın olmasına rağmen, kurumlar arası uygulama farklılıkları bulunmakta ve ortak bir sınav standardı tam anlamıyla sağlanamamaktadır. Bu gruptaki ülkelerde standartlaşma, daha çok YEE'nin kurumsal dinamikleri ve sınavları üzerinden yürütülmektedir.

Üçüncü grupta ise standartlaşma düzeyi düşük (2) olan Karadağ, Sırbistan ve Slovenya bulunmaktadır. Bu ülkelerde Türkçe genellikle seçmeli ders statüsünde olup standart bir ölçme sistemi geliştirilememiştir. Türk kurumlarının (YEE, TİKA vb.) bu bölgelerdeki faaliyetlerinin diğer ülkelere kıyasla daha sınırlı olması veya yerel eğitim politikalarından kaynaklanan engeller, D-AOBM uyumlu bir ölçme-değerlendirme sisteminin yerleşmesini zorlaştırmaktadır.

Tablo genelinde dikkat çeken en önemli bulgu, Balkanlarda Türkçe öğretiminde standartlaşmayı sağlayan temel unsurun, yerel eğitim sistemlerinden ziyade Türk kamu kurumları (YEE ve TMV) olduğudur. Nitekim YEE'nin aktif olduğu ülkelerde D-AOBM uyumu ve ölçme araçlarının standardizasyonu daha yüksek seviyededir. Buna karşın, ulusal düzeyde entegrasyonun zayıf olduğu bölgelerde ölçme ve değerlendirme süreçleri kurumsal inisiyatiflerle sınırlı kalmaktadır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Balkanlarda Türkçe öğretiminde ölçme, değerlendirme ve standartlaşma süreçlerinin göç olgusu ve kurumsal çeşitlilik bağlamında incelenmesinin amaçlandığı bu araştırmada, bölgedeki uygulamaların homojen bir yapı sergilemediği ve ülkeden ülkeye belirgin farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulguları incelendiğinde Balkan coğrafyasının ölçme ve değerlendirme standartları açısından üç ana kategoriye

ayrıldığı görülmektedir. Kuzey Makedonya ve Kosova gibi Türkçenin anayasal güvence altında olduğu veya güçlü kurumsal iş birliklerinin bulunduğu ülkelerde standartlaşma ve Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM) uyumu yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Buna karşın Bulgaristan, Slovenya ve Yunanistan gibi ülkelerde siyasi engeller veya kurumsal eksiklikler nedeniyle standart bir ölçme sisteminin varlığı saptanmamıştır. Bu durum alan yazında sıkça vurgulanan dil öğretiminde standartlaşmanın kurumsal bütünlük gerektirdiği görüşünü destekler niteliktedir.

Araştırmanın bir diğer önemli sonucu, Balkanlarda Türkçe öğretiminin standartlaşma sürecinin yerel eğitim dinamiklerinden ziyade Türkiye kökenli kamu kurumları tarafından yürütülmesidir. Bulgular Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Türkiye Maarif Vakfı'nın (TMV) bölgedeki belirleyici güç olduğunu göstermektedir. Özellikle YEE'nin ALTE (Association of Language Testers in Europe) akreditasyonuna sahip Türkçe Yeterlik Sınavı (TYS) ve D-AOBM uyumlu müfredatı, bölgeye uluslararası geçerliliği olan bir kalite standardı kazandırmıştır. Ancak Türkiye'deki yerleşik sistemin aksine Balkanlardaki bu standartlaşma çabası çoğunlukla kurumsal düzeyde kalmakta ve ev sahibi ülkelerin ulusal eğitim sistemlerine tam entegrasyonu sınırlı düzeyde gerçekleşmektedir. Bu bulgu, sürdürülebilir dil politikaları için ulusal sisteme entegrasyonun gerekliliğine işaret etmekle birlikte mevcut uygulamanın henüz bu aşamaya tam olarak ulaşamadığını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar ve tartışılan bulgular ışığında, Balkanlarda Türkçe öğretiminin kalitesini artırmak ve standartlaşmayı kalıcı hale getirmek amacıyla çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Öncelikle YEE, TMV, TİKA, YTB ve MEB gibi kurumların Balkanlardaki faaliyetlerini tek bir çatı altında koordine edecek, kaynak israfını önleyecek ve ortak stratejiler belirleyecek bir Balkanlar Türkçe Eğitimi Koordinasyon Kurulu oluşturulmalıdır. Bu kurumsal yapılanmanın yanı sıra Türk kurumları, faaliyet gösterdikleri ülkelerin eğitim bakanlıkları ile diplomatik temaslarını artırarak TYS gibi standart sınavların ve Türkçe müfredatlarının yerel denklik sistemlerinde resmen tanınmasını sağlamalıdır. Ayrıca bölgedeki ölçme ve değerlendirme kapasitesini geliştirmek adına yerel öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimler düzenlenmeli, yerel bağlamlara uygun ve D-AOBM temelli ölçme araçları geliştirilmelidir. Son olarak kurumsal varlığın zayıf olduğu veya siyasi engellerin bulunduğu bölgeler için dijital ve hibrit eğitim modelleri yaygınlaştırılmalı, komşu ülkeler üzerinden gezici programlar veya sivil toplum kuruluşları aracılığıyla alternatif erişim kanalları oluşturulmalıdır.

Kaynakça

Asma, B. (2024). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ölçme ve değerlendirme uygulamalarının standartlaştırılması [Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Bahadır, F., & Tuncer, M. (2020). Eğitimde standartlaşma. Eğitim Bilimlerinde Güncel Araştırmalar, 27-47.

Boylu, E. (2019). Yabancılara Türkçe öğretiminde ölçme değerlendirme uygulamaları ve standart oluşturma [Doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Dil Öğrenim/Hazırlık Merkezleri Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği. (2026). Akreditasyon nedir? https://dodak.org/14/Akreditasyon-Nedir?

Krippendorff, K. (2004). Content analysis: An introduction to its methodology (2. baskı). Sage Publications.

Öğretmenlik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (2020). Akreditasyon nedir? https://epdad.org.tr/icerik/akreditasyon-nedir

Patton, M. Q. (2014). Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice (4. baskı). Sage Publications.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yin, R. K. (2017). Case study research and applications: Design and methods (6. baskı). Sage Publications.

İki Dillilik ve Kimlik Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme: Batı Trakya ve Bulgaristan Türkleri

Gözde Tekin[1] & Sümeyye Konuk[2]

Özet

Bu araştırmanın temel amacı, Batı Trakya ve Bulgaristan'da yaşayan iki dilli Türklerin kimlik, aidiyet ve Türkçe dil deneyimlerine ilişkin bireysel algılarını ortaya koymaktır. İki dillilik, bireylerin yalnızca dil tercihleri ve iletişim biçimleri üzerinde değil, aynı zamanda kimlik inşası, toplumsal ilişkileri, aidiyet algısı ve duygusal ifade biçimleri üzerinde de belirleyici bir etkiye sahip olan önemli bir sosyolengüistik olgu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, çalışmada iki dilliliğin bireylerin kişisel ve toplumsal yaşamlarına yansımalarının derinlemesine incelenmesi hedeflenmiştir. Araştırma, Türkiye'de bir eğitim fakültesinin farklı bölümlerinde öğrenim görmekte olan Batı Trakyalı uluslararası öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu, 19'u Yunanistan'dan ve 9'u Bulgaristan'dan olmak üzere toplam 28 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama sürecinde araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Görüşme soruları alan uzmanlarının katkılarıyla gözden geçirilmiş, pilot uygulamalar yapılmış ve elde edilen geri bildirimler doğrultusunda forma son şekli verilmiştir. Veriler katılımcılardan yazılı olarak toplanmış, ardından içerik analizi tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Çözümleme sonucunda elde edilen bulgular "dil deneyimleri" ve "kimlik" olmak üzere iki ana tema altında toplanmıştır. Dil deneyimleri temasında (1) iki dilliğe yönelik farkındalık ve (2) iki dillilikte duygusal ifade dili alt temaları belirlenmiştir. Kimlik temasında ise (1) etnik kimlik aidiyeti, (2) Batı Trakya'da/Bulgaristan'da Türk kimliğiyle yaşam ve (3) Türkiye'de Batı Trakyalı Türk/Bulgaristan Türkü kimliğiyle yaşam alt temaları öne çıkmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların iki dillilik olgusuna dair belirgin bir farkındalık geliştirmedikleri, bu konu üzerine daha önce sistematik biçimde düşünmedikleri ve kimlik algılarının sosyal bağlama göre değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Türkiye'de yaşayan Batı Trakyalı Türklerin ve Bulgaristan Türklerinin deneyimleri, kültürel yakınlık sayesinde uyumlarının kolaylaştığını ancak kalıp yargıların toplumsal kabul sürecinde rahatsızlık yarattığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: iki dillilik, etnik kimlik, dil deneyimi, Batı Trakya Türkleri, Bulgaristan Türkleri

A Socıolınguıstıc Study on Bılıngualısm and Identıty: Western Thrace and Bulgarıan Turks

Abstract

The principal aim of this study is to ascertain the individual perceptions of bilingual Turks residing in Western Thrace and Bulgaria concerning their identity, sense of belonging, and experiences with the Turkish language. Bilingualism is a significant sociolinguistic phenomenon that exerts a profound influence on various facets of societal and individual life, including language preferences, communication patterns, identity construction, social relationships, perceptions of belonging, and forms of emotional expression. Therefore, the study aims to undertake a comprehensive examination of the reflections of bilingualism on individuals' personal and social lives. The research was conducted with a group of international students

1 Arş.Gör., Trakya Üniversitesi, gozde.tekin321@gmail.com, ORCID:0000-0002-3686-5909.
2 Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, sumeyyekonuk@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0896-0711.

from Western Thrace who were pursuing their studies in various departments of an education faculty in Turkey. The study group comprised a total of 28 students, with 19 hailing from Greece and 9 from Bulgaria. A semi-structured interview form and a personal information form were employed in the data collection process. The interview questions were reviewed with the contributions of field experts, pilot studies were conducted, and the form was finalized based on the feedback received. The data collection process involved the administration of written exercises to participants, which were subsequently subjected to a content analysis. The resultant findings were categorized into two predominant themes: "language experiences" and "identity." Within the former theme, the following sub-themes were discerned: (1) awareness of bilingualism and (2) emotional expression language in bilingualism. In the course of our research, we identified the following sub-themes within the overarching identity theme: firstly, ethnic identity affiliation; secondly, living with Turkish identity in Western Thrace/Bulgaria; and thirdly, living with Western Thracian Turkish/Bulgarian Turkish identity in Turkey. The research demonstrated that the participants did not exhibit a comprehensive understanding of the phenomenon of bilingualism. Furthermore, there was an evident absence of prior systematic contemplation on this subject. Their perceptions of identity were found to be context-dependent, varying according to the social milieu. The study of Western Thracian Turks and Bulgarian Turks residing in Turkey revealed that cultural proximity facilitates their adaptation. However, the presence of stereotypes engenders discomfort in the process of their social acceptance.

Keywords: bilingualism, ethnic identity, language experience, Western Thrace Turks, Bulgarian Turks

1. Giriş

İki dillilik olgusu, bireylerin sosyal ilişkilerinden eğitim hayatlarına, toplumsal kabullerinden kültürel aidiyetlerine kadar pek çok alanda belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu yönleriyle son yıllarda Türkçe eğitimi alanında da çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. İki dillilik pek çok farklı şekilde tanımlanmıştır. Yılmaz'a göre (2014) tüm tanımlar kişinin birden fazla dil bilmesi ve kullanması gerçeğinde birleşmektedir.

Dille ve iki dillilikle yakından ilişkili olan kimlik "Kimsiniz?" sorusunun cevabıdır. Yıldız (2007, s. 16) kimlik kavramını, özünde kültür, sosyal yaşam, gelenek ve görenekler, tutum, algı, inanç sistemi ve kişilerin tanıma yapıları gibi önemli anlamları içeren, temeli sağlam, kalıcı ve sembolik yargılara dayanan bir içerik taşıyan ve gerek bireysel gerekse toplumsal niteliği ile tekil veya çoğul kavram içerebilen tanımlı bir olgu olarak tanımlar. Sonuç olarak kimlik, bireysel bir kavram olarak ortaya çıkmış ardından toplumsal bir boyut kazanmıştır. Dil, yalnızca bireylerin kimliklerini yansıtan bir araç değil, aynı zamanda bu kimlikleri inşa eden, dönüştüren ve yeniden üreten bir mekanizma olarak işlev görmektedir (Sargın, 2017, s. 146). Kitlelerin birbirleriyle iletişim kurmasında önemli bir araç olan dil ile kimlik arasındaki ilişki önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktayken birden fazla dile sahip olma kimlik oluşumunu daha farklı şekilde etkilemektedir. Çetinkaya (2017, s. 376)'ya göre dilsel birliğin yarattığı aidiyet hissi çok dilli bireyde kimliksel ayrışma yaratabilirken ayrıca dilsel birlik, yeni bir üst kimlik yaratarak kendi toplumunu da oluşturabilir. Ayrıca birden fazla kimliğe sahip olarak farklı ortamlarda farklı kimliklerini kullanabilirler.

Kimlik ve aidiyet kavramları göç, azınlık olmak gibi olgular devreye girdiğinde durum daha karmaşık bir hâl almaktadır. Göçmen kimliği, bireylerin farklı bir topluma göç

ettikten sonra hem geldikleri kültürle bağlarını sürdürmeleri hem de yeni topluma uyum sağlamaları sürecinde oluşur. Azınlık kimliği ise, çoğunluk toplumdan farklı dilsel, etnik ya da kültürel özelliklere sahip bireylerin bu farklılıklarını koruyarak toplumsal varlıklarını sürdürme biçimini ifade eder. Batı Trakyalılar, Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesindeki Gümülcine (Komotini), İskeçe (Xanthi) ve Dedeağaç (Alexandroupoli) şehirlerinde yaşayan ve Lozan Antlaşması ile azınlık statüsü tanınmış, Türk kimliğini dil, din ve kültürel değerleriyle sürdüren, daha doğrusu çeşitli engellemelere rağmen sürdürmeye çalışan bir topluluktur. Batı Trakya'daki azınlık Türklerin kendi okullarını açma ve Türkçe eğitim verme hakkı bulunmaktadır. Hacıpaşaoğlu (2019)'nun Batı Trakya'daki iki dilli eğitim modelini incelediği çalışmada genel nitelikleri bakımından azınlık dilini geliştirmeye yönelik koruyucu iki dilli eğitim modeline benzemediğini; Yunan devletinin Türk okullarının sayısını azaltmaya yönelik bir politika izlediğini belirtmektedir. Bulgaristan'daki Türk varlığı incelendiğinde ise, 1950-51 ve 1989 göçlerine rağmen Türklerin ülkenin en büyük azınlık grubunu oluşturduğu görülmektedir (Öner, 2010). Güloğlu (2024)'na göre söz konusu bölgelerde Türk vatandaşlar iktidar ülkenin 'milliyetçilik' söylemi bağlamında çeşitli zorunluluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Her iki bölgede azınlık olarak yaşamını sürdüren Türkler çeşitli şekillerde göç etmeye zorlanmış, ait oldukları topraklardan kopmak istemediklerinde ise asimilasyon politikalarına maruz kalmışlardır.

Türkiye'de iki dillilik üzerine yapılan araştırmaların büyük bir kısmı, Avrupa'daki Türklerin iki dillilik durumlarına odaklanmaktadır. Balkanlardaki Türkçenin durumuyla ilgili çalışmalar durumun hassas olduğunu ve dikkatlerin Batı Trakya'ya çekilmesi gerektiğini göstermektedir. Açık ve Yavuz'a göre (2019) Balkanlarda ülkelerin resmî dillerini geliştirip yaygınlaştırmak politikası söz konusudur ve bölgede Türkçenin varlığı tehdit altındadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Batı Trakya'da ve Bulgaristan'da yaşayan iki dilli Türklerin kimlik, aidiyet ve Türkçe dil deneyimlerine ilişkin farkındalık ortaya koymaktır. İki dillilik, bireylerin yalnızca dil tercihleri ve iletişim biçimleri üzerinde değil, aynı zamanda kimlik inşası, toplumsal ilişkileri, aidiyet algısı ve duygusal ifade biçimleri üzerinde de belirleyici bir etkiye sahip olan önemli bir sosyolengüistik olgu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, çalışmada iki dilliliğin bireylerin kişisel ve toplumsal yaşamlarına yansımalarının derinlemesine incelenmesi hedeflenmiştir. İlgili amaç doğrultusunda aşağıdaki problemlere cevap aranmıştır:

1. Katılımcılar kendilerini ve duygularını en iyi hangi dilde ifade etmektedir, dil tercihlerinin gerekçeleri nelerdir?
2. Katılımcılar kendilerini daha çok Türkiye'ye mi, yoksa kendi ülkelerine mi ait hissetmektedir?
3. Katılımcılar ülkelerinde Türk kimliğiyle yaşamı nasıl algılamaktadır?

4. Katılımcılar ülkelerinde hangi zorluklarla karşılaşmaktadır?
5. Katılımcılar Türkiye'de Batı Trakyalı Türk/Bulgaristan Türkü olarak yaşamı nasıl tanımlamaktadır?
6. Katılımcılar Türkiye'de Batı Trakyalı Türk/Bulgaristan Türkü olarak hangi zorluklarla karşılaşmaktadır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın deseni temel nitel araştırmadır. Sosyal ya da beşerî bir probleme bireylerin veya grupların atfettiği anlamları keşfetme ve anlamaya yönelik bir yaklaşım olan nitel araştırma süreci; soruların ve işlem basamaklarının geliştirilmesi genellikle katılımcıların kendi ortamlarından veri toplanması, özel durumlardan genel temalara ulaşılarak tümevarımsal veri analizi yapılması ve araştırmacının verilerin anlamını yorumlama aşamalarını kapsamaktadır (Creswell, 2017, s. 4).

2.2. Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu oluştururken amaçlı örnekleme yoluyla seçilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak Batı Trakya'dan gelen iki dilli, ana dillerinden biri Türkçe olan 19 Batı Trakyalı Türkü, 9 Bulgaristan Türkü oluşturmaktadır. Çalışma grubunun geldikleri ülkelere yönelik bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Çalışma Grubundaki Katılımcıların Ülkeleri

	Yunanistan		**Bulgaristan**	
	n	**%**	**n**	**%**
Çalışma Grubu	19	67,85	9	32,14
Toplam	28	100	28	100

2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak alan uzmanlarının görüşleri alınarak oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Alan uzmanlarından gelen görüşlere göre görüşme soruları düzenlenip görüşmeye dahil edilmeyen 2 öğrenci ile pilot görüşmeler yapılmış ve forma son şekli verilmiştir. İlgili görüşme soruları aşağıda yer almaktadır.

- Kendinizi ve duygularınızı en iyi ifade ettiğiniz dil hangisidir? Gerekçelendirerek açıklayınız.
- Kendinizi Türkiye'ye mi, yoksa ülkenize mi ait hissediyorsunuz?
- Ülkenizde Türkçe konuşurken nasıl hissedersiniz? Gerekçelendirerek açıklayınız.

- Ülkenizde Türk olarak yaşamak size nasıl hissettiriyor? Gerekçelendirerek açıklayınız.
- Sizce ülkenizdeki insanların Türklere karşı bakış açıları nasıl? Ülkenizde Türk olmakla ilgili hangi zorlukları yaşıyorsunuz?
- Türkiye'de Batı Trakyalı Türk/Bulgaristan Türkü olarak yaşamak size nasıl hissettiriyor? Gerekçelendirerek açıklayınız.
- Türkiye'deki insanların size karşı bakış açıları nasıl? Türkiye'de hangi zorlukları yaşıyorsunuz?

Araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formunda öğrencilerin yaşları, okudukları fakülte, öğrencilerin ülkeleri, yaşları, ana dilleri ve bildikleri yabancı dillere ait bilgiler bulunmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Görüşme yoluyla elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi metin incelemelerinde, özellikle de kitle iletişimle ilgili metinlerin analizinde, yaygınlıkla kullanılan bir yöntemdir. Araştırmacı görüşmelerde aldığı yanıtları yazılı bir metne dönüştürmüş, tek tek okumuş ve kodlamalar yapmıştır. Ardından kodlar temalara ayrılmıştır. İçerik analizinde araştırmacılar bir dizi kategori oluşturur, sonra da kategorilerin her birine giren durumları sayarak kaydederler (Silverman, 2018, s. 162). Sosyolengüistik araştırmalarda içerik analizi, yalnızca söylenenlerin kayda geçirilip kategorilere ayrılmasını değil, aynı zamanda dilin toplumsal işlevlerinin, kimlik inşasındaki rolünün ve iki dilliliğin bireyler arası etkileşimlerdeki yansımalarının incelenmesini de kapsar.

Araştırmacı, görüşmelerde alınan yanıtları yazılı metne dönüştürmüş, verileri defalarca okuyarak kodlamalar oluşturmuştur. Kodlama sürecinde özellikle katılımcıların Türkçe, Yunanca ve Bulgarcayı hangi bağlamlarda kullandıkları, bu kullanımların dilsel aidiyet, etnik kimlik ve toplumsal konumlanış ile nasıl ilişkilendiği dikkate alınmıştır. Kodlar daha sonra temalara ayrılarak, dil deneyimleri ve kimlik olmak üzere iki ana tema altında toplanmıştır. Bu temalar, sosyolengüistik açıdan dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bireylerin duygularını ifade etme, aidiyet geliştirme ve toplumsal sınırları tanımlama biçimi olduğuna işaret etmektedir.

Analiz sürecinde ayrıca katılımcıların dil tercihleri (ör. duygularını Türkçe ile ifade etmeleri), azınlık statüsünde olmalarının dil ve kimlik üzerindeki etkileri, Türkiye ve Batı Trakya'daki/Bulgaristan'daki toplumsal algıların dil üzerinden nasıl yeniden üretildiği incelenmiştir. Böylece içerik analizi, dilsel verilerin frekanslarının ötesine geçerek, katılımcıların dil ve kimlik deneyimlerini şekillendiren sosyo-kültürel bağlamların ortaya konulmasını sağlamıştır.

2.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Geçerlik ve güvenirliğin sağlanması için veri toplama aşamasında uygun ve yeterli sayıda katılımcıya ulaşana kadar veri analizi yapılmıştır. Değerlendirmelerde öznel bakış ve dünya görüşlerinin etkisinden kaçınılmıştır. Geçerlik ve güvenirliği sağlamak amacıyla nitel veriler araştırmacılar tarafından okunmuş ve açık kodlamalar yapılmıştır. Ayrı ayrı yapılan analiz ve kodlamalar sonrasında yüz yüze bir araya gelinmiş ve kodlamalar üzerinde tartışılarak temalara ulaşılmıştır.

2.6. Araştırma ve Yayın Etiği

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi"nde uyulması gerektiği belirtilen hususlara uyulmuştur.

3. Bulgular

İlgili başlık altında, toplanan veriler "dil deneyimleri" ve "kimlik" olmak üzere iki ana tema; dil deneyimleri temasında (1) iki dilliğe yönelik farkındalık ve (2) iki dillilikte duygusal ifade dili alt temaları ile kimlik temasında ise (1) etnik kimlik aidiyeti, (2) Batı Trakya'da/Bulgaristan'da Türk kimliğiyle yaşam ve (3) Türkiye'de Batı Trakyalı Türk/Bulgaristan Türkü kimliğiyle yaşam alt temaları altında yapılandırılmıştır.

3.1. Dil Deneyimine Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin ana dilleriyle ilgili soruya verdikleri cevaplar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Ana Dil Tercihleri

Ana Diller	n	f
Türkçe	22	78,57
Türkçe-Yunanca	4	14,28
Yunanca	1	3,57
Türkçe-Bulgarca	1	3,57
Bulgarca	0	0
Toplam	28	100

İlgili tabloda görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğu (f=78,57) ana dillerinin Türkçe olduğunu, sadece 1 katılımcı Yunanca, 4 katılımcı Türkçe ve Yunanca, 1 katılımcı Türkçe ve Bulgarca olduğunu belirtmiştir. Hiçbir katılımcı Bulgarca olduğuna dair bir cevap vermemiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Kendilerini En İyi İfade Ettikleri Dil

Ana Diller	n	f
Türkçe	24	%85,71
Türkçe-Yunanca	1	3,57
Yunanca	2	7,14
Türkçe-Bulgarca	0	0
Bulgarca	0	0
İngilizce	1	3,57
Toplam	28	100

İlgili tabloda görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğu (f=85,71) kendilerini ve duygularını en iyi Türkçe ifade ettiklerini belirtirken katılımcılardan biri "*aile evinde, arkadaşlar arasında çoğu zaman Türkçe konuşulduğunu fakat bu durumun günlük konuşmada geçerli olduğunu; okulda Yunanca gördükleri için akademik yazma açısından Yunancada daha iyi olduğunu* (K1)" ifade etmiştir.

3.2. Kimliğe Yönelik Bulgular

Çalışma grubuna yöneltilen kimliğe yönelik sorulara verilen yanıtlar "*etnik kimlik aidiyeti, Batı Trakya'da/Bulgaristan'da Türk kimliğiyle yaşam* ve *Türkiye'de Batı Trakyalı Türk/Bulgaristan Türkü kimliğiyle yaşam*" alt temaları altında bulgulanmıştır.

3.2.1. Etnik Kimlik Aidiyeti

Katılımcılar etnik kimlik aidiyetlerinin referans noktalarını;

- doğum/büyüme yerine bağlı aidiyet,
- yaşam düzeni ve alışkanlıklara bağlı aidiyet,
- ülkeye yönelik olumlu duyguya bağlı aidiyet,
- kurulu yaşam düzenine bağlı aidiyet,
- aileye ve sosyal çevreye bağlı aidiyet,
- din, dil ve kültür birliğine bağlı aidiyet,
- toplumsal/etnik sorumluluğa bağlı aidiyet" kodları ile açıklamışlardır.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun etnik kimlik aidiyetlerinin referans noktasının "doğum/büyüme yerine bağlı aidiyet, yaşam düzeni ve alışkanlıklara bağlı aidiyet, aileye ve sosyal çevreye bağlı aidiyet" olduğu belirlenmiştir. K27 kodlu katılımcı bu durumu "*Doğup büyüdüğüm ülkeye ait hissediyorum çünkü benim çocukluğum orada geçti ve tüm akrabalarım, arkadaşlarım orada. Bütün anılarım, sevdiklerim orada.*" sözleriyle açıklamıştır. Katılımcılar kendilerini ilgili referans noktalarına bağlı olarak Batı Trakya'ya ait hissettiklerini belirtmiş; katılımcıların sadece biri "*Kendimi hem Türkiye'ye hem geldiğim ülkeye ait hissediyorum. Doğup büyüdüğüm memleket ayrı, Türki-*

ye'de şu an eğitim hayatımı sürdürmem ayrı gurur verici. (K19)" sözleriyle iki kimlik aidiyetine sahip olduğunu açıklamış, bir diğer katılımcı ise "*Kendimi ne yaşadığım ülkeye ne de Türkiye'ye ait hissediyorum çünkü her iki ülkede de yabancı olarak algılandım. Yunanlar bugüne bugün Türklerin bölgelerindeki yerini kabul etmek istemiyorlar. Türkiye'de ise vatandaşlığım bile yok, kimlik istendiğinde bile yabancı uyruklu olduğumu belirtip ikamet gösteriyorum.* (K26)" sözleriyle "*aidiyet eksikliği / yabancı hissetmeye, toplumsal algıya bağlı yabancılaşmaya, toplumsal algıya bağlı olarak kimliğe yabancılaşma, resmî/statüye bağlı kimliğe yabancılaşma*" gönderme yapmıştır.

3.2.2. Batı Trakya'da/Bulgaristan'da Türk Kimliğiyle Yaşam

Katılımcıların çoğu Batı Trakya'da /Bulgaristan'da Türk kimliğiyle yaşama yönelik soruları;

- dilsel farklılıklardan kaynaklanan iletişim sorunları
- dini özgürlük ve toplumsal kabul,
- kültürel süreklilik,
- manevi değerlerin kabulü,
- din üzerinden kabul / ayrım,
- kültürel saygı ve anlayış, olumlu toplumsal tutum,
- toplumsal uyum ve aidiyet,
- karşılıklı adaptasyon ve saygı" kodlarıyla olumlu deneyimler yaşadıklarını

açıklarken katılımcıların bazıları da "*Yunanistan'da Müslüman olmanın Türk olmaktan daha kolay olduğunu, dini açıdan bir ırkçılığa maruz kalmazken Türk kimliğiyle ilgili resmî kurumlarda ötekileştirmenin* (K4)" olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar;

- resmî tanım ve ırkçılık,
- etnik ayrımcılık / statüsel eşitsizlik,
- çocuklukta toplumsal olumsuzluklar,
- ırkçı söylemler / olumsuz toplumsal tutum,
- azınlık statüsü ve hak kısıtlamaları,
- tarihsel olayların olumsuz etkisi,
- kimlik reddi / toplumsal algı,
- süregelen ayrımcılık, kültürel asimilasyon politikası" göstergeleriyle olumsuz deneyimlerini aktarmışlardır.

3.2.3. Türkiye'de Batı Trakyalı Türk/Bulgaristan Türkü Kimliğiyle Yaşam

Katılımcıların çoğu Türkiye'de Batı Trakyalı Türk/Bulgaristan Türkü kimliğiyle yaşam yönelik soruları;

- aidiyet ve güven hissi,
- olumlu toplumsal tepki,
- aidiyet hissi / kültürel yakınlık,
- olumlu toplumsal özellikler,
- kültürel alışkanlıklar ve ortak değerler,
- sosyal uyum,
- toplumsal kabul,
- dil, din ve kültür birliği" gibi olumlu göstergelerin yanı sıra "kalıp yargılar, bilgi eksikliği, dil becerilerinde yetersizlik" gibi olumsuz sosyolengüistik kavramlarla yanıtlamıştır. Katılımcılardan biri buradaki yaşamına yönelik izlenimlerini "Türkler bizi kendi vatandaşları gibi kabulleniyorlar. Batı Trakya azınlık Türklerine birçok yardımları olmuştur. Bize hâlâ destek veren, kendi insanı gibi görüp kültürümüze ve bizlere yardım eden birçok kurum ve insan var. İletişim konusunda başta zorlanmıştım fakat bunu zamanla düzelttim. Bazen ailemin Yunan olduğunu düşünüyorlar fakat sonra açıklayınca anlıyorlar. (K27)" sözleriyle hem olumlu hem de olumsuz açıdan değerlendirmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Çalışmada Batı Trakya'da ve Bulgaristan'da yaşayan iki dilli Türklerin kimlik, aidiyet ve Türkçe dil deneyimlerine ilişkin görüşleri incelenmiş; yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilen nitel bulgular "Batı Trakyalı Türklerin/Bulgaristan Türklerinin iki dillilik ve kimlik üzerine bireysel algıları" çerçevesinde şekillenmiştir. Elde edilen bulgular "dil deneyimleri" ve "kimlik" olmak üzere iki ana tema altında toplanmış; dil deneyimleri temasında (1) iki dilliğe yönelik farkındalık ve (2) iki dillilikte duygusal ifade dili alt temaları belirlenmiştir. Kimlik temasında ise (1) etnik kimlik aidiyeti, (2) Batı Trakya'da/Bulgaristan'da Türk kimliğiyle yaşam ve (3) Türkiye'de Batı Trakyalı Türk/Bulgaristan Türkü kimliğiyle yaşam alt temalarından hareketle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Katılımcıların çoğunluğu (f=78,57) ana dillerinin Türkçe olduğunu belirtmiş, ülkelerinde konuşulan Yunanca ve Bulgarca dillerini bildikleri diğer diller olarak sınıflandırmışlardır. Katılımcıların sadece dördü (f=14,28) ana dillerinin Türkçe Yunanca, biri ise (f=3,57) ilgili soruya Türkçe-Bulgarca cevabını vermişlerdir. Bu durum katılımcıların iki dillilik farkındalıklarının düşük olduğunu göstermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (f=85,71) duygularını en iyi Türkçe ile ifade ettiklerini belirtmiştir. Bunun nedeninin "*doğduklarından beri aile içinde, çevrelerinde ve eğitim hayatlarında Türkçeyi kullanmaları* (K15)" olduğu söylenebilir. Batı Trakyalıların dil deneyimleri üzerine yapılan çalışmalar da sonucu desteklemektedir. Türkel (2023, s. 148), Yalınkılıç ve Yağmur (2014, s. 306) ve Osman (2016)'ın Batı Trakyalı Türklerle yaptıkları

çalışmalar da ilgili sonucu desteklemektedir. Yalınkılıç ve Yağmur (2014)'a göre Batı Trakyalı Türkler Türkçeyi günlük hayatlarında aktif olarak kullanırlarken Yunancaya da eğitim hayatlarında önemli bir yer ayırmaktadırlar. Ancak çalışmanın sonucundan farklı olarak Batı Trakyalı Türklerin ve Bulgaristan Türklerinin iki dilliliğin önemine haiz olduklarını belirtmektedirler.

İki dilliliğin belirleyici bir etkiye sahip olduğu bir diğer unsur olan kimliğe yönelik sonuçlara bakıldığında, çözümlemelerden elde edilen kodlar etnik kimlik inşasında insanın doğum ve büyüme yerine, yaşam düzeni ve alışkanlıklara, aileye ve sosyal çevreye bağlı olarak geliştirilen kimliğin baskın olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların iki kimlik yerine tek kimliği tercih ettikleri, tercihlerinde de bulgularda baskın olarak göze çarpan faktörlerin etkili olduğu, dil deneyimlerinin pek fazla etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.

Ülkelerinde 'azınlık' statüsünde bulunan katılımcıların yaşam deneyimlerine ilişkin bulgular, dilsel farklılıklardan kaynaklanan bazı iletişim sorunları yaşamalarına rağmen, dini özgürlüklerin tanınması, kültürel faaliyetlerde serbestliğin bulunması ve toplumsal kabulün sağlanmasının olumlu algılar geliştirmelerinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, yapılan çözümlemeler Batı Trakya ve Bulgaristan'daki Türk topluluğunun toplum içerisinde genel olarak olumlu algılar geliştirirken, resmî kurumlar ve bürokrasi düzeyinde ayrımcılıkla karşılaştıklarını; kazanılmış haklarının uygulamada göz ardı edilebildiğini ve etnik kimliklerinin "Türk" yerine "Müslüman" kimliği üzerinden tanımlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Yalınkılıç ve Yağmur (2014, s. 305) Yunanistan Hükümeti Batı Trakyalı Türkleri dini bir "cemaat" ve Akyüz (2007, s.53)'e göre ise "Müslüman Yunanlılar" olarak tanımlamaktadır. Araştırmanın sonuçları Batı Trakyalı Türklerin kendi kimliklerinin farkında olmakla birlikte yaşadıkları toplumun kimliğinin de bilincinde olduklarını göstermektedir. Yalınkılıç ve Yağmur (2014, s. 305) ve Osman (2016)'ın çalışmaları da bu sonucu desteklemektedir. Osman'ın 396 katılımcı üzerinde yaptığı çalışmaya göre katılımcılar devlet tarafından tesis edilmeye çalışılan "Müslüman Azınlık" kabulünün aksine Türklük çatısı altında toplandığı tespit edilmiştir. Ancak hükümetin olumsuz tutumu (Giasar 2022; Hüseyinoğlu, 2015; Yılmaz, 2019, s. 29) iki toplumun bütünleşmesini zorlaştırmaktadır (Derman ve Gülgezen, 2017).

Katılımcıların Türkiye'de yaşama deneyimlerine yönelik verdikleri cevaplar çözümlendiğinde, kültürel yakınlık, dil, din ve kültür birliğinin toplumsal uyumlarını kolaylaştırdığı; böylece aidiyet ve güven hissi geliştirdikleri görülmüştür. Türkel (2023, s. 151)'in çalışmasının sonucuna göre ise Batı Trakyalı Türklerin ve Bulgaristan Türklerinin kendilerini Türkiye'de yabancı hissetmeyişinde dil ve din ortaklığı yanı sıra üniversite öncesinde Türkiye'ye gelmiş olmaları da etkili olmuştur. Bununla birlikte, Batı Trakyalı Türklerin ve Bulgaristan Türklerinin toplum tarafından yeterince tanın-

maması, Yunan ya da Bulgar kimliğiyle ilişkilendirilmelerine yol açan kalıp yargıların varlığı ve bu konuda bilgi eksikliğinin bulunması katılımcılar açısından rahatsızlık yaratan unsurlar arasında öne çıkmaktadır. Türkel (2023, s. 151)'in çalışmasına göre ise olumsuz algıların sebebi Türkiye'deki kişilerin Batı Trakya ve Bulgaristan Türklerini yeterince tanımıyor olmasından kaynaklanan olumsuz deneyimlerdir.

5. Öneriler

Elde edilen bulgular çerçevesinde Türkiye'deki üniversitelerde Batı Trakyalı öğrencilere yönelik Türkçe destek programları açılabilir. Katılımcıların kimliklerini tek kimlik (Türk kimliği) etrafında tanımlamaları dikkate alınarak kimlik inşasını destekleyici kültürel ve sosyal projeler yapılmalıdır. Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerini yalnızca "Müslüman" kimliği üzerinden tanımlama çabasının önüne geçebilmek için, uluslararası platformlarda Türk kimliğinin tanınmasına yönelik çalışmalar desteklenmelidir.

Türkiye'de Batı Trakyalı Türklerin yanlış kimlik algılarına maruz kalmalarını önlemek için kamuoyunu bilgilendirici seminerler, belgeseller ve medya çalışmaları yapılmalıdır. Batı Trakyalı Türkler ile Türkiye'deki toplum arasındaki etkileşimi artırmak için kültürel etkinlikler, öğrenci değişim programları ve ortak sosyal projeler teşvik edilmelidir.

Batı Trakyalı Türklerin ve Bulgaristan Türklerinin iki dillilik ve kimlik deneyimlerine yönelik daha geniş örneklem gruplarıyla nicel araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

Açık, F., Yavuz, R. İ. (2019). Balkanlarda öğreticilerin gözünden Türkçe öğretimi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 48*, 299-325.

Akyüz, B. (2007). *Batı Trakya'da Türk toplumunun eğitim ve öğretim problemleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya.

Creswell, John W. (2017). *Araştırma deseni: nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev. Editörü). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.

Çetinkaya, S. (2017). Çok dillilik ve kimlik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(50), 371-377.

Derman, G. S., Gülgezen, G. (2017). Yunanistan Batı Trakya'da Müslüman Türk azınlığın eğitim-öğretim sorunu. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi* (14), 74-96. Doi: 10.17373/UHEYAD.2017.4.4

Giasar, V. (2022). Yunanistan'da azınlık olmak ya da Batı Trakya'da uygulanan eğitim politikalarının değerlendirilmesi. *Olgu Sosyoloji Dergisi, 1*(2), ss. 44-51.

Güloğlu, C. (2024). *Zorunlu Göç Politikaları: Bulgaristan ve Batı Trakya Türkleri Üzerine Bir İnceleme.* Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Hacıpaşaoğlu, N (2019). Batı Trakya Türk azınlığının iki dilli eğitim modeline yönelik bir değerlendirme. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 1*(1), 81-96.

Hüseyinoğlu, A. (2015). Balkanlarda Türk dilinin dünü ve bugünü: Batı Trakya (Yunanistan) örneği. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, 6*(2), 79-96

Osman, N. (2016). *Batı Trakya Türklerinin Ana Dili Korunumu, Dil Kullanımı ve Kimlik Algıları*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Edirne.

Öner, F. (2010). *Balkanlar'da Azınlık Hakları: Bulgaristan ve Makedonya Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Sargın, M. (2025). Dil ve kimlik: bireysel ve toplumsal yönleri. *Social Science Development Journal, 10*(49), 139-148. Doi Number : 10.5281/zenodo.15793717

Silverman, David (2018). *Nitel Verileri Yorumlama* (Erkan Dinç, Çev. Editörü). Ankara: Pegem Akademi.

Türkel, M. (2023). *Batı Trakya'da iki dillilik ve Türkçenin öğretimi: İskeçe örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: Tokat.

Yalınkılıç, K., Yağmur, K. (2014). Batı Trakya Türklerinin anadillerine ve kültürlerine karşı tutumları. *Bilig Yaz* (10), 238-308.

Yıldız, Süleyman (2007). Kimlik ve kimlik kavramının toplumsal niteliği, *Millî Folklor*,19(74), 9-16.

Yılmaz, E. A. (2019). Batı Trakya Türklerinin sorunları üzerine bir değerlendirme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6*(3), 252-260.

Yılmaz, M. Y. (2014). İki dillilik olgusu ve Almanya'daki Türklerin iki dilli sorunu. *Turkish Studies, 9(*3), 1641-1651.

Balkan Coğrafyasında Türkçe Öğretimi: 2016–2025 Arası Bibliyometri, Ağ Analizi ve Politika Yansımaları

Özlem Karaca[1]

Özet

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, son yıllarda yalnızca dilsel bir aktarım aracı değil, aynı zamanda kültürel, diplomatik ve ekonomik bir etkileşim alanı olarak görülmektedir.Ancak, Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ile ilgili akademik üretimlerin niceliği, niteliği ve eğilimlerinin yeterince ortaya konulmamadığı düşünülmektedir. Bu çalışma, Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine (TYDÖ) ilişkin akademik literatürü 2016–2025 döneminde bibliyometrik yöntemlerle incelemektedir. Google Scholar veri tabanı Publish or Perish (PoP) yazılımı aracılığıyla taranmış; başlık alanında "Balkan(lar)" veya Balkan ülkelerinden en az birine ek olarak "Türkçe öğretimi/Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi" ifadelerini içeren kayıtlar seçilmiştir. Başlangıçta elde edilen 615 kayıttan dahil etme–hariç tutma ölçütleriyle 73 makale nihai veri setine dâhil edilmiştir. Bibliyometrik analizde toplam 144 atıf, yıllık ortalama 16 atıf, makale başına 1,97 atıf; h-indeksi 7 ve g-indeksi 9 olarak hesaplanmıştır. VOSviewer ile metin verisi tabanlı birlikte-geçme analizi, ikili saydırma, minimum geçiş 2 ve %60 ilgililik filtresiyle yürütülmüş; 11 terim eşiği sağlayıp 8'i haritaya alınmıştır. Ağ haritaları ve katman (overlay) görselleştirmeleri, kavramların 2018–2021 arasında yoğunlaştığını; temaların "ülke odaklı durum analizleri", "öğretim süreçleri" ve sınırlı ölçüde "kurumsal uygulamalar" etrafında kümelendiğini göstermektedir. Bulgular, alanın büyümekte olduğunu ancak atıf dağılımı ve ağ yapısı bakımından parçalı kaldığını ortaya koymaktadır. Çalışma, YEE ve TİKA gibi kurumların bölgesel faaliyetlerinin akademik yansımalarının güçlendiğini, fakat karşılaştırmalı ve yöntemsel açıdan zengin çalışmaların eksikliğini vurgular. Sınırlılıklar arasında tek veri tabanı kullanımı ve başlık alanına dayalı tarama yer alır. Gelecek araştırmaların seçici dizinleri de kapsaması, başlık–öz–anahtar sözcük bütünlüğünde arama yapması ve daha geniş veri analizleriyle uzun dönemli trendleri incelemesi önerilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, Balkanlar, bibliyometri, VOSviewer, Publish or Perish

Turkish Language Teaching in the Balkan Region: Bibliometric and Network Analysis and Policy Implications (2016–2025)

Abstract

The teaching of Turkish as a foreign language (TTFL) has been viewed in recent years not only as a means of linguistic transfer but also as an area of cultural, diplomatic, and economic interaction. However, it is believed that the quantity, quality, and trends of academic output related to the TTFL in the Balkans have not been adequately revealed. This study conducts a bibliometric and science-mapping analysis of research on TTFL in the Balkans for the period 2016–2025. Using Google Scholar via Publish or Perish (PoP), we applied a deductive, title-field strategy that required both a Balkan referent (e.g., "Balkans" or a specific country) and an explicit TTFL/teaching-Turkish focus. From an initial pool of 615 records, 73 peer-reviewed journal articles

1 Araştırmacı, Millî Eğitim Bakanlığı, ozlem.karabyk132@gmail.com, ORCID: 0009-0001-2056-0617.

met the inclusion criteria. The bibliometric profile indicates 144 total citations, an average of 16 citations per year, 1.97 citations per paper, with an h-index of 7 and a g-index of 9. Text-data co-occurrence mapping was performed in VOSviewer (binary counting; minimum occurrence = 2; relevance threshold = 60%), yielding 11 qualifying terms of which 8 were retained in the map. Network and overlay visualizations show a concentration of concepts between 2018 and 2021, clustering around three fronts: (i) country-focused situation analyses, (ii) instructional processes and materials, and (iii) a smaller, more isolated cluster on institutional practices. Findings suggest a growing yet fragmented field, with citations concentrated in a few works and multiple small clusters rather than a single cohesive core. While activities of institutions such as YEE and TİKA increasingly appear in the scholarly record, cross-country comparative designs and methodologically diverse, higher-powered studies remain scarce. Limitations include reliance on a single database and title-restricted retrieval. Future research should integrate selective indexes (e.g., WoS/Scopus), query title–abstract–keywords jointly, and extend temporal coverage to identify longer-term trends.

Keywords: teaching Turkish as a foreign language, Balkans, bibliometrics,VOSviewer, Publish or Perish

1. Giriş

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, son yıllarda yalnızca dilsel bir aktarım aracı değil aynı zamanda kültürel, diplomatik ve ekonomik bir etkileşim alanı olarak görülmektedir. Küreselleşen dünyada farklı dillerin öğrenimi bireyler için iletişim, iş birliği ve kültürel paylaşım fırsatlarını artırırken, devletler açısından da yumuşak güç unsuru oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi, Türkiye'nin uluslararası alandaki görünürlüğünü artırmak, kültürel mirasını yaygınlaştırmak ve diplomatik ilişkilerini güçlendirmek açısından kritik bir strateji haline gelmiştir (Korkmaz, 2020; Karahan, 2022).

Balkanlar, tarihsel, coğrafi ve sosyokültürel bağları nedeniyle Türkçe öğretimi açısından özel bir konuma sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yüzyıllarca yönetim dili ve eğitim dili olarak varlık gösteren Türkçe, Cumhuriyet döneminde farklı bir ivme kazanmış, özellikle 1990'lardan sonra bölgedeki Türkoloji bölümlerinin kurulmasıyla akademik anlamda yeniden canlanmaya başlamıştır (Maden ve Kara, 2022). Bu süreç, yalnızca üniversitelerde açılan Türkoloji bölümleriyle değil, aynı zamanda Türkiye'nin yurt dışındaki kültürel kurumları aracılığıyla da desteklenmiştir. Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Balkanlarda Türkçenin yeniden öğretimi ve yaygınlaşmasında temel aktörler olmuşlardır (Maden ve Kara, 2022).

Yunus Emre Enstitüsü, özellikle 2009 yılından itibaren yurtdışında açtığı kültür merkezleri ile Türkçenin öğretimini sistematik hale getirmiş, kısa sürede Balkan ülkelerinde Türkçe kursları, kültür etkinlikleri ve akademik iş birlikleri aracılığıyla geniş bir öğrenci kitlesine ulaşmıştır (YEE, 2021). Bugün Balkanların pek çok şehrinde faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü, yalnızca dil öğretmekle kalmayıp aynı zamanda Türkiye'nin kültürel mirasını da tanıtmaktadır. TİKA ise altyapı destekleri, öğretim materyali sağlama ve üniversitelerle yaptığı iş birlikleri sayesinde Türkçe öğretimini destekleyici projeler yürütmektedir (TİKA, 2020). Bu çabalar, Türkçenin bölge halk-

ları tarafından öğrenilmesine olan ilgiyi artırırken, aynı zamanda Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında kültürel bağların güçlenmesini sağlamaktadır.

Bununla birlikte mevcut literatüre bakıldığında, Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusunda yapılan akademik çalışmaların sınırlı ve parçalı olduğu görülmektedir. Çeşitli ülkelerde yürütülen araştırmalar daha çok tekil uygulamalara, ders materyallerine veya küçük ölçekli saha gözlemlerine odaklanmış; bütüncül bir eğilim ve trend analizi yapılmamıştır (Şimşek ve Erdem, 2020; Oruç, 2024). Özellikle 2010 sonrası dönemde Türkçe öğretimi Balkanlarda ivme kazanmasına rağmen, bu sürecin akademik yayınlara nasıl yansıdığı, hangi temaların öne çıktığı, hangi ülkelerin merkezde olduğu veya araştırmaların zaman içindeki değişimi yeterince sistematik olarak ele alınmamıştır.

Bu çalışmanın problemi de buradan doğmaktadır: Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ile ilgili akademik üretimlerin niceliği, niteliği ve eğilimlerinin yeterince ortaya konulamadığı düşünülmektedir. Literatürde, alandaki genel tabloyu ortaya koyabilecek kapsamlı bibliyometrik analizlerin yeterli olmaması, araştırmacılar için önemli bir boşluk oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı bu boşluğu gidermek ve Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi üzerine yapılan akademik yayınları bibliyometrik açıdan incelemektir. Çalışmanın önemi, yalnızca mevcut literatürü özetlemesinde değil, aynı zamanda gelecekte yapılacak araştırmalar için yol gösterici olmasında yatmaktadır. Balkanlar'da Türkçe öğretiminin akademik görünümlerini ortaya koymak, alanda hangi boşlukların olduğunu ve hangi konuların daha fazla çalışılması gerektiğine dair bilgi kaynağı oluşturma potansiyeline sahiptir. Ayrıca Türkiye'nin yumuşak güç stratejilerinin önemli araçları olan YEE ve TİKA'nın faaliyetlerinin akademik çıktılarla nasıl ilişkilendiğini görmenin, politika yapıcılar için de değerli olacağı düşünülmektedir. Nitekim dil öğretiminin yalnızca pedagojik bir faaliyet değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde stratejik bir unsur olduğu günümüzde, Balkanlarda Türkçe öğretiminin durumu doğrudan Türkiye'nin bölgedeki kültürel varlığıyla ilgilidir (Tirana Sempozyumu, 2022).

Bu araştırma, şu sorulara yanıt aramayı amaçlamaktadır:

1. 2016–2025 yılları arasında Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik yapılan çalışmalardan hangileri en çok atıf almıştır?
2. 2016–2025 yılları arasında Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin yayınların bibliyometrik profili (yayın sayısı, atıf sayısı, h-index vb.) nasıldır?
3. Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin akademik çalışmalarda en sık birlikte geçen kavramlar nelerdir ve bu kavramlar hangi tematik kümeleri oluşturmaktadır?
4. 2016–2025 yılları arasında Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine

ilişkin literatürde hangi temalar öne çıkmış ve bu temaların zamansal dağılımı nasıl şekillenmiştir?

Bu sorular ışığında elde edilen bulgular, Balkanlarda Türkçe öğretimi üzerine mevcut akademik üretimin yapısını, eğilimlerini ve gelecek araştırmalar için odaklanılması gereken alanları ortaya koymayı hedeflemektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Tasarımı ve Yaklaşım

Bu çalışma, tümdengelim yaklaşımıyla yürütülen betimsel bir bibliyometrik analiz ve bilimsel haritalama çalışmasıdır. Önce kuramsal/bağlamsal çerçeve (Balkanlar'da Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi) tanımlanmış, ardından bu çerçeveyi başlık alanında açıkça işaretleyen yayınlar sistematik bir tarama ile seçilmiş ve analiz edilmiştir. Çalışma iki ana bileşenden oluşur:

1. Nicel bibliyometrik göstergeler (yayın/atıf sayıları, h-index, g-index, makale başına atıf vb.),
2. Metin tabanlı birlikte-geçme analizi ve trend haritalaması.

2.2. Veri Kaynağı ve Veri Toplama Araçları

Çalışmada taranan veritabanı Google Scholar olarak belirlenmiştir. GS, Balkanlar'da Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi gibi niş ve yerel dergilerde yoğunlaşan bir alan için en kapsayıcı dizindir. WoS/Scopus gibi seçici indeksler Türkiye merkezli ve Balkan ülkelerindeki birçok dergiyi kapsam dışı bırakabilirken, GS DergiPark, TR Dizin ve üniversite dergilerini de görünür kılmaktadır. Böylece literatür daha kapsayıcı bir şekilde taranmış ve çalışma tekrarlanabilir olmuştur. Publish or Perish (PoP) yazılımı, GS sorgularını şeffaf, dışa aktarılabilir kayıtlar hâline getirebilmekte; ayrıca h-index, g-index, toplam/ortalama atıf gibi göstergelerini de doğrudan hesaplayabilmektedir. Bu çalışmada PoP:

- Arama sonuçlarını tek bir arayüzde toplamak,
- Bibliyometrik metrikleri standart hesaplamak,
- Veriyi tablolaştırıp vosviewer'a uygun metin dosyaları üretmek amaçlarıyla kullanılmıştır.

2.3. Arama Stratejisi

Arama, başlıkta Balkan bağlamını ve Türkçe öğretimi odağını zorunlu kılan iki bileşenli bir mantıkla yürütülmüştür. Arama ifadeleri:

- "Türkçe'nin Yabancı Dil Olarak Balkanlarda Öğretimi"
- "Balkanlarda Türkçe'nin öğretimi"

PoP'ta anahtar olarak kullanılmış, asıl filtre Title mantığıyla (yukarıdaki uzun sorgu) sağlanmıştır.

Zaman penceresi ve tarih: Aramalar 10 Ağustos 2025 tarihinde yürütülmüş; yayın yılı filtresi 2016–2025 olarak uygulanmıştır.

2.4. Kapsam, Dahil Etme/Hariç Tutma Ölçütleri

Dahil etme:

- Başlık alanında (A) Balkan bağlamı ve (B) Türkçe öğretimi odağı eşzamanlı yer almalı (iki koşul birlikte),
- 2016–2025 arası yayımlanmış olması,
- Hakemli dergilerde yayımlanmış makaleler, çalışmaya dahil edilmiş, dil kısıtı aranmamıştır.

Hariç tutma:

- Başlığında Balkan ya da ülke adı olmayan kayıtlar (konu dışı bölgesel bağlam),
- Yalnızca genel dilbilim/edebiyat/mütercimlik olup öğretim odağı taşımayan çalışmalar,
- Bildiri özetleri, ders notları, kitap tanıtımları, haberler, blog yazıları vb. akademik olmayan içerikler,
- Mükerrer kayıtlar (aynı makalenin birden çok sürümü), bu taramanın dışında bırakılmıştır.

2.5. Tarama Akışı ve Seçki

- Başlangıç havuzu: PoP-GS üzerinde yukarıdaki anahtar kelime mantığıyla toplam 615 kayıt döndü.
- **İlk eleme (başlık/öz):** Makale başlıklarında koşulları karşılamayanlar çıkarıldı, adaylar daraltıldı.
- Nihai seçki: 73 makale ilgili kabul edilerek dahil edildi (615 → 73; 542 dışlandı).
- Dışlama gerekçeleri en çok: başlıkta Balkan/ülke adı olmaması; öğretim odağının bulunmaması, akademik olmayan belge türleri, yinelemeler olmuştur.

2.6. Metin Tabanlı Ağ ve Trend Analizi (Vosviewer)

PoP'tan dışa aktarılan veriden oluşturulan dosyalar Vosviewer programında aşağıdaki ön ayarlar kapsamında analize tabi tutulmuştur:

- Sayma metodu: İkili (bir yayında bir terim = 1).
- En düşük ortaya çıkma: 2 (en az iki yayında geçen terimler).

- Bu eşik sonunda 11 terim kriteri sağladı.
- İlgililik filtresi**:** varsayılan %60 → 8 en ilgili terim haritaya alındı (VOSviewer, ayırt ediciliği yüksek terimleri seçer; çok genel terimlerin etkisini dengeler).
- Ağ görselleştirme: kümeler (cluster) VOSviewer'ın yerleşim algoritmasına göre otomatik oluşturuldu; en büyük bağlı bileşenle sınırlama uygulanmayarak izole düğümler de çalışmada yer almıştır.
- Trend görselleştirme: renkler ortalama yayın yılına göre atandı; skala veri setinin min–maks yıllarına göre otomatik belirlendi (2016–2025). Bu ayarlar, tematik kümelerin yoğunlaşmasını görünür kılacak şekilde seçilmiştir.

2.7. Etik Hususlar

Çalışmada yalnızca kamusal olarak erişilebilir bibliyografik veriler kullanılmış; tam metin indirme/dağıtım yapılmamıştır. Kaynak veritabanı ve araçlar (Google Scholar, PoP, VOSviewer) yöntem bölümünde açıkça belirtilmiştir.

3. Bulgular

"2016–2025 yılları arasında Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik yapılan çalışmalardan hangileri en çok atıf almıştır?" araştırma sorusu kapsamında yapılan analiz neticesinde elde edilen bulgular aşağıda paylaşılmıştır.

Tablo 1. Balkanlarda Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine İlişkin En Çok Atıf Alan Yayınlar (2016–2025)

SN	Atıf	Yazarlar	Makale Başlığı	Yıl	Kaynak	Yayıncı
1	16	H Yalap	Türkçeden Sırpçaya Geçen Kelime ve Eklerle Bu Unsurların Sırplara Türkçe Öğretimindeki Katkısı	2016	Türklük Bilimi Araştırmaları	DergiPark. org.tr
2	14	ME Çelik	Bosna-Hersek'te Türkçe öğretiminin güncel durumu	2021	Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi	DergiPark. org.tr
3	11	ME Çelik	Bulgaristan'daki Türkçe öğretmenlerinin Türkçenin eğitimi-öğretimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi	2016	Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty	DergiPark. org.tr
4	8	E Altay, A Akkaya	Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi	2022	Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları …	DergiPark. org.tr

SN	Atıf	Yazarlar	Makale Başlığı	Yıl	Kaynak	Yayıncı
5	7	G Kırbaş	Türk dizi ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimine katkısı bakımından değerlendirilmesi: Balkanlar örneği	2022	Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi	DergiPark. org.tr
6	7	F Açık, Rİ Yavuz	Balkanlarda öğreticilerin gözünden Türkçe öğretimi	2019	Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi	DergiPark. org.tr
7	7	R Eryılmaz, N Demir	Kosova'da yaşayan Türklerin ana dilde eğitiminde kullanılan 7. sınıf Türkçe ders kitabının biçim, içerik ve öğretim programına uygunluk açısından değerlendirilmesi	2020	… Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi	DergiPark. org.tr
8	5	L Doğan, G Gülvodina	Bulgaristan'da Türkçe Eğitim ve İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarının (1992-2019 YILLARI) Karşılaştırılması	2020	Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	DergiPark. org.tr
9	5	ME Çelik	İki dillilik ve Bulgaristan Türklerinin iki dilliliği üzerine bir inceleme	2020	Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi	DergiPark. org.tr
10	3	R Koç	Millî kültür inşası ve dil bilinci kazandırma aracı olarak Kosova Türk edebiyatında ninni	2023	Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü …	DergiPark. org.tr

Tablo 1'de yer alan veriler, "2016–2025 yılları arasında Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik yapılan çalışmalardan hangileri en çok atıf almıştır?" araştırma sorusu kapsamında elde edilen bulguları göstermektedir. Sonraki sıralarda ülke bazlı çalışmaların ağırlığı devam etmektedir. Altay ve Akkaya'nın (2022) Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi üzerine gerçekleştirdikleri makale 8 atıf alarak öne çıkmıştır. Ayrıca kültürel faktörlerin etkisini ele alan Kırbaş'ın (2022) Türk dizi ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimine katkısını irdeleyen makalesi de 7 atıf ile dikkate değer bir konumsallık taşımaktadır. Yine Açık ve Yavuz (2019) tarafından öğreticilerin gözünden Balkanlarda Türkçe öğretimi ve Eryılmaz ve Demir'in (2020) Kosova'daki ders kitabı incelemesi 7 atıf ile birbirine yakın bir etki düzeyine sahiptir.

Bunun yanında, Doğan ve Gülvodina'nın (2020) Bulgaristan'daki ilköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarını karşılaştıran çalışması ile Çelik'in (2020) Bulgaristan Türklerinin iki dillilik durumunu ele alan makalesi 5'er atıf alarak listede yer bulmuş-

tur. Son olarak, Koç (2023) Millî kültür inşası ve dil bilinci kazandırma aracı olarak Kosova Türk edebiyatında ninni makalesi ile 3 atıf alabilmiştir. Bu bulgular, literatürde ders kitabı incelemeleri, öğretici görüşleri, kültürel etkiler ve ülke bazlı durum analizlerinin Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi çalışmalarında merkezi konular olduğunu ortaya koymaktadır.

"2016–2025 yılları arasında Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin yayınların bibliyometrik profili (yayın sayısı, atıf sayısı, h-index vb.) nasıldır?" araştırma sorusu kapsamında atıf metrikleri analizi yapılmıştır. Yapılan analiz neticesinde elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2. 2016–2025 Yılları Arasında Balkanlarda Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine İlişkin Yayınların Atıf Metrikleri Profili

Göstergeler	**Değer**
Yayın Yılları	2016–2025
Atıf Yılları	9 (2016–2025)
Yayın Sayısı	73
Toplam Atıf	144
Yıllık Ortalama Atıf	16.00
Makale Başına Atıf	1.97
Yazar Başına Atıf	118.00
Yazar Başına Makale	58.33
Makale Başına Yazar	1.41
h-indeksi	7
g-indeksi	9
hI-norm	5
hI-annual	0.56
hA-indeksi	3
Atıf Almış Çalışmalar (≥1,2,5,10,20 atıf)	13, 6, 0, 0, 0

"2016–2025 yılları arasında Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin yayınların bibliyometrik profili (yayın sayısı, atıf sayısı, h-index vb.) nasıldır?" araştırma sorusu kapsamında yapılan analizde, alanın görece sınırlı fakat giderek gelişen bir akademik üretim alanı olduğu görülmektedir. Belirlenen dönem içinde toplam 73 yayın tespit edilmiş, bu yayınlar toplamda 144 atıf almıştır. Bu rakamlar, yılda ortalama 16 atıf üretildiğini ve makale başına ortalama 1,97 atıf düştüğünü göstermektedir. Bu değerler, alanın uluslararası düzeyde çok geniş bir atıf ağına ulaşmamış olmakla birlikte, bölgesel ve tematik odaklı bir literatür için dikkate değer bir görünüm sunduğunu ortaya koymaktadır.

Yazar-yayın ilişkileri incelendiğinde, makale başına ortalama 1,41 yazar düşmekte, bu da yayınların çoğunlukla bireysel ya da küçük ortak yazarlı çalışmalar şeklinde üretil-

diğini göstermektedir. Bibliyometrik etki ölçütlerinden h-indeksi 7, g-indeksi 9 olarak hesaplanmıştır; bu değerler, en az 7 makalenin 7 ve üzeri atıf aldığını ve alanda belirli çalışmaların öne çıktığını işaret etmektedir. Özellikle hI-norm (5) ve hI-annual (0,56) değerleri, üretkenliğin istikrarlı bir biçimde arttığını ancak henüz yüksek bir ivmeye ulaşmadığını göstermektedir.

Daha ayrıntılı atıf dağılımlarına bakıldığında, yalnızca 13 makale en az 1 atıf, 6 makale ise en az 2 atıf almıştır; buna karşın 5, 10 ve 20 atıf eşiğini geçen çalışma bulunmamaktadır. Bu durum, alanın henüz erken gelişim aşamasında olduğunu, literatürün parçalı olduğunu ve atıfların birkaç yayın üzerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin literatür, 2016–2025 dönemi itibariyle orta düzeyde üretim, düşük fakat artış eğiliminde olan atıf görünürlüğü ve bireysel yazarlı çalışmaların ağırlığı ile karakterize edilmektedir. Bu bulgular, alanın önümüzdeki yıllarda daha çok ortak yazarlı, metodolojik çeşitliliği yüksek ve uluslararası görünürlüğe sahip araştırmalara ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

"Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin akademik çalışmalarda en sık birlikte geçen kavramlar nelerdir ve bu kavramlar hangi tematik kümeleri oluşturmaktadır?" araştırma sorusu kapsamında ikili saydırma yöntemi ile ağ görselleştirmesi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz neticesinde elde edilen bulgulara göre literatürde üç ana küme ortaya çıkmıştır. Yeşil küme**,** "öğretimi", "Türkçenin" ve "Kosova" kavramları etrafında şekillenmiş olup, daha çok ülke odaklı (Kosova örneği) çalışmalar ile Türkçenin öğretim sürecini birlikte ele alan yayınları temsil etmektedir. Kırmızı küme, "Türk", "Türkçe" ve "Balkanlarda" terimlerinden oluşmuş, bölgesel bağlamı ve Balkan coğrafyasında Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine dair genel perspektifleri yansıtmaktadır. Mavi küme ise "bugün Türkçenin yabancılara öğretimi" ve "farklı kurumların yabancılara Türkçe öğretimi" ifadeleriyle sınırlı kalmış, daha izole fakat kurumsal yapı ve güncel tartışmaları öne çıkaran yayınları temsil etmektedir.

Bulgular, Balkanlarda Türkçe öğretimi alanındaki akademik literatürün hem ülke temelli incelemeler (ör. Kosova), hem bölgesel bağlam (Balkanlarda Türkçe) hem de kurumsal düzeydeki güncel yaklaşımlar etrafında kümelendiğini göstermektedir. Ayrıca ağda bazı kavramların (örn. "öğretimi") yüksek merkeziliğe sahip olması, bu terimlerin alanın omurgasını oluşturduğunu; izole düğümlerin ise literatürde yeni ve henüz gelişmekte olan araştırma yönelimlerini işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, literatürün parçalı yapısına rağmen belirgin odak noktalarının bulunduğunu ve alanda metodolojik çeşitliliğe zemin hazırladığını göstermektedir. Tematik kümelere ilişkin ağ görselleştirmesi aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Balkanlarda Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine İlişkin Kavramsal Ağ Haritası (İkili Sayma, min. ortaya çıkma = 2, ilgililik = %60)

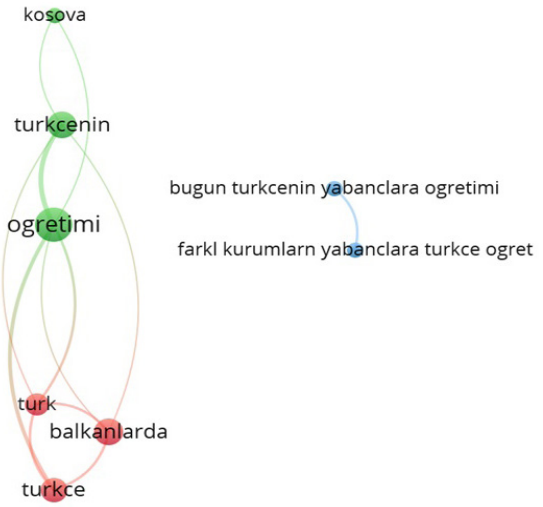

"2016–2025 yılları arasında Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin literatürde hangi temalar öne çıkmış ve bu temaların zamansal dağılımı nasıl şekillenmiştir?" araştırma sorusu kapsamında trend analizi görselleştirmesi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre literatürdeki temalar 2018–2021 yılları arasında yoğunlaşma göstermektedir. Görselde mavi ve mor tonlarda gösterilen kavramlar (örn. "bugün Türkçenin yabancılara öğretimi", "farklı kurumların yabancılara Türkçe öğretimi") daha erken dönemde ortaya çıkmış olup, nispeten izole kalmıştır. Buna karşılık sarı ve yeşil tonlarla temsil edilen kavramlar (örn. "öğretimi", "Türkçenin", "Balkanlarda", "Kosova") 2020 sonrasında öne çıkan ve daha güncel yayınlarda tekrar eden terimlerdir.

Bu dağılım, Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi literatürünün özellikle 2019 sonrası ivme kazandığını, temaların ise ülke odaklı incelemeler (Kosova, Makedonya), bölgesel bağlam (Balkanlarda Türkçe) ve öğretim süreçleri etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, görselde merkezi konumda yer alan "öğretimi" ve "Türkçenin" terimleri, alandaki çalışmalarda omurgayı oluşturmakta ve diğer kavramlarla sıkı bağlantılar kurmaktadır. Buna karşın "kurumsal" odaklı temaların erken yıllarda görünmesine rağmen sınırlı bir etki alanına sahip olması, bu yöndeki çalışmaların literatürde henüz gelişim aşamasında olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, bulgular Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi araştırmalarının 2018 sonrası hızla yoğunlaştığını, ülke temelli ve bölgesel odakların güncel çalışmalarda ön plana çıktığını ve literatürde zaman içinde kavramsal bir çeşitlenme yaşandığını göstermektedir.

Şekil 2. Balkanlarda Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimine İlişkin Literatürde Temaların Zamansal Dağılımı (Katman Görselleştirmesi, 2016–2025)

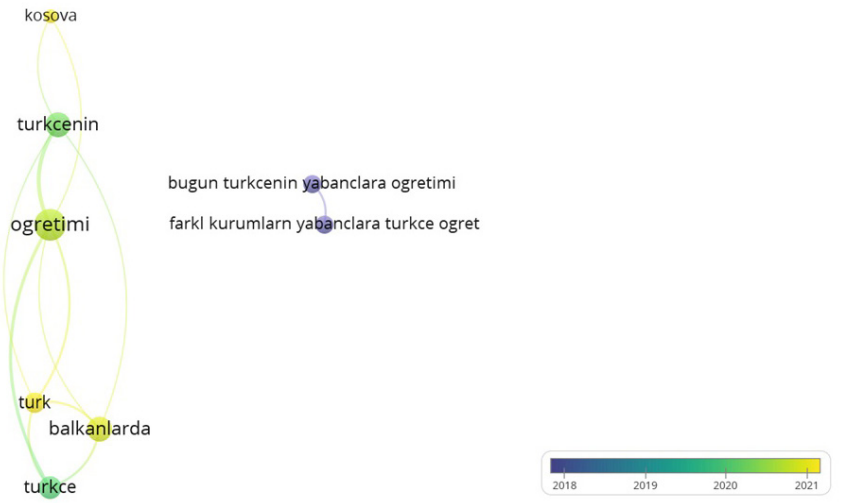

4. Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin son yıllarda akademik olarak daha görünür hale geldiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 2018 sonrası dönemde yayın sayısındaki artış, literatürdeki ilginin yoğunlaştığını ve alanın giderek akademik üretim açısından güçlendiğini göstermektedir. Ancak, analiz sonuçları aynı zamanda yayınların sayıca sınırlı ve kavramsal ağların parçalı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Şimşek ve Erdem'in (2020) da belirttiği gibi, Balkanlarda Türkçe öğretimine ilişkin çalışmaların genellikle küçük ölçekli ve tekil örnekler üzerinden yürütülmesiyle açıklanabilir. Oruç'un (2024) vurguladığı gibi, alanın bütüncül eğilimlerini ortaya koyacak sistematik analizlerin eksikliği, parçalı yapının devam etmesine yol açmaktadır.

Bibliyometrik göstergeler, atıfların birkaç çalışmada yoğunlaştığını ve h-indeks değerinin görece düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bu, Balkanlarda Türkçe öğretimi literatürünün henüz gelişim aşamasında olduğunu göstermektedir. Korkmaz'ın (2020) da işaret ettiği üzere, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi son yıllarda Türkiye'nin yumuşak güç stratejilerinin önemli bir aracı haline gelmiş olsa da bu stratejilerin akademik yansımaları henüz istenilen düzeye ulaşmamıştır. Karahan (2022) ise Türkçenin uluslararası alandaki görünürlüğünü artırma hedefinin, yalnızca kültürel ve diplomatik araçlarla değil, aynı zamanda akademik üretimle desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çalışmanın bulguları, bu görüşleri destekler nitelikte olup, literatürdeki sınırlılığın Türkiye'nin yumuşak güç politikalarının akademik alana tam olarak yansımadığını göstermektedir.

Ağ görselleştirmesi bulguları, literatürde "Kosova", "Balkanlarda", "Türkçenin öğretimi" gibi kavramların merkezde yer aldığını göstermiştir. Bu durum, ülke bazlı incelemelere yönelik eğilimin öne çıktığını ve özellikle Kosova, Bulgaristan ve Bosna-Hersek gibi ülkelerde yürütülen çalışmaların belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Maden ve Kara'nın (2022) da belirttiği üzere, Balkanlarda Türkçenin yeniden canlanmasında Türkoloji bölümleri, Yunus Emre Enstitüsü ve TİKA'nın katkıları büyük olmuştur. Ancak, bu katkılar daha çok ülke bazlı uygulamalar ve kurumsal faaliyetler üzerinden şekillendiğinden, literatürdeki yansımalar da ülke merkezli olmaktadır.

Diğer yandan, trend analizinde ortaya çıkan "kurumlar" ve "uygulamalar" temaları, Balkanlarda Türkçe öğretiminin yalnızca pedagojik bir etkinlik değil, aynı zamanda kültürel ve diplomatik bir araç olarak da değerlendirildiğini göstermektedir. YEE'nin 2009 sonrası faaliyetleriyle Balkanlarda Türkçe öğretimini kurumsal bir çerçeveye oturtması (YEE, 2021) ve TİKA'nın altyapı ve materyal desteği sağlaması (TİKA, 2020), akademik çalışmaların da bu boyutu dikkate almasına yol açmıştır. Nitekim Tirana Sempozyumu (2022) raporuna göre, Türkçe öğretiminin uluslararası ilişkilerde stratejik bir unsur olduğu vurgulanmış, dil öğretiminin diplomasi ve kültürel görünürlükle iç içe geçtiği belirtilmiştir. Bulgular, bu kuramsal çerçeveyi destekler şekilde, Balkanlarda Türkçe öğretiminin yalnızca dil aktarımıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda kültürel-diplomatik bir araç olarak da ele alındığını göstermektedir.

Sonuç olarak, bu tartışma bölümünde ulaşılan bulgular literatür ile örtüşmekte ve Balkanlarda Türkçe öğretiminin akademik olarak gelişim sürecinde olduğunu, ancak henüz sınırlı ve parçalı bir görünüm arz ettiğini ortaya koymaktadır. YEE ve TİKA gibi kurumların faaliyetleri literatürde güçlü bir şekilde yer almakta, fakat akademik yayınların hacmi ve çeşitliliğinin Türkiye'nin yumuşak güç stratejilerinin gerektirdiği düzeye ulaşabilmesi için arttırılması gerektiği değerlendirilmektedir. Bu nedenle, gelecek araştırmaların daha kapsayıcı, karşılaştırmalı ve yöntemsel çeşitlilik içeren çalışmalara yönelmesi gerektiği düşünülmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, 2016–2025 yılları arasında Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine ilişkin akademik üretimi bibliyometrik yöntemlerle incelemiş ve alanın mevcut görünümünü ortaya koymuştur. Bulgular, Balkanlarda Türkçe öğretiminin akademik olarak giderek görünür hale geldiğini, özellikle 2018 sonrası dönemde belirgin bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak yayın sayısının görece sınırlı olması, atıfların birkaç çalışmada yoğunlaşması ve kavramsal ağların parçalı yapısı, alanın hâlen gelişim aşamasında olduğunu göstermektedir. Kosova, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya gibi ülkeler üzerine yapılan çalışmalar öne çıkmakla birlikte, literatürün genellikle mikro düzeyde ülke odaklı kaldığı, bölgesel karşılaştırmaların

ve bütüncül eğilim analizlerinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yeni eğilimler, Türkçe öğretiminin yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda kültürel-diplomatik bir araç olarak da ele alındığını göstermektedir.

Bu bulgular ışığında, gelecekte yapılacak çalışmalara yönelik şu öneriler geliştirilebilir:

Karşılaştırmalı analizlerin güçlendirilmesi: Çalışmalar, yalnızca belirli bir ülkeye odaklanmak yerine, farklı Balkan ülkelerini karşılaştırmalı biçimde ele almalıdır. Böylece bölgesel eğilimler ve farklılıklar daha görünür hale gelebilecektir.

Yöntem ve materyal geliştirme araştırmaları: Literatürde ders kitapları ve öğretici görüşleri üzerine incelemeler bulunmakla birlikte, yenilikçi öğretim yöntemleri, teknoloji destekli dil öğretimi ve materyal geliştirmeye yönelik uygulamalı araştırmalar sınırlıdır. Bu boşluğun giderilmesi hem akademik alana hem de öğretim pratiklerine katkı sağlayacaktır.

Uzun dönemli trend analizleri: Bu çalışma 2016–2025 dönemini kapsamakla birlikte, gelecekte yapılacak araştırmalar daha uzun dönemli veri setleri üzerinden Türkçe öğretiminin tarihsel değişimini ve eğilimlerini incelemelidir. Böylece Türkçenin Balkanlarda yabancı dil olarak öğretimindeki dönüşümler daha sağlıklı bir şekilde ortaya konabilecektir.

Politika önerileri: YÖK, TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların Balkanlardaki faaliyetleri, yalnızca uygulamalarda değil, akademik çıktılar üzerinden de desteklenmelidir. Bu kurumların yürüttüğü projeler ile akademik çalışmalar arasında daha güçlü bir bağ kurulması hem uygulamaların niteliğini artıracak hem de literatürün gelişimine katkı sağlayacaktır.

Daha kapsayıcı ve içerik odaklı araştırmalar: Gelecek çalışmalar, yalnızca Google Scholar gibi kapsayıcı veritabanlarıyla sınırlı kalmamalı; WoS ve Scopus gibi seçici dizinleri de içermelidir. Ayrıca başlık-öz-anahtar kelime bütünlüğünü tarayan ve içerik analizini de kapsayan yöntemlerle literatür daha derinlikli biçimde ortaya konmalıdır. Bu sayede hem akademik alanın gelişimine katkı sağlanacak hem de Türkiye'nin kültürel-diplomatik politikaları ile doğrudan ilişkilendirilebilecek daha güçlü sonuçlar elde edilecektir.

Sonuç olarak**,** Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi akademik olarak büyüyen ama hâlen parçalı bir alandır. Literatürün daha kapsayıcı, karşılaştırmalı ve metodolojik açıdan zengin çalışmalara yönelmesi hem akademik derinliği artıracak hem de Türkiye'nin Balkanlardaki kültürel-diplomatik varlığını daha görünür kılacaktır. Bu bağlamda hem akademisyenler hem de politika yapıcılar için geleceğe dönük önemli bir fırsat alanı bulunmaktadır.

Kaynakça

Açık, F., & Yavuz, R. İ. (2019). Balkanlarda öğreticilerin gözünden Türkçe öğretimi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (48), 1–20.

Altay, E., & Akkaya, A. (2022). Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 7*(1), 15–36. https://doi.org/10.32321/cutad.1098063.

Çelik, M. E. (2016). Bulgaristan'daki Türkçe öğretmenlerinin Türkçenin eğitimi-öğretimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty, 35*(2), 193–216. https://dergipark.org.tr/en/pub/omuefd/issue/26853/282418.

Çelik, M. E. (2020). İki dillilik ve Bulgaristan Türklerinin iki dilliliği üzerine bir inceleme. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 10*(20), 55–70. https://dergipark.org.tr/en/pub/trkede/article/684641.

Çelik, M. E. (2021). Bosna-Hersek'te Türkçe öğretiminin güncel durumu. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(32), 328–346. https://dergipark.org.tr/en/pub/befdergi/issue/59999/848525

Doğan, L., & Gülvodina, G. (2020). Bulgaristan'da Türkçe eğitim ve ilköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarının (1992–2019 yılları) karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(2), 871–892. https://dergipark.org.tr/en/pub/trakyasobed/article/791608

Eryılmaz, R., & Demir, N. (2020). Kosova'da yaşayan Türklerin ana dilde eğitiminde kullanılan 7. sınıf Türkçe ders kitabının biçim, içerik ve öğretim programına uygunluk açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi, 3*(1), 1–23. https://dergipark.org.tr/en/pub/ijotem/issue/57627/755958

Karahan, M. (2022). Türk dış politikasında yumuşak güç kullanımı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 19(76), 55–78.

Kırbaş, G. (2022). Türk dizi ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimine katkısı bakımından değerlendirilmesi: Balkanlar örneği. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi, 6*(2), 45–62. https://dergipark.org.tr/en/pub/utoad/issue/84634/1486274

Koç, R. (2023). Millî kültür inşası ve dil bilinci kazandırma aracı olarak Kosova Türk edebiyatında ninni. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 57*(1), 129–148. https://dergipark.org.tr/en/pub/yyusbed/issue/76545/1229951

Korkmaz, C. B. (2020). Yumuşak güç kaynağı bağlamında yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi. *Bingöl Üniversitesi Akademik Araştırmalar Dergisi, 3*(2), 74–95.

Maden, S., & Kara, M. (2022). Content Analysis for Postgraduate Theses Related to Teaching Turkish in the Balkan Countries. *Sakarya University Journal of Education*. *12*(4), 836-848.

Oruç, H. (2024). Balkanlarda Türkçe öğretimi araştırmalarının eğilimleri. *Bezgek Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi, 3*(3), 211–237.

Şimşek, R., & Erdem, İ. (2020). Subliminal bir güç göstergesi: Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ders kitapları. *Söylem Dergisi, 5*(2), 45–63.

"Tirana Sempozyumu Bildirileri." (2022). Balkanlarda Türkçe öğretimi ve Türkoloji çalışmaları. *[Sempozyum kitabı]*.

Tok, A. (2023). Kültürel diplomasi aracı bağlamında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi: YTB'nin 2010–2021 arasındaki faaliyetleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 26–47.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA). (2020). *Faaliyet raporu 2020*. Ankara: TİKA.

Yalap, H. (2016). Türkçeden Sırpçaya geçen kelime ve eklerle bu unsurların Sırplara Türkçe öğretimindeki katkısı. *Türklük Bilimi Araştırmaları, (40),* 271–288. https://dergipark.org.tr/en/pub/tubar/article/237941

Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2021). *2021 Yıllık faaliyet raporu*. Ankara: YEE.

Yunus Emre Enstitüsü. (2020). Yunus Emre Enstitüsünün Balkanlardaki Türkçe öğretimi ve Türkoloji faaliyetleri.

20. OTURUM

Balkanlarda Kültürel Kimlik, Mekân ve Bellek

The Mother Tongue as an Identity Bridge in Balkan Migrations Context

Albana Tahiri[1]& Gülçin Balat[2]

Abstract

Migration within the Balkan region has been a continuous and multidimensional process, influenced by historical, economic, and social factors, which has profoundly shaped cultural affiliations and collective identities. This study adopts a comparative qualitative approach to examine the role of language and education as key mechanisms in preserving cultural heritage and in constructing identity within migration contexts. The analysis focuses on two representative cases: communities of Albanian origin in Turkey and those of Turkish origin in the Albanian territories, which provide vivid examples of coexistence and cultural interweaving.

Data were collected through the analysis of scholarly literature, historical documentation, and educational practices, highlighting that language serves not only as a means of communication but also as a bridging link between one's origin and the new cultural reality. The findings indicate that education and language contribute to the development of intercultural competences, the preservation of cultural identity, and the strengthening of mutual understanding and respect among communities.

The study underscores the need for supportive educational policies and sustainable training programs for teachers working in multilingual environments, while also stressing the importance of curriculum reforms that integrate intercultural values and bilingual learning strategies. In this sense, the school is reinforced as an intercultural space and as an instrument for maintaining the balance between individual identity and collective belonging. This contribution aims to enrich the literature on migration and cultural interactions in the Balkans, providing fresh insights into the dynamics of identity negotiation and highlighting the broader implications for global education and cultural policies in the twenty-first century.

Keywords: migration, Cultural affiliation, identity, Albanian language, Turkish language, interculturalism

Balkan Göçleri Bağlaminda Kimlik Köprüsü Olarak Ana Dil

Özet

Balkan bölgesinde göç, tarihî, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkisiyle sürekli ve çok boyutlu bir süreç olarak ortaya çıkmış ve kültürel aidiyetleri ile kolektif kimlikleri derinden şekillendirmiştir. Bu çalışma, kültürel mirasın korunmasında ve göç bağlamlarında kimliğin inşasında dil ve eğitimin temel mekanizmalar olarak rolünü incelemek amacıyla karşılaştırmalı nitel bir yaklaşım benimsemektedir. Analiz, birlikte yaşamın ve kültürel iç içeliğin canlı örneklerini sunan iki temsili vakaya odaklanmaktadır: Türkiye'deki Arnavut kökenli topluluklar ve Arnavutluk topraklarındaki Türk kökenli topluluklar.

Veriler akademik literatürün, tarihî belgelerin ve eğitim uygulamalarının analizi yoluyla toplanmış dilin yalnızca bir iletişim aracı değil aynı zamanda bireyin kökeni ile yeni kültürel gerçeklik arasında bir köprü işlevi gördüğü ortaya konmuştur. Bulgular, eğitim ve dilin, topluluklar arasında karşılıklı anlayış ve saygının güçlendirilmesi, kültürel kimliğin korunması ve kültürlerarası yeterliliklerin geliştirilmesine katkıda bulunduğunu göstermektedir.

1 Prof. Dr., Albanıan Unıversıty, albanatahiri@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0333-7675.
2 Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, gulcin.balat@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3967-2977.

Çalışma, çok dilli ortamlarda görev yapan öğretmenler için destekleyici eğitim politikalarına ve sürdürülebilir hizmet içi eğitim programlarına duyulan ihtiyacı vurgulamakta; okulu hem kültürlerarası bir mekân hem de bireysel kimlik ile kolektif aidiyet arasındaki dengenin korunmasında bir araç olarak yeniden konumlandırmaktadır. Bu katkı, küresel hareketlilik çağında kültürel çeşitliliğe kapsayıcı bir yaklaşıma verilen önemin altını çizerek Balkanlarda göç ve kültürel etkileşimler literatürünü zenginleştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: göç, kültürel aidiyet, kimlik, Arnavutça, Türkçe, kültürlerarasılık

1. Introduction

In the Balkan context, where political and ethnolinguistic borders have historically been fluid, migration has emerged not only as a demographic process but also as an essential mechanism in the preservation and/or transformation of the cultural and linguistic identity of communities (Halbwachs, 1992; Nora, 1989). As a continuous and multidimensional phenomenon, it has influenced the structuring of collective identities and the shaping of intercultural interactions.

Within this framework, language is not merely a means of communication but a constant element of heritage and cultural affiliation, becoming a key factor in identity construction in migratory settings. Education, as both an institutional and cultural mechanism, plays a decisive role in preserving collective memory, strengthening the connection with one's origin, and building intergenerational bridges of belonging.

The study focuses on two historically interconnected communities: the Albanian diaspora in Turkey and the Turkish communities in the Albanian territories. Linked through their Ottoman heritage, these environments present diverse experiences in the construction of cultural identity and the preservation of the mother tongue, while simultaneously reflecting shared challenges and differing strategies of adaptation in host societies.

Existing literature has addressed significant aspects of this topic, such as the development of literature and culture among Turks in the Balkans (Sağlam, 2023; Akgün, 2021; Hayber, 2021; Günşen, 2021), the historical influence of Turkish on the Albanian language (Çabej, 1975; Demiraj, 2004; Dizdari, 2005), as well as the interconnection between historical, cultural, and political processes in the Albanian context (Duka, 2009; Tahiri, 2021). However, comparative studies examining the role of language and education in constructing cultural belonging in both communities remain limited, particularly in light of the reciprocal interactions shaped through historical memory, linguistic heritage, and educational experiences.

The research is grounded in the theoretical framework of intercultural education (Byram, 1997), the concept of superdiversity (Blommaert & Rampton, 2011; Vertovec, 2007), and theories of collective memory as a formative axis of identity (Halbwachs, 1992; Nora, 1989). At its core lies the role of the school as an intercultural space and

the teaching practices that foster the preservation of linguistic heritage and the development of cultural sensitivity in migratory contexts.

Drawing on the analysis of contemporary literature and direct observations within Albanian communities in Turkey (Izmir, Istanbul, Ankara, etc.) and Turkish communities in Albania, Kosovo, North Macedonia, and other regions, the study develops a comparative and interdisciplinary approach to shed light on the ways intercultural interaction and the preservation of linguistic belonging are maintained in different migratory settings (Gross et al., 2021; Hornberger & Wang, 2008).

This research is guided by questions such as: How does the mother tongue influence the preservation of cultural identity in new social and linguistic environments? What is the role of education in strengthening the sense of belonging? What linguistic and educational strategies are employed by communities that share historical ties but occupy different migratory positions? In what ways can the school serve as a space for constructing a sustainable sense of belonging within a second cultural and linguistic reality?

The study conceptualizes migration as a social and cultural process, identity as a dynamic construct, intercultural education as a tool for inclusion, and the preservation of linguistic heritage as an act of resistance and cultural redefinition, paving the way for the theoretical analysis presented in the following section.

2. Theoretical Framework

Migration processes in the Balkans have historically been accompanied by profound social, political, and cultural changes. In this context, the construction of cultural identity and the preservation of the mother tongue constitute fundamental factors for the survival and development of communities in multilingual environments. Migration should not be viewed merely as a demographic phenomenon, but as a complex process of intercultural interaction in which linguistic affiliation and collective memory play a decisive role in shaping identity (Halbwachs, 1992; Nora, 1989; Byram, 1997).

The mother tongue emerges as a lasting symbol of cultural affiliation and as a means of resistance to assimilation. Studies on minority languages emphasize the importance of deliberate cultural and institutional intervention in the face of the risk of their disappearance. Fishman (1991) conceptualizes this process as "language shift" and regards language as a pillar of psychological stability and cultural continuity for younger generations in the diaspora. Similarly, Skutnabb-Kangas (2000) warns of the consequences of "linguistic genocide in education," linking the disappearance of languages to the absence of educational rights and inclusive language policies.

Other approaches underline the role of the school and the teacher as key actors in preserving cultural identity. Hornberger and Wang (2008) propose an interdisciplinary

model that integrates language policy, pedagogy, and psycholinguistics to support heritage languages in migration contexts. According to them, educational practices should place the language of origin at the heart of the learning process. Likewise, Gross et al. (2021), in a comparative European study, highlight the importance of targeted policies for heritage language education as a way to prevent the intergenerational disruption of cultural belonging.

The protection of linguistic rights in the diaspora is presented not only as a pedagogical necessity but also as a matter of fundamental human rights. Studies on multilingual education stress that an intercultural approach in schools should go beyond merely acknowledging diversity, aiming instead at developing intercultural competence and actively preserving linguistic heritage (Baker, 2011; Christian, 2011; Gogonas, 2023).

The concept of "superdiversity," formulated by Vertovec (2007) and further developed by Blommaert and Rampton (2011), aids in understanding linguistic diversity within migrant communities and the connection between origin, schooling, and belonging. Within this framework, translanguaging is seen as a teaching strategy that strengthens bilingualism, builds bridges between languages, and contributes to students' cultural self-esteem (García & Li Wei, 2014; Bolkvadze, 2023). García and Baetens Beardsmore (2008) advocate for flexible bilingual education in which multilingualism is treated as an asset and languages are naturally integrated into the learning process, thereby reinforcing students' identities in a globalized world.

In line with these perspectives, Skutnabb-Kangas and Heugh (2012) emphasize that multilingual education should be placed at the center of educational policies as a strategy for empowering marginalized identities and ensuring genuine equality in education and social life. According to them, sustainable language policies are essential for safeguarding linguistic diversity as a collective asset and for preventing cultural homogenization. Tahiri, Mançe, and Sulollari (2025), in their study on supplementary education in the Albanian diaspora, highlight the importance of intercultural didactic practices that reinforce a sense of belonging and develop students' intercultural competence.

In the development of early bilingualism, De Houwer (2019) underscores the importance of structured input both at home and in school, arguing that clear code separation facilitates acquisition and strengthens belonging. The translanguaging approach, as presented by García and Li Wei (2014), challenges traditional language hierarchies and considers their flexible use as a dynamic practice that enhances communicative competence and cultural awareness.

The school, as an intercultural space, serves not only the function of transmitting knowledge but also that of shaping identity and strengthening connections to origin. Byram (1997) defines intercultural education as a process of mutual formation in whi-

ch learners acquire the ability to interact without losing their sense of belonging. This is particularly significant for the Albanian diaspora in Turkey and the Turkish communities in Albania, Kosovo, and North Macedonia, which bear Ottoman heritage yet face challenges in preserving their language.

Experience in mother tongue teaching, as studied by Tahiri and Hadaj (2022, 2024), shows that success in its preservation is linked to the professional training of teachers, curricula adapted to cultural needs, and the active involvement of the community. The policies of the Council of Communities and the Diaspora (2018) and the Council of Europe (2017) call for inclusive and culturally sensitive approaches in education.

Within the framework of language policy and minority rights, Salimi (2018/2019) describes the lack of legal protection for linguistic rights as a "blind spot" in international law, proposing a specific convention to prevent the disappearance of languages through educational assimilation. Similarly, Rexhaj (2013) notes that in Kosovo current mother tongue teaching practices often fail to integrate sustainable intercultural approaches, making it difficult to build a strong linguistic identity.

The construction of cultural belonging is closely tied to collective memory, language education, and the daily practices of socialization that are institutionalized within the school. Gross et al. (2021) regard heritage language education as an instrument for identity building, fostering cultural dialogue, and increasing shared awareness.

The works of Akgün (2021, 2023) and Sağlam (2021, 2023, 2024) on Turkish literature in the Balkans contribute to understanding intercultural relations in the region, while Tahiri (2021) provides evidence of the influence of Turkish on the Albanian language during the Ottoman period. Tahiri (2021, 2025) links the function of the mother tongue in the diaspora to the objectives of Sustainable Development Goal 4 (SDG4), presenting language education as a fundamental right for social inclusion, identity security, and intercultural cohesion.

These perspectives naturally intertwine with cultural and literary analyses of Turkish communities in the Balkans and Albanians in Turkey, where Ottoman and post-Ottoman influences manifest in various forms. The concepts of collective memory developed by Halbwachs (1992) and Nora (1989) offer a robust theoretical foundation for understanding how linguistic heritage and historical experience construct the identity of migrant communities, demonstrating that cultural belonging rests on shared narratives and collective experiences of the past. This study is grounded in a qualitative approach with an exploratory and comparative character, which allows for an in-depth investigation of the experiences of actors in two distinct communities and for the interpretation of the meanings they ascribe to language, education, and belonging (Creswell, 2014; Byram, 1997).

The research is built upon a framework that intertwines perspectives from sociolinguistics, intercultural education, and heritage linguistics, with the aim of illuminating the mechanisms through which schooling and mother tongue teaching contribute to the preservation of cultural identity. The comparison between the Albanian community in Turkey and the Turkish community in the Albanian territories enables the identification of similarities and differences in linguistic and educational practices, reflecting distinct socio-political and historical positions (Hornberger & Wang, 2008; García & Li Wei, 2014).

The study was conducted in two historically interconnected contexts, yet positioned within different migratory realities:

The Albanian community in Turkey, primarily in Izmir, Istanbul, Ankara, Bursa, and other cities, where supplementary Albanian language education and cultural activities aim to preserve ethnolinguistic identity in a social and linguistic environment different from that of origin.

The Turkish communities in Albania, Kosovo, and North Macedonia, where Turkish linguistic and cultural heritage is promoted through educational institutions and institutional collaborations, strengthening Turkish as a second language or as a heritage language.

The selection was based on criteria ensuring representation of cultural, linguistic, and educational diversity, following the principles of qualitative research and intercultural education (García & Li Wei, 2014).Data were gathered from three primary sources:

Non-participant observations in educational and cultural settings to document language use and practices that foster intercultural sensitivity, both in structured and informal environments (Blommaert & Rampton, 2011; García & Li Wei, 2014).

Documentary analysis, examining curricula and official guidelines from the Albanian Ministry of Education and Sports (MAS, 2021), the Ministry of Education, Science, Technology and Innovation of Kosovo (MASHTI, 2022), and the Turkish Ministry of National Education (MEB), as well as documents from Turkish institutions such as Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, and the Turkish Maarif Foundation.

Analysis of scholarly literature, to position empirical data within the theoretical framework and to identify gaps between policies and practices (Skutnabb-Kangas & Heugh, 2012; Fishman, 1991; Tahiri & Hadaj, 2022).

The research was carried out during 2023–2024 and included institutional coordination with school leaders, teachers, and cultural organizations.

Preparatory phase: informing participants and obtaining informed consent.

Observations: non-participant, with structured field notes on reactions, interactions, and symbolic linguistic and cultural elements.

Document analysis: comparing the policies of MAS, MASHTI, and MEB to identify differing approaches and common objectives in intercultural education.

3. Analytical Approach

Data were processed using thematic analysis (Braun & Clarke, 2006), identifying categories related to:

- Preservation of the mother tongue;
- Construction of cultural identity;
- Institutional challenges.

A cross-contextual comparison was also applied to highlight similarities and differences between the two communities (Fishman, 1991; Skutnabb-Kangas & Heugh, 2012; Tahiri, 2021). Triangulation of sources (observations, documents, literature) enhanced the reliability of the findings. Ethical standards were respected, including:

- Confidentiality and anonymization of data;
- Accurate representation of experiences;
- Use of sources with institutional approval or open publication;
- Self-reflection on the researcher's role in the process.

Methodological Limitations

- The absence of direct interviews limited the full portrayal of subjective experiences;
- The focus on observations and documentary analysis did not entirely substitute for interactive data;
- Difficulty in accessing updated documents from some diaspora institutions.

Nevertheless, the combination of different methods and reflection on the process contributed to increasing the study's credibility and transparency.

4. Results and Discussion

4.1. Comparative Approach: Two Linguistic and Cultural Realities

This section presents the main findings of the study, structured according to the thematic categories identified through field observations, analysis of institutional documentation, and review of scholarly literature. The analytical approach combines sociolinguistic, ethnopedagogical, and cultural perspectives, aiming to shed light on the similarities and differences between the two selected communities: the Albanian

diaspora in Turkey and the Turkish communities in the Albanian territories (Albania, Kosovo, and North Macedonia). In both cases, the focus is on the function of language in constructing cultural identity and the role of the school as a space for preservation and linguistic interaction.

The preservation of the mother tongue and intergenerational challenges in the Albanian diaspora in Turkey emerge as a complex process mediated by historical, social, and institutional factors. Observations in Izmir, Istanbul, Ankara, and Bursa revealed a clear generational divide in the use and proficiency of Albanian. The first generation of emigrants, particularly those who settled after the Second World War, have preserved the language and elements of national identity with strong dedication, transmitting them through religious rituals, community organizations, and family traditions. In contrast, the younger generation, born in Turkey, faces a higher degree of linguistic and cultural adaptation as a result of full integration into the educational system and everyday life.

Nevertheless, in recent years, there has been a noticeable increase in interest in the Albanian language, especially in urban areas with a high concentration of Albanians (Izmir, Malatya, Istanbul). This interest has been institutionalized through supplementary mother tongue courses involving children, youth, and adults, though often with limited support from Albanian state structures. This dynamic aligns with the findings of Fishman (1991) and Hornberger & Wang (2008) regarding the importance of the family's role and institutional intervention in preserving endangered languages. Similarly, García & Li Wei (2014) emphasize that creating environments that support translanguaging and foster intercultural competence contributes to strengthening ethnolinguistic identity. Along the same lines, Byram (1997) argues that developing intercultural awareness is essential for preserving identity in complex linguistic and cultural settings.

On the other hand, the preservation of the Turkish language in the Turkish communities in the Albanian territories exhibits a more stable and institutionally supported structure. In Albania, Kosovo, and North Macedonia, the teaching of Turkish as a heritage language is organized through schools, courses, cultural centers, and sustained collaborations with Turkish foundations such as TİKA and Yunus Emre Enstitüsü. These institutions provide dedicated curricula, adapted teaching materials, and teacher training, ensuring the continuous transmission of the language and culture. In these communities, Turkish is perceived as the core of cultural and religious identity, reinforced by formal education and extracurricular activities.

Turkey's language policies, supported by clear laws and strategies for the diaspora, have created a stable infrastructure for preserving language and culture in spaces beyond its borders. A comparison of the two contexts reveals a clear asymmetry: the Albanian community in Turkey faces the absence of a well-coordinated strategy from

the homeland, while the Turkish communities in the Albanian territories benefit from strong and consistent involvement from Turkey.

This contrast underscores the need to reconceptualize Albania's linguistic and cultural policies for the diaspora, aiming to establish a sustainable framework that supports the preservation of language and cultural identity in migratory environments. Such a strategy should be grounded in successful models of heritage language protection and the strengthening of intercultural education observed in the case of the Turkish communities in the Balkans.

4.2. Intercultural Experience and The Construction of Belonging in Migratory Contexts

The intercultural experience of students and Albanian communities in Turkey, as well as those of Turkish origin in Albania, Kosovo, and North Macedonia, significantly influences the process of constructing cultural belonging in multilingual environments. In these interactions, the mother tongue serves not only as a means of communication but also as an emotional and identity-based point of reference that helps individuals orient themselves and position themselves within a new cultural reality.

In the case of the Albanian community in Turkey particularly in cities with a high concentration of Albanians such as Izmir, Istanbul, and Bursa Turkish predominates in formal education, media, and public institutions. Nevertheless, the Albanian language remains the primary emotional link connecting generations to their family origins. Due to the lack of consistent institutional support from the Albanian states, the preservation of Albanian relies primarily on the efforts of families and community organizations. Community schools and supplementary mother tongue classes play a key role in preserving linguistic heritage and shaping a blended identity.

According to Byram (1997), intercultural competence develops when individuals reflect on both their own perspectives and those of others, building bridges of understanding between cultures. In this regard, García & Li Wei's (2014) concept of *translanguaging* explains how the flexible use of linguistic repertoires supports the preservation of identity awareness and adaptation without assimilation.

Meanwhile, in the Turkish communities of Albania, Kosovo, and North Macedonia, intercultural experience unfolds within a more institutionally structured environment. Turkish educational and cultural institutions support the preservation of language and cultural heritage, yet students still navigate between two spheres: that of their family heritage and that of the social reality of the country in which they live. For some, this experience is enriching and empowering; for others, it may generate identity uncertainty.

The study by Tahiri, Mançe, and Sulollari (2025) shows that the active inclusion of the mother tongue in the learning process and the encouragement of personal storytelling significantly increase engagement and the sense of value among migrant children. These findings align with the views of Skutnabb-Kangas & Heugh (2012), who regard multilingual education as a tool for empowering marginalized communities.

In conclusion, the intercultural experience in these contexts is neither linear nor homogeneous. It is shaped by the institutional context, the attitudes of the host society, the level of family involvement, and the function of the school as a space for interaction and reflection. The construction of linguistic and cultural belonging requires a comprehensive approach sensitive to the diversity and complexity of the migratory experience, viewing language and education as sustainable bridges between origin and the new cultural reality.

4.2. The Voice of Participants: Emotional Experiences, Challenges and Strategies for Preserving Belonging

One of the fundamental pillars of this study is the presentation of the personal and emotional experiences of key community actors students, parents, and teachers which provide a rich framework for understanding the complexities of preserving language and culture in a secondary linguistic and cultural environment. Beyond institutional analysis and structural comparisons, these narratives reveal the internal dimension of identity construction and the practical and emotional strategies used to cope with assimilation pressures.

In the Albanian community in Turkey, many young people describe their relationship with the mother tongue as an emotionally charged connection, often perceived as "the language of the grandparents," with nostalgic value but limited use in daily life. A 16-year-old student from Bursa stated: *"When I speak Albanian with my grandmother, I feel a warmth I find in no other language, but at school and with friends, everything is in Turkish."* This illustrates that learning Albanian is often experienced as a symbolic act of preserving belonging, rather than as a functional necessity, reflected in expressions such as "returning to my roots" or "a way not to forget who I am."

Parents express a strong sense of responsibility for transmitting the mother tongue but face obstacles such as lack of time, a fast-paced lifestyle, and insufficient institutional support. A mother from Izmir remarked: *"I speak Albanian at home, but my daughter replies in Turkish. It's not that she doesn't want to, but she has nowhere else to practice it."* Meanwhile, a father from Istanbul added: *"I wish my children could write Albanian as well as they speak it, but the right books and teachers are rare."* This tension between the desire for preservation and the reality of linguistic assimilation corresponds with Norton's (2013) findings on language identity in migratory contexts.

Albanian language teachers in the diaspora face challenges that directly affect the quality of teaching, including the lack of didactic materials adapted for heritage language instruction and the absence of specific training for bilingual and multicultural settings. A teacher from Istanbul emphasized: *"The curriculum is fine on paper, but it's not always clear how to connect it with the reality of children who think and dream in Turkish."* Although the curricular framework for Albanian language teaching in the diaspora (2018) is clear, teachers report a visible gap between objectives and classroom practice. Despite these challenges, their engagement is perceived as a cultural and identity mission, driven by passion and a sense of responsibility for preserving Albania's cultural heritage.

In the Turkish community in Albania, the teaching of Turkish is institutionalized and supported by Turkish cultural foundations and state organizations, while parents and students view it as a natural part of heritage language education, preserved and transmitted with absolute affection.

An interesting phenomenon is the participation of ethnic Albanians in Albania in Turkish language courses for pragmatic reasons, driven by the growth of Turkish investments in the economy and the popularity of Turkish television programs. This media influence functions as a "soft channel" of cultural interaction, in line with the observations of Baker (2011) and Clyne (2003) on language contact and plurilingual development. A university student in Shkodër shared: *"I initially learned Turkish for work, but now I feel part of another cultural world."* A 17-year-old student from Tirana stated: *"I learned Turkish at school, but now I watch TV series without subtitles and understand much more about the culture and customs, which are almost the same as ours."*

In both communities, a sense of multiple belonging is evident: Albanians in Turkey identify as part of Turkish culture while simultaneously maintaining their Albanian roots, whereas Turkish and Albanian students in Albania develop a bilingual and bicultural identity. When supported by inclusive institutions and accessible media, this identity is perceived as a source of strength and cultural wealth. For participants, bilingualism functions as a "two-way bridge" that opens wider academic, cultural, and professional opportunities. A student from Tirana recounted: *"Turkish Day at our school made me feel part of a rich tradition that connects me not only to the language but also to Turkish culture, while maintaining pride in my Albanian origin."* Similarly, a student of Turkish origin expressed: *"When we celebrate Albanian Culture Day, I feel that I am learning more about the country I live in and building bridges of friendship that go beyond our differences."*

These experiences illustrate the mechanism of "negotiated identity" that Pavlenko and Blackledge (2004) define as a continuous process of adaptation and redefinition, influenced by political and educational structures, daily interactions, and media represen-

tations. In this sense, bilingualism is not merely a linguistic competence but a powerful tool for social integration and reciprocal cultural interaction, enabling a balance between preserving heritage and active participation in the host society.

In conclusion, the analysis shows that preserving language and cultural identity, regardless of context, requires sustained interplay between community efforts and structured institutional support. This cannot rely solely on official policies but must be built upon the daily narratives and practices of individuals who live this reality, transforming it into a shared strategy for strengthening belonging and intercultural engagement.

4.3. Interpretation and Interweaving with Scholarly Literature

The study's findings clearly demonstrate that the construction of cultural identity and the preservation of the mother tongue in migratory contexts are complex processes shaped by the dynamic interaction of institutional, familial, social, and media-related factors. In line with Pavlenko and Blackledge's (2004) theory of negotiated identity, these experiences do not appear as static states but as an ongoing process of balancing between affiliation with the culture of origin and integration into the host environment.

The role of the family and community efforts in teaching the mother tongue corresponds with the concept of "heritage language maintenance as an act of resistance" (Fishman, 1991; Hornberger & Wang, 2008), emphasizing the importance of intergenerational transmission as the foundation for cultural survival. However, the lack of structured support from Albanian state institutions highlighted by the teachers participating in the study points to the need for proactive and sustainable policies, consistent with Skutnabb-Kangas and Heugh's (2012) recommendations on the role of bilingual education in achieving linguistic justice.

For the Turkish communities in Albania, Kosovo, and North Macedonia, the involvement of institutions such as the Maarif Foundation, the Yunus Emre Institute, and TİKA aligns with the model of intercultural education supported by the homeland (Byram, 1997), which ensures not only language teaching but also the strengthening of cultural identity through cultural, religious, and educational activities. This model aligns with the concept of *translanguaging* as an institutionalized social practice (García & Li Wei, 2014), offering a sustainable example of the interconnection between language, education, and identity.

The daily experiences of students illustrate the affective dimension of these processes. An Albanian student from Tirana affirmed: "*Turkish Day at our school made me feel part of a rich tradition, bringing me closer to my Turkish classmates while maintaining pride in my Albanian origin.*" Similarly, a student of Turkish origin stated: "*When we celebrate Albanian Culture Day, I feel that I am getting to know better the country where*

I live." These concrete testimonies reinforce Byram's (1997) assertion of the importance of intercultural awareness as a prerequisite for active citizenship.

The influence of media particularly in Albania, where Turkish films and television series have a strong presence has sparked interest in the Turkish language not only among the Turkish community but also among Albanians who view it as an opportunity for professional integration into the Turkish labor market. This phenomenon supports Baker's (2011) analysis of the role of linguistic input and sustained contact in developing bilingual competence.

The interweaving of personal experiences with institutional support shows that the sense of belonging is constructed through the interplay of affective, pedagogical, and social factors. As Pavlenko and Blackledge (2004) emphasize, this process is shaped by everyday linguistic interactions, media representations, and the didactic mediation of the school. The role of the teacher and the use of innovative methodologies are crucial for developing cultural awareness and intercultural competence. Tahiri (2021a) observes that learner-centered teaching integrated with cultural-linguistic contexts creates spaces for the active appropriation of identity, while Tahiri (2021b) adds that integrating technology strengthens inclusive education and connects geographically dispersed communities.

Educational policies for the mother tongue should aim not only at preserving cultural heritage but also at improving the quality of education and fulfilling sustainable development objectives. Tahiri (2025) underlines that mother tongue education is fundamental for social inclusion and educational equity, contributing to the achievement of SDG4 and to the building of a global culture that respects diversity.

In conclusion, the mother tongue and education emerge as key dimensions in building sustainable belonging in new environments. These findings support the notion that the school should function as a resistant and constructive space where children and young people find recognition, support, and opportunities to develop their identity consciously and with respect.

4.4. Cultural Traditions and Ottoman Heritage: Shared Identity Bridges

The cultural heritage shaped during the period of the Ottoman Empire constitutes a stable bridge linking Albanians in Turkey with Turkish communities in the Albanian territories, manifesting itself through shared historical, linguistic, and social experiences. In line with contemporary approaches to heritage languages (Fishman, 2001; Cummins, 2014), this heritage is not perceived solely as a legacy of the past, but as a dynamic resource that contributes to the formation of hybrid identities and the preservation of cultural diversity in an increasingly globalized world.

Its elements appear across several interconnected dimensions. In the linguistic dimension, Ottoman influences are evident in the shared lexicon and phraseological borrowings that persist in both languages. This linguistic coexistence illustrates the natural intertwining of cultural codes and aligns with the theory of *translanguaging* (García & Wei, 2014), according to which the flexible use of two or more linguistic systems creates new spaces for identity expression. The use of words of Turkish origin in Albanian and those of Albanian origin in Turkish serves as a living reminder of centuries-long coexistence (Çabej, 1975; Demiraj, 2004; Dizdari, 2005; Duka, 2009).

In the religious and ethical dimension, values such as traditional hospitality, respect for the elderly, religious rituals, and community practices are shared and reinforce the sense of cultural solidarity. Studies on social capital and intercultural interaction (Putnam, 2007; Portes, 2014) suggest that these traditional practices function as integrative mechanisms that strengthen ties between ethnic groups and support peaceful coexistence.

In the fields of education and culture, Ottoman influence is reflected in traditional models of school organization, the use of calligraphy, Oriental classical music, and the creation of cross-border cultural institutions. Turkish cultural centers in the Albanian territories and Albanian community organizations in Turkey such as the Yunus Emre Institute and the Maarif Foundation offer language programs, cultural activities, and school partnership projects that promote intercultural engagement.

In the realm of tangible and intangible culture, traditional clothing, cuisine, folk dances, and festive rites carry similar symbolic codes that transcend national borders. These manifestations, which UNESCO (2003) includes in the framework of intangible cultural heritage, represent not only the preservation of identity but also its reconfiguration according to the needs of contemporary society, in line with Hobsbawm & Ranger's (1983) perspective on "invented traditions."

Concrete examples of this cooperation include the organization of joint traditional festivals, language competitions, cultural exhibitions, and summer camps where Albanian and Turkish students directly experience the interweaving of the two heritages. For instance, during a cultural exchange in Tirana, a Turkish student emphasized that participating in an Albanian folklore evening made him feel "an unexpected closeness to the history and rhythms that resembled the festivities of his childhood in Turkey," demonstrating the emotional resonance these experiences create.

In this context, Ottoman heritage functions as both cultural and educational capital, providing a solid foundation for educational and cultural policies aimed at integration, coexistence, and the preservation of diversity. Its integration into curricula, intercultural activities, and educational programs enables the construction of an identity rooted in tradition yet open to dialogue and global interaction.

4.5.Conclusions and Recommendations

This study has examined the complex relationship between the mother tongue, cultural identity, and educational practices in two communities that share a common history yet operate in different migratory and institutional contexts: Albanians in Turkey and Turks in Albania, Kosovo, and North Macedonia. The findings reveal that the preservation of language and the construction of cultural belonging are not linear processes but are shaped by the interaction of institutional, political, social, and personal factors.

In the Albanian diaspora in Turkey, the mother tongue faces significant challenges, primarily due to the adaptation of younger generations and the lack of consistent institutional support from the homeland. Nevertheless, awareness of its importance as an identity marker has spurred self-organized initiatives involving the voluntary engagement of teachers and parents. In contrast, the Turkish communities in the Albanian territories, supported by a functional state infrastructure and Turkish cultural institutions, have established more favorable conditions for preserving language and culture, demonstrating the decisive role of educational policies and institutional support.

Ottoman heritage and shared cultural traditions emerge as valuable resources for building intercultural bridges. Cooperation in the fields of education, culture, and student exchanges confirms the potential of intercultural education to support hybrid, open, and inclusive identities.

A shared perspective: Building an integrated multicultural education is essential for preserving social cohesion and preparing generations for an intercultural world. This requires the preservation of language and culture of origin, the development of intercultural competences, sensitivity to diversity, and the preparation of teachers for effective work in mixed classrooms.

5. Recommendations

Based on the study's findings, the following measures are proposed:

1. For Albanian institutions: Strengthen support for the diaspora in Turkey through sustainable structures for Albanian language teaching, teacher training, and the provision of adapted teaching materials.
2. For Albanian and Turkish institutions: Develop joint educational and cultural projects that promote exchanges between students, teachers, and institutions in both countries.
3. For local communities: Enhance forms of self-organization with the active involvement of younger generations in interactive and inclusive activities for the preservation of cultural heritage.

4. For researchers: Deepen research on intercultural education practices in similar Balkan contexts and develop sustainable models for diaspora education policies.

In conclusion, migration in the Balkans is a process that leaves profound linguistic, cultural, and institutional imprints, fostering a shared identity that transcends borders and time.

References

Akgün, A. (2021). Balkanlarda Türk dili ve edebiyatı: Kültürel süreklilik ve değişim. In A. Akgün, A. İğci, & E. Karakuş (Eds.), I. Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı (20–21 Mayıs 2021) (pp. 15–25). Ege Üniversitesi Yayınları. https://drive.google.com/file/d/1Fgt-_4XTQ3YvGTJJi4d7i-1foZYW18b9/view

Akgün, A. (2023). Çağdaş Bulgaristan Türkleri edebiyatını eski harfli süreli yayınlardan okumak üzerine bazı tespitler. Bilgi Çağı Ansiklopedisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. https://doi.org/10.32449/EGETDID.1353296

Baker, C. (2011). Foundations of bilingual education and bilingualism (5th ed., Vol. 79). Bristol: Multilingual Matters. https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2508518

Blommaert, J., & Rampton, B. (2011). Language and superdiversity. Diversities, 13(2), 1. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000219758

Bolkvadze, L. (2023). Implementing Translanguaging as EFL Teaching Method. Creative Education, 14, 1721–1736. https://doi.org/10.4236/ce.2023.149111

Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Multilingual Matters. https://spada.uns.ac.id/pluginfile.php/253332/mod_resource/content/1/ICC%20Byram.pdf

Christian, D. (2011). Enhancing opportunities in heritage language education. Language Learning, 61(S1), 9–24. https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2011.00686.x

Christian, D. (2011). Enhancing opportunities in heritage language education. Language Learning, 61(S1), 9–24. https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2011.00686.x

Çabej, E. (1975). Për një shtresëzim kronologjik të huazimeve turke në gjuhën shqipe. Studime Filologjike, 4, 3–18. Tiranë.

De Houwer, A. (2019). Input, context and early child bilingualism: Implications for clinical practice. In R. Schrauf & P. Hagoort (Eds.), The handbook of communication disorders: Theoretical, empirical, and applied linguistic perspectives (pp. [faqet]). Berlin: Mouton deGruyter. https://doi.org/10.1515/9781614514909-030

Demiraj, Sh. (2004). Gjuhësi ballkanike. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.

Dizdari, T. (2005). Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe (bot. i 2-të). Tiranë: Toena.

Duka, F. (2009). Shekujt osmanë në hapësirën shqiptare. Tiranë: UET Press.

Fishman, J. A. (1991). Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages (Vol. 76). Multilingual Matters. https://libros.kichwa.net/wp-content/uploads/2020/07/reversing-language-shift-Josua-Fishman.pdf

García, O., & Baetens Beardsmore, H. (2008). Bilingual education in the 21st century: A global perspective. Wiley-Blackwell. Review by Arritt, J. (2010). SIL Electronic Book Reviews, 2010-007. https://www.sil.org/system/files/reapdata/14/55/96/145596988516581609449540596494246254342/SILEBR_2010_007.pdf

García, O., & Li Wei. (2014). Translanguaging: Language, bilingualism and education. Palgrave Macmillan. https://ofeliagarciadotorg.wordpress.com/wpcontent/uploads/2019/05/garcialiweiappliedlinguistics.pdf

Gogonas, N. (Ed.). (2023). Heritage language education in Greece and Cyprus. Cambridge Scholars Publishing. https://www.cambridgescholars.com/product/978-1-5275-3575-6/

Gross, M., Lo Bianco, J., & Slobodian, H. (2021). Heritage language education in Europe: Comparative perspectives. European Journal of Language Policy, 13(1), 65–91. https://doi.org/10.3828/ejlp.2021.5

Günşen, A. (2021). Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında emir kip(lik)inin farklı biçim ve işlevleri. In A. Akgün, A. İğci, & E. Karakuş (Eds.), I. Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı (pp. 50–58). Ege Üniversitesi Yayınları. https://drive.google.com/file/d/1Fgt-_4XTQ3YvGTJJi4d7i-1foZYW18b9/view

Halbwachs, M. (1992). On collective memory (L. A. Coser, Trans.). University of Chicago Press. https://philpapers.org/rec/HALOCM

Hayber, A. (2021). Türkçenin Arnavutluk'taki sesi: Vasfi Samim (1905/8–1981). In A. Akgün, A. İğci, & E. Karakuş (Eds.), I. Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı (pp. 41–46). Ege Üniversitesi Yayınları. https://drive.google.com/file/d/1Fgt-_4XTQ3YvGTJJi-4d7i-1foZYW18b9/view

Hornberger, N. H., & Wang, S. C. (2008). Heritage language education: A new field emerging. Language and Education, 22(1), 1–15. https://www.researchgate.net/publication/292461450_Heritage_language_education_A_new_field_emerging

https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.21832/9781853596483/html?srsltid=AfmBOooHW_gjRRCSH86GO8sLCRW24umjrZjgirSyjrbAqfpCM36n2OCX

Këshilli i Bashkësive dhe Diasporës. (2018). Kurrikula e mësimit plotësues të gjuhës shqipe dhe të kulturës shqiptare në diasporë e në mërgatë. Prishtinë – Tiranë. https://qbd.gov.al/wpcontent/uploads/2021/02/kurrikula-e-mesimit-te-gjuhes-shqipe-dhe-kultures-shqiptare-nediaspore-dhe-ne-mergate.pdf

Këshilli i Europës. (2017). Profili i politikës arsimore gjuhësore 2015–2017: Shqipëria. https://rm.coe.int/profili-i-politikesarsimore-gjuhesore-shqiperia/168075acb0

Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. Representations, (26), 7–24. https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH230/PierreNora.pdf

Pavlenko, A., & Blackledge, A. (2004). Negotiation of identities in multilingual contexts. Clevedon: Multilingual Matters. https://doi.org/10.21832/9781853596483

Rexhaj, Xh. (2013). Current practices in teaching and learning of mother tongue and English as a foreign language in Kosovo. Albanian Journal of Education Studies. https://www.academia.edu/68552248/Current_Practices_in_Teaching_and_Learning_of_Mother_Tongue_and_English_as_a_Foreign_Language_in_Kosovo

Sağlam, F. (2000). Çağdaş Yunanistan (Batı Trakya) Türk şiirinde Anadolu halk şairlerinin etkileri üzerine [Konferencë]. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Sempozyumu. https://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_1/saglam.pdf

Sağlam, F. (2021). Balkan Türkolojisi'nde önemli bir boşluk: "Basın-Yayın Tarihleri". In A. Akgün (Ed.), Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı (p. 163). Balkan Studies Publications. https://www.academia.edu/91200616

Sağlam, F. (2023). Ortak Türk edebiyatı tarihi açısından Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri edebiyatının konumu, önemi ve problemleri. Batı Trakya, (70), 30–35. https://www.bttdd.org.tr/dosya/SAYI-70.pdf

Sağlam, F. (2024). Balkan Türkleri edebiyatlarında Âşık Veysel üzerine bazı tespitler. Balkan ve Türk Dünyası Edebiyatları Dergisi, 6(2), 95–107. https://doi.org/10.47139/balted.1418176

Salimi, A. (2018/2019). Linguistic genocide: Linguistic rights of minorities as a blind spot in international law (Unpublished master's thesis). Ruhr University Bochum. https://repository.gchumanrights.org/server/api/core/bitstreams/017ecd9d-f64b-4008-b8fa-9ffbbeaa0a9e/content

Skutnabb-Kangas, T. (2000). Linguistic genocide in education—or worldwide diversity and human rights? Routledge. https://www.routledge.com/Linguistic-Genocide-in-Education--orWorldwide-Diversity-and-Human-Rights/Skutnabb-Kangas/p/book/9780805834680

Skutnabb-Kangas, T., & Heugh, K. (Eds.). (2012). Multilingual education and sustainable diversity work: From periphery to center. Routledge. https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781136718281_A23857166/preview-9781136718281_A23857166.pdf

Tahiri, A. (2021). Turkish language and literature in Balkans, its impact on Albanian culture. In A. Akgün, A. İğci, & E. Karakuş (Eds.), I. Uluslararası Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı (pp. 67–73). Ege Üniversitesi Yayınları. https://drive.google.com/file/d/1Fgt-_4XTQ3YvGTJJi4d7i-1foZYW18b9/view

Tahiri, A. (2021a). Implementing innovations in student-centered teaching. ISRES Publishing. https://www.isres.org/implementing-innovations-in-student-centered-teaching-319-s.html

Tahiri, A. (2021b). Technology in teaching, as an empowerment of innovative education. https://doi.org/10.55549/epess.1038712

Tahiri, A. (2025). Mother tongue teaching and educational policies for sustainable global quality education (SDG4). https://doi.org/10.47172/2965-730X.SDGsReview.v5.n05.pe05147

Tahiri, A., & Hadaj, G. (2022). The role of the native language curriculum and school in the language development of children. In Proceedings of the 13th International Multi-Conference on Complexity, Informatics and Cybernetics (IMCIC 2022), Vol. I (pp. 181–186). IIIS. https://doi.org/10.54808/IMCIC2022.01.181

Tahiri, A., & Hadaj, G. (2024). Language development in students and the role of technology in virtual teaching. Journal of Hygienic Engineering and Design, 47, 75–80. https://keypublishing.org/jhed/wp-content/uploads/2024/07/07.-Full-paper-Albana-Tahiri.pdf https://keypublishing.org/jhed/jhed-volumes/j

Tahiri, A., Mançe, E., & Sulollari, M. (2025). Diasporada ana dilin eğitimi ve kültürel kimliğin korunması. In ASES International Academic Research Congress (pp. 438–450). ASES Congress. https://asescongress.com/wp-content/uploads/2025/07/AKADEMIK-ARASTIRMLAR-KITAP.pdf

Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. Ethnic and Racial Studies, 30(6), 1024–1054. https://doi.org/10.1080/01419870701599465

İlhami Emin'in Şiirlerinde Göç Olgusu ve Millî Kimlik Arayışı

Ayten Abbasova[1]

Özet

Tarihen Türklerin yoğun olarak yaşadığı Balkanlarda Osmanlı hakimiyetinin kurulmasından sonra ilim, bilim, sanat ve kültür alanında büyük gelişmeler gözlemlenmektedir. Balkan şehirlerinin Osmanlı uygarlığı doğrutusunda gelişmesi sürecinde Balkan asıllı şair ve yazarlar Türk yazı dilini başarıyla kullana bilmekteydiler. 1945'ten sonra Yugoslavya'nın bir parçası olan Makedonya'da, diğer azınlıklar gibi Türklere de bazı haklar tanıdı. Nitekim Türkçe okullar, radyo ve televizyon yayınlarının olması diğer tarafdan burada Türkçe oluşan edebiyatın gelişimine de iyi anlamda etkisini gösterdi. Makedonya'da yaşayan Türk yazarları, içinde bulundukları şartlara rağmen bu ülkede egemen olan dillerin gittikçe artan baskılarına boyun eğmemişlerdir. Çağdaş Makedonya Türk Edebiyatı'nda bütün zorluklara rağmen Türkçe yazan şairlerden biri de İlhami Emindir (1931-2020). Edebiyata şiirle giren İlhami Emin'in ilk Türkçe kitabı olan "Gülkılıç" 1970'de Türkiye'de yayımlanmış ve şairin kısa sürede tanınmasına sebep olmuştur. Belli olduğu gibi, Makedonya'daki göç olgusu, hem tarihsel süreçte bölgenin demografik yapısını şekillendirmiş, hem de Makedonya Türk şiirinde önemli bir tema olarak yerini almıştır. Göç ve göçün yaratdığı sarsıntılar, Makedonya Türk şiirinde ayrılık, özlem, milli kimlik, vatan hasreti, yalnızlık, terkedilmişlik gibi temaların daha çok işlenmesine sebep olmuştur. Makedonya Türk şiirinde göç temasının önemli bir yer tuttuğunu ve bu temanın, hem bireysel hem de toplumsal bir travma olarak edebiyatta ifadesini İlhami Emin'in şiirlerinde de göre biliriz. Şair bir çok şiirinde göç ve göçün yaratdığı sarsıntılara, bırakdığı izlere, getirdiği ruhsal sorunlara değinmişdir. Şair daha küçükken, ailesi Türkiye'ye göç eder, bu sebepden göç şairin algısında hem de annesizlikdir. Bu bakımdan göç daha büyük bir özlem, hasret ve boşluk getirmişdir. Emin, onu koynunda büyüten annesine büyük özlem duymaktadır, yerini kimsenin dolduramayacağı kişiden uzakta olmasına sebep yine de göçtür. Şair, yaşanılmışın ve yaratıcılığının karışımı olan şiirlerinde acıları, gönlüne yerleşen bu tarifsiz hüznü, kendi öz topraklarında yabancı kalmayı, eski günlere özlemini dile getirmektedir. Bazen uzak kalmanın çaresizliğini anlatır bazen de bu yaşananları yazgı olarak görerek kaderi ile bir nevi barışır.

Anahtar Kelimeler: İlhami Emin, göç, şiir, millî kimlik, özlem

The Perception of Migration and National Identity in Ilhami Emin's Poems

Abstract

From very early history, the Balkans, where Turks had been densely populated, witnessed significant developments in the fields of science, knowledge after the establishment of Ottoman rule. As Balkan cities developed within the Ottoman civilization, poets and writers of Balkan origin were able to successfully use the Turkish written language. After 1945 Macedonia, while exercising minority rights within the country, also granted some rights to Turks. Despite their circumstances, Turkish writers living in Macedonia did not succumb to the increasing pressures of the dominant languages in the country. Despite all the difficulties in contemporary Macedonian Turkish literature, one of the poets who wrote in Turkish is İlhami Emin (1931-

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bakü Avrasya Üniversitesi, ayten.abbasova@list.ru, ORCID:0000 0003 3799 8794.

2020). İlhami Emin, who entered literature through poetry, published his first Turkish book, "Gulkılıch," in Türkiye in 1970 and quickly earned the poet recognition. As is evident, the phenomenon of migration in Macedonia has both shaped the demographic structure of the region throughout history and has become a significant theme in Macedonian Turkish poetry. Migration and the resulting upheavals have led to an increased exploration of themes such as separation, longing, national identity, homesickness, loneliness, and abandonment in Macedonian Turkish poetry. The theme of migration holds a significant place in Macedonian Turkish poetry, and this theme, expressed in literature as both an individual and a social trauma, can be seen in İlhami Emin's poems. In many of his poems, the poet touches upon migration, its aftermath, its scars, and the resulting spiritual problems. When the poet was a child, his family emigrated to Türkiye, and for this reason, migration, in the poet's perception, was both motherless and profound. In this respect, migration brought about greater longing, yearning, and emptiness. Emin deeply longs for his mother, who raised him in her arms. Migration is the reason he is separated from someone whose place no one can replace. In his poems, which blend experience and creativity, the poet expresses his pain, the indescribable sadness that has settled in his heart and his longing for the old days. Sometimes he expresses the helplessness of being away, and sometimes he sees these experiences as fate, finding peace with his destiny.

Keywords: İlhami Emin, migration, poetry, national identity, longing.

1. Giriş

Tarihen Türklerin yoğun olarak yaşadığı Balkanlarda Osmanlı hakimiyetinin kurulmasından sonra ilim, bilim, sanat ve kültür alanında büyük gelişmeler gözlemlenmektedir. Balkan şehirlerinin Osmanlı uygarlığı doğrutusunda gelişmesi sürecinde Balkan asıllı şair ve yazarlar Türk yazı dilini başarıyla kullanmaktaydılar. Mustafa İsen›in "Tezkirelere göre Osmanlı Kültür Coğrafyası" adlı kitabında verdiği bilgiye göre Osmanlı edebiyatını oluşturan şairlerin takriben üçte bire yakını Balkanlarda doğup büyüyenlerden oluşmaktadır. (İsen, 1997, s. 64) Balkan bozgunlarından sonra bu topraklardaki Türklerin yaşadıkları çeşitli sıkıntılar edebiyatın da önemli konusu olmuştur. "Özellikle Türk aydınlarının ana yurt Türkiye'ye göçleri, bölgedeki edebiyat açısından bir kan kaybıydı. Kaldı ki yeni yönetimlerin bölgede kalanlara hoşgörüsüz davranışları başka bir sıkıntıydı. Bununla birlikte Türkçe, Balkanlarda yaşamaya devam etti." (İsen,2007, s.72)

1945'ten sonra Yugoslavyanın bir parçası olarak Makedonya ülkede uygulanan azınlık haklarını tatbik ederken Türklere de bazı haklar tanıdı. Nitekim Türkçe okullar, radyo ve televizyon yayınlarının olması diğer tarafdan burada Türkçe oluşan edebiyatın gelişimine de iyi anlamda etkisini gösterdi. 1944'ten beri Üsküp›te halen dahil yayınlanmağa devam eden "Birlik" gazetesinin yanısıra "Yeni Kadın", "Pioner" gazeteleri, "Sevinç" ve "Tomurcuk" adlı çocuk dergilerinin edebî ortamın oluşmasında ciddi rölü oldu.

Çeşitli siyasi nedenlerden dolayı 1941. yılında Makedonya'da, Türklerin yaşadığı zor koşullara karşı bir araya gelen aydınlar tarafından kurulan, bölgedeki Türklerin millî ve dini varlıklarını korumak ve yaşatmağı ilke edinen Yücel Teşkilatı ile ilgili davanın gündeme gelmesi, bazı Üsküplü Türk aydınlarının haksız yere yargılanarak idam edilmesi Balkanlarda, özellikle de Makedonya'da edebiyatın bir süre duraksamasına neden olmuştur.

Bir dönem Sırbistan Krallığı sonra ise Yugoslavya'nın yönetimi altında olan Makedonya 8 Eylül 1991 tarihinde bu yapıdan ayrılarak kendi bağımsızlığını ilan etmişdir. Nüfusu iki milyon olan Makedonya'da Türkler göçlere rağmen bugün de Makedon ve Arnavutlardan sonra üçüncü kalabalık etnik grup olarak varlıklarını sürdürmektedirler. 2. Dünya savaşından sonra Makedonya'da okullarda Türkçe dersler verilmesine başlanmıştır. Üsküp Üniversitesi 'nde Türkçe bölümünün açılması eğitimde yeni bir dönemin başladığının en bariz göstergesidir. Bu dönemde basılan dergi ve gazetelerde de Türk şair ve yazarlarının çok sayıda eserleri yayınlanmışdır.

2. İlhami Emin

Makedonya'da yaşayan Türk yazarları içinde bulundukları şartlara rağmen, bu ülkede egemen olan dillerin gittikçe artan baskılarına boyun eğmemişlerdir. Nüfusun Türk olduğu küçük köyler dışındaki yerleşim merkezlerinde, 1953 göçünden sonra Türkçe sosyal ortamlarda konuşulan dil olma statüsünü kaybetmekteydi. "Çağdaş Makedonya Türk Edebiyatı'nda görülen "dilde özleşme akımında" Nusret Dişo Ülkü, İlhami Emin ve Necati Zekeriya'nın başı çektikleri bilinmektedir. Onların etkisiyle 70'li yıllarda "edebiyat sahnesine" çıkan genç edebiyatçılar da bu "akımın" içinde yer aldılar." (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi: 1998, s.220)

"Hayatında dört tarihi dönem, dört idari sistem yer almış, mücadelesini Türk tarihi, kültürü uğrunda yürütmüş", "Balkan Türklüğünün asırlık kültür çınarı" (İhsan Kurt) İlhami Emin (1931-2020) 1931 yılında Makedonya'nın doğusunda bulunan Radoviş isimli bir kasabada geleneklerine bağlı bir ailede dünyaya göz açmış, çocukluğunu da bu köyde geçirmiştir. Hayat şartları, dönemin zorlukları, İkinci Dünya savaşının başlaması onun yaşından daha erken olgunlaşmasına sebep olmuştur. Eğitiminin yanı sıra çeşitli işlerde çalışmış, Bulgar gazetelerini satdığı dönemde elinde arta kalanları okuyarak Bulgarcayı öyrenmiş, yeni bilgi almak isteğini ve azmini hiç kaybetmemiş, kısa zaman içerisinde Makedonca'yı da öğrenmiştir. Yabancı dil olarak da Rusçanın öğretilmesi, daha sonra Rusça öğretmeni Sinidski'den özel ders alması şaire Rus yazarların eserlerini orijinalden okuma fırsatı kazandırır. Eğitim yıllarını hatırlarken dönemin politik gelişmelerinin onun eğitimine etkisini de belirtmeden geçmez. "Beni Bulgar okuluna kilise öğrenci korosuna katılmak şartı ile kabul etmişlerdi. Babam, hem kunduracı hem hocaydı ancak Melami de olduğundan, haç çıkarmamak şartıyla koroya katılmama razı oldu. Böylece dördüncü sınıfı Bulgarca okumak üzereyken Kasım 1944'te Bulgarlar Makedonyayı terkettiler. İkinci Dünya Savaşından bana miras kalan Bulgarcam oldu." (Gürel: 2016, 52) Dedelerinin Melamilik ve Bektaşilik bağlılıkları onun dünyaya bakışının oluşmasında etkili olmuştur. Babasının da şair olduğunu hatıralarında yazan İlhami Emin ondan da etkilendiğini belirtir. İlk ve orta eğitimini burada tamamladıktan sonra yüksek öğretimine Üsküp Yüksek Pedagoji Akademi-

si'nde devam etmiş, ilkokulda bir süre öğretmenlik yaptmıştır. "Nova Makedonya" gazetesinde gazeteciliğe başlayan Emin bir süre sonra Yugoslavya Türklerinin geçmişi, gelenekleri, edebiyatı, sanatları ile ilgili haber ve yazılara yer veren "Birlik" Gazetesi'ne geçmiştir. Daha sonra "Sesler" Aylık Toplum Sanat Dergisi'nin ilk yayın yönetmenliğini yapmış ve 1973 yılına kadar Üsküp Radyosu Türkçe Yayınlar Sorumlusu görevini icra etmişdir. Makedonya Türk Edebiyatının büyük şairi Necati Zekeriya'nın görevden alınmasından sonra gazetede baş yazar yardımcısı olarak çalışma hayatına devam etmişdir. 1978'de Üsküp'deki Halklar Tiyatrosu Genel Müdürlüğü'ne seçilen şair daha sonra Kültür Bakanı Yardımcılığı görevine atanır ve emekli olana kadar bu görevi başarıyla icra eder.

Edebiyata şiirle giren İlhami Emin'in ilk Türkçe kitabı olan "Gülkılıç" 1970'de Türkiye'de yayımlanmış ve şairin kısa sürede tanınmasına sebep olmuştur. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Türkiye'nin dışında Türklerin en mutlu olduğu ülke" diye nitelendirdiği Makedonya'da yazar olarak yetişen şair Türk şairlerle tanıştıktan sonra onlardan da ciddi bir şekilde etkilenmişdir. Yaşar Nabi, Melih Cevdet Anday, Oktay Aybal, Aziz Nesin, Fazıl Hüsnü Dağlarca ile görüşlerinin etkisini şairin şiirlerinde bir şekilde görmekteyiz. 1965. yılında "Sesler" adlı edebiyat dergisinde sorumlu yazar olan İlhami Emin'in bazı yazıları Tito döneminde Türkçülükle suçlanmaktaydı. Tito rejimi bitince "Sesler" dergisi kapanır. Bundan sonra Titonun Türkçe tercümanı olarak çalışmaya devam eder.

Yirmi bir şiir kitabı yayımlanan İlhami Emin aynı zamanda Türk şair ve yazarlarının eserlerini Makedonca'ya çevirmiştir. Yürüyen Duvar (2008) adlı romanı Makedonya'da "Yılın en iyi romanı" ödülüne layık görülmüştür. Türklüğün Balkanlardakı geleceği ile endişelenen, "Balkanların Kültür Çınarı", "Gül Şairi" adlarıyla tanınan, "yaşamış olduğu topraklarda sadece fırsat bulduğunda değil, aynı zamanda fırsatlar da yaratarak Türklüğe, Türk diline ve edebiyatına, Türk kültürüne hizmet eden" (Kurt: 2019, 76) büyük şair İlhami Emin 28 Nisan 2020'de Üsküp›te vefat etmişdir.

2.1. Şiirlerinde Göç ve Göçün Yaratdığı Sarsıntılar

Balkan Savaşları ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu›nun dağılması, Balkanlardaki Türk nüfusunun güvenliğini tehdit etti ve dönemin poitik olayları göçlerin gerçekleşmesini kaçınılmaz bir duruma getirdi. Balkanlarda yaşayan Türklerin tarih boyunca yaşadıkları çeşitli olaylar sırasında göçler, sosyal ve ekonomik anlamda hayatlarına en ciddi etki edeni olmuştur. "Önce Balkanlara akın akın gelerek buraları vatanlaştıranlar tarihin ve talihin bir cilvesi olarak yeni bir göçü, geri dönüşü hicret olarak yaşamışlardır. Balkanlardan Türkiye'ye göç, hem bir felaket hem de felaketten kaçıştır." (Gürel: 2016, 37)

Tito döneminde Yugoslavya hükumeti Türklere baskılar uygulamaya başlamıştı. 1953 yılında Türkiye Cümhuriyeti ile Yugoslavya arasında yapılan göç anlaşmaları sonucunda

yaklaşık 150 bin kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Ancak göçler bununla da sona ermedi. Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte Makedonya bağımsız olsa da ülkedeki etnik gerilimler ve ekonomik kriz nedeniyle kapsamlı olmayan küçük ölçekli göçler devam etti.

"Cumhuriyet döneminde izlenen göçmen alma politikası, Osmanlı dönemindekinden bir o kadar ayrı, farklı ve kendi içinde tutarlı ve kaçınılmazdır. Açıkça bu "dinin/mezhebin ortaklığına" dayanan "ümmet" yapısından kurtulma, dinin/mezhebin sadece bir unsurunu oluşturduğu "kültürün ortaklığına" dayanan "millet" yapısına kavuşma politikasıdır." (Çavuşoğlu: 2007, 132)

Makedonya'daki göç olgusu hem tarihsel süreçte bölgenin demografik yapısını şekillendirmiş hem de Makedonya Türk şiirinde önemli bir tema olarak yerini almıştır. Göç ve göçün yarattığı sarsıntılar, Makedonya Türk şiirinde ayrılık, özlem, milli kimlik, vatan hasreti, yalnızlık, terkedilmişlik gibi temaların daha çok işlenmesine sebep olmuştur. Makedonya Türk şiirinde göç temasının önemli bir yer tuttuğunu ve bu temanın hem bireysel hem de toplumsal bir travma olarak edebiyatta ifadesini İlhami Emin'in şiirlerinde de görebiliriz. Şair bir çok şiirinde göçün ve göçün yaratdığı sarsıntılara, bıraktığı izlere, getirdiği ruhsal sorunlara değinmektedir. İlhami Emin "Yörükçe" şiirinde mensupu olduğu yörüklerin son yüzyılda yaşadıklarını basit ama dokunaklı bir dille anlatır. "Yüz kişiden bir benim kalan" mısrası ile yaşanılan zorluklardan sağ kalanların az olduğuna vurgu yaparak büyük kayıplara dikkat çeker:

"yörükçe şiiri
yüz kişiydik surlara çıkan
yüz kişiden bir benim kalan
bir de kanlı Bekir
ister inanma ister inan" (Emin: 1984, 6)

Şair bu dizelerle ile yine de yaşanılan zor günlere döner, halkının sağ kalma mücadelesini kederle anlatır. Bu zor günlerde yaşam mücadelesi veren yörük kadınlarının sembolü olarak Kara Fatma'ya seslenir. Bu mısralarda "kara" kelimesi ile hem kara göz kara saç bir kadın hem de kaderi kötü yazılan, çizgleri ile de hüznü çağrıştıran biri anlatılmaktadır:

"kök yedik kemirdik ağaç
ah kara gözlü kara Fatmam
on yılda ağardı kara saçın
kara Fatmam
on yılda yok oldu kara kaşın
kara Fatmam

on yılda kanadı kara gözün
kara Fatmam

bahçemiz kendinden söndü
hergün birer gül soldu
hergece birer karanfil gömdüm
her sabah birer lale öpdüm
on yılda güller kuş olup uçtu
karanfiller yel olup esti
on yılda laleler kız olup
kocaya vardı
on yılda bülbüller yüz kez ölüp dirildi" (Emin: 1984, 8)

Şair daha küçükken ailesi Türkiye'ye göç eder, bu sebepten göç şairin algısında annesizliktir. Bu bakımdan göç daha büyük bir özlem, hasret ve boşluk getirmişdir. Emin, onu emzirip koynunda büyüten annesine büyük özlem duymaktadır, yerini kimsenin dolduramayacağı kişiden uzakta olmasına sebep yine de göçtür. Bu sebepten de şiirlerinde geçmişe özlem, hasret çoğu zaman ön plandadır. "Davulun vuruşu" şiirinde kocaman bir yalnızlık ve sessizlik içinde kendini davulun ağır bir vuruşu gibi hissetmektedir. Bu topraklara ait olsa da, sevdikleri artık yanında değildir. Dedesini, doğup büyüdüğü köy yollarını hatırlar. Çocukluk anıları, koyunların çanı ile birlikde zihninde canlanır. Sevdiklerinden kopmanın yaratdığı boşluğun acısı, korku, özlem, sessizlik şiirin bütün dizelerinde hissedilmektedir:

"davulun en ağır vuruşuyum yalnızlıkta en
derin ağlayışı susuz balıkların zurnanın def
ile karışımıyım karanlıkta içimde
çocukluktan dönen çanları koyunların
dedemin köyüne giden yolbaşı pınarlar ağlamada
oraviça köyü mezarlığında kaldı korkularım benim"
(https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11319,ilhamieminpdf.pdf?0)

"Yalnızlıkta devleşen çocukluk anılarım" mısrası şairin kayıplar yaşamış çocukluğundan kalan anıların ağır bir yüke dönüştüğünü işaret eder. "Pınarlar ağlamada" sözleri ile bu koparılmalara doğanın bile kayıtsız kalmadığına inanmaktadır. Simgelerle dolu şiirin her dizesinde geçmiş, korku, yalnızlık ve sessizlik sezilmektedir.

Şairin çocukluk anılarını işlediği "İçimizdeki Toprak" adlı şiirinde de hasretle, özlemle geriye baktığı çocukluk yıllarını hatırlarken o yıllara şahit olmuş tarlaları hatırlar.

"Toprağın iç kokusunda kalmış çocukluğum" dizesinde Türkiye'ye göç eden ailesinin gidişi ile içinde düşdüğü yalnızlığı tekrar tekrar hatırlar:

"elleri var

tarlaların

gözleri var

tarlaların

ellerim kadar sessiz

elleri var tarlaların

deniz kadar derin gözleri var

tarlaların

kuşlar kadar ince belleri var

tarlaların

sesten dalan sesleri var

…toprağın iç kokusunda kalmış

çocukluğum" (Emin: 1991,19)

Sosyo-politik olaylar sonucunda şairin yaşadığı bölgede yaşayan Türkler, bu topraklardan belirli sebeplerden göç etmek durumunda kalmışlardır. "Terkedilmiş Olan Yörük Köpeklerinin Türküsü" adlı şiirinde bu göçte ailesinde uzak düşen şair çeşitli duygular içindedir. Bir tarafdan onları bırakıp giden yakınlarına, sevdiklerine sitem eder, onların ne olacağını düşünmeden gidenleri bir bakıma kınar:

"bizi bırakıp gitti sahiplerimiz ardlarına hiç dönmeden

ne vardı acaba gözlerinde o an gözyaşı mı sevinç mi"

(https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11319,ilhamieminpdf.pdf?0)

Hatta şair o kadar kırgındır ki, sahipsiz kaldıkları için kendilerini "köpek" olarak adlandırır. Geride kalanları vefalı olarak nitelendiren şair bütün haksızlıklara rağmen kalanları zorluğa direnenleri takdir eder. Zorluklara göğüs gerseler de bir okşayan elin olmaması onları üzen esas etkendir. Bekleyen, tükenen ama yine de umudunu ve direncini kaybetmeyen şairin bu mısraları vatan sevgisinin ne kadar kuvvetli olduğunu anlatır:

"kaldık elliden çok köy köpeği sahipsiz hem de gereksiz

evlerde kilit ocaklar dumansız pencerelerde yeller

açlığımız bir yana köpek uzun süre yaşar ekmeksiz

ancak bize en ağır düşen yok olan bizi okşayan eller

(https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11319,ilhamieminpdf.pdf?0)

Ancak sonu olmayan bu bekleyiş göç edenlerin geriye dönmeyeceklerini bilmek onları çok üzmektedir. Şair hissettiyi acıları, gönlüne yerleşen bu tarifsiz hüznü, kendi öz topraklarında yabancı kalmayı, eski günlere özlemini dile getirmektedir. "Gücümüzü kendimize değil sahiplerimize devrettik" dizesi ise şairin çaresizliğini anlatır bazen de bu yaşananları yazgı olarak görerek kaderi ile bir nevi barışır:

"yalnızlığın en çekilmezi bizimkisi daha kötüsü düşünülemez
gücümüzü kendimize değil sahiplerimize devrettik
hep sevildik diye dedik sahiplerimize asla dokunulmaz
kurtlardan daha kurt olduk çocuklardan dövüldük"
(https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11319,ilhamieminpdf.pdf?0)

Sonu olmayan bu bekleyişin zorluğu tarifsizdir. Beklemekten yorulan vücutları iskelete benzeten şair bu hasretin öldükten sonra bile süreceğini dile getirir. Ancak mücadeleci gücü daha kabarıktır teslim olduğu anda yeniden küllerinden doğacaklarını, "kurtlara karşı kurt olup" yine de köyü kimseye vermeyeceklerini, kükreyerek gidenlere ders vereceklerini şöyle söyler, bu duruşla köylerini terk eden insanlara bir ders vermek istemektedir:

"bekliyoruz beklemelerin boşunalığı vız gelir gözümüze
bekleye bekleye zayıflıya zayıflıya iskelete dönüşür vücudumuz

…kurtlara karşı kurt oluruz ancak köyümüzü de vermeyiz kolayca
sahipsiz kaldıksa biz hem sahip oluruz hem de bekçi evlere
öldükten sonra dahi vücuda geliriz yeniden dağlarca
kükreriz bu ders olsun diye köylerini tüm terkedenlere"
(https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11319,ilhamieminpdf.pdf?0)

"Koca yörük" isimli kısa şiirinde de şair göç temasına değinir, geride kalanların yaşadıkları tarifsiz acıyı dile getirir. Bir çok şiirinde göç temasına değinen şair bu soruna günümüz penceresinden bakmakla yetinmez, "otuz dokuz kuşak duyacak acısını" (Emin, 1980, 19) diye anlattığı göçleri yörüklerin üzerine çöken dağ, altından çekilen toprak kimi metaforlarla anlatır:

"üzerime çöktü
gök
altımdan çekildi
toprak
ağlardağı terk eder iken
koca yörük"

(https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11319,ilhamieminpdf.pdf?0)

İlhami Emin göç ve göçün getirdiği zorlukları belirtdiğimiz dizelerde dile getirse de Balkan Türklerinin varoluşu için tehdit olarak görmemektedir. Çünkü onun düşüncesinde Türk güçlüdür, yenilmezdir. "Gizem Dolu Ergenekon" şiirinde bütün zorluklara, sürgünlere rağmen dünya üzerinden Türk varlığının asla silinmeyeceğine inandığını dile getirir. "Şair, Türk varlığını bir bitki köküne benzetir ve bu kökün tamamen sökülmesinin imkânsız olduğunu söyler. Türk varlığını temsil eden kök, derinlere kadar ulaşmıştır. Türk tek başına kalsa, tıpkı Ergenekon destanında olduğu gibi, yine heran yeniden çoğalıp güçlenir." (Kurt: 2018, 90) Millî kimlik bilincinde olan şair Türkün ne olursa-olsun küllerinden yeniden doğacağına, zayıfa yardımçı, düşman karşısında güçlü olan Türkün ezeli ve ebedi olacağına inanmaktadır:

"en yalçın kaya karşısında varız,
topal karıncaya bile yarız,
eridik derken anka misali yeniden doğarız
çünkü kökümüz bengi atamız Tanrıdağlı" (Emin: 2003, 8)

"Gültekin" şiirinde Emin yaratılışından beri zorluklara göğüs geren, korku nedir bilmeyen, destansı bir tarih yazmış Türkün gücüne hayranlığını dile getirir:

"otların en kurusuyla yaşadı
ırmakların en susuzlarından içti
boz bir kurt tarafından
kurtarıldı ölümlerden… (Emin: 1991, 137)

3. Sonuç

Makedonya Türk edebiyatının büyük şairi İlhami Emin'in şiirleri, Balkanlar'dan Türkiye'ye uzanan göç sürecinin bireysel ve toplumsal etkilerini derin bir duyarlılıkla yansıtır. Şair, göçün yarattığı aidiyet bunalımını, geçmişe duyulan özlemi ve yeni bir kimlik inşa etme çabasını dizelerine taşımıştır. Onun şiirlerinde vatan yalnızca bir coğrafya değil aynı zamanda bellekte ve duygularda yaşatılan kutsal bir anlam kazanır. Bu bağlamda göç, yalnız fiziki bir yer değişikliği değil aynı zamanda kültürel bir kimlik sınavı olarak kabul görmektedir. Sonuç olarak onun şiirleri hem tarihsel bir tanıklık hem de millî kimliğin şiirsel ifadesi olarak oldukça değerlidir.

Kaynakça

Çavuşoğlu, H. (2007). "Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri. Bilig dergisi, sayı 41, s.123-154

Emin, İ. (1971). Gülkılıç. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.

Emin, İ. (1972). Gülçiçek. Üsküp: Birlik Yayınları.

Emin, İ. (1980). Gülev. Üsküp: Birlik Yayınları.

Emin, İ. (1984). Yörükçe. Üsküp: Birlik Yayınları.

Emin, İ. (1991). Güldeste. Üsküp: Birlik Yayınları.

Emin, İ. (2003). Gülyol. Üsküp: Makavey Yayınları.

Engüllü, S. (1997). Makedonya Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı. Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi içinde (Cilt 7). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Gürel, N.R.; Gürel, Z. (2016). Gülkaya. İlhami Emin'in Hayatı Sanatı Eserleri. Üsküp: Yeni Balkan Yayınları.

Hafız, N. (1985). Yugoslavya Türk Halk Şiirinde Devrim. Üsküp: Birlik Yayınları.

Koca S.K., İbrahimi S.M. (2020) Makedonya'nın göç gerçeği ve göçün Makedonya türk şiirine yansımaları. IJEP dergisi, №2, s.87-94.

Kurt, İ. (2019). Balkan Türklüğünün Asırlık Kültür Çınarı İlhami Emin. Kardeş kalemler, sayı 145, Ocak 2019, s.65-77.

Kurt, Ö. (2018). İlhami Emin'in Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Edirne.

Mercan, H. (2000) Balkanlarda Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Türk dünyası edebiyat tarihi (2007). Cilt 9. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (1997). Makedonya- Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı. 7. Cilt. (Hazırlayan: Mustafa İsen-Suat Engüllü) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnternet Kaynakları:

https://www.kardeskalemler.com/yazi/tarih-insan-ilhami-emin-64f1a1d6aa9a2 (Erişim Tarihi: 06.08.20205)

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11319,ilhamieminpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 06.08.20205)

https://www.gzt.com/cins/titonun-yoruk-tercumani-ilhami-emin-3487268 (Erişim Tarihi: 06.08.20205)

Göç ve Kimlik: Bulgaristan Türklerinin Mânilerinde Kimlik İnşası

Eylem Karakuş[1]

Özet

19. yüzyılda Balkan coğrafyası, tarih boyunca yoğun göç hareketlerine sahne olmuş, bu süreçte bireylerin ve toplulukların kimlik, aidiyet ve toplumsal bağlarının sürekli olarak yeniden şekillendiği bir kültürel alan olarak öne çıkmıştır. Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda, Balkanlar, Kırım, Kafkasya ve diğer Türk bölgelerinden Anadolu'ya büyük çapta göçler yaşanmıştır. Göç, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme olayı olmayıp göç eden toplulukların kültürel değerlerini, geleneklerini, dilini ve toplumsal ilişkilerini sürdürme çabası olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda, göçmenlerin günlük yaşamları, ritüelleri, törenleri ve duygusal deneyimleri sözlü kültür ürünleri aracılığıyla kaydedilmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Sözlü kültürün en yaygın biçimlerinden biri olan mâni, göçmen toplulukların hem bireysel hem de toplumsal kimliklerini ifade etmede önemli bir araçtır. Mâniler, kısa ve özlü yapıları, ezgiyle söylenebilir oluşları ve genellikle dört dizelik yapıları ile dikkat çeker; aşk, hasret, gurbet, toplumsal olaylar ve kahramanlık gibi temaları işler. Bu özellikleriyle mâniler, göçmen toplulukların yaşadığı deneyimleri yansıtmak ve kimliklerini kültürel bağlamda korumak için etkili bir ortam sağlar. Bu araştırmada, Adana'nın Yüreğir ilçesi ve köylerinde 2003–2004 yıllarında yapılan saha çalışmaları sonucu derlenen "Yüreğir ve Yöresi Göçmen Ağzı" başlıklı yüksek lisans tezinden Bulgaristan'dan göçen Türklerin mânileri temel alınmıştır. Araştırmada, mânilerin yalnızca metin olarak değil, içerik ve işlevsel olarak incelenerek analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle, işlevsel halk bilimi yaklaşımı temel yöntem olarak benimsenmiştir. İşlevsel yaklaşım, halk edebiyatı ürünlerinin toplumsal ve kültürel bağlamda işlevlerini ortaya koyarak göçmenlerin kimlik inşasının ve toplumsal ilişkilerinin sözlü kültür aracılığıyla nasıl sürdürüldüğünü anlamaya imkân tanır. Araştırma kapsamında yazılı kaynaktan incelenen mâniler, göç sürecinin bireyler ve topluluklar üzerinde yarattığı etkilerin sözlü kültür aracılığıyla nasıl görünür kılındığını ortaya koymaktadır. Mânilerde dile getirilen serzenişler, toplumsal eleştiriler ve bireysel kırılmalar, göçmenlerin yaşadıkları sosyal, ekonomik ve kültürel sıkıntıları yansıtan bir ayna işlevi görmektedir. Bu durum, mânilerin estetiksel değerlerin yanı sıra toplumsal hafızayı canlı tutan ve duygusal boşalımı sağlayan işlevsel yönlerini de ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: göçmen, Bulgaristan, Yüreğir, mâni, işlevsel kuram

Migration and Identity: The Construction of Identity in the Mâni of the Turks of Bulgaria

Abstract

During the 19th century, the Balkan region witnessed intense migration movements throughout history, emerging as a cultural space where individuals' and communities' identities, affiliations, and social bonds were constantly reshaped. Due to the Russo-Turkish War, there was a massive wave of migration from the Balkans, Crimea, the Caucasus, and other Turkish homelands to Anatolia. Migration was not merely a physical relocation but can also be seen as an effort by the migrating communities to preserve their cultural values, traditions, language, and social relationships. In this context, the daily lives, rituals, ceremonies, and

1 Araştırmacı, Mersin Üniversitesi, eylemkrks2133@gmail.com, ORCID: 0009 0002 9435 1866.

emotional experiences of migrants were recorded through oral culture products and passed down from generation to generation. Mâni, one of the most common forms of oral culture, is an important tool for expressing both the individual and social identities of migrant communities. Mânis are notable for their short and concise structure, their ability to be sung to a melody, and their typically four-line structure; they deal with themes such as love, longing, exile, social events, and heroism. With these characteristics, mânis provide an effective medium for reflecting the experiences of migrant communities and preserving their identities within a cultural context. This paper is based on the mânis of Turks who migrated from Bulgaria, compiled from the master's thesis titled "The Immıgrants' Dıalect in Yüreğir And Its Environment" which was the result of fieldwork conducted in the Yüreğir district and villages of Adana between 2003 and 2004. The research aims to analyze the mâni not only as texts but also in terms of their content and function. For this reason, the functional folklore approach has been adopted as the basic method. The functional approach reveals the functions of folklore products in a social and cultural context, allowing us to understand how migrants' identity construction and social relations are maintained through oral culture. The folk mânis examined from written sources within the scope of the research reveal how the effects of the migration process on individuals and communities are made visible through oral culture. The complaints, social criticisms, and personal breakdowns expressed in the mânis serve as a mirror reflecting the social, economic, and cultural hardships experienced by migrants. This situation reveals not only the aesthetic value of the mânis but also their functional aspects that keep social memory alive and provide emotional release.

Keywords: ımmigrant, Bulgaria, Yüreğir, mâni, functional theory

1. Giriş

Literatürde birçok tanım incelendiğinde göç, insanların isteğe bağlı veya zorunlu olarak yaşadıkları coğrafyadan gitmeleri yani yer değiştirmeleri olarak tanımlanabilir. İnsanları göç etmeye yönelten unsurlar siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel veya kişisel nedenler olabilir. Bu nedenlerle gelen göç dalgaları yalnızca nüfus hareketliliği yaratmakla kalmamış, aynı zamanda kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiştir.

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu açısından yalnızca çeşitli iç ve dış sorunların değil, aynı zamanda yoğun göç hareketlerinin de yaşandığı bir dönem olmuştur. 1877'de patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Balkanlar, Kırım, Kafkasya ve diğer Türk topraklarından Anadolu'ya önemli bir göç dalgası meydana gelmiştir (Kocacık, 1980, s. 137). 19. yüzyıldan başlayarak Türk ve Müslümanların Balkanlardan Anadolu'ya göçleri, çoğunlukla savaşlardan kaçmak ve hayatta kalmak amacıyla gerçekleştirilen zorunlu göçler olmuştur. Osmanlıların fetih dönemlerinde Balkanlara doğru gerçekleşen göçler ise devletin geri çekilmesiyle ters yönde, yani Balkanlardan Anadolu'ya doğru yaşanmıştır (Uzunçarşılı, 2007, s. 491). Bu bağlamda göçmenler Anadolu'nun Marmara, Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerine ağırlıklı olarak yerleşmişlerdir. Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Karadeniz bölgelerinde de göçmenler, düşük düzeyde kümelenme göstermişlerdir (Eşim & Zaman, 2024).

Türk halk edebiyatının öne çıkan türlerinden biri olan mâniler, duygu ve düşünceleri dile getirmeleri, toplumsal dayanışmayı ve birliği pekiştirmeleri, kültürel değerlerin sözlü olarak aktarılmasını sağlamaları ve sosyalleşmeye katkıda bulunmaları açısın-

dan işlevsel bir anonim halk edebiyatı türü olarak kabul edilir. Artun (2007, s. 11) da mânilerin, örf, adet ve geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir rol üstlendiğini belirtmektedir.

Bir toplumun kimliğini oluşturan temel unsurların kültür ve dil olmasından hareketle bu araştırmanın temel malzemesi Adana ili Yüreğir ilçesinde yaşayan Bulgar göçmenlerinin mânileridir. Mâniler çalışmada temel alınarak işlevsel amaçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlaslan'ın (2005) ağızlar üzerine yaptığı *"Yüreğir ve Yöresi Göçmen Ağzı (Metin- İnceleme- Sözlük)"* başlıklı yüksek lisans tezinde yer alan göçmenler, 1890-1900 yılları arasında Bulgaristan'dan getirilip Yüreğir ve çevresine yerleştirilen kişilerden oluşmaktadır. Araştırmada ayrıca az sayıda da olsa Yunanistan'dan gelen göçmenlerin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu göçmenler, Yüreğir ilçesinin çeşitli mahallelerinde ve bazı köylerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Tarım ve sanayi açısından gelişmiş bir ilçe olması nedeniyle Yüreğir, yoğun göç almakta ve bu durum etnik yapının da çeşitlenmesine yol açmaktadır. Zamanla yöredeki etnik gruplar kaynaşmış, dil özellikleri ise korunmaya çalışılmıştır. Her ne kadar bazı benzerlikler bulunsa da yerli ağız ile göçmen ağızları arasındaki farklılıklar hâlâ belirgindir. İlçe merkezinde etnik çeşitlilik yüksekken köy ve beldelerde bu çeşitlilik daha sınırlı görülmektedir (İlaslan, 2005). Söz konusu tez araştırmasında Bulgaristan göçmenlerinin sözlü edebiyat ürünleri metinler halinde yer almaktadır. Bu metinlerde yer alan mâniler ağırlıklı olarak ağız özellikleri çerçevesinde ele alınarak fonetik ve dilbilgisel unsurlarla incelenmiştir. Yararlanılan tez araştırmasında yer alan mâni metinleri, dil verisi olarak değerlendirilerek halk bilimsel yöntemlerle içerik ve işlevsel analizle ele alınmamıştır. Bu bildiride ise mâniler bir dil verisi olmanın ötesinde Bulgaristan Türklerinin kimlik inşası, aidiyet duygusu ve kültürel hafızasının aktarımı işlevsel yönden incelenmiştir. Araştırmada yalnızca yazılı kaynaklar kullanılmış olup saha çalışması yapılmamıştır. Yüreğir ilçesi ve bu ilçede yaşayan Bulgaristan Türkleri araştırmanın kapsam ve sınırlılığını oluşturmaktadır. Araştırmanın temel amacı Bulgaristan Türklerinin sözlü kültür ürünlerinden biri olan bu mânilerde kimlik aktarımı, göçün yansımaları ve göçün kimlik üzerinde bıraktığı izleri incelemektir. İnceleme bağlam merkezli halk bilimi kuramı olan işlevsel halk bilimi kuramlarından toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi ile içerik ve analizle "Ne için var?" sorusu etrafında şekillenen bir perspektifle yapılmıştır.

Araştırma mânilerin farklı toplumsal etkinliklerde kullanım biçimleri ve kimlik aktarımındaki önemi analiz edilerek göçmen toplumların kültürel sürekliliğine dair bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın önemi, yalnızca Yüreğir'deki Bulgar göçmenlerinin sözlü kültürünü belgelemekle sınırlı kalmayıp göç, kimlik ve kültürel aktarım ilişkilerini halk bilimi perspektifiyle açıklamaya katkı sağlamasında yatmaktadır. Böylece mânilerin toplumsal işlevleri ve kültürel rolü, akademik literatüre yeni bir veri ve değerlendirme kazandıracaktır.

2. Mâni Kavramı Menşei ve İşlevleri

Mâni, Türk halk edebiyatının en yaygın anonim nazım biçimlerinden biridir. Genellikle 7 heceli, 4 dizelik bir yapıya sahiptir ve çoğunlukla aaxa şeklinde kafiyelenir. İlk iki dize doldurma niteliğinde olup asıl anlam genellikle üçüncü ve dördüncü dizelerde ortaya çıkar. Mâniler; aşk, özlem, gurbet, ayrılık, doğa, toplumsal eleştiri gibi pek çok temayı işler. Söylenişleri kısa ve öz olduğundan, halk arasında duyguları ifade etmenin en pratik ve yaygın yolu olmuştur. Hem bireysel duyguların aktarımında hem de toplumsal belleğin yansımasında önemli bir işlev üstlenir.

Mâni kelimesinin kökeni konusunda araştırmacılar arasında kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bir kısım araştırmacılar, mâninin kökeninin Arapça *ma'na* kelimesinden geldiğini, Farsçada *ma'ni* biçiminde telaffuz edilerek Türkçeye geçtiğini savunmaktadır (Köprülü, 1976, s. 321; Köprülü, 1981, s. 273; Boratav, 1984, s. 185; Yener, 1973, s. 407; Kaya, 2004, s. 30; Dizdaroğlu, 1969, s. 52). Bu görüşe göre mâniler biçimsel olarak İran şiirinden etkilenmiş olup özellikle rubai ve tuyuğ ile ilişkili bir türdür. Fuat Köprülü, Pertev Naili Boratav, Abdulbaki Gölpınarlı, Doğan Kaya gibi araştırmacılar da bu görüşü destekleyen isimlerdir (Elitok, 2006, s. 6).

Arapça kökenden türediğini ileri süren araştırmacılar arasında farklı yorumlar da vardır. Örneğin Ali Torun, mâninin Arapça'da "yasaklamak, durdurmak, caydırmak" anlamlarına gelen *men* kökünden türediğini belirtir (Torun, 1989, s. 25). Veled Çelebi ise kelimenin Arapça *ma'na*dan geldiğini, Acemlerin bazı sözcüklerde harf düşürerek yaptıkları telaffuz farklılıkları nedeniyle *ma'nî* biçimine dönüştüğünü ve bu şekilde Türkçeye geçtiğini ifade eder (Dizdaroğlu, 1969, s. 52).

Diğer taraftan mâninin Türkçe kökenli olduğunu savunan araştırmacılar da vardır. Sami Akalın, Türk edebiyatında tür ve biçim adlarının genellikle Türkçe olduğunu hatırlatarak mâninin de Türkçe olabileceğini savunur. Ona göre mâni kelimesi dört farklı kaynaktan türemiş olabilir: 1) *Türkmani* sözcüğünden, 2) "manlamak" (bağırmak) fiilinden, 3) Kaşgar Türkçesi'ndeki "manmak" (sallanmak) fiilinden, 4) Çağatay Türkçesindeki "mane" (yol işareti) sözcüğünden (Akalın, 1972). Benzer şekilde Akalın ve Şimşek de mâni kelimesinin yalnızca Türkiye Türkleri ve Azerbaycan Türkleri arasında kullanıldığını, diğer Türk boylarının aynı türü farklı adlarla ifade ettiklerini, bunun da türün İslamiyet öncesinde var olmadığı anlamına gelmeyeceğini vurgularlar (Akalın & Şimşek, 2003, s. 267-268).

Niyazi Eset ise mâni kelimesinin "man" sözcüğüne *-î* nispet ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ileri sürer. Ona göre, tür adlarının bazılarının Türk boyları veya yer adlarından türetilmesi bu ihtimali desteklemektedir. Örneğin *türkü* (türkî) kelimesi Türk'ten, *varsak* türü Varsak boyundan, *bayatı* Bayat boyundan gelmektedir (Eset, 1944, s. 7-8). Ancak Eset'in görüşü, "man" adında bir Türk boyunun bulunmadığı gerekçesiyle tar-

tışmalı bulunmuştur. Buna rağmen Eset, mâninin Türkçe kökenli olduğu konusunda şüphe edilmemesi gerektiğini savunur.

Bu bağlamda, mâni kelimesinin kökenine dair kesin bir yargıya varmak güçtür. Bir grup araştırmacı kelimenin Arapça kökenli olduğunu savunurken diğerleri Türkçe olabileceğini öne sürmektedir. Ancak her iki görüş de mâninin Türk sözlü geleneğinde derin bir yer tuttuğunu ve köken tartışmalarının, onun halk kültürü içindeki güçlü varlığını gölgeleyemeyeceğini göstermektedir.

Mâni kelimesi için sözlük ve araştırmacılar tarafından yapılan birçok tanım bulunmaktadır. Mâni, Türk toplumunda iletişim aracı olarak yaygın biçimde kullanılan sözlü türlerden biridir. Az sözle çok anlam aktarma özelliği taşıyan mâniler, genellikle sevda temasını işler ancak hemen her konuda dile getirilebilen, yedi heceli ve müstakil dörtlüklerden oluşan anonim şiirlerdir (Kaya, 2004, s. 40).

Artun'a göre mâniler, anonim halk şiirinin en küçük nazım biçimi olarak geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu gelenek, Anadolu insanının duygu, düşünce ve beğenisini yansıtırken estetik değerleri de temsil etmektedir. İslamiyet öncesinden günümüze kadar varlığını sürdüren mâniler, Türk kültürünün önemli bir unsuru olmuştur. Toplumsal yaşamın bir yansıması olan bu şiirler, millî bilinç ve duygusal birlikteliğin göstergesi niteliğindedir. Halk ruhunu yansıtan dörtlüklerde, Türk toplum yapısı ve düşüncesine dair izler içten ve duygulu bir anlatımla dile getirilir. Ayrıca mâniler, yöresel gelenek ve görenekleri de taşımakta ve kültürel belleğin aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Artun, 2007, s. 1). Mâniler, Türk insanının ruh dünyasını farklı açılardan ortaya koyar. Bu dörtlüklerde, Anadolu halkının düşünce tarzı, zevkleri, sevinçleri ve kederleri, kıskançlıkları, özlem ve sevgileri gibi kültürel unsurları bir arada görmek mümkündür (Artun, 2004, s. 111).

Mâniler, çoğunlukla yedi heceli dört dizelik yapılar hâlinde olup anlamlarını bu düzen içinde taşırlar. Anlamın en yoğun kısmı genellikle üçüncü ve dördüncü dizelerde ortaya çıkarken ilk iki dize dış dünya ile bağlantı kurarak mâniye estetik bir derinlik kazandırır. Doğaçlama söylenmeleri sebebiyle mâniler iki bölümden oluşur. İlk bölüm hazırlık işlevi görerek mâniciye kafiye bulma ve söz oluşturma sürecinde zaman kazandırırken ikinci bölümde ise asıl duygu ve düşünce ifade edilmektedir (Boratav, 1978, s. 185-197).

Bulgaristan Türklerinin söyledikleri mâniler, Anadolu'daki örneklerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (Buttanrı, 2005, s. 28). Bulgaristan'da "mâni" sözcüğünün yanı sıra "mane" veya "mana" biçiminde farklı söyleyişlerin de kullanıldığı, mâni söyleyen kişilere "mânici" veya "maneci", en iyi söyleyene ise "manici başı" denilmektedir. Mâniler imece çalışmalarından bayramlara, dinî günlerden Ramazan, Hıdırellez, Nevruz ve düğünlere kadar geniş bir yelpazeye yayılmakta ayrıca Bulgaristan Türk-

leri arasında atışmalarda oldukça yaygın kullanılmaktadır. Özellikle komşu köylerin genç kızlarının çay başlarında ve imecelerde birbirleriyle mâni atışmaları yaptıkları bilinmektedir. Bunun yanında, unutulmaya yüz tutmuş geleneklerden biri olarak "sayacı" geleneğinin varlığından söz edilmekte, her ne kadar unutulsa da sayacıların söyledikleri mâniler, halkın hafızasında yaşamaya devam etmektedir (Özkan, 2007, s. 237-249). Bulgaristan Türkleri arasında, Nevruz döneminde ateş yakılarak üzerinden atlama geleneği bulunmaktadır ve bu sırada "martifal" olarak adlandırılan mâni atışmaları da gerçekleştirilir (Hafız, 2004, s. 256).

Bulgaristan Türklerinin mânileriyle Anadolu'daki mâniler arasında büyük benzerliklerin bulunması, ortak Türk kültürünün sürekliliğini ve sınırların ötesine taşan kültürel aktarımı gösterir. Fakat söyleyiş biçimlerinde ("mane", "mana") ve törenlerdeki uygulamalarda görülen farklılıklar, yerel kültürle etkileşim sonucunda ortaya çıkan çeşitlenmeyi göstermektedir. Mânilerin yalnızca bireysel söyleyiş değil, topluluk hâlinde yapılan işlerde (imece), bayramlarda, dinî günlerde, düğünlerde; hatta Nevruz'daki ateş üzerinden atlama geleneği gibi ritüellerde kullanılması, onların hem eğlence hem de toplumsal dayanışmayı güçlendiren işlevlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bugün unutulmaya yüz tutmuş "sayacı" geleneği, folklorun zamana direnme ve dönüşme özelliklerini gözler önüne sermektedir. Geleneksel icracılar kaybolsa bile söyledikleri mânilerin halkın belleğinde yaşamaya devam etmesi, kültürel mirasın kalıcılığını ortaya koymaktadır.

3. İşlevsel Halk Bilimi Kuramının Temel İlkeleri

Malinowski'ye göre kültür, insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirdiği somut ve soyut tüm unsurları kapsar; yani kültür bir "gereksinim ürünü"dür. İnsanın beslenme, barınma, korunma gibi biyolojik ihtiyaçları ile toplumsal, bireysel ve inançsal ihtiyaçları, kültürel sistemlerin oluşumunda belirleyici rol oynar. Her yeni ihtiyaç, yeni bir kültürel katman üretir ve bu katmanlar birbirinin üzerine eklenerek kültürün sürekliliğini sağlar. Bu bakış açısına göre kültür statik değil, sürekli yeniden üretilen, sürdürülen ve yönetilen bir süreçtir. Ayrıca kültürel yapılar, geçmişte denenmiş ve başarılı bulunmuş çözüm yollarının birikimi olduğundan, bireylere hem uyum hem de doyum imkânı sunar (Çobanoğlu, 1999, s. 228-229). Bu yönüyle Malinowski'nin düşünceleri, folklor araştırmalarında kullanılan işlev kuramının teorik temelini oluşturur çünkü folklor ürünleri de toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve kültürel sürekliliğin sağlanması bağlamında değerlendirilir.

İşlevsel halk bilimi yöntemi, antropoloji alanında yetişmiş ve özellikle halk edebiyatı yaratmalarını inceleyen antropologlar tarafından geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Bu yöntem, halk edebiyatı ürünlerini yalnızca metin olarak değil, üretildikleri, aktarıldıkları ve yeniden yaratıldıkları bağlam içinde ele alır. Halk edebiyatı ürünlerinin yaratılma,

aktarılma ve kullanılma nedenleri ile dinleyicilerin bu ürünleri algılama ve kullanma biçimleri, işlevsel halk bilimi yaklaşımının temel inceleme konularını oluşturur (Ekici, 2023, s. 124).

Antropolog William R. Bascom, halk bilgisi ürünlerinin işlevlerini dört temel başlıkta toplamıştır. Bunlardan ilki, eğlence sağlama ve hoş vakit geçirme işlevidir. Her ne kadar halk bilgisi yaratmalarının icrası genel olarak eğlence amacı taşısa da bu tür üretimlerin altında çoğu zaman daha derin anlamlar ve toplumsal mesajlar bulunur. İkincisi, toplumsal kurumlar ve törenlere destek olma rolünü kapsar. Bu bağlamda halk bilgisi ürünleri, kültürün onaylanmasına ve ritüelleri uygulayan kişilerin davranışlarının doğrulanmasına hizmet eder. Bascom'a göre, mitler doğrudan açıklayıcı olmasa da büyü, tören, ritüel ve sosyal yapının işleyişine rehberlik ederek hem yetki hem de pratik kullanım sağlar. Üçüncüsü, kültürün ve değerlerin genç kuşaklara aktarılmasıdır. Özellikle okuma yazma bilmeyen toplumlarda halk bilgisi, eğitim işlevi görür. Masallar, çocukların disiplinli büyümesi için anlatılırken ninniler onların iyi birer kişilik geliştirmelerine yardımcı olur. Dördüncü işlev ise bireylerin ve toplumun üzerindeki sosyal ve kişisel baskılardan arınmalarını sağlamaktır. Bu işlev, kabul edilmiş davranış kalıplarını sürdürmenin ötesinde, sosyal kontrol ve baskıya karşı bir ifade alanı yaratır. Halk bilgisi ürünleri, toplumsal davranışların ve inançların doğrulanmasını sağlarken aynı zamanda bireylerin üzerindeki sosyal baskıları aşmalarına imkân tanır. Bu son işlev, halk bilgisi ürünlerinde toplumca yasaklanmış söz, davranış veya düşüncelerin ifade edilmesi yoluyla ortaya çıkar. Örneğin, türkü ve mânilerde yer alan cinsellikle ilgili ifadeler, bu bağlamda toplumsal baskıdan kurtulma işlevini yerine getirir. Ayrıca Marksist yaklaşımı benimseyen bazı halk bilimciler, halk bilgisi ürünlerinde görülen sınıf çatışmaları ve haksızlıklara karşı duyulan tepkileri "protesto işlevi" olarak değerlendirmiştir (Bascom, 2005, s. 137-142).

Günümüzde halk bilimi araştırmalarında sıkça başvurulan teorilerden biri olan işlevsel kuramın öncülerinden Malinowski, işlevselciliğin temel işleyişlerini şu şekilde sıralamaktadır:

a) "Kültür özünde araç olan bir aygıttır; insan çevresinde ve ihtiyaçlarının giderilmesi sürecinde karşılaştığı özel, somut problemleri onun sayesinde daha iyi çözme durumunda olur.
b) Kültür bir nesneler, eylemler ve zihniyetler sistemidir, bu sistem içerisinde her parça bir amaca hizmet eden bir araç olarak bulunur.
c) Kültür çeşitli unsurları karşılıklı birbirlerine bağlı olan bir bütündür.
d) Böyle eylemler, önemli yaşamsal ödevler çevresinde kurumlar hâlinde örgütlenmiştir, sözgelimi aile, klan, köy, kabile gibi, ekonomik iş birliği için, politik, hukuksal veya eğitsel etkinlikler için örgütlenmiş birlikler gibi.

e) Dinamik açısından, yani etkinliğin türüne göre kültürde bazı yanlar ayırt edilir, sözgelimi eğitim, toplumsal denetim, ekonomi, bilgi sistemleri, inanç, yaratıcı ve sanatlı anlatım biçimleri gibi" (Yolcu, 2011, s. 269).

İşlevsel kurama göre bir metin, izleyici kitlesi tarafından karşılık bulmadığı veya icra edilmediği sürece anlamını yitirir. Bu nedenle Malinowski "Metin elbette önemlidir; fakat bağlamından kopmuş metin ölüdür." ifadesini kullanmaktadır (Çobanoğlu, 1999, s. 229). Bir metnin hangi işleve hizmet ettiği sorusu, metnin yorumlanmasında temel referans noktası olarak kabul edilir.

Araştırmada, göç ve kimlik olgusunu açıklamak amacıyla, mânilerin yalnızca toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma ile protesto işlevi temel alınarak bu kategorideki rolleri ele alınmıştır. Göç olgusu, bireylerin toplumsal düzenlerini, aidiyet duygularını ve kimlik algılarını doğrudan etkileyen bir süreçtir. Bu süreçte sözlü kültür ürünleri, özellikle de mâniler hem göçün yarattığı duygusal kırılmaları hem de kimliğin inşa sürecini yansıtan önemli bir araç olarak karşımıza çıkar. İşlevsel halk bilimi kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, mânilerin yalnızca bir edebî ürün olmadığı; bireylerin duygu ve düşüncelerini, özlemlerini, beklentilerini ifade eden, sosyal iletişimi sağlayan, kimlik aktarımını sürdüren işlevsel yapılar olduğu görülür.

4. Mânilerin Göç ve Kimlik Bağlamında Analizi

4.1. Mânilerde Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi

Mâniler, bireylerin duygu ve düşüncelerini doğrudan ifade etmelerine olanak sağlayarak toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi görmektedir. Günlük yaşamın katı kuralları, sosyal rollerin yarattığı kısıtlamalar ve bireysel sorunlar karşısında insanlar, doğrudan dile getiremedikleri duygu ve düşüncelerini mâni aracılığıyla dolaylı bir şekilde dışa vurabilmektedir. Bu durum hem bireyin psikolojik rahatlama yaşamasına hem de toplumsal düzlemde sözlü kültür aracılığıyla denetlenen bir ifade özgürlüğünün sağlanmasına zemin hazırlar. Böylelikle mâniler, bireysel dertlerin paylaşılması, eleştirilerin toplumsal normlara uygun biçimde dile getirilmesi ve ortak bir kültürel hafızada yer edinmesi bakımından işlevsel bir nitelik taşımaktadır.

Söz konusu işlev, toplumca yasaklanmış söz, düşünce ve özellikle davranışların halk bilgisi ürünleri aracılığıyla dile getirilmesiyle bireylerin ve toplumun üzerindeki toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma süreci olarak değerlendirilebilir (Ekici, 2023, s. 125).

4.2. Mâniler Üzerinden Göç ve Kimlik İncelemesi: Yüreğir'de Bulgaristan Türkleri Örneği

Göç, toplumsal yapıyı, bireylerin kimlik algısını ve kültürel aktarımı doğrudan etkileyen bir olgudur. Balkanlar ve Kırım'dan Anadolu'ya gerçekleştirilen zorunlu göçler, sadece nüfus hareketi olarak değil, aynı zamanda göç eden toplulukların kültürel ve

sözlü mirasının korunması ve aktarılması süreci olarak da değerlendirilmelidir. Bu bağlamda mâniler, göçmenlerin duygu, düşünce ve toplumsal deneyimlerini yansıtan önemli bir halk edebiyatı türü olarak ön plana çıkmaktadır. Yüreğir'de yaşayan Bulgaristan Türklerinin mânileri, göçün getirdiği kimlik dönüşümlerini, toplumsal baskılardan kurtulma ve protesto işlevleriyle birlikte ortaya koyan değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Araştırmanın bu bölümünde, söz konusu mâniler üzerinden göç ve kimlik ilişkisi incelenerek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kültürel süreklilik ve değişim ortaya konmaya çalışılmıştır.

Leylek gitti yas kaldı
Kavuşmamız az kaldı
Yârimin gelmesine
Güz bitti de kış kaldı (İlaslan, 2005, s. 117).

Bu mânide sevgiliye duyulan özlem ve kavuşma isteği dile getirilmiştir. Leyleklerin göçü ve mevsimlerin değişimi, ayrılığın sembolü olarak kullanılmıştır. Kişisel duyguların dile getirilmesi, bireyin yaşadığı özlemin yükünü hafifletmesini sağlar. Mâni burada bireysel bir baskıdan, sevgiliden ayrı kalma acısından, duygusal bir rahatlama aracı olarak işlev görmektedir.

Buğday ektim kile kile
Gel ölçelim sile sile
Yedi mendil çürüttüm
Göz yaşım sile sile (İlaslan, 2005, s. 117).

Yukarıda yer alan mânide üretim sürecinden alınan bir görüntü (buğday ekmek, ölçmek) kişisel acıyla birleşmiştir. "*Yedi mendil çürüttüm / Göz yaşım sile sile*" dizeleri, yaşanan derin bir ayrılığı veya içsel kederi dile getirir. Mâni, bireyin yaşadığı duygusal baskıyı (özlem, hüzün, ayrılık acısı) dışavurum yoluyla hafifletmesine aracılık etmektedir.

Karanfil ekemedim
Suyunu dökemedim
Yârim askere gitti
Elini öpemedim (İlaslan, 2005, s. 117).

"*Karanfil ekemedim / Suyunu dökemedim / Yârim askere gitti / Elini öpemedim*" dizelerinde bireyin yaşadığı ayrılık acısı ve özlem ön plana çıkar. Göç veya askerlik gibi bireyi köklerinden koparan durumlar, mâniler aracılığıyla dile getirilerek hem kişisel bir rahatlama sağlanmakta hem de ortak bir duygudaşlık yaratılmaktadır. Burada mâni, bireyin duygularını ifade etme işlevinin yanı sıra toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir araç hâline gelir. Sevgilinin askere gitmesi, sevgiliyle kavuşamamanın acısı ve bunun yarattığı içsel sıkıntı dile getirilmiştir. "*Elini öpemedim*" ifadesi, vedalaşamamanın üzüntüsünü vurgular. Mâni, bireyin içinde yaşadığı duygusal baskıyı dışa vurarak ha-

fifletmesini sağlar. Bu yönüyle kişisel bir rahatlama ve duygusal boşalım işlevi üstlenir. Askere gitme, Anadolu toplumunda neredeyse her gencin yaşadığı ortak bir deneyimdir. Bu nedenle mâni, yalnızca bireysel değil, toplumsal bir duyguyu ve göçmen toplumlarda kimliğin ve aidiyetin sözlü kültür aracılığıyla korunmasına katkı sağlamaktadır. Mâni hem kişisel hem toplumsal düzlemde kimlik aktarımı ve dayanışma işlevi görmektedir. Böylece bireysel duyguların toplumsal düzlemde paylaşılması sağlanır.

İn dereye dereye
Söyle yârim nereye
Sende hiç akıl yokmuş
Yazılmışın Kore'ye (İlaslan, 2005, s. 117).

Bu mânide sevgilinin Kore'ye gitmesi (muhtemelen Kore Savaşı bağlamında) eleştirel bir tavırla dile getirilmiştir. *"Sende hiç akıl yokmuş"* ifadesi hem bireysel bir serzeniş hem de toplumsal bir eleştiridir. Normal şartlarda dile getirilemeyen kaygılar, mizahi bir söyleyişle mâniye yansıtılmıştır. Bu durum, normal şartlarda doğrudan ifade edilemeyen duyguların ve hoşnutsuzlukların halk bilgisinde bir ifade bulmasıdır. Göç bağlamında değerlendirildiğinde, mâni bireyin kendi kimliğini ve aidiyet duygusunu koruma çabasıyla ilişkilidir. Göçle birlikte aileden, sevgiliden veya alışılmış yaşam alanından uzak kalan birey, bu tür mâniler aracılığıyla hem duygusal boşalım sağlar hem de kültürel ve toplumsal kimliğini ifade eder. Mâni, Bascom'un işlevlerinden "toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma" işlevinin yanı sıra Marksist halk bilimcilerin eklediği "protesto işlevi"ni de yansıtarak hem kişisel hem de toplumsal bir eleştiri aracı olarak öne çıkar.

Karanfilin moruna
Var git ulan yoluna
Benden selam söyleyin
Bin başının oğluna (İlaslan, 2005, s. 117).

Bu mânide, belirli bir kişiye, topluma veya duruma karşı duyulan eleştiri ve serzeniş dikkat çekmektedir. *"Var git ulan yoluna"* ifadesi, söz konusu kişiye-topluma yönelik bir serzenişi ve sınır koymayı gösterir; aynı zamanda toplum içinde normal şartlarda dile getirilemeyen haksızlık veya hoşnutsuzluğun halk bilgisinde ifade bulmasını sağlar. Bu, göç sürecinde bireyin yaşadığı belirsizlikler ve toplumsal uyum güçlükleriyle bağlantılı olarak okunabilir. *"Bin başının oğluna selam söyleyin"* dizeleri ise ironik bir tonla, alt sınıfın veya dezavantajlı bireyin toplumsal konumunu ve baskı altında olma durumunu yansıtır.

Göç bağlamında bu mâni, kimliğin korunması ve kişisel deneyimlerin aktarımı açısından önemli bir işlev görür. Göçle birlikte bireyler yeni bir sosyal çevreye adapte olurken kendi kültürel değerlerini ve eleştirel bakış açılarını mâniler aracılığıyla ifade

ederler. Bu yönüyle mâni hem duygusal boşalım hem de toplumsal ve kültürel kimliğin aktarımı işlevini üstlenir.

Köprü altında diken
Yaktın beni gül iken
Allah da seni yaksın
Üç günlük gelin iken (İlaslan, 2005, s. 117).

Erken yaşta evlilik, ayrılık ve kadının kaderi gibi toplumsal gerçekliklere işaret eder. Göç bağlamında düşünüldüğünde, yeni bir çevreye uyum sağlamaya çalışan bireyin kırılgan kimliği, bu tür dizeler aracılığıyla dile gelir. Mâni, burada yalnızca bireysel bir sitem değil, aynı zamanda toplumsal hafızada yer eden kadın kimliğinin sembolik bir ifadesidir. Mâni, bireyin yaşadığı derin hayal kırıklığını ve kırgınlığı dile getirmektedir. "*Yaktın beni gül iken*" ifadesi, genç yaşta mutluluk ve umut doluyken beklenmedik bir acıya maruz kalmayı anlatır. Mâni söyleyeni, bu duyguları dışa vurarak içsel bir rahatlama sağlamaktadır. "*Allah da seni yaksın*" dizesiyle beddua edilmesi, bireyin kişisel sitemini dile getirmenin ötesinde toplumsal bir tepkiyi de yansıtır. Üç günlük gelin iken aldatılmak veya terk edilmek, toplumda hoş karşılanmayan bir durumdur. Mâni, böyle davranışların yanlış olduğunu alenileştirir ve dolaylı olarak toplumsal denetim işlevi görür. "*Üç günlük gelin iken*" ifadesi, bireyin toplumsal kimliğiyle birlikte yaşadığı mağduriyetini öne çıkarır. Yeni evlenmiş bir kadın olarak yaşadığı hayal kırıklığı hem kişisel hem de toplumsal kimliğinin zedelenmesine işaret eder. Bu yönüyle mâni, söyleyenin kimliğini ve yaşadığı travmayı yansıtır.

Kale boyu gürgenlik
Ne hoş olur ergenlik
Ergenlikte yâr sevmek
Olur bir bezirgenlik (İlaslan, 2005, s. 117).

Bu mânide kimlik inşasında gençlik döneminin önemi vurgulanır. Ergenlik çağındaki bireyin duygusal dünyası, göçün yarattığı değişimlerle daha da karmaşık hâle gelir. Mâni, bireyin hem kimliğini keşfetme sürecini hem de toplumsal değerler karşısındaki konumunu ortaya koyar.

Göç olgusu, bireylerin toplumsal düzenlerini, aidiyet duygularını ve kimlik algılarını doğrudan etkileyen bir süreçtir. Bu süreçte Bulgaristan Türklerinin sözlü kültür ürünlerinden biri olan mâniler hem göçün yarattığı duygusal kırılmaları hem de kimliğin inşa sürecini yansıtan işlevsel araçlar olarak öne çıkar. Örneğin, "*Leylek gitti yas kaldı / Kavuşmamız az kaldı / Yârimin gelmesine / Güz bitti de kış kaldı*" mânisi, sevgiliye duyulan özlem ve kavuşma isteğini dile getirirken; bireysel duyguların dışa vurulmasıyla kişisel bir rahatlama sağlamaktadır. Benzer şekilde, "*Buğday ektim kile kile / Gel ölçelim sile sile / Yedi mendil çürüttüm / Göz yaşım sile sile*" dizeleri, üretim sürecinin bireysel acıyla birleşimini ve yaşanan kederin ifade edilmesini gösterir.

Göç veya askerlik gibi bireyi köklerinden koparan durumlar, *"Karanfil ekemedim / Suyunu dökemedim / Yârim askere gitti / Elini öpemedim"* mânisinde açıkça görülür ve burada mâni hem duygusal boşalım hem de toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir araç hâline gelir. *"İn dereye dereye / Söyle yârim nereye / Sende hiç akıl yokmuş / Yazılmışın Kore'ye"* mânisi ise bireysel serzenişi mizahi bir üslupla ifade ederken Marksist halk bilimi çerçevesinde eklenen protesto işlevini de yansıtarak toplumsal eleştiri ve kişisel baskılardan kurtulma işlevini bir arada gösterir.

Toplumsal eleştiriyi ve serzenişi ironik bir dille aktaran *"Karanfilin moruna / Var git ulan yoluna / Benden selam söyleyin / Bin başının oğluna"* mânisi, alt sınıfın toplumsal konumunu ve baskı altında olma durumunu ortaya koyar. Benzer biçimde, *"Köprü altında diken / Yaktın beni gül iken / Allah da seni yaksın / Üç günlük gelin iken"* mânisi, erken evlilik, ayrılık ve kadın kimliğine dair toplumsal gerçeklikleri dile getirir; göç bağlamında bireyin kimlik ve aidiyet duygusunu koruma çabasını simgeler. Ayrıca *"Kale boyu gürgenlik / Ne hoş olur ergenlik / Ergenlikte yar sevmek / Olur bir bezirgenlik"* mânisi, gençlik döneminde bireyin duygusal ve toplumsal kimliğini şekillendirme sürecini ve göçün yarattığı değişimlere uyum çabasını yansıtır.

Bu örnekler üzerinden bakıldığında mâniler, göç sürecinde kimliğin korunması ve yeniden şekillendirilmesi için bir araç işlevi görmektedir. Örneklerde de görüldüğü üzere, mâniler göç sürecinde bireylerin yaşadığı duygusal baskıyı hafifletmek, toplumsal eleştiriyi ifade etmek ve kültürel kimliği aktarmak için önemli bir araç olarak işlev görür. Hem bireysel hem de toplumsal düzlemde kimlik aktarımını sağlayan mâniler, göçmen toplulukların kültürel sürekliliğinin korunmasında ve sözlü kültürün canlı tutulmasında merkezî bir rol üstlenmektedir. Mâniler aracılığıyla birey, yaşadığı zorlukları dile getirirken aynı zamanda ait olduğu kültürel kimliği de hatırlatmakta ve aktarmaktadır. Böylece mâniler hem bireysel hem de toplumsal düzlemde göç ve kimlik arasındaki bağın en yalın, en güçlü sözlü ifadelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Tartışma ve Sonuç

19. yüzyılda Balkanlardan, Kırım'dan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya gerçekleşen göçler, yalnızca nüfus hareketliliği yaratmakla kalmamış, göçmen toplulukların kültürel değerlerini, dilini, geleneklerini ve toplumsal ilişkilerini sürdürme çabalarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Bulgaristan Türklerinin Yüreğir'de söyledikleri mâniler, göçün bireysel ve toplumsal etkilerini anlamak açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Araştırmada işlevsel halk bilimi yaklaşımı temel alınarak mâniler, yalnızca edebî bir ürün olarak değil, toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi bağlamında da değerlendirilmiştir.

Araştırmada, Adana ili Yüreğir ilçesinde yaşayan Bulgar göçmenlerinin sözlü kültür ürünlerinden biri olan mâniler, işlevsel halk bilimi kuramı çerçevesinde değerlendi-

rilmiştir. İlaslan'ın (2005) Yüreğir ağzı üzerine yaptığı yüksek lisans çalışmasından derlenen mâniler temel malzeme olarak kullanılmış, böylece göçmenlerin kültürel hafızasında yer eden sözlü ürünlerin kimlik aktarımındaki rolü ve işlevleri ortaya konulmuştur. İnceleme sonucunda, mânilerin yalnızca estetik bir sözlü anlatım biçimi olmadığı; aynı zamanda göçün yarattığı kırılmaları görünür kıldığı, toplumsal dayanışmayı pekiştirdiği, kişisel duyguların dışavurumuna aracılık ettiği ve gerektiğinde toplumsal eleştirinin aracı hâline geldiği görülmüştür. Göçmen toplulukların kültürel sürekliliğinde bu tür sözlü ürünlerin işlevsel bir rol oynadığı, aidiyet duygusunun güçlenmesine ve kimliğin kuşaktan kuşağa aktarılmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu araştırma, yazılı kaynaklardan elde edilen veriler üzerinden de olsa, mânilerin göç ve kimlik bağlamındaki işlevselliğini ortaya koyarak halk bilimi çalışmalarına yeni bir katkı sunmaktadır.

Analizler, mânilerin bireylerin duygusal boşalım sağlaması, toplumsal eleştiri ve protesto işlevini yerine getirmesi, kültürel kimliğin aktarımını sürdürmesi ve göç sürecinde aidiyet duygusunu koruması gibi işlevleri içerdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, sevgiliye duyulan özlem, ayrılık acısı veya göçün getirdiği köklü değişimler, mâniler aracılığıyla ifade edilerek bireyin yaşadığı baskı hafifletilmiştir. Aynı zamanda toplumsal eleştiri ve mizahi serzenişler, Marksist halk bilimi perspektifinde protesto işlevi olarak değerlendirilmiş; bu durum, göçmenlerin toplumsal konumlarını, deneyimlerini ve eleştirel bakış açılarını sözlü kültür üzerinden koruduklarını göstermiştir.

Göç, bireylerin kimlik ve aidiyet algılarını doğrudan etkileyen bir süreçtir. Bulgaristan Türklerinin mânilerinde görülen duygu, tema ve söyleyiş biçimleri, göçmenlerin kimliklerini kültürel bağlamda ifade etme ve aktarma çabalarını gözler önüne sermektedir. Mâniler hem bireysel hem de toplumsal düzlemde kimlik aktarımı ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında merkezî bir araç işlevi görmektedir.

Sonuç olarak, Yüreğir'deki Bulgaristan Türklerinin mânileri, göç ve kimlik ilişkisini açıklamak için işlevsel halk bilimi perspektifinde önemli veriler sunmaktadır. Bu mâniler, göç sürecinde yaşanan duygusal kırılmaları, toplumsal eleştirileri ve kültürel kimliğin aktarımını görünür kılmakta, sözlü kültürün canlılığını ve işlevselliğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın bulguları, göçmen toplulukların sözlü kültür ürünlerinin yalnızca estetik değer taşımadığını; aynı zamanda kimlik inşası, aidiyet duygusunun sürdürülmesi ve toplumsal dayanışmanın sağlanmasında hayati bir rol oynadığını göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, göç, kimlik ve sözlü kültür ilişkilerini halk bilimi perspektifiyle açıklamaya katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

Akalın, L. S. (1972). *Türk manileri.* Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.

Akalın, L. S., & Şimşek, E. (2003). *Maniler. Türk dünyası ortak edebiyatı Türk dünyası edebiyat tarihi* (Cilt III). Atatürk Kültür Merkezi.

Artun, E. (2004). *Türk halk edebiyatına giriş.* Kitabevi.

Artun, E. (2007). Türk halk kültüründe mâni söyleme geleneği, manilerin iletişim boyutu ve işlevselliği. *Türk Dünyasında Maniler Sempozyumu.* Muğla.

Bascom, W. R. (2005). Folklorun dört işlevi. *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar* içinde (Cilt II, s. 125-151). Geleneksel.

Boratav, P. N. (1978). *100 soruda Türk halk edebiyatı.* Gerçek.

Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk folkloru* (2. b.). Gerçek.

Buttanrı, M. (2005). Bulgaristan Türk edebiyatı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, VI* (2), s. 27-45.

Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş.* Akçağ.

Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk şiirinde türler.* TDK.

Ekici, M. (2023). *Halk bilgisi (Folklor) derleme ve inceleme yöntemleri* (13. b.). Geleneksel.

Elitok, N. (2006). *Muş ilinden derlenen maniler üzerine bir inceleme.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Elâzığ: Fırat Üniversitesi.

Eset, N. (1944). *Mukayeseli ve neşredilmemiş maniler.* Halkevi Neşriyatı.

Eşim, İ., & Zaman, S. (2024, Ağustos). Türkiye'ye yönelik göçlerde Balkan ülkelerinin yeri ve Türkiye'deki Balkan doğumlu nüfusun mekansal dağılışı. *International Journal of Social Inquiry, XVII* (2), s. 383-405.

Hafız, N. (2004). Balkan Türklerinde nevruz ve bahar bayramı. *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi içinde*, 255. AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

İlaslan, Ö. (2005). *Yüreğir ve yöresi göçmen ağzı (inceleme- metinler- sözlük.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kayseri, Erciyes Üniversitesi.

Kaya, D. (2004). *Anonim halk şiiri.* Akçağ.

Kocacık, F. (1980). Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göçler (1878-1890). *Osmanlı Araştırmaları* (1).

Köprülü, M. F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar.* Diyanet.

Köprülü, M. F. (1981). *Türk edebiyatı tarihi.* Ötüken.

Özkan, İ. (2007). Bulgaristan Türklerinde mâni söyleme geleneği. Uluslararası Türk medeniyetlerinde sözlü kültür geleneği. *Türk dünyasında maniler* içinde (s. 237-251). Egeli Araştırmacı ve Yazarlar Birliği.

Torun, A. (1989). Mâni tarzı ve bu tarzın menşei hakkında bazı düşünceler. *Milli Folklor,* (25).

Uzunçarşılı, İ. H. (2007). *Osmanlı tarihi Karlofça Anlaşmasından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar* (6. b., Cilt IV). TTK.

Yener, C. (1973). *Türk halk edebiyatı antolojisi.* Başat.

Yolcu, M. A. (2011). *Balıkesir'den derlenen maniler üzerine bir araştırma.* (Yayınlanmamış doktora tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.

21. OTURUM

Balkanlarda Göç ve Diplomasi

Göç ile Diplomasi Arasında: 1951 Göçünden 1968 Göç Anlaşmasına Türkiye–Bulgaristan İlişkileri

Mustafa Işık[1]

Özet

Balkanlar'ın tarihi, yalnızca siyasi çatışmalar ve sınır değişiklikleriyle değil, aynı zamanda göç hareketleriyle de şekillenmiştir. Özellikle Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçler, 20. yüzyıl boyunca ikili ilişkilerin en önemli parametrelerinden biri olmuştur. Bu çalışmanın amacı, 1951 Göçü'nden 1968 Göç Antlaşması'na kadar geçen süreci inceleyerek, söz konusu dönemin Türkiye–Bulgaristan ilişkileri üzerindeki etkilerini analiz etmektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan iki kutuplu uluslararası sistem, Balkanlar'da da belirleyici olmuş; Bulgaristan Sovyetler Birliği'nin yakın müttefiki haline gelirken Türkiye Batı blokunda konumlanmıştır. Bu karşıt konumlanış, azınlık politikaları üzerinden doğrudan yansımış ve Türk–Müslüman azınlığın göç taleplerini tetiklemiştir. 1950–1951 yıllarında yaklaşık 150 binden fazla Türk Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Bu zorunlu göç, ikili ilişkilerde derin krizlere yol açmış ve Bulgaristan Komünist Partisi (BKP), göçü yalnızca demografik homojenleşme için değil, aynı zamanda Türkiye'yi ekonomik ve siyasal açıdan zor durumda bırakmak için bir araç olarak kullanmıştır. Bu süreçte Bulgaristan Türk toplumunun önde gelen aydınları, fikir insanları ve aktivistleri de Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Bulgaristan'daki Türk azınlık, entelektüel anlamda ciddi bir boşlukla karşı karşıya kalmış; rejim, muhalif sesleri ülkeden uzaklaştırarak azınlık sorunlarını göç yoluyla "çözme" yoluna gitmiştir. 1950'ler sonrası dönemde sınırların kapatılması ve göçün suç unsuru haline getirilmesi, parçalanmış aileler, eğitimde asimilasyon ve mülkiyet kayıpları gibi sorunları artırmıştır. Türkiye ise iç politik istikrarsızlık ve Soğuk Savaş koşullarının yarattığı dış politika sınırlamaları nedeniyle uzun süre pasif kalmıştır. 1960'ların ortalarına gelindiğinde, uluslararası sistemdeki "détente" süreci, iki ülke arasında yeniden diyalog imkânı yaratmıştır. Bu bağlamda 22 Mart 1968'de imzalanan Göç Antlaşması, daha önce Türkiye'ye göç etmiş kişilerin yakın akrabalarının sınırlı da olsa Türkiye'ye yerleşmesine imkân tanımıştır. Anlaşma parçalanmış ailelerin bir kısmını birleştirmeyi hedeflese de kapsamı dar tutulmuş, Türk azınlığın kültürel ve siyasal haklarına dair herhangi bir ilerleme sağlamamıştır. Bununla birlikte ikili ilişkilerin normalleşmesine ve ticaret, ekonomi ile turizm alanlarında yeni iş birliklerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak 1951 Göçü ile başlayan ve 1968 Göç Antlaşması'yla yumuşama sürecine evrilen dönem, göç olgusunun yalnızca insani değil aynı zamanda siyasal bir araç olarak da kullanıldığını göstermektedir. Bu süreç Bulgaristan Türk toplumunun entelektüel zayıflamasına yol açmıştır. SSCB'nin yönlendirmeleri altında hareket eden BKP, azınlık sorunlarını göç ettirerek çözme yolunu tercih etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, diplomasi, 1951 göçü, 1968 Göç Antlaşması, Türk–Bulgar ilişkileri, Türk ve Müslüman azınlıklar

Between Migration and Diplomacy: Turkish–Bulgarian Relations from the 1951 Migration to the 1968 Migration Agreement

Summary

The history of the Balkans has been shaped not only by political conflicts and shifting borders but also by migration movements. Among these, migration from Bulgaria to Türkiye stood out as a central factor in bilateral relations throughout the 20th century. This study aims to examine how the period between the 1951 Migration and the 1968 Migration Agreement affected Türkiye–Bulgaria relations. The bipolar international

1 Dr. Bağımsız Araştırmacı, mustafa.isik9@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2885-1769.

order established after the Second World War also left its mark on the Balkans: Bulgaria aligned itself closely with the Soviet Union, while Türkiye took its place in the Western bloc. This confrontation directly influenced minority policies and intensified the migration demands of the Turkish–Muslim minority in Bulgaria. Between 1950 and 1951, around 150,000 Turks migrated to Türkiye. This mass, forced migration not only generated severe crises in bilateral relations but also allowed the Bulgarian Communist Party (BKP) to use emigration both as a tool of demographic homogenisation and as leverage to place Türkiye in a difficult economic and political position. During this period, leading intellectuals, thinkers, and activists of the Turkish community were also expelled to Türkiye, leaving behind a deep intellectual vacuum. By removing dissenting voices, the regime attempted to 'resolve' minority issues through migration. After the early 1950s, the closure of borders and the criminalisation of emigration aggravated problems such as divided families, assimilation through education, and property losses. Türkiye, meanwhile, remained largely passive because of domestic political instability and the restrictive framework imposed by the Cold War. By the mid-1960s, however, the détente process in international politics created new openings for dialogue between the two states. In this context, the Migration Agreement signed on 22 March 1968 granted, albeit in a limited way, the right of settlement in Türkiye to the close relatives of earlier migrants. While this agreement aimed to reunite some separated families, its scope was narrow and it brought no improvement in the cultural or political rights of the Turkish minority. Nevertheless, it paved the way for normalisation of bilateral relations and facilitated cooperation in trade, economy, and tourism. Ultimately, the trajectory that began with the 1951 Migration and culminated in the détente symbolised by the 1968 Agreement illustrates how migration functioned as both a humanitarian and a political instrument. This process weakened the intellectual fabric of the Turkish community in Bulgaria, while the BKP—guided by the Soviet Union—sought to address minority issues by promoting emigration.

Keywords: Balkans, diplomacy, 1951 migration, 1968 Migration Agreement, Turkish-Bulgarian relations, Turkish and Muslim minorities

1. Giriş

Balkan coğrafyası göçler ile şekillenmiş, tarihsel olarak insan akışının devamlı olduğu bir geçiş güzergahıdır. Bu bağlamda Balkanların tarihinde göç hadiseleri merkezi bir rol teşkil etmektedir. Yüzyılı aşkın bir süredir Balkanlar'dan Türkiye'ye farklı dönemlerde göç hareketleri yaşanmıştır. Bu göçlerin en yoğun ve dikkat çekici olanları Bulgaristan kaynaklıdır. Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketleri, komünist dönem öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde incelenebilir. Komünist rejim döneminde ise üç büyük göç dalgası öne çıkmaktadır: 1950–1951 yıllarındaki zorunlu göç, 1968 Göç Antlaşması çerçevesinde yaklaşık on yıl süren akraba birleşimi göçleri ve 1989 yılında uygulanan zorunlu asimilasyon politikaları sonucunda ortaya çıkan kitlesel göç.

Balkan ulusları 18. yüzyılda Avrupa'dan gelen milliyetçilik akımları ve Rusya'nın desteğiyle Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelelerine girişmiştir. Bu halkların temel hareket motivasyonu ulus devletlerini inşa etmekti. Bulgar isyancılar da bu doğrultuda Rusya'nın bölgeyi işgal ederek kendilerini Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmasını beklemişlerdir. 1876 Bulgar isyanı, ardından gelişen süreçte Osmanlı Devleti Balkanlar'dan büyük ölçüde tasfiyesi edilmiştir.

93 Harbi sonrasında Türk ve Müslüman ana kitle büyük kayıplar yaşamış, güvenli gördükleri Anadolu ve Trakya'ya göç etmeye başlamıştır. Bu dönemde Rusya, Bal-

kanlar'daki hedeflerini gerçekleştirmek için en fazla Bulgar halkını kullanmış, Bulgar aydınları da bağımsızlık yolunda her türlü dış desteğe açık olmuştur. 1878 Berlin Kongresi kararıyla Bulgaristan, Rusya'nın desteğiyle özerk prenslik statüsü kazanmış; bu tarihten itibaren ülkedeki Türk ve Müslüman nüfus sistematik biçimde ötekileştirilmeye başlanmıştır. Göçler sonucu demografik dengeler değişmiş ve Müslümanlar azınlık konumuna düşerek ayrımcı politikalara maruz kalmıştır.

I. Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ciddi ölçüde toprak kaybına uğramış, ancak Balkan devletleri arasındaki paylaşım anlaşmazlıkları kısa süre içerisinde II. Balkan Savaşı'nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Edirne'yi yeniden kontrol altına almayı başarsa da hem 1877–1878 Osmanlı–Rus Harbi hem de Balkan Savaşlarının yansımaları bölgede yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların güvenliğini zayıflatmış, bu durum göç dalgalarının hız kazanmasına yol açmıştır. Böylelikle azınlıklar, varlıklarını ve haklarını koruyabilmek için uluslararası düzeyde yapılan antlaşmalara yönelmek zorunda kalmıştır. Bulgaristan'daki Müslümanlar ise, müftülük kurumları ve Cemaat-i İslamiye örgütlenmeleri aracılığıyla dini ve kültürel kimliklerini sürdürme gayreti göstermiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın aynı ittifak bloğunda yer alması, ilişkilerde geçici bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet döneminde imzalanan 1925 tarihli "Dostluk ve İş birliği Anlaşması" bu olumlu ilişkilerin sürmesini sağlamıştır. Ancak 1930'ların sonlarında Bulgaristan siyasetinde etkinlik kazanan "Zveno" hareketinin, Türk yerleşim birimlerinin adlarını Bulgarcalaştırmaya başlaması Türk azınlığı üzerinde baskı yaratmış ve göç sürecini teşvik etmiştir.

1946'da monarşinin kaldırılması ve Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Bulgaristan'da sosyalist yönetimin kurulması, Türk azınlığın konumunda yeni bir evreye işaret etmiştir. Başlangıçta azınlıkların varlığına görece daha toleranslı yaklaşan bu yönetim, ilerleyen süreçte asimilasyon politikalarına yönelmiş; sınır sorunları ve azınlık hakları meselesi Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde temel gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemin en kritik gelişmelerinden biri 1951 yılında gerçekleşen göç olayıdır. Sonrasında 1968 Göç Anlaşması ilişkilerde kısmi bir yumuşama yaratsa da 1980'lerde uygulamaya konan "Vızroditelen Protses" (Yeniden Doğuş Süreci) kapsamında Türk, Pomak ve Roman toplulukların isimleri zorla değiştirilmiştir. Türkiye'nin bu uygulamalara karşı gösterdiği sert tepki, iki ülke ilişkilerini son yarım yüzyılın en gergin safhasına taşımıştır.

1951 kitlesel göçü, 1968 Göç Anlaşması ve 1989 zorunlu göçü dikkate alındığında, Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelen en yoğun nüfus hareketlerinin Bulgaristan kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu durum, Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığın farklı siyasal rejimler altında değişen yöntemlerle fakat benzer amaçlarla sürekli baskı altında tutulduğunu ortaya koymaktadır. Monarşi döneminden komünist rejime kadar

uzanan süreçte uygulanan politikalar, demografik yapıyı homojenleştirme ve ulusal kimliği yeniden inşa etme hedefi doğrultusunda azınlığı ya zorunlu göçe ya da asimilasyona maruz bırakmıştır. Böylelikle azınlık meselesi, yalnızca Bulgaristan'ın iç siyasetinde bir kimlik ve güvenlik sorunu değil, aynı zamanda Türk–Bulgar ilişkilerinin temel belirleyeni olmuş; göç hareketleri hem iki ülke arasındaki diplomatik dengeleri etkilemiş hem de bölgesel düzeyde siyasi ve demografik sonuçlar doğurmuştur.

2. 1951 Göçüne Giden Süreçte Türk-Bulgar İlişkileri

Soğuk Savaş'ın başlaması, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye–Bulgaristan ilişkilerinin yönünü belirleyen en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası düzen, Bulgaristan'ın Doğu Bloku'na eklemlenmesine neden olmuş ve ülke giderek Sovyetler Birliği'nin uydusu gibi hareket etmeye başlamıştır (Işık, 2016, s. 43). Bu siyasal atmosferde, Komünist Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen ilk kitlesel nüfus hareketi tarihe "1951 Göçü" olarak geçmiştir. Bulgaristan Komünist Partisi ise bu göçün sorumluluğunu Türkiye'ye yükleyerek, Ankara'nın Bulgaristan ekonomisini ve üretim gücünü zayıflatmak amacıyla süreci teşvik ettiğini öne sürmüştür (Hacıoğlu, 2015, ss. 38-40).

Bu göç, Türkiye ile Bulgaristan arasında derin siyasi ayrılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. SSCB'nin rejim ihraç politikaları, belirli hedef ülkeler seçmek üzerine kuruluydu. Sovyetler Birliği, çevresindeki ülkelerde "sosyalist" devrimleri teşvik ederken, Bulgaristan aracılığıyla Türkiye'ye de nüfuz etmeyi amaçlamıştır. 1946'da komünist rejimin kurulmasıyla birlikte Bulgaristan, azınlıklara yönelik başlangıçta görece ılımlı bir politika izlemiştir. Rejimin öncelikli amacı, sisteme bağlı kadroların yetiştirilmesiydi. Bu bağlamda Türk azınlık da komünist eğitim sürecine dâhil edilerek, Sovyetler Birliği'nin yönlendirmesi doğrultusunda Türkiye'de sosyalist bir devrim için gerekli ideolojik temeli taşıyacak potansiyel bir unsur olarak konumlandırılmıştır (Ersoy McMeekin, 2013, s. 104).

Bununla birlikte, Bulgaristan Komünist Partisi (BKP), gerçekleşen göçü yalnızca Türkiye'yi uluslararası alanda zor durumda bırakmak için değil, aynı zamanda ülke içinde demografik homojenleşmeyi sağlamak için de kullanmıştır. Soğuk Savaş'ın yeni başladığı bu dönemde uluslararası kutuplaşmalar en üst düzeye ulaşmış, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerde sınır gerginlikleri baş göstermiştir (Sander, 1969, ss. 70-71). Türkiye'nin Trakya bölgesini silahlandırmaya yönelik politikaları, Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki Bulgaristan açısından jeopolitik ve stratejik bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir (Bıçaklı, 2016, s. 192). Bu güvenlik kaygılarının gölgesinde, Bulgaristan Komünist Partisi yönetimi ülkedeki Türk nüfusun Türkiye'ye göç etme arzusunu kendi siyasal çıkarlarına hizmet edecek biçimde yönlendirmeyi tercih etmiştir.

Bulgar Komünist Partisinin kısa bir zaman diliminde yaklaşık 250.000 Türk'ü göçe zorlamasının ardında esas olarak demografik kaygılar bulunmaktaydı; ancak komünist rejim

açısından üretim gücüne katkı sağlayabilecek bir topluluğun ülke dışına itilmesi, ciddi bir çelişkiyi beraberinde getirmiştir. 1940 yılında Romanya'dan Bulgaristan'a bırakılan Dobruca bölgesinde yaşayan 150.000 Türk'ün de eklenmesiyle ülkedeki Türk nüfusunun artışı, bu kaygıları daha da derinleştirmiştir. Sonuç olarak, 1951 Göçü kapsamında 150 bini aşkın Türk Türkiye'ye göç etmiş, bu süreçte parçalanmış aileler gibi toplumsal sonuçlar uzun yıllar gündemde kalmıştır (Sander, 1969, ss. 70–71). Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikaları Türkiye açısından doğu ve batı sınırlarında güvenlik endişelerini artırırken, Menderes hükümetinin Batı ittifakı ve özellikle ABD ile geliştirdiği ilişkiler karşısında SSCB, Balkanlar'daki en sadık müttefiki Bulgaristan üzerinden çeşitli hamlelerde bulunmuştur. Bu bağlamda 1951 Göçü, yalnızca demografik ve sosyal bir olgu değil, aynı zamanda Türkiye'yi ekonomik ve siyasal açıdan zor durumda bırakmayı hedefleyen bir dış politika aracı olarak da değerlendirilmelidir.

Aynı dönemde Kore'nin kuzeyinden yükselen komünist tehdit karşısında, Birleşmiş Milletler'in aldığı karar doğrultusunda oluşturulan uluslararası askeri güce Türkiye, Menderes hükümetinin kararıyla 5.000 asker göndermiştir. Bu adım, Türkiye'nin SSCB'nin dış politikasına karşı olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye, Kore Savaşı'nda ortaya çıkan "kızıl tehlike"ye karşı ABD ve diğer Batılı müttefiklerle iş birliği yapmadığı takdirde, Sovyet baskısı karşısında yalnız kalma riskiyle karşı karşıyaydı. Bu nedenle, NATO'nun sağladığı güvenlik şemsiyesi uzun vadede hem iç hem de dış güvenliğin teminatı olarak değerlendirilmiş ve Türkiye açısından en rasyonel tercih olarak görülmüştür (Balcı, 2015, s. 85).

Türkiye, Kore Savaşı'na asker göndererek Batı ittifakıyla uyumlu bir dış politika izlemiş; bu adımın ardından ABD'nin girişimleri ve İngiltere'nin desteğiyle kısa süre içinde NATO üyeliğine kabul edilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Türkiye, artık Batı ve ABD ile aynı cephede yer alarak SSCB'nin yayılmacı politikalarına karşı bir güvenlik üssü konumuna gelmiştir. Türkiye, bu tarihten sonra NATO'nun çizdiği çerçeve doğrultusunda hem Balkanlara hem de Ortadoğu'ya yönelik politikalarda hareket etmek durumunda kalmıştır. Ancak bu durum, Ortadoğu ve Balkan ülkelerinde çoğunlukla olumsuz bir şekilde algılanmıştır (Bağcı, 2012, s. 139).

Her ne kadar Türkiye ile Yunanistan arasında tarihsel ve siyasal sorunlar bulunsa da her iki ülke aynı güvenlik paktı altında birleşmiştir. Bu dönemde Balkanlar'da Bulgaristan, Sovyetler Birliği'ne adeta bir uydu devlet gibi bağımlı politikalar yürütürken; Arnavutluk, görünürde Moskova'ya yakın görünse de aslında Çin ile ilişkilerini derinleştirmeye çalışmaktaydı. Yugoslavya ise tarafsızlık politikası sayesinde Türkiye ile iş birliği yapma potansiyeli en yüksek aktör olarak öne çıkmıştır (Işık, 2024, s. 118). Bununla birlikte Soğuk Savaş'ın blok siyaseti Türkiye'nin Balkanlar'daki manevra alanını sınırlamış; ancak Ankara, Yunanistan ve Yugoslavya ile hareket ederek SSCB'nin yayılmacı politikalarına karşı denge oluşturabileceğini öngörmüştür. Özellikle Yu-

goslavya–SSCB arasındaki gerilimin yanı sıra Yunanistan'da komünistlerin iç savaşı kaybetmesi, bu iki ülkenin Türkiye ile yakınlaşmasını kolaylaştıran başlıca etkenler olmuştur (Bağcı, 2012, s. 140).

3. Balkan İttifakı ve Bölgesel Güvenlik

Türkiye'nin NATO'ya katılımıyla birlikte Balkanlar'da yeni bir güvenlik mimarisi şekillenmiş, Ankara bu süreçte Sovyetler Birliği'nin bölgedeki nüfuzunu sınırlandırmayı ve Batı sınırlarının güvenliğini artırmayı hedeflemiştir. Tito–Stalin ayrışmasının ardından Yugoslavya'nın stratejik önemi daha da belirgin hâle gelmiş ve Türkiye için Balkanlar'da Sovyet karşıtı bir blok oluşturma fırsatı doğmuştur. Bu çerçevede Ankara, Yugoslavya'nın NATO'ya dâhil edilmesini gündeme getirmişse de ABD bu öneriyi Yugoslavya'nın geçmişte "Cominform" üyesi olması ve ülkenin iç siyasal atmosferindeki istikrarsızlık gerekçeleriyle desteklememiştir (Sander, 1969, s. 107–111).

Menderes hükümeti, Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte Sovyetlere karşı bir "Balkan Paktı" kurmayı dış politika önceliklerinden biri haline getirmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Belgrad ve Atina ziyaretlerinde ortak savunma anlaşması niteliğindeki bu ittifakı hayata geçirmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Ancak Yugoslavya, paktın yalnızca askeri güvenliğe odaklanmasını yeterli görmemiştir. Kültürel ve ekonomik boyutlarının da anlaşmaya eklenmesini talep etmiştir. 1953'te Stalin'in ölümünün ardından SSCB–Yugoslavya ilişkilerinin yumuşaması, söz konusu ittifakın önemini giderek azaltmıştır. Sovyet tehdidini daha az hisseden Belgrad yönetimi, bağımsız bir dış politika izlemeye yönelmiş ve iki blok arasında eşit mesafede durmayı tercih ederek Bağlantısızlar Hareketi içinde kendisine yeni bir rol belirlemiştir (Balcı, 2015, s. 92).

Öte yandan, 1955'te İstanbul'da yaşanan 6–7 Eylül Olayları nedeniyle Rumlara yönelik saldırıların telafi edilmemesi, Yunanistan'ın Balkan Paktı üyeliğini askıya almasına yol açmıştır. Türkiye her ne kadar 1958'e dek bu ittifakı canlandırmaya çalışmışsa da herhangi bir sonuç elde edememiştir. Nihayetinde Sovyetler Birliği'ndeki değişimler Balkan dengelerini doğrudan etkilerken, Stalin'in ölümü Türkiye ile Moskova arasındaki gerilimin de kısmen yumuşamasına imkân tanımıştır (Balcı, 2015, ss. 92–93).

4. 1951 Göçünden 1968 Göç Antlaşmasına İkili İlişkiler

1950–1951 göçü sırasında Bulgaristan, tek taraflı bir kararla Türkiye sınırını kapatmış; ancak her iki tarafta yaşayan Türk nüfusunun yoğun talepleri üzerine sınır Şubat 1953'te yeniden açılmıştır. Bununla birlikte, sınırların açılması göç hareketliliğini kolaylaştırmamış; zira Bulgaristan yönetimi, Türk azınlığın pasaportlarına el koyarak ikinci bir kitlesel göç dalgasını fiilen engellemiş ve hatta "göç" kavramının telaffuzunu dahi suç unsuru olarak değerlendirmiştir (Şimşir, 1992, s. 62).

1951 sonrasında ikili ilişkilerde göç meselesinin yüksek sesle konuşulmadığı, nispeten "sessiz" bir dönem yaşanmıştır. Bununla birlikte, Soğuk Savaş koşullarında ilişkilerin en önemli sorunu yine Bulgaristan Türklerinin göç meselesiydi. Bu mesele çözülemeden ilişkilerde kayda değer bir normalleşme mümkün görülmemiş ve iki ülke arasındaki soğukluk yaklaşık on iki yıl sürmüştür.

Bulgaristan siyasetinde iktidar değişiklikleri yaşansa da azınlık politikalarının sürekliliği göze çarpan bir olgu olarak varlığını sürdürmüştür. Todor Jivkov döneminde öne çıkan "Sosyalist Tek Ulus" ideolojisi, yüzeyde yurttaşlık temelinde bir bütünleşmeyi savunur görünmekle birlikte, gerçekte Türk ve Müslüman toplulukların kimliklerini bastırmayı hedefleyen asimilasyon uygulamalarını meşrulaştırmıştır. Bu bağlamda, çoğunluğu tarımsal üretimle uğraşan Türklerin topraklarına devlet tarafından el konulması ve Türk okullarının Bulgar eğitim kurumlarıyla kaynaştırılması, toplumsal baskıyı artırarak Türkiye'ye yönelen göç eğilimini hızlandırmıştır. (Lütem, 2000, s.77). 1959–1960 yıllarından itibaren Türkçe eğitimin planlı bir biçimde ortadan kaldırılması ise, Bulgaristan'daki eğitim sistemini rejimin ideolojik yeniden üretiminde kullanılan kurumsal bir asimilasyon aracına dönüştürmüştür (Ağanoğlu, 2001, s. 313).

Türkiye, ikili ilişkilerin bozulmaması adına Bulgaristan'daki Türk okullarının kapatılmasına ciddi bir tepki göstermemiştir. Türk okullarının Bulgar eğitim kurumlarıyla birleştirilmesi ve çoğunluğu çiftçilikle geçinen Türklerin toprakları ile mülklerine el konulması gibi uygulamalara karşı Türkiye'nin tepkilerinin cılız kalması, Bulgaristan'daki Türk topluluğu içinde derin bir "sahipsizlik duygusu" yaratmıştır. Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) ise bu psikolojiyi kendi politik hedefleri doğrultusunda araçsallaştırmaya çalışmıştır.

1953–1968 yılları arasında Türkiye'ye göç edemeyen Bulgaristan Türkleri, ciddi toplumsal sorunlar biriktirmiştir. Bunların başında "parçalanmış aileler" meselesi gelmiştir. Parçalanmış aileler sorunu hem Ankara'yı hem Sofya'yı sosyolojik ve psikolojik açıdan çözüm arayışına zorlamıştır.

Türkiye'nin 1963 yılına kadar Bulgaristan'daki gelişmelere yeterince eğilememesinin başlıca nedenleri şunlardı:

- İçeride yaşanan siyasi istikrarsızlıkların çözülememesi,
- İkinci Dünya Savaşı oluşan kutuplu dünya siyasetinin dış politika kararlarını zorlaştırması.

1960 Askerî Darbesi sonrasında iç politikada ortaya çıkan huzursuzluk, dış politikaya da yansımış; Türkiye, BKP'nin Türk ve Müslüman ahaliye yönelik asimilasyon politikalarına karşı yalnızca nota vermekle yetinmiştir (Bıçaklı, 2016, ss. 208-212).

Türk azınlığın Bulgaristan'ı terk etme yönündeki güçlü eğilimi, özellikle Türkçe eğitimin sınırlandırılmasından sonra belirginleşmiş ve kısa sürede kitlesel bir harekete dö-

nüşmüştür. Altı aylık bir dönemde 380.000'den fazla kişi Türkiye'ye göç edebilmek için dilekçe vermiş; başvurular Sofya Büyükelçiliği'nin yanı sıra Filibe ve Burgaz konsolosluklarına yoğunlaşmıştır (Şimşir, 1992, s. 63). Ancak bu yoğun talep karşısında Bulgaristan Komünist Partisi, Türklerin diplomatik temsilciliklere başvurusunu yasaklayan kararlar almıştır. Aynı zamanda Bulgar basınında Türkiye, ekonomik açıdan zayıf bir ülke olarak sunularak göç fikri itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır (Lütem, 2000, s. 78).

Öte yandan Bulgar hükümeti, Türkiye–Bulgaristan ilişkilerinin seyri açısından azınlık meselesinin gündem dışı bırakılmasını talep etmiş ve göç sorununu uzun yıllar müzakere etmeyerek ikili ilişkilerin gelişimini bilinçli biçimde engellemiştir. Buna karşılık Ankara, göçün gerçekleşmesine imkân tanınması durumunda yaz aylarında günlük 1000, kış aylarında ise 500 kişilik kontenjanla göçmen kabul edebileceğini Bulgar tarafına bildirmiştir.

Eylül 1961'de Türkiye Hariciyesi, Bulgaristan'a gönderdiği bir nota ile Türk azınlığın temel haklarının korunması ve serbest göçün sağlanması gerektiğini gündeme taşımıştır. Aynı dönemde TBMM'de Bulgaristan'daki Türk topluluğunun durumu ve Sofya hükümetinin politikaları tartışma konusu yapılmıştır. 30 Aralık 1963'te TBMM'ye sunulan Koalisyon Hükümeti Programı'nda ise, Bulgaristan'ın iyi komşuluk ilişkileri yönündeki beyanlarının ancak mevcut sorunların müzakereler yoluyla çözülmesi ve bu süreçte Bulgar hükümetinin sorumluluk üstlenmesiyle mümkün olabileceği vurgulanmıştır (Şimşir, 1992, s. 64). Programda geçen "pürüzlü meseleler" ifadesi, aslında Bulgaristan Türklerinin hakları ve göç sorununa işaret etmekteydi. Ancak resmî belgelerde doğrudan "Bulgaristan Türkleri" ifadesinin kullanılmaması, Türkiye'nin diplomatik söyleminde ihtiyatlı bir yaklaşımı yansıtmıştır. Oysa Ankara, 1963–1964 yıllarında biriken göç dilekçelerini uluslararası kurumlara taşıyarak Bulgar hükümeti üzerinde baskı kurma imkânına sahipti. Buna rağmen, gerekli adımların atılmaması ve verilen tepkilerin sınırlı kalması, Bulgaristan Komünist Partisi yönetimini cesaretlendirmiş; bu da zorunlu isim değişiklikleri ve sistematik asimilasyon politikalarının önünü açmıştır (Lütem, 2000, s. 78; Şimşir, 1992, s. 64).

5. Yumuşama Döneminin Yansımaları ve Türkiye–Bulgaristan İlişkileri

Uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler Türkiye–Bulgaristan ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir. Özellikle Küba Krizi sonrasında gündeme gelen "détente" (yumuşama) siyaseti, Soğuk Savaş'ın gergin atmosferini kısmen yumuşatmış; Sovyetler Birliği de Stalin'in ölümünün ardından Türkiye'den Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerindeki taleplerinden resmen vazgeçtiğini açıklamıştır (Gaddis, 2005, s. 219; Hale, 2013, s. 125). Bu durum, Sovyet dış politikasının etkisi altındaki Bulgaristan'ın Ankara ile daha yakın ilişkiler kurabilmesi için uygun bir zemin yaratmıştır.

Türkiye, NATO üyesi olarak Küba Krizi'nde ve Jüpiter füzeleri meselesinde ABD'nin yanında konumlanmak durumunda kalmış; ancak Washington ile Moskova arasında varılan uzlaşma, Türkiye dâhil birçok devlete yalnızca geçici bir güvenlik rahatlaması sağlamıştır. Bu bağlamda, Ankara'nın güvenliğini yalnızca ABD merkezli ittifaklara dayandırmasının sürdürülebilirliği tartışma konusu olmuştur (Kuniholm, 1980, s. 312).

1964'te Kıbrıs meselesi bağlamında gündeme gelen Türk müdahalesine karşılık ABD Başkanı Johnson'ın gönderdiği mektup, Türkiye'ye yönelik ciddi yaptırım tehditleri ve uyarılar içermekteydi. Mektupta, olası bir Sovyet saldırısı halinde ABD'nin Türkiye'ye yardım etmeyeceği açıkça belirtilmiş, bu da Türk dış politikasını daha esnek, çok boyutlu ve çok aktörlü bir çizgiye yöneltmiştir (Balcı, 2015, s. 108).

1965 seçimlerinde iktidara gelen Adalet Partisi, hükümet programında çok boyutlu dış politika anlayışını şu ifadelerle tanımlamıştır: "Bir ittifaka ve bir ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya bir ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mâni değildir" (TBMM, 1965/HP30, s. 3). Bu dönemde, ekonomik kalkınmayı merkeze alan Adalet Partisi, yalnızca NATO ve ABD eksenli bir siyaset izlemeyeceğini açıkça ilan etmiş; Ortadoğu, Kafkasya ve Balkanlar'da daha bağımsız ve inisiyatif sahibi bir diplomasi yürütme arayışına girmiştir (Yılmaz, 2007, s. 146). Bununla birlikte, Türkiye'nin Batı yanlısı dış politika çizgisi, Kıbrıs sorunu, Misak-ı Milli söylemi ve Balkanlar'daki Türk–Müslüman azınlıkların haklarının korunması gibi kritik konularda çoğu zaman gecikmeli tepkiler doğurmuştur. Bu bağlamda, çok yönlü ve daha özerk bir dış politikanın geliştirilmesi Türk diplomasisi açısından bir zorunluluk haline gelmiştir (Armaoğlu, 2003, s. 591).

1960 sonrasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde dikkat çekici bir yumuşama süreci başlamıştır. 27 Mayıs Darbesi gerçekleşmemiş olsaydı, Adnan Menderes'in Moskova ziyaretiyle bu yakınlaşma çok daha erken bir dönemde ivme kazanabilecekti (Hale, 2013, s. 203). Nikita Kruşçev'in, Türkiye'nin Batı kampında kalmakla birlikte Sovyetlerle de iş birliği yürütebileceğine dair ılımlı mesajları, karşılıklı ziyaretlerin önünü açmıştır (Armaoğlu, 2003, s. 592). Bu gelişmeler, yalnızca Sovyetlerle sınırlı kalmamış; diğer sosyalist devletlerle de siyasi temasların kurulmasına olanak tanımıştır. Sovyet dış politikasındaki değişim ve uluslararası düzeydeki "détente" süreci, bu yakınlaşmanın temel belirleyicileri olmuştur (Uçarol, 2013, s. 874).

Bu siyasal yeni ortam, ekonomik ve kültürel alanlara da yansımış; turizmden bilimsel iş birliğine kadar farklı sahalarda yeni adımlar atılmıştır. Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde Batı'dan beklediği desteği bulamaması, Ankara'yı SSCB ve diğer sosyalist ülkelerle kısmi bir yakınlaşmaya yöneltmiş; bu durum Türk dış politikasında çok boyutlu bir yaklaşımın öne çıkmasına zemin hazırlamıştır (Oran, 2001, s. 482; Balcı, 2015, s. 110). Nitekim 1964'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti sırasında imzalanan "Kültürel-Bilimsel İşbirliği Anlaşması", Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerle yapılan ilk resmi anlaşma olma özelliğini taşımıştır (Balcı, 2015, ss. 124–125).

Bu süreçte Bulgaristan ile ilişkiler de olumlu yönde etkilenmiştir. 10 Ekim 1964'te Sofya'da imzalanan "Turizm Alanında İşbirliği Antlaşması" iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Tuğlacı, 1984, s. 134; Bıçaklı, 2016, s. 211). Ayrıca 1966 Aralık ayında Sovyet Başbakanı Aleksey Kosigin'in ziyareti öncesinde Ankara'ya gönderdiği heyet, görüşülecek konulara dair bir ön protokol hazırlamış ve ilişkilerin kurumsal bir boyuta taşındığını göstermiştir (Balcı, 2015, s. 125).

Başbakan Süleyman Demirel'in 3 Kasım 1965'te TBMM'de yaptığı konuşma ise, Türkiye'nin bu dönemdeki yaklaşımını açıkça ortaya koymuştur. Demirel, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk temelinde ilişkilerin geliştirilmesinin yalnızca iki ülkenin çıkarlarına değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel barışın güçlenmesine hizmet edeceğini belirtmiştir (Demirel, 1965, s. 94). Bu yakınlaşmada Kosigin'in özellikle ekonomik ilişkilerin ilerlemesine sağladığı katkı dikkat çekmiş, SSCB'nin komünist blok dışında yürüttüğü ziyaretler ise Moskova'nın çok boyutlu dış politika arayışının somut bir göstergesi olmuştur. Nihayetinde, Türkiye–Sovyet ilişkilerindeki yumuşama, Türkiye–Bulgaristan ilişkilerine de doğrudan yansımış ve ikili ilişkilerde gözle görülür ilerlemeler kaydedilmiştir.

6. Diplomasi ve 1968 Yakın Akraba Göç Anlaşması

1966 Ağustos'unda Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev ile Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil arasında Ankara'da yapılan görüşmeler, iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmüştür. Bu mutabakatın en önemli yönü, daha önce Türkiye'ye göç edenlerin Bulgaristan'da kalan akrabalarına göç hakkı tanınmasıydı. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'ye son resmi ziyaretinin otuz yıl önce gerçekleşmiş olması, iki ülke arasındaki gergin ilişkilerin boyutunu göstermesi açısından dikkat çekicidir (Lütem, 2000, s. 79). 21 Ağustos 1966'da varılan mutabakat, parçalanmış ailelerin birleştirilmesine yönelik sınırlı bir göç düzenlemesi getirmiştir (Şimşir, 1992, s. 65).

22 Şubat 1968'de parafe edilen ve 24 Şubat'ta kamuoyuna duyurulan göç anlaşmasıyla, yalnızca belirli akrabalık derecelerine sahip Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Türkiye'ye göç edebileceği karara bağlanmıştır. Göçmenlerin ev eşyaları ve mesleki araçlarını vergiden muaf şekilde getirmelerine, gayrimenkullerini serbestçe tasfiye etmelerine ve bu tasfiye gelirlerini serbest ticarette kullanmalarına izin verilmiştir (Şimşir, 2012, ss. 344–345). Ancak anlaşmanın kapsamının sınırlı olması, parçalanmış ailelerin tamamını kapsayamamış ve göç talebini karşılamada yetersiz kalmıştır.

20–26 Mart 1968'de Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov ve Dışişleri Bakanı Başev'in Ankara ziyareti sırasında anlaşma imzalanarak resmen yürürlüğe girmiştir (Tatarlı, 2009, s. 335). Göçmenlerin "serbest göçmen" statüsüyle kabul edilmesi, Türkiye açısından ek bir yükümlülük doğurmamış; Bulgaristan ise iş gücü kaybını sınırlamak amacıyla göçü kısıtlı tutmuştur. Bu süreç, Türkiye–Sovyetler Birliği yakınlaşmasının

da etkisiyle, Ankara–Sofya ilişkilerinin yumuşamasına katkıda bulunmuştur. Ancak Türk azınlığın temel hakları konusunda ilerleme sağlanmamış, Bulgar tarafı bu meselenin gündeme gelmesini özellikle engellemiştir.

Bu görüşmelerde yalnızca göç değil, uluslararası gündemin önemli bir konusu olan Kıbrıs meselesi de ele alınmıştır. Demirel ve Jivkov, Kıbrıs'ın bağımsızlığına dayalı bir çözümün ve Türklerle Rumların barış içinde yaşamasının gerekliliğini vurgulamışlardır (Akça, 2016). Böylece mesele, Balkan halklarına ve Bulgaristan'daki Türk azınlığa dolaylı mesajlar içeren bir söylem boyutu da kazanmıştır.

1968 Göç Anlaşması sonrasında iki ülke ilişkileri görece istikrarlı bir döneme girmiş; ticaret, turizm ve ekonomi gibi alanlarda iş birlikleri artmıştır. Ancak bu yumuşama ortamında Jivkov yönetimi, Türk ve Müslüman azınlığa yönelik "yumuşak asimilasyon" politikalarını sürdürmüştür (Bıçaklı, 2016, s. 225). Nitekim 1962–1964 ve 1970–1974 yıllarında Pomaklara yönelik isim değiştirme uygulamaları, Bulgaristan Komünist Partisi'nin azınlık politikalarının sürekliliğini ve sistematik karakterini gözler önüne sermiştir. Türkiye ise bu dönemde söz konusu baskılara güçlü bir tepki vermekten kaçınmış, jeopolitik kaygıları azınlık sorunlarının önüne koymuştur (Sabev, 2012, ss. 127–128; Dayıoğlu, 2005, ss. 69–70).

7. Sonuç

1951 Göçünden 1968 Göç Antlaşmasına uzanan süreçte Türkiye ve Bulgaristan, uluslararası sistemin iki kutuplu yapısının dayattığı siyasal ve ideolojik koşulları derinden yaşamışlardır. 1951 Göçü, Türkiye–Bulgaristan ilişkilerinde hem insani hem de diplomatik boyutlarıyla dönüm noktası olmuştur. Bulgaristan'ın uyguladığı demografik mühendislik politikaları, Türk ve Müslüman azınlığı sistematik biçimde göçe zorlamış; 1950–1951 yıllarında yaklaşık 150 binden fazla Türk'ün Türkiye'ye göç etmesiyle ikili ilişkiler uzun yıllar gerginleşmiştir. 1968 Göç Antlaşması ise parçalanmış aileler sorununu kısmen çözse de kapsamı dar olduğundan kalıcı bir çözüm üretmemiştir. Buna rağmen Soğuk Savaş sürecinde yumuşama atmosferinin etkisiyle iki ülke arasında diplomatik temasların ve ekonomik iş birliğinin önü açılmıştır. Bu süreçte Bulgaristan Türk toplumunun önde gelen aydınlarının, fikir insanlarının ve aktivistlerinin göçe zorlanması dikkat çekicidir. BKP yönetimi, muhalif sesleri ülke içinde barındırmak istememiş; entelektüel önderlerin Türkiye'ye göç etmesiyle Bulgaristan Türkleri düşünsel ve kültürel anlamda ciddi bir boşluk yaşamıştır. Rejim, azınlık sorunlarını baskı ve asimilasyonun yanında göç ettirme yoluyla çözmeye yönelmiştir. Ayrıca BKP idaresi, kültürel iktidarı inşa etmek amacıyla basın-yayın organlarını ve devlet kurumlarını Türk azınlık üzerinde etkin biçimde kullanmıştır. Bu bağlamda, Gramsci'nin kavramsallaştırdığı "organik aydın" tipine benzer biçimde, rejime bağlı sosyalist bir kitle oluşturmak hedeflenmiştir. Ancak bu kültürel iktidar mekanizmalarına dire-

nen Türkler, göçe zorlanmış ve sistematik olarak ülke dışına itilmiştir. Göçün yalnızca nüfus hareketliliği değil, aynı zamanda bir dış politika aracı olduğu bu dönemde açıkça görülmüştür. Özellikle SSCB'nin bölgesel politikaları ve Bulgaristan üzerindeki nüfuzu, Türkiye–Bulgaristan ilişkilerini doğrudan şekillendiren dinamikler olmuştur. Moskova'nın yönlendirmeleri hem Bulgaristan'ın azınlık politikalarında hem de ikili ilişkilerin diplomatik çerçevesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Sonuç olarak çalışma, Türkiye–Bulgaristan ilişkilerinde göçün tarihsel sürekliliğini vurgulamakta; azınlık meselesinin, Soğuk Savaş sürecinde SSCB'nin de etkisiyle, iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici faktör olmaya devam ettiğini ve Bulgaristan Türk toplumunda kalıcı entelektüel kayıplara yol açtığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Ağanoğlu, H. Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların makûs talihi göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Akça, B. (2025, 20 Nisan). *1945-1990 Türk-Bulgar ilişkileri ve bu dönemde Muğla vilayetine iskân edilen Bulgaristan muhacirleri*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 70. http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-70/1945-1990-turk-bulgar-iliskileri-ve-bu-donemde-mugla-vilayetine-iskân-edilen-bulgaristan-muhacirleri.

Armaoğlu, F. (2003). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914–1995)*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Balcı, A. (2015). *Türkiye dış politikası: İlkeler, aktörler ve uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Bıçaklı, H. A. (2016). *Türkiye–Bulgaristan ilişkileri (1878–2008)*. Ankara: İmge Kitabevi.

Crampton, R. J. (2002). *The Balkans since the Second World War*. Essex: Longman Pearson Education Limited.

Dayıoğlu, A. (2005). *Toplama kampından meclise: Bulgaristan'da Türk ve Müslüman azınlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, S. (1965, 3 Kasım). Başbakan Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği ve Balkan ülkeleri ilgili söyledikleri. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 2, Cilt 1, 5. Birleşim, 94.

Gaddis, J. L. (2005). *The Cold War: A new history*. New York: Penguin Press.

Hacıoğlu, A. (2015). Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler. İçinde *Bulgaristan Türklerinin Büyük Göçü '89, 2. Uluslararası Bulgaristan Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ss. 38–40). İstanbul: BULTÜRK Yayını.

Hale, W. (2013). *Turkish foreign policy since 1774*. London: Routledge.

Işık, M. (2016). *Balkanlar'dan Türkiye'ye son büyük göç olarak 1989 göçüne giden süreç* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Işık, M. (2024). *Balkanlar'da dış politikanın dönüşümü: Postkomünist dönemde Bulgaristan (1991–2023)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Kuniholm, B. R. (1980). *The origins of the Cold War in the Near East: Great power conflict and diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*. Princeton: Princeton University Press.

Lütem, Ö. E. (2000). *Türk–Bulgar ilişkileri (1983–1985), 1983–1989* (Cilt 1). Ankara: ASAM Yayınları.

McMeekin, N. E. (2013). Bulgaristan'ın Türklere yönelik politikası ve 1989 büyük göçü. İçinde *Tarihe not düşmek: 1989 göçü giriş* (s. 104). Ankara: USAK Yayınları.

Oran, B. (Ed.). (2001). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.

Sabev, O. (Orhan Salih). (2012). Osmanlı sonrasında Bulgaristan'da "yeniden doğuş" süreçleri. İçinde *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984–89 azınlık politikaları ve Türkiye'ye zorunlu göç* (ss. 127–128). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi.

Sander, O. (1969). *Balkan gelişmeleri ve Türkiye (1945–1965)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Şimşir, B. N. (1992). Bulgaristan Türkleri ve göç sorunu. İçinde *Bulgaristan'da Türk varlığı: Bildiriler, 7 Haziran 1985* (ss. 62–65). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Şimşir, B. N. (2012). *Bulgaristan Türkleri (1878–2008)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Tatarlı, İ. (2009). Bulgaristan'dan 1944–2006 yılları arasında Türk göçleri. İçinde *İnsan, ulus ve azınlık hakları*. Sofya: Avrasya.

TBMM. (1965). *I. Demirel Hükümeti Programı (HP30)*. https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP30.htm

Tuğlacı, P. (1984). *Bulgaristan ve Türk–Bulgar ilişkileri*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Uçarol, R. (2013). *Siyasi tarih (1789–2012)*. İstanbul: Der Yayınları.

Yılmaz, S. (2007). Adalet Partisi dönemi Türk dış politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(1), 139–160.

Ali Fehmi Cabiç ve Göç Meselesi: Bir Osmanlı Arşiv Belgesine Dayalı Akademik Bir İnceleme

Mortaza Firuzi[1]

Özet

Bu çalışma Ali Fehmi Džabić (1853–1918)'in mirasını yeniden değerlendirmektedir. Džabić, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgali (1878–1900) döneminde öne çıkan bir İslam âlimi, hukukçu ve siyasal aktördü. Yüzyılı aşkın bir süredir, onun Osmanlı İmparatorluğu'na Müslüman göçünü (hicret) teşvik eden bir kışkırtıcı olarak tasvir edildiği görülmektedir. 1902'de Bosna'dan sürgün edilmesi de bu suçlamalara dayandırılmış, ancak söz konusu iddialar şimdiye kadar ayrıntılı biçimde incelenmemiştir.

Bu çalışma yeni çevrilen bir Osmanlı arşiv belgesine dayanmaktadır: Aslen Almanca kaleme alınmış bir Bosna Müslüman dilekçesinin özetidir. Makale, bu belgenin ilk eksiksiz İngilizce çevirisini ve bağlamsal analizini sunmaktadır. Dilekçe, hâkim anlatıya doğrudan karşı çıkar; Džabić'in amacının göçü teşvik etmek değil, Müslüman toplumsal hayatını okullar, camiler ve dini kurumlar aracılığıyla güçlendirmek olduğunu ortaya koyar.

Belge, 1878 Berlin Antlaşması, Avusturya-Macaristan idari reformları ve Osmanlı diplomatik müdahaleleri bağlamında ele alındığında, Bosnalı Müslümanların haklarını korumak için uluslararası anlaşma ve imparatorluk vaatlerine başvurdukları görülmektedir. Bu yaklaşım, onları edilgen tebaa olarak değil, etkin ve bilinçli tarihsel aktörler olarak yeniden konumlandırmaktadır.

Çalışmada yalnızca Džabić'in itibarı gözden geçirilmekle kalmaz aynı zamanda imparatorluk yönetimi, göç ve Müslüman kimliği üzerine daha geniş tartışmalara da katkı sunulur. Ayrıca göz ardı edilmiş arşiv belgelerinin tarihsel yargıları nasıl dönüştürebileceğini göstererek, küçük keşiflerin bile adalet, aidiyet ve toplumsal hafıza üzerine anlayışımızı derinden etkileyebileceğini hatırlatır.

Anahtar Kelimeler: Ali Fehmi Džabić; Müslüman göçü; Bosna-Hersek; Osmanlı İmparatorluğu; Avusturya-Macaristan idaresi.

Ali Fehmi Džabić and the Migration Question: A Scholarly Analysis Based on an Ottoman Archival Document

Abstract

This article reassesses the legacy of Ali Fehmi Džabić (1853–1918), a prominent Bosnian Islamic scholar, jurist, and political activist during the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina (1878–1900). For more than a century, Džabić has been depicted as a disruptive agitator who encouraged Muslim emigration (*hijra*) to the Ottoman Empire. His exile from Bosnia in 1902 was justified on these claims, yet the charges themselves have rarely been investigated in detail.

Using a newly translated Ottoman archival document—a summary of a Bosnian Muslim petition originally composed in German—this article provides the first complete English translation and contextual study of the source. The petition directly challenges the dominant narrative: it reveals that Džabić's true concern was not migration but the strengthening of Muslim communal life through schools, mosques, and religious institutions that could ensure stability under Austro-Hungarian rule.

1 Dr. Öğr. Üyesi, İslâm Ansiklopedisi Kurumu, m.firuzi@rch.ac.ir, ORCID: 0000-0001-5986-6878.

By placing this neglected document within the context of the 1878 Berlin Treaty, Austro-Hungarian administrative reforms, and Ottoman diplomatic involvement, the article shows how Bosnian Muslims strategically invoked international treaty and imperial promises to protect their rights. This perspective repositions them not as passive subjects but as active and resourceful historical actors who used petitions and legal claims to negotiate their place within empire.

Beyond revisiting Džabić's reputation, the article contributes to broader debates on imperial governance, migration, and Muslim identity in the late nineteenth-century Balkans. It also underscores how the recovery of overlooked documents can transform long-standing historical judgments, reminding us that small archival discoveries may significantly reshape our understanding of agency, justice, and community in contested imperial settings.

Keywords: Ali Fehmi Džabić, Muslim migration, Bosnia and Herzegovina, Ottoman Empire, Austro-Hungarian rule.

1. Introduction

The incorporation of Bosnia into the Ottoman Empire in the fifteenth century and the subsequent spread of Islam profoundly shaped the region's social, cultural, and political identity (Taşbaş, 2017, p. 4). By the seventeenth century, Muslims constituted the majority of Bosnia's population, a transformation facilitated not by coercion but by voluntary conversion, integration into Ottoman institutions, and the promise of social mobility. Figures such as Grand Vizier Mehmed Pasha Sokolović exemplify the permeability of Ottoman society, while Sarajevo emerged as a center of Islamic education and urban growth. . (Okey, 2007, p. 4)

Bosnia and Herzegovina experienced a significant shift in 1878 when it came under Habsburg administration, a transition characterized by political and legal ambiguity. During this period, both Ottoman and Habsburg authorities asserted their protection over Bosnian Muslims, leading the latter to navigate their status by forming new relationships with both empires to safeguard their interests. Under Habsburg rule, many Bosnian Muslims faced deep uncertainty and began organizing politically. In response to pressures like forced military conscription, threats to Islamic education, and discriminatory policies, a significant number emigrated (*hijra*) to Ottoman territories. This sustained migration caused a major demographic shift, leading to a notable decline in the Muslim share of Bosnia's population between 1878 and 1910 (Amzi-Erdoğdula, 2013, pp. 55-93).

Within this context, Ali Fehmi Džabić (1853, Mostar – 1918, Istanbul) emerged as a leading religious scholar, linguist, and political activist. As the Mufti of Mostar, he became the foremost advocate for Muslim religious and educational autonomy under Habsburg administration. Ali Fehmi Džabić was officially declared an "unauthorized emigrant" (neovlaštenim iseljenikom) by the Territorial Government for Bosnia and Herzegovina on March 4, 1902, based on an order from October 30, 1901, which prohibited his return; he was branded a "fanatical" agitator and accused of encouraging migration to the Ottoman Empire (Amzi-Erdoğdula 2013, 171; Nametak 1976, 187).

This accusation has been echoed uncritically in scholarship for over a century, shaping a distorted image of both Džabić and Bosnian Muslim politics.

This article challenges that narrative through the critical examination of a single but highly significant source: an Ottoman archival document preserved in the registers of the Sublime Porte's Translation Office (no. 194, dated 13 August 1318 / 31 August 1900). This document directly undermines the claim that Džabić promoted emigration. Instead, it portrays him as a defender of communal rootedness who sought to strengthen Muslim identity through schools, mosques, and legal appeals to both Vienna and Istanbul.

2. Research Method and Question

This study employs a qualitative historical method to reinterpret the legacy of Ali Fehmi Džabić. The analysis centers on a newly translated Ottoman archival document—a petition from Bosnian Muslims—examined within the broader historical framework of the 1878 Berlin Treaty and the subsequent Austro-Hungarian administration.

By situating this source in its historical context, the research challenges the prevailing narrative that characterizes Džabić as an agitator who encouraged Muslim emigration (hijra). Instead, the study argues that he should be understood as a reformer committed to strengthening the Bosnian Muslim community under foreign rule. In this light, Bosnian Muslims emerge as active political agents who strategically employed international treaties to safeguard their rights. Finally, the central question becomes: Was Ali Fehmi Džabić truly an instigator of Muslim migration, as depicted by Austro-Hungarian authorities and subsequent historians, or was he a reformer dedicated to preserving—rather than assimilating—the Bosnian Muslim community under occupation?

3. Document Analysis

The Ottoman archival document preserved in the registers of the Sublime Porte's Translation Office (BOA, Tercüme Odası, No. 194, 31 August 1900) provides a strikingly different image of Ali Fehmi Džabić than the one long perpetuated by Austro-Hungarian officials and subsequent scholarship. Far from presenting him as an agitator of migration (hijra), the source positions Džabić as a legitimate communal representative who sought to defend the religious and cultural rootedness of Bosnian Muslims through education, petitions, and appeals to both Vienna and Ista It is worth noting that the document was published with its transcription and original form in *Bosna-Hersek ile ilgili arşiv belgeleri (1516-1919)*. However, this book does not include a Modern Turkish or English translation. Moreover, the author could not find any detailed analysis of the document either in this book or in other works. The transc-

ription, the original document, and an English translation are presented in Part Six of the article.

3.1. The Framing of Muslim Grievances

From the outset, the document situates Bosnian Muslims within a discourse of systematic exclusion from political representation. The report notes that since 1878, when administration passed to Austria-Hungary, "the wishes and opinions of the inhabitants of Bosnia and Herzegovina were never taken into consideration" (*"ahālīnin ... āmāl u efkārı aşlā naẓar-ı iʿtībāra alınmamıştır"*; see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, p. 1). This emphasis is crucial: the discontent of Bosnian Muslims is not portrayed as sedition, but as a legitimate response to Vienna and Budapest's disregard for local voices.

Moreover, the document highlights the collective nature of Muslim leadership, noting that 136,000 Muslims elected Džabić (Nametak, 1976, p. 196) and others as their representatives to negotiate with imperial authorities (see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, p.3). This democratic framing underscores his role as a legitimate intermediary, not a clandestine agitator.

3.2. Džabić as Representative, Not Instigator

Džabić is repeatedly identified as the *"beloved leader and representative of the Muslims" ("ahālī-i İslāmiyyenin sevgili re'īsi ve vekīlleri olan Mostar müftī-i sābıḳı Ali Fehmī Efendi"*; see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, p.2). His activism took shape not in calls for emigration, but in petitions for religious and educational autonomy. For example, in December 1900, he and other Muslim leaders submitted a memorandum to Finance Minister Benjamin Kállay demanding expansion of schools and mosques (see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, pp.3–4). Kállay himself initially praised their efforts and "promised his assistance" (see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, p.4), an episode that directly contradicts later portrayals of Džabić as a fanatic.

The archival record thus demonstrates that Džabić worked within official legal channels, negotiating with Habsburg authorities and addressing petitions to the Emperor himself (see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, p.5).

3.4. Refuting the Charge of Promoting Migration

The central claim by Austro-Hungarian authorities—later accepted in some scholarship and encyclopedias—was that Džabić incited migration to the Ottoman Empireis explicitly refuted within the document itself (Nametak 1976, 187-199). The text asks rhetorically: *"When did the Muslim leaders ever encourage emigration?"* and then insists: *"Ali Fehmi Efendi is wholly against migration*" (*"Ali Fehmi Efendi muhāceretin külliyen ʿaleyhindedir"*; see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, pp.14–15).

As evidence, the report details Džabić's efforts to strengthen Muslim communal life in Bosnia through the founding of five schools in Mostar and his unrelenting support for education and religious institutions (see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, p.15–16). The author pointedly asks: *"Can a man who spends his energy building schools truly encourage emigration?"* (*müslümānlara mekteb yapdıran ve anların taḥṣīl etmeleri içün bu derece ṣarf-ı mesāʿī eyleyen ādem bunları hicrete teşviḳ edebilir mi?* see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, p.16). The rhetorical force here directly undermines the official Austrian narrative that has shaped much of the subsequent historiography.

3.5. Political Repression as the Driver of Migration

Instead of clerical agitation, the document attributes Muslim dislocation to Austro-Hungarian repression. The 1901 Regulation on Migration (*Muḥāceret Niẓāmnāmesi*) equated legal visits to Istanbul with illicit migration, leading to exile and imprisonment of Muslim leaders (see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, pp.9–10). The report describes how men like Şerīf Efendi Arnavudović, a parliamentary deputy, were arbitrarily exiled, imprisoned in freezing conditions, and subjected to constant house searches (see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, pp.18–19).

In this context, migration appears not as the result of Džabić's agitation, but as a defensive reaction to discriminatory policies, military conscription, and restrictions on Islamic education—concerns echoed in modern scholarship (Amzi-Erdoğdula, 2013, pp. 55-119).

3.6. International and Legal Arguments

A further dimension of the document lies in its appeal to treaty law and international conventions. It identifies repeated violations of the 1879 Austro-Ottoman Convention and the 1878 Berlin Treaty. In particular, it contends that restricting Bosnian Muslims from seeking guidance from the Ottoman Sheikh al-Islam or Caliph directly contravened the treaty's provisions safeguarding religious freedom (see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, pp.11–13).

By grounding their petitions in international agreements, Džabić and his associates positioned themselves not as rebels but as defenders of lawful, treaty-based rights. This strengthens the interpretation of his movement as reformist.

3.7. Constructed Criminality

Perhaps the most telling theme of the document is the transformation of Džabić's public image. Within months, men once honored by Kállay and even received by Emperor Franz Joseph were rebranded as "*muẓır*" (harmful agitators) and exiled from Bosnia (see Appendices 6.1, 6.2 and 6.3, pp.7–8). This shift suggests that accusations of sedi-

tion were politically expedient rather than evidence based. The narrative of Džabić as a fanatic thus appears as a constructed identity—an imperial strategy to delegitimize Muslim leadership and weaken communal organization.

4. Conclusion

The findings of this study challenge long-standing narratives that have misrepresented Ali Fehmi Džabić as a fanatic or as a proponent of Muslim migration during the late 19th century in Bosnia-Herzegovina. The archival evidence, when combined with historical context, demonstrates that such portrayals were deliberately constructed by the Austrian Hungarian administration as part of an imperial strategy aimed at weakening Bosnian Muslim leadership, undermining communal cohesion, and eroding the community's ties to the Ottoman Caliphate. In reality, Džabić, as the former Mufti of Mostar and a prominent representative of Bosnian Muslims, sought to defend the legal, religious, and cultural rights of his community under conditions of intense imperial pressure.

The Austrian component of the Dual Monarchy pursued assimilationist policies designed to sever Bosnian Muslims from their Ottoman and Islamic heritage. These measures included the replacement of independent-minded Muslim clerics with compliant figures. Reports further document the imposition of arbitrary fines, imprisonments, and exiles against Muslim leaders and activists. Particularly concerning were attempts at forced Christianization, including efforts to place Muslim children in Christian schools and to oblige them to attend Catholic religious classes. Such practices reflect a broader policy of coercion aimed at dismantling Islamic identity in Bosnia-Herzegovina. (for detail, see T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1992, 25-29)

In contrast, the Hungarian side of the Dual Monarchy often demonstrated greater neutrality and tolerance toward Bosnian Muslims. It was to Pest that delegations led by Džabić traveled to submit petitions, advocate for rights, and expose the abuses taking place under Austrian administration. This contrast between Austrian hostility and Hungarian relative openness not only highlights the internal contradictions within the Austro-Hungarian administration but also demonstrates the tactical skill of Džabić and other Muslim leaders in exploiting these divisions to protect communal interests (For details, see documents 62, 63, 64, 65, and 67 in T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992)).

At the core of Džabić's activism was not agitation for mass emigration, but a consistent legal and diplomatic struggle for the preservation of religious autonomy, educational independence, and communal stability. He anchored his demands in the provisions of the 1879 protocol with Austria-Hungary and the Berlin Treaty of 1878, both of which guaranteed the Sultan's sovereignty and the religious freedoms of Muslims in Bos-

nia-Herzegovina. His petitions, speeches, and leadership in communal organization were directed toward ensuring that Bosnian Muslims could coexist peacefully within the empire while maintaining their distinct Islamic identity and institutions.

The accusation that Džabić incited migration was, as the Ottoman archival document reveals, a politically manufactured charge—an instrument of repression designed to silence a leader whose defense of Muslim rights threatened to expose imperial violations of international agreements. His forced exclusion from Bosnia in 1900 must therefore be seen not as a response to migration anxieties but as part of a broader policy of neutralizing Muslim political agency and eradicating resistance to Austrian dominance.

Taken together, these findings compel a fundamental reassessment of Džabić's role in Bosnian history. He emerges not as a radical or destabilizer, but as a steadfast defender of Bosnia's Muslim community—committed to demographic stability, religious freedom, educational reform, and the preservation of waqf institutions. His leadership symbolizes a broader struggle of Bosnian Muslims to preserve their communal rights, Islamic identity, and social autonomy in the face of systematic imperial repression. By exposing the political motives behind the mischaracterization of his actions, this study reorients Bosnian historiography toward recognizing Džabić as a leader of resilience and resistance, rather than one of division and emigration.

5. Acknowledgments

I would like to express my sincere gratitude to Dr. M. Volkan Atuk, Dr.Eralp Yaşar Azap, and Dr. İlker Gürer and Dr. Murat Alanoğlu for their invaluable support and assistance in providing access to documents and materials that greatly contributed to the completion of this paper. Their guidance and generosity in sharing resources have been instrumental in my research.

6. Appendices

6.1. Transcription

The transcription was previously published in Bosna-Hersek ile ilgili arşiv belgeleri (1516–1919), on pages 229–235, following the İA (*İslâm Ansiklopedisi*) system. However, in this study, the transcription is presented according to the IJMES (International Journal of Middle East Studies) system (T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1992, pp. 229–235). This adjustment has been made to maintain consistency with international academic standards and to enhance readability for a broader scholarly audience. While the İA system reflects a traditional Ottomanist transcription style, the IJMES system provides a unified framework that facilitates comparative studies

in Middle Eastern history.

Bāb-ı Ālī; Tercüme Odası; Numara 194; Muṣaḥḥiḥ: Fī 13 Haziran sene 1318; 13 Ağustos Mütercim: Aʿzra; Fī 6 Haziran sene 1318; P; N 150; **[Sayfa] 1:** *Hāriciye Neẕāreti'ne 8 Temmuz sene [1]902 tārihiyle Peşte Başşehbenderliği'nden vārid olan 55 numaralı taḥrīrātın tercümesidir; Melfūf muḫtıranın ḫulāṣa-i tercümesidir; Berlin Muʿāhedenāmesi'nin yirmi beşinci māddesi mūcebince Bosna ve Hersek vilāyetlerinin emr-i idāresi Avusturya Hükūmeti'ne tevdīʿ olunduğu zamandan berü işbu vilāyetlerin istikbāli hakkında Avusturya ve Macaristan Delegasyon Meclisleri'nde dūr u dırāz müzākerāt cereyān etmiş ise de Bosna ve Hersek'de mukīm ahālīnin bu ḥuṣūṣdaki āmāl u efkārı aṣlā naẓar-ı iʿtībāra alınmamıştır;* **[Sayfa] 2***: Delegasyon Meclisleri aʿżāsı efkār u muṭālaʿātımızı naẓar-ı iʿtibāra almak şöyle dursun, şikāyātımıza bile ḥavāle-i semʿ-i iʿtibār etmiyorlar. Ahālī-i İslāmiyyenin sevgili re'īsi ve vekīlleri olan "Mostar" müftī-i sābıḳı Ali Fehmī Efendi ile Bosnasaraylı Ṣāliḥ Āğā ḥaḳlarında fī 30 Teşrin-i Evvel sene 1901 tārīḫlerinde kaleme alınan Muḥāceret Niẓāmnāmesi'ne tevfīḳan muʿāmele-i iʿtisāf-kārāne revā görüldüğü ve ahālī-i meẕkūre mebʿūṯānından Şerīf Efendi Arnavudoviç hiç bir sebebe müstenid olmayarak ve bilā-muḥākeme maskaṭ-ı re'si olan "Mostar" kasabasından Raskagora ovasına nefy u tebʿīd edildiği zamāndan berü şikāyāt-ı vāḳıʿa derece-i nihāyeye vāṣıl olmuşdur. Niẓāmnāme-i meẕkūr aḥkāmı ahālī-i İslāmiyye'nin umūm mebʿūṯānıyla bunların ṭarafdārānına ḳarşu icrā edilmişdir. Bosna ve Hersek ahālī-i İslāmiyyesinden yüzlerce kesān ā'ilelerinin yanından ayrılarak;* **[Sayfa] 3:** *evvelā Delegasyon ve baʿdehū Rayıḥşrat meclisleri aʿżāsına taẓallum-ı aḥvāl içün Peşte şehrine şitābān olmuşlardır. Zükūr ve inās 136.000 nüfūs ahālī-i İslāmiyye meẕheblerinin muḥāfaẓası içün sābıḳ "Mostar" müftīsi Ali Fehmi Efendi ile sā'ireyi vekīl intiḫāb eylemişler ise de bunlar vaẓīfelerini icrāya ibtidār etmezden evvel kendülerine müfsid naẓarıyla bakılarak ʿaleyhlerinde tedābīr-i şedīde ittiḫāẕı hükūmete tavṣiye olunmuşdur. Halbuki bunlar ne yaptılar? Müslümānlara ā'id cāmiʿ ve mekteblerin tevessüʿüne dā'ir fī 30 Kānūn-ı Evvel sene 1900 tārīḫinde Māliye Nāẓırı Mösyö "Kalay"'a bir muḫtıra iʿtā eylediler;* **[Sayfa] 4:** *Nāẓır-ı müşārün-ileyh bunları ḳabūl ederek vaẓīfelerini bi-ḥaḳḳın taḳdīr etmiş ve elinden gelen muʿāveneti dirīġ etmeyeceğini vaʿd eylemişdir. İşte bir ay evvel müfsid ʿadd olunan ʿaynı zevāt māliye nāẓırıyla vuḳūʿ bulan işbu mülāḳātdan sonra bi-ḥaḳḳın ahālī- i İslāmiyye›nin vekīlleri ṣıfatıyla tanınmış ve mesāʿī-i vāḳıʿaları rehīn-i taḳdīr olmuşdur. Bosna ve Hersek hükūmet-i maḥalliyesiyle cereyān eden müzākerāt maʿatte'essüf netīce-i maṭlūbeye iktirān edemediğinden ahālī-i İslāmiyye vekīlleri fī 10 Haziran sene 1901 tārīḫinde imparator ḥażretlerine dahi başkaca bir muḫtıra taḳdīm ederek müzākerātın karīn-i muvaffaḳiyyet olmamasının esbābını īżāḥ eylemişlerdir. Māliye Nāẓırı Mösyö "Kalay"a iʿtā olunan muḫtırada ahālī-i İslāmiyye›nin şāyān-ı esef olan aḥvāl-i ḥāżıra-i;* **[Sayfa] 5:** *meẕhebiyyelerinin esbābı ve bunun çāre-i ıṣlāḥı tebyīn edilmişdir. İmparator ḥażretlerine taḳdīm ḳılınan muḫtırada ahālī-i İslāmiyye-*

nin vekilleri ile Bosnasaray ḥükūmet-i maḥalliyesi beyninde cereyān eden müzākerāt tamāmıyla ḥikāye edilmiş ve işbu müzākerātın ʿadem-i muvaffaḳiyyetle netice-peẕīr olmasının sebebini beyān ve Bosna ve Hersek ahālī-i İslāmiyyesi içün cevāmiʿ ve mekātib inşāsına müsāʿade iʿtāsı yeniden ṭalep olunmuşdur. İşbu muḫtıranın tārīḫ-i taḳdīmi üzerinden bir sene mürūr etmiş olduğu ḥālde Müslümānların aḥvāl-i meẕhebiyyeleri kesb-i ṣalāḥ etmek şöyle dursun, bilʿakis o derece vaḫīm bir şekl ü ṣūrete girmişdir ki; **[Sayfa] 6:** *ebnā-yı beşerin ḥā'iz olduğu ḥuḳūḳ-ı ibtidāiyye-i insāniyyenin bile ṭalebine iḫtiyāç hissetmekde el-yevm işbu ḥuḳūḳ-ı ibtidāiyye-i insāniyye ahālī-i İslāmiyyece meſḳūd ḥükmünde bulunmaḳdadır. Ahālī-i İslāmiyyenin ilerü gelenlerine müfsid naẕarıyla bakılarak icrā-yı devr ü seyāḥat etmelerine īḳāʿ-ı müşkilāt olunduğu gibi meskenleri dahi dā'imā taḥarrī ve ṭarafdārānı mücāzāt-ı naḳdiyye ile tecrim edilmekde ve fuḳarā olanları dahi aḳvāt-ı yevmiyyelerini tedārikden maḥrūm bıraḳılmaḳdadır. Ve'l-ḥāṣıl herkes bin dürlü meẕāḥime dūçār oluyor. Ahālī-i İslāmiyye ile vekīllerine ḳarşu bu yolda bir muʿāmele revā görüldüğü ḥālde İslāmların muʿazzez olan her şeylerine gazeteleri vāsıṭasıyla taʿarruż eden Hırvat Propaganda Cemʿiyyetine birçok müsāʿadāt baḫş ve iʿtā olunuyor;* **[Sayfa] 7:** *Müslümānlar taʿarrużāt-ı vāḳıʿaya muḳābeleden ʿāciz bulunuyor ve muḳābeleye ḳalkışacaḳ olsalar erbāb-ı şūrişden ʿadd ediliyorlar. Daha dünkü gün Nāẕır Mösyö "Kalay" tarafından saʿy ü ġayretleri taḳdīr olunan ve ḥaşmetlü İmparator Fransuva Jozef [François Joseph] ḥażretlerinin ḥużūruna daʿvet olunan ahālī-i İslāmiyye vekīlleri naṣıl oluyorlar da böyle birdenbire muẕır ādemler ʿadd olunuyor? Daha geçen gün ḥükūmet-i maḥalliye bunlarla müzākerāta ibtidār etdiği ḥālde naṣıl oluyor da ʿaleyhlerinde ezmine-i ḳadīmeyi vuḳūʿātını iḫtār edecek tedābīr-i vaḥşiyyeye mürācaʿat ediliyor. Sene-i meẕkūre Kānūn-ı Ṯānīsi evāḫirinde ahālī-i İslāmiyye re'īsi ve vekīli Ali Fehmi Efendi;* **[Sayfa] 8:** *başlarında olduğu ḥālde cevāmiʿ ve mekātibin muḫtāriyyeti ḥaḳḳında maḳām-ı aḳdes-i Ḫilāfet-i kübrādan evāmir-i lāzimeyi telaḳḳī eylemek üzre Der-saʿādet'e ʿaẕīmet eyledikleri zamāndan berü Bosna ve Hersek ḥükūmet-i maḥalliyesinin ahālī-i İslāmiyye›ye ḳarşu olan ṣūret-i ḥareketi büsbütün tebeddül etmiştir. Ahālī-i İslāmiyye ẕāten Nāẕır Mösyö "Kalay"a iʿtā eyledikleri muḫtırada cevāmiʿ ve mekātibin muḫtāriyetine baʿżı mertebe īḳāʿ-ı müşkilāt edilmesinden dolayı maḳām-ı celīl-i Meşīḫat-ı ʿulyānın re'yi istifsār edilmesini ricā etmişler ise de sene-i meẕkūre Kānūn-ı Evveli evāḫirine kadar hiçbir ḳarār ittiḫāẕ olunmadığından ve maḳām-ı Meşīḫat-ı ʿulyānın reʿyi dahi istifsār edilmediğinden ahālī-i merḳūme vekīlleri müvekkillerinin muṭālebātını bir an evvel bir netīce-i ḥaseneye iḳtirān etdirmek üzre;* **[Sayfa] 9:** *Der-saʿādet'e gitmişlerdir. Bunun netīcesi olarak m ūmā-ileyhim Der-saʿādete muvāṣalat eder etmez kendilerine bilāruḫṣāt hicret etmiş naẕarıyla bakılarak her dürlü ḥuḳūḳdan maḥrūm ve yabancı gibi tanılarak ʿavdetlerinde üç aydan altı aya kadar hapis cezāsına maḥkūm olmalarına ve müddet-i maḥbūsiyyetlerini ikmālden sonra ḥudūd ḫāricine ṭard edilmelerine ḳarār verilmiş ve bu keyfiyyet ahālī miyānında son derece mūcib-i infiʿāl olmuşdur. Bütün*

ahālī-i İslāmiyye›nin sevgili re'īsi bulunan Hersek aṣḥāb-ı emlākinden Mostar müftī-i sābıḳı Ali Fehmī Efendi ile refīḳi "Ṣāliḥ Āğā Bıçaḳçıç" Der-saʿādete vāṣıl olur olmaz ḳarār-ı mezkūr ilk defʿa olarak anlar ʿaleyhinde icrā olunmuşdur. İşbu niẓāmnāme aḥkāmınca; **[Sayfa] 10:** *bir me'müriyyet-i rūḥāniyye ile Bosna ve Hersek ḫāricinde bulunanlar veyāhud mütemādiyen beş sene ḫāricde iḳāmet edenler artıḳ memleketlerine ʿavdet edemezler. Bundan müstebān oluyor ki maḳṣad yalnız hicretin menʿi değil, ḥükūmet-i maḥalliyenin me'zūniyeti inżimām etmeksizin Bosna ve Hersek ḫāricinde her dürlü me'müriyyet istiḥṣālinin mertebe-i istiḥāleye vażʿıdır. Aḥvāl-i mezkūre cemʿiyyāt-ı beşerriyyenin mālik olduḳları ḥuḳūḳ-ı ṭabiʿiyye ve ibtidā'iyyeyi bile pāymāl ediyor. Bugün bütün cihānın maʿlūmu olduğu üzre en ʿādi ve şerīr bir mücrim bile müddet-i cezāsını ikmāl etdikden sonra vaṭanına ʿavdet edebiliyor ve hiçbir kānūn onu bundan menʿ edemez. İşte düvel-i muʿaẓẓamanın en büyük cānīler ḥaḳḳında;* **[Sayfa] 11:** *yapamadıḳları icrāat Bosna ve Hersek ḥükūmet-i maḥalliyesince yapılmaḳdadır. Zīrā ḥükūmet-i mezkūre işbu niẓāmnāme-i cedīd ile sā'ir memālikde cerā'imden maʿdūd olmayan efʿāl ve ḥarekātdan dolayı hem-mezheb olmayan baʿżı adamları ile'l-ebed vaṭan ve ḥuḳūḳlarından maḥrūm edebiliyor. Niẓāmnāme-i mezkūr fi 21 Nisan sene 1879 tārīḫinde Devlet-i ʿAliyye ile Avusturya ve Macaristan Ḥükūmeti beyninde münʿaḳid muḳāvelenāme aḥkāmını büsbütün nāḳıżı bulunduğundan niẓāmnāmenin mevḳiʿ-i icrāya vażʿı bütün ahālī-i İslāmiyye›ye ḳarşu büyük bir ḥaḳāretdir. İşbu muḳāvelenāmenin birinci māddesi mūcebince Bosna ve Hersek işġālinden dolayı ḥuḳūḳ-ı ḥükümrānī-i ḥażret-i pādişāhī ṭaṭarruḳ-ı ḫalelden maṣūn ḳalacaḳ ve ikinci māddesi mūcebince ahālī-i İslāmiyye;* **[Sayfa] 12:** *rü'esā-yı meẕhebiyyeleri ile olan münāsebetlerinde serbestī-i tāmme maẓhar olacaḳ ve dördüncü maddesi mūcebince Bosna ve Hersek ḫāricinde ve devr-i seyāḥatda bulunan ahālī-i İslāmiyyeye müteʿalliḳ baʿżı mesā'ilin hīn-i teẕekküründe her iki ṭarafın reʿyi dahi nāfiẕ bulunacaḳdır. İşbu muḳāvelenāme aḥkāmınca Bosna ve Hersek ḫāricinde bulunan ahālī-i İslāmiyyeye müteʿalliḳ mesā'ili ne Bosna ve Hersek ḥükūmet-i maḥalliyesi ne de Avusturya Ḥükūmeti ḫod-be-ḫod teẕekkür etmeğe ṣalāḥiyetdār olmayup bu bābda Ḥükūmet-i Seniyye'nin inżimām-ı reʿyi iḳtiżā etdiğinden fi 30 Kānūn-ı Evvel sene 1901 tārīḫli niẓāmnāmenin külliyen ġayr-ı muḥiḳḳ olduğu āşikārdır. Ahālī-i İslāmiyye vekīllerinin Der-saʿādet'e hīn-i ʿaẕīmetlerinde ḥaḳlarında ittiḫāẕ olunan tedābīr muḳāvelenāme-i mezkūr ikinci māddesi aḥkāmının naḳż u iḫlāl olunduğuna delīl-i kāfīdir*; **[Sayfa] 13:** *İşbu niẓāmnāme ile ẕāt-ı ḥażret-i pādişāhīnin Bosna ve Hersek üzerinde ḥā'iz olduḳları ḥuḳūḳ-ı muḳaddese-i ḥükümrānīlerine dahi īrās-ı naḳīṣa edilmişdir. Zīrā Bosna Ḥükūmet-i Maḥalliyesi'nin müsāʿadesi olmaksızın ahālīnin Memālik-i Şāhāne›ye ʿaẓīmet ve orada imrār-ı evḳāt etmesi taḥt-ı memnūʿiyyete alınmışdır. İşbu ḳarārdan dolayı ahālī-i İslāmiyye sevgili re'īslerinden ebediyyen maḥrūm olmuşsa da bunların maḳṣadlarına vuṣūl içün saʿy ü ġayretleri münker olmayup bi'l-ʿakis muʿāmelāt-ı vāḳıʿa üzerine bir ḳat daha iştidād etmiş ve ahālī-i mezkūrenin*

Bosna ve Hersek'den Anadolu'ya hicretleri ʿOṩmānlıların efkārını tehyīc edüp bunun netīcesi olarak umūr-ı meẕhebiyye ve tedrīsiyyelerinde istiḥṣāl-i serbestī emrindeki ḫāhişleri tezāyüd edeceği der-kār bulunmuşdur; **[Sayfa] 14:** *Ahālī-i İslāmiyyeye vekīlleri Der-saʿādet'de bulundukları eṩnāda bilā-me'ẕūniyyet muḥāceret edenler ʿidādına idḫāl edilmişlerdir. Müslümānların rü'esāsı ahālīyi hicret etmeğe ne vaḳit teşvīḳ etdiler? Bi'ṭ-ṭabʿ 19 Kānūn-ı Ṩānī sene [1]901 tārīḫinden evvel değildir. Zirā böyle olmuş olsa idi Māliye Nāẕırı Mösyö Kalay şüphesiz onları ḳabūl etdikleri sırada saʿy ü ġayretleri yine şāyān-ı taḳdir olmuşdur. Bu tārīḫden sonra da olamaz. Zirā o ḥālde Bosna Ḥükūmet-i Maḥalliyesi fī Şubat sene [1]901 tārīḫinden iʿtibāren üç ay rü'esāyı m ūmā-ileyhim ile muḫtāriyyetin tanẕīm ve ıṣlāḥı ḥaḳḳında müzākerātda bulunamaz idi. Bunların ḥareket-i vāḳıʿāyı fī 10 Haziran sene [1]901 tārīḫine kadar dahi icrā etmiş olmaları melḥūẕ değildir. Zīrā bu ḥālde imparator ḥaẕretleri anları;* **[Sayfa] 15:** *ḥuẕūrlarına daʿvet [ve] ḳabūl etmezdi. İşbu tārīḫden sonra muḥāceret büsbütün münḳaṭıʿ olmuşdur. Bosna ve Hersek ahālī-i İslāmiyyesinin en ziyāde emniyyet ü muḥabbetine maẕhar olmuş Ali Fehmi Efendi ser-āmedānındandır. Eğer Ali Fehmi Efendi 1901 senesi Haziranının onundan sonra ahālīyi hicrete teşviḳ etmiş olsa idi o ḥālde muḥāceret münḳaṭıʿ olmak şöyle dursun bi'l-ʿaks tevessüʿ etmiş olurdu. Ali Fehmi Efendi muhāceretin külliyen ʿaleyhindedir. Mūmā-ileyhin teşviḳiyle Mostar'da beş bāb mekteb küşād edilmiş ve Hersek Müftīliği'ne taʿyīn olunduğu zamān ahālī miyānında maʿārifin intişārı żımnında mālen ve bedenen hiç bir fedakārlıḳdan geri durmamışdır;* **[Sayfa] 16:** *Müslümānlara mekteb yapdıran ve anların taḥṣīl etmeleri içün bu derece ṣarf-ı mesāʿī eyleyen ādem bunları hicrete teşviḳ edebilir mi? Bosna ḥükūmet-i maḥalliyesinin işbu niẕāmnāmesi ilġā edilmedikçe ve Ali Fehmi Efendi ile Salih Āğā vaṭanlarına ʿavdet edebilmek içün maẕhar-ı teshīlāt olmadıḳça Bosna ve Hersek ahālī-i İslāmiyyesi ḫoşnūd olamaz. Bugünkü günde hiç bir ḥükūmet memleketinde muḳīm ahālīsinin kendi re'īs-i meẕhebīsi ile teʿāṭī-i efkārda bulunmasını menʿ etmez. Katoliklerin papa ile Ortodoksların patrikleri ile münāsebetleri memnūʿ değil iken Bosna ve Hersek ahālīsinin Ḫilāfet-i kübrā ve maḳām-ı Meşīḫat-ı ʿulyā ile münāsebetleri menʿ edilmişdir. İşbu münāsebātdan dolayı mebʿuṩān-ı İslāmiyyenin bir ḫaylisi;* **[Sayfa] 17:** *żābiṭaca dūçār-ı mücāzāt olmuşlardır. Şöyle ki: Travnik'de muḳīm Aḥmed Bey, Ḥāfiẕ Ṣādıḳ, uṣūlü vechile kendü pasaportu ile Der-saʿādete ʿaẕimet etdiği ḥālde şehr-i meẕkūrda hīn-i iḳāmetinde pasaportunun müddeti mürūr etdiğinden mūmā-ileyh memleketine ʿavdeti żımnında Travnik ḥükūmet-i maḥalliyesinden pasaportunun temdīd-i müddetini ṭaleb etmiş ve ṭalebi isʿāf olunmaması üzerine birāderi Ḥāẕım Bey tarafından vuḳūʿ bulan mürācaʿātda Aḥmed Bey'in vaṭanına ʿavdetine müsāʿade edilemeyeceği cevāben beyān olunmuşdur;* **[Sayfa] 18:** *Mostar'da tevellüd edüb vālidesinin yegāne istinādgāhı olmağla dā'imā ānın yanında iḳāmet eden ve İslām mebʿūṩānının en zeki ve faʿallerinden bulunan Şerif Efendi Arnavudoviç 1902 senesinin Kānūn-ı Ṩānīsi'nde Ali Fehmi Efendi ve'sāir rüfeḳāsıyla Der-saʿādet'e ʿaẕī-*

metlerini müteʿāḳib bilā-muḥākeme masḳaṭ-ı re'sinden üç sāʿat buʿd mesāfede vāḳıʿ Raskagora karyesinde tevḳīf olunmuşdur. İşbu köyde rābıṭalı bir ādemin üç sāʿat iḳāmet edebileceği bir oda bulunamaz. Ahālī-i İslāmiyye vekīli ṣıfatıyla ḥużūr-ı imparatorīye ḳabūl olunan ādem beş ay mütemādiyen yataksız ve ġāyet soğuk bir odada ḥabs edilmiş ve sene-i mezkūre mayısının ibtidāsında ʿaskerī taʿlīmi icrā eylemek üzre yirmi; **[Sayfa] 19:** *sekiz gün içün "Mostar'a" ʿavdet ile ḫidmet-i ʿaskeriyyesini īfā eyledikden sonra yeniden ḥabs olunmuşdur. Bu gibi müteneffiz bir ādem ḥaḳḳında niçün böyle bir muʿāmele revā görülüyor? Me'murīn-i maḥalliye Şerif Efendi'nin ḫānesini taḥarrī etdiklerinde memnūʿ olmayan bir ḳaç Macar gazetesinden başka hiç bir şey bulamadıḳları ḥālde mümā-ileyh yine tevḳīf olunmuşdur. Böyle bir muʿāmele neden tecvīz ediliyor? Bilā-ḥükm böyle ağır bir cezānın tertīb ve tenfīzi memnuʿ olmayan baʿżı Macar gazetelerinin bulunmasından münbaʿiş olamaz. Şerif Efendi'nin ḥabsi ṣırf İslām mebʿūṣu ṣıfatıyla mü'essesāt-ı dīniyye uğurunda ṣarf-ı mesāʿi eylemesinden ileri gelmişdir. Bosna ve Hersek ahālī-i İslāmiyyesi bunu pek iyi bildiklerinden muʿāmele-i vāḳıʿadan dolayı şedīden protesto edüp;* **[Sayfa] 20:** *mümā-ileyh Şerīf Efendi'nin istediği yerde iḳāmetine müsāʿade olunmasını arzu eder. Der-saʿādet'de bulunan Novili Süleyman Bey Serīsī ve Travnikli Ḥamdi Bey, Ḥasan Pasbak ve Ali Fehmi Efendi Çabuk asāyiş-i ʿumūmīyi muḫill ḥarekete taṣaddī etmiş olmak töhmetiyle ithām olarak ʿaleyhlerinde ġıyāben ḥüküm ṣādır olmuş ve bunları nerede bulurlarsa tevḳīf etmelerini me'murīn-i ʿadliyyeye emr olunmuşdur. İşte Bosna ve Hersek idāresini bundan daha güzel taṣvīr eder bir levha lāzım değildir. Bu ṣūretle "Novi" şehrinde müddet-i medīde belediye riyāsetinde bulunan ve Fransuva Josef [François Joseph] nişānını iḥrāz eden bir ādeme ḳarşu maḥżā, kendi ḥuḳūḳunu müdāfaʿaya çalışdığı içün bu ṣūretle muʿāmele olunuyor. Bosna ve Hersek'den başka bir memleketde böyle bir ḥareket vuḳūʿu kābil olmadığı cā'iz-i su'āldir. Ḥükūmet-i maḥalliyenin ahālī-i İslāmiyye re'īs ve vekīllerini asāyiş-i ʿumūmī iḫlāl etmekle ithām etmek;* **[Sayfa] 21:** *ve anları bundan dolayı tevḳīf etdirmek üzre daha ne gibi tedābīre mürācaʿat eylediğini irā'e edebilecek olan ātideki miṣāli dahi derc eyleriz. Bin doḳuz yüz senesi Teşrīn-i Ṣānīsi'nde mebʿuṣān-ı İslāmiyye umūr-ı tedrīsiyye ve mezhebiyyelerinin ṣuver-i ıṣlāḥiyyesini müzākere etmek üzre Peşte'de bulundukları sırada yanlarında kitābet vaẓifesini derʿuhde eden bir şaḫṣ sū'-i aḥvālinden dolayı mebʿūṣānın ʿadem-i emniyyetini celb etmiş ve nihāyet ṭard olunmuşdur. İşte bu şaḫṣ bin doḳuz yüz bir senesinde bütün maṣārif ve mes'ūliyyeti derʿuhde ederek "Bosna ve Hersek Ḥükūmeti'nin Meẓālimi" ser-levḥası taḥtında bir risāle neşr etdirmiş ve bundan dolayı żabṭiyyece neẓāret altına alınarak mu'aḫḫaran cihet-i ʿadliyyeye teslīm olunmuşdur. ʿAdliyyece vuḳūʿ bulan taḥḳīḳāt-ı istinṭaḳiyyede mebʿūṣānın bu işde aṣlā medḫalleri olmadığı;* **[Sayfa] 22:** *anlaşılmağla bundan dolayı ʿaleyhlerinde hiç bir muʿāmele edilmemiş ise de sene-i mezkūre Kānūn-ı Ṣānīsi evāḫirinde Ali Fehmi Efendi ile rüfeḳāsının Der-saʿādet'e ʿaẓīmetleri vāḳıʿ olması üzerine ḥāl büsbütün tebeddül etmiş yalnız*

hey'et-i İslāmiyye›nin re'īsi ve vekīlleri değil ahālī-i İslamiyye›nin ser-āmedānından bir çoḳları ḥaḳḳında dahi ʿaynı muʿāmele revā görülmüşdür. Tevārīḫ-i muḫtelifede pek çoḳ Müslümānların ḫānelerinde taḥarriyāt icrā olunmuş ise de taḥarriyāt-ı vāḳıʿadan hiç bir netīce ḥāṣıl olmamışdır. İşbu muʿāmelāt-ı ġayr-ı muḥiḳḳadan dolayı şedīden protesto eder ve taḥammül-fersā olan aḥvāl-ı meşrūḥanın ışlāḥını merci-i ā'idinden intiẓār eyleriz. İşbu muḫtıranın muḫtevī olduğu risālede münderic bulunan; **[Sayfa] 23:** *ve imparator ḥażretlerine taḳdim ḳılınan diğer muḫtıra dahi ʿaynı me'ālde muḥarrer ve meẕkūr muḫtıranın münderecātı ile bunun Delegasyon ve Rayıḥşrat aʿżāsına tevziʿ ve iʿtā olunduğundan bāḫiṯdir.*

6.2. Translation

The Sublime Porte; Translation Office; Number 194: Proofreader: 13 June 1318 [26 June 1902]; 13 August Translator: A'zra; 6 June 1318 [19 June 1902]; P; N 150; **[Page 1]**: This is the translation of dispatch no. 55, received from the Consulate-General in Budapest, dated 8 July [1]902, addressed to the Ministry of Foreign Affairs. This is a summary translation of the enclosed memorandum. In accordance with the twenty-fifth article of the Treaty of Berlin, the administration of the provinces of Bosnia and Herzegovina was entrusted to the Austro-Hungarian Government. Since that time, although lengthy negotiations concerning the future of these provinces have taken place in the Austrian and Hungarian Delegation Assemblies, the aspirations and opinions of the people residing in Bosnia and Herzegovina have never been taken into consideration; **[Page] 2:** Far from taking our opinions and considerations into account, the members of the Delegation Assemblies do not even deign to listen to our complaints. Since the time when the former Mufti of Mostar, Ali Fehmî Efendi, who is the beloved leader and representative of the Muslim population, and Salih Ağa of Sarajevo were subjected to oppressive treatment pursuant to the Emigration Regulation drafted on 30 October 1901, and since one of the delegates of the said population, Şerîf Efendi Arnavudoviç, was exiled without any grounds and without a trial from his birthplace, the town of Mostar, to the Raskagora plain, the complaints have reached their highest point. The provisions of the said regulation have been enforced against all the delegates of the Muslim population and their supporters. Hundreds of persons from the Muslim population of Bosnia and Herzegovina, having left their families behind; **[Page] 3:** have hastened to the city of Budapest to appeal for redress, first to the members of the Delegations and thereafter to the Reichsrat. The 136,000 souls of the Muslim population, both male and female, elected the former Mufti of Mostar, Ali Fehmi Efendi, and others as their representatives for the preservation of their religious community. However, even before they could begin to perform their duties, they were viewed as agitators, and the government was advised to take severe measures against them. Yet what did they do? On 30 December 1900, they submitted a memorandum to the Minister of Finance, Monsieur Kállay, concerning the expansion of Muslim mosques and schools; **[Page] 4:** The aforementioned minister received them, duly appreciated their duties, and promised that he would not withhold any assistance within

his power. These same individuals, who had been deemed agitators just one month prior, were rightfully recognized as the representatives of the Muslim population after this meeting with the finance minister, and their efforts were held in high esteem. As the negotiations with the local government of Bosnia and Herzegovina unfortunately did not yield the desired result, the delegates of the Muslim population submitted a separate memorandum to His Majesty the Emperor on 10 June 1901, explaining the reasons for the failure of the negotiations. The memorandum given to the Minister of Finance, Monsieur Kállay, detailed the deplorable current state of the religious affairs of the Muslim population and the means for its remedy; [**Page**] **5:**The memorandum presented to His Majesty the Emperor fully narrated the negotiations that took place between the delegates of the Muslim population and the local government in Sarajevo. It explained the reason for the unsuccessful conclusion of these talks and renewed the request for permission to be granted for the construction of mosques and schools for the Muslim population of Bosnia and Herzegovina. Although a year has passed since the submission of this memorandum, far from improving, the religious situation of the Muslims has, on the contrary, taken such a grave turn; [**Page**] **6:** that they now feel the need to demand even the most basic human rights possessed by mankind; today, these fundamental human rights are considered non-existent for the Muslim population. The leading figures of the Muslim community are viewed as agitators, and obstacles are placed in their way to prevent them from traveling, while their homes are constantly searched. Their supporters are punished with monetary fines, and those who are poor are deprived of the means to procure their daily sustenance. In short, everyone is subjected to a thousand kinds of oppression. While the Muslim population and its representatives are treated in this manner, much assistance is bestowed and granted to the Croatian Propaganda Society, which attacks everything held sacred by Muslims through its newspapers; [**Page**] **7:** The Muslims are unable to counter these attacks, and if they were to attempt a response, they would be branded as rebels. How is it that the delegates of the Muslim population, whose efforts were praised just the other day by Minister Kállay and who were invited to an audience with His Majesty Emperor Franz Joseph, are now suddenly considered harmful individuals? Given that the local government initiated negotiations with them just recently, how is it that such brutal measures, reminiscent of events of ancient times, are now being employed against them? The conduct of the local government of Bosnia and Herzegovina towards the Muslim population changed completely after the end of January of the said year, when the leader and delegate of the Muslim population, Ali Fehmi Efendi; [**Page**] **8:** and his associates departed for Istanbul to receive the necessary orders from the supreme authority of the Caliphate concerning the autonomy of mosques and schools. In the memorandum they had submitted to Minister Kállay, the Muslim population had already requested that the opinion of the exalted Office of the Sheikh-ul-Islam be sought, as some difficulties were being raised regarding the autonomy of mosques and schools. However, since no decision had been taken by the end of December of that year, and since the opinion of the Office of the Sheikh-ul-Islam had not been sought, the delega-

tes of the said population went to Istanbul to bring their constituents' demands to a positive conclusion as soon as possible; **[Page] 9:** As a consequence of this, as soon as the aforementioned individuals arrived in Istanbul, they were regarded as having emigrated without permission, stripped of all their rights, and recognized as foreigners. A decision was made sentencing them, upon their return, to imprisonment for three to six months, to be followed by expulsion across the border upon completion of their sentence. This situation caused extreme outrage among the populace. This decision was first implemented against the beloved leader of the entire Muslim population, Ali Fehmî Efendi, a landowner from Herzegovina and former Mufti of Mostar, and his companion, Salih Ağa Bičakčić, as soon as they arrived in Istanbul. According to the provisions of this regulation; **[Page] 10:** those who are outside Bosnia and Herzegovina on a religious mission or who have resided abroad continuously for five years can no longer return to their country. From this, it is apparent that the objective is not merely to prevent emigration, but to make it impossible to obtain any kind of employment outside Bosnia and Herzegovina without the appended permission of the local government. These circumstances trample upon even the natural and fundamental rights possessed by human societies. Today, as is known to the whole world, even the most vile and wicked criminal can return to his homeland after completing his sentence, and no law can prevent him from doing so. Thus, actions that the great powers would not take against the worst criminals; **[Page] 11:** are being carried out by the local government of Bosnia and Herzegovina. For this government, with this new regulation, can permanently deprive certain people who are not of the same creed of their homeland and rights for acts and deeds that are not considered crimes in other countries. Since the said regulation is in complete violation of the articles of the convention concluded between the Ottoman Empire and the Austro-Hungarian Government on 21 April 1879, its implementation is a great insult to the entire Muslim population. According to the first article of this convention, the sovereign rights of His Majesty the Sultan shall remain immune from impairment due to the occupation of Bosnia and Herzegovina, and according to the second article, the Muslim population shall enjoy full freedom in their relations with their religious leaders; **[Page] 12:** And according to the fourth article, when certain issues concerning the Muslim population residing or traveling outside Bosnia and Herzegovina are considered, the opinion of both parties shall be valid. According to the provisions of this convention, neither the local government of Bosnia and Herzegovina nor the Austro-Hungarian Government is authorized to unilaterally consider issues related to the Muslim population residing outside Bosnia and Herzegovina; the assent of the Ottoman Government is required in this matter. Therefore, it is evident that the regulation of 30 December 1901 is utterly unjust. The measures taken against the delegates of the Muslim population upon their departure for Istanbul are sufficient proof that the provisions of the second article of the said convention have been violated and broken; **[Page] 13:** With this regulation, the sacred sovereign rights that His Imperial Majesty the Sultan possesses over Bosnia and Herzegovina have also been infringed upon. This is because the population has

been prohibited from traveling to the Imperial Dominions [the Ottoman Empire] and spending time there without the permission of the local Bosnian government. Although the Muslim population has been forever deprived of its beloved leaders by this decision, their efforts to achieve their goals have not been denied; on the contrary, their resolve has intensified further in response to these actions. It is a certainty that the migration of the said population from Bosnia and Herzegovina to Anatolia will stir the opinions of the Ottomans, and as a result, their desire to obtain freedom in their religious and educational affairs will increase; **[Page] 14:** While the delegates of the Muslim population were in Istanbul, they were included among those who emigrated without permission. When did the Muslim leaders encourage the people to emigrate? Certainly not before 19 January [1]901. For if it had been so, Minister of Finance Kállay would surely not have praised their efforts when he received them. Nor could it have been after this date, because in that case, the local government of Bosnia would not have engaged in negotiations with the aforementioned leaders for three months, starting from February [1]901, regarding the organization and reform of religious autonomy. It is also not conceivable that they committed the act in question before 10 June [1]901, for in that case, His Majesty the Emperor would not have invited and received them; **[Page] 15:** After this date, emigration ceased completely. Ali Fehmi Efendi is among the foremost leaders who has won the greatest trust and affection of the Muslim population of Bosnia and Herzegovina. If Ali Fehmi Efendi had encouraged the people to emigrate after the tenth of June 1901, then emigration, far from ceasing, would have expanded. Ali Fehmi Efendi is entirely against emigration. With his encouragement, five schools were opened in Mostar, and when he was appointed Mufti of Herzegovina, he did not refrain from any personal or financial sacrifice for the spread of education among the people; **[Page] 16:** Can a man who builds schools for Muslims and expends such effort for their education encourage them to emigrate? The Muslim population of Bosnia and Herzegovina cannot be content unless this regulation of the Bosnian local government is repealed and unless facilities are provided for Ali Fehmi Efendi and Salih Ağa to be able to return to their homeland. Today, no government forbids its resident population from exchanging ideas with its own religious head. While the relations of Catholics with the Pope and of the Orthodox with their patriarchs are not forbidden, the relations of the people of Bosnia and Herzegovina with the Great Caliphate and the exalted Office of the Sheikh-ul-Islam have been prohibited. Due to these relations, a great many of the Muslim delegates; **[Page] 17:** have been subjected to punishment by the police. For example: Ahmed Bey Hafız Sadık, a resident of Travnik, traveled to Istanbul with his own passport in due form. However, as his passport expired during his stay in the said city, he requested an extension of his passport's validity from the local government of Travnik in order to return to his country. When his request was not granted, an inquiry made by his brother, Hazım Bey, was answered with the statement that Ahmed Bey would not be permitted to return to his homeland; **[Page] 18:** Şerif Efendi Arnavudoviç—who was born in Mostar, has always resided there as the sole support of his mother, and is one of the most intel-

ligent and active of the Muslim delegates—was arrested without a trial immediately following the departure of Ali Fehmi Efendi and his other companions for Istanbul in January 1902. He was detained in the village of Raskagora, located three hours' distance from his birthplace. In this village, a room where a respectable person could stay for even three hours cannot be found. This man, who was received in an imperial audience as a delegate of the Muslim population, was imprisoned for five consecutive months in a very cold room without a bed. At the beginning of May of the said year, he was allowed to return to Mostar for twenty-; **[Page] 19:** eight days to perform his military training, and after fulfilling his military service, he was imprisoned once again. Why is such an influential person treated in this way? When the local officials searched Şerif Efendi's house, they found nothing but a few permitted Hungarian newspapers, yet he was still arrested. Why is such treatment sanctioned? The imposition and execution of such a heavy sentence without a verdict cannot be due to the discovery of some permitted Hungarian newspapers. Şerif Efendi's imprisonment stemmed solely from his efforts in the cause of religious institutions in his capacity as a Muslim delegate. Since the Muslim population of Bosnia and Herzegovina knows this very well, they vehemently protest the treatment he has received and; **[Page] 20:** desire that the aforementioned Şerif Efendi be permitted to reside wherever he wishes. Süleyman Bey Serîsî of Novi, Hamdi Bey of Travnik, Hasan Pasbak, and Ali Fehmi Efendi Çabuk, who are in Istanbul, have been accused of attempting to disturb public order, and a verdict has been issued against them in absentia. The judicial officials have been ordered to arrest them wherever they may be found. No better picture is needed to describe the administration of Bosnia and Herzegovina. In this way, a man who served for a long time as the mayor of the city of Novi and who was awarded the Order of Franz Joseph is treated in this manner merely for trying to defend his own rights. It is permissible to ask whether such an act could occur in any country other than Bosnia and Herzegovina. The local government accuses the leaders and delegates of the Muslim population of disturbing public order; **[Page] 21:** and to demonstrate what other measures it has resorted to in order to have them arrested, we include the following example. In November of the year nineteen hundred, while the Muslim delegates were in Budapest to discuss the means of reforming their educational and religious affairs, a person who served as their secretary attracted their distrust due to his misconduct and was eventually dismissed. In the year nineteen hundred and one, this person, covering all expenses and responsibility himself, had a pamphlet published under the title "The Atrocities of the Government of Bosnia and Herzegovina." For this, he was placed under police surveillance and later handed over to the judicial authorities. In the judicial investigation that took place, it was understood that the delegates had absolutely no involvement in this matter; **[Page] 22:** Consequently, although no action was taken against them, the situation changed completely when Ali Fehmi Efendi and his companions departed for Istanbul at the end of January of the said year. Not only the leader and delegates of the Islamic committee but also many leading figures of the Muslim population were subjected to the same treatment. The homes of many Mus-

lims were searched on various dates, but nothing resulted from these searches. We vehemently protest these unjust actions and await the reform of the described unbearable conditions from the relevant authority. The enclosed pamphlet, which is mentioned in this memorandum, contains another memorandum presented to His Majesty the Emperor; **[Page] 23:** It is written with the same meaning, and it mentions the contents of the said memorandum and its distribution and presentation to the members of the Delegations and the Reichsrat.

6.3. Documents

Figure 1. Page 1 of the Document

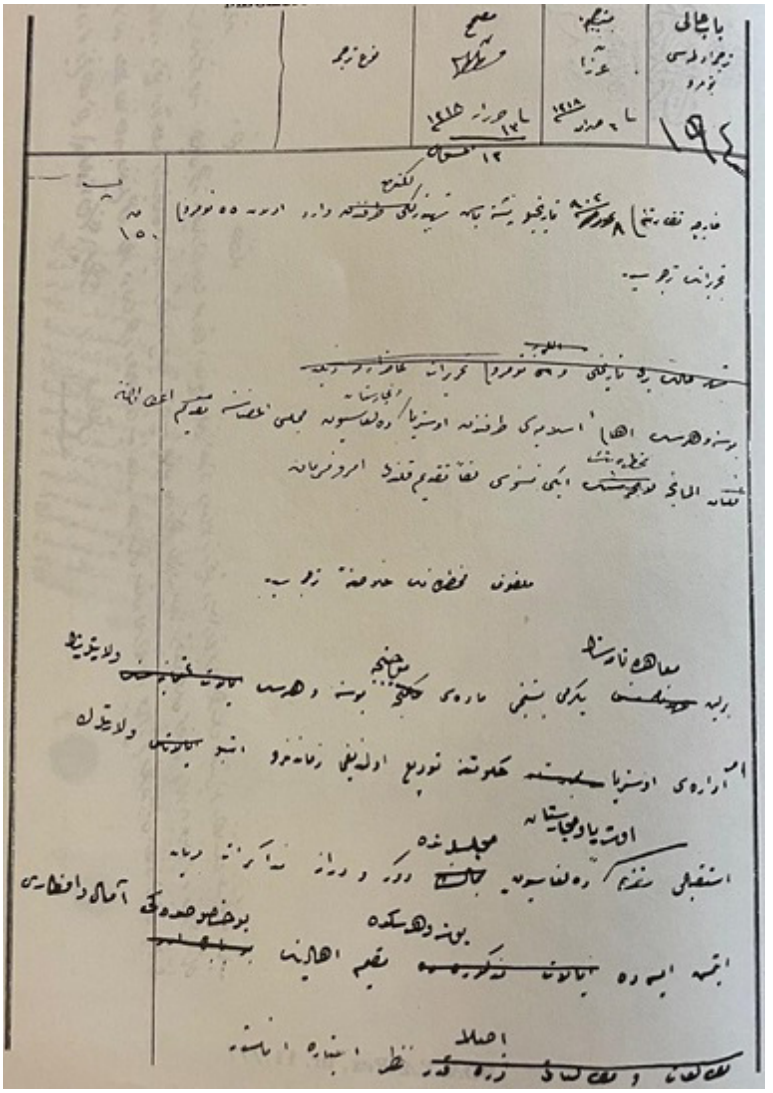

Figure 2. Page 2 of the Document

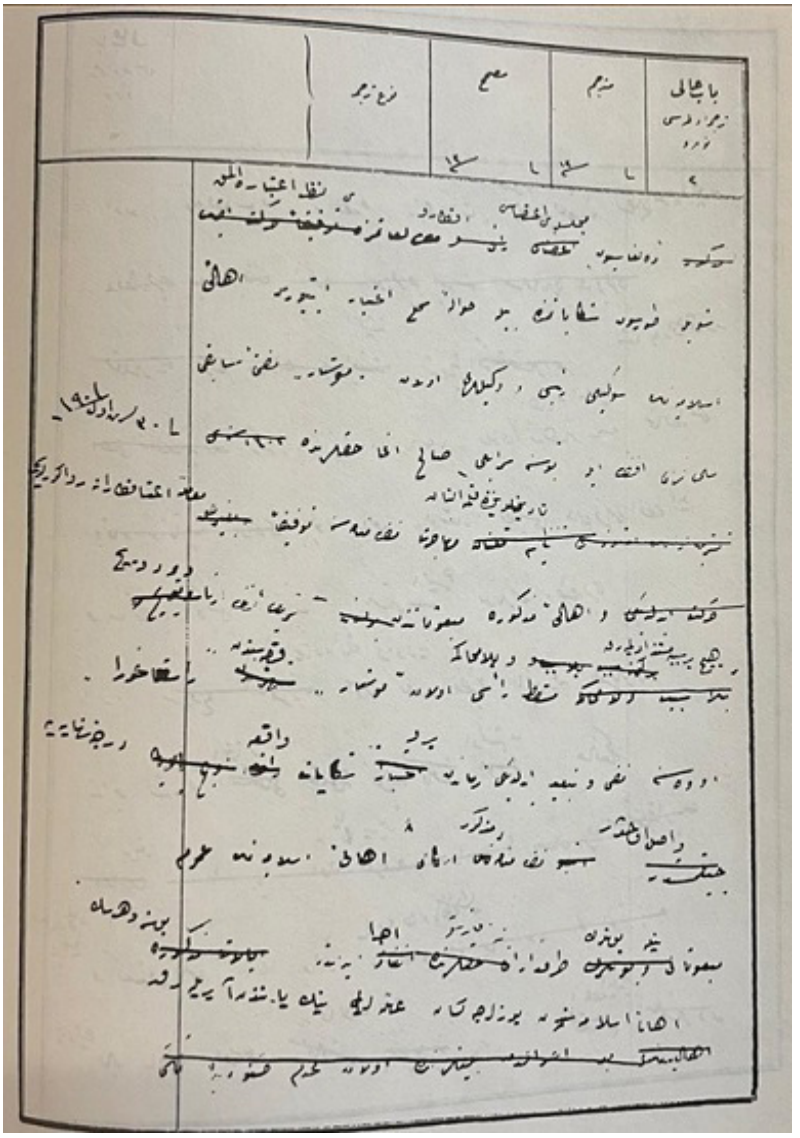

Figure 3. Page 3 of the Document

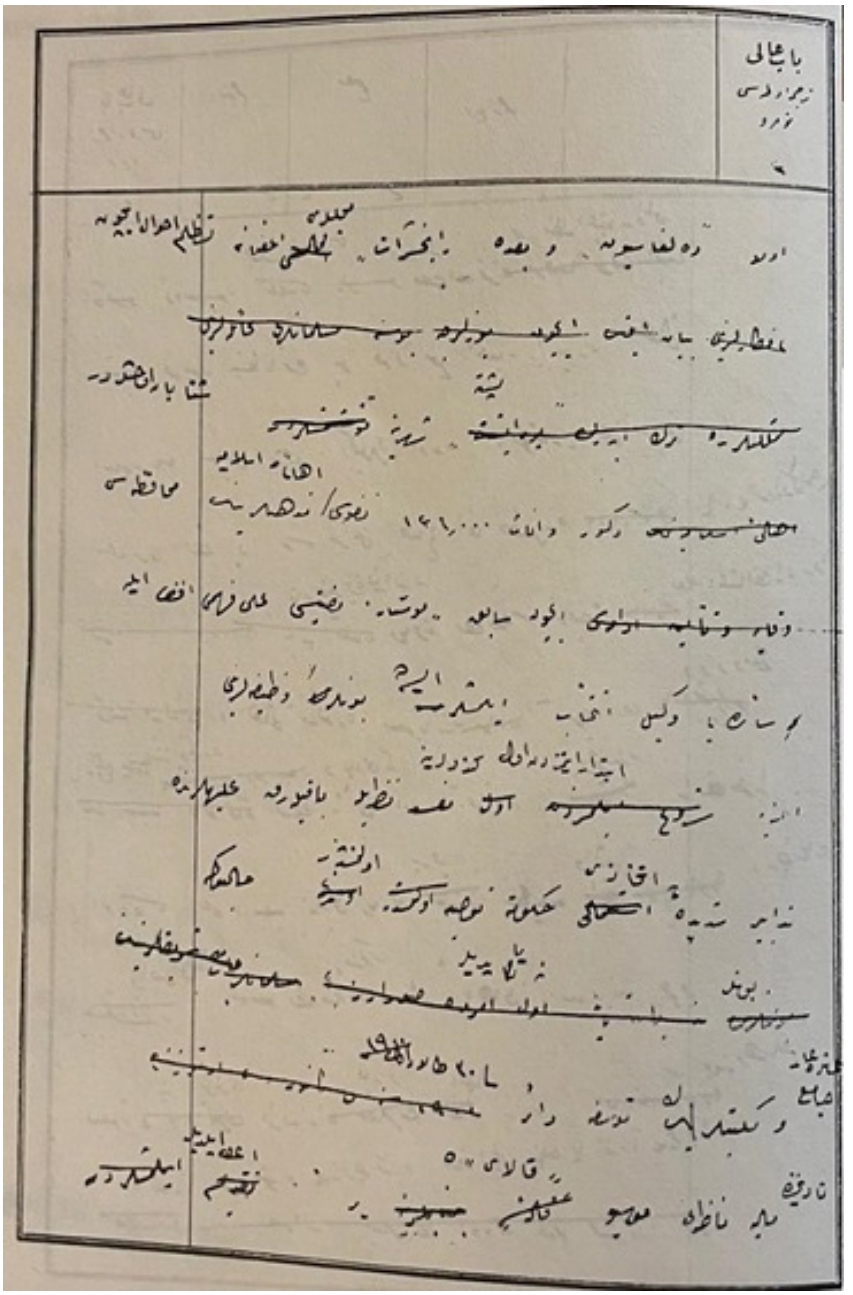

Figure 4. Page 4 of the Document

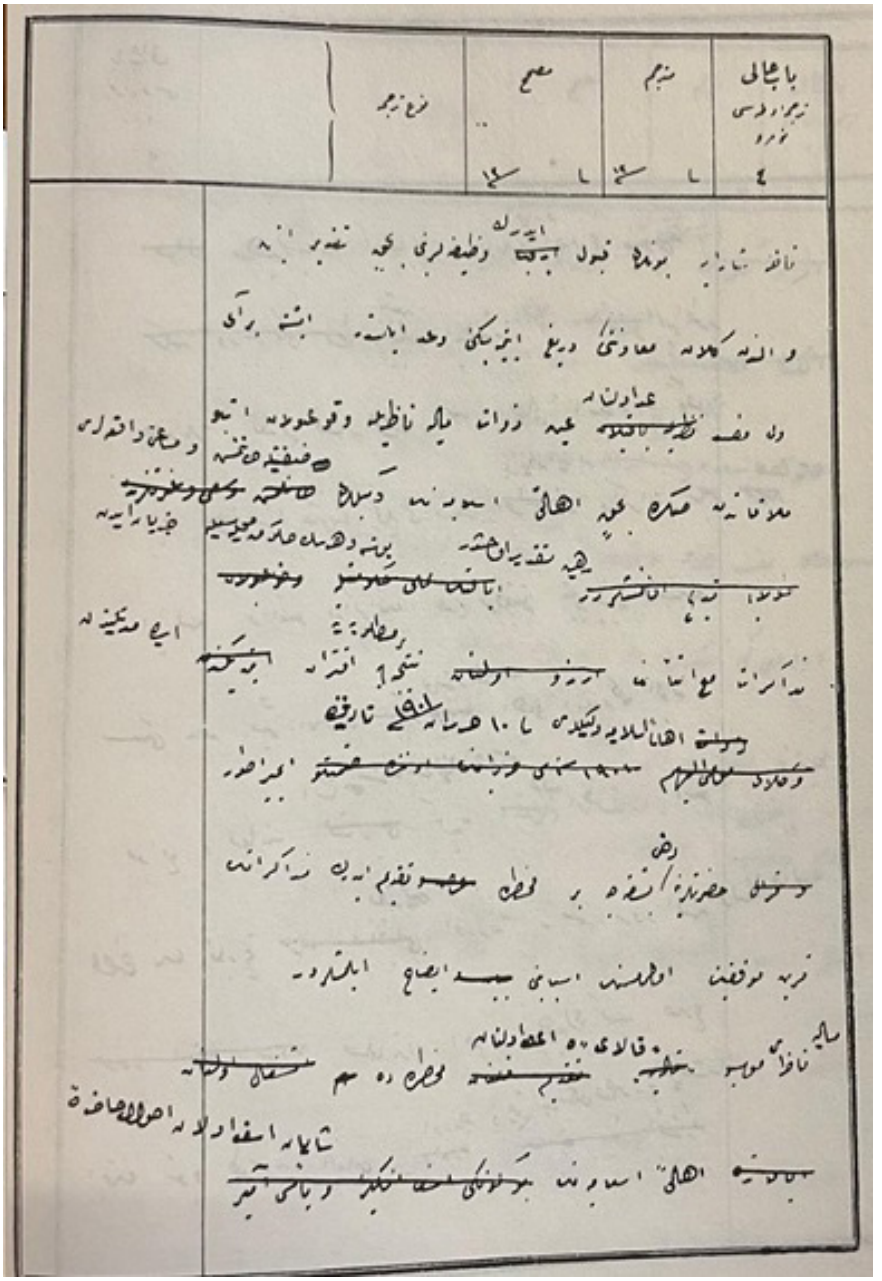

Figure 5. Page 5 of the Document

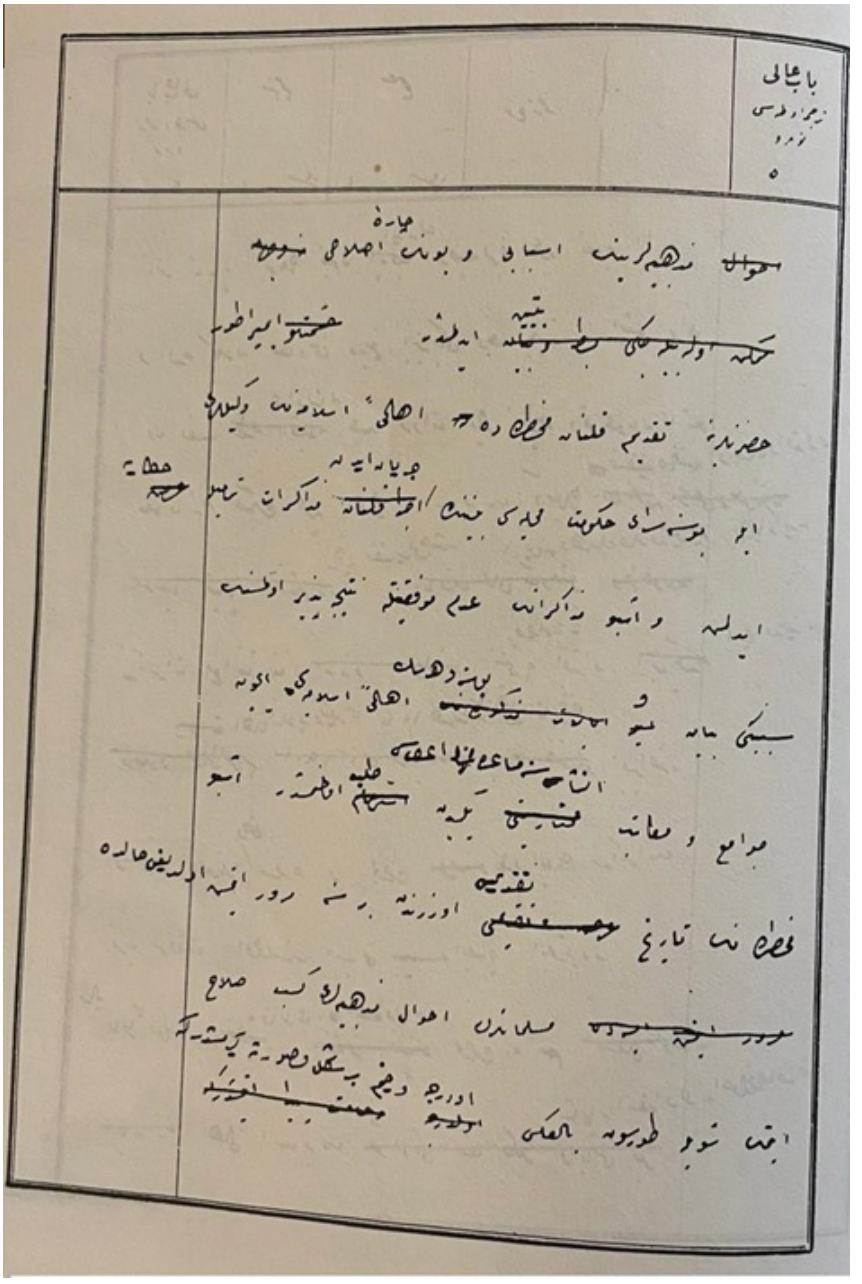

Figure 6. Page 6 of the Document

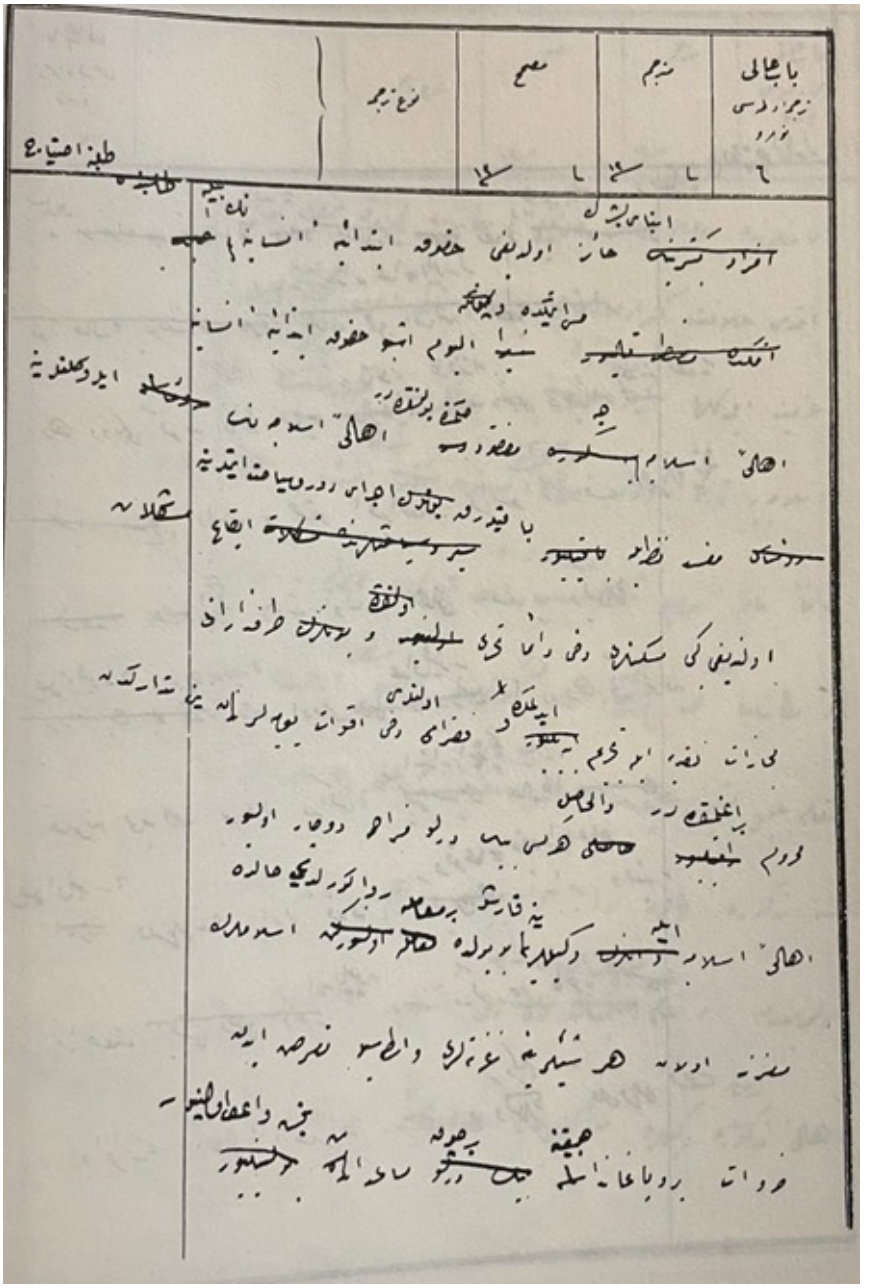

Figure 7. Page 7 of the Document

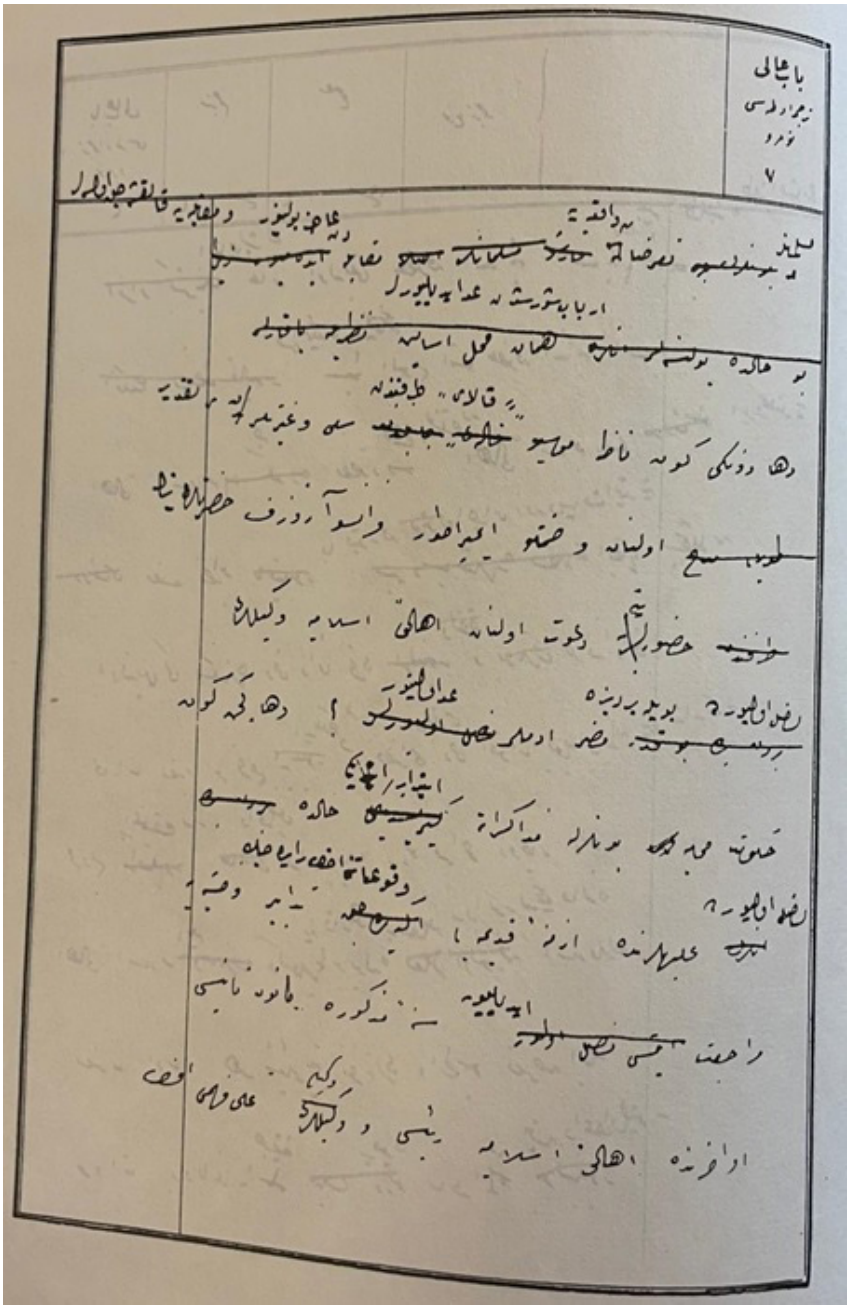

Figure 8. Page 8 of the Document

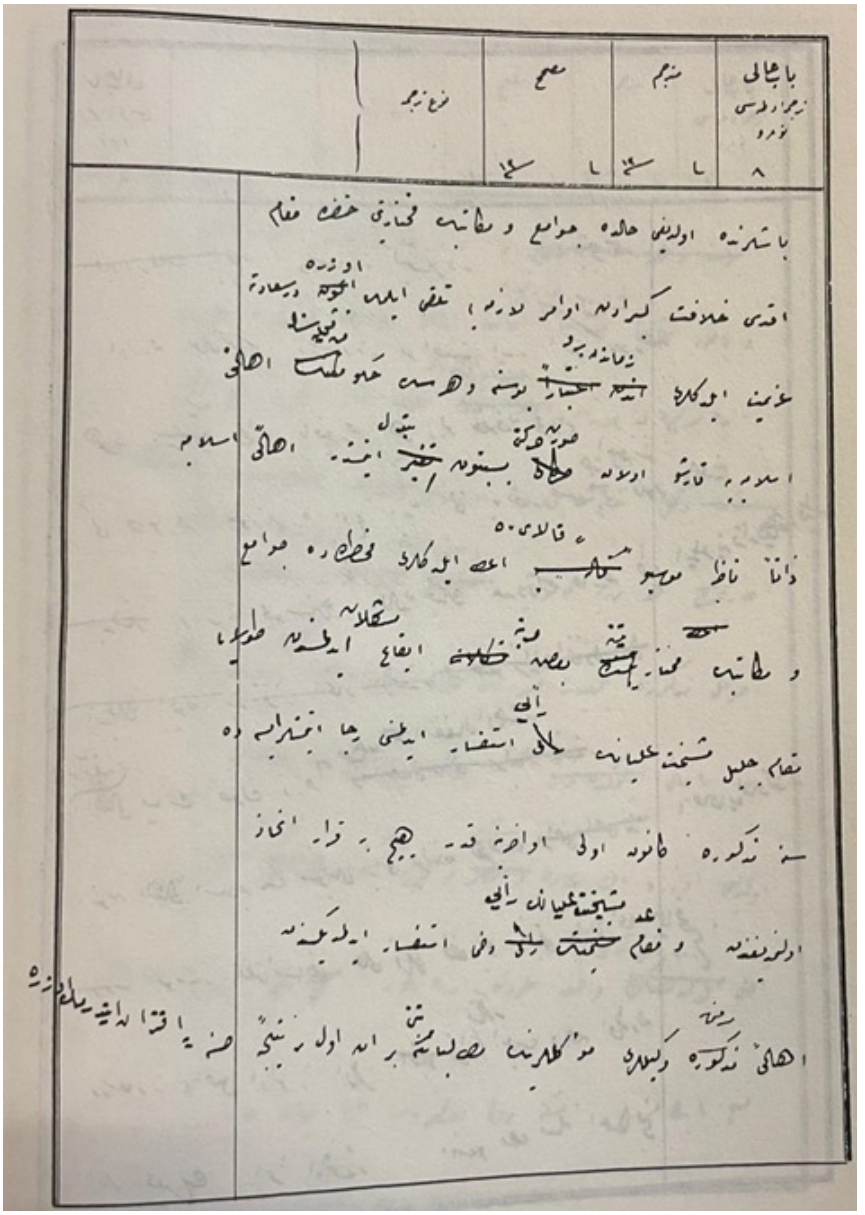

Figure 9. Page 9 of the Document

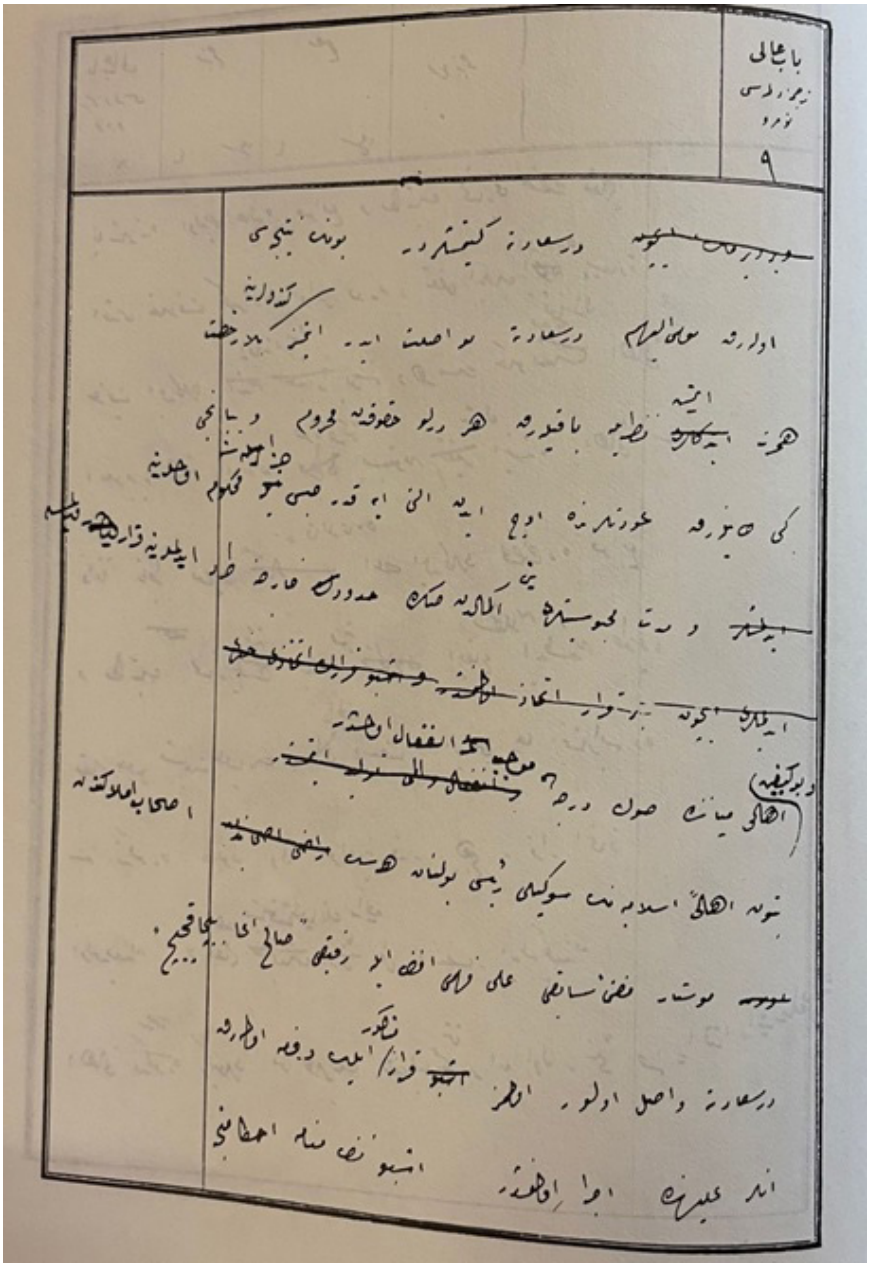

Figure 10. Page 10 of the Document

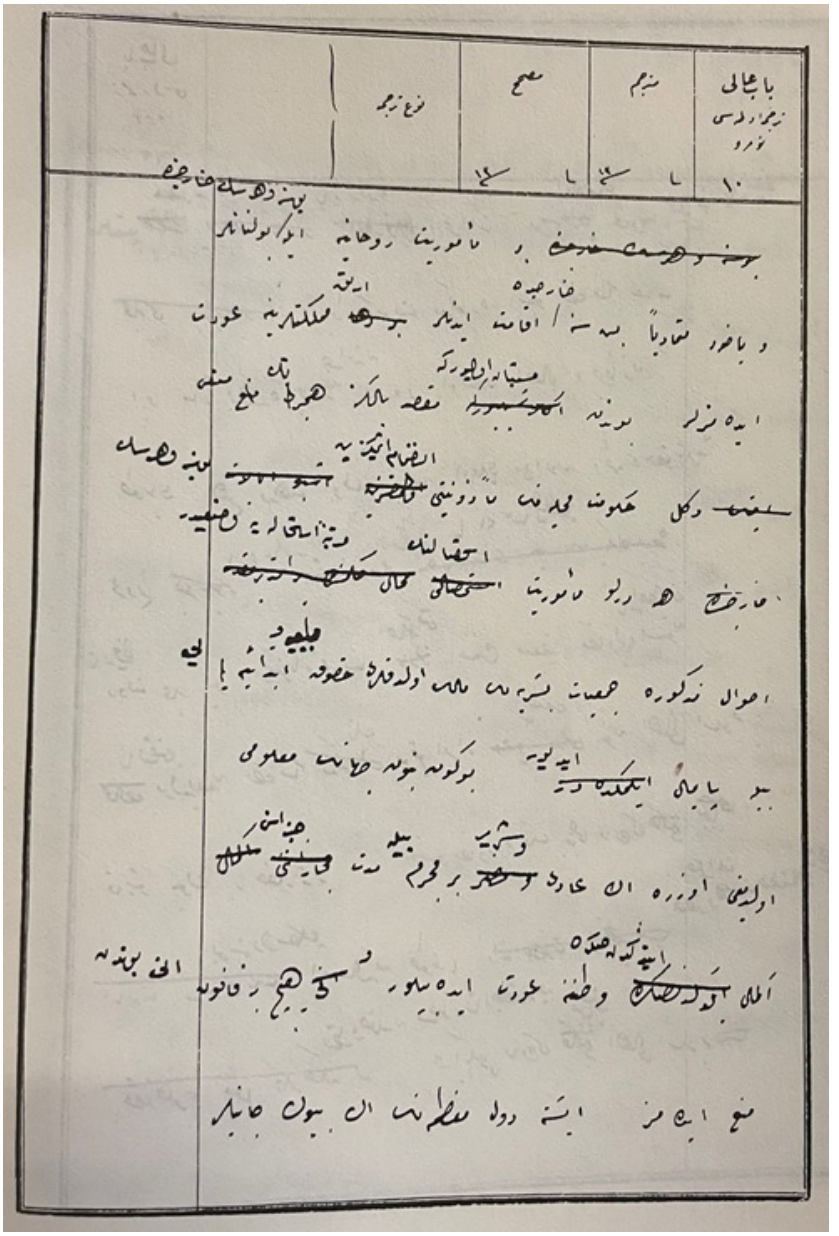

Figure 11. Page 11 of the Document

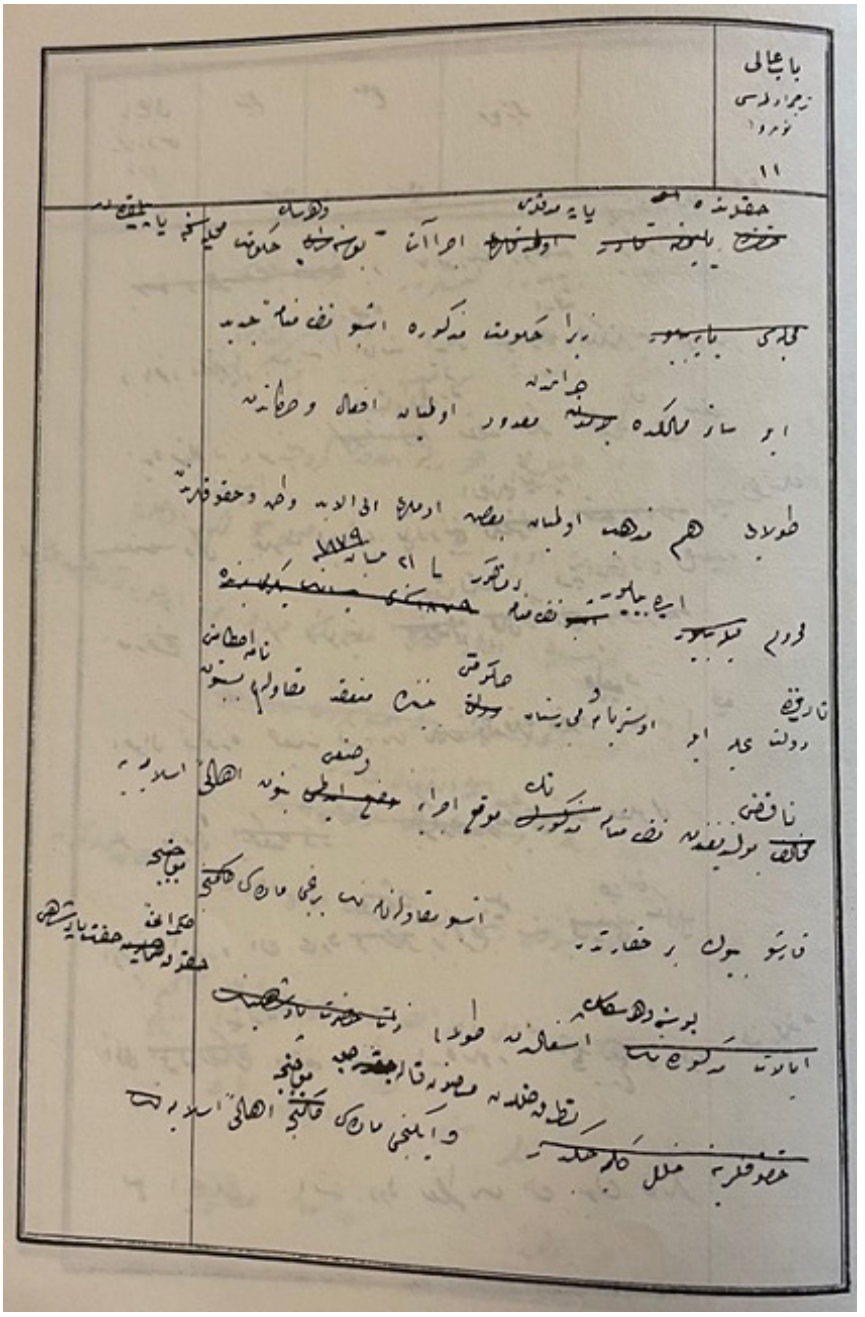

Figure 12. Page 12 of the Document

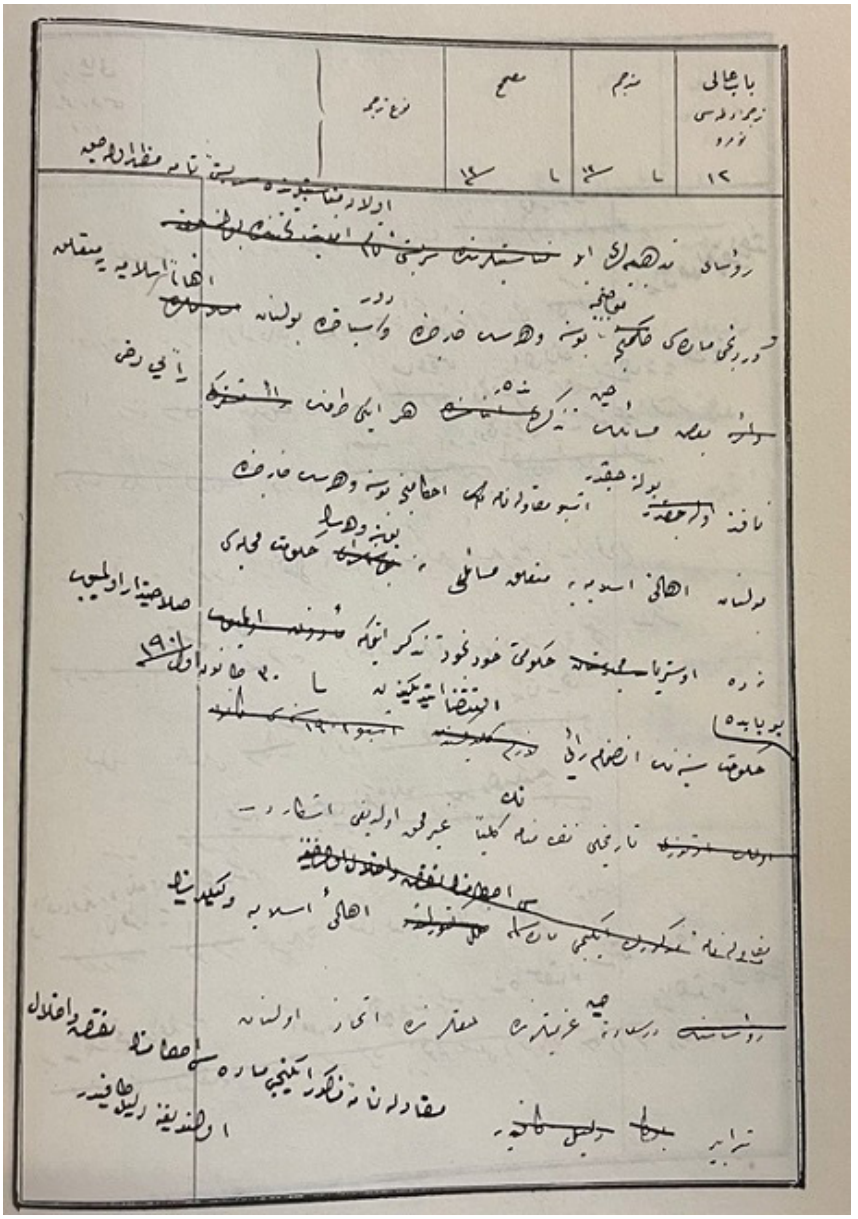

Figure 13. Page 13 of the Document

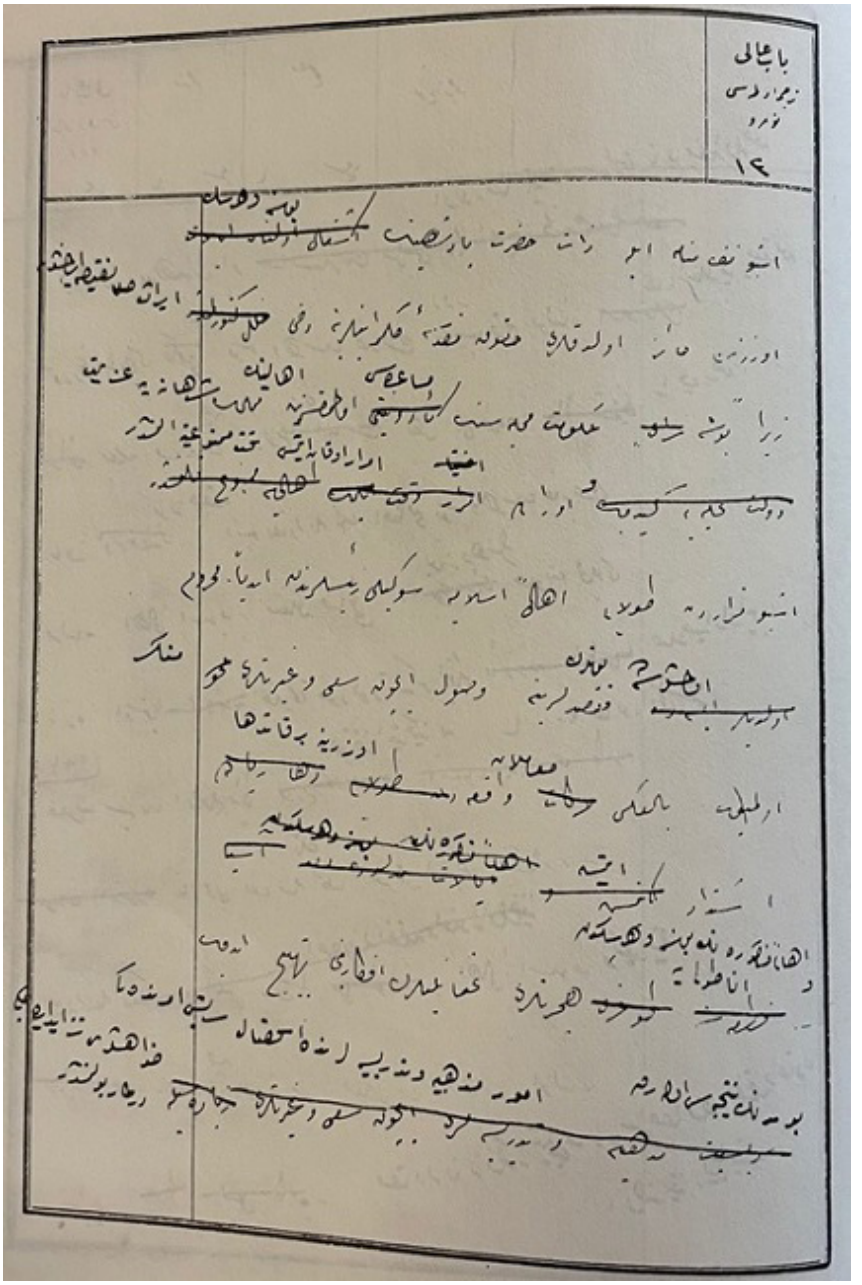

Figure 14. Page 14 of the Document

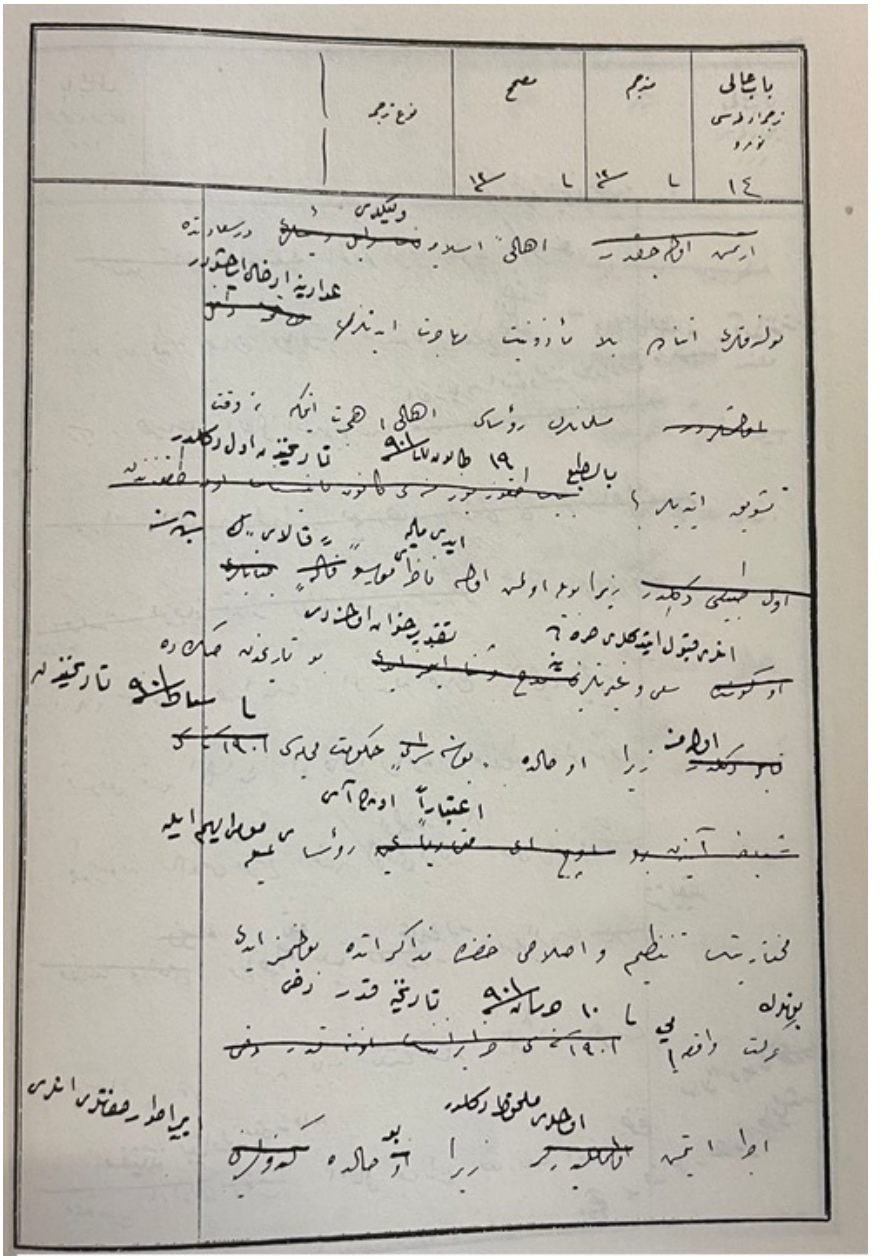

Figure 15. Page 15 of the Document

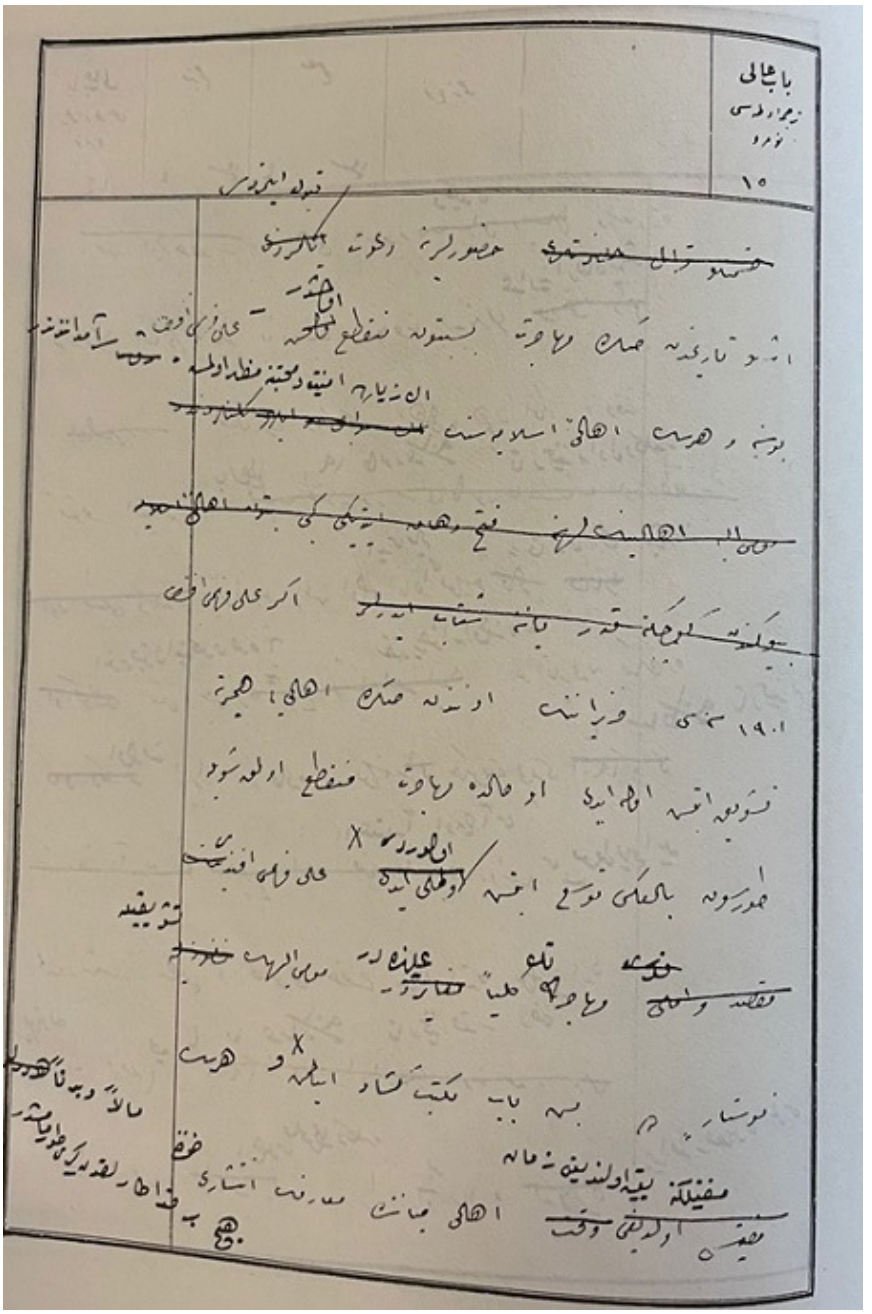

Figure 16. Page 16 of the Document

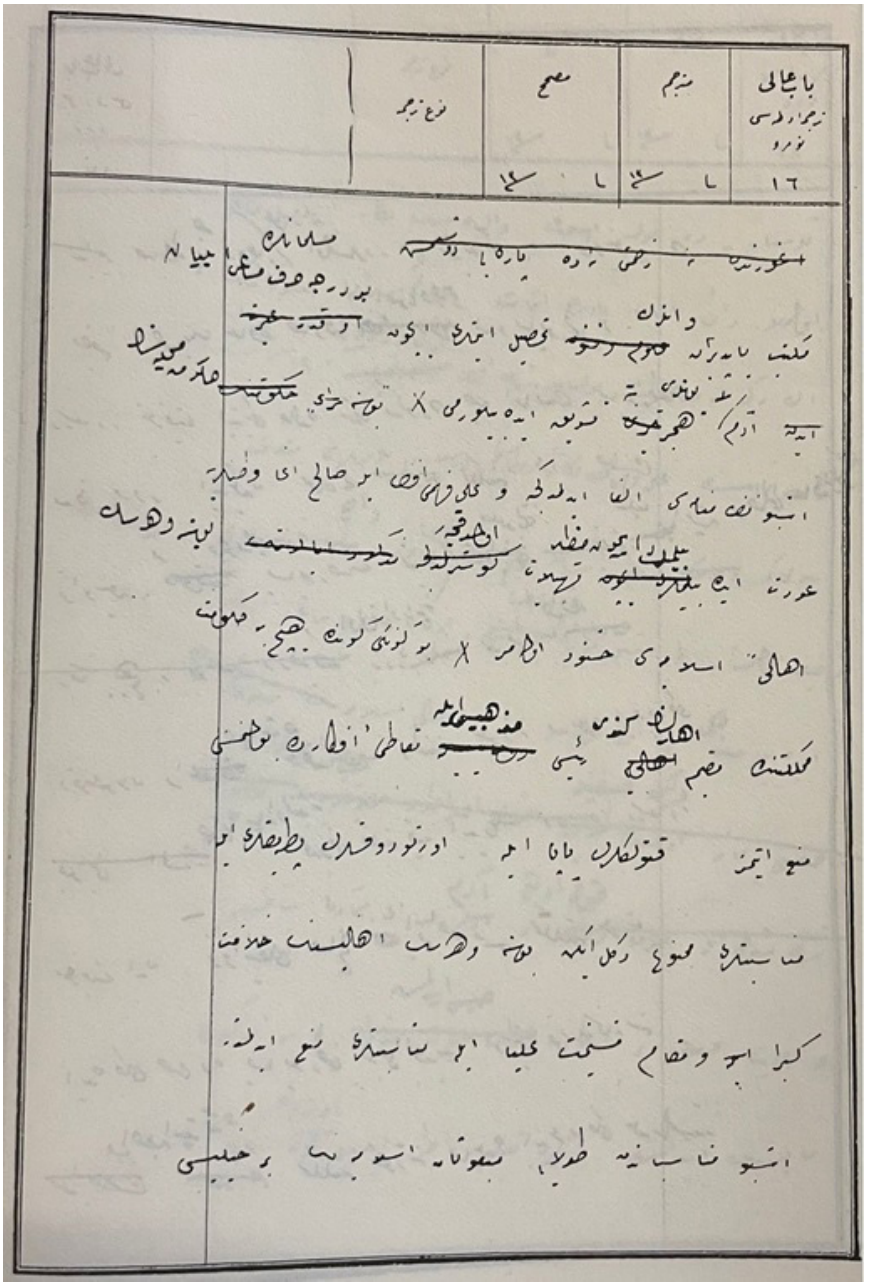

Figure 17. Page17 of the Document

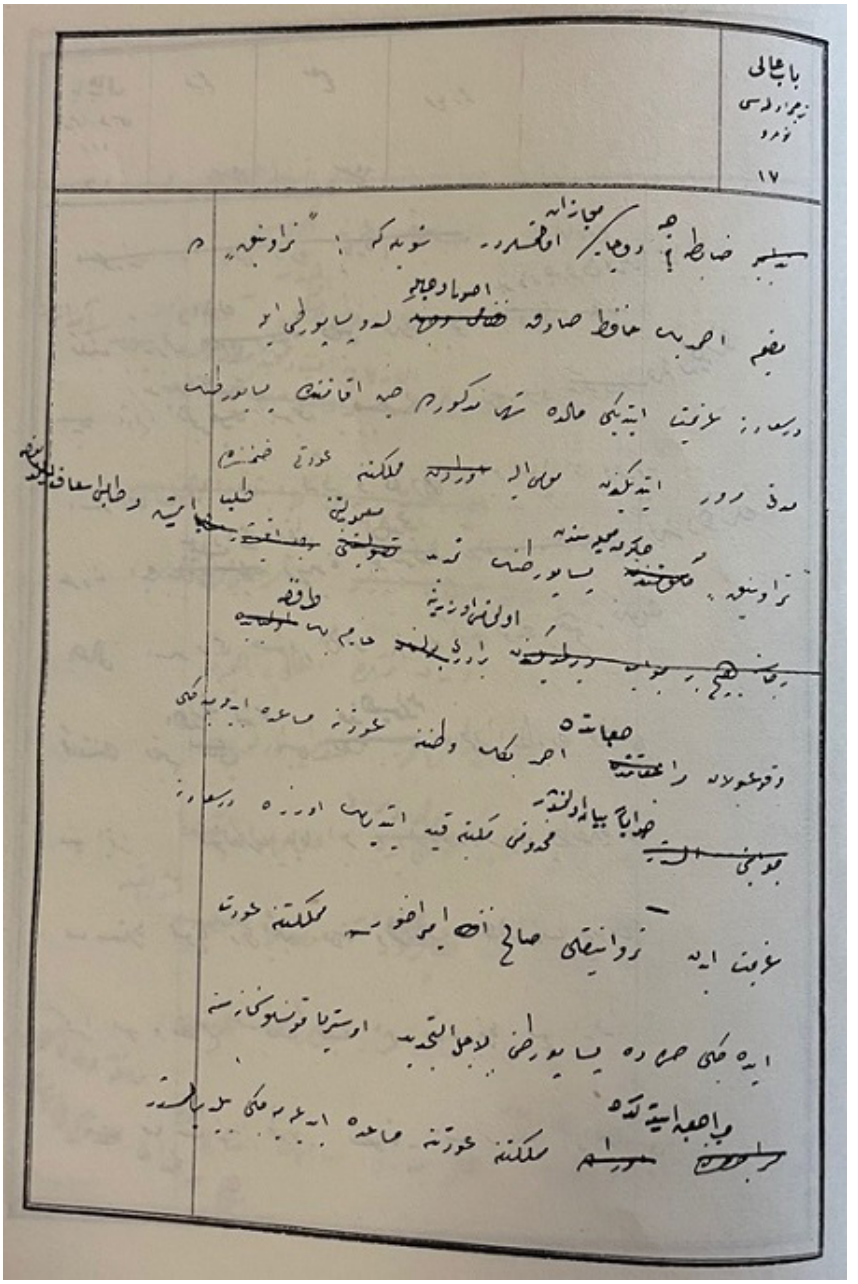

Figure 18. Page 18 of the Document

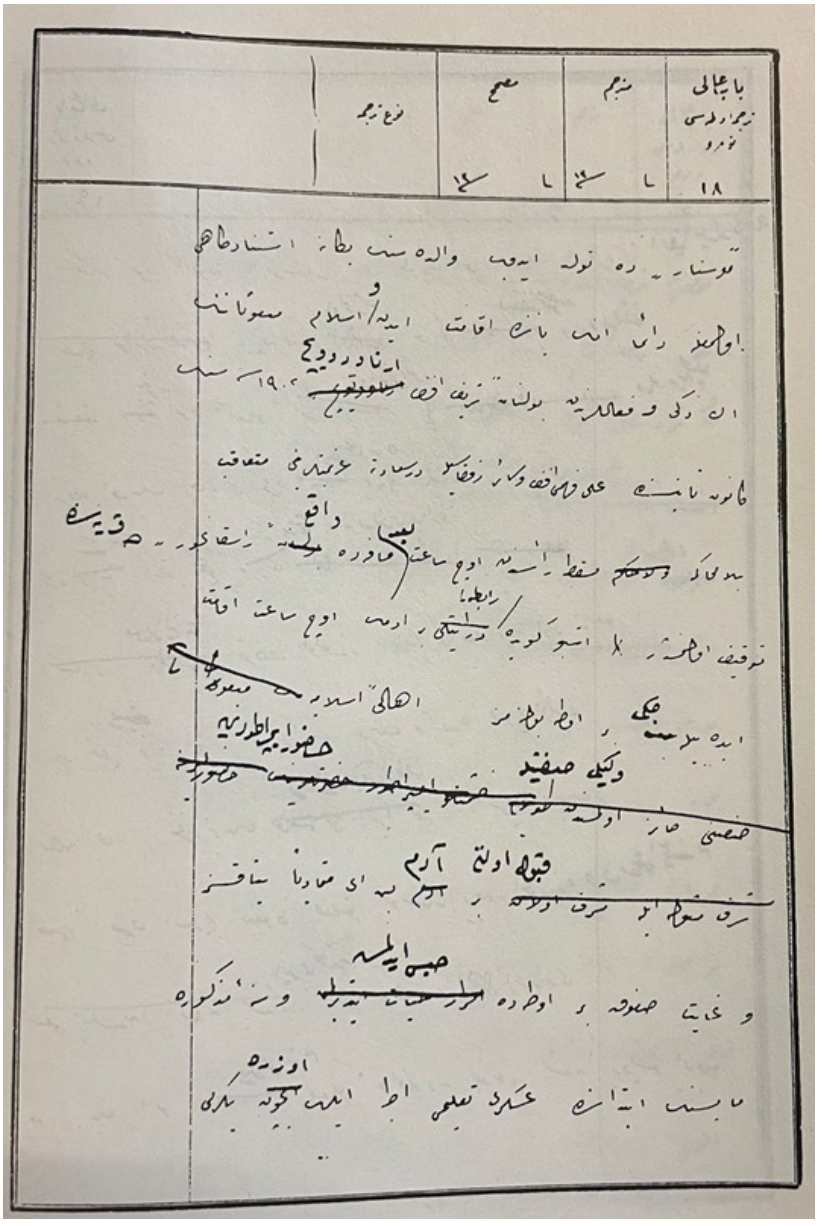

Figure 19. Page 19 of the Document

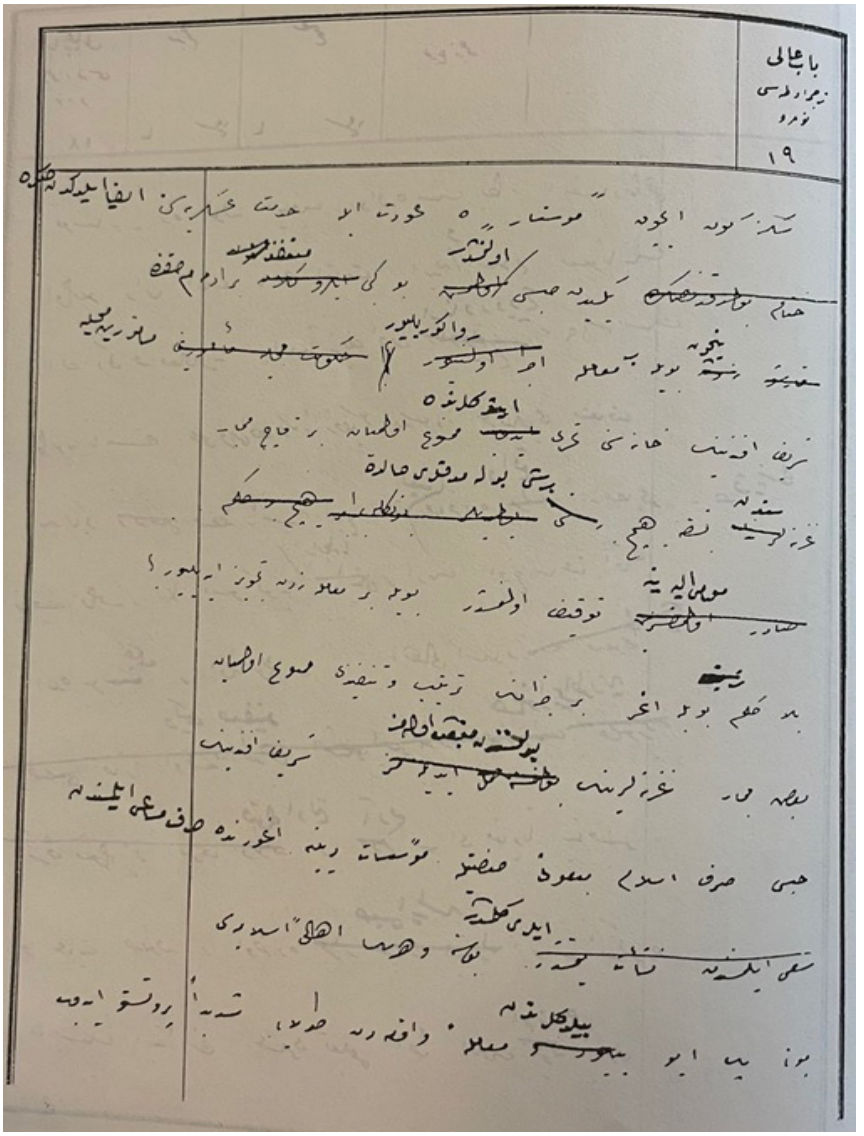

Figure 20. Page 20 of the Document

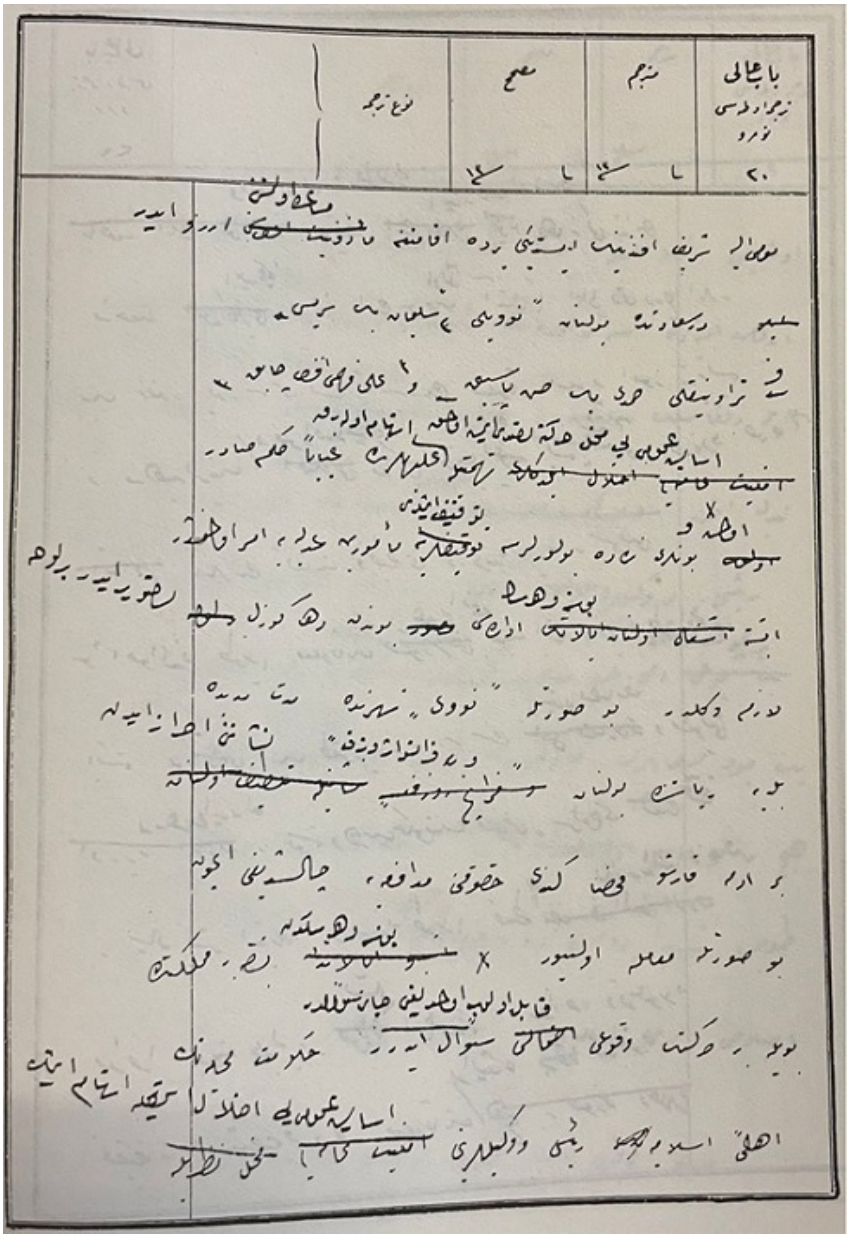

Figure 21. Page 21 of the Document

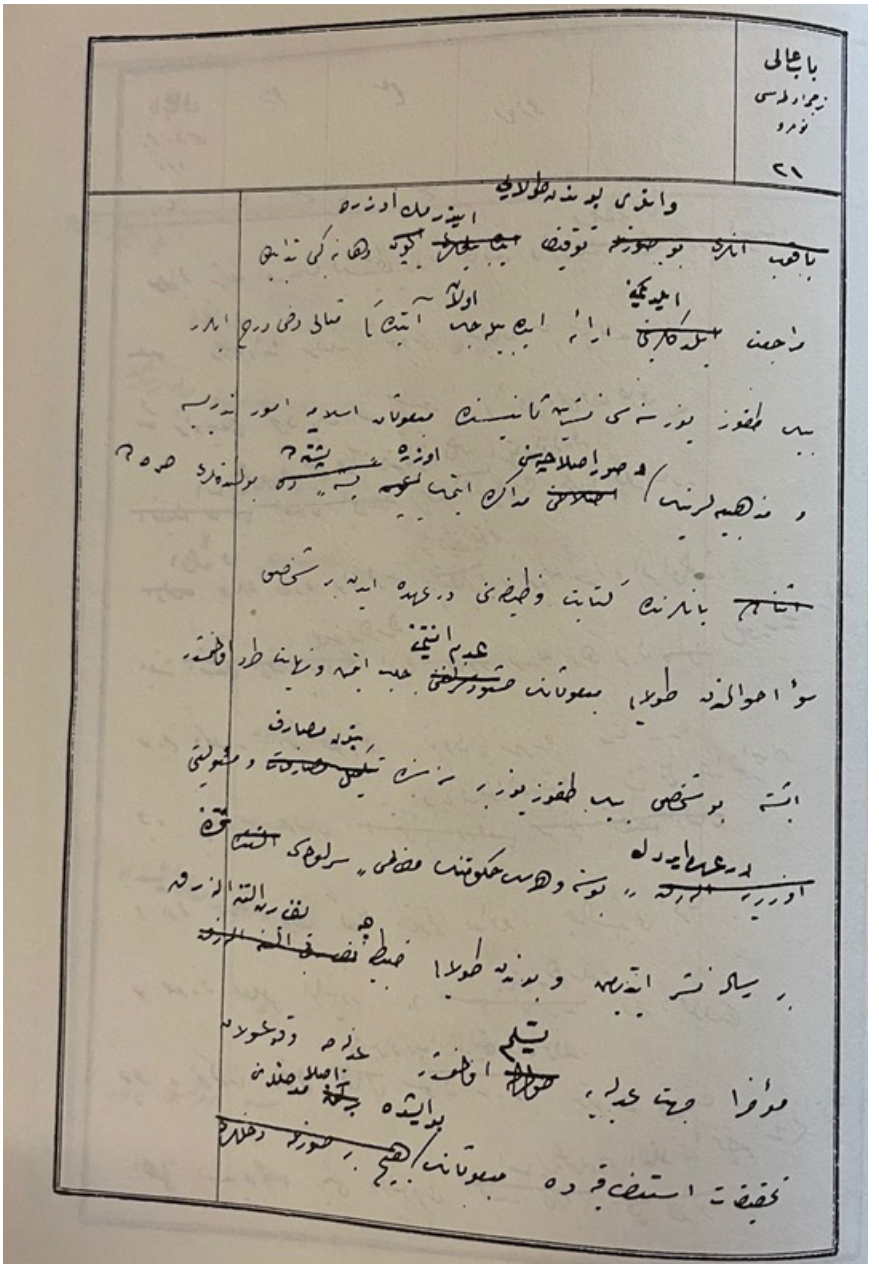

Figure 22. Page 22 of the Document

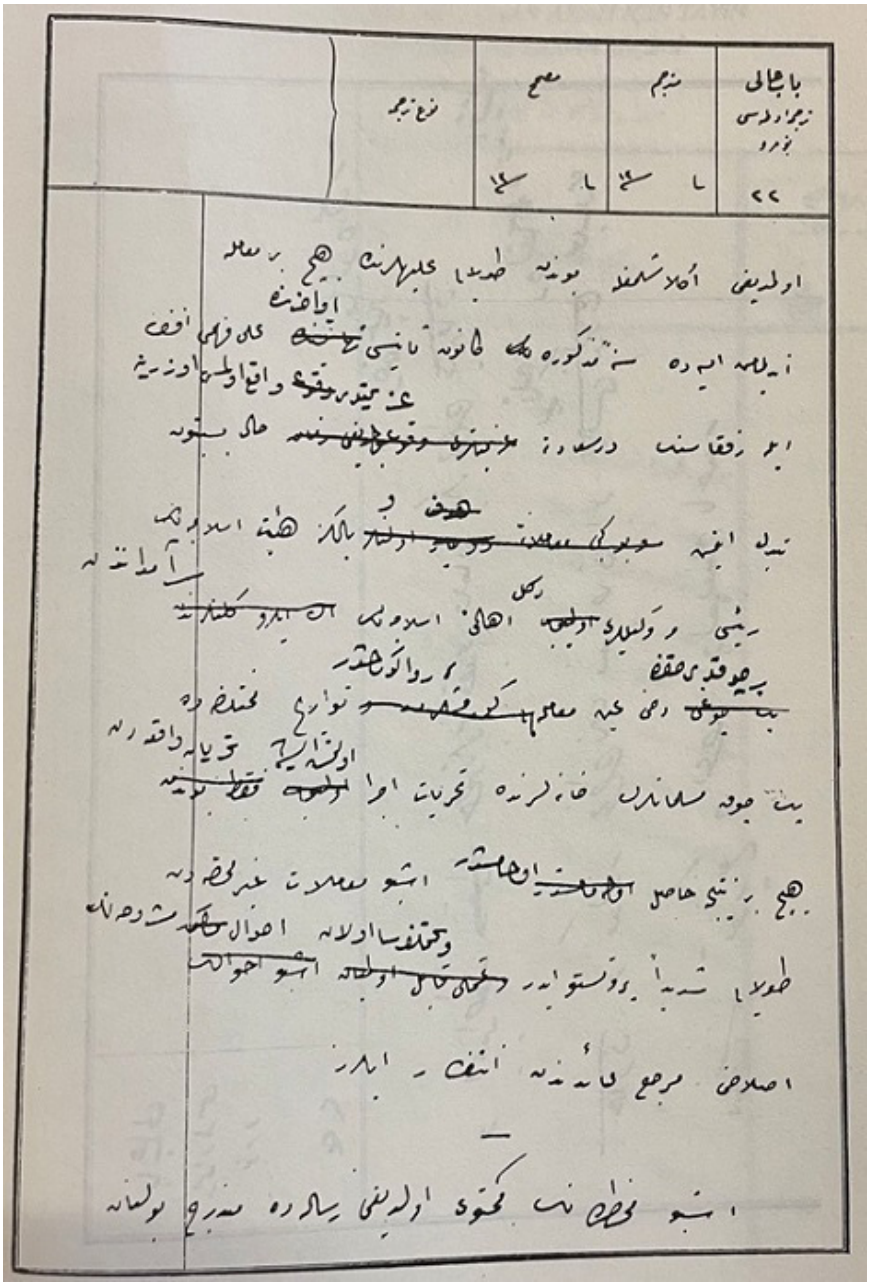

Figure 23. Page 23 of the Document

References

Amzi-Erdoğdula, L. (2013). Afterlife of Empire: Muslim-Ottoman Relations in Habsburg Bosnia Herzegovina, 1878-1914. New York: Columbia University.

Nametak, A. (1976). Marginalije O životu I Radu Muftije Ali - Fehmi Efendije Džabića. Anali Gazi Husrev-begove biblioteke (AGHB), 3, 187-199.

Okey, R. (2007). Taming Balkan Nationalism: The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia 1878-1914. Oxford: Oxford University Press.

T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (1992). Bosna-Hersek ile ilgili arşiv belgeleri (1516-1919). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Taşbaş, E. (2017). Bosna Muhacirlerinin Anadolu'da İskânları (1860-1908). Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (ASEAD), 4(8), 72–91.

Balkan Göçmenlerinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkisi: Diaspora ve Diplomasinin Buluştuğu Nokta

Savaş Hoştaş[1]

Özet

Türkiye ile Balkanlar arasında uzun yüzyıllara dayanan tarihî ve kültürel bağlar, Selçuklu döneminden başlayarak Osmanlı hâkimiyetinde daha da pekişmiş; bu süre zarfında dinî, dilsel ve toplumsal etkileşim güçlü bir ortak miras yaratmıştır. Ancak 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarında yaşanan siyasi dönüşümler, ulus-devletlerin ortaya çıkışı ve savaşlar, bu ilişkileri yeni bir boyuta taşımış; Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik yoğun nüfus hareketlerine zemin hazırlamıştır. Bu göç süreçleri yalnızca sosyal yapıyı dönüştürmekle kalmamış, Türkiye'nin dış politikasında da belirleyici dinamiklerden biri hâline gelmiştir. Bu çalışma, Türkiye'nin Balkanlara yönelik dış politikasında Balkan kökenli göçmen toplulukların rolünü çok boyutlu biçimde ele almayı amaçlamaktadır. Özellikle siyasal temsilden kültürel diplomasiye, diaspora örgütlerinden akademik iş birliklerine uzanan geniş bir çerçevede bu toplulukların etkisini analiz etmektedir. Araştırmanın önemi, Balkan diasporasının dış politika süreçlerindeki katkılarına dair literatürdeki sınırlı tartışmalara katkı sunması ve konuyu tarihsel arka planıyla birlikte güncel gelişmeler ışığında değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Çalışma niteliksel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Bu bağlamda, ilgili akademik literatür taranmış; kamuya açık politika belgeleri, siyasi söylemler, sivil toplum kuruluşlarının faaliyet raporları, medya içerikleri ve kültürel etkinlikler analiz edilmiştir. Ayrıca, diaspora temsilcilerinin Türkiye–Balkan ilişkilerine yönelik katkıları örnek olaylar üzerinden incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Balkan kökenli toplulukların sadece Türkiye'deki iç sosyopolitik yapıya değil, aynı zamanda bölgeyle kurulan dış ilişkilerin biçimlenmesine katkı sunduğunu göstermektedir. Diaspora aktörlerinin kamu diplomasisi, kriz yönetimi, ekonomik iş birliği ve kültürel temaslar alanlarında aktif roller üstlendiği; bu katkıların Türkiye'nin bölgedeki yumuşak güç kapasitesini belirgin biçimde artırdığı gözlemlenmiştir. Bu araştırma Türkiye'nin Balkan politikasında diaspora odaklı çok katmanlı bir yaklaşımın önemine dikkat çekmekte ve politika yapıcılara yönelik çeşitli öneriler sunmaktadır. Dış politika ile toplumsal hafızayı buluşturan bu perspektifin hem bölgesel istikrara hem de karşılıklı anlayışa katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, göç, diaspora, diplomasi

The Influence of Balkan Mıgrants on Turkısh Foreıgn Polıcy: The Intersectıon of Dıaspora and Dıplomacy

Abstract

The historical and cultural ties between Türkiye and the Balkans span several centuries, originating in the Seljuk period and deepening significantly under the Ottoman presence in the region. This longstanding interaction fostered a shared legacy across religious, linguistic, and social domains. However, the geopolitical transformations of the late 19th and early 20th centuries—marked by the emergence of nation-

1 Araştırmacı, Balkan Düşünce Okulu, savashostas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8655-4025.

states and successive conflicts—altered the nature of these ties, triggering significant waves of migration from the Balkans to Anatolia. These movements not only reshaped the social fabric within Türkiye but also became an enduring factor in its foreign policy orientation toward the region. This study seeks to examine the multifaceted role of Balkan-origin communities in shaping Türkiye's foreign policy toward the Balkans. It investigates their contributions across various domains, including political representation, cultural diplomacy, civil society engagement, and academic collaboration. The significance of this research lies in its attempt to address a notable gap in the literature by offering a comprehensive and historically grounded assessment of the diaspora's influence within contemporary policy processes. The research adopts a qualitative methodology. It draws upon academic literature, publicly available policy documents, political discourse, activity reports of diaspora organizations, media content, and cultural events. Furthermore, selected case studies are analyzed to illustrate the tangible impact of diaspora actors on bilateral and regional dynamics. Findings indicate that Balkan-origin populations contribute not only to Türkiye's domestic sociopolitical landscape but also to the evolution of its external relations with the region. Diaspora actors play constructive roles in public diplomacy, crisis response, economic cooperation, and cultural engagement. Their involvement significantly enhances Türkiye's soft power capacity across the Balkans. In conclusion, the study underscores the strategic relevance of a diaspora-focused, multi-layered approach in Türkiye's Balkan policy. By aligning historical consciousness with forward-looking diplomatic engagement, this perspective is well positioned to strengthen mutual understanding and regional stability. Recommendations offered herein aim to assist policymakers in harnessing the full potential of Balkan diaspora networks as active stakeholders in Türkiye's regional vision.

Keywords: Balkans, migration, diaspora, diplomacy

1. Giriş

Balkanlar, tarihsel olarak hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de modern Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikalarında merkezi bir yer tutan, çok sayıda etnik ve dini grubu barındıran bir bölge olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki hâkimiyeti, 15. yüzyıldan itibaren başlamış ve 19. yüzyılda milliyetçilik akımlarının yükselişiyle birlikte önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlaması ve Balkanlar'daki çeşitli ulus-devletlerin kurulması, bölgeden kitlesel göç hareketlerini tetiklemiştir. Bu göçler hem Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinin bir sonucu hem de ulus-devletlerin yükselmesiyle doğan zorunlu yer değiştirme süreçlerinin etkisiyle yaşanmıştır (Türbedar, 2020: 54-59).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, Balkanlar'dan gelen göç dalgalarını daha da yoğunlaştırmış ve bu göçler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin demografik yapısını şekillendirmiştir. Göçmenlerin çoğunluğunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki son topraklarında yaşayan Türkler, Arnavutlar, Boşnaklar ve diğer etnik kökenli nüfuslar oluşturmuştur. Türkiye'nin bu dönemdeki göçmen politikaları, yalnızca toplumsal yapıyı düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda bölgesel diplomasi ve dış ilişkilerde de önemli bir rol oynamıştır (Hatipler, 2018: 427-429).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'nin Balkanlar ile ilişkileri, çoğunlukla siyasi ve askeri bağlamda şekillenmişken, 20. yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrası, göçmen topluluklarının Türkiye'nin dış politikasında daha be-

lirgin bir rol oynamaya başladığı görülmüştür. 1990'lar ve sonrasındaki dönemde, eski Yugoslavya'daki etnik savaşlar ve bölgesel çatışmalar, Türkiye'nin Balkanlar'daki dış politikalarını daha da etkileyen bir faktör haline gelmiştir. Özellikle Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'daki krizler, Balkan kökenli göçmenlerin Türkiye'deki diaspora yapılanmalarını daha etkin kılmış ve Türkiye'nin bu ülkelerdeki diplomatik ilişkilerini yönlendirme noktasında önemli bir etken oluşturmuştur (Göral, 2013: 107-111).

Bu bağlamda, Türkiye'ye göç eden Balkan kökenli topluluklar, sadece yerleşim ve uyum süreçlerinde değil, aynı zamanda Türkiye'nin dış politikasına yön verme ve bölgesel diplomatik stratejilerin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamışlardır. Göçmenlerin kurduğu dernekler, sivil toplum kuruluşları ve medya organları, Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik politikalarının şekillenmesinde yumuşak güç unsurları olarak önemli bir araç haline gelmiştir. Ayrıca, Türk siyasetinde Balkan kökenli bireylerin etkisi de giderek artmış, bu kişiler Türkiye'nin dış politikalarını biçimlendiren siyasetçiler olarak özellikle 1990'lar sonrası, Balkanlar'daki gelişmelere yönelik Türkiye'nin tutumunu belirleyen önemli figürler haline gelmiştir (Özlem, 2011)

Türk dış politikası, özellikle son birkaç on yılda, bölgesel stratejiler ve uluslararası ilişkiler bağlamında büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, Türkiye'nin yalnızca Batı'yla değil, aynı zamanda doğusuyla, Orta Asya ve Balkanlar ile de derin ilişkiler kurmaya yönelmesiyle şekillenmiştir. Ancak, Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik dış politikası sadece hükümetin kararlarıyla sınırlı değildir. Balkan kökenli göçmenlerin oluşturduğu diaspora, Türkiye'nin bu bölgedeki etkisini arttıran ve bölgesel dinamikleri değiştiren önemli bir faktör olmuştur. Göçmenler, Türkiye'nin Balkanlar'daki ülkelere karşı izlediği politikaları hem iç siyaset hem de dış politika düzeyinde etkilemiş ve bu etki zaman içinde daha da güçlenmiştir (Emin, 2020: 4-5).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'ye göç eden Balkan kökenli toplulukların, Türk dış politikasını nasıl şekillendirdiğini anlamak ve anlatmaktır. Çalışma, bu toplulukların dış politika kararları üzerinde nasıl bir etki sağladığını, Türkiye'nin Balkanlar ile ilişkilerindeki değişimi ve bu ilişkilerin bugün nasıl devam ettiğini incelemektedir. Diasporanın hem iç siyasetteki hem de dış politikadaki etkisi, Türk dış politikasının temel stratejilerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Balkan göçmenlerinin Türkiye'de oluşturdukları diaspora toplulukları, yalnızca ekonomik ve kültürel alanla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin bölgedeki dış ilişkileri üzerindeki etkileriyle de belirleyici olmuştur. Göçmen kökenli siyasiler, akademisyenler, iş insanları ve kültürel temsilciler, Türkiye'nin Balkanlar'daki politikalarını yönlendiren unsurlar haline gelmişlerdir. Ayrıca, Türkiye'deki Balkan kökenli toplumların oluşturduğu güçlü sosyal ağlar, Türkiye'nin bölgedeki etkisini artıran stratejik bir unsur olarak işlev görmüştür.

Bu noktada, çalışma sadece göçmenlerin iç siyaset ve toplum üzerindeki etkilerini incelemekle kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin dış politikasını nasıl şekillendirdiğini ve Balkanlar ile ilişkilerinin evrimini de ele alacaktır. Göçmen derneklerinin, siyasi temsilcilerin, kültürel organizasyonların ve diaspora medyasının bu sürece katkıları, Türk dış politikasındaki dönüşümü anlamada kilit bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin yumuşak güç stratejileri ve diasporanın bu stratejilere olan katkıları, Türkiye'nin Balkanlar'daki diplomatik manevralarına nasıl yön verdiğini daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.

2. Balkan Göçlerinin Türk Dış Politikasıyla İlişkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldan itibaren gerilemeye başlaması ve ardından dağılması, Balkanlar'daki etnik yapıyı ve bölgedeki Türk nüfusunun durumunu köklü şekilde değiştirmiştir. Osmanlı topraklarındaki egemenliğin sona ermesiyle birlikte, büyük bir demografik hareketlilik ortaya çıkmıştır. Bu hareketliliğin en belirgin örneği, Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelen zorunlu göç dalgalarıdır. Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan gibi ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması, bölgede etnik temelli çatışmalara ve yerinden edilmelere yol açmıştır. Türk ve Müslüman nüfus, bu bağımsızlık hareketlerinin etkisiyle göç etmeye başlamıştır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında yaşanan bu zorunlu göçler, Türkiye'nin demografik yapısını önemli ölçüde dönüştürmüştür. Ayrıca, bu göçler Türkiye'nin dış politikasını da şekillendiren önemli bir unsur haline gelmiştir (McCarthy, 2022: 6).

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye, soydaş ve dindaşlarını kabul ederken belirli bir diplomatik strateji izlemiş ve dış ilişkilerde güçlü bağlar kurmayı amaçlamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan kalan mirası korumak amacıyla, zorunlu göç nedeniyle Türkiye'ye gelen nüfusu hem barındırmış hem de entegre etmek için çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin göçmenleri kabul etme yaklaşımı, sadece insani bir eylem olmamış, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de Türkiye'nin dış politikasını güçlendiren bir strateji haline gelmiştir. Göçmen topluluklarının yerleştirildiği yerler, çoğu zaman Türkiye'nin dış politikasında daha güçlü ilişkiler kurmayı hedeflediği bölgelerle örtüşmüştür. Özellikle Türkiye, göçmen topluluklarının Anadolu'nun çeşitli köylerine ve kasabalarına yerleştirerek, bölgedeki etnik yapıyı homojenleştirmeye çalışmış ve bu vesileyle bölgeye yönelik diplomatik bağlarını da güçlendirmiştir (Çavuşoğlu, 2017: 132-146).

Balkanlar, Türkiye için tarihsel ve kültürel bağların güçlü olduğu bir bölge olarak kalmıştır. Osmanlı'nın tasfiye edilmesinden sonra Türkiye, Balkanlar'da kendi kültürel etkisini ve nüfuzunu sürdürebilmek amacıyla stratejik bir dış politika izlemiş ve göçmenlerin bu süreçte aktif rol oynamalarını sağlamıştır. Türkiye, özellikle Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya gibi bölgelere olan ilgisini artırırken, göçmen toplulukları-

nın da bu süreçte aktif rol oynamasını sağlamıştır. Göçmenlerin oluşturduğu diaspora toplulukları, Türkiye'nin Balkanlar'daki etkinliğini artıran önemli bir araç haline gelmiştir. Türkiye, Balkanlar'daki göçmenlerin desteğiyle, bölgedeki etnik, kültürel ve dini bağları kuvvetlendirmiştir. Bu, Türkiye'nin dış politikada yumuşak güç stratejileri geliştirmesine olanak tanımıştır.

3. Göçmen Diasporasının Türkiye-Balkanlar İlişkilerine Etkisi

Türkiye'deki Balkan kökenli göçmenler, ülkenin siyaset, ekonomi ve kültürel etkileşim alanlarında belirgin bir rol oynamaktadır. Göçmen toplulukları, Türkiye'nin Balkanlar ile olan ilişkilerinde hem kültürel hem de diplomatik bağları güçlendiren önemli aktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu topluluklar, yıllar içinde Türkiye'ye entegre olmuş, ancak aynı zamanda geleneksel kökenlerine ve kültürel miraslarına bağlı kalarak iki kültür arasında köprü kurma işlevi görmüştür. Özellikle Osmanlı dönemi ve sonrasında yaşanan zorunlu göçler, göçmen topluluklarının Türkiye'nin demografik yapısındaki yerini pekiştirmiştir. Türkiye'deki Balkan kökenli göçmenlerin kültürel, sosyal ve ekonomik katkıları, Türkiye'nin Balkanlar ile olan ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir etkendir (Kalaycı ve Aytekin, 2016: 106-109).

Bu göçmen topluluklarının Türkiye'deki siyasete olan etkisi de büyüktür. Balkan kökenli göçmenlerin yoğunlukta olduğu bazı bölgelerde, bu topluluklar siyasetteki varlıklarını ve etkilerini sürdürmüş, özellikle Türkiye'nin iç politikasında Balkanlar'a dair güçlü bir ses oluşturmuşlardır. Göçmenler hem yerel hem de ulusal düzeyde, bölgedeki etnik ve kültürel bağların Türkiye için stratejik öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda, Balkan kökenli göçmenler, ülkenin dış politikalarına dair güçlü bir savunuculuk yapmış ve Türkiye'nin Balkanlar'a olan ilgisini diplomatik düzeyde de desteklemişlerdir. Göçmenlerin siyaset üzerindeki etkisi, sadece Türkiye'deki iç politikayla sınırlı kalmamış, aynı zamanda dış politika alanında da kendini göstermiştir (Ünal, 2012: 65-72).

Balkan kökenli göçmenlerin Türkiye'deki kültürel etkileşimleri, Türkiye'nin Balkanlar ile ilişkilerini pekiştiren bir diğer önemli faktördür. Türkiye'deki göçmenler, geleneksel kültürlerini yaşatmaya devam ederken, Türk toplumuyla da yoğun bir kültürel etkileşime girmişlerdir. Bu süreç, iki taraf arasında karşılıklı anlayış ve hoşgörünün gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca bu kültürel etkileşimler, Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik dış politikasında önemli bir etken haline gelmiştir. Göçmenlerin kültürel bağlarını sürdürmesi, Türkiye'nin Balkanlar'daki etkinliğini arttırmış ve Türkiye'nin bölgedeki diplomatik stratejilerinin yumuşak güç unsurlarını güçlendirmiştir (Türkiye'nin Yumuşak Güç Enstrümanı Olarak Kültürel Diplomasi ve İletişim, 2022).

Türkiye'deki göçmen dernekleri ve sivil toplum kuruluşları da Türkiye-Balkanlar ilişkilerinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Örneğin, Rumeli Türkleri Derneği gibi

kuruluşlar, Türkiye ile Balkanlar arasındaki tarihi ve kültürel bağları yeniden canlandırmak adına önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu dernekler, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında kültürel, ticari ve diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesine yardımcı olmuş, aynı zamanda göçmenlerin Türkiye'ye entegrasyonunu sağlayan sosyal projeler gerçekleştirmiştir. Göçmen dernekleri, Türkiye'nin Balkanlar'daki kültürel, dini ve etnik bağlarını ön plana çıkartarak, bölgedeki Türk nüfusunun haklarını savunmuşlar ve Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik politikasını pekiştiren bir kanal oluşturmuşlardır. Ayrıca bu dernekler, Türkiye'nin Balkanlar'daki diğer topluluklarla kurduğu ilişkilere dair önemli önerilerde bulunmuş ve bu doğrultuda projeler geliştirmiştir. Bu çabalar, Türkiye'nin dış politikasına büyük katkı sunmuş, hem Türkiye'nin içindeki Balkan kökenli göçmenlerin toplumsal bütünleşmesi hem de bölgesel diplomasi açısından önemli bir işlev üstlenmiştir (Rumeli Türkleri,2025).

Balkan kökenli göçmenlerin siyasetçileri ise Türkiye'nin dış politika söylemlerini belirlemede kritik bir rol oynamışlardır. Göçmen kökenli siyasetçiler, yalnızca iç politika değil, aynı zamanda Türkiye'nin dış politikasında da aktif bir şekilde söz sahibi olmuşlardır. Göçmenlerin yoğun olduğu bölgelerdeki siyasetçiler, Türkiye'nin Balkanlar'a olan ilgisini artırmaya yönelik açıklamalarda bulunmuş ve bu süreçte Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik stratejik adımlarını şekillendirmişlerdir. Göçmen kökenli siyasetçiler, Balkanlar'daki Türk nüfusunun haklarının korunmasına yönelik politika önerileri getirmiş, bölgedeki etnik, kültürel ve dini bağları öne çıkartarak Türkiye'nin dış politikasını daha da derinleştirmişlerdir. Bu siyasetçiler, dış politika söylemlerinde Türkiye'nin Balkanlar'daki tarihsel bağlarını ve kültürel etkisini vurgulamış, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu artırmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca, bu siyasetçiler, Türkiye'nin Balkanlar'daki pozisyonunu güçlendirmek için diplomatik ilişkilerde önemli adımlar atılmasına olanak sağlamışlardır (Sancaktar, 2022: 96-98).

4. Balkan Göçmenlerinin Türkiye'deki Siyasi Temsili ve Dış Politika Kararları

Türkiye'deki Balkan kökenli göçmenlerin, ülkenin siyasal yaşamı ve dış politika kararları üzerinde tarihi bir etkisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren, Osmanlı topraklarından Türkiye'ye göç eden milyonlarca insan, Türk toplumunun sosyo-politik yapısına önemli katkılarda bulunmuş ve bu göçmen topluluklarının etkisi, Türkiye'nin Balkanlar ile olan ilişkilerinde ve dış politikalarında kendisini açıkça göstermiştir. Göçmen kökenli siyasetçiler, özellikle Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Dışişleri Bakanları gibi kritik devlet pozisyonlarında görev almış, bu görevlerdeki etkileriyle Türkiye'nin dış politika kararlarını şekillendiren önemli figürler olmuşlardır (Cicioğlu, 2012: 81-83).

Balkan kökenli göçmenlerin Türkiye siyasetindeki temsili, sadece yerel siyasette sınırlı kalmamış, aynı zamanda ulusal çapta da geniş bir etki yaratmıştır. Örneğin, Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Balkan kökenli bir ailenin çocuğu olarak

doğmuş ve ülkenin en önemli siyasi figürlerinden biri olmuştur. Demirel'in siyasi kariyeri, Türkiye'nin Balkanlar ile olan ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Demirel, özellikle Makedonya ve Kosova gibi bölgelerdeki Türk nüfusunun haklarını savunmuş, bu bağlamda Türkiye'nin Balkanlar'daki politikalarını güçlü bir şekilde desteklemiştir (Kaya, 2023).

Bir diğer önemli örnek, Türkiye'nin eski Milli Eğitim Bakanı, Balkan kökenli olan ve uzun süre AK Parti'nin önemli isimlerinden biri olarak görev yapan Nabi Avcı'dır. Nabi Avcı, Balkan göçmeni bir ailenin çocuğudur ve özellikle Türkiye'nin Balkanlar'daki dış politikasında aktif bir rol oynamıştır. Avcı'nın Türk siyasetindeki etkisi, özellikle Balkanlar'daki Türk azınlığının haklarını savunma noktasında kendisini göstermiştir (Adıgüzel, 2013: 82).

Aynı şekilde Mustafa Şentop, Türkiye'nin güncel siyasi yaşamında Makedonya kökenli Türk bir aileden gelmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak görev yapmıştır. Mustafa Şentop, özellikle Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik politikalarında stratejik yaklaşımlar geliştiren önemli bir figürdür. Balkanlar'daki Türk azınlıklarının haklarının savunulması, Kosova'daki Türk topluluğunun güvenliği gibi konularda Şentop'un dış politikadaki etkisi dikkat çekmiştir. Şentop'un, Türkiye'nin Balkanlar'a dair dış politika kararlarında önemli bir aktör olması, bu bölgedeki Türk nüfusunun meselelerinin gündeme gelmesine katkı sağlamıştır (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2023).

Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olan Tansu Çiller de Balkan kökenli siyasetçiler arasında yer almaktadır. Annesi Selanik Türklerinden gelen Çiller, özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Avrupa ve Balkan politikalarında etkili bir figür olmuştur. Başbakanlık yaptığı dönemde, Bosna Savaşı sırasında Türkiye'nin Boşnaklara yönelik yardım faaliyetlerini desteklemiş, bu süreçte Türkiye'nin uluslararası diplomatik girişimlerini artırmasına katkı vermiştir (Yüksel, 2021: 29-37).

4.1. Göçmenlerin Türkiye'deki Siyasi Kimlikleri ve Balkanlar ile Kurulan Diplomatik Bağlara Etkileri

Balkan kökenli göçmenlerin Türkiye'deki siyasi kimlikleri, yalnızca etnik aidiyet ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin ulusal ve uluslararası politikalarına da büyük bir etki yapmıştır. Bu göçmenler, Türkiye'nin Balkanlar ile olan tarihi, kültürel ve dini bağlarını sürekli olarak vurgulamış ve bu bağların Türkiye'nin dış politikasında güçlü bir temele oturmasını sağlamışlardır. Türkiye'deki Balkan kökenli topluluklar, genellikle Türk dış politikasının Balkanlar'a yönelik stratejik çıkarlarını savunmuş ve bu süreçte Türk siyasetini yönlendiren isimler, Balkanlar'la ilgili diplomatik adımlar atmaya teşvik etmiştir (Basmacı, 2022: 211-212).

Örneğin, eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın başkanlık döneminde, Balkan kökenli göçmenlerin siyasetteki etkisi özellikle hissedilmiştir. Özal, Türkiye'nin Balkanlar'a

yönelik daha geniş bir dış politika izlemesi gerektiğini vurgulamış ve bölgedeki Türk topluluklarının haklarını savunmayı, Türkiye'nin dış politikasının merkezine yerleştirmiştir (Ataman, 2003: 55-56).

1990'lı yıllarda, özellikle Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'daki etnik krizler, Türkiye'nin Balkanlar politikasında belirleyici bir dönüm noktası olmuştur. Bu krizler sırasında, Türkiye'deki Balkan kökenli göçmenler, kendi kökenlerinden gelen tecrübeler ve bu krizlerle olan yakın ilişkileri nedeniyle, Türkiye'nin dış politikada aktif bir tutum izlemesi gerektiğini savunmuşlardır. Türkiye, bu dönemde özellikle Bosna-Hersek ve Kosova'daki Türk ve Müslüman nüfusunun haklarının korunmasına yönelik güçlü bir diplomatik tutum sergilemiştir (Hoştaş, 2024: 74).

Kosova'daki Sırp saldırıları sırasında, Türkiye'deki Arnavut kökenli göçmenler, Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlık mücadelesini desteklemesi gerektiğini savunmuşlar ve bu görüşlerini hem iç politikada hem de dış politikada dile getirmişlerdir. Kosova'daki Türk nüfusunun haklarını savunmak için yürütülen diplomatik çabalar, Türkiye'nin bu bölgedeki etkisini artırmıştır. Aynı şekilde, Bosna-Hersek'teki iç savaş sırasında da Türkiye'deki Boşnak kökenli göçmenler, Türkiye'nin Bosna-Hersek'e yönelik aktif bir dış politika izlemesi gerektiğini savunmuşlar ve bu konuda büyük bir kamuoyu oluşturmuşlardır (Demirtaş-Coşkun, 2010: 51-86).

Balkan kökenli göçmenlerin bu süreçlerdeki katkıları, Türkiye'nin bölgedeki diplomatik müdahalelerinin başarısına önemli ölçüde etki yapmıştır. Türkiye'nin, Bosna-Hersek'teki Sırp saldırılarına karşı gösterdiği direniş, Kosova'nın bağımsızlık mücadelesinde attığı adımlar ve Makedonya'daki etnik çatışmalara yönelik çözüm önerileri, büyük ölçüde bu göçmen topluluklarının aktif desteğiyle şekillenmiştir (Ural, 2024: 1-12).

Türkiye'deki Balkan kökenli göçmenler, Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik stratejik hedeflerinin belirlenmesinde önemli bir aktör olmuştur. Göçmen kökenli siyasetçilerin, özellikle Süleyman Demirel, Nabi Avcı, Mustafa Şentop ve Tansu Çiller gibi isimlerin dış politika söylemleri, Türkiye'nin Balkanlar'daki Türk nüfusunun haklarını savunmasını ve bölgedeki Türk etkisini artırmasını sağlamıştır. Bu etkileşimler, Türkiye'nin Balkanlar ile olan ilişkilerinin tarihsel, kültürel ve stratejik açıdan derinleşmesine katkı sağlamıştır.

5. Göçmenlerin Türkiye'nin Yumuşak Güç Stratejisine Katkısı

Türkiye, tarihsel ve kültürel bağlarının güçlü olduğu Balkanlar'da yumuşak güç politikalarını etkin bir şekilde kullanmış ve bu süreçte diaspora topluluklarının etkisi önemli bir rol oynamıştır. Balkan kökenli göçmenler, Türkiye'nin kültürel diplomasisini ve kamu diplomasisini güçlendiren unsurlar arasında yer almış, bölgedeki siyasi, ekonomik ve kültürel nüfuzunun artırılmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'nin yumuşak güç politikaları, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus

Emre Enstitüsü (YEE), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Türkiye Maarif Vakfı (TMV) ve TRT Balkan gibi kurumlar aracılığıyla yürütülmüş ve bu süreçte diaspora toplulukları ile göçmen derneklerinin etkisi hissedilmiştir. Göçmenler, Türkiye'nin Balkanlar'daki yatırımlarında hem ekonomik hem de kültürel köprü görevi üstlenmiş, böylece Türkiye'nin bölgedeki etki alanının genişlemesine katkıda bulunmuştur (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017: 115-131).

5.1. Diaspora Üzerinden Yürütülen Kültürel ve Medya Çalışmaları

Türkiye, Balkanlar'daki Türk ve Müslüman topluluklarla olan bağlarını güçlendirmek ve bölgedeki etkisini artırmak adına bir dizi kültürel, diplomatik ve medya çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin yumuşak güç unsurları etkin bir şekilde kullanılmış ve diaspora topluluklarının desteğiyle önemli adımlar atılmıştır.

YTB, bu sürecin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. 2010 yılında kurulan YTB, yurtdışındaki Türk vatandaşları ve soydaşlarıyla Türkiye arasında köprüler kurmak amacıyla çeşitli projeler geliştirmiştir. Başkanlık, diaspora topluluklarının birliğini pekiştirmek, kültürel mirası korumak ve Türk dilini yaygınlaştırmak için faaliyetlerde bulunmuş, ayrıca Türk vatandaşlarının yurtdışındaki entegrasyonuna katkı sağlayan projeler düzenlenmiştir. Bu çalışmalarla, diaspora topluluklarının Türkiye ile ilişkileri derinleştirilmiş ve Türkiye'nin yurtdışındaki görünürlüğü artırılmıştır (YTB, 2025).

Yunus Emre Enstitüsü (YEE) de Balkanlar'daki Türk kültürünü tanıtmak amacıyla kurduğu kültür merkezleri aracılığıyla etkili çalışmalar yapmıştır. Bu merkezlerde düzenlenen dil kursları ve kültürel etkinlikler, Türk dilini ve kültürünü yaygınlaştırmış, diaspora topluluklarının katkılarıyla daha geniş kitlelere ulaşılmıştır. Enstitü, özellikle Kosova, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk gibi ülkelerde Türk kültürüne olan ilgiyi artırmış ve Türkiye'nin kamu diplomasisi stratejilerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Göçmenler, bu merkezlerde eğitmen, akademisyen ya da organizatör olarak yer almış, Türkiye'nin kültürel etkisinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır (Yunus Emre Enstitüsü, 2025).

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ise Türkiye'nin Balkanlar'daki etkinliğini artıran bir diğer önemli kurum olmuştur. Bölgedeki Osmanlı mirasını koruma projeleri, sosyal kalkınma programları ve eğitim yardımları gibi projelerle TİKA, yerel topluluklara önemli destekler sunmuştur. Özellikle göçmen toplulukların doğrudan ilişkili olduğu projelere öncelik verilmiş, bu projeler sayesinde Türkiye'nin bölgedeki kültürel ve ekonomik etkisi pekiştirilmiştir. Kosova'daki Sultan Murad Türbesi'nin restorasyonu ve Bosna-Hersek'teki Mostar Köprüsü'nün yeniden inşası gibi projelerde diaspora topluluklarının lobi faaliyetleri ve yerel halkla kurdukları bağlar büyük bir rol oynamıştır (TİKA, 2025).

TMV, 2016'da kurulan bir vakıf olarak Türkiye'nin eğitim diplomasisi çerçevesinde faaliyet göstermektedir (Akgün & Özkan, 2020:59). Vakıf hakkında özellikle vurgulanması

gereken husus ise yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti adına eğitim faaliyeti yürütme yetkisine sahip olmasıdır (Türkiye Maarif Vakfı). Vakfın Balkanlar'da, özellikle Arnavutluk, Kosova, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya ve Sırbistan gibi ülkelerde Türk okulları, kreşler ve üniversiteler açarak bölgedeki Türk ve Müslüman topluluklar için alternatif bir eğitim modeli geliştirdiği vurgulanmaktadır (Tabak & Bozkurt, 2022:129).

Maarif Vakfı'nın bu eğitim kurumları, müfredatlarında Türk dili ve kültürünün öğretilmesine ağırlık vermiş; ayrıca dil kursları, öğrenci değişim programları ve burslar gibi faaliyetlerle Türkiye ile diaspora arasındaki kültürel bağların pekiştirilmesine katkı sağlamıştır (Akgün & Özkan, 2020:59). Kurum, Balkan diasporasındaki öğretmen ve akademisyenleri de eğitmen kadrosuna katarak yerel topluluklarla iş birliği yapmıştır. Böylece Türkiye'nin yumuşak güç unsuru olarak bölgedeki görünürlüğü artmıştır (Tabak & Bozkurt, 2022:129).

TMV'nin Balkanlar'daki okulları, YTB, YEE ve TİKA gibi diğer Türk kurumlarıyla koordinasyon içinde yürütülen projeler kapsamında kültürel etkinlikler ve Türkçe dersleri düzenleyerek Türk kimliğinin korunmasına katkıda bulunmuştur (Akgün & Özkan, 2020:59). Vakfın sosyal medya ve iletişim kanalları üzerinden yürüttüğü çalışmalar ise Balkan diasporası arasında Türkiye'nin bakış açısını yaymaya ve kültürel içerikli haber-analizler sunmaya odaklanmıştır (Ali, 2022:259). TMV'nin Balkanlar'daki faaliyetleri, eğitim üzerinden sürdürülen diplomasiyle Türkiye–diaspora bağlarını güçlendirme hedefinin bir parçası olup bu sayede Türkiye'nin bölgedeki yumuşak güç varlığını desteklemektedir (Tabak & Bozkurt, 2022:129).

TRT Balkan, 2022 yılında yayın hayatına başlamış ve bölgedeki Türkçe konuşan topluluklara hitap eden haber, kültür ve eğlence programları üretmiştir. TRT Balkan, Balkan kökenli diaspora topluluklarının kimliklerini ve kültürel aidiyetlerini koruma noktasında önemli bir araç olmuş, aynı zamanda Türkiye'nin bölgedeki etki alanını genişletmiştir. Bu yayın organı, Türkiye'nin kültürel ve siyasi etkisini pekiştiren bir platform olarak önemli bir işlev görmüştür (TRT Balkan, 2025).

Türkiye'nin Balkanlar'daki kültürel ve diplomatik etkinliği, YTB, TİKA, YEE, TMV ve TRT Balkan gibi kurumların iş birliğiyle güçlendirilmiş ve diaspora topluluklarının bu süreçteki katkıları büyük olmuştur. Bu kurumlar, Türkiye'nin bölgedeki kültürel, sosyal ve ekonomik etkisini artıran önemli adımlar atmış, diaspora topluluklarının da Türkiye ile ilişkilerini derinleştiren güçlü birer köprü işlevi görmesini sağlamıştır.

5.2. Balkan Göçmenlerinin Kültürel Diplomaside Oynadığı Roller

Türkiye'deki Balkan kökenli göçmenler, Türkiye'nin kültürel diplomasi stratejilerinde kilit bir rol üstlenmiştir. Gerek akademik camiada gerekse sanat ve medya sektörlerinde yer alan göçmenler, Balkanlar ve Türkiye arasındaki kültürel bağları güçlendiren çalışmalara öncülük etmiştir. Türkiye'de kurulan Balkan Düşünce Okulu Derneği, Rumeli Türkleri

Kültür ve Dayanışma Derneği, Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği gibi diaspora dernekleri, kültürel diplomasi faaliyetlerinde aktif bir şekilde yer almış ve Balkanlar ile Türkiye arasındaki kültürel ilişkileri güçlendirmiştir (Şen ve Şen, 2021: 3644-3645).

Bu süreçte, Türkiye'deki göçmen sanatçılar ve akademisyenler de kültürel diplomasinin taşıyıcı unsurlarından biri olmuştur. Örneğin, Makedonya Türklerinden ünlü yazar Yahya Kemal Beyatlı, Osmanlı ve Balkan kültürüne dair yaptığı çalışmalarla Türkiye'nin Balkanlar'daki entelektüel etkinliğini artırmıştır (Özgürel, 2021: 1-695). Aynı şekilde, Makedonya'nın İştip kasabasında doğan Prof. Dr. Sabahattin Zaim hem kamu hizmetlerinde hem de akademide üstlendiği görevlerle Türkiye'nin entelektüel ve kurumsal gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. İstanbul Üniversitesi, Cornell Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi ve Melik Abdülaziz Üniversitesi gibi birçok kurumda görev alan Zaim, uluslararası akademik deneyimleri ve kurumsal girişimleriyle Türkiye'nin kültürel ve bilimsel etkisini Balkanlar'a taşıyan öncülerden biri olmuştur (İstanbul Zaim Üniversitesi). Benzer şekilde, müzikal anlamda Balkan göçmeni sanatçılar, geleneksel Balkan ezgilerini Türkiye'ye taşımış, bu sayede kültürel etkileşim güçlenmiştir. Göçmen kökenli bireylerin, dil, sanat ve edebiyat yoluyla Türkiye'nin kültürel etkisini yaygınlaştırması, yumuşak güç stratejisinin önemli bir parçası olmuştur (Bal-Göç, 2024).

Türkiye, Balkan ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek adına çeşitli yatırım projelerine öncülük etmiş, bu süreçte Balkan kökenli göçmenler önemli bir aracı unsur olarak görev yapmıştır. Türk iş insanları, özellikle göçmen kökenli yatırımcılar, bölge ülkelerinde enerji, inşaat, bankacılık ve tarım sektörlerinde önemli yatırımlara imza atmıştır. Örneğin, Türkiye merkezli bazı büyük firmalar, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'da sanayi yatırımları yapmış ve bu yatırımların gerçekleşmesinde göçmen iş insanlarının bölgesel bağlantıları büyük rol oynamıştır (BALKANTÜRKSİAD, 2025).

Türk diasporası, bölgedeki yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik projelerde de etkin rol üstlenmiştir. Türkiye'deki Balkan kökenli sanayiciler, Makedonya ve Bosna-Hersek gibi ülkelerde fabrika ve üretim tesisleri kurarak istihdam yaratmış ve böylece hem Türkiye'nin ekonomik gücünü artırmış hem de bölgedeki ekonomik kalkınmaya katkı sunmuştur. Bu yatırımlar, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini pekiştirmiş ve ekonomik diplomasi yoluyla Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığını güçlendirmiştir (Yiğit, 2023: 2870-2886).

Türkiye, Balkanlar'da güçlü tarihsel bağlara sahip diaspora toplulukları üzerinden bölgesel etki alanını genişletmektedir. Türkiye'de yaşayan yaklaşık 10 milyon Balkan kökenli Türkün varlığı, iki taraf arasındaki kültürel ve tarihî bağları canlı tutmaktadır. Bu göçmen nüfus, bölge dillerine hâkim olmaları ve ortak kültürel mirası paylaşmaları sayesinde, Türkiye'nin Balkan iş dünyasıyla ilişkiler kurmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin, Petrović ve Reljić, Türkiye'de çok sayıda Balkan kökenli vatandaş bulunduğu-

nu ve bu toplulukların Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında "kültürel ve ailevi bağları" güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Ortak dil ve gelenek birikimi, Türk iş insanlarının bölgedeki firmalarla iletişim kurmasını ve güven tesis etmesini hızlandırmıştır (Petrović & Reljić, 2011, s. 46-47).

Türkiye'nin Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova ve Kuzey Makedonya ile yaptığı serbest ticaret anlaşmaları ile büyük altyapı yatırımları, diaspora iş insanlarının girişimleriyle desteklenerek bölgesel iş birliğini kuvvetlendirmiştir. Türk şirketleri bu ülkelerde enerji, telekomünikasyon, finans, inşaat gibi sektörlerde stratejik projeler gerçekleştirmiş; örneğin Belgrad-Adriyatik ve Dıraç-Kukës-Priştine otoyollarının inşasında rol almışlardır (Yavuz & Duygulu Elcim, 2020, s. 82). Aynı dönemde Türkiye'nin tüm Rumeli ülkeleriyle imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları yeni ticari fırsatların önünü açmıştır (Çelik & Dirik, 2018, s. 1). Bu süreçte Balkan kökenli iş insanları ve yatırımcılar hem Türkiye'ye hem de memleketlerine yaptığı yatırımlarla ekonomik ilişkilerin artmasına katkıda bulunmuştur.

Göçmenler, Türkiye'nin Balkanlar'daki yumuşak güç stratejisinin temel taşlarından biri olarak öne çıkmıştır. Türkiye, kültürel ve akademik etkileşimleri güçlendiren kamu diplomasisi araçlarıyla bölgedeki nüfuzunu artırmayı hedeflemektedir. YEE, TİKA, YTB, TMV ve TRT Balkan gibi kurumlar bu stratejinin en önemli unsurlarıdır. Örneğin YEE, Balkan ülkelerinde Türk dili ve kültürünü yaymak amacıyla kurslar ve etkinlikler düzenleyerek Türkiye imajını güçlendirmiştir (Ekşi, 2017, s. 195). Türkiye'den sağlanan burslarla Balkan ülkelerinden pek çok öğrenci Türk üniversitelerinde eğitim görmüş ve bu öğrenciler "iki ülke arasında köprü" işlevi görerek ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır (Ali, 2022, s. 260). TRT Balkan'ın Arnavutça, Boşnakça, Makedonca yayınlarla bölgeye ulaşması ve Anadolu Ajansı'nın Balkan dillerinde haber servisi sunması da Türkiye'nin medya aracılığıyla etki kurmasını kolaylaştırmıştır (TRT Global, 2022, s. 2).

Kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi araçlarıyla desteklenen bu süreçte, Balkan kökenli diaspora toplulukları aktif rol oynamıştır. YTB aracılığıyla gerçekleştirilen eğitim ve kültür projeleri, Türkiye ile Balkan diasporası arasındaki bağları pekiştirmiştir. Örneğin YTB destekli "Türkçeyi Öğrenelim" gibi projelerle Sancak bölgesindeki genç Balkanlılar arasında Türkçe öğretimi sağlanmıştır (Ali, 2022, s. 261). Türk hükümeti kuruluşları YEE, TİKA, TMV ve TRT gibi yapılar, Balkan ülkelerinde yürüttükleri dini, kültürel, eğitimsel faaliyetlerle bölgedeki Müslüman ve Türk azınlıklarla ilişkileri derinleştirmiştir (Ekşi, 2017, s. 198). Bu kurumlar aracılığıyla yürütülen halkla ilişkiler çalışmalarına Balkan diasporasının desteği, Türkiye'nin kamu diplomasisi çabalarının etkinliğini artırmıştır (Yavuz & Duygulu Elcim, 2020, s. 85).

Kültürel diplomasi ile ekonomik yatırımların birleşimi, Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığını güçlendiren önemli bir faktör olarak dikkat çekmektedir. TİKA'nın bölgedeki kap-

samlı altyapı ve eğitim projeleri, YEE'nin kültürel etkinlikleri ve Türkiye'den gelen yatırımlar, bölge halkında Türkiye'ye yönelik olumlu bir imaj oluşturmuştur (Ekşi, 2017, s. 203). Göçmen topluluklar ise tarihî mirasın canlı tutulmasında ve Türkiye-Balkanlar politikalarının uygulanmasında stratejik bir köprü vazifesi görmüştür. Türkiye'nin Balkan politikaları genellikle "kardeş" topluluklara yönelik olarak kurgulanmakta; Dışişleri yetkilileri, Bosna Hersek ve Kosova'daki soydaş Türk ve Müslüman toplulukları Türkiye'nin yakın tarihsel ve kültürel mirası çerçevesinde ele alarak destek sağlamaktadır (Petrović & Reljić, 2011, s. 48). Bu çerçevede Balkan kökenli diaspora mensupları, Türkiye ile bölge arasındaki diyalog ve iş birliğinin şekillenmesinde kritik rol üstlenmiştir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye ile Balkanlar arasındaki ilişkiler, tarihsel bağların ötesinde derinleşerek stratejik ve çok katmanlı bir iş birliği düzeyine ulaşmıştır. Bu süreçte, göçmen toplulukların oluşturduğu kültürel bağlar ve sosyal ilişkiler ağı, geçmişten bugüne süreklilik taşıyan bir etkileşim zemini sunarken, aynı zamanda gelecek odaklı dış politika hedeflerine katkı sağlayan yapısal bir unsur haline gelmiştir.

Balkan kökenli diaspora, sahip olduğu tarihsel hafıza, kimlik bilinci ve bölgesel duyarlılık sayesinde Türkiye'nin dış politika araçlarını tamamlayıcı nitelikte bir potansiyel ortaya koymaktadır. Kültürel etkileşimlerin kurumsal mekanizmalarla desteklenmesi, kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi alanlarında sürdürülebilir sonuçlar üretmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin YTB, TİKA, YEE, TMV ve TRT Balkan gibi kurumlar aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler, bölgedeki halklar arasında karşılıklı anlayışı güçlendirmiş; Türkiye'ye yönelik olumlu algının oluşmasına katkı sunmuştur.

Diasporanın siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlarda etkinleştirilmesi, dış politika vizyonunun sivil toplum temelli bir perspektifle genişlemesine olanak tanımaktadır. Özellikle diaspora kökenli iş insanları, akademisyenler ve medya temsilcilerinin bölgesel süreçlere katılımı, ekonomik ve kültürel diplomasi açısından somut çıktılar üretmektedir. Bu aktörlerin sahip oldukları yerel bilgi, sosyal etki ve bağlantı ağları, Türkiye'nin bölgedeki varlığını derinleştirmede stratejik avantaj sağlamaktadır.

Diğer yandan Türkiye'nin Balkanlar'daki çıkarlarının korunması ve ilerletilmesi yalnızca resmî düzeyde yürütülen diplomatik temaslara değil toplum temelli, çok yönlü ilişki biçimlerine de bağlıdır. Bu bağlamda diaspora topluluklarının hem Türkiye içinde hem de yaşadıkları ülkelerde üstlendikleri aracı ve temsil edici roller, ikili ilişkilerin toplumsal temeller üzerine inşa edilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu yapı aynı zamanda kriz yönetimi, bölgesel istikrarın desteklenmesi ve kültürel bütünleşme süreçlerinde diplomatik esneklik sunmaktadır.

Son tahlilde Balkan kökenli diasporanın dış politikada stratejik bir paydaş olarak

konumlandırılması, Türkiye'nin bölgesel vizyonunu güçlendiren bir kaldıraç işlevi görmektedir. Bu doğrultuda diaspora odaklı politikaların kurumsal çerçevede derinleştirilmesi, kültürel diplomasi araçlarının çeşitlendirilmesi ve kamu diplomasisi stratejilerinin kapsayıcı biçimde yapılandırılması, Türkiye'nin Balkanlar'daki etkisinin kalıcılığını teminat altına alacaktır. Böylelikle, Türkiye hem bölgesel düzlemde etkin bir aktör olma hedefini pekiştirecek hem de uluslararası sistemde daha görünür ve etkili bir konuma yerleşecektir.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2014). "Dayanışma Ağları Üzerinden Eskişehir'de Siyaset ve Göçmenlik Algısı", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, Sayı 27, İstanbul, 82.

Akgün, B. & Özkan, M. (2020). Turkey's Entrance to International Education: The Case of Turkish Maarif Foundation. Insight Turkey, 22(1), 59.

Ali, M. (2022). Turkish Cultural Diplomacy Under the AKP: Image Building Strategies in the Western Balkans. Journal of Liberty and International Affairs, 7(2), 254-273.

Ali, M. (2022). Turkey's Soft Power Policy Towards the Balkans: Challenges and Perspectives. Journal of Liberty and International Affairs, 8(2), 255–265.

Ataman, M. (2003). "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, Sakarya, 55-56.

"Balkan Türkleri Yazarlar ve Sanatçılar Birliği Oluşturuldu", *Bal-Göç,* https://balgoc.org.tr/balkan-turkleri-yazarlar-ve-sanatcilar-birligi-olusturuldu.htm, (18.02.2025).

BALKANTÜRKSİAD, https://www.balkanturksiad.org/hakkimizda/, (22.03.2025).

Basmacı, G. (2022). "Balkanlardaki Türk Diasporasında Basının Rolü: Balkan Günlüğü Gazetesi Örneğinde", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, Nevşehir, 211-212.

Cicioğlu S. F. (2012). "Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları: Türkiye'nin Balkanlar ve Türk Dünyasına Yönelik Politikası Üzerinden Bir Değerlendirme", Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Çankırı, 81-83.

Çelik, A., & Dirik, G. (2018). Turkey Projects Soft Power in the Balkans. Daily Sabah. https://www.dailysabah.com/op-ed/2018/06/14/turkey-projects-soft-power-in-the-balkans, (29.05.2025).

Çavuşoğlu, H. (2017). "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 41, Ankara, 132-146.

Demirtaş-Coşkun, B. (2010). "Independence of Kosovo and Turkish Foreign Policy (1990-2008)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* Cilt 7, Sayı 27, Ankara, 51-86.

Emin, E. (2020). "Türkiye'de Balkan Diasporası Var Mı?", İnsamer, https://www.insamer.com/tr/turkiyede-balkan-diasporasi-var-mi-_3443.html, (25.01.2025), 4-5.

Ekşi, M. (2017). Turkey's Cultural Diplomacy and Soft Power Policy Toward the Balkans. Karadeniz Araştırmaları, 14(55), 189–208.

Göral, E. (2013). "Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye'nin Balkan Politikasının Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi", *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, İstanbul, 107-111.

Hatipler, M. (2018). "Cumhuriyet Dönemi Balkan Göçlerinin Sosyal Politika Açısından Etkileri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Edirne, 427-429.

Hoştaş, S. (2024). *Kuzey Makedonya'da Boşalan Türk Köylerinin Jeopolitik Önemi ve Yeniden Nüfuslandırılması*, Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Burak Gümüş, Edirne, 74.

İstanbul Zaim Üniversitesi. (2025). Prof. Dr. Sabahattin Zaim. https://www.izu.edu.tr/izu-hakkinda/tarihce/prof-dr-sabahattin-zaim, (25.01.2025).

Kalaycı, İ. Aytekin, B. (2016), "Türkiye-Balkan İlişkileri Üzerine (Geçmişten Geleceğe) Ekonomi-Politik Notlar", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 50, Sayı 2, Ankara, 106-109.

Kaya, S. M. (2023). "Yerli Halklar ve Göçmen Kökenli Türk Milliyetçiliği", *Artı Gerçek,* https://artigercek.com/arti-yazi/yerli-halklar-ve-gocmen-kokenli-turk-milliyetciligi-245747h, (03.03.2025).

McCarthy, J. (2022). Ölüm ve Sürgün, (çev.) Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 6.

Özgürel, E. G. (2021). *Yahya Kemal: Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Prof. Dr. Nurullah Çetin, Ankara, 1-695.

Özlem, K. (2011). "Balkan Göçmenleri ve Türkiye'deki Siyasi Seçimler", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü,* https://www.21yyte.org/tr/merkezler/balkan-gocmenleri-ve-turkiyedeki-siyasi-secimler, (25.02.2025).

Petrović, Z., & Reljić, D. (2011). Turkish interests and involvement in the Western Balkans: A score-card. Insight Turkey, 13(3), 41–50.

"Sakarya Balkan Coğrafyasına Kucak Açtı: "Sizin Büyük Ülkeniz Türkiye Cumhuriyeti'dir"", *Sakarya Büyükşehir Belediyesi,* https://www.sakarya.bel.tr/tr/Haber/sakarya-balkan-cografyasina-kucak-acti-sizin-buyuk-ulkeniz-turkiye-cumhuriyetidir/21880, (03.03.2025).

Sancaktar, C. (2022). "Balkanlar'ın Türkiye İçin Önemi," *Turan-Sam Dergisi*, Cilt 14, Sayı 56, Kars, 96-98.

Şen, Ç. Şen, E. (2021). "Türkiye'de Balkan Türkleri ve Mübadele Derneklerinde Yürütülen Kültürel ve Eğitsel Müzik Faaliyetleri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 10, Sayı 4, İstanbul, 3644-3645.

Tabak, B. & Bozkurt, B. (2022). Turkey's Cultural Diplomacy and the Gülen Movement Rivalry: The Cases of the Western Balkans and Central Asia. International Journal of Sociology and Social Policy, 41(11/12), 125-141.

Tarihçe", *Rumeli Türkleri*, https://www.rumelidernegi.org/tarihce, (18.01.2025).

TİKA, https://tika.gov.tr/kurumumuz/hakkimizda/, (25.01.2025).

TRT Balkan, https://bhsc.trtbalkan.com/, (25.01.2025).

TRT Global. (2022). Türkiye's Public Broadcaster TRT Launches Balkans Edition, https://trt.global/world/article/12787694, (26.06.2025).

Türbedar, E. (2020). "Türk Dış Politikasında Balkanlar", *2023'e Doğru Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası*, (der.) Yalçın Sarıkaya, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), TASAV, Ankara, 54-59.

Türkiye Maarif Vakfı, https://turkiyemaarif.org/page/hakkimizda, (17.04.2025).

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, (2022). Türkiye'nin Yumuşak Güç Enstrümanı Olarak Kültürel Diplomasi ve İletişim, ed. Zahir Avşar, Mehmet Şahin, m. Mücahit Küçükyılmaz, Serkan Ökten, Mariana Popescu Veske, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Ural, S. (2024). "Türk Devletleri Teşkilatı Perspektifinden Balkanlardaki Türk Diasporası", *Sakarya Üniversitesi Türk Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Sakarya, 1-12.

Ünal, S. (2012). "Sosyal-Mekânsal-Siyasal Kümelenme Biçimi Olarak İzmir Kentinde Balkan (Rumeli) Kimliği", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 21, Sayı 3, Ankara, 65-72.

Yavuz, T., & Duygulu Elcim, Ş. (2020). Turkey's Soft Power and Public Diplomacy: The Case of Serbia Between 2002–2019. Nitel Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 74–89.

Yılmaz, A. N. Kılıçoğlu, G. (2017). "Balkanlar'da YTB ve TİKA'nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye'nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Bolu, 115-131.

Yiğit, M. (2023). "Nüfuz Alanı Bağlamında Türkiye-Kuzey Makedonya İlişkileri (2010-2020)", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 12, Sayı 5, İstanbul, 2870—2886.

Yunus Emre Enstitüsü, https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu, (25.01.2025).

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, https://ytb.gov.tr/kurumsal/baskanlik, (25.01.2025).

Yüksel, E. (2021). "Çiller Hükümetlerinin (1993-1996) Kadın Politikaları Açısından Değerlendirilmesi", *Küreselleşen Dünyada Kadın ve Siyaset II*, Transnational Press London, 29-37.

22. OTURUM

Balkanlarda Kültürel ve Edebî Yansımalar

Kosovalı Şair Cemali Tunalıgil'in Şiirlerinde Türkçecilik ve Anadolu Sahası Şairlerinin İzleri

Yıldıray Çavdar[1]

Özet

Eğitimci, yazar ve şair Cemali Tunalıgil 1957'de Kosova'nın Prizren şehrine bağlı Mamuşa köyünde doğmuştur. Kosova'da yaşayan Türk toplumunun haklarını savunmak ve millî bilinci canlı tutmak gayesiyle aynı zamanda siyasetle de ilgilenmiş, 1990'da kurulan Türk Demokratik Birliği Partisinin (sonradan KDTP) kurucu başkanlığını yapmıştır. Prizren'de çeşitli okullarda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yapmış, daha sonra Priştine televizyonu Türkçe Yayınlar Servisinde görev almıştır.

Cemali Tunalıgil'in yazın hayatına girişi şiirle olmuştur. Şiir, hikâye ve makale türündeki yazıları Kosova'da çeşitli dergilerde yayımlanmıştır. Kosova'da liseler için Türk Dili ve Edebiyatı üzerine ders kitapları yanında, Türk dili üzerine araştırma-inceleme eserleri de bulunmaktadır. 1996'da yayımlanan *Mamuşa Türk Ağzının Özellikleri* adlı eseri Tunalıgil'in Türk dili araştırmaları üzerine ilk çalışmasıdır. *Kosova'da Konuşulan ve Yazılan Türkçe* adlı eseri basımevinde yayın aşamasındayken bölgede çıkan savaşta kaybolmuştur.

Tunalıgil'in, *Sessizliğin Sesleri* adlı şiir kitabı 2003 yılında Prizren'de yayımlanmıştır. Kosova'da yaşayan Türklerin millî benliklerini koruma uğruna verdikleri mücadele ve çektikleri çileler onun şiirlerinin temel izleğini oluşturmaktadır. Kosova Türk toplumunun başında bulunan liderlerin bu mücadeledeki bazı eksik yanları, Kosova olaylarında tanık olduğu savaşın acı yüzü, doğup büyüdüğü topraklara olan aşkı, maziye özlem gibi konular Tunalıgil'in şiir dünyasının ana temalarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Cemali Tunalıgil'in *Sessizliğin Sesleri* adlı şiir kitabının söz varlığı ve bu bağlamda şiir dünyası üzerine bazı tespitlerde bulunulacaktır. Tunalıgil, *Sessizliğin Sesleri* adlı kitaptaki şiirlerini sade bir İstanbul Türkçesiyle kaleme almıştır. Türklük bilinci ve vatan duyguları onun pek çok şiirinde gerek konu gerekse kelime kadrosu bakımından açıkça kendini göstermektedir. Tunalıgil'in şiirlerinde, Mehmet Âkif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Faruk Nafiz Çamlıbel, Necmettin Halil Onan gibi Türkçenin büyük şairlerinin söz kalıplarını ve söyleyiş biçimlerini görmek mümkündür. Tunalıgil'in söz varlığı ve söylemlerinde Türklük duygularıyla Türkçecilik anlayışı iç içe geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kosovalı yazar ve şair Cemali Tunalıgil, söz varlığı, şiir dünyası, Anadolu sahası şairlerinin izleri

An Analysis of the Lexical Inventory in Kosovar Poet Cemali Tunalıgil's Poetry Collection the Voices of Silence

Abstract

Educator, writer, and poet Cemali Tunalıgil was born in 1957 in the village of Mamuşa, which is affiliated with the city of Prizren in Kosovo. Alongside his efforts to defend the rights of the Turkish community living in Kosovo and to sustain national consciousness, he was also engaged in political life, serving as the founding president of the Turkish Democratic Union Party (later KDTP), established in 1990. He worked as a teacher of Turkish Language and Literature at various schools in Prizren and later served in the Turkish Broadcasting Service of Prishtina Television.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, ycavdar78@gmail.com., ORCID:0000-0002-9846-0480.

Tunalıgil began his literary career with poetry. His poems, short stories, and essays were published in various journals in Kosovo. In addition to textbooks on Turkish Language and Literature for high schools in Kosovo, he authored several research and analytical works on the Turkish language. His first scholarly contribution to Turkish linguistics is The Features of the Mamuşa Turkish Dialect, published in 1996. His book The Turkish Spoken and Written in Kosovo was lost during the war in the region while it was in the final stage of publication.

Tunalıgil's poetry collection The Sounds of Silence was published in Prizren in 2003. The struggle of the Turks of Kosovo to preserve their national identity, along with the hardships they endured, constitutes the central theme of his poetry. Other recurring themes in his poetic universe include the shortcomings he observed among community leaders, the tragic realities of war that he personally witnessed during the Kosovo conflict, his deep attachment to his native land, and his yearning for the past.

This study offers observations on the lexical repertoire and poetic world of Cemali Tunalıgil as reflected in his poetry collection The Sounds of Silence. Tunalıgil composed the poems in this collection in clear and simple Istanbul Turkish. A strong sense of Turkish national identity and patriotic sentiment is evident in many of his poems, both in subject matter and in lexical choices. His poetic diction and stylistic preferences reveal traces of major poets of the Anatolian Turkish literary tradition, such as Mehmet Âkif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Faruk Nafiz Çamlıbel, and Necmettin Halil Onan. In Tunalıgil's lexicon and discourse, the consciousness of Turkishness and a linguistic purism rooted in a devotion to the Turkish language are tightly interwoven.

Keywords: Kosovan Turkish writer and poet Cemali Tunalıgil, lexical repertoire, poetic world, influence of Anatolian Turkish poets

1. Giriş

Dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk milleti, meşhur deyimle Adriyatik'ten Çin Seddi'ne pek çok bölgede devletler kurmuş fakat çeşitli sebeplerle bu coğrafyaların birçoğundan siyasi olarak çekilmek zorunda kalmıştır. Siyasi olarak çekildiğimiz ama soydaşlarımızın, dilimizin, kültürümüzün bugün hâlâ yaşadığı coğrafyalardan biri de Kosova'dır. Milattan sonra beşinci yüzyıldan itibaren Türkler Kosova'da geçici veya kalıcı yerleşimler kurmaya başlamışlardır. 1389 yılında Kosova Meydan Muharebesiyle Türk hakimiyetine geçen Kosova, 1912 yılındaki Balkan Savaşlarının sonuna kadar Osmanlı toprağı bir Türk yurdu olarak kalmıştır.

Kosova'nın bugün hâlâ bir Türk yurdu olması, oradaki soydaşlarımızın diğer kültürlerin içinde eriyip gitmemeleri her şeyden önce o coğrafyada Türkçenin yaşamasıyla mümkün olmuştur.

Bu bildiride Kosova'da ses bayrağımızı, Türkçemizi yaşatan, dalgalandıran, bu uğurda mücadele veren bir şair ve yazar olarak Cemali Tunalıgil'in *Sessizliğin Sesleri* adlı kitabındaki şiirleri üzerinde durulacaktır.

2. Cemali Tunalıgil'in Kısa Biyografisi

Cemali Tunalıgil, Kosova'nın Prizren şehrine bağlı Mamuşa köyünde 5 Ocak 1957'de doğmuştur. İlkokulu Mamuşa'da okumuş, ortaöğrenimini 1976'da Prizren Lisesinde tamamlamıştır. Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesinin Şarkiyat Bölümünde üni-

versite öğrenimine başlamış, 1980 yılında İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne yatay geçiş yapmıştır. 1983 yılında buradan mezun olarak, doğduğu topraklarda Prizren'de öğretmenlik yapmaya başlamıştır. 1986 yılına kadar Prizren Sağlık Meslek Lisesinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yapmıştır. 1986-1988 yılları arasında Priştine Televizyonu Türkçe Yayınları servisinde çalışmıştır. Daha sonra eğitimcilik hayatına tekrar dönerek Prizren'de çeşitli liselerde öğretmenlik yapmaya devam etmiştir. Siyasetle de ilgilenen Tunalıgil, 19 Temmuz 1990 yılında Prizren'de kurulan Türk Demokratik Birliği Partisinin kurucuları arasında yer almış,1996-2000 yılları arasında bu partinin genel başkanlığını yapmıştır. 2003 yılından sonra Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP) adını alan aynı partinin genel başkan vekilliği görevini ve Mamuşa şubesi başkanlığını yürütmüştür. Günümüzde Bursa'da ikamet eden Tunalıgil, yazın hayatına devam etmekte, ülkemizdeki çeşitli kitap fuarlarında eserlerini imzalamaktadır Pek çok yazar ve şairde olduğu gibi Cemali Tunalıgil'in de yazın hayatına girişi şiirle olmuştur. Sonraları ise hikâye ve makaleler kaleme almıştır. İlk kitabı 1996 yılında yayımladığı *Mamuşa Türk Ağzının Özellikleri* adlı saha araştırmasıdır. Diğer çalışmaları ise şunlardır: *Türk Dili ve Anlatım Kültürü* (ilkokul dördüncü sınıflar için), *Ata Toprağım* (şiir), *Mamuşa'da Yetişen Âlim, Şair ve Önemli Şahsiyetler* (araştırma).

3. Cemali Tunalıgil'in Şiirlerinde Söz Varlığı ve Söylem Yönüyle Anadolu Sahası Şairlerinin İzleri ve Türkçecilik

Tunalıgil'in pek çok şiirinde, Kosova Türklüğünün varoluşunun her şeyden önce Türkçenin varlığıyla mümkün olacağı bilinci temel duyguyu oluşturmaktadır. Şairin beslendiği ana kaynak ise Türkiye'deki Türk edebiyatıdır. *Sessizliğin Sesleri* adlı şiir kitabı 2003 yılında Yeni Dönem Yayınları tarafından Prizren'de yayımlanmıştır ve elli şiir ihtiva etmektedir. Bu bölümde Cemali Tunalıgil'in söz konusu eserindeki bazı şiirlerinin söz varlığı unsurları ve söylemlerinden hareketle onun Türklük ve Türkçecilik bilinci üzerinde durulacak, duygu dünyasının temelini oluşturan Türk şiirinden esinlenmeler örnekleriyle gösterilecektir.

3.1. Kırk Yaşındayız

Tunalıgil, kitabında ilk sırada yer verdiği "Kırk Yaşındayız" adlı şiirini 24 Kasım 1991'de, Kosova'da Türkçe öğretiminin 40. yıldönümü onuruna kaleme almıştır. Bu şiirin ilk dizesi: "Yediden yetmişe kırk yıl önce doğduk." şeklindedir. Ana dilinin bir millet için hayat-memat meselesi olduğu gerçeği şairin bu şiirinde adeta kalın kırmızı harflerle vurgulanmıştır. Bu bağlamda Tunalıgil'deki Türkçe şuuru, Hüseyin Nihal Atsız'ın "Ordusunu kaybeden bir millet tehlikededir. İstiklalini kaybeden millet korkunç bir felakete düşmüştür. Dilini kaybeden milletse yok olmuş demektir" (Atsız,1997:327)

şeklindeki tespitlerinin Kosova Türk toplumu için adeta vücut bulmuş hâlidir. Bu şiirin dördüncü dörtlüğü şöyledir:

Hepimiz kırkına bastık bu sabah

Fabrikada çalışanımız,

Okulda ABC'yi öğretenimiz

İş yerindekilerimiz ve göçmenlerimiz. (Tunalıgil, 2003:8)

Bu dörtlükte, Türkiye'de bile pek yaygınlaştıramadığımız alfabe kelimesi yerine abece kelimesinin kullanılması bilinçli bir Türkçecilik tavrıdır.

3.2. Sen Yoksun Diyene

Bu şiir, Kosova'da Türk kimliğinin reddedilmesi veya inkâr edilmesi zihniyeti karşısında bir haykırıştır. Altı dörtlükten oluşan şiirin ilk dörtlüğü şöyledir:

Sen yoksun diyene!

Ben, Türk'üm diyorum,

Sen Türk değilsin diyene!

Ben, soyum, özüm Oğuz'dur diyorum. (Tunalıgil, 2003:8)

Şiirin tamamının izleğiyle ilgili dikkat çekici husus söz varlığında kendini göstermektedir. Şair, *yok, değil, ne, çıkar, felaket, utanç* gibi olumsuz kavram alanlarında sahip kelimelere *Türk (5), Türklük (4), Oğuz, soy sop, ata, kan, mezar, şehit, ot, öz, asıl, ülkü, yaşatmak* kelimeleriyle yanıt vermiştir. Bütün bu kelimeler, kavram alanları itibarıyla milliyetçilik duygusu ekseninde kümelenmiştir. Aynı zamanda maziye ve ödenen bedellere birer atıf olduğu gibi geleceğe dair birer dayanak ve esin kaynağı oluşturmaktadır.

3.3. Uyan Gafletten

Beş dörtlükten oluşan bu şiirinde Tunalıgil, ilericilik gayesini güdenlerin dinsizlikle suçlandığından, vatan-millet sloganları atılarak halkın gizli amaçlar doğrultusunda yönlendirildiğinden, "Beylik ve Türklük sat-" anların *kendi çocuklarını başka dilde eğittiğinden* yakınır. Beş dörtlükten oluşan şiirin dördüncü dörtlüğü şöyledir:

Namus sözü verir etrafa raşeler salar

Beylik satar, dürüst olur, Türklük satar?

Amma kendi sübyanını başka dilde eğitir.

Harbi olur, yiğit olur amma gayr-ı mahsus olur! (Tunalıgil, 2003:11)

Şiirin izleğini oluşturan kavram ve söylemler dizelerdeki sıralanışlarına göre söz varlığında şu ifadelerle karşılık bulmuştur: *millet (5), uyanama-, ne çare, terakkiperverlik, riyacı, yarın, gerçekler, vatan, gizli amaç, Türklük sat-, sübyan, başka dil, dalmak, gaflet (2), uyan- (3), aydın*. Burada özellikle *riyacı* kelimesi ve *Türklük sat-* biçimindeki

kullanım önemlidir. Şair, riyakâr kelimesi yerine riya kelimesinden Türkçe *-cı* yapım ekiyle türetilmiş *riyacı* kelimesini tercih etmiş, bu kelimeyi Türkçeleştirmiştir. Ayrıca, önemle üzerinde durduğu Türklük kavramını ise sat- fiiliyle birleştirerek olumsuz anlamda kullanmış, sitem etmiştir. Tunalıgil, Kosova Türk toplumu için çocukların başka dillerde eğitim almasını bir gaflet hâli olarak görmüş, bu gafletten bir an önce uyanılması için serzenişte bulunmuştur. Şair, duygularının adeta iskeletini oluşturan yukarıda verilen kelimeler arasında *uyan-* fiilini beş kez kullanmıştır. Bunlardan biri *uyanama-* biçiminde bir diğeri de *uyanma* biçimiyle ad olarak kullanılmıştır. Tunalıgil bu şiirinde Kosova'da Türk çocuklarına Türkçe eğitim vermemenin bir gaflet, bir uyku hâli olduğunu vurgulamış, Kosova'da Türklüğün varlığının ancak ana dilde eğitimle mümkün olabileceği gerçeğini ısrarla hatırlatmıştır.

3.4. Oğluma

Yedi dörtlükten oluşan ve serbest uyakla yazılmış bir şiirdir. 11 Mart 1999 tarihinde Paris'te kaleme alınmıştır. İlk dörtlüğü şöyledir:

Gitme namert olanın yolundan suçlu olsan da

Gam yeme sana barbar deseler bile

Sen dünyayı titreten Fatihanın torunusun

Onlar seni barbar bilsin, cahil bilsinler…

Bu şiirin ilk iki dizesi Yavuz Sultan Selim'e atfedilen:

Geçme namert köprüsünden ko aparsın su seni

Yatma tilki gölgesinde ko yesin aslan seni.

Beytine bir gönderme, bir hatırlatma gibidir.

Şiirin tamamının izleği şu kelime kadrosuyla kurulmuştur: *barbar (2), Fatihan, torun, Hüdavendigâr, Yavuz, Gazi Osman Bey, gurur, Türklük (2), ecdat, serdar, milliyet (2)*. Şair, bu kelimelerle mazinin ihtişamını tekrar hatırlatmış, seslendiği oğlundan bu büyük mirasın gereğince yaşamasını istemiştir.

3.5. Hakikatler

Serbest kafiyeyle yazılmış dört dörtlükten oluşan bir şiirdir. Şair, beklentilerinin, hayallerinin ve ümitlerinin zaman içinde azaldığından hatta yıkıldığından yakınmıştır. Dolayısıyla yoğun bir hüzün hâli içindedir. Şiirde *gerçek* ve *hakikat* kelimeleri bir arada kullanılmıştır. *Gerçek* kelimesinin sıklığı 3, *hakikat* kelimesinin sıklığı ise 2'dir. Şair *gerçek* kelimesini önce bir üst kavram alanı gibi, *hakikat* kelimesini ise onun bir alt anlam alanı gibi kullanmış, devamında ise duygusal ikilemlerini bu kelimelere de yansıtarak bu tercihinde aslında bir yanılgı içinde olduğunu dile getirmiştir. Şiirin ikinci, üçüncü ve dördüncü dörtlükleri şöyledir:

Gerçek budur dedikleri an,
Hakikatlerle dost zannettiklerim,
Gerçeklerin farkına vardığım an,
Zaman hayli gelip geçmişti!..

Ama hakikatler bakidir.
Ölmez, bir gün elbet çıkar meydana,
Eğer yaşarsa bir kimse gerçek ümitlerle
Âlem-i nizamda ömrünce gafil kişidir.

Hak elbet bir gün sorar yanıt vermek borcumuz,
Ah! İyi ki kahrolup ağlamışım ara sıra,
Şimdi bu dünyada elimde kalan ganimet,
Yalnız hüzün, yalnız derin bir hiç! (Tunalıgil, 2003:15)

Şairin burada *Âlem-i nizam* tamlamasını ve *yanıt* kelimesini kullanması da oldukça önemlidir. Osmanlının fütuhat anlayışının birincil güdüsünü oluşturan nizam-ı âlem hedefi ve kavramı, bir Evladı Fatihan olan Tunalıgil'in kaleminde, gönlünün derinliklerindeki bir ruhun izleri, bunun dışavurumu olarak görünmektedir. Tunalıgil'in *cevap* kelimesi yerine en yaygın örneklerini Kutadgu Bilig'de gördüğümüz *yanıt* kelimesini kullanması bilinçli bir Türkçecilik anlayışının sonucu olmalıdır. Yukarıda verilen ikinci dörtlüğün son dizesindeki noktalama da onun Türkçe hususunda her yönüyle bilinçli ve özenli olduğunun bir göstergesidir. Şair, ünlem işaretinden sonra üç nokta kullanımında, TDK yazım kılavuzunun belirlediği kurallara bağlı kalarak ünlem işaretinin de noktasını dahil etmiş, iki nokta eklemiştir. Bu kurala ülkemizde bile ne yazık ki pek dikkat edilmemektedir.

3.6. Yine Mi Sen?

Şairin 1997 yılında Prizren'de yazdığı bu şiir üçer dizelik altı bentten oluşmaktadır. Söylem ve söz varlığı itibarıyla açıkça Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Sanat" adlı şiirini çağrıştırmaktadır. Şiirin ilk bendi şöyledir:

Yalnız gezdiğin bu diyarlarda adımlarını sağlam at,
Sanma ki yalnız gezdiğin bahçede çiçekler açar!
Oysa bizim bahçede geçmiş baharın izleri var. (Tunalıgil, 2003, s. 17)

Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Sanat" adlı şiirinin ilk dörtlüğü şöyledir:

Yalnız senin gezdiğin bahçede açmaz çiçek,

Bizim diyarımız da binbir baharı saklar!
Kolumuzdan tutarak sen istersen bizi çek,
İncinir düz caddede dağda gezen ayaklar. (Çamlıbel, 1969, s. 9-10)

Tunalıgil'in şiirinin dördüncü ve beşinci bentleri ise şöyledir:

İşimiz gücümüz yok sanki, karşımızda dururken,
Hayallerdeki bir destan kahramanıyız sanki,
Yeter artık, yine mi sen?

Geçen her an, her dakika cevher misali,
Kardeş, biz bu yolda sağlam yere basarken,
Hadi sana uğurlar olsun… (Tunalıgil, 2003, s. 18)

Bu dizelerdeki söylem ve söz varlığı da Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Sanat" adlı şiirinin şu son dörtlüğünün bir iz düşümüdür:

Başka sanat bilmeyiz, karşımızda dururken,
Söylenmemiş bir masal gibi Anadolu'muz.
Arkadaş, biz bu yolda türküler tuttururken,
Sana uğurlar olsun... Ayrılıyor yolumuz! (Çamlıbel, 1969, s. 9-10)

Burada Çamlıbel'in *arkadaş* hitabını Tunalıgil'in *kardeş* kelimesiyle karşılaması, Kosova ağızlarında arkadaş-kardeş kelimelerinin eş değer olarak kullanılmasıyla veya kardeş kelimesinin daha yakın bir samimiyet ifade etmesiyle ilgili olmalıdır.

3.7. Neyleyim Böyle Baharı

Bu şiirinde Tunalıgil Kosova'da 1999'da bizzat tanık olduğu savaşın acı yüzünü anlatmaktadır. Şiirin son kısmı Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "Sitem" adlı şiiriyle söz varlığı ve söylem bakımından oldukça örtüşmektedir. Şiirin son dizeleri şöyledir:

Acı kara saplı bıçak gibi sineme saplandı
Değirmen taşı misali başımda döndü.
Bu bir şölen değil, bir mahşer
Gel gör beni Mevla'm tel tel dökülmüş kalmışım
Neyleyim böyle baharı, ben… (Tunalıgil, 2003, s. 22)

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "Sitem" adlı şiirinin ilgili dizeleri ise şöyledir:

Yâr yâr!.. Seni kara saplı bir bıçak gibi sineme sapladılar
Değirmen misali döner başım
Sevda değil bu bir hışım

Gel gör beni darmadağın
Tel tel çözülüp kalmışım. (Eyüboğlu, 2018, s. 111)

3.8. Gurbet

Tunalıgil'in bu şiirinin konusu Eski Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner'in Kosova'da Türkçenin kullanımına ilişkin ayak direten politikalarına yönelik bir yakınma, bu tavra bir sitemdir. Şiir 1999'da Strasbourg'da kaleme alınmıştır. Şair, gurbetten sılaya Türkçe mektup bile yazamamanın ızdırabı içindedir. Her geçen dakika ana dili Türkçeye hasreti büyümektedir. Lakin ümitlerini kaybetmemiştir ve bu günlerin yakında biteceğine inancı tamdır. Söz konusu şiir şöyledir:

Sevene sevilene acıdır gurbet elleri
Hasret dolu yağmur damlacıkları yağan gecelerde
Sızlayan ahşap evlerin damları
Türkçe'mle mektup yazamayan gurbet elleri

Yaşamalıyız, yaşamak zorundayız hepimiz
Aç değiliz şükürler olsun, karnımız tok!
Lakin ana dilim Türkçe'm şimdi yok!?
Ama bir Kouchner var ki kral hisseder kendini.

Bir de sen büyüksün çok yaşa haşmet mehap
Kadrini koltukta gören çakallar misali
Kimi aç, kimi tok geçerken zorlu günler
Vatan sevgisi lakin her şeyin üstünde gelir

Bir tek tesellim, tek yumruk olmak
Her dakika Türkçe'min hasreti dağ gibi büyür
Hokkabazlar, sahtekârlar sevinse de az sürecek
Hakkı olan hak yolunda kazanacak bir gün elbet! (Tunalıgil, 2003, s. 23)

3.9. Leş Kargaları

2001'de Prizren'de kaleme alınmış olan bu şiir, Kosova Türk toplumunun haklarının Birleşmiş Milletler politikalarıyla ve baştaki idarecilerin -şairin kendi deyimiyle- "toyluğuyla" gasp edilmesine bir başkaldırıdır. Tunalıgil, yedi dörtlükten oluşan şiirin ikinci dörtlüğünde, Kosova Türk toplumunun ana dilleri Türkçeyle ilgili haklarının

görmezden gelinmesine şöyle sitem etmiştir:

Bir değil, on değil, dertlerimiz çok bizim
Hiçbir vicdan, hiçbir irfan affetmez sizi
Beş paraya sattınız dilimizi
Acemlere konu yaptı toy çocuklar bizleri (Tunalıgil, 2003, s. 24)

Tunalıgil bu dizelerinde Türkçenin yok sayılmasının Türk toplumunun yok sayılması anlamına geldiğini vurgulamış ve bu duruma isyan etmiştir. Kosova'da Türkçeyle ilgili olumsuz diretmeler şairin deyimiyle "toy" politikacıların öngörüsüzlüğü sonucu kabul edilmiştir.

3.10. Dur Gitme

Dört dörtlükten oluşan bu şiir 2000 yılında Sofya'da kaleme alınmıştır. Necmettin Halil Onan'ın "Bir Yolcuya" adlı şiirinin izlek ve söz varlığı bakımından çok açık bir iz düşümüdür:

Dur gitme kardaş!
Bu toprak, bu vadiler bizimdir.
Dur da kulak ver bu sessizliğe
Bu toprak şehitlerin kanıyla yoğrulan topraktır.

Kimsesiz, ağaçsız şu yol kenarında
Gördüğün bu mezar taşı Öz vatanında
Özgürlük yolunda kan döken,
Can veren şehit Ali'nin, Mehmet'in yattığı yerdir.

Bu tümsek, savaşta düşmana karşı,
Vatana kurtarmak için can veren
Ayşe bacının düşmanı yere serdiği
Al kanını döktüğü yerdir.

Dur gitme kardaş!
Gitmek kurtuluş değil,
Mehmetlerin, Alilerin, Ayşelerin, Fatmaların
Yattığı bu yer, bizim yerimizdir. (Tunalıgil, 2003, s. 30)

Bir coğrafyanın nasıl vatanlaştırıldığının dünyada pek eşi benzeri olmayan bir örneği olarak ilk dizeleri Çanakkale Boğazına nakşedilmiş olan "Bir Yolcuya" adlı şiirin,

Tunalıgil'in ilham dünyasında özel bir yeri vardır. Şair, adeta aynı uygulamayı "Dur Gitme" şiiriyle Kosova'da yapmak duygularına sahiptir.

3.11. Uzaklarda Bir Şehir Var

Uzaklarda Bir Şehir Var adlı şiir, Ahmet Kutsi Tecer'in *Orda Bir Köy Var Uzakta* (Tecer, 2022, s. 95) adlı şiirini çağrıştırmaktadır. Tunalıgil, 1998'de Sarayova'da yazdığı bu şiirde bugün Bosna Hersek'in başkenti olan Saraybosna'ya olan özlemini dile getirmiş, Saraybosna'nın artık vatan toprakları içerisinde yer almayışından yakınmıştır. Şairin, Saraybosna adını *Bosnasaray* şeklinde kullanması kuvvetle muhtemel bir Türkçecilik anlayışıyla ortaya çıkmıştır. Tunalıgil, bu kelimeyi sanki Bosnasarayı biçiminde düşünerek iyelik eki düşmüş belirtisiz isim tamlaması olarak kullanmıştır. Bu kullanım, Kosova ağızlarındaki söyleyiş biçimiyle ilgili olabilir. Hatta şairin bugünkü durumu kabullenmeme, şehri sahiplenme duygularıyla başvurduğu bir metafor da olabilir. Şiirin son bendi şöyledir:

Uzaklarda vardır bir şehir şimdi,

Ülkemin şehri derdik ona,

Sızlatır yüreğimi şimdi

Çünkü vatanım sınırları içinde

Yok artık yeri!

Tarihe meydan okumuş,

Ey koskoca "BOSNASARAY" şehri! (Tunalıgil, 2003, s. 32)

3.12. Güzelleme

Koşma nazım biçimiyle, güzelleme tarzında kaleme alınmış, 11'li hece ölçüsüyle dört dörtlük olarak düzenlenmiştir. Tunalıgil bu şiirde Âşık Cemali mahlasını kullanılmıştır. Şiirde Prizren adının *Pürzerrin* şeklinde kullanılması dikkat çekicidir. Kelimenin geçtiği ilk dörtlük şöyledir:

Pürzerrin gelinliğini giyerken

Tarumarın üzerinden atarken

Bahar geldi kış yelini kovarken

Ne de güzel sana yakışır dağlar (Tunalıgil, 2003, s. 33)

Prizren kelimesinin Pürzerrin şeklinde kullanılması bir halk etimolojisidir. Yaygın kanaate göre Prizren adı Slavca kökenlidir. Şair sadece ses benzerliği çağrışımıyla adeta böyle bir güzel adlandırma yapmıştır. Osmanlı şairlerinin kaleden Akdere'ye (Bistriça Nehri) bakarken sulardan yansıyan güneş ışıklarından ilhamla şehri "çok parlak" anlamında "Pürzerrin" şeklinde adlandırdıkları yaygın bir halk etimolojisidir. (https://www.gzt.com/skyroad/ismini-sairlerin-koydugu-sehir-prizen-3615374 erişim:

09.09.2025:14.12). Nitekim Âşık Çelebi Prizren'in bir şairler yurdu olduğunu *Meşâ'i-rü'ş-Şu'arâ* adlı eserinde özellikle vurgulamıştır:

Rivâyet olunur ki Prizren'de oğlan toğsa adından mukaddem mahlas korlar. Yenice'de toğan oğlan etmeğe papa diyecek vakt Fârsî söyler. Piriştine'de oğlan toğsa dividi bilinde toğar dirler. Binâ'en 'alâ-zâlik Prizren şâ'ir menba'ı ve Yenice Fârsî ocağı ve Piriştine kâtib yatağıdır. (Kılıç, 2010, s. 904).

Şiirin yazılış tarihiyle ilgili alt bilgi 22 Mart 1997, Prizren ("Kırk bunar**"** piknik yeri) şeklindedir. "Pınar" kelimesi Eski Oğuz Türkçesindeki gibi b'li ve ilk hecedeki yuvarlak ünlüsü korunmuş olarak kullanılmıştır. Tunalıgil, kelimenin yazımında damak n'si olduğuna dair bir işaretleme yapmadığı için *buŋar* şeklinde telaffuz edilip edilmediğini bilmiyoruz. Bu kelime Kosova ağızlarında eskicil ses özelliklerinin varlığına dair güzel bir örnektir.

3.13. Memleketim

Dört dörtlükten oluşmaktadır. Şair bu şiirin ikinci dörtlüğünün son dizesinde "*Hatırlıyorum iftar vaktini söyleyen tan tanlarını*" cümlesinde hatırla- fiilini, üçüncü dörtlüğün üçüncü dizesinde ise "*Anımsıyorum orada geçirdiğim tatil günlerimi*" şeklinde anımsa- fiilini kullanmıştır (Tunalıgil, 2003, s. 34). Bu ikili kullanım Ziya Gökalp'in "Türkçeleşmiş Türkçedir." uranına güzel bir örnektir ve bilinçli bir tercih gibidir.

3.14. Şölen

Tunalıgil bu şiiri, 4 Temmuz 1999'da Mehmetçik'in Kosova'ya gelişi onuruna kaleme almış, bu gelişmeyi bir şölen olarak adlandırmıştır. Bir dörtlük ve bir beyitlik bentler hâlinde düzenlenen şiirin beyitleri Mehmet Âkif'in *Hadis Tercümesi* adlı şiirinin:

Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova...

Sen misin, yoksa hayâlin mi? Vefâsız Kosova! (Düzdağ, 2014, s. 164)

Dizelerine bir atıf gibi aynı söz varlığı, söylem ve duyguları taşımaktadır. Tunalıgil'in beyitleri şöyledir:

Ey kanlı ova, ey mutlu ova!

Ey cananını arayan canlar.

…

Ey kanlı ova Kosova!

Sen varken batsın bu dünya.

…

Ey kanlı ova Kosova, ey aziz diyar!

Artık ebediyyen göklerinde dalgalansın ayyıldızlı bayrak. (Tunalıgil, 2003, s. 36-37)

Sessizliğin Sesleri adlı kitaptaki bir başka şiirin de adı *Kanlıova*'dır. Şair, *Kanlıova* adlı şiirde Mehmetçik'in gelişiyle duyduğu mutluluğu, Kosova'yı Kanlıova diye anarak Kanlıova'ya övgüler düzerek ona seslenerek dile getirmiştir.

3.15. Al Bayrağım

Al Bayrağım adlı şiir 17 Temmuz 2002'de Bursa'da Âşık Cemali mahlasıyla kaleme alınmıştır. Beş dörtlükten oluşmaktadır ve aaax bbbx uyak örgüsüyle yazılmıştır. Bu şiirin ilk iki dörtlüğünde Arif Nihat Asya'nın *Bayrak* adlı şiirinin ilham ve söylemi görülmektedir. Bu söylem özellikle "kızıl", "kızıllık" ve "mavi gökler" kelimeleriyle kendini göstermektedir. Şiirin ilk iki dörtlüğü şöyledir:

Al kumaşın üzerinde kızıllığın kanımdır
Kızıllığın içinde Ayyıldızım canımdır
Nerede görsem yüceliğin şanımdır
Ayyıldızlı, kızıl yüzlü bayrağım.

Mavi göklerde rüzgârlarda uçarsın
Denizlerde, gemilerde açarsın
Bayramlarda, törenlerde yaşarsın
Ay yıldızlı kızıl yüzlü bayrağım. (Tunalıgil, 2003, s. 41-42)

3.16. Bu Toprağın Sesi

Bu şiir Kosova'da Türklüğün yok sayılmaya çalışılması karşısında bir isyan, bir sitem niteliğindedir ve yirmi iki bent olarak düzenlenmiştir. Şair, bu şiirini 1998 yılında Priştine'de Sultan Murat Türbesi'nde kaleme aldığını belirtmiştir. Tunalıgil, bazı bentlerde Mehmet Âkif Ersoy ve Necmettin Halil Onan gibi Türk edebiyatının büyük isimlerinin meşhur şiirlerine adeta atıf yapmıştır. Şiirin on üçüncü bendi Mehmet Âkif'in Bülbül adlı şiirinin üslup ve söylemini akla getirmektedir:

Şimdi bahar,
Bülbül, sen öt,
Susmak senin hakkın değil,
Ben gidersem,
Bülbül sen kal otağımda.
Şimdi bayram!
Minareden eski sesler gelmiyor.
Ey bülbül,
Nedir derdin?

Nedir bu acı firakın? (Tunalıgil, 2003, s. 74)

Şiirin on dokuzuncu, yirminci ve yirmi birinci bentleri *Dur Gitme* adlı şiirde olduğu gibi Necmettin Halil Onan'ın *Bir Yolcuya* adlı şiirine ilham ve söylem yönüyle çok benzemektedir:

Dur da hele bir kulak ver
Şu sessizliğe
Bu topraklar, şehitlerin al kanıyla
Yoğrulan topraklardır.

Ya kimsesiz, ağaçsız
Şu yol kenarında
Gördüğün bu mezar taşı!
Öz vatanında, özgürlük yolunda
Kan döken şehit Ali'nin,
Mehmet'in yattığı yerdir.

Bu tümsek,
Savaşta düşmana karşı,
Vatanını kurtarmak için
Ayşe bacının düşmanı
Yere serdiği,
Al kanını döktüğü
Yerdir. (Tunalıgil, 2003 s. 76-77)

4. Sonuç

Cemali Tunalıgil Türkçeyi ve Türkçe eğitimini Kosova'da millî şuurun canlanmasının çıkış noktası olarak görmüştür. Bu yolda şahit olduğu aksaklıkları *Sessizliğin Sesleri* adlı kitabındaki muhtelif şiirlerinde dile getirmiş, Türkçe bilincinden uzak olanlara şiirleriyle serzenişlerde bulunmuştur. Mamuşa ağzı üzerine araştırmalar yapmış, edebiyat öğretmenliği göreviyle sahada bizzat bulunarak Kosovalı Türk çocuklarına Türkçe öğretmiş bir yazar, şair, araştırmacı ve eğitimci olarak Tunalıgil'in bu faaliyetleri takdire şayandır.

Cemali Tunalıgil, Balkanlarda Türklüğün yaşatılmasının Türkçenin yaşatılmasıyla mümkün olacağının bilincindedir ve bu bilincin bütün Türk toplumuna kazandırıl-

ması uğruna mücadele etmiştir. Tunalıgil, akıncı dedelerinin mirasına kalemiyle sahip çıkmış; araştırmaları, eserleri ve şiirleriyle Türkçe söyleyerek Balkanlarda Türklüğü yaşatmak ülküsüne sımsıkı sarılmıştır. Onun *Sessizliğin Sesleri* adlı şiir kitabında Türk edebiyatının büyük şairlerinin izlerini söylem ve söz varlığı yönüyle açıkça görmek mümkündür. Cemali Tunalıgil'in şiirleri söz varlığı, duygu ve söylem olarak Anadolu sahası Türk şiirinden ilham ve yansımalarla Balkanlarda Türklük ve Türkçecilik bilincinin somutlaşmış örneklerindendir.

Kaynakça

Ağanoğlu, H. Y. (2022). https://www.gzt.com/skyroad/ismini-sairlerin-koydugu-sehir-prizen-3615374.

Atsız, H.N. (1997). Makaleler I. İstanbul: İrfan Yayınevi.

Çamlıbel, F. N. (1969). *Han Duvarları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Düzdağ, M. E. (2014). *Safahat*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.

Eyüboğlu, B. R. (2018). *Dol Kara Bakır*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kılıç, F. (2010). *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Tecer L. (2022). *Ahmet Kutsi Tecer, Bütün Şiirleri*. 8. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tunalıgil, C. (2003). *Sessizliğin Sesleri*. Prizren: Yeni Dönem Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2011). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bir Göç Romanı Olarak Reşit Hanadan'ın "Elveda Hüdavendigar Diyarı"

Hakan Değirmenci[1]

Özet

İnsanlık tarihi kadar eski olan kavramlardan bir tanesi de göçtür. İnsanlar kıtlık, doğal afetler, yangın ve savaş gibi nedenlerden ötürü göç etmişlerdir. Maceraperest olmak gibi sebeplerle yapılan göçler de vardır, ancak bir dram ortaya çıkarması nedeniyle burada üzerinde durduğumuz göç, zorunlu göçtür. Göç eden inanlara göçmen, mülteci, muhacir, sığınmacı, mübadil gibi isimler konmuştur. Bunlar arasında bazen anlam farkları olsa da buradaki benzer ve değişmeyen tek hakikat göç dediğimiz hadisenin başlı başına bir trajedi oluşturmasıdır.

Göçün getirdiği bireysel ve toplumsal sorunlar sadece tarihçilerin değil sanatçıların da ilgi alanına girmektedir. Zira sanat eseri, malzemesi insan olan bir üründür. Müzikten, resme, heykelden edebiyata kadar sanatın her dalı göç üzerine ibretlik eserler ortaya koymuştur. Türk edebiyatında görece olarak yeni bir tür olan roman da göç kavramına ilgisiz kalmamıştır. Bilhassa tarihsel romanlarda göç üzerinde durulmuş, mesele ilk dönem popüler romanlardan itibaren günümüze kadar uzanan bir çizgide postmodern romanlara kadar kurgu dünyasının konusu olmuştur.

Kosova Türk edebiyatının çağdaş romancıları içinde yer alan Reşit Hanadan, peş peşe yayımladığı roman ve öykülerinde Kosova Türklerinin Yugoslavya döneminde yaşadığı siyasal ve toplumsal sorunları işlemiştir. Bilhassa Taş Yerinde Ağırdır üçlemesinde yer alan romanlar ile Kosova Türklerinin yaşam koşullarını, yaşadıkları ekonomik sorunları, kimlikleri nedeniyle gördükleri baskıyı, ayrılıkları, ölümleri işlemiştir. Bunu yaparken insanı ihmal etmemiş, yaşananları kadınlar ve çocukların gözünden bakabilmeyi de başarmıştır. Dolayısıyla onun anlatılarında tarihsel gerçeklere bağlı kalmak anlayışına riayet edilirken, diğer taraftan bir sanatçı olarak yaratma ve anlatma gayreti içinde olduğu görülmektedir.

Reşit Handan halen memleketinde öğretmenlik ve gazetecilik faaliyetlerine devam etmektedir. Vatansever bir aydın olarak Hanadan'ın elli yıllık mücadelesi pek değerlidir. Bu çalışmada Kosova Türk edebiyatının yol başçısı olarak gördüğümüz Hanadan'ın romanlarındaki ana tema olan göç üzerinde durulacak, bu kavramın romanlarda nasıl ele alındığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Yugoslavya, Kosova, Reşit Hanadan, göç, roman

Reşit Hanadan's "Elveda Hüdavendigar Diyarı" as a Migration Novel

Abstract

One of the concepts as old as human history is migration. People have migrated for reasons such as famine, natural disasters, fire and war. There are also migrations made for reasons such as being adventurous, but the main migration we focus on here is forced migration because it creates a drama. Migrants are called immigrants, refugees, muhajir, muhajir, asylum seeker, mübadil. Although there are sometimes differences in meaning between these, the only similar and unchanging truth here is that the event we call forced migration is a tragedy in itself.

1 Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, hakan.degirmenci@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1208-6628.

The individual and social problems brought about by migration are of interest not only to historians but also to artists. Because a work of art is a product whose material is human beings. From music to painting, from sculpture to literature, every branch of art has produced exemplary works on migration. The novel, which is a relatively new genre in Turkish literature, has not remained indifferent to the concept of migration. Especially in historical novels, migration has been emphasised, and the issue has been the subject of the world of fiction from the first period popular novels to postmodern novels in a line extending to the present day.

Reşit Hanadan, one of the contemporary novelists of Kosovo Turkish literature, has dealt with the political and social problems of Kosovo Turks during the Yugoslavia period in his novels and short stories published one after the other. Especially with the novels in the Taş Yerinde Ağırdır, he dealt with the living conditions of Kosovo Turks, the economic problems they experienced, the pressure they faced due to their identity, separations and deaths. In doing so, he has not neglected human beings, and has also succeeded in looking at what happened through the eyes of women and children. Therefore, in his narratives, while the understanding of adhering to historical facts is respected, on the other hand, it is seen that he endeavours to create and narrate as an artist.

Reşit Hanadan still continues his teaching and journalism activities in his hometown. As a patriotic intellectual, Reşit Hanadan's fifty-year struggle is very valuable. In this study, the main theme of Hanadan's novels, which we see as the pioneer of Kosovo Turkish literature, will be emphasised on migration, and it will be tried to examine how this concept is handled in novels.

Keywords: Yugoslavia, Kosovo, Reşit Hanadan, Migration Novel

1. Giriş

Reşit Hanadan 1955'te bugünkü Kosova'nın Mamuşa kasabasında doğmuş, edebiyat tahsilinin ardında memleketinde uzun yıllar öğretmenlik ve gazetecilik faaliyetleri içinde bulunmuş bir yazardır. Okumuş ve Barış kendisinin küçük yaşta ailesiyle Salihli'ye göç ettiğini ancak daha sonra vatan hasretiyle Kosova'ya döndüğünü, daha sonra NATO'nun 1999'daki müdahalesinden sonra yeniden Türkiye'ye döndüğünü bilgisini verir. (2015: 25) dolayısıyla Hanadan için iki kere göç vardır. 1987'de yayımlanan ve büyük ses getiren ilk romanı *Sel*'de tarımda makineleşmenin yanı sıra kuşak çatışmasını (Yavuz, 2018: 183) işleyen yazar, toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla Kosova Türklerinin yaşamını resmetmiştir. Ardından gelen romanlarında yine Kosova Türklerini anlatmış, ancak bu kez ilk romanında alt yapısını oluşturduğu toplumsal ve siyasal gerçeklerin üzerine göç olgusunu oturtmuştur. Yazar, 2002'de *Taş Yerinde Ağırdır*'ı yayımlar ardından gelen devam romanları ile bu bir seri hâline gelir. *Başka Olur Rumeli'nin Harmanı* (2003) ve *Elveda Hüdavendigar Diyarı* (2013), üçü birlikte "Taş Yerinde Ağırdır" üçlemesini oluşturur. Hanadan bu üçlemesinde geçmişte atalarına verilen ve tutulmayan sözleri, o günkü olayları tüm detaylarıyla anlatma gayretindedir (Yavuz, 2023: 417). *Rumeli'den Çıktık Yola* (2015), *Rumeli Deryasında Boğdular Bizi* (2017) yazarın diğer romanlarıdır. *Yazgı* 1980, *Duygu Tutsağı* (1985) ve *Yıldızlı Ev* (1989) isimlerini taşıyan hikâye kitaplarında yine Kosovalı Türk köylüsünün hayatından kesitleri vermeye çalışmış, onların yaşadığı ekonomik ve kültürel sorunları dile getirmiştir. Engülü'nün tasnifine uygun bicinde (1997: 311) Çağdaş Kosova Türk edebiyatının önemli bir temsilcisi olan Hanadan, *Sel* ile Yugoslavya Türk edebiyatının

ilk romanını yazmıştır. Kosova Türk çağdaş edebî yaratıcılığı, nesir türünde dilde ve üslupta beklenen olgunluk ile edebî niteliği Reşit Hanadan'ın romanlarıyla birlikte yakalamıştır (Güçlütürk, 2015: 105). Hanadan, uzun yıllar Mamuşa Atatürk Lisesi'nde Edebiyat Öğretmeni olarak çalışmış, buradan emekli olmuştur. Yazar, hâlâ orada yaşamakta ve edebî faaliyetlerine devam etmektedir.

2. Kosova Türklerinin Romanı: Elveda Hüdavendigar Diyarı

Üçlemeye adını veren ve serinin ilk kitabı olan *Taş Yerinde Ağırdır* romanı, Yugoslavya sınırları içindeki Kosova Türklerinin II. Dünya Savaşı sonrasında geçen bir yılını anlatmaktaydı. Savaş bitmiş, Tito, Stalin ile iş birliği yapmış, önderliğindeki komünist rejim köye hâkim olmuştur. Romanın başkişisi Murat, eşit ve özgür bir ülkede yaşayacağını düşünürken komünizmle tanışır. Yaşadığı şey tam bir hayal kırıklığıdır ve verdiği mücadeleyi sorgulamaya başlar. Diğer yandan köyde hiçbir işe yaramayan, zayıf karakterli kişiler rejim taraftarı oldukları için yükselmişlerdir. Savaşın neden olduğu maddi zorluklar içinde yaşam mücadelesi veren Türkler bir yandan da yeni rejimim getirdikleri ile tanışıp yüzleşmeye çalışmış idi.

Serinin ikinci kitabı olan *Başka Olur Rumeli'nin Harmanı* romanında ise takvimler artık 1948 yılına atlamıştır. Yeni ideoloji oturmuş, komünizm köye iyiden iyiye yerleşmiştir. Adalet dışı pervasız uygulamalar başlamış, Türkler için her şey zorlaşmıştır. Komünist yönetim köylünün malına konup şehirde iyi bir hayat yaşamaktadır. Murat haksızlıklara karşı direnç gösterse de pek fazla sonuç alamaz. Bu ciltte bir yandan Murat ile Çavuşoğlu ile iş birlikçi Çavuşoğlu arasındaki çekişmeye tanık oluruz.

Serinin son romanı olan *Elveda Hüdavendigar Diyarı*'nda güçlü bir isim sembolizasyonu söz konusudur. "Elveda" nidasından anlaşılacağı üzere bu bir göç romanıdır. Diğer yandan elveda denilen yer, Hüdavendigar diyarı olarak adlandırılan coğrafya bir Osmanlı toprağıdır. Osmanlı padişahı I. Murat Kosova Savaşı'nın muzaffer ve şehit komutanıdır. Yazar, romanına verdiği isimle, bu toprakların nostaljik "bir gönül coğrafyası" olarak kalmayacağını, beş yüz seneden beri olduğu gibi bundan sonra da Osmanlı diyarı olarak görüleceğini simgesel bir dille anlatmıştır.

573 sayfadan oluşan ve bu yönüyle oldukça hacimli bir roman olarak değerlendirdiğimiz eser, pek çok bölümden oluşur. Bölüm başlarında yer alan epigraflarla o bölümde neler olacağı sezdirilir. "Ne ummuş ne bulmuşlardı…" notuyla başlayan roman "Hicret, imkanların tükendiği yerlerden imkanların olduğu yere taşınmaktır…' notunun yer aldığı son bölümle bitmiştir. Her iki epigrafta da göçün kaçınılmazlığı vurgulanmıştır. Burada "hicret" kelimesinin kullanılması zannımızca boşuna değildir. Anlatıcı böyle bir tercihle İslam tarihinde yer alan hicreti telmih etmiştir. Orada da ilk Müslümanlar bütün baskılardan sonra doğup büyüdükleri toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu sözcük ile Kosova Türklerinin kuşatılmışlığı kader planına bağlanmak istenmiş ve onların yaşadığı hüzün yüceltilmiştir. Roman, girişte yer alan:

Bu eseri, kendilerini 1945'li yıllarda Yugoslavya'da yaşanan acımasız olayların içerisinde bulup yoksulluğa, haksızlığa ve zulme karşı verdikleri mücadele çerçevesinde durum dayanılmaz bir hal aldığında da daha güzel, daha adil, onurlu bir yaşam uğruna çareyi doğup büyüdükleri baba topraklarını terk edip ata toprakları Türkiye'ye göçte bulan ebeveynlerime, eski Yugoslavya'da aynı acı kaderi paylaşmış olan kadın- erkek, yaşlı- genç tüm güzel, onurlu ve cesur insanlara sunuyorum. (s. 2)

sunuşu ile başlar. Hemen arkasında özetleme tekniği ile savaş sonrası yaşanan siyasi gelişmeler özetlenerek 1950 yılının sonbaharına gelinir. Romanda zaman 1950 sonbaharı ile 1954 yılı arasındaki üç buçuk yıla denk gelmektedir. Üç buçuk yıllık bir süreçte geçen olaylar dizgisel zamanda Kosova Türklerinin mevcut siyasal ve toplumsal düzlemde yaşadıklarını, dikkatlerini, tercihlerini gözler önüne serer. Belgrat gibi birkaç istisna hariç, anlatının mekânı Mamuşa[2] şehridir. Reşit Hanadan, romanında tasvir, iç çözümleme, montaj, özetleme, mektup, geriye dönüş ve diyalog teknikleri gibi modern anlatım tekniklerinin hemen hepsinden yararlanmıştır. Anlatıda Tanrısal bakış açısı kullanılmış, bu durum yazara bütün kahramanlara erişme ve olaylara yukarıdan bütünüyle bakabilme olanağı sağlamıştır.

Üçlemenin bu cildinde kolektivizasyon üretim sürecinde halk mutsuz, üretim düşüktür. Rejimin tarlalarında mısırlar ancak diz boyuna gelirken; bütün riskleri göze alarak sürecin dışında kalıp tarımsal faaliyetini kendi yürüten Seyit, Değirmenci İlyas, Latif Bey, Hoca Efendi ve Hatice Teyze'nin tarlalarındaki mahsul iki insan boyunu aşmaktadır. Rejim, işbirlikçisi Çavuşoğlu eliyle halkı sömürmekte ve onları karın tokluğuna çalıştırmaktadır. Karşı gelen şerefli insanların başına ne geleceği "1950 yılının sonlarına doğru görüleceği üzere durum hiç de iç açıcı değildi ve ülke, insanlar başlarına geleceklerden habersiz kolektif üretim sürecinin üçüncü yılına girmeye hazırlanıyorlardı." (s. 7) sözleriyle sezdirilmiştir.

Tito ile Stalin'in arası açılmıştır. Tito, Türklere haksızlık yapıldığını nispeten de olsa kabul etmiştir. Anlatının başında Tito'nun Türklere Türkçe eğitim hakkı verdiği bilgisiyle karşılaşırız: "1950/51 öğretim yılının ikinci yarısında, Kosova'da Türklerin yaşadıkları kent ve köylerde bulunan ilk ve orta dereceli okullarda 1 Nisan tarihinden başlamak üzere Türkçe öğretime geçilebilmesi için tatlı bir telaş içerisinde gerekli hazırlıklara başlanmıştı." (s. 8) Halkın bir bölümü bunu önce 1 Nisan şakası sanmışsa da rejim kararlı olduğunu göstermek için kültür-sanat derneklerinin açılmasına da müsaade etmiştir. gelişmeyi coşkuyla karşılayan Veysel, geç de olsa halkın neden heyecanlanmadığını kavrar: "Şimdiye dek gördükleri, tanık oldukları, maruz kaldıkları tek gerçek zulüm ve haksızlıktı. Rejime, devlete bu yüzden güvenleri hepten kaybolup

2 Mamuşa bugün Kosova'nın Prizren şehrinin 17 km kuzeyinde kalan bir yerleşim merkezidir. Günümüzde belediyelik olan bu küçük şehirde toplam 6 bin kadar Türk yaşamaktadır. 4 bin kadar Mamuşalı da günümüze kadar Türkiye'ye göç etmiştir.

gitmişti." (s. 15) Her ne kadar Tito Türkçe okuma yazma hakkı verse de bu hem geç kazanılmış bir haktır hem de yeterli ve inandırıcı değildir.

Bir namaz çıkışı Hoca Efendi'nin Veysel'den duyduğu bazı gelişmeler Balkanlardaki bütün Türkler için işlerin iyi gitmediğine işaret etmektedir. Makedonya'daki Türklerin, aslında bütün Müslüman ahalinin çok büyük baskılar altındadır. Birkaç yıl önce Yücel Cemiyeti Davası olarak bilinen bir meselede onlarca Türk aydını halkın milli çıkarlarını gözettikleri için vatan haini suçlamasıyla Üsküp'te mahkemeye çıkarılıp yargılanmıştır. Bunlardan dördü idama mahkûm edilip kurşuna dizilmiş, diğerleri ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır. Veysel'in bunları aktardıktan sonra "Dolayısıyla, millet bayağı soğumuş bu olaydan sonra. Korku sinmiş insanların içlerine. Göç etmeyecekler de ne yapacaklar!?" (s. 262) diye sorması, başta Hoca Efendi gibi göçe karşı olan birini bile sessizlik içinde bırakmıştır. İdris Hocanın da "Baskılardan, zulümden göç ediyorlardır mutlaka. Bu gidişle Kosova'dan da insanlar göç etmeye kalkarlarsa buna şaşmamak gerekir." Demesi durumun vahametini göstermiştir. Üsküp'ten sonra sıra Kosova'ya gelmektedir. Elveda Hüdavendigar Diyarı'nın siyasi profili "mağrur ve hata yapmaya doymayan, baskıcı bir yönetime sahip" şeklinde özetlenebilir. (Yavuz, 2018: 240)

Kosova'da hapis ve ölüm tehlikesi kadar Türkleri tehdit eden bir diğer zorluk da açlıktır. Kolektivizasyonun gaddarca uygulamaları çocukların yetersiz beslenmesine neden olmakta ve hastalıklar gün geçtikçe artmaktadır. Hastalıklara dayanamayan nice bebek ve çocuk ölüp gitmiştir. Berber Kazım'ın Murat'a "Millet aç, bir lokma ekmeği yokken tıraşı, sünneti, düğünü mü düşünecek? Her gün insanlar ölüyor şehirde açlıktan. Mezarlık mezarlarla dolup taştı yeğenim! Çocukları, yaşlıları, bedenleri hasta ya da zayıf olanları alıp götürüyor kahrolası ölüm…" (s. 55) diye isyan ettiği bu sözler ile Murat'ın Nikola'ya söylediği "İki gün önce Belgrat'tan eve döndüğümde anamın önüme koyacak bir lokma ekmeği yoktu evde. Çocuklar aç, perişan…" (s. 387) bilgisi, yaşanan açlığı gözler önüne sermektedir.

Yeni rejimin mücadele ettiği bir başka kurum dindir. Sadece Müslümanlar için değil Hristiyanlar için de zor bir dönem yaşanmaktadır: "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ve artık yedinci yılına girmek üzere olan bu komünist rejimse, zindan etmişti dünyayı kendilerine ne Hristiyanlara ne de Müslümanlara göz açtırıyordu. (s. 162)

Çocuklukları, Prizren'de öğrenciyken birlikte geçen iki din adamından Hoca Efendi, Prizren Medresesi'nde, Lazar ise Sırp Ruhban Okulu'nda okumuş, ondan önce de iki köyün arasındaki çayırlarda hayvan otlatırken kurdukları arkadaşlıklarını sürdürmüşlerdir. Şimdi aradan yıllar geçmiş, Papaz Lazar Efendi hâl hatırdan sonra Hoca Efendi'ye dert yanmaya başlamıştır: "Kilisemizin çanını bile susturdular bu dinsiz imansızlar, İsa düşmanları. Osmanlı zamanında bile susmamıştı, çalıp durmuştu çanımız" (s. 162) anlatının ilerleyen sayfalarında Hoca Efendi hapisten çıktıktan sonra tarlaya su taşımaya gönderildiğinde yanına yardımcı olarak Papaz Efendiyi vermişlerdir. İki

farklı dini temsil adan din adamları, aynı zulmün altında birleşmişlerdir.

Yelena'nın görevden alınmasından sonra yerine getirilen Nikola, Miloş'un yardımıyla Murat'a tuzaklar hazırlarken bir yandan da onun ailesindeki kadınların dinsel özgürlüklerine müdahale etme planları yaparlar:

"Ha, bir de Mamuşa'daki kadın ve kızların başörtülü olduklarını söylemiştin, değil mi?

-Evet şefim, söylemiştim. Apayrı bir dünya sanki orası… Başı açık bir kız, bir kadın göremeyince hayret etmiştim.

-Çavuşoğlu'na söyleyelim de… Şu Murat köpeğinin anasını, karısını, bacısını başörtülü görürse tutuklayıp hücreye tıksın bir günlüğüne ceza olarak.

-Söylerim şefim… Akılları başlarına gelmiş olur…" (s. 199)

Nitekim Nikola planladığı gibi yaparak kadınları hapse attırmıştır. Uzun uğraşılar sonuncu kadınlar hapisten kurtulsa da oldukça çile çekmişlerdir.

İlk iki romandan sonra *Elveda Hüdavendigar Diyarı*' nda bütün koşullar oluşmuş, Türkler için göç kararı alma zamanı gelip çatmıştır. Ne kadar egemen ideolojinin baskısı altında kimliğini korumak için mücadele etseler de ata topraklarında hayatta kalmak günden güne zorlaşmaktadır ve en azından çocukları için göç etmek zorundadırlar.

"Hicret, imkanların tükendiği yerlerden imkanların olduğu yere taşınmaktır…' epirafıyla başlayan son bölümle birlikte göç zamanı gelip çatmıştır. Son haftaya girildiğinde gidecekler ile kalacaklar arasında ziyaretler artmıştır. Odalardan, avlulardan taşan ağlamalar, feryatlar gökyüzüne yükselmektedir ve bu durum başlarını yastıklarına koyup uykuya dalacakları gecenin geç saatine kadar sürmektedir. Artık Mamuşa'daki her hane bir cenaze evi gibidir. "Sonunda ayrılık vakti de gelip çatmıştı." ifadesiyle birlikte son gece yaşananlara geçilmiştir. Bu gecede köyün aşağı yukarı bütün hanelerinden feryat seslerinin yükselmektedir, zira sabahın ilk ışıklarıyla birlikte kimisi ana babasını, kimisi çocuğunu geride bırakıp gidecektir. Göçün yüreğine yara açıp kor düşürmediği bir yürek yok gibidir. "Ayrılık ölümden beterdir diye boşuna söylememişlerdi eskiler. Acısı aradan yüzyıllar geçse de dinmeyen, insanın ciğerini, yüreğini dağlayıp benliğini alıp götüren, hatta sonunda insanı yatağa düşürüp canından da eden bir olguydu." (s. 562) Anlatının bu son bölümünde uzun uzun ayrılık sahneleri tasvir edilmiştir.

Romanda karşımıza çıkan şahıs kadrosu son derece zengindir. Karakterlerin tümü kırsal kesim dünyası ve değerlerinin tipik özelliklerini taşırlar (Güçlütürk, 2015: 101). Muhtar, din adamları, öğretmenler, esnaflar başta olmak üzere bütün köy sakinleri için bu tespit geçerlidir. Namuslu ve çalışkan insanlar kadar çıkarcı, işbirlikçi, hırsız ve zalim tipler de vardır. Kadınlar serinin diğer romanlarında olduğu gibi burada da genellikle talihsiz kimselerdir. Genç kızlıklarında zorla evlendirilen kadınlar hayatın zorlukları karşısında birer kaplana dönüşürler. Yürekli bir ana, cesur ve fedakâr bir eş

olarak karşımıza çıkan kadınlar, aile düzenini korurlar, her çileye göğüs gererler.

Murat, üçlemenin başkişisidir. Güçlü bir karaktere sahip olan Murat'ı serinin üçüncü kitabında büyük bir dönüşümün içinde görürüz. İlk ciltte büyük savaş sırasında kahramanca mücadele eden ve Yugoslavya'nın kuruluşuna katkısı olan Murat, nişanla ödüllendirilmiştir. Her şey çok güzel başlamasına rağmen savaş sonrası olup bitenler onda derin üzüntü ve kaygılara yol açar. İkinci ciltte durumu tersine çevirmek için mücadele eder ancak sonuç alamaz. Durumu tersine çevirme ümidiyle Tito ile görüşür. Zor da olsa Tito'ya ulaşan kahraman, görüşmeden umduğu gibi ayrılmasa da göç konusunda fikirleri sağlamlaşır. Bu ciltte ise Murat artık göç etmekten aşka çare olmadığı gerçeğiyle yüzleşir. Bu anlamda önce babası Arif Ağa'yı ikna eder. Anlatının kötü insanı Çavuşoğlu'nun yerine geçmesi teklifini reddeder. Murat, iyi kalpli ve adaletten yanadır. Murat'ın yaşadığı en büyük dönüşüm budur.

Bu ciltte Murat'ın yaşadığı bir başka dönüşüm gönül dünyasına dairdir. İlk iki kitapta kendisine ısrarlı bir alakası olan Yelena'ya bu ciltte karşı koymaz. Yelena'nın ideolojiden yana olan tavrının değişmesi onu Murat'a yaklaştırır. Murat artık kendisine karşı eski kuşkularından sıyrılmaya başlar.

Anlatıda karşıt güç Çavuşoğlu'dur. Zalim bir insan olan Çavuşoğlu, ilk iki kitapta daha kudretlidir. İftiralarla Yelena'yı alaşağı eder, yerine getirttiği Nikola ile iş birliği yapar. Çingene Sülo ile bir olup köylüleri dolandırır, Ferhat'ı hapse attırır, Bakkal Hamdi'yi çevirdiği oyunlarla delirtir. Bu ciltte ise Çingene Sülo ile Bilal'i birbirine düşürür. En sonun da Bilal bir kaza kurşunu ile ölür. Daha sonra adamlarına talimat vererek işçilerin erzaklarını önce kısar, sonra da tamamen kesmiştir. Baskıya daha fazla dayanamayan köylü yönetim binasını basar, Çavuşoğlu korkudan içinde kalır. Çavuşoğlu, kötü bir insandır, yeni rejimle iş birliği yaparak halkı bası ve korku le sindirir ve onları sömürür. Aslında bu roman dizisinde Çavuşoğlu bir zihniyeti temsil eder. İnsanlık tarihi boyunca hiç bitmeyen ve bitmeyecek olan sinsi, menfaatçi güce tapan, zayıfı ezen ve tek derdi siyasi ve ekonomik güç olan ve bunu elde etmek için hiçbir ahlaki tavizi vermekten çekinmeyen kötü insanı temsil eder. Anlatıcı bu durumu "Çavuşoğlu bir tane değil ki… Her yerdeler. Yüz binlerce Çavuşoğlu var. Hangi biriyle önce başa çıksın insan?" (s. 145) cümlesiyle teyid eder. Anlatının sonunda o da bir kaza kurşunu ile ölür ve yaptıkları yanına kâr kalmaz. Anlatıcı üç roman boyunca halka kan kusturan Çavuşoğlu'nu cezalandırmak suretiyle okuyucunun gönlüne bir parça ferahlık sunmak istemiştir.

Hoca Efendi karakteri köyün imamıdır. Namuslu ve vatansever bir kişidir. Onu ikinci kitapta sorguda bayılırken bırakmıştık, bu ciltle birlikte tutsak olarak kaldığı yerden devam eder. Murat'ın yardımı ve Yelena'nın emriyle hapisten çıkarılır. Artık kolektivizasyon çalışan işçilere su dağıtacaktır, buna karşılık iaşe olarak kendisine erzak verilecektir. Cemaatinden ayrı kalan Hoca Efendi, gönülsüz de olsa bu işi yapar. Göçe karşıdır, zira

atalarının ve özellikle oğlunun mezarı buradadır. Bu bakımdan toprağına sıkı sıkıya bağlıdır. Göçe karlı olsa da çoğunluğun fikri bu yöne kuvvetlendikçe onlara saygı duyar. Zira aslolan insanca yaşamaktır. Hoca Efendi, her üç ciltte de aydın Müslüman tipini temsil eder. İnançları uğruna hapse atılmış, işkence görmüştür, mesleğinden uzaklaştırılmış ırgatlığa zorlanmıştır. Ancak yine de o mücadelesinden vaz geçmemiştir.

Yelena, ilk iki kitapta zalim kadın iken son kitapta büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Arık halkçı ve eşitlikçi bir çizgidedir. Anlatıcı onun bu dönüşümünü kendi dilinden şu sözlerle verir:

"Şimdiye dek bir hayal dünyasında yaşıyormuşum meğerse. Marko'nun öldürülüşünden sonra herkese, her şeye düşman kesilivermişim nedense. Sosyalist değerleri algılamak istemeyen veya algılamakta zorluk çeken her şeye, herkese yok edilmesi gereken bir düşman gözüyle bakıyordum. Şimdi bakıyordum da ne kadar büyük bir hata ve yanılgıya kapılmış olduğumu anlıyorum. Anladıkça da kendimden utanıp ister istemez değişiyorum Murat." (s. 144)

Yelena'nın bu değişimi hem Murat ile hem de Çavuşoğlu ile olan ilişkilerine de yansımıştır. Bir önceki ciltte Murat'a gönülsüz biçimde sahip olan Yelena bu kez onun kalbini kazanır. Diğer yandan önceki kitaplarda Çavuşoğlu'nun zulümlerine sessiz kalırken bu kitapta karşısında yer alır, onu "şu acımasız Çavuşoğlu" (s. 145) olarak nitelendirir. Onun yerine Murat'ın geçmesini ister. Bu iki örnekte de gördüğümü üzere *Taş Yerinde Ağırdır* serisinin aslında en belirleyici kişisi Yelena'dır.

Nikola, Devlet Güvenlik Birimi'nin Prizren İl Şefidir. Anlatının karşıt güçlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Onun motivasyonu Yelena'dır. Ne yapsa da onun kalbini kazanamaz. Kâmil Efendi'nin anlattıkları durumu gözler önüne serer: "Yelena değil fakültenin, üniversitenin de en güzel kızı, öğrencisiydi. Ona hoş görünebilmek için, yanına yaklaşabilmek için üniversiteli delikanlılar pervane gibi etrafında fır dönüp takla atarlardı. Bu Nikola da onlardan biriydi işte" (s. 222). Yelena'yı o zamanlardan beri bir saplantı haline getiren Nikola, hırsına yenik düşüp onu şikâyet eder. Foyası ortaya çıkınca da Goli Otok'a gönderilir. Burası denizin ortasında bir ada hapishanesidir ve yolu düşen rejim karşıtlarının kurtuluşu mümkün değildir.

3. Sonuç

Kosova Türk edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan Reşit Hanadan, bu coğrafyada yaşayan Türklerin yaşamını ve bilhassa sorunlarını kurgu dünyasına taşıyarak tarihsel ve sosyolojik anlamda bir tür kolektif bellek oluşturmaktadır. İlk romanı olan *Sel* ile Mamuşa'da yaşayan Türklerin geçirdiği tarihsel süreci ve kültürel yapıyı işleyen yazar, arkasından gelen *Taş Yerinde Ağırdır* üçlemesiyle konuyu göç kavramına getirmiş ve böylece Hüdavendigar topraklarının keder dolu yazgısını gündemde tutmuştur.

İlk iki romanda göçe neden olan siyasal gelişmeleri ve bunun Türklere yansımalarına odaklanan yazar, serinin son kitabı olan *Elveda Hüdavendigar Diyarı* ile doğrudan göçü ele almıştır.

Handan, romanında göç gibi sevimsiz ve zor bir konuyu işlerken tarihsel ve siyasal gelişmelere sadık kalmıştır. Ancak bunu yaparken bir vakanüvis edasıyla kurguyu kronolojiyle boğmamış, postmodern her anlatıda olması gerektiği gibi sanatçı hünerini gösterme kaygısı da taşımıştır. Dil ve üslûb, anlatım teknikleri ve yapı gibi romanı roman yapan asıl unsurları ihmal etmemiştir. Aynı şekilde hayatın merkezinde yer alan insan faktörünü öne çıkarmış; onun arkadaşlık, fedakârlık, kıskançlık, cinsellik ve aşk gibi insanî yönlerini de işlemiştir. Yani bu romanlarda kahramanlar tarih tablasında birer kurşun asker değil, bütün hevesleri, vehimleri, sevinçleri ve kederleriyle, aksayan yönleriyle birer beşerdir. Dolayısıyla anlatısını bir tarihî romanı bekleyen en büyük tehlike olan, onu tarihin hakikatlerine ayna olma zorunluluğuna kurban etmemiştir. Nihayetinde edebiyat bambaşka bir ilim ve sanat alanıdır ve tarihsel roman yazarının tarihsel gerçekleri tahrif etmemek şartıyla kendine mahsus, özgür bir alanı vardır ve ondan bu alan içinde sanatçı hünerini göstermesi beklenir. Hanadan, romanlarında bunu başarmış gibi gözükmektedir.

Kaynakça

Engülü, S. (1997). Makedonya Türk edebiyatı ve Yugoslavya (Kosova) Türk edebiyatı. Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi içinde. N. Köseoğlu (Ed.) 295–324). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Güçlütürk, T. (2015). Kosova Türk çağdaş edebiyatında Reşit Hanadan'ın öykü ve roman yaratıcılığı, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 78–108.

Hanadan, R. (1987). *Sel*. Tan Yayınları.

Hanadan, R. (2002). *Taş yerinde ağırdır.* BAF.

Hanadan, R. (2003). *Başka olur Rumeli'nin harmanı*. BAL-TAM.

Hanadan, R. (2013). *Elveda Hüdavendigar diyarı*. BAL-TAM

Okumuş, S. (2015). Kosova'da Türkçe'yi bayraklaştıran büyük yazar: Reşit Hanadan *Kardeş Kalemler Dergisi*, (102), 25-33.

Yavuz, Y. (2018). Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısalcı yöntemi bağlamında Reşit Hanadan'ın "Sel" romanının incelenmesi, *Edebî Eleştiri Dergisi*, 2 (2), 169-184.

Yavuz, Y. (2018). *Reşit Hanadan'ın romancılığı*. Bengü Yayınevi.

Yavuz, Y. (2023). Reşit Hanadan'ın Taş Yerinde Ağırdır üçlemesinde göç ve sebepleri. F. Sakallı (Ed.), 100. *Yılında mübadele içinde* (143- 423). Ihlamur Yayınları.

Balkanlarda Köroglu Çalışmaları

Ercan Alkaya[1]&Naile Asker[2]

Özet

Köroğlu Destanı epik folklor eseri olarak eşine rastlanmayacak şekilde çok sayıda millet ve topluluk arasında yaygınlaşmıştır. Bu milletlerin başında Türkler ilk sırada gelmektedir, destan yaklaşık yirmi Türk boyunun anonim edebiyatının başyapıtıdır. Doğal olarak yayıldığı büyük coğrafya göz önünde bulundurulduğunda, hemen hemen bütün Avrasya kıtasında Köroğlu Destanı temel özelliklerini korumakla beraber farklı varyantlara ve iki versiyona bölünmüştür. Hazar Denizini sınır olarak düşünürsek destan Doğu ve Batı versiyonu olarak ikiye ayrılmıştır. Sibirya Tatarlarından başlayarak Kırgız, Kazak, Karakalpak, Özbek, Türkmen, Tacik, Buhara Arapları vs. arasında yaygın olan varyantlar Doğu versiyonunu, Güney Azerbaycan'dan başlayarak Azerbaycan, Ermeni, Gürcü, Türk, Kırım, Bulgar, Gagavuz, Kafkaslarda ve Balkanlarda yaşayan topluluklar ve halklar tarafından yaşatılan varyantlar ise Batı versiyonunu oluşturmaktadır. Motiflerini eski Türk mitolojik katmanlarından almış, daha fazla destansı ve masalsı süje ve kahramanlar içeren Doğu versiyonuna bağlı varyantlar eski Türk kahramanlık destanlarının izlerini korumaktadır. Köroğlu Destanı Oğuzların batıya göçü ile İran üzerinden Kafkaslara, Anadolu'ya ve daha sonra Balkanlara taşınmıştır. Motif, süje, kahramanlar, epizotlar vs. burada belirli folklorik değişim yaşayarak daha bazı mitolojik yönlerini kaybetse de destan, eski şöhret ve ihtişamını korumayı başarmıştır. Osmanlı fetihleri ile sözlü şekilde Avrupa'ya yayılmış Köroğlu Destanı, burada Batı versiyonunun yeni varyantlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Günümüzde yerel Türk boylarından derlenerek yazıya geçirilmiş Bulgaristan, Makedonya, Kırım vs. varyantları lokal özellikleri ile bazı husus ve motifler bakımından orijinal ve tam varyantlardır.

Bugün Balkanlarda yaşayan Türk izlerini takip ederek sözlü kaynaklardan yazıya aktarılmış Köroğlu metinleri destan, hikâye hatta masal ve efsane şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu metinlerin derlenmesi, yazıya geçirilmesi ve araştırılması konusunda yapılan çalışmalar ve sözlü olarak yaşayan anlatılar Köroğlu ile ilgili bir alanı temsil ettiği için büyük önem arz etmektedir. Bu bildiride Balkanlarda Köroğlu çalışmalarına, yazılı ve sözlü kaynaklarda yaşayan değerlere ışık tutulacak, yapılan çalışmaların düzeyi, saha çalışmaları, yayıncılar ve araştırmacılar hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: Köroğlu Destanı, Balkanlar, Türk, folklor, metin

Koroghlu Works in The Balkans

Abstract

The Koroghlu Epic, as an epic folklore work, has become widespread among many nations and communities in an unprecedented way. Among these nations, Turks come first. The epic is the masterpiece of the anonymous literature of approximately twenty Turkish tribes. Considering the large geography over which it naturally spread, in almost the entire Eurasian continent, the Koroghlu Epic preserves its basic features and is divided into different variants and two versions. If we consider the Caspian Sea as the border, the epic is divided into Eastern and Western versions. Starting from Siberian Tatars, Kyrgyz, Kazakh, Karakalpak, Uzbek, Turkmen, Tajik, Bukhara Arabs etc. Eastern Version, starting Southern Azerbaijan, in the

1 Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, ealkaya16@gmail.com, ORCID:0000-0002-9618-5614.
2 Doç. Dr., Azerbaycan. qaracantali@live.com, ORCID: 0000-0002-4723-1135.

Azerbaijani, Armenian, Georgian, Turkish, Crimean, Bulgarian, Gagauz, Caucasus and Balkans among the communities and peoples living from, the variants common constitute the Western Version. The variants of the Eastern Version, which take their motifs from the old Turkish mythological layers and contain more epic and fairy-tale subjects and heroes, preserve the traces of the old Turkish heroic epics. With the westward migration of the Oghuzs, the Koroghlu Epic spread through Iran to the Caucasus, Anatolia and then to the Balkans. Motif, subject, heroes, episodes, etc. Although the epic has experienced certain folkloric changes and lost its mythological aspects, it has managed to preserve its old fame and grandeur. The Koroghlu Epic, which spread orally to Europe with the Ottoman conquests, contributed to the formation of new variants of the Western Version there. Today, Bulgaria, Macedonia, Kosovo, etc., compiled from local Turkish tribes and written down. The variants are original and exhausted variants with their local characteristics, as well as some aspects and motifs.

Today, Koroghlu texts, which were transcribed from oral sources by following the traces of the Turks living in the Balkans, appear in the form of epics, stories, even fairy tales and legends. The studies on the compilation, transcription and research of all these texts and the oral narratives are of great importance as they represent an area related to Koroghlu. In this paper, Koroghlu studies in the Balkans: the values living in written and oral sources will be shed light, and information will be given about the level of studies carried out, field studies, publishers and researchers.

Keywords: Koroghlu Epic, Balkans, Turkish, folklore, text

1. Giriş

Köroğlu Destanı Türk epik folklor türü olarak başta Türkler olmakla çok sayıda millet ve topluluk arasında yaygınlaşmıştır. Araştırmalara göre destan yaklaşık "17 Türk ve 8 Türk olmayan" (Bayat, 2009: 56) halkın sözlü kültüründe yer almaktadır. Bu bakımdan yayıldığı geniş coğrafya göz önünde bulundurulduğunda, Köroğlu Destanı hemen hemen bütün Avrasya kıtasında temel özelliklerini korumakla beraber farklı varyantlara ve iki büyük versiyona bölünerek yaşamaktadır. Destan etrafında yapılan araştırmaları kolaylaştırmak için bilim insanları Köroğlu Destanını iki versiyona ayırmış ve bu tasnifte Hazar Denizi coğrafi sınır olarak kabul edilmiştir. Sibirya Tatarlarından başlayarak Kırgız, Kazak, Karakalpak, Özbek, Türkmen, Tacik, Buhara Arapları, Afganistan Türkleri vs. arasında yaygın olan varyantlar Doğu versiyonunu, Güney Azerbaycan'dan başlayarak Azerbaycan, Ermeni, Gürcü, Türk, Kırım, Bulgar, Gagavuz, Kafkaslarda ve Balkanlarda yaşayan topluluklar ve halkların sözlü edebiyatında olan varyantlar ise Batı versiyonunu oluşturmaktadır.

"Oğuz-Türkmen destanı olan Köroğlu'nun ilk kayıtlarının geçen yüzyılın kırklı yıllarında İ. Şopen (1840) ve A. Hodzko (1842) tarafından yayınlanmasından sonra bu epik şiirin çok sayıda halk arasında ve Küçük Asya'nın, Kafkasya'nın, Yakın Doğu'nun, Orta Asya'nın, Sibirya'nın ve Balkanların çeşitli grupları arasında yayıldığını kanıtlayan çeşitli versiyonlar, varyantlar ve yazmalar görülmüştür" (Mollov, 2003: 136).

Oğuzlar, onların boy teşkilatları, tarihleri, yayılma alanı hakkında geniş araştırmalar yapıp aynı zamanda, Oğuz destanlarının tarihîliğini ve onların hayatındaki rolünü araştırmış olan Faruk Sümer, Oğuzların ortak söz abidesi ve somut olmayan kültürel

mirası olan Köroğlu Destanının "Balkanlarda Üsküp'ten, Doğu Türkistan'da Kaşgar'a, Güneybatı Anadolu'da Dalaman Çayından Batı Sibiryada Tobol boylarına kadar" (Sümer, 1992: 26) yayıldığını ve varyantlaştığını belirtmektedir.

Türk ve dünya folklor biliminde epik metinler alanında Köroğlu Destanı kadar; oluşumu, dönemi, ilk metinlerin varyantlaştığı bölgeler, yayılma, genişlenme yönleri vs. meselelerinde birbirinden farklı fikirlerin söylenildiği başka bir metin bulmamız mümkün değildir. Bu denli geniş bir coğrafyaya yayılmış Köroğlu Destanının Doğu ve Batı versiyonlarında destanın hacmi, yeni kollarının sayısı birbirinden kesin çizgilerle ayrılır. Destanın Batı versiyonunun daha çok Kafkasya ve Anadolu merkezli olup buralardan Orta Avrupa'ya kadar yayıldığı bilinmektedir. Doğal olarak varyantlaşma ve çeşitli kolların oluşması da bu yayılma sürecinin ürünüdür. Tobol Tatarlarından başlayarak bütün Türkistan Türkleri arasında yaşayan destanın Doğu versiyonu içinde Türk lehçelerindeki metinlerden başka Tacikler ve Buhara Arapları arasında da Tacikce (Farsça) ve Arabça kolları vardır. Afganistan Türkleri (Türkmenler, Kırgızlar, Özbekler vs.) arasındaki metinler de Doğu versiyonuna aittir.

Motiflerini eski Türk mitolojik katmanlarından almış, daha fazla destansı ve masalsı süje ve kahramanlar içeren Doğu versiyonuna bağlı varyantlar eski Türk kahramanlık destanlarının izlerini korumaktadır. Köroğlu Destanının üzerine araştırmalar yapan Metin Ekici destanın menşe bakımından Orta Asya'da oluştuğunu, geliştiğini ve göçlerle yeni bölgelere yayıldığını belirtmiştir. Bu gelişim ve genişleme meselerine göre de destanın sanki iki farklı hayatı olmuş, geldiği yeni bölgelerde yeniden sentezlenerek yerelleşen ve tek konu, süje, karakterler vs. bakımından değil, aynı zamanda folklor türü olarak da yenilenen metinler şeklini almıştır. Buradaki temel mesele epik anlatıcı olan âşığın duruma ve yere göre olaylara farklı bakması ve izleyicinin/dinleyicinin nabzını tutmasıdır.

Doğu varyantları, özellikle ilk kol olan Köroğlu'nun türeyişi kolunda destanın ilk metinlerine daha fazla sadık kalınmış, batı varyantlarında ise değişiklikler olmuş, yeni yaşam mekânlarındaki olay ve gelişmeler de eski metinlerin üzerine gelerek değişime uğramıştır. Bu şekilde yeni versiyon içerisindeki varyantların daha geç döneme ait olduğu söylenebilir. "Türk boylarının batıya doğru göçleri ve özellikle Oğuz-Türkmen gruplarının hem batıya göçleri hem de Orta Asya'daki diğer Türk boyları ile ilişkileri neticesinde Köroğlu rivayetleri Türk sözlü geleneğinde daima bir gelişim, değişim ve genişlenme göstermiştir" (Ekici, 2004: 99-100). Yazarın fikrince, bu şekilde destanın ayrı ayrı kolları sürekli yenilenmiş, süje ve motif bakımından zenginleşmiş ve izleyici/dinleyici toplama şansını artırmıştır. Söylenilen metinlerin birbirinden farklı iki esas versiyona ve yüzlerce varyanta bölünmesine de bu etkenler neden olmuştur.

Köroğlu Destanı Oğuz boylarının batıya ve güneye göçleri ile Türkmensahra (Horasan) üzerinden Kafkaslara, Anadolu'ya yayılmıştır. Asırlarca Anadolu'da yaşayan ve

hem şekil hem de muhteva olarak değişime uğrayan destan metinleri daha sonra Türk göçleri ile Güneydoğu Avrupa'ya, Balkanlara gelmiştir. Motif, süje, kahramanlar, epizotlar vs. burada belirli folklorik değişimlere uğrayarak daha çok mitolojik yönlerini kaybetse de metinler bir süre eski şöhret ve ihtişamını korumayı başarmıştır.

Atlı kültürün bir özelliği de hayat tarzı ve dünyaya bakışı ile folklorun ve etnografik medeniyetin de yeni yurt yerlerine taşınmasıdır. Köroğlu Destanının yayıldığı ve ünlendiği bölgeler, Oğuzların göç yollarına uymaktadır. Yazarın fikrince, en eskiden en yeniye bu yol böyle karakterize edilmektedir: "Harezm'den başlanan yol Horasan'dan, Azerbaycan'dan geçerek Urfa, Diyarbakır, Van, Erzurum, İstanbul, Malatya, Süleymaniye vb. bölgeleri kapsamaktadır" (Şamil, 2006: 178).

Batı versiyonu çok geniş coğrafyaya, Hazar Denizinden Merkezi Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Köroğlu Destanı Kafkasya'da, Anadolu'da, Azerbaycan'da, İran'da, Gagavuz Yeri'nde, Kırım'da vs. yeni özellikler kazanarak yayılmıştır. Bugün Balkanlarda yaşayan destana mahsus metinler en genç metinler olma özelliğini korumaktadır. Batı versiyonunun en geniş varyantlarından biri de Anadolu varyantıdır. Anadolu varyantları da İstanbul, Kars, Elazığ, Erzurum, Antep, Maraş, Bolu vs. bölgelerde çeşitlilik ve çok varyantlılık göstermektedir. Balkan Türklerinin tam olarak bu varyantlardan hangisini kendileriyle birlikte yeni yurtlarına götürdükleri bilinmese de onlara bazı yeni renkler ekleyerek son derlemelere göre 14 kol olarak benimsemişlerdir. Burada Azerbaycan ve Anadolu varyantlarında olan bade motifi de yer almaktadır.

Köroğlu Destanı Osmanlı fetihleri ile sözlü şekilde Anadolu'dan Avrupa'ya taşınmıştır. Sözlü hayatını yaşayan destan, Batı versiyonunun yeni varyantlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Günümüzde yerel Türk boylarından derlenerek yazıya geçirilmiş olan Bulgaristan, Makedonya, Kırım vd. varyantları lokal özelliklerinin yanı sıra bazı husus ve motifler bakımından özgün ve şekil olarak yeni varyantlardır.

"Destanın kendisinin geniş bir coğrafyayı kapsayan etnik alanlara yayılması gibi o dönemin tarihî olguları benzer varsayımların ortaya atılmasına imkân vermektedir. Bununla birlikte benzerlikler başka etkenlere de bağlı olabilir: Etnik akrabalık, bu halklar arasında yoğun kültürel ilişkiler, epik geleneklerinde birlik vs. benzerlikler, çeşitli halkların tarihî gelişiminin ortak kanunlarından doğan tam tipolojik bir karakter de gösterebilir ki, bu kanunlar destanın konusunun bir yerden ötekine geçmesine sebep olmuşlardır. Bütün bu sorunlar halâ çözüm beklemektedir" (Mollov, 2003: 137).

Balkan coğrafyasında zamanla epik anlatıcılığının ve âşıklık geleneğinin sona erdiğini düşünürsek Köroğlu Destanının bir epik folklor ürünü olarak son dönemlerde destanla birlikte efsane, masal veya hikâye şeklinde anlatıldığı doğal bir değişimdir. Günümüzde esasen Makedonya ve Kosova Türkleri arasında anlatılan birçok masalın, efsanenin başkahramanı Köroğlu'dur.

2. Balkanlar ve Köroğlu Metinleri

Zamanında Osmanlı Devleti'nin bir uzantısı olan Kırım coğrafyasında bütün kültürel değerler gibi Köroğlu Destanının da yerel özellikler taşımış varyantları anlatılmıştır. Özellikle 18.-19. yüzyıllarda burada kültürel hayat çok aktif şekilde tezahür etmiştir. 20-28 küçük koldan oluşmuş destanın Kırım varyantları da Batı versiyonunun süjesine ve motiflerine sahiptir.

Museviliğin Karai mezhebine mensup Karay Türklerinin Mecuma adı verdiği dergide Köroglı başlığı altında on sayfada 20 şiir yer almıştır. Fatih Şayhan'ın İbrani harflerinden transliterasyon yaptığı bu şiirler, Köroğlu ve onun kahramanlıklarıyla ilgili şiirlerdir (Şayhan, 2020). Fakat bu Mecuma'nın hangi tarihte basıldığı ve şiirlerin kimden derlendiği belirtilmemiştir.

Kırım'da yaşayan varyantların bir kısmını amatör epik anlatıcı İvan Çobanov'dan 1935 yılında derleyen Kırımlı yazar Yakup Zeki, çeşitli nedenlerden bu varyantları bastıramamış ve metinler yetmiş yıla yakın bir süre Bakü'deki Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Fuzuli El yazmalar Enstitüsünün arşivinde muhafaza edilmiştir. 1873 yılında Mariupol bölgesinin Karani köyünde doğan İvan Çobanov, anlatıcılıktan başka hem de tiyatroculuk yapmış, Köroğlu da dâhil birçok destanı sahnelemiştir. İlgar Kasumov tarafından arşivden alınarak yayına hazırlanan destan, 2003 yılında Akmescit (Simferopol) Kırımdevokuvpedneşır yayınevinde Latin ve Kiril alfabesiyle 188 sayfa olarak 300 adet yayınlanmıştır (Kasumov, 2003).

Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz.

Ne Türkçe yazar okuruz ne de Rumca söyleriz.

Öyle bir mahludi hattı tarikatimiz vardır,

Hurufumuz Yonanice, Türkçe meram eyleriz (Şakiroğlu, 1974: 762).

Mübadele sonrasında Yunanistan'a göç eden Karamanlı Ortodokslar, orada farklı bir coğrafya ve kültürle karşılaşmışlardır. Karamanlı Ortodoksların Anadolu'da en yoğun yaşadığı bölge Kapadokya'ydı. Onlar, bu bölgede yaklaşık 80 yerleşim yerinde yaşamış olup bunlardan 50'den fazla yerleşim yerinde konuşulan dil Türkçedir (Köroğlu, 1890: 24-25). Karamanlı Türkler, Köroğlu Hikâyesini 1890 yılında Atina'da Stavrianos Matbaasında yayınlatmış (Köroğlu, 1890) ve kitabın kapağında "Gayetle meraklı olan işbu risalede Köroglu'nun tercime-i hali temamiyle münderic olup bu ana kadar tab idilenlere müreccahdır" yazılmıştır. Eserin içeriği Köroğlu Destanının özeti şeklindedir, metin Orta Anadolu metinlerine muhalif değildir. Kitap Grek harfleriyle yazılmış, dili Karamanlıca denilen Karaman Türkçesiyledir. Burada olaylar Bolu ve civarında cereyan eder. Kör olma ve buna neden olan at motifi eserin esasıdır. Özgün olaylar ağına sahip metinde Bolu Beyi ile mücadele sonunda Köroğlu, oğlu Hasan ve 39 çerisi ile Çamlıbel'de yaşamaktadır.

Gagavuzlarda Köroğlu Destanına ait metinlerin ne zaman ve nereden geldiğini tahmin etmek zordur. Ama bu metinleri onların Oğuz boylarının göçleri sırasında kendileriyle getirdiği tahmin edilmektedir. Bulgaristan'da yaşayan Gagavuzlar arasındaki metinlerin Balkanlardan gelerek, Gagavuzların şu an oturdukları, bir zamanlar tarihî Besarabya'ya bağlı olan Bucak'ta yaygınlaştığı fikri mevcuttur. Aynı zamanda Moldova ve Ukrayna Gagavuzlarının da bu destanın yaşamasında ve gelişmesinde büyük rolleri olmuştur. Benzer ve farklı motif ile epizotlar destanın bir kaynaktan ayrıldığına kanıttır.

Batı versiyonu dâhilinde yer alan Gagavuz varyantlarında da Köroğlu Destanı Kafkasya, Anadolu, Balkan varyantları ile benzerlik göstermektedir. "Gagavuzların epik efsanesi Köroğlu'nun meydana gelme tarihini kesin olarak söylemek zordur. Ancak Köroğlu hakkındaki bu efsanenin Tuna'nın güneyinde, Balkan yarımadasında yaşayan halk tarafından yaratıldığına, Besarabya'nın güneyinde ve daha sonra da Kazakistan ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan Gagavuzlarda yaşamaya – büyümeye devam ettiğine kuşku yoktur" (Çimpoeş, 2017: 569-570).

Gagavuzlar arasından bugüne kadar destanla ilgili 12 metin toplanmıştır. Bunların bazıları kısa özet şeklinde olan metinler, bazıları ise Köroğlu ile ilgili şiirlerdir. Bu türküler, daha çok Köroğlu'nun dağlarda geçtiği yerler hakkındadır ve kahramanın ve atının doğumu hakkında bilgi sunmaktadır.

Gagavuz Köroğlu Destanı ile ilgili ilk ayrıntılı araştırma Moldova Bilimler Akademisinde yapılmıştır. Yazar, araştırmasını yalnız Moldova'dan değil, Gagavuzların yaşadığı komşu ülkelerden de derlediği materyallerin üzerinde gerçekleştirmiştir (Çimpoeş, 1997). "Sevilen halk kahramanı Köroğlu'nun maceralarını açık bir şekilde anlatan epik şarkılar, Moldova'da Etuliya köyünde, Kabardin-Balkar ve Kuzey Osetya, Rusya'da Ekaterinburg ve Malgobek köyünde, Bulgaristan'da Bolgarevo köyünde yaşayan Gagavuzlardan derlendi" (Çimpoeş, 1997: 568).

Doğu versiyonuna ait olan mezarda doğum motifinin korunması bu metinlerdeki ilginç hususlardan biridir. Başka özgün bir nüans da bu metinlerde Köroğlu'nun çocukluk adı olan Ruşen'in Türkçe karşılığının, yani Aydın adının korunmasıdır. Başka bazı Balkan varyantlarında da Aydın adına rastlandığı da bilinmektedir.

Köroğlu Destanının Gagavuz metinlerinde kahramanın oğlunun adı Todur, eşinin adı ise Benevşe'dir (Özkan, 2007: 21).

Bulgaristan'daki Gagavuzların folklor ürünleri ilk defa Atanas Manov tarafından 1938 yılında Varna'da Bulgarca kitap (Manov, 1938) olarak yayımlanmıştır. Bu kitap (Manov, 1939), 1939 yılında Türker Acaroğlu tarafından Gagavuzlar/Hristiyan Türkler adı ile Bulgarcadan Türkçeye çevrilmiş ve ilk baskısı yayınlanmıştır. Kitapta yazar, Bulgaristan'da yaşayan Gagavuz folklor ürünlerine bakarak Köroğlu'nun kimliği hakkında bilgi vermektedir: "İzmir köylerinden olan Köroğlu'nun, arkadaşı Ayvaz'la beraber

Anadolu'da yapmış olduğu yiğitliklerin türküsü Gagavuzlar arasında çok yayılmıştır. Köroğlu kervanları ve zengin adamları durdurup onlardan baç alırmış. Toplanan paralarla fakirlere yardım edermiş. Köroğlu bir müddet sonra Dobruca'ya geçmiş, orada da aynı şekilde mücadeleye devam etmiş. Nihayet tekrar Anadolu'ya dönmüş ve burada ölmüş" (Manov, 1939). Bu metin kendiliğinde destanın yayılması, gelişmesi ve yerel özellik kazanması ilkelerine aykırıdır. Burada destan kahramanları geçiçi bir süreliğine bu bölgeye gelmiş ve çapulculukla uğraşmış, gelir kaynakları bitince tekrar memleketlerine dönmüşlerdir. Aslında Köroğlu'nun dağlarında gezdiği coğrafya Akdeniz'den Karadeniz'e, Dobruca'ya kadar tüm bölgeleri kapsamaktadır. Manov'un derlediği metinde Köroğlu ile ilgili kısa bir türküde geçen "Kimsem yoktu Balkan'da yalnız gezerdim," sözleri kahramanın bu bölge ile ilgisi hakkında önemli bir belge olsa da, onun burada bir gezgin mi yoksa yerel insan mı olduğu belli değildir.

Bulgaristan'da Köroğlu Destanının derlenmesi, araştırılması ve yayımlanmasında Rıza Mollov'un (1920-1986) emeği büyüktür. Sofya Üniversitesinde Türk Edebiyatı Bölümünde Folklor tarihi dersleri veren Rıza Mollov, bir Türk bilim adamı ve halkbilim araştırmacısıdır. 1957 yılında Köroğlu Hikâyeleri kitabını yayına hazırlamış, kitap Sofya'da Narodna Prosveta yayınevinde basılmıştır. Kitaba geniş bir giriş yazan yazar, Köroğlu Destanını Celaliler isyanına bağlamış, ilk metinlerin buradan başladığını ve zamanla büyüyerek Osmanlı coğrafyasına yayıldığını belirtmiştir. Destan etrafında genişleyen metinlerin "bunların bir destan teşkil edecek kadar çoğaldığını" (Mollov, 1957: 3) yazmıştır. Yazar bu genişlemeyi ve bilinirliği bölge bölge gezerek kahramanı terennüm eden âşık-ozanlara borçlu olduğumuzu dile getirir. Mollov yayınında destanın 13 kolu yer almıştır.

Mollov yayınında Bulgaristan Köroğlu Destanı, Hasan Bey adlı ilk kolla başlar. Hasan Bey, Köroğlu'nun babasıdır. Köroğlu'nun ortaya çıkması, kör edilme ve intikam motifi, bu kolu Batı versiyonuna bağlı geleneksel motifli ilk kollara yaklaştırır. Destanın ikinci kolu Ayvaz'ın kaçırılması başlığını taşımaktadır. Bu kol da bütün Doğu ve Batı varyantlarında çok küçük farklarla yer almaktadır. Bu kolda yeni olan husus ise başka hiçbir kolda karşılaşmadığımız Kenan Pehlivan karakteridir. O, Ayvaz'ın kaçırılmasına karşı koymak için Köroğlu ile savaşmıştır. Destandaki Kenan Pehlivan, Timurlenk'in torunudur. Bulgaristan Köroğlu Destanı, Kenan koluyla devam eder. Bu kol kendinden önceki kolun devamıdır. Sazcı kolu, Köroğlu ile saz ustası arasında ortaya çıkan küçük sorunlar hakkındadır. Bu koldaki şiirler de başka Batı varyantlarındaki şiirlerle benzerlik göstermektedir. Demircioğlu adlanan sonraki koldaki motifler ve karakterler de diğer Batı varyantlarına çok benzemektedir. Koroğlu'nun esir düşmesi kolu diğer Batı varyantlarında rastladığımız motifleri taşır. Buradaki özel durum ise Köroğlu'nun Sırp savaşına katılması, zaferle dönmesi ve bununla da padişahın gözüne girmesidir. Belirtmemiz gerekir ki Kars varyantlarında da buna benzer motifler yer almaktadır. Köroğlu "bazen onun imdadına yetişir – mesela Kars varyantının "Bolu

Beyi" kolunun başlangıcında Köroğlu Sırp muharebesinde padişahın ordusuna zafer kazandırmıştır" (Boratav, 2002: 136).

Köroğlu Evleniyor kolu tüm varyantlarda destanın temel motiflerinden biri olan baba-oğul çatışması üzerine kurulmuştur. Köroğlu, gençlik yıllarında bir süreliğine evli kalıp ama çeşitli sebeplerle ayrıldığı eşinden doğan oğlundan habersizdir. İlginç olan ise burada Köroğlu'nun oğlunun adının Doğu versiyonundaki gibi Hasan olmasıdır. Tel Çiçeği kolu Köroğlu Kıratını Kurtarıyor koluyla bağlantılıdır. Sanki epik anlatıcı bir kolu ikiye bölmüş ve bu şekilde anlatmıştır. Tel Çiçeği kolunda Bolu Beyi tarafından tutulan Kenan'ı kurtarmak için Kırat'ı vermekten, devamında Köroğlu Kırat'ını Kurtarıyor kolunda ise Bolu Beyin sarayından Kırat'ı kaçırmaktan bahseder. Köroğlu ata hizmet etmek için kimliğini saklayarak seyis olduğunu söyler. Kırat'ı avluda gezdirirken atın kanat açıp uçması da Türkmen varyantlarında sık karşılaştığımız motifidir. Bezirgân kolu Doğu ve Batı versiyonlarında birçok varyantta yer alan bir koldur. Bazen ayrı kol olarak bazen bir kolun içinde epizot olarak anlatılan olaylar Bezirgân'ın baç vermek istememesi ve Köroğlu ile çatışması hakkındadır. Mollov yayınında Bezirgân ve Köroğlu sonunda anlaşır ve olaylar savaşmaya kadar gitmez. Dağıstanlı Hasan Bey kolu Köroğlu'nun evlendikten sonra Dağıstan'da doğan oğlu Hasan Bey'in ortaya çıkması, Erzurumlu Kara Vezir'in kızı Benli Hanımı almak için mücadeleye başlaması ve Köroğlu'nun zor durumda düşman ordusuyla savaştığı zaman onun yardımına gelmesi hakkındadır. Son kol Köroğlu'nun Akıbeti başlığını taşır. Tüfeğin icadı ile sarsılan Köroğlu, sefere gideceğim diyerek ortadan kaybolur. Bıyıklı Yusuf adlı yiğidi onu aramaya çıkar ve bir dağ başında onu kırklar meclisinde görür. Köroğlu bütün Anadolu varyantlarında olduğu gibi kırklara karışmıştır. Bıyıklı Yusuf'u sofraya davet ederler. Ona bir kap su verirler, Bıyıklı Yusuf suyun yarısını içer. Kapta kalan suyu kırklardan biri onun başına döker. Su Yusuf'u beline kadar ıslatır. Köroğlu o günden sonra bir daha görünmez. Bıyıklı Yusuf ise, kırklardan bade alıp içtiği için 250 yıl yaşar.

Türkiye Dışında Türk Edebiyatları Antolojisi'nin, Bulgaristan Türk Edebiyatı Bölümünde (C. 8) halkbilimci Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy tarafından derlenmiş bir Köroğlu türküsü (Yenisoy, 1997: 52) de yer almaktadır.

Bulgaristan'da Köroğlu Destanı derlemelerinin günümüzde de devam etmesi sevindiricidir. Nevriye Çufadar tarafından Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan Türkler arasında destanın bazı metinleri (genellikle şiirler) derlemiştir. Çufadar anlatıcı, onun metni aldığı kaynak, destan ve kahramanı hakkında bilgisi ve özellikle kahramanın adında geçen "kör" sözcüğü ile ilgili araştırma yapmıştır. Bulgaristan'ın Kuzeydoğu bölgesinde Köroğlu Halk Anlatmaları ve Yorumu adlı makalesinde yaptığı derleme ve araştırmaları hakkında bilgi veren yazar, anlatıcısına Köroğlu kimdir? – diye yönelttiği soruya genellikle şöyle cevap almıştır: "...bir at yüzünden gözleri kör edilmiş kişinin oğlu ve bu oğlunun kötülere başkaldırışı. Yoksulları koruyan, fakir fukaraya göz kulak olan bir kahramandır" (Çufadar, 2017: 542). Yani halkın belleğinde Köroğlu

destanının şanlı geçmişi hâlen yaşamaktadır. Çufadar'ın derlemeler yaptığı anlatıcılar orta yaş üstü köylülerdir. Yazar belirtmese de muhtemelen onlar Türkçe eğitim almamışlar veya ilkokul düzeyinde Türkçe okumuşlardır. Bu anlatıcıları birleştiren temel husus onların bu metinleri çocukken dedelerinden veya ninelerinden dinledikleri ve akıllarında kaldığı kadarıyla söyledikleridir. Bu da XX. yüzyılın başlarında Köroğlu metinlerinin bölgede geniş bilindiği ve yaşadığı gerçeğini ortaya koyar.

Anlatıcılarla derleyici arasında aracı olan, bölgenin yaşlı insanlarını tespit ederek derleyici ile görüştüren 1969 doğumlu Enver İsmailov, millî ve kültürel değerlerine sahip çıkan bir duruş sergilemiş ve derlemelerde geç kalınmamasıyla ilgili olarak fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Halkın arasından yaşlılar bu türden olan yiğitlik türkülerini köylerde odalarda ve şenlik toplantılarında söylüyordu. Şimdi hâlâ köy toplantılarında, yağmur duasından sonra, bayram şenliklerinde de Köroğlu türküleri, Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre de diğer türkülerin arasında meraklı sazcılar tarafından söylenir. Halkın sözlü kültürünü araştırma ve toplama çalışmaları devam etmeli, çünkü yaşlılarımız bunları hafızasında korumuş ve bizlerin de gelecek nesillere bu değerli hazinemizi anlatabilmek için yazıya geçirmemiz gerekir" (Çufadar, 2017: 544).

Makalenin sonunda kaynak kişilerin adı soyadı, yaşadığı köy ve yaşı belirtilmiştir. Maalesef bu kişilerin eğitim durumu ve ana dillerini kullanma düzeyi bu listede kaydedilmemiştir.

Bulgaristan'da halkbilim alanında yapılan çalışmalardan biri de Nimetullah Hafız'ın Türkiye'de yayımlanan "Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I-II" adlı kitabıdır (Hafız, 1990). Kitabın Türküler bölümünde Köroğlu ile ilgili bir türkü yer almıştır. Bu türkünün notasıyla birlikte verilmesi de halk müziği alanında kaybolmuş birçok eserin telafisi gibidir.

Bulgaristan Türkleri Edebiyatında Köroğlu'na Adanan Şiirler Üzerinde Bir İnceleme (Sağlam 2006) adlı makale, günümüzde de Bulgaristan'da Köroğlu'nun kültürel varlığını devam ettirdiğini gösterir. Makalede Bulgaristan Türklerinden derlenmiş, zamanında Bulgaristan ve Türkiye'de yayımlanmış Köroğlu şiirleri yer almıştır. Yazar makalede aynı zamanda şiirleri yapı ve tür bakımından da incelemiştir.

Makedonya'da Köroğlu'na ilginin ilk somut izlerini 1970'li yıllarda hazırlanan Türkçe ders programlarının uygulama örneklerinde görüyoruz (Hasan, 1980: 37- 46).

Makedonya Türkleri arasında Köroğlu destanıyla ilgili en eski metinler, 1834 yılında yazılmış Abdi İbni Mustafa El-Bakarî'nin bir cöngünden hareketle öğrenilmiştir (Hasan, 1989: 113-129). Cönkteki üç şiir Köroğlu'nun Kiziroğlu Mustafa Beyle ve bezirgânla olan karşılaşmaları hakkındadır. Makedonya'da Yörük Türklerinden şimdiye kadar, biri Çamlıbel'den Kalktım Geldim, diğeri Yetiş Köroğlu Yetiş olmak üzere, sadece iki türkü derlenmiştir.

İştib'in Pırnalı köyünde Mehmet Süleyman'dan derlenen birinci türkü olan Çamlıbel'den Kalktım Geldim türküsü, lirik türdedir (Piliçkova, 2001: 69). Köroğlu şiiri sevdiği kız olan Pembe Hanıma ince duygular içerisinde söylenmiştir.

Kocacık'dan Halit Kardeş'ten derlenmiş ikinci türkü olan Yetiş Köroğlu Yetiş türküsü (Kartal, 1982: 86), bir efsane üzerinde kurulmuştur. Efsanede Sırpların 1801 ile 1817 arasındaki ayaklanmaları ve Osmanlı devletine savaş açması yankısını bulmaktadır (Boratav, 2002: 136-138). Osmanlı askerleri, Sırp güçleri karşısında zorlanan padişahtan izin alıp tebdil-i kıyafetle savaşmaya başlayan Köroğlu'nun sayesinde zafer kazanır.

Makedonya'da destanın beş veya altı kolu bilinmektedir (Piliçkova, 2001: 63). Makedonya Türkleri arasında Köroğlu yarı tarihî yarı efsanevi bir kahramandır, buna göre de hakkında türkülerden başka birçok metin, efsane ve masal oluşturulmuştur (Recepoğlu, 1998: 212). Ago, efsanevi kahraman Köroğlu çevresinde zamanla masallar oluştuğunu, bu masalların çok ünlendiğini, artık Köroğlu'nun Türk halkının ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamaktadır (Ago, 1998: 260).

Derlenmiş metinlerde ve yapılmış saha araştırmalarında anlatıcıların içeriği genişçe bilmediği, sadece kör edilme ve intikam motifi hakkında yüzeysel bilgilerinin olduğu tespit edilmiştir. Batı versiyonuna bağlı Türkiye ve Makedonya'da derlenen Köroğlu metinlerindeki karakter adları arasında da belirli farklar görülmektedir. Türkiye varyantlarında Deli Yusuf veya Uruşen Baba olarak geçen kahramanın babası, Makedonya varyantlarının hiçbirinde yoktur. Türkiye metinlerinde çeşitli adlar geçse de Makedonya'da Köroğlu'nun hanımının ismi genellikle Pembe Hanım'dır.

Kalkandelen'de Hafize Gaşan Hanım'dan 1976'da derlenmiş masal örnekleri arasında Dağistanlı Masalı (Hasan, 1982: 74-75) ile Ohri'de derlenmiş Köroğlu Masalı (Ago, 1998: 263) Köroğlu ve Kesir Oğli Mustafa Stambolli (Piliçkova, 2001: 71- 80) adlı hikâyenin kısaltılmış ve masallaşmış şekilleridir. Köroğlu Masalı ve Dağistanlı gibi masallaşmış metinlerde Köroğlu'nun uzak Dağıstan'da evlemesi ve bir çocuğunun olması ve büyüdükten sonra babasını aramaya gelen oğluyla karşılaşması konuları işlenmektedir. Bunlar destanın epizotlarının kalıntılarıdır.

Dağistan veya Dağistanlı adının Makedonya-Kosova coğrafyasında geniş yayılması ve Köroğlu'nun oğlunun adının Dağistan olması veya Köroğlu'nun ilk eşinin Dağıstanlı olması ile ilgilidir. Burada toponim erozyona uğramış, zamanla gerçek anlamından çıkmış ve kulaktan dolma nedenlerle bu gibi yerlerde kullanılmaya başlanmışdır. Dağistan adı, Makedonya'nın Kalkandelen masalları arasında çocuk adı olarak geçmektedir: "*... Sen doğmadan evvel harb başladi. Babani da harba aldiler, ama baban gitmeden evvel bana dedi: Eger olurse çojuk, koyasın adını Dağistanli, hem bırakti bir emanet verem sana kılıç hem bir haymali.*" *(Hasan, 1998: 74)*. Ohri'den derlenen Köroğlu masalında, Köroğlu'nun oğlunun adı olarak geçmektedir: "Bak kari, ben Eyvazi ala-

cim, kazanca gidecim. Pare kazanim. Karnındaki maksım erkek olurse ismını Dağistan koyasın" (Ago, 1998: 263).

"Yapılan çalışmalar incelendiğinde ve sahada tespit edildiği kadarıyla Köroğlu destan parçalarının Makedonya'da yaşayan bütün Türk toplulukları tarafından anlatılmadığı görülmüştür. Daha çok Doğu ve Batı Makedonya'da Köroğlu anlatmalarına rastlanmıştır. Tespit edilen anlatmaların birçoğu masal formuna sokularak çocuklara anlatılmıştır. Onun yiğitlikleri, haksızlıklar karşısında dik duruşu, aşkları ve kavgaları çocuklar için bir rol modele dönüştürülmüştür. Ayrıca Makedonya'da söylenen Türküler içerisinde de Köroğlu türkülerine rastlanmıştır" (Koca, 2017: 530).

Makedonya coğrafyasında saha çalışmaları ve derlemeler sonucunda artık destan veya hikâye olarak Köroğlu'dan bahsetmemiz imkânsız gibi görünüyor. Şiir, masal ve küçük efsane türü metinler dışında zamanında derlenmiş beş altı küçük kol olarak destanın tarihî kaynakları sözlü şeklinden yazıya aktarılmıştır.

3. Sonuç

Köroğlu Destanının Balkan varyantlarının ele alındığı bu araştırmada elde ettiğimiz sonuçlara göre, destan Doğu ve Batı versiyonlarına bölünerek çok sayıda varyant ve kollara ayrılmıştır. Buna göre de destan Sibirya'dan Merkezî Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Köroğlu Destanının Hazar Denizininin Güney Azerbaycan'dan başlayarak Balkanlara kadar uzanan geniş bölgedeki metinler, Batı varyantlarını oluşturmaktadır. Bu metinlerin başında Kafkasya ve Anadolu metinleri gelmektedir. Hem hacim hem konu bakımından bu varyantlar Batı versiyonunun en mükemmel varyantları olarak kabul görmüştür. Balkan varyantlarının da genellikle Anadolu varyantlarından oluştuğu daha doğrusu bu varyantların tahrif olunmuş ve kısaltılmış metinleri olduğu düşünülmektedir. Geleneksel anlatım şeklinin zamanla aradan kalkması, bölgenin Anadolu'dan uzakta olması, kültürel ilişkilerin kopukluğu vb. nedenlerden dolayı destan burada zamanla küçük metinler şeklinde anlatılmaya ve şekillenmeye başlamıştır. Günümüzde Köroğlu Destanının başkahramanı olan Köroğlu bir masal ve efsane kahramanına dönüşmektedir. Destanla ilgili şiirler bağımsız olarak yaşamaktadır. Bunun nedeni de şiirlerin kafiye dolayısıyla daha hızlı ezberlenmesi ve hafızada yer etmesidir.

Araştırmalarımızı Kırım'da, Gagavuzlar arasında, Bulgaristan'da, Karay Türkleri arasında, Karamanlı Türkleri arasında, Kosova'da ve Makedonya'da halk arasından derlenmiş ve yayınlanmış metinler üzerinden yaptık. Balkan bölgesinde folklor metinleri, özellikle epik metinler için zamanın aleyhimize işlediğini belirtmemiz gerek. Örneğin, Bulgaristan Türkleri arasından derlenmiş ve 1957 yılında yayımlanmış destanı anlatan insanların bir çoğu bugün hayatta değildir. Yeni kuşak acaba bu destanın ne kadarını biliyor ve bugün halk arasında sözlü olarak bu yayındaki metinlerin kaç kısmı yaşıyor? Tabii burada Türklerin bir bölgede sık olarak ve çok sayıda yaşaması da etkendir.

Araştırmalarımızda ilginç bulduğumuz mesele Karay Türklerinin ve Karamanlı Türklerinin kullandıkları alfabe ile ama Türkçe (kendi lehçeleri) destandan bazı bölümleri yayınlatmış olmalarıdır. Bunlar halkbilim için değerli kazanımlardır. Bu Türk halklarının kültürel çok çeşitlilik içerisinde yaşamalarına ve yerel Türklerle sık olmayan iletişim bağlarına rağmen millî varlıklarına bağlı kalmaları takdire değerdir.

Bugün Balkan coğrafyasında yaşayan Türkler millî ve kültürel değerlerine sahip çıkma çabası içerisindedir. Maalesef küreselleşme, farklı kültürlerle çevrelenme vb. gibi nedenlerle bölgede folkor metinlerini bilen, geleneksel sanatları yaşatan çok az insan kalmıştır. Araştırmalara baktığımız zaman bu insanlardan çok az ve yüzeysel olsa da metinler derlenmektedir. Bu derlemelerin yayımlanması, üzerine araştırmalar yapılması da bu alandaki bilim insanlarının durumun vehametinin farkında olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Ago, A. (1998). Makedonya Cumhuriyetinde Yaşayan Türk Halk Edebiyatında Köroğlu Masalı. *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları. s. 206-267.

Bayat, F. (2009). *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında* Köroğlu *Destanı (Türk Dünyasının* Köroğlu *Fenomenolojisi).* Ankara: Ötüken Yayınları.

Boratav, P. N. (2002). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Çimpoeş, L. (1997). *Gagauz Epik Dastanları*. Kişinev.

Çimpoeş, L. (2017). "Gagauzlarda "Köroğlu" Destanının Zaman ve Mekâna Göre", *Bolu'dan Türk Dünyasına Köroğlu Çalışmalarının Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Çalıştayı*. Bildiri Kitabı. 15-16 Eylül. Bolu: BAMER, s. 565-571.

Çufadar, N. (2017). "Bulgaristan'ın Kuzeydoğu Bölgesinde Köroğlu Halk Anlatmaları ve Yorumu", *Bolu'dan T*ürk *D*ünyasına *K*öroğlu *Çalışmalarının D*ünü*, Bugünü, Yarını Uluslararası Çalıştayı*. 15-16 Eylül, Bolu: BAMER, s. 537-548.

Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ.

Hafız, N. (1990). *Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I-II*. T.C. Kültür Bakanlığı, Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.

Hasan, H. (1980). "Bir Halk Edebiyatı Metninin Tahlili". *Sesler*, Yıl XVI, S. 147, s. 37-46.

Hasan, H. (1982). "Zengin Bir Masal Hazinesi, Kalkandelen Masalları". *Sesler*, S. 171, s. 74-75.

Hasan, H. (1989). "Sarayevo (Saray – Bosna) Şarkiyat Enstitüsü'ndeki Abdi İbn-i Mustafa El-Bakarî'nin Bir Cöngü", *Türk Kültürü Araştırmaları, Halil Fikret Alasya'ya Armağan*, Yıl XXVI/2, s. 113-129.

Hasan, H. (1998). "Saraybosna ve Makedonya'da Köroğlu İle İlgili Tespit Edilen Bazı Türküler Üzerinde". *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Bolu, s. 222-229.

Koca, S. K. (2017), "Makedonya'da "Köroğlu" Anlatıları İle İlgili Yapılan Çalışmalar", *Bolu'dan T*ürk *D*ünyasına *K*öroğlu *Çalışmalarının D*ünü*, Bugünü, Yarını Uluslararası Çalıştayı*. 15-16 Eylül, Bolu: BAMER, s. 527-536.

Köroğlu (1957) / Haz. ve redakte ed. R. Mollof), Narodna Prosveta-Devlet Neşriyatevi, Sofya.

Köroğlu Hikâyesi (1890). Athina.

Köroğlu. Destan (2003) / Tart. et. İ. Kasumov. Simferopol: Kırımdevokuvpedneşır.

Manov, A. (1939). *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*, çev. T. Acaroğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mollof, R. (2003). "Köroğlu Destanının Sosyal ve Tarihsel Temelinin İncelemesine Katkı", *Milli Folklor*, Yıl 15, №57, s. 136-153.

Öger, Â. (2016). "Karamanlıca Yayınlanmış Köroğlu Hikâyesi Üzerine", *VI. Uluslararası "K*öroğlu ve *T*ürk *D*ünyası *Destan Kahramanları" Sempozyumu Bildirileri*. 10-12 Ekim, Bolu: BAMER, s. 21-50.

Özkan, N. (2007), Gagavuz Destanları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Piliçkova, S. (2001). "Кон проучувањето на ликот на Ќороглу во турската народна приказна". Македонски Фолклор. год. XVIII. S. 35, s. 57-92.

Recepoğlu, A. S. (1998). "Makedonya'da Derlenmiş Köroğlu Masalında Yer Adları ve Kişiler", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları. s. 212-216.

Sağlam, F. (2006). "Bulgaristan Türkleri Edebiyatında Köroğlu'ya Adanan Şiirler Üzerinde Bir İnceleme", *Türk Dünyası Edebiyatı İncelemeleri*. C.II, İzmir: Kıbatek Yayınları.

Şakiroğlu, M. H. (1974). "Salaville, Sévérien ve Eugene Daleggio, Karamanlidika, Bibliographie Analytique D'ouvrages en Langue Turque İmprimes en Caracteres Grecs, III, 1866-1900". *Belleten,* XXXVIII/152, s. 757-765.

Şamil, A. (2006). "Müqeddes Ruhnamede Koroğlu", *Müqeddes "Ruhname" ve dünyanın ruhu genişliyi (Halklara ılml maslahatın nutuklarının qısqaca beyanı, Ruhname)*, 12-13 sentyabr, Aşgabat, s. 174-182.

Şayhan, F. (2020). "Kırım Karay Türkleri Arasında Köroğlu Destanının İzleri", *Folklor/Edebiyat*. №26(101), s. 87-113.

Sümer, F. (1992). "Türk Destanları I-IV", *Türk Dünyası Dergisi*, Ocak-Ekim, s. 26-34.

Манов, А. (1939) Гагаузи (турци християни). Варна.

23. OTURUM

Balkanlarda Türkçenin İzleri: Kimlik, Kültür ve Dil Öğretimi

Necati Zekeriya'nın Türkçeye Mirası: Orhan ve Ana Dili Türkçe Öğretimi

Yasemin Hatun Yalçınkaya[1]&Mustafa Said Kıymaz[2]

Özet

Bu çalışmada, etnik ve dilsel olarak çokkültürlü bir özellik gösteren Kuzey Makedonya sınırları içindeki Üsküp'te doğup yazarlık hayatının çoğunu burada geçiren Necati Zekeriya'nın bütün Balkan coğrafyasında tanınan ve lektür (zorunlu okuma) listelerine alınan *Orhan* isimli eseri konu edilmiştir. Necati Zekeriya'nın o dönemdeki diğer sanatçılardan farkı çocuk edebiyatına sadık kalması ve asıl uğraş alanı olarak çocuk edebiyatını ölümüne dek odağından çıkarmayışıdır. Çalışmaya konu olan eser bir üçlemedir. Toplam altı adet hikâye kitabı olan sanatçının Bizim Sokağın Çocukları, Yeni Sokağın Çocukları ve Bizim Sokağın Romeo ve Jüliyeti adlı kitaplarının birleşiminden Orhan oluşmuştur. Bu üçlemeye adını veren Orhan karakteri anılan tüm kitaplarda başkahramandır. Kitap incelenirken Osmanlı sonrası Kuzey Makedonya'da yaşayan Türkçenin ana dili olarak öğretimi çabası ve çocuk edebiyatının bu süreçteki öncü rolü araştırılmış ve yorumlanmıştır. Araştırmada, yazarın baskı ve zulüm dönemlerinden sonra gelen göreceli özgürlük ortamında kalemini kullanarak çocuklarda edebî zevk oluşturma dil gelişimini destekleme, okuma alışkanlığı kazandırma, millî ve kültürel değerleri aktarma konularındaki çabalarını ortaya koymak hedeflenmektedir. Araştırma, nitel bir araştırma olup doküman analizi tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Veriler, içerik analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır: Kitapta ana dili öğretimi temaları ve değerleri nasıl işlenmiştir? Türk kültürü ve kimliği nasıl yansıtılmıştır? Elde edilen bulgular, *Orhan* isimli eserin hem dil öğretimi hem de kültürel aktarım açısından değerli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle eser Balkan Türk çocuk edebiyatının özenle işlenmiş bir edebiyat olduğunu gösteren somut bir örnektir. Sonuç olarak Orhan isimli eser Türkçe eğitiminde, kültürel kimliğin korunmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında, çocuklarda edebî zevk uyandırması açısından yazıldığı dönemde yüklendiği misyonu hâlâ korumaktadır. Günümüzde de bu eser Balkanlarda başta Türk çocuklar olmak üzere hâlâ okunmakta ve işlevini sürdürmektedir. Eserin Türkiye'de de tanınması ve ders kitaplarına girmesi umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Türkçe, Necati Zekeriya, Orhan

Necati Zekeriya's Legacy to Turkish: "Orhan" and the Teaching of Turkish as a Mother Tongue

Abstract

This study focuses on the work titled Orhan, which is known throughout the Balkans and included in the lektür (compulsory reading) lists, by Necati Zekeriya, who was born in Skopje within the borders of North Macedonia, which has ethnic and linguistically multicultural characteristics, and spent most of his writing career there. What distinguished Necati Zekeriya from other artists of the period was his commitment to children's literature, which he maintained as his primary focus until his death. This work is a trilogy, a

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Adıyaman Üniversitesi, yaseminhatunyalcinkaya@gmail.com ORCID: 0009-0005-8665-0243.

2 Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, mustafasaid_65@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3821-5499.

compilation of six short story collections: The Children of Our Street, The Children of the New Street, and The Romeo and Juliet of Our Street. Orhan, the character who gave this trilogy its name, is the protagonist in all the books mentioned. In this review, the efforts to teach Turkish as a native language in post-Ottoman North Macedonia and the pioneering role of children's literature in this process were explored and interpreted. The research aims to reveal the author's efforts to cultivate literary taste in children, support language development, foster reading habits, and convey national and cultural values in an environment of relative freedom following periods of oppression and cruelty. This research is a qualitative study conducted using document analysis. The data were evaluated through content analysis. The research sought to answer the following questions: How are the themes and values of mother tongue teaching addressed in the book? How are Turkish culture and identity reflected? The findings demonstrate that Orhan is a valuable resource for both language teaching and cultural transmission. In this respect, the work is a concrete example of the meticulously crafted nature of Balkan Turkish Children's Literature. In conclusion, Orhan continues to fulfill its mission, which it envisioned in Turkish language education, preserving and transmitting cultural identity to future generations, and fostering literary appreciation in children. Today, this work is still read and continues to serve the Balkans, especially by Turkish children. It is hoped that the work will gain recognition in Turkey and be incorporated into textbooks.

Keywords: Macedonia, Turkish, Necati Zekeriya, Orhan

1. Giriş

Ana dili, bireyleri birbirine bağlayan bir toplumu gelişigüzel bir insan yığını olmaktan çıkartıp millet hâline getiren en önemli etkenlerden biridir (Özdemir, 1983). Bu nedenle bireylerin ana dillerinde yetkinliklerini artırması hem kendilerine hem de yaşadıkları topluma sağlayacakları katkılar bağlamında büyük bir öneme sahiptir. Ana dilde kazanılacak bu yetkinliklerin yolu bireyin şahsi çabalarının yanında bu alanda uzmanlar tarafından yapılan eğitim faaliyetleri ile de desteklenmelidir. Ana dili eğitimi faaliyetleri, bireyin dilsel becerilerinin gelişimini hedeflemesinin yanında bireyin kimlik kazanımını, kültürel aidiyet duygusunu ve düşünsel yetkinliğini de beslemesiyle büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda çok dilli ve çok kültürlü yapısıyla odakları üstüne toplayan Balkan coğrafyasında Türkçenin ana dili olarak öğretimi hem dilsel hem de sosyokültürel açıdan büyük önem taşımaktadır. Balkanlardaki etnik ve dilsel mozaiğin bir parçası olarak Makedonya, ana dili olarak Türkçenin öğretimi açısından özel bir konuma sahiptir. 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'nin umulmayan bir şekilde Balkan Savaşları'ndan mağlup olarak ayrılması Makedonya'da bugün de etkileri devam eden göç olgusunu ortaya çıkarmıştır. Göç konusunun iki farklı boyutu bulunmaktadır. İlki SHS Krallığı zamanından günümüze kadar süregelen göç ile Türkiye'ye gelenlerin oluşturduğu durum ikincisi ise çeşitli sebepler (büyük ölçüde maddi) sonucu Balkanlarda kalan kitlenin varlığıdır. Ana vatan Türkiye'ye Balkanlardan yapılan göçler zaman zaman hızlanarak günümüze kadar devam etmiştir. Bu çalışmanın odaklandığı konu 2. Dünya Savaşı yıllarında, Partizan olarak adlandırılan savaşçıların Faşist olarak adlandırılan Almanya ve müttefiklerini yenmeleri sonucu kurulan devletin sınırları içinde kalan Türkler ve onların dili olan Türkçedir. Bu savaşta Türkler de vatanları uğruna savaşıp kan dökmüşlerdir. 1912'den 1944'e kadar Üsküp ve civarında Türk kültürü ve

Türkçe adına ciddi bir kıpırdanmaya rastlanmamaktadır. 1944'te Tito önderliğinde kurulan Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti, çok uluslu yapısı sebebi ile farklı kültürlere karşı düşman olmayan bir anlayış kurma zorunluluğu içine girmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus yeni devletin kendi güdümünde bir azınlık kültürüne müsaade etmiş olmasıdır (Kıymaz, 2019b). Josip Broz Tito öndeliğinde kurulan bu yeni devlette Türkler, sosyalist rejimin koyduğu sınırlar içerisinde bir dil / kültür hareketi yürütmeye zorlanmışlardır. Türkiye ile iyi ilişkiler kurup daha bağımsız bir politika güden kişi ve topluluklara izin verilmemiş bu oluşumlar dağıtılmış ve gözdağı amacıyla Yücelciler örneğinde olduğu gibi toplum liderleri idam edilmiştir. Hatta bu mahkemelerdeki yargılamalar Türk mahallelerine kurulan ses sistemleri ile Türk nüfusa dinletilmiş ve bu şekilde yeni rejime duyulan korkunun yayılması amaçlanmıştır.[3]

Makedonya Türk edebiyatı çocuk kitapları üzerinde yükselmiştir denebilir. Daha sonra yetişkinler için eserler (şiir, öykü, tiyatro) kaleme alan hemen tüm sanatçılar öncü çalışmalarını çocuk edebiyatı üzerinde yapmıştır. 1944'ten itibaren Ali'nin (1995) ilk kuşak çocuk edebiyatı yazarları olarak adlandırdığı başta Necati Zekeriya olmak üzere Hüseyin Süleyman, Şükrü Ramo Fahri Kaya ve İlhami Emin'in çocuk kitapları öğrencilerle buluşmuştur. Bu sanatçıların bu ilk çabaları da genellikle önce Birlik Gazetesi sayfalarında (özellikle Çocuklara sayfasında) yer bulmuş sonrasında kitaplaşmıştır.

Yukarıda sayılan isimlerin dışında Mustafa Karahasan, Recep Murat Bugariç, Enver Tuzcu, Nusret Dişo Ülkü, Avni Engüllü, Mustafa Kıratlı, Suat Engüllü, Sabit Yusuf ve Fahri Ali gibi yazarlar da eserleri ile Makedonya'da ana dili Türkçe öğretimine katkı sunmuşlardır. Sayılan tüm bu isimlerin buluştukları ortak bir payda öğretmenlik mesleğidir. Toplumu yönlendirecek aydın isimlerin yokluğu, öğretmenleri bu yükü sırtlamaya mecbur etmiştir.[4]

Genel bir kabul olarak Türkçe eğitiminde ana dili öğretimi genellikle kitle olarak çocuklar üzerinde çalıştığı kabul edilmektedir. Kitle olarak çocukların seçilmesi de çocuk edebiyatının zenginliklerinden yararlanmayı gerekli kılar. Çocuk edebiyatı çocuğun, hayal evrenine hitap eden, ayırıcı nitelikleri olan, estetik bir yön taşıyan, sözcük dağarcığına uygun, onun ana dilini geliştirebilecek özellikte, millî ve evrensel değerleri kapsayan, psiko-sosyolojik gelişimine destek sağlayan, mutlu olarak dinlediği /okuduğu, keyif aldığı yazılı ve sözlü yazın ürünleridir (Temizyürek, 2003). Çocuk edebiyatı tekdüze, amaçsız bir edebiyat değildir. Yazılış amacı tamamıyla çocukları eğitmek olmasa da çocuk edebiyatı, eğitsellik ve didaktiklik işlevini büyük oranda yerine getirir. Bu edebiyat çocukların örtük olarak programlanmasına da yardımcı olmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca çocukların eğitimi, edebiyatı, dili üzerinde yönetimler bilinçli hareket etmekte ve buna uygun planlamalar yapmaktadır. Bunun en bariz örneğini

3 Bu konuda geniş bilgi için Ağanoğlu'nun (2012) ilgili eserinden yararlanılabilir.
4 Kıymaz'ın (2020a) makalesi bu konuyu daha geniş şekilde açıklamaktadır.

"Makedonya'da Türklerin Eğitimi" yazısında (Abbas, 1999) 1918'de kurulan ve 1941'e kadar devam eden Sırp Hırvat Sloven Krallığı dönemini şöyle anlatmaktadır.

"SHS Krallığı kurulduğunda bu bölgede yaşayan Türklere karşı yeni baskı unsurlarının uygulanmasına geçiliyor. Krallık Yugoslavya'sında yürütülen Ortodoks-Sırp politikası Türk okullarında Türk diliyle eğitimin düzenlenmesine mani olunca siyasetin perde arkasında Sırplaştırma asimilasyonu da duruyordu."

Buradan da anlaşıldığı üzere çocuklara öğretilen dil ile yalnızca dil öğretimi sağlanmamaktadır. Çocuğun, millî ve kültürel duyguları da ana dilinden uzaklaştırılıp öğrenmeye zorlandığı bu dille beraber yozlaşmaya başlamaktadır. Bu sebeple çocuk edebiyatı çocuğun ana dili eğitimi, gelecek kuşakların doğru ve nitelikli bir şekilde yetişmesi için büyük önem taşımaktadır. Zihinsel açıdan sıhhatli kuşaklar yetiştirmek, çocuk edebiyatı konusunun değerli taş işçiliği gibi detaylı ele alınıp işlenmesi ve ona hak ettiği kıymetin verilmesi ile mümkündür (Karatay, 2007). Çocuk edebiyatının mücevher işçiliği ile işlenmesi söz konusu olduğunda da tarihsel süreç içerisinde tüm sınırlı ve kontrollü şartlara rağmen adından söz ettirmeyi başaran Necati Zekeriya akıllara gelmektedir.

"1960'lı yıllar ve daha sonraki zamanlarda Fazıl Hüsnü Dağlarca, Aziz Nesin, Oktay Akbal, Yaşar Kemal ve daha birçok edebiyatçı o dönem Yugoslavyası'nda Türk çocuk edebiyatının Türkiye'deki çocuk edebiyatından daha güçlü olduğuna vurgu yapmışlar ve Necati Zekeriya'nın Türkiye'deki çocuk edebiyatının gelişmesinde örnek temsil ettiğini belirtmişlerdir." (Pars & Çölmekçioğlu, 2023)

1928 yılında Üsküp'te doğan Necati Zekeriya, Türk öykü yazarı, şair, çevirmen, gazeteci ve düşünürdür. Ömrünün son yılları hariç hep Üsküp'te yaşamıştır. Necati Zekeriya çok şapkası olan çok yönlü bir kişidir. Yazarlığı ve şairliği dışında çok kısa bir süre öğretmenlik de yapan sanatçı, aynı zamanda bir gazeteci, dergi editörü, yayıncı ve kültürel faaliyetler organize eden bir düzenleyici idi. Değişik kaynaklarda onun hakkında yazılanlardan da anlaşılacağı üzere Üsküp'ün onda ayrı bir yeri vardır. İnsanlığa dair ümidini hep diri tutan sanatçının özellikle şiirlerinde ön plana çıkan tema hep sevgi olmuştur. Necati Zekeriya'nın sanat anlayışında başta Fazıl Hüsnü Dağlarca olmak üzere Türk şairler hem de bizzat eserlerini aslından okuyabildiği Balkan, özellikle Makedon sanatçılar etkili olmuştur. Türkiye'de Varlık dergisinin arşivinde Necati Zekeriya'nın bolca çevirisine ve şiirine rastlamak mümkündür. Yazdığı edebî eserlerin hepsinde ustalığını konuşturmaktadır. Fakat onun asıl tanınırlığı ve kalemini tüm gücüyle oynattığı edebî eserler hikâye kitaplardır. Necati Zekeriya ve öykü denildiğinde de akıllara Orhan gelmektedir. Orhan bir Türk çocuğudur. Bulunduğu hikâye kitaplarının başkahramanıdır. Hikâyelerin mekânı sokaktır. Mekânın sokak olarak seçilmesi tesadüf değildir. Sokak, çocuğun sınırlanamayacağı, özgür kaldığı, hayallerinin peşinden gittiği yerdir. Sokağın seçilmesi onun çocuk okurlar gibi onların içinden biri olduğunun da göstergesidir. Sokakta görülebilecek, her an iletişim kurulabilecek bu çocuk

okur olan çocukları doğrudan yansıtır ve samimidir. Metinlerde anlatılan bu sokakta farklı ırktan çocuklar bir arada mutlu bir şekilde yaşamaktadır. Yazar Orhan karakteri ile davranış, kişilik, dil kullanımı, düşünce biçimi aracılığı ile çocuklara örnek oluşturmaya çalışmaktadır. Yazarın Orhan tiplemesinin başkişi olduğu *Bizim Sokağın Çocukları*, *Yeni Sokağın Çocukları*, *Eski Sokağın Çocukları, Güzel Nedir Çirkin Nedir, Bizim Sokağın Romeo ve Julieti, Eskiler Alırım Yeniler Satarım* adı altında altı öykü kitabı bulunmaktadır. Günümüzde Makedonya sınırları içerisindeki Makedonca, Arnavutça ve Türkçe eğitim veren okulların lektür[5] listelerinde de *Harfler Ne Yer* (Kıymaz, 2020b) ve *Orhan* adlı eserler yer almaktadır. (Kıymaz, 2020a).

Bu araştırmada Orhan adını taşıyan ve esasen üç ayrı kitabın (Bizim Sokağın Çocukları, Yeni Sokağın Çocukları ve Bizim Sokağın Romeo ve Jülieti) birleşimi olan eserin çocuk okurlarına sağladığı katkılar belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla şu sorulara yanıt aranacaktır:

1. Kitap içerisinde ana dili Türkçe öğretimi bağlamında öğrencilere hangi temalar ve değerlerle öğretim sağlanmaktadır?
2. Kitapta Türk kültürüne nasıl yer verilmiştir? (Kültürel kimlik, Türkçeye bağlılık nasıl yansıtılmıştır?)

2. Yöntem

Araştırma nitel araştırma yöntemlerine göre ele alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, resmî ya da hususi kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesinde istifade edilen bir veri toplama aracıdır (Ekiz, 2015). Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiş ve gruplandırılmıştır. İçerik analizi, metinler ve metinlerin oluşturduğu kümelerin ortak kavram veya kelimelerini tespit ederek gruplandırılmasına dayanmaktadır. Araştırmada elde edilen verilerin kaynağı Necati Zekeriya'nın yazmış olduğu üç hikâye kitabının, 1988 yılında Orhan isminde Üsküp'te Birlik Yayınları tarafından basılan birleştirilmiş hâlidir. Kitap içerisinde ana karakteri Orhan olan Bizim Sokağın Çocukları, Yeni Sokağın Çocukları, Bizim Sokağın Romeo ve Juliet'i hikâyeleri bulunmaktadır.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde Necati Zekeriya'nın "Orhan" isimli kitabının Balkan coğrafyasındaki çocuklar açısından ana dili Türkçe öğretimine sunduğu katkılar belirlenmeye çalışılacaktır.

5 Bir tür zorunlu okuma listesi.

3.1. Kitap içerisinde "Ana dili Türkçe öğretimine katkı bağlamında öğrencilere hangi temalar ve değerlerle öğretim sağlanmaktadır?" Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırma sorusuna ilişkin bulguları barındırması açısından "Kütüphanede Doğan Hikâye", "Telefon", "Bizim Ev de Yanacak Mı?", "Deprem Günü Kuşun Öyküsü", "Gözden Hiçbir Şey Kaçmaz" hikâyeleri örnek verilebilir.

Kitabın *Bizim Sokağın Çocukları* bölümünün, *Kütüphanede Doğan Hikâye* isimli metninde kitap okumanın önemi ve değeri üzerinde durulmuştur. Mahalleye yeni açılan kütüphaneye çocuklar çok sevinmiş, kütüphanede çalışan teyzeyi çok sevdiklerini, onun her şeyi bildiğini, bilmesinin nedenini de çok kitap okumak olduğunu söylemişlerdir. Öyle ki okuma yazma bilmeyen Orhan'ın bile bu kütüphane dikkatini çekmiş, buradaki hikâyelere ilgi duymuştur.

Bizim sokakta yeni bir kütüphane açıldı. Bizim sokağın çocukları buna çok sevindiler, kütüphanede çalışan teyzeyi çok beğendiler, çok sevdiler. Bir gün konuşurlarken:

- O teyze yok nedir bilmiyor be, dedi içlerinden biri.

- Evet, yok nedir bilmiyor, dedi başka biri. O, anlaşılan bütün kitapları okumuş, hangisini istersen buluyor. İstersen içindekileri de anlatıyor, hem tıpkı bir öğretmen gibi...

Bunları duyan sokağın en küçüğü Orhan, kendi kendine: Gidip ben de bir göreyim bu teyzeyi!" dedi. En güzel elbiselerini giydi, kütüphaneye gitti. Kütüphanedeki teyze Orhan'ı güler yüzle karşıladı.

…

(Zekeriya, 1988: 9)

Kitabın *Bizim Sokağın Çocukları* bölümü, *Telefon* isimli hikâyesinde çocukların telefonda konuşurken "rica ederim, lütfen" gibi nezaket bildiren ifadeleri kullanmadıkları için isteklerinin yerine gelmediği üzerinde durulur. Bu ifadeler kullandığımız cümlelerin ifade ediliş şeklini değiştirerek saygı değeri çerçevesinde konuşmayı ve anlaşmayı sağlamaktadır. Bu nedenle dil içinde kullanımları büyük bir önem taşımaktadır.

Orhanlara telefon getirdiler. Biraz sonra zır... zır...zirrr... diye telefon üç defa çaldı. Orhan'ın babası koştu:

- Alo... Lütfen... Rica ederim... dedi. Orhan uykudan kalktı. Telefonu görünce sevindi fakat telefonun neye yaradığını bilmiyordu. Baba, diye sordu Orhan, telefon neye yarar? Babası işine acele ediyordu: Telefon... Telefon isteklerimizi yerine getirir, dedi.

- Ha, öyle mi, doğrusu güzel şeymiş bu telefon, dedi. Yerken birçok şeyler aklından geçirdi. Sonra sokağa çıktı, arkadaşlarını çağırdı. Telefonun bulunduğu odaya girdiler. Orhan'ın arkadaşları da telefonu ilk defa görüyorlardı. - İşte telefon budur, dedi. Orhan, böbürlenerek. Dediğim gibi, haydi birer birer isteklerinizi söyleyin. O, İsteklerinizi yerine

getirir. Sarışın çocuk telefona koştu:

-Bana bir futbol topu getirirsin, bu paçavra toptan bıktım usandım artık, dedi.

-Bana bir trotinet[6], dedi yuvarlak çocuk. - Bana bir bisiklet, dedi uzun boylu çocuk.

-Bana azıcık kuvvet, dedi kürdan çocuk, öyle ya şişmanlar beni dövemesin artık. İsteklerini söyler söylemez, sedire çekildiler, oturup beklediler, beklediler. Neden sonra telefon zır...zır...zır... diye üç defa çaldı. Çocuklar telefonun yanına koştular.

- Bana top...

- Bana trotinet...

- Bana bisiklet.

- Bana kuvvet...

Telefon şimdi zır... zır... zır... zır... zir... diye altı defa çaldı. Boşuna... Neylersin, hiçbiri telefonu eline alıp kulağına götürmedi... Herhalde bunun için de istekleri yerine gelmedi. Gene onlar bilir, isteklerini beklesinler, ama... Alo... Lütfen... Rica ederim... demeyi de unutmasınlar, ha. (Zekeriya, 1988: 24)

Kitabın *Bizim Sokağın Çocukları* bölümü, *Bizim Ev de Yanacak Mı?* hikâyesinde dürüstlük değerine vurgu yapılmaktadır. Öğretmeninin yurtta "Yalancının evi yanmış kimse inanmamış" sözünü hikâyesi ile dinleyen Orhan'ın, eve ağlayarak gelmesi ve annesine daha önce yalan söylediği için evinin yanacağını düşünmesi anlatılmaktadır. Hikâyenin sonunda yalanını itiraf eden Orhan'ı annesi affeder ve sakinleştirir. Hikâye bu ilk yalanın son olması temennisiyle bitirilmiştir.

…

Öğretmen bir gün: Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış hikâyesini anlatıyordu onlara. Hani ya, adamın biri evi yanıyor diye komşularını imdada çağırıyormuş. İyi yürekli komşuları gelince, onlara gülerek şaka ettiğini söylüyormuş. Fakat bir gün yalancının evi gerçekten yanınca avaz avaz bağırmış, çağırmış, ama bu sefer komşuları gelmemişler. Hikâyeyi her çocuk kendine göre anlamıştı.

…

- Anne, anne, diye söze başladı, söyle bizim ev de yanacak mı?...

- Neden yansın, a canım? dedi annesi.

- Öyle, dedi Orhan, sonra başını aşağıya eğdi. Dün... dün yalan söylemiştim ben... O parayı çantadan ben almıştım... Yalancının evi yanarmış... Söyle bizim ev de yanacak mı? dedi.

Annesi hiçbir şey demedi. Çünkü Orhan'ın ilk yalanıydı bu.

Gönül ister ki, son olsun... (Zekeriya, 1988: 37)

6 Scooter

Kitabın *Yeni Sokağın Çocukları* bölümü, *Deprem Günü Kuşun Öyküsü* hikâyesinde hayvan sevgisi ve merhamet değeri üzerinde durulmaktadır. Depremde tüm ailesiyle birlikte korku dolu anlar yaşayan Orhan'ın apartmanda kafesin içinde kalan kuşunun kafeste açlıktan ölmemesi ve yaşamına devam edebilmesi için çabalaması, onun için endişe duyması anlatılmaktadır. Hikâyenin sonunda kuş kurtulmuş, Orhan da rahat bir nefes almıştır.

O sabah bütün düşler yarıda kalmıştı. O sabah az kalsın, kent ayakta dururken ölecekti. (Ama kentler ölmez nedense). O sabah herkes sokağa döküldü. Yeni sokağın çocukları da. Onlar da yeni sokak gibi derinden sarsıldı. Orhan'lar beşinci kattan nasıl inmişlerdi? Kimse kendileri bile bilmiyordu bunu. Orhan'ın annesi, babası, dedesi, ninesi yeni sokağın bir köşesine çekildiler... Orhan gözlerini balkondaki kafes içinde duran kuşa dikti. Babasından dün duyduğu özgürlükle ilgili yeni öyküyü hatırladı.

- Kuş açlıktan ölecek, dedi Orhan, onu kurtarmak gerek!

- Olmaz, dedi annesi, bak bina bel vermiş.

- Olmaz, dedi babası, bina altında kalabiliriz.

- Olmaz, dedi dedesi, ben bastonsuz yukarıya çıkamam.

- Olmaz, dedi ninesi, gözlüklerim yanımda değil. Orhan hiçbir şey demedi.

Yeni sokakta, az sonra, sevinçli öykülerin yerine o acıklıları, yürek parçalayıcıları geldi. Yeni sokak eski güzel, gevrek gevrek gülüşünü unuttu, içten ağlamaya başladı. Ağladı yeni sokak, ağladı yeni sokağın çocukları. Kuş da ağlıyordu, unutmuştu ötmeyi. Orhan dayanamadı, kapıya doğru ilerledi. Orhan'ın yolunu kestiler, Orhan'a çıkıştılar büyükleri. Orhan hiçbir şey demedi. Ninesinin yanına geldi, gözlerini kuşa dikti. Başını onun yumuşacık göğsüne bıraktı. Ama akşamüstü kuş artık kafeste değildi.

- Kuşa ne oldu? diye sordu annesi.

- Kuşu kim salıverdi? diye sordu babası.

- Yukarı çıkan kaçık olmalı! dedi babası.

- Görsem bile buna inanmam! dedi ninesi.

Orhan gene hiçbir şey demedi. Ama onun bütün gün üzgün olan yüzünde, ancak şimdi ilk kez, gizli bir sevinç belirivermişti. (Zekeriya, 1988:59)

Kitabın *Yeni Sokağın Çocukları* bölümü, *Gözden Hiçbir Şey Kaçmaz* hikâyesinde hırsızlığın yüz kızartıcı bir eylem olduğuna vurgu yapılmaktadır. Mahalleye yeni açılan "Buyur Al" dükkânının amacını yanlış anlayan ve çikolata yemeye doyamayan Orhan'ın cebine bir büyük çikolata koymasının ardından hem yakalanmasını hem de bu olayı her hatırladığında utanç duyması anlatılmaktadır.

Orhan'ın cebinde tek bir metelik yoktu, ama, çikolata istiyordu canı. Şöyle bir etrafına bakındı. O kadar kalabalık müşteri vardı ki, iğne atsan yere düşmez. Kim onu görebilirdi? O da usulcacık, elini büyük bir çikolataya götürdü. Çikolata sanki kendiliğinden

eline yapışmıştı. Ama cebine koyarken tüm vücudunda sıcak bir ter duydu. Sonra biraz daha öteye beriye bakındı, çıkmak istedi. İyi ama kapıda çok kalabalık vardı. Beklemeye başladı. Dükkânsa aksine çok ısınmıştı. Orhan'ın cebindeki çikolata erimeye başladı. Orhan şimdi bir kat daha terliyordu. Kendi kendisine: Acaba kimse gördü mü? Ya gören olduysa?" diye soruyordu. Anlaşılan kimse görmemişti. Çünkü kimse Orhan'a gelip de: Çikolatayı cebinden çıkar" demedi.

…

Ancak kapıdan çıkacağı sırada, kasada duran teyze:

- Küçük, senin hesabın? diye sordu. Orhan yerinde donakaldı. Ya şimdi? Hım?

İşte para, dedi az önce demeçte bulunan dükkân yönetmeni... Orhan'ın çikolatasını ben ödüyorum. Orhan bir fena oldu, bir fena oldu ki. Çikolatayı geri verme vermek istedi. Ama çikolata artık cebinde erimiş, pantolonlarına yapışmıştı. Şimdi Orhan her ne vakit bu pantolonlarını giyse, ak oldukları için, başından geçen bu olayı hatırlar, yüzü kızarır, istakoz gibi olur... (Zekeriya, 1988:66)

3.2. Türk kültürüne nasıl yer verilmiştir? (Kültürel kimlik, Türkçeye bağlılık nasıl yansıtılmıştır?) Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırma sorusuna kitapta "Orhan'ın Hürriyet Anlayışı" ve "Üç Arkadaş" hikâyelerinde cevap bulmak mümkündür.

Kitabın *Bizim Sokağın Çocukları* bölümünün *Orhan'ın Hürriyet Anlayışı* hikâyesinde Orhan'ın doğum gününde kuş istemesi üzerine annesinin ve nenesinin sözleriyle bir kuşun kanadında hürriyetin ne demek olduğunu anlaması anlatılmaktadır. Orhan için hürriyetin anlamı açıklanırken hürriyet kavramının Türkler için ne anlama geldiği üzerinde de durulabilir. Çünkü oluşturulan karakter de yazar da Türk'tür.

Bu sabah Orhan'ın doğum günü. Ondan Orhan'ın akrabaları, arkadaşları bol bol armağan getireceklerdi. Fakat Orhan kuş istiyordu, kuş, kuş...

"Kuşu altın kafese kapamışlar, ille dikenim demiş," dedi ninesi.

"Kuşlar hürriyetsiz yaşayamaz," dedi annesi.

Kuş hürriyet. Hürriyet kuş. Hürriyet. Hür...

- Nedir bu hürriyet dediğiniz? diye sordu Orhan. Annesi Orhan'a uzun uzadıya hürriyeti anlattı. Orhan hürriyetin ne demek olduğunu kendine göre anlamış, kafasına mıhlamıştı. Öyle ki, misafir gelen arkadaşlarına hürriyet için çok şeyler anlattı. Ama hiçbir türlü bir örnek veremiyordu.

Hürriyet uçmak. Uçmak hürriyet. Uç... Tam bu sırada, işten dönen babası, Orhan'a kafes içinde altın sarısı bir bülbül getirdi.

- İşte yavrum, benim armağanım sana!

Orhan babasını kucakladı, âdetince yanağından öptü. Sonra kafesi aldığı gibi, avluya

sıçradı, bülbülü boşluğa salıverdi. Arkadaşları da yanındaydı şimdi. Şaşakalmışlardı.

Şaşmayınız, dedi Orhan, hürriyet dediğimiz budur işte. Hepsi bülbülün mavi boşlukta yaptığı gümüş yola sevinle bakıyor, türküsünü duymak istiyorlardı. Bülbülün türküsü neydi acaba? Ne olsun:

Kuşların hürriyeti kanatlarında

Kanatların hürriyetiyse boşluklarda.

Şimdi Orhan hürriyeti sevdiği kadar, hiçbir şey sevmiyor.

(Zekeriya, 1988:14)

Kitabın *Bizim Sokağın Çocukları* bölümünün *Üç Arkadaş* hikâyesinde farklı dillere sahip olup bu dillerde eğitim alan çocukların sevgi dilinde birlik sağladığı görülmektedir. Farklı dillerde eğitim alma hakkı ve çocukların masumluğuna vurgu yapılmaktadır.

Bu öykü asansörde doğdu, sokakta yürüdü, okulda büyüdü.

Orhan asansöre dokuzuncu, Slavko yedinci, Agim de dördüncü katta bindiler. Hepsi ayrı dilde konuşuyorlardı. Yolda defle yaşlı kıptı tarafından oynatılan ayıyı gördüler. Orhan da Slavko da Agim de aynı biçimde güldüler.

Öyledir:

Çocuklar gülerse, aynı biçimde gülerler.

Okulda herkes kendi sınıfına gitti. Teneffüste tekrar buluştular. Avluda bir köşeye çekilip yiyeceklerini bölüştüler. Çocuklar ayrı dilde konuşabilir, ama sevginin dili aynıdır.

Öyledir:

Çocuklar severse, aynı biçimde severler.

Tam okuldan çıkarlarken, yaşlı öğrencilerden biri kedinin kuyruğuna bir konserve kutusu bağlıyordu. Kedi acı acı mıyavlamaya başladı.

- Abi neden böyle yapıyorsun? diye sordu Orhan.

Yaşlı öğrenci Orhan'a yaklaştı, yüzüne öyle bir şamar vurdu ki, Orhan az kalsın yere düşecekti. Yere düşmedi ama, acı acı ağlamaya başladı. Slavko da Agim de ağlamaya başladılar. Öyledir:

Çocuklar ağlarsa, aynı biçimde ağlarlar.

Bu öyküyü, gülüşe, sevgiye ve ağlayışa sunuyoruz.

(Zekeriya, 1988:78)

4. Sonuç ve Öneriler

Bir toplumu rastgele bir yığın olmaktan kurtaran en önemli unsur kültürü, dili, dini ve inançları, gelenek ve görenekleri, değer yargıları, sanatı, edebiyatıdır. Kültürün, kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan dildir. Dil, bireylerin doğuştan edinim sağladığı ve kendi içinde gelişen bir anlaşma sistemi olmakla beraber dil eğitimi ile de planlı ve

programlı hâle getirilerek süreçte desteklenmektedir. Dil eğitimi bireyin dilsel becerilerinin geliştirmesinin yanında kültürel kimlik kazanmasında, kendisini ve yaşadığı toplumu anlayıp anlamlandırmasında büyük bir öneme sahiptir. Birçok kültürün bir arada yaşadığı, medeniyet beşiği, Balkanlarda da dil öğretimi hem dilsel hem de sosyokültürel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Dönem dönem yaşanan savaşlar, göçler, ağır kayıplar nedeniyle okuryazar insanların aydın kabul edildiği görülmüştür. Dönemin öğretmenleri materyal eksikliği, mevcut eserlerin beklentileri karşılayamaması nedeniyle çocukların dil eğitimine yarar sağlayabilmek adına çeşitli yazılar, kitaplar yazmışlar, dergiler çıkarmışlardır. Bu nedenle dönemin çoğu yazarının öğretmen olduğu ve eserlerini çocuk edebiyatı alanında meydana getirdikleri görülmektedir. Bu eksikliği yakından görüp kollarını sıvayanlardan biri de Necati Zekeriya'dır. Necati Zekeriya'nın bu amaçla meydana getirdiği kitapları kendi döneminde güttüğü amaç doğrultusunda günümüzde de çocuklara yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kitap içerisinde dürüstlük, hayvan sevgisi, merhamet, aile bütünlüğü değerlerine sıkça yer verildiği görülmektedir. Mekân sokak olarak seçilmiştir. Bu sokakta dostluklar, mutluluklar, yaramazlıklar, hayattan alınacak dersler göze çarpmaktadır. Kitapta Türk kültürüne Türk'ün kendi dışındaki kökenlere, kimliklere, inançlara, düşüncelere olan saygısıyla, Türk'ün hürriyet anlayışıyla yer verilmiştir.

Necati Zekeriya'nın Türkçeye hizmetleri sadece yazdığı kitaplarla sınırlı değildir. O, Makedonya sınırları içerisinde filiz veren bu edebiyatı Türkiye'deki sanat ve edebiyat çevrelerinde tanıtmak için de güçlü bir çaba içerisinde olmuştur. Onun ciddi bir çaba ile hazırladığı güldesteler / antolojiler Makedonya Türk çocuk edebiyatı sahasında kalem oynatan bütün sanatçıları kapsamakta ve onların ön plana çıkan eserlerini konu almaktadır. Çiçek, Uçun Kuşlar Uçun gibi seçkiler doğrudan bu amaca hizmet eden kitaplardır. Anılanların dışında Yugoslav sanatçıların eserlerinin olduğu bir seçkisi ve Boşnakça yayımlanan bir seçkinin daha varlığı bilinmektedir (Kıymaz, 2019a).

Türkçeye gösterilen özen, dilin ustalıkla kullanımı, kurgusu, teması, ilettiği mesajlar göz önünde bulundurulduğunda çocukların severek okuyabileceği bir eser olduğu görülmektedir. Bu nedenle alanında uzmanlar, öğretmenler tarafından kitabın okunmasına çocukların teşviki önem arz etmektedir. Necati Zekeriya ve onun Türkçeye bıraktığı miras, hatta kimi yayıma hazır kitapları da dâhil olmak üzere araştırılmayı beklemektedir. Bu bildirinin amaçlarından biri de sanatçıya ve onun Türkçeye hizmetlerine dikkat çekmek ve araştırmacıları / kurumları onun eserlerine yöneltmektir.

Kaynakça

Abbas, Z. B. (1999). Makedonya'da Türklerin Eğitimi (1912-1996), Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni ,20-24 Nisan 1998: Bildiriler içinde (283–300). Ankara: TDK.

Ağanoğlu, Y. (2012). II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da Bir Direniş Mücadelesi: Yücel Teşkilatı (3). İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği.

Ali, F. (1995). Makedonya Çocuk Edebiyatı. I. Çocuk Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler ve Tartışmalar: Ankara: İlesam.

Ekiz, D. (2015). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.

Karatay, H. (2007). Dil Edinim ve Değer Öğretimi Sürecinde Masalın Önem ve İşlevi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 5(3), 463–475.

Kıymaz, M. S. (2019a, Eylül 26-28). Balkanlar'da Türkçenin Sesi Necati Zekeriya ve Onun Antolojiler Yoluyla Makedonya'da Türkçeyi Yaşatma Çabası. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu. Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, s. 211-218. https://webportal.yyu.edu.tr/utas/menu/utas-i

Kıymaz, M. S. (2019b, Ekim 18-19). Balkanlarda Türk Çocuk Edebiyatının Sembol İsmi Necati Zekeriya'nın Ninniler Adlı Kitabı Üzerine Bir Araştırma [Tam Metin]. VI. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu, Bakü, Akademi Matbaası, s. 232-244. https://www.cogeyb.org/sempozyum/6-sempozyum-bildiriler-kitabi/

Kıymaz, M. S. (2020a). Makedonya Türkçe Çocuk Edebiyatına Katkıları Bağlamında Necati Zekeriya (Çocuk Hikâyeleri Çocuk Şiirleri ve Çocuk Edebiyatı Antolojileri). RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 20, 242–266. https://doi.org/10.29000/rumelide.791417

Kıymaz, M. S. (2020b-Ekim 23-24). Makedonya'da Ana Dili Türkçe Öğretimi ve Necati Zekeriya'nın "Harfler Ne Yer?" Adlı Eserinde Halk Kültürü Ürünleri. VII. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu, Kars, Akademi Matbaası, s. 267-277. https://www.cogeyb.org/sempozyum/7-sempozyum-bildiri-kitabi/

Özdemir, E. (1983). Ana Dili Olarak Türkçe Eğitimi. Türk Dili (Dil Öğretimi Özel Sayısı), 18–30.

Pars, M., & Çölmekçioğlu, F. (2023). Balkanların Türküsünü Söyleyen Sanatçı: Necati Zekeriya (1928-1988). RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 35, 986–999. https://doi.org/10.29000/rumelide.1342276.

Temizyürek, F. (2003). Türkçe Öğretiminde Çocuk Edebiyatının Önemi. TÜBAR, XIII, 161–167.

Zekeriya, N. (1988). Orhan. Üsküp: Birlik.

Ek: 1988 yılı Üsküp'te Birlik Yayınları tarafından basılan araştırmada incelenen kitabın dış kapak görüntüsü

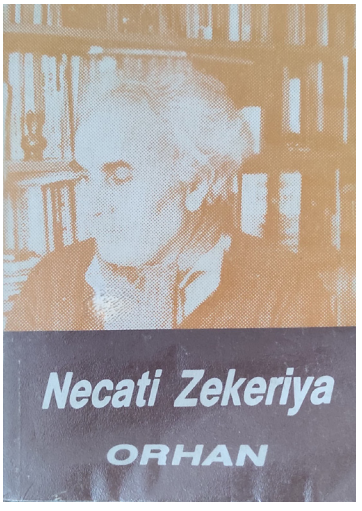

Göçün Dildeki İzleri: Balkanlarda Türkçe Öğretiminde Kimlik, Kültürel Uyum ve Eğitim Politikaları

Mehmet Canbulat[1]&Burak Asma[2]

Özet

Bu çalışma, Balkan coğrafyasında Türkçe öğretiminin 21. yüzyıldaki görünümünü kimlik, kültürel uyum ve eğitim politikaları bağlamında incelemektedir. Osmanlı mirasıyla şekillenen çok dilli ve çok kültürlü Balkan toplumlarında Türkçe, tarihsel bir belleğin taşıyıcısı olmanın yanı sıra kültürler arası etkileşimin de önemli bir aracıdır. Ancak küreselleşme, göç hareketleri ve Avrupa entegrasyon süreçleriyle birlikte Türkçenin bu coğrafyadaki konumu yeniden tanımlanmakta; dil öğretimi, kültürel aidiyet ve eğitim politikaları ekseninde çok yönlü bir dönüşüm geçirmektedir. Araştırmada, Balkan ülkelerinde Türkçe öğretimine yönelik mevcut uygulamalar, ülkeler arası ve kurumlar arası iş birlikleri çerçevesinde sistematik biçimde ele alınmıştır. Hem devlet kurumlarının hem de özel kuruluşların yürüttüğü politikalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Veri toplama sürecinde, "Türkçe öğretimi", "kimlik", "kültürel uyum" ve "dil politikası" anahtar kelimeleriyle ulaşılan bilimsel makaleler, tezler ve resmi kurum raporları incelenmiş; ayrıca bu kurumlarda görev yapan eğitimcilerin dönütlerinden de yararlanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma bulguları, Balkanlarda Türkçe öğretiminin homojen bir yapıdan uzak olduğunu ve ülkelerin özgün dinamiklerine göre şekillenen farklı modellerde ortaya çıktığını göstermiştir. Ayrıca, Türkçenin bazı ülkelerde eğitim sistemine tam entegre olduğu, bazılarında ise politik bir kimlik mücadelesi alanına dönüştüğü tespit edilmiştir. Buna ek olarak, asimilasyon geçmişi olan toplumlarda dil-kimlik bağının güçlendiği, ancak göç olgusunun bu bağı zayıflatma riski taşıdığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, Balkanlar, kimlik, kültürel uyum, dil politikaları, göç

Traces of Migration in Language: Identity, Cultural Adaptation, and Educational Policies in the Teaching of Turkish in the Balkans

Abstract

This study examines the overview of Turkish language teaching in the Balkan geography during the 21st century within the framework of identity, cultural adaptation, and educational policies. In the multilingual and multicultural societies of the Balkans, shaped by Ottoman heritage, Turkish serves not only as a carrier of historical memory but also as a vital medium for intercultural interaction. However, under the influence of globalization, migration patterns, and European integration processes, the status of Turkish in this region is being redefined, undergoing a multifaceted transformation centered on language pedagogy, cultural belonging, and educational strategy. The research analyzes current practices in Turkish language teaching across Balkan countries through the lens of inter-state and inter-institutional collaborations. Policies implemented by both state institutions and private organizations were evaluated through a comparative approach. During the data collection process, scholarly articles, theses, and official institutional reports

1 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, mcanbulat@akdeniz.edu.tr,ORCID: 0000-0002-1781-2684.
2 Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, burakasma@akdeniz.edu.tr, ORCID:0000-0002-3602-3867.

identified through keywords such as "Turkish language teaching", "identity", "cultural adaptation" and "language policy" were examined. The collected data was analyzed using content analysis. Research findings indicate that Turkish language instruction in the Balkans is far from being a homogeneous structure; rather, it manifests in diverse models shaped by the unique internal dynamics of individual countries. Additionally, the study identifies that while Turkish is fully integrated into the education systems of certain nations, it has become a site of political identity struggle in others. Furthermore, it was determined that the link between language and identity has strengthened in communities with a history of assimilation, yet the phenomenon of migration poses a risk of weakening this bond.

Keywords: Turkish education, Balkans, identity, cultural adaptation, language policies, migration

1. Giriş

Dil insanoğlunun yalnızca iletişim kurmasını sağlayan biyolojik veya mekanik bir araç değil aynı zamanda milletlerin hafızasını, tecrübesini ve dünya görüşünü nesilden nesile aktaran en güçlü kültür taşıyıcısıdır. Kültür ve dil arasındaki bu diyalektik ilişki alan yazında sıkça vurgulanmış, dilin kültürü taşıyan, koruyan ve aktaran bir "hazne" olduğu belirtilmiştir (Kramsch, 1998). Sapir-Whorf hipotezi olarak bilinen dilsel görelilik kuramına göre bireylerin düşünce yapısı ve dünyayı algılama biçimi konuştukları dilin gramer ve semantik sınırlarıyla şekillenmektedir (Whorf, 1956). Vygotsky (1978) ise dilin sosyal etkileşim yoluyla zihinsel gelişimin kaynağı olduğunu savunarak dil olmadan kültürel bir gelişimin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla bir topluma dilini unutturmak o toplumun tarihsel hafızasını silmek ve kültürel kodlarını yok etmekle eşdeğerdir. "Dil bilmek kültür bilmektir" düsturundan hareketle bir toplumun inanç dünyasının, yaşam pratiğinin ve kimlik algısının konuştuğu dilin sınırları içerisinde var olduğu söylenebilir.

Tarihsel süreç incelendiğinde sömürgeci devletlerin işgal ettikleri topraklarda hakimiyetlerini kalıcı kılmak ve yerel halkı kendi kültür dairesine dahil etmek adına başvurdukları ilk yöntemin yerel dillere müdahale etmek olduğu görülmektedir. Sömürgeci akıl fiziksel işgalin ötesinde zihinsel bir işgali hedefler ve bunun en kestirme yolunun dili dönüştürmekten geçtiğini bilir. Örneğin Fransa'nın Cezayir ve Tunus başta olmak üzere Afrika kıtasındaki sömürge faaliyetlerinde Fransızcayı "medeniyet dili" olarak dayatması ve yerel dilleri eğitim sisteminden dışlaması bu asimilasyonist politikanın en somut örneğidir (Fanon, 1952). Benzer şekilde İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan'da uyguladığı eğitim politikaları, Macaulay'ın 1835 tarihli raporunda açıkça belirttiği üzere "kan ve renk olarak Hintli fakat zevk, görüş, ahlak ve zekâ olarak İngiliz" bir sınıf yaratma amacı gütmüş ve İngilizceyi bir hegemonya aracı olarak kullanmıştır (Pennycook, 1998). Bu örnekler dil öğretiminin politik bir aygıt olarak nasıl kullanıldığını ve kültürel emperyalizmin en etkili silahı olduğunu kanıtlamaktadır.

Ancak Balkan coğrafyası ile Türk milleti arasındaki ilişki bu sömürgeci ve dayatmacı yaklaşımdan tamamen uzak, kökleri çok daha derinlere inen bir kader birliği ve kültür alışverişi temeline dayanmaktadır (Tay & Doğa Kahtalı, 2024). Balkanlar 1370'li yıllar-

dan başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar Türk hâkimiyeti altında kalmış (Oruç, 2009) ve bu uzun süreçte yalnızca siyasi bir yönetim değil müşterek bir medeniyet inşa edilmiştir. Bölgedeki Türk varlığı geçici bir askeri hakimiyetten ibaret olmamış, yüzyıllara sâri bir birlikte yaşama tecrübesine dönüşmüştür. Tarihsel veriler incelendiğinde (Karacaoğlu, 2024), Osmanlı hakimiyetinin Bulgaristan ve Kosova'da 523 yıl, Makedonya'da 465 yıl, Bosna-Hersek'te 445 yıl ve Arnavutluk'ta 444 yıl sürdüğü görülmektedir. Benzer şekilde Romanya 416 yıl, Karadağ 399 yıl, Sırbistan 357 yıl ve Yunanistan 459 yıl boyunca Türk idaresinde kalmıştır. Hırvatistan (133 yıl) ve Macaristan (192 yıl) gibi bölgelerde süre daha kısa olsa da kültürel etkileşim derin izler bırakmıştır.

Bu topraklar sömürülen bir koloni olmaktan ziyade Osmanlı barışı (Pax Ottomana) altında farklı inanç ve kültürlerin bir arada yaşadığı, mimarisinden mutfağına ve sosyal hayatından sözlü kültürüne kadar Türk izlerinin nakış nakış işlendiği bir vatan parçası olmuştur. Nitekim bölgedeki Müslüman nüfusun önemli bir kısmı etnik kökeni ne olursa olsun kendini Türk kültürüyle özdeşleştirme eğilimindedir. Günümüzde Balkan coğrafyasındaki ülkeler modern dünyanın siyasi gerçekliği gereği her biri bağımsız birer ulus devlet hüviyetine sahip olsalar da toplumların hafızasında yüzyılların biriktirdiği o birlikte yaşama kültürü canlılığını korumaktadır. Siyasi sınırlar ayrışmış olsa da gönül coğrafyası ve kültürel sınırlar varlığını sürdürmektedir. Bölgedeki camiler, köprüler, çeşmeler gibi mimari eserlerin yanı sıra günlük yaşam pratikleri ve dilde yaşayan binlerce ortak kelime bu kopmaz bağın en somut delilleridir.

Bu nedenle Balkanlarda Türkçe öğretimi faaliyeti dünyanın herhangi bir bölgesindeki yabancı dil olarak Türkçe öğretimi uygulamasından ontolojik farklılaşmaktadır. Bu coğrafyada Türkçe öğretmek bir yabancıya yeni bir dil belletmek değil kültürel kodları tazelemek, ortak hafızayı canlandırmak ve tarihsel akrabalık bağlarını güçlendirmektir. Bu çalışmada göç olgusunun ve tarihsel arka planın şekillendirdiği Balkan coğrafyasında Türkçe öğretiminin kimlik inşası, kültürel uyum ve eğitim politikaları eksenindeki rolü incelenmektedir. Araştırma Türkçenin bölgede yalnızca bir iletişim aracı olmadığını aynı zamanda bir kimlik ve aidiyet meselesi olduğunu göç ve değişen sosyopolitik dengeler bağlamında ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Göç, kimlik inşası ve dil politikaları gibi çok katmanlı ve sosyolojik derinliği olan olguların incelendiği bu çalışmada, nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmanın deseni olarak, incelenen olguyu kendi doğal çerçevesi içinde ve çoklu veri kaynaklarıyla derinlemesine irdelemeye olanak tanıyan durum çalışması tercih edilmiştir. Creswell'e (2013) göre durum çalışması, araştırmacının zaman ve mekanla sınırlan-

dırılmış bir sistemi, çoklu bilgi kaynakları (gözlemler, raporlar, belgeler) aracılığıyla detaylı bir şekilde betimlemesine olanak tanır. Bu bağlamda Balkan coğrafyasındaki Türkçe öğretimi faaliyetleri yalnızca pedagojik bir süreç olarak değil, tarihsel göç dalgaları ve değişen siyasi konjonktürün şekillendirdiği bütüncül bir durum olarak ele alınmış; dilin toplumsal hafıza ve kültürel uyum üzerindeki rolü bu desen çerçevesinde analiz edilmiştir.

2.2. Veri Kaynağı

Araştırmanın veri seti oluşturulurken, Balkan coğrafyasının homojen olmayan yapısı ve her ülkenin kendine özgü sosyopolitik gerçeklikleri (resmi dil statüsü, azınlık hakları veya asimilasyon geçmişi vb.) göz önünde bulundurularak "maksimum çeşitlilik örneklemesi" stratejisi izlenmiştir. Bu örnekleme yöntemiyle, farklı uçlardaki uygulamaların (örneğin Türkçenin resmi dil olduğu Kosova ile kısıtlamaların yaşandığı Yunanistan gibi) temsili sağlanarak problemin farklı boyutlarının görünür kılınması hedeflenmiştir.

Çalışmanın veri havuzunu;

- Balkanlarda faaliyet gösteren üniversitelerin Türkoloji bölümlerine ait akademik veriler,
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Türkiye Maarif Vakfı (TMV), Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ve TİKA gibi kurumların faaliyet raporları,
- Uluslararası gözlem kuruluşlarının (Helsinki Watch, OECD, Eurydice) azınlık ve eğitim haklarına dair raporları,
- Göç ve diaspora üzerine hazırlanan stratejik analizler (AB Göç Raporları, KONDA Balkan Türkleri Raporu) ve
- Konuyla ilgili literatürdeki makaleler, bildiriler ve lisansüstü tezler oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

Toplanan verilerin çözümlenmesinde, araştırmanın doğasına uygun olarak içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri bir arada kullanılmıştır. Analiz sürecinde, farklı kaynaklardan elde edilen nitel veriler (raporlar, istatistikler, saha notları) derinlemesine okunarak "kimlik inşası", "kültürel uyum", "dil kaybı riski" ve "eğitim politikaları" gibi kavramsal temalar altında kodlanmıştır. Verilerin işlenmesi sırasında tümevarımsal bir yaklaşım izlenmiş; metinler içerisindeki gizli anlam örüntüleri ve ilişkiler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın iç geçerliğini ve güvenilirliğini sağlamak adına kodlama işlemi birbirinden bağımsız iki araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Kimlik İnşası Bağlamında Türkçe Öğretimi (Balkan Ülkeleri)

Balkan coğrafyasında Türkçe öğretiminin kimlik inşası, kültürel bellek ve göç olgusu eksenindeki görünümü incelendiğinde dilin salt bir iletişim aracı olmanın ötesinde tarihsel ve sosyolojik bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Bölge genelinde yapılan analizler Türkçe öğretiminin ve kullanımının toplumların kimlik algısı üzerinde belirleyici bir rol oynadığını, ancak bu durumun ülkelerin demografik yapılarına, tarihsel geçmişlerine ve mevcut eğitim politikalarına göre farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Öncelikle "Ana Dil = Kimlik" algısı bağlamında elde edilen bulgular, dilin kültürel ve dini aidiyetle ne derece iç içe geçtiğini göstermektedir. Özellikle Bulgaristan örneğinde geçmişte uygulanan asimilasyon politikalarının yarattığı travmatik etkinin paradoksal bir şekilde dile ve kimliğe sarılma refleksini güçlendirdiği, bu ülkede kimlik algısının oldukça yüksek düzeyde seyrettiği gözlemlenmiştir. Benzer bir yüksek aidiyet Batı Trakya Türkleri özelinde de tespit edilmiştir. Yunanistan genelinden farklılaşan bu bölgede azınlık statüsünün getirdiği dayanışma kültürü ve tarihsel bilinç, dil ile kimlik arasındaki bağın güçlü kalmasını sağlamıştır.

Eğitim politikalarının ve kurumsal yapıların kimlik inşası üzerindeki etkisi incelendiğinde Kosova ve Kuzey Makedonya örnekleri pozitif ayrışmaktadır. Kosova'da Türkçenin resmi dil statüsüne sahip olması, dilin kamusal alanda ve eğitimde etkin kullanımını sağlayarak kimlik algısını pekiştiren en önemli avantaj olarak öne çıkmaktadır. Kuzey Makedonya'da ise köklü bir geçmişe sahip olan Tefeyyüz İlköğretim Okulu gibi eğitim kurumlarının varlığı, dilin nesiller arası aktarımında ve kültürel kimliğin korunmasında hayati bir rol üstlenmektedir. Sırbistan genelinde dilsel aidiyetin daha düşük seviyelerde seyrettiği görülse de Boşnak nüfusun yoğun olduğu Sancak bölgesinde kimlik algısının belirgin şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın yapılan incelemelerde Balkan ülkeleri arasında en düşük etnik bağın ve kimlik algısının Slovenya'da olduğu, bu durumun ülkedeki demografik yapı ve tarihsel süreçle ilişkili olabileceği anlaşılmıştır.

Göç olgusunun dil ve kimlik üzerindeki etkileri, özellikle ikinci kuşak (diaspora) bağlamında incelendiğinde risk düzeylerinin ülkeden ülkeye değişkenlik gösterdiği belirlenmiştir. Kosova, Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya gibi Türkçenin kurumsal güvence altında olduğu veya güçlü kültürel bağların sürdüğü ülkelerden göç eden ikinci kuşak bireylerde kimlik kaybı riskinin daha düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Ancak Bulgaristan, Yunanistan ve Slovenya kökenli göçmenlerde gerek ülkedeki siyasi baskılar gerekse kurumsal desteğin zayıflığı nedeniyle diasporada dil ve kimlik erozyonu riskinin en yüksek seviyeye ulaştığı tespit edilmiştir.

3.2. Kültürel Uyum Bağlamında Türkçe Öğretimi (Balkan Ülkeleri)

Balkan coğrafyasında Türkçe öğretiminin kültürel uyum, medya etkisi ve çok dillilik modelleri açısından incelendiği analizler, dilin toplumsal kabulü ile eğitim politikaları arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, bölge ülkelerinin Türkçeye yaklaşımının "eklemeli" ve "çıkarmalı" çok dillilik modelleri ekseninde net bir şekilde ayrıştığını göstermektedir. Eğitim modelleri incelendiğinde Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya, Romanya ve Sırbistan'ın (özellikle Sancak bölgesi) eklemeli çok dillilik modelini benimsediği görülmektedir. Bu ülkelerde Türkçe, ana dilin yanında zenginleştirici bir unsur olarak eğitim sistemine veya sosyal hayata dâhil edilmekte, bu durum dil öğrenme talebine de olumlu yansımaktadır. Özellikle Kosova'da dört resmi dilli yapının sağladığı avantajla birlikte Türkçenin eklemeli model içerisindeki konumu oldukça güçlüdür. Buna karşın Bulgaristan, Hırvatistan, Slovenya ve Yunanistan (Batı Trakya hariç) gibi ülkelerde, tarihsel arka plan veya mevcut dil politikaları nedeniyle çıkarmalı dil modelinin hâkim olduğu, Türkçenin ana dilden veya resmi dilden ayrı tutularak sınırlandırıldığı bir yapı göze çarpmaktadır.

Kurumsal talep verileri değerlendirildiğinde, Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Türkiye Maarif Vakfı (TMV) kurslarına yönelik ilginin eklemeli dil modelini uygulayan ülkelerde son iki yılda belirgin bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Kosova ve Sırbistan'da kurs başvurularındaki artışın en yüksek seviyelere ulaştığı, bu durumun dilin prestiji ve işlevselliğiyle paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan kurumsal varlığın daha zayıf olduğu veya dil politikalarının katı olduğu Hırvatistan, Slovenya ve Karadağ gibi ülkelerde fiziki kurslara ilginin daha sınırlı kaldığı, talebin kısmen çevrim içi (online) platformlara kaydığı gözlemlenmiştir.

Kültürel diplomasinin en önemli araçlarından biri olan medya ve televizyon dizilerinin etkisi incelendiğinde, Türk dizilerinin bölge halkının dile aşinalığını artıran ve öğrenme motivasyonunu tetikleyen en güçlü "yumuşak güç" unsuru olduğu görülmektedir. Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya'da Türk kanallarının ve yapımlarının yoğun izlenme oranlarına sahip olması, dil öğrenimini sınıf dışına taşıyan doğal bir edinme süreci yaratmıştır. Ancak Yunanistan örneğinde olduğu gibi, Türk medya içeriklerine yönelik kısıtlayıcı veya yasaklayıcı tutumların sergilendiği ülkelerde bu kültürel etkileşim kanalının kapalı olduğu, dolayısıyla medya kaynaklı dil ediniminin gerçekleşmediği tespit edilmiştir.

Son olarak sosyal uyum göstergeleri ile dil öğretimi arasındaki ilişki analiz edildiğinde, Türkçenin yaygın ve serbestçe öğrenildiği ülkelerde toplumsal önyargıların azaldığı ve komşuluk ilişkilerinin güçlendiği saptanmıştır. Dilin bir iletişim köprüsü olarak işlev gördüğü Kosova ve Bosna-Hersek, sosyal uyum göstergelerinin en yüksek olduğu ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Buna karşın dilsel etkileşimin en düşük olduğu Slovenya ve Hırvatistan gibi ülkelerde, Türkçeye ve Türk kültürüne yönelik sosyal ka-

bul ve uyum düzeyinin diğer Balkan ülkelerine kıyasla daha düşük seviyelerde kaldığı görülmüştür.

3.3. Eğitim Politikaları Bağlamında Türkçe Öğretimi (Balkan Ülkeleri)

Balkan coğrafyasında Türkçe öğretiminin eğitim politikaları, kurumsal iş birlikleri ve öğretim materyallerinin yerel müfredata uyumu ekseninde incelendiğinde, bölgenin tek tip bir yapı arz etmediği, aksine tarihsel miras, güncel siyasi konjonktür ve demografik gerçekliklerle şekillenen çok boyutlu bir görünüm sergilediği tespit edilmiştir. Sahadaki gözlemler ve elde edilen veriler ışığında, bölgedeki Türkçe öğretim modelleri dört ana kategoride tasnif edilebilir.

3.3.1. Devlet Politikası Olarak Türkçe: Entegrasyon ve Kurumsallaşma Modeli

Bu kategorinin en güçlü temsilcileri Kuzey Makedonya ve Kosova'dır. Bu ülkelerde Türkçe, "yabancı dil" statüsünün ötesinde, anayasal güvence altına alınmış bir "kurucu unsur" veya "resmi dil" hüviyetiyle eğitim sisteminin merkezinde yer almaktadır. Kuzey Makedonya'da ilköğretimden üniversiteye kadar kesintisiz Türkçe eğitim hakkının bulunması ve *Tefeyyüz İlköğretim Okulu* gibi asırlık kurumların varlığı, dilin nesiller arası aktarımını kurumsal bir hafızaya dayandırmaktadır. Materyal uyarlama oranının %50'nin üzerinde olması, müfredatın yerel ihtiyaçlara göre şekillendirilebildiğini gösterse de sahadaki temel sorun, nitelikli ders kitabı temininde yaşanan dönemsel aksaklıklar ve öğretmen yetiştirme programlarındaki güncelleme ihtiyacıdır. Kosova'da ise Türkçenin resmi dil statüsü, dilin kamusal alanda görünürlüğünü artırmakta; MEB ve YEE ile yürütülen protokoller, bu "organik bağı" lojistik ve pedagojik olarak desteklemektedir.

3.3.2. Kültürel Diplomasi ve "Yumuşak Güç" Destekli Model

Bosna-Hersek, Arnavutluk, Romanya ve Sırbistan (Sancak Bölgesi) bu grupta değerlendirilmektedir. Bu ülkelerde Türkçe öğretimi, devletin doğrudan ve asli bir eğitim politikasından ziyade, Türkiye'nin "kültürel diplomasisi" (YEE, TMV) ve ikili protokoller üzerinden yürüyen bir yapı arz etmektedir. Özellikle Bosna-Hersek'te "Tercihim Türkçe" projesiyle yakalanan ivme ve AÖL (Açık Öğretim Lisesi) üzerinden sunulan uzaktan eğitim imkânı, dilin yaygınlaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ancak bu modelin en büyük engeli, "sürdürülebilirlik" riskidir. Materyal uyarlama oranlarının %30-40 bandında kalması, öğretim süreçlerinin yerel eğitim sistemine tam entegre olamadığını, büyük ölçüde dışsal (Türkiye kaynaklı) desteğe bağımlı kaldığını göstermektedir. Akademik perspektifle bakıldığında, bu ülkelerde Türkçenin seçmeli ders statüsünden çıkarılıp daha kalıcı bir müfredat parçası haline getirilmesi elzemdir.

3.3.3. Azınlık Hakları ve Siyasi Direnç Eksenindeki Model

Tarihsel Türk azınlıkların varlığına rağmen siyasi kısıtlamaların gölgesinde kalan Yunanistan (Batı Trakya) ve Bulgaristan, bu kategorinin örnekleridir. Yunanistan'da Türkçe, uluslararası anlaşmalarla (Lozan) güvence altına alınmış resmi eğitim dili olmasına rağmen, uygulamada devletin müfredat ve materyal üzerindeki katı kontrolü, eğitimin niteliğini düşürmektedir. Materyal uyarlama oranının %22'de kalması, güncel pedagojik materyallerin okullara girişinin engellendiğinin somut bir göstergesidir. Bulgaristan'da ise geçmişteki asimilasyon politikalarının travmatik izleri silinmeye çalışılsa da Türkçe öğretimi halen anayasal bir haktan ziyade, okul idarelerinin inisiyatifine bırakılmış "seçmeli" bir ders statüsüne sıkıştırılmıştır. Bu gruptaki temel sorun pedagojik değil, politiktir. Dil öğretimi bir eğitim meselesi olmaktan çıkıp bir "kimlik ve egemenlik" mücadelesi alanına dönüşmüştür.

3.3.4. Bireysel Çaba ve Kısıtlı Erişim Modeli

Türkçe öğretiminin devlet politikası veya kurumsal öncelik listesinde yer almadığı Hırvatistan, Slovenya ve Karadağ, en zayıf halkayı oluşturmaktadır. Hırvatistan'da Türkçenin 2023 itibarıyla müfredattan kaldırılması, dilin kurumsal çatısını tamamen ortadan kaldırmış; süreç YTB destekli çevrim içi projelere ve bireysel gayretlere indirgenmiştir. Bu grupta yer alan Karadağ'da son dönemde olumlu gelişmeler olmuş, Türkçe Yunus Emre Enstitüsünün yürüttüğü "Tercihim Türkçe" projesi kapsamında 2024-2025 eğitim öğretim yılından itibaren yabancı seçmeli dil olarak müfredata girmiştir. Bu sayede ülkedeki 40 bin ilköğretim ve 20 bin meslek lisesi öğrencisi Türkçe öğrenme imkânı elde etmiştir. Buna karşın, bu grupta yer alan ülkelerin genelinde materyal uyarlama oranlarının %10'un altına düştüğü, fiziki kursların azlığı ve kurumsal erişimin kısıtlı olması gibi faktörlerin dilin nesiller arası aktarımını tehdit ettiğini vurgulamak gerekir. Bu bölgelerde Türkçe giderek bir ana dil veya miras dil olmaktan çıkıp hobi amaçlı öğrenilen bir yabancı dile dönüşme riski taşımaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler için dijital platformlar ve sivil toplum kuruluşları üzerinden yürütülecek alternatif erişim modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

4. Sonuç

Balkan coğrafyasında Türkçe öğretiminin kimlik inşası, kültürel uyum süreçleri ve eğitim politikaları ekseninde incelendiği bu çalışmada, bölgenin dil öğretimi açısından yeknesak bir yapı sergilemediği, aksine tarihsel miras ve demografik gerçekliklerle şekillenen parçalı bir görünüm arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular Türkçenin bu coğrafyada yalnızca iletişimsel bir kod değil, aynı zamanda toplumsal hafızayı canlı tutan sosyolojik bir harç ve kimlik kurucu bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın kimlik inşası bağlamındaki sonuçları, dil ile aidiyet arasında doğrudan ve güçlü bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Özellikle Bulgaristan ve Batı Trakya örneklerinde görüldüğü üzere geçmişteki asimilasyon politikaları veya mevcut siyasi kısıtlamalar paradoksal bir biçimde dilsel ve kültürel kimliğe sarılma refleksini güçlendirmiştir. Bu bölgelerde Türkçe, bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek bir varoluş mücadelesinin sembolü haline gelmiştir (Canpolat & Altaç, 2022, Çelik, 2016). Buna karşın Kosova ve Kuzey Makedonya gibi Türkçenin anayasal güvence altında olduğu ve kurumsal eğitim yapılarının korunduğu ülkelerde kimlik inşasının daha sağlıklı ve özgüvenli bir zeminde ilerlediği tespit edilmiştir (Başutku & Varişoğlu, 2022). Çalışmanın dikkat çekici bir diğer sonucu ise ilgili ülkedeki dil politikalarının gücünün diasporadaki dil kaybı riski üzerindeki belirleyiciliğidir. Kurumsal desteğin zayıf olduğu ülkelerden Avrupa'ya göç eden bireylerde dil ve kimlik erozyonu riskinin en üst seviyeye çıkması dil politikalarının sınır ötesi etkilerini kanıtlar niteliktedir.

Kültürel uyum ve çok dillilik modelleri açısından bakıldığında bölgenin eklemeli ve çıkarmalı dil modelleri arasında keskin bir ayrıma gittiği görülmektedir. Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya gibi Türkçeyi zenginleştirici bir değer olarak gören ülkelerde dil öğreniminin toplumsal önyargıları kırdığı ve sosyal uyumu güçlendirdiği sonucuna varılmıştır. Bu süreçte Türk dizileri ve medya unsurları örgün eğitimin ötesine geçen bir yumuşak güç unsuru olarak dilsel aşinalığı artırmıştır (Tay & Doğan Kahtalı, 2024). Ancak Yunanistan, Hırvatistan ve Slovenya gibi Türkçenin eğitim sisteminden yalıtıldığı ülkelerde kültürel etkileşim kanallarının tıkandığı ve sosyal kabul düzeyinin düşük kaldığı anlaşılmaktadır.

Eğitim politikaları ve kurumsal iş birlikleri bağlamında yapılan analizler, Balkanlarda Türkçe öğretiminin tek bir model üzerinden okunamayacağını göstermiştir. Çalışma sonucunda bölgedeki öğretim faaliyetleri dört ana kategoride tanımlanmıştır. Bunlardan ilki Kuzey Makedonya ve Kosova'da olduğu gibi dilin devlet politikası ve anayasal hak olarak görüldüğü, yerel sisteme tam entegre olmuş entegrasyon modelidir. Bosna-Hersek ve Arnavutluk örneklerinde ise sürecin daha çok Türkiye kökenli kurumların projeleri ve ikili protokollerle yürütüldüğü ancak sürdürülebilirlik riskleri taşıyan kültürel diplomasi modeli öne çıkmaktadır. Diğer yandan Yunanistan ve Bulgaristan'da eğitim hakkının siyasi ve bürokratik engellerle sınırlandırıldığı, dil öğretiminin politik bir mücadele alanı olduğu siyasi direnç modeli görülmektedir (Çelik, 2016). Son olarak Hırvatistan ve Slovenya'da kurumsal çatının zayıfladığı ve dilin hobi düzeyine inme riski taşıdığı kısıtlı erişim modeli tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Balkanlarda Türkçe öğretiminin geleceği ve sürdürülebilirliği her ülkenin özgün koşullarına uygun stratejilerin geliştirilmesine bağlıdır. Kosova ve Makedonya'da mevcut kazanımların niteliğinin artırılması, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'ta proje bazlı çalışmaların yerel müfredata kalıcı entegrasyonu, Yunanistan ve Bulgaris-

tan'da diplomatik kanallarla hakların genişletilmesi, Hırvatistan ve Slovenya'da ise dijital erişim imkânlarının artırılması gerekmektedir. Aksi takdirde materyal ve müfredat birliği sağlanmadan yürütülen çalışmalar kurumsal hafıza oluşturmaktan uzak ve dönemsel başarılarla sınırlı kalacaktır.

Kaynakça

Başutku, S., & Varişoğlu, B. (2022). Turkish as a heritage language in Skopje. *Sakarya University Journal of Education*, *12*(4), 1043–1053. https://doi.org/10.19126/suje.1186560

Canpolat, M. D., & Altaç, E. (2022). Bulgaristan Türklerinin Yükseköğretim Kademelerinde Türkçe Eğitim-Öğretimi ve Türkiye'nin İzlediği Politikalar. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, *5*(1), 49–70. https://doi.org/10.47139/balted.1199872

Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3. bs.). SAGE Publications.

Çelik, M. E. (2016). *Bulgaristan'daki Türkçe öğretmenlerinin Türkçenin eğitimi-öğretimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi*. *35*(2), 69–81. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/264270

Fanon, F. (1952). *Peau noire, masques blancs* [Siyah deri, beyaz maskeler]. Éditions du Seuil.

Karacaoğlu, M. Ö. (2024). Yunus Emre Enstitüsünün Balkanlardaki Türkçe öğretimi faaliyetlerine genel bir bakış. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, *7*(1), 168-186. https://izlik.org/JA-22JE36DR

Kramsch, C. (1998). *Language and culture*. Oxford University Press.

Macaulay, T. B. (1835). *Minute on Indian education*.

Oruç, Z. (2009). Dünden Bugüne Balkan Türklüğü: Bir Analiz Denemesi. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, *12*(1), 49-58.

Pennycook, A. (1998). *English and the discourses of colonialism*. Routledge.

Tay, İ., & Doğan Kahtalı, B. (2024). Balkanlarda Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimi ve kültürel ögeler: Balkan saati programı. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, *9*(1), 129-158. https://izlik.org/JA44MX98ZY

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

Whorf, B. L. (1956). *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. MIT Press.

Elektronik Kaynaklar

https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/

https://podgoritsa.meb.gov.tr/www/secmeli-turkce-dersleri/icerik/60/tr

https://tika.gov.tr/

https://turkiyemaarif.org/

https://yee.org.tr/tr

https://ytb.gov.tr/

https://yyegm.meb.gov.tr/

Balkanlar'daki Genç Kuşak Türk Edebiyatında Göçün İzdüşümü: *Bağ-lar* Dergisi Özelinde Bir İnceleme

Fatih Cihat Büyükmatür[1]

Özet

Bu çalışmada, Balkanlar'daki genç kuşak Türk edebiyatında göç olgusunun şiir ve öykü türündeki ürünlere yansıması incelenmektedir. Örneklem olarak Balkanlar'daki genç kuşak Türk edebiyatı yazarlarını bir araya getirdiğini gördüğümüz *Bağ-lar* dergisi seçilmiştir. Derginin yayın serüveni ve yazar kadrosunun demografik özellikleri hakkında betimleyici bilgiler verilmiş ve aynı zamanda Balkanlar'daki Türk edebiyatı için önemi üzerinde durulmuştur. Dergide en az bir şiir ya da öykü yayınlamış 58 yazar vardır. Yazar biyografilerinde belirtilen bilgilere göre ürünleriyle dergiye katkı sağlayanların yaşadığı ülkeler: Kuzey Makedonya (18), Yunanistan (12), Kosova (8), Bosna Hersek (6), Bulgaristan (5), Sırbistan (4), Arnavutluk (2) ve Türkiye (3)'dir. Çalışmada, derginin bugüne kadar yayınlanmış tüm sayılarında yer alan şiir ve öyküler tematik bir bakışla değerlendirilmiş, göçün bireysel ve toplumsal boyutlarıyla ürünlere nasıl yansıdığı tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre *Bağ-lar* dergisinde yer alan edebî metinlerde hem tarihi göç hareketleri (Osmanlı sonrası Balkan-Türkiye göçleri) hem de güncel göç sorunları (ekonomik nedenlere dayalı göç) kayda değer ölçüde işlenmektedir. Şiirlerde hasret, geçmiş özlemi temalarıyla örülü bir yansıma ön plana çıkarken öykülerde ise müstakil bir izlek olarak göçün yansımaları görülmektedir. İncelenen öykülerde, Hüseyin Mehmet, Reyhan Mustafa Ferad ve Esma Deli Hasan gibi yazarlar göçün bireysel ve toplumsal sonuçlarına odaklanırken Ayşe Hattab, Taner Güçlütürk, Meyrem Krüezi ve Ayşe Bostancı gibi isimler tarihî göç süreçlerini kimlik mücadelesi ve toplumsal hafıza bağlamında ele almıştır. Bazı öykülerde ise göç doğrudan ana tema olmasa da farklı temalar altında beliren geçmişe duyulan özlem, kırsal bölgelerdeki nüfus kaybı ve birlikte yaşama kültürünün zedelenmesi gibi değinmeler ile metinlere yansımıştır. Sonuç olarak, *Bağ-lar* dergisinde yer alan genç kuşak yazar ve şairlerin metinlerinin Balkanlar'daki göç olgusunu bireysel, toplumsal ve tarihî boyutlarıyla edebî düzleme taşıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar'daki Türk Edebiyatı, göç, *Bağ-lar* Dergisi

The Reflection of Migration in the Young Generation of Turkish Literature in the Balkans: A Study Focused on Bağ-lar Magazine

Abstract

This study examines how the phenomenon of migration is reflected in the poetry and short stories of the younger generation of Turkish literature in the Balkans. As a sample, the magazine Bağ-lar, which brings together young Turkish literary figures from the Balkans, has been selected. Descriptive information is provided about the magazine's publication journey and the demographic characteristics of its authors, and its significance for Turkish literature in the Balkans is emphasized.

In this study, the poems and short stories published in all issues of the magazine to date are evaluated from a thematic perspective, and how migration is reflected in the literary works in both individual and

1 Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, fatihcihat42@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8278-7318.

societal dimensions is identified. According to the research findings, the literary texts published in Bağ-lar address both historical migration movements (post-Ottoman migrations from the Balkans to Turkiye) and contemporary migration issues (migrations driven by economic reasons) to a significant extent.

While the poems prominently feature themes such as longing and nostalgia for the past, the short stories portray migration as a distinct narrative focus. In the analyzed stories, authors such as Hüseyin Mehmet, Reyhan Mustafa Ferad, and Esma Deli Hasan focus on the individual and societal consequences of migration, whereas writers like Ayşe Hattab, Taner Güçlütürk, Meyrem Krüezi, and Ayşe Bostancı approach historical migration processes within the contexts of identity struggle and collective memory.

In some stories, although migration is not the main theme, it is reflected in the texts through references to nostalgia for the past, depopulation of rural areas, and the erosion of the culture of coexistence under various other themes.

In conclusion, it has been determined that the texts of the young generation of writers and poets featured in Bağ-lar magazine bring the migration phenomenon in the Balkans into the literary realm with its individual, societal, and historical dimensions.

Keywords: Turkish Literature in the Balkans, migration, *Bağ-lar* Magazine.

1. Giriş

Göç olgusunun Türk edebiyatına yansıması, tarihten bugüne çeşitli biçim ve formlarda belirgin bir içerik unsuru olarak önümüzde durmaktadır. Edebiyatımızın en kadim ürünleri olan destanlarda "çekirdek olay", halk türkülerinde "yakılma nedeni" ve klasik metinlerde ise "hicret"in şiire konu edilmesi şeklinde göç olgusu karşımıza çıkar. (Akgün, 2015: 75) Bu yansıma, edebiyat ve hayat arasındaki bağ ile açıklanır. Yazar/şair, daha geniş bir perspektifle sözlü ya da yazılı edebiyat, kaçınılmaz olarak içinde neşet ettiği toplumun dününe ve bugününe, inanç ve değerlerine, elem ve sevinçlerine dair haber vermektedir. Geride bıraktığımız yüzyılda Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru (savaş, sürgün ve asimilasyona dönük baskılar nedeniyle) gerçekleşen kitlesel göçlerin edebiyata yansıması da bu bağlamdadır. Nitekim 1877-78 Osmanlı Rus harbi neticesinde 1 milyon Müslüman'ın yerinden edilmesiyle başlayıp devam eden göç hareketleri (Karpat, 1992:30) yakın dönem Balkanlar'daki Türk edebiyatının "bir numaralı konusu" (İsen, 2024: 39) olmuştur. Yalnızca Balkanlar'daki Türk edebiyatında değil, Türkiye sahasında da bu hazin tarihi edebiyat çerçevesinde kaleme alan bizzat olayları yaşamış kimseler olduğu gibi kendisi yaşamadığı halde eserlerine konu eden yazarlar da vardır (Aytaç, 2012: 17). Özellikle 1960 sonrası Türk romanında Balkanlar'a dair doğrudan göç ve yaşanan trajediye odaklanan eserler verilmeye başlanmıştır (Acer, 2015: 414). Konuya ilişkin gerek roman ve öykü gerekse şiir türünde oluşan edebiyat birikimi ve buna odaklanan bilimsel araştırmalar ise her geçen gün artmaktadır.

Balkanlar'da göç olgusu yalnızca tarihsel değil aynı zamanda aktüel bir meseledir. Bugün ekonomik nedenlerle bilhassa genç nüfusun bölgeden Avrupa'ya yönelen göç hareketi Balkanlar'ın öne çıkan sosyal problemidir.[2]

2 Göçün boyutlarını gösteren bir rapor için bkz.: https://www.insamer.com/tr/balkanlarda-goc-raporu_360.html

Biz de bu çalışmada, Balkanlar'ın genç kuşak yazarlarını bir araya getirdiğini gördüğümüz *Bağ-lar* dergisinden hareketle, Anadolu ve Avrupa'ya göçün Balkanlar'da yaşayan yazarların ürünlerine nasıl yansıdığını tespit edeceğiz. Çalışmanın sınırları ölçüsünde sırasıyla, *Bağ-lar* dergisinin yayın serüvenine ve Balkanlar'da varlığını sürdüren Türk edebiyatı için ayırt edici niteliklerine; dergide şiir ve öyküleri yayınlanan yazarların demografik özelliklerine ve dergide yayınlanan şiir ve öykülerden hareketle Balkanlar'daki genç kuşak Türk edebiyatında göçün izdüşümüne değineceğiz.

2. Bağ-lar Dergisinin Yayın Serüveni ve Balkanlar'daki Türk Edebiyatı İçin Önemi

Yayın hayatına 2022 yılında başlayan *Bağ-lar* dergisi, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının destekleriyle (hem dijital hem matbu olarak) cisme bürünüyor. Dergi 2022-2025 yılları arasında toplam 10 sayıya ulaşıyor. Yayın serüvenine baktığımızda 2022'de 2 sayı, 2023'te 2 sayı, 2024'te 4 sayı, 2025'te ise 2 sayı olarak okurla buluştuğunu görüyoruz. Yayın hayatına devam eden derginin ilk on sayısında genel yayın yönetmenliğinde Türk öykü yazarı Ali Işık, sorumlu yazı işleri müdürü olarak Murat Arslan, editör olarak ise Sibel Kılıç yer alıyor. Yayın danışmanı olarak ilk 4 sayıda Erkan Girişit son 6 sayıda ise Muhammed Eser ismiyle karşılaşıyoruz. Derginin birinci sayısında içerik editörleri başlığı altında o sayıda ürünleriyle katkı sağlamış (Balkanlar'dan) birden çok yazarın ismine yer veriliyor. İkinci sayıda bu görev tanımı "Yayın Kurulu" olarak değişiyor. Üçüncü sayıdan itibaren ise "Yayın Koordinatörü" görev tanımıyla Gümülcineli yazar Hüseyin Mehmet ismi ön plana çıkıyor. Son iki sayıda künyeye bir başlık daha ekleniyor ve (9 ve 10.sayıda) "Yayın Koordinasyonu" görev tanımıyla Elif Neslihan Güney ismi zikrediliyor. Derginin yayın periyodu ve künye bilgilerindeki dinamizmi (her edebiyat dergisinde olduğu gibi) *bağ-lar*'ın bir "okul" vazifesi görmesiyle, yazarların üretkenlik ve birlikte iş yapma kapasitesindeki artışla, sorumluluk alma ve başlanan işi devam ettirme istekleriyle bağlantılı olarak değerlendiriyoruz.

Derginin yayın serüveninde içeriğe dönük dikkat çeken bir husus ise beş ve sekizinci sayı hariç bugüne değin çıkan tüm sayılarda bir "dosya konusu" içermesidir. Bu dosya konuları sırasıyla "Balkanlar'daki Türk Edebiyatı" "Çizgiler Sınırlar İzler" "Ev", "Şehir" "Şahsiyetler" "Doğu Batı Arasında Bir Bilge: Aliya" "Kosova'nın Sesleri" ve "30. Yılında Srebrenitsa Soykırımı'nı Hatırlamak" olarak adlandırılmış. Başlıklardan da anlaşılabileceği üzere belirlenen dosya konuları Balkanlardaki Türk İslam hafızasını açığa çıkarma ve inşa etmeye dönük ürünlere gebedir.

Bağ-lar dergisinin (bugün) Balkanlar'da varlığını sürdüren Türk Edebiyatı için önemi ve ayırt edici niteliklerini ise şu üç madde ile özetlemek mümkündür:

- "Balkanlar" özelinde yüzlerce yıllık temelleri olan dil ve kültür mirasını yarınlara taşımaya namzet kişileri geniş coğrafyanın bütününü yansıtacak hüviyetteki yazar kadrosuyla (her sayıda) iki kapak arasında okurla buluşturma imkânına sahiptir.

- Yazar kadrosundaki çeşitlilik sayesinde Balkanlar'daki birden çok ülkede dolaşıma girme, Türk edebiyatı bağlamında Balkanlar'ı kapsayan ortak bir "hikâye" inşa etme ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının katkısı ile kolay erişilebilir olma imkânına sahiptir.
- İlk iki maddenin bir verimi olarak Balkanlar içindeki ülkeler arasında olduğu gibi Türkiye'deki edebiyat okur-yazarları ve Türk diasporasının aynı zaman diliminde farklı ülkelerde neşet eden Türk edebiyatından kolayca haberdar olma kapasitesini artırıcı, karşılıklı iletişim ve etkileşim fırsatı sunan bir niteliğe sahiptir.

Kısaca değindiğimiz bu ayırt edici nitelikler gerek Balkanlar'da gelişen Türk edebiyatını takip etmek isteyen araştırmacılar gerekse Türk edebiyatı okurları için dergiyi ön plana taşıyan hususlardır. Bu çalışma da dergiye yönelecek akademik dikkat ve okur ilgisini artıcı bir katkı sağlamayı ummaktadır.

2.1. *Bağ-lar*'da Şiir ve Öyküleri Yayınlanan Yazarların Demografik Özelliklerine Dair Bazı Dikkatler

Dergide en az bir şiir ya da öykü yayınlamış 58 yazar vardır. Yazar biyografilerinde belirtilen bilgilere göre ürünleriyle dergiye katkı sağlayanların yaşadığı ülkeler: Kuzey Makedonya (18), Yunanistan (12), Kosova (8), Bosna Hersek (6), Bulgaristan (5), Sırbistan (4), Arnavutluk (2) ve Türkiye (3)'dir. Yazarların büyük çoğunluğu 35 yaş altıdır. Biyografilerde belirtilen bilgilerden anladığımız kadarıyla yazarların bir kısmının ilk yayın deneyimleri de *Bağ-lar* dergisiyle olmuştur. Gerek ülke dağılımları gerekse yaş ortalamalarına bakıldığında derginin "Balkanlar'daki Genç Kuşak Türk Edebiyatı'nı temsil edecek nitelikte bir yazar kadrosuna sahip olduğu görülmektedir. Bazı ülkelerin oran bakımından daha fazla yazar ile dergiye katkı sağlaması ise bölgede varlığını sürdüren Türk edebiyatının tarihî serüveniyle örtüşmektedir. Balkanlar'daki Türk edebiyatında Kuzey Makedonya ve Yunanistan sınırları içinde yer alan şehirler, tarihte de şair ve yazarların yüksek oranda olduğu yerlerdir. İsen ve Durmuş'un tespit ettiği sayılara göre Yunanistan sınırları içinde 729, Bulgaristan'da 368, Kuzey Makedonya'da 231 Türk şair ve yazar yetişmiştir (İsen ve Durmuş, 2023: 42).

Cinsiyet dağılımında ise (kişisel gözlemlerimizden hareketle Türkiye'deki genç kuşak şair ve öykücülerin gösterdiği frekans ile örtüşecek şekilde) kadın yazar sayısındaki baskın oran fark edilmektedir. Dergide öykü ve şiir yayınlayan kişiler %60'ı aşan oranla kadındır.

Dergide ürünleri yayınlanan yazarların bir kısmının lisans ya da lisansüstü eğitim gibi sebeplerle Türkiye'de bulunmuş olması da dikkat çeker. Öte yandan kimi yazarların Türkiye dahil muhtelif ülke ve üniversitelerde edebiyat eğitimi aldığı da biyografilerden anlaşılmaktadır. Yazarların sahip olduğu bu formasyon ürettikleri edebî metinlerde dil ve üslupta olgunluk olarak kendini göstermektedir.

3. Bağ-lar Dergisinde Yayınlanan Öykü ve Şiirlerde "Göç" ün İzdüşümü

Giriş bölümünde, Balkanlar'da göçün hem tarihî bir olgu hem de aktüel bir sosyal problem olduğuna ve bu olgunun edebiyat eserlerine de yansıdığına çok kısa değinmiştik. Bu bölümde ise söz konusu yansımanın en güncel örnekleri olarak tespit ettiğimiz *Bağ-lar* dergisinde yayınlanan öykü ve şiirler bulgulara örneklik edecek şekilde incelenecektir.

3.1. Göç Temalı Öyküler

Dergide göç olgusunun tematik olarak işlendiği öykülerden ilki Gümülcineli yazar Hüseyin Mehmet'in "Taç Utangaçlığı" adlı metnidir. Öykü kişisi, aynı zamanda anlatıcı pozisyonundaki bir göçmen kadındır. Öyküde, başka bir ülkede mülteci olabilmek için çıkılan zorlu yolculuklardaki ruhsal ve fiziksel örselenmeler iç konuşma ve yer yer bilinç akışı tekniğine başvurularak kurgulanmıştır. Anlatıcı kişi çıktığı göç yolculuğunda hem bir gözlemci hem de zorluklarla baş etmek zorunda olan kişi konumundadır:

Ne pahasına olursa olsun böylesi bir yürüyüşü savaşa tercih ediyorlar. Yine de duyduklarım yüzünden rahat edemiyorum. Soyup soğana çevrilen, kemerle dövülen, elinde ne var ne yoksa alınanları ve kaybolanları duymuştum. Denizde içinde çocuklar olsa bile batırılan botların, geri itilen filikaların haberlerini duymuştum. Ama diğer gruplar tarafından kadınların uğradığı istismarları, kirletilmeleri duymak beni hayli korkutmuştu. (Mehmet, 2023: 10)

Öyküdeki olayların zamanı, öykü kişisinin nereden gelip nereye gittiği gibi hususlarda bilgi verilmemektedir. Ancak anlatının bütünü göz önünde tutulduğunda içinde bulunduğumuz çağın insanî krizleri nedeniyle farklı coğrafyalarda ve farklı koşullar nedeniyle yüz binlerce insanın ortak bir kader olarak göçe zorlandığı açığa çıkar. Nitekim yazar Hüseyin Mehmet, tanıklık ettiği çağdaki göç olgusunu anlatıcı kişiye şöyle söyletir:

"Farklı farklı ülkelerden. Kimi işgal edilen ülkesinden kaçıyor. Kimi aranan ya da pes etmiş bir yorgun. Kimi ekonomik sebeplerle ülkesini terk ediyor. Başlıca etkenin genelde savaş olduğu açık. Çoğunun genç olduğunu görebiliyorum, çünkü bu zorlu yolculuğa yaşlıların dayanabileceğini sanmıyorum." (Mehmet, 2023: 9)

Kırcaalili yazar Reyhan Mustafa Ferad'ın kaleme aldığı "Uğur Böceği" (2022: 100-102) adlı öyküde ise Balkanlar'daki göç olgusunun izdüşümünü görürüz. Öykü kişileri Hasan ve Ayşe, güç gerektiren işlerde komşuları İsmail'in desteğiyle hayata tutunmaya çalışan ihtiyar bir çifttir. Zira kızları Bursa'da, oğulları ise Fransa ve Belçika'dadır. İhtiyarlar köyünde eski alışkanlıkları ve geleneksel yaşam tarzlarıyla ömür sürer. Öykü, bu iki ihtiyarın hayatından tatlı bir kesit sunarken Balkanlar'da bugün de ekonomik nedenlerle cereyan etmekte olan göç problemini açığa çıkarır. Nitekim derginin bir sonraki sayısında

devam niteliğinde yayınlanan "Uğur Böceği II"de göçün Balkan coğrafyasında yarattığı olumsuz sonuçlardan biri olarak nüfus kaybı "Çocuklar köylerde azaldı, göçlerle hırpalanmış, silkilmişti köyler." (Ferad, 2023: 28) ifadeleriyle açıkça dile getirilir.

Gümülcineli yazar Esma Deli Hasan'ın "Memleket İsterim" öyküsü de ekonomik nedenlere dayanan Balkanlar'daki aktüel göç hareketliliğine odaklanan metinlerden biridir. Yukarıda değindiğimiz Ferad'ın öyküsünden ayrılan başlıca yönü "Memleket İsterim"de gurbet izleği söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle geride kalanların özlemi ve yaşadığı zorluklar değil ekonomik gerekçelerle başka ülkelere gidenlerin his ve duyguları metne yansır. Öykü kişisi Sema, kısa bir tatil imkânıyla yurduna dönen bir gurbetçidir. Baktığı her yerde maziden izler görerek göç edişinin iç muhasebesini yapar. Hüznün egemen olduğu öykü atmosferinde göç dalgasının sebep ve sonuçları metne şöyle yansır:

"Zaman akıyor problemler problemleri doğuruyordu. Köyün genç çiftleri daha iyi imkânlar elde etmek için yurt dışına taşındıklarından köylerinde okula giden sadece iki üç çocuk kalmıştı. Bu nedenle devlet bir azınlık ilkokulunun daha kapısına kilit vurmuştu. Bu haber çok üzmüştü Sema'yı. Çocukluğu, hatıraları bir kapının ardında kilitli kalmıştı sanki" (Hasan, 2023: 14)

Bu ifadeler öyküde anlatılan ekonomik nedenlere dayalı göç hikâyesinin bireysel değil, toplumsal nitelikte oluşunun altını çizmeye dönüktür. Bu sayede öykü kişisinin bireysel hüznü toplumsal bir sancının ifadesi olarak okunur.

Bulgaristan'dan Velingradlı yazar Ayşe Hattab'a ait "Evimin Yeni Adresi" (Hattab, 2023:74-78) adlı öykü ise tarihte yaşanan trajik göç hadiselerine odaklanan metinlerden biridir. Öykü dili ve kurgudaki zayıflık karşısında anlatılan "hikâye" oldukça güçlüdür. Bu da bize metnin, büyüklerden dinlenilmiş gerçek bir hikâyeyi öyküleştirme çabasıyla ortaya çıkmış olabileceğini düşündürür. Öyküleştirilen hikâye, Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığa yönelik asimilasyon politikalarını görünür kılmaktadır. İbadetlerin yasaklanıp camilerin kapatılması, Kur'an eğitiminin sekteye uğratılması, Türk isimlerinin zorla değiştirilmek istenmesi gibi baskılar göçe zorlayan başlıca sebepler olarak metinde belirir. Anlatıya konu edilen köy halkı, kimliklerine ve inançlarına yönelik müdahalelere karşı direniş gösterse de artan baskı ve yükselen şiddet karşısında güçsüz ve zayıf kalır. Öykü kişileri Mustafa ve Safiye çiftinin yaşadıklarından hareketle Bulgaristan'daki Müslüman Türk kimliğini hedef alan asimilasyon ve sebep olduğu göç dalgasını yansıtan öykü aynı zamanda kimliğe sahip çıkma direncini de ön plana çıkarır.

Dedeağaçlı genç yazar Ayşe Bostancı'nın "Göç" adlı öyküsü de edebî bakımdan ilk kalem tecrübelerinden olduğunu belli eden metinlerden olmakla birlikte göçün sebeplerini farklı bir cihetten kayıt altına aldığı için dikkate değerdir. Gençliğinde Batı Trakya'dan Bursa'ya göç etmek zorunda kalmış bir ihtiyarın vatan hasreti konu edilen öyküde göç sebebi şöyle anlatılır:

Vaktiyle Kıbrıs Savaşı sırasında Batı Trakya'daki erkeklerin hepsi zaruri savaşa çağırılmış, kimisi gitmiş bir daha dönememiş, kimisi göç etmiş savaştan kaçmış, kimisi de sekiz on yıl sonra geri dönmüş. (...) Hüseyin amca kendi milletine karşı savaşmak istememiş bir gayrimüslim ile aynı cephede savaşmak ağrına gitmiş. (Bostancı, 2024: 112)

Görüldüğü üzere daha önce değindiğimiz Ayşe Hattab'ın "Evimin Yeni Adresi" öyküsünde olduğu gibi bu metinde de göç milli şuur ve inanca dayalı bir eylem olarak belirir fakat göçe sürükleyen baskının türü oldukça farklıdır.

Kosovalı yazar Taner Güçlütürk'ün "Bitmeyen Misafirlik" öyküsü de tarihte yaşanan trajik sebeplere dayalı göç olaylarının öyküye yansımasına dair bir örnektir. Öykü, birinci dünya savaşı sırasında Balkanlar'daki işgaller ve bunun sonucu memleketlerinden kopartılan yahut gitmek zorunda kalan Türklerin göç hikâyesine odaklanmaktadır. Prizren'de yaşayan Gülizar Hanım, otuz yaşındaki oğlu Hasan'ı Bulgar askerlerinin zalimane tutumları neticesinde kaybeder. Bu acı olay sonrasında gelini ve torunu ile önce Arnavutluk'a ardından da Türkiye'ye geçerler ancak gittikleri her yerde kendilerini "misafir" hissetmeleri göçün en trajik boyutu olarak metinde kristalize olur. Gülizar Hanım Bulgar işgali nedeniyle yabancılaştığı kendi yurdu Prizren'den Anadolu'ya (anavatan olarak) gelmiştir fakat burada da "muhacir" olmak gibi aidiyet duygusunu örseleyen bir tanımlamayla karşı karşıya kalır.

"Bitmeyen Misafirlik" öyküsünde, Gülizar Hanım'ın oğlunun ölümü üzerine yakıldığı ve Prizren'de dilden dile dolaştığı söylenen ağıt ise hem metinlerarasılık hem de Balkanlar ile Anadolu arasındaki kültürel ortaklık bağlamında üzerinde durulmaya değerdir:

"Hasan'ı sorarsen otoz yaşında

Süngiylen vurdi Bulgar, çeşme başında

Anası aglaymiş yani başinda

Oyan Hasan oyan yavrım bak neler oldi

O cüzel Prizrenimız tiçenle (dikenle) doldi." (Güçlütürk, 2022: 129)

Öyküde verildiği şekliyle bir kısmını aynen alıntıladığımız bu ağıt, Türkiye'de Gaziantep yöresine ait "Şahin Bey" ağıtının aşağıda yer vereceğimiz kısımlarıyla örtüşmektedir:

"Şahin'i sorarsan otuz yaşında

Süngüyle delindi köprü başında

Çeteler oturmuş ağlar başında

Uyan Şahin uyan gör neler oldu

Sevgili Antep'e düşmanlar doldu."[3]

3 "Şahin Bey" ağıtının devamı ve yakılma hikâyesiyle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Güven, M. (2005). *Türkiye sahasındaki hikâyeli türküler üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Birbirinden binlerce kilometre uzakta iki farklı Türk şehrinde aynı duygularla yakılmış olan ağıtlar, Balkanlar ve Anadolu arasındaki köklü kültürel bağlara işaret ederken kaderde ve kederde ortak olduğumuz gibi bunları dile getiriş biçimimizde de benzerlikler olduğunu gösteren bir örnektir.

Kosovalı yazar Meyrem Krüezi'nin "Konak" adlı öyküsü de Balkan Savaşları'nın sebep olduğu göçü konu edinen bir metindir. Öykü, göç hazırlıkları yapılan bir konak atmosferi üzerine kuruludur ve konakta yaşayan Halil Ağa ve kızı Zarife'nin duygu durumlarına odaklanır. Ansızın içine düşülen tehlike ve belirsizlikler sarmalı genç kız ve babasını psikolojik bir gerilimin içine çeker.

"Balkan Harbi patlak vermişti. Ali cepheye giderken o da ailesiyle birlikte Anadolu'ya gitmeye hazırlanıyordu. Alıştığı bu güvenli, güzel hayatın yerini kim bilir nasıl bir gelecek alacaktı! Kalbinde sakladığı yığınla heyecan şimdi tarifsiz korkulara, derin hüzünlere dönüşmüştü." (Krüezi, 2024 :20)

Zarife, cepheye giden sevgilisi Ali ile bir daha kavuşup kavuşamayacaklarını düşünerek gerilim dolu zamanlar geçirirken Halil Ağa ise geçmişin hatıralarını taşıyan konağı satmak, atalarından kendisine kalan her şeyi terk edecek olmak düşüncesinin ağırlığı altında ezilir. Öyküye de ad olan konak, sadece bir ev değil belleğin ve aidiyetin simgesi olarak metinde yer alır ve göçle birlikte kopulanın ne olduğunu açığa çıkarır.

Tarihi göç olgusunun öykülere yansıması kimi zaman da izleğin dışında kurgusal bir malzeme olarak yer alır. Kuzey Makedonya'dan Üsküplü yazar Furkan Şaban'ın "Vardar Mavisi" adlı öyküsü bunlardan biridir. Bu öykü izlek olarak hafıza tahribatına, kutsal mekânların yok edilip sembolik yapıların yıkılmasına odaklanır ancak öykünün açılışı bir sürgünden gelen mektuba dayanmaktadır. Öykü kişisi Ali'ye gelen mektup anlatının entrik unsurlarındandır. Anlatıcı mektubu gönderenden şu sözlerle bahseder:

İrfan'ın ailesi, Osmanlı döneminde Konya'dan Üsküp'e yerleştirilen binlerce aileden biriydi. Yaşadıkları mahallenin ismi, ahalinin tamamının göç ettirilmesinden dolayı "Kaç Baba Kaç" olarak biliniyordu. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da siyasi olarak zayıflaması sonucu, Sırplar tarafından ülkeyi terk etmek için baskılara uğramışlar ve Türkiye'ye göç etmişlerdi. (Şaban, 2023: 6)

Osmanlı sonrası Balkanlar'da kimlik ve hafızaya yönelik bilinçli müdahalelere odaklanan metnin kurgunun parçası olarak bir sürgünden gelen mektuba müracaat etmesi son derece anlamlıdır. Zira nesnel gerçeklik planında "insana" ve "mekâna" (hafızaya) yapılan ideolojik müdahaleler de (tıpkı kurgusal metinde olduğu gibi) birbirini tamamlayıcı nitelikte cereyan etmiştir.

Buraya kadar incelediğimiz örnekler dışında bir tema olarak değil ancak farklı temalar içinde bir değinme şeklinde göç olgusunun yansımalarını gördüğümüz öyküler de vardır. Sara Mulic'in "Bal-kan" (Mulic, 2024: 8-10) Ema Drekovic'in "Geçmişin Göl-

gesi" (Drekoviç, 2024: 56-60) öyküleri Balkanlar'ın bilhassa kırsal bölgelerinde göç nedeniyle boşalan yerleşim alanlarına dair çıkarımlarda bulunmamızı sağlar. Burcu Aliyi'nin "Bal ile Kan Buğdaylı" (Aliyi, 2024: 64-66) öyküsü ise Osmanlının çekilmesi sonrası Balkanlar'da birlikte yaşama kültürünün nasıl yok olduğunu işlerken aslında göçe giden sürecin toplumsal dinamiklerini de vermiş olur. Yunanistan İskeçe'den Nazife Çolak"ın "Gökyüzünde Biten Hasretler" (Çolak, 2025: 20-21) öyküsünde ise öğrenci olarak gurbete giden bir genç kızın memleket özlemi işlenir.

Sonuç olarak, bu öyküler Balkanlar'da yaşanan göçlerin hem bireysel dramlarını hem de toplumsal boyutlarını çok katmanlı bir şekilde ele almakta, tarihî ve güncel gerçekliklerin edebiyatta nasıl karşılık bulduğunu göstermektedir.

3.2. Bağ-lar Dergisinde Yayınlanan Şiirlerde Göçün İzdüşümü

Şiir doğası gereği, öyküye kıyasla tarihî ya da aktüel bir olayı "anlatmakta" daha sınırlı imkânlara sahiptir ancak olaydan doğan hissi "aktarmada" ise imgenin gücünü elinde tutar. *Bağ-lar* dergisinde ürünleri yayınlanan şairler de göçe dair duygu durumlarının dışa vurumu olarak şiirler kaleme almıştır. Bu şiirler ayrılık, özlem, hasret temaları olarak okunmaya açıktır.

Bulgaristan'dan Kırcaalili yazar Reyhan Mustafa Ferad'ın "Koco Rodop"u geride kalanların duygu durumlarını kristalize ederek göç olgusunu yansıtan şiirlerdendir. Şair, Rodop şehrini (ve bu şehrin adını aldığı dağları da) bir yurt imgesi olarak kullanır. Rodop'u kişileştirerek ona sorular sorar ve cevaplar verir. Böylece Rodop, aidiyet duygusu ve kaybedilmiş olana dair çağrışımlar yapan bir anlama bürünür:

"Eskidendi...
Cıvıl cıvıldı sokaklar."
Buydu artık yaşlılarda anılar
Bazen ağlar, derindir yaralar
Unutmaz yavruları analar babalar
Koca Rodop neydi olanlar?
Senin eteğinde
Yağmurunda, suyunda
Koşup oynayanlar
Adam olan çocuklar
Neden seni bıraktılar?
Bakmadılar...
Giderken, ardına bakmadılar onlar
Rüyasında görmediği İstanbul'a damdılar (Ferad, 2023: 83)

"Eskidendi... / Cıvıl cıvıldı sokaklar." dizeleriyle başlayan şiirde geçmişteki neşeli hayatın yerini hüzne bırakışı geride kalanların eski günlere duyduğu özlem ile belirir. Göç edenlerin "ardına bakmadan" gitmeleri hem zorunluluğun hem de travmatik bir terk edişin işareti olur. Şair, göç edenlerin kökleriyle kurduğu duygusal bağı da ortaya koyar. Her ne kadar fiziksel olarak Rodop'tan uzaklaşsalar da onunla (aslında yurtlarıyla) duygusal bağlarını koparamayacakları şu dizelerle dile getirilir:

Koca Rodop...

Sana küsmediler, sana ağladılar

Her biri sıkılınca seninle avundular

Seninle olan her bir anıyı aradılar

Kaybettiklerinin farkına vardılar

Yaşam senden yana

Doğa senden yana

Kuş, çiçek, böcek hepsi senden yana

Çünkü sensin kalplerde yekta

Aç kollarını...

Gelecekler gerekirse yaya

Emanet atılmaz havaya... (Ferad, 2023: 83)

Görüldüğü üzere "Rodop" kişileştirilmiş bir yurt imgesi olarak göç edenler için yalnızca geçmişin değil, aynı zamanda bugün ve yarının da yurdudur. Şiirin son üç dizesi yurdun yeniden şenlenmesi için güçlü bir istek, göçenler için içten bir çağrı olarak okunabilir.

Özlenen yurt imgesiyle şiirlere yansıyan göçün altını çizerken Kosovalı yazar Taner Güçlütürk'ün "Bir Balkan Türküsü"nü de hatırlamamız gerekir. Altmış beş mısradan oluşan bu uzun şiirde bütün Balkanlar kopulmuş yekpare bir yurt olarak belirir. Balkanlar'ın bütün halinde tek bir yurt olarak okuyucuya hissettirilmesi coğrafyayı kapsayacak şekilde mekân adları, sembolik anlam ifade eden yapılar ve kültürel varlık adlarının şiirde zikredilmesi suretiyle olur.

"Bir Üsküp lazım bana

Bir Saraybosna

Sevdalinkalar alıp götürmeli bizi Bosna'dan İstanbul'a

Vardar'dan Gostivar kelamını

Beyzadeler taşımalı rahatluk lokumunu

Başçarşı'dan Topkapı Sarayı'na

Kahve değirmeni öğütmeli derd-i sorunumuzu

Gül şurubu nakşetmeli dimağımıza beklenen huzuru.

Şiirin ilk dizesinde yer alan "lazım bana" ifadesiyle hem mekâna hem de maziye dair bir kopuşa gönderme yapılmıştır. Şairin bir arayış, ulaşma arzusuyla zikrettiği ne varsa bellekten maziyi çağıran iz ve işaretlerdir:

"(…)

Şimdi mahzeninde demlenir Ulçin'den eski sevdalar

Niş Çarşısı'ndaki kaldırımlar beni arar

Beni anlatır Halveti dergâhındaki dualar

Defiyle raks eyleyip efkâr dağıtır Vranye güzelleri

Ve Tuna'dan Köstence'ye yağız atlar taşır ağıtla yakılan özlemleri,

Ud taksimiyle "Kosova ovasına hoş geldiniz" der Priştineli Mesihi

Prizren kumruları Akdere'den Şadırvan'a taşır seher yelini

Ohri'de ıhlamurlar altında dönüşünü bekler Suzi'yle Âşık Çelebi

Gittin gideli yoksun terk ettin evlad-ı yârenini

Ve o gün bu gündür

Şar Dağı'ndan Berat'a savurur rüzgârlar bir Rumeli türküsünü

Kalanlarsa

Yaşar durur bir devrin tükenmez döngüsünü." (Güçlütürk, 2023:100)

Mustafa Ferhad'ın "Koca Rodop" şiirinde olduğu gibi "Bir Balkan Türküsü"nde de köklerle kurulan bağ ve özlem baskın duygudur. Sadece gidenler değil, geride kalanlar da özlem ve hasret duygularıyla yüklüdür. "Niş çarşısındaki kaldırımlar" bir zamanlar üzerlerinde yürüyen insanları, "dergahlar" içinde dua edenleri aramaktadır. Zira gidenler, ayrılanlar bir hercümerç ile gitmiş, bir zorunluluk ile ait olduğu yerden kopmuştur.

Kuzey Makedonyalı şair Mümin Ali'nin "Bir Balkan Türküsü" şiiri ise hem bireysel bir ayrılık acısını hem de toplumsal bir sancı olarak "göçü" yansıttığını düşündüğümüz bir metindir.

Durur gözlerimde yılların gezintisi

Hatıralar satır satır işlenir sadrımda

Dünyandan dökülür ellerime kurşun, papatyalar, savaş

Ellerimde açılan yaralar, dururum öylece

Sessiz, sarp, yokuş, dağlık bir ormandır bütün uzuvlarım

Her yanım bir çağrıdır şimdi, bir direniş bir çamurlu yola düşüş

Trenin ötüşü ve milyonlarca göz, ben ayrılığa düşmüş bir ülkünün çocukluğu… (Ali, 2022: 94)

Şair ilk iki dizede belleğini yoklayarak Balkan tarihinde bir gezintiye çıktığını haber verir gibidir. Üçüncü dizedeki "papatyaların" kurşun ve savaş sözcükleri arasında kalması, tarihte huzuru boğan şiddet sarmalına bir gönderme olarak okunmaya açıktır. Bu sarmaldan çıkmak için yollara düşen yahut zorla göç ettirilen kimselerin durumu ise "Trenin ötüşü ve milyonlarca göz, ben ayrılığa düşmüş bir ülkünün çocukluğu" dizelerinde belirir.

(…)

Yıkılmış kalelerim, burçlarım üzerimde,

Omuzlarım yıkılıyor dizlerime

Beyaz bir ürperme içerisinde, satırlara düştükçe sarp, keçi yollarına

Hep uzaklarda, gurbette, bigâne...

Tutulur kalem bir Balkan türküsüne

Çalar kulaklarımda, Üsküp, Türk Çarşısı, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü,

Prizren, Manastır, Selanik, Kırcaali ve daha niceleri önce sadır

Sonra satırdan geçer kırmızı çizgilerle

(…)

Göç bağlamlı bir okumada, yıkılan "kaleler" ve "burçlar" savaşlara ve bölgedeki iktidar değişikliklerine işaret ederken "Yıkılıyor omuzlarım dizlerime" dizesinde de bu dönüşüm ve değişimlerin ağırlığını Balkanlar'daki Müslüman Türk halkların omuzlarına yüklenmiş görürüz. Ve bu yük şairin de ifade ettiği gibi uzaklarda taşınan "gurbet" yüküdür. Şiirin devamında ismi zikredilen Balkan şehirleri ise (Üsküp, Manastır, Selanik, Prizren vd.) hasret duyulan maziye ait vatan topraklarının birer numunesi olarak belirir.

İskeçeli yazar Müberra Karadayı ise "Metruk Evler" şiirinde terk edilmiş mekânların sebep olduğu hüzne tanıklık eder:

"Gidenlerin ardından ağlayan duvarları

Güneşin şefkatli kolları sarmalar

Issız evlerde yaşayan hatıraları

Çocukların yitik türküsü oyalar

Yorganlar devşirirdi annelerin elleri

Kırkyama hayâllerle boyanmış

Kapılarda şimdi ayrılığın izleri

Eşiklerde keşkeler şahlanmış" (Karadayı, 2023: 80)

Yukarıda bir kısmını alıntıladığımız şiirde, şairin zihnimizde canlandırdığı evler, savaş ya

da ekonomik nedenlerle göç etmek zorunda kalmış insanların ardında bıraktıklarına benzemektedir. "Ağlayan duvarlar" ve "yitik türküler" gibi ifadeler geride kalanların o binaları gördüğünde hissettikleri acı ve eski günlere özlem duygusu olarak okunmaya açıktır.

Kuzey Makedonyalı şair Rabie Ruşid'in kaleme aldığı "Eyyam-ı Bahur İstanbul" başlıklı şiirde ise göçülmek istenen bir mekân olarak İstanbul'u görürüz. Şiirde kristalize olan duygular bir aidiyet arayışı ve bağ kurma çabası olarak karşımıza çıkar.

"(…)

Neden koşturuyorsun İstanbul

sana sığınan yufka yürekleri?

- yorma,

bırak nefesi doyasıya alayım

Ardıma dönüp bakayım!

Babaannemin kalburu, harap duvarda

Ovdum paslı demiri, nasır tutmuş ellerle

Peki ya sebep nedir,

kalburun altında kalanların mühim oluşuna?

Onlar bir düşüşte değil mi?

Düşme diyor annem, kolunu dizini kanatma!

Kanayan kalbimiz olunca, dizimiz palavra!

Uzandım eskilere, sandıktan çıkardım el işlerini

Annemin çeyizinde oyalandım

Bir elim İstanbul'da, bir elim anneannemin havlusunda!

İstanbul'dan getirilen basma, oya süslüyor nakışları.

Billahi benden şanslı

Galata Kulesi'ni seyreden sokak köpeği (Ruşid, 2022: 95)

Şiirin "*Uzandım eskilere, sandıktan çıkardım el işlerini"* dizesiyle başlayan bölümünde "çeyiz, oya, havlu" gibi geleneksel eşyalar zikredilerek geçmişin somut hatıralarıyla belleğe temas edilir. Bu eşyalar bir zamanlar İstanbul'dan gelmiş ve sandıklarda saklanmış çeyizlerdir. Şair, bir yandan anne ve anneannesine ait eski eşyalarla temsil edilen geçmişte öte yandan İstanbul'un keşmekeşini dile getirerek bugündedir. Denilebilir ki İstanbul duygusal anlamda göçülmüş ya da göçülmek istenen bir mekândır. Bu duygu durumu bir nostalji değildir; *"Billahi benden şanslı / Galata Kulesi'ni seyreden sokak köpeği"* dizelerindeki ironiyle içinde bulunulan şart ve koşullardan doğan hoşnutsuzluk okura hissettirilir ve orada olmak arzusu güçlü bir şekilde şöyle dile getirilir:

Talih!

Eyyam-ı bahur, ter dökesim var sende İstanbul

Sokaklarında koşup yorulasım var

Gelesim var, gelesim sana

Kucak açmıyor musun bana!

Duy İstanbul! Sarıl, yenik düşmüş kollarıma!

Şiirin son dizesindeki *"Sarıl, yenik düşmüş kollarıma!"* haykırışı İstanbul ile (belki de köklerle) kurulamayan bağın, aidiyet arayışı ve tükenmişliğin ifadesi olarak okunmaya açıktır.

Yukarıda değindiğimiz şiirlerden başka göç olgusunun bir tema olarak değil ancak bir ima ile izlerini gördüğümüz başkaca örnekler Gümülcineli Ayşe Bostancı'nın "Bir Şehir Bir Şiir", (Bostancı, 2023: 81), Kuzey Makedonyalı Melek Şişko'nun "Fotoğrafçı" (Şişko, 2023: 82-83) adlı ürünleridir.

4. Sonuç

Balkanlar'daki genç kuşak Türk edebiyatı için bir örneklem olarak değerlendirdiğimiz *Bağ-lar* dergisinde yayınlanan öykü ve şiirler incelenmiş ve göç olgusunun hem tarihî hem de güncel bir mesele olarak metinlere yansıdığı görülmüştür. Yazar ve şairlerin konuyu nasıl işlediği, göç olgusunu metinlere nasıl yansıttığı hususunda varılan sonuçları şu noktalarda toparlamak mümkündür:

Hüseyin Mehmet'in Taç "Utangaçlığı" adlı öyküsü günümüzde yaşanan mülteci krizine odaklanırken göçün ruhsal ve bedensel travmalarını görünür kılmaktadır. Reyhan Mustafa Ferad, "Uğur Böceği" ve devam öyküsünde Balkanlar'da güncel sebeplerle süregelen göçü yansıtarak nüfus kaybına dikkat çeker. Esma Deli Hasan'ın "Memleket İsterim" öyküsünde ise ekonomik sebeplerle göç edenlerin perspektifinden gurbet olgusu işlenmiş bireysel özlem duygusundan yola çıkılarak göçün toplumsal sonuçları ortaya konmuştur.

Tarihe tanıklık eden metinler ise Ayşe Hattab'ın "Evimin Yeni Adresi", Ayşe Bostancı'nın "Göç", Taner Güçlütürk'ün "Bitmeyen Misafirlik" ve Meyrem Krüezi'nin "Konak" adlı öyküleridir. Bu öyküler Osmanlı sonrası Balkanlar'daki Türk ve Müslümanlara yönelik baskı politikaları, savaşlar ve bunların sebep oluğu zorunlu göçleri işlemiştir. Bu metinlerde göç yalnızca bir kaçış değil, kimlik mücadelesi, aidiyet bilinci ve bu bağlamda bir direniş olarak yansıtılmaktadır. Öykülerde bireylerin yaşadığı yıkımlar kadar toplumsal hafızanın uğradığı tahribat da görünür kılınmaktadır.

Furkan Şaban'ın "Vardar Mavisi" öyküsü göçü doğrudan merkeze almamakla birlikte sürgün geçmişine dayanan bir mektup aracılığıyla hafıza ve kimlik bağlamında göçün izlerini taşır. Benzer şekilde Sara Mulic, Ema Drekovic, Burcu Aliyi ve Nazife Çolak'ın

öykülerinde de göç doğrudan ana izlek olmasa da kırsaldaki nüfus kaybı, geçmişe duyulan özlem ve birlikte yaşama kültürünün kaybı gibi meselelerle göç olgusu metinlere satır arasında yansımıştır.

Şiirlerde ise göçün somut nedenlerinden ziyade onun yarattığı duygu durumu, geçmişe duyulan özlem öne çıkmaktadır.

Reyhan Mustafa Ferad'ın "Koca Rodop"'unda olduğu gibi şehirler sıklıkla hafıza mekânları olarak şiirlerde belirir. Taner Güçlütürk'ün "Bir Balkan Türküsü" adlı şiirinde ise Balkanlar'ın topyekûn bir aidiyet coğrafyası olarak inşa edildiği, mekânlar ve sembollerle örülü bir lirizm vardır.

Mümin Ali "Bir Balkan Türküsü" şirinde bireysel bir ayrılık acısı üzerinden Balkanlar'daki Türklerin yaşadığı göç, yıkım ve kimlik kaybını ima ederken hafızada yer eden şehirler aracılığıyla geçmişe özlem ve aidiyet arayışını da yansıtır. Müberra Karadayı "Metruk Evler" şiiriyle göç nedeniyle terk edilen evleri betimlemiş gibidir. Rabie Ruşid'in şiirinde ise bir göç mekânı olarak İstanbul hem arzu edilen bir sığınak hem de aidiyet kurulamamış bir mekân olarak belirir.

Kaynakça

Acer, F. (2015). *Türk romanında Balkanlar ve Balkan Türkleri (1872-1960)* (Yayınlanmamış Doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Bursa.

Akgün, A. (2015). Edebiyatımızda göç ve göçmen edebiyatları üzerine bir değerlendirme. *Göç Dergisi, 2*(1), 69-84

Ali, M. (2022). Bir Balkan Türküsü. *Bağ-lar,* 1, 94

Aliyi, B. (2024). Bal ile Kan Buğdaylı. *Bağ-lar,* 8, 64-66

Aytaç, G. (2012). Edebiyatta "Göç". İçinde. M. Turan (Ed.), *Göç, kimlik ve edebiyat* (17-23). Ankara: KIBATEK

Bostancı, A. (2023). Bir Şehir Bir Şiir. *Bağ-lar,* 3, 81

Bostancı, A. (2024). Göç. *Bağ-lar,* 6, 112-114

Çolak, N. (2025) Gökyüzünde Biten Hasretler, *Bağ-lar,* 9, 20-21

Drekoviç, E. (2024). Geçmişin Gölgesi. *Bağ-lar,* 8, 56-60

Ferad, R.M. (2022). Uğur Böceği. *Bağ-lar,* 1, 100-102

Ferad, R.M. (2023). Koca Rodop. *Bağ-lar,* 3, 83

Ferad, R.M. (2023). Uğur Böceği II. *Bağ-lar,* 2, 26-28

Güçlütürk, T. (2022). Bitmeyen Misafirlik. *Bağ-lar,* 2, 128-129

Güçlütürk, T. (2023). Bir Balkan Türküsü. *Bağ-lar,* 3, 100-101

Güven, M. (2005). *Türkiye sahasındaki hikâyeli türküler üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Hasan, E.D. (2023). Memleket İsterim. *Bağ-lar,* 4, 14-16

Hattab, A. (2023). Evimin Yeni Adresi. *Bağ-lar,* 3, 74-78

İsen, M. (2024). Başlangıcından günümüze Balkanlarda Türk edebiyatı [Konuşma metni]. *2. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (25-40). Tiran New York Üniversitesi Yayınları.

İsen, M., ve Durmuş, T. (2023). *Balkanlarda Türk Edebiyatı Tarihi*. Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi Yayınları.

Karadayı, M. (2023) Metruk Evler. *Bağ-lar,* 3, 80

Karpat, K. H. (1992). Balkanlar. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 25–32). Türkiye Diyanet Vakfı.

Krüezi, M. (2024). Konak. *Bağ-lar,* 8, 20-22

Mehmet, H. (2023). Taç Utangaçlığı. *Bağ-lar,* 3, 9-11

Mulic, S. (2024). Bal-kan. *Bağ-lar,* 5, 8-10

Ruşid, R. (2022). Eyyam-ı Bahur İstanbul. *Bağ-lar,* 2, 93

Şaban, F. (2023). Vardar Mavisi. *Bağ-lar,* 4, 6-11

Şişko, M. (2023). Fotoğrafçı. *Bağ-lar,* 3, 82-83

24. OTURUM

Balkanlarda Tarih, Bellek ve Siyaset

Povratak u Zemlju Predaka – Srbi na Galipoljskom Poluostrvu Početkom XX Veka

Vladan Virijević[1]

Abstrakt

Fenomen dijaspore i iseljeništva jednog naroda van svoje matične države poslednjih nekoliko decenija je sve zastupljeniji u svetskoj, evropskoj i srpskoj istoriografiji. Jedna od zemalja u kojoj su tokom početka XX veka egzistirale brojnošću male srpske zajednice, bila je Osmanlijska imperija. Osim nekoliko hiljada nastanjenih u njenoj prestonici i okolini i skromne trgovačke kolonije u Izmiru, srpska populacija bila je zastupljena i u dva naselja na Galipoljskom poluostrvu, u kojima je, okružena grčkim, bugarskim i turskim stanovništvom, živela nekoliko vekova unazad.

Rad je posvećen istorijatu njihovog bivstvovanja na Galipoljskom poluostrvu, uz naglasak na period 1912-1922. godine, tj. deceniju koju su obeležila mnoga iskušenja i izazovi i koji su rezultirali njihovim definitivnim povratkom u zemlju maticu. Napisan je na osnovu oskudne relevantne literature i napisa iz jugoslovenske međuratne štampe.

Ključne reči: *Galipoljsko poluostrvo, Srbi, Osmanlijska imperija, dijaspora, Bajramič*

Return to the Land of the Ancestors – Serbs on the Gallipoli Peninsula at the Beginning of the 20th Century

Abstract

The phenomenon of diaspora and emigration of a people outside their homeland has, over the past few decades, become increasingly present in world, European, and Serbian historiography. One of the countries in which small Serbian communities existed at the beginning of the 20th century was the Ottoman Empire. Apart from several thousand settled in its capital and surroundings, as well as a modest trading colony in Izmir, the Serbian population was also present in two settlements on the Gallipoli Peninsula, where they had lived for several centuries surrounded by Greek, Bulgarian, and Turkish inhabitants.

This paper is dedicated to the history of their presence on the Gallipoli Peninsula, with particular emphasis on the period 1912–1922, a decade marked by numerous trials and challenges that ultimately resulted in their definitive return to their homeland. It is written on the basis of scarce relevant literature and articles from the interwar Yugoslav press.

Keywords: *Gallipoli Peninsula, Serbs, Ottoman Empire, diaspora, Bajramić*

1 Prof. Dr., University of Priština Kosovska Mitrovica, virijevicvladan01@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5083-2452.

Ata Topraklarına Dönüş – 20. Yüzyıl Başlarında Gelibolu Yarımadası'ndaki Sırplar

Özet

Diaspora fenomeni ve bir halkın kendi anavatanı dışına göçü, son birkaç on yılda dünya, Avrupa ve Sırp tarih yazımında giderek daha fazla yer bulmuştur. XX. yüzyılın başlarında küçük Sırp topluluklarının varlık gösterdiği ülkelerden biri Osmanlı İmparatorluğu idi. Başkentinde ve çevresinde yerleşmiş birkaç bin kişinin yanı sıra İzmir'deki mütevazı bir ticaret kolonisi dışında, Sırp nüfusu aynı zamanda Gelibolu Yarımadası'ndaki iki yerleşim biriminde de bulunmaktaydı. Burada, Yunan, Bulgar ve Türk nüfusun arasında, birkaç yüzyıldan beri yaşamaktaydılar.

Bu çalışma, onların Gelibolu Yarımadası'ndaki varlık tarihine adanmıştır. Özellikle de 1912–1922 dönemine, yani birçok sıkıntı ve zorlukla şekillenmiş ve nihayetinde onların kesin olarak anavatana dönüşleriyle sonuçlanmış bir on yıla odaklanmaktadır. Çalışma, sınırlı sayıda mevcut literatür ve Yugoslavya'nın iki savaş arası dönemine ait basın yazıları temel alınarak kaleme alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Gelibolu Yarımadası, Sırplar, Osmanlı İmparatorluğu, diaspora, Bayramiç*

1. Uvod

Brojni ratnički pohodi i osvajanja Turaka Osmanlija na Balkanskom poluostrvu tokom perioda od XIV do XX veka uzrokovali su česta metanastazička kretanja, tj. migracije različitih etničkih i religioznih grupa. Ona su bila posledica različitih istorijsko-psiholoških i socijalno-ekonomskih faktora i dovela su do preseljavanja stanovništva, kako van teritorija koje su se našle pod njihovom vlašću, tako i unutar prostranog carstva. Jedna od takvih etničkih mikro zajednica koja je nekoliko vekova egzistirala daleko od svoje matične postojbine bili su i Srbi koji su do početka treće decenije XX veka egzistirali na Galipoljskom poluostrvu. O njihovom dolasku na ovaj prostor podaci su poprilično magloviti i svode se, uglavnom, na pretpostavke i usmenu tradiciju, odnosno narodna predanja i kolektivno pamćenje. Relevantni istorijski izvori su, pak, oskudni i fragmentarni, tako da se na osnovu njih mogu tek delimično izvoditi određeni zaključci. Iako su na Galipolju bili okruženi stanovništvom nesrpskog porekla, drugog jezika i u dobroj meri druge veroispovesti, veliki broj njih uspeo je da sačuva svoj identitet do početka 20. veka, potpuno izolovani od matice.

Prve podatke o Srbima koji su živeli na Galipoljskom poluostrvu srpska naučna javnost dobila je posredstvom bugarskih istraživača. Naime, bugarski konzul u Jedrenu, T. Karajovov je u svom članku "Materijali za proučavanje Jedrenskog vilajeta", publikovanom u jednom naučnom zborniku u Sofiji 1903. godine, naveo da na tom području postoje dva srpska naselja – Karadža Halil-i Bajramič, s tim da su u ovom prvom već bili u velikoj meri pogrčeni, odnosno da su govorili grčkim jezikom, a takav trend zapažao se u većem obimu i u Bajramiču. Slična saznanja prezentirao je i bugarski istoričar Balaščiev, koji je posetio ova naselja tokom Prvog balkanskog

rata 1912. godine.[2] Ove vesti dočekane su sa izvesnom nevericom, jer su dotadašnja iskustva govorila da su pojedinci i grupe koje su Osmanlije odvodili kao roblje veoma brzo menjali nacionalni identitet, odnosno gubili svest o svom poreklu.

Prema dosadašnjim istraživanjima o poreklu i karakteristikama "Galipoljskih Srba", koja su u srpskoj nauci bila intenzivirana posebno u periodu između dva svetska rata, postoje različita mišljenja, tako da se ne može pouzdano reći odakle su preseljeni na Galipolje. O njihovom životu sve do sredine 30-ih godina 20. veka saznanja su krajnje oskudna. Poznati srpski etnolog Milenko Filipović navodi da su oni najverovatnije bili potomci oko 50 ratnih zarobljenika iz okoline Jagodine, koji su sa porodicama preseljeni na područje Trakije u 17. veku. Srpski lingvista Pavle Ivić, pak, proučavajući karakteristike njihovog govora, zaključio je da je njihova postojbina bila negde u dolini Velike Morave ili neke od susednih oblasti, s tim da su doseljeni krajem 16. ili početkom 17. veka. Međutim, prema izvesnim saznanjima Dušanke Bojanić – Lukač, vrsnog srpskog orijentaliste, a koja potvrđuju i neki od turskih istraživača, radilo se o Srbima koje su Osmanlije zarobile tokom svojih pljačkaških upada na teritoriju Srema u početnim godinama 16. veka i naselile na „hasovinu", tj. imanju vladara ili nekog velikodostojnika.[3] Ona pri tom iznosi i pretpostavku da je moguće da je došlo do stapanja preseljenika iz Srema sa onima iz Jagodine i na taj način formiran jedan kolektivitet koji se, uz velika iskušenja i izazove, ipak održao do početka XX veka.

Turski naučnik Omer Lutfi Barkan pišući o progonstvu kao metodu kolonizacije u doba Osmanlijske imperije, pozivajući se na arhivsku građu, tj. popisne deftere o stanovništvu Galipolja iz 1519. godine, beleži da je tom prilikom upisano i 332 domaćinstva izvesnih „izgnanika iz Srema".[4] Prema defteru iz 1530. godine srpski izgnanici iz Srema („Nevjernici prognani iz Srijema, koji su sultanovom zapoviješću naseljeni"), njih oko 2.200, bili su smešteni u devet sela koja su se nalazila u sklopu nahije Evreše (Evreşe), i to u: Bajramiču (*Bayramiç*) 37 kuće, Bolavaldiju (*Bolavaldi*) 55 kuća, Evrenu (*Evren*) 32 kuće, Gejgeldiju (*Geygeldi*) 39 kuća, Goldžuku (*Gölcük*) 46 kuća, Halačderesiju (*Halaçderesi*) 36 kuća, Karaagaču (*Karaağaç*) 27 kuća, Tekeu (*Tekke*) tri kuće i Učdereu (Üç Dere) 68 kuća.[5] Bavili su se zemljoradnjom, uzgajajući pšenicu, ječam, ovas, sočivo,

2 Миленко Филиповић, Галипољски Срби, Београд, 1946, 25-26.

3 Душанка Бојанић - Лукач, О прошлости Галипољских Срба, Зборник Матице српске за друштвене науке, 48, Нови Сад, 1967, 91. (91-94)

4 Takođe, Ahmed Refik navodi da se u jednom carskom fermanu galipoljskom kadiji u vezi slanja žita u prestonicu iz 1560. godine pominje has „Sremski izgnanici" (*Sürgünan-i Srem*). – Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler, İktisat Fakültesi Mecmuasından, Cilt XIII, No 1-4, ayrı bası, İstanbul, Ekim 1949 - Temmuz 1950, 536.; *Onuncu Asr-ı Hicride Istanbul Hayatı 1495-1591*, Istanbul, 1988, 82.

5 Interesantno je napomenuti da je među ovim naseljenicima bilo oko 18% udovica, kao i da je u selu Halačderesi popisan 12 kuća nomada (hajmane) za koje se ne može sa sigurnošću odrediti poreklo. Među popisanim žiteljima ovih sela navedena su imena poput: Jovan, Vuk, Marko, Radul, Miloš, Milko, Radič, Lukač, Radoslav, Radovan, Lazari, Pavli, Todori... – Феридун М. Емецен, Историја једне миграције с почетка XVI стољећа – сремски изгнаници на Галипољу, Историјски часопис, књ.

nohut, susam, proso i pamuk, a od stoke ovce i svinje.[6] Popis stanovništva Galipoljske oblasti iz 1567/68. godine navodilo se da su ova sela bila uključena u vakuf džamije Sulejmanije.[7]

Ispitujući prošlost "Galipoljskih Srba" 1937. godine, obavivši pri tom mnoštvo intervjua sa onima koji su nakon 1922. godine doseljeni na teritoriju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Milenko Filipović je zapisao jedno predanje po kome su ih Turci najpre naselili u mestu Adač dere da bi ih ubrzo preselili u selo Učdere (Üç dere) na planini Kuru Dag (*Kuru Dağ*), gde su imali obavezu da vade i tešu kamen. Od sultana su tom prilikom dobili 40 pari bivola i isti broj dvokolica s kojima su taj kamen potom prevozili na obalu Mramornog mora, odakle je potom brodovima transportovan u prestonicu Osmanlijske imperije.[8] Takođe su u okolnim šumama sekli i drvenu građu koju su prodavali na obližnjim trgovima. Obzirom da su bili sultanovi robovi, na tamošnjem kamenjaru su živeli relativno slobodno, u kućama od pruća, a kasnije su gradili i kuće od čvrstog materijala i pokrivali ih kamenim pločama. Dozvoljeno im je bilo i da zadrže svoju veru i nacionalno ime. U početku nisu imali crkvu ni sveštenika, Ali su vremenom sagradili crkvu posvećenu Svetoj Bogorodici kod koje su na dan praznika Male Gospođe dolazili na sabor i Srbi iz Bajramiča.[9]

Vremenom su stekli značajan materijalni imetak, što je bio povod za česte napade pljačkaša iz okolnih sela nastanjenih Turkmenima – Kavakčakala (*Kavakçakal*), Lulidže (*Lulice*) i Obe (*Oba*). Stoga su sredinom 18. veka, nakon ubistva svog uglednog starešine, izvesnog Ceke, bili prinuđeni da se presele delom u selo Karadža Halil (*Karaca Halil*), a delom na lokalitet Bajramdere (*Bayramdere*), koji su otkupili i na njemu formirali naselje Bajramič (*Bayramiç*), za koje je figurirao i naziv *Sürgünköy*. U Bajramiču, naselju smeštenom s obe strane jednog potoka koji se ulivao u Kavačku reku, udaljenom tri sata hoda od Učderea, naselilo se oko 120 porodica, od kojih se većina bavila stočarstvom, ali su držali i tri dućana i četiri kafane u koje su navraćali i Turci iz susednih sela. Selo je karakterisala blaga klima. Sneg je retko padao i kratko se zadržavao. Oko sela je bilo dosta zimzelenog žbunja i dosta zimske paše, što je pogodovalo razvoju stočarstva. Usled pojačane smrtnosti žena Srbi su se često ženili Grkinjama iz okoline, Ali su one prihvatale srpski jezik i dijalekat, tako da ti mešoviti brakovi nisu ugrožavali i slabili srpski etnički element u Bajramiču.[10] Znatno veći

XLII-XLIII, (1995-1996), 249. (237-253)

6 Isto.

7 Isto, 250.

8 Миленко Филиповић, Одисеја галипољских Срба, Политика, 6. I 1938, 27.

9 Миленко Филиповић, Галипољски Срби, Београд, 1946, 33.

10 Prema svedočenju Lazara Lazarevića iz Pehčeva, „у Бајрамичу Срби су се држали једно уз друго, Грци призећени из других села, временом су и сами пристајали да буду Срби, јер их, иначе, мештани не би трпели. Исто се догађало и са Србима у грчким селима; када приме грчки језик, одмах изгубе везу с нашим народом.". - Богољуб Пејчић, Егзодус Галипољских Срба, Идентитет, 29. I 2017, 3.

izazov u tom smislu poticao je iz činjenice da su njihova deca pohađala školu u kojoj su nastavu izvodili grčki učitelji, a u lokalnoj crkvi sveštenici su propovedali na grčkom.[11]

Druga grupa Srba iz Učderea koja se preselila u Karadža Halil, selo sa grčkom većinom stanovništva, zbog čega su bili izloženi pojačanom procesu asimilacije, pa su se selili u Bajramič.

Nova iskušenja za srpsku zajednicu na Galipoljskom poluostrvu nastupila su izbijanjem Prvog balkanskog rata 1912. godine. Činjenica da se Kraljevina Srbija našla u ratnom stanju sa Osmanlijskom imperijom i vesti koje su se pronosile o porazima osmanlijskih trupa, za posledicu su imale nasrtaje turskog življa iz okoline na Bajramič. U to vreme je u bajramički kraj na službu došao i izvesni Âdem efendija, žandarmerijski poručnik rodom iz Novog Pazara, čija žena nije znala da govori turski jezik, pa se nastanio u Bajramiču. U razgovoru sa lokalnim Srbima počeo je da ih nagovara da se isele u Srbiju.[12]

Revolt galipoljskih Turaka i pozivi na revanšizam kulminirali su napadom na Bajramič. Srbi, upozoreni na predstojeći napad, preventivno su izbegli u planinu, vodeći sa sobom i sitnu stoku da bi narednog dana ta osvetoljubiva masa poharala njihove kuće i dućane, spalila mesnu crkvu "Svetog Ilije" i školu, opljačkala oko 500 grla goveda i pobila sve svinje. Na žalost, žrtve su bili i nekoliko starijih ljudi koji se nisu sklonili u zbeg.[13]

Krajem 1912. godine na Galipoljsko poluostrvo su prodrle jedinice bugarske vojske. U takvoj situaciji bajramički Srbi su bili prinuđeni da izbegavajući osvetu Turaka, ponovo krenu u zbeg u planinu. Bugarski vojnici zauzeli su i Bajramič i u njemu uspostavili svoju vlast koja je potrajala nekih osam meseci. To su iskoristili neki od Srba i odlazili u pljačku okolnih turskih sela, nastojeći da se na taj način obeštete za prethodno opljačkan imetak. Nakon poraza Bugarske u Drugom balkanskom ratu 1913. godine i Bukureškog mira ponovo je uspostavljena osmanlijska vlast, koja je u Bajramič naselila nekoliko porodica muslimana iz Skoplja.

U takvoj situaciji Srbi su se obratili za pomoć svom episkopu. No, kako su od njega dobili odgovor da on nema načina da ih zaštiti, jedna tročlana delegacija je otišla u Istanbul, posetivši tamošnje rusko, grčko, srpsko i bugarsko poslanstvo i Patrijaršiju, moleći za pomoć da se presele u Srbiju, jer u Bajramiču, kako si istakli, više nisu imali sigurnost. Srpski poslanik je, uz podršku ruskog, uspeo da od Visoke porte izdejstvuje pasoše za njihov put. Nakon povratka delegacije u selo, jedne noći desio se napad pljačkaša iz okoline koji su oterali sa ispaša oko 10.000 grla sitne stoke. Sutradan je delegacija Srba otišla u Kadikoj (*Kadiköy*) i tražila pomoć od tamošnjeg mudira, pa

11 Мирјана Павловић, Галипољци у Пехчеву, Македонија. Приче о пореклу и насељавању, Гласник Етнографског института САНУ, LXV, 3, 608. (601-616).

12 Миленко Филиповић, Галипољски Срби, Београд, 1946, 45.

13 Prilikom bežanja poneli su i neke ikone iz crkve, koje su kasnije, kao relikvije, nosili svuda sa sobom. – Isto.

su uz pomoć žandarma u dolini jednog potoka kod Pišmankoja (*Pişmanköy*) pronašli oteranu stoku i vratili je u selo. Ali, tom prilikom mudir im je naredio da se u roku od tri dana spakuju i napuste Bajramič.[14]

Nakon što su se pogodili sa nekim Turcima iz okolnih naselja da ih za dobru novčanu naknadu kolima prevezu do Galipolja (*Gelibolu*), na put je na Đurđevdan 1914. godine krenulo oko 120 porodica sa, u proseku, oko 5 do 6 članova.[15] Osim najosnovnijih ličnih stvari sa sobom su poneli crkveno zvono, teško oko 80 kg'i ikone Svete Petke i Svetog Dimitrija, koje su smatrali čudotvornim. Ruskim parobrodom preveženi su do Soluna, gde ih je dočekao konzul Kraljevine Srbije i obezbedio im potom prevoz železnicom za Skoplje. Tamošnje srpske vlasti nastanile su ih privremeno u naselje Adžalar (*Acalar*) i kod Đuriškog manastira na Ovčem polju.[16]

No, ovim tragični usud Srba "Galipoljaca" nije bio okončan. Izbijanje Prvog svetskog rata, odnosno otpočinjanje neprijateljstva između Kraljevine Srbije i Bugarske u jesen 1915. godine, doneli su nova iskušenja. Nakon što su bugarske trupe u jesen 1915. godine prodrle prema Skoplju, desetak porodica krenulo je u koloni sa srpskom vojskom koja je pred nadmoćnijim neprijateljem odstupala ka Albaniji. Bugarski vojnici sustigli su ih kod Prizrena i vratili vezane za Skoplje, a onda ih, skupa sa ostalima, u stočnim železničkim vagonima prebacili u Niš, podelivši ih u dve grupe. Oni koji su ostali u okolini Niša, Aleksinca i Pirota, preživljavali su radeći kao sluge u tamošnjim selima ili sekući drva u šumama, a oni koji su bili imućnijeg materijalnog stanja, svrstani su u manju grupu i internirani u Plovdiv, u Bugarsku.

Krajem jeseni 1918. godine uz jedinice srpske vojske u Niš su, goneći austro-ugrarske i nemačke jedinice ka severu, stigli i neki grčki odredi. Od njih su "Galipoljski Srbi" doznali da je okolinu Bajramiča zauzela grčka vojska, pa su odlučili da krenu natrag na svoja pređašnja imanja. Po jakoj vejavici i velikoj hladnoći, najveći deo njih pešice, a neki starci i deca volujskim kolima, stigli su do Vranja, da bi nakon nekoliko dana nastavili do Soluna. U Solunu, gde su stigli nakon 40 dana putovanja, čuli su, pak da su u Bajramiču i dalje Turci. Neki su se odmah vratili u Skoplje, dok ih je većina ostala naredne dve godine, najpre u Lutri, a potom u mestu Krajši u okolini Soluna. Preživljavali su u teškoj oskudici, stanujući u nekim štalama za smeštaj trgovačkih konja. Loši životni uslovi i epidemije su ih maltene desetkovali, tako da ih je preživelo svega oko polovine.[17]

Dvanaest porodica koji su rat preživele u Plovdivu stigle su najpre početkom marta 1919. godine u Istanbul, odakle su se dva meseca uputili ka Galipolju. Međutim, u

14 Isto.

15 Богољуб Пејчић, Егзодус Галипољских Срба, Идентитет, 29. I 2017, 3.

16 Kako su pričali Milenku Filipoviću, u Skoplju su ih na ulicama gledali sa izvesnim čuđenjem, nazivajući ih Ciganima, jer su im žene nosile šalvare, što ih je veoma vređalo. – Миленко Филиповић, Галипољски Срби, Београд, 1946, 26.

17 Isto, 26.

njihove kuće u međuvremenu bile su useljene muslimanske izbeglice iz Bosne, tako da su se morali vratiti nazad. No, nap utu između Karadže i Jususkoja bili su napadnuti od razbojnika, tako da je u Istanbul stiglo samo pet porodica. U osmanlijskoj prestonici zadržali su se do 20. aprila 1920. godine, a tada su otputovali u Solun, gde su se spojili s onom grupom pridošlom iz Srbije.[18]

Kada su tokom grčko-turskog rata grčke jedinice ušle u Bajramič, 1920. godine, "Galipoljski Srbi" odlučili su se na povratak na svoja vekovna imanja i brodom otplovili ka Galipolju. Na vest da se Srbi vraćaju, bosanske izbeglice napustile su Bajramič.[19]

Uz pomoć grčkih organa vlasti započeli su obnovu stočnog fonda i obradu poljoprivrednog zemljišta. Crkveno zvono je vraćeno na svoje pređašnje mesto, doveden je i sveštenik, obnovljena škola, Ali na grčkom nastavnom jeziku. To je bila uvertira za suptilni proces denacionalizacije. Naime, pod uticajem lokalnih vlasti započela je promena tradicionalnih srpskih prezimena u grčka, pa su tako, primera radi, Lazarevići postali Laskaridisi.[20] Međutim, period mirne svakodnevice nije dugo potrajao. Poraz grčke vojske u sukobu sa trupama Mustafa Kemal-paše u septembru 1922. godine koje su prodrle na prostor Galipolja i Zapadne Trakije, primorali sui h na novu seobu. Tih dramatičnih trenutaka prisećao se godinama kasnije tada četrnaestogodišnji dečak Lazar Lazarević: "Наново смо морали да бежимо из Бајрамича. За разлику од првог пута када ништа нисмо успели ни могли да носимо, сада смо могли. Ко је имао кола, волове, коње, могао је да потовари и тера. Могао је да остане само онај ко је хтео да се потурчи, таквих у Бајрамичу није било. Грдан свет православни – српски, и онај из Караџе, крену пешице, преко Галипоља, у Солун. Код Сутлије, да нису Грци направили понтон, деца би се подавила у Марици, која ту дође тесна и дубока. Једна по једна кола су прелазила мост, домогосмо се и мора, одатле ми људи лађом до Солуна, а кола наставише путем и сви се нађосмо опет у оне штале. Грци су хтели да нас населе око Солуна, али наши нису пристали, бојали су се да нас не погрче."[21] Ipak, ovog puta nisu poneli crkveno zvono, već su ga bacili u crkveni bunar, a u seoskoj crkvi ostala je i ikona Svetog Dimitrija.[22] Grčki organi vlasti pokušavali su da ih odvrate od povratka u Srbiju, obećavajući im da će ubrzo ponovo ovladati Galipoljem i omogućiti im povratak u njihove kuće. Štaviše, dozvoljeno je bilo ženama, deci i starcima da krenu, dok je vojno sposobnim muškarcima traženo da dokažu da su regulisali služenje vojne obaveze, iako suštinski nisu bili grčki državljani, tako da se u rešenje tog pitanja morala uključiti i diplomatija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno

18 Isto.
19 Isto.
20 Богољуб Пејчић, Егзодус Галипољских Срба, Идентитет, 29. I 2017, 3.
21 Isto.
22 Миленко Филиповић, Галипољски Срби, Београд, 1946, 26.

njen konzulat u Solunu.[23]

Nakon dvomesečnog boravka u Solunu, odnosno kada je vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obezbedila finansijska sredstva neophodna za njihovu repatrijaciju, krenuli su vozom, po velikoj hladnoći, prema Skoplju.[24] Za naseljavanje ovog puta određena im je varošica Pehčevo, na samoj granici prema Bugarskoj, gde su stigli 25. decembra 1922. godine.[25] Prema podacima do kojih je došao Milenko Filipović, tamo je naseljeno 73 porodice Srba iz Bajramiča- oko 320 lica.[26] Dobili su 86 kuća Turaka iseljenih nakon Prvog balkanskog rata, u gornjem delu varošice.[27] Na taj način završila se njihova viševekovna odiseja van zemlje predaka. Pehčevo je postalo novo stanište većine njih, Ali neke porodice nastavile su život u Skoplju, Plovdivu, Solunu, Strumici i Đevđeliji.[28]

2. Zaključak

Nakon tri i po veka života daleko od svoje postojbine malena skupina Srba nastanjenih na Galipoljskom poluostrvu, u uslovima turbulentnih događanja na Balkanskom poluostrvu tokom perioda Balkanskih ratova (1912-1913.), Prvog svetskog rata (1914-1918.) i Grčko-turskog rata 1922. godine preživela je nekoliko dramatičnih epizoda čiji konačni epilog je bilo definitivno napuštanje njihovog dotadašnjeg staništa, sela Bajramič. Upravo na njihovom primeru moguće je sagledati karakteristike uticaja velikih istorijskih lomova na sudbinu malih naroda ili, pak, etničko-konfesionalnih mikro zajednica koje su živele u rasejanju. Sve do početka konačnog raspleta "Istočnog pitanja", tj. do 1912. godine, oni su u Bajramiču živeli u velikoj meri spokojno, čuvajući ljubomorno svoju nacionalnu svest i identitetsku posebnost, odolevajući kulturološkim uticajima drugih naroda iz susedstva – Turaka, Grka i Bugara. Njihov prvi pokušaj iseljavanja 1914. godine, mukotrpno preživljavanje tokom Prvog svetskog rata u vreme bugarske okupacije dela Kraljevine Srbije, povratak u Bajramič i njegovo definitivno napuštanje 1922. godine predstavljaju jednu dramatičnu epizodu koja se može posmatrati kao proces, odnosno fenomen jedinstven u istoriji Balkana i njegovih naroda.

23 Беда насељеника, Политика, 24. XII 1922, 1.
24 Колонизација Овчег Поља, Политика, 7. XII 1922, 1.
25 Pehčevo je do 1912. godine bilo administrativno središte oblasti Maleš. Nakon Prvog balkanskog rata većina muslimanskog stanovništva se iselila na prostor Male Azije, tako da je, prema pisanju beogradskog dnevnog lista „Politika", početkom 30-ih godina prošlog veka „на сокаку врло редак пролазник муслиман". – Пехчево, кучук Стамбол, Време, 7. X 1932, 4.
26 Prema jednom drugom autoru, u Pehčevo je doseljeno 74 porodica. – Јеремија М. Павловић, Малешево и Малешевци, Београд, 1929, 37.
27 Pero Slijepčević, Kolonizacija u Južnoj Srbiji, *Nova Evropa*, 2. I 1928, 127.; Дмитар Веселински, Пехчево – Историски поглед врз минатото, Пехчево, 2014, 151.
28 Миленко Филиповић, Галипољски Срби, Београд, 1946, 27.

Bildirinin Geniş Türkçe İçeriği

1. Ata Topraklarına Dönüş – 20. Yüzyıl Başlarında Gelibolu Yarımadası'ndaki Sırplar

XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Osmanlı Türklerinin Balkan Yarımadası'ndaki çok sayıdaki savaş seferi ve fetihleri, farklı etnik ve dinsel grupların sık sık göç etmesine yol açtı. Bu göçler, çeşitli tarihsel-psikolojik ve sosyo-ekonomik etkenlerin sonucu olup, nüfusun hem Osmanlı hâkimiyetine giren toprakların dışına hem de geniş imparatorluk sınırları içine taşınmasına sebep oluyordu. Bu tür etnik "mikro topluluklardan" biri de birkaç yüzyıl boyunca ana vatanlarından çok uzaklarda varlığını sürdüren ve XX. yüzyılın üçüncü on yılına kadar Gelibolu Yarımadası'nda yaşamış olan Sırplardı.

Onların bu bölgeye gelişine dair veriler oldukça belirsiz olup, çoğunlukla varsayımlara ve sözlü geleneğe, yani halk rivayetleri ile kolektif hafızaya dayanmaktadır. İlgili tarihsel kaynaklar ise yetersiz ve parçalıdır; dolayısıyla bunlardan ancak kısmen bazı sonuçlar çıkarılabilmektedir. Gelibolu'da Sırp olmayan, farklı dil konuşan ve büyük ölçüde farklı dine mensup halklarla çevrili olmalarına rağmen, onların önemli bir kısmı 20. yüzyılın başlarına kadar, anavatanlarından tamamen izole bir şekilde, kendi kimliklerini korumayı başarmıştır.

Gelibolu Yarımadası'nda yaşamış Sırplara dair ilk bilgiler, Sırp bilim dünyasına Bulgar araştırmacılar aracılığıyla ulaşmıştır. Nitekim Edirne'deki Bulgar konsolosu T. Karayovov, 1903 yılında Sofya'da yayımlanan bir bilimsel derlemede, bu bölgede Karaca Halil ve Bayramiç adında iki Sırp yerleşiminin bulunduğunu belirtmiştir. Ancak ilk yerleşim olan Karaca Halil'de halkın büyük ölçüde Helenleştiğini, yani Yunanca konuştuklarını, benzer bir eğilimi belirli ölçüde Bayramiç'te de gözlemlediğini ifade etmiştir. Benzer bilgileri, 1912'de Birinci Balkan Savaşı sırasında bu köyleri ziyaret eden Bulgar tarihçi Balaşçiev de aktarmıştır.

Bu haberler, Sırbistan'da belirli bir kuşkuyla karşılanmıştır. Çünkü o zamana kadarki tecrübeler, Osmanlıların köle olarak götürdüğü bireylerin ve toplulukların çok kısa sürede ulusal kimliklerini değiştirdiklerini, yani kökenlerinin bilincini kaybettiklerini göstermekteydi.

Şimdiye dek "Gelibolu Sırpları"nın kökeni ve özellikleri üzerine yapılan araştırmalara göre – ki bu araştırmalar Sırp biliminde özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönemde yoğunlaşmıştır – farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle onların nereden ve ne zaman Gelibolu'ya yerleştirildiklerini kesin olarak söylemek mümkün değildir. 20. yüzyılın 1930'lu yıllarının ortalarına kadar olan yaşamlarına dair bilgiler de son derece sınırlıdır.

Ünlü Sırp etnolog Milenko Filipović, onların büyük ihtimalle Jagodina çevresinden alınmış yaklaşık 50 savaş esirinin soyundan geldiklerini, bu kişilerin aileleriyle birlikte 17. yüzyılda Trakya bölgesine yerleştirildiğini belirtmektedir. Sırp dilbilimci Pavle İvić ise, onların konuşma özelliklerini inceleyerek, anavatanlarının Büyük Morava vadisi ya da komşu bölgelerden biri olduğunu, Gelibolu'ya göçlerinin ise 16. yüzyılın sonu ya da 17. yüzyılın başına rastladığını ileri sürmüştür.

Bununla birlikte, değerli Sırp oryantalist Dušanka Bojanić-Lukač'ın bazı bulgularına – ki bunları bazı Türk araştırmacılar da doğrulamaktadır – göre, söz konusu olanlar Osmanlıların 16. yüzyılın ilk yıllarında Srem bölgesine yaptıkları yağma akınları sırasında esir alıp yerleştirdikleri Sırplardır. Bu kişiler "hasovluk" denilen, yani hükümdara veya yüksek bir devlet görevlisine ait topraklarda iskân edilmiştir. Bojanić-Lukač ayrıca, Srem'den getirilen bu esirlerle Jagodina'dan getirilenlerin zamanla kaynaşarak bir topluluk oluşturmuş olabileceğini, bu topluluğun da büyük zorluklara ve meydan okumalara rağmen 20. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürebildiğini ileri sürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kolonizasyon yöntemi olarak sürgünü ele alan Türk bilim insanı Ömer Lütfi Barkan, arşiv belgelerine, yani 1519 yılına ait Gelibolu nüfus tahrir defterlerine dayanarak, o tarihte "Srem'den sürgün edilenler" olarak kaydedilmiş 332 hanenin bulunduğunu belirtmektedir. 1530 yılına ait tahrir defterine göre ise Srem'den gelen yaklaşık 2.200 Sırp sürgün, Evreşe nahiyesine bağlı dokuz köyde iskân edilmişti. Bunlar tarımla uğraşıyor, buğday, arpa, yulaf, mercimek, nohut, susam, darı ve pamuk yetiştiriyor, ayrıca küçükbaş hayvan olarak koyun ve domuz besliyorlardı.

"Gelibolu Sırpları"nın geçmişini araştıran Milenko Filipović, 1937 yılında, 1922'den sonra Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı topraklarına göç edenlerle çok sayıda görüşme yaptıktan sonra, onların bir rivayetini kaydetmiştir. Bu rivayete göre, Türkler onları önce Adaç Dere adlı yere yerleştirmiş, ardından kısa süre içinde Kuru Dağ üzerindeki Üçdere (Uçdere) köyüne nakletmişlerdir. Burada taş çıkarma ve yontma yükümlülükleri vardı. Sultan bu amaçla onlara 40 çift manda ve aynı sayıda iki tekerlekli araba vermişti; bu arabalarla çıkarılan taşlar Marmara Denizi kıyısına taşınıyor, oradan da gemilerle Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine gönderiliyordu. Ayrıca çevredeki ormanlardan kereste kesiyor ve bunları yakın pazarlarda satıyorlardı. Sultanın köleleri oldukları için kendi dinlerini ve ulusal adlarını korumalarına izin verilmişti. Başlangıçta ne kiliseleri ne de papazları vardı, fakat zamanla "Aziz Meryem Ana"ya adanmış bir kilise inşa ettiler. Zamanla önemli bir maddi servet de edinmişlerdi, bu da çevredeki Türkmen köylerinden gelen yağmacıların sık sık saldırmasına neden oluyordu. Bu sebeple, 18. yüzyılın ortalarında, saygın liderleri Ceka'nın öldürülmesinin ardından, bir bölümü Karaca Halil köyüne, bir bölümü ise Bayramdere mevkiine taşınmak zorunda kaldı. Bayramdere'yi satın alarak Bayramiç adlı bir yerleşim kurdular; bu yerleşim "Sürgünköy" adıyla da anılıyordu. Bayramiç'e yaklaşık

120 aile yerleşti. Bunların çoğu hayvancılıkla uğraşıyordu, fakat aynı zamanda üç dükkân ve dört kahvehaneye sahiptiler; bu kahvehanelere çevre köylerden Türkler de geliyordu. Kadınlar arasındaki yüksek ölüm oranı sebebiyle sık sık çevreden Rum kadınlarla evleniyorlar, ancak bu kadınlar Sırp dilini ve şivesini benimsiyorlardı. Dolayısıyla bu karışık evlilikler onların etnik kimliğini zayıflatmıyordu. Buna karşın, çok daha büyük bir tehdit, çocukların eğitim gördüğü okullarda derslerin Rum öğretmenler tarafından verilmesi ve yerel kilisede papazların vaazlarını Yunanca yapmasıydı.

Üçdere'den Karaca Halil'e göç eden ikinci grup Sırp, burada çoğunluğu Rumlardan oluşan nüfusun içinde daha yoğun bir asimilasyon sürecine maruz kaldı ve zamanla Bayramiç'e taşındı.

Gelibolu Yarımadası'ndaki Sırp topluluğu için yeni sıkıntılar, 1912 yılında Birinci Balkan Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıktı. O dönemde Bayramiç bölgesine, aslen Yeni Pazar'dan olan ve karısı Türkçe bilmeyen Âdem Efendi adında bir jandarma teğmeni tayin edildi; o da Bayramiç'e yerleşti. Yerel Sırplarla yaptığı sohbetlerde onları Sırbistan'a göç etmeleri için teşvik etmeye başladı. 1912 yılının sonlarında Bulgar ordusu birlikleri Gelibolu Yarımadası'na girdi ve Bayramiç'te kendi yönetimlerini kurdu; bu yönetim yaklaşık sekiz ay sürdü. Ancak 1913 yılında Bulgaristan'ın İkinci Balkan Savaşı'nda yenilmesinin ardından imzalanan Bükreş Antlaşması ile Osmanlı yönetimi yeniden kuruldu ve Bayramiç'e Üsküp'ten birkaç Müslüman aile yerleştirildi.

Üç kişilik bir heyet İstanbul'a giderek burada Rus, Rum, Sırp ve Bulgar elçiliklerini ve Patrikhaneyi ziyaret etti ve Bayramiç'te artık güvenliklerinin kalmadığını belirterek Sırbistan'a göç edebilmeleri için yardım talep etti. Sırp elçi, Rus elçisinin desteğiyle, Yüksek Kapı'dan onların seyahati için pasaport almayı başardı. Heyet köye döndükten bir gece sonra, çevredeki yağmacılar saldırdı ve yaklaşık 10.000 küçükbaş hayvanı otlaktan kaçırdı. Ertesi gün Sırp heyeti Kadıköy'e giderek oradaki müdüre yardım talebinde bulundu; jandarmanın desteğiyle Pişmanköy vadisinde kaçırılan hayvanları bulup köye geri getirdiler. Ancak müdür, bu olayın ardından onlara üç gün içinde eşyalarını toplayıp Bayramiç'i terk etmelerini emretti.

Bölgede yaşayan bazı Türklerle anlaşarak iyi bir ücret karşılığında arabalarla Gelibolu'ya götürülmek üzere nakledilmeyi kararlaştırdılar. 6 Mayıs 1914'te ortalama 5–6 üyeden oluşan yaklaşık 120 aile yola çıktı. Yanlarına yalnızca en temel kişisel eşyalarını değil, 80 kilogram ağırlığında bir kilise çanı ve Şehit Petka ile Aziz Dimitri ikonalarını da aldılar; bu ikonaları mucizevi sayıyorlardı. Rus buharlı gemisiyle Selanik'e ulaştılar; burada Sırp Krallığı konsolosu tarafından karşılanarak demiryoluyla Üsküp'e ulaştırıldılar. Yerel Sırp yönetimi, onları geçici olarak Adçalar (Acalar) ve Ovçepolje yerleşimlerinde iskân etti.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, yani 1915 sonbaharında Sırp Krallığı ile Bulgaristan arasında düşmanlığın başlaması, Gelibolu Sırpları için yeni sıkıntılar getirdi.

1915 sonbaharında Bulgar birlikleri Üsküp'e ilerleyince, yaklaşık on aile, üstün düşman karşısında geri çekilen Sırp ordusuna katılarak Arnavutluk'a doğru yola çıktı. Bulgar askerleri, onları Prizren civarında yakalayıp Üsküp'e geri götürdü ve ardından diğerleriyle birlikte hayvan vagonlarına koyarak Niš'e sevk etti, burada iki gruba ayrıldılar. Niš, Aleksinac ve Pirot civarında kalanlar, köylerde hizmetçilik yaparak veya ormanlarda odun keserek hayatta kalmaya çalıştı; maddi durumu daha iyi olanlar ise küçük bir grup olarak Bulgaristan'ın Plovdiv şehrine gönderilip intern edilmiştir.

1918 sonbaharında, Avusturya-Macar ve Alman birliklerini kuzeye doğru kovalayan Sırp ordusu birlikleriyle birlikte bazı Yunan birlikleri de Niš'e ulaştı. Gelibolu Sırpları, bu birliklerden Bayramiç çevresinin Yunan ordusu tarafından işgal edildiğini öğrenince, eski mülklerine geri dönmeye karar verdiler. Yoğun kar fırtınası ve soğuk altında, çoğu yürüyerek, bazı yaşlılar ve çocuklar ise öküz arabalarıyla Vranje'ye ulaştı; birkaç gün sonra yola devam ederek Selanik'e vardılar. 40 gün süren yolculuk sonunda Selanik'e ulaştıklarında, Bayramiç'te hâlâ Türklerin bulunduğunu öğrendiler. Bazıları hemen Üsküp'e dönerken, çoğunluk önümüzdeki iki yıl boyunca önce Lutri, ardından Selanik çevresindeki Krajşi köyünde kaldı.

1920 yılında, Yunan-Türk Savaşı sırasında Yunan birlikleri Bayramiç'e girdiğinde, "Gelibolu Sırpları" yüzyıllık mülklerine dönmeye karar vererek gemiyle Gelibolu'ya doğru yola çıktılar. Yunan makamlarının desteğiyle hayvan varlıklarını yeniden oluşturup, terk edilmiş tarım arazilerini işlemeye başladılar. Kilise çanı eski yerine geri getirildi, bir papaz getirildi ve okul yeniden açıldı; ancak eğitim Yunanca yapılıyordu.

Ne var ki, bu huzurlu dönem uzun sürmedi. Mustafa Kemal Paşa'nın birlikleri Eylül 1922'de Gelibolu ve Batı Trakya'ya girdiğinde Yunan ordusunun yenilgisi, onları yeni bir göçe zorladı. Yunan yetkililer, Sırpları Sırbistan'a dönmekten vazgeçirmeye çalışıyor, kısa süre sonra Gelibolu'yu yeniden kontrol edeceklerini ve evlerine dönmelerini sağlayacaklarını vaat ediyorlardı.

Yeniden Selanik'teki Sırp konsolosuna başvurdular ve Selanik'te iki ay kaldıktan sonra, Nikoljdan günü olan 19 Aralık 1922'de, soğuk bir kış gününde trenle Üsküp'e doğru yola çıktılar. Bu kez Sırp yönetimi tarafından Pehçevo kasabasında yerleştirildiler; burası Bulgaristan sınırına çok yakın bir yerdi ve 25 Aralık 1922'de ulaştılar. Milenko Filipović'in ulaştığı bilgilere göre, Bayramiç'ten 73 Sırp ailesi buraya yerleştirildi. Üst kısımdaki kasabada, göç etmiş Türklerden 86 ev tahsis edildi. Böylece, atalarının topraklarından uzakta geçen yüzyıllık serüvenleri son buldu. Pehçevo, çoğunluğun yeni yurdu olurken, bazı aileler Üsküp, Plovdiv, Selanik, Strumitsa ve Cevdeliye'de yaşamaya devam etti.

2. Sonuç

Kendi vatanından uzak, üç buçuk asır yaşamış olan Galipoli Yarımadası'na yerleşmiş küçük bir Sırp topluluğu, Balkan Savaşları (1912–1913), Birinci Dünya Savaşı (1914–

1918) ve 1922'deki Yunan-Türk Savaşı sırasında Balkan Yarımadası'ndaki çalkantılı olaylar koşullarında, birkaç dramatik olayı yaşamış ve bu olayların nihai sonucu, şimdiye kadar yaşadıkları yer olan Bayramiç köyünü kesin olarak terk etmek olmuştur.

Tam da onların örneğinde, büyük tarihsel kırılmaların küçük halkların ya da diasporada yaşayan etnik-dini mikro toplulukların kaderi üzerindeki etkilerinin özellikleri gözlemlenebilir. Kesin çözülmenin, yani "Doğu Sorunu"nun başlangıcına kadar, yani 1912 yılına kadar, Bayramiç'te büyük ölçüde huzur içinde yaşamış, ulusal bilinç ve kimliklerini kıskançlıkla korumuş, komşu halkların—Türkler, Yunanlar ve Bulgarlar—kültürel etkilerine direnmişlerdir.

1914'teki ilk göç denemeleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında Sırbistan Krallığı'nın bir bölümünün Bulgar işgali altında geçirdikleri zor yıllar, Bayramiç'e dönüşleri ve 1922'de köyü kesin olarak terk etmeleri, Balkanlar ve halkları tarihinde benzersiz bir süreç ve fenomen olarak değerlendirilebilecek dramatik bir olay zincirini oluşturmaktadır.

Izvori i literatura – Kaynakça ve Literatür

Objavljeni izvori – Yayınlanmış kaynaklar

Štampa – Basın:

- Време (1918-1941) – Beograd
- Политика (1918-1941) – Beograd

Literatura – Literatür

Barkan, Ö. L. Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler, İktisat Fakültesi Mecmuasından, Cilt XI, No 1-4, ayrı bası, İstanbul, Ekim 1949-Temmuz 1950, 524-569.

Onuncu Asr-ı Hicride Istanbul Hayatı 1495-1591, Istanbul, 1988.

Slijepčević, P., Kolonizacija u Južnoj Srbiji, *Nova Evropa*, 2. I 1928, 111-129.

Бојанић - Лукач, Д., О прошлости Галипољских Срба, Зборник Матице српске за друштвене науке, 48, Нови Сад, 1967, 91-94.

Веселински, Д., Пехчево – Историски поглед врз минатото, Пехчево, 2014.

Емецен, М. Феридун, Историја једне миграције с почетка XVI стољећа – сремски изгнаници на Галипољу, Историјски часопис, књ. XLII-XLIII, (1995-1996), 237-253.

Павловић, Ј. М., Малешево *и* Малешевци, Београд, 1929.

Павловић, М., Галипољци у Пехчеву, Македонија. Приче о пореклу и насељавању, Гласник Етнографског института САНУ, LXV, 3, Београд, 2018, 601-616.

Пејчић, Б., Егзодус Галипољских Срба, Идентитет, 29. I 2017,

Филиповић, М., Галипољски Срби, Београд, 1946.

Mültecilerle Kurulan Devlet: Türkiye Cumhuriyeti'nin Diyasporik Temelleri Üzerine Bir Tartışma

Hamza Ateş[1]

Özet

Bu bildiri, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir *diyaspora devleti* olarak tanımlanabilirliğini tarihsel, sosyolojik ve kuramsal düzeyde incelemektedir. Ulus-devlet modeli esasen homojen bir nüfusa dayanarak inşa edilmiş olsa da Türkiye örneğinde bu modelin temelinde özellikle Balkan kökenli Müslüman göçmen toplulukların oynadığı kurucu rol belirleyici olmuştur. Çalışmanın merkezinde yer alan temel argüman, Türkiye'nin yalnızca göçle kurulmuş bir devlet değil Balkan muhacirliği deneyimi üzerinden şekillenmiş bir siyasal ve ideolojik formasyon olduğudur. Osmanlı'nın son döneminde yaşanan yoğun kitlesel göçler – özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları ve Lozan sonrası nüfus mübadelesi süreçleri ile–Arnavut, Boşnak, Pomak ve diğer Müslüman topluluklar Anadolu'ya yönelmiş, bu nüfuslar hem demografik homojenleşme politikalarının hem de devletin ideolojik temelinin taşıyıcıları hâline gelmiştir. Bu gruplar, Cumhuriyet'in modernleşme ve merkeziyetçilik vizyonunu benimsemiş ve taşıyacak şekilde devletin askerî, bürokratik ve eğitimsel elit kadrolarında yoğun biçimde yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk dâhil olmak üzere kurucu kadronun büyük kısmının Balkan şehirlerinden gelmesi, göçmenliğin Türkiye siyasal kültüründeki dönüştürücü etkisini gözler önüne sermektedir.

Bildiri, bu bağlamda göçmenliğin yalnızca demografik bir veri değil aynı zamanda devlet kurucu bir siyasal kimlik biçimi olarak nasıl işlev gördüğünü tartışmaktadır. Türkiye, tarihsel olarak göçmen toplulukların özellikle de Balkan kökenli Müslüman muhacirlerin taşıyıcı unsuru olduğu bir kurucu demografik zemin üzerinde inşa edilmiştir. Ancak bu göçmenlik hafızası, Cumhuriyet ideolojisinin merkezine yerleştirilen milliyetçilik ve homojenlik hedefleriyle bütünleştirilerek zamanla görünmez hâle getirilmiştir. Yeni devletin kuruluşuna eşlik eden ulus inşa sürecinde Balkan muhacirlerinin etnik, kültürel ve tarihsel çeşitliliği dikkate alınmayıp bu gruplar "doğal Türk" kategorisi içinde eritilerek ideal vatandaş tipolojisinin asli örneği haline getirilmiştir. Böylece göçmenlik, devletin ideolojik kodlarının şekillenmesinde asli bir rol oynamış ise de siyasal söylemde görünür bir kategori olarak yer almamıştır. Bu durum Türkiye'nin diyaspora devleti olma yönündeki eğilimini karmaşıklaştırmakta; tarihsel ve kültürel zemini bulunmasına rağmen bu konumun kurumsal ve normatif olarak sürdürülebilirliğini sınırlamaktadır. Nitekim yurtdışındaki Türk topluluklarıyla kurulan ilişkilerde gözlenen merkeziyetçi, hamilik temelli yaklaşım, demokratik katılım, çokkültürlülük ve eşit temsile dayalı normatif bir diyaspora rejimiyle örtüşmemektedir. Türkiye'nin bu tarihsel potansiyelini gerçek anlamda bir diyaspora politikasına dönüştürebilmesi, kimlik siyasetinde kapsayıcı, yurttaşlık anlayışında çoğulcu ve devlet-diyaspora ilişkisinde yatay, katılımcı ve çift yönlü bir modele geçişle mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, diyaspora devleti, göçmen kimliği, Balkan muhacirleri, ulus-devlet, transnasyonal siyaset, diyaspora politikası

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ates.hamza@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0975-0062.

A State Founded by Refugees: A Discussion on the Diasporic Foundations of the Republic of Türkiye

Abstract

This paper examines the extent to which the Republic of Türkiye can be conceptualized as a diasporic state through historical, sociological, and theoretical perspectives. Although the nation-state model is conventionally constructed upon the premise of a homogeneous population, the Turkish case reveals that Muslim migrant communities, particularly those of Balkan origin, played a decisive constitutive role in the formation of the state. The central argument of this study is that Türkiye is not merely a state established through migration, but rather a political and ideological formation fundamentally shaped by the experience of Balkan Muslim displacement.

The massive waves of forced migration during the late Ottoman period, most notably following the Russo-Ottoman War of 1877–78, the Balkan Wars, and the post-Lausanne population Exchange, redirected Albanian, Bosniak, Pomak, and other Muslim communities toward Anatolia. These populations became both the demographic backbone of policies aimed at homogenization and key carriers of the ideological foundations of the new state. Migrants of Balkan origin disproportionately occupied military, bureaucratic, and educational elite positions, actively embracing and advancing the Republic's vision of modernization and centralization. The fact that a significant portion of the founding cadre, including Mustafa Kemal Atatürk, originated from Balkan cities underscores the transformative role of migrant experience in shaping Türkiye's political culture.

Within this framework, the paper argues that migration functioned not merely as a demographic phenomenon but as a state-forming political identity. Historically, Türkiye was built upon a foundational demographic base largely composed of migrant communities, particularly Balkan Muslim refugees, who served as its principal agents. However, this migratory memory was gradually rendered invisible through its integration into the nationalist and homogenizing objectives at the core of Republican ideology. During the nation-building process, the ethnic, cultural, and historical diversity of Balkan migrants was disregarded; instead, these groups were absorbed into the category of the "natural Turk" and positioned as the archetype of the ideal citizen. As a result, while migration played a central role in shaping the ideological codes of the state, it did not remain a visible or explicitly acknowledged category within political discourse.

This dynamic complicates Türkiye's inclination toward becoming a diasporic state. Despite possessing a strong historical and cultural foundation for such a role, the sustainability of this position remains limited at the institutional and normative levels. Indeed, the centralized and patronage-based approach characterizing Türkiye's relations with Turkish communities abroad does not align with a normative diasporic regime grounded in democratic participation, multiculturalism, and equal representation. For Türkiye to transform its historical potential into a genuine diasporic policy, a transition toward an inclusive identity politics, a pluralistic understanding of citizenship, and a horizontal, participatory, and reciprocal model of state–diaspora relations is required.

Keywords: Türkiye, diasporic state, migrant identity, Balkan Muslim refugees, nation-state, transnational politics, diaspora policy

1. Giriş

Ulus-devlet modeli, tarihsel olarak sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan homojen bir halkı varsayan egemenlik anlayışı üzerine kurulmuştur (Anderson, 2006: 6). Ancak modern dönemde hem göçlerin kitlesel nitelik kazanması hem de ulus-devletlerin yurtdışındaki etnik akrabalık gruplarıyla veya kendi vatandaşlarıy-

la kurdukları ilişkiler, bu modelin homojenlik varsayımını ciddi biçimde sorgulanır hale getirmiştir. Bu bağlamda, "diyaspora" kavramı yalnızca göçmen grupları tanımlamakla kalmaz; aynı zamanda devletlerin kimlik siyasetleri, vatandaşlık rejimleri ve dış politika stratejileriyle derin bir ilişki içindedir (Shain & Barth, 2003: 452). Göçmen topluluklar, zamanla "diyaspora" olarak kurumsallaştıklarında, devletlerin hem iç politikasında hem de transnasyonal yönelimlerinde etkili aktörlere dönüşebilirler.

Bu çerçevede, "diyaspora devleti" (diaspora state) kavramı, bir devletin yalnızca ülke sınırları içindeki vatandaşlarına değil, aynı zamanda sınır ötesindeki göçmen topluluklarına ve akraba gruplara yönelik sorumluluk üstlenmesini ifade eder (Gamlen, 2008: 843). Bu sorumluluklar kültürel koruma, siyasi temsil, hukuki aidiyetin sürdürülmesi ve diyaspora ile iş birliği gibi çok yönlü boyutlar içerir. Ancak daha da önemlisi, bazı devletlerin bizzat diyaspora gruplarının oluşturduğu demografik ve ideolojik zeminde kurulduğu görülür. Bu tipolojide devletler, yalnızca diyasporaya yönelen değil, bir anlamda diyaspora tarafından "kurulan" yapılardır (Vertovec, 2009: 4). Dolayısıyla, "bir devletin diyaspora devleti olup olmadığını" saptamak için yalnızca dış politika enstrümanlarına değil, aynı zamanda tarihsel oluşum süreçlerine ve göçmen kökenli elitin siyasal etkisine de bakmak gerekir.

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir diyaspora devleti olup olmadığını tarihsel, sosyolojik ve siyasal düzlemlerde sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda temel sorunsal, "Türkiye sadece diyaspora ile ilişkiler kuran bir devlet mi, yoksa bizatihi diyaspora temelli olarak mı kurulmuştur?" şeklinde formüle edilmektedir. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin modernleşme sürecinde göçmenlerin —özellikle Balkan kökenli nüfusun— ulus-devletin kurumsallaşmasındaki rolünü, devlet elitinin etnik-sosyal kökenini ve bunun milliyetçi ideolojinin şekillenmesine olan etkilerini çok boyutlu olarak incelemektir. Yöntem olarak tarihsel sosyoloji yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşım, tarihsel olayların sadece kronolojik değil, yapısal bağlamlarıyla da analiz edilmesine imkân tanır (Skocpol, 1979: 14). Arşiv belgeleri, nüfus kayıtları, biyografik veri tabanları, göç literatürü ve kamu kurumlarının politika belgeleri çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Ayrıca karşılaştırmalı perspektif üzerinden Ermenistan, İsrail, Çin ve Hindistan gibi diyaspora devleti olarak tanımlanan ülkelerle Türkiye'nin benzerlik ve farklılıkları tartışmaya açılacaktır.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. İlk olarak, diyaspora kavramının içerdiği heterojenliği kapsayıcı bir biçimde modellemenin zorluğu nedeniyle, özellikle Avrupa'daki emek göçü kökenli Türk diyasporası yerine, daha çok kurucu dönem göçmen gruplara (Balkan, Kafkas ve Ortadoğu göçmenleri) odaklanılmıştır. İkincisi, çalışma tarihsel verileri siyasal analizle buluşturmakla birlikte, mikro düzeyde kimlik inşası pratiklerine değil, makro yapısal etkilere odaklanmaktadır. Son olarak, çalışmanın kavramsal zemini daha çok Batı literatürü üzerine kuruludur; yerli kaynakların katkısı ise tarihsel örnekler üzerinden dengelenmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de göç ve diyaspora konuları üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda ivme kazanmış olmakla birlikte, bu literatür daha çok *Türkiye'den çıkan diyaspora* üzerine yoğunlaşmış; Türkiye'nin bir diyaspora devleti olarak kurulup kurulmadığı meselesi ise yeterince tartışılmamıştır. İçduygu ve Sert (2019), Türkiye'nin göç yönetiminde tarihsel süreklilikler ve kırılmalar olduğunu vurgularken, bu süreçlerin kurucu dönemle olan bağlantılarını sınırlı ölçüde ele alır. Benzer şekilde, Aksel (2017) ve Kaya (2015), Türkiye'nin yurtdışındaki vatandaşlara ve akraba topluluklara yönelik politikalarını incelerken, devletin içsel diyaspora yapısı veya göçmen elitin milliyetçilik üretimindeki rolüne değinmemektedir. Halbuki özellikle Cumhuriyet'in erken döneminde Balkan göçmenlerinin bürokrasi, askerî yapı ve siyasal elit içerisindeki temsiliyetleri, devletin ideolojik yönelimiyle doğrudan ilişkilidir (Yıldız, 2007: 133; Erder, 1997: 57). Bununla birlikte bu ilişki, siyasal kültürde göçmenliğin "yerlilik"le özdeşleştirilmesi gibi bir paradoksu da ortaya çıkarmıştır (Zeyneloğlu, 2015: 76). Bu noktada, Türkiye'nin göç politikalarının yalnızca bir yönetim aracı değil, aynı zamanda kimlik üretiminin de temel enstrümanı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve Türkiye'yi yalnızca göç gönderen ya da diyaspora ile ilişki kuran bir aktör olarak değil, *göçmenlerden oluşan bir kurucu toplumsal yapı* olarak analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu analiz, hem milliyetçiliğin tarihsel-toplumsal kökenlerini hem de günümüzün diyaspora politikalarının arka planını daha bütünlüklü anlamayı sağlayacaktır.

2. Diyaspora Devleti Nedir? Kavramsal ve Kuramsal Bir Çerçeve

"Diyaspora" terimi, tarihsel olarak Yahudi halkının sürgünüyle ilişkilendirilmiş olsa da günümüzde yerinden edilme, göç etme ve sınır-aşan aidiyet biçimlerinin tümünü kapsayan geniş bir sosyal olgu olarak kavramsallaştırılmaktadır (Cohen, 2008: 1). Modern diyasporalar, sadece "uzakta olmak"la tanımlanmaz; aynı zamanda ait olunan yerle sürdürülen duygusal, kültürel ve siyasal bağlar üzerinden tanımlanır. Bu bağlar, toplulukların kendilerini hem "yeni yurtta" hem de "ana vatan"la ilişkili hissetmelerini sağlayan bir transnasyonal kimlik biçimini doğurur (Vertovec, 2009: 4). Transnasyonalizm, göçmenlerin hem geldikleri hem de yaşadıkları toplumlarla eşzamanlı ilişkiler kurabildiğini ve bu ilişkilerin ikili ya da çok taraflı kimlik, aidiyet ve siyasal yönelimler ürettiğini savunur (Levitt & Glick Schiller, 2004: 1007). Bu çerçevede diasporik kimlikler, yerel bağlılıkların ötesinde çok katmanlı bir yurttaşlık anlayışı ortaya koyar. Dolayısıyla diyaspora, sadece kültürel bir miras değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomik bir aktör olarak tanınmalıdır (Brubaker, 2005: 12). Bu çerçevede, diasporaların devletlerle kurduğu ilişkiler, geleneksel vatandaşlık kavramının ötesine geçerek transnasyonal yurttaşlık, duygusal vatandaşlık ve politik kolektivite gibi kavramlarla tanımlanır (Bauböck, 2007: 2395). Böylece diyaspora, sadece bir aidiyet biçimi değil;

aynı zamanda devletin sınırlarını ve meşruiyetini yeniden tanımlayan bir ilişki biçimi haline gelir.

"Diyaspora devleti" (diaaspora state) kavramı, devletin yalnızca kendi sınırları içindeki nüfusa değil, sınırlarının dışında yaşayan akraba gruplara, vatandaşlara ya da etnik topluluklara yönelik aktif bir siyasal strateji izlemesini ifade eder (Shain & Barth, 2003: 452). Kavramsal olarak bu yaklaşım, ulus-devletin geleneksel modeline meydan okur: devletin meşruiyeti sadece sınırları içindeki toprak ve nüfusa değil, sınır-aşan duygusal ve etnik bağlara da dayanmaktadır. Diyaspora devleti düşüncesi, normatif vatandaşlık kuramları, devlet-merkezli göç politikaları, post-modern egemenlik kuramları ve kimlik siyasetleri literatürleriyle kesişir. Özellikle post-Westphalia uluslararası düzeninde, devletler kendi etnik diyaspora topluluklarını kültürel varlık, dış politika aracı ve stratejik sermaye olarak yeniden tanımlamaya başlamıştır (Adamson, 2020: 185). Bu kuramsal çerçevede, diyaspora devleti olmanın sadece dışa dönük bir yönelimi değil, aynı zamanda tarihsel olarak diasporik bir kimliğin devletin kuruluş anlatısına içkin olması da mümkündür. Yani, bazı devletler diyaspora topluluklarının yer değiştirmesi, kimlik mücadelesi ve siyasi talepleriyle doğrudan bağlantılı olarak kurulmuştur (Cohen, 2008: 108).

Diyaspora devletlerini sınıflandıran en kapsamlı tipoloji Shain ve Barth (2003) tarafından yapılmıştır. Bu tipolojiye göre diyaspora devletleri üç kategoriye ayrılır:

- *Kurucu Diyasporalar*: Devletin, diyaspora topluluğunun kendini yeniden kurduğu yapılar. İsrail bu türün en belirgin örneğidir. Yahudi diyasporasının tarihsel hafızası, travması ve politik iradesi, devletin kurucu anlatısını şekillendirmiştir (Shain & Barth, 2003: 455).
- *Tarihsel-Reaktif Diyasporalar*: Devletin diyasporasını dış tehditlere veya tarihsel travmalara karşı koruma misyonu üstlendiği örneklerdir. Ermenistan, bu tipteki bir devlet olarak, 1915 Ermeni Soykırımı üzerinden şekillenen diyaspora ile güçlü duygusal ve sembolik bağlara sahiptir.
- *Yayılmacı-Ekonomik Diyasporalar*: Çin ve Hindistan gibi devletlerin, yurtdışındaki vatandaşlarını küresel ekonomik genişleme stratejisinin bir parçası olarak gördüğü örneklerdir. Bu tür diyaspora devletleri, diyaspora ile ekonomik bağlantılar, iş birlikleri ve yatırım ilişkileri kurar (Gamlen, 2008: 846).

Bu tipolojiler, bir devletin diyasporayla olan ilişkisinin ideolojik, ekonomik ve tarihsel yönlerini ortaya koyar. Türkiye özelinde ise bu üç kategori arasında melez bir yapıdan söz edilebilir. Hem göçle şekillenmiş bir iç yapı hem de yurtdışı Türkler, Balkan kökenliler ve akraba topluluklarla kurulan dışsal ilişkiler söz konusudur. Diyaspora devleti olmanın belirli yapısal ve kurumsal göstergeleri bulunmaktadır. Bu göstergeler şu başlıklar altında toplanabilir:

- Çifte Vatandaşlık ve Hukuki Bağlılık: Diyaspora devletleri, yurtdışındaki topluluklara çifte vatandaşlık imkânı tanır ya da yabancı ülkelerde doğan kişilere hukuki aidiyet kurma çabası içindedir (Bauböck, 2007: 240).
- *Siyasal Temsil ve Oy Hakkı*: Yurtdışındaki vatandaşların seçimlerde oy kullanabilmesi, diyaspora devletinin demokratik katılımı sınır ötesine taşıma iradesinin göstergesidir. Türkiye'de bu hak 2012'de tanınmıştır (Aksel, 2017: 39).
- *Kurumsal Yapılar ve Diyaspora Politikaları*: Diyaspora ile ilişkileri yönetmek üzere özel kurumların kurulması (örneğin Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı) bu niyetin kurumsallaşmasını gösterir.
- *Dış Politikada Diyasporanın Kullanımı*: Devletlerin diyasporayı dış politikada yumuşak güç unsuru olarak kullanması, diplomatik, kültürel ve ekonomik stratejilerin parçası haline gelmesi de bu tanım içinde yer alır (Kaya, 2015: 33).
- *Kültürel ve Dini Bağların Kurumsallaşması*: Diyanet'in yurtdışı yapılanmaları, TİKA'nın faaliyetleri ve Türkçe eğitimi gibi girişimler de Türkiye'nin bu yöndeki çabalarını yansıtır (Adamson & Demetriou, 2007: 497).

Türkiye'nin bu göstergelerin çoğuna sahip olduğu, ancak bu yapıların tarihsel, ideolojik ve demografik temellerinin yeterince analiz edilmediği görülmektedir. Bu bölümde kuramsal olarak ortaya konan çerçeve, Türkiye'nin göç geçmişiyle ve devletin kuruluş paradigmasıyla ilişkilendirildiğinde daha bütüncül bir yorum imkânı doğacaktır.

3. Tarihsel Arka Plan: Osmanlı'dan Türkiye'ye Göçler ve Diyasporik Unsurlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde, savaşlar ve toprak kayıplarıyla birlikte nüfus azalmış; bu durum, Kale'nin de belirttiği gibi (2015: 155), liberal bir göç politikasını zorunlu kılmıştır. Göçmenler, din, mezhep ve etnik köken farkı gözetilmeksizin kabul edilerek imparatorluğun çeşitli bölgelerine yerleştirilmiş, bu da toplumsal yapıyı dönüştürmüştür. Kırım Tatarlarının göçü, 1783'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhakıyla başlamış; 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yaklaşık 200.000 Tatar göç etmiş; 1856'daki kitlesel göçle bu sayı 1-1,2 milyona ulaşmıştır. Kafkasya'daki savaşlar da göçü artırmış, 1860-1862 arasında 227.627 kişi göç etmiştir. 1859'da Şeyh Şamil'in teslimiyeti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Kırım Savaşı (1853-56), Müslüman ve Yahudi nüfusu Osmanlı'ya yönlendirmiştir (Ortaylı, 2017). 1829 Edirne Antlaşması sonrasında Müslümanların Memleketeyn'den çıkarılması da göçü tetiklemiştir (Akşin, 2005: 111). Berlin Antlaşması (1878) sonrası Anadolu'ya yönelen göçle Müslüman nüfus oranı artmıştır. Türkler Bulgaristan'da azınlık hâline gelmiş, Müslümanlaşmış Gürcüler ise göç hakkını kullanarak Osmanlı'ya sığınmıştır. Göçler, dini kimlik temelinde gerçekleşmiştir (Kale, 2015: 158). Yahudi göçü de yaşanmış; 1821 Mora Kat-

liamı ve 1912 Selanik'in teslimiyle Yahudi nüfus zarar görmüş, 1924 mübadelesiyle Türkiye'ye göç etmişlerdir (Güleryüz, 2015: 62). Balkan Savaşları'yla 1 milyon Türk göç etmiş, 1912–13'te bu sayı 400–450 bine ulaşmıştır. Rum nüfusu ise savaş nedeniyle Yunanistan'a göçmüştür. Karpat'a göre (2015: XXXIX), göç süreci Osmanlı toplumunun "Türk" kimliğine evrilmesini sağlamıştır. Kale (2015: 156) de göçlerin toplumsal, siyasal ve yönetsel yapıyı dönüştürdüğünü vurgular.

Sultan Abdülmecid döneminde Avrupa'daki topraklar %70, nüfus ise %75 oranında azalmıştır (Kale, 2015: 156–157). Bu süreçte, 1860'ta kurulan Muhacirin Komisyonu göçmenlerin kabulü ve iskanıyla ilgilenmiştir. 1857 tarihli Göç ve İskân Kararnamesi ile göçmenlere hazine toprakları verilmiş, din özgürlükleri garanti edilmiştir (Kale, 2015: 158–161). Göçmenlere ev, tarım araçları ve tohum desteği sağlanmış, Rumeli'de 12, Anadolu'da 6 yıl vergi muafiyeti tanınmıştır. Bu politikaların amacı, çok dinli ve etnisiteli yapının korunmasıyla imparatorluğun bütünlüğünü sürdürmekti. Ancak, milyonları bulan zorunlu göçler kaynak sıkıntısı doğurmuş, politikalar daraltılmıştır. Göçmenlerin bazıları ekonomik sermayeleriyle yerleştikleri yerlerde girişimci sınıfı oluşturmuştur. Nihayetinde, Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan 5–7 milyon göçmenin Osmanlı'ya geldiği tahmin edilmektedir. (Kale, 2015).

Balkan Savaşları (1912–1913) sırasında ve sonrasında ise yüz binlerce Müslüman nüfus, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan gibi yeni oluşan ulus-devletlerin uyguladığı şiddet politikaları nedeniyle Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır. Bu süreç, sadece göç değil aynı zamanda etnik arındırma ve yeniden nüfus düzenleme stratejilerinin bir parçası haline gelmiştir.

Osmanlı yönetimi, bu göçleri hem insani gerekçelerle hem de siyasi bir araç olarak kullanmış; Anadolu'nun demografik yapısını değiştirmek ve siyasi sadakati yüksek nüfus oluşturmak amacıyla göçmenleri stratejik bölgelere yerleştirmiştir (Yıldız, 2001: 89–94). Zorunlu göçlerin devletin Müslüman-Türk kimliğini merkeze alan bir ulus inşanın dışında bir diğer işlevi ise, devletin merkezi otoritesini güçlendirmek ve yerel eşrafın nüfuz alanlarını kırmak olmuştur. Göçmenlerin, özellikle boş veya gayrimüslim mülkiyetinin kamulaştırıldığı alanlara yerleştirilmesiyle, yeni bir sadakat ağı kuruluş; bu da modernleşmeci devlet elitinin toplumu yeniden şekillendirme vizyonuna katkı sağlamıştır (İnalcık, 1997: 215–218). Görüldüğü gibi, Osmanlı'nın son dönemindeki zorunlu göçler yalnızca savaş koşullarının değil, aynı zamanda bir devlet aklının ve ulus-devlet öncesi dönemde gelişen stratejik nüfus politikalarının ürünüdür. Bu süreçler, Cumhuriyet dönemindeki homojenleştirme pratiklerinin de zeminini hazırlamış; göç, devlet inşasında bir araç olarak kurumsallaşmıştır.

1856–1914 arasında yoğunlukla Balkanlar, Kafkasya ve Rumeli'den gelen 5 milyondan fazla Müslüman göçmen Anadolu'ya yerleştirilmiştir (McCarthy, 1995: 164). Bu göçmenlerin büyük çoğunluğu etnik olarak Arnavut, Boşnak, Pomak, Tatar, Çerkes

ve Gürcülerden oluşmakla birlikte, kültürel olarak kendilerini Müslüman-Türk kimliği ile özdeşleştirmeye yöneltilmişlerdir. Bu göç hareketleri sadece demografik değil, aynı zamanda ideolojik etkiler de oluşturmuştur. Balkan göçmenleri, milliyetçilikle temellenmiş ulus-devlet fikrine daha yatkın, dinî-millî kimlik arasında bağ kuran, sekülerleşmeye daha açık ve Osmanlı'ya göre "Batılılaşmış" bir siyasal zihniyete sahipti (Kasaba, 1997: 25). Dolayısıyla Türkiye'nin kurucu bürokratik elitinin önemli bir kısmının Balkan muhaciri olması tesadüf değildir; bu gruplar, Cumhuriyet'in modernleşmeci, merkeziyetçi ve laik ideolojisinin taşıyıcısı haline gelmiştir (Zürcher, 2004: 72). Bu göçler, Türkiye'de "makbul vatandaş" inşasında da belirleyici olmuştur. Balkan muhacirleri, devletin gözünde "sorunsuz", "itaatkâr" ve "sadık" kitleler olarak değerlendirilmiş; bu durum onların kamu yönetimi, askerî yapı ve eğitim bürokrasisinde hızla yükselmelerine imkân tanımıştır (Erder, 1997: 60).

Türkiye Cumhuriyet, ilk kurulduğu yıllarda nitelikli nüfusunun önemli bir bölümünü mübadele ve göçler yoluyla kaybettiğinden, dışardan Türkiye'ye gelmek isteyen göçü desteklemiştir. Ayrıca, azalan nüfusun artırılması amacı da bu teşvikte önemli bir rol oynar (Duman, 2008: 26). Bu nedenle, Cumhuriyet döneminde de göçler devam etmiş, gayri Müslimlerin Anadolu'dan ayrılması ve onların yerini dışardan gelen Türk ve Müslümanların alması Anadolu'nun Türkleşmesine katkı sağlamıştır. Lozan Antlaşması sonrası Atatürk'le Venizelos arasında kurulan dostluk sayesinde nüfus mübadelesi konusunda bir anlaşmaya varılmış, İstanbul'da yerleşik bulunan Rumlarla Batı Trakya'da yerleşik bulunan Rumlar dışında Yunanistan'da yaşayan bütün Türklerle Türkiye'de yaşayan bütün Rumlar nüfus mübadelesine tabi tutulmuşlardır. Bu mübadele kapsamında yaklaşık 1,2 milyon Ortodoks Rum Yunanistan'a, yaklaşık 500 bin Müslüman ise Türkiye'ye gönderilmiştir (Yıldırım, 2006: 18).

Modern Türkiye'nin kurulmasından önce, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, sonrasında ve savaş yıllarında bugünkü Türkiye coğrafyasını oluşturan topraklardaki nüfusun oluşan göç dalgaları ile hızla Türkleştiği ve Müslümanlaştığına tanık olunmuştur (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249). Sözünü ettiğimiz coğrafyadaki Müslüman olmayan nüfusun, özellikle Ermenilerin ve Rumların, Anadolu'dan dışarı göçünü ve Balkanlardaki Türklerin de bu coğrafyanın içine göçünü içeren bu gelişme Cumhuriyet'in erken döneminde de sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı başladığında bugünkü Türkiye topraklarında yaklaşık 16 milyon kişinin yaşadığı, bunların yaklaşık 13 milyonun Müslümanlar, geri kalan 3 milyon kişinin ise Müslüman olmayanlar olduğu kestirimi yapılmaktadır (Courbage ve Fargues, 1998: 128). Bu Müslüman ve Türk olmayan 3 milyon kişiden yaklaşık 1,5 milyonu Rumlar, 1,2 milyonu Ermenilerdi. O dönemde Türkiye sınırları içerisinde yaşayan 128 000 Yahudi ve 176.000 de diğer Hıristiyanlar yaşamaktaydı (İçduygu vd., 2014). Bu rakamların anlamı şöyle özetlenebilir: "*1914 yılında bugünkü Türkiye'nin nüfusunun yüzde 19'u, diğer bir söyleyişle, her beş kişiden birisi Türk ve Müslüman olmayan Osmanlı tebaasıdır. 1927 yılında, Cumhuriyetin*

kuruluşundan dört yıl sonra, Türkiye'nin nüfusu 13 milyonun biraz üzerindedir ve bu Müslüman-olmayan nüfusun oranı yüzde 3'ün altındadır." (İçduygu vd, 2014: 53-54).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından itibaren uygulanan göç ve iskân politikaları, bir kültürel entegrasyon hedefi taşımıştır. 1934 İskân Kanunu (Kanun No. 2510), Türkiye'ye gelen göçmenlerin "Türk kültürüne bağlı" bireyler olarak yetiştirilmesini hedeflemiş ve bu hedefi gerçekleştirmek için göçmenlerin belli bölgelere dağıtılmasını, Türkçeyi öğrenme zorunluluğunu ve yerli halkla karıştırılmasını şart koşmuştur (İskân Kanunu, 1934, md. 3–6). Göçmenlerin yerleştirildiği bölgeler, genellikle etnik heterojenliğin yüksek olduğu bölgeler olmuş; bu yerleştirme, bölgesel kontrol mekanizmasının parçası haline gelmiştir (Aksu, 2013: 91). Öte yandan, göçmenlerin entegrasyonu yalnızca dilsel veya kültürel değil, aynı zamanda siyasal bir disiplin süreci olarak da işletilmiştir. Balkan muhacirleri bu süreçte "Türk milletinin doğal uzantısı" olarak görülmüş ve onların kimlikleriyle ilgili farklar —örneğin Arnavutluk, Boşnaklık ya da Pomaklık— sistematik olarak bastırılmıştır. Bu durum, göçmen kökenli bireylerin devlette yükselmesini kolaylaştırırken, aynı zamanda tek tip bir ulusal kimlik idealini pekiştirmiştir (Yıldız, 2007: 133; Zürcher, 2004: 81).

4. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda Göçmenlerin Rolü

Kirişçi, (2000: 16), yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri, bürokratik ve karar verici kadrolarını oluşturanların içinde Balkan kökenli olanların önemli bir yer tuttuğunu söylemektedir. Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu, sadece siyasal vizyonlarıyla değil, aynı zamanda toplumsal ve etnik kökenleriyle de dikkat çeken bir homojenlik sergilemiştir. Bu kadronun önemli bir kısmı, Osmanlı'nın son döneminde gerçekleşen Balkan, Kafkas ve Rumeli göçlerinden etkilenmiş ailelerin çocuklarıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik doğumlu olması, İttihatçı elitin büyük bölümünün Balkan şehirlerinden (Manastır, Üsküp, Selanik, Prizren vb.) gelmiş olması, bu kadronun "göçmen kökenli" karakterini açıkça ortaya koyar (Zürcher, 2004: 92; Yıldız, 2007: 127).

Bu göçmen kökenli kurucu elit, yerinden edilmenin yarattığı travmatik hafızayı devlet kurma iradesiyle birleştirmiştir. Balkanlar'dan Anadolu'ya göçen aileler, sıklıkla Osmanlı'nın çözülüşünü bir "ihanet" ve "dağılma" travması üzerinden okumuş, bu da onları güçlü ve merkeziyetçi bir devlet fikrine yakınlaştırmıştır (Ahmad, 1993: 47). Bu arka plan hem laiklik hem de milliyetçilik gibi modern ideolojilerin benimsenmesinde etkili olmuştur. Göçmenlik sadece biyografik bir veri değil; siyasal bilinç, tarih anlatısı ve devlet tahayyülünü şekillendiren bir kimlik formu haline gelmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, aynı zamanda göçmenliğin ve yeniden-yurt edinmenin devlete dönüştüğü bir örnek teşkil etmektedir (Yıldırım, 2006: 51).

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasal, askerî ve bürokratik elit içinde *Balkan kökenlilerin baskınlığı*, sadece bir tesadüf değil; göçmenliğin ideolojik anlamlandırılması ile

doğrudan bağlantılıdır. Selanik, Manastır ve Üsküp gibi Osmanlı'nın modernleşme merkezlerinde yetişmiş olan bu bireyler, Tanzimat'tan beri gelen bürokratik reform geleneğinin temsilcileri olarak görülmüş, dolayısıyla Cumhuriyet'in teknokratik kurucu elitini oluşturmuşlardır (Kasaba, 1997: 25; Zürcher, 2004: 94). Özellikle ordu ve eğitim bürokrasisi, Balkan muhacirlerinin en yoğun biçimde temsil edildiği kurumlardır. Askeri okullarda eğitim görmüş bu kadro, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organizasyonel deneyimlerini Cumhuriyet yönetimine taşımış; orduyu, laiklik ve milliyetçiliğin taşıyıcısı haline getirmiştir (Ahmad, 1993: 51). Bürokrasiye, adliye teşkilatına ve dışişlerine de benzer bir sosyolojik damar hâkim olmuştur. (Yıldız, 2007: 140).

Göçmen kökenli kurucu elitin modernleşme ve milliyetçilikle kurduğu ilişki, göç hafızasının siyasal ideolojiye dönüşümünün en açık örneklerinden biridir. Balkanlar'da milliyetçilik hareketleriyle birebir temas kurmuş olan bu elit, ulus-devletin yalnızca ideal değil aynı zamanda varoluşsal bir zorunluluk olduğunu tecrübe etmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet'in inşa ettiği Türk milliyetçiliği, Osmanlı'dan miras kalan çokkültürlü yapıyı reddetmiş; yerine tek dil, tek kimlik ve tek millet esasına dayalı bir model getirmiştir (Yıldız, 2007: 125). Balkan göçmenleri, modernleşmenin de en hevesli taşıyıcıları olmuşlardır. Fransız pozitivizmine, seküler hukuka ve merkeziyetçi yönetime duyulan inanç, özellikle Jön Türk hareketinin Balkan kolundan beslenmiştir. Mustafa Kemal'in seküler devlet anlayışı, eğitim reformları, kadınların kamusal hayata katılımı gibi konular, bu göçmen kökenli modernleşme damarının uzantısıdır (Zürcher, 2004). Bu ilişki aynı zamanda göçmen kimliğinin bir tür "modern vatandaşlık laboratuvarı" olarak kurgulanmasına yol açmıştır. Göçmen, geleneksel yapılarla çatışmayan ama modern devlete uyum sağlayan ideal vatandaş modeli olarak kurgulanmış; bu durum, ulus-devletin sembolik bütünlüğünü güçlendirmiştir (Erder, 1997: 61).

Göçmen kökenli elitin devlet inşasındaki rolü, birçok açıdan bir avantaj sağlasa da ulus-devlet projesi ile göçmenliğin çoğulcu hafızası arasında önemli gerilimler de üretmiştir. Göçmenlik, aslında yerinden edilme, travma ve heterojen kimlik tecrübelerini barındıran bir toplumsal formdur. Ancak Türkiye'de bu hafıza büyük ölçüde bastırılmış; yerini tekil ve idealize edilmiş bir "Türk vatandaşlığı" anlayışı almıştır (Yıldız, 2007; Aksu, 2013). Böylece göçmenlik, kamusal meşruiyetin temel referansı haline gelmiş; bu durum ulus-devletin hem kapsayıcı hem dışlayıcı yapısını pekiştirmiştir (Zeyneloğlu, 2015: 76). Ayrıca, göçmenlik hafızası içinde var olan çoklu kimlikler —örneğin Arnavut, Boşnak, Pomak gibi—Cumhuriyet ideolojisinin tekçi yapısıyla çatıştığı için bastırılmış; kültürel farklar homojenleştirme politikaları ile eritilmeye çalışılmıştır. Bu gerilim, sonraki yıllarda kültürel taleplerin bastırılması, göçmenlerin kendi tarihsel hafızalarıyla bağ kuramamaları gibi sonuçlar doğurmuştur.

5. Türkiye ve Ulus-Devlet Modeli: Diyasporik Bir Ulusun İnşası mı?

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş paradigması, "ulus-devlet" modelinin klasik örneklerinden biri olarak şekillenmiştir. Bu model, Fransız devriminden miras alınan "tek millet, tek dil, tek devlet" anlayışı üzerine kurulmuştur (Smith, 1991: 74). Osmanlı'nın çok etnisiteli yapısına karşı bir tepki olarak geliştirilen bu model, homojen bir ulusal kimlik inşasını stratejik bir zorunluluk olarak benimsemiş ve etnik, dilsel, mezhepsel çeşitliliği "birliğe tehdit" olarak değerlendirmiştir (Yıldız, 2007: 118). Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan nüfus mübadelesi, iskân politikaları ve vatandaşlık yasaları, bu homojenleştirme sürecinin araçları olmuştur. 1934 İskân Kanunu, açıkça "Türk kültürüne bağlı nüfusun ülkeye alınması ve yerleştirilmesi" ilkesine dayanmış, böylece sadece göçmen alımı değil, nüfus mühendisliği hedeflenmiştir (TBMM, 1934, md. 3). Bu bağlamda, ulus-devlet modeli Türkiye'de sadece siyasi değil, aynı zamanda etno-kültürel bir proje olarak işlemiştir. Devletin kurumları, eğitim politikaları, tarih yazımı ve vatandaşlık hukuku, bu projenin sürekliliğini sağlamış; farklılıkları bastırmaya, kimlikleri standartlaştırmaya yönelik bir ideolojik çerçeve inşa edilmiştir (Anderson, 2006: 6; Yıldız, 2007: 122).

Göçmenler, Türkiye'nin ulus-devlet inşasında yalnızca bir nüfus kaynağı değil, aynı zamanda ideolojik bir kaldıraç olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet rejimi, özellikle Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen Müslüman muhacirleri "doğal Türk unsurları" olarak tanımlamış, onların kimlik farklarını görünmez kılarak tekil bir millî kimliğe entegre etmeyi hedeflemiştir (Karpat, 1985: 35). Göçmenler, devletin ideolojik projelerine sadakatleri ve siyasi yönelimleri nedeniyle "terbiye edilmiş vatandaş" olarak görülmüş; eğitim, bürokrasi ve güvenlik kurumlarında aktif roller üstlenmişlerdir (Erder, 1997: 60). Göçmenlerin Türkleştirme sürecinde kullanılmaları, Türkiye'nin diyasporik bir hafızayla kurulduğu tezine dayanak oluşturmaktadır. Zira göçmenlik, bu bağlamda sadece bir geçmiş değil aynı zamanda bir devlet kurma aracı olarak işlev görmüştür. Hem içerideki etnik farkları bastırma hem de sınır ötesindeki "Türk soydaşlarla" bağ kurma meşruiyeti sağlamıştır (Aksel, 2017: 40).

Balkan muhacirlerinin Türkiye Cumhuriyeti içindeki konumları, sıradan bir göçmen grubun ötesine geçmiş; "kurucu vatandaş" olarak sembolik ve pratik bir ayrıcalık kazanmışlardır. Cumhuriyet elitinin büyük kısmının bu topluluktan gelmesi, onların devlet katında "doğuştan meşru" kabul edilmelerini kolaylaştırmıştır (Zürcher, 2004: 94; Ahmad, 1993: 47). Bu ayrıcalıklı statü, sadece siyasal temsilde değil, kültürel anlatılarda ve tarih yazımında da kendini göstermiştir. Ancak, göçmenlerin devlet inşasında merkezi bir rol oynaması, göçmen olmayan yerli topluluklarla kurulan ilişkilerde zaman zaman sorunlar oluşturmuştur.

6. Balkan Kökenliler ve Diğer Göçmen Grupları: Eşit Katılım mı, Hiyerarşik Temsil mi?

Türkiye Cumhuriyeti'nin göçmen politikası tarihsel olarak eşitlikçi değil, seçici bir kapsayıcılık anlayışı üzerine kurulmuştur. Göçmen gruplar, etnik kökenleri, kültürel kodları ve siyasal sadakatleri doğrultusunda farklı kategorilerde değerlendirilmiş ve bu farklılık devlet kademelerine katılımda belirleyici olmuştur (Erder, 1997; İçduygu & Sert, 2019). Balkan kökenliler (Boşnak, Arnavut, Pomak, Türk), özellikle 1920'lerden itibaren siyasal ve bürokratik alanlarda geniş temsil imkânı bulmuştur. Müslüman ve sekülerleşmeye yatkın topluluklar olmaları nedeniyle Cumhuriyetçi ideolojinin taşıyıcısı ve temsilcisi konumuna yerleştirilmişlerdir (Yıldız, 2007).

Balkan kökenli göçmenlerin siyasal ve bürokratik elit üzerindeki etkisi, Cumhuriyet tarihi boyunca kurumsallaşmış ve dönemsel olarak değişse de sürekliliğini koruyan bir yapıdır. Bu etki, sadece bireysel başarılarla değil, sistemik yerleştirme ve kadrolaşma stratejileriyle pekiştirilmiştir (Zürcher, 2004: 94). Erken Cumhuriyet döneminde Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi elit yetiştiren kurumların öğrenci profili incelendiğinde, Balkan göçmeni ailelerin çocuklarının oransal üstünlüğü dikkat çekmektedir (Ahmad, 1993: 52). Bu profillerin, bürokrasi ve siyaset üzerindeki etkisi, sonraki dönemlerde de devam etmiştir. 1950 sonrası DP kadroları, 1980 sonrası ANAP ve 2000 sonrası AK Parti bürokrasisinde Balkan kökenli elitin varlığı istikrarlı biçimde sürmüştür (Çaha, 2013: 45). Göçmenler, çoğu zaman teknokratik ya da güvenlikçi devlet aygıtlarında stratejik görevlere yerleştirilmiştir (Aksu, 2013: 95).

Balkan kökenli göçmenlerin Türkiye'deki tarihsel rolü, literatürde çoğu zaman "sessiz diyaspora" olarak tanımlanmıştır. Zira bu topluluklar, diyaspora tanımında öne çıkan "ana vatanla bağ kurma", "kültürel özerklik" veya "farklılık talebi" gibi unsurları yüksek sesle dile getirmemiş, aksine merkezî yapıyla tam bir uyum içinde olmuşlardır (Adamson, 2020: 192). Ancak bu sessizlik, bir pasiflik değil, stratejik bir kurucu rolün ifadesidir. Balkan muhacirleri, devletin ideolojik, kadrosal ve kurumsal çerçevesini inşa eden ana damarı oluşturmuş; bu yönüyle diyaspora geçmişine rağmen "diyaspora gibi davranmayan" bir kurucu sınıfa dönüşmüşlerdir (Yıldız, 2007: 139). Bu durum, Türkiye'nin diyaspora devleti olup olmadığı sorusuna da kritik bir katkı sunar: Türkiye, diyasporasını dışarıda değil, içeride kurmuş ve onu "devletin çekirdeği" haline getirmiştir. Bu tarihsel pozisyon, Balkan kökenlilerin siyasal söylemde "Türkiye'nin asıl kurucuları" olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Bu kurucu anlatı, sessizlikle meşrulaşan ve meşruiyeti pekiştiren bir sembolik sermayeye dönüşmüştür.

7. Türkiye'nin Diyaspora Politikaları: Diyaspora Devletine Evrilen Bir Yönelim mi?

Türkiye'nin diyaspora politikasının kurumsallaşmasında 2010 yılında kurulan *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)* temel bir dönüm noktasıdır. YTB'nin kurulması, yurtdışında yaşayan milyonlarca Türk vatandaşını ve etnik-akraba topluluğu doğrudan hedefleyen yeni bir devlet söylemi ve stratejisinin ifadesidir (Aksel, 2017: 36). Kurum, sadece yurtdışındaki Türk vatandaşlarına yönelik hizmetlerle sınırlı kalmayıp, *Balkanlar, Orta Asya ve Orta Doğu'daki soydaş ve akraba toplulukları* da politik ilgi alanına dâhil etmiştir. YTB'nin faaliyet alanları, burs ve eğitim programlarından STK desteklerine, medya projelerinden lobi faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin yalnızca göçmen kökenli topluluklarını değil, aynı zamanda etno-tarihsel bağlar üzerinden tanımladığı geniş bir diyaspora alanını yönetişimsel bir çerçeveye oturttuğu görülmektedir (Öktem, 2014: 143). Bu kurumsal yapı, Türkiye'nin klasik vatandaşlık modelinden çıkarak, *transnasyonal vatandaşlık, aidiyetli soydaşlık* ve *coğrafya ötesi yurttaşlık* anlayışlarına geçiş yaptığını göstermektedir (Faist, 2010: 32). Bu da Türkiye'nin diyaspora politikalarını yalnızca dış politika enstrümanı değil, aynı zamanda ulus-devletin yeniden tanımlanma süreci olarak da okumayı mümkün kılar.

Yurtdışı vatandaşlara seçme hakkı tanınması, Türkiye'nin diyaspora politikalarında demokratik katılımı kapsayan bir faza geçildiğini gösterir. 2012 yılında yürürlüğe giren düzenlemeyle birlikte yurtdışında yaşayan vatandaşlar, bulundukları ülkelerde oy kullanma hakkına kavuşmuş; bu gelişme, diyaspora gruplarının iç siyasal denklemler üzerindeki etkisini artırmıştır (Sevinç, 2020: 58). Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı, yurtdışında cami açmak, imam göndermek ve dinî eğitim sağlamak gibi faaliyetlerle Türkiye'nin kültürel-dinî etkisini genişletmiş, diyaspora ile din üzerinden bağ kurmayı amaçlamıştır. (Öztürk, 2021: 39). Benzer şekilde, TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı), kalkınma yardımları, kültürel miras projeleri ve eğitim altyapısı çalışmalarıyla diyaspora dostu bir dış politika vizyonunu desteklemektedir. Bu faaliyetler, özellikle Balkanlar ve Orta Asya'da "yumuşak güç" politikalarının enstrümanı olarak işlemektedir (Kaya, 2015: 34). Türkiye ayrıca uluslararası öğrenci bursları, Türkiye Mezunları Ağı, YTB burs programları gibi araçlarla eğitim üzerinden diyaspora aidiyetini yeniden üretmektedir. Bu strateji, diyaspora ile Türkiye arasında sadece bir köken değil geleceğe yönelik bir sadakat bağı kurulmasını hedefler (Akçapar, 2010: 42).

Türkiye'nin diyaspora politikası sadece yurtdışında yaşayan vatandaşları değil aynı zamanda etnik, tarihsel ve kültürel bağlara sahip toplulukları da kapsamaktadır (Akıncı, 2015). Bu politikada "soydaş", "akraba topluluk", "gönül coğrafyası" gibi kavramlar öne çıkar. Bu kavramsallaştırma, etno-ulusal uzantıların siyasal düzeyde tanınması anlamına gelir (Öktem, 2014: 137). Balkanlar açısından Boşnak, Arnavut, Pomak ve Türk

toplulukları Türkiye'nin diyaspora politikalarının hedefi haline gelmiştir. Bu strateji, milliyetçilikten post-milliyetçiliğe değil, aksine trans-milliyetçiliğe doğru evrilen bir yönelimdir. Yani Türkiye, sınırlarının ötesinde etnik ve tarihsel bağ kurduğu topluluklarla kendini yeniden tanımlamakta ve bu tanım üzerinden dış politika üretmektedir. (Shain & Barth, 2003: 455).

Türkiye'nin diyasporaya yönelik söyleminde sıklıkla "hamilik", "himaye" ve "kardeşlik" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu imgeler, diyaspora ile kurulan ilişkiyi yatay bir toplumsal bağdan ziyade, dikey ve merkezci bir devlet anlayışı çerçevesinde şekillendirir. *"Türkiye güçlü oldukça diyaspora da güçlüdür"* mottosu, devletin kendisini diyaspora üzerinde hem koruyucu hem de düzenleyici bir otorite olarak konumlandırdığını göstermektedir (Aksel, 2017: 42).

8. Karşılaştırmalı Perspektif: Türkiye ile Diğer Diyaspora Devletleri Arasında Ne Fark Var?

İsrail, modern çağın en belirgin diyaspora devleti örneklerinden biridir. İsrail'in 1948'de kuruluşu, sadece bir toprak parçasının ilanı değil, dünya genelindeki Yahudi diyasporasının tarihsel bir özlem üzerine kurumsallaşması anlamına gelir. Bu nedenle İsrail, diyaspora tarafından kurulan ve diyaspora için inşa edilen bir devlettir (Safran, 1991: 86). İsrail'in "Aliyah" politikası, her Yahudi'nin İsrail'e dönme ve vatandaşlık kazanma hakkını garanti altına alır. Bu hak, *Law of Return (1950)* ile hukuki güvenceye bağlanmış; etno-dinsel aidiyet, vatandaşlığın temel ölçütü hâline gelmiştir (Shain & Barth, 2003: 455). Bu açıdan bakıldığında İsrail, klasik Batı tipi yurttaşlık anlayışının ötesinde, **"***kan bağına" dayalı bir diyaspora vatandaşlığı* modeline sahiptir. Türkiye'nin Yahudi diyasporasına benzer bir "dışarıdaki halk" anlayışı bulunmakla birlikte, İsrail'inki kadar radikal ve hak temelli bir çerçeveye oturmuş değildir. Türkiye'nin diyasporayla ilişkisi, kültürel yakınlık, akrabalık ve sadakat temalarına dayanırken; İsrail'de bu ilişki doğrudan ulusal varlık ve kutsallık söylemleriyle tanımlanır (Ben-Porat, 2005: 63). Türkiye, diyaspora ile varlığını güçlendirmeyi hedeflerken; İsrail, diyaspora sayesinde var olmuş bir devlettir.

Ermenistan'ın diyaspora politikası, doğrudan tarihsel travma ve yas kültürü üzerine kuruludur. 1915 olayları Ermeni kimliğinin ve diyaspora bilincinin kurucu travması hâline gelmiş; bu travmatik hafıza, devlet ile diyaspora arasında güçlü bir sembolik bağ oluşturmuştur (Tölölyan, 1996: 14). Özellikle Fransa, ABD, Lübnan gibi ülkelerdeki diyaspora örgütleri, Ermenistan'ın dış politikasında etkili bir lobi gücüne dönüşmüştür (Panossian, 2006: 233). Türkiye'nin diyaspora politikaları ile Ermenistan arasında bazı yüzeysel benzerlikler bulunsa da temel fark hafızanın merkezi rolü üzerinden ortaya çıkar. Türkiye, göçmen geçmişini bastırma ve ulusal homojenlik çerçevesinde eritme eğilimindeyken; Ermenistan, diyaspora hafızasını devletin dış politika söyleminin

merkezine yerleştirmiştir (Aydın, 2014: 141). Bu yönüyle Ermenistan, bir travmanın devleti olurken; Türkiye, travmaları unutarak "birliğin devleti" olmayı tercih etmiştir.

Çin'in diyaspora politikası, etnik veya dini temellere değil; ekonomik çıkarlar, jeopolitik genişleme ve küresel etkisini artırma hedeflerine dayalıdır. Çin diyasporası, 19. yüzyıldan itibaren Güneydoğu Asya, Kuzey Amerika ve Avrupa'da geniş ticaret ağları kurmuş; Çin devleti ise bu diyasporayı bir tür *"transnasyonal sermaye havuzu"* olarak değerlendirmiştir (Smart & Hsu, 2007: 278). 1990'lardan itibaren Çin, "*qiaowu*" (yurtdışındaki Çinlilerle ilgilenme) politikasıyla diyasporasını kontrol etmek, yönlendirmek ve mobilize etmek amacıyla sistematik adımlar atmıştır. Çinli diyasporaya yönelik ekonomik teşvikler, medya kontrolü, dil politikaları ve parti organlarının yayılması bu stratejinin temel unsurlarındandır (Gamlen, 2008: 846). Türkiye ile Çin arasında burada dikkat çekici bir fark vardır: Türkiye diyasporasını daha çok kültürel ve siyasal aidiyet bağlarıyla tanımlarken; Çin, diyasporasını devlet kapitalizminin stratejik uzantısı olarak değerlendirir. Türkiye, yurtdışındaki diyasporasına sembolik olarak "hamilik" yaparken; Çin bu aktörleri sistemli bir dışsal yönetişim ve yatırım politikası çerçevesinde hareket ettirir.

Hindistan, hem yurtdışına en çok diyaspora gönderen ülkelerden biri hem de diyaspora ile en karmaşık ilişki biçimlerine sahip devletlerden biridir. 2000'li yıllardan itibaren Hindistan devleti, "Hindistan'da yaşamayan Hintliler" (NRI) ve "Hindistan kökenliler" (PIO) tanımlarıyla çok düzlemli vatandaşlık rejimi geliştirmiştir (Lall, 2011: 155). Bu politika, Hindistan'ın diyasporayı ekonomik katkı sağlayan bir kaynak, aynı zamanda yumuşak gücün taşıyıcısı olarak görmesini sağlar. Türkiye gibi Hindistan da yurtdışı seçmen potansiyelini değerlendirme, burslar ve kültürel diplomasiyle diyaspora ile bağ kurma konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak Hindistan'ın yaklaşımı seküler yurttaşlık, yasal kategoriler ve ekonomik fayda eksenindedir; oysa Türkiye'nin yaklaşımı daha çok etnik-simgesel yakınlık ve devlet sadakati ekseninde şekillenmektedir (Faist, 2010: 19).

Sırbistan ise Türkiye'ye daha yakın bir karşılaştırma zemini sunar. Sırbistan, eski Yugoslavya'dan kopan süreçte, özellikle Sırp diyasporasını milliyetçi politikaların uzantısı olarak değerlendirmiştir. 1990'lı yıllarda Karadağ, Bosna ve Kosova gibi bölgelerde yaşayan Sırp diyasporası, Sırbistan'ın dış politikada "hamilik" ve zaman zaman "müdahale" hakkını meşrulaştıran bir stratejik enstrüman hâline gelmiştir (Ragazzi, 2009: 381). Türkiye'nin Balkanlar'daki soydaş politikaları, Sırbistan'ın eski Yugoslav coğrafyasındaki politikalarıyla benzer "etno-milliyetçi diplomasi" örüntüleri sunar. Ancak Türkiye, bu söylemi daha çok kültürel ve kalkınmacı araçlarla (TİKA, Diyanet, YTB gibi kurumlarla) yürüterek doğrudan çatışmacı alana çekilmekten kaçınmıştır.

9. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda göçmenler, demografik, ideolojik ve siyasal açıdan belirleyici bir rol oynamışlardır. Özellikle Balkan göçmenleri, kurucu elitin kadrosunu büyük ölçüde oluşturmuş; bu kimlik, modernleşme ve milliyetçilik süreçleriyle güçlü bir biçimde örtüşmüştür (Yıldız, 2007: 125; Zürcher, 2004: 94). Ancak bu kurucu rolde olan göçmenlerin sonraki kuşakları, devletin resmi söyleminde görünmez hâle gelmiş; göçmenlik kimliği, yerli-yabancı ayrımının dışında tutulmuştur. Türkiye'deki göç hafızası hem kamusal söylemde hem de kurumsal pratiklerde bastırılmıştır. Devlet, bir yandan göçmenlerden oluşan bir siyasal yapı kurarken, diğer yandan bu göçmen geçmişi "Türklük" potasında eritme amacıyla tek tip yurttaşlık anlayışı geliştirmiştir (Erdoğan, 2000: 46). Böylece göçmenler, etnik aidiyetleriyle değil, devlet sadakatiyle tanımlanmış; bu da hem kültürel farklılıkların inkârına hem de "makbul vatandaş" kavramının daralmasına neden olmuştur. Bu çelişkili yapı, Türkiye'yi göçmenlerle kurulmuş ancak göçmenliğin siyasal bir anlatı olmaktan çıkarıldığı bir devlet konumuna getirmiştir. Göçmenlik, siyasal meşruiyetin zemininde yer almış ama aynı zamanda kamusal görünmezliğe mahkûm edilmiştir.

Diyaspora devleti olmak, sadece teknik bir yönetişim meselesi değil; aynı zamanda normatif bir tercih, yani demokrasiyi, katılımı ve temsili nasıl tanımladığınızla doğrudan ilişkilidir. Bu noktada Türkiye'nin diyaspora politikasındaki açmazlardan biri, bu ilişkiyi merkezden yöneten, yukarıdan inşa eden bir devlet aklı ile yürütmesidir (Aksel, 2017: 40). Diyaspora ile ilişki, demokratik normlara dayanmadığında, yurtdışı topluluklar yalnızca seçimlerde oy kullanan, ama siyasal kararlara katılamayan birer pasif aktör hâline gelir. Türkiye'de yurtdışı seçmenlere oy hakkı tanınsa da bu hak temsiliyet ve karar süreçlerine katılım düzeyinde sınırlı kalmıştır (Sevinç, 2020: 59). Bu da diyaspora siyasetinin daha çok iç siyaset için araçsallaştırıldığı bir tabloyu ortaya koyar. Demokratik diyaspora rejimleri, yurtdışındaki vatandaşlarıyla yatay, şeffaf ve karşılıklı sorumluluğa dayalı ilişkiler kurarlar (Bauböck, 2007: 2403). Türkiye'nin ise bu ilişkileri genellikle hamilik, rehberlik veya himaye kavramları üzerinden kurması, hiyerarşi temelinde işleyen bir diyaspora siyaseti inşa ettiğini gösterir. Bu nedenle Türkiye, diyaspora devleti olmanın normatif yükünü yeterince üstlenmemektedir.

Her ne kadar Türkiye ulus-devlet paradigması çerçevesinde kurulmuş olsa da küreselleşen göç hareketleri, dijital iletişim ağları ve yurtdışındaki milyonlarca Türkiye kökenli yurttaş, Türkiye'yi *transnasyonal ulus inşası* bakımından yeniden düşünmeye zorlamaktadır (Faist, 2010: 17). Bu bağlamda diyaspora, artık sadece tarihsel bir kalıntı değil; modern ulusun sınırlarını yeniden şekillendiren bir aktördür. Yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının ekonomik, siyasal ve kültürel potansiyeli, Türkiye'nin sınır-aşan bir topluluk tahayyülü geliştirmesine olanak tanır. YTB, Diyanet, TİKA ve Türkiye Maarif Vakfı gibi kurumlar, bu potansiyeli yönlendirmek üzere kurulmuş ve

diyaspora ile olan ilişkiyi kurumsal bir altyapıya taşımıştır (Kaya, 2015: 33). Ancak bu potansiyelin hayata geçmesi için Türkiye'nin yurttaşlık ve kimlik politikalarında daha çoğulcu, kapsayıcı ve yatay ilişkiler kuran bir anlayışı benimsemesi gerekir. Aksi takdirde transnasyonal ulus inşası, yalnızca bir jeopolitik stratejiye indirgenir ve diyaspora, bir siyasal yük ya da denetlenecek varlık olarak kalmaya devam eder (Ragazzi, 2014: 83).

Türkiye'nin tarihsel, demografik ve siyasal özellikleri dikkate alındığında, onu klasik anlamda bir "diyaspora devleti" olarak tanımlamak zordur. İsrail gibi diyaspora tarafından kurulan ya da Ermenistan gibi diyaspora hafızası üzerine inşa edilen bir yapıdan ziyade, Türkiye *diyasporaların kurduğu ama diyaspora kimliğini kurumsallaştırmayan bir devlet* görünümü sunar (Shain & Barth, 2003: 457). Türkiye'de göçmenlik deneyimi, devletin inşasında kurucu bir sermaye olarak kullanılmış, ancak bu kimlik siyasal temsil düzeyinde sürekli bastırılmıştır. Göçmen gruplar, özellikle Balkan muhacirleri, devletin sembolik merkezine yerleşmiş ama bu merkezileşme, farklı kimliklerin bastırılması pahasına gerçekleşmiştir (Yıldız, 2007: 139). Bu nedenle Türkiye, diyasporaları olan bir devletten ziyade, "diyasporalar tarafından kurulmuş ama diyasporaya mesafeli kalan bir devlet" olarak tanımlanabilir. Bu pozisyon, Türkiye'nin hem iç siyasetinde hem de dış ilişkilerinde göçmenlik ve diyaspora meselesini çok daha açık, katılımcı ve eleştirel bir zeminde tartışması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin modern siyasal ve toplumsal yapısı, göç olgusuyla kurduğu çok katmanlı ve çoğu zaman çelişkili ilişkilerle şekillenmiştir. Cumhuriyet, Osmanlı sonrası büyük çöküşün ardından etno-dinsel homojenlik arayışı içinde göçmenleri kurucu bir unsur olarak değerlendirmiş; özellikle Balkan, Kafkas ve Rumeli kökenli Müslüman toplulukları, yeni devletin ideolojik ve demografik temelini oluşturmuştur (Karpat, 1985: 38; McCarthy, 1995: 165). Ancak bu kurucu rol, tarihsel süreç içinde görünmezleşmiş; göçmenlik kimliği kamusal alanda bastırılmış, kimliksel farklılıklar "millî birlik" adına silikleştirilmiştir (Yıldız, 2007: 147). Devletin göç politikası, bir yandan "makbul vatandaş" tipolojisini oluştururken, devletin merkezinde konumlanan göçmen topluluklar ile çevreye itilen yerli unsurlar arasındaki yakınlığı azaltmaktadır. (Erder, 1997: 61). Böylece Türkiye, göçle şekillenmiş bir toplum olduğu hâlde, göçü siyasal tahayyülünde dışlayıcı bir pozisyonda konumlandırmıştır.

Türkiye ile diyasporaları arasındaki ilişki, tek yönlü bir "hamilik" ya da "bağlılık" çerçevesinde açıklanamaz. Türkiye, tarihsel olarak diyasporaların —özellikle Balkan göçmenlerinin— kurduğu bir devlettir. Ancak aynı zamanda bu devlet, zamanla dışa açılarak kendi diyasporasını da inşa etmiş; yurtdışında yaşayan Türk vatandaşları, soydaş topluluklar ve akraba gruplar üzerinden yeni bir transnasyonal bağ ağı örmüştür (Aksel, 2017: 38; Adamson, 2020: 190). Bu çift yönlü kurucu süreç, Türkiye'nin hem iç siyasetinde hem de dış politikasında diyaspora ile kurduğu ilişkinin hem tarihsel de-

rinliğini hem de güncel stratejik önemini ortaya koyar. Göçmen topluluklar, devletin kurumsal mimarisine ve ulus anlatısına içkin hâle gelirken, günümüzdeki diyaspora politikaları da Türkiye'nin küresel varlığını kültürel, siyasal ve ekonomik düzeylerde pekiştirme aracı hâline gelmiştir (Kaya, 2015: 41). Ancak bu kurucu ilişkinin sürdürülebilir olması, diyasporaya yönelik politikanın sadece araçsal değil, aynı zamanda çoğulcu, kapsayıcı ve katılımcı normlar temelinde yeniden düşünülmesine bağlıdır. Aksi hâlde, diyaspora yalnızca seçim dönemlerinde hatırlanan ya da dış politikada jeopolitik baskı unsuru olarak kullanılan bir "kültürel bagaj" olarak kalacaktır.

Geleceğe dönük olarak Türkiye'nin diyaspora politikası hem fırsatlar hem de sınırlarla doludur. Dijitalleşme, göçün sürekliliği ve sınır-aşan kimliklerin güçlenmesi, Türkiye'nin dyiaspora ile daha organik, karşılıklı ve çok düzlemli ilişkiler kurmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda *transnasyonal vatandaşlık, duygudaş yurttaşlık* ve çoklu aidiyet gibi kavramlar, geleneksel milliyetçilik anlayışının ötesine geçebilecek yeni siyasal imkânlar sunmaktadır (Faist, 2010: 18; Bauböck, 2007: 2395). Ancak bu imkânların hayata geçebilmesi, Türkiye'nin hem içe dönük kimlik politikasında hem de dışa dönük diyaspora stratejisinde normatif bir dönüşüm yaşamasını gerektirir. Yurtdışındaki Türk topluluklarına seçme hakkı tanınmış olsa da onların siyasal temsil süreçlerine gerçek katılımı henüz sağlanmış değildir (Sevinç, 2020: 58).

Sonuç olarak, Türkiye henüz tam anlamıyla bir diyaspora devleti değildir. Ancak diyasporalarla kurduğu tarihsel ve güncel ilişkiler, onu bu yönde dönüşmeye aday bir aktör kılmaktadır. Bu dönüşümün sağlıklı ve sürdürülebilir olabilmesi için diyaspora politikalarının araçsallıktan çıkıp, hak temelli, çok kültürlü ve demokratik bir düzleme oturtulması gerekmektedir.

Kaynakça

Adamson, F. (2020). Sending States and the Making of Intra-Diasporic Politics: Turkey and Its Diyaspora(s). *International Migration Review*, 54(1), 180–217.

Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. Routledge.

Akçapar, B. (2010). *Türk Dış Politikasında Göç ve Diyaspora*. TASAM Yayınları.

Akıncı, H. (2015). Türkiye'de Göçmen Politikalarının Tarihsel Dönüşümü. *Göç Dergisi*, 2(2), 67–84.

Aksel, D. B. (2017). Turkey's diyaspora engagement policy: A critical review. *Perceptions*, 22(2–3), 31–58.

Aksu, B. (2013). İskân Kanunu ve Demografik Mühendislik: Türkiye'de İç Göçün İdeolojik Kodları. *Toplum ve Demokrasi*, 7(16), 88–103.

Akşin, Sina, (Ed.) (2005b), *Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi -2, 1600-1908*, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.

Anderson, B. (2006). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (Çev. İ. Türkmen). Metis Yayınları.

Bauböck, R. (2007). Stakeholder citizenship and transnational political participation. *Fordham Law Review*, 75(5), 2393–2447.

Ben-Porat, G. (2005). Between state and synagogue: The secularization of contemporary Israel. *Cambridge University Press*.

Bozarslan, H. (2008). Türkiye'de İktidar ve Şiddet. *İletişim Yayınları*.

Brubaker, R. (2005). The "diyaspora" diyaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1–19.

Cohen, R. (2008). *Global Diyasporas: An Introduction* (2nd ed.). Routledge.

Courbage, Y., Fargues, P. (1998). Christians and Jews under Islam, I. B. Tauris, London.

Çaha, Ö. (2013). Türkiye'de Siyasal Elitler: Dönemler ve Profiller. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 39–58.

Duman, Süleyman, (2008), "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri 1923-1938", Bilig, Bahar 2008, Sayı: 45, s. 23-45.

Erder: (1997). Kentsel gerilimler ve göçmenler. *Toplum ve Bilim*, (73), 52–73.

Erdoğan, M. (2000). Türkiye'de Vatandaşlık ve Milliyetçilik. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(4), 43–72.

Faist, T. (2010). Diyaspora and transnationalism: What kind of dance partners? In R. Bauböck & T. Faist (Eds.), *Diyaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods* (pp. 9–34). Amsterdam University Press.

Gamlen, A. (2008). The emigration state and the modern geopolitical imagination. *Political Geography*, 27(8), 840–856.

Güleryüz, A. Naim, (2015), Geçmişten Günümüze Anadolu'ya Yahudi Göçü, *Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, (Derleyenler: M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 507, İstanbul, Haziran 2015.s. 49-73.

İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri, 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, ed: Baydar O.,Tarih Vakfı, İstanbul.

İçduygu, A., & Sert, D. (2019). *Türkiye'de Göç Yönetimi: Kurumlar, Süreçler, Aktörler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İçduygu, Ahmet, Sema Erder ve Ömer Faruk Gençkaya (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*, MiReKoç Proje Raporları 1/2014 TÜBİTAK 1001_106K291, İstanbul.

Kale, Başak, (2015), "Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri, Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler, (Derleyenler: M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 507, İstanbul, Haziran 2015. s. 153-169.

Karpat, K. (2004). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Yayınları, Ankara.

Karpat, K. (1985). *Ottoman Population, 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*. University of Wisconsin Press.

Karpat, Kemal (2015) "Önsöz", *Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, (Derleyenler: M.Murat Erdoğan, Ayhan Kaya) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 507, İstanbul, Haziran 2015. s. XXIII-XL.

Kasaba, R. (1997). Kemalist İdeolojinin Dönüşümü ve 1930'lar Türkiyesi. *Birikim*, (103–104), 22–29.

Kaya, A. (2015). *Transnationalism and Turkish Diyaspora Policy*. In *Turkish Studies*, 16(3), 31–50.

Kaya, A. (2015). *Turkish Diyaspora Policy: Transnationalism and Soft Power*. *Turkish Studies*, 16(3), 29–47.

Kirişçi, K. (2000). Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices, *Middle Eastern Studies*, 36.

Lall, M. (2011). India's diyaspora policy and identity politics in UK. *India Review*, 10(2), 141–162.

Levitt, P., & Glick Schiller, N. (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. *International Migration Review*, 38(3), 1002–1039.

McCarthy, J. (1995). *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922*. Princeton: Darwin Press.

Öktem, K. (2014). Turkey's new diyaspora policy: transnationalism or long-distance nationalism? In *Diyaspora Politics and Turkey* (pp. 134–155). Palgrave Macmillan.

Öztürk, A. E. (2021). Diyanet Abroad: Turkey's Islamic Soft Power in the Age of Erdoğan. *Politics and Religion*, 14(1), 32–60.

Panossian, R. (2006). *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. Columbia University Press.

Ragazzi, F. (2009). Governing Diyasporas. *International Political Sociology*, 3(4), 378–397.

Ragazzi, F. (2014). A comparative analysis of diyaspora policies. *Political Geography*, 41, 74–89.

Safran, W. (1991). Diyasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diyaspora*, 1(1), 83–99.

Sevinç, K. (2020). Voting from Abroad: Turkey's Electoral Policy for its Diyaspora. *Middle East Critique*, 29(1), 51–68.

Shain, Y., & Barth, A. (2003). Diyasporas and international relations theory. *International Organization*, 57(3), 449–479.

Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions*. Cambridge University Press.

Smart, A., & Hsu, J. Y. (2007). The Chinese diyaspora, foreign investment and economic development in China. *The China Review*, 7(1), 71–98.

Smith, A. D. (1991). *National Identity*. University of Nevada Press.

TBMM (1934). *İskân Kanunu No. 2510*, Kabul Tarihi: 14.06.1934.

Tekeli, İ. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüzün Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve* İskân *Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İlhan Tekeli Toplu Eserleri -3, İstanbul, (2002), 141-170.

Tölölyan, K. (1996). Rethinking diyaspora(s): Stateless power in the transnational moment. *Diyaspora*, 5(1), 3–36.

Yıldırım, O. (2006). *Diplomasi ve Göç: Türk–Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923–1933*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yıldız, A. (2007). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919–1938)*. İletişim Yayınları.

Zeyneloğlu: (2015). Türkiye'de göçmen ve muhacir algısı: Sınıfsal ve etnik kodlar. *Göç Dergisi*, 2(2), 69–89.

Zürcher, E. J. (2004). *Türkiye'nin Modernleşme Süreci*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulgaristan'dan Türkiye Yapılan Göçler: 1968 Yakın Akraba Göçleri

Sinan Demirağ[1]

Özet

XIX. yüzyıldan itibaren Balkanlar'ın batısından doğusuna doğru yayılan milliyetçi hareketler çatışmaları ve savaşları beraberinde getirmiştir. Bu durum sanılanın aksine uzun yüzyıllar devam eden Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesiyle de nihayete ermemiştir. Çatışmaların derinleştiği Balkan coğrafyasında Müslüman nüfusun durumu günümüzde de devam eden sorunlar haline gelmiştir. Bu problemler devletlerarası ilişkilerde XX. yüzyıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının ana unsurlarından olmuştur. Bu süreçte Müslüman toplulukların karşı karşıya kaldığı belirsizlikler ise büyük ölçüde tabiiyetinde bulundukları devletlerin siyasi tavırlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Ortaya çıkan baskı, ayrımcılık ve güvenlik sorunları zorunlu veya gönüllü nüfus hareketlerini de kaçınılmaz kılmıştır. XIX. yüzyıl başlarında Sırp İsyanı ile başlayan bu kitlesel göç süreci XX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu bağlamda çalışmamızın odağında yer alan Bulgaristan bölgesi, Osmanlı sonrası dönemde demografik dönüşümlerin en yoğun yaşandığı alanlardan biri olmuştur. Bulgar bağımsızlığı sonrasında sistematik biçimde artan otoriter baskı ve asimilasyon politikaları Türk-Müslüman halkın Anadolu'ya doğru göç etmesine etki etmiştir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında devam eden bu nüfus hareketliliği Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da muhtelif dönemlerde devam etmiştir. 1950'de başlayan büyük göç dalgasının beklenmedik biçimde durdurulması ise yeni bir sorunu beraberinde getirmiştir. Göçün kesintiye uğramasıyla Bulgaristan'da kalan aile bireyleri Türkiye'ye geçen akrabalarına kavuşmak amacıyla uzun uğraşlarda bulunmuşlardır. Bulgar devletinin de giderek artan baskılarından bunalan ahalinin de isteği üzerine uzun müzakereler sonucunda geride kalan aile üyelerinin Türkiye'ye gelebilmesini düzenleyen yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu çalışma söz konusu dönemi ve "Yakın Akraba Antlaşması'nı süreç ve içerik analizi çerçevesinde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: göç, Balkanlar, Türkiye, Bulgaristan

Migration from Bulgaria to Turkey: The 1968 Close Relatives Migration

Abstract

Nationalist movements spreading from the west to the east of the Balkans from the 19th century onwards brought about conflicts and wars. Contrary to popular belief, this situation did not end with the end of Ottoman rule, which continued for centuries. The situation of the Muslim population in the Balkan region, where conflicts deepened, has becomes problems that continues to this day. These problems in interstate relations have been the main elements of the foreign policy of the Republic of Türkiye throughout the 20th century. The uncertainties faced by Muslim communities in this process were largely shaped by the political attitudes of the states to which they were subject. The resulting oppression, discrimination and security problems have made forced or voluntary population movements inevitable. This mass migration process, which began with the Serbian Uprising in the early 19th century, continued until the end of the 20th

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, demiragsinan@agmail.com, ORCID: 0000-0001-7837-9987.

century. In this context, the Bulgarian region, which is the focus of our study, was one of the areas where demographic transformations were most intense in the post-Ottoman period. The systematically increasing authoritarian oppression and assimilation policies after Bulgarian independence influenced the migration of the Turkish-Muslim population towards Anatolia. This population mobility, which continued during the Balkan Wars and World War I, continued in various periods after the establishment of the Republic of Türkiye. The unexpected stopping of the great wave of migration that began in 1950 brought about a new problem. With the interruption of migration, family members who remained in Bulgaria made long efforts to reunite with their relatives who had moved to Turkey. At the request of the people, who were fed up with the increasing pressure from the Bulgarian state, a new agreement was signed after long negotiations to enable the remaining family members to come to Turkey. This study examines the period in question and the "Near Relatives Treaty" within the framework of process and content analysis.

Keywords: migration, Balkans, Türkiye, Bulgaria

1. Giriş

Tüm canlılar yaşadıkları mekânla bir bağ kurar ve sosyal çevresi ile bütünleşerek kendisini tanımlar. Bazen de bulunduğu mekânı terk ederek yeni bir çevre edinmek mecburiyetinde kalır. Bu yer değişikliğinin kavramsal karşılığı olan göç kelimesi, bireyin ya da topluluğun mekânsal değişikliğini ifade eden bir terimdir. Tarihsel süreçte ufak çaplı göç hareketlerinin zamanla kitlesel boyutlara ulaşmasıyla göç hareketi farklı aşamalara ulaşmıştır. İnsanlık tarihinin odağında yer alan göç, zamanla Türk milletinin hayat tarzı haline gelmiştir.

Orta Asya'dan başlayan göçler dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Türk nüfusu da birçok coğrafyaya yayılmıştır. Türk göçleri vardıkları alanların kimi zaman kültürel kimi zaman sosyolojik ve en çok da siyasal konumlarını etkilemiştir. Orta çağ Avrupa haritasının şekillenmesinde etkili Hun ve Avar göçleri tarihin akışının değişmesinde etkili olan önemli göç hareketleridir. Bu göçlere benzer şekilde tarihin akışını değiştiren diğer bir göç hareketi ise Türklerin Anadolu yarımadasına yönelmesidir. Zamanla bu coğrafyada hâkimiyet kurulmasıyla Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük devletlerin yanı sıra irili ufaklı beylikler teşkil edilmiştir (Karpat, 2013:72-73).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde batı yönünde gelişen fetih bölgelerinin kontrol altında tutulması Türkleştirilmesi ve devlet otoritesinin devamlılığı gibi etkenler etrafında Türk boyları planlı bir şekilde Rumeli'ye oradan da Balkan coğrafyasının batı yönüne doğru sevk edilmiştir. Bu sayede Türkler, devletin asıl yayılma alanı olan Balkan coğrafyasında uzun yüz yıllar kalmışlardır (Yıldırım, 2013:437).

Balkanlarda Türk hâkimiyetinin zayıfladığı dönemde bu coğrafyadaki gayrimüslim halk, milliyetçi ve dini saiklerle asırlardır iç içe yaşadıkları Müslümanların bu coğrafyadan gitmelerini istemişlerdir. Bu noktada zorla göç etmeleri için Türklere yönelik bazı zorlayıcı politikalar ortaya koymuşlardır (Karpat, 2013:411-412). Bulgarlar her ne kadar ikili ve uluslararası antlaşmalarla azınlık kitlelere karşı garantiler vermiş olsa da bunları çoğu zaman uygulamamış, zorba politikaları uygulamaya devam etmiştir (Şimşir, 1986:7).

Bu politikalar neticesinde çoğu Müslüman nüfus çareyi Anadolu topraklarına göç etmekte görmüş aralıklı dönemlerde evlerini ve vatanlarını terk ederek buraya doğru yönelmiştir. Özellikle 1878 Berlin Antlaşması ile başlayan dönem neredeyse bir asrı aşkın süre devam etmiştir. Bulgaristan'dan Anadolu'ya yapılan göçlerinin yoğunluk kazandığı ilk süreç 1878 Berlin Antlaşması'ndan başlayarak 1912 Balkan Savaşları'na kadar olan dönemi ihtiva etmektedir. Toprak kayıplarının da etkili olduğu bu ilk göç evresinde dört yüz bine yakın Müslüman, bu coğrafyadan Anadolu'ya göç etmiştir. İkinci evre olarak nitelendirilebilecek diğer dönem ise Türkiye Cumhuriyeti dönemidir. Daha çok ikili antlaşmalar yoluyla belirlenen bu göçler, farklı tarihlerdeki antlaşmalara konu olmuştur. 1923 ile 1949 yılları arasında iki yüz bin civarında muhacir Türkiye'ye gelmiştir (Tekin ve Altunsoy, 2019:123).

II. Dünya Savaşı'nın sonrasında değişen dünya dengeleri içerisinde Türkiye'nin Batı Bloğunda yer alması Sovyet Rusya ve onun kontrolündeki devletlerle arasında gerilime neden olmuştur. Özellikle Bulgaristan'daki Türk-Müslüman nüfus üzerinden Türkiye'ye olumsuz tavırlar açığa vurulmuştur. Sovyet Rusya girişimiyle iki yüz elli bin civarı muhacirin Anadolu'ya gönderilmek suretiyle Türkiye zor durumda bırakılmak istenmiştir. Gerilimin tavan yaptığı 10 Ağustos 1950 tarihinde Bulgar Hükümeti Türkiye'ye nota vererek 250.000 kişinin üç ay içerisinde Türkiye'ye kabul edilmesini istemiştir (Şimşir, 1986:214). Türkiye'nin kabulü ile 1950-1951 yıllarında toplam 154.393 kişi Anadolu'ya göç ederken yaklaşık 110 bin kişi de göçün kesintiye uğramasıyla Bulgaristan'da kalmıştır (Korkmaz ve Öztürk,2017:273).

Bu göç hareketinin aniden kesilmesi ise yeni bir probleme sebep olmuştur. Şöyle ki belirli alanlardaki ailelerin göç ettirilme planlaması dâhilinde ailenin bir kısmı Türkiye'de bir kısmı da Bulgaristan'da kalmıştır. Bu ise ailelerin parçalanmasına ve göç konusunun yeniden ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Bulgar ve Türk tarafı arasında bu ailelerin birleşimi için yapılan görüşmeler 22 Mart 1968 yılında Yakın Akraba Göçü Antlaşması ile sonuçlanmıştır. 1952 yılına kadar göç eden ailelerin akrabaları belirli şartlar dâhilinde 1978 yılına kadar aralıklarla Türkiye'ye göç etmiştir (Korkmaz ve Öztürk, 2017:275-276). Bu çalışmada Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin genel izahı yapılarak 1968 Yakın Akraba Göç Antlaşması'nın imzalanması sürecinin açıklanması hedeflenmektedir.

2. Bulgaristan'daki Türk Varlığı ve Türkiye'ye Yapılan Göçler

Osmanlı topraklarının batı yönünde genişlemesiyle Balkan coğrafyasına gelen Türklerin yoğun olarak yerleşmiş olduğu yerlerden birisi de Bulgaristan bölgesi olmuştu. Dört yüzyılı aşkın bu bölgedeki Türk hâkimiyeti XIX. yüzyıl sonlarına doğru muhtelif nedenler etrafında zayıflayacak ardından ise tamamen ortadan kalkacaktı. Fransız İhtilali'nin ardından tüm imparatorlukların etkilendiği gibi Osmanlı İmparatorluğu da milliyetçilik akımı etrafındaki ulus isyanlarından etkilenen devletlerden birisi olmuştur.

Osmanlı topraklarındaki Bulgar milliyetçiliği Rum ve Sırp isyanındaki ana çıkış noktasından farklı olarak daha çok Yunanlıların Rumlaştırma politikaları etrafında ortaya çıkacaktır. Bu düşünceden hareketle Bulgar milliyetçiliği, zenginleşen Bulgar orta sınıfının eliyle yayılma imkânı buluyordu (İnalcık, 1992:17-22). Bulgar orta sınıfı ve entelektüeli arasında çıkan bu "Milli Uyanış Hareketi" tedrisat faaliyetleri ile taraftar toplamaya başlamıştır (Tuğlacı, 1984:61-65). Milliyetçi Bulgarlar bu dönemde çıkan her Osmanlı-Rus savaşından umutlanarak Ruslara destek vermişlerdir. İlk teşebbüslerinden biri 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu savaşta takriben 500 Bulgar Rus ordusuna katılmış savaştan sonraki Edirne Antlaşması'yla Yunanlılar bağımsız olup Ruslar geri çekilince hayal kırıklığına uğramışlardır. Bu Bulgar askerlerinin başında bulunan Mamarçef adlı kişi 1835'te bir isyan girişiminde bulunmuş ve kısa sürede yakalanarak sürgüne gönderilmiştir. 1841'de de Milyo adlı biri Niş ve civarında bir isyan çıkarmıştır. Oldukça tehlikeli bir boyuta erişen bu isyan sırasında Milyo öldürülmüş ve isyan zorlukla bastırılmıştır (İnalcık, 1992:26-34).

Başarısız olmalarına rağmen isyan denemeleri Bulgarların mücadele ruhunu diri tutmaya yaramıştır. Nihayet 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, Bulgarlara bekledikleri fırsatı sunmuştur. Bulgarlar bu savaş esnasında Ruslara yardım etmişler ve Müslüman halka zulmederek Türklerden boşalan birçok yerleşim birimine Bulgarlar iskân edilmiştir (Şimşir, 1968:125-130).

Balkan Savaşları'ndan sonra imzalanan İstanbul Antlaşması (29 Eylül 1913) ile Osmanlı Devleti'nin Batı Trakya'daki tüm toprakları Bulgarlara verildi. Bu topraklar I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar altı yıl boyunca Bulgarlarda kaldı. Savaştan sonra ise 1919-1923 arasında dört yıl boyunca İtilaf Devletleri ve Yunanistan'ın idaresinde kaldı. Bu süreçte Batı Trakya'dan muhacir kabul edilmemesi Türklerin buraları geri alma umudunu muhafaza ettiğini göstermektedir. Lozan Antlaşması sürecinde Türk tarafı, Batı Trakya ile ilgili Wilson prensipleri gereği plebisit talep etmişse de bunu kabul ettirememiş ve Batı Trakya halkı "Azınlık" olarak Bulgar ve Yunan idaresine bırakılmıştır (Öksüz, 2013:401-404).

Bulgaristan'da kalan Türklerle ilgili tek iyi gelişme Bulgarların I. Dünya Savaşı'nda müttefik oldukları için Türklere bakış açısını değiştirmiş olmasıdır. Ayrıca savaştan sonra 1923 yılına kadar iktidarda kalan Aleksandr Stamboliyski ve onun Çiftçi Partisi Türklere olumlu bakmaktaydı (Yıldırım, 2013:438; Haytoğlu, 2005:76). Buradaki ikili ilişkilerin Cumhuriyet dönemine sirayet etmesiyle göç hareketliliğinin seyrinde genel bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Önceleri iltica şeklinde zorunlu olarak gerçekleşen göçler bu dönemde daha çok taraflar arası sözleşmelerle belirlenecektir. 1923-1949 yıllarında iki yüz bin küsur kişi 1950-1951 yıllarında ise tek seferde bu sayının yüzde altmış kadarı Türkiye'ye göç etmiştir (Tekin ve Altunsoy, 2019:123).

Türkiye ve Bulgaristan arasındaki Türk azınlığın hakları ve Türkiye'ye göçleri ile ilgili ilk anlaşma 18 Ekim 1925'te imzalanan "Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması ve İkamet

Sözleşmesi" ile hem Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göç bir düzene bağlanmış hem de göçen Türklerin hakları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Resmî Gazete, 20 Haziran 1926, Sayı: 403). Bu anlaşma ile uzun bir müddet sorunsuz biçimde yılda ortalama 17 bin Türk göç etmiştir. Fakat bu Bulgaristan'daki Türklerin sorunsuz bir hayat yaşadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle 19 Mayıs 1934'te Bulgaristan'da yapılan bir askeri darbeyle baskıcı bir idare tesis edilmiştir. Bu dönemde anayasa rafa kaldırılmış, meclis kapatılmış ve sivil kuruluşların faaliyeti yasaklanmıştır. Kurulan Faşist idare, bir takım asimilasyon politikası uygulayarak Türkçe olan bazı yer isimlerini Bulgarca isimlerle değiştirmiştir. Baskı yönetimi Kral Boris yönetiminde devam etmiştir. Bu sebeple 1934-1939 arasında yüz binden fazla Türk Anadolu'ya göç etmiştir. II. Dünya Savaşı esnasında 1944'te Bulgaristan'da rejim değişikliği yaşanmasıyla beraber Bulgar Komünist Partisi anlaşmayı askıya almıştır. Böylece sorunsuz göç anlayışı terk edilmiştir (Yıldırım, 2013:438-439).

Komünist yönetim Türklerin milli ve manevi değerlerine müdahale etmek amacıyla 1947-48 öğretim yılında Türk okullarını tekeline alarak bu okullarda dini eğitimi yasakladı. 1959-60 öğretim yılında ise bu okulları Bulgar okulları ile birleştirerek kapattı ve ülkede Türkçe eğitimi yasakladı. Ardından da bu yasaklar genişletmiştir. Türkçe konuşmak, Türkçe isimler, yer adları vb. yasaklanmıştır. Camiler kapatılarak ibadet etmek yasaklanmıştır. Oysaki daha önceden imzalanış olan antlaşma ve sözleşmelerin tümünde buradaki Türklerin bu türden hakları garanti altına alınmıştı (Çetin, 2008:57-58). Burada değişime uğrayan temel davranışların ardında yeni birtakım gelişmelerin olduğu ise istihbarat raporlarına açıkça yansımaktaydı.

Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Arşivi gizli belgelerine göre ülkede Bulgar doğum oranı azalırken Türk doğum oranı artmaktaydı. Bu yüzden her 10-15 yılda bir Türk nüfusun belli bir kısmı göç ettirilmezse ülkedeki etnik dengeler Bulgarlar aleyhine değişecekti. Bulgar yönetimi Türklere baskı uygulayarak onları Türkiye'ye göndermeyi planlamayı bir devlet politikası haline getirmiştir. Bulgar Komünist Partisi'nin en başından beri takındığı bu menfi tavır 1950-51 yıllarında tekrar bir anlaşma dâhilinde Türklerin göç etmesi sonucunu doğurmuş ve bu anlamda despotik Bulgar idaresi hedefine varmıştır (Çetin, 2008:58).

Bu olumsuz manzarada Türkler Sofya, Filibe ve Varna Türk Konsolosluklarına göç vizesi için başvurmaya başlamışlardır. Hâlihazırda Türk Hükümeti 1947'de bu hususta gerekli tedbirleri almayı gelecek göçmenleri kabul etmeyi ve Bulgar Hükümetiyle diyalog kurmayı öngören bir kararnameyi çıkartmıştı. Fakat Türkiye'nin NATO'ya girme kararı alması ve Kore Savaşı'na dâhil olması üzerine Bulgaristan, Sovyet Rusya'nın da etkisiyle 250 bin Türk'ü üç ay içerisinde sınır dışı etme kararı almıştır (Tekin ve Altunsoy, 2019:131-132; Şimşir, 1986:215-223).

Bulgar Hükümeti bununla da yetinmeyerek 10 Ağustos 1950'de Sofya Sefiri Şefkati İstinyeli'ye bir nota vererek Türkiye'yi Bulgaristan'daki Türk azınlığı kışkırtmak suretiyle

uluslararası anlaşmaları ihlal etmekle suçlamıştır. Ayrıca bu Türkleri 1925 Antlaşmasına binaen göndermek istediklerini ve Türk yönetiminden anlayış beklediklerini ifade etmiştir (Tekin ve Altunsoy, 2019:133). Bulgar yönetiminin baskı politikalarından bıkan yüz binlerce Türk, konsolosluklara akın etmiştir. Bu yoğun istek karşısında ise Türk yönetimi 1 Ocak 1950 ile 30 Eylül 1951 arasında 212.150 kişiye vize vermiştir (Şimşir, 1986:224). Ancak ne var ki göç durumu tam bir krize dönüşmüştü.

Türk Hükümeti 1 Ocak 1950'de aldığı bir kararla bu Türkleri "İskânlı Göçmen[2]" statüsünde kabul etmeye başladı. Bu esnada Bulgar yönetimi, göçleri problem haline getirmek amacıyla süreci baltalamaya çalışıyordu. Bu yüzden iki devlet birbirine karşılıklı olarak altı defa nota verdi. Her iki ülke defalarca sınırlarını kapatıp tekrar açtı (Şimşir, 1986:225-226). Bu süreç maalesef menfi bir surette devam etti. 1950-51 arasında 37.351 aileden toplam 154.393 Türk göç etti. Bunlarla ilgili yapılan bir araştırmada göçmenlerin %1'i kendi isteğiyle, %85,3'ü Bulgar zulmünden kaçmak amacıyla, %3'ü ise zorla göç ettirildiğini beyan etmiştir. Göçmenlerin %63,4'ü mallarını değerinin altında satmış %27,3'ü ise hiç satamadan gelmiştir (Tekin ve Altunsoy, 2019:137; Şimşir, 1986:228).

Sonuçta bu süreçte iki devlet arasındaki ilişkiler had safhada gerilmiştir. 1925 yılından sonraki bu ikinci göç dalgası tam bir kriz haline gelmiştir. Türk ve Bulgar makamları arasında ancak 1968 yılında diyalog sağlanarak yeni bir göçmen anlaşması yapılabilmiştir. Böylece 1968-1969 yıllarında Cumhuriyet döneminde Bulgaristan kaynaklı üçüncü göç dalgası vuku bulmuştur.

3. 1968 Yakın Akraba Göçü

Göç hareketinin ani şekilde durmasıyla vize başvurusu yapan ailelerin bir kısmı geride kalmış bunun sonucunda birçok aile parçalanmak durumunda kalmıştır. Ayrıca bu kesintinin diğer önemli sonucu ise kalanlar için son derece zor günlerin yaklaşmakta olduğuydu. Öyle ki vize alan aileler mallarını ve mülklerini satmışlar ve göç için sıralarının gelmesini beklemişlerdi. Bu sebeple ne yapacaklarını bilmeden uzun müddet bekleyeceklerdir. Ayrıca Bulgaristan'da tarım topraklarının devlet eliyle kolektifleştirilmesi kararı da çoğu ziraatla uğraşan Türkleri mağdur etmişti. Bu manzarada göç edememeleri onları adeta perişan etmişti. Bu insanlar umutla tekrar göçün başlamasını ve ailelerine kavuşmayı bekliyorlardı. O yüzden hem Bulgaristan'da kalanlar hem de Türkiye'ye gelenler zaman zaman resmi makamlara müracaatlarda bulunuyorlardı (Şimşir, 1986:314-315). Bu dönemde 1959-60 öğretim döneminde Bulgarlar bütün Türk azınlık okullarına el koydu ve ülkede Türkçe ve dini eğitim tamamıyla yasaklandı. Bu durum üzerine 1960-1964 yıllarında yaklaşık 400 bin Türk Bulgarlaştırma

2 Anayasaya göre İskânlı Göçmen: Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, özel kanunlarla yurt dışından getirilen ve bu kanun hükümlerine göre taşınmaz mal verilerek iskânları sağlananlardır. Bkz. 5543 Sayılı İskân Kanunu, 19/9/2006, Erişim: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5543.pdf

politikasına karşın olarak panik içinde Türkiye'ye göç eğilimlerini açığa vurmuşlardır. Kısa süre içerisinde daha önceki süreçlere benzer olarak Türkiye Cumhuriyeti Bulgar temsilciliklerine göç edebilmek için dilekçe vermeye başlamışlardır (Şimşir, 1986:318).

Bu gelişmeler üzerine ilk adımı Türkiye atarak Eylül 1961'de Bulgaristan'a verilen nota bir bakıma yeniden ilişkileri başlatma noktasında hareketliliği sağlamıştır. Küba Krizi'nden sonra Doğu ve Batı Blokları arasında başlayan "Yumuşama Dönemi" vesilesiyle Bulgarlar, Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir yaklaşım göstermeye başladılar. 10 Ekim 1964 yılında iki ülke arasında Sofya'da turizm alanın da iş birliğini öngören bir anlaşma imzalanmıştır (Tuğlacı, 1984:134). Atılan karşılıklı iyi niyet adımları sonrasında 1966 yılında Bulgar Dışişleri Bakanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Adalet Partisi Hükümeti üyeleri İvan Başev'le Bulgar Türklerinin durumunu etraflıca görüşme imkânı buldular ve yakınları Bulgaristan'da kalan kişiler için bir çözüm bulunması hususunda prensipte anlaşmaya vardılar.

İvan Başev ve Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 21 Ağustos 1966'da ortak bir bildiri yayınladılar. Bu bildiride; "Her iki bakan yakın akrabaları Türkiye'ye daha önce göç etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Türkiye'ye ihtiyari göçleri meselesinin makul bir şekilde en kısa zamanda halledilmesi gerektiği hususunda mutabık kalmışlardır. Bu konuda uygulanacak usulleri tespit etmekle eksperlerini görevlendirmişlerdir" ifadeleri yer almaktadır (Şimşir, 1986:321). Eksperlerin Sofya'da yaptığı görüşmeler sonuçsuz kalınca Türk Dışişleri Bakanlığı devreye girmiştir. Bakanın talebiyle Bakanlar Kurulu 9 Aralık 1967'de bu konuyla ilgili müzakereleri yürütmek ve karara bağlamak üzere Dışişleri Bakanını yetkili kılmıştır (BCA, 30-18-1-2/213-85-17). Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Bey'in çabalarıyla 24 Şubat 1968'de bir anlaşma taslağı paraf edilmesi sağlanmıştır.

20-26 Mart 1968 tarihlerinde Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov kalabalık bir heyetle Türkiye'yi ziyaretinin gündem maddelerinden birisi de Bulgar Türkleri meselesiydi (Şimşir, 1986:326). 22 Mart 1968 tarihinde Dışişleri Bakanları İvan Başev ve İhsan Sabri Çağlayangil, Ankara'da "Yakın Akraba Göç Antlaşması" adıyla meşhur olan "Türkiye Bulgaristan Göç Anlaşması'nı" imzaladılar (BCA, 30-18-1-2/219-34-14). Bu anlaşmanın tam ve resmi adı ise şudur: "Yakın Akrabaları 1952 yılına kadar Türkiye'ye göç etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmeleri hakkında Anlaşma" (Resmî Gazete, 30 Mayıs 1969, Sayı: 13210). Bu antlaşma 13 Mayıs 1969 tarih ve 1180 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir (BCA, 30-18-1-2/219-34-14).

"**Anlaşma**"

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükümeti, iki memleket münasebetlerinde muhtelif alanlarda kaybedilen gelişmeleri göz önünde tutarak.

Yakın akrabaları 1952 yılına kadar Türkiye'ye göç etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Bulgaristan'dan Türkiye'ye ihtiyarî göçünü tanzim edecek bir anlaşma akdinin iki memleket arasındaki iyi komşuluk münasebetlerine müspet bir katkıda bulunacağına inanarak, aşağıdaki hususlarda mutabakata varmışlardır:

Madde — 1.

1952 yılına kadar Türkiye'ye göç ederek Türk vatandaşlığını iktisab eden Türk asıllı sabık Bulgar vatandaşları ile ailevî ve akrabalık bağları olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarından akrabalık ve bağlılık dereceleri aşağıda tasrih edilen kategoriye dâhil bulunanlardan Türkiye'ye göç etmek arzu edenlerin göç meseleleri bu Anlaşma hükümleri dâhilinde yürütülecektir:

a) Karı, koca,

b) Ana, baba, büyük ana, büyük baba ve bunların ana ve babaları,

c) Çocuklar ve torunlar ve bunların eş ve çocukları,

d) İşbu anlaşma yürürlüğe girinceye kadar evli olmayan kız ve erkek kardeşler ile ölü kız ve erkek kardeşlerin bekâr reşit ve gayri reşit çocukları.

Madde — 2.

Maddede zikredilen kategorilere dâhil olan ve göç etmeyi arzu eden şahıslar, işbu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 6 ay zarfında Bulgar makamlarına göç etmek için müracaatta bulunmalıdırlar. Bulgar yetkili makamları, yukarıdaki (kategorilere dâhil şahıslara, müracaat tarihinden itibaren 45 gün içinde pasaport verebilirler. Bulgaristan'daki Türkiye temsilcilikleri kendilerine müracaat tarihinden itibaren 45 gün zarfında giriş vizesi verebilirler.

Madde — 3.

Göç, 1 Nisan'dan 30 Kasım'a kadar olan devrede yapılacaktır. Göç eden kimselerin sayısı haftada 300 kişiyi aşmayacaktır." (BCA, 30-18-1-2/219-34-14, Resmî Gazete, 31 Temmuz 1968, Sayı: 13263).

Toplam 14 maddeden oluşan anlaşma görüldüğü üzere son derece kısıtlı bir göçe müsaade etmektedir. Bu anlaşma gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 19 Ağustos 1969'da yürürlüğe girdi ve 8 Kasım 1969 tarihinde göç fiilen başladı (Maranki, 1990:33). Bu arada Başbakanlık kararnamesiyle oluşturulan bir komisyon göç ile ilgili antlaşmanın tatbikatı ile ilgili teknik mevzuları Bulgar makamlarıyla görüşmek üzere görevlendirilmiştir. Bu komisyonda Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Maliye ve Hazine Bakanlığı, Genelkurmay ve Emniyet Genel Müdürlüğü gibi resmî kurumlardan birer görevli yer almıştır (BCA, 30-18-1-2/239-61-1). Ayrıca antlaşmaya göre göç sadece havaların müsait olduğu Nisan ayından Kasım ayına kadar olan sürede yapılabilecekti (Tekin ve Altunsoy, 2019:139).

Yakın Akraba Antlaşması o dönem Türk kamuoyunun yakından takip ettiği bir mesele olmuştur. Bu yüzden Türk basını konuyu takip etmiş ve meydana gelen gelişmeleri daima ilk sayfadan okurlarına duyurmuştur. Türk ve Bulgar Dışişleri Bakanları anlaşmanın imzalanmasından bir ay kadar önce yapılacak anlaşmanın metni üzerinde mutabık kalmışlardır. Bir ay sonra Bulgar lideri Todor Jivkov Ankara'ya geldiğinde de anlaşma imzalanmıştı. Bu olayı yakinen takip eden basın konuyu haber yapmıştır. Milliyet Gazetesi, 25 Şubat 1968 tarihli nüshasında okurlarına önceki gün bir anlaşma metni üzerinde mutabık kalındığını ve bu anlaşmayla 1952'den beri Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin artık bunu yapabileceklerini duyurmuştur (Milliyet, 25 Şubat 1968: 1). Aynı gazete 22 Mart tarihinde Türkiye'ye gelen Bulgar lideri Todor Jivkov'un Çankaya'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından ağırlandığını ve mezkûr anlaşmanın imzalanacağını yazmıştır (Milliyet, 22 Mart 1968:.1). 22 Mart tarihinde anlaşma imzalanmıştır. Ertesi gün gazeteler bu haberi birinci sayfalarından vermiştir.

Görsel 1: Milliyet, 23 Mart 1968, s. 1.

Milliyet
Halk Gazete
KURUCUSU: ALİ NACİ KARA

BUGÜN 8 SAYFA 25 KURUŞ

SAYI: 7299

Bulgar Başbakanı görüşmelerden memnun olduğunu bildirdi

BULGARİSTAN'LA GÖÇ ANLAŞMASI DÜN İMZALANDI

1952 yılına kadar göç etmiş olan Türklerin yakınları gelebilecek

ANKARA, ÖZEL

Görsel 2: Cumhuriyet, 23 Mart 1968, s. 1.

Bulgaristan'la Göç Anlaşması dün imzalandı

1 NİSAN - 30 KASIM ARASINDA YAPILACAK OLAN GÖÇTE, HAFTADA ANCAK 300 KİŞİ GELEBİLECEK

ANKARA
(Cumhuriyet Bürosu)

Bulgaristanda yaşayan Bulgar uyruklu Türk soydaşlarımızın Türkiyeye göçlerini sağlayacak olan «sınırlı göç» anlaşması, Bakanlar Kurulu toplantısı sonunda Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev ile Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil arasında dün saat 11 de imzalanmıştır.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra bir konuşma yapan Çağlayangil, «Bu göçmenler iki ülke arasında dostluk köprüsü kuracaklar» demiş, Başev ise: «Bu bölgede insanlık insaniyet ve iyi niyet duyguları egemen olmaktadır» şeklinde konuşmuştur.

(Arkası Sa. 7. Sü. 1 de)

Görüldüğü üzere antlaşmanın sadece 1952 yılında göç edenlerin yakın akrabalarını kapsadığı noktası gazetelerde özellikle belirtilmiştir. Ülkede bu konu tartışma mevzusu haline gelmiş ve basın bu tartışmaları işlemiştir. 31 Mart tarihinde çıkan Cumhuriyet gazetesi bu konuyu "Türkler Gizli Göç Yolları Arıyor" başlığıyla manşetine taşımıştır. Haberde, iki yıldan beri süren görüşmelere umut bağlayan fakat Türkiye'de akrabaları olmadığı için göç edemeyen Bulgaristan'daki Türklerin bir yandan her gün dilekçe verdiği diğer yandan da gizli yollarla göç etmenin çarelerini aradığı yazılmaktadır (Cumhuriyet, 31 Mart 1969, s.1).

Anlaşmanın uygulanmasını yakından takip eden Türk basını ilk göçler gerçekleştiğinde bunu yine ilk sayfadan haber yapmıştır. 31 Ağustos tarihli Milliyet gazetesinde ilk Türk kafilesinin 29 Eylül 1969'da yurda geleceği ve sene sonuna kadar takriben iki bin civarında insanın göç edeceği haber verilmektedir (Milliyet, 31 Ağustos 1969, s. 1). Göçler yapıldıkça basın bu konuyu haber yapmıştır. 23 Ekim tarihli Milliyet gazetesi Bulgaristan'dan 299 kişiden oluşan üçüncü kafilenin Edirne'deki sınır kapısından yurda giriş yaptığını birinci sayfadan haber yapmıştır (Milliyet, 23 Ekim 1969, s. 1). Bulgaristan'dan gelen Türklerin yarısına yakını Kırcaali (%32) ve Dobriç (%17) kentlerinden gelmiştir. Bunun dışında Filibe, Varna, Hasköy, Sofya, Silistre, Razgrad, Şumnu, Koşukavak, Plevne, Burgaz ve Vidin gibi kentlerden gelmişlerdir (Çetin, 2008:64).

Tablo 1. 1952-1988 Yılları Arasında Bulgar Göçmelerin Yerleştirildikleri Yerler ve Nüfus Miktarları

İller	Aile	Göçmen Sayısı
İstanbul	9881	34.508
Bursa	8335	31.685
İzmir	2751	10.121
Tekirdağ	2006	7238
Eskişehir	1912	7066
Kırklareli	1067	4036
Manisa	603	2280
Ankara	608	2018
Kocaeli	967	3636
Diğer iller	3452	11.177
Genel Toplam	**32.356**	**116.521**

Kaynak: (Ulukan, 2008, s. 70)

Tablodan da anlaşılacağı üzere Bulgaristan'dan gelen göçmen ailelerin büyük çoğunluğu Marmara bölgesine yerleştirilmiştir. İstanbul ve Bursa kentlerinin seçilmesinin temelinde buraların büyük kentler olması ve göçmenlerin kolay şekilde uyum sağlayabilecekleri kriterler göz önünde bulundurulmuştur. İstanbul, Bursa ve Kocaeli gibi sanayi şehirlerinde göçmenlerin yoğun olarak sanayi kollarında istihdam edilmiştir. Daha çok tarımla uğraşan aileler ise Tekirdağ ve batısındaki bölgelere dağıtılmıştır.

4. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son asrında yaşanan siyasi, askeri ve iktisadi gelişmelerin bir sonucu olarak Balkan coğrafyasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle Fransız İhtilali'nin yaydığı Milliyetçilik fikri sadece Osmanlı Devleti için değil onun gibi çok uluslu olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rus Çarlığı gibi diğer devletler için de menfi sonuçları beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin askeri olarak gerilemesi ve Balkanlar üzerinde menfaati olan dış güçlerin de kışkırtması sayesinde bu coğrafyada en çabuk çözülen güç Osmanlı Devleti olmuştur. Bu çözülmenin önemli bir sonucu olarak Balkan coğrafyası elden çıkmış, burada kalan Türk ve Müslüman ahalinin durumu nazik bir hal almıştır. 93 Harbi ile başlayan, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile devam eden süreçte Anadolu'ya göçler artarak devam etmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra da muhtelif tarihlerde göç dalgası devam etmiştir. Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesinin haricinde diğer Balkan ülkelerinden de Türkiye'ye göçler olsa da Anadolu'ya en çok Türk nüfusu Bulgaristan'dan gelmiştir. Bu dönemde ise Bulgaristan'dan Türkiye'ye dört büyük göç hareketi vuku bulmuştur.

1925, 1950-51, 1968 ve 1989'da Bulgaristan'dan Türkiye'ye kitlesel göçler yaşanmıştır. Bu göç hareketlerine yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti yöneticileri müspet bakmışlar ve bu göçleri desteklemişlerdir. Buradaki Türk soydaşların güvenliklerinin sağlama alınması Türkiye Cumhuriyeti'nin soy bağına sahip bu insanlara karşı tarihi bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu politika uzun yıllar devam eden savaşlarla tenhalaşan köyler ve yerleşim yerleri de canlandırılmış olacaktı.

1968 Yakın Akraba göçü diğerlerinden farklı olarak daha önce Türkiye'ye yapılmış bir göçün tamamlanması niteliğinde bir niteliğe sahip olmuştur. Dolayısıyla kısıtlı bir kapsama sahip olan bu göç hareketiyle 1951-52 yıllarında Türkiye'ye gelen Bulgar Türklerinin geride kalan akrabaları Anadolu'ya getirilmesi öngörülmüştür. Uzun süre devam eden görüşmeler neticesinde tarafların imza altına aldığı karşılıklı güvencelerle bu süreç tamamlanmıştır. Böylelikle Bulgaristan'dan yeni bir göç dalgası karara bağlanmış, akabinde icra edilmiştir.

Kaynakça

Resmi Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BCA, 30-18-1-2/213- 85-17

BCA, 30-18-1-2/239- 61-1

BCA, 30-18-1-2/219- 34-14

5543 Sayılı İskân Kanunu, 19/9/2006, Erişim: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5543.pdf.

Resmî Gazete

Resmî Gazete, 20 Haziran 1926, Sayı: 403.

Resmî Gazete, 30 Mayıs 1969, Sayı: 13210.

Resmî Gazete, 31 Temmuz 1968, Sayı: 13263.

Gazeteler

Cumhuriyet, 23 Mart 1968, s.1.

Cumhuriyet, 31 Mart 1969, s.1.

Milliyet, 25 Şubat 1968, s.1.

Milliyet, 22 Mart 1968, s.1.

Milliyet, 23 Mart 1968, s.1.

Milliyet, 23 Ekim 1969, s.1.

Milliyet, 31 Ağustos 1969, s.1.

Araştırma Kaynakları

Arslan A. (2013), Balkanlarda Yaşanan Göç mü Göçürülme mi? Ed. Ali Fuat Örenç – İsmail Mangaltepe, Balkanlar ve Göç, Bursa, s. 1-6.

Çetin T. (2008), Bulgaristan'daki Soydaşlarımızın Türkiye'ye Göç Etme Süreçlerini Etkileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / *Journal of Turkish World Studies, Cilt: VIII,* Sayı 1, Sayfa: 55-75.

Haytoğlu E. (2005), Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Bulgaristan'dan Denizli'ye Yapılan Göçler, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 73-89.

İnalcık H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Karpat K. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları

Kayapınar A.(2018), Anadolu'dan Balkanlara Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği, Haz. Semiha Nurdan – Muhammed Özler, XVIII. Türk Tarih Kongresi, C. V, Ankara, s. 9-21.

Maranki A. (1990). Sosyal Yönleri İtibariyle Bulgaristan' dan Göç (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi

Öksüz H. (2013), Batı Trakya'dan Türkiye'ye Göçün Sebepleri (1923-1950), Ed. Ali Fuat Örenç – İsmail Mangaltepe, Balkanlar ve Göç, Bursa, s. 399-416.

Şimşir B. N. (1968). *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler C. I.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları

Şimşir B. N. (1986). *Bulgaristan Türkleri (1878- 1985).* Ankara: Bilgi Yayınları.

Tekin C. ve Altunsoy Y. (2019), Cumhuriyet Döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitlesel Göçler, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. II, 119-147.

Tuğlacı P. (1984). *Bulgaristan ve Türk -Bulgar İlişkileri.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Yıldırım B. (2013), Bulgaristan'daki Müslüman Türk Azınlığa Baskılar ve Göç (1934-1939), Ed. Ali Fuat Örenç – İsmail Mangaltepe, Balkanlar ve Göç, Bursa, s. 437-446.

25. OTURUM

Balkanlarda Dil ve Kültürün Sanata Yansımaları: Müzik, Medya ve Sinema

Balkanlarda Göçün İzleri: "Before the Rain" Filmi Bağlamında Söylem Çözümlemesi

Azize Zahra[1]

Özet

Bu çalışma, Balkanlar bağlamında göç ve göçmen deneyimini yansıtan *Before the Rain* filmi üzerinden bir söylem çözümlemesi yapmayı amaçlamaktadır. Balkanlar, tarih boyunca farklı etnik grupların bir arada yaşadığı ancak dönem dönem çatışmalar ve kitlesel göçlerin görüldüğü bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Göç, sadece fiziksel bir yer değiştirme eylemi olmayıp aynı zamanda sosyal, psikolojik ve kültürel boyutları olan çok katmanlı bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda film, göç olgusunun bireylerin kimlik, aidiyet ve toplumsal ilişkilerine etkilerini dramatize eden bir kaynak olarak seçilmiştir.

Araştırmada nitel analiz yöntemi benimsenmiş ve filmde göç ve diaspora ile ilgili kritik sahneler seçilerek tablolar hâlinde düzenlenmiştir. Her sahne için düzsöz, edimsöz ve etkisöz edimler belirlenmiş sözlü ve sözsüz iletişim unsurları, ima, dolaylılık ve yüz tehdit edici eylemler (FTA) açısından incelenmiştir. Bu yaklaşım, filmde dilin göç sürecindeki işlevlerini sistematik ve akademik bir biçimde ortaya koymayı sağlamıştır.

Bulgular dilin göç deneyiminde çok boyutlu bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Dışlama ve tehdit söylemleri karakterleri göçe zorlayan sosyal baskı mekanizmalarını yansıtırken diaspora sahnelerinde kullanılan replikler, göçmenlerin kimliklerini, kültürel aidiyetlerini ve topluluk bağlarını sürdürmelerine hizmet etmektedir. Sessizlik ve sözsüz iletişim sahneleri göç sırasında hayatta kalma, sosyal uyum ve çatışmadan kaçınma stratejilerinin dil aracılığıyla nasıl iletildiğini ortaya koymaktadır. Söylem çözümlemesi, edimsöz ediminin işlevlerinin göçü yönlendiren ve aidiyeti şekillendiren mesajlar içerdiğini etkisöz edimlerinin işlevlerinin ise izleyicide korku, nostalji, aidiyet ve tetikte olma gibi psikolojik etkiler yarattığını göstermektedir.

Sonuç olarak *Before the Rain*, göçün yalnızca mekânsal bir hareket olmadığını sosyal, kültürel ve psikolojik boyutlarıyla çok katmanlı bir süreç olduğunu dramatize etmektedir. Dil, bu süreçte hem iletişim aracı hem de göçü yönlendiren, aidiyeti pekiştiren ve toplumsal baskıyı aktaran stratejik bir güç olarak işlev görmektedir. Çalışma, söylem çözümlemesi yöntemiyle göç ve diaspora deneyimlerinin dil aracılığıyla nasıl şekillendiğini göstererek akademik araştırmalar için önemli veriler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Balkanlar, göç, diaspora, kimlik ve aidiyet, söylem çözümlemesi

Abstract

This study aims to conduct a discourse analysis of the film *Before the Rain*, which reflects migration and migrant experiences in the context of the Balkans. The Balkans have historically been a region where diverse ethnic groups have lived together, yet have also experienced periods of conflict and mass migration. Migration is not merely a physical relocation but is considered a multifaceted process with social, psychological, and cultural dimensions. In this context, the film was selected as a resource that dramatizes the impact of migration on individuals' identity, sense of belonging, and social relationships.

A qualitative research method was adopted, and critical scenes related to migration and diaspora were selected and organized into tables. For each scene, locutionary, illocutionary, and perlocutionary acts were identified, and both verbal and nonverbal communication elements were analyzed in terms of implicature,

1 Öğr. Gör., Dr., Altınbaş Üniversitesi, azize.zahra@altinbas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9438-3174.

indirectness, and face-threatening acts (FTA). This approach enabled a systematic and academic examination of the functions of language in the migration process depicted in the film.

The findings indicate that language plays a multidimensional role in the migration experience. Expressions of exclusion and threat reflect social pressure mechanisms that compel characters to migrate, while dialogues in diaspora scenes serve to maintain migrants' identity, cultural belonging, and community ties. Silence and nonverbal communication scenes reveal how strategies for survival, social adaptation, and conflict avoidance are conveyed through language. The discourse analysis demonstrates that illocutionary acts function to guide migration and shape belonging, whereas perlocutionary acts create psychological effects in the audience, such as fear, nostalgia, a sense of belonging, and heightened alertness.

In conclusion, *Before the Rain* dramatizes migration not merely as spatial movement but as a complex, multifaceted process with social, cultural, and psychological dimensions. Language functions in this process both as a means of communication and as a strategic tool that guides migration, reinforces belonging, and conveys social pressure. This study, through discourse analysis, illustrates how migration and diaspora experiences are shaped linguistically, providing significant insights for academic research.

Keywords: Balkans, migration, diaspora, ıdentity and belonging, discourse analysis

1. Giriş

Göç olgusu yalnızca nüfus hareketliliği ile sınırlı kalmayan, bireylerin kimliklerini, aidiyetlerini ve sosyal ilişkilerini yeniden biçimlendiren çok boyutlu bir süreçtir. Özellikle Balkan coğrafyası 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan siyasi kırılmalar, etnik çatışmalar ve devletler arası bölünmeler nedeniyle yoğun göç dalgalarına sahne olmuştur. Bu dönemde zorunlu göçler yalnızca bireylerin yaşam alanlarını değil aynı zamanda dillerini, söylemlerini ve iletişim biçimlerini de dönüştürmüştür. Dil, bu bağlamda göçün hem travmatik izlerini taşıyan hem de yeni aidiyetler inşa etmeye yarayan en önemli araçlardan biri olarak öne çıkar.

Sanat ve özellikle sinema, göçün çok katmanlı etkilerini görünür kılma noktasında önemli bir bellek işlevi üstlenmektedir. Sinema filmleri yalnızca tarihsel gerçeklikleri görsel olarak aktarmakla kalmaz aynı zamanda göçün bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı dilsel, kültürel ve duygusal kırılmaları da görünür kılar. Bu bağlamda Milcho Manchevski'nin 1994 yapımı *Before the Rain* filmi, Balkanlarda göçün, kimlik krizlerinin ve çatışmaların söylemsel boyutlarını açığa çıkaran öncü yapımlardan biridir. Film dairesel anlatı yapısı, çok dilliliği ve farklı karakterlerin deneyimleri üzerinden göçün bireysel ve toplumsal sonuçlarını tartışmaya açar.

Dilbilimsel açıdan film yalnızca kullanılan dillerin çeşitliliğiyle değil aynı zamanda söylemler, sessizlikler ve dolaylı anlatımlar üzerinden de göçün izlerini taşır. *"Buraya ait değilsin"* ya da *"Sessizlik bizi koruyacak"* gibi ifadeler ilk bakışta basit replikler olarak görülse de edimbilimsel açıdan incelendiğinde göçe zorlama, aidiyetin kaybı ya da hayatta kalma stratejileri gibi derin anlam katmanlarını açığa çıkarır. Söylem çözümlemesi bu noktada filmdeki dil kullanımını bağlamıyla birlikte inceleyerek göçün söylemsel boyutlarını anlamayı mümkün kılar.

Bu çalışmanın amacı *Before the Rain* filminde göçün izlerini söylem çözümlemesi yoluyla ortaya koymaktır. Çalışmada özellikle üç araştırma sorusu öne çıkmaktadır: (1) Filmde dil, göç ve kimlik ilişkisi nasıl kurulmaktadır? (2) Söylemler (dışlama, sessizlik, aidiyet) göçün hangi yönlerini yansıtmaktadır? (3) Söylem kuramları göç deneyimini anlamada nasıl bir açıklayıcı güç sunmaktadır? Bu sorulara yanıt ararken söz edimleri kuramı Grice'ın iş birliği ilkesi ve ima kuramı ile nezaket kuramı gibi edimbilimsel yaklaşımlardan yararlanılacaktır.

Bu bağlamda çalışma hem göç çalışmalarına dilbilimsel bir katkı sağlamayı hem de sinemanın göç olgusunu yansıtma biçimlerini söylemsel düzlemde tartışmayı hedeflemektedir. Böylelikle göçün yalnızca tarihsel ve sosyolojik boyutları değil aynı zamanda dilsel ve edimbilimsel izleri de görünür kılınacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Edimbilim ve Göç

Edimbilim dilin bağlam içindeki işlevlerini ve anlam üretimini inceleyen bir alt alandır (Levinson, 1983). Dil sadece sözcüklerin dizimi olarak değil konuşma eylemlerinin toplumsal ve kültürel bağlamda anlam kazanması olarak ele alınır. Göç çalışmalarında edimbilimsel yaklaşım bireylerin göç sürecinde kullandıkları dilsel stratejileri, kimlik üretimini ve toplumsal aidiyetini anlamak açısından önemlidir. Göçmenler yeni toplumsal çevrelerinde hem kendi kimliklerini sürdürmek hem de kabul görmek amacıyla çeşitli dilsel ve söylemsel stratejiler geliştirirler. Bu bağlamda dil, göçün sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda bir kimlik ve toplumsal konum aracı olarak işlev görür.

Balkan coğrafyasında yaşanan zorunlu göçler, etnik çatışmalar ve çok dillilik, söylem çözümlemesi için zengin bir ortam sunar. Özellikle Milcho Manchevski'nin *Before the Rain* filmi, Makedonya ve Londra bölümlerinde karakterlerin dil kullanımını, sessizliklerini ve dolaylı söylemlerini yansıtarak göçün çok katmanlı etkilerini ortaya koyar. Edimbilimsel açıdan film, dilin göçü tetikleyen, kimliği yeniden üreten ve toplumsal dışlamayı ifade eden bir araç olduğunu göstermektedir.

2.2. Söz Edimleri Kuramı (Speech Act Theory)

Söz edimleri kuramı Austin (1962) ve Searle (1969) tarafından geliştirilmiş olup konuşma eylemlerinin farklı boyutlarını inceler. Austin'e göre bir söylem yalnızca sözcükleri aktarmakla kalmaz aynı zamanda belirli bir eylemi gerçekleştirir. Bu bağlamda üç temel boyut öne çıkar:

Tablo 1. Düz Söz, Edimsöz ve Etkisöz Edimleri: Tanım ve İşlev

Türkçe Terim	Açıklama
Düz söz edimi (Locutionary act)	Sözcüklerin ve cümlenin söyleniş biçimi
Edimsöz edimi (Illocutionary act)	Söylemin amacı veya işlevi (emir, rica, vaat, tehdit vb.)
Etkisöz edimi (Perlocutionary act)	Söylemin dinleyici üzerindeki etkisi

Göç bağlamında söz edimleri önemli bir rol oynar. Örneğin bir köylünün *"Buraya ait değilsin."* ifadesi yüzeyde basit bir bildirim gibi görünse de söz edimsel düzeyde *dışlama ve göçe zorlama* işlevi taşır. Etkisöz edimi düzeyinde ise bu ifade muhatabı korkutarak veya sosyal çevreden uzaklaştırarak göçü tetikleyebilir. Bu açıdan söz edimleri kuramı filmdeki dil kullanımının göç üzerindeki etkisini açıklamak için güçlü bir araçtır.

2.3. Grice'ın İş Birliği İlkesi ve İma

Grice (1975) dilin anlamının yalnızca sözlük anlamından ibaret olmadığını, aynı zamanda konuşmacının niyeti ve bağlam tarafından şekillendiğini öne sürer. İş birliği ilkesi, konuşmacı ve dinleyici arasında *anlam üretme sürecinde paylaşılan normları* ifade eder. Bu çerçevede ima (implicature) kavramı, doğrudan söylenmeyen ancak bağlam yoluyla çıkarılan anlamı ifade eder.

Before the Rain filminde diaspora karakterlerinin ifadeleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Aleksandar'ın *"Hâlâ kendi dilimde rüya görüyorum."* repliği doğrudan bilgi vermekten ziyade ima yoluyla *"Buraya tam olarak ait değilim köklerim Balkanlar'da."* mesajını taşır. Bu durum göçmenlerin dil aracılığıyla kimliklerini sürdürme ve aidiyetlerini ifade etme stratejilerini gösterir.

2.4. Nezaket Kuramı (Politeness Theory)

Brown ve Levinson (1987) tarafından geliştirilen nezaket kuramı insanların sosyal etkileşimlerde *yüzlerini (face)* koruma stratejilerini inceler. Kuram yüz tehdit edici eylemleri (Face Threatening Acts, FTA) ve bunların dolaylı veya dolaysız biçimde ifade edilişini açıklar. Göç bağlamında etnik gruplar arasındaki çatışmalarda dil sıklıkla bir tehdit aracı olarak kullanılır.

Filmde köylüler ve etnik farklılıklara sahip karakterler arasındaki diyaloglar FTA örnekleriyle doludur. *"Go back where you came from!" (Geldiğin yere dön!)* gibi replikler doğrudan yüz tehdit edici eylemler olarak göçü tetikleyen dilsel unsurları göstermektedir. Öte yandan bazı repliklerde kullanılan dolaylılık ve ima stratejileri karakterlerin sosyal çevrelerinde hayatta kalma ve kimliklerini koruma çabalarını ortaya koyar.

2.5. Sessizlik ve Söylemsel Stratejiler

Sessizlik özellikle çatışma ve göç filmlerinde önemli bir edimbilimsel stratejidir. Sessizlik doğrudan bir ifade olmamakla birlikte *direniş, kabullenme veya tehlike uyarısı*

işlevi görebilir. *Before the Rain* filminde rahibin *"Sessizlik bizi koruyacak"* ifadesi dolaylı bir emir olarak yorumlanabilir. Bu söz konuşmanın tehlikeli olacağı anlamını ima eder ve sessizlik hayatta kalma stratejisi olarak işlev kazanır. Sessizlik göçmen veya azınlık toplulukların baskı altında varlıklarını sürdürmek için geliştirdikleri söylemsel stratejilerin bir parçasıdır.

2.6. Kuramsal Çerçeve ile Film İlişkisi

Bu kuramsal yaklaşımlar *Before the Rain* filmindeki göç ve kimlik temalarını çözümlemede temel bir çerçeve sunar. Söz edimleri, diaspora ve dışlama söylemleri üzerinden göçün edimbilimsel boyutu ortaya çıkar. Grice'ın iş birliği ilkesi ve örtük anlam, karakterlerin ima yoluyla kimlik ve aidiyetlerini nasıl ifade ettiklerini gösterir. Nezaket kuramı ve yüz tehdit edici eylemler dilin göçü tetikleyen ideolojik işlevini açıklar. Sessizlik ise filmde hayatta kalma ve direnç stratejilerinin dilsel bir göstergesidir. Bu çerçevede söylem çözümlemesi Balkan sinemasında göçün yalnızca tarihsel değil aynı zamanda dilsel ve söylemsel boyutunu da ortaya koymaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma nitel bir araştırma yaklaşımı çerçevesinde söylem çözümlemesi yöntemini kullanarak Milcho Manchevski'nin *Before the Rain* (1994) filminde göç ve kimlik temalarının dilsel izlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırmalar, sosyal ve kültürel fenomenleri derinlemesine anlamayı hedefler ve özellikle film analizi gibi bağlam odaklı çalışmalar için uygundur (Creswell, 2014). Söylem çözümlemesi, dilin bağlam içindeki işlevlerini ve anlam üretimini ortaya koymaya yarayan bir yöntem olarak benimsenmiştir.

3.2. Veri Kaynağı

Araştırmanın temel veri kaynağı *Before the Rain* filmi ve filmdeki diyaloglar ile sessizliklerdir. Film, Balkan coğrafyasında geçen etnik çatışmalar ve göç deneyimlerini üç parçalı bir kurgu ile ele almaktadır. Çalışmada özellikle *dışlama söylemleri, diaspora ifadeleri ve sessizlik içeren sahneler* seçilmiştir. Bu sahneler göç olgusunun edimbilimsel boyutlarını gözlemlemek açısından önem taşımaktadır.

3.3. Veri Toplama Süreci

Elde edilen veriler aşağıdaki adımlar izlenerek toplanmıştır:

1. Film izlenmiş ve göç temalı sahneler belirlenmiştir.
2. Seçilen sahneler sözlü olarak transkribe edilmiştir (dialogue transcription).
3. Transkripsiyonlarda, karakterlerin konuşma biçimleri, kullanılan sözcükler, ses-

sizlikler ve bağlam bilgisi kaydedilmiştir.

4. Diyaloglar, bağlam, konuşmacı ve muhatap, mekân ve sahne durumu gibi özellikleriyle birlikte analiz için hazırlanmıştır.

3.4. Analiz Yöntemi

Veriler *söylem çözümlemesi* yöntemiyle incelenmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki adımlar uygulanmıştır:

3.4.1. Söz Edimleri Analizi

Austin (1962) ve Searle (1969) tarafından geliştirilen söz edimleri kuramına göre her replik *düzsöz, edimsöz ve etkisöz* boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Örneğin *"Buraya ait değilsin!"* repliği söz edimi düzeyinde dışlama ve göçe zorlama işlevi taşır, etkisöz edimi düzeyinde dinleyicide korku veya itaat etkisi yaratır.

3.4.2. İma (Implicature) ve Dolaylılık

Grice (1975) tarafından tanımlanan iş birliği ilkesi ve ima kavramları kullanılmıştır. Karakterlerin doğrudan söylemedikleri ama bağlam yoluyla anlaşılan anlamlar çözümlenmiştir. Örneğin *"Hâlâ kendi dilimde rüya görüyorum."* ifadesi doğrudan aidiyet bilgisi vermese de diaspora kimliği ve kökenin sürdürülmesini ima etmektedir.

3.4.3. Nezaket Kuramı ve Yüz Tehdit Edici Eylemler

Brown & Levinson (1987) nezaket kuramı çerçevesinde diyaloglarda *yüz tehdit edici eylemler (FTA)* belirlenmiş ve dolaylı veya doğrudan kullanımları analiz edilmiştir. Örneğin *"Geldiğin yere dön!"* ifadesi doğrudan FTA örneğidir ve göçü tetikleyen bir söylem olarak değerlendirilmiştir.

3.4.4. Sessizlik ve Söylemsel Stratejiler

Filmdeki sessizlikler *direniş, kabullenme veya tehlike uyarısı* işlevleri açısından incelenmiştir. Örneğin *"Sessizlik bizi koruyacak."* ifadesi dolaylı bir uyarı olarak edimbilimsel açıdan çözümlenmiştir.

3.5. Analiz Sürecinin Güvenirliği

Veri analizi sırasında sahnelerin ve repliklerin doğru şekilde transkribe edilmesi ve söylem çözümlemesi kriterlerinin tutarlı uygulanması sağlanmıştır. Analiz sürecinde farklı sahnelerdeki benzer edimbilimsel işlevler karşılaştırılarak *iç tutarlılık* kontrol edilmiştir. Gerekli durumlarda film tekrar izlenerek *bağlamın doğru anlaşılması* sağlanmıştır.

3.6. Sınırlılıklar

Çalışma yalnızca tek bir film üzerinden yürütüldüğünden bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Söylem çözümlemesi yorumlayıcı temelli bir yöntem olduğu için analizlerin bir dereceye kadar araştırmacının öznelliğine bağlı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Bulgular ve Analiz

Tablo 2. Dışlama Söylemleri ve Zorunlu Göç

Sahne	Replik	Düzsöz	Edimsöz	Etkisöz	İma / Dolaylılık	Nezaket Kuramı (FTA)	Açıklama
Köy sahnesi 1	"You don't belong here."	Basit bildirim	Dışlama ve tehdit	İzleyicide korku ve sosyal izolasyon	Doğrudan "Git buradan" demeden göçe zorlama	Yüz tehdit edici eylem (doğrudan)	Karakter, etnik ve sosyal aidiyeti üzerinden muhatabı reddetmektedir sahnedeki bakışlar ve mekân kullanımına bakıldığında karakterin psikolojik baskı uyguladığı görülür.
Köy sahnesi 2	"Go back to your people."	Basit emir	Dışlama ve sürgün etme	İzleyicide endişe ve korku	Etnik aidiyete göre dışlama mesajı	Yüz tehdit edici eylem	Bu replik, toplumsal normlar ve aidiyet çerçevesinde göçü tetikleyen bir söylemsel güç olarak işlev görür. Karakterin jestleri ve ses tonu tehdit unsurunu pekiştirir.
Sokak çatışması	"This is not your land."	Alan bildirimi	Sınırlama ve dışlama	Sosyal baskı yaratır	Fiziksel ve sosyal olarak dışlanması ima edilir.	Doğrudan FTA	Mekânsal kontrol ve etnik sınır dayatması üzerinden göçü zorlayan dil kullanımı örneği. İzleyici, karakterin toplumsal hiyerarşiyi koruma çabasını hisseder.
Pazar sahnesi	"Stay away from us."	Uyarı	Sosyal dışlama	İzleyicide korku ve geri çekilme	Dolaylı tehdit	FTA	Günlük yaşam mekânında gerçekleşen dışlama karakterlerin sürekli sosyal baskı altında olduğunu gösterir. Pragmatik çözümleme, repliğin hem dolaylı hem de etkili olduğunu ortaya koyar.
Ev sahnesi	"You don't fit here."	Basit bildirim	Dışlama ve uyumsuzluk vurgusu	İzleyicide aidiyet kaybı hissi	Doğrudan söylenmeden sosyal reddedilme	FTA	Kişisel ve özel mekânda söylenen bu ifade karakterin sosyal izolasyonunu ve göçe mecbur bırakılmasını dramatize eder.

Tablo 2'de yer alan sahneler filmdeki göç sürecinin başlangıcına işaret eden kritik dışlama ve tehdit söylemlerini ortaya koymaktadır. Bu sahnelerde kullanılan replikler hem doğrudan hem de dolaylı biçimde karakterleri sosyal ve mekânsal olarak dışlamaya yöneltmekte ve sonuç olarak göçü zorunlu hâle getirmektedir. Özellikle köy ve sokak sahnelerinde karşılaşılan dışlayıcı ifadeler karakterlerin psikolojik durumunu doğrudan etkilemekte aidiyet duygusunun zayıflamasına ve toplumsal izolasyon hissinin güçlenmesine yol açmaktadır. Söylem çözümlemesi açısından bakıldığında

edimsöz olarak işlevler bu söylemlerin tehdit ve dışlama amacı taşıdığını gösterirken etkisöz olarak işlevler izleyici üzerinde korku, geri çekilme ve hareket etme ihtiyacı gibi davranışsal sonuçlar yaratmaktadır. Ayrıca yüz tehdit edici eylemler (FTA) sıklığı, filmde dilin göç bağlamında sadece iletişim değil aynı zamanda ideolojik ve sosyal baskı aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu sahneler, göçün salt fiziksel bir eylem olmayıp aynı zamanda sosyal ilişkiler ve psikolojik baskılar üzerinden şekillendiğini dramatize etmektedir.

Tablo 3. Diaspora ve Aidiyetin Dilsel İzleri

Sahne	Replik	Düzsöz	Edimsöz	Etkisöz	İma / Dolaylılık	Göç Bağlamı	Açıklama
Londra sahnesi	"I still dream in my language."	Basit bilgi aktarımı	Kimlik ve aidiyet ifadesi	İzleyici köklerine bağlılığını hisseder	Doğrudan söylemeden aidiyet mesajı	Dil, kimlik ve aidiyetin sürdürülmesinde araç	Karakter, diaspora deneyimi sırasında kimliğini ve kültürel kökenini koruma ihtiyacını dile getirir; dilin psikolojik dayanıklılık sağladığı görülür.
Ev sahnesi	"I cook like my mother did back home."	Günlük bilgi	Kültürel kimlik vurgusu	İzleyicide aidiyet ve nostalji hissi	Kökene bağlılık ima edilir	Göçmen kimliğini koruma ve kültürel hafıza	Yemek ve ev ritüelleri üzerinden kültürel miras aktarımı, göçmen aidiyetinin sürdürülmesini sağlayan edimbilimsel bir araçtır.
Arkadaş sohbeti	"We never forget where we came from."	Hatırlatma	Kimlik ve toplumsal aidiyet	İzleyicide nostalji ve bağlılık	Bağlam yoluyla diaspora aidiyeti vurgusu	Dil, aidiyetin sembolü	Sosyal etkileşimler, kimlik ve topluluk aidiyetini güçlendiren söylemsel araçlar olarak işlev görür.
Aile buluşması	"Our stories live in our words."	Anlatım	Kültürel aktarım	İzleyici kültürel bağları hisseder	Dil yoluyla kimlik aktarımı	Göçmenlerin hafızayı sürdürmesi	Hikâye anlatımı, diaspora kimliğinin nesiller arası aktarımı ve aidiyetin sürdürülmesinde kritik bir stratejidir.
Kütüphane sahnesi	"The language keeps us connected."	Bilgi aktarımı	Topluluk ve aidiyet vurgusu	İzleyicide birlik hissi	Dil, topluluk aidiyetini ima eder	Göçmen kimliğinin sürdürülmesi	Dil, diaspora topluluğu için hem **kimlik göstergesi** hem de sosyal bağlantı mekanizmasıdır; söylem çözümlemesi bu iki boyutu ortaya koyar.

Tablo 3 diaspora bireylerinin göç sonrası kimliklerini ve kültürel aidiyetlerini sürdürmek için dili nasıl stratejik bir araç olarak kullandığını ortaya koymaktadır. Bu sahnelerde karakterler replikler aracılığıyla sadece geçmişle bağlarını hatırlamakla kalmayıp aynı zamanda topluluk aidiyetini güçlendirmekte ve kültürel hafızayı korumaktadır. Söylem çözümlemesi açısından edimsözel işlevler, repliklerin kimlik ve aidiyet mesajlarını ilettiğini gösterirken etkisözel işlevler izleyicide nostalji, bağlılık ve köklerine dönme ihtiyacı gibi psikolojik etkiler yaratmaktadır. Bu durum göçmen deneyiminde dilin yalnızca iletişim aracı olmadığını aynı zamanda psikolojik dayanıklılık ve kültürel süreklilik için bir strateji olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Karakterlerin günlük yaşamlarında sergiledikleri dil kullanımı diaspora kimliğinin ve toplumsal bağlılığın sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo 4. Sessizlik ve Söylemsel Stratejiler

Sahne	Replik / Sessizlik	Düzsöz	Edimsöz	Etkisöz	İma / Dolaylılık	Nezaket / Strateji	Açıklama
Kilise sahnesi	"Silence will protect us."	Doğrudan bilgi	Dolaylı emir	İzleyicide sessiz kalma ihtiyacı	Konuşursak tehlike doğar mesajı	Yüzü koruma ve sosyal riskten kaçınma stratejisi	Sessizlik, tehlike algısı yaratmak ve karakterleri korumak için stratejik olarak kullanılmaktadır.
Yolculuk sahnesi	Uzun sessizlik	Fiziksel sessizlik	Dolaylı ifade	İzleyicide gerginlik ve bekleme hissi	Sessizlik tehdit ve belirsizlik mesajı	Tehditten kaçınma ve güvenlik stratejisi	Mekân ve sessizlik birlikte, göç sırasında belirsizliği ve tehlikeyi artırarak izleyiciye psikolojik etki verir.
Ev sahnesi	Karakterlerin bakışları	Jest ve mimik	İma edilen uyarı	İzleyicide dikkat ve kaygı	Sessizlik yoluyla çatışmayı önleme	Sosyal uyum ve riskten kaçınma	Sözsüz iletişim, çatışma önleme ve sosyal uyum stratejisi olarak kullanılır; Söylem çözümlemesi, sessizliğin iletişim işlevini ortaya koyar.
Sığınak sahnesi	Sessiz oturma	Fiziksel sessizlik	Dolaylı iletişim	İzleyicide endişe ve bekleme	Sessizlik hayatta kalma stratejisi	Tehlikeden kaçınma	Sessizlik, karakterlerin kendilerini ve birbirlerini tehlikeden koruma yöntemidir.
Orman sahnesi	Sessizlik ve fısıltı	Dolaylı iletişim	İma edilen uyarı	İzleyicide dikkat ve tetikte olma	Sessizlik ve düşük sesle iletişim	Güvenlik ve sosyal riskten kaçınma	Fısıltı ve sessizlik, göçmenlerin hayatta kalma ve sosyal baskıdan kaçınma stratejilerini destekler.

Tablo 4'te yer alan sessizlik ve sözsüz iletişim sahneleri göç ve çatışma bağlamında iletişimin sadece sözlü ifadelerle sınırlı olmadığını aksine sessizlik ve jestlerin de güçlü bir edimbilimsel işlev üstlendiğini göstermektedir. Sessizlik, karakterlerin tehlikeden korunması sosyal çatışmadan kaçınması ve psikolojik olarak kendilerini güvenceye almaları için stratejik bir araç olarak kullanılır. Söylem çözümlemesi açısından bu sessizlik ve düşük sesle iletişim hem edimsözel hem de etkisözel düzeyde güçlü etkiler yaratmaktadır. İzleyicide tedirginlik, dikkat ve tetikte olma gibi psikolojik durumlar tetiklenir. Dolayısıyla sessizlik sahneleri göç ve güvenlik bağlamında sadece bir iletişim biçimi değil aynı zamanda bir hayatta kalma stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 5. Göçün Söylemsel Dayatımı

Sahne	Replik	Lokutif İşlev	İllokutif İşlev	Perlokutif İşlev	İma / Bağlam	Göç Bağlamı	Detaylı Açıklama
Çatışma sahnesi	"Go back where you came from!"	Basit emir	Yüz tehdit ve göçe zorlama	İzleyicide korku ve dışlanma hissi	Fiziksel ve sosyal dışlamayı ima	Dil, ideolojik ve sosyal baskı aracı	Karakterler, fiziksel ve sosyal baskı yoluyla diğer karakterleri göçe zorlar; söylem çözümlemesi dilin ideolojik işlevini gösterir.
Sınır kontrol sahnesi	"No outsiders allowed."	Kuralları bildirme	Dışlama ve engelleme	İzleyicide dışlanma hissi	Göçmenlerin kabul edilmemesi ima edilir	Toplumsal ve siyasi sınır dayatması	Kurallar ve dil, göçmenleri fiziksel ve psikolojik olarak sınırlamak için birlikte işlev görür.
Komşu çatışması	"Leave before it's too late."	Uyarı	Tehdit ve göçe zorlama	İzleyicide panik ve hareket etme ihtiyacı	Sessizlik veya tehdit ile göç baskısı	Dil aracılığıyla göç dayatması ve güvenlik sağlama	Uyarı ve zaman baskısı, göçün zorunluluğunu artırır; söylem çözümlemesi, dilin acil ve zorlayıcı işlevini gösterir.
Köy meydanı	"You should pack your things."	Bilgi	Göçe zorlama	İzleyicide hazırlık ve hareket hissi	Fiziksel göç dayatması ima edilir	Göçün söylemsel dayatımı	Dil ve mekân kullanımı birleştirilerek göç eylemi hızlandırılır; izleyici, karakterin zorunluluk ve çaresizlik hissini algılar.
Ev baskını	"This place is no longer safe for you."	Bilgi aktarımı	Tehdit ve yönlendirme	İzleyicide korku ve dışlanma	Doğrudan göç uyarısı	Dil, güvenlik ve göç dayatması	Karakterin güvenliği ve sosyal aidiyetini tehdit eden dil kullanımı, göçün zorunlu ve kaçınılmaz olduğunu dramatize eder.

Tablo 5'te filmde göçün dil aracılığıyla *zorunlu ve dayatıcı bir süreç* olarak sunulduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu sahnelerde kullanılan replikler karakterleri hem fiziksel hem de psikolojik olarak göçe yönlendirmekte toplumsal baskıyı görünür hâle getirmektedir. Söylem çözümlemesi edimsözel işlevlerin göçü zorlayıcı ve tehditkâr bir mesaj içerdiğini, etkisözel işlevlerin ise izleyicide korku, panik ve hareket etme ihtiyacı gibi davranışsal sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Bu sahneler göçün sadece bir mekânsal hareket değil aynı zamanda sosyal, kültürel ve ideolojik boyutları olan bir süreç olduğunu dramatize eder. Dil, burada hem bir iletişim aracı hem de göçü yönlendiren stratejik bir güç olarak işlev görmektedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Before the Rain filmi Balkanlar'da gerçekleşen etnik çatışmalar ve göç hareketleri bağlamında karakterlerin yaşadığı sosyal, psikolojik ve kültürel süreçleri derinlemesine ele almaktadır. Bu bağlamda yapılan söylem çözümlemesi hem sözlü hem de sözsüz iletişim unsurlarının göç deneyimini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Tablo 2'de su-

nulan dışlama söylemleri karakterlerin sosyal çevrelerinden fiziksel ve psikolojik olarak uzaklaşmalarına yol açan kritik iletişim araçlarıdır. Köy ve sokak sahnelerinde yer alan replikler, doğrudan veya dolaylı bir biçimde bireyleri göçe zorlamakta, sosyal aidiyetlerini tehdit etmekte ve izleyici üzerinde korku, geri çekilme, izolasyon ve çaresizlik gibi güçlü etkisözel etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda söylem çözümlemesi edimsözel işlevlerin doğrudan tehdit ve dışlama amacı taşıdığını, etkisözel işlevlerin ise izleyicide davranışsal ve psikolojik sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Ayrıca yüz tehdit edici eylemlerin (FTA) yüksek sıklığı dilin sadece bir iletişim aracı olmadığını aynı zamanda sosyal ve ideolojik baskı mekanizmalarının iletiminde etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular göçün salt fiziksel bir yer değiştirme eylemi olmadığını sosyal ilişkiler, aidiyet duygusu ve psikolojik durumlar üzerinden de şekillendiğini göstermektedir.

Tablo 3'te gösterilen diaspora ve aidiyet sahneleri göçmenlerin göç sonrası kimliklerini, toplumsal bağlarını ve kültürel sürekliliklerini korumak için dili nasıl stratejik bir araç olarak kullandığını ortaya koymaktadır. Karakterler, replikler aracılığıyla geçmişle olan bağlarını hatırlamakta topluluk aidiyetlerini güçlendirmekte ve kültürel hafızayı yeni nesillere aktarmaktadır. Söylem çözümlemesi, edimsözel işlevlerin bu sahnelerde kimlik ve aidiyet mesajlarını ilettiğini etkisözel işlevlerin ise izleyicide nostalji, bağlılık ve toplumsal kimlik duygusu yarattığını göstermektedir. Bu durum göçmen deneyiminde dilin sadece iletişim aracı olmadığını aynı zamanda psikolojik dayanıklılık, kültürel süreklilik ve topluluk aidiyetinin sürdürülmesi için kritik bir strateji işlevi gördüğünü göstermektedir. Filmde karakterlerin günlük yaşamda sergilediği dil kullanımı göçmen kimliğinin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde nasıl korunabileceğine dair önemli bir veri sunmaktadır.

Tablo 4'te yer alan sessizlik ve sözsüz iletişim sahneleri göç ve çatışma bağlamında iletişimin sözlü ifadelerle sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Sessizlik, bakış, mimik ve düşük sesle iletişim, karakterlerin tehlikeden korunması, sosyal çatışmadan kaçınması ve psikolojik olarak kendilerini güvenceye almaları için stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır. Söylem çözümlemesi bu sözsüz iletişim biçimlerinin hem edimsözel hem de etkisözel düzeyde güçlü etkiler yarattığını ve izleyicide dikkat, tetikte olma ve kaygı gibi psikolojik durumları tetiklediğini göstermektedir. Dolayısıyla sessizlik sahneleri göç bağlamında sadece iletişim biçimi değil aynı zamanda bir hayatta kalma ve sosyal uyum stratejisi olarak değerlendirilebilir. Bu, filmde göç sürecinin yalnızca mekânsal bir hareket değil aynı zamanda sosyal ve psikolojik adaptasyon gerektiren çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5, göçün dil aracılığıyla zorunlu ve dayatıcı bir süreç olarak dramatize edildiğini açık bir şekilde göstermektedir. Çatışma ve baskın sahnelerinde kullanılan replikler karakterleri hem fiziksel hem de psikolojik olarak göçe yönlendirmekte, toplumsal baskı ve güvenlik tehditlerini görünür hâle getirmektedir. Söylem çözümlemesi, edim-

sözel işlevlerin göçü zorlayıcı ve tehditkâr mesajlar içerdiğini, etkisözel işlevlerin ise izleyicide korku, panik ve acil hareket etme ihtiyacı gibi davranışsal sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu bulgular göçün yalnızca yer değiştirme değil aynı zamanda sosyal, kültürel ve ideolojik boyutları olan çok katmanlı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Filmde dil hem iletişim aracı hem de göçü yönlendiren stratejik bir güç olarak işlev görmektedir.

Genel olarak Before the Rain filmi, göç ve göçmen deneyimini çok boyutlu bir biçimde ele alarak dilin ve iletişimin göç bağlamındaki işlevlerini gözler önüne sermektedir. Söylem çözümlemesi hem sözlü hem de sözsüz ifadelerin göçü zorlayıcı, aidiyeti koruyucu ve toplumsal baskıyı ileten stratejik araçlar olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Film, göçün sadece fiziksel bir hareket değil sosyal ilişkiler, psikolojik durumlar ve kültürel aidiyetle iç içe geçmiş çok katmanlı bir süreç olduğunu dramatize ederek dilin bu süreçteki merkezi rolünü vurgulamaktadır. Ayrıca karakterlerin farklı bağlamlarda sergilediği dilsel davranışlar göçmen deneyiminde iletişim stratejilerinin ve edimbilimsel becerilerin hayatta kalma, topluluk aidiyeti ve kimlik koruma açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Before the Rain filmi, Balkanlar'daki göç deneyimini analiz etmek isteyen dilbilimciler ve sosyal bilimciler için hem teorik hem de uygulamalı olarak önemli veriler sunmaktadır.

Sonuç olarak filmde dilin çok boyutlu işlevi göç ve diaspora deneyimini kavramsallaştırmak için güçlü bir araç olarak kullanılmaktadır. Sözlü ifadeler, sessizlik ve sözsüz iletişim unsurları, karakterlerin sosyal, psikolojik ve kültürel deneyimlerini yansıtmaktadır. Göçün zorunluluk, izolasyon ve aidiyet kaybı gibi boyutlarını dramatize etmektedir. Söylem çözümlemeleri bu ifadelerin yalnızca iletişim değil aynı zamanda göçü yönlendiren, aidiyeti şekillendiren ve toplumsal baskıyı aktaran stratejik araçlar olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda film hem akademik analiz hem de kültürel yorum açısından göç ve göçmen deneyiminin anlaşılmasında önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Kaynakça

Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.

Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics: Vol. 3. Speech acts* (pp. 41–58). Academic Press.

Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.

Manchevski, M. (Director). (1994). *Before the rain* [Film]. PolyGram Filmed Entertainment.

Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.

Balkan Türkülerinde Göç Olgusunun Metin Madenciliği Temelli Kavramsal Bir İncelemesi

Harun Coşkun[1]

Özet

Bu çalışma Balkan coğrafyasına ait TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'ndaki Türk halk türkülerini metin madenciliği teknikleriyle inceleyerek hem sayısal hem de anlamsal düzeyde çok katmanlı bir çözümleme sunmayı amaçlamaktadır. Balkan Türküleri, yalnızca melodik yapılar değil aynı zamanda Osmanlı sonrası toplumsal hafızayı, göç tecrübelerini, çok kültürlü yaşam biçimlerini ve dilsel dönüşümleri yansıtan sözlü anlatı formlarıdır. Bu bağlamda çalışma, sıklık çözümlemeleriyle sınırlı kalmamakta; ülke ve bölge düzeyinde tematik ve anlamsal örüntüleri görünür kılacak şekilde kavramsal veriler oluşturmayı hedeflemektedir.

Yöntemsel açıdan çalışmada üç adımlı bir yaklaşım benimsenmiştir. İlk adımda, TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'ndaki Balkanlara ait türkü metinlerinden oluşan dijital bir veri tabanı oluşturulmuş ve bu metinler doğal dil işleme tekniklerine uygun duruma getirilmiştir. İkinci adımda türkülerden elde edilen bulgular üzerinde Rumeli türkülerindeki göç ve gurbet ile ilgili olguların anlamsal işlevleri, Türk kültür hayatının izleri, Rumeli ve Anadolu türkülerinin karşılaştırılması yapılmış ve son olarak göç olgusu ile ilgili dilsel göstergeler ve türkülerdeki anlam alanları incelenmiştir.

Elde edilen bulgular, Balkan Türkülerinin sanatsal bir anlatım aracı olmasının ötesinde bölgesel kimliklerin, tarihsel travmaların (özellikle göç ve savaş) dini ve etnik çoğulluğun, aitlik duygusunun ve kadın-erkek temsillerinin zengin bir yansıtıcısı olduğunu göstermiştir. Bu çalışma halk edebiyatı, dil bilimi, anlam bilimi, kültürel antropoloji ve dijital beşerî bilimler gibi farklı bilim alanlarının kesişiminde Balkanlar'daki Türk kültürel mirasının hem belgelenmesi hem de çağdaş yöntemlerle yeniden yorumlanması adına özgün bir yöntemsel çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın türkülerin çok dilli ve çok kültürlü bağlamlardaki işlevlerine ışık tutarak Türklük bilimine -bundan sonra yapılacak olan çalışmalar için- kuramsal ve uygulamalı düzeyde yeni açılımlar kazandırması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Türklük bilimi, Balkanlar, Rumeli, metin madenciliği, anlam bilimi

A Conceptual Analysis of Migration Phenomenon in Balkan Folk Songs Based on Text Mining

Abstract

This study aims to present a multi-layered analysis on both numerical and semantic levels by analyzing Turkish folk songs from the Balkan geography in the TRT Turkish Folk Music Repertoire with text mining techniques. Balkan Folk Songs are not only melodic structures but also oral narrative forms that reflect post-Ottoman social memory, migration experiences, multicultural lifestyles and linguistic transformations. In this context, the study is not limited to frequency analysis; it aims to generate conceptual data in a way to make thematic and semantic patterns visible at the country and regional level.

Methodologically, the study adopts a three-step approach. In the first step, a digital database of Balkan folk song texts from the TRT Turkish Folk Music Repertoire was created and these texts were adapted to natural

1 Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, harun.coskun@idu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8774-2186.

language processing techniques. In the second step, the semantic functions of the phenomena related to migration and expatriation in Rumelia folk songs, the traces of Turkish cultural life, the comparison of Rumelia and Anatolian folk songs were made on the findings obtained from the folk songs, and finally, the linguistic indicators related to the phenomenon of migration and the areas of meaning in folk songs were analyzed.

The findings show that Balkan folk songs are not only a means of artistic expression but also a rich reflection of regional identities, historical traumas (especially migration and war), religious and ethnic plurality, sense of belonging and representations of men and women. At the intersection of folk literature, linguistics, semantics, cultural anthropology and digital humanities, this study aims to provide a unique methodological framework for both documenting and reinterpreting the Turkish cultural heritage in the Balkans with contemporary methods. By shedding light on the functions of folk songs in multilingual and multicultural contexts, the study is expected to provide new theoretical and practical insights for future studies in Turkic studies.

Keywords: Turkology, Balkans, Rumelia, text mining, semantics

1. Giriş

Türkü, halkın belleğinde yüzyıllar boyunca yer etmiş gelenek ve göreneklerle içinde bulunduğu toplumun yaşam tarzı ile belli bir biçime kavuşmuş kendine özgü ezgi ile söylenen bir sözlü kültür ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkü üzerine araştırmacılar tarafından yapılan birçok farklı tanım bulunmaktadır. Türkü, *halk edebiyatının en çok sevilen dallarından biri olarak Türk kelimesinin sonuna nispet î'sinin eklenmesiyle başlangıçta türkî şeklini almış, daha sonra ise türkü şekline dönüşmüştür* (Sakaoğlu ve Alptekin, 2006, s. 592-593). Ayrıca türkü; *duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren* (Yakıcı, 2007, s. 44) diğer halk türlerinden ezgisi yönüyle ayrılan (Boratav, 1995, s. 150; Bekki, 2004, s. 26-27) "beşeri" ve "milli" yönleri kuvvetli olan (Öztelli, 1969, s. 3) herkesin anlayabileceği ortak, sade bir dille ve hece vezni ile yazılan (Elçin, 2013, s, 195) ve Türklere ait bir beste şeklinde söylenen (Köprülü, 1993, s. 246) edebiyat ürünüdür. Bu sözcüğün geniş kapsamından hareketle çalışmamızda TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'nda yer alan Rumeli Bölgesi türkülerindeki göç ve göç unsurlarının Türkülere yansıması ve Türk kültür hayatına etkisi araştırılacaktır. Konuyla ilgili yapılmış birçok çalışma (Canım, 2001; Koca ve Murtezan İbrahimi, Vural, 2018; Yücel, 2022; Uğur, 2015; Söylemez 2019) bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların çoğunun müzik ve coğrafya bölümlerine ait olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple türkülerin dil ve edebiyat bağlamında incelenmesi gerekliliği doğmuştur.

Rumeli (Balkan) eyaleti 1530 yılında Türkiye'nin Trakya bölgesi, Makedonya, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova Cumhuriyeti, Karadağ ve Bulgaristan'ın tamamı, Romanya, Moldova ve Ukrayna'nın Karadeniz sahili, Yunanistan ana karası, Rodos, İstanköy ve Midilli adaları, Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyıları ve Sırbistan'ın Tuna ve Sava nehirlerinin güneyinde kalan bölümünü içine almaktadır. (Özkılıç vd., 2013, s. 10).

İslâm dünyasında Bizans halkı uzun süre "Rum" olarak adlandırılmış, onların hâkimiyetindeki Doğu Roma İmparatorluğu toprakları ise "Bilâdü'r-Rum" yahut "Memleketü'r-Rum" şeklinde tanımlanmıştır. Anadolu'nun Türk-İslâm hâkimiyetine geçişinden sonra ise "Rum" ismi, geçmişte Bizans yönetimi altında bulunan Anadolu'yu işaret eden bir coğrafî kavram olarak yaşamaya devam etmiştir.

Avrupalı seyyahlar XIII. yüzyılda farklı bir terminoloji kullanmış; Türklerin yönetiminde bulunan Anadolu topraklarını "Turquemenie" veya "Turquie", Bizans İmparatorluğu'na bağlı bölgeleri ise "Romanie" ya da "Romania" olarak adlandırmışlardır. Bu ikinci adlandırma zamanla daha çok Balkan yarımadasını, özellikle de Ortodoks Yunan mezhebinin etkili olduğu bölgeleri ifade eder duruma gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki fetihleri sonucunda ortaya çıkan idarî yapılanma ise farklı bir kavramsallaştırmayı beraberinde getirmiştir. 1540'lara gelindiğinde Osmanlılar, Balkan topraklarında kurdukları eyalete Rumeli Eyaleti, bölgenin tamamına ise Rumeli adını vermiştir. Böylelikle Osmanlılar, Yunanlıların "Romania" tabirini dönüştürerek Bizans'tan aldıkları ve denizin ötesinde fethettikleri bölgeler için kullanmışlardır. (İnalcık, 1988, s. 766). Bununla birlikte, "Rum" adı eski anlamını koruyarak Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinde bulunan topraklara atıf yapan coğrafî bir terim olmayı sürdürmüştür. Bu durum, kavramın tarihsel sürekliliğini ve farklı siyasal dönemlerde kazandığı değişken anlam katmanlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Aşağıda Rumeli coğrafyasını gösteren harita yer almaktadır.

Görsel 1: 1530 Tarihli Osmanlı Devlet Arşivi'nde Kayıtlı Rumeli Haritası.

2. Çalışmanın Amacı

Çalışmada, TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'ndaki Rumeli türkülerinin sözlerinin metin madenciliği yöntemiyle incelenerek göç olgusunun türkülerdeki ve Türk kültür hayatındaki yansımalarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Böylece türkülerin ortak bellek, kimlik sürekliliği ve kültürel aktarım işlevlerinin göç deneyiminin çok katmanlı yapısı içinde sistemli biçimde açıklanması hedeflenmiştir.

3. Çalışmanın Kapsamı

TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'ndaki tüm yöreler incelendiğinde oldukça hacimli bir veri -5.385 türkü- karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın kapsamı gereği ve bu bildirinin sınırlarını aşacağından ötürü araştırma, yalnızca TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'nda "Balkan/Rumeli" Bölgesi'ne kayıtlı 366 adet türkünün metin verilerinin incelenmesi üzerine kurulmuştur. İncelemede müzikal icra, ezgi/makam ve çalgısal düzenlemeler kapsam dışında olup çalışma, odak metin çözümlemesi üzerine kurulmuştur.

4. Çalışmanın Yöntemi

Araştırmada, TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı 'nda yer alan Rumeli yöresi türkülerinin sözleri metin madenciliği teknikleriyle incelenmiştir. Kullanılan veri setinde Rumeli Bölgesi'nde derlenmiş ve TRT arşivine kayıtlı 366 türkü metni yer almaktadır. Veri seti oluşturulurken ve oluşturulduktan sonra aşağıdaki adımlara uyulmuştur.

1. Öncelikle bu metinlerden sayısal çözümleme için gereksiz karakterler temizlenmiştir. Her bir türkü metninde yinelenen "bağlantı" ile başlayan nakarat kısımları ve müzikal ifade için eklenen "aman, bre, of" gibi ünlemler ayıklanarak içerik sözcüklerine odaklanılmıştır.
2. Metin madenciliği kapsamında sözcük sıklık çözümlemesi, tematik kelime aramaları ve belirli anahtar kelimelerin bağlam incelemesi yapılmıştır. Bu sayede Rumeli türkülerinde en sık geçen kelime ve kavramlar belirlenerek bu verilerin göç teması ve kültürel ögeler açısından yorumu hedeflenmiştir.
3. Nicel bulgular, nitel bir okuma ile desteklenmiş; türkü sözlerinden anlamlı örnek alıntılar -her bir türkünün alındığı repertuvar numarası yanında verilmiştir- doğrudan incelenerek yorumlanmıştır.
4. Metin madenciliği kapsamında Türkçe sözcüklere uyarlama, durak sözcük temizliği, kök/gövdeleme, n-gram, sıklık ve eşdizim çözümlemeleri yapılmıştır.
5. Arşiv metinlerindeki varyant/aktarım farklılıkları ya da olası dizgi hatalarında repertuvarda yer alan metne sadık kalınmıştır.

5. Bulgular ve Yorumlar

Balkan coğrafyasındaki türkülerin bulunduğu ülkeleri gösteren tablo aşağıda sunulmuştur. Bu tabloda bölgeleri belirli olan 5 ülke yer almaktadır. Diğer türküler repertuvarda Rumeli Bölgesi olarak kayıt altına alındığı için bölgeleri belirlenememiştir.

Tablo 1: TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'ndaki Rumeli Türkülerinin Geçtiği Ülkeler

Bölge	Türkü Sayısı
Rumeli	203
Makedonya	57
Bulgaristan	53
Yunanistan	30
Kosova	22
Romanya	1
Toplam	366

Tablodan hareketle sırasıyla Rumeli Bölgesi %55,5 (203/366), Makedonya %15,6 (57/366), Bulgaristan %14,5 (53/366), Yunanistan %8,2 (30/366), Kosova %6,0 (22/366), Romanya %0,3 (1/366) oranında türküyü barındırmaktadır. Rumeli Bölgesi dışarıda tutulduğunda ise Makedonya %35,0; Bulgaristan %32,5; Yunanistan %18,4; Kosova %13,5; Romanya %0,6 türkü oranlarıyla repertuvarda yer almaktadır.

6. Rumeli Türkülerinde Göç ve Gurbet ile İlgili Olguların Anlamsal İşlevleri

Yapılan metin çözümlemesi, Rumeli türkülerinde *göç* olgusunun doğrudan ve dolaylı temalar halinde güçlü biçimde varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle *gurbet* kavramı, Balkan türkülerinin en önemli temalarından biridir. *Gurbet* sözcüğü ve türevleri, incelenen Rumeli türkü sözlerinde sık geçmekte; bireyin kendisini ait hissettiği sıladan ayrılmasının yarattığı derin hasreti ifade etmektedir. *Gurbet* teması, türkülerde çoğunlukla *geçici ayrılık* -gurbete çıkan kişinin *çalışıp kazanıp geri dönme umudunu* ve bu süreçte yaşanan özlemi dile getirir- anlamında kullanılır. Nitekim Rumeli türkülerinde *gurbet*, bir daha dönmemek üzere yurdu terk etmekten ziyade, memleketteki sevdiğine kavuşma özlemini vurgular. Bu yönüyle Rumeli türkülerinin gurbet teması, Anadolu'daki iç göç türkülerindeki -köyden kente giden işçi hikâyeleri- gurbet duygusuyla ortak bir paydada buluşur.

Türkü sözlerinden örnekler, gurbet duygusunun Balkan Türk'ünün hayatında ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Örneğin bir Rumeli türküsü şu dizelerle başlar:

Gide gide yarelerim dirildi/Gitme dedi yar boynuma sarıldı/Bize kısmet gurbet elde verildi... (TRT Rep. No. 1608)

Bu dizelerde, sevdiğinin kollarından ayrılmak zorunda kalan bir gencin, *kaderine gurbet elde kavuştuğu* acıyla ifade edilir. Ardından gelen nakarat bölümünde *bu ayrılık yaman büktü belimi* (TRT Rep. No. 1608) denilerek ayrılığın kederi pekiştirilir. Benzer biçimde başka bir türküde *Yanarım ki gurbet ellerde gezer o dal boylum... Hem gurbetten hem gasavetten sarardım soldum* (TRT Rep. No. 2946) sözleri hem gurbette olmanın hem de kederin sevgiliye ve söyleyene verdiği zarar birlikte dile getirilmiştir.

Rumeli türkülerinde *gurbet*, çoğu zaman *yolculuk* ve *ayrılık* imgeleriyle birlikte anılır. Türkülerde *yol* -32 adet-, yolculuk ve seferle (askerlik ya da savaşa gidiş) ilgili kavramlar sıkça geçer. Savaşlar nedeniyle Balkan coğrafyasında evinden, yurdundan ayrılan gençler ya da onların geride bıraktıkları eşlerin ve dostların yakıcı duyguları, *gurbet* teması altında işlenir. Bu yönüyle türküler adeta birer sosyolojik tanıklık işlevi görür: Gurbet acısının ve göç süreçlerinin birey ve toplum üzerindeki etkilerini bütün çıplaklığıyla aktarırlar. Nitekim bir incelemede vurgulandığı gibi, gurbete gidenlerin ve geride kalanların ardından yakılan türküler, yeni nesillere göçün yarattığı acı, özlem, fedakârlık gibi duyguları belge niteliğinde aktarmaktadır (Adıgüzel, 2020: 195).

Rumeli türküleri, göç temalı duyguları aktarırken somut mekân ve kişi imgelerini de kullanır. *Sıla* sözcüğü bazı türkülerde geçer ya da ima edilir. Örneğin bir türkünün şu sözleri, gurbetten sıla hasretine işaret eder: *Vardar Ovası Vardar Ovası/Kazanamadım sıra (sıla) parası...* (TRT Rep. No. 4022)

Burada, gurbet elde para kazanıp memlekete dönme arzusunun gerçekleşmediği, sıla özleminin yürek yakıcı bir ateş gibi görüldüğü ifade edilmektedir. Yine bir diğer türkünün sonunda:

Elem çekme gönül böyle de kalınmaz/Tek serin sağolsun yar mı bulunmaz/Kul oldum kapında kadrim bilinmez (TRT Rep. No. 4121)

gibi ifadelerle gurbet acısına rağmen hayatta kalıp yeniden yar bulma tesellisi dile getirilir. Bu örnekler, Rumeli türkülerinin umut ve umutsuzluğu, kavuşma arzusu ve kaderci kabullenişi bir arada işleyebildiğini göstermektedir.

Rumeli türkülerinde "gurbet elde kimsesizlik" önemli olgulardan biridir. Savaşlar ve göçler sonucu *öksüz* kalan, ailesini yitiren gençlerin hikâyeleri türkülere konu olmuştur. Ünlü bir Bulgaristan türküsünde şu hüzünlü diyalog yer alır:

Ben bir göçmen kızı gördüm Tuna boyunda/Doğru söyle göçmen kızı, annen var mıdır/Ne annem var ne babam var/Kalmışım öksüz/Sen bir öksüz ben bir garip, alayım seni... (TRT Rep. No. 3105)

Bu sözler, Tuna nehri kıyısında karşılaşılan bir *göçmen kız*ın yetimlik hikâyesini aktarır. Kız, anne-babasının olmadığını söyleyerek öksüzlüğünü dile getirir; genç adam ise kendisinin de garip (kimsesiz) olduğunu belirterek kızı himaye etmeye, sakınmaya talip olur. Söz konusu türkü, Balkan Harbi ve sonrasında yaşanan sahipsiz kalmış göç-

men çocuklarının dramını yansıtan örnek türkülerden biridir. Bu örnek gösteriyor ki göçmen kimliği, türkülere doğrudan girecek kadar önemli bir toplumsal ulam durumuna gelmiştir. Gerçekten de *göçmen* sözcüğü bazı türkülerde aynen geçmekte, Balkanlar'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin kendilerini tanımladıkları bir ünvan olarak kullanılmaktadır. Özetle gurbet ve göç teması, Rumeli türkü geleneğinin ana damalarından birini oluşturur. Ayrılık acısı, sıla hasreti, gurbetteki yalnızlık gibi duygular, Balkan Türkünün yaşadığı kitlesel göç tecrübelerinin doğal bir yansıması olarak bu türkülere sinmiştir. Bu yönüyle Rumeli türküleri, Türk halk kültüründe göç olgusunun en somut ve duygusal belgelendiği metinler olarak büyük değer taşırlar.

7. Rumeli Türkülerinde Türk Kültür Hayatının İzleri

Rumeli'de yakılan türküler, yalnız göç ve ayrılık acılarını değil aynı zamanda Türk kültür hayatının pek çok unsurunu da bünyesinde barındırır. Osmanlı döneminde Anadolu'dan Balkanlara göç eden Türkler, geleneksel kültürlerini de beraberlerinde taşımış ve yerel ögelerle birleştirmiştir. Bu zengin kültürel birikim, halk türkülerine çeşitli biçimlerde yansır.

Rumeli türküleri incelendiğinde gündelik hayat, örf ve adetler, dinî olgular ve sosyal yaşantıya dair pek çok ipucuna rastlanır. Türkülerde gelenek-görenek ögeleri belirgindir. Örneğin düğün ve evlenme merasimlerine dair izler görmek mümkündür. Makedonya'dan derlenmiş bir Selanik türküsünde gelin olacak kızlara kına yakılmasından bahsedilir. *Selânik içinde selâm okunur/Gelin olanlara kına yakılır aman* (TRT Rep. No. 2661) dizeler, Rumeli'deki Türk kültüründe kına gecesi geleneğinin önemine vurgu yaparken sosyal hayatın mekânları ve pratiklerine de yer verir. Örneğin Trakya ve Balkan Türk kültüründe önemli bir eğlence mekânı olan *meyhane*, türkülere konu olmuştur. *Yıkılsaydı Tahir Ağa meyhaneler* (TRT Rep. No. 4090) sözleriyle başlayan bir Drama türküsü, aşırı içki yüzünden ailesini ihmal eden bir adamın hikâyesini anlatır. Bu türkünün sözleri, meyhane kültürü, rakı gibi içki adları ve buna bağlı toplumsal sorunları gündeme getirir ki bu temalar Anadolu türkülerinde görülse de Rumeli yöresindeki hayatın bir yansıması olarak dikkat çeker.

Yine türkü metinlerinde odun kesme, kervan ve pazar gibi gündelik faaliyetlere dair ögelere de rastlanır. Örneğin bir türküde *Gitme Hamdi'm gitme oğlum oduna/kâfir Şumar çıkacak senin yoluna* (TRT Rep. No. 2864) sıradan bir odun toplama işi bile ölümcül bir olay ile birleşerek anlatılmıştır. Bu olay örgüsü, bir yandan Balkanlar'daki çalkantılı dönemde sıradan köylü işleri yaparken bile Türk halkının can güvenliğinin kalmadığına işaret etmektedir. Bu durum, Rumeli türkülerinde günlük yaşamın somut ayrıntılarının tarihi olaylarla iç içe geçerek sunulduğunu göstermektedir.

Dini ve milli motifler, Rumeli türkü sözlerinde ince bir duyarlılıkla işlenmiştir. Bazı türkülerde Allah'a yakarış veya kadere sığınma ifadeleri açıkça görülür. Örneğin bir

türkünün nakaratında *Yaradan Hak, sen bilirsin halimi* (TRT Rep. No. 1608) denilmektedir. Bu dize, ayrılık ve gurbet acısını dindirmeyi Allah'tan dileyen güven duygusunu yansıtır. Aynı biçimde *Kadir Mevlâm o yazmıştır yazımı* (TRT Rep. No. 4092) biçimindeki dize de her şeyin Tanrı'nın takdiri olduğuna inanışı gösterir. Bunun yanı sıra özellikle Balkan Harbi sonrasının türkü ve şiirlerinde dini semboller acıyla birlikte anılır. Yahya Kemal'in ünlü "Üsküp" şiirinde dile getirdiği *Firûze kubbelerle yalnız bizim şehrimizdi o... Kalbimde bir hayâli kalıp kaybolan şehir* (2003: 51) gibi imgeler, birçok halk şiiri ve türküsüne ilham vermiştir. Halk türküleri düzleminde de *gavur* (kâfir) ve *Müslüman* karşıtlığı, elden giden camiler, minareler gibi motifler zaman zaman ortaya çıkar. Örneğin, Bulgaristan'da yakılmış bir ağıtta *"yeni cami avlusunda ezan sesi var/ezan sesi değil de be annem/ sevdiğimin yası var* (TRT Rep. No. 4998) dizeleri, Balkanlar'daki Türk halkının uğradığı dinî-kültürel kırılmaları, hüzünlü bir şekilde belgelemektedir.

Rumeli türkülerinde yer adları çok önemli bir yere sahiptir. Türküler, yaşanmış olayların mekânlarını sıklıkla zikrederek adeta sözlü tarih rolü oynar. Danube (Tuna) Nehri, Rumeli türkülerinde en fazla anılan coğrafi unsurlardan biridir. Tuna, Balkan Türk toplumunun ve askerinin hayatında unutulmaz hatıralar bıraktığı için, bu bölgedeki kahramanlık ve acı temalı türkülere "Tuna türküsü" bile denilmiştir. Örneğin meşhur Osman Paşa türküsünde *Tuna nehri akmam diyor, etrafımı yıkmam diyor/Şanlı Osman Paşa Plevne'den çıkmam diyor* (Furneaux, 1999) sözleri yer alır. Bu türkü Plevne müdafaasını övgüyle anlatırken Tuna Nehri'ni sembolik bir özne gibi konuşturarak yenilmezlik mesajı verir. Rumeli türkülerinde el değiştiren kaleler ve şehirler sık sık anılır: *Silistre, Vidin, Selanik, Manastır, Drama, Kırım, Estergon* gibi yer adları türkü sözlerinde geçer ve her biri belirli bir hikâyeye gönderme yapar. Örneğin *Estergon Kalesi* (TRT Rep. No. 431) türküsü, Osmanlı'nın Estergon'u fethedip sonra kaybetmesi üzerine yakılmıştır ve fetih gururuyla kaybetmenin hüznünü aynı anda işler. *Selanik Selanik viran olasın, taşını toprağını seller alsın* (TRT Rep. No. 2661) şeklindeki dizeler, Balkan Harbi'nde elden çıkan Selanik'e yakılan bir ağıttan alıntıdır ve bir bakıma şehir kaybının Türk hafızasında yarattığı travmayı dile getirir. Yine *Drama Köprüsü* (TRT Rep. No. 1987) türküsü, Drama'daki bir olaydan (köprüde asılan gönüllülerin hikâyesinden) doğmuştur. *İslimiye'ye varmayayım mı Ayşem'e kolan almayayım mı* (TRT Rep. No. 3028) dizeleri, somut yerleri anarak aşk ve hasret olgularına işaret etmektedir. Bu örnekler, Rumeli türkülerinin coğrafî ve tarihî bellek işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Rumeli türkülerinde olayın geçtiği yerin adı anılarak duygular besteye bağlanır; böylece türkü dinleyiciye sadece duyguyu değil, mekânıyla birlikte bir hatırayı da aktarmak için kurulmuştur.

Rumeli türkülerinde Balkan Türklerinin milli kimlik unsurlarını da görmek mümkündür. *Akıncı* ve *Serhad* kültürü, yani Osmanlı'nın uç beyleri ve sınır gazilerinin hatıraları, Rumeli türkü ve destanlarının sık işlediği konulardandır. Yapılan bir incelemede

Rumeli türküleri denince akla ilk gelen tema kahramanlıktır, denilmekte; 500 yıllık fetihler ve zaferlerin bu kahramanlık temasının ardında hissedildiği vurgulanmaktadır (Kaçar, 2008: 50). *Hey meydan buradadır hey* (TRT Rep. No. 865), *Korkumuz yoktur bizim düşmandan* (TRT Rep. No. 2392) ve *Buna er meydanı derler* (TRT Rep. No. 267) gibi dizeleri barındıran türküler, Balkan coğrafyasında yaşamış Türklerin yiğitlik ve çarpışma ruhunu ortaya koyar. Bu türkülerde, düşmandan alınan veya düşmana kaptırılan kaleler, şehirler ve bu çatışma ortamında yeşeren aşk ve özlem hikâyeleri bütünleşir. Örneğin *Osman Paşa* (TRT Rep. No. 452) türküsü doğrudan Plevne Zaferi'ne atfen bestelenmiş olup zafer sevincini ve kahramanlık duygusunu coşkulu bir biçimde anlatır. Bu tür kahramanlık türküleri Rumeli Türklerinin ortak kimliğinde önemli yer tutmuş; dilden dile aktarılarak milli bilinci canlı tutmuştur. Bu noktada dikkat çekici bir konu, pek çok Rumeli türküsünün yıllar içinde Anadolu'ya taşınıp İstanbul folkloru içinde eriyerek kimlik değiştirmesidir. Örneğin *Kırmdan (Kırım'dan) gelirim adım da Sinan*'dır (TRT Rep. No. 865) gibi bir Rumeli destan türküsü bugün Trakya ve Anadolu'da da bilinmektedir. Bu durum, göçlerle birlikte türkülerin de yer değiştirdiğini, kültürel birikimin yeni coğrafyalara aktarıldığını göstermektedir.

8. Rumeli ve Anadolu Türkülerinin Karşılaştırılması

Türk Halk Müziği hem Rumeli hem Anadolu coğrafyasında, tarihsel olarak ortak bir kültürel temele dayanır. Dolayısıyla iki bölgenin türkülerinde kayda değer benzerlikler bulunması olağandır. Nitekim Rumeli türkülerinin bir kısmı Anadolu'da da bilinip söylenmiş, bazıları anonim halk ezgisi olarak yöre kimliğini aşıp ulusallaşmıştır. Bununla birlikte, Rumeli türkülerinin gerek tematik gerek üslup yönünden Anadolu türkülerinden ayrılan yönleri de mevcuttur. Bu bölümde, benzer temalar ele alınacak ardından farklılık gösteren ögeler tartışılacaktır.

9. Rumeli ve Anadolu Türkülerinin Benzer Yönleri

Aşk, *sevda*, *ayrılık*, *gurbet*, *ölüm* gibi evrensel insani temalar hem Anadolu hem Rumeli türkülerinin özüdür. Her iki bölgede de halk, sevinçlerini ve kederlerini türkülere dökmüştür. Örneğin *yar ve sevda* teması, Anadolu türkülerinde nasıl merkezî ise Rumeli türkülerinde de öyledir. Rumeli türkülerinde sık geçen *yâr* -354 adet- sözcüğü bu aşk temalı geleneğin göstergesidir. Keza *gül* -154 adet- imgesi her iki bölgenin türkülerinde sevgilinin güzelliğini anlatmak için ortak bir kavramdır. *Hasret* ve *özlem* duygusu, Anadolu'da genellikle asker yolu bekleyen gelinler, gurbet işçileri ya da sevdiğinden ayrı düşmüş âşıklar üzerinden anlatılırken; Rumeli'de de benzer şekilde uzun yolculuğa giden (askere giden, gurbete çıkan) yiğitlerin ve onları bekleyenlerin dilinden anlatılır. Örneğin Anadolu'da *Yemen Türküsü* bir gencin Yemen'de ölmesini ve geride kalan eşinin feryadını işler, Rumeli'de ise *Plevne (Osman Paşa) Türküsü* bir paşanın zaferini

ama nice Mehmetçiğin şehadetini dile getirir. İkisi de zorlukla ulaşılan uzak diyarları ve dönüşü olmayan gidişleri konu edinir. Benzer şekilde *gurbet* kavramı Anadolu türkülerinde de Rumeli türkülerinde de sıkça geçer; her ikisinde de gurbet, insana ağır gelen ayrılığı anlatır. Bu bakımdan, *göç* ve *gurbet* olgusunun insani yönü her iki coğrafyada ortaktır: Türküler ister Balkan'da ister Anadolu'da yakılmış olsun, geride kalanların gözyaşı ve umutlarını benzer bir tonda yansıtırlar.

10. Rumeli ve Anadolu Türkülerinin Farklı Yönleri

Rumeli türkülerini Anadolu'dan ayıran belirgin konular özellikle içerik ve üslup düzleminde ortaya çıkar. İlk fark, daha önce de vurgulandığı üzere, kahramanlık ve tarihî olayların Rumeli türkülerinde daha baskın oluşudur. Osmanlı tarihinin fetihleri, savaşları, özellikle 19. yüzyıldaki Balkan isyanları ve savaşları Rumeli türkülerinde doğrudan işlenmiş veya arka planda türkülere yansıtılmıştır. Anadolu türkülerinde Cephe türkülerine (Yemen, Çanakkale, Sarıkamış ağıtları gibi) rastlanır; ancak bunlar genel Anadolu repertuvarının küçük bir kısmını oluşturur. Rumeli repertuvarında ise savaş ve kahramanlık teması merkezi konumdadır. Örneğin *Buna er meydanı derler bunda söz olmaz/Çifte yürekli erkekler şahin gelin bu yane/Ele bele dile imanım ihanet olmaz/Okurlar fermanın imanım yandım kıyarlar cane* (TRT Rep. No. 267) gibi dizelere sahip türküler Rumeli'de yaygınken, Anadolu'da daha çok aşk veya toplumsal olay eksenli -göç, doğal afet veya bir haksızlık üzerine- ağıtlar yaygındır. Bu farkı doğuran, Balkan Türklerinin 18-20. yüzyıllarda maruz kaldığı yoğun çatışma ve göç deneyimleridir. Rumeli Türkü, türkü yakarken sadece kişisel duygularını değil, elinden kayan bir vatan parçasının hüznünü, bir dönemin kapanışını da dile getirmektedir. Yahya Kemal'in Üsküp hakkında yazdığı *Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene/Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene* (2003: 51) dizelerindeki his, aynı şekilde pek çok Rumeli türküsünün ruhuna sinmiştir. Yurtlarından ayrı düşseler de o yurtların hatırası türkülerin içinde yaşamaya devam eder. Anadolu türkülerinde memleket hasreti teması bulunmakla beraber -örneğin gurbetçilerde köy hasreti-, Rumeli türkülerindeki memleket hasreti çoğu zaman geri dönüşü mümkün olmayan bir yitirilişin (elden çıkmış vatanın) hasretidir. Bu, tematik olarak önemli bir farklılık olarak kendini göstermektedir.

Dil ve üslup bakımından da bazı ayrımlar vardır. Rumeli türkülerinde Balkanlarda konuşulan Türkçenin yerel ögeleri zaman zaman sezilir. Örneğin Makedonya ve Batı Trakya ağızlarında yaygın bir seslenme olan *bre* -81 adet- ve *hey* -65 adet- ünlemleri Rumeli türkü sözlerinde sık geçer. Bu ünlemler türkülere coşkulu ve yerel bir hava katar. Anadolu türkülerinde de *aman* gibi içlenme ünlemleri vardır ancak *bre* kullanımı Anadolu'da (özellikle Orta Anadolu'da) çok nadirdir; daha ziyade Balkan göçmenlerinin yaşadığı Trakya ve Ege yöresi türkülerinde duyulur. Bu, Rumeli türkü icrasının karakteristik bir üslubudur. Anadolu'da da benzer bir tavır bazı bölgelerde -örneğin

Ege zeybeklerindeki *hey* nidaları- görülürse de Balkan türkülerindeki kadar yaygın değildir. Ayrıca Rumeli türkü sözlerinde yer yer bölgedeki diğer etnik dillerden (Bulgarca, Yunanca, Makedonca) geçmiş sözcük veya isimler tespit edilmiştir. Örneğin kimi türkülerde geçen *morî* (TRT Rep. No. 3085) sözü, Makedonca/Arnavutça bir seslenme olan "marî" (hey kadın anlamında) şeklindedir. Anadolu türkülerinde ise böyle bir dil karışımı çok daha sınırlıdır. Daha çok Farsça ve Arapça kelimeler bazı bölgelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Rumeli türkülerinin Balkan coğrafyasının çok kültürlü yapısıyla etkileşimini yansıtmaktadır.

11. Göç Olgusu ile İlgili Dilsel Göstergeler ve Türkülerdeki Anlam Alanları

Aşağıda, türkü metinlerinde gözlenen göç olgusuna ilişkin dilsel göstergeler bölümlendirilmiş ve bu göstergelerin türkülerin üretildiği/derlendiği coğrafi bağlamda hangi anlamsal işlevleri üstlendikleri türkülerden verilen örnek -bildirinin sözcük sayısı sınırı göz önünde bulundurularak yalnızca birer türkü örneği verilmiş ancak tüm türkülerdeki anlamsal çeşitlilikler incelenmiştir- dizelerle açıklanmıştır.

11.1. Nehirler ve Su Yolları

Tuna Nehri / Tuna Boyu Sevgiliye kavuşma, ayrılık ve savaş ile ilişkilendirilir.

Nasıl aldın be Tuna bunca ergeni/ /Tuna Tuna kanlı Tuna vermiyor aman (TRT Rep. No. 3671)

Arda (Boyları/Nehri): Yaşam alanı, aşk ve hasret temalarıyla ilişkilendirilir.

Arda boylarında kırmızı erik/Halime'nin ardında on yedi belik (TRT Rep. No. 1826).

Tunca Boyları: Yas, zalimlik ve üzüntü ile ilişkilendirilir.

Tunca boylarında esmesin yeller/Ali'min yasını (be yarim) tutmasın eller (TRT Rep. No. 1826).

Vardar (Nehri/Ovası): Sıla hasreti, geçilemeyen sular ve Üsküp ile ilişkilendirilir.

Vardar Ovası Vardar Ovası kazanamadım sıla parası (TRT Rep. No. 4022); Ben Vardar'ı geçemedim/Güzelimi seçemedim (TRT Rep. No. 2582).

Akdeniz: Su ve güzellik kaynağı ile ilişkilendirilir.

Akdeniz'den su gelir boydan boydan/Güzel arar isen al bizim soydan/Muradım değildir ayrılmak yardan (TRT Rep. No. 1608).

Karadeniz: Balçık İskelesi'nden kalkan gemilerin karşılaştığı fırtınalarla anılır.

Balçık İskelesi kalktığım zaman/Karadeniz fırtına almış halimiz yaman (TRT Rep. No. 3671).

Dere: Çeşitli dereler, deniz ve su kenarları genel bir coğrafi kaynak olarak kullanılmıştır.

Dere kenarında vişneler açar/Aman aman vişneler açar/Kömürcü Hüseyin merağından konaklar yapar (TRT Rep. No. 3586).

Güngördü Deresi: Vakit geçirme, dinlenme yeri olarak betimlenir.

Şu derenin ayazı/Yumurtanın beyazı/Güngördü deresinde/Geçirelim bu yazı (TRT Rep. No. 3586).

11.2. Şehirler ve Yerleşim Yerleri

Belgrat: Türkünün bağlamında Belgrat, insanların zihninde evden ve aileden kopuşun, zorunlu kalışın ve anne özlemiyle birleşen hüzünlü bir göç durağının sembolü olarak anlam kazanır.

Belgrat yolu uzun urgan/Üstümüzde yoktur yorgan /Ağla benim anneciğim/Ben belgrat'ta kaldım kurban (TRT Rep. No. 3278)

Zemun: Türkünün bağlamında Zemun; uzak, soğuk ve yoksullukla anılan bir gurbet durağı -yol uzun, yorgan yok- olarak görülür.

Zemun yolu uzun urgan/Üstümüzde yoktur yorgan/Ağla beni anneciğim/Ben zemun'da kaldım kurban (TRT Rep. No. 3267)

Burgaz: İnsanların zihninde hem ekonomik canlılığı hem de duygusal ve toplumsal hareketliliği simgeleyen bir gurbet durağı ve kültürel merkez işlevi görür.

Ak katır dosttan gelir/Yükü burgaz'dan gelir/Kızları sevda tutmuş/Dermanı bizden gelir (TRT Rep. No. 2642)

Edirne: Türkü bağlamında Edirne, insanların zihninde hem geçiş ve sınır kapısı hem de ayrılığın ve göçün başladığı eşik olarak anlam kazanmıştır.

Edirne köprüsü taştan/Sen çıkardın beni baştan/Ayrıldım eşten kardaştan (TRT Rep. No. 4710)

Şumnu: Türkülerde Şumnu; Taşları, hamamları olan ve geride kalan sevgililerin ve güzellerin toplandığı bir coğrafya olarak betimlenmiştir.

Bu şumnu'nun içlerinde izin mi kaldı/Bu şumnu'nun güzellerinde gözün mü kaldı (TRT Rep. No. 2697)

Drama: Köprüsü, hapishanesi ile anılmasının yanı sıra Drama, tehlikeli bir yolculuğun geri dönüşü belirsiz bir geçişin eşiği olarak tanımlanmaktadır.

Drama köprüsünü (bre Hasan) gece mi geçtin Hasan/Ecel şerbetini (bre Hasan) ölmeden içtin/Anadan babadan (bre Hasan) nasıl vazgeçtin Hasan (TRT Rep. No. 1987)

Kırcaali: Kırcaali; ulaşılamayan, haber alınamayan uzak bir diyar, haberleşmenin koptuğu, geride kalanların endişe ve acıyla yaşadığı bir gurbet coğrafyası olarak görülür.

kırcali'yle arda boylarına/Kimler gidecek (yusuf'um)/Garip yusuf'un annesine/Kim haber verecek (TRT Rep. No. 2221)

Eğri: Geçmiş zaferlerin anımsandığı, yeni tehditlerin ise kaygıyla karşılandığı bir kale-şehir; yani hem direnişin hem de kaybedilme korkusunun mekânı olarak anlam kazanır.

Küffar sanur hüccet almış eğri'ye/Hali benzer nefes çekmiş bengiye/Bire sorun nemçeluyle lehliye/Ne de çabuk unuttular muhaç zigetvarı (TRT Rep. No. 1744)

Kumanova: Bir taraftan yuva ve umut, öte yandan yangın ve felaketin üst üste bindiği bir tarihî eşik olarak anlatılır.

Yandı kumanova tutuşti preşova/Üsküb'ün içinde idriz beg hovarda (TRT Rep. No. 3752)

Üsküp: Türkülerde Üsküp hem kutsal bir bellek mekânı hem stratejik-tarihî bir kale hem de aşk, yuva ve umutla özdeşleşmiş bir şehir olarak değer kazanmıştır.

Üsküp›e varmadan gelir kumanova/Gel seninle güzel yarim kuralım bir yüva (TRT Rep. No. 3586)

Kalkandelen (Kalkandere): Güzellik ve hayat kaynağının yanı sıra göç, ayrılık ve felaketle sarsılmış hüzünlü bir bellek mekânı olarak betimlenir.

Ne hoş imiş kalkandelen ovası/Ah, perişan olmuş bülbüllerin yuvası (TRT Rep. No. 5296)

Manisa: Manisa, halkın zihninde trajedi ile güzelliğin iç içe geçtiği sembolik bir alan olarak betimlenmiştir.

Nazoğlu'nu (aman) manisa'da vurdular/Vurdular da (aman) at üstüne koydular/Manisa'nın (aman) ufak tefek taşları/Hilallenmiş (aman) o yarimin kaşları (TRT Rep. No. 4537)

Plevne: Plevne, insanların zihninde kararlılığın, fedakârlığın ve tarihsel bellekte iz bırakmış bir kahramanlık destanının mekânı olarak görülür.

Tuna Nehri akmam diyor/Kenarımı yıkmam diyor/Ünü büyük osman paşa/Plevne'den çıkmam diyor (TRT Rep. No. 452)

Ayrebol: Ayrebol, insanların zihninde hem evlilik ve aşkın mekânı hem de doğallığıyla kültürel güzellikleri temsil eden bir yer adıdır.

Alır isen ayrebol'dan al kızı/Em tadı var em tuzu ayrebol'un yolları/(bre nuriye'm) allı çiçek açıyor (TRT Rep. No. 1687)

Bursa: Bursa, ekonomik ve kültürel bir mekân olmasının yanı sıra aile düzeni ve gündelik yaşamın da doğal durağı olarak görülmektedir.

Vallahi billahi ben dememişem/Haçan gördüm o kızı çok beğenmişem/Kalk gelin hanım süpür armud altını/Sana kocan getirecek bursa altuni. (TRT Rep. No. 1952)

Fındıklı: Fındıklı, aidiyet duygusunu pekiştiren bir memleket simgesi ve ataların bıraktığı kültürel mirasın yaşatıldığı bir bellek mekânı olarak betimlenmiştir.

Fındıklı bizim yolumuz/Hovarda (aman hovarda) çıktı soyumuz/Bu bizim eski (de) huyumuz (TRT Rep. No. 1579)

Selanik: Selanik; gündelik yaşamın, düğün ve geleneklerin yaşandığı canlı bir kültür merkezi olarak görülmesinin yanında yıkım, felaket ve kayıplarla da anılan bir şehir olarak karşımıza çıkar.

Selanik içinde selam okunur amman/Selanik selanik viran olasın/Amman taşını topracığını seller alsın/Sen de benim gibi yarsız kalasın (TRT Rep. No. 2661)

Olucağ: Olucağ, doğal güzellikleri olan bir yer olmasının yanında insanların zihninde yer etmiş trajedilerin de mekânını temsil eder.

Olucağ'ın suları dermen dermen döndürür/İki de kardaşı (mari kara kadime'm)/Bir yere gömdürür (TRT Rep. No. 3991)

Serez: Serez, ekonomik canlılığın, toplumsal sevinç ve kutlamaların sahnelendiği bir kültür merkezi ile ilişkilendirilir.

Serez'iden aldırayım (mori pembe'm) bir okka hurma/Çaldırayım sana (mori pembe'm) davulla zurna (TRT Rep. No. 3085)

Lofça: Türkülerde Lofça, pınar ve kuyularıyla gündelik hayatın sürekliliğini sağlayan çok yönlü bir kültürel mekân olarak karşımıza çıkar.

Lofça'nın ardında kaya/Kayadan bakarlar aya/Lofça'nın altında kuyu/Lofça'lımın kibar da huyu (TRT Rep. No. 590)

Hotina: Hotina, serhad kimliğini taşıyan bir yer adı. Metaforik olarak beden/mekân ile ilişkilendirilir.

Hotina'nın ufak taşı/Sevdiğimin kalem kaşı/Benim sevdiğim hovardalar başı/Şu yerlerin sitemleri (TRT Rep. No. 498)

Estergon: Estergon, Osmanlı'nın batı sınır savunusu ve gazâ/şehadet anlatılarının sembolü olup kale imgesi üzerinden direniş, kayıp ve gurbet temalarını temsil etmektedir.

Estergon kal'ası bre dilber aman su başı durak/Kemirir gönlümü bre dilber bir sinsi firak/Gönül yar peşinde bre dilber aman yar ondan ırak/Estergon kal'ası bre dilber aman su başı kaya (TRT Rep. No. 431)

Iğdır: Iğdır, insanların zihninde yol metaforu üzerinden gurbet, hasret ve sabırla örülmüş bir bellek mekânı olarak anlam kazanır.

ığdır'ın yolları daşdı/Menim yarim (ay balam) galem gaştı/Iğdır'ın yolları beşem/gözlemektir (ay balam) yari peşem/Üç ay oldu görmemişem (TRT Rep. No. 1540)

Koşukavak: Koşukavak, türkülerde doğanın estetik sembolü, gençlik coşkusu ve toplumsal canlılığın merkezi olarak görülmektedir.

koşukavak çamları/Fadimem giymiş alları/Kıvırarak yürüyor/Koşturur adamları (TRT Rep. No. 4073)

Palan Köy: Sınır coğrafyasını çağrıştıran bir yer adı olmasının yanı sıra duygusal yaralanma ve ayrılığın işlendiği sembolik bir yerle ilişkilendirilir.

Palan köyde köstendilin arası/Yaktı beni kaşlarının karası/Sende kurşun aman bende hançer yarası (Aluş Nuş, s. 267)

Prizren: Ufak tefek yolları, güzelleri ve eğlence yerlerinin yanı sıra tarihsel yıkım ve bireysel acıların buluştuğu bir yer olarak belirtilir.

Prizren şehri/Prizren şehri sen da bre viran kalasın/Aman aman dört ucuna da/Ateş düşsün yanasın/Senda be güzel ben gibi viran kalasın (Aluş Nuş, s. 220)

Gostivar: Gostivar, doğal güzellikleriyle öne çıkan bir şehirdir. Gençlik, eğlence ve sosyal hayatın merkezi olarak da anlamlandırılır.

Gostivar'da vardır vardar/Aylerim ben sızlarım ben/Gostivar'ın kızları hepsi de hovardar/İçerim meyhanede buz gibi rakı/Gostivarda vardır dere canım dere/Şu gostivar kızları kolay geçmez ele (Aluş Nuş, s. 141)

Yemen: Türkülerde ölüm ve felaketin uzak diyârı; Edirne ise dönüş, sığınma ve yaşama isteğinin mekânı olarak görülür.

Yemen yemen şanlı yemen/Taşı toprağı kanlı yemen/Ben yemen'e dayanamam/Verin beni Edirne'ye (TRT Rep. No. 3329)

Demirköy: Ölüme bağlı yasın ve yaşamın kesintiye uğradığı bir hüzün mekânı olarak tasvir edilir.

demirköy başlarında bir yeşil mezar/Sevgili mehmed'im, kara gözlü emine'm ahdini bozdu/Demirköy çeşmeleri akmaz mı oldu/Sevgili mehmed'im, kara gözlü emine'm kalkmaz mı oldu (TRT Rep. No. 3813)

Meçuva: Doğa ile özdeşleşen bir huzur mekânıdır. Türkülerde tükenmeyen gençlik ve güzellik algısının yaşatıldığı sembolik bir coğrafya olarak yer alır.

Meçuva'da bir çınar/Daline bülbül konar/Meçuva'nın kızları/Ne sararır ne solar (TRT Rep. No. 3289)

İştip: Zorluk ve kısıtlılığın coğrafyası olarak görülür. Ayrıca aşkın ve güzelliğin aranış noktası olarak türkülerde kendini gösterir.

Aman şevki ağa, kıyma canıma/Gençliğime doymadan, girdin kanıma/İştip sokakları dardır geçilmez/Muradiyem beyaz yüzü kardan seçilmez (TRT Rep. No. 3285)

Ladevsa: Bir yandan zor yolların sembolü olarak zihinlerde yer ederken aynı zamanda toplumsal aidiyet ve manevî kimliği güçlendiren bir odak noktası olarak görülür.

Ladevsa'nın yolleri halil/Uzun daracık/Hayriye'yi sen urdun halil/Değildin ufacık (TRT Rep. No. 3407)

Ohrid: Türkü bağlamında Ohrid; hareketlilik, neşe ve canlılığın toplandığı kültürel bir merkez olarak toplum belleğinde yer bulur.

İleri küçücük hanım kalma geri/Hızlı vurur ohrid kızı zilleri (TRT Rep. No. 2632)

Priştine: Türkü bağlamında mimari ihtişam, düzenli yaşam ve toplumsal neşeyi temsil eden farklı mekânsal imgelerle karşımıza çıkar.

Pirlepe'nin konakları/Oymalıdır küşelidir/Manastır'ın odaları/Dayalıdır döşelidir/Priştine'nin güzelleri/Güler yüzlü neşelidir (TRT Rep. No. 3753)

Preşova: "Tutuşti Preşova" ifadesi, bölgenin siyasi veya toplumsal karışıklıkların yaşandığı, huzursuzlukla anılan bir mekân olduğunu ima ederken "çeşmesinde su dolduran güzel kızlar" dizesi, bu gerginliğin karşısına sakin, pastoral ve geleneksel bir kadın figürünü yerleştirir.

Yandı kumanova tutuşti preşova/Üsküb'ün içinde İdriz Beg hovarda/Preşova'nın çeşmesinde/Su doldurur güzel kızlar (TRT Rep. No. 1951)

Vinisa: Toplum belleğinde yolculuk, karşılaşma ve toplumsal hareketlilikle özdeşleşmiş bir geçiş noktası olarak yer alır.

Haydi de ramize'm/Haydi de karakız/Vinisa yoluna/İliklemiş paytonu/Paytoncu ramize'm/Vermez gireyim yanına (TRT Rep. No. 3264)

Mecidiye Kasabası: Mecidiye, türkü bağlamında aşk ilişkilerinin sınandığı, güven ile kuşkunun iç içe geçtiği sembolik bir bellek mekânı olarak tasvir edilir.

Ha senin ha benim yanmadan yangının mı var/Mecidiye kasabasında da sevdiğin mi var (TRT Rep. No. 3812)

Pirlepe: Bu kent, oyma süslemelerle bezenmiş konakları üzerinden betimlenerek estetik beğeniyi, zenginliği ve yerleşik hayatın görkemini öne çıkarır.

Pirlepe'nin konakları/Oymalıdır küşelidir/Manastır'ın odaları/Dayalıdır döşelidir/Priştine'nin güzelleri/Güler yüzlü neşelidir (TRT Rep. No. 3753)

Nerez: Üsküp'ün ufkunda beliren, nişan ve evlilik umuduyla ilişkilendirilen bir mekân olarak anlam kazanır.

Üsküp kalesi'nden görünür o Nerez/Nişanımız yakındadır sabredelim biraz (TRT Rep. No. 3752)

Yeniköy: Coğrafi bir eğimin sembolü ve toplumsal davranışların eleştirildiği ahlaki bir sahne olarak tasvir edilir.

Yeniköy'ün yokuşunu/Engin mi sandın/Her yüze güleni bulaşık/Aman dengin mi sandın (Aluş Nuş, s. 71)

Pıravış: Doğa-insan ilişkisinin görünür olduğu, emeğin ve kırsal yaşamın hatırlandığı bir yerleşim mekânı olarak görülür.

Pıravış'tan çıkardılar kargayı, kargayı/Ayşem sürecek orak da üstü davayı, davayı (TRT Rep. No. 4124)

Demirli: Güzellik, aşk ve toplumsal kimliğin kesiştiği bir mekân olarak karşımıza çıkar.

Şakir›in evi önünde (tayyibe'm) karanfil çiçeği/Sen mi oldun (mari de tayyibe'm) demirli'nin köçeği (TRT Rep. No. 4758)

Urum Eli: Otoriteye başvuru ve adalet arayışının coğrafyası olmasının yanında bireysel aşkın gizliden açığa dönüştüğü sembolik bir mekân olarak ifade edilir.

Çıkayım gideyim urum eline/Arzıhal vereyim mehmet beylerbeyine/Kimleri sarayım yar senin yerine/Gizli gizli sevdalarımız aşikâr oldu (TRT Rep. No. 4104)

Dere: Doğanın temsili ve sosyal yaşamın örgütlendiği kültürel bir mekân olarak görülür.

Dere kenarında vişneler açar/Kömürcü Hüseyin merağından konaklar yapar/Dere kenarında çifteli kurna (TRT Rep. No. 3586)

11.3. Dağlar ve Doğal Alanlar

Balkanlar: Bir yandan korunma ve direniş mekânı, öte yandan ölümcül çatışmaların sahnesi olarak karşımıza çıkar.

Atsana bre Hasan martini atsana/Candarmalar saracak seni Balkan'a kaçsana (TRT Rep. No. 4381); Deli Bekir'in avluları da taştan dikenden/Deli Bekir'in öldürdüler Balkan'dan gelirken (TRT Rep. No. 2646)

Şar Dağı: Tabiatın görkemi ve tarihî-sosyal deneyimlerin sembolü olarak, Balkan türkülerinde güçlü bir kültürel imgeye karşılık gelir.

Bugün benim efkarım var/Efkarım var gamım var/Eminemi kaçırdılar/Şar dağına götürdüler (TRT Rep. No. 3280)

Rodop Dağları: Aşk, gençlik ve toplumsal zenginlik imgesiyle birleşen bir kültürel bellek mekânı olarak anlam kazanır.

Rodop dağları (be) pakize'm çiçek döşeli/Pakize'm bahçeleri mor menevşeli/Rodop dağları (be) pakize'm engindir engin/Benim gibi delikanlı zengindir zengin (TRT Rep. No. 2648)

Çaldağ: Kayın ağaçları ve kaçakların vurulduğu yer olarak anılır.

Çaldağ›ın kayınları/Ne kalındır belleri/Kaçakları vurmuşlar/Yaşasın elleri (TRT Rep. No. 3991)

Mayadağ: Göçün başlangıcını işaret eden bir doğa imgesi ve ayrılık acısının duygusal sahnesi olarak karşımıza çıkar.

Mayadağ'dan kalkan kazlar/Al topuklu beyaz kızlar/Eylenemem aldanamam/Ben bu yerlerde duramam (TRT Rep. No. 4022)

Sümbüllü Dağ: Doğa ve aşkın yarattığı ayrılık acısının iç içe geçtiği bir mekân olarak görülür.

Sümbüllü dağın meşesi/Top top açar menekşesi/O yarimde benler köşesi/Sayarken yarden ayrıldım ben (TRT Rep. No. 4534)

Yıldız Dağı: Teselli aranan bir manevi dayanak ve kavuşmanın aşılması gereken coğrafi engel olarak görülür.

Yıldız dağı işte de geldim yanına/Bir teselli versene garip canıma/Salıver gideyim de nazlı yârıma (TRT Rep. No. 288)

Alaman Dağları: Zor geçitlerin, kanlı savaşların ve anaların gözyaşlarının mekânı olarak şekillenir.

Alaman dağlarını aşıp gelirsin/Cineviz dağların deler geçersin/Analar ağladıp kanlar içersin/Açılır kırmızı gülü de tuna'nın (TRT Rep. No. 3701)

Cineviz Dağları: Coğrafi engel ve tarihsel kayıpların mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alaman dağlarını aşıp gelirsin/Cineviz dağların deler geçersin/Analar ağladıp kanlar içersin/Açılır kırmızı gülü de tuna'nın (TRT Rep. No. 3701)

Çoban Dağı: Eşkıya baskısı ve zorunlu tutsaklığın coğrafi sembolü olarak anlam kazanır.

Kırk haydur/ Aldılar beni anam/Cece yansı anam/Cütürdilar beni anam/Çoban dagına anam (Aluş Nuş, s. 182)

11.4. Diğer Coğrafi ve Yapısal Noktalar

Balçık İskelesi: Deniz ve nehir yolculuklarının tehlikelerinin yanı sıra savaşın ve göçün acıklı sonuçlarını çağrıştıran bir mekân olarak karşımıza çıkar.

Balçık iskelesi (aman) kalktığım zaman/Karadeniz fırtına almış halimiz yaman/Ah tuna tuna kanlı tuna (aman) vermiyor aman (TRT Rep. No. 3671)

Drama Köprüsü: Hem tehlikeli bir yol eşiğini hem de aşk ve vefanın sınandığı bir manevi kavşak olarak temsil edilir.

Drama Köprüsü (bre Hasan) dardır geçilmez Hasan/Soğuktur suları (bre Hasan) bir tas içilmez/Anadan geçilir (bre Hasan) yardan geçilmez Hasan (TRT Rep. No. 1987)

Edirne Köprüsü: Tarihi bir geçiş noktası olmasının yanında göçün ve hüznün başlangıç mekânı olarak görülür.

Edirne Köprüsü taştan/Sen çıkardın beni baştan/Ayrıldım eşten kardaştan (TRT Rep. No. 4710)

Pirin Köprüsü: Yolculuğun zorluğu, gurbetin eşiği ve kaderî sınavların simgesi olarak temsil edilir.

Pirin'in Köprüsü dardır geçilmez/Soğuktur suları bir tas içilmez (TRT Rep. No. 2392)

Manastır Köprüsü: Köprünün altından akan suyun bulanıklığı üzerinden belirsizlik, güvensizlik ve hayatın karışıklığı metaforu karşımıza çıkmaktadır.

Manastır Köprüsü dardır geçilmez/Suları bulanık asla içilmez/Anaden babaden hiç vazgeçilmez (TRT Rep. No. 4083)

Köprü Başı: Tarihî hafızanın, mimarî sembollerin, aile bağlılığının ve toplumsal değerlerin iç içe geçtiği bir yer adıdır.

Evim şu dağın başında/Kendim on yedi yaşında/Her gün gel konuşalım/Şu şanlı köprü başında (TRT Rep. No. 2356)

Yüksek Yaylalar: Genel dağlık ve yayla alanları, gurbet, hasret ve yaşam mücadelesinin geçtiği yerler olarak görülür.

Yüksek yaylalarda kaldım/Ateşe hicranlara yandım/Ellere düşmanlara kandım (TRT Rep. No. 4006)

Yörük Yaylaları: Göçebe yaşamın ve özgürlüğün sembolü olarak görülmesine karşın bastırılmış duyguların ve ifade edilemeyen sevdaların mekânı olarak da temsil edilir.

Yörük de yaylasında aman yaylayamadım imanım/divane gönlümü eyleyemedim/Diyecek sözümü aman söyleyemedim imanım (TRT Rep. No. 1136)

Radalya Minaresi: Dini-mimari bir yapı olarak karşımıza çıkan mekân, kaçış ve yaşama arzusuyla ilişkilendirilir.

Radalya minaresi ayşe'm yetmiş basamak/Amman aman ayşe'm yetmiş basamak/Kalk kaçalım Seyfullah Ağam yok bize yaşamak/Amman aman Ayşe'm yok bize yaşamak (TRT Rep. No. 4084)

Yeni Cami: Yaşam-ölüm döngüsünün çarpıcı biçimde temsil edildiği kültürel bir eşik olarak görülmektedir.

Yeni cami avlusunda/Namazımı kılsınlar/Gelinlik elbisemi be annem/Başucuma koysunlar (TRT Rep. No. 4998)

12. Sonuç

Rumeli türküleri üzerine inceleme yapılan bu çalışmada TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı 'nda yer alan 366 türkü incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı 'nda yer alan 366 türkü içerisinde yöresi belli olmayan Rumeli türküleri 203 türkü ile en fazla türkünün yer aldığı coğrafya olarak tespit edilmiştir. Ardından sırasıyla Makedonya türküleri -57 türkü-, Bulgaristan türküleri -53 türkü-, Yunanistan türküleri -30 türkü-, Kosova türküleri -22 türkü, Romanya türküsü -1 türkü- şeklinde saptanmış ve incelemeler bu türküler üzerinde yapılmıştır.
2. Rumeli türkülerinde göç ve gurbet ile ilgili olguların anlamsal işlevleri başlığı altında incelenen dizeler (TRT Rep. 1608, 2946, 4022, 4121, 3105) Rumeli repertuvarının, göç olgusunu duygusal tanıklık ve mekânsal bellek düğümleri üzerinden belgeleme işlevi gördüğünü; Bunun sonucunda türkülerin, Balkan Türklerinin kitlesel yer değiştirme deneyimini kültürel bellekte kalıcı kılan belgesel bir söylem ürettiğini ortaya koymaktadır.

3. Bulgular, göçle taşınan kültürel repertuvarın Balkanlardaki yerel unsurlarla harmanlanarak türkülere aktarıldığını; bu söylemin Anadolu'ya göçle birlikte yeniden bağlamlandığını ve böylece türkülerde kimlik aktarımı, toplumsal düzen, inanç temelli başa çıkma ve tarihî bellek işlevlerinin birlikte çalıştığını göstermektedir. Bu işlevler, Rumeli türkülerinin duygulanımı mekân ve olayla ilintilendirerek kültürel sürekliliği güvence altına alan sözlü bir belge işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

4. Rumeli ve Anadolu türkülerinin karşılaştırmalı içerik çözümlemeleri sonucunda iki sahada aşk/sevda–ayrılık–gurbet çekirdeğinin ortak tema olarak görüldüğü saptanmıştır. Ancak Rumeli türkülerinde daha çok kahramanlık, savaş, göç, memleket özlemi gibi temalar daha baskınken Anadolu türkülerinde iç göç-işçilik ve toplumsal/afet türkülerinin görece daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, Rumeli türkülerinin tarihsel birikim ve sınır deneyimini; Anadolu türkülerinin ise gündelik-sosyal kırılmaları öne çıkaran ayrışık bir anlatı ortamı kurduğunu göstermektedir.

5. Türkülerdeki mekânlar, halkın belleğinde çok katmanlı anlamlarla yer almıştır. Bu bağlamda öne çıkan temalar şunlardır: *sevgiliye kavuşma*, *ayrılık*, *savaş*, *yaşam alanı*, *aşk*, *hasret*, *yas*, *zalimlik*, *üzüntü*, *sıla*, *geçilemeyen sular*, *güzellik*, *fırtına*, *coğrafi referans*, *vakit geçirme*, *evden ve aileden kopuş*, *zorunlu kalış*, *anne özlemi*, *gurbet durağı*, *uzaklık*, *soğukluk*, *yoksulluk*, *ekonomik canlılık*, *toplumsal hareketlilik*, *kültürel merkez*, *geçiş*, *sınır*, *dramatik eşik*, *hatıra coğrafyası*, *hapishane*, *tehlikeli yolculuk*, *belirsiz geçiş*, *ulaşılamayan diyar*, *haberleşme kopukluğu*, *endişe*, *kaygı*, *zafer anısı*, *direniş*, *kaybedilme korkusu*, *yuva*, *umut*, *yangın*, *felaket*, *kutsal bellek*, *stratejik kale*, *trajedi*, *estetik imge*, *kararlılık*, *fedakârlık*, *kahramanlık*, *evlilik*, *doğallık*, *cazibe*, *aile düzeni*, *aidiyet*, *ataların mirası*, *gündelik yaşam*, *düğün*, *gelenek*, *yıkım*, *toplumsal sevinç*, *kutlama*, *romantizm*, *eğlence*, *şenlik*, *gazâ*, *şehadet*, *sabır*, *gençlik coşkusu*, *sınır coğrafyası*, *duygusal yaralanma*, *tarihsel yıkım*, *bireysel acı*, *sosyal hayat*, *ölüm*, *huzur*, *tükenmeyen gençlik*, *zorluk*, *kısıtlılık*, *manevî kimlik*, *hareketlilik*, *mimari ihtişam*, *düzenli yaşam*, *toplumsal neşe*, *siyasi huzursuzluk*, *pastoral denge*, *yolculuk*, *karşılaşma*, *güven*, *kuşku*, *estetik beğeni*, *zenginlik*, *nişan*, *evlilik umudu*, *ahlaki eleştiri*, *emek*, *toplumsal kimlik*, *adalet arayışı*, *gizli aşk*, *korunma*, *ölümcül çatışma*, *tabiatın görkemi*, *ayrılık acısı*, *teselli*, *coğrafi engel*, *zor geçit*, *kayıp*, *eşkıya baskısı*, *zorunlu tutsaklık*, *liman*, *kavşak*, *hafıza*, *gurbet*, *hasret*, *özgürlük*, *mimari*, *kaçış*, *yaşama arzusu*, *kutsal*, *yaşam-ölüm döngüsü* gibi temalar etrafında şekillenmiştir.

6. Kümeleme çözümlemeleri sonucunda incelenen türkü metinlerinde 119 benzersiz tema tespit edilmiş ve bu temaların en fazla göç–gurbet–ayrılık ekseninde yoğunlaştığı (%19,3) ve bu temaları; duygulanım (aşk, umut, yas, hüzün vb.,

≈%18,5), tehlike/asayiş (hapishane, eşkıya baskısı, felaket, ölüm vb., ≈%12,6), kültürel bellek (aitlik, hatıra coğrafyası, kutsal bellek, ≈%11,8), doğa/estetik (güzellik, tabiatın görkemi, pastoral denge, ≈%10,9) kümelerinin izlediği belirlenmiştir. Bunlar arasında savaş/kahramanlık (≈%7,6), toplumsal-ekonomik (≈%7,6), aile/ritüel (nişan, evlilik/evlilik umudu, düğün, ≈%6,7) ve değerler/etik (kararlılık, sabır, fedakârlık, ≈%5,0) gibi temalar daha az ama anlamlı paylara sahiptir.

TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'ndaki Rumeli türkülerinin üzerine yapılan bu incelemenin ileride yapılacak olan farklı -türkülerdeki ezgi-metin eşleştirmeleri, art zamanlı değişkelerin izlenmesi, yer adı ve çok dillilik ağlarının haritalanması gibi- çalışmalarla Türklük bilimi alan yazınına hem yöntem hem de içerik bakımından katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2020). "Yarim İstanbul'u mesken mi tuttun?": Sosyolojik bir olgu olarak türküler ve türkülerde göçün izleri. *Sosyoloji Divanı*, (15), s. 193-208.

Bekki, S. (2004). *Baş yastıkta göz yolda: Sivas türküleri*. Kitabevi.

Beyatlı, Y. K. (2003). Kaybolan şehir. İçinde *Kendi gök kubbemiz*. Yapı Kredi.

Boratav, P. N. (1983). *Folklor ve edebiyat* (Cilt 2). Adam.

Canım, R. (2001). Rumeli Şairlerinin Dilincen Balkanlar ve Rumeli Coğrafyası. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (11), s. 203-216.

Elçin, Ş. (2013). *Halk edebiyatına giriş*. Akçağ.

Furneaux, R. (1999). *Tuna nehri akmam diyor.* (Çev. D. Öztürkmen). İstanbul.

İnalcık, H. (1988). Rumeli. İçinde *İslâm ansiklopedisi.* C. 9. Millî Eğitim Bakanlığı. s. 766.

Kaçar, G. Y. (2008). Rumeli türküleri. *Erdem*, *(51)*, s. 217-234.

Koca, Kürşad ve Murtezan İbrahimi, Seyhan (2020). Makedonya'daki Göç Gerçeği ve Göçün Türk Şiirine Yansımaları. *Internatıonal Journal of Educatıon Phılology*, 87. s. 88-94.

Köprülü, F. (1993). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Akçağ.

Nuş, A. (1996). *Rumeli türküleri*. Say.

Özkılınç, A., Coşkun, A. ve Sivridağ, A. (2013). *Osmanlı yer adları I: Rumeli Eyaleti (1514–1550)*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Öztelli, C. (1969). *Halk türküleri*. Varlık.

Sakaoğlu, S. ve Alptekin, A. B. (2006). Anonim halk edebiyatı. İçinde *Türk edebiyatı tarihi* (Cilt 4). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Söylemez, M. (2019). Göç Türküleri: Yunanistan Mübadilleri Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. *8* (4). s. 2544-2563.

Uğur, A. (2015). Müzik Coğrafyası: *Türkülerdeki Coğrafya*. *Bilig*. (24). s. 239-260.

Vural T. (2018). Türkülerdeki Göç Algısı. *Sahne ve Müzik Eğitimi Dergisi*. (6). s. 1-12.

Yakıcı, A. (2007). *Halk şiirinde türkü*. Akçağ.

Yücel, H. (2022). Türkülerde Gurbet Teması. *Academic Knowledge*. *5* (2). s. 271-281.

Balkan Türkülerinde Vatan Mefhumu

Mahmut Delen[1] & Miyase Güzel Yanpınar[2]

Özet

Balkanlar, tarih boyunca birçok medeniyetin ortak buluşma noktası olan bir coğrafyadır. Bu özelliği ile kültürel zenginlik ve çeşitlilik açısından büyük bir öneme sahip olan Balkanlar, coğrafi konumu itibariyle Avrupa ile Asya arasında olduğu için farklı kültürlerin, dinlerin ve etnik grupların bir arada olduğu, birbirleriyle etkileşimde bulunduğu bir alan konumundadır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki egemenliği de bölgenin kültürel yapısına önemli katkılar sağlamış; farklı dillerin, dinlerin ve yaşam biçimlerinin kaynaşmasını sağlamıştır. Balkan coğrafyası Türk kültür tarihinin ve Türk edebiyatının önemli bir parçası olmuştur. Tarihsel süreçte yaşanan çeşitli kırılmalar bu coğrafyada edebiyatın varlığını engellememiş, aksine varlığını güçlendirmiştir. Bölgede pek çok önemli şair ve yazar yetişmiştir. Balkan edebiyatının temelinde bölgede yaşanan işgaller, savaşlar, zorunlu göçler ve sürekli değişen siyasi dengeler bulunmaktadır. Tüm bu etkenler, Balkan Türklerinin iç dünyasındaki yansımaları edebiyat aracılığıyla ortaya çıkarmasını sağlamıştır. Balkanlarda halk edebiyatı ürünlerinden olan atasözleri, deyimler, ağıtlar, masallar, ninniler, türküler, efsaneler vb. türler halen canlı bir şekilde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Ritüeller, gelenekler-görenekler, halk bilimi uygulamaları ve halk edebiyatı ürünleri, bölge halklarının tarih boyunca kendi millî kimliklerini ve kültürel miraslarını koruma araçları olmuştur. Halk edebiyatı ürünlerinin bu hususiyeti göz önüne alınarak araştırmada Türk halk edebiyatı ürünlerinden türkü, araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Halkın duygu ve düşüncelerini aracısız biçimde ortaya koyan türkülerin Balkanlardaki göçün halkta nasıl bir karşılık bulduğu konusunda önemli bir veri sunduğu öne sürülebilir. Bu düşünceden hareketle araştırma kapsamında bölgenin türküleri, Balkanlardaki vatan mefhumu hakkında halkın ortaya koyduğu duygu ve düşünceler çerçevesinde irdelenmiştir. Doküman analizi ile Balkan türkülerini konu edinen dört ayrı çalışma taranarak elde edilen türkü metinleri halkın vatan tavsiflerinin ortaya konulmasının ardından analiz edilmiştir. Analizler neticesinde Balkanlarda vatan kavramına verilen önem, çeşitli bağlamlarla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, vatan, göç, Türkü, Türk halk bilimi

The Concept of Homeland in Balkan Folk Songs

Abstract

The Balkans is a region that has been a meeting point for many civilizations throughout history. With this characteristic, the Balkans is of great importance in terms of cultural richness and diversity. Due to its geographical location between Europe and Asia, it is an area where different cultures, religions, and ethnic groups coexist and interact with each other. The Ottoman Empire's rule in the Balkans also made important contributions to the region's cultural structure, facilitating the blending of different languages, religions, and ways of life. The Balkan geography has been an important part of Turkish cultural history and Turkish literature. The various upheavals experienced throughout history did not hinder the existence of literature in this geography; on the contrary, they strengthened it, and many important poets and writers

1 Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, mahmut.delen@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7332-6971.

2 Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, miyase.guzel@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0588-877X.

emerged in the region. Balkan literature is fundamentally based on the invasions, wars, forced migrations, and constantly changing political balances experienced in the region. All these factors have enabled the reflections of the inner world of the Balkan Turks to emerge through literature. Folk literature genres in the Balkans, such as proverbs, idioms, laments, fairy tales, lullabies, folk songs, legends, etc., continue to thrive today. Rituals, traditions, folklore practices, and folk literature products have been tools for regional communities to preserve their national identities and cultural heritage throughout history. Considering this characteristic of folk literature products, folk songs from Turkish folk literature were selected as the research universe. It can be argued that folk songs, which express the feelings and thoughts of the people directly, provide important data on how migration in the Balkans was perceived by the people. Based on this idea, the folk songs of the region were examined within the scope of the research in the context of the feelings and thoughts expressed by the people about the concept of homeland in the Balkans. The folk song texts obtained by scanning four separate studies on Balkan folk songs through document analysis were analyzed after the people's descriptions of their homeland were revealed. As a result of the analyses, the importance given to the concept of homeland in the Balkans was examined in various contexts.

Keywords: Balkans, homeland, migration, folk song, Turkish folklore

1. Giriş

Sarp ve ormanlık sıradağ[3] anlamına gelen Balkan, tarihsel süreçte bölgenin Balkan yarımadası şeklinde anılmasına vesile olmuştur. Rumeli eyaleti olarak adlandırılan Balkanlar, Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Romanya, Karadağ ve Kosova'yı içine alan yarımadadır (Tek, 2017:20). Balkan Yarımadası VI. yüzyıldan başlayarak Türk kavimlerinin gelip yerleştiği bir yurt olmuştur. Atlı göçebe Türk kavimleri, Dac, Trak ve Slav aslından yerli halkla karışmış, ortadan kaybolmuş veya Balkanlar'da güçlü devletler kurmuşlardır. Dobruca'daki kitabelerde hükümdar Han ünvanı ile anılmakta ve On iki Hayvanlı Türk Takvimi kullanılmaktadır (İnalcık, 2005:21).

Balkanlar'ın en eski sakinleri İliryalılardır. Arnavutlar'ın İliryalılar'ın neslinden geldikleri kabul edilmektedir. Makedonya Krallığı, bugünkü Yugoslavya ve Arnavutluk hariç Balkanlar'ın büyük bir kısmını sınırları içine almaktadır. Balkanlar'ı milattan önce III-II. yüzyıllarda Romalılar ele geçirmiştir. I. Theodosius ölümünden önce devletin topraklarını iki oğlu arasında paylaştırmış, bölge ikiye bölünmüş ve kuzey kısmı Batı Roma, kalanı ise Doğu Roma yani Bizans olarak kalmıştır. Bölge daha sonra Katolik ve Ortodoks mezheplerine ayrılmış, Osmanlı Devleti Ortodoksluğun koruyucusu olarak Roma Katolikliğiyle mücadele etmiştir. XI. ve XII. yüzyıllarda Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uz Türkleri Balkanlar'a göç etmişlerdir. Türkler 1354 yılında Gelibolu üzerinden Balkan yarımadasına geçerek 1361 yılında Edirne'yi fethetmiştir. 1389 yılında Kosova Savaşı'yla Sırbistan Türklerin eline geçmiş, 1396 yılında Niğbolu Savaşı'yla Balkanlar Osmanlı Devleti'ne kalmıştır (Karpat, 1992:28-29).

Balkan Yarımadası 1789 yılındaki Fransız Devriminin ortaya çıkardığı milliyetçilik

3 https://sozluk.gov.tr/ (Et: 10.08.2025).

akımından etkilenmiş, 19. yüzyıldan itibaren bağımsızlık süreçleri başlamıştır. İlk bağımsızlık hareketleri 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığı ile başlamış ve 1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasıyla son bulmuştur (Paqarizi, 2010:176). Balkan ülkelerinde yaşayan Türk ve Müslüman halklar, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu ile bağlarını kesmemiş, sonraki dönemde dinî, siyasî, ekonomik ve kültürel baskılara rağmen kendi kimliklerini korumayı başarmıştır. Balkan kökenli Türkler kendilerini muhacir, mübadil, Selanik göçmeni, Bulgaristan göçmeni, Kosovalı şeklinde tanımlamışlardır (Karakuş-Uçkun, 2014: 138). Ayrıca Osmanlı döneminde en çok şair yetiştiren yöreler arasında; Belgrat, Bosna, Edirne, Filibe, Gelibolu, Manastır, Rumeli, Selanik, Serez, Sofya, Üsküp ve Vardar Yenicesi bulunmaktadır (İsen, 1997: 17'den Akt. Karakuş-Uçkun, 2014:137).

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada halk edebiyatı ürünlerinin halkın kültürel belleğini aracısız gösterdiği düşüncesinden hareketle örneklem olarak Balkanlar coğrafyası ile Balkanlar'a ait türkü örnekleri kullanılmıştır. Toplamda Balkanlar bölgesine ait dört eserden örnekler değerlendirilmiştir. Eserlerin hacimli olmaları bakımından önemli olduğu düşünülmüştür. Bu eserlerden bir tanesi *Agim Fişar 50. Sanat Yılı* adlı eserdir. Eserde Agim Fişar'ın derlediği hikâyeleriyle Prizren türkü örnekleri bulunmaktadır. İkinci eser Aluş Nuş'a ait olan *Rumeli Türküleri* isimli çalışmadır. Bu çalışmada Aluş Nuş'un derlediği Rumeli türkülerinin güfteleri ve besteleri bulunmaktadır. Üçüncü eser Raif Vırmiça'nın *Prizren ve Prizren Türk Halk Türküleri ve Hikâyeleri* adlı eseridir. Bu çalışmada Prizren'e ait halk türküleri ve hikâyeleri bulunmaktadır. Dördüncü eser Fikri Soysal'a ait *Rumeli Olay Türküleri* isimli yüksek lisans çalışmasıdır. Rumeli türküleri tez içerisinde *olay türküleri, şahıs türküleri* ve *diğer türküler* olarak tasnif edilmiş ve örnekler verilmiştir. Bu örnekler performans merkezli halk bilimi kuramı olan *işlevsel halk bilimi yöntemi* ile incelenmiştir. William Bascom'a ait olan bu yöntem, halk edebiyatı ürünlerinin kim ya da kimler tarafından neden, nasıl ve nerede ortaya çıkarıldığını açıklamak yine aynı şekilde kim ya da kimler tarafından dinlendiğini, anlatıldığını açığa koymak için kullanılmaktadır. Böylece halk edebiyatı yaratmalarının sosyal, kültürel ve ekonomik yönden ilişkisi saptanmaktadır.

3. Balkan Coğrafyası

Balkan yarımadası dağlık bir bölgedir. Bu dağlar, Bulgaristan'ı ikiye bölen ve ortalama uzunluğu 600 kilometreyi bulan dağlardır. Bu dağlar üzerinde çok sayıda yüksek geçitler bulunmakta, bu geçitlerin arasında bulunan Şipka geçidinin yüksekliği 1333 metredir. Ayrıca bölgede altın, çinko, kurşun, krom ve manganez gibi değerli madenler bulunmaktadır. Balkan yarımadasının iklim özellikleri bölgeden bölgeye Güney ve

Kuzeyde kışlar ılık ve yağışlı, yazlar sıcak ve kuraktır. Güneyde ise nemli bir iklim görülmektedir. Ülkenin kuzey kesimleri güney kesimlerine göre daha soğuktur. Mevsim olarak sonbahar mevsimi uzun, ilkbahar mevsimi kısadır. (Baysal, 2022: 4). Balkanlar'ın oldukça dağlık bir bölgede oluşu sebebiyle buradaki sıradağlar, bazı bölgelerin dışarıyla etkileşimi engellemiştir. Bu durum bölgenin dini, dili ve gelenek-göreneklerini de etkilemiştir. Tarihsel süreçte bölgede Yunanlılar, Arnavutlar Avar, Bulgar, Galat, Hun, İskit, Kelt, Kimmer, Kuman, Ostrogot, Peçenek, Slav, Trak ve Vizigot toplulukları yaşamıştır. Nüfus sayımına göre 1870 yılında Bosna'da 870.128 Müslüman, 220.353 Katolik, 636.208 Ortodoks ve 3.669 Yahudi bulunduğu bilinmektedir. Rumeli vilayetlerinin 1889 yılındaki genel nüfusuna göre İşkodra'da 36.000, Manastır'da 35.000, Prizren'de 38.000, Saraybosna'da 30.000, Selanik'te 80.000, Sofya'da 20.000, Üsküp'te 25.000 ve Yanya'da 33.000 kişinin bulunduğu saptanmıştır. 1894 yılında yapılan nüfus sayımına göre; İşkodra'da 330.728 Müslüman, 2.797 Yahudi ve 5.913 Yunan; Kosova'da 274.826 Bulgar, 419.390, Müslüman, 1.706 Yahudi ve 29.393 Yunan; Manastır vilayetinde 29 Ermeni, 630.000 Müslüman, 5.072 Yahudi ve 228.121 Yunan; Selanik'te 223.000 Bulgar, 1.257 Ermeni, 463.000 Müslüman, 37.206 Yahudi ve 277.000 Yunan; Yanya vilayetinde 235.948 Müslüman, 3.677 Yahudi ve 286.294 Yunan'ın bulunduğu bilgisi kayıtlara geçmiştir (Baysal, 2022:4-5).

4. Balkanlarda Konuşulan Diller

Bu bölgede Slav Kökenli Diller ve Latin Kökenli Diller konuşulmaktadır. Slav kökenli dillerde Sırpça, Hırvatça, Makedonca ve Bulgarca; Latin Kökenli dillerde Arnavutça, Macarca, Romanca, Ulahça ve Rumcadır. Çingene Azınlığın Dilini konuşanların sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte 1-3 milyon kadar oldukları düşünülmektedir (Karpat'tan Akt. Gökdağ, 2012). Türkçe konuşanlarının sayısı 9 milyon civarındadır. Türkçe konuşulan bölgeler ise, Bulgaristan, Trakya bölgesi, Üsküp, Priştine ve Dobruca'dır. Bölgede yaşanan siyasî olaylar, Türkçenin konuşma dili olmasını engellese de bölgede oluşan edebiyatta Türkçe engellenememiştir. Burada eser dili Türkçe olmaya devam etmiştir. Balkanlar bölgesi Balkan Türk edebiyatına şair ve yazarlar kazandırmaya devam etmiştir (Emin, 2024:130).

5.Balkanlarda Kültür ve Göç

Balkanlardaki beş yüz yıllık Türk etkisi kendisini dil, kültür ve yaşam biçimi olarak göstermiştir. Bölgede yeni Türkçe sözcükler türetilmemiş, Türkçe sözcükler ve terimler bütün Balkan dillerine taşınmıştır (Xhanarı Latıfı, 2023:109-110). Bu taşınan ifadeler arasında örneğin halk mimârisi (baca, çıkma, bölme vb.), halk mutfağı (yufka, paça, rakı vb.) ve halk giyimi (fistan, gömlek, yaka vb.) halk bilimi alanlarındaki terimler bulunmaktadır (Xhanarı Latıfı, 2023:111-112). Bölgenin dağlık olması iletişimi zorlaştırmış, kültür dil ve geleneklerin çok farklı biçimlerde gelişmesine neden olmuştur. Bugün Bal-

kanlar'da her ülke tek dil din ve kültüre sahip olsa da bunların hepsinde çeşitli dil ve din ayrılıkları ile onların sebep olduğu zorluklar bulunmaktadır (Karpat, 1992:25-27).

Makedonya'da Bulgarlar, Sırplar, Arnavutlar, Aronumlar, Rumlar ve Türkler yan yana ve iç içe yaşamaktadır. Bu nedenle halk arasında iki veya daha fazla dili konuşan kişiler fazladır. Bu halklar bildikleri bir masalı ve diğer folklor unsurlarını böylece bir dil ve kültürden diğerine aktarmış olmaktadır (Alangu'dan Akt. Görkem, 2006:45). Tahir Alangu'ya göre Anadolu'nun bir köprü görevinde, Balkanlar'ın ise bir kavşak noktası olması sebebi ile Balkan folkloru *dinamik folklor anlayışı* ile incelenmelidir (Görkem, 2006:46). Anadolu'dan Balkan yarımadasına geçen Türkler buralarda Türk yer adlarına ve Türkçe konuşan kavimlere rastlamıştır. Bunun sebebi Osmanlı Türklerinden önce Bulgar-Tatar karışımı bir nüfusun Bulgaristan'da hâkim olduğu görüşündedir (Tufan, 1989:939).

Anadolu'dan Balkanlar'a Balkanlar'dan Anadolu'ya yapılan göçlerin ise bazı sebepleri vardır. Bu sebeplerden ilki Balkan coğrafyasında bir devlet ve medeniyet kurma düşüncesi etkili olmuştur. İkincisi ise kayıpların neden olduğu sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik unsurlar etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasî ve ekonomik krizler, devletin hızlı bir şekilde parçalanmasına yol açmış ve Balkanlarda yaşayan soydaş ve akraba toplulukların kitleler halinde göç etmesini hızlandırmıştır (Hatipler, 2018:427). 1923 yılında Lozan Barış Antlaşmasıyla büyük bir göç hareketi başlamıştır (Bahar'dan Akt. Hatipler, 2018:429). Cumhuriyet döneminde de Romanya'dan, Kosova'dan, Makedonya'dan, Bulgaristan'dan ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçler olmuştur (Hatipler, 2018:437). Yaşanan bu göçler göç edenin, kentin kaynaklarından yeterli derecede yararlanamamasına neden olmuş, etkileşim ve uyum sorununu ortaya çıkarmıştır (Özer'den Akt. Hatipler, 2018:437). Göç nedeniyle kentlerin köyleşmesi sorunu diğer bir soru olmuştur. Çünkü göç edenler ayrıldığı yerdeki hayat tarzını ve davranış kalıplarını sürdürmek istemiş ve gecekondulaşmayı ortaya çıkarmıştır (Hatipler, 2018:437). Rumeli'den göç eden Türkler, Arnavutlar ve Boşnakları birbirlerine bağlayan en önemli faktörler örf, adetler ve İslam dini olmuştur (Ağanoğlu, 2013:231).

Balkanlar bölgesinde birçok halk kültürü ögesi vardır. Bunlardan biri halk şairliği geleneğine ait olan *guslarilik*tir. Boşnak Âşık Tarzı edebiyat geleneği de Anadolu ve Rumeli sahası Türk âşık tarzı edebiyat geleneği gibi icra töresi kahvehanelere göre şekillenmiştir. Geleneğe göre anlatıcı Destancı *tamburika* veya *gusle* adı verilen bir çalgı aleti ile giriş yapar ve anlatmaya başlar (Çobanoğlu, 1998:16). Kosova'nın süreli yayınlarından biri olan Çevren Dergisi, Osmanlı Devleti'nin ardından varlığını göstermeye başlamıştır. Balkan Türk folkloru açısından önemli bir yer vardır (Tek, 2017:23). Derginin içerisinde Balkanlar bölgesine ait destan, masal, fıkra, efsane, menkıbe, atasözleri, deyimler, mâni, türkü, bilmece, tekerleme, âşıklık geleneği, tekke şairleri, düğün, sünnet ve mevlit örnekleri bulunmaktadır.

6. Balkan Türküleri

Balkanlar coğrafyası tampon bir bölge olduğu için pek çok medeniyete ev sahipliği yapmasından dolayı bu bölgede ortaya çıkan masal, fıkra, ninni ve efsane gibi oldukça fazla halk edebiyatı ürünü bulunmaktadır. Bu ürünlerden birisi olan ve çalışmaya dâhil edilen türkü türünün kafiye örgüsü, nazım birimi, vezni ve hacmi gibi dış unsurları bakımından belirli bir şekli ve türlerinin belirlenmesinde bir ölçü olarak kullanılan konu ve ezgi beraberliği bulunmamaktadır. Bu nedenle türkü *Türkmani, Varsağı, Bayatı* ve Şarkı kelimeleriyle birlikte değerlendirilmektedir (Oğuz 2001:16). Türkü ifadesi ilk defa XV. yüzyılda Doğu Türkistan'da aruz vezniyle yazılmış ve özel bir ezgi ile söylenmiş ürünler için kullanılmıştır (Kaya, 2020:6). Türk kelimesinin nisbet eki î alarak *Türkî* şeklinde oluştuğu bilinmektedir. Türküye ağıt, şarkı, deyiş, deme, hava ve ninni de denilmekte, Anadolu'da türkü karşılığında *yır*, Tatar Türkleri arasında *beyit* adı kullanılmaktadır. Türküye Azerbaycan Türkçesi'nde *mahnı*, Başkurtça'da *halk yırı*,Kazakça'da *türki, türük,* ve *halık ani*, Kırgızca'da *eldikır* ve türkü, Özbekçe'de*türki* ve *halk kaşiği*, Tatarca'da *halk cırı*, Türkmence'de "*halk aydımı* ve Uygurca'da "*nahşa*ve *koça nahşisi* denilmektedir (Albayrak, 2012:611). Türküler, bölgelerine ve konularına özgü özellikleri ya da ezgi ve sözlerin çeşitlenmesine göre şarkı, deyiş, deme, hava, ninni ve ağıt gibi başka isimlerle de adlandırılmıştır (Boratav 1988:150). Türküler bir halkın iç dünyasını, dertlerini, sevinçlerini, neşelerini, zevklerini, yaşam algılarını ve sosyo-kültürel yapılarını içeren manzum ve ezgili bir türdür. Türkülerin içerdiği konular ise çeşitlidir. Türkülerin konuları arasına aşk, günlük olaylar, kahramanlıklar, sevdalar, sevinçler, hayaller, gerçekler, dertler, hüzünler ve kederler bulunmaktadır (Artun, 2013:3).

Balkanlarda halk kültüründe âşıklar köklü bir Balkan âşıklık geleneğini oluşturmuştur. Eski Yugoslavya'da, Priştine'de, Prizen'de ve Üsküp'te güçlü bir âşıklık geleneği vardır. Âşık kahvehanelerinde âşık fasılları yapılmakta, Anadolu'dan gelen âşıklar âşıklık geleneğini Balkanlara taşımıştır. Balkanlı âşıklar da İstanbul'a gelerek âşık kahvehanelerinde Balkan âşıklık geleneğinin örneklerini sunmuştur. Balkan âşıkları gezginci âşıklık geleneği gereği bütün Balkanları gezerek âşık tarzı şiirler söylemiş, halk hikâyeleri anlatmıştır. Düğün ve çeşitli törenlere katılarak Türk halk kültürünü yaymışlardır. Aynı zamanda dervişler Balkanları gezerek tekke ve zaviyeler açarak dinî-tasavvufi şiirler söyleyerek Türk kültürünün Balkanlarda yayılmasında etkin rol oynamışlardır. Balkanlarda âşıkların destanları toplumun değer verdiği kişi ve olayları içeren, halkın duygularını, isteklerini, ihtiraslarını, acılarını ve umutlarını kapsayan bir öneme sahiptir. Bu özellikleri ile destanlar sosyal tarihe de tanıklık etmektedir. Balkanlarda tekerlemeler, masallar, halk hikâyeleri, bilmeceler, atasözü ve deyimler, türküler, maniler, ninniler, ağıtlar vb. sözlü kültür ürünleri bulunmaktadır. Birçok Türk atasözü Balkan dillerine çevrilmiş ve kullanılmaktadır (Artun, 2001:366-370).

Balkan yarımadasının geniş etnik, ulusal ve dinsel grup çeşitliliği arasında bulunan ortak şarkılar ve türküler, halk inançları ve alışkanlıklar üzerine ortak ansiklopediler,

sadece Balkan ülkelerinde var olan kahraman destanları, takvim ve aile ritüelleri, halk dansları ve Balkan festivalleri bulunmaktadır (Vukov, 2018:70). Uzun bir süre Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalması ve 14. yüzyılın sonlarından itibaren önemli bir Türk nüfusunu barındırır hale gelmesi nedeniyle Türklük coğrafyasının önemli bir sahasını oluşturan Balkanlar ile burada yaşayan Türk toplulukları da tıpkı diğer Türk toplulukları gibi, Türkiye'deki halk bilimi araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Eski Yugoslavya bünyesinde yaşayan Türk topluluklarının dilleri ve kültürleriyle ilgili bilgilere daha çok bu ülkede yetişen Türk kökenli araştırmacılar aracılığıyla ulaşılabilmiştir. Daha sonra Yugoslavya'nın dağılmasından sonraki süreçte bu bilgiye doğrudan ulaşabilir hale gelinmiştir. Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde Balkan Türklerinin dillerini, kültürlerini, tarihlerini ve edebiyatlarını konu edinen birçok yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmıştır. Yayımlanan makaleler ve bildiriler sayesinde Balkan Türkleri üzerine uzmanlaşan akademisyenlerin yetişmesi sağlanmış ve böylece günümüz Balkan ülkelerindeki araştırmacılara Türkiye'den de isimler eklenmiştir (Malta Muhaxheri, 2017:111).

7. Bulgular: İşlevsel Halk Bilimi Kuramı'na Göre Balkan Türkülerinde Vatan Teması

Türküler ait olduğu toplumun izlerini taşıyan, duygu ve düşüncelerin sözlerle ve ezgilerle aktarılması bakımından iletken bir yapıya sahiptir. Bu yansımaların bir örneği olan vatan teması, türkülerde en sık işlenen konulardan biridir. Vatan *yurt*[4] anlamına gelmekte olup bir ulusun bağımsız ve egemen olarak üzerinde yaşadığı kara parçasıdır. Bir kimsenin doğup büyüdüğü, bir milletin hâkim olarak üzerinde yaşadığı, yerleştiği ve barındığı toprak parçasıdır. Aidiyet duygusunun yoğun olarak hissedildiği vatan teması türkülerde vatana özlemi, vatandan ayrılmanın hasretini, vatandan zorla çıkarılmanın acısını yahut vatana kavuşmanın sevincini aktaran önemli işlevsel metinlerdir.

William R. Bascom'a göre halk edebiyatı ürünlerinin; *Eğlenme, Eğlendirme ve Hoşça Vakit Geçirme İşlevi, Toplumsal Kurumlara ve Törenlere Destek Verme İşlevi, Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması İşlevi ve Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi* olmak üzere dört işlevi bulunmaktadır (Bascom, 2005:226). Halk edebiyatı ürünlerinin hoş vakit geçirme işlevi vardır ancak sadece bu işlev değil aynı zamanda altında derin anlamlar bulunmaktadır. Bu ürünler toplumsal törenlere, büyülere ve ritüellere rehber olarak eşlik etmektedir. Halk edebiyatı ürünleri eğitim işlevinde halkı disipline eder, toplumsal değerleri hatırlatmaya ve yaşatmaya devam eder. Bu ürünler ayrıca sosyal baskılardan ve çatışmalardan kaçınmanın bir başka yoludur. Balkan türkülerinde işlenen vatan teması bu işlevler ile açıklanmaktadır.

4 https://sozluk.gov.tr/ (Et: 11.08.2025).

a) Toplumsal Kurumlara ve Törenlere Destek Verme İşlevi

Balkan ya da bir diğer deyiş ile Rumeli türkülerinde vatan olarak Rumeli kavramının ifade edildiği görülür. Rumeli kavramı sadece bir kara parçası değil zamanda ait olmanın, birli ve beraberliğin bir ifadesidir:

"Zurnalar çalıyor bre dilber aman

Rumeli havası

Rumeli Rumeli

Vatanım Rumeli" (Nuş, 1996:12).

Pek çok türküde konu edilen gurbet teması, Balkanlarda da kendisine yer bulmuştur. Türküde âşık, sevdiğine duyduğu hasreti anlatırken "gurbet" kavramını kullanmıştır. Söz konusu kavramın sıladan ayrı düşme anlamında kullanıldığı görülse de vatan mefhumu ile ilgili bir altyapı oluşturan düşünceden ileri geldiği öne sürülebilir. Türküde âşık gözlerinden kanlı yaşlar dökülecek kadar dertlidir. Hem sevdiğine hem de vatanına kavuşamamanın acısını çekmektedir. Âşık için hasretlik ve gurbetlik toplumsal normlara göre birbirlerine eş değer olan duygudur. Bir âşık için sevdalık ne ise vatan sevgisi de odur:

"Akşam akşam yar mumları yakarım

Gözlerimden kanlı yaşlar dökerim

Hem hasretlik hem gürbetlik çekerim

Severmisin dalboylum sevdiğim?

Dayanamam hasretine yandığım" (Nuş, 1996:21).

b) Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması İşlevi

Vatan kavramının insanın manevi pek çok ihtiyacını karşıladığı söylenebilir. Bu ihtiyaçların içerisinde en önemli olanlardan bir tanesi de ait olma ihtiyacıdır. Sevdikleri ve ailesi ile birlikte olmanın karşılığı da türkülerde dile getirilir. Bu aidiyet ve birlikte olma ihtiyacı beşikte başlar ve bir arayış olarak ömür boyu devam eder:

"Altı aylık yetim kaldım kucakta

Ne anam ne babam var ne kardaş

Yolctur kimse bana olsun arkadaş

Uyu hey nazlu menekşem sen uyu

Sen uyu ben sana ninnin olayım" (Nuş, 1996:24).

Vatan, kolektif bellek oluşurken mekân bilincini de besleyen bir hüviyet içerir. Bu bağlamda aynı toprak parçasında yaşayan milletin fertlerinin bellek mekânlarını anması ve bunu gelecek kuşaklara aktarması önem taşır. Türkülerde de Balkan coğrafyası için

önemli olan coğrafi ögeler yer alır. Bunlardan biri olan Tuna Nehri, şu şekilde bir türküde anılır:

"Görmedim hiç ah civan Aliş'imi

Tuna boyunda

Görmedim hiç ah aslan Aliş'imi

Tuna boyunda" (Nuş, 1996:27).

Vatan savunmasına ve fethe dair istenç, dini saiklerden ileri gelir. Bu bağlamda türkülerde ifadeler yer alır. Vatanı savunmak, korumak ve gelecek nesillere bırakmak önem arz eder:

"Çadırlar toplansın tuğlar dikilsin yandım aman aman

Tekbir sedaları arşa yükselsin

Tuğlar başa geçsin tekbir çekilsin

Destur saldıralım düşman eline" (Nuş, 1996:76).

"Sultan'dan Bir Gün Telgraf Geldi" isimli türkü de vatan kavramının bölge insanı için ne denli yüksek hislerle karşılık bulduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnek sayılabilir. Hayli uzun şekilde kayıtlara geçen bu türkü, bir askerin Balkan coğrafyasındaki pek çok coğrafya ve şehri sayarak nasıl vatan toprağı kaybına uğranıldığını anlatması bakımından tarihi bir kaynak hüviyeti de taşımaktadır. Sultan'dan cihat için gelen telgrafın yüreği hançerle deldiğini ifade eden asker, aynı zamanda bu daveti bir düğün davetiyesi olarak da ele alır:

"Sultandan bir gün telgraf geldi

Yüreğim benim hançerle deldi

Davetliler bize, düğün kuruldu

Gazi olanlar yola hemen doğruldu" (Vırmiça, 2018:146).

Vatandan ayrı düşmek, dertli dertli söyletir. Vatan sevgisi ruhun özlem duyduğu asıl ve gerçek âlemi ifade etmektedir. Vatandan ayrı düşmek aynı zamanda bireyi evinden, ailesinden ve dostlarından ayrı düşmesi demektir:

"Mektup yazdım dört bile ucu kareli

Kareli aman aman

Aman ayrı düştüm ben vatanımdan

Evimden dostumdan" (Nuş, 1996:258).

Vatan ve sevgili aşkı birbirine denktir. Ancak vatan sevgisi her şeyden önce gelir. Balkan türkülerinde sıklıkla işlenen vatan temasında öne çıkan hislerin başında vatan sevgisi ve bu sevginin gelecek kuşaklara aktarılması bulunmaktadır. Vatan toprağından ayrılmak hayli güçtür. Delikanlıya bu iş, yâri ile vedalaşmak gibi gelir:

“Büyük ağaç yanında sigara yaktım

Elveda olarak Prizren’e baktım

Hakka yalvarıp dualar ettim

Oradan kalkıp yoluma gittim” (Vırmiça, 2018:147).

Vatandan ayrılık anadan veya sevgiliden ayrılmak gibidir. Vatana kavuşamamanın acısı ise he şeyden önce gelmekte, bu ayrılık asla unutulmamaktadır:

“İki arkadaşım bana eşit idi

Prizren’den çıktık saat beş idi

Avdetim kanun-i evvel on idi

Vatandan ayrıldım ömrüm son idi” (Vırmiça, 2018:147).

Vatandan ayrı kalmak yaşanılmamış bir gençlikle aynı anlamı taşımaktadır. Gurbete düşen, vatanından ayrı kalanın gençliği ziyan olmuştur:

“Kalaraş’ta tamam üç ay kaldık

Karlar içinde bele kadar kaldık

Biz de bu işe şaşırıp kaldık

Eyvah gençliğimiz gurbette kaldık” (Vırmiça, 2018:148).

Vatan sevgisi doğulan topraklara olan bağlılığı ifade etmektedir. Vatanı korumak, kazanılan vatanın nasıl kazanıldığını hatırlamak, düşman elinde kalan vatana duyulan keder, derin bir acının ifadesidir:

“Vatana varsam çoktur a canım

Caddeye gitmeden yoktur amanım

Düşman ellerinde ben de pişdarım

Küffarı arayıp vurmak isterim” (Vırmiça, 2018:148).

Vatan bir kara parçası olmakla beraber aynı zamanda üzerindeki maddî değerler, manevî duygularla anlam kazandığı için buradaki her şey kıymetli ve özeldir. Vatandan gelen en ufak parça malzeme bile kıymetli görülür:

“Açın bakın sandığında neleri vardır

Vatandan celmiş kumaşları vardır

Kızım celin olmiş evde şenlik vardır

Celın, dostlar koyşilar celin bakılır

Kızım be kızım tellidir kızım” (Vırmiça, 2018:170).

Bebeklerin gelişimlerinde ve güvenli bağlanmalarında önemli bir yeri bulunan ninnilerde dahi vatan şuur ve düşüncesi yer alır. Bebek uyumalı ve büyümelidir. Çünkü bu

günleri anlatmalı, şehit babasını yâd etmelidir. Bu da vatan sevgisinden ileri gelmektedir:

"Aman aman uyu yavrum

Uyuyacak cünler var

Bu cünleri andıracak cünler var

Şehit baban üzerinde cüller var

Sen aglama ben aglarım ninni

Bu bi vatan sevgisidır ninni" (Fişar, 2018: 39).

Geride bir anne kalmış, Balkan topraklarında yaşayan baba Çanakkale cephesinde şehit olmuştur. Bu duygu ve acı ise ancak vatan sevgisi ile taşınabilmektedir. Evlat, bu ninnilerle büyüyecek ve gerekirse o da vatanı kurtarmak için can verecektir:

"Aman aman uyu yavrum anan sallar beşigi

Baban olmiş Çanakkale şehidi

Şehitlere sorgu sual sorolmaz

Çabuk büyü vatan kurtar ninni" (Fişar, 2018:39).

Babasının yerine cepheye gitme sırası için yetiştirilen bebeğin, düşmanlardan intikam alacağı umulmakta, bu bebek vatan sevgisi ile büyütülmektedir:

"Baban şehit sen yerine ceçersin

Düşmanlardan intikamini alirsin

Çabuk büyü vatan kurtar ninni

Sen aglama ben aglarim ninni" (Fişar, 2018:39).

Tuna Nehri civarında bulunan bir yer ile ilişkilendirilen türküde geçen kavram, İslam beldesi olan vatanın mukaddes sayılması ile ilgili ipuçları içerir:

"Ada Fethislam'a bakar

Arasından girdab akar

Topcularıcenke bakar

Metindir Ada Kalesi

Alınmaz Kastel kulesi" (Soysal, 2007:20).

c) Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi

Kendi ülkesinde bulunan bir yerde barınamamak ve düzen kuramamak bile "vatan tutamamak" olarak anlamlandırılır. Bu, büyük bir dert sebebidir. Bu dert kimseye açılamamakta, ancak türkülerle dile getirilmektedir:

"Tutamadım ben bu yerde bir vatan

Yastıcağım gülgülü yorganım diken

Bu ayrılık benim belimi büken

Yar büken aman

Ah ayrı düştüm ben vatanımdan

Evimden dostumdan" (Nuş, 1996:260).

Vatan kavramı, Balkanlardan ibaret sayılmaz. Vatanın her yeri için sancı duyan asker, kendi hududunun dışına taşarak devletinin hudutlarını sahiplenir ve meydan okumaya devam eder:

"Vatandan salındık epeyce ırak

Böyle bundan vatana edelim dikkat

Çok gördü hal nice biçare Rif'at

Padişah işine edelim dikkat!

Uram süngü ile düşmana salam

Küffar İngiliz'den Mısır'ı alam

Düşmandan birçok ganimet alam

Oradan gidip Hicaz'a varam!

Tuna'nın içinde gemiler gezer

Yüreğim içinde bir sizi sızar

Yarabbi murtada gösterme dizzar

Eyvah Kalaraş'ı doldurduk mezar" (Vırmiça, 2018:152).

Bölgede cuma günü yola çıkılması hoş karşılanmamaktadır. Ancak vatandan ayrılık için cuma günü Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi üzerine göç yoluna çıkan kişi vatandan uğurlanmak için kimse ile muhatap olamamıştır. Daha önce yürünmemiş yollar tanınmamış kişiler ile vatan, artık uzaklarda kalmıştır:

"Cuma cüniçiktım yola çiktım yola

Çimse çikmadiugurlamaya

Neme aglayayım ne da cüleyım

Cürmedıgım yollar yol oldi bana

Tanmadıgım dostlar dost oldi bana" (Fişar, 2018:19).

Vatanını savunurken şehit olan Hasan isimli bir gencin ardından yakılan ağıt, düşmanın vatan topraklarına ayak basması ile daha acı bir seslenişe sebep olur:

"Bajdaranasügüdünde teslim bayragi

Buraya basmiştirçufarayagi

Vatani satanlar hiç dilidibayagi

Oyan Hasan oyan yavrum bak neler oldi

Osmanlisaraylariçufarlendoldi" (Fişar, 2018:23).

Vatandan ayrı düşmek, eziyetlerin en büyüğü olarak ele alınır. Düşman karşısında çatışmaktan yorgun düşen veya vatanından ayrı kalıp ona kavuşamayan kimselerin bağrında ateş yanmaktadır:

"Felek şiddetini hadden aşirdı

Firkat ateşine bağırları pişirdi

Kendi vatanından gurbete düşürdü

Hasret oldum vatanımdan vatana" (Soysal, 2007:93).

d) Eğlenme, Eğlendirme ve Hoşça Vakit Geçirme İşlevi

Vatan tasvirinde tabiatla kurulan temas da önemlidir. Balkanlarda bulunan dağlar, tabiat güzellikleri, kuzuların sesi, kavalın tınısı da vatanın tasvir edilmesinde yer bulur:

"Etrafımız hep dağlar

Çayır çimen ve bağlar

Koyun kuzu meliyor

Kaval sesi inliyor" (Nuş, 1996:42).

8. Sonuç

Türkü, Türk halk edebiyatı verimleri içinde konu çeşitliliği bakımından en geniş yelpazeye sahip ürünler içindedir. Türküler sözlü aktarım ile halkın kültürünü ve ruh dünyasını en doğal biçimde yansıtırlar. Bunun yanı sıra türkülerde, kolektif bilinçle oluşturulmuş vatan ve millet gibi unsurlara yüklenen anlamlar da yer bulur. Balkan coğrafyası da Türklerin, Anadolu gibi vatan kıldığı ve yüzlerce yıllık kültürel mirasın taşınması sonucunda derin bir iz bıraktığı coğrafyalardan biridir. Cemiyetin her halini yansıtan türküler de Balkanlarda bırakılan bu izi işlemekte ve etkili bir sesle günümüze ulaştırmaktadır.

Yaklaşık 500 yıl Osmanlı İmparatorluğu himayesinde kalan Balkanlar'ın Osmanlı Devleti'nden kopma süreci ise 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığı ile başlamış ve 1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasıyla son bulmuştur. Balkan ülkelerinde yaşayan Türk ve Müslüman halklar, Osmanlı Devleti'nden sonra Anadolu ile bağlarını kesmemiş; dinî, siyasî, ekonomik ve kültürel baskılara rağmen kendi kimliklerini korumayı başarmıştır. Söz konusu yarımada halk bilimi ve halk edebiyatı ürünleri ile zengin bir birikime sahiptir. Özellikle bu coğrafyadaki türküler, toplumsal hayatın pek çok alanında üretilen ve yaşatılan sözlü kültür ürünlerinden biridir. Aşk, acı, sevgi, ayrılık, kavuşma, ölüm, doğum, evlenme, sevda vb. pek çok duyguyu yansıtan türkülerin

ayrıca politik görüşleri de yansıtan bir tarafı bulunmaktadır.

Köklü bir geçmişi olan, birçok medeniyete ev sahipliği yapan, uzun süre Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan ve 14. yüzyılın sonlarından itibaren önemli bir Türk nüfusunu barındırır hale gelen Balkan yarımadası bugün de edebiyat araştırmalarına konu olmaya devam etmektedir. Bu birikimlerden birisi olan, Rumeli halkının tüm sosyal ve siyasal geçmişine şahit olan Rumeli türkülerinin de önemli bir kısmı vatan ve göç temasıyla ilgilidir. Bu türküler içerisindeki olaylar ve kahramanlar bakımından W. Bascom'un işlevsel teorisinde olduğu gibi topluma destek verme işlevine, yaşanan olayları gelecek kuşaklara aktarma işlevine ve toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevine sahiptir. Rumeli türkülerinde vatandan ayrı kalmak bir eziyet olarak görülmüş, yeni doğan bebeklerin vatan duygusu ile büyütülmesi ve düşmanlardan intikam alması istenmiştir. Rumeli türkülerinde vatana ayak basan düşman yerli halka acı vermiştir. Halk arasında *vatan tutmak* ifadesi Rumeli türkülerinde de yer bulmuş, işgallerden dolayı kendi vatanını yer tutamayan halka bu durum elem ve üzüntü vermiştir. Balkanlarda yaşanan işgaller ve savaşlar Balkan halklarının türkülerine isyan ve geleceğe sesleniş olarak yansımıştır. W. Bascom'un özellikle *gelecek kuşaklara aktarma işlevinde* olduğu gibi bu coğrafyada yaşanan tüm olumsuz durumların unutulmaması ve gelecek nesillere taşınması istenmiştir.

Kaynakça

Agim Fişar 50. Sanat Yılı. (2018). Kosova Türkleri Milli Bayramı Vakfı Yayınları.

Ağanoğlu, H. Y. (2013). Balkan Harbi Sonrasında Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti. Balkanlar ve Göç. (Ed.: Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe). Bursa: İhlas Matbaacılık, s. 226-241.

Albayrak, N. (2012). Türkü maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (41): 611-612.

Artun, E. (2013). Türkü Söyleme Geleneği ile Türkülerde Tür, Şekil ve Tasnif Üzerine Düşünceler. 4. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Türkü, Türkülerimiz, Öyküleriyle Türküler Sempozyumu, 22-24 Mart 2013, Fethiye-Muğla, s.1-9.

Artun, E. (Haziran, 2001). Türk Halk Kültürünün Balkanlardaki Rolü. Türk Kültürü, 39(1): 366-370.

Azadovski, M. (1992). Sibirya 'dan Bir Masal Anası. (Çev: İlhan Başgöz). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bascom, William R. (2005). Folklorun Dört İşlevi. (Çev. Ferya Çalış). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar II. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Baysal, M. (2022). II. Abdülhamid Döneminde Balkanlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Boratav, P. N. (1969). Az Gittik Uz Gittik. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Boratav, P. N. (1988). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Çobanoğlu, Ö. (1998). Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Boşnak Âşık (Gusları) Tarzı Şiir Geleneği Arasında Ortaklıklar Üzerine Tespitler", Millî Folklor, 10(39): 8-24.

Elçin, Ş. (1986). Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Emin, O. (2024). Balkan Türk Edebiyatı'nda Türk Dünyası. Turkologık Tadqıqotlar Xalqaro Ilmıy Jurnalı, s. 128-138.

Gennep, A. (1939). Folklor. (Çev: Pertev Naili Boratav). Ankara: Ulus Basımevi.

Gökdağ, B. A. (2012). Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dilsel Boyutları. Karadeniz Araştırmaları, (32): 1-27.

Görkem, İ. (2006). Tahir Alangu'nun Balkan Folkloru Çalışmaları. Türkbilig, (11): 40-55.

Hatipler, M. (2018). Cumhuriyet Dönemi Balkan Göçlerinin Sosyal Politikalar İle İlişkileri. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(2): 423-445.

İnalcık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar. BAL-TAM Türklük Bilgisi (3): 20-44.

Karakuş, E-Uçkun, R. (2014). Balkan Türkleri Edebiyatı Ve Halk Kültürünün Türkiye'deki Üniversite Eğitiminde Yer Almasının Gerekliliği Üzerine Bazı Tespitler. TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 2(3): 135-157.

Karpat, K. H. (1992). Balkan Maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (5): 25-32.

Kaya, D. (2020). Türkülerdeki Yanlışlıklar. https://dogankaya.com/fotograf/turkulerdeki_yanlisliklar_ekitap.pdf (Et: 11.08.2025).

Malta Muhaxheri, N. (2017). Türkiye'deki Halk Bilimi Araştırmalarında Kosova Türk Halk Kültürünün Yeri. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 7(13): 110-128.

Nuş, A. (1996). Rumeli Türküleri. İstanbul: Say Yayınları.

Oğuz, M. Ö. (2001). Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Paqarizi, S. (2010). Balkanlardaki Ortodoks Kiliseleri. Balkan Araştırmaları Dergisi, 1(2): 176-198.

Soysal, F. (2007). Rumeli Olay Türküleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şimşek, E. (1990). Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Tek, R. (2017). Balkan Türk Folkloru Araştırma ve İncelemelerinde Önemli Bir Kaynak: Çevren Dergisi. Karadeniz Araştırmaları, 14(54): 19-40.

Tufan, M. (1989). Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri. Erdem, 5(15): 925-976.

Vırmiça, R. (2018). Prizren ve Prizren Türk Halk Türküleri ve Hikâyeleri. Kosova: Kitap Yayınları.

Vukov, N. (2018). Ortak Mirası Çözümlemek: Balkanlar'da Folklor Gelenekleri, Ulusal Kimlikler ve Ayrımcı Kültürler. (Çev.: Ayşe Merve Kamacı). Uluslararası Balkan Kongresi, s.63-71.

Xhanarı Latıfı, L. (2023). Osmanlı Kültürünün Balkan Folkloru ve Özellikle Arnavut Folkloru Üzerindeki Etkileri. Uluslararası Deniz ve Kıyı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s.109-126.

Elektronik Kaynakça

https://sozluk.gov.tr/ (Et: 10.08.2025).

https://sozluk.gov.tr/ (Et: 11.08.2025).

26. OTURUM

Balkanlarda Kültürel ve Tarihsel Etkileşimler: Göç, Kimlik ve Ekonomi

Kültür ve Unsurlarının Ticari İlişkiler Üzerindeki Etkisi: Kosova ve Türkiye Örneği

Neshat Podvorica[1]

Özet

Ekonomik ve politik belirleyicilerin giderek artan dinamizmine rağmen kültürel ve tarihsel faktörler ticari ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Batı Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, kültürel ve tarihsel miraslardan etkilenmeye devam etmektedir. Bu makalenin amacı, zamansal bir çerçeve içinde, kültürel faktörlerin Türkiye'nin Batı Balkanlarla olan ticari ilişkileri üzerindeki etkisini, özellikle Kosova örneği üzerinden incelemektir. Bu çalışma, ticari ilişkilerin sadece ekonomik çıkarların ötesindeki derin boyutlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bulgular, kültürel faktörlerin özellikle dini bağlamlarla bağlantılı olarak önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir; bu etki, hizmet ticareti açısından belirgin iken, mal ticareti söz konusu olduğunda açık bir ilişki ortaya çıkmamaktadır. Ayrıca, turizm sektöründe kültürel unsurlar, özellikle Kosova bağlamında belirgin olan olumlu bir etki eğilimi sergilemektedir. Ayrıca, kültürel ve tarihsel duyarlılık, ticaret ortakları arasında güven inşa etme süreci için daha elverişli bir ortam oluşturabilir. Bu boyutun ötesinde, ticari ilişkiler, ülkeler arasında daha ileri düzeyde entegrasyon ve ekonomik iş birliğini temsil eden yabancı yatırımlar aracılığıyla da güçlendirilebilir. Kısa vadede, doğrudan yabancı yatırım, partner devletler arasındaki ticaret akışlarını azaltabilir; ancak uzun vadede, ekonomik kalkınma ilerledikçe, özellikle sanayi sektöründe olmak üzere diğer sektörlerde ticaretin genişlemesine fırsatlar yaratır. Ticaret ilişkilerini sürdürmeyi veya güçlendirmeyi hedefleyen ülkeler, kültürel bağlar çerçevesinde iş birliğini geliştirmeli ve ilgili azınlık topluluklarını, yani Kosova'daki Türk azınlığını ve Türkiye'deki Arnavut azınlığı, çeşitli kültürel girişimler aracılığıyla doğrudan sürece dahil etmelidir.

Anahtar Kelimeler: kültür, uluslararası ticaret, dil, din, Kosova

The Impact of Culture and Its Elements on Trade Relations: The Case of Kosovo and Türkiye

Abstract

Cultural and historical factors continue to play a significant role in shaping trade relations, despite the growing dynamism of economic and political determinants. In this context, the trade relations between the Western Balkan countries and Türkiye remain influenced by cultural and historical legacies. The purpose of this paper is to examine, within a temporal framework, the impact of cultural factors on Türkiye's trade relations with the Western Balkans, with particular emphasis on Kosovo. This study seeks to uncover the deeper dimensions of trade relations beyond purely economic interests. The findings suggest that cultural factors exert a significant influence, particularly in connection with religious contexts, especially with regard to trade in services, whereas no clear relationship emerges in the case of goods. Moreover, in the tourism sector, cultural elements demonstrate a positive impact tendency that is particularly evident in the context of Kosovo. Moreover, cultural and historical sensitivity can foster a more favorable environment for building

1 Dr., Teaching assistant, University of Prishtina, Kosova. neshat.podvorica@uni-pr.edu, ORCID: 0009-0008-0397-0578.

trust between trade partners. Beyond this dimension, trade relations may also be reinforced through foreign investment, representing a more advanced stage of integration and economic cooperation among countries. In the short term, foreign direct investment may reduce trade flows between partner states; however, in the long run, as economic development progresses, it creates opportunities for the expansion of trade across other sectors, particularly within industry. Countries aiming to maintain or strengthen trade relations should advvance cooperation within the framework of cultural ties by directly involving the respective minority communities – namely, the Turkish minority in Kosovo and the Albanian minority in Türkiye – through various cultural initiatives.

Keywords: culture, international trade, language, religion, Kosovo

1. Introduction

Countries pursuing economic development tend to seek deeper integration into international markets. To achieve this objective, they engage in various economic and political agreements; however, cultural factors have historically played a significant role in shaping such processes. With the intensification of globalization, trade interactions among countries have expanded, offering a wider range of commercial opportunities. However, cultural differences frequently pose challenges to trade relations.

The relations between the Western Balkan countries (Albania, Kosovo, North Macedonia, Serbia, Bosnia and Herzegovina) and Türkiye are rooted in historical, cultural, and economic ties stemming from these countries' past within the Ottoman Empire. These ties continue to be reflected today in trade exchanges and various economic agreements, including with the framework of libateral arrangements between states. The relations between Kosovo and Türkiye are particularly shaped the presence of the Albanian community residing in Türkiye, as well as the Turkish community in Kosovo and in several other Western Balkan states. These communities have facilitated closer interaction by easing the entry of firms into new markets and serving as mediators in communication, and reducing language barriers. Furthmore, the increasing number of scholarships provided by Türkiye for study opportunities has also contributed to overcoming linguistic barriers.

All countries maintain specific historical relations with one another, which in turn shape whether their interactions are favorable or strained. These historical ties have influenced the development of shared cultural elements, while at the same time contributing to the emergence of antagonisms that have further deepened divisions. Nevertheless, these countries have cooperated in other dimensions, prioritizing interests such as economic ones. For a long period, the Western Balkan countries, with the exception of Albania, were part of the former Yugoslavia, a circumstance that contributed to the development of certain shared elements of material culture, particularly reflected in the construction of similar infrastructure. However, the failure to address internal issues within the former Yugoslavia contributed to the further accentuation of differences in terms of intangible cultural elements, particularly during the violent

dissolution of the federation. Therefore, the numerous and persistent challenges faced by the Western Balkan countries have often contributed to the continued presence and reinforcment of these cultural elements, primarily intangible ones. In this context, cultural elements in the Western Balkan countries play a significant role in economic relations, particularly in trade.

In this regard, the presence of the Ottoman Empire in the Western Balkans has also contributed to the convergence of certain cultural elements. These elements are typically discussed in the context of religion, customs, traditions, as well as the culture surrounding comercial relations. In the Balkan countries where religious commonalities are more prevalent, such as Kosovo, Albania, North Macedonia, and Bosnia and Herzegovina, the first three are primarily composed of Albanian community, while the latter, is predominantly Bosniak. Moreover, the presence of minorities in these countries increased the necessity for trade relations and economic cooperation.

In this context, all Western Balkan countries have established trade agreements with Türkiye, which have influenced the scale of their trade relations. The size and population of the Western Balkan countries have contributed to the limitation of trade interactions in these respects. Furthermore, delays in European Union integration are considered to have impacted the growing weight and influence of Türkiye in the Western Balkans. This paper is structured as follows: first, the main findings from the literature review will be presented and discussed; this will be followed by the methodology and the resulting findingds, and subsequently by the conclusions and recommendations. Finally, the references used and the appendices are provided.

2. Literature Review

The factors influencing trade relations between countries vary consideably, in some cases, economic, political, or cultural dimensions are emphasized more strongly. This variation depends on the specific characterstics of the countries involved. In this regard, Fekete (2016) highlights that of Türkiye's cultural ties based on ethnicity and religion are stronger with Albania and Bosnia and Herzegovina than with Serbia and Croatia. The author further argues that, in the context of globalization, market opportunities, geographical distance, and the ability to pay for goods plays a more significant role than historical and cultural relations.

It is worth emphasizing that the study of culture remains one of the most challenging topics. Nevertheless, one of the most prominent and rigorous scholars in this field is Geert Hofstede, who conceptualized culture through six dimensions: Power Distance, Uncertainty Avoidance, Individualism vs. Collectivism, Masculinity vs. Femininity, Long- vs. Short-Term Orientation, and Indulgence vs. Restraint (Hofstede, 2011). Consequently, approaches to culture may depending on which of these dimen-

sions predominates within a society or country. On the other hand, trade relations are always influenced by a variety of factors that shape their trajectory. With regard to the findings for the Western Balkan countries, Trivić and Klimczak (2015) emphasize that non-economic factors in the region play the most significant role in determining trade values between countries. Consequently, it is observed that cultural factors exert a substantial influence on trade relations among the countries under analysis.

Regarding the effects of culture on international trade, Cyrus (2015) emphasizes that as trade increases, cultural distance tends to diminish, since greater levels of trade foster cooperation between countries and their people, rhereby reducing differences. Nevertheless, the author highlights that there is limited evidence on how international trade directly influences culture. This phenomenon usually emerges in the context of product consumption, where other factors, such as economic considerations, play a decisive role even before the purchasing decision is made. In line with this, Yan et al. (2024) also conclude that there is no empirical evidence confirming of international trade on culture.

The impact of cultural aspects is considered to be greater in the trade in services than in trade in goods. This is because individuals ecounter elements of culture more directly, including language, belief systems, spaces required for religious practices, and related factors. In this regard, Yan et al. (2024) analyzed the role of American films in shaping global culture, particularly in China, concluding that they have exerted a positive influence, especially in dimensions such as individualism, power distance, long-term orientation, and indulgence. Moreover, various countries have undertaken measures to protect industries that are directly linked to cultural elements (Goff, 2019), recognizing both their economic significance and the extent of their influence.

According to Acheson and Maule (2006), cultural factors influence economic activity whether they are imposed or inherited, as elements such as religion and language transcend national borders. In many cases, the growth of such exports is also perceived as an opportunity to enhance the cultural influence of a country within a region. In this regard, Fekete (2016) emphasizes that the export of Turkish culture could contribute to increasing Türkiye's popularity in the region. This is particularly evident in the dissemination of culture through the sale of Turkish films and television series, which have gained significant momentum in recent years (Daily Sabah, 2025), given that audovisual products are widely accessible to diverse segments of society.

According to Harxhi (2017), Türkiye's successful transition, particularly in addressing social, political, and economic challenges in the early 1990s, enabled it to engage intensively with the problems of the Balkan region. This was especially significant given the delayed onset of transition in these countries and their emergence from the conflicts they had experienced. This situation in the Western Balkans allowed Türkiye to ex-

pand its influence and presence in the region. Similar findings are reported by Tahirovic (2014), who emphasizes that Türkiye's presence has contributed both to economic growth and to trade policiy development. Türkiye 's position in the Western Balkans extends beyond cultural and economic relations to encompass its role in guaranteeing and preserving regional stability, derived from its status as a NATO member as well as from policies broadly acceptable to all countries under consideration. Türkiye 's influence in the Western Balkans is also acknowledged by the European Union and the United States, particularly in Kosovo and Albania, where it serves as a counterbalance to the growing influence of Russia and China.

The impact of cultural factors on trade relations is also justified by disparities in country size or population. However, the relationship between culture and international trade can also observed among countries at similar levels of economic development. In this regard, the study by Sandalcılar (2012) analysez Türkiye's trade relations with BRIC countries and finds, among other things, that cultural similiraties and shared traditions exert a positive influence on Türkiye. At the level of business penetration in the private sector, according to Dursun-Özkanca (2016), Turkish firms have the greatest presence in North Macedonia and Albania, a moderate impact in Bosnia and Herzegovina and Kosovo, and low engagement in Montenegro and Serbia.

On 27 September 2013, the Republic of Kosovo signed a Free Trade Agreement with Türkiye in Ankara (Ministry of Trade, 2025). According to Gashi (2017), this agreement ensures that Kosovo's exporters have duty-free access to the Turkish market for over 8,000 industrial products. In return, Kosovo committed to eliminating customs duties on more than 2,200 industrial products with immediate effect. Regarding bilateral agreements, Disdier et al. (2010) find that they have a positive impact on trade relations, particularly in cultural goods. Specifically, the authors empasize the role of a shared language, which significantly influences trade in cultural goods. They also emphasize the historical factor of prior colonialization. Similarly, Rukiqi (2022) notes that cultural similarities have a positive effect on trade between Türkiye, Kosovo, and Albania. Overall, it can be stated that Türkiye's soft power has been particularly influential in supporting Kosovo's stability and the integration of the Western Balkans (Ketenci, 2023).

One of the key factors influencing economic growth remains the export of services, as it is considered to generate higher economic gains. In this context, shared cultural elements have contributed to the growth of tourism between countries. In Kosovo, regarding foreign visitors, those from Türkiye rank fourth, following tourists from Albania, Germany, and Switzerland (MIET, 2024). On the other hand, Türkiye is considered among the countries with the highest number of tourists globally. According to Forbes (2025), in terms of tourist arrivals in 2024, Türkiye ranked among the top five countries worldwide, attracting over 52 million visitors. Particularly brior to the visa

liberalization period, the number of visitors from Kosovo to Türkiye was substantial. For instance, in 2019, it is estimated that over 150,000 visitors from Kosovo traveled to Türkiye, primarily concentrated in Istanbul and Antalya. This trend was partly a consequence of the mobility restrictions faced by Kosovar citizens in European Union countries. In recent years, the decline in visitor numbers has also been associated with rising inflation, especially after 2020, as illustrated in Graphs 1A and 1B in the Annex.

These charts indicate that, compared to the other countries included in the analysis, Türkiye has experienced a higher level of inflation since 2010, which has become particularly pronounced from 2020 onwards. This trend has contributed to making tourism increasingly unaffordable for citizens of other countries, especially those from the Western Balkans, and in particular Kosovo. At the same time, new tourism routes have emerged during these years, primarily in Greece, especially for Kosovar citizens following the visa liberalization. Beyond the inflationary pressures in Türkiye, citizens of Western Balkan countries have also faced higher prices in their own countries, particularly following the onset of the pandemic, which has further reduced their financial capacity to travel for vacations over longer distances.

To enhance tourism, there are joint initiatives aimed at promoting the sector, particularly through various fairs, including those organized in Türkiye, where Kosovo also has the opportunity to showcase its capacities to attract tourists not only from Türkiye but beyond. Cultural factors and circumstances influence tourist attraction, however, the concentration of the diaspora also plays a significant role. In this regard, the concentration of the Albanian diaspora in Greece and Italy facilitates their mobility along the coasts of these countries. On the other hand, Serbia is primarily concentrated in Greece and Montenegro. Therefore, with the anticipated increase in competition in the coming years, the influence of cultural factors on attracting tourists may diminish.

Another factor influencing trade relations between the countries under analysis is the healthcare sector, in which Türkiye has been the only country to achieve a positive trade balance. In this context, over 60 percent of the expenses for patients that Kosovo supports for treatment abroad are directed to Türkiye (Health Insurance Fund, 2019). In the context of institutional and cultural factors, it is noteworthy that healthcare institutions in Türkiye have provided medical services even when financial obligations had not been fully settled, resulting in debts reaching millions of euros, a situation acknowledged by the Minister of Health of Kosovo (Kallxo, 2022). The establishment of trust in commitments will fulfill their financial obligations has enabled access to healthcare services, in contrast to other countries where the completion of financial obligations is required in advance.

A more advanced stage of economic cooperation is often reflected in the level of foreign direct investment (FDI) between countries. Culture, with its various elements, influences the attraction of FDI (Aggarwal et al., 2012). Similarly, Helbe (2007) finds

that sharing the same religion can facilitate international trade and foreign investment, however, the presence of diverse religions may, in some cases, be more advantageous. Such differences are evident in the countries of the Western Balkans with respect to religious composition.

3. Methodology And Results

To present and understand the relationships between culture and trade relations, the trade flows between countries have been analyzed. Additionally, the share of exports has been examined both as a percentage of total exports and as the share of Türkiye 's exports within overall exports. The analyses are particularly framed in the context of Kosovo, while the trend of foreign direct investment is also discussed to assess the weight and potential of FDI in enhance or sustaining economic relations between countries.

Particularly for small countries, the analysis of international trade trends, especially bilateral relations with a specific partner, such as Türkiye becomes challenging due to considerable fluctuations. In this context, the trends of Kosovo's exports to and imports from Türkiye are presented. According to the figure, it can be observed that exports during the period 2010–2024 remained below 5 percent. By contrast, imports exhibited a marked upward trend over the years, stabilizing around 15 percent. This indicates a deterioration in Kosovo's trade balance vis-avis Türkiye.

Figure 1. Kosovo's exports and imports of (percentage of total trade in goods)

Source: ASK (2025)

To enable a comparative perspective, the results are analyzed within the broader context of Kosovo's exports, their aggregate value, and the trade relations between Türkiye and Kosovo. Section (a) presents Kosovo's imports from and exports to Türkiye, expressed in millions of euros. The trade data indicate that while Kosovo's exports to Türkiye have tripled, their absolute value remains relatively low, reaching approximately €28 million. By contrast, imports have increased more than sixfold, amounting to nearly €1 billion.

Table1. Trade Relations between Kosovo and Türkiye

	A[2]		B[3]		C[4]	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export
2010	150.4	9.4	2157.7	296.0	7.0	3.2
2011	184.5	7.8	2492.3	319.2	7.4	2.5
2012	199.9	11.4	2507.6	276.1	8.0	4.1
2013	204.9	7.4	2449.1	293.8	8.4	2.5
2014	238.3	10.4	2538.3	324.5	9.4	3.2
2015	252.3	9.2	2634.7	325.3	9.6	2.8
2016	288.5	7.6	2789.5	309.6	10.3	2.5
2017	292.6	7.2	3047.0	378.0	9.6	1.9
2018	336.5	8.4	3347.0	367.5	10.1	2.3
2019	431.5	8.0	3496.9	383.5	12.3	2.1
2020	409.4	11.0	3296.6	474.9	12.4	2.3
2021	587.5	17.5	4684.2	755.7	12.5	2.3
2022	843.0	23.5	5639.4	920.4	14.9	2.5
2023	877.2	20.2	5917.0	863.1	14.8	2.3
2024	918.0	27.6	6370.4	941.5	14.4	2.9

Source: ASK (2025b)

In the two columns of section B, the total exports and imports of Kosovo are presented, where it is evident tha the trade deficit remains at high levels. In 2024, exports approach a value of 1 billion euros, compared to imports which exceed 6.3 billion euros. Meanwhile, columns C, display Kosovo's exports to and imports from Türkiye, expressed as a percentage of Kosovo's total trade in goods.

To provide a clearer distinction, the following figure illustrates exports and imports in millions of euros.

Figure 2: Kosovo's Exports and Imports from Türkiye (in million euros)

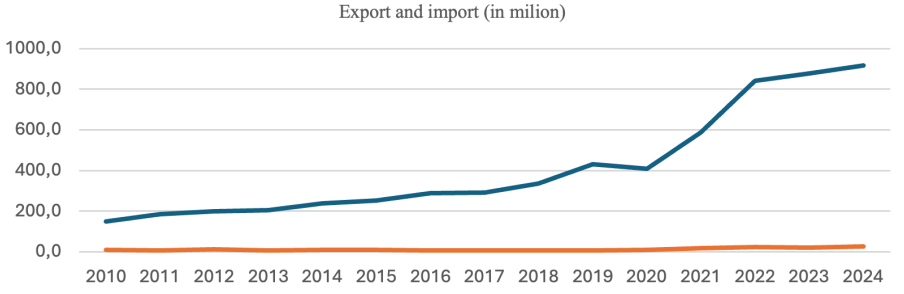

Source: ASK (2025b)

2 Kosovo's exports and imports with Türkiye (million euros)
3 Total exports and imports of Kosovo
4 Percentage of Kosovo's total exports and imports with Türkiye relative to overall merchandise trade

It is observed that Kosovo's exports have remained approximately at the same level. On the other hand, imports from Türkiye have shown an increasing trend, reaching around one billion euros. This indicates that Türkiye has significantly penetrated the Kosovan market, particularly following the signing and entry into force of the bilateral trade agreement.

Regarding Figure 3, it is evident that Türkiye's exports, measured in millions of U.S. dollars, are predominantly directed toward Serbia compared to the other countries. This can be attributed to the relative size of Serbia economy. On the other hand, the country receiving the lowest level of exports remains Montenegro. One of the destinations for Turkish exports is Albania, which in recent years has demonstrated a general upward trend. It is particularly noteworthy that, following the COVID-19 pandemic, Türkiye's export flow to the Western Balkans have increased significantly. This development is primarily attributable to the disruptions of global supply chains, especially those originating from China, as well as the rising costs of transportation from other countries. Consequently, imports from Türkiye proved to be comparatively less costly for the Western Balkan economies.

Figure 3: Türkiye's Exports by Country (Million USD)

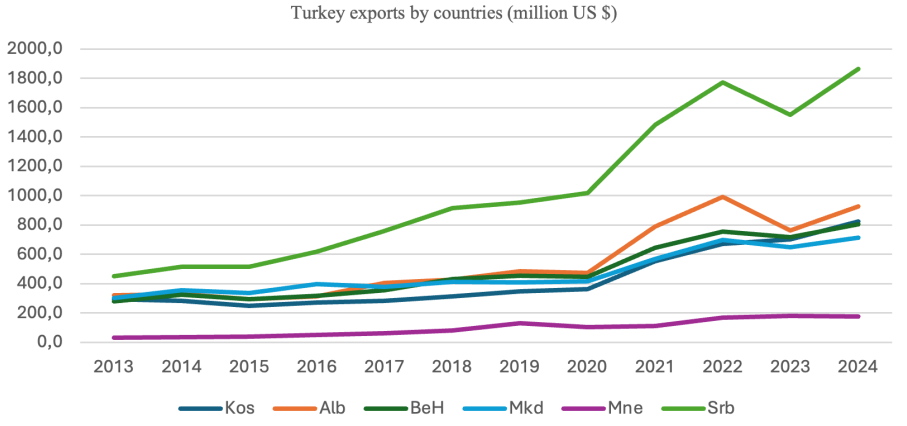

Source: Turkish Statistical Institute (2025)

Although tourism revenues are high, it remains important for countries to maintain diversification in their trade relations. This is because, in the event of economic disruptions, diversification enables economies to remain more resilient, as demonstrated by the situation during the COVID-19 pandemic. In this context, as shown in Figure 4, Albania and Montenegro record a higher share of international tourism revenues as a percentage of total exports compared to Türkiye.

Figure 4 International tourism in the Western Balkans and Türkiye, receipts (% of total exports)

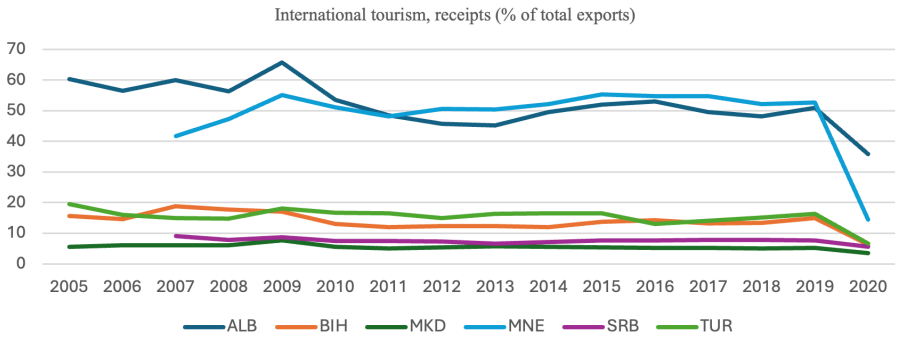

Source: World Bank (2025)

According to the World Bank, data for Kosovo is lacking; however, its tourism potential appears limited due to insufficient development of the sector. In can be observed that Türkiye, despite being one of the leading countries globally in terms of tourist arrivals, also exhibits significant values in merchandise exports as well as domestic tourism, taking into account its population size. In contrast, North Macedonia remainson at the lowest level of tourism revenues compared to other countries.

Foreign direct investment plays a significant role in establishing economic relationships between countries. In this context, Turkish investments in Kosovo are present. As highlighted in blue, the figure represents the net FDI inflows in Kosovo, expressed in million euros.

Figure 5 FDI in Kosovo

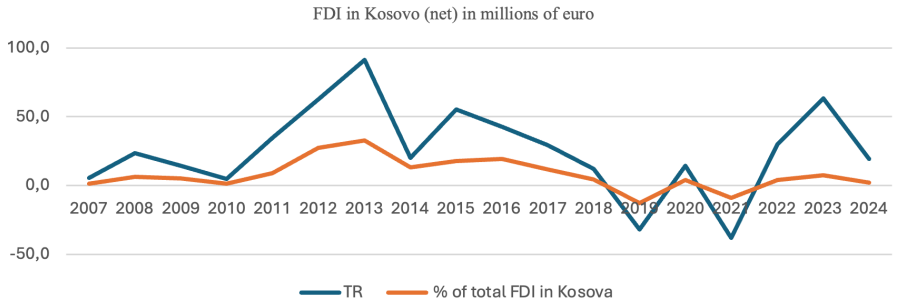

Source: Central Bank of Kosovo (2025)

The orange color represents the percentage of FDI from Türkiye as a share of total net FDI in Kosovo. Based on Figure 5, there is an observable increase in FDI inflows in Kosovo over the years, except for 2019 and 2021, when FDI outflows exceeded inflows. In some cases, FDI may act as a substitute for trade; in the case of Kosovo, it

could occur in the services sector, particularly in healthcare, such as the establishment of hospital centers. However, this also presents a promising opportunity to expand into other Western Balkan countries, given the relatively short geographical distances between them.

4. Conclusions And Recomendations

Considering the influence and interconnection between cultural factors and trade relations among countries, particularly between Türkiye and Kosovo as well as other Western Balkan countries, we present some of the key conclusions.

Culture has a significant impact on trade relations between Western Balkan countries and Türkiye, particularly in the cultural products sector, which has experienced continuous growth partly as a result of increasing regional interaction among these countries.

Cultural elements such as language and religion do not appear to be significant determinants for Türkiye's exports to the Western Balkan countries. Considering that similarities largely stem from minority populations and shared religious affiliations, the relationships are more pronounced with Kosovo, Albania, and Bosnia and Herzegovina, whereas Turkish exports are predominantly directed toward Serbia. Nevertheless, it is important for future analyses to also consider these factors in the context of the economic size of these countries, particularly Serbia.

The slowdown in the integration processes of the Western Balkan countries, as well as Türkiye, into the European Union has contributed to stronger interconnections among these countries, particularly in the development of tourism. For Kosovo, this is especially pronounced due to the lack of visa liberalization, which limits alternative tourism options. At the same time, the deceleration of European Union accession path has complicated the resolution of regional issues among the Western Balkan countries, maintaining tensions related to security and investment opportunities.

Foreign direct investment in Kosovo is primarily concentrated in infrastructure development and related projects. Additionally, it is increasingly directed toward the healthcare sector. Initial projects, as well as Turkish investments, have mostly been implemented through consortia involving companies from other countries, as exemplified by the involvement of an American firm in the construction of highways in Kosovo.

In this regard, with the aim of enhancing cooperation and overcoming the trade-related challenges faced by the countries analyzed in this study, we recommend the following:

Initiatives should be developed that emphasize the shared cultural elements of communities from Western Balkan countries in Türkiye, rather than solely projects that

analyze the elements of Turkish communities in these countries. Furthermore, activities should be carried out that particularly engage the Albanian diaspora in Türkiye.

Countries should base the formulation and design of various policies on their comparative advantages, which can influence the enhancement of economic cooperation, particularly in the trade sector. In the context of comparative advantages, cultural elements may also be considered, especially in the earlely stages, through the inclusion of cultural aspects in marketing strategies that can be showcased across different media platforms.

Literature

Acheson, K., & Maule, C. (2006). Culture in international trade. *Handbook of the Economics of Art and Culture*, *1*, 1141-1182.

Aggarawal, R., Kernaey, C., Lucey, B. (2012). Gravity and culture in foreign portofolio investment. Journal of Banking & Finance. Vol. 36.

ASK (2025). Qarkullimi i mallrave sipas viti dhe variabla. https://askdata.rks-gov.net/pxweb/sq/ASKdata/ASKdata__External%20trade__Yearly%20indicators/tab08.px/

ASK (2025b). Eksporti dhe importi sipas vendeve sipas Shteti, Viti dhe Eksport/Import https://askdata.rks-gov.net/pxweb/sq/ASKdata/ASKdata__External%20trade__Yearly%20indicators/tab02.px/table/tableViewLayout1/

Central Bank of Kosovo (2025). Foreign direct investments in Kosovo - by countries (net) in million. https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/

Cyrus, T. L. (2015). Culture and trade in the European Union. *Journal of Economic Integration*, 206-239.

Dailysabah (2025). Turkiye attracts global film industry with rising exports. https://www.dailysabah.com/arts/turkiye-attracts-global-film-industry-with-rising-exports/news

Disdier, A. C., Tai, S. H., Fontagné, L., & Mayer, T. (2010). Bilateral trade of cultural goods. *Review of World Economics*, *145*(4), 575-595.

Dursun-Ozkanca, O. (2016). Turkey and the European Union: Strategic partners or competitors in the Western Balkans?. *Journal of Regional Security*, *11*(1), 33-54.

Fekete, J. (2016). Economic-geographical perspectives of the trade relations between Turkey and the Balkans. *Зборник радова Географског института» Јован Цвијић» САНУ*, *66*(2), 307-324.

Forbes (2025) The World's most visited countries, according to research. https://www.forbes.com/sites/lewisnunn/2025/07/25/where-travelers-are-going--according-to-travel-site-research/

Gashi, P. (2017). Free trade and FDI in Kosovo: Prospects for integration into the EU and Turkish production networks. *Turkish Economic Review*, *4*(1), 86-95.

Goff, P. M. (2019). Trade and culture: the ongoing debate. *International Journal of Cultural Policy*, *25*(5), 547-551.

Harxhi, E. (2017). An overview of Turkish foreign policy in the Balkans: 1990-2016. *Insight Turkey*, *19*(1), 33-42.

Health insurance fund (2019) Annual report 2018. https://fssh.rks-gov.net/desk/inc/media/11F430E4-9F04-4F64-95C2-559B5620B7A0.pdf

Helbe, M. (2007). Is God good for trade?. Kyklos. Vol. 60 issue 3

Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online readings in psychology and culture*, *2*(1), 8.

Kallxo (2022) Latifi: Kosova u ka se paku 13 milion euro borxh spitaleve turke. https://kallxo.com/lajm/latifi-kosova-u-ka-se-paku-13-milione-euro-borxh-spitaleve-turke/

Ketenci, A. (2023). TÜRKİYE'S SOFT POWER IN THE BALKANS & KOSOVO CASE. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *45*(2), 263-277.

MIET (2024) Kosovo tourism strategy 2024-2030. https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2024/07/Tourism-Strategy-2024-2030.pdf

Ministry of Trade, (2025). Kosovo. https://www.trade.gov.tr/free-trade-agreements/kosovo

Rukiqi, D. (2022). Turkey's Influence in Kosovo and Albania since 2006.

Sandalcılar, R. A. (2012). Turkey's Trade Potential with the BRIC Countries: The Panel Gravity Model Approach, Journal of Yasar University, 75 (5), p. 4165-4175.

Tahirovic, M. (2014). Relations between Turkey and the Balkan Countries as in a Function of Improving the Regional Peace and Stability. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, *4*(2), 59-76.

Trivić, J., & Klimczak, Ł. (2015). The determinants of intra-regional trade in the Western Balkans. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, *33*(1), 37-66.

Turkish Statistical Institute. (2025). International Trade in Services Statistics, 2024 https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=export

World Bank (2025) International tourism, receipts (% of total exports). https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.RCPT.XP.ZS?end=2020&start=2000

World Bank (2025b) Inflation, consumer prices (annual %). https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2024&locations=TR&start=2010

Yan, J., Li, N., & Yu, F. (2024). An empirical study of trade effect on culture. *Journal of Applied Economics*, *27*(1), 2334551.

Annex

Graph 1A Inflation in the Western Balkans & Türkiye 1B Inflation in Western Balkans

Source: World Bank (2025b)

Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1950-1951 Yılında Gerçekleşen Göçün Kapsamı ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme

Resul Köse[1]

Özet

II. Dünya Savaşı'nın galiplerinden Sovyetler Birliği'nin Kızıl Ordusu mağlup ülkelerden Bulgaristan'ı işgal etmiş ve burada kendi ideolojisine yakın bir iktidar oluşturmuştur. "Vatan Cephesi" adlı bu iktidar Sovyet lider Stalin'in de direktifleriyle en başta Müslüman Türklere olmak üzere ülkedeki azınlıklara karşı baskı ve zorla göç ettirme politikaları uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda Bulgaristan'ın Türkiye sınırında yaşayan Türkler ülkenin iç kesimlerine sürgün edilmişti. Buna direnen 154.393 kişi ise 1950-1951 yıllarında gerçekleşen göç hareketi ile Türkiye'ye gönderilmiştir. Bulgarların bu yıllarda azınlık Türklere karşı baskıcı tutumları dönemin diplomatik belgeleri ve neşriyatına yansıdığı gibi aynı zamanda göç etmek zorunda kalanların o günlerde alınan ifadeleriyle de kayıt altına alınmıştır. Göçmenlerin ifadelerine bakıldığında bu göçün isteğe bağlı bir göç olmadığı siyasi sebeplerle yaşanan bir göç olduğu anlaşılabilmektedir. Zira göç edenlerden Komünist rejim altında yaşamanın imkânsız olduğunu söyleyenler ile Bulgarlar tarafından göçe mecbur bırakıldığını söyleyenlerin oranı %88,3'lük bir orana ulaşmaktadır ki bu oran da göçün tehcir olarak nitelendirilebilmesine yol açmaktadır. Göçü hızlandırmak için Bulgar makamlarının iki devlet arasında imzalanan sözleşmeyle birlikte her türlü insan hakkını da yok sayarak uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiği görülmüştür. Örneğin göçmenlerin %70'ten fazlası dayak, öldürme, hapis, sürgün gibi kanunsuz, haksız fiil ve hareketlere maruz kalmıştır. 1950- 1951 yıllarında Türkiye ve Bulgaristan arasında siyasi ilişkilerin gerildiği bu konuda Türk Hükümeti aynen daha önceki göç örneklerinde olduğu gibi göçmenlerin yol ve iskân masrafını karşılayıp üretici hale gelmesi için elinden gelenin fazlasını yapmıştır. Bu çalışmada 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçün özellikle göç edenlerin ifadeleriyle nedenleri, süreçte iki ülke arasındaki nota savaşları ve göçmenlere yönelik alınan tedbirler arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve literatürdeki diğer çalışmalardan istifade edilerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Türkiye, Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, 1950-1951 Göçü, Demokrat Parti Dönemi

An Examination of the Scope and Causes of the Migration from Bulgaria to Turkey in 1950–1951

Abstract

The Red Army of the Soviet Union, one of the victors of World War II, occupied Bulgaria, one of the defeated countries, and established a government aligned with its ideology. This government, known as the Fatherland Front, began implementing policies of oppression and forced migration against minorities in the country, primarily Muslims of Turkish descent, under the directives of Soviet leader Stalin. In this context, Turks living on the Turkish border of Bulgaria were exiled to the interior of the country. The 154,393 people who resisted this were sent to Türkiye during the migration movement that took place in 1950-1951. The

1 Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, resul_kose80@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4658-6778.

repressive attitude of the Bulgarians towards the Turkish minority during these years is reflected in the diplomatic documents and publications of the period, as well as in the statements taken from those who were forced to migrate at that time. Looking at the statements of the migrants, it can be understood that this migration was not voluntary but rather politically motivated. Indeed, the proportion of those who say that living under the Communist regime was impossible and those who say they were forced to migrate by the Bulgarians reaches 88.3 per cent, which leads to the migration being characterised as deportation. In order to accelerate the migration, Bulgarian authorities violated international law by disregarding all human rights, in addition to the agreement signed between the two states. For example, more than 70% of the migrants were subjected to unlawful and unjust acts and actions such as beatings, killings, imprisonment and exile. During the years 1950-1951, when political relations between Türkiye and Bulgaria were strained, the Turkish Government, as in previous instances of migration, did its utmost to cover the migrants' travel and settlement expenses and to enable them to become productive members of society. This study attempts to analyse the reasons for the migration from Bulgaria to Türkiye in 1950-1951, particularly based on the statements of those who migrated, the exchange of notes between the two countries during the process, and the measures taken against the migrants, using archive documents, periodicals, and other studies in the literature.

Keywords: Bulgaria, Türkiye, Türkiye-Bulgaria Relations, 1950-1951 Migration, Democratic Party Era

1. Giriş

Osmanlı orduları Rumeli'ye ilk kez XIV. Yüzyılda (1353) Çimpe Kalesi'nin alınmasıyla geçmişti. Günümüz Bulgaristan topraklarının Osmanlı hâkimiyetine alınması ise I. Murat Hüdavendigar döneminde (1360-1389) başlamış ve Yıldırım Bayezit döneminde (1389-1402) tamamlanmıştır. Osmanlı aldığı diğer yerlerde yaptığı gibi Bulgaristan'da da fethedilen yerlerde yeni bir düzen kurmuş ve buralara Anadolu'dan Türkleri getirerek sistemli bir şekilde iskân siyaseti yürütmüştür (Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri, 2004:18-19).

Yüzyıllar boyu farklı etnik grupların huzur içinde yaşadığı bu topraklarda Rusya ile yaşanan 1877- 1878 Harbi sonrasında Bulgarlar, özerk bir statü elde etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde yaşanan kargaşa ortamını fırsat bilip büyük devletlerden de gördüğü destekle 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir (Alp, 1990:1).

Bulgarların özerk bir statüye kavuşmasıyla birlikte bu topraklar artık Türkler için yaşanılmaz bir hale gelmeye başlamıştı. Türklerin Bulgaristan'dan kitle halinde ilk büyük göç hareketi 1878 yılının başında oldu. On binlerce Türk, göç için Anadolu'ya doğru yollara düştü ancak 1878 yılı ocak ayında yaklaşık 50.000 arabalı bir Türk göçmen kafilesi Bulgarlar tarafından topa tutulmak suretiyle yok edilmişti. Daha sonraki yıllarda da bu göçler düzenli olarak devam etmiştir. Bulgaristan istatistiklerine göre 1893'ten 1902'ye kadar Türkiye'ye göç eden Türk sayısı 70.603 olarak kaydedilmiştir (Şimşir, 1985:48-52).

Bu çalışmada II. Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'da işbaşına gelen sosyalist iktidarın azınlık Türklere karşı uyguladığı siyasi baskının bir göç hareketine dönüştürüldüğü 1950-1951 yıllarında Türkiye'ye gerçekleşen göç, başta göçün failleri olan göç-

menlerin ifadeleri olmak üzere dönemin arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve literatürdeki diğer çalışmalardan istifade edilerek analiz edilmiştir.

2. 1950 Yılına Kadar Bulgaristan'daki Türklerin Durumu ve Göçler

Türkiye tıpkı Osmanlı'nın son yıllarında yaptığı gibi 1923 yılından beri göçmen alan ve kabul eden ülke konumundadır. Cumhuriyet'in ilanından 1970 yılına kadar yapılan bir derleme sonucuna göre Türkiye'ye göçmen ve mübadil olarak gelenlerle sığınanların sayısı 1.248.758'dir (Geray, 1970:11). Gelen göçmenler farklı ülkelerden gelmiştir. En çok gelinen ülke ise Bulgaristan olmuştur.

Türkiye'nin uluslararası siyasi arenada tanındığı belge olan Lozan Barış Antlaşması'nda azınlıkların haklarının korunmasıyla ilgili hükümler vardı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra diğer ülkelerle yaptığı gibi Bulgaristan ile de 18 Ekim 1925 tarihinde bir dostluk anlaşması yapmıştı. Antlaşmanın birinci maddesinde iki ülke arasında "bozulmaz bir barış ve içten ve sonsuz bir dostluk olacaktır" ifadesi yer almıştı. Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın yapıldığı gün yine Ankara'da iki taraf arasında bir de Oturma Sözleşmesi (İkamet Mukavelenamesi) imzalanmıştır. Sözleşmenin birinci maddesine göre her iki ülke vatandaşları diğer ülkede oturup yerleşebilecek, serbestçe seyahat edebilecekti. Sözleşmenin ikinci maddesi doğrudan Bulgaristan'da yaşayan azınlık Türkleri ilgilendirmektedir. Bu maddeye göre "Akit taraflar, Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının isteğe bağlı göçlerine hiçbir engel çıkarılmamasını kabul ederler. Göçmenler, yanlarında taşınır mallarını ve hayvanlarını götürmek ve taşınmaz mallarını serbestçe arıtmak (tasfiye) hakkına sahip olacaklardır. Taşınmaz mallarını kesin gidişlerinden önce arıtmamış olanlar -göç gününden başlamak üzere- iki yıllık bir süre içinde bu arıtmayı yapmak zorundadırlar. Malların arıtılmasından elde edilen paraları ilgililerin dışarı çıkarma biçimi konusunda iki hükümet arasında bir anlaşma yapılacaktır (Soysal, 1983:255-260)." Bulgaristan'da yaşayan Türkler açısından hayati derecede öneme sahip bu antlaşma/madde doğrultusunda ilk yıllarda iki ülke arasında göç hemen hemen sorunsuz bir şekilde devam etmiştir. 1923-1933 yılları arasında Türkiye'ye Bulgaristan'dan 23.767 aile (101. 507 kişi) göç etmiştir. Bu da yılda ortalama on bin kişi demekti (Yıldırım, 2019:48).

1934 yılında yapılan nüfus sayımına göre Bulgaristan'daki Türklerin sayısı 721.000'e ulaşmıştı. Bu sayı toplam nüfusun %11,5'ini teşkil etmekteydi. Sayısı 100.000'i aşan Müslüman çingeneler bu sayıya dâhil değildi. 1945 yılında yapılan sayımın sonuçları ise ilân edilmemişti ancak Türk azınlık arasındaki doğum artışı ve 1940 yılında güney Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhak olduğu hesaba katıldığında bu sayının 830.000'i bulduğu tahmin edilmekteydi. II. Dünya Savaşı sonlarına kadar Bulgaristan'dan gelen Türklerin sayısı ise aşağıdaki gibi şekillenmişti (Tablo1) (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 513 41640- 169518- 1).

Tablo 1. 1934 Yılından 1946 Yılına Kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelenlerin Sayısı

Yıl	Kişi
1934-1936	45.380
1937	13.490
1938	20.542
1939	17.777
1940	7.004
1941	3.803
1942	2.672
1943	1.145
1944	489
1945	631
1946	373

Bu sayılardan da anlaşılacağı üzere savaş yıllarında gelenlerin sayısı azalmıştır.

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği Romanya'yı işgalin ardından Bulgaristan'a yönelmiş ve 8 Eylül 1944 tarihinde Bulgar topraklarına girmişti. 9 Eylül'de de iktidardaki Konstantin Muraviev Hükümeti değiştirilerek yerine Vatan Cephesi koalisyonu getirilmişti (Kamil, 2016:34-35). Vatan Cephesi adı altında Komünist bir rejimin iş başına gelmesi Bulgaristan'daki Türklerin göç isteklerini arttırmıştır. Yeni rejim ağır vergiler koymuş, çoğunluğu köylü olan Türklere ürettikleri ürünlerin büyük bir kısmını devlete vermesi için baskı yapmıştı. Yine daha önceki rejimin de yaptığı gibi Türk çocukları "Trudovak" adlı işçi asker taburlarına okul çağındaki çocuklar ise "Brigadir" adlı kısa süreli işçi taburlarına alınıp çok ağır işlerde çalıştırılıyordu. 1947 yılında sebepsiz yere Türk azınlığından ileri gelenler ve aydınlar topluca tutuklanmaya başlamıştır. Bu durum Türkler arasında tedirginliğe sebep oldu. Türk öğretmen, din adamı, esnaf, sanatkâr ve hatta okul çocuklarına bile sistematik ve sürekli olarak düzenlenen toplantılarla Komünizm doktrini aşılanmaya başlandı. Bulgar Hükümetinin bardağı taşıran son iki hareketinden biri Türk azınlığa ait okulların devletleştirilmesi diğeri ise Türklerin ellerindeki tarlaların alınıp kooperatifleştirilmesi olmuştur. Tüm bu yaşananlar Türklerin Türkiye'ye yönelik göç için başvuru süreçlerini hızlandırmıştır (Şimşir, 1986:213-214; Kamil, 2016:42).

Aslına bakılacak olursa bu göç hareketinde Sovyet lider Stalin'in de etkisi vardı. 29 Temmuz 1949 tarihinde Bulgaristan'dan Moskova'ya giden bir heyet Kremlin'de Stalin ile görüşmüştü. Görüşmede Stalin, Bulgaristan'ın güney taraflarında sınır boyunca yaşayan Türklerin bir sebep bulunarak o bölgeden başka yerlere göç ettirilmesini istemiştir. Çünkü ona göre Türkler güvenilmezdir. Bulgar heyeti bu tavsiyeye şüpheyle yaklaşıp "sonuç alınabilir mi acaba" diye sorunca Stalin, "Böyle demeyiniz. Bizim bu konuda Gürcistan tecrübemiz var ve başarıyla sonuçlandı" demiştir (Kamil, 2016:45).

3. 1950- 1951 Göçü Sırasında Bulgaristan ve Türkiye Arasındaki Nota Savaşları

Türk makamları Bulgaristan'daki azınlık Türklerin uğradıkları haksızlıklar karşısında vicdani ve siyasi bir sorumluluk hissederek onların Türkiye'ye kabullerini ancak bütçe şartlarından dolayı peyderpey kabullerini düşünmekteydi. Tam da bu dönemde Bulgaristan'ın 10 Ağustos 1950 tarihli diplomatik nezaket kurallarına aykırı, sert bir dille yazılmış notası iki ülke ilişkilerini iyiden iyiye germiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Stalin'inin de direktifi doğrultusunda Türklerin göç ettirilmesi isteğine uygun olarak Bulgarlar, Türk Hükümetine sert bir nota vermiştir. Notada Bulgaristan, ülke vatandaşı Türklerden 250.000 kişinin üç ay içinde göçmen olarak Türkiye'ye alınmasını istemiştir. Esasında Türkiye ile Bulgaristan arasında sınırlar açık olduğu zamanlarda her yıl yaklaşık 15-20 bin arası bir göçmen gelmekteydi ancak 1940-1949 yılları arasında Bulgar Hükümeti sınırları kapalı tuttuğu için bu yıllarda göç, neredeyse yok denecek kadar azalmıştır (Şimşir, 1986:212-213).

Bulgar Hükümeti 10 Ağustos tarihli notasında özetle Bulgar Hükümetinin Türk azınlığa tam eşitlik sağladığını ve azınlıkların hayat şartlarını yükseltmek için uğraştığını kendi istekleriyle Türkiye'ye göç etmek isteyen 250.000 Türk'e yardımcı olmak maksadıyla pasaport verdiğini ancak Türk makamlarının 18 Ekim 1925 tarihli sözleşmeye uymayarak Türklere vize vermediğini iddia etmiş ve Türk makamlarını suçlamıştı (Şimşir, 1986:221-222; Sarıkoyuncu & Karakuzu, 2016:317).

Notadan sadece iki gün sonra Bulgaristan Dışişleri Bakanı 12 Ağustos 1950 tarihinde misyon şeflerini kabul etmişti. Bu kabulde Türk Elçi Basri Rızan, Bulgar Hükümetinin verdiği son nota hakkında açıklama isteyince Bakan, Bulgaristan Türklerinin göçe ayaklanmalarına Türk Hükümetinin sebebiyet verdiğini iddia etmiş ve bu yüzden Bulgaristan'da ziraat ve sair işlerin aksadığını bu vaziyete de bir son vermek mecburiyeti karşısında göç etmek isteyenlere pasaport verildiğini ve bunun da ikamet mukavelesine uygun olduğunu söylemişti. Elçi Basri Rızan, Bakan'a Bulgar Hükümetinden müsaade almış olanlara göç vizesi verildiğinin yıllardan beri Bulgar makamlarınca bilindiği ve durumun her gün Türk konsolosluklarına müracaat eden Türk azınlığa beyan ve ilan edilmesine rağmen Bulgar Hükümetinin beyannameler dağıtarak halkı göçe teşvik ettiğini söylemişti. Bununla birlikte 250 bin kişinin de üç ay zarfında Türkiye'ye kabulünü istemenin ikamet sözleşmesi hükümlerine aykırı olduğunu çünkü sözleşmenin ikinci maddesinin göç etmek isteyenlere engel olunmayacağı belirtilirken Bulgaristan'ın yaptığı gibi beyannamelerle kitle halinde göçe teşvik ve tahrik etmenin kabul edilemeyeceğini bildirmişti. Yine Elçi Basri Rızan Bey, aynı maddenin ikinci fıkrasındaki göçmenlerin mallarına ilişkin hükmüne Bulgaristan Hükümetinin hiç riayet etmediğini bu sebeple hareket tarzının tamamen keyfi olduğunu söylemişti.

Bakanın Bulgaristan Hükümetinin 250 bin kişiye arzuları üzerine pasaport verdiğini ve bunları "kovmayı" asla düşünmediklerini söylemesi üzerine Türk elçi "o halde beyanname dağıtmak ve pasaport vermek muamelesini derhal durdurmak suretiyle" bu düşüncenin samimiyetinin Bulgar Hükümetine düştüğü cevabını vermişti. Bunun üzerine Bakan tekrar görüşmeyi vaat etmekle yetinmiş ve konuyu kapatmıştır (TDA, 513 41461- 168984– 334).

Türkiye ise 10 Ağustos tarihli notanın ardından 28 Ağustos 1950 tarihinde Bulgar Hükümetine cevabî notasını vermiştir. Notada Türk Hükümeti özetle, Bulgar Hükümetinin diplomatik nezakete sığmayan notasını kınadıktan sonra iddialara karşılık vermiştir. Bulgar notasında yer alan Türk azınlığın Bulgarlar gibi eşit haklara sahip olduğu ve hayat seviyelerinin yükseltilmeye çalışıldığı iddiası karşısında, Türklerin ana haklarına riayet ile iktisadi ve kültürel bakımlardan yaşama şartlarının hiçbir zaman bu günkü seviyesinden daha düşük olmadığı gerek Türk makamlarının gerekse Bulgar neşriyatı üzerinden açıkça bilindiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte 250.000 Türk'ün kendi istekleriyle Türkiye'ye gelmek istedikleri iddiasının da gerçeği yansıtmadığı, yıllık olarak bu tarihe kadar gelen göçün tabii rakamlarının çok dışında olduğu hatırlatmasıyla birlikte yapılmıştır. Yine 1925 tarihli sözleşme hükmüne göre göçmenlerin gayrimenkul mallarını diledikleri gibi satmak ve menkul mallarıyla hayvanlarını alıp götürmek hakları olduğu üstelik bu vesika uluslararası bir sözleşme olması itibarıyla buna riayet edilmesi gerektiği halde Bulgar makamlarının göçmenlerin yatak, yorgan ve mutfak eşyası gibi şeyler istisna, menkul mallarını ve paralarını dışarıya çıkarmalarına "kati surette" engel olduğu ifade edilmiştir. Türk Hükümeti ayrıca notada Bulgar makamlarının bir anda 250.000 kişiyi üç ay gibi kısa bir sürede gönderme kararının hem gönderilmek istenen kişiler hem de gönderilmek istenen taraf açısından çok büyük bir külfet ve iş olduğuna vurgu yaparak bu işin bir "tehcir" mahiyeti taşıdığından bahisle Bulgar tarafını "şiddetle protesto" etmiştir (Milliyet, 31 Ağustos 1950; Tunç, 2018:484).

22 Eylül 1950 tarihinde Bulgarlar, Türk Hükümetine yeni bir nota daha vermiştir. Notada birtakım iddialarda bulunulduktan sonra Türk Hükümeti protesto edilmiş ve daha önceden verdikleri süre zarfında bütün Türklerin çekilmesi talep edilmişti. Notada Türk azınlığın feci durumda olduğuna dair Türk tarafının iddialarının hakikate aykırı olduğu yalanlanmaya çalışılmıştı. Notaya göre 9 Eylül 1950 tarihinden sonra Bulgaristan'daki azınlıkların eşit haklara sahip olması yolunda alınan tedbirlerden bazıları sıralanmıştı. Buna göre Türk azınlığın eğitimi için 1.042 ilkokul, 163 ortaokul ve iki de lise açıldığı, bu okullarda yüz binden fazla Türk çocuğunun kendi ana dilleriyle parasız okudukları ve eşit siyasi haklar için de Türk azınlığı içinden 2.200 kişinin belediye ve vilayet meclislerinde üye olarak bulundukları gösterilmiştir. Bunların ardından Bulgar Hükümeti, Türk azınlığın tamamen kendi arzularıyla göç etmek istediğinden dolayı Türk tarafının iddialarını tümüyle reddetmiştir. Türk azınlığın perişan bir halde bulunduğuna yönelik Türk tarafının iddiası karşısında da notada Bulgar Hükümetinin

bu konuda yani mal ve mülklerin tasfiyesi hususunda Türk azınlığa tam serbestlik tanındığı bununla birlikte Trakya ve Anadolu'da yaşayan Bulgarların vaktiyle Türk devleti tarafından mallarının "yağma" edildiği Rumların Türkiye'den "kovulmuş" ve yüzbinlerce Ermeni'nin ise "katledilmiş" oldukları itham ve iddia edilmiştir. Notada ayrıca Türk tarafının üç ay içinde göçmenlerin kabul edilemeyeceği yönündeki açıklamasının da tamamen yersiz ve göçmenleri almamak için bahane olarak ileri sürüldüğü ifade edilmeye çalışılmıştır (Milliyet, 23 Eylül 1950).

İki ülke arasında nota savaşları yaşanırken bir yandan da göç devam ediyordu. Göç başladıktan sonra Türkiye'nin Dışişleri Bakanı, 3 Ekim 1950 tarihinde Washington, Londra, Paris, Roma Büyükelçilikleri, Viyana, Bern, Brüksel ve Lahey Elçiliklerine gönderdiği yazı ile Bulgarların, sayısı yüzbinleri bulan Türkleri göçe zorladığı ve bunun için de her türlü fena muameleyi yaptığından bahisle gerektiğinde milletlerarası sahaya intikal ettirilecek bir doküman hazırlığı içinde olunduğundan icabında kullanılmak üzere 1878 yılından beri Bulgarların Türklere karşı yaptıkları zulümleri belgeleyecek belge ve yayın desteği sunulmasını istemiştir (TDA, 513 41608- 169494- 17).

Türk tarafı 22 Eylül 1950 tarihli Bulgar notasına 16 Ekim 1950 tarihinde cevabî bir nota daha vermiştir. Notada Bulgar tarafının gerçeğe aykırı bir takım iddia ve ithamlara girmemesi gerektiği 1876-1878 Bulgar isyanı ve Balkan Harbi sırasında yaşanan bazı olumsuz olayların hatırlatması yapılarak ifade edilmiştir. Üstelik bu yaşananlar Batılı devletlerin resmi ajanlarının raporlarına geçtiği vurgulaması yapılarak Bulgar tarafının göçmen mevzusu ile alakalı olmayan konulara girmemesi gerektiği uyarısı yapılmıştır. Bununla birlikte Türk tarafı Bulgar tarafının 1925 tarihli sözleşmenin göç etmek isteyen kişilerin rızası olması durumunda sözleşmeyi imzalayan tarafın göçmeni alması yönündeki maddesini yanlış yorumladığını ve hükümlere riayet etmemesini eleştirmişti. Notada Türklerin mallarını tasfiye konusunda Bulgar makamlarının kolaylaştırıcı müdahalede bulunmadığı, Türk tarafının göçmenlere vize vermek hususunda meydana gelen gecikmelerden dolayı Bulgar ekonomisinin zarara uğradığı iddia edilmekte olduğu ancak kendisinin diğer tarafın milli ekonomisini tehlikeye atacak şekilde üç ay içinde göçmenlerin kabul edilmesi yönündeki isteğinin de dikkate alınmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.

Notada, göç işinin normal sınırlar dâhilinde ve düzenli bir şekilde gerçekleştiği müddetçe Türkiye'nin sözleşme hükümlerine uyacağı hatırlatması yapılmıştır. Bununla birlikte Türk tarafı 1925 tarihli sözleşme hükümlerine dayanarak 28 Ağustos 1950 tarihli notasında, Bulgar tarafından göç edenlerin tasfiye ettikleri malların bedellerinin göç edilen ülkeye nakilleri hususunda üçüncü fıkrada belirtilmiş olan "anlaşma" yapmak için daha fazla vakit kaybedilmemesi yönündeki çağrıya 22 Eylül 1950 tarihli Bulgar notasında cevap dahi verilmemesini eleştirmiştir. Türk tarafı son olarak 1925 tarihli sözleşmenin ikinci maddesinin birinci fıkrasının doğru yorumlanması için hakeme gitme teklifinde de bulunmuştur (Milliyet, 17 Ekim 1950).

Karşılıklı restleşmeler devam ederken Bulgar Hükümeti, 10 Kasım 1951 tarihinde bir tebliğ yayımlayarak Türkiye'ye göçü 8 Kasım 1951 tarihinde kesin olarak durdurmuştur. Tebliğde Türkiye'nin Bulgaristan'da yaşayan azınlık Türkleri başta göçe teşvik etmek için her türlü propagandaya başvurduğu daha sonra ise göçleri engellemeye çalıştığı yönünde suçlama yapılmıştı. Türkiye ise bu tebliğe 1 Aralık 1951 tarihinde cevap vermiştir. Cevapta Türkiye'nin göç arzusu içinde olan soydaşlarına engel olmasının söz konusu olmadığı, nitekim 1950 yılından 1951 yılı sonbaharına kadar yüz elli binden fazla göçmenin kabul edildiği göçün devam edecek olmasının Bulgarların işine gelmediği bu yüzden de sınırın kapanmasına sebebiyet veren olayları Bulgarların kasıtlı olarak çıkardıkları ifade edilmiştir (Şimşir, 1986:227).

4. Göçmenlerin İfadeleriyle Göçün Mahiyeti ve Nedenleri

Dışişleri Bakanlığı tarafından 17 Haziran 1952 tarihinde tüm elçilik ve konsolosluklara bir genelge gönderilmişti. Genelge, Bulgaristan'daki Türklerin Türkiye'ye göçü meselesinin iç yüzünü ve Komünist Bulgar Hükümetinin bu göç meselesini ne gibi maksat ve menfaatlerle ortaya çıkardığını açıklığa kavuşturmak, dünya kamuoyunu bilgilendirmek, gerektiğinde Birleşmiş Milletler teşekküllerine arz etmek üzere gelen göçmen ailelerinin reislerinden 9.446 kişiye sorulan sorulara verilen cevaplar ve Dışişleri Bakanlığınca hazırlanmış bir izah name ile gönderilmiştir. Bakanlık bu genelgede göçmenlere dair bazı bilgiler de vermiştir. Buna göre 1950 yılı başından Türk-Bulgar hududunun kapatıldığı 8 Kasım 1951 tarihinde kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye 37.351 göçmen ailesi (154.393 kişi) gelmiştir. Göç meselesine gelince Bulgaristan'da komünist rejim kurulunca bu rejimin akideleri Türklere benimsetilmek istenmiş ve göçe imkân verilmemişti. Fakat Türklerin bu akidelere karşı inatçı davranması üzerine Komünist idare önce Türklere karşı her türlü insan hakkına aykırı fena muamelede bulunmuş ve 1949 yılından itibaren de Türkiye'ye göçe tahrike başlamıştı. Neticede Türkler can kaygısı ile yerlerini terke mecbur bırakılmıştır. Bununla birlikte Bulgaristan tarafı Türk Hükümetine 10 Ağustos 1950 tarihinde bir nota vererek 250.000 Türk'ü üç ay içinde Türkiye'ye kabul etmeye davet etmiş ve göç başlamıştı. Ancak bu hareket Bulgaristan'ın ekonomik durumunu sarsmıştı. Buna karşılık Türkiye büyük bir sarsıntı geçirmeden bu mültecileri kabul ederek yerleşmelerini sağlamıştı. Bunun üzerine Bulgar Hükümeti 1950 yılının yaz aylarında öncelikle göçü fiilen azaltmış ardından da göçe resmen son vermiştir. Bunda Türk olmayan ve muzır unsurların sahte vizelerle Türkiye'ye sokulmak istenmesi ve Türk Hükümetinin ısrarlı uyarılarına rağmen uyarıları dikkate alınmayınca Türk tarafının hududu kapatması bahane edilmiştir.

1950-1951 yılında gerçekleşen göçün mahiyeti için yapılan istatistikte öncelikle göçmenlerin Bulgaristan'ın hangi illerinden geldiğine bakmakta fayda vardır. (Tablo 2)

Tablo 2. Göçmenlerin Bulgaristan›da İkamet Ettikleri İller ve Oransal Dağılımı (TDA, 513 41640- 169518– 3).

İller	Sayı	Oran (%)
Varna	347	3,7
Rusçuk	1.081	11,5
Filibe	417	4,4
Burgaz	518	5,5
Sofya	5	0,1
Vraca	125	1,3
Eski Zağra	1.882	19,9
Yukarıcuma	98	1,0
Plevne	398	4,2
Yukarırahotsa	1.444	15,3
Şumnu	2.875	30,4
Bilinmeyen	256	2,7
Toplam	**9.446**	**100**

Tabloya baktığımızda göçmenlerin daha çok Şumnu (%30,4), Eski Zağra (%30,4) ve Yukarırahotsa (%15,3) illerinden geldikleri anlaşılmaktadır. En az gelinen iller ise Sofya (%0,1), Yukarıcuma (%1) ve Vraca (%1,3) şeklinde sıralanmıştır. Göçmen aile reislerinin meslekleri de aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Tablo 3)

Tablo 3. Göçmenlerin Aile Reislerinin Meslekleri ve Oransal Dağılımı (TDA, 513 41640- 169518– 3).

Meslek	Sayı	Oran (%)
Ziraat	7.713	81,7
Sanayi	875	9,3
Ticaret	390	4,1
Diğer	331	3,5
Bilinmeyen	137	1,4
Toplam	**9.446**	**100**

Tabloda görüldüğü üzere gelen göçmenlerin aile reislerinin %81,7'lik önemli bir kısmı ziraat ile ilgilenmekte olduğu için bu göçün o dönem Bulgarların tarım ekonomisini önemli ölçüde zarara uğrattığı söylenebilir.

Dışişleri Bakanlığı 17 Haziran 1952 tarihli genelgesinde Bulgaristan'dan gelen Türklerin "göçmen" ya da "mülteci" olarak değerlendirilmesi konusunda da iddiasını aşağıda sunulan tablolarla destekleyerek bir değerlendirme yapmıştır. Bakanlığa göre uluslararası manada, gelen Türkleri göçmen telakki etmeye imkân yoktu, tam tersi mülteci sıfatının uluslararası tarifine uygun düşmekteydi. Bakanlığın bu şekilde düşünmesin sebeplerine gelince; Türkiye ile Bulgaristan arasında yürürlükte olan 1925 tarihli sözleşmenin ikinci maddesine göre her iki taraf, göç etmek isteyenlerin isteklerini kolaylaştıracak ve göçmenlerin menkul eşyalarını, hayvanlarını yanlarında götürmelerine ve gayrimenkullerini de tasfiye ederek bedellerini nakletmelerine imkân verecekti. Bu bağlamda sözleşmenin

bu maddesi ve göçmen sıfatına uluslararası sahada verilen anlam kapsamında 1950 yılından beri gelen Türkleri göçmen telakki etmeye imkân yoktu. Zira Türkler siyasi sebeplerle göçe mecbur edilmişti. Çoğunun rızaları bir baskı altında ve can kaygısı ile alınmıştı. Yine Türkler önemsiz şahsi eşyaları haricinde üretim araçlarını, hayvanlarını getirmekten mahrum ve gayrimenkullerini de olduğu gibi bırakmaya mecbur edilmişti. Türk tarafının, gayrimenkullerin tasfiyesinden doğacak paranın Türkiye'ye nakli hususunda zikredilen sözleşmenin ikinci maddesinde belirtilen anlaşmanın müzakeresi ve imzalanması hususundaki ısrarlı uyarılarına ise Bulgar tarafı cevap dahi vermemiştir. Yine Bulgar tarafı üç ay gibi bir süre zarfında 250.000 kişinin yerlerini terk etmelerini istemesi ve Türk Hükümetinin teşebbüslerine rağmen, bunun aylık bir kontenjan dâhilinde belirli bir miktarı geçmesine engel olmayışı, işi bir "tehcir" haline koymuştu. Yani göçün düzenlenmesine imkân verilmemiş ve bir "toplu göç" olmuştu. Yine Türklerin gelirken ellerinde Bulgar makamlarından alınan pasaport bulunması ve bu pasaportların konsolosluklar tarafından vize edilmiş olması durumu da Türklerin göçmen olduklarına delalet edemezdi. Çünkü Bulgar tarafı göçe mecbur ettiği bu 250.000 kişiyi pasaport almak üzere beyanname doldurmaya mecbur etmişti. Tehcir emri karşısında kalan Türk hükümeti de gelecek olan Türklerin kimler olduklarını bilmek ve yığılmayı önlemek üzere vize sırası ve göçmen vizesi usullerini uygulamaya koymuştur. Tüm bu yazılanların ardından daha ziyade birer mülteci olan bu Türklerin Türkiye'ye gelişlerini düzenlemek ve onları iskân ettirebilmek gayesiyledir ki "haklarında göçmenlere tatbik edilmesine kanunen cevaz bulunan, Hükümet yardımı ile iskân" usulü tatbik edilmiştir (TDA, 513 41640- 169518– 3). Türk tarafının göçün siyasi sebeplerle hızlandırıldığı yönündeki değerlendirmesini güçlendirir mahiyette bir tablo aşağıda sunulmuştur. (Tablo 4) (TDA, 513 41640- 169518– 3).

Tablo 4. Göçmenlerin Göç Sebepleri

Göçün Sebepleri	**Sayı**	**Oran**
Komünist rejim altında yaşamanın imkânsız olduğunu söyleyenler	8.055	85,3
Bulgarlar tarafından göçe mecbur bırakıldıklarını söyleyenler	282	3,0
Kendi istekleriyle göç ettiklerini söyleyenler	1.053	11,1
Bilinmeyen	56	0,6
Toplam	**9.446**	**100**

Tablodaki rakamlara bakıldığında Dışişleri Bakanlığının o tarihteki göçün mahiyet itibarıyla bir tehcir olduğu yönündeki kanaat ve iddiasının doğruluk payının olduğunu söylemek mümkündür. Zira 9.446 aile reisinden %85,3'lük oranda bir kesimin Komünist rejim altında yaşamanın mümkün olmadığı yönündeki söylemiyle birlikte hemen altında Bulgarlar tarafından göçe mecbur bırakılan %3'lük bir kesimi topladığımızda %88,3'lük bir orana ulaşılmaktadır ki bu oran da göçün tehcir olarak nitelendirilebilmesine yol açmaktadır.

Bu sebepler haricinde aşağıdaki iki tabloda da (Tablo 5-6) Bulgarların azınlık Türklere sadece siyasi ve ideolojik baskı yapmadığı aynı zamanda en temel insan hakkı olarak

nitelendirebileceğimiz yaşama hakkı, vücut dokunulmazlığı hakkı, masumiyet karinesi vs. gibi haklar konusunda da baskı yaptığı anlaşılabilecektir.

Tablo 5. Göçmenlere Yapılan Fena Muameleler İtibarıyla Aile Reislerinin Bizzat Maruz Kaldığı Fena Muameleler (TDA, 513 41640- 169518– 3).

Fena Muamele	**Sayı**	**Oran (%)**
Fena muamele görmeyen	2.301	24,4
Dayak	759	8
Hapis ve sürgün	407	4,3
Diğer kanunsuz ve haksız fiil ve hareketler	5.858	62
Bilinmeyen	121	1,3
Toplam	**9.446**	**100**

Tablo 6. Göçmenlere Yapılan Fena Muameleler İtibarıyla Aile Reislerinin Gördüğü veya Duyduğu Fena Muameleler (TDA, 513 41640- 169518– 3).

Fena muamele	**Sayı**	**Oran (%)**
Fena muamele yapıldığını görmeyen ve duymayanlar	1.753	18,6
Irza tecavüz	361	3,8
Dayak	656	6,9
Hapis ve sürgün	746	7,9
Diğer kanunsuz ve haksız fiil ve hareketler	5.472	57,9
Öldürme	260	2,8
Bilinmeyen	198	2,1
Toplam	**9.446**	**100**

Her iki tablodan da takip edileceği üzere göçmen aile reislerinin bizzat yaşadığı ya da görerek veya duyarak şahit olduğu fena muamelelerin %70'lerin üzerinde olduğu görülmektedir ki bu oran da Bulgarların baskı ve zulmünün hiç de öyle yok sayılacak ya da görmezden gelinecek kadar bir boyutta olmadığını göstermektedir.

Bulgarlar, azınlık Türkleri karşı yukarıda ifade edilen ideolojik, insan haklarına aykırı fena muamelenin yanı sıra aynı zamanda ekonomik olarak da baskı altına almak istemişti. Bu tutumu ile Bulgarların bir yıldırma politikası izlediği aşağıdaki tablodaki (Tablo 7) rakamlara bakarak söylenebilir.

Tablo 7. Göçmenlerin Vergiler Hakkındaki Mütalaalar (TDA, 513 41640- 169518– 3).

Vergiler Hakkındaki Beyanlar	**Sayı**	**Oran (%)**
Vergilerin ağır olduğunu söyleyenler	7.439	78,8
Kanunsuz vergi alındığını söyleyenler	134	1,4
Vergi işlerinde Bulgarlardan farklı muamele yapıldığını söyleyenler	222	2,3
Normal vergi alındığını söyleyenler	771	8,2
Bilinmeyen	880	9,3
Toplam	**9.446**	**100**

Rakamlar değerlendirildiğinde azınlık Türklerden, Bulgar makamların normal seviyede vergi alındığını söyleyenlerin oranı sadece %8,2'de kalmaktadır. Vergilerin ağır olduğu ya da kanunsuz vergi alındığını ifade edenlerin oranı %80,2'ye tekabül etmektedir. Vergi işlerinde Bulgar vatandaşlarından farklı muamele yapıldığını söyleyerek haksızlığa uğradığını beyan eden %2,3'lük bir kesim bu oranın haricindedir.

Bulgarların baskı ve zulmünden kaçıp Türkiye'ye gelmek isteyen azınlık Türklerin bu sefer de karşılarına ellerindeki menkul ve gayrimenkul malların tasfiye edilerek elden çıkarılması ve yanlarında götürülmesi meselesi çıkmıştır. Aşağıdaki iki tabloda (Tablo 8-9) sahip olunan malların çeşitleri ve bu malların satılıp satılamama durumları beyanlar doğrultusunda gösterilmiştir.

Tablo 8. Göçmenlerin Sahip Oldukları Mallar (TDA, 513 41640- 169518– 3).

Mal çeşidi	**Sayı**	**Oran (%)**
Menkul	215	2,3
Gayrimenkul	1.590	16,8
Hem menkul hem gayrimenkul	7.049	76,6
Malı olmayan	456	4,8
Bilinmeyen	136	1,5
Toplam	**9.446**	**100**

Tablo 9. Göçmenlerin Mallarını Satıp Satamaması Durumu (TDA, 513 41640- 169518– 3; Şimşir, 1985: 62).

Beyanlar	**Sayı**	**Oran (%)**
Değerine satanlar	245	2,6
Değerinden çok aşağı fiyatla satanlar	5.988	63,4
Hiç satamayanlar	2.578	27,3
Bilinmeyen	635	6,7
Toplam	**9.446**	**100**

Tablodaki veriler incelendiğinde Türkiye'ye gelen göçmenlerin mallarını hiç satamayanların oranının %27,3, değerinden çok aşağı fiyatla satanların %63,4, değerine satanların ise sadece %2,6 olduğu görülmektedir. İşte bu durum da Bulgaristan Hükümetinin serbest göçmen olarak Türkiye'ye gelen Türklerin malları hakkında 1925 tarihli İkamet Mukavelenamesi'nin ikinci maddesi hükümlerini uygulamadığını gösterir bir kanıt niteliğindedir. Bulgarların sözleşmeye aykırı tutumu karşısında Türkler ne kadar varlıklı olurlarsa olsunlar Türkiye'ye geldiklerinde yardıma muhtaç bir halde gelmekte ve bütün malları Bulgarların ellerine geçmekteydi. Bulgarların göçün başından beri bu sözleşmeye aykırı tutumu karşısında Türk Dışişleri Bakanlığı göçün ilk günlerinde malların tasfiyesinden hâsıl olmuş paraları, altın ve mücevherleri kurtarabilmek için ilgili Türklerin uzayıp gitmekte olan müracaatlarına kayıtsız kalamamış ve göç eden Türklerin ellerindeki para, altın ve mücevherlerin Türk lirası değerinin konsolosluk ve

elçilikte makbuz karşılığında teslim alınarak daha sonra hak sahibine teslimi yolunda bir çözüm düşünmüştü. Tüm bu işlemlerin de büyük bir gizlilikle yapılması, 28 Ağustos 1950 tarihinde Bakanın emri ile Sofya Başkâtibi Rüştü Ozan'a bir nüshası "gayet mahrem" notu ile verilen evrakta istenmiştir (TDA, 513 41652- 169719– 40). Türk Dışişleri Bakanlığının bu düşüncesi ve tedbirine rağmen 17 Haziran 1952 tarihli bu tablodan (Tablo 9) anlaşıldığına göre Türkler mallarının neredeyse tamamını ya değerinden çok aşağı fiyata satabilmiş ya da hiç satamamıştır. Böylelikle Türklerin malları ya yok pahasına ya da bedel ödenmeksizin Bulgarların eline geçmiştir.

Türkler malların tasfiyesi sonrasında ellerine geçen paranın tamamını da yine vergi borcu, pasaport harcı ya da yol masrafı adı altında Bulgar tarafına bırakmak zorunda kalmıştır. Türkiye'ye para ile geçebilen aile sayısı aşağıdaki tablodan da (Tablo 10) görülebileceği üzere sadece üçtür.

Tablo 10. Göçmenlerin Mallarının Satışından Ele Geçen Paranın Sarf Sureti (TDA, 513 41640-169518– 3).

Paraların sarf edildiği yerler	**Sayı**	**Oran(%)**
Vergi borçlarına, pasaport muamelelerine ve yol masraflarına harcadıklarını söyleyenler	5.858	62,0
Artan paralarının hudutta alındığını söyleyenler	179	1,9
Hiç satamayanlar	2.578	27,3
Şahsi masraflarına harcayanlar	349	3,7
Türkiye'ye para ile geçebilen	3	0
Bilinmeyen	479	5,1
Toplam	**9.446**	**100**

Tablodaki bu hazin durum da Türklerin Bulgaristan'da ne kadar varlıklı olurlarsa olsunlar Türkiye'ye geldiklerinde yardıma muhtaç duruma düşerek geldiklerini teyit eder mahiyettedir.

1925 tarihli Türk-Bulgar Sözleşmesinin ikinci maddesinde belirtildiği şekilde göç gerçekleştirilecekti. Buna göre göçmenler menkul mallarını beraberlerinde götürebilecekler ve tasfiye edecekleri gayrimenkullerin de bedelini nakledebileceklerdi ancak bu hükme rağmen Bulgar Hükümeti buna mâni olmuştur. Aşağıdaki tabloda (Tablo 11) göçmenlerin ev eşyası ya da mesleğine ait eşyaları Türkiye'ye getirip getirememe durumu gösterilmektedir.

Tablo 11 Göçmenlerin Ev Eşyasını Getirip Getirememe Durumu (TDA, 513 41640- 169518– 3).

Beyanlar	Sayı	Oran (%)
Tamamen getirenler	5.610	59.4
Kısmen getirenler	2.525	26.7
İyi eşyanın hudutta alındığını söyleyenler	438	4,6
Mesleğine ait eşyayı getiremeyen	146	1,6
Mesleğine ait eşyayı getirebilen	10	0,1
Hiç getiremeyen	248	2,6
Bilinmeyen	469	5,0
Toplam	**9.446**	**100**

Tablo incelendiğinde göçmenlerin her ne kadar %60'a yakın bir kısmının ev eşyalarını tamamen, %26,7'si de kısmen getirdiklerini beyan etmişlerse de esasında fakir olan Türklerin ev eşyası namına fazlaca bir şeyleri yoktu. Bununla birlikte mesleğine ait eşyasını getirebilen Türklerin sayısal olarak oranı ise sadece 0,1 idi. İşte bu sonuç da göçmenlerin sadece temel ihtiyaçlarını karşılama adına Türkiye'ye yardıma muhtaç duruma düşmediklerini aynı zamanda üretici duruma geçme konusunda da Türk devletinin yardımını beklemelerine sebebiyet vermiştir.

Göçmenlerin şimdiye kadar verdiğimiz ifadelerinden sonra tekrardan Bulgaristan'da yaşayıp yaşayamayacaklarına dair de göçmenlere bir soru sorulmuştu. Soruya verilen cevaplar aşağıdaki tabloda (Tablo 12) gösterilmiştir.

Tablo 12. Göçmenlerin Bulgaristan'da Kalıp Kalmayacakları Hakkındaki Görüşleri (TDA, 513 41640- 169518– 3).

Beyanlar	Sayı	Oran (%)
Kalacaklarını söyleyenler	710	7,5
Kalamayacaklarını söyleyenler	8.430	89,3
Bilinmeyen	306	3,2
Toplam	**9.446**	**100**

Tablodaki cevaplara bakıldığında gelen göçmenler her ne kadar malını, mülkünü yurdunu geride bırakmış olmanın hüznü ve eksikliği içinde olmuş olsa da %89,3'lük bir oranla bir daha Bulgaristan'da kalamayacakları yönünde görüş beyan etmiştir. İşte bu oran da azınlık Türklere karşı Bulgar baskısı ve zulmünün ne boyutta olduğunun adeta bir göstergesi olarak kabul edilebilecek bir sonuçtur.

5. Göçmenlere Yardım

Göçmenlerin kabulü ve yardım konusu Cumhuriyet kurulduğundan beri Türk Hükümetlerinin ilgilendiği bir konu olmuştur ancak bu kadar kısa sürede ve bu denli bir göç kitlesinin kabulü istisnasız o yıllarda her hükümeti zorlayacak bir konudur. Buna rağmen Türk Hükümetinin bu göç meselesinde takdire şayan bir imtihan verdiği söylenebilir.

Toplu göçün yaşandığı hemen ilk günlerde Türk Hükümeti, Türk soyundan ve Türk kültürüne yakın kimselerin ana vatana göçlerine müsaade etme kararı almıştır. Bu bağlamda kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacaklarının tayini maksadıyla Dışişleri Bakanlığında, 31 Ağustos 1950 tarihinde bir komisyon toplanmıştır (TDA, 513 41542- 169216– 65). Yine bu bağlamda Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin ülkede nerelere ve hangi şartlar altında yerleştirilmesinin uygun olacağına dair İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Prof. Ömer Lütfü Barkan, Prof. Ali Tevfik Tanoğlu, Prof. Besim Darkot görevlendirilmişti. Zikredilen kişiler tarafından yalnızca zirai işlerle meşgul olan muhacirlerin yerleştirilmesini göz önünde tutan rapor, 8 Mart 1951 tarihinde Toprak ve İskân Genel Müdürlüğüne sunulmuştu (TDA, 513 41276- 167490- 4).

1950-1951 göçü sırasında yardım için birçok kampanya düzenlenmiştir. Göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve iskân işlerini hızlandırmak için acil bir yardım olması düşüncesiyle piyango tertibi kanunu Meclisten çıkarıldı. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın teşvikiyle 1951 yılı başında "Göçmenlere ve Mültecilere Türkiye Yardım Birliği" adlı bir dernek kuruldu. Sağlanan tüm gelirler, toplanan tüm bağışlar birliğin emrine verildi. Bazı Türk sanatçılar göçmenler yararına konserler düzenledi (TDA, 513 41277- 167516– 2; Pınar, 2014; Ağanoğlu, 2023).

Göçmenlere yardım yapılması o kadar acil ve önemliydi ki bu husus basında sürekli yer almakta ulusal ve uluslararası yardım çağrıları yapılmaktaydı. Bir gazete haberinde ifade edildiğine göre gelen göçmenlerin anlattıkları doğrultusunda Bulgarların Türk azınlığına karşı yaptıkları mezalimden dolayı Bulgaristan'daki tüm Türkler Türkiye'ye göç etmeyi arzu etmekteydi ancak Bulgarlar Türkiye'ye geçmek isteyen Türkleri geçirtmemek için malını ve parasını Bulgarlara devretmesini istiyordu. Türkiye'ye "yalnız sırtındaki elbise ile geçmek fırsatını bulabilen" göçmenlerin yol ve iaşe paraları ise Türk Hükümeti tarafından karşılanmaktaydı (Milliyet, 23 Eylül 1950). Uluslararası yardımlar dünyanın birçok ülkesinden gelmekteydi (TDA, 513 41277- 167510- 4). Demokrat Parti iktidarında, Batı, ABD yanlısı takip edilen siyaset, Kore Savaşı'na asker gönderilmesi gibi sebeplerden dolayı ilişkilerin iyi olduğu ABD'den de yardım alınmaya çalışılmıştır. ABD başta mesafeli dursa da daha sonra bu göçün Türkiye'nin ekonomisini ve iç güvenliğini sarsacak bir etkiye sahip olabileceğini düşündüğü için yardımda bulunmuştur (Geçikli, 2016).

Bulgaristan'dan gelen toplu göçün üzerinden yaklaşık üç yıl geçtikten sonra göçmenlere yardım ve iskân noktasında gelinen nokta 14 Kasım 1952 tarihinde Mecliste Başbakanlık adına Devlet Bakanı Muammer Alakant tarafından cevaplandırılan bir soru önergesiyle anlaşılmaktadır. Buna göre 1950 yılı başından sınırın kapandığı 8 Kasım 1950 tarihine kadar Bulgaristan'dan 37.351 aile (154.393 kişi) göçmen olarak gelmiştir. Bu ailelerden 32.000 aile iskân edilmek için müracaatta bulunmuş ya da iskân hakkını haiz göçmen olarak tespit

edilmişti. Bu aileler için 29.084 evin inşaatına başlanmış olup bunlardan 19.293 ev tamamlanmıştı. Geriye kalan 9.791 evin de inşaatı epey ilerlemiş olup yılbaşına kadar tamamlanması tahmin edilmekteydi. Göçmenlerin hemen hepsi üretici duruma geçmişti. Bu tarihe kadar göçmenlere 703.962 dönüm tarım arazisi, 5.770.000 kilo tohumluk, 18.288.935 lira donatım ve işletme kredisi verilmişti (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Kasım 1952).

6. Sonuç

Türkiye ile Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Oturma Sözleşmesi (İkamet Mukavelenamesi) ile her iki ülkedeki Bulgar ve Türk vatandaşlarının karşılıklı olarak malları, mülkleri ve hayvanlarıyla birlikte göç edip yerleşebilecekleri hükme bağlanmıştır. Bu sözleşme doğrultusunda göçler II. Dünya Savaşı'na kadar hemen hemen sorunsuz bir şekilde devam etmiştir. Savaş yıllarında ise göçler neredeyse durma noktasına gelmiştir. Ancak savaş sırasında Bulgar topraklarının Sovyet orduları tarafından işgali ve Sovyet yanlısı Komünist bir idarenin Bulgaristan'da işbaşına gelmesi Türkler için artık Bulgaristan'da huzur içinde yaşamanın imkânsız hale gelmesine sebep olmuştur. Zira Sovyet yönetiminin de yönlendirmesi ile Bulgaristan'daki azınlık Türklerin asimilasyonu ya da topluca göç ettirilmesi politikası doğrultusunda Bulgar yönetimi, 10 Ağustos 1950 tarihli bir nota ile 250.000 Türk'ün üç ay gibi kısa bir sürede Türkiye'ye kabulünü istemiştir. 1925 yılından beri göçmenleri düzenli ve sorunsuz bir şekilde kabul eden Türkiye için bu istek dönemin ekonomik şartları içinde oldukça zor bir istek olmuştur. Üstelik 1925 tarihli sözleşme hükümlerine tamamen aykırı olan bu isteğin gerçekleşmesi sırasında Bulgar makamlarının göçmenlere uyguladığı baskı ve zulüm bu göçün bir tehcir mahiyetini taşımasına sebebiyet vermiştir. İki ülke arasında yaşanan siyasi krize rağmen Türk Hükümeti bu toplu göç hareketi sırasında soydaşların kabulü ve iskânları için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Gelen göçmenler kısa sürede iskân edilmiş ve üretici hale getirilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi) (TDA)

TDA, 513 41276- 167490- 4.

TDA, 513 41277- 167510- 4.

TDA, 513 41277- 167516- 2.

TDA, 513 41461- 168984– 334.

TDA, 513 41542- 169216- 65.

TDA, 513 41608- 169494- 17.

TDA, 513 41640- 169518- 1.

TDA, 513 41640- 169518- 3.

TDA, 513 41652- 169719- 40.

2.Diğer Kaynaklar

"Bulgar Notasına Cevabımız Nota, Bulgar Hükümetine Verildi". *Milliyet*, 31 Ağustos 1950.

"Bulgaristan'dan Gelen Göçmen Sayısı Arttı". *Milliyet*, 23 Eylül 1950.

"Bulgarlar, Dün Cevabî Notamıza Karşılık Yeni Bir Nota Verdiler". *Milliyet*, 23 Eylül 1950.

"Bulgaryaya Cevab Notamız Dün Verildi", *Milliyet*, 17 Ekim 1950.

Ağanoğlu, H. Yıldırım. (2023). *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (19223- 2004)*. Kızılay Yayınları.

Alp, İlker. (1990). *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1877- 1989)*. Trakya Üniversitesi Yayınları.

Geçikli, Recep Murat. (2016). "Bulgaristan Türkleri'nin Göçü (1950-1951) ve ABD Yardım Programına Yansıması". *Atatürk Dergisi*. 5(1), 1-38.

Geray, Cevat. (Aralık 1970). "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmelerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı 4, 8-36.

Kamil, İbrahim. (Aralık 2016). "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 31-65.

Pınar, Mehmet. (Temmuz 2014). "1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 30, sy. 89: 61-94.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra & Karakuzu, Hasan. (2016) "1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*. (57), 313-342.

Soysal, İsmail. (1983). *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Şimşir, Bilâl N. (1985). "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu". *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler 7 Haziran 1985*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Şimşir, Bilâl N. (1986). *Bulgaristan Türkleri (1878- 1985)*. Bilgi Yayınevi.

Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri. (2004). Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

TBMM Tutanak Dergisi. (14 Kasım 1952). Dönem 9, Cilt 17.

Tunç, Bilal. (2018). "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Bulgaristan'daki Türklerin Türkiye'ye Göçleri: Kocaeli Örneği". *Göç Mültecilik ve İnsanlık 26-28 Ekim 2018 Kartepe Zirvesi Tebliğler Kitabı*. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları. Cilt 2, 481-496.

Yıldırım, Bülent. (2019). *Bulgaristan ve Bulgaristan Türkleri (1878-1938)*. İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Ottoman Rule and Social Structure in Arbëria during the Early Centuries

Livia Xhaja[1]

Özet

Fetih toplumların evriminde önemli bir dönüm noktasını temsil eder ve çoğu zaman derin demografik ve kültürel dönüşümleri tetikler. Tarihsel bağlamların çoğunda bu tür koşullar nüfus göçleriyle yakından ilişkilendirilmiştir. Bu makalede sorulan temel soru şudur: Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyıllarında Türk nüfus göçleri Arnavutluk (Arbëria) topraklarına gerçekleşti mi? Bu meseleye dair mevcut birincil kaynaklar sınırlı ve parçalıdır.Bu durum tarihsel analizi oldukça zorlaştırmaktadır. Bu çalışma dönemin tarihsel ve toplumsal dinamiklerini incelemeyi, yerel toplum içerisindeki yapısal değişikliklere ve fethedilen topraklarda Osmanlı iskân politikalarının olası etkilerine odaklanmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma Osmanlıların Balkanlar'daki erken dönem genişleme ve konsolidasyonunu özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda Arnavutluk (Arbëria) üzerine yoğunlaşarak ele almaktadır. Gelibolu'nun ele geçirilmesi Mantsa Muharebesi ve 1396'daki belirleyici Niğbolu Savaşı gibi önemli askerî zaferler, Osmanlıların stratejik bölgeleri güvence altına almasını ve idarî kontrol tesis etmesini mümkün kılmıştır. Via Egnatia gibi tarihî yolların ve Tesalya üzerinden geçen geçitlerin kullanılması hızlı toprak genişlemesini ve Ohri, Üsküp, Vlora ve Gjirokastra gibi önemli şehirlerin fethini kolaylaştırmıştır. Osmanlı idaresi, sancakların kurulması, tımar sistemi ve kodifiye edilmiş hukukî-idarî yapılar aracılığıyla uygulanmış uzak dağlık bölgeler ise görece özerkliklerini korumuştur. Bu dönemde toplumsal dönüşüm kademeli olmuş, İslamlaşma ve Türk kültürel etkisi esasen şehir merkezleriyle ve elit tabakalarla sınırlı kalmıştır. Osmanlı tahrir defterlerinin incelenmesi, yerel halkların Osmanlı yapıları içine entegre edildiğini ve küçük Anadolu göçmen topluluklarının varlığını ortaya koymakta fakat geniş çaplı bir Türk iskânını göstermemektedir. Genel olarak bu çalışma askerî strateji, idarî örgütlenme ve seçici iskân uygulamalarının Osmanlıların Balkanlar'da gücü konsolide etmesini sağladığını ve bölgede yüzyıllar sürecek etkilerinin temelini attığını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Arnavutluk, Balkan, göç, sosyal, nüfus

Abstract

Conquest represents a significant turning point in the evolution of societies, often triggering profound demographic and cultural transformations. In many historical contexts, such circumstances have been closely associated with population migrations. The central question posed in this article is: Did Turkish population migrations occur into the territories of Arbëria during the initial centuries of Ottoman rule? The available primary sources on this issue remain limited and fragmented, which presents a considerable challenge to historical analysis. This study aims to examine the historical and social dynamics of the period, focusing on structural changes within the local society and the potential impact of Ottoman settlement policies in the conquered territories. This study examines the early stages of Ottoman expansion and consolidation in the Balkans, with a particular focus on Albania (Arbëria) during the 14th and 15th centuries. Key military victories, including the capture of Gallipoli, the Battle of Mantsa and the decisive Battle of Nicopolis in 1396, enabled the Ottomans to secure strategic territories and establish administrative control. The use of historic routes such as the Via Egnatia and passages through Thessaly facilitated rapid territorial expansion and the conquest of key cities like Ohrid, Skopje, Vlora and Gjirokastra. Ottoman administration was implemented through the establishment of sanjaks, the timar system, and codified legal-administrative structures, while remote highland regions retained relative autonomy. Social transformation

1 Master Student, University of Tirana, liviaxhaja8@gmail.com, ORCID: 0009-0008-6351-6211.

during this period was gradual; Islamization and Turkish cultural influence were limited primarily to urban centers and the elite. Examination of Ottoman cadastral registers (defters) highlights the integration of local populations into Ottoman structures and the presence of small Anatolian migrant communities but does not indicate large-scale Turkish settlement. Overall, this study demonstrates how military strategy, administrative organization, and selective settlement allowed the Ottomans to consolidate power in the Balkans, laying the foundation for centuries of influence in the region.

Keyword: Ottoman, Arbëria, Balkan, Migration, Social, Population

1. Introduction

Conquest involves the penetration and imposition of the defining structures and practices of one society upon another. Among the most significant of these elements is the movement of populations through processes of migration. Sustained interaction between different groups fosters cultural exchange and the transmission of social, economic, and religious practices. As a result, societies exposed to external influences acquire a degree of flexibility, enabling them to adapt to new political, cultural, and material circumstances.

During the 13th century the Turkish principalities reached the height of their political and military development. Owing to a combination of strategic, social and economic factors, the principality under the leadership of Osman Bey ultimately prevailed over its rivals. In 1299, this dominance culminated in the establishment of the Ottoman state, marking the beginning of a new political entity that would shape the history of the region for centuries. Within this early Ottoman society, kinship ties constituted a fundamental element of social organization, while the Islamic faith served as a core ideological and cultural pillar. The population was primarily engaged in agriculture, livestock breeding, and artisanal production, reflecting the predominantly rural character of the state's economy.

For the Balkan populations the Ottomans represented a society fundamentally different from their own. Prior to the Ottoman expansion, interactions between the two had been minimal due to geographical distance and distinct historical trajectories. The most profound difference was religious: while the Balkan communities were primarily Christian-Orthodox in the interior and Catholic along the Adriatic coast the Ottomans adhered to Islam, which shaped not only their spiritual life but also their political and legal institutions. Economic structures and patterns of landownership also differed greatly, influencing how local populations adapted to Ottoman governance and integrated into its broader imperial system.

During this period, Arbëria extended over a vast geographical area, encompassing territories from present day Kosovo to Preveza. The region was fragmented into local principalities, which coexisted in relative harmony but also engaged in requent conflicts. Their primary concern was territorial expansion and the consolidation of power.

Among the most notable principalities were those of the Kastrioti, Muzaka, Bua, Shpata, Arianiti, Dukagjini, and Topia families.

The population relied primarily on agriculture and livestock, though other sectors, such as artisanal production and trade, were sufficiently developed to enable continuous commercial exchange with European powers particularly along the Adriatic coast. Settlements were relatively stable, and families were large, organized along kinship lines, reflecting a strong tribal structure. Religion held a significant role in social life, with the population divided between the Catholic and Orthodox rites. While remnants of Byzantine legal traditions persisted, local customary law remained dominant in regulating social relations. Despite geographical proximity to Slavic and Greek populations, the Albanians maintained a distinct language and cultural identity within the Balkan context.

2. The Early Stage in the Consolidation of Ottoman Hegemony in the Balkans

In just a few years the Ottoman State managed to rapidly expand its territories. Orhan achieved a series of successes following the capture of Gallipoli. A major significance in Ottoman expansion was the victory at the Battle of Maritsa, where the Ottomans defeated the first Balkan coalition. In these regions, populations from Anatolia were settled, which maintained internal cohesion, ensured security, and created favorable conditions for further Ottoman advancement.

The Christian armies, led by Sigismund of Luxembourg, were decisively crushed on September 25th, 1396, at the Battle of Nicopolis, a key confrontation between a European coalition and the Ottoman Empire. This defeat marked one of the last major crusading efforts in the Balkans and solidified Ottoman dominance in the region. Following the victory, Sultan Bayezid I capitalized on the momentum, launching further campaigns into Greece and the Morea, successfully conquering new territories and consolidating Ottoman control over strategic areas.

The Ottoman expansion into the Balkans largely followed the historic Via Egnatia, an ancient Roman road that facilitated rapid military movement and the conquest of Thrace, as well as important cities such as Serres, Monastir, and Ohrid. Another route of advance led through Thessaly, allowing the Ottomans to penetrate central Greece and secure key trade and military corridors, strengthening their hold over the southeastern Balkans.

The Balkan princes who had broken away from the Byzantine Empire became vassals of the Ottoman sultans. Those rulers who sought to preserve their power and expand their territories requested Ottoman military assistance against their rivals. One such

case was the appeal for help by the Albanian prince Karl Thopia against his rival Balsha II. Ottoman troops reached the Adriatic in the Battle of Savra in 1385. The inhabitants of this region still preserve the historical memory of this event, where burial sites of Ottoman soldiers and Albanian warriors can still be found.

With the rise to the throne of Sultan Mehmed the Conqueror, a bold and determined figure, the long-desired objective of the Ottoman state was achieved. The Byzantine Empire had already been territorially fragmented and was in an unfavorable political situation; its fall was merely a matter of time. The determination, military strength, and artillery possessed by the Ottoman state at this moment led to a successful assault on Constantinople. The Byzantine Empire disintegrated, Constantinople was renamed Istanbul, and it became the new capital of the Ottoman state.

Thus, the conquest of the Balkan territories was carried out in two distinct phases:

Phase 1: Vassalage. Following the fall of Adrianople, the Byzantine Empire and several other local rulers accepted vassalage under the Ottoman State.

Phase 2: Direct conquest and the establishment of administrative and military structures in the occupied regions. The main strategic route pursued during this expansion was the Via Egnatia, beginning around the year 1385.

3. Medieval Arbëria

Medieval Arbëria encompasses the historical period during which the Albanians of today were formed as a people with a political identity distinct within the Balkan region. In this period, society was characterized by the development of feudalism and the creation of principalities. This era extended from the 9th century until the 15th century, when Albanian territory came under the dominion of the Ottoman Empire.

The majority of the Arbëresh population in the Middle Ages resided in villages that had a predominantly poor social structure, with the exception of those villages located near urban centers. Concerning the living conditions of medieval Albanian villages, it must be emphasized that these differed according to natural factors, infrastructure, the size of the settlement, its distance from the city, and, above all, the nature of property relations.

Besides their economic importance, Albanian towns were also centers of education, culture, art, literature, and music. Within them was concentrated the intellectual elite of Arbëria, represented by officials of government institutions, lawyers, notaries, clergy, military figures, nobles, and foreign citizens residing in the towns. They played a primary role in shaping individual and collective life.

By the late Middle Ages, the coastal towns of Arbëria flourished under their own Statutes, such as those of Shkodra, Durrës, Drisht, Ulqin, Tivar, and others. The Statute

was the "constitution" of the city, summarizing the network of ties among citizens, which served to secure public life and private property. These towns, which were under the administration of the Republic of Saint Mark, operated on legal foundations different from those "within Arbëria." Their legislation differed from what is known as the "Kanun of the Mountains." The Statutes had milder provisions regarding blood feuds and other legal violations, while one of the most notable differences was the legal treatment of women, as defined by the Statutes.

4. The Conquest of the Arbëria

What marks the beginning of the Ottoman conquest in Arbëria is the Battle of Kosovo Field in 1389. This battle signified an important victory for the Ottomans against the second Balkan coalition, which opened the way for successive conquests in the eastern territories of Arbëria. During this period, the cities of Ohrid, Manastir, Skopje, Kostur, and other neighboring towns were occupied by the Ottomans. The city of Skopje served as the new center from which further attacks would be launched, and it became a base for the settlement of akinci (Ottoman raiders). Immediately, these areas were transformed into centers of vilayets and nahiyes.

At the beginning of the 15th century, the territories of Vlora (1417) and Gjirokastra (1419) were conquered. During the years 1415–1417, the Ottomans advanced toward the coastal areas of Kruja, occupying the regions from the city of Preveza up to Kruja. In the conquered areas, local administration was gradually established, with the appointment of a kadi and a sanjakbey.

The first cadastral registers for Arbëria date from the year Hijri 835, corresponding to 1431–1432. These defters show that Arbëria was almost entirely under Ottoman administration. The mentioned defters is titled "Sûreti defter-i sancak-i Arvanid".

In 1432, an important uprising broke out in Arbëria, led by the ruler of the Araniti principality, Gjergj Araniti. Large territories of the former Arianiti principality were restored to the authority of the Arianiti family. This uprising served as a precursor and catalyst for other revolts. During this period, the Ottomans remained confined to the borderlands. After the suppression of the revolt, a period of calm followed.

In November 1443, after the conclusion of the Battle of Niš, Gjergj Kastrioti, the son of the ruler of the Kastrioti principality, returned to his ancestral lands. Gjergj had served in the Ottoman army and had reached a high-ranking position. By using a falsified ferman (imperial decree), he seized a city and began liberating the territories of his principality from Ottoman control. These lands stretched from the course of the Drin River to the Shkumbin River. After 25 years of systematic battles, with the death of Gjergj Kastrioti, these territories returned under Ottoman rule.

During this time, Elbasan was attacked and conquered by the Ottomans. Sultan Mehmed the Conqueror rebuilt the Elbasan fortress to the size it retains today and named it "İl-badan." During the period of Ottoman rule, Elbasan emerged as a sanjak center with a trade- and craft-based economy that influenced the wider region of central Albania. Within its population were also present minority groups, including Roma and Egyptians.

The most significant conquests following this period were the capture of Kruja, Lezha, and Shkodra. The Ottoman armies seized the cities from the Venetians; the city of Kruja was surrendered after being set ablaze, and a large part of its population fled. Following a prolonged battle for the conquest of Shkodra and a heroic defense by the Venetians, the fortress was eventually handed over to the Ottomans. These cities were important centers of trade and economic develepment.

During this time, Ottoman authority was strengthened and consolidated. In these cities, the Ottomans established their administrative structures, accompanied by garrisons tasked with ensuring order and defense. Gradually, the urban landscape began to assume an Ottoman character, reflected in the organization of governance, the construction of religious and public buildings, and the introduction of new legal and fiscal practices. These cities were transformed into key administrative and military centers, serving not only as local seats of power but also as nodes within the wider imperial network. Over time, they became important hubs of trade, culture, and communication, integrating the Albanian territories more firmly into the political and economic framework of the Ottoman Empire.

5. The Political and Administrative Organization of Arbëria

By this time, the greater part of Arnavutluk had become integrated into the Ottoman state. The Albanian lands were incorporated into the Eyalet of Rumelia. These territories were further divided into three major zones: those under direct Ottoman rule, those under Venetian control, and the autonomous regions.

In the initial phase of the Ottoman conquest, the administrative organization of Albania was structured as follows: the Albanian Sanjak, with its center in Gjirokastër, did not encompass all Albanian territories under normal circumstances, as a large portion of them lay outside its borders (stretching from the river Mat in the north to Ioannina in the south). This sanjak was composed of eight vilayets: Këlcyra, Kanina, Berat, Skrapar, Pavllo Kurtik, Çartallos, Kruja, and the nahiyah of Sopot.

Subsequently, the administrative organization underwent changes, with the territory being divided into several sanjaks, such as those of Shkodër, Skopje, Elbasan, Vlorë, and others. Each sanjak possessed its own kanunname (legal-administrative code).

The Ottomans introduced the timar system in Albania, as elsewhere in the empire, with the Sultan as the supreme sovereign and land legally considered state property. Through imperial decrees, land was distributed to members of the military-administrative elite in the form of timars, zeamets, and hases, thus restricting the hereditary rights of the Albanian nobility and landholders. The local population was required to pay a series of taxes and provide corvée labor to the timar holders.

The remote highland regions enjoyed a special status. Due to their geographical position, the resilient character of their inhabitants, and the poverty of their agricultural land, the establishment of stable administration proved difficult. Under these circumstances, the Ottoman state found it more expedient to recognize the autonomy of these areas rather than engage in continuous conflict.

The autonomous regions were situated in both the southern and northern parts of Albania. In the south, one may mention Himara, a region of considerable importance, distinguished both for its persistent resistance and for its continuous interaction with the Western world. Similarly, the Kurvelesh region was renowned for the martial character of its inhabitants, while further to the south, Souli preserved its cultural distinctiveness largely untouched by external influences.

In the north, autonomous regions were more numerous, a phenomenon largely favored by the mountainous terrain. Among the most prominent was the region of Malësia e Madhe, which encompassed Hoti, Pulti, Shala, Shoshi, Nikaj-Mërturi, and Kelmendi. Other autonomous areas included Iballa, Spas, Fani i Madh, Fani i Vogël, Mirdita, Puka, and Lura.

The aforementioned regions paid the Ottoman state only a fixed annual tribute, known as haraç. These areas preserved their religious faith across generations.

An equally favorable position was enjoyed by the villages that were granted derbend status. In those areas where transit routes led toward major cities of economic importance for the Empire, the Ottoman state established the derbendci system to ensure the security of the roads. In return for their service, these communities were exempted from certain taxes, although they remained obliged to fulfill their spahi-related obligations.

As a consequence of the Ottoman conquest, Venice lost its most important urban centers. In the northern Albanian territories, the so-called Albania Veneta comprised the cities of Tivar, Kotor, and Ulqin, while in the south, it included the coastal cities of Butrint and Parga. All of these centers held considerable strategic and economic significance for the Venetian Republic.

6. Impact in Social Life

If we were to speak about the Turkish cultural influence on the Albanian population, we would say that it is quite significant. Even more so in 1912 (the year of Albania's independence from the Ottoman Empire). The influences we can mention are: linguistic, culinary, religious, traditional, as well as clothing, although only in small elements. If we speak about the period we are analyzing, it is still too early to have cultural exchanges. Even in the case of the existence of a migrant population, the community has been isolated and has not yet integrated into the social life of the local population.

The process of Islamization was not immediate. In the 14th–15th centuries, it was still in its early stages and mainly limited to urban centers. In cities such as Shkodra, Prizren, Vlora, Elbasan, and Gjirokastra, Islamization began to spread more quickly due to the presence of the Ottoman administration, the development of trade, and the settlement of Turkish and Muslim colonists from other regions. The earliest mosque of notable importance during Ottoman rule is the Red Mosque, constructed under the reign of Mehmed I. Its construction dates to the year 1417.

The high feudal class was among the first to embrace the Islamic faith. Prominent Albanian families, in order to preserve their influence and wealth, accepted becoming part of the Ottoman elite. This fact also influenced their dependents, creating a chain process of Islamization. Some of this family was Muzakaj, Dukagjinet, Zenebishet. It is important to emphasize that within these families there were members who converted to Islam, integrating themselves into the structures of the Ottoman state and benefiting from the new political order.

In the villages, the pace was much slower. The peasantry was closely tied to traditions, customs, and the church, so their conversion was often delayed for centuries. In some mountainous areas of the north, resistance was even stronger due to close ties with the Catholic faith and the support that highland villages received from the Vatican. In the south, where Orthodox influence was stronger, Islamization occurred more quickly, especially in trading towns.

The establishment of Ottoman rule in the Albanian lands was accompanied by profound transformations not only in the political, social, and economic spheres, but also in the religious structure of the population. The spread of Islam in these territories was the result of the interaction of multiple factors of a political, economic, cultural, and religious nature. The Ottoman Empire functioned as an Islamic state, requiring only that its subjects recognize the authority of the Sultan and pay the prescribed tax.

7. Possible Migrations During the Early Centuries

In today's terms, migration the movement of people from one place to another, which can be either a temporary or permanent change of residence and can occur within a country (internal) or across international borders (international) (AI Overviwe). This term also defines the period under discussion.

The discovery and identification of the migration of the Turkish population into the newly described territories is difficult due to the limited sources related to the topic. In this matter, the examination of the Ottoman defters is particularly important.

The most important document discovered so far for understanding the agrarian system established by the Ottoman conquerors in Albania and the Balkans is a cadastral register from the year 835 AH (1431–1432), entitled The Register of the Albanian Sanjak (Defter-i Sancak-i Arvanid). The register in question is an icmal defter, that is, a summary register. In fact, it covers a part of the western Albanian regions, stretching from Çamëria to the river Mat. Alongside the inheritance of the timar service at the moment of the register's compilation, it also contains notes referring to significant earlier periods, namely the time of Sultan Bayezid I (1389–1402) and Sultan Mehmed I (1413–1421).

The defters provide us with a great deal of information about the social life of Albanian society in the 15th century, including toponymy, settlements, economic aspects, and the culture of crops. The study of the socio-economic changes that occurred in the Albanian lands with the Ottoman conquest carried out during the 15th century represents one of the main tasks in the field of Albanian medieval history studies, because through it the roots of that harsh transformation endured by the Albanian people can be revealed, a condition that not only defined the 15th century but also marked the path of the 16th–17th centuries and the subsequent fate of our people.

Since it is a defter icmal (summary register), the defter does not provide information regarding the first and last names of individuals. Nevertheless, the absence of Islamic elements in society can be observed. Information, however, is available regarding the timariots. The timariots of the Sanjak of Arvanid appear both as Christians and as Muslims. A part of the Muslim timariots were Albanians who had converted to Islam; such names include, for example, Arnaut Jusuf and Arnaut Hamza. Muslim timariots also appear as deportees from the eastern parts of the Empire, from the Asiatic side. Thus, out of 59 timar-holders in the entire vilayet, 22 of them were Turks from the provinces of Loxhaelia and Saruhan in Anatolia.

Other registers from the same century include The Register for the Sanjak of Shkoder from 1485 and the Mufassal Register of Dibra from 1467, which are not part of this study. These registers are mufassal (detailed) registers. However, from a brief overview

of them, it can be noted that the population consisted mainly of Christians. Nevertheless, a very small part of the population belonged to the Islamic faith (the numbers are extremely low).

Another source was the chronicle of Tursun Bey, written by the famous chronicler Tursun. His work is titled Tarih-i Ebülfeth. The chronicle was written during the reign of Mehmed the Conqueror and describes the successive conquests of the Sultan. This is precisely the period in which the Ottoman conquest in the Albanian lands was consolidated.

In the chronicles, there is no mention of a Turkish population migration into the newly conquered Albanian territories. The only information provided concerns the settlement following the construction of the fortress of Elbasan: "*…from all directions, where the Islamic population was located, people poured in*" (Bey, 2011, p.151). However, the ethnicity of this population is not specified.

Therefore, based on the available information, no definitive conclusions can be drawn regarding the presence of a distinctly Turkish element in Albania. Such a presence might instead be more appropriately described as a Turkish colony. Moreover, the limited spread of Islam during this period does not constitute sufficient evidence to suggest large-scale migrations.

8. Concusions

The early stages of Ottoman hegemony in the Balkans were marked by rapid military expansion and strategic consolidation. Key victories, such as the capture of Gallipoli, the Battle of Marica, and the decisive defeat of the Christian forces at Nicopolis in 1396, enabled the Ottomans to secure crucial territories and establish administrative control. The use of strategic routes like the Via Egnatia and passages through Thessaly facilitated the swift conquest of Thrace, central Greece, and the Morea, while settlements of populations from Anatolia ensured internal cohesion and security.

In Albania (Arbëria), the Ottoman conquest began in earnest after the Battle of Kosovo in 1389 and continued throughout the 15th century with the capture of cities such as Ohrid, Skopje, Vlora, and Gjirokastra. The establishment of sanjaks, timar systems, and Ottoman administrative codes gradually integrated Albanian territories into the empire, while allowing remote highland regions relative autonomy due to their geographic and social characteristics.

Socially, the spread of Islam and Turkish cultural influence in Albania was limited during this period, largely concentrated in urban centers and among the elite, with the broader population remaining predominantly Christian. Evidence from Ottoman defters, such as the Süreti Defter-i Sancak-i Arvanid (1431–1432), indicates that while

some Muslim timariots were Albanians who had converted, a portion came from Anatolia, suggesting the presence of small migrant communities rather than large-scale Turkish settlement.

References

Akademia e Shkencave e Shqipërisë. (2002). *Historia e popullit shqiptar:* Vëllimi 1. Toena.

Akademia e Shkencave. (1974). D*efteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*. Akademia e Shkencave.

Akademia e Studimeve Albanologjike. (2017). *Regjistri i Sanxhakut Te Arvanidit i vitit 1431.*Akademia e Shkencave.

Akademia e Studimeve Albanologjike. (2019). *Dokumente për historinë e Shqipërisë të shekullit XV*, vëllimi II. Akademia e Shkencave

Akademia e Studimeve Albanologjike. (2019). *Dokumente për historinë e Shqipërisë të shekullit XV*, vëllimi III.Akademia e Shkencave

Bey, T. (2011). *Kronikat e Tursun Beut*. IDK.

Bozbora, N. (2002). *Shqipëria dhe nacionalizmi shqiptar në Perandorinë Osmane.* Dituria.

Duka, F. (2009). *Shekujt osman në hapësirën shqiptare*. UET Press.

Egro, D. (2003). *Society and religion in Albanian lands before the Ottoman invasion (14th century).* Bulgarian Historical Review / Revue Bulgare d'Histoire, (1–2), 160–178. Retrieved from Bilkent University repository: https://repository.bilkent.edu.tr/bitstreams/b3f7423fb6df4347ba05-2a916357b3dc/download

İlnançik, H. (2013). *Perandaria Osmane.* Dituria.

İlnançik, H. (2021). *Delvet-i 'Aliyye*. Fan Noli.

Masutoglu, M. (2017). *Historia osmane dhe institucionet*. Alsar.

Mătrăn, R., et al. (2023). *Historia e Perandorisë Osmane*. Dituria.

Ostrogorsky, G. (2007). *Historia e Perandorisë Bizantine*. Dituria.

27. OTURUM

Balkanlarda Göç ve Göçün İzleri

Balkanlardan Pâyitahta Arnavut Bir Âlimin Göçü: Vildan Fâik Efendi ve Osmanlı Eğitim Sistemine Katkıları

Muhammed Alparslan Kartal[1]

Özet

Her dönemde bazı şehirler, medeniyet, ticaret ve/veya ilim merkezleri olagelmiştir. Çevresindeki coğrafya için cazibe merkezi olan bu şehirler, beyin göçünün de en çok yöneldiği noktalar olmuştur. İslam tarihinde Mekke, Medine, Şam, Bağdat, Kurtuba, Buhara, Cüzcân, Merv, Nişabur Tebrîz, Merâga, Urmiyye, Erdebîl ve Zencân gibi şehirler bu minvalde örnek gösterilebilir. Osmanlı Devleti zamanında ise İstanbul asırlarca bir ilim merkezi hüviyetini devam ettirmiştir. İstanbul'a yakın bir coğrafya olan Balkanlar'dan çok sayıda ilim taliplisi, İstanbul'daki medreselerde eğitim almak için göç etmiştir. Bazıları geriye dönse de ekseriyeti payitahtta yerleşmiş; hatta ilmî rütbelerin en yükseğine çıkarak vazifeler üstlenmişlerdir. II. Meşrutiyet dönemi ulemasından olan Debreli Vildan Faik Efendi (1853-1925), Osmanlı döneminde Arnavutluk'a bağlı olan, günümüzde ise Kuzey Makedonya'nın Arnavutluk sınırındaki bir kasabası olan Debre'de doğmuştur. Küçük yaşlarda ailesi ile o dönemin en önemli ilim merkezlerinden olan İstanbul'a göç etmiş ve hayatının geri kalan kısmını burada geçirmiştir. Çok önemli âlimlerden ilim tedris etmiş; sonrasında müderrislik yapmıştır. Meşrutiyet taraftarı olduğu bilinmektedir. Her Ramazan ayında Padişah'ın huzurunda yapılan Huzur Dersleri 'ne yıllarca davet edilmiştir. Vildan Faik Efendi, Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet dönemine kadar yaşamış ve maarif hayatının içinde bulunmuştur. Vildan Fâik Efendi hem müderris hem de muallimlik yapmıştır. Askeri Rüştiyeler ve modern usullere göre yeni açılan bazı okullarda muallimlik yapmıştır. Buralardaki müfredat değişiklikleri ve yeni usuller konusunda fikrî ve uygulama desteği vermiş; sürece bilgi birikimi ile katkıda bulunmuştur. Çeşitli ıslahatlarla yeni oluşturulmuş eğitim müesseselerinde görev almıştır. Eğitim alanında yapılacak ıslahat hareketlerine hazırladığı raporla destek olmuştur. Ayrıca yayımlamış olduğu ders kitapları ile değişen koşullara uygun olarak ders materyallerinde güncelleme sürecine katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kavramlar: Osmanlı Devleti, Balkanlar, eğitim, âlim, Vildan Faik Efendi

From the Balkans to the Imperial Capital: The Migration of the Albanian Scholar Vildan Fâik Efendi and His Contributions to the Ottoman Educational System

Abstract

Throughout history, certain cities have emerged as centers of civilization, trade, and scholarship, shaping the political, economic, and intellectual life of their regions. These cities, as focal points of attraction, have also become the primary destinations of intellectual migration. In Islamic history, cities such as Mecca, Medina, Damascus, Baghdad, Córdoba, Bukhara, Jūzcān, Merv, Nishapur, Tabriz, Maragha, Urmia, Ardabil, and Zanjan can be cited as prominent examples of such centers. During the Ottoman era, Istanbul maintained its identity as a scholarly hub for centuries.

1 Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, kartalalparslan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5360-2361.

From the Balkans, a neighboring geography, numerous seekers of knowledge migrated to Istanbul to pursue education in the city's madrasas. While some returned to their homelands, the majority settled permanently in the imperial capital, often attaining the highest scholarly ranks and positions. Among these scholars was Debreli Vildan Fâik Efendi (1853–1925), a member of the Second Constitutional Era ulema. He was born in Debre, then part of Ottoman Albania and today a town on the Albanian border of North Macedonia. At a young age, he migrated with his family to Istanbul, one of the foremost intellectual centers of the time, where he spent the remainder of his life. He studied under leading scholars and later became a mudarris himself. Known for his support of the Constitutional movement, he was regularly invited to the *Huzur Lessons* held in the presence of the Sultan during the month of Ramadan.

Living through the late Ottoman and early Republican periods, Vildan Fâik Efendi played an active role in the educational sphere. He served both as a professor (*mudarris*) and a teacher (*muallim*), taking part in newly established educational institutions formed through various reforms. He served as a teacher in Military *Rüşdiye* schools and in some newly established institutions based on modern methods. In these schools, he provided both intellectual and practical support for curriculum changes and new pedagogical approaches, contributing to the process with his scholarly expertise." He also contributed to reform initiatives by preparing reports that supported proposed changes in the educational system. Moreover, through his published textbooks, he helped modernize instructional materials in line with evolving circumstances.

Keywords: Ottoman State, Balkans, Education, Islamic scholar, Vildan Fâik Efendi.

1. Giriş

Göç, bir mekânda yerleşik olan birey veya toplulukların siyasi, sosyal, ekonomik, akademik vb. nedenlerle başka bir yerleşime hicret etmeleridir. Göç, göçmenlerin muhtelif din, ırk ve kültürlere sahip topluluklarla karşılaşabilmesine, tanışabilmesine imkân sağlayan sosyolojik bir olaydır (Aksoy, 2012, s. 293). Göç, göç edilen yerdeki halkı da tesir altına alan ve değerler, meslekler, aile yapıları vb. üzerinde çok boyutlu etkileri olan bir vakadır. (Rittersberger, 2015, s. 81)

2015'te ortaya çıkan göç krizi ile dünya çapında göç konusunda bir farkındalık oluşmuştur. Avrupa'yı da derinden etkileyen ve ikinci dünya savaşından sonraki dönemde en büyük göç hareketlerinden biri olarak kabul edilen bu kitlesel yer değiştirme, siyasal ve ekonomik olarak birçok yönden tartışılmıştır. (Keridis, 2018: 71-72) Bu hareketlenme, göç konusunda daha kapsamlı akademik çalışmaların da yapılmasına da neden olmuştur.

Göçün bir çeşidi de eğitim amacıyla yapılan göçlerdir. Dünya tarihine bakıldığında, muhtelif zamanlarda birçok şehir, ilim ve bilimin merkezi hüviyetine sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetini güçlendirdiği 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar İstanbul böyle bir ilmî merkez niteliğini hâizdi. Başta Fatih Sultan Mehmed Han olmak üzere, Osmanlı padişahlarının pâyitahtı bir ilim merkezi haline getirmek için göstermiş oldukları gayret ve bu gayretin tezahürleri olan medreseler ve ilmî kolaylıklar vesilesiyle İstanbul, yüzyıllarca ehl-i ilmin rağbet ettiği bir medeniyet merkezi niteliğini taşımıştır. Üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti'nin muhtelif eyaletlerinden çok sayıda ilim/bilim adamı, ilim tahsili veya tedrisi için pâyitahta göç etmişlerdir. Bun-

ların bazıları ilmî tekamüllerini tamamladıktan sonra memleketlerine dönmüşse de ekseriyeti pâyitahtta kalarak ilmî hatta siyasî hiyerarşi içerisinde konum elde etmişler; kabiliyetlerini Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek doğrultusunda kullanmışlardır.

Diğer bölgelere nazaran Balkanlar bölgesi, Osmanlı Devleti için ziyadesiyle ehemmiyet kesbeden bir coğrafyaydı. İstanbul'a yakınlığı iskân politikası ile çok sayıda Türk asıllı ailenin bu bölgeye yerleştirilmiş olması, ahalisinin Osmanlı yönetiminden memnun olması, Avrupa üzerine yapılacak akınlarda adeta bir üs olarak kullanılması, bölgenin Osmanlı devleti için önemini arttırmıştır. Osmanlı devlet sistemi, Rumeli'de sağlam bir zemine oturtulmuştur. Bu nedenle 1402'de Ankara Savaşı'nda ağır bir yenilgi alınmasına ve Anadolu'daki birçok beylik yeniden hakimiyet iddiasına kalkışmış olsa da Balkanlar'daki Osmanlı hakimiyeti devam etmiştir.

Balkanlarda kısa zamanda payitahttakilerine benzer bir şekilde sayıda medrese kurulmuş ve klasik usule göre İslam âlimleri ve bilim adamları yetiştirilmiştir. Bunların bir kısmı kendi memleketlerinde görev almışlardır. Daha kabiliyetli olanlar ve bir şekilde payitahta göç etmeye imkân bulanlar, ilim tahsili veya tekâmül için İstanbul medreselerinde eğitim almışlardır. Osmanlı Devleti'nin, asırlarca Balkan coğrafyasını elinde tutmasının altında yatan sebeplerden birisi de eğitim göçü ile taşra-merkez bağlantısını kurmasıdır.

Arnavut bir aileye mensup olarak Debre'de doğan Vildan Fâik Efendi (1269 /1852-1853) de bu ilmî göçün örneklerindendir. Küçük yaşlarda ailesi beraber İstanbul'a göç etmiş ve vefatına kadar bu şehirde yaşamaya devam etmiştir. Bu çalışmada İstanbul medreselerinden icazet alıp birçok ilim dalında eserler yazan Vildan Faik'in, Osmanlı'nın Meşrutiyet dönemindeki eğitim ile ilgili görüşleri ve katkıları ele alınacaktır.

2. Vildan Faik Efendi'nin Hayatı

2.1 Çocukluk/Gençlik Dönemi

Babasının ismi İslam Ağa olarak bilinen Faik Efendi'nin tam künyesi Faik b. Abdüsselâm b. Abdullah ed-Debrevî'dir. (İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi, Sicill-i Ahval Dosyası, nr. 3591). Vaktiyle Arnavutluk sınırları içerisinde yer alan fakat hâl-i hazırda Kuzey Makedonya'ya bağlı Debre sancağına bağlı Rakalar kazasının Persenice köyünde 1269 (1852-1853)'da doğdu. (Mardin, 2017, II-III/222) Yakın arkadaşı Mehmet Akif Ersoy gibi aslen Arnavut olan Vildan Faik Efendi'nin memleketindeki hayatı ile ilgili çok fazla bir bilgiye sahip değiliz. Sekiz yaşlarındayken ailesiyle beraber hayatının geri kalan kısmını geçireceği İstanbul'un Üsküdar ilçesine göç etti ve hayatının geri kalanının burada yaşayarak bu şehirde vefat etti. Hicrî 1329 Ramazan'ında mukarrir olarak bulunduğu Huzur Dersi'nde, Üsküdar'da "eski bir dârının (evinin), inzivagâhının" olduğunu kendisi ifade etmiştir. (Faik, 1330-1911, s. 50) Dünya malına fazlaca rağbet göstermeyen bir şahsiyete sahipti.

2.2 Tahsili, İzdivacı ve Vefatı

Babası İslam Ağa tarafından, (Zerdeci, 2008, s. 304; Özcan, 2012, s. 384) küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline yönlendirilen Fâik Efendi, en üst düzey ulema ile dolu olan İstanbul'dan başka bir memlekete veya şehre gitme gereği duymadı. Evvela amcası Valide Atîk Medresesi müderrislerinden Hoca Yahya Efendi'nin yanında başlangıç seviyesindeki tedrisatına başladı. Daha sonra Ispartalı Hoca Hafız Sabri Efendi'den de bazı ilimleri aldıktan sonra, 12 yaşında hafız oldu. Aşere-takrib ve kıraat ilimlerini elde etti. (Özel, 1999, s. 223) Bilahere 17 yaşlarındayken (Albayrak, 1996, IV/352-353), Üsküdar dersiâmlarından Alaiyyeli Kara Mustafa Efendi'nin yanında 19 sene ulûm-i dîniyeyi ikmâl edip icâzetnâme almaya muvaffak olmuştur. İmtihanda muvaffak olarak 1303 (1885-1886)'de İstanbul ruûs-u humâyûnunu kazandı ve ilim taliplilerine icazet vermeye başladı. (Sula, 2009, s. 223)

1 Nisan 1301'de Fatma Servet Hanım'la (1861-1941) izdivacı esnasında 33 yaşlarında olan Vildan Fâik Efendi'nin tek çocuğu olan Emine Tayyibe Hanım'dır. Ancak Emine Hanım erken denilecek bir yaşta h. 1330'da (1912) vefat etmiştir. İlim ve tedrisatla geçen münbit bir hayatın ardından Vildan Fâik Efendi de 12 Zilhicce 1343/4 Temmuz 1341'de (4 Temmuz 1925) Üskiüdar'daki evinde vefat etmiştir. Kabri Karacaahmet Mezarlığı 8. Ada A bölümünde bulunmaktadır. (Güldöşüren, 2015, s. 136-137)

2.3 Tedris Faaliyetleri

Vildan Faik Efendi, icazet aldıktan sonra 1882'de Üsküdar Yeni Camii'nde talebe okutmaya başlamıştır. 7 Rebîulâhir 1303'te (13 Ocak 1886) ise İbtida-i hariç müderrisi olarak Nazmîzâde Medresesi'ne atanmıştır. Sonrasında aldığı resmi görevler şu şekilde sıralanabilir:

21 Şaban 1311 (27 Şubat 1894)'de Sâlise-i Arif Efendi Medresesi'ne Hareket-i Hâric,

1 Cumâdelâhire 1318 (26 Eylül 1900)'de Hoca Sadeddin Efendi Medresesi'ne İbtidâ-i Dâhil,

6 Şaban 1322 (15 Ekim 1904)'de aynı medreseye itibari olarak Mûsıla-i Sahn müderrisi

21 Ramazan 1323 (18 Kasım 1905)'de Hoca Sadeddin Efendi Medresesi'nde yine itibari olarak Sahn-ı Semân müderrisliği

11 Safer 1324 (5 Nisan 1906)'da Sirkeci'deki Vânî Efendi Medresesi'ne 40 akçe ile İbtidâ-i Altmışlı,

9 Zilkade 1325 (15 Aralık 1907)'de Soğukkuyu'daki Cafer Ağa Medresesi'ne 80 akçe ile Hareket-i Altmışlı,

21 Rebîülâhir 1328 (1 Mayıs 1910)'da Unkapanı'ndaki Hoca Hayreddin Medresesi'ne 92 akçe ile Mûsıla-i Süleymâniye müderrisi

22 Şevval 1335 (11 Ağustos 1917)'de ise Hâmise-i Süleymâniye müderrisliği (Güldöşüren, 2015, s. 120)

2.4 Eserleri

Sadece talebe okutmakla yetinmeyen Vildan Faik Efendi, İslamî ilimlerin farklı alanlarında telif ettiği eserlerle dikkat çekmiştir. Görev aldığı medreselerde ve okullarda genellikle Tefsir Müderrisi olarak tavzif edilse de, Hadis, Arapça ve Farsça alanlarında da vukûfiyet sahibidir. *el-Kavlü's-sâbit fî kazâi'l-fevâid, Esrârü's-Savm Terşîhu'l-kalem fî Lâmiyyeti'l-Acem, el-Mevâizu'l-Hısan (fî mâ kurrire beyne yedeyi's-Sultan), Teshîlu's-sarf* onun matbu eserleridir. Yazma halinde bulunan eserleri ise şunlardır: *Tercüme ve İzahlı Ahvâlü'n-Nebî, Şerh-i Kasîde-i Hemziyye, Nahl Suresinin 90. ayetinin Tefsiri, Kaside-i Münferice Şerhi, Risâle fî şerhi hilyeti'n-nebeviyye, el-Multekat fî usûli't-tefsîr, Nahviyye, Mâlatiyye, Dinâriyye Makâmelerinin Tercümesi ve Şerhi, Tefsîr-i Sûre-i Kâf, Tavdîhu'l-mübhemât fî-mâ verede fî'l-Kurâni mine'l-kelimât, Tebyînu'l-edevât fî-mâ verede fî'l-Kurâni mine'l-kelimât, Medrese Hatıraları [Islahat Nizamnâmesi ve Teshîlu'n-Nahv. Ayrıca dönemin gazetelerinde yazmış olduğu 3 makale mevcuttur.*

a) "Kerem, Semâhat, Sahâ, Cûd", *Beyanu'l-Hak*, aded 5, 7 Şevval 1326-20 Teşrinievvel 1324, s. 88-89.

b) "Bir Sada-yı Hâtifî", *Beyanu'l-Hak*, aded 4, 30 Ramazan 1326-13 Teşrinievvel 1324, s. 65.

c) "Devr-i İstibdâtta Söylenmiş Bir Müsâmere-i Semâviye", *Beyanu'l-Hak*, aded 3, 23 Ramazan 1326-6 Teşrinievvel 1324, s. 16. (Güldöşüren, 2015, s. 137-145)

3. Meşrutiyet Döneminde Eğitime Katkıları

3.1 Muallim Olarak Verdiği Katkı

Son devir Osmanlı âlimlerinden olan Vildan Faik Efendi, çok yönlü bir şahsiyete ve derin bir ilmî birikime mâlikti. Osmanlıca ve Arnavutça dışında, Arapça ve Farisî dillerinde mâhirdi. Onun bu çok yönlülüğü sadece medrese hocalığı ile yetinmemesine vesile olmuştur. II. Meşrutiyet dönemi medreselerin ıslahı çalışmalarında mühim nasihatlerde bulunmuştur. 26 Şubat 1910'daki Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'nin kabulünden sonra tesis edilen medreselerde görev alırken, bir yandan da yabancı dile olan hâkimiyetinden dolayı rüşdiyelerde muallimlik vazifesi de yapmıştır. Muallimlik görevleri şu şekilde sıralanabilir:

- 5 Kânunisânî 1301 (17 Ocak 1886)'da Üsküdar Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi'nde Farsça muallimliği,
- 28 Ağustos 1307 (9 Eylül 1891)'de Mekteb-i İdâdî Sınıf-ı Mahsûs Farsça muallimliği
- 16 Mart 1314 (28 Mart 1898)'de Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyesi'nde Arapça muallimliği

- 23 Ağustos 1317/22 Cumadelula 1319 (5 Eylül 1901)'de Üsküdar İdadisi'nde Arapça muallimliği,
- 23 Ağustos 1320 (5 Eylül 1904)'de Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nde Arapça muallimliği. (Mardin, 2017, III/924).

Medreselerin ıslahı ve eğitim programlarının değiştirilmesinden sonra Üsküdar Mihrimâh Sultan Dershanesi Müdüriyeti kendisine tevcih edilmiş ve bu vazifeyi 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911)- 1 Teşrînievvel 1330 (14 Ekim 1914) tarihleri arasında yürütmüştür. 1 Teşrînisânî 1330 (14 Kasım 1914) tarihinde ise Dâru'l-Hılâfeti'l-Aliyye Medresesi'nde Tefsîr-i Şerîf müderrisliği vazifesine getirilmiş ve burada da 2 yıl devam etmiştir. (İlmiye Salnamesi, 1334, s. 174-175). Aynı anda Medresetü'l Mütehassisin'in Tefsîr ve Hadîs şubesinde Usûl-i Tefsir müderrisliği görevini deruhte ediyordu. (Temiz, 2008, s. 314) Daha sonra vaiz yetiştirmek amacıyla Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak kurulan *Medresetü'l-Vaizîn*'de[2] bir süre Tefsir dersi okutmuştur.

3.2 Ders Kitapları Yazması

Vildan Fâik Efendi, maarif hayatının içindeydi. Hem medreseler hem de yeni açılan modern okullarda görev yapardı. Bu nedenle müfredat değişiklikleri ve değişen eğitim üslûbundan haberdardı. Klasik geleneğe bağlı olarak medreselerden yetişmesine ve yıllarca orada eski usule göre talebe yetiştirmesine rağmen, ıslahat çalışmaları sonucunda açılan bazı okullarda da ders verdiğinden bazı derslerin yeni bir usulle verilmesi gerektiğini düşündüğünden ihtiyaç abinaen ders kitapları telif etmiştir.

Yazma eserlerinden olan *Teshîlu'n-Nahv*, medreseler için değil Askerî Rüşdiyeler'de okuyan talebeler için kaleme alınmıştır. 25 dersten oluşan kitapta bazı derslerden sonra Tatbikât başlığı ile konunun pekiştirilmesi için örnekler verilmesi çok da yaygın olmayan bir uygulamadır. Kapsamlı bir Arapça eğitimi almayan Askeri Rüşdiye öğrencilerine yönelik hazırlanan bu eser, Nahiv ilmini daha basit bir usulle öğretmeyi hedeflemiştir. (Faik Efendi, Teshîlu'n-Nahv, 1-29)

Müellifin matbu eserlerinden olan Teshîlu's-Sarf da aynı şekilde bir ders kitabı niteliğindedir. Müellifin Koca Mustafa Askeri Rüşdiyesi Arapça muallimi olduğu dönemde yazılan kitap, sarf ilmine ait olup Meclis-i Maarif-i Askeriye tarafından kabul olunmuştur. (Fâik, 1301)

2 Yahya Kemal Beyatlı, Abdüllatif Harpûtî, Tunuslu alim İbn Azzûz Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet Ali Ayni, Mustafa Asım Efendi, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Ahmed Hamdi Akseki, Tahirü'l-Mevlevi, İskilipli Mehmed Atıf Efendi, Mehmet Kamil (Miras) vb. dönemin önemli simaları bu medresede ders vermiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğba Yalçın Aydeniz," Osmanlı'da İlk Vaaz Yüksekokulu: Medresetü'l-Vâizîn", *III. Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015, ss. 597-622.

3.3 Medreselerin Islahına Katkıları

Vildan Fâik Efendi, II. Meşrutiyet döneminde, medreselerin ıslahı çalışmalarında önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Sadece fikrî destekle kalmamış; 26 Şubat 1910'daki Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi sonrasında oluşturulan kurumlarda görev almıştır.

Medreselerde tahsil edilen ilmin asrın ihtiyaçlarına tatbik edilememesi (Mehmed Arif Bey, 2000, s. 47) ve muvafık olmaması yönündeki tenkitler, gerileme döneminde Osmanlı aydınları ve yöneticiler tarafından medreselerin ıslahı fikrinin ortaya konulmasını beraberinde getirmiştir. Tanzimat döneminden itibaren konuşulan medreselerin ıslahı meselesinde, Sultan II. Abdülhamid'den sonra Şeyhülislam Musa Kazım ve Mustafa Hayri Efendi döneminde somut adımlar atılmış, bir komisyon tesis edilmiş ve bazı nizamnameler çıkarılarak tatbik edilmiştir. 26-27 Şubat 1910 senesinde 48 maddeden oluşan medaris-i ilmiye nizamnamesi ile medreselerin programlarında değişikliğe gidilmiştir. Dünyadaki değişimin de etkisiyle bazı müspet ilimler medreselerin programına dâhil edilmiştir. Eğitim programının dışında, medreselere kayıt, imtihanlar vb birçok konuda değişikliğe gidilmiştir. (Öcal, 2008, s. 400-401).

4. Sonuç

Osmanlı ilim ve eğitim dünyasında Balkan kökenli âlimlerin önemli bir yeri olmuştur. Bu çerçevede Debreli Vildan Fâik Efendi, küçük yaşta ailesiyle birlikte İstanbul'a göç ederek pâyitahtın ilmî atmosferine dâhil olmuş hem klasik medrese geleneğinde hem de modernleşme sürecinde aktif bir rol üstlenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde medreselerin ıslahına yönelik tartışmalarda yapıcı katkılar sunmuş, raporları ve önerileriyle eğitimin günün ihtiyaçlarına uygun hâle getirilmesine gayret etmiştir. Bununla birlikte gerek müderrislik ve muallimlik faaliyetleri gerekse telif ettiği ders kitapları, Osmanlı eğitim hayatında geçiş döneminin en belirgin örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Vildan Fâik Efendi'nin ilmî şahsiyeti, yalnızca bireysel gayretleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Osmanlı'nın taşra-merkez ilişkisini ve Balkanlar'dan pâyitahta yönelen ilmî göçün niteliğini de yansıtmıştır. Onun hayatı, Balkan kökenli âlimlerin Osmanlı medrese sistemine entegrasyonunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu bağlamda, Vildan Fâik Efendi'nin faaliyetleri, bir yandan Osmanlı ilim geleneğinin sürekliliğini, diğer yandan da modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeniliklere uyum çabalarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla onun eğitim alanındaki katkıları, yalnızca bireysel bir biyografi değil, aynı zamanda Osmanlı eğitim sisteminin dönüşümünü anlamak açısından da önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

Medreselerdeki görevlerine ek olarak çeşitli modern okullarda muallimlik yapması, özellikle ders kitapları kaleme alarak yeni eğitim kurumlarının ihtiyaç duyduğu materyalleri hazırlaması, medrese ve rüşdiye öğrencileri için ders içeriklerinin güncellen-

mesinde rol alması, eğitim reformlarına hem teorik hem de pratik düzeyde katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca medrese ıslahatına yönelik görüşlerini içeren raporu da dikkate değerdir. Bu yönüyle Vildan Fâik Efendi, yalnızca dönemin ilmî tartışmalarına katılan bir âlim değil, aynı zamanda Osmanlı maarifinin modernleşme sürecine doğrudan katkı sunan bir eğitimci kimliğiyle de öne çıkmaktadır.

Kaynakça

Aksoy, Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(20)*, 292-303.

Albayrak, Sadık. (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*. İstanbul.

Aydeniz, Tuğba Yalçın. (2015)." Osmanlı'da İlk Vaaz Yüksekokulu: Medresetü'l-Vâizîn", *III. Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 597-622.

Fâik, Vildan. (1330/1911). *Mevâizu'l-Hisân*, İstanbul: Matbaay-i Hayriyye.

Faik, Vildan. (1901). Teshîlu's-Sarf. İstanbul: Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası.

Fâik, Vildan. *Teshîlu'n-Nahv*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, d.n. 1631, 29 v.

Güldöşüren, Arzu. (2015). "Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Âlim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi". *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 48, 117-148.

İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hılâfeti'l-Aliyye 1334.

İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi, Sicill-i Ahval Dosyası, nr. 3591.

Keridis, D. (2018). "The Migration/Refugee Crisis and the (Un/Re) Making of Europe: Risks and Challenges for Greece", *Uluslararasi İliskiler, 15/58*, 69-80.

Mardin, Ebu'l-ûlâ. (2017). *Huzur Dersleri*, I-III, Ankara: DİB Yayınları.

Mehmed Arif Bey, *Hadisleri Anlamada Toplumsal Boyut*, haz. İbrahim Hatiboğlu, Dârulhadis, İstanbul, 2000.

Öcal, Mustafa. (2008). "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü", *TALİD*, 6.

Özcan, Abdülkadir. (2012). "Vildan Fâik Efendi Debreli", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, İstanbul.

Özel, Mustafa. (1999). "Debreli Vildan Fâik ve el-Multekât fî usûli't-tefsîr", *İslâmiyât II*, S: 4, 223-226.

Rittersberger-Tılıç, H. (2015). 'Managing'Irregular Labor Migrants in Turkey. *Göç Araştırmaları Dergisi, 1(1),* 80-107.

Sula, Murat. (2009). "Debreli Vildan Faik ve Teshilu'n-Nahv'i", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XXIX, 123-174.

Temiz, Bilal. (2008). "Hud Suresi'nde Hz. Lut ve Kavmi", *EKEV Akademi Dergisi*, 35, 311-332.

Zerdeci, Hümeyra. (2008). *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, TDV, Ankara: TDV.

Armağanın Diyalektiği: Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'ni Sağlık Antropolojisi ve Armağan Teorisiyle Yeniden Düşünmek

Hatice Ay[1]

Özet

Bu çalışma Türkiye ve Arnavutluk'un ortak girişimiyle 2021 yılında kurulan Fier Dostluk Hastanesi'ni, Marcel Mauss'un armağan kuramı ve Mary Louise Pratt'ın temas alanı kavramsallaştırması ekseninde, sağlık antropolojisi perspektifiyle incelemektedir. Literatürde sıkça karşılaşılan "yumuşak güç" ya da "başarı hikâyesi" söylemlerinin ötesine geçerek bu kurumu çok katmanlı kültürel, dilsel ve toplumsal bir yapı olarak ele alır. Bu bağlamda araştırma, Fier Dostluk Hastanesi'nin yalnızca teknik bir sağlık altyapısı değil aynı zamanda ulusötesi ilişkilerin, dilsel hiyerarşilerin, sembolik borçlulukların ve kültürel müzakerelerin yoğunlaştığı bir sosyal laboratuvar işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Araştırmanın temel tezi hastanenin bir "armağan" olarak sunulmasının üçlü işleyişe (verme-alma-karşılık) bağlı olarak çeşitli gerilim alanları doğurduğudur. Türkiye'nin hastaneyi inşa etmesi teknik bir yardım jestinden öte sembolik bir üstünlük ve karşılıklılık beklentisi yaratmaktadır. Arnavutluk halkının bu armağanı kabul etmesi hem teşekkür borcu doğurmakta hem de kültürel ve dilsel alanlarda yeni bir iktidar mimarisi inşa etmektedir. Türkçenin prestij dili olarak öne çıkması, Balkan Türkleri için aidiyet üreten bir unsurken Arnavut hastalar için yabancılaşma ve dilsel dışlanma risklerini beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte hastane, Pratt'ın temas alanı tanımına uygun şekilde farklı kültürlerin, sağlık anlayışlarının ve dilsel pratiklerin karşılaştığı bir hibrit mekân hâline gelmiştir. Biyomedikal tedavi protokolleri ile geleneksel şifa yaklaşımları, mahremiyet algıları, refakat uygulamaları ve ölüm/ritüel süreçleri gibi konularda yer yer çatışmalar yer yer uzlaşmalar yaşanmaktadır. Bu mikro düzeydeki etkileşimler, sağlık antropolojisinin "klinik mekânı kültürel bir sahne olarak okuma" yaklaşımını doğrulamakta ve sağlık kurumlarının yalnızca teknik değil aynı zamanda kültürel iktidar alanları olduğunu göstermektedir. Medya söylemi ise armağanı meşrulaştıran bir temsiller ağı kurmakta "kaliteli hizmet", "modernite" ve "dostluk" kavramlarıyla birlikte hastane, yalnızca hizmet sunan bir yapı değil aynı zamanda Türkiye'nin diplomatik prestijini güçlendiren bir imaj üretim alanı hâline gelmektedir. Bu süreçte hasta memnuniyeti anlatıları ve yönetsel söylemler, armağanın sürekliliğini ve karşılık üretme yükümlülüğünü kurumsallaştırmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma Fier Dostluk Hastanesi'ni yalnızca bir sağlık hizmeti sunucusu değil dil, kültür, iktidar ve kimlik ilişkilerinin sürekli müzakere edildiği bir toplumsal ilişkisellik mekânı olarak kavramsallaştırmaktadır. Türkoloji açısından bu yaklaşım disiplini filolojik ve tarihsel çerçeveden çıkararak sağlık kurumlarını merkeze alan disiplinlerarası bir metodoloji ile genişletmektedir. Bu bağlamda çalışma, armağan teorisi ve sağlık antropolojisi literatürüne olduğu kadar uluslararası sağlık diplomasisi ve Balkan Türkolojisi için de özgün katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi, armağan teorisi, sağlık antropolojisi, temas alanı, dil politikaları

1 Araştırmacı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, haticeayofficial@gmail.com, ORCID: 0009-0007-6620-6123.

The Dialectics of the Gift: Rethinking the Türkiye-Albania Fier Friendship Hospital through Medical Anthropology and Gift Theory

Abstract

This study explores the Fier Friendship Hospital, established in 2021 as a joint initiative between Turkey and Albania, through the conceptual frameworks of Marcel Mauss's theory of the gift and Mary Louise Pratt's notion of the contact zone, within the broader scope of medical anthropology. The research moves beyond conventional interpretations that frame the hospital merely as a soft power strategy or a diplomatic success story. Instead, it positions the institution as a multidimensional social space, where health provision intersects with symbolic power, linguistic hierarchies, and cultural negotiations.

At the center of the analysis lies the notion that the hospital functions as a gift, operating through a tripartite structure of giving, receiving, and reciprocating. In this context, Turkey's investment goes beyond a technical act of international assistance-it establishes symbolic dominance and embeds expectations of political and cultural return. The acceptance of this gift by the Albanian public, while framed as gratitude, simultaneously constructs new dynamics of indebtedness and asymmetric power in both medical and linguistic domains. The rising prestige of Turkish within the hospital enhances the sense of belonging for Balkan Turks, while generating potential experiences of exclusion and alienation for Albanian-speaking patients. Moreover, the hospital constitutes a hybrid space where multiple cultural, linguistic, and medical logics converge and clash. Drawing from Pratt's concept of the contact zone, the hospital is interpreted as a site where biomedical protocols encounter traditional healing practices, where notions of privacy and family involvement differ, and where dual language dynamics shape patient-provider interactions. This makes the hospital not just a clinical environment, but a stage of cultural performance, as theorized in medical anthropology. Media discourse also plays a critical role in sustaining the hospital's symbolic value. Narratives of "modernity," "friendship," and "quality care" construct a representational frame that reinforces the logic of the gift, institutionalizes the reciprocity expectation, and elevates Turkey's humanitarian diplomacy image.

Ultimately, this study reframes the Fier Friendship Hospital as a site of negotiated identity, language, and power, offering a new interdisciplinary approach that enriches not only the fields of gift theory and medical anthropology, but also contributes original insight to international health diplomacy and Balkan Turkology. It invites scholars to reimagine healthcare spaces as active agents of socio-political and cultural transformation in transnational contexts.

Keywords: Türkiye Albania Fier Friendship Hospital, Gift Theory, medical anthropology, contact zone, language policy

1. Giriş

Arnavutluk'ta yaşayan Balkan Türklerinin sağlık hizmetlerine erişimi bugüne kadar yapılan akademik tartışmalarda çoğunlukla indirgemeci bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu durum ise genellikle mağduriyet, eksiklikler ve erişim sorunları üzerinden tanımlanmıştır. Bu yaklaşımın uluslararası literatürde sıklıkla gözlemlenen "azınlıkların sağlık hakkı" tartışmalarının bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür (Hiçdurmaz ve Yüksel, 2020). Oysa sağlık hizmetlerine erişim teknik ya da yönetsel boyutların ötesinde tarihsel bağlam, kültürel kodlar ve toplumsal hafızayla şekillenen çok katmanlı bir süreçtir. Tarihsel süreçte farklı siyasi rejimler, göç dalgaları ve kimlik siyaseti deneyimlemiş toplulukların sağlık alanındaki pratikleri, yalnızca "engel ve

sorun" perspektifine indirgenemeyecek ölçüde karmaşık toplumsal dinamikler barındırmaktadır. Bu bağlamda Balkan Türkleri önemli bir örnektir. Azınlık topluluklarının sağlık hizmetlerine erişimine dair literatürde sıkça rastlanan indirgemeci yaklaşımlar, çoğunlukla altyapı eksiklikleri, teknik yetersizlikler ya da dışarıdan sağlanan yardım projeleri üzerinden kurgulanmaktadır. Bu çerçevede üretilen çözüm önerileri, genellikle yukarıdan aşağıya işleyen ve uluslararası iş birlikleri veya devlet politikaları aracılığıyla şekillenen yardım paradigmalarına dayanmaktadır. Ancak bu perspektif sahadaki aktörlerin yani hastaların, ailelerin, hekimlerin ve yerel toplumun gündelik deneyimlerini ve sağlık sistemine dair pratik bilgilerini görünmez kılmaktadır. Dolayısıyla sürecin toplumsal boyutunu ihmal etmektedir. Bu bağlamda 2021 yılında Türkiye ve Arnavutluk'un ortak girişimiyle açılan Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi sürekli kendini tekrar eden analizleri aşarak onları kökten tartışmaya açan bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

Arnavutluk'un güneybatısında konumlanan Fier kenti tarihî, kültürü ve zengin doğal güzellikleri ile henüz keşfedilmemiş zengin bir potansiyele sahiptir. Sahip olduğu önemli tarihî, mimari ve sanatsal değerler, kentin kültürel kimliğinin temel unsurlarını oluşturur. Bununla birlikte merkezi coğrafi konumu, gelişmiş ulaşım olanakları ve ekonomik gelişimi sayesinde Fier, eğitim ve kültür turizmi açısından da bir çekim merkezi niteliği taşımaktadır (Visit Fier, 2025). Türkiye'nin sosyal konut alanındaki gönül diplomasisinin güncel örneklerinden biri olan Arnavutluk'un Laç kentinde 21 Eylül ve 26 Kasım 2019'da meydana gelen deprem felaketlerinden sonra gerçekleştirilen sosyal konut projesidir. Yıkıcı depremlerden sonra ülkede oluşan sağlık ve barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla Fier kentinde sadece 68 günde 150 yataklı Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi inşa edilmiştir. Bu hastane bölgedeki önemli bir eksikliği gidererek şifa bekleyen halka büyük bir umut olmuştur. Böylece iki ülke arasındaki iş birliğini ve dostane ilişkileri güçlendirerek Türkiye'nin Arnavutluk halkı nezdindeki saygınlığını ve itibarını pekiştirmiştir (TOKİ, 2022, aktaran Develi & Erdem, 2023).

Hastane görünürde teknik bir sağlık yatırımı olsa da Arnavutluk'un toplumsal dokusu içinde yeni ilişki ağlarının kurulduğu, kimliklerin yeniden müzakere edildiği ve kültürel-dilsel etkileşimlerin güçlendiği bir temas alanına dönüşmektedir. Ancak bu özgün niteliklerine rağmen hastane hakkındaki ilk değerlendirmeler çoğunlukla uluslararası ilişkiler literatürünün hazır kavramlarına dayanarak onu bir "yumuşak güç" stratejisinin göstergesi (Nye, 2004) ya da sağlık yönetimi yazınında tipik bir "başarı hikâyesi" olarak sunmuştur. Böylece sahadaki derin sosyo-kültürel dinamikler göz ardı edilmiş, yerel toplulukların deneyimlediği karmaşık etkileşim ağları görünmez kılınmıştır. Oysa sağlık kurumları özellikle de sınır ötesi iş birlikleriyle inşa edilen hastaneler, yalnızca tıbbi mekânlar değildir. Onlar aynı zamanda ulusötesi aidiyetlerin, kültürel kimliklerin, dilsel hiyerarşilerin ve politik sembollerin yeniden üretildiği toplumsal sahnelerdir. Türkiye Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi tam da bu bağlamda

Türkiye'nin dış politika vizyonunun somut bir yansıması olmasının ötesinde Marcel Mauss'un armağan teorisinin ışığında yeniden düşünülmesi gereken çok katmanlı bir toplumsal olgu olarak görülmelidir.

Görsel 1. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi (AA,2021)

Mauss'a göre armağan hiçbir zaman tek yönlü bir jest değildir verme, kabul etme ve karşılık verme yükümlülüklerini içeren bireyler ve topluluklar arasında bağlar kuran aynı zamanda hiyerarşi ve sembolik borçluluk üreten "topyekûn bir toplumsal olgu"-dur (Mauss, 2011). Bu açıdan Türkiye Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi yalnızca Türkiye'nin yardımsever jestinin değil aynı zamanda karşılıklılık ve bağlılık ilişkilerinin inşa edildiği bir armağan pratiği olarak okunmalıdır. Bu perspektiften bakıldığında Türkiye Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nin varlığı bir armağan olarak üç düzeyde anlam kazanmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin Arnavutluk toplumuna sunduğu sağlık altyapısı, cömertlik ve dostluk jesti olarak sembolik bir armağan işlevi görmektedir. İkincisi, bu armağan, alıcı konumundaki Arnavutluk toplumu için yalnızca faydalanılan bir hizmet değil aynı zamanda karşılık verme yükümlülüğü yaratan bir toplumsal bağdır. Üçüncüsü ise, bu armağan ilişkisi iki toplum arasında karşılıklı beklentilerin, kültürel duyarlılıkların ve dilsel pratiklerin sürekli müzakere edildiği bir diyalektik süreç yaratmaktadır. Dolayısıyla hastane yalnızca tıbbi tedavilerin uygulandığı bir klinik mekân değil Mauss'un işaret ettiği şekilde armağan aracılığıyla kurulan toplumsal ilişkilerin ve sembolik düzenlerin yeniden üretildiği bir alan olarak işlevsizleşmektedir. Bu çalışma mevcut literatürde sıklıkla başvurulan "yumuşak güç" ve "sağlık yönetimi" gibi dar kavramsal çerçevelerin ötesine geçerek Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'ni armağan ilişkilerinin doğurduğu gerilimler, kültürel karşılaşmalar ve kimlik müzakereleri bağlamında yeniden tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel argümanı söz konusu hastanenin salt bir devlet projesi olmanın

ötesine geçerek armağan ilişkilerinin karmaşık doğasını ve sağlık antropolojisinin işaret ettiği kültürel etkileşimlerin zenginliğini bünyesinde barındıran emsalsiz bir sosyo-politik olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu yaklaşım yalnızca Türkoloji ve Balkan çalışmaları literatürüne değil aynı zamanda uluslararası sağlık diplomasisi, kültürel antropoloji ve armağan teorisi alanlarına da özgün bir katkı sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye-Arnavutluk iş birliğiyle 2021 yılında kurulan Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'ni uluslararası ilişkiler ve sağlık yönetimi literatüründe sıkça tekrarlanan indirgemeci kalıpların ötesine taşımak ve onu armağan ilişkileri ile kültürel müzakerelerin iç içe geçtiği dinamik bir toplumsal olgu olarak yeniden kavramsallaştırmaktır. Çalışma Marcel Mauss'un "armağan kuramı" ve Mary Louise Pratt'in "temas alanı" kavramını sağlık antropolojisi perspektifiyle birleştirerek hastanenin yalnızca insani diplomasi ya da yumuşak güç göstergesi olmadığını onun aynı zamanda dilin prestij kazanımı, kültürel kodların müzakeresi ve sembolik borçluluk ilişkileri üzerinden toplumsal bağların yeniden üretildiği bir mekân olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışma Balkan Türklerinin sağlık hizmetleri deneyimlerini yalnızca erişim sorunu bağlamında değil armağan diyalektiği ve kültürel temas alanlarının yarattığı gerilimler içinde ele almaktadır. Böylece Türkoloji'nin araştırma ufkunu genişleterek sağlık kurumlarının toplumsal işlevine dair disiplinlerarası bir perspektif geliştirmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve: Armağan, Temas ve Tıbbın Antropolojisi

Bu çalışmanın kuramsal zemini sağlık politikaları ve uluslararası iş birliklerine dair klasik analizlerin ötesine geçerek iki tamamlayıcı teorik yaklaşımın sentezi üzerine kuruludur. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi gibi ulusötesi bir sağlık kurumunu anlamak için yalnızca uluslararası ilişkilerin geleneksel güç ve çıkar dengelerine dayalı açıklamaları yeterli değildir. Çünkü bu tür açıklamalar sağlık mekânını teknik bir alanla sınırlandırırken hastane etrafında şekillenen sembolik, kültürel ve toplumsal etkileşimleri görünmez kılmaktadır. Oysa burada öncelikle Marcel Mauss'un klasikleşmiş "armağan" teorisinin sunduğu kavramsal imkânlardan yararlanmak gereklidir. Mauss'un 1925 yılında kaleme aldığı *Essai sur le don* adlı eserinde ortaya koyduğu üzere armağan hiçbir zaman tek yönlü bir jest ya da basit bir transfer değildir. Tam tersine verme eylemi, alma ve karşılık verme zorunluluklarını içeren hem maddi hem de manevi boyutlarıyla toplumsal bağların yeniden üretildiği bir ilişkiler ağını ifade etmektedir.

Armağan bu anlamda hem karşılıklı minnettarlık ve bağlılık üretir hem de sembolik düzlemde hiyerarşiler inşa eder. Dolayısıyla armağan toplumsal ilişkilerin sürekliliğini sağlamanın yanı sıra onları belirli bir güç asimetrisi içinde yeniden kurgulamanın da aracıdır (Laine, 2020). Bu perspektiften bakıldığında Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi yalnızca Türkiye'nin Arnavutluk'a sunduğu teknik bir sağlık yatırımı

değil aynı zamanda içerisinde cömertlik, dostluk, diplomatik strateji ve karşılıklılık beklentisi gibi unsurları barındıran büyük ölçekli bir armağan olarak kavramsallaştırılabilir. Böyle bir armağan yalnızca maddi bir sağlık hizmeti sunmaz. Aynı zamanda topluluklar arasında uzun vadeli bir borçluluk ve bağlılık ilişkisi yaratır. Armağan böylece ulusötesi dostluğu sembolik düzeyde pekiştirirken aynı anda politik bir yönelimi ve hiyerarşik konumu da işaret eder.

Bununla birlikte armağanın yalnızca veriliş biçimi değil aynı zamanda içeriği de kritik önem taşımaktadır. Dolayısıyla armağan edilen hastane, yalnızca dört duvardan ibaret bir sağlık yapısı değil aynı zamanda içinde işleyen kültürel pratiklerin, dilsel müzakerelerin, tıbbi bilgi aktarım süreçlerinin ve toplumsal ilişkiler ağının bir bütünüdür. Bu noktada Mary Louise Pratt'in (2012) geliştirdiği "temas alanı" (contact zone) kavramı analize dâhil edildiğinde Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nin mahiyeti çok daha zengin bir şekilde kavranabilmektedir. Pratt'in işaret ettiği üzere temas alanı farklı kültürlerin, dillerin ve asimetrik güç ilişkilerinin bir araya geldiği, çarpıştığı, birbirini dönüştürdüğü ve yeniden şekillendirdiği bir toplumsal mekândır. Temas alanı kavramsallaştırması eşitler arası diyalogdan ziyade farklılıkların ve eşitsizliklerin iç içe geçtiği çatışma ile müzakerenin eş zamanlı olarak var olduğu hibrit mekânları ifade etmektedir. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi tam da bu anlamda Türk ve Arnavut sağlık personelinin günlük etkileşimleri, Balkan Türkü ve Arnavut hastaların farklı kültürel ve dilsel talepleri, Türkiye Türkçesi ile Arnavutçanın yan yana var oluşu ve modern biyomedikal pratiklerin geleneksel şifa anlayışlarıyla kesişmesi sayesinde çok katmanlı bir temas alanı olarak şekillenmektedir.

Sağlık antropolojisinin sunduğu kavramsal araçlar bu temas alanını daha da görünür kılmaktadır. Sağlık antropolojisi, kliniği yalnızca biyolojik hastalıkların tedavi edildiği bir alan olarak değil kültürel inançların, toplumsal kimliklerin, iktidar ilişkilerinin ve beden algılarının sürekli olarak müzakere edildiği bir toplumsal sahne olarak görmektedir (Kleinman, 1980). Örneğin hasta-doktor ilişkisi yalnızca bir teşhis ve tedavi süreci değildir. Bu süreçte otorite, bilgi asimetrisi, güven ve kültürel anlamlar da sürekli olarak üretilmektedir. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nde bu dinamikler iki farklı ulusun sağlık profesyonelleri arasındaki iş birliği, yerel halkın geleneksel sağlık algıları ve resmi tıp dilinin kültürel bariyerleriyle daha da karmaşık hâle gelmektedir. Dolayısıyla bu kurum yalnızca sağlık hizmeti üretmez aynı zamanda kültürel kimlikleri, dilsel statüleri, ulusötesi dostluk ilişkilerini ve armağanın doğurduğu sembolik borçlulukları sahneleyen bir mekân işlevi görmektedir (Good, 1994).

Bu iki kuramsal yaklaşım birleştiğinde Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nin sıradan bir sağlık yatırımı olmaktan çok öte armağan ve temas alanı teorilerinin kesişiminde yer alan benzersiz bir olgu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir yandan Mauss'un armağan teorisi, hastanenin sembolik boyutunun ve toplumsal bağ kurma işlevinin

anlaşılmasına imkân verirken diğer yandan Pratt'in temas alanı kavramsallaştırması ve sağlık antropolojisinin klinik analizleri, bu armağanın iç işleyişinin nasıl kültürel müzakereler ve güç ilişkileri içinde somutlaştığını ortaya koymaktadır. Böylelikle Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi uluslararası ilişkiler literatürünün dar çerçevelerini aşarak, armağan ve temas üzerinden yeniden okunması gereken çok katmanlı bir toplumsal deneyim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışma Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nin sosyo-politik ve kültürel işlevlerini açıklamada klasik sağlık yönetimi veya uluslararası ilişkiler literatüründe görülen indirgemeci çerçeveleri aşmak üzere kavramsal-analitik bir araştırma tasarımıyla yürütülmektedir. Araştırmanın yöntemi birincil saha verisi üretimine değil kuramsal metinler ve ikincil kaynakların sistematik analitik yorumuna dayanmaktadır. Marcel Mauss'un "armağan kuramı", Mary Louise Pratt'in "temas alanı" yaklaşımı ve sağlık antropolojisinin kültürel-klinik boyutlara odaklanan literatürü çözümlemenin temel kuramsal eksenlerini oluşturmaktadır. Bu kuramsal çerçeve aracılığıyla Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi yalnızca bir sağlık hizmeti kurumu olarak değil armağan ilişkilerinin, sembolik borçlulukların ve kültürel müzakerelerin somutlaştığı bir temas mekânı olarak ele alınmıştır.

Kuramsal çerçeve üç temel kaynağa dayanmaktadır. Birincisi Marcel Mauss'un "armağan teorisi", ikincisi Mary Louise Pratt'in "temas alanı yaklaşımı", üçüncüsü ise dilsel etkileşimler, kültürel uyum ve meşruiyet konularına odaklanan sağlık antropolojisi literatürüdür. Bu literatür, özellikle dilsel etkileşimleri (farklı dillerin ve çevirilerin sağlık iletişimine etkisi), kültürel uyarlamayı (yerel değer ve alışkanlıklara göre sağlık hizmetlerinin şekillenmesi) ve meşruiyet tartışmalarını (bir sağlık kurumunun toplum tarafından kabul edilme ve güvenilir bulunma süreçlerini) ele alır.

Çalışmanın analizi üç adımda gerçekleştirilmiştir. İlk olarak armağan ilişkileri, temas alanı ve sağlık antropolojisinin temel kavramları bir araya getirilerek çalışmaya özgü bir kavramsal şema oluşturulmuştur. İkinci adımda bu şema kullanılarak bulgular bölümünde ele alınan üç eksen-dil politikaları, kültürel kodların kurumsal pratiğe yansıması ve sağlık hizmetleri ile medya söylemlerinin kesişimi-çözümlenmiştir. Son aşamada ise elde edilen bulgular, meşruiyet, sembolik sermaye (Bourdieu, 1991) ve aidiyet gibi daha genel temalarla ilişkilendirilmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma: Armağanın Diyalektik Gerilimleri

Hastanenin bir "armağan" olarak sunulması Türkoloji açısından çok katmanlı ve çelişkili dinamikler barındırmaktadır.

4.1. Armağan Bağlamında Kurumsal Kapasite, Erişilebilirlik ve Medya Söylemi

Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nin sağlık hizmetleri kapasitesi ve erişilebilirliği, sadece teknik bir sunum meselesi değil armağan bağlamında kurumsal pratikler yoluyla sürekli yeniden üretilen bir alan olarak öne çıkmaktadır. Açılışından itibaren kamuoyuna aktarılan göstergeler (17.425 m² kapalı alan, 150 yatak, 6 ameliyathane ve 6 poliklinik), hastanenin ileri düzey uzmanlık ve yüksek donanımlı sağlık hizmetleri sunmak üzere tasarlandığını göstermektedir (AA, 3 Haziran 2021). Bununla birlikte inşaatın Türkiye'nin mali desteğiyle gerçekleştiği vurgusu, armağan ilişkilerinin maddi ve sembolik boyutlarının nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Bu verilere eşlik eden medya söylemi, "modernite", "kaliteli hizmet" ve "dostluğun pekişmesi" temaları etrafında şekillenmektedir. Böylece hastane hem somut bir altyapı yatırımı hem de sembolik bir teminat olarak iki düzeyde işlev görmektedir. Dil, kurumun prestijini pekiştirirken "dostluk" retoriği kültürel kodları yeniden üretmektedir. Bu bağlamda medya söylemi armağanın anlamını ve normatif çerçevesini sürekli yeniden kurmaktadır.

Anadolu Ajansı'nın 2021 tarihli haber paketine göre hastane 150 yatak, 6 ameliyathane, 6 poliklinik kapasitesiyle faaliyete başlamakta 17.425 m²lik bir yerleşke üzerinde tasarlanmaktadır; "Türkiye'nin mali desteği" ifadesi haber paketindeki her görselde tekrar edilerek armağanın "kimden" geldiğini söylemsel düzeyde sabitlemektedir (AA, 2021). TRT AVAZ, hastanenin yalnızca bir sağlık hizmeti mekânı değil aynı zamanda bilgi ve deneyim transferinin bir aracı olarak kurgulandığını vurgulamaktadır. Haberde, Türkiye'den gelen uzman ekibin Arnavut sağlık çalışanlarıyla birlikte hizmet sunduğunu bu sayede hastanenin "tecrübe, yönetim anlayışı ve kaliteli hizmet modeli"ni aktarma misyonu da üstlendiği vurgulanmaktadır (TRT AVAZ, 2021). Böylece hastane ileri düzey bir sağlık hizmeti sunmanın yanı sıra ortak çalışma ve eğitim faaliyetleri yoluyla kurumsal kapasite geliştiren bir alan işlevi kazanmaktadır. Böylelikle "armağan", klasik Maussçu çerçevede yalnızca "verilen şey" değil kurumsal zaman/işgücü rejimlerinin belirli bir siyasal ekonomi içinde düzenlenmesi yoluyla üretilen bir altyapılar toplamı hâline gelmektedir.

Arnavutluk-Fier Dostluk Hastanesi'nin güncel hasta istem verilerine ilgili Bakanlık ile kurulan resmi iletişim kanalları aracılığıyla erişim sağlanamamıştır. Bu metodolojik sınırlılığa rağmen kurumun operasyonel kapasitesi ve toplumsal etkisi, kamuoyuna yansıyan verilerle analiz edilebilmektedir. Nitekim hastanenin açılışından itibaren 802 bin işlem ve hizmet kaydına ulaştığı bilgisinin resmi beyanlarla kamuya yansıması (İHA, 2024) hastanenin salt mimari veya teknik bir varlık olmaktan çıkıp gündelik sağlık rejimlerinin merkezi bir düğümüne dönüştüğünü göstermektedir. Bu sayısal yoğunluk, Arnavutluk'un güneyinde 500 bini aşkın nüfusa hizmet sunma iddiasıyla birlikte (İHA, 2024), erişim coğrafyasının yalnızca Fier iliyle sınırlı olmadığını bölgesel bir çekim merkezi inşa edildiğini düşündürmektedir. Burada armağan ilişkilerinin

asıl kritik noktası ortaya çıkmaktadır. Erişilebilirlik artışı yalnızca altyapı ve kapasiteye değil aynı zamanda dilsel iletişime, kültürel uyuma ve meşruiyetin sağlanmasına bağlıdır. İHA'nın 17 Eylül 2024 tarihli haber-videosunda yer alan yönetsel ve hasta anlatıları, hastanenin kurumsal kapasitesinin "armağanın pratikleşmesi" olarak nasıl dolaşıma sokulduğunu göstermektedir. Hastane Müdürü Rudina Degjoni, kuruluşun 150 yataklı kapasitesiyle yalnızca Fier kentine değil ülkenin güneyine ve yaz aylarında turizmle artan bölgesel nüfusa hizmet verdiğini, açılışından (2021) bu yana "802 bin işlem" gerçekleştirildiğini ve hizmet kapasitesinin "yüzde 32" oranında arttığını vurgulamaktadır. Bu artışı "Türk-Arnavut personelin yorulmadan çalışmasına" ve böylece "vatandaşların güveninin kazanılmasına" bağlar ifadesini "Arnavut halkı adına Türkiye'ye minnettarız" söylemiyle tamamlamaktadır. Bu söylem dizisi armağan teorisinin üçlü devinimini (verme-kabul-karşılık) kurumsal bir gramer içinde yeniden üretmektedir. Türkiye'nin finansman ve insan kaynağı katkısı "verme"yi temsil ederken yerel idarenin ve hastaların hizmeti benimsemesi bu katkının "kabul" edilmesine karşılık gelmektedir. Yöneticilerin minnettarlık ifadeleri ve kamuya açık teşekkürler, armağanın karşılık boyutunu temsil eden sembolik iade biçimlerini kurumsallaştırmaktadır. Böylelikle 41 Türk profesyonel ile 249 Arnavut çalışanın birlikte yürüttüğü hizmet örgütlenmesi salt teknik bir kapasite artışı değil süreklilik arz eden bir armağan ilişkisi olarak çerçevelenmektedir. Kapasite metrikleri olan yatak sayısı, işlem sayısı, artış yüzdesi gibi unsurlar medya aracılığıyla performans kanıtına, performans ise siyasal-ahlâkî bir bağ kurma jestine tercüme edilmektedir. Bu çerçeveye paralel biçimde hasta anlatıları (ör. ağır pankreas şikâyetiyle başvuran Agurr Atia'nın "hastane ve personel sayesinde hayata yeniden bağlandım" ifadesi geçirdiği kazadan sonrasında hastaneye gelen ve "burası harika bir hastane" diyen Bulgaristan vatandaşı, Verona'dan gelip "hekimler çok yetenekli" diyen İtalyan hasta) teknik bakımın klinik etkinliğini "kahramanlık", "mükemmellik", "profesyonellik" gibi nitelemelerle duygusal bir teşekkür ekonomisine dönüştürmektedir. Bu anlatılar, armağanın bir defalık bir jest değil bakım, eğitim ve kapasite transferi (Türk personelin Arnavut personele eğitimde "büyük rol" üstlenmesi) üzerinden mütemadiyen yeniden üretilen bir ilişkisellik olduğunu sahnelemektedir. Son olarak pandemi sırasında öne çıkarılan '68 günde inşa' söylemi, armağanın zamansal yoğunlaşmasını görünür kılmaktadır. Acil bir ihtiyaç karşısında hızlandırılmış inşa ve devreye alma süreci, kurumsal çeviklik ve erişilebilirlik vurgusuyla eklemlenmekte böylece armağan ilişkisi "hız, etkinlik ve erişim" üçlüsü üzerinden meşrulaştırılmaktadır. Bu nedenle söz konusu medya röportajı, kapasite göstergelerini (150 yatak, 802 bin işlem, %32 artış), personel kompozisyonunu (41 Türk, 249 Arnavut) ve hasta deneyimlerini tek bir temsil ekonomisinde düğümleyerek armağanın hem teknik (altyapı, eğitim, hizmet hacmi) hem de ahlâk-siyasal (minnettarlık, güven, karşılık) boyutlarını eşzamanlı olarak dolaşıma sokar ve kurumsal-pratikleşmeyi görünür kılmaktadır (İHA,2024).

Görsel 2. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi MR Görüntüleme Cihazı (AA.,2021)

İHA, AA ve TRT AVAZ içerikleri hastaneyi "kaliteli/modern sağlık hizmeti" ve "Türk-Arnavut dostluğunun pekişmesi" olarak çerçevelemektedir. Bu iki motif Mauss'un armağan teorisindeki verme-alma-karşılık verme döngüsünün çağdaş-devletlerarası versiyonunu icra etmektedir. Kalite/modernite söylemi verilen şeyin üstünlüğünü (teknoloji, uzmanlık, hız) ilan ederken "dostluk" çağrısı karşılık (teşekkür, itibar, politik yakınlık) ufkunu açmaktadır. Medyadaki hasta/ziyaretçi anlatıları memnuniyet ve güven temalarını güçlendirmektedir. Bu temalar kültürel yakınlık (ör. Türkçe konuşabilen personel) ve biyomedikal güç (modern cihaz/ameliyathaneler) üzerinden yinelenmektedir. Medyatik anlatı bulgularda görülen dilsel prestij ve kültürel kodların birleştirici söylemiyle birlikte işlemektedir. "Dostluk" söylemi bir yandan aidiyet üretirken diğer yandan farklılıkları görünmez kılabilmektedir. Bu nedenle basın içerikleri yalnızca bilgilendirici değil aynı zamanda armağanın sembolik dolaşımını ve hafıza alanını şekillendiren performatif metinlerdir.

TRT AVAZ'ın yapım aşamasına dair vermiş olduğu bilgiler armağanın yalnızca "hemen teslim edilen" bir nesne değil zamansal sıkıştırma ile üretilmiş bir kurumsal performans olduğunu düşündürmektedir. AA'nın haberinde inşanın "68 günde" tamamlandığına dair vurgu (ve açılış tarihinin 21 Nisan 2021 olarak ilânı) (kapasiteye ek olarak) armağanın hız ve etkinlik kodlarıyla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Sağlık hizmetlerinde "hız" normu, hasta deneyimi açısından olumlu bir gösterge gibi görünse de çalışmada altını çizdiğimiz dilsel/statüsel hiyerarşiler ve kültürel müzakere ihtiyaçları göz önüne alındığında, hızlandırılmış kurumsallaşmanın çeviri, danışmanlık ve kültürel arabuluculuk gibi "yavaş" pratiklere alan açıp açmadığı ayrıca sorgulanmalıdır. Armağanın seyri yalnızca inşa hızında değil dil/kültür altyapılarının kurumsal tasarımına ayrılan kaynak ve zamanla da ölçülmelidir.

AA (2021) haberindeki planlamaya göre hastanede 56 deneyimli hekim ve karma bir Türk-Arnavut sağlık ekibi ile hizmet verilmesi öngörülmekte ayrıca eğitim seminerleri ve

bilgi aktarımı vurgusu, armağanın yalnızca donanım ve bina değil uzmanlık ve kurumsal know-how transferi olduğunu teyit etmektedir. Bu çerçevede "prestij dili" olarak Türkçenin kurumsal mekâna yerleşmesi yalnızca iletişim kolaylığı değil meşru uzmanlığın dili olma konumunu pekiştirmektedir. Bu durum Balkan Türkleri için aidiyet üretirken Arnavutça konuşan hastalar açısından çeviri yükünü ve yabancılaşma potansiyelini arttırmaktadır.

Gündelik deneyim ve sembolik sermaye akışı, medyada öne çıkan hasta memnuniyeti anlatıları, erişim kolaylığı, teknolojik olanaklar ve personel yaklaşımı üzerinden kodlanmaktadır (İHA, 2024). Bu anlatılar sağlık antropolojisinin klinik mekânı kültürel performans olarak okuyan kurucu çalışmalarını doğrulamaktadır. Burada klinik yalnızca bedenin onarıldığı yer değil güven, otorite, aidiyet ve meşruiyetin müzakere edildiği bir temas alanı hâline gelmektedir. Hastanedeki iki dillilik pratikleri (Türkçe/Arnavutça), sembolik sermayenin dolaşımını şekillendirmektedir. Prestij dilinde konuşmak uzmanlığı temsil ederken ve karar süreçlerine yakınlık sağlarken ikincil dilde kalmak çeviriye bağımlılık yaratmaktadır. Bulgularda görülen tercümanlık, raporlama dili ve yakın çevrenin müdahaleleri, medyanın başarı söylemiyle birlikte düşünüldüğünde armağan ilişkilerinin hem kapsayıcı hem de dışlayıcı etkilerini açığa çıkarmaktadır.

Türk-Arnavut dostluğu kolektif imgeler üzerinden kurumsal olarak tekrar edilirken (AA, 2021; TRT AVAZ, 2021) armağan teorisinin üçüncü momenti olan karşılık ufku dilsel ve törensel jestlerle sürekli canlı tutulmaktadır. Açılış törenleri, resmi beyanlar, foto-haber galerileri, kurum girişlerindeki simgesel düzenlemeler ve bayraklar, armağanın hatırlanabilirliğini kurmakta, bu durum ise armağanı verenin cömertliğini ve teknik kudretini vurgulamaktadır. Sağlık hizmeti alanlardan beklenen minnet ve teşekkür duygusuyla bu armağanı tanımalarıdır. Ancak bu döngüyü sahici kılacak olan sonuç bölümünde vurgulandığı gibi farklılıkları tanıyan ve güvence altına alan yönetişim mekanizmalarının kurumsallaşmasıdır. Aksi halde dostluk söylemi yalnızca retorik düzeyde kalacaktır.

Görsel 3. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi Bayrakları (AA.,2021)

Bu bağlamda, (i) kapasite (150 yatak, 6 ameliyathane/6 poliklinik, geniş yerleşke), (ii) inşa/zaman (hızlandırılmış kurulum, 68 günde tamamlanma), (iii) erişilebilirlik/hacim (802 bin işlem; 500 bini aşkın nüfusa hizmet), (iv) personel ve bilgi transferi (56 hekim planlaması; eğitim vurgusu) ve (v) medya söylemi (kalite-modernite-dostluk) katmanları birlikte okunduğunda, hastanenin armağan olgusunu kurumsal pratik, zaman-mekân organizasyonu ve sembolik dolaşım üzerinden içselleştirdiği görülmektedir.

4.2. Dilin Statüsü: Bir Köprü mü, Bir Statü Sembolü mü?

Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi örneğinde dil yalnızca iletişimsel bir pratik ya da sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde kullanılan teknik bir araç değil aynı zamanda sembolik iktidarın, kültürel sermayenin ve toplumsal hiyerarşilerin yeniden üretildiği çok katmanlı bir toplumsal olgu olarak belirginleşmektedir. Türkiye tarafından inşa edilen bu sağlık kurumu içinde Türkçe, yalnızca "armağanı veren tarafın dili" olmanın ötesinde aynı zamanda kurumsal otoritenin, uzmanlığın ve meşruiyetin dilsel temsili olarak konumlandırılmaktadır. Balkan Türkleri açısından bu durum "ana dil"in resmiyet kazanması yoluyla bir dil köprüsü ve aidiyet hissi yaratmaktadır. Böylelikle etnik ve kültürel kimliğin onanmasına katkı sunmaktadır (Heller, 2007). Ancak bu durum Arnavutça konuşan hastalar için yeni bir dilsel hiyerarşi üretmektedir. Bu bağlamda Türkçenin kurumsal düzeyde "prestij dili"ne dönüşmesi, Arnavutçayı ikincil ve marjinal bir konuma itebilmektedir. Dolayısıyla dil, bu bağlamda nötr bir iletişim vasıtası olmaktan ziyade armağan ilişkilerinin doğurduğu sembolik statünün ve iktidarın taşıyıcısı olan bir sermaye biçimi hâline gelmektedir.

Pierre Bourdieu'nün (1991) geliştirdiği "dilsel piyasa" ve "sembolik sermaye" kavramları Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'ndeki bu dinamikleri analitik olarak kavramamıza imkân tanımaktadır. Bourdieu'ye göre belirli bir dilin ya da söylem biçiminin meşruiyeti o dilin içerdiği iletişimsel değerlerden çok, taşıdığı toplumsal tanınma, otorite ve iktidar ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla hastane bağlamında "dolaşımda olan" yalnızca Türkçe değil, aynı zamanda Türkçenin taşıdığı politik prestij, sembolik otorite ve sağlık alanında tanınan meşru söylem statüsüdür. Bu nedenle Türkiye Türkçesi yalnızca bir dil olmaktan çıkarak bir "armağan sermayesi"ne yani kurumsal otoritenin sembolik meşruiyet aracına dönüşmektedir (Bourdieu, 1991). Arnavut hastalar için bu durum, tedaviye erişimde dilsel bir bariyer ve potansiyel bir yabancılaşma kaynağı üretirken Balkan Türkleri için tersine, dilin aidiyet pekiştiren bir "köprü" olarak işlemesini mümkün kılmaktadır. Böylece dil, aynı mekân içinde bir yandan bütünleştirici bir armağan diğer yandan dışlayıcı bir statü sembolü olarak işlev görmektedir.

Pratt'ın (2012) "temas alanı" kavramı, bu dilsel düzeneklerin yarattığı sosyo-kültürel boyutları anlamak açısından güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır. Pratt'a göre temas alanları, farklı kültürlerin, dillerin ve güç ilişkilerinin eşitsiz koşullar altında

buluştuğu, çarpıştığı ve birbirini dönüştürdüğü mekânlardır. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nde Türkçe ile Arnavutçanın yan yana varoluşu bu iki dilin eşit müzakere araçları olarak değil farklı sembolik ağırlıklarla dolaşıma girdiği bir ilişki biçimi üretmektedir. Bu noktada dilsel pratikler yalnızca hasta-doktor iletişimini değil aynı zamanda sembolik iktidarın paylaşımını, karşılıklılık ilişkilerini ve armağan rejiminin ürettiği minnettarlık duygularını da yeniden şekillendirmektedir. Böylelikle hastane, armağanın getirdiği karşılıklılık ile dilin taşıdığı meşruiyet beklentisinin kesiştiği bir temas alanına dönüşmekte iletişim yalnızca bilgi aktarımı değil aynı zamanda toplumsal hiyerarşilerin yeniden üretim sürecine evrilmektedir.

Sağlık antropolojisi literatüründe dil bariyerlerinin klinik sonuçlara etkisine ilişkin yapılan araştırmalar, bu bağlamda dikkate değer hâle gelmektedir. Özellikle profesyonel tercümanların ve iki dilli sağlık personelinin varlığı hasta memnuniyetini, hizmet kullanımını ve klinik çıktıları olumlu yönde etkilediği birçok çalışmada ortaya konmuştur (Flores, 2005). Buna karşılık "ad hoc tercümanlık" adı verilen ve ihtiyaç anında yapılan tercümanlık durumu ya da aile bireylerinin tercüman olarak kullanılması anlam kaymalarına, yanlış anlaşılmalara ve hatta hayati tıbbi hatalara yol açabilmektedir (Bischoff ve Denhaerynck, 2010). Bu bulgular Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi bağlamında da resmi tercüme protokolleri, standartlaştırılmış bilgilendirilmiş onam metinleri, çift dilli klinik yol haritaları ve terminoloji eğitimlerinin dilsel asimetrileri dengelemek için kritik önem taşıdığını göstermektedir. Ancak burada da dilin yalnızca pratik bir sorun değil aynı zamanda armağan ilişkilerinin doğurduğu sembolik borçluluk ve minnettarlık rejimleriyle iç içe geçtiği unutulmamalıdır.

Marcel Mauss'un (2021) armağan kuramı, bu noktada önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Mauss'a göre armağan verme, alma ve karşılık verme süreçleri, yalnızca maddi nesneler üzerinden değil sembolik alanlar üzerinden de işlemektedir. Dolayısıyla armağanı verenin dili (Türkçe) yalnızca pratik kolaylık sağlamakla kalmamaktadır. Aynı zamanda tanıma, aidiyet ve bağlılık jesti olarak işlev görmektedir. Buna karşılık alıcının diliyle (Arnavutça) karşılık verme ya da iki dil arasında dolaşım kurma çabası, armağan ilişkisini eşitleme ve karşılıklılık temelinde yeniden kurma arzusunu yansıtmaktadır. Böylelikle dil, armağan diyalektiğinin en görünür ve en hassas alanlarından biri haline gelmektedir.

Bu çerçevede dilsel düzenlemelerin yalnızca "erişim" ve "verimlilik" kategorileriyle değil armağanın diyalektiği ve sembolik iktidar kavramlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde temas alanında biriken mikro-gerilimler gözden kaçabilmektedir. Nitekim hasta yakınlarının tercüme sürecine müdahale etmesi hemşire-hasta arasında "uygun dil" tartışmalarının yaşanması ya da uzman-asistan hiyerarşisinde raporlama dilinin seçimi gibi gündelik pratikler, dilin iktidar ve sembolik statü ile nasıl iç içe geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır (Karliner vd., 2007). Burada da

altı çizildiği üzere Türkçenin prestij diline dönüşmesi ve Arnavutça konuşan hastalarda yabancılık hissi yaratma potansiyeli tam da bu bağlama oturmaktadır.

4.3. Kültürel Kodlar: Paylaşılan Bir Dostluk mu, Varsayılan Bir Kültür mü?

Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nin kuruluş anlatısında en sık vurgulanan kavramlardan biri olan "dostluk", görünürde ortak bir kültürel zemin, karşılıklı dayanışma ve paylaşılan bir tarihsel geçmişin sembolik ifadesi olarak işlev görmektedir. "Dostluk" söylemi, Türkiye ile Arnavutluk arasında, hatta Türkiye ile Arnavutluk'taki Türk toplulukları arasında tarihsel bağları görünür kılarken, pratik düzeyde "Türk kültürü" ile "Arnavutluk'taki Türk kültürü" arasındaki farklılıkların, çelişkilerin ve hatta çatışmaların üzerini örten bir retorik hâle gelebilmektedir. Bu bağlamda dostluk jesti, yalnızca paylaşılan bir zemin değil, aynı zamanda homojen bir "kültür" varsayımı üzerinden yeniden üretilen sembolik bir anlatı olarak değerlendirilebilmektedir.

Pratt'ın (2012) "temas alanı" kavramı bu noktada analitik açıdan oldukça işlevsel hale gelmektedir. Zira Pratt'a göre temas alanları farklı kültürlerin, dillerin, bilgi rejimlerinin ve iktidar konumlarının asimetrik ilişkiler içinde buluştuğu ve müzakere edildiği mekânlardır. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi "dostluk" retoriğinin yüzeysel bir ortaklık söylemi üretmesine karşın sahada eşitsiz güç ilişkileri içinde hibrit anlamların üretildiği, kültürel farklılıkların yoğun biçimde müzakere edildiği bir temas alanı hâline gelmektedir. Burada tıbbi normların farklı kültürel kaynaklardan gelen aktörler arasında sürekli bir pazarlık konusu hâline geldiği görülmektedir.

Sağlık antropolojisinin klasik metinleri bu dinamikleri anlamak için kritik kavramsal araçlar sunmaktadır. Kleinman (1980) hasta-hekim etkileşimlerinin yalnızca biyolojik hastalıkların tedavisi üzerinden değil kültürel anlam çerçeveleri üzerinden okunması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre "hasta" ve "şifacı" arasındaki sınır yalnızca biyomedikal bilgiyle değil aynı zamanda kültürel bağlam tarafından çizilmektedir. Good (1994) ise tıbbi rasyonalitenin, hastaların deneyimleriyle sürekli etkileşim hâlinde olduğunu, dolayısıyla klinik mekânın aynı anda hem bilimsel hem de kültürel bir performans sahnesi olduğunu ileri sürmektedir. Lock ve Nancy Scheper-Hughes (1987) da "beden"in üçlü katmanını birbirine eklemleyerek tıp pratiğinin kültürden bağımsız olamayacağını ortaya koymaktadır. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nde armağan olarak kurumsallaşan "dostluk"un, bu literatür ışığında mahremiyetin sahnelenmesinden hemşirelik bakımında cinsiyet rollerine, aile katılımının kapsamından ritüel temizlik pratiklerine ve geleneksel şifa anlayışlarının biyomedikal protokollerle kesişimine kadar uzanan geniş bir alanda mikro-uzlaşmalar ürettiği belirtilmektedir. Bu noktada "kültürel duyarlılık" söyleminin niteliği önem kazanmaktadır. Çünkü dostluk retoriğinin tek başına iyi niyet beyanından ibaret kalması, sağlık hizmetlerinde yaşanan farklılıkları yönetmede yetersiz kalabilmektedir. Kültürel duyarlılığın sahici bir pratik hâline gelmesi için somut kurumsal düzenlemelerin geliştirilmesi ge-

rekmektedir. Refakat politikalarının çeşitlendirilmesi, kadın doğum ve onkoloji gibi mahremiyetin daha kırılgan olduğu birimlerde mimari tasarımın kültürel hassasiyetlere göre yeniden düzenlenmesi, ölüm ve yas süreçlerinde yerel ritüelleri dikkate alan rehberlerin oluşturulması bu düzenlemeler arasında sayılabilmektedir (Hsieh, 2016). Ayrıca kültürlerarası iletişim ve etik eğitimlerinin sağlık personeline sistematik biçimde verilmesi tercüme hizmetlerinin profesyonelleştirilmesi ve hasta deneyimlerine dair nitel veri toplama mekanizmalarının (etnografik gözlemler, gölge görüşmeler, dilek-şikâyet formlarının içerik analizi) işletilmesi de bu duyarlılığı destekleyen somut uygulamalar arasında yer almaktadır (Betancourt vd., 2003).

Görsel 4. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi-Hasta ile İlişkiler (AA.,2021)

Kültürel kodların klinik pratikle kesişiminde ortaya çıkan bu gerilimler Michel Foucault'nun (2002) *Kliniğin Doğuşu* adlı eserinde tartıştığı "tıbbi bakış"ın (medical gaze) hem epistemik hem de politik etkilerini görünür kılmaktadır. Foucault'ya göre tıbbi bakış yalnızca bedeni nesneleştiren bir epistemik pratik değil aynı zamanda toplumsal normları ve görünür/görünmez kılınan kültürel işaretleri düzenleyen bir iktidar mekanizması olarak ifade edilmektedir. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi bağlamında armağan olarak kurulan kurum bu bakışı "dostluk" retoriğiyle yumuşatmaktadır. Fakat aynı anda standartlaştırılmış protokoller ve ölçülebilir göstergeler aracılığıyla bakımın rasyonalizasyonunu derinleştirmektedir. Burada kültürel duyarlılık Mauss'un armağan diyalektiğinde işaret ettiği "karşılık verme" yükümlülüğünün kurumsal versiyonu olarak da okunabilmektedir. Yerel toplum armağanı kabul ederken kurum ise kültürel uyarlama ve tanıma jestleriyle karşılık vermektedir.

Bu çift yönlü akış kimi durumlarda eşitleyici momentler yaratabilmekte fakat kimi zaman da hiyerarşiyi yeniden üreten asimetriler doğurabilmektedir. Bu bağlamda özellikle tercümanlık hizmetleri ve kültürlerarası arabuluculuk pratikleri yalnızca iletişim-

sel değil aynı zamanda etik ve politik birer gereklilik hâline gelmektedir. Uluslararası literatürde tercümanlığın yalnızca dilsel bir aktarımdan ibaret olmadığı aynı zamanda kültürel aracılık işlevi gördüğü ve bu işlevin doğrudan hasta güvenliği ile ilişkili olduğu defalarca ortaya konmaktadır (Angelelli, 2004). Bu bağlamda, bir "dostluk" jestinin samimiyeti ve geçerliliği kültürel farklılıkların göz ardı edilmesi yerine bu farklılıkları tanıyan, müzakereye açan ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla teminat altına alan bir yönetişim çerçevesinin tesis edilmesine bağlıdır. Aksi takdirde armağanın yarattığı sembolik borçluluk ile kültürel uyum arasındaki hassas denge istikrarsız kalacak ve dostluk söylemi retorik bir düzeyin ötesine geçemeyecektir.

5. Sonuç

Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'ni yalnızca diplomatik jest ya da teknik bir sağlık yatırımı olarak değerlendirmek bu kurumun barındırdığı çok katmanlı toplumsal, kültürel ve sembolik boyutları gözden kaçırmak anlamına gelmektedir. Bu çalışma, hastaneyi Marcel Mauss'un armağan teorisi ve sağlık antropolojisinin kavramsal araçlarıyla yeniden okumaya girişerek, alışıldık "yumuşak güç" ya da "sağlık diplomasisi" eksenli çerçeveleri aşmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım Türkiye- Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'ni Türkiye'nin insani diplomasisinin bir vitrini olmaktan çıkarırken armağan ilişkilerinin doğurduğu sembolik borçluluklar, kültürel müzakereler ve dilsel hiyerarşilerle şekillenen canlı bir toplumsal laboratuvar olarak konumlandırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nin sunduğu araştırma potansiyeli yalnızca sağlık politikalarının teknik işleyişine dair değil aynı zamanda kültürel kimliklerin, uluslararası aidiyetlerin ve gündelik yaşam pratiklerinin nasıl dönüştüğüne dair kritik bir gözlem alanı yaratmaktadır. Dilin statüsünün yeniden icat edilmesi örneğin Türkçenin prestij diline dönüşmesi ya da Arnavutçanın ikincil konuma itilmesi, yalnızca iletişimsel bir sorun değil sembolik iktidarın, meşruiyetin ve aidiyetin yeniden dağıtıldığı bir toplumsal dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde, "dostluk" retoriği üzerinden inşa edilen kültürel kodlar, sahada çoğu zaman varsayılan bir homojenliğe işaret etse de pratikte mahremiyet, beden algısı, aile katılımı ve geleneksel şifa anlayışlarının biyomedikal protokollerle çatıştığı çeliştiği ya da uzlaştığı karmaşık süreçleri görünür kılmaktadır.

Bütün bu katmanlar, Türkoloji açısından da yeni ve eleştirel bir saha açmaktadır. Zira Balkan Türklerinin tarihsel ve kültürel deneyimlerini yalnızca dil, edebiyat ya da etno-kültürel bağlamlarda incelemek artık yeterli olmamaktadır. Sağlık kurumları özellikle de uluslararası ilişkiler içinde inşa edilen sağlık mekânları Türkoloji'nin araştırma ufkunu genişletecek yeni epistemolojik imkânlar sunmaktadır. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi bu açıdan Türkoloji'nin bir "metin bilimi" ya da "dil bilimi" olmaktan çıkarmaktadır. Toplumsal, politik ve kültürel süreçleri de içine alan disiplinlerarası bir

konuma taşınmasına katkı sağlayacak örnek bir laboratuvar hâline dönüştürülmektedir. Ayrıca bu çalışma armağan ve temas alanı teorilerinin birlikte kullanılmasıyla Türkoloji'nin eleştirel bir perspektifle yeniden inşa edilebileceğini göstermektedir. Mauss'un armağan diyalektiği yalnızca devletler arası jestlerin değil gündelik yaşamda dilin seçimi, kültürel uyarlamalar ve hasta-personel ilişkilerinde ortaya çıkan mikro etkileşimlerin de anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Pratt'ın "temas alanı" kavramsallaştırması ise hastanenin yalnızca bir tedavi mekânı değil aynı zamanda kültürel ve dilsel hiyerarşilerin sürekli müzakere edildiği bir temas alanı olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu teorik sentez, Türkoloji'nin yalnızca tarihsel ve filolojik verilerle değil, saha gözlemleri ve antropolojik analizlerle de beslenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nin incelenmesi Balkan Türklerinin sağlık hizmetlerine erişimini bir "sorun" ya da "engel" bağlamından çıkarırken onu dilsel, kültürel ve politik dinamiklerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir toplumsal ilişki biçimi olarak yeniden tanımlamayı mümkün kılmaktadır. Bu yeniden tanımlama, Türkoloji çalışmalarına yeni bir metodolojik derinlik kazandırmakta ve sağlık antropolojisi ile armağan teorisinin kesişiminde disiplinlerarası bir araştırma sahası açmaktadır.

Gelecek araştırmalar açısından en kritik adım, bu teorik çerçevenin etnografik saha çalışmalarıyla zenginleştirilmesidir. Hasta deneyimlerinin sağlık personelinin gündelik pratiklerinin tercüme süreçlerinin, dil seçimlerinin ve kültürel uyarlamaların detaylı olarak gözlemlenmesi, Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi'nin yalnızca bir armağan değil aynı zamanda "yaşayan bir temas alanı" olduğunu daha da görünür kılmaktadır. Bu tür çalışmalar, Türkoloji'ye sağlık antropolojisinin eleştirel araçlarını entegre ederek hem teorik hem de ampirik açıdan özgün bir katkı sunacaktır. Dolayısıyla Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi, bir taraftan Türkiye'nin uluslararası insanî diplomasi stratejilerinin bir uzantısı olarak işlev görmekte diğer taraftan armağan ilişkilerinin yarattığı borçluluk ve karşılıklılık diyalektiği, dilsel prestij düzenekleri, kültürel müzakereler ve gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla Türkoloji için eleştirel ve yepyeni bir saha açmaktadır. Bu saha, yalnızca Balkan Türklerinin sağlık deneyimlerinin değil, aynı zamanda ulusötesi kültürel ilişkilerin, kimlik müzakerelerinin ve armağan teorisinin güncel toplumsal karşılıklarının anlaşılmasında da kilit bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

AA Haber Ajansı (2021, Haziran 3). https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/turkiyenin-arnavutlukta-actigi-hastane-turk-arnavut-dostlugunu-pekistirecek-/0 27.08.2025 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Angelelli, C. (2004). *Medical interpreting and cross-cultural communication*. Cambridge University Press.

Betancourt, J. R., Green, A. R., Carrillo, J. E., ve Ananeh-Firempong, O. (2003). Defining cultural competence: A practical framework for addressing racial/ethnic disparities in health and health care. *Public Health Reports, 118*(4), 293-302.

Bischoff, A., ve Denhaerynck, K. (2010). What do language barriers cost? An exploratory study among asylum seekers in Switzerland. *BMC Health Services Research, 10*(1), 248.

Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.

Develi, A., & Erdem, M. (2023). *Türkiye'de ve dünyadaki sosyal konut uygulamaları*. SETA Yayınları. (Aktarılan kaynak: TOKİ. [2022, 17 Ocak]. *Arnavutluk deprem konutları teslim edildi.* https://a.toki.gov.tr/haber/arnavutluk-deprem-konutlari-teslim-edildi).

Flores, G. (2005). The impact of medical interpreter services on the quality of health care: A systematic review. *Medical Care Research and Review, 62*(3), 255-299.

Foucault, M. (2002). *The birth of the clinic*. Routledge. (Original work published 1973)

Good, B. (1994). *Medicine, rationality, and experience: An anthropological perspective*. Cambridge University Press.

Heller, M. (2007). Bilingualism as ideology and practice. In M. Heller (Ed.), *Bilingualism: A social approach* (pp. 1-22). Palgrave Macmillan.

Hiçdurmaz, Z., & Yüksel, H. (2020). Sağlık hakkı perspektifinde Avrupa'da yaşayan düzensiz göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *19*(1), 37-60.

Hsieh, E. (2016). *Bilingual health communication: Working with interpreters in cross-cultural care*. Routledge.

İhlas Haber Ajansı (2024, Eylül 17). Fier Dostluk Hastanesi Arnavutluk halkına kaliteli sağlık hizmeti sunmaya devam. İHA. https://www.iha.com.tr/haber-fier-dostluk-hastanesi-arnavutluk-halkina-kaliteli-saglik-hizmeti-sunmaya-devam-1188539 27.08.2025 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Karliner, L. S., Jacobs, E. A., Chen, A. H., ve Mutha, S. (2007). Do professional interpreters improve clinical care for patients with limited English proficiency? A systematic review of the literature. *Health Services Research, 42*(2), 727-754.

Kaya, A. (2020). Göç, kimlik ve azınlık politikaları: Balkanlarda Türk varlığı. *Göç Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 85-104.

Kleinman, A. (1980). *Patients and healers in the context of culture: An exploration of the borderland between anthropology, medicine, and psychiatry*. University of California Press.

Laine, A. (2020). *Practicing art and anthropology: A transdisciplinary journey*. Routledge.

Lock, M., ve Scheper-Hughes, N. (1987). The mindful body: A prolegomenon to future work in medical anthropology. *Medical Anthropology Quarterly, 1*(1), 6-41.

Mauss, M. (2011). *The gift: Forms and functions of exchange in archaic societies*. Martino Fine Books.

Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public Affairs. Pratt, M. L. (2012). Arts of the contact zone. *Profession*, 33-40.

TRT AVAZ (2021, Haziran 3). https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/turkistandan/turkiyenin-arnavutlukta-actigi-hastane-turk-arnavut-dostlugunu-pekistirecek/60b8940501a30a2278faa882 27.08.2025 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Visit Fier. (2025, Mayıs 21). *Welcome to Fier.* https://visitfier.al/en/ 09.09.2025 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Görsel Kaynakçası

Görsel 1. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi. Kaynak: Anadolu Ajansı, Türkiye'nin Arnavutluk'ta açtığı hastane Türk-Arnavut dostluğunu pekiştirecek (03.06.2021). Görsel: Olsi Shehu. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/turkiyenin-arnavutlukta-actigi-hastane-turk-arnavut-dostlugunu-pekistirecek-/0

Görsel 2. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi MR Görüntüleme Cihazı. Kaynak: Anadolu Ajansı, Türkiye'nin Arnavutluk'ta açtığı hastane Türk-Arnavut dostluğunu pekiştirecek (03.06.2021). Görsel: Olsi Shehu. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/turkiyenin-arnavutlukta-actigi-hastane-turk-arnavut-dostlugunu-pekistirecek-/0

Görsel 3. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi Bayrakları. Kaynak: Anadolu Ajansı, Türkiye'nin Arnavutluk'ta açtığı hastane Türk-Arnavut dostluğunu pekiştirecek (03.06.2021). Görsel: Olsi Shehu. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/turkiyenin-arnavutlukta-actigi-hastane-turk-arnavut-dostlugunu-pekistirecek-/0

Görsel 4. Türkiye-Arnavutluk Fier Dostluk Hastanesi-Hasta ile İlişkiler. Kaynak: Anadolu Ajansı, Türkiye'nin Arnavutluk'ta açtığı hastane Türk-Arnavut dostluğunu pekiştirecek (03.06.2021). Görsel: Olsi Shehu. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/turkiyenin-arnavutlukta-actigi-hastane-turk-arnavut-dostlugunu-pekistirecek-/0

Orta Asya 'dan Balkanlara: Şaman Kıyafet ve Aksesuarlarında Göçün Sembolik İzleri

Serviye Mutlu[1]

Özet

Kültürel değerler toplumların tarihsel süreçlerinde kimliklerini şekillendiren temel unsurlardan biridir ve bu değerler, toplumsal yaşamın farklı boyutlarında kendini gösterir. Kültürün en güçlü ve sürekli taşıyıcısı insan olup insanın merakı, arayışı ve öğrenme isteği, mitlerden efsanelere, dinlerden sanat eserlerine kadar geniş bir yelpazede kendini göstermiştir. Bu üretimlerin merkezinde yer alan semboller, toplumların yaşadıkları coğrafyaların kültürel izlerini nesilden nesile aktarmanın en etkili ve kalıcı yollarından biri olmuştur. Semboller yalnızca estetik öğeler olarak algılanmamalıdır. Semboller kolektif hafızanın, inanç sistemlerinin ve toplumsal değerlerin taşıyıcıları olarak da değerlendirilmelidir. İslam öncesi Türkler, Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan geniş coğrafyalarda inançlarını ve kültürel değerlerini sembolik anlatımlar, ritüeller ve günlük pratikler aracılığıyla sürdürmeyi başarmıştır.

Bu süreç, kültürel sürekliliğin sağlanmasında büyük önem taşımıştır. Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan göçler yalnızca nüfus hareketlerini değil aynı zamanda inanç sistemlerini, sembolik anlatımları ve kültürel öğeleri de beraberinde taşımıştır. Göç yolları boyunca taşınan bu semboller Anadolu üzerinden Balkanlar'a ulaştığında hem maddi kültür hem de ritüel pratikler aracılığıyla yeni anlam katmanları kazanmıştır. Bu süreç, toplumsal belleğin oluşumunda kültürel kimliğin pekişmesinde ve topluluklar arası etkileşimin anlaşılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle Şamanizm, davul, başlık, takı ve kıyafetlerdeki sembolik anlatımlarla kültürel sürekliliğin en güçlü unsurlarından biri olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışmada Orta Asya kökenli Şaman giysileri ve ritüellerinde kullanılan sembollerin Balkan halk kültüründeki yansımaları incelenmektedir. Şaman kıyafetleri ve aksesuarlarındaki semboller, Balkan coğrafyasında farklı yorumlarla ve dolaylı biçimlerde yaşamaya devam etmiştir. Gelenekler ve ritüellerle bütünleşerek yeni kültürel biçimler almıştır. Sonuç olarak göç yalnızca toplumsal ve demografik boyutlarda değil sembolik ve kültürel düzlemde de kalıcı izler bırakmıştır. Bu izler, Balkan halklarının ortak hafızasında göçün dönüştürücü ve taşıyıcı bir unsur olduğunu açık biçimde göstermekte, Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan göç yolları ise kültürel mirasın sürekliliğini, sembollerin dönüştürücü etkilerini ve tarihsel deneyimlerin yorumlanmasını anlamak açısından değerli ve kapsamlı bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: göç, Balkanlar, Şamanizm, kıyafet, aksesuar, kültürel kimlik, semboller

From Central Asia to the Balkans: The Symbolic Traces of Migration in Shamanic Clothing and Accessories

Abstract

Cultural values are fundamental elements that shape the identities of societies throughout history, manifesting in various aspects of social life. Humans, as the most enduring carriers of culture, have expressed their curiosity, quest for knowledge, and exploratory spirit through a wide range of forms, from myths and legends to religions and works of art. Symbols, which lie at the center of these productions, have served as one of the most effective and lasting ways to transmit the cultural traces of the lands inhabited by societies across

1 Araştırmacı, Gazi Üniversitesi, mutluserviye@gmail.com, ORCID:0000-0002-2716-8570.

generations. Symbols should not be perceived merely as aesthetic elements; they must also be understood as carriers of collective memory, belief systems, and social values. Pre-Islamic Turks successfully maintained their beliefs and cultural values across the vast region stretching from Central Asia to Europe through symbolic representations, rituals, and daily practices. This process played a crucial role in ensuring cultural continuity. Migrations from Central Asia to the Balkans involved not only population movements but also the transmission of belief systems, symbolic representations, and cultural elements. The symbols carried along these migration routes gained new layers of meaning when they reached the Balkans via Anatolia, both through material culture and ritual practices. This process has been decisive in the formation of social memory, the consolidation of cultural identity, and the understanding of interactions between communities. In particular, Shamanism emerges as one of the strongest elements of cultural continuity through symbolic expressions in drums, headdresses, jewelry, and clothing. This study examines the reflections of symbols used in shamanic garments and rituals of Central Asian origin on Balkan folk culture. Symbols in shamanic clothing and accessories have continued to exist in the Balkans in diverse interpretations and indirect forms, integrating with local traditions and rituals to acquire new cultural expressions. As a result, migration has left enduring traces not only in social and demographic terms but also in symbolic and cultural dimensions. These traces clearly demonstrate that migration has been a transformative and sustaining element in the collective memory of Balkan peoples. The migration routes from Central Asia to the Balkans provide a valuable and comprehensive perspective for understanding the continuity of cultural heritage, the transformative effects of symbols, and the interpretation of historical experiences.

Keywords: migration, Balkans, Shamanism, clothing, accessories, cultural ıdentity, symbols

1. Giriş

Göç, insanlık tarihinin en belirleyici olgularından biridir. Ancak bu olgu yalnızca nüfus hareketi olarak değil kültürün, inanç sistemlerinin ve sembolik anlatımlarının taşınması olarak da değerlendirilmelidir. Orta Asya'dan başlayarak Anadolu üzerinden Balkanlar'a kadar uzanan tarihî göç süreçleri, beraberinde şaman inancına ait sembolleri, ritüelleri ve anlam katmanlarını da taşımıştır. Bu semboller, göç yolları boyunca farklı toplumlarla karşılaşmış; yerel kültürlerle kaynaşarak yeni biçim ve anlamlar kazanmıştır.

Balkanlar, kültürel etkileşimlerin ve inanç temelli dönüşümlerin yoğun biçimde yaşandığı bir coğrafyadır. Bölgedeki halk dansları, maskeli ritüeller, el sanatları ve kutlama pratikleri, Orta Asya kökenli sembolik mirasın yerel kültürlerle nasıl bütünleştiğini gösterir. Özellikle Bulgaristan bölgesinde düzenlenen Kukeri törenlerinde kullanılan hayvan postları, çanlar ve yüzü gizleyen maskeler şaman ritüellerinde görülen koruma ve bereket simgeleriyle dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlikler, Balkan halk kültüründe Türk ve Orta Asya kökenli inanışların, biçimsel dönüşüm geçirerek yaşadığını göstermektedir.

Balkan kültüründe gözlenen bu şaman unsurları yalnızca tarihî bir miras değil aynı zamanda kültürel sürekliliğin somut göstergeleridir. Ritüel kıyafetler, takılar ve süsleme motifleri, göç eden toplulukların kültürel hafızasını taşımakta ve bu hafızayı yeni kuşaklara aktarmaktadır. Bu bağlamda şaman kültürü inanç sistemi olmanın yanısıra sanat, ritüel ve semboller aracılığıyla yeniden üretilen dinamik bir kültürel aktarım biçimi olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın amacı Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan tarihî süreçte şaman kıyafetleri ve sembollerinin kültürel aktarımını incelemektir. Çalışma Balkan coğrafyasında yer alan ritüel uygulamalar, halk dansları ve el sanatları üzerindeki şaman etkilerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir. Bu kapsamda göçün yalnızca nüfus hareketi değil aynı zamanda kültürel etkileşimin sürdüğü bir süreç olduğu incelemektedir.

2. Şaman Sembollerinin Kültürel ve Ritüel İşlevleri

Türk kültür tarihinde semboller, insanın doğa, ruh ve evrenle kurduğu ilişkinin anlam katmanlarını yansıtan güçlü göstergelerdir. Şaman inancında yer alan sembolik öğeler insanın ruhsal dünyasını, doğa ile kurduğu bağı ve toplumsal düzeni anlamlandırma biçimlerini görünür kılar. Bu semboller yalnızca birer inanç unsuru değil aynı zamanda kültürel hafızayı ve toplumsal kimliği şekillendiren unsurlar olarak işlev görür (Bayat, 2010).

Şaman inancına göre evren gök, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç katmandan oluşur. Her bir katman, yaşam döngüsünün farklı bir yönünü temsil eder. Gök iyilik, güzellik ve bereketin; yeraltı kötülük, karanlık ve ölümün simgesidir. Şaman, bu iki alan arasında aracılık eden kişi olarak ritüelleri ve sembolleriyle hem ruhlar hem de insanlar arasında bir denge kurar (Mömin, 2005). Bu nedenle şamanın kullandığı davul, kıyafet, tüy, maske, ateş ya da hayvan figürü gibi sembolik unsurlar, ritüel işlevin ayrılmaz bir parçasıdır.

Görsel 1. Kaya Üzerinde Şaman Tasviri (Martinov, 2013)

Ritüellerde yer alan kuş figürleri göğe yükselişi ve ruhsal özgürlüğü, koç başı motifleri güç ve korumayı, güneş sembolü yaşamın sürekliliğini temsil eder. Kayın ağacı ya da "hayat ağacı" ise gök ile yer arasındaki bağlantıyı simgeler (Somuncuoğlu, 2010). Bu semboller hem bireysel hem toplumsal düzeyde kutsal bir iletişim dilini oluşturur. Şaman giysilerinde yer alan metal parçalar, tüyler ve renkler de benzer biçimde doğa güçleriyle ilişkilendirilir ve ritüel sürecin enerjisini yansıtır. Şaman sembolleri kültürel sürekliliğin taşıyıcısı olmanın yanı sıra sanat ve zanaat alanında da güçlü bir etki yaratmıştır. Özellikle süsleme sanatları halk dansları ve el sanatlarında bu sembolle-

rin biçimsel izleri gözlenmektedir (Davletov, 2017). Bu durum, sembollerin yalnızca inanç alanında değil estetik ve toplumsal yaşamın her boyutunda yeniden üretildiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, şaman sembolleri hem doğayı kutsayan bir dünya görüşünün hem de toplumsal dayanışmayı güçlendiren ritüel bir sistemin yansımasıdır. Onlar, insanın görünmeyenle kurduğu bağı somutlaştıran, geçmişten bugüne taşınan evrensel bir dilin parçalarıdır (Eliade, 1992).

Görsel 2. Erken Çağlardan 10. Yüzyılda Dişi Ata Sembolleri (Hoppal, 2015)

2.1.Kayın Ağacı

Şamanizm'de ölümsüzlük ve yaşamın simgesi olarak öne çıkan kozmik ağaç, şaman inancının temel unsurlarından biridir. Bu "evren ağacı" nın göğe uzandığı, köklerinin yeraltı dünyasına indiği kabul edilir; insanların ruhlarının kuşlar gibi dallarına konduğuna inanılır (Eliade, 2018). Özellikle kayın ağacı, şaman ayinlerinde bu dünyayı cennete bağlayan bir merdiven basamağı olarak görülür. Şaman, cennete doğru yükseldiğinde kayın ağacının dokuz basamağını tırmandığını ve ağacın tepesinde bulutlara ulaştığını tasavvur eder (Dioszegi, 2005).

Görsel 3. Hayat Ağacı ile Ay ve Güneş (Ögel, 2010)

Türk kültüründe ağaç, kökleri, gövdesi ve dallarıyla üç boyutlu bir dünya yaratılışını simgeler ve şamanların gökyüzüne ulaşma yolunu temsil eder (Mercan, 2019). Hayat Ağacı olarak da bilinen bu motif, Asya kıtasında yaygınlık göstermekte olup şaman inancında evrensel bir varoluş sembolü olarak önemli bir yere sahiptir. Özellikle kayın ağacı, törenlerde bereket ve yaşam gücünü simgeleyen merkezi bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Bu durum, kayın ağacının yalnızca şaman inancında bir sembol olmanın ötesinde kültürlerarası bir değer taşıdığını ve Türk kültürü arasında anlamlı bir etkileşim alanı oluşturduğunu göstermektedir (Davletov, 2017). Kayın ağacı hem bireysel ritüellerde hem de toplumsal törenlerde doğa ile insan arasındaki kutsal bağın somut ifadesi olarak şaman inancında merkezi bir rol taşımaktadır.

2.2. Yıldız

Şaman inancında yıldızlar, mitolojik ve ritüel anlamlar taşıyan önemli sembollerdir. Özellikle şaman davullarında yıldızları temsil eden çeşitli çizimlere rastlanmaktadır. Bu bağlamda Oğuz Han'ın oğlu Yıldız Han figürü, yıldızlar âleminin simgesi olarak görülür. Ayrıca gökyüzünde uçan yıldızlar, kötülükleri uzaklaştırmak amacıyla tanrılar tarafından fırlatılan oklar şeklinde yorumlanmaktadır (Uraz, 1994).

Türk kültüründe yıldız, yön gösterici ve koruyucu bir simge olarak önemli bir yer tutar. Ritüellerde yıldız figürleri hem bireysel hem de toplumsal düzeyde manevi bir yol gösterici işlevi görür. Yıldız, şaman inancında evrenin düzenini ve insan ile tanrılar arasındaki kutsal bağı simgeleyen güçlü bir sembollü temsil etmektedir.

2.3. Kartal ve Kuşlar

İlkel dinlerde hayvan kültü, kutsallık ve saygı bağlamında önemli bir yer tutar. Bazı hayvanların kutsal kabul edilmesi, insanın doğayla kurduğu derin bağın göstergesidir. Bu anlayışa göre kutsal sayılan hayvanlar tanrılar tarafından gönderilmiş veya yeryüzüne özel bir anlam taşımak üzere gelmiş varlıklar olarak görülür. İnsan soyunun hayvanlardan türediği bazı hayvanların kahraman, kurtarıcı, ana veya baba figürü olarak kabul edildiği inancı da bu kültürel yapının bir parçasıdır (Uraz, 1994).

Görsel 4. Şaman Kartal Sembolleri (Ögel, 2010)

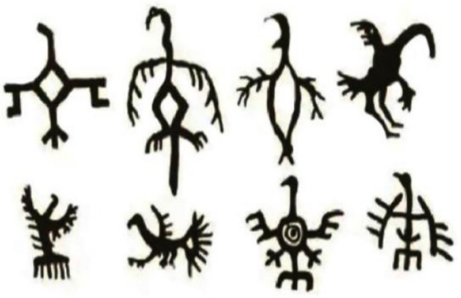

Şamanlar, göksel yolculuklarında güçlü kuşların niteliklerini taklit ederek ruhlarla iletişim kurar. Kartal, şahin ve doğan gibi kuşlar hem yön gösterici hem de kutsal rehberler olarak törenlerde yer alır (Zonrnickaja, 2002). Eski dönemlerde kartal, güneşi ve Gök Tanrı'yı temsil eden sembol olarak büyük bir önem taşımıştır (İnan, 1972). Orta Asya Türk mitolojilerinde kuşlar, gökyüzüne çıkmak veya yeraltına inmek için kullanılan kutsal varlıklar arasında yer alır. Bu kuşlardan yardım talep edilmesi, onların ongun olarak kabul edilmesinden kaynaklanır (Korkmaz, 2003). İslamiyet öncesi Türklerde de kuş, ruh sembolü olarak değerlendirilmiştir. Orhun abidelerindeki yazıtlar, kuşun bu özelliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Görsel 5. Mitolojik Kartal Figürü (Bayat, 2017)

Kartalın kutsallığı ise Tanrı'ya en yakın kuş olması ve bazen Tanrı'nın elçisi veya sembolü olarak görülmesiyle açıklanabilir (İnan, 1972). Bu nedenle kartal yalnızca bir doğa varlığı değil törenlerde şamanın ruhani gücünü simgeleyen, manevi bir köprü işlevi gören özel bir figürdür. Şaman törenlerinde kuşlar hem yol gösterici hem de koruyucu bir anlam taşır. Bu yönüyle kartal törenlerdeki ritüel sürecin ayrılmaz bir parçası ve şaman kültürünün zengin sembolik mirasının önemli bir unsurlarındandır.

2.4. Koç Başı

Eski Türk toplumlarında koç başı figürü, güç, cesaret ve yiğitlik gibi erdemlerin simgesi olarak özel bir anlam taşımıştır. Bu sembol gündelik yaşamda estetik bir unsur olmanın ötesinde, toplumsal değerleri ve kültürel kimliği yansıtan önemli bir öğedir. Koç başı figürleri yalnızca süsleme amacı taşımakla kalmaz aynı zamanda şaman törenlerinde derin bir ritüel işlevini yerine getirir. Şaman kıyafetlerinde yer alan bu motifler, tören sırasında şamanın manevi gücünü ve koruma amacını somutlaştırır (Begiç, 2020).

Görsel 6. Boynuzlu Maskeler (Hoppal, 2012)

Türk şaman davullarında bulunan hayvan figürleri, farklı zaman ve doğa unsurlarını sembolize eder. Pars, kaplan ve aslan gibi yırtıcı hayvanlar gündüzü temsil ederken, geyik, keçi, boğa ve koç-koyun gibi çift tırnaklı hayvanlar geceyi simgeler. Koç başı motifleri şaman ritüel ve sanatında hem güç hem de koruma işlevi taşır (Çay, 1982).

Koç başı, sadece tören giysisinin bir süsü değil şamanın tören sırasında üstlendiği manevi rolün ve bağlı olduğu kültürel mirasın simgesidir. Bu yönüyle koç başı, şamanlık pratiğinde törenin ruhani boyutunu güçlendiren ve şaman kimliğini tanımlayan önemli bir unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

2.5. Şaman Elbisesi

Şaman törenlerinde giyilen kostümler, yalnızca fiziksel giysi olmanın ötesinde derin sembolik anlamlar taşır (Ripinsky-Naxon, 1998). Şamanlar, tören sırasında bu kostümler aracılığıyla ruhlarla iletişim kurar ve törenin anlamını güçlendirir. Elbiseler çoğu kez kutsal varlıklarla ilişkilendirilir ki bu da törenlerin manevi yönünü artırır (Gürcan, 2018).

Görsel 7. Şaman Elbisesi (Gürcan, 2018)

Türk şamanlarının "manyak" adı verilen palto ve başlıktan oluşan kostümleri, şamanın kozmik dünyasına dair semboller taşır. Bu giysiler törenlerde hem koruma hem de kimlik işlevi görür. Dolayısıyla şaman kostümleri sadece süsleme olmaktan çıkarak şaman inancının ve kültürel mirasın önemli bir parçası hâline gelir (Bayat, 2017).

Bu yönüyle birçok sembol içeren şaman kostümleri sadece törenlerin ritüel işlevlerini yerine getirmekle kalmaz aynı zamanda şaman kültürünün sembolik derinliğini temsil eder, manevi bir kimlik oluşturur ve kültürel hafızanın kuşaktan kuşağa aktarılmasında merkezi bir rol üstlenir.

2.6. Şaman Davulu

Şamanın dünya görüşü, mitolojisi ve düşünce yapısı, göçebe ve avcı-toplayıcı yaşam tarzının felsefi yansımalarıyla şekillenmiştir. Bu düşünsel yapı, davula çizilen resim ve figürlerle sembolleştirilmiştir. Davul, Şamanlıkta başlıca esrime tekniklerinden biri olarak görülür. Şamanlar, davul aracılığıyla insan isteklerini ruhlara iletir ve öteki âlemdeki iradeyi insanlara aktarır. Bu nedenle davul, şamanların kutsal müzik aleti olarak özel bir öneme sahiptir (Bayat, 2017).

Görsel 8. Şaman Davulu (URL 1)

Şaman için davul, trans hâline geçişte vazgeçilmez bir araçtır. Etkili bir esrime için ses ve müzik büyük önem taşır ve davul bu gereksinimi karşılar. Ayinlerde davulun sesi, şamanın psikolojisi üzerinde derin etkiler yaratır, esrime hâlinin deneyimlenmesine yardımcı olur ve ruhani dünyayla güçlü bir bağ kurulmasını sağlar (Bozdemir-Özçelik, 2019).

Bununla birlikte şaman davulu yalnızca bir ritüel aracı değil aynı zamanda şaman kimliğinin ve kültürel mirasın somut bir ifadesidir. Davulun üzerindeki figürler ve semboller, şamanın inanç dünyasını toplumsal değerlerini ve ritüelin anlamını yansıtır. Dolayısıyla şaman davulu, törenin ritüel işlevini tamamlamanın ötesinde kültürel belleğin ve manevi bilincin korunmasında merkezi bir rol oynayan özgün bir simgedir.

2.7. Şaman Başlığı

Şaman kostümünün en önemli tamamlayıcı öğelerinden biri başlıktır. Özellikle kuş biçimli peruk ya da kuş şapka formunda hazırlanan bu parça tören giysisinin anlamını derinleştirir ve şamanın ruhsal yolculuğuna eşlik eden sembolik bir güç taşır. Başlıklar

genellikle geyik yavrusu veya vaşak derisinden hazırlanır, kare biçiminde tasarlanır ve kuş tüyleri, renkli boncuklar ya da deniz kabuklarıyla süslenir (Gürcan, 2018).

Görsel 9. Tuva Şaman Başlığı (Gürcan, 2018)

Bu süslemeler estetik bir görünümün yanısıra şamanın doğa, ruhlar ve gökyüzü arasındaki bağını görünür kılan sembollerdir. Şaman başlığı hem koruyucu bir tılsım hem de ritüel sırasında şamanın kimliğini tamamlayan bir unsur olarak kabul edilir. Bu yönüyle başlık, törenin ruhani atmosferini somutlaştıran şamanın kutsal kimliğini temsil eden en etkileyici parçalardan biridir.

3. Balkanlar'da Şaman Kültürü ve Kültürel Etkileşim

3.1. Kukeri Ritüelleri

Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan tarihî göçler, yalnızca nüfus hareketlerini değil Balkan coğrafyasındaki inanç sistemleri, ritüel uygulamalar ve sembolik kültürel öğelerin taşınmasını da beraberinde getirmiştir. Bu süreç, Balkanlar'ın kültürel çeşitliliğine şaman etkilerin nüfuz etmesini sağlamıştır. Balkan halklarının ritüel yaşamında derin izler bırakmıştır.

Balkanlar'da gerçekleştirilen törenlerde eski Türk şamanizminden izler açıkça görülebilmektedir. Balkan folklorunda özellikle hayvan motifleri, başlıklar, tüyler ve çanlar, şaman sembollerin sürekliliğini ve Balkan kültürlerinde bu mirasın nasıl yaşatıldığını göstermektedir. Balkan halklarının kültürel belleğinde bu semboller sadece geçmişin bir yansıması değil aynı zamanda Balkan coğrafyasında ritüel geleneklerin ve inanç sistemlerinin sürekliliğini simgelemektedir.

Kukeri ritüelleri, Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan göç yolları boyunca taşınan kültürel motiflerin bir devamı olarak da yorumlanabilir. Kostümlerde ve maskelerde görülen semboller, göç sırasında toplumsal ve ritüel alışkanlıkların nasıl aktarıldığını ve yerleşik Balkan toplumları tarafından nasıl benimsenip dönüştürüldüğünü göstermektedir (Bakalova, 2009). Örneğin, bazı Bulgar köylerinde rastlanan Kukeri maskelerindeki geometrik desenler, Orta Asya kökenli benzer motiflerle paralellik taşımaktadır. Bu durum Balkanlar'daki şaman unsur ve ritüel uygulamaların sürekliliğini ve kültürel aktarımın etkisini somut olarak ortaya koymaktadır.

Araştırmalar, Kukeri maskeleri ve kostümlerinin şamanizmine ait ritüel öğelerle büyük paralellikler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle hayvan maskeleri, ritüel danslar ve doğayla olan sembolik ilişki, şamanların ruhani işlevlerini yerine getirirken kullandıkları araçlarla benzerlik taşımaktadır. Bazı Kukeri gruplarının kostümlerinde tüylerin ve boynuzların şaman unsuru bir enerji aktarımı amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla ritüelin hem fiziksel hem ruhani bir etki yaratmayı hedeflediğini göstermektedir. Örnek olarak Kukeri sırasında kullanılan büyük bakır çanlar, şamanların kötü ruhları uzaklaştırmak için kullandıkları sesli araçlarla benzer bir işlev görür (Mann, 2020).

Görsel 10. Kukeri Ritüeli (URL 2)

Bu doğrultuda Balkanlar'da Kukeri ritüelleri yalnızca folklorik bir gelenek olmanın ötesinde Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan kültürel bir sürekliliğin ve şaman mirasın canlı bir yansımasıdır. Balkan coğrafyasında yaşatılan bu ritüeller, geçmişten günümüze uzanan kültürel bağları güçlendiren Balkan halklarının kimlik ve inanç dünyasını besleyen önemli kültürel öğelerdir.

3.2. Balkanlar'daki El Sanatları ve Şaman İzleri

Balkanlar'daki el sanatları yalnızca estetik ürünler olmanın ötesinde bölgedeki toplumsal hafızayı ve kültürel etkileşimleri yansıtan önemli semboller olarak işlev görmektedir. Bu sanatlar, özellikle halı, kilim ve dokuma ürünlerinde kullanılan geometrik motifler, hayvan figürleri ve bitkisel desenlerle göç yolları boyunca aktarılan kültürel değerlerin izlerini taşımaktadır (Veltchev, 2012). İncelenen eserler, Balkanlarda şaman unsurlarının günümüze uzanan güçlü bir miras olduğunu ortaya koymaktadır.

Özellikle halı ve kilimlerdeki motiflerin hem ritüel hem de sembolik anlamlar taşıdığı görülmektedir. Koruyucu amaçlı hayvan figürleri, bereket ve doğurganlıkla ilişkilendirilen geometrik şekiller, eski şaman ritüellerinde paralellik göstermektedir (Bakalova, 2009). Balkan köylerinde rastlanan dokuma örnekleri, Orta Asya'dan gelen göçlerin kültürel aktarım sürecini ve yerel toplumların bu mirası nasıl benimsediğini göstermektedir. Bu bağlamda, Balkan el sanatları yalnızca estetik değil aynı zamanda kültürel kimliğin ve toplumsal belleğin canlı bir göstergesidir (Zlatkovskaia, 1968).

Görsel 11. K. Makedonya Üsküp'te Yanbol ve Diğer Dokumaların Satıldığı Bir Dükkân (A. Aytaç arşivi)

İncelenen kilim 20. yüzyıl ortasına tarihlenmekte olup tamamen yün malzemeden dokunmuştur. Çözgü, desen ipliği ve tüm dokuma elemanları yün ile hazırlanmıştır. Hem kimyasal hem doğal boyalar kullanılmış, kırmızı renkli orta kompozisyon alanında raport dörtgen şeklinde madalyonlar yer almaktadır. Kenarlardaki madalyonların içleri saçbağı motifleriyle doldurulmuştur. Ortada ve kenarda yarım halde bulunan madalyonlarda kuş figürleri kullanılmıştır. Yeşil ve lacivert alanlarda "suyolu" ve "göz" yanışları gibi detaylı süslemeler bulunmaktadır (Aytaç, 2020).

Bu kilim örneği yalnızca estetik bir ürün olmanın ötesinde Balkanlar'daki el sanatlarının ritüel ve kültürel işlevini yansıtmaktadır. Kuş figürleri ve geometrik madalyonlar, Orta Asya kökenli şaman sembollerinin Balkan coğrafyasındaki güncel yansımaları-

dır. Koruma, bereket ve doğa ile ilişki kurma işlevi üstlenen bu motifler, göç yoluyla taşınan kültürel değerlerin günümüzdeki somut örneklerindendir (Bakalova, 2009; Mann, 2020).

Tablo 1. Balkanlar'daki El Sanatlarında Kullanılan Motifler, Ritüel İşlevleri ve Kültürel Aktarım

El Sanatı / Ürün	Kullanılan Motifler	Ritüel / Şaman İşlevi	Kültürel Göç ve Aktarım
Halı / Kilim (Kosova)	Hayvan figürleri, boynuzlar	Kötü ruhları uzaklaştırma, koruma	Orta Asya'dan Balkanlar'a göçle taşınan motifler (Zlatkovskaia, 1968)
Dokuma (Bulgaristan)	Geometrik desenler, yıldız motifleri	Bereket, doğurganlık	Trak ve şaman sembolleriyle paralellik (Bakalova, 2009)
El yapımı kilim (Makedonya)	Bitkisel motifler, spiraller	Doğa ile bağlantı, ruhani enerji	Yerel halkın şaman ritüellerinden etkilenmesi (Veltchev, 2012)

Balkanlar'ın kültürel çeşitliliği el sanatlarında kullanılan motiflerin zenginliğini artırmıştır. Özellikle Makedonya, Kosova ve Bulgaristan gibi bölgelerde dokunan kilimlerde, Orta Asya'daki şaman geleneklerinin izlerini taşıyan motifler görülmektedir. Örneğin Üsküp bölgesinde yapılan saha araştırmaları, işlemeli kuş tüyü motiflerinin hem estetik hem de ritüel anlamda şaman sembolizminin devamı olduğunu göstermektedir. Bu durum, Balkanlar'daki dokuma geleneğinin yalnızca bir sanat formu değil aynı zamanda göçlerin ve kültürel etkileşimin yaşayan bir kanıtı olduğunu ortaya koymaktadır.

Böylelikle Balkanlar'daki halı ve kilim dokumacılığı, Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan kültürel sürekliliğin ve şaman sembollerinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Hem estetik hem de ritüel açıdan zengin bu miras bölgenin kültürel kimliğinin somut bir göstergesidir (Zlatkovskaia, 1968).

4. Sonuç

Bu çalışma Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan göçlerin yalnızca demografik bir olgu olmadığını aynı zamanda kültürel ve sembolik boyutlarıyla Balkan halk kültürünü derinden etkilediğini göstermektedir. İncelenen şaman kıyafetleri, aksesuarlar ve el sanatlarındaki motifler, göç yolları boyunca taşınan sembollerin Balkan coğrafyasında nasıl dönüştüğünü ve yerel kültürle bütünleştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Şamanizmden gelen sembolik öğeler, kıyafetlerde, takılarda ve dokuma ürünlerde farklı yorumlarla yaşatılmıştır. Balkan halklarının kolektif hafızasında kalıcı bir yer edinmiştir.

Göçlerin sembolik aktarım boyutu, Balkan toplumlarının kültürel belleğinin oluşumunda ve kimliğin pekişmesinde belirleyici olmuştur. Halı ve kilim gibi el sanatlarında görülen geometrik, hayvan ve madalyon motifleri, Orta Asya kökenli şaman sembollerinin Balkan sanat geleneği içinde nasıl bütünleştiğini ve dönüşerek yeni

anlam katmanları kazandığını göstermektedir. Bu bağlamda göç olgusu tarihsel bir hareketlilikten öte Balkan kültüründe sürekliliğin, sembollerin dönüştürücü etkisinin ve toplumsal deneyimlerin somut göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Çalışma aynı zamanda kültürel mirasın korunması ve araştırılması açısından da önemli çıkarımlar sunmaktadır. Balkan el sanatlarının şaman sembolleri ve göç süreçleri bağlamında belgelenmesi, gelecekte yapılacak kültürel ve tarihsel araştırmalara zengin bir kaynak oluşturacaktır. Ayrıca bu verilerin akademik literatürde yer alması göç ve kültürel etkileşim çalışmalarında Balkanlar'ın kültürel rolünü daha görünür hâle getirecektir.

Sonuç olarak Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan göç yolları, sadece geçmişin bir izi değil günümüzde Balkan halklarının kültürel kimliğinde ve kolektif hafızasında sürdürülebilir ve dönüştürücü bir miras olarak yaşamaya devam etmektedir. Bu çalışma göç ve kültürel aktarımın semboller aracılığıyla Balkan coğrafyasında nasıl süreklilik kazandığını ve yerel kültürle yeniden şekillendiğini anlamak açısından kapsamlı bir perspektif sunmaktadır.

Kaynakça

Alp, Ö. K. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş* (Birinci Baskı). Ankara, Eflatun Yayınevi.

Anovin, A. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller* (Çev. Z. Karadavut ve J. Matermanqva). Konya, Kömen Yayınevi. (Eserin orijinali 1924›de yayımlandı).

Aytaç, A. (2020). Kuzey Makedonya Ulusal Müzesi'nde Bulunan Bazi Yanbol ve Kilimlerin Konya Dokumaları İle Benzerlikleri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 363–380.

Bakalova, K. P. (2009). *Kukeri Geleneği ve Şamanizm Bağlantıları* (Doktora tezi). University of Georgia.

Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman* (1. Baskı). İstanbul, Ötüken Yayınevi.

Bayat, F. (2017). *Ana Hatlarıyla Türk Şamancılığı* (5. Baskı). İstanbul, Ötüken Yayınevi.

Bozdemir, O. ve Özçelik, H. (2019). Şamanist Ritüeller Kapsamında Şaman Davulunda Bulunan Sembollerin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 4(8), 102-117.

Budja, M. (2004). The transition to farming and the 'revolution' of symbols in the Balkans: From ornament to entoptic and external symbolic storage. *Documenta Praehistorica*, 31, 1–16.

Çay, A. M. (1990). *Türk milli kültüründe hayvan motifleri I.* Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Çoruhlu, Y. (1995). Türk Sanatında Yırtıcı Olmayan Kuşların Sembolizmi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 102(1), 1-53.

Davletov, T. (2017). *Şaman Doğa›nın Şifası Uyanınca* (1. Baskı). İstanbul: Asi Yayınevi.

Dioszegi, V. (2005). Baraba Türklerin İslam Öncesi Şamanizm İnancı ve Bazı Etno Genetik Sonuçlar. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 33, 253-280.

Eliade, M. (1992). *İmgeler Simgeler* (Çev. M. Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları. (Eserin orijinali 1992›de yayımlandı).

Eliade, M. (2018). *Şamanizm* (Çev. İ. Birkan). Ankara: İmge Kitapevi. (Eserin orijinali 1999›da yayımlandı).

Fromm, E. (1992). *Rüyalar Masallar Mitoslar* (Çev. A. Antan ve K. Ökten). İstanbul: Antan Yayınları. (Eserin orijinali 1990›da yayınlandı).

Gürcan, K. (2018). *Kutsal Şaman Elbiseleri* (1. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Güven, M. (2014). Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 51(1), 285-302.

İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (1. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mann, J. (2020). *Comparing Symbols of Sardinian Carnivale & Bulgarian Kukeri Festivals of Old Europe Through Common Neolithic Rituals and Bronze Age Mythology*.

Mercan, A. (2019). Türk Kaya Resimlerinin Sanatsal Kabulü. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 41(1), 755-765.

Mömin, S. (2005). Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları Uygur Toplumundaki Tabular Üzerine. *Ulakbilge*, 1(1), 79-89.

Ögel, B. (2001). *Dünden Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (4. Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.

Perrin, M. (2003). *Şamanizm* (Çev. B. Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayıncılık. (Eserin orijinali 1995›de yayımlandı).

Rigaud, S., Manen, C., & García-Martínez de Lagrán, I. (2018). Symbols in motion: Flexible cultural boundaries and the fast spread of the Neolithic in the western Mediterranean. *Plos One*, 13(5), e0196488. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0196488

Somuncuoğlu, S. (2010). *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler* (2. Baskı). İstanbul: Atok Yayınları.

Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi* (2. Baskı). İstanbul: Düşünen Adamlar Yayınları.

Veltchev, P. K. (2012). *Kukeri: A documentary film investigating the Surva tradition performed in the Pernik region of Bulgaria*.

Zlatkovskaia, T. D. (1968). On the Origin of Certain Elements of the Kuker Ritual. *Asian Folklore Studies*, 27(2), 233–245.

İnternet URL1: https://tr.pinterest.com/pin/445434219373923158/ (Erişim tarihi: 2 Haziran 2025).

İnternet URL2: https://www.istockphoto.com/tr/search/2/image-film?phrase=kukeri (Erişim tarihi: 2 Eylül 2025).